

Biblioteka: SVJEDOČANSTVA

Bosna i Hercegovina
JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA

Uredila i priredila

SONJA BISERKO

Beograd 2006.

Biblioteka SVEDOČANSTVA Br. 27

BOSNA I HERCEGOVINA – JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

UREDILA I PRIREDILA:
Sonja Biserko

KORICE:
Ivan Hrašovec

FOTOGRAFIJA NA KORICAMA:
Ron Haviv

PRELOM:
Nebojša Tasić

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2006.

TIRAŽ: **750**

ISBN - 86-7208-127-7

Ova knjiga je štampana zahvaljujući pomoći
Savezne Republike Nemačke
u okviru Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope

Stabilitätspakt für Südosteuropa
Gefördert durch Deutschland
Stability Pact for South Eastern Europe
Sponsored by Germany

BOSNA I HERCEGOVINA – JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA

Sadržaj:

● Sonja Biserko

Razaranje Bosne 7

HRONOLOGIJA DOGAĐAJA

● 1992. 19

● 1993. 51

● 1994. 75

● 1995. 92

● 1996. 105

● 1997. 107

SVEDOČENJA IZ HAŠKOG TRIBUNALA

● Svedok Robert Donia: Objedinjavanje Srba – cilj rata 111

● Robert Donia: Kreiranje Republike Srpske 1990-1992 151

● Patrick J. Treanor: Lideri Srpske demokratske stranke 201

● Colin Kaiser: Razaranje kulturne baštine 393

● Dorothea Hanson: Krizni štabovi – deo ratnog mehanizma 407

● Svedok Dejvid Džon Harland: Šta se dogodilo na Markalama 452

● Mark Thompson: Ratna uloga srbijanskih i bosansko srpskih medija 489

● Svedok Eva Tabo: Dramatične demografske promene 509

● Svedok Rupert Entoni Smit: Enklave pod zaštitom UN 530

● Svedok Stjepan Kljujić: Pokušaj Muslimana da pregovaraju
s Beogradom 565

● Christian A. Nielsen: Međupolicijska saradnja 576

SVEDOČANSTVA IZ SARAJEVA

● Pisma građana opsednutog Sarajeva rođacima i prijateljima u Beogradu 591

● Dnevnici 612

RAT U BOSNI U MEDIJIMA

● Stanko Cerović: Istina u nasilju 629

● Vladimir Srebrov: Ne zaboravi, malena 632

● Odabrani tekstovi Ljiljane Smajlović iz nedeljnika "Vreme" 634

● Autentična svedočanstva o ratu Roja Gatmana 656

● Intervju: Lešek Kolakovski: XX vek umire u Sarajevu 682

● Zbignjev Bžežinski: "Nikad više" – osim u Bosni 685

● Slobodan Durmanović: Islamski radikalizam u BiH 687

● Petar Luković: Šta se ne smije zaboraviti 696

IZBOR TEKSTOVA

● Žan Bodrijar: Posrbljavanje Zapada 705

● Vlado Azinović: Bushova administracija i raspad Jugoslavije 708

● Vlado Azinović: Izjednačavanje moralnih polazišta 732

PRESUDE

● Tužilac protiv Stanislava Galića: Presuda i mišljenje 749

● Tužilac protiv Biljane Plavšić: Presuda 1085

Sonja Biserko

RAZARANJE BOSNE

Brutalni blic krig

Bosna i Hercegovina (BiH) je i 11 godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma talac međunarodnih okolnosti iz devedesetih godina XX veka, koje su opredelile karakter mirovnog sporazuma u Dejtonu. Dejtonsko rešenje je, naime, prihvatilo etnički princip kao osnovu sporazuma i time izašlo ususret srpskim liderima o razdvajanju tri naroda. Međunarodni akteri koji su učestvovali u rešavanju jugoslovenske drame ipak nisu propustili da istaknu da je dejtonski mir bio instrument za zaustavljanje rata, odnosno da je deo procesa koji će protekom vremena dovesti do pune integracije BiH.

Međutim, ostaje činjenica da su SAD i EU od samog početka rata u BiH sve mirovne planove bazirale na etničkom principu i da su problem rešavale na već zatečenoj situaciji koju je proizvela srpska agresija. Srbi su već tokom prvih nekoliko meseci rata (1992) okupirali 70 odsto BiH, što se održalo sve do Dejtona (1995). Od samog uključivanja u bosansku krizu, znači od Kutiljerovog plana[1], zatim Vens-Ovenovog i Oven-Stoltenbergovog plana, a potom plana Kontakt-grupe, pa do Holbrukove mirovne incijative, međunarodna zajednica, pre svega EU, se prilagođavala stvarnosti na terenu.

Napisane su brojne knjige i analize o razlozima takvog ponašanja međunarodnog faktora koji se mogu svesti na tadašnju međunarodnu

---

1 Hoze Kutiljero, portugalski diplomata, pozvao je u februaru 1992. Bošnjake, Hrvate i Srbe iz BiH da dođu u Lisabon kako bi se dogovorili o podeli BiH. Po njegovom planu se granice BiH ne bi trebale menjati, nego bi se BiH trebala podeliti na bazi tri etničke grupe, po primeru kantona u Švajcarskoj. Srbi i Hrvati su bili zaiteresovani za takvu podelu, dok je Izetbegović oklevao. Na temelju privremene karte Bošnjaci bi dobili dva područja s 45% BiH, Srbi sedam područja s 42,5% BiH, a Hrvatima bi dopala četiri područja s 12,5% BiH. 18% Bošnjaka, 50% bosanskih Srba i 59% bosanskih Hrvata bi ovom podelom ostalo izvan "svojih" područja. Krajem marta je Izetbegović izjavio da se ne slaže s ovim planom.

konstelaciju (kraj blokovske podele i shodno tome, transformacije međunarodnih odnosa na novim osnovama) i nespremnost EU da interveniše u BiH, bez obzira na to što je posedovala sve relevantne informacije koje su ukazivale da je u BiH na delu politika genocida prema muslimanskoj populaciji. Nespremnost da se deluje proizvela je brojne interpretacije rata u BiH: građanski rat, plemenski obračun, vekovna mržnja i slično. Najčuvenija i najuticajnija knjiga iz tog vremena je svakako "Balkanski ratovi: putovanje kroz istoriju", Roberta Kaplana, sa tezom o mržnji koja vekovima truje BiH. To je, navodno, bila obavezna literaura amerčkih političara, uključujući i predsednika Bila Klintona. Sve to je bilo potrebno da bi se izbegla međunarodna intervencija na koju su te zemlje i UN bile obavezne prema Konvenciji o genocidu. Otuda se termin etničko čišćenje ustalio kao eufemizam koji je prikrivao genocid. Druga važna knjiga je "Belo jagnje i sivi soko", Rebeke Vest, koja je bila izrazito prosrpska i istovremeno antimuslimanska, u kojoj je muslimanski narod prikazan kao inferioran i koja je značajno uticala na stavove kreatora politike u to vreme, s obzirom da je bila gotovo obavezna literatura svim diplomatama angažovanim u jugoslovenskoj krizi.[2]

Krajem osamdesetih godina Jugoslavija je, slabljenjem SSSR, izgubila geostrateški značaj, što je na Zapadu smanjilo interes za nju. Zapadna Evropa i SAD bile su više zainteresovane za situaciju u Istočnoj Evropi, raspad Sovjetskog Saveza i rat u Zalivu. I Evropska zajednica i Sjedinjene Američke Države su u to vreme verovale da je očuvanje Jugoslavije moguće i taj su koncept podržavale sa naglaskom na potrebi njenog demokratskog preobražaja. U krugovima NATO vladalo je mišljenje da je najvažnije sačuvati stabilnost zemlje, ali isto tako da je potrebno usmeriti pažnju na ljudska prava i demokratske procese. Mada je CIA upozoravala da bi pad komunizma na Balkanu mogao dovesti do etničkih sukoba, EU i SAD su takvo upozorenje ignorisale.

Međunarodna zajednica je tokom četri ratne godine u BiH prema Srbima vodila *policy of appeasment*. Nikad nije ni napravila napor da poništi etničku podelu. Tri su ključna međunarodna faktora obeležila delovanje međunarodne zajednice u BiH: Ujedinjene nacije i njihove razne specijalizovane humanitarne agencije, Evropska zajednica (EU) i SAD. Posebnu ulogu u pružanju humanitarne pomoće imale su i brojne međunarodne nevladine organizacije.

Na podsticaj Evropske zajednice vlada BiH je u januaru 1992. godine raspisala referendum o nezavisnosti BiH. Srbi su, očekujući takav rasplet, već 22. januara 1992. godine proglasili tzv. Republiku srpskog naroda BiH, jer, kako je Radovan Karadžić kasnije rekao, on "ne priznaje taj referendum i (da) Srbi neće izaći na glasanje". U mestima s većinskim srpskim stanovništvom glasački punktovi su bili zatvoreni. Za nezavisnu BiH opredelilo se 64 odsto glasača, uključujući i određeni broj Srba.

[2] Ričard Holbruk u svojoj knjizi "Put u Dejton" iznosi iste tvrdnje. I Brendan Sims navodi sličnu literaturu u knjizi "Najsramniji trenutak. Britanija i uništavanje Bosne".

Nakon što je međunarodna zajednica 6. aprila 1992. godine priznala Bosnu i Hercegovinu, ona se našla na udaru stravično brutalne politike istrebljenja muslimanskog stanovništva. Srbi su, faktički od aprila do avgusta te godine, zaposeli 70 odsto teritorije BiH. O tome svedoče brojni slučajevi koji su vođeni i koji se još uvek vode pred Haškim tribunalom: Foča, Prijedor, Sarajevo... Mnogi još nisu ni istraženi, posebno oni u Istočnoj Bosni, duž Drine. U tom početnom naletu srpske vojske i Sarajevo se za samo nekoliko dana našlo u opsadi.

Opkoljavanje Sarajeva počelo je mnogo ranije, već tokom 1991. godine. Vojska se ušančila na pozicijama oko grada već u jesen 1991, što takođe svedoči o tome da je vojna agresija na BiH bila prethodno pripremljena. Takođe je i srpsko stanovništvo paralelno sa time naoružavano. Radovan Karadžić je već u oktobru 1991, pripremajući plebiscit srpskog naroda u BiH, izjavio: "Vlast morate uzeti energično i potpuno" i "ja vam kažem, kakva god Bosna bude, u srpskim krajevima i srpskom selu, nijedan muslimanski temelj se neće zakopati (....) Prvi temelji, koji se zakopaju leteće u vazduh, i svaki temelj, koji se zakopa leteće u vazduh. Svijet će nas razumjeti kad kažemo da ne damo da se remeti demografska slika, prirodnim ili vještačkim putem. Nema šanse, naše teritorije su naše, nek budemo gladni, ali bićemo na njima, jer se ovde vodi bitka za život i smrt, bitka za životni prostor". Najavljujući u to vreme eventualne teškoće sa međunarodnom zajednicom, između ostalog, Karadžić tvrdi: "Biće stranih posmatrača, sve će biti motreno, biće zluradi, osim nekih, koje ćemo mi nabaviti iz Engleske i koji će biti objektivni. Svi ostali će biti zluradi". U svom govoru Karadžić najavljuje da će karakter nove srpske države biti isključivo etnički jer "mi nemamo više nikakve potrebe za zastarjelim oblikom države, za zajedništvom, koje će da nas košta svakih 20 godina po milion žrtava, i svakih 20 godina rekonstrukciju države uz naše žrtve. Nema govora. Neka je ono što je naše, naše".[3]

O opsežnim pripremama svedoči brzina kojom su teritorije zauzete, kao i preciznost u gađanju objekata od istorijske u kulturološke vrednosti. Namerno i planski je rušeno kulturno–istorijsko nasleđe BiH, što je, između ostalog, imalo za cilj i razaranje multikulturnog društvenog tkiva BiH. Sarajevo, kao glavni grad, imalo je posebno mesto u napadu na BiH. Odluka o držanju Sarajeva pod opsadom, osim namere da se Muslimani nateraju na kompromis, svakako je imalo za cilj da odvrati pažnju međunarodne zajednice od onoga što se zbivalo u ostalim delovima zemlje, kako na istoku uz Drinu, tako i na severu i na zapadu, prema granici sa Hrvatskom.

Naime, u senci opsade Sarajeva, izvršeno je najmasovnije etničko čišćenje, ubijanje i paljenje imovine u Istočnoj Bosni, odnosno u onom delu Bosne koji će poništiti granicu sa Srbijom. Radovan Karadžić je na 36. sednici Skupštine RS u decembru 1993. godine rekao: "Politika SDS-a je da se Sarajevo zadrži. Ova skupština je tu politiku ugradila u strateške ciljeve". Dodao je i da

3 *BILTEN* Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na teritoriji BiH br. 7, februar 1994.

je sa Miloševićem "već o tome razgovarao". "Srpsko Sarajevo", rekao je, "će biti poduprto od svakog od 12 miliona Srba."[4]

Vojska Jugoslavije je 2. maja 1992. uhapsila Aliju Izetbegovića na sarajevskom aerodromu prilikom njegovog povratka sa pregovora u Lisabonu. Izetbegović je trebalo da bude razmenjen za generala JNA Milutina Kukanjca i njegove vojnike koje su pripadnici teritorijalne odbrane držali u jednoj kasarni u gradu. Posredovanjem kanadskog UN generala Mekenzija, oslobođeni su i Izetbegović i Kukanjac sa njegovim vojnicima. Nakon povlačenja vojnika JNA iz Sarajeva primenjivana je taktika slabljenja i iscrpljivanja stanovništva sistematskim artiljerijskim napadima sa okolnih brda. S obzirom da je najveća pažnja međunarodne zajednice bila skoncentrisana na situaciji u Sarajevu, srpske jedinice su u vremenu od aprila do juna 1992, praktično neometano dejstvovale u drugim delovima BiH u Brčkom, Doboju, Prijedoru, Bratuncu, Bijeljini, Foči, Višegradu i Zvorniku. Do polovine jula 1992. godine, uz rušenje infrastrukture i razaranje gradova Brčko, Bosanski Šamac, Derventa, od kojih su neki, poput Modriče, sravnjeni sa zemljom, "otvoren" je tzv. koridor Bijeljina–Banjaluka. Novinarima i međunarodnim humanitarnim organizacijama bio je zabranjen prilaz ovim područjima.[5] Sve su veze bile prekinute, tako da su izbeglice iz tog dela BiH bile jedini izvor informacija.[6]

U Sarajevu su naknadno pronađeni brojni planovi sa precizno obeleženim objektima u gradu. Spaljen je Zemaljski muzej, jedan od najstarijih i najvrednijih institucija te vrste na Balkanu. Znatno je oštećen i Muzej grada Sarajeva, zatim Historijski muzej, Arhiv grada Sarajeva i Umjetnička galerija

4 Svedok Robert Donia u procesu Slobodanu Miloševiću u Hagu, www.hlc.org

5 Američki novinar Roy Gutman je istraživao etnička čišćenja u Bosni. Gutman je čuo da se Bošnjaci odvoze vagonima za stoku. Dobio je dozvolu da zajedno sa Crvenim krstom posjeti logor Manjaču, ali nije dobio dozvolu za posjetu logoru Omarska. Na bazi informacija jedne bošnjačke organizacije, objavio je članak o logoru Omarska gdje je bilo zarobljeno nekoliko hiljada Bošnjaka. Gutman je pisao i o situaciji u Trnopolju (gde su bili zarobljeni deca, žene i starci i gde su noću silovane žene), zatim o logoru Luka u blizini Brčkog. Informacije je od jednog 53-godišnjeg službenika, koji je izjavio da je jedan od 150 preživelih iz grupe od 1.500 strieljanih ili zaklanih zarobljenika. Gutmanovi članci su imali veliki uticaj na američku administraciju, podebno u izbornoj kampanji kada je Klinton oštro kritikovao spoljnu politiku tadašnjeg predsjednika Busha.

6 Vojska Jugoslavije i srpske vojne i jedinice milicije su u aprilu i maju proterale gotovo sve Bošnjake iz Bijeljine, Bratunca, Zvornika, Višegrada i Foče. Oko Srebrenice, Žepe, Cerske i Goražda nastale su enklave u kojima su se okupile bošnjačke izbeglice iz okolnih mjesta. U aprilu su "Arkanovi tigrovi" napali Bijeljinu gde su ubili 27 Bošnjaka i izvršili masovna pljačkanja. Šešeljeve jedinice su napale Zvornik (gde su Bošnjaci činili 60% stanovništva). Nakon napada na Zvornik Arkanovi "tigrovi", "Beli orlovi" i Vojska Jugoslavije su okružili grad. Tada su izvršeni masovni zločini. Najviše zločina su počinili Arkanovci: celu nedelju su zlostavljali, silovali i ubijali. Bošnjačke kuće su opljačkane i spaljene. Preostali Bošnjaci su deportovani u Srbiju ili u bošnjačka područja oko Tuzle. Nakon Zvornika, ove jedinice su osvojile Višegrad. Kada se Vojska Jugoslavije krajem maja povukla iz grada, vratile su se paravojne jedinice koje su vršile masovna ubistva, pljačke i paljenja. Zatim je usledila Foča, gde su takodje izvršene masovne pljačke. Bošnjaci koji nisu uspeli pobeći, deportovani su u logore gdje su muškarci razdvojeni od žena. Foča je preimenovana u Srbinje.

Bosne i Hercegovine. Muzej XIV Zimskih olimpijskih igara je u granatiranju izgoreo, a delimično i bogata arhiva i dokumentacija. Zgrada Crvenog krsta u Sarajevu sa arhivom starom više od 100 godina je zapaljena i uništena[7]. Osim kulturnih objekata, razoren je i privredni potencijal BiH, posebno većih gradova kao što su Sarajevo, Mostar i drugi.

Već u maju 1992, JNA je transformisana u tri vojske (vojska RSK, RS i VJ), a formirane su i brojne paravojne jedinice koje su delovale pod okriljem JNA. Genocidna politka protiv bošnjačkog naroda počela se primenjivati na samom početku rata. O tome svedoči sistematska politka zločina nad civilnim stanovništvom, ženama, decom i muškarcima. Odvođeni su u logore, nad njima su vršena psihička i fizička mučenja, silovanja, rušenja kulturnih i verskih objekata, sve sa ciljem uništavanja identiteta bošnjačkog naroda. Takođe je vršena diskriminacija po raznim osnovama, pa i po osnovu rada i pružanja medicinske nege. Sistematski je vršeno i prisilno raseljavanje. Opsada je bila specifičan način pritiska da bi se iznudilo iseljavanje stanovništva iz većih gradova.

Osnivanjem Vojske Republike Srpske, Ratko Mladić je doveden na mesto njenog vrhovnog komandanta[8], što ga čini najodgovornijim za sve zločine počinjene u BiH. Ratko Mladić je vanredno unapređen, sa još 13 pukovnika, u više činove zbog "uspešnog vođenja ratnog dejstva". Pukovniku Ratku Mladiću je u obrazloženju, između ostalog, pisalo da je odlikovan za "izuzetno držanje i postupanje u izvršavanju borbenih zadataka od posebnog značaja za oružane snage i odbranu zemlje, kao i za uspešno komandovanje i rukovođenje, inicijativu i ličnu hrabrost".

Kao dokazani borac bez "straha i mane", uz nadimak "koljač iz Knina", koji je dobio zbog brutalnosti tokom rata u Hrvatskoj, krenuo je da viteški "oslobađa" BiH. O osvajačkom pohodu tokom 1993, poručivao je Muslimanima: "Neka ne sanjaju san da će ih zaštititi neko drugi. Zaštitiće se – ako ostave oružje! Ako se okanu njega mogu da žive na teritorijama koje im ostavljamo. I to im je mnogo... Na Aliji je i na onima koji ga savetuju da razmisle šta će. Sarajevo sam ja ostavio za kraj!".

Srpsku vojnu nadmoć, posebno u teškoj artiljeriji, Ratko Mladić je obilato koristio. Svuda oko Sarajeva je rasporedio na desetine čeličnih cevi velikog kalibra (76, 105, 122, 130 i 155 milimetara, višecevnih raketnih bacača tipa ‘plamen’ i ‘oganj’ od 128 milimetara, minobacača od 60, 81, 82 i 120 milimetara). Znajući da niko ne može da mu pruži pravi vojni otpor u Sarajevu, Mladić je svojim bahatim jezikom razaranje Sarajeva tumačio kao pokušaj da nauči pameti Aliju Izetbegovića i "njegove sledbenike."

Aleksandar Vasiljević u intervjuu za NIN kaže da je KOS "na vreme ukazao vrhu države da se muslimansko stanovništvo u BiH, na Kosmetu i u Sandžaku priprema za rat"[9]. Vojska je pripremila plan RAM koji je primenjivan u Hrvatskoj, a kasnije i u BiH. Da je vojska temeljno pripremila

7 Vidi dr. Bećir Macić, "Zločini protiv mira", Sarajevo 2001.

8 Vojska RS je od Vojske Jugoslavije dobila 75.000 vojnika uključujući i oficire, 100 teških artiljerijskih oruđa, gotovo 400 tenkova i isti broj oklopnih vozila, 35 aviona, 21 helikopter i sistem za vazdušnu odbranu.

9 Aleksandar Vasiljević, "Otkrivena zavera", *NIN*,12. jun 1992.

vojni plan govori i činjenica da je Aleksandar Vasiljević tvrdio da u "samom vrhu muslimanske partije KOS imao dvojicu svojih ljudi".[10]

Jedan drugi srpski general koji se zatekao u Sarajevu na samom početku rata u BiH rekao je: "Za nas Srbe zapadno od Drine, reka Drina nikad nije bila granica. Niti će biti. Drina je naša kičma. Ona protiče kroz centar srpskih teritorija. O njoj treba da pevamo bar onoliko koliko pevamo o Moravi. Za Muslimane Drina je bila nekakav simbol, preko koje su želeli da se povežu sa islamskim svetom, sve do Kineskog zida. Drina je za njih sinonim dominacije nad srpskim narodom, još iz vremena moćne turske imperije, kada su preko te reke odvođeni srpski dečaci od pet do sedam godina i pretvarani u janičare, da bi se posle usmeravali protiv sopstvenog naroda".[11]

Kraj velikosrpskog sna

Očekivanja Beograda su bila da će BiH ostati u nekoj vrsti zajednice sa Srbijom u tzv. krnjoj Jugoslaviji. Smatralo se da je situacija u BiH posebno teška i delikatna, jer se radi o tri konstitutivna naroda, od kojih nijedan nema apsolutnu većinu i stoga nijedan od njih ne može doneti odluku na šetu drugih. Takav stav je Beograd plasirao u svet, najavljujući rat u BiH u slučaju njenog osamostaljivanja. "Izdvajanje BiH iz Jugoslavije", kako kaže Borisav Jović, "je veoma opasno i to ne treba podsticati". On smatra da je "najoptimalnije rešenje da se Srbija, Crna Gora i BiH konstituišu kao nova demokratska Jugoslavija i da očuvaju njen kontinuitet".[12] Odluku Evropske zajednice o priznavanju nezavisnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine, Beograd je tumačio kao odlučujuću grešku koja je dovela do eskalacije sukoba. To su, kako je isticao Jović, osnovni uzroci sukoba i stradanja u BiH, kako muslimasnkog, tako i srpskog i hrvatskog naroda.[13] Aktiviranje RAM projekta u BiH počelo je preko majora Nikole Uzelca koji je bio zadužen za operacionalizaciju plana.

Srpska antimuslimanska propaganda koja je inicirana još početkom osamdesetih, bila je u velikoj meri prihvaćena i na Zapadu. Srpski islamisti imali su poseban zadatak, pre svega, zbog toga što su "muslimani bili posebno ranjiva zajednica usled specifičnih geo-političkih prilika, jer je njihov položaj onemogućavao uspostavljanje Velike Srbije".[14] To je imalo ključni značaj za politiku njihovog fizičkog istrebljenja i raseljavanja. Mnogo pre nego što je rat počeo pisci *Memoranduma* su počeli oblikovati negativne stereotipe o muslimanima kao stranom, inferiornom i opasnom faktoru. Dvojica istaknutih islamista u Srbiji dr Miroljub Jevtić i dr Darko Tanasković, su uz svesrdnu

10 *Ibid.*

11 Milutin Kukanjac, *Borba*, 23. novembar 1993.

12 Borisav Jović, "Poslednji dani SFRJ", Prizma, Kragujevac 1996, str. 424.

13 *Ibid*. str. 458.

14 Norman Cigar,Uloga srpskih orjentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i medjunarodnog prava, Sarajevo i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2001, str. 21.

pomoć Dragoša Kalajića i drugih, svoj naučni autoritet stavili u funkciju defamacije jugoslovenskih muslimana (Muslimana u BiH i muslimana na Kosovu). Jevtić je upozoravao da "muslimanski svet svoje ciljeve da živi na Alahovoj reči na balkanskom prostoru može ostvariti samo ako muslimani imaju brojčanu prevlast, tj. snagu za realizaciju tog cilja". Njegova osnovna teza je bila da svetski islamski planeri imaju zadatak islamizacije cele Srbije, ali samo kao prvi korak ka prodoru u Evropu.[15]

Profesori Darko Tanasković i Miroljub Jevtić su u seriji napisa u dnevnoj i revijalnoj štampi, ali u i vojnom nedeljniku *Vojska,* redovno prikazivali islam kao inferioran, nazadan i nasilnički. Međutim, posebna tema je bila izdajstvo bosanskih muslimana koji su, navodno, konvertirali u islam. U vreme najžešće antiislamske kampanje krajem 1991. i početkom 1992. godine, odnosno, kada je postalo jasno da BiH neće ostati u Jugoslaviji, Darko Tanasković njihovo obraćanje za pomoć Turskoj tumači kao "prećutno vraćanje u položaj poturica iz nekih minulih vremena", a poturica za Srbe je, kaže on, "gori od Turčina". Tanasković upozorava da: "Srbinu pretiti Turčinom arhetipski je čak teže i zloslutnije no pretiti mu Nemcima".[16] Promoviše se teza o islamskom fundamentalizmu, koji se smatra najznačajnijom opasnošću po Jugoslaviju, mnogo značajnijom od srpskohrvatskih odnosa. Ukazuje se na ostvarivanje islamskih ideja u Sandžaku i BiH, ali se poseban akcenat stavlja na Albance.[17] Veoma često se koristi i u svetu plasira pisanje Ive Andrića, jedinog nobelovca iz bivše Jugoslavije, o "kontraverzama i nesreći tamnog vilajeta", pa se u tom smislu citira *Pismo iz 1920*, u kome se kaže da je "Bosna zemlja mržnje i straha". Posebno se navodi deo pisma gde stoji da u "Bosni ima više ljudi koji su spremni da u nastupima nesvesne mržnje, raznim povodima i pod raznim izgovorima, ubijaju ili budu ubijeni, nego u drugim po ljudstvu i prostranstvu mnogo većim slovenskim ili neslovenskim zemljama". U pripremi rata islamisti se posebno bave i temom laičkog fundamentalizma, koji u rukama ima vlast i na "perfidan način ostvaruje svoje ciljeve maskirajući to interesima muslimanske zajednice u okviru jugoslovenske zajednice".[18]

Vešto je plasirana i teza da su "domaći muslimani bili nosioci genocida od ‘istrage knezova’ do danas", te da su se ti zločini hteli "pripisati etničkim Turcima, da bi se ‘zavarao’ trag, da bi se zločini i krivica zaboravili".[19] Osim toga, namerno je proturana teza o vezama između islama i delovanja političkih funkcionera u BiH i na Kosovu. Isticano je da je hrišćanska Bosna srušena u ime islama, jer oni koji su "prihvatili islam izdali su Bosnu". Ističe se da je "islam došao kao posledica okupacije, da je prihvatanje islama bila izdaja". Kaže se da današnji muslimani nisu odgovorni za to, ali da su odgovorni oni koji "pokušavaju ne samo da revalorizuju, nego da tu izdaju u potpunosti i opravdaju".[20]

15 Prof.dr. Miroljub Jevtić, "Turci (opet) žele Srbiju", *Srpska reč*, 19. avgust 1991.

16 *Epoha,* 7, juni 1992, str. 22.

17 Miroljub Jevtić, "Islam bez maske", *Intervju*, 15. septembar 1989.

18 Dr Miroljub Jevtić, "Alahove vojske", *Duga*, 9-22 decembar 1989.

19 Intervju dr Miroljuba Jevtića, *Duga,* 9-22, decembra 1989.

20 Isto.

Isticalo se da su "Muslimani genetski kvaran narod koji je prešao u islam, i sada se, naravno, iz generacije u generaciju taj gen jednostavno kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno".[21] U javnim nastupima prominentnih lidera i intelektualca, rat i etničko čišćenje propagirani su kao legitimno sredstvo za ostvarivanje opravdanih ciljeva. Biljana Plavšić je zapamćena i po sledećoj izjavi: "Ja bih više volela da potpuno očistimo Istočnu Bosnu od Muslimana. Kada kažem, očistimo, nemojte da me niko uhvati za reč pa da misli da govorim o etničom čišćenju. Ali, oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etničko čišćenje i okvalifikovali to kao ratni zločin."[22] Biljana Plavšić je, naravno, polazila od brojčane nadmoćnosti Srba i računala da bosanski rat mogu da dobiju samo Srbi, jer "nas je 12 miliona, pa neka šest miliona strada, ostalih šest miliona će pošteno da živi".

Radovan Karadžić je ratne ciljeve bosanskih Srba prvi put izložio na 16. sednici Skupštine RS u maju 1992. godine; oni su poznati kao ''šest strateških ciljeva''. Prema svedočenju Roberta Donie pred Haškim tribunalom, Karadžić je definisao svih šest ciljeva: prvi cilj je razdvajanje od druge dve zajednice; drugi cilj je koridor između Semberije i Krajine, a treći eliminacija reke Drine kao granice, odnosno ukidanje postojeće granice koja je razdvajala Bosnu i Hercegovinu od Srbije. Četvrti cilj je uspostavljanje granice na reci Uni i reci Neretvi, a peti podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo. Šesti cilj bio je izlaz Srpske republike Bosne i Hercegovine na more.

Srpska vojska je sa velikim naporom održavala zauzete teritorije, jer je u međuvremenu muslimansko-hrvatska koalicija jačala, ne samo moralno, nego i vojno. Milošević je pokušao da ubedi bosnaske Srbe da prihvate Vens-Ovenov plan još 1993, u maju, ali u tome nije uspeo. Bosanski Srbi, uz masovnu podršku elita u Srbiji, su insistirali na svojim maksimalnim ciljevima. Nakon pada Srebrenice (jul 1995) koja je promenila odnos Zapada prema Srbima, zatim pada Žepe i egzodusa Srba iz Krajine stvoreni su uslovi za okončanje rata. Ričard Holbruk je pokrenuo mirovnu inicijativu koja je sve tri strane dovela za pregovarački sto u Dejtonu. Sporazum u Dejtonu, kada je reč o Muslimanima, bio je znatno ispod onog što je nudio Kutiljerov plan. Uz ogromne žrtve i stradanja, Muslimani su bili prisiljeni da prihvate Dejtonski sporazum. Postdejtonska Bosna i Hercegovina je i nakon 11 godina etnički podeljena, mada su u međuvremenu napravljeni neki pomaci na objedinjavanju vojske i policije. Pokušaj da se revidra Dejtonski sporazum je propao, ali se od toga nije odustalo.

Procesi koji se vode pred Haškim tribunalom do kraja su ogolili srpsku politiku u BiH i temeljno dokumentovali masovne zločine: deportacije, logore, silovanja, ubijanja i destrukciju materijalnih dobara. Srpski nacionalni program zaustavljen je u Srebrenici, da bi kasnije intervencijom na Kosovu bio do kraja poražen. Srpski nacionalisti su dugo živeli u uverenju da će nakon

21 *Svet*, 6. septembar 1993, Biljana Plavšić, jedan od tri vodeća bosanska lidera optužena za ratne zločine u BiH.

22 *Ibid.*

rata drugim, diplomatskim, sredstvima obezbediti ujedinjenje srpskih zemalja. Međutim, međunarodna zajednica poučena iskustvom u BiH, čvrsto je stala na stanovište da nema podele Kosova niti kompenzacije za gubljenje Kosova dobijanjem Republike Srpske. Iluzija da će se realizovati ujedinjenje Srba se pothranjuje očekivanjima da će se promeniti međunarodna konstelacija i da će SAD i Evropa ipak shvatiti da su "Srbi štit protiv islamskog fundamentalizma".

Srbija je XX vek završila porazom velikosrpskog projekta koji je pokušavala da ostvari više od 100 godina, kao što se to prethodno dogodilo Bugarskoj, Grčkoj i Hrvatskoj. Kraj srpske avanture otvara perspektivu Balkanu da postane deo Evrope, koja se već opredelila za taj projekt u Solunu 2003. U toku je proces "pripitomljavanja" Srbije i njenog postepenog prihvatanja u evropske integracije. Taj proces otežava odsustvo spremnosti Srbije da se na pravi način suoči sa neposrednom prošlošću i sopstvenom odgovornošću za nju.

HRONOLOGIJA DOGAĐAJA

1992.

Januar

9. januar

U Sarajevu Skupština srpskog naroda proglasila Republiku srpskog naroda u BiH za federalnu jedinicu Jugoslavije.

Radovan Karadžić, lider SDS u BiH: "Požurili smo da 9. januara proglasimo republiku zato što je najavljena mogućnost da Evropska zajednica već 10. januara objavi nezavisnost Bosne i Hercegovine. Da se ta manipulacija ne bi ostvarila, morali smo odmah da reagujemo. Jer, svaka naša politička akcija posle tog priznanja imala bi mnogo manji praktični efekat i Srbi u Bosni našli bi se u veoma teškoj situaciji (...) Mi smo sa naše strane otvorili proces demokratske transformacije u trojednu zajednicu, u republiku tri naroda odnosno tri republike. Svaka od ovih zajednica za sebe uspostavlja suverentitet i taj suverenitet se ne prostire na drugu nacionalnu zajendicu". (*Politika*, 12. januar 1992)

Dr Novak Kilibarda, predsednik Narodne stranke Crne Gore: "Srećni smo što će 9. januar 1992. godine trajno značiti datum odluke srpskog naroda BiH da hrabro zakorači stazom svoje istorijske sudbine". (*Politika*, 12. januar 1992)

15. januar

Arbitražna komisija Konferencije o Jugoslaviji podnela *Mišljenje o ispunjavanju uslova za priznavanje pojedinih jugoslovenskih republika*, u kome je konstantovano da republike Slovenija i Makedonija ispunjavaju postavljene uslove. Hrvatska može biti priznata pod uslovom da svoj Ustavni zakon uskladi sa odredbama nacrta *Konvencije Mirovne konferencije o Jugoslaviji*, dok je priznavanje Bosne i Hercegovine uslovljeno održavanjem referenduma

Reakcije Srba na odluku o refrendumu:

Vojnici i starešine Banjalučkog korpusa JNA zahtevaju od Alije Izetbegovića, predsednika Predsedništva SR BiH, da pitanje za eventualni referendum o suverenosti ove republike glasi: "Da li ste za suverenu Bosnu i Hercegovinu u sastavu nove Jugoslavije?" Ujedno, vojnici i starešine Banjalučkog korpusa ističu da su svi pripadnici Banjalučkog korpusa životno zainteresovani za očuvanje mira u Bosni i Hercegovini te da bi samo izjašnjavanje građana "za" ili "protiv" suverenosti ove republike bilo "prozirna obmana naroda". (*Borba*, 19. januar1992)

Predsedništvo Narodnog fronta Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu nije za najavljeni građanski referendum u organizaciji Stanke demokratske akcije, isto kao što nije bilo ni za plebiscit u organizaciji Srpske demokratske stranke BiH. (*Borba*, 20.januar.1992)

Rasprava u Skupštini BiH

Vojo Maksimović: Ni pod kojim uslovima nećemo prihvatiti BiH sa suverenitetom koji je odvaja od Jugoslavije – Alija Izetbegović: Nezavisna BiH bi trebalo da bude građanska republika ravnopravnih građana i naroda – Ni posle desetočasovne rasprave nije usaglašen dnevni red

Alija Izetbegović, predsednik Predsedništva BiH: Ponudio je i referendumsko pitanje: "Da li ste za suverenu i nezavisnu BiH otvorenu prema susjedima i svijetu?". Izetbegović je opisao i kako zamišlja nezavisnu državu BiH. "Trebalo bi to da bude građanska republika ravnopravnih i slobodnih građana i naroda. Država u kojoj nema cenzure i političkih zatvorenika, u kojoj su nezavisni mediji, a granice bez pasoša i carina, odnosno sa otvorenim granicama prema Srbiji i Hrvatskoj.

Biljana Plavšić, član Predsjedništva BiH ispred SDS: Poručila je Izetbegoviću da je to govorio kao lider Muslimana a nikako kao predsjednik državnog Predsjedništva. Čule su se i zamjerke da Izetbegović hoće referendum građana, a prvi je formirao nacionalnu stranku i do sada je na njenom čelu. Rečeno je i da referendum nikako ne može biti građanski u zemlji u kojoj su na vlasti nacionalne stranke, te da je jedino rješenje raspisivanje novih izbora.

Aleksa Buha, jedan od uticajnih članova SDS: A. Buha je rekao da je suverenitet na silu pripisan republici i da ga treba vratiti narodima. Predložio je da Muslimani i Hrvati, kao što su već Srbi učinili, za sebe odluče, "pa da se onda sastanemo i vidimo šta nam je činiti". On smatra da je najbolje što prije formirati opštine na etničkom principu, što bi omogućilo stvaranje regija, a potom i Hrvatske i Muslimanske Bosne i Hercegovine. Svaki od naroda bi nakon toga mogao da se sa susjednim državama veže federalno ili konfederalno.

Momčilo Krajišnik, predsjednik Skupštine BiH: Pokušao je da raspravu svede do odluke. On je predložio prvo da se "referendum" uvrsti u dnevni red s tim da se samo raspravlja, a ne odlučuje o njegovom raspisivanju. Kada to nije prihvaćeno upozorio je da se na ovoj sjednici odluka o raspisivanju nikako ne može donijeti osim da je preglasavanjem donesu poslanici SDA-u preporučio i varijantu po kojoj imperativno referendum poslanika jedne stranke takav zahtijev podnese i formuliše pitanje – referendum može biti raspisan, po poslovniku Skupštine BiH ukoliko 48 se mora održati. Po Krajišnikovom mišljenju i takva odluka bi u BiH prouzrokovala haos.(*Borba*, 25. januar 1992)

Predrag Lazarević, predsednik Nacionalnog saveta SDS: : Nepoštovanjem konsenzusa SDA i HDZ definitivno rasturile ovu republiku – Srpske krajine neće biti u sastavu nekakve "nezavisne države BiH" – Izetbegović najdirektnije onemogućava sprovođenje mirovnog plana UN.Pošto je konsenzus, kao statički oslonac Bosne i Hercegovine, poremećen, mi moramo biti svesni da ta republika više neće moći da postoji. Svaki od tri

naroda potražiće svoj budući put. Politika Alije Izetbegovića je vrlo providna – on pokušava da uz pomoć HDZ BiH dobije samostalnost BiH, a zatim da je sačuva, uz pomoć SDA, u odnosu na Hrvatsku i Sloveniju. Izetbegović je apsolutni zagovornik islamske republike do koje kani doći taktiziranjem, koji bi Muslimanima omogućilo da postanu natpolovična većina u BiH. Potom bi pokušao da nametne islamske zakone. – ističe mr Lazarević. (*Večernje Novosti*, 27. januar1992)

25. januar

Skupština BiH donela odluku da se 29. februara i 1. marta sprovede referendum o suvreneitetu i nezavisnosti BiH. Članovi Skupštine srpske nacionalnosti odbili da glasaju.

Radoslav Brđanin, potpredsendik Skupštine Autonomne regije Bosanske krajine ocenjuje da je dobro što su srpski poslnici opet, praktično, naterani na napuštanje republičkog parlamenta: "Time je Srbima postalo, konačno jasno da se politika SDA i HDZ BiH svodi na odbijanje življenja muslimanskog i hrvatskog naroda sa Srbima u BiH. Srpskom narodu ne preostaje ništa drugo nego da zaokruži svoje krajine; da u njima proglasi važenje samo saveznih zakona i suspenduje sve regule nekakve nezavisnosti BiH. To moramo uraditi odmah, jer je Alija Izetbegović u preksinoćnom intervjuu TV Sarajevo rekao da će BiH učvrstiti granice Republike Hrvatske, za koju je kazao da je okupirana i izložena agresiji JNA. Iz ovog se, u stvari krije rušenje mirovnog plana Sajrusa Vensa. Jer, po njemu JNA se mora povući sa granice BiH, a Izetbegović će tražiti, potom, da Armija napusti BiH. Zbog krajnjih posledica ovakvog scenarija JNA ne sme da napusti srpske teritorije u Republici Hrvatskoj, a time se ruši mirovni plan Sajrusa Vensa". (*Večernje Novosti*, 27. januar1992)

Radovan Karadžić, na sednici Skupštine srpskog naroda BiH: "Vidimo takođe da svi oni koji tepaju Jugi čine to da bi bila mirna dok je likvidiraju, tepaju joj da je prevare i da je ne uznemire, da im ne bi energično odgovorila. Sve su to bile laži... "Mi, gospodo, nismo ponudili ni "Malu Jugoslaviju", ni "Veliku Jugoslaviju". Nismo nikoga nigde gurali, niti nasilno zadržavali. Mi smo predložili da se ova Bosna i Hercegovina, kakva jeste, transformiše u smislu potreba njena tri ravnopravna i konstitutivna naroda." (*Večernje novosti*, 27. januar 1992)

Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini je na vanrednom zasijedanju odlučila da su za srpski narod nelegitimna i ništavna odluka krnje Skupštine BiH koja je u subotu raspisala referendum o nezavisnosti ove republike. Srpska skupština predložila je da se u Bosni i Hercegovini održi sasvim drugačiji referendum.

Kako su mnogi poslanici tražili da već proglašena Republička Srpska BiH počne funkcionisati, odlučeno je da ustavna komisija do narednog zasijedanja pripremi nact Ustava i svih zakonskih akata Srpske BiH. Krajnji rok je polovina februara. Biljana Plavšić, član Predsjedništva BiH, ispred srpskog naroda, predložila je da se prije referenduma o nezavisnosti BiH radi

na formiranju policije i vojske Republike Srpske BiH, razmotri i pitanje valute. (*Borba*, 27. januar 1992)

Rukovodstvo Demokratske stranke je protiv referenduma u Bosni i Hercegovini koji je zakazao Alija Izetbegović. Referendum građana nigde u Jugoslaviji nije održan i pokušaj da se on primeni u ovoj republici je duboko diskriminatorski prema Srbima u Bosni, rekao je **dr Dragoljub Mićunović**. Predsednik spoljnopolitičkog odbora DS dr Radoslav Stojanović juče je izneo i prvu pravu prognozu – bombu: "Do referenduma u Bosni i Hercegovini neće doći. Pregovorima koji će prethoditi naći će se rešenja za sve." (*Politika*, 30. januar 1992)

Srpska radikalna stranka osuđuje čvrstu nameru bosanskih vlastodržaca da organizuju referendum na kome bi se odlučivalo o nezavisnoj i samostalnoj Bosni i Hercegovini. Srpski radikali poručuju da neće, ni po koju cenu, dozvoliti stvaranje nezavisne BiH u okviru postojećih granica. Bosna i Hercegovina, po rečima **dr Vojislava Šešelja**, predsednika SRS, može i dalje da bude jedinstvena, ali samo ukoliko ostane u sastavu takozvane skraćene Jugoslavije. U protivnom, raspašće se na atri zemlje. Da bi se sve to sprečilo, srpski radikali pozivaju Srbe, Muslimane i Hrvate da bojkotuju referendum i tako osujete megalomanske težnje "bosanske vrhuške". (*Politika*, 31. januar 1992)

Zoran Milunović, potpredsednik Narodne stranke: Upozorio je građane na konferenciji za štampu BiH da "svaki glas za nezavisnost jeste glas za rat u BiH".(*Borba*, 31. januar 1992)

Radovan Karadžić, lider SDS BiH: "Najavljeni referendum o nezavinosti Bosne i Hercegovine nije referendum građana već hrvatske i muslimanske zajednice, a Srbi su se već izjasnili na plebiscitu i na ovakav referendum neće izaći." (*Borba*, 31. januar 1992)

Čelnici srpskih autonominih oblasti Birač, Majevica, Semberija i Srpska opština Zvornik: Srpski narod Birača, Podrinja, Semberije i Majevice, izrazio je svoju volju da nastavi život sa braćom iz Srbije, Crne Gore, Krajine i ostalim, koji to budu želeli. Osećamo se obaveznim i dužnim da poštujemo volju svog naroda.

(...) Bilo bi pošteno da troškove svog referenduma snose hrvatski i muslimanski građani. Mi na tom referendumu nećemo učestvovati – ni u pripremi ni u kontroli, ni u glasanju. Srpski narod zna da bi život u nezavisnoj državi BiH za kratko vreme značio: manjina, preglasavanje, obespravljenost, pritisci, kao i naturanje tuđeg jezika, kulture, običaja, jednom rečju – ropstvo.

(...) Pozivamo srpski narod da ne ometa plebiscit Muslimana, jer ni oni nisu ometali naš, ali ih istovremeno pozivamo da u njemu ne učestvuju – istakli su čelnici ovih srpskih autonomnih oblasti. (*Politika*, 2. februar 1992)

Februar

Enriko Josif: "Srbi pripadaju posebnom narodu koji je najjači i najotporniji, uvek spreman da ne prihvati ultimatume i da se bori protiv nepravde, svoje i tudje. To je svojstvo večno i božansko i u tom smislu Srbi su božji narod i imaju vodeće mesto u istoriji ljudskog roda, jer se ovde prelama

sudbina celokupnog čovečanstva". (*Reč na Okruglom stolu "Progonstvo, prihvat i povratak Srba 1991-92 godine" 3. februar 1992*)

Borisav Jović, član krnjeg Predsedništva SFRJ, u intervjuu Figarou: "Zločin je intervenisati u nečijem sporu ukoliko se ne poznaju svi njegovi elementi".

(...) Evropska preporuka da se u Bosni i Hercegovini organizuje referendum o nezavisnosti će odvesti direktno u katastrofu.

(...) U tom slučaju "Bosna će se raspasti i rat će početi". Zato evropska preporuka i vodi direktno u rat.

Na pitanje: "Kako će se armija ponašati" u tom slučaju, dr Jović je odgovorio: "S njom ili bez nje, rat će biti strašan. Odnos snaga Muslimana i Srba je manje-više izjednačen. Armija će ostati po strani, sem ako ne bude napadnuta. Međutim, teško je i zamisliti da je Hrvati i Muslimani neće uzeti na nišan".

Izmedju ostalog, Borisav Jović je izrazio uverenje da postoji relativno lak način da se zaustavi ovakav razvoj situacije: "Dovoljno je da Evropa stavi do znanja Bosni i Hercegovini da ona ne može da samovoljno napusti Jugoslaviju". (*Borba*, 5. februar 1992)

Proglas srpske vanparlamentarne opozicije BiH: Po oceni srpske vanparlamentarne opozicije Srbi u ovoj republici nemaju razloga da se plaše zakazanog referenduma

(...) Naše nacionalno vekovno zlo – međusrpska svađa – poprima razmere nacionalne katastrofe: međusrpski rat kao produkt te svađe je na pomolu" – kaže se na početku proglasa srpskom narodu BiH upućenog od strane srpske vanparlamentarne opozicije ove republike.

Pored opštih kritika upućenih predvodnicima srpskog naroda u središnjoj republici, kao i u Srbiji, još je rečeno: "Stavljen si pod komunistički barjak pod kojim trebaš da očuvaš nacionalkomunizam Srbije, a sve pod izgovorom da se boriš za svoje dostojanstvo i veliku Srbiju što je ogromna laž. Velike Srbije nikada nije bilo niti će je biti kao što nikada neće biti velike Hrvatske ili islamske Bosne o čemu ti se priča po tvojim selima, ali i u gradovima gde skupa živiš sa Hrvatom, Muslimanom, svojim susedom i prijateljem". (*Borba*, 5. februar 1992)

Imenovanje srpskih kadrova u organe i tijela za sprovođenje referenduma je politički cinizam – rekao je juče Nikola Koljević

Nikola Koljević, član Predsjedništva BiH, Miodrag Simović, potpredsjednik Vlade i Petko Čančar, predsjednik Vijeća gradjana u Skupštini SR BiH na konferenciji za štampu: "Ni jedan predstavnik srpskog naroda u bosanskohercegovačkim organima vlasti neće učestvovati u pripremanju i sprovođenju predstojećeg referenduma o nezavisnosti BiH". (*Borba*, 6. februar 1992)

14. februar

U Sarajevu počela Medjunarodna konferencija o BiH pod pokroviteljstvom EZ. Predsedavajući portugalski Žoze Kutiljero.

21. februar
U Lisabonu najavljena Konferencija o BiH.

29. februar – 1. mart
U BiH održan referendum o nezavisnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine. Na referndum je izašlo 63,04 odsto birača a 62,68 odsto je glasalo za suverenu i nezavisnu BiH.

Po zatvaranju glasačkih mjesta u Sarajevu, na referendumu za nezavisnost, iza ponoći, postavljene barikade na ključnim saobraćajnicama. Barikade su napravljene od transportnih vozila, medjusobno povezane toki-vokijem. Svi prilazi gradu su blokirani. Drže ih naoružani civili. SDS izdaje zvanično saopštenje da su oni blokirali grad. Krizni štab SDS-a postavio šest uslova, tražeći obustavu daljeg angažovanja oko priznanja nezavisnosti BiH, do postizanja dogovora tri naroda (Hrvata, Muslimana, Srba).

Formiran Republički Krizni štab, na čelu sa Ejupom Ganićem. Po nalogu Štaba, članovi Predsjedništva BiH, Plavšić, Kukanjac, Delimustafić, krenuli da deblokiraju raskršće ojvode Putnika i Bratstva i jedinstva.

Kriza u gradu: SDS pokušava oružanim putem poništiti rezultate referenduma. Blokada gradskog prevoza – oteti trolejbusi. Aerodrom zatvoren. Prekinuti svi tokovi normalnog života. Dojave da su pruge minirane.

Održana sjednica Predsjedništva BiH: Referendum ne prejudicira organizaciju BiH.

Pod kontrolom EZ, održaće se pregovori sva tri naroda. Donesena odluka o uklanjanju barikada.

Oformljene zajedničke patrole MUP i JNA. Ove patrole su doprinijele deblokadi grada. Specijalac Dragan Vikić rukovodi akcijom zajedničkih patrola. To je za JNA mirovna misija. Pale su odbile zajedničke patrole uz objašnjenje da se boje "Zelenih beretki".

Predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović

Ispred zgrade Parlamenta održan miting za mir.

Odlazak lidera nacionalnih stranaka u Brisel, na pregovore pod patronatom EZ.

Slobodan Milošević nije došao na konferenciju u Brisel, iako ga EZ tretira kao ključnog igrača u nastaloj krizi.

Na Sarajevski aerodrom sletio prvi američki *Herkules*, sa humanitarnom pomoći.

Skupština SDS odbila prijedlog EZ.

SDA – se zalaže za koncept federacije BiH, s konstitutivnim jedinicama i jakom centralnom vlašću.

SDS – se zalaže za koncept tri konstitutivna naroda u konfederaciji, sa slabom decentralizovanom vlašću.

U Konaku, Cutilliero odao priznanje komandantu JNA generalu Milanu Kukanjcu za sprječavanje rata u BiH. Radovan Karadžić tvrdi da jedinstveni MUP ne postoji, da je razbijen po nacionalnoj osnovi. Traži tri BiH, razdvojene po nacionalnom principu.

Satish Nambiar, glavnokomandujući snaga UN za BiH, povodom dolaska snaga UN u BiH, dao je izjavu: "Dobili smo garancije da će paravojne organizacije biti razoružane. Naša misija ima isključivo mirovni karakter."

Bosanski Srbi zauzimaju RTV predajnike, da bi mogli gledati program RTV Srbije.

Članovi Predsjedništva BiH, a inače visoki dužnosnici SDS-a, Nikola Koljević i Biljana Plavšić, šalju pisma UN i EZ o agresiji hrvatskih i muslimanskih paravojnih formacija na BiH, upozoravajući ih da se srpski narod i JNA brane.

Proglašen Ustav SRBiH.

30. mart – u Sarajevu održan Kongres srpskih intelektualaca u BiH. Usvojena je

DEKLARACIJA KONGRESA SRPSKIH INTELEKTUALACA

1. Zabrinuti zbog grubog komadanja starih evropskih država Kongres srpskih intelektualaca BiH zapaža da to može dovesti do sukoba koji će nanijeti veliku štetu Evropi. Za sve što iz toga može proisteći Srbi ne snose nikakvu istorijsku odgovornost.

2. Srpski narod ne prihvata državnu zajednicu koju određuju interesi velikih sila, evropskog katoličkog klerikalizma i probuđenog panislamizma, nego onakvu kakva izvire iz etničkog i istorijskog prava svakog naroda na zemlji.

3. Kongres srpskih intelektualaca BiH smatra da je u ovakvim istorijskim okolnostima jedino rješenje za BiH da bude trodjelna državna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe.

4. Srbi, Muslimani i Hrvati, uvažavanjem istorijskih iskustava i sadašnjeg stanja među njima, moraju se što pravednije razdijeliti i razgraničiti da bi se uklonili razlozi mržnje i ubijanja kako bi se sutra mogli sa što manje prepreka ujedinjavati u svemu onome što je za sve njih razumno i korisno.

5. Kongres srpskih intelektualaca upozorava na činjenice da je sudbina srpstva nedjeljiva i da se sve što se događa u jednoj srpskoj zemlji odnosi na sve Srbe ma gdje živjeli, jer su sve srpske zemlje jedinstven prostor.

6. Jedinstvo Srba iziskuje da sve srpske vlasti, tamo gdje ih ima, i sve srpske države, tamo gdje su već uspostavljene, Srpska crkva i srpski intelektualci formulišu i zabilježe minimum nacionalnih interesa Srba koji su u ovom istorijskom trenutku izvan svakog spora i od kojih nigdje i nikad više ne smije biti odstupanja.

7. Kongres srpskih intelektualaca BiH preporučuje vaskolikom Srpstvu osnivanje srpskih kulturnih klubova koji će u budućnosti omogućiti dalji rad ovog Kongresa. (*Borba*, 30. marta 1992.)

Nastavljeni pregovori u Briselu. Tri delegacije otišle odvojenim avionima za Brisel.

Za Aliju Izetbegovića, lidera SDA i predsjednika Predsjedništva BiH, nema promjena u konceptu države BiH, utvrđene su donje granice u ustupcima. Lider HDZ-a Miljenko Brkić: "JNA mora ići pod kontrolu civilne vlasti. HDZ je za federalnu BiH." Radovan Karadžić, vodja SDS-a: "Mi nećemo prihvatiti priznanje BiH od strane EZ."

April

2. april

U Bijeljini ulični sukobi. Predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović: "U BiH se pokušava inscenirati sukob kako bi se stvorila slika nestabilnosti u zemlji, pred priznanje nezavisnosti. BiH se nije pripremala za unutarnju agresiju – nemamo dovoljno milicije da izadje nakraj s nabujalim paravojnim formacijama. JNA nije okupatorska sila. Njen status u BiH ćemo riješiti pregovorima.

Milutin Kukanjac, general major JNA: (...) Nepotrebno bombardovanje starog Sarajeva, dolazak Arkanovih specijalaca u Bjeljinu i dogadjaji u Foči najviše su doprineli da svet stekne loše mišljenje o Srbima i srpskoj politici. Upad Arkanove jedinice sa prostora Srbije zaoštrio je situaciju u BiH i produbio jaz izmedju Srba i Muslimana.(...) Izetbegović i Ganić su me ubedjivali da je tamo ubijeno na hiljade Muslimana.

(...) Muslimanski ekstremisti u Bjeljini su pripremali varijantu oružanog obračuna sa Srbima na prostoru Semberije, posebno u Bjeljini, jer je Semberija za njih u ukupnim planovima imala izuzetan značaj; upad Arkanove jedinice je zaista bio iznanedjenje – i dalje se postavlja pitanje: da li je došo samoinicijativno, ili ga je neko iz srpskog rukovodstva pozvao; da li ga je neko iz Srbije poslao ili je neko od Srba iz Bjeljine tražio tu pomoć? (*Borba,* 15. novembar 1993)

5. april

Bjeljina u potpunosti pala pod kontrolu Srpske nacionalne garde SAO Semberija i Majevica. U sukobu glavnu ulogu imali dobrovoljci Željka Ražnatovića Arkana.

40 intelektualaca iz bivše Jugoslavije osnovali "Civilni pokret otpora", i uputili pismo institucijama BiH. Traže: simultano priznanje svih novih republika; izuzeće od vojne i radne obaveze, u sukobima između dviju novih država; traže da ne mogu biti angažovani kao dobrovoljci.

U mirovnoj koloni gradjana, ubijena studentkinja Suada Dilberović, snajperom sa obližnjih brda, od strane oružanih formacija bosanskih Srba. Ona je prva žrtva od snajpera u Sarajevu.

Sjednica Predsjedništva BiH: JNA nije smirila situaciju u Bijeljini, stoga je donesen zaključak da se narod samoorganizuje, da JNA vrati oružje Teritorijalnoj odbrani (TO).

Sarajevski studenti počeli akciju "Univerzitet za mir".

Rat u cijeloj BiH. Snage bosanskih Srba preuzimaju dio po dio gradova, sela, objekata.

Političko rukovodstvo BiH je blokirano. JNA ne preduzima ništa. Arkan, kriminalac iz Srbije, vlada Bijeljinom. Masovni egzodus širom Bosne.

6. april

Savet ministar EZ na zasedanju u Luksemburgu jednoglasno usvojio *Deklaraciju o Jugoslaviji,* kojom priznata nezavisnost Bosne i Hercegovine.

Vladislav Jovanović, mnistar inostranih poslova Srbije: "Odluka EZ o priznavanju nezavisnosti Bosne i Hercegovine predstavlja još jedno preuranjeno priznavanje nezavisnosti jedne od jugoslovenskih republika na koje smo, nažalost, navikli u poslednje vreme kada je reč o ponašanju Evropske zajednice. Ovo priznavanje, takođe, ne rešava nijedan problem kada je reč o situaciji u Bosni i Hercegovini. Naprotiv, može krizu u toj republici još više da komplikuje". (*Politika*, 07. april 1992)

Milivoje Maksić, sunkcioner u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (SRJ): "Mi smo na raznim nivoima i razumnim argumentima blagovremeno upozoravali Evropsku zajednicu da taj preuranjeni korak može samo da pogorša atmosferu u Bosni i Hercegovini i ohrabri snage koje ne teže sporazumevanju. Začuđujuće je da Zajednica, sa toliko pretenzija i iskustva, žuri da prizna jednu republiku koja još nije demokratski definisala samu sebe putem pouzdanog sporazuma tri konstutativna naroda. Strahujem da se ovaj korak Evropske zajednice, upravo u trenutku kad događaji u Bosni i Hercegovini i Sarajevu dobijaju zastrašujući tok, u praksi ne svede na ohrabrenje onih koji oružjem, a ne za pregovaračkim stolom, kao jedinim prihvatljivim metodama, žele da rešavaju sudbinu ove republike i naroda u njoj, koji imaju pravo na demokratski minimum, na ravnopravnost odlučivanja. Evropska zajednica je imala sve mogućnosti da sagleda dimenziju i svoje odgovornosti u tome". (*Borba*, 7. april 1992)

Mihailo Marković, akademik: "Političko rukovodstvo BiH nema ni snage ni volje da spreči vršljanje hrvatskih i drugih paravojnih formacija na svojoj teritoriji. Ono ne uživa dovoljan autoritet ni kod jednog od tri konstitutivna naroda i nije u stanju da sprovede ni jednu svoju odluku. Akademik Marković ukazuje da u Sarajevu vlada potpuna anarhija i nasilje, ono što je engleski politički filozof Hobs smatrao prirodnim stanjem "rata svih protiv sviju" pre bilo kakvog društvenog ugovora o uspostavljanju države (...) Uukoliko se SDA ohrabrena priznavanjem BiH vrati svojoj početnoj koncepciji o ovoj republici kao unitarnoj državi građana, u kojoj Muslimani, zahvaljujući svojoj brojnosti i koaliciji sa HDZ, mogu da obezbede nesmetanu trajnu dominaciju i svođenje srpskog naroda na status obespravljene nacionalne manjine, onda do mirnog sporazuma u BiH ne bi moglo doći." (*Borba*, 7. april 1992)

Petar Škundrić, funkcioner Socijalističke partije Srbije: "Socijalistička partija Srbije duboko je zabrinuta zbivanjima u Bosni i Hercegovini, koja najneposrednije prete da prerastu u građanski rat sa katastrofalnim posledicama (...) SPS više puta je ukazivala da će se pogubna politika razbijanja Jugoslavije najtragičnije odraziti na ovu republiku, koja je višenacionalno izmešana. Međutim, ova upozorenja nisu uvažavana od međunarodnih faktora, pre svega Evropske zajednice, koja je pozivom na traženje nezavisnosti i sugbestijom da se održi referendum građana i jučerašnjim priznavanjem nezavinosti još više otežala ionako delikatnu političku situaciju u Bosni i Hercegovini, nastalu komadanjem Jugoslavije. SPS poziva sve razumne i dobronamerne faktore u zemlji i inostranstvu, koji na bilo koji način utiču na tokove događaja u Bosni i Hercegovini, da

dekuražiraju svako drugo rešenje osim političkog dogovora. (*Tanjug*, 7. april 1992).

Vesna Pešić, predsendik Reformske stranke, uputila je otvoreno pismo Branku Kostiću, Blagoju Adžiću i Slobodanu Miloševiću povodom aktuelne situacije u Bosni i Hercegovini. Vesna Pešić se zalaže za "momentalno priznavanje Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine" jer bi se time, po njenom mišljenju, čitav prostor uravnotežio i smirio. Tako bi se i otvorila perspektiva za razvoj i demokratiju i "izlazak iz fašističkog i nacionalnističkog ludila. Lider reformista kaže da, na osnovu mnogobrojnih poziva građana iz BiH, procenjuje da njih najviše pogađa "širenje laži o navodnoj ugroženosti Srba ili bilo kog drugog naroda u BiH". (*Politika*, 7. april 1992)

Vojislav Šešelj, predesdnik Srpske radikalne stranke: "Odmah treba razgraničiti teritorije u Bosni i Hercegovini i formirati samostalnu Teritorijalnu odbranu i policiju na teritorijama koje Srpska republika BiH drži pod kontrolom. One srpske etničke teritorije, koje po strukturi stanovništva pripadaju srpskoj BiH, a na kojima njena Vlada nema vlast– treba osloboditi." (*Politika*, 03. april 1992)

Nikola Koljević: "Upozoravali smo Evropsku zajednicu da sačeka, da ne žuri sa ovom ili onom odlukom, jer su pregovori, upravo pod okriljem EZ, bili već u toku. Međutim, eto, Evropska zajednica je priznala državnost Bosne i Hercegovine, što, jasno, srpski narod ne može i neće da prihvati.(*Politika*, 8. april 1992)

Gojko Djogo, pesnik: "U velikom delu BiH jedan od tri naroda – Srbi, Hrvati ili Muslimani – su u većini. Vekovima su u većini na tim prostorima, što znači da je Bosnu i Hercegovinu moguće podeliti i da je najbolje podeliti je. Predlog o Bosni kao konfederaciji je zato, po mom mišljenju, u ovom trenutku, jedini izlaz."(*Politika*, 8. april 1992)

Vlada Republike Srpska Krajina o priznavanju BiH: "Umjuesto da predstavnicima triju državotvornih naroda BiH prepusti da dogovorima, započetim pod okriljem EZ, rješe bosansko-hercegovačku krizu, EZ je neprirodno i ni malo dobronamjerno, preuzela ulogu političkog arbitra unapred prejudicirajući rješenja, ističe se u tom saopštenju.

"Nitko, pa ni Evropska zajednica, nema pravo da protivno legitimno izraženoj volji srpskog naroda donosi odluke koje ne uvažavaju rezultate njegovog referenduma, smatra vlada Republike Srpska Krajina. U tom smislu ta vlada pruža bezrezervnu podršku legitimno izabranim organima srpskog naroda u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini da preduzmu korake i pronađu najoptimalnija rešenja za srpski narod, ističe se na kraju saopštenja sa jučerašnje sjednice krajiške vlade" (*Borba*, 8. april 1992)

Udruženje Srba iz BiH u Srbiji: "Upozoravamo da je rasplamsavanje međunacionalnih sukoba u BiH u neposrednoj vezi sa političkim manipulacijama o priznavanju BiH kao nezavisne države. Izražavamo nadu da će svetska javnost, a pre svega Evropska zajednica, uoči svoje odluke u Briselu, imati ovo u vidu i da neće priznati državu Bosnu i Hercegovinu pre nego što se njeni narodi sporazumeju o međusobnim odnosima. Ukoliko, ipak, ovakva odluka bude donesena, Srbi Bosne i Hercegovine biće prinuđeni

da, uz podršku celog srpskog naroda, upotrebe sva sredstva da zaštite svoje nacionalne interese. Verujemo da će prevladati razum i odluka Evropske zajednice 6. aprila 1992. neće podsetiti Srbe na 6. april 1941". (*Borba*, 8. april 1992)

Saopštenje SDA iz Novog Pazara: "Svim Muslimanima Sandžaka i u drugim djelovima bivše Jugoslavije neka je sretna suverena i međunarodno priznata Bosna i Hercegovina. Vjerujemo da je demokratska i građanska BiH u interesu svih njenih naroda a posebno Muslimana u dijaspori koji su ovim činom dobili svoju matičnu državu".

Posebna poruka upućena je ambasadoru SAD u Beogradu, gospodinu Vorenu Zimermanu. U njoj se kaže:

"Povodom priznanja BiH od strane SAD, koju Vi zastupate u Beogradu želimo izraziti našu veliku zahvalnost Vama i vašim saradnicima u ambasadi. Mi Vas molimo da našu zahvalnost prenesete predsedniku SAD i njegovoj administraciji. Ovakav postupak SAD smo i očekivali budući da je Amerika poznata kao šampion u demokratiji, zaštiti ljudskih prava i prava malih naroda. Ovim činom ste učinili veliki preokret u životu onih koji se žele osloboditi komunizma. Iskreno se nadamo da će međunarodno priznanje BiH intenzivirati demokratske procese i u ostatku bivše Jugoslavije. Koristimo ovu priliku da Vas pozovemo da i zvanično posetite Sandžak kako bismo Vam prezentirali sve probleme sa kojima se susreću građani Sandžaka". (*Politika*, 3.april 1992)

Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju ocenjuje da je priznavanje Bosne i Hercegovine kao nezavisne države još jedan dokaz da Evropska zajednica putem pritiska i argumentima sile realizuje svoj, već davno, sačinjeni scenario za rušenje Jugoslavije, kao jedinstvene i suverene države i stvaranje niza malih država koje će biti pod kontrolom i u vazalnom odnosu prema jačim nacionalnim državama. Nemačka, pak, i na ovaj način ostvaruje cilj svoje "nove", politike da što više jedinstvenih evropskih država razbije, izdeli i stvori sitne, prema njoj, satelitske državice, da ih međusobno suprotstavi i da se na kraju ona, kao ekonomski i politički snažna i jedinstvena pojavi kao vrhovni arbitar u tim sporovima. Pokret ističe da državna organizacija Bosne i Hercegovine, njen položaj u Jugoslaviji i međunarodnoj zajednici mora biti utvrđen potpunom saglasnošću sva tri državotvorna naroda – Srba, Hrvata i Muslimana – a svaka, drugačija odluka je nelegitimna i nelegalna." Upozoravamo svetsku i jugoslovensku javnost da je svaka nova ljudska žrtva rezultat nerazumne, nedemokratske i agresivne politike Evropske zajednice". (*Borba*, 8. april 1992)

Vojislav Koštunica, potpredsednik Demokratske stranke: "Odluka Evropske zajednice o priznanju Bosne i Hercegovine predstavlja korak dalje u primeni Genšerove koncepcije po kojoj bi se oružani sukobi na ovom tlu mogli, naravno, sprečiti razbijanjem Jugoslavije na nezavisne države (....) Evropska zajednica prenebregla je jednu činjenicu, da će etnički princip, koji je primenjen u slučaju razbijanja Jugoslavije, a koji EZ ne priznaje u sopstvenim državama, morati biti primenjen kad-tad i na Bosnu. Jer, Bosna je Jugoslavija u malom (...) Priznavši Bosnu, pre nego što je rešeno pitanje njenog unutrašnjeg uređenja, Evropa je postupila kao čovek koji vatru gasi benzinom

(...) Odluka Evrope se, zbog toga, ne može nikako drugačije oceniti nego kao dvolična i neodgovorna, istovremeno". (*Borba*, 8. april 1992)

Milan Miković, poslanik SPO: "Odluka EZ o priznanju BiH je preuranjena (...) Prilikom donošenja tako važnih odluka neophodno da se sve opcije razmotre, te da se proceni kakve posledice sobom nosi jedna takva odluka, koja se tiče sudbine tri naroda". (*Borba*, 8. april 1992)

Demokratska stranka Crne Gore: "Silom prilika i protiv svoje volje srpski narod u BiH postao je ustanički narod. U situaciji kada JNA (aktom EZ), dobija status strane vojne sile u BiH, budućnost je i obaveza crnogorske vlasti da se konačno izjasni o događajima u toj republici. Demokratska stranka smatra da se Crna Groa mora suprotstaviti muslimansko-hrvatskoj koaliciji koja je povela rat protiv srpskog naroda. Kao prvi i neodložan korak, Demokratska stranka zahteva od vlasti u Crnoj Gori da prizna Srpsku Republiku BiH sa sedištem u Banjaluci." (*Borba*, 8. april 1992)

Dr Momir Stojković, stručnjak za medjunatrodno pravo: "Priznanje Bosne i Hercegovine je izraz političke volje država Evropske zajednice, odnosno njihove rešenosti da budu bitan činilac u procesu raspadanja Jugoslavije kako su i istakli u izveštaju Arbitražne komisije Konferencije o Jugoslaviji.(...) Ova odluka je suprotna međunarodnom pravu, jer nisu ispunjeni uslovi za međunarodno pravo, i Izjavi o principima ustavnih rešenja u BiH od 15. marta iz Sarajeva. Naime, prema međunarodnom pravu da bi država bila priznata potrebno je da ima svoju teritoriju, stanovništvo i efektivnu vlast na datoj teritoriji koju vrše centralni organi. U slučaju Bosne teritorija i vlast su faktički podeljeni između tri konstitutivna naroda na veći deo opština, centralna vlast odnosno SDA nema uticaj, jer u tim komunama su na vlasti predstavnici srpskog naroda, odnosno SDS i Hrvati iz HDZ . (...) Ovo priznavanje prenebegava činjenicu, da centralna vlast u BiH nema faktičku vlast na celoj teritoriji Republike. Previđa činjenicu da se na teritoriji ove republike nalazi i JNA i pored muslimanskog i druga dva konsitutivna naroda koji po osnovu samoopredeljenja moraju biti ravnopravna sa muslimanskim narodom. Evidentno je da EZ kao i u slučaju Hrvata želi da srpski narod u BiH pretvori u nacionalnu manjinu, jer stalno insistira na poštivanju takozvanih manjinskih prava". (*Politika*, 8. april 1992)

Branko Kostić, potpredsednik Predsedništva Jugoslavije: "Suštinski ovo priznanje neće ništa bitno promeniti. Biće dobro ako Srbi i Muslimani, kao dva najbrojnija naroda u BiH pokažu dovoljno mudrosti i ne uđu u međusobni sukob, već da na političkom planu nađu rešenja koja će biti prihvatljiva za sva tri naroda". (*Borba*, 8.april 1992)

General pukovnik Života Panić: "JNA se iz Bosne i Hercegovine ne sme povući po modelu povlačenja iz Makedonije, bez obzira što je toj republici Evropska zajednica priznala nezavisnost (...) U Bosni je neizvesna situacija – bliži smo ratu nego miru (...) nepobitna činjenica da je u toj republici na delu hrvatsko – muslimanska zavera i koalicija protiv Srba". (*Borba*, 8. april 1992)

Milan Kučan, predsednik Predsedništva Slovenije: "Priznanje Bosne i Hercegovine od strane EZ, za kojom će, kako je sada već jasno, slediti priznanje SAD, a koje će na današnjem zasedanju obaviti i slovenačka

Skupština, vrlo je značajno za rasplet jugoslovenske krize, kao i za stabilizaciju odnosa i vrćanje mira u tu nesrećnu republiku koja je očigledno sada na redu da bude žrtva one nerazumne politike koja je razbila nekadašnju Jugoslaviju." (*Borba*, 8. april 1992)

SDA za Srbiju i Crnu Goru u saopštenju se od srpskih i crnogorskih vlasti traži da u roku od 48 sati povuku "sve rezerviste i vojnu tehniku sa područja Sandžaka". Zahteva se takođe da se što pre izda "naredba o mobilizaciji teritorijalne odbrane u svim gradovima Sandžaka i to u istom roku". Posebnim pismom Međunarodnom komitetu Crvenog krsta zatraženo je da što pre obezbedi prihvatne logore u nekoj od zemalja Evrope "gde će se izvršiti evakuacija žena i dece koji bi se tako spasili od masakra koji očekujemo da nas zadesi". U obrazloženju ovih zahteva navedeno je da ratna eskalacija "preti da zahvati i Kosovo i Sandžak, jer su srpski rezervisti stacionirani sa vojnom tehnikom u Sandžaku velika pretnja muslimanskom narodu (...) Osećamo strah posebno posle masakra koji su srpski rezervisti i četnici učinili 1, 2, i 3. aprila 1992. godine u Bijeljini i koji dok ovo pišemo razaraju Sarajevo i ostala nesrpska mijesta u BiH i ubijaju Muslimane i Hrvate kao što su to srpska vojska i četnici činili u Sandžaku 1924. i 1941 – 1945. godine".(*Borba*, 8. april 1992)

Andjelko Dragojević, novinar, u tekstu "Ponavljači istorije":

"Ponovo su berlinski, bečki ili već – luksemburški kongres, ili koalicija – izvršili aneksiju Bosne i Hercegovine. Da li je razlika samo u tome što se to, opet, pokušava, u korist germansko-katoličke Evrope, kao prošli put, ili takođe, ponovo kao viševekovna podrška u korist turskog "bolesnika sa Bosfora". I srpske štete? Sad je jedno sigurno. Stvara se Turkestan u srednjoj Evropi. A, stvorena je Bosna koje nema, a sigurno je da je stvoreno, u najsrećnijem slučaju, "istočno pitanje". U najgorem – vidovdansko Sarajevo 1914.

Može li se na prevaru priznati Bosna, ili se, ipak, mora priznati da – Bosne više nema. Jer Evropa je pokušavajući da uz pomoć onih koji su opet izneverili i prevarili, Srbe stavi pred svršen čin, zapravo razbila Bosnu. A Srbi, to samo sankcionisali, svršavajući koji čas ranije svoj čin – proglašenje Srpske republike. Evropski "mirotvorci" (koje, grdna li čuda, Srbija i dalje priziva), ponavljaju uporno svoj krvavi scenario, ne hajući čak ni za to – da su, razbijajući Jugoslaviju, zapravo razbili i njene razbijače: Hrvatsku, Bosnu, uskoro i Makedoniju. Ili će pre biti da ne vidimo krajnji domašaj. Nije li bio cilj – probno, laboratorijsko razbijanje SFRJ, za generalno razbijanje SSSR. Ili će pre biti – uvek i zauvek: razbijanje same Srbije i same Rusije, kao jezgara i tvoraca tih država.

Nesumnjivo je da su Srbi žrtve ne samo obnovljenih propagandnih predrasuda i interesa, već i jedne takve formule o mehaničkoj analogiji sa Rusima. Greške u takvom računanju koje ne uzima u obzir stvarni položaj i stvarni mentalitet jednih i drugih – moraju pogoditi i samog račundžiju... Rusi nikada nisu imali čak ni Davida Štrpca koji jese šaljivčina (barem koliko Izetbegović) ali koji neće, ni kad je gladan, priznati "ni carsku, ni spahijsku" i za koga "još nije nađen takav carski kantar koji će ga izmeriti". A naročito onda "kada se u njemu nadme i napiri – Srbin"!

Nego, da ne zaboravimo, na kraju, a da ne zaborave i svi koji misle da odlučuju u ovom prelomnom času, u ime naših predaka i potomaka, bar nekolike istorijske činjenice: mi jesmo narod raskolnički, ali jednom i zauvek postao je naš svetac Rastko Nemanjić kada nas je izmirio. Ako dozvolimo sebi istinu epsku hiperbolu, takvo čudo desilo se i dr Radovanu Karadžiću, upravo u Bosni koje, možda, više nema. On je i našoj braći "islamskog zakona" (kojoj su, opet, bliža muslimanska braća Azije i Afrike) ponudio, u ime svih Srba, istorijsko pomirenje. A oni ga ne prihvatiše.

Ne bismo smeli da ne znamo ni to da su Srbi narod koji je uvek pre opraštao svojim neprijateljima nego svojim – izdajnicima!". (*Večernje novosti*, 8. april 1992)

Aleksandar Mitrović, potpreedsednik SIVuputio je pismo Predsedniku Saveta ministara EZ Deuš Pinjeru: povodom priznanja BiH:

"Jugoslovenska Vlada je od izbijanja krize i oružanih sukoba na tlu Jugoslavije, zastupala stav da se do trajnog mira može doći samo kroz demokratski dijalog i iznalaženje celovitih rešenja prihvatljivih za sve aktere. U tom smislu, jugoslovenska Vlada je najozbiljnije upozoravala i na nesagledive posledice preuranjenog priznavanja nezavisnosti BiH, pogotovo sada kada su pregovori u okviru Konferencije o BiH dali nagoveštaj iznalaženja prihvatljivog rešenja za sva tri konstitutivna naroda ove jugoslovenske republike".

(...) Nažalost, naša upozorenja ostala bez adekvatnog razumevanja, a Evropska zajednica se odlučila za prevremeno priznanje BiH. Time je, po našoj oceni, ozbiljno dovedena u pitanje Konferencija o BiH i proces dogovaranja koji je već dao pozitivne rezultate. Ono što me još više brine, gospodine Ministre, jeste da takva odluka može predstavljati direktno ohrabrenje ekstremnim snagama na terenu, u pravcu proširenja i intenziviranja nasilja, umesto opcije za nastavljanje demokratskog dijaloga. Očigledan dokaz toga je dramatično pogoršanje situacije u BiH".

(...) Uvereni smo, gospodine Ministre, da EZ najbolje može doprineti smirivanju situacije kroz brzo nastavljanje Konferencije o BiH. Pri tome se definitivna rešenja mogu naći samo kroz ravnopravni dijalog i poštovanje interesa sva tri konstutivna naroda republike BiH. Zanemarivanje prava bilo kog od njih vodi u dalje rasplamsavanje međunacionalnih sukoba sa nesagledivim posledicama." (*Borba*, 9. april 1992)

Slobodan Rakitić, poslanik SPO u Skupštini Srbije:

"Još pre mesec dana usvojen je čvrst princip da priznavanje nezavisnosti obustavlja sukobe i da će BiH i Makedonija biti priznate, tim pre ako dođe do oružanih sukoba. Već iz ovoga je jasno ko je inicijator sukoba u ovoj republici, tempiranih na sam dan odlučivanja o priznavanju.

(...) BiH se ne može porediti, a još manje izjednačavati sa Hrvatskom po bilo čemu, jer je u njoj apsolutno nemoguće favorizovati bilo koji od tri naroda, a formula dva naroda protiv trećeg pokazala se pogubnom.

(...) Postavlja se pitanje kakvu su to državu EZ i Vašington priznali jer je zapadna Hercegovina okupirana od strane Hrvatske, a srpski deo je proglasio nezavisnu Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu. U Bosni traje građanski rat, a EZ i Vašington, baš u tom trenutku, proglašavaju BiH za nezavisnu i suverenu državu, iako ona ne poseduje ni osnovne pretpostavke da bude država.

Proglašenje Srpske Republike BiH Rakitić je reakcija srpskog naroda na međunarodno priznavanje ove republike. Jedina mogućnost srpskog naroda za opstanak u ovom delu zemlje jeste da uzme sudbinu u svoje ruke, da se JNA podeli tako da jedan njen deo postane državna vojska Srpske Republike BiH. Srpska Republika stvorena u Banjaluci jeste izraz volje srpskog naroda i ta volja se, zaključuje Slobodan Rakitić, mora poštovati." (*Ekspres politika*, 9. april 1992)

Pavić Obradović, potpredsednik srpskog parlamenta: "Zalaganje za demilitarizaciju Bosne i Hercegovine, mada na parvi pogled deluje izazovno, u stvari je velika igra i pokušaj podvale srpskom narodu ne samo u Bosni i Hercegovini, već uopšte (...) U ovom trenutku došlo je vreme da se rastajemo (...) Za srpski narod je neprihvatljivo zalaganje za demilitarizaciju Bosne i Hercegovine. Eventualna demilitarizacija BiH značila bi ostavljanje tamošnjeg naroda bez zaštitnika. Konačni je cilj da se srpski narod baci na kolena i Srbija svede u granice takozvanog beogradskog pašaluka. To potvrđuje i odnos Evrope prema priznavanju BiH i prema političkoj volji srpskog naroda u toj republici i u srpskim krajinama.

Samo je konfederalna i kantonizovana Bosna i Hercegovina u interesu srpskog naroda, na tragu njegovog istorijskog nastojanja da ostane na okupu. Svako drugo rešenje bilo bi pogubno za srpski narod." (*Ekspres politika*, 13. april 1992)

Milorad Bojović, predsednik Vlade SAO Hercegovine: "Priznavanjem suverenosti BiH, međunarodna zajednica je pristala na priznavanje haosa. Ovo je još jedan međunarodni presedan. Priznata je država koja nema organe vlasti u njoj ne funkcioniše ni vlada ni Skupština. U takvoj državi je objavljeno ratno stanje i u njoj se ratuje a Evropa je priznala za nezavisnu i suverenu državu.

(...) Kada je u pitanju srpska Bosna i Hercegovina ona je već proglašena na Skupštini u Banjaluci, i već je počela institucijalizacija te srpske BiH. Nezavisna BiH na prostoru su SAO Hercegovine nikada neće doživeti. Mi ćemo se boriti kaže Bojović do poslednjeg Srbina i nećemo pristati na nametnuta rešenja ma od koga ona dolazila. Evropa može proglašavati nezavisnu BiH koliko god hoće. Na prostorima SAO Hercegovine važiće zakoni i Ustav srpske BiH i ništa više kaže predsednik Vlade". (*Dnevnik*, 13. april 1992)

7. april

Skupština srpskog naroda u BiH na zasedanju u Banjaluci proglasila nezavisnost Srpske Republike Bosne i Hercegovine, koja "može stupiti u zajednicu sa drugim subjektivitetima u Jugoslaviji". Biljana Plavšić i Nikola Koljević informisali Skupštinu da su podneli ostavke na članstvo u Predsjedništvu BiH.

8. april

SAD priznala Bosnu i Hercegovinu.

Milutin Kukanjac, general major JNA: "Blokada Sarajeva početkom aprila 1992 izvršena je po mom naredjenju. Želeli smo da sprečimo ulazak ustaških, HOS-ovski bandi iz Mostara i muslimanskih ekstremista iz Zenice i Tuzle.(...) Ko je želeo mogao je bez većih teškoća da napusti Sarajevo do 2. maja 1992 u podne. Naš cilj je bio da omogućimo izmeštaj JNA iz grada na sigurne prostore i da omogućimo razgovore izmedju zaraćenih strana o mirnom rešavanju svih problema.(...) Što se tiče razaranja to treba da objasne rukovodstvo Republike Srpske i ustaško muslimanska vrhuška na čelu sa Izetbegovićem.

Predsedništvo SFRJ je tajno, bez ikakve konsultacije sa mnom, donelo famoznu i pogubnu odluku o "gačenju" JNA i prebacivanjem vojnika i oficira - drzavljana SRJ- iz BiH u SRJ u roku od 15 dana". (*Borba*, 15. novembar 1993)

9. april

U BiH žestoki oružani sukobi.

U Zvornik ušle jedinice Arkanove "Srpske dobrovoljačke garde".

Milutin Kukanjac, general major JNA: "Kada smo dosli do podatka da aerodrom "Sarajevo" moze posluziti za dotur naoruzanja i municije Muslimanima i Hrvatima i za dolazak placenika koji bi se borili protiv JNA i srpskog naroda, odlucio sam da aerodrom stavimo pod nasu kontrolu i time iskljucimo svako iznenadjenje. Pokazalo se da je to bio pun pogodak, jer smo osujetili namere muslimansko-hrvatske vrhuske, koje su se kasnije potvrdile. Svakodnevno pogorsanje situacije opredelilo nas je i da uspostavimo vazusni most Sarajevo-Beograd, kako bi se prebacio sto veci broj gradjana na sigurne prostore. To smo ucinili u saradnji i sa punim angazovanjem Ratnog vazuhoplovstva, odnosno VSC "rajlovac" pa je do pocetka maja 1992 vazdusnim putem prebaceno u Beograd vise od 25.000 gradjana." (*Borba*, 23. novembra 1993)

Organizovana evakuacija Jevreja iz grada.

"Olimpijski muzej" zapaljen, nakon informacije u sarajevskim medijima da će tu biti smještena američka ambasada.

Svi TV releji u BiH okupirani od strane JNA i snaga bosanskih Srba.

Skupština Srbije proglasila Saveznu Republiku Jugoslaviju.

Predsjedništvo BiH donijelo odluku o povlačenju JNA iz BiH, jer je JNA proglašenjem nove Jugoslavije postala okupaciona vojna sila na drugoj teritoriji.

16. april

Na Konferenciji o Evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS) u Helsinkiju usvojena *Deklaracija o Jugoslaviji*, kojom se oštro osudjuje Srbija, srpske paravojne snage i JAN, kao vinovnici krize u BiH. Vladi Srbije, i JNA je postavljen ultimatum da do 29. aprila obuzdaju ili povuku snage koje se nalaze pod njihovom kontrolom u BiH. U suprotnom Srbiji preti da bude isključena iz KEBS.

Dragoljub Mićunović, Demokratska stranka, povodom ultimatuma: "Pred nama je jedan ultimatum kojim se od Srbije traže velike žrtve; da, s jedne strane, pristane na politiku svršenog čina i bude prikazana svetu kao jedini agresor u ovom ratu, a sa druge – da srpski narod bude raspršen u

nekoliko država, bez garantija o političkom i pravnom statusu. Reč je opasnim presedanima u medjunarodnoj politici, i u tom smilsu Srbija treba da stavi svetu do znanja da želi jedan ravnopravan tretman i razgovor, a li da ultimatum – ne prihvata" (*Večernje novosti*, 24. april 1992)

Radoman Božović, predesdnik Vlade Srbije:"U BiH je otpočeo prljavi rat protiv srpskog naroda i njegovih intersa. Srbija se optužuje da je inicijator tih sukoba, optužuju je čak i neki u Srbiji. Da li je za optužbu to što se zalažemo da Srbi u srpskim krajinama dobiju mogućnost da odlučuju o svojim pitanjima, naravno, ne na štetu drugih naroda? Ne možemo prihvatiti nikakve pritiske ni ucene bez obzira na pretnju nekih novih ekonomskih i socijalnih, pa i vojnih teškoća koje svakodnevno stižu iz sveta. Mi nemamo pravo da odustanemo od principa da se Srbima kao i drugim narodima u bivšoj Jugoslaviji omogući opredelenje u kojoj će i kakvoj državi da žive". (*Borba*, 17. april 1992)

Andjelko Dragojević, u članku "Odbrana svoje sudbine": (...) Nama ne ostaje više vremena ni za analize, ni za pregovore sa onima koji su se unapred dogovorili, ni za ugovore sa onima koji su vas upravo po stoti put prevarili. Pogotovu za samoobmanjivanje o tome da je Bušova administracija neobaveštena mada je sam Buš do pre koju godinu bio na čelu svemoćne CIA

(...) Turska baš u isto vreme naglo odustaje od čekanja u predstoblju Evropske zajednice da bi postala "azijska Nemačka". Njena je uloga ne samo "zelena transverzala" koja će ponovo stići do Beča, nego će potkopati Rusiju i Irak i obezbediti ono što je najvažnije –puteve nafte.

(...) I sada: zaboravlja se da je EZ i formirana kontra Americi, da će "zelena transverzala" kad-tad biti kontra Evrope (koja biološki izumire), veruje se Turskoj i baš kao takva stožer prostranog, ekspanzivnog islamskog fundamentalizm. Identifikovanje "pustinjske oluje" sa perspektivom žilave gerile u balkanskim planinama dovodi sve zajedno do očiglednog besmisla.

(...) Kod Srba ipak nema gladi. Ako ih nije ujedinila pravda novog evropskog poretka, onda će to sigurnije učiniti nepravda. To što Srbi ponižavaju sami sebe, sigurno ne značiu da će to dozvoliti i drugima. Naprotiv, čak i kad im ne ostane ništa braniće svoju ludu pravdu: pravo da budu ono što jesu. (*Večernje novosti*, 18. april 1992)

Krsto Bijelić, u članku "Novi nered sveta": (...) Zašto su se bjesvjetski silnici okomili upravo na Srniju? Veliki maheri destrukcije i "crne internacionale", kojima je postojhanje Jugoslavije kvarilo planove u velikoj igri stvaranja novog svetskog poretka, znali su i znaju da je Srbiji do Jugoslavije stalo. Iz raznih razloga, od kojih se jedan posebno izdvaja: zajednički život Srba pod jednim državnim krovom.

(....) Poznato je da veliki teško nose teret vlastite veličine. Posebno su srditi ako se "mali suprotstave nekoj njihovoj zamisli. A to se, eto, desilo. Srbija se drznula da se usprostivi pokornom uklapanju u šemu novog svjetskog poretka, rodjenu u nečijoj glavi željnoj kosmičke slave i moći. U glavi nekog reinkarniranog Hitlera... (*Ekspres politika*, 20. april 1992)

Srpski mediji izveštavaju o povlačenju JNA iz Sarajeva:

(...) Niko nikom ne veruje: Jedna poznanica, čije ime normalno zbog posledica koje bi imala ne pominjem, a ovde gotovo svi žele da im se imena ne

pominju, rekla mi je sledeće: "Svi vi koji ovde ne živite, koji niste upoznali ovaj mentalitet, ne možete ništa da razumete. Mi se tu razumemo pogledom, grimasom na licu, pokretom ruke".

(...) Po naređenju komande JNA trebalo je da se prođe vojna kolona čiji je zadatak bio da obezbedi preostali materijal tehničke službe iz skladišta kasarne "Borik" koju napušta JNA. Pri povratku, ta kolona, koja je inače u sporazumu sa Ministarstvom unutrašnjih poslova bila uredno najavljena, čak su bile označeni i vreme i ulice kojima će proći, naišla je i zastavila se na periferiji Baš čaršije, u ulici Ploče, da bi propustila veliku masu naroda koja je pošla na sahranu devetorice poginulih pripadnika takozvane Patriotske garde ili kako ih ovde zovu branitelja Sarajeva. I kolona je stala.

Pri povratku sa dženaze (tako se ovde naziva sprovod ili sahrana) leglo je ispred vozila JNA oko 400 ljudi. A onda su na scenu stupile zelene beretke. Zahtevale su da se vojnici predaju, ili će biti pobijeni. Da ne bi pucali u narod i izazvali krvoproliće vojnici su izišli iz vozila. Uz sve pogrde, pošto su razoružani, izloženi su velikim poniženjima. Čak im je naređeno da poskidaju gornju odeću i pantalone.

Sve se to odigralo u prisustvu gradonačelnika Sarajeva, Muhameda Krečeljakovića, predsednika veća građana Abdulaha Konjicija, kao i člana Glavnog štaba TO BiH, inače do skorog bivšeg pukovnika JNA Vehbije Karića, koji je sve to posmatrao uz osmeh, iako je bio prisutan kad su neki od tih vojnika polagali svečanu obavezu u JNA!

Iako Jugoslovenska armija nije učestvovala u obračunima u kojima su poginuli pripadnici patriotske garde, preko svih sarajevskih informativnih sredstava napadnuta je ovdašnja Komanda Druge vojne oblasti da je tobože namerno planirala provociranje dženaze. I eto već dovoljno uznemirenja da se zlo širi, da svako svakog optužuje i krivi za sve i svašta. A nevina raja i dalje strada i podleže svim mogućim izmišljotinama (...) (*Večernje novosti*, 27. april 1992)

Milutin Kukanjac, general major JNA: "Srbi u BiH dobili su gotovo celokupno naoruzanje, municiju, minsko-eksplozivna sredstva, gorivo, rezervne delove, hranu i druga materijalna sredstva od JNA, koja je dekretom Predsednistva SFRJ od 4. maja 1992 godine prestala da postoji. JNA je u BiH izmestila na sigurne prostore vise od 90% naoruzanja, ubojnih sredstava svih vrsta i druge opreme i sve je to predato Republici Srpskoj, koja je time naoruzala svoju vojsku. O onome sta je predato Muslimanima u kasarni "Marsal Tito", kada se pocetkom juna 1992, izmestao Skolski centar, neka daju odgovor Generalstab VJ i rukovodstvo Republike Srpske.

Mi ne samo da smo spasili sredstva JNA, vec smo "ispred nosa" uzeli oko 70% naoruzanja, municije i druge opreme iz nadleznosti Teritorijalne odbrane bivse BiH, koja bi bila upotrebljena za ubijanje Srba na tim prostorima. Neke akcije su sa malim brojem ljudi iz JNA i srpskim teritorijalcima izvedene briljantno. Iz skladista "Faletici", koje je obezbedjivalo 12 nasih odabranih vojnika, na primer, uzeto je ogromno naoruzanje- oko 30.000 cevi raznih oruzja za gadjanje ciljeva na zemlji, vise orudja protivvazdusne odbrane, minsko - eksplozivnih sredstava, sredstava veze, motornih vozila i druge opreme. Akcija je izvedena brzo, efektno i bez gubitaka. Gubitaka tog skladista bio je jedan od najtezih udaraca muslimansko-ustaskaoj koaliciji." (*Borba*, 23. novembar 1993)

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Maj

Na mirovnoj konferenciji u Lisabonu, predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović prihvata razgovor o teritorijalnom razgraničenju. Predsjedavajući EZ-a Jose Cutilliero iznosi koncept tri konstitutivne zajednice BiH, nudeći na uvid mape koje su izradili eksperti EZ-a.

U Sarajevu je 17.000 izbjeglica koje se sele iz jednog dijela grada u drugi. Oni su ili protjerani iz svojih domova, ili su im kuće i stanovi uništeni granatama.

Sarajevo je pod opsadom. Zatvoren krug oko grada u prečniku od oko 60 kilometara. Postavljeni su tenkovi, minobacači, snajperi, topovi.

Nakon povratka iz Lisabona, po slijetanju na Sarajevski aerodrom, JNA zarobljava predsjednika Predsjedništva Aliju Izetbegovića, njegovu kćerku koja je u pratnji i lidera SDP Zlatka Lagumdžiju. Oslobodjeni su poslije dugih pregovora o razmjeni, uz asistenciju komandanta UN Louisa Mackenziea.

4. maj

Predsedništvo krnje SFRJ donelo je *Odluku o povlačenju iz Bosne i Hercegovine pripadnika JNA – gradjana SRJ* najkasnije za 15 dana tj. do 19. maja. 85 odsto postoječeg sastava jedinica JNA u tom trenutku u BiH činili su vojnici srpske nacionalnosti.

General Milutin Kukanjac: "Alija Izetbegović je pogazio reč koju je dao UN i Evropskoj zajednici. Verujem da je u svemu indirektno učestvovao, jer nije sačekao da cela kolona vozila prođe pored Skenderije (...) Sinoć se desio vandalizam i divljaštvo. Podmuklo je napadnuta kolona vojnih vozila koja je mirno išla iz komande Druge vojne oblasti u pratnji generala Mekenzija, načelnika štaba UNPROFOR u Jugoslaviji i izaslanika Evropske zajednice Kolma Dojla (...) Mislim da svet sada vidi sa kim ima posla i da su na teritoriji Bosne i Hercegovine ugroženi pripadnici JNA i Srbi. Mi ćemo da branimo sebe, srpski živalj i sve koji su ugroženi (...) Armija sve čini da oslobodi ljude koji su zarobljeni. "Apelujem na domaću i međunarodnu javnost da mi se vrate ljudi, živi i mrtvi, i da se kaže prava istina o "miroljubivim namerama" Alije Izetbegovića". (*Borba*, 5. maj 1992)

Saopštenje SSNO: "Uz posredovanje i prisustvo predstavnika UNPROFORA prekjuče je u popodnevnim časovima u Komandi Druge vojne oblasti u Sarajevu došlo do susreta predsednika nepotpunog Predsedništva Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića i komandanta oblasti, general-pukovnika Milutina Kukanjca.

Tom prilikom, pored ostalog, dogovoreno je da se uz garancije koje je dao Alija Izetbegović u ime rukovodstva Bosne i Hercegovine, omogući već planirano premeštanje Komande u Lukavicu kod Sarajeva.

Kolona sa ljudstvom i opremom Komande uredno se kretala do obližnje Skenderije, gde je vozilo u kome je bio Alija Izetbegović, napustilo kolonu i uputilo se prema zgradi Predsedništva Bosne i Hercegovine.

Deo vojnih vozila, u jednom je bio i general Kukanjac, propušten je, a preostali deo zaustavljen, a zatim izložen najbrutalnijem napadu i nečuvenom masakru ljudi.

Još uvek se ne raspolaže pouzdanim podacima o broju poginulih i ranjenih oficira, vojnika i civila koji su se nalazili u zaustavljenim vozilima. Izvesno je međutim, da ima više poginulih i ranjenih.

Pripadnici takozvane teritorijalne odbrane i zelenih beretki, koje je predvodio Emir Švrakić, izložili su pripadnike Jugoslovenske narodne armije besomučnoj unakrsnoj vatri, a pojedince izvlačili iz vozila, zlostavljali, ranjavali i na mestu tog velikog zločina, mučki likvidirali.

Pred očima predstavnika UNPROFOR streljana su i dva pukovnika JNA. Do sada prikupljene činjenice nedvosmisleno potvrđuju da je ovaj zločinački prepad i masakr isplaniran i izveden u direktnoj režiji muslimansko-hrvatske koalicije u Predsedništvu Bosne i Hercegovine.

Ključnu ulogu u planiranju prevare i napade imao je Alija Izetbegović, sa svojim najbližim saradnicima, članom Predsedništva Ejubom Ganićem i donedavnim čelnikom Hrvatske demokratske zajednice za Bosnu i Hercegovinu, Stjepanom Kljujićem. Utvrđeno je da su Ganić i Kljujić sve vreme bili u vezi sa Eminom Švrakićem i direktno rukovodili napadom.

Savezni sekretarijat za narodnu odbranu sa žaljenjem konstatuje da su i ove poslednje žrtve, koje su pale uz neposredno prisustvo predstavnika UNPROFOR-a, izgleda nedovoljne da bi Evropa i svet shvatili da nije Jugoslovenska narodna armija ta koja izaziva sukobe, već je to Predsedništvo Bosne i Hercegovine, koje po svaku cenu želi da onemogući nastavak Konferencije o BiH i ostvari svoj koncept o njenom unitarnom političkom uređenju, čak i po cenu genocida i masovnih zločina nad srpskim narodom i pripadnicima JNA u toj republici.

Komanda Druge vojne oblasti i Savezni sekretarijat za narodnu odbranu preduzimaju sve što je u njihovoj moći da se što pre dođe do ranjenih i poginulih pripadnika armije." (*Borba.* 4. maj 1992)

Dr Nikola Koljević, član Predsedništva Srpske Republike BiH: "Želim da obavestim domaću i svetsku javnost da od večeras u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini kao i u ostalim delovima BiH nema jugoslovenske vojske, nema ni jednog vojnika iz Savezne Republike Jugoslavije. Ostali su samo građani Srpske Republike BiH.

Izetbegović je davno povukao svoje oficire i vojnike, a vojnike nije ni slao i formirao je svoju vojsku i njen štab. Od sutra srpske snage, uključujući i kopnenu vojsku i avijaciju, ispunjavaće odluku Skupštine srpskog naroda i u našu vojsku prihvatićemo sve svoje ljude koji to žele. Vrhovna komanda je naše Predsedništvo." (*Politika ekspres*, 16. maj 1992)

Saopštenje Predsedništva Bosne i Hercegovine: "Uprkos nastojanju legalnih organa vlasti republike Bosne i Hercegovine da se ovaj proces odvija u skladu sa dogovorenim principima i potpisanim ugovorima, JNA nastavlja agresiju protiv Bosne i Hercegovine, u saradnji sa dobrovoljačkim

formacijama iz Srbije i Crne Gore i terorističkim formacijama SDS BiH". U saopštenju se kaže da Predsjedništvo Bosne i Hercegovine snage JNA smatra okupacionom silom" i u tom smislu upućuje apel svim relevantnim političkim, humanitarnim i drugim faktorima u svetu da upotrebe sva politička i druga sredstva, kako bi JNA što pre napustila prostor Republike Bosne i Hercegovine. (*Borba*, 21. maj 1992)

Dogovori o iseljavanju kasarni "Maršal Tito" i "Viktor Bubanj": Iz štaba TO BiH su javili da je general **Ratko Mladić,** komandant "Srpske vojske u BiH" naredio oficirima u dvjema kasarnama da slušaju samo njegova naređenja, a ne generala Boškovića. Mladić je, prema istom izvoru, naredio da se u kasarne ne puštaju nikakvi pregovarači a da iz njih niko ne izlazi bez njegove dozvole, ma kakvi uslovi budu ponuđeni. Takođe, saopšteno je, da je Mladić naredio da se general Bošković "odmah uhapsi", jer hoće da oslobodi pitomce i ostavi oružje Turcima".

Srpska strana svoje ponašanje i dalje obrazlaže nedostatkom garancija za bezbijedno evakuisanje kasarni, te uslovljavanjem da se oružje dijeli na tri dijela. U nastupu na TV Srpske republike BiH general Mladić je rezolutno rekao da nikakva dioba oružja ne dolazi u obzir. Oko sarajevskih kasarni pripadnici TO BiH već danima drže jak obruč, što generalu Mladiću služi kao dokaz o namjerama da se sprema napad prilikom evakuacije.

Opet u Štabu TO BiH ponašanje generala Mladića tumače njegovom namjerom da uz pomoć trupa u kasarnama izvede akciju presjecanja Sarajeva na dva dijela, te i dalje drži vezu svoje novoformirane vojske sa bivšom JNA, preseljenom na teritoriju Savezne Jugoslavije. Neuspjela misija generala Boškovića, zbog toga se tumači neuspjelim trikom da se u javnosti nametne utisak o definitivnom raskidu Beograda sa Palama". (*Borba*, 25. maj 1992)

Ratko Mladić, komandant VRS: "Te kasarne smo deblokirali po istom principu, recimo, iz Zadra i Šibenika. To smo uspeli jer oni razumeju samo politiku sile. Da se tada nisu tu ubacili neki krugovi, neki novi spasitelji vojske i Srba, koji su se po Sarajevu samo slikali, izigravajući neke članove Vrhovne komande, sada bi bila druga slika ovog grada. Mi smo imali plan da se snagama sa Grbavice i iz pravca Koseva spojimo sa našim snagama u kasarni "Maršal Tito". U toj kasarni u to vreme bio je jedan izuzetan čovek, pukovnik Popara, kome je to bila druga blokada. Medjutim, tadašnji komandant Školskog centra u ovoj kasarni, general Barus, imao je kukavičko držanje, neprimerno generalu. Njegovom krivicom, mnogo toga se desilo u Sarajevu, onako kako se desilo.

Da je došlo do spajanja srpskih snaga niz pravca Grbavice i Koševa Sarajevo ne bi bilo u muslimanskim rukama. I sam uži, urbani deo Sarajeva bio bi pod našom kontrolom. Bolje bi bio zaštićen, ne bi bilo rušenja, ustaških divljanja i stradanja srpskog stanovništva kakvo je bilo.

Da smo zadržali naš deo Sarajeva u meri u kojoj smo to mogli, verovatno bi Aliji Izetbegoviću i njegovoj agresivnoj politici davno bili izbrojani dani. Medjutim, on je kasnije osnažen uplitanjem medjunarodne zajednice i nekim potezima sa naše strane koji su mogli biti drugaciji, kao što je davanje aerodroma *Sarajevo*".(*NIN*, 12. januar 1994)

Juka Prazina, paravojni lider gradskih jedinica, postaje glavnokomandujući Specijalnih jedinica MUP-a BiH.

Članovi Predsjedništva BiH, Stjepan Kljujić i Fikret Abdić, potpisali obustavu vatre uz sporazum o deblokadi kasarni JNA.

JNA smjenjuje Blagoja Adžića i razrješuje dužnosti glavnokomandujućeg oblasti Sarajevo, Milutina Kukanjca.

Prekinuto emitovanje informativnog programa "Yutel".

Prilikom granatiranja glavne zgrade Pošte sa okolnih brda, na koja su se smjestile srpske paravojne grupe, izgorjelo 40.000 telefonskih linija. Minirana rezervna telefonska centrala na Obali. Sabotažu su izveli niški specijalci.

Dogovor o konfederaciji Bosne i Hrvatske.

BiH postala članica UN.

Sefer Halilović imenovan za komandanta TO BiH.

24. maj

Portugalski ambasador Jose Cutilliero otpočeo novu rundu pregovora. Hrvatsku delegaciju iz BiH predvodi Mate Boban. Radovan Karadžić predstavlja srpski narod. Predstavnike muslimanskog naroda i delegaciju BiH predvodi Haris Silajdžić.

JNA napustila kasarnu "Viktor Bubanj".

27. maj

U centru Sarajeva, u ulici Vase Miskina, bačena granata na civile koji su čekali u redu za hleb. Tom prilikom život je izgubilo 17 ljudi, a 140 je ranjeno.

Predsedništvo Jugoslavije se pismom obratilo generalnom sekretaru UN sa zahtevom da se obrazuje medjunarodna komisija za ispitivanje masakra u ulici Vase Miskina u Sarajevu, za koji se optužuju Srbi.

28. maj

Posle 52 dana opsade grada Sarajevo izloženo najvećem bombardovanju i razaranju. Uništeni su mnogi značajni poslovni objekti i stambene zhrage. Akcijom je rukovodio Ratko Mladić, komandant VRS. Grad gori. Napad na zgradu "Oslobodjenja".

30. maj

Savjet bezbjednosti UN usvojio Rezoluciju 757, o uvodjenju sankcija protiv Srbije i Crne Gore u kojoj se traži:

– da se zaustavi uvoz svih proizvoda i dobara iz Srbije i Crne Gore;

– da se obustavi izvoz svih dobara i proizvoda u Srbiju i Crnu Goru;

– da se uskrate svi finansijski izvori, uključujući i srpsku i jugoslovensku imovinu u stranim zemljama;

– da se uvede zabrana letova i prelijetanja teritorija stranih zemalja, svim avionima koji lete za Srbiju i Crnu Goru ili sa teritorija tih republika u druge zemlje, osim ako je riječ o posebnim, unaprijed odobrenim letovima, sa humanitarnim potrepštinama;

– da se uvede zabrana servisiranja aviona registrovanih u Srbiji i Crnoj Gori ili koji rade za njihove potrebe, kao i isporuka rezervnih dijelova za takve letjelice, usluge osiguranja ili naplate po tim osnovama;

– da se smanji broj osoblja diplomatskih misija i konzularnih predstavništava Srbije i Crne Gore, u svim zemljama svijeta;

– da se zabrani učešće u sportskim dogadjajima, licima ili grupama koji predstavljaju Saveznu Republiku Jugoslaviju, odnosno Srbiju i Crnu Goru;

– da se suspenduje naučna i tehnička saradnja, kulturne veze i posjete s licima ili grupama, koje su podržavane ili koje predstavljaju Saveznu Republiku Jugoslaviju, odnosno Srbiju i Crnu Goru…

Juni

Iseljena najveća kasarna JNA "Maršal Tito", u centru grada.

Prekinute telefonske veze Sarajevo – Svijet.

Izgorjela zgrada dnevnog lista "Oslobodjenje", pod teškim artiljerijskim napadom.

25. juni

Francuski predsjednik Francois Mitterand, potpuno nenajavljeno, sletio na zatvoreni Sarajevski aerodrom. Otišao u obilazak grada pod opsadom. Posjetio Državnu bolnicu (Vojnu bolnicu) i tom posjetom razriješio krizu dostave humanitarne pomoći, kao što je zaustavio akciju eventualnih zraćnih udara na položaje bosanskih Srba.

Francois Mitterand, predsednik Francuske: "Došao sam da otvorim vrata Sarajeva za dolazak humanitarne pomoći i verujem da ta vrata nikad više neće biti zatvorena (...) U Sarajevo nisam došao kao pregovarač na bazi odluka bilo koje međunarodne organiazcije, već kao predstavnik Francuske i kao predstavnik zemlje koja je stalni član Saveta bezbednosti Ujedinjenih Nacija. Želja mi je bila da se informišem o onome što se dešava u Bosni i Hercegovini i da lično vidim kakva je stvarnost ovde. Miterna je takodje naglasio da ni jednu republiku ne smatra neprijateljskom, ali u svakom slučaju ne smatra da treba izjednačiti one koji napadaju Bosnu i Hercegovinu i one koji je brane. (*Borba*, 29. juni. 1992)

30. juni

Savjet bezbjednosti usvojio Rezoluciju 761, kojom ovlašćuje glavnokomandujućeg UNPROFOR da ostvari sigurnost i funkcioniranje Sarajevskog aerodroma. Članom 2 te Rezolucije Savjet bezbjednosti poziva sve strane da se održi apsolutni i bezuslovni prekid vatre.

Juli

7. juli

Samit u Minhenu: Sedam najrazvijenijih zemalja svijeta usvojilo posebnu Rezoluciju o jugoslovenskoj krizi kojom bi trebalo pojačati pritisak na

Beograd. Sedmorica podržavaju konferenciju EZ o bivšoj Jugoslaviji i pozivaju sve strane da nastave pregovore, istovremeno zahtijevajući od svih strana u BiH da ne ugrožavaju humanitarne napore. U Rezoluciji se još kaže: u slučaju propasti mirovnih pregovora Savjet bezbjednosti će razmotriti i druge mjere, pri čemu vojna sredstva neće biti isključena. Srbija i Hrvatska moraju poštovati teritorijalni integritet BiH.

Novi član Predsjedništva BiH iz redova srpskog naroda, Nenad Kecmanović, pobjegao iz Sarajeva.

Luka Prazina, lider gradske gerile, prešao u OSBiH, sa svojom jedinicom.

Violončelista Vedran Smajlović svirao na ulici, u centru grada. Vedran je uputio poziv muzičarima svijeta da 17. jula, u 12.00 sati, u znak protesta protiv agresije na Sarajevo i BiH, sviraju Albinonija.

16. juli

Mirovna konferencija o BiH u Londonu. Predsjedavajući mirovne konferencije lord Peter Carrington. Učesnici konferencije: Haris Silajdžić, Radovan Karadžić i Mate Boban.

18. juli

U Londonu potpisan sporazum o prekidu vatre. Sve strane potpisale sporazum o prekidu vatre i stavljanju teškog oružja pod kontrolu medjunarodne zajednice. Potpisan dokument koji garantuje povratak izbjeglicama u svoja mjesta i obezbjedjuje slobodu kretanja svim civilnim licima.

Louis Mackenzie, komandant UNPROFOR, dao ostavku, pod pritiskom medija, zbog nedoličnog ponašanja i pristrasnosti.

Haris Silajdžić, ministar spoljnih poslova BiH, odbio Cutillierov plan, na koji je u martu bh. delegacija dala svoj načelni pristanak.

19. jul

Premijer SRJ Milan Panić u poseti Sarajevu. U razgovoru sa Alijom Izetbegovićem izražena spremnost da se započne proces demilitarizacije BiH predajom teškog naoružanja.

Avgust

Izjava bivše britanske premijerke Margaret Thatcher a povodom dogadjaja u Bosni: "Svaki put kada medjunarodna zajednica kaže da neće upotrebljavati silu, ohrabruje agresora."

7. avgust

Dobrica Ćosić, predsednik SRJ, predložio obrazovanje medjunarodne komisije, sastavljene od uglednih ličnosti, koja bi ispitala tačnost optužbi o postojanju koncentracionih logora u BiH, Hrvatskoj i Jugoslaviji.

UNPROFOR postao posrednik za puštanje struje i vode u grad. Popravak srušenih dalekovoda je Sizifov posao. Radnici "Elektroprivrede" prvo traže saglasnost od UNPROFOR-a. Potom izlaze na teren koji je uvijek izložen snajperima i granatama. Popravljaju dalekovod koji će ponovo biti srušen. I onda iz početka.

12. avgust

Dobrica Ćosić, predsednik SRJ, uputio pismo Svetskom i Jevrejskom kongresu, Rabinu Izraelu Singeru i Žaku Kanu, pozivajući ig da zajedno za Eli Vizelom dodju i "utvrde istinu o logorima koji su uzemirili svetsku javnost i postaliu motiv za donošenje odluka o vojnoj intervenciji na teritoriji BiH i SRJ".

13. avgust

Predsjednik jugoslovenske Vlade Milan Panić stigao nenajavljen u Sarajevo. Alija Izetbegović odbio da ga primi. Tom prilikom ubijen je član njegove pratnje producent američke TV mreže ABC Dejvid Kaplan.

14. avgust

Savjet bezbjednosti UN usvojio dvije rezolucije o BiH: Rezoluciju 770, kojom se odobrava upotreba vojne sile za provođenje humanitarne akcije u BiH; Rezoluciju 771, kojom se osudjuje narušavanje ljudskih prava u BiH i omogućava upotreba vojne sile radi pristupa koncentracionim logorima. Savjet bezjednosti UN potvrdjuje svoje rezolucije: 713 od 25. septembra 1991. godine; 721 od 27. novembra 1991. godine; 724 od 15. decembra 1991. godine; 727 od 8. januara 1992. godine; 740 od 7. februara 1992. godine; 743 od 21. februara 1992 godine; 749 od 7. aprila 1992 godine; 752 od 15. maja 1992. godine; 757 od 30. maja 1992. godine; 758 od 8. juna 1992. godine; 760 od 18. juna 1992. godine; 761 od 29. juna 1992. godine; 762 od 30. juna 1992. godine; 764 od 13. jula 1992. godine; 769 od 7. avgusta 1992. godine. Savjet bezbjednosti ponovo ističe neophodnost hitnog političkog rješenja putem pregovora, za situaciju u RBiH, s ciljem da se toj zemlji omogući da živi u miru i bezbjednosti u svojim granicama.

Savjet bezbjednosti, postupajući na osnovu poglavlja VII, Povelje Ujedinjenih nacija:

1. Ponovo potvrdjuje svoj zahtjev da sve strane i drugi zainteresovani u BiH odmah obustave borbu;

2. Apeluje na sve države da preduzmu sve neophodne mjere, u saradnji sa UN, ili preko regionalnih agencija i aranžmana, kako bi se olakšala isporuka humanitarne pomoći Sarajevui drugim dijelovima BiH, gdje je to potrebno, od strane relevantnih humanitarnih organizacija UN i drugih;

3. Zahtijeva neometan i stalni pristup svim logorima, zatvorima i centrima za internaciju Medjunarodnom komitetu Crvenog krsta i drugim relevantnim humanitarnim organizacijama; kao i da svi zatvorenici budu tretirani humano, da dobijaju odgovarajuću hranu, smještaj i zdravstvenu njegu;

4. Apeluje na sve države da generalnom sekretaru UN podnesu izvještaj o mjerama koje poduzimaju u koordinaciji sa UN, s ciljem da se ova rezolucija provede, i poziva generalnog sekretara da neprestano razmatra

dalje mjere koje bi mogle biti potrebne za obezbjedjivanje neometane isporuke humanitarne pomoći;

5. Traži od svih država da pruže odgovarajuću podršku akcijama preduzetim u skladu sa ovom Rezolucijom;

6. Zahtijeva da sve strane i drugi zainteresovani preduzmu neophodne mjere kako bi se osigurala bezbjednost UN i drugog ljudstva angažovanog na isporuci humanitarne pomoći;

7. Traži od generalnog sekretara UN da periodično podnosi izvještaj Savjetu bezbjednosti o primjeni ove Rezolucije;

8. Donosi odluku da aktivno prati ovo pitanje.

Nenad Kecmanović, odbjegli član Predsjedništva BiH, preko jugoslovenske novinske agencije "Tanjug", izdao saopštenje da više nije član Predsjedništva BiH.

24. avgust

Specijalni izveštač UN Tadeuš Mazovjetski boravio u Banjaluci radi utvrdjivanje istine o logorima u BiH. Nije mu dozvoljena poseta logoru "Manjača" jer nije dobio saglasnost Predsedništva i Vlade Republike Srpske, niti odobrenje Glavnog štaba Srpske vojske.

25. avgust

Nacionalna vijećnica izgorjela u teškom artiljerijskom napadu.

U srpskim vojnim izvorima kažu da vojska Srpske Republike nije dejstvovala po ovom objektu od neprocjenjive kulturne i istorijske vrijednosti.

Dramatizacija stanja na ratištu, kao i požar u vjećnici, dio je medijske kampanje protiv Srba, kojom se manipuliše na dan samog početka rada konferencije u Londonu, na kojoj se rješava sudbina Bosne i Hercegovine, ocjenjuje se u srpskim izvorima. (*Borba*, 27. avgust 1992).

Stevan Tatić, novinar u članku "**Alijin rajhstag":** Paljenjem Gradske vijećnice u Sarajevu na kojoj se ne vidi ni jedna rupa od "srpske granate", Alija Izetbegović je još jednom dokazao da je njegov repertoar ratnih i političkih marifetluka neiscrpan.

Sada je to učinio ponovo kad treba. Podmetnuo je požar na dan otvaranja Londonske konferencije o Jugoslaviji, kao ranije u trenutku kada su vođeni lisabonski razgovori, tada je postavio mine pred prodavnicom hleba, gde su prethodno poslate TV kamere i bolnička kola, napravio je pravi pokolj Sarajlija. Organizovao je i ubistvo dece u autobusu, spremnih za evakuaciju, a potom bombardovao njihovu sahranu (opet pred kamerama). I kao i u svim drugim "slučajevima" za to je optužio Srbe. Išao je iz zločina u zločin, jer mu je svet verovao da to čine Srbi.

Sve mu to, međutim, nije bilo dosta. Ide i dalje, iako paljenjem Gradske vijećnice nije bio originalan. Kopirao je Hitlera, koji je da bi se obračunao sa opozicijom, podmetnuo požar u Rajstag (parlament) i za to okrivio leve snage Nemačke. I svet mu je poverovao.

Izetbegović je zapalio istorijski spomenik (plamen je izbijao na više odvojenih strana), i naravno, za to odmah okrivio Srbe. I njemu je svet odmah

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

poverovao, iako je pre samo nekoliko dana konačno raskrinkan da je organizovao pokolj pred prodavnicom hleba.

Koliko će i kakvih još zločina Izetbegović počiniti, teško je reći. Ali jedna stvar je sigurna. Biće ih još, mnogo i raznih, i to, opet, uvek kada treba. Uvek kada Aliji i njegovim bojovnicima u "svetom ratu" bude zapretio mir, što je trebalo da se dogodi na Londonskoj konferenciji o Jugoslaviji.

Razloge, mislimo, nije potrebno posebno naglašavati i objašnjavati jer je Izetbegovićeva opcija rat i samo rat. A da bi ga produžio, potrebna je njegova internacionalizacija u kojoj prevashodno vidi muslimanske snage. One bi mu pomogle u ostvarivanju njegovog prevashodnog cilja: stvaranje fundamentalne islamske republike u Bosni i Hercegovini. Samo to i samo toliko, iako Muslimanima u BiH, u odnosu na Srbe i Hrvate predstavljaju manjinu.

Svet za ovaj odnos tri konstutivna naroda nema, bar za sada, pravo i puno razumevanje. (*Večernje novosti,*28. avgust 1992)

27. avgust

U Londonu počela mirovna konferencija o bivšoj Jugoslaviji, pod zajedničkim predsjedavanjem britanskog premijera Johna Majora, generalnog sekretara UN Boutrosa Ghalia i ministra spoljnih poslova Velike Britanije Douglasa Hurda. BiH. delegaciju predvodi Alija Izetbegović. U sastavu delegacije su i Mile Akmadžić, Haris Silajdžić i Nikola Kovač. Delegaciju bosanskih Hrvata predvodi Mate Boban, a delegaciju bosanskih Srba Radovan Karadžić.

Jose Cutilliero podnio ostavku na svoju funkciju predsjedavajućeg EZ.

30. avgust

Na pijaci Alipašino polje ubijeno 8 ljudi a ranjeno više od 50.

Septembar

3. septembar

Medjunarodna konferencija o Jugoslaviji.započela rad pod predsedništvom Sajrusa Vensa i Lorda Ovena u Ženevi.

6. septembar

Na medjunarodnoj konferenciji, Srbima naloženo da do 12. septembra skloni svo teško naoružanje oko Sarajeva, Goražda, Bihaća i Jajca, te da ga stavi pod kontrolu UN-a. Karadžić nije potpisao sporazum o stavljanju teškog naoružanja pod kontrolu UNPROFOR.

18. septembar

Lideri sve tri strane iz BiH učestvuju u radu na ženevskim pregovorima, aliu odbijaju da se medjusobno sretnu.

Oktobar

2. oktobar

Konferencija o bivšoj Jugoslaviji u Ženevi se nastavlja.

Ženevska saopštenja:

– Demilitarizacija Sarajeva kao prvi korak ka miru;

– Nastavak razgovora o ustavnom uređenju BiH pod pokroviteljstvom Konferencije;

– Potpisivanje deklaracije u kojoj su se Hrvatska i Jugoslavija obavezale na poštovanje postojećih granica, saglasno odlukama Londonske konferencije. Dogovoren je i povratak izbjeglica.

– Pod pokroviteljstvom Medjunarodnog Crvenog krsta i Visokog komesarijata UN za izbjeglice, potpisan ugovor o oslobađanju civila iz koncentracionih logora.

4. oktobar

Radovan Karadžić preti da će napustiti pregovore ako se uvedu zone zabranjenih letova.

Gradonačelnik Sarajeva izdao proglas: "Gradjani, ne sijecite države! Samo treba sačekati otvaranje koridora, a valjda će i to uskoro biti. Topole se mogu sjeći, ali to je za potrebe Oružanih snaga."

Izjava Rasseka, novog komandanta UNPROFOR: "Jedan od primarnih zadataka UNPROFOR je omogućavanje neprekidnog i nesmetanog dotoka vode u grad."

Na mirovnoj konferenciji u Ženevi, ministar spoljnih poslova BiH traži ukidanje embarga na oružje.

8. oktobar

Savjet bezbjednosti UN usvojio dvije rezolucije:

prvu, na osnovu koje će biti osnovana komisija za ispitivanje ratnih zločina u BiH;

drugu, prema kojoj će snage UNPROFOR preuzeti kontrolu nad teritorijom poslije povlačenja bivše jugo vojske sa Prevlake.

9. oktobar

Nova rezolucija Savjeta bezbjednosti UN, broj 781:

Savjet bezbjednosti UN naredio zabranu svih vojnih letova iznad BiH, osim aviona UN. Zabrana stupa na snagu odmah.

Fenomen opstanka u opsjednutom gradu:

Bicikl – u filmu "Čudo u Milanu", biciklisti odlaze u nebo, a u Sarajevu biciklisti jure ulicama da bi izbjegli odlazak u nebo.

Grijanje – gradjani tragaju za zrakom sunca da bi se ugrijali, samo što mogu umrijeti zbog toga.

Kupanje – možete se oprati u fildžanu vode, a izgledati čisti; oprati kosu s lončićem vode i sušiti je u rerni.

Loženje – Sarajlije potresa zvuk motorke u zoru, kada se sijeku najbolja stabla.

Vijest o državnom udaru u Sarajevu lansirala TV "Srna", televizijska stanica bosanskih Srba. Beograd je tu lažnu vijest preuzeo. Strani novinari u Beogradu je lansirali u svijet, s potpisom TV "Srna". Beograd je primio vijest nazad, sa uvodom: "Kako javlja Radio Ženeva, danas je u Sarajevu izvršen državni udar."

Radovan Karadžić, lider SDS u BiH: " U Sarajevu ima i izrazito srpskih i izrazito hrvatskih i izrazito muslimanskih krajeva. Pominjao sam gradsku organizaciju u vreme Turaka. Mi smo pre rata predlagali Izetbegoviću da organizujemo vlast u Sarajevu po uzoru na Brisel, gde postoji 18 opština, mada i takva teritorijalna podela ne spasava Belgijance, jedne od drugih, od komfrontacija. Grad Sarajevo može da doživi različitu sudbinu. Mi predlažemo da u njemu ne budu nikakve tvrde granice i zidovi, ali da se tačno zna administrativna zona pripadnosti i da se policija muslimanska ne može pojavljivati u srpskim krajevima grada i srpska u muslimanskim krajevima.

Predložili smo kombinovane kontrole, u srpskom delu grada: policajac UNPROFOR-a i Srbin, a u muslimanskom delu policajac UNPROFOR-a i muslimanski policajac. Hrvatska enklava se nalazi usred srpske teritorije. Oni se u tom delu dobro slažu i nema sukoba. Tako bismo prihvatili autonomnost u administriranju te hrvatske enklave. (*Borba*, 19. oktobar 1992)

Jedan od vojnih pregovarača bosanskih Srba, general Gvero, traži od UNPROFOR da se otvore putevi za 60.000 Srba da izadj iz Sarajeva.

27. oktobar

Vens i Oven predlažu Nacrt ustava za Bosnu kao decentralizovanu državu sa sedam ili deset autonomnih provincija. Centralna vlada bi imala odgovornost za spoljne poslove, odbranu države, medjunarodnu trgovinu, takse za potrebe centralne vlasti;

Obrazovanje, kulturne institucije, programi radija i niz drugih pitanja bili bi u nadležnosti provincija. Srbi odbijaju pair tražeči striktnu etničku podelu Republike.

Novembar

7. novembar

U Ženevi, na konferenciji o BiH, Radovan Karadžić izjavio da će zbog pritiska medjunarodne zajednice za sada odustati od traženja posebne države, ali da i dalje ostaje sa zahtjevima za velikom autonomijom i podjeli BiH na pet oblasti.

Haris Silajdžić zahtijeva otvaranje putnog koridora Ploče-Mostar-Sarajevo.

Okružno Vojno tužilaštvo provodi istragu protiv bivšeg komandanta UNPROFOR Louisa Mackenzia.

Decembar

Povodom agresije na Bosnu i Hercegovinu i opsade Sarajeva, preovladava opšti stav medjunarodne zajednice: "Srbe treba urazumiti, ali ne i poraziti, nego im ostaviti prostor za častan izlazak iz situacije koju su sami stvorili."

Održana Konferencija islamskih zemalja. Donesena odluka kojom se traži ukidanje embarga na oružje za BiH. Snagu tom zahtjevu daje nafta koju islamske zemlje drže u svojim rukama.

Pismo predsjedniku SAD Billu Clintonu uputile vjerske, naučne i književne institucije iz Sarajeva: ANUBiH, "La Benevolencija", "Pen centar", "Napredak", "Preporod", Sarajevski univerzitet.

7. decembar

Slobodan Milošević, na sednici Vlade: "Ekonomska blokada Jugoslavije neće dovesti do propasti, samo će se ubrzati prestruktuiranje i racionalizaciju u našoj privredi. Taj proces je pre ili kasnije morao doći".

(...) Uveren sam da sankcije neće moći da traju još dugo. Najširi slojevi stanovništva su ispoljili visoku patriotsku svest u shvatanju neopravdanog pritiska koji se vrši na Srbiju. Ovako reagovanje na medjunarodne pritiske učvršćuje nas u uverenju da ćemo lakše prebroditi teškoće. Takav izazov ne dogadja se Srbiji prvi put u njuenoj istoriji".

8.decembra

Vodje bosanskih Srba, Muslimana i Hrvata nude svoje, potpuno različite mape kojima se oblikuje struktura bosanske države.

Ministar spoljnih poslova BiH predložio BiH u 13 kantona.

Predsjednik Herceg-Bosne Mate Boban blokirao ulazak oružja za OSBiH pred Sarajevom. Sarajevo je pod trostrukom opsadom: bosanski Srbi-UN-Herceg-Bosna.

Vodja SDS Radovan Karadžić, u Ženevi daje izjavu da prekida rat 17. decembra, ali da njegova skupština treba usvojiti rezoluciju o prestanku rata.

16. decembar

Ministri spoljnih poslova iz 29 zemalja sreću se u Ženevi da bi raspravljali o bosanskoj krizi. Američki šef diplomatije Lorens Iglberger imenovao Karadžića i Mladića kao ratne zločince.

Srpska televizija s Pala, "Srna", vrši stalni pritisak na Srbe u Sarajevu da se iseljavaju.

Pismo Radovana Karadžića Sadati Ogati i Korneliju Samarugi**:** "Evakuacija Sarajeva je jedini način da se spase 380.000 napaćenih stanovnika tog grada. (...) Takve akcije su hitno potrebne. One više ne mogu da zavise od postizanja konačnog političkog rešenja za bivšu Bosnu i Hercegovinu (...) evakuacija ne može i ne sme da zavisi od prethodne demilitarizacije izvesnih zona, posebno od demilitarizacije Sarajeva" (*Politika*, 11. decembar 1992).

Vojislav Šešelj, predsednik SRS: Na pitanje da li je opsada sarajeva ratni zloČin, Šešeljh je odgovorio:"Nije. To je opsada jednog grada. kako to moze biti ratni zlocin. Kriv je koji je dozvolio da Sarajevo postane ratna tvrdjava."(*Duga*, 17. decembra 1992)

18. decembar

U Ženevi završena ministarska konferencija o bivšoj Jugoslaviji.

Lawrence Eagleburger izjavio: Milošević i Karadžić sistematski krše dogovore koje su sami potpisali; založio se za kažnjavanje svih ratnih zločinaca imenujući neke od njih; predložio da Savjet bezbjednosti UN preispita odluku o embargu na oružje BiH; mora se izvršiti pritisak da se otvore putevi humanitarne pomoći; pojačati napore da se spriječi širenje rata, posebno na Kosovu; pojačati sankcije kako bi se što prije zaustavio rat.

Generalna skupština UN usvojila Rezoluciju kojom se od Savjeta bezbjednosti traži da ukine embargo na izvoz oružja u BiH i da odobri vojnu intervenciju ukoliko Srbija i Crna Gora nastave i poslije 15. januara, kršiti prethodne rezolucije Savjeta bezbjednosti. Za ovu Rezoluciju su glasale 102 zemlje, 57 uzdržanih, a nijedna protiv.

U Ženevi napravljene tri mape demilitarizacije.

28. decembar

U Ženevi počela mirovna konferencija o bivšoj Jugoslaviji.

Momčilo Krajišnik, predsednik Skupštine Republike Srpske: "Sve ćemo učiniti za prestanak agonije u sarajevskom paklu.

(...) Osećamo moralnu obavezu da oslobodimo Srbe iz onog dela Sarajeva koje se nalazi pod muslimanskom kontrolom. Koliko god se mi trudili, još najveći deo srpskog naroda, a svijet pogotovu, nije shvatio da je riječ o paklu. Mi nećemo ponoviti grešku iz Drugog svjetskog rata kada oslobađanje zatočenika u Jasenovcu nije ni pokušano.

U ekskluzivnom razgovoru za "Politiku" on je naglasio da će srpska strana učiniti sve da se spasavanje sarajevskih Srba, kojih po ovdašnjim procenama sada ima do 60.000, izvede mirno, što je potvrda opredeljenja za političke razgovore do konačnog rešenja.

(...) Više od 90 odsto Srba bi pobeglo iz tog grada glavom bez obzira. Učinio bi to isto i ogroman broj muslimanskog življa.

(...) Hrvata je u Sarajevu pre rata bilo malo pa se može reći da nisu ni blizu zainteresovani za evakuaciju kao mi. Iako podržavaju naš plan, nisu toliko rezolutni. Nama, međutim, ne ostaje mnogo manevarskog prostora: bitku za taj narod dole moramo dobiti.

(...) Ako se mirnim putem ne uspe, onda će svetska zajednica morati da shvati sa kim ima posla i koga nekritički podržava. A mi ćemo, radi spasavanja naših ljudi, morati da se oslonimo na druga sredstva.

(...) Sve što nam se do sada događalo, kaže M. Krajišnik, ukazuje da nikakav sporazum sa muslimanima nije bio poštovan. Uvek su ga oni kršili, i to će činiti sve dok njihovi moćni zaštitnici ne shvate da rat tako može da traje beskrajno.

(...) Dok traje kakvo-takvo zatišje Republika Srpska okreće se i drugim vidovima života na ratnom koloseku. O ostajanju u konfederalnoj Bosni i Hercegovini odlučivaće isključivo srpski narod.

(...) Na razvalinama BiH već je konstituisana srpska država. Čitav taj poduhvat izveden je u tri faze, od formiranja pravosudnih organa, stvorena je vojska, donose se i sprovode zakoni. U toku je treća faza radi zaokruživanja sistema zdravstva, školstva (uključujući i univerzitet), biblioteka, pozorišta...

(...) Od svega, najbitnije je učvršćivanje centralne vlasti i izgradnja jedinstva našeg naroda (...) U našim jedinicama bore se, rame uz rame, ateisti i vernici, radnici i seljaci i nikom ne smeta određeno stranačko opredeljenje." (*Politika*, 28. decembar 1992)

1993.

2. januar

U Ženevi u okviru Mirovne konferencije o Bosni i Hercegovini Vens i Oven predstavljaju plan koji BiH odredjuje kao državu sačinjenu od 10 provincija. Vlada bi imala devet članova (po 3 Bošnjaka, Hrvata i Srbina) i odlučivala konsensusom, a sasatav lokalnih vlasti održavao bi nacionalnu strukturu prema popisu iz 1991. Ovaj plan je predstavljen kao mehanizam za poništenje etničkog čišćenja. Medjutim, Plan je, po mnogima, bio poziv na završetak etničke homogenizacije. Učesnici konferencije: Mate Boban, Alija Izetbegović i Radovan Karadžić, te vojni komandanti Sefer Halilović, Milivoj Petković i Ratko Mladić. Na sastanku prisutni hrvatski predsjednik Franjo Tudjman i predsjednik SR Jugoslavije Dobrica Ćosić.

6. januar

Dobrica Ćosić, predsednik SRJ se obartio naciji. Ženevske pregovore predstavio je kao presudne za političku konsolidaciju na celom prostoru bivše Jugoslavije. Rekao je "ako Srbi ne prihvate ultimativna ustavna načela nove države BiH, onda sleduje intervencija zapadnih sila. Srbima preti stravična dilema: politička ili vojna kapitulacija ili napad najmoćnijih sila sveta. (*TV RTS*, 6. januar 1993)

(...) Tudjman i ja dogovorilo smo se da bi bilo razumno i humano da države pripomognu kod organizovanog preselenja i kod razmjene stanovništva. U svoje domove ljudi bviše ne mogu natrag. Možda bismo trebali razmisliti o posebniminstitucijama i agenturama koje bi regulirale zamenu imetka, stanova, kuća. Nekako moramo riješiti konflikt izmedju multinacionalnih i multikonfesionalnih zajednica".

(...) Iz SRJ možda dolazi najviše 150 do 200 srpskih ekstremsita. Medju njima ima i ordinarnih kriminalaca. Ali oni nisu vojna snaga vrijedna spomena nego moralno-psihološka kompromitacija naše zemlje. S Izetbegovićem sam razgovarao kao predstavnik susjedne države koja je spremna pomoći, prije svega na humanitarnom planu. Mi smo, svakako, za demilitarizaciju i deblokadu Sarajeva i drugih gradova, i želimo da zajednički brinemo o izbjeglicama. Mi, svakako, želimo apelirati da se stane na kraj svim oblicima etničkog čišćenja i diskriminacije".

(....) Mislim da su Srbi zauzeli više no što im je potrebno. Oni bi trebali načiniti kompromis po kojem bi se muslimansko stanovništvo moglo konsolidirati kao etnička celina. Srbi i Hrvati već se dogovoriti o teritorijalnim pitanjima. Vrlo skoro. S Muslimanima će takodjer ići, jer će odustati od toga

da ne pregovaraju izravno sa Srbima. Ni Izetbegoviće više ne govori da će voditi rat do konačne pobjede". (*Duga,* 16-29 januar 1993)

15. januar
Pred Pivarom u redu za vodu ubijeno 8 a ranjeno 20 ljudi

27. januar
Pred PTT inžinjeringom ubijeno 3 čoveka

30. januar
Prekinuti ženevski pregovori zbog odbijanja Srba i Muslimana da potpišu ključna dokumenta. Kopredsednici Vens i Oven odlučili da se pregovori nastave u Njujorku, pod okriljem Saveta bezbednosti UN.

Februar

10. februar
SAD iskazuje rezervu prema Vens-Ovenovom planu zbog *de faco* nagradjivanja politike "etničkog čišćenja". Njen je stav da bilo koji mirovni plan moraju prihvatiti svi u BiH, da se sankcije prema SRJ moraju pojačati kako bi se sprečilo prelivanje rata na Kosovu i u Makedoniju, da se zabrana letova nad BiH mora strože sprovoditi, te da će SAD, ukoliko se postigne mirovni plan, zajedno s UN, NATO i drugima učestvovati u njegovom sprovodjenju makar i uz primenu sile.

U srednjoj Bosni rasplamsava se rat izmedju ARBiH i HVO. U tom *ratu u ratu* dolazi do masovnih proterivanja, ubijanja civila i spaljivanja sela.

Mart

Biljana Plavšić: "Mislim da je Sarajevo isuviše rano doшlo u fokus svetskog interesovanja...A inače u jednom periodu verujem da bi Sarajevo palo za samo 2-3 dana. Sarajevo je gadjano selektivno. Bombardovani su odredjeni ciljevi, objekti u gradu. Radi se o nekoliko objekata. Kako je došlo do širenja te linije gadjanja, ja to zaista ne znam. **(***TV Novosti,* 3. mart 1993)

Okružno javno tužilaštvo pokrenulo inicijativu za izručenje Radovana Karadžića pravosudju BiH.

Predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović u Njujorku stavio potpis na drugi dio Vance-Owenovog mirovnog plana.

U srebreničkoj humanitarnoj krizi, francuski general Morillon ostao sa stanovništvom u Srebrenici, sve dok ne prodje humanitarni konvoj u grad, čiji ulazak sprječavaju snage bosanskih Srba.

U Njujorku, delegacija BiH obustavila pregovore, dok traju napadi bosanskih Srba na Srebrenicu i Sarajevo.

11. mart
Radovan Karadžić, lider SDS:"Vens-Ovenopv plan je korak nazad u odnosu na ono što su postigli Kutiljero i Karington". (*Borba*, 30 april -3. maj 1993)

12. mart
Radovan Karadžić: "Naši neprijatelji nikada nisu bili Muslimani. Naši prirodni neprijatelji su samo ustaše. Srbi i Muslimani se nikada, to istorija pokazuje, nisu sukobljavali a da nije u pitanju neko treći". (*Borba*, 30 april -3. maj 1993)

Dobrica Ćosić, predsednik SRJ je, u razgovoru sa delegacijom grčkog Parlamenta, izrazio uverenje da "srpski narod u Bosni i Hercegovini, koji je izgubio porodice i kuće u ovom ratu, neće pristati ni na kakve diktate.

(...) Uveravam vas da kada bi Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik ili bilo ko od rukovodećih ljudi srpske ancionalnosti potpisao te mape, u Bosnu ne bi smeli da se vrate.

(...) Ako svetska zajednica uporno istrajava u svojoj pogrešnoj politici nametanja rešenja, onda našoj tragediji ne vidim kraj.

(...) Tri naroda u Bosni i Hercegovini ne mogu i neće više da žive zajedno. Upravo zato velike sile, čitava evropska i svetska zajednica, moraju jednom već da shvate da nikakvi modeli koje predlažu ne mogu da se primene u BiH.

Danas ponovo imamo reprizu Berlinskog kongresa. Velike sile ultimativno diktiraju srpskom narodu u Bosni i Hercegovini modele kako da žive tri naroda u državi koja je istorijska nakaza. Prvi princip demokratskog rešavanja je samoodređivanje naroda.

(...) Sve dok se taj prncip ne uvaži, imaćemo dugotrajan rat i nesagledive tragedije na genocidnom području, jer je BiH svojevrsni sublimat istorijskih antagonizama ovog prostora – etničkih, verskih, civilizacijskih, državno-političkih. Svet to ne želi da razume i, na našu nesreću, ne nalazi prava rešenja za eliminisanje svih tih antagonizama".

(...) Mi preživljavamo svojevrsnu reprizu Berlinskog kongresa. Opet nam velike sile ultimativno diktiraju i postavljaju model državno-političke egzistencije. I kao 1878, kao 1908, na Jalti, a danas u Ženevi i Njujorku, Srbima, Muslimanima i Hrvatima se iz sveta diktira kako da žive u jednoj državi koja nikad nije postojala, koja je politička i istorijska nakaza". (*Borba*, 12. mart 1993)

19. mart
U Njujorku, predsjednik Izetbegović prekinuo mirovne pregovore. Obavijestio kopredsjedavajuće konferencije, Vancea i Owena, da ne može nastaviti mirovne pregovore dok se pojačava srpska agresija protiv Srebrenice i bjesni jedan od najžešćih napada na Sarajevo.

U Sarajevu, sudjenje bosanskom Srbinu Borislavu Heraku za zločine protiv čovječnosti.

22. mart

Dobrica Ćosić britanskim parlamentarcima 22. marta 1993:: "Može se uticati na jedan narodnooslobodilački pokret, ako je on ideološki. Pošto je u Bosni u pitanju stihijski narodni pokret, na njega često ne mogu da utiču ni njegove vodje. Neće krajine poslušati ni Karadžića, ni Miloševića, ni Bulatovića, ni Ćosića, ako ljudi koji tamo žive ne dobiju uveravanja da će biti zaštićeni. Mi im to ne možemo garantovati, a politički- naš uticaj je beznačajan". (*Borba*, 30 april -3. maj 1993)

24. mart

Biljana Plavšić: "Ima 12 miliona Srba pa neka sad i pogine pet-šest miliona, opet će ostati dovoljno". (*Borba*, 30 april -3. maj 1993)

25. mart

Pod izuzetnim medjunarodnim pritiskom bosanski Muslimani potpisali plan, ostavljajući Srbe kao jedinu stranu koja ga odbija.

27. mart

Reč je o uspostavljanju granica izmedju nacionalnih zajednica jednom zasvagda. To će se okameniti i teško će se te granice menjati bez krvi". (27. mart 1993)

31. mart

Savjet bezbjednosti UN izglasao rezoluciju kojom se odobrava primjena sile u zoni zabrane letova iznad BiH. Rezolucija 816 je, na insistiranje ruske delegacije, modificirana stavkom koja precizira da se upotreba sile isključivo odnosi na ciljeve u vazduhu, a nikako na zemlji.

Bosanskim Srbima dat rok od 10-15 dana, da potpišu mirovni sporazum. Rusija na njih vrši diplomatski pritisak. Izjava Alije Izetbegovića: "Plan je loš, ali najbolji za prestanak rata u Bosni i Hercegovini."

April

2.april

Cyrus Vance se povlači s funkcije medijatora mirovnih pregovora za BiH. Norveški ministar spoljnih poslova Thorvald Stoltenberg pristao da ga zameni..

17. april

Savjet bezbjednosti UN usvojio novu rezoluciju kojom se najavljuju oštrije sankcije protiv Srbije i Crne Gore, ukoliko do 26. aprila Karadžić ne potpiše Vance-Owenov plan.

Prema ovoj rezoluciji, zabranjuje se brodski transport roba u ili kroz SR Jugoslaviju, osim za humanitarne pošiljke, koje mora da odobri Komitet za sankcije UN. Kopneni transport može se odvijati samo na ograničenom broju puteva i željezničkih prelaza, takodjer uz dozvolu Komiteta za sankcije UN. Zabranjuje se riječni saobraćaj SR Jugoslavije, na Dunavu, izvan

jugoslovenskih granica. Strani brodovi koji idu Dunavom kroz SR Jugoslaviju moraju biti pregledani i moraju imati dozvolu Komiteta za sankcije UN. Na 12 milja od jadranske obale SR Jugoslavije uspostavlja se zona zabrane plovidbe, što znači da ni jedan brod neće moći da udje u teritorijalne vode, osim u vanrednim situacijama i uz posebnu dozvolu. Zamrzavaju se finansijska sredstva SR Jugoslavije u inostranstvu. Sva saobraćajna i transportna sredstva koja se nadju van granica SR Jugoslavije biće zadržana i mogu biti zaplijenjena ako se utvrdi da krše sankcije. Ista mjera odnosi se i na transportna sredstva drugih zemalja koja krše sankcije. Zabranjuju se sve finansijske i druge veze sa SR Jugoslavijom, izuzev telekomunikacionih, poštanskih i pravnih. Uslugevezane za humanitarnu pomoĆ i druge posebne slučajeve moraju imati odobrenje Komiteta UN za sankcije.

Savjet bezbjednosti UN usvojio Rezoluciju 819 kojom se Srebrenica proglašava zaštićenom zonom. Ovom odlukom je predvidjeno da se snage bosanskih Srba povuku, dok bi mirovne trupe preuzele zadatke aktivne odbrane civilnog stanovništva.

U toku je proces demilitarizacije Srebrenice. Sastanak Radne grupe na sarajevskom aerodromu. Ako bosanski Srbi napadnu, UN će štititi svoje ljude.

Ratko Mladić, komandant VRS: (...) Srebrenicu nismo oslobodili jer se u to umešao Morijon. Muslimani su tu bili gotovi. Srebrenica im je ostala kao onaj kavez u kojem je Morijom odneo papagaja. Svet je, naročito svetski mediji, napravili su od Srebrenice nekakvu pozornicu. Stvorena je takva klima da smo mi morali postupiti onako kako smo postupili. Slučaj Srebrenice je napravljen da bi se prikrio rat, koji je tada bujao, izmedju Muslimana i Hrvata.

(...) Trebali smo još tada Srebrenicu da oslobodimo. To je bilo veliko muslimansko i tursko uporište, od njihovog dolaska na ove prostore pa do ovog rata. To naselje podignuto je na srpskoj zemlji, pa ono, po pravilu nasledja, njima ne pripada, iako su tamo bili većinsko stanovništvo. Oni su u ovom ratu prvi put poraženi na tom prostoru. Da nije bilo uplitanja medjunarodne zajednice, platili bi cenu za sve ono što su do sada činili srpskom narodu. Kada je trebalo da oslobodimo Srebrenicu, Savet bezbednosti UN doneo je Rezoluciju o zaštićenim zonama, tako da nam nije odgovaralo da idemo dalje. Osim toga, pošli smo, i od činjenice da se tamo skrcalo mnogo muslimanskog stanovništva is okolnih mesta – Zvornika, Višegrada, Vlasenice i okolnih sela – koje nije krivo što je zavedeno politikom Alije Izetbegovica. (...) Inace, srebrenički Turci počinili su najveće zločine nad srpskim narodom i u gušenju Bune protiv dahija. Oni su tada i Mačvu zavili u crno. To je predstavio na svojim slikama i naš veliki slikar Milić od Mačve". (*NIN*, 12. januar 1994)

17 april

Radovan Karadžić: "Ovo što se dešava kod nas nije ništa novo. Razlaz nacionalnih i verskih zajednica već se dogodio na Kipru, u Libanu, Indiji, Bangladešu i u novije vreme u Nagorno-Karabahu".(*Borba*, 30 april-3. maj 1993)

24. april

Skupština bosanskih Srba odbila mirovni sporazum.

Proglas Skupštine Republike Srpske srpskom narodu: "U trenutku kada donosimo sudbonosnu odluku koja znači dostojanstvo i trajanje, izbor puta koji vodi ka pravdi i slobodi, treba da budemo složni i svoj na svome.

Zato narod, koji ima svoju istoriju, viteštvo i žrtvovanja, čoveštva i junaštva, svoju kulturu i svoju veru, ne može propasti, pa ne treba pokleknuti pred trenutnim opasnostima.

Svi zaveti i večiti venci zadužuju sve nas da se odazovemo pozivima za uključivanje u borbu za spas srpstva, odbranu svete zemlje i znamenja.

Treba nepokolebljivo stati na braniku otadžbine, zbiti redove i dovesti borbu do kraja. Srpski narode, otpisuju te, a ti ćeš svojim ponosom i pravoslavnim duhom odbraniti svoje biće i očuvati svoje mesto u istoriji i prostoru, kao stari evropski pravoslavni narod.

Tzvoja sudbina je u tvojim rukama" (*Večernje novosti*, 27. april 1993)

Tim povodom, slijede reakcije: generalni sekretar NATO Manfred Woerner podržava bombardovanje vojske bosanskih Srba. Izjava ruskog predsjednika Borisa Jeltsina: "Ruska Federacija neće štititi nekoga ko se konfrontira s cijelom svjetskom zajednicom." Ministar spoljnih poslova BiH Haris Silajdžić: "Ne može se očekivati da se protiv tenkova borimo kuhinjskim noževima."

Radovan Karadžić, lider SDS: "Ako noćas odlučimo da potpišemo mirovni plan, srpski narod će uspjeti, a ako odlučimo da ga ne potpišemo, srpski narod će opet uspjeti."

Vojislav Koštunica, predsednik Demokratske stranke Srbije: "Vens-Ovenov plan ne treba potpisati. Mape buduće podele BiH nisu sporne zbog toga što su pravljene na uštrb srpskih teritorija, nego zato što Srbima ne pružaju neophodne garancije. Pitanje koridora izmedju medjusobno odvojenih srpskih provincija i njihovog koridora sa Srbijom je tu ključno". (*Politika*, 23. april 1993)

Milorad Ekmečić, istoričar:"Početak budućeg mira mora za zdravu osnovu imati spremnost da se nešto zaista učini i u korist Srba. Oni žele svoje nacionalno ujedinjenje sa svojom nacionalnom braćom u Srbiji i Crnoj Gori. Ponude malih izmena: usmislu da će umesto muslimanskih, vojnici UN privremeno zaposeti neke njihove oblasti, izgledaju samo kao rafiniranje starog nasilja. Diktati bez prestanka, pretnje bombardovanjem i dodatne sankcije nisu početak mira, nego klice koje produbljuju i raspaljuju rat.

(...) Vreme je došlo da naše ciljeve javno kažemo na jednom merodavnom mestiu, koje jeza to po istoriji odredjeno – na zasedanju predstavnika sva četri srpska parlamenta". (*Večernje novosti*, 29. april 1993)

26. april

Sankcije prema SR Jugoslaviji stupile na snagu: zatvorene granice, zamrznuta pokretna imovina, uspostavljen nadzor riječnog saobraćaja na Dunavu.

Lord Owen: "Još je prerano da bombardujemo srpske položaje."

Sastanak u Londonu: Haris Silajdžić: "Dozvolite nam da se branimo. Niko nema pravo da nam to uskrati."

Slobodan Milosević traži od Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika da ponovo razmotre odluku Parlamenta. Zaprijetio im prekidom ekonomske pomoći. Zakazan novi sastanak Skupštine za 5. maj.

Maj

1. maj

U Atini održana dvodnevna konferencija o BiH na kojoj potpisan Vens-Ovenov mirovni plan. Dokumenti u okviru Vens-Ovenopvog plana (*Sporazum o BiH* od 30 januara, *Mape provincija* i *Sporazum o prelaznim rešenjima*, od 25. marta) su potpisivani sukcesivno. U Atini je Radovan Karadžić (uz pritisak grčkih domačina i Miloševića) potpisao Vens-Ovenov Mirovni plan uz uslov da Skupština bosanskih Srba mora odobriti potpis. Alija Izetbegović: "Ovaj potpis je velika pobjeda za našu zemlju."

Slobodan Milošević, predsednik Srbije o Mirovnom planu: "Srpski narod, izvan onih 45 procenata teritorija koje pripadaju srpskim etničkim provincijama, neće biti ugrožen, jer na njima ne mogu da se pojave ni vojne ni policijske snage Hrvata i Muslimana u bivšoj Bosni i Hercegovini. (...) 43 procenta je više nego što je srpski narod ikada imao u BiH, i, gledajući proporcionalno prema broju stanovnika, daleko više nego što imaju Muslimani (...) Mi smo jednom, u Londonu, rekli, da ne postoji toliko decentralizovana konfederacija kao što je to BiH predviđena ovim planom – pošto bi stvarna vlast bila preneta na provincije, a ne na centralnu vladu. U domenu centralne vlasti ostaje samo spoljna politika". Milošević je upozorio poslanike da osim krvi, postoje i drugi načini za ostvarenje ciljeva – znanje, pamet i veština. "Govori se da Srbi u Bosni ostaju bez ekonomskog resursa, ukoliko nestane narod", zapitao se. Srpski narod je dosta toga stekao, rekao je i poručio da se u ovom ternutku poslanici ne smeju ponašati kao pijani pokeraši koji sve stečeno stavljaju kao ulog u partiju.

Dobrica Ćosić: "Sada je važno da se konačno završi rat i iznadje nekakav oblik zajedničkog života u toj zemlji i da prestanu razlozi za kažnjavanje naše zemlje. Imamo pravo na nadu da će medjunarodna zajednica najzad uvideti da SRJ nije agreso u BiH i da je vreme da je oslobodi sankcija. To nisu mali rezultati. Naravno, za realizaciju mirovnog plana treba imati strplejnja i poverenja u ljude i biće potrebno dosta vremena za to, ali ja imam nadu i veru u rukovodstvo Srba u BiH i nadam se da će njihovu dobru volju slediti druge dve zaraćene strane". (*Borba*, 3. maj 1993)

Radovan Karadžić, predesdnik RS: "Mi smo prihvatili da parafiramo oavj mirovni plan da bi naša Skupština mogla da da o tome konačnu riječ. Odlučili smo se na to nakon dugih analiza i nakon novih tekstova kako usmenih, tako i pismenih objašnjenja kopredsednika o daljoj budućnosti nekih prostora u BiH i o daljoj budućnosti čitavog projekta. Shvatili smo da neka teritorijalna pitanja možemo da riješimo tokom konferencije tokom rada u miru, nakon završetka rata. Mi smo uvjereni da imamo teritorijalna prava koja

su sasvim čista i jasna i mi ćemo na njima da insistiramo, ali ne ratnim sredstvima, nego ćemo pokušati da to uradimo mirom." (*Borba*, 3. maj 1993)

Todor Dutina, zamenik ministra spoljnih poslova RS: "Parlament neće promeniti svoje mišljenje o Vens-Ovenovom planu. Bojim se da će to biti nemogućno, jer se tim planom podržava stvaranje Velike Hrvatske, dok bi Srbi trebalo da žive izdvojeni na nekim ostrvima na svojoj teritoriji". (*Borba*, 3. maj 1993)

Micotakis, premijer Grške:"Savest je prevladala. Mir je pobedio". (*Borba*, 3. maj 1993)

Lord Oven, kopredesdnik Konferencije o Jugoslaviji: "Ovo je srećan dan za Balkan. Nadajmo se da je to početak nezadrživog mirovnog procesa u BiH. Odlučujuću ulogu u tome je imao predsednik Slobodan Milošević koji je biuo veoma kooperativan. Pretnje spolja (Vašington) nisu bile presudne, one samo povećavaju tvrdoglavost i otpor. Osnovno je ono što je došlo od Srba iz Beograda. Uostalom odatle više ne stižu ni gorivo ni rezervni delovi, a to se već oseća na terenu". (*Borba*, 3. maj 1993)

Alija Izetbegović, predsednik bosanskih Muslimana:"Naš potpis ovde biće poništen i nevažeći ukoliko ga ne podrži Srpska skupština petog maja". (*Borba*, 3. maj 1993)

Slobodan Milošević, predsednik Srbije:"Ako neko (aluzija na Biljanu Plavšić) može da izjavi kako može da pogine šest miliona Srba ali da će ih još šest miliona ostati da preživi, takvima, ako nije mesto bolnici, treba zabraniti da se bave bilo kakvim društvenim poslom". (Borba, 3. maj 1993)

5. maj

Skupština bosanskih Srba odbila Vens-Ovenov mirovni plan. Skupština je potvrdila već ranije donetu odluku da se o Vens-Ovenovom planu održi referendum bosanskih Srba 15. i 16. maja. Srbijanska Vlada najavila obustavu svake osim humanitarne pomoći bosanskim Srbima, nakon njihovog neodgovornog glasanja.

Ratko Mladić, na zatvorenoj sednici Skupštine Republike Srpske: "Ovo je jedna od sudbonosnih odluka koju smo doneli u ovom ratu. Nije ona ni najteža, ni prva teška, a želeo bih da bude poslednja teška i da nastupi mir. To su ponovili više puta. Ne možemo da izbrišemo naše grobove iz prošlog i ovog rata. I bez obzira kako svet i naša okolina to posmatrali, mi moramo poštovati naše žrtve.

(...) Ukazao sam da je sve što smo do sada postigli rezultat vekovne težnje srpskog naroda da bude jedisntven. Rekao sam da smo se do sada samo uspešno branili i odbranili svoj narod. Sada ga branimo od naših komšija, a sutra, ko zna? Mislim da su gospoda bila zapanjena kad sam im pokazao dve karte. Jednu koja je rezultat jednogodišnje borbe srpskog naroda u bivšoj BiH, rezultat našeg političkog rukovodstva. Zatim sam pokazao drugu kartu koja je ovo ilustrovala sa Vens-Ovenovom kartom. Nju je radio izvesni istoričar iz Viteza. Na 32. strani njegove knjige je ta karta koja se, verujte svi su bili zapanjeni, ne razlikuje od ove koju nam nudi Vens i Oven. Razlika je samo što su Vens-Ovenove mape numerisane.

Rekao sam da da sam to pokazao i u Ženevi gospodi kopredsednicima. Pitao sam otvoreno čija je mapa izvorna. To je potvrda da su mape koje nam se sada nude kao navodno mirovno rešenje, davno skrojene i da su proizvod jedne iste kuhinje.

Podsetio sam poslanike i uvažene goste da kada nam je objavljen rat prošle godine, to nije bio početaka borbe muslimana i Hrvata protiv srpskog naroda. Počelo se mnogo, mnogo ranije, još 1970. godine kada je i ova knjiga iz koje sam samo uzeo ovu kartu, izdata.

(...) Moje ubeđenje, koje sam na osnovu dosadašnjih iskustava, stekao, govori da se ništa ne bi promenilo. U igri je pokušaj razjedinjenja pravoslavnog sveta, čak do potpunog uništenja. Bez obzira šta mi odlučili, Zapad će nastaviti da realizuje svoj pakleni plan. Primera je mnogo, najsvežija je Srebrenica, gde Zapad uvodi svoje snage da tobože mirno reši sukob, a u stvari spasavaju muslimane koji su vojnički totalno poraženi. Doduše, to je, u ovom trenutku. Kako će u buduće biti, ne znam. Mislim da će u skorije vreme Rusija biti glavna meta, pre toga Sandžak i Kosovo". (*Večernje novosti*, 7. maj 1993)

Biljana Plavšić: "Ishod je očekivan. Nije se mogla doneti drugačija odluka od one već donete na bijeljinskom skupštinskom zasedanju rekla je. I ovome dodala: "Ovaj narod je već dugo u kriznoj situaciji i mi smo već istrenirani. Imamo prava da se nadamo da ćemo, dobro organizovani, moći i nešto gore da podnesemo". (*Borba*, 7. maj 1993)

Održan sastanak general Morillon-Alija Izetbegović. General Morillon: "Ako budemo napadnuti ili bilo koja zaštićena zona UN, imamo pravo i dužnost da odgovorimo na vatru."

Radovan Karadžić, lider SDS: "Verujem da će bliska budućnost pokazati da smo bili u pravu i da smo upravo vodili računa o celini interesa srpskog naroda. Narod se brani u celini iz najvećih dubina. Narod se ne sme braniti sa površine, ne sme da se brani komad po komad pogotovo ne smeju da se brane pojedini slojevi konfora. Srpski narod je došao u iskušenje, čak u iskušenje nestanka upravo zato što se tako branio, umesto da smo kod prvih velikih opasnosti motivisali i objedinili svoj narod, sveli ekonomiju na onu meru koja je potrebna da se narod odbrani. Odbranili bi se kao celina. Mi to nismo učinili, a ne bi se rat primakao Srbiji, nego Kninu, preko bivše Bosne, on bi stajao kod Knina i srpski narod bi dobio domovinu da je učinjeno ono što sam rekao. No, šta je tu je. Mi smo za 14 meseci ratovanja uspeli da zaustavimo rat koji je krenuo prema Srbiji i da Srbiju zaklonimo od primanja teškog udara na sebe. Sigurni smo da sve to što se u Srbiji i Jugoslaviji dešava da se dešava zbog stabilnih planova Zapada da se Srbija uništi, a ne zbog toga što smo mi pružili otpor.

(...) Narod očekuje ishod ove teške političke borbe za priznanje svog statusa, dakle za priznanje statusa srpskog naroda i njegove državne jedinice ovde. Ja zato verujem da će svi oni koji mogu glasati učiniti to što pre. Moram da dodam i ovo: srpska Skupština u Bosni jeste legitimna i stranke koje joj to osporavaju čine zbog svojih stranačkih interesa.

Ne verujem da će tako ikad moći da zadobiju poverenje i pažnju srpskog naroda u Srbiji. A i ako Zapad želi uspeh mora da razmotri volju

srpskog naroda. Eto, to srpski narod u Bosni očekuje od njega." (*Borba*, 17. maj 1994)

Dobrica Ćosić, predsednik SRJ: "Oduvek sam zastupao mišljenje da je dekompozicija Jugoslavije mogla da se izvede na, kako sam ga nazvao, skandinavski način; dakle, demokratski, miroljubivo, sa punim poštovanjem i ostvarivanjem nacionalnih i građanskih prava ljudi i naroda.

Međunarodni faktor je, diktirajući prekompoziciju Balkana, uveo preko Londonske konferencije, tzv. Ženevsku konferenciju i kopredsednike, koji su napravili projekat nazvan "Vens-Ovenom plan".

Vens-Ovenov plan je projekat koji zaslužuje pažnju kao svaki mirovni projekat. Međutim, to je projekat koji ima mnogo nedostataka. Savezna Republika Jugoslavija uvek je razumela Vens-Ovenov plan kao osnovu mirovnog procesa, kao početak koji treba prihvatiti. A u procesu ostvarivanja, eliminisati iz Plana sve nedemokratske i nasilne elemente.

Međutim, dogodilo se najgore. Upravo potpisnici Plana – Hrvati i Muslimani, čim je Plan objavljen, počeli su da ga ruše; spalili su taj plan svojim strahotnim, pravim genocidnim ratom, vršeći etnička čišćenja iz provincija koje su bile obeležene Vens-Ovenovnim planom." (*Politika*, 25.maj 1993)

Zvanični Vašington neće odustati od vojne intervencije, ako Srbi nastave po starom.

Ofanziva vojske bosanskih Srba na Žepu. Alija Izetbegović traži da se Žepa hitno stavi pod zaštitu UN. Visoki komesarijat UN za izbjeglice preporučuje da konvoji UNHCR-a idu bez oružane pratnje UNPROFOR-a, jer tako neće provocirati bosanske Srbe. A ako bosanski Srbi ipak budu zaustavljali konvoje, treba pregovarati s njima u cilju mira.

Srbija u znak kažnjavanja bosanskih Srba, zbog nepotpisivanja mirovnog sporazuma,

zatvorila granicu prema BiH, u dužini od 120 km. S granice vraćena Biljana Plavšić,

jedna od vodja bosanskih Srba.

dr Konstantin Obradović: "Mislim da se ovakvom odlukom petorice ne dovodi u pitanje suverenitet niti se posmatrači mogu okvalifikovati kao okupaciona sila".

dr Radoslav Stojanović: "Pre svega, zatvaranje granica između Bosne i Srbije učinjeno je već posle Atine. Prema tome, član 3. Saopštenja petorice ne menja mnogo u biti stvari. Jer, ako je to bila naredba velikih sila gospodinu Miloševiću da zatvori granice, onda je on tu naredbu izvršio i u tome leži ključno pitanje suvereniteta (...) Vens-Ovenov plan je takođe prihvaćen pod pritiskom sile od strane tri predsednika, a sada po mom mišljenju, plan petorice je posredno izvršavanje Vens-Ovenovog plana bez neposredne vojne intervencije. Mislim da je ovaj plan petorice uspeh ruske spoljne politike, jer su tu dobro procenili da SAD bez Rusije ne želi da se upliće u Bosnu. Zbog toga je potpisivanje Vens-Ovenovog plana sa navođenjem uslova za potpis bilo bolje rešenje, jer bi se time izbegle oštre sankcije prema SRJ, a posledice bi bile iste kao što je plan petorice u vezi sa mirovnim procesom u Bosni."

dr Milan Šahović: "Iz treće tačke programa zajedničke akcije velikih sila se vidi da se radi o političkim intervencijama, s tim što se može odmah primetiti da neke od njih mogu da imaju određene međunarodno-pravne reprekusije.Tri momenta su vidljiva u tački 3., sva tri su u suštini politička. Međutim, jedan od njih koji se tiče zatvaranja granica gde se naglašava da je reč o grnaicama sa BiH navodi na pitanje kojih granica, u šta je rano ulaziti, kaže Šahović. S druge strane, veliko je pitanje da li su beogradske vlasti, kao što se ovde kaže, govorile o zatvaranju granica, u stvari posle Pala, jer je samo pooštren režim na prelazu između SRJ u BiH." (*Borba*, 25. maj 1993)

Prof. dr. Svetozar Stojanović, specijalni savetnik predsednika SRJ Dobrice Ćosića: "Što se posmatrača tiče, tu ima nekoliko kontra-argumenata. Prvo, cela stvar mora da se reši principijelno. Znači, nema govora o dolasku posmatrača samo na jednu granicu, nego eventualno na sve granice BiH. Rečeno je da je g. Tuđman to prihvatio, ali je odgovor bio da je g. Tuđmanu lako da prihvati kada ima 40.000 do 60.000 regularnih trupa iz Hrvatske na teritoriji BiH, pa bi mu išlo u prilog da onda u tom smislu zatvori granice.

Drugo, rečeno je da bi g. Tuđman hteo tim udarcem da ubije i drugu muvu, to jest da reši problem legalizacije i legitimizacije granice između Srba i Hrvata, kad se tiče BiH i Hrvatske. Druga načelna primedba je da je čudno da se traže posmatrači na granici Jugoslavije i BiH, i to sa naše strane, kada je poznato da se naš izvoz, saobraćaj i prelazak putnika – i uopšte komunikacije sa susednim zemljama – kontrolišu sa one strane grnaice, znači iz Mađarske, Rumunije, Bugarske, Makedonije. Zašto sad odjednom sa naše strane granice, a ne sa strane BiH?!

Treći je argument unutrašnjopolitičke prirode. Naime, naše stnaovništvo ima utisak da ovde ima isuviše nekakvih posmatrača, isuviše gostiju te vrste, pa se ima utisak da smo neka zemlja koja je gotovo "poluokupirana" raznim posmatračima, pa se onda gubi na osećanju nacionalne nezavisnosti i nacionalnog dostojanstva". (*Borba*, 1. juni 1993)

Dr Ranko Petković, direktor i glavni odgovorni urednik časopisa "Medjunarodna politika": "Program zajedničke akcije, kao i svaki kompromis o daljem usaglašenom nastupanju velikih evropskih i svetskih sila u rešavanju krize na prostoru bivše Jugoslavije ne stavlja akcenat ni na mirovni plan Vensa i Ovena ni na emre vojnog pritiska. On sadrži svojevrsni inventar akcija koje su u toku i koje mogu biti preduzete u narednom periodu, u zavisnosti od toga da li će na samom "terenu" prevladati opcija za mir ili nastavak rata. Tek akda se to bude videlo znače se da li će doći do revitalizovanja mirovnog plana Vensa i Ovena u nekoj, možda, modifikovanoj verziji ili do isturanja u prvi plan nekih vidova intervencije" – kaže dr Ranko Petković, direktor i glavni i odgovorni urednik časopisa "Međunarodna politika".

(...) Pošto iza Programa zajedničke akcije stoje četiri stalne članice Saveta bezbednosti i jedna iz sastava nestalnih članica, koja će u narednom mesecu preuzeti mesto predsedavajućeg u tom glavnom organu UN za pitanja mira i bezbednosti, može se očekivati da će njihovi politički zaključci biti preobraženi u rezolucije koje će obavezivati sve člancie svetske organizacije, a posebno aktere krize u bivšoj Jugoslaviji.

(....) Nas Jugoslovene ne bi trebalo da čini posebno srećnim okolnost što su se sankcije protiv Srbije i Crne Gore našle na drugom emstu među trinaest tačaka koje sadrži Program zajedničke akcije. U svetu se sve više probija saznanje da sankcije sporo, ali sigurno postižu cilj. Smatra se da su one doprinele prihvatanju plana Vensa i Ovena u Beogradu i da njihovo rigorozno sprovođenje može da dovede i do krajnjeg cilja – povlačenja Srba u Bosni i Hercegovini sa teritorija osvojnih silom.

(...) Kada se to ima u vidu, sleduje nam produžavanje i možda pooštravanje sankcija, posebno pod pretpostavkom da će doći do manjeg ili većeg natezanja oko postavljanja posmatrača na jugoslovenskoj granici prema Bosni i Hercegovini i, eventualno na Kosovu.

(...) Simultano sprovođenje mera predviđenih Programom zajedničke akcije predstavlja srednji put između suprotstavljenih opcija, ali ih ne isključuje na duži rok. Zbog toga i predstavlja još jednu priliku za verifikovanje istinske privrženosti mirovnom procesu da se ne bi, pre nego što mislimo, ponovo suočili sa stisnutom pesnicom onih koji još čvrsto veruju da se sukob u BiH jedino može zaustaviti silom oružja.

Dr Radoslav Stojanović, profesor međunarodnog prava:" U aneksu šest Vens-Ovenovog plana izričito je rečeno da će se osmatrati granice sa susednim republikama i da će to vršiti sange Unprofora. Posmatranje će olakšati vlasti Republike Hrvatske i SRJ. To znači, podvlači ovaj stručnjak, da se Vens-Ovenovim planom unapred pristalo na posmatrače.

(...) Na ograničenje suvereniteta, a isto tako i prisustvo stranih trupa, pristalo se unapred još potpisivanjem Povelje Ujedinjenih nacija. To znači da se u svakom slučaju daje saglasnost Savetu bezbednosti da može donositi odluke čak i bez saglasnosti države članice ukoliko su ugroženi mir i bezbednost (...) U planu je petorice iz Vašingtona takođe predviđena ta mogućnost. Postavljanje posmatrača obaviće se u dogovoru sa Srbima i Hrvatima. Inače na osnovu plana Saveta bezbednosti tek treba da budu donete odgovarajuće odluke.

(...) Prema svemu što piše u Vens-Ovenovom planu – kontrola puteva, policije, odlučivanje kopredsednika kad Predsedništvo BiH ne može da donese odluku – praktično ukazuje da BiH kao država neće postojati. Bosna se pretvara u jednu vrstu protektorata UN što se u praksi svetske organizacije zvalo "privremena izvršna vlast UN". Praktično, znači, podvlači dr Stojanović, da bi BiH bila okupirana od snaga UN.

Po mišljenju našeg sagovornika, plan petorice je uspeh dilomatije Rusije i povoljan je za srpsku stranu što ne znači, kako ističe, da je povoljan i za vlast u Srbiji. On smatra da Jeljcin ne može zaboraviti grubo mešanje Miloševića u unutrašnje stvari Rusije.

Za pooštravanje sankcija prema Jugoslaviji što je navedeno u evroameričkom dogovoru to znači, zapravo, efiaksnije izvršenje postojećih sankcija." (*Politika*, 26. maj 1993)

Nikola Burzan, novinar Borbe u tekstu "Posmatrači i dostojanstvo":

Isti oni ljudi koji su Radovana Karadžića u Atini naterali da stavi potpis pod Vens-Ovenov plan, a na Palama čitavu noć, čak i prereći – ali bezuspešno – ubeđivali poslanike Skupštine RS da učine to isto, pali su na

ispitu već na prvom testu iskrenosti. Najpre je to učinio Dobrica Ćosić, a zatim i Slobodan Milošević.

Reč je, pretpostavljate, o idejni da se na jugoslovensko-bosanskoj granici postave posmatrači UN. Test se zove "Program zajedničke akcije", vašingtonski dokument petorice ministara spoljnih poslova, u kojem se, u tački 3, samo nudi pomoć – "na primer postavljanjem posmatrača na granice i obezbeđivanjem tehničke ekspertize ili sprovođenjem vazdušnog nadlgedanja".

Uterivači Vens-Ovenovog plana, međutim, požurili su da ovu ideju odbace, maltene – s indignacijom. Dobrica Ćosić, u intervjuu "Skaj njuzu", navodi "moralne i načelne razloge: pre svega, zato što su oni (posmatrači) nepotrebni, zato što ugrožavaju naš suverenitet, naše državno i nacionalno dostojanstvo. Nama se mora verovati – u iskrenost naše politike..."

Milošević je, za divno čudo (?), bio znatno umereniji i oprezniji i u zvaničnom saopštenju posle razgovora sa Vitalijem Čurkinom, istakao da "za takvim prisustvom (posmatrača) nema poterba i da Republika Srbija uređuje i ostvaruje aktivnosti iz domena svoje unutrašnje odgovornosti samostalno". On ne spominje ni suverenitet, ni dostojanstvo, već samo, u izjavi za RTS, objašnjava da "to znači da naša unutrašnja pitanja moramo rešavati sami i da strano prisustvo ni u kom pogledu ne pomaže rešavanju naših unutrašnjih političkih pitanja".

I jedan i drugi predsednik, dakle, "prave se Englezi" i ponašaju tako kao da prvi put u životu čuju za ideju o slanju posmatrača na jugoslovensko-bosansku granicu! Tačno je da ne mora svako – to je čak i nemoguće – da pamti šta je sve u životu kazao ili potpisao, pa zbog toga u kabinetima značajnih ljudi i postoje moćni savetnički štabovi. I, ako se Ćosić i Milošević ne sećaju šta su i kako govorili, recimo, na Londonskoj konferenciji, jer je od tada prošlo čak devet meseci (kofnerencija je održana 26-27. avgusta 1992.) savetnici su bili dužni da ih podsete na onaj stav iz dokumenta "Posebne odluke" koji glasi:

"Učesnici su se složili da mere za uspostavljanje poverenja (podvukao N.B) uključuju... postavljanje posmatrača na bosansko-srpskoj i bosansko-crnogorskoj granici".

Na toj istoj Londonskoj konferenciji, čije je dokumente lord Oven nazvao "svojevrsnom Biblijom", predsednik Milošević ne samo što je ideju o graničnim posmatračima odlučno podržao, već je otišao i mnogo dalje i širokogrudo ponudio da UN – ako hoće, naravno – pošalju oficire za vezu čak i u jedinice Vojske Jugoslavije, kako bi se uverili, na licu mesta, da srpska vojska s sove strane Drine ne pruža nikakvu podršku bosanskim Srbima!?

Može se sada, sasvim argumentovano, tvrditi: od Londonske konferencije proteklo je devet meseci, situacija se znatno promenila. I, to je tačno. Ali koliko je vremena proteklo od Atine i Pala? A u Vens-Ovenovom planu, u Aneksu VI – "Osmatranje granice", doslovce piše:

"U skladu sa rezolucijom 787 (1992) Saveta bezbednosti UN, stav 5, da bi sprečile mešanje sa strane, van Republike BiH, Zaštitne snage UN/ Posmatračka misija EZ vršiće osmatranje granica sa susednim republikama.

Zaštitne snage UN/Posmatračka misija EZ osmatraće prelaze kako bi sprečili ulaz u zemlju oružja, municije, vojnog osoblja ili neregularnih snaga.

Osmatraće se i granice sa susednim republikama.

Akcije zaštitnih snaga UN na osmatranju, pretraživanju i izveštavanju olakšaće vlasti Republike Hrvatske i Savezne REpublike Jugoslavije" (podvukao N.B.).

To je, eto, pod pritiskom Ćosića i Miloševića, potpisao Radovan Karadžić. A to je znatno izričitije od "nuđenja pomoći" petorice minsitara! I sada, kada to treba i sprovesti – jer "Program zajedničkih akcija" figurira za veći deo sveta samo kao deo procesa Vens-Ovenovog plana – naši predsednici se ponašaju kao da su međunarodni posmatrači pali s Marsa.

Dobro je i neophodno naravno, štititi suverenitet, državno i nacionalno dostojanstvo. To je elementarna građanska dužnost,

ne samo predsednička. Ali, postoji još nešto što svi moramo imati na umu – lično dostojanstvo. (*Borba,* 27. maj 1993)

Princeza Katarina Karadjordjević: "Dosta se zna i govori o zločinima u Bosni, čini mi se da se sada ovde događa jedan poseban zločin prema izbeglicama. Svet zaboravlja patnje dece i starih koji su žrtve konflikta. Mnogo se priča o granicama, ali granice u patnji ne postoje i zato donatori humanitarnih organizacija ne bi trebalo da uskraćuju pomoć našoj zemlji"

(...) Mi veoma dobro znamo šta znači biti izbeglica, jer smo i sami dugi niz godina izbeglice." (*Borba*, 29. maj 1993)

Miroslav Lazanjski, novinar, članak "Posmatrači neba": (...) Naravno, još uvek nije jasno da li je "sprovođenje vazdušnog nadgledanja" alternativa fizičkom raspoređivanju posmatrača na granicu na Drini, ili je to sve zajedno u paketu? Bilo kako bilo, sigurno je da će amrički izviđački sateliti, ali i avioni, pojačati kontrolu graničnog područja bivše Bosne prema Hugoslaviji, što potvrđuju i putanje nekih nedavno lansiranih američkih izviđačkih satelita.

(...) Taktičko, operativno i strateško izviđanje obavlja se na celokupnim prostorima bivše Jugoslavije, posebno u bivšoj BiH. Avioni TP-1, "avaksi" i "hokaji" neprekidno motre sve što se događa na granici između Bosne i Jugoslavije. Prkupljati informacije i sprečiti protivnika u vazduhu "da on nama to isto čini" – jedan je od glavnih zadataka svih ratnih avijacija u svetu i to američko vazduhoplovstvo u Bosni i čini. Sa kakvom efikasnošću?

Zaustavljanje srpske ofanzive kod Srebrenice plastičan je dokaz mogućnsoti američkih izviđačkih satelita i aviona. Na globalnom svetskom planu postoje i drugi primeri: 3. decembra 1979. SAD su na osnovu satelitskih snimaka nagovestile sovjetsku invaziju Avganistana, 20. decembra bili su sigurni o čemu se radi i to je saopšteno na konferenciji za novinare u Vašingtonu. Sedam dana kasnije, to se i dogodilo". (*Politika*, 28. maj 1993)

Ljubodrag Stojadinović, vojni analitičar, u članku "Drina nešto nosi":

Posmatrači na Drini, to je ona treća i, možda najvažnija, karika u ostvarivanju "programa petorice" za Bosnu. Ali, pre nego sve bude razrešeno na nivou izgleda nepostojeće jugoslovenske diplomatije, sa više vojničkog opreza valja videti suštinu rezolucije o osnivanju suda za ratne zločine. Raspoređivanje snaga Unprofora u zaštitnim zonama u muslimanskom svetu

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

je shvaćeno kao "zamrzavanje" srpske pobede" i možda konačno priznanje da je plan Vensa i Ovena izdahnuo.

No, sve to, a pre svega iznenadni američki zaokret od silovite vojničke narogušenosti do naglašenog diplomatskog opreza, unelo je pometnju, pre svega kod onih koji su intervenisali protiv Srba iz Bosne iščekivali kao zakasnelu neminovnost. Intervencija je skrajnuta daleko od scene i ponegde se još samo ovlašno spominje, kao mogućnost koja nije baš sasvim zaboravljena.

Za nas su od velike važnosti dve tačke programa i svaka od njih nosi rizike od fenomena posredne komplikacije. Ako sud za ratne zločine bude konstituisan na osnovu kriterijuma i stereotipa koji su o ratu na Balkanu uspostavljeni javno, onda spisak osumnjičenih može da bude vrlo zanimljiv. Ali, kad međunarodni sud postane legitiman, a njegova juristička definicija zločina i krivaca bude objavljena, onda analogija Nirnberga može biti ostvarivana dodatnim akcijama Saveta bezbednosti. Na primer, zahtevom da okrivljeni budu stavljeni na raspolaganje sudu, uz alternativu koja je još neprijatnija od totalne blokade. Zbog toga je neminovno vreme koje je preostalo iskoristiti za precizan i ozbiljan inventar argumenata kojima se srpskim žrtvama ne ostavlja patetična aura istorijskih mučenika, već određuje mesto njihovih mučitelja na optuženičkoj klupi. To, naravno, neće biti moguće ako u raznim državnim komisijama caruje kvazipatriotski egzibicionizam, izražen u ružnoj pojavi da pojedini naučnici svoju ličnost pretpostavljaju sudbini žrtava.

Inače, u pogledu dodatne, posmatračke blokade Jugoslavije, priličnu konfuziju izazvalo je puno razilaženje između savezne i crnogorske administracije. Predsednik Ćosić je odbio mogućnost da Drina bude naglašeni simbol srpske hermetizacije i na levoj i desnoj strani obale. Rezerva g. Ćosića, koji komanduje Vojskom Jugoslavije, sasvim je razumljiva jer uloga posmatrača nije svedena na neutralnu poziciju nepristrasnih arbitara. Reč je o nameri da oružana sila Jugoslavije bude uključena u blokadu svoje zemlje i dela naroda koji nije u matici.

Dakle, kooperativnost ove zemlje u aferi posmatrača već je rastegnuta do granica nepodnošljivosti, uz skoro neverovatnu koncepciju po kojoj SR Jugoslavija mora da bude najrevnosnija u sopstvenoj blokadi. Naravno, ne treba isključiti neki model nadgledanja ponašanja Jugoslavije, uz njen pristanak, ali najnovije prognoze o dužini trajanja sankcija su depresivne i izazivaju opravdanu sumnju u svrsishodnost naglašenih jugoslovenskih koraka dobre volje.

Izjava gospodina Lekića, o bezrezervnom prihvatanju posmatrača od strane Crne Gore, već je predmet brojnih analiza o tome šta je suština tog diplomatskog incidenta. Dakle, da li je rascep u Jugoslaviji do te mere vidljiv da nema više materijala čak ni za kozmetičko lepljenje pukotina. Već se računa na različite ratne vidike Srba iz Jugoslavije i onih iz Bosne i Krajine. Britanci smatraju da crnogorski separatizam više nije stvar samo projektovane političke filozofije. Vojnici, koji čuvaju celovitost najnovije Jugoslavije, u bliskoj prošlosti su navikli da sukob temeljnih političkih koncepcija ostavlja teške posledice po njihov posao. Ko, dakle, određuje sudbinu granica

žabaljačke Jugoslavije: savezna država, ili države u njenom sastavu, i čiji su interesi u ovom trenutku preči?

Odgovora nema, a ispsotava računa je sasvim blizu. Vojsku Jugoslavije ovih dana potresaju afere, uz sislovit pad na socijalno dno. Transofrmacija ide taman onoliko brzo koliko je moguće osloboditi se konzervativnog balasta. Ekonomisti nude realne, ali ipak katastrofalne prognoze, prosečna plata već u novembru biće ispod pet maraka. Ako je bude.

Kako u tim uslovima definisati razuman odnos prema odbrani zemlje i prema granicama? Dilema mora biti strašna: ili odricanje od bilo kakvog kontakta sa "dijasporom", ili duga agonija u državi bez hrane, lekova i informacija.

Činjenica da smo rat skoro sigurno izbegli nije mnogo utešna pred tako beznadežnim mirom. Ali, valja birati manje zlo. A to je, pre svega, da nas ne proglase za zločince, da ne budemo korišćeni za samohapšenje i da učinimo sve kako slika o nama ne bi bila stvarana na osnovu izjava i pretnji ljudi kojima nije baš sasvim dobro.

Drugim rečima, i dalje nije obrazložena koncepcija izlaska iz pakla, a ako ona uopšte postoji, čuva se kao najdragocenija tajna. I u tome je ključni problem, propast osećamo svi, optimizam je rezervisan samo za vlasnike tajni." (*Politika*, 30.maj 1993)

Ofanziva bosanskih Srba na Brčko.

Hrvatske snage srušile most u Bijeloj (Hercegovina), da bi se onemogućio prolazak konvoja za Sarajevo i Srednju Bosnu.

Izjava četničkog vojvode Vojislava Šešelja: "U znak odmazde što Italija učestvuje u savezničkim akcijama, raketiraćemo civilne ciljeve u Italiji."

Ratko Mladić, komandant VRS, povodom moguće vojne intervencije: "U slučaju intervencije, Vašington će se suočiti s bombaškim napadima u njihovim većim gradovima. Izvešće ih srpski iseljenici. Svaki strani vojnik koji dodje u Bosnu neće izaći živ."

22. maj

SAD, Rusija, Velika Britanija, Francuska i Španija predstavile plan koji predvidja raspoređjivanje medjunarodnih posmatrača na granicu BiH i SR, te BiH i Hrvatske, prisutnost UNPROFOR u "zaštićenim zonama", povećanje broja medjunarodnih posmatrača na Kosovu i slanje mirovnih snaga u Makedoniju.

25. maj

Rezolucijom Saveta bezbednosti 827 osnovan Medjunarodni sud za ratne zločine učinjene na teritoriji bivše Jugoslavije (ICTY) sa sedištem u Hagu.

Juni

1.juni

Nogometno igralište na Dobrinji – ubijeno 11 ljudi a ranjeno više od 50

Ofanziva vojske bosanskih Srba na Goražde.

Masakr na igralištu na Dobrinji. Poginulo 13 ljudi.

Dobrica Ćosić, predsjednik jugoslovenske Vlade, razrijesen dužnosti.

Viktor Jakovich postao prvi američki ambasador u BiH.

5. juni

Savjet bezbjednosti UN usvojio rezoluciju o "zaštićenim zonama". Po ovoj rezoluciji, Sarajevo, Žepa, Bihać, Tuzla, Goražde i Srebrenica proglašeni su sigurnosnim područjima. Pripadnici UNPROFOR-a biće ovlašteni da uzvrate na napade na "zaštićene zone"; da nadgledaju prekid vatre; da podstiču povlačenje vojnih i paravojnih jedinica; kao i da zaposjednu određene položaje. UNPROFOR je uz to, ovom rezolucijom, ovlašten da u samoodbrani može poduzeti neophodne mjere, uključujući i upotrebu sile; kao i odgovoriti na bombardovanje "zaštićenih zona" ili na ometanje slobode kretanja njegovih pripadnika ili kretanje humanitarnih konvoja. Zemlje članice UN, u ovom slučaju članice NATO, ovlaštene su zapravo da, u saradnji sa UNPROFOR i generalnim sekretarom UN, upotrijebe zračne snage radi zaštite "zaštićenih zona", odnosno mandata UNPROFOR.

Ratko Mladić, komandant VRS: "UN su proglasili šest "zona bezbednosti" da bi se pred muslimanskim svetom prikazali kao da su nešto učinili za Muslimane, a faktički, doveli su ih u još goru situaciju. Nisu pošli od toga ko je stvarni uzročnik rata na prostorima bivše Jugoslavije. To nisu Srbi: pravi uzročnici rata su Hrvati i Slovenci, kojima su se potom priključili Muslimani i drugi elemnti koji su hteli da realizuju neke svoje umišljene ciljeve, na štetu srpskog naroda".(*NIN*, 12. januar 1994)

Vojska bosanskih Srba gadjala ljude u molitvi prilikom dženaze. Poginulo osam ljudi na groblju Budakovići. Mešihat: "Moguće je obavljati dženaze i noću."

15-16 juni

Predsjednik Hrvatske Franjo Tudjman i predsjednik Srbije Slobodan Milošević postižu sporazum o podeli BiH na "tri nacionalne konstitutivne jedinice" u labavoj konfederalnoj vezi.

20. juni

Ministri inostranih poslova EU izjavljuju da treba poštovati teritorijalni integritet BiH, te istovremeno raspravljaju Sa Lordom Ovenom o stvaranju tri "entiteta" u okviru BiH. Izetbegović odbija ponudu da se pridruži pregovorima koje vode Srbija i Hrvatska dok VRS ne obustavi opsadu "zaštićenih zona".

Usvojena nova rezolucija UN, o provodjenju zaštite "zaštićenih zona". Savjet bezbjednosti UN, u ključnoj odredbi Rezolucije broj 844, "odlučuje da odobri povećanje snaga UNPROFOR-a, kako bi se ispunili zahtjevi iz izvještaja generalnog sekretara UN za angažovanje 7.500 hiljada novih vojnika."

Radovan Karadžić, lider SDS: "Komentarišući najnoviju odluku šefova diplomatija šesnaest islamskih zemalja da na područje BiH pošalju

7.600 svojnih vojnika koji bi pod okriljem Ujedinjenih nacija štitili zone bezbjednosti dr Radovan Karadžić je izjavio "kako je apsolutno isključeno bilo kakvo slanje vojnika iz islamskih zemalja, jer bi oni bili shvaćeni kao agresori".

"Prije razgraničenja i formiranja tri države čije bi granice garantovala međunarodna zajednica, Ujedinjene nacije mogu dovoditi vojnike jedino iz zemalja koje nisu zainteresovane za ishod krize i koje nisu bili agresori na ovim prostorima. S obzirom na to da za slanje vojnika na područje BiH sve tri strane moraju biti saglasne srpska strana rezultantno odbija prisustvo vojnika iz islamskih zemalja na Balkanu i Evropi". (*Borba*,

24. juni

Ženeva: Izjava lorda Owena: "Naš najveći problem je kako privoljeti Muslimane na nastavak pregovora."

Radovan Karadžić, lider SDS: "Srpski entitet bi bila jedna celina sa koridorom na severu kojim bi se obezbedila teritorijalna povezanost, jer bez toga "ne bismo preživeli". Za hrvatski entitet, Karadžić je rekao da bi bio iz dva dela i oba bi se graničila sa Hrvatskom. Muslimanski deo bio bi podeljen između centralnog dela i Bihaća na zapadu,a za tri muslimanske enklave na istoku, Karadžić je izrazio spremnost da ih Srbi priznaju ili da ih razmene. (*Politika*, 24. juni 1993)

(...) Uži dio Sarajeva treba da pripadne Srbima i Muslimanima i najbolja podjela bi bila rijekom Miljackom, tj. ono što je na lijevoj obali rijeke da pripadne Srbima, a Muslimanima ono sa desne strane Miljacke."(*Borba*, 25. juni 1993)

(...) Srbi i Hrvati će, ukoliko ne bude napretka u ženevskim pregovorima, povući svoj predlog o konfederaciji i tražiće da srpska i hrvatska država u Bosni budu međunarodno priznate.(*Borba*, 30. jun 1993)

Smijenjen glavnokomandujući UNPROFOR, general Morillon.

Na sjednici Savjeta bezbjednosti UN, odbijen prijedlog islamskih i nesvrstanih zemalja da se Bosni i Hercegovini skine embargo na oružje. SAD glasale za. Francuska, Britanija i Rusija protiv.

Dr Bakir Nakaš, ljekar Državne bolnice u Sarajevu: "Ove godine mi je lakše, iako mi je užasno teško. Jer, ako ništa, sada znam šta imam a šta mogu očekivati, čime raspolažem i znam da će ovo dugo trajati."

Radovan Karadžić kaže da je u dosadašnjoj fazi pregovora o rešenju bosansko-hercegovačke krize dogovoreno da dobiju slobodnu zonu u luci Ploče i jedan deo neke od luka na Savi. Predsednik Republike Srpske ističe da će to, najverovatnije, biti luka u Brčkom. Po njegovim rečima, postoji izvesna saglanost da se Hrvatima omogući kontrola na nekim teritorijama u zaleđu Dubrovnika a, zauzvrat, Srbi bi dobili izlaz na more uz granicu sa Crnom Gorom, odnosno u rejonu Prevlake. Kako kaže Radovan Karadžić, Srbi moraju da dobiju izlaz na more, jer i po međunarodnom pravu neprirodno je da neko čija je granica na pojedinim mestima svega kilometar-dva od mora nema izlaz na obalu. (*Politika*, 1. juli 1993)

Juli

Momčilo Krajišnik: Ukoliko Muslimani ne prihvate naš Ženevski dogovor, mi ćemo proglasti samostalnost. (...) Bosanski Srbi imaju pravo na izlazak na more, i to ćemo i ostvariti. Nadam se, u mirnim pregovorima i zamenom određenim teritorija sa Hrvatima. Naše more najverovatnije će biti područje oko Ćilipa, prema granici sa Crnom Gorom.

Na pitanje da li Republika Srpska prihvata posmatrače na Drini, Krajišnik je odgovorio da to Ni narod ni Skupština Republike Srpske neće prihvatiti posmatrače na Drini, a na područjima razgraničenja između Srba, Hrvata i Muslimana, posmatrači su dobro došli." (*Borba*, 5. jul 1993)

9. juli

Predsedništvo BiH odbija srpsko.hrvatski predlog o BiH kao konfederaciji srpske, hrvatske i bošnjačke republike.

Povodom mirovnog plana za BiH, lord Owen izjavio: "Ovom podjelom Muslimani će dobiti ne samo 10 odsto teritorija koje sada kontrolišu, već više nego što očekuju."

27. juli

U Ženevi plenarna sednica o BiH. Učesnici: Alija Izetbegović, Slobodan Milošević, Franjo Tudjman, Mate Boban, Radovan Karadžić. Kopredsjednici: Lord David Owen i Thorvald Stoltenberg. Izetbegović prvi put seo za stol sa Karadžićem čime ga je *de facto* priznao kao legitimnog pregovarača. Raspravlja se o planu koji BiH definiše kao uniju tri republike sa zajedničkom vladom ograničenih ovlašćenja. ali bez etničkih obilježja, koje bi bile pod labavom federalnom kontrolom.

U redu za vodu na Dobrinji ubijeno 11 a ranjueno više od 15 ljudi.

Avgust

List ***Politika*** izveštava: "Francuski vojni istražni tim iz sastava mirovnih snaga UN utvrdio je da je, sve do sredine juna, snajperska vatra usmerena ka civilima na ulicama Sarajeva dolazila i sa položaja takozvanih "vladinih trupa koje su namerno gađale pripadnike svog naroda". Pošto su, kako kažu, obavili "definitivnu istragu", francuski marinci – čiji je zadatak bio da "zaustave srpske snajperiste", saopštili su da su otkrili tragove vatre s nekih zgrada koje drže "bošnjački" vojnici.

"Bilo nam je veoma teško da u to poverujemo, ali sada smo sigurni da je to tačno", rekao je jedan od viših francuskih oficira. Ovaj oficir zahtevao je da ostane anoniman, objasnivši da je "nalaz politički osetljiv". Grupa zapadnih reportera razgovarala je sa šestoricom članova ovog istražnog tima, ali je njihov komandant, general Erve Gobijar, zahtevao da se njihova imena ne objavljuju "kako ih ne bi izlagao opasnosti".

Francuski oficiri smatraju da su muslimani gađali ljude po ulicama kako bi stekli više simpatija u inostranstvu i dobili vojnu pomoć Zapada u borbi protiv Srba. Članovi istražnog tima tvrde da su bar dvojica civila ubijena

snajperima sa muslimanskih položaja, a da su mnoga zrna pogodila vozila plavih šlemova. (Politika, 3. avgust 1993)

Lord Oven je na konferenciji za novinare ocenio da se u desetodnevnim pregovorima postigao ustavni sporazum o savezu republika Bosne i Hercegovine i o pratećim dokumentima. Posebno je ukazao na značaj dogovora sve tri strane da se većinskom muslimanskom stanovništvu obezbedi država na prostoru ne manjem od 30 procenata ukupne teritorije BiH.

Po oceni britanskog lorda, Sarajevo će biti najveći kamen spoticanja i tu sporazum još nije na vidiku. "Predsedništvo BiH još nema poziciju i bilo bi pravo čudo da se strane ubrzo saglase", rekao je Oven, dodavši da je promuslimansko predsedništvo jasno stavilo do znanja da u sadašnjoj fazi ne može prihvatiti srpski predlog. (*Večernje novosti*, 7. avgust 1993)

9. avgust

Prekinuti pregovori u Ženevi jer Izetbegović odbija učešće dok se VRS ne povuče s planina Igmana i Bjelašnice. NATO u načelu odobrava eventualne vojne akcije u BiH koje bi imale formu napada iz zraka radi zaštite UNPROFOR a slabljenja srpske opsade Sarajeva; konačna odluka ostaje na Savetu bezbednosti.

Warren Christopher: "Skidanje opsade Sarajeva je nacionalni interes SAD."

Radovan Karadžić: "Ako budu udari, Srbi će početi nuklearni rat."

Alija Izetbegović: "Mi prihvatamo podjelu koju je nametnuo Zapad. Svijet nije spreman za vojnu intervenciju. Ništa više ne trebamo zasnivati na tim pretpostavkama."

15. avgust

Pod pretnjom VRS završava povlačenje s Igmana i Bjelašnice.

18. avgust

Karadžić, Boban i Izetbegović postižu dogovor o Vens-Stoltenbergovom predlogu: privremeni status Sarajeva kao demilitarizovanog grada pod dvogodišnjom upravom UN, s napomenom da će dogvor stupitiu na snagu samo ako se postigne celovit mirovni sporazum.

Brigadir UNPROFOR Haze: "Sarajevo je u humanitarnoj blokadi zbog muslimanske ofanzive na Gornji Vakuf."

Bosanski Srbi: "Sarajevo nikada nije bilo pod opsadom."

Zajednički sastanak trojice nacionalnih lidera u bivšoj Bosni i Hercegovini završen je u Ženevi načelnom saglasnošću da se formira komitet od tri predstavnika, po jedan iz svake nacionalne zajednice. Srpsku stranu u tom telu zastupaće Momčilo Krajišnik, hrvatsku Miro Lasić, a muslimansku Muhamed Filipović.

Ujedinjene nacije će imati svoju administraciju u devet sarajevskih opština, dok će deseta, Pale, biti izuzeta.

Demilitarizacija Sarajeva je prihvaćena kao bazični kriterijum – preciznije tri strane u sukobu su prihvatile da povuku oružane snage i da jedino budu zastupljene snage Ujedinjenih nacija. (*Borba*, 17. avgust 1993)

Srbi bi trebalo da dobiju izlaz na more (deset kilometara od Prevlake u pravcu Cavtata) i sarajevska naselja

Muslimanima bi Srbi ustupili nekoliko hiljada kvadratnih kilometara, a dobili bi i izlaz na Savu, kod Brčkog, kao i uže područje Sarajeva

Srpska strana je, kako je predsednik Republike Srpske Radovan Karadžić često izjavljivao, spremna da Muslimanima obezbedi nekoliko hiljada kvadratnih kilometara prostora za normalan i dobar život. Kako se u izvorima bliskim kopredsednicima saznaje, Muslimani bi trebalo da dobiju izlaz na Savu kod Brčkog, gde mogu da izgrade luku, ali i izlaz na more. Celo uže područje Sarajeva, takođe, pripalo bi Muslimanima, dok bi u Republici Srpskoj ostala sva ostala sarajevska naselja.(*Večernje novosti*, 17. avgust 1993)

Ženevskim sporazumom, od 10 predratnih sarajevskih opština, samo će Pale biti iuzzete iz ovog plana i pripojene srpskoj republici. Prema tome, Sarajevo kao grad pod zaštitom i kontrolom UN, činiće sledeće opštine: Stari grad, Novo Sarajevo, Centar, Novi grad, Ilidža, Trnovo, Hadžići, Ilijaš i Vogošća. (*Borba,*20. avgust 1993)

20. avgust

Oven i Stoltenberg predstavljaju ustavni okvir i teritorijalno razgraničenje kao paket-plan za podelu BiH na tri republike: Srbima oko 53 odsto teritorije BiH, Bošnjaciuma oko 30 odsto i Hrvatima nešto manje od 18 odsto. Sarajevo bi imalo poseban status pod upravom UN, a Mostar pod upravom EU. SDS prihvata, HDZ izjavljuje da će prihvatitit ako prihvate druge dve strane, a Skupština BiH (*de facto* bošnjačka) ne prihvata plan, ali donosi odluku o nastavku pregovora.

26. avgust

Savjet bezbjednosti UN usvojio Rezoluciju 859, o reafirmaciji suvereniteta, nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i medjunarodnog subjektiviteta Republike BiH.

Savjet Bezbjednosti potvrdio da rješenje sukoba u BiH, mora biti u saglasnosti s poveljom UN i principima medjunarodnog prava. Njom se, dalje se tvrdi, potvrdjuje kontinuitet važenja:

a) suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti Republike BiH;

b) činjenice da nikakva promjena u imenu države, niti promjena u unutrašnjoj organizaciji države, poput onih sadržanih u ustavnom aranžmanu ženevskog plana, ne mogu uticati na kontinuitet članstva BiH u UN;

c) principa usvojenih na Medjunarodnoj konferenciji u Londonu o bivšoj Jugoslaviji, uključujući nužnost prekida neprijateljstava i neprihvatljivosti sticanja teritorije silom ili etničkim čišćenjem i pravo izbjeglica i drugih koji su pretrpjeli gubitke na kompenzaciju, u saglasnosti sa izjavom o BiH usvojenoj na Londonskoj konferenciji;

d) priznavanja i poštivanja prava svim raseljenim osobama na siguran i dostojan povratak svojim domovima;

e) očuvanja Sarajeva, glavnog grada BiH, kao jedinstvenog grada, multinacionalnog i multireligijskog.

Alain Little, izvještač BBC: "Ženeva je potpis kapitulacije, ali nema drugog izlaza za bosanski narod. Ta je kapitulacija kontrolirana od medjunarodne zajednice."

Septembar

15. septembar

U Ženevi, Alija Izetbegović i Franjo Tudjman potpisali Deklaraciju o prekidu neprijateljstva i vojnih sukoba izmedju Armije BiH i HVO.

Deklaracija sadrži:

1. Osigurati hitan prekid svih neprijateljstava i vojnih sukoba izmedju Armije BiH i HVO, u skladu sa sporazumom od 20. jula 1993. godine, odmah, najkasnije do 18. septembra 1993. godine;

2. Osigurati obostrano bezuvjetno raspuštanje svih logora i oslobadjanje zatvorenika na teritorijama pod kontrolom Armije BiH i HVO, odmah, najkasnije do 21. septembra;

3. Osigurati obostrano stvaranje uvjeta za slobodan i nesmetan prolaz svih humanitarnih konvoja i aktivnosti dobrotvornih organizacija;

4. Osnovati Radnu grupu za nadzor i zaštitu ljudskih prava na teritorijama pod kontrolom Armije BiH i HVO, u skladu s načelima i predloženim rješenjima mirovne konferencije o BiH;

5. Osnovati Radnu grupu za pitanje teritorijalnog razgraničenja izmedju dvije republike u predvidjenoj uniji BiH, uključujući i pitanje izlaska na more kao zajedničkog razvojnog interesa;

6. Osnovati Radnu grupu za razradu i praćenje provedbe cjelovitih mjera za obnovu i jačanje povjerenja i suživota između hrvatskog i muslimanskog naroda, uključujući medijske i druge aktivnosti i programe za prevladavanje nepovjerenja.

Potpisnici Deklaracije u ime delegacije BiH: Alija Izetbegović, Haris Silajdžić, Ejup Ganić, Muhamed Filipović, Ivo Komšić; a u ime Republike Hrvatske: Franjo Tudjman, Hrvoje Šarinić, Željko Matić, Miomir Žužul, Hidajet Biščević.

20. septembar

Na sastanku na britanskom nosaču *Invincible,* u medjunarodnim vodama Jadrana, medjunarodni posrednici Oven_Stoltenberg s pristankom Tudjmana i Miloševića predstavljaju plan koji efektivno deli BiH (Srbi 53 odsto, Hrvati 17 odsti, Bošnjaci 30 odsto).

Lord Owen: "Bosansko Predsjedništvo drži ključeve mirovnog plana."

NATO spreman za slanje mirovnih trupa.

27. septembar

Član predsedništva BiH Fikret Abdić otkazuje lojalnost centralnoj vlasti, u Velikoj Kladuši i delovima općine Cazin proglašava Autonomnu pokrajinu Zapadnu Bosnu i stvara Narodnu odbranu Zapadne Bosne koja deluje protiv 5. korpusa ARBiH u Bihaću.

29. septembar

Skupština BiH odbija plan s *Invinciblea.*

EZ predstavlja svoj Akcioni plan, odnosno varijaciju plana o BiH kao uniju tri republike i plana s *Invinciblea.*

Novembar

Armija BiH ušla u sukob s trupama Fikreta Abdića, na teritoriji Velike Kladuše.

HVO srušio Stari most u Mostaru.

Ratko Mladić, vrhovni komandant VRS:"To što me pitate za oko tri ili četiri posto teritorije koju navodno Republika Srpska treba da ustupi Muslimanima, zapravo vlastima Alije Izetbetovića, rekao bih vam jednu staru istinu. Otkad je planete Zemlje, granice među državama i narodima omeđivale su se krvlju i palim glavama. U srpskom narodu niko nema pravo da zaboravi gde su pale glave njegovih sinova.

Neće taj Zapad naš Kupres radi njegovih sela, i da bi ovladao prostorom Bugojna i Prozora, nego da obezbedi svoje komunikacije i stvori strateško uporište. Sa tog platoa onda mogu da kontrolišu širi prostor, da stvore osnovu za prsten oko energetskih rezervi na Istoku. Oni su izuzetno zainteresovani i za naše fabrike u Republici Srpskoj, u kojima proizvodimo neke stvari koje imaju samo SAD i Velika Britanija".

Što se tiče izlaza na more mogu vam reći da Tuđman treba razmisliti o tome da ima dvije hiljade kilometara obale. Mi moramo imati izlaz. Ako to ja budem rješavao zna se kako će biti. Hrvatskoj više nije u cilju nemilosrdni rat niti priče o velikoj Hrvatskoj do Drine, kad ne može ni u Vareš. Oni žele što veće parče Bosne i Hercegovine za sebe jer na betonskim plažama uz more ne raste ništa, a nema ni golih Švabica. *(Borba,*23. novembar 1993)

Radovan Karadžić, predsednik RS: je izjavio da su Srbi spremni da razmotre ponovo ustupanje već datih, pa potom povučenih teritorijalnih koncesija. Govorio je tada da su Srbi spremni da Muslimanima daju i više od tri odsto traženih teritorija ako im ovi za uzvrat daju, na primer Sarajevo.

Biljana Plavšić,smatra da "oduzeti teritorije za koje se prolivala, i još uvek se proliva krv – neprijateljski je gest prema jednom narodu".(*Borba,*23. novembar 1993).

Miro Lazović, predesdnik Boanske skupštine: "Razgovarati samo o procentima nečije teritorije u BiH je greška i mislim da će urbani principi omogućiti efikasnije funkcioniranje cjeline bosanskohercegovačkog prostora, a onemogućiti neke, eventualno, nove tri nacionalne države. Upravo to treba podržati na novim pregovorima, ja lično podržavam sve inicijative koje su bazirane na potrebi da se iznađe jedno globalno rješenje za prostor bivše

Jugoslavije. Ja sam tokom ženevskih razgovora u direktnom razgovoru s Miloševićem i Tuđmanom insistirao da gospoda prepuste BiH njenim narodima te da se BiH konstituira na ravnopravnim osnovama i pozicijama kao što su Hrvatska i Srbija. Kasnije bi takva cjelovita BiH stupila u određene veze sa Hrvatskom i Srbijom, prije svega ekonomske. Ukoliko se bude inzistiralo na etničkoj podjeli BiH taj će se princip analogno primjenjivati i na Hrvatsku i na Srbiju. To znači dalju eskalaciju sukoba. Nova globalna konferencija stoga mora pronaći političko rješenje koje će onemogućiti daljnju eskalaciju rata i naći pravedno rješenje za cjelovitu BiH."(Borba, 23. novembar 1993)

Momčilo Krajišnik: "Međunarodna zajednica uslovljava, da ne kažem ucenjuje, Republiku Srpsku ustupkom teritorija Muslimanima, a dobro zna da smo mi poslednjim koncesijama zaokružili 30 odsto teritorija bivše Bosne i Hercegovine koje bi trebalo biti muslimanska država". Krajišnik je dodao da ne zna gde bi Srbi mogli Muslimanima još dati tri odsto teritorija i da će posebno teško biti da dođe do dogovora ako se ne prihvati da se kvantitet zameni kvalitetom.

25. 11. 1993.

Momčilo Krajišnik: "Upoznali smo, takođe, gospodina Silajdžića da su Srbi povukli sve koncesije date ranije i da sa pozicija dok koncesije nisu bile povučene ne možemo sada počinjati pregovore u Ženevi. Želeli smo da napravimo dogovor o granicama sa muslimanskom stranom, a gospodin Silajdžić obavezao se da će u naredna dva dana upoznati muslimansko rukovodstvo u Sarajevu i da će nas, ukoliko bude nekih rješenja, o tome obavijestiti.

(...) Jednostavno, mi tražimo na predstojećim ženevskim pregovorima da se kvantitet zameni kvalitetom teritorije. Ukoliko muslimani i dalje budu zagovarali 33,3 odsto teritorije za sebe, plašim se da će razgovori u Ženevi ovaj put biti bez rezultata, jer su Srbi već ranije dali maksimalne ustupke". (*Politika,*28. novembar 1993)

9. novembar
Pred školom Alipašino polje ubijena učiteljica i 6 učenika.

29. novembar
Na mostu Dobrinja ubijeno 5 a ranjeno 10 ljudi.

Decembar
Yasushi Akashi postavljen za specijalnog izaslanika generalnog sekretara UN za bivšu Jugoslaviju.

1994.

Januar

U Belgiji pronadjeno tijelo sarajevskog gerilca Juke Prazine, u kolima na parkingu.

UNPROFOR-general Jean Cote o bosanskim Srbima: "To su kukavice, gadovi koji pucaju na djecu, žene i starce. Instaliraćemo protivsnajperski sistem, da dva puta razmisle prije nego što gadjaju."

Kriza u Srebrenici sa opkoljenim kanadskim UN trupama. Francuski general Jean Cote zatražio zračne udare protiv bosanskih Srba. Generalni sekretar UN Boutros Boutros-Ghali odbio. Lanac komande UN je tako uspostavljen da ne može doći naredba komande s terena. Naredbu može izdati samo specijalni izaslanik generalnog sekretara Yasushi Akashi.

Vatikan: "Nedostatak kolektivne akcije je najsramniji kukavičluk."

Islamske zemlje obnovile zahtjev za zračnim udarima i najavile mogućnost sankcija naftom protiv onih zemalja koje podržavaju podjelu BiH.

Akashi protiv NATO akcije za oslobadjanje kanadskih UN vojnika u Srebrenici i otvaranja Tuzlanskog aerodroma.

22. januar
Na Alipašinom polju na sankanju ubijeno 6 a ranjeno 4 dece

Britanski general Michael Rose preuzeo dužnost komandanta UNPROFOR od generala Bricquemonta, koji je podnio ostavku.

Februar

Franjo Tudjman: "Bosna i Hercegovina je moguća samo kao NATO baza."

4. februar
Na Dobrinji ubijeno 10 a ranjeno više od 25 ljudi.

5. februar
Masakr na pijaci *Markale*, u centru Sarajeva. 66 mrtvih, 197 ranjenih.

Reakcije svijeta: NATO, generalni sekretar William Claes: "Napasti!" SAD: "Prvo da utvrdimo ko je bacio granatu!" Ministar spoljnih poslova

Velike Britanije Douglas Hurd: "Ipak pregovori!" Generalni sekretar UN Boutros Boutros-Ghali: "Gnusan čin nasilja!"

Gradonačelnik Sarajeva Muhamed Kreševljaković obilazi pijacu – mjesto masakra, sa UN generalom Michaelom Roseom, Yasushi Akashiem, Jeanom Coteom. Akashi traži totalni prekid vatre.

BiH vlast traži uklanjanje artiljerije bosanskih Srba sa okolnih brda. Bosanski Srbi odbijaju da povuku oružje.

Ilija Zurovac, novinar: Masakr nad civilima na zelenoj pijaci Markale u Sarajevu, pokrenuo je, uoči nove runde Ženevskih pregovora, bez ijednog dokaza, novu lavinu optužbi na račun Srba iz bivše BiH. Prvi zvanični izveštaji UNPROFOR, doduše, ne potvrđuju srpsku krivicu, ali ostavljaju značajan prostor onima koji su se do sada zalagali za ukidanje embarga na isporuku oružja muslimanima i bombardovanje srpskih položaja.

(...) Motiv da počini zločin na Markalama, puno argumenata to govori, imali su svi – osim Srba. Muslimani – da bi se oslobodili "pritiska" na Sarajevo i neometano stvorili snažan vojno-politički centar za efikasno ratno delovanje. To bi im poslužilo za snažniju ekspanziju i ostvarenje otomanskih snova na Balkanu. Uz snažnu podršku međunarodne zajednice, sistemom korak po korak, deblokirali bi Tuzlu, izašli na Savu i Drinu, dobili luku na Jadranu. Njihovi ciljevi su jasni, a motiva imaju dovoljno.

Hrvatima odgovara incident svake vrste između muslimana i Srba, kako bi se ponovo "vratili u program" tvoraca novog svetskog poretka i moćne Vatikanske kurije. Uspostavljanje mira između Srba i muslimana, i Hrvatima i Vatikanu, značajno remeti planove, a stvaranje samostalne srpske i muslimanske države na Balkanu, za njih predstavlja "dupli zid" prodoru katoličanstva na Istok. Nepoštovanje tog plana, sukobom sa muslimanima, prvi je platio "tvrdi" Hercegovac Mate Boban. Tuđman je pod pritiskom Vatikana i zapadnih saveznika, morao da ga ukloni, kako bi se eliminisale prepreke za ponovno savezništvo sa muslimanima, u borbi protiv Srba.

Ne jedanput je i papa Jovan Pavle II, ukorio Hrvate i muslimane zbog međusobnog rata i prizivao Zapad da bombarduje srpske položaje. Zabludeli sinovi katoličanstva, remetili su mu planove sukobljavajući se sa "hrvatskim cvijećem". Još 1900. godine na svekatoličkom saboru u Zagrebu, zacrtano je da granica katoličanstva treba da bude na Drini, a razvoj događaja pokazuje da je to samo sanak pusti. Vatikan se sa ovakvim razvojem događaja sigurno neće složiti, osim ako ne bude prisiljen na to. Nagoveštaj konačnog dogovora o podeli Bosne na tri dela, snažan je signal Vatikanu da sve karte ponovo baci u igru, pa i one najprljavije činjenice.

Svojevremeno je general Ratko Mladić, pokazao svetskoj javnosti mape o podeli Bosne koje su još sedamdesetih godina napravili Hrvati. U detalj, one se poklapaju sa mapama koje je Evropska zajednica napravila za rešenje bosanskog pitanja! Srpske države tu, naravno, nema.

Strah od "velike Srbije" ima i moćna CIA, a postojanje Republike Srpske, samo je korak do stvaranja jedinstvene srpske države na Balkanu. Da se CIA s tim ne slaže, i da je već napravila svoju podelu, uverio se, pre godinu dana i dr Radovan Karadžić. Karte o razgraničenju u Bosni, koje je pred sobom držao Sajrus Vens, tadašnji kopredsednik, autorski su rad eksperata CIA.

I islamski blok, koji ima snažan lobi u američkom Kongresu i administraciji snažno pritiska i SAD i CIA, kako bi se Srbima poremetili računi. Koncesije koje islamski svet drži u Americi i naftni izvori, dovoljan su razlog da Amerikanci podrže Alijine muslimane. Hrvatima su već ranije "napravili" državu.

Savet bezbednosti UN, koji je odavno postao instrument tvoraca novog svetskog poretka, i rukovodioci Unprofor, raspolažu sigurno dokazima o zločinima u Bosni. Oni, takođe, znaju da kad se traži krivac, mora da se pođe najpre od onih koji imaju motiv za zločin. A, Srbi, sigurno nemaju baš nikakve razloge i motive da masakrom unište već gotov dogovor i prekrše mir. Zato, sumnjičenje Srba, znači samo bežanje od motiva i pravog krivca. I bez masakra na Markalama, motivi muslimana, Hrvata, Vatikana i ostalih, Srbima su odavno poznati. (*Politika*, 8. februar 1994)

Radovan Karadžić, predesdnik RS, povodom Merkalam uputio pismo Čurkinu: "Ukoliko se sada propusti utvrđivanje istine, muslimanska strana će nastaviti zločine koji će dovesti u zabludu međunarodnu zajednicu, a srpski narod i ceo region izložiti eskalaciji i intenziviranju rata.

(...) Molimo vas da ruska vlada izdejstvuje takvu ekspertizu i da odredi ruske balističare, patologe i političke analitičare za takvu međunarodnu grupu eksperata. Podrazumeva se da bi grupi trebalo da se pridruže i stručnjaci srpske i muslimanske strane". (*Politika,*10. februar 1994)

Dopisnik Tanjug: "Granata koja je prouzrokovala tragediju na sarajevskoj pijaci "Markale" doletela je severoistočno od mesta nesreće, sa lokacije koja je udaljena dva kilometra od pijace na Markalama. Mesto ispaljenja nalazi se kilometar do kilometar i po u prostoru koje kontrolišu muslimanske snage. U odnosu na liniju razgraničenja sa Vojskom Republike Srpske. Na lokalitetu koji je naznačen nalaze se položaji Druge brdske muslimanske brigade.(*Večernje novosti*, 9. februar 1994)

Manojlo Milovanović, general-major VRS izjavio je da pogibija i ranjavanje većeg broja gađana kod tržnice u centru Sarajeva nisu mogli biti izazvani otvaranjem vatre sa srpskih položaja, i dobacio dogovornost srpske strane za taj incident.(...) Kategorički tvrdim da sa položaja Vojske Republike Srpske u tom području i u to vreme nije bilo otvaranja vatre", izjavio je general Milovanović.

U izjavi, koaj je u pisanoj formi preneta sedištu agencije Tanjug u Beogradu, Milovanović kaže: "Ovom prilikom ističemo da vatreni položaji VRS nisu tako blizu, na takvom položaju i da ne posedujemo takvo oružje koje bi moglo izazvati masakr ovolikih razmera". (*Politika*, 6. februar 1994)

Andjelko Dragojević, novinar Večernjih novosti: "I onda je dovoljno da "Verme" samo vodi računa o vremenu i objavi onog dana kada mu se naruči ono što mu se naruči. Recimo, kada čitav Zapad traži omču sankcija za Hrvatsku, zbog njihovih regularnih trupa u srednjoj Bosni, a ne prihvata bombe za Srbe – objaviti opštu invaziju jugoslovenske armije na Bosnu. Lično sam se uverio da su preko centrale u Rimu prenošeni, recimo danas tekstovi iz "Lista istine" (Borba), koji će se u njoj pojaviti tek sutra. A koliko juče, čuli smo

te iste opskurne "srpske demokratske novinare" u tzv. centru antiratne (zapravo antisrpske) akcije. Oni unapred lansiraju krivicu "krvave Karadžićeve kamarile" za masovni zločin u Sarajevu.

Obično je to sada narudžbenica "Njujork tajmsa" (via CIA) najuticajnijeg američkog lista, koji drže Sulzbergeri i ostali Jevreji.

A to staro ime nije samo simbol slobodnog američkog novinarstva. Ono simbolizuje tajni spoj starog (lažnog) proleterskog internacionalizma i ovog novosvetskog, zbog kojeg opet krvarimo. Nemoguće? Možda onima koji izgleda neće ni da čuju za istinu. A za afirmisanje istine o Josipu Brozu funkcioneru tajne masonske lože i njegovoj ENOBE bio je, po masonskoj liniji, zadužen glavni bos "Njujork tajmsa" – novinarski mason i masonski novinar potonji Sulzberger.

Ali, to je priča za koju sada nema ni vremena ni prostora. Kasno je čak i za pitanje: kojoj vrsti civilizacije pripadaju lakejski i svi ostali kostimi koji pristaju da, uprkos Bogu i čoveku, proglase laž za istinu.(*Večernje novosti*, 9. februar 1994)

Slobodan Milošević, predsednik Srbije: "Sa najvećim ogorčenjem osuđujem zločin u Sarajevu. Mrtvi i povređeni ljudi u Sarajevu nisu žrtve rata, već žrtve ratnih zločinaca. Očekujemo svi da u najskorije vreme ti zločinci budu nađeni i izvedeni pred sud za zločin koji su počinili.

(...) Ogorčenje jugoslovenske i međunarodne javnosti je opravdano i ja se iskreno nadam da nikakvi politički razlozi neće dovesti u pitanje brzo otkrivanje zločinaca i njihovu odgovornost". (*Borba*, 7. februar 1994)

Prema pisanju Ekspres politike: "Prema pouzdanim informacijama koje su juče procurile iz muslimanskog ministarstva unutrašnjih poslova u Sarajevu saznajemo da je do eksplozije na sarajevskoj pijaci "Markale", došlo dobro isplaniranom akcijom muslimanskog MUP-a bivše Bosne i Hercegovine. Kako ovaj izvor tvrdi, akcija je pripremana dugo vremena a izveli su je pripadnici Hezbolaha koji su u Sarajevo stigli iz Splita. Na čelu ove grupe bio je Mirza Hadžijamaković, ekspert za podmetanje eksplozivnih naprava koji se pre rata u bivšoj SFRJ školovao za ovakve akcije u Saveznom SUP-u u Beogradu.

Kako dalje navodi ovaj izvor, Hadžijamaković je sa svojom terorističkom grupom postavio eksploziv i u Ulici Vase Miskina kada su izginuli građani u redu za hleb a tom prilikom je nepažnjom izgubio i desnu šaku. Ova grupa osnovana je na zahtev Alije Izetbegovića u junu 1992. godine a obučavaju se u prostorijama MUP-a Bosne i Hercegovine u Ulici Boriše Kovačevića u Sarajevu, tvrdi ovaj izvor koji je iz razumljivih razloga hteo da ostane anoniman.

Sama činjenica da su ljudi na pijaci "Markale", koja je i najveća u Sarajevu, izginuli na nekolikod elova pijace kao što su magacinski prostori na severnom, istočni deo gde se nekad nalazila ribarnica i jugozapadni deo prema katedrali, ukazuje na to da do stradanja građana nije moglo doći eksplozijom ni granatom najvećeg kalibra, zaključuje ovaj izvor.

(*Ekspres politika*, 8. februar 1994)

Saopštenje MIP SRJ: "Ministarstvo inostranih poslova Savezne Republike Jugoslavije primilo je sa ogorčenjem vest o najnovijem masakru nedužnih civila u Sarajevu. Savezno ministarstvo inostranih poslova osuđuje ovaj zločin, izražava žaljenje zbog gubitka nevinih života i naglašava neophodnost da se hitno uatvrdi istina kao i da se pronađu i najoštrije kazne krivci.

Ovaj kriminalni čin predstavlja podmukli udarac mirovnom procesu po već oprobanom metodu.

Apelujemo na sve činioce mirovnog procesa da ne dozvole bilo kakvu političku i medijsku manipulaciju ovim tragičnim događajem i da se energično založe za nepristrasno utvrđivanje istine, spreče svako ometanje mirovnog procesa i ispolje istrajnost i odlučnost u naporima za postizanje pravičnog i trajnog mira u bivšoj Bosni i Hercegovini.

Savezna Republika Jugoslavija će, kao i do sada, nastaviti da pruža svoj puni doprinos mirovnom procesu i okončanju rata u bivšoj Bosni i Hercegovini.(*Borba*, 8. februar 1994)

Momčilo Krajišnik: "Masakr nad civilima na zelenoj pijaci Markale u Sarajevu najveći je udar na mir u Bosni i Hercegovini! Ovaj incident dobro će poslusžiti za pokretanje novih lavina optužbi na račun Srba, prvenstveno onim snagama koje su se do sada zalagale za ukidanje embarga na uvoz oružja i bombardovanje srpskih položaja.

Krajišnik je rekao da se srpska strana zalaže za energičnu istragu kako bi se utvrdila istina.

(...) Posle detaljne istrage utvrdili smo da u vreme masakra na sarajevskoj tržnici, sa srpskih pložaja nije ispaljen ni jedan minobacački, niti bilo koji drugi artiljerijski hitac prema muslimanskoj strani.

Pretnja bombardovanjem Srpskih položaja i bez poslednja dva teška incidenta koji su nepravedno stavljeni na dušu bosanskim Srbima, uvek je realnost. Pre svega, zato što je to cilj sila koje žele da, preko, muslimana, imaju dominantan položaj i na Balkanu. (...) Ako se imaju u vidu incidenti uvek učestali pred nastavak mirovnih pregovora, i pojačane inicijative da se pomire muslimani i Hrvati, vreme je da se porazmisli i o "trećoj strani" u bosanskim sukobima, kojoj ne odgovara uspostavljanje mira među Srbima i muslimanima. Ta treća stranaželi međunarodnoj zajednici da prikaže da Srbi i muslimani nisu zreli za donošenje političkih odluka, a još manje za samostalan život u dve odvojene zajednice.

(...) Stekao sam utisak tokom pregovora sa Harisom Silajdžićem, da je muslimanima dosta rata. Ne verujem da bi ovoliko puta muslimansko rukovodstvo organizovalo masakr nad svojim narodom da bi dokazivalo da su Srbi ti koji krše mir. Pošto to nisu uradili Srbi, a muslimani kažu da nisu ni oni, vreme je da se i mi i oni zapitamo, koja je to treća strana kojoj ne odgovara uspostavljanje trajnog mira na bosanskim prostorima" . (*Borba*, 7. februar 1994)

General Manojlo Milovanović sa punom odgovornošću tvrdi da se radi o još jednoj krvavoj režiji muslimanske strane. Po njemu, u pitanju je eksplozija pod zemlju ukopane mine koja je aktivirana daljinskim upravljačem u trenutku kada se na tom mestu okupila masa sveta. Povrede donjih ekstremiteta nastradalih jasno ukazuju na ovakav zaključak.

Inače, u Glavnom štabu VRS juče su ceo dan čekali odgovor UNPROFOR i muslimanske strane oko poziva na zajedničko učestvovanje u

istrazi. Pomalo iznerviran, general Milovanović sa rezignacijom nam je saopštio da se ovakve stvari događaju po ko zna koji put i da UNPROFOR već dve godine bez trunke stida, stoji na strani bosanskih muslimana.

Živomir Ninković, komandant avijacije VRS kaže da je u pitanju unapred pripremljen scenario uperen protiv Srba dokazuju i događanja na nebu iznad Bosne. U poslednja dva dana oni otvoreno uvežbavaju napade na ciljeve srpske vojske oko Tuzle, Banja Luke i na aerodrom u ovom gradu. Takođe, NATO avioni već dva dana se obrušavaju i na srpske položaje oko Sarajeva To im naravno, nije prvi put i ovakve provokacije NATO aviona korespondiraju, sa pritiscima koji iz sveta dolaze na srpsku stranu. Ipak, u poslednja dva dana, ti letovi su značajno učestali. (*Večernje novosti*, 7. februar 1994)

Radovan Karadžić, predsednik RS: uputio je, povodom tragičnih događaja u Sarajevu, pismo predsednicima Amerike i Rusije Klintonu i Jeljcinu u kome se kaže:

"Sa potpunom odgovornošću za svaku reč obaveštavam Vas da se na pijaci u Sarajevu desila velika i uz to nevešta prevara.

Na pijaci se desila eksplozija i ubila i ranila nekoliko ljudi. Sve ostalo oko toga incidenta je režija. Nije bilo nikakvog minobacačkog napada.

Evo elemenata:

1. Na pijaci je bilo vrlo malo robe, i to na svega nekoliko stolova. Očevici nisu videli da je na pijaci neposredno pred eksploziju bilo preko tri stotine ljudi već svega nekoliko. Ne bi bilo ni mogućno da na maloj pijaci na kojoj nema robe boravi preko tristo ljudi. Muslimanska strana je odbila istragu, koju bi proveli stručnjaci Ujedinjenih nacija uz učešće srpskih i muslimanskih stručnjaka.

2. Razgovor sa preživelima kao i patološki nalaz uzroka i vremena smrti pokazali bi celu prevaru. Naime, svi svedoci, pa i muslimanski, na muslimanskim medijima izjavili su da je to neka "čudna mina, jer se pre eksplozije nije čulo karakteristično zviždanje".

3. Na mestu eksplozije vidi se trag samo jedne mine koja nije mogla doleteti pod tim uglom, i koja nije ni doletela jer se nije čuo zvuk. Mina je bačena sa obližnje zgrade. Eksplozija je obogaćena dodatkom eksplozivnih naprava.

4. Na TV snimku se jasno vidi da se manipuliše leševima starim nekoliko sati. Među "leševima" je bilo čak i plastičnih i tekstilnih lutaka.

Gospodine predsedniče Klinton,

gospodine predsedniče Jeljcin,

Ovakav incident ne sme da prođe bez svestrane balističke i patološke istrage koju je onemogućila muslimanska strana. Ovde je u pitanju sudbina čitavog naroda, kao i sudbina mira u regionu i Evropi.

Ne smemo dopustiti da celu međunarodnu zajednicu, uključujući i najodgovornije sile Ameriku i Rusiju i njihove predsednike, jedna strana u sukobu vara i navodi na pogrešne zaključke. To je velika sramota.

Molimo Vas da svim sredstvima kojima raspolažu Vaše moćne zemlje dođete do prave istine.

Stvar je isuviše ozbiljna da bi se politika i odluke velikih sila zasnivale samo na muslimanskim izvorima.

U ime srpskog naroda, koji čezne za pravednim mirom, srdačno Vas pozdravljam (*Politika*, 9. februar 1994)

Borislav Komad, novinar Večernjih novosti: "U slučaju da ostane dosledna stavu koji isključuje učešće srpskih eksperata u radu komisije – muslimanska strana je već sebe isključila – vojni šefovi UNPROFORA biće glavni presuditelji od čije će odluke zavisiti ne samo razrešenje posldnje sarajevske drame, već, možda i sudbina rata i mira u nekad centralnoj jugoslovenskoj republici.

Ovog puta međutim, kompletan izveštaj sa neoborivim dokazima mora biti urađen hitno i efikasno i odmah, dostupan ne samo Ujedinjenim nacijama, već i celoj svetskoj javnosti.

Nikako se ne bi smelo dogoditi da, poput drame u Ulici Vase Miskina, kad je veliko muslimansko podmetanje zločina pripisano Srbima, što je i prouzrokovalo sankcije protiv Savezne Republike Jugoslavije, bude "zaturen" zvanični izveštaj UNPROFORA koji je ukazivao na pravu istinu i pravog krivca otkrivenih tek nekoliko meseci kasnije!

Takav "previd" bi, zasigurno, bio zločin ravan onome u sarajevskoj tržnici Markala." (*Večernje novosti*, 7. februar 1994.)

Radovan Karadžić, predesdnik RS: " Srbi zahtevaju rigoroznu istragu, koja bi dovela do počinilaca ovog zločina. Do u detalje treba istražiti ovaj slučaj, i to ne samo sa balističkog aspekta, jer ima indicija da je i ovaj put reč o inscenaciji.

Predsednik RS je naglasio da je terorizam u srpskoj tradiciji nepoznat, dok ga islamske zemlje gaje i na individualnom i na državnom nivou.

"Mi imamo dobru kontrolu nad našom armijom i možemo garantovati strancima sigurnost u našoj republici, ali ako bi došlo do udara, došlo bi i do elemenata haosa i nisam siguran da bi i jedan stranac u Bosni i Hercegovini bio bezbedan, nezato što bismo mi izdali takvo naređenje, već naprosto što bi narod prema strancima reagovao kao prema neprijateljima, što bi, u tom slučaju, oni na neki način i bili". (*Politika*, 8. februar 1994)

Karadžić prihvatio razgovore o Sarajevu: U krugovima konferencije o bivšoj Jugoslaviji u Ženevi tvrdi se da je Radovan Karadžić odlučio da pregovara o demilitarizaciji Sarajeva i, nejgovom stavljanju pod kontrolu UN posle intenziviranih razgovora u nedelju uveče sa međunarodnim posrednicima za sukob u Bosni, posle masakra na sarajevskoj pijaci.

Istovremeno iz Moskve se javlja da je član predsedničkog saveta Rusije i poznati politikolog Andranik Nigranjin izjavio da Rusija mora da iskoristi sve mogućnosti, koje joj stoje na raspolaganju, i sav svoj uticaj da ne dozvoli upotrebu sile NATO u Bosni. (*Ekspres politika*, 8. februar 1994)

Prema pisanju Večernjih novosti: (...) Međunarodnoj zajednici dobro je poznato da su Srbi na pragu diplomatskog uspeha, i da se jedini pridržavaju svih dogovora i potpisa. Znaju da je Srbima rata preko glave, da su ekonomski iscrpljeni, da su svoje pravo na postojanje platili ogromnim žrtvama i da su bez ikakvog vojnog oslonca u svetu. Ekonomske sancije protiv matice Srbije, glad, nedostatak lekova i humanitarne pomoći, pojačani

neljudski pritisci raznoraznih "humanitarnih", političkih, medijskih i drugih firmi sa Zapada, kojima na ruku idu i stranačke razmirice i pojedini istaknuti opozicionari i opozicioni krugovi, previše su veliki balast za srpski narod u celini. Zato je i Srbima u bivšoj BiH iznad svega stalo, da se što pre potpiše mir i bez rata reši bosanska kriza.

S druge strane, i Hrvati i muslimani, od početka rata uživaju maksimalnu podršku svetske zajednice. I na vojnom i svakom drugom planu. Republika Hrvatska od početka rata drži svoje trupe u Bosni. Svet to dobro zna, pa je iluzorno očekivati, i pored formalnih upozorenja, da će protiv Tuđmanove tvorevine biti uvedene sankcije.

Muslimani su od početka rata, i pored embarga na uvoz oružja, znatno vojno ojačali i opremili svoju armiju najsavremenijim naoružanjem. Stotine vojnih instruktora sa Zapada mesecima obučavaju muslimanske jedinice i spremaju ih za rat protiv Srba. Ionako brojno nadmoćniji, svoju armiju ojačali su i hiljadama džihad ratnika iz islamskih zemalja. Inicijativa svetskih moćnika, da se ponovo sklopi hrvatsko-muslimanski "mir" i aktivira odavno potpisani vojni savez, izgleda da nije mogla bez stvaranja novog snažnog motiva. Tako nešto nađeno je upravo u masakru na pijaci Markale." (*Večernje novosti*,

6. februar

Sabor Hrvata u Sarajevu sa više od 400 predstavnika političkih stranaka, kulturnih i profesionalnih organizacija, Crkve i uglednih pojedinaca koji su se od početka protivili etničkoj podeli BiH i politici HDZ. Usvojena Deklaracija izražava stav da je BiH domovina i Hrvata, koji žele učestvovati u organima vlasti i pregovarati o decentralizaciji države, s time da etnički kriterij ne sme dominirati.

7. februar

Vladimir Žirinovski, lider ultra desničarske ruske stranke, prilikom posete Srbiji, novinarima je otkrio da poseduje "novo oružje" koje može da "spase Slovenstvo i pomogne Srbima da se odbrane od terorističkog zapada". Objasnio je da " Niko na svetu nema tako moćno oružje, a reč je o elektronsko-laserskom oružju koje se može upotrebiti i iz zemlje i iz vazduha. Za sobom ne ostavlja ništa živo, ali posle njegove uoptrebe nema zračenja ni posledica kao od atomske bombe: To je ustvari ekoloiško oružje koje ne želimo da upotrebimo ako ne budemo prinudjeni". Žirinovski je rekao da će oružje "elipton" testirati ruski oficiri koji su "odani njemu" na "malom prostoru u Brčkom". (*Vreme*, 7. februar 1994)

8. februar

Miodrag Perišić, potpredsednik Demokratske stranke: Granata je, inače, ispaljena u vreme kada su se na sarajevskom aerodromu srpska i muslimanska strana dogovarale oko sporazuma kojim se Sarajevo stavlja pod zaštitu Ujedinjenih nacija. Perišić ukazuje da muslimanska strana, možda, nije bila spremna na to, jer bi u tom slučaju pod kotnrolu UN mroala da stavi i velike stokove naoružanja, smeštenog u gradu.

On je naveo da embargo na isporuku oružja u Bosni postoji samo na papiru, jer je krajem prošle godine filijale Sarajevske banke u Kelnu i Minhenu sklopile ugovor sa isporučiocima oružja iz Belgije i Francuske. To oružje u bivšu BiH stiglo je preko linije Rijeka – Durezi (luka u Albaniji), a isporuci su prisustvovali i Albanci sa Kosova i Metohije.

Potpredsednik Demokratske stranke je dešavanja oko masakra na Merkali pijaci doveo u vezu sa zločinom u Ulici Vase Miskina, sa navodnim sislovanjem desetine hiljada Muslimanki i svim pretećim sramnim i nedostojnim manipulacijama, od kojih – smatra – Ujedinjene nacije treba da zaštite srpski narod. (*Ekspres politika,* 8. februar 1994)

Momčilo Krajišik, predsednik Skupštine Republike Srpske: "Vrlo je bitno da se shvati da dr Radovan Karadžić nije želeo da odbije predlog međunarodne zajednice o stavljanju Sarajeva pod upravu UN. Podsećam da smo se već bili dogovorili sa muslimanskom stranom o podeli Sarajeva, tako da se formiraju dva grada. Međutim, Muslimani su kasnije reterirali i bavili se nekim svojim kombinacijama iza kojih uvek stoji namera da čitavo područje grada zadrže za sebe, što je za nas neprihvatljivo (...) Sarajevo da se otvori, da se u njega slobodno ulazi i izlazi. Da se oslobode Srbi koji tamo žive, od proleća 1992. kao etnički taoci... Iznad svega, cilj bi morao da bude krah zloupotrebe Sarajeva u medijskom smislu u čemu se muslimanska strana angažovala bez ikakvih skrupula, i to sve u cilju da se Srbi satanizuju, a da grad trajno ostane pod zelenom zastavom, bez obzira na prava koja Srbi imaju.

(...) Unija BiH, o kojoj je načelni dogovor tri strane postignut letos (ali se muslimanska delegacija odmah popišmanila), je prevaziđena. Na području bivše BiH je realno očekivati formiranje tri nacionalne države, o čemu će odlučivati tri naroda na svojim referendumima. Srpska strana zadržava vrlo čvrst stav o uslovljenosti mirovnih poteza i skidanja sankcija.

(...) Mi imamo razrađenu kocnepciju ne samo za demilitarizaciju Sarajeva nego i čitavog BiH područja, ali ne na račun Srba. Predloge o demilitarizaciji svih, znači ne samo srpskih nego i muslimanskih jedinica, razmotriće jedna mešovita komisija a mi nećemo dozvoliti iznenađenje na našu štetu." (*Politika,* 9. febriuar 1994)

9. februar

NATO uputio ultimatum bosanskim Srbima: Artiljerija se mora povući 20 km od Sarajeva.Ukoliko ne, uslijediće zračni udari. Tim povodom, predsjednik SAD Bill Clinton izjavljuje: "Odlukom NATO, SAD su pokazale da više neće biti samo posmatrač sukoba koji vrijedja savjest i ugrožava mir."

Tim eksperata UN napravio balističke analize: "Pravac iz kog je projektil doletio zatvara ugao od 18 stepeni sa sjeverom u smjeru istoka, što odgovara širem rejonu Mrkovića, koji su pod kontrolom bosanskih Srba."

11. februar

ARBiH I HVO postižu sporazum o prekidu vatre.

21. februar je dan D za povlačenje teškog naoružanja bosanskih Srba.

Ratko Mladić, komandant vojske RS: "Nećemo povući naoružanje, nećemo ostaviti svoj narod bez odbrane pred fanatičnim muslimanskim jedinicama." **Radovan Karadžić** vodja SDS-a: "Atlantski savez želi Rusima pokazati svoju snagu preko Srba. To bi mogao biti III svjetski rat, a Srbi nikada nisu izgubili rat."

Manfred Woerner, generalni sekretar NATO-a: "Slijedimo preporuku Akashia, Rosea, Cotea, da ne izvodimo udare, ali ćemo intervenisati ako napadnu Sarajevo."

Rusija odigrala diplomatsku prekretnicu. Ruski UN bataljon stigao na Pale. Radovan Karadžić: "Neka su Rusi pored nas, pa se nikog ne bojimo."

Radovan Karadžić: "Uzvratićemo ako budemo napadnuti."

U intervjuu za TVBiH, Alija Izetbegović izjavljuje: "Povukli su se i to je naša pobjeda, jer nas više ne ubijaju. Slobodno možete pustiti vašu djecu da idu na klizanje, mogu da idu u školu."

26. februar

U Vašingtonu pod okriljem SAD počinju pregovori razgovori izmedju Hrvata i Muslimana o uspostavljanju federacije.

Savjet bezbjednosti UN raspravlja o francuskom prijedlogu skidanja opsade Sarajeva i postavljanju civilnog administratora.

Mart

Zbog povrede zračnog prostora BiH, uslijedila NATO akcija. Srušena četiri aviona Vojske Jugoslavije.

Dragoš Kalajić, novinar, na promociji knjige "Svedok iz Sarajeva": Nisam pristalica bratstva i jedinstva niti bilo kakve Jugoslavije. Ne volim sistem u kome su se stvarali sami debili koji su plakali nad Titovim odrom. Zato, kada sam video kako se sarajevo puši i gori, moram priznati osetio sam radost. Poznajem islamski fundamentalizam. Sa muslimanima je moguće biti u ratu ili u primirju. Mir ne postoji". (*Borba*, 2. mart 1994)

11. mart

U splitu BiH i Hrvatska potpisuju sporazum o stvaranu zajedničkog vojnog zapovedništva.

18. mart

U Vašingtonu potpisan mirovni sporazum o stvaranju muslimansko-hrvatske Federacije u BiH i osnova konfederalnog povezivanja Federacije s Hrvatskom. Sporazum potpisali: Haris Silajdžić, Krešimir Zubak, Alija Izetbegović, Franjo Tudjman, Bill Clinton. Ovikm sporazumom je okončan hrvatsko-bošnjački rat.

Bosanski Srbi blokirali odlazak UN kanadskog konvoja iz Srebrenice, u trajanju od 30 sati.

General Laprell naslijedio generala Cotea.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Povodom razvoja dogadjaja u Sarajevu, Yasushi Akashi izjavljuje: "Vidim svjetlo na kraju tunela."

Madeleine Albright u Sarajevu: "Budućnost Amerike i vaša budućnost su nerazdvojive.Ova ceremonija to mora svima pokazati."

Usvojen ustav Federacije BiH.

April

Bosanski Srbi izveli napad na Goražde. **Povodom napada vojske bosanskih Srba na Goražde i Sarajevo**, general Michael Rose zatražio zračne udare, Akashi odobrio, NATO izveo. UNPROFOR telefonirao Ratku Mladiću u 14.00 sati; poslali mu fax u 14.50 sati i potom bacili dvije bombe.

Na Palama, bosanski Srbi donijeli odluku o blokiranju svih prilaza Sarajevu, kao i UN i medjunarodnih humanitarnih organizacija.

Televizija bosanskih Srba, "Srna", prikazala snimke iz Somalije s vezanim i ubijenim američkim vojnikom, uz komentar: "Kada ovo mogu u Somaliji, šta tek mogu Srbi!"

Vojnici bosanskih Srba počinili masakr u Goraždu. UN uputili poruku bosanskim Srbima da oni nisu njihovi protivnici. NATO udari ne znače pobjedu za protivnike, nego NATO pomaže da se ispoštuju pravila UN. U Goraždu, 200 ljudi iz UN je zatvoreno, a 58 posmatrača ima zatvorenički status.

Povodom nove krize Yasushi Akashi izjavljuje: "Mi nemamo sredstva da se nosimo sa situacijom, sve ovo je iznad mogućnosti UN i zavisi od Savjeta bezbjednosti i Boutrosa Ghalia."

Michael Rose: "Bez velikih trupa nemoguće je zaštititi Goražde i 'zaštićene zone' UN."

Ruski predsjednik Boris Jeltsin traži od bosanskih Srba da se povuku i dozvole ulazak UN trupa u Goražde. Yasushi Akashi bojkotuje Karadžića, dok ne oslobodi UN radnike i skine obruč oko Goražda. Ministar spoljnih poslova Rusije Vitali Churkin povodom krize u Goraždu: "Srbi su me danima varali." On traži od Rusije da prekine razgovore sa Srbima. Turska hoće da digne embargo na oružje i spasi Bosnu.

Ubijeno 59 ljudi u Goraždu.

NATO čeka spreman s 200 aviona, ako Srbi nastave s povredama "zaštićenih zona".

Yasushi Akashi: "Srbi su udovoljili uslovima iz NATO ultimatuma. Situacija ne opravdava zračne udare."

NATO ultimatum: Bosanski Srbi moraju povući oružje na 20 km od Goražda. 4.500 vojnika i 200 aviona NATO-a čeka zapovijed.

Bosanski Srbi poštovali ultimatum.

Margaret Thatcher, bivši premijer Velike Britanije: "Srpski napadi na 'zaštićene zone' su uvreda za čovječanstvo."

26. april

Prvi sastanak Kontakt grupe (SAD, V. Britanija, Rusija, Nemačka i Francuska). Kontakt grupa je ustanovljena sa ciljem da se postigne

sporazum izmedju FbiH i RS. Principi: BiH kao jedinstvena država sa dva entiteta čije će odnose urediti usaglašeni ustav.

Maj

The Guardian: "Postoji Sarajevo kao ideja, zamišljeno Sarajevo, čije razaranje čini izgnanicima sve nas."

12. maj
Senat SAD glasao za ukidanje embarga na naoružavanje BiH

13. maj
Ruska Duma glasala za ukidanje sankcija SRJ
U Ženevi ministri Kontakt grupe predstavili princip unutrašnje podele BiH: 51 odsto teritorije Federaciji BiH, 49 odsto srpski entitet.

16. maj
Formiran Združeni štab za uspostavu Federalne vojske.
Plaćen otkup bosanskim Srbima za zatvorene Francuze u iznosu od 44.000 dolara.
Britanija se povlači ukoliko zaraćene strane ne postignu dogovor u roku od osam nedjelja."Muslimani treba da priznaju poraz", izjavio Douglas Hogg.
Francuska: Francuski intelektualci vode izbornu kampanju za Evropski Parlament pod
sloganom: "Evropa počinje u Sarajevu." Formirana izborna "Lista za Sarajevo". Henri Bernard-Levy: "U Sarajevu su sahranjene sve evropske vrijednosti."
Američki Senat predlaže zračne udare. Generalni sekretar UN Boutros Boutros-Ghali protiv udara, Francuzi protiv udara.
General Michael Rose: "Ovo je pat-pozicija: Srbi na duži rok gube rat, a Muslimani ne mogu povratiti teritorije."

31. maj
Ustavotvorna skupština FbiH izabrala Krešimira Zubaka za predsednika FbiH, Ejupa Ganića za potpredsednika, a Harisa Silajdžića za predsednika vlade.

Juni
Savez pisaca Rusije dao nagradu "Mihail Solohov" Radovanu Karadžiču za njegov pjesnički rad.
Bob Dole, lider američkih republikanaca, stigao u Sarajevo.
Američki Kongres traži od predsjednika Klintona jednostrano dizanje embarga na oružje za Bosnu.

6. juli
Kontakt grupa predstavila karte teritorijalnog razgraničenja BiH i paketom prijetnji kako bi osigurala prihvatanje plana.
Otvorena Američka ambasada u Sarajevu.

5. juli
U Ženevi potpisan mirovni sporazum izmedju Muslimana i Hrvata, o stavljanju grada Mostara pod nadzor Evropske unije. Potpis na sporazum stavili Alija Izetbegović i Krešimir Zubak.

Povodom predočenog plana Kontakt grupe, Alija Izetbegović izjavio: "Plan je loš, ali sve druge opcije su gore."
Ministar spoljnih poslova Velike Britanije Douglas Hurd i ministar spoljnih poslova Francuske Alain Juppe stigli u Sarajevo, povodom otvaranja Francuske ambasade.
Skupština Federacije BiH prihvatila plan Kontakt grupe.

13. juli
Milošević prihvata plan Kontakt grupe, a RS odbija, zbog čega SRJ proglašava sankcije protiv nje.
Američki državni sekretar Warren Christopher, povodom odbijanja mirovnog plana od strane bosanskih Srba, izjavio: "Nadamo se da će Rusi izvršiti pritisak na Srbe da prihvate mirovni plan."
Specijalni izaslanik UN za ljudska prava Tadeusz Mazowiecki: "Moji izvještaji nisu ozbiljno shvaćeni, moje preporuke se ne prihvataju, jer tako žele vlade nekih evropskih zemalja."
U Mostaru uspostavljena uprava Evropske unije.

18.juli
Vlada FbiH prihvata plan Kontakt grupe
Bosanski Srbi zatvorili "plave puteve" oko Sarajeva.

Avgust
Ministar spoljnih poslova Rusije Andrei Koziryev: "Neću više razgovarati s Radovanom Karadžićem."
Povodom odbijanja potpisa na predloženi plan Kontakt grupe i glasanja na referendumu, srbijanska Vlada uputila pismo bosanskim Srbima: "Nemojte se sklanjati iza referenduma."
Vlada Jugoslavije donijela odluku o prekidu političkih i ekonomskih odnosa s bosanskim Srbima i rukovodstvom na Palama. Granice su zatvorene, obustavljen transport i donesena zabrana političkim rukovodiocima i članovima parlamenta da stupe na tlo Jugoslavije.
Momčilo Krajišnik, predsjednik Skupštine bosanskih Srba, uputio poziv Kontakt grupi da promijene mape i daju Srbima državu, inače će biti odgovorni za eskalaciju rata u Bosni.
"Krug 99" pokrenuo akciju: Deklaraciju o jedinstvenom Sarajevu.

Vatikan radi na planu za Papinu posjetu Sarajevu. Vatikan će razmisliti o upozorenju Radovana Karadžića da će Papu gadjati Muslimani, kako bi okrivili Srbe.

21. avgust

Armija BiH oslobodila Veliku Kladušu. Abdić i stanovništvo (oko 20.000) beže na područje Hrvatske pod vlašću RSK. Korpus se uskoro povukao.

Predsjednik Jugoslavije Slobodan Milošević odbija da postavi posmatrače na granice.

Koziryev putuje u Beograd.

Ruski ministar spoljnih poslova Koziryev izjavio poslije posjete Beogradu: "Treba pojačati sankcije protiv bosanskih Srba, a ublažiti sankcije Beogradu."

Izjava Radovana Karadžića, povodom mogućeg skidanja embarga na oružje za državu BiH: "Ako medjunarodna zajednica ukine embargo, pritvorićemo sve strance, rušićemo avione, oteti UN posmatrače."

Poslije razgovora s Koziryevim, Slobodan Milošević pristao da se posmatrači razmjeste na granice.

Septembar

U toku razmještanje posmatrača na granicu Srbije i Crne Gore sa BiH. Za nagradu se očekuje ublažavanje sankcija Beogradu. Bosanskim Srbima stavljena zabrana putovanja u inostranstvo.

6-7 septembar

Kontakt grupa predlaže Savetu bezbednosti ublavanje sankcija SRJ pošto je njena vlada navodno prekinula političke i ekonomske veze s bosanskim Srbima zbog odbijanja predloženog teritorijalnog rešenja (RS u tom momentu drži 70 odsto teritorije BiH)

Napad bosanskih Srba na Bihać. Komandant UN za BiH upozorio Srbe da će biti izloženi udarima, ako ne obustave napad na Bihać.

Ubijen Risto Đogo, TV komentator televizije bosanskih Srba "Srna" Njegov leš pronadjen u Zvorničkom jezeru.

UN dao ultimatum bosanskim Srbima da povuku teško oružje iz "zaštićene zone".

Povodom udara granate, ispred sarajevske Katedrale, UNPROFOR objavio izvještaj: "Nije identifikovan uzlazni dio putanje, odnosno mjesto ispaljenja, nego je antena radara bila okrenuta, tako da je registrovan silazni dio putanje i mjesto aktiviranja."

Povodom ultimatuma UN, Radovan Karadžić izjavljuje: "Mi ćemo napasti medjunarodne snage kada i gdje to odlučimo."

Američki general John Shalikashvili: "Kada god smo ih napali, Srbi su shvatili poruku i povukli se."

Bosanski Srbi postavili ultimatum UN: "Ako se ne izvinete za naredbu za zračne udare, u roku od 24 sata, osvetićemo se. UN je okupaciona sila, što se ne može tolerisati."

Američki predsjednik Bill Clinton, u govoru u Generalnoj skupštini UN: "Sarajevo se mora spasiti."

SAD insistira na jačim NATO udarima. Britanija protiv.

Oktobar

Ministar odbrane SAD William Perry očekuje da će NATO preduzeti akciju. Sukob izmedju NATO, SAD i UN, o tome kako kazniti Srbe. NATO traži da UN odredi šta je to provokacija za udare. NATO udari su važna komponenta pritiska

NATO tvrdi da je gušenje Sarajeva dovoljan razlog za NATO udare. Traže od generalnog sekretara UN Boutrosa Ghalia zajedničke udare.

Willy Claes postao novi generalni sekretar NATO.

BBC prikazao video snimak ruskog pisca Andreia Limonova kako 1992. godine gadja Sarajevo sa okolnih brda.

Počela akcija prikupljanja potpisa za *Deklaraciju o slobodnom i jedinstvenom Sarajevu*

Tekst Deklaracije:

"Zabrinuti zbog sporog rješavanja i nogih neizvjesnosti u vezi sa sutrašnjicom našeg grada, zahtjevamo u svoje ime, u ime palih žrtava ove brutalne agresije i naših potomaka, da se grad deblokira i demilitaruizira, da mu se obezbjedi sigurna budućnost, a njegopvim žiteljima pravo na civiliziran život. Poslije svih patnji i stradanja od nasilja i razaranja, sada nam prijete i trajnom podjelom grada i uništenjem osobenog načina života u različitostima i toleranciji, kakav smo njegovali vjekovima. Svijesni da podeljeno Sarajevo ne bi predstavljalo samo liniju razgraničenja dva dijela istog grada, već i liniju razgraničenja različitih civilizacija, religija, kultura na tlu moderne Evrope, dižemo svoj glas protesta i poztivamo domaću i svjetsku javnost u novu, drugu bitku za sarajevo, u bitku za odbranu od duhovnog i moralnog razaranja i pustošenja.

Odlučni da sačuvamo kulturu života u različitostima i toleranciji, koje su naši preci stoljećima, a i mi sami izgradjivali i njegovali i podržavajući takve stavove Skupštine grada Sarajeva kao najvišeg organa vlasti u gradu, objavljujemo:

Deklaraciju:

O slobodnom i jedinstvenom Sarajevu

1. Slobodno, otvoreno i nepodeljeno Sarajevo izraz je naše trajne volje i zato nećemo nikome dozvoliti da se Sarajevo dijeli po bilo kojoj osnovi, u vrijeme kad čitav civilizirani svijet stremi medjusobnoj saradanji i integraciji.

2. Čvrsto smo uvjereni da je život u različitostima i toleranciji neprocjenjiva baština naše prošlosti i siguran temelj mirne i sretne budućnosti za svakog gradjanina Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

3. Zahtiujevamo pravedno i blagovremeno kažnjavanje svih ratnih zločinaca i siguran povratak svih prognanika i izbjeglica, što je pretpostavka za normalizaciju života i nastavak tradicije zajedništva.

4. Prihvatamo u cijelini Povelju UN i opću Deklaraciju o pravima čovjeka kao kriterijj vlastite prakse i uredjenja društvenih odnosa i tražimo da medjunarodna zajednica na tim načelima pristupa riješavanju budfućnosti Sarajeva i Bosne i Hercegovine, uvjereni da samo demokratski ustrojena politička vlast može da osigura dostajanstvo i interese svakog slobodnog gradjanina Sarajeva i naše državne zajednice.

U ovom času svi smo odgovorni za ispuinjavanje ovih civilizacijskih načela.

Gradjani Sarajeva

U Sarajevu Deklaraciju je potpisalo 181.350 punoljetnih gradjana, a u inozemstvu je potpisalo više od 900 hiljada potpisnika. Smatra se da je Deklaraciju potpisalo više od milion potpisnika. Iz Beograda je stiglo 15.000, a iz Podgorice 11.000 potpisa.

Novembar

3. novembar

U prvoj zajedničkoj akciji nakon Vašingtonskog sporazuma HVO i ARBiH oslobodile Kupres.

ABiH oslobodila planine Bjelašnicu i Treskavicu, u blizini Sarajeva. SAD odbacile ideju generala Rosea o udarima na ABiH.

5. novembar

Usvojena nova rezolucija o BiH, u kojoj Generalna skupština UN traži od Savjeta bezbjednosti da ukine embargo na oružje za Bosnu, ukoliko u narednih šest mjeseci bosanski Srbi ne potpišu mirovni sporazum. Za ovu rezoluciju glasalo 97 zemalja, dok je 61 članica Generalne skupštine bila uzdržana. Nijedna zemlja nije glasala protiv.

11. novembar

U skladu sa odlukom Senata, SAD objavljuje da više neće da nadgledaju embargo na oružje Vladi BiH. Data je naredba mornarici SAD da više ne presreću brodove koji nose oružje za Vladu BiH.

U govoru održanom u Kraljevskom geografskom društvu, u Londonu, lord Owen je rekao: "Humanitarno uplitanje bilo je fatalna greška. Bez humanitarne pomoći, rat bi već bio završen."

Poruka Radovana Karadžića Hrvatskoj: "Bombardovaću Zagreb, ako nastavite da podržavate Muslimane oko Bihaća."

NATO bombardovao aerodrom u Udbinama. U zraku 30 aviona. Pogodjeni svi predvidjeni ciljevi: pista uništena, letjelice čitave. Na NATO avione ispaljena raketa SAM 7. Cilj operacije: sprječavanje budućih napada srpske vojske na Bihać. To je bila najveća akcija u NATO istoriji.

William Perry: "Ako ponovo izvedu bombaški napad, vratićemo se i uništiti njihove avione!" Michael Rose: "Mi smo ovdje da pomognemo dopremu humanitarne pomoći i održimo opstanak zaštićenih zona, a osim toga mi smo ovdje da podržimo legalnu vlast ove zemlje. Zbog toga, na žalost, s vremena na vrijeme treba koristiti silu u samoodbrani, a potom podržati zone isključenja teškog oružja." Akashi je bosanske Srbe obavijestio o napadu, a onda otišao na Pale da se izvinjava.

Američki Kongres, Newt Gingrich: "Ako Srbima želimo slomiti volju, tada bi trebalo da NATO povede akciju slamanja volje Srbima. Povremeni taktički udari su izuzetno nedjelotvorni u zastrašivanju neprijatelja, što je lekcija iz Vijetnama."

Bosanski Srbi blokirali 495 pripadnika UN, u cijeloj Bosni.

Decembar

Srbi postavili protivavionske raketne sisteme u okolini Sarajeva.

U gradu se pojavili grafiti na zgradi Pošte: OVO JE SRBIJA! Odgovor: OVO JE POŠTA, BUDALO! Na drugoj zgradi: TITO, VRATI NAM SE! Odgovor: NISAM LUD, s Titovim potpisom.

Jimmy Carter, bivši američki predsjednik, na poziv bosanskih Srba, dolazi u BiH.

Predstavnica Bijele kuće, povodom Carterove mirovne inicijative: "Carter tvrdi da bosanski Srbi žele mir i da ih američki narod nije razumio. Srbi su agresori u ovom ratu. Amerikanci mogu da vide šta se tamo dešava. Carter kaže da je to jedna strana priče. Motivi ove misije izazivaju podozrenje, ali ako bude uspješna, mi ćemo se složiti."

Carter: "Bosanski Srbi su pristali na četiri mjeseca primirja i da za to vrijeme pregovaraju o mirovnom planu." Radovan Karadžić, tim povodom: "Nevjerovatno, ali vratio me za pregovarački sto!"

Ministarsko vijeće Evropske unije: "Pristajemo na posredništvo Jimmy Cartera, ali ako se rukovodi mirovnim planom 51:49."

1995.

Januar

1.januar
Nakon posredovanja bivšeg američkog predsednika Jimmija Cartera potpisan je sporazum o prekidu vatre izmedju VRS i ARBiH.

Anthony Lake, savjetnik SAD za pitanja nacionalne bezbjednosti: "Prerano je reći da je BiH otpisana i Kongres treba raditi na rješavanju krize."

Richard Holbrooke u Sarajevu: "Nema izmjena u mirovnom planu."

UN naimenovale britanskog generala Ruperta Smitha na mjesto Michaela Rosea.

Bosanski Srbi odbili da prihvate mirovni plan. Kontakt grupa privremeno prekida misiju jer nemaju uspjeha u pregovaranju.

Obilježeno 1.000 dana opsade Sarajeva.

Februar

Momčilo Krajišnik, jedan od vodećih ljudi SDS-a, najavio teror u Sarajevu: "… Rat se mora završiti u Sarajevu, gdje je i počeo."

Nakon odbijanja mirovnog plana na Palama, medjunarodna zajednica će se direktno obratiti Slobodanu Miloseviću, predsjedniku Srbije.

Poslanici Skupštine bosanskih Srba odbili plan Kontakt grupe s 44:6 glasova.

Medjunarodna zajednica uslovljava ukidanje sankcija Slobodanu Miloševiću, za priznanje BiH i Hrvatske.

Slobodan Milošević: "Još nije došlo vreme za priznavanje Zagreba i Sarajeva."

Uspostavljeni diplomatski odnosi Sarajevo-Moskva.

Mart

1.mart
Pproglašen za Dan nezavisnosti BiH, odlukom Skupštine RBiH.

Britanski Parlament: Jedan od laburista optužio bivšeg glavnokomandujućeg UNPROFOR generala Michaela Rosea da je primio mito od Srba (dobio je i sliku od komandanta vojske bosanskih Srba Ratka Mladića, na oproštaju), a da je zauzvrat davao povjerljive NATO podatke o rasporedu letenja NATO aviona.

Akashi prenio poruku komandanta vojske bosanskih Srba Ratka Mladića: "Za svakog ubijenog Srbina, srpska strana će zatvoriti prilaze Sarajevu, na 30 dana", a povod su djeca ubijena na Grbavici.

Masakr u centru Tuzle: 19 ubijenih, više desetina ranjenih.

Televizijska stanica bosanskih Srba, "Srna": "Radovan Karadžić će objaviti trenutni prekid rata, ako se ABiH povuče na položaje od 24. decembra, kada je potpisan sporazum o prekidu vatre."

Radovan Karadžić se pojavio u uniformi, nakon poraza srpskih snaga na Majevici. Uputio poziv za pregovore. Poslao pismo SAD, Rusiji, Britaniji, Francuskoj, Boutrosu Ghaliu, u kom traži trenutnu obustavu oslobadjajućih akcija ABiH. U slučaju nastavka sukoba, doći će do balkanskog rata.

Lord Owen, u intervjuu za BBC: "Strane moramo okupiti oko pregovaračkog stola ili će biti žestoki rat, u razmjerama kakve nismo vidjeli."

April

U Londonu, umrla Irma Hadžimuratović, djevojčica pogodjena snajperom, a izmještena u London da bi je spasili.

2. april
Richard Holbrooke: "Zabrinuti smo zbog pogoršanja stanja u Bosni."

Radovan Karadžić pozvao bivšeg američkog predsjednika Jimmy Cartera da ponovo dodje u BiH, da produži tzv. primirje. Od medjunarodnih zvaničnika niko više ne dolazi na Pale, na pregovore. Karadžić je u moralnoj, političkoj i ekonomskoj izolaciji.

Bosanski Srbi oteli četiri Francuza iz organizacije "Ljekari bez granica".

Francuski ministar odbrane Francois Leotard izjavio da će, ako ne bude udovoljeno njihovim uslovima za produženje boravka, Francuzi donijeti odluku o povlačenju njihovih snaga.

Povodom teškog stanja u Sarajevu, predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović upozorio: "Ukoliko Karadžićevi Srbi nastave s granatiranjem Sarajeva, bez reakcije medjunarodne zajednice, deblokadu će izvršiti ABiH, uz pomoć stanovnika Sarajeva. Druga opcija je dati grad na upravu UNPROFOR-u, s demilitarizacijom zone u opsegu od 20 km."

Francois Mitterand uputio poziv predsjedniku Predsjedništva BiH Aliji Izetbegoviću da 8. maja, u Parizu, učestvuje na proslavi 50 godina pobjede nad fašizmom: "Došlo je vrijeme da se definitivno okrene jedna stranica istorije, da se proslavi pomirenje medju evropskim narodima i da se razmotre nove perspektive koje nam se danas nude", stoji u pozivu.

Maj

Akashi u Sarajevu pokušava isposlovati primirje. Tim povodom, premijer Federacije BiH Haris Silajdžić kaže: "Mi ne možemo zamijeniti razgovore o miru razgovorima o prekidu vatre. Ukoliko oni ne budu ubijali,

Vlada neće aktivno angažovati pripadnike ABiH. Prema Ženevskoj konvenciji, izgladnjivanje je legalno ubijanje naših ljudi i genocid."

Richard Holbrooke: "Nijedna strana nije dovoljno jaka za odlučni udarac."

Radovan Karadžić: "Riješili smo da branimo svakog Srbina. Sada sam slobodan da ignorišem sve rezolucije, pogotovo prema UNPROFOR."

7. maj

Masakr na Butmiru. Ubijeno 9 a ranjeno više od 40 ljudi. Komentar srpske televizije "Srna": "Bosanci su inscenirali masakr, donošenjem tijela bosanskih vojnika na mjesto nesreće." UN: "Zaključili smo da je ovo bila istinska tragedija, bez inscenacije."

Radovan Karadžić u intervjuu njemačkom magazinu "Der Spiegel": "U slučaju intervencije, uzećemo 'plave šljemove' za taoce." On odobrava povlačenje UN, jer će onda Srbi zauzeti "zaštićene zone", uključujući Sarajevo, ukoliko u tim gradovima Muslimani ne budu razoružani.

Masakr u centru Tuzle: 63 ubijena, 200 ranjenih.

231 pripadnik UN su taoci bosanskih Srba, pod prijetnjom smrću, ako NATO opet napadne. Srbi koriste sva svoja oružja, s kontrolnih punktova UN. Srbi prvo razoružaju vojnike UN na punktovima, onda ih zarobe i blokiraju. Trojica vojnika UN, vezani uz stubove, postavljeni su kao živi štit protiv bombardovanja.

Juni

Generalni sekretar NATO-a Willy Claes povodom "krize talaca": "Taoci moraju biti bezuslovno oslobodjeni!"

Državni sekretar SAD Warren Christopher povodom "krize talaca": "Ponašanje vodja bosanskih Srba je anticivilizacijsko i barbarsko."

Zbignev Bzezinski, bivši savjetnik za nacionalnu bezbjednost u Carterovoj administraciji: "Ako Srbi odbiju, mi treba jasno da stavimo do znanja da, ako UN neće ojačati svoju ulogu i mandat u Bosni, nama ne ostaje drugo već da ukinemo embargo na oružje i omogućimo Bosancima pravo na odbranu i da to podupremo teškim kaznenim bombardovanjem srpskih položaja."

Ujedinjenje Republike Srpske i Republike Srpske Krajine. Beograd se od toga distancirao, ocjenjujući to kao loš potez, koji vodi novom raskolu, a ne ujedinjenju naroda. Beograd to ocjenjuje kao pokušaj uvlačenja Jugoslavije u rat, koji ona želi da izbjegne. Ako Milošević kaže NE ovom ujedinjenju, on postaje izdajnik srpstva, zato tako dugo oklijeva. Karadžić traži saveznika u vodji hrvatskih Srba Milanu Martiću, koji se potpuno udaljio od Miloševića.

Bosanski Srbi drže 300 talaca – pripadnika UN, kao garanciju protiv zra;nih udara NATO-a, na 20 lokacija u Bosni. UN za neke taoce znaju gdje se nalaze, a za neke nemaju ni nagovještaja. Portparol UN Aleksei Ivanko: "UN informacije zavise od IRC-a u odreðivanju mjesta gdje su taoci i njihovog tretmana."

Radovan Karadžić: "Bilo kakav pokušaj da se taoci silom oslobode imaće katastrofalan završetak. Biće to pokolj. To treba riješiti na politički način. To je preventiva za udare. Moraju se s nama konsultovati, prije odluke o promjeni mandata UN. Mogu se povući, ali ne i ostaviti svoje oružje."

Karadžić uputio pismo Boutros Boutros-Ghaliu, postavljajući uslove:

1. obećanje zemalja UN-a i NATO-a da će odustati od upotrebe sile i da će tražiti mirovno i političko rješenje;

2. momentalna i potpuna demilitarizacija "zaštićenih zona";

3. momentalni prekid isporuke oružja i vojne opreme iz Irana i Turske.

Sa sastanka Frejzer–Milošević: "Milošević je dobrodošao u medjunarodnu zajednicu samo ako ustane protiv bosanskih Srba."

Šef generalštaba francuske vojske admiral Jacques Lancsad: "Ne može se govoriti o neprijateljima, treba govoriti o teroristima."

Bosanski Srbi zarobili još 16 Francuza, na kontrolnom punktu UN, Bare, i odveli ih.

Na intervenciju Slobodana Miloševića, bosanski Srbi pustili 120 pripadnika UN. Karadžić: "Puštanje talaca je pokazalo da RS ne želi da izazove rat s medjunarodnom zajednicom.Očekujemo od medjunarodne zajednice znak 'dobre volje' prije puštanja ostalih talaca."

Bosanski Srbi: "Mi smo gospodari vlastitog neba, što prije nestanu s našeg neba, manje će biti obarani."

Jovica Stanišić, načelnik državne bezbjednosti Jugoslavije, preuzeo taoce od bosanskih Srba i uz dužno poštovanje prebacio ih u Srbiju.

Komandant vojske bosanskih Srba Ratko Mladić: "Neće biti pušteni ostali taoci dok Srbi ne dobiju garancije da NATO više neće bombardovati srpske položaje."

Ofanziva HVO-a na glamočko-grahovskom ratištu.

12. juna

EU imenovala Švedjanina Karla Bilta svojim novim posrednikom jer je Lord Oven podneo ostavku.

Lawrence Eagleburger: "U Zapadnoj alijansi niko ne misli strateški. Niko ne planira nijedan korak unaprijed. Masovan napad je bio neophodan, a ne pojedinačni udari, koji su neizbježno vodili hvatanju talaca. Ja preporučujem masovne zračne napade na čitav niz strateških ciljeva. Samo ta strategija će spasiti UN i NATO od potpunog debakla.

Mi možemo, kao i do sada, tapkati u mjestu i pokušati da nekim obećanjima navedemo Srbe da puste taoce. To bi, naravno, bilo praćeno srpskim prijetnjama. To bi ohrabrilo 'Sadame' i 'Gadafije', ako samo jednom taocu usfali dlaka s glave. U ratu u Zalivu, mi smo od početka stavili do znanja da smo odlučili da pobijedimo. U Bosni, ni u jednom momentu nismo pokazali odlučnost. UN su bila uskraćena sredstva, što je vodilo porazu."

Jacques Chirac: "Ne govorite mi o vjerskom ratu. To su ljudi bez vjere i zakona, to su teroristi."

Momčilo Krajišnik, iz vodjstva bosanskih Srba: "Priznanje BiH je neprihvatljivo, prihvatanje mirovnog plana ne dolazi u obzir."

16. juni
Savjet bezbjednosti UN izglasao rezoluciju o slanju naoružanih snaga za brze akcije (RRF) u BiH, za zaštitu UNPROFOR-a.
19. juni
Na Dobrinji na pumpi za vodu ubijeno 9 a ranjeno 16 ljudi.

21. juni
Na Dobrinji ubijeno 6 a ranjeno 15 ljudi

Juli

11. jula
VRS, zajedno s delovima VJ, zauzima "zaštićenu zonu" Srebrencice. Branitelji i stanovništvo se pokušavaju probiti do Tuzle. U gradu i okolino ubijeno oko 8.000 muslimanskih civila, uključujući i one koji su zaštiti potražili u holandskoj bazi UNPROFOR.

Douglas Hogg: "U Bosni nismo na strani bosanskih Srba. Mi (britanska vlada), krivimo Srbe za raspad bivše Jugoslavije, a bosanske Srbe za zločine i ono što se dešava u BiH."

Jedini mogući način da se Karadžićevi Srbi spriječe u bombardovanju Sarajeva je "upotreba zračnih snaga". RRF ne nameću mir, niti se bore na nečijoj strani.

Savjet bezbjednosti UN traži od svih strana da poštuju status Srebrenice, "zaštićene zone".

Žepa pruža otpor artiljeriji, pješadiji, avionima koji dolijeću s prostora SR Jugoslavije. Žepljani poručuju da će mirovnjaci dijeliti njihovu sudbinu.

21.juli
Zapadni saveznici na inicijativu SAD zaključuju da NATO treba odlučnije delovati i najavljuju jake udare iz vazduha na VRS ako nastavi sa napadima na "zaštićene zone".

"Liberation": "Pad Srebrenice je poraz, ravan Napoleonovom porazu u bitci kod Vaterloa1815."

Sarajevo: povodom tragedije u Srebrenici, oglasilo se Srpsko gradjansko vijeće: "Da bi očuvala minimum kredibiliteta, medjunarodna zajednica tragediju Srebrenice mora shvatiti kao posljednju opomenu, da se oklijevanjem i neodlučnošću ništa ne može učiniti za mir u Bosni i da prijeti zamah velikosrpske agresije i genocida."

22. juli
Izetbegović i Tudjman u Splitu potpisuju još jedan sporazum o vojnoj saradnji dve države: zajednička odbrana od srpske agresije; postizanje političkog rješenja u skladu s naporima medjunarodne zajednice.

Žestoka srpska ofanziva na Bihać.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Chirac: "Zaključci Londonske konferencije su zamašan i odlučan odgovor na srpsku agresiju u BiH. Odluke se moraju primijeniti bez odgode i bole'ivosti. Srbi moraju shvatiti da nećemo popustiti ni u pogledu opstanka muslimanskog stanovništva Bosne, niti u pogledu dostojanstva i zaštite snaga UN u BiH."

Srbi pale sela oko Žepe.

Izaslanik UN za ljudska prava Tadeusz Mazowiecki podnio ostavku u znak protesta zbog neutralnosti i kukavičluka svijeta, pred padom bosanskih enklava u srpske ruke.

Uputio pismo Boutros Boutros-Ghaliu: "Pojedinac ne može vjerodostojno govoriti o ljudskim pravima, dok međunarodna zajednica i njeni lideri nemaju hrabrosti ni odlučnosti da štite ta prava."

28-29 juli
HV i HVO oslobadjaju Bosansko Grahovo i Glamoč. Srpsko stanovništvo se povlači zajedeno sa VRS.

Avgust

4-7 avgust
HV u operaciji Oluja oslobadja sve teritorije Hrvatske osim Podunavlja. Na granici sa BiH spaja se sa 5. korpusom ARBiH, čime je dedblokiran Bihać. Potpun egzodus srpske vojske i srpskog stanovništva, kao i bošnjačkog (20.000) iz Velike Kladuše pošto je 5. korpus ARBiH ušao u grad. Malobrojno preostalo srpsko stanovništvo, uglavnom starci, na području nekadašnje RSK u narednim nedeljama bilo izloženo pljački i opštem teroru, uključujući i brojna ubistva.

Karadžić uputio apel za pomoć, za zaustavljanje Zagreba u napredovanju u Zapadnoj Bosni. "Ovo više nije gradjanski rat, već agresija, nastavak Drugog svjetskog rata."

11. avgust
Predsednik Klinton vetom odbio jednostrano ukidanje embarga na naoružanje BiH i odredjuje Ričarda Holbruka da pokrene mirovnu inicijativu "endgame".

Margaret Thatcher: "Embargo je ne samo nemoralan, već sasvim moguće nelegalan, jer sprječava Bosance da se brane od genocida."

19.- avgust
Igmanski put: UNPROFOR-ov transporter sletio u provaliju. Poginuli članovi američkog pregovaračkog tima Robert Fraser, Nelson Drew, Joseph Kruzel i jedan francuski vojnik.

25. avgust
VRS zauzima Žepu, ubija i proteruje bošnjačko stanovništvo.

28. avgusta
Na sarajevskoj tržnici *Markale* ubijeno 35 civila a ranjeno 86
Karadžić: "Muslimani su izrežirali napad."

29. avgust
Slobodan Milošević i Radovan Karadžić potpisali su dokument kojim je Miuloševiću dato pravo da u Dejtonu pregovara u ime svih Srba. Tom sastanku je prisustvovao i patrijarh Pavle i na taj dokument stavio svoj potpis.

30. avgust
NATO, operacijom "Odmerena sila", počinje vazdušne udare na položaje VRS.

Američki kolumnista **Vilijem Faf** je ovu operaciju okarakterisao kao istorijski razvoj u poslehladnoratovskim odnosima između Evrope i SAD. "Evropskim prestonicama tek preostaje da shvate poniženje Evrope u onom što bi se moglo pokazati kao jugoslovenska završnica... Danas su SAD ponovo evropski lider; nema drugog. I Bušova i Klintonova administracija su pokušale i nisu uspele, da ubede evropske vlade da preuzmu vođstvo Evrope." (*International Herald* Tribune, 1. septembar 1995)

Američki tim stiže s mirovnim planom: Federacija Bošnjaka i Hrvata na jednoj strani, Republika Srpska na drugoj strani, s mogućnošću povezivanja s Hrvatskom i Srbijom.

Richard Holbrooke, nakon strašne nesreće koja je pogodila američki pregovarački tim: "Misija se nastavlja pod pokroviteljstvom predsjednika Clintona."

Septembar

NATO udari još traju. Visoki oficir američke vojske izjavio: "Operacija će se odvijati 24 sata, dok nam ne kažu drugačije. NATO neće opozvati najveću operaciju u svojoj istoriji dok se ne podigne opsada Sarajeva. Ne govorimo o tome da se omča popusti, omča se mora odstraniti, a ne samo olabaviti oko žrtvinog vrata. Radi se o uklanjanju teškog naoružanja,otvaranju aerodroma, puteva za ulaz i izlaz iz grada, puštanje struje, vode, plina. Opsada mora biti podignuta, operacija neće biti prekinuta dok se ne postignu ti ciljevi."

8. septembar
U Ženevi, pod okriljem Kontakt-grupe, ministri vanjskih poslova Hrvatske, BiH i SRJ usaglašuju principe za sporazum: BiH zadržava medjunarodnopravni subjektivitet, a unutrašnja "entitetska" podela sprovodi se u srazmeri 51-49 odsto u korist BiH.

U Beogradu, kod Miloševića, delegacija bosanskih Srba s Pala, u cilju formiranja zajedničke delegacije u daljim mirovnim pregovorima. Došli su u Beograd, prvi put poslije godinu dana. Sporazum o zajedničkom nastupu

blagoslovio i potpisao srpski patrijarh Pavle. Milošević će zastupati interese bosnaskih Srba.

12. septembar
HV i HVO oslobadjau Drvar, Šipovo i Jajce, a ARBiH Donji Vakuf: 5. KORPUS arbIh PRIBLIŽAVA SE Prijedoru, a HV stigla na 25 km južno od Banja Luke. VRS u rasulu, a celikupno stanovništvo RS zapadno od koridora pokreće u zbeg prema Srbiji.

Državni sekretar SAD Warren Christopher: "Ofanziva na Banja Luku će biti zaustavljena. Mi smo Muslimane i Hrvate poticali da se radije zaustave do tačke koju trenutno fokusira mirovni proces, nego da osvajaju nove teritorije."

19. septembar
Na pritisak zapadnih sila, posebno SAD, ofanziva se zaustavlja, jer je napredovanje ARBiH i HV premašilo zadani teritorijalni odnos medju "entitetima".

26. septembar
Kontakt grupa objavljuje principe za sporazum: zajedničke institucije, slobodni izbori, sloboda kretanja i zaštita ljudskih prava. Klinton i Izetbegović postižu dogovor da se ukidanje embarga na uvoz oružja odgodi za 4 do 6 meseci.

Oktobar

10. oktobar
ARBiH se učvršćuje u Sanskom Mostu, a HV ulazi u Mrkonjić grad.

12. oktobar
Pošto je UNPROFOR potvrdio da su prekinuta dojva delovanja, Holbruk izjavljuje da će pregovori početi 31. oktobra i trajati dok se ne postigne sporazum. Savet NATO donosi odluku da će, čim se potpiše sporazum, u BiH poslati svoje snage radi njegov eimplementacije.

Novembar

1.novembar
Počinju pregovori u vazduhoplovnoj bazi u Dejtonu (Ohio, SAD)

Delegacija BiH: Alija Izetbegović, Haris Silajdžić, Muhamed Šaćirbegović, Krešimir Zubak, Jadranko Prlić, Ivo Komšić, Miro Lazović.

Delegacija Hrvatske: Franjo Tudjman, Hrvoje Šarinić, Mate Granić, Gojko Šušak.

Delegacija SR Jugoslavije i RS: Slobodan Milošević, Miodrag Bulatović, Nikola Koljević, Momčilo Krajišnik, Aleksa Buha, Milan Milutinović.

Savjet bezbjednosti UN usvojio Rezoluciju 1019, u kojoj se zahtijeva od bosanskih Srba da odmah omoguće UNHCR-u, ICRC-u i drugim medjunarodnim organizacijama, prilaz Srebrenici, Žepi i Banja Luci, da bi se ispitalo šta je s licima koja se vode kao nestali; takodje se zahtijeva da se osoblju Medjunarodnog komiteta Crvenog krsta omogući pristup svim zatočenim licima i da ih sve registruju; Savjet bezbjednosti zahtijeva od svih država da u potpunosti saradjuju sa istražiteljima Medjunarodnog suda za ratne zločine u Hagu.

21. novembar

Postignut sporazum za BiH: utvrdjene "entitetske" granice, izborni sistem, instrumenti za poštovanje ljudskih prava, pitanja povratka izbeglica i raseljenih lica. BiH odnosno FbiH i RS imaće zajedničke institucije, dvodomni parlament, tročlano Predsedništvo, Vijeće ministara, Ustavni sud i Centralnu banku. Sarajevo ostaje nepodijeljeno.

Slobodan Milošević, predesdnik Srbije:"Zahvaljujući uspešnom završetku pregovora u dejtonu, ovaj dan ući će u istoriju kao dan završetka rata na prostoru prethodne Jugoslavije.

U gradjanskom ratu poput ovog u Bosni, nema pobednika, niti može biti pobednika. Svi su gubitnici, samo je mir – pobeda. Rešenja koja su obvde postignuta, podrazumevala su bolne ustupke svih strana, ali bez takvih ustupaka, ne bi bilo moguće uspeti ovde, i mir ne bi bio moguć.

Zato ni jedna strana ne treba da žali zbog ustupaka koje je dala. (*Večernje novosti*, 22. novembar 1995) .

Alija Izetbegović, predsednik BiH: "Mir dogovoren u dejtonu možda nije pravedan, ali je pravedniji od rata". (*Večernje novosti*, 22. novembar 1995)

Franjo Tudjman, predsednik Hrvatske: "Ovaj sporazum će doprineti jačanju muslimansko-hrvatske federacije i kompletnoj normalizaciji odnosa svih zemalja bivše Jugoslavije na osnovu medjusobnog priznavanja". (*Večernje novosti*, 22. novembar 1995)

Momčilo Krajišnik, lider SDS: "Paraf jugoslovenskog šefa delegacije ne znači ništa, ako ga u Parizu ne overe legalni predstavnici RS, a oni to neće učiniti ako ne bude zadovoljen minimum srpskih interesa". (*Politika*, 24. novembra 1995)

Glavni odbor SDS: "Podržavajući zaključke mira, a ističući da je rešenje iz Dejtona nametnuto političkim i vojnim pritiscima medjunarodne zajednice na RS, Glavni odbor SDS podržava stav ovlašćene delegacije RS na pregovorima u Dejtopnu i traži da seulože svi napori da se do konferencija u Londonu i Parizu učine moguća poboljšanja, naročito u pogledu i8mplementacije, te u pogledu iznalaženja pravdenog rešenja za deo Podrinja, Srpsko Sarajevo, Vukosavlje (Odžak), izlaska RS na more, te definisanje koridorra kod Brčkog. RS zadržava pravo da mirnim putem i političkim sredstvima pod svoj suverenitet vrati srpske prostore definisane u strateškim ciljevima. Pariski ugovor biće validan samo ako ga potpiše predsednik RS koji po Ustavu predstavlja Republiku".(*Politika*, 2. decembar 1995)

Vlada Republike Srbije: Vlada Republike Srbije pozdravlja uspešan završetak mirovnih pregovora i ocenjuje da mirovni sporazum potpisan u dejtonu, SAD, predstavlja dokument od istorijske važnosti za Republiku Srbiju odnosno SR Jugoslaviju, i srpski narod u celini.

Ovaj mirovni sporazum označava veliku pobedu mira na prostorima prethodne Jugoslavije. Sporazum je potvrda miroljubive politike Jugoslavije za koju se ona zalagala od poičetka sukoba na teritoriji prethodne SFRJ, nastalih posle secesije nekih republika.

(...) Vlada Repuiblike Srbije ocenjuje da je u postizanju mirovnog sporazuma predsednik Republike Srbije Slobodan Milošević odigrao presudnu ulogu, koja je uvažena i potvrdjena od strane svih medjunarodnih subjekata, kao i učesnika u sporazumu. U proteklim pregovorima, predsedmnik Milošević je u celini odbranio nacionalni, državni, politički i ekonomski interes države i celokupnog srpskog naroda. Priznavanjem Republike Srpske kao konstitutivnog subjekta BiH, Medjunarodna zajednica je na sebe preuzela i odgovornost za ravnopravnost i bezbednost srpskog naroda i očuvanje njegovog nacionalnog identiteta". (*Borba,* 22. novembar 1995)

Dr Živorad Djordjević: "Mir je pristigao, rat je završen, sankcije suspendovane. Vraćaju se nada, osmesi, smisao života. Svaki rat je uvek bez pobednika, ali posle ovog nesrećnog i pogubnog meteža pobedio je razum, nadvladala je želja da se živi bez krvi, razaranja, izbeglištva, pobedila je mudra mirovna politika Slobodana Miloševića". (*Borba*, 4. novembra 1995)

Vojislav Koštunica, predsednik DS: "Ne verujem da će dejtonski sporazum, takav kakav jeste, voditi u dalje ratove i nestabilnsti. Ali siguran sam, da posle Miloševićevog raza iz 1991 i posle Miloševićevog mira iz 1995 položaj Srba nikada nije bio gori u dva veka, od kako su počeli da stvaraju svoju državu.

(...) Predesdnik Srbije je iz svoje dejtonske sobe poručio bosanskim Srbima da im čestita Republiku Srpsku i želi mir i saradnju sa Muslimansko-hrvatskom Federacijom. Uočite, dakle, ne saradnju sa SRJ, što znači da ih je još jednom otpisao i ovom čestitkom potvrdio da će živeti u drugoj državi. (...) Ako je RS bila ozvaničena u Ženevi, onda je u Dejtonu ozvaničena granica RS i SRJ. (...) Ovo je trenutak da se razmišlja o učvršćivanju veza RS sa SRJ i to ih treba jačati na svim planovima. (*Naša borba,* 23. novembar 1995)

Vojislav Šešelj, predsednik SRS: On je rekao da tzv. miropvni sporazum potpisan u Dejtonu predstavlja ozvaničeno srpskog potaza koji je rezultat katastrofalne nacionalne politike predsednika Srbije, potpomognute zvaničnom politikom upravo SAD.

"Srpski narod rezultate ovako histerične antisrpske politike Miloševića i medjunarodne zajednice nikada neće moći da prihvati kao konačne, a neka buduća demokratska i nacionalno opredeljena vlast će sigurno umeti da ostvari težnje našeg naroda da uživa u ujedinjenoj i jakoj srpskoj državi" (*Naša borba*, 23. novembra 1995)

Miloš Macura, akademik: "Svi smo želeli mir, ali ni krivci za rat se ne smeju zaboraviti. U suprotnoim mogu doći nova iznenadjenja".

Akademik Macura smatra da se ne može odvojiti Bosanska krajina od istočne Bosne, kao što su to želeli hrvatski i muslimanski pregovarači, jer to je

jedinstvena celina i zato je koriidor sa razlogom trebao biti širi. (*Borba*, 22. novembar 1995)

Pavle Ivić, akademik: "Ogromna je radost zbog sporazuma o miru. Taj sporazum zaista znači mir na prostorima bivše Jugoslavije, bez obzira što muslimani još prave probleme oko koridora. Istovremeno osećam veliku žalost zbog svih onih srpskih krajeva koji su izgubljeni, kao i stanovništva koje je moralo napustitit svoja ognjišta i bojim se za uvek". (*Borba*, 22. novembra 1995)

Zoran Djindjić, predsednik DS: Sa olakšanjem smo dočekali vest o potpisivanju sporazuma i sa nadom da je time završen poslednji rat na Balknau. Nadamo se da će svi budući sukobi i sporovi u ovom regionu biti rešavani političkim, a to znači mirnim sredstvima. Zato je, naravno, neophodnoi i više od mirovnom sporazuma.

Neophodne su demokratske institucije koje omogućavaju postizanje kompromisa. Do takvih institucija put nije ni lak ni kratak, ali je potpisivanje mirovbnog sporazuma prvi veliki korak na tom putu".(*Borba,* 22. novembra 1995)

Decembar

Raspored trupa IFOR-a u Bosni.

UN završavaju svoj mandat u Bosni 31. januara 1995. godine.

Bosanski Srbi demontiraju fabrike, prilikom povlačenja.

Bosanski Srbi pale kuće na Grbavici.

Vuk Drašković,lider SPO: "Da zalaganjem velikih sila rat nije prekinut cela Republika Srpska bi pala za nekoliko sedmica. Ne usudjujem se ni da zamislim koje bi to posledice imalo za sav srpski narod.

(...) Srbija treba da postane velesila na Balkanu. Jer, Srbija je na takvom geopolitičkom položaju da predstavlja most izmedju Evrope i Azije i Zapada sa Rusijom. Uz to ona ima Vojvodinu, Pomoiravlje i Kosovo najplodniju zemlju u Evropi. (*Naša Borba,* 11. decembra 1995)

12. decembra

Apel svetog arhijerejskog sinoda svim medjunarodnim činiocima: " U ovom trenutku Sinod SPC izražava i svoju veliku zabrinutost povodom onih delova Sporazuma iz Dejtona, koji, bez obzira na namere svih učesnika Sporazuma, dovodi u pitanje – ili čak dopuštaju da bude ugrožen – opstanak desetina hiljada pravoslavnih Srba koji žive u srpskim delovima Sarajeva, Odžaka, Hercegovine i drugih mesta nastanjenih po preimućstvu Srbima, pošto je predvidjeno da njihove terrotrije budu uključene u Muslimansko-hrvatsku federaciju..

(...) SPC u apelu podseća da je "oblastima pod kontrolom hrvatskom i muslimanskom Srpska pravoslavna crkva u celosti izgubila četri eparhije, a od tri ostali su joj samo delovi, pri čemu nijedan od episkopa u ovim eparhijama ne može da boravi u svom sedištu.

(...) Ukoliko medjunarodni činioci istinski žele pravedno rešenje za sve strane u sukobu, uvereni smo da neće dozvoliti masovni egzodus srpskog

naroda sa njegovih vekovnih ognjišta. U protivnom, etničko čišćenje Srba, započeto u Slavoniji i surovo nastavljeno u Srpskoj Krajini i u Zapadnoj Bosni, doživelo bi katasrofalne razmere, nezapamćene u novijoj evropskoj istoriji, i to pred očima Evrope i ukupne medjunarodne zajednice, a u krajnoj liniji i uz njihovu pomoć, svesnu ili nesvesnu.

(...) Sinod SPC je izarzio zabrinutost povodom Dejtonskog ugovora i izjavio da potpis patrijarha smatra nevažećim: "Saopštavajući našoj javnosti tekst ovog svog obraćanja, upućenog medjunarodnim činiocima, Sveti Arhijerejski Sinod oseća, takodje, svojom dužnošću da – zbog nastalih nedoumica ili čak pogrešnih interpretaciuja, dobronamernih i nedobronamernih – obavesti javnost da nedavni potpis Njegove Svetosti Patrijarha Srpskog na dogovoru predstavnika Republike Srbije, odnosno Jugoslavije , i Republike Srpske ni u kom slučaju ne znači da on lično, ili Crkva uopšte, stoje iza konkretnih inicijativa potpisnika". Deset dana kasnije u saopštenju sa vanrednog zasedanja Sabora SPC ponovljena je ista poruka uz objašnjenje da je Patrijarh bio zloupotrebljen. (*Naša borba*, 13. decembra 1995)

14. decembra

U Parizu Franjo Tudjman, Alija Izetbegović i Slobodan Milošević u prisustvu predstavnika zemalja Kontakt grupe potpisuju Dejtonski sporazum.

Slobodan Miolšević, predsednik Srbije: "Ja sam siguran da ovaj trenutak, ovaj istorijskid an, rekao bih, treba da označi prekretnicu ka miru, razumevanju, saradnji u regionu Balkana. Vreme je da se svi narodi u regionu okrenu ka ekonomskom oporavku, razvoju, izgradnji i medjusobnoj saradnji.

Dat je jedan veliki doprinos interesima svih naroda i svih ljudi koji na Balknau žive i ja sam siguran da je ovaj mir, koji je juče u Parizu simbolično potpisan, u interesu svih naroda i svih ljudi, svih država u regiona i rekao bih Evrope u celini. Ja sam siguran da će svaka strana učiniti sve da poštuje odredbe mirovnog sporazuma i da ih u celini sprovede.

(...) Uz angažovanje čitave medjunarodne zajednice, uključujući naravni i pre svega i Saveznu Republiku Jugoslaviju, ja sam siguran da ćemo mi uspešno rešiti mnoge brige, gradjana srpskog dela Sarajeva. Mislim da oni treba da imaju poverenje i u nas i u medjunarodnu zajednicu da će to tako biti. (*Večernje novosti*, 15. decembar 1995)

Nikola Koljević, predstavnik Republike Srpske u jugoslovenskoj delegaciji: "Politika mira je pobedila i mislim da je povratak Jugoslavije u medjunarodnu zajednicu i povratak nas preko Jugoslavije i Republike Srpske nešto što nam sledi kao perspektiva i što se tiče rekonstrukcije naravno, da naš svet vidi da će imati od čega da živi, da će imati ekonomsku perspektivu, a i više, da neće biti politički satanizovan. To je najvažnije". (*Večernje novosti,* 15. decembar 1995)

Čestitka kompanije "Simpo" Slobodanu Miloševiću: "Svi ljudi koji najviše cene i vole mir, bili su uz vas u dejtonu i u Parizu, kada su te univerzalne ljudske težnje i vrednosti dobile punu i najvišu potvrdu.

Zahvaljujući vama, pred nama i narodima Balkana je vreme mira i stvaranja, sa puno optimizma i pravih prilika za bolji, bogatiji i srećniji život, koji pripada svima. (*Večernje novosti*, 15. decembar 1995)

Početak NATO vojne operacije "Uskladjeni napor", najveće od kraja Drugog svjetskog rata.

IFOR zamijenio trupe UN.

Bosanski Srbi traže od Michaela Steinera 1.000 mrtvačkih sanduka i 10.000 kutija za pakovanje stvari, da bi napustili dijelove teritorije (na kojima su groblja), koji će pripasti Federaciji.

Srbi otkopavaju mrtve i odnose ih pri povlačenju.

1996.

Januar

Srpsko gradjansko vijeće, o odlasku Srba, s nekad okupiranih dijelova a sada područja Federacije: "Većina stanovnika u okupiranom dijelu Sarajeva želi ostati, ali se s Pala na njih vrši ogroman pritisak da idu."

Susret Izetbegović-Clinton u američkoj vojnoj bazi u Tuzli. Tom prilikom, američki predsjednik u obraćanju američkim vojnicima naglasio: "Vi stvarate novu istoriju. Vi ste pripremani za rat, ali je u Bosni vaša misija mir – vi ste u misiji heroja. U Tuzli branite američke vrijednosti i američke interese."

Oko 60 mudžahedina napustilo Bosnu.

"**Seobe mrtvih duša**" s reintegrisanih područja Sarajeva.

Papa sa svog prozora pustio dva bijela goluba i rekao: "Odletite u Sarajevo. Neka vaš let nosi simboličnu poruku nade i mira u cijelom svijetu. Odletite u Sarajevo i blagoslovio vas sveprisutni Bog."

Februar

Opasnost od neeksplodiranih mina.

Vuk Drašković, SPO, uputio poruku Karadžiću i Mladiću:"Idite u Hag i sve priznajte. Tako ćete od optuženih postati svjedoci."

U Sarajevu, ABiH uhapsila generale srpske vojske, Đukića i Krsmanovića.

Engleski princ Charles u posjeti Sarajevu.

Richard Holbrooke u posjeti Sarajevu, Beogradu, Zagrebu.

Usvojen Zakon o amnestiji.

IFOR: "Za Karadžića bi se teško moglo reći da je neupadljiva osoba i jedino ako nije obučen kao Djed Mraz, on je lako prepoznatljiv." Izjava data povodom vijesti da se Karadžić vozika pored IFOR-ovih trupa.

Počela "mirna reintegracija Sarajeva". U Vogošću, Srbi zakrčili put prema Palama. Što nisu ponijeli, zapalili su.

Mart

Glavni grad BiH Sarajevo, zvanično deblokirali pripadnici Federalne policije u pratnji IFOR-a i medjunarodnih kolega.

Aleksei Ivanko, portparol UN: "Sva industrijska i druga oprema iz predgradja iznesena po naredbi samog vrha Republike Srpske."

Američke i ruske trupe zajedno patrolirale u Istočnoj Bosni.
Vatikan: "Sarajevu treba dati nagradu za otpor holokaustu."

18. mart

Ujednjavanje Sarajeva pod kontrolom Federacije BiH, 90 dana nakon formiranja IFOR. **Milenko Karišik**, zamenik ministra unitrašnjih poslova RS tom prilikom je rekao: "Spasili smo ovo područje vojnim putem ali smo ga izgubili u Dejtonu".

Svim Srbima u Sarajevu je naređeno da napuste Sarajevo i zapale svoju imovinu i stanove.

Gojko Kličković, šef ureda za naseljavanje bosanskih Srba, kasnije premijer RS, je rekao: "Ne smemo dozvoliti da jedan jedini Srbin ostane na teritorijama koje su potpale pod muslimansko-hrvatsku kontrolu".

Kris Jovanovski, predstavnik UNHCR za odnose sa javnošću: "Gledamo kako višenacionalna Bosna odlazi u etar". (iz knjige Ričarda Holbruka "Put u Dejton", Beograd, 1998)

1997.

Januar

Okrugli sto: "Geopolitička stvarnost Srba" održan u Novom Sadu 29-31 januar Rajko Gnjato, docent na Prirodno-matematičkom fakultetu, Banjaluka:

(...) Najveća opasnost za opstanak i prosperitet republike Srpske jeste Aneks 7 Dejtonskog sporazuma tj. Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima (...) Sa stanovišta srpskih nacionalnih intersa taj sporazum je mač sa dvije oštrice. Njegovim sprovodjenjem se gubi koheziona moć RS, a jača uloga onih snaga koje Republiku Srpsku "utapaju" u jedinstvenu sržavu BiH, i, što još teže, interese srpskog naroda potčinjavaju interesima muslimana.

(...) Sa stanovišta srpskih interesa, Republika Srpska je jedina svijetla tačka u procesu razbijanja SFRJ. No, u narednom periodu treba očekivati sve veći pritisak i ucjene tzv. medjunarodne zajednice, tj. Moćnika novog svetskog poretka, na RS radi provodjenja odredaba Aneksa 7. Jedan od načina da se pariira ostvarenju mulsimanskih ciljeva, a osnovni je slamanje RS, i to putem povratka mulsimana na njenu teritoriju i biološkom dinamikom, jeste povratak srpskih izbjeglica u RS i unapredjenje mjera populacione politike.

(...) Medjutim, optimizam u pogledu opstojanosti i ukupnog napretka, posebno socioekonomskog, zasniva se na konstataciji da je Republika Srpska, i srpski narod u njoj, u ovom trenutku, i u dogledno vrijeme, potreban Evropi radi očuvanja vlastittih interesa. Prije svega, zbog uloge RS u sprečavanju prodora islamskog fundamentalizma u srce Evrope (...) Tako se Repuiblici Srpskoj nameće nekadašnja uloga Vojne krajine Kad prestanu razlozi za njeno postojanje naši neprijatelji, Hrvati i katoličanstvo, ako budu u prilici uništiće Republiku Srpsku i granicu katoličanstva pomjeriti na istok.

(...) Veoma su značajni i ulopga Srpske pravoslavne crkve i stimulativne mjere populaciopne politike, kao nezamjenjivi činioci postojanosti. Republike Srpske. (*Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 1997)

Sonja Biserko

(Za pisanje ove hronologije korišćene su, između ostalih izvora, knjige "Hronologija jugoslovenske krize 1942-1993", Institut za evropske studije, Beograd, 1994. i "Opsada Sarajeva – mart 1992 – mart 1996", FAMA International, Sarajevo, 2005)

SVEDOČENJA IZ HAŠKOG TRIBUNALA

Svedok Robert Donia: OBJEDINJAVANJE SRBA – CILJ RATA

Petak, 12. septembar 2003.

GLAVNO ISPITIVANJE: TUŽILAC GRUM

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Kako se zovete?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Robert Donia.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Recite nam da li je vaš izveštaj u stvari hronološki niz odlomaka koje ste vi identifikovali kao odlomke važne za obavljanje vašeg zadatka?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. To je dakle niz zapisnika i odlomaka zapisnika po hronološkom redu, po sednicama.

(…)

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Recite nam, molim vas, šta vi znate o izvoru materijala na kojem ste radili da biste pripremili vaš izveštaj?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Transkripti i zapisnici predati su Tužilaštvu ovog Suda u dve grupe. Prvu grupu je Rajka Stanišić predala Tužilaštvu u februaru 1998. To su bile samo sednice 16 i 50.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A šta je ona bila u to vreme?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da je ona bila sekretarica gospodina Krajišnika i sekretar Skupštine...

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A ostali zapisnici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ostali zapisnici predati su Tužilaštvu u decembru 2001. i to u dve grupe, 18 i 21. januara 2002. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A iz kojeg izvora dolaze dokumenti?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Iz Ministarstva pravde Republike Srpske.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pogledajte sada, molim vas tabulator 4, mislim da imate kopiju tog dokumenta, i želeo bih da pređemo kroz neke od tema i neke od odlomaka. Dokumenti će takođe biti prikazani na našem kompjuterskom sistemu. Da li ste prilikom analize zapisnika Skupštine našli neke važne odluke koje govore o ideji važnosti jedinstvene države za sve Srbe?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: U maju 1994. godine Aleksa Buha je objašnjavajući stav Skupštine bosanskih Srba naveo, to je prvi red ovde, rekao

je sledeće: "Naša primarna opcija je ujedinjenje sa Srbijom, a ako ne, onda nezavisnost". Da li ste i na drugim mestima pronašli ovu ideju?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, zapravo u zapisnicima Skupštine postoji veliki broj takvih odlomaka. U nekima se govori konkretno o ujedinjenju Srba u raznim područjima gde žive Srbi. Gospodin Milan Martić koji je bio gost na 40. sednici u maju 1994. godine, u to vreme Predsednik Republike Srpske Krajine, rekao je. "Mi smo jedan te isti narod i ma koliko to zvučalo to da smo mi dve republike, dve države, mi smo jedan narod i budite sigurni, neće dugo vremena proći da li se to nekom sviđalo ili ne, mi ćemo biti jedna država".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste takođe našli takve izjave Radovana Karadžića?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. U oktobru 1993. on je rekao: "Mi treba da predložimo kompletno ujedinjenje srpskog naroda, i Jugoslavije i RSK i RS."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Dok ste proveravali zapisnike Skupštine, da li ste uočili da su na sednicama identifikovane neke prepreke za ostvarenje tog cilja?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Prepreka koja se stalno spominjala bio je neko iz međunarodne zajednice. Na 42. sednici u julu 1994. godine gospodin Karadžić je spomenuo jednog čoveka iz međunarodne zajednice, to je bio zamenik ruskog ministra inostranih poslova i rekao: "Nas je Kozirjev prevario u Lisabonu ... znajući da ne daju Veliku Srbiju i ujedinjenje, znajući da to moramo etapno da radimo".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Kada je gospodin Karadžić govorio o etapama, da li ste vi uspeli da identifikujete delove zapisnika u kojima stoji šta je konačni cilj kojem vode te etape?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Rajko Dukić, govoreći u julu 1992. rekao je "Niko nam ne brani da sutra mi budemo u jednoj državi, a što nam je, mislim, krajnji cilj sa ostalim srpskim narodom".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Kocept jedinstvene srpske države, da li je to nešto što su spominjali samo delegati na sednicama Skupštine ili se ikada spominjalo da postoji sporazum u vezi s tim sa drugim državama u kojima žive Srbi?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Na jednoj od prvih sednica u avgustu 1992. gospodin Krajišnik je rekao: "Ja lično smatram da je Srpska republika Bosna i Hercegovina privremena država, sve do onog momenta dok ne budemo u situaciji da se sve srpske zemlje ujedine. Nije ovo dogovor samo između nas nego je dogovor između nas i Srbije, između nas i Krajine ..." i tako dalje.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste prilikom proučavanja zapisnika Skupštine naišli na diskusiju o strategiji koju treba primeniti da bi se postigao cilj jedinstvene srpske države?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. O tome se mnogo govorilo. **Prva definitivna artikulacija ciljeva je donešena na 16. sednici Skupštine u maju 1992. godine i to je postalo poznato pod nazivom "Šest strateških ciljeva".** Kad je taj kocept prvi put izložen na toj sednici, gospodin Karadžić je

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

objasnio šta bi tačno ti ciljevi trebali biti, a Skupština je onda glasala i glasanjem ih usvojila. Ovi ciljevi se mogu podeliti u dve grupe. Prvo, opšti princip, cilj broj 1. Ako pogledate ovaj 1. paragraf debelo štampano, **prvi cilj je razdvajanje od druge dve zajednice. Zatim se u druga dva cilja identifikuju konkretni geografski ciljevi. Cilj broj 2 je koridor između Semberije i Krajine. Semberija je područje u severoistočnoj Bosni, a Krajina u severozapadnoj Bosni. I taj koridor se isto tako često nalazi u dokumentima kao "Posavski koridor". Treći cilj bilo je uspostavljanje koridora u dolini Drine, to jest eliminacija reke Drine kao granice između dva sveta. Znači ovaj cilj je u stvari ukidanje postojeće granice koja je razdvajala Bosnu i Hercegovinu od Srbije, republike Srbije. Četvrti cilj je uspostavljanje granice na reci Uni i reci Neretvi. Reka Una teče u severozapadnoj Bosni kroz Bihać, a Neretva u Hercegovini kroz Mostar. Peti cilj bila je podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo. A šesti cilj bio je izlaz Srpske republike Bosne i Hercegovine na more.**

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li neki od tih šest ciljeva ima neke veze sa krajnjim ciljem jedinstvene srpske države?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa dva od ovih ciljeva, kad bi se ostvarili, vodili bi ka uspostavljanju jedinstvene srpske države. Znači eliminisanje Drine kao granice između dva sveta i drugi, koridor između Semberije i Krajine bi ne samo povezao Bosansku Krajinu nego i Srpsku Krajinu, da se poslužim rečima Karadžića, dakle Srpsku Krajinu u Republici Hrvatskoj. Dakle, bez toga, ne ni bilo saveza srpskih zemalja, jer na taj način bi se Republika Srpska Krajina povezala sa Republikom Srbijom i sa zapadnim i istočnim delom Republike Srpske.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Vi ste u uvodu objašnjavajući te ciljeve rekli da su ti ciljevi usvojeni. Možete li mi objasniti kakva je procedura tada usvojena za usvajanje tih ciljeva i u čemu je značaj tog usvajanja?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Nakon nešto diskusije u kojoj se zapravo radilo o razrađivanju detalja tih ciljeva, Skupština je glasala da podrži te ciljeve. Mi kasnije nalazimo u ovom i drugim odeljcima da se ti ciljevi mnogo spominju. Na primer, Momčilo Krajišnik je objasnio odnos koji sam ranije spomenuo, na sledeći način: "Prvi cilj je najvažniji i svi ostali ciljevi su podtačke prvog". Na 42. sednici Skupštine Radovan Karadžić je još jednom formulisao prvi cilj i rekao. "To je van svake sumnje, ako hoćemo da ostvarimo prvi strateški cilj, a to je da se ratosiljamo neprijatelja iz kuće, Hrvata i Muslimana, da ne budemo zajedno više u državi".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se ovaj prvi cilj može i drukčije definisati, osim ovoga što je rekao "da se ratosiljamo neprijatelja iz kuće?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, prvi strateški cilj ponekad su artikulisali i drugi iz Skupštine i tom prilikom bi rekli da je taj cilj okupljanje Srba iz područja koja nisu pod srpskom kontrolom. To je, na primer, rekao gospodin Ostojić na 34. sednici u avgustu 1993. godine. Rekao je: "Išli smo na to da ostvarimo cilj, a to je etničko-geografski kontinuitet srpskog naroda. Prilikom smeštaja izbeglica u stvari smo gradili novu demografsku politiku Republike Srpske". Sličnu ideju izrazio je i gospodin Milenković na istoj sednici i rekao: "Ako želimo etnički čistu svoju srpsku državu, a želimo je, zar

ne, a znamo i ističemo da sa njima zajedničkog života nema, onda moramo da shvatimo da nam upravo ovaj predlog mapa to nudi i preseljenja mora da bude''.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Spominjana preseljenja ljudi na ovom mjestu, da li se ovde misli na preseljenje Srba koji žive u drugim delovima Bosne i Hercegovine koji se moraju preseliti na područja pod srpskom kontrolom?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se osim o samim ciljevima razgovaralo i o tome kako najbolje postići te ciljeve?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Neke izjave na sednicama Skupštine su retrospektivne. U jednoj takvoj izjavi gospodin Karadžić, u januaru 1994. godine govori o zaključcima Lisabonske konferencije koja je održana u januaru i februaru 1992. I on izražava stav da bi njegov najdraži način da se ti ciljevi postignu bio sprovođenje zaključaka Lisabonske konferencije. On je rekao: ''Da je ostvarena Lisabonska konferencija bez pogibija, nama bi bilo lakše da naš narod povučemo sa njegovih ognjišta jer bismo mi stvorili državu''. Isto tako, vidimo da je i gospođa Plavšić u avgustu 1992. rekla: "Pa zato moramo stvoriti uslove za unutrašnje vojne i prisilne emigracije, a to ne možemo bez teritorije''. To je izjava data u vreme kada je rat već počeo.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se razgovaralo o konkretnim planovima za sprovođenje tih strateških ciljeva?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Gospodin Karadžić je u jednoj od njegovih retrospektivnih izjava na 50. sednici, u aprilu 1995. godine, spomenuo i institucije za razdvajanje i zauzimanje vlasti i njihove uloge. Rekao je govoreći o godini 1991. i 1992. Citat: "U opštinama gde smo bili manjina formiramo tajne vlasti, opštinski odbor, opštinsku skupštinu, predsednika izvršnog odbora. To su bile, sećate se, A ili B varijante. U B varijanti gde smo bili u manjini, 20% ili 15%, imali smo uspostavljenu vlast i brigadu, jedinicu, ma kolika da je, a imamo i komandanta".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sada, molim vas da nam kažete da li je i kakvu ulogu u ostvarivanju tih ciljeva igralo etničko čišćenje i da li ste pronašli da se to spominje u zapisnicima Skupštine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Dozvolite da vam naglasim dva izvadka. Gospodin Pejović je u aprilu 1993. godine, govoreći o istočnoj Bosni, odnosno konkretno Goraždu, rekao: "To je jedna oaza koja se mora što pre raščistiti, prekinuti svaku vezu Sarajeva sa istokom". A pri dnu ove stranice vidite da gospodin Srđo Srdić iz Prijedora, 1993. godine, kaže: "Trebali su da očiste svoje opštine kao što smo mi očistili našu".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste identifikovali slične stavove koje je izrazio gospodin Radovan Karadžić?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, kada se raspravljalo o mirovnom planu zajednice tri republike u oktobru 1993. godine, gospodin Karadžić je sa zadovoljstvom rekao: ''Sačuvali smo 250.000 mesta životnog prostora gde su Muslimani živeli. Na sličan način, gospodin Krajišnik u januaru 1993. godine dao je izjavu: "Verujte da bi najveća tragedija bila kada bi

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Muslimani prihvatili da žive sa nama skupa, videli ste kako se utrpavaju Hrvatima".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas zamoliti da nastavite i pročitate sledeći deo tog citata?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da." Mi bi izgubili državu".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam to staviti u kontekst i objasniti značaj te izjave?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Gospodin Krajišnik ovde izražava stav da, da bi se imala srpska država, onda bi bila velika tragedija ako bi ljudi živeli zajedno.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Tokom vašeg pregleda zapisnika sednica Skupštine, da li ste naišli na procenu napretka u ostvarivanju tih ciljeva?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, u leto 1992. godine održana je 17. sednica, u julu 1992. i obavljen je ekstenzivan pregled napretka ostvarenog do tog trenutka i Radovan Karadžić izražava stav "Mi nemamo više razloga da se borimo, skoro sve smo svoje oslobodili".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Na toj sednici skupštine, da li je ostvaren konsensus među delegatima u vezi s tim što je gospodin Karadžić rekao da je u julu 1994. godine, dakle 4 meseca nakon izbijanja sukoba gotovo u celosti postignuto, odnosno oslobođena je sva teritorija koja je želela da se oslobodi.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, to je bilo stanovište da je gotovo 70% zemljišta oslobođeno, nekoliko delegata se pojedinačno zalagalo za one delove teritorije koje su oni predstavljali i koji još nisu bili oslobođeni i koji bi trebali da se oslobode u završnici.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se ikada gospodin Milošević obratio Skupštini Republike Srpske?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam reći kada i pod kojim okolnostima?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Gospodin Milošević se obratio na sednici 30. sednici i greška je u datumu, datum je 5. maj 1993. godine, mislim da je održana na Palama. Situacije je bila takva da je predložen Vens-Ovenov plan u januaru 1993. godine. Do tog trenutka bosanski Hrvati su prihvatili taj plan, u januaru 1993. godine i bosanski Muslimani, konkreno gospodin Izetbegović u aprilu 1993. godine, tako da su bosanski Srbi bili jedina prepreka u postizanju saglasnosti za Vens-Ovenov mirovni plan. 1. i 2. maja 1993. godine održan je sastanak u Atini gde je po njegovim vlastitim rečima gospodin Karadžić bio izložen velikom pritisku i on je na kraju potpisao taj plan pod uslovom da se s tim složi Skupština bosanskih Srba. Ovaj sastanak je sazvan 5. maja 1993. godine i prisutna su bila 4 šefa vlade, predsednik Crne Gore, gospodin Milošević, predsednik Srbije, gospodin Ćosić, predsednik Jugoslavije i gospodin Micotakis (Mitsotakis), predsednik Grčke.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pre nego što idete dalje, mogu li vas pitati da li su po pravilu sednice bile otvorene i da li su zapisnici bili javni?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Tipično je bilo da sednice budu otvorene neko vreme, kao i zapisnici, na primer, sednice od 16. sednice pa dalje, dakle od maja 1992. bile su obično otvorene na početku za uvodne komentare. Novinari su bili pozivani na početak sednice, a onda su odlazili negde drugde i sednice su održane kao zatvorene sednice.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je ova 30. sednica održana na isti način, delom kao otvorena?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste vi bili u mogućnosti da dobijete zapisnik i sa javne i sa zatvorene sednice?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste takođe dobili zapisnike sa svih zatvorenih sednica?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se gospodin Milošević obratio Skupštini na otvorenoj ili zatvorenoj sednici ili na obe sednice?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: On se obratio i na otvorenoj i na zatvorenoj sednici. On je održao kratak govor, možda 5 do 8 minuta na javnoj sednici i nešto duži govor, 20 do 25 minuta na zatvorenoj sednici.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas zamoliti da rezimirate ono što je gospodin Milošević rekao na onom delu sednice koji je bio javan?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Na onom delu sednice koji je bio javan, u njegovim napomenama on je rekao: "Utvrdili smo ciljeve srpskog naroda na Balkanu, a cilj je sloboda i ravnopravnost". I onda je tvrdio da Vens-Ovenov mirovni plan obezbeđuje ravnopravnost bosanskim Srbima i prema tome treba da bude prihvaćen.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas sada zamoliti da nam kažete šta je on rekao na zatvorenom delu sednice?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: On je imao nekoliko uvodnih napomena u kojima je citirao govor generala Mladića kao kritični razlog zbog čega ovaj plan treba da bude prihvaćen, a onda je tvrdio da plan takav kakav jeste, ne ostavlja ništa Bosni Alije Izetbegovića. Onda se pozabavio pitanjem cilja i ja ću pročitati, ako mogu, prvih nekoliko rečenica ovde. "Otvorilo se čak i pitanje, što ja smatram zaista neprihvatljivim, da li se odustaje od cilja. Ja ću da vam kažem ne, ne odustaje se od cilja". Ako mogu da kažem, prevod na engleski je razumljiv ali nije najbolji mogući prevod i ja bih to preveo "Da li se odustaje od cilja? Ja ću da vam kažem ne, ne odustaje se od cilja", dakle cilj se ne odbacuje. I nastavlja: "Nije pitanje dakle, ako pogledamo taj plan, da li plan predstavlja postignuti cilj". Ako mogu samo da ukažem na kontekst ove izjave. Tokom ove prezentacije na zatvorenoj sednici, gospodin Milošević nikada nije definisao šta je cilj. On se obraćao grupi ljudi i na osnovu mog pregleda zapisnika sednice, ta grupa ljudi je shvatala da je krajnji cilj uspostavljanje jedinstvene srpske države. Ali on nije rekao šta je on mislio pod tim, pa ja ne mogu reći šta je on mislio. Međutim, jasno je da on sada govori o tom cilju i ja ću samo pročitati rečenicu: "Da li plan predstavlja put ka konačnom cilju? U mnogo čemu je postignut, a ne do kraja. Ali da predstavlja put ka konačnom cilju, naravno da predstavlja". Dakle, za razliku od uvodnog izlaganja koje je on imao, on sada govori o ciljevima koji nisu postignuti u celosti, ali su na putu da se ostvare. Govori konkretno u drugom pasusu u ovoj prezentaciji šta misli pod tim što je delimično ostvareno i u odgovoru na pitanje kako će se konsolidovati ekonomija, on kaže: "Pošto ste Skupština, verovatno znate da smo napravili jedinstveni platni promet, da idemo na jedinstven novac, da idemo na sve moguće veze i transakcije između ekonomija, da idemo na jedno stabilizovanje jednog celog jedinstvenog područja gde će te srpske zemlje biti zajedno u ekonomskom i kulturnom i u obrazovnom i u svakom drugom pogledu". On završava svoj govor rečima: "Na kraju da vam kažemo, nemojte nam govoriti da se osećate napuštenim. Nama koji smo sve ovo vreme brinuli za vaše brige i to ne samo brinuli mentalno, nego i pomagali svim svojim snagama i svim svojim mogućnostima po cenu ogromnog lišavanja 10 milionske Srbije, i dalje ćemo vam pomagati, što nije sporno."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Želim da vam postavim nekoliko konkretnih pitanja. Prvo, da li možete da nam poslednji pasus nešto detaljnije objasniti? Značaj tog pasusa.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Kontekst u kojem je on izneo ove napomene je kontekst garantovanja, odnosno iznošenja nekoliko garancija o osećaju solidarnosti i zajedništva i postojanju zajedničkih ciljeva koji su u ostupku ostvarivanja. Ja želim da se takođe pozabavim ovim poslednjim redom u prvom paragrafu gde on kaže "Ali se treba pomučiti malo više glavom, malo više pameću, a malo manje krvi proliti". U ovom izlaganju, on se vrlo snažno zalagao za prihvatanje Vens-Ovenovog plana i na drugim mestima izjavio da rat ne samo da treba uskoro da stane, već treba odmah da se zaustavi i da će dovesti do vrlo negativnih posledica ako bosanski Srbi ne prihvate Vens-Ovenov plan.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste u ovom govoru mogli naći bilo šta što bi se moglo okvalifikovati ili sugerisati njegovom podrškom Vens-Ovenovom planu, bilo što što bi govorilo da to nije istinska podrška?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da je njegova podrška Vens-Ovenovom planu bila istinska, bazirana na ovom govoru koji sam video.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Tokom njegovog obraćanja, da li je on takođe izneo procenu u vezi sa napretkom, u vezi sa nastojanjem da se ostvare ti ciljevi?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, on kaže: "Mi smo na putu da ostvarimo te ciljeve i narod Srbije je već platio značajnu cenu za to i nastaviće da daje svoj doprinos".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A koja je njegova interpretacija Vens-Ovenovog plana u odnosu na napredak u ostvarivanju tih ciljeva?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Njegove izjave kažu da Vens-Ovenov plan znači da je gotovo sa vladom Izetbegovića, da više nema značaja da se sačuva centralna vlast i da će se život u tri srpske pokrajine koje predviđa plan konsolidovati pod srpskim vođstvom, tokom vremena i to na miran način.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ako sada možemo malo da promenimo temu, da li ste među zapisnicima sa sednica Skupštine našli druge

odlomke koji govore o tome kako su lideri bosanskih Srba shvatali svoje odnose sa gospodinom Miloševićem?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ako pogledamo sledeći odlomak, gospodin Karadžić je nekoliko puta govorio o tom odnosu i u avgustu 1995. godine rekao je, meni lično, Milošević rekao i sad citiram: "Bio mi je Cimerman (Zimmerman), traži da vas uguši, traži da zatvorim granicu na Drini. Nikada ja svoj narod ugušiti neću." To je kraj tog citata. "Ja sam to zapamtio i računao sam na to i nikad nisam mogao posumnjati da će se zatvoriti granica na Drini jer on je rekao da nikada neće ugušiti svoj narod i oslonio sam se na tu njegovu reč i svi smo se oslonili i vama sam prenio." 1995. godine na nešto kasnijoj sednici, Karadžić pominje sednicu Predsedništva Jugoslavije održanu 1991. godine i on tu ne pominje mesec niti vreme kada je data ta izjava, kaže: "Mi smo 1991. onom Predsedništvu Jugoslavije, sve je to snimljeno i ostalo tamo, rekli da sada imamo šansu da napravimo državu, pa će nas ružiti, pa će nas napadati, pa će nas priznati. Nije bilo muške snage, nije bilo državničke vizije da se to tada napravi".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je jasno iz konteksta te izjave na koga on misli?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Čini mi se da je jasno iz tog konteksta da on misli na članove Predsedištva Jugoslavije. U drugom delu ovog citata jasno se misli na protivnike Srba.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas zamoliti da sada pogledate drugi citata sa 54. sednice u kojem se iznosi ponovo stav gospodina Karadžića u odnosu na Miloševića?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: U brojnim izjavama koje je dao gospodin Karadžić, on je bio trajno lojalan predsedniku Miloševiću i to se vidi u ovoj izjavi. "Ja sam stalno opoziciji, i uvek opoziciji u Srbiji stalno govorio: nemojte da slabite predsednika Miloševića. Slab predsednik Milošević, slaba Srbija. Jačajte ga, pohvalite svaki njegov korak".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste našli neki odlomak u vezi sa izjavama bosanskih Srba koji govori o tome kako su oni shvatili vođstvo ili instrukcije koje su dobijali od gospodina Miloševića?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Na 34. sednici, gospodin Karadžić kvalifikuje taj odnos u odgovoru na pitanje jednog delegata i on kaže: "Ja moram da vam kažem da su oni veoma oprezni sa nama. Ne mogu da vam kažem da ne vrše pritisak, ali ne vrše ultimativne pritiske. Razgovaraju, pokazuju veliko strpljenje s nama. Radije bi da nas ubede nego da vrše pritisak, a Milošević je, mogu da vaam kažem, lukav kao zmija i on je pomogao dosta da se ovo uradi. Naročito je pomagao kod ustavnih principa".

SUDIJA ROBINSON: Šta je bilo konkretno pitanje tog drugog delegata na koje se dalo ovakvo objašnjenje?

SVEDOK DONIA: Pitanje je bilo kritično, ne mogu tačno da ga se setim ali znam da je u pitanju rečeno da Milošević ima previše uticaja i da smo pogrešili što sledimo njegovu politiku i da li je to slučaj. A onda, odgovor gospodina Karadžića je da se odbaci takav utisak.

(…)

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li sada da vas zamolim da pogledate odlomak sa 55. sednice gde je gospodin Đurić govorio o nečemu što je gospodin Krajišnik rekao u vezi sa uputstvima primljenim od gospodina Miloševića?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, gospodin Đurić je rekao: "Predsednik Krajišnik je rekao da je Milošević sprečio ofanzivu pa nismo mogli uzeti Bihać."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam reći u kom kontekstu je to bilo, gde je Bihać u Bosni i na šta se to odnosi?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa to se odnosi na događaje s kraja 1994. godine kada su bosanski Srbi uložili napor, odnosno pokrenuli ofanzivu da zauzmu Bihać. Bihać se, naravno, nalazi na krajnjem severoistoku, severoistočnom uglu Bosne i tokom rata je bila jedna od 6 zaštićenih zona i držale su je takođe različite snage bosanske Vlade, dakle bosanske snage.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je gospodin Karadžić na jednoj od sednica Skupštine govorio o svom ličnom susretu sa gospodinom Miloševićem?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Jeste, u oktobru 1991. godine on je opisao taj prvi susret do kojeg je došlo krajem septembra 1990. godine na sledeći način: "Mi nismo inferiorni u odnosu na predsednika Miloševića, nikada nismo bili. Prvi put sam bio kod njega tek kada sam shvatio da imamo veliku snagu. To je bilo krajem septembra 1990. godine. Ja sam pozvao i Koljevića i Kozića, vodio sam ih sa sobom jer nisam hteo da idem sam i odmah sam izborio ravnopravan položaj".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Veće je već šulo da je Skupština bosanskih Srba na kraju odbila Vens-Ovenov plan. Mogu li vas zamoliti da ukažete na primer odnosa, odnosno rasprave između vođstva bosanskih Srba i gospodina Miloševića u vezi sa odbacivanjem Vens-Ovenovog plana?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: 1994. godine, gospodin Krajišnik kaže: "Mislim da sve što je Slobo govorio može da se prihvati osim jednog, da smo mi nešto propustili... Mi njih vodimo na naš cilj.... Bez Srbije ne bi bilo ništa, nemamo mi te resurse i ne bi mogli da ratujemo. Ali da ima nesporazuma, ima. Prvi, glavni i veliki nesporazum bio je Vens-Ovenov plan i to je bilo ozbiljno i to nije bila nikakva igra ali bolje što narod misli da je bila igra".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: U ovom citatu se pominje "stvar koju nismo propustili", na šta se misli pod tim?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa mislim da se pre svega misli na cilj bosanskih Srba, a to je ujedinjena srpska država.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je gospodin Karadžić opisao odnos sa gospodinom Miloševićem u vezi sa njegovim učešćem u međunarodnim pregovorima?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Govorio je o Ženevskim pregovorima 1992. i 1993. godine i to je govorio na 53. skupštini i rekao: "Nemamo mi želju da ostanemo posebna država, najviše bi voleli da se danas ujedinimo i neka sutra Milošević razgovara". A zatim, kada govori o pregovorima koji slede kaže: "Međutim, ako formiramo zajedničku, ne

jedinstvenu nego zajedničku delegaciju gde će Milošević biti formalni ili neformalni šef, a i Ženevi svaki put je bio šef. To je jasno da je on bio šef."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sada pređimo na jednu drugu temu. Da li je ikada vođena rasprava o fenomenu koji su delegati primetili, o postajanju paralelne vlasti u Srbiji?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Gospodin Mijatović to pominje i kaže: "Mi imamo potpredsednika Vlade zaduženog za privredu koji sedi u Beogradu. Neko je rekao da imamo i predsednika Privredne komore, bivšeg ministra koji takođe sedi u Beogradu. Imamo puno ljudi koji sede u Beogradu''.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je ikada rečeno kakva ovlašćenja imaju ti ljudi koji sede u Beogradu u odnosu na tu drugu vladu u senci, odnosno u toj drugoj vladi u senci?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, premijer Lukić govoreći 1993. godine kaže: "Nama treba jedan broj ljudi da sedi i radi u Beogradu ali nama ne trebaju čitave firme vlasti i sa takvim ovlašćenjima koje čak šta više ni Vlada ove Republike nema''.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Dakle, da li se premijer Republike Srpske u ovom pasusu žali da neko od njegovog osoblja u Beogradu ima veća ovlašćenja od onih koje on sam ima?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sada ću vas zamoliti da pogledate sledeći odlomak na slajdu i recite nam kratko da li je bilo opštih izjava o priznavanju zavisnosti Republike Srpske od Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, gospodin Perić u februaru 1995. godine rekao je sledeće: "Gospodo, kod mene kao čoveka postoji bojazan, kako živjeti bez Srbije?". A to je bilo u vreme koje je sledilo nakon 4. avgusta 1994. godine, kada je uveden embargo i članovi Skupštine su se žalili na odsustvo podrške iz Srbije.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sada ću vas zamoliti da se pozabavite jednom temom o kojoj je Veće čulo mnogo dokaza i svedočenja, a to je distribucija oružja. Da li je bilo okolnosti u kojima se raspravljalo o distribuciji oružja među srpskim stanovništvom u Bosni?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, bili je nekoliko takvih rasprava, među njima u aprilu 1995. godine gospodin Karadžić je rekao "Izvršena je disperzija oružja zahvaljujući JNA'', a na dnu ove stranice general Tolimir, na nešto kasnijoj sednici, u avgustu 1995. godine, rekao je: "Mogu da kažem samo da su aktivni oficiri obijezbedili materijalno tehnička sredstva kojima je 35% stanovnika uspelo da 4 godine drže preko 70% teritorije na kojoj je živelo preko 65% stanovnika naših neprijatelja."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je u jednom trenutku gospodin Karadžić izneo komentar o okolnostima pod kojima je general Mladić dobio nova zaduženja u odnosu na Kninski korpus kada je još uvek bio pripadnik JNA, pre odvajanja JNA i povlačenja JNA iz Bosne i Hercegivine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, gospodin Karadžić je u jednoj od svojih izjava rekao: "Gospodo, došli su gospoda oficiri koje smo tražili, ja

sam tražio Mladića. Pratio sam ga, sedeo sam kod generala zajedno sa gospodinom Krajišnikom, kod generala Kukanjca u kabinetu, i slušali smo kako naređuje i kako komanduje oko Kupresa i oko Knina''. General Kukanjac je u to vreme bio komandant vojne oblasti koja je uključivala i Bosnu i Hrvatsku.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li da skrenem vašu pažnju na 22. sednicu Skupštine i da vas zamolim da iznesete komentar o pasusu koji ste odvojili, a reč je o citatu doktora Dragomira Kerovića, poslanika?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, gospodin Kerović je govorio retrospektivno u novembru 1992. i rekao. "Ovi problemi nisu nastali od juče", on govori o teškoćama finansiranja Vojske Republike Srpske, to je bila redovna tema o kojoj je raspravljala Skupština, nedostatak sredstava da se isplate plate, nedostatak podrške Vojsci Republike Srpske, takođe problemi reorganizacije, dakle on kaže: "Ovi problemi datiraju od oktobra, od septembra meseca 1991. godine kada su prvi vojnici počeli da izlaze na teritorije koje sada uglavnom drže Srbi."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je ova izjava priznanje da je Vojska Jugoslavije već u septembru 1991. godine rasporedila snage na teritorije koje su bile pod kontrolom Srba u Bosni?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sad pređimo na pitanje plaćanja pripadnika oficira VRS od strane Vojske Jugoslavije. Da li su se spominjale okolnosti pod kojima je to plaćano?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Često puta to je došlo u kontekstu debate o problemima sa kojima se susreće Vojska Republike Srpske i problemima koje je takva vrsta plaćanja prouzrokovala. Jedan delegat koji nije identificiran u transkriptu kaže: "Ove koje plaća Milošević, treba da se vidi da li će se oni boriti na našoj strani ili neće. Dobar deo oficira primi platu tamo." Zatim gospodin Mijatović u maju 1993. na sledećoj sednici kaže: "Mi smo iz Savezne Republike Jugoslavije prihvatili maltene sve oficire." Na 50. sednici general Milanović kaže: "Te plate mi nismo primali kao milostinju niti primamo za ovo što ovde neko prebacuje da bi služili njima. Primamo ih na osnovu sporazuma koje je tadašnje Predsedništvo Republike Srpske sklopilo sa tadašnjim Predsedništvom Jugoslavije''.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: General Milanović spominje konkretni sporazum između predsedništava Republike Srpske i Jugoslavije. Da li u zapisnicima Skupštine postoji neka naznaka o datumu tog sporazuma ili nešto više detalja o takvom sporazumu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Datum sporazuma se ne spominje. Jasno je iz zapisnika da je to bilo dosta rano jer, ako na sledećoj stani pogledate izjavu generala Mladića u kojoj se iznosi kompletno računovodstvo i trošak vojske od početka rata do kraja 1994. godine, primetićete to.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovo je jedan duži pasus, a Veće ima taj pasus i u našem vojnom izveštaju. Ali molim vas da nam ukratko iznesete brojke koje citira Mladić, a koje pokazuju koliku je on podršku dobio od Vojske Jugoslavije.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, on ovde govori o municiji i deli u tri kategorije, i u svakoj od te tri kategorije, on kaže koliko je nasledio zaliha koje su se nalazile u Bosni i Hercegovini kad je rat počeo, zaliha koje su se nalazile pod kontrolom JNA.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pre nego nam date te brojke, recite nam prvo o kojem vremenskom periodu govori general Mladić kad govori o tim brojkama?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Od početka rata do kraja 1994. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Kažite nam sada te brojke.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: U prvoj kategoriji je pešadijska municija, ukupno 9.185 tona, 1,49% te municije obezbeđeno je iz naše proizvodnje, 42,2% iz materjalnih rezervi koje smo nasledili i 47,2% dala je Vojska Jugoslavije.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Izgleda da je gotovo 90% pešadijske municije došlo bilo od JNA, bilo od Vojske Jugoslavije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Izvolite nastaviti.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Zatim imamo istu stvar za artiljerijsku municiju. 26,2% došlo je iz proizvodnje, 39% iz materijalnih rezervi, znači prethodne zalihe i 34,4% pomoći došlo je od Vojske Jugoslavije. Isto tako, kad je reč o protivavionskoj municiji kaže, "Obezbeđeno je 0% iz proizvodnje, znači nismo proizveli ni jednu čauru, ni jedan metak, 42,7% iz materjalnih rezervi, 52,4% iz pomoći Vojske Jugoslavije".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Rekli ste da se redovno raspravljlo o načinu finansiranja Vojske Republike Srpske. Da li se ikada raspravljalo o tome kako treba iskoristiti ratni plen, odnosno ono što je pribavljeno pljačkom u bici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Objasnite molim.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Gospodin Krajišnik je na 33. sednici izjavio: "Putem kompenzacionih ugovora sa preduzećima iz Savezne Republike Jugoslavije i prodajom roba iz ratnog plena i robnih rezervi čine se napori za obezbeđenje sredstava i kupovinu vojne opreme u SRJ i u inostranstvu".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Znači, ovde gospodin Krajišnik identificira tri izvora finansiranja. Prvi, Savezna Republika Jugoslavija, drugi, prodaja ratnog plena, i treći materijalne rezerve.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: U prvoj kategoriji su u stvari preduzeća u Saveznoj Republici Jugoslaviji.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste ikada na Skupštini raspravljalo o tome da Vojska Republike Srpske zapravo sprovodi operacije na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Nekoliko delegata se redovno žalilo na broj dezertera koji su živeli u Republici Srbiji i koji su tamo neometano živeli. Na 39. sednici u martu 1994. godine gospodin Kovačević spominje jednu operaciju i kaže, citiram: "Ministarstvo odbrane je poslalo

svoje ljude u okruge u Srbiji i Crnoj Gori, uputili su poziv za oko 12.000 vojnih obveznika koji se nalaze na tom prostoru, odnosno tačno ih tamo ima oko 19.000".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Objasnite Veću šta se dogodili, kakav je bio odgovor Republike Srbije na prisutnost ljudi iz Republike Srpske i na sprovođenje takve operacije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Gospodin Kovačević na kraju kaže: "Međutim, njihovo vraćanje je dovelo, izazvalo jako negativan odjek u SRJ. Političke stranke su to koristile protiv vladajuće stranke u Jugoslaviji i Vrhovne komande, ali je Vrhovni Savet odbrane zabranio taj postupak i nama je sad potpuno onemogućeno vraćanje naših obveznika na tim prostorima". I onda on kaže: "Treba posebno da se dogovore predsednik Republike doktor Karadžić i predsednik Milošević".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li dakle gospodin Kovačević rekao da se svako vraćanje tih regruta nakon ovog datuma u martu 1994. godine mora regulisati sporazumom između Karadžića i Miloševića?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Idemo na 53. sednicu. Da li je gospodin Karadžić na toj sednici dao neku vrstu sažete definicije odnosa između Vojske RS i Vojske Jugoslavije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Jeste, on je rekao: "Gospodo, treba znati da smo mi preuzeli jednu strukturu koja je zavisna od Jugoslavije i koja je vezana za Jugoslaviju i platama i penzijama i nabavkom oružja i tako dalje. Iako smo dobar deo toga platili, dobar deo smo i dobili".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Idemo sada na pitanje paravojnih formacija. Recite nam šta ste u zapisnicima Skupštine pronašli o diskusijama o paravojnim formacijama?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Na sednicama Skupštine više puta se govorilo o dobrovoljcima i paravojnim formacijama. Ovaj odlomak iz 54. sednice navodi: "Ti dobrovoljci koje predvodi Željko Ražnatović, kao patrioti, čuo sam da su napravili dosta toga uspešnog". Međutim, u izlaganju generala Milovanovića oseća se i to da on ne prihvata takvu pomoć, pa me to isto i čudi.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je reč dobrovoljci upotrebljena kada se spominjao Željko Ražnatović i Arkanovi Tigrovi?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ovde da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se ikada konkretno razgovaralo o Arkanovim aktivnostima u Bosni tokom 1995. godine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, na 54. sednici, u oktobru 1995. gospodin Vojo Kuprešanin, generalni direktor Televizije Republike Srpske, tu sad valja reći da je gospodin Kuprešanin često iznosio predloge koje drugi delegati nisu delili, neposredno pre ovoga on je izneo predlog da se izvrši kompletna zamena stanovništva svih Srba u Republiku Srpsku i svih Muslimana koji žive na Kosovu i u Sandžaku. Prema tome, za njega su smatrali da ponekad ima malo šašave ideje. Međutim, ovaj predlog dobio je odgovor gospodina Đurića za koji ja mislim da je interesantan. Evo, gospodin Kuprešanin je rekao: "Ja predlažem da gospodin Arkan dođe na ove prostore i

da bude komandant grada Banja Luke. Molim vas, nemojte mi zameriti. Ono što je on uradio u istočnoj Slavoniji, to su praktični rezultati. Ono što je on uradio za kratko vreme u Novom, on je spasio Novi, Prijedor, i tako dalje, i rezultati su izuzetni", kraj citata. Na to je gospodin Đurić odgovorio, citat: "Arkan je u službi politike Beograda, koliko ja znam, inače ne bi egzistirao", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovo Veće je već čulo dosta iskaza o razaranju džamija i drugih kulturnih i verskih objekata. Iznesite nam, molim vas, vaše komentare na mesta u zapisnicima skupština u kojima se govori o takvom razaranju imovine.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Godine 1993. govoreći o događajima u Bosanskoj Krupi i o mogućnosti da se to područje vrati pod kontrolu bosanskih Muslimana, gospodin Miroslav Vještica je rekao, citat: "A mi ćemo ih morati sve tamo nadoknaditi, sve što smo im srušili i popalili, i 17 džamija sa temeljem sravnili", kraj citata. Zatim, 9. maja 1993. gospodin Radoslav Brđanin je takođe nešto rekao o tome, ta izjava dolazi samo dva dana nakon uništenja Ferhadije u Banja Luci, i on ovde pred skupštinom govori o tome kako se o tom događaju mnogo govori u Banja Luci, i on kaže: "Molim vas, glavna je tema u Banja Luci 24 sata o džamiji, ja ne kažem da ih treba hvaliti što su srušene, ali nemojte toliko plakati, barem na našim sredstvima informisanja. Ja ću svima koji kukaju uvećati razglednicu u boji i neka je nose sa sobom", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Idemo sada na jednu drugu temu, na temu Srebrenice. Molim vas da nam kažete da li se na skupštini govorilo o tome da je rukovodstvo bosanskih Srba bilo svesno toga da, ukoliko oni zauzmu srebreničku enklavu, da će tamo doći do velike tragedije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: 1993. gospodin Karadžić kaže, citiram: "Kako se uzme to sa Srebrenicom, ja mislim da je to naš poen, jer da smo ušli u Srebrenicu, ušli bi ljudi čije su porodice pobijene, 1200 Srba je pobijeno, bilo bi krvi do koljena, a mi bi mogli izgubiti državu zato. Zato ja smatram da je Morion (Morillon) nas spasio, a ne Muslimane, kada je ušao u Srebrenicu."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovo je dakle bilo dve godine pre tragičnih događaja u Srebrenici. Možete li nam dati kontekst, šta gospodin Karadžić misli kada kaže ''mogli bi zato da izgubimo državu''?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: On ovde govori o tome da bi međunarodna zajednica mogla odgovoriti na takav način da bi Republika Srpska ostala nepriznata ili da bi se nekom vrstom međunarodne odluke ona mogla geografski čak i smanjiti.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se razgovaralo o tome kakav je značaj trenutka odabranog za napad na Srebrenicu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, gledajući unatrag na događaj u Srebrenici, na 52. sednici 6. avgusta 1995. godine prvo je Karadžić, a zatim i general Gvero govorio o tajmingu zauzeća Srebrenice i o tome kako je to bilo prilagođeno međunarodnim uslovima. Karadžić je rekao, citat: "Da smo Srebrenicu uzeli i ušli u nju kada je tamo bio Morion, nas bi bombardovali, ali znate kako? Tepih bombama." Zatim govori o godini 1995. i kaže: "Došao je

trenutak, ja sam dao direktivu broj 7 i to signirao da se uzme i Teočak, i Srebrenica, i Žepa i Goražde." Zatim, general Gvero govoreći o odabiru trenutka za operaciju u Srebrenici, kaže: "Problemom Srebrenica takođe smo stvorili adekvatne rezerve i učinili smo to u periodu u kojem smo procenili da međunarodna zajednica neće reagovati neposredno posle događaja koji su se desili u zapadnoj Slavoniji i išli smo isključivo zato", kraj citata. On ovde govori da su hrvatske snage nedugo pre toga zauzele zapadnu Slavoniju.

SUDIJA MEJ: Samo malo, koji je datum ovog prethodnog citata. Vratimo se natrag na Srebrenicu. Karadžić kaže: "Došao je trenutak i ja sam direktivu broj 7 signirao da se uzme Srebrenica, sve to potpisano i išli smo snažno u to." Gospodine Grum, što je to direktiva broj 7?

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ja mislim da nam svedok to najbolje može objasniti. Objasnite nam, molim vas, tu direktivu. Recite nam što znate o tome.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja moram reći da mi nije poznat sadržaj te direktive kao takav. Ja znam za jedan drugi citat u kojem gospodin Karadžić kaže da je on potpisao ukupno sedam direktiva, a ovde on identificira ovu sedmu direktivu kao najvažniju. Međutim, ja ne znam sadržaj te direktive.

SUDIJA MEJ: Pa ovde kaže da je u toj direktivi naloženo da se zauzme više mesta uključujući Srebrenicu. "Sve je to potpisano, išli smo snažno u to". Pretpostavljam, dakle, da taj dokument nemate?

TUŽILAC GRUM: To ne znam tačno. Ne mogu vam sada odgovoriti. Jedan drugi zastupnik radi na tom delu dokaza. Ja mislim da ćemo imati dosta dokaza o toj direktivi, kao i o drugim direktivama, i ja vam mogu pribaviti više informacija o tome, ukoliko to želite pre nego što budemo izvodili te dokaze.

SUDIJA MEJ: U redu.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sad molim vas da nastavite, šta je gospodin Karadžić rekao, ko je dao naređenje za sam napad na Srebrenicu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, evo opet gledajući na događaje unatrag, nekoliko meseci nakon događaja u Srebrenici, Karadžić kaže, citat: "Lično sam nadgledao plan bez znanja glavnog štaba, ne krijući se, nego slučajno naišao sam na generala Krstića i savetovao mu da pravo ide u grad i da proglasi pad Srebrenice, a posle ćemo se juriti sa Turcima po šumama. Odobrio sam i bliži zadatak i radikalni zadatak i ne kajem se zbog toga'', kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da razjasnimo jednu stvar. On sve ovo govori kada je već postalo poznato da su hiljade i hiljade muslimanskih muškaraca i dečaka masakrirani u Srebrenici.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. On je ovo rekao otprilike dva meseca nakon što je došlo do tih događaja i on je sigurno dobro znao šta se dogodilo, putem globalnih medija.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je gospodin Karadžić i u drugim svojim izjavama dao do znanja da zna za zločin počinjen nad bosansko-muslimanskim stanovništvom u Srebrenici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Na sednici 6. avgusta, otprilike tri sedmice nakon tih događaja, on kaže: "Potpukovnik Milutinović daje stranim agencijama katastrofalne snimke koje mogu Mladića da koštaju, ukoliko se pokažu Hagu. Puštaju oni", a tu misli na Milutinovića, "puštaju oni koga hoće da se snime leševi žena po ulicama Srebrenice, pa se to pusti na stranim medijima", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li spominjanje Haga znači spominjanje ovog Suda?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, mislim da je to tako, sigurno.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sada nam, molim vas, kažite nešto o tome što je gospodin Dodik rekao na 54. sednici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Gospodin Dodik je u to vreme bio veoma kritičan prema rukovodstvu SDS-a i pred skupštinom je rekao, citat: "A najveća greška rata je Srebrenica i Žepa i za to treba neko da snosi odgovornost. Ko je odgovoran za to? Mi smo pred međunarodnom zajednicom legalizovali da se mogu uzeti zaštićene zone, a onda smo nakon pet dana galamili kako se ne može na zaštićenu zonu Republike Srpske Krajine udariti", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sada da bi Veće razumelo kontekst sledećeg odlomka, recite nam kada su događaji koji su se desili u Srebrenici izašli u javnost i izazvali veliku pažnju medija?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa generalno govoreći, novinari su počeli da izveštavaju o tome odmah kad se to dešavalo i unutar nekoliko sati međunarodni mediji su usredsredili pažnju na to. Prema tome, može se reći da je međunarodna zajednica saznala dan ili dva nakon samih događaja.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Skrećem sada vašu pažnju na 53. sednicu, otprilike mesec dana nakon događaja u Srebrenici i skrećem vašu pažnju na ono što je gospodin Momčilo Krajišnik rekao u vezi sa gospodinom Miloševićem. Međutim, pre nego što pročitate taj citat, objasnite molim vas Veću što se još dogodilo u vreme održavanja ove sednice Skupštine.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja mislim da je to bio dan incidenta na pijaci Markale u Sarajevu. Da vam dam kontekst, bombardovanje NATO-a počelo je dva dana kasnije, 30. avgusta 1995. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I objasnite nam, molim vas, šta je to gospodin Krajišnik rekao.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: On je rekao, citat: "Mi smo bili na sastanku sa predsednikom Miloševićem, to je tajna i neka ostane ovde. To je bila naša inicijativa." Ovde moram jasno reći da on ovde ne govori o inicijativi za održavanje sastanka, on ovde govori o inicijativi da "ujedinimo sve resurse naše, da odbranimo Republiku, da vidimo šta je RSK. Ne možemo ovako nastupati, srpski blok mora da ima zajedničku politiku, mi moramo uvijek pokušavati da se Srbi ujedine, jer znamo da oni grade na tome svoju strategiju".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je ova izjava gospodina Krajišnika na 53. sedinici data na javnoj ili zatvorenoj sednici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Na zatvorenoj sednici.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I on, znači, ovde kaže da je imao tajni sastanak sa gospodinom Miloševićem i da o tome ne treba nikom ništa da se kaže?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sada idemo na temu genocida i na pitanje da li su delegati u skupštini znali kakve su implikacije etničkog čišćenja i kakav je odnos etničkog čišćenja i genocida.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Reč genocid se veoma često spominje na sednicama skupštine, gotovo uvek. I gotovo uvek se to govori u kontekstu verovanja Srba da su oni bili cilj genocida u Drugom svetskom ratu i da su veoma lako mogli postati ili da su bili žrtve genocida i tokom ovog rata 1992.-1995. godine. Gospodin Dragan Kalinić koji je 1992. bio ministar zdravlja Republike Srpske govori o Sarajevu, u stvari ne, govori generalno, i kaže: "Poznajući ko nam je neprijatelj i u kojoj meri je on perfidan, u kojoj meri mu se ne može verovati sve dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomi, što podrazumeva naravno i eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Idemo sada na 16. sednicu, 12. maj 1992. godine, da li je tamo general Mladić uputio jedno mračno upozorenje pripadnicima skupštine koji su se okupili na sednici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, na tom istom sastanku na kojem je govorio gospodin Kalinić, general Mladić je rekao, citat: "Ljudi i narodi nisu piljci, niti ključevi u džepu pa ćemo ih premjestiti tamo-amo. Prema tome, mi ne možemo očistiti niti možemo imati rešeto pa da prosejemo i samo da ostanu Srbi, ili da propadu Srbi, a ostali da odu, to neće, ja ne znam kako će gospodin Krajišnik, gospodin Karadžić to objasniti svijetu. To je, ljudi, genocid", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sada skrećem vašu pažnju na Sarajevo. Moje prvo pitanje glasi: da li se u zapisnicima Skupštine nalaze neke indikacije o tome kada je smišljen plan za podelu Sarajeva?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, ima indikacija te vrste. U martu 1994. godine Karadžić kaže, citat: "Profesor Milojević pre rata planirajući šta će sve biti od one BiH, isplanirali smo, ispalo je skoro slično onome što će biti u Sarajevu, razmišljali smo tada da osvojimo planinu Zvijezdu i da to bude granica, i da kanjon reke Krivaje posluži za povezivanje Sarajeva i Banja Luke i da se zato jednim dobrim putem može stići iz Sarajeva u Banja Luku. To je država, to je dobro integrisana nacija, to je bio naš plan daleko pre rata", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se takođe razgovaralo o tome šta se dešava u pozadini događaja u Sarajevu, a što je različito ili izgleda različito od događaja u drugim delovima Bosne?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, taj koncept je ponešto evoluirao tokom vremena i to u dva aspekta. Prvo, Sarajevo je trebalo biti centar srpskih zemalja putem kojeg bi razne srpske teritorije bile povezane. A drugi koncept je bio da je opsada Sarajeva trebala izolovati grad kako Vlada Bosne i Hercegovine ne bi mogla funkcionisati. Karadžić u julu 1992. godine kaže, citat: "Zahvaljujući sarajevskom ratištu, Vlada i Skupština i svi drugi

državni organi Alije Izetbegovića ne funkcionišu", kraj citata. A zatim u oktobru 1993. godine on govori sledeće o Sarajevu, citat: "Jer nama Sarajevo integriše istočnu Hercegovinu, staru Hercegovinu i Romaniju. Romanija ima svoju čaršiju u Sarajevu. Srpsko Sarajevo je od neprocenjive važnosti", kraj citata. I zatim na 53. sednici on spominje oba ovakva koncepta i kaže, citat: "Sarajevo nipošto napustiti ne možemo jer bi tada tek Muslimani imali dobru državu, a nas bi osušili i sve bi nam ove tri pokrajine: istočnu Hercegovinu, staru Hercegovinu i Romaniju – tu ne bi ništa ostalo ako mi ne budemo imali svoje Sarajevo", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se razgovaralo o ulozi koju će čišćenje imati u kampanji protiv Sarajeva?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Sada na ekranu vidimo jednu grešku, ovo nije rekao Karadžić, ovo je bio gospodin Prstojević u julu 1992. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas da nam spelujete ovo prezime koje ste spomenuli.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. P-r-s-t-o-j-e-v-i-ć.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Izvolite nastaviti.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Citat: "Čak šta više, u prvim danima nismo znali da li je gospodin Karadžić živ. Kada smo saznali da je živ i kada je sišao među nas na Ilidžu i dao nam određena ohrabrenja: Srbi su u Sarajevu na tim prostorima zadržali određenu teritoriju pod kontrolom, a po nekim delovima i proširili svoje teritorije i potjerali Muslimane sa teritorije gde su oni praktično u većini", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Idemo sada na 56. sednicu skupštine i citat gospodina Krajišnika sa te sednice.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ovo je citat iz decembra 1995. godine, znači nakon što je potpisan Dejtonski sporazum. Skupština, dakle, raspravlja o tome da li i dalje treba ići za prvim strateškim ciljem, da li prvi strateški cilj treba primeniti i na one Srbe koji žive u onim područjima koja nisu pod srpskom kontrolom. Citat: "Zadatak ove Republike i prvi strateški cilj je da se mi odvojimo od Muslimana i Hrvata i nema niko pravo da zastupa strategiju srpskog Sarajeva za ostanak u zajedničkoj državi. Niko ne može sada novo rešenje praviti da ostanemo skupa", kraj citata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je data procena kada je Sarajevo u potpunosti uspešno opkoljeno?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: 16. sednica od 12. maja 1992. godine sadrži tu procenu koju je dalo nekoliko govornika. Karadžić kaže, citat: "Držimo sve svoje krajeve, sve opštine, sva naselja od Sarajeva i držimo naše neprijatelje. Sad moram i mogu da kažem da držimo naše neprijatelje u potpunom okruženju, tako da ne može da im dođe vojna pomoć ni u ljudstvu ni u naoružanju."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu takođe obavijetiti Veće da sam dobio informaciju da imamo direktivu broj 7 i da je ovde i da je možemo označiti za identifikciju. Mogu li sada skrenuti vašu pažnju na temu opsade Sarajeva i na koji je to način uticalo na život civila u gradu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, na sednici od 12. maja 1992. godine u Banja Luci nekoliko puta je pomenut položaj civila u Sarajevu. Na stranici 43 prvo Dragan Kalinić koji je bio ministar zdravlja Republike Srpske u to vreme kaže: "Oni koji budu planirali operaciju Sarajevo, oslobađanje Sarajeva i uništenje žive neprijateljske sile u Sarajevu, moraju da planiraju šta će sa zdravstvenim objektima. I odmah da vam kažem, ako će vojna bolnica pasti u ruke neprijatelja, onda sam ja za to da se Koševska bolnica uništi i da neprijatelj nema gdje da se liječi." Na sličan način, citat generala Mladića sa iste sednice, označeni dio, citat: "Mi nećemo kazati da ćemo srušiti dalekovod ili vodu isključiti – ne, jer to Ameriku diže na noge, ali gospodo, mi vas molimo, u redu, jednog dana nema vode u celom Sarajevu, prema tome, mi moramo mudro saopštiti svijetu: gađali su oni, pogodili dalekovod i nestalo struje, gađali vodovod, nestalo vode tu i tu, vršimo napore i popravljamo. To je ta diplomatija."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li skrenuti vašu pažnju na 40. sednicu skupštine od 10. i 11. maja 1994. godine? Da li je gospodin Karadžić izneo neku karakterizaciju opsade Sarajeva?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, to je jedna od dve izjave koje je iznio pred skupštinom gde je povukao paralelu između opsade Sarajeva i berlinske blokade. Citat: "Moramo očuvati taj karakter tog koridora berlinskog tipa da bi ga natjerali da se Sarajevo definitivno podeli i teritorije kompaktiraju, pa ćemo za kvadratni metar brda između Vogošće i Visa uzeti kvadratni kilometar na Drini."

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li skrenuti vašu pažnju na kompaktne teritorije, da li je to izraz koji je korišten na sednicma Skupštine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, on je principijelno korišten za posavski koridor i taj koncept kompaktne teritorije se takođe pominje kao nešto što je naznačeno u sporazumu iz Graca od 6. maja 1992. godine između bosanskih Srba i bosanskih Hrvata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je ikada gospodin Karadžić objasnio logiku onoga što je urađeno u Sarajevu i reakciju gospodina Miloševića ili njegovo mišljenje o onome što je urađeno u Sarajevu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Na 36. sednici decembra 1993. godine on kaže: **"Politika SDS-a je da se Sarajevo zadrži. Ova skupština je tu politiku ugradila u strateške ciljeve". Ja mislim da je tu reč o onih pet ciljeva, to je čini mi se pet strateških ciljeva. A sada prelazim na deo koji se odnosi na gospodina Miloševića, citat: "Ja sam sa Miloševićem već o tome razgovarao, srpsko Sarajevo će biti poduprto od svakog od 12 miliona Srba."**

(…)

UNAKRSNO ISPITIVANJE: OPTUŽENI MILOŠEVIĆ

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Složićete se da pored istorijskog, vaša analiza ima za svoj predmet i sasvim jasno snažno izražen politički element, jesam li u pravu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Međutim, vi niste politikolog, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, nisam politikolog, nisam završio političke nauke.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Niste ni sociolog?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ne.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Međutim koliko vidim, odsustvo stručnosti iz oblasti političkih nauka i sociologije vas ne ometa da u svojoj analizi se bavite konstatacijama u kreiranju ovih uslova za teme sa pojedinih sednica koje imaju izrazito politički karakter.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da to vredi za svakog istoričara da se upoznaje sa određenim disciplinskim pristupom. Na primer, profesor Milorad Ekmečić, koji je bio moj mentor u Sarajevu kada sam pripremao svoju disertaciju, je uradio odličnu analizu društvenog porekla političkih pokreta u XIX veku među Srbima u Bosni i mislim da je to izvanredna ekspertiza i ja opet njega ne bi karakterizirao kao politikologa već istoričara. Prema tome, mislim da odsustvo diplome u određenoj grani nauke nije relavantno za kvalifikaciju, moje kvalifikacije da analiziram te sednice.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Mej, ako su svi zapisnici Skupštine Republike Srpske, dokazi protiv mene, onda ste verovatno vi u pravu. I to od 1992. do 1995. godine. Gospodine Donia, obzirom da u uvodnom delu svoje ekspertize, ja sam ovo dobio, to je "Skupštine Republike Srpske 1992. – 1995. godina, bitni momenti i odlomci". To je ono što je selekcionirano sa vaše strane svih tih godina i kažete da je "skupština", kako vi njih nazivate, "bosanskih Srba", to je Narodna skupština Republike Srpske, "bila vrhovno telo koja je donosila odluke na čestim ali neredovnim sednicama", pa vas zato pitam da li ste pre analize sednica koje su predmet vaše analize pročitali Ustav Republike Srpske, kao najviši pravni akt te Republike?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ako mogu da se vratim na premisu vašeg pitanja. Prvo, ja sam odabrao izraz ''skupština bosanskih Srba''da bih opisao telo koje je u stvari menjalo svoje ime nekoliko puta tokom 1992. godine, u stvari počelo još 1991. kao Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine a kasnije menjala ime, u stvari, tokom ustavnih promena koje ste upravo pomenuli, Ustava kojeg ste upravo pomenuli. Ja sam pročitao Ustav Republike Srpske. Naravno, dužnost skupštine je bila da razmatra i odobri izmene tog Ustava, i bilo je mnogo rasprava o tim izmena tokom tih sednica.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, da li je pošto, dakle, pročitali ste Ustav Republike Srpske, da li je neosporno da je Skupština Republike Srpske kao zakonodavno telo, najviši zakonodavni organ, funkcionisala u skladu sa njenim Ustavom koji je kao takav i predviđen?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja nisam kvalifikovan da dajem jednu takvu pravnu procenu da li su odluke bile u skladu sa Ustavom. U opštem smislu Ustav je utvrdio i definisao nadležnosti Skupštine.

(…)

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pitanje je da li je nesporno da je, dakle, ta Skupština, kao uostalom, kao i Republika Srpska, nastala, poslovala i donosila odluke u uslovima rata i ekonomskim sankcijama međunarodne zajednice, dakle u određenim, rekao bih, specifičnim okolnostima?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa tu su, čini mi se, najmanje dva pitanja. Prvo pitanje tiče se Skupštine Republike Srpske, a drugo pitanje se tiče same Republike Srpske. Ta dva entiteta osnovana su u različito vreme i pod različitim okolnostima. Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine, to je bilo njeno prvo ime, osnovana je 24. oktobra 1991. godine. Osnovali su je poslanici srpske nacionalnosti, uglavnom iz SDS-a koji su se otcepili od Skupštine Republike Bosne i Hercegovine kako bi osnovali svoje vlastito telo, iako su oni nastavili raditi i u drugoj skupštini, to je bilo 24. oktobra. Republika Srpska je, čini mi se, proglašena prvi put 8. januara 1992. godine i proglasili su je pripadnici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, kao nezavisni entitet. U to vreme rat u Bosni još nije bio počeo, prema tome ako je deo vašeg pitanja glasio da li je skupština stvorena u okolnostima rata i međunarodnih sankcija, to onda moram reći da nije točno. To ne stoji. Kad je reč o funkcionisanju skupštine, ta je skupština funkcionisala jedno duže vreme i ako govorimo o vremenskom periodu koji sam ja analizirao, to je uglavnom bilo ratno vreme. Ponekad je ratovanje bilo intenzivnije, ponekad manje intenzivno, osim poslednje sednice koju sam analizirao, koja je održana nakon potpisivanja Dejtonskog sporazma.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da otklonimo ovaj nesporazum, gospodine Donia, ja kad govorim o tom vremenu, govorim o vremenu koje vi analizirate, znači 1992.-1995. godina i u tome, i u okolnostima tog vremena je moje pitanje, pošto vi prethodno vreme ne analizirate, nego 1992.-1995.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Sve sednice osim poslednje sednice održane su u ratnim okolnostima. Prva sednica koja je ovde analizirana, to je 16. sednica po redu, održana je 12. maja 1992. godine. Ta je sednica održana pre uvođenja međunarodnih sankcija, koje su uvedene, ako se ne varam, Rezolucijom Saveta Bezbednosti 757, 30. maja. Dakle uz tu rezervu, slažem se da su se sednice održavale pod tim okolnostima.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, da li je, pošto smo se oko toga složili, da li je nesporno da su dakle i pored, u ovom periodu o kome vi govorite, i pored ratnog stanja i teških ekonomskih i socijalnih i svih drugih okolnosti, sednice održavane često?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li je takođe nesporno da je Republika Srpska, kao i njena skupština, bila rezultat jednog opredeljenja srpskog naroda u Republici Srpskoj, pa čak i uključujući i referendum, referendumskog dakle opredeljenja srpskog naroda u Republici Srpskoj?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ne, to nije nesporno. Ja bih rekao da je to odluka koju su doneli neki bosanski Srbi koji su tvrdili za sebe da govore u ime srpskog naroda u Bosni i Hercegovini a referendum je bio veoma specifičan. Tu se radilo o jednom veoma specifičnom pitanju. Vođe

Republike Srpske vrlo često su se pozivale na referendum kao na autorizaciju i opravdanje za njihove poteze, međutim referendum je sadržavao dva pitanja, pitanje o nezavisnosti i pitanje o ostanku u Jugoslaviji. Prema tome, referendum nije bila, nije bio blanko odobrenje za sve ono što se kasnije odigravalo u skupštini bosanskih Srba.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To svakako ni ja ne tvrdim da je referendum mogao biti blanko odobrenje za sve što se odigravalo u skupštini, ali da onda preciziramo, da li smatrate da je kroz rad te skupštine u periodu koji ste vi analizirali, do izražaja dolazila volja upravo onih koji su na izborima od strane građana koji su ih na tim izborima izabrali, dakle neposredno, izražavali njihove stavove, potrebe i interese? Tu je skupštinu sačinjavalo ne znam tačno koliko, vi imate taj podatak preciznije, poslanika izabranih na višestranačkim izborima, slobodnim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Nije mi sasvim jasno što je vaše pitanje? Možete li ga molim vas preformulisati?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Evo da ga preformulišem. Dakle u periodu koji analizirate, da li u njemu u skupštini, u radu njenom, učestvuju i izražavaju volju upravo oni pojedinci, narodni poslanici, izabrani na opštim višestranačkim izborima, od strane građana izabranih, od strane svojih sunarodnika i svojih sugrađana? Dakle izražavaju njihovu volju, izražavaju, u funkciji su njihovih predstavnika.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ovo pitanje takođe ima nekoliko delova. Skupština bosanskih Srba bila je sastavljena od najvećeg dela onih osoba srpske nacionalnosti koji su izabrani u Skupštinu Bosne i Hercegovine na višestranačkim izborima održanim 8. novembra 1990. godine. Neki Srbi koji su izabrani kao zastupnici drugih stranaka, a ne SDS-a i SPO-a, nisu ušli u Skupštinu bosanskih Srba. Rukovodstvo Skupštine bosanskih Srba uvek je tvrdilo da govori u ime srpskog naroda, to je bila njihova veoma odlučna tvrdnja a to nije bilo baš sasvim tačno, imajući u vidu činjenicu da su neki Srbi izabrani u skupštinu 1990. godine ostali van Skupštine bosanskih Srba. Zatim, u drugom delu vašeg pitanja vi sugerišete da su ti ljudi predstavljali volju naroda. Ja bih rekao da to nikada nije 100% istina za niti jedno predstavničko telo. Teško je, naravno, saznati šta tačno ljudi žele, to je teško saznati čak i poslanicima u skupštinama. E sada, jesu li ono to često tvrdili? Apsolutno. Jesu li oni to i radili? To baš nije sasvim jasno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A jesu li imali, rekao bih, legitimnu osnovu da se smatraju predstavnicima, budući da su bili izabrani na izborima?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Imali su legitimnu osnovu da se smatraju predstavnicima Skupštine Republike Bosne i Hercegovine, a oni su onda to ovlašćenje protumačili da im daje i šira ovlašćenja da svoje sredine zastupaju i u Skupštini Republike Srpske.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, to je vaše objašnjenje. Ja nemam kod sebe nikakav spisak niti, kako bih rekao, kategorizaciju narodnih poslanika po strankama, ali bih vas zamolio da se podsetite, koliko se sećam, u glavnom ispitivanju ste na primer pomenuli istupanje poslanika

Milorada Dodika, pa ste pomenuli istupanje poslanika Kalinića. Koliko se ja sećam, ni Dodik, ni Kalinić nisu bili ni članovi Srpske demokratske stranke, ni članovi SPO-a. Meni se čini da je Kalinić bio član Reformističke stranke ili Stranke refomskih snaga ili tako nešto a Dodik je bio, čini mi se, Socijal-demokratska stranka ili nešto slično. U svakom slučaju nije bio član SDS-a, a ima i drugih tako, takvih poslanika.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, u pravu ste u vezi s time. Dragan Kalinić je i pred skupštinom iznosio svoje vlastite poglede kao član Reformističke stranke i činjenica da su postojali ti nezavisni poslanici, dovela je do toga da je osnovan klub nezavisnih zastupnika. Ja mislim da je to bilo negde u februaru 1995. godine i to stoji u izveštaju o toj sednici. Mislim da je nekih sedam zastupnika formiralo Klub nezavisnih zastupnika. To su bili ljudi koji su postali kritični prema rukovodstvu SDS-a u to vreme.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vrlo dobro. Vi u drugom pasusu uvodnog dela kažete kako uprkos svemu što smo sada konstatovali u vezi sa ovim poslanicima, skupština je usvajalo gotovo sve glavne mere koje je predložilo rukovodstvo. Vi ste tako napisali, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A poznato vam je pri tom, bar sam vas tako maločas razumeo, da je najveći broj poslanika u skupštini Republike Srpske bio iz redova Srpske demokratske stranke, ogromna većina poslanika, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, sve ostale su bile u velikoj manjini u odnosu na Srpsku demokratsku stranku?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, a nekoliko ih se i pridružilo SDS-u u toku ovog vremenskog perioda koji razmatramo.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ja sad u to neću da ulazim ali to iz koje su stranke izabrani poslanici, bio je izraz volje onih koji su ih birali na izborima, jer su svi oni izabrani na izborima, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Predstavnici te stranke dobili su većinu glasova od srpskih glasača u novembru 1990. godine, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. I neosporno je da je i najveći broj rukovodilaca na najvišim položajima takođe bio iz Srpske demokratske stranke.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Oni su svi bili iz SDS-a, ako pod rukovodioci mislite na predsednika i potpredsednika Republike Srpske. Ponekad bi neki ministar bio iz neke druge stranke, na primer Kalinić, on je bio reformista, a postao je ministar zdravlja, ali takvih je bilo veoma malo, skoro svi su bili u SDS-a.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Najveći broj, tako sam i rekao, najveći broj. Kalinić je lekar pa je bio ministar zdravlja a bio je iz Reformističke stranke, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A skupština je, koliko moja saznanja dosežu, odlučivala na osnovu predloga koji bi najpre bili definisani u okviru poslaničkih klubova, mada je to bilo, rekao bih, dosta skromno, jer bio

je poslanički klub Srpske demokratske stranke, koji je činio ogromnu većinu i ostale stranke su imale svoje poslaničke klubove ali su predstavljale veliku manjinu, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Prema tome, Skupština je radila, predlagala i odlučivala adekvatno glasanju, koje je predstavljalo neposredni odnos snaga političkih partija, dakle onih koji su ih birali i iz čijih redova su dolazili ti poslanici. Da li ima tu nešto nelogično u tome, što vi kažete: "Redovno je, uz samo nekoliko glasova protiv, usvajala ono što predlaže rukovodstvo", pa oni su bili u većini i izabrani legalno na izborima. Zar to nije, zar to nije praksa u svim drugim parlamentima širom sveta da onaj ko ima većinu, zavisno od toga kolika je ta većina, usvaja neku svoju politiku?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Prvi deo vašeg pitanja je: ima li tu nečeg nelogičnog? S tim u vezi ja bih samo rekao da me je često iznenadila jednoglasnost, odnosno relativna jednoglasnost u glasanju nakon što je mnogo poslanika ustalo da iznese svoju kritiku ili protivljenje nekom konkretnom delu nekog zakona ili propisa ili politike. To je na primer, posebno bio slučaj prilikom razmatranja raznih mirovnih planova koji su dolazili na razmatranje Skupštini bosanskih Srba. Mnogi bi zastupnici imali prigovore na neke specifične odredbe koje bi ponekad prilično žestoko izneli, međutim na kraju bi glasali za upravo onaj nacrt iz predloga koji je podnelo rukovodstvo. Prema tome, to i nije baš toliko logično koliko bih ja očekivao da bude. Složio bih se sa drugim delom vaše izjave da je praksa u većini demokratskih sistema takva da stranke održavaju disciplinu unutar svoje stranke i da na taj način dobiju, ishode to da zakonodavna tela odobre njihovu politiku.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A vi sami kažete da su sednice obilovale neobično iskrenim diskusijama i da su se često mogle čuti oštre kritike na račun istog tog rukovodstva i na račun Karadžića, Mladića i drugih, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li ste stekli utisak, pošto vi ste gledali i otvorene i zatvorene sednice, da se pogotovo otvoreno diskutovalo na tim zatvorenim sednicama, iskreno sa veoma oštrom kritikom, pa i samokritikom.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa sigurno otvorenije, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ali se nisu ustručavali ni na otvorenim sednicama da, da kritikuju rukovodstvo, je l' tako, gospodine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: To se ponekad dešavalo, međutim obično to nije bilo onoliko oštro kao komentari izrečeni na zatvorenim sednicama.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Prvu sednicu koju vi ovde u ovom svom tekstu prezentirate, to je sednica 12. maja 1992. godine u Banja Luci i vi ste analizirali diskusije sa te sednice, usvojene odluke, mada vidim krajnje selektivno, opredelili za, po vama, nekoliko važnih tema samo, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Ja smatram, odnosno, moj je zaključak bio da su dva najvažnija pitanja razmatrana na toj skupštini bila potvrda imenovanja generala Mladića na položaj vrhovnog komandanta Vojske Republike Srpske i stvaranje Vojske Republike Srpske i utvrđivanje 6 strateških ciljeva. To su bile, dakle dve teme koje su dominirale tom sednicom. Ukoliko mi dopustite da iznesem jedan malo opštiji komentar o kontekstu i količini stranica ovih zapisnika, ja se s vama slažem da je to jedan ogroman korpus informacija. Rekao bih da je pomalo teško to sažeti, bilo bi mi drago da sam mogao napisati izveštaj od 1200 stranica o ovoj temi, međutim mislim da to Veću ne bi bilo drago a ni tužiocu. To, dakle nisu od mene tražili. Međutim, kontekst u kojem su iznošene te izjave je veoma važan. Ja sam pokušao identificirati najvažnije teme o kojima je debatovano, naravno, ukoliko su one bile relevantne za zadatak koji sam dobio. Isto tako nastojao sam indicirati njihovu važnost unutar neke konkretne sednice. Ako je kontekst bio toliko nejasan da ga ja lično nisam mogao razumeti, onda to nisam uvrstio u svoj izveštaj. No, u većini slučajeva kontekst je ili jasan već kad se pročita odlomak ili se može jasno iščitati ako pročitate nešto što stoji u blizini tog odlomka. Prema tome, bilo je potrebno napraviti ravnotežu između broja stranica u mom izveštaju i davanja odgovarajućeg konteksta i ja mislim da sam ja to napravio za svaki odlomak.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, ali ja gledam sad, sad ćemo ići, ja se nadam, što efikasnije moguće po ovim sednicama, a vi ste ovu sednicu sveli na, na par citata, što je naravno, i sami znate, priličan hendikep da se vidi celina. Ali evo da uzmemo, da uzmemo, utisak je dakle o, na osnovu ovoga što ste rekli, da je jedan opšti princip vaše analize da odredite teme, naslovljavate ih tako što ste se opredeljivali za pojedine, po vama, značajne rečenice, je l' tako? Da bi onda ilustrovali značaj teme, po onome što vi smatrate najznačajnijim.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da mi nije sasvim jasno koje je vaše konkretno pitanje. Ja sam pokušao odabrati odlomke u kojima se govorilo o ključnim temama i nastojao sam, u onoj meri u kojoj je to moguće, jasno izraziti stajalište, odnosno analizu te teme.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: E pa evo, ja, ja uzimam na primer, ovo što ste vi dali, što ste, znači, vi odabrali, ja nisam imao mogućnost ni fizički čak apsolutno da čitam te zapisnike, gledam ovo što ste vi dalji, vi ste stavili, to vam je ova strana 5, a inače ERN je, završava se na 199. Naslov, naslov vam je, to je sa ove sednice: "Potpuno čišćenje svih koji nisu Srbi bilo bi genocid", naravno da niko ne može da stavi primedbu da bi čišćenje po etničkom principu bio genocid, ali vi ste dali taj naslov i onda kažete "General Mladić", dve tačke i onda imate neke brojeve koji pretpostavljam označavaju oznake na CD-u, a general Mladić prilikom svog izlaganja kaže sledeće: "Ljudi i narodi nisu piljci niti ključevi u džepu pa ćemo premjestiti tamo-amo" pa onda tačkice, valjda vadite dalje "Rat ne možemo voditi ni na svakom frontu ni protiv naroda. Ja bih ovde predložio da mi usvojimo takvu pamet da mi nećemo u rat, a ako budemo napadnuti, mi ćemo se braniti i mi nećemo rat protiv Muslimana kao naroda, niti protiv Hrvata kao naroda, već protiv onih koji su taj rat poveli i nahuškali na nas." To kaže general Mladić, naglašava

"Neće rat protiv Muslimana kao naroda, neće rat protiv Hrvata kao naroda" a onda posle kaže "Ne možemo očistiti, ne možemo imati rešeto da prosejemo samo da ostanu Srbi ili da propadnu Srbi a ostali da odu. To bi ljudi bio genocid". On govori da neće rat protiv Muslimana kao naroda, ni protiv Hrvata kao naroda i kad bi se to radilo da bi to bio genocid. On nigde ne pominje ovo što ste vi stavili u naslov "Potpuno čišćenje svih koji nisu Srbi". Nigde nema, nema u ovome vašem citatu nikakvog potpunog čišćenja onih koji nisu Srbi. Vi ste, vi ste naslov slobodno interpretirali, je l' tako, gospodine Donia?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Pa naslov je uvek pokušaj da se u nekoliko reči iznese suština onoga što govornik želi reći. To je uvek slučaj. Pisanje naslova nikad nije savršena umetnost, to sigurno znate. Ja sam ovde jednostavno pokušao sažeti koncept da ne možemo nešto očistiti, ne možemo nešto prosejati i to me je dovelo do naslova da bi čišćenje svih nesrba bilo genocid. Ja mislim da to sažima suštinu onoga što on kaže.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ali slažete se da Mladić nigde ne govori ni o kakvom potpunom čišćenju, ni o kakvom potpunom čišćenju svih koji nisu Srbi i tako dalje, dakle to je nešto što vi razumete a on govori upravo u citatu koji vi dajete: "Mi nećemo rat protiv Muslimana kao naroda, niti protiv Hrvata kao naroda", je l' tako, gospodine Donia? I ovih reči u njegovom govoru nema, ovo što ste uzeli za naslov.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: To je tačno. Naslov nije nikada ili je vrlo retko citat iz samog govora, to je napor da se rezimira ono što je najznačajnije rečeno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li je nesporno, gospodine Donia, da Mladić ne samo da osuđuje genocid, nego, nego kaže, pa takva, tako bi nešto bilo genocid, nego i odsustvo volje, svake volje i namere da se rat vodi protiv muslimanskog i hrvatskog naroda? Zar nije to suština onoga što Mladića ovde citirate? Ne samo osuda genocida, već i odsustvo svake volje da se rat vodi protiv muslimanskog i hrvatskog naroda...

SUDIJA MEJ: Svi ovo možemo da pročitamo i rasprava sa ovim svedokom će uzeti jako mnogo vremena. Vi ste ukazali na ono što ste hteli u vezi sa naslovom a mi možemo pročitati ono što je rekao general Mladić.

SUDIJA KVON: Doktore Donia, možete li nam objasniti zašto ste vi konkretno isključili taj deo u vašim odlomcima, taj pasus koji počinje sa "Mi nećemo rat protiv Muslimana kao naroda"?

SVEDOK DONIA: Postupak pripreme odlomaka na žalost često jako redukuje kontekst i ja se plašim da se to i ovom slučaju dogodilo. Ključna stvar, poenta koju sam ja izvukao iz komentara general Mladića je da je on shvatao šta je genocid i to je rekao. Rekao je da "mi to ne možemo uraditi, mi ne možemo da uradimo to jer bi to bio genocid ako bismo imali rat protiv naroda, bilo Muslimana ili Hrvata".

SUDIJA KVON: Hvala vam.

TUŽILAC GRUM: Časni Sude, ako je od pomoći Veću, želim da kažem da ćemo mi dodati kompletan taj deo, to se nalazi u izveštaju, mi ćemo izveštaj priložiti kao dokazni predmet u ime Tužilaštva i taj ceo pasus.

SUDIJA KVON: Hvala.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, ovde je sasvim jasno izražen stav čoveka koji je čitav niz godina komandant glavnog štaba Vojske Republike Srpske, vojnik i lider srpskog naroda Republike Srpske, general Ratko Mladić, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da je on to jasno rekao 12. maja 1992. godine, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A dobro, sad samo, ja ne ulazim u, u, u ove razne ideje o 6 principa i tako dalje ili ciljeva, strateških, da vi kažete strateških ciljeva srpske strane u Bosni i Hercegovini, pošto to pominjete na ovoj istoj sednici, recite mi, gospodine Donia, da li na bilo kom mestu, kao nekakav cilj, Radovan Karadžić navodi i spominje stvaranje nekakve Velike Srbije, kako se to inače od ove suprotne strane veoma često zloupotrebljava? Da li on na bilo koji način, direktno ili indirektno, spominje stvaranje Velike Srbije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ako mogu da se vratim na komentar koji ste izneli pre vašeg pitanja. Taj izraz "Šest strateških ciljeva"nije moj, to je izraz koji je koristilo vođstvo bosanskih Srba i svi poslanici u skupštini, da bi karakterizirali tu konkretnu rezoluciju. Ja nisam našao u izjavama Radovana Karadžića pominjanje Velike Srbije, nisam našao na 16. sednici, ali kao što sam rekao, on je koristio taj izraz u nekom drugom kontekstu i mislim da sam to ukazao na jednom od podvučenih odlomaka. Znam da je on to koristio u drugim situacijama, ali nije koristio na sednicama skupštine.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ja ne znam ni u kojoj drugoj situaciji je on koristio izraz, ja nikad njega nisam čuo da govori o Velikoj Srbiji. Možete li da mi ukažete u kojoj situaciji je on to govorio?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: U martu 1991. godine, Karadžić se obratio na mitingu u Banja Luci. To je bilo u vreme, mislim da je to bio mart ili april 1991. godine, kada je bio taj miting u Banja Luci i on se obratio tom mitingu i konkretno je zagovarao Veliku Srbiju i mislim da je bio komentar u "Glasu" u to vreme, i to sam tu pročitao. U uvodniku je rečeno da je to prvi put da je Karadžić otvoreno zagovarao viziju Velike Srbije.

SVEDOK DONIA: To je Vojinović. Izvinjavam se, to nije gospodin Karadžić, ne u ovom navodu. Sledeći citat, dakle to je referenca 138 na stranici 66 gde on pominje razgovor sa Kozirjevim (Kozirev) u Londonu: "Sreo sam se s njim pre rata i pitao sam ga da li će prihvatiti spoljne granice Bosne i Hercegovine u tim uslovima, znajući da ne daju Veliku Srbiju i ujedinjenje, znajući da to moramo etapno".

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, Karadžić ovde kaže: "Nas je Kozirjev to", našao sam "prevario u Lisabonu, samo se prevario. U Lisabonu smo se pre rata sreli sa njim i pitao je da li mi možemo prihvatiti spoljne granice Bosne i Hercegovine". To je on pitao, znači Kozirjev: "U tim uslovima, znajući da ne daju Veliku Srbiju i ujedinjenje, znajući da moramo etapno prihvatiti da dobijemo unutrašnje granice, da to bude konfederacija, da mi svoju republiku imamo unutar te konfederacije". On govori o, poenta u ovom citatu, koji je takođe vrlo, rekao bih, selektivan, je da je on u razgovoru sa Kozirjevim prihvatio spoljne granice Bosne i Hercegovine i poznat je taj

lisabonski plan pod uslovom da postoje unutrašnje granice entiteta unutar Bosne i Hercegovine. Je l' tako, gospodine Donia? A ovo što mu Kozirjev govori o tome da ne daju veliku Srbiju i tako dalje, to nije Karadžićev stav da on traži veliku Srbiju.

SVEDOK DONIA: Čini mi se da ove reči same za sebe najbolje govore. Svakako postoji mogućnost ovde u značenju koje se daje rečima da on ovde, da se ne izražava pozitivno o Kozirjevu, Karadžić je znao da nam neće dati, dakle bosanskim Srbima, Veliku Srbiju i ujedinjenje, dakle mogućnost toga, ali mislim da reči govore najbolje za sebe.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa i ja mislim da govore, zato sam ih i citirao. Ali da idemo dalje da ne bi gubili vreme. Recite mi molim vas, kada analizirate, pošto smo maločas konstatovali kod Mladića da ste u naslov uzeli nešto što Mladić nije rekao, kada analizirate zasedanje 17. sednice skupštine na Jahorini, izdvajate Karadžića, to je 24. – 26. jul 1992. godine, izdvajate Karadžićevo izlaganje i naslovljavate, vi stavljate naslov: "Zahvaljujući Jugoslovenskoj narodnoj armiji i Teritorijalnoj odbrani, ostvarili smo naše ratne ciljeve", dakle sasvim decidno vi stavljate u naslov "Zahvaljujući Jugoslovenskoj narodnoj armiji i Teritorijalnoj odbrani ostvarili smo naše ciljeve", a evo šta Karadžić kaže, to vam je gospodo na ovoj strani koja se završava sa ERN brojem 201, 17. sednica skupštine, uostalom, lako je. Dakle, Karadžić, citirate ga: "Srpski je narod nakon povlačenja jugoslovenskih oficira i ogromnog broja onih koji su napustili ovaj prostor a nisu smeli napustiti, niti je trebalo da tako postavimo upitnik i mogućnost da oni to napuste, pribrao se sa oficirskim kadrom koji je ostao i koji je, po našem mišljenju, veoma zaslužan za potpun vojni trijumf srpske vojske i srpskog naroda u Bosni i Hercegovini." Tu je tačka, pa onda nastavlja dalje, je l' tako, ne prekidam i ne preskačem ništa: "Našeg naroda jeste puno stradalo, stradali su uglavnom nejaki i starci", kad kaže nejaki, misli na žene i decu, "nejaki i starci, koji nisu mogli da pobegnu od ustaškog noža, ali u osnovi, celina srpskog naroda je spasena zahvaljujući ispočetka", naglašavam reč "ispočetka nešto", naglašavam i reč nešto "jugoslovenskoj vojsci, ali više Teritorijalnoj odbrani a kasnije zahvaljujući vojsci srpske Republike Bosne i Hercegovine, da većina srpskog naroda nije prošla onako kako je to planirao naš neprijatelj". Dakle, je li sporno, gospodine Donia, da ovde Karadžić govori isključivo o spasavanju života ljudi, o spasavanju naroda? Je l' to nije sporno? Je l' nije sporno, gospodine Donia, da on kaže ''zahvaljujući iz početka'' i to 'ispočetka' ima reč i 'nešto' ima reč, jugoslovenskoj vojsci u funkciji onoga što on kaže ''spasavanje života ljudi''. Kako možete nad ovo da stavite naslov ''Zahvaljujući JNA i Teritorijalnoj odbrani ostvarili smo naše ciljeve''? Molim vas to mi objasnite?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da je naslov pokušaj da se zabeleži najznačajniji koncept svakog od ovih odlomaka. Meni je drago da odlomci govore sami za sebe, reči govore same za sebe i svaka osoba koja čita ili sluša ili čita transkript, mislim da je to najbolji način da se to učini. Kao što znate, naslov je tu da vodi, kao što kad čitate novine, naslov je često nepotpun i samo pokušava da u nekoliko reči da zabeleži nešto što je mnogo složenije i što se nalazi u samoj priči. I ako je to u pitanju, kriv sam, ja sam pokušao da u

ovom naslovu zabeležim najznačajniji koncept te izjave, ali mi je drago da to pažljivo čita ko želi da zna potpun koncept toga.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Donia, da li je jasno dakle po ovome što sam citirao, 17. sednica Skupštine, reč je o julu mesecu 1992. godine, dakle prvim mesecima rata kada JNA već uveliko nije prisutna na području Bosne i Hercegovine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Sednica je održana tokom tri dana od 24. do 26. jula 1992. godine. U to vreme JNA je već od 12. maja velikim delom bila pretvorena u Vojsku Republike Srpske i bila je prisutna u Bosni, a drugi delovi su otišli. Možda bi najbolja karakterizacija situacije u to vreme bila ona koju je dao sam gospodin Karadžić kada je rekao u jednom od ovih odlomaka: "Postigli smo mnogo onoga što je bili potrebno da se postigne."

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, da li se upravo iz izlaganja koje vi citirate u ovome što kaže Karadžić vidi da je samo jedan neznatan deo oficirskog kadra JNA koji je bio rodom sa tih prostora ostao sa svojim narodom i predstavljao nukleus kasnije formirane Vojske Republike Srpske?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Jedan deo tih oficira, ne znam da li je reč o malom broju ili velikom broju, Vojska Republike Srpske je tada već bila osnovana, naravno osnovana je 12. maja i uz te dve kvalifikacije ja prihvatam vaše optužbe.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, u čemu je ta sa vaše strane predimenzionirana uloga JNA koje nigde nema u Karadžićevom izlaganju, jer on upravo kaže: ''Srpski narod je nakon povlačenja srpskih oficira i ogromnog broja onih koji su napustili ovaj prostor...'' i tako dalje, o tome govorim, zašto vi u naslovu svom stavljate, u taj svoj naslov stavljate nekakvu posebnu ulogu JNA?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mogu li vas pitati na koji odlomak mislite, o kom citatu govorite?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: "Zahvaljujući JNA i TO ostvarili smo naše ratne ciljeve". A on govori ispočetka nešto o jugoslovenskoj vojsci, ali više TO "su sačuvali celinu srpskog naroda, spasli...", spasili, dakle narod, da pobegne od uništenja, da izbegne uništenje.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da je naslov rezime, on nije sveobuhvatan, on ne može da zabeleži svaku reč i suštinu u samom tekstu. I ja mogu samo da kažem da tekst treba da govori sam za sebe. I nadam se da je na to usmerena pažnja, a ne na naslov.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa, gospodine Donia, koliko ja vidim, ovaj tekst koji ste vi dali, u njemu su samo naslovi vaši, je l' tako? Sve ostalo su citati izvađeni iz konteksta pojedinih sednica.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Rezimei su moji, naslovi su moji, osim onih koji su odlomak iz zapisnika sa sednice skupštine, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Zar nije iz ovoga jasno da vi ovakvim naslovima vi u stvari uklapate svoju analizu u ove postavljene zadatke suprotne strane i ništa drugo?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Naslovi su pokušaj da se rezimiraju najznačajnije poente odlomaka koje sam koristio. Oni nisu autoritativni i svakako nisu kompletni. Njihova namera je da rezimiraju a ne da daju bilo kakvo tumačenje odlomka.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, pogledajte sada dalje. Vi na sledećoj stranici pod tematskim naslovom koji ste dali, vaš je naslov "Eliminisali smo muslimanske ekstremiste u Krajini". To je vaš naslov, a onda njega citirate gde kaže: "Što se tiče odnosa sa Muslimanima u vojnom pogledu, oni neće nikakve pregovore. Oni u malom broju mesta prihvataju miran zajednički život i čekanje političkog rešenja" i onda pred kraj samog citata govori o nekim mestima gde je, na žalost, bilo borbi i te borbe su izazvali muslimanski ekstremisti ali nakon njihove eliminacije ostatak naroda nije za borbu protiv Srba. Je l' tako, gospodine Donia?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Slažem se s vašim čitanjem tog citata.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li Karadžić govori o eliminaciji ili etničkom čišćenju muslimanskog naroda ili govori o problemu muslimanskih ekstremista?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim oboje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gde govori o, o čišćenju muslimanskog naroda? Gde ste to našli? Gde to ima u ovom citatu?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: U prevodu na engleski jezik koji imam pred sobom, vidim reč "eliminisati" dva puta, vidim izraz "muslimanski ekstremisti" dva puta i mislim da je to suština onoga što je rečeno u ovom citatu. Ja ne uzimam ove citate kao definitivne izjave, oni su samo vodič. Njihova namera je da sami citati budu što pristupačniji i da se naznače glavne poente.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Gospodine Donia, da li ste bilo gde u svojoj analizi, na bilo kom mestu pokušali da nas upoznate sa utvrđenim dnevnim redom bilo koje sednice skupštine?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ne. Dnevni red su predlagali delegati i odobravali delegati i uvek je bio na raspolaganju u zapisniku sednice, ne u transkriptu već u zapisniku sednice i oni jasno govore sami za sebe. Nema ništa posebno u vezi sa dnevnim redom.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Recite mi sada kad pogledamo opet sledeći naslov Karadžićevog izlaganja, vaš je "Izolacija Sarajeva pokazuje da Vlada Bosne i Hecegovine ne funkcioniše". A Karadžić govori: "Oko Sarajeva, kao što vam je poznato, srpski narod ne dopušta da bude poražen i mi kontrolišemo vojnički gotovo sve naše okruženje oko grada, pri čemu nismo dopustili da se snage centralne Bosne spoje sa snagama u Sarajevu, jer bi to bio katastrofalni ishod. Niti dopuštamo da se dovoze plaćenici i dobrovoljci kojih ima u Turskoj spremnih i kojih ima u arapskim zemljama koji bi za novac sigurno došli da se bore protiv srpskog naroda". I onda kaže:"Zahvaljujući sarajevskom ratištu, Vlada i Skupština i svi drugi organi Izetbegovića ne funkcionišu i pokazalo se da država Bosna i Hercegovina nikad nije funkcionisala i nikad nije uspostavljena izvan Jugoslavije", je l' tako?

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li je nesporno da Karadžić nije upotrebio nikakvu reč izolacija, to ste vi upotrebili, nego objašnjava uzroke i prednosti u strateškom smislu ovog sarajevskog ratišta koje Srbima baš kao i nikom drugom nije bilo potrebno?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A sad mi recite zbog čega ste i gde našli smisao poglavlja "SAO", to su srpske autonomne oblasti SAO, to je skraćenica, "su predstavljali mehanizam da se odupre Izetbegovićevoj Vladi". To kažete, a onda imate citat, "Naime, pred bojazni da budemo ovladani i dominirani od strane Izetbegovićeve Vlade, mi smo izradili neke političke, a manje državne mehanizme otpora zloupotrebi centra tako da smo sad, kada imamo svoju državu, te mehanizme nasledili. Sada nam se vraćaju kao negativni eho. Odmah ćemo znati da se radi o jednoj urođenoj srpskoj tendenciji autonomaštva, tendenciji stvaranja malih kneževina ii malih knezova iza kojih uvek stoji privatni interes a nikada interes naroda".

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ova izjava je data usred jedne prilično duge diskusije o SAO, o srpskim autonomnim oblastima i one se ne pojavljuju u samom ovom citatu, ali kontekst jasno ukazuje na ono o čemu se rasravljalo tako da je to vodič u vezi s onim što se ovde pominje i zato sam ja stavio ovaj naslov.

SUDIJA ROBINSON: Gospodine Miloševiću, da li vi sugerišete da ovi naslovi ukazuju na pristrasnost svedoka i nameran pokušaj da navedu na pogrešan trag?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Svakako.

SUDIJA ROBINSON: Ako je to slučaj, onda to tako trebate izneti svedoku. Doktore Donia, dozvolite da vam ja to iznesem. Sugeriše se da naslovi koje ste vi koristili ukazuju na pristrasnost vaše strane i nameran pokušaj da navedete na pogrešan trag u vezi sa ovim odlomcima.

SVEDOK DONIA: Naprotiv, njihova namena je da usmere pažnju čitaoca na ključne tačke u citatima. Ne postoji nikakav pokušaj niti izraz pristrasnosti u procesu pripremanja ovih naslova.

SUDIJA ROBINSON: Da, izvolite, gospodine Miloševiću.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li je u tom delu koji sam citirao Karadžićevog izlaganja akcenat i najvažniji deo upravo u kritici tih SAO za koje kaže da im se vraćaju kao eho jer se radi o urođenoj srpskoj tendenciji autonomaštva i tendenciji stvaranja malih kneževina kao odraz privatnih interesa a ne interesa naroda? To kaže Karadžić.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vro dobro, a da li je tačno da se u izlaganjima, pominjete razne poslanike, Branka Đerića, izvesnog Milanovića, nalazi kritika kriznih štabova koji su, kako kažu, bili samo kratka faza u odbrani interesa srpskog naroda jer su već tada, jula 1992. godine postali sami sebi suprotnost i kočnica daljeg formiranja Srpske Krajine kao države, je l' tako?

(…)

Dakle, oni se kritički odnose upravo prema tim kriznim štabovima i govore da su izvorišta razdora, da su postali tromi i tako dalje.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, da. Ti komentari se kritički izražavaju prema kriznim štabovima.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vi govorite o 17. sednici Skupštine održanoj u Banja Luci 11. avgusta 1992. godine. U odlomku koji ste naslovili "Srbi koji su ostali na nesrpskim teritorijama smatraju se zatočenicima", izlaganje Momčila Krajišnika, navodite da se on u ovom obraćanju zalaže za formiranje jedne tročlane komisije sastavljene od predstavnika sva tri naroda Bosne i Hercegovine kako bi se omogućilo svakom pojedincu koji je u nekom od zatvorenih gradova da mogu izaći na teritoriju koja je pod kontrolom pripadnika njegovog naroda. E sad mi recite, u kom delu svog izlaganja koje navodite Krajišnik izjavljuje da su Srbi koji su ostali na nesrpskim teritorijama zatočenici?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Mislim da se poslednja rečenica u odlomku tiče tog pitanja. Mislim da je to upravo jedan od onih citata u kojima ja kontekst, ja sam, naime, pokušao dati dosta konteksta kako bi stvari bile jasnije jer je svrha tog istupanja gospodina Krajišnika bila da pomogne nekim ciljevima unutar pregovaračkog procesa koji bi išli prema tome da se oslobode oni Srbi na nesrpskim teritorijama koji, po njegovom mišljenju, u njegovoj terminologiji, nisu bili slobodni, smatrani su zatvorenicima.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: On govori o međunarodnim komisijama za oslobađanje zatvorenika i zamenu zarobljenika. On govori o zameni zarobljenika koliko ja vidim u ovom citatu koji ste vi prezentirali na početku izlaganja ove 18. sednice. Zarobljenika je bilo na svim stranama i ovde se govori o razmeni zarobljenika.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A onda, citirate izlaganje pokojnog Nikole Koljevića i stavljate pod naslov "General Mekenzi (MacKenzie) je bio prijatelj Srba". Pomenuo je suverenost, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A njegovo izlaganje, da li je suština drugačija, jer akcenat nije po tome što je Mekenzi pominjao suverenost već u tome, kako navodi Koljević, što je imao neutralan pristup i što je svojom neutralnošću pomogao i srpskom narodu. On o tome govori.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja mislim da on govori o tome da je Mekenzi prijatelj Srba upravo time što je neutralan, što implicira da drugi nisu, i da je on prva osoba od međunarodnih učesnika koja je pomenula suverenost.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Mislim da je on rekao da je Mekenzi prijatelj Srba toliko koliko je bio neutralan. To je sasvim jasno artikulisana misao, bio utoliko ukoliko je bio neutralan. "To je bio čovek koji je bio od strane UNPROFOR-a do sad najviše nama pomagao svojom neutralnošću. Ja ne mislim da je on bio na našoj strani, mislim da je svojom neutralnošću pomogao. Uostalom, koliko nam je poznato, vidi se i po tome da je smenjen". Je l' tako, gospodine Donia?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: To su njegove reči, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li je tačno da iz izlaganja Srđe Srdića sa te iste stranice koja se završava sa ovim, to je 22. stranica, ne, 22. sednica, kod mene strana 16, veoma jasno priozilazi da narod opštine Prijedor nije pitao ni Karadžića, ni Koljevića ni Krajišnika šta je trebalo da urade u Prijedoru u prvim danima sukoba, s obzirom da se radilo o sednici održanoj 22, 23. novembra 1992. godine. On kaže: "Nismo pitali ni vas, ni gospodina Karadžića, ni gospodina Krajišnika šta smo rebali da uradimo u Prijedoru. Jedina zelena opština u srpskoj Krajini bio je Prijedor. Da smo slušali vas, mi bi bili zeleni, ne bi bili danas Krupa, a Prijedor ne bi bio Prijedor". Dakle, da li je jasno da to što se tamo događalo, oni nisu pitali ni Karadžića, ni Krajišnika, ni Koljevića? To govori čovek iz tog kraja.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, to kaže Srdić, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A nije li ovo dokaz da su se mnogi ratni događaji odigravali mimo kontrole, uticaja i znanja rukovodstva Republike Srpske?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja ne bih proširio taj citat tako daleko.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa vi ga znači samo povezujete sa ovim jednim primerom?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Zasnovano na tom citatu mogu samo reći da je tu izjavu on dao i da je to verovatno istina. Međutim, ne mogu to generalizirati čak i samo za slučaj Prijedora. Ja na mogu zaključiti da je to bila nekakva politika i nešto što se dešavalo širom Republike Srpske tokom celog rata. Ja ne bih toliko daleko išao sa zaključivanjem.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li je tačno da Mladić u delu svog izlaganja, sad govorite o toj 17. sednici 1992. godine, na Jahorini, govori o položaju naoružanih Muslimana u Cerskoj i Srebrenici, ne apeluje kod NATO da se neko drugi stavi u njihov položaj, kako vi tvrdite, već apeluje na činjenicu da su se tim muslimanskim borcima transporterima UN posmatrača doprema municija? On ukazuje na to da im se dopema municija preko UN. Je li tako, gospodine Donia?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja ne mogu to zaključiti na temelju te izjave.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Evo, poslednji red kaže: "Pa čeka kad će mu onaj transportom doneti 500, 800 metaka" i tako dalje.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ne vidim da se tu negde spominju Ujedinjene nacije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa u kontekstu, pretpostavljam da o tome govorite.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Koji kontekst?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: O kakvom dopremanju municije je onda reč?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Prvo, ja mislim da on ovde govori, evo, ako pogledamo njegovu izjavu, on pokušava svojoj publici, a to su ljudi okupljeni na Skupštini bosanskih Srba, dati predstavu o tome kako se mora osećati neko ko je u okruženju i ko čeka da mu se donese nekih 500 ili 800 metaka ili granata. Drugim rečima, govori o malom broju, vojno gledano,

municije, što znači da su ti ljudi u očajnoj situaciji vojno gledano. Sada ako vi kažete da to dolazi kroz Ujedinjene nacije, ja bih samo mogao reći da je Rezolucija o zaštićenim zonama donesena tek negde, ja mislim u maju ili junu 1993. godine. I ja nisam siguram kakva je prisutnost Ujedinjenih nacija postojala u Srebrenici i Cerskoj u ovo vreme održavanja sednice. Ja ne znam da li je tamo bilo UN snaga u to vreme.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, vi govorite o 24. sednici kad je objavljen Vens-Ovenov mirovni plan, je l' tako?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Je li tačno da su ne samo lideri iz Republike Srpske već i velika većina poslanika izrazili veoma kategorično neslaganje sa sadržinom mirovnog plana?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Međutim, vi najveću pažnju na toj sednici Republike Srpske posvećujete ubistvu Hakije Turajlića koje, naravno, niko ne pravda, ali vaš je naslov, molim vas, vaš je naslov ''Skupština pozdravlja ubistvo potpredsednika Vlade Bosne i Hercegovine Turajlića''. Skupština pozdravlja ubistvo. Onda u tekstu dalje, to je strana 20 kod mene, a inače ERN 214 se završava, ovaj odlomak se odnosi na ubistvo Hakije Turajlića, potpredsednika bosanske Vlade od strane jednog vojnika, Srbina iz Bosne. Turajlić je ubijen dok se vozio francuskim oklopnim transporterom. Mladić izveštava Skupštinu iz Sarajeva u vozilu, citirate Mladića. ''U vozilu UNPROFOR-a u kome je bio pukovnik Sartr (Sartre), Francuz, bio je i potpredsednik Hakija Turajlić, te krnje Vlade Bosne i Hercegovine. Naši su to vozilo zaustavili i pretresli, jedan od naših vojnika je sa 6 metaka ubio tog Turajlića''. I onda kaže, molim vas, pošto vi ovde stavljate u zagradu aplauz kao da sad cela Skupština to nešto odobrava, Skupština se o tome uopšte ne izjašnjava i pitanje je ko tu uopšte i kako reaguje, a on kaže, dakle ja citiram Mladića, ono što je zabeleženo: "Molim vas da ne razvijamo tako klimu prema UNPROFOR-u. Ima i onih koji dobro rade. Mi ćemo uložiti oštar protest. Ja sam naredio da napišu oštar protest za Nambijara i ja sam to njima rekao prošli put. UNROFOR niti Ujedinjene nacije nisu servis ni logistika Alije Izetbegovića, niti Franje Tuđmana, niti naš", dakle ničiji, "ali ipak moramo voditi računa, moramo biti mnogo, mnogo trezne glave. Ja vas molim, nemojmo da nas neki pojedinac povuče u nesreću."

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Moram reći da se reč aplauz pojavljuje u transkriptu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa dobro, a da li je upravo Mladić u svom izlaganju, evo ovome koje sam citirao, osudio to i moli poslanike da ne dozvole da ih neki pojedinac vuče u nesreću?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: On se izrazio tako da se smestio na obe strane, on je od njih zatražio da ne pokazuju negativno raspoloženje prema UNPROFOR-u ali je u isto vreme izneo svoju nameru da oštro protestira kod Ujedinjenih nacija zato jer oni predstavljaju, kako on kaže, taksi-servis za Izetbegovića i Tuđmana. Dakle, on je napravio i jedno i drugo, rekao je i jedno i drugo. Rekao je ''moramo biti trezne glave'' ali u isto vreme

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

on je nameravao protestirati zbog činjenice što je UNPRPFOR prevozio tog čoveka.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, gospodine Donia, ovde je bilo nekih grešaka koje ste i vi ispravili, u pogledu datuma. Vi govorte o mom obraćanju poslanicima Skupštine Republike Srpske na sednici održanoj 9. maja, nije 9. maja, vi ste ispravili datum...

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da. Kako sam već spomenuo kada sam unosio ispravke, ovo je dakle održano 5. maja, sednica je dugo trajala, čini mi se 17 sati, pa je prešla i na 6. maj. I održana je na Palama, koliko sam ja shvatio.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, svakako, održana je na Palama, a ne u Zvorniku, kako ovde piše, a ovde piše 30. – 31. sednica, 9. maj 1993. godine, Zvornik i na sledećoj strani isto 9. maj 1993. Zvornik. Pa dobro, je l' vam poznato u kom cilju, pošto ovde mene citirate o ciljevima, o kom cilju srpskog naroda sam ja govorio? Da li vam je poznato?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ne mogu odgovoriti na to pitanje. Samo vi znate što ste mislili kad ste to rekli.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da ste pročitali stenogram, što vam je bila dužnost, verovatno biste mogli odgovoriti na pitanje. Evo, ja ovde imam faksimile novina upravo iz tog vremena gde se vide ti moji govori. Vi govorite, samo da jedno pitanje raščistimo, da je bio neki zatvoreni i otvoreni deo. Ja prvi put čujem da je bio zatvoreni i otvoreni deo, jer su sve vreme bile kamere u toj sali. Nije mi poznato da je postojao neki zatvoreni deo skupštine i otvoreni deo skupštine, jer sam ja dva puta govorio i oba ta moja govora su u novinama, dakle nisu bila na zatvorenom delu.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Transkript skupštine jasno kaže da je sednica prešla na zatvorenu sednicu, nedugo nakon vašeg prvog obraćanja skupštini. Gospodin Krajišnik je u tom trenutku zatražio od novinara da napuste prostoriju i napravljena je pauza. Mislim da sam to već rekao, mogu još jedanput reći, više puta se spominju novinari koji beleže stvari za naše arhive, kako to oni kažu. I ti novinari ostaju i na zatvorenim sednicama, prema tome da, ja mogu verovati tvrdnji da je tamo bila neka kamera ili nešto. Isto tako dodao bih da su neke stvari procurile sa te sednice, jer je soba bila puna, vi, drugi gosti i mislim da su u jednoj radio emisiji emitovani takođe neki odlomci iz govora, i na radiju i u štampi.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U štampi su emitovani moji govori u celini A, gospodine Donia, da li je vama poznato da to što je tražio Krajišnik pauzu posle mog govora je bila pauza da bi oni održali poslanički klub, a ne zatvorena sednica skupštine? A na tom poslaničkom klubu nismo prisustvovali ni Ćosić, ni Bulatović, ni Micotakis, ni ja, dakle mi smo čekali satima dole dok oni imaju svoj poslanički klub. A pauza jeste usledila posle mog govora, jer su poslanici moj govor pozdravili aplauzom i ja sam očekivao da prihvate plan. A onda je organizovan poslanički klub gde uprkos naših zahteva nama nije bio dozvoljen pristup. A što se tiče skupštine, skupština je bila otvorena celo vreme, koliko je u mom najboljem znanju, pa to pokazuju i oba moja govora objavljena u štampi sledećeg dana. Ja ih imam ovde a pošto

ih pretpostavljam i vi imate, moje pitanje bi bilo; o kom to cilju srpskog naroda ja govorim?

SUDIJA MEJ: Doktore Donia, prvo da li znate nešto o toj tvrdnji da je u pauzi održan sastanak kluba poslanika?

SVEDOK DONIA: Da. Gospodine Miloševiću, ovo što ste vi spomenuli taj sastanak kluba poslanika i pauza i najava zatvorene sednice, sve to je zabeleženo u transkriptu. Sve je to unutra. Kada je sednica nastavila sa radom, u transkriptu nema nikakve indikacije da se je status promenio, tako da ja mogu verovati da je i nastavak sednice bio otvoren. Transkript nije potpuno jasan u tom smislu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa ja upravo to i tvrdim...

SUDIJA MEJ: Pustite svedoka za završi svoj odgovor.

SVEDOK DONIA: Gospodine predsedniče, mislim da bi možda moglo biti korisno da se pogleda celi tekst oba govora gospodina Miloševića, onog održanog pre sastanka kluba poslanika i onog održanog nakon sastanka kluba poslanika. Tako bi se tačno moglo videti o čemu je on tačno govorio u oba ta govora.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Molim vas, ja samo iz prvog govora ću da citiram samo deo i iz drugog nešto malo više i kažem u prvom govoru: "Odmah da kažem, smatram da odluka za mir nema altrnativu. Smatram da je odluka za mir i osnaženje potpisa koji je stavio Radovan Karadžić u Atini, odluka u interesu srpskog naroda u Republici Srpskoj i u interesu celog srpskog naroda. Osnovno pitanje koje se od početka postavljalo a zajedno smo definisali šta je to cilj srpskog naroda na Balkanu, rekao bih sasvim kratko – cilj srpskog naroda na Balkanu bio je i ostao da bude slobodan i ravnopravan". Dakle, sasvim decidno to kažem. Da li se toga sećate, gospodine Donia, u čitanju transkripta?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dalje kažem: "Ponuđeni predlog treba, po mom mišljenju, upravo zbog toga da srpski narod bude slobodan i ravnopravan posmatrati sa stanovišta koliko se ta sloboda i ravnopravnost obezbeđuje ovakvim prilazom" i onda obrazlažem nekim elementima plana: "Da tamo u provincijama koje neće biti pod kontrolom srpskih vlasti a ima Srba, stoji vrlo jasno da će biti zabranjen bilo kakav ulazak HVO ili Zelenih beretki i da će na te prostore moći da uđu samo Ujedinjene nacije. Da to znači da ti prostori predstavljaju, pored srpskih provincija, zonu sigurnosti koja će omogućiti da se niko ne seli sa svojih ognjišta. To znači da je ta sloboda garantovana i da je ta sloboda uslov koji se postigao u predloženom rešenju ali to znači i da je tu slobodu srpski narod u Bosni sebi izborio." A onda govorim i da je povratio status konstitutivnog naroda, kažem: "Vi se dobro sećate da su konflikti počeli onda kad su pogažena prava srpskog naroda, kao konstitutivnog naroda u Bosni i Hercegovini, kada su počele da se donose odluke bez njegovog konsultovanja, bez njegovog učešća i mimo i protiv njegove volje. Ovo rešenje u Vens-Ovenovom planu predviđa tu ravnopravnost, kojom može da se konstatuje da je srpski narod u Bosni i Hercegovini svojom borbom povratio svoj status konstitutivnog naroda.

Prema tome", preskačem mnogo toga, "potpuno i ravnopravno u rukama srpskog naroda kao što je u rukama drugih naroda, nalazi se pravo i sposobnost da donosi odlike koje su vezane za njegovu sudbinu" a onda se ponovo vraćam "Ako, dakle, to glavno pitanje i glavni cilj srpskog naroda na Balkanu da bude slobodan i ravnopravan cenimo kroz prizmu ponuđenih rešenja, onda vidimo da je on povratio i slobodu i ravnopravnost i da zbog toga može, posle borbe kojom je slobodu i ravnopravnost povratio, da donese odluku ne da odustane od svojih daljih zahteva, nego odluku da te svoje preostale zahteve rešava mirom a ne ratom, da nastavi da rešava svoje ostale zahteve za konferencijskim stolom i političke procese a ne uz žrtvovanje novih žrtava. Svaka nova žrtva ima opravdanja ako se za nju dobija neki cilj, ali nema opravdanja ni jedna žrtva za slobodu i ravnopravnost, ako ponuđeno rešenje garantuje i slobodu i ravnopravnost". I onda molim da donesu odluku da se preostala pitanja rešavaju mirom a ne ratom i da se podrži potpis koji je Karadžić stavio u Atini. Dakle, tu potpuno i nedvosmisleno je jasno, mir, dakle, nema altrnativu. Cilj je da srpski narod na Balkanu bude slobodan i ravnopravan i govorim da je onda sudbina u njihovim rukama, kao i u rukama druga dva naroda i da se stvari rešavaju kosenzusom, je l' tako stoji u tom mom govoru?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: To je ono što ste vi rekli u vašem prvom govoru. Ja sam primetio da ste vi i reč sloboda i reč ravnopravnost spomenuli barem 8 puta u svom govoru. Osam puta svaku od tih reči. I dakle to je bila vaša poenta. Ciljevi koje ćete vi definisali u tom govoru su postignuti, bosanski Srbi su postigli svoje ciljeve i zato treba da potpišu Vens-Ovenov plan. To je mislim sasvim jasno rečeno u vašem govoru. Ako pogledamo drugi govor, vi nekoliko puta koristite izraz cilj, a da niti jednom uz taj cilj ne navodite reči sloboda i ravnopravnost, zato mislim da se mora pogledati kontekst u kome ste vi govorili. Profesor Ćosić je takođe govorio tamo i rekao da je cilj srpskog naroda na Balkanu u proteklih 200 godina bio oslobođenje i ujedinjenje. Ostali zastupnici, odnosno mnogi ljudi koji su prisustvovali sednici, navikli su da pod konačnim ciljem smatraju ujedinjenje svih Srba u jednoj državi. Prema tome, kao što sam već rekao, ja ne mogu reći šta ste vi mislili kada ste u drugom delu sednice više puta spomenuli reč cilj. To možete samo vi reći, a ja mogu samo objasniti kontekst u kome ste tu reč koristili, a ako me pitate što ste mislili, ja na to ne mogu odgovoriti. Ja mogu odgovoriti samo kakav je bio kontekst u kome ste vi govorili.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ja ću podsetiti, pošto je taj moj drugi govor jako kratak, pa ćete videti i kontekst. Tu je bilo mnogo, mnogo dirljivih diskusija o žrtvama i tako dalje i mnogi su se zalagali da se ne prihvati plan i ja se ponovo javljam, ja se dva puta javio, dva puta govorio. Ovo je moj drugi govor. Kažem: "Ja ću nastojati sasvim kratko ali sa najvećom mogućom odgovornošću da kažem nekoliko reči, ali pre svega toga želim da vam kažem svoje utiske. Govorili ste otvoreno, najveći deo onoga što ste govorili odnosilo se na svireposti i nepravde rata. U srpskom narodu, kroz čitavu njegovu istoriju, na žalost, postoji ili, bolje bi bilo reći postoji previše istinitih svedočanstava o strahotama rata. Ali sve to što smo danas čuli od svedočanstava o strahotama rata, sve to može da se sjedini u jedan jedini

argument i jednu konstataciju i poruku da rat treba da prestane što pre, da rat treba da prestane odmah. Međutim, da se vratim na to današnje pitanje, to nije pitanje koliko je bilo strahota u ratu. Njih je ovaj narod osetio na grudima krtoz čitavu svoju istoriju. Današnje pitanje glasi da li konsolidovati postignuto i u mirnom procesu, u uslovima sigurnosti, postići ono što nazivamo otvorenim pitanjma, jer tu je bilo mnogo otvorenih pitanja ali je plan ostavljao mogućnost da se ta pitanja u pregovorima rešavaju. Znači da li u uslovima sigurnosti postići ono što nazivamo otvorenim pitanjima koja su preostala ili upropastiti postignuto kroz otvorene žrtve. To je alternativa, to je pravo pitanje o kome treba da odlučuje ova Skupština. Nije pitanje, dakle kada o planu govorimo, da li se odstupa od postavljenog cilja, naravno da se ne odstupa, već je pitanje da li taj plan predstavlja put ka konačnom cilju. Plan ne predstavlja konačno ispunjenje svih opravdanih zahteva srpskog naroda ali sigurno predstavlja put ka konačnom cilju. Ali se sada treba pomučiti mnogo više glavom, malo više pameću, a manje krvi proliti, mislim da to treba a bude prednost, a ne mana. Ova Skupština mora da ima i hrabrosti i samopouzdanja da se u ovim okolnostima, na kakvoj takvoj osnovi ali dovoljnoj osnovi plana, to naglašavam i to je čak ovde podvučeno, dovoljnoj osnovi plana postigne cilj, a ne učini tragična greška koja svirepo preseca put ka uspehu. Da li će se Skupština odlučiti na razuman ili nerazuman put ka cilju valjda niko ne treba u to da ubeđuje Skupštinu, jer mislim da je mir razuman put. U protivnom, pod parolom da samo Srbi neće mir, mogu se samo zločini nad Srbima da izvrše. Mislim da se to mora itekako da ima u vidu i zato mislim da vi ne možete sada kada se otvara put ka miru, objasniti narodu zašto da gine svirepije i masovnije nego u čitavom toku dosadašnjeg rata, ne možete to objasniti ni srpskom narodu u Republici Srpskoj, ali ni srpskom narodu u Srbiji. I na kraju želim da vam kažem, molim vas to zapamtite, za narod se sve mora žrtvovati osim naroda. Ne možete žrtvovati narod, vi nemate na to pravo, ni kao Skupština, ni kao bilo ko''. To je ceo taj drugi govor, a ja imam i ove fotokopije novina u kojima su, koje su prenele taj govor...

SUDIJA MEJ: Ne, ne, samo trenutak, samo trenutak. Koje je vaše pitanje?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A je l' tačno, gospodine Donia, oba moja govora su, kao što vidite ovde i u štampi objavljena sledećeg dana, nema nikakvog mog govora ni na kakvoj zatvorenoj sednici, zatvoren je bio samo njihov poslanički klub. Sednica je bila sve vreme prenošena, pa to su svi građani Jugoslavije mogli da gledaju.

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Ja ne mogu to da procenjujem, ja vam svakako verujem na reč da je to bilo na javnoj sednici. Odlomak koji ste vi pročitali, prema transkriptu to nije ceo govor, to je veliki deo govora, govor nije bio toliko kratak i mislim, gospodine predsedavajući, ako se pogleda transkript sednice vidi se očigledno je šta je rečeno u celini. I ja ne tvrdim da nisu najznačajnije tačke pokrivene u ovom odlomku ali to nije ceo tekst.

SUDIJA MEJ: Možete li nam pomoći u pojašnjavanju šta je bio cilj?

SVEDOK DONIA: Po meni, priroda tog razgovora je pomerena. Gospodin Milošević, njegov prvi govor je jasno naglašavao cilj slobode i ravnopravnosti za srpski narod, a onda su usledila brojna obraćanja

uključujući i eksplicitni govor generala Mladića o užasima rata. Ali su takođe drugi poslanici naglasili problem u vezi sa Vens-Ovenovim planom da on je previše iscepkao bosanske Srbe u Bosni na srpske provincije ili pokrajine i po mom mišljenju, to je tražilo jedan drugi argument, jednu drugu raspravu. Čitajući transkripte tada i slušajući ovo sada, ja nemam nikakve sumnje da ste vi zaista strasno želeli da se to potpiše, da se taj sporazum sklopi. Međutim, to je usmerilo raspravu na sceni ka cilju oko kojeg su se svi slagali, a to je u krajnjoj instanci ujedinjenje srpskog naroda i imalo je smisla da se ne konkretizira u tom trenutku koji je bio taj cilj tako da se ne bi raspravljalo o tom krajnjem cilju. Jer izlaganje gospodina Miloševića nije bilo zamišljeno tako da se sada navodi taj cilj već da se ubede poslanici da se potpiše sporazum i takođe da se pothrani njihova nada da će se nastaviti njegova solidarnost s njima.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, to o solidarnosti ja imam neku intervenciju, kažem ''Nemojte nama da govorite da se osećate napuštenim, pošto se nam prebacuje da ih ostavljamo napuštenim, nama koji smo sve ovom vreme brinuli sve vaše brige. Ne samo brinuli nego pomagali svim što smo imali uz lišavanje desetomilionske Srbije''. Pa mi smo primili nekoliko stotina hiljada izbeglica, je l' znate to, gospodine Donia? Znate li da smo primili, na primer, 70 000 muslimanskih izbeglica iz Bosne i Hercegovine u Srbiju? Prema zvaničnim našim podacima, a bilo ih je, svakako, mnogo više. I više stotina hiljada srpskih izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Dakle, ogromna lišavanja čitavog naroda da se pomogne, da se dođe do mira, kako sam nekoliko puta u ovom govoru rekao da je taj cilj, da je srpski narod na Balkanu slobodan i ravnopravan, postignut i da zato treba plan potpisati a da jedan niz tih primedbi koje su se odnosile zašto je ova teritorija ovde, zašto je ona onde, podrazumevalo se da se uz saglasnost sve tri strane mogu praviti i određene promene korekcije i tako dalje, ali za konferencijskim stolom, a ne više ni u kakvom ratu, jer ono što se slože sve tri strane uvek se može postići. Je l' to bilo sporno ili nije?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Kao što sam rekao, ja sam uveren da ste se vi strasno zalagali da se potpiše mirovni plan i želeli ste da ga oni potpišu. Ja sam u to uveren na osnovu onoga što sam čitao ranije i što ste danas pročitali ali ima drugih delova vašeg govora gde vi delite njihove ciljeve, njihove aspiracije i vi pothranjujete njihove projekte u prošlosti i vi to nameravate da radite i u budućnosti. I to, kao i naglasak na potpisivanju mirovnog plana bilo je u vašem govoru.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Hoćete da kažete da govorim o našoj međusobnoj solidarnosti i o vezama koje treba da se nastave bez obzira što taj plan predviđa nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, između Srbije i Srba izvan Srbije i njihovih tih entiteta u Bosni i Hercegovine? Pa gospodine Donia, da li znate da i Dejtonski sporazum ima odredbu o mogućnostima specijalnih veza Srbije sa Republikom Srpskom i specijalnih veza Hrvatske sa hrvatskim kantonima u Bosni i Hercegovini, a u nekim fazama plana sa republikom Herceg-Bosnom koja je ustanovljena? Pa zar nije to elementarno, legitimno pravo srpskog naroda u Bosni i Hercegovini da ima specijalne veze sa svojim

maticama? Tu se govori o ekonomskim, kulturnim i drugim, je l' tako, gospodine Donia?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: To je bilo dve i po godine pre Dejtonskog sporazuma i nisam vidio nikakve takve specifične naznake, konkretne naznake u Vens-Ovenovom planu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, gospodine Donia, ja govorim o tome da je to uvek bila tema, mogućnost tih specijalnih veza pa zato što je uvek bila tema, zato je našla mesto i u Dejtonskom sporazumu. To je od početka bila tema. Mi smo prihvatili pet mirovnih planova. Svaki od tih mirovnih planova je predviđao Bosnu i Hercegovinu nezavisnu, ali, unutar toga entiteti, kantoni ili kako je kad bilo, tri republike u uniji, pa se posle spojili Muslimani i Hrvati u Federaciju Bosne i Hercegovine i tako dalje. Ali u svih tih pet planove koje bilo pravili Vens-Oven, Oven-Stoltehberg, Kontakt grupa i na kraju Dejton, govorilo se o Bosni i Hercegovini i entitetima unutar Bosne i Hercegovine. Pet mirovnih planova smo podržali. Je l' vam to poznato, gospodine Donia?

SVEDOK DONIA – ODGOVOR: Da, poznato mi je, poznati su mi različiti mirovni planovi i vaš stav u vezi s njima, ja sam to primetio u kratkom odlomku koji sam uzeo iz vašeg dužeg govora i to je sa 30. sednice Skupštine bosanskih Srba i tu se opisuje ekonomska integracija ali taj opis ekonomske integracije nije opis integracije između dve suverene države. To je izjava o integraciji Srba i srpskih zemalja, ekonomski, kulturno, obrazovno i u svakom drugom obliku. U vreme kada ste vi dali tu izjavu, rekli ste da je to samo delimično ostvarenje tog cilja, to je samo korak ka ostvarenju tog cilja. Dakle taj mirovni plan nije uključivao takav koncept specijalnih odnosa kako ih vi ovde navodite.

(Transkript reuzet sa www.hlc.org.yu)

KREIRANJE REPUBLIKE SRPSKE 1990-1992.
- poreklo i opšti kontekst -

Autor izvještaja
dr. Robert J. Donia

Centar za ruske i istočnoevropske studije
Univerzitet Michigan
SAD

IZJAVA VJEŠTAKA OBJELODANJENA
MEĐUNARODNOM KRIVIČNOM SUDU
ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU SHODNO PRAVILU 94 bis

Robert J. Donia

Podneseno: 30. jula 2002.

Uvod

Ovo je studija o porijeklu entiteta poznatog pod nazivom Republika Srpska, koji je kao "Republika srpskog naroda Bosne i Hercegovine" proglašen 9. januara 1992. U prvom dijelu ovog izvještaja daje se sažetak krize i raspada savezne jugoslovenske države, s posebnim naglaskom na događajima u republikama Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Drugi dio je posvećen događajima u Republici Bosni i Hercegovini (BiH – Bosna i Hercegovina), što je kontekst u kojem su bosansko-srpski nacionalisti 1991. i 1992. godine stvorili odvojene srpske institucije.[1] U ovom izvještaju se pominje politika drugih političkih stranaka, rukovodilaca i političkih organizacija da bi se prikazao kontekst u kojem se pojavila državna organizacija bosanskih Srba, ali ta politika nije u središtu ove analize. Svrha ovog izvještaja nije procjena zakonitosti bilo koje

[1] "BiH" je skraćenica koja u ovom izvještaju označava "Bosnu i Hercegovinu", "bosanski" se koristi kao pridjevski oblik.

od opisanih radnji, bilo po međunarodnom pravu, Ustavu i zakonima Jugoslavije, ili po Ustavu i zakonima BiH-a.

Priloženi su izvori citata tako da čitalac može provjeriti autentičnost i pouzdanost navedenih informacija.[2] Ova studija je dijelom zasnovana na transkriptima i zapisnicima Skupštine bosanskih Srba i na drugim dokumentima u posjedu Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.[3] Među ostalim izvorima su aktuelna periodična štampa, naučne studije, objavljene zbirke dokumenata, objavljeni i emitovani memoari sudionika i posmatrača, te drugi dokumenti iz javnog domena.

Jugoslovenski kontekst: Kriza i oružani sukob

U gosinama slabljenja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija), nacionalizam je predstavljao najjači izazov socijalizmu. Raif Dizdarević, predsjednik Predsjedništva SFRJ od maja 1988. do maja 1989., okarakterisao je nacionalističke pokrete u odnosu na SFRJ kao "separatističke", odnosno "hegemonističke", i oba je smatrao zlokobnima.[4a] Separatisti su htjeli da oslabe ili prekinu veze između svojih pojedinačnih republika i SFRJ; hegemonisti su zagovarali centralizovaniju federaciju. Tokom Dizdarevićevog predsjedničkog mandata, glavni separatisi su bili nacionalisti iz Slovenije i iz redova kosovskih Albanaca; mnogi rukovodioci iz republika Makedonije i Hrvatske takođe su bili naklonjeni separatizmu. Hegemonizam se uglavnom pripisivao srpskim nacionalistima, koje je predvodio Slobodan Milošević. Ono što je u toj situaciji bilo izopačeno (sa stanovišta onih koji su nastojali da očuvaju institucije komunističke savezne države), jeste činjenica da su se ta dva tipa nacionalizma međusobno podržavala: zagovaranje centralizovanije kontrole od strane hegemonista dovelo je do mobilisanja separatista, a jačanje separatista prouzrokovalo je daljnju podršku hegemonistima.

[2] Kraći direktni citati označeni su navodnicima. Direktni citati od tri ili više redova imaju veće margine i pisani su nešto manjim slovima. Tamo gdje su bili dostupni, originali na bosansko/hrvatskom jeziku navedeni su u bilješkama na kraju teksta, za potrebe prevođenja i upućivanja. Tako su brojevima označene fusnote, a slovima bilješke na kraju teksta.

[3] Ova skupština je od 24. oktobra 1991. do 9. januara 1992. nosila naziv "Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine", a nakon toga "Skupština Srpske republike Bosne i Hercegovine". Njene sjednice su označavane brojevima hronološkim redom, bez obzira na to kako se u kom trenutku zvala u ovom tekstu ona se jednostavno naziva "Skupština bosanskih Srba" i navode se broj sjednice, datum, govornik, te odgovarajući evidencioni broj dokaza (ERN) pod kojim se vodi na Međunarodnom sudu.

[4] Raif Dizdarević, Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja (Sarajevo: Biblioteka Svjedok, 1999), str. 295 "Danas u Jugoslaviji postoji realan strah od hegemonizma, a realan je i separatizam", izjavio je on tada. Dizdarević je šest godina bio ministar vanjskih poslova Jugoslavije, a potom je postao član Saveznog predsjedništva. D# 11886, B/H/S 0117-8885-0117-8886.

Mobilizacija srpskog nacionalizma

Godine 1987., rivalitet među različitim nacionalnim pokretima prerastao je u otvoren sukob, zaoštren rastućom privrednom krizom i političkim sistemom koji je sve slabije funkcionisao.[5] Dana 24. aprila 1987., Slobodan Milošević, tadašnji prvi čovjek Saveza Komunista (SK – Savez komunista) Republike Srbije, posjetio je Kosovo s uputama da pomogne da se smire rastuće napetosti između Albanaca i Srba u toj autonomnoj pokrajini.[6] Umjesto toga, u jednom trenutku koji je jedan biograf opisao kao "trenutak bogojavljenja", Milošević je stao na stranu lokalnih Srba, a protiv policije Pokrajine, rekavši Srbima koji su mu se žalili: "Niko ne sme da vas bije".[7] Tim svojim svrstavanjem na jednu stranu prekršio je partijski tabu u vezi s ponašanjem: od funkcionera SK-a očekivalo se da smiruju nacionalističke porive, posebno unutar nacionalne grupe kojoj pripadaju, a ne da bih podstiču ili podržavaju. Međutim, svjetina koju su činili kosovski Srbi razulareno je klicala Miloševiću kad je shvatila da on podržava njihovu stvar, a u roku od nekoliko sati ta svjetina i pojedini ljudi iz beogradskih medija slavili su ga kao srpskog narodnog heroja. Beogradske televizijske stanice višekratno su emitovale Miloševićeve komentare i euforične reakcije kosovskih Srba na otvorenu podršku koju im je iskazao.[8] Šest mjeseci kasnije, Milošević je izabran za predsjednika Saveza komunista Srbije, čime je zadobio "neprikosnovenu kontrolu u Srbiji".[9]

Kosovske demonstracije u aprilu 1987. istakle su potencijal svjetine da utiče na politiku u vrijeme kad su mnoge institucije SFRJ gubile kako svoju djelotvornost, tako i legitimnost u narodu. U ljeto i jesen 1988., svjetina je angažovana s ciljem da ugrozi rukovodioce Saveza komunista u Vojvodini, Crnoj Gori, na Kosovu i drugdje u Jugoslaviji. Odbor za organizvoanje protestnih skupova solidarnosti sa kosovskim Srbima i Crnogorcima (dalje u tekstu: Odbor za protest), pod rukovodstvom Miroslava Šolevića, koji je organizovao okupljanja Srba prilikom Miloševićeve posjete Kosovu u aprilu 1987., organizovao je niz skupova poznatih pod nazivima "mitinzi za istinu",

[5] Mihailo Crnobrnja, The Yugoslav Drama /Drama Jugoslavije/ Drugo izdanje (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1996), str. 93 D# 11907, ENG 0113-0751-0113-0912.

[6] Duško Doder i Louise Branson, Milošević, Portrait of a Tytant /Milošević: portret tiranina/ (New York: The Free Press, 1999), str. 43 D# 11887, ENG 0322-7191-0322-7519.

[7] Lenard Cohen, Serpent to the Bosom: The Rise and Fatl of Slobodan Milošević /Guja u njedrima: Uspon i pad Slbodana Miloševića/ (Boulder, CO: Westview, 2001), str. 62-64. D# 11908 ENG 0322-7520-0322-8003.

[8] Slavoljub Đukić, Milošević and Marković: A. Lust for Power (prijevod Alex Dubinsky) (Montreal: McGill-Queen's Universiti Press, 2001), str. 17. D# 11888, ENG 0322-9446-0322-9653. Ovo je skraćeni i revidirani prijevod na engleski knjige On, ona i mi (Beograd: 1997), Đukić je novinar veteran koji je pratio Miloševićev uspon na vlasti za beogradske novine Politika.

[9] Crnobrnja, The Yugoslav Drama, str. 101. Milošević, koji je među članovima partije imao reputaciju ortodoksnog komuniste suprotstavljenog nacionalizmu i liberalizmu, preuzeo je kontrolu nad SK Srbije na dva sastanka u spetembru 1987. tako što je svrgnuo svog dugogodišnjeg mentora Ivana Stambolića. D# 11907, ENG 0113-0751-0113-0912. Ove sjednice su živo opisali Laura Silber i Allan Litle u knjizi Yugoslavija: Death of a Nation /Jugoslavija: Smrt nacije/ (New York: Penguin, 1997), str.42-47. D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563. ENG.

"događanje naroda" ili "anti-birokratska revolucija".[10] Demonstranti su pod porukom o ugroženosti Srba na Kosovu propagirali među Srbima izvan Kosova podršku Miloševiću i njegovom programu.

Širenje srpskog centralizma

Na meti uličnih mitinga prvo su se našli pretežno srpski rukovodioci Autonomne Pokrajine Vojvodine. Dana 9. jula 1988., hiljade demonstranata su autobusima prevezene s Kosova i iz Beograda u Novi Sad, glavni grad Vojvodine. Premda je navodna svrha tih demonstracija bila da se javnost obavijesti o teškom položaju kosovskih Srba, članovi Saveznog predsjedništva su shvatili da je njihov pravi cilj da se isforsiraju ostavke vojvođanskog državnog i partijskog rukovodstva, koje je kritikovalo Miloševića zbog eksploatacije srpskog nacionalizma.[11] Demonstranti su nosili transparente s antialbanskim i promiloševićevskim parolama. Međutim, vojvođansko rukovodstvo, odobreno podrškom Saveznog predsjedništva i funkcionera SK Jugoslavije, oduprlo se zahtjevima demonstranata i ostalo na svojim funkcijama.[12]

"Događanje naroda" u Vojvodini alarmiralo je partijske i državne rukovodioce u drugim republikama. Funkcioneri Savezne službe bezbjednosti obavijestili su članove Saveznog predsjedništva o presretnutom telefonskom razgovoru u kojem su upustva od Slobodana Miloševića prenesena Miroslavu Šoleviću, predsjedniku Odbora za protest.[13b] Milošević je, međutim, čvrsto ostao pri tvrdnjama da su demonstracije bile spontante i da su pokazivale da je narod u svom nezadovoljstvu privrednom i političkom situacijom preduhitrio državno rukovodstvo.[14]

Grad Jajce u BiH trebao je da bude mjesto "događanja anroda" zakazanog za 10. septembar 1988. Vlasti u BiH (komunističke), saznavši za plan da se u svjetinu baci ručna bomba i tako isprovocira intervencija policije, zabranile su taj miting i on nije održan. Na sjednici Saveznog predsjedništva održanoj 1. septembra 1988., predsjednik Raif Dizdarević pročitao je presretnuti telegram kosovskog Odbora za protest upućen jajačkoj grupi koja je trebala da organizuje miting. On je napisao:

[10] Sabrina P. Ramet, Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991. /Nacionalizam i federalizam u Jugoslaviji/ (Drugo izdanje) (Bloomington: Indiana University Pres, 1992), str. 231 D# 11919, ENG 0117-8887-0107-8888. Više detalja o Šolevićevoj ulozi navedeno je u knjizi Silberove i Litlea, Yugoslavija, str. 37-40 D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563, ENG.

[11] Dizdarević, Od smrti Tita, str. 192. D# 11886, BHS 0117-8885-0117-8886.

[12] Ramet, Nacionalism, str. 231. D# 11919, ENG 0117-8887-0117-8888.

[13] Dizdarević, Od smrti Tita, str. 202. "Iz savezne državne bezbjednosti dobio sam informaciju i snimljene telefonske razgovore jednog jednog člana najvišeg foruma srbijanskih komunista. Prenosio je kolovođi tog odbora, Miroslavu Šoleviću, poruke Slobodana Miloševića šta treba da čine. D# 11886, BHS 0117-8885-0117-8886.

[14] Dizdarević, Od smrti Tita, str. 203, gdje citira Miloševićeve riječi na sjednici Predsjedništva SK Jugoslavije održanoj 30. avgusta 1988., D# 11886, BHS 0117-8885-0117-8886. Milošević je na sličan način insistirao na tome da je "narod" 1987. godine tražio smjenu Ivana Stambolića. Đukić, Milošević and Marković, str. 23. D# 11888, ENG 0322-9446-0322-9653.

> U telegramu upućenom sa Kosova u Jajce kaže se da je Odbor za organizovanje protestnih skupova odlučio da se 10. septembra 1988. godine u 12 sati u Jajcu održi miting solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu. Miting je, po ovom telegramu, trebalo da organizuje organizacija partizanskih veterana u tom gradu (SUBNOR). Bio je to i po tonu i po sadržaju diktat oslonjen na prethodno organizovane grupe u Jajcu i okolnim mjestima.[15c]

U oktobru 1988., demonstranti su se ponovo okupili u Novom Sadu protestvujući protiv vojvođanskog rukovodstva. Uveče 6. oktobra, svetina je bila uspješna. Partijski rukovodioci su podnijeli ostavke Centralnom komitetu i zamijenili su ih funkcioneri Miloševiću.[16] Ostavke su bile Miloševićev uslov da opozove demonstracije.[17]

Nakon ostavki vojvođanskog rukovodstva, sličan niz događaja doveo je i do smjene rukovodstva u Republici Crnoj Gori. Članovi Saveznog predsjedništva su 6. oktobra 1988. obaviješteni da se prema Titogradu (sadašnjoj Podgorici), glavnom gradu Crne Gre, kreće 40 autobusa demonstranata, kao i veliki broj putničkih automobila. Demonstranti su nosili transparente s porukama kojim su tražili oružje i optuživali crnogorsko partijsko rukovodstvo za izdaju. Budući da je u gradu već bilo nekih 30.000 demonstranata, crnogorsko državno i partijsko predsjedništvo, uz podršku saveznih vlasti, proglasilo je vanredno stanje tokom noći 6. na 7. oktobar 1988. Zahvaljujući tim mjerama, crnogorsko rukovodstvo se oduprlo prvom napadu "antibirokratske revolucije". Međutim, već u januaru 1989., crnogorski SK bio je podijeljen između Miloševićevih pristalica i protivnika. Nakon masovnih demonstracija održanih 11. janaura 1989, crnogorsko rukovodstvo je kapituliralo i podnijelo ostavke.[18] Miloševićeve pristalice, koje je predvodio Momir Bulatović, preuzele su kontrolu nad partijom i vladom Crne Gore.

Tokom mjeseci u kojima su održani srpski "mitinzi za istinu", članovi Predsjedništva su imali mnogo indicija, ali malo konkretnih dokaza o Miloševićevom ličnom učešću u organizovanju "antibirokratske revolucije".[19] Na državnim i partijskim sjednicama Milošević je poricao da je imalo bilo kakvu ulogu u njihovom podsticanju, unatoč tome što je pokazivao da je u

[15] Dizdarević, Od Smrti Tita, str. 210. D# 11886, BHS 0117-8885-0117-8886.

[16] Ramet, Nacionalism, str. 231, D# 11919, ENG 0117-8887-0117-8888, i Dizdarević, Od smrti Tita, str. 217, D# 11886, BHS 0117-8885-0117-8886.

[17] Silber i Little, Yugoslavija, str. 60, D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563; i Đukić, Milošević and Marković, str. 28 D# 11888, ENG 0322-9446-0322.9653.

[18] Ramet Nacionalism, str. 232-233. D# 11919, 0117-8887-0117-8888.

[19] Premda je mitinge navodno organizvao šestočlani kosovski organizacioni odbor, nikad se nije sumnjalo u to da ih zvanične vlasti u Srbiji podržavaju... Autobuse su često pratila vozila policije iz Srbije, koja je bila potčinjena Miloševićevom Ministarstvu unutrašnjih poslova Srbije..." Louis Sell, Slobodan Milosevic and the –Destruction of Yugoslavia (Slobodan Milošević i uništenje Jugoslavije) (Durham: Duke University Press, 2002), str. 56-57. D# 11909, ENG 0322-8220-0322-8646.

stanju da ih spriječi ili otkaže.[20] Međutim, činjenica da je Odbor za protest igrao istu ulogu organizatora tih mitinga, te sličnost parola i zahtijeva, masovna upotreba Miloševićevog imena i njegovih slika, njegova odbrana prava na demonstracije, kao i njegovo često odbijanje da te demonstracije osudi, doprinijeli su stvaranju rasprostranjenog utiska da je on ta osoba iz sjene koja je omogućavala sve te mitinge.

Da bi ograničili autonomiju Kosova u okviru Srbije, Miloševićevi saveznici su se preusmjerili sa uličnih demonstracija na tradicionalnije metode jugoslovenskih komunista, odnosno na ustavne promjene i akcije saveznih organa protiv organizovanih pokreta. Štrajk u rudniku Trepča na Kosovu pružio je povod za raspirivanje antialbanskog raspoloženja u Beogradu i ogromna svjetina zahtijevala je hapšenje Azema Vlasija, kojeg je vidjela kao vođu pokreta kosovskih Albanaca. Milošević, pretvarajući se da ne može da čuje taj zahtjev svjetine, stavio je dlan iza uha da bolje čuje i povikao: "Ne čujem vas!" Svjetina je ponovo skandirala svoj zahtjev, a Milošević, u opširnom govoru kakav će postati poznat u javnom podsticanju nacionalizma, nije dao nikakva obećanja, ali je rekao da oni koji ruše Jugoslaviju moraju biti uhapšeni. Slijedećeg dana, Vlasi i direktor najvećeg preduzeća na Kosovu su uhapšeni. Dana 28. marta, Skupština Republike Srbije usvojila je ustavne amandmane kojima je uglavnom ukinuta autonomija Kosova u okviru republike.[21]

U junu 1989., povodom 600. godišnjice Kosovskog boja, došlo je do najvećeg okupljanja Srba od 1945. godine. Bio je to "jedan od najdramatičnijih i pažljivo koreografisanih događaja u modernoj srpskoj istoriji" za "razliku od haotičnih mitinga koje su organizovali Miloševićevi pomoćnici u sklopu svoje populističke 'antibirokratske revolucije' tokom prethodne dvije godine".[22] Rukovodioci iz drugih republika i saveznih partijskih i državnih organa bili su prisutni na podijumu kad je Milošević održao glavni govor pred masom u kojoj je prema procjenama bilo milion ljudi.[23] Milošević se u svom govoru dotaknuo nekoliko tema koje će se potom ponavljati u retorici srpskih nacionalista u drugim republikama. Izjavio je da su Srbi bili mučenici i junaci Kosovskog boja (1389) i ustvrdio: "ovo je sveta srpska zemlja."[24] Izokola je pomenuo mogućnost predstojeće vojne akcije. Premda sadašnje bitke Srba "nisu oružane... takve još nisu isključene, ali bez obzira kakve da su one, bitke, se ne mogu dobiti bez odlučnosti, hrabrosti i požrtvovanosti". A potom je

[20] Osim toga što je okončao demonstracije u Vojvodini u januaru 1989, Milošević je uredio da se otkaže miting u vrijeme održavanja Plenarne sjednice SK Jugoslavije krajem jula 1988. Dizdarević: Od smrti Tita, str. 201. D# 11886, BHS 0117-8885-0117-8886.

[21] Cohen, Serpent in the Bosom, str. 78-79. D# 11908 ENG 0322-7520-0322-8003.

[22] Coben, Serpent in the Bosom, str. 98. Drugi posmatrač nazvao je to "mirnim narodnim veleslavljem koje je organizovala stabilna i konsolidovana Miloševićeva administracija", Fusnota 1. D# 11908 ENG 0322-7520-0322-8003.

[23] "Bio je to najveći skup Srba svih vremena" Doder i Branson, Milošević, str. 4 D# 11887, ENG 0322-7191-0322-7519.

[24] Tekst tog govora nalazi se u Belgrade Home Service, 28. juni 1989., u BBCSWB, 2. dio, Istočna Evropa; B. Unutarnji poslovi; Jugoslavija, EE/0496/B1,30. juni 1989. D# 11949, ENG 0113-4532-0113-4536.

pozvao na toleranciju i poštivanje prava drugih nacionalnosti, u skladu s retorikom koja će postati glavna roba u inventaru srpskog nacionalizma.

Do proleća 1989., srpski nacionalizam prevladao je u zvaničnim vladinim tijelima republika Srbije i Crne Gore, a i Srbima izvan tih dvaju republika i dalje su upućivane poruke nacionalističkog tipa. Ivan Stambolić, bivši Miloševićev mentor kojeg je ovaj smijenio 1987. godine, kasnije je primijetio da je Milošević koristio pitanje Kosova da bi razaslao poruku o ugroženosti Srba izvan Republike Srbije:

> Milošević nije isforsirao pitanje Kosova samo zbog Srba na Kosovu, nego zato što je to bio način da se kosoviziraju Srbi s druge strane Drine, budući da je to bio najpodesniji element za unitarizaciju Jugoslavije, a ne Kosovo. On je na početku jedva i znao za Srbe s druge strane Drine, a onda je odjednom shvatio da je poticanje njihove pobune način da se osvoji Jugoslavija.[25]

BiH je ponovo postala destinacija demonstranata koji su podržavali Miloševića i ciljeve srpskih nacionalista. Dana 13. avgusta 1989., autobusi puni Srba dovezli su se u Knežinu kod Sarajeva, pod izlaskom posvećenja srpskog pravoslavnog manastira.[26] Unatoč tome što su vlasti BiH zabranila isticanje srpskih simbola, taj je skup poprimio politički prizvuk, s Miloševićevim slikama i drugim nacionalističkim simbolima. Miting je protekao bez incidenata i nije izazvao nikakvu reakciju rukovodstva BiH. Mihailo Crnobrnja, koji je tada bio jugoslovenski ambasador pri Evropskoj zajednici, napisao je:

> 'Mitinzi za istinu' koje su tamo (u BiH) organizovale srpske zajednice nisu polučile željenu destabilizaciju i povlačenje rukovodstva BiH. Čelnici bosanskih Srba općenito još nisu bili spremni da remete vjekovni mirni suživot s Muslimanima i Hrvatima.[27]

I Srpska pravoslavna crkva je podržala aktivnosti širenja srpske nacionalističke poruke. Godine 1989., iz srpske Patrijaršije u Beogradu uzeli su mošti kneza Lazara, srpskog junaka iz Kosovskog broja 1389. godine, i s njima napravili turneju po srpskim pravoslavnim manastirima u Srbiji, BiH, Hrvatskoj i Kosovu, "a Srbi su se ponovo okupljali na hodočašću da se mole pred njim".[28] Njegove mošti su ponovo pokopane u manastiru Ravanica na

[25] Cohen, Serpent in the Bosom, str. 75, gdje se citira Mladina, 6. avgust 1996., str. 34-39. D# 11908 ENG 0322-7520-0322-8003.

[26] Knežina, Reuters, 13. avgust 1989, arhiva RFE Press, Minhen (sada u Budimpešti).

[27] Crnobrnja, The Yugoslav Drama, str. 142 Crnobrnja o tome kaže: "Jedan visoki funkcioner Socijalističke partije Srbije koji je bio u posjeti Briselu rekao mi je u ljeto 1991. da se cijelo vrijeme sa sigurnošću očekivalo da će Muslimani iz BiH stati na stranu Srbije ukoliko dođe do sukoba s Hrvatskom. Izgledalo je iskreno zapanjen činjenicom da se to nije desilo." Fusnota #2, str. 289. D# 11907, ENG 0113-0751-0113-0912.

[28] Tim Judah, The Serbs, Hystori, Muth and the Destruction of Yugoslavia Srbi: Istorija. Niti uništenje Jugoslavije (New Haven: Yale Universiti Press, 1997, str. 39.

Kosovu 10. septembra 1989.[29] Na tom putovanju, prema riječima antropologa Katherine Verdery:

> Kostur kneza Lazara postavio je granice Velike Srbije, po principu 'srpska zemlja je gdje su srpske kosti'.... Paradiranjem leševa slavnih ljudi tako su korištene njihove specifične biografije da bi se preispitala prošlost nacije.[30]

Srpski nacionalisti su ponovo pokopali i hiljade anonimnih leševa koji su izvađeni iz jama u Hercegovini. Lokalni Srbi su često znali za te leševe i pamtili su da se radi o Srbima koji su bili žrtve ustaških pokolja u Drugom svjetskom ratu. Lokalni Srbi su organizovali da se oni sahrane kako dolikuje u selima iz kojih su bili.[31] Međutim, u ljeto 1991., svi ekshumirani posmrtni ostaci su ceremonijalno sahranjeni u zajedničku grobnicu, premda nije bilo izvjesno da su sve žrtve bili Srbi. Robert Hayden je ovako opisao "krupan politički događaj" o kojem je izvijestio Radio Beograd:

> Nakon 'devet mjeseci prikupljanja kostiju iz hercegovačkih jama', 'žrtve ustaša' su sahranjene u masovnu grobnicu. Niz kovčega protezao se kilometar i po; liturgiju je održao patrijarh Srpske pravoslavne crkve, a među govornicima su bili srpski političari iz Bosne i Hercegovine, političari iz Srbije, te vodeći intelektualci srpskih nacionalista.[32]

---

29 Sabrina Petra Ramet, Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavija from the Death of Tito to Ethnic War (Balkanski Babilon: Raspad Jugoslavije od Titove smrti do etničkog rata) (Drugo izdanje) (Boulder, CO: Westview, 1996) str. 30, gdje se citira Dnevni izvještaj FBIS-a (Istočna Evropa), 31. januar 1991., str. 57 D# 11910, ENG 0322-8647-0322-9014.

30 Katherine Vendery, The political ives of Dead Bodies: (Politički životi leševa) (New York Columbia University Press, 1999), str. 18. Prema riječima Verderyjeve: "Obezvređivanje posmrtnih ostataka i statua istaknutih ličnosti socijalizma čini suprotno". (str. 19-20) ENG 0117-8889-0117-8892. Njena analiza na primjeren način objašnjava Titovu posthumnu sudbinu. U oktobru 1991, tijelo jugoslovenskog lidera iz ere socijalizma uklonjeno je sa svog počasnog mjesta u "Kući cvijeća" u Beogradu i ponovo sahranjeno na skromnijem mjestu. Članovi SUBNOR-a i drugi protestvovali su zbog tog premiještanja nazivajući ga "širenjem ideologije fašizma i njegove prakse na prostorima Jugoslavije". Oslobođenje (Sarajevo), 3. oktobar 1991., str. 4 D# 11948, BSH 0113-4226-0113-4228, ENG 1009-6385-1009-6385.

31 O dva primjera ovih događaja izvjestiloje Oslobođenje, 30. avgust 1990, str. 4 D# 11921 BHS 0113-4230-0113-4234, ENG 1009-6389-1009-6390; i BHS 16. decembar 1990, str. 3 D# 11922, BHS 0113-4235-0113-4237, ENG 1009-6309-1009-6311. Na izmaku komunističkog režima Predsjedništvo BiH razmatralo je prijedlog da se utvrdi jedinstven metod koji bi finansirala država, za utvrđivanje identiteta onih koji su pokopani u, prema procjenama, 30. juna u Hercegovini. Članovi Predsjedništva primijetili su da su komunistički rukovodioci prethodno zaključili da su jame podesne kao počivalište ustaških žrtava, ali se nisu protivile tome da porodice žrtava obave ponovnu sahranu. Oslobođenje, 2. novembra 1990., str. 3. D# 11923, BHS 0113-4238-0113-4238, ENG 1008-7710-1008-7712.

32 Robert M. Hayden, "Recounnting the Dead: The Rediscovery and Redefinition of Warume Massacres in Late and Post Communist Yugoslavia," (Prebrojavanje mrtvih: Ponovno otkrivanje i redefinisanje ratnih pokolja u Jugoslaviji pred kraj i nakon vladavine komunizma) u Rubie S. Watson (ured.), Memory, History, and Opposition under State Socijalism /Pamćenje, istorija i opozicija u državnom socijalizmu/ /Santa Fe. NM: School of American Reseach Press, 1994), str. 179. D# 11956, ENG 0117-8893-0117-8895.

Tim je događajem na simboličan način istaknuta viktimizacija Srba od strane ustaša. Za srpske nacionalističke vođe te pompezne ponovljene sahrane predstavljale su vizuelne podsjetnike na fizičko istrebljivanje Srba od strane pripadnika drugih nacionalnosti u Jugoslaviji nekih pedesetih godina ranije.

Ka višestranačkoj vlasti

Početkom 1990. godine, i SK Jugoslavije i vlada SFRJ bili su u dubokoj krizi. Partija je u janauru 1990. sazvala Četrnaesti vanredni kongres u Beogradu u svom, prema mnogima posljednjem, pokušaju da se postigne kompromis između sve glasnijih rukovodilaca republičkih organizacija SK-a. Ni pregovori iza zatvorenih vrata ni javne debate nisu polučile nikakve rezultate. Dana 23. januara, slovenačka delegacija je napustila sjednicu. Za nekoliko sati kongres je odložen na neodređeno vrijeme. SK Jugoslavije, osnovna institucija koja je donosila odluke u SFRJ od Drugog svjetskog rata naovamo, bio je mrtav. Tako je Jugoslovenska narodna armija (JNA) ostala jedina institucija koja je imala ustavni mandat da održi saveznu republiku na okupu. Šest republičkih komponenti SK uputile su se svaka svojim putem i svaka će odigrati ulogu ovisno o političkoj situaciji u svojoj republici.

Jugoslovenski SK doživio je slom dok se demokratska revolucija širila Istočnom Evropom, a zahtjevi za slobodnim, višestranačkim izborima bivali sve glasniji širom tih prostora. U svakoj od jugoslovenskih republika socijalističke skupštine su usvojile zakone kojima se omogućavaju višestranački izbori. Ti su se zakoni, kojim su dotični izbori omogućeni, razlikovali u svakoj do republika i svaka je republička skupština odabrala različit datum njihovog održavanja. Izbori u raznim republikama zakazani su za priod od aprila do decembra 1990.

Prvi višestranački izbori održani su u Sloveniji i Hrvatskoj u aprilu 1990. Na izborima u Sloveniji pobijedio je DEMOS (Demokratska ujedinjena opozicija Slovenije), koalicija sedam stranaka, a za predsjednika je izabran Milan Kučan, vođa Stranke demokratske obnove (novo ime koje je uzeo SK). Bez obzira na stranačku pripadnost, pobjednici izbora u Sloveniji bili su za autonomiju i/ili nezavisnost od SFRJ i Skupština Slovenije je u julu 1990. napravila ključni korak ka nezavisnosti usvojivši rezoluciju kojom je proglašen suverenitet Slovenije.[33]

U Hrvatskoj je Sabor, koji je bio pod kontrolom komunista, usvojio sistem "pobjednik uzima sve" koji je stranci koja osvoji većinu glasova na izborima davao više mjesta u Saboru nego što je ona proporcionalno osvojila glasova na narodnim izborima. Hrvatski nacionalisti osnovali su Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ), na čijem čelu je bio viši partizanski general i istoričar Franjo Tuđman. Srbi u Hrvatskoj osnovali su Srpsku demokratsku stranku (SDS) i za njenog predsjednika izabrali Jovana Raškovića, vrlo

---

33 Susan Woodward, Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War /Balkanska tragedija: Haos i raspad nakon hladnog rata/ (Washington: Brookings Institution, 1995), str. 119-120. D#11911 ENG 0322-6551-0322-6829.

uglednog psihijatra iz Dalmacije. HDZ je osvojila 41,5% glasova i dobila je 58% mjesta (206 od 356) u trodomnom zakonodavnom tijelu. SDS je prošla relativno slabo, jer su Srbi glasali za SDS i SK pod novim nazivom, "Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena" (SKH-SDP). SDS je osvojila pet mjesta u Saboru, ali među zastupnicima koji su izabrani s izbornih spiskvoa SKH-SDP bila su 24 Srba.[34] Na opštinskim izborima SDS je pobijedio u tri opštine s većinskim srpskim stanovništvom (Knin, Gračac i Donji Lapac), ali nije uspio osvojiti većinu u ostalim opštinama sa srpskom većinom.

U Srbiji i Crnoj Gori, posljednjim republikama u kojima su održani izbori, Milošević i Bulatović su u decembru 1990. pobijedili velikom većinom. U pripremama za te izbore, SK Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem udružio se sa Socijalističkim savezom i postao Socijalistička partija Srbija (SPS), stranka koja je nominalno bila socijalistička, ali u nastupu prema javnosti nacionalistička. Do slične je fuzije došlo uoči izbora u Crnoj Gori u korist Miloševićevog pristalice Momira Bulatovića. Nakon tih izbora, preimenovani SK zadržao je dominaciju u Srbiji i Crnoj Gori. Međutim, uspješno zadržavanje na vlasti preimenovanog SK bilo je ograničeno na Srbiju i Crnu Goru. Preimenovani SK u drugim republikama nisu uspjeli da svoju jednostranačku dominaciju iz ere komunizma pretoče u pobijedu na višestranačkim izborima, te su nakon izbora 1990. godine ovisili o svojim koalicionim partnerima, ili su, kao što je bio slučaj u BiH, potpuno isključeni iz vlasti.[35]

Izbori i promjena Ustava

Nakon višestranačkih izbora u Hrvatskoj i Sloveniji u aprulu 1990., čelnici nekoliko republika predložili su izmjene jugoslovenskog saveznog ustava i ustava njihovih republika. Prijedlozi za restrukturiranje jugoslovenskog ustava završili su na mrtvoj tački, dok su pojedine republičke skupštine usvojile brojne amandmane ili cijele ustave.

U skladu s izbornim obećanjima da će tražiti veću slobodu djelovanja u svojim republikama u odnosu na saveznu vladu, novoizabrani rukovodioci Slovenije i Hrvatske zajedno su 10. maja 1990. podnijeli deklaraciju o namjeri restrukturiranja Jugoslavije u labavu konfederaciju država, s tim da se centralnoj vladi povjeri malo nadležnosti.[36] Srpski rukovodioci i Glavni štab JNA odgovorili su mjerama i prijedlozima za učvršćivanje centralizovane države i slabljenje izgleda za otcjepljenje Hrvatske i Slovenije. Nekoliko dana

[34] Srđan Radulović, Sudbina Krajine (Beograd: Dan Graf, 1996), str. 16 D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG.

[35] Makedonija je, pored navedenih, bila jedina jugoslovenska republika u kojoj su reformisani komunisti (preimenovani u Socijal-demokratski savez Makedonije) zadržali glavnu ulogu nakon izbora 1990. godine. Ta je stranka stupila u tripartitnu koaliciju levog centra s liberalima i vodećom strankom Albanaca, premda je makedonska nacionalistička stranka "IMRO/kao u originalu/Demokratska stranka makedonskog nacionalnog jedinstava" dobila najviše glasova u novembru 1990. Meier, Yugoslavia, str. 193-194. D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[36] Meier, Yugoslavia, str. 147. D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

nakon azjedničke slovenačko-hrvatske deklaracije, JNA je naredila da se naoružanje jedinica Teritorijalne odbrane širom Jugoslavije preda u skladišta JNA, a svrha te mjere bila je da se republičke vlasti Slovenije i Hrvatske načelno liše potencijala za stvaranje vlastitih oružanih snaga.[37] Borisav Jović, bliski saradnik predsjednika Srbije Miloševića, podnio je prijedloge za ograničavanje mogućnosti regulisanja političkog života od strane pojedinačnih republika i za ojačavanje uloge jugoslovenske savezne države. Osmočlano Predsjedništvo usvojilo je te prijedloge većinom glasova, ali se od njih odustalo nakon što je Savezna skupština odbila da ih usvoji na sjednici od 28. maja 1990.[38]

Dok su radili na slabljenju ovlasti drugih republika u rederaciji, srpski rukovodioci su istovremeno nastojali konsolidovati republičku vlast uSrbiji tako što su rpedložili novi ustav. Za razliku od Hrvatske, Slovenije i Makedonije, glasanje za novi ustav u Srbiji (1-2. juli 1990) prethodilo je prvim višestranačkim izborima, održanim u decembru 1990., a nije održano nakon njih. Novim ustavom predsjedniku Republike data su dodatna ovlašćenja, uključujući komandovanje oružanim snagama umiru i ratu (član 83). Njime je osigurana centralizacija Republike Srbije tako što je ukinuta autonomija koju su ranije imale Kosovo i Vojvodina.[39]

Spor u Hrvatskoj

U nastojanju da smanje ulogu federalne Jugoslavije u svojoj republici, novoizabrani rukovodioci u Hrvatskoj suočili su se s jednim problemom koji Slovenici nisu imali: sve izraženiji zahtjevi skoro 600.000 Srba u Hrvatskoj, koji su činili oko 12% ukupnog stnaovništva i predstavljali najveću grupu nehrvata u toj republici. Srbi su prema Ustavu iz 1974. imali status "konstruktivnog naroda" u Republici Hrvatskoj, ali je Tuđmanova vlada, nakon izborne pobjede u aprilu 1990. godine, predložila amandmane kojima bi se status Srba reducirao na priznatu manjinu. Predložena degradacija statusa postala je žarišna tačka za Srbe u Hrvatskoj, koji su nedugo nakon izbora započeli kampanju za priznavanje posebnog statusa.

Srpsku kampanju u Hrvatskoj karakterisala je nesloga među srpskim rukovodiocima u SDS-u Hrvatske. Nesloga je poticala od toga što su Miloševićevi sljedbenici i mediji u Beogradu selektivno podržavali neke Srbe, što su ti rukovodioci imali različite pristupe promovisanju srpskih nacionalnih

[37] Borisav Jović, Poslednji dani SFRJ: izvodi iz dnevnika , drugo izdanje (Kragujevac: Prizma, 1996), 17. maj 1990, str. 146. Dalje u tekstu "Jovićev dnevnik", D# 11890 BHS 0111-2738-0111-3226.

[38] Meier, Yugoslavia, str. 148. D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[39] Dok su drugi republički ustavi predstavljali više ili manje ozbiljna nastojanja da se stvori osnova za nacionalnu državu zasnovanu na ustavnom nacionalizmu, primarna svrha Ustava Srbije iz 1990. godine bila je da se stvori osnova za vladavinu jednog čovjeka, Slobodana Miloševića". Robert M. Hayden, Bleuprints for a House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts /Nacrt za podijeljenu kuću: Ustavna logika sukoba u Jugoslaviji/ (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991), str. 73 D# 11959, ENG 0324-8653-0324-8865. Vidi i Meier, Yugoslavija, str. 151. D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

ciljeva u Hrvatskoj, te što je stalno dolazilo do ličnog rivaliteta.[40d] Spor unutar stranke rezultirao je, pored ostalog, proglašenjem tri različite srpske teritorijalne jedinice na područjima u Hrvatskoj na kojima je živio znatan broj Srba. Knin i okolne opštine (27. juni 1990); područje Slavonije, Baranje i zapadnog Srema (SBZS) na sjeveroistoku Hrvatske (7. januar 1991.), te zapadna Slavonija (13. avgust 1991.).[41]

Neki Srbi u Hrvatskoj već su pokazali volju da podrže ciljeve Srba na drugim područjima. Dana 27. februara 1989., Srbi iz Hrvatske održali su miting u Kninu, izražavajući podršku kosovskim Srbima.[42] Ubrzo nakon Miloševićevog govora na proslavi 600. godišnjice Kosovskog boja, na jednom drugom mitingu održanom u Hrvatskoj u julu 1989. okupilo se, prema procjenama, 80.000 Srba. Međutim, te masovne mitinge koji su održavani 1989. godine nije pratio veliki uspjeh SDS-a na izborima u aprilu 1990, kao što je već rečeno. Unatoč tome, čelnici HDZ-a ponudili su predsjedniku SDS-a, Jovanu Raškoviću, položaj potpredsjednika u novoj hrvatskoj Vladi.[43] On je tu ponudu odbio. Čelnici HDZ-a Hrvatske potom su isključili SDS iz vladajuće koalicije koju su osnovali nakon izbora. Međutim, čelnici HDZ-a su shvatili da je pitanje Srba u Hrvatskoj od vitalnog značaja, jer je ono imalo uticaja na reakcije međunarodne zajednice i rukovodstva Srbije na težnje Hrvatske za ostvarivanje nezavisnosti.[44]

Predsjednik SDS-a Rašković, unatoč huškačkoj nacionalističkoj retorici njegovih javnih govora, u stvari je svoje zahtjeve ograničio na kulturnu autonomiju za Srbe u Hrvatskoj i odlučno se protivio teritorijalnom separatizmu.[45e] Dana 23. jula 1990., sastao se s novoizabranim predsjednikom Hrvatske Franjom Tuđmanom i zatražio ustavom zagarantovanu kulturnu autonomiju za Srbe u Hrvatskoj. Kompletan transkript tog sastanka sedmicu dana kasnije objavljen je u hrvatskoj štampi.[46] Taj je transkript pokazivao da je Tuđman 23. jula smjesta pristao na kulturnu autonomiju i ponudio je Raškoviću da izradi nacrt budućeg amandmana na Ustav Hrvatske. Rašković

[40] Radovan Karadžić je miješanje izvana naveo kao osnovani razlog za frakcionaštvo Srba u Hrvatskoj "Krajina je prvo bila politički razorena, znamo ko je razarao i odakle, razorena u stranke, bile razjedinjene, podijeljene usitnjene, dakle politička struktura nije postojala." Skupštiona bosanskih Srba, 53. sjednica, 28. avgust 1995., Radovan Karadžić D# 11871 BHS ERN 0215—4329-0215-4329.

[41] "Odluka o osnivanju zajednice opština" D# 11870 BHS 0214-1951-0214-1951; ENG 1005-9543- i Radulović, Sudbina Krajine, str. 25. D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202 ENG ET 0322-9039-0322-9039.

[42] Radulović, Sudbina Krajine, str. 11 D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9026-0322-0926.

[43] Lenard J. Coben, Broken Bonds; The Disintegration of Yugoslavia (Pokidane veze, raspad Jugoslavije) (Boulder –Westview, 1993.), str. 131.

[44] Meier, Yugoslavia, str. 146, D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[45] Mi nećemo stvarati drugu srpsku državu na teritoriji Hrvatske", rekao je Rašković na mitingu održanom 25. jula 1990). "Mi hoćemo samo autonomiju slobodnog i suverenog srpskog nacionalnog bića". Radulović, Sudbina Krajine, str. 19 D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9002, ENG ET 0322-9034-0322-9034.

[46] "Danas" (Zagreb), 31. juli 1990, str. 12-15 D# 11924-BHS 0113-4192-0113-4195, ENG ET 0113-4192-0113-4195.

se, na drugoj strani, pokazao kao nepouzdan partner u pregovorima. Kada mu je Tuđman prigovorio zbog toga što je održavao huškačke govore na mitinzima Srba u Hrvatskoj, Rašković je odgovorio: "Ja nikada svoje govore unaprijed ne pišem, ja hoću stvarno komunicirati s tim narodom, govorim im vrlo često i ono što oni hoće, a što ja ne bih volio".[47f] Pored toga je izjavio da se s predsjednikom Srbije Miloševićem ne slaže u nekim temeljnim pitanjima. "Nikada se nećemo naći za istim stolom, niti ćemo ikad potpisati iste deklaracije i rezolucije."

Rukovodioci HDZ-a i SDS-a složili su se samo oko jedne stvari: uklanjanja riječi "socijalistička" iz naziva republike.[48] Ti razgovori odvijali su se u kontekstu oštre javne polemike između beogradske štampe, koja je u sve većoj mjeri denucirala rukovodioce Hrvatske kao reinkarnaciju ustaških vlasti koje su vršile pokolje Srba u Drugom svjetskom ratu, i štampe u Hrvatskoj pod kontrolom HDZ-a, koja je denucirala srpski separatizam kao politiku protivnu državnim interesima Hrvatske. Rašković, cijenjeni psihijatar i dinamičan javni govornik, i dalje je bio glavna atrakcija na mnogim srpskim mitinzima u Hrvatskoj i BiH, ali njegov je uticaj u stranačkim krugovima oslabio nakon njegovog neuspjeha da postigne sporazum o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj.[49]

Milan Babić, gradonačelnik Knina izabran na višestranačkim izborima 1990. i čaln Glavnog odbora SDS-a, htio je više od puke kulturne autonomije Srba u Hrvatskoj. On je postao glavni pokretač kampanje za odvojenu srpsku teritoriju u Hrvatskoj, pokreta koji je započet na područjima s većinskim srpskim stanovništvom oko Knina.[50] Dana 27. juna 1990., njegova inicijativa dovela je do stvaranja "Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like" (ZOSDL), koja je uključivala šest opština s većinskim srpskim stanovništvom, i to Knin, Benkovac, Obrovac, Donji Lapac, Gračac i Titovu Korenicu.[51] Premda je Ustavni sud Hrvatske tu odluku proglasio ništavnom, i druge opštine sa znatnim brojem srpskih stanovnika poslije toga su se proglasile članicama ZOSDL-a.

Milošević i njegovi saveznici u Republici Srbiji podržavali su Babića i njegovu ideju o odvojenoj srpskoj teritorijalnoj jedinici. Dana 28. juna 1990., jedan dan nakon proglašenja ZOSDL-a, Milošević i njegov kolega Borisav

[47] Danas. 31. juli 1990, str. 12 D# 11924 BHS 0113-4192-0113-4195, ENG ET 0113-4192-0113-4195.

[48] Danas, 31. juli 1990.; Coben, Broken Bonds, str. 131-132. D# 11924 BHS 0113-4192-0113-4195, ENG ET 0113-4192-0113-4195 i Meier, Yugoslavia, str. 154. Prema Meirieru "Tuđman mu je tih dana (avgust 1990.) ponovio da je spreman da garantuje punu "kulturnu autonomiju', ali ni u kom slučaju političku ili teritorijalnu autonomiju. U vezi sa sadržajem takve "kulturne autonomije', Tuđman je rekao da bi se ona odnosila na školske programe i kulturne djelatnosti", D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[49] "...Tuđman je objavio kompletan, doslovan tekst ovog razgovora u časopisu Danas. Taj postupak je diskreditovao Raškovića i umerena linija u Srpskoj demokratskoj stranci više nije imala nikakvu šansu". Meier, Yugoslavia, str. 154 D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[50] BHS ERN 0217-2142 (D# 11872) i (D# 11873) ERN 0214-1845.

[51] Odluka o osnivanju i konstituisanju Zajednica općina Sjeverne Dalmacije i Like", engleski ERN L006-4035-L006-4039 BHS ERN 0214-1845-0214-1848 D# 11873.

Jović, predsjednik Predsjedništva SFRJ, složili su se u vezi s prijedlogom da se Slovenija i Hrvatska isključe iz jugoslovenske federacije, ali da teritorija ZOSDL-a opstane "sa naše strane".[52g] Milan Babić je 13. avgusta 1990. posjetio Beograd i sastao se s Borisom Jovićem, koji je u to vrijeme bio predsjednik Predsjedništva SFRJ-a. "Nismo dobili nikakva konkretna obećanja, ali mi je nesumnjivo stavljeno do znanja da ćemo dobiti pomoć iz Beograda", prisjetiće se kasnije Babić.[53]

Miloševićeva naklonost Babićevom teritorijalnom pristupu održavala se u stavovima Raškovića, odnosno Babića u pogledu uloge beogradskog rukovodstva. Rašković je htio da Srbi u Hrvatskoj zastupaju sami sebe, a ne da to čine preko Miloševića, i u Babićevim inicijativama vidio je Miloševićeve prste: "Ja sam u principu bio protiv takve saradnje da mi zavisimo o Beogradu", rekao je, "i da za sve što radimo tražimo iz Beograda potvrdu i neku vrstu pristanka".[54h] Babić je, na drugoj strani, prihvatio Miloševića kao pravog portparola. "Srbi u Hrvatskoj uvijek su vjerovali da je Milošević pravi predsednik srpskog naroda", rekao je Babić, "i da neće izdati interese nijednog dijela srpskog naroda u Jugoslaviji".[55i]

Stvaranje ZOSDL-a popraćeno je nastojanjima Srba da ostvare de facto kontrolu nad lokalnim stanicama policije i vladinim institucijama korištenjem svjetine zanesenih Srba. Dana 5. jula 1990., masa Srba se okupila ispred policijske stanice u Kninu i odbila je da dozvoli komandiru hrvatske policije da napusti zgradu.[56] Taj je hrvatski komandir kapitulirao, ostavivši organe bezbjednosti u Kninu u srpskim rukama. Taj događaj je velika ogorčenost u Hrvatskoj i stvorio lokalnog heroja od Milana Martića, inspektora u kninskoj policijskoj stanici, koji je isprovocirao dolazak hrvatskih vlasti time što se usprotivio naređenju o nošenju uniformi i oznaka kakve je nalagao Zagreb.

Razdor oko ustavnog položaja Srba u Hrvatskoj dosegao je vrhunac 25. jula 1990. Tog dana Sabor Hrvatske je usvojio ustavne amandmane kojima je degradiran status Srba kao "konstitutivnog naroda", koji su uživali u skladu

[52] Jovićev dnevnik, bilješka od 28. juna 1990., str. 161. "Sloba je dao dve ideje prvo, da se 'odsecanje' Hrvatske izvrši tako što će Ličko-Banijske i Kordunaške opštine, koje su stvorile zajednicu, ostati sa naše strane, s tim da se tu kasnije narod referendumom izjasni da li hoće da ostane ili izađe, i, drugo, da se članovi Predsedništva SFRJ iz Slovenije i Hrvatske isključe iz glasanja o odluci, jer oni ne predstavljaju onaj deo Jugoslavije koji tu odluku donosi". Njih dvojica su odustala od tog plana nakon što su saznala da Ustavni sud može da donese odluku o ustavnosti tog zakona tek nakon što on bude objavljen u Službenom listu. Jovićev dnevnik, bilješka od 2. jula 1990., str. 162 D# 11890 BHS 0111-2738-0111-3226.

[53] Yugoslavia: Death of a Nation" /Jugoslavija: Smrt nacije/ (video traka), Dio II Vidi i Silber and Litle, Yugoslavia: Death of a Nation /Jugoslavija: Smrt nacije/ (New York: Penguin, 1997) str. 100 D# 1198, BHS 0089-6349-0089-6563.

[54] Borba, 12. april 1991., kao što Radulović citira u Sudbina Krajine, str. 27 D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9041-0322-9041.

[55] Radulović, Sudbina Krajine, str. 28, gdje se citira Babić. D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9041-0322-9042.

[56] Opširan opis tog burnog dana nalazi se u "Yugoslavia: Death of a Nation" (video), Dio II; i Silber i Litle, Yugoslavia, sr. 98-101. Zastrašenom hrvatskom komandiru jedan njegov koelga je rekao: "Obećajte im srpsku državu, bilo šta, samo da se izvučemo odavde". Milan Martić će se kasnije prisjetiti: "To je bio kraj hrvatske vlasti u Kninu". D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6503.

s ustavom iz perioda socijalizma. Istovremeno, srpski čelnici su se obratili skupu od 100.000 ili više Srba na "Prvom srpskom saboru" u Srbu, jednoj od opština iz sastava ZOSDL-a. Predsjednika SDS-a Raškovića i poznatog srpskog nacionalistu Vojislava Šešelja okupljena svjetina je pozdravila s oduševljenjem, a neki iz te svjetine nosili su transparente s četničkim simbolima i parolama. Svjetina je aklamacijom usvojila jednu rezoluciju, proglasivši bezvrijednim sve promjene ustava i zakona Hrvatske kojima se negira suverenost srpskog naroda. Skupština je usvojila "Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskog naroda" u Hrvatskoj i osnovala Srpsko narodno vijeće (SNV Knin) kao izvršni organ ZOSDL-a.[57] Premda novi hrvatski ustav nije proglašen do 22. decembra 1990., zbog amandmana iz jula 1990. i osnivanja SNV-a Knin izgledi za postizanje ustavnog kompromisa koji bi zadovoljio srpske nacionalističke čelnike u Hrvatskoj osuđeni su na propast.

Na svojoj prvoj sjednici, održanoj 31. jula 1990., SNV Knin je odobrio održavanje plebiscita srpskog naroda s pitanjem autonomije u odnosu na Hrvatsku. Prije nego što je zakazan plebiscit, hrvatska policija je 17. avgusta pokušala da osigura kontrolu nad policijskim stanicama u nekoliko gradova s većinskims rpskim stanovništvom. "Štab za odbranu grada" u Kninu, na čelu kojeg je bio Babić, proglasio je "ratno stanje" i na cestama koje su vodile prema nekoliko gradova podignute su barikade. Hvatska vlada je na to područje uputila tri helikoptera, ali oni su bili prisiljeni da se vrate kada su im dva aviona tipa MIG Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva zaprijetila da će ih oboriti. Prva oružana kofnrontacija riješena je pregovorima. Hrvati su otkazali svoju ofanzivu, a srpski rukovodioci su naredili da se uklone barikade. Babić je opovrgnuo da je "Štab za odbranu grada" proglasio ratno stanje i podizanje barikada pripisao samoinicijativnim ostupcima naroda.[58]

Na plebiscitu održanom krajem avgusta i početkom septembra 1990., od 756.780 glasača (uključujući preko 189.000 glasača koji nisu imali stalno mjesto boravka u Republici Hrvatskoj) samo njih 232 nisu glasali za autonomiju.[59] SNV Knin je 30. septembra 1990., u ime "srpskog naroda", proglasio da se "srpski narod izjasnio za srpsku autonomiju na etničkim i istorijskim teritorijama na kojima živi, a koje se nalaze unutar sadašnjih granica RH kao federalne jedinice SFRJ".[60j] U tom proglasu, međutim, nije definisano šta predstavlja srpske "etničke i istorijske teritorije".

[57] "Deklaracija o svuerenosti i autonomiji srpskog naroda" u Hrvatskoj D# 11874 BHS ERN 0214-1952-0214-1953; engleski ERN L006-4356-L006-4358; i Oslobođenje, 26. juli 1990., str. 4. BHS 0291-5800-0291-5801, engleski ERN Skraćenica "SNV Knin" korištena je da bi se to vijeće razlikovalo od Srpskog narodnog vijeća Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema (SBZS), osnovanog u decembru 1991., za koje će se koristiti skraćenica SNV-SBZS.

[58] Radulović, Sudbina Krajine, str. 21. D# L1916- BHS 0322-9015-0322-9202. ENG ET 0322-9036-0322-9036.

[59] Radulović, Sudbina Krajine, str. 22. D# L1916, BHS 0322-9015-0322-9202. ENG ET 0322-9037-0322-9037. i Tanjug (Beograd, 7. avgust 1990., D# L1875-engleski ERN R 028-8753.

[60] Radulović, Sudbina Krajine, str. 22. D# L1916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9017-0322-9037.

Dana 21. decembra 1990., ZOSDL se transformisala u "Srpsku autonomnu oblast Krajina" (SAO Krajina), proglasila vlastiti Statut, prestala da uplaćuje poreze Republici Hrvatskoj, te objavila da je njena policija odvojena od policije te republike.[61] Dana 7. januara 1991., osnovano je Srpsko narodno vijeće Slavonije, Baranje i zapadnog Srema (SNV-SBZS) i to je tijelo krajem februara 1991. usvojilo Deklaraciju o autonomiji.[62]

U proljeće 1991., u sukob između lokalnih Srba i hrvatske policije imiješala se JNA. Srpske paravojne snage su u Pakracu zauzele zgradu opštine i policijsku stanicu. Razoružale su i uhapsile pakračke policajce koji su odbili da prihvate njihovu vlast. Jedna jedinica hrvatskog MUP-a izvršila je protivnapad, zauzela grad i uhapsila počinioce. Premda u tim operacijama nije bilo poginulih, među lokalnim Srbima i u begoradskoj štampi kružile su glasine o deset ili više poginulih Srba, uključujući jednog srpskog pravoslavnog sveštenika. JNA je intervenisala upavši u grad s oklopnim vozilima, ali, kao i ranije u Kninu, obje strane su se povukle prije nego što se taj sukob pretvorio u rat. Kasnije u martu, lokalni Srbi su zauzeli hotelski kompleks u Plitvicama. Nacionalnom parku prepunom jezera i vodopada. U razmjeni vatre tokom prepada hrvatske policije, koji je potom poduzet s ciljem zauzimanja parka, poginuli su jedan Srbin i jedan Hrvat. JNA je ponovo intervenisala.

U jednom incidentu koji je podsjećao na događaje u Pakracu, pripadnici srpskih paravojnih snaga su 2. maja 1991. zauzeli policijsku stanicu u Borovom Selu. Kada se jedna jedinica hrvatskog MUP-a uputila kao pojačanje lokalnim policajcima, upala je u zasjedu srpskih paravojnih snaga Vojislava Šešelja. Poginulo je dvanaest hrvatskih policajaca, a mnogo više ih je ranjeno. JNA je ponovo intervenisala i blokadom sela onemogućila bilo kakvu pomoć izvana. Napadi na selo su pojačani kada se Šešelj pojavio na beogradskoj televiziji, hvaleći se da su njegove snage učestvovale u tom napadu.[63] Nakon toga su tokom cijelog mjeseca maja 1991. uslijedili pojedinačni nasilni incidenti, a izgledi za dalju eskalaciju povećavali su se sa svakim od tih incidenata.

Dok je hrvatska država nabavljala naoružanje iz Mađarske i drugih zemalja, srpski separatisti su nabavljali sredstva s ciljem da se suprotstave hrvatskoj vlasti na nekoliko područja u republici. Počev od proljeća 1991., oficiri JNA su podijelili hiljade komada oružja članovima SDS-a i drugima koji su podržavali srpski separatizam. Srbi iz Hrvatske dobili su razno poješadijsko naoružanje, protivavionske topove, minobacače, te municiju iz arsenala JNA. Jedan oficir je izvjestio da je do početka juna prebačeno 15.000 komada oružja.[64]

[61] "Odluka o sprovođenju Statuta srpske autonomne oblasti Krajine", D# L1884 BHS ERN 0217-2148-ENG ET 0217-2148-02174-2148, i Radulović, Sudbina Krajine, str. 23. D# L1916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9038-0322-9038.

[62] Radulović, Sudbina Krajine, str. 25. D# L1916, BHS 0322-9013-0322-9202, ENG ET 0322-9039-0322-9039.

[63] Silber i Litle, Yugoslavia, str. 142. D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563.

[64] Pukovnik Dušan Smiljanić, upućeno generalu R. Mladiću, Knin, 15. oktobar 1994. D# 10668 BHS 0200-9468-0200-9473; engleski ERN 0300-4728-0300-4733.

Domaća diplomatija

Tokom prve polovine 1991. godine, predsjednici svih jugoslovenskih republika održali su niz sastanaka (poznatih pod nazivom "JU" razgovori) na kojima su raspravljali o mogućim kompromisima vezanim za budući status Jugoslavije. Na tim razgovorima, predsjednik Srbije Milošević i predsjednik Crne Gore Bulatović zagovarali su zadržavanje ili ojačavanje postojećeg federalnog uređenja, predsjednici Slovenije i Hrvatske, Kučan i Tuđman, bili su za labavu konfederaciju, dok su predsjednici BiH i Makedonije, Izetbegović i Tupurkovski, ponudili razne kompromise u nastojanju da premoste jaz između federalističkog i konfederalističkog stava.

Usred tih razgovora, predsjednici Tuđman i Milošević sastali su se sami u Karađorđevu u Srbiji i razgovarali o mogućoj podjeli BiH između tih dvaju republika.[65] Taj razgovor nije rezultirao sporazumom o podjeli teritorije, ali su se strane dogovorile da sazovu zajedničku komisiju koja bi predložila podjelu. Ni razmatranja komisije nisu urodila plodom, ali razgovori između Tuđmana i Miloševića označili su početak njihovog pohdoa usmjerenog ka teritorijalnoj podjeli BiH nauštrb bosanskih Muslimana.

Posljednji u nizu "JU" razgovora doveo je do načelnog sporazuma. Na sastanku održanom 6. juna 1991. u Sarajevu, predsjednici šest republika postigli su sporazum u pogledu kompromisa koji su predložili predsjednici Makedonije i BiH, ali taj sporazum zapravo nije bio ništa više od puke vježbe u retorici. Pored ostalih odredbi, sporazumom se tražilo da se predsjednici Hrvatske, Srbije i BiH ponovo sastanu u roku od sedam dana, kako bi uklonili napetosti koje su rasle u BiH. Nakon što su se tri predsjednika – Izetbegović, Milošević, i Tuđman – sastali 12. juna u Splitu, u novinskim izvještajima se špekulisalo da su se njih trojica dogovorila oko plana za "kantonizaciju" BiH.

Ambasador SAD-a Warren Zimmerman kasnije je izrazio zaprepaštenje zbog toga što su Milošević i Tuđman otvoreno razgovarali o podjeli u prisustvu predsjednika BiH.[66]

Rat u Sloveniji i Hrvatskoj

Skupštine republika Slovenije i Hrvatske usvojile su 25. juna 1991. proglase o nezavisnosti. Dva dana kasnije, JNA je poduzela korake ka obezbjeđenju međunarodnih graničnih prelaza i aerodroma u Sloveniji, za koje je tvrdila da su pod saveznom nadležnošću. Jedinice Teritorijalne odbrane Slvoenije, potpomognute naoružanjem kupljenim u inozemstvu i onim koje je zaplijenjeno u Sloveniji, suprotstavile su se tom potezu JNA. Zarobile su više od 2.000 ljudi, zapriječile kretanje kolona za pozadinsku pdoršku JNA, te od trupa JNA preuzele kontrolu nad graničnim prelazima. Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo bombardovalo je aerodrom u Ljubljani

[65] Sastanak u Karađorđevu bio je predmet mnogih tumačenja i špekulacija. Oni su rezimirani u: Miloš Milić, Dogovori u Karađiorđevu o podeli Bosne i Hercegovine (Sarajevo: RAbic, 1998). D# 11917, BHS 0113-1162-0113-1339.

[66] Zimmerman, Origins of a Catastrophe, /Porijeklo katastrofe/ str. 132. D# 11892 ENG 0087-6709-0087-6711.

i druge ciljeve, ali slovenačke snage su se pokazale iznenađujuće efikasnim, a pripadnici JNA u Sloveniji su masovno dezertirali.

Evropska zajednica, hitro reagujući na eskalaciju jugoslovenske krize u rat, uputila je 28. juna svoje posrednike. Da ne bi dalje eskalirala krizu i rizikovala katastrofalni poraz, JNA je pristala na to da se povuče iz Slovenije. "Brionskim sporazumom", sklopljenim 18. jula 1991., zvanično je završen "desetodnevni rat" u Sloveniji. JNA je pristala na povlačenje, a datum stvarne nezavisnosti Slovenije i Hrvatske odložen je za tri mjeseca, do 8. oktobra 1991. Brionski sporazum nije se ticao buduće uloge JNA u Hrvatskoj, ali je bio poticaj slovenačkom i hrvatskom pokretu za nezavisnost od SFRJ.

Ubrzo po završetku oružanog sukoba u Sloveniji, čarke u Hrvatskoj su eskalirale u pravi rat. Kijevo, hrvatsko selo na putu između Knina i Splita, bilo je orkuženo ruralnim srpskim naseljima. U proljeće 1991., hrvati iz Kijeva su podigli barikade kako bi spriječili upade Srba u svoje selo. U avgustu 1991., Srbi iz obližnjih sela tražili su od Kninskog korpsua JNA da ukloni prepreke i da im da naoružanje.[67] Novopostavljeni zamjenik komandanta korpusa, Ratko Mladić, ubrzo je udovoljio njihovom zahtjevu. U saradnji s Milanom Martićem, ministrom unutarnjih poslvoa SAO Knina, Mladićeva artiljerija iz sastava JNA granatirala je Kijevo 28. avgusta 1991. Kijevo, koje su Hrvati prozvali "hrvatski Alamo", u kratkom je roku zauzto od strane Martićeve policije. Lokalne srpske snage su neke Hrvate ubile, a ostale protjerale iz sela. Martić je kasnije komentarisao: "Bila je to zajednička akcija policije i vojske, i za dva dana smo oslobodili Kijevo. Armija je obezbedila teško naoružanje a ja pešadiju".[68] Stanovnike sela je, dok su bježali, bombardovalo Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo.

General Veljko Kadijević, savezni sekretar za narodnu odbranu 1991. godine, kasnije je napisao da je "kasnije u ljeto" 1991. godine, JNA svoju samopripisanu ulogu razdvajanja dviju suprotstavljenih strana promijenila u "zaštitni srpski narod u Hrvatskoj na način što će se svi krajevi sa većinom srpskim stanovništvom osloboditi u svakom pogledu od prisustva hrvatske vojske i hrvatske vlasti."[69k] Upotreba teškog naoružanja od strane JNA protiv civilnih naselja, a u podršku napadima lokalnih Srba, postala je obrazac koji se ponavljao i drugdje u Hrvatskoj, a kasnije i u BiH.[70] Međutim, Branko Kostić, vršilac dužnosti predsjednika Predsjedništva SFRJ, okarakterisao je takve postupke ne kao oslobađanje od hrvatske vlasti, nego kao odbranu Srba:

[67] Radulović, Sudbina Krajine, str. 36-37 D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9049-0322-9050, i Silber i Litle, Yugoslavia, str. 171-172. D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563.

[68] Silber i Litle, Yugoslavia, str. 172. DW 11918, BHS 0089-6349-0089-6563.

[69] Veljko Kadijević, Moje Viđenje Raspada: Vojska bez države (My View of the Break-up: Army without a State) (Beograd: Politika, 1993), sr. 134, DW 11893, BHS 0035-9426-0035-9512, ENG 0303-3712-0303-3801.

Radulović navodi: "JNA se definitivno priklanja jednoj od zaraćenih strana – srpskoj, a rat ulazi u novu fazu, koju karakterišu velike žrtve i razaranja". Radulović, str. 34 D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9047-0322-9047.

[70] Silber i Little opisuju ovaj obrazac u Hrvatskoj kao "artiljerija JNA kao podrška pješadiji koja se dijelom sastojala od regruta, a dijelom od srpskih dobrovoljaca iz tih krajeva". Silber i Little, Yugoslavia, str. 172-173. D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563.

"Neću preterati ako kažem da je u tim prvim danima rata JNA štitila Srbe od fizičke likvidacije i sprečila njihov masovni egzodus".[71]

Na vrhu su savezni ministar za narodnu odbranu Veljko Kadijević i viši generali JNA održavali tijesne veze sa članovima Predsjedništva Jovićem i Miloševićem i reagovali na mnoge njihove zahtjeve i upute. U martu 1991., Jović, Milošević i Kadijević su se sa svojim suprugama povukli u odmaralište Kupati na vikend koji će provesti u razgovorima i odmaranju. Takav otvoren pristup uskraćen je Stipi Mesiću, kojem je, nakon početnog premišljanja, u julu 1991. potvrđen jednogodišnji mandat predsjednika Predsjedništva SFRJ. "Opet tvrdim i to da nijedan general ni iz Generalštaba niti iz Ministarstva odbrane nikad nije došao k meni", prisjetiće se on kasnije.[72l] Viši oficiri JNA su otvoreno ignorisali Mesićeve direktive "odnoseći se prema njima kao da ne postoje",[73m] kako je napisao general Kadijević, i smišljeno su ga držali u izolaciji.

Istovremeno s napadom na Kijevo, JNA je pojačala svoj artiljerijski i minobacački napad na Vukovar u istočnoj Slavoniji. U danima koji su uslijedili, snage Kninskog korpusa započele su široku ofanzivu, krenule prema ajdranskoj obali i u septembru 1991. stavile Zadar pod opsadu. Snage JNA u istočnoj Slavoniji pod opsadom su držale Vukvoar, a Dubrovnik je kontinuirano granatiran, da bi uskoro i sam potpao pod opsadu. Do oktobra 1991., teritorija pod kontrolom JNA i hrvatskih Srba bila je velika, ali podijeljena na tri dijela, koji su se svi naslanjali na po jedan dio BiH. Borbe velikih razmjera u istočnoj Slavoniji počele su da se stišavaju u novembru 1991., nakon što su srpske snage u velikoj mjeri razorile, a potom zauzela grad Vukovar. Opsada Dubrovnika od strane JNA, međutim, nastavljena je i grad je u decembru 1991. bio na meti žestokih artiljerijskih plotuna.

Nakon opšteg posredničkog angažmana bivšeg državnog sekretara SAD-a Cyrusa Vencea JNA i Hrvatska su se složile s tim da obustave neprijateljstva u sporazumu koji je potpisan 2. januara 1992. u Sarajevu.

Milan Babić se, međutim, usprotivio prihvatanju "Vanceovog plana". Zbog toga ga je predsjednik Srbije Milošević osudio "s najvećom gorčinom" u pismu objavljenom 10. januara 1992. u Politici. Milošević je iznio optužbu da je Babićeva tvrdoglavost ugrozila "najvažnije interese srpskog naroda". Milošević je doveo u pitanje buduću pomoć RSK-u iz Republike Srbije ukoliko se Babić bude i dalje protivio planu:

> To što Srbija pruža svestranu i nesebičnu pomoć Krajini – ne znači da ste dobili pravo da odlučujete o životima njenih građana. Niti su građani Srbije Vaši taoci, niti će to biti. Pomoć Srbije narodu Krajine neće ni u miru biti dovedena u pitanje, ali građani Krajine

[71] Silber i Little, Yugoslavia, str. 172 D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563.

[72] Stjepan Mestić, "Rasprava" ("Discussion"), u Branka Magaš i Ivo Žanić (ur.), Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, 1991-1995 (War in Croatia and Bosnia and Herzegovina 1991-1995) (London: Bosanski Institut, 1999), str. 130. D# 11894, BHS 0322-9734-0323-0138 ENG 0306-4718-0306-4718

[73] Kadijević, Moje Viđenje, str. 38 D# 11893, BHS 0035-9426-0035-9512-ENG 0303-3712-0303-3801

> treba da znaju da ste svojim postupcima izgubili svako naše poverenje.[74n]

Babićev portparol je u odgovoru osudio Miloševićevo pismo zbog "arogantnog, ucenjivačkog, ultimativnog i za predsjednika nedoličnog tona".[75o] Kao i Rašković prije njega, Babić je u nekoliko narednih mjeseci marginaliziran, a onda je ostao bez posla. U februaru 1992., Goran Hadžić ga je zamijenio na položaju predsjednika Republike Srpske Krajine (RSK).

Dana 19. decembra 1991., SAO Krajina je objavila da se transformiše u RSK. Dva mjeseca kasnije, 26. februara 1992., SAO SBZS i SAO zapadna Slavonija proglasile su svoje prisajedinjenje RSK-u. Objave političkog ujedinjenja predstavljale su kulminaciju srpskog separatističkog projekta u Hrvatskoj, baš u trenutku kad se vojni sukob stišavao nakon Vanceovog sporazuma.

Bosanski kontekst: nezavinost i odvajanje

Izbori u BiH 1990. godine

Godine 1990., Skupština SR BiH, koju su vodili komunisti, usvojila je izmjene Ustava i izbornih zakona u dvije faze. Dana 21. februara 1990., Skupština je usvojila zakon kojim se dopušta organizovanje političkih stranaka, ali se zabranjuju stranke zasnovane na nacionalnosti ili religiji.[76] Ta odluka odražavala je averziju rukovodstva partije u BiH prema podjelama na nacionalnoj osnovi. Međutim, 11. juna 1990., Ustavni sud SR BiH proglasio je tu zabranu neustavnom, dajući zeleno svjetlo ambicioznim liderima da osnivaju političke stranke zasnovane na nacionalnim identitetima.[77] Takve stranke su u vrijeme donošenja odluke Ustavnog suda već bile u osnivanju, premda su njihove aktivnosti brižljivo prikrivane raznim lukavstima kako bi se izbjegla očigledna kršenja februarskog zakona koji je usvojila skupština.[78]

Drugom grupom zakona, koja je stupila na snagu 31. jula 1990., utvrđena je struktura institucija vlade za koje će se održati izbori. Ti zakoni su

---

[74] Glas (Banja Luka), 10. januar 1992, str. 2 D# 11905 BHS: 0202-9536-0202-9536; ENG 0303-0431-0303-0431

[75] Glas, 11. januar 1992., str. 2. D# 11906 BHS: 0291-5805-0291-5805 ENG.0302-5887-0302-5887

[76] Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 21. februar 1990. D# 11895, BHS 0033-3004-90033-3006

[77] Pretpostavljene štetne posljedice koje mogu nastati kao rezultat zloupotre slobode udruživanja na nacionalnoj osnovi, po ocjeni Ustavnog suda, ne mogu biti razlog za zabranu korišćenja te slobode". Službeni list SRBiH, 11. juni 1990. D# 11920, BHS 0113-8772-0113-8776.

[78] Vidi, na primjer, komentare Radovana Karadžića u "Stenografskim bilješkama sa Skupštine SDS Bosne i Hercegovine održane na Petrovdan 12.VII.91.g. u Sarajevu", D# 9891.01 BHS 0092-8629-0092-8749; engleski ERN 0300-2102-0300-2103. "Prije Petrov dana prošle godine, za vrijeme rada Inicijativnog odbora u čijem su radu uzeli učešća preko 2.000 ljudi iz Srajeva i Bosne i hercegovine, bilo je zabranjeno formirati stranke sa nacionalnim imenom. Tada se nije znalo hoće li nas hapsiti ili pustiti da radimo".

propisivali sedmočlano kolektivno Predsjedništvo SR BiH-a kao vrhovno izvršno tijelo, koje se trebalo sastojati od dva predstavnika srpskog naroda, dva predstavnika hrvatskog naroda, dva predstavnika bosanskih Muslimana i jednog predstavnika "Ostalih", kategorije koja je obuhvatala one koji su se sami izjasnili kao "Jugosloveni", kao i pripadnike raznih manjina. Svakom biraču je bilo dopušteno da glasa za sedam kandidata za Predsjedništvo, i to za po dva kandidata iz svake nacionalne kategorije (Srbi, Hrvati i bosanski Muslimani), te za jednog kandidata iz kategorije "Ostalih". Svrha tog kompromisa bila je da se čelnici najmalobrojnije nacionalne grupe u BiH, Hrvata, uvjere da će uživati jednaku zastupljenost kao i brojni Srbi i bosanski Muslimani. Prijedlog za približno proporcionalnu zastupljenost, to jest tri bosanska Muslimana, dva Srbina i jedan Hrvat, odbačen je tokom pregovora među skupštinskim zastupnicima.

Nacionalisti iz tri najveće nacionalne grupe nadali su se da će novim zakonima u okviru Skupštien biti propisano osnivanje "Vijeća naroda", tijela koje bi predstavljalo tri najveće nacionalne grupe, s nadležnošću da uloži veto na zakone koje smatra štetnim po interese bilo kojeg od naroda. Ustavi iz doba socijalizma propisivali su takvo Vijeće naroda, ali je ono rijetko sazivano. Skupština BiH je umjesto toga izglasala dvodomno zakonodavno tijelo, koje se trebalo sastojati iz Vijeća građana sa 130 zastupnika, te Vijeća opština sa 110 zastupnika, i to po jednim zastupnikom iz svake od 109 opština u BiH, te jednog iz grada Sarajeva.[79] Taj zakon je ovlastio Skupštinu da osnuje Savjet za pitanje ostvarivanja rvnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine s ovlašćenjima sličnim onima koje bi imalo Vijeće naroda. Članovi tog vijeća trebali su biti birani iz oba doma Skupštine. Unatoč stupanju te odredbe na snagu, čelnici sve tri nacionalne stranke redovno su tokom izborne kampanje zagovarali stvaranje Vijeća naroda nakon što se sazove skupština u novom sastavu.

Konačno, nove zakonske odredbe predviđale su izbore za skupštine svih 109 opština u republici.[80] Premda se njihov broj povećao i premda su one doživjele neke funkcionalne promjene, opštine su bile primarne jedinice lokalne uprave u BiH još od osmanlijskih vremena. Skupštine opština su razvijene u doba socijalizma s ciljem poticanja učešća naroda, prije nego ubrzavanja procesa donošenja odluka, budući da je za SK bilo tipično da

---

[79] Nova legislatura sastojala se od amandmana 59 do 80 na Ustav iz 1974. Dio amandmana 70 odnosio se na Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i anrodnosti Bosne i Hercegovine, koje je trebalo da čine jednak broj Muslimana, Srba i Hrvata, te proporcionalan broj "Ostalih". Ako bi taj Savjet uputio Skupštini neki prijedlog na usvajanje, bila bi potrebna dvotrećinska većina da on bude usvojen. Nijedna od nacionalnih stranaka nije bila zadovoljna tom mjerom, ali nakon izbora u novembru te stranke nisu uspjele da postignu sporazum o zakonskim propisima pomoću kojih bi se te mjere provele. Suad Arnautović, Izbori u Bosni i Hercegovini '90. Analiza izbornog procesa (Sarajevo: Promocult, 1996), str. 179-195. Amandman 70 nalazi se na str. 180-81. 0323-0139-0323-0394.

[80] Izraz "opština" se na engleski obično prevodi kao "municipality", ali mnoge su se opštine sastojale od ruralnih područja koja su okruživala manji grad koji je predstavljao sjedište vlade. Tako su neke opštine bile prave urbane zajednice, dok su druge bile u ogromnoj mjeri ruralne.

utvrdi zaključke, pa tek onda skupštinama opština uputi svoje preporuke na razmatranje. Legislaturom iz 1990. godine vezanom za izbore, participatorni socijalizam je efektivno produžen i u razdoblju višestranačkog pluralizma, i to tako što su zadržane nezgrapne, prevelike skupštine opština koje su postojale za vrijeme socijalizma.

Nakon usvajanja tih izmjena, izbori u BiH zakazani su za 18. novembar 1990.

Političke stranke

Kao što je bio slučaj i u drugim republikama, u BiH su osnovani deseci stranaka koje su se registrovale za učešće na izborima 1990. godine. Dvije velike stranke zagovarale su multietnički život i u najvećoj mjeri su odbile da se obraćaju biračima na nacionalnoj osnovi. SK u BiH je promijenio naziv u Savez Komunista – Socijaldemokratska partija (SK-SDP) i kandidovao svoje članove na svim nivoima. Prvom izbornom skupu, održanom u maju 1990. u Sarajevu, prisustvovalo je prema procjenama 100.000 ljudi. Po lokaciji, simbolima i retorici, taj skup u maju bio je svjesno modeliran prema Titovom dramatičnom pojavljivanju na tom istom mjestu u novembru 1945. godine.[81]

Osnivački skup Saveza reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ), koji je osnovao predsjednik savezne vlade Ante Marković, održan je u sjeverozapadnoj Bosni kod poznatog partizanskog spomenika na planini Kozari kod Prijedora. Ta lokacija naglasila je odanost te stranke partizanskim vrijednostima i nade njenih čelnika da će profitirati na javnoj antipartiji prema nacionalnim podjelama. Tako je SRSJ dijelo sa SK-SDP-om odanos partizanskim idealima i multietničkom društvu. Međutim, Marković je odbio ponudu da njegova stranka supi u koaliciju sa reorganizovanim SK i Socijalističkim savezom, što će se pokazati kobnim. Dvije vodeće nenacionalne stranke tako su ušle u izbore u BiH bez ikakve međusobne saradnje, čime su povećani izbegli da ih nacionalne stranke zajedno pobijede na izborima.

Pored stranaka koje su osnovane na multietničkim principima, 1990. godine su osnovane i tri najveće nacionalne stranke. Tri najveće nacionalne stranke su ispočetka funkcionisale više na principu kolegijalnosti, a ne rivaliteta. Svaka je svoje članstvo identifikovala kao pripadnike jedne etnonacionalne grupe; nijedna nije išla za tim da odvlači birače bilo koje od ostale dvije nacionalne stranke. Te su stranke tokom kampanje sarađivale kako bi pobijedile svoje zajedničke protivnike. SK-SDP i SRSJ.

Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) Bosne i Hercegovine bila je izdanak stranke s istim nazivom u Hrvatskoj, na čijem čelu je bio viši general, disident i istoričar dr. Franjo Tuđman. Osnivački sabor HDZ-a održan je 18. avgusta 1990. u velikoj dvorani sportskog kompleksa "Skenderija", među simbolima koji su svjedočili o privrženosti te stranke Hrvatskoj i njenom čelniku. Na zidovima su bile postavljene hrvatske zastave s karakterističnim

[81] "Tihomir Loza, "Počelo je – kako će završiti," Naši Dani, XXXVII, broj 995,8 jun 1990, str. 4-7.

šahovnicama i slike predsjednika Hrvatske Tuđmana, a sabor je otvoren hrvatskom državnom himnom, "Lijepa naša domovina."[82]

Muslimanski aktivisti na čelu s Alijom Izetbegovićem osnovali su Stranku demokratske akcije (SDA) kao vodeću stranku bosanskih Muslimana. Izetbegović je pušten iz zatvora 1989. godine nakon što je odslužio 6 od 14 godina kazne koja mu je izrečena za djela protiv države. Ta stranka je podržavala očuvanje Jugoslavije kao federalne jedinice, protivila se bilo kakvom prekrajanju granica i zalagala se za stabilnu BiH kao jedinstvenu državu Muslimana, Srba i Hrvata. Osnivačka skupština SDA održana je 26. maja u Sarajevu, uz prisustvo delegata iz 73 opštine.[83]

Radovan Karadžić je izabran za predsjednika Srpske demokratske stranke (SDS) Bosne i Hercegovine i uskoro je postao njen najistaknutiji govornik. Na konferenciji za štampu održanoj 5. jula 1990., objavio je da će bosanski SDS oblikovati svoj "program i strategiju" po uzoru na hrvatski SDS, vodeću stranku koaj je predstavljala Srbe koji su živjeli u Hrvatskoj.[84] Oko 3.000 Srba prisustvovalo je osnivačkoj skupštini koja je održana 12. jula 1990. u dovrani "Skenderija" u Sarajevu.[85] Vođa hrvatskog SDS-a Jovan Rašković naišao je na oduševljen prijem. Međutim, na toj skupštini Karadžić je bio taj koji je izložio osnovna načela stranke. U svom govoru Karadžić je izjavio da SDS nastoji da odvuče Srbe od SK-SDP-a i njegove komunističke ideologije i objavio da će njegova stranka ustrajati na očuvanju savezne jugoslovenske države.

Izborna kampanja

Na početku izborne kampanje, čelnici tri nacionalne stranke sklopili su usmene "međustranačke sporazume" da se uzdrže od toga da direktno napadaju jedan drugoga i složili su se da sarađuju u podjeli vlasti ukoliko zajedno osvoje većinu glasova na izborima. Ti sporazumi su uglavnom poštovani tokom kampanja za republičke izbore, kao i u većini opština u kojima nijedna od nacionalnih grupa nije imala apsolutnu većinu u stanovništvu.

Zbog tih međustranačkih sporazuma i straha čelnika nacionalnih stranaka da će otuđiti pripadnike drugih nacija u tolikoj mjeri da će oni glasati za kandidate iz SK-SDP-a ili iz redova Reformista, utišani su nacionalni antagonizmi u retorici izborne kampanje tri vodeće nacionalne stranke. Povremeno su čelnici tih stranaka hvalili pripadnike drugih nacija. Pomirljiv ton dao se jasno razaznati u govorima koje su predsjednici tih stranaka

[82] Arnautović, Izbori u Bosni i Hercegovini, str. 43. D# 11964, BHS 0323-0139-0323-0394 ENG 0306-4717-0306-4717

[83] Naši Dani (Sarajevo), 8. juni 1990., str. 9. BHS ERN 0291-6582-0291-6582

[84] Oslobođenje, 6. juli 1990., str. 3, gdje se izvještava o konferenciji za štampu održanoj 5. jula. BHS ERN 0291-6583-0291-6585

[85] Arnautović, Izbori u Bosni i Hercegovini , str. 41; Oslobođenje, 13. juli 1990., str. 3, D# 11925, BHS 0114-4198-0113-4200, ENG L009-6300-L009-6306; Sedam Dana (sedmični magazin, dodatak Oslobođenja), 15. juli 1990, str. 4; i Naši Dani, 20. juli 1990., str. 12, D# 11969, BHS 0117-8898-0117-8898.

(Karadžić, Izetbegović i Perinović) održali na njihovim odvojenim osnivačkim skupštinama. Na skupštini SDS-a, Karadžić se lijepo izrazio o Muslimanima:

> Cilj stranke je popravljanje međunacionalnih odnosa i učvršćivanje građanskog mira. ...
>
> Vjerujem u ljudsku dobrotu muslimanskog naroda i njegove velike potencijale.[86]

Svaka nacionalna stranka suočila se s izazovom formulisanja svoje poruke kojom će privući pripadnike samo jedne nacionalnosti. Za razliku od Republike Srbije, gdje je Miloševićeva Socijalistička partija Srbije tvrdila da predstavlja njihov SK, SDS BiH morao je da se razlikuje od vodećih rivala, SK-SDP-a i SRSJ-a. Kao dio svoje strategije, SDS je izabrao parolu kojom je svoje rivale prikazivao kao ekstremiste, a sebe kao umjerenu alternativu: "Ni partizani ni četnici, nego demokrate".[87]

Saradnja između tri nacionalne stranke nije zasjenila njihove suštinske razlike u jednom ključnom pitanju: budućoj ustavnoj vezi SRBiH i Jugoslavije. HDZ i SDS imali su dijametralno suprotne stavove o budućoj strukturi Jugoslavije. Kandidati HDZ-a, imajući na umu situaciju izvan granica BiH, to jest nastojanja Hrvatske da ostvari autonomiju ili nezavisnost, zalagala su se za "konfederaciju" u kojoj bi postojala samo labava veza između republika. Predsjednik SDS-a Karadžić zagovarao je "federalnu Jugoslaviju" i najavio da njegova stranka nikad neće pristati na popuštanje federalnih veza:

> Za srpski narod nije prihvatljiva BiH kao samostalna država koja egzistira sama ili u konfederativnoj zajednici s drugim državama, ili bilo koja druga forma državnog organizovanja kojom bi on bio odvojen od cjeline srpskog naroda ili bio sveden na status nacionalne manjine. ... konfederalizacija BiH ne može (se) ostvariti bez građanskog rata.[88p]

Taj stav bio je u skladu sa stavom koji je u to vrijeme zastupao Milošević. On je na sjednici proširenog Predsjedništva SFRJ u oktobru 1990. izjavio:

> Što se srpskog naroda tiče on želi da živi u jednoj državi. Zato bilo kakva podela na više država, koja razdvaja delove srpskog naroda i smešta ih u okvire različitih suverenih država ne može, sa našeg stanovišta, biti prihvatljiva... Srpski narod će živeti u jednoj državi i svaki narod, koji želi da sa srpskim narodom ravnopravno

[86] Oslobođenje, 13. juli 1990., str. 3, D# 11925, BHS 0113-4198-0113-4200, ENG L009-6300-L009-6306. Karadžićevi izrazi nade za postizanje saglasnosti i suživota navode se dalje u jednom intervjuu. Naši Dani, 20. juli 1990., str. 13-15. BHS ERN 0291-6579-0291-6581-

[87] Mirko Pejanović, Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Bosanska knjiga, 19999), str. 19. D# 11971, BHS 0117-8896-0117-8897.

[88] Glas (Banja Luka), 9. novembar 1990., str. 2, D# 11926, BHS 0113-4241-0113-4241, ENG L009-6315-L009-6316. Datum i mjesto: Sarajevo, 8. novembra, Tanjug.

> živi u istoj državi, je dobrodošao. Za nas, moram da kažem, konfederacija nije država.[89q]

Muslimanska SDA, uhvaćena u sukob između hrvatske i srpske stranke, nastojala je da se izbori za srednju poziciju i odloži donošenje teških odluka za period nakon izbora. Prema riječima predsjednika SDA Alije Izetbegovića:

> BiH želi savremenu državu. Ona nije ni za konfederativni koncept, kakav predlažu Slovenija i Hrvatska, nije za tvrd federativni što ga je ponudilo Predsjedništvo SFRJ. BiH želi neku sredinu, formulu koja bi mogla pomriiti ova dva prijedloga, dakle za novi dogovor, za povelju o jugoslovenskoj državnoj zajednici.[90r]

Dana 13. oktobra 1990., usred izborne kampanje, čelnici SDS-a proglasili su Srpsko narodno vijeće na velikom javnom skupu u Banjoj Luci.[91s] To je tijelo nosilo isti naziv kao i institucija koju su proglasili Srbi u hrvatskoj krajini u julu 1990. Osnivanje SNV-a bilo je nužno, tvrdili su njegovi zagovarači, jer je Skupština SRBiH odbila prijedlog za osnivanje Vijeća naroda, zbog čega je srpski narod u BiH ostao bez zaštite. Organizatori tog skupa objavili su planove za regionalne ogranke SNV-a, poslije čega su ih i osnovali u Trebinju i Tuzli.[92] Premda su sve tri nacionalne stranke kritikovale propust da se osnuje Vijeće anroda, samo je SDS organizovao osnivanje takvog jednonacionalnog tijela.

Ubrzo nakon toga, dana 2. novembra 1990., Ustavni sud SRBiH presudio je da je Srpsko narodno vijeće nezakonito tijelo koje uzurpira ustavna ovlašćenja republičke vlade. Sud je taj predmet proslijedio Skupštini BiH u cilju poduzimanja daljih mjera.[93t] Za razliku od Hrvatske, gdje su se Srpska narodna vijeća koja je predvodio SDS aktivno zalagala za stvaranje odvojenih srpskih institucija, Srpsko narodno vijeće u BiH nikad nije aktivirano. Srpski nacionalistički lideri nastavili su tokom naredne godine da svoje odluke donose prvenstveno u okviru SDS-a.

[89] Srđan Radulović, Sudbina Krajine (Dan Graf. 1996) str. 28. D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202, ENG ET 0322-9042-0322-9042

[90] Nedeljni Glas (Banja Luka), 3. i 4. novembar 1990., str. 4 D# 11927, BHS 0113-4244-0113-4244, ENG ET 0113-4244-0113-4244.

[91] "U samoj BiH ustavnim amandmanima i izbornim zakonom stvoreni su svi uslovi za sasvim ustavno uništavanje Srba u BiH". Javnost (Sarajevo), 19. oktobar 1990., str. 1. Javnost je bila zvanično glasilo SDS-a. To je bio prvi broj tih novina. BHS 0089-6670-0089-6670 ENG L005-2149-L005-2151

[92] Oslobođenje, 3. novembar 1990.

[93] "Srpsko nacionalno vijeće, osnovano 13. oktobra, nije pravni subject i njegovi akti ne predstavljaju dio pravnog sistema – ocijenio je Ustavni sud BiH. Formiranje tog vijeća, po mišljenju Ustavnog suda, pokušaj je da se mimo ustavnom predviđenog postupka i izvan skupština i drugih institucija sistema samovlasno odlučuje o pitanjima iz ustavne nadležnosti legitimnih državnih organa, a to znači grubo narušavanje ustavnog poretka i kršenje ustavnosti i zakonitosti". Nedeljni Glas (Banja Luka), 3. i 4. novembar 1990, str. 3, gdje se citira Tanjug, Sarajevo, 2. novembra 1990.

Novo "partnerstvo" na vlasti u BiH

Kao stranke partneri, SDA, HDZ i SDS su na izborima u novembru odnijele pobjedu nadmoćnom većinom koja je prevazišla i najoptimističnije prognoze njihovih rukovodilaca. SDA je osvojila 86 od ukupno 240 mjesta u boa vijeća Skupštine, SDS je osvojio 72 mjesta, a HDZ 44 mjesta. Ostalih 38 mjesta podijelilo je osam različitih stranaka. Tri nacionalne stranke osvojile su i najviše glasova za Predsjedništvo, pri čemu je svaka osvojila po dva mjesta u svojim pojedinačnim izbornim kategorijama, to jest za srpske, hrvatske i muslimanske članove Predsjedništva. Pored toga, kandidat SDA Ejup Ganić osvojio je sedmo mjesto u Predsjedništvu tako što je dobio najviše glasova u kategoriji "Ostali". Teško poraženi SK-SDP i Reformisti udružili su se s još nekoliko stranaka u koaliciju poznatu pod nazivom "Opozicija" ili "Lijevi blok", ali su isključeni iz vlasti u svim republičkim tijelima, kao i u gotovo svim opštinama.

Nakon izbora, lideri nacionalnih stranaka Alija Izetbegović (SDA), Radovan Karadžić (SDS) i Stjepan Kljuić (HDZ) vjerno su proveli međustranačke sporazume SDA je imenovala Izetbegovića za predsjednika Predsjedništva, SDS je imenovao Momčila Krajišnika za predsjednika Skupštine, Jure Pelivan je od strane HDZ-a imenovan za predsjednika vlade. Postizanje sporazuma o Vijeću ministra pokazalo se mnogo težim. Imenovanja ministara Skupština je usvojila 30. januara 1991., više od dva mjeseca nakon izbora.[94]

Nacionalne vođe su proširile međusobne međustranačke sporazume kako bi podijelile rukovodeće položaje u svakoj od opština u skladu s nekoliko formula, ovisno o nacionalnom sastavu date opštine. U tim sporazumima specificirane su dužina mandata za neke funkcije, kao i procedure za imenovanje zamjena po isteku mandata, a po principu rotacije. Članovi Lijevog bloka potpuno su isključeni iz tog dogovora o podjeli vlasti.[95] Međutim, nacionalne stranke pronašle su dovoljno razloga za međusobnu neslogu, pa je podjela vlasti u opštinama nastavljena nejednakim tempom mjesecima nakon izbora.[96] U nekim opštinama stranke nisu uspjele da se dogovore, a u nekoliko slučajeva lokalni ogranci neke stranke su se pobunili protiv diktata republičkih čelnika te stranke.[97]

[94] Oslobođenje, 31. januar 1991., str. 1 BHS ERN 02916588-0291-6591

[95] Adil Zulfikarpašić, The Bosniak (Bošnjak) (London: Hurst, 1996), str. 56. O međustranačkom sporazumu se u to vrijeme nije izvještavalo u štampi, ali tragovi tog sporazuma vidjeli su se u stotinama sporova u kojima su arbitrirali stranački čelnici od kraja 1990. do početka 1992. D# 11912, ENG 0113-1048-0113-1161, BHS 0113-0913-0113-1047.

[96] U Sarajevu, na primjer, kandidat SDA je izabran za gradonačelnika, kandidat SDS-a za predsjednika Gradske skupštine, a kandidat HDZ-a za predsjednika Izvršnog vijeća, i to na sastanku održanom 20. decembra 1990., istog dana kada je republička Skupština održala svoju prvu sjednicu na kojoj je potvrdila izbor republičke vlade. Oslobođenje, 21. decembra 1990-. str. 10. D# 11950, BHS 0113-4527-0113-4529, ENG L009-6386-L009-6388.

[97] "Pogledi i stavovi o budućoj Bosni i Hercegovini," Klub srpskih poslanika (SDS i SPO) u Skupštini SRBiH, Sarajevo, 14. februar 1991., D# 11975, BHS SA04-1940-SA04-1946, ENG 0306-

Regionalizacija u BiH

"Regionalizacija" je naziv kampanje SDS-a BiH s ciljem osiguranja jednostranačke vlasti i jednonacionalne kontrole, kako bi se teritorija na kojoj žive Srbi izdvojila iz nadležnosti Republike BiH. Kampanjom regionalizacije rukovođeno je odozgo, ali se ona izvršavala na terenu, na nivou mjesnih zajednica, opština i regija u kojima su živjeli Srbi. U toj kampanji korištene su tri strategije: osnivanje regionalnih zajednica opština u kojima su Srbi bili većina i kojima je dominirao SDS; izdvajanje teritorija kojima su dominirali Srbi iz opština u kojima oni nisu bili u većini; i osnivanje rivalskih srpskih upravnih tijela, paralelnih postojećim institucijama. U svakoj od te tri strategije ponovljeni su koraci koje su preduzeli Srbi u Hrvatskoj.

SDS nije bio jedina politička stranka u BiH koja je nastojala ostvariti jednostranačku dominaciju na odabranoj teritoriji, ali on je bio prva od tri nacionalne stranke koja je preduzimala svaki od navedenih koraka, a bio je i najdosljedniji i najustrajniji u unilateralnom provođenju regionalizacije.[98] O ideji konsolidovanja teritorije pod kontrolom SDS-a razmišljalo se prije izbora. Mirko Pejanović, tadašnji predsjednik Demokratskog socijalističkog saveza (DSS), prisjetio se razgovoru koji je u avgustu 1990. obavio s Radovanom Karadžićem u vezi s osnivanjem srpskih opština:

> Primijetio sam kod Karadžića da je veoma okupiran problemom stvaranja srpskih opština. I to pitanje je otvorio u razgovoru. Rekao sam mu sasvim otvoreno da tko nešto može postići sam u mjestima gdje postoji apsolutna većina srpskog naroda a da je takvih mjesta u Bosni i Hercegovini veoma, veoma malo. ... Također sam mu rekao da će zagovaranje takvog koncepta prije ili kasnije dovesti do konflikta među narodima koji žive u BiH... Po tom pitanju smo imali potpuno suprotne stavove.[99u]

SDS je svoju kampanju osnivanja regionalnih zajednica započeo u sjeverozapadnoj regiji Bosanske Krajine. Dana 21. januara 1991., predsjednici 21 opštinske skupštine koji su bili članovi SDS-a sastali su se da bi pokrenuli inicijativu za formiranje Zajednice opština Bosanske krajine (ZOBK).[100v] Premda su mnogi srpski rukovodioci javno podržavali koncept regionalizacije

4775-0306-4778 i Oslobođenje, 29. mart 1992., str. 2 D# 11928, BHS 0113-4209-0113-4212, ENG l009-6377-L009-6378.

[98] Kao što je naveo Viktor Meier: "Prilikom posjete Sarajevu krajem maja 1991., ustanovio sam da je srpska stranka forsirala regionalizaciju republike, i to prvenstveno po nacionalnom kriteriju. ... Muslimanski političari nisu u potpunosti odbacivali koncept 'kantonizacije' svoje republike, ali su htjeli da ograniče nadležnosti takvih jedinica na najmanje moguću mjeru". Meier, Yugoslavia, str. 206, D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[99] Pejanović, Bosansko pitanje, str. 19 D# 11971. BHS 0117-8896-0117-8897.

[100] Nedeljni Glas, 13. i 14. april 1991., sr. 3. D#11929, BHS 0113-4249-0113-4249, ENG L008-7822-L008-7824, gdje se izvještava o konferenciji za štampu SDS-a. Ubrzo nakon te konferencije, Skupština opštine Titov Drvar, u kojoj su Srbi bili većina, naložila je svom izvršnom odboru da stupi u vezu s drugim opštinama u vezi s osnivanje nove zajednice opština. D# 4943 ERN 0040-3781, ENG L005-4955-L005-4968.

u zimu i proljeće 1991., plan za osnivanje ZOBK-a nije bio šire poznat do aprila.

U svojoj kampanji osnivanja ZOBK-a, čelnici SDS-a tvrdili su da su njihovi ciljevi ekonomske, kulturne i informativne, a ne političke prirode.[101] Govornici SDS-a citirali su odredbe Ustava iz 1974. godine kojima je dopušteno formiranje regionalnih zajednica i opravdavali novoosnovano tijelo upoređujući ga sa zajednicom opština Bihać i Banja Luka koje su osnovane za vrijeme vladavine komunizma. Međutim, osvrćući se na te događaje nekih šesnaest mjeseci kasnije, lideri SDS-a objašnjavali su da su namjeravani priroda i cilj te zajednice bili pružanje otpora nadležnostima Vlade BiH. Radovan Karadžić je izjavio: "Naime, pred bojazni da budemo ovladani ili dominirani od strane Izetbegovićeve vlade mi smo izradili neke političke, a manje državne mehanizme otpora zloupotrebi centra".[102w] U vrijeme kada je ovo izjavio, dakle u julu 1992., Karadžić je zagovarao ukidanje regionalnih zajednica jer su one ometale efikasno funkcionisanje države bosanskih Srba.[103x]

Regionalni odbor SDS-a je na sastanku održanom 7. aprila 1991. zvanično odobrio inicijativu za osnvianje ZOBK-a.[104] Kampanja je počela 10. aprila 1991., kada su skupštine opština s velikom većinom srpskog stanovništva glasale za priključenje još nepostojećem ZOBK-u.[105] Druge opštine sa srpskom većinom učinile su isto 11. i 12. aprila. Međutim, taubrzana kampanja uskoro je naišla na prepreke. Skupština BiH, na sjednici u Sarajevu, prekinula je zakazanu debatu o privrednim pitanjima na insistiranje jednog zastupnika SDA koji se žalio da se "niz opština sjeverozapadne Bosne

---

[101] Primjeri takvih javnih izjava nalaze se u Glasu: 12. april 1991., str. 7 BHS ERN 0291-5804-0291-5804; 18. april 1991., str. 4; 3. maj 1991., str. 5, DW 11930, BHS 0113-4245-0113-4245, ENG L009-6319-L009-6321; i 10. maj 1991., str. 8, D# 11931, BHS 0113-4243-0113-4243, ENG L009-6391-L009-6393.

[102] Skupština bosanskih Srba, 17. sjednica, Radovan Karadžić, D# 11039 BHS ERN 0214-9509; ENG ET 0214-9496-0214-9600

[103] Karadžić je izjavio: "Odmah ćemo svi znati da se radi o jednoj urođenoj srpskoj tendenciji autonomaštva, tendenciji stvaranja malih kneževina i malih knezova, iza kojih uvijek stoji privatni interes, a nikad interes naroda". Skupština bosanskih Srba, 17. sjednica, Radovan Karadžić, BHS ERN 0214-9509, ENG ET 0214-9496-0214-9600.

[104] Nedeljni Glas, 13. i 14. april 1991., str. 3. Ovu odluku objavio je portparol SDS-a na konferenciji za štampu održanoj 12. aprila 1991. D# 11951 BHS 0113-4249-0113-4249 ENG L008—L008-7824.

[105] Dana 10. aprila 1991. opštine Čelinac, Srbac, Ključ, Titov Drvar i Bosanski Petrovac, glasale su za priključenje, D# L1876 ERN 0040-3779 ENG: L005-7782-L005-7783, D# 4943 ERN 0040-378 ENG L005-4966-L005-4968, D# 11321 BHS 0040-3805 ENG: L004-7491-L004-7492; i Glas, 11.april 1991., str. 5. Dana, 11. aprila 1991; Skupštine opština s većinom zastupnika iz SDS-a tj. Bosanska Gradiška (D# 11879 ERN 0040-3785; ENG 0301-4976-0301-4976, Bosansko Grahovo (D# 11877-ERN 0040-3734; ENG ET 0040-3731-0040-3735), Bosanska Dubica (D# 11881 ERN 0040-3738, ENG ET 0040-3736-0040-3747), Laktaši (D# 11880 ERN 0040-3783, ENG 0301-4974-0301-4974), Prnjavor (D# 11315, ERN 0040-3790 ENG L005-7784-L005-7785), i Glamoč (D# 11313 ERN 0040-3782 ENG L005-7586-L005-7587) glasale su za priključenje ZOBK-u. Dana, 12. aprila Skupština opštine Skender-Fakuf glasala je za priključenje, D# 11881 ERN 0040-3739, ENG ET 0040-3736-0040-3747.

priključuje SAO Krajini", te donijela odluku kojom je tražila da se regionalizacija odgodi dok se ne postigne politički sporazum.[106]

Čelnici većine bosanskih političkih stranaka osudili su kampanju za osnivanje ZOBK-a kao ishitrenu, pritajenu ili politički motivisanu. Među onima koji su je kritikovali bili su Srbi iz drugih političkih stranaka, kao i Hrvati i Muslimani. Milorad Dodik, srpski rukovodilac u SRSJ-u, demantovao je da je njegova stranka učestvovala u tome i kritikovao je SDS zbog unilateralnog zagovarnja te kampanje.

> Mi kao stranka u svemu ovome nismo bili angažovani. ... pogotovo što je inicijativa potekla samo od jedne stranke, SDS.a. ... Stoga je naš stav da se obavezno mora podržati inicijativa republičkih vlasti BiH, te da se ovom problemu pristupi ozbiljnije i studioznije, uz obavezno provođenje javne rasprave...[107y]

Portparol SDP-a Igor Radojčić, je izjavio: "Mi smo, kao partija, sa ovom inicijativom upoznati preko naših odbornika u skupštinama opština koje su, uglavnom, vanredno sazvane". Primijetivši da ni opozicione stranke ni "stranke koje imaju vlast", dakle nacionalisti, nisu postigle saglasnost o toj inicijativi, on ju je nazvao "povodom za otvorene međunacionalne sukobe".[108]

SDA je otišla dalje od izjava i organizovala miting u Banjoj Luci 21. aprila u znak protesta protiv "nacionalne regionalizacije" BiH. Svjetina u kojoj je bilo od 30.000 do 100.000 ljudi slušala je čelnike te stranke koji su izražavali podršku "jedinstvenoj i cjelovitoj Bosni i Hercegovini, bez stvaranja nacionalno homogenih regija jer je to protiv interesa muslimanskog ali i srpskog i hrvatskog, kao i ostalih naroda koji u njoj žive".[109] Predsjednik stranke Alija Izetbegović, naglasio je raznolik karakter Bosanske Krajine.

> Onaj ko kaže da ovdje ima 51 odsto Srba i da je to onda srpska opština, taj ne misli dobro... Jer, šta je sa onih 49 posto Muslimana i Hrvata, kome oni pripadaju? Bosna je pomiješana nacionalno i nema tu dijeljenja, osim ako neko želi nered i krv. A mi to nećemo.

Te kritike nisu odvratile čelnike SDS-a. Predsjednik stranke Radovan Karadžić osudio je koncentrisanje moći u Sarajevu i ustrajao u tvrdnji da je privredna nerazvijenost Bosanske krajine jedini motiv za osnivanje zajednice. "Sve političke konotacije ovom 'slučaju' daju drugi", rekao je.[110]

Osnivačka skupština ZOBK-a održana je 25. aprila u hotelu "Turist" u Čelincu.[111] U govorima održanim na tom skupu iznesene su pritužbe na centralizaciju BiH sa sjedištem u Sarajevu. Skupštini su prisustvovali

---

[106] Glas, 12. april 1991; str. 1, 3, D# 11932, BHS 0113-4239-0113-4240, ENG L009-6312-L009-6314, i Javnost, 4. maj 1991; str. 5. 0207-2575-0207-2575 ENG ET 0207-2575-0207-2575.

[107] Glas, 18. april 1991; str. 4. BHS 0149-0833-0149-0833, ENG L009-9854-L009-9856.

[108] Glas, 18. april 1991; str. 5. D# 11897, BHS 0149-0834-0149-0834, ENG.

[109] Glas, 22. april 1991; str. 1 i 5. BHS 0055-8510-0055-8510, ENG 0306-2199-0306-2202.

[110] Glas, 17. april 1995; str. 5. D# 11897, BHS 0149-0834-0149-0834.

[111] Glas, 27. i 28. april 1991; str. 6, daje najbolji izvještaj o tom događaju i predstavlja izvor citata s tog događaja, D# 11933, BHS 0113-4247-0113-4247, ENG L008-7816-L008-7821.

predstavnici dvadesetjedne opštine, premda je samo 14 opština izglasalo priključenje zajednici. U skupštinama tih 14 opština SDS je bio u većini i u svima osim jedne Srbi su činili apsolutno većinsko stanovništvo, prema rezultatima popisa iz 1991. godine.

Nakon osnivanja ZOBK-a, u maju 1991. osnivane su još dvije zajednice opština, i to: "Romanija" (8. maja) i "Istočna i Stara Hercegovina" (27. maja).[112] One su u septembru 1991. preimenovane Srpske autonomne oblasti (SAO), po uzoru na srpske institucije koje su osnovane u Hrvatskoj, a istog mjeseca su proglašene još tri nove SAO. ZOBK je 16. septembra 1991. preimenovan u "Autonomnu regiju Krajine" (ARK) i smatrao se institucijom istog nivoa kao i pet SAO-a.[113]

Ka srpskom ujedinjenju

U proljeće 1991; čelnici SDS-a u Hrvatskoj i BiH osnivali su lokalne institucije u cilju pružanja otpora nadležnosti vlada tih dveju republika. Dana 3. marta 1991; održali su zajednički miting u Banjoj Luci (BiH) s namjerom, prema riječima Radovana Karadžića, "da ovjere mandat koji su od srpskog naroda dobili na izborima".[114z] Taj miting, kojem je prema procjenama prisustvovalo 50.000 ljudi, održan je samo dan nakon incidenta u Pakracu, koji je Jovan Rašković, predsjednik SDS-a u Hrvatskoj, okarakterisao kao "objavu rata Srbima u Hrvatskoj". Dušan Zelenbaba, drugi član SDS-a u Hrvatskoj, apelovao je na svjetinu da "kupi ili nabavi ono čime se sada jedino brani sloboda – pušku". Radovan Kradžić je svjetini rekao "što više padaju šanse Jugoslavije, rastu šanse velike Srbije". Izrazio je optimizam u pogledu toga da će bosanski Muslimani htjeti da budu dio velike Srbije. "Svi Srbi i velika većina Muslimana bi glasali za Srbiju", rekao je. Prema riječima Gorana Trkulje, koji je pisao za Glas, bio je to prvi put da se velika Srbija "pojavljuje kao jasno i zvanično opredeljenje Srpske demokratske stranke. Doduše, još uvijek kao alternativa Jugoslaviji".[115]

Rukovodioci ZOBK-a su zdušno podržavali svoje sunoradnjake, Srbe u Hrvatskoj. Unatoč njihovim neprestanim uvjeravanjima da ZOBK nema nikakve veze s nacionalnošću ili politikom, čelnici ZOBK-a sazvali su "vanrednu sjednicu" Skupštine ZOBK-a 5. maja 1991; što je bila prva sjednica nakon osnivačke, da bi izrazili solidarnost sa Srbima u Hrvatskoj:

> ... od danas svaki napad na srpski narod u Hrvatskoj će se smatrati napadom na sve građane u Bosanskoj Krajini, jer se

[112] Javnost, 11. maj 1991, str. 3. BHS 0089-6733-0089-6733, ENG ET 0089-6733-0089-6733, gdje se izvještava o osnivanju zajednice opština Romanije. Vidi Javnost, 1. juni 1991; str. 4. gdje se izvještava o osnivanju zajednice opština istočne i stare Hercegovine, BHS 0089-6734-0089-6734, ENG ET 0089-6734-0089-6734.

[113] Skupština ARK-a, 7. sjednica, 16. septembar 1991, D# 4953 BHS ERN 0040-3854-0040-3855, Engleski ERN 0300-1754-0300-1755.

[114] Glas, 4. mart 1992. godine; str. 6. 7. citati iz govora održanih na tom skupu uzeti su iz tog članka BHS 0200-9124-0200-9129, ENG ET 0200-9124-0200-9129.

[115] Glas, 5. mart 1992. str. 7. BHS 0149-0835-0149-0835.

> politikom ugrožavanja jednog naroda ugrožavaju i drugi narodi koji zajednički žive na ovom području.[116aa]

Dana 8. juna 1991; srpske paravojne jedinice Milana Martića prešle su iz Hrvatske u BiH i održale "manevre" u Titovom Drvaru, opštini sa srpskom većinom duž granice s Hrvatskom. Predsednik Skupštine opštine Titov Drvar, inače član SDS-a ceremonijalno je primio komandanta tih paravojnih jedinica, koji je objavio da je tim njihovim upadom "ukinuta granica" između BiH i teritorije u Hrvatskoj pod srpskom kontrolom.[117]

Inicijativa za ujedinjenje dve krajine

Neki članovi SDS-a u Hrvatskoj i Bosanskoj krajini, na čelu s Milanom Babićem, napravili su planove da proglase ujedinjenje Hrvatske krajine i Bosanske krajine. Dana 24. juna 1991; sastali su se u Banjoj Luci, potpisali "sporazum o saradnji" između te dvije regije, te odlučili da nekoliko dana kasnije održe zajedničku sjednicu skupština ZOBK-a i SAO Knina.[118]

Karadžić je, iz nekoliko razloga, sa zabrinutošću gledao na moguće ujedinjenje dvaju krajina. Prvo, plašio se saradnje čelnika hrvatskoj SDS-a sa članovima njegove stranke u Bosanskoj krajini.[119] Osim toga, unatoč retoričkom zalaganju za veliku Srbiju u proleće 1991. i podršci za osnivanje ZOBK-a, Karadžić nije želio da isprovocira Vladu BiH da poduzme mjere kojima bi se bosanskim Srbima otežalo pružanje pomoći njihovim sunjarodnjacima u Hrvatskoj.[120] Šta više, preuranjeno objavljivanje ujedinjenja bilo je u suprotnosti s politikom stranke prema kojoj su takvi postupci odlagani sve dok drugi subjekti (HDZ i SDA u BiH, te republike Hrvatska i

[116] Glas, 6. maj 1991; str. 6. D# 11934, BHS 0113-4242-0113-4242, ENG L009-6317-L009-6318-

[117] Oslobođenje, 9. juni 1991; str. 1. D# 11935, BHS 0113-4221-0113-4222, ENG L008-7814-L008-7815.

[118] Glas, 26. juni 1991; str. 6.

[119] U telefonskom razgovoru sa srpskim piscem Dobricom Ćosićem, onog dana kada su hrvatski Srbi upali u Drvar, Karadžić je izjavio: "Ovaj je sad Milan napravio glupost ovi moji. Evo sad sam baš razgovarao sa potpredsjednikom vlade, to je naš čovjek. Ovo sa ovom vježbom u Drvaru". Presretnuti telefonski razgovori, 9. juni 1991. D# 11882 BHS ERN 0205-2747-0205-2758. Engleski ERN 0305-1311-0305-1317.

[120] U razgovoru sa Ćosićem 9. juna 1991; Karadžić je izjavio: "Oni bi malo htjeli da, da idu pred rudu potpuno ne, nemotivisano i bez, bez pravog razloga i razuma... Ovdje se bitka bije, a oni sad polako neka realizuju svoju, svoju krajinu i tako to... Jer oni su htjeli nešto da prave i sa Kninom itd. Ja sam im reko nemojte da radite ništa to. Nije ni. ... A ovdje najneposrednije, recimo može da proizvede posledice da MUP Bosne pojačano kontroliše taj granični prelaz. ... Ne, ja ne mogu to da spriječim a to je jedino mjesto đe može da im se pomogne, tuda im se ... Tuda im se hrana prebacuje, tuda im se ćebad prebacuje, itd. I oni jedinu granicu kojut reba da poštede incidenata, on tamo pravi gluposti". Presretnuti telefonski razgovor, 9. juni 1991. D# 11882 BHS ERN 0205-2747-0205-2758. Engleski ERN 0305-1311-0305-1317.

Slovenija) ne bi prekršili ustavni poredak Jugoslavije i time izazvali gnev međuanrodne zajednice.[121]

Dan nakon potpisivanja "sporazuma o saradnji", Nikola Koljević je posjetio Banju Luku kako bi upozorio lokalne vlasti SDS-a da ne preduzimaju daljnje korake ka ujedinjenju dvaju krajina. "Ugovor koji je potpisan juče u Banja Luci je zakonit, dok bi političko udruživanje bilo nezakonito", rekao je Koljević. On je lokalne čelnike SDS-a podsjetio na stavove Evropske ekonomske zajednice, SAD-a i "drugih vojno-političkih faktora u svijetu, koji ne žele da prihvate bilo kakve jednostrane političke akte".[122bb]

Koljevićeva upozorenja nisu uspjela da spriječe proglašenje ujedinjenja. Srpski rukovodioci ZOBK-a i Srpske krajine u Hrvatskoj sastali su se 27. juna 1991. u Bosansko krajiškom gradu Bosanskom Grahovu, u dvorani koja nosi ime Gavrila Principa, čovjeka koji je rođen u tom gradu i koji je 1914. godine u atentatu ubio habzburškog nadvojvodu Franca Ferdinanda.[123] Govornici na tom skupu zahtijevali su da se ukine granica između dvaju krajina. Milan Babić, predsjednik SAO Krajine u Hrvatskoj, požalio se: "Nakon pada Berlinskog zida i ujedinjenja Nijemaca mi Srbi bili bismo jedini narod u slobodnoj Evropi koji bi graničio sam sa sobom".[124cc] Delegati su potom jednoglasno podržali "sporazum o saradnji", koji je tri dana ranije potpisan u Banjoj Luci. Poduzevši korak protiv kojeg ih je upozorio Koljević, usvojili su i "proglas o ujedinjenju". Svrha ujedinjenja opisana je kao "integracija srpskog naroda u cjelini, a sve s ciljem stvaranja jedinstvene države u kojoj će živjeti svi Srbi na Balkanu".[125dd]

Taj proglas je naišao na oštre osude Skupštine i predsjedništva SR BiH. Nakon što su zastupnici nekoliko stranaka napustili sjednicu u znak protesta, zastupnici SDA i HDZ-a u Skupštini SR BiH su 27. juna 1991.sakupili dovoljno glasova da ujedinjenje proglase protivzakonitim činom. Slijedećeg dana, Predsjedništvo SR BiH, napomenuvši da se ujedinjenjem narušava teritorijalni integritet BiH, osudilo je proglas i tražilo od republičkih "pravosudnih organa" da se očituju o njegovoj ustavnosti.[126]

U danima nakon proglasa iz Bosanskog Grahova, centralno rukovodstvo SDS.a potpuno je ignorisalo ujedinjenje dvaju krajina. Zvanične novine SDS-a, Javnost, nisu objavile ništa o ujedinjenju. Predsednik SDS-a BiH Karadžić, u svom obraćanju na konferenciji za štampu početkom jula, osporio je glavnu temu sastanka, tj. ukidanje hrvatsko-bosanske granice. "Svima treba da bude jasno da će srpski narod energično braniti zapadne granice Bosne i

[121] "Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, stenografske bilješke sa skupštine SDS-a Bosne i Hercegovine, održane na Petrovdan, 12. jula 1991. u Sarajevu". D# 9891.01 BHS 0092-8629-0092-8749 Engleski ERN 0300-2120.

[122] Glas, 26. juni 1992; str. 7, BHS 0113-4219-0113-4219, ENG L009-6381-L009-6382.

[123] Glas, 28. juni 1991; str. 7, BHS 0113-4220-0113-4220, ENG 0306-4720-0306-4722 i Oslobođenje, 28. juni 1991. n.p.

[124] Glas, 28. juni 1991; str. 7. BHS 0113-4220-0113-4220, ENG 0306-4720-0306-4722.

[125] Glas, 28. juni 1991; str. 7. BHS 0113-4220-0113-4220, ENG 0306-4720-0306-4722.

[126] Oslobođenje, 29. juni 1991; str. 5. D# 11937, BHS 0113-4223-0113-4225, ENG L009-6383-L009-6384.

Hercegovine", izjavio je.[127ee] (Priznavanje granice BiH sa Hrvatskom bilo je dio nastojanja SDS-a da predupredi ulazak hrvatskih snaga u BiH.) Ubrzo nakon toga, čelnici bosanskih Srba promenili su sastav Regionalnog odbora SDS-a u Bosanskoj krajini.[128ff]

Milan Babić je predvodio daljnja nastojanja ujedinjavanja dvaju krajina u jesen 1991. Čelnici SDS-a BiH-a usprotivili su se i tim nastojanjima, plašeći se da bi se time omogućila propagandna pobjeda hrvatskog predsjednika Tuđmana i navukao gnev međunarodnih pregovarača.[129] U oktobru 1991; Babić je od Srba iz Bosanske krajine dobio punomoć da ih zastupa na pregovorima pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice, koji su se u to vreme održavali u Hagu.[130] Kao što se desilo i u junu 1991; i ova inicijativa je propala, a da nije izdato javno saopštenje da se od nje odustaje. Čelnici SDS-a BiH sastali su se u Banjoj Luci i objavili opšti proglas o srpskoj solidarnosti u kojem se uopšte nije pomenula Babićeva najavljena uloga zastupnika Srba iz Bosanske krajine u Hagu.[131]

Međunarodna diplomatija

Međuanarodni diplomatski napori na postizanju sveobuhvatnog riješenja jugoslvoenskog zapleta prvo su formalizovani Konferencijom Evropske zajedncie o Jugoslaviji (ECCY), koja je održana u Hagu početkom septembra 1991. U periodu od 12. septembra 1991. do 14. avgusta 1992; u okviru ECCY-ja održano je 13 plenarnih sjednica i 10 krugova razgovora "radne grupe" kojima je predsjedavao bivši ministar vanjskih poslova Britanije

[127] Javnost, 13. juli 1991; str. 3. D# 11938 BHS 0113-4202-0113-4203, ENG ET 0113-4202-0113-4203.

[128] "SDS BiH, stenografske bilješke sa Skupštien SDS.a Bosne i Hercegovine, održane na Petrovdan, 12. jula 1991. u Sarajevu." D# 9891.01, ERN 0300-2092-0300-2189, BHS 0092-8629-0092-8749. Karadžić je izjavio: "Mi smo imali regionalni odbor, 1, koji smo morali da promijenimo baš u Bosanskoj krajini, koji se potpuno otuđio, koji je postao vlast nad opštinskim odborima". Nisu, međutim, svi rukovodioci SDS.a smenjeni. Pored ostalih, na svojim su položajima ostali izabrani predsjednik i podpredsjednik ZOBK-a, Vojo Kuprešanin i Radoslav Brđanin, Radulović, Sudbina Krajine, str. 31. gdje se navodi: "Ovoga puta Milošević je reagovao posredno, preko lideri SDS.a BiH Radovana Karadžića, koji je smijenio banjalučko rukovodstvo SDS-a." D# 11916, BHS 0322-9015-0322-9202-ENG.

[129] U telefonskom razgovoru od 6. septembra 1991; Karadžić je generalu Blagoju Adžiću rekao: "Jeste, ma imo sam ja danas paroblem. Oni su htjeli da donesu neku odluku blesavu o prisajedinjenju ovih krajina. I ja sad stvaram sebi sliku u glavi i Genšer i Tuđman su u teškoćama odjednom dolazi telefaks Srbi su porušili granicu između Bosne i hrvatske." Adžić je odgovorio: "To je naručena, naručena stvar iz Zagreba, bukvalno rečeno maltene." Karadžić je potom ustvrdio da je predupredio tu inicijativu: "To sam sprečio nego jedino me brine da li, neka ovi budu u ofanzivi, neka se pokaže da oni napadaju. Sad je već i englezima i francuzima jasno da oni napadaju." Presretnuti telefonski razgovor od 6. septembra 1991. D# 109 BHS ERN 0091-3371-0091-3375, ENG 0092-1659-0092-1662.

[130] Glas, 17. oktobar 1991; str. 1. BHS ERN 0291-5803-0291-5803.

[131] Glas, 21. oktobar 1991; str. 1. D# 11939, BHS 0113-4246-0113-4246, ENG L008-7713-L008-7714.

Lord Carrington.[132] Cyrus Vance, bivši državni sekretar SAD, uskoro se pridržio tom poduhvatu u ulozi ličnog izaslanika Generalnog sekretara UN-a. Pregovori su vođeni u Hagu, Briselu, Lisabonu i Sarajevu. (U avgustu 1992; ECCY je zamijenjena Međunarodnom konferencijom o bivšoj Jugoslaviji, ili ICFY.)

Tokom prvih dana mirovne konferencije, učesnici su se odmah u načelu složili da se Hrvatskoj odobri nezavisnost, pod uslovom da se njenim građanima srpske nacionalnosti garantuju njihova građanska prava.[133] U praksi je ta formulacija značila priznanje zasebne teritorijalne jedinice, unutar Hrvatske, kojom dominiraju Srbi. U širem kontekstu, septembarski sporazum postao je ključna komponenta riješenja rata u Hrvatskoj koje je postignuto pod podkroviteljstvom Međunarodne zajednice. Dana 2. janaura 1992; JNA i Republika Hrvatska potpisale su sporazum u Sarajevu kojim je okončan rat u Hrvatskoj i obezbijeđeno angažovanje mirnovnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR-a United Nations Protection Force/ zaštitne snage Ujedinjenih nacija/ za razdvajanje srpskih i hrvatskih snaga. Konačno političko rešenje je odloženo. Početkom 1992; ECCY je premještena u Brisel, gdje se njen fokus sa Hrvatske prebacio na BiH.

U svom pristupu BiH, ECCY je išla za teritorijalnom podjelom kojom bi se stvorila tri uglavnom autonomna entiteta, dok bi se nominalno očuvala cetnralna država BiH. Te ideje su uključene u (osnovne principe), oko kojih je postignut dogovor 23. februara 1992; a koji su dijelom glasili kako slijedi:

> BiH će biti država sastavljena od tri konstitutivne jedinice zasnovane na nacionalnom principu i uz uzimanje u obzir privrednih, geografskih i drugih kriterija... BiH će i dalje imati postojeće granice i ni Vlada BiH, ni vlade konstitutivnih jedinica neće podsticati niti podržavati polaganje prava na bilo koji dio njene teritorije od strane susjednih država.[134]

Ti principi obuhvatali su barem jednu očitu iluziju. Predviđene (konstitutivne jedinice) zasnovane su ne na privredi ili geografskim kriterijima, nego na etnonacionalnom svojatanju. Uz to, općenito se očekivalo da će i čelnici bosanskih Srba i čelnici bosanskih Hrvata tražiti ujedinjenje sa Srbijom, odnosno Hrvatskom čim im se za to ukaže prilika. Time je na videlo izašla i, kako je David Campbell naziva, "duboka napetost" između ideje o suverenoj unitarnoj Bosni i "separatističke logike" koja s neprijateljstvom gleda na prihvatanje vrhovne vlasti".[135] Ti principi odgovarali su onim hrvatskim i

[132] David Campbell, National Deconstruction; Violence, Identicy, and Justice in Bosnia / Nacionalna dekonstrukcija; Nasilje, identitet i pravda u Bosni/ (Minneapolis; University of Minnesota PRESS, 1998), str. 125-131; D# 11980, ENG 0117-8899-0117-8903 i Steven I; Burg i Paul S. Shoup, The War in Bosnia – Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention / Rat u Bosni i Hercegovini: Nacionalni sukob i međunarodna intervencija / (Armonc, NY: M.E. Sharpe, 1999), str. 84-87 i 108-117. D# 13313, ENG 0117-8904-0117-8911.

[133] Yugoslavia: Death of a Nation (video traka), dio III, i Gow, The Triumph of the Lack of Will. / Trijumf nedostatka volje/ str. 53. D# 11914, ENG 0322-6830-0322-7190.

[134] Campbell, National Desonstruction, str. 128. D# 11980, ENG 0117-8899-0117-8903.

[135] Campbell, National Deconstruction, str. 129 D# 11980, ENG 0117-8899-0117-8903.

srpskim čelnicima koji su sanjali o tome da vladaju vlastitim, nacionalno odvojenim državnim tvorevinama Svakom "konstutivnom jedinicom" trebalo je da dominira jedna grupa – Srbi, Hrvati ili Muslimani – ali u svakoj je trebalo da živi i dosta stanovnika koji pripadaju drugim dvjema grupama. Čelnici bosanskih Srba su po povratku u Sarajevo nakon sjednice od 23. februara na kojoj su ti principi prihvaćeni, izrazili oduševljenje tim principima i sporazumom sklopljenim u Lisabonu.

Predsjednik Predsjedništva BiH i rpedsjednik SDA Alija Izetbegović bio je nevoljni partner u tom sporazumu i povukao se iz njega ubrzo nakon povratka u Sarajevu iz Lisabona krajem februara. Međutim, pokazalo se da kamen spoticanja nisu principi, nego mapa. Pregovarači ECCY-ja proveli su sedmice crtajući predložene granice između "konstitutivnih jedinica". U međuvremenu, BiH se neumoljivo kretala ka priznanju svoje nezavisnosti od strane Evropske zajednice.

Transformacija JNA u BiH

Formiranje vojnih i paravojnih organizacija u BiH i rukovođenje njima odvijali su se pod uticajem rata u Hrvatskoj. Do početka 1992., svaka od tri nacionalne stranke u BiH preduzela je mjere da se vojno pripremi za rat i mogla je da traži od paravojnih organizacija da podrže njene ciljeve.[136] Međutim, odlučnu ulogu u militarizaciji BiH odigrale su dvije organizacije iz doba socijalizma, i to lokalne snage Teritorijalne odbrane i JNA. Kao i u Hrvatskoj, JNA je pretrpjela transformaciju svog astava i uloge, da bi postala saveznik lokalnih srpskih snaga koje su bile predane osnivanju vlastite državne tvorevine. Ta promjena je bila postupna i odvila se u BiH kasnije nego u Hrvatskoj, ali do proljeća 1992. JNA je u BiH postala glavni naoružani pobornik srpskih nacionalnih ciljeva.[137] Kao i u Hrvatskoj, na promjenu JNA u BiH znatno su uticali opredeljenja i politika pojedinačnih komandanata.

Snage Teritorijalne odbrane (TO) bile su ključni element u okviru priprema socijalističke Jugoslavije za odbranu zemlje. Na osnovu partizanskog iskustva, vojni teoretičari bili su ubijeđeni da bi zemlja trebala da bude spremna da brani lokalna područja u izolaciji, ako to bude potrebno. U slučaju invazije, jedinice TO-a trebale su da operišu bez JNA, tako da je svaka od tih jedinica imala lako naoružanje posebno za mobilne gerilske borce.[138] Mnoge jedinice bile su stacionirane u fabrikama ili preduzećima i svoje su naoružanje držale pod ključem u svojim lokalnim bazama.

Savez JNA i hrvatskih Srba doprinio je proširenoj ulozi u BiH tokom druge polovine 1991. godine. Masovno dezertiranje iz JNA tokom rata u Hrvatskoj dovelo je do stalnog nedostatka ljudstva. JNA je na to odgovorila pozivanjem rezervista iz BiH. Tim pozivima, poznatim pod nazivom "mobilizacija", u početku su se odazivali rezervisti svih nacionalnosti, ali kako

[136] Rezime paravojnih formacija svih nacionalnih grupa nalazi se u Woodward Yugoslavia – str. 253-54-

[137] Meier, Yugoslavia, str. 207-208. D# 11958 ENG 0324-7925-0324-8224.

[138] James Gow, Legetimacy and the Military, The Yugoslav Crisis / Legitimnost i vojska Jugoslovenska kriza/ London: Pinter, 1992), str. 46-47 ENG 0322-8004-0322-8219.

se rat u Hrvatskoj razbuktavao, tako su se odazivali uglavnom Srbi. Kadijević je ovako objasnio promijenjenu ulogu Armije:

> Pošto napori JNA da i muslimanski dio rukovodstva Bosne i Hercegovine usmjeri ka novoj jugoslovenskoj državi onih jugoslovenskih naroda koji to hoće nisu urodili plodom, to smo se mi morali preorijentisati na konkretnu saradnju sa predstavnicima srpskoga naroda i sa srpskim anrodom u cijelini/.../ Time smo obezbijedili da za vrijeme rata u Hrvatskoj vršimo manevar i pokrete snagama JNA preko Bosne i Hercegovine, što je za JNA bilo od vitalnog značaja. /.../ To nam je, također, omogućilo da mobilizacija u srpskim dijelovima Bosne i Hercegovine bude vrlo uspješna.[139]

Čelnici SDS-a u BiH podržavali su mobilizaciju od strane JNA, dok su je HDZ i SDA (u različito vrijeme i na različitim nivoima) ignorisali ili su joj se suprotstavljali. Dana 30. septembra 1991., Predsjedništvo BiH je mobilizaciju koju je naredila JNA prethodnog dana proglasilo protivzakonitom i zahtijevalo smjenjivanje Nikole Uzelca, komandanta Banjalučkog korpusa, koji je izdao naredbu za mobilizaciju.[140] Hiljade Srba iz BiH borilo se u ratu u Hrvatskoj, što je među Srbima koji su živjeli u BiH i Hrvatskoj stvorilo osjećaj solidarnosti, a time su i mnogi dobrovoljci iz redova bosanskih Srba stekli borbeno iskustvo.

JNA je takođe pojačala svoej prisustvo i aktivnosti u BiH. U septembru 1991., rezervisti iz Užičkog korpusa JNA (iz Srbije) razmješteni su u kasarnu JNA na mostarskom aerodromu pod izlikom smirivanja nacionalnih tenzija koje su izazvali pripadnici hrvatskih paravojnih jedinica koji su operisali na tom području. Rezervisti JNA su tokom anredna dva mjeseca u nekoliko navrata divljali po tom kraju. Učestvovali su u oružanim obračunima s lokalnom policijom i pripadnicima hrvatskih paravojnih jedinica i terorisali Muslimane i Hrvate. U oktobru 1991., snage JNA i jedinice srpskog TO-a napale su bosanskohrvatsko selo Ravno u brdima iznad Duvrovnika, ubile neke od njegovih stanovnika i spalile mnoge kuće u njemu.[141] U novembru 1991., rezervisti JNA stacionirani u Mostaru paradirali su po Sarajevu pucajući u zrak, što je izazvalo žestok protest gradskih funkcioenra.[142] Ponašanje JNA u BiH u jesen 1991. potvrdilo je strahovanja mnogih nesrba da je JNA postala prosrpska snaga.[143]

---

[139] Kadijević, Moje viđenje raspada, str. 147. D# 11893, BHS 0035-9426-0035-9512, ENG 0303-3712-0303-3801.

[140] Oslobođenje, 1. oktobar 1991; str. 1.D# 11940, BHS 0113-4196-0113-4197, ENG L009-6293-L009-6299.

[141] Retrospektivni rezime tih događaja izložen je u Oslobođenju, 31. januar 1992; str. 4. D# 11982 BHS 0117-8932-0117-8939 i 2. februar 1992; str. 2. D# 11941 BHS 0113-4204-0113-4205, ENG L008-7825-L008-7829.

[142] Oslobođenje, 8. novembar 1991; str. 7. BHS 0113-4216-0113-4218, ENG L009-6426-L009-6427; 9. novembar 1991; str. 8; i 15. novembar 1991; str. 3, D# 11943, BHS 0113-4214-0113-4215, ENG L008-7830-L008-7830.

[143] Radovan Karadžić je unaprijed obavješten o dolasku rezervista iz Užičkog korpusa. Presretnuti telefonski razgovor T 000-0969. On se pored toga nadao da će rezervisti JNA ostati u BiH: "Malo smo smirili stvar u Hercegovini, mislim da je mirnije i da ... situacija je malo bolja,

JNA je odigrala presudnu ulogu u rpebacivanju naoružanja u ruke nacionalista. Dosta lakog i ručnog naoružanja JNA je podijelila mjesnim odborima SDS-a i jedinicama TO-a u opštinama sa srpskom većinom.[144] Borbeni avioni, tenkovi, teška artiljerija i protivvazdušna oruđa ostala su pod kontrolom JNA do proljeća 1992. Tada su neki od njih prebačeni iz BiH u Srbiju i Crnu Goru, ali većina je ostavljena u pripadajućim jedinicama u cilju vođenja rata u BiH. General Kukanjac je kasnije ustvrdio: "U izvanrednoj organizaciji mi smo izvukli, spasili i zadržali sve... U ruke muslimansko-hrvatskih hordi nije pao ni jedan jedini avion helikopter, tenk, oklopni transporter, top, minobacač, motorno vozilo."[145gg]

Krajem 1991. godine, u Beogradu su napravljeni planovi da se jedinice JNA zadrže u BiH, čak i u slučaju da ta republika postane nezavisna država. U svom objavljenom dnevniku, član predsjedništva Borisav Jović navodi da ej 5. decembra 1991. Milošević naredio da se regruti koji služe vojni rok u drugim republikama, a rođeni su u Bosni, premjeste u BiH, a da se vojnici koji služe u BiH a iz drugih su republika, premjeste bliže svojim domovima. Prema Jovićevim zabilješkama Milošević je predvidio da će nekoliko jugoslovenskih republika biti priznate kao nezavisne države, pa je kao predsjednik Srbije htio da osigura da se JNA u BiH može kvalifikovati kao domaća borbena snaga. Milošević je istovremeno napravio drugačiji plan za Makedoniju: " Ako Makedonija želi da se otcepi, treba se snjom dogovoriti o povlačenju vojske i podeli vojne imovine". O povlačenju JNA iz BiH, međutim, nije bilo ni govora. "Zovemo odmah Veljka Kadijevića da se priključi razgovoru. Sloba mu kaže pojednostavljeno, da treba da izvrše razmeštaj vojske: sve iz BiH u Bosnu i Hercegovinu i obrnuto".[146]

Dana 25. decembra 1991. general Kadijević izvestio je Miloševića i Jovića da je to razmeštanje 90% završeno.[147] Jović je novinarima BBC-ja, Lauri Silber i Alenu Littleu, rekao da su do aprila 1992. (tog mjeseca je Evropska zajednica priznala BiH kao nezavisnu državu) svi od ukupno 90.000 vojnika

---

vojska ostaje, to je najvažnije... da vojska ne ide nigdje..." / Prevod s engleskog/. Presretnuti telefonski razgovor, D# 8444.01 BHS ERN 0212-8762-0212-8771 ENG ET 0212-8762-0212-8771. Međutim, Predsedništvo BiH zahtevalo je 30. septembra 1991. da se rezervisti JNA povuku. Oslobođenje, 1. oktobar 1991; str. 1, D# 11940, BHS 0113-4196-0113-4197, ENG L009-6293-L009-6299. Drugi komandanti JNA u BiH osudili su nevojničko ponašanje pojedinih rezervista stacioniranih u Mostaru. Glas, 17. oktobar 1991; str. 3. D# 11984; BHS ERN 0291-5802-0291-5802. General Milutin Kukanjac, komandant Druge vojne oblasti od januara 1992; nastojao je da ih odvoji od regularnih jedinica pod svojom komandom: "... Rezervisti ne mogu biti merilo za ocenu stanja u JNA. To građani znaju". Oslobođenje, 25. februar 1992; str. 4. D# 11952, BHS 0113-4530-0113-4531, ENG.

[144] Bosanska policija je 9. aprila 1991. zaplenila četiri kamiona s oružjem i municijom iz skladišta JNA. Oslobođenje, 8. juni 1991; str. 1, D# 11945, BHS 0113-4229-0113-4229, ENG L009-6307-L009-6308. Jedan član SDS-a BiH-a molio je direktno funkcionere Vlade Srbije da ubrzaju podelu naoružanja JNA. Petar Janković, predsednik Odbora SDS-a u Kalesiji, u istočnoj Bosni, opisao je kako je dobio naoružanje iz skladišta JNA u avgustu 0291-0909-0291-0953.

[145] NIN (Beograd); 27. januar 2000.

[146] Jovićev dnevnik, 5. decembar 1991; str. 420.

[147] Jovićev dnevnik, 25. decembar 1991, str. 421. D# 11890, BHS 0111-2738-0111-3226.

JNA u BiH, osim njih 10-15%, bili Bosanci.[148] Dana 8. maja 1992; Predsjedništvo SFRJ objavilo je da je general Blagoje Adžić podnio ostavku na mesto načelnika Generalštaba i Saveznog sekretara za narodnu odbranu, da ga na tom položaju zamenjuje general Života Panić, te da je istovremeno u prijevremenu penziju upućeno više od 30 generala JNA.[149] Te promjene su signalizirale transformaciju JNA u BiH na komandnom nivou u Srpsku vojsku.

Dana 1. januara 1992; JNA je reorganizovana u skladu s činjenicom da je isključena iz Slovenije i velikog dijela Hrvatske. Sarajevo je od Štaba jednog od korpusa JNA ostalo sjedište Druge vojne oblasti, koja je imala nadležnost nad pet korpusa. U novoj strukturi, 9. i 10. Korpusu je dodijeljena zona odgovornosti na teritoriji koja je obuhvatala oba područja pod srpskom kontrolom u Hrvatskoj i dijelove zapadne BiH.[150] Početkom januara general Milutin Kukanjac je imenovan za komandanta Druge vojne oblasti JNA. U martu 1992, general Kukanjac je jasno stavio do znanja da 1991, nakon što se sastao s rukovodiocima Vlade Srbije u Beogradu. Međunarodni sud pravde, Bosna i Hercegovina protiv Savezne Republike Jugoslavije, Replika Bosne i Hercegovine, 23. april 1998; Anex 103. Dana 29. maja 1991; Radovan Karadžić je u telefonskom razgovoru pitao Miloševića može li "da uredi da mu se (Karadžiću) da naoružanje Teritorijalne odbrane u Šipovu i Mrkonjić Gradu". Milošević je odgovorio: "Ma ništa lakše od toga", i sugerisao da je general Uzelac iz JNA već ovlašten da to učini. U avgustu 1991; predsjednik Savezne vlade Ante Marković pustio je snimak tog razgovora na Konferenciji za štampu, kako bi ga svi mogli čuti. Prema procjeni Marka Mazowera: "za Miloševića, koji se trudio da se javno distancira od postupaka Srba u Bosni, to je bio okrivljujući trenutak, jer se moglo jasno čuti kako obaviještava Karadžića o svežoj isporuci naoružanja". Mark Mazower, The War in Bosnia. An Analysis / Rat u Bosni: Analiza – (London: Action for Bosnia, decembar 1992.), str. 4.

Misija JNA u BiH obuhvata nastavak podrške Srbima u Hrvatskoj u slučaju da Vanceov plan (potpisan 2. januara 1992.) propadne. JNA bi se povukla iz Hrvatske, izjavio je,

> ali ne tako daleko da ne bismo – u slučaju da se taj plan izigra – mogli priskočiti u pomoć narodu Kninske krajine da sprečimo genocid. Armija će, to neka bude svima jasno, dejstvovati da zaštiti srpski narod, kao manjinski ako mu fašizam zapreti.[151hh]

Krajem marta 1992. hrvatski ZNG /Zbor narodne garde/ napao je srpsko selo Sjekovac koje se nalazi kod Bosanskog Broda, na obali rijeke Save nasuprot Republici Hrvatskoj, i pobio stanovnike tog sela u njihovim

[148] Silber i Little, Yugoslavia, str. 218, D# 11918-BHS 0089-6349-0089-6563.

[149] Oslobođenje, 9. maj 1992. str. 1. gdje se citira Tanjug, Beograd, 8. maj 1992. Tanjugova vijest sadrži imena 34 generala.

[150] Oslobođenje, 5. januar 1992. str. 4.

[151] Oslobođenje, 25. februar 1992, str. 4. D# 11952 BHS 0113-4530-0113-4531

domovima.[152] Te napade su pored ostalih osudili Predsedništvo BiH, Generalštab JNA i predsjednik SDS-a Karadžić. Osuđujući te napade, Generalštab JNA je objavio: "Armija će biti prisiljena da odlučno reaguje na svaki oblik oružanog ugrožavanja građana".[153ii] Govoreći na Radio Beogradu, Karadžić je objavio da taj događaj označava promjenu uloge JNA u BiH. "S obzirom na to da su krenuli masakri nevinog srpskog stanovništva, očekujemo da će se armija aktivno postaviti prema agresorima".[154] Generalštab JNA odnosno Karadžić, u svojim su izjavama spretno proširili taj incident u uopšteniju prijetnju Srbima i pozvali se na tu prijetnju kao na mogući razlog za punu aktivniju ulogu JNA. Karadžićeve riječi nagovijestile su transformaciju JNA u javnog pobornika srpskih civila u BiH, što je analogno njenoj ulozi podržavaoca Srba u Hrvatskoj 1991. godine.

Ka nezavisnosti i podjeli u BiH

Čelnici SDS-a ubrzali su kampanju osnivanja odvojenih srpskih institucija u BiH nakon burnih događaja od 14 – 15. oktobra 1991. Na sjednici Skupštine SR BiH koja je potrajala do kasno u noć, predsjednik SDS-a Karadžić održao je strastven govor u kojem je rekao da postoji mogućnost da Muslimani kao nacija nestanu ako proglase nezavisnost BiH od SFRJ.[155] Predsjednik SDA Alija Izetbegović odgovorio je da Karadžićeva prijeteća poruka i način izlaganja ilustruju zbog čega bi SR BiH mogla biti prisiljena da se odvoji od SFRJ. Nakon što je predsjednik Skupštine Momčilo Krajišnik proglasio sjednicu završenom za taj dan i nakon što su srpski zastupnici otišli, zastupnici HDZ-a i SDA ponovo su se sastali bez njih i usvojili "Deklaraciju o suverenitetu", što je korak kojom su se zastupnici SDS-a žestoko suprotstavljali, a koji je BiH doveo korak bliže nezavisnosti.[156]

Zastupnici SDS-a u Skupštini SR BiH sastali su se odvojeno 24. oktobra i objavili da osnivaju "Skupštinu srpskog naroda BiH" (koja se u ovom dokumentu naziva "Skupština bosanskih Srba").[157] Ta Skupština je, u jednoj od svojih prvih odluka, izglasala održavanje plebiscita 9. i 10. novembra kako bi

[152] Oslobođenje, 29. mart 1992, str. 1. i Skupština bosanskih Srba, 14. sjednica D# 11139 BHS 0089-6915-0089-6949 Engleski ERN 0092-6762-0092-6786.

[153] Oslobođenje, 29. mart 1992, str. 8. gdje se citira Tanjug, D# 11946, BHS 0113-4213-0113-4213, ENG L009-6592-L009-6593.

[154] Oslobođenje, 29. mart 1992. str. 8, gdje se citira Tanjug, D# 11946, BHS 0113-4213-0113-4213, ENG L009-6379-L009-6380.

[155] Yugoslavia: Death of a Nation (video traka), dio IV.

[156] Silber i Little; Yugoslavia, str. 216. O tom događaju izvjestili su svi mediji u BiH, a sve od tada se vodi debata o zakonitosti tog postupka HDZ-a i SDA. D# 11918, BHS 0089-6349-0089-6563.

[157] Skupština bosanskih Srba, br. 1. (osnivačka) sjednica, 24. oktobar 1991. "Odluka o konstituisanju Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine", D# 143.05 BHS SA 01-2055-SA 01-2164 ENG ERN 0301-5398; i Yugoslav Survev, 1 (1992) str. 125. Odluku o osnivanju odvojene skupštine bosanskih Srba objavio je Klub delegata SDS-a 20. oktobra 1991. "U Skupštinu će ući svi sadašnji poslanici SDS-a i SPO-a iz oba Vijeća Skupštine SR BiH, a moći će se punopravno uključiti i svi poslanici Srbi iz opozicionih partija". Glas, 21. oktobar 1991. str. 5. D# 11991, BHS ERN 0291-5799-0291-5799.

se utvrdilo da li Srbi iz BiH žele da ostanu u Jugoslaviji. Glasači su bili podijeljeni po nacionalnoj pripadnosti: nesrbi su dobili žute glasačke listiće kako bi se njihovi glasovi razlikovali od glasačkih listića koji su podijeljeni Srbima.[158] Na plebiscitu koji je organizovao SDS glasalo je malo Muslimana ili Hrvata, a ogromna većina Srba je glasala za odbacivanje nezavisnosti BiH i ostatak u Jugoslaviji.[159]

Korake koje su Srbi poduzeli ka osnivanju odvojene države pratili su čelnici HDZ-a u opštinama sa znatnim hrvatskim stanovništvom. Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (HZ H-B) osnovana je u Grudama 18. novembra 1991. kao "politička, kulturna, gospodarstvena i teritorijalna zajednica" Hrvata u BiH i kao "konkretan odgovor na formiranje Srpskih autonomnih oblasti" /prevod s engleskog/.[160] Mate Boban je izabran za njenog prvog predsjednika. Boban je objavio da je HZ H-B uspostavljena na teritoriji koja je Sporazumom Cvetković-Maček iz 1939. godine postala dijelom hrvatske i izjavio na Drvati uslovno podržavaju Vladu BiH.

> Hrvatska zajednica Herceg-Bosna predstavlja geopolitičku, kulturnu i gospsodarstvenu cjelinu i proizlazi iz bivše Banovine, u čijim je granicama hrvatski narod dočekao Drugi svjetski rat.
>
> ... Sve dok Vlada BiH postoji kao legalna, legitimna i demokratska, naša Zajednica će u potpunosti poštovati ovu Republiku, ali ako njene nadležnosti budu ograničene ili prestanu da postoje, onda za nas nema druge alternative /prevod s engleskog/.[161]

Dana 17. decembra 1991., ministri vanjskih poslovaEZ-a odobrili su proceduru kojom su jugoslovenske republike mogle da traže priznanje nezavisnosti i osnovali su komisisju koja će razmatrati takve zahtjeve. Badinterova arbitražna komisija EZ-a potom je pozvala jugoslovenske republike koje su tražile nezavisnost od Jugoslavije da podnesu zahtjeve, kako bi ona mogla razmotriti na osnovu toga da li slijede određene smjernice kao što su zakonski propisi o poštivanju rpava pojedinaca i manjina.[162] Dana 20. decembra, Predsjedništvo SRBiH izglasalo je podnošenje zahtjeva Badinterovoj komisiji za priznanje BiH kao nezavisne države. Članovi SDS-a Koljević i Plavšićeva glasali su protiv, nazvavši taj korak ka nezavisnosti kršenjem Ustava SFRJ.[163]

---

[158] Skupština bosanskih Srba, 2. sjednica, 21. novembar 1991., Petar Čančar, D# 4589.02 BHS 0224-1851-0224-1908 Engleski ERN 0093-0291-0093-0342.

[159] Skupština bosanskih Srba, 2. sjednica, 21. novembar 1991., D# 10009.01,BHS SA 01-1999-SA 01-2054, ENG 0093-0291-0093-0342 et seg; i Oslobođenje, 22. novembar 1991., str. 3. D# 11992, BHS ERN 0291-5795-0291-5796.

[160] Oslobođenje, 20. novembar 1991., str. 3.

[161] Oslobođenje, 20. novembar 1991., str. 3.

[162] Woodward, Balkan Tragedy, str. 276, ENG 0322-6551-0322-6829, i Gow, Ttriumph, str. 63. D# 11911 ENG 0322-6551-0322-6829.

[163] Oslobođenje, 21. decembar 1991., str. 3. D# 11994 BHS ERN 0291-5797-0291-5798.

Slijedećeg dana, 21. decembra 1991., Skupština bosanskih Srba se sastala i odobrila "pripreme za osnivanje srpske republike".[164] Dana 9. januara, te "pripreme" postale su stvarnost, kada je Skupština proglasila "Republiku srpsku Bosnu i Hercegovinu".[165]

Dana 14. januara 1992., jedan dan prije nego što jeBadinterova komisija trebala da objavi svoje preporuke, član Predsjedništva SDS-a Nikola Koljević je na jednoj konferenciji za štampu izjavio da je unaprijed obavijestio predsjednika Hrvatske Tuđmana o namjeri SDS-a da proglasi Srpsku republiku. Koljević je predstavnicima štampe priznao da proglašenje Republike Srpske 9. januara smatra neustavnim, ali je opravdao taj čin tvrdnjom da su i koraci koje su preduzele druge stranke, uključujući upućivanje zahtjeva EZ-u za priznanje nezavisnosti republike, bili neustavni.[166] Nikad neće biti "građanske republike", rekao je on. "Srbi formiraju svoju, Hrvati svoju i Muslimani svoju skupštinu, a kasnije da se oformi jedan organ, koji bi mogao raditi u interesu svih naroda."[167]jj

Badinterova komisija je 15. januara 1992. objavila svoju preporuku da se od BiH zahtjeva da održi referendum da bi se utvrdila volja naroda te republike u pogledu nezavisnosti. Dana 20. januara Skupština BiH izglasala je da se taj referendum održi 29. februara i 1. marta, unatoč primedbama i manevrima zastupnika SDS-a. Na svojoj slijedećoj sjednici, održanoj 26. januara 1992., Skupština bosanskih Srba osudila je tu odluku kao protivzakonitu i zahtijevala da se prije održavanja takvog referenduma izvrši "transformacija BiH".[168] Vlada BiH je, međutim, nastavila sa provođenjem planova za referendum, a za nadgledanje glasanja imenovani su međunarodni posmatrači. Samo nekoliko sati uoči početka referenduma, Skupština bosanskih Srba proglasila je "Ustav Republike srpske Bosne i Hercegovine" koji je pripreman nekoliko sednica.[169] U članu 1. tog Ustava specificirano je:

---

[164] Skupština bosanskih Srba, 4. sjednica, 21. decembar 1991., "Odluka o osnivanju Republike Srpske Bosne i Hercegovine", D# 192.01 BHS 0089-8124-0089-8227 Engleski ERN 0093-9650-0093-9651. U toj odluci navodi se plebiscit iz novembra 1991., kao pravni temelj za daljnje korake ka osnivanju posebne republike.

[165] Skupština bosanskih Srba, 5. sjednica, 9. januar 1992., D# 6806.02 BHS 0224-1677-0224-1741 Engleski ERN L004-6789, i Oslobođenje, 10. januar 1992., str. 8.

[166] Oslobođenje, 15. januar 1992., str. 4. D# 11947, BHS 0113-4206-0113-4208-ENG L008-7708-L008-7709.

[167] Oslobođenje, 15. januar 1992., str. 4. D# 11947, BHS 0113-4206-0113-4208, ENG L008-7708-L008-7709.

[168] Skupština bosanskih Srba, . 6. Sjednica, 26. januar 1992., Momčilo Krajišnik. D# 9831.01 SA 01-1639- SA 01-1703; ERN 0301-8049-0301-8050.

[169] Skupština bosanskih Srba, sedma sjednica, 15. februar 1992. Na toj sjednici opširno se diskutovalo o nacrtu Ustava. D# 1010.01 BHS ERN 0089-8063-0089-8123 Engleski ERN 0110-5039-0110-5092. Usvajanjem ustava planirano je za 25. februar 1992., ali to je odloženo. Skupština bosanskih Srba, 8. sjednica, 25. februar 1992. D# 6113 BHS 0224-1469-0224-1529 Engleski ERN 0084-0447. Ustav je konačno usvojen 28. februara 1992. Skupština bosanskih Srba, 9. sjednica, 28. februar 1992. D# 9832.01 BHS SA 01-1321-SA 01 – 1348 Engleski ERN 0110-9190.

"Srpska Republika Bosna i Hercegovina je država srpskog naroda i građana koji u njoj žive."[170kk]

Stvaranje istorije

Čelnici bosanskih Srba izložili su izrazito srpsku verziju istorije, što je za cilj imalo povezivanje događaja iz prošlosti sa trenutnom situacijom u kojoj se Srbi nalaze i opravdanje stvaranja srpske države. Njihova vizija je isticala veličinu srpskog naroda u prošlosti i njegova skorija stradanja od strane drugih.

Doba srednjevjekovne srpske države (oko 800-1450.) smatralo se zlatnim dobom kojim je započet proces ostvarenja istorijeske sudbine srpskog naroda. Milovan Milanović, izlažući pred Skupštinom bosanskih Srba (Deklaraciju o budućem uređenju Srpske republike Bosne i Hercegovine) u avgustu 1992., izjavio je da je prije nekih devet vjekova Stjepan Nemanja prvi dao srpskom narodu slobodu i jedinstvo i "ostavio je nama da je dovršimo".[171]

Prodor Osmanlijskog carstva u jugoistočnu Evropu doveo je do pada srednjevjekovne srpske države u 14. i 15. vijeku. Među mnogim čarkama i bitkama između Osmanlija i snaga koje su pdoržavale srpsku srednjevjekovnu državu, Kosovskom boju od 28. juna 1389. pridat je mitološki značaj koji je uveliko premašivao njenu relativno beznačajnu istorijsku ulogu. Taj mit je ovjekovječen epskom poezijom koja je usmenim putem prenošena s koljena na koljeno. Kako je opisao istoričar književnosti Svetozar Koljević:

> U jednoj od poema, srpski Car Lazar se uoči odlučne bitke suočava s izborom između Nebeskog i Zemaljskog carstva. Lazar bira Nebesko carstvo... Njegov izbor carstva nebeskoga ejste prva velika književna metafora u jugoslovenskoj istoriji i ona utjelovljava sliku trijumfa moralne volje nad stvarnošću. /prevod s engleskog/[172]

U srpskoj epskoj poeziji i ancionalnoj mitologiji, Kosovski boj postao je više od moralnog izbora jednog vođe, on se pretvorio u metaforu smrti i obećanog preporoda srpske nacije.[173] Obećanje nacionalnog preporoda u obliku iznvoa izgrađene velike srpske države ostalo je i u modernom dobu sveobuhvatni mega mit srpske nacionalne misli.[174] Međutim, premda je

[170] Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Godina I – broj 3, Sarajevo, 16. mart 1992., str. 1. BHS 0035-9816-0035-9825-ENG 0035-9826-0035-9849.

[171] Skupština bosanskih Srba, 18. sjednica, 11. avgust 1992. Milovan Milanović. D# 11037 BHS ERN 0214-9610, ENG ET 0214-9601-0214-9631.

[172] Svetozar Koljević, "Introduction" / Uvod / u Yugoslav Short Stories / Jugoslovenske pripovjetke / (London: Oksfort University Press, 1966), x.D# 11997, ENG 0117-8912-0117-8914.

[173] Branimir Anzulović, Heavenly Serbia: From Myth to Genocide / Nebeska Srbija : Od mita do genocida / (New York: New York University Press, 1999), str. 22. Anzulović primjećuje: "Razlika između Vizantije i Srbije u ovom smislu sastoji se u tome što su vizantinci nebeskim smatrali cara i njegov dvor, dok su Srbi nebeski status dodijelili naciji u cjelosti". D# 11915, ENG 0322-9203-0322-9445.

[174] Anzulović, Seanvenly Serbia, str. 5. "Čak i kad je državnost ponovo dobijena u XIX vijeku, mit je zadržao svoju snagu jer je sobom nosio obećanje da će Srbija uskrsnuti kao moćno carstvo, a ne ostati mala zemlja bez izlaza na more:" D# 11915, ENG 0322-9203-0322-9445.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

kosovska metafora kod Srba stvorila osjećaj da su pretrpjeli ogromne žrtve u dugotrajnom očekivanju preporoda njihove države, za svakodnevnu retoriku čelnika bosanskih Srba puno je važnije bilo kako srpski nacionalisti tumače događaje iz XX vijeka, a posebno iz Drugog svjetskog rata.

U srpskim istorijskim predanjima, dvije varijante Jugoslavije iz XX vijeka (Kraljevina Jugoslavija, od 1918 – 1941; i Komunistička Jugoslavija, 1945 – 1991.) predstavljale su hroniku silnog srpskog žrtvovanja, izdaje od strane drugih u jugoslovenskoj državi, te nade za preporod nakon pada komunizma. Po mišljenju Rajka Kasagića, Kraljevina Jugoslavija osnovana je 1918. godine srpskom velikodušnošću, kao usluga drugim južnim Slovenima:

> Jugoslavija je stvarana davno sam već rekao u četiri rata, dva Balkanska, dva svjetska rata. Stvarana je ne željom Srba, stvarana je željom drugih naroda koji su sa suzama došli Srbima da im pomognu da se oslobode austrougarskog tutorstva. Srbi su bili osetljivi i željeli da pomognu svojoj braći slovenskim narodima.[175]

Drugi svjetski rat, po mišljenju čelnika bosanskih Srba, predstavljao je period velikih srpskih žrtava nakon i zbog kojeg su oni sve vrijeme u nepovoljnom položaju. Taj stav je iznesen na Kongresu srpskih intelektualaca održanom 28. marta 1992. u Sarajevu, samo nekoliko dana prije nego što će EZ priznati nezavisnosti BiH. Pokrovitelj tog kongresa bio je SDS, koji je platio troškove 85 gostiju, od kojih je 40 bilo iz Srbije, te organizovao da se prezentacije objave.[176] Profesor Slavko Leovac, predsjednik Političkog odbora SDS-a, predsjedavao je jednodnevnom sjednicom Kongresa, a ispred SDS-a učesnicima je dobrodošlicu izrazio Karadžić.

Milorad Ekmečić, profesor istorije modernog doba na Univerzitetu u Sarajevu i član Političkog odbora SDS-a, rekao je skupu od 500 učesnika da su srpski nesrazmjerni gubici u oba svjetska rata uništili njihovu demokratsku premoć u BiH. Od 1.9 miliona žrtava u Prvom svjetskom ratu, ustvrdio je on, njih 65% su bili Srbi, a udio njihovih gubitaka u 3,2 miliona žrtava Drugog svjetskog rata bio je srazmjerno još veći. "U istoriji svijeta samo su Jevreji za svoju slobodu platili veću cijenu od Srba."[177ll] Zbog tih ratnih žrtava Srbi su sa prvog pali na drugo mjesto po brojnosti među narodima u BiH, tako da Srbi "nose na sebi nevidljivi žig borbe za biološki opstanak".[178mm]

Procjene broja jugoslovenskih žrtava u Drugom svjetskom ratu korištene su u političke ciljeve sve vrijeme od prestanka tog sukoba. Ubrzo

[175] Skupština bosanskih Srba, 6. sjednica, 26. januar 1992. Rajko Kasagić. D# 9831.01 BHS SA 01-1639- SA 01-1703 ERN 0301-8035.

[176] Skupština bosanskih Srba, 11. sjednica, 18. mart 1992. D# 11883 BHS 0056-4232-0056-4247 Engleski ERN 0190-4751. "Rajko Dukić obavijestio je Skupštinu da Srpsko kulturno – prosvijetno društvo "Prosvjeta" i Politički odbor SDS-a pripremaju za 28. mart j1992, u Sarajevu kongres srpskih intelektualaca pod nazivom Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje... Troškovi će iznositi oko 1 ½ milion dinara i snosiće ih stranka".

[177] Oslobođenje, 29. mart 1992., str. 2, D# 11928, BHS 0113-4209-0113-4212, ENG L009-6377-L009-6378.

[178] Oslobođenje, 29. mart 1992., str. 2 D# 11928, BHS 0113-4209-0113-4212, eng L009-6377-L009-6378.

nakon rata, Titova vlada je navela broj od 1,7 miliona žrtava. Ta procjena podnesena je u sklopu zahtjeva za reparaciju od Njemačke i Italije prije nego što su sastavljeni spiskovi koji bi je potkrijepili.[179] To je ostao standardni i opšteprihvaćeni broj žrtava tokom većeg dijela socijalističke vladavine: u knjizi "Istorija Jugoslavije", čiji je jedan od koautora sam Ekmečić, Vladimir Dedijer je naveo da je "preko 1.700.000 Jugoslovena izgubio život" u Drugom svjetskom ratu.[180] Franjo Tuđman, disident iz sedamdesetih godina dvadesetog vijeka i bivši partizanski general, osporio je ovaj broj kao pretjeran i naveo brojku od 700.000–800.000 jugoslovenskih žrtava.[181] Osamdesetih godina prošlog vijeka, dva demografa, Hrvat Vladimir Žerjavić i Srbin Bogoljub Kočević, zaključili su, nezavisno jedan od drugoga, da je u cijeloj Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu bilo nešto malo više od 1.000.000 žrtava.[182] Od trenutka objavljivanja tih iznenađujuće sličnih nalaza, na njih su se masovno pozivali učenjaci koji su odbacivali politički motivisane procjene hrvatskih odnosno srpskih nacionalista.[183]

Ovo je, naravno, i dalje ogroman broj koji svjedoči o stravičnim djelima počinjenim nad Srbima i o velikim patnjama koje su Srbi pretrpjeli. Međutim, nisu samo Srbi bili žrtve zvjerstava koja su nad njima počinili drugi, niti je svaki smrtni slučaj bio rezultat nasilja usmjerenog protiv Srba zbog njihove nacionalne pripadnosti ili vjeroispovjesti. Od ukupnog broja jugoslovenskih žrtava, Srba je bilo od nekih 48% (Kočović) do 52%, (Žerjavić) tako da je udio Srba u ukupnom broju poginulih bio dosta ispod 2/3, koliko je Ekmečić naveo u svom govoru. Pored toga, procenat poginulih Srba u Drugom svjetskom ratu u odnosu na ukupan broj pripadnika te nacije bio je samo neznatno viši (6,9% prema Kočeviću) nego procenat Muslimana (6,8%). Uz to, demografski pad Srba s prvog na drugo mjesto u BiH nije se desio tokom rata i ne može se pripisati genocidu počinjenom za vrijeme rata. U ranijem istraživanju jednog srpskog učenjaka ustanovljeno je da procenat Muslimana nije premašio procenat Srba sve do popisa iz 1971. godine. Studija Đorđa Pejanovića iz 1955. godine pokazala je da se broj Srba u BiH neznatno povećao u periodu od 1931. do 1948. godine, što je period koji obuhvata i ratne godine; prema popisu iz 1931. godine bilo ih je 1.028.139, dok ih je prema popisu iz 1948. godine bilo 1.067.728, pri čemu je njihov procenat samo

[179] Vladimir Žerjavić, Yugoslavia – Manipulations with the Number of Second Word Wat Wictims /Jugoslavija: Manipulacije s brojem žrtava Drugog svjetskog rata/ (Zagreb: Croatian Information Center, 1993), str. 9. D# 11998, ENG 0117-8917-0117-8918.

[180] Vladimir Dedijer, Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić; History of Yugoslavia (New York, McGraw-Hil, 1974), str. 670.

[181] Franjo Tuđman, Nationalism in Contemporary Europe /Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi/ (Boulder, CO: East European Monographs, 1981). str. 163. D# 11953, BHS 0323-4008-0323-4796, ENG 0306-1384-0306-1384.

[182] Bogoljub Kočović, Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji (London: Naše Delo, 1985) D# 11999, BHS 0117-8923-0117-8931, i Vladimir Ćerjavić, Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu (Zagreb: 1989) D# 12000, BHS 0117-8919-0117-8930.

[183] Na primjer, Aleksa Đilas The Contested Country: Yugoslav Unitry and Communist Revolution, 1919 – 1953 /Osporavana zemlja: Jugoslovensko jedinstvo i komunistička revolucija/ (Cambridge: Harvard University Press, 1991, str. 125-127.

neznatno opao, i to sa 44,25% na 41,62%. U tom istom periodu, broj Muslimana povećao se sa 718.079 na 890.094, kao i njihov udio u ukupnom broju stanovnika, i to sa 30,9% na 31,71%.[184] Stoga zaključci izvučeni iz statističkih podataka izloženih na Kongresu srpskih inelektualaca, prema kojima su Srbi odmah poslije Jevreja bili najveće žrtve Drugog svjetskog rata, predstavljaju podjrivačko uveličavanje kojim su zanemareni u to vrijeme svima dostupni rezultati istraživanja.

Srpski intelektualci su na kongresu izrazili mišljenje da će uskoro ponovo doći do katastrofalne ratne situacije i genocid nad Srbima povezali su s političkim planom kojim se Srbima uskraćuje jedinstvena srpska država. Radomir Bulatović je izjavio da "se vidi (da su) genocid nad Srbima i razlozi njegovi ne samo da se srpske zemlje onemoguće u sjedinjavanju, nego i da ih nestane zajedno sa Srbima".[185nn] Bulatović je ustvrdio da je trenutna situacija nalik na Drugi svjetski rat utoliko što "se razbija Kraljevina Jugoslavije 1941. godine na gotovo identičan način kao pedeset godina kasnije, samo u nešto izmjenjenim međunarodnim okolnostima na još veću štetu Srba".[186oo]

U drugim kontekstima izvan Kongresa srpskih intelektualaca, strah od ponovnog genocida se navodio kao opravdanje za srpsko vojno djelovanje, kako u Hrvatskoj, tako i u BiH. "Cilj rata je da se zaštiti srpski narod od jednostranih secesionističkih odluka Hrvatske i da se spriječi genocid nad srpskim narodom, te da se sačuvaju srpske teritorije", rekao je Aleksa Buha.[187] General Nikola Uzelac, komandant Banjičkog korpusa, složio se s tim. "Naš je osnovni zadatak da zaštitimo narod od genocida, trebamo spasiti naše ljude koji su još uvijek u okruženju. Sada se postavlja pitanje ko je taj ko sprečava da se 'zmija udari u glavu'".[188] Prema jednoj odluci koju je usvojila Skupština ARK-a, Bihać treba osvojiti zbog ranijeg genocida:

> S obzirom da je u opštini Bihać prije 2. svjetskog rata živio većinski srpski narod (43,70% srpskog stanovništva, 35,5% muslimanskog stanovništva, ostatak hrvatsko stanovništvo), i da je

[184] Tabela 11, "Kretanje stanovništva po zvaničnim propisima od 1841. do 1948. godine" Đorđe Pejanović, Stanovništvo Bosne i Hercegovine (Beograd: Srpska Akademija Nauka, Posebna izdanja, Odeljenje društvenih nauka, 1955), n.p. D# 12002, BHS 0117-8921-0117-8922.

[185] Radomir Bulatović bio je predsjednik Skupštine opštine Sarajevo Centar i član Političkog odbora SDS-a. U njegovom izlaganju "Genocid i sjedinjenje srpskih zemalja" na Kongresu srpskih intelektualaca rezimirani su nalazi njegovog istraživanja u koncentracionom logoru Jasenovac, koji su objavljeni dvije godine ranije. Radomir Bulatović, Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu: Istorijsko-sociološka i antropološka studija (Sarajevo, 1990). D# 12003, BHS ERN 0291-6605-0291-7058. Vidi i Oslobođenje, 30. mart 1992., str. 6 D# 12004, BHS ERN 0291-5793-0291-5794.

[186] Skupština bosanskih Srba, 10. sjednica, 11. mart 1992., Rakić D# 431.02 BHS 0081-6434-0081-6516 Engleski ERN 0083-7018. Rekonstituisanje situacije iz 1941. bilo je tema koja se stalno pojavljivala u izlaganjima SDS.a. Na primjer, delegat Rakić je rekao: "Nećemo im dozvoliti da ponovo stvore koncentracione logore kao što je to Jasenovac".

[187] Skupština ARK-a, 9. sjednica, 6. novembar 1991. D# 4954 BHS ERN 0040-3858-0040-3861. Engleski ERN 0190-1021-0190-1024.

[188] Skupština ARK-a, 9. sjednica, 6. novembar 1991. D# 4954 BHS ERN 0040-3858-0040-3861. Engleski ERN 0190-1021-0190-1024.

uslijed izvršenog genocida gore navedeni procenat gotovo prepolovljen, kao i uslijed izvršenog ponovnog potpunog progona Srba u ovom ratu iz grada Bihaća; sve su ovo bili razlozi da se grad Bihać oslobodi i čini sastavni dio Srpske Republike.[189]

Slobodan Bijelić naveo je strah od genocida kao razlog za osnivanje Skupštine bosanskih Srba:

> Već dugo traje zavjera da se srpski narod kao konstitutivni narod u Bosni i Hercegovini svede na nacionalnu manjinu. Pošto je srpski narod poučen tragičnim iskustvima u ovom vijeku, pogotovo genocidom izvršenim nad njim, pošto prijeti opasnost od novih i sličnih događaja, ustanovljena je Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.[190]

Evocirajući strahove od ponovnog genocida usmjerenog protiv Srba, čelnici bosanskih Srba oslanjali su se na stav da se političko utemljenje ustaškog režima od 1941. do 1945. godine ponovo uspostavlja u Vladi BiH 1991-1992. godine. Tom premisom, složena savezništva i događaji iz Drugog svjetskog rata svedeni su na jednostavnu priču o kolaboraciji između Hrvata i Muslimana protiv Srba. Kao što je bio slučaj i s pretjeranim brojkama vezanim za genocid, ni to uopštavanje nije bilo posve bez činjenične osnove, ali ono u znatnoj mjeri predstavlja pretjerano pojednostavljenje kojim je taj sukob poistovijećen s nemilosrdnom kampanjom drugih naroda za uništenje Srba. Neki Muslimani zaista jesu sarađivali s ustašama u Drugom svjetskom ratu. Mala grupa Muslimana koju je predvodio Džafer Kulenović pridružila se ustaškom pokretu u Zagrebu. Pored toga, "13. muslimanska SS divizija", koju su osnovali Nijemci unatoč protivljenju Hrvata, divljala je 1944. godine po istočnoj Bosni i počinila zvjerstva nad srpskim civilima. Međutim, drugi ugledni Muslimani suprotstavili su se ustaškoj razularenosti nizom apela u raznim gradovima u BiH 1941. godine, a hiljade Muslimana pridržile su se partizanima kako bi se borili protiv njemačke i ustaške vlasti.[191]

Sava Knežević, delegat u Skupštini bosanskih Srba i srpski pravoslavni sveštenik, doveo je gubitak demografske premoći Srba u vezu s kontrolom nad zemljom:

> Posebno treba ukazati i voditi računa o još jednom momentu: o genocidu koji je izvršen nad srpskim narodom. Jer, brojna područja ostala su bez stanovništva zahvaljujući pojedinim neprijateljima koji su danas vaskrsli. Međutim, iz tog zločina niko takođe ne može da izvuče pravo.[192]

[189] Skupština ARK-a, 18. sjednica, 17. juli 1992. Vojo Kuprešanin, predsjednik D# 4978 BHS ERN 0040-4038-0040-4038. Engleski ERN 0301-6369-0301-6369.

[190] Skupština bosanskih Srba, 1. (osnivačka) sjednica, 24. oktobar 1991., Slobodan Bijelić D# 143.05 BHS SA01-2055-SA01-2164 Engleski ERN 0301-5435.

[191] Šećir Filanda, Bošnjačka politika u XX stoljeću (Sarajevo, Sertirija, 1981), str. 163-164 D# 12005, BHS 0117-8940—0117-8945.

[192] Skupština bosanskih Srba, 4. sjednica, 21. decembar 1991., Sava Knežević. D# 19201 ERN 0089-8124-0089-8227 Engleski ERN 0093-9655

Drugi su dijelili mišljenje da genocid opravdava teritorijalne pretenzije koje su i prevazilazile područja nastanjena Srbima, te su predlagali da se to uključi u ustav države bosanskih Srba. Predlažući nacrt tog dokumenta, Goran Zekić je objasnio kako istorija omogućava Srbima da budu fleksibilni u svojim teritorijalnim pretenzijama:

> Ovaj čl. 3. je ipak dat ovako ostavljajući mogućnost da najveći broj srpskih teritorija i područja uđe u srpsku Bosnu i Hercegovinu. ... Ali, u Ustavu treba ostaviti možda jedan istorijski kriterij, koje su teritorije istorijski nekad bile naše. Jer, recimo, ako dođe do sukoba da u Ustavu ima mogućnost da se teritorije koje su i nekada bile naše, koje nisu samo zbog genocida izgubljene, već i zbog migracionih kretanja, a koje su nužne. Recimo, ovaj pojas kraj Dine, da se spoji Romanija sa Srbijom i drugim, koje moramo uzeti i napraviti proboje.[193]

U članu 2. ovog ustava, koji je Skupština bosanskih Srba usvojila 28. februara 1992., navodi se definicija srpske teritorije koja obuhvata područja na kojima je počinjen genocid, bez obzira na to da li su na njima Srbi ikad bili većinski narod: "Teritoriju Republike čine područja autonomnih oblasti, opština i drugih srpskih etničkih cjelina, uključujući i područja na kojima je nad srpskim narodom u drugom svjetskom ratu izvršen zločin genocida".[194pp]

Zaključak

Pokretu za osnivanje državne tvorevine bosanskih Srba doprinijelo je nekoliko događaja: domaći narodni srpski nacionalistički pokret u BiH, podrška od strane Miloševićeve vlade, transformacija JNA iz višenacionalne vojske iz doba socijalističke federativne Jugoslavije u prosrpsku vojsku, te presedani koje su postavili Srbi u Hrvatskoj. Na taj projekt uticali su odluka nesrpskih rukovodilaca BiH da traže nezavisnost i međunarodna nastojanja da se dođe do definitivnog rješenja jugoslovenske krize. U prilog svojim ciljevima, čelnici SDS-a u BiH promovisali su srpsko nacionalističko tumačenje istorije, sprovodili strategiju podrivanja vlasti Vlade BiH, nadzirali militarizaciju bosanskih Srba, te osnovali osnovne institucije odvojene državne tvorevine bosanskih Srba.

Napomene:

a "danas u Jugoslaviji postoji realan strah od hegemonizma, a realan je i separatizam."

b "Iz savezne državne bezbjednosti dobio sam informaciju i snimljene telefonske razgovore jednog člana najvišeg foruma srbijanskih komunista. Prenosio je

[193] 4. sjednica, 21. decembar 1991., Goran Zekić. D# 1010-02 BHS SA01-1572-SA01-1638 Engleski ERN 0110-5060.

[194] "Ustav srpske republike Bosne i Hercegovine", Službeni glasnik srpskog anroda u Bosni i Hercegovini, Godina I – 3., Sarajevo, 16. mart 1992., str. 1. Odluka o proglašenju Ustava Srpske republike Bosne i Hercegovine nosi datum 28. februar 1992. BHS 0035-9816-0035-9825 ENG 0035-9826-0035-9849.

kolovođi tog odbora, Miroslavu Šoleviću, poruke Slobodana Miloševića šta treba da čine."

c "U telegramu upućenom sa Kosova u Jajce kaže se da je Odbor za organizvoanje protestnih skupova odlučio da se 10. septembra 1988. godine u 12 sati u Jajcu održi miting solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu. Miting je, po ovom telegramu, trebalo da organizuje organizacija partizanskih veterana u tom gradu (SUBNOR). Bio je to i po tonu i po sadržaju diktat oslonjen na prethodno organizovane grupe u Jajcu i okolnim mjestima."

d "Krajina je prvo bila politički razorena, znamo ko je razarao i odakle, razorene su stranke, bile razjedinjene, podijeljene usitnjene, dakle politička struktura nije postojala."

e "Mi nećemo stvarati drugu srpsku državu na teritoriji Hrvatske. Nama se to podvaljuje. Mi nećemo Srbiju u Hrvatskoj. Mi hoćemo samo autonomiju slobodnog i suverenog srpskog nacionalnog bića."

f "Ja nikada svoje govore unaprijed ne pišem, ja hoću stvarno komunikaciju s tim narodom, govorim im vrlo često i ono što oni hoće, a što ja ne bih volio."

g "Sloba je dao dvije ideje: prvo, da se 'odsecanje' Hrvatske izvrši tako što će Ličko-Banijske i Kordunaške opštine, koje su stvorile zajednicu, ostati sa naše strane, s tim da se tu kasnije narod referendumom izjasni da li hoće da ostane ili izađe, i, drugo, da se članovi Predsjedništva SFRJ iz Slovenije i Hrvatske isključe iz glasanja o odluci, jer oni ne predstavljaju onaj deo Jugoslavije koji tu odluku donosi."

h "Ja sam u principu bio protiv takve saradnje da mi zavisimo o Beogradu i da za sve što radimo tražimo iz Beograda potvrdu i neku vrstu pristanka."

i "Srbi u Hrvatskoj uvijek su vjerovali da je Milošević pravi predstavnik srpskog naroda i da neće izdati interese nijednog dijela srpskog naroda u Jugoslaviji."

j "srpski narod izjasnio za srpsku autonomiju na etničkim i istorijskim teritorijama na kojima živi, a koje se nalaze unutar sadašnjih granica RH kao federalne jedinice SFRY."

k "zaštititi srpski narod u Hrvatskoj na način što će se svi krajevi sa većinom srpskim stanovništvom osloboditi u svakom pogledu od prisustva hrvatske vojske i hrvatske vlasti."

i "Opet tvrdim i to da nijedan general ni iz Generalštaba niti iz Ministarstva odbrane nikad nije došao k meni."

m "odnoseći se prema njima kao da i ne postoje."

n "To što Srbija pruža svestranu i nesebičnu pomoć Krajini – ne znači da ste dobili pravo da odlučujete o životima njenih građana. Niti su građani Srbije Vaši taoci, niti će to biti. Pomoć Srbije narodu Krajine neće ni u miru biti dovedena u pitanje, ali građani Krajine treba da znaju da ste svojim postupcima izgubili svako naše poverenje..."

o "arogantnog, ucjenjivačkog, ultimativnog i za predsjednika neobičnog tona..."

p "Za srpski narod nije prihvatljiva BiH kao samostalna država koja egzistira sama ili u konfedertivnoj zajednici s drugim državama, ili bilo koja druga forma državnog organizovanja kojom bi on bio odvojen do cjeline srpskog naroda ili bio sveden na status nacionalne manjine. ... konfederalizacija BiH ne može ostvariti (se) bez građanskog rata."

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

q "Što se srpskog naroda tiče on želi da živi u jednoj državi. Zato bilo kakva podela na više država, koja razdvaja delove srpskog naroda i smesta ih u okvire različitih suverenih država ne može, sa našeg stanovišta, biti prihvatljiva. ... Srpski anrod će živeti u jednoj državi i svaki narod, koji želi da sa srpskim narodom ravnopravno živi u istoj državi, je dobrodošao. Za nas, moram da kažem, konfederacija nije država."

r "BiH želi savremenu državu. Ona nije ni za konfederativni koncept, kakav predlažu Slovenija i Hrvatska, niti je za tvrd federativni što ga je ponudilo predsjedništvo SFRJ. BiH želi neku sredinu, formulu koja bi mogla pomiriti ova dva prijedloga, dakle za novi dogovor, za povelju o jugoslovenskoj državnoj zajednici."

s "U samoj BiH ustavnim amandmanima i izbornim zakonom stvoreni svi uslovi za sasvim ustavno uništavanje Srba u BiH."

t "Srpsko nacionalno vijeće, osnovano 13. oktobra, nije pravni subjekt i njegovi akti ne predstavljaju dio pravnog sistema – ocijenio je Ustavni sud BiH. Formiranje tog vijeća, po mišljenju Ustavnog suda, pokušaj je da se mimo ustavnom predviđenog postupka i izvan skupština i drugih institucija sistema samovlasno odlučuje o pitanjima iz ustavne nadležnosti legitimnih državnih rogana, a to znači grubo narušavanje ustavnog poretka i kršenje ustavnosti i zakonitosti."

u "Primijetio sam kod Karadžića da je veoma okupiran problemom stvaranja srpskih opština. I to pitanje je otvorio u razgovoru. Rekao sam mu sasvim otvoreno da tako nešto može postići samo u mjestima gdje postoji apsolutna većina srpskog naroda a da je takvih mjesta u Bosni i Hercegovini veoma, veoma malo. ... Također sam mu rekao da će zagovaranje takvog koncepta prije ili kasnije dovesti do konflikta među narodima koji žive u BiH."

v "Na sjednici Skupštine opštine održanoj 25. janaura 1991. godine, Skupština je svojim zaključkom zadužila Izvršni odbor opština za obavljanje kontakata sa određenim opštinama radi nove regionalizacije opština, odnosno osnivanje nove Zajednice opština." "Obrazloženje, Titov Drvar, marta 1991. godine."

w "Naime, pred bojazni da budemo ovladani ili dominirani od strane Izetbegovićeve vlade mi smo izradili neke političke, a manje državne mehanizme otpora zloupotrebi centra..."

x "Odmah ćemo svi znati da se radi o jednoj urođenoj srpskoj tendenciji autonomaštva, tendenciji stvaranja malih kneževina i malih knezova, iza kojih uvijek stoji privatni interes, a nikad interes naroda."

y "Mi kao stranke u svemu ovome nismo bili angažovani. ... pogotovo što je inicijativa potekla samo od jedne stranke, SDS-a. Lično mislim da je politički krajnje nepismeno i drsko da se o inicijativi glasa na pojedinim opštinskim skupštinama, mada niko od odbornika nije dobijao materijale, obrazloženja su dijeljena 'usmeno' i direktno na licu mjesta glasalo za ovako veoma važne odluke. Stoga je naš stav da se obavezno mora podržati inicijativa republičkih vlasti BiH, te da se ovom problemu pristupi ozbiljnije i studioznije, uz obavezno provođenje javne rasprave."

z "Mi smo ovdje došli da ovjerimo mandat koji smo od srpskog naroda dobili na izborima..."

aa "od danas svaki napad na srpski narod u Hrvatskoj smatrati napadom na sve građane u Bosanskoj krajini, jer se politikom ugrožavanja jednog naroda ugrožavaju i drugi narodi koji zajednički žive na ovom području."

aa "ugovor koji je potpisan juče u Banjaluci je zakonit, dok bi političko udruživanje bilo nezakonito."

"Podsjećajući prisutne na stavove Evropske economske zajednice, SAD i drugih vojno-političkih faktora u svijetu, koji ne žele da prihvate bilo kakve jednostrane političke akte."

cc ... nakon pada berlinskog zida i ujedinjenja Njemaca mi Srbi bili bismo jedini narod u slobodnoj Evropi koji bi graničio sam sa sobom."

dd "... pravni akt koji obavezuje sve subjekte koji djeluju nateritoriji Krajine da postupaju u skladu sa njenom izrekom i suštinom. ... usmjeriće na sopstvenu integraciju u cjelini, a sve s ciljem stvaranja jedinstvene države u kojoj će živjeti svi Srbi na Balkanu."

ee "Svima treba da bude jasno da će srpski anrod energično braniti zapadne grancie Bosne i Hercegovine..."

ff "Ovog puta Milošević je reagovao posredno, preko lidera SDS BiH Radovana Karadžića, koji je smijenio banjalučko rukovodstvo SDS..."

gg "u izvanrednoj organizaciji mi smo izvukli, spasili i zadržali sve; ako je i bilo neke otimačine od neprijatelja, to smo ubrzo višestruko nadoknađivali; u ruke muslimansko-hrvatskih hordi nije pao ni jedan jedini avion, helikopter, tenk, oklopni transpsorter, top, minobacač, motorno vozilo."

hh "ali ne tako daleko da ne bismo – u slučaju da se taj plan izigra – mogli priskočiti u pomoć narodu kninske krajine da sprečimo genocid. Armija će, to neka bude svima jasno, dejstvovati da zaštiti srpski narod, kao manjinski ako mu fašizam zapreti."

ii "s obzirom na to da su krenuli masakri nedužnog srpskog stanovništva, očekujemo da će se armija aktivno postaviti prema agresorima."

ii "Srbi formiraju svoju, Hrvati svoju, i Muslimani svoju skupštinu, a kasnije da se oformira jedan organ, koji bi mogao raditi u interesu svih naroda."

kk "Član 1: Srpska Republika Bosna i Hercegovina je država srpskog naroda i građana koji u njoj žive."

ll "U istoriji svijeta samo su Jevreji za svoju slobodu platili veću cijenu od Srba."

mm "nose na sebi nevidljivi žig borbe za biološki opstanak."

nn "se vidi (da su) genocid nad Srbima i razlozi njegovi ne samo da se srpske zemlje onemoguće u sjedinjavanju, nego i da ih nestane zajedno sa Srbima."

oo "nego se razbija Kraljevina Jugoslavija 1941. godine na gotovo identičan način kao pedeset godina kasnije samo nešto u izmjenjenim međunarodnim okolnostima na još veću štetu Srba."

pp "Teritoriju Republike čine područja autonomnih oblasti, opština i drugih srpskih etničkih cjelina, uključujući i područja na kojima je nad srpskim narodom u drugom svjetskom ratu izvršen zločin genocida."

(Ekspertski izveštaj ICTY)

LIDERI SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE

Rukovodstvo bosanskih Srba
1990. – 1992.

Patrick J. Treanor
LRT

Izvještaj o istraživanju pripremljen za predmet
KRAJIŠNIK i PLAVŠIĆ (IT-00-39 & 40)

30. jula 2002.

Sažetak

E1. Tokom 1991.-92. godine rukovodstvo bosanskih Srba je pomoću Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (SDS) aktivno podrivalo tadašnji društveno-politički i upravni sistem Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SRBiH) formiranjem zasebnih nacionalno definisanih paralelnih struktura, počevši od regionalnog nivoa, da bi zatim kroz te nove regionalne, a kasnije i centralne "republičke" strukture, ostvarivalo svoju vlast. To je učinjeno u prvom redu zato da bi se politički artikulisali teritorijalni zahtjevi za dijelovima Bosne i Hercegovine (BiH) smatranim teritorijom srpskog naroda, a zatim i da bi se fizički osvojila i zadržala kontrola nad njima. Prije nego što su bosanski Srbi nasuprot legalnim vlastima izabranima sredinom oktobra 1991. otvoreno počeli da osnivaju paralelne, isključivo srpke centralne organe vlasti, rukovodstvo bosanskih Srba je iza kulisa vršilo pripreme za eventualnu secesiju ili podjelu BiH-a.

E2. Jezgro rukovodstva bosanskih Srba već od jula 1991. godine, činili su Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a i njegov neprikosnoveni vođa; Momčilo Krajišnik, poslanik SDS-a u Skupštini SRBiH i njen predsjednik, član glavnog odbora SDS-a i Karadžićev najbliži saradnik; te Biljana Plavšić i Nikola Koljević, predstavnici SDS-a u kolektivnom Predsjedništvu SRBiH i rukovodioci SDS-a najvišeg ranga. Kroz strukturu stranke koju je imalo pod svojim uticajem i kontrolom, rukovodstvo bosanskih Srba je upravljalo političkim i upravnim sistemom, što je bosanskim Srbima na kraju omogućilo da obezbijede kontrolu nad teritorijom i dovelo do etničkog čišćenja nesrba na tim teritorijama u proljeće 1992. godine.

E3. Postojeća infrastruktura SDS-a osigurala je potreban organizacioni okvir (uključujući kadrove, veze, logistiku) za iniciranje, konstituisanje i aktiviranje zasebnih srpskih institucija, koje su zatim funkcionisale nezavisno od stranačkih struktura koje su ih osnovale, iako ne i protivno njima. Ova disciplinovana, piramidalna hijerarhija SDS-a bila je neophodna za sprovođenje planova rukovodstva bosanskih Srba u završnoj fazi političke krize SRBiH-a i njenog sloma u periodu od oktobra 1991. do aprila 1992. godine.

E4. Organizaciono sredstvo konačne bosansko-srpske "secesije unutar secesije" izvršene nasilnim putem u aprilu 1992. bio je upravo SDS, sa svojom programskom i političkom platformom, sa svojim rukovodstvom i kadrovima na svim nivoima, te sa koordiniranom mrežom organizacija SDS-a na svakom nivou. Struktura i ovlaštenja centralnih tijela stranke te uloga i djelovanje četvoro gorenavedenih pojedinaca opisani su u I. dijelu ovog izvještaja.

E5. Cijele 1991. godine rukovodstvo bosanskih Srba je vodilo politiku "regionalizacije", tj. kao zasebne regije organizovalo područja u kojima su Srbi predstavljali relativnu većinu iskorištavajući za taj cilj koncept "zajednica opština". Inicirajući formiranje regionalnih organa vlasti širom BiH-a, SDS se dakle prilično rano počeo pripremati da na kraju *de facto* preuzme vlast na dijelovima teritorije BiH gdje žive Srbi. Mnoge od tih priprema vršene su konspirativno i u tajnosti.

E6. SDS je posvuda operisao koristeći svoj udjel u rukovodećim funkcijama i vlasti na nivou Republike, te svoje dominantne pozicije u lokalnim organima vlasti u raznim dijelovima zemlje, proporcionalno udjelu u vlasti osvojenom na nivou države i lokalnih zajednica na izborima iz novembra 1990. godine. Struktura i ovlaštenja regionalnih organa opisani su u II. dijelu.

E7. U periodu od oktobra 1991. do aprila 1992. SDS je stvorio zasebne institucije bosanskih Srba na republičkom nivou, a zatim i ostvario svoju dominaciju u njima – prvo zakonodavno tijelo (Skupština bosanskih Srba), zatim izvršno tijelo (Ministarski savjet, kasnije Vlada), naposljetku i šefa (šefove) države, a iznad svega (tročlano i peteročlano) Predsjedništvo. Nešto što je počelo kao izraz nezadovoljstva SDS-a akcijama koje su bosanski Muslimani, Hrvati i drugi poslanici u Skupštini preduzimali u pravcu nezavisnosti SRBiH-a, za šest ili sedam mjeseci se pretvorilo u potpuno razvijene, doduše samoproglašene "državne" institucije. Učestvovanje stranke u legalnim organima vlasti kako na centralnom tako i na lokalnom nivou nastavilo se i nakon što je SDS u oktobru 1991. počeo osnivati paralelne centralne organe vlasti.

E8. U tom periodu, rukovodstvo bosanskih Srba usmjerilo je svu svoju energiju na nastojanje da na razne načine uspostavi funkcionisanje države unutar države, po potrebi i putem prinude, istovremeno vodeći pregovore i u međunarodnom i u domaćem okviru da bi taj cilj, ako je moguće, ostvarilo mirnim putem. Kad su u prvom tromjesečju 1992. osnovani centralni "državni" organi i počeli obavljati razne svoje funkcije, mehanizmi Stranke su izgubili na važnosti, ali nikad ne dokraja. Ukratko, SDS je bio tvorac Srpske

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Republike BiH (kasnije Republike Srpske) koja je postepeno počela živjeti sopstvenim životom.

E9. Sve to odvijalo se u situaciji rastućih političkih napetosti i pravog oružanog sukoba između Slovenije i Hrvatske na jednoj, i saveznih vlasti i srpskog rukovodstva u Beogradu na drugoj strani. Cilj "razdvajanja po nacionanoj osnovi" srpskih teritorija u SRBiH-u koji je artikulisalo rukovodstvo bosanskih Srba imao se ostvariti u dogovoru sa Srbima u Hrvatskoj, uz političku, organizacionu i materijalnu podršku iz Beograda, te s oslanjanjem na vatrenu moć Jugoslovenske narodne armije da bi se iznijela pobjeda u eventualnom konačnom obračunu sa bosanskim Muslimanima i Hrvatima.

E10. Nakon aprila 1992. SDS je nastavio ostvarivati svoj uticaj i ovlaštenja na centralnom nivou kroz novoosnovane institucije Republike bosanskih Srba kao što su Predsjedništvo, Skupština i druga tijela na svim nivoima, mada je regionalna komponenta do septembra 1992. bila uklonjena. Na opštinskom i najnižem nivou, lokalnom nivou, pokazatelj uticaja SDS-a bile su ključne funkcije ljudi iz SDS-a u lokalnim organima vlasti, a naročito u kriznim štabovima (koji su obrađeni u posebnom izvještaju).

E11. Struktura Srpske Republike i ovlaštenja njenih centralnih organa obrađeni su u III. dijelu. Skupština srpskog naroda bila je prvi politički organ koji je rukovodstvo bosanskih Srba osnovalo kao tijelo paralelno političkim institucijama SRBiH na republičkom nivou, a njeno osnivanje označilo je važnu etapu na putu prema stvaranju zasebne države bosanskih Srba. Skupština je dala neophodnu ustavnu i pravno-normativnu osnovicu za novoosnovani entitet, rukovodstvu bosanskih Srba dala ovlaštenja koja proističu iz državnosti, te time rukovodstvu bosanskih Srba pružila zakonski i institucionalni okvir za delovanje. Predsjednik Skupštine je od njenog osnivanja bio Momčilo Krajišnik, dakle, on je u tom organu imao centralnu funkciju koju prate najveća ovlaštenja. Po liniji te funkcije Krajišnik je, pored toga, i po funkciji bio član Savjeta za nacionalnu bezbjednost i proširenog Predsjedništva Republike bosanskih Srba.

E12. Prvo izvršno tijelo koje je Skupština formirala bila je vlada. Dana 21. decembra 1991. Skupština je imenovala Ministarski savjet. Skupština tom Ministarskom savjetu nije utvrdila nikakav konkretan djelokrug, nego se Savjet sam prihvatio posla na pripremanju organizacione strukture Srpske Republike Bosne i Hercegovine koja je zvanično proglašena 9. januara 1992. godine. Dana 28. februara 1992. Skupština je usvojila Ustav, kao i nekoliko zakona kojima je definisana uloga vlade. Dana 27. marta Skupština je raspustila Ministarski savjet i imenovala Vladu na čelu sa Brankom Đerićem. Najvažniji zadatak Vlade bio je da predlaže zakone, ostale propise i opšte akte, i da se pobrine da ti zakonski akti budu usvojeni.

E13. Na praktičnom nivou, Vlada je u prvim mjesecima svog postojanja najviše bila zaokupljena postavljanjem na noge ostalih organa vlasti i nastojanjem da se izrade i usvoje nužni zakoni i propisi. U drugoj polovini 1992. godine prioritet u radu Vlade bio je provođenje tih zakona i strukture. Ministarstva, a isto tako i organi vlasti na regionalnom i lokalnom nivou, redovno su informisali Vladu, a ona je zatim po potrebi informacije

prosljeđivala Predsjedništvu. S druge strane, i Vlada je redovno pojedinim ministarstvima i lokalnim ili regionalnim organima vlasti slala uputstva i direktive, često pritom postupajući po odlukama Predsjedništva.

E14. Predsjednik vlade, Branko Đerić, imao je u tome naročito važnu ulogu, a prisustvovao je i sjednicama – a kasnije postao i član – tijela koja su imala funkciju predsjednika Republike. Na taj način, predsjednik Vlade je služio kao ključna karika između Predsjedništva s jedne, i Vlade, pojedinih ministarstava ili organa vlasti nižih nivoa s druge strane.

E15. Najvažniji organ, odnosno funkcija posredstvom koje je rukovodstvo bosanskih Srba ostvarivalo svoju vlast nakon izbijanja oružanog sukoba početkom aprila 1992. bio je "predsjednik Republike." Iako je mjesto predsjednika ostalo nepopunjeno do 17. decembra 1992., predsjedničke funkcije su obavljala kolektivna tijela, npr. vršioci dužnosti predsjednika (Koljević i Plavšićeva), Savjet za nacionalnu bezbjednost (Karadžić, Koljević, Krajišnik, Plavšićka, i drugi) tročlano predsjedništvo (Karadžić, Koljević i Plavšićeva) i prošireno, peteročlano predsjedništvo (Karadžić, Đerić, Koljević, Krajišnik i Plavšićeva). Formalna ovlaštenja predsjednika za vanredne situacije bila su prilično široka i uključivala su i znatan stepen kontrole nad instrumentima prinude – vojskom i policijom – kao i nad lokalnim i regionalnim vlastima posredstvom ratnih predsjedništava i ratnih povjerenstava. Nadalje, zahvaljujući premoćnoj većini SDS-ovih poslanika u Skupštini Predsjedništvo je *de facto* imalo političku kontrolu nad članovima Vlade, a putem SDS-a i nad organima lokalnih i regionalnih vlasti.

E16. Tijela koja su vršila funkcije predsjednika vrlo su se angažovala na nastojanju da glavne instrumente prinude stave pod svoju kontrolu, te su rukovodila i usmjeravala razvoj situacije i aktivnosti na cijeloj teritoriji Republike Srpske. Štaviše, ta tijela bila su vrlo ažurno informisana o tom razvoju i aktivnostima, i mnogo su radila na tome da obezbijede da policija, vojska i ostali organi Predsjedništvu dobavljaju takve informacije. Ključnu ulogu u tim tijelima i odlukama koje su ona donosila, a naročito u proširenom Predsjedništvu, imali su Biljana Plavšić i Momčilo Krajišnik

Organizaciona struktura SDS-a BiH
(Nacrt statuta 1991.)

Legenda: Sve strelice označavaju-
izbor poslanika.
Isprekidana linija označava-
savjetodavne uloge

PREDSJEDNIK
po službenoj dužnosti
na čelu GLAVNOG ODBORA

Politički savjet
Ekonomski savjet

IZVRŠNI ODBOR
Izvršni organ
Glavnog odbora
15 članova

GLAVNI ODBOR
Najviše stranačko tijelo
između skupština stranke
45 članova

Nadzorni
odbor
Nadzorna
uloga

Odbor za statutarna pitanja
Nadzorna
uloga

Skupština SDS-a
(**juli 1991.**)

Gradski odbor
Opštinski odbor (x 5)
članstvo SDS-a/ mjesni odbori

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(28. februara – 27. marta 1992.)

vršioci dužnosti
predsjednika
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

MINISTARSKI SAVJET
predsjednik:
MIODRAG SIMOVIĆ

članovi:
ministar za razvoj
BRANKO ĐERIĆ
ministar za informacije
VELIMIR OSTOJIĆ
ministar bez portfelja
MIĆO STANIŠIĆ
+ još 20 članova

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potcrtana. ==> glasanjem/izborom

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(27. marta – 12. maja 1992.)

vršioci dužnosti predsjednika
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

TERITORIJALNA ODBRANA
v.d. komandanta:
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
(od 15. aprila 1992.)

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informacije:
VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

SAVJET ZA
NACIONALNU BEZBJEDNOST
predsjednik:
RADOVAN KARADŽIĆ

članovi:
v.d. predsjednici:
BILJANA PLAVŠIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ

predsjednik Skupštine:
●MOMČILO KRAJIŠNIK
predsjednik vlade:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar inostranih poslova:
ALEKSA BUHA
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
+ drugi

KRIZNI ŠTABOVI
(od 4. aprila 1992.)

Policija
Teritorijalna odbrana

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ
još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) – /puna crta/ = poklapanja članstva ==> = rukovodi / komanduje

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(12. maja – 2. juna 1992.)

PREDSJEDNIŠTVO

predsjednik Predsjedništva:
RADOVAN KARADŽIĆ

NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

VOJSKA
REPUBLIKE SRPSKE
komandant Glavnog štaba:
general pukovnik RATKO MLADIĆ

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informisanje:
*VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

SAVJET ZA
NACIONALNU BEZBJEDNOST
predsjednik:
RADOVAN KARADŽIĆ

članovi:
v.d. predsjednici:
BILJANA PLAVŠIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
predsjednik Skupštine:
●MOMČILO KRAJIŠNIK
predsjednik vlade:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar inostranih poslova:
●ALEKSA BUHA
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
+ drugi

KRIZNI ŠTABOVI

Policija
Vojska Republike Srpske

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) – (puna crta) = poklapanja članstva ==> = rukovodi / komanduje

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(2. juna – 17. decembra 1992.)

PROŠIRENO
PREDSJEDNIŠTVO

predsjednik Predsjedništva:
RADOVAN KARADŽIĆ

*BRANKO ĐERIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
●MOMČILO KRAJIŠNIK
BILJANA PLAVŠIĆ

VOJSKA
REPUBLIKE SRPSKE
komandant: general pukovnik RATKO MLADIĆ

POLICIJA
Ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ

v.d. potpredsjednik i
ministar za urbanizam, stambeno-komunalne poslove i građevinarstvo
(od 15. septembra 1992.)
●RADOSLAV BRĐANIN

ministar odbrane:
*BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA

ministar za informacije:
*VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

KRIZNI ŠTABOVI/
RATNA PREDSJEDNIŠTVA/
RATNA POVJERENIŠTVA

Policija
Vojska Republike Srpske

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) – (puna crta) = poklapanja članstva ==> = rukovodi / komanduje

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(17. – 31. decembra 1992.)

PREDSJEDNIK:
RADOVAN KARADŽIĆ

potpredsjednici:
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

VOJSKA
REPUBLIKE SRPSKE
komandant: general pukovnik RATKO MLADIĆ

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ
(do 21. decembra 1992.)
mandatar Vlade:
VLADIMIR LUKIĆ
(od 21. decembra 1992.)
v.d. potpredsjednik i
ministar za urbanizam, stambeno-komunalne poslove i građevinarstvo
(od 15. septembra 1992.)
●RADOSLAV BRĐANIN
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informacije:
*VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

VRHOVNA KOMANDA
(od 30. novembra 1992.)
članovi Predsjedništva:
RADOVAN KARADŽIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ
predsjednik Skupštine:
MOMČILO KRAJIŠNIK
predsjednik vlade:
*BRANKO ĐERIĆ
(do 21. decembra 1992.)
VLADIMIR LUKIĆ
(od 21. decembra 1992.)

ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) – (puna crta) = poklapanja članstva ==> = komanduje

Prisutni na sjednicama bosansko-srpskog Predsjedništva

Sjednica	Datum	Karadžić	Krajišnik	Plavšić	Koljević	ĐERIĆ	Ostali prisutni
1.	12. 05. 92.						
2.	31. 05. 92.					■	
3.	08. 06. 92.						
4.	09. 06. 92.						Ratko Mladić, Milan Gvero, Zdravko Tolimir
5.	10. 06. 92.						
6.	13. 06. 92.						
7.	16. 06. 92.						
8.	17. 06. 92.						
9.	21. 06. 92.					■	
10	24. 06. 92.	■					
11	25. 06. 92.	■					
12	27. 06. 92.	■					
13	02. 07. 92.						
14	03. 07. 92.					■	
15	06. 07. 92.						
16	07. 07. 92.						
17	11. 07. 92.						
18	12. 07. 92.						
19	13. 07. 92.						Ratko Mladić, Milan Gvero
20	20. 07. 92.						
21	24. 07. 92.						
21	02. 08. 92.					■	Ratko Mladić, Zdravko Tolimir
22	04. 08. 92.					■	
23	05. 08. 92.						
24	06. 08. 92.						
25	08. 08. 92.				■		Bogdan Subotić
26	23. 08. 92.						
27	31. 08. 92.						Milan Trbojević, Ratko Mladić, Milan Gvero
27	01. 09. 92.						
28	01. 09. 92.						
29	03. 09. 92.						
30	06. 09. 92.					■	
31	07. 09. 92.				■		
	09. 10. 92.	■		■			
	26. 10. 92.				■		
	30. 11. 92.					■	Bogdan Subotić

Legenda:
prisutan | odsutan

Napomena: Redni brojevi sjednica preuzeti su iz zapisnika sa sjednica Predsjedništva. Međutim, ima nekih nedosljednosti u pogledu rednih brojeva zapisnika Predsjedništva. Prvo, dvije zasebne sjednice označene su kao 21. sjednica, te dvije koje su označene kao 27. sjednica. Drugo, u Službenom glasniku RS objavljeno je nekoliko odluka koje su navodno donesene na sjednicama Predsjedništva održanim 15. maja, 16. maja, 26. juna, 19. septembra i 26. septembra. Dakle, postoji vjerovatnost da je broj održanih sjednica Predsjedništva veći od broja postojećih zapisnika.

Izvori:
Zapisnici sa sjednica Predsjedništva od:
12. maja (0076-7944-0076-7944)
31. maja (0076-7943-0076-7943)
8. juna (0076-7942-0076-7942)
9. juna (0076-7941-0076-7941),
10. juna (0076-7939-0076-7940)
13. juna (0076-7938-0076-7938)
16. juna (0076-7937-0076-7937)
17. juna (0076-7935-0076-7936)
21. juna (0076-7934-0076-7934)
24. juna (0076-7933-0076-7933)
25. juna (0076-7932-0076-7932)
27. juna (0076-8014-0076-8015 i 0076-7930-0076-7931)
2. jula (0076-7928-0076-7929)
3. jula (0076-7922-0076-7923)
6. jula 1992. (0076-7924-0076-7927)
7. jula (0076-8005-0076-8005)
11. jula (0076-7919-0076-7920)
12. jula (0076-7918-0076-7918)
13. jula ((0076-7915-0076-7917)
20. jula (0076-7913-0076-7914)
24. jula (0076-7912-0076-7912)
2. augusta (0076-7993-0076-7995)
4. augusta (0076-7910-0076-791) /kao u originalu
5. augusta (0076-7907-0076-7909)
6. augusta (0076-7904-0076-7906)
8. augusta (0076-7899-0076-7900)
23. augusta 1992. (0076-7898-0076-7998)
31. augusta (0076-7896-0076-7897)
1. septembra (0076-7983-0076-7983)
1. septembra (0076-7894-0076-7895)
3. septembra (0076-7892-0076-7893)
6. septembra (0076-7903-0076-7903)
7. septembra (0076-7901-0076-7902)
9. oktobra (0076-7978-0076-7979)
26. oktobra (0076-7964-0076-7967) i
30. novembra (0076-7945-0076-7948).

POPIS PRILOŽENIH DOKUMENATA

A. Srpska demokratska stranka
1. Dokumenti koji se odnose na glavne ličnosti iz rukovodstva
2. Osnovni dokumenti stranke
3. Dokumenti predsjednika stranke
4. Zapisnici i drugi dokumenti Glavnog odbora
5. Zapisnici i drugi dokumenti Izvršnog odbora
6. Dokumenti drugih središnjih organa stranke
7. Zapisnici i drugi dokumenti Kluba poslanika
8. Dokumenti Skupštine bosanskih Srba
9. Transkripti telefonskih razgovora
10. Dnevnici i bilježnice
11. Drugi dokumenti i prilozi iz štampe

B. Regionalizacija bosanskih Srba
1. Ustav SRBiH iz 1974. s amandmanima
2. Ustavni zakon SRBiH s amandmanima
3. Stavke iz Službenog glasnika SRBiH
4. Ustav Republike bosanskih Srba iz 1992. s amandmanima
5. Ustavni zakon Republike bosanskih Srba s amandmanima
6. Stavke iz Službenog glasnika Republike bosanskih Srba
7. Statuti Zajednice opština i Autonomne regije Krajine
8. Stavke iz Službenog glasnika Autonomne regije Krajine
9. Stavke iz Službenog glasnika Opštine Banja Luka
10. Stavke iz Službenog glasnika Opštine Prijedor
11. Drugi dokumenti i prilozi iz štampe

C. Republika bosanskih Srba
1. Ustav Republike bosanskih Srba iz 1992. s amandmanima
2. Ustavni zakon Republike bosanskih Srba iz 1992. s amandmanima
3. Stavke iz Službenog glasnika Republike bosanskih Srba
4. Zapisnici, stenografske bilješke i transkripti sjednica Skupštine
5. Zapisnici sa sjednica Savjeta ministara
6. Zapisnici sa zajedničkih sjednica Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade
7. Zapisnici sa sjednica Predsjedništva
8. Zapisnici sa sjednica Vlade
9. Transkripti telefonskih razgovora
10. Video- i audio trake
11. Drugi dokumenti i prilozi iz štampe

SKRAĆENICE

ARK	-	Autonomna regija Krajina
BiH	-	Bosna i Hercegovina
CSB	-	Centar službi bezbjednosti
SRJ	-	Savezna Republika Jugoslavija
HDZ	-	Hrvatska demokratska zajednica
MKCK	-	Međunarodni komitet Crvenog krsta
JNA	-	Jugoslovenska narodna armija
MUP	-	Ministarstvo unutrašnjih poslova
RS	-	Srpska Republika Bosna i Hercegovina ili Republika Srpska
SAO	-	Srpska autonomna oblast
SDA	-	Stranka demokratske akcije
SDS (BiH)	-	Srpska demokratska stranka (Bosne i Hercegovine)
SFRJ	-	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SGARK	-	Službeni glasnik Autonomne regije Krajina
SGOBL	-	Službeni glasnik opštine Banja Luka
SGOP	-	Službeni glasnik opštine Prijedor
SGRS	-	Službeni glasnik Republike Srpske
SGSNBiH	-	Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini
SGSR	-	Službeni glasnik Srpske Republike
SJB	-	Stanica javne bezbjednosti
SLSRBiH	-	Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine
SNB	-	Savjet za nacionalnu bezbjednost
SPO	-	Srpski pokret obnove
SRBiH	-	Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina
SUP	-	Sekretarijat za unutrašnje poslove
VRS	-	Vojska Republike Srpske
ZOBK	-	Zajednica opština Bosanske Krajine
ZOBL	-	Samoupravna regionalna zajednica opština Banja Luka

1 Naziv "Srpska Republika Bosna i Hercegovina" promijenjen je u "Republika Srpska" u augustu 1992. "Amandmani VII. i VIII. na Ustav Republike Srpske", 02-802/92, 12. august 1992., *SGRS*, I, br. 15 (29. septembar 1992.), 569 (0044-7014. Vidi takođe 0149-0881-0149-0881).

UVOD

1. Dana 12. jula 1990., datuma kad je osnovana Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine (SDS), među bosanskim Srbima počelo je da se profilira novo nekomunističko vođstvo. Ti novi vođe prvo su organizovali moćnu političku stranku koja je na višepartijskim izborima održanim jedva pet mjeseci nakon svog osnivanja uspjela da osvoji značajan udio u vlasti u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini (SRBiH). Zatim su krenuli u osnivanje sopstvene republike i do kraja 1992. osvojili su kontrolu nad 70% teritorije Bosne i Herzegovine (BiH) u nastojanju da održe povezanost sa sabraćom Srbima u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) i kasnije Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ). Pomno planiranje i usmjerenost koje je novo rukovodstvo obezbjeđivalo bili su nezaobilazni faktori kojima je to tako uspješno ostvareno.

2. Novo rukovodstvo bosanskih Srba činili su stranački funkcioneri SDS-a i njegovi članovi izabrani na funkcije u organe SRBiH na lokalnom, regionalnom i republičkom nivou. Organizovani u bezbroj odbora, komisija i skupština u okviru stranke i organa državne vlasti, ti rukovodioci su na kraju prešli, a u nekim se slučajevima i popeli, na analogne funkcije u Republici bosanskih Srba koju su sami stvorili. To je na svim nivoima urodilo isprepletanjem struktura stranke i državne vlasti, čime je obezbijeđena dominacija SDS-a u novom entitetu.

3. Na vrhu piramidalne hijerarhije rukovodstva SDS-a nalazili su se nosioci najviših stranačkih i državnih funkcija koje su bosanski Srbi u okviru SRBiH mogli imati: Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a, Momčilo Krajišnik, član Glavnog odbora SDS-a i predsjednik Skupštine SRBiH, Biljana Plavšić, jedan od dva srpska člana kolektivnog Predsjedništva SRBiH, i Nikola Koljević, drugi srpski član Predsjedništva. Ti rukovodioci kasnije su gotovo neprimjetno prešli na najviše položaje u novoj republici. Svi su postali članovi moćnog Savjeta za nacionalnu bezbjednost (SNB) bosanskih Srba i zatim Predsjedništva, dok su Karadžić i Krajišnik zadržali svoje funkcije i u stranci i u Skupštini. Ti pojedinci, skoro nepoznati niti dvije godine ranije, na taj su se način popeli tako visoko i stekli takvu moć kakva bi im uvijek ostala izvan domašaja u mnogonacionalnoj i višestranačkoj SRBiH.

4. Cilj ovog izvještaja jeste da se činjenično opiše rukovodstvo bosanskih Srba, njegove političke strukture i procesi odlučivanja u periodu od 1990. do 1992. godine. Posebna pažnja posvećena je organizacionim potezima tog rukovodstva iz 1991. i 1992. godine koji su mu omogućili da osvoji kontrolu nad teritorijama koje su pripadale međunarodno priznatoj državi Republici Bosni i Hercegovini. Ovaj izvještaj ne pretenduje na to da iscrpno iznese istorijat političkih i oružanih sukoba te diplomatskih pregovora koji su pratili taj proces, a kamoli onih koji su početkom devedesetih godina preplavili čitavu Jugoslaviju.

5. Najvažnije svrhe tog opisa jesu: a) olakšavanje realističnog i tačnog sagledavanja šireg konteksta navodnog učešća rukovodstva bosanskih Srba u masovnim kršenjima humanitarnog prava u BiH; b) rekonstrukcija struktura njihovog političkih i vojnih linija subordinacije; i c) identifikovanje pojedinaca koji su zauzimali najuticajnije položaje u rukovodstvu bosanskih Srba.

6. Izvještaj se zasniva prvenstveno na dostupnim dokumentima SDS-a i državnih struktura uspostavljenih radi ostvarivanja njegove politike: srpskih autonomnih oblasti (SAO-a) u BiH i glavnih organa vlasti same Republike bosanskih Srba. Posebno značajni izvori su službeni glasnici i zapisnici ili stenogrami sjednica Skupštine bosanskih Srba, SNB-a i Predsjedništva. Daljnji izvor su transkripti telefonskih razgovora među glavnim rukovodiocima bosanskih Srba. Uz te izvore, poslužili smo se nekim materijalima iz štampanih i drugih sredstava informisanja u kojima se direktno prenose aktivnosti ili izjave tijela ili rukovodilaca koji nas zanimaju. Drugim riječima, ovaj izvještaj građu crpi gotovo isključivo na savremenim dokumentarnim zapisima, autori većine kojih su sami rukovodioci bosanskih Srba.

I. SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA

7. SDS je osnovan 12. jula 1990. uoči prvih višestranačkih izbora u SRBiH, zakazanih za 18. novembar 1990. godine.[1] Osnivačkom skupštinom je predsjedavao i uvodnim referat na njoj održao Radovan Karadžić, koji je istom prilikom izabran i za predsjednika stranke.[2] U svom referatu, Karadžić je anatemizirao ono što je po njegovom viđenju bilo nepovoljni politički položaj srpskog naroda i podsjetio na "genocid" izvršen nad Srbima u Drugom svjetskom ratu.[3] Skupština SDS-a usvojila je programska "načela i ciljeve" u 24. tačke, u kojima se naglašavaju vrijednosti kao što su višestranački demokratski sistem, mir i saradnja, pravna država, ali i specifične preokupacije Srba poput statusa Kosova unutar Srbije i položaj Srpske pravoslavne crkve.[4] S Karadžićem kao svojim vođom, stranka je programski cilj "zaštite nacionalnih interesa" Srba u BiH formulisala kroz održavanje

1 "Statut Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine", Sarajevo, 12. juli 1990. (dalje u tekstu: Statut iz 1990.) (0030-6315-0030-6323).

2 Intervju s Karadžićem pod naslovom "Srbi u Bosni", *NIN* (Beograd), 20. juli 1990., str. 24-26, FBIS East Europe, 900917, str. 10-16 (0021-4105-0021-4115). Stranka je formalno registrovana 17. avgusta 1990. Stručne službe Izvršnog odbora, Izvještaj o poslovanju SDS-a za 1991. godinu, 24. februar 1992. (SA03-2045-SA03-2051; naročito str. SA03-2045-SA03-2047).

3 "Radovan V. Karadžić, Srpska demokratska stranka BiH, Uvodni referat za Osnivačku skupštinu", nedatirano (0018-4293-0018-4297). Godinu dana kasnije, u svom govoru na drugoj skupštini SDS-a, on je ponovio mnoge od ovih tema naglašavajući dosljednost linije stranke u proteklom periodu. "Stenografske bilješke sa Skupštine SDS Bosne i Hercegovine", Sarajevo, 12. juli 1991. (dalje u tekstu: Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991.) (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8687-0092-8698).

4 "Program Srpske demokratske stranke BiH", Petrovdan (12. juli), 1990. (0094-9482-0094-9483). Vidi i: SDS BiH, Glavni odbor: "Okvirni program SDSBiH, Prijedlog", Sarajevo, juli 1991. (SA00-6846-SA00-6851).

saveznog karaktera BiH u okviru SFRJ[5] i jedinstvo svih Srba u zajedničkoj državi.

8. Ovo je bio kamen temeljac programa SDS-a: nepopustljivo insistiranje na ostanku BiH-a u okviru savezne jugoslovenske države zasnovano na istorijskoj i političkoj neophodnosti jedinstva srpskog naroda.[6] U kontekstu raspada SFRJ-a 1990.-1992. godine, ovo je bio cilj Srba u Hrvatskoj,[7] a svoj je izraz našao i u političkom programu i platformi rukovodstva Srbije u Beogradu koje je SDS BiH-a otvoreno podržavao.[8] U intervjuu danom nedugo nakon osnivačke skupštine SDS-a, Karadžić je kategorički izrazio svoje protivljenje svakom pokušaju odvajanja BiH-a ili Srba u Hrvatskoj od njihove zemlje matice – Srbije – i govorio o neredu i krvoproliću do kojih bi došlo da neko takvo što pokuša.[9]

9. U periodu od svog osnivanja u julu pa do izbora u novembru 1990., SDS je bio još nejaka stranka bez čvrste infrastrukture, sa malo sredstava i neizvjesnim izgledima, koja se natjecala za glasove i moć sa u BiH čvrsto etabliranim komunistima i drugim novoosnovanim strankama.[10] Ipak, SDS se obraćao i nedvosmisleno pokazivao ambicije da predstavlja sve Srbe u SRBiH. U finišu trke pred izbore od 18. novembra 1990., Glavni odbor SDS-a (vidi niže) izdao je uputstva za glasanje koja su se zaista obraćala "svakoj srpskoj kući i porodici", objašnjavajući osnovni postupak glasanja i podstičući ljude da glasaju za SDS.[11] Tokom ljeta i jeseni, u predizbornom periodu, velikom

5 "Klub poslanika Srpske demokratske stranke BiH, Stavovi o rješenju jugoslovenske državne krize i položaju Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji", 10. juni 1991. (0018-4209-0018-4216).

6 Izlaganja Karadžića i Koljevića na sastanku u Banjoj Luci na kojem je osnovano Srpsko nacionalno vijeće, 13. oktobar 1990. (V000-0576; transkript 0301-7974-0301-8003); i "Prva odluka SNV /Srpskog nacionalnog vijeća/ BiH", Banjaluka, 13. oktobar 1990. (SA00-6634). "Deklaracija o položaju srpskog naroda u SR Bosni i Hercegovini" s Karadžićevim potpisom u svojstvu predsjednika Srpskog nacionalnog vijeća, Sarajevo, 6. novembar 1991. (SA02-3677-SA02-3678). Karadžićevo pismo Miloševiću sa čestitkama na izbornoj pobjedi /decembar 1990./ (SA04-2343). Nacrt "Odluke o osnivanju Srpskog nacionalnog saveta" Beograd, 8 april 1991. (ne smije se pobrkati sa prethodnim tijelom) (SA04-1938-SA04-1939). "Uvodno izlaganje na 2. sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" Momčila Krajišnika, 21. novembar 1991. (SA01-4150-SA01-4159).

7 Pismo Milanu Babiću, predsjedniku Srpskog nacionalnog vijeća, Knin (Hrvatska) (SA04-1935), i pismo dr. Jovanu Raškoviću, predsjedniku Srpske demokratske stranke, Knin (Hrvatska) (SA04-1937), koja je Karadžić potpisao u svojstvu predsjednika Srpskog nacionalnog vijeća BiH i u kojima toj dvojici čestita na proglašenju "Srpske autonomne oblasti Krajina" u Hrvatskoj potkraj 1990. godine. Vezu između područja nastanjenih Srbima u Hrvatskoj i u Bosni Karađić je tumačio jednoj novinarki (ime nepoznato), u telefonskom intervjuu 24. juna 1991. (0322-3463-0322-3467).

8 "Saopštenje svim opštinskim odborima SDS-a BiH" od predsjednika SDS-a BiH (s pečatom i potpisom Radovana Karadžića na poleđini, nedatirano /približno mart 1991./ (SA04-1966-SA04-1967).

9 Intervju s Karadžićem pod naslovom "Srbi u Bosni", *NIN* (Beograd), 20. juli 1990., str. 24-26, FBIS East Europe, 900917, str. 10-16 (0021-4105-0021-4115).

10 Objašnjenje teškoća s kojima se SDS suočavao u na početku dao je Velibor Ostojić, prvi predsjednik Izvršnog odbora, vidi Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8633-0092-8639).

11 SDS BiH, Uputstva o načinu glasanja, nedatirano /prije novembra 1990./ (SA00-6780).

brzinom osnivali su se ogranci Stranke u gradovima, opštinama i mjesnim zajednicama širom Bosne i Hercegovine.[12] Širom BiH-a osnivale su se i regionalne organizacije stranke.[13] Nakraju, po svemu sudeći, u 109 opština SRBiH-a osnovano je 99 opštinskih organizacija SDS-a (u preko 90 % opština), uključujući i deset opština grada Sarajeva u kojem je za glavni grad osnovan i poseban Gradski odbor.[14] Drugim riječima, opštinske organizacije SDS-a pokrivale su gotovo cijelu zemlju, a postojale su u svim područjima BiH-a u kojima su Srbi imali znatniji udio u stanovništvu.

10. Na izborima u novembru 1990. SDS je osvojio 72 mjesta u Skupštini SRBiH-a, sa 38 zastupnika u Vijeću opština[15] izabranih u njihovim matičnim opštinama, te 34 zastupnika u Vijeću građana[16], izabranih iz teritorijalno većih višečlanih izbornih jedinica (vidi dodatke 4 i 5). Nakon izbora, SDS je, uz druge dvije nacionalno orijentirane stranke, Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ) i bosansko-muslimansku (Bošnjačku) Stranku demokratske akcije (SDA), osvojio vlast na centralnom nivou. Tri glavne nacionalne stranke oformile su vladajuću koaliciju i po stranačkim (nacionalnim) linijama raspodijelile među sobom političke i upravne funkcije sve do nivoa opštine.[17] SDS je u 37 opština osvojio i apsolutnu većinu, a u

12 Karadžić kasnije pominje gotovo 200 osnivačkih ili predizbornih skupova SDS-a. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8735). Samo tokom nedelje od 10. do 17. septembra 1990. održano ih je gotovo desetak, sudeći po "Pregledu" najavljenih skupova SDS-a (SA02-3433).

13 U decembru 1990. osnovan je regionalni odbor SDS-a u "Staroj Hercegovini" (SA02-9196-SA02-9197), početkom januara 1991. za banjalučku regiju (SA02-4617), a u februaru 1991. za sjeveroistočnu Bosnu (SA04-1347-SA04-1349). U ljetu 1991. već su postojali i u većini ostalih regija, sudeći po Karadžićevim navodima iz Stenograma sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8662).

14 Jedine opštine u kojima SDS nije imao svoje organizacije, kako se čini, bili su Čitluk, Fojnica, Gornji Vakuf, Grude, Jablanica, Kreševo, Lištica (Široki Brijeg), Ljubuški, Posušje i Prozor, tj. opštine u zapadnoj Hercegovini i južnom dijelu centralne Bosne u kojima srpskog stanovništva nije bilo, odnosno u kojima ga je bilo vrlo malo. "Spisak opštinskih odbora SDSBiH, predsjednika, potpredsjednika i sekretara", nedatirano (SA02-4319-SA02-4335). Po jednoj drugoj, čini se starijoj verziji takvog spiska, može se zaključiti da SDS nije bio aktivan u Cazinu, Duvnu (Tomislavgradu) i Zavidovićima (SA02-7810-SA02-7831; naročito str. SA02-7810-SA02-7825). Vidi i Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8635).

15 Za Vijeće opština vidi: "Poslanici Vijeća opština u Skupštini Bosne i Hercegovine", nedatirano (SA02-7830-SA02-7831; cijeli dokument, str. SA02-7810-SA02-7831); "Poslanici Vijeća opština Skupštine SRBiH-SDS", nedatirano (SA02-7632-SA02-7633; cijeli dokument, str. SA02-7632-SA02-7643); "Vijeće opština Skupštine SRBiH", nedatirano (SA04-5338-SA04-5340); vidi takođe "Izvještaj o rezultatima izbora poslanika u Vijeće opština Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine", *SLSRBiH*, XLVI (1990.), br. 42, 19. decembar 1990., str. 1245-63 (0049-7407-0049-7419).

16 Za Vijeće građana vidi: "Srpska demokratska stranka", nedatirano (SA02-7638-SA02-7641; cijeli dokument, str. SA02-7632-SA02-7643); vidi i "Izvještaj o rezultatima izbora poslanika u Vijeće građana Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine", *SLSRBiH*, XLVI (1990.), br. 42, 19. decembar 1990., str. 1242-1245 (0049-7407-0049-7419).

17 "Kriteriji za raspodelu opštinskih funkcija i resora utvrđenih između predstavnika narodnih stranaka SDS SDA HDZ", Sarajevo, 22. decembar 1990. (0030-6526-0030-6527). Kadrovska rješenja, naročito u Ministarstvu unutrašnjih poslova, postala su poseban predmet

mnogima od njih je imao udio u vlasti.[18] SDS je na taj način stekao sve privilegije koje donosi pobjeda na izborima i sporazum o podjeli vlasti.[19]

11. U samoj Vladi, SDS je dobio funkciju potpredsjednika, dva ministra bez portfelja, te pet od trinaest ministarskih resora (vidi Dodatak 9).[20] SDS-ov čovjek je postao predsjednik Vijeća opština u Skupštini, a njegovi zastupnici postali su predsjednici u osam od trinaest skupštinskih odbora i komisija.[21] Ubrzo nakon izbora, rukovodstvo SDS-a je svojim opštinskim odborima dostavilo detaljna uputstva za glatko i efikasno preuzimanje vlasti u opštinskim skupštinama, tj. za prijelaz sa jednostranačkog na višestranački sistem vlasti.[22]

Vodeće ličnosti rukovodstva

12. Od samog svog osnivanja, SDS, a naročito vrh rukovodstva bosanskih Srba, sebe je smatrao legitimnim predstavnikom cjelokupnog srpskog naroda u BiH[23], a pobjeda SDS-a na izborima u novembru 1990. samo

razmirica. Pismo Radovana Karadžića u svojstvu predsjednika SDS-a BiH upućeno Predsjedništvu SRBiH i Biljani Plavšić u svojstvu predsjednice Savjeta za zaštitu ustavnog poretka, 25. juli 1991. (SA02-0582-SA02-0582). Zabilješka sa sastanka funkcionera i rukovodećih radnika republičkih državnih organa - kadrova SDS BiH, 12. septembar 1991. (SA02-0058-SA02-0063).

18 Prema Karađićevom navodu. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8643).

19 Obim osvojenih udjela ilustruje spisak funkcija u ministarstvima, vladinim odborima, republičkim službama, Skupštini i skupštinskim komisijama sa naznakama stranačke pripadnosti (SDS, SDA, HDZ) (dalje u tekstu: Spisak funkcija u Vladi i Skupštini), s naznakom "januar 1991." (SA03-2086-SA03-2096).

20 "Pregled kandidata Srpske demokratske stranke BiH koji su imenovani i postavljeni u Vladi BiH, organima uprave, republičkim javnim fondovima i stručnim službama Vlade BiH", Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Komisija za kadrovska i organizaciona pitanja, Sarajevo, 6. novembar 1991. (dalje u tekstu: Pregled kandidata) (SA00-7664-SA00-7667). Spisak funkcija u Vladi i Skupštini, s naznakom "januar 1991." (SA03-2086-SA03-2096). "Odluka o izboru predsjednika Vlade Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine", S broj 12, 30. januar 1991., *SLSRBiH*, XLVII, br. 4 (7. februar 1991.), 117 (0219-9428-0219-9428); "Odluka o izboru potpredsjednika i članova Vlade Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine", S broj 15, 30. januar 1991., *ibid*. (0219-9429-0219-9429).

21 "Informacija o imenovanjima i postavljenjima kandidata SDS-a u Skupštini SR BiH", nedatirano (SA03-2098-SA03-2099). Dijagram organizacione strukture Skupštine bez naslova (SA03-2097-SA03-2097). Spisak funkcija u Vladi i Skupštini, s naznakom "januar 1991". (SA03-2086-SA03-2096; naročito str. SA03-2094-SA03-2096).

22 "Izvod iz uvodnog izlaganja o zadacima opštinskih odbora SDS BiH u preduzimanju vlasti", Pale, 8. decembar 1990. (0018-3979-0018-3982). U praksi, raspodjela vlasti na opštinskom nivou nije se odvijala glatko. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8637-0092-8638).

23 Intervju s Karadžićem pod naslovom "Srbi u Bosni", *NIN* (Beograd), 20. juli 1990., str. 24-26, FBIS East Europe, 900917, /"Serbs in Bosnia"/ str. 10-16 (0021-4105-0021-4115). "Deklaracija o položaju srpskog naroda u SR Bosni i Hercegovini", s Karadžićevim potpisom u svojstvu predsjednika Srpskog nacionalnog vijeća, Sarajevo, 6. novembar 1991. (SA02-3677-SA02-3678). U

je učvrstila to uvjerenje.[24] Rukovodstvo bosanskih Srba nastavilo je da ističe da je njegov cilj isti kao cilj srpskih vođa sa teritorija susjedne Hrvatske koje su smatrane srpskima i iz Republike Srbije i federalne Jugoslavije, naglašavajući i svoju težnju ka (trajnom) ujedinjenju u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom.[25]

13. Radovan Karadžić nije imao nikakvu državnu funkciju u SRBiH, ostajući samo na položaju predsjednika stranke, da bi tek u proljeće 1992. počeo dobivati razne rukovodeće funkcije najvišeg nivoa u Republici bosanskih Srba koja se stvarala (vidi Dio 3).[26] Bez obzira na to, on je uvijek bio neprikosnoveni vođa bosanskih Srba. Njegov primat u rukovodstvu bosanskih Srba učvrstila je njegova bliska saradnja sa Slobodanom Miloševićem, predsjednikom Srbije, kojem je Karadžić unutar rukovodstva bosanskih Srba služio kao žarišna tačka komunikacije.[27] Brojni telefonski razgovori otkrivaju barem djelomično učestalost i karakter njihovih kontakata. Karadžić je održavao redovnu, a u određenim "kriznim" situacijama čak i konstantnu telefonsku vezu s Miloševićem i drugim funkcionerima u Beogradu, diskutujući i konsultujući se s njima o najrazličitijim pitanjima od zajedničkog interesa.[28]

tom pismu /*sic*/ Karadžić kaže da Vijeće neće priznati nijednu odluku suprotnu interesima srpskog naroda u BiH.

24 Prema Karadžićevim izjavama, SDS je 1990. osvojio gotovo 100% glasova Srba. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8643). u izlaganju general-majora Milana Gvere, komandanta 1. krajiškog korpusa, na 34. sjednici Narodne skupštine RS-a od 29. septembra 1993., kaže se da je SDS postao narodni pokret (0048-0967-0048-0974). Za Gverinu diskusiju, vidi i: Zapisnik i magnetofonski snimak 34. sjednice Narodne skupštine RS-a, održane između 27. avgusta i 1. oktobra 1993. (0215-0508-0215-1073; naročito str. 0215-0929-0215-0937).

25 Vidi "Saopštenje svim opštinskim odborima SDS-a BiH" predsjednika SDS-a BiH (s potpisom i pečatom na poleđini: Radovan Karadžić, nedatirano /približno mart 1991./ (SA00-6290-SA00-6291).

26 Godine 1991. ponovno je izabran bez protivkandidata. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8744).

27 Karadžić je očito neizmjerno držao do tih ličnih kontakata i, sudeći po telefonskom razgovoru u vezi sa radom Haške konferencije o Jugoslaviji potkraj oktobra 1991., Milošević ga je uvjeravao da njihovi razgovori predstavljaju "neku vrst koordinacionog tela" u službi zaštite interesa srpskog naroda (29. oktobar 1991., 0212-9037-0212-9043).

28 Već u julu 1991. Karadžić je od Miloševića nedvosmisleno tražio da bosanskim Srbima dade oružje iz naoružanja TO-a nekih opština, na što je ovaj ravnodušno pristao (8. juli 1991., 0212-8474-0212-8478; takođe: nedatirano, 0206-6229-0206-6232). Karadžić je, na višekratne podsticaje Miloševića, organizaciju SDS-a stavio na raspolaganje JNA-u kako bi se vojsci pomoglo u ljudstvu u njenim borbenim dejstvima u Hrvatskoj u ljeto i jesen 1991. (npr. 9. jula 1991., 0206-6204-0206-6207, i više puta nakon toga). Karadžić je o tim bliskim kontaktima pričao nižim stranačkim funkcionerima na terenu/, npr. Radislavu Vukiću, članu Glavnog odbora iz Banje Luke, 20. juna 1991. (0322-3375-0322-3382), i Anđelku Grahovcu, delegatu u Skupštini iz Banje Luke, 24. juna 1991. (0322-3497-0322-3500). Iako je ponekad prema njima bio vrlo kritičan, Karadžić je bio u telefonskom kontaktu i sa srpskim rukovodiocima iz Hrvatske, npr. s Milanom Babićem 10. juna 1991. (0322-3228-0322-3230) i, kako se čini, 17. juna 1991. (0322-3301-0322-3304).

14. U novembru 1990. Momčilo Krajišnik je izabran u Vijeće građana Skupštine SRBiH kao zastupnik SDS-a iz izborne jedinice Sarajevo[29] (vidi dodatke 4 i 5), a kasnije je, u skladu s jednim međustranačkim sporazumom, postao predsjednik Skupštine i predsjednik skupštinske Komisije za ustavna pitanja.[30] Pored toga, na drugoj skupštini stranke u julu 1991.,[31] Momčilo Krajišnik je postao član Glavnog odbora SDS-a, najvažnijeg programsko-političkog tijela stranke (vidi niže i Dodatak 6), čiji je predsjednik po funkciji bio Karadžić.[32] Pored Karadžića, Krajišnik je u septembru 1991. postao i član SDS-ove "Komisije za organizaciona i kadrovska pitanja".[33] Po osnovu tih funkcija, pored ostalih koje je imao, on je bio jedan od glavnih kreatora politike SDS-a, a kao takvog su ga priznavale i stukture iz Beograda, kao i Milošević lično.[34] Njegov istaknuti položaj i faktička ovlaštenja odražavaju se i u desecima telefonskih razgovora između Krajišnika i Karadžića u periodu od maja 1991. i februara 1992. iz kojih je, pored ostalog, očigledno da postoje kontakti i koordinacija s Beogradom.[35] Zaista, u februaru 1992. Krajišnik je bio jedan od četvoro srpskih rukovodilaca u BiH – uz Karadžića, Koljevića i

29 "Srpska demokratska stranka", nedatirano (SA01-3684-SA01-3687; cijeli dokument, str. SA01-3680-SA01-3687); "Vijeće opština Skupštine SR BiH", nedatirano (SA04-5338-SA04-5340).

30 "Informacija o imenovanjima i postavljenjima kandidata SDS-a u Skupštini SR BiH", nedatirano (SA03-2098-SA03-2099). Dijagram organizacione strukture Skupštine bez naslova (SA03-2097-SA03-2097). Spisak funkcija u Vladi i Skupštini, s naznakom "januar 1991." (SA03-2086-SA03-2096; naročito str. SA03-2095).

31 Karadžić je naziva "prvom izbornom skupštinom SDS-a BiH". Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8630).

32 "Svečana sjednica Skupštine Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine" (SA01-4004-SA01-4006); "U Glavni odbor SDS BiH izabrani su sledeći članovi", nedatirano (SA02-3382-SA02-3383); "Spisak članova Glavnog odbora SDS BiH sa adresama i telefonima", nedatirano (SA02-3384-SA02-3387). Za rezultate glasanja vidi: Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8737-0092-8743).

33 Zapisnik sa Druge sjednice izvršnog odbora SDS BiH, 6. septembar 1991. (SA02-3618-SA02-3622); Izvršni odbor SDS-a BiH, "Odluka o imenovanju Komisije za organizaciona i kadrovska pitanja", 9. septembar 1991., s potpisom Rajka Dukića, predsjednika Izvršnog odbora (0048-2507-0048-2507). Njegovo ime nalazi se i na spisku članova Ekonomskog savjeta SDS-a BiH od 2. marta 1991. (0030-6746-0030-6746).

34 Krajišnik je bio predstavnik BiH na sastanku sa srbijanskim i crnogorskim rukovodiocima u Beogradu održanom 12. avgusta 1991. na kojem je objavljena "Inicijativa" za očuvanje Jugoslavije (SA04-1127-SA04-1134). Na Miloševićevu sugestiju s početka septembra 1991. (transkript telefonskog razgovora pogrešno je datiran 20. decembrom 1991., taj razgovor se dogodio oko 10. septembra 1991., 0206-6177-0206-6180 i 0091-3466-0091-3468), Karadžić Krajišniku, predsjedniku skupštine SRBiH-a, preporučuje da otputuje u Strasbourg, u Evropski parlament, da zastupa interese bosanskih Srba (Karadžić - Krajišnik, 0212-8689-0212-8692).

35 Npr. 3. novembra, kada Karadžić kaže da mora da zakaže važan sastanak "gore" (0207-9181-0207-9182); približno u novembru, iz razgovora s Jovićem (Borisavom ? 0207-9209-0207-9210); približno u februaru 1992., kada regionalnim rukovodiocima u Doboju tumači "informacije iz Beograda" (0207-9372-0207-9373), i ponovo približno u februaru 1992. kada šalje jedan telefaks Miloševiću (0207-9402-0207-9405).

Plavšićevu – pozvanih na sjednicu Saveznog predsjedništva u proširenom sastavu.[36]

15. Krajišnik se redovno konsultirao s Karadžićem i očigledno se mnogo držalo do tih kontakata.[37] Dana 27. decembra 1991., Karadžić je rekao Koljeviću da želi da se s njim i Krajišnikom sastaje svakog dana, pa čak i dva puta dnevno.[38] Krajišnik je bez kolebanja preuzimao inicijativu u odnosu na Karadžića, da ne spominjemo funkcionere nižeg ranga, obično se ponašajući kao njemu ravan a ne podređen.[39] Činilo se da on često postupa na osnovu faktičkih ovlaštenja, posebno prema Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP).[40] Često se čini da je njegova formalna funkcija u Skupštini[41] sekundarna u odnosu na njegovu zakulisnu ulogu unutar hijerarhije bosanskih Srba.[42] Ukratko, on je bio Karadžićev najbliži saradnik i po uticajnosti drugi čovjek unutar rukovodstva bosanskih Srba / SDS-a.[43]

36 Dopis/poziv, 21. februar 1992. (SA02-8905-SA02-8906) sa stranicom u prilogu s datumom 24. februar, u kojem se mijenja datum sastanka.

37 Npr. 27. septembra 1991. (0207-9153-0207-9154); 22. oktobra 1991., nakon sastanka s ostalim poslanicima (0207-9169-0207-9171); 28. oktobra 1991. (0207-9173-0207-9175); 15. novembra 1991. (0207-9196-0207-9197); približno u januaru 1992., kada se pominje sastanak Ministarskog savjeta (dakle 11. ili 17. januara, 0207-9365-0207-9366); i približno u januaru 1992. (0322-0526-0322-0533).

38 Karadžić - Koljević, 27. decembar 1991. (0211-6557-0211-6561). I Koljević se često konsultovao s Karadžićem, npr. 21. maja 1991. (0322-3409-0322-3413).

39 Npr. 18. jula 1991., o organizovanju sastanka sa Srbima zaposlenim u Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP) (0207-9109-0207-9110); 26. avgusta, kada ga poziva na sastanak sa funkcionerima MUP-a (0207-9134-0207-9135); približno u novembru, kada Karadžiću kaže da instrukcije treba da budu pisane i da bude odlučan (0207-9222-0207-9222); 13. decembra, o pozivanju Brđanina (0207-9269-0207-9270); 13. decembra 1991., kada Karadžića poziva na sastanak u "Holiday Innu" sa Buhom, profesorom Mijanovićem, Jovom Mijatovićem i drugima (0207-9267-0207-9268).

40 Dana 20. juna 1991., Krajišnik je tražio da se hitno sastane s Karadžićem, kao i sa Simovićem, Žepinićem i Mandićem, u vezi s pitanjem koje nije precizirao, ali koje se očigledno odnosilo na bezbjednosne teme (0207-9098-0207-9099). Karadžić je 20. juna 1991. razgovarao s Momčilom Mandićem, funkcionerom MUP-a, i Koljevićem o zakazivanju sastanka kasnije kod Krajišnika (0322-3343-0322-3344 i 0322-3345-0322-3346). Isto tako, 4. septembra, kada pominje sinoćnji sastanak s Mandićem (0207-9140-0207-9142); 4. novembra, kada Dukiću kaže da je bio sa Žepinićem i Simovićem i razgovarao o Krajini (0207-9183-0207-9183); 30. decembra, kada kaže da je Mandiću rekao da "kako god zna to završi" (0207-9313-0207-9314).

41 Npr. 24. juna 1991., kada je Karadžić telefonirao iz Beograda i razgovarao s Krajišnikom i Jovanom Tintorom, članom Glavnog odbora iz Vogošće, o tome da je Krajišnik sazvao vanrednu sjednicu Skupštinu SRBiH (0322-3486-0322-3492); takođe približno u novembru 1991. (0207-9222-0207-9222).

42 Npr. 29. oktobra, gdje naznačuje opštu strategiju (0207-9176-0207-9178); približno u novembru, kada s Dukićem razgovara o nekom problemu u vez s Ilijašem i zakazuje sastanak Glavnog odbora (0207-9200-0207-9201); približno u januaru 1992., o razgovorima s rukovodiocima iz Krajine i poruci iz Beograda da budu jedinstveni (0207-9337-0207-9339); i kada izvještava o svom sastanku s Ostojićem i o formulisanju stava o plebiscitu (0207-9370-0207-9371).

43 Njegova posebna prominentnost odražava se i u hvalospjevima raznih rukovodilaca na skupštini SDS-a iz jula 1991. godine. Vidi 1991. Stenogram sa skupštine SDS-a (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8643; 0092-8648-0092-8649; 0092-8694; 0092-8711).

16. U novembru 1990., Biljana Plavšić i Nikola Koljević, kandidati SDS-a, izabrani su za članove Predsjedništva SRBiH-a (vidi Dodatak 10). Plavšićeva formalno nije imala nikakvu funkciju u strukturi stranke, iako ju je kao člana nestranačke organizacije Prosvjeta Glavni odbor stranke 1990. zadužio za sprovođenje kulturne politike SDS-a.[44] Što je mnogo značajnije, u svom svojstvu člana kolektivnog Predsjedništva SRBiH i predsjednika Savjeta za zaštitu ustavnog poretka,[45] Plavšićeva je od službi za bezbjednost primala redovne izvještaje o zbivanjima u zemlji. Ona je dakle imala mogućnost da rukovodstvu SDS-a daje detaljne informacije o političkoj i bezbjednosnoj situaciji.[46] Njene formalne dužnosti u vezi s pitanjima unutrašnje bezbjednosti učinile su je nezaobilaznom ličnošću unutar vrha rukovodstva, što pokazuju brojni telefonski razgovori u kojima ona s Karadžićem razgovara ili ga izvještava o tim i mnogim drugim temama.[47]

17. Kao i mnogi drugi Stranci odani ljudi, čak i oni najvišeg ranga, Plavšićeva se redovno javljala Karadžiću da bi ga informisala ili se s njim konsultovala.[48] On je bio viša instanca od koje je ona bila potpuno spremna primiti savjet, uputstva i naredbe.[49] S druge strane, Karadžić je u mnogo

44 "Zapisnik", nedatirano, odnosi se na sjednicu Glavnog odbora SDS-a BiH od 8. avgusta 1990. (0030-6348-0030-6349). Rukom napisan spisak imena s brojevima telefona 24 člana kulturnog društva "Prosvjeta", uključujući Biljanu Plavšić (0220-4016-0220-4016).

45 "Izvještaj", br. 707/90, 12. decembar 1990., *SLSRBiH*, XLVI, br. 42 (19. decembar 1990.), 1263-4 (0074-9412-0074-9413). Zapisnik 2. sjednice Predsjedništva SRBiH (0093-1612-0093-1618); takođe: "Pregled sastava radnih tijela Predsjedništva SR BiH" (SA02-0561-SA02-0563).

46 Naprimjer: izvještaj Bogdana Košarca, pomoćnika ministra unutrašnjih poslova, dostavljen predsjedniku Predsjedništva SRBiH, predsjedniku Vlade, predsjedniku Skupštine (Momčilu Krajišniku) i predsjedniku Savjeta za zaštitu ustavnog poretka, 8. mart 1992., koji uključuje napomene o dijeljenju oružja lokalnom stanovništvu od strane JNA i o eksplozijama u Trnovu (0084-5155-0084-5156). Isto tako, Zapisnik sa 13. Sjednice Savjeta za zaštitu ustavnog poretka, s potpisom Biljane Plavšić, 9. mart 1992. (SA02-0671-SA02-0675).

47 Npr. 17. juna 1991. ga je informisala da je u vezi s problemima u MUP-u i SDB-u k njoj dolazilo nekoliko ljudi, npr. Nešković, i da su se žalili na Žepinića (0207-8935-0207-8936); 19. juna se neidentifikovani muškarac Plavšićevoj žalio na politiku MUP-a prema kadrovima iz SDS-a, tražeći da ona to pitanje postavi na Savjetu za zaštitu ustavnog poretka i na Predsjedništvu (0212-8426-0212-8431); 4. avgusta, o faksu koji joj je poslao Župljanin u vezi s nekim kadrovskim problemom u državnoj bezbjednosti (0207-8945-0207-8946); 13. avgusta, kad od Karadžića traži da joj kaže kako da riješi jedan problem u vezi s policijom u Banjoj Luci (0207-8947-0207-8947); i 29. decembra, kada Karadžića moli da interveniše nakon što ona nije mogla postići da Žepinić nešto uradi (0207-9022-0207-9022). Imala je kontakte i s regionalnim funkcionerima službe bezbjednosti, npr. Plavšić - Bjelošević, 14. novembar 1991. (0207-8993-0207-8994).

48 Npr. 23. maja 1991. (0207-8922-0207-8924); 1. juna 1991. (0207-8931-0207-8932); Plavšić - Rankić, 1. jula 1991. (0207-8941-0207-8941); 1. jula 1991. (0207-8939-0207-8940); 28. avgusta 1991. (0207-8966-0207-8968); 20. septembra 1991. (0207-8972-0207-8973 i 0207-8974-0207-8976); 16. oktobra 1991. (0207-8982-0207-8983); 13. decembra 1991. (0207-9011-0207-9012). Često se konsultirala i s kolegom iz Predsjedništva, Nikolom Koljevićem, npr. 23. novembra 1991. (0207-8997-0207-8998); 27. decembra 1991. (0207-9017-0207-9018); 28. decembra 1991. (0207-9021-0207-9021 i 0207-9019-0207-9020); 19. januara 1992. (0207-9031-0207-9033); 22. januara 1992. (0207-9039-0207-9040).

49 Npr. 14. avgusta 1991., u vezi s platformom koju su objavili ona i Koljević kao srpski članovi Predsjedništva (0207-8948-0207-8951); 15. oktobra, da se zove armija jer MUP prati armiju

prilika isticao visoki rang Plavšićeve u razgovorima s drugim članovima stranke.[50] Osim toga, uprkos tome što formalno nije imala visok položaj u samoj stranci, ona je često nastupala kao predstavnik cijelog SDS-a.[51] Ona je pak sa svoje strane često pokazivala da prihvata tekuću politiku stranke u vezi s ključnim pitanjima ili davala inicijative u vezi s njom.[52] Ukratko, ona je, zajedno s Koljevićem, bila jedan od najviših rukovodilaca SDS-a, linijom svoje funkcije i ovlaštenja u Predsjedništvu SRBiH, te linijom svojih odnosa s Karadžićem i drugim visokim rukovodiocima.

18. To četvoro ljudi – Karadžić, Krajišnik, Plavšićeva i Koljević – na osnovu toga što su iz redova SDS-a bili izabrani na najviše funkcije u tijelima izvršne i zakonodavne vlasti, i na osnovu svojih faktičkih ovlaštenja proizišlih iz tih funkcija (još pojačanih bliskim ličnim odnosima između svih njih), predstavljali su najužu jezgru rukovodstva bosanskih Srba od kraja 1990. godine pa najmanje do kraja 1992. godine (vidi Dodatak 26).

Organizaciona struktura: Statuti stranke iz 1990. i 1991. godine

19. Statuti stranke usvojeni na osnivačkoj skupštini SDS-a od 12. jula 1990. utvrdili su pravila članstva i organizacionu strukturu SDS-a.[53] Novi

kod Jajca (0207-8980-0207-8981); i 2. januara 1992., kada je Koljeviću rekla da će postupati onako "kako Radovan odluči" (0207-9023-0207-9024).

50 Npr. 16. oktobra 1991., razgovor s Brđaninom (0212-8975-0212-8977). Dana 2. septembra 1991. Karadžić je Krajišniku koji se koleba rekao da Plavšićeva mora biti na sastanku – ali ne smije da iznosi primjere, nego da se koncentriše na problem (0207-9136-0207-9139). Dana 21. decembra 1991., kad je Krajišnik, kako se čini, sugerisao da se sastanak održi bez Plavšićke, Karadžić mu je rekao: "Ma ne treba nju da isključujemo iz ovih razgovora, ona ne shvata ništa znaš, jer ako je isključiš ona ne shvata /.../ Mislim, ali mi nju štedimo od kad je imala gripu ne zovemo je na svaku /riječ nedostaje/, ima da sjedi i sluša." (0207-9286-0207-9290). Moguće je da je ona izrazila svoje nezadovoljstvo takvom situacijom jer je par dana kasnije, 23. decembra, Krajišnik je Karadžiću rekao da se Biljana malo ljuti i da bi tog dana trebala da bude na sastanku s Kadijevićem, na što je Karadžić uzvratio da je se ne smije isključivati i da oni nemaju to pravo (0207-9296-0207-9298).

51 Dana 17. avgust 1991., Dukić je Plavšićevu molio da ode na godišnjicu SDS-a u Bosanski Novi jer niti on, niti Karadžić i Krajišnik ne mogu prisustvovati (ona je pristala; 0207-8952-0207-8954). Dana 11. decembra 1991., Karadžić je lično Plavšićevoj dao sličan prijedlog, za neku drugu prigodu (0207-9006-0207-9007), a treći put je isto sugerisao u razgovoru s jednim funkcionerom iz Vlasenice, Vajagićem, istog dana (0212-9194-0212-9197). Plavšićeva je bila u kontaktu i s regionalnim funkcionerima SDS-a, vidi npr. telefonski razgovor s Božidarom Vučurevićem, članom Glavnog odbora iz Trebinja u istočnoj Hercegovini, 27. novembra 1991. (0207-8999-0207-9000). Karadžiću je takođe ispričala da je razgovarala s Predragom Radićem, članom Glavnog odbora iz Banje Luke, 13. avgusta 1991. (0207-8947-0207-8947).

52 Npr. 22. avgusta, u razgovoru s Mladenovićem, ime nepoznato, o secesiji bosanskih Srba (0207-8955-0207-8957); 26. avgusta, o "svesrpskom plebiscitu" (0207-8960-0207-8963); 17. septembar, o izdvajanju iz policije (0207-8969-0207-8971); 8. novembra, o plebiscitu i njenim kontaktima s Beogradom (0207-8991-0207-8992); 25. januara 1992., kada se slaže s Koljevićem u pogledu izdvajanja (0207-9041-0207-9044).

53 Statut iz 1990. (0030-6315-0030-6323).

statut stranke predložen i usvojen na izbornoj skupštini 12. jula 1991.[54], posljednjoj prije izbijanja neprijateljstava u BiH, SDS definiše kao "političku organizaciju srpskog naroda i pripadnika drugih naroda koji prihvataju Program i Statut" stranke.[55] Pravo članstva u stranci imaju svi punoljetni građani pripadnici srpskog naroda, kao i pripadnici drugih naroda i narodnosti koji dobrovoljno prihvataju njen program i Statut. Svaki član mora biti upisan u evidenciju članstva, a 1991. dužnost vođenja članske evidencije je iz sjedišta stranke prenesena na opštinske odbore SDS-a.[56] Članovi su, između ostalog, dužni da sprovode program i statut stranke i pridržavaju ih se.[57] U Prijedlog Statuta iz 1991. dodana je odredba da će SDS u svom radu primjenjivati sve demokratske forme sa ciljem da se obezbijedi da odluke većine budu obavezujuće za sve njegove organe.[58]

20. Najviši organ stranke jeste Skupština.[59] Nadležnosti Skupštine su usvajanje i mijenjanje programskih i statutarnih dokumenata stranke[60], izbor predsjednika i članova Glavnog i Nadzornog odbora, te Statutarnog vijeća Stranke.[61] U stvarnosti, Skupština je izvršila važne organizacione funkcije, ali nakon toga nije imala nikakav utjecaj na politiku stranke i dnevne aktivnosti.[62]

21. Prema Statutu iz 1990., zamišljeno je da osam regiona pokriva cijelu Republiku, pri čemu se regioni organizaciono dijele na podregione,

54 "Poslovnik Skupštine Srpske demokratske stranke BiH", Sarajevo, 12. juli 1991., nepotpisano (SA04-1175-SA04-1185).

55 "Prijedlog Statuta Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine", juli 1991. (dalje u tekstu: Prijedlog Statuta iz 1991.) (0094-9484-0094-9500). Nakon kraće diskusije, taj je Prijedlog usvojen uz odluku da Glavni odbor naknadno razmotri predložene izmjene i dopune. Statut je stupio na snagu odmah, tako da su se nastavak rasprave i glasanje za članove tijela stranke dalje odvijali prema tom Statutu. Budući da ne postoje nikakve druge "konačne" verzije Statuta SDS-a, niti zapisnici Glavnog odbora koji bi se dalje bavili tom temom, mjerodavnim treba da se smatra "Prijedlog" Statuta. Za tok diskusije o predloženim izmjenama i dopunama vidi: Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8647-0092-8664). Takođe, usporedi Prijedlog Statuta iz marta 1991. (0220-3654-0220-3668).

56 Čl. 8 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 12 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

57 Čl. 9 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 13 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

58 Čl. 10 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

59 Čl. 13 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 30 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500). Na osnovu ovog člana Glavni odbor je kasnije utvrdio "Kriterij kojim se definiše način i broj izbora članova (delegata) Skupštine SDS BiH" (nedatirano Fkasnije od jula 1991. ğ (SA02-3462-SA02-3463).

60 Čl. 15 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 31 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

61 Čl. 15 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 31 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

62 Čak i dokumenti Skupštine iz jula 1991. ostavljaju utisak da se radilo kao na traci. Prijedloge svih dokumenata sačinila su unaprijed izvršna tijela stranke i oni su usvojeni samo s neznatnim izmjenama (koje je prethodno odobrio Glavni odbor), uprkos žestokim diskusijama o nekim kjučnim temama kao npr. o "regionalizaciji" – koje su proslijeđene na naknadno razmatranje Glavnom odboru (no ne zna se da li je on to i učinio). Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8647-0092-8664).

opštine i mjesna područja.[63] Svaki od tih nivoa ima svoju posebnu organizaciju stranke.[64] Prijedlog Statuta iz 1991. predviđao je mjesne, opštinske i gradske organizacije:[65] bilo je zamišljeno da mjesni odbori imaju do petnaest članova, a opštinski i gradski odbori do trideset i pet članova.[66] Međutim, Prijedlog Statuta iz 1991. praktično više i ne pominje regionalne i podregionalne organizacije, nego teritorijalnu strukturu zasniva isključivo na najnižim nivoima.[67] Ta inovacija bila je povod za dugu debatu na Skupštini stranke 1991. godine, što je Karadžića primoralo da iznese objašnjenje da su stubovi organizacije SDS-a zapravo opštinski i mjesni odbori, čime se ostvaruje nužna veza sa srpskom masom "na terenu." Regionalni nivo je, prema Karadžiću, od sporedne važnosti, on ne može da predstvlja višu instancu za opštinske odbore i trebao bi da ima samo funkciju koordinacije.[68] Neki regionalni odbori SDS-a osnovani u prethodnom periodu zaista su nastavili da funkcionišu i nakon jula 1991. uprkos toj izmjeni Statuta.[69]

22. Opšte uzevši, kako pokazuje Karadžićeva fleksibilnost u pogledu ovog pitanja, Statut stranke usvojen 1991. godine služio je više kao opšta smjernica stranačkim rukovodstvima na svim nivoima, nego kao kruti formalni okvir unutar kojega je trebalo da se sve partijske funkcije odvijaju.[70] Naravno, u praksi je bilo mnogo varijacija. Ukratko, SDS je bio hijerarhijski organizovan, članstvo je trebalo da poštuje stranačku disciplinu, a rukovodstvo stranke je posebno naglašavalo važnost organizacija u bazi (vidi dodatke 1, 2 i 3). U avgustu 1991. Karadžić je svim opštinskim odborima poslao dopis s obaveznim smjernicama za rad, u kojem se naglašava aktivnost Stranke na najnižim nivoima, određujući da se svi opštinski i mjesni odbori

63 Čl. 11 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323). Za prikaz regionalne strukture SDS-a, vidi "Regionalna struktura SDS BiH", nedatirano (SA02-7826-SA02-7827; cijeli dokument, str. SA02-7810-SA02-7831; SA01-3549-SA01-3550).

64 Čl. 12 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323).

65 Čl. 19-25 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

66 Čl. 21, 23 i 25 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

67 Čl. 19-28 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500). Čl. 28 utvrđuje da se SDS može organizovati i na drugim teritorijalnim i regionalnim osnovama, a da o tome odlučuje Glavni odbor. Kasnije donesen "Kriterij kojim se definiše način i broj izbora članova (delegata) Skupštine SDS BiH" (nedatirano Fkasnije od jula 1991.ğ (SA02-3462-SA02-3463) opštinski nivo definiše kao delegatsku bazu, shodno teritorijalnoj distribuciji i broju članova, a ni u njemu se ne pominje regionalni nivo.

68 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8650-0092-8663).

69 Npr., regionalni odbor Banje Luke: vidi izvještaj za tv-dnevnik sa press-konferencije Regionalnog odbora SDS-a Bosanske krajine od 6. marta 1992. (B002-2305-B002-2306). Također, dopis Izvršnog odbora SDS-a BiH od 19. februara 1992. naslovljen je na opštinske i regionalne odbore SDS-a (0059-1959-0059-1961).

70 Trifko KOMAD, govoreći u ime Glavnog odbora, a i Karadžića, odbacio je sugestije da se Statutom preciznije definišu organizacioni aspekti na opštinskom nivou, naglašavajući da takve konkretizacije treba da se prepuste opštinskim odborima. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8655; 0092-8660).

moraju održavati jednom nedeljno i da se svaki član mjesnog odbora mora zadužiti za 10-20 (srpskih) domaćinstava.[71]

Predsjednik

23. Statutarna ovlaštenja predsjednika SDS-a bila su znatna, s mogućnošću tako velikih proširenja u "vanrednim situacijama" da su praktično bila neograničena. On je bez ikakve sumnje bio čelna ličnost stranke. Predsjednik je "predstavljao" SDS, ali je za obavljanje te funkcije mogao imenovati i nekoga drugoga, mada se u Prijedlogu Statuta iz 1991. precizira da to mora biti član Glavnog odbora.[72] Uz to, predsjednik po funkciji i predsjedava Glavnim odborom.[73] Konkretne dužnosti predsjednika 1990. su sljedeće:

1. koordinira rad organa stranke;
2. saziva Glavni odbor, a po potrebi i Izvršni odbor;
3. predsjedava sjednicama Glavnog odbora, kao i sjednicama Izvršnog odbora ako ga je on sazvao;
4. stara se o ostvarivanju programskih zadataka i ciljeva SDSBiH;
5. predstavlja i zastupa stranku.[74]

Godine 1991. taj spisak nadopunjen je sljedećim "pravima i dužnostima":

6. predstavlja SDS BiH;
7. stara se o sprovođenju programa SDS BiH;
8. saziva Skupštinu SDS BiH;
9. saziva sjednice Glavnog odbora SDS BiH;
10. koordinira rad organa i tijela SDS BiH;
11. donosi političke i druge odluke u ime SDS BiH ukoliko nisu u nadležnosti drugih organa i tijela SDS BiH;
12. stara se o sprovođenju odluka Skupštine SDS BiH;
13. ovlašćuje drugog člana Glavnog odbora SDS BiH da ga zamenjuje u pojedinim poslovima iz njegove nadležnosti;
14. po potrebi saziva Izvršni odbor SDS BiH;
15. obavlja i druge poslove koje mu Skupština SDS BiH ili Glavni odbor SDS BiH stavi u nadležnost;
16. pokreće postupak pred nadležnim organima za raspuštanje organa SDS BiH;
17. u vanrednim situacijama u društvu ima vanredna ovlaštenja iz nadležnosti Skupštine i Glavnog odbora.[75]

71 Priloženi upitnik o podacima za svaki mjesni odbor trebalo je ispuniti do 26. avgusta. Dopis sa zaglavljem i rubrikom za potpis i potpisom predsjednika SDS-a, naslovljeno na sve opštinske odbore SDS-a BiH, 15. avgust 1991. (0056-3321-0056-3322).

72 Čl. 3 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 8 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

73 Čl. 16 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 32 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

74 Čl. 17 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323).

24. Ukratko, predsjednik je bio jedina i najvažnija centralna institucija stranke. U praksi, predsjednik SDS-a se pismenim nalozima i cirkularnim dopisima mogao obraćati direktno osnovnim organizacijama. Naprimjer, 21. septembra, Karadžić je kao predsjednik SDS-a BiH, pod pečatom "SDS BiH – Glavni odbor – Sarajevo"[76], izdao svim opštinskim odborima uputstvo da se Srbi odazivaju na mobilizaciju rezervnog sastava policije i tražio izvještaje "o svemu što se dešava".[77] Dana 18. oktobra 1991., Karadžić je naredio "vanredno stanje" za sve organe SDS-a, članstvo i kadrove u vlasti... .[78] Na jednoj proširenoj sjednici SDS-a ili Kluba srpskih poslanika, tj. /srpske/ parlamentarne grupacije, 18. oktobra 1991., on je rekao: "Ja sam doneo odluku o zavođenju vanrednog stanja u stranci". [naglasak dodat].[79] U oba slučaja, čini se da je Karadžić postupao na osnovu svojih velikih ovlaštenja predsjednika stranke.

25. Nadalje, Karadžić je imao mogućnosti da održava bliske telefonske kontakte s nekim regionalnim rukovodiocima SDS-a, npr. članovima Glavnog odbora ili poslanicima u Skupštini – da od njih dobiva izvještaje, da im izdaje naređenja i da uopšte rukovodi radom aparata stranke. Tako su pojedini rukovodioci SDS-a na terenu svakako mogli služiti i služili su kao prenosnici ili komunikacijski čvorovi za uputstva ili naloge vrha rukovodstva stranke, ili kao posrednici između najvišeg nivoa rukovodstva i baze.[80] Česta i ponavljana

75 Čl. 33 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

76 *Jedini* pečat SDS-a na republičkom nivou predviđen u Prijedlogu Statuta iz 1991., a i jedini koji se, kako se čini, koristio, bio je pečat "Glavnog odbora". Čl. 7 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

77 Pomenuo je (i, kako se čini, odbacio) špekulacije da pozive dobivaju samo Muslimani ili da se Srbi ne odazivaju, što bi, kako je rekao, "stvorilo muslimansku miliciju i prilike za građanski rat". "Uputstvo svim opštinskim odborima Srpske demokratske stranke BiH" predsjednika SDS-a BiH, Karadžića, 21. septembar 1991. (0039-9860-0039-9861).

78 To je značilo u prvom redu da će opštinski odbori zasjedati svakodnevno i organizovati 24-časovno dežurstvo u stranci. Sa vrha je trebalo da svaki dan stižu mjere i uputstva. Karadžićevev telegram Opštinskom odboru SDS-a Zavidovići, 18. oktobar 1991. (0031-7417). Karadžićev telegram Opštinskom odboru SDS-a Donji Vakuf, 18. oktobar 1991. (0104-6075). Odgovor Opštinskog odbora SDS-a Novi Travnik Glavnom odboru SDS-a, 19. oktobar 1991. (0031-7397).

79 Rukom pisani zapisnik sa sastanka Kluba poslanika SDS-a od 18. oktobra 1991. (0205-2498-0205-2509). Premda je u opštinskim organizacijama SDS-a moglo izgledati da njegovi nalozi potiču od Glavnog odbora, prema onom što je stvarno pisalo u depešama i Karadžićevoj izjavi, on je tu odluku donio samovlasno. Eventualne statutarne reperkusije Karadžićeve naizgled jednostrane odluke nisu jasne, doduše, ionako znatna ovlaštenja predsjednika SDS-a u takvim su situacijama mogla biti još povećana, shodno posljednjem stavu čl. 33 Prijedloga Statuta iz 1991., na uštrb nadležnosti Skupštine i Glavnog odbora stranke (0094-9484-0094-9500).

80 To se može pokazati na primjeru Karadžićevih razgovora s raznim članovima Glavnog odbora ili poslanicima u Skupštini u kojima su tema ARK, sjeverna Bosna i istočna Hercegovina, npr. 24. juna 1991. s Vojom Kuprešaninom, članom Glavnog odbora iz Srpca, o vezama sa srpskim područjima u Hrvatskoj (0322-3468-0322-3471); 24. juna 1991. s muškarcem nepoznatog identiteta radi informisanja o daljem razvoju situacije u vezi s istom temom (0322-3472-0322-3473); 24. juna 1991., još dva razgovora s Radislavom Vukićem, članom Glavnog odbora iz Banje Luke (0322-3513-0322-3515 i 0322-3474-0322-3475); razgovor od 6. oktobra 1991. sa Simom Mihićem, članom Glavnog odbora iz Sarajeva, o mobilizaciji (0212-8871-0212-8872); 19. oktobra, s Božidarom Vučurevićem, članom Glavnog odbora iz Trebinja, razgovor o stavu SDS-a o odluci Skupštine SRBiH-a (0212-8990-0212-8995); 2. novembra, razgovor s Vukićem o mobilizaciji (0206-6143-0206-6145); 4. novembra 1991., s Miladinom Nedićem, članom Glavnog odbora iz Lukavca, o mobilizaciji (0206-6139-0206-6142); 19. novembra, s Vučurevićem, o stavu SDS-a (0091-3343-0091-3346; 0206-6146-0206-6149). Vidi i: Karadžićev razgovor s Mićom (Milanom Ninkovićem, članom Skupštine iz Doboja), u vezi s pitanjem jednog imenovanja, 4. juna 1991. (0322-3112-0322-3119); te s Radoslavom Brđaninom, članom Skupštine iz Čelinca, i Cvjetkovićem (?), 19. juna 1991., o odnosima sa Srbima u Hrvatskoj (0322-3324-0322-3330).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Karadžićeva poruka rukovodiocima SDS-a na terenu bilo je insistiranje na poštivanju stranačke hijerarhije i discipline.[81] Karadžić je bio u mogućnosti da na isti način bez problema komunicira i sa opštinskim rukovodiocima SDS-a – kako i kada je situacija to zahtijevala – i da koordinira rad stranke na svim nivoima.[82]

26. Ustvari, unutar same stranke, Karadžić je praktički nekažnjeno mogao raditi što hoće – za što se doduše možda moglo naći opravdanje u Statutu – i čak se time hvalisao. Dana 6. septembra 1991. Karadžić je, u razgovoru s Miloševićem, spomenuo svoje rješenje krize u SDS-u Trebinja: "Bio sam u Trebinju, smijenio neke budale." I nastavlja: ..."i tamo su mi onog ...Božu Vučurevića htjeli, da smijene bili. Međutim ja sam to sinoć poništio sve i sad mi je Izvršni odbor danas dao za pravo i izbacio sam ih, stavio druge ljude u Stranku...i tako. ...to sam dobio sinoć elegantno".[83] Makar samo u ovom slučaju, Karadžić je imao slobodu da prvo djeluje, a tek kasnije traži odobrenje zvaničnih tijela stranke.

27. Ipak, predsjednik je za svoj rad formalno bio odgovoran članovima, Skupštini i Glavnom odboru SDS-a.[84] Glavni odbor mogao se

81 Npr. 24. juna 1991. on daje razna uputstva Goranu Babiću iz Prijedora i prijeti da će imenovati presjednika Opštinskog odbora, a sam Odbor raspustiti (0322-3479-0322-3482); 16. oktobra 1991., kad bjesni na one koji razbijaju jedinstvo u Krajini i Brđaninu više puta ponavlja da će smijeniti svakoga ko se ne drži linije stranke (0212-8975-0212-8977). U razgovorima sa ljudima iz ARK-a on stalno daje do znanja da su iznad svega važni stranačka disciplina i poštovanje hijerarhije: npr. 18. oktobra 1991. u još jednom razgovoru s Brđaninom, 0212-8981-0212-8983; 13. decembra 1991., u razgovoru između Karadžića i Miladina Nedića o problemima u mobilizaciji Nedić kaže da rukovodioci stranke ne slušaju i da bi pola njih trebalo smijeniti, 0206-6119-0206-6121; 27. decembra, razgovor s Kuprešaninom, 0206-6127-0206-6135.

82 Karadžić sa Miroslavom Vješticom, čelnikom SDS-a u Bosanskoj Krupi i poslanikom u Skupštini, 5. juna 1991. razgovara o pomolu lokalne krize (0322-3148-0322-3152), a 17. juna 1991. sa Milošem Milošićem, opštinskim funkcionerom iz Srpca, takođe o nekom lokalnom problemu (0322-3257-0322-3261). Karadžić je kasnije često razgovarao o mobilizaciji i odnosima sa JNA: sa Radivojem Duvnjakom iz Kupresa 9. jula 1991. (0206-6221-0206-6223); sa Vujadinom Milićem iz Skender Vakufa 13. decembra 1991. (0206-6211-0206-6213); sa Milovanom Bjelicom iz Sokoca i majorom Pajićem 13. decembra 1991. (0205-2736-0205-2737). Dana 8. oktobra 1991., Karadžić je sa "Branetom" iz Višegrada (0212-8901-0212-8903) razgovarao o incidentu s pucnjavom u kontekstu napetosti u policiji između SDS-ovaca i SDA-ovaca, te o mogućnostima za podjelu na terenu.

83 Karadžić - Milošević, 6. septembar 1991. (prvobitno pogrešno datirano 20. decembrom 1991., 0206-6246-0206-6249). Istu metodu može potvrditi više transkripata drugih telefonskih razgovora (npr. 2. septembar 1991., razgovor Karadžić - Vučurević, informisanje o disciplinskoj krizi u trebinjskom SDS-u; 0212-8628-0212-8635); zapisnik sa 2. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 6. septembar 1991. (SA02-3618-SA02-3622).

84 Čl. 34 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

dakle smatrati ograničavajućom instancom za Karadžićeva ovlaštenja i prerogative, iako u praksi za to gotovo i ne nalazimo potvrdu.[85]

Glavni odbor

28. Shodno Statutu stranke, Glavni odbor je bio zamišljen kao najviši organ stranke između zasjedanja Skupštine.[86] Godine 1991. broj njegovih članova je sa 57 (uključujući najmanje po dva člana iz svakog regiona i po jednog člana iz svakog podregiona) smanjen na 45 članova, biranih među članovima Skupštine (stranke) (vidi Dodatak 6).[87] Prema Statutu iz 1990., Glavni odbor:

18. iz svojih redova bira dva potpredsjednika Glavnog odbora, sekretara, i glavnog blagajnika;
19. bira članove za Izvršni odbor stranke;
20. bira članove Suda časti;
21. priprema prijedloge svih akata i odluka koje donosi Skupština;
22. donosi odluke na koje ga Skupština ovlasti;
23. stara se o pravilnom sprovođenju odluka Skupštine;
24. bira članove povremenih ili privremenih tijela stranke;
25. priprema izborni program stranke;
26. utvrđuje visinu članarine;
27. donosi Poslovnik o svom radu;
28. obavlja i druge poslove koje mu Skupština stavi u nadležnost.[88]

Godine 1991. Glavnom odboru se povjeravaju "naročito ovi poslovi":

29. bira predsjednika i 2/3 članova Izvršnog odbora SDS BiH;
30. priprema prijedloge akata, dokumenata i odluka koje usvaja Skupština SDS BiH;
31. odlučuje o teritorijalnoj organizaciji SDS BiH;
32. bira povremena i stalna radna tijela i komisije i utvrđuje im nadležnost;
33. sprovodi odluke Skupštine SDS BiH;
34. razmatra i usvaja izvještaje Izvršnog odbora SDS BiH;
35. donosi Poslovnik o svom radu;
36. donosi odluku o učestvovanju na izborima;
37. usvaja Izborni program SDS BiH;
38. donosi odluku o formiranju Stručne službe i usvaja Pravilnik o njenoj unutrašnjoj organzaciji;

85 Kako se čini, jedini primjer za to je transkript telefonskog razgovora između Karadžića i Simovića od 6. oktobra 1991., u kojem Simović kaže da je Izetbegoviću rekao da Karadžić mora konsultovati Glavni odbor (0212-8877-0212-8878).

86 Čl. 18 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323) i čl. 35 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

87 Čl. 36 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

88 Čl. 19 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323).

39. donosi odluku o sprovođenju unutarstranačkih izbora;
40. razmatra inicijative i pitanja koja pokreće Nadzorni odbor SDS BiH, Statutarno vijeće SDS BiH i savjeti SDS BiH;
41. razmatra i usvaja izvještaje o radu opštinskih i gradskog odbora SDS BiH;
42. daje smjernice i donosi odluke za rad opštinskih, Gradskog, a po potrebi i mjesnih odbora SDS BiH;
43. po potrebi razmatra izvještaje o radu organa i tijela SDS BiH;
44. razmatra pitanja iz nadležnosti Skupštine SDS BiH koja su mu prenesena privremeno ili trajno iz nadležnosti Skupštine SDS BiH;
45. utvrđuje kalendar značajnih događaja iz istorije srpskog naroda.[89]

29. Prema Prijedlogu Statuta iz 1991., unatoč uklanjanju prvobitno predviđenog regionalnog nivoa organizovanja, prilikom izbora članova Glavnog odbora trebalo je da se vodi računa o teritorijalnoj zastupljenosti.[90] Geografska struktura sastava Glavnog odbora bila je zaista prilično uravnotežena, u njemu su bili zastupljeni svi krajevi zemlje (npr. Bosanska Krupa, Bijeljina, Trebinje), a i šest najvećih gradova BiH (s izuzetkom Doboja) imalo je svoje predstavnike u Glavnom odboru SDS-a.[91] Ipak, postojala je jasna sklonost prema centru tako da je dobrana četvrtina članova Glavnog odbora SDS-a izabranih u julu 1991. (12 od 45) bila iz Sarajeva (tj. iz jedne od njegovih deset opština). Za razliku od toga, Banja Luka je imala samo četiri člana Odbora, odnosno manje od 10 procenata ukupnog broja članova Glavnog odbora.[92] Promatrano u svjetlu odbacivanja regionalnog aparata stranke, čini se da je stranka u julu 1991. imala tendenciju centralizacije svog djelovanja.

30. Dva sažeta zapisnika sa sjednica Glavnog odbora iz avgusta 1990. pokazuju da su glavna preokupacija u početnim organizacionim naporima novouspostavljenog rukovodstva stranke bile intenzivne predizborne pripreme, ali i razna imenovanja, razrješenja i ostavke.[93] U zaključcima sjednice održane 23. avgusta 1990. vrlo se naglašava da stranka mora da nastupa jedinstveno i tolerantno, konkretno, da se izjave protiv drugih

89 Čl. 37 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

90 Čl. 36 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

91 Vidi "Svečana sjednica Skupštine Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine" (SA01-4004-SA01-4006); "U Glavni odbor SDS BiH izabrani su sledeći članovi" (SA02-3382-SA02-3383); i "Spisak članova Glavnog Odbora SDS BiH sa adresama i telefonima" (SA02-3384-SA02-3387). Svi ovi spiskovi odnose se na stanje nakon 2. Skupštine SDS-a u julu 1991. godine. Za konkretne rezultate glasanja vidi Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8737-0092-8743).

92 Ovo bi se moglo smatrati nereprezentativnim, utoliko što je srpsko stanovništvo Banje Luke – pa dakle i potencijalno izborno tijelo SDS-a – bilo otprilike samo za trećinu manje nego ono Sarajeva (prema popisu stanovništva iz 1991. godine). Unatoč tome, Banja Luka je u Glavnom odboru SDS-a imala za dvije trećine manje predstavnika nego Sarajevo.

93 "Zapisnik", nedatirano, odnosi se na sjednicu Glavnog odbora SDS-a BiH od 8. avgusta 1990. (0030-6348-0030-6349).

stranaka, antikomunističke i "revanšističke" izjave ne smiju promovisati kao politika stranke. Takav apel odraz je ambicija rukovodstva stranke (prema riječima Karadžića i drugih) da ona bude prije pokret koji će okupiti sve Srbe, nego ideološki bastion bilo koje vrste.[94] Pominjalo se i osnivanje Komisije za unutrašnju bezbjednost SDS -a (vidi niže u tekstu).[95] Nakon toga je usledila izjava da se mora pojačati bezbjednost na skupštinama SDS-a, s naglaskom na obezbjeđenju novinara.[96] Izgleda da se Glavni odbor ponovo sastao u punom sastavu 6. jula 1991. kako bi pripremio ključne dokumente za predstojeću izbornu skupštinu Stranke.[97] Odbor je donio i odluku o osnivanju "Stručne službe" SDS-a.[98]

31. Moguće je da Glavni odbor tokom prve godine postojanja SDS-a nije funkcionisao onako kako je izvorno zamišljeno. Karadžić je u svom obraćanju Skupštini u julu 1991. i rekao nešto u tom smislu, odgovarajući na kritiku na račun Glavnog odbora od strane jednog delegata opštinske organizacije SDS-a Prijedor.[99] U obliku objašnjenja, predsjednik stranke je priznao greške rukovodstva, ali je podsjetio okupljene da "Glavni odbor nikada osim u pripremi ove Skupštine nije radio sam. Uvijek smo radili u plenumu, bilo je tu uvijek po 200 ljudi. Jer, uvijek smo pozivali predsjednike opštinskih odbora, predsjednike regionalnih odbora i svi su imali podjednako pravo glasa."[100] Zaista, aktivnosti Glavnog odbora nisu ponajbolje dokumentirane i, na što upućuje manjkava dokumentacija, on se možda i nije

---

94 Naprimjer, vidi diskusija u vezi s tim iz Stenograma sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8645; 0092-8660; 0092-8687-0092-8698; 0092-8721; 0092-8723-0092-8724; 0092-8730).

95 Ovo je vjerovatno ostvareno tek kasnije (nakon izbora), u skladu sa "Instrukcijom o fizičkom i tehničkom obezbeđenju lica i imovine Srpske demokratske stranke", nedatirano (SA04-2423-SA04-2427), u kojoj se pominje da će se ona primjenjivati shodno potrebama i procjeni Glavnog odbora.

96 "Zapisnik", nedatirano, odnosi se na sjednicu Glavnog odbora SDS-a BiH od 23. avgusta 1990. (SA04-6342-SA04-6343). Posljednji zaključak tiče se finansijskih pitanja, u njemu se precizira da se prihodi iz članarine dijele popola između opštinskih i Glavnog odbora. Ovo, zajedno s napomenom da cjelokupan prilog (nije jasno od koga ni koje vrste) ide Glavnom odboru, sugeriše da se u početku mnogo polagalo na finansiranje centralnih organa SDS-a, iako se to kasnije promijenilo. Sudeći po "Zapisniku" 2. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH održane 6. septembra 1991. (SA02-3618-SA02-3622), jedna odluka Skupštine SDS-a (iz jula 1991.?) nalaže da 80 odsto prihoda ostaje "osnovnim organizacijama", dok ostatak ubire republički nivo.

97 Poziv za sastanak Glavnog odbora 6. jula 1991., s dnevnim redom, upućen članovima Glavnog odbora i s Karadžićevim potpisom, 26. juni 1991. (SA02-1069-SA02-1071; posljednja strana je nečitka i čini se da nema veze s ostalim).

98 "Odluka o osnivanju Stručne službe Srpske demokratske stranke BiH", 6. juli 1991. (SA00-6797-SA00-6798).

99 U razgovoru o izvjesnim kadrovskim pitanjima, Karadžić je 24. juna 1991. Goranu Babiću iz Prijedora izdao više naloga u vezi s Opštinskim odborom (0322-3479-0322-3482). Vidi takođe: Uputstvo predsjednika SDS-a Opštinskom odboru SDS-a Prijedor, 9. septembar 1991. (SA03-0377-SA03-0377), da se obustave daljnje aktivnosti u vezi s izborima u stranci.

100 Aludirao je i na kadrovske probleme i probleme lojalnosti. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8680-0092-8682). Jedna takva "plenarna" sjednica, odnosno sjednica Glavnog odbora u širem sastavu, održana je u januaru 1991. na Palama (isti izvor: 0092-8636). Na tom "savjetovanju" formulisani su kriteriji za prelaz na vlast.

sastajao naročito često ili redovno (vidi niže).[101] Dakle, uprkos važnosti koju je Glavni odbor imao po Statutu stranke, to centralno stranačko tijelo u prvoj godini postojanja SDS-a bilo je s jedne strane u zasjenku *ad hoc* načina odlučivanja koje je u praksi usvojilo rukovodstvo stranke, a s druge strane njegovim mnogo užim izvršnim tijelom.

Izvršni odbor

32. Izvršni odbor je u periodu od 1990. do 1991. godine, kada je definisan kao izvršni organ Glavnog odbora, doživio velike promjene.[102] Na sastanku održanom 8. avgusta 1990., Glavni odbor je izabrao tijelo koje je opisano kao jezgra Izvršnog odbora.[103] Godine 1990. zadaci Izvršnog odbora bili su naznačeni prilično neodređeno:

46. priprema sjednice Glavnog odbora i izvršava njegove odluke;
47. sprovodi tekuću politiku i obavlja tekuće poslove stranke;
48. koordinira rad organa stranke po prijedlogu Predsjednika stranke;
49. donosi svoj Poslovnik o radu;
50. obavlja i druge poslove koje mu stavlja u nadležnost Skupština, Predsjednik stranke i Glavni odbor.[104]

33. Karadžićeva diskusija na skupštini SDS-a održanoj 1991. godine u vezi s funkcionisanjem Glavnog odbora u prethodnom periodu, i zapisnik o njenom radu uopšte, pokazuju da je Izvršni odbor činjenično bio najaktivnije tijelo stranke u prvoj godini njenog postojanja. Prvi predsjednik Izvršnog odbora, Velibor Ostojić, Skupštini je predočio jedini izvještaj o aktivnostima centralnih organa stranke u protekloj godini.[105] Što se tiče Izvršnog odbora, njegovi zadaci bili su koordinacija izborne kampanje, iniciranje pravovremenog osnivanja opštinskih organizacija stranke, donošenje kadrovskih odluka, pomaganje stranci u stupanju na vlast nakon izbora,

---

101 Kako se čini, sljedeća sjednica Glavnog odbora održana je u oktobru 1990. (Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8635), a nakon nje možda i druge. Ipak, jedan učesnik Skupštine SDS-a 1991. godine, Radoslav Brđanin, bio je nezadovoljan dotadašnjim radom Glavnog odbora i tvrdio da Odbor nije na vrijeme slao uputstva na teren. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8673-0092-8674).

102 Čl. 38 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

103 "Zapisnik", nedatirano, odnosi se na sjednicu Glavnog odbora SDS-a BiH održanu 8. avgusta 1990. (0030-6348-0030-6349). Na drugim mjestima, kao datum tog sastanka navodi se 17. avgust: Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8634).

104 Čl. 21 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323).

105 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8633-0092-8639). Karadžić je pročitao i izvještaj o dotadašnjem radu, koji je međutim bio politička programska izjava u kojoj su se ponovno pominjali tematski motivi iz njegovih diskusija na prvoj skupštini stranke iz prethodne godine (isti izvor: 0092-8687-0092-8698).

koordiniranje izbora unutar stranke[106] i pripremanje nacrta teksta osnovnih dokumenata stranke za razmatranje i diskusiju. Kako god bilo, pomirljiv i samokritičan ton izvještaja odražavao je ne samo organizacione teškoće stranke u tom početnom periodu, nego i sistematski neformalan i improvizovan način njenog rada u prvoj godini njenog postojanja.[107]

34. Kako se čini, pouke izvučene iz prakse tokom prve godine postojanja stranke, godine 1991. su primjereno ugrađene u novi Statut stranke, naime, zadaci Izvršnog odbora definisani su mnogo preciznije:

51. priprema materijale za potrebe Glavnog odbora SDS BiH;

52. donosi Poslovnik o svom radu;

53. stara se o sprovođenju odluka Glavnog odbora SDS BiH;

54. imenuje komisije i druga radna tijela;

55. razmatra i usvaja Izvještaj o radu Stručne službe;

56. upravlja imovinom SDS BiH;

57. učestvuje u realizaciji tekuće politike SDS BiH u skladu sa Programom i Statutom SDS BiH;

58. razmatra organizaciona pitanja SDS BiH;

59. pribavlja stručna mišljenja od savjeta SDS BiH i drugih nadležnih organa;

60. pruža stručnu pomoć odbornicima i poslanicima SDS BiH u skupštinama društveno-političkih zajednica;

61. pokreće pitanja u Glavnom odboru SDS BiH koja su od interesa za SDS BiH;

62. /stavka navedena u engleskom originalu ne postoji na ovom mjestu u tekstu primjerka Statuta na bosanskom jeziku koji je naveden kao izvor i prema kojem se u prevodu citira/ provodi politiku i tekuće poslove stranke

63. vrši i druge poslove koje mu povjeri predsjednik SDS BiH i Glavni odbor SDS BiH.[108]

35. Pored toga, Izvršni odbor je povećan na petnaest članova (vidi Dodatak 7).[109] Prva sjednica novoizabranog Izvršnog odbora održana je 31. jula 1991. u prostorijama Kluba poslanika u Sarajevu, a prisustvovao je i

106 Izvršni odbor, "Uputstvo o provođenju izbora u Srpskoj demokratskoj stranci BiH", nedatirano (0057-4587-0057-4588).

107 Naprimjer, Izvršni odbor je imao samo 9 članova, a ne 11, kako je propisano Statutom stranke. Njegovi članovi su volonteri, bez pomoćne administracije i finansijskih sredstava, i nemaju dovoljno političkog i organizacionog iskustva, u periodu intenzivnih aktivnosti i u teškim političkim uslovima. Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8633-0092-8639).

108 Čl. 41 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

109 Prema čl. 39 Prijedloga Statuta iz 1991., trebalo je da dio članova bira Glavni odbor iz redova svojih članova, a dio da se bira na prijedlog predsjednika stranke (0094-9484-0094-9500). Međutim, u čl. 37 stoji da Glavni odbor bira dvije trećine članova Izvršnog odbora, bez utvrđivanja da li ih bira iz vlastitih redova, te predsjednika Izvršnog odbora. Izmjenu u tom smislu Skupština stranke usvojila je u julu 1991., ali ispravka nikad nije unesena u Statut; vidi niže u tekstu.

Radovan Karadžić. Na Karadžićev prijedlog, za predsjednika Izvršnog odbora jednoglasno je izabran Rajko Dukić. Izvjestan broj nedosljednosti – premda ne znatnih – u izbornoj proceduri upućuje na to da se izborne radnje u centrali SDS-a i dalje nisu nužno odvijale prema zvanično usvojenim smjernicama.[110]

36. Preostale tačke dnevnog reda prve sjednice novog sastava Izvršnog odbora odražavaju da tada postoji očigledno snažan trend prema profesionalizaciji aparata stranke,[111] što uključuje zapošljavanje šefa stručne, odnosno profesionalne službe stranke, koji bi istovremeno obavljao dužnost sekretara Izvršnog odbora.[112] Diskutovalo se i o poboljšanjima sistema unutrašnje bezbjednosti, tako da je predloženo da se formira "komisija za bezbjednost" u okviru Izvršnog odbora za organizovanje obezbjeđenja objekata i tjelohranitelja za rukovodstvo stranke.[113] Donijeta je odluka da se predsjedniku stranke počne isplaćivati naknada za rad počevši od 1. avgusta.[114] Najzad, u kontekstu diskusije o pitanjima finansiranja stranke, napomenuto je da se očekuje da će najveći dio sredstava biti osiguran iz zvaničnog budžeta republike. Oskudna finansijska dokumentacija SDS-a pokazuje odsustvo finansijskog planiranja za 1991., a dokumentacija je nepotpuna čak i godinu dana nakon izborne pobjede stranke.[115]

37. Tendencija centralizacije zapažena u sastavu Glavnog odbora, tj. regionalna neravnoteža u odnosu na Sarajevo, bila je daleko više izražena u Izvršnom odboru. Više od polovine članova izabranih ili imenovanih 1991. bili

110 O nedosljednim odredbama u Prijedlogu Statuta iz 1991. (čl. 37 i 39) razgovaralo sei one su izmijenjene, sudeći po Stenogramu sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8647). Smisao toga bio je da se postupak imenovanja čvrsto stavi u ruke predsjednika stranke koji Glavnom odboru predlaže kandidate za Izvršni odbor. Ipak, Dukić je izabran na Karadžićev prijedlog – a ne na prijedlog Glavnog odbora, kako utvrđuje izmijenjeni čl. 39 Prijedloga Statuta iz 1991. – i, štaviše, sa samo devet članova prisutnih na tom sastanku. Glavni odbor je izabrao deset članova Izvršnog odbora, s tim da pet preostalih članova u sastav Izvršnog odbora ulaze po funkciji - radi se o predsjednicima komisija (stranke) – a ne na prijedlog predsjednika stranke (i ovo je utvrđeno u čl. 39). Zapisnik prve sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 31. juli 1991. (SA02-3614-SA02-3617).

111 I u tekstu "Predloga sistematizacije Stručne službe SDS BiH", nedatirano (0228-3066-0228-3069), daju se neka obrazloženja i argumenti za unapređenje te službe. Planira se više komisija i potkomisija Izvršnog odbora (vidi SA02-9210-SA02-9212), na čelu kojih će stajati imenovani funkcioneri SDS-a ili funkcioneri iz organa vlasti. Vidi takođe prijedlog spiska članova komisija Izvršnog odbora, nedatirano (SA01-3555-SA01-3557).

112 Zapisnik sa 2. sjednice Izvršnog odbora SDS BiH, 6. septembar 1991. (SA02-3618-SA02-3622); takođe nedatirano, obavijest bez podataka o pošiljaocu "Opštinskim i Gradskim odborima" (SA00-6663; SA02-3660), s informacijom o ovoj i drugim odlukama o primanju u stalni radni odnos u Izvršnom odboru od 6. septembra 1991.

113 Zapisnik sa 1. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 31. juli 1991. (SA02-3614-SA02-3617). U vezi s istim: "Instrukcija o fizičkom obezbeđenju lica i imovine Srpske demokratske stranke - SDS", nedatirano (SA04-2423-SA04-2427).

114 Ovo je ozvaničeno 25. septembra 1991. u odluci s Dukićevim potpisom (SA00-6673; SA02-3650), koja se poziva na čl. 41 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

115 Izvještaj o finansijsko-materijalnom poslovanju za period januar-septembar 1991., s potpisom sekretara Izvršnog odbora, Trifka Komada, 6. novembar 1991. (SA02-4432-SA02-4436).

su iz Sarajeva ili njegovih opština (8 od 15).[116] Od osam članova koji su istovremeno bili i članovi Glavnog odbora, pet, odnosno većina, bili su iz Sarajeva. Neravnoteža na papiru u praksi je bila samo još veća (vidi Dodatak 8).[117] Ukratko, za bilo koji od sastanaka za koji postoje pismeni zapisnici, moglo se očekivati da će se pojaviti tek nešto više od polovine članova Izvršnog odbora (približno 9 od 15), a i za većinu njih, svi su izgledi bili da će to biti oni iz grada Sarajeva (otprilike njih 5 od 9).[118] Pored toga, često su bili prisutni imenovani (plaćeni) stranački funkcioneri, dok su se najviši rukovodioci (najčešće Karadžić) pojavljivali samo od prilike do prilike.

Ostala centralna tijela stranke

38. Nadzorni odbor bio je tijelo zaduženo za praćenje rada stranke, 1991. definisano kao organ Skupštine,[119] čiji članovi nisu mogli istovremeno da budu i članovi nekog drugog tijela SDS-a.[120] U praksi, rad Nadzornog odbora sastojao se u kontrolisanju finansijskog poslovanja stranke i informisanju nadležnih organa o tim nalazima.[121] Članovi Nadzornog odbora izabrani su u julu 1991. na sjednici Skupštine SDS-a.[122] Prema Statutu iz 1990., SDS je imao i Sud časti,[123] koji je u Prijedlogu Statuta iz 1991., kako se čini, zamijenjen Statutarnim vijećem, takođe organom Skupštine,[124] čiji je zadatak bio da daje

116 Za sastav Izvršnog odbora vidi "Spisak članova Izvršnog odbora SDS BiH" (SA03-2134-SA03-2135; SA02-7642-SA02-7643, cijeli dokument unutar kojeg se nalazi ovaj spisak obuhvata str. SA02-7632-SA02-7643).

117 Iako se ta brojčana dominacija članova Izvršnog odbora iz Sarajeva možda može opravdati praktičnim razlozima, tj. potrebom za funkcionalnim sekretarijatom stranke koji će se moći okupiti i raditi u svakom trenutku između sjednica Glavnog odbora, neravnoteža je ipak upečatljiva. A na taj način osigurano je i to da na svakom sastanku Izvršnog odbora gotovo neminovno glavnu riječ vode kadrovi SDS-a iz Sarajeva. Slična je bila i situacija u Nadzornom odboru, u radu kojeg članovi izvan Sarajeva nikad nisu učestvovali iz "tehničko-finansijskih" razloga. Nadzorni odbor, Izvještaj o pregledu poslovanja SDS BiH za 1991. godinu, 24. februar 1992. (SA03-2045-SA03-2051; naročito str. SA03-2048-SA03-2051), naslovljen na Izvršni odbor.

118 Podaci evidencije o prisustvovanju sakupljeni su iz dostupnih zapisnika devet sjednica Izvršnog odbora održanih u periodu od jula 1991. i. februara 1992. (za detaljnije podatke vidi Dodatak 8).

119 Čl. 44 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

120 Čl. 54 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

121 Zapisničke bilješke s Prve sjednice Nadzornog odbora, 29. septembar 1991. (SA03-2105-SA03-2109). Izvještaj o poslovanju SDS-a za 1991., 24. februar 1992. (SA03-2045-SA03-2051; naročito str. SA03-2048-SA03-2051), naslovljen na Izvršni odbor. U praksi, ovaj djelokrug pokrivala su i druga tijela. U izradi Izvještaja o pregledu poslovanja SDS BiH za 1991. godinu, 24. februar 1992. (SA03-2045-SA03-2051; naročito str. SA03-2045-SA03-2047), učestvovala je i Stručna služba Izvršnog odbora. Vidi i: Izvještaj o finansijsko-materijalnom poslovanju za period januar-septembsr 1991., s potpisom sekretara Izvršnog odbora, Trifka Komada, 6. novembar 1991. (SA02-4432-SA02-4436).

122 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8744).

123 Čl. 24 Statuta iz 1990. (0030-6315-0030-6323).

124 Čl. 47 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

"autentična" tumačenja Statuta.[125] Njegov zadatak je bio "naročito" da prati primjenu Statuta, da ocjenjuje da li su odluke i druga dokumenta organa i organizacija SDS-a u skladu sa Statutom i donosi odluke o pokretanju postupka za isključenje iz članstva stranke.[126] Članovi ovog odbora, kao i članovi Nadzornog odbora, nisu mogli istovremeno biti članovi nijednog drugog tijela SDS-a[127]. I oni su bili izabrani u julu 1991.[128] Čini se da nijedno od ovih tijela nije bilo osobito aktivno niti uticajno.

39. Najzad, u Prijedlogu Statuta iz jula 1991. predviđeno je i osnivanje "savjeta" kao savjetodavnih tijela SDS-a, za razmatranje "političkih, stručnih i drugih pitanja" iz djelokruga Skupštine, Glavnog odbora i Izvršnog odbora.[129] Članovi tih savjeta nisu morali biti članovi SDS-a.[130] Politički savjet, u radu kojeg su ponekad učestvovali Plavšićeva i Krajišnik (vidi niže), u praksi je igrao važnu savjetodavnu ulogu. Karadžić je u svojoj diskusiji na Skupštini stranke iz 1991. pohvalio doprinose Političkog savjeta i dva njegova najistaknutija člana, Slavka Leovca i Milorada Ekmečića.[131] Čini se da su ta dva člana, pored još nekih, kao vanstranački ili nestranački savjetnici imala veliki uticaj na Karadžića.[132] S druge strane, čini se da je Ekonomski savjet imao manju važnost – u najmanju ruku, njegov rad nije dobro dokumentiran.[133]

125 Čl. 58 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

126 Čl. 47 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

127 Čl. 54 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

128 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8744-0092-8745).

129 Čl. 49 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

130 Čl. 50 Prijedloga Statuta iz 1991. (0094-9484-0094-9500).

131 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8630; 0092-8696). Vidi takođe: SDS BiH, Savjet stranke FPolitički savjetğ "Zabilješke", 15. oktobar 1991. (SA01-4270-SA01-4274). Rokovnik Vojislava Maksimovića s bilješkama sa više sastanaka Političkog savjeta iz perioda decembar 1990.-decembar 1991. (dalje u tekstu: Maksimovićev rokovnik) (SA04-3587-SA04-3642).

132 Npr. 31. avgust 1991., razgovor Karadžić - Krajišnik, u kojem se pominju Buha, Ekmečić, Leovac i vjerojatno Maksimović, kao osobe pozvane na sastanak te večeri (0212-8619-0212-8621); približno novembar, razgovor Karadžić - Ćosić, uz kojem Karadžić pominje da će se te večeri sastati s Ekmečićem, Leovcem i Buhom da bi prodiskutovao "neke svoje buduće korake" (0206-6253-0206-6261; 0206-6151-0206-6159); i približno novembar, razgovor Karadžić - Krajišnik, u kojem izražava namjeru da sazove sastanak na koji će pozvati Buhu, Ekmečića, Leovca i Plavšićevu (0207-9204-0207-9206). Leovac se u transkriptima telefonskih razgovora ne pojavljuje direktno, a Ekmečić se pojavljuje samo jednom (17. juli 1991., Karadžić - Krajišnik, 0207-9105-0207-9106).

133 Spisak članova Ekonomskog savjeta SDS BiH, 2. februar 1991. (0030-6746-0030-6746), na kojem se nalazi i Momčilo Krajišnik; takođe, rukom ispisan spisak članova, 12. februar 1992. (SA03-7157-SA03-7157), bez Krajišnika; poziv na "Savjetovanje" o očuvanju zemljišta, sprovedeno "u okviru" Ekonomskog savjeta 22. jula 1991. (0091-4810).

Mjesta i procesi odlučivanja: 1991.-92.

40. Među strukturama Stranke opisanim u prethodnom dijelu, važne operativne institucije bili su Glavni odbor, Izvršni odbor i Predsjedništvo. Politički savjet igrao je pomoćnu savjetodavnu ulogu, dok ostala tijela stranke predviđena Statutom, koliko se može prosuditi na temelju dostupne dokumentacije, nisu davala značajniji doprinos aktivnostima stranke. Međutim, u odlučivanju i definisanju politike pod vodstvom bosanskosrpskog rukovodstva učestvovao je i izvjestan broj drugih, više ili manje formalnih grupa povezanih sa SDS-om. Najznačajnije od njih bile su: zastupnici u skupštini koji su se sastajali kao Klub poslanika, nosioci funkcija u organima centralne vlade i uprave SRBiH i, naposljetku, opštinski SDS-ovski čelnici kolektivno, kako rukovodioci stranke, tako i funkcioneri u opštinskim organima vlasti.

41. Sve u svemu, najvažnija i najmoćnija institucija stranke u praksi je bio njen predsjednik, odnosno Radovan Karadžić. Iako je Glavni odbor, kojega je Karadžić bio predsjedavajući po funkciji i čiji je posebno uticajan član bio Krajišnik, u Prijedlogu Statuta iz 1991. bio zamišljen kao najviši organ stranke između sjednica Skupštine, Izvršni odbor je i dalje kao organ imao mnogo aktivniju ulogu. Doduše, u praksi nijedno od tih zvaničnih tijela stranke nije u pravilu i konstantno imalo kontrolu nad strukturama SDS-a. Umjesto toga, često su se sazivali sastanci u proširenom sastavu – zajednički sastanci sa drugim zvaničnim i *ad hoc* tijelima, već prema okolnostima, a u svrhu donošenja odluka, utvrđivanja programske politike ili naprosto zato da bi se instrukcije s najvišeg nivoa prenijele u bazu. I pored ovih sjednica "u širem sastavu" i, što je možda važnije, Karadžić je provodio gotovo neograničene ovlasti nad svim tim tijelima, u tijesnoj saradnji sa Krajišnikom, Plavšićevom, Koljevićem i drugim odabranim vođama SDS-a, putem raznih vrsta nezvaničnih sastanaka "užeg sastava".

Glavni i Izvršni odbor

42. U periodu između jula 1991. i februara 1992. održano je i dokumentirano devet sjednica Izvršnog odbora (za detaljne podatke vidi Dodatak 8), uključujući jednu sa svrhom pripremanja dnevnog reda za jedinu dokumentovanu sjednicu Glavnog odbora, održanu u novembru 1991. godine.[134] Relativno bogata dokumentacija Izvršnog odbora nakon Skupštine stranke održane u julu 1991. upućuje na to da su njegove aktivnosti i dalje bile od ključne važnosti za rutinski rad stranke. Glavni odbor je možda bio previše glomazno tijelo za vođenje dnevnih aktivnosti stranke,[135] što je Izvršni odbor učinilo važnim forumom samostalnog odlučivanja – u okviru organizacionih

134 Zapisnik (treće) sjednice Glavnog odbora SDS-a BiH, 21. novembar 1991. (0092-8750-0092-8755).

135 Približno u novembru 1991., transkript telefonskog razgovora između Krajišnika i Dukića o zakazivanju sjednice Glavnog odbora: čini se da je Glavni odbor bio skoro besposlen u prethodnom periodu (0207-9200-0207-9201).

parametara koje mu je zadao vrh rukovodstva stranke.[136] Još jedno potencijalno važno tijelo, važno jednostavno zbog kontrole najvažnijih pitanja imenovanja, bila je "Komisija za kadrovska i organizaciona pitanja" Izvršnog odbora. Na njenom čelu bio je Rajko Dukić, a njeni članovi su bili Karadžić, Krajišnik, Ostojić i niz regionalnih stranačkih rukovodilaca.[137]

43. Zna se samo za šest sastanaka Glavnog odbora u šest mjeseci, u periodu od oktobra 1991. do aprila 1992., najčešće zajedničkih sjednica sa drugim rukovodećim tijelima ili grupama, bilo s Izvršnim odborom, Klubom poslanika, Političkim savjetom ili s opštinskim rukovodiocima SDS-a kolektivno (vidi niže).[138] Međutim, unutar tog ključnog perioda postoji izvjestan broj upadljivih praznina u dokumentaciji i, kako se čini, ti sastanci su rezultirali vrlo malim brojem zvaničnih odluka ili dokumenata.[139] Zaista, Glavni odbor se, koliko je poznato, uopšte nije sastao u periodu između 20. decembra 1991. i 14. februara 1992. – što čini prekid od 54 dana ili gotovo 8 nedjelja. Vrhu rukovodstva bosanskih Srba, dakle, očito su bila potrebna druga tijela i forumi kako za razradu, usvajanje i implementaciju političkih programa stranke, tako i za odlučivanje o tekućim pitanjima. Dostupna dokumentacija zaista odražava aktivnost više raznih rukovodećih tijela, koja

136 Čini se da je Karadžić već sredinom avgusta mislio da su za utvrđivanje politike stranke u situaciji koja se brzo razvija dovoljne konsultacije na nivou Izvršnog odbora (14. avgust 1991., razgovor Karadžić - Plavšić i Koljević, 0207-8948-0207-8951). A 1. oktobra pitanja s terena prosljeđuje Izvršnom odboru (razgovor Karadžić - Marušić, *moguće* da je potonji bio predsjednik Opštinskog odbora SDS-a Gračanica, 0212-8811-0212-8812).

137 Zapisnik sa 2. sjednice Izvršnog odbora SDS BiH, 6. septembar 1991. (SA02-3618-SA02-3622); Izvršni odbor SDS-a BiH, "Odluka o imenovanju Komisije za kadrovska i organizaciona pitanja", 9. septembar 1991., s potpisom Rajka Dukića, predsjednika Izvršnog odbora (SA00-6741-SA00-6741; 0048-2507-0048-2507). Dva spiska imenovanja sa zaglavljem te Komisije upućuju na to da je ona nakon toga bila aktivna: Pregled kandidata, 6. novembar 1991. (SA00-7664-SA00-7667) i sličan pregled sa tekućim kandidaturama, 10. decembar 1991. (SA02-9207-SA02-9208).

138 Samo jedan dostupan dokumenat (Zapisnik sa sjednice Glavnog odbora SDS-a BiH od 21. novembra 1991., 0092-8750-0092-8755) odnosi se na u tom periodu održanu samostalnu sjednicu Glavnog odbora. Poslovni dnevnik Karadžićevog šefa kabineta Ljube Grkovića (dalje u tekstu: Grkovićev rokovnik) (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3931), sadrži pet zabilježaka koje se odnose na sjednice Glavnog odbora u periodu između decembra 1991. i kraja marta 1992., koje su sve osim jedne bile zajedničke sjednice sa Izvršnim odborom, Klubom poslanika, ljudima iz opštinskih organizacija SDS-a ili u sličnim kombinacijama (3. decembar 1991., SA04-3891; 20. decembar 1991., samostalna sjednica Glavnog odbora, SA04-3905; 14. februar 1992., SA04-3948; 11. mart 1992., SA04-3968; i 23. mart 1992., SA04-3974). Ostali dokumenti potvrđuju da su održane dvije zajedničke sjednice s Klubom poslanika, i to 3. decembra 1991. ("Zaključak o imenovanju radnih tijela - komisija", s Karadžićevim i Maksimovićevim potpisom, SA02-3398-SA02-3398) i 14. februara 1992. (za detalje vidi niže u tekstu), a 11. marta 1992. održana je zajednička sjednica Izvršnog odbora i Političkog savjeta (SA02-7006-SA02-7008). Samostalna sjednica od 20. decembra 1991. i sjednicu od 23. marta 1992. sa rukovodiocima opštinskih organizacija SDS-a nisu direktno dokumentirane.

139 Sigurni možemo biti samo u pogledu jedne sjednice, održane 3. decembra 1991. (SA02-3398-SA02-3398). O održavanju njih još nekoliko može se zaključiti posredno (za pojedinosti vidi niže u tekstu): 19. decembra 1991. (0018-4274-0018-4283); "Proglas" Glavnog odbora F14. februara 1992.?ğ (SA01-6273-SA01-6273); i 23. marta 1992. (0018-4126-0018-4127).

su sva djelovala pod kapom SDS-a i njegovog faktičkog rukovodstva i u ovom konkretno navedenom periodu, i u periodu od kraja 1991. do početka 1992. godine.[140]

Klub poslanika

44. Relativno oskudna dokumentarna građa o centralnim tijelima stranke odraz je činjenice da je zvanična hijerarhija stranke, koliko god važna, bila samo jedan dio sistema rukovodstva bosanskih Srba koji je funkcionisao 1990.-92. godine. Još jedno vrlo važno SDS-ovsko, iako ne tijelo same stranke utvrđeno Statutom, u periodu nakon izbora iz 1990. godine bio je Klub SDS-ovih odnosno srpskih poslanika, tj. skupštinska grupacija SDS-a u Skupštini SRBiH (sa samo jednim – jedinim – poslanikom iz Srpskog pokreta obnove (SPO); vidi dodatke 4 i 5). Naravno, Krajišnik je bio član Kluba poslanika i njegov doajen, linijom svoje funkcije predsjednika Skupštine.[141] Karadžić je jednom Klubu poslanika – a ne Glavnom odboru – upisao u zasluge formulisanje politike stranke. Na sastanku Kluba poslanika 28. februara 1992. on je izjavio: "Što se tiče krajiških poslanika, mislim da ih je 99% za politiku stranke. Konačno, oni kroje politiku. Molim vas, ko je do sada krojio politiku? Krojili su je poslanici. Nije Glavni odbor. Mi [Glavni odbor] smo usvojili program i dali ga poslanicima. Sve što smo u politici uradili to su učinili poslanici. Tako i treba. Sve je to ovdje, na Klubu poslanika smišljeno i domišljeno i na našoj skupštini."[142]

45. Zaista, opšti strateški pravac politike SDS-a u pogledu budućnosti BiH i Jugoslavije, naprimjer zamisao o mirnoj podjeli Bosne i Hercegovine,[143] bio je 1991. javno izražen u više navrata u dokumentima Kluba poslanika u Skupštini SRBiH. U tezama usvojenim 10. juna, Klub poslanika je jasno izrazio svoj stav o krizi koja se tada približavala svom vrhuncu i, na tragu SDS-ovog programa očuvanja BiH u okviru Jugoslavije, izrazio svoje opredjeljenje za

140 U periodu od 20. decembra 1991. do 14. februara 1992., koliko je poznato, održane su tri sjednice Skupštine bosanskih Srba (vidi dio koji slijedi), dvije sjednice Izvršnog odbora (30. decembar 1991., SA03-8957-SA03-8961; 6. februar 1992., SA00-6724-SA00-6730), dvije sjednice Ministarskog savjeta (vidi dio koji slijedi), dvije sjednice Političkog savjeta ("Maksimovićev rokovnik", 12. decembar 1991., SA04-3587-SA04-3642; naročito str. SA04-3637-SA04-3641; i "Grkovićev rokovnik", 10. februar 1992., SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3945), te jedna sjednica Kluba poslanika (23. januar 1992., SA01-3818-SA01-3820). Kada se Glavni odbor vratio na scenu (barem na nivou zapisnika) 14. februara 1992., to je opet bila zajednička sjednica sa Klubom poslanika (vidi niže u tekstu).

141 Za primjer koji ilustruje njegov visok status proizašao iz njegove funkcije Predsjednika Skupštine, vidi Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8643; 0092-8648-0092-8649; 0092-8673-0092-8674; 0092-8694; 0092-8711). "Odluka o izboru predsjednika Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", 02-65/92, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 3 (SA01-0629-SA01-0640; naročito str. SA01-0631-SA01-0631). "Ustavna komisija Skupštine srpskog naroda", nedatirani spisak sa telefonskim brojevima (SA02-6882-SA02-6882).

142 Stenogram sa sastanka Kluba poslanika, 28. februar 1992. (SA01-1505-SA01-1571).

143 "Pogledi i stavovi o budućoj Bosni i Hercegovini", Klub srpskih poslanika (SDS i SPO) u Skupštini SRBiH, Sarajevo, 14. februar 1991. (SA04-1940-SA04-1946).

ostajanje u zajedničkoj državi.[144] Ove junske teze, kao i neki drugi materijali, bili su u julu 1991. inkorporirani u jednu programsku deklaraciju SDS-a objavljenu na srpskom i engleskom jeziku pod naslovom "Što predlažu Srbi". U ime rukovodstva bosanskih Srba dokument su potpisali Karadžić, Koljević, Plavšićeva i Vojislav Maksimović, predsjednik Kluba poslanika.[145] Čini se da Maksimović, u svojoj diskusiji na sastanku Kluba poslanika od 28. februara 1992., misli na faktičku podjelu rada između stranke u čistom smislu i "državnih" tijela: "Stvar je Kluba poslanika politička ocjena zbivanja, detalji, naročito što je u nadležnosti Izvršnog odbora, nije stvar Kluba. To bi značilo, prepustili Izvršnom odboru, svakako i Glavnom odboru."[146]

46. U svakom slučaju, shodno dostupnoj dokumentaciji, u periodu od 30. septembra 1991. do 24. marta 1992. održano je 13 sastanaka Kluba poslanika, od čega su dvije, 3. decembra 1991. i 14. februara 1992., održane zajedno s Glavnim odnosno Izvršnim odborom (vidi niže). To znači da je Klub održao oko dva puta više sjednica nego Glavni odbor, bez značajnijih praznina među sjednicama, iako su dokumenti koji sa njih potiču od sjednice do sjednice različitog kvaliteta.[147] Naravno, osim ovih, u tom periodu je održano 14 sjednica Skupštine bosanskih Srba koje se mogu pridodati bilansi Kluba poslanika jer su ta dva tijela bila zapravo jedno i isto (vidi niže).

47. Zaista, članovi Kluba srpskih poslanika Skupštine SRBiH (tj. zastupnici iz SDS-a i SPO-a) su 24. oktobra 1991. održali konstituirajuću sjednicu Skupštinu bosanskih Srba (kojoj su se ostali zastupnici Srbi mogli priključiti potpisivanjem izjave).[148] Ovo je događaj od ključne važnosti zbog toga što je osnivanje Skupštine bosanskih Srba bilo prvi i za budućnost presudni *javni* korak na putu podrivanja zajedničke višenacionalne strukture vlasti, izveden na inicijativu SDS-a. Ta paralelna Skupština postala je "najviši predstavnički i zakonodavni organ srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", a odluke prve Skupštine bosanskih Srba su (ponovo) jasno pokazale ko čini vrh rukovodstva bosanskih Srba i SDS-a. Momčilo Krajišnik je postao predsjednik Skupštine i član njene Ustavne komisije[149], a nova Skupština je određenim

144 "Klub poslanika Srpske demokratske stranke BiH, Stavovi o rješenju jugoslovenske državne krize i položaju Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji", 10. juni 1991. (0018-4209-0018-4216).

145 "Šta Srbi predlažu", juli 1991. (SA01-7583-SA01-7595). Vidi i: Govor, odnosno referat u Klubu srpskih poslanika u Skupštini SRBiH, 22. novembar 1991. (SA00-5256-SA00-5262).

146 Stenogram sa sastanka Kluba poslanika, 28. februar 1992. (SA01-1505-SA01-1571).

147 Osim dviju pomenutih, sjednice za koje znamo, sudeći prema rukom pisanim zapisnicima ili drugim dokumentima koji se ovdje navode, održane su: 30. septembra 1991. (SA01-3811-SA01-3812 i 0205-2482-0205-2489); 9. oktobra (0205-2490-0205-2497; poziv na sjednicu datiran 4. oktobra 1991., SA01-4221-SA01-4221); 10. oktobra (0205-2514-0205-2514); 14. ili 15. oktobra (0205-2516-0205-2518); 18. oktobra (za pojedinosti vidi i niže u tekstu); 21. novembra (0205-2449-0205-2458); 22. novembra (0205-2459-0205-2468); približno u decembru (0205-2474-0205-2475); 23. januara 1992. (Minutes, SA01-3818-SA01-3820); 28. februara (vidi gore) i 24. marta ("Grkovićev rokovnik", SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3975 – bez pojedinosti).

148 "Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", br. 02-18-91, Sarajevo, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 1 (SA01-0629-SA01-0640; naročito str. SA01-0629); vidi i listu imena iz govora Momčila Krajišnika, nedatirano (SA04-6957-SA04-6963).

149 "Odluka o izboru predsjednika Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", 02-65/92, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 3 (SA01-0629-SA01-0640; naročito

pojedincima dala punomoć da zastupaju interese srpskog naroda u BiH u saveznim i međunarodnim tijelima, među njima: Biljanu Plavšić, za kontakte s predstavnicima drugih država, međunarodnih organizacija i institucija; Karadžića, za Predsjedništvo SFRJ; te Koljevića, za učestvovanje u radu Mirovne konferencije za Jugoslaviju u Hagu.[150]

48. Cijela jezgra rukovodstva bosanskih Srba bila je prisutna na toj konstituirajućoj sjednici: Karadžić, Krajišnik, Koljević, Plavšićeva i drugi.[151] Po običaju, oni su bili pozvani i bili prisutni i na daljnjim sjednicama (vidi Dodatak 24).[152] Dalje je Skupština trebala da služi kao izborna baza za daljnje formiranje paralelnih vlasti s barem prividom demokratskog legitimiteta – a to su mogli da osiguraju članovi SDS-a Skupštine SRBiH. Skupština je slijedila deklarisani program SDS-a koji je trebao da bude potvrđen na predstojećem srpskom plebiscitu – program zaštite srpskih nacionalnih interesa kroz ostajanje u okviru SFRJ-a uprkos secesiji ostalih republika. Iako je rukovodstvo bosanskih Srba počinjalo da formira svoje paralelne strukture vlasti, funkcioneri SDS-a nisu se u to vrijeme povukli iz Skupštine SRBiH ili drugih državnih institucija SRBiH.[153] Međutim, vođe, među njima i Momčilo Krajišnik, pozivajući se na ustavna načela poricale su legitimitet njenog suvereniteta.[154]

str. SA01-0631). "Ustavna komisija Skupštine srpskog naroda" nedatirani spisak sa telefonskim brojevima (SA02-6882).

150 "Odluka o davanju ovlaštenja za predstavljanje i zaštitu interesa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", br. 02-14-91, Sarajevo, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 2 (SA01-0629-SA01-0640; naročito str. SA01-0630). U praksi, Plavšićeva je kasnije stvarno učestvovala u pregovorima ili na druge načine nastupala kao predstavnik rukovodstva bosanskih Srba u kontaktima s predstavnicima UN-a. Vidi razgovor između Plavšićeve i Miće Stanišića, koji je nedavno postao ministar unutrašnjih poslova Srbije (0322-0206-0322-0210); kao i 13. maja 1992. razgovor s nekom "Radmilom" (0322-1237-0322-1239).

151 Pismo s potpisom Vojislava Maksimovića, Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Klub srpskih poslanika, Sarajevo, 23. oktobar 1991. (SA01-4245-SA01-4245); "Stenografske bilješke konstituirajuće sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", Sarajevo, 24. oktobar 1991. (SA01-2055-SA01-2164; naročito str. SA01-2055-SA01-2059).

152 Spiskovi pozvanih na sjedinice Kluba poslanika / Skupštine: 24. oktobar 1991. (SA02-3020-SA02-3021); nedatirano (SA00-5579-SA00-5587); 21. novembar 1991. (SA01-4244-SA01-4244; SA02-7018-SA02-7018); 15. februar 1992. (SA02-2888-SA02-2890). Vidi i: Spisak učesnika 10. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, 11. mart 1992., uključujući napomene o prethodnim sjednicama od 9. januara i 25. februara 1992. (SA02-2891-SA02-2900).

153 "Odluka o statusu funkcionera, rukovodećih radnika i drugih radnika u republičkim državnim organima" br. 02-13/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 3 (SA01-0629-SA01-0640; naročito str. SA01-0631, i SA00-6240-SA00-6240).

154 "Apel narodima i građanima Bosne i Hercegovine" 21. decembar 1991. (SA02-3090-SA02-3090). Dana 15. oktobra 1991., Karadžić je razgovarao s Borisavom Jovićem, srpskim članom kolektivnog Predsjedništva Jugoslavije (0212-8943-0212-8944). Karadžić je bio ljut zbog, kako je on to okvalifikovao, kršenja Ustava od strane muslimanskih i hrvatskih zastupnika u Skupštini time što su deklaraciju o suverenitetu usvojili nakon što je Krajišnik sjednicu proglasio zaključenom.

Ad hoc i "proširene" sjednice

49. Pored sjednica Glavnog i Izvršnog odbora ili Kluba poslanika, u naročito važnim trenucima SDS/rukovodstvo bosanskih Srba takođe je koristilo metod sastajanja u proširenom sastavu sa raznim grupacijama rukovodilaca srednjeg nivoa (naprimjer, iz vladinih organa) i/ili sa funkcionerima stranke nižeg nivoa (npr. sa čelnicima opštinskih odbora). To se činilo sa ciljem da se uputstva ili informacije proslijede direktno u bazu i/ili radi postizanja konsenzusa u široj bazi o politici ili strategiji stranke. Takvi sastanci održavali su se povrh (ili, možda, i umjesto) sjednica nižih zvaničnih tijela stranke, a ponekad nakon pripremnih sastanaka užih (takođe *ad hoc*) grupa najviših rukovodilaca.

50. Na takvim skupovima u proširenom sastavu često su učestvovali funkcioneri ministarskog nivoa iz Vlade SRBiH. To su bili funkcioneri imenovani iz redova SDS-a u izvršne organe, mnogi od kojih su zatim pomogli u konstituisanju prvih vlada bosanskih Srba (vidi i dodatke 9, 12, 19, 20 i 21). SDS-ovi ljudi na funkcijama u državnim organima smatrali su da odgovaraju i da moraju da slušaju prije rukovodioce stranke kojoj su pripadali – SDS – i kojima su dugovali svoje funkcije, nego državu odnosno republiku u čijoj su službi po svemu sudeći trebali biti (SRBiH). To se, naprimjer, vidi u nekoliko telefonskih razgovora Miodraga Simovića, člana Statutarnog vijeća SDS-a i potpredsjednika Vlade BiH[155], u kojima on Karadžiću podnosi izvještaj o stvarima koje se tiču njegovih državnih funkcija.[156]

51. Dobra ilustracija za ovo je i sastanak funkcionera iz redova SDS-a u organima i institucijama SRBiH-a održan u septembru 1991. u Sarajevu – kojim je predsjedavao Simović – na kojem su upućene razne kritičke primjedbe na račun koalicionih partnera SDS-a, HDZ-a i SDA-a. Padale su pritužbe na tretman kadrova SDS-a u organima uprave i, uz mnoga ostala pitanja, razgovaralo se o potrebi da se poboljšaju komunikacije između SDS-ovih kadrova na funkcijama u pojedinim resorima na republičkom i opštinskom nivou. Izvještaj sa sastanka poslat je – vrlo indikativno – Karadžiću, Krajišniku, Plavšićevoj, Koljeviću, Dukiću i Petku Čančaru (predsjedniku Vijeća opština, SDS-ovom zastupniku) – što pokazuje ko je činio

155 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8744-0092-8745); "Statutarno vijeće", nedatirano (0030-5472-0030-5472; SA04-7182-SA04-7182); "Pregled kandidata" (SA00-7664-SA00-7667).

156 Simović se više puta direktno pojavljuje u transkriptima kao Karadžićev sagovornik – jednom zajedno s Biljanom Plavšić – obično u vezi sa temama bezbjednosti: 23. maja 1991. o kadrovskim pitanjima (0322-3439-0322-3444); 29. maja 1991. kada izgleda da je on, uz Karadžića, koordinator aktivnosti najviših SDS-ovih funkcionara i kada se pominje Plavšićeva (0212-8397-0212-8399); 8. juna 1991. (0322-3200-0322-3209); 24. juna 1991., u razgovoru u kojem je učestvovala i Plavšićeva, o blokiranosti rada Savjeta za zaštitu ustavnog poretka zbog problema u funkcionisanju MUP-a (0212-8432-0212-8440); i 6. oktobra 1991. kada on Karadžića informiše o sastancima u Vladi SRBiH-a i s Izetbegovićem (0212-8877-0212-8878). Slično tome, 21. maja 1991. Karadžić je dva puta razgovarao s Vitomirom Žepinićem, zamjenikom ministra unutrašnjih poslova, SDS-ovim čovjekom, o pitanjima raspodjele funkcija u Ministarstvu (0322-3389-0322-3390 i 0322-3402-0322-3406), a 12. juna 1991. je jednog drugog funkcionera Ministarstva, Miću Stanišića, pozvao - bespogovorno – na hitan sastanak u svoj stan (0322-3245-0322-3246).

vrh rukovodstva bosanskih Srba.[157] Ustvari, članovi prve paralelne vlade bosanskih Srba ("Ministarskog savjeta") oformljenog krajem decembra 1991. bili su uglavnom najviši funkcioneri SDS-a u odgovarajućim državnim organima BiH,[158] na čelu sa Simovićem kao predsjednikom. Drugim riječima, SDS-ovi kadrovi na najvišim funkcijama u državnim organima SRBiH-a na kraju su se pretvorili u potencijalno secesionističku "vladu u sjeni" (vidi Dio 3 niže u tekstu).[159] Ukratko, ti kadrovi SDS-a na nivou centralne državne vlasti takođe su, kolektivno, odgovarali vrhu rukovodstva SDS-a/bosanskih Srba.

52. Isto je važilo za funkcionere SDS-a u strukturi državne vlasti na opštinskom nivou, te, što se podrazumijeva, za funkcionere u organima same stranke (u opštinskim i mjesnim odborima). Kolektivno prisustvovanje važnim sastancima svih opštinskih kadrova iz redova SDS-a – uključujući predsjednike tijela stranke i/ili funkcionere, predsjednike ili funkcionere opštinskih skupština i izvršnih odbora opštinskih skupština – bilo je možda od veće važnosti za aktivnosti stranke. Najzad, ti ljudi bili su presudni izvršioci odluka i programa rukovodstva stranke na terenu. Naprimjer Karadžić je od samog početka naglašavao važnost organizacija u bazi (vidi gore). Takođe vrijedno da se pomene, samo su kadrovi na opštinskom nivou, što je razumljivo samo po sebi, obezbjeđivali pokrivenost svih područja BiH na koja je SDS na razumu prihvatljiv način mogao polagati prava kao na srpska (vidi niže u tekstu). Nijedan drugi organ ili kombinacija tijela (npr. Glavni odbor, Klub poslanika ili regionalni funkcioneri), nisu mogli potpuno ili adekvatno ostvarivati njihovu funkciju te grupacije, iako se to dvoje uvijek donekle preklapalo (jer su neki ljudi imali razne funkcije i u stranci i u strukturi državne vlasti).

53. Možda je upravo to bio razlog zašto je između jula 1991. i februara 1992. održano više takvih *ad hoc* sastanaka u kombinovanom ili "proširenom" sastavu, a moguće je o njima govoriti na osnovu dokumenata sa raznih nivoa. Ti sastanci odgovaraju onom što je Karadžić govorio na skupštini stranke u julu 1991. (vidi gore u tekstu) – da je Glavni odbor SDS-a uvijek radio u proširenom ili "plenarnom" sastavu, uključujući mnoge druge stranačke rukovodioce sa različitih nivoa.[160] Drugim riječima, postojali su prepoznatljivi presedani za takav način rada stranke – tj. sastanci u proširenom sastavu

157 "Zabilješka sa sastanka funkcionera i rukovodećih radnika republičkih državnih organa - kadrova SDS BiH", 12. septembar 1991. (SA02-0058-SA02-0063).

158 Spisak funkcija u Vladi i Skupštini, s naznakom "januar 1991." (SA03-2086-SA03-2096); "Pregled kandidata" (SA00-7664-SA00-7667).

159 Čini se da je namjera bila da nova "srpska ministarstva" djeluju paralelno s postojećim Vladinim tijelima SRBiH. To je stvarno bila jedna od opcija predložena za organizovanje srpskog ministarstva unutrašnjih poslova već u oktobru 1991., što ukazuje na kontinuitet razmišljanja o preuzimanju vlasti i njegovom planiranju u SDS-u. "Mogućnosti organizovanja srpskog Ministarstva za unutrašnje poslove", Sarajevo, 17. oktobar 1991. (SA00-6606-SA00-6610).

160 Stenogram sa Skupštine SDS-a iz jula 1991. (0092-8629-0092-8749; naročito str. 0092-8683-0092-8684). Valja napomenuti da se jedna takva "plenarna" odnosno sjednica Glavnog odbora u proširenom sastavu, održana u januaru 1991. na Palama, takođe naziva "savjetovanjem" (isti izvor: 0092-8636).

kojima ne prisustvuju samo rukovodioci sa raznih nivoa organizacione strukture stranke, nego i razna formalna i neformalna, partijska i državna tijela – o čemu se govori niže u tekstu.

54. Prvi put nakon što je Skupština SDS-a u julu 1991. izabrala novi sastav Glavnog odbora, takav jedan skup održan je 25. jula 1991. godine. U "savjetovanju" o očuvanju zemljišnih površina učestvovali su predsjednici opštinskih odbora, članovi Glavnog odbora i "ministri", tj. SDS-ovi ljudi na funkcijama u republičkim organima (kojih je prisutno bilo zapravo malo). Većina od 54 rukovodioca SDS-a koji su se potpisali na listi prisutnih stvarno su bili članovi Glavnog odbora, dok su većinu ostalih, kako se čini, činili opštinski funkcioneri ili zastupnici u Skupštini (neki su istovremeno imali više funkcija). Među najvišim prisutnim rukovodiocima bili su Karadžić, Krajišnik i Maksimović.[161] U priloženom materijalu o istom pitanju koji je sastavila "radna grupa" SDS-a navode se zadaci rukovodstava SDS-a na svim nivoima, prilično iscrpno, od nivoa opštine pa do centralne republičke uprave i Skupštine.[162] Slično tome, prema indirektnim referencama sadržanim u dokumentima stranke iz perioda poslije toga, jedan skup funkcionera SDS-a nazvan "savjetovanjem" na Palama je održan i 7. septembra 1991. godine. Na tom sastanku učestvovali su "opštinski, regionalni i republički organi SDS-a", a on je očigledno održan zato da bi se dao podstrek sljedećoj fazi SDS-ovih aktivnosti na "regionalizaciji" (vidi naredni dio).[163] Kako god bilo, Karadžić je tu sjednicu smatrao donekle značajnom. Miloševiću je 6. septembra 1991. rekao: "Imam ja ovde plenum veliki. Sutra u četiri sata, sve svoje funkcionere."[164]

55. Iako su među učesnicima ovog skupa bile zastupljene organizacije SDS-a BiH različitih nivoa (kao i na prethodnom julskom skupu), on se nije smatrao zvaničnom sjednicom nekog tijela stranke, niti je kao takav igdje zabilježen. Umjesto toga, nazvan je "savjetovanjem" – terminom koji je u žargonu SDS-a usvojen za *ad hoc* sastanke vrha stranačkog rukovodstva i

161 Zapisnik sa savjetovanja "O očuvanju zemljišnih površina", rukopisne zabilješke sa spiskom prisutnih u prilogu (SA04-5543-SA04-5553). Čini se da se pominjanje nedavne odluke sa sastanka Glavnog odbora, u vezi sa regionalizacijom, iz transkripta telefonskog razgovora datiranog 28. julom 1991. odnosi na na ovaj sastanak (Karadžić - Brđanin, 0206-6366-0206-6371). Poziv na sastanak, 22. juli 1991. (0091-4810).

162 "Operativni program aktivnosti na očuvanju zemljišnih površina", juli 1991. (SA04-5594-SA04-5605).

163 Dana 25. septembra, Gradski odbor Sarajeva imenovao je svoj štab za regionalizaciju, zadužen za praćenje sporovođenja "Odluke o proglašenju autonomnih regija kao nedvojbenih dijelova savezne države federativne Jugoslavije i sastavnih dijelova federalne jedinice Bosne i Hercegovine, kao i izdvajanje naseljenih mjesta iz jedne opštine i uključivanje u sastav druge opštine". Ovaj Gradski odbor bio je, kako je dalje navedeno, zadužen za koordinaciju i sprovođenje "Odluka i zaključaka" "savjetovanja" sa "Štabom za regionalizaciju Glavnog odbora SDS-a" na Palama od 7. septembra 1991. (Štab je zapravo formirao Izvršni odbor, a na osnovu odluke sa sastanka od 7. septembra, na kojoj je možda bio prisutan predstavnik Glavnog odbora; vidi niže u tekstu). "Odluka o imenovanju Štaba za regionalizaciju" of the Sarajevo City Board, 25. septembar 1991. (SA04-2269).

164 Transkript telefonskog razgovora Karadžić - Milošević, 6. septembar 1991. (izvorno pogrešno datiran 20. decembrom 1991., 0206-6246-0206-6249).

nekoliko grupa stranci lojalnih ljudi. Međutim, ubrzo nakon tog septembarskog sastanka, na raznim nivoima bile su donošene odluke zasnovane na njegovim zaključcima, što pokazuje da su takvi skupovi možda bili i više od pukih, kako su zvani, "savjetovanja".[165] Štaviše, u jednom drugom razgovoru uoči septembarskog skupa, Karadžić je jednom regionalnom funkcioneru rekao: "Neko mora doći, jer vrlo važne stvari, ovaj, ćete dobiti instrukcije napisane, vrlo važne odluke donijeti."[166] Pomenuta uputstva nisu nam dostupna.

56. Možda se najvažniji – ili bar najbolje dokumentirani – primjer *ad hoc* načina odlučivanja, odnosno kreiranja politike – dogodio sredinom oktobra 1991., u trenutku kada je rukovodstvo bosanskih Srba iniciralo osnivanje paralelnih organa državne vlasti (iako su oni i dalje nastavili učestvovati u legalnim organima). Nakon kontroverzne sjednice Skupštine SRBiH 14.-15. oktobra, 15. oktobra održan je sastanak "Savjeta stranke" – zapravo Političkog savjeta – u proširenom sastavu. Prisustvovali su mu, među ostalima, Karadžić kao predsjednik SDS-a, srpski članovi Predsjedništva i Vlade SRBiH, te članovi Izvršnog odbora. Prisutni rukovodioci bosanskih Srba – najprominentniji od njih bili su Karadžić, Krajišnik, Plavšićeva i Koljević – imali su žestoke reakcije na to što je Skupština SRBiH izglasala suverenitet Bosne.[167] Iako nisu usvojene nikakve čvrste odluke, pojavile su se osnovne crte političkog programa SDS-a. Istoga dana, kolektivno Predsjedništvo SRBiH sastalo se s rukovodstvom Jugoslovenske narodne armije (JNA), a Koljević i Plavšićeva su iznijeli stavove SDS-a o suverenitetu BiH (protiv) i o podršci JNA (za) – što pokazuje kako su u presudnim trenucima rukovodioci SDS-a svoja formalna ovlaštenja iskorištavali u korist svoje stranke.[168] Stav SDS-a rezimiran je u popularnom "Proglasu srpskom narodu" objavljenom 16. oktobra 1991. godine.[169]

57. Par dana kasnije, 18. oktobra 1991., na sjednici Kluba poslanika okupila se mnogo šira grupa rukovodilaca – sastav je ovaj put proširen funkcionerima iz državnih organa (kao na julskoj sjednici) i predstavnicima iz opština (kao na julskom i septembarskom sastanku). Prisutni su bili Karadžić, Krajišnik, Koljević, Maksimović, Ostojić i još mnogi drugi čelni ljudi SDS-a.

165 Dana 16. septembra 1991., Izvršni odbor je formirao "štab za regionalizaciju", u skladu s odlukom donesenom na ranije održanom "savjetovanju" na Palama. Ta odluka proslijeđena je svim opštinskim i gradskom odboru, shodno zaključku s istog "savjetovanja". Pominjalo se i to da treba održati sastanak Izvršnog odbora, Štaba za regionalizaciju i SDS-ovskih članova Vlade kako bi se utvrdili zadaci i prionulo na rad (na regionalizaciji) – što ponovo pokazuje "interdisciplinarni" karakter funkcionisanja SDS-a. Zapisnik sa 3. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 16. septembar 1991. (SA02-3591-SA02-3593). Vidi i gore u tekstu.

166 Razgovor Karadžić - Brđanin, datiran, čini se, 6. septembrom (0206-6340-0206-6342, pogrešno datiran 20. decembrom 1991.; i 0206-6375-0206-6377, pogrešno datiran 8. julom 1991.).

167 SDS BiH, Savjet Stranke FPolitički savjetğ "Zabilješke", 15. oktobar 1991. (SA01-4270-SA01-4274). Vidi takođe zapis od 15. oktobra 1991. u "Grkovićevom rokovniku", iz kojeg se vidi da su prisutni bili i članovi Glavnog odbora (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3850).

168 Bilješke s razgovora članova Predsjedništva SRBiH i saveznog sekretara za narodnu odbranu i njegovih saradnika, 15. oktobar 1991. (SA03-1070-SA03-1076), s popratnim dopisom sa zaglavljem Predsjedništva SRBiH od 24. decembra 1991. naslovljeno na Koljevića.

169 "Proglas srpskom narodu", 16. oktobar 1991. (SA04-1167A-SA04-1168).

Karadžić je važnost ovog sastanka naglasio u dva različita razgovora vođena 18. oktobra 1991. godine. Prije sastanka, razljutio se kad mu je Radoslav Brđanin, zastupnik SDS-a iz Čelinca, rekao da neće doći na sastanak. Karadžić je rekao da će biti donijeta važna odluka o plebiscitu i da svi moraju doći – ili će ih proglasiti izdajnicima. Karadžić je takođe spomenio da je u Stranci proglašeno vanredno stanje, a Brđanin je odvratio da to zna. Predsjednik SDS-a je razgovor zaključio rekavši Brđaninu da se pobrine da sastanku prisustvuju svi opštinski predsjednici i poslanici.[170] Istoga dana, tražeći Kuprešanina, člana Glavnog odbora i poslanika iz Srpca, Karadžić je Bošku, dežurnom iz Banje Luke, rekao da svi opštinski predsjednici moraju da dođu na taj "istorijski sastanak".[171]

58. Na samom sastanku 18. oktobra 1991., Karadžić je objasnio nedavne, nezvanične aktivnosti najužeg vrha rukovodstva, nesumnjivo misleći na prethodni sastanak od 15. oktobra 1991.: "*Ovih dana i noći radi jedan tim sastavljen od rukovodećih ljudi stranke i vlade i pol. savjeta.*" [naglasak dodat][172] Kao što je Karadžić rekao Brđaninu u telefonskom razgovoru, zaista je bila donijeta odluka da se organizuje plebiscit srpskog naroda u BiH o ostanku u zajedničkoj državi sa Srbijom i Crnom Gorom.[173] Čini se da je bila donijeta i odluka da se osnuje posebna Skupština bosanskih Srba koja će voditi brigu o srpskim interesima, iako su srpski predstavnici još neko vrijeme ostali u zajedničkim republičkim strukturama vlasti.[174] Kao i onaj septembarski, i ovo je bio važan sastanak na kojem su donijete odluke s dalekosežnim posljedicama – odnosno odluke koje su samo potvrđene na plenarnoj sjednici nakon što su ih prethodno razmotrile manje grupe najviših funkcionera Stranke (što je bio slučaj i na sjednici Političkog savjeta održanoj 15. oktobra 1991. godine).

59. Kako god bilo, Maksimović, u svojstvu predsjednika Kluba poslanika SDS-a, poslao je 23. oktobra 1991. pozive za osnivačku sjednicu "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" koja se imala održati 24. oktobra u Velikoj sali zgrade Skupštine BiH u Sarajevu.[175] Pored SDS-ovih skupštinskih poslanika, uključujući Krajišnika, na tu su sjednicu pozvani svi značajni rukovodioci i organi SDS-a na centralnom nivou: Karadžić, članovi predsjedništva SDS-a – Plavšićeva i Koljević – SDS-ovi članovi Vlade

170 Karadžić - Brđanin, 18. oktobar 1991. (0212-8981-0212-8983).

171 Karadžić - Boško, prezime nepoznato, 18. oktobar 1991. (0212-8984-0212-8986).

172 Rukom pisani zapisnik Kluba poslanika SDS-a, 18. oktobar 1991. (0205-2498-0205-2509). Sastanku su prisustvovali i Kuprešanin i Brđanin. Dana 19. oktobra 1991. Opštinski odbor SDS-a u Bratuncu bio je informisan o toku tog sastanka - koji se pogrešno navodi kao proširena sjednica Glavnog odbora SDS-a. Zapisnici sa sastanaka bratunačkog SDS-a iz 1990. i 1991. godine (0219-2549-0219-2640; naročito str. 0219-2618.

173 Klub srpskih poslanika, "Odluka o sprovođenju plebiscita srpskog naroda", s odštampanim potpisom predsjednika Kluba poslanika SDS-a i SPO-a, 18. oktobar 1991. (SA00-6144-SA00-6144).

174 Rukom pisani zapisnik sa sastanka Kluba poslanika SDS-a, 18. oktobar 1991. (0205-2498-0205-2509).

175 Pismo s potpisom Vojislava Maksimovića, Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Klub srpskih poslanika, Sarajevo, 23. oktobar 1991. (SA01-4245-SA01-4245).

imenovani, srpski zastupnici iz drugih stranaka, Politički savjet i članovi Izvršnog odbora, regionalni rukovodioci, drugi funkcioneri stranke i gosti.[176] Dakle, ta konstituirajuća sjednica u izvjesnom smislu nije bila samo svojevrsni "samit" rukovodstva SDS-a, nego ozvaničenje *ad hoc* obrasca djelovanja, skupova SDS-a na visokom nivou o važnim temama kakvi su se prakticirali u prethodnom periodu.

60. Slično tome, 3. decembra 1991., održana je još jedna sjednica Kluba poslanika u proširenom sastavu, a ovaj put prisustvovali su joj članovi Glavnog i Izvršnog odbora SDS-a, predsjednik Političkog savjeta SDS-a, Slavko Leovac[177], srpski ministri, zamjenici i pomoćnici ministara u Vladi, te srpski članovi Predsjedništva, konkretno Plavšićeva i Koljević, kao i Karadžić, Krajišnik i Dukić.[178] Na tom sastanku usvojen je "Zaključak o imenovanju radnih tijela – komisija".[179] Što je još važnije, prema kraju 1991. godine, rukovodstvo SDS-a je krenulo u detaljno praćenje rada prema ranije donesenoj (prilično neodređenoj) "preporuci" Skupštine bosanskih Srba od 11. decembra o osnivanju posebnih srpskih opština u područjima gdje Srbi predstavljaju manjinu stanovništva, zadatka koji je bio povjeren SDS-ovim članovima postojećih opštinskih skupština.[180]

61. Na memorandumu sa zaglavljem Glavnog odbora SDS-a, ali s potpisom "Krizni štab SDS-a" (nigdje drugdje dokumentiranog rukovodećeg tijela), mjesnim ograncima stranke se 19. decembra 1991. izdaju "strogo povjerljiva" uputstva za vanredne mjere pod naslovom "Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Herzegovini u vanrednim okolnostima".[181] Ukratko, tim dokumentom se nalaže da se izvrše

176 Spisak pozvanih na sjednicu Kluba poslanika, 24. oktobar 1991. (SA02-3020-SA02-3021). Slično izgledaju i kasniji spiskovi pozvanih, nedatirano (SA00-5579-SA00-5587): od 21. novembra 1991. (SA01-4244-SA01-4244; SA02-7018-SA02-7018) i 15. februara 1992. (SA02-2888-SA02-2890). Vidi i: Spisak učesnika 10. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, 11. mart 1992., uključujući zabilješke s ranijih sjednica od 9. januara i 25. februara 1992. (SA02-2891-SA02-2900).

177 Poziv s potpisom Slavka Leovca, predsjednika Političkog savjeta, i Karadžića, 17. mart 1992. (SA03-0331).

178 Rukom pisani zapisnik (0205-2469-0205-2473). Spisak pozvanih malo se razlikovao. Spisak pozvanih na sjednicu Kluba poslanika, 3. decembar 1991. (SA02-7021-SA02-7022).

179 "Zaključak o imenovanju radnih tijela - komisija", s Karadžićevim i Maksimovićevim potpisom, 3. decembar 1991. (SA02-3398-SA02-3398).

180 "Preporuka o osnivanju skupština opština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", br. 02-53-91, 11. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 9: (0044-7323-0044-7323). "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, broj: 92-2-57/91, Zapisnik 3. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", br. 92-2-57/91, decembar 1991. (0018-3444-0018-3450).

181 "Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Herzegovini u vanrednim okolnostima", Sarajevo, 19. decembar 1991. (primjerak označen brojem 100) (dalje u tekstu: Uputstvo od 19. decembra 1991.) (0018-4274-0018-4283). Vidi takođe Karadžićevo pominjanje tog dokumenta u govoru koji je održao na 50. sjednici Skupštine održanoj 15.-16. aprila 1995. (0084-5781-0084-6113; naročito str. 0084-5781; 0084-6057-0084-6062). U telefonskom razgovoru 29. juna 1991., Karadžić je razgovarao sa "Zoranom" koji ga je nazvao da bi mu prenio poruke od Krajišnika i iz Bosanskog Novog – gdje su ljudi (iz stranke) tražili da se osnuje "krizni štab" zbog predviđanja da će doći do raspada armije (0322-3587-0322-3588). Karadžić je odgovorio: "...nek se ne brinu, mi imamo krizni štab." F…ğ "Mi radimo sve što treba u

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

praktične pripreme za faktično preuzimanje vlasti u bazi, u dvije odvojene faze. Nije bio dat nikakav vremenski plan. Umjesto toga, bilo je predviđeno da predsjednik SDS-a po " posebno utvrđenom tajnom postupku" koji će se naknadno utvrditi, aktivira konkretne mjere – što ukazuje na konspirativnost ponašanja SDS-a u vrijeme zaoštravanja zbivanja u BiH (vidi niže).[182]

62. Taj dokument je najvjerovatnije (prema dostupnoj dokaznoj građi) bio podijeljen na sjednici Glavnog odbora 20. decembra 1991. godine.[183] S obzirom na karakter tog dokumenta, na tu sjednicu mora da su bili pozvani mnogi opštinski rukovodioci, ako ni zbog čega drugoga, a onda, kako se čini, da bi ih informisali o tome što treba da rade. Značajno je da su ta uputstva rukovodstva SDS-a, tako detaljna i vrlo širokog raspona, kako se čini, bila spremna za rasparčavanje u trenutku kada je sazvana veća grupa. Iako okolnosti rasparčavanja Uputstva od 19. decembra 1991. ne mogu potpuno da se rekonstruišu iz dostupnih dokumenata, čini se očiglednim da je sastanak Glavnog odbora od 20. decembra o tom pitanju, kakve god vrste bio, naprosto bio prilika za diseminaciju već dogovorenih, pripremljenih i u radnoj verziji napisanih mjera.[184] Štaviše, s obzirom na sve prethodno rečeno, postoji vjerovatnoća da je neka neformalna grupa ili tijelo unutar vrha rukovodstva SDS-a utvrdila politiku na osnovu koje je ovaj dokument namijenjen, za diseminaciju širem krugu lojalnih SDS-ovaca sastavljen i nakon toga sprovođen širom BiH. Stvarno, barem jedan opštinski rukovodilac SDS-a je to nekoliko dana kasnije proslijedio kao uputstva "sa sastanka Predsjedništva SDS-a – Sarajevo."[185]

63. Ukratko, Uputstvo od 19. decembra 1991. povezuje rukovodstvo bosanskih Srba (Glavni odbor, "Krizni štab SDS-a") sa pažljivo, od vrha prema dolje planiranim i realiziranim političkim programom komadanja BiH po nacionalnoj osnovi. Učinkom tog inicijalnog naloga, postojeće srpske opštine ili opštine u kojima je premoć imao SDS (ovo se u Uputstvu naziva Varijantom A) tokom vremena bi jednostavno prestale da se pridržavaju zakona SRBiH, ignorisale bi druge stranke (naročito SDA) i njihove legitimne predstavnike, te

kontaktima smo sa svim kojim treba." F…ğ Ali ne možemo mi njih informisati o tajnama putem telefona." F…ğ Prema tome, šta znači to krizni štab, postoji krizni štab."

182 Uputstvo od 19. decembra 1991. (0018-4274-0018-4283).

183 Jedini zapis o njoj nalazi se u "Grkovićevom rokovniku": "Sastanak Glavnog odbora u Klubu poslanika." (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3905). Dva transkripta telefonskih razgovora možda sadržavaju zapis o njemu: Karadžić - Krajišnik, 21. decembar 1991., u kojem se pominje jučerašnji sastanak, možda Glavnog odbora (0207-9286-0207-9290). Čini se da je Karadžić postavio retoričko pitanje "ko će da provodi ono sinoć što smo dali?" – pri čemu se pod provođenjem misli na "trčanje od opštine do opštine". Krajišnik sugeriše Ministarski savjet, ali Karadžić to otklanja i ta se tema napušta. Dana 13. decembra Karadžić Plavšićevoj pominje sastanak s "Momom" i možda "izvjesnom užom grupom" za koju ona, čini se, nije znala (0207-9011-0207-9012).

184 Zapravo, i ne vidi se kako je to moglo biti učinjeno na drugi način – ako je sastanak Glavnog odbora sazvan tek *nakon* što su uputstva bila spremna za odašiljanje u bazu. Nema traga o tome na koji način je ovaj dokument nastao.

185 Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Bratunac, 23. decembar 1991. (naročito str. 0219-2721; sve stranice sa zapisnicima sastanaka u periodu 1991.-1995.: 0219-2709-0219-2806).

slijedile naloge paralelnih srpskih vlasti (uključujući uputstva SDS-a). Alternativno, stranački/SDS-ovski kadrovi u područjima gdje su Srbi manjinsko stanovništvo, formirali bi nove, isključivo srpske opštinske institucije na dijelovima teritorije tih opština (ovo se naziva Variantom B), na koji način bi se postojeće opštine podijelile i čime bi se neminovno pripremio teren za sukob.[186] Tim institucijama potpuno bi dominirao SDS. Kako se na ovaj način teren očigledno pripremao za secesiju bosanskih Srba, tako je bilo jednako očigledno da će zatim uslijediti znak za sprovođenje tih planova.

64. Signal za aktiviranje "drugog stepena" priprema anticipiranih u Uputstvu od 19. decembra 1991. dao je 14. februara 1992. Karadžić na još jednoj od sjednica Kluba poslanika u proširenom sastavu, dan prije održavanja sedme sjednice Skupštine bosanskih Srba. Ovo je bio još jedan u nizu sličnih, *ad hoc* zajedničkih sastanaka više rukovodećih organa SDS-a – u ovom slučaju su to bili Glavni i Izvršni odbor, te Klub poslanika.[187] "Skupštini SDS-a", kao i prethodnim skupovima iste vrste, ovom prilikom su, kako se čini, takođe prisustvovali mnogi regionalni i opštinski funkcioneri.[188] Tako raznovrstan i širok sastav prisutnih možda se može objasniti činjenicom da je Karadžić na tom skupu izdao nalog da se aktivira drugi stepen pripravnosti, tj. daljnje pripreme za preuzimanje vlasti na terenu, kao i time da se na njemu raspravljalo o načinu kako se suprotstaviti predstojećem referendumu o nezavisnosti.[189] To je zaista bio naročito presudan skup i prilika za prenošenje uputstava iz centrale SDS-a bazi, između ostalog i putem mehanizma rukovodilaca srednjeg nivoa iz stranke (Glavni odbor) i iz Skupštine Republike (Klub poslanika) koji su mu prisustvovali.

186 Uputstvo od 19. decembra 1991. (0018-4274-0018-4283).

187 U zabilješci u dnevniku Karadžićevog šefa kabineta od 14. februara 1992. ovaj se sastanak vodi pod naslovom "Glavni i Izvršni /odbor/ i poslanici, u Holiday Innu". Vidi "Grkovićev rokovnik" (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3948).

188 Ovaj izraz koristi se na prvom listu računa - zbirnom hotelskom računu od 15. februara 1992., koji je ispostavio hotel "Holiday Inn" u Sarajevu (SA03-0147), naslovljenom na SDS BiH, uz koji je priloženo 69 računa za hotelske goste iz SDS-a (SA03-0148-SA03-0216). Ovo dakle može poslužiti kao spisak (bar nekih) planiranih učesnika u tom skupu održanom 14.-15. februara 1992. godine. Pored toga, bilješka u "Grkovićevom rokovniku" od 11. februara 1992. upućuje na to da se zaista predviđalo da "Skupštini SDS" od 14. februara 1992. prisustvuju predstavnici SDS-a iz opština (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3946). Dokument koji se može povezati s prethodnim, "Spisak pozvanih na sjednicu Kluba poslanika SDS", datiran 15. februarom 1992. (SA02-2888-SA02-2890), nedvosmisleno se odnosi na sjednicu Skupštine bosanskih Srba narednog dana.

189 Što se tiče suštine sastanka od 14. februara 1992., vidi bilješke koje je u svom rokovniku po svemu sudeći vodio opštinski funkcioner SDS-a iz Bosanskog Petrovca, Jovo Radojko (ili neki njegov saradnik), koji je sastanku prisustvovao u nepoznatom svojstvu, zapis datiran 14. februarom 1992. (0059-2512-0059-2646; naročito str. 0059-2531). Ovaj podatak naročito, a i mnogo detaljnije, potkrepljuju zapisnici sa sastanaka Opštinskog odbora SDS-a Prijedor od 13. i 17. februara 1992. (P003-7444-P003-7550; naročito str. P003-7530-P003-7536). Zapisi o reakcijama postoje i u zapisniku sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Bratunac od 24. februara 1992. (naročito str. 0219-2723-0219-2725; sve stranice na kojima se nalaze zapisnici sa sastanaka u periodu 1991.-1995: 0219-2709-0219-2806).

65. Primjer da su sastanci poslanika, u proširenom sastavu ili ne, mogli da služe kao kanali komunikacije sa nižim nivoima, a isto tako i kao mjesto gdje se donose odluke, zaključci su sa sljedeće sjednice Kluba poslanika o kojoj postoji dokumentacija, održane 28. februara. Maksimović je neke zaključke o daljnjoj akciji na informisanju opština u sjeverozapadnoj BiH rezimirao ovako: "Već je rečeno da se večeras u opštinama u Krajini održe sastanci kako bi se čula i dobila njihova mišljenja. […] DOGOVORENO (na prijedlog g. Karadžića) da se svim opštinama iz Hotela 'Holiday Inn' gdje je održana ova sjednica, upute telegrami za održavanje navedenih sastanaka, […] Sastanci u opštinama da se održe u bilo koje doba noći, svakako prije sjednice Skupštine Krajine u Banjaluci, da bi se razjasnilo šta znači igra sa državom. […] Telegram identičnog teksta uputiti na adresu predsjednika stranke u opštini: 'Molim za večeras obezbijediti sastanak Opštinskog odbora SDS-a i odbornika u Krajiškoj skupštini u toliko i toliko sati zbog veoma važnog obavještenja, koje će donijeti poslanik u Srpskoj skupštini.' U najudaljenijim opštinama ovaj sastanak može da se održi 29.11.92. /u engleskom tekstu ovog dokumenta stoji datum 19. 02. 1992./ ujutro (8:00 sati)." Vjerojatno je da je kasnije bilo još prilika u kojima su *ad hoc* metodom donošene političke odluke, ali dokumentacija o tome je manjkava.[190]

66. Kako god bilo, suočen s predstojećim referendumom o nezavisnosti BiH i perspektivom međunarodnog priznanja, SDS je bio spreman. Sredinom februara 1992. Karadžić je medijima rekao: "Odlično smo pripremljeni. […] Srbi su razradili sveobuhvatni program za potpunu kontrolu teritorije na kojoj su oni većinsko stanovništvo."[191] Zapravo, ambicije SDS-a bile su mnogo dalekosežnije. Kako god bilo, ovo je bio stav SDS-a u vrijeme kada su tek kretali pregovori između triju strana u BiH pod pokroviteljstvom Evropske zajednice. Najviši rukovodioci SDS-a – najčešće Karadžić, Krajišnik i Koljević – zatim su takođe vodili pregovore s domaćim stranačkim partnerima i predstavnicima međunarodne zajednice, kojima se tražila miroljubiva formula za budućnost jedinstvene BiH.[192]

190 U "Grkovićevom rokovniku" postoje zapisi o sastanku Glavnog / Izvršnog odbora i predsjednika (ili predstavnika) opštinskih odbora SDS-a – u vezi s ključnim pitanjem definisanja granica srpske BiH – održanom 23. marta 1992. (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3974). Nisu zabilježeni nikakvi daljnji detalji o tom sastanku, iako je Karadžić u svom izlaganju na sjednici Skupštine od 24. marta spomenuo "plenum stranke" od prethodne večeri (SA02-5781-SA02-5827; naročito str. SA02-5811). U svom izlaganju na Skupštini od 24. marta, Karadžić je pozvao na maksimalnu disciplinu, inzistirao na faktičkom preuzimanju vlasti, a spomenuo je i potencijalne sukobe u graničnim područjima, rekavši da je predsjednik u opštini "izvršilac naših namjera" i da će sve biti odlučeno u sljedećih mjesec-dva (SA02-5781-SA02-5827; naročito str. SA02-5805-SA02-5811). Najzad, sastanak Kluba poslanika od 24. marta 1992., o kojem u "Grkovićevom rokovniku" takođe postoji zabilješka (naročito str. SA04-3975), ali koji inače nije dokumentiran, možda je takođe bio od velike važnosti u smislu izdavanja konačnih naloga za akciju širokom članstvu SDS-a prije izbijanja sukoba.

191 *Delo* interview, 15. februar 1992., FBIS (R017-4902-R017-4906) /prijevod s engleskog/.

192 Karadžićevo pismo Sekretarijatu Konferencije o Jugoslaviji, naslovljeno na Josea Cutileira, 20. februar 1992. (SA04-2220-SA04-2220). U zaglavlju : "The Assembly of Serbian People in BiH" /"Skupština srpskog naroda u BiH"/. U potpisu je navedeno: "Predsjednik of the

Kolektivno rukovodstvo:
Neformalne mreže i sastanci "užih grupa"

67. Zapisi u dokumentaciji SDS-a pokazuju da je velik dio zvaničnog rada stranke obavljan u užim krugovima ili tijelima, na prvom mjestu unutar Izvršnog odbora, a ne na nivou Glavnog odbora. Zajednički, prošireni ili "plenarni" sastanci raznih zvaničnih tijela, sa učešćem stranačkih rukovodilaca raznih nivoa, bili su važniji za razradu ili utvrđivanje politike (za razliku od obavljanja internih stranačkih poslova). Štaviše, iako su Statutom predviđena ili druga zvanična ili kolektivna rukovodeća tijela u nekim prilikama ostvarivala izvjesne funkcije, u praksi su iznad svega stajale akcije predsjednika. Na vrhu hijerarhije rukovodstva bosanskih Srba, Karadžić nije bio samo vrhovni zvanični rukovodilac SDS-a, nego je njegova funkcija bila i najvažnija institucija stranke na osnovu Statuta iz 1991. godine. On je bio glavna poluga akcija SDS-a i rukovodstva SDS-a, kako formalnih tako i neformalnih. U praksi, kako pokazuju dokumenti stranke, njegova prevashodnost nije bila osporena.[193] Ukratko, Karadžić u svom djelovanju takoreći i nije imao ograničenja – osim onih koje si je sam nametao.

68. Ipak, Karadžić na vrhu nije bio sam. On, Krajišnik, Plavšićeva i Koljević od samog početka su činili užu jezgru rukovodstva bosanskih Srba, linijom toga što su iz redova SDS-a izabrani na najviše funkcije u izvršnoj i zakonodovanoj vlasti. Šifre u sistemu veza iz rane faze odražavaju činjeničnu hijerarhiju: Karadžić je bio "01", Krajišnik "02", Koljević "03", a Plavšićeva "04".[194] Ujesen 1991. nezadovoljni funkcioneri SDS-a u organima i institucijama SRBiH u Sarajevu tužili su se – logično – svom stranačkom rukovodstvu – pa dakle i Karadžiću, Krajišniku, Plavšićevoj i Koljeviću.[195] Kada se 15. oktobra 1991., nakon krize u Skupštini SRBiH, sastao Politički savjet SDS-a kako bi raspravio o tome kako treba da reaguje SDS, Karadžić, Krajišnik, Plavšićeva i Koljević su bili glavni govornici.[196]

69. Ovo četvoro najviših rukovodilaca bosanskih Srba bilo je prisutno i na konstituirajućoj sjednici Skupštine bosanskih Srba.[197] I više nego prisutni –

Delegation of Serbian Assembly" /"predsjednik delegacije Srpske skupštine"/. Na zajedničkoj sjednici Glavnog odbora, Izvršnog odbora i Političkog savjeta održanoj 11. marta 1992. data je podrška tročlanoj "pregovaračkoj grupi" koja je dotada učestvovala u više rundi pregovora (Zabilješka, SA02-7006-SA02-7008).

193 Kako stoji u Zapisniku sa 2. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 6. septembar 1991. (SA02-3618-SA02-3622), članovi su bili "informisani i upoznati sa ponuđenim stavovima stranke koji su predloženi u razgovorima sa A. Izetbegovićem", a u vezi s "Platformom, Ustavom i plebiscitom". Jasno, stavovi stranke bili su formulisani u okviru nekog drugog, vjerojatno još užeg foruma. Nadalje, Izvršni odbor "prihvatio" je informaciju koju je dao predsjednik stranke u vezi s događajim u Opštinskom odboru Trebinje. Zaključeno je da se odluka proslijedi Glavnom odboru na usvajanje, tj. na formalno potvrđivanje.

194 "Kod - Sistem veze", nedatirano (SA02-1378-SA02-1379).

195 Zabilješka sa sastanka funkcionera i rukovodećih radnika republičkih državnih organa - kadrova SDS BiH, 12. septembar 1991. (SA02-1378-SA02-1379).

196 SDS BiH, Savjet stranke "Zabilješke", 15. oktobar 1991. (SA01-4270-SA01-4274).

197 Dopis s potpisom Vojislava Maksimovića, Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Klub srpskih poslanika, Sarajevo, 23. oktobar 1991. (SA01-4245-SA01-4245).

spremno je potvrđen kontinuitet njihove superiornosti: Krajišnik je postao predsjednikom te paralelne Skupštine[198], a Plavšićeva, Karadžić i Koljević su, pored ostalih, imenovani da zastupaju interese srpskog naroda u BiH pri saveznim i međunarodnim institucijama.[199] Nimalo neobično, ovo četvoro rukovodilaca bili su pozivani i na daljnje sjednice Skupštine bosanskih Srba i prisustvovali im (vidi Dodatak 24).[200] Isto tako, predviđalo se i njihovo učešće na raznim ključnim *ad hoc* sastancima raznih rukovodećih grupcija SDS-a, kao naprimjer 3. decembra 1991., kada je održana sjednica Kluba srpskih poslanika u proširenom sastavu, zajedno s Glavnim i Izvršnim odborom SDS-a. Na njoj su bili prisutni i Karadžić, Krajišnik, Plavšićeva i Koljević.[201]

70. Ovo je bilo više od slučajnosti. Dana 18. oktobra 1991., Karadžić je najuži vrh rukovodstva SDS-a nazvao "timom sastavljenim od vođa stranki, članova vlade i članova Političkog vijeća."[202] Jasno je da su članovi tog tima bili i Krajišnik i Plavšićeva i Koljević. Oni su na samom vrhu hijerarhije rukovodstva bosanskih Srba ostali tokom cijelog perioda koji je prethodio izbijanju sukoba. Početkom 1992. godine, njihov položaj formaliziran je funkcijama u raznim kolektivnim rukovodećim organima Republike bosanskih Srba (vidi niže).

71. U međuvremenu – što ilustruje velik broj telefonskih razgovora – Karadžić se opredijelio za usku i stalnu saradnju s ostalim rukovodiocima i savjetnicima, na prvom mjestu sa Krajišnikom, Plavšićevom i Koljevićem, zavisno o tome o čemu se radilo.[203] Naime, kolektivno rukovođenje bilo je

Transkript "Magnetofonskog snimka sa sjednice Srpske demokratske stranke, održane 24. oktobra 1991. - u Skupštini SRBiH" (0103-4797-0103-4848); vidi i "Stenografske bilješke konstituirajuće sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", Sarajevo, 24. oktobar 1991. (SA01-2055-SA01-2164).

198 "Odluka o izboru predsjednika Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", 02-65/92, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 3 (SA01-0629-SA01-0640; naročito str. SA01-0631).

199 "Odluka o davanju ovlaštenja za predstavljanje i zaštitu interesa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", br. 02-14-91, Sarajevo, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 2 (SA01-0629-SA01-0640; naročito str. SA01-0630).

200 Spiskovi pozvanih na sjedinice Kluba poslanika / Skupštine: 24. oktobar 1991. (SA02-3020-SA02-3021); nedatirano (SA00-5579-SA00-5587); 21. novembar 1991. (SA01-4244-SA01-4244; SA02-7018-SA02-7018); 15. februar 1992. (SA02-2888-SA02-2890). Vidi i: Spisak učesnika 10. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, 11. mart 1992., uključujući i bilješke o prethodnim sjednicama od 9. januara i 25. februara 1992. (SA02-2891-SA02-2900).

201 Rukom pisani zapisnik (0205-2469-0205-2473). Spisak pozvanih na sjednicu Kluba srpskih poslanika, 3. decembar 1991. (SA02-7021-SA02-7022).

202 Rukom pisani zapisnik sa sjednice Kluba poslanika SDS-a, 18. oktobar 1991. (0205-2498-0205-2509).

203 Od najmanje pet transkripata telefonskih razgovora između Karadžića i Krajišnika u periodu od avgusta 1991. do februara 1992., samo se u jednom ne govori o organizovanju sastanaka četvoro najviših rukovodilaca: 14. avgust (0212-8597-0212-8602); 2. septembar (0207-9136-0207-9139); i 2. septembar, razgovor s Koljevićem (0212-8636-0212-8638); približno januar 1992. (0207-9367-0207-9369); i približno februar 1992., u kojem se pominje "tim" koji uključuje četvoro najviših rukovodilaca plus Zukić (Dukić?), Buha, i možda Stanišić kao predstavnik MUP-a (0207-9402-0207-9405).

zaštitni znak akcija SDS-a prihvaćen na nižim nivoima[204] i istican od strane samih rukovodilaca u njihovim razgovorima. Krajem 1991. godine, Karadžić je dva puta naglasio važnost svojevrsne uzajamnosti, kolektivnosti svojstvene rukovodstvu bosanskih Srba.[205] Da vrh rukovodstva funkcioniše timski potvrdili su i Krajišnik i Koljević u razgovoru vođenom negdje u januaru 1992. godine.[206] Unutar četvorke najviših rukovodilaca, Karadžić i Krajišnik često su se sastajali i nasamo, kako bi donosili odluke i utvrđivali politiku.[207] Naprimjer, gotovo je stalna praksa u tim razgovorima bilo razmatranje odluka o imenovanjima ili smjenama.[208] U januaru 1992., u naročito izrazitom primjeru stvarnog načina djelovanja vrha rukovodstva, Krajišnik i Karadžić su u jednom i istom razgovoru govorili o četiri različita sastanka povodom četiri

204 Navedimo banalan primjer: rukovodilac stranke sa područja Romanije, Žarko Đurović, u razgovoru vođenom 5. oktobra 1991. s Mirom Galićem, funkcionerom SDS-a u glavnom sjedištu stranke, tražio je jednog od onih "doktora" – tu su titulu imali Karadžić, Koljević i Plavšićeva – zatim Dukića, i na kraju Krajišnika (koji je s doktorom", moguće Karadžićem, bio na sastanku). Ostavio je poruku za opštinske rukovodioce koji će se možda javljati za dobivanje uputstava koja su za njih pripremljena u lokalnim komandama (JNA) (0212-8859-0212-8860).

205 Jednom, u razgovoru s Dobricom Ćosićem vođenom u novembru 1991., on u vezi sa svojim položajem kaže da je *primus inter pares* unutar rukovodstva bosanskih Srba (0206-6253-0206-6261; 0206-6151-0206-6159), te ponovo, 27. decembra 1991., u razgovoru s Vojom Kuprešaninom, kad kaže da će s Krajišnikom i Koljevićem doći u pomoć Slobodanu Miloševiću uoči Haške konferencije (valja napomenuti da Plavšićeva nije prisutna; 0206-6127-0206-6135).

206 Pošto su Koljević i Karadžić bili bolesni, Koljević je Krajišniku rekao da ode na neki sastanak, nije precizirao koji, s "Biljanom" (Plavšić) i "Aleksom" (Buhom) jer su od Koljevića dobili stavove. Krajišnikovo krzmanje je, čini se, iritiralo Koljevića tako da je Krajišniku rekao da se tu ne radi o strogoj hijerarhiji (poput crkvene!) – na što je Krajišnik odvratio da nema tima bez golmana ili centarfora (0207-9349-0207-9349).

207 Dana 20. juna 1991., Krajišnik je tražio da se hitno sastane s Karadžićem, zajedno sa Simovićem, Žepinićem i Mandićem, povodom pitanja koje nije precizirao, ali očigledno u vezi s bezbjednošću (0207-9098-0207-9099); 18. juli 1991.: razgovor Krajišnik-Karadžić o organizovanju sastanka srpskih kadrova MUP (0207-9109-0207-9110); 26. avgust: Krajišnik poziva Karadžića na sastanak s ljudima iz MUP-a (0207-9134-0207-9135). Dana 31. avgusta 1991. Krajišnik odbija Karadžićevu sugestiju da se sâm sastane sa Simovićem u vezi s jednim vrlo konkretnim pitanjem i umjesto toga predlaže da on to učini. Zatim spominju Ekmečića, Leovca, Buhu i možda Maksimovića kao osobe koje će vjerovatno biti pozvane na večerašnji sastanak (0212-8619-0212-8621).

208 Naprimjer, 22. jula 1991. Krajišnik je Karadžiću rekao da im treba da se u manjoj grupi dogovore o nekim personalnim promjenama koje treba da se izvrše, uključujući "Rajka" (Dukića), te Plavšićevu (0207-9111-0207-9113). Treba da se napomene da je to bilo ubrzo nakon druge Skupštine SDS-a, kada je Krajišnik ušao u Glavni odbor, ali dobrano prije nego što je u septembru 1991. formirana kadrovska komisija SDS-a. Vidi i: razgovor iz približno novembra 1991. o, kako se čini, imenovanjima na saveznom nivou (0207-9209-0207-9210); 21. decembar 1991., razgovor o čovjeku kojim bi možda trebalo zamijeniti Čizmovića na funkciji koordinatora SAO-a (0207-9286-0207-9290); i približno januar 1992., o direktoru Narodne banke i kandidiranju nekoga iz Krajine na tu dužnost (0207-9342-0207-9343). Takođe, približno u novembru 1991., Krajišnik je predložio Karadžiću tri sastanka, s različitim ljudima, i spominjao Dukića, Pejića, "Biljanu" (Plavšić), Buhu i Ekmečića (0207-9204-0207-9206).

različita pitanja sa četiri različite grupe ljudi – uključujući Plavšićevu[209] i/ili Koljevića.[210]

72. Nadalje, telefonski razgovori između Karadžića i Krajišnika ukazuju na to da su se početkom 1992. i dalje sazivale razne *de facto* rukovodeće grupacije[211], čak i dok su osnivane posebne institucije vlasti bosanskih Srba. Kao i ranije 1991. godine, u tim se razgovorima malo spominjalo održavanje zvaničnih sastanaka tokom tog vremena. Ovi i drugi razgovori takođe ukazuju na to da su na vrhu postojale i druge, uže neformalne grupe rukovodilaca bosanskih Srba koje su donosile odluke, a o kojima nema spomena u Statutu Stranke ni u dokumentaciji, ali koje su nesumnjivo dale doprinos procesu odlučivanja i utvrđivanja politike unutar Stranke.[212]

209 S druge strane, tokom krize sa SDS-ovim barikadama u Sarajevu u martu 1992. u Sarajevu, Plavšićevu su očigledno, na prilično grub način, drugi rukovodioci SDS-a, u odsustvu Karadžića, Krajišnika i Koljevića koji su bili u Beogradu, isključili iz operativnih tokova (vidi npr. "Grkovićev rokovnik", SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3963). U ključnom razgovoru vođenom 2. marta, Dukić joj je rekao neka ostane kod kuće i na vezi, no ona je insistirala (rekla je: "…sad vi meni recite šta da radim?") i čini se da je Dukić na kraju popustio na njen prijedlog da ona ode generalu JNA Kukanjcu (0207-9046-0207-9048). Naime, ona nije poslušno puštala da je se izgura. Naprotiv, prilično je tvrdokorno nastojala da progura svoje ideje i prijedloge i trudila se da se što više angažuje – i u tome na kraju uspjela (0207-9068-0207-9071; 0207-9054-0207-9057; 0207-9060-0207-9062 – razgovori s Dukićem, Ostojićem, Žepinićem i drugima). Dok je Dukić imao prioritetnu vezu s Karadžićem u Beogradu, Plavšićeva je tražila i dobila telefonski broj (0207-9053), javila se direktno (0207-9049-0207-9050; 0207-9063-0207-9066) i zatim kasnije zvala "Miru" (Marković), na Karadžićevu molbu, da bi je informisala da je aerodrom otvoren (0207-9067-0207-9067).

210 Pitanja u vezi s Ustavom treba da rješavaju političari i pravni stručnjaci: Karadžić, Krajišnik, Koljević, Plavšićeva, Milojević, Lukić i Mijanović. Sastanak s jednim bošnjačkim privrednikom trebalo je da održe samo Karadžić i Krajišnik. Jedno pitanje u vezi sa strankom, koje nije precizirano, trebalo je da sa Đurovićem iz Novog Sarajeva i Prijićem rasprave Krajišnik i Karadžić. Najzad, Karadžić, Krajišnik, Koljević, Dukić, Pejić, Đerić i Milojević trebali su da se pozabave jednim finansijskim pitanjem (0207-9367-0207-9369). Čini se da je ova zadnjespomenuta postava vrlo slična "upravnom odboru" koji se pominje u jednom drugom telefonskom razgovoru, vođenom približno u januaru 1992., gdje se uz Karadžića i Krajišnika, pominju Milojević, Pejić, Dukić i Trbojević (0207-9335-0207-9336). Ništa od ovoga ne podudara se s onim što znamo o sastavu bilo kojeg zvaničnog tijela.

211 Transkripti telefonskih razgovora: Karadžić - Krajišnik, svi iz približno januara 1992.: govoreći o Krajini, Krajišnik sugeriše da se obrazuje tim koji će se baviti takvim problemima (0207-9327-0207-9330); drugom prilikom on sugeriše da treba da se sastane "upravni odbor" (?) - Milojević, Pejić, Dukić i Trbojević - čini se da se radi o još jednoj *ad hoc* grupi koja donosi odluke (0207-9335-0207-9336); jednom je spomenuo četiri različita sastanka povodom četiri različita pitanja sa četiri različite grupe ljudi u samo jednom razgovoru (0207-9367-0207-9369); izvještava o sastanku s Ostojićem i definisanju stava o plebiscitu (0207-9370-0207-9371).

212 Nadalje, 16. januara 1992. Koljević je Dobrici Ćosiću, nakon kritike Miloševićeve politike, rekao: "al' mi smo večeras odlučili da mi ne odustajemo" (0212-9303-0212-9307). Dana 19. januara, Koljević zove telefonom i traži Buhu, umjesto s njim razgovara s Plavšićevom i kaže joj da će u šest sati biti sastanak u stranci (0207-9036-0207-9036). Zaista, u "Grkovićevom rokovniku", uz datum 19. januar 1992. stoji zabilješka: "Sastanak užeg rukovodstva." (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3922). Sljedećeg dana, Koljević Budimiru Košutiću kaže da je desetak ljudi sinoć bilo na dugom sastanku, sa ciljem da se vide argumenti za "'JU' varijantu i drugu, jer "JU"

73. Zaista, mnogi telefonski razgovori ukazuju na to da su uske, neformalne grupe promjenjivog sastava u kojima su bili moćni pojedinci iz redova stranke – grupe čiji su članovi fluktuirali, ali čija je okosnica bila četvorka koja je imala najviše funkcije u stranci i organima državne vlasti – stalno predstavljale operativni centar odlučivanja unutar SDS-a (vidi Dodatak 26).[213] Dakle, pored više-manje zvaničnih struktura stranke, ti redovni lični kontakti i neformalni sastanci najviših ličnosti rukovodstva bili su presudni za odlučivanje i utvrđivanje politike u SDS-u. Prije izbijanja sukoba, ta neformalna grupa mogla je donositi odluke i utvrđivati politiku – naravno, djelujući u saradnji sa mnogim drugim rukovodiocima bosanskih Srba, formalnim tijelima ili rukovodećim grupama, u različitim trenucima i na svim nivoima. Štaviše, njihovo redovno prisustvovanje zvaničnijim ili ozbiljnije organizovanim sastancima raznih tijela povezanih s SDS-om samo učvršćuje utisak o kolektivnosti svojstvenoj rukovodstvu bosanskih Srba (vidi Dodatak 23).

74. Dakle, iako ti česti sastanci u četiri oka spominjani u telefonskim razgovorima ostaju nedokumentirani na neki drugi način, a odluke koje su na njima vjerovatno donesene nepisane, jezgra od četvoro rukovodilaca – Karadžić, Krajišnik, Koljević i Plavšićeva – ipak je predstavljala *de facto* rukovodeće tijelo u samoj jezgri šireg rukovodstva SDS-a u periodu od oktobra 1991. pa do kraja marta1992. godine. To je period u kojem se postupno formaliziraju institucije države bosanskih Srba u nastajanju, ali prije nego što su u aprilu 1992. ili približno u to vrijeme počele da funkcionišu u potpunosti.

75. Vrh rukovodstva SDS-a bio je dakle neformalnog i kolektivnog karaktera, fleksibilnog i fluktuirajućeg sastava (s *ad hoc* definisanim planom rada), ali koncentrisan oko jezgra Karadžić – Krajišnik – Plavšić – Koljević. Taj vrh rukovodstva bio je praktično i efektivno mjesto kolektivnog odlučivanja u periodu koji je prethodio sukobu i kada još nisu u pravom smislu i dokraja formalno bile konstituisane institucije "državne vlasti" Republike bosanskih Srba. Ukratko, četvoro najviših rukovodilaca i njihovi saradnici, djelovali su kao neka vrsta vrhovnog "kriznog štaba SDS-a"[214] odnosno "Predsjedništva SDS-a" *de facto*[215] u periodu između oktobra 1991. i aprila 1992. godine.

varijanta ne ide (0212-9321-0212-9326). Vidi i razgovor Karadžić - Krajišnik, iz približno februara 1992., gde se govori o objašnjavanju "informacije iz Beograda" regionalnim rukovodiocima u Doboju (0207-9372-0207-9373); te razgovor takođe iz približno februara, u vezi sa "užim" krugom u koji ulaze četvoro najviših rukovodilaca plus ZUKIĆ (Dukić?), Buha i možda Stanišić (0207-9402-0207-9405). U "Grkovićevom rokovniku" takođe je zabilježen sastanak "užeg rukovodstva" od 14. marta 1992. (SA04-3971).

213 Paradigmatičan je možda primjer iz približno februara 1992. Krajišnik spominje "uži" krug od vodeće četvorke plus Zukić (Dukić?), Buha, Maksimović i možda Stanišić (0207-9402-0207-9405).

214 Uputstvo od 19. decembra 1991. (0018-4274-0018-4283). Karadžićev razgovor od 29. juna 1991. sa "Zoranom" (0322-3587-0322-3588), u kojem on kaže: "imamo krizni štab" i "postoji krizni štab".

215 Ovaj izraz koristi se u zapisniku sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Bratunac od 23. decembra 1991. (naročito str. 0219-2721; sve stranice sa zapisnicima sastanaka u periodu 1991.-95: 0219-2709-0219-2806).

Zvanična tijela ili *ad hoc* sastanci drugih rukovodilaca SDS-a donosili su neke programske odluke ili odlučivali o određenim pitanjima u određenim situacijama (kako je opisano u prethodnom dijelu). Ali, s obzirom na postojanje raznih rukovodećih tijela te na to da su se ona sastajala relativno rijetko i nezvanično, prvenstvenu odgovornost u usmjeravanju planiranja, pripreme i izvršenja političkog programa stranke kontinuirano su mogli na sebe preuzeti samo Karadžić i grupa njegovih najbližih saradnika među kojima su bili Krajišnik, Plavšićeva i Koljević kao tri rukovodioca bosanskih Srba najvišeg ranga. Rad SDS-a ili tijela SDS-a i njihova zvanična odnosno "statutarna" ovlaštenja, mehanizmi i procesi – mada takođe važni, u usporedbi s prvopomenutim bili su od sekundarnog značenja.

Konspirativni rad i kontakti sa JNA i rukovodstvom Srbije

76. Da rezimiramo, infrastruktura SDS-a stvorena 1990.-1991. godine omogućila je u tehničkom i organizacionom smislu komandovanje, kontrolu i komunikaciju unutar stranke od vrha prema bazi, putem raznih i formalnih i neformalnih, birokratskih i ličnih linija. To je uključivalo i naglasak na konspirativnim metodama rada i komunikacije. Rukovodstvo bosanskih Srba je, najkasnije do septembra 1991., dokraja razradilo bazični sistem za ostvarivanje komandovanja, kontrole, komunikacije i obavještajnih zadataka na konspirativnoj osnovi. Taj sistem koristio se svojim ljudima koji su nakon izbora 1990. došli na funkcije u organima državne vlasti, a na čelu mu je bio predsjednik stranke, Karadžić (koji nije imao nikakvu funkciju u organima vlasti) i trebao je da funkcioniše u okviru Glavnog odbora.

77. Čak i prije izbora 1990. SDS je počeo da stvara vanustavnu, para-državnu strukturu sa ciljem odbrane onoga što se smatralo srpskim interesima u BiH, to opravdavajući navodnim nedostacima izbornog zakona.[216] "Srpsko nacionalno vijeće" osnovano u oktobru 1990. sastojalo se od dijela Glavnog odbora SDS-a, dijela Političkog savjeta SDS-a, predstavnika organizacije *Prosvjeta* te predstavnika drugih stranaka i uglednih javnih ličnosti.[217] Prva njegova odluka, koju je u svojstvu predsjednika Savjeta potpisao Karadžić, već je tada ukazivala na spremnost SDS-a da se posluži vanzakonskim sredstvima da bi ostvario svoje ciljeve. U proglasu Srpskog nacionalnog vijeća stoji da će srpski narod u BiH, na osnovi svojeg opredjeljenja da živi u jedinstvenoj saveznoj državi, prihvatiti samo onu odluku o promjeni državnog karaktera BiH koja bude potvrđena na referendumu srpskog naroda.[218] U skladu s tom platformom, rukovodstvo bosanskih Srba razmatra načine kako da se u praksi ostvari ostanak BiH u saveznoj strukturi Jugoslavije i vrlo rano planira budući

216 "Odluka o formiranju Srpskog nacionalnog vijeća Bosne i Hercegovine", Banjaluka, 13. oktobar 1990. (SA00-6633-SA00-6633). "Zašto je osnovano Srpsko nacionalno vijeće", 21. oktobar 1990. (SA03-9365-SA03-9367). Vidi i dopis Glavnog odbora SDS-a Skupštini SRBiH-a, s potpisom Karadžića kao predsjednika SDS-a, 8. oktobar 1990. (SA02-3460-SA02-3461). Takođe: neutvrđeni izvor dokumenta koji počinje tekstom "Srpsko nacionalno vijeće je realnost …", nedatirano Fprije izbora iz novembra 1990.] (SA04-1947-SA04-1948).

217 "Odluka o formiranju Srpskog nacionalnog vijeća Bosne i Hercegovine", Banjaluka, 13. oktobar 1990. (SA00-6633-SA00-6633).

218 "Prva odluka SNV BiH", Banjaluka, 13. oktobar 1990. (SA00-6634).

mogući razvoj situacije, uključujući mogućnost da republičke vlasti prestanu da funkcionišu.[219]

78. Zahvaljujući svojoj pobjedi na izborima u novembru 1990., međutim, SDS je postao sposoban da zvanične funkcije u organima SRBiH koje su pripale njegovim kandidatima direktno iskorištava za sopstvene ciljeve. Važan korak u tom pravcu bilo je stvaranje "sistema bezbjednosti SDS-a" – internog sistema komande i kontrole – struktura i funkcionisanje kojega je trebalo da bude strogo konspirativno i organizovano na hijerarhijskom principu.[220] Na vrhu tog bezbjednosnog sistema stranke bio je "Savjet za nacionalnu bezbjednost" (SNB[221]), konspirativno tijelo sa predsjednikom SDS-a na čelu, za koje je bilo zamišljeno da djeluje u okviru Glavnog odbora[222] i za koje su znali samo članovi SNB-a. U sastav SNB-a ulazili su predsjednik SDS-a, sedam SDS-ovih članova državnih tijela BiH na ministarskom nivou, pet funkcionera MUP-a i članovi Skupštine BiH iz Sarajeva, Banje Luke, Bihaća, Tuzle, Mostara, Zenice, Trebinja, Goražda i Doboja. Najniži nivo tog sistema bezbjednosti, opštinski odredi, sastojao se od dva člana mjesnog odbora SDS-a imenovana na prijedlog SNB-a dotične regije, a i njihov rad je bio konspirativan.[223] Bilo je zamišljeno da svako ministarstvo operativno pokrivaju SDS-ovi ljudi koji se nalaze na položajima koji im omogućuju pristup informacijama. Oni su trebali da organizuju i konspirativnu mrežu među službenicima – članovima SDS-a i da u direktnom kontaktu prikupljaju informacije. Osim toga, svaki član regionalnih SNB-ova pokrivao je posredstvom opštinskih odreda svoju regiju.[224]

79. U svakom slučaju, cilj je bio prikupljanje informacija obavještajnog karaktera, definisanih kao nova saznanja o svemu što je upereno protiv SDS-a. Raspon informacija za koje se tražilo da se dostavljaju SNB-u bio je širok, uključujući informacije o planovima rada ili tajnim skupovima drugih političkih stranaka, o kretanju visokih državnih funkcionera drugih političkih stranaka, o sumnjivim kretanjima transporta, o rasturanju ili ilegalnoj prodaji oružja, o napadima i pripremi napada na članove SDS-a itd.[225] Valja istaknuti da ništa nije smjelo da se stavlja na papir. Tako pribavljene informacije trebale su SNB-u poslužiti kao osnov za odlučivanje o mjerama samoodbrane.

219 "Postupanje opština u uslovima prestanka funkcionisanja republičkih organa vlasti", SDS BiH, Sarajevo, 23. februar 1991., "Strogo povjerljivo" (SA04-1952-SA04-1955). Moguće i: "Koncept federativne republike BiH u okviru konfederativne Jugoslavije", nedatirano, porijeklo nepoznato (SA02-3410-SA02-3412).

220 "Instrukcija obavještajno-bezbednosnog i samozaštitnog sistema Srpske demokratske stranke", Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Savjet za nacionalnu bezbjednost, strogo povjerljivo, br. 1, nedatirano (dalje u tekstu: Obavještajno-bezbjednosna instrukcija (SA00-6473-SA00-6480).

221 Ovo tijelo ne treba brkati sa Savjetom za nacionalnu bezbjednost osnovanom u proljeće 1992. godine na Skupštini bosanskih Srba: vidi niže u tekstu.

222 Uz ovo, "Instrukcija o fizičkom i tehničkom obezbeđenju lica i imovine Srpske demokratske stranke", nedatirano (SA04-2423-SA04-2427), trebala je da se primjenjuje zavisno od potreba i po procjeni Glavnog odbora.

223 Obavještajno-bezbjednosna instrukcija (SA00-6473-SA00-6480).

224 Obavještajno-bezbjednosna instrukcija (SA00-6473-SA00-6480).

225 Obavještajno-bezbjednosna instrukcija (SA00-6473-SA00-6480).

80. SDS je uspostavio i "dežurnu službu" u sjedištu stranke, odnosno dežurnih koji pokrivaju dvadeset i četiri sata dnevno, sedam dana nedeljno. Izdana su specijalna uputstva sa svrhom da se putem dežurne službe maksimalizira protok informacija od državnih funkcionera – članova SDS-a prema stranci. Svi funkcioneri od nivoa ministarstava naniže i radnici na rukovodećim položajima, trebali su da kod kuće dežuraju u smjenama. Dežurna osoba imala je između ostalog dužnost da prikuplja i analizira informacije o značajnim događajima u SRBiH i SFRJ i da zatim te informacije dostavlja dežurnoj službi SDS-a i odgovarajućim funkcionerima/ rukovodiocima (članovima SDS-a) u republičkim državnim organima, održavajući stalnu vezu sa dežurnim u stranci i, kad je to moguće, sa "Republičkim centrom za obavještavanje " i drugim službama SRBiH i SFRJ.[226]

81. Osim toga, SDS je razradio jednostavan sistem šifara za komunikaciju putem javnih telefonskih veza i sl. Prva šifra je mogla biti jednostavna numerička oznaka za pojedine osobe (npr. Karadžić je bio "01", Krajišnik je bio "02", Koljević "03", a Plavšićeva "04") i za vrste njihovog kretanja (npr. šifra "020" je značila "odlazak u sjedište stranke").[227] Već do ljeta 1991., bio je razrađen, kako se čini, sistem šifara za telefonsko komuniciranje,[228] koji je u avgustu zamijenjen sistemom dvojnih tajnih naziva za opštinske i druge odbore SDS-a i njihove funkcionere (npr. šifra "LIPA – 126" značila je "Breza, predsjednik odbora").[229] Karadžić je izdao nalog da rukovodioci SDS-a ovaj sistem počnu primjenjivati počevši sa 1. septembrom 1991. naglasivši tajni karakter svih dokumenata veze te vrste.[230] Nakon toga je uveden i "Razgovornik – 'Vatra'" kao lista šifara koje je trebalo da se primjenjuju u vezi s tajnim nazivima.[231] Lokalne kadrove poticalo se da slično ovome razrade sopstvene sisteme naziva za pojedine lokacije na svojem području kako bi se olakšalo organizovanje sastanaka, kretanje jedinica, itd.[232]

82. Nakon što su Slovenija i Hrvatska u junu 1991. proglasile nezavisnost, i nakon što su izbili žestoki sukobi između snaga tih republika i

226 "Uputstvo o organizaciji i načinu dežurstva funkcionera i rukovodećih radnika u republičkim državnim organima i koordinaciji rada sa dežurnom službom u Srpskoj demokratskoj stranci", nedatirano (SA04-5398-SA04-5398).

227 "Kod - Sistem veze", nedatirano (SA02-1378-SA02-1379).

228 *Cf.* dopis dr. Radovana Karadžića, predsjednika SDS-a BiH, svim opštinskim i regionalnim odborima SDS-a BiH, strogo povjerljivo, Sarajevo,. avgust 1991. (SA02-3731-SA02-3731).

229 Vidi dopis dr. Radovana Karadžića, predsjednika SDS-a BiH, svim opštinskim i regionalnim odborima SDS-a BiH, strogo povjerljivo, Sarajevo,. avgust 1991. (SA02-3731-SA02-3731); i "Pregled opština, tajnih naziva, rukovodilaca i tajnih brojeva za identifikaciju", nedatirano, "Strogo poverljivo" (SA02-1390-SA02-1397).

230 Vidi dopis dr. Radovana Karadžića, predsjednika SDS-a BiH, svim opštinskim i regionalnim odborima SDS-a BiH, strogo povjerljivo, Sarajevo,. avgust 1991. (SA02-3731-SA02-3731).

231 Vidi "Razgovornik", nedatirano (SA02-3730); s "Uvodnim napomenama" u prilogu, strogo povjerljivo (SA02-3738; SA02-1385); "Uputstvo" (SA02-3734-3735; SA02-1381-1382); "'Razgovornik' - Vatra" (SA02-3742-3744B; SA02-1374-1377); "Ključ za razgovornik" (SA02-3737; SA02-1384); i "Tajni nazivi za razgovornik" (SA02-3736; SA02-1383).

232 "Uputstvo" (SA02-3732-SA02-3733).

JNA, rukovodstva bosanskih Muslimana i Hrvata u SRBiH takođe su počela da preduzimaju korake u pravcu nezavisnosti. Rukovodstvo bosanskih Srba na to je reagovalo tako da se ujesen 1991. svrstalo uz JNA i savezne vlasti u Beogradu[233], ponovno iznijelo svoje protivljenje nezavisnosti BiH[234], i intenziviralo pripreme za zauzimanje teritorija BiH smatranih srpskima.[235] Počevši najkasnije u septembru 1991., SDS je usvojio djelovanje na dva kanala: javno, njegovo rukovodstvo se zalagalo za toleranciju među nacionalnim grupama, za demokratski dijalog i zaštitu interesa Srba u SRBiH, kao i za ostajanje BiH u okviru Jugoslavije, a putem miroljubivih pregovora s ostalim nacionalnim strankama, HDZ-om i SDA-om.[236] A na tajnom nivou, njegovi predstavnici su nastavili sa zavjerom podrivanja zajedničke republike iznutra i pripremali se za sukob, u dosluhu sa Srbima u Hrvatskoj i institucijama u Beogradu.[237] SDS i njegovo rukovodstvo jačalo je kontakte sa JNA računajući

233 Sredinom septembra, srpski članovi kolektivnog Predsjedništva BiH, Biljana Plavšić i Nikola Koljević, napisali su pismo generalu armije Veljku Kadijeviću, saveznom sekretaru za narodnu odbranu, u kojem izražavaju svoju podršku očuvanju jedinstvenog sistema komandovanja oružanim snagama, u ime cijelog srpskog naroda u BiH kao i "najvećeg broja rodoljubivih i jugoslovenski orijentisanih pripadnika drugih naroda". "Pismo podrške saveznom sekretaru za narodnu odbranu generalu armije Veljku Kadijeviću, prof. dr Biljana Plavšić, član Predsjedništva BiH, prof. dr Nikola Koljević, član Predsjedništva BiH", 16. septembar 1991. (0018-3458-0018-3459). Nepotpisano i nedatirano pismo Fpribližno iz februara 1992.] u ime Skupštine srpskog naroda u BiH, Generalštabu Oružanih snaga SFRJ, i komandantima 2. i 4. vojne oblasti, "Strogo povjerljivo, državna tajna, samo za ličnu upotrebu" (SA03-0809-SA03-0812).

234 Govor Radovana Karadžića na sjednici Skupštine SRBiH Fpribližno 14. oktobar 1991.] (SA00-5880-SA00-5884). Skupština srpskog naroda u BiH, "Odluka o priznanju Republike Srpske Krajine" (Hrvatska), 21. novembar 1991. (SA00-6130). Oko godinu dana kasnije, 31. oktobar 1992., predsjednici skupštine "Republike Srpske Krajine" u Hrvatskoj i Republike Srpske (Krajišnik) potpisali su u Prijedoru deklaraciju o jedinstvu (0149-0929-0149-0930). Karadžić je relacije između područja hrvatskih Srba u Hrvatskoj i Bosni objasnio jednoj novinarki u telefonskom intervjuu 24. juna 1991. (0322-3463-0322-3467), i opširno o tome govorio u razgovoru s Vladanom Stevanovićem 28. juna 1991. (0322-3533-0322-3537).

235 Zapisnik sa sjednice Kluba poslanika, 30. septembar 1991., s Karadžićevim izlaganjem o ciljevima SDS-a (regionalizacija, očuvanje Jugoslavije): "Ratni ciljevi srpskog naroda je Jugoslavija iz prostog razloga što je mnogo teže otcijepiti se nego zadržati stari legalitet". (SA01-3811-SA01-3812). Vidi i: rukom pisani zapisnik od 30. septembra 1991. (0205-2482-0205-2489).

236 Zapisnik sa pete sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 7. novembar 1991. (SA02-3594-SA02-3597). Cilj je imati "srpsku Bosnu i Hercegovinu u Jugoslaviji, a s Muslimanima i s Hrvatima uspostaviti konfederativni princip odnosa".

237 Već 3.-4. septembra 1991. jedan rukovodilac SDS-a i ministar u Vladi SRBiH, Velibor OSTOJIĆ, sastao se s premijerom Srbije i članovima njegove Vlade, među kojima npr. ministrom unutrašnjih poslova, da bi s njima razgovarao o saradnji, uključujući nabavku vojne opreme i tehnike za radio- i televizijski prenos. Tada predložena strategija bila je da se paralelno djeluje na dva načina: javnim političkim radom i konspirativnim radom. Rukopisne bilješke s potpisom Velibora Ostojića, nedatirano, približno septembar 1991. (0018-4159-0018-4161). Međutim, takvi kontakti postojali su već ranije. Da je postojala saradnja SDS-a s funkcionerima i strukturama u Srbiji vidi se iz razgovora Karadžića i Miodraga Davidovića – koji zove iz Predsjedništva Srbije u Beogradu – u kojem predsjednik SDS-a već 29. maja 1991. govori o finansijskim sredstvima, "žitu" i drugim potrebama (0322-3556-0322-3562). Vidi i: Skupština srpskog naroda u BiH, "Odluka o priznanju Republike Srpske Krajine" (Hrvatska), 21. novembar 1991. (SA00-6130).

na vojnu i logističku podršku svojim planovima sticanja kontrole nad teritorijom na koju je polagao pravo i na nju ciljao, budući da su jedna opcija u strategiji SDS-a, za svaki slučaj, bile vojne pripreme. S tim u vezi, SDS je širom Republike i naoružavao i obučavao svoje sljedbenike.[238]

Srpska Republika BiH i "razdvajanje po nacionalnosti"

83. Cilj rukovodstva bosanskih Srba sredinom oktobra 1991. postalo je nametanje faktičke vlasti na teritorijama smatranim srpskima, sa namjerom da se odrede granice "srpskih zemalja" u SRBiH, ili prije rješenja o budućnosti zemlje definisanog putem pregovora ili rata između dvije nacionalne zajednice.[239] U telefonskom razgovoru od 12. oktobra 1991. s istomišljenikom iz Beograda, Gojkom Đogom, Karadžić je jasno izrekao da je alternativa za jedinstvenu i po mogućnosti "nacionalno saveznu" BiH koja bi ostala u Jugoslaviji rat – i podjela teritorija duž etničkih linija, tj. "razdvajanje po nacionalnosti". Ocrtao je i glavne crte dalekosežne opšte strategije bosanskih Srba: naoružavanje Srba, očekivana vojna podrška JNA-a, čvrsto opredjeljenje za borbu da se ostane u Jugoslaviji. Njegove riječi otkrivaju da je podjela teritorija na nacionalnoj osnovi bila podloga platforme i ciljeva SDS-a – bez obzira na to hoće li BiH ostati u okviru Jugoslavije. Jedino pitanje bilo je hoće li se to ostvariti mirnim ili nekim drugim putem. Kako god bilo, o suverenitetu i nezavisnosti SRBiH-a nije bilo ni govora, budući da Karadžić naglašava da sve koji hoće da napuste jugoslovensku federaciju treba pustiti da to i učine, ali samo ustavnim putem, a da pitanje teritorija, istorijskih i etničkih ostaje otvoreno. Sve ovo je u duhu platforme SDS-a formulisane od još od ljeta 1990. godine (vidi ranije u tekstu).

84. Što je možda najvažnije s obzirom na perspektivu građanskog rata, Karadžić je pet puta tokom tog razgovora rekao da će Muslimani u slučaju da dođe do sukoba pretrpjeti ogromne gubitke, pa čak i nestati, s naglaskom – među svim ostalim pitanjima – na fizičkom "nestanku" Muslimana.[240] Sve što je on izgovorio bilo je promišljeno: Karadžić je o toj stvari s Krajišnikom razgovarao već u septembru 1991., a slične primjedbe je izrazio još u dva razgovora vođena 12 i 13. oktobra 1991. godine.[241] Pored toga, u jednom

238 Zaključci iz procjene situacije na teritoriji BiH u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti, mart 1992. i popratni dopis od 20. marta 1992., oba s potpisom komandanta Milutina Kukanjca (0060-9217-0060-9230). U procjeni se navodi uloga SDS-a u naoružavanju Srba i količina podijeljenog oružja. Takođe: izlaganje general-majora Milana Gvere, komandanta 1. krajiškog korpusa, na 34. sjednici Narodne skupštine RS od 29. septembra 1993., u kojem on odaje priznanje SDS-u za to što je u saradnji sa JNA i drugima započeo naoružavanje Srba (0048-0967-0048-0974). Za Gverinu diskusiju vidi takođe: Transkript i magnetofonski snimak 34. sjednice Narodne skupštine RS, održane između 27. avgusta i 1. oktobra 1993. (0215-0508-0215-1073; naročito str. 0215-0929-0215-0937).

239 Govor Radovana Karadžića u vezi sa srpskim plebiscitom, novembar 1991. (0027-0628-0027-0639). Govor ili izlaganje u Klubu srpskih poslanika u Skupštini SRBiH, 22. novembar 1991. (SA00-5256-SA00-5262).

240 Karadžić - Gojko Đogo, 12. oktobar 1991. (0212-8922-0212-8935; 0303-1271-0303-1287).

241 Karadžić - Krajišnik, 4. septembar 1991. (0207-9140-0207-9142); Karadžić – neidentifikovani muškarac, 12. oktobar 1991. (0321-9987-0321-9991); i Karadžić - Momo (Mandić), 13. oktobar 1991. (0321-9651-0321-9654).

telefonskom razgovoru sa svojim bratom i još jednim čovjekom u Crnoj Gori 15. oktobra 1991. godine, govorio je i o tome što čeka bosanske Muslimane, a naročito njihovo rukovodstvo, ako budu insistirali na nezavisnosti. Karadžić je rekao da njega i to što SDS radi u BiH podržava golema većina Srba, uz napomenu da Srbi predstavljaju 35% stanovništva BiH na ogromnoj teritoriji koju oni kontrolišu (poredeći to sa situacijom u Hrvatskoj, gdje su Srbi, sa 12% ukupnog stanovništva, uspijevali da vlastima te republike stvaraju velike probleme). Dao je do znanja da mnogi Muslimani shvataju šta se događa: "… to bi bio rat do istrebljenja njihovog". I nešto dalje: "Ne bi im Srbi nikad oprostili, to bi i bilo, to bi ih uništilo potpuno. Prije svega niko od njihovog rukovodstva ne bi ost'o živ, za tri, četiri sata bi bili pobijeni svi. Ni bi imali šanse da opstanu uopšte."[242]

85. Razgovarajući sa Slobodanom Miloševićem 24. oktobra 1991., Karadžić se čini još radikalnijim nego u razgovoru sa Đogom prije otprilike dvije sedmice i kaže nema više umjerenih Muslimana na koje bi se apeliralo, i još dalje elaboriše strateške planove Srba u BiH u momentu osnivanja Skupštine bosanskih Srba. Naglašava da je gotovo s ustupcima, da ostaje samo akcija – misleći na etničko zauzimanje većine (60-65%) teritorija BiH. "Mi ćemo da uspostavimo Jugoslaviju na svim prostorima gdje mi živimo", rekao je. "Pa možete da pričate [s Izetbegovićem]", kaže on Miloševiću, "recite /mu da/ Karadžić i ovi neće da odustanu od stvaranja Skupštine i paralelnih organa vlasti, mi ćemo priznati ovu Vladu kao federalnu Vladu BiH, ali mi imamo, idemo sa organizovanjem svoje vlasti, tamo gdje je ova legalna koja postoji sada samo što će ona prioritetno da poštuje savezni ustav, a to će, bosanska, ovaj srpska Skupština BiH da odredi šta treba da poštuju, šta ne." I naglašava: "Mi ćemo uspostaviti punu vlast nad srpskim teritorijama u BiH, i njegov nijedan fiškal ne može više da se, da, pomoli nosa tamo. Neće moći da ostvaruje vlast. Neće moći da kontroliše 65% svoje teritorije. Nama je to cilj." I uvjerava Miloševića zaključujući razgovor ovako: "Ne. Uopšte nije nervoza. To su promišljeni koraci, i mi moramo da uspostavimo vlast i kontrolu nad svojim teritorijama, da on ne bi mogao da dobije suverenu Bosnu. Hrvatska ne kontroliše 30% teritorija, Bosna neće kontrolisati 60% teritorija!".[243] Na sastanku Izvršnog odbora održanom 7. novembra 1991., na kojem je bio prisutan i Karadžić, istaknuto je da je cilj, kako je Karadžić to i rekao u raznim razgovorima, imati "srpsku Bosnu i Hercegovinu u Jugoslaviji, a s Muslimanima i s Hrvatima uspostaviti konfederativni princip odnosa".[244]

86. U skladu s tim deklarisanim strateškim ciljevima rukovodstva bosanskih Srba, tokom perioda neposredno prije izbijanja sukoba u aprilu aprilu 1992., aktivnosti SDS-a bile su koncentrisane na to da se pomogne polaganju neophodnih temelja onoga što je trebalo da postane srpska "država" u BiH. Najviša tijela stranke djelovala su usaglašeno sa tek osnovanim

242 Karadžić - Miodrag Davidović (koji zove iz Nikšića), i s Karadžićevim bratom Lukom, 15. oktobar 1991. (0212-8958-0212-8969).

243 Milošević - Karadžić, 24. oktobar 1991. (0212-9006-0212-9011). O sličnim temama razgovarali su ponovno 26. oktobra 1991. (0212-9018-0212-9021).

244 Zapisnik sa pete sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 7. novembar 1991. (SA02-3594-SA02-3597).

srpskim državnim institucijama, a svoju sposobnost u komandovanju i kontroli rukovodstvo SDS-a je demonstriralo nemali broj puta u periodu prije izbijanja sukoba. Dana 29. oktobra 1991., dobrano prije stvarne secesije bosanskih Srba, Radoslav Brđanin, potpredsjednik Skupštine "Autonomne regije Krajina" (ARK) – regionalne strukture vlasti države bosanskih Srba koja se rađala, koja je svoje konture sticala prema smjernicama SDS-a (vidi Dio 2 dalje u tekstu) – poslao je predsjednicima opštinskih skupština teleks u kojem im prosljeđuje "Naredbu SDS Sarajevo" koju je Karadžić izdao na sastanku predsjednika skupština opština održanom 26. oktobra 1991. u Banjoj Luci. Na zvaničan način, on ovdje pojašnjava da su tu naredbu zatim "u cijelosti prihvatili" Predsjedništvo i vlada ARK-a.[245] Kanali komunikacije unutar stranke i države – SDS-ovski, premda je država još uvijek bila SRBiH – u ovom su slučaju, kao i kasnije, funkcionisali bez greške.

87. Plebiscit o ostajanju u okviru Jugoslavije SDS je organizovao na osnovu odluke donesene na sjednici Kluba poslanika u proširenom sastavu 18. oktobra, a održan je 9.-10. novembra 1991. godine.[246] Na taj način su programski ciljevi SDS-a da se ostane u Jugoslaviji zajedno s ostalim srpskim političkim zajednicama, čija je realizacija bila upravo u toku putem političkog procesa uspostavljanja zasebnih institucija vlasti koje je orkestrirao SDS, trebali da dobiju "ratifikaciju" velikog formata od strane bosanskih Srba. Izvršni odbor odigrao je isturenu koordinacionu ulogu u pripremama plebiscita bosanskih Srba.[247] Ne iznenađuje što je izglasano da republika ostane u okviru Jugoslavije.[248]

88. Centralni organi SDS-a definisali su stvarne dnevne redove prvih sjednica Skupštine bosanskih Srba krajem novembra i početkom decembra 1991., a Skupština pod dominacijom SDS-a djelovala je očigledno po direktivama Glavnog i izvršnog odbora SDS-a. Na sjednici održanoj 21. novembra 1991., Glavni odbor SDS-a je Skupštini dao smjernice za rad u vezi s raznim pitanjima, dok je na sjednici Izvršnog odbora, održanoj prethodnog

245 Krajnji cilj je bio da se izrade planovi s obzirom na vojne aspekte i da se zauzmu ključne civilne institucije, uključujući javna preduzeća i sredstva javnog informisanja, očigledno predviđajući sukob. Valja napomenuti da je to uključivalo i naredbu da se paravojne formacije ("ako postoje") potčine Teritorijalnoj odbrani, kao i nalog da Radio Banja Luka jedan sat dnevno posveti "ratnim zbivanjima" u Hrvatskoj. Teleks Brđanina, potpredsjednika Skupštine Autonomne regije FKrajina], predsjednicima opštinskih Skupština, 29. oktobar 1991. (0050-7147-0050-7147). "Grkovićev rokovnik", gdje se u zapisu od 26. oktobra 1991. pominje "miting" u Banjoj Luci (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3865).

246 Klub srpskih poslanika "Odluka o sprovođenju plebiscita srpskog naroda", s odštampanim potpisom predsjednika Kluba poslanika SDS-a i SPO-a, 18. oktobar 1991. (SA00-6144-SA00-6144). Istom odlukom imenovani su članovi komisije za sprovođenje plebiscita, na čelu sa Petkom Čančarom koji je 28. oktobra 1991. izdao uputstva za njegovo sprovođenje (0030-6579-0030-6583).

247 Zapisnik sa 4. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, o pripremama i organizovanju plebiscita, 25. oktobar 1991. (SA00-6718-SA00-6719).

248 Zapisnik Glavne komisije za sprovođenje plebiscita i Izvještaj o rezultatima plebiscita, oba od 11. novembra 1991. (SA04-2499; SA04-2500-SA00-2502). Komisija je dobivala izvještaje opštinskih komisija o teritorijama gotovo svih opština. Potpisnici ovih dokumenata bili su neki od ljudi imenovanih u odluci o plebiscitu od 18. oktobra 1991. (SA00-6144-SA00-6144).

dana, kojoj su prisustvovali Karadžić, Koljević i drugi, prodiskutovano više istih pitanja i usaglašeni su stavovi.[249] Skupština srpskog naroda poslije je postupila u skladu s tim.[250] "Na osnovu prijedloga Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke BiH", Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, na sjednici održanoj 21. novembra 1991. godine, donijela je "Zaključke" u kojima se daje puna podrška Jugoslovenskoj armiji "u odbrani zajedničke države Jugoslavije" i na sprovođenju mobilizacije srpkog naroda u BiH.[251] Na svojoj trećoj sjednici održanoj 11. decembra 1991., Skupština je izglasala osnivanje odvojenih srpskih skupština opština u mjestima gdje su Srbi manjinsko stanovništvo, odnosno tamo gdje su se "nadglasavanjem" – tj. većinskim glasovima muslimanskih i hrvatskih predstavnika – sprovodile odluke koje se nisu poklapale sa srpskim interesima. Taj zadatak je povjeren članovima SDS-a u postojećim opštinskim skupštinama.[252]

89. Rukovodstvo stranke zatim je nastavilo da nadzire i usmjerava organe buduće "države" i u prvom dijelu 1992. godine. Dana 30. decembra Izvršni odbor SDS-a BiH riješio je da se, radi "što uspješnije saradnje" uspostavi "obavezna komunikacija" sa "odgovarajućim ministrima, ministarstvima i drugim državnim organima i institucijama u Vladi Republike Srbije" i da se uspostave kontakti "na zajedničkim planovima i programima". Ta odluka je 15. januara 1992. dostavljena "srpskim ministarstvima u Vladi Bosne i Herzegovine"[253] Izvršni odbor je radio i na organizovanju srpskog bojkota referenduma o nezavisnosti u cijeloj BiH koji je bio zakazan za 29. februara i 1. marta 1992.[254] zalažući se za politiku "regionalizacije".[255]

249 Zapisnik sa (3.) sjednice Glavnog odbora SDS-a BiH od 21. novembra 1991. (0092-8750-0092-8755). Zapisnik sa 6. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 20. novembar 1991. (SA02-3623-SA02-3627). Vidi i Karađićev poziv za sjednicu Glavnog odbora sa dnevnim redom, 15. novembar 1991. (SA02-3388-SA02-3388).

250 "Odluka o teritorijama opština, mjesnih zajednica i naseljenih mjesta u BiH koja se smatraju teritorijom savezne države Jugoslavije", 21. novembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7 (SA02-1401-SA02-1402).

251 "Zaključci", 21. novembar 1991. (SA00-7165-SA00-7165). Vidi i "Odluku o priznanju Republike Srpske Krajine" (Hrvatska), 21. novembar 1991. (SA00-6130).

252 "Preporuka o osnivanju skupština opština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", br. 02-53-91, 11. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 9: (0044-7323-0044-7323). "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", Broj: 92-2-57/91, "Zapisnik 3. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" decembar 1991. (0018-3444-0018-3450).

253 Dopis Rajka Dukića srpskim ministarstvima u Vladi Bosne i Hercegovine, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Izvršni odbor, br. 9-02/92, Sarajevo, 15. januar 1992. (SA04-5235-SA04-5236).

254 Zapisnik sa 8. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 6. februar 1992. (SA00-6724-SA00-6730).

255 Zapisnik sa 3. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 16. septembar 1991. (SA02-3591-SA02-3593). Pismo u ime predsjednika Izvršnog odbora opštinskim i gradskim odborima, 22. oktobar 1991., s priloženom anketom iz SDS-a SDS Ključ (0091-4662-0091-4665); i Informacija Izvršnog odbora o regionalizaciji i izbjeglicama, 12. decembar 1991. (SA04-2270-SA04-2271). Izvršni odbor ipak je i dalje vodio brigu o interesima SDS-a u pogledu imenovanja na funkcije u SRBiH, odnosno da se ona odvijaju shodno postizbornom međustranačkom sporazumu. Pismo predsjednika Izvršnog odbora kadrovskoj komisiji Vlade SRBiH, 19. decembar 1991. (SA02-8717-SA02-8718).

90. Izvršni odbor je dva puta svim opštinskim odborima SDS-a slao antireferendumske proglase Karadžića i/ili Glavnog odbora – jedan od kojih, od 20. februara 1992., je sadržavao napomenu da proglas treba da dospije u svaku srpsku kuću kako bi "svakom Srbinu" bilo jasno što je posrijedi u tom pozivu na bojkot.[256] Proglas od 20. februara koji je, kako se čini, bio masovno rasturan u vidu štampanog letka, sve je Srbe pozivao da bojkotuju glasanje jer je ono protiv njihovih interesa, ali da ga ne ometaju. Takođe se navodi da bi u suverenoj BiH Srbi postali "nacionalna manjina u islamskoj državi" što je prikazano kao krajnji cilj bosanskomuslimanskog rukovodstva.[257] Slično tome, u faksom razaslatom pozivu Opštinskog odbora SDS-a iz Doboja "srpskom narodu" takođe je naglašena opasnost da Srbi budu svedeni na status manjine – ali se na prvom mjestu naglašava opasnost od odvajanja Srba od svoje braće sunarodnika.[258]

91. Tokom tog vremena, naime, Izvršni odbor je počeo da daljnje pripreme za "preuzimanje vlasti na nacionalnoj osnovi" prenosi na organe "države" koja je nastajala, a prvenstveno na Skupštinu bosanskih Srba[259] Glavni odbor SDS-a, ako bi se uopšte sastao, takođe je nastavio da usaglašeno radi sa Skupštinom i njenim organima. Nakon novembra 1991., Glavni odbor (i Izvršni odbor) održali su dvije zajedničke sjednice sa Klubom poslanika, čiji su članovi bili i članovi Skupštine bosanskih Srba, što je pokazatelj kontinuiranog savršeno usaglašenog djelovanja.[260]

92. Bez obzira na vrstu kanala komunikacije korištenog u pojedinoj prilici, rukovodstvo bosanskih Srba je svoje naloge sistematski dostavljalo

256 Dopis Izvršnog odbor SDS-a BiH opštinskim odborima SDS-a, 20. februar 1992. (SA00-6738-SA00-6740). Dopis Izvršnog odbora SDS-a BiH opštinskim i regionalnim odborima SDS-a , 19. februar 1992. (0059-1959-0059-1961). Navodi se da se dostavljaju tri priloga, ali je samo jedan priložen. Dokument Glavnog odbora koji se pominje možda je "Proglas" Glavnog odbora SDS-a BiH , sa štampanim imenom Karadžića u potpisu, Š14. februar 1992.?] (SA01-6273-SA01-6273).

257 Nedatirano, proglas Glavnog odbora SDS-a BiH, štampani letak (0059-2396-0059-2397; SA02-3401-SA02-3403A).

258 Faksirano 24. januara (ili februara – datum je nečitak) 1992., a u potpisu stoji "Opštinski odbor SDS Doboj", nedatirano (SA02-7335-SA02-7335).

259 Izvršni odbor SDS-a je 24. februara 1992. razaslao niz od šest (identičnih) odluka o imenovanju regionalnih "koordinatora" za srpske autonomne oblasti (SAO) i Sarajevo, u skladu sa smjernicama izvorno usvojenima na sjednici od 6. februara. Ljudi koje je imenovao SDS dobili su četiri jasno definisane dužnosti, u prvom redu da "koordiniraju" aktivnosti opštinskih tijela stranke u dotičnoj regiji, "u saradnji" sa regionalnim organima, trebali su da se "staraju" o provođenju "odluka, zaključaka i stavova Skupštine srpskog naroda in BiH i njenog Ministarskog savjeta", najzad, te zadužene osobe trebale su da se "uključe" u rad regionalnih kriznih štabova i, četvrto, da Izvršni odbor blagovremeno obavještavaju o svemu. Izvršni odbor SDS-a BiH, Odluka, 24. februar 1992., kojom se Radislav Vukić zadužuje kao koordinator za "SAO Krajina" (0034-9530-0034-9530); Izvršni odbor SDS-a BiH, Odluka, 24. februar 1992., kojom se Rajko Dukić zadužuje kao koordinator za "SAO Semberiju i Birač" (SA00-6717-SA00-6717), te ostala četiri imenovanja (SA02-3605-SA02-3605; SA00-6721-SA00-6721; SA00-6722-SA00-6722; SA00-6742-SA00-6742). Vidi takođe: Zapisnik sa 9. sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 27. februar 1992. (SA00-6744-SA00-6746).

260 O ovome vidi fusnotu gore u tekstu.

nižim nivoima organizovanja, a poruka je bila glasna i jasna. Na sjednici "Skupštine Srpske autonomne oblasti Romanija" održanoj 11. decembra 1991., Milovan Žugić, član Glavnog i Izvršnog odbora, neuvijeno je izjavio: "Mi moramo krenuti na sve ili ništa. […] Politiku u BiH Srba znate. Ako je formirana srpska Skupština u BiH, logično je da postoje srpske opštine." Nešto dalje je pojasnio: "Stav Glavnog odbora SDS-a je da se napravi Srpska BiH, koja će biti ravnopravna federalna jedinica u Jugoslaviji."[261] Slično tome, 18. decembra 1991., predsjednik "Skupštine srpskog naroda" opštine Bosanska Krupa, shodno mandatu koji je Krajišnik – predsjednik Skupštine bosanskih Srba (i član Glavnog odbora SDS-a) – dobio od Skupštine, proslijedio je paket materijala u vezi s procesom nacionalne podjele, što je po svoj prilici bio znak priznavanja njega i Skupštine kao više vlasti.[262] Pored toga, vrhovni rukovodioci SDS-a po potrebi su se sastajali s nižim rukovodiocima na terenu, kao npr. u Doboju u februaru 1992. godine.[263]

93. Imajući u vidu neformalnost i fleksibilnost načina djelovanja SDS-a, kao i raznovrsnost više ili manje formalnih kanala komande i kontrole SDS-a u političkoj situaciji koja se stalno mijenjala, ne iznenađuje da je nižim rukovodiocima bilo razumljivo da se taj proces odvija na donekle različite načine u različitim trenucima. Zaista, ako je suditi po onom što nam je o stvarnim akcijama rukovodstva SDS-a poznato, izjave subordinacije sa nižih nivoa treba shvatiti kao odraz primata ne ovog ili onog zvaničnog rukovodećeg tijela *per se*, nego faktičkog rukovodstva bosanskih Srba – Karadžića kao prvog njegovog čovjeka, te, , pored ostalih njemu bliskih ljudi, Krajišnika, Plavšićeve i Koljevića, a zahvaljujući njihovim visokim funkcijama i bliskim suradničkim odnosima sa njim. Naime, tokom cijelog tog perioda, bez obzira na široku lepezu djelujućih rukovodećih tijela i pretvaranje partijskih tijela SDS-a u organe "državne vlasti", događajima je upravljalo jezgro rukovodstva bosanskih Srba / SDS-a.

94. Dana 9. januara 1992. Skupština je usvojila deklaraciju o proglašenju "Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine" i pozvala na teritorijalno razgraničenje sa političkim zajednicama ostalih naroda BiH-a na miran način.[264] Krajem narednog mjeseca, Skupština bosanskih Srba je usvojila ključni zakonski okvir za uspostavljanje vlastite "države" u trenutku kada je

261 Skupština Srpske autonomne oblasti Romanija, Zapisnik, Sarajevo, 11. decembar 1991. (SA02-3688-SA02-3692).

262 Prilozi uz "Odluku o proglašenju Srpske opštine Bosanska Krupa", u skladu s uputstvom Skupštine od 11. decembra. Dopis Milana Vojinovića, predsjednika Skupštine srpskog naroda, Bosanska Krupa, 18. decembar 1991. (SA02-9058-SA02-9104; SA00-9048-SA00-9052).

263 Rukom pisana informacija s potpisom Radoslava Vukića, za sastanak predsjednika Opštinskog odbora SDS-a Bosanske Krajine, približno 5. februar 1992. (B000-0001-B000-0002). Karadžić, Krajišnik i Maksimović su, prema jednom članku objavjenom u *Derventskom listu* 13. februara 1992. bili na jednom takvom sastanku (0207-9513-0207-9513). To je bilo spomenuto i u razgovoru Karadžić – Krajišnik iz približno februara 1992., u kontestu objašnjavanja "informacija iz Beograda" regionalnim rukovodiocima u Doboju (0207-9372-0207-9373). U "Grkovićevom rokovniku" pominju se sastanci u Doboju 4 i 5. februara 1992. (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3940-SA04-3941).

264 "Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine", br. 02-72/92, 9. januar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 2 (27. januar 1992.), 13-14 (0040-7993-0040-7994).

28. februara 1992. na devetom zasjedanju Skupštine bosanskih Srba proglašen ustav bosanskih Srba i usvojeni akt o njegovom stupanju na snagu i drugi zakoni (vidi niže). Cijelo to vrijeme, centralni organi SDS-a marno su zajedno sa samoproglašenim organima vlasti bosanskih Srba radili na ostvarenju zajedničkih ciljeva, mada se vlast sve više prenosila na "novu" srpsku Skupštinu.[265] U jednom nepotpisanom pismu Generalštabu JNA komandantima 2. i 4. vojne oblasti, napisanom u ime Skupštine srpskog naroda u BiH, kaže se ni više ni manje sljedeće: "*Skupština Republike Srpska BiH čvrsto je opredijeljena da mirnim putem pravno institucionalizuje ostanak srpskih teritorija BiH u Jugoslaviji. Zbog toga su u skladu s odlukom o proglašenju Republike formirani organi vlasti na svim nivoima koji će uskoro uspostaviti punu kontrolu na teritoriji Republike Srpska BiH.*" [266]

95. Naime, formiranje Skupštine organizovalo je rukovodstvo SDS-a , ono je Skupštinu predstavljalo u inostranstvu i u zemlji, i ono je i dalje nadziralo njene aktivnosti u februaru i martu 1992. godine. Tokom tog vremena, najprioritetnije je postalo preuzimanje stvarne kontrole na terenu bez obzira na međunarodne pregovore na najvišem nivou koji su bili u toku, napetosti na najnižim nivioma su rasle, a u raznim dijelovima zemlje izbijali su prvi sukobi. Unatoč rezultatima referenduma u BiH u prilog nezavisnosti od 29. februara-1. marta 1992., ideal SDS-a – ostanak federalne BiH u okviru Jugoslavije – bio je skoro izgubljen. Činilo se da Karadžić to i priznaje kada 28. febrara 1992. Klubu poslanika SDS-a rekao: "Molim vas lijepo, sve do prije dva tri-mjeseca mi smo se nadali da možemo da igramo na 'jugoslovensku kartu' i kažemo jugoslovenska vojska, Jugoslavija, legalitet itd. To izmiče. Zato smo mi prešli na drugi kolosijek: Srpska Bosna i Hercegovina. Naše suvereno pravo, naša vojska. Pripremamo ustavni osnov da možemo istog časa i po osnovi pregovora u Lisabonu da imamo nacionalnu gardu, da imamo svoju policiju, da imamo vlast, da jugoslovensku vojsku pretvorimo u vojsku Srpske Bosne i Hercegovine."[267] Otvoreno je ostalo pitanje da li će se ta "srpska BiH" kasnije ujediniti sa Srbijom.[268]

96. Dana 6. marta 1992. u tv-izvještaju s konferencije za štampu Regionalnog odbora SDS-a Bosanske Krajine, s njegovim predsjednikom Radislavom Vukićem – čelnim čovjekom Opštinskog odbora SDS-a Banja Luka, članom Glavnog i Izvršnog odbora i "koordinatorom" SDS-a za

265 Izvršni odbor SDS-a BiH, dopis svim Opštinskim odborima u vezi s ekonomskim pitanjima, 21. februar 1992. (0018-5183-0018-5184); 25. mart 1992., dopis u kojem se predlažu kandidati za javne tužioce i njihove zamjenike, naslovljeno na Skupštinu SRBiH (SA00-6690-SA00-6694).

266 Nepotpisano i nedatirano pismo Fpribližno iz. februara 1992.ğ u ime Skupštine srpskog naroda u BiH Generalštabu Oružanih snaga SFRJ i komandantima 2. i 4. vojne oblasti, "Strogo povjerljivo, državna tajna, Samo za ličnu upotrebu" (SA03-0809-SA03-0812).

267 Stenogram sa sastanka Kluba poslanika, 28. februar 1992. (SA01-1505-SA01-1571).

268 Karadžić: "Mi smo oslobodili, ljudi moji, Srbiju i Crnu Goru i moramo osloboditi Bosnu i kazati da ne želimo da pripajamo dijelove Bosne Srbiji i Crnoj Gori. To je vrlo važno da svijetu kažemo. A šta želimo? Želimo da ostvarimo svoje suvereno pravo, državotvorno pravo ovdje gdje mi jesmo. A hoćemo li se jednog dana, kada i u kojoj mjeri vezati za Srbiju to nije njihova stvar." Stenogram sa sastanka Kluba poslanika, 28. februar 1992. (SA01-1505-SA01-1571).

Bosansku Krajinu[269] – prenosi se njegova izjava da je zbog napada Muslimana i Hrvata na BiH "opravdano i potrebno" da se zaokruže nacionalne cjeline u BiH. Razgovori među tri nacionalne stranke pod pokroviteljstvom Evropske zajednice koji su se upravo vodili u Bruxellesu posljednja su šansa da se to ostvari, a u protivnom, srpski narod će biti prisiljen da se oružjem izbori za svoju teritoriju.[270]

97. Ubrzo zatim, u centrali stranke, na zajedničkoj sjednici Glavnog odbora, Izvršnog odbora i Političkog savjeta održanoj 11. marta1992., donijeta je odluka da se ne stane na saglasnosti o federalizaciji BiH-a, nego da se " bez oklijevanja ide na stvaranje svog entiteta u BiH, to jest na stvaranje srpske države sa svim atributima državnosti"[271] Dana 13. marta 1992., Dukić je u ime Izvršnog odbora SDS-a svim opštinskim odborima poslao dopis u kojem se traži da se dostave informacije o planovima i o napretku u pogledu osnivanja srpskih opština.[272] Na 11. sjednici Skupštine bosanskih Srba održanoj 18. marta 1992. Karadžić je nedvosmisleno izjavio da se u međunarodnim pregovorima koji se u tom trenutku vode, SDS uspješno zalaže za trojnu podjelu BiH na nacionalnoj osnovi. Ponovivši isti stav drugačijim riječima, Krajišnik je izjavio da ono što je dogovoreno mora i da se sprovede, misleći na "etničko razdvajanje na terenu". Plavšićeva se složila s jednim od učesnika u diskusiji po pitanju važnosti faktične situacije na terenu i založila se za to da se pokušaju otškrinuti vrata za povezivanje sa srpskim zemljama i Jugoslavijom.[273] Na 12. sjednici Skupštine srpskog naroda od 24. marta 1992., predsjednik SDS-a se založio da se u opštinama uvedu mjere za hitno preuzimanje vlasti[274] i isto ponovio i na 14. sjednici Skupštine bosanskih Srba od 27. marta 1992.[275] S tim u vezi, kako bi poboljšao svoju strukturu komandovanja i kontrole netom prije otvorenog sukoba, Karadžić je krajem marta 1992. potpisao direktivu o osnivanju "Republičkog operativnog centra" i raznih područnih centara.[276] Zaista, pripreme rukovodstva SDS-a za

269 Izvršni odbor SDS-a BiH, odluka o njegovom imenovanju, 24. februar 1992. (0034-9530-0034-9530).

270 "Dnevnik, Špica" 6. mart 1992., autor Dragan Stegić (B002-2305-B002-2306).

271 Zabilješka sa sastanka, 11. mart 1992. (SA02-7006-SA02-7008). Vidi takođe "Grkovićev rokovnik" zapis od 11. marta (SA04-3843-SA04-4014; naročito str. SA04-3968).

272 Dopis Izvršnog odbora SDS-a BiH s potpisom Rajka Dukića, 13. mart 1992. (0018-4291-0018-4291).

273 Stenogram sa 11. sjednice Skupštine bosanskih Srba, 18. mart 1992. (SA02-5710-SA02-5780; naročito str. SA02-5710-SA02-5711; SA02-5714-SA02-5715; SA02-5721-SA02-5721; SA02-5725-SA02-5727; SA02-5730-SA02-5734).

274 Zapisnik sa 12. sjednice Skupštine srpskog naroda, 24. mart 1992. (SA02-5781-SA02-5827; naročito str. SA02-5781-SA02-5782; SA02-5805-SA02-5811).

275 Zapisnik sa 14. sjednice Skupštine srpskog naroda, 27. mart 1992. (0090-8340-0090-8381; naročito str. 0090-8340; 0090-8349; 0090-8376-0090-8381).

276 Bilo je predviđeno da se takvi centri osnuju u Banjoj Luci (za "Autonomnu regiju Krajina"), Šekovićima ("Autonomna oblast Birač"), Trebinju ("Autonomna oblast istočna Herzegovina"), Sokocu ("Autonomna oblast Romanija"), Bijeljini ("Autonomna oblast Semberija") i Petrovu ("Autonomna oblast sjeverna Bosna"). Sudeći po tom pismu, u većini opština centri su već dotad bili osnovani. Dopis dr. Radovana Karadžića svim opštinskim predsjednicima, Srpska demokratska stranka, 23. mart 1992. (0018-4126-0018-4127).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

preuzimanje vlasti nastavile su se i kad je na pomolu bilo međunarodno priznanje BiH i za daljnjih pregovora pod pokroviteljstvom Evrpske zajednice.

98. Dana 27. marta1992., Skupština bosanskih Srba održala je svečanu sjednicu na kojoj je proglasila Uslav Srpske Republike Bosne i Hercegovine i osnovala Savjet za nacionalnu bezbjednost (SNB), predsjednik kojeg je, po funkciji, predsjednik republike (doduše, u praksi je to bio Karadžić), a sastav mu čine ostali najviši funkcioneri, uključujući i predsjednika Skupštine (Krajišnik).[277] To je bio prvi korak u formalizaciji faktičkog kolektivnog rukovodstva s najvišim izvršnim i političkim funkcionerima SDS-a, što će poslije biti preneseno na bosanskosprsko Predsjedništvo (vidi Dio 3 niže).[278]

99. Od ovog trenutka više nisu postojali organi vlasti bosanskih Srba koji rade paralelno s organima višenacionalne SRBiH, nego odvojene i zasebne vlasti koje je osnovao SDS i koje su odgovarale centralnim institucijama i rukovodstvu bosanskih Srba (vidi Dio 3 niže i Dodatak 27). Potekle iz SDS-a i u njemu utemeljene, te su vlasti funkcionisale kao autonomni dijelovi bosanskosrpske "države" u nastajanju. Značenje mehanizama stranke opalo je u prvom tromjesečju 1992., od aprila do decembra 1992. gotovo se izgubilo, ali nikad nije u potpunosti nestalo.[279]

II. REGIONALIZACIJA KOJU SU SPROVELI BOSANSKI SRBI

100. Izbori koji su održani 1990. godine pružili su SDS-u jako političko uporište na opštinskom nivou vlasti u SRBiH. To ne iznenađuju, s obzirom na to da su Srbi činili apsolutnu većinu stanovništva u 32 od 109 opština na koje je republika bila podijeljena, a relativnu većinu u još četiri opštine.[280] Ova okolnost omogućila je rukovodstvu bosanskih Srba da, čak i prije nego što je počelo da osniva centralne organe vlasti svoje vlastite republike, započne

277 "Odluka o obrazovanju Savjeta za nacionalnu bezbjednost", 27. mart 1992. (SA00-6125-SA00-6126).

278 U vezi s ovim vidi i "Plan mjera odbrane i bezbjednosti u okviru uspostavljanja kontrole teritorije Republike Srpske Bosne i Hercegovine", izvor neutvrđen (dovodi se u vezu sa Skupštinom), nedatirano Fpribližno iz februara 1992.ğ, "Strogo povjerljivo, državna tajna" (SA04-1338-SA04-1340). Prva organizaciono-pripremna mjera koja se navodi je formiranje Komiteta za bezbjednost Skupštine, u "politički dio" sastava kojeg ulaze predsjednik SDS-a, Skupštine i Vlade, te srpski predstavnici u Predsjedništvu SRBiH.

279 Dopis Izvršnog odbora SDS-a BiH, sa štampanim potpisom Rajka Dukića, 3. april 1992., poziv na sjednicu (SA04-2503-SA04-2504). Odluka dr. Radovana Karadžića, predsjednika SDS-a BiH, 17. april 1992. (0059-5750-0059-5750). "Platforma" za rješavanje krize u BiH, s potpisom dr. Radovana Karadžića u svojstvu predsjednika SDS-a BiH, Sarajevo, 22. april 1992. (0059-5751). "Čestitka predsjednika SDS-a BiH", Pale, 11. juli 1992. (0049-5336-0049-5336). "Odluka" s potpisom predsjednika Predsjedništva, dr. Radovana Karadžića, 6. avgust 1992. (0108-8767-0108-8767). Pismo Rajka Dukića Fbez naslovağ Radovanu Karadžiću, predsjednik SDS-a RS, Milići, 15. decembar 1992. (0084-5300-0084-5300). Izvještaj o izvršenom popisu novčanih sredstava u blagajni stranke, sa zaglavljem SDS-a BiH, koji je obavila stranačka komisija, 31. decembar 1992. (SA03-2054-SA03-2055).

280 *NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA: REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MESTIMA 1991.* (0025-1318-0025-1431).

proces uspostavljanja kontrole nad teritorijama u BiH koje je željelo zadržati u sastavu SFRJ. Rukovodstvo bosanskih Srba je to učinilo tako što je nastojalo da stvori regionalni nivo vlasti u BiH, između nivoa republike i opština. Da bi se shvatio ovaj proces regionalizacije, prvo je potrebno shvatiti osnovnu strukturu opštinske vlade u SRBiH.

Opštinska vlada

101. Kao što je već navedeno, SRBiH je bila podijeljena na 109 teritorijalno-administrativnih jedinica ili "opština".[281] Svaka opština je bila dalje podijeljena na "mjesne zajednice". Neke funkcije vlasti vršili su na opštinskom nivou ogranci agencija s republičkog nivoa. Ostale funkcije su izvršavali opštinski organi. Opštinski organi bili su propisani ustavom (SFRJ i SRBiH), zakonom (SFRJ i SRBiH), ili "statutom" svake opštine.

Skupština opštine

102. Osnovni organ vlasti u opštini bila je Skupština opštine. Reforme koje su u SRBiH sprovedene tokom 1990. godine pojednostavile su nekadašnju složenu skupštinu koja se sdastojala iz više vijeća. Ustavni amandmani koji su te godine usvojeni predviđali su da od tog trenutka sastav, organizaciju, ovlasti i način odlučivanja opštinskih skupština određuju Ustav, zakon i opštinski statut.[282] Odbornici su birani tajnim glasanjem na narodnim izborima uz, u načelu, opšte pravo glasa,[283] sa mandatom od četiri godine.[284] Ustavnim zakonom za sprovođenje ovog i povezanih amandmana bilo je propisano da se opštinski statuti moraju uskladiti s tim amandmanima.[285]

103. Opštinske skupštine koje su konstituisane u decembru 1990. imale su u načelu jedno vijeće. Shodno ovoj ustavnoj promjeni, Skupština opštine Banja Luka, naprimjer, koja je prethodno imala tri vijeća sa 160 odbornika,[286] rekonstituisana je u jedno vijeće sa 130 odbornika i s utvrđenom

281 Vidi, naprimjer, "USLOVI I MOGUĆNOSTI USPOSTAVLJANJA REGIONALNE PROSTORNE ORGANIZACIJE BOSNE I HERCEGOVINE I STVARANJA REGIJE SJEVEROZAPADNA BOSNA. PROJEKTNI ZADATAK", Banja Luka, mart 1991., str. 2 (0091-4448-0091-4498).

282 Amandman LXX, stavovi 1 i 6: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

283 Amandman LXX, stav 2: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

284 Amandman LXX, stav 4: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

285 Član 17, "USTAVNI ZAKON ZA SPROVOĐENJE AMANDMANA LIX – LXXIX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 594-595 (P002-0924-P002-0925, raspon P002-0919-P002-0962).

286 Član 242, "STATUT OPŠTINE BANJA LUKA", br. 12-012-83/87, bez datuma, *SGOBL*, XXVII, br. 5 (18. maj 1987.), str. 1-52, ova stavka je na str. 30 (B000-4148-B000-4148).

nacionalnom zastupljenošću, pri čemu su odbornike birali građani tajnim glasanjem.[287] Slično tome, Skupština opštine Prijedor, koja je imala tri vijeća i ukupno 163 odbornika[288], rekonstituisana je u jedno vijeće sa 90 odbornika i s utvrđenom nacionalnom zastupljenošću, pri čemu su odbornike birali građani tajnim glasanjem.[289]

104. Skupština opštine bila je najviši organ vlasti u opštini[290] i imala je široka ovlašćenja vezano za sam statut, lokalno zakonodavstvo i imenovanja.[291] Skupština opštine u normalnim okolnostima odlučuje većinom glasova na sjednici kojoj prisustvuje većina od ukupnog broja odbornika, ali se u nekim slučajevima zahtijeva većina glasova u odnosu na ukupan broj odbornika.[292]

105. Skupština opštine ima predsjednika i jednog ili više potpredsjednika,[293] koje bira iz redova skupštinskih odbornika.[294] Predsjednik ili potpredsjednik skupštine opštine imali su četvorogodišnji mandat.[295] U Statutu opštine Prijedor navode se odgovornosti predsjednika Skupštine kako slijedi:

> 64. Predsjednik predstavlja Skupštinu opštine, organizuje i saziva sjednicu Skupštine, predsjedava joj, pokreće inicijativu za razmatranje pojedinih pitanja i stara se da skupštinski sistem

287 Članovi 8 i 9, "ODLUKA O IZMJENAMA I DOPUNAMA STATUTA OPŠTINE BANJALUKA", br. 12-012-157/90, 18. septembar 1990., *SGOBL*, XXX, br. 8 (19. septembar 1990.), str. 1-4 (0219-2641-0219-2644).

288 Član 223, "STATUT OPŠTINE PRIJEDOR", *SGOP*, XXI, br. 7/84 (25. oktobar 1984.), str. 238 (P002-0448-P002-0448, raspon P002-0413-P002-0461), s izmjenama i dopunama iz "ODLUKE O IZMJENAMA I DOPUNAMA STATUTA OPŠTINE PRIJEDOR", *SGOP*, XXII, br. 9/85 (10. decembar 1985.), str. 247 (P002-0491-P002-0491, raspon P002-0491-P002-0506) i "ODLUKA O BROJU DELEGATA KOJE DELEGIRAJU DELEGACIJE MJESNIH ZAJEDNICA U VIJEĆE MJESNIH ZAJEDNICA", *SGOP*, XXII, br. 9/85 (10. decembar 1985.), str. 252-253 (P002-0496-P002-0497, raspon P002-0491-P002-0506).

289 "ODLUKA O PROMJENAMA STATUTA OPŠTINE PRIJEDOR", 01-021-5/90, 14. septembar 1990., *SGOP*, XXVI, br. 6/90 (17. septembar 1990.), str. 129-131 (P002-0333-P002-0335).

290 Član 6, "ODLUKA O IZMJENAMA I DOPUNAMA STATUTA OPŠTINE BANJALUKA", br. 12-012-157/90, 18. septembar 1990., *SGOBL*, XXX, br. 8 (19. septembar 1990.), 1-4 (0219-2641-0219-2644).

291 Član 7, "ODLUKA O IZMJENAMA I DOPUNAMA STATUTA OPŠTINE BANJALUKA", br. 12-012-157/90, 18. septembar 1990., *SGOBL*, XXX, br. 8 (19. septembar 1990.), 1-4 (0219-2641-0219-2644).

292 Član 9, "ODLUKA O IZMJENAMA I DOPUNAMA STATUTA OPŠTINE BANJALUKA", br. 12-012-157/90, 18. septembar 1990., *SGOBL*, XXX, br. 8 (19. septembar 1990.), 1-4 (0219-2641-0219-2644).

293 Amandman LXX, stav 8: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

294 Amandman LXX, stav 8: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

295 Amandman LXX, stav 8: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

funkcioniše u cjelini, potpisuje Odluke i druge opšte akte, koji se donose na sjednici, stara se o neposrednoj primjeni Poslovnika Skupštine i vrši druge poslove koji su utvrđeni ovim Statutom i Poslovnikom Skupštine.[296]

Ove funkcije se ponovo navode i dalje obrazlažu u Poslovniku Skupštine opštine Prijedor, koji je stupio na snagu 24. aprila 1991.[297]

Izvršni odbor opštine

106. Svaka je opština imala i izvršni organ na čelu kojeg je bio predsjednik koji se birao na mandat od četiri godine.[298] U amandmanu 38 na Ustav SRBiH (kojim je zamijenjen član 268), izvršni organ opštine je definisan kako slijedi:

65. 1. U skupštini opštine, odnosno skupštini gradske zajednice, kao izvršni organ obrazuje se izvršni odbor.

66. Izvršni odbor sačinjavaju predsjednik koga bira skupština opštine i funkcioneri koji rukovode opštinskom organima uprave za koje se odlukom skupštine utvrdi da su članovi izvršnog odbora.

67. U većim opštinama i u gradskim zajednicama izvršni odbor mogu, u skladu sa statutom, sačinjavati predsjednik i određen broj članova koje bira skupština opštine, odnosno gradske zajednice, i funkcioneri koji rukovode organima uprave za koje se to utvrdi odlukom skupštine odgovarajuće društveno-političke zajednice.

68. Predsjedniku i članu izvršnog odbora izabranom iz reda delegata prestaje mandat delegata u skupštini.[299]

U amandmanu 74 iz jula 1990., međutim, ove su odredbe zamijenjene sljedećom jednostavnom odredbom:

4. Sastav, organizacija, nadležnost i način kandidovanja, izbora i opoziva izvršnog organa opštine, odnosno gradske zajednice utvrđuje se zakonom i statutom.[300]

296 "ODLUKA O PROMJENAMA STATUTA OPŠTINE PRIJEDOR", 01-021-5/90, 14. septembar 1990., *SGOP*, XXVI, br. 6/90 (17. septembar 1990.), str. 129-131 (P002-0333-P002-0335).

297 "POSLOVNIK SKUPŠTINE OPŠTINE PRIJEDOR", 01-017-2/91, 24. april 1991., *SGOP*, XXVII, br. 4/91 (30. april 1991.), str. 61-82 (0041-4502-0041-4523, raspon 0041-4502-0041-4533).

298 Amandman LXX, stav 8: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

299 Amandman XXXVIII: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XX DO LVIII NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLV, br. 13 (21. april 1989.), str. 325-339 (0124-9811-0124-9825).

300 Amandman LXXIV: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA LIX-LXXX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 589-594 (P002-0919-P000-0924, raspon P002-0919-P002-0962).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Prateći Ustavni zakon propisivao je i da se opštinski statuti usklade s ovim amandmanom.[301] Unatoč uopštenijoj prirodi ove nove odredbe, raspoloživi dokazi sugerišu da se u praksi članstvo i funkcionisanje Izvršnog odbora nisu suštinski promijenili.

107. Izvršni odbor je bio odgovoran za širok djelokrug aktivnosti. Te su aktivnosti u opštini Banja Luka obuhvatale, između ostalih, predlaganje odluka i drugih akata skupštini opštine i sprovođenje odluka i drugih akata skupštine; utvrđivanje nacrta opštinskog plana odbrane i sprovođenje opštinskog plana odbrane i samozaštite; utvrđivanje nacrta opštinskog privrednog i društvenog plana, budžeta i računa; usmjeravanje, usklađivanje i vršenje nadzora nad radom opštinskih organa uprave, kao i davanje prijedloga za osnivanje novih opštinskih organa uprave.[302] Slične su odredbe bile na snazi i u opštini Prijedor.[303]

108. Što se funkcija predsjednika Izvršnog odbora tiče, one su u Poslovniku Izvršnog odbora opštine Prijedor, naprimjer, određene kako slijedi:

69. Predsjednik Izvršnog odbora u okviru prava i dužnosti utvrđenih Statutom opštine i odlukom o Izvršnom odboru: predstavlja Izvršni odbor, stara se o organizovanju rada Izvršnog odbora, o sprovođenju zaključaka Izvršnog odbora i o usklađivanju aktivnosti i drugih vidova saradnje sa odgovarajućim organima, organizacijama i zajednicama.[304]

Nakon ovoga slijedi opširniji prikaz ovih funkcija, koji obuhvata konkretnu odredbu da predsjednik saziva sjednicu Izvršnog odbora na svoju inicijativu ili na inicijativu najmanje tri člana, predlaže dnevni red i predsjedava sjednicama, te potpisuje akte Izvršnog odbora. Slične, mada ne toliko detaljne odredbe navedene su i u statutu opštine Banja Luka.[305]

Opštinski organi uprave

109. Svaka je opština imala jedan ili više "organa" ili odjela uprave. Broj tih organa, koji su nazivani "sekretarijatima", "upravama" ili "komisijama", bio je propisan zakonom i opštinskim statutom ili odlukom. U

301 Član 17, "USTAVNI ZAKON ZA SPROVOĐENJE AMANDMANA LIX – LXXIX NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLVI, br. 21 (31. juli 1990.), str. 594-595 (P002-0924-P002-0925, raspon P002-0919-P002-0962).

302 Član 292, "STATUT OPŠTINE BANJA LUKA", br. 12-012-83/87, bez datuma, *SGOBL*, XXVII, br. 5 (18. maj 1987.), str. 1-52, ovaj član je na str. 30 (B000-4148-B000-4148), onako kako je izmijenjen i dopunjen članom 14 "ODLUKE O IZMJENAMA I DOPUNAMA STATUTA OPŠTINE BANJALUKA", br. 12-012-157/90, 18. septembar 1990., *SGOBL*, XXX, br. 8 (19. septembar 1990.), str. 1-4 (0219-2641-0219-2644).

303 Član 269, "STATUT OPŠTINE PRIJEDOR", 1984., *SGOP*, XXI, br. 7/84 (25. oktobar 1984.), str. 203-251 (P002-0413-P002-0461, raspon P002-0413-P002-0468).

304 "POSLOVNIK IZVRŠNOG ODBORA OPŠTINE PRIJEDOR", br. 02-023-76/91, 3. juni 1991., *SGOP*, XXVII, br. 6/91 (26. juli 1991.), str. 126-133 (P002-1120-P002-1127).

305 Član 297 Statuta opštine Banja Luka, 1987., *SGOBL*, XXVII, br. 5 (18. maj 1987.), str. 38 (B000-4148-B000-4148).

načelu bi postojao opštinski sekretarijat za upravne poslove, zatim oni organi uprave koji su propisani zakonom, te bilo koji dodatni organi uprave postojanje kojih je uslovljeno obimom poslova uprave i drugih tehničkih poslova.[306] Godine 1991., naprimjer, Banja Luka je imala sekretarijate, uprave i komisije za dodatne poslove kao što su privreda i planiranje, finansije, imovinsko-pravni i stambeni poslovi, geodetski poslovi i poslovi u oblasti društvenih djelatnosti.[307] Jedan od organa koji su bili propisani zakonom bio je opštinski sekretarijat za narodnu odbranu.[308] Općenito,odgovornosti opštinskih organa uprave bile su da:

> 70. ...izvršavaju zakone, druge propise i opšte akte skupština društveno-političkih zajednica i njihovih izvršnih organa, sprovode utvrđenu politiku, sprovode smjernice skupštine, odgovorni su za stanje u oblastima za koje su obrazovani u okviru svojih prava i dužnosti, prate stanje u određenim oblastima i preduzimaju mjere za rješavanje pitanja u tim oblastima, rješavaju po upravnim stvarima, vrše upravni nadzor i druge upravne poslove, pripremaju i predlažu propise i druge opšte akte i vrše druge stručne poslove za skupštinu društveno-političke zajednice i njen izvršni organ.[309]

Organi uprave su za svoj rad bili odgovorni i Skupštini i Izvršnom odboru.[310] Štaviše, republički organi su mogli poduzeti neposredne mjere kako bi osigurali da opštinski organi uprave sprovode zakon i propise, ukoliko to opštinski organi ne čine na odgovarajući način.[311]

110. Do jula 1990., bilo je predviđeno da opštinske izvršne odbore čine, pored službenika koji rade u njima, svi ili neki od načelnika ili predsjednika opštinskih organa uprave. Tako su opštinski organi uprave ugrubo igrali ulogu "opštinskih ministarstava", dok je izvršni odbor bio vrlo nalik na "opštinsku vladu". Čini se da izmjene ustavnih odredaba koje se odnose na sastav izvršnih odbora, a koje su stupile na snagu 31. jula 1990., više nisu propisivale ovakav model.

306 Član 103, "ZAKON O DRŽAVNOJ UPRAVI", S br. 710, 6. mart 1990., *SLSRBiH*, XLVI, br. 8 (20. mart 1990.), 221-55 (P003-5053-P003-5087).

307 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA, POTPREDSJEDNIKA I ČLANOVA IZVRŠNOG ODBORA OPŠTINE BANJA LUKA", br. 12-012-17/91, 6. februar 1991., *SGOBL*, XXXI, br. 1 (20. februar 1991.), 1 (0044-8830-0044-8830, raspon 0044-8830-0044-8844).

308 Članovi 71 i 72, "ZAKON O OPŠTENARODNOJ ODBRANI", 28. decembar 1983., *SLSRBiH*, XL, br. 3 (9. februar 1984.), 98 (0219-2670-0219-2670, raspon 0219-2661-0219-2708).

309 Amandman XXXIX, stav 2: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XX DO LVIII NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLV, br. 13 (21. april 1989.), str. 325-339 (0124-9811-0124-9825).

310 Član 154, Ustav SRBiH iz 1974. (0049-7420-0049-7707).

311 Članovi 299, 300 i 382 Ustava SRBiH iz 1974. (0049-7420-0049-7707); amandman XXXIX: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XX DO LVIII NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLV, br. 13 (21. april 1989.), str. 325-339 (0124-9811-0124-9825).

Opštinska vlada u Republici bosanskih Srba

111. U sklopu procesa prisvajanja i uspostavljanja vlasti nad "srpskim" teritorijama, rukovodstvo bosanskih Srba je krajem jeseni 1991. godine počelo da stimuliše stvaranje entiteta koji su postali poznati kao "srpske opštine". Prema jednoj preporuci koju je 11. decembra 1991. donijela Skupština bosanskih Srba, klubovi odbornika SDS-a u opštinama u kojima su interesi Srba bili ugroženi "nadglasavanjem" trebali su da se transformišu u "skupštine opština srpskog naroda".[312] Dapače, u uputstvima koja je Glavni odbor SDS-a izdao 19. decembra konkretno se navodi da se "skupštine srpskog naroda" trebaju osnovati u svim opštinama, bez obzira na to da li su u njima Srbi u većini. Te su skupštine trebale da prave planove za ostale opštinske organe.[313]

112. Tokom par narednih mjeseci, "skupštine srpskog naroda" su zapravo kreirale "srpske opštine" u više opština u kojima su Srbi bili u manjini, premda je u jednoj ili više opština došlo do otpora ovom procesu unutar SDS-a.[314] Za one srpske opštine u vezi s kojima postoji raspoloživa dokumentacija tvrdilo se da su formirane od "srpskih" dijelova postojećih opština, ili su se navodila sela i naselja koja treba da čine te srpske opštine. Te su srpske opštine u početku funkcionisale kao paralelni entiteti koji su operisali pored postojećih opštinskih organa. Pored toga, neke srpske opštine su polagale pravo na najveće gradove postojećih opština kao na svoja sjedišta (npr. Bosanska Krupa, Donji Vakuf i Bosanski Brod).[315]

312 "PREPORUKA O OSNIVANJU SKUPŠTINA OPŠTINA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-53-91, 11. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 9 (0049-7251-0049-7251); "SKUPŠTINA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, Broj: 92-2-57/91, ZAPISNIK 3. SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 92-2-57/91, decembar 1991. (0089-8228-0089-8355).

313 "UPUTSTVO O ORGANIZOVANJU I DJELOVANJU ORGANA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERZEGOVINI U VANREDNIM OKOLNOSTIMA", Sarajevo, 19. decembar 1990. (br. 47: SA01-6723-SA01-6731).

314 Radomir BULATOVIĆ, predsjednik Skupštine sarajevske opštine Centar, bio je član SDS-a koji se protivio formiranju srpske opštine: "RADOMIR BULATOVIĆ, PREDSJEDNIK SO CENTAR, O FORMIRANJU SRPSKE SKUPŠTINE: JA TO NEĆU DOZVOLITI!", *Oslobođenje*, 15. januar 1992., str. 8 (0149-0836); "RADOMIR BULATOVIĆ, PREDSJEDNIK SO CENTAR: SARAJEVO NIJE (SAMO) MUSLIMANSKO", *Oslobođenje*, 20. mart 1992., str. 8 (0149-0832). SDS je ipak i tu proglasio srpsku opštinu, premda uz BULATOVIĆEVE tvrdnje da to ne predstavlja podjelu opštine: "REAGOVANJA NA PROGLAŠENJE "SRPSKE OPŠTINE CENTAR" /:/ RADOMIR BULATOVIĆ, PREDSJEDNIK SO CENTAR: OVO NIJE PODJELA", *Oslobođenje*, 28. mart 1992., str. 8 (0149-0837).

315 Srpske opštine u vezi s kojima raspoloživi dokumenti objavljuju njihovo osnivanje i namjeru da se pridruže ili povežu s ARK-om:

1) Bosanska Krupa: "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA 2. SJEDNICE PRIVREMENE SKUPŠTINE SRPSKE OPŠTINE BOSANSKA KRUPA ODRŽANE DANA 11. 12. 1991. U SRPSKOJ JASENICI", (0091-4347-0091-4351); "STATUT SRPSKE OPŠTINE BOSANSKA KRUPA", br. 19/91, 11. decembar 1991. (0091-4297-0091-4330); "IZVJEŠTAJ O SPROVEDENOM PLEBISCITU I REFERENDUMU SRPSKOG NARODA BOSANSKA KRUPA", 2. decembar 1991. (0091-4336-0091-4338); "ODLUKA O USVAJANJU IZVJEŠTAJA O PROVOĐENJU REFERENDUMA SRPSKOG NARODA ZA OSNIVANJE SRPSKE OPŠTINE BOSANSKA KRUPA", 11. decembar 1991. (0091-4345-0091-4345); "RJEŠENJE" (kojim se imenuje sedam odbornika u Skupštinu ARK-a),

11. decembar 1991. (0059-0408-0059-0408), "PRIVREMENI POSLOVNIK SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA BOSANSKE KRUPE", 11. decembar 1991. (0091-4342-0091-4344), "RJEŠENJE" (o izboru potpredsjednika Izvršnog odbora Skupštine srpske opštine Bosanska Krupa), 11. decembar 1991. (0059-0409-0059-0409), "RJEŠENJE" (o izboru potpredsjednika Skupštine srpske opštine Bosanska Krupa), 11. decembar 1991. (0059-0410-0059-0410), "RJEŠENJE" (o izboru predsjednika Skupštine srpske opštine Bosanska Krupa), 11. decembar 1991. (0059-0411-0059-0411), "RJEŠENJE" (o izboru komandanta Teritorijalne odbrane srpske opštine Bosanska Krupa), 11. decembar 1991. (0059-0412-0059-0412). "Zvanično" osnivanje srpske opštine, koje je izvršeno 11. decembra 1991., predstavljalo je kulminaciju procesa koji je započeo 25. oktobra 1991.: "ODLUKA O KONSTITUISANJU PRIVREMENE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA NA PODRUČJU OPŠTINE BOSANSKA KRUPA", 25. oktobar 1991. (0091-4331-0091-4331); "ODLUKA O PROVOĐENJU REFERENDUMA ZA OSNIVANJE OPŠTINE SRPSKOG NARODA BOS. KRUPE", 25. oktobar 1991. (0091-4333-0091-4333); "ODLUKA O IMENOVANJU KOMISIJE ZA PROVOĐENJE PLEBISCITA I REFERENDUMA", 25. oktobar 1991. (0059-0383-0059-0383); "ODLUKA O SJEDIŠTU OPŠTINE SRPSKOG NARODA", 25. oktobar 1991. (0059-0387-0059-0387); "ODLUKA O SPROVOĐENJU JAVNE RASPRAVE", 25. oktobar 1991. (0059-0385-0059-0385); "ODLUKA O OBRAZOVANJU KOMISIJE", 25. oktobar 1991. (0091-4334-0091-4334); "ODLUKA" (o prestanku plaćanja obaveza), 25. oktobar 1991. (0091-4335-0091-4335); "OGLAS" (o glasačkim mjestima), 26. oktobar 1991. (0059-0388-0059-0391; "RJEŠENJE O OBRAZOVANJU KOMISIJE ZA IZRADU BIRAČKIH SPISKOVA", 28. oktobar 1991. (0059-0392-0059-0392). Dana 8. januara 1992., Skupština ARK-a je prihvatila pripajanje srpske opštine Bosanska Krupa ARK-u (0040-3872-0040-3876).

2) Srpska opština Derventa: "ODLUKA O PROGLAŠENJU SRPSKE OPŠTINE DERVENTA", bez datuma, ali se navodi Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine (0040-3869-0040-3869).

3) Srpska opština Bihać: "ODLUKA", br. 1/91, 21. decembar 1991. (0040-3870-0040-3871).

4) Srpska opština Donji Vakuf: "ODLUKA O OSNIVANJU SRPSKE OPŠTINE DONJI VAKUF", br. 1/92, 15. februar 1992. (0040-3887-0040-3888, raspon 0040-3886-0040-3889, L000-9336-L000-9338); pismo koje je srpska opština Donji Vakuf uputila ARK-u, kojim traži da bude pripojena ARK-u, br. 3/92, 15. februar 1992. (0040-3886-0040-3886); i "ODLUKA O PRIPAJANJU SRPSKE OPŠTINE DONJI VAKUF AUTONOMNOJ REGIJI KRAJINA", br. 2/92, 15. februar 1992. (0040-3889-0040-3889).

5) Srpska opština Bosanski Brod: "ODLUKA O OSNIVANJU OPŠTINE SRPSKOG NARODA BOSANSKI BROD", 23. februar 1992. (0040-3895-0040-3896); odluka kojom se Skupština srpskog naroda Bosanskog Broda "povezuje" s ARK-om, 23. februar 1992. (0040-3897-0040-3899); i "ODLUKA O KONSTITUISANJU SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA OPŠTINE BOSANSKI BROD", 23. februar 1992. (0040-3900-0040-3901).

6) Srpska opština Sanski Most: odluka "Srpskog naroda opštine Sanski Most", 25. mart 1992. (0040-3971-0040-3973); i odluka kojom je srpska opština Sanski Most proglasila da postaje dio ARK-a, br. 1/92, 3. april 1992. (0040-3974-0040-3974).

Srpske opštine u vezi s kojima raspoloživi dokumenti objavljuju njihovu namjeru da se pridruže ARK-u, ali ne i njihovo osnivanje:

1) Srpska opština Livno: "ODLUKA O PRISTUPANJU SRPSKE OPŠTINE LIVNO AUTONOMNOJ REGIJI BOSANSKA KRAJINA", br. L-AR-003/92, 10. januar 1992. (0040-3877-0040-3877).

2) Srpska opština Kotor-Varoš: "ODLUKA O PRIPAJANJU AUTONOMNOJ OBLASTI KRAJINA", br. 110/92, 7 februar 1992. (0040-3884-0040-3884).

3) Srpska opština Jajce: pismo Skupštine srpske opštine Jajce upućeno Skupštini ARK-a, kojim se traži pristupanje ARK-u, br. 01-1/92, 22. februar 1992. (0040-3894-0040-3894).

4) Srpska opština Prijedor: "ODLUKA O PRIPAJANJU AUTONOMJOJ REGIJI BOSANSKA KRAJINA", br. 003/92, 17. januar 1992. (0040-3879-0040-3881). Sveska zapisnika sa sastanaka opštinskog odbora SDS-a Prijedor za 1991. i početak 1992. (0102-1504-0102-1685),

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Zajednice opština u SRBiH

113. Organizacije regionalnog nivoa koje bi posredovale između opština i republike postojale su u SRBiH-u za neke funkcije vlade u republici (npr. policija i Teritorijalna odbrana), ali nikakav teritorijalno-administrativni entitet regionalnog nivoa nije postojao kao takav. Grupe opština mogle su, ipak, da u izvjesne svrhe formiraju "zajednice opština".[316] Zaista je i formirano nekoliko takvih zajednica opština. Neke od tih zajednica opština nastavile su legalno da postoje tokom 1991. i/ili 1992. godine.[317]

114. Koncept "zajednica opština" definisan je u Ustavu SRBiH iz 1974. godine,[318] a redefinisan jednim amandmanom na Ustav, koji je donesen 1989.[319] Tim odredbama definisana su dva tipa zajednica opština: gradske zajednice opština i regionalne zajednice opština. Prva kategorija primijenjena je na grad Sarajevo, koji se sastojao od nekoliko opština. Zajednice opština bile su zamišljene s ciljem da čvršće povežu opštine koje su bile teritorijalno i ekonomski povezane, kako bi se efikasnije i racionalnije realizovali zajednički interesi, a zasnovane su na sporazumima koje su opravosnažile Skupštine

zapisnik za 27. decembar 1992. /kao u originalu/ u kojem se navodi da će Skupština srpskog naroda Prijedora biti proglašena 7. januara 1992.

316 Izraz *zajednica opština* može se na engleski prevesti kao "association of municipalities," ili kao "community of municipalities." U verziji ovog izvještaja na engleskom jeziku koristiće se izraz "community of municipalities".

317 O Zajednici opština Banja Luka: "ODLUKA O PRISTUPANJU OPŠTINE LAKTAŠI ZAJEDNICI OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 11. april 1991. (0040-3783-0040-3783); "ODLUKA O ZAKLJUČIVANJU DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 15. april 1991. (0040-3790-0040-3790); "ODLUKA O ZAKLJUČIVANJU DRUŠTVENOG DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 8. april 1991. (0040-3777-0040-3777); Završni račun budžeta opštine Banja Luka za 1990. godinu pokazuje da su fondovi za ZOBL utrošeni kako je i naznačeno, a i u budžetu za 1991. godinu dodijeljeni su fondovi za ZOBL: "ODLUKA O ZAVRŠNOM RAČUNU BUDŽETA OPŠTINE BANJALUKA ZA 1990. GODINU", *SGOBL*, XXXI, br. 4 (1. april 1991.), stavka 51, posebno str. 10 (0044-8856-0044-8865); "ODLUKA O BUDŽETU I IZVRŠENJU BUDŽETA OPŠTINE BANJALUKA ZA 1991. GODINU", *SGOBL*, XXXI, br. 4 (1. april 1991.), stav 52, posebno str. 20 (0044-8865-0044-8876). O Zajednici opština Livno: "ODLUKA O PRIHVATANJU DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 11. april 1991. (0040-3782-0040-3782). O Zajednici opština Bihać: "ODLUKA O IZDVAJANJU OPŠTINE BOSANSKI PETROVAC IZ MEĐUOPŠTINSKE REGIONALNE ZAJEDNICE BIHAĆ", 26. april 1991. (0040-3805-0040-3805).

318 Članovi 275-280 Ustava SRBiH iz 1974. (0049-7420-0049-7707).

319 Amandman XLII: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XX DO LVIII NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLV, br. 13 (21. april 1989.), str. 325-339 (0124-9811-0124-9825).

dotičnih opština.[320] One su imale svoje statute i skupštine, kako bi sprovodile planove i uredile odnose o pitanjima utvrđenim tim statutima.[321]

115. U ustavnim odredbama koje se odnose na gradske zajednice opština navodi se da one jesu "društveno-političke zajednice". U odredbama koje se odnose na regionalne zajednice opština ne postoji takvo precizno određenje. Član 276 Ustava SRBiH, sa izmjenama i dopunama iz amandmana 42, dopuštao je zakonsku mogućnost osnivanja "drugih zajednica opština kao posebnih društveno-političkih zajednica". Međutim, Ustavni sud SRBiH je jasno izrekao da regionalne zajednice opština u načelu nisu društveno-političke zajednice. U svojoj Odluci od 1. novembra 1991., Ustavni sud SRBiH je izrekao da odbranu organizuju samo društveno-političke zajednice, to jest Republika i opštine, a *ne* zajednice opština, jer one ne predstavljaju društveno-političke zajednice.[322]

116. Jedna od regionalnih zajednica opština koje su postojale u SRBiH bila je Samoupravna regionalna zajednica opština Banja Luka (dalje u tekstu: ZOBL), koja je osnovana 1977.[323] i postojala barem do početka 1991. godine.[324]

Zajednice opština pod kontrolom bosanskih Srba 1991. godine

117. Tokom prvih mjeseci 1991. godine, u određenom broju opština u Bosni i Hercegovini u kojima su Srbi imali apsolutnu ili relativnu većinu, usvojeni su sporazumi o osnivanju novih zajednica opština, pri čemu su neke od tih opština istovremeno presjekle veze s postojećim zajednicama opština.[325]

---

320 Član 276 Ustava SRBiH iz 1974. (0049-7420-0049-7707), sa izmjenama i dopunama iz amandmana XLII, stav 10, iz 1989. godine: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XX DO LVIII NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLV, br. 13 (21. april 1989.), str. 325-339 (0124-9811-0124-9825).

321 Amandman XLII, stav 5: "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XX DO LVIII NA USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SLSRBiH*, XLV, br. 13 (21. april 1989.), str. 325-339 (0124-9811-0124-9825).

322 "ODLUKA", *SLSRBiH*, br. 36 (28. novembar 1991.), 1066-1068 (0219-9102-0219-9104).

323 Vidi "STATUT SAMOUPRAVNE REGIONALNE ZAJEDNICE OPŠTINA BANJA LUKA", Banja Luka, novembar 1977. (0040-3491-0040-3506); nalazi se i u *SGOBL*, izdanje 11/77, stavka 300, str. 23-28, (0040-3474-0040-3479); "ZAKLJUČAK O DAVANJU PRETHODNE SAGLASNOSTI NA STATUT SAMOUPRAVNE REGIONALNE ZAJEDNICE OPŠTINA BANJALUKA", 01-02-83/77, 8. decembar 1977. (0040-3518-0040-3518), i "RJEŠENJE O IZBORU DELEGACIJE U SKUPŠTINU SAMOUPRAVNE REGIONALNE ZAJEDNICE OPŠTINA BANJALUKA", 01-58/77 (0040-3519-0040-3519).

324 Član 41 Statuta ZOBK-a: "STATUT ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE" (0040-3549-0040-3561); "ODLUKA O ZAVRŠNOM RAČUNU BUDŽETA OPŠTINE BANJALUKA ZA 1990. GODINU", *SGOBL*, XXXI, br. 4 (1. april 1991.), stavka 51, posebno str. 10 (0044-8856-0044-8865); "ODLUKA O BUDŽETU I IZVRŠENJU BUDŽETA OPŠTINE BANJALUKA ZA 1991. GODINU", *SGOBL*, XXXI, br. 4 (1. april 1991.), stavka 52, posebno str. 20 (0044-8865-0044-8876).

325 Laktaši: "ODLUKA O PRISTUPANJU OPŠTINE LAKTAŠI ZAJEDNICI OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 11. april 1991. (0040-3783-0040-3783); Prnjavor: "ODLUKA O ZAKLJUČIVANJU DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 15. april 1991. (0040-3790-0040-3790); Srbac: "ODLUKA O ZAKLJUČIVANJU DRUŠTVENOG DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 8. april 1991. (0040-3777-0040-3777); Glamoč: "ODLUKA O PRIHVATANJU

Zajednica opština Bosanske krajine (dalje u tekstu: ZOBK) održala je svoju osnivačku skupštinu 25. aprila 1991.,[326] pri čemu je planiranje tog koraka započelo najkasnije u januaru 1991.[327] Zajednica opština Romanije osnovana je 8. maja 1991.[328] Zajednica opština istočne i stare Hercegovine održala je svoju osnivačku skupštinu 27. maja,[329] dok je, po svemu sudeći, planiranje za to takođe otpočelo najkasnije u januaru 1991.[330]

118. Pismo konjičkog Opštinskog odbora SDS-a od 14. februara 1991. ukazuje na to da je osnivanje novih zajednica opština vodio ili koordinisao Glavni odbor SDS-a BiH.[331] SDS i barem još jedna organizacija (Ekonomski institut Banja Luka) naručili su ili izradili preliminarne studije postojeće regionalne organizacije Bosne i Hercegovine, kao i privrednih i društvenih kriterija za uvođenje nove "regionalizacije". U njima je stavljen naglasak na privredne kriterije, ali su pomenuti i nacionalni sastav postojećih regija, kao i onih čije se osnivanje predlaže. Politička odluka da se započne sa osnivanjem novih zajednica opština je, po svemu sudeći, prethodila pripremi tih studija.[332]

DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 11. april 1991. (0040-3782-0040-3782); Bosanski Petrovac "ODLUKA O ZAKLJUČIVANJU DOGOVORA O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKA KRAJINA", 26. april 1991. (0040-3804-0040-3804) i (0040-3805-0040-3805); Pale: "REGIONALIZACIJA /:/ OPŠTINA PALE IZVAN ZAJEDNICE SARAJEVSKIH OPŠTINA", *Javnost*, 4. maj 1991., str.2 (0219-2656-0219-2656) i "REGIONALIZACIJA /:/ ZAJEDNICA OPŠTINA ROMANIJA", *Javnost*, 11. maj 1991., str. 3 (0089-6733-0089-6733).

326 "U ČELINCU KONSTITUISANA SKUPŠTINA ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE: KORAK KA AUTONOMIJI?", *Glas*, 27/28. april 1991., str. 6 (0219-2659-0219-2659).

327 "KONFERENCIJA ZA ŠTAMPU U SRPSKOJ DEMOKRATSKOJ STRANCI BANJALUKA: ZA ČISTE RAČUNE U REPUBLICI", *Glas*, 13/14. april 1991., 3 (0219-2660-0219-2660); "OBRAZLOŽENJE" Izvršnog odbora Titovog Drvara od marta 1991., priloženo uz odluku opštine da se pridruži ZOBK-u (0040-3780-0040-3781).

328 "REGIONALIZACIJA /:/ ZAJEDNICA OPŠTINA ROMANIJA", *Javnost*, 11. maj 1991., str. 3 (0089-6733-0089-6733).

329 "SAOPŠTENJE SKUPŠTINE OPŠTINA ISTOČNE I STARE HERCEGOVINE: TEŽAK POLOŽAJ SRPSKOG NARODA" i priloženi članak u vezi s tim pod naslovom "KONSTITUISANA SKUPŠTINA", *Javnost*, 1. juni 1991., str. 4 (0089-6734-0089-6734).

330 Pismo Opštinskog odbora SDS-a Konjic upućeno Glavnom odboru SDS-a BiH, s datumom od 14. februara 1991. (SA02-2768-SA02-2769).

331 Pismo Opštinskog odbora SDS-a Konjic upućeno Glavnom odboru SDS-a BiH, s datumom od 14. februara 1991. (SA02-2768-SA02-2769).

332 Dvije takve studije prvenstveno se bave Bosanskom krajinom: "USLOVI I MOGUĆNOSTI USPOSTAVLJANJA REGIONALNE PROSTORNE ORGANIZACIJE BOSNE I HERCEGOVINE I STVARANJA REGIJE SJEVERO-ZAPADNA BOSNA. PROJEKTNI ZADATAK", Banja Luka, Ekonomski institut Banja Luka, mart 1991., (0091-4448-0091-4498); "BOSANSKA KRAJINA KAO KONSTITUTIVNI ČINILAC NOVE JUGOSLOVENSKE FEDERACIJE", 31. decembar 1991. (0087-3002-0087-3039). Regija koju su autori studije predvidjeli ima apsulotno većinsko srpsko stanovništvo, ali je ipak obuhvatala nekoliko opština u kojima Srbi nisu bili u većini.

Drugi niz dokumenata bavi se Bosnom i Hercegovinom u cjelini. U dva takva dokumenta ne pominje se regionalizacija, nego se navode procjene demografskih kretanja koje pokazuju da su Srbi suočeni s mogućnošću da postanu izrazito manjinski narod, uz tvrdnju da su neophodne hitne mjere da se ovakvo kretanje usmjeri u suprotnom pravcu, uključujući mjere u

119. Postoji vrlo malo raspoložive dokumentacije u vezi sa Zajednicom opština Romanije ili Zajednicom opština istočne i stare Hercegovine. Stoga se struktura i funkcionisanje novih zajednica opština mora gotovo u potpunosti razmatrati na osnovu strukture i funkcionisanja ZOBK-a, za koju postoji dostupan materijal.

Zajednica opština Bosanske krajine

120. Ostale stranke su osnivanje ZOBK-a shvatile kao inicijativu samo jedne stranke, i to SDS-a. One su, štaviše, tvrdile da je motivacija za inicijativu bila prvenstveno politička, to jest stvaranje regije u kojoj bi dominirali Srbi, a ne privredna, te da se ta inicijativa forsira na neprimjereno ishitren način obmanjujućim i neregularnim procedurama.[333] Već 4. marta 1991., na jednom javnom skupu koji je pod pokroviteljstvom SDS-a održan u Banjoj Luci, Milovan Milanović je objavio da "zajedno sa srpskim, u Bosanskoj krajini mogu da žive svi narodi koji žele da budu u suverenoj Jugoslaviji i Bosni u takvoj Jugoslaviji" i da "Krajinu iz Jugoslavije niko ne može ponijeti a da ne

cilju zadržavanja zemljišta koje je u posjedu Srba, te se postavljaju izvjesni zadaci s ciljem zadržavanja vlasništva nad zemljištem: "NEKI OSNOVNI POKAZATELJI DEMOGRAFSKIH KRETANJA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1961-1991. GODINE SA PROGNOZOM KRETANJA DO 2021. GODINE I UTICAJ TIH KRETANJA NA POLOŽAJ SRPSKOG NARODA", dr. Milorad SKOKO, Sarajevo, juni 1991. (SA03-0699-SA03-0725); "OPERATIVNI PROGRAM AKTIVNOSTI NA OČUVANJU ZEMLJIŠNIH POVRŠINA", dr. Milorad SKOKO i drugi autori, Sarajevo, juli 1991. (SA02-4241-SA02-4252).

Tri kasnije studije eksplicitno se bave pitanjem regionalizacije: "DEMOGRAFSKO-EKONOMSKA ANALIZA REGIONALNOG RAZVOJA, ALOKACIJE PRIRODNIH I DRUGIH RESURSA U REPUBLICI I UTICAJ TIH FAKTORA NA REGIONALIZACIJU I POLOŽAJ POJEDINIH NARODA – POSEBNOG /sic/ SRPSKOG", dr. Milorad SKOKO, Sarajevo, septembar 1991. (SA03-0627-SA03-0698); po svemu sudeći ažurirana verzija tog izvještaja, pod naslovom "REGIONALIZACIJA: DEMOGRAFSKO-EKONOMSKI I DRUGI BITNI ASPEKTI", Sarajevo, januar 1992. (SA04-2132-SA04-2206); i "REGIONALIZACIJA: OSNOVNI POKAZATELJI FINANSIJSKIH TOKOVA OD OPŠTINA PREMA REPUBLICI I FEDERACIJI", Sarajevo, januar 1992. (SA04-1229-SA04-1263).

333 "SA KONFERENCIJE ZA NOVINARE REGIONALNOG ODBORA SRSJ BOSANSKE KRAJINE /:/ ISHITRENA REGIONALIZACIJA!", *Glas*, 18. april 1991., str. 4 (0149-0833); "BANJALUKA: KONFERENCIJA ZA ŠTAMPU SOCIJALISTIČKE DEMOKRATSKE PARTIJE POVODOM INICIJATIVE ZA REGIONALIZACIJU BIH /:/ OSPORAVAJU POLITIČKE MOTIVE", *Glas*, 17. april 1991., str. 5 (0149-0834-0149-0834); "U KLJUČU: SDA I MBO PROTIV ODLUKE O UKLJUČIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE /:/ NEPRIMJEREN POSTUPAK", *Glas*, 17. april 1991., str. 5 (0149-0834); "MITING DOBRE VOLJE ZA BOSNU I HERCEGOVINU SDA U BANJALUCI /:/ PROTIV NACIONALNE REGIONALIZACIJE", *Glas*, 22. april 1991., str. 5 (0055-8510-0055-8510). Godine 1992., Jovan RAŠKOVIĆ, osnivač SDS-a u Hrvatskoj, kritikovao je, kako se čini, urotnički način na koji je bosanskohercegovački SDS nastojao ostvariti svoje ciljeve: "AKADEMIK JOVAN RAŠKOVIĆ O MOGUĆNOSTIMA DIJALOGA SRPSKIH I HRVATSKIH INTELEKTUALACA /:/ NIJE KRIVNJA SAMO NA JEDNOJ STRANI", *Društvo*, 22. april 1992., str. 11 (0206-1708-0206-1708).

slomi kičmu", dok je Radovan KARADŽIĆ objavio da je za Srbe alternativa federativnoj Jugoslaviji "velika Srbija".[334]

121. Nekoliko opština članica ove zajednice prethodno su pripadale ZOBL-u.[335] Upadljivo obilježje "Dogovora o udruživanju u zajednicu opština Bosanske krajine" (dalje u tekstu: Dogovor) jesu odredbe o organizovanju i sprovođenju odbrane teritorije te zajednice.[336] Skupština ZOBK-a je potom usvojila Statut koji, za razliku od Statuta ZOBL-a, ali u skladu s Dogovorom, sadrži jedan član koji se odnosi na odbranu. Statutom je osnovan i Savjet za narodnu odbranu kao stalno radno tijelo Skupštine ZOBK-a.[337] U Statutu ZOBK-a, za razliku od Statuta ZOBL-a, predviđa se osnivanje "Izvršnog vijeća".[338]

122. Do dana održavanja osnivačke skupštine ZOBK-a, Dogovor o njenom osnivanju odobrilo je 14 opština[339] od njih 20 za koje se u Dogovoru navelo da će formirati novu zajednicu.[340] Tokom nekoliko narednih mjeseci broj opština koje su se pridružile ZOBK-u je rastao, tako da je do 16. septembra 1991. iznosio od 16 do 22.[341]

123. ZOBK je imao Statut[342] koji je predviđao sljedeće:

1. obim nadležnosti ZOBK-a, uključujući vrste akata koje on može da donosi;
2. organe ZOBK-a, uključujući Izvršno vijeće i stalna tijela Skupštine ZOBK-a;
3. funkcionere Skupštine ZOBK-a, uključujući predsjednika, potpredsjednike i sekretara Skupštine ZOBK-a;

334 "SRBI OPSTAJU SAMO ZAJEDNO", *Glas*, 4. mart 1991., str. 1, 6 i 7 (0200-9124-0200-9129); "POSLIJE BANJALUČKOG MITINGA SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE /:/ OTVORENI POKER", *Glas*, 5. mart 1991., str. 7 (0149-0835-0149-0835).

335 Član 1 Statuta ZOBL-a (0040-3491-0040-3506); navodi se i u *SGOBL*, 11/77, stavka 300, str. 23-28 (0040-3474-0040-3479).

336 "DOGOVOR O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 29. april 1991. (0044-8781-0044-8784); "SJEDNICA SKUPŠTINE OPŠTINE BANJALUKA: PRIHVAĆEN DOGOVOR O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE: DOGOVOR BEZ PARTNERA", *Glas*, 30. april/1-2. maj 1991., str. 5 (0219-2658-0219-2658). "DOGOVOR O UDRUŽIVANJU U ZAJEDNICU OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", maj 1991. (0040-3543-0040-3548).

337 Članovi 16, 26-27, "STATUT ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE" (0040-3549-0040-3561).

338 Članovi 18, 24-25, "STATUT ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE" (0040-3549-0040-3561).

339 "KONSTITUISANA ZAJEDNICA OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE BANJALUKA /:/ LABAVA FEDERACIJA – LABAVA BOSNA", *Oslobođenje*, 27. april 1991., (0219-2645-0219-2647).

340 "KONSTITUISANA ZAJEDNICA OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE BANJALUKA /:/ LABAVA FEDERACIJA – LABAVA BOSNA", *Oslobođenje*, 27. april 1991. (0219-2645-0219-2647).

341 "STATUT AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", Banjaluka, septembar 1991. (0040-3585-0040-3596); "SAOPŠTENJE" (Predsjedništva ZOBK-a), 6. septembar 1991. (0040-3852-0040-3853).

342 "STATUT ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE" (0040-3549-0040-3561). Prema zapisniku s druge sjednice Skupštine ZOBK-a, održane 14. maja 1991., statut je usvojen tom prilikom (0040-3806-0040-3810, vidi 0040-3807).

4. transparentnost rada ZOBK-a;
5. finansiranje rada organa ZOBK-a.[343]

Osnovni organi

124. ZOBK je imao Skupštinu,[344] koja je trebala da ima po sedam odbornika iz skupštine svake od pridruženih opština (vidi Dodatak 11 u kojem je navedena struktura organa ZOBK-a).[345] Skupština ZOBK-a je iz redova odbornika, a s mandatom od četiri godine, izabrala predsjednika (Vojo KUPREŠANIN[346]), prvog potpredsjednika (Radoslav BRĐANIN[347]), te drugog potpredsjednika (Dragan KNEŽEVIĆ[348]). Skupština je izabrala i sekretara. Dana 25. aprila 1991., Duško ĐAJIĆ je izabran za vršioca dužnosti sekretara[349]; od 6. septembra 1991. Boro BLAGOJEVIĆ je bio sekretar Skupštine ZOBK-a[350], s mandatom od četiri godine.

125. Statutom je Skupštini ZOBK-a data nadležnost da donosi odluke, zaključke, stavove i druge akte (koji nisu dalje definisani).[351] Odredba Statuta koja se odnosi na skupštinske akte ne pominje zakone.

126. ZOBK je imao i Izvršno vijeće.[352] Skupština je za predsjednika izabrala Anđelka GRAHOVCA,[353] potom Nikolu ERCEGA,[354] a za prvog potpredsjednika Izvršnog vijeća ZOBK-a Dobrivoja VIDIĆA[355], svu trojicu s mandatom od četiri godine. Prema Statutu ZOBK-a, Izvršno vijeće imalo je predsjednika, *dva* potpredsjednika, te četiri člana. Predsjednici stalnih radnih tijela Skupštine ZOBK-a, koji su navedeni u Statutu, bili su *ex officio* članovi Izvršnog vijeća.

127. Skupština ZOBK-a prvobitno je trebala da ima četiri stalna radna tijela: 1) politički savjet; 2) ekonomski savjet; 3) ekološki savjet; 4) i savjet za narodnu odbranu.[356] Premda je Skupština ZOBK-a na svojoj drugoj sjednici (14. maja 1991.) po svemu sudeći odlučila da doda i peto tijelo – Savjet za nauku, kulturu, fizičku kulturu i informativnu djelatnost,[357] to tijelo nije navedeno u kasnijem Statutu ARK-a.[358] Prijedlog budžeta koji je uvršten u zapisnik druge sjednice upućuje na to da se na čelu svakog od savjeta nalazi sekretar.[359] Međutim, član 24 Statuta ZOBK-a konkretno predviđa da su "predsjednici" stalnih radnih tijela *ex officio* članovi Izvršnog vijeća.[360]

Drugi organi i organizacije

128. ZOBK je preduzeo barem preliminarne korake u pravcu osnivanja raznih vladinih ili javnih tijela i službi na regionalnom nivou. Zapisnik s druge sjednice Skupštine ZOBK-a, održane 14. maja 1991.,[361] sadrži sljedeću stavku:

> 71. AD-3.
> 72. Po ovoj tački dnevnog reda prisutne je upoznao gospodin Brdjanin Radoslav, potpredsjednik Skupštine Zajednice.
> 73. ...Predložio je da na nivou Zajednice opština budu sljedeći subjekti: javna preduzeća, informisanje, Privredna komora, Regionalni SUP /Sekretarijat unutrašnjih poslova/, sudstvo, tužilaštvo, KMC[362], SDK /Služba društvenog knjigovodstva/, PTT, univerzitet, šumarstvo, poljoprivreda, elektroprivreda i da se zaduže mandatari da u svom programu predvide koji će to subjekti biti.

343 Stavka 2, "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA II. SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 14.5.1991", str. 2 (0040-3806-0040-3810).

344 Članovi 17-23 Statuta ZOBK-a (0040-3549-0040-3561).

345 Član 10 Dogovora (0044-8781-0044-8784 i 0040-3543-0040-3548). Međutim, prema jednom nedatiranom spisku delegata Skupštine ARK-a koji je sastavljen najranije krajem februara 1992., a vjerovatno ne kasnije od kraja marta, do tog trenutka neke opštine još uvijek nisu imenovale svoj puni sastav od sedam odbornika. Za opštinu Banja Luka navedeno je osam odbornika. Dodatna 22 odbornika navedeni su samo po imenima, a nije navedeno kojoj opštini pripadaju. (0040-3758-0040-3763).

346 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 26. april 1991. (0040-3791-0040-3791).

347 Pečatom potvrđena, ali nepotpisana "ODLUKA O IZBORU PRVOG POTPREDSJEDNIKA SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 26. april 1991. (0040-3792-0040-3792).

348 Pečatom potvrđena, ali nepotpisana "ODLUKA O IZBORU DRUGOG POTPREDSJEDNIKA SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 26. april 1991. (0040-3793-0040-3793).

349 Pečatom potvrđena, ali nepotpisana "ODLUKA O IZBORU VD SEKRETARA ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", 26. april 1991. (0040-3796-0040-3796) i "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA II. SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 14.5.1991.", str. 2 (0040-3806-0040-3810).

350 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA VI. SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 06.09.1991. U SALI DOMA KULTURE U BANJALUCI SA POČETKOM U 17,00 ČASOVA", (0040-3850-0040-3851).

351 Član 34 Statuta ZOBK-a (0040-3549-0040-3561).

352 Članovi 24-25 Statuta ZOBK-a (0040-3549-0040-3561).

353 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA IZVRŠNOG VIJEĆA ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", bez potpisa i pečata, 15. maj 1991. (0040-3794-0040-3795, 0040-3798-0040-3798.

354 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA XV SJEDNICE SKUPŠTINE AUTONOMNE REGIJE KRAJINA ODRŽANE DANA 4.3.1992. GODINE U VELIKOJ SALI DOMA KULTURE U BANJALUCI SA POČETKOM U 11,00 ČASOVA", (0040-3941-0040-3944 i 0040-3951-0040-3954).

355 "ODLUKA O IZBORU POTPREDSJEDNIKA IZVRŠNOG VIJEĆA ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE", bez potpisa i datuma, 15. maj 1991. (0040-3797-0040-3797).

356 Član 26 Statuta ZOBK-a (0040-3549-0040-3561).

357 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA II SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 14.5.1991.", stavka 2 (0040-3806-0040-3810).

358 "STATUT AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", Banjaluka, septembar 1991. (0040-3585-0040-3596).

359 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA II SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 14.5.1991.", stavka 4 (0040-3806-0040-3810).

360 Član 24 Statuta ZOBK-a (0040-3549-0040-3561).

361 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA II SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 14.5.1991.", (0040-3806-0040-3810).

362 Kliničko-medicinski centar

74. Nakon rasprave ovaj prijedlog je usvojen uz jedan glas protiv.

129. Skupština ZOBK-a ili njeno Izvršno vijeće izložili su daljnje konkretne namjere, ili poduzeli daljnje konkretne radnje vezane za osnivanje Televizije Krajine (druga sjednica, 14. maj 1991.), dok se kao druga tačka dnevnog reda treće sjednice Skupštine ZOBK-a (zakazane za 30. maj 1991.) navodi sljedeće:

> 2. Donošenje odluke o statusu javnih i društvenih preduzeća i organizacija i institucija od posebnog interesa za Zajednicu opština . . . [363]

130. Dana 22. jula 1991., Izvršno vijeće ZOBK-a je pokrenulo inicijativu za osnivanje Krajiške banke.[364]

131. Pored toga, već na drugoj sjednici Skupštine ZOBK-a, Predrag RADIĆ je, kritikujući predloženi nacrt Statuta, naglasio:

> 75. ... U budžetima opština nije predviđena stavka za finansiranje funkcija na nivou Zajednice opština. Da bi se ove funkcije finansirale potrebni su nam fondovi, odnosno pare iz tih fondova, a oni se nalaze na nivou Republike. Moramo predvidjeti koji će to fondovi biti na nivou Zajednice opština. Oni su nekada i bili na tom nivou, ali su svi prenijeti u Sarajevo. Moramo ih vratiti na nivo regije (zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje itd.).

132. Dana 22. jula 1991., Izvršno vijeće ZOBK-a odobrilo je pripremu plana za osnivanje regionalnih fondova za obrazovanje, nauku i kulturu, fizičku kulturu, socijalnu i dječiju zaštitu, zdravstvenu zaštitu, penzijsko i invalidsko osiguranje, magistralne i regionalne puteve, poljoprivredu i vodoprivredu.[365] Treća tačka dnevnog reda za sjednicu Izvršnog vijeća ZOBK-a zakazanu za 6. avgust 1991. bila je "Razmatranje prijedloga deregulacije republičkih fondova i osnivanje regionalnih fondova Zajednice opština Bosanske krajine".[366] Moguće je da je odluka koju je Izvršno vijeće ZOBK-a donijelo 8. jula 1991. predstavljala jednu fazu u tom procesu. Pozivajući se na političke, a ne ekonomske motive, Izvršno vijeće je od opština zahtijevalo da obustave uplatu poreza na promet SRBiH-u i da ta sredstva zadrže za svoje potrebe.[367]

133. Treba primijetiti da su poduzete i druge mjere da se spriječi odliv sredstava iz regije, a koje za direktnu i nužnu posljedicu nisu imale osnivanje

363 Dnevni red treće sjednice Skupštine ZOBK-a (0040-3821-0040-3821; 0040-3822-0040-3822, 0300-5142-0300-5142). Zapisnik s ove sjednice nije dostupan.

364 Pismo Izvršnog vijeća ZOBK-a opštinskim izvršnim odborima, 22. juli 1991. (0040-3834-0040-3834).

365 "ZAKLJUČAK" (Izvršnog vijeća ZOBK-a), 22. juli 1991. (0040-3835-0040-3835).

366 Dnevni red za zajedničku sjednicu Izvršnog vijeća ZOBK-a i predsjednika opštinskih izvršnih odbora, 1. avgust 1991. (0040-3843-0040-3843, 0040-3844-0040-3844, 0040-3845-0040-3845, i 0040-3846-0040-3846).

367 "ODLUKA" (Izvršnog vijeća ZOBK-a), 8. juli 1991. (0040-3825-0040-3825).

novih vladinih tijela.[368] U te mjere može se uvrstiti i politički motivisan zahtjev Izvršnog vijeća ZOBK-a od 8. jula 1991. da organizacije obustave nabavku robe iz Hrvatske i Slovenije[369] i usmjere svoje poslovanje na Bosnu i Hercegovinu i ostale republike koje su ostale u sastavu SFRJ, kao i zahtjev od 22. jula 1991. da ekspoziture SDK (Služba društvenog knjigovodstva) u Banjoj Luci, Bosanskoj Gradiški i Drvaru obustave plaćanja Sloveniji i Hrvatskoj.[370] Takva namjera je izričito navedena u vezi s nastojanjem da se krajinske ekspoziture preduzeća iz Hrvatske i Slovenije prinude da se reorganizuju kao nezavisna preduzeća iz Krajine. U pismu koje je Izvršno vijeće ZOBK-a 25. jula 1991. uputilo Nadi VIŠIĆ (ili VIDIĆ, jedno je slovo nečitko) s Osnovnog suda udruženog rada u Banjoj Luci navodi se sljedeće:

> 76. Molimo Vas da preduzmete sve potrebne radnje za registraciju svih poslovnih jedinica iz Republike Hrvatske i Slovenije koja se nalaze na području Banja Luke i regije Bosanske krajine, da isti posluju kao samostalno preduzeće.
>
> 77. Konstituisanjem navedenih poslovnih jedinica kao samostalnih pravnih subjekata – preduzeća, izvršiće se i otvaranje posebnih žiro-računa u SDK Banja Luke i drugim mjestima regije Bosanske krajine, čime će se sprečiti odliv novčanih sredstava iz Banja Luke i regije Bosanske krajine u druge republike.
>
> 78. Navedene radnje treba izvršiti u što kraćem roku bez posebnog pridržavanja odredaba i saveznih propisa.[371]

Nekoliko drugih dokumenata iz 1991. i 1992. odnose se na ova nastojanja da se ekspoziture preduzeća iz Hrvatske i Slovenije u Bosanskoj krajini (ali 1992. godine to se već odnosilo i na preduzeća iz drugih država) prinude da se reorganizuju kao nezavisna preduzeća iz Bosanske krajine.[372]

Ustavni položaj novih zajednica opština

134. Dana 1. novembra 1991., Ustavni sud SRBiH je sporazume o pridruživanju ZOBK-u, koje je usvojila nekolicina opština, proglasio

368 U dokumentima ZOBK-a doista se izričito pominje potreba da se spriječi odliv sredstava iz regije.

369 "ZAKLJUČCI" (Izvršnog vijeća ZOBK-a), 8. juli 1991., (0040-3826-0040-3826).

370 "ODLUKA" (Izvršnog vijeća ZOBK-a), 22. juli 1991., (0040-3828-0040-3829).

371 Pismo Izvršnog vijeća ZOBK-a upućeno Nadi VIDIĆ ili VIŠIĆ s Osnovnog suda udruženog rada, Banja Luka (0040-3838-0040-3838).

372 "ODLUKA" (Izvršnog vijeća ZOBK-a), 22. juli 1991. (0040-3833-0040-3833); "ODLUKA" (Izvršnog vijeća ZOBK-a kojom se opoziva odluka od 22. jula), 29. juli 1991. (0040-3841-0040-3841); Zaključak br. 7 sa spiska zaključaka Kriznog štaba ARK-a od 9. maja 1992., *SGARK*, I, br. 2 (5. juni 1992.), stavka 6, str. 6 (0049-7843-0049-7843, raspon 0049-7838-7860); "UREDBA O ORGANIZOVANJU PREDUZEĆA OD DIJELA RADNOG PROCESA", 9. maj 1992., *SGARK*, I, br. 2 (5. juni 1992.), stavka 5, str. 3-6 (0049-7840-0049-7843, raspon 0049-7838-7860); "ODLUKA O IZMJENI UREDBE O ORGANIZOVANJU PREDUZEĆA OD DIJELA RADNOG PROCESA", 10. juni 1992., *SGARK*, I, br. 3 (23. juni 1992.), stavka 36, str. 3 (0038-8998-0038-8998, raspon 0038-8996-0038-9002).

ništavnim, čime je efektivno proglašeno ništavnim i osnivanje te zajednice.[373] Ova odluka Ustavnog suda po svemu sudeći nije imala nikakvog praktičnog uticaja na ZOBK ili druge zajednice opština, koje su se u međuvremenu proglasile autonomnim regijama. Čini se da Ustavni sud nije poduzeo ništa u vezi s drugim zajednicama opština.

Srpske autonomne oblasti i Autonomna regija Krajina

135. Na Palama je 7. septembra 1991. održano savjetovanje zvaničnika SDS-a na kojem su učestvovali "opštinski, regionalni i republički organi SDS-a". Ovaj sastanak je očito održan s ciljem da se započne sljedeća faza SDS-ove kampanje "regionalizacije".[374] KARADŽIĆ je ovoj sjednici pridao veliki značaj, te je 6. septembra 1991. rekao MILOŠEVIĆU: "Imam ja ovde plenum veliki. Sutra u četiri sata, sve svoje funkcionere."[375] Na tom sastanku je po svemu sudeći usvojena "Odluka o proglašenju autonomnih regija kao nedvojbenih dijelova savezne države, federativne Jugoslavije i sastavnih dijelova federalne jedinice Bosne i Hercegovine, kao i izdvajanje naseljenih mjesta iz jedne opštine i uključivanje u sastav druge opštine".[376]

136. Ubrzo nakon tog sastanka, kao i tokom jeseni 1991. godine, osnovano je nekoliko samoproglašenih "srpskih autonomnih oblasti" i jedna "autonomna regija" pod srpskom kontrolom (dalje u tekstu će se obje nazivati jednostavno SAO). Dana 12. septembra 1991., Skupština zajednice opština istočne i stare Hercegovine proglasila je tu zajednicu opština SAO Hercegovinom.[377] Dana 16. septembra 1991. Skupština ZOBK-a proglasila je tu zajednicu opština Autonomnom regijom Krajina.[378] U skladu s naslovom odluke od 6. septembra, u članu 7 odluke od 16. septembra kojom je proglašen ARK stoji da će se Skupština ARK-a starati o izdvajanju naseljenih mjesta iz jedne opštine (i njihovo uključivanje) u drugu.[379] Dana 19. septembra 1991., proglašena je SAO Sjeverozapadna Bosna.[380] Tokom sedmice uoči 21. septembra 1991. proglašena je SAO Romanija, koja je, čini se, obuhvatala barem teritoriju netom prije osnovane Zajednice opština Romanije.[381] Dana 4. novembra 1991., SAO Sjeverna Bosna je održala svoju osnivačku skupštinu.[382] Po svemu sudeći, nekoliko dana uoči 9. novembra 1991., osnovan je SAO Birač.[383]

137. Tokom narednih mjeseci broj SAO-a nije ostao isti, baš kao ni njihovi nazivi. Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine je 21. novembra 1991. "verifikovala" Autonomnu regiju Krajina, Srpsku autonomnu oblast Hercegovina, Srpsku autonomnu oblast Romanija-Birač, Srpsku autonomnu oblast Semberija i Srpsku autonomnu oblast Sjeverna Bosna.[384] Međutim, čini se da SAO Romanija-Birač nije nikad postojala, a da su odvojene SAO Romanija i SAO Birač nastavile da postoje tokom ljeta 1992.[385] Dana 14. decembra 1991., SAO Sjeveroistočna Bosna je promijenila naziv u SAO Semberija i Majevica[386] (premda se u odluci Skupštine od 21. novembra 1991. kojom su "verifikovane" SAO ova regija naziva SAO Semberijom[387]).

373 "ODLUKA", 1. novembar 1991., *SLSRBiH*, XLVII, br. 36 (28. novembar 1991.), str. 1066-1068, (0219-9102-0219-9104).

374 "ODLUKA O IMENOVANJU ŠTABA ZA REGIONALIZACIJU", SDS BiH, Gradski odbor Sarajevo, br. 01-37-1/91, 25. septembar 1991. (SA04-2269-SA04-2269).

375 Transkript telefonskog razgovora KARADŽIĆ/MILOŠEVIĆ, 6. septembar 1991. (0092-3190-0092-3194).

376 "ODLUKA O IMENOVANJU ŠTABA ZA REGIONALIZACIJU", SDS BiH, Gradski odbor Sarajevo, br. 01-37-1/91, 25. septembar 1991. (SA04-2269-SA04-2269).

377 "ODLUKA SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA ISTOČNE I STARE HERCEGOVINE /:/ FORMIRANJE SAO HERCEGOVINA", *Javnost*, 14. septembar 1991., str. 3 (0089-6735-0089-6735).

378 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA VII SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 16.09.1991. U SALI DOMA KULTURE U BANJALUCI SA POČETKOM U 17,00 ČASOVA", (0040-3854-0040-3855; "ODLUKA O PROGLAŠENJU AUTONOMNE OBLASTI KRAJINA, KAO NEODVOJIVOG DIJELA SAVEZNE DRŽAVE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE I SASTAVNOG DIJELA FEDERALNE JEDINICE BiH", 16. septembar 1991. (0034-9516-0034-9517, raspon 0034-9516-0034-9520).

379 Uz odluku kojom je objavljeno proglašenje priložen je i jedan dokument od dvije stranice u kojem se iznosi opravdanje za izdvajanje naseljenih mjesta iz jedne opštine i njihovo uključivanje u sastav druge (0034-9518-0034-9519, raspon 0034-9516-0034-9520).

380 "BIJELJINA /:/ REGIONALIZACIJA – VOLJA NARODA", *Javnost*, 28. septembar 1991., str. 2 (0089-6736-0089-6736).

381 "BOSNA I HERCEGOVINA /:/ ŽIVOT KAO SAO", *Javnost*, 21. septembar 1991., str. 5 (0089-6731-0089-6731).

382 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA OSNIVAČKE SKUPŠTINE SRPSKE AUTONOMNE OBLASTI SJEVERNA BOSNA ODRŽANE U DOBOJU DANA 04. 11. 1991. GODINE SA POČETKOM U 16.00 ČASOVA" (0051-6372-0051-6374, SA02-3493-SA02-3495, SA00-6897-SA00-6899); faks od 5. novembra 1991. nepotpisane "ODLUKE O PROGLAŠENJU SRPSKE AUTONOMNE OBLASTI SJEVERNA BOSNA KAO NEODVOJIVOG DIJELA DRŽAVE JUGOSLAVIJE", Doboj, 4. novembar 1991., preko otipkanog imena Nikole PERIŠIĆA, predsjednika Skupštine SAO Sjeverna Bosna (SA01-2351-SA01-2351).

383 "ŽIVOT KAO SAO /:/ KONSTITUISANA SRPSKA SJEVERNA BOSNA" i "BIRAČ IZABRAO", *Javnost*, 9. novembar 1991., str. 2 (0089-6737-0089-6737).

384 "ODLUKA O VERIFIKACIJI PROGLAŠENIH SRPSKIH AUTONOMNIH OBLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 37-02/91, Sarajevo, 21. novembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 8 (0049-7250-0049-7250, raspon 0049-7243-0049-7254); nepotpisani nacrti (SA02-1116-SA02-1117 i SA02-1508-SA02-1509); nacrt ove odluke u koju su rukom unesene izmjene, uključujući promjenu naziva "Srpska autonomna oblast Bosanska krajina" u usvojeni naziv "Autonomna regija Krajina" (0018-3413-0018-3414 i SA02-1572-SA02-1573).

385 Zapisnik sa sjednice Skupštine SAO Romanija održane 11. decembra 1991. sadrži raspravu o ovom pitanju: "SKUPŠTINA SRPSKE AUTONOMNE OBLASTI "ROMANIJA", PALE, 11. 12. 1991. GODINE. ZAPISNIK...", Pale, 11. decembar 1991. (SA02-3688-SA02-3692); "REPUBLIKA SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE, VLADA SRPSKE AUTONOMNE OBLASTI "ROMANIJA": PROGRAM RADA U 1992. GODINI", Sokolac, februar 1992. (SA02-3693-SA02-3705); dokument Glavnog štaba VRS-a po zahtjevu Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Han Pijesak, 10. juni 1992. (0215-9537-0215-9538); "ODLUKA O PROGLAŠENJU RATNOG STANJU NA CJELOPUPNOJ SRPSKOJ AUTONOMNOJ OBLASTI BIRAČ", 29. april 1992. (0083-5801-0083-5801).

386 "UGLJEVIK /:/ IMENOVAN MANDATAR VLADE SAO SEMBERIJE I MAJEVICE", *Javnost*, 14. decembar 1991., str. 2 (0149-3689).

387 "ODLUKA O VERIFIKACIJI PROGLAŠENIH SRPSKIH AUTONOMNIH OBLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 37-02/91, Sarajevo, 21. novembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), str. 8 (0049-7250-0049-7250, raspon 0049-7243-0049-7254); nepotpisani nacrti (SA02-

Struktura i funkcionisanje

138. Kao što je bio slučaj i u vezi s prethodnom fazom zajednica opština pod srpskom kontrolom, informacije o strukturi i funkcionisanju SAO-a potiču uglavnom iz ARK-a. Što se drugih SAO-a tiče, dostupan je samo mali broj dokumenata organa iz njihovog sastava, kao i određeni broj dokumenata SDS-a i organa vlade bosanskih Srba, te telefonskih razgovora i navoda u medijima koji se odnose na njih. Takva ograničena dokumentacija omogućava da se identifikuju neke očite sličnosti i razlike između tih drugih SAO-a i ARK-a, te datumi njihovog osnivanja, imena njihovih ključnih funkcionera i neki od problema koji su se u njima pojavili.

139. Premda je u vezi s razvojem i unutrašnjom strukturom drugih SAO-a dostupna ograničena dokumentacija, čini se da je svaki od njih imao "vladu" ili "izvršno vijeće".[388] Vlada SAO Hercegovine je raspuštena 17. jula 1992., pri čemu je njene funkcije "preuzeo politički savjet i savjet za politička pitanja".[389]

Autonomna regija Krajina

140. ARK je imao Statut koji je bio gotovo istovjetan Statutu ZOBK-a.[390] Taj Statut datiran je 16. septembra 1991. i u njemu stoji da je tog dana stupio na snagu. Međutim, u zapisniku sa sedme sjednice Skupštine ZOBK-a/ARK-a, koja je održana tog dana, pominje se proglašenje ARK-a, ali se ne pominje usvajanje Statuta. Ovo upućuje na to da se podrazumijevalo da je

1116-SA02-1117 i SA02-1508-SA02-1509); nacrt u kojem su rukom unesene izmjene, uključujući promjenu naziva "Srpska autonomna oblast Bosanska krajina" u usvojeni naziv "Autonomna regija Krajina" (0018-3413-0018-3414 i SA02-1572-SA02-1573).

388 Nepovezana stranica priložena uz dokument "STAVOVI O RJEŠENJU JUGOSLOVENSKE DRŽAVNE KRIZE I POLOŽAJU BOSNE I HERCEGOVINE U JUGOSLAVIJI", 10. juni 1991. (0018-4216-0018-4216, raspon 0018-4209-0018-4216; faks poruka spiska funkcionera SAO bez datuma (0040-3867-0040-3868); rukom pisani spisak funkcionera vlade SAO (SA04-2697-SA04-2697, raspon SA04-2676-SA04-2730); pismo vlade SAO Romanije od 10. februara 1992. (SA02-9379-SA02-9379 i 0060-9232-0060-9232); "ZAPISNIK" (sa sjednice Skupštine SAO Romanije), 11. decembar 1991. (SA02-3688-SA02-3692); nepotpisani "ZAPISNIK SA PRVE SJEDNICE IZVRŠNOG VIJEĆA SAO "BIRAČ" ODRŽANE DANA 18.2.1992. U PROSTORIJI SKUPŠTINE OPŠTINE VLASENICA, SA POČETKOM U 10,00 ČASOVA (0083-6027-0083-6029); manje pouzdan, ali kompletniji izvor podataka o Izvršnom vijeću SAO Birača jeste knjiga Nasera ORIĆA, "SREBRENICA: SVJEDOČI I OPTUŽUJE – GENOCID NAD BOŠNJACIMA U ISTOČNOJ BOSNI (SREDNJE PODRINJE) APRIL 1992 – SEPTEMBAR 1994", 1995. (0072-8101-0072-8101); faks poruka spiska funkcionera SAO Semberije i Majevice (SA02-3113-SA02-3113); "REPUBLIKA SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE, VLADA SRPSKE AUTONOMNE OBLASTI "ROMANIJA": PROGRAM RADA U 1992 GODINI", Sokolac, februar 1992. (SA02-3693-SA02-3705).

389 Izvještaj Tanjuga od 17. jula 1992., sa zaglavljem "Bileća, 17. juli 1992.", u kojem se izvještava o tom događaju kao da se desio tog dana (R031-1887-R031-1887): Tanjug, 17. juli 1992., FBIS (R031-1887-R031-1887).

390 "STATUT AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", Banja Luka, septembar 1991. (0040-3585-0040-3596).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Statut ZOBK-a, adekvatno promijenjenog imena i ažuriran u pogledu naziva udruženih opština, i dalje na snazi kao Statut ARK-a.

141. Zapisnici sa sjednica Skupštine ARK-a upućuju na to da nisu održani novi izbori za funkcionere, nego su funkcioneri ZOBK-a nastavili da u ARK-u obavljaju dužnost u istom svojstvu. Čini se da je to potvrđeno članom 4 Odluke o proglašenju ARK-a u kojem stoji:

> 79. Skupština zajednice i njeni organi nastavljaju sa radom kao skupština autonomne regije i njeni organi.[391]
>
> U vezi sa zakonskim i ustavnim uređenjem koje se trebalo primjenjivati u ARK-u, član 3 Odluke o proglašenju ARK-a predviđa:
>
> 80. Na teritoriji Autonomne regije Krajina primjenjivat će se savezni zakon, propisi i drugi opšti akti, zakoni, propisi i akti regije, kao i akti BiH koji nisu u suprotnosti s ovim aktima.
>
> 81. Do donošenja regionalnih zakona, propisa i drugih opštih akata primjenjivat će se zakoni, propisi i drugi opšti akti Republike Bosne i Hercegovine, ukoliko nisu u suprotnosti s Ustavom SFRJ, odnosno zakonima, propisima i drugim opštim aktima savezne države Jugoslavije.[392]

U članu 6 Odluke o proglašenju ARK-a stoji da će Skupština usvojiti "ustav" u roku od 30 dana. Nema nikakvih dokaza da je to ikad učinjeno.

Osnovni organi

142. Skupština je bila "osnovni nosilac funkcija" ARK-a (vidi Dodatak 11 u kojem je navedena struktura organa ARK-a). Sačinjavali su je odbornici iz skupština onih opština koje su bile udružene u ARK. Među njenim nadležnostima bile su donošenje "Statuta", donošenje "odluka" u skladu s Ustavom i zakonom, donošenje "odluka i zaključaka i utvrđivanje stavova", formiranje Izvršnog vijeća, te imenovanje funkcionera Skupštine i Izvršnog vijeća.[393] Način rada Skupštine, način odlučivanja i njena unutrašnja organizacija trebali su biti utvrđeni Poslovnikom koji je Skupština trebala da donese.[394] Prvobitno su odluke Skupštine bile obavezujuće za udružene

391 Član 4, "ODLUKA O PROGLAŠENJU AUTONOMNE OBLASTI KRAJINA, KAO NEODVOJIVOG DIJELA SAVEZNE DRŽAVE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE I SASTAVNOG DIJELA FEDERALNE JEDINICE BiH", 16. septembar 1991. (0034-9516-0034-9517, raspon 0034-9516-0034-9520).

392 Član 3, "ODLUKA O PROGLAŠENJU AUTONOMNE OBLASTI KRAJINA, KAO NEODVOJIVOG DIJELA SAVEZNE DRŽAVE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE I SASTAVNOG DIJELA FEDERALNE JEDINICE BiH", 16. septembar 1991. (0034-9516-0034-9517, raspon 0034-9516-0034-9520); vidi i "ODLUKU", Skupština ARK-a, br. 03-300/92, 28. april 1992. (0042-3633), u kojoj se navodi da će se na teritoriji ARK-a primjenjivati "propisi SFRJ-a i SRBiH-a koji su usvojeni do 07.04.1992., a koji su u skladu s Ustavom Srpske Republike Bosne i Hercegovine i nisu u suprotnosti sa propisima koje je na svojim sjednicama usvojila Skupština srpskog naroda".

393 Član 17 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

394 Članovi 19 i 20 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

opštine kada ih skupštine tih opština usvoje,[395] ali je ova odredba u junu 1992. izmijenjena tako da su odluke Skupštine postale obavezujuće.[396] Skupština je imala predsjednika, prvog potpredsjednika i drugog potpredsjednika, koji su birani iz redova odbornika na način koji utvrdi Skupština, a na mandat od četiri godine.[397] Među funkcijama predsjednika bile su predstavljanja Skupštine, sazivanje i predsjedavanje sjednicama, te potpisivanje akata koje Skupština donese. Prvi potpredsjednik zamjenjivao je predsjednika. Inače, dužnosti potpredsjednika bile su da pomažu predsjedniku u njegovom radu i da ga zamjenjuju u slučaju njegove spriječenosti ili odsutnosti.[398]

143. Izvršno vijeće je birala Skupština kao svoj izvršni organ i sačinjavali su ga predsjednik, dva potpredsjednika i četiri člana koji su bili predsjednici radnih tijela Skupštine: Političkog savjeta, Ekonomskog savjeta, Ekološkog savjeta i Savjeta za narodnu odbranu.[399] Izvršno vijeće bilo je prvenstveno odgovorno za sprovođenje odluka Skupštine u saradnji sa nadležnim organima udruženih opština.[400]

Ostali organi i organizacije

144. ARK je nastavila i proces osnivanja raznih vladinih i javnih tijela koji je započeo ZOBK. U raspoloživoj dokumentaciji pominje se osnivanje i finansiranje Krajiške televizije[401] i Televizije Banja Luka,[402] kao i obustava plaćanja poreza, koja je mogla biti povezana s osnivanjem regionalnih fondova.[403]

145. Na svojoj 15. sjednici, održanoj 4. marta 1992.,[404] te nakon te sjednice, Skupština ARK-a je poduzela najzamjetnije korake ka osnivanju regionalnih institucija. U zapisniku s te sjednice pominju se planovi za

395 Član 35 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

396 "ODLUKA O IZMJENI I DOPUNI STATUTA AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", *SGARK*, I, br. 3 (23. juni 1992.), stavka 42, str. 5 (0038-9000-0038-9000, raspon 0038-8996-0038-9002).

397 Članovi 28 i 31 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

398 Član 29 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

399 Članovi 24 i 26 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

400 Član 25 Statuta ARK-a (0040-3585-0040-3596).

401 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA VII SJEDNICE SKUPŠTINE ZAJEDNICE OPŠTINA BOSANSKE KRAJINE ODRŽANE DANA 16.09.1991. U SALI DOMA KULTURE U BANJALUCI SA POČETKOM U 17,00 ČASOVA" (0040-3854-0040-3855).

402 "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA XIV SJEDNICE SKUPŠTINE AUTONOMNE REGIJE KRAJINA ODRŽANE DANA 29.02.1992. GODINE U VELIKOJ SALI DOMA KULTURE U BANJALUCI SA POČETKOM U 11,00 ČASOVA", 0040-3934-0040-3936).

403 Dnevni red 11. sjednice Skupštine ARK-a i "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA XI SJEDNICE SKUPŠTINE AUTONOMNE REGIJE KRAJINA ODRŽANE 8.01.1992. GODINE U VIJEĆNICI DOMA KULTURE U BANJALUCI, S POČETKOM U 16 ČASOVA" (0040-3872-0040-3876).

404 Dnevni red 15. sjednice Skupštine ARK-a, 2. mart 1992. (0040-3937-0040-3937); "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA XV SJEDNICE SKUPŠTINE AUTONOMNE REGIJE KRAJINA ODRŽANE DANA 4.3.1992. GODINE U VELIKOJ SALI DOMA KULTURE U BANJALUCI SA POČETKOM U 11,00 ČASOVA", (0040-3941-0040-3944 i 0040-3951-0040-3954).

osnivanje Centra službi bezbjednosti (CSB) ARK-a, Službe za platni promet i finansijski nadzor ARK-a, javnog preduzeća "Krajinapetrol", javnog preduzeća za promet robe na veliko i malo "Krajina", te nekoliko fondova ARK-a.[405] Regionalni CSB već je postojao u Banjoj Luci, ali se teritorija na kojoj je on operisao nije poklapala s teritorijom ARK-a.[406]

146. Dnevni red 16. sjednice Skupštine ARK-a,[407] zakazane za 11. april 1992. (zapisnik s te sjednice nije dostupan), upućuje na nastavak ovog procesa i u njemu se, pored gorepomenutih regionalnih tijela, pominje i osnivanje Regionalnog zavoda za zapošljavanje,[408] Savjeta za narodnu odbranu ARK-a kao radnog tijela Skupštine ARK-a, te imenovanje članova tog savjeta.

147. "Odluka o osnivanju Regionalnog zavoda za statistiku Banja Luka" nosi datum 27. aprila 1992.,[409] premda se to ne pominje eksplicitno u dnevnom redu 17. sjednice Skupštine ARK-a, koja je bila zakazana za taj dan.[410]

148. Dana 5. maja 1992., Izvršno vijeće ARK-a donijelo je odluku o osnivanju Ratnog ili Kriznog štaba ARK-a.[411] Osnivanje institucija ARK-a nastavilo se tokom perioda u kojem je Krizni štab ARK-a bio aktivan. Krizni štab ARK-a je 15. maja 1992. pozvao da se organizuje rad Regionalnog sekretarijata za narodnu odbranu.[412] Dana 28. maja 1992., Krizni štab ARK-a imenovao je vršioca dužnosti direktora i upravni odbor Zavoda za

405 "ODLUKA O ORGANIZOVANJU DRUŠTVENIH FONDOVA U AR KRAJINA", 4. mart 1992. (0040-3945-0040-3946); još jedan primjerak s datumom, ali bez potpisa (0040-3955-0040-3956); nepotpisani primjerak bez datuma (0040-3957-0040-3958); nepotpisana "ODLUKA O OSNIVANJU DRUŠTVENOG FONDA ZA VODOPRIVREDU AUTONOMNE REGIJE KRAJINA" (0040-3947-0040-3950); nepotpisani i nedatirani "STATUT REGIONALNOG FONDA ZA MAGISTRALNE I REGIONALNE PUTEVE AUTONOMNE REGIJE KRAJINE" (0040-3748-0040-3754) i nepotpisana i nedatirana "ODLUKA O OSNIVANJU REGIONALNOG FONDA ZA MAGISTRALNE I REGIONALNE PUTEVE" (0040-3755-0040-3757); potpisani primjerak bez pečata "ODLUKA O OSNIVANJU JAVNOG PREDUZEĆA ZA PROMET NAFTNIH DERIVATA "KRAJINAPETROL" BANJALUKA" (0040-3959-0040-3961); nepotpisana i nedatirana "ODLUKA O OSNIVANJU JAVNOG TRGOVAČKOG PREDUZEĆA "KRAJINA" BANJALUKA" (0040-3962-0040-3965).

406 Član 28, "ZAKON O UNUTRAŠNJIM POSLOVIMA (PREČIŠĆENI TEKST)", *SLSRBiH*, br. 18 (29. juni 1990.), str. 493 (P003-5095-P003-5095, raspon P003-5093-P003-5112).

407 Dnevni red 16. sjednice Skupštine ARK-a, 10. april 1992. (0040-3982-0040-3982). Prethodni dnevni red za tu istu sjednicu, s datumom od 3. aprila 1992. (0040-3975-0040-3975) upućuje na to da je ova sjednica bila odložena, a njen dnevni red revidiran.

408 Nacrt "ODLUKE O OSNIVANJU ZAVODA ZA ZAPOŠLJAVANJE AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", 11. april 1992. (0040-3983-0040-3986 i 0040-3987-0040-3990).

409 "ODLUKA O OSNIVANJU REGIONALNOG ZAVODA ZA STATISTIKU BANJA LUKA", 27. april 1992. (0040-3994-0040-3996).

410 Dnevni red 17. sjednice Skupštine ARK-a (0040-3997-0040-3998 and 0040-4001-0040-4001).

411 "ODLUKA o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina", broj 03-285/92, 5. maj 1992., *SGARK*, I, br. 2 (5. juni 1992.), 2 (0038-8974-0038-8974); neobjavljena verzija je "ODLUKA O OSNIVANJU RATNOG ŠTABA AUTONOMNE REGIJE KRAJINE", broj 03-285/92, 5. maj 1992. (0040-4005).

412 "ZAKLJUČCI" (sa sjednice Kriznog štaba ARK-a), 15. maj 1992. (0040-4012-0040-4012).

zdravstvenu zaštitu Banja Luka.[413] Iz teksta ovih rješenja nije sasvim jasno da li je ovaj Zavod bio jedna od onih institucija na regionalnom nivou koje je osnovala ARK. Dana 12. juna 1992., Izvršno vijeće ARK-a uputilo je pismo Službi društvenog knjigovodstva ARK-a, što ukazuje na to da je ta institucija zaista i osnovana.[414] Daljnji dokazi o nastavku ovog procesa mogu se naći u drugim dokumentima Kriznog štaba ARK-a i Izvršnog vijeća ARK-a.

Mjesto regija u republici Bosanskih Srba i njihovo ukidanje

149. Na 4. sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održanoj 21. decembra 1991., to je tijelo poduzelo dva koraka ka tome da svoje priznanje SAO-a inkorporira u svoje formalne mehanizme. Tom prilikom Skupština je usvojila odluku kojom se formira Ministarski savjet. Tadašnji predsjednici vlada SAO Istočne Hercegovine, SAO Bosanske Krajine (sic), SAO Romanije, SAO Semberije i SAO Sjeverne Bosne bili su definisani kao *ex officio* članovi ovog tijela (vidi Dodatak 12).[415] Istom prilikom Skupština je donijela odluku kojom je Jovan ČIZMOVIĆ, jedan član Ministarskog savjeta, imenovan na funkciju "koordinatora vlada i izvršnih organa SAO i Autonomne regije Krajina".[416]

150. Ustav bosanskih Srba od 28. februara 1992.,[417] te zakoni koji su doneseni u skladu s tim Ustavom, prvobitno su sadržavali više navoda o SAO-ima, njihovim nadležnostima i obavezama.

151. U samom Ustavu bosanskih Srba, čak i na samom početku, relativno su rijetko spomenute "oblasti" ili "autonomne oblasti"[418]. Postoje čak čitavi odjeljci Ustava u kojima se oblasti ne spominju:

II. Ljudska prava i slobode (članovi 10-49)
III. Ekonomsko i socijalno uređenje (članovi 50-65)
IV. Prava i dužnosti Republike (članovi 66-68)
V. Organizacija Republike (članovi 69-99)

413 "RJEŠENJE O IMENOVANJU V.D. DIREKTORA ZAVODA ZA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU BANJA LUKA", (0040-4014-0040-4014); "RJEŠENJE O IMENOVANJU UPRAVNOG ODBORA ZAVODA ZA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU BANJA LUKA", (0040-4015-0040-4016).

414 Pismo Izvršnog vijeća ARK-a upućeno Službi društvenog knjigovodstva (SDK) ARK-a, 12. juni 1992. (0040-4020-0040-4022).

415 "ODLUKA O OBRAZOVANJU I IZBORU MINISTARSKOG SAVJETA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-70/91, 21. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), str. 10 (0040-7988-0040-7988).

416 "ODLUKA O IMENOVANJU KOORDINATORA VLADA I IZVRŠNIH ORGANA SAO I AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", br. 02-59/91, 21. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), str. 11 (0044-7315-0044-7326 i 0025-2754-0025-2765); kao odvojeni dokument bez pečata ili potpisa, ali s datumom i djelovodnim brojem (SA00-5730-SA00-5730 i SA04-2513-SA04-2513); u stenografskom transkriptu 4. sjednice (SA02-5131-SA02-5132, raspon SA02-5060-SA02-5164).

417 "USTAV SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", 28. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.) (0035-9816-0035-9825; 0040-8005-0040-8015); kao odvojeni dokument, s datumom 28. februara 1992., ali bez potpisa, pečata ili djelovodnog broja (SA03-0875-SA03-0909).

418 Iza člana 2, u cijelom Ustavu se koristi izraz "oblast", a ne "autonomna oblast". Izrazi "regija" ili "autonomna regija" nisu korišteni.

VIII. Ustavnost i zakonitost (članovi 113-119)
X. Sudovi i javna tužilaštva (članovi 126-136)
XI. Promjena ustava (članovi 137-142)
XII. Završne odredbe (članovi 143-145)

U svim ostalim odjeljcima Ustava, osim jednog, takođe se rijetko pominju regije. U relevantnim članovima tih odjeljaka (I, VII, IX) navodi se malo pojedinosti o pravima i dužnostima regija na koje se ti članovi odnose, ali oni su ipak bitni.

152. U članu 2 stoji:

> 82. Teritoriju Republike čine područja autonomnih oblasti, opština...

Značajno je to što se u ovom članu ne navodi da će teritorija republike biti *podijeljena* na oblasti. Time je ostavljena mogućnost da dio teritorije republike, ali ne i čitava teritorija, pripada nekoj od SAO-a.

153. U članu 5 stoji:

> 83. Ustavno uređenje Republike temelji se na:
> 84. ...
> 85. oblasnoj autonomiji i lokalnoj samoupravi,
> 86. ...

154. Po članu 110:

> 87. Pravo i dužnost oblasti i opština je da na svojoj teritoriji uređuju i organizuju narodnu odbranu i da rukovode teritorijalnom odbranom.

155. Po članu 120:

> Ustavni sud:
> (...)
> 4. rješava sukob nadležnosti između organa Republike, oblasti, grada i opštine;
> (...)

156. Za razliku od šturih navoda o regijama u članovima 2, 5, 110 i 120, Odjeljak VI Ustava ("Teritorijalna organizacija", članovi 100-108) velikim je dijelom posvećen mjestu regija u republici bosanskih Srba, te manjim dijelom ulozi gradova i opština. Mnoge od odredbi sadržanih u ovom odjeljku jesu opšte odredbe i njima se prvenstveno određuje da je regija zapravo teritorijalno-politički ili administrativni entitet unutar republike, a ne puka zajednica takvih entiteta (odnosno opština):

> 100. U Republici se obrazuju oblasti, kao političko-teritorijalne zajednice, i gradovi i opštine, kao jedinice lokalne samouprave.

Vrijedi primijetiti da je ovdje upotrebljen izraz "oblasti", a ne "autonomne oblasti". Stoga nije nedvojbeno jasno da se ova formulacija odnosi na, ili samo na, postojeće SAO-e. Štaviše, kao što je slučaj kod člana 2, nije navedeno da će teritorija republike biti *podijeljena* na oblasti. Prema tome, i

ovaj član ostavlja mogućnost da dio teritorije republike, ali ne i čitava teritorija, pripada nekoj od oblasti.

> 101. U oblasti, kao jedinstvenom etničkom, ekonomskom, kulturnom i drugom prostoru, obavljavaju se funkcije državne vlasti, u skladu s Ustavom i zakonom.

Upada u oči to što je u ovom članu "oblast" definisana kao "etnička", "ekonomska" i "kulturna" jedinica, ali ne (za razliku od člana 100) kao "politička" jedinica. Formulacija ovog člana možda odražava samo previd do kojeg je došlo prilikom njegovog sastavljanja, ali u ovom obliku u kojem je formulisan čini se da nije u skladu s formulacijom člana 100 ili člana 5, u kojem stoji: "Ustavno uređenje Republike temelji se na ... – oblasnoj autonomiji i lokalnoj samoupravi, ..."

(...)

> 103. Funkcije vlasti u oblasti, odnosno poslove lokalne samouprave u gradu i opštini, vrše građani preko neposredno izabranih predstavničkih tijela i drugih organa, u skladu sa zakonom i statutom.
>
> Građani mogu i neposredno odlučivati o određenim pitanjima i poslovima iz djelokruga oblasti i lokalne samouprave.

To što se u ovom članu pominje "vlast" u oblastima, za razliku od "lokalne samouprave" u gradovima i opštinama, ponovo upućuje na to da su regije imale poseban, kvalitativno autoritativniji status.

> 104. Skupština oblasti:
> - donosi statut oblasti,
> - donosi druge propise u skladu s ovlašćenjima iz republičkog zakona,
> - donosi plan razvoja oblasti, prostorni plan, budžet i završni račun,
> - raspisuje referendum,
> - raspisuje zajam i uvodi samodoprinos,
> - obrazuje fondove za finansiranje zajedničkih potreba na teritoriji oblasti,
> - bira, imenuje i razrješava funkcionere oblasti,
> - vrši kontrolu rada izvršnog vijeća,
> - obavlja i druge poslove u skladu sa zakonom.

Uz dva izuzetka, odredbe iz člana 104 ne čine se mnogo različitim od onih kojima su definisane nadležnosti Skupštine ZOBL-a, koja nije bila društveno-politička zajednica. Jedan važan izuzetak jeste odredba da skupština oblasti može raspisati referendum. To je politički čin koji nije bio definisan kao jedna od nadležnosti Skupštine ZOBL-a. Drugi izuzetak je jedna velika rezidualna odredba koja se ponavlja u dva odvojena stava: "donosi druge propise u skladu s ovlašćenjima iz republičkog zakona" i "obavlja i druge poslove u skladu sa zakonom".

> 105. Položaj, organizacija i međusobni odnosi organa oblasti, grada i opštine, kao i njihovi odnosi prema organima Republike, uređuju se zakonom i statutom.
>
> 106. Državnu vlast na području oblasti vrše skupština oblasti, izvršno vijeće oblasti, viši sud i više javno tužilaštvo.

Oblasti su, međutim, imale vrlo male ili nikakve nadležnosti nad radom sudova i javnog tužilaštva na svojim teritorijama. Prema članu 133: " ... Osnivanje, organizacija i nadležnosti javnog tužilaštva uređuju se zakonom. ..." (pri čemu je zakon u nadležnosti Narodne skupštine, a ne regionalnih skupština), dok prema članu 135: "Sudije i javne tužioce bira, odnosno imenuje, i razrješava Narodna skupština".

> 107. Oblast, grad i skupština imaju svoje statute, kojima, na osnovu ustava i zakona, uređuju organizaciju, djelokrug poslova, rad organa i druga pitanja.
>
> 108. Oblasti, gradu i opštini pripadaju prihodi utvrđeni zakonom, kao i sredstva za obavljanje povjerenih poslova.

Tako postoji nekoliko članova u odjeljku VI Ustava (članovi 103, 104, 105, 107, 108) u kojima se navodi da oblasti imaju određenu ulogu ili pravo, ali da se daljnje pojedinosti vezane za tu ulogu ili pravo uređuju zakonom. Odredbe ustava bosanskih Srba, uzete u cjelini, stoga idu u prilog zaključku da u tom ustavnom i zakonskom poretku ovlašćenja oblasti nisu bila u tolikoj mjeri definisana ustavom, koliko *zakonom*, koji je akt u isključivoj nadležnosti Narodne skupštine. Čini se da odredbu iz člana 5 da se "Ustavno uređenje Republike temelji na... – oblasnoj autonomiji i lokalnoj samoupravi, ..." daljnje odredbe Ustava ne potvrđuju u potpunosti.

157. Uloga regija, onako kako je utvrđena ustavom bosanskih Srba, umanjena je 12. maja 1992. Navod iz člana 110 o ulozi regija u odbrani eliminisan je amandmanom II koji je tog dana stupio na snagu.[419] Jasno je da je ova promjena bila odraz sveobuhvatnog restrukturiranja zakonskih propisa bosanskih Srba u oblasti odbrane, vezanog za osnivanje Vojske bosanskih Srba, što se takođe desilo 12. maja. Iz Zakona o odbrani bosanskih Srba istog su dana izbrisani navodi o "teritorijalnoj odbrani",[420] a potom su iz novog Zakona o odbrani bosanskih Srba koji je stupio na snagu 1. juna 1992. izbrisani navodi koji se odnose na ulogu regija u odbrani.[421] Nije, međutim, potpuno jasno da je ova promjena bila odraz promjene stava prema regijama, budući da su iz Zakona o odbrani od 1. juna izbrisani i navodi o opštinama.

---

419 Amandman II na Ustav RS-a, *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), str. 217, stavka 134 (0040-8073-0040-8073).

420 "ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O NARODNOJ ODBRANI", *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), str. 217, stavka 134, (0044-7442-0044-7442, raspon 0044-7441-0044-7471).

421 "ZAKON O ODBRANI", *SGSNBiH*, I, br. 7 (1. juni 1992.), stavka 157, (0049-1907-0049-1918, raspon 0049-1907-0049-1962 i 0050-8414-0050-8414).

158. Posljednja sjednica Skupštine ARK-a o kojoj postoje bilo kakve zabilješke bila je 18. sjednica, održana 17. jula 1992.[422] Dana 14. septembra 1992., Narodna skupština Republike Srpske (RS) usvojila je amandman IX na Ustav RS-a, kojim su izbrisani navodi o "autonomnim oblastima" kod definisanja teritorije RS-a.[423] Iz komentara objavljenih 19. septembra 1992. u časopisu SDS-a *Javnost* postalo je jasno da je ta promjena odraz namjere da se eliminiše regionalni teritorijalno-administrativni nivo:

> Po ocjeni Momčila Krajišnika, sve ove odluke, donesene u Bijeljini, trebalo bi da budu prekretnica u konsolidovanju vlasti u Republici. Naime, kako kaže, usvojeni amandmani na Ustav RS, po kojima je ukinuta regionalna podjela republike, učinili su Republiku teritorijalno jedinstvenom sa većom centralizacijom vlasti.[424]

Istom prilikom, navodi o oblastima su izbrisani iz članova 100 (amandman XIII), 101 (amandman XIV) i 108 (amandman XVII), dok su članovi 103, 104, 105 i 107 jednostavno izbrisani (amandman XVI). Nejasno je zašto navodi o oblastima tom prilikom nisu izbrisani i iz članova 5, 106 i 120. Međutim, u prečišćenom tekstu Ustava RS-a, usvojenog 17. decembra 1992., preostao je samo jedan takav navod u članu 120 (koji je postao član 115).[425]

159. Dana 15. septembra, u nastavku iste sjednice Skupštine RS-a, Radoslav BRĐANIN, prvi potpredsjednik ARK-a, imenovan je za ministra i vršioca dužnosti potpredsjednika Vlade RS-a i ta je odluka stupila na snagu tog dana.[426] Razumno je pretpostaviti da je BRĐANIN morao prekinuti ili umanjiti svoj rad u svojstvu funkcionera Skupštine ARK-a kada je preuzeo funkciju na republičkom nivou.

160. U zapisniku sa 51. sjednice Vlade RS-a, održane 21. septembra 1992., zabilježen je zaključak "da se ukinu svi regionalni fondovi koji su

422 Dnevni red 18. sjednice Skupštine ARK-a, 14. juli 1992. (0040-4034-0040-3034); "IZVOD IZ ZAPISNIKA SA XVIII SJEDNICE SKUPŠTINE AUTONOMNE REGIJE KRAJINA KOJA JE ODRŽANA DANA 17.07.1992. GODINE U VELIKOJ SALI DOMA KULTURE, SA POČETKOM U 11,00 ČASOVA", (0040-4035-0040-4037).

423 Amandmani IX-XVIII na Ustav RS-a, *SGRS*, I, br. 15 (29. septembar 1992.), str. 569-571 (0044-7014-0044-7016).

424 "SKUPŠTINA REPUBLIKE SRPSKE /:/ POTVRĐENA VOLJA NARODA", *Javnost*, 19. septembar 1992., str. 1 (0209-4242-0209-4242).

425 "USTAV REPUBLIKE SRPSKE – PREČIŠĆENI TEKST –", br. 02-3012/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 21 (31. decembar 1992.), 829-39 (0035-9861-0035-9871) i "USTAVNI ZAKON ZA PROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", *SGRS*, I, br. 21 (31. decembar 1992.) (0044-7289-0044-7290).

426 "ODLUKA O IZBORU VRŠIOCA DUŽNOSTI POTPREDSJEDNIKA VLADE ZA PROIZVODNJU", br. 02-1686/92, 15. septembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), str. 791, (0044-7241-0044-7241, raspon 0044-7231-0044-7254), i "ODLUKA O IZBORU MINISTRA MINISTARSTVA GRAĐENJA (,) PROSTORNOG UREĐENJA I SAOBRAĆAJA", br. 02-1114/92, 15. septembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), str. 791 (0044-7241-0044-7241, raspon 0044-7231-0044-7254).

formirani za vrijeme funkcionisanja autonomnih oblasti i pokrajina, odnosno izvrši njihova transformacija u skladu sa postojećim propisima".[427]

161. Nekoliko dokumenata iz perioda koji je uslijedio ukazuju na to da aktivnosti regija nisu naglo obustavljene.[428] Međutim, Skupština ARK-a je po svemu sudeći raspuštena najkasnije 23. oktobra 1992.[429]

III. REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA

162. Ključne institucije republike bosanskih Srba počele su polako izrastati od oktobra 1991. kroz period koji je trajao više od godinu dana. Te institucije – skupština, vlada i Predsjedništvo – nastale su svaka u svoje vrijeme, počevši od skupštine, i sve su se one s vremenom razvijale kroz proces koji je završen konačnom kristalizacijom predsjedništva u decembru 1992. godine. Tokom tog procesa, rukovodstvo bosanskih Srba transformisalo se iz grupe čija je moć bazirana prvenstveno na jednoj političkoj stranci u grupu funkcionera sa državnim aspiracijama.

Skupština

163. Skupština Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini osnovana je 24. oktobra 1991. godine.[430] Mada se to u početku prikazivalo kao *privremena* mjera (kakvom su je sigurno smatrali i neki elementi u samom SDS-u[431]), osnivanje odvojene srpske skupštine predstavljalo je prvi ključni korak na putu prema osnivanju odvojene srpske države u BiH.

427 "ZAPISNIK 51. SJEDNICE VLADE REPUBLIKE SRPSKE ODRŽANE 21. SEPTEMBRA 1992. GODINE", (0084-4993-0084-4996).

428 Dokument s datumom od 25. septembra 1992., sa zaglavljem "Republika Srpska, Predsjedništvo", na kojem su iznad otipkanog imena Biljane Plavšić kao primaoci navedene razne institucije RS-a, među kojima i SAO-i (0207-2615-0207-2616 i 0047-8730-0047-8731); pismo od 1. oktobra 1992. sa zaglavljem "Republika Srpska, Skupština Autonomne regije Krajina, Banja Luka", s potpisom Voje Kuprešanina kao "predsjednika" i pečatom Skupštine ARK-a, upućeno Predsjedništvu RS-a (0040-4041-0040-4041); pismo od 16. oktobra 1992. sa zaglavljem "Republika Srpska, Skupština Autonomne regije Krajina, Banja Luka", s potpisom Voje Kuprešanina kao "predsjednika" i pečatom Skupštine ARK-a, upućeno Predsjedništvu RS-a 1992. (0040-4042-0040-4042 i 0040-4043-0040-4044).

429 Pismo od 23. oktobra 1992. sa zaglavljem "Republika Srpska, Banja Luka", upućeno Momčilu KRAJIŠNIKU, s potpisom Voje KUPREŠANINA kao "srpskog poslanika", što je titula koju KUPREŠANIN sebi daje i u tekstu pisma (0040-4045-0040-4046 i 0040-4047-0040-4048).

430 "ODLUKA O OSNIVANJU SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI",br. 02-18/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 1 (SA01-0629-SA01-0629).

431 Sigurno je da su tako mislili bar neki, među ostalim i vodeći, članovi SDS-a. Vidi npr. riječi člana Glavnog odbora Alekse BUHE na sjednici Kluba poslanika 18. oktobra 1991., samo nekoliko dana prije nego što će biti osnovana Skupština srpskog naroda: "Naša srpska skupština trebala bi raditi dok Ustavni sud i međunarodna arbitraža ne donesu odluku o ustavnosti platforme i memoranduma." Rukom pisane zabilješke sa sjednice Kluba poslanika održane 18. oktobra 1991. (stranica 0205-2507-0205-2507, dio 0205-2498-0205-9509).

164. O osnivanju odvojene Skupštine srpskog naroda neko se vrijeme razgovaralo u stranačkom rukovodstvu i ranije, prije nego što je skupština zaista i osnovana. Kad su 26. augusta 1991. KRAJIŠNIK i KARADŽIĆ u telefonskom razgovoru raspravljali o budućnosti Skupštine, jasno je da se već tada predviđao barem privremeni raskid s legitimnom bosanskom skupštinom, te se razgovaralo o načinu na koji bi se stranke SDA i HDZ mogle natjerati da "ruše Skupštinu".[432] Savjet SDS-a donio je 15. oktobra 1991.[433] odluku o osnivanju odvojene Skupštine, a Miroslav TOHOLJ, također vodeći član SDS-a, nije govorio o privremenoj skupštini u istoj državi, nego o tome da će se stvoriti "paralelna vlast".[434]

165. Na osmoj zajedničkoj sjednici Skupštine SRBiH održanoj 10, 11. i 14. oktobra 1991., poslanici SDS-a i još neki srpski delegati izašli su iz Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.[435] Ustvari, Skupština srpskog naroda uglavnom je izrasla iz Kluba poslanika SDS-a. Dana 23. oktobra 1991.,[436] Vojislav MAKSIMOVIĆ, kao predsjednik Kluba poslanika SDS-a, poslao je pozivnice za sjednicu na kojoj će biti konstituisana "Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", koja je trebala da se održi 24. oktobra 1991. u velikoj sali zgrade Skupštine BiH u Sarajevu.[437] Tom prilikom su se članovi Kluba poslanika SDS-a (kojima su se pridružili poslanici SPO-a) zapravo formirali u novostvorenu Skupštinu srpskog naroda. Ostali srpski poslanici u skupštini mogli su se pridružiti potpisivanjem deklaracije, što je većina i učinila (vidi Dodatak 4).[438] Ustvari, u Skupštini BiH ostala su samo dva srpska poslanika.[439] Transkript prvog zasjedanja Skupštine ovu

432 Transkript telefonskog razgovora između Radovana KARADŽIĆA i Momčila KRAJIŠNIKA dana 26. augusta 1991. (transkript: 0207-9134-0207-9135). KRAJIŠNIK kaže da je "krajnji čas" da se donese veoma ozbiljna odluka ," "pripremi ljude, Radovane s ovim *(Skupštinom – prim. autora)* je gotovo." KARADŽIĆ savjetuje da bi bilo mnogo pametnije da se isprovocira druga strana, "Neka *oni* ruše skupštinu." *(naglasak autorov).*

433 "ZABILJEŠKE SA SJEDNICE SAVJETA STRANKE", 15. oktobra 1991., (SA01-4270-SA01-4274).

434 "ZABILJEŠKE SA SJEDNICE SAVJETA STRANKE", 15. oktobra 1991., (SA01-4270-SA01-4274).

435 "ZAPISNIK 8. ZAJEDNIČKE SJEDNICE VIJEĆA SKUPŠTINE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, ODRŽANE 10, 11. i 14. oktobra 1991." (0218-9560-0218-9563).

436 Dopis sa potpisom Vojislava MAKSIMOVIĆA, Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Klub srpskih poslanika, Sarajevo, 23. oktobar 1991., Sarajevo, (SA01-4245-SA01-4245).

437 Dopis sa potpisom Vojislava MAKSIMOVIĆA, Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Klub srpskih poslanika, Sarajevo, 23. oktobar 1991., Sarajevo, (SA01-4245-SA01-4245).

438 "ODLUKA O OSNIVANJU SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI",br. 02-18/91, 24. oktobar 1991., SGSNBiH, I, br. 1 (15. januar 1992.), 1 (SA01-0629-SA01-0629).

439 To dvoje srpskih delegata koji su ostali u Skupštini BiH bili su Miro LAZOVIĆ, koji je kasnije naslijedio KRAJIŠNIKA na funkciji predsjednika Skupštine BiH (vidi "ODLUKU O IZBORU PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE" , br. 02-111-922/92, 24. decembar 1992., SLSRBiH, br. 24 (28. decembar 1992.), 639, 0218-7364-0218-7365), i Tatjana MIJATOVIĆ-LJUJIĆ, koja je kasnije naslijedila Nenada KECMANOVIĆA kao jedna od

konstituirajuću sjednicu čak i naziva "zasjedanjem Kluba poslanika SDS-a u Skupštini SR BiH 24. oktobra 1991., u 17:05 časova)."[440]

166. Konstituirajuća sjednica Skupštine je održana dana 24. oktobra 1991. u posebnoj prostoriji u zgradi Skupštine SRBiH, a prisustvovale su joj mnoge ugledne ličnosti iz stranke kao i iz javnog života. Osim pojedinaca iz viših krugova SDS-a te svih delegata SDS-a i SPO-a, kao i nekih nezavisnih poslanika u Skupštini SR BiH, sjednici su prisustvovali i iskazali joj svoju podršku razni uzvanici, kao što su Lazar VASILJEVIĆ, protojerej i izaslanik mitropolita dabrobosanskog, Ljiljana KARADŽIĆ, supruga Radovana KARADŽIĆA, Stanko CVIJAN, ministar za veze izvan Srbije u vladi Republike Srbije, predstavnici Srpskih autonomnih oblasti[441] i druge važne ličnosti.[442]

167. Nakon konstituisanja, Srpska skupština je zasjedala u istoj zgradi kao i Skupština SR BiH, a sjednicama je predsjedavao Momčilo KRAJIŠNIK.[443] Međutim, Klub poslanika SDS-a nastavio je učestvovati u radu Skupštine SRBiH najmanje do početka 1992. godine. Osim na sjednice Srpske skupštine, neki poslanici iz SDS-a odlazili su i na sjednice Skupštine BiH u prilikama kada se činilo da stranka može imati koristi od pritiska ili učestvovanja članova SDS-a u njenom radu.[444] Osim toga, Momčilo

dvoje srpskih članova Predsjedništva u decembru 1992. ("ODLUKA O IZBORU ČLANA PREDSJEDNIŠTVA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE" br. 02-111-921/92, 24. decembar 1992. u SLSRBiH, br. 24 (28. decembar 1992.), 638 – 639, 0218-7363-0218-7364).

440 STENOGRAFSKE BILJEŠKE KONSTITUTIRAJUĆE SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI (SA01-2055-SA01-2164).

441 Ne navodi se ime. STENOGRAFSKE BILJEŠKE KONSTITUTIRAJUĆE SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, (SA01-2055-SA01-2164).

442 STENOGRAFSKE BILJEŠKE KONSTITUTIRAJUĆE SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI, (SA01-2055-SA01-2164). Vidi i spisak pozvanih na konstituirajuću sjednicu: SPISAK POZVANIH NA SJEDNICU KLUBA POSLANIKA SDS i SPO 24 OKTOBRA 1991. god., (SA02-3020-SA02-3021).

443 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-65/92, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15 januar 1992), 3, potpisao Vojislav MAKSIMOVIĆ kao predsjednik Kluba poslanika SDS-a (str. SA01-0631 u nizu SA01-0629-SA01-0640).

444 Naprimjer, na prvoj (vanrednoj) sjednici bosanske Skupštine održanoj nakon što je SDS izašao iz Skupštine i konstituisao svoju Skupštinu srpskog naroda, nekoliko poslanika iz SDS-a učestvovalo je u sjednici bosanske Skupštine, a tom sjednicom je, naravno, predsjedavao KRAJIŠNIK. Vidi "ZAPISNIK VANREDNE ZAJEDNIČKE SJEDNICE VIJEĆA SKUPŠTINE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, ODRŽANE 22. NOVEMBRA, 4. i 13. DECEMBRA 1991 god.", (0218-7361-0218-7362). Dana 23. januara, na dan prije nego što će biti održana sljedeća sjednica bosanske Skupštine, KRAJIŠNIK u Klubu poslanika diskutuje o tome da li poslanici iz SDS-a treba da učestvuju u radu sjednice, te delegacija poslanika SDS-a zaista i dolazi na sjednicu bosanske Skupštine održanu 24. januara 1992. Vidi "ZAPISNIK SA SASTANKA KLUBA POSLANIKA SDS ODRŽANOG 23. JANUARA 1992. GOD.", (SA01-3818-SA01-3820). Vidi i "ZAPISNIK 9. ZAJEDNIČKE SJEDNICE VIJEĆA SKUPŠTINE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, ODRŽANE 24. i 25. JANUARA 1992. god.", (0218-7358-0218-7360).

KRAJIŠNIK je ostao predsjednik Skupštine SR BiH najmanje do januara 1992. godine.[445]

Uloga u stvaranju paralelnih struktura vlasti bosanskih Srba

168. U periodu između svog konstituisanja 24. oktobra 1991. i osnivanja Republike bosanskih Srba 9. januara 1992., novokonstituisana Skupština pripremala je sredstva i uslove za formiranje potpuno odvojenih struktura "srpskog naroda u BiH", a na kraju i odvojene republike.

169. Prvog dana postojanja Skupštine, ona je opunomoćila pet pojedinaca koji će predstavljati i štititi interese srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u saveznim i međunarodnim tijelima.[446] Svim ostalim saveznim i republičkim funkcionerima oduzeto je pravo da predstavljaju srpski narod.[447] Pored toga, Skupština je odmah izabrala Momčila KRAJIŠNIKA za predsjednika[448] i usvojila privremeni Poslovnik.[449] Nakon toga Skupština je počela donositi zakonodavne akte koji su važili samo za Srbe u BiH, stvarajući osnovu za segregaciju.

170. Kao što smo napomenuli, velika većina poslanika bila je iz SDS-a. Ne iznenađuje da je Skupština primala smjernice za rad direktno iz Glavnog odbora[450] i Izvršnog odbora.[451] Stoga SDS ovu Skupštinu nije samo stvorio nego je njom i upravljao.

445 Posljednja sjednica Skupštine Bosne i Hercegovine za koju znamo da joj je predsjedavao KRAJIŠNIK održana je 24. januara 1992. Ostalo je zabilježeno da je KRAJIŠNIK završio sjednicu Skupštine 24. januara, te je zasjedanje nastavljeno do kraja dana pod predsjedavanjem potpredsjednika Skupštine Mariofila LJUBIĆA (iz HDZ-a), koji je sjednici predsjedavao i sljedećeg dana, kad je bosanska Skupština završila svoju 9. zajedničku sjednicu. S tim datumom se prekida naša evidencija bosanske Skupštine. Vidi "ZAPISNIK 9. ZAJEDNIČKE SJEDNICE VIJEĆA SKUPŠTINE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, ODRŽANE 24. i 25. JANUARA 1992. GOD." , (0218-7358-0218-7360).

446 Vidi "ODLUKU O DAVANJU OVLAŠTENJA ZA PREDSTAVLJANJE I ZAŠTITU INTERESA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-14-91, 24. oktobar 1991, *SGSNBiH* , I, br. 1 (15. januar 1992.), 2 (SA01-0630-SA01-0630, dio niza SA01-0629-SA01-0640): "1) Prof. dr NIKOLA KOLJEVIĆ, za učešće u radu Mirovne konferencije o Jugoslaviji u Hagu; 2) Prof. dr BILJANA PLAVŠIĆ, za kontakte sa predstavnicima drugih država, međunarodnih organizacija i institucija; 3) Prof. dr. MILUTIN NAJDANOVIĆ, za Skupštinu SFRJ; 4) Dr RADOVAN KARADŽIĆ, za Predsjedništvo SFRJ i 5) Dr MIODRAG SIMOVIĆ, za Savezno izvršno vijeće.".

447 "ODLUKA O DAVANJU OVLAŠTENJA ZA PREDSTAVLJANJE I ZAŠTITU INTERESA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-14-91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH* I, br. 1, 2 (SA01-0630, dio niza SA01-0629-SA01-0640).

448 STENOGRAFSKE BILJEŠKE KONSTITUTIRAJUĆE SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI (SA01-2055-SA01-2164); za imenovanje Momčila KRAJIŠNIKA vidi "ODLUKU O IZBORU PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-65/92, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 3,potpisao Vojislav MAKSIMOVIĆ kao predsjednik Kluba poslanika SDS-a (SA01-0631-SA01-0631).

449 "PRIVREMENI POSLOVNIK SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-12/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 4-5 (SA01-0632-SA01-0633).

450 Naprimjer, na svojoj sjednici od 21. novembra 1991., Glavni odbor SDS-a dao je Skupštini preporuke koje su se odnosile na razna pitanja; na sjednici Izvršnog odbora kojoj su

171. To se, naprimjer, vidi u načinu na koji je predstavljena a na kraju i ostvarena ideja o plebiscitu Srba u Bosni i Hercegovini. Tim plebiscitom je SDS namjeravao stvoriti legitimitet za svoju tvrdnju da "srpski narod u BiH" ne želi da se BiH izdvoji iz Jugoslavije i – što je isto tako značajno – namjeravao je dati kredibilitet svojim tvrdnjama da su SDS i njegova skupština jedini legitimni predstavnici srpskog naroda u BiH i da će u svim pregovorima uvijek zastupati interese svih Srba u BiH. Dana 18. oktobra 1991. o plebiscitu se raspravlja i odlučuje u Klubu poslanika, na sastanku kojem prisustvuju KARADŽIĆ i KRAJIŠNIK.[452] I tako se dana 24. oktobra 1991., na prvoj sjednici u svojoj povijesti. Skupština pobrinula za praktične mjere neophodne da bi se mogao održati "plebiscit srpskog naroda"[453] na kojem će on potvrditi njihovu odluku, donesenu istog dana,[454] o tome da je "opredjeljenje srpskog naroda da BiH ostane u Jugoslaviji". Plebiscit je održan

prethodnog dana prisustvovali Karadžić, Koljević i drugi razgovaralo se o više istih pitanja, i usuglašeni su stavovi. Zapisnik (treće) sjednice Glavnog odbora SDS BiH 21. novembra 1991. (0092-8750-0092-8756). Zapisnik sa šeste sjednice Izvršnog odbora SDS BiH, 20. novembar 1991. (SA00-6699-SA00-6703). Vidi i Karadžićev poziv na sjednicu Glavnog odbora sa dnevnim redom, 15. novembra 1991 (SA00-6873). Skupština srpskog naroda je nakon toga poslušno donijela svoje akte. Vidi "ODLUKU O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BiH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91,21. novembar 1991., *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januara 1992.), 7, (primjerak s potpisom Momčila KRAJIŠNIKA SA02-1401-SA02-1402, objavljen primjerak SA01-0635). U istoj odluci se kao "predstavnici srpskog naroda" navode Radovan KARADŽIĆ, Biljana PLAVŠIĆ, Momčilo KRAJIŠNIK, Nikola KOLJEVIĆ, Aleksa BUHA i Vojislav MAKSIMOVIĆ.

451 "Na osnovu prijedloga Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke BiH ," (vidi prvu rečenicu dokumenta) Skupština je donijela i "Zaključke" kojima se JNA daje puna podrška "u odbrani zajedničke države Jugoslavije" i provođenju mobilizacije sprskog naroda u BiH. Vidi "ZAKLJUČKE", 42-02/91, 21. novembar 1991., objavljene u *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 9, (SA01-0637 i primjerak na kojem je pečat i štampani potpis Momčila KRAJIŠNIKA ispred Skupštine SA00-7165-SA00-7165).

452 Rukom pisane zabilješke sa sjednice Kluba poslanika SDS-a, 18. oktobar 1991. (0205-2498-0205-2509). Vidi i ODLUKU O PROVOĐENJU PLEBISCITA SRPSKOG NARODA, 18. oktobar 1991., sa štampanim potpisom "predsjednika Kluba" (tj. Kluba poslanika SDS-a- *prim. autora*), i poslanika SDS-a i SPO-a. Ovaj dokument je nastao u Klubu poslanika SDS-a, koji je i imenovao komisiju za sprovođenje plebiscita, a datum pokazuje da je nastao šest dana prije nego što je uopšte konstituisana Skupština srpskog naroda (SA00-6144-SA00-6144).

453 "ODLUKA O RASPISIVANJU I PROVOĐENJU PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", (br. 02-16/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 2 (SA02-2907-SA02-2907, i objavljeni primjerak SA01-0630). Prema tački 2 Odluke, na plebiscitu će se srpski narod izjasniti na pitanje:"Da li ste saglasni sa Odlukom Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, od 24. oktobra 1991. godine, da srpski narod ostane u zajedničkoj državi Jugoslaviji, sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajina, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, te drugima koji se za taj ostatak izjasne." Vidi i "ODLUKU O IMENOVANJU GLAVNE KOMISIJE ZA PROVOĐENJE PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-15/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 3 (SA02-2908-SA02-2908, i objavljeni primjerak SA01-0631-SA01-0631).

454 "ODLUKA O OSTAJANJU SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE U ZAJEDNIČKOJ DRŽAVI JUGOSLAVIJI", 02-17/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 1-2, (SA01-0629-SA01-0630).

9. i 10. novembra 1991., a rezultati su zaista potvrdili opredjeljenje da republika ostane u Jugoslaviji.[455]

172. Na osnovu rezultata plebiscita, dana 21. novembra 1991., Skupština je jasno pokazala na koje teritorije SDS polaže pravo donoseći toga dana "Odluku o teritorijama opština, mjesnih zajednica i naseljenih mjesta u BiH koja se smatraju teritorijom savezne države Jugoslavije".[456] U tom dokumentu je Skupština srpskog naroda proglasila dijelovima teritorije savezne države Jugoslavije sve one opštine, mjesne zajednice i naseljena mjesta u kojima je na plebiscitu održanom 9. i 10. novembra više od 50% građana srpske nacionalnosti glasalo za ostajanje u toj državi, kao i ona mjesta u kojima su se građani drugih naroda i narodnosti izjasnili za ostajanje u Jugoslaviji. Pored toga, kaže se da se i mjesta u kojima plebiscit nije održan mogu putem sopstvenog plebiscita ili na osnovu odluke svoje skupštine izjasniti kao dio Jugoslavije.[457]

173. Skupština je takođe usvojila prijedlog da se o ovim uslovima pregovara sa druga dva naroda u BiH. Na istoj sjednici održanoj 21. novembra 1991., Skupština srpskog naroda ovlastila je nekolicinu najznačajnijih članova rukovodstva bosanskih Srba – Radovana KARADŽIĆA, Nikolu KOLJEVIĆA, Biljanu PLAVŠIĆ, Momčila KRAJIŠNIKA, Aleksu BUHU i Vojislava MAKSIMOVIĆA – da pregovaraju sa predstavnicima bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata o organizovanju "budućeg zajedničkog života na teritoriji dosadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine".[458] Značajno je da je na istoj sjednici Skupština donijela i zaključak u kojem se od JNA traži da svim mogućim sredstvima brani upravo ona područja koja se pojavljuju u odluci Skupštine od 21. novembra 1991. o ostajanju u Jugoslaviji.[459]

455 "IZVJEŠTAJ", Sarajevo, 11. novembar 1991. (0030-5702-5704); vidi i "REZULTATI PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BH PROVEDENOG DANA 9. I 10. NOVEMBRA 1991. GODINE (podaci prikupljeni do 19:00 sati)", (SA02-8574-SA02-8575); vidi i završni izvještaj komisije za provođenje plebiscita: "ZAPISNIK GLAVNE KOMISIJE ZA PROVOĐENJE PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI" od 11. novembra 1991. (SA02-0831-SA02-0834).

456 "ODLUKA O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BiH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91,21. novembar 1991., *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7, (primjerak koji je potpisao Momčilo KRAJIŠNIK SA02-1401-SA02-1402, primjerak koji je objavljen SA01-0635).

457 "ODLUKA O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BiH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91,21. novembar 1991., *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7, (primjerak koji je potpisao Momčilo KRAJIŠNIK SA02-1401-SA02-1402, primjerak koji je objavljen SA01-0635).

458 "ODLUKA O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BiH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91,21. novembar 1991., *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7, (primjerak koji je potpisao Momčilo KRAJIŠNIK SA02-1401-SA02-1402, primjerak koji je objavljen SA01-0635).

459 "ZAHTJEV JUGOSLOVENSKOJ NARODNOJ ARMIJI", 02-52/91, 11. decembar 1991., s potpisom Momčila KRAJIŠNIKA i pečatom (0027-0674-0027-0674); vidi i ZAPISNIK 3. SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 11. decembra 1991., 0089-8228-0089-8355; vidi i "PREPORUKU ORUŽANIM SNAGAMA O OČUVANJU TERITORIJALNE CJELOKUPNOSTI JUGOSLAVIJE", (nacrt) 11. decembar 1991. (SA00-6138-SA00-6138).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

174. Na trećoj sjednici Skupštine 11. decembra1991., Skupština je glasala za osnivanje odvojenih srpskih skupština opštine, čak i tamo gdje su Srbi u manjini. Ovaj korak predstavlja stvaranje paralelnih srpskih struktura na opštinskom nivou koje u potpunosti odgovara onome što je dotad već ostvareno na nacionalnom nivou konstituisanjem Skupštine srpskog naroda. Zadatak stvaranja tih srpskih skupština opština povjeren je članovima SDS-a u postojećim skupštinama opština.[460]

175. Nakon ovih mjera, dana 19. decembra 1991. Skupština je donijela "Mišljenje o pravu na samoopredjeljenje srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", dokument u kojem se iznose ideološki i istorijski stavovi Skupštine o srpskom narodu u Jugoslaviji.[461] Skupština je takođe priznala osnivanje drugih srpskih oblasti na regionalnom nivou, naprimjer osnivanje Republike Srpske Krajine 21. decembra 1991.[462], i imenovala "koordinatore vlada i izvršnih organa" srpskih autonomnih oblasti, SAO.[463]

176. Kao daljnji korak na putu osnivanja samostalne države, Skupština je imenovala izvršno tijelo. Dana 21. decembra 1991., Skupština je donijela odluku da se pristupi pripremama za formiranje "Srpske Republike Bosne i Hercegovine"[464], te je obrazovala njen prvi Ministarski savjet.[465] Prva sjednica ministarskog savjeta održana je 11. januara1992., dva dana nakon proglašenja "Srpske Republike Bosne i Hercegovine".[466]

177. Skupština je 9. januara 1992. usvojila "Deklaraciju o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine", i taj datum označava konačni korak u postepenom obrazovanju samostalnog državnog

460 "PREPORUKA O OSNIVANJU SKUPŠTINA OPŠTINA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br.. 02-53-91, 11. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 9; (SA01-0637-SA01-0637). Vidi i "ZAPISNIK 3. SJEDNICE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 11. decembar 1991., (0089-8228-0089-8355).

461 "MIŠLJENJE O PRAVU NA SAMOOPREDJELJENJE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", broj nečitak, 19. decembar 1991. (SA01-8631-SA01-8633).

462 "ODLUKA O PRIZNANJU REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE", 02-61/91, 21. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januara 1992.), 10/11, (SA01-0638-SA01-0639; vidi i radnu verziju SA006130-SA00-6130).

463 "ODLUKA IMENOVANJU KOORDINATORA VLADA I IZVRŠNIH ORGANA SAO I AUTONOMNE REGIJE KRAJINA", 02-59/91 21. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 11 (SA01-0639-SA01-0639; vidi i nacrt na stranici SA04-2513-SA04-2513).

464 ODLUKA DA SE PRISTUPI FORMIRANJU REPUBLIKE SRPSKE BOSNE I HERCEGOVINE, 21. decembar 1991., radna verzija sa štampanim potpisom Momčila KRAJIŠNIKA, (objavljeni primjerak SA01-0637-SA01-0638, vidi i SA00-6129-SA00-6129).

465 "ODLUKA O OBRAZOVANJU I IZBORU MINISTARSKOG SAVJETA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-70/91, 21. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 10 (SA01-0638-SA01-0638).

466 Zapisnik sa prve sjednice Ministarskog savjeta održane 11. januara 1992. (SA00-7080-SA00-7088) i Zapisnik sa druge sjednice Ministarskog savjeta (SA01-0901-SA01-0906).

entiteta unutar BiH.[467] Tokom nekoliko sljedećih mjeseci Skupština je usvojila sve instrumente potrebne novoosnovanoj Republici, te na taj način stvorila pravne osnove za dalji rad ostalih svojih tijela.

178. U tom korpusu zakona, od posebne su važnosti sljedeći zakoni:

- Ustav Srpske Republike BiH od 28. februara 1992.[468]
- Zakon o vladi od 28. februara 1992.[469]
- Zakon o državnoj upravi od 28. februara 1992.[470]
- Zakon o javnom informisanju od 28. februara 1992.[471]
- Zakon o unutrašnjim poslovima od 28. februara 1992.[472]
- Zakon o narodnoj odbrani od 28. februara 1992.[473]
- Zakon o ministarstvima od 28. februara 1992.[474]
- Odluka o osnivanju srpske radio-televizije od 28. februara 1992.[475]
- Odluka o obrazovanju savjeta za nacionalnu bezbjednost od 27. marta 1992.[476]
- Odluka o proglašenju neposredne ratne opasnosti, kojom se naređuje mobilizacija Teritorijalne odbrane (TO) Srpske Republike BiH od 15. aprila 1992.[477]
- Odluka o formiranju vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine od 12. maja 1992.[478]

467 "DEKLARACIJA O PROGLAŠENJU REPUBLIKE SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE", 02-72/92, 9. januara 1992., *SGSNBiH*, I, br. 2 (27. januara 1992.), 13/14 (0040-7993-0040-7994).

468 "USTAV SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE" (od 28. februara 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 17-26 (0035-9816-0035-9825).

469 "ZAKON O VLADI", *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 53-55 (0018-4298-0018-4300).

470 "ZAKON O DRŽAVNOJ UPRAVI", *SGSNBiH*, I, br.4 (23. mart 1992.), 55-60 (0044-7370-0044-7375).

471 "ZAKON O JAVNOM INFORMISANJU", *SGSNBiH*, I, br.4 (23. mart 1992.), 88-91 (0050-7883-0050-7886).

472 "ZAKON O UNUTRAŠNJIM POSLOVIMA", *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 74-88 (0018-4319-0018-4333).

473 "ZAKON O NARODNOJ ODBRANI", *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 60-74 (0018-4305-0018-4319).

474 "ZAKON O MINISTARSTVIMA", 02/30/92 (28. februar 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 5 (9. maj 1992.), 117-120 (0044-7430-0044-7433).

475 "ODLUKA O OSNIVANJU "RADIO-TELEVIZIJE SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE"", 02-107 (28. februar 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 115-116 (0050-7887-0030-7888).

476 ODLUKA O OBRAZOVANJU SAVJETA ZA NACIONALNU BEZBEDNOST, neobjavljena odluka, u potpisu Momčilo KRAJIŠNIK, u kojoj se, međutim, kaže "na sjednici Skupštine Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održanoj 27. marta 1992., (0018-4289-0018-4290).

477 "ODLUKA", 03-11/92, 15. april 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 236 (0040-8070-0040-8070). PLAVŠIĆ i KOLJEVIĆ potpisuju kao "Predsedništvo," a odluku potvrđuje Skupština i taj dokument nosi potpis Momčila KRAJIŠNIKA.

478 "ODLUKA O FORMIRANJU VOJSKE SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", 03-234/92 (12. maj 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 219 (0044-7443-0044-7443).

- Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od 12. maja 1992. (koja, međutim, nije obljavljena do 26. novembra 1993.)[479]
- Odluka o izboru članova Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine od 12. maja 1992.[480]
- Odluka o osnivanju Vrhovnog suda Republike Srpske od 25. jula 1992. (objavljena 18. decembra 1992.)[481]

179. Skupština je donijela i odluke o brojnim značajnim imenovanjima u ta tijela. Dana 24. marta 1992., Skupština je jednoglasno usvojila "Odluku o razrješavanju Ministarskog savjeta "[482] i izabrala dr. Branka ĐERIĆA za kandidata za predsjednika vlade.[483] Istog tog dana Branko ĐERIĆ je zvanično izabran za predsjednika vlade, a on je predložio nekoliko kandidata za ministarske položaje.[484] Skupština je kasnije izabrala Aleksu BUHU za ministra inostranih poslova,[485] a Miću STANIŠIĆA za ministra unutrašnjih poslova[486] i dala im nalog da za sljedeću sjednicu pripreme operativni plan za uspostavljanje vlasti u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini.[487]

180. Na svojoj 16. sjednici održanoj 12. maja 1992., Skupština je potvrdila mandate deset ministara koje je imenovalo Predsjedništvo zbog toga što Skupština nije mogla da zasjeda između 7. aprila i 12. maja[488] (spisak članova vlade bosanskih Srba od 12. maja 1992. vidi Dodatak 20).[489] Tokom važne 16. sjednice Skupštine održane 12. maja 1992., to je tijelo predložilo, KRAJIŠNIKOVIM riječima, "da se izabere još jedan član i da se tako kompletira Predsjedništvo koje će biti Vrhovna komanda,"[490] i zamijenilo dva vršioca dužnosti predsjednika sa tročlanim Predsjedništvom koje će vršiti dužnosti predsjednika Republike. Istoga dana Skupština srpskog naroda

479 "ODLUKA O STRATEŠKIM CILJEVIMA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-130/92 (12. maj 1992.), *SGSNBiH*, III, br. 22 (26. novembar 1993.), 866 (0210-0267-0210-0268).

480 "ODLUKA O IZBORU ČLANOVA PREDSJEDNIŠTVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", 02-233/92 (12. maj 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 235 (0040-8088-0040-8088).

481 "ODLUKA O OSNIVANJU VRHOVNOG SUDA REPUBLIKE SRPSKE", 02-1598/92 (25. juli 1992.), *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 792 (0044-7242-0044-7242).

482 Vidi zapisnike sa 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840). Ta je odluka trebala da bude objavljena u Službenom glasniku, ali izgleda da nikada nije bila objavljena.

483 Vidi zapisnike sa 12. sjednice Skupštine (SA02-5781-SA02-5827 i 0089-6856-0089-6902).

484 Vidi zapisnike sa 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840).

485 Vidi zapisnike sa 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840).

486 Vidi zapisnike sa 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840).

487 Vidi zapisnike sa 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840).

488 Vidi zapisnike sa 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761).

489 Vidi zapisnike sa 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761).

490 "ZAPISNIK" sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda održane 12. maja 1992. (0084-7711-0084-7761).

izabrala je KARADŽIĆA, PLAVŠIĆEVU i KOLJEVIĆA u Predsjedništvo.[491] Predsjedništvo je zatim među svojim članovima trebalo da izabere predsjednika,[492] i kasnije toga dana, na njihovoj prvoj sjednici KARADŽIĆ je izabran za predsjednika Predsjedništva.[493] U neposrednoj vezi s tom odlukom, a na istoj sjednici, Skupština je transformirala Teritorijalnu odbranu u "Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine "[494] (kasnije nazvanu "Vojska Republike Srpske" ili VRS) i postavilo Ratka MLADIĆA za komandanta njenog Glavnog štaba[495] (vidi u Dodatku 16 za položaj Predsjedništva i VRS-a unutar strukture države bosanskih Srba).

181. Skupština je tako stvorila sva važna tijela Srpske Republike u BiH, Vladu i ministarstva, SNB,[496] Predsjedništvo u njegovim raznim oblicima, MUP i VRS. Stvorilo je zakonski okvir u kojem su ti organi trebali da djeluju i imenovalo njihove članove.

182. Međutim, uz ovu užu, institucionalnu funkciju zakonodavnog tijela koje stvara pravni i strukturalni okvir te osniva druga državna tijela, ova Skupština je značajna i po samom svom postojanju i zbog uloge koju je mogla igrati u komunikacijskoj strukturi bosanskih Srba. Skupština je u ključnom periodu između oktobra 1991. i maja 1992. često zasjedala (i češće nego dva puta mjesečno u prosjeku, mnogo češće nego bosanska Skupština), redovno okupljajući na istom mjestu rukovodioce SDS-a i opštinske rukovodioce SDS-a iz cijele zemlje, kako iz opština u kojima je SDS imao jasnu većinu, tako i iz onih opština u kojima je SDS (i srpsko stanovništvo) jasno bio u manjini. Svaka sjednica je bila prilika da se razmjene informacije, opštine dovedu u red, daju i prime uputstva i da se razgovara o koracima koji će se poduzimati.

183. Važno je napomenuti da odluke Skupštine nisu predstavljale samo teorijske odredbe, nego da su bile sprovođene od strane odgovarajućih tijela.[497] I skupštine srpskih opština su prihvaćale Skupštinu kao nadređeno tijelo i slale izvještaje predsjedniku Skupštine srpskog naroda.[498]

491 "ODLUKA O IZBORU ČLANOVA PREDSJEDNIŠTVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", 02-233/92 (12. maj 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 235 (0040-8088-0040-8088).

492 "ZAKON O IZMENI I DOPUNI USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-230/92, (12. maj 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 218 (0040-8087-0040-8087).

493 Zapisnik sa 1. sjednice Predsjedništva, 12. maj 1992. (0076-7944-0076-7944).

494 Amandman II "AMANDMANI I-IV NA USTAV SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-228/92, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17 maj 1992), 217 (0040-8073-0040-8073); čl. 1-3 "ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O NARODNOJ ODBRANI", br. 02-232/92 (12 maj 1992), ibid., 218, (0044-7442-0044-7442); i čl. 1 i 2 "ODLUKE O FORMIRANJU VOSKE SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, 03-234/92, 12. maj 1992., ibid., 219 (0044-7443-0044-7443).

495 Vidi zapisnike sa 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761).

496 ODLUKA O OBRAZOVANJU SAVJETA ZA NACIONALNU BEZBEDNOST, neobjavljena odluka, u potpisu Momčilo KRAJIŠNIK, ali sa naznakom "na sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održanoj 27. marta 1992. (0018-4289-0018-4290).

497 Vidi, npr. pismo pomoćnika ministra unutrašnjih poslova, Momčila MANDIĆA, ministru unutrašnjih poslova, svim stanicama javne bezbjednosti (SJB), svm CSB i SUP-u

184. Nakon što je stvorila zakonodavno tijelo od vitalnog značaja i druge organe Republike bosanskih Srba sa značajnijim ovlastima, i dodijelila im određena ovlaštenja, Skupština je sve više gubila na značaju. Početkom aprila 1992. od Skupštine se još uvijek očekivalo da donese važnu odluku kojom je 9. januara 1992. osnovana srpska republika proglašava nezavisnom od SRBiH, i slobodnom da "stupi u zajednicu sa drugim entitetima."[499] Do 12. maja 1992., međutim, formirana su sva važna tijela koja su se mogla prihvatiti tog posla u manjim forumima: Vlada, SNB, Predsjedništvo, a od juna i prošireno Predsjedništvo.

185. Jedno tijelo od posebnog značenja ovdje jest SNB. Dana 27. marta 1992., Skupština je osnovala SNB sa izričitom svrhom da "razmatra politička, ustavno-pravna i druga pitanja od bezbjednosnog interesa za srpski narod u Bosni i Hercegovini, daje Skupštini svoje mišljenje i prijedloge o tim pitanjima i vrši nadzor spovođenja odluka i drugih akata Skupštine vezanih za njih."[500] SNB je skoro odmah preuzeo nesumnjivo značajnu ulogu i izašao daleko izvan okvira prvobitno zamišljenje uloge "davanja mišljenja i prijedloga " Skupštini, i odlučno predlagao dnevni red Skupštini – kojeg se Skupština stvarno i držala.[501]

186. Druga tijela su postepeno preuzela važne funkcije u političkom sistemu Republike bosanskih Srba. To je vidljivo iz učestalosti sjednica Skupštine. Od osnivanja 24. oktobra 1992. i značajne 16. sjednice od 12. majs 1992., Skupština je zasjedala 16 puta, (drugim riječima, u prosjeku više nego dvaput mjesečno). U periodu nakon toga, od 12. maja do kraja 1992, zasjedala je samo još sedam puta (drugim riječima, u prosjeku jednom mjesečno) (vidi Dodatak 24). S druge strane, SNB je samo u periodu između 15. aprila 1992. i 12. maja 1992. održao 9 zajedničkih sjednica sa Vladom, drugim riječima u

Sarajevo, 31. marta 1992. (0049-0125-0049-0125), i pismo iz banjolučkog CSB svim SJB i komandi 1. Krajiškog korpusa, 14. avgusta 1992. (0063-3182-0063-3182).

498 Dana 18. decembra 1991., predsjednik "Skupštine srpskog naroda" u opštini Bosanska Krupa je proslijedio Momčilu Krajišniku, predsjedniku Skupštine bosanskih Srba (i članu Glavnog odbora SDS-a) paket materijala relevantnih za proces etničke podjele, kao što mu je Skupština dala u zadatak, očito priznajući i njega i Skupštinu kao nadređenu vlast. Među prilozima bila je i "Odluka o proglašenju Srpske opštine Bosanska Krupa," sprovedeno u skladu sa uputstvom Skupštine od 11. decembra. Pismo Milana Vojinovića, predsjednika Skupštine srpskog naroda, Bosanska Krupa 18. decembar 1991. (SA00-9048-SA00-9052).

499 Milovan MILANOVIĆ, zamjenik predsjednika Skupštine u izvještaju Radio Beograda od 7. aprils 1992., u kojem se govori o 15. sjednici održanoj prethodne večeri u Banjoj Luci: FBIS-EEU-92-067 (0136-7471-0136-7471); na raspolaganju nemamo nikakve zvanične zapisnike sa te sjednice.

500 "ODLUKA O OBRAZOVANJU SAVJETA ZA NACIONALNU BEZBEDNOST", neobjavljena odluka, u potpisu Momčilo KRAJIŠNIK, ali sa naznakom "na sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održanoj 27. marta 1992. (0018-4289-0018-4290).

501 Zapisnik sa zajedničke sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i vlade održane 10. maja 1992. Sve najvažnije tačke iz ovog prijedloga su tačke koje je Skupština stvarno i preuzela za svoju 16. sjednicu održanu 12. maja 1992. (0124-5315-0124-5317).

prosjeku svaka tri dana[502], a u periodu do kraja godine Vlada se sastala najmanje 52 puta, a (prošireno) Predsjedništvo se sastalo najmanje 34 puta.

187. Nakon dužeg perioda tokom kojeg je njena važnost jenjavala, Skupština je nakratko još jednom preuzela važnu ulogu u decembru 1992., kada je stvoreno jednočlano Predsjedništvo. Dana 17. decembra 1992., Skupština je usvojila "Deklaraciju o završetku rata."[503] Ovom deklaracijom se proglašava završetak "međunacionalnog i međuvjerskog rata u bivšoj SR Bosni i Hercegovini."[504] Takođe je usvojila niz odluka kojima se mijenja organizacija Predsjedništva.[505]

188. Izbori za Skupštinu su odloženi do završetka neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja (do čega je konkretno došlo sa rečenom "Deklaracijom o završetku rata."[506]) ili *dok okolnosti ne dozvole* održavanje demokratskih izbora, kao što je odredila Skupština.[507] Do tih izbora, Skupština je predsjednika i potpredsjednike birala na prijedlog najmanje dvadeset poslanika, dvotrećinskom većinom ukupnog broja poslanika i tajnim glasanjem.[508] Dana 17. decembra 1992., Skupština je uredno izabrala KARADŽIĆA za predsjednika Republike Srpske[509] a PLAVŠIĆEVU i KOLJEVIĆA za potpredsjednike Republike Srpske.[510]

Ustavne ovlasti

189. Ustavni položaj Skupštine u srpskoj republici u Bosni i Hercegovini bio je definiran prvim Ustavom, proglašenim 28. februara 1992.[511]

502 Vidi sve sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost između 15. aprila i 12. maja 1992. (0124-5291-0124-5317).

503 "DEKLARACIJA O ZAVRŠETKU RATA", br. 02-1954/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 781 (0044-7231).

504 Vidi čl. 1 "DEKLARACIJE O ZAVRŠETKU RATA", br. 02-1954/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 781 (0044-7231-0044-7231).

505 "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XIX-XXV NA USTAV REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1973/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0040-7232) i "ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", 17. decembar 1992., 02-1974/92, *SGSNBiH*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0044-7232).

506 "DEKLARACIJA O ZAVRŠETKU RATA", br. 02-1954/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 781 (0044-7231-0044-7231).

507 Čl. 1 i 2 "ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", 17. decembar 1992., 02-1974/92, *SGSNBiH*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0044-7232).

508 Čl. 2 "ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", 17. decembar 1992., 02-1974/92, *SGSNBiH*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0044-7232).

509 "ODLUKA O PROGLAŠENJU IZBORA PREDSJEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1979/92, 17. decembar 1992., *SGRS*,, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0044-7239-0044-7239).

510 "ODLUKA O PROGLAŠENJU IZBORA POTPREDSJEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1980/92 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0044-7239-0044-7239).

511 "ODLUKA O PROGLAŠENJU USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-94/92, 28. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 3, 17 (0040-8005-0040-8005), i

Tim dokumentom su Skupštini dodijeljene znatne ustavne i zakonodavne ovlasti. Uloga Skupštine je iznesena posebno u članovima 70 do 79 Ustava:[512]

Član 70

Narodna skupština:

1. odlučuje o promjeni Ustava;
2. donosi zakone, druge propise i opšte akte;
3. donosi plan razvoja, prostorni plan, budžet i završni račun;
4. utvrđuje teritorijalnu organizaciju Republike;
5. raspisuje republički referendum;
6. raspisuje republički javni zajam i odlučuje o zaduženju Republike;
7. raspisuje izbore za narodne poslanike i za predsjednika Republike;
8. bira, imenuje i razrješava funkcionere, u skladu sa Ustavom i zakonom;
9. vrši kontrolu rada Vlade i drugih organa koji su joj odgovorni, u skladu sa Ustavom i zakonom;
10. daje amnestiju;
11. obavlja i druge poslove u skladu sa Ustavom i zakonom.

190. Skupština je bila sastavljena od 120 poslanika, koji su bili birani neposredno i tajnim glasanjem[513] na četiri godine,[514] i imala predsjednika i dva potpredsjednika koje je isto tako birala na period od četiri godine.[515] Prava i povlastice poslanika, kao što je pravo na imunitet, iznesena su u članu 73.[516] Skupština je trebala raditi u stalnom zasjedanju, a predsjednik je bio taj koji je dužan sazvati sjednicu "na zahtjev jedne trećine narodnih poslanika, predsjednika Republike i Vlade".[517] Odluke su donošene većinom glasova.[518] Pravo predlaganja zakona, drugih propisa i opštih akata imali su poslanici, Vlada, predsjednik Republike, skupština opštine i najmanje tri hiljade birača.[519]

191. Skupština je takođe imala ovlasti vezane za druge organe republike. U slučaju da je predsjednik Republike iz bilo kog razloga bio privremeno spriječen da vrši svoju funkciju, zamjenjivao ga je predsjednik Narodne skupštine.[520] Skupština je, takođe, birala i razrješavala Vladu i vršila

"USTAV SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SGSNBiH*, 1992, br. 3 (16. mart 1992.), 17-26 (0040-8005-0040-8014).

512 Čl. 70 do 79 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

513 Čl. 71 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

514 Čl. 72 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

515 Čl. 79 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

516 Čl. 73 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

517 Čl. 74 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

518 Čl. 75 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

519 Čl. 76 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014); za primjer u kojem Skupština djeluje na osnovu takvog prijedloga, vidi "ZAKLJUČCI", br. 02-958/92, 15. septembar 1992. (0149-0889-0149-0890).

520 Čl. 87 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

nadzor njenog rada.[521] Isto je tako birala sudije Ustavnog suda[522] i imenovala sudije u Vrhovni sud i druge sudove, kao i tužioce.[523] Nadalje, u slučaju ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, Narodna skupština je mogla da ograniči pojedine Ustavom garantirane slobode i prava.[524] Mogla je mijenjati i sam Ustav na osnovu glasova dvije trećine poslanika[525] (za razmatranje položaja Skupštne u ustavnoj strukturi republike bosanskih Srba, vidi Dodatak 13).

192. "Ustavni zakon za sprovođenje Ustava" Srpske Republike Bosne i Hercegovine, usvojen istog dana kada i Ustav, predviđao je da Narodnu skupštinu isprva trebaju da sačinjavaju poslanici srpske nacionalnosti dotadašnje skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, izabrani na prethodnim izborima kao i dodatni poslanici koji su se trebali birati na dopunskim izborima koji su se imali održati do 31. decembra 1992.[526] Do tih dopunskih izbora, prava i dužnosti Narodne skupštine trebala je vršiti Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.[527] Međutim, izmjenama i dopunama Ustavnog zakona usvojenima u decembru 1992. na kraju su odgođeni ti dopunski izbori do prestanka neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja ili dok okolnosti ne omoguće održavanje demokratskih izbora kako to utvrdi Skupština.[528]

Položaj Krajišnika kao predsjednika Skupštine

193. Skupština srpskog naroda (kasnije preimenovana u Narodnu skupštinu Republike Srpske) je imala predsjednika i dva potpredsjednika koje je birala na period od četiri godine.[529] Prema "Poslovniku Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini," predsjednik Skupštine predsjednik Skupštine saziva i predsjedava sjednicama Skupštine, stara se o primjeni Poslovnika, usklađuje rad radnih tijela Skupštine, upućuje poslanicima i radnim tijelima Skupštine nacrte i prijedloge zakona, stara se o ostvarivanju načela javnosti u radu Skupštine, prima svečane izjave državnih funkcionera, te radi i druge poslove predviđene tim Poslovnikom.[530]

521 Čl. 94 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

522 Čl. 121 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

523 Čl. 135 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

524 Čl. 49 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

525 Čl. 140 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

526 Čl. 3 "USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 27 (0040-8014-0040-8015).

527 Čl. 3 Ustavnog zakona RS (0040-8014-0040-8015).

528 Čl. 1 "ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", 17. decembar 1992., 02-1974/92, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232, dio 0044-7231-0044-7254).

529 Čl. 79 Ustava RS iz 1992. (0040-8005-0040-8014).

530 Čl. 26 "POSLOVNIKA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-96/92, 15. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 27-51 (0044-7342-0044-7367).

194. Prvi Poslovnik Skupštine stupio je na snagu 15. februara 1992.[531] Poslovnik je doživio nekoliko (manjih) izmjena, a konačni "prečišćeni" tekst objavljen je 31. decembra 1992.[532] Taj poslovnik takođe regulira rad komisija Skupštine, među ostalima i Komisije za narodnu odbranu i kontrolu rada Službe državne bezbednosti.[533]

195. Uloga i funkcija predsjednika iznesena je u članu 26. Poslovnika iz februara:

Predsjednik Skupštine:

– saziva sjednicu Skupštine i predsjedava sjednicama;

– stara se o primjeni Poslovnika Skupštine;

– usklađuje rad radnih tijela Skupštine;

– upućuje poslanicima i radnim tijelima nacrte i prijedloge zakona, druge akte i materijale na razmatranje, pokreće inicijativu za razatranje pojedinih pitanja iz nadležnosti Skupštine, a može pokrenuti inicijativu za razmatranje određenih pitanja i u radnim tijelima Skupštine;

– stara se o ostvarivanju načela javnosti u radu Skupštine i o ostvarivanju prava poslanika u obavljanju poslaničke funkcije;

– raspisuje izbore za poslanike u Skupštini i odbornike u skupštinama opština;

– donosi akte o unutrašnjem radu u Skupštini;

– donosi akt o kriterijumima za utvrđivanje koji se materijali i podaci smatraju državnom tajnom ili povjerljive prirode i način rukovanja tim materijalima;

– prima svečane izjave funkcionera koji, u skladu sa Ustavom i ovim poslovnikom, svečanu izjavu daju pred predsjednikom Skupštine;

– radi i druge poslove predviđene Ustavom, posebnim propisima i ovim poslovnikom.[534]

196. Poslovnik, nadalje, predsjedniku zadaje zadatke koje treba vršiti u saradnji sa dva zamjenika predsjednika, kao što je opisano u članu 30. Poslovnika.

197. Značajno je da je predsjednikov zadatak bio da "saziva sjednicu Skupštine prema sopstvenoj inicijativi"[535] i da predlaže dnevni red sjedni-

531 Čl. 247 Poslovnika Skupštine RS iz februara 1992. (0044-7342-0044-7367).

532 "POSLOVNIK NARODNE SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE", 02-3014, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 21 (31. decembar 1992.), 840-863 (0044-7936-0044-7959). Vidi takođe, npr. "POSLOVNIK O IZMJENAMA I DOPUNAMA POSLOVNIKA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE", 02-372/92, 25. juli 1992., primjerak sa potpisom i pečatom, potpisao Momčilo KRAJIŠNIK kao predsjednik Skupštine (0149-0875-0149-0876).

533 "POSLOVNIK SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-96/92, 15. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 32 i 35 (0044-7342-0044-7367).

534 Čl. 26 Poslovnika Skupštine RS iz februara 1992. (0044-7342-0044-7367).

535 Čl. 82 Poslovnika Skupštine RS iz februara 1992. (0044-7342-0044-7367). Vidi i pozivnicu za 3. sjednicu Skupštine zakazanu za 11. decembra 1991. Pismo Momčila KRAJIŠNIKA, 10. decembar 1991., uključuje prijedlog dnevnog reda za sjednicu (SA01-4239-SA01-4239).

ce.[536] Usto, Poslovnik daje predsjedniku još šira prava vezana za komisije Skupštine i vršenje nadzora nad njihovim radom, a " radno tijelo je dužno da na zahtjev predsjednika Skupštine razmotri svako pitanje iz svog djelokruga i da o tome Skupštini podnese izvještaj."[537] Valja uzeti na znanje da su među radnim tijelima Skupštine bili Komisija za narodnu odbranu i kontrolu rada Službe državne bezbjednosti[538] i Komisija za unutrašnju politiku, pravosuđe i upravu.[539]

198. Položaj predsjednika Skupštine je, takođe, smatran jednim od najviših državnih funkcija, i funkcioner na tom položaju zamjenjivao je predsjednika Republike ako bi ovom funkcija prestala prije isteka mandata ili je bio privremeno spriječen da vrši svoju funkciju.[540]

199. KRAJIŠNIK je bio na položaju predsjednika Skupštine cijelo vrijeme od osnivanja Skupštine pa sve do perioda nakon kraja rata u Bosni. Na svojoj prvoj sjednici održanoj 24. oktobra 1991., Skupština srpskog naroda izabrala je Momčila KRAJIŠNIKA za svog predsjednika,[541] i KRAJIŠNIK je na tom položaju ostao do oktobra 1996.[542] Najmanje do 24/25. januara 1992., KRAJIŠNIK je istovremeno nastavio da radi kao predsjednik Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.[543] Na kraju ga je 24. decembra

536 Čl. 89 Poslovnika Skupštine RS iz februara 1992. (0044-7342-0044-7367).

537 Čl. 48 Poslovnika Skupštine RS iz februara 1992. (0044-7342-0044-7367).

538 Vidi gore. Za imenovanje u ovu komisiju vidi "ODLUKU O IZBORU PREDSJEDNIKA I ČLANOVA KOMISIJE ZA NARODNU ODBRANI I KONTROLU RADA SLUŽBE DRŽAVNE BEZBEDNOSTI", 02-979/92, 15. septembar 1992., primjerak sa potpisom i pečatom koji je potpisao Momčilo KRAJIŠNIK kao predsjednik Narodne skupštine (0149-0916-0149-0916). U svom izvještaju za rad obavljenom u periodu od oktobra 1991. do oktobra 1993., Skupština takođe navodi da je "stalno vršila nadzor situacije i preduzimala mjere usmjerene na potpuno osposobljavanje vojske i drugih državnih institucija za odbranu Republike Srpske (…)," vidi "IZVEŠTAJ O RADU NARODNE SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE ZA PERIOD OD OKTOBRA 1991. DO OKTOBRA 1993. GODINE, (0047-1638-0047-1675). Nije nam poznato da li se ovo vršenje nadzora ostvarivalo preko te komisije ili preko nekih drugih tijela Skupštine.

539 Čl. 55 Poslovnika Skupštine RS iz februara 1992. (0044-7342-0044-7367). Vidi takođe "ODLUKU O IZBORU PREDSJEDNIKA I ČLANOVA KOMISIJE ZA UNUTRAŠNJU POLITIKU, PRAVOSUĐE I UPRAVU", 02-974/92, 15. septembar 1992., primjerak sa potpisom i pečatom, potpisan od strane Momčila KRAJIŠNIKA kao predsjednika Narodne skupštine (0149-0912-0149-0912).

540 Čl. 87 Ustava RS iz 1992 (0040-8005-0040-8014).

541 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-65/92, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 3, potpisao Vojislav MAKSIMOVIĆ kao predsjednik Kluba delegata SDS-a (SA01-0631-SA01-0631).

542 Dana 19. oktobrs 1996., Dragan KALINIĆ je izabran za predsjednika Narodne skupštine Republike Srpske kao KRAJIŠNIKOV nasljednik: "ODLUKA O IZBORU PREDSEDNIKA NARODNE SKUPŠTINE REPUBLIKE SRPSKE", 02-1396/96, 19. oktobar 1996., *SGRS*, V, br. 23 (21. oktobar 1996.), 980 (0093-4301-0093-4301 i 0219-2657-0219-2657).

543 Posljednja sjednica Skupštine Bosne i Hercegovine za koju znamo da je na njoj predsjedavao KRAJIŠNIK održana je 24. januara 1992. Spominje se da je KRAJIŠNIK prekinuo zasjedanje Skupštine 24. januara, ali se sjednica nastavila pod predsjedavanjem potpredsjednika, Mariofila LJUBIĆA (iz HDZ-a) do kraja tog i sljedećeg dana, kada je bosanska Skupština završila svoju 9. zajedničku sjednicu. Nakon tog datuma prekida se evidencija o bosanskoj Skupštini kojom mi raspolažemo. Vidi ZAPISNIK 9. ZAJEDNIČKE SJEDNICE VIJEĆA SKUPŠTINE

1992. u Skupštini SRBiH formalno zamijenio Miro LAZOVIĆ, jedan od dvojice srpskih poslanika u Skupštini BiH koji se nisu priključili Skupštini srpskog naroda.[544]

200. U svojstvu predsjednika Skupštine, Momčilo KRAJIŠNIK je predsjedao svim sjednicama Skupštine 1991. i 1992. godine, a možda je predsjedavao još jednom sjednicom za koju na raspolaganju nemamo nikakav zvanični zapisnik (vidi Dodatak 24). Kao predsjednik Skupštine, potpisivao je sve važne zakone, odluke i imenovanja Skupštine. Prosleđujući skupštinske rezolucije, on je funkcionirao i kao kanal za vezu između Skupštine i drugih tijela.[545]

201. Skupština mu je zadavala zadatke koji nisu bili u okviru njegovih užih dužnosti, kao npr. predstavljanje bosanskih Srba u pregovirima sa muslimanskim i hrvatskim predstavnicima o teritorijalnim zahtjevima rukovodstva bosanskih Srba.[546] Momčilo KRAJIŠNIK je održao uvodni govor na osnivačkoj sjednici Skupštine.[547] Bio je aktivan i angažiran predsjednik i na sjednicama Skupštine govorio je o bitnim pitanjima, naprimjer o pregovorima o teritoriji prema nacionalnim principima,[548] o ulozi Skupštine u očuvanju Jugoslavije,[549] o opštinama,[550] želji da ne dođe do dezintegracije srpskog naroda u odvojenim državama,[551] i o strateškim ciljevima srpskog naroda od vitalnog značaja o kojima se razgovaralo na Skupštini u maju 1992.[552]

202. Dana 21. novembra 1991., KRAJIŠNIK je izabran za predsjednika Komisije Skupštine za ustavna pitanja.[553] Kao predsjednik Skupštine, KRAJIŠNIK je po službenoj dužnosti bio član SNB-a od njegovog

SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, održane 24. i 25. januara 1992. god. (0218-7358-0218-7360).

544 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-111-922/92, 24. decembar 1992., *SLSRBiH*, br. 24 (28. decembar 1992.), 639 (0218-7364-0218-7365).

545 Vidi, naprimjer, pismo Momčila Krajišnik, predsjednika Narodne skupštine, Predsjedništvu RS, Vrhovnoj komandi i Glavnom štabu VRS-a, br. 02-1815/92, 4. decembra 1992. (0149-0936).

546 "ODLUKA O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91,21. novembar 1991., *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7, (primjerak s potpisom Momčila KRAJIŠNIKA SA02-1401-SA02-1402, objavljeni primjerak SA01-0635-SA01-0635).

547 Vidi zapisnik sa 1. sjednice Skupštine održane 24. oktobra 1991. (SA01-2055—SA01-2164 i 0103-4797-0103-4848).

548 Vidi zapisnik sa 11. sjednice Skupštine održane 18. marta 1992. (SA02-5710-SA02-5780).

549 Vidi zapisnik sa 2. sjednice Skupštine održane 21. novembra 1991. (SA01-1999-SA01-2054).

550 Vidi zapisnik sa 3. sjednice Skupštine održane 11. decembra 1991. (SA02-4931-SA02-5059).

551 Vidi zapisnik sa 8. sjednice održane 28. februara 1992. (SA02-5434-SA02-5528).

552 Vidi zapisnik sa 16. sjednice održane 12. maja 1992. (0084-7711-0084-7761 i 0214-9439-0214-9485).

553 "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA I ČLANOVA KOMISIJE SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA USTAVNA PITANJA", 21. novembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.) (SA01-0634-SA01-0635).

osnivanja 27. marta 1992.,[554] a od 2. juna 1992. zvanično je po službenoj dužnosti i član proširenog Predsjedništva.[555] KRAJIŠNIK je tako ostao član najmoćnijih organa Republike bosanskih Srba, čak i nakon što je Skupština čiji je bio predsjednik izgubila na značaju koji je prešao na Vladu, SNB i prošireno Predsjedništvo.

Uloga Plavšićeve u Skupštini

203. Iako nije bila član Skupštine, niti je u njoj imala neku formalnu ulogu, Biljana PLAVŠIĆ je bila prisutna na najmanje 12 od 23 sjednice Skupštine održane do kraja 1992., prvo u svojstvu člana Predsjedništva BiH, a kasnije kao član Predsjedništva bosanskih Srba (vidi Dodatak 24).

204. U prilikama kada je prisustvovala sjednicama Skupštine, bila je aktivan učesnik u radu Skupštine i uživala je znatan ugled i poverenje Skupštine, koja ju je odabrala da izvršava istaknute zadatke u ime "srpskog naroda u Bosni i Hercegovini". Naprimjer, na svojoj prvoj sjednici, Skupština je prenijela svoja ovlaštenja da "zastupa i štiti interese srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" na Biljanu PLAVŠIĆ i druge članove rukovodstva, a Biljana PLAVŠIĆ je bila posebno izabrana "za kontakte sa predstavnicima drugih država i međunarodnih organizacija."[556] Dana 21. novembra 1991., u kontekstu definiranja teritorijalnih potraživanja na osnovu plebiscita sprovedenog među bosanskim Srbima 9/10. novembra 1991.,[557] Biljana

554 ODLUKA O OBRAZOVANJU SAVJETA ZA NACIONALNU BEZBEDNOST, neobjavljena odluka, u potpisu Momčilo KRAJIŠNIK, u kojoj se, međutim, kaže "na sjednici Skupštine Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održanoj 27. marta 1992., (0018-4289-0018-4290).

555 Čl. 1 "ZAKONA O DOPUNI USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 03-509/92, 2. (sic) juni 1992., *SGSNBiHI*, I, br. 7 (1. juni 1992.) (0091-6234-0091-6234).

556 "ODLUKA O DAVANJU OVLAŠTENJE ZA PREDSTAVLJANJE I ZAŠTITU INTERESA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-14-91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 2 (SA01-0630, dio SA01-0629-SA01-0640).

557 "ODLUKA O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91, 21. novembar 1991., *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7, (primjerak sa potpisom Momčila KRAJIŠNIKA SA02-1401-SA02-1402, objavljeni primjerak SA01-0635). U odluci stoji: "ŠPodručja] opština (…) u kojima je 9. i 10. novembra 1991. godine proveden plebiscit o izjašnjavanju srpskog naroda za ostanak u zajedničkoj državi Jugoslaviji skupa sa Republikom Srbijom, Republikom rnom Gorom, SAO Krajinom, SAO Slavonijom, Baranjom i zapadnim Sremom, a za istu zajedničku državu izjasnili su se više od 50% upisanih građana srpske nacionalnosti, /kao i gdje su se građani drugih naroda i narodnosti izjasnili za ostanak u zajedničkoj državi Jugoslaviji,/ smatraju se teritorijom savezne države Jugoslavije." Za plebiscit, takođe vidi "ODLUKA O RASPISIVANJU I PROVOĐENJU PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-16/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 2 (objavljeni primjerak SA01-0630-SA01-0630, vidi takođe SA02-2907-SA02-2907). U skladu sa paragrafom 2 te odluke, srpski narod je trebao da odgovori na sljedeće pitanje: "Da li se slažete sa odlukom Skupštine srpskog naroda u BiH od 24. oktobra 1991. o tome da srpski narod ostane u istoj državi, Jugoslaviji, zajedno sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO (Srpskom autonomnom oblasti) Krajina; SAO Slavonija, Baranja i zapadni Srem i ostalima koji se slažu sa tom odlukom?" Vidi

PLAVŠIĆ je navedena, zajedno sa Momčilom KRAJIŠNIKOM, Radovanom KARADŽIĆEM i drugima,[558] kao jedan od šest najistaknutijih članova rukovodstva bosanskih Srba koji su dobili ovlaštenje "da pregovaraju sa predstavnicima muslimanskog i hrvatskog naroda o organizovanju budućeg zajedničkog života na teritoriji dosadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine."[559]

205. PLAVŠIĆEVA je takođe učestvovala u pripremi akata koji su išli pred Skupštinu, uključujući i tako vitalne odluke kao što je "Deklaracija o proglašenju Republike Srpskog Naroda Bosne i Hercegovine " od 9. januara 1992.[560]

206. Kada PLAVŠIĆEVA nije mogla da prisustvuje važnoj 16. sjednici Skupštine održanoj u Banjoj Luci 12. maja 1992., poslala je poruku sazivu Skupštine okupljenom u Banjoj Luci i izrazila svoje "čestitanje na osnivanje vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine i vjerujem u pobjedu, jer nas srpska vojska vodi tome cilju".[561] Na 22. sjednici održanoj 23/24. novembra 1992., Biljana PLAVŠIĆ je pred Skupštinom naglasila svoju aktivnu

takođe "ODLUKU O IMENOVANJU GLAVNE KOMISIJE ZA PROVOĐENJE PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", 02-15/91, 24. oktobar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1, 3 (objavljeni primjerak SA01-0631-SA01-0631; vidi takođe SA02-2908-SA02-2908). Za rezultate plebiscita vidi "IZVJEŠTAJ", Sarajevo, 11. novembar 1991. (0030-5702-0030-5704); vidi takođe "RESULTATE PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BH PROVEDENOG DANA 9. I 10 NOVEMBRA 1991. GODINE (podaci prikupljeni do 19:00)", (SA02-8574-SA02-8575); vidi takođe završni izvještaj komisije za kontrolu plebiscita: "ZAPISNIK GLAVNE KOMISIJE ZA PROVOĐENJE PLEBISCITA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI" od 11. novembra 1991. (SA02-0831-SA02-0834).

558 Drugi članovi rukovodstva bosanskih Srba koji su dobili ovlaštenje u skladu s ovom odlukom su kolega PLAVŠIJEVE u Predsjedništvu, Nikola KOLJEVIĆ, član Glavnog odbora Aleksa BUHA i predsjednik kluba posanika, Vojislav MAKSIMOVIĆ. Vidi "ODLUKU O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91, 21 novembar 1991, *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15 januar 1992), 7, (primjerak s potpisom Momčila KRAJIŠNIKA SA02-1401-SA02-1402, objavljeni primjerak SA01-0635).

559 "ODLUKA O TERITORIJAMA OPŠTINA, MJESNIH ZAJEDNICA I NASELJENIH MJESTA U BH KOJA SE SMATRAJU TERITORIJOM SAVEZNE DRŽAVE JUGOSLAVIJE", br. 36-02/91,21. novembar 1991, *SGSNBiH I*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 7, (primjerak s potpisom Momčila KRAJIŠNIKA SA02-1401-SA02-1402, objavljeni primjerak SA01-0635-SA01-0635).

560 "DEKLARACIJA O PROGLAŠENJU REPUBLIKE SRPSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE", 02-72/92, 9. januar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 2 (27. januar 1992.), 13/14 (0040-7993-0040-7994). Vidi intervju sa Biljanom PLAVŠIĆ koji je napravila novinarka Desa ČAVIĆ 9. januara 1992., o Deklaraciji o proglašenju Republike Srpskog naroda u BiH: "Biljana PLAVŠIĆ: "Ova odluka stupa na snagu danas, bezuslovno. Ova odluka jeste bila uslovljena, naime trebala je da stupi na snagu u slučaju da bude priznat suverenitet Bosne i Hercegovine. Ja, kao jedna od osoba koja je sastavila ovu odluku, sam bila protiv toga da ovakav politički dokument sadrži bilo kakve uslove." V000-1484. Vidi takođe radnu verziju Deklaracije pronađene u uredu Biljane PLAVŠIĆ sa rukom pisanim komentarima. (0204-9409-0204-9414).

561 Vidi zapisnike 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761, 0214-9439-0214-9485). Poruka Plavšićeve je očito stigla tokom sjednice i pročitao ju je Momčilo KRAJIŠNIK. Takođe izgleda jasno da su je, iako nije bila prisutna na sjednici Skupštine, tokom sjednice obavještavali o pitanjima o kojima se raspravljalo i odlučivalo.

ulogu u pronalaženju dobrovoljaca "spremnih da se bore za srpsku stvar," u redovnim i paravojnim jedinicama, time što je slala pisma ŠEŠELJU, ARKANU i JOVIĆU.[562]

Vlada

207. Vlada Republike bosanskih Srba svoj nastanak vuče iz Ministarskog savjeta koji je Skupština izabrala 21. decembra 1992.[563] Ministarski savjet je djelovao bez pravih zakonskih osnova do 28. februara 1992. kada je Skupština usvojila zakonske mjere kojima se reguliraju uloga i zadaci Vlade, uključujući Ustav, Ustavni zakon i Zakon o Vladi.

Ovlaštenja

208. Prema ovom Ustavu izvršnu vlast vrši nova "Vlada,"[564] koju na period od četiri godine[565] bira Skupština bosanskih Srba.[566] Ustavom su na sljedeći način definirane ovlasti i uloga Vlade:

Vlada:

1. predlaže zakone, druge propise i opšte akte;
2. predlaže plan razvoja, prostorni plan, budžet i završni račun;
3. obezbeđuje sprovođenje i izvršava zakone, druge propise i opšte akte;
4. donosi uredbe, odluke i druga akta za izvršavanje zakona;
5. daje mišljenja o predlozima zakona, drugih propisa i opštih akata koje Narodnoj skupštini podnosi drugi predlagač;
6. utvrđuje načela za unutrašnju organizaciju ministarstava i drugih republičkih organa uprave i upravnih organizacija, postavlja i razrješava funkcionere u ministarstvima, drugim republičkim organima i upravnim organizacijama;
7. usklađuje i usmjerava rad ministarstava i drugih republičkih organa i upravnih organizacija;
8. vrši nadzor nad radom ministarstava i drugih republičkih organa i upravnih organizacija i ukida ili poništava njihove akte koji su u suprotnosti sa zakonom ili propisom Vlade;
9. obavlja i druge poslove u skladu sa Ustavom i zakonom.[567]

562 Vidi zapisnik 22. sjednice Skupštine (0214-3632-0214-3749).

563 "ODLUKA O OBRAZOVANJU I IZBORU MINISTARSKOG SAVJETA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-70/91, 21. decembar 1991., *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januar 1992.), 10 (SA01-0638-SA01-0638).

564 Čl. 69 i 90 "USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", 28. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 23 (0040-8005-0040-8014).

565 Čl. 91 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

566 Čl. 93 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

209. Vladu se trebali da sačinjavaju predsjednik, potpredsjednici i ministri; ako su bili izabrani iz redova poslanika, nije im prestajao mandat poslanika.[568] Kandidate za predsjednika Vlade trebao je predložiti predsjednik Republike.[569] Kandidat za predsjednika Vlade trebao je Skupštini bosanskih Srba predložiti njen program i ministre koji bi joj ušli u sastav.[570] Predsjednik vlade i ministri su i kolektivno i pojedinačno odgovarali Skupštini bosanskih Srba, koja im je mogla izglasati nepovjerenje.[571] Predsjednik vlade je takođe mogao da predloži razrješenje pojedinih ministara, ili da ponudi ostavku Vlade.[572] Organizacija i način rada Vlade uređivali su se zakonom[573] (za pregled položaja Vlade u ustavnoj strukturi Republike bosanskih Srba, vidi Dodatak 13).

210. U Ustavnom zakonu stoji:

> 10. Izbor predsjednika, potpredsjednika i članova Vlade izvršiće se po odredbama Zakona o Vladi.
>
> 11. Do izbora i početka rada Vlade, prava i dužnosti Vlade vršiće Ministarski savjet.[574]

(za pregled uloge Ministarskog savjeta u strukturi države bosanskih Srba vidi Dodatak 14).

211. Zakon o Vladi takođe je usvojen i proglašen 28. februara 1992., ali je na snagu stupio tek 23. marta 1992. Prema tom zakonu, Vlada je trebala da bude sastavljena od predsjednika, dva potpredsjednika i trinaest ministara; predsjednici izvršnih odbora regija takođe su bili članovi, po službenoj dužnosti, sa statusom ministara. Ovim zakonom su utvrđena sljedeća ministarstva: za unutrašnje poslove; narodnu odbranu; pravdu; finansije; inostrane poslove; privredu; poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu; planiranje, izgradnju i zaštitu okoline; saobraćaj i veze; razvoj, nauku i tehnologiju; obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu; zdravstvo, rad, socijalnu zaštitu i zaštitu porodice; i za informisanje.[575]

212. Članovi Vlade su imali pravo i dužnost da predlože Vladi ispitivanje pojedinih pitanja, da učestvuju u ispitivanju i donošenju odluka o pitanjima o kojima se diskutovalo na sjednicama Vlade, da preduzmu inicijativu za pripremu propisa i opštih akata, i da učestvuju u radu radnih tijela Vlade.[576] Odluke na sjednicama Vlade donosile su se na osnovu glasova

567 Čl. 90 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

568 Čl. 92 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

569 Čl. 80 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

570 Čl. 93 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

571 Čl. 94 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

572 Čl. 94 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

573 Čl. 96 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

574 Čl. 6 "USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 27 (0040-8014-0040-8015). Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini već je 21. decembra 1991. imenovala Ministarski savjet Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (vidi dolje u odjeljku o funkcijama).

575 "ZAKON O VLADI", br. 02-98/92, 28. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 53-55 (0018-4298-0018-4300).

576 Čl. 13 Zakona o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

većine članova Vlade.[577] Da bi se regulirao način rada Vlade usvojen je Poslovnik.[578] Vlada u cjelini, kao i svaki pojedini član Vlade odgovarao je Skupštini bosanskih Srba.[579] Vlada je mogla da predloži sazivanje sjednica Skupštine bosanksih Srba,[580] a svaki pojedini član Vlade morao je da iznese odgovore na pitanja poslanika Skupštine.[581]

213. Zakon o ministarstvima, koji je takođe usvojen na sjednici Skupštine 28. februara stupio je na snagu 9. maja 1992.[582] Tim zakonom su formalno uspostavljena ministarstva specificirana u Zakonu o Vladi[583], kao i uprave, uredi i direktorati,[584] i definirane odgovornosti i nadležnosti tih institucija.[585] U odnosu na svoja ministarstva, ministri su bili zaduženi, među ostalim, za predstavljanje ministarstva, organiziranje i garantovanje legalnosti rada ministarstva, usvajanje propisa i obezbjeđivanje suradnje sa drugim službama.[586]

214. Poslovnikom Vlade koji nije bio usvojen sve do 3. septembra 1992., dodatno je definirana ulogu Vlade i njenih članova, kao i odnos sa drugim institucijama kao što su Skupština i Predsjedništvo, te određena uloga, prava i dužnosti predsjednika Vlade:

> Član 7
>
> Predsjednik Vlade, u okviru prava i dužnosti utvrđenih Ustavom i zakonom, predstavlja Vladu, stara se o sprovođenju zaključaka Vlade i o usklađivanju aktivnosti i drugih vidova saradnje sa odgovarajućim organima, organizacijama i zajednicama. U ostvarivanju svoje funkcije, predsjednik Vlade:
>
> 12. saziva sjednicu vlade, po svojoj inicijativi, na predlog Predsjedništva, predsjednika Skupštine ili na predlog najmanje pet članova Vlade, predlaže dnevni red i predsjedava sjednicama;
> 13. stara se o izvršavanju zaključaka Skupštine i o sprovođenju politike koju je utvrdila Skupština;
> 14. stara se o usklađivanju rada Vlade sa radom Skupštine i Predsjedništva;
> 15. stara se o saradnji Vlade sa vladama drugih republika, potpisuje propise i druga akta koja Vlada donosi;
> 16. stara se o primjeni ovog Poslovnika i drugih akata Vlade i o unapređenju unutrašnje organizacije Vlade;
> 17. predlaže Vladi člana Vlade ili funkcionera koji rukovodi republičkim organom uprave, koji će zamjenjivati funkcionera koji rukovodi drugim republičkim organom uprave i u slučaju njegove odsutnosti, i ako taj funkcioner nema zamjenika;
> 18. stara se o sprovođenju načela javnosti, odgovornosti i zakonitosti u radu Vlade;
> 19. vrši i druge poslove utvrđene ovim Poslovnikom;
>
> Predsjednik Vlade može, u hitnim slučajevima, obrazovati radne grupe za obavljanje određenih zadataka i davanje mišljenja i predloga Vladi o čemu obavještava Vladu na prvoj sjednici;
>
> Predsjednik Vlade može ovlastiti sekretara Vlade da potpisuje akte kojima se dostavljaju predlozi, mišljenja i inicijative Vladi.[587]

Nadalje, predsjednik Vlade morao je da imenuje potpredsjednika koji će ga zamjenjivati kada je odsutan,[588] i odgovarati na pitanja Skupštine upućena Vladi i koja se tiču Vlade.[589] Povrh toga, predsjednik Vlade je mogao, u ime Vlade, zatražiti da se glasa o povjerenju Vladi,[590] i da podnosi kolektivnu ostavku Vlade.[591]

215. Dana 2. jula 1992., Predsjedništvo je, djelujući u skladu sa svojim vanrednim ovlastima iz člana 81, paragrafa 2 Ustava,[592] usvojilo novi Zakon o ministarstvima,[593] koji je stupio na snagu 9. jula 1992. Novim Zakonom o ministarstvima osnovana su tri nova ministarstva: Ministarstvo za industriju i energetiku, Ministarstvo za izbjeglice i humanitarnu pomoć, te Ministarstvo za pitanja boraca i žrtava rata. Nekoliko starih ministarstava je ukinuto, spojeno ili im je promijenjeno ime. Taj zakon je kasnije potvrdila Skupština bosanskih Srba.[594]

216. Dana 15. septembra 1992., Skupština bosanskih Srba ponovo je promijenila imena nekih i osnovala još tri ministarstva: Ministarstvo za

577 Čl. 21 Zakona o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

578 Čl. 3 i 21 Zakona o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

579 Čl. 10 i 15 Zakona o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

580 Čl. 16 Zakona o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

581 Čl. 17 Zakona o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

582 "ZAKON O MINISTARSTVIMA", br. 02-30/92, 28. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 5 (9. maj 1992.), 117-120 (0044-7430-0044-7433).

583 Čl. 1 i 6 Zakona o ministarstvima RS iz februara 1992. (0044-7430-0044-7433). Treba imati na umu da su se imena pojedinih ministarstava ponekad razlikovala od imena iz Zakona o Vladi RS iz februara.

584 Čl. 1, 20 i 21 Zakona o ministarstvima RS iz februara 1992. (0044-7430-0044-7433).

585 Čl. 7-19 i 22-24 Zakona o ministarstvima RS iz februara 1992. (0044-7430-0044-7433).

586 Čl. 39 "ZAKONA O DRŽAVNOJ UPRAVI", br. 02-97/92, 28. februar 1992., *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 55-60 (0044-7368-0044-7429 u 0044-7370-0044-7375).

587 Čl. 7 "POSLOVNIKA VLADE SRPSKE REPUBLIKE", br. 05-95/92, 3. septembar 1992., *SGSR*, I, br. 14 (7. septembar 1992.), 544-550 (0044-6989-0044-6995).

588 Čl. 9 Poslovnika Vlade RS (0044-6989-0044-6995).

589 Čl. 52 Poslovnika Vlade RS (0044-6989-0044-6995).

590 Čl. 53 Poslovnika Vlade RS (0044-6989-0044-6995).

591 Čl. 54 Poslovnika Vlade RS (0044-6989-0044-6995).

592 Ustav RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

593 "ZAKON O MINISTARSTVIMA", br. 01-217/92, 2. juli 1992., *SGSNBiH*, I, br. 11 (13. juli 1992.), 377-381 (0044-6822-0044-6826).

594 "ODLUKA O POTVRĐIVANJU PROPISA KOJE JE DONIJELO PREDSJEDNIŠTVO SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERZEGOVINE IZ NADLEŽNOSTI SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERZEGOVINI", br. 02-367/92, 25 juli 1992, *SGSNBiH*, I, br. 12/92 (31 juli 1992), pp. 424-426 (0044-6869-0044-6871. Primjerak koji je potpisao KRAJIŠNIK može se naći u 0149-0869-0149-0874).

urbanizam, stambeno-komunalne poslove i građevinarstvo, Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom, i Ministarstvo za vjeru.[595]

217. Takođe 15. septembra 1992., Skupština bosanskih Srba je usvojila novi "Zakon o Vladi Republike Srpske,"[596] koji je stupio na snagu 29. septembra 1992. umjesto Zakona o Vladi od 28. februara 1992. Ovaj novi Zakon o Vladi Republike Srpske predstavlja proširenu verziju u kojoj su kombinovane odredbe iz Ustava[597], Zakona o Vladi od 28 februara[598] i Zakona o državnoj upravi,[599] sa nekoliko novih odredbi.

218. Novi zakon je utvrđivao odgovornosti Vlade, uglavnom temeljeći se na članu 90 Ustava, kao i neke njene rukovodne i organizacijeske zadatke.[600] Promijenjen je i član 5 o sastavu Vlade: zakon više nije utvrđivao broj potpredsjednika i ministara, a predsjednici SAO nisu više bili članovi Vlade po službenoj dužnosti.[601] Ova promjena je odraz amandmana na Ustav koje je Skupština bosanskih Srba usvojila 14. septembra 1992., a kojim su ukinute regije.[602] Nadalje, zakonom su utvrđena prava i dužnosti predsjednika, potpredsjednika i članova Vlade,[603] koja su ranije bila definirana Poslovnikom Vlade.[604] Članovi 17 i 18 sadržavali su nove odredbe o odnosu između Predsjednika i Vlade: Vlada je predsjedniku Republike mogla da predloži proglašavanje izvanrednog stanja i da predloži mjere za popravljanje situacije;[605] tokom izvanrednog stanja, Vlada je mogla da predloži da se predsjedniku Republike dozvoli da donosi zakone koji su spadali pod nadležnost Skupštine bosanskih Srba.

219. Značajna promjena u odnosu na Zakon o Vladi od 28. februara ticala se procesa donošenja odluka u Vladi. Dok su se prema starom zakonu odluke donosile većinom glasova ukupnog broja članova Vlade,

595 Čl. 1 "ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O MINISTARSTVIMA", br. 02-964/92, 15. septembar 1992., *SGRS*, I, br. 15 (29. septembar 1992.), 614-616 (0044-7059-0044-7061. Potpisan primjerak u /nedostaje u originalu/).

596 "ZAKON O VLADI REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-962/92, 15. septembar 1992., *SGRS,* I, br. 15 (29. septembar 1992.), 572-575 (0044-7017-0044-7020. Potpisan primjerak u 0149-0892-0149-0903).

597 Ustav RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

598 Zakon o Vladi iz februara 1992. (0018-4298-0018-4300).

599 Zakon o državnoj upravi (0044-7368-0044-7429 u 0044-7370-0044-7375).

600 Čl. 2 Zakona o Vladi iz septembra 1992. (0044-7017-0044-7020).

601 Čl. 5 Zakona o Vladi iz septembra 1992. (0044-7017-0044-7020).

602 "AMANDMANI IX-XVIII NA USTAV REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-956/92, 14. septembar 1992., *SGRS,* I, br. 15 (29. septembar 1992.), 569-571 (0044-7014-0044-7016. Potpisani primjerak u 0149-0883-0149-0887). Istog tog dana Skupština je donijela i amandmane na Ustavni zakon: vidi "ODLUKU O PROGLAŠENJU USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE AMANDMANA IX-XVIII NA USTAV REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-955/92, 14. septembar 1992., *SGRS,* I, br. 15 (29. septembar 1992.), 571 (0044-7016-0044-7016. Potpisan primjerak u 0149-0882-0149-0882).

603 Čl. 7-9 Zakona o Vladi RS iz septembra 1992. (0044-7017-0044-7020).

604 Čl. 7-12 Poslovnika Vlade RS (0044-6989-0044-6995).

605 Oba ova člana odgovaraju sličnoj odredbi u čl. 81 Ustavu RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

prema novom zakonu, odluku je mogla donijeti većina članova Vlade prisutnih na sjednici.[606]

220. Posljednja promjena 1992. u zakonima koji su utvrđivali funkcioniranje Vlade bosanskih Srba odigrala se 9. decembra, kada je Skupština bosanskih Srba donijela amandmane na Zakon o ministarstvima. Najvažnija promjena je bila da je ukinuto Ministarstvo za izbjeglice i humanitarnu pomoć i da je umjesto njega stvoren Komesarijat za izjeglice i humanitarnu pomoć.[607]

Funkcije

221. Dana 21. decembra 1991., Skupština bosanskih Srba formirala je "Savjet ministara Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine."[608] Savjet su sačinjavali predsjednik, osamnaest članova koji su bili ministri i pet predsjednika Vlada SAO koji su bili članovi po službenoj dužnosti. Predsjednik, kao i velika većina ministara u Vladi bili su funkcioneri SDS-a na relativno visokim položajima u ministarstvima i institucijama SRBiH (vidi Dodatak 12).

222. Skupština nije dodijelila nikave konkretne odgovornosti Ministarskom savjetu, koji je djelovao bez odgovarajućih pravnih okvira do 28. februara 1992., kada je Skupština donijela Ustavni zakon[609] u kojem je stajalo da će "do izbora i početka rada Vlade, prava i dužnosti Vlade vršiti Ministarski savjet." Zakon o Vladi, kojim se detaljno propisuju uloga, prava i obaveze Vlade i njenih ministara, donesen je istog dana, ali nije stupio na snagu do 23. marta 1992.

223. Tokom 12. sjednice Skupštine bosanskih Srba održane 24. marta 1992., dr. Branko ĐERIĆ je izabran za kandidata za predsjednika Vlade.[610] Na 13. sjednici koja je takođe održana 24. marta 1992., Skupština bosanskih Srba je jednoglasno usvojila "Odluku da se Ministarski savjet razriješi dužnosti" koja je odmah stupila na snagu.[611] Na istoj sjednici Branko ĐERIĆ je zvanično izabran za predsjednika i predložio nekoliko kandidata za ministarske položaje. Skupština je kasnije izabrala Aleksu BUHU za ministra inostranih poslova, a Mića STANIŠIĆA za ministra unutrašnjih poslova. ĐERIĆ se sam prihvatio dužnosti v.d. ministra odbrane do sljedeće sjedice Skupštine. Ta tri člana Vlade su tada od Skupštine dobila uputstvo da za

606 Čl. 23 Zakona o Vladi RS iz septembra 1992. (0044-7017-0044-7020).

607 "ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O MINISTARSTVIMA", br. 01-1826/92, 9. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 788 (0044-7238-0044-7238, potpisani primjerak u 0149-0904-0149-0909).

608 Odluka o obrazovanju i izboru Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (SA01-0638-SA01-0638).

609 Čl. 6 Ustavnog zakona RS iz februara (0040-8014-0040-8015).

610 Vidi zapisnike 12. sjednice Skupštine (SA02-5781-SA02-5827).

611 Vidi zapisnik 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840). Ta je odluka trebala biti objavljena u Službenom glasniku, ali se čini da do toga nikada nije došlo.

sljedeću sjednicu pripreme operativni plan za uspostavljanje vlasti u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini.[612]

224. Dana 27. marta, Skupština bosanskih Srba održala je svečanu sjednicu u zgradi Skupštine u Sarajevu i svečano proglasila Ustav.[613] Na istoj toj sjednici predložena su i prihvaćena još tri člana Vlade. Na svojoj 16. sjednici od 12. maja 1992.,[614] Skupština bosanskih Srba potvrdila je mandate deset ministara koje je imenovalo Predsjedništvo jer Skupština nije mogla održavati sjednice između 7. aprila i 12 maja. Ustvari, najmanje šest od ovih ministara nije imenovalo Predsjedništvo nego su imenovani na zajedničkoj sjednici Vlade i SNB-a, koji je djelovao kao *de facto* Predsjedništvo[615] (za pregled položaja Vlade u strukturi države bosanskih Srba vidi Dodatak 15; za spisak svih članova Vlade bosanskih Srba od 12. maja 1992., Dodatak 20).[616]

225. Nakon usvajanja novog Zakona o ministarstvima 2. jula 1992.,[617] i kasnijim izmjenama od 15. septembra 1992.,[618] Skupština bosanskih Srba je imenovala nekoliko novih ministara, dok su drugi raspoređeni na druge položaje (za promjene u sastavu Vlade nakon 12. maja, vidi Dodatak 21).[619]

226. Branko ĐERIĆ je podnio ostavku na dužnost predsjednika Vlade 24. novembra 1992.,[620] što je prema članu 94 Ustava podrazumijevalo ostavku cijele Vlade. Prema istom tom članu, Vlada je trebala ostati na dužnosti dok se ne imenuju novi ministri i predsjednik Vlade.[621] Zbog toga je ĐERIĆ ostao na dužnosti i predsjedao na još dvije sjednice Vlade. Tokom druge od te dvije sjednice, održanoj 21. decembra 1992., Branko ĐERIĆ je zvanično predao dužnost, a kandidat za predsjednika Vlade Vladimir LUKIĆ ju je preuzeo. Dana 20. januara 1993., Skupština je formalno izabrala Vladimira LUKIĆa za predsjednika Vlade.[622]

612 Vidi zapisnik 13. sjednice Skupštine (SA02-5830-SA02-5840).

613 Vidi zapisnik 14. sjednice Skupštine (0090-8340-0090-8381). Vidi također: "Formalno proglašen Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine," *Politika* (Beograd), 28. mart 1992., str. 6 (0076-8222-0076-8223).

614 Zapisnik 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761).

615 Vidi zapisnik 4. zajedničke sjednice SNB-a i Vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301).

616 Vidi zapisnik 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761).

617 Zakon o ministarstvima iz jula 1992. (0044-6822-0044-6826).

618 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ministarstvima iz septembra 1992. (0044-7059-0044-7061).

619 Vidi zapisnik 20. sjednice Skupštine (0084-6321-0084-6348).

620 "ZAKLJUČAK", br. 02-1691/92, 24. novembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0044-7239-0044-7239. Potpisan primjerak u 0149-0934-0149-0934)

621 Čl. 94 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

622 "ODLUKA O IZBORU PREDSEDNIKA VLADE", br. 02-114/93, 20. januar 1993., *SGRS*, II, br. 1 (24. februar 1993.), 2 (0089-7317-0089-7317). Nije jasno kada je tačno LUKIĆ preuzeo dužnost od ĐERIĆA. Iako je ĐERIĆ podnio ostavku 24. novembra 1992., ĐERIĆ je ostao na dužnosti do 21. decembra 1992., kada je dužnost preuzeo Vladimir LUKIĆ, kao kandidat za predsjednika Vlade. LUKIĆ, međutim, nije bio zvanično imenovan do 20. januara 1993., a nije potpisivao odluke kao predsjednik Vlade do 26. januara 1993. Ovo je pitanje još nejasnije zbog toga što izdanje broj 1 Službenog glasnika za 1993. sadrži dvije odluke koje je navodno potpisao Branko ĐERIĆ kao predsjednik Vlade nakon 20. januara 1993. (11. i 17. februara 1993.).

Funkcioniranje

227. Skupština nije dodijelila konkretne odgovornosti Ministarskom savjetu kada su njegovi članovi imenovani 21. decembra 1991., niti su postojali zakoni po kojima bi se Ministarski savjet rukovodio u izvršavanju svojih zadataka. Međutim, zapisnici sa sjednica tog tijela pokazuju da je Ministarski savjet djelovao kao tijelo koje je pripremalo državnu strukturu za novu "republiku." Na svojoj prvoj sjednici,[623] Ministarski savjet je osnovao komisije za razvoj politike u sferama ekonomije i razvoja, unutrašnjih poslova i javnih službi, kao i za razvoj radnog programa za Ministarski savjet. Nadalje, Ministarski savjet je raspravljao o zadacima koji su proistekli iz proglašenja Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kao što su definiranje nacionalnog teritorija, osnivanje organa vlade i "ekonomsko razvlašćivanje" organa vlasti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Uspostavljene su radne grupe da bi razmatrale pitanja kao što su saradnja sa JNA i nacionalna bezbjednost. Štaviše, Ministarski savjet je razmatrao i kadrovska pitanja. Na svojoj drugoj sjednici,[624] Ministarski savjet je usvojio svoj poslovnik, izvršio neka imenovanja, usvojio Radni plan Savjeta i raspravljao o pitanjima kao što je osnivanje SNB-a.

228. Prva zvanična vlada kojoj je na čelu bio Branko ĐERIĆ preuzela je dužnost 27. marta 1992., i odmah počela sa radom na pokretanju struktura nove republike. Naprimjer, 31. marta 1992., pomoćnik ministra za unutrašnje poslove SRBiH Momčilo MANDIĆ poslao je pismo svim regionalnim i lokalnim policijskim stanicama, upoznajući ih sa odlukom Skupštine bosanskih Srba da se organizira zasebno Ministarstvo unutrašnjih poslova, tj. policijska uprava, na teritoriji SRBiH, i da se Mićo Stanišić imenuje za ministra unutrašnjih poslova, kao i sa praktičnim posljedicama te odluke. Te su odluke trebale stupiti na snagu 1. aprila 1992.[625]

229. Većina članova rukovodstva bosanskih Srba napustila je Sarajevo početkom aprila, nakon što je 6. aprila 1992. priznata nezavisnost Bosne i Hercegovine, i otišla na Pale. Od 15. aprila 1992., Vlada je održavala redovne sjednice na Palama, zajedno sa novim SNB-om (za detalje vidi Dodatak 19), koji je djelovao kao *de facto* Predsjedništvo. Odluke koje su usvojene na tim sjednicama kasnije su primjenili bilo Vlada bilo v.d. predsjednici Biljana PLAVŠIĆ i Nikola KOLJEVIĆ.[626] S obzirom da su te sjednice bile zajedničke sjednice *de facto* Predsjedništva i Vlade, među pitanjima o kojima se raspravljalo vladala je velika raznovrsnost, a uključivala su teme i pitanja iz sfere nadležnosti obje organizacije.

230. Dana 12. maja, Skupština je imenovala Predsjedništvo u sastavu Radovan KARADŽIĆ, Biljana PLAVŠIĆ and Nikola KOLJEVIĆ. Nakon tog datuma, održane su samo još dvije sjednice SNB-a i Vlade, koje su se u velikoj

623 Vidi zapisnik sa 1. sjednice Ministarskog saveta, 11. januar 1992. (SA01-0907-SA01-0910).

624 Vidi zapisnik sa 2. sjednice Ministarskog savjeta, 17. januar 1992. (SA01-0901-SA01-0906).

625 Pismo Momčila MANDIĆA, 27. mart 1992. (0049-0125-0049-0125).

626 Vidi odjeljak o Predsjedništvu i SNB-u.

mjeri bavile pitanjima iz nadležnosti Vlade i pojedinačnih ministarstava. Od 18. maja 1992. nadalje, Vlada je održavala svoje samostalne sjednice. Između 18. maja i 31. decembra 1992., Vlada je održala najmanje 50 sjednica (vidi Dodatak 19): drugim riječima, Vlada se sastajala svakih četiri ili pet dana. Međutim, učestalost sjednica znatno je opadala tokom godine: u maju i junu, Vlada je održavala sjednice svakog drugog dana, dok su se u novembru i decembru sastajali jednom svakih petnaest dana.

231. Za razliku od zajedničkih sjednica sa SNB-om, na svojim se sjednicama Vlada uglavnom bavila pitanjima iz nadležnosti Vlade ili pojedinačnih ministarstava. Vlada se, posebno tokom prvih mjeseci, bavila osnivanjem svih relevantnih državnih organa (od medija i ureda Vlade u inostranstvu do penzionih fondova, sindikata i službe za platni promet), i starala se da se razrade i usvoje svi zakoni i propisi neophodni za funkcionisanje nove države. U kasnijim mjesecima, fokus rada Vlade prebacio se na sprovođenje tih zakona i struktura.

232. Podjela rada između Predsjedništva i Vlade jasno se vidi u zapisnicima Predsjedništva i Vlade: Vlada je bila odgovorna za administrativne poslove i politički ne toliko osjetljive teme kao što su ekonomija, izbjeglice, humanitarna pomoć, finansijska pitanja i budžeti, zdravstvo, veze, te informiranje i propaganda, dok se Predsjedništvo bavilo više političkim pitanjima kao što su mirovni pregovori, razgovori sa Jugoslavijom, Srbijom i Crnom Gorom, te vojnim i strateškim pitanjima. I zaista, u nekoliko navrata, Vlada je Predsjedništvu predložila da zauzme stav o nekim pitanjima koja su imala političke implikacije.[627] Štaviše, članovi Vlade su se povremeno žalili da Vlada nije bila upoznata sa ključnim pitanjima kao što su mirovni pregovori, vojna pitanja, razgovori sa Jugoslavijom, Srbijom i Crnom Gorom i tako dalje pa da zbog toga nije bila u situaciji da ispuni svoju ulogu definisanu Ustavom i zakonima.[628] Shodno tome, Vlada je u više navrata zatražila da se održe zajedničke sjednice sa Predsjedništvom, Glavnim štabom i/ili Skupštinom kako bi se raspravljalo o tim ključnim pitanjima.[629] Postoje indikacije da su se takve sjednice u nekoliko navrata zaista i održale.[630] Izgleda da su takve zajedničke sjednice bile odvojene od redovnih sjednica proširenog Predsjedništva, koje je počelo funkcionirati početkom juna. Branko

627 Vidi, naprimjer: zapisnik Vlade, 29. maj 1992. (0124-5327-0124-5329); zapisnik Vlade, 5. juni 1992. (0124-5347-0124-5351); zapisnik Vlade, 8. juni 1992. (0124-5354-0124-5355); zapisnik Vlade, 9. juni 1992. (0124-5356-0124-5358); zapisnik Vlade, 14. juli 1992. (0124-5434-0124-5441); zapisnik Vlade, 28. avgust 1992. (0124-5494-0124-5509); zapisnik Vlade, 2. oktobar 1992. (0124-5553-0124-5559); zapisnik Vlade, 12. oktobar 1992. (0124-5560-0124-5568); zapisnik Vlade, 21. oktobar 1992. (0124-5569-0124-5579).

628 Vidi naprimjer: zapisnik Vlade, 13. juni 1992. (0124-5366-0124-5370); zapisnik Vlade, 15. juni 1992. (0124-5371-0124-5375); zapisnik Vlade, 8. juli 1992. (0124-5421-0124-5427); zapisnik Vlade, 11. juli 1992. (0124-5428-0124-5433).

629 Vidi naprimjer: zapisnik Vlade, 29. maj 1992. (0124-5327-0124-5329); zapisnik Vlade, 5. juni 1992. (0124-5347-0124-5351); zapisnik Vlade, 13. juni 1992. (0124-5366-0124-5370); zapisnik Vlade, 15. juni 1992. (0124-0124-5371-0124-5375); zapisnik Vlade, 16. juni 1992. (0124-5376-0124-5381); zapisnik Vlade, 11. juli 1992. (0124-5428-0124-5433).

630 Vidi naprimjer: zapisnik Vlade, 1. juni 1992. (0124-5339-0124-5340); zapisnik Vlade, 4. juli 1992. (0124-5416-0124-5420).

ĐERIĆ je kao predsjednik Vlade po službenoj dužnosti bio član tog proširenog Predsjedništva, i prisustvovao je većini sjednica tog tijela (vidi Dodatak 25).[631]

233. Vlada je održavala redovne kontakte sa opštinama, Kriznim štabovima i SAO-ovima. S obzirom da je Vlada imala teškoće u svom sistemu komunikacija, mnogi od kontakata ostvarivali su se putem posjeta tim područjima. Međutim, Vlada je i redovno dobijala dopise, izvještaje i zahtjeve od organa Vlade, posebno iz šireg područja Sarajeva. Štoviše, Vlada je redovno primala izvještaje iz pojedinačnih ministarstava ili nalagala ministrima da pripreme te izvještaje. Dobijene informacije i izvještaji često su proslijeđivani Predsjedništvu kako bi ono moglo poduzeti korake ili zauzeti stav.[632]

234. S druge strane, Vlada je redovno dobijala informacije sa sjednica Predsjedništva kako bi pojedinačna ministarstva mogla da sprovedu zadatke koji su im zadani na tim sjednicama.[633] Kao član proširenog Predsjedništva, Branko ĐERIĆ je u brojnim situacijama služio kao prirodni kanal za komunikaciju između Predsjedništva i Vlade.[634]

Predsjedništvo i Savjet za nacionalnu bezbjednost

235. Najvažniji organ preko kojeg je rukovodstvo bosanskih Srba ostvarivalo svoju vlast nakon proglašenja Ustava bila je funkcija predsjednika Republike. Ustav i drugi akti koje je Skupština usvojila 28. februara definirali su prvobitne ovlasti koje su pripadale toj funkciji, ali su ih i Skupština i samo Predsjedništvo kasnije, tokom sljedeća tri mjeseca, proširili. Iako samo mjesto predsjednika nije bilo popunjeno do 17. decembra, važno je napomenuti da su funkcije povezane s tim položajem do tog datuma vršila privremena kolektivna tijela.

236. I zaista, ovlasti Predsjednika je na *de jure* i *de facto* osnovama vršio cijeli niz tijela koja su se smjenjivala. Ključni članovi rukovodstva bosanskih Srba bili su članovi tih tijela, uključujući dva v.d. predsjednika (28. februar-27. mart 1992.), SNB zajedno sa v.d. predsjednicima (27. mart-12. maj 1992), tročlano Predsjedništvo (12. maj-2. juni 1992.) i petočlano prošireno Predsjedništvo (2. juni-17. decembar 1992.). Ova evolucija nije dovršena do 17. decembra 1992., kada je Skupština, odlukama koje potpisao Momčilo KRAJIŠNIK, izabrala Radovana KARADŽIĆA za predsjednika Republike

631 Zapisnici Predsjedništva ukazuju da je Branko ĐERIĆ bio prisutan na skoro 80% sjednica.

632 Vidi naprimjer: zapisnik Vlade, 10. juni 1992. (0124-5359-0124-5361); zapisnik Vlade, 13. juni 1992. (0124-5366-0124-5370); zapisnik Vlade, 14. juli 1992. (0124-5434-0124-5441); zapisnik Vlade, 2. oktobar 1992. (0124-5553-0124-5559); zapisnik Vlade, 12. oktobar 1992. (0124-5560-0124-5568); zapisnik Vlade, 21. oktobar 1992. (0124-5569-0124-5579).

633 Vidi, naprimjer: zapisnik Vlade, 15. juni 1992. (0124-0124-5371-0124-5375); zapisnik Vlade, 24. juni 1992. (0124-5395-0124-5403); zapisnik Vlade, 8. juli 1992. (0124-5421-0124-5427); zapisnik Vlade, 11. juli 1992. (0124-5428-0124-5433); zapisnik Vlade, 1. oktobar 1992. (0124-5543-0124-5552).

634 Vidi naprimjer: zapisnik Vlade, 1. juni 1992. (0124-5339-0124-5340); zapisnik Vlade, 22. juli 1992. (0124-5447-0124-5454);

Srpske[635] a Biljanu PLAVŠIĆ i Nikolu KOLJEVIĆA za potpredsjednike[636] (vidi Dodatak 22).

237. KARADŽIĆ, KRAJIŠNIK, PLAVŠIĆ i KOLJEVIĆ su tako činili jezgru grupe koja se od sredine aprila sastajala skoro svakog dana i uključivala i predsjednika Vlade Branka ĐERIĆA.

Ovlasti

238. Kada se razmatra Predsjedništvo bosanskih Srba, mora se imati na umu da je, osim ovlasti koje je imalo to tijelo a koje su navedene dolje u tekstu, rukovodstvo bosanskih Srba imalo i *de facto* političku kontrolu nad svim članovima Vlade, uključujući i ministre odbrane i unutrašnjih poslova, te komandanta Glavnog štaba VRS-a,[637] preko premoćne većine SDS-a u Skupštini koja je bila odgovorna za imenovanje i razrješenje ministara, kao i komandanata TO-a i VRS-a.[638] U vrijeme kada Skupština zbog ratnih okolnosti nije mogla da održava sjednice, rukovodstvo bosanskih Srba imenovalo je članove Vlade, djelujući u skladu sa vanrednim ovlastima propisanim u članu 81. Ustava iz februara. Naprimjer, SNB je 22. aprila imenovao 6 članova Vlade[639], a 8. juna, Predsjedništvo je imenovalo Milana TRBOJEVIĆA za zamjenika predsjednika Vlade RS.[640]

239. Međutim, i *de jure* ovlasti Predsjedništva, koje je rukovodstvo bosanskih Srba ustvari stavilo sebi na raspolaganje, bile su same po sebi znatne. Prema Ustavu iz februara, predsjednik Republike predstavlja

635 "ODLUKA O PROGLAŠENJU IZBORA PREDSJEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1979/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0040-8100-0040-8100).

636 "ODLUKA O PROGLAŠENJU IZBORA POTPREDSJEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1980/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0044-7239-0044-7239).

637 Vidi "ODLUKU O FORMIRANJU VOJSKE SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 03-234/92, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6, 219 (0044-7443-0044-7443).

638 Vidi: Čl. 70 i 94 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014) i zapisnike SNB/Vlade, 15. april 1992., kada je SNB ovlastio predsjednika Vlade da se posavjetuje o upotpunjavanju članstva Vlade (0076-8045-0076-8047); Čl. 5 "ZAKONA O NARODNOJ ODBRANI", *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 60 (0018-4305-0018-4319); Čl. 1 "ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O NARODNOJ ODBRANI", br. 02-232/92, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 218 (0044-7442-0044-7442).

639 Vidi, naprimjer, zapisnik 4. zajedničke sjednice SNB-a i Vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301) na kojoj je imenovano šest novih članova Vlade. Dana 12. maja 1992., Skupština je potvrdila imenovanje pet među njima (vidi zapisnike 16. sjednice Skupštine, u 0084-7711-0084-7761). I šesti član je dobio imenovanje, za povjerenika, a Skupština to nije potvrdila, iako je on kasnije obavljao dužnosti ministra za vjeru. Vidi takođe odluku da se imenuju ministri i drugi kadrovi SRBiH u Zapisniku sa zajedničke sjednice SNB-a i Vlade, 24. april 1992. (0124-5302-0124-5304).

640 "Odluka o izboru potpredsjednika Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine", br. 01-26/92, 8. juni 1992., *SGSNBiH*, br. 9 (13. juni 1992.), 329 (0044-7495-0044-7495). Vidi i zapisnik Predsjedništva, 8. juni 1992. (0076-7942-0076-7942).

Republiku i "izražava" njeno jedinstvo.[641] Konkretne dužnosti predsjednika nabrojane su u članu 80:

Predsjednik Republike:

1. predstavlja Republiku;
2. predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsjednika Vlade;
3. predlaže Narodnoj skupštini kandidate za predsjednika i sudije Ustavnog suda;
4. ukazom proglašava zakone;
5. daje pomilovanja;
6. dodjeljuje odlikovanja i priznanja utvrđena zakonom;
7. obavlja i druge poslove u skladu sa Ustavom.[642]

Predsjednik je takođe imao ovlaštenje da izdaje obvezujuće naloge predsjedniku Skupštine bosanskih Srba za sazivanje sjednice,[643] a zajedno sa poslanicima, Vladi i drugim funkcionerima, i da predlaže zakone i druge opšte akte[644] (za pregled položaja predsjednika u ustavnoj strukturi Republike bosanskih Srba, vidi Dodatak 13).

240. Štoviše, Ustavom su predsjedniku bile date neke dodatne ovlasti. Kada Skupština bosanskih Srba zbog vanrednih okolnosti nije bila u mogućnosti da se sastane, predsjednik, po pribavljenom mišljenju Vlade, utvrđuje postojanje vanrednih prilika i nalaže mjere za njihovo otklajanje, u skladu sa Ustvom i zakonom.[645] Za vrijeme ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, predsjednik, po svojoj inicijativi ili na prijedlog Vlade, donosi akte o pitanjima iz nadležnosti Skupštine bosanskih Srba, koje podnosi na potvrdu Skupštini čim je ona u mogućnosti da se sastane.[646]

241. Rukovodstvo bosanskih Srba se preko SNB-a i predsjedništva često koristilo vanrednom odredbom iz člana 81, paragrafa 2 Ustava, donoseći niz zakona i vršeći nekoliko važnih imenovanja, što je sve formalno bilo u nadležnosti Skupštine. Naprimjer, 15. aprila su v.d. predsjednici proglasili stanje neposredne ratne opasnosti i naredili mobilizaciju TO;[647] dana 22. aprila 1992., SNB je imenovao nekoliko novih članova Vlade;[648] dana 1. maja, v.d.

641 Čl. 69 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

642 Čl. 80 Ustava RS iz februara(0040-8005-0040-8014).

643 Čl. 74 Ustava RS iz februara(0040-8005-0040-8014).

644 Čl. 76 Ustava RS iz februara(0040-8005-0040-8014).

645 Čl. 81 Ustava RS iz februara(0040-8005-0040-8014).

646 Čl. 81 Ustava RS iz februara(0040-8005-0040-8014).

647 "ODLUKA", br. 03-11/92, 15. april 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 236 (0040-8070-0040-8070).

648 Vidi, naprimjer, zapisnik 4. zajedničke sjednice SNB i Vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301), na kojoj je imenovano šet novih članova Vlade. Dana 12. maja 1992., Skupština je potvrdila imenovanje njih pet (vidi zapisnike 16. sjednice Skupštine (0084-7711-0084-7761). I šesti član je imenovan za povjerenika, ali ga Skupština nije potvrdila, iako je on kasnije obavljao funkciju ministra za vjeru. Vidi takođe odluku o imenovanju ministara i drugih kadrova SRBiH u zapisniku zajedničke sjednice SNB i Vlade, 24. april 1992. (0124-5302-0124-5304).

predsjednici su naredili da se osnuju zatvori na teritoriji SRBiH;[649] dana 1. juna, Predsjedništvo je donijelo Zakon odbrani[650] i Zakon o vojsci[651]; dana 8. juna, prošireno Predsjedništvo je donijelo amandmane V i VI na Ustav[652]; dana 13. juna, Predsjedništvo je izdalo odluku kojom se zabranjuje formiranje i djelovanje naoružanih grupa i pojedinaca;[653] a 30. novembra 1992., Predsjedništvo je usvojilo odluku da se formira Vrhovna komanda VRS-a.[654] Osim toga, Predsjedništvo je na osnovu člana 81, paragrafa 2 Ustava RS izvršilo na desetke imenovanja u sudstvu, uključujući sudije i javne tužioce na svim nivoima.

242. Zakonima koji su stupili na snagu 31. marta 1992. predsjedniku su dodijeljene neke dodatne funkcije i ovlasti. Zakon o narodnoj odbrani koji je Skupšina usvojila već 28. februara 1992., dao je predsjedniku ovlasti da predlaže Skupštini bosanskih Srba imenovanja i razrješenja komandanta Teritorijalne odbrane[655] i da naredi upotrebu jedinica teritorijalne odbrane za održavanje javnog reda i mira u slučaju neposredne ratne opasnosti ili pod vanrednim okolnostima.[656] Osim toga, prema Zakonu o unutrašnjim poslovima, također već usvojenom od strane Skupštine 28. februara 1992., predsjednik je na osnovu izvještaja ministra za unutrašnje poslove, postao odgovoran za procjenu rada Službe državne bezbjednosti i za upoznavanje Skupštine bosanskih Srba sa stanjem.[657] Takođe je dobio ovlaštenje da u vanrednim okolnostima naredi aktiviranje rezervnog sastava policije.[658]

243. Kada je 12. maja 1992. Skupština bosanskih Srba transformirala TO u "Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine,"[659]

649 "Odluka o osnivanju kazneno-popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine", br. 12-143, 1. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992.), 236-237 (0044-7460-0044-7461).

650 "ZAKON O ODBRANI", *SGSNBiH*, I, br. 7 (1. juni 1992.), 249-60 (0091-6234-0091-6245).

651 "ZAKON O VOJSCI", *SGSNBiH*, I, br. 7 (1. juni 1992.), 260-97 (0091-6245-0091-6282).

652 "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA V I VI NA USTAV SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 01-22/92, 8. juni 1992., *SGSNBiH*, I, br. 8 (8. juni 1992.), 305 (0044-7472-0044-7472 and 0149-0862-0149-0863).

653 "Odluka o zabrani formiranja i djelovanja naoružanih grupa i pojedinaca na teritoriji Republike koje nisu pod jedinstvenom komandom vojske ili milicije", br. 01-51/92, 13. juni 1992., *SGSNBiH*, I, br. 10 (30. juni 1992.), 349 (0084-6224-0084-6224).

654 "Odluka o formiranju Vrhovne komande Vojske Republike Srpske", 30. novembar 1992. (0076-7954-0076-7954).

655 Čl. 5 Zakona o narodnoj odbrani iz februara (0018-4305-0018-4319).

656 Čl. 39 Zakona o narodnoj odbrani iz februara (0018-4305-0018-4319).

657 Čl. 25 "ZAKONA O UNUTRAŠNJIM POSLOVIMA", *SGSNBiH*, I, br. 4 (23. mart 1992.), 76-77 (0018-4319-0018-4333).

658 Čl. 33 Zakona o unutrašnjim poslovima (0018-4319-0018-4333).

659 Amandman II u "AMANDMANI I-IV NA USTAV SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-228/92, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17. maj 1992), 217 (0040-8073-0040-8073); čl. 1-3 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o narodnoj odbrani (0044-7442-0044-7442); i čl. 1 i 2 Odluke o formiranju vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine (0044-7443-0044-7443).

izmijenila je Ustav, propisujući da predsjednik Republike zapovijeda vojskom u ratu i miru na osnovu Ustava i zakona, te imenuje, unapređuje i smjenjuje njene oficire.[660]

244. Samo Predsjedništvo je 1. juna 1992. usvojilo novi Zakon o odbrani kojim su Predsjedniku date nove ovlasti u toj sferi.[661] Novi je zakon definirao ulogu u odbrani različitih pravnih osoba kao što su državne agencije, preduzeća, i pojedinaca. Uloga predsjednika je bila da:

1. donosi plan odbrane Republike i druga akta kojima se utvrđuju mjere za organizovanje i sprovođenje priprema za odbranu;

2. proglašava vanredno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti i ratno stanje i naređuje opštu i djelimičnu mobilizaciju;

3. rukovodi i komanduje Vojskom u miru i u ratu;

4. naređuje sprovođenje mjera pripravnosti i drugih mjera potrebnih za odbranu;

5. zavodi vojnu ili prinudnu upravu u vanrednom stanju, u neposrednoj ratnoj opasnosti i u ratu u onim teritorijama, organima, preduzećima i drugim organizacijama čije funkcionisanje nije u skladu sa ciljevima odbrane;

6. utvrđuje osnove za organizaciju i brojni sastav milicije i naređuje njenu upotrebu u ratu, za vrijeme neposredne ratne opasnosti i vanrednog stanja, radi zaštite prava i dužnosti Republike i njenih građana utvrđenih Ustavom i zakonom;

7. donosi ratne propise iz svoje Ustavom i zakonom utvrđene nadležnosti.[662]

245. Predsjedništvo je istog dana usvojilo i Zakon o vojsci kojim su definisane odgovornosti i uslovi služenja u "Vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine."[663] Taj zakon naglašava da se komandovanje u Vojsci zasniva na načelima jedinstva komandovanja i obaveze izvršenja odluka, zapovijesti i naređenja pretpostavljenog starješine.[664]

246. Položaj predsjednika unutar komandne strukture ovako je definiran tim zakonom:

Vrhovni komandant Vojske je predsjednik Republike.

Predsjednik Republike:

1) ostvaruje komandovanje Vojskom u skladu sa Ustavom i zakonom;

2) vrši i druge poslove predviđene Ustavom i zakonom;

3) utvrđuje osnove planova razvoja Vojske;

4) utvrđuje organizaciju i formaciju Vojske;

5) utvrđuje sistem komandovanja Vojskom u skladu sa osnovama utvrđenim ovim zakonom;

660 Amandman III (čl. 111) Ustava RS iz februara (0040-8073-0040-8073).

661 Zakon o odbrani iz juna (0091-6234-0091-6245).

662 Čl. 7 Zakona o odbrani iz juna (0091-6234-0091-6245).

663 Zakon o vojsci (0091-6245-0091-6282).

664 Čl. 173 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).

6) prati sprovođenje utvrđenog sistema komandovanja Vojskom;

7) utvrđuje plan upotrebe Vojske za slučaj rata i odlučuje o upotrebi Vojske u ratu;

8) daje smjernice za preduzimanje mjera za pripremu i mobilizaciju Vojske;

9) propisuje mjere pripravnosti Vojske za slučaj neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja i vanrednog stanja;

10) utvrđuje osnove naoružavanja i opremanje vojske;

11) utvrđuje vojnoteritorijalnu podjelu zemlje;

12) donosi osnovna pravila i druge akte koji se odnose na strategiju oružane borbe, mobilizaciju, razvoj i upotrebu Vojske i pravila kojima se regulišu unutrašnji red i odnosi u vršenju vojne službe;

13) donosi propise o obuci Vojske i vojnoj disciplini i druge propise utvrđene saveznim zakonom;

14) vrši i druge poslove komandovanja Vojskom, na osnovu i u okviru Ustava i zakona.[665]

Predsjednik je mogao prenijeti određene poslove komandovanja vojskom na komandanta Glavnog štaba, koji je za te poslove bio odgovoran predsjedniku.[666]

247. Shodno tome, komandant Glavnog štaba komanduje Vojskom samo u skladu sa ovlašćenjima koja na njega prenese predsjednik i u skladu sa zakonom.[667] Slično tome, on je planove za regrutovanje, školovanje i nabavku trebao da radi "u skladu sa planovima razvoja Vojske i odlukama predsjednika."[668]

248. Ovaj zakon je predsjedniku davao i konkretna ovlaštenja u sferi kadrovske politike i povezanih poslova. Predsjednik tako rješava:

1) o unapređenju u početne činove aktivnih i rezervnih oficira;

2) o unapređenju oficira u čin general-majora i viši čin;

3) o postavljanju i premještanju i drugim stanjima u službi generala;

4) o prijemu u aktivnu vojnu službu u vojsci i prestanku službe generala.[669]

Osim generala, predsjednik je raspoređivao i druge starješine za dužnosti za koje je formacijom utvrđen čin generala.[670] Predsjednik je, osim toga, bio odgovoran za propisivanje uslova za postavljenje aktivnih vojnih lica.[671] Predsjednik je takođe propisivao način na koji aktivni oficir ili podoficir

665 Čl. 174 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
666 Čl. 174 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
667 Čl. 175 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
668 Čl. 10 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
669 Čl. 369 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
670 Čl. 11 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
671 Čl. 167 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).

može izuzetno biti unapređen[672] uključujući i unapređenja za vrijeme ratnog stanja za koja nisu ispunjavali uslove[673] kao i način dodjeljivanja odlikovanja i drugih stimulativnih mjera u vojsci.[674] Raspoređivanje aktivnih vojnih lica na odgovarajuće dužnosti i način rješavanja drugih pitanja koja proizlaze iz odnosa u službi aktivnih vojnih lica u ratnom stanju uređuju se propisom koji donosi predsjednik.[675] Nadalje, za vrijeme ratnog stanja, predsjednik je mogao narediti da se na služenje vojnog roka upute i regruti koji su navršili 17, umjesto uobičajenih 18 ili 19 godina života.[676]

249. Što se tiče rezervnog sastava, u slučaju neposredne ratne opasnosti i za vrijeme ratnog stanja predsjednik je mogao da produži trajanje obaveze služenja za rezervne oficire i podoficire i poslije uobičajenih 45 godina starosti za žene i 55 za muškarce.[677] Kada su to zahtijevali interesi odbrane zemlje, predsjednik je mogao da promijeni uobičajenu dobnu granicu za pozivanje rezervista za vojne vežbe i nakon 40 odnosno 50 godina, i povećati broj dana iznad 45 u godini.[678] Predsjednik je, u istim tim okolnostima mogao takođe da naredi da se zadrže na vojnoj vježbi i lica u rezervnom sastavu neposredno po odsluženju vojnog roka.[679] Predsjednik je takođe imao ovlaštenje da prevede u rezervni sastav lica koja nemaju državljanstvo RS a koja su tokom službe u Vojsci u ratnom stanju stekli čin vojnog starješine,[680] a jedino u ratnom stanju su lica koja nisu imala državljanstvo mogla biti primljena u službu.[681] Propisima koje je izdavao predsjednik utvrđena je uniforma vojske, oznake pripadnosti i oznake činova i naziva.[682]

250. Ovlasti predsjednika su se slično tome protezale i na područje discipline. Propise o postupku i nadležnosti za raspravljanje o disciplinskim povredama, uključujući i izricanje kazni, kao i o organizaciji, sastavu i radu vojnih disciplinskih sudova i sudova časti, donosio je predsjednik.[683] Predsjednik je takođe imenovao predsjednike, sudije, vojnog disciplinskog tužioca i njegove zamjenike i sekretara suda[684] a imao je pravo da smanji, ublaži ili oprosti svaku disciplinsku mjeru i kaznu.[685] Za vrijeme ratnog stanja primjenjivale su se specijalne odredbe vezane za disciplinu. O povredama se trebalo raspravljati na najhitniji mogući način, bez obzira na rokove propisane zakonom.[686] Štaviše, u pravilu, nisu se izricale disciplinske mjere odnosno

672 Čl. 36 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
673 Čl. 40 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
674 Čl. 45 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
675 Čl. 168 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
676 Čl. 332 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
677 Čl. 344 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
678 Čl. 346 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
679 Čl. 346 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
680 Čl. 24 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
681 Čl. 23 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
682 Čl. 27 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
683 Čl. 114 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
684 Čl. 90 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
685 Čl. 73 i 111 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).
686 Čl. 144, para. 1 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).

kazne čije izvršenje, s obzirom na uslove i okolnost pod kojima treba da budu sprovedene, nije bilo cjelishodno ili moguće.[687] Međutim, predsjednik je mogao propisati druge disciplinske mjere odnosno kazne kao i drukčiji postupak i nadležnost za raspravljanje povreda, uključujući i drukčiju organizaciju i rad vojnih disciplinskih sudova.[688]

251. Dana 2. juna 1992. Predsjedništvo je takođe usvojilo dopunu Ustavnog zakona, ovlastivši sebe da obrazuje ratna predsjedništva koja će zamijeniti krizne štabove u opštinama za vrijeme ratnog stanja.[689] Dana 10. juna 1992. pravni status ratnih predsjedništava još više je iskomplikovan Odlukom Predsjedništva o obrazovanju ratnih povjereništava, kojom se nalaže da se u ratom zahvaćenim opštinama ili tamo gdje postoji ratna opasnost, obrazuju ratna povjereništva.[690] Interesantno je da u zapisnicima sa sjednica Predsjedništva[691] na kojima je donesena ta odluka, kao i Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništava,[692] stoji da se ratna predsjedništva mogu obrazovati za vrijema ratnog stanja *ili neposredne ratne opasnosti*. Izgleda da izmjena Ustavnog zakona, kako je objavljena, ne odražava pravilno odluku koju je donijelo Predsjedništvo.

252. Pažnju samog Predsjedništva na taj problem skrenula je Skupština: dana 30. novembra Predsjedništvo je, odgovarajući na pitanja u Skupštini, govorilo o funkcionisanju Predsjedništva i ratnih povjereništava. Zabeleženo je da "Zakon o izmjenama Ustavnog zakona Republike Srpske, usvojen 2. juna 1992., predviđa da se […] ratna predsjedništva mogu obrazovati za vrijeme ratnog stanja…. [A]ko se ostane pri ovim institucijama, treba dopuniti ove propise, pa iza riječi 'ratnog stanja' dodati riječi 'neposredne ratne opasnosti', a iza riječi 'ratna predsjedništva' dodati riječi 'ratna povjereništva'". [693]

253. Dana 17. decembra 1992. ustavna uloga Predsjedništva izmijenjena je posljednji put te godine. Očito u vezi s ukidanjem regionalne strukture, iz člana 69 izostavljeno je pominjanje jedinstva republike.[694] Što je još važnije, dužnosti dvaju potpredsjednika definisane su kao pomaganje predsjedniku u pitanjima koja im on povjeri i obavljanje dužnosti

687 Čl. 144, para. 2 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282); vidi i čl. 145 i 146 za slične odredbe koje se odnose na prekršaje, ekonomske zločine i materijalnu štetu nanesenu državi.

688 Čl. 144, para. 3 Zakona o vojsci (0091-6245-0091-6282).

689 Čl. 1 "ZAKONA O DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 03-509/92, 2. juni 1992., *SGSNBiH*, I, br. 7 (1. juni 1992.), 249 (0091-6234-0091-6234).

690 "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH POVJERENIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 01/33-92, 10. juni 1992., *SGSNBiH*, I, br. 10 (30. juni 1992.), 345 (0044-7509-0044-7509. Vidi i 0090-3101-0090-3102).

691 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 31. maj 1992. (0076-7943-0076-7943).

692 "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH PREDSJEDNIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 03/512, 31. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 8 (8. juni 1992.), 307 (0044-7474-0044-7474).

693 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 30. novembar 1992. (0076-7945-0076-7948).

694 Amandman XX (čl. 69) u "ODLUCI O PROGLAŠENJU AMANDMANA XIX-XXV NA USTAV REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1973/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0044-7232. Potpisana kopija na 0149-0937-0149-0938).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

predsjednika u njegovoj odsutnosti ili po njegovom ovlaštenju, a Skupština odlučuje o tome ko će ga zamijeniti ako on to nije učinio.[695]

Funkcije

254. Kao što je pomenuto, iako je mjesto predsjednika bilo upražnjeno do 17. decembra 1992., ipak su privremena kolektivna tijela obavljala predsjedničke funkcije do tog datuma. Prvo od tih privremenih tijela formirano je 28. februara 1992., na dan proglašenja Ustava. Član 5 Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine predviđa:

> Prvog predsjednika Republike izabraće Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, na predlog najmanje 20 narodnih poslanika.
>
> Do izbora predsjednika Republike, funkciju predsjednika obavljaće članovi Predsjedništva SR BiH srpske nacionalnosti izabrani na izborima 18. novembra 1990. godine.[696]

U skladu s ovom odredbom Ustavnog zakona, Biljana PLAVŠIĆ i Nikola KOLJEVIĆ postali su vršioci dužnosti predsjednika Republike (za pregled uloge vršioca dužnosti predsjednika u državnoj strukturi bosanskih Srba, vidi Dodatak 14). PLAVŠIĆEVA i KOLJEVIĆ su zaista počeli obavljati tu dužnost istog dana, kada su proglasili osam zakona o nekoliko pitanja.

U svim ukazima o proglašenju tih zakona pominje se član 80, tačka 4 Ustava, u kojoj stoji da "*Predsjednik* Republike … ukazom proglašava zakone" (kurziv dodat). Sve te ukaze potpisali su PLAVŠIĆEVA i KOLJEVIĆ kao vršioci dužnosti predsjednika Republike.[697]

255. Sljedeće tijelo koje je djelovalo kao *de facto* Predsjedništvo bio je Savjet za nacionalnu bezbjednost (SNB), koji je osnovala Skupština na sjednici održanoj 27. marta 1992.[698] Deklarisana funkcija SNB-a bila je da "razmatra politička, ustavno-pravna i druga pitanja od interesa za bezbjednost srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, daje o tim pitanjima mišljenja i prijedloge Skupštini i prati sprovođenje odluka i stavova Skupštine u odnosu na ta pitanja." Savjet se sastoji od predsjednika i osam članova. Predsjednik Srpske Republike BiH je po položaju predsjednik Savjeta. Članovi Savjeta po položaju su: Predsjednik Skupštine, predsjednik Vlade, ministar za narodnu odbranu, ministar za inostrane poslove i ministar za unutrašnje poslove. Ostale članove Savjeta bira Skupština iz reda narodnih poslanika Skupštine.[699]

256. U praksi, Radovan KARADŽIĆ je vršio dužnost predsjedavajućeg SNB-a, dok su Momčilo KRAJIŠNIK, Nikola KOLJEVIĆ,

695 Amandman XXI (čl. 80) Na Ustav RS donesen u februaru (0044-7232-0044-7232).

696 Čl. 5 Ustavnog zakona RS usvojenog u februaru (0040-8014-0040-8015).

697 Vidi, naprimjer, Zakon o vladi usvojen u februaru 1992. (0018-4298-0018-4300); Zakon o državnoj upravi (0044-7368-0044-7429 na 0044-7370-0044-7375); Zakon o narodnoj odbrani (0018-4305-0018-4319); Zakon o unutrašnjim poslovima (0018-4319-0018-4333).

698 Vidi zabilješke sa 14. sjednice Skupštine (0090-8340-0090-8381, na 0090-8361).

699 "ODLUKA o obrazovanju Savjeta za nacionalnu bezbjednost", 27. mart 1992. (SA00-6125-SA00-6126).

Biljana PLAVŠIĆ i Branko ĐERIĆ, predsjednik Vlade, po položaju bili članovi SNB-a.[700] Na sjednici Skupštine 24. marta 1992., na kojoj se raspravljalo o prijedlogu odluke o SNB-u,[701] već je bilo snažnih nagovještaja da će se stvarni sastav SNB-a razlikovati od sastava predviđenog tom odlukom. Među poslanicima je postojao opšti konsenzus da Radovan KARADŽIĆ treba da bude ne samo član, već i predsjednik SNB-a, dok bi vršioci dužnosti predsjednika (PLAVŠIĆ i KOLJEVIĆ), predsjednik Skupštine (KRAJIŠNIK) i predsjednik Vlade (Branko ĐERIĆ, izabran tog istog dana) bili članovi po položaju. (Za sastav SNB-a i njegovo mjesto u državnoj strukturi bosanskih Srba, vidi Dodatak 15).

257. Na toj istoj sjednici, nekoliko poslanika je izrazilo zabrinutost da će SNB biti više od običnog savjetodavnog tijela. Dr Dragan ĐOKANOVIĆ je, naprimjer, rekao:

> Pitanje današnjeg dana je da li je ova Skupština srpskog naroda spremna da se odrekne svog suvereniteta u korist Savjeta za nacionalnu bezbjednost. Jer, Savjet za nacionalnu bezbjednost postaje centar moći srpskog naroda Bosne i Hercegovine s obzirom na sve ove funkcije koje su pobrojane.[702]

Više članova rukovodstva bosanskih Srba pokušali su da podrže poslanike. Momčilo KRAJIŠNIK je rekao da je "protiv da nam Savjet uzme vlast od Skupštine... Ovdje je cilj da Savjet bude savjetodavni organ za ovu namjenu: bezbjednost itd." Predsjednik Savjeta ministara Miodrag SIMOVIĆ, koji je sačinio prijedlog odluke o SNB-u, čak je rekao: "Ovdje je vrlo bitno to što Savjet ne donosi nikakvu odluku, pa je potpuno pogrešan utisak dr Djokanovića da se radi o koncentraciji vlasti na jednom tijelu." Radovan KARADŽIĆ je, s druge strane, više naginjao tome da SNB bude organ koji odlučuje:

> Potpuno se slažem da treba biti dosta oprezan kada je u pitanju davanje određenih ingerencija i moći određenim tijelima. Međutim, ovaj Savjet koji će imati u svom sastavu predstavnike svih važnih organa i institucija, političkih institucija srpskog naroda, moraće možda da se sastaje svakodnevno, da se bavi i tajnim podacima i papirima... Stoga... ovaj bi Savjet ipak trebalo da ima određene ingerencije koje bi bile obavezujuće za izvršne organe: za MUP, za Vladu, a da ih naknadno odobrava Skupština.[703]

Zabrinutost poslanika, međutim, nije potpuno otklonjena i, kako je takođe trebalo izmijeniti radnu verziju, odlučeno je da se usvajanje ove odluke

700 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0124-5291-0124-5293 i 0076-8045-0076-8047).

701 Bilješke sa 12. sjednice Skupštine, 24. mart 1992. (SA02-5781-SA02-5827).

702 Bilješke sa 12. sjednice Skupštine, 24. mart 1992. (SA02-5781-SA02-5827).

703 Bilješke sa 12. sjednice Skupštine, 24. mart 1992. (SA02-5781-SA02-5827).

odloži za 27. mart 1992.[704] Dana 27. marta 1992. Skupština je jednoglasno, bez dalje rasprave, usvojila predloženi nacrt odluke.[705]

258. U praksi, SNB je postao centralni krizni štab bosanskih Srba, čiji je sastav odražavao sastav regionalnih i lokalnih kriznih štabova (koji su predmet jednog drugog izvještaja). Iako je SNB trebalo da bude savjetodavni organ koji će se baviti pitanjima od interesa za bezbjednost srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, on je djelovao *de facto* kao prošireno Predsjedništvo i provodio je ovlaštenja Predsjedništva. Zapisnici sa zajedničkih sjednica SNB-a i Vlade (vidi Dodatak 19) jasno pokazuju da se SNB bavio širokim dijapazonom tema, od kojih su mnoge samo marginalno povezane sa bezbjednošću srpskog naroda. U takva pitanja spadaju osnivanje novinske agencije;[706] usvajanje himne, grba i zastave;[707] monetarni i platni sistem;[708] prodaja stanova i drugih nekretnina;[709] osnivanje javnog preduzeća radio i televizije;[710] utvrđivanje iznosa radio i televizijske pretplate;[711] imenovanje urednika sredstava javnog informisanja;[712] psihijatrijska klinika;[713] poštanski sistem;[714] komercijalne banke;[715] i zakon o ordenima i odlikovanjima.[716]

259 Pored toga, sa zajedničkih sjednica SNB-a i Vlade nisu davani samo savjeti i preporuke: donosile su se i odluke o širokom rasponu tema, koje su zatim ozvaničene preko *de jure* ovlaštenja njegova dva člana, Biljane PLAVŠIĆ i Nikole KOLJEVIĆA.[717] Isto tako, odluke donesene na tim

704 Bilješke sa 12. sjednice Skupštine, 24. mart 1992. (SA02-5781-SA02-5827).

705 Bilješke sa 14. sjednice Skupštine, 27. mart 1992. (0090-8340-0090-8381).

706 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0124-5291-0124-5293 i 0076-8045-0076-8047).

707 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 16. april 1992 (0124-5294-0124-5295); Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 8. maj 1992. (0124-5311-0124-5312).

708 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 16. april 1992. (0124-5294-0124-5295).

709 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 20. april 1992. (0124-52996-0124-5298 i 0076-8042-0076-8044).

710 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301); Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 27. april 1992. (0124-5305-0124-5306 i 0076-8037-0076-8038); Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 28. april 1992. (0124-5307-0124-5308).

711 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 24. april 1992. (0124-5302-0124-5304); Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 28. april 1992. (0124-5307-0124-5308).

712 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 16. april 1992. (0124-5294-0124-5295).

713 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 28. april 1992. (0124-5307-0124-5308).

714 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 1. maj 1992. (0124-5309-0124-5310).

715 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 1. maj 1992. (0124-5309-0124-5310).

716 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 20. april 1992. (0124-52996-0124-5298 i 0076-8042-0076-8044); Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 8. maj 1992. (0124-5311-0124-5312).

717 Naprimjer, Odluka o mobilizaciji: zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0076-8045-0076-8047 i 0124-5291-0124-5293); i "ODLUKA" (0040-8070-0040-8070) ; Odluka o formiranju SRNA: zapisnik sa sjednice SNB-a, 15. april 1992. (0076-8045-0076-8047 i 0124-5291-0124-5293) i "ODLUKA O FORMIRANJU SRPSKE NOVINSKE AGENCIJE "SRNA"", br. 03-112, 15. april 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 238 (0044-7462-0044-7462); Odluka o usmjeravanju novčanih kazni za prekršaje: 8. sjednica SNB-a, 1. maj 1992. (0124-5309-0124-5310) i "ODLUKA O USMJERAVANJU NOVČANIH KAZNI ZA PREKRŠAJE I O SPROVOĐENJU PREKRŠAJNOG POSTUPKA ZA VRIJEME RATA I NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI", br. 12-145, 30. april 1992., *SGSNBiH*, I, br. 5 (9. maj 1992.), 121-122 (0044-7434-0044-7435. Vidi takođe

zajedničkim sjednicama koje su bile u nadležnosti Vlade ili pojedinih ministarstava kasnije su ozvaničene odlukom, ukazom ili naredbom relevantne organizacije.[718]

260. Dana 12. maja 1992. Skupština bosanskih Srba usvojila je "Zakon o izmjenama i dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine",[719] kojim su vršioci dužnosti predsjednika zamijenjeni tročlanim Predsjedništvom. Članom 1 tog zakona mijenja se tačka 2, član 5 Ustavnog zakona, koja sada glasi:

> 2 Do izbora predsjednika Republike, funkciju predsjednika obavljaće Predsjedništvo od tri člana koje bira Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Pored toga, tim istim članom zakona Ustavnom zakonu dodate su nove tačke 3 i 4 koje glase:

> 3 Predsjedništvo bira predsjednika iz reda svojih članova.
>
> 4 Predsjedništvo donosi Poslovnik o radu .

0094-1842-0094-1843); Odluke o formiranju kazneno-popravnih organizacija: 8. sjednica SNB-a 1. maja 1992. (0124-5309-0124-5310) i "ODLUKA O OSNIVANJU KAZNENO-POPRAVNIH ORGANIZACIJA NA TERITORIJI SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, br. 12-143, 1. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 236-237 (0044-7460-0044-7461); Odluka o osnivanju redovnih sudova: 8. sjednica SNB-a 1. maja 1992. (0124-5309-0124-5310) i "ODLUKA O OSNOVAMA ORGANIZACIJE, SJEDIŠTU I PODRUČJU REDOVNIH SUDOVA", br. 12-141/92, 1. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 240-241 (0044-7464-0044-7465). Vidi takođe 0109-2715-0109-2718); Odluka o sudovima za prekršaje: 8. sjednica SNB-a 1. maja 1992. (0124-5309-0124-5310) i "ODLUKA O OSNOVAMA ORGANIZACIJE I RADA SUDOVA ZA PREKRŠAJE", 12-142, 1. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 237-238 (0044-7461-0044-7462. Vidi takođe 0109-2707-0109-2708); i odluku o javnim tužilaštvima: 8. sjednica SNB-a, 1. maj 1992. (0124-5309-0124-5310) i "ODLUKU O OSNOVAMA ORGANIZACIJE, SJEDIŠTU I PODRUČJU JAVNIH TUŽILAŠTAVA", br. 12-144, 1. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 239-240 (0044-7463-0044-7464).

718 Naprimjer: Odluka o osnivanju političkog i ekonomskog predstavništva u Beogradu (Zapisnik sa zajedničkog sastanka SNB/vlade, 15. april 1992. ((0124-5291-0124-5293 i 0076-8045-0076-8047) i odluka Branka ĐERIĆA o osnivanju takvog predstavništva, 15. april (0124-5632-0124-5632)); Odluka da se pošalje zahtjev za pomoć Saveznim robnim rezervama (Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 16. april 1992. (0124-5294-0124-5295); pismo Branka Đerić, predsjednika Vlade RS , direktoru Saveznih robnih rezervi u Beogradu povodom zahtjeva za ustupanje robe, 18. april 1992. (0124-6830-0124-6830)); Odluka o obezbeđenju materijalno-tehničkih i drugih sredstava za potrebe odbrane (Zapisnik sa sastanka SNB/vlade, 28. april 1992. (0124-5307-0124-5308); i "ODLUKA O OBEZBEĐENJU MATERIJALNO-TEHNIČKIH I DRUGIH SREDSTAVA ZA POTREBE ODBRANE SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 03-109, 29. april 1992., *SGSNBiH*, I, br. 5 (9. maj 1992.), 125 (0044-7438-0044-7438)); odluka SNB-a da se sačine uputstva organima Srpske Republike u ratnim uslovima (Zapisnik sa proširenog sastanka SNB/vlade, 20. april 1992. (0076-8039-0076-8041), i uputstva koja je izdao predsjednik vlade Branko ĐERIĆ 26. aprila 1992. (0027-0617-0027-0618).

719 "ZAKON O IZMJENI I DOPUNI USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-230, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 218 (0040-8078-0040-8078).

Tog istog dana Skupština bosanskih Srba izabrala je KARADŽIĆA, PLAVŠIĆEVU i KOLJEVIĆA u Predsjedništvo.[720] Predsjedništvo je tog popodneva izabralo KARADŽIĆA za svog predsjednika.[721] Predsjedništvo je preuzelo svoje dužnosti tog istog dana, što se može vidjeti iz činjenice da je tog dana donijelo dva ukaza,[722] koja je potpisao Radovan KARADŽIĆ u svojstvu predsjednika Predsjedništva, a u oba stoji da "na osnovu člana 80. tačka 4. Ustava... Predsjedništvo Republike, donosi UKAZ O ….". Drugim riječima, *Predsjedništvo* je donijelo ukaze na osnovu člana 80, tačke 4 Ustava, koja predviđa da *Predsjednik* proglašava zakone ukazom (vidi Dodatak 16 za položaj Predsjedništva u strukturi države bosanskih Srba).

261. SNB je otprilike u to vrijeme nestao,[723] ali su i Momčilo KRAJIŠNIK i Branko ĐERIĆ nastavili da prisustvuju sjednicama novog Predsjedništva,[724] a rukovodstvo bosanskih Srba ubrzo je uvidjelo da je prikladno da se vrate modelu kriznog štaba time što je ponovo zvanično proširilo sastav Presjedništva. Kao posljedica toga, dana 1. ili 2. juna 1992.[725] Predsjedništvo je, djelujući na osnovu svojih vanrednih ovlaštenja po članu 81, tačka 2 Ustava, usvojilo Zakon o dopuni Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine,[726] kojim je članu 5 Ustavnog zakona dodata tačka 3 koja glasi:

> 3 Za vrijeme ratnog stanja sastav Predsjedništva proširuje se predsjednikom Narodne skupštine i predsjednikom Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

Tačke 3 i 4, dodate 12. maja 1992., tako su tada postale tačke 4 i 5. Osim toga, članu 5 Ustavnog zakona dodate su dvije nove tačke, 6 i 7. Ti članovi sada glase:

720 "ODLUKA o izboru članova Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine", br. 02-233, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 235 (0040-8088-0040-8088).

721 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 12. maj 1992. (0076-7944-0076-7944).

722 "UKAZ O PROGLAŠAVANJU ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O NARODNOJ ODBRANI", br. 02-231, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12.-17. maj 1992.), 218 (0044-7442-0044-7442); "UKAZ O PROGLAŠENJU ZAKONA O POREZU NA PROMET PROIZVODA I USLUGA", br. 04-242, 12. maj 1992., *SGSNBiH*, I, br. 6 (12-17 May 1992), 219-235 (0044-7441-0044-7471 na 0044-7443-0044-7459).

723 Samo još dvije zajedničke sjednice SNB-a i vlade održane su poslije tog datuma, 14. i 15. maja 1992. Iako se SNB možda sastajao povremeno poslije tog datuma, on više nije imao središnju ulogu kao ranije.

724 Vidi zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 12. maj 1992. (0076-7944-0076-7944); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 31. maj 1992. (0076-7943-0076-7943).

725 Postoji izvjesna pometnja oko tačnog datuma, pošto odluka nosi datum 2. juni 1992., iako je objavljena u Službenom glasniku br. 7 od 1. juna 1992.

726 Zakon o dopunama Ustavnog zakona iz juna 1992. (0091-6234-0091-6234). Interesantno je da u zapisniku sa sjednice Predsjedništva na kojoj je odluka donesena, kao i u Odluci o obrazovanju ratnih predsjedništava stoji da se ratna predsjedništva mogu obrazovati za vrijeme ratnog stanja *ili neposredne ratne opasnosti*. Stoga se čini da izmjena Ustavnog zakona ne odražava pravilno odluku Predsjedništva. Možda ni amandmani Ustavnog zakona ne odražavaju pravilno odluku o stvaranju proširenog Predsjedništva, te da je u njoj takođe trebalo da stoji da se prošireno Predsjedništvo može obrazovati za vrijeme ratne opasnosti *ili neposredne ratne opasnosti*.

6 Predsjedništvo za vrijeme ratnog stanja može odlučiti da se u opštinama obrazuju ratna predsjedništva.

7 Odlukom iz prethodnog stava uređuju se način, sastav i djelokrug ratnih predsjedništava.

262. Te odredbe trebalo je da stupe na snagu tog istog dana, kao što su očigledno i stupile (vidi Dodatak 17). To se može vidjeti iz činjenice da je Predsjedništvo 31. maja 1992. (*sic*!) donijelo Odluku o obrazovanju ratnih predsjedništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja,[727] pozivajući se na član 5, tačke 6 i 7 Ustavnog zakona, sa izmjenama od 1. juna 1992. Slično tome, dana 10. juna 1992., Predsjedništvo je donijelo Odluku o obrazovanju ratnih povjereništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja,[728] koja je takođe zasnovana na članu 5, tačke 6 i 7 Ustavnog zakona, sa izmjenama od 1. juna 1992. To jasno govori o tome da je prošireno Predsjedništvo počelo da funkcioniše.

263. Uprkos činjenici da ratno stanje nikad nije zvanično proglašeno, očito iz političkih razloga,[729] postoji mnoštvo dodatnih pokazatelja da je prošireno Predsjedništvo doista funkcionisalo poslije 1. juna 1992. Prije svega, zapisnici sa sjednica Predsjedništva pokazuju da je Momčilo KRAJIŠNIK prisustvovao svakoj sjednici Predsjedništva, dok je Branko ĐERIĆ bio prisutan na oko 80% sjednica Predsjedništva. Pored toga, dok se u zapisnicima sa sjednica Predsjedništva RS od prije 1. juna 1992. jasno pravi razlika između članova Predsjedništva i drugih (uključujući Momčila KRAJIŠNIKA i Branka ĐERIĆA) koji su prisustvovali sjednici,[730] u zapisnicima poslije 1. juna 1992. u nekoliko prilika se KRAJIŠNIK i ĐERIĆ eksplicitno navode kao članovi Predsjedništva.[731] Pored toga, jedan od zapisnika je doista naslovljen "Zapisnik sa proširenog sastanka Predsjedništva

727 Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništava, 31. maj 1992. (0044-7474-0044-7474).

728 Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava, 10. juni 1992. (0044-7509-0044-7509; vidi i 0090-3101-0090-3102).

729 Vidi, naprimjer: "Radni neredigovani materijal za izradu izvještaja o radu Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine za period april-juni 1992.g." (0124-6907-0124-6917); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 30. novembar 1992. (0076-7945-0076-7948).

730 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 12. maj 1992. (0076-7944-0076-7944): "Pored članova Predsjedništva, sjednici su prisustvovali mr Momčilo KRAJIŠNIK, predsjednik Skupštine, i dr Branko ĐERIĆ, predsjednik Vlade…"; Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 31. maj 1992. (0076-7943-0076-7943): "ŠSjednici] prisustvovali članovi Predsjedništva, dr Radovan KARADŽIĆ, dr Biljana PLAVŠIĆ, dr Nikola KOLJEVIĆi predsjednik Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini mr Momčilo KRAJIŠNIK."

731 Vidi, naprimjer: Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 5. august 1992. (0076-7907-0076-7909); Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. august 1992. (0076-7904-0076-7906); Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 31. august 1992. (0076-7896-0076-7897); Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 1. septembar 1992. (0076-7983-0076-7983. Treba napomenuti da su, iz nepoznatih razloga, dvije odvojene sjednice označene kao 27. sjednica); Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. oktobar 1992. (0076-7978-0076-7979); Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 26. oktobar 1992. (0076-7964-0076-7967). Treba, međutim, napomenuti da se svi ukazi i odluke koje je Predsjedništvo donijelo od 2. juna 1992. do septembra 1992. zasnivaju na čl. 5, tačka 2 Ustavnog zakona, to jest na tročlanom Predsjedništvu. Od septembra 1992. nadalje, većina ukaza i odluka, mada ne svi, jednostavno su zasnovani na čl. 5 Ustavnog zakona, dok se broj tačke ne precizira.

SRBiH".[732] Osim toga, Momčilo KRAJIŠNIK je predsjedavao najmanje jednom sjednicom proširenog Predsjedništva u odsustvu Radovana KARADŽIĆA.[733]

264. Konačno, samo Predsjedništvo priznalo je da funkcioniše prošireno Predsjedništvo. Dana 30. novembra 1992. Predsjedništvo (uključujući Momčila KRAJIŠNIKA) je raspravljalo o zakonskim osnovicama za formiranje ratnih predsjedništava, ratnih povjereništava i Predsjedništva. Prema zapisniku, konstatovano je da "nije proglašeno ratno stanje … iz dobro poznatih razloga…" Iz toga je Predsjedništvo zaključilo da

> ako se *ostane* pri ovim institucijama, treba dopuniti ove propise [Ustavni zakon] pa iza riječi "ratnog stanja", dodati riječi "neposredne ratne opasnosti", a iza riječi "ratna predsjedništva" dodati riječi "ratna povjereništva".[734]

Drugim riječima, prošireno Predsjedništvo je smatralo da bi, kako bi regulisalo osnovu za svoje funkcionisanje, kao i funkcionisanje ratnih povjereništava bez proglašenja ratnog stanja, bilo neophodno da ponovo izmijeni Ustavni zakon dodavanjem riječi tačkama 3, 6 i 7, koje su možda prvobitno izostavljene zbog loše pripreme nacrta teksta. Predsjedništvo je zaključilo da to pitanje treba da se ostavi otvorenim i da se izanalizira iz svih aspekata kako bi se našlo najbolje rješenje.[735]

265. Konačno, izabrano je rješenje da se proglasi završetak rata (iako ratno stanje nikada nije zvanično proglašeno). Dana 17. decembra 1992. Skupština je donijela "Deklaraciju o završetku rata"[736] kojom je proglašeno da je "međuetnički i međuvjerski rat u bivšoj SR Bosni i Hercegovini" završen.[737] Taj potez je značio kraj funkcionisanja proširenog Predsjedništva. Tog istog dana, Skupština je reorganizovala Predsjedništvo, vrativši se prvobitnoj ustavnoj odredbi o postojanju jednog predsjednika, ali je takođe usvojila paket izmjena Ustava i Ustavnog zakona[738] kojima su uspostavljene funkcije dvaju potpredsjednika[739] i ukinuta odredba u članu 87 koja se odnosi na to da

732 Vidi, naprimjer: Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. juni 1992. (0076-7941-0076-7941).

733 Vidi Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. oktobar 1992. (0076-7978-0076-7979). U zapisniku se Momčilo KRAJIŠNIK i Branko ĐERIĆ navode kao članovi Predsjedništva, a Momčilo KRAJIŠNIK potpisuje zapisnik kao lice koje je predsjedavalo sjednicom.

734 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 30. novembar 1992. (kurziv dodat) (0076-7945-0076-7948).

735 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 30. novembar 1992. (0076-7945-0076-7948).

736 "DEKLARACIJA O ZAVRŠETKU RATA", br. 02-1954/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 781 (0044-7231-0044-7231. Vidi i 0056-5245-0056-5247).

737 Vidi čl. 1 Deklaracije o završetku rata (0044-7231-0044-7231. Vidi i 0056-5245-0056-5247).

738 Amandmani XIX-XXV na Ustav (0044-7232-0044-7232); i "ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1974/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0044-7232 i 0149-0939-0149-0940).

739 Amandmani XXI (čl. 80, tačke 2 i 3), XXII (čl. 83) i XXIII (čl. 84) na Ustav RS (0044-7232-0044-7232).

predsjednika može da zamjenjuje predsjednik Skupštine.[740] Izmjenom Ustavnog zakona odloženi su neposredni izbori za predsjednika i potpredsjednika do dopunskih izbora za Skupštinu, to jest, za period poslije prestanka neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja (što se već desilo) ili *dok okolnosti ne dozvole* održavanje demokratskih izbora, kako to odluči Skupština.[741] Do tih izbora, Skupština je trebalo da izabere predsjednika i potpredsjednike na prijedlog najmanje dvadeset poslanika, i to dvotrećinskom većinom ukupnog broja poslanika i tajnim glasanjem.[742] Ranije izmjene Ustavnog zakona kojima su uspostavljeni tročlano Predsjedništvo i prošireno Predsjedništvo nisu tada eksplicitno opozvane, ali se ne pojavljuju u pročišćenom tekstu koji je usvojen tog istog dana.[743]

266. U skladu s novim odredbama Ustavnog zakona, a takođe 17. decembra 1992., Skupština je izabrala KARADŽIĆA za predsjednika Republike Srpske[744] i PLAVŠIĆEVU i KOLJEVIĆA za potpredsjednike Republike Srpske[745] (vidi Dodatak 18).

Vršenje kontrole

267. Rukovodstvo bosanskih Srba, preko Predsjedništva i SNB-a, a uz pomoć Vlade, jeste praktički vršilo kontrolu nad glavnim instrumentima prinude na lokalnom nivou. Rukovodstvo bosanskih Srba preduzelo je mnogo akcija i donijelo mnogo odluka s ciljem da poveća svoju kontrolu nad tim instrumentima. SNB je 15. aprila imenovao ministra odbrane Bogdana SUBOTIĆA, člana SNB-a, za vršioca dužnosti komandanta TO-a.[746] Dana 22. aprila SNB je odlučio da Radovan KARADŽIĆ treba da koordinira komandovanje snagama TO-a.[747] Dana 6. jula Predsjedništvo je donijelo odluku o podijeli dužnosti i zadužilo Momčila KRAJIŠNIKA za (ratna) povjereništva, dok je Radovan KARADŽIĆ zadužen za vojna pitanja.[748] Dana 13. jula Predsjedništvo je odlučilo da stavi rezervnu miliciju pod jedinstvenu civilnu vojnu komandu, koju je kontrolisalo Predsjedništvo kao vrhovni

740 Amandman XXV (čl. 87, tačka 2) na Ustav RS (0044-7232-0044-7232).

741 Članovi 1 i 2 Zakona o izmjenama i dopunama Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srpske (0044-7232-0044-7232).

742 Čl. 2 Zakona o izmjenama i dopunama Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srpske (0044-7232-0044-7232).

743 "USTAV REPUBLIKE SRPSKE – Prečišćeni tekst", br. 02-3012/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 21 (31. decembar 1992.), 829-39 (0035-9861-0035-9871); "USTAVNI ZAKON ZA PROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-3013/92, 17. decembar 1992., *SGRS*, I, br. 21 (31. decembar 1992.), 839-40 (0044-7289-0044-7290).

744 Odluka o proglašenju izbora predsjednika Republike Srpske (0040-8100-0040-8100).

745 Odluka o proglašenju izbora potpredsjednika Republike Srpske (0044-7239-0044-7239).

746 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0076-8045-0076-8047).

747 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301). Na toj istoj sjednici SNB je odlučio da štab TO-a imenuje komandante za štabove u oblastima, opštinama i gradovima.

748 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. juli 1992. (0076-7924-0076-7927).

komandant Vojske.[749] Dana 30. novembra Predsjedništvo je odlučilo da i formalno obrazuje Vrhovnu komandu koju su, između ostalih, činili članovi Predsjedništva i predsjednik Skupštine.[750]

268. Jedan od načina vršenja kontrole nad događajima u pojedinim opštinama bilo je imenovanje ratnih predsjedništava i ratnih povjereništava i njihovih članova. Dana 22. aprila 1992. SNB je odlučio da u opštinama u kojima ne funkcionišu organi vlasti treba formirati ratna predsjedništva.[751] Dana 31. maja Predsjedništvo je odlučilo da formira ratna predsjedništva umjesto kriznih štabova.[752] Dana 10. juna Predsjedništvo je odlučilo da formira ratna povjereništva i sebe je ovlastilo da imenuje ratne povjerenike.[753] Brojni su primjeri da je Predsjedništvo na taj način vršilo kontrolu. Naprimjer, Predsjedništvo je imenovalo ratna povjereništva i povjerenike u Bijeljini, Bratuncu, Doboju, Foči, Ilijašu, Skelanima, Sokocu, Vogošći, Zvorniku i mnogim drugim opštinama.[754] Dalje, Predsjedništvo je u više prilika naložilo civilnim i vojnim vlastima da povjerenicima obezbijede materijalnu podršku.[755]

269. Dalje, rukovodstvo bosanskih Srba je u mnogo prilika davalo direktna uputstva ili donosilo odluke koje se direktno tiču milicije, TO-a i MUP-a, kriznih štabova, ratnih predsjedništava i ratnih povjereništava. Naprimjer, 4. aprila 1992., Radovan KARADŽIĆ je kao predsjednik SNB-a izdao saopštenje kojim je naredio aktiviranje kriznih štabova, TO-ova i rezervne milicije na određenim područjima.[756] Dana 15. aprila, Biljana PLAVŠIĆ i Nikola KOLJEVIĆ su, po preporuci SNB-a, naredili mobilizaciju TO-a.[757] Dana 16. aprila 1992. SNB je naredio MUP-u da posveti pažnju

749 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 13. juli 1992. (0076-7915-0076-7917).

750 Odluka o formiranju Vrhovne komande Vojske Republike Srpske, koju je potpisao Radovan KARADŽIĆ, 30. novembar 1992. (0149-0935-0149-0935 i 0076-7954-0076-7954); vidi i zapisnik sa sastanka Vrhovne komande, 20. decembar 1992. (0084-5021-0084-5025).

751 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301).

752 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 31. maj 1992. (0076-7943-0076-7943 i 0044-7474-0044-7474).

753 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 10. juni 1992. (0076-7939-0076-7940); Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja (0090-3101-0090-3102 i 0044-7509-0044-7509).

754 Videti sljedeće odluke o takvim imenovanjima: 0090-3103-0090-3104; 0090-3105; 0090-3107; 0090-3110; 0090-3111; 0090-3112; 0090-3116; 0090-3118; 0090-3119; 0090-3120; 0090-3121; 0090-3122; 0090-3123; 0090-3125; 0090-3126; 0090-3127; 0090-3128; 0090-3129; 0090-3131; 0090-3133; 0090-3135; 0090-3137; 0090-3139; 0090-3140; 0090-3142; 0090-3143; 0090-3144; 0090-3145.

755 Vidi sljedeće naredbe: 0090-3106; 0090-3113; 0090-3114; 0090-3115. Za više informacija o kriznim štabovima, ratnim predsjedništvima i ratnim povjereništvima, vidi odeljak o tim institucijama.

756 Saopštenje za javnost SNB-a, 4. april 1992. (0058-3805-0058-3805).

757 15. april 1992.: prijedlog SNB-a i sprovođenje od strane Predsjedništva odluke o opštoj mobilizaciji TO-a: Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0076-8045-0076-8047); "ODLUKA" (0040-8070-0040-8070); vidi i sprovođenje te odluke od strane ministra odbrane: teleks od Bogdana SUBOTIĆA, br. 1/92, 16. april 1992. (0049-2576-0049-2577; 0091-4678-0091-4679).

velikom broju emigranata /prevod s engleskog/[758] u uniformama JNA koji navodno pokušavaju da sruše srpske vlasti.[759] Dana 20. aprila 1992.[760] SNB je odlučio da treba sačiniti uputstvo za organe Srpske Republike u ratnim uslovima, koje je kasnije izdao predsjednik Vlade Branko ĐERIĆ 26. aprila 1992.[761] Dana 27. aprila SNB je odlučio da treba sačiniti detaljnija uputstva koja će sadržavati metode političkog rada i organizaciju organa vlasti.[762] Dana 22. aprila SNB je odlučio da se zauzeti položaji brane, naročito oko Sarajeva.[763] Dana 24. maja 1992. Biljana PLAVŠIĆ je distribuirala uputstva u vezi s organizacijom rada (ratnih) predsjedništava u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata.[764] Dana 9., 10. i 24. juna Predsjedništvo je donijelo odluke o nizu vojnih pitanja, kao što su obustava artiljerijske vatre na Sarajevo i formiranje elitne jedinice, ženskog bataljona i Srpske gardijske brigade.[765] Dana 2. augusta Predsjedništvo je naredilo opštu mobilizaciju u RS.[766] Dana 23. augusta Predsjedništvo je svim opštinama poslalo uputstva u vezi sa smještajem izbjeglica.[767]

270. Osim toga, Predsjedništvo je davalo direktna borbena naređenja oružanim snagama. Na primjer, 14. maja 1992. Biljana PLAVŠIĆ je pozvala Mića STANIŠIĆA, ministra unutrašnjih poslova, i naredila mu da snage bosanskih Srba obustave vatru "tačno u 14:00 sati, ni minut prije, ni minut poslije".[768] Dana 15. maja Radovan KARADŽIĆ je naredio snagama u Nedžarićima da obustave vatru i da, prije no što nastave paljbu, zovu Biljanu PLAVŠIĆ.[769] Slično tome, 27. juna je Predsjedništvo naredilo Glavnom štabu da obustavi sve artiljerijske i pešadijske akcije u sarajevskom predgrađu

758 Izraz "emigrant" se, kako se pretpostavlja, odnosi na bivše stanovnike Republike Bosne koji su se iselili u neku drugu republiku ili državu.

759 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 16. april 1992. (0124-5294-0124-5295). Na toj istoj sjednici SNB je takođe naredio Ministarstvu odbrane da imenuje štabove za raspolaganje tehničkim i borbenim sredstvima.

760 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 20. april 1992. (0124-5296-0124-5298 i 0076-8042-0076-8044).

761 Uputstva Branka ĐERIĆA u vezi s funkcionisanjem kriznih štabova srpskog naroda u opštinama (0027-0617-0027-0618). Vidi i zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 27. april 1992. (0076-8037-0076-8038).

762 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 27. april 1992. (0076-8037-0076-8038). Na toj istoj sjednici donesena je odluka o plaćanju pripadnika TO-a i rezervne milicije.

763 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301).

764 Uputstva Predsjedništva RS u vezi s organizacijom i radom predsjedništava u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata, 24. maj 1992. (0124-6855-0124-6855).

765 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. juni 1992. (0076-7941-0076-7941); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 10. juni 1992. (0076-7939-0076-7940); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 24. juni 1992. (0076-7933-0076-7933).

766 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 2. august 1992. (0076-7993-0076-7995).

767 "UPUTSTVO svim Predsjednicima opština", br. 01-566/92, Pale, 23. august 1992. (0149-0877-0149-0877).

768 Razgovor Biljane PLAVŠIĆ i Miće STANIŠIĆA (0322-0206-0322-0210).

769 Transkript telefonskog razgovora Radovana KARADŽIĆA i izvjesnog Radeta, 15. maj 1992. (0322-0211-0322-0213).

Dobrinji.[770] Dana 26. oktobra Predsjedništvo je naredilo VRS-u da istraži optužbe protiv potpredsjednika Skupštine RS.[771]

271. Rukovodstvo bosanskih Srba se takođe postaralo da bude dobro obavješteno o situaciji na linijama fronta, aktivnostima milicije i vojske i situaciji u pojedinim opštinama.[772] Već 15. aprila 1992. na zajedničkoj sjednici SNB-a i Vlade odlučeno da svaki dan treba da počne podrobnim opisom dnevnog operativnog plana i da ta dva organa treba da se se sastanu kasnije u toku dana.[773] Barem od tog datuma rukovodstvo bosanskih Srba bilo je u položaju da bude obaviješteno o bezbjednosnoj situaciji na nivou opština, kao i o aktivnostima vojske i policije širom Bosne i Hercegovine, posebno pošto su i ministar odbrane i ministar unutrašnjih poslova po položaju bili članovi SNB-a. Doista, zapisnici SNB-a pokazuju da je SNB stvarno primao takve izvještaje. Naprimjer, 28. aprila je SNB usvojio izvještaj o radu kriznih štabova i opštinskih organa vlasti. Tog istog dana SNB je raspravljao o bezbjednosnoj situaciji u Srpskom Sarajevu.[774]

272. Osim toga, rukovodstvo bosanskih Srba je redovno zahtijevalo i dobijalo izvještaje. Naprimjer, 22. aprila 1992. SNB je odlučio da ministri unutrašnjih poslova i odbrane treba da podnose dnevne izvještaje o situaciji na terenu i preduzetim mjerama.[775] Dana 28. aprila 1992. SNB je odlučio da zatraži od MUP-a informacije o mobilizaciji koja je naređena 15. aprila.[776] Dana 15. maja 1992. SNB je odlučio da svakog dana treba da se podnose ratni izvještaji o dogovorenim aktivnostima i mjerama.[777]

770 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 27. juni 1992. (0076-8014-0076-8015).

771 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 26. oktobar 1992. (0076-7964-0076-7967); pismo Momčila KRAJIŠNIKA Glavnom štabu VRS-a (0047-1493-0047-1496). Za dalje primjere uputstava, naredbi i odluka u vezi s TO-om, VRS-om, MUP-om i kriznim štabovima/ratnim predsjedništvima, vidi: 0124-5294-0124-5295; 0076-8037-0076-8038; 0124-5299-0124-5301; 0124-5302-0124-5304; 0124-5307-0124-5308; 0076-7941-0076-7941; 0076-7939-0076-7940; 0076-7935-0076-7936; 0076-7934-0076-7934; 0076-7993-0076-7995; 0076-7910-0076-7911; 0076-7899-0076-7900; i 0076-7933-0076-7933.

772 Vidi, naprimjer, zapisnik Vlade od 4. jula 1992. (0124-5416-0124-5420), gdje se navodi da je Vlada, između ostalog, donijela odluke koje se odnose na VRS i MUP, na osnovu odluka donesenih na zajedničkoj sjednici sa Predsjedništvom 1. jula; "Anago ’92" (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske 1992. godini), Han Pijesak, april 1993. (0060-7339-0060-7480), gdje se kaže, u odjeljku koji je potpisao Radovan KARADŽIĆ kao vrhovni komandant oružanih snaga Republike Srpske, da je svaki član Vrhovne komande često i detaljno izvještavan o ciljevima i rezultatima vojnih operacija i da su te operacije vršene uz saglasnost najviših organa vlasti; i biltene sa kratkim sadržajem dnevnih događaja u zonama djelovanja MUP-a, br. 158, 27. oktobar 1992. (0084-5117-0084-5118) i br. 159, 29. oktobar 1992. (0084-5119-0084-5120). Vidi takođe transkripte telefonskog razgovora Biljana PLAVŠIĆ sa štabom TO-a 23. aprila 1992. (0322-1264-0322-1266) i 14. maja 1992. (0322-1242-0322-1243).

773 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0076-8045-0076-8047).

774 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 28. april 1992. (0124-5307-0124-5308). Vidi i Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 20. april 1992. (0124-5296-0124-5298).

775 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 22. april 1992. (0124-5299-0124-5301).

776 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 28. april 1992. (0124-5307-0124-5308).

777 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. maj 1992. (0139-8841-0139-8844).

273. Osim toga, Predsjedništvo je redovno izvještavano o situaciji u republici bosanskih Srba, između ostalog od strane ministra odbrane ili generala Ratka MLADIĆA 9. juna, 13. jula, 4. augusta, 8. augusta, 31. augusta i 30. novembra.[778] Ipak, Predsjedništvo je 9. oktobra odlučilo da uspostavi sredstvo preko kojeg će komandant MLADIĆ moći da ih svakodnevno izvještava.[779]

274. Predsjedništvo je takođe redovno dobijalo izvještaje preko Vlade, koja je bila u redovnom kontaktu s opštinama, kriznim štabovima i srpskim autonomnim oblastima. Pored toga, Vlada je redovno dobijala izvještaje od pojedinih ministarstava ili je nalagala ministarstvima da pripreme takve izvještaje. Dobijene informacije i izvještaji često su prosljeđivani Predsjedništvu kako bi ono moglo da nešto preduzme po njima ili zauzme stav.[780] Osim toga, najkasnije 26. aprila 1992. predsjednik Vlade je izdao uputstva kriznim štabovima da državnim organima podnose nedjeljne pismene izvještaje.[781]

275. Pored toga, rukovodstvo bosanskih Srba se konkretno bavilo pitanjem ratnih zločina. Predsjedništvo je u nekoliko prilika raspravljalo o pitanju ratnih zločina i mjerama koje bi trebalo preduzeti. Već 24. aprila SNB je odlučio da osnuje Državnu komisiju za ratne zločine.[782] Dana 9. juna, poslije razgovora sa generalom Ratkom MLADIĆEM o situaciji na terenu, Predsjedništvo je odlučilo da sačini uputstva o poštovanju Ženevskih konvencija, te su u tu svrhu 13. juna izdate naredbe.[783] Dana 17. juna Predsjedništvo je naložilo Vladi da pripremi odluku o obrazovanju Državnog

778 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. juni 1992. (0076-7941-0076-7941); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 13. jul (0076-7915-0076-7917); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 2. august (0076-7993-0076-7995); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 8. august (0076-7899-0076-7900); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 31. august (0076-7896-0076-7897); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 30. novembar (0076-7945-0076-7948).

779 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. oktobar 1992. (0076-7978-0076-7979).

780 Vidi: zapisnik Vlade, 10. juni 1992. (0124-5359-0124-5361); zapisnik Vlade, 13. juni 1992. (0124-5366-0124-5370); zapisnik Vlade, 27. juli 1992. (0124-5434-0124-5441); zapisnik Vlade, 20. oktobar 1992. (0124-5553-0124-5559); zapisnik Vlade, 12. oktobar 1992. (0124-5560-0124-5568); zapisnik Vlade, 28. oktobar 1992. (0124-5569-0124-5579).

781 ĐERIĆEVO uputstvo za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama (0027-0617-0027-0618); zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 20. april 1992. (0076-8042-0076-8044).

782 Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 24. april 1992. (0124-5302-0124-5304).

783 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. juni 1992. (0076-7941-0076-7941); Odluka o zabrani formiranja i djelovanja naoružanih grupa i pojedinaca na teritoriji Republike koji nisu pod jedinstvenom komandom vojske ili milicije (0084-6224-0084-6224); vidi i pismo Radovana KARADŽIĆA Boutrosu Boutros-Ghaliju, 13. juni 1992., kojim ga obavještava o toj odluci (0084-6244-0084-6244); i naredbu predsjednika Predsjedništva o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u Vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine: "NAREDBA O PRIMENI PRAVILA MEĐUNARODNOG RATNOG PRAVA U VOJSCI SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 01-53/92, 13. maj (sic) 1992, *SGSNBiH*, I, br. 9 (13. juni 1992.), 329-30 (0040-8094-0040-8095); poslije ove naredbe doneto je UPUTSTVO O POSTUPANJU SA ZAROBLJENIM LICIMA, koje je izdao ministar odbrane Bogdan SUBOTIĆ, br. 21-26/92, 13. juni 1992., *SGSNBiH*, I, br. 9 (13. juni 1992.), 335-337 (0049-4866-0049-4868); vidi i naredbu Glavnog štaba VRS-a, povjerljivo br. 18/28-6, 12. juni 1992. (0124-1962-0124-1965).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

dokumentacionog centra za prikupljanje materijala o zločinima počinjenim protiv Srba, a četiri dana kasnije imenovalo je Miroslava TOHOLJA, člana Glavnog i Izvršnog odbora SDS-a, za direktora tog Centra.[784] Dana 11. jula Predsjedništvo je odlučilo da osnuje Komisiju za utvrđivanje ratnih zločina protiv srpskog naroda, koja je trebalo hitno da počne s radom.[785] Dana 23. jula 1992. Radovan KARADŽIĆ je ponovo izdao naredbe da se moraju poštovati Ženevske konvencije i podsjetio vlasti SAO Birač na njihovu odgovornost za to.[786] Dana 5. augusta Predsjedništvo je raspravljalo o pitanju ratnih zarobljenika i slijedećeg dana naložilo MUP-u da to pitanje ispita i podnese izvještaj Predsjedništvu.[787]

276. Dana 19. augusta Predsjedništvo je ponovo izdalo naredbu VRS-u i MUP-u da se moraju poštivati odredbe međunarodnog prava.[788] Dalje, Predsjedništvo je naredilo svim civilnim i policijskim vlastima da dozvole slobodan pristup delegatima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK), a to naređenje je ponovo dato 22. oktobra 1992.[789] Dana 8. augusta Predsjedništvo je raspravljalo o pitanju logora i oslobađanju određenih kategorija zarobljenika. Kasnije u augustu Predsjedništvu su dostavljeni izvještaji o logorima u Trebinju, Bileći i Gacku, u Autonomnoj regiji Krajina, kao i jedan uopšteniji izvještaj.[790] Dana 25. septembra 1992. Biljana PLAVŠIĆ je poslala teleks poruku Glavnom štabu VRS-a, svim SAO-vima, predsjednicima svih opština i svim stanicama milicije u vezi s formiranjem komisija koje će

784 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 17. juni 1992. (0076-7935-0076-7936); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 21. juni 1992. (0076-7934-0076-7934).

785 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 11. juli 1992. (0076-7919-0076-7920); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 13. juli 1992. (0076-7915-0076-7917).

786 Naredba Radovana KARADŽIĆA, br. 01-352/92, 23. juli 1992. (0084-5369-0084-5369).

787 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 5. august 1992. (0076-7907-0076-7909); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. august 1992. (0076-7904-0076-7906); Odluka koju je potpisao Radovan KARADŽIĆ, br. 01-533/92, 6. august 1992. (0084-6311-0084-6311).

788 Naredba Radovana KARADŽIĆA, br. 01-530/92, 19. august 1992. (0084-6289-0084-6290).

789 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 5. august 1992. (0076-7907-0076-7909); zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. august 1992. (0076-7904-0076-7906); naredba Radovana KARADŽIĆA, 6. august 1992. (0084-6282-0084-6282); naredba predsjednika Ratku MLADIĆU, Mići STANIŠIĆU i Momčilu MANDIĆU kojom ih podsjeća na to da dozvole slobodan pristup delegatima MKCK-a, br. 01-1251/92, 22. oktobar 1992. (0049-5345-0049-5345).

790 Izvještaj Ministarstva pravde RS Vladi RS u vezi sa situacijom u zarobljeničkim logorima u Trebinju, Bileći i Gacku (0124-5058-0124-5059); Izvještaj o sabirnim centrima i drugim objektima za zarobljenike na području Autonomne regije Krajina, 17. august 1992. (0124-5060-0124-5067); Izvještaj Ministarstva pravde i uprave (0057-7933-0057-7959). Vidi takođe teleks ministra unutrašnjih poslova Stanišića u kojem traži informacije o logorima i zatočeničkim centrima, 24. august 1992. (0063-3311); teleks načelnika CSB-a Banja Luka Stojana Župljanina kojim prosleđuje tu naredbu svim stanicama milicije u njegovoj zoni odgovornosti, 27. august 1992. (0063-3312); naredbu načelnika SJB-a Prijedor Sime Drljače kojom se ta naređenja ponovo prosleđuju, 28. august 1992. (0063-3313) i odgovor Sime Drljače CSB-u Banja Luka u vezi s tim pitanjem, 28 august 1992. (0063-3310).

prikupljati podatke o ratnim zločinima.[791] Treba napomenuti da je eksplicitni cilj Državnog dokumentacionog centra osnovanog 17. juna, Komisije za ratne zločine osnovane 11. jula i teleksa koji je 25. septembra poslala Biljana PLAVŠIĆ bio da se prikupe informacije o zločinima počinjenim *protiv* srpskog naroda *od strane* hrvatsko-muslimanskog saveza. Dana 30. novembra Predsjedništvo je raspravljalo o radu Vlade SRJ vezano za ratne zločine, te je odlučeno da Biljana PLAVŠIĆ predstavlja RS na tom forumu.[792]

277. Kao vrhovni komandant Vojske, članovi Predsjedništva imali su ovlaštenje da narede VRS-u da sprovede istrage.[793] Momčilo KRAJIŠNIK jeste, uz odobrenje Predsjedništva, naredio VRS-u da istraži optužbe protiv potpredsjednika Skupštine.[794] Pored toga, Predsjedništvo je, na osnovu člana 82 Ustava, imalo ovlaštenje da od Vlade *traži* stav o važnim pitanjima.[795] Doista, Predsjedništvo je u nekoliko prilika naložilo Ministarstvu unutrašnjih poslova da sprovede istrage i pripremi izvještaje: 6. augusta Predsjedništvo je zaključilo da Ministarstvo unutrašnjih poslova i Minsitarstvo pravde treba da ispitaju postupanje sa ratnim zarobljenicima na teritoriji SRBiH,[796] a 19. augusta je Predsjedništvo naložilo MUP-u da sprovede isragu o ubistvu pet muslimanskih civila u Bastašima kod Čelinca.[797]

278. Konačno, Predsjedništvo je raspolagalo konkretnijim ustavnim i statutornim ovlaštenjem koje je moglo da koristi i koje jeste koristilo, da *naredi* istragu o određenim zločinima. To ovlaštenje proističe naročito iz člana 80, tačka 7, Ustava RS od 28. februara 1992. i člana 7 Zakona o odbrani od 1. juna 1992. Iako je član 80, tačka 7, Ustava prilično uopšten,[798] član 7, tačka 6, Zakona o odbrani sasvim je određen u smislu davanja ovlaštenja Predsjedništvu u vrijeme rata ili neposredne ratne opasnosti: Predsjedništvo može da "naređuje njenu [milicije] upotrebu u ratu, za vrijeme neposredne ratne opasnosti i vanrednog stanja *radi zaštite prava i dužnosti*

791 Uputstvo koje je PLAVŠIĆEVA poslala Glavnom štabu, svim SAO-vima, svim opštinama, svim SJB-ovima i drugim organizacijama da dostave podatke o ratnim zločinima (0047-8730-0047-8731). Za ostale dokumente o pitanju ratnih zločina, vidi: 0084-6241-0084-6241; 0084-6261-0084-6262; 0084-6280-0084-6280; 0084-6263-0084-6263; 0084-6284-0084-6285; 0076-7901-0076-7902; 0084-6271-0084-6273; 0076-7945-0076-7948.

792 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 30. novembar 1992. (0076-7945-0076-7948).

793 Vidi "Amandmani I-IV na Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine" (0040-8073-0040-8073); Zakon o odbrani (0091-6234-0091-6245) donesen u junu; i Zakon o vojsci (0091-6245-0091-6282).

794 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 26. oktobar 1992 (0076-7964-0076-7967); pismo Momčila KRAJIŠNIKA Glavnom štabu VRS-a, 26. oktobar 1992. (0047-1493-0047-1496).

795 Čl. 82 Ustava RS donesenog u februaru (0040-8005-0040-8014 at 0040-8011).

796 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. august 1992. (0076-7904-0076-7906). Dobijeno je doista nekoliko izvještaja: izvještaj Ministarstva pravde RS-a Vladi RS-a vezi sa situacijom u zatvoreničkim logorima u Trebinju, Bileći i Gackom (0124-5058-0124-5059); Izvještaj o sabirnim centrima i drugim objektima za zarobljenike u ARK-u, 17. august 1992. (0124-5060-0124-5067); Izvještaj Ministarstva pravde i uprave (0057-7933-0057-7959).

797 Naredba Radovana KARADŽIĆA (0084-6293-0084-6294). Vidi i optužnicu protiv Obrenka Šugića (0084-6295-0084-6302).

798 Predsjednik Republike "obavlja i druge poslove u skladu sa Ustavom". Ustav RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

Republike i njenih građana utvrđenih Ustavom i zakonom".[799] Upravo se na tim odredbama zasnivala naredba koju je 3. jula 1992. Predsjedništvo izdalo MUP-u da istraži aktivnosti paravojnih grupa u opštinama Gacko i Nevesinje i da podnese podroban izvještaj.[800] Slično tome, Predsjedništvo je 9. augusta formiralo komisiju koja će istražiti incident u Žepi od 4. juna, tokom kojeg je poginulo nekoliko vojnika.[801]

279. Rukovodstvo bosanskih Srba, međutim, nije samo imalo ovlaštenje da naredi istrage o zločinima: ono je imalo obavezu da takve zločine prijavi. Krivični zakon koji je bio na snazi u RS tokom 1992. bio je krivični zakon SFRJ i Socialističke Republike Bosne i Hercegovine, koji je Republika bosanskih Srba preuzela.[802] Član 148 Zakona o krivičnom postupku SFRJ obavezuje sva službena lica da prijave sva teška krivična dela za koja saznaju:

> Svi državni organi, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice dužni su da prijave krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti, o kojima su obaviješteni ili za koja saznaju na koji drugi način.[803]

Pored toga, član 199 Krivičnog zakona SFRJ učvršćuje tu obavezu, tretirajući kao krivično delo ako službeno lice ne prijavi takvo krivično djelo:

> Član 199
>
> (1) Službeno lice koje ne prijavi krivično delo za koje je saznalo u vršenju službe ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna, a za delo se goni po službenoj dužnosti, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.
>
> (2) Za delo iz stava 1. ovog člana neće se kazniti službeno lice kome je učinilac bračni drug, lice koje sa njim živi u trajnoj vanbračnoj zajednici, kao i srodnik po krvi u pravoj liniji, brat ili sestra, usvojilac ili usvojenik i njihovi bračni drugovi ili lica sa kojima žive u trajnoj vanbračnoj zajednici kao i službeno lice koje je branilac ili lekar učinioca.[804]

Iako je tačno da je član 86[805] Ustava RS davao Predsjedniku, odnosno članovima Predsjedništva isti (ograničeni) imunitet koji su uživali poslanici Skupštine bosanskih Srba po članu 73,[806] ti članovi ni na koji način nisu

799 Zakon o narodnoj odbrani, čl. 7 (kurziv dodat) (0091-6234-0091-6245).

800 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 3. juli 1992. (0076-7922-0076-7924); naredba koju je potpisao Radovan KARADŽIĆ, br. 01-233/92, 3. juli 1992. (0084-6246-0084-6247).

801 "ODLUKA o formiranju Komisije za utvrđivanje slučaja u Žepi od 4. juna 1992. godine", br. 01-779/92, Pale, 9. august 1992. (0149-0880-0149-0880).

802 Vidi čl. 3 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014); čl. 12 Ustavnog zakona RS iz februara (0040-8014-0040-8015); i čl. 2 Zakona o dopuni Ustavnog zakona iz juna 1992. (0091-6234-0091-6234).

803 Čl. 148 Zakona o krivičnom postupku SFRJ (0025-2939-0025-2942).

804 Čl. 199 Krivičnog zakona SFRJ (0025-3394-0025-3549 na 0025-3480-0025-3480).

805 Čl. 86 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

806 Čl. 73 Ustava RS iz februara (0040-8005-0040-8014).

oslobađali članove Predsjedništva obaveze da poštivaju zakon i da prijave krivična djela.

Uloga KRAJIŠNIKA i PLAVŠIĆEVE u SNB-u i Predsjedništvu

280. U zapisnicima sa zajedničkih sastanaka SNB-a i Vlade ne navodi se ko je od članova bio prisutan, osim u jednom slučaju. Momčilo KRAJIŠNIK je prisustvovao takvom sastanku održanom 15. aprila 1992,[807] ali Biljana PLAVŠIĆ nije. Pretpostavlja se da je ona odsustvovala zato što je ostala u Sarajevu nakon što je 6. aprila 1992. priznata nezavisnost Bosne i Hercegovine, dok je većina članova rukovodstva bosanskih Srba, uključujući Radovana KARADŽIĆA i Momčila KRAJIŠNIKA, napustila Sarajevo i preselila se na Pale. Kao glavni čelnici SDS-a i bosanskih Srba, i KARADŽIĆ i KRAJIŠNIK su, pošto su živjeli na Palama, najvjerovatnije prisustvovali većini sastanaka SNB-a, ako ne i svim. Nije jasno da li je Biljana PLAVŠIĆ prisustvovala ijednom sastanku SNB-a, pošto je nastavila da živi u Sarajevu do druge polovice maja 1992. Međutim, izgleda jasno da je PLAVŠIĆEVA aktivno učestvovala u raspravama i odlukama koje je donio SNB. PLAVŠIĆEVA ne samo da je izdavala zaduženja na sastancima SNB-a,[808] već je sa Nikolom KOLJEVIĆEM često, preko njihovih *de jure* ovlaštenja, istog dana ozvaničavala odluke koje je donosio SNB.[809] Pored toga, telefonski razgovor koji je vodila PLAVŠIĆEVA pokazuje da je, čak i dok je bila u Sarajevu, mogla da kontaktira sa rukovodstvom bosanskih Srba na Palama.[810]

807 Zapisnik sa sastanka SNB/vlade, 15. april 1992. (0124-5291-0124-5293 i 0076-8045-0076-8047).

808 Naprimjer, 15. aprila SNB je zadužio PLAVŠIĆEVU da predstavlja Republiku bosanskih Srba u kontaktima s Ujedinjenim nacijama. Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15. april 1992. (0124-5291-0124-5293 i 0076-8045-0076-8047).

809 Naprimjer: Odluka o mobilizaciji: Zapisnik sa sjednice SNB/vlade, 15 April 1992 (0076-8045-0076-8047 and 0124-5291-0124-5293); i "ODLUKA" (0040-8070-0040-8070) ; odluka o formiranju SRNA-e: zapisnik sa sastanka SNB-a, 15. april 1992. (0076-8045-0076-8047 i 0124-5291-0124-5293) i Odluka o formiranju srpske novinske agencije "SRNA," 15. april 1992. (0044-7462-0044-7462); Odluke o formiranju kazneno-popravnih organizacija: 8. sjednica SNB-a 1. maja 1992. (0124-5309-0124-5310) i Odluke o formiranju kazneno-popravnih ustanova na teritoriji SRBiH, 1. maj 1992. (0044-7460-0044-7461); Odluka o osnivanju redovnih sudova: 8. sjednica SNB-a 1. maja 1992. (0124-5309-0124-5310) i Odluka o osnovama organizacije, sjedištu i području redovnih sudova, 1. maj 1992. (0044-7464-0044-7465. Vidi i 0109-2715-0109-2718).

810 Transkript telefonskog razgovora Biljane PLAVŠIĆ i nepoznate ženske osobe u Vraci (škola za unutrašnje poslove), 27. april 1992. (0322-1286-0322-1287). PLAVŠIĆEVA moli tu žensku osobu da kaže predsjedniku Vlade i članu SNB-a Branku ĐERIĆU da je pozove telefonom jer su joj potrebne neke informacije za njenu konferenciju za štampu. Opušten ton razgovora govori o tome da je takav zahtjev upućivan redovno, to jest da je PLAVŠIĆEVA bila u redovnom kontaktu s političkim i vojnim rukovodstvom bosanskih Srba na Palama. To dokazuje i još nekoliko transkripata telefonskih razgovora. Naprimjer, 6. maja, izvjesna Radmila pita PLAVŠIĆEVU da li je razgovarala s KARADŽIĆEM prethodne noći, a ona potvrđuje da jeste (0322-1223-0322-1226); 24. aprila PLAVŠIĆEVA je razgovarala s komandantom JNA Milutinom KUKANJCEM (0322-1281-0322-1283); 20. maja je razgovarala s komandantom VRS-a Ratkom MLADIĆEM (0322-1249-0322-1263)

281. I Momčilo KRAJIŠNIK i Biljana PLAVŠIĆ vrlo savjesno su prisustvovali sjednicama Predsjedništva: KRAJIŠNIK je prisustvovao svim sjednicama Predsjedništva, dok je PLAVŠIĆEVA propustila samo jednu sjednicu (vidi Dodatak 25). Osim toga, najmanje jednom prilikom KRAJIŠNIK je predsjedavao sjednicom Predsjedništva, kada je Radovan KARADŽIĆ bio odsutan.[811]

282. I KRAJIŠNIK i PLAVŠIĆ igrali su aktivnu ulogu u Predsjedništvu. Naprimjer, 6. jula 1992.,[812] Nikola KOLJEVIĆ je izrazio nezadovoljstvo vlastitim doprinosom radu Predsjedništva i predložio da se iz njega povuče. Međutim, PLAVŠIĆEVA se energično suprotstavila tom njegovom prijedlogu, rekavši da bi KOLJEVIĆEVA ostavka imala štetne političke posljedice. Konačno je pronađeno rješenje po kojem se KOLJEVIĆ nije povukao iz Predsjedništva, već su mu dodijeljene drugačije dužnosti. Na toj istoj sjednici, Predsjedništvo je odlučilo o podjeli posla među članovima Predsjedništva. Momčilo KRAJIŠNIK je zadužen za ekonomska pitanja i rad (ratnih) povjerenika, dok je PLAVŠIĆEVA zadužena za izbjeglice,[813] humanitarna pitanja i kontakte s UNPROFOR-om.

283. Osim toga, i KRAJIŠNIK i PLAVŠIĆEVA su redovno potpisivali odluke u ime Predsjedništva. Naprimjer, 21. augusta KRAJIŠNIK je potpisao odluku Predsjedništva o imenovanju republičkog povjerenika,[814] a 2. oktobra KRAJIŠNIK je naložio vojnim i civilnim vlastima u RS da se sastanu sa republičkim povjerenikom Jovom Miskinom.[815] Dana 26. oktobra KRAJIŠNIK je u ime Predsjedništva naredio VRS-u da sprovede istragu o optužbama protiv potpredsjednika Skupštine RS.[816] Slično tome, PLAVŠIĆEVA je 24. maja 1992. poslala uputstva u vezi s organizovanjem djelovanja (ratnih) predsjedništava u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti ili rata.[817] Dana 25. juna PLAVŠIĆEVA je svojim potpisom stavila na

811 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 9. oktobar 1992 (0076-7978-0076-7979).

812 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. juli 1992. (0076-7924-0076-7927).

813 PLAVŠIĆEVA se zaista bavila pitanjima izbjeglica. Vidi, na primjer, pismo komandanta 2. nišićke brigade u Ilijašu upućeno Kriznom štabu u Zvorniku u kojem se traži da se organizuje prihvat i smještaj izbjeglica, "shodno dogovoru s Š…] Biljanom PLAVŠIĆ" (0207-2617-0207-2617).

814 Rješenje o imenovanju Jove Mijatovića za republičkog povjerenika, 21. august 1992. (0090-3116-0090-3116). Treba napomenuti da, iako na dokumentu stoji pečatirani potpis KARADŽIĆA, potpis je očigledno KRAJIŠNIKOV.

815 Odluka, 2. oktobar 1992 (0090-3106-0090-3106). Treba napomenuti da, iako na dokumentu stoji pečatirani potpis KARADŽIĆA, potpis je očigledno KRAJIŠNIKOV.

816 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 26. oktobar 1992. (0076-7964-0076-7967); pismo Momčila KRAJIŠNIKA Glavnom štabu VRS-a (0047-1493-0047-1496). Za dalje primjere o uputstvima, naredbama i odlukama u vezi sa TO-om, VRS-om, MUP-om i kriznim štabovima/ratnim predsjedništvima, vidi: 0124-5294-0124-5295; 0076-8037-0076-8038; 0124-5299-0124-5301; 0124-5302-0124-5304; 0124-5307-0124-5308; 0076-7941-0076-7941; 0076-7939-0076-7940; 0076-7935-0076-7936; 0076-7934-0076-7934; 0076-7993-0076-7995; 0076-7910-0076-7911; 0076-7899-0076-7900; i 0076-7933-0076-7933.

817 Uputstva Predsjedništva RS-a u vezi s organizovanjem i djelovanjem predsjedništava uopštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti ili rata, 24. maj 1992. (0124-

snagu zakon koji je donijelo Predsjedništvo.[818] Pored toga, 25. septembra 1992. Biljana PLAVŠIĆ je, u ime Predsjedništva, poslala teleks poruku Glavnom štabu VRS-a, svim SAO-vima, predsjednicima svih opština i svim stanicama milicije u vezi s obrazovanjem komisija za prikupljanje podataka o ratnim zločinima.[819]

284. Isto tako, i KRAJIŠNIK i PLAVŠIĆ su redovno predstavljali Predsjedništvo na sastancima. Naprimjer, Predsjedništvo je 17. juna odlučilo da pošalje dvije delegacije u posjetu Bijeljini i Hercegovini. KRAJIŠNIK je bio član delegacije koja je išla u Hercegovinu, a PLAVŠIĆEVA je predvodila delegaciju za Bijeljinu.[820] Dana 27. juna Predsjedništvo je odlučilo o delegatima na proslavi slave VRS-a: PLAVŠIĆEVA je bila delegat na centralnoj proslavi u Han Pijesku, a KRAJIŠNIK je išao u Ilijaš.[821] Dana 6. jula Predsjedništvo je odredilo delegacije koje će voditi pregovore s predstavnicima Hrvata i Muslimana: Momčilo KRAJIŠNIK je predvodio delegaciju koja se sastala s predstavnicima Muslimana, a PLAVŠIĆEVA je bila član delegacije koja je pregovarala s Hrvatima.[822] Na toj istoj sjednici odlučeno je i da KRAJIŠNIK, zajedno s Radovanom KARADŽIĆEM, vodi pregovore s političkim rukovodstvom Srbije, posebno sa Slobodanom MILOŠEVIĆEM.

ZAKLJUČAK

1. Barem od jula 1991., jezgro rukovodstva bosanskih Srba činili su Radovan KARADŽIĆ, kao predsjednik SDS-a; Momčilo KRAJIŠNIK, kao izabrani predstavnik SDS-a, predsjednik Skupštine SRBiH i član Glavnog odbora SDS-a; i Biljana PLAVŠIĆ i Nikola KOLJEVIĆ, kao srpski članovi kolektivnog Predsjedništva SRBiH izabrani na listi SDS-a. Te osobe, zahvaljujući svojim službenim funkcijama i neslužbenim odnosima, bile su najistaknutije vođe jedne hijerarhijski organizovane političke partije – SDS-a, koja je poslije izbora u novembru 1990. raspolagala znatnim udjelom u vlasti u okviru uprave SRBiH na svim novoima. To rukovodstvo bosanskih Srba, preko stranačkih struktura i funkcionera u upravi koji su bili pod njegovim uticajem i kontrolom, usmjeravalo je proces razvoja zakonodavne i upravne vlasti koji je omogućio bosanskim Srbima da obezbijede kontrolu nad teritorijama koje su pripadale međunarodno priznatoj Vladi BiH.

6855-0124-6855). Skreće se pažnja da, iako odluka u zaglavlju ima naziv Vlade, u ime Predsjedništva potpisala ju je PLAVŠIĆ.

818 "Zakon o izmjeni i dopuni zakona o vojsci", br. 01-167/92, Pale, 25. juni 1992. (0149-0867-0149-0867). Treba napomenuti da, iako na dokumentu stoji pečatirani potpis Radovana KARADŽIĆA, jasno je da ga je potpisala Biljana PLAVŠIĆ, koja je očigledno mogla da ga zamenjuje.

819 Uputstvo koje je PLAVŠIĆEVA poslala Glavnom štabu, svim SAO-vima, svim opštinama, svim SJB-ovima i drugim organizacijama da dostave podatke o ratnim zločinima (0047-8730-0047-8731).

820 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 17. juni 1992. (0076-7935-0076-7936).

821 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 27. juni 1992. (0076-7930-0076-7931).

822 Zapisnik sa sjednice Predsjedništva, 6. juli 1992. (0076-7924-0076-7927).

2. Kada je tinjajuća politička kriza u BiH dostigla vrhunac u oktobru 1991., rukovodstvo bosanskih Srba odlučilo je da formira paralelne organe, počev od Skupštine bosanskih Srba, koji će voditi brigu o onome što su oni smatrali srpskim interesima. Tako nastale institucije, na prvom mjestu Skupština čiji je predsjednik bio KRAJIŠNIK, obrazovane su prevashodno od pripadnika SDS-a, kao i njihovih saveznika u parlamentu SRBiH. Prve odluke Skupštine i rezultati njenog djelovanja tokom proleća 1992., kojima su postavljeni pravni i ustavni temelji zasebne srpske "države" u BiH, pokazuju da su KARADŽIĆ, KRAJIŠNIK, PLAVŠIĆEVA i KOLJEVIĆ ostali najvažniji rukovodioci bosanskih Srba tokom tog perioda.

3. Od oktobra 1991. rukovodstvo bosanskih Srba istinski je počelo da otvoreno potkopava zajedničku državu (BiH) i polaže temelje zasebnog srpskog entiteta – i na centralnom i na lokalnom nivou – nasuprot mogućnosti otcjepljenja SRBiH od SFRJ po slovenačko-hrvatskom modelu (i/ili u okviru priprema za dalje trostrane pregovore pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice o unutrašnjoj reformi, uključujući eventualnu etničku podjelu BiH). Svakako, proces "regionalizacije" koji je pothranjivao takvu politiku počeo je mnogo prije jer su regionalni organi i strukture koje je SDS obrazovao u toku 1991. sve više dobijali formu djelotvornih uprava koje su bile lojalne ne centralnoj vladi u Sarajevu – već rukovodstvu SDS-a.

4. Rukovodstvo bosanskih Srba je organizovalo politički proces sa deklarisanim ciljem ostanka u SFRJ, što je "ratifikovano" na plebiscitarnom izjašnjavanju bosanskih Srba o ostanku u Jugoslaviji koje je pod pokroviteljstvom SDS-a održano 9-10. novembra 1991. Zasebna "Republika srpskog naroda u BiH" proglašena je 9. januara 1992. Konačne "zakonske" i praktične pripreme dovršene su tokom februara i marta 1992. Nakon što se milicija bosanskih Srba, zvanično aktivirana po zakonu koji je Skupština bosanskih Srba usvojila krajem marta 1992., izdvojila od zajedničke milicije BiH, u aprilu je uslijedio sukob koji se kasnije intenzivirao, i doveo do zauzimanja teritorija i široko rasprostranjenog etničkog čišćenja. Krajem 1992., bosanski Srbi su silom zauzeli 70 odsto teritorije BiH u pokušaju da očuvaju veze sa svojim sunarodnicima Srbima u SFRJ, a kasnije u SRJ. Zajedničko, višenacionalno republičko uređenje republike konačno je zamijenjeno etnički definisanom državicom bosanskih Srba kojom se zasebno upravljalo (iako teritorijalno još nije bila određena).

5. U praksi, preuzimanje teritorija za koje je SDS tvrdila da su srpske ostvareno je preko paralelnih i zasebnih institucija bosanskih Srba, stvorenih na inicijativu najvišeg rukovodstva bosanskih Srba u periodu od oktobra 1991. do kraja marta 1992. Te institucije (Skupština, Vlada, Predsjedništvo, regionalne i lokalne vlasti, uključujući "krizne štabove"), s druge strane, organizovali su i činili članovi SDS-a i njima lojalni elementi na svim nivoima.

6. Najvažniji organ preko kojeg je rukovodstvo bosanskih Srba vršilo svoja nova, ustavna ovlaštenja poslije izbijanja oružanog sukoba početkom aprila 1992. bio je "predsjednik Republike". Do 17. decembra 1992. funkcije tog organa obavljala su privremena kolektivna tijela, a KARADŽIĆ, KRAJIŠNIK, PLAVŠIĆEVA i KOLJEVIĆ ponovo su bili naistaknutiji članovi

tih tijela. Republiku bosanskih Srba praktično je predvodila uglavnom ista grupa čelnika SDS-a koji su se istakli poslije izbora održanih 1990.

7. Radovan KARADŽIĆ, koji je ranije imao rukovodeću političku ulogu zahvaljujući svojoj funkciji predsjednika SDS-a, postao je *de facto* predsjednik Savjeta za nacionalnu bezbjednost bosanskih Srba 27. marta 1992. To tijelo je djelovalo kao *de facto* prošireno Predsjedništvo i raspolagalo je ovlaštenjima Predsjedništva. On je takođe postao predsjednik tročlanog Predsjedništva Republike bosanskih Srba 12. maja 1992., a proširenog, "ratnog" Predsjedništva od 2. juna 1992., postavši sâm predsjednik RS-a tek 17. decembra 1992.

8. U međuvremenu, Momčilo KRAJIŠNIK, kao predsjednik Skupštine bosanskih Srba, član Savjeta za nacionalnu bezbjednost od 27. marta 1992. i član proširenog, "ratnog" Predsjedništva Republike bosanskih Srba od 2. juna 1992., ostao je uticajni kreator politike i KARADŽIĆEV najbliskiji saradnik. Biljana PLAVŠIĆ i Nikola KOLJEVIĆ su takođe ostali u užem rukovodstvu bosanskih Srba na raznim izvršnim funkcijama: od 28. februara 1992. kao vršioci dužnosti predsjednika, od 27. marta 1992. kao članovi Savjeta za nacionalnu bezbijednost, od 12. maja 1992. kao članovi tročlanog Predsjedništva i, konačno, od 2. juna kao članovi proširenog Predsjedništva, postavši potpredsjednici 17. decembra 1992.

9. Poslije aprila 1992., partijske strukture i mehanizmi odlučivanja nestali su sa scene pošto su formirane i počele da funkcionišu, doduše pod različitim paravanima, vladajuće strukture Republike bosanskih Srba, prvenstveno njeno Predsjedništvo. Značajno je da je u tom procesu ozvaničavanja sačuvan model *de facto* "kriznog štaba SDS-a" ili "Predsjedništva SDS-a" na najvišem nivou, koji je djelovao u praksi u prethodnom periodu. Na taj način, KARADŽIĆ je konačno preuzeo formalnu vlast preko čitavog spektra visokih izvršnih funkcija u proljeće 1992. KRAJIŠNIK, PLAVŠIĆEVA i KOLJEVIĆ nastavili su da dijele vlast s KARADŽIĆEM u raznim kolektivnim, vrhovnim i izvršnim tijelima.

10. Slični procesi ozvaničavanja postojećih, nezvaničnih struktura koje su rukovodioci SDS-a inicirali na svim nivoima krajem 1991. dovršeni su do proljeća 1992. Klub poslanika SDS-a/Srba, rekonstituisan kao Skupština bosanskih Srba, postao je zakonodavni ogranak vlasti Republike bosanskih Srba. Na dužnosti u novoj Vladi bosanskih Srba imenovani su funkcioneri SDS-a iz institucija SRBiH, po konačnom izboru najvišeg rukovodstva. Do septembra 1992. ugasili su se organi regionalne uprave, pošto su poslužili svojoj političkoj i operativnoj svrsi. Na nivou baze, partijski organizovani i inspirisani opštinski "krizni štabovi" SDS-a postali su opštinske organi vlasti na područjima pod kontrolom Srba, a na najnižem nivou zvanične vlasti u novoj republici (ta tema nije razmatrana u ovom izvještaju).

11. Nove strukture vlasti bosanskih Srba su 1992. konačno zamijenile organe vlasti SRBiH na svim područjima na koja su pretendovali Srbi. Te institucije počele su da vrše vlast u toj samoproklamovanoj, "samostalnoj" državici – ili na nepovezanim dijelovima njene teritorije – na teritoriji BIH, nasuprot legitimnoj Vladi. Taj *proces* postepenog razvitka odvijao se u kontekstu unutrašnjih i međunarodnih pregovora o budućnosti

BiH, rata u Hrvatskoj, konačnog raspada SFRJ i priznavanja država nasljednica Jugoslavije.

12. Rukovodstvo bosanskih Srba poslije toga je vršilo i *de jure* i *de facto* ovlaštenja preko raznih političkih institucija Republike bosanskih Srba i RS-a, prevashodno preko Predsjedništva, čije je formiranje iniciralo i nadziralo u periodu 1991.-1992. godina.

DODACI

1. Organizacijska struktura SDS-a BiH 1991.

Organizacijska struktura SDS-a BiH
(Nacrt statuta 1991.)

Legenda: Sve strelice označavaju-
izbor poslanika.
Isprekidana linija označava-
savjetodavne uloge

PREDSJEDNIK
po službenoj dužnosti
na čelu GLAVNOG ODBORA

Politički savjet
Ekonomski savjet

IZVRŠNI ODBOR
Izvršni organ
Glavnog odbora
15 članova

GLAVNI ODBOR
Najviše stranačko tijelo
između skupština stranke
45 članova

Nadzorni
odbor
Nadzorna
uloga

Odbor za statutarna pitanja
Nadzorna *uloga*

Skupština SDS-a
(**juli 1991.**)

Gradski odbor

Opštinski odbor (x 5)

članstvo SDS-a/ mjesni odbori

2. Organizacija SDS-a BiH na opštinskom/gradskom nivou 1991.

Organizacija SDS-a BiH na opštinskom/gradskom nivou

(Nacrt statuta 1991.)

Legenda: Sve strelice označavaju
izbor poslanika.

PREDSJEDNIK
GRADSKOG/OPŠTINSKOG
ODBORA

GRADSKI/OPŠTINSKI
ODBOR
Do 35 članova

POTPREDSJEDNIK

Izvršni odbor
(samo gradski odbor)

Odbor za statutarna pitanja

Nadzorni
odbor

GRADSKA/OPŠTINSKA
SKUPŠTINA STRANKE

Mjesni odbor x 6

Mjesno članstvo/skupštine stranke

3. Organizacija SDS-a BiH na mjesnom nivou 1991.

Organizacija SDS-a BiH na mjesnom nivou

(Nacrt statuta 1991.)

Legenda: Sve strelice označavaju
izbor poslanika
(osim gdje je drukčije naznačeno).

PREDSJEDNIK MJESNOG ODBORA

MJESNI ODBOR
Do 15 članova

POTPREDSJEDNIK

Odbornici za
GRADSKU/OPŠTINSKU
SKUPŠTINU STRANKE

MJESNA SKUPŠTINA STRANKE

Sačinjava

Mjesno članstvo

4. Poslanici SDS-a i drugih stranaka u Skupštini bosanskih Srba 1991 – 1992

iz Vijeća opština SRBiH

SDS
Nikola ERCEG–Banja Luka
Dragoljub MIČIĆ–Bijeljina
Miloš LERO–Bileća
Slobodan BIJELIĆ–Bosanska Dubica
Branko GRBIĆ–Bosanska Gradiška
Duško ZELJKOVIĆ–Bosanska Grahovo
Momir GAKOVIĆ–Bosanski Novi
Dragan MILANOVIĆ–Bosanski Petrovac
Duško PEJOVIĆ–Čajniče
Radoslav BRĐANIN–Čelinac
Milan NINKOVIĆ–Doboj
Vojin BUCALO–Drvar
Petko ČANČAR–Foča
Vlado KOVAČEVIĆ–Gacko
Savo ĆORDA–Glamoč
Momir TOŠIĆ–Han Pijesak
Ljubo BOSILJČIĆ–Ilidža
Trifko RADIĆ–Ilijaš
Grujo LALOVIĆ–Kalinovik
Rajko KALABIĆ–Ključ
Nedeljko ĐEKANOVIĆ–Kotor Varoš
Marinko KONTIĆ–Kupres
Zlatko KELEČEVIĆ–Laktaši
Dragomir KEROVIĆ–Lopare
Dušan KOZIĆ–Ljubinje
Milan MALIDŽA–Mrkonjić Grad
Nenad VESELINOVIĆ–Pale
Dobrivoje VIDIĆ–Prnjavor
Dobrislav MILINKOVIĆ–Rudo
Nedeljko RAŠULA–Sanski Most
Slavko GLAMOČIĆ–Skender Vakuf
Marko SIMIĆ–Sokolac
Ostoja OLJAČA–Srbac
Ilija NEĐIĆ–Šekovići
Stevan MEDIĆ–Šipovo
Boško MIŠIĆ–Teslić
Mirko MIJATOVIĆ–Trebinje
Neđo GAVRIĆ–Ugljevik

SPO
Momčilo GOLIJANIN–Nevesinje

iz Vijeća građana SRBiH

SDS
Gavro BOGIĆ–Banja Luka
Dragan ĐURIĆ–Banja Luka
Anđelko GRAHOVAC–Banja Luka
Rajko KASAGIĆ–Banja Luka
Vojo KUPREŠANIN–Banja Luka
dr. Milorad KUZMANOVIĆ—B. Luka
dr. Milovan MILANOVIĆ–Banja Luka
Pantelija MILOVANOVIĆ–Banja Luka
Srđa SRDIĆ–Banja Luka
Veljko STUPAR–Banja Luka
Svetozar TIMARAC–Banja Luka
Miroslav VJEŠTICA–Bihać
Milan ZORIĆ–Bihać
Milovan BJELOŠEVIĆ–Doboj
dr. Miodrag JOLDIĆ–Doboj
Savo KNEŽEVIĆ–Doboj
Mladenko VASILJEVIĆ–Doboj
Petar SUBAŠIĆ–Banja Luka
Branko SIMIĆ–Mostar
Radovan SPREMO–Mostar
Aleksa BUHA–Sarajevo
Momčilo KRAJIŠNIK–Sarajevo
Vojislav MAKSIMOVIĆ–Sarajevo
dr. Mitar MILJANOVIĆ–Sarajevo
dr. Milutin NAJDANOVIĆ–Sarajevo
Milan TRBOJEVIĆ–Sarajevo
Jovo MIJATOVIĆ–Tuzla
Miladin NEDIĆ–Tuzla
Milan NOVAKOVIĆ–Tuzla
Milan TEŠIĆ–Tuzla

dr. Milenko VOJINOVIĆ–Tuzla
Goran ZEKIĆ–Tuzla
Nikola KISIN–Zenica
Dušan UROŠEVIĆ–Zenica
Nezavisni
Goran POPOVIĆ–Banja Luka
Nikola PERIĆ–Gradačac
Milorad DODIK–Laktaši
Dragan KALINIĆ–Sarajevo
Momčilo MIČIĆ–Tuzla

Napomena: Imena su složena po vijećima Skupštine u koja su poslanici izabrani 1990, a unutar svakog od tih vijeća abecednim redom, za Vijeće opština po imenima opština koje su izabrale navedene poslanike, a za Vijeće građana po imenima izbornih okruga. Od sedamdeset osam ukupno navedenih poslanika (trideset devet u svakom od vijeća), svi osim njih šest bili su članovi SDS-a BiH. Kao što je u popisu navedeno, jedan od tih šest bio je član Srpskog pokreta obnove, a ostalih pet su bili nezavisni poslanici.

Izvori: za Vijeće opština –"POSLANICI VIJEĆA OPŠTINA SKUPŠTINE SRBiH-SDS-", bez datuma (SA02-7632-SA02-7633; cijeli niz: SA02-7632-SA02-7643); "POSLANICI VIJEĆA OPŠTINA U SKUPŠTINI BOSNE I HERCEGOVINE", bez datuma (SA02-7830-SA02-7831; cijeli niz: SA02-7810-SA02-7831); i "VIJEĆE OPŠTINA SKUPŠTINE SRBiH", bez datuma (SA04-5338-SA04-5340); "IZVJEŠTAJ" (Report) 706/90, 12. decembar 1990, *SLSRBiH*, br. 42, (19. decembar 1990.), 1245-63 (0049-7407-0049-7419);

za Vijeće građana –"SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA", bez datuma (SA01-3684-SA01-3687; cijeli niz: SA01-3680-SA01-3687); i "VIJEĆE OPŠTINA SKUPŠTINE SRBiH", bez datuma (SA04-5338-SA04-5340), gdje se nalaze i imena članova Vijeća građana; "IZVJEŠTAJ", 705/90, 12. decembra 1990, *SLSRBiH*, br. 42 (19. decembra 1990.), 1242-45 (0049-7407-0049-7419);

za samu Skupštinu srpskog naroda – spisak u govoru Momčila KRAJIŠNIKA, bez datuma, (SA04-6957-SA04-6963, djelomičan prijevod na engleski 0037-3162-0037-3163); ovaj spisak, međutim, nije potpun i sadrži samo sedamdeset pet imena.

5. Odakle su poslanici SDS-a u Vijeću građana SRBiH

1. Gavro BOGIĆ—Bosanski Novi (Banja Luka)
2. Dragan ĐURIĆ—Smrtići/Prnjavor (Banja Luka)
3. Anđelko GRAHOVAC—Banja Luka (Banja Luka)
4. Rajko KASAGIĆ—Banja Luka (Banja Luka)
5. Vojo KUPREŠANIN—Kukulje/Srbac (Banja Luka)
6. dr. Milorad KUZMANOVIĆ—Čelinac (Banja Luka)
7. dr. Milovan MILANOVIĆ—Banja Luka (Banja Luka)
8. Pantelija MILOVANOVIĆ—Bosanska Gradiška (Banja Luka)
9. Srđa SRDIĆ—Prijedor (Banja Luka)
10. Petar SUBAŠIĆ—Glamoč (Banja Luka)
11. Veljko STUPAR—Mrkonjić Grad (Banja Luka)
12. Svetozar TIMARAC—Omarska (Banja Luka)
13. Miroslav VJEŠTICA—Bosanska Krupa (Bihać)
14. Milan ZORIĆ—(Titov) Drvar/Belgrade (!) (Bihać)
15. Milovan BJELOŠEVIĆ—Kalenderovci/Derventa (Doboj)
16. dr. Miodrag JOLDIĆ—Doboj (Doboj)
17. Savo KNEŽEVIĆ—Banja Vručica/Teslić (Doboj)
18. Mladenko VASILJEVIĆ—Doboj (Doboj)
19. Branko SIMIĆ—Žitomislići/Mostar (Mostar)
20. Radovan SPREMO—Nevesinje (Mostar)
21. Aleksa BUHA—Sarajevo (Sarajevo)
22. Momčilo KRAJIŠNIK—Rajlovac (Sarajevo)
23. *Vojislav MAKSIMOVIĆ*—Sarajevo (Sarajevo)
24. dr. Mitar MILJANOVIĆ—Sarajevo (Sarajevo)
25. dr. Milutin NAJDANOVIĆ—Sarajevo (Sarajevo)
26. Milan TRBOJEVIĆ—Sarajevo (Sarajevo)
27. Jovo MIJATOVIĆ—Zvornik (Tuzla)
28. Miladin NEDIĆ—Lukavac (Tuzla)
29. Milan NOVAKOVIĆ—Bijeljina (Tuzla)
30. Milan TEŠIĆ—Tuzla (Tuzla)
31. dr. Milenko VOJINOVIĆ—Brčko (Tuzla)
32. Goran ZEKIĆ—Srebrenica (Tuzla)
33. Nikola KISIN—Donji Vakuf (Zenica)
34. Dušan UROŠEVIĆ—Zenica (Zenica)

Napomena:
Spisak pokazuje poslanike SDS-a izabrane u Vijeće građana Skupštine SRBiH u novembru 1990. (po vijećima) koji su u oktobru 1991. sačinjavali Skupštinu srpskog naroda. Imena su navedena abecednim redom po izbornim okruzima; navedeni su i mjesto/opština prebivališta. *Kurzivom* su označena imena onih zastupnika SDS-a čije sudjelovanje u srpskoj Skupštini nije pojedinačno potvrđeno.

Izvori:

Za Vijeće građana: "SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA", bez datuma (SA02-7638-SA02-7641; cijeli niz: SA02-7632-SA02-7643); vidi i "Izvještaj o rezultatima izbora poslanika u Vijeće građana Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine," u *SLSRBiH*, XLVI (1990.), br. 42, 19. decembra 1990, str. 1242-1245 (0049-7407-0049-7419). "VIJEĆE OPŠTINA SKUPŠTINE SRBiH", bez datuma (SA04-5338-SA04-5340); Za Skupštinu srpskog naroda: spisak u govoru Momčila Krajišnika, bez datuma (SA04-6957-SA04-6963). Pitanje sitnijih nepoklapanja riješeno je zahvaljujući obilju dokaza.

6. Članovi Glavnog odbora SDS-a, 1991. – 1992.

Glavni odbor: predsjednik (*po službenoj dužnosti*), Radovan KARADŽIĆ—Sarajevo

1. Ratko ADŽIĆ—Ilijaš
2. Milovan BJELOŠEVIĆ—Derventa
3. dr. Aleksa BUHA—Sarajevo
4. Momčilo BULAJIĆ—Banja Luka
5. Luka ČULIĆ—Mrkonjić Grad
6. **Rajko DUKIĆ**—Milići (Vlasenica)
7. Mile GRBIĆ—Bosanski Novi
8. Nikola GUZIJAN—Banja Luka
9. Slobodanka HRVAĆANIN—Zenica
10. Ignjo JAČIMOVIĆ—Bos. Brod
11. **Jovo JOVANOVIĆ**—Sarajevo
12. Gojko KLIČKOVIĆ—Bos. Krupa
13. Sveto KOVAČEVIĆ—Čelinac
14. Duško KOZIĆ—Ljubinje
15. Momčilo KRAJIŠNIK—Sarajevo
16. Vojo KUPREŠANIN—Srbac
17. Rajko KUŠIĆ—Rogatica
18. Grujo LALOVIĆ—Kalinovik
19. Đoko MARJANOVIĆ—Modriča
20. **Simo MIHIĆ**—Sarajevo
21. Veljko MILIĆ—Tuzla
22. Miloš MILINČIĆ—Srbac
23. Milovan NADEŽDIN—Mostar
24. dr. Milutin NAJDANOVIĆ—Sarajevo
25. Miladin NEDIĆ—Lukavac
26. **Radomir NEŠKOVIĆ**—Sarajevo
27. Milan NOVAKOVIĆ—Bijeljina
28. Rajko NOVAKOVIĆ—Bos. Petrovac
29. Savo POPOVIĆ—Šipovo
30. Predrag RADIĆ—Banja Luka
31. Srđa SRDIĆ—Prijedor
32. Miroslav STANIĆ—Foča
33. Veljko STUPAR—Mrkonjić Grad
34. **Jovan ŠARAC**—Pale
35. Tomislav ŠIPOVAC—Sarajevo
36. Jovan TINTOR—Vogošća
37. **Miroslav TOHOLJ**—Sarajevo
38. Danilo VESELINOVIĆ—Sarajevo
39. Dobrivoje VIDIĆ—Prnjavor
40. Nikola VIDOVIĆ—Drvar
41. Milenko VOJINOVIĆ—Brčko
42. Božidar VUČUREVIĆ—Trebinje
43. **Radislav VUKIĆ**—Banja Luka
44. Goran ZEKIĆ—Srebrenica
45. **Milovan ŽUGIĆ**—Olovo

Napomena: Osam članova Glavnog odbora navedenih **masnim slovima** bili su istovremeno i članovi Izvršnog odbora.

Izvori: Za Glavni odbor, "SVEČANA SJEDNICA SKUPŠTINE SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE BOSNE I HERCEGOVINE" (SA01-4004-SA01-4006); u Glavni odbor SDS BiH izabrani su sljedeći članovi" (SA02-3382-SA02-3383); i "SPISAK ČLANOVA GLAVNOG ODBORA SDS BiH SA ADRESAMA I TELEFONIMA" (SA02-3384-SA02-3387). Ti spiskovi pokazuju članstvo u oba tijela nakon skupštine SDS-a u julu 1991.

7. Članovi Izvršnog odbora SDS-a, 1991. – 1992.

Izvršni odbor: predsjednik, Rajko DUKIĆ; potpredsjednik, Radomir NEŠKOVIĆ

1. Rajko DUKIĆ—Milići (Vlasenica)
2. *Slobodan BABIĆ*—Teslić
3. *Nebojša IVAŠTANIN*—Bos. Gradiška
4. Jovo JOVANOVIĆ—Sarajevo
5. *Vojo KRUNIĆ*—Goražde
6. Simo MIHIĆ—Sarajevo
7. *Aleksa MILOJEVIĆ*—Sarajevo
8. Radomir NEŠKOVIĆ—Sarajevo
9. *Milivoje PRIJIĆ*—Sarajevo
10. *Milan STUPAR*—Trebinje
11. Jovan ŠARAC—Pale
12. Miroslav TOHOLJ—Sarajevo
13. *Rada TOMANOVIĆ*—Sarajevo
14. Radislav VUKIĆ—Banja Luka
15. Milovan ŽUGIĆ—Olovo

Napomena: Sedam članova Izvršnog odbora navedenih *kurzivom* u spisku *nisu* bili članovi Glavnog odbora.

Izvori: "SPISAK ČLANOVA IZVRŠNOG ODBORA SDS BiH" (SA03-2134-SA03-2135; SA02-7642-SA02-7643, cijeli niz: SA02-7632-SA02-7643). Za izbor funkcionera, također: Zapisnik sa prve sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 31. jula 1991. (SA02-3614-SA02-3617).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

8. Podaci o prisustvovanju sjednicama članova Izvršnog odbora SDS, 1991. – 1992.

Ukupni podaci o prisustvovanju sjednicama, od prve do zaključno devete
(Član—Učestalost dolazaka)

1.	**Rajko DUKIĆ**—Milići (Vlasenica)	**—9 od 9**
2.	*Slobodan BABIĆ*—Teslić	—7 od 9
3.	*Nebojša IVAŠTANIN*—Bos. Gradiška	—0 od 9
4.	Jovo JOVANOVIĆ—Sarajevo	—7 od 9
5.	*Vojo KRUNIĆ*—Goražde	—8 od 9
6.	Simo MIHIĆ—Sarajevo	—3 od 9
7.	*Aleksa MILOJEVIĆ*—Sarajevo	—4 od 9
8.	**Radomir NEŠKOVIĆ**—Sarajevo	**—9 od 9**
9.	*Milivoje PRIJIĆ*—Sarajevo	—5 od 9
10.	*Milan STUPAR*—Trebinje	—0 od 9
11.	Jovan ŠARAC—Pale	—6 od 9
12.	**Miroslav TOHOLJ**—Sarajevo	**—9 od 9**
13.	*Rada TOMANOVIĆ*—Sarajevo	—7 od 9
14.	Radislav VUKIĆ—Banja Luka	—3 od 9
15.	**Milovan ŽUGIĆ**—Olovo	**—9 od 9**

Napomena:
Sedam članova Izvršnog odbora navedenih *kurzivom* u spisku *nisu* bili članovi Glavnog odbora.
Četiri člana navedena masnim slovima prisustvovali su svim zabilježenim sastancima, sva četvorica bili su članovi Glavnog odbora.
Dva člana čija su imena podvučena izostali su sa svih devet zabilježenih sastanaka; nijedan nije bio član Glavnog odbora.

Prosječan broj prisutnih članova po sastanku: 9,56 / 15 ukupno (64%)

Napomena o izvorima:
Informacije o prisutnosti ili izostanku izvučene su iz zapisnika sa devet sjednica Izvršnog odbora održanih između jula 1991. i februara 1992. za koje se zna. Iako se prisustvovanje u tim dokumentima zavodilo na različite načine, u ovoj smo analizi to sveli na samo dvije kategorije: "prisutan" (navedeni po imenu kao prisutni na datoj sjednici), te "izostao ili se pretpostavlja da je izostao" (nisu navedeni među prisutnima, bez obzira na to da li je zapisničar njihov izostanak smatrao "opravdanim" ili ne). Korišteni su sljedeći izvori: Zapisnik sa prve sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 31. jula 1991. (SA02-3614-SA02-3617); Zapisnik sa druge sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 6. septembra 1991. (SA02-3618-SA02-3622); Zapisnik sa treće sjednice

Izvršnog odbora SDS-a BiH, 16. septembra 1991. (SA02-3591-SA02-3593); Zapisnik sa četvrte sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 25. oktobra 1991. (SA00-6718-SA00-6719); Zapisnik sa pete sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 7. novembra 1991. (SA02-3594-SA02-3597); Zapisnik sa šeste sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 20. novembra 1991. (SA02-3623-SA02-3627); Zapisnik sa sedme sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 30. decembra 1991. (SA03-8957-SA03-8961); Zapisnik sa osme sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 6. februara 1992. (SA00-6724-SA00-6730); Zapisnik sa devete sjednice Izvršnog odbora SDS-a BiH, 26. februara 1992. (SA00-6744-SA00-6746).

9. Članovi Vlade SRBiH od 31. januara 1991.

Ime (Stranačka pripadnost)	Funkcija
Jure PELIVAN (HDZ)	predsjednik
Muhamed ČENGIĆ (SDA)	potpredsjednik
Rusmir MAHMUTČEHAJIĆ (SDA)	potpredsjednik
Miodrag SIMOVIĆ (SDS)	potpredsjednik
Jerko DOKO (HDZ)	ministar odbrane
Alija DELIMUSTAFIĆ (SDA)	ministar unutrašnjih poslova
Ranko NIKOLIĆ (SDS)	ministar pravde i uprave
Momčilo PEJIĆ (SDS)	ministar za finansije
Rešad BEGTIĆ (SDA)	ministar za privredu
Milivoje NADAŽDIN (SDS)	ministar za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu
Tomislav KRSTIČEVIĆ (HDZ)	ministar za saobraćaj i veze,
Munir JAHIĆ (SDA)	ministar za prostorno uređenje i zaštitu okoline
Haris SILAJDŽIĆ (SDA)	ministar vanjskih poslova
Ismet LIPA (SDA)	ministar za zdravstvo, rad i socijalnu zaštitu
Nihad HASIĆ (SDA)	ministar za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu,
David BALABAN (SDS)	ministar za pitanja boraca i vojnih invalida
Velibor OSTOJIĆ (SDS)	ministar za informacije
Ismet KASUMAGIĆ (SDA)	ministar bez resora, načelnik komisije za nauku i tehnologiju
Vitomir-Miro LASIĆ (HDZ)	ministar bez resora, načelnik komisije za kadrovska pitanja
Vitomir LUKIĆ (HDZ)	ministar bez resora, načelnik komisije za vjerska pitanja
Branko ĐERIĆ (SDS)	ministar bez resora
Ibrahim ČOLAKHOĐIĆ (SDA)	direktor republičkog zavoda za društveno planiranje

Izvori: "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA VLADE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE,", S broj 12, 30. januara 1991, *SLSRBiH*, XLVII, br. 4 (7 februar 1991), 117 (0219-9428-0219-9428); "ODLUKA O IZBORU POTPREDSJEDNIKA I ČLANOVA VLADE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE,", S broj 15, 30. januara 1991, *ibid.* (0219-9429-0219-9429).

10. Članovi Predsjedništva SRBiH, 1990. – 1992.

Ime	nacionalnost	stranačka pripadnost
Alija IZETBEGOVIĆ, predsjednik	Musliman	SDA
Fikret ABDIĆ	Musliman	SDA
Nikola KOLJEVIĆ	Srbin	SDS
Biljana PLAVŠIĆ	Srbin	SDS
Stjepan KLJUIĆ	Hrvat	HDZ
Franjo BORAS	Hrvat	HDZ
Ejup GANIĆ	Jugoslaven	SDA

Izvor: "IZVJEŠTAJ", broj 707/90, 12. decembra 1990., *SLSRBiH*, XLVI, br. 42 (19. decembra 1990.), 1263-4 (0074-9412-0074-9413).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

11. Regionalne strukture bosanskih Srba ZAJEDNICA OPŠTINA BANJA LUKE I AUTONOMNE REGIJE KRAJINA

IZVRŠNO VIJEĆE
predsjednik
2 potpredsjednika
+
još 4 člana
(predsjednici stalnih odbora skupštine)

POLITIČKI SAVJET

EKONOMSKI SAVJET

EKOLOŠKI SAVJET

SAVJET ZA NARODNU OBRANU

SKUPŠTINA
predsjednik
prvi potpredsjednik
drugi potpredsjednik
sekretar

članovi Skupštine

OPŠTINSKE SKUPŠTINE

GLASAČI

Legenda: **——>** bira glasanjem/izabire/formira

12. Članovi Ministarskog savjeta od 21. decembra 1991.

Funkcija	Ime
predsjednik	Miodrag SIMOVIĆ
predsjednik Vlade SAO Istočna Hercegovina	Milorad BOJOVIĆ
predsjednik Vlade SAO Bosanska Krajina	Anđelko GRAHOVAC
predsjednik Vlade SAO Romanija	Drago BLAGOJEVIĆ
predsjednik Vlade SAO Semberija	Milivoje KIĆANOVIĆ
predsjednik Vlade SAO Sjeverna Bosna	Nikola PERIŠIĆ
ministar za pravdu i upravu	Ranko NIKOLIĆ
ministar za unutrašnje poslove	dr. Vitomir ŽEPINIĆ
ministar za narodnu odbranu	Ljubisav TERZIĆ
ministar za finansije	Momčilo PEJIĆ
ministar za poljoprivredu, šumarstvo i vodopriv.	dr. Milivoje NADAŽDIN
ministar za informacije	Velibor OSTOJIĆ
ministar za pitanja boraca i vojnih invalida:	David BALABAN
ministar za privredu	dr. Vladimir ZRELEC
ministar za međunarodnu saradnju	dr. Sava ĆEKLIĆ
ministar za obrazovanje, nauku, kulturu i fiz. kul.	dr. Ljubomir ZUKOVIĆ
ministar za zdravstvo, rad i socijalnu zaštitu	dr. Tatjana STAROVIĆ-MEDAN
ministar za prostorno uređenje i zaštitu okoline	Stevo BOROZAN
ministar za saobraćaj i veze	Nedeljko LAJIĆ
ministar za razvoj	dr. Branko ĐERIĆ
ministar bez resora	dr. Milorad SKOKO
ministar bez resora	Božidar ANTIĆ
ministar bez resora	Jovan ČIZMOVIĆ
ministar bez resora	Mićo STANIŠIĆ

Izvor: "ODLUKA O OBRAZOVANJU I IZBORU MINISTARSKOG SAVJETA SKUPŠTINE SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI", br. 02-70/91, 21. decembar 1991, *SGSNBiH*, I, br. 1 (15. januara 1992.), 10 (0040-7988).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

13. Republičko vodstvo bosanskih Srba (Ustav iz februara 1992.)

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA

(Ustav iz februara 1992.)

PREDSJEDNIK REPUBLIKE

ORUŽANE SNAGE

VLADA
predsjednik
potpredsjednik
ministri

SUDOVI
Ustavni sud
predsjednik
sudije
Vrhovni sud
i ostali sudovi

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik
2 potpredsjednika

JAVNO TUŽILAŠTVO

ukupno
120 poslanika

GLASAČI

Legenda: ==> **-**bira glasanjem/izabira ==> – imenuje ==> -potvrđuje ==> -zapovijeda

14. Republičko vodstvo bosanskih Srba (28. februara – 27. marta 1992.)

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(28. februara -- 27. marta 1992.)

V.D.
PREDSJEDNICI
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

MINISTARSKI SAVJET
predsjednik:
MIODRAG SIMOVIĆ

članovi:
ministar za razvoj
BRANKO ĐERIĆ
ministar za informisanje
VELIMIR OSTOJIĆ
ministar bez portfelja
MIĆO STANIŠIĆ
+ još 20 članova

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potcrtana. ==> -bira glasanjem/izabira

15. Republičko vodstvo bosanskih Srba (27. marta – 12. maja 1992.)

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(27. marta -- 12. maja 1992.)

V.D.
PREDSJEDNICI
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

TERITORIJALNA OBRANA
v.d. komandanta:
ministar obrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
(od 15. aprila 1992.)

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar obrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informisanje:
VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

SAVJET ZA
NACIONALNU BEZBJEDNOST
predsjednik:
RADOVAN KARADŽIĆ
članovi:
v.d. predsjednici:
BILJANA PLAVŠIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
predsjednik skupštine:
●MOMČILO KRAJIŠNIK
predsjednik vlade:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar inostranih poslova:
ALEKSA BUHA
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
+ drugi

KRIZNI ŠTABOVI
(od 4. aprila 1992.)

Policija
Teritorijalna obrana

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) ==== /puna crta/ – poklapanja članstva ==> – rukovodi / komanduje

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

16. Republičko vodstvo bosanskih Srba (12. maja – 2. juna 1992.)

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA

(12. maja -- 2. juna 1992.)

PREDSJEDNIŠTVO

predsjednik Predsjedništva:
RADOVAN KARADŽIĆ

NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

VOJSKA REPUBLIKE SRPSKE
komandant Glavnog štaba:
general pukovnik RATKO MLADIĆ

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informisanje:
*VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

SAVJET ZA NACIONALNU BEZBJEDNOST
predsjednik:
RADOVAN KARADŽIĆ

članovi:
v.d. predsjednici:
BILJANA PLAVŠIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
predsjednik Skupštine:
●MOMČILO KRAJIŠNIK
predsjednik vlade:
*BRANKO ĐERIĆ
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ

ministar inostranih poslova:
●ALEKSA BUHA
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
+ drugi

KRIZNI ŠTABOVI

Policija
Vojska Republike Srpske

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) ==== (puna crta) – poklapanja članstva ==> – rukovodi / komanduje

17. Republičko vodstvo bosanskih Srba (2. juna – 17. decembra 1992.)

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA

(2. juna -- 17. decembra 1992.)

PROŠIRENO PREDSJEDNIŠTVO

predsjednik Predsjedništva:
RADOVAN KARADŽIĆ

*BRANKO ĐERIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
●MOMČILO KRAJIŠNIK
BILJANA PLAVŠIĆ

VOJSKA REPUBLIKE SRPSKE
komandant: general pukovnik RATKO MLADIĆ

POLICIJA
Ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ

v.d. potpredsjednik i
ministar za urbanizam, stambeno-komunalne poslove i građevinarstvo
(od 15. septembra 1992.)
●RADOSLAV BRĐANIN
ministar odbrane:
*BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informisanje:
*VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

**KRIZNI ŠTABOVI/
RATNA PREDSJEDNIŠTVA/
RATNA POVJERENIŠTVA**

Policija
Vojska Republike Srpske

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) ==== (puna crta) – poklapanja članstva ==> – rukovodi / komanduje

18. Republičko vodstvo bosanskih Srba (17. – 31. decembra 1992.)

REPUBLIKA BOSANSKIH SRBA
(17. -- 31. decembra 1992.)

PREDSJEDNIK:
RADOVAN KARADŽIĆ

potpredsjednici:
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

VOJSKA
REPUBLIKE SRPSKE
komandant: general pukovnik RATKO MLADIĆ

VLADA
predsjednik:
*BRANKO ĐERIĆ
(do 21. decembra 1992.)
mandatar Vlade:
VLADIMIR LUKIĆ
(od 21. decembra 1992.)
v.d. potpredsjednik i
ministar za urbanizam, stambeno-komunalne poslove i građevinarstvo
(od 15. septembra 1992.)
●RADOSLAV BRĐANIN
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ
ministar inostranih poslova:
*ALEKSA BUHA
ministar za informisanje:
*VELIBOR OSTOJIĆ
+ drugi

VRHOVNA KOMANDA
(od 30. novembra 1992.)

članovi Predsjedništva:
RADOVAN KARADŽIĆ
NIKOLA KOLJEVIĆ
BILJANA PLAVŠIĆ

predsjednik Skupštine:
●MOMČILO KRAJIŠNIK

predsjednik vlade:
*BRANKO ĐERIĆ
(do 21. decembra 1992.)
VLADIMIR LUKIĆ
(od 21. decembra 1992.)
ministar odbrane:
BOGDAN SUBOTIĆ
ministar unutrašnjih poslova:
*MIĆO STANIŠIĆ

NARODNA SKUPŠTINA

predsjednik:
MOMČILO KRAJIŠNIK

2 potpredsjednika:
MILOVAN MILANOVIĆ
BRANKO SIMIĆ

još 75 članova, uključujući:
MILOVANA BJELOŠEVIĆA
ALEKSU BUHU
DUŠANA KOZIĆA
VOJU KUPREŠANINA
GRUJU LALOVIĆA
MILUTINA NAJDANOVIĆA
MILADINA NEDIĆA
MILANA NOVAKOVIĆA
SRĐU SRDIĆA
VELJKA STUPARA
DOBRIVOJA VIDIĆA
MILENKA VOJNOVIĆA
GORANA ZEKIĆA

Legenda: Imena članova Glavnog odbora SDS-a su potctrana; nekadašnji članovi Ministarskog savjeta bosanskih Srba označeni su zvjezdicom (*); imena pojedinaca koji su bili i članovi Narodne skupštine označeni su tačkom (●) ==== (puna crta) – poklapanja članstva ==> – komanduje

19. Sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost
20. i Vlade bosanskih Srba, 1992.

Zajednički sastanci

Sjednica	Datum	Branko ĐERIĆ	Izvor
1	15. april 92.	prisutan	0124-5291-0124-5293 i 0076-8045-0076-8047
2	16. april 92.	nije zabilježeno	0124-5294-0124-5295
3	20. april 92.	nije zabilježeno	0124-5296-0124-5298 i 0076-8042-0076-8044
4	22. april 92.	nije zabilježeno	0124-5299-0124-5301
5	24. april 92.	nije zabilježeno	0124-5302-0124-5304
6	27. april 92.	nije zabilježeno	0124-5305-0124-5306 i 0076-8037-0076-8038
7	28. april 92.	nije zabilježeno	0124-5307-0124-5308
8	1. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5309-0124-5310
9	8. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5311-0124-5312
10	10. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5315-0124-5317
11 (9)	14. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5313-0124-5314
12 (10)	15. maj 92.	nije zabilježeno	0139-8841-0139-8844

Samostalne sjednice Vlade

Sjednica	Datum	Branko ĐERIĆ	Izvor
11	18. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5318-0124-5319
12	21. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5322-0124-5324
13	23. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5320-0124-5321
15 (14)	24. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5325-0124-5326
15	29. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5327-0124-5329
16	30. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5330-0124-5334
17	31. maj 92.	nije zabilježeno	0124-5335-0124-5338
18	1. jun 92.	nije zabilježeno	0124-5339-0124-5340
19	2. jun 92.	nije zabilježeno	0124-5341-0124-5342
20	3. jun 92.	nije zabilježeno	0124-5343-0124-5346
21	5. jun 92.	prisutan	0124-5347-0124-5351
22	7. jun 92.	prisutan	0124-5352-0124-5353
23	8. jun 92.	prisutan	0124-5354-0124-5355
24	9. jun 92.	prisutan	0124-5356-0124-5358
25	10. jun 92.	prisutan	0124-5359-0124-5361
26	11. jun 92.	prisutan	0124-5362-0124-5365
27	13. jun 92.	nije prisutan	0124-5366-0124-5370
28	15. jun 92.	nije prisutan	0124-5371-0124-5375
29	16. jun 92.	prisutan	0124-5376-0124-5381
30	17. jun 92.	prisutan	0124-5382-0124-5387
31	19. jun 92.	prisutan	0124-5388-0124-5394
32	24. jun 92.	prisutan	0124-5395-0124-5403

33	26. jun 92.	prisutan	0124-5404-0124-5409
34	30. jun 92.	prisutan	0124-5410-0124-5413
35	1. jul 92.	prisutan	0124-5414-0124-5415
36	4. jul 92.	prisutan	0124-5416-0124-5420
37	8. jul 92.	prisutan	0124-5421-0124-5427
38	11. jul 92.	prisutan	0124-5428-0124-5433
39	14. jul 92.	prisutan	0124-5434-0124-5441
40	16. jul 92.	prisutan	0124-5442-0124-5446
41	22. jul 92.	prisutan	0124-5447-0124-5454
42	24. jul 92.	prisutan	0124-5455-0124-5461
43	29. jul 92.	prisutan	0124-5462-0124-5470
44	1. aug 92.[1]	prisutan	0124-5471-0124-5474
45	8. aug 92.	prisutan	0124-5475-0124-5480
46	9. aug 92.	nije prisutan	0124-5481-0124-5486
47	19. aug 92.[2]	prisutan	0124-5487-0124-5493
47 zatvor.	19. aug 92.	prisutan	0084-5012-0084-5013
48	28. aug 92.[3]	prisutan	0124-5494-0124-5509
49	7. sep 92.	prisutan	0124-5512-0124-5519
49 zatvor.	7. sep 92.	prisutan	0124-5510-0124-5511 i 0084-5014-0084-5015
50	10. sep 92.	prisutan	0124-5520-0124-5526
51	21. sep 92.	prisutan	0124-5527-0124-5530
52	26. sep 92.	prisutan	0124-5531-0124-5542
53	1. okt 92.	prisutan	0124-5543-0124-5552
54	2. okt 92.	prisutan	0124-5553-0124-5559
55	12. okt 92.	prisutan	0124-5560-0124-5568
56	21. okt 92.	prisutan	0124-5569-0124-5579
57	27. okt 92.	prisutan	0124-5580-0124-5586
58	13. nov 92.	prisutan	0124-5587-0124-5597
59	19. nov 92.	prisutan	0124-5598-0124-5603
60	14. dec 92.	prisutan	0124-5604-0124-5610
61	21. dec 92.	prisutan	0124-5611-0124-5617

1 U zapisniku stoji samo "august 1992." Međutim, sjednica mora da je bila održana 1. augusta jer zapisnik nosi taj datum.

2 Prema zapisniku, sjednica je održana 9. augusta. Međutim, to izgleda da je netačno, jer je Vlada na toj sjednici raspravljala o zapisniku Predsjedništva od 11. augusta. Četrdeset sedma sjednica je vjerovatno održana 19. augusta: zapisnik sa zatvorene sjednice koja je uslijedila nakon redovne 47. sjednice nosi datum od 19. augusta.

3 Prema zapisniku, ta je sjednica održana 28. jula. Međutim, izgleda da je to netačno jer se na toj sjednici razgovaralo o zapisniku sa 47. sjednice. Sjednica se najvjerojatnije održala 28. augusta.

Izvori:

Osnova za sve informacije u tablici su zapisnici sa relevantnih sjednica Vlade. Brojčana oznaka sjednice preuzeta je iz zapisnika. Postoje određene nedosljednosti u brojčanim oznakama na originalnim zapisnicima. Zapisnici sa sjednica održanih prije 5. juna 1992. izvorno nisu nosili brojčanu oznaku sjednice. Čini se da su brojevi sjednica kasnije dodani rukom. Međutim, brojčano označavanje je očito bilo nepouzdano, tako da nekoliko zapisnika sadrži po dvije rukom upisane brojčane oznake sjednice. Dostupni su nam zapisnici sa 65 sjednica Vlade, uključujući i zajedničke sjednice sa Savjetom za nacionalnu bezbjednost, samostalne sjednice i zatvorene sjednice. Brojčane oznake za tu godinu staju s brojem 61.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

20. Članovi Vlade Republike bosanskih Srba od 12. maja 1992.

Ime	Funkcija
dr. Branko ĐERIĆ	predsjednik
Momčilo PEJIĆ	potpredsjednik
prof. dr. Aleksa BUHA	ministar inostranih poslova
Mićo STANIŠIĆ	ministar unutrašnjih poslova
prof. Ljubomir ZUKOVIĆ	ministar za obrazovanje, kulturu, fizičku kulturu i vjeru
dr. Dragan KALINIĆ	ministar za zdravstvo, socijalnu zaštitu i zaštitu porodice
Velibor OSTOJIĆ	ministar za informisanje
Momčilo MANDIĆ	ministar za pravdu
dr. Aleksa MILOJEVIĆ	ministar za razvoj i prostorno uređenje
Božidar ANTIĆ	ministar za privredu
pukovnik Bogdan SUBOTIĆ	ministar za odbranu
Petra MARKOVIĆ	ministar za finansije
prof. dr. Milivoje NADAŽDIN	ministar za poljoprivredu šumarstvo i vodoprivredu
Nedeljko LAJIĆ	ministar za saobraćaj i veze

Napomena: Izgleda da su dva ministarstva spojena u jedno ministarstvo, kao što je bilo predviđeno Zakonom o Vladi RS i Zakonom o ministarstvima. Umjesto ministra za razvoj, nauku i tehnologiju i ministra za prostorno uređenje, izgradnju i okolinu, imenovan je ministar za razvoj i prostorno uređenje. Osim toga, na osnovu Zakona o Vladi, predsjednici izvršnih organa SAO su trebali biti članovi Vlade po službenoj dužnosti. Međutim, u raspoloživim zapisnicima sjednica Vlade nema nikakvih naznaka da su oni stvarno i prisustvovali sjednicama Vlade.

Izvori: Zapisnik 12. sjednice Skupštine srpskog naroda (SA01-1122-SA01-1168); Zapisnik 13. sjednice Skupštine srpskog naroda (SA01-1109-SA01-1121); Zapisnik 14. sjednice Skupštine srpskog naroda (0090-8340-0090-8381); Zapisnik 14. sjednice Skupštine srpskog naroda (0084-7711-0084-7761); MILETOVIĆ, STEFANOVIĆ i MIHAJLOVIĆ, *Ko je ko u Republici Srpskoj*, Beograd, 1995, str. 127-128 (0091-2792-0091-2856 na 0091-2854-0091-2855).

21. Promjene u Vladi bosanskih Srba nakon 12. maja 1992.

Ime	Funkcija
Milan TRBOJEVIĆ	potpredsjednik
Radoslav BRĐANIN	v.d. potpredsjednik Vlade za proizvodnju
Radoslav BRĐANIN	ministar za urbanizam, stambeno-komunalne poslove i građevinarstvo
dr. Aleksa MILOJEVIĆ	ministar za obnovu i razvoj
Nikola ERCEG	ministar za industriju i energetiku
Pavle VIDOJEVIĆ	ministar za trgovinu i snabdijevanje
Božidar ANTIĆ	ministar bez portfelja

Izvori:
8. juna 1992. – Izbor Milana Trbojevića za potpredsjednika Vlade: "ODLUKA O IZBORU POTPREDSJEDNIKA VLADE SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE," 01-26/92 (8. juna 1992.), *SGSNBiH*, I, br. 9 (13. juna 1992.), 329 (0044-7495-0044-7495).

***14. -15. septembar – Izbor Radoslava Brđanina, Alekse Milojevića, Nikole Ercega, Pavla Vidojevića i Božidara Antića: Zapisnik sa 20. sjednice Narodne skupštine, 14. i 15. septembar 1991. (0084-6321-0084-6348); "ODLUKA O IZBORU VRŠIOCA DUŽNOSTI POTPREDSJEDNIKA VLADE ZA PROIZVODNJU", br. 02-1686/92, 15. septembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 791 (0044-7241-0044-7241); "ODLUKA O IZBORU MINISTRA MINISTARSTVA GRAĐENJA /,/ PROSTORNOG UREĐENJA I SAOBRAĆAJA", br. 02-1114/92, 15. septembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 791 (još uvijek se koristi stari naziv, umjesto novog, "ministar za urbanizam i stambeno-komunalne poslove") (0044-7241-0044-7241); "ODLUKA O IZBORU MINISTRA MINISTARSTVA TRGOVINE I SNABDIJEVANJA", br. 02-1115/92, 15. septembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 791 (0044-7241-0044-7241); "ODLUKA O IZBORU MINISTRA MINISTARSTVA OBNOVE I RAZVOJA", br. 02-1109/92, 15. septembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 791 (0044-7241-0044-7241); "ODLUKA O IZBORU MINISTRA BEZ PORTFELJA U VLADI REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1116/92, 15. septembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 791 (0044-7241-0044-7241). Na 20. sjednici su osim toga Velibor Ostojić i Dragan Kalinić privremeno zaduženi da vode ministarstvo za izbjeglice. Izbor Nikole Ercega za ministra za industriju i energetiku nikad nije objavljen u Službenom glasniku. Međutim, Erceg se u nekoliko navrata pojavljuje u zapisnicima sjednica Vlade kao jedan od prisutnih ministara.

21. decembar – Dana 24. novembra, Branko Đerić je podnio ostavku na funkciju predsjednika Vlade: "ZAKLJUČAK", br. 02-1691/92, 24. novembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0044-7239-0044-7239)). Međutim, u skladu sa članom 94 Ustava, on je ostao na toj funkciji do 21. decembra 1992. kada je Branko Đerić službeno odstupio sa funkcije predsjednika, a Vladimir Lukić preuzeo funkciju mandatara

Zapisnik sa sjednice Vlade, 21. decembar 1992. (0124-5611-0124-5617). Dana 20. januara 1993, Skupština je zvanično izabrala Vladimira Lukića za predsjednika Vlade: "ODLUKA O IZBORU PREDSJEDNIKA VLADE", br. 02-114/93, 20. januar 1993, *SGRS*, II, br. 1 (24. februar 1993.), 2 (0089-7317-0089-7317).

22. Članovi Predsjedništva bosanskih Srba, 1992

Datum	Funkcija	Nosilac funkcije
28. februar	v.d. predsjednik	Nikola KOLJEVIĆ
	v.d. predsjednik	Biljana PLAVŠIĆ
12. maj	Predsjedništvo	
	predsjednik	Radovan KARADŽIĆ
	član	Nikola KOLJEVIĆ
	član	Biljana PLAVŠIĆ
2. juni	prošireno Predsjedništvo	
	predsjednik	Radovan KARADŽIĆ
	član	Nikola KOLJEVIĆ
	član	Biljana PLAVŠIĆ
	član	Momčilo KRAJIŠNIK
	član	Branko ĐERIĆ
17. decembar	predsjednik	Radovan KARADŽIĆ
	potpredsjednik	Nikola KOLJEVIĆ
	potpredsjednik	Biljana PLAVŠIĆ

Izvori: 28. februar 1992. – funkcije v.d. predsjednika stvorene su članom 5 "USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", 28. februar 1992, *SGSNBiH*, I, br. 3 (16. mart 1992.), 27 (0040-8014-0040-8015); datum stupanja na dužnost nosilaca funkcije potvrđen je, između ostalog, "UKAZOM O PROGLAŠENJU ZAKONA O VLADI", ibid., br. 4 (23. mart 1992.), 53 (0018-4298-0018-4300);

27. mart 1992. – "ODLUKA o obrazovanju Savjeta za nacionalnu bezbjednost", 27. mart 1992. (SA00-6125-SA00-6126); i zapisnik sa sastanka SNB, 15. aprila 1992. (0124-5291-0124-5293 and 0076-8045-0076-8047), u kojem se Plavšićeva ne navodi kao prisutna, ali Koljević da;

12. maj 1992. – Predsjedništvo od tri člana stvoreno je članom 1 "ZAKONA O IZMENI I DOPUNI USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 02-230, 12. maj 1992, *SGSNBiH*, I, br. 6 (12. – 17. maj 1992.), 218 (0040-8078-0040-8078); datum stupanja na dužnost nosilaca funkcije naveden je u "ODLUCI o izboru članova Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine", br. 02-233, 12. maj 1992, *SGSNBiH*, I, br. 6 (12. – 17. maj 1992.), 235 (0040-8088-0040-8088); izbor predsjednika je u zapisniku sa 1. sjednice Predsjedništva, 12. maj 1992. (0076-7944-0076-7944);

2. juni 1992. – proširivanje Predsjedništva određeno je članom 1 "ZAKONA O DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA PROVOĐENJE USTAVA SRPSKE

REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", br. 03-509/92, 2. juni 1992, *SGSNBiH*, I, br. 7 (1. juni 1992.), 249 (0091-6234-0091-6234); provođenje ove odredbe nalazi potvrdu u "ODLUCI O OBRAZOVANJU RATNIH PREDSJEDNIŠTVAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 03/512, 31. maj 1992, *SGSNBiH*, I, br. 8 (8. juni 1992.), 307 (0044-7474-0044-7474), koja je zasnovana na istoj odredbi; međutim, kronologija usvajanja ključnih mjera u to vrijeme je donekle konfuzna, što je možda uzrokovano tipografskim greškama; odredba o kojoj je riječ navodno je usvojena 2. juna a objavljena 1. juna, dok je odluka o ratnim predsjedništvima (iako je i ovdje očito došlo do štamparske greške) usvojena 31. maja 1992, a objavljena 8. juna 1992; vidi i "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH POVJERENIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 01/33-92, 10. juni 1992, *SGSNBiH*, I, br. 10 (30. juni 1992.), 345 (0044-7509-0044-7509. Vidi i 0090-3101-0090-3102), koja se zasniva na istoj odredbi;

17. decembar 1992 – Predsjedništvo je restrukturirano amandmanima XXI (na član 80, paragrafi 2 i 3), XXII (na član 83) i XXIII (na član 84) februarskog Ustava RS, "ODLUKA O PROGLAŠENJU AMANDMANA XIX-XXV NA USTAV REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1973/92, 17. decembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 782 (0044-7232-0044-7232); osnove za izbor predsjednika i potpredsjednika stvorene su članom 2 "ZAKONA O IZMJENAMA I DOPUNAMA USTAVNOG ZAKONA ZA SPROVOĐENJE USTAVA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1974/92, 17. decembar 1992, ibid. (0044-7232-0044-7232); rezultati tih izbora navedeni su u "ODLUCI O PROGLAŠENJU IZBORA PREDSJEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1979/92, 17. decembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0040-8100-0040-8100) i "ODLUCI O PROGLAŠENJU IZBORA POTPREDSJEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE", br. 02-1980/92, 17. decembar 1992, *SGRS*, I, br. 19 (18. decembar 1992.), 789 (0044-7239-0044-7239).

25. Prisutnost na sjednicama Predsjedništva bosanskih Srba, 1992

Sjednica	Datum	Karadžić	Krajišnik	Plavšić	Koljević	ĐERIĆ	Ostali prisutni
1.	12. 05. 92.						
2.	31. 05. 92.					■	
3.	08. 06. 92.						
4.	09. 06. 92.						Ratko Mladić, Milan Gvero, Zdravko Tolimir
5.	10. 06. 92.						
6.	13. 06. 92.						
7.	16. 06. 92.						
8.	17. 06. 92.						
9.	21. 06. 92.					■	
10.	24. 06. 92.	■					
11.	25. 06. 92.	■					
12.	27. 06. 92.	■					
13.	02. 07. 92.						
14.	03. 07. 92.					■	
15.	06. 07. 92.						
16.	07. 07. 92.						
17.	11. 07. 92.						
18.	12. 07. 92.						
19.	13. 07. 92.						Ratko Mladić, Milan Gvero
20.	20. 07. 92.						
21.	24. 07. 92.						
21.	02. 08. 92.					■	Ratko Mladić, Zdravko Tolimir
22.	04. 08. 92.					■	
23.	05. 08. 92.						
24.	06. 08. 92.						
25.	08. 08. 92.				■		Bogdan Subotić
26.	23. 08. 92.						
27.	31. 08. 92.						Milan Trbojević, Ratko Mladić, Milan Gvero
27.	01. 09. 92.						
28.	01. 09. 92.						
29.	03. 09. 92.						
30.	06. 09. 92.					■	
31.	07. 09. 92.				■		
	09. 10. 92.	■		■			
	26. 10. 92.				■		
	30. 11. 92.					■	Bogdan Subotić

Legenda:

prisutan | ■ odsutan

Napomena: Redni brojevi sjednica preuzeti su iz zapisnika sa sjednica Predsjedništva. Međutim, ima nekih nedosljednosti u pogledu rednih brojeva zapisnika Predsjedništva. Prvo, dvije zasebne sjednice označene su kao 21. sjednica, te dvije koje su označene kao 27. sjednica. Drugo, u Službenom glasniku RS objavljeno je nekoliko odluka koje su navodno donesene na sjednicama Predsjedništva održanim 15. maja, 16. maja, 26. juna, 19. septembra i 26. septembra. Dakle, postoji vjerovatnost da je broj održanih sjednica Predsjedništva veći od broja postojećih zapisnika.

Izvori:
Zapisnici sa sjednica Predsjedništva od:

12. maja (0076-7944-0076-7944)
31. maja (0076-7943-0076-7943)
8. juna (0076-7942-0076-7942)
9. juna (0076-7941-0076-7941),
10. juna (0076-7939-0076-7940)
13. juna (0076-7938-0076-7938)
16. juna (0076-7937-0076-7937)
17. juna (0076-7935-0076-7936)
21. juna (0076-7934-0076-7934)
24. juna (0076-7933-0076-7933)
25. juna (0076-7932-0076-7932)
27. juna (0076-8014-0076-8015 i 0076-7930-0076-7931)
2. jula (0076-7928-0076-7929)
3. jula (0076-7922-0076-7923)
6. jula 1992. (0076-7924-0076-7927)
7. jula (0076-8005-0076-8005)
11. jula (0076-7919-0076-7920)
12. jula (0076-7918-0076-7918)
13. jula ((0076-7915-0076-7917)
20. jula (0076-7913-0076-7914)
24. jula (0076-7912-0076-7912)
2. avgusta (0076-7993-0076-7995)
4. avgusta (0076-7910-0076-791)
5. avgusta (0076-7907-0076-7909)
6. avgusta (0076-7904-0076-7906)
8. avgusta (0076-7899-0076-7900)
23. avgusta 1992. (0076-7898-0076-7998)
31. avgusta (0076-7896-0076-7897)
1. septembra (0076-7983-0076-7983)
1. septembra (0076-7894-0076-7895)
3. septembra (0076-7892-0076-7893)
6. septembra (0076-7903-0076-7903)
7. septembra (0076-7901-0076-7902)
9. oktobra (0076-7978-0076-7979)
26. oktobra (0076-7964-0076-7967) i
30. novembra (0076-7945-0076-7948).

(Ekspertski izveštaj ICTY)

RAZARANJE KULTURNE BAŠTINE

Izvještaj o oštećenjima i uništavanju islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Ključ, Kotor Varoš, Prijedor i Sanski Most 1992. (od aprila do decembra) i preliminarne primjedbe o oštećenjima i uništavanju islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u opštinama Bijeljina, Brčko, Bratunac, Čajniče, Doboj, Foča, Ilijaš, Rogatica, Višegrad i Zvornik

Uvod

Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju je tražilo da ispitam i analiziram štetu i uništavanje islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Kotor Varoš, Prijedor, Sanski Most, Bijeljina, Brčko, Bratunac, Čajniče, Doboj, Foča, Ilijaš, Rogatica, Višegrad i Zvornik.

Izvještaj koji je pred vama zasniva se na obilascima lokacija sakralnih objekata koje sam obavio u opštinama Donji Vakuf, Ključ, Prijedor i Sanski Most od ljeta do zime 2001-2002. i na ispitivanju fotografske i pisane dokumentacije koju je obezbijedio MKSJ za svih šest opština u zapadnoj Bosni i Hercegovini.

Ovaj izvještaj ispituje generalno pitanje oštećenja i uništavanja islamskih i rimokatoličkih objekata u tim opštinama tokom rata 1992-95., a onda se okreće pitanju razmjera i intenziteta oštećenja i uništavanja nanesenih islamskim i rimokatoličkim sakralnim objektima u periodu april – decembar 1992.

Preliminarni rad (razmatranje sekundarnih izvora) je izvršen za preostale opštine u istočnoj Bosni i Hercegovini, a terenski rad u preostalim opštinama je u toku. Po okončanju terenskog rada, biće pripremljen dopunski izvještaj.

Okvir izvještaja: definicija sakralnih objekata

U ovom izvještaju ne razmatraju se svi tipovi zgrada ili lokacija povezanih sa religijama o kojima je riječ. Kuće imama ili katoličkih sveštenika se ne razmatraju, iako treba ukazati, uzgred, da su one obično paljene ili minirane na teritoriji pod kontrolom VRS. Ni duhovni centri niti grobljanske kapele nisu uzeti u obzir, mada se može tvrditi da uzorak rimokatoličkih

bogomolja nije u potpunosti obuhvaćen zbog propusta da se obuhvate male grobljanske kapele. Ni gasulhane (što je naziv Islamske zajednice za objekte gdje se mrtvi kupaju prije sahrane) nisu uključene. Mektebi (škole Kur'ana za djecu osnovnoškolskog uzrasta) se razmatraju samo zato što ih muslimanska zajednica često koristi kao bogomolje u odsustvu džamije ili mesdžida. Drugim riječima, ovaj izvještaj obuhvata uobičajena mjesta bogosluženja lokalnih muslimanskih ili katoličkih zajednica u opštinama koje su razmatrane.

Nisu razmatrana ni groblja, iz prostog razloga što su štete koje su njima nanesene obično bile posljedica nasumične paljbe iz pješadijskog oružja po nadgrobnim spomenicima. Jedini izuzetak je uklanjanje gradskih džamija buldožerima, u kom slučaju bi okolno i obično staro groblje često nestalo. Ali uglavnom, veći vandalizam na grobljima je poslijeratna pojava. Tokom rata, takozvano uništavanje grobalja bila je propaganda smišljena da poveća mržnju prema neprijatelju.

Budući da optužnica ne obuhvata kulturno naslijeđe (više gradskih džamija bile su registrirani kulturni spomenici), taj aspekt uništavanja ovdje nije razmatran.

Broj objekata

Islamska zajednica

Polazni podaci dati su u knjizi Muharema Omerdića (Zbirka istraživanja o genocidu nad Bošnjacima), ali su oni pažljivo provjereni prilikom mojih obilazaka terena. Omerdić značajno umanjuje broj džamija, mesdžida i mekteba u opštinama Prijedor i Sanski Most, u opštini Prijedor on navodi objekte koji su nestali prije rata. Štaviše, on navodi deset uništenih mekteba u opštini Bosanski Novi u tabelama u svojoj knjizi, ali ne opisuje nikakvu štetu na ijednom mektebu navedenom u tekstu. Ipak, u sljedećoj tabeli navedeni su njegovi podaci. Informacije koje su MKSJ-u dostavile pojedine Islamske zajednice u opštinama nisu u potpunosti pouzdane po broju objekata, s obzirom da su često pripremane iz perspektive obnove, što znači da su obnovljeni objekti ili objekti koji više nisu bili od interesa zajednicama izostavljeni.

Opština	Džamije	Mesdžidi	Mektebi
Bosanski Novi	12		10
Donji Vakuf	10	8	
Ključ	14		
Kotor Varoš	15	6	
Prijedor	26	5	1
Sanski Most	20	2	
Ukupno	97	21	11

Rezultati izvedeni na temelju mojih obilazaka terena i onih koje je izveo MKSJ, navedeni su u sljedećoj tabeli. Džamije su kombinirane s

mesdžidima (ovi potonji su jednostavno džamije bez minareta) zbog nesigurnosti u Omerdićevoj klasifikaciji i teškoća da se utvrdi da mesdžidi, u stvari, nisu džamije. Vjerujem da je broj mesdžida koji navodi Omerdić bio manji.

Opština	Džamije i mesdžidi	Mektebi
Bosanski Novi	12	0
Donji Vakuf	14	4
Ključ	17	0
Kotor Varoš	21	0
Prijedor	33	8
Sanski Most	28	2
Ukupno	125	14

Treba napomenuti da ovaj izvještaj utvrđuje postojanje većeg broja džamija i mesdžida (125) nego Omerdić (118), uz prihvatanje njegove tvrdnje da je ovih u Kotor Varoši bilo više nego što ih je zaista vidio istražitelj MKSJ-a. Broj mekteba je samo neznatno veći (14 u usporedbi s 11).

Obuhvaćene su i druge dvije značajne lokacije – medresa-turbe Hasana Kafije u Pruscu (Donji Vakuf) i musala (otvorena lokacija za molitvu) na groblju u Donjem Kamengradu (Sanski Most), obje spomenici od istorijskog značaja.

Rimokatolička zajednica

Podaci koje je prikupila rimokatolička crkva (Crkve mučenici u Bosni i Hercegovini: uništavanje katoličke sakralne imovine u Bosni i Hercegovini (1991 – 96.)), izgledaju, na temelju obilaska terena, pouzdaniji nego oni koje su pružili izvori Islamske zajednice i zadržani su u daljem tekstu.

Opština	Parohijska crkva	Lokalna crkva
Bosanski Novi		1
Donji Vakuf		1
Ključ	1	
Kotor Varoš	3	7
Prijedor	3	2
Sanski Most	3	2
Ukupno	10	13

Oštećenja i razaranje islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u periodu 1992 – 95.

Šest godina po okončanju rata još nema pouzdanih podataka o oštećenim i uništenim objektima nijedne religije u Bosni i Hercegovini. Ne postoji neutralna studija o ovom tipu uništavanja, već samo pristrasni radovi koji miješaju ozbiljne informacije s propagandom, a to dvoje je teško razdvojiti. Fotografska dokumentacija je nepotpuna, posebno kod Islamske zajednice, za objekte prije rata, a da ne govorimo o stanju nakon oštećenja i

uništenja, pa čak i nakon rata. Islamska arhitektura na Balkanu i u Bosni i Hercegovini Kemala Zukića sadrži više korisnih fotografija za opštine iz Federacije, snimljenih neposredno nakon okončanja rata, a postoje dvije dobre zbirke snimaka islamskih sakralnih objekata snimljenih u opštini Sanski Most neposredno nakon rata. Da bi se dodatno kompliciralo pitanje ocjene stupnja oštećenja, mnogi oštećeni islamski sakralni objekti su nestali, a zamijenili su ih novi. Ovo ne znači nužno da su objekti koje su zamijenili bili potpuno uništeni ili sravnjeni sa zemljom tokom rata: moguće je da su jednostavno spaljeni, ali je u očima mnogih domaćih stanovnika to bilo jednako potpunom uništenju. U tom kontekstu obilasci terena su potrebni, ali ne rezultiraju uvijek neospornim nalazima: nisu pronađene sve lokacije, a nekima se nije moglo prići zbog mina, ili zbog neobično oštrog i snježnog ranog zimskog vremena u novembru 2001. Prema tome, ne može se iznijeti ocjena štete za sve sakralne objekte. Štaviše, u nekim slučajevima postoji samo fotografija oštećenog objekta, na osnovu koje je teško ocijeniti stupanj oštećenja, ako je objekat kasnije srušen i zamijenjen novim.

Potrebno je odrediti da li su objekti uništeni, ili oštećeni, ali od ključne je važnosti koristiti uvjerljive definicije šta ti termini znače, a lokalna literatura o toj temi je nejasna i pretjerana. Svjedoci su takođe skloni da tvrde da je nešto uništeno (*srušeno, porušeno)* kada je vidno samo oštećeno. U sljedećim tabelama pokušao sam da ovo pojednostavim što je više moguće, a da i dalje dam preciznu kategorizaciju objekta, a prije svega da li je objekat bio upotrebljiv nakon oštećenja.

1) Uništen: Objekat je uništen samo ako je bukvalno sravnjen sa zemljom ili ako je struktura zgrade tako oštećena da se ona mora srušiti.

2) Opravljiv: To znači da je objekat tako teško oštećen da ga zajednica nije mogla koristiti, ali da se mogao opraviti da je takva prilika postojala. Spaljeni objekti od kamena, cigle ili cementnih blokova spadaju u ovu kategoriju, kao i džamije čiji su minareti minirani dok su zidovi ostali, čak i ako je spaljena. Ako je teško utvrditi da li je neki objekat uništen ili opravljiv, onda je svrstan u drugu kategoriju.

3) Manja oštećenja: Treća kategorija su manja oštećenja, a to znači upravo to, tu se misli uglavnom na pljačku i manja oštećenja od granatiranja.

4) Bez primjetnih oštećenja: Četvrta kategorija je bez primjetnih oštećenja, što je često teško potvrditi, posebno sa fotografija.

Pored toga, važno je naznačiti da li je podignut novi objekat ili se to priprema. Ovo implicira da je prethodni objekat spadao u prvu ili drugu kategoriju, ali to nije sigurna garancija: mali, neznatno oštećen mekteb u Demiševcima (Sanski Most) srušen je da se napravi mjesto za veliku, novu džamiju. Prema tome, neophodno je odvojiti ovu kategoriju od kategorije oštećenih objekata. Ako se gradi novi objekat, a postoji dobra fotografska dokumentacija, onda se objekat ne svrstava u ovu kolonu. Posljednja kolona u tabeli sadrži objekte za koje nema prateće fotografske dokumentacije i koje nismo obišli.

Informacija u sljedećim tabelama izvučena je iz detaljnijih tabela o objektima u Prilogu.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

i) Oštećenja na islamskim sakralnim objektima

Opština	Uništen	Opravljiv	Zamjena objekta	Manja oštećenja	Bez primjetnih oštećenja	Nije obavljen obilazak ili ne postoji fotografska dokument a-cija o oštećenju
Bosanski Novi	2	5	3			2
Donji Vakuf	3	8		3		5
Ključ	5	10	1	1		
Kotor Varoš	3	5	3	1		9
Prijedor	19	19	1	1		1
Sanski Most	9	13	1	6		1
Ukupno	41	60	9	12		19

Ovi podaci ukazuju na apsolutno ogromna oštećenja islamskih sakralnih objekata u razmatranim opštinama, iako ne potvrđuju često citiranu tvrdnju da su sve džamije u Republici Srpskoj uništene. U ovih šest opština može se pokazati da je tokom ratnog perioda 73% (u kategorijama 1 i 2) do 79% (dodata treća kategorija) džamija, mesdžida i mekteba, bilo neupotrebljivo zbog oštećenja. Ako se eliminiše posljednja kategorija (nije obavljen obilazak), ovi procenti se još povećavaju – na 83% do 90%. Vjerujem da bi, da je izvršen obilazak i istraživanje svih lokacija koje nisu obiđene i onih za koje ne postoji dokumentacija, ovi procenti vjerojatno ipak važili.

Manji broj objekata pretrpio je samo manja oštećenja, a to su gotovo sve mektebi, koji često nalikuju običnim kućama, i nemaju minarete, što ih čini težim za identifikaciju, kao i nedovršene džamije, kod kojih, međutim, nije moglo biti zabune, ali koje su iz nekog nepoznatog razloga obično bile pošteđene. Zukić nagađa da su srpske vlasti za njih imale drugu namjenu, ali razlog za ovo gotovo sistematsko pošteđivanje nedovršenih džamija ostaje nepoznat.

Treba pomenuti još dva bitna momenta:

1) Među džamijama koje smo obišli, ili onima za koje postoji dokumentacija, nijedan minaret nije preostao. Više od svega, čak i od potpunog uništenja objekta, važno je bilo uklanjanje minareta iz krajolika. Kamene seoske džamije, s drvenim minaretima na krovu, obično su paljene, a samo rijetko minirane: minaret bi nestao kada bi se srušio potporni drveni pod u džamiji. Ova opsesija uklanjanja minareta s horizonta predstavljala je neki vid arhitektonskog ekvivalenta uklanjanju stanovništva i vidljiv dokaz da su Muslimani nestali.

2) Postoje neke razlike među opštinama u pogledu stepena uništenja, ali je moguće porediti samo četiri: u Kotor Varoši nije izvršen obilazak dovoljnog broja džamija, a u Donjem Vakufu više džamija bilo je na

drugoj strani napola stalne linije fronta, i stoga su bile izložene samo artiljerijskoj vatri. Izuzetno visok stepen neupotrebljivosti (kategorije 1, 2 i 3) zabilježen je u Prijedoru (95%) i Ključu (94%), dok je u drugim opštinama nivo uništavanja u Bosanskom Novom (83%) i Sanskom Mostu (73%) bio impresivan, ali manji. U slučaju Sanskog Mosta ovo je djelimično bilo zbog više nedovršenih džamija. Prema tome, ovim razlikama ne može se pridati veliki značaj iz perspektive ukupnog obrasca: prema islamskim sakralnim objektima postupalo se na isti način u ove četiri opštine. Međutim, opština sa najvišim nivoom uništavanja bio je Prijedor (46% sakralnih objekata koji su zaista sravnjeni sa zemljom ili čija je arhitektonska struktura razorena), iza koga slijede Ključ i Sanski Most (sa po 29%), a Bosanski Novi daleko zaostaje (17%), ali ovaj posljednji podatak je prenizak jer se gradi više novih objekata, koji vjerovatno mijenjaju više potpuno uništenih objekata. Impresivan nivo stvarnog uništavanja u Prijedoru možda je povezan s brojnošću muslimanskog stanovništva u toj opštini, koja je najnaseljenija od svih šest opština.

ii) Oštećenja na rimokatoličkim sakralnim objektima

Opština	Uništen	Opravljiv	Zamjena objekta	Manja oštećenja	Bez primjetnih oštećenja	Nije obavljen obilazak ili ne postoji fotografska dokumentacija o oštećenju
Bosanski Novi				1		
Donji Vakuf					1	
Ključ	1					
Kotor Varoš		5		2	1	2
Prijedor	1	3				1
Sanski Most	1	3				1
Ukupno	3	11		3	2	4

U poređenju s islamskim sakralnim objektima, stepen neupotrebljivosti, izražen procentom uništenih i opravljivih objekata, je niži – 61%, i raste do 73% kad se isključe lokacije gdje nije izvršen obilazak i za koje nema dokumentacije. Ipak, zaključak je sličan – velike štete na sakralnim objektima Rimokatoličke crkve u šest razmatranih opština. U dvije opštine (Prijedor, Sanski Most), stepen neupotrebljivosti dosegnuo je 80%.

iii. Ruralne i urbane štete

U sjedištima opština džamije ili crkve su često uklonjene nakon miniranja, ali ova praksa se zaista razlikovala od grada do grada. Uklanjanje je bilo sudbina buldožerom uklonjenih ostataka Vidorijske džamije u Bosanskom Novom (a vjerovatno i Gradske džamije), iako je na maloj katoličkoj crkvi samo oštećen krov od eksplozije granate. U Donjem Vakufu, Čaršijska džamija je uklonjena buldožerom, mada su ostaci druge dvije gradske džamije, iako su one bile spaljene, ostavljeni, a mala katolička crkva

na rubu grada preživjela je netaknuta. U Ključu, Gradska džamija je minirana i sravnjena buldožerom, kao i katolička crkva. U Prijedoru, četiri od pet gradskih džamija je definitivno uklonjeno buldožerom, kao i katolička crkva, a u Sanskom Mostu džamija i katolička crkva su takođe buldožerima uklonjene nakon miniranja. Međutim, u Kotor Varoši su crkva i bar dvije od tri gradske džamije ostale da stoje.

Štaviše, dihotomija između sudbine gradskih i seoskih džamija i crkava zaista se ne može održati nakon pažljivijeg razmatranja, što bi trebalo biti jasno iz podataka u prethodnim tabelama. Novije seoske džamije, s betonskim minaretima, sistematski su minirane zbog svojih minareta, a preostali zidovi su takođe često uništavani, a ruševine uklanjane buldožerima, kao i kod gradskih džamija. Samo su stare kamene džamije na selu izbjegle totalno uništenje.

E) Uništavanje islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Ključ, Kotor Varoš, Prijedor i Sanski Most 1992. (april – decembar)

Moji obilasci terena bili su korisni da se utvrdi stanje na određenim lokacijama i da se evidentira generalna tendencija odnosa prema sakralnim objektima, ali nisu dali mnogo objašnjenja o kronologiji uništavanja i oštećivanja ovih objekata tokom rata. Knjige koje su objavili građani Bosne i Hercegovine nakon rata o uništenju sakralnih objekata ne bave se uvijek pitanjima kronologije – ovo je posebno slučaj s radovima Zukića i Omerdića. Knjiga Na križ razapete crkve u Bosni i Hercegovini, koja je objavljena 1997., sadrži mnogo datuma, i veoma je indikativna u smislu kronoloških trendova. Dokumenti koji su potekli iz odbora islamskih zajednica (medžlisa) i predati MKSJ-u, zanimljivi su utoliko što nisu pripremljeni *konkretno* za MKSJ, što nije uvijek jasno. U svim ovim izvorima postoji problem svjedočenja na kojima se informacije zasnivaju, a nijedan od ovih materijala ne navodi svoje izvore.

MKSJ je uzimao izjave svjedoka, ali nije bilo mnogo onih koji su se konkretno bavili oštećenjima sakralnih objekata. To je i previše često bio događaj manje važan od drugih koji su se istovremeno dešavali. Štaviše, mišljenja svjedoka o šteti, s obzirom na kontekst u to vrijeme, često su nepouzdana. Niže navedena analiza kronologije uništavanja koristi se izvorima oba ova tipa.

i) Kronologija oštećenja i uništenja rimokatoličkih crkava u ovim opštinama

U narednoj tabeli sadržani su datumi oštećenja iz knjige Na križ raspete crkve po godinama:

Opština	1992	1993	1994	1995
Bosanski Novi	1			
Donji Vakuf				
Ključ		1		

Kotor Varoš	6	1		
Prijedor	4	1		
Sanski Most	5	1		
Ukupno	16	4		

Jasno je, prema ovom radu, da je najveća šteta nanesena 1992., i vrijedi ukazati da je ovaj ciklus oštećenja zaključen 1993., pri čemu su sva četiri incidenta bila miniranja crkava. Za samo tri objekta ne postoje podaci o datumima. Ako je data kronologija datuma teških oštećenja ili uništenja (konkretan mjesec, ili dan i mjesec), onda se za 1992. pokazuje sljedeći rezultat:

Opština	maj	juni	juli	august	sept.	okt.	nov.	dec.
Bosanski Novi								
Donji Vakuf								
Ključ								
Kotor Varoš			2	1				
Prijedor			1		1 (minirana)			
Sanski Most				1 (minirana)	1		1 (minirana)	
Ukupno			3	2	2		1	

Kad se radi o rimokatoličkim crkvama, izgleda da su teška oštećenja bila koncentrirana u ljetnim mjesecima 1992. (od jula do septembra) i da nisu počela odmah na početku rata.

Da li svjedočanstva svjedoka koja su uključena u sažetke iskaza svjedoka MKSJ-a potvrđuju hronologiju oštećenja, ili koncentraciju težih šteta u ljeto 1992?

Iako iz ovog izvora izgleda da je rimokatoličkim crkvama u ovom periodu nanesena teška šteta, malo je očevidaca među onima koje su saslušali istražitelji MKSJ-a koji pominju oštećenja crkava. Iskazi svjedoka za Bosanski Novi proturiječe jedan drugom (BN2, BN5, BN9), a niko ne navodi tačnu vrstu štete (projektilom oštećen krov Crkve sv. Trojstva). Nema očevidaca za opštine Ključ, Sanski Most i Kotor Varoš. Postoji neposredan očevidac miniranja Crkve sv. Josipa u Prijedoru (P6), koji navodi 28. augusta kao datum miniranja zvonika (Knjiga Na križ razapete crkve navodi 1. septembar kao datum). Drugi svjedok (P16) precizno opisuje oštećenja nanesena lokalnoj crkvi u Briševu (granatiranje, paljenje krova), koje je vidio 29. jula (Na križ razapete crkve iznosi da je ova šteta nanesena u julu). Nije jasno iz iskaza svjedoka na koje crkve u Prijedoru misle svjedoci P7 i P20. U suštini, samo za opštinu Prijedor postoje svjedočenja očevidaca o oštećenjima nanesenim rimokatoličkim crkvama u tom periodu, a datumi koje oni iznose približni su onima u knjizi Na križ razapete crkve.

ii) Kronologija oštećenja i uništenja islamskih sakralnih objekata 1992.

Kako je izneseno u prethodnom tekstu, informacije o kronologiji oštećenja i uništenja islamskih sakralnih objekata je teže prikupiti nego za rimokatoličke crkve. Prezentirane informacije (uglavnom dosjei o pojedinim objektima koje su MKSJ-u predale lokalne islamske zajednice u opštinama) omogućavaju da se naprave nepotpune ali indikativne kronologije samo za tri opštine – Kotor Varoš, Prijedor i Sanski Most. Za Sanski Most predočena su dva različita kompleta arhiva zajednice, i mada su slični, ja sam zadržao raniji, sakupljen 1997. Njegova svrha bila je očito da pomogne zajednici da obnovi ove objekte, i nije sastavljen na zahtjev MKSJ-a. Komplet za Prijedor također je skupljen prije nekoliko godina radi obnove, s obzirom na bilješke o upotrebljivosti objekata i šta činiti s njima. Vjerujem da ovo povećava vjerodostojnost podataka o datumima, iako ne pruža odlučujući dokaz. Komplet za Kotor Varoš, kao i drugi komplet za Sanski Most, izgledaju skoriji i moguće je da su pripremljeni za MKSJ – drugi komplet za Sanski Most premješta u 1992. četiri slučaja teškog oštećenja ili uništenja koje je komplet iz 1997. datirao 1993. ili 1994.

Opština	1992	1993	1994	1995
Kotor Varoš	11	2		
Prijedor	16	1		
Sanski Most	20	3	1	1
Ukupno	47	6	1	1

Važno je ukazati da su datumi oštećenja ili uništenja dostupni za samo 41% sakralnih objekata u opštini Prijedor, 62% u opštini Kotor Varoš i 83% za opštinu Sanski Most. Međutim, kad je riječ o rimokatoličkim crkvama, oštećenja iz 1993. izgleda da predstavljaju okončanje ciklusa intenzivnog razaranja koje se odigralo 1992. Rezultati iz Kotor Varoši i Sanskog Mosta ukazuju da je samo nekoliko preživjelih objekata oštećeno kasnije. Slučajevi teških oštećenja i uništenja iz 1992. izgleda, slijedili su niže navedenu kronologiju:

Opšti-na	april	maj	jun	jul	august	sept.	okt.	nov.	dec.
Kotor Varoš				8 minira-nih			1		1
Prijedor		6 (1 mini-ran)	3 mi-nirana	3	2 minirana		1		
Sanski Most	1 mi-niran	3 (2 mini-rana)	1	1 mini-ran	4 minirana	2 minirana	1		
Ukupno	1	9	4	12	6	2	3		1

Štaviše, ciklus razaranja, bar u opštinama Prijedor i Sanski Most, počeo je ranije u ljeto nego za rimokatoličke crkve u ovim opštinama.

Da li iskazi svjedoka u sažecima izjava potvrđuju ovaj intenzivni ciklus teških oštećenja i uništavanja koji se, kako izgleda, desio, posebno tokom ljeta 1992.? MKSJ je uzeo brojne iskaze svjedoka iz ovih šest opština, uključujući i one za koje se ne mogu sastaviti kronologije iz sekundarnih izvora. Slijedi analiza tih iskaza s aspekta oštećenih objekata i datuma uništenja.

Bosanski Novi: Izjave za ovu opštinu doimaju se vrlo korisnim. Svjedok BN1 potvrđuje granatiranje džamije u Blagaj Japri 14. maja, i kaže da je džamija spaljena prije 25. maja, mada nije jasno da li je on tome bio svjedokom. BN3 potvrđuje granatiranje i oštećenje minareta. BN12 takođe potvrđuje oštećenje ove džamije u granatiranju i vidio je džamiju u Blagaj Rijeci u plamenu (u maju 1992.), kao i BN13 u isto vrijeme. BN15 potvrđuje pogotke minobacača na minaret u Blagaj Japri, i kaže da je vidio kako gori džamija u Blagaj Rijeci. Dana 11. maja BN16 je vidio da je ova džamija spaljena, a minaret uništen. Fotografije MKSJ pokazuju da je džamija u Blagaj Japri vjerovatno spaljena a minaret uništen. Na džamiji u Blagaj Rijeci nema krova (neosporan dokaz spaljivanja).

BN5 je izjavio da je bio svjedokom minobacačke paljbe po Gradskoj i Vidorija džamiji. On tvrdi da je na radiju čuo uputstva da se prozori drže otvorenim zbog udara eksplozije džamije (vjerovatno Gradske). Nisu navedeni nikakvi datumi. BN14 je bio svjedokom miniranja Gradske džamije (11. ili 12. juna) i navodi da je stara drvena džamija Vidorija spaljena iste noći; sljedećeg dana vidio je da je izgorjela do temelja. Praznu lokaciju džamije Vidorije snimio je MKSJ kao i nove temelje na lokaciji Gradske džamije.

BN7 je očevidac, ali lokacija džamija koje je vidio u jednom gradu (moguće Bosanskom Novom) nije navedena, a on pominje da je vidio, u povratku iz zatvoreničkog logora gdje su ga držali (1992?) dvije džamije u Urijama i Prekosanju koje su "takođe bile uništene", ali nije jasno šta to znači. Džamija u Urijama bila je teško oštećena miniranjem i vjerovatno u požaru (datum nepoznat), a nova džamija u Prekosanju podizana je u jesen 2001., što znači da je stara bila teško oštećena. Tenkovsku paljbu po džamiji u Prekosanju potvrđuje i BN8.

I mada nema gotovo nikakvih sekundarnih kronoloških pokazatelja za džamije u Bosanskom Novom, svjedoci govore o oštećenjima 1992. za šest od 12 džamija u opštini, a govore i o teškim oštećenjima: spaljivanje džamija u Blagaj Japri i Blagaj Rijeci, miniranje Gradske džamije i spaljivanje džamije Vidorije u Bosanskom Novom.

Donji Vakuf: Iskazi svjedoka su zanimljivi u različitoj mjeri. Nije jasno da li je DJ1 stvarno bio svjedokom granatiranja džamija u Pruscu 1992., a njegova izjava da su tri džamije u Pruscu uništene granatiranjem je jednostavno pogrešna. Nije sigurno da li je DJ4 prisustvovao granatiranju džamije Handanija u junu 1992.,(MOGUĆE DA NEDOSTAJE RED U ORIGINALU)

što daje uvjerljive pojedinosti o teškim oštećenjima krova i minareta. DJ13 pominje granatiranje džamije "Malkoč Alajbeg" (Brdo) u maju 1992., a DJ14 govori o granatiranju džamije Hasana Kjafije u periodima april-maj i

juni-august. Treba naglasiti da je Prusac bio na liniji fronta unutar položaja Armije i da će razmatranje granatiranja ovih džamija neizbježno dovesti do pitanja da li ih je možda koristila Armija.

Slično tome, mada je DJ2 vidio kad je zapaljena džamija "Dušica" (Dužica) u Donjem Vakufu, ruševine džamije "Dalilov" (moguće Hadži-Jusufove džamije) i čuo eksploziju kojom je srušena Čaršijska (Baš-džamija) u Donjem Vakufu i vidio Srbe koji su uklanjali ruševine sljedećeg dana, nije naveden period koji obuhvata ovaj iskaz. Prva od ovih džamija je spaljena, prema fotografskoj dokumentaciji, a treća je potpuno uništena. DJ18 pominje uništenje džamije Duzica u požaru 11. jula 1992. DJ17 je bio svjedokom spaljivanja Hadži-Jusufove džamije 11. jula 1992. Fotografski dokumenti potvrđuju da je ova džamija ostala bez krova, što je značajan pokazatelj da je pucano, kao i bez minareta, mada svjedoci ovo nisu primijetili i moguće je da se desilo kasnije.

DJ9 je vidio ulazak srpskih snaga u Torlakovac 3. juna 1992. i paljenje džamije. Vidio sam da je ova džamija ostala bez krova, što potkrepljuje izjavu ovog svjedoka.

DJ12 je vidio ulazak srpskih snaga u Jemanliće i paljenje džamije 24. maja 1992. Na nesreću, ova džamija je na miniranom području i njeno stanje se nije izbliza moglo provjeriti.

Iskazi svjedoka jasno govore o nanošenju oštećenja na osam od četrnaest džamija i mesdžida, a među njima nije bio nijedan mekteb. Izuzimajući prusačke džamije, izgleda da je značajan broj džamija teško oštećen tokom ljeta 1992 – Dužica (spaljena), Hadži-Jusufova (spaljena), Čaršijska (minirana i poravnata buldožerima) – sve u Donjem Vakufu, te Torlakovac (spaljena) i Jemanlići (spaljena).

Ključ: Ima malo relevantnih iskaza svjedoka u knjizi Uništavanje religijskih i kulturnih spomenika u Bosni i Hercegovini – Sažetak iskaza svjedoka.* Svjedok 155 tvrdi da je bio prisutan miniranju džamija u Pudinom Hanu i Krasuljama oko 28. maja 1992. Fotografska dokumentacija potvrđuje da su ove džamije minirane. Svjedok 157 je vidio da je džamija u Krasuljama bila dignuta u zrak kada se provezao pored nje 2. juna 1992., kao i svjedok 161 (bez datuma).

Svjedok 158 je čuo tri eksplozije kojima je uništen minaret džamije u Biljanima, ali nije naveden period koji je obuhvaćen njegovim iskazom, kao ni za slično svjedočenje svjedoka 160, koji je živio u Biljanima. Fotografska dokumentacija potvrđuje da je džamija uništena eksplozivom.

---

* Prilikom mog obilaska terena u junu niz mještana Bošnjaka dobrovoljno mi je dao informacije o uništavanju. Te informacije MKSJ možda kasnije zabilježio kao izjave očevidaca, ali njih nije bilo među materijalima koje sam ja dobio.

Jedna takva informacija odnosila se na postavljanje eksploziva na četiri ćoška gradske (Atik) džamije 1. augusta 1992. između 03:00 i 04:00 sata, čime je džamija srušena. Mještani Bošnjaci bili su u Gornjim Rajincima kada je minirana džamija u junu 1992. Stanovnik Donje Sanice kaže da kad su se on i drugi stanovnici sela na kratko vratili u selo iz Ključa 2. jula 1992, vidjeli su da je izgorjela kamena džamija.

Postoje precizni dokazi za samo dvije od sedamnaest džamija, ali izgleda da su obje minirane tokom ljeta 1992. (Krasulje i Pudin Han). Što se tiče miniranja džamije u Biljanima, datum bi bio negdje tokom 1992.

Kotor Varoš: Samo nekoliko iskaza je očito korisno, a i tu nije uvijek jasno da li je dati svjedok zaista vidio kad je objekat oštećen ili samo o tome saznao kasnije. KV7 kaže da je spaljivanje džamije u Hanifićima, kom prilikom je ubijeno sedam lokalnih stanovnika, izvršeno u junu 1992. (informacije Islamske zajednice navode 12 i 15. jul 1992. kao datume miniranja). Fotografije MKSJ-a pokazuju da je ova džamija očito spaljena i minirana.

KV8 je bio svjedokom kad su srpske snage spalile džamiju u Vrbanjcima u julu 1992., i napominje da je džamija dignuta u zrak dan kasnije (informacije Islamske zajednice potvrđuju mjesec kad je izvršeno miniranje).

KV9 je "izjavio" da su srpske snage granatirale novu džamiju u Večićima u junu 1992., i da su kupolu pogodile tačno na Vidovdan (28. juna) a staru džamiju na Bajram (početkom aprila). Fotografija MKSJ-a potvrđuje oštećenja kupole na prvoj džamiji, a informacije Islamske zajednice kažu da su oštećenja nanesena u augustu.

KV10 je "izjavio" da je napad na selo Hrvaćani počeo 15. juna 1992. dizanjem u zrak minareta džamije, dok informacije Islamske zajednice govore o oštećenjima 12. i 13. jula 1992. (fotografija MKSJ-a ukazuje da je minaret srušen). KV13 "je dao iskaz" da je džamija u mjestu Ravne dignuta u zrak sredinom novembra 1992. (oštećena 12. oktobra prema Islamskoj zajednici), a fotografije MKSJ-a pokazuju da je minaret srušen a krov vjerovatno izgorio. Dva svjedoka (KV5 i KV6) "su izjavila" da je džamija u Donjoj Varoši dignuta u zrak 30. decembra 1992., a isti datum se navodi u informacijama Islamske zajednice. Fotografije MKSJ-a pokazuju da se na istoj lokaciji gradi novi objekat.

Od dvadeset i jedne džamije i mesdžida za koje se zna u ovoj opštini, samo za četiri postoje jasne izjave o uništenju. Sva ova četiri slučaja odnose se na oštećenja i uništenja u ljeto 1992., uz teška oštećenja na džamijama u Hanifićima i Vrbanjcima paljenjem i miniranjem.

Međutim, u izjavama koje se odnose na druge tri džamije, postoji zanimljivo slaganje ili približnost datuma koje je dala Islamska zajednica iz Kotor Varoši. Nije protivrječno da se navode dva datuma, jer su oštećenja mogla biti nanesena u različito vrijeme (prvo granatiranjem, a onda paljenjem ili miniranjem).

Prijedor: Uprkos velikog broja džamija u ovoj opštini, nema mnogo iskaza koji govore o oštećenju ili uništenju džamija.

Svjedok P6 (vidi u prethodnom tekstu o katoličkim crkvama) je izjavio da je također čuo eksploziju džamije u Donjoj Puharskoj, neposredno prije nego što je oštećen zvonik Crkve sv. Josipa (28. augusta 1992., iako dokumenti prijedorske Islamske zajednice navode 31. augusta kao datum miniranja ovog objekta). P9 je vidio kako se "uništava" Čaršijska džamija, ali datum nije naveden.

P8 je čuo granatiranje jedne od dvije džamije u Hambarinama (koje su tek malo udaljene jedna od druge) 24. maja 1992., a P18 je bio svjedokom granatiranja obje džamije u maju. Islamska zajednica navodi kao datum

spaljivanja stare džamije 20. juli 1992., a samo 1992. za novu džamiju, koja je minirana.

U junu 1992., P10 je vidio kad je "uništena" (spaljena i minirana, kao datum oštećenja navedena samo 1992. u dokumentima Islamske zajednice) džamija Mutnik (u Kozarcu). P18 je identificirao ovu džamiju na jednoj fotografiji i rekao je da je početkom juna bila spaljena.

Svjedoci P14, P15 i P6 su izjavili da je džamija u Bišćanima zapaljena 20. jula 1992.; P6 kaže da nije imala ni minareta ni krova 23. jula. U dokumentima Islamske zajednice također se navodi 20. juli 1992. kao datum paljenja, uz napomenu da je minaret uništen kasnije. Ova oštećenja potvrđuju fotografije MKSJ-a.

Od četrdesetjedne džamije, mesdžida i mekteba u opštini Prijedor, jasne izjave odnose se na samo pet. Tri od njih se odnose na teška oštećenja: u Donjoj Puharskoj (miniranje), džamija Mutnik (miniranje minareta i paljenje) i Bišćani (miniranje minareta i paljenje). Svi ovi akti uništenja odigrali su se u ljeto 1992.

Sanski Most: Kao i kad je riječ o drugim opštinama, ima malo iskaza, a usto postoje i nejasnoće o lokacijama i objektima (Kukavice ili Lukavice, Kamengrad, Donji Kamengrad).

Svjedok SM3 je 31. maja 1992. vidio kako gori stara džamija u Donjem Hrustovu i da je stara džamija u Gornjem Hrustovu pogođena granatom. Oštećenja ovog dana potvrđuje prvi komplet dokumenata Islamske zajednice za gornju džamiju. Fotografije MKSJ-a potvrđuju ova oštećenja na gornjoj džamiji. Donja je očito spaljena (prema fotografijama iz Sanskog Mosta s kraja rata), a kasnije ju je srušila Islamska zajednica.

SM11 je vidio miniranje minareta džamije Tomina, mada se ne navodi datum (dokumenti Islamske zajednice ukazuju da je minirana, spaljena i razorena 16. augusta 1992.; više fotografija pokazuje da je čitav objekat uništen a lokacija raščišćena buldožerima.

Malo je moguće zaključiti na osnovu ovog malog uzorka jasnih izjava (za 3 sakralna objekta od trideset u ovoj opštini) s izuzetkom teškog oštećenja stare džamije u Donjem Hrustovu paljbom i miniranja minareta džamije Tomina, oba tokom ljeta 1992.

Pored krajnje nepotpunosti iskaza svjedoka, ovaj materijal je zanimljiv jer obuhvata svih šest opština; sekundarni materijali obuhvataju svega tri. U sljedećoj tabeli prikazani su mjeseci u kojima su nanesena oštećenja (mada ne i intenzitet oštećenja) 1992., prema sažecima iskaza svjedoka (oštećenja za period od dva ili više mjeseci nisu obuhvaćena):

Opština	maj	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.
Bosanski Novi		2						
Donji Vakuf	2	2	2					
Ključ	2							
Kotor Varoš		3	1				1	1
Prijedor	2	1	1	1				
Sanski Most	2							
Ukupno	8	8	4	1			1	1

Većina iskaza svjedoka su svakako koncentrirani ranije tokom ljeta u usporedbi sa podacima koje su dostavile islamske zajednice, koji češće ističu oštećenja tipa paljenja i miniranja (svjedoci često pominju granatiranje, koje je prethodilo težim oštećenjima). Ipak većina ovih djela kojima su nanesena oštećenja uzrokovala neupotrebljivost džamija, u slučajevima kad one nisu uništene. Ovi iskazi svjedoka obuhvataju samo 16% islamskih sakralnih objekata u ovih šest opština, a neki od njih bave se samo preliminarnim oštećenjima, jer su svjedoci vjerovatno nedugo potom pobjegli. Međutim, važno je napomenuti da se oni podudaraju s detaljnijim kronologijama koje se mogu utvrditi iz dokumenata islamskih zajednica za Kotor Varoš, Prijedor i Sanski Most.

F) Zaključci o ciklusu oštećenja i uništenja sakralnih objekata u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Ključ, Kotor Varoš, Prijedor i Sanski Most

Kad saberemo sav ovaj materijal, proizlazi da su teška oštećenja i uništavanje i islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata bila izuzetno često tokom ratnog perioda, ali je uništavanje islamskih objekata bilo i raširenije i intenzivnije. Sakralni objekti obje religije su 1992. doživjeli vrhunac uništavanja i štete; u oba slučaja intenzivno i široko rasprostranjeno razaranje počelo je i čak bilo koncentrirano u ljetnim mjesecima. Period intenzivnog nanošenja oštećenja islamskim sakralnim objektima bio je od maja do oktobra (u tri opštine) a za rimokatoličke objekte ovo je počelo kasnije (period juli – septembar). Muslimani su očito za srpske snage bili prioritet, što je logično s obzirom na manji broj Hrvata u obuhvaćenim opštinama. S obzirom na koncentraciju teških oštećenja u periodu od nekoliko mjeseci u nekoliko opština, suočavamo se sa ciljanom, kontroliranom i namjernom kampanjom razaranja, jednom vrstom "munjevitog rata" protiv bogomolja.

G) Preliminarni zaključci o štetama i uništavanju sakralnih objekata u opštinama Bijeljina, Brčko, Bratunac, Čajniče, Doboj, Foča, Ilijaš, Rogatica, Višegrad i Zvornik

Pregled sekundarnih izvora ukazuje na slične obrasce oštećenja kao što su oni obrađeni u glavnom dijelu ovog izvještaja, u pogledu vrste, jačine i razmjera uništavanja. U toku je terenski rad, koji će biti okončan kasnije ove jeseni, nakon koga će se dostaviti dodatak ovom izvještaju za opštine Bijeljina, Brčko, Bratunac, Čajniče, Doboj, Foča, Ilijaš, Rogatica, Višegrad i Zvornik.

Colin Kaiser,
Predstavnik UNESCO u BiH i rukovodilac Ureda

9. jula 2002.

(Ekspertski izveštaj ICTY)

KRIZNI ŠTABOVI – DEO RATNOG MEHANIZMA

MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD
ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Predmet br. IT-00-39-T

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I

U sastavu: sudija Alphons Orie, predsedavajući
sudija Amin El Mahdi
sudija Joaquín Martín Canivell
Sekretar: g. Hans Holthuis

Datum: 26. novembar 2004.

TUŽILAC

protiv

MOMČILA KRAJIŠNIKA

DOSTAVA KORIGENDUMA IZVJEŠTAJA SUDSKOG VJEŠTAKA D. HANSON PODNIJETOG 20. JUNA 2002. I PODNOŠENJE AŽURIRANOG IZVJEŠTAJA SUDSKOG VJEŠTAKA

Optužba:

g. Mark B. Harmon
g. Alan Tieger

Odbrana:

g. Nicholas Stewart
g. Chrissa Loukas

Uvod

1. Dana 30. jula 2002. podnesen je Izvještaj sudskog vještaka D. Hanson u skladu s pravilom 94 bis.

2. Nakon što je prilikom pripreme za svjedočenje pregledala dokumente koji se pominju u izvještaju, gđa Hanson je napravila neke manje izmjene. U Dodatku A korigenduma objašnjava se koje su izmjene napravljene. Ispravke su obilježene i mogu se vidjeti na verziji izvještaja u Dodatku B.

3. Ispravke obuhvataju izmjenu evidencijskog broja u šest fusnota, brisanje jedne reference evidencijskog broja iz fusnote i brisanje dviju rečenica iz izvještaja. Nema izmjena u zaključcima u izvještaju gđe Hanson.

4. Shodno tome, optužba dostavlja izvještaj sudskog vještaka gđe Hanson s unijetim izmjenama u Dodatku C.

/potpis na originalu/ /potpis na originalu/
Alan Tieger, Mark B. Harmon,
viši zastupnik optužbe viši zastupnik optužbe

Dana 26. novembra 2004.
U Hagu,
Nizozemska

Krizni Štabovi bosanskih Srba

Dorothea Hanson
LRT

Istraživački izvještaj pripremljen za predmet
KRAJIŠNIK & PLAVŠIĆ (IT-00-39 & 40)

30. juli 2002.
i
26. novembar 2004.

Krizni štabovi bosanskih Srba

REZIME

1. Opštinski krizni štabovi bili su prvobitno organi stranke SDS /Srpska demokratska Stranka/ osnovani na osnovu tajnog uputstva rukovodstva SDS-a krajem 1991. Kako su se institucije SDS-a razvijale u organe države bosanskih Srba koja je bila u procesu nastajanja, tako su iz

stranačke tajne na svjetlo dana izašli i krizni štabovi i proglasili se opštinskim organima vlasti srpskih opština koje su formirane na sličan način, po nalozima SDS-a.

2. Kao organi opštinske vlasti države bosanskih Srba, krizni štabovi su dobijali naređenja od regionalnih i republičkih organa države bosanskih Srba kojima su podnosili izvještaje o svom radu, a u krajnjoj liniji su bili odgovorni republičkom predsjedništvu. Kada je država bosanskih Srba formalno proglašena, ratna predsjedništva i ratna povjereništva zamijenila su neke krizne štabove, a republičko predsjedništvo je steklo još veću kontrolu nad ovim opštinskim organima.

3. Krizni štabovi su postojali i na regionalnom nivou, tj. nivou srpskih autonomnih oblasti (SAO) i Autonomne regije Krajina (ARK). Mnogo manje se zna o regionalnim kriznim štabovima, sa izuzetkom Kriznog štaba ARK, ali su oni kao i opštinski štabovi, odražavali koordinaciju stranke, vlade i oružanih snaga kako je zamišljena na najvišem nivou rukovodstva bosanskih Srba, dok su Savjet za nacionalnu bezbjednost i kasnije Republičko ratno predsjedništvo praktično funkcionisali kao krizni štab na republičkom nivou.

4. Obezbjeđivanjem takve ključne koordinacije na opštinskom i regionalnom nivou, krizni štabovi su bili mehanizam kojim je rukovodstvo bosanskih Srba preuzimalo i održavalo kontrolu nad teritorijom. Oni su podržavali oružane jedinice u opštinama i omogućavali im, a u nekim slučajevima njima i vodili; provodili su politiku i proceduru prisilnog odlaska nesrba s teritorija koje je svojatala država bosanskih Srba.

ZAKONSKO UPORIŠTE KRIZNIH ŠTABOVA I RATNIH PREDSJEDNIŠTAVA

5. Koncept kolektivnog opštinskog predsjedništva s izuzetnim ovlaštenjima u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti već je postojao u zakonodavstvu SRBiH. U slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti obrazuje se tijelo poznato kao predsjedništvo skupštine opštine, koje se sastoji od rukovodstva skupštine i nekoliko dodatnih članova, i koje djeluje u ime skupštine, po pitanjima u nadležnosti skupštine sve dok skupština ne bude mogla da se ponovo sazove i odobri akcije predsjedništva.[1]

6. Ni u jednom od saveznih, republičkih ili pokrajinskih dokumenata SFRJ, koji su do danas pregledani, se ne koristi izraz "krizni štab" ili "ratno predsjedništvo", premda je ovaj drugi izraz pronađen u statutu opštine Prijedor od 1984.[2] Na odgovarajućem mjestu u statutu opštine Banje Luke od 1987. koristi se jednostavno izraz "predsjedništvo".[3] Interesanto je da

1 Ustav SRBiH, *Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine* XXX, br. 4, ponedjeljak, 25. februara 1974. (0049-7420-0049-7707), član 273.

2 *Službeni glasnik opštine Prijedor* XXI br. 7, četvrtak, 25. oktobra 1984. (P002-0412-P002-0468), član 267.

3 *Službeni glasnik opštine Banja Luka* XXVII, br. 5, 18. maja 1987, članovi 304 i 305 (B000-4148).

su ovi članovi eliminisani iz amandamana na banjalučki statut od 1990. čime je praktično uklonjena pravna osnova za kolektivno predsjedništvo u toj opštini.[4]

7. Socijalističko zakonodavstvo je takođe predvidilo još jedno opštinsko tijelo s izuzetnim ovlaštenjima u slučaju vanrednog stanja, "komitete za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu". Ovim koordinacionim "operativno-političkim" komitetima garantovana su izuzetna ovlaštenja da mogu da djeluju, u skladu s politikom i stavovima Saveza komunista, ako kompetentni vladini organi nisu u mogućnosti da vrše svoje zadatke.[5] To je u suštini značilo da bi, u slučaju strane okupacije, ti komiteti vodili pokret otpora. U tom smislu, njihovo članstvo je obuhvatalo opštinske rukovodioce ili predstavnike Saveza komunista, JNA, Teritorijalne odbrane i sekretarijata za narodnu odbranu i unutrašnje poslove.[6]

8. Ako je Srpska demokratska stranka zamijenila Savez komunista, može se smatrati da su krizni štabovi bosanskih Srba ličili na komitete za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu više nego opštinska predsjedništva u vanrednom stanju, i to kako u pogledu sastava tako i u pogledu uloge koju su sebi odredili. Stranka je povjerila kriznim štabovima da djeluju na vlastitu inicijativu, u skladu s politikom i stavovima SDS-a, sve dok ne budu u stanju da obezbijede uslove za funkcionisanje opštinskih organa nove države bosanskih Srba. Međutim, oni sami su, u skladu s politikom i stavovima SDS-a, bili u značajnoj mjeri odgovorni za stvaranje kriznih uslova i raspad redovnih organa opštinske vlasti.

PRIPREMANJE KRIZNIH ŠTABOVA – I KRIZA

9. Možda je SDS-u bila poznata zakonska osnova za opštinska ratna predsjedništva, ali su krizni štabovi koje je formirala bili namijenjeni samo srpskim opštinama, institucijama koje su i same bile tvorevina SDS-a. Pripreme SDS-a za srpske opštine, srpske krizne štabove i krizu koja će opravdati postojanje kriznih štabova, sve zajedno, odvijale su se u jesen 1991.[7]

10. Dana 18. oktobra 1991, šest dana prije osnivačke "Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine", Radovan Karadžić je u SDS-u proglasio vanredno stanje, koje je uključivalo i 24-časovno dežurstvo.[8] Članovi Glavnog

4 *Službeni glasnik opštine Banja Luka* XXX br. 8, 19. septembra 1990, član 19 (0219-2641-0219-2644).

5 Zakon o opštenarodnoj odbrani SRBiH iz 1984, članovi 98, 99 (0219-2661-0219-2708).

6 Zakon o opštenarodnoj odbrani SRBIH iz 1984, član 104 (0219-2661-0219-2708).

7 ARK: Jedan član vlade ARK je čak izjavio: "Volio bih da tih(kriznih) štabova uopšte nije ni bilo, jer da ih nije bilo, ne bi bilo ni ove krizne situacije." "Možemo bez Kriznog štaba", *Glas* 9. jula 1992. (0095-1908-0095-1909, engl. 0110-9922-0110-9922).

8 Dokazi o Karadžićevoj naredbi i izvršavanju te naredbe od strane opštinskih odbora SDS-a, uključuju:

Zavidovići: Karadžićev telegram upućen SDS-u Zavidovići, 18. oktobra 1991. kojim se naređuje "vanredno" stanje za sva tijela, članove i funkcionere SDS-a. (0031-7417-0031-7417)

odbora obavijestili su opštinske i lokalne odbore SDS-a da se pod novim okolnostima rad SDS-a nastavlja drugačije.[9] Karadžić je obrazložio vanredno stanje kad se sastao sa (srpskim) predsjednicima skupština opština 26. oktobra 1991. u Banjoj Luci i objasnio da će pripreme za rat uključiti osnivanje lokalnih štabova ili komandi.[10]

Karadžićevo uputstvo da se formiraju lokalni štabovi odmah su sproveli neki lokalni rukovodioci SDS-a. Najmanje dva opštinska odbora osnovala su krizne štabove u to vrijeme, očigledno na osnovu uputstava dobijenih iz centra.[11] Dana 21. novembra 1991. na 2. sjednici Skupštine

Donji Vakuf: Karadžićev telegram upućen Opštinskom odboru SDS-a Donji Vakuf, 18. oktobra 1991, kojim se nameće vanredno stanje svim organima SDS-a. (0104-6075-0104-6075, engl. 0110-8113-0110-8113)

Novi Travnik: Faks Opštinskog odbora SDS-a upućen Glavnom odboru SDS-a, 19. oktobra 1991, kojim se potvrđuje uvođenje vanrednog stanja. (0031-7397-0031-7397, engl. 0110-6575-0110-6575)

Odžak: Faks Opštinskog odbora SDS-a upućen Glavnom odboru SDS-a, 20. oktobra, kojim se potvrđuje uvođenje vanrednog stanja. (SA02-2812-SA02-2812, engl. 0304-6958-0304-6958).

Sarajevo: Odbor SDS-a grada Sarajeva naglašava da pošto je predsjednik SDS-a BiH proglasio vanredno stanje prvog stepena, treba da uvedemo dežurstva. Zapisnik sa sastanka Gradskog odbora SDS-a Sarajevo, 27. novembra 1991. (SA02-3360-SA02-3366, engl. 0305-3022-0305-3028)

9 Primjeri kako su članovi Glavnog odbora SDS-a informisali niže odbore o novim uslovima u stranci:

Rajlovac (Novi Grad): Jovan Jovanović iz Glavnog odbora SDS-a prenio je lokalnom odboru SDS-a Alipašino polje (Novi Grad, Sarajevo) "metode rada SDS-a u datim uslovima". Takođe je dodao da SDS mora prodrijeti u svaku srpsku kuću i angažovati svakog Srbina kako bi se osiguralo da svi Srbi ostanu u jednoj državi. Zapisnik izborne skupštine mjesnog odbora "Jedinstvo", 20. oktobra 1991. (SA02-4313-SA02-4315).

Sarajevo: Na sjednici Gradskog odbora SDS-a Sarajevo, Jovo Jovanović iz Glavnog odbora SDS-a rekao je Gradskom odboru da "će se vrlo brzo izvršiti regionalizacija i za teritorije sa većinskim srpskim narodom i gdje su Srbi vlasnici nekretnina formiraće se srpski organi vlasti". Zapisnik sa sastanka Gradskog odbora SDS-a Sarajevo, 27. novembra 1991. (SA02-3360-SA02-3366, engl. 0305-3022-0305-3028).

10 **SDS:** Faks "NAREDBA SDS SARAJEVO" 29. oktobra 1991. (0050-7147-0050-7147, engl. 0050-7148-0050-7148).

11 **Bosanski Petrovac:** Dana 24. oktobra 1991. SDS je glasao da se obrazuje krizni štab. Zaključci Opštinskog odbora SDS-a Bosanski Petrovac od 24. oktobra 1991. (0091-5254-0091-5254, engl. 0300-0011-0300-0011).

Bratunac: Dana 19. oktobra 1991. Miroslav Deronjić obavijestio je rukovodstvo opštinskog odbora SDS-a o politici i uputstvima sa "proširene sjednice" Glavnog odbora SDS-a održane prethodne noći u Sarajevu; odmah je predloženo članstvo opštinskog kriznog štaba i Krizni štab Bratunca je održao svoju prvu sjednicu 26. oktobra 1991. Zapisnici sa sastanaka SDS-a Bratunac 1990. i 1991. (0219-2549-0219-2640); vidi takođe Zapisnik sa sastanka Predsjedništva opštinskog odbora od 19. oktobra 1991. (0219-2618) i Zapisnik sa prvog sastanka Kriznog štaba od 26. oktobra 1991. (0219-2620).

Ključ: Opštinski odbor SDS-a takođe je pripremao planove za štabove civilne zaštite SDS-a prije decembra 1991. na osnovu ranijih uputstava SDS-a od februara 1991, "Radni dokument" o civilnoj zaštiti SDS-a, februar 1991. (SA02-9148-SA02-9152, engl. 0304-6048-0304-6052). Vidi "Opštinski štabovi civilne zaštite SDS-a " Ključ (0057-4382-0057-4407, engl. 0302-3558-

bosanskih Srba, predstavnik iz Laktaša se hvalio da je mobilisao Ratno predsjedništvo od 11 članova i pozvao Karadžića da naredi osnivanje ratnih predsjedništava u svim opštinama Krajine.[12]

11. Već u jesen 1991. SDS je u nekim mjestima proglasila osnivanje srpskih opština. Dana 11. decembra 1991. Skupština bosanskih Srba preporučila je da članovi SDS-a koji su delegati u skupštinama opština formiraju srpske opštine, čak i u onim opštinama u kojima se "preglasavanjem nameću odluke protivne interesima srpskog naroda", tj. gdje su Srbi u manjini ili ne kontrolišu skupštinu.[13]

UPUTSTVO OD 19. DECEMBRA 1991.

12. Rukovodstvo SDS-a slijedilo je preporuku Skupštine od 11. decembra 1991. s detaljnim tajnim uputstvima za osnivanje srpskih opština i kriznih štabova, "Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima (u daljem tekstu: Uputstvo od 19. decembra 1991.)[14] Ova uputstva rukovodstvo SDS-a podijelilo je opštinskim liderima SDS-a, koji su ih onda prenijeli opštinskim odborima.[15] Prva stranica dokumenta pokazuje da ga je izdao Glavni odbor SDS-a, dok je na poslednjoj stranici otkucan potpis "Krizni štab SDS-a BiH", što predstavlja jednu od prvih indikacija o postojanju kriznog štaba na republičkom nivou.

13. U Uputstvu od 19. decembra 1991. izlažu se pripreme, u dvije odvojene faze, za preuzimanje vlasti u bazi i podjelu BiH na etničkoj osnovi. Opštine u kojima su dominirali Srbi ili SDS, koje se u Uputstvima nazivaju Varijanta A, trebalo je da prestanu poštovati zakone SRBiH i da slijede naređenja paralelnih srpskih vlasti. U oblastima sa srpskom manjinom, Varijanta B, SDS je trebalo da podijeli postojeću opštinu i da stvori nove, isključivo srpske opštinske institucije u naseljima sa srpskom većinom. Nema vremenskog rasporeda za prelazak na "drugi stepen". Umjesto toga, po

0302-3572) i Procjenu opšte i vojno-političke situacije u opštini Ključ, koja se na to odnosi (0034-9558-0034-9572).

12 **Skupština:** Stenografske zabilješke sa 2. sjednice Skupštine bosanskih Srba od 21. novembra 1991. SA01-1999-SA01-2054, eng. 0093-0291-0093-0342, str. 45

13 **Skupština:** "PREPORUKA O OSNIVANJU SKUPŠTINA OPŠTINA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI" br. 02-53/91, od 11. decembra 1991. (0049-7243-0049-7254, engl. 0044-8141-0044-8170, str. 25).

14 **SDS:** "UPUTSTVA O ORGANIZOVANJU I DJELOVANJU ORGANA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI U VANREDNIM OKOLNOSTIMA", 19. decembra 1991. **br. 47**, SA03-0028-SA03-0036, **br. 93**, SA03-2072-SA03-2082. **br. 96**, 0025-2738-0025-2747; 0060-8967-0060-8977; 0094-3166-0094-3175; 0227-9644-0227-9653. **br. 100**, 0018-4274-0018-4283; 0027-0657-0027-0666; 0027-3358-0027-3377; SA04-2033-SA04-2042. **br. 101-3**, 0084-7302-0084-7307. **br 104**, 0060-6883-0060-6894; 0106-5629-0106-5638; SA02-2339-SA02-2346. **engl.** 0027-0650-0027-0656.

15 Vidi primjer **Bratunca**: Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a, 23. decembra 1991. (0219-2721, u Knjizi zapisnika sa sastanaka Opštinskog odbora SDS-a Bratunac 1991-1995, 0219-2709-0219-2805).

Takođe **Prijedor**: Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a i kluba poslanika SDS-a, 27. decembra 1991. (0063-3832-0063-3834, engl. 0301-6080-0301-6082).

naredbi predsjednika SDS-a navedene mjere je trebalo da se primjenjuju "prema za to posebno utvrđenoj tajnoj proceduri" koja treba naknadno da se utvrdi.

14. I opštinama Varijante A i opštinama Varijante B naređeno je da odmah osnuju krizne štabove. Navodeći članstvo kriznih štabova, Uputstvo od 19. decembra 1991. pobrinulo se da krizni štabovi i srpske opštine budu povezani sa stranačkim centrom SDS-a preko Skupštine bosanskih Srba i Glavnog odbora SDS-a. Prema ovom dokumentu, na čelu kriznog štaba bio je predsjednik opštinskog odbora SDS-a, koji je u većini opština sa srpskom većinom bio i predsjednik skupštine opštine. Krizni štab je uključivao elitu SDS-a i one koji su bili povezani sa stranačkim centrom: sekretarijat opštinskog odbora SDS-a,[16] opštinske poslanike u Skupštini bosanskih Srba i članove Glavnog odbora SDS-a iz te opštine. Članovi Glavnog odbora bili su članovi, a ponekad i predsjednici, opštinskih kriznih štabova, što je bio slučaj barem u Bosanskoj Gradišci, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Petrovcu, Brčkom, Foči, Ilijašu, Novom Sarajevu, Prijedoru, Rogatici, Vlasenici i Vogošći.

15. Krizni štabovi su zamišljeni da funkcionišu kao vlada u sjenci,[17] tako da Uputstvo od 19. decembra nalaže da krizni štabovi treba da uključuju i sve one članove SDS-a koji već imaju vodeće položaje u postojećim opštinskim organima vlasti. Zavisno od rezultata opštinskih izbora od novembra 1990., funkcije koje je držao SDS mogle su obuhvatati predsjednika skupštine opštine ili predsjednika izvršnog vijeća opštine, načelnika stanice javne bezbjednosti ili načelnika policije, komandanta ili načelnika opštinskog štaba TO-a, sekretara opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu ili druge funkcije vlasti iz tog sekretarijata. Ako SDS nije uspio da rasporedi svoje ljude na te funkcije, onda je u kriznom štabu trebalo da budu stranački kandidati za te funkcije. Uputstvo od 19. decembra 1991. dalje nalaže da krizni štabovi treba da sarađuju s komandama i štabovima JNA.

16. Na taj način je krizni štab postao "vlada u sjenci" u onim opštinama u kojima Srbi još nisu bili proglasili svoju vlastitu srpsku opštinu. Čak i tamo gdje su Srbi bili većina i osnovali srpsku opštinu, krizni štab je osiguravao da opštinska vlast ima svoj vlastiti unutrašnji stranački krug s tijesnim vezama sa centralom SDS-a, čak je povremeno izgledalo da od redovnog stranačkog opštinskog rukovodstva preuzima funkciju rukovođenja.[18]

16 Sekretarijat opštinskog odbora SDS-a sastojao se od predsjednika, potpredsjednika i sekretara.

17 **Prijedor:** Jedan član kriznog štaba, opisujući preuzimanje vlasti, rekao je: "Mi smo i ranije formirali takozvanu vladu u sjenci." Radio Prijedor, 29. april 1995. (0100-8949-0100-8956, engl. 0208-9296-0208-9304, str.7)

18 Vidi npr. **Novo Sarajevo:** Članstvo SDS-a se žalilo u martu 1992. da je Krizni štab preuzeo sve funkcije opštinskog stranačkog rukovodstva: "Da li smo svi mi članovi Kriznog štaba ili smo članovi SDS? Da li će Krizni štab izaći na sljedeće višestranačke izbore ili će to biti naša stranka...Da li je nama članovima stranke predsjednik šef Kriznoga štaba ili nam je predsjednik predsjednik Opštinskog odbora?" Zapisnik sa sastanka lokalnih odbora SDS-a Novo Sarajevo, 3. i 23. februara 1992. (SA02-2409-SA02-2418).

17. Opštinski odbori SDS-a djelovali su prema Uputstvu od 19. decembra 1991. i osnovali krizne štabove SDS-a.[19] Kad je Veljko Kondić, predsjednik Opštinskog odbora SDS-a Ključ, informisao Odbor o Uputstvu od 19. decembra 1991, rekao je: "Svi organi će biti obavezni da se ponašaju u skladu sa Uputstvom...Znači svi prijedlozi i zadaci u Uputstvu prihvataju se u cijelosti", iako svi prisutni članovi nisu imali pristup Uputstvu u cjelini. I zaista jedan član je rekao da može prihvatiti Karadžićeve prijedloge, a da ih i ne pogleda.[20] Ova Uputstva su kasnije takođe citirana kao zakonski osnov za akcije kriznih štabova i drugih organa SDS-a, kao što su proglašenja srpskih opština ili odluka Kriznog štaba Trnovo da stan jednog Muslimana dâ Srbinu.[21]

19 Krizni štabovi osnovani prema Uputstvu od 19. decembra 1991.:

22. decembra 1991: **Zvornik** formira Krizni štab, "Zaključci" Opštinskog odbora SDS-a, 22. decembra 1991. (0132-8358-0132-8359)

23. decembra 1991: **Ključ** formira krizni štab, čita se dio Uputstva od 19. decembra 1991. Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora, 23. decembra 1991. (0091-4528-0091-4532, engl. 0092-4117-0092-4119).

24. decembra 1991: **Bosanska Krupa** formira krizni štab " u skladu sa Uputstvom o formiranju kriznih štabova na teritoriji BiH". Zapisnik sa sastanka Opštinskog izvršnog odbora, 24. decembra 1991. (0059-0170-0059-0171, engl. 0190-1474-0190-1475).

24. decembra 1991: Gradski SDS **Sarajeva** formira krizni štab, uključujući članove Glavnog odbora SDS-a i dodjeljujuje "pojedinačne dužnosti u skladu sa Uputstvom o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednom stanju, prema Varijanti B, prvi stepen." Spisak članova Kriznog štaba, 24. decembar 1991. (SA02-6744-SA02-6744).

27. decembra 1991: **Prijedor** formira krizni štab, čita se iz Uputstva od 19. decembra 1991. Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a i Kluba poslanika SDS-a, 27. decembra 1991. (0063-3832-0063-3834, engl. 0301-6080-0301-6082).

27. decembra 1991: SDS **Trnovo** odlučuje da formira Krizni štab prema Uputstvu od 19. decembra 1991. Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a, 27. decembra 1991. (0228-0489-0228-0491, engl. 0303-9809-0303-9810).

15. januara 1992: **Sanski Most** formira "Ratni štab opštine". Rezime aktivnosti i dobara SDS-a Sanski Most. (0047-2393-0047-2400, engl. 0110-7730-0110-7735).

Februar 1992: **Bosanski Brod** formira krizni štab "prema instrukcijama iz Sarajeva." "Srpska država je realnost", *Posavska zora,* 11. januara 1995. (0208-3724-0208-3724, engl. 0304-4655-0304-4659).

Novo Sarajevo: U bilješkama sa sastanka Opštinskog odbora Novo Sarajevo piše da će "Opštinski odbor SDS-a formirati Krizni štab" i u njima se navodi članstvo kao što je to utvrđeno u Uputstvu od 19. decembra 1991. Spisak članova Sekretarijata Opštinskog odbora SDS-a (SA02-2402-SA02-2402).

Novo Sarajevo: Grbavica SDS primjećuje da je Krizni štab formiran u skladu s uputstvima Glavnog odbora SDS-a. Zapisnik sa sastanka lokalnog odbora SDS-a Grbavica, 27. januara 1992. (SA02-7843-SA02-7846).

20 **Ključ**: Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora Opštinskog odbora SDS-a, 23. decembra 1991. (0091-4528-0091-4532, engl. 0092-4117-0092-4119, str. 1).

21 Primjeri pozivanja i oslanjanja na Uputstvo od 19. decembra 1991.:

Skupština: Karadžić se pozvao na Varijantu A i B u svom retrospektivnom govoru o ratu 1995. Audio snimak 50. sjednice Skupštine bosanskih Srba, 15-16. aprila 1995, Karadžićev govor 2. dana zasjedanja. (0084-5781-0084-6113, eng. 0096-9864-00969880, str.2)

18. Uputstvo od 19. decembra 1991. ne govori konkretno o formiranju regionalnih kriznih štabova. Prvo pominjanje regionalnih kriznih štabova koje je do danas pronađeno je iz februara 1992, približno u vrijeme kad se pojavljuju dokazi o aktiviranju "drugog stepena" naznačenog u Uputstvu od 19. decembra 1991.[22] Dana 24. februara 1992, Izvršni odbor SDS-a odredio je

Bosanska Krupa: Krizni štab je naredio mobilizaciju rezervne policije "na osnovu Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednom stanju", "Naredba" 26/92, 5. aprila 1992. (0059-0173-0059-0173, engl. 0190-1476-0190-1476).

Bosanski Petrovac: Sekretarijat SDS-a naređuje da se Uputstvo od 19. decembra 1991. prekuca u sedam primjeraka i dâ svakom članu. Zapisnik sa sastanka Sekretarijata SDS-a, 26. decembra 1991. (0091-5209-0091-5210, engl. 0302-8568-0302-8570).

Bratunac: Dana 23. decembra 1991. Opštinski odbor SDS-a Bratunac razmotrio je " materijal od Predsjedništva SDS-a iz Sarajeva" i zaključio da "za nas je predviđena Varijanta B, II stepen organizovanja...Donijeta je odluka o formiranju kriznog štaba, koji treba odmah da počne sa radom." Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Bratunac, 23. decembra 1991. (0219-2721, Knjiga zapisnika sa sastanaka SDS-a Bratunac 1991-1995, 0219-2709-0219-2805).

Donji Vakuf formira srpsku opštinu "u skladu" s članom 4 Uputstva od 19. decembra 1991, "ODLUKA O OSNIVANJU SRPSKE OPŠTINE DONJI VAKUF", br. 1/92. 15. februar 1992. (0040-3887-0040-3888, engl. 0303-4770-0303-4771).

Ilidža osniva srpsku skupštinu opštine "u skladu s datim instrukcijama Srpske demokratske stranke BiH (Glavni odbor), broj 079 od 19. decembra 1991... "ODLUKA O PROGLAŠENJU SRPSKE SKUPŠTINE OPŠTINE ILIDŽA", broj 6/92, 3. januara 1992. (SA02-4139-SA02-4140, engl. 0304-5063-0304-5064)

Prijedor:"Sastanak je otvorio Mišković Simo, predsjednik Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, upoznavši prisutne s Uputstvom Skupštine srpskog naroda u BiH." Zapisnik sa sastanka poslanika opštinske sekcije za vojna pitanja Prijedora (u Knjizi zapisnika Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 0102-1504-0102-1686, engl. 0091-6336-0091-6464, str. 100).

Rogatica je osnovala srpsku skupštinu opštine 26. decembra 1991. "po Uputstvu Glavnog odbora SDS-a". Izvještaj o radu skupštine opštine, broj 01/1-012-54/93, 1.oktobra 1993. (0215-9608-0215-9637, str. 3).

Trnovo: Krizni štab "RJEŠENJE", br. 01-01, 19. jula 1992. (0227-7821-0227-7827).

Tuzla proglašava srpsku opštinu Tuzla "na osnovu člana 4 Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednom stanju, od 19. decembra 1991." "ODLUKA O OSNIVANJU SRPSKE OPŠTINE TUZLA", 3.marta 1992. (SA04-2208-SA04-2209, engl. 0303-6251-0303-6252).

Zvornik proglašava srpsku opštinu Zvornik "na osnovu člana 4 Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednom stanju, od 19. decembra 1991." "Odluka o osnivanju Srpske opštine Zvornik", broj 01-1/91, 27. decembra 1991. (0213-2449-0213-2450).

22 Dokazi o naredbi da se aktivira "drugi stepen":

Bosanski Petrovac: Bilješke o Karadžićevom govoru na sastanku SDS-a, 14. februara 1992. (0059-2531 u glasniku SDS-a Bosanski Petrovac 0059-2512-0059-2646).

Bratunac: Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Bratunac, 24. februara 1992. (0219-2723-0219-2725, u Knjizi zapisnika sa sastanaka SDS-a Bratunac 1991-1995, 0219-2709-0219-2805).

Prijedor: Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 17. februara 1992. (Knjiga zapisnika sa sastanaka Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 0102-1504-0102-1686, engl. 0091-6336-0091-6464, str. 122).

"koordinatora" za svaki SAO (uključujući i ARK).[23] Jedna od dužnosti ovih koordinatora bila je da se uključe u rad regionalnih kriznih štabova.

19. Tako su i regionalni i opštinski krizni štabovi prvobitno bili stranački organi, njihov rad je od početka koordiniran s politikom i planovima najvišeg rukovodstva SDS-a. Opštinski krizni štabovi dobijali su naredbe od rukovodstva SDS-a preko Glavnog odbora, Skupštine bosanskih Srba ili direktnim pristupom Karadžiću, Momčilu Krajišniku i drugima i njima su podnosili svoje izvještaje.[24] Međutim, kako su organi i institucije SDS-a imali sve više pretenzija na novu državu bosanskih Srba, tako su se i krizni štabovi SDS-a iz stranačke tajnovitosti pojavili u javnosti.

Na 14. sjednici Skupštine bosanskih Srba, održanoj 27. marta 1992. Karadžić je rekao poslanicima: "Čim dođete u svoje opštine, morate odmah hitno formirati krizne štabove"[25]**.** Ponovio je Uputstvo od 19. decembra 1991. kad je naveo da u kriznim štabovima treba da budu rezervni oficiri, te da predsjednici opština i izvršnih odbora treba da imaju najviše položaje. Naglasio je da krizni štabovi treba da služe "isključivo u odbrambene svrhe". Krizni štabovi treba da budu formirani "s punim ovlašćenjima skupština". Ako predsjednik skupštine opštine odbaci njihov prijedlog, "ako ne žele tako

23 **ARK i SAO:** Odluka Izvršnog odbora SDS-a kojom se Rajko Dukić imenuje za koordinatora za SAO Semberija i Birač, br. 522-02/92, 24. februar 1992. (SA00-6717-SA00-6717); Odluka Izvršnog odbora SDS-a kojim se Radislav Vukić imenuje za koordinatora za SAO Krajinu, br. 521-02/92, 24. februar 1992. (SA00-6720-SA00-6720, engl. 0301-7821-0301-7821); Odluka Izvršnog odbora SDS-a kojom se Vojo Krunić i Radomir Nešković imenuju koordinatorima za SAO Istočna Hercegovina, br. 524-02/92, 24. februar 1992. (SA00-6721-SA00-6721, engl. L000-3168-L000-3169); Odluka Izvršnog odbora SDS-a kojom se Jovo Šarac i Milovan Žugić imenuju za koordinatore za SAO Romaniju, br. 525-02/92, 24. februar 1992. (SA00-6722-SA00-6722, engl. L000-3170-L000-3171); Odluka Izvršnog odbora SDS-a kojom se Jovo Jovanović i Milivoje Prijić imenuju za koordinatore za grad Sarajevo, br. 526-02/92, 24. februar 1992. (SA00-6742-SA00-6742, engl. L000-3166-L000-3167); Odluka Izvršnog odbora SDS-a kojom se Simo Mihić i Slobodan Babić imenuju za koordinatore za SAO Sjeverna Bosna, br. 523-02/92, 24. februara 1992. (SA02-3605-SA02-3605).

24 Primjeri naređenja centralnih organa SDS-a:

SDS: Uputstvo od 19. decembra 1991: Pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a BiH, broj 578-02/92, 31. maja 1992. (0108-8782-0108-8782, engl. 0301-7151-0301-7151).

SAO: Odluke Izvršnog odbora SDS-a od 24. februara 1992. (SA00-6717-SA00-6717; SA00-6720-SA00-6720; SA00-6721-SA00-6721; SA00-6722-SA00-6722; SA00-6742-SA00-6742; SA02-3605-SA02-3605).

Primjeri podnošenja izvještaja centralnim organima SDS-a:

Bijeljina: Teleks Kriznog štaba SDS-a Bijeljina upućen Glavnom odboru SDS-a, 1. aprila 1992. (0075-0001-0075-0004, engl. 0302-0693-0302-0693).

Novo Sarajevo: Opštinski odbor SDS-a tvrdi da je "Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine formirala Krizni štab i ona treba da raspravlja o radu Kriznog štaba." (Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Novo Sarajevo, 28. februara 1992, 0220-3983-0220-3984).

Živinice: Februara 1992. Krizni štab SDS-a poslao je apel Krajišniku i Karadžiću, između ostalih, da pomognu da se riješi kriza srpske blokade puteva. Faks Opštinskog odbora SDS-a koji je upućen Karadžiću i Krajišniku, između ostalih, br. 76/92, 24. februara 1992. (SA02-4584-SA02-4585).

25 Skupština: Zapisnik sa 14. sjednice Skupštine bosanskih Srba, 27. marta 92. (0090-8340-0090-8381, engl. 0092-6762-0092-6786).

da postupe, onda ih valja upozoriti," rekao je Karadžić. Ova uputstva su signalizirala prelazak sa stranačkih na vladine krizne štabove. Ona takođe ukazuju na to da nisu svi opštinski odbori SDS-a bili u stanju da slijede Uputstvo od 19. decembra 1991.

20. Prelazak sa stranačkih na vladine organe završen je 4. aprila 1992, kad je Karadžić kao predsjednik, ne SDS-a već Savjeta za nacionalnu bezbjednost, naredio aktiviranje kriznih štabova.[26] Kao što je gore navedeno, sam Savjet za nacionalnu bezbjednost počeo je da djeluje kao javni, vladin ekvivalent prethodno tajnom kriznom štabu SDS-a na republičkom nivou.

21. Kao što se stranka na republičkom nivou razvila u vladu RS-a početkom 1992, isto tako su se i krizni štabovi promijenili iz "kriznih štabova SDS-a" u "krizne štabove srpskih opština", a da pri tome, međutim, nisu mijenjali svoje članstvo ili politiku. Mnogi obični ljudi su po prvi put čuli za krizne štabove u aprilu 1992, nakon Karadžićevog naređenja o "aktiviranju", kada su se krizni štabovi pojavili u javnosti svojatajući vlast kao opštinske vlade, a da pri tome nisu pominjali svoje prethodno tajno stranačko postojanje. Moguće je da u nekim opštinama krizni štabovi nisu uopšte bili formirani do aprila 1992, ali su čak i one slijedile model dat u Uputstvu od 19. decembra 1991.[27]

UPUTSTVO ZA RAD KRIZNIH ŠTABOVA

22. Novonastali organi države bosanskih Srba proklamovali su svoju vlast nad opštinskim kriznim štabovima. Dana 22. aprila 1992. Savjet za nacionalnu bezbjednost preporučio je vladi da imenuje opštinska ratna predsjedništva i ratne izvršne odbore.[28] Dana 26. aprila 1992. vlada RS izdala je Uputstvo za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama (u daljem tekstu "Uputstvo za rad kriznih štabova").[29] U skladu sa ovim Uputstvima, trebalo je da krizni štabovi preuzmu sve prerogative i funkcije skupština opštine, kad god ove nisu bile u stanju da se sastanu:

Krizni štab koordinira funkcije vlasti radi odbrane teritorije, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavlja vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada... Krizni štab svoj rad temelji na ustavnim i zakonskim rješenjima, te odlukama Skupštine, Predsjedništva i Vlade Srpske Republike BiH...Krizni štab je dužan prikupljati informacije o stanju na terenu

26 SNB: Saopštenje za štampu Savjeta za nacionalnu bezbjednost, 4. aprila 1992, 0058-3805.

27 Ili ponovo, možda je došlo do zabune između sastava kriznog štaba, o čemu je formalno odlučeno krajem decembra 1991. i njegovog javnog pojavljivanja u aprilu 1992.

Brčko: Krizni štab formiran "početkom" aprila 1992. "PREGLED DOGAĐAJA I STANJA U BRČKOM" (0074-1394-0074-1411, engl. 0096-7572-0096-7577).

28 SNB: Zapisnik sa sastanka SNB održanog 22. aprila 1992. (0124-5299-0124-5301). Treba međutim primijetiti da vladina uputstva izdata četiri dana kasnije, bez obzira na to, pominju krizne štabove, a ne ratna predsjedništva.

29 **Vlada:** "IZVOD iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama", Srpska Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, 26. aprila 1992. (0027-0617-0027-0618, engl. 0027-0619-0027-0620).

i obavještavati i konsultovati nadležne organe Srpske Republike BiH... Krizni štab... pravi sedmične izvještaje koje dostavlja regionalnim odnosno državnim organima Srpske BiH.

Na zajedničkoj sjednici Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade RS narednog dana, usvojeni su zaključci da se moraju načiniti detaljnija uputstva za krizne štabove koja će uključiti i metode političkog rada na terenu i organizovanje funkcionisanja vlasti.[30] Tako su organi bosanskih Srba na republičkom nivou, kao što su Savjet za nacionalnu bezbjednost i Vlada, smatrali da je rad opštinskih kriznih štabova u njihovoj odgovornosti.

23. Krizni štabovi su primili vladino Uputstvo o radu kriznih štabova i djelovali su na osnovu njega.[31] S naređenjem o aktiviranju kojeg je izdao Savjet za nacionalnu bezbjednost i Uputstvom za rad kriznih štabova kojeg je izdala Vlada RS-a, krizni štabovi su sada bili otvoreno vladini, a ne više tajni stranački, organi nad kojima vlast imaju Vlada i Predsjedništvo, pa je stoga Uputstvo za rad kriznih štabova došlo iz vlade RS-a, a ne stranke SDS. Na sličan način je lanac izvještavanja sada išao kroz državna tijela. Bez obzira na to, članstvo štabova ostalo je isto, pokazujući da su to bila ista tijela, isto kao što je najviše stranačko rukovodstvo postalo državno rukovodstvo. Transformacija od partijskih u državne organe, iako je uglavnom završena do kraja aprila, nije bila trenutna i ima mnogo pokazatelja da su krizni štabovi nastavili sebe smatrati isto onoliko organima SDS-a koliko i države.[32]

---

30 SNB: Zapisnik sa sastanka SNB i Vlade održanog 27. aprila 1992. (0076-8037-0076-8038, engl. 0083-7982-0083-7983).

31 Primjeri djelovanja kriznih štabova na osnovu Vladinog Uputstva:

Bihać: Odluka Kriznog štaba citira Uputstvo za rad kriznih štabova kao osnovu za donošenje odluke i kriterije za imenovanje članova Kriznog štaba. Član 9 glasi da su članovi Kriznog štaba obavezni da rade u skladu s Uputstvom za rad kriznih štabova Srpske Republike Bosne i Hercegovine. "ODLUKA o imenovanju članova Kriznog štaba", br. 23/92, 21. maja 1992. (0094-1676-0094-1678, engl. 0110-4280-0110-4281).

Ključ: "Veljko Kondić je upoznao članove Kriznog štaba s operativnim instrukcijama za krizne štabove skupština opština. "KNJIGA zapisnika sa sjednica kriznog štaba skupštine opštine Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str. 7)

Prijedor: Odluka o organizacji i radu Kriznog štaba ponavlja Uputstvo za rad kriznih štabova gotovo od riječi do riječi. "Odluka o organizaciji i radu kriznog štaba opštine Prijedor", 1. maja 1992. (P000-7337-P000-7342, engl. 0301-6068-0301-6072).

32 Pokazatelji da su "vladini" krizni štabovi zapravo i dalje bili organi SDS-a:

SDS: Pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a BiH, broj 578-02/92. 31. maja 1992. (0108-8782-0108-8782, engl. 0301-7151-0301-7151).

Bihać: U odluci Kriznog štaba o imenovanju komandanta brigade TO-a navodi se da komanda brigade dobija sva naređenja i zadatke od Kriznog štaba Opštinskog odbora SDS-a. U zaglavlju piše "Srpska opština Bihać" i "Opštinski odbor SDS-a Bihać", čime se pokazuje da se srpska opština nije razlikovala od stranke. "ODLUKA o imenovanju komandanta, zamjenika komandanta i načelnika štaba TO-e", broj 14/92, 3. maja 1992. (0094-1674-0094-1675, engl. L001-6733-L001-6735)

Bijeljina: Propusnice za paravojne snage sa zaglavljem "Krizni štab SAO Semberija i Majevica", s pečatom Opštinskog odbora SDS-a i napomenom: pošto još uvijek nemamo pečat Kriznog štaba Srpske narodne garde, potvrde se ovjeravaju pečatom SDS-a Bijeljina. "POTVRDA" koju je izdao Krizni štab SAO Semberije i Majevice (0109-4711-0109-4712, engl. 0300-5875-0300-5875).

RATNA PREDSJEDNIŠTVA I RATNA POVJERENIŠTVA

24. Vođstvo bosanskih Srba bilo je svjesno potrebe da se legalizuju i centralizuju krizni štabovi kao dio uspostavljanja države bosanskih Srba. Počinje da se pojavljuje izraz ratno predsjedništvo, koji odražava kolektivno predsjedništvo u ratnom stanju, predviđeno zakonodavstvom SRBiH. Kao što je gore primjećeno, Savjet za nacionalnu bezbjednost preporučio je 22. aprila 1992. da vlada imenuje ratna predsjedništva i ratne izvršne odbore.[33] Taj izraz nije, međutim, ušao u zvanični državni riječnik još mjesec dana, pošto je državno rukovodstvo preduzelo korake da ozakoni krizne štabove i ojača njihove veze sa centrom.

Dana 23. maja 1992. vlada RS je zaključila da treba preduzeti mjere da se ukinu krizni štabovi i osnuju ratna predsjedništva u opštinama.[34] Dana 24. maja 1992, Biljana Plavšić kao član Predsjedništva, potpisala je "Uputstvo o organizovanju i radu predsjedništava u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata." Ovo uputstvo nalagalo je osnivanje kolektivnih ratnih opštinskih predsjedništava kako je to predvidilo zakonodavstvo SRBiH, ali i osiguralo da ova srpska predsjedništva budu tijesno vezana za rukovodstvo bosanskih Srba: Uputstvo navodi da će državno rukovodstvo Srpske Republike BiH imenovati republičkog povjerenika da pomogne opštinskim predsjedništvima, a republički povjerenik će zauzvrat imenovati opštinsko predsjedništvo. Republički povjerenik takođe treba da osigura stalnu koordinaciju i sprovođenje politike i mjera koje su utvrdili republički državni organi i Glavni štab VRS.[35]

25. Uputstvo Biljane Plavšić dalje je razrađeno i zamijenjeno Predsjedničkom odlukom od 31. maja 1992. o obrazovanju ratnih predsjedništava. Republičko predsjedništvo naložilo je da se obrazuju ratna predsjedništva u opštinama gdje skupštine i izvršni organi nisu mogli da ostvaruju svoju vlast. Onog dana kad se osnuju ratna predsjedništva prestaju da djeluju krizni štabovi. Razlika između kriznih štabova i ratnih predsjedništava bila je u tome što su se ovi drugi sastojali od jednog

---

Bosanski Petrovac: Krizni štab Skupštine opštine formiran 24. oktobra 1991. na sastanku Opštinskog odbora SDS-a. Zaključak Opštinskog odbora SDS-a Bosanski Petrovac od 24. oktobra 1991. (0091-5254-0091-5254, engl. 0300-0011-0300-0011).

Ilijaš: Spisak pripadnika TO-a koji je sastavio Krizni štab SDS-a Ilijaš. "Spisak pripadnika TO-a, 1. vod", 16. maja 1992. (0225-2628-0225-2628).

Sanski Most: "Pododbori Srpske demokratske stranke su vršioci vlasti na terenu opštine Sanski Most." Odluka Kriznog štaba br. KŠ 21/92, 19. juna 1992. (0047-1234-0047-1235, engl. 0110-2235).

Trnovo: Krizni štab naređuje da samo SDS može izdati dozvole za napuštanje teritorije. "Krizni štab Srpske opštine" i dalje koristi pečat SDS-a. Naređenje Kriznog štaba od 2. maja 1992. (0027-0623, engl. 0027-0624).

33 **SNB:** Zapisnik sa sastanka SNB od 22. aprila 1992. (0124-5299-0124-5301). Treba, međutim, primijetiti da se u vladinim upustvima izdatim četiri dana kasnije ipak spominju krizni štabovi, a ne ratna predsjedništva.

34 **Vlada:** Zapisnik sa sjednice vlade od 23. maja 1992. (0124-5320-0124-5321)

35 **Predsjedništvo:** Uputstvo o organizovanju i radu ratnih predsjedništava u opštinama, 24. maj 1992. (0124-6855)

republičkog povjerenika i, uglavnom, predsjednika skupštine opštine ili njegovog zamjenika. Povjerenika je trebalo da imenuje Predsjedništvo RS i on bi rukovodio radom opštinskog ratnog predsjedništva, povezujući tako direktno opštinske s republičkim predsjedništvom. Odluka je ponovila formulaciju iz Uputstva Biljane Plavšić, da povjerenici treba da koordiniraju i izvršavaju politiku i mjere republičkih državnih organa i VRS-a.[36]

26. Zakonski položaj opštinskih ratnih predsjedništava zatim je retroaktivno potvrđen Predsjedničkim aktom od 2. juna 1992., ali koji je u Službenom glasniku RS objavljen 1. juna 1992, čime je izmijenjen Ustav RS dodavanjem odredbe o ratnim predsjedništvima. Republičko predsjedništvo je sada imalo ovlaštenja da formira opštinska ratna predsjedništva za vrijeme ratnog stanja i definiše njihov sastav i nadležnosti.[37] Ova poslednja klauzula sugeriše da ovlašćenja opštinskih ratnih predsjedništava više nisu ograničena na ovlašćenja skupština opština, već ih, ako je potrebno, republičko predsjedništvo može proširiti.

27. Dana 10. juna 1992. regulisanje ratnih predsjedništava je još više iskomplikovala predsjednička Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava, kojom se nalagalo da se obrazuju ratna povjereništva u opštinama zahvaćenim ratom ili tamo gdje postoji ratna opasnost.[38] Ratno povjereništvo se sastojalo od jednog republičkog povjerenika i četiri člana odabrana među najuglednijim građanima iz kriznog štaba. Ratno povjereništvo je prenosilo direktive republičkog Ratnog predsjedništva i putem istog lanca podnosilo mu izvještaj o lokalnim problemima i potrebama. Republičko Ratno predsjedništvo postavljalo je republičkog povjerenika kao svog agenta; on je mogao postavljati i raspuštati opštinska ratna povjereništva, uz njihovu saglasnost. Ratna povjerništva su osigurala veću centralnu kontrolu tako da je centar mogao da interveniše u onim mjestima gdje lokalna inicijativa sama po sebi nije mogla dati željene rezultate.

28. Teoretski, trebalo je da nakon 31. maja 1992. svi krizni štabovi postanu ratna predsjedništva, dok je nakon 10. juna 1992. republičko Predsjedništvo moglo da interveniše i formira ratna povjereništva gdje to odabere, sve do 17. decembra 1992. kad je Narodna skupština opozvala Odluku o obrazovanju ratnih povjereništava.[39] Ratna predsjedništva su, s druge strane, bila aktivna ponovo 1995.

36 **Predsjedništvo:** "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH PREDSJEDNIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 03-512, 31. maj 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, br.8 (8. juna 1992), 307 (0044-7474, potpisane kopije 0090-4508-0090-4509, engl. 0050-9977-0050-9978).

37 **Ustav:** "Zakon o dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine", *Službeni glasnik srpskog naroda u BiH* 7/92 (1. juna 1992), 0091-6234-0091-6234, engl. 0044-8095-0044-8095.

38 **Predsjedništvo:** "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH POVJERENIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 01-33/92, 10. juna 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, br. 10 (30. juni 1992), 345 (0044-6791, potpisana kopija 0090-3101-0090-3102, engl. 0302-1126-0302-1127).

39 **Skupština:** "Odluka o prestanku važenja Odluke o obrazovanju ratnih povjereništava u opštinama u vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja", br. 02-

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

29. U praksi, ova različita naređenja i mjere nisu bili ni odmah ni dosljedno provođeni, čime je stvorena zabuna, čak i na nivou vlade.[40] Neki od organa nastavili su da sami sebe zovu ili su u narodu nazivani kriznim štabovima. Na nekim mjestima zvali su se "ratni štabovi" ili "ratna predsjedništva" čak i prije naredbe o ratnim predsjedništvima.[41] Objava Sanskog Mosta: "Krizni štab od danas djeluje i funkcioniše kao ratni štab. Za javnost će se i dalje koristiti stari naziv", pokazuje da naziv sam po sebi nije bio jako važan.[42] Na drugim mjestima, krizni štabovi su nastavili da se sastaju kao takvi sve do jula 1992. i morali su ih podsjetiti da treba da postanu ratna predsjedništva ili povjereništva ili da se raspuste.[43] Na nekim mjestima, krizni štabovi, ratna predsjedništva, itd. preuzeli su sve opštinske funkcije; na drugim, pak, opštinski izvršni odbori, pa čak i skupštine, postojali su uporedo s kriznim štabovima, ratnim predsjedništvima, itd. iako je često do preklapanja rada najčešće dolazilo posebno nakon kritičnih mjeseci od aprila do juna 1992.[44]

1978/92, 17. decembra 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, br. 19 (18. decembra 1992), 790 (0044-7240-0044-7240, potpisana kopija 0149-0941-0149-0941).

40 O zabuni u korištenju izraza vidi npr.

SDS: Komad /kao u originalu/ koristi izraz "ratna povjereništva" za ratna predsjedništva. Pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a BiH, broj 578-02/92, 31. maja 1992. (0108-8782-0108-8782, engl. 0301-7151-0301-7151).

Vlada: Žalbe na zbrku s izrazima stigle su do vlade RS. Zapisnik sa sastanka od 8. jula 1992. (0124-5421-0124-5427) i 14. jula 1992. (0124-5434-0124-5441).

Ilidža: Naredba o obrazovanju ratnog predsjedništva navodi da je predsjednik Skupštine opštine takođe i predsjednik Ratnog povjereništva (sic). "Naredba o obrazovanju ratnog predsjedništva na području Srpske opštine Ilidža", broj 56/93, 16. januara 1993. (0223-7061-0223-7061).

Šipovo: U zapisniku sa sastanka Kriznog štaba koristi se izraz "ratni štab" i onda se odmah zatim ispravlja u "krizni štab". Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141).

Vogošća: Vlada RS upućuje naredbu "Ratnom predsjedništvu" Vogošće iako je već bilo osnovano Ratno povjereništvo. "NAREDBA" predsjednika Vlade RS upućena Ratnom predsjedništvu Vogošće, 17. juna 1992. (0215-9499-0215-9500).

41 Primjeri pojave "ratnih predsjedništava" prije 31. maja:

Banja Luka: Ratno predsjedništvo formirano 8. maja 1992. Zapisnik sa sastanka opštinskog Izvršnog odbora, od 8. maja 1992. (0044-8231-0044-8238, engl. 0302-8023-0302-8032).

Bijeljina: Krizni štab postao je Ratno predsjedništvo Skupštine opštine (Izvještaj o bezbjednosnoj situaciji u SJB Bijeljina 0074-9558-0074-9563, engl. L000-3856-L000-3858).

Brčko: Ratno predsjedništvo formirano je 29. aprila 1992. "PREGLED DOGAĐAJA I STANJA" u Brčkom (0074-1394-0074-1411, engl. 0096-7572-0096-7577).

42 **Sanski Most:** Zaključci Kriznog štaba, br. KŠ-17/92, 7. maja 1992. (0047-1842-0047-1845, engl. 0093-8627-0093-8628).

43 Vidi npr. **Vojska:** Ministar odbrane Bogdan Subotić izjavio je da se u skladu s Naredbom Vlade RS-a, raspuštaju krizni štabovi u svim opštinama gdje su ostvareni uslovi za djelovanje legalnih organa vlasti. *Glas* 7. jula 1992, str. 1 (0095-1906-0095-1907, engl. 0110-9949-0110-9950).

44 Primjeri preklapanja rada kriznih štabova s opštinskim organima:

30. Zbog toga nije neophodno, niti je uvijek moguće povući razliku između kriznih štabova, ratnih štabova, ratnih predsjedništava i ratnih povjereništava i ono što se ovdje tvrdi za krizne štabove može se smatrati da vrijedi za sve korištene nazive.[45] Kao što je primijećeno u Rajlovcu, "Izabrano

Brčko: "Sredinom maja utvrdili smo da postoji potreba za formiranjem izvršnog organa, te je izabran ratni izvršni odbor kao izvršni organ skupštine odnosno ratnog predsjedništva". "PREGLED DOGAĐAJA I STANJA", (0074-1394-0074-1411, engl. 0096-7572-0096-7577).

Prijedor: Proglas o formiranju Ratnog predsjedništva podrazumijeva da će uskoro početi da funkcioniše Skupština opštine kao zakonodavni organ. "Osnovano Ratno predsjedništvo", *Kozarski vjesnik* 17. jula 1992. (0051-8618-0051-8618, engl. 0190-8336-0190-8336).

Rajlovac: "Stvaranjem vlasti u Opštini jačamo vlast naše države. Imajući to u vidu, pored legalno izabrane Skupštine i njenih organa imenovali smo i Krizni štab koji je svakodnevno zasjedao i rješavao tekuće probleme." "Svečani govor povodom godišnjice proglašenja srpske opštine Rajlovac", 23. februara 1995. (0226-9283-0226-9290).

Sanski Most: Izvršni odbor je funkcionisao u isto vrijeme kad i Krizni štab. Vidi npr. Odluku Kriznog štaba Sanski Most, br. KŠ 23/92, 21. maja 1992. (0047-1824-0047-1827, engl. 0110-6524-0110-6525).

Šipovo: Izvršni odbor je funkcionisao u isto vrijeme kad i Krizni štab. Vidi npr. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo od 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141).

Zvornik je interesantan izuzetak: Ovdje je Krizni štab formirao Privremenu vladu da ga zamijeni 10. aprila 1992. i objavio da zbog toga prestaju da funkcionišu svi upravni organi, te da je svim menadžerima i direktorima istekao mandat. "ODLUKA O FORMIRANJU PRIVREMENE VLADE SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK". 01-1/92, 10. aprila 1992. (0213-2342-0213-2343).

45 Primjeri transformacije kriznih štabova u ratna predsjedništva obuhvataju:

SDS: Izvršni odbor SDS-a nalaže kriznim štabovima da ratna predsjedništva treba da zamijene krizne štabove i da su predsjednici kriznih štabova sada ratni povjerenici. Pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a BiH, broj 578-02/92, 31. maja 1992. (0108-8782-0108-8782, engl. 0301-7151-0301-7151).

ARK: 10. juli 1992: "Krizni štab AR Krajina preimenuje se u Ratno predsjedništvo i ono faktički preuzima sve ingerencije kriznog štaba. "Mijenja se samo naziv", *Glas*, 10. jula 1992. (0095-1910-0095-1911, prijevod 0110-9933-0110-9933).

Bijeljina: Krizni štab je postao Ratno predsjedništvo Skupštine opštine. (Izvještaj o bezbjednosnoj situaciji u SJB Bijeljina 0074-9558-0074-9563, engl. L000-3856-L000-3858).

Bosanski Šamac: "ODLUKA o izmjeni naziva Kriznog štaba opštine", broj 171-10/92, 21. jula 1992. (0045-6250-0045-6250, engl. 0302-1094-0302-1095).

Ključ: "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNOG PREDSJEDNIŠTVA SKUPŠTINE OPŠTINE KLJUČ", 05-01-98/92, 13. jula 1992. (0057-5284-0057-5284, engl. 0110-7667-0110-7668).

Kotor Varoš: Izvod iz zapisnika sa 63. sjednice Kriznog štaba, od 7. jula 1992. (0041-5542, engl. 0190-9360).

Prijedor: Krizni štab je postao Ratno predsjedništvo, a ne Ratno povjereništvo zato što, kako je objašnjeno, odluka Predsjedništva RS još nije bila stigla kad je Krizni štab preimenovan u Ratno predsjedništvo. "Odluke koje život znače: prva sjednica Skupštine opštine nakon ratnih operacija u opštini Prijedor", *Kozarski vjesnik*, 4. septembar 1992, str. 3 (0052-3062, engl. 0091-3706-0091-3708, str. 2)

Zvornik, međutim pravi interesantnu razliku: Krizni štab je odlučio da Privremena vlada preuzme posao Kriznog štaba, a da posao Ratnog predsjedništva Skupštine opštine preuzme Komanda štaba TO-a Srpske opštine. "ODLUKA O FORMIRANJU PRIVREMENE VLADE SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK". 01-1/92, 10. aprila 1992. (0213-2342-0213-2343).

je Ratno predsjedništvo, zatim Ratno povjereništvo i ponovo Ratno predsjedništvo, uglavnom zadaci su bili isti."[46]

ULOGA KRIZNIH ŠTABOVA U DRŽAVI BOSANSKIH SRBA

31. Kao najviši organi opštinske vlasti na onim područjima koja su bosanski Srbi svojatali za svoju državu, krizni štabovi su bili među najznačajnijim instrumentima politike rukovodstva bosanskih Srba: oni su osiguravali da akcije policije, vojske i paravojnih snaga budu koordinirane sa stranačkom i vladinom politikom.

32. Glavna uloga kriznih štabova bila je da budu veza na regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou (jer su se takođe stvarali na nivou mjesnih zajednica) različitih stranačkih, vladinih, policijskih i vojnih institucija koje su sve imale svoje vlastite komandne strukture. Te komandne strukture su se na kraju spajale u rukama rukovodstva bosanskih Srba i može se vidjeti kako su opštinski krizni štabovi dovodili do istog preklapanja stranačkih, vladinih i vojnih funkcija na nivou opštine, koje se može vidjeti i na nivou regionalnih kriznih štabova i među rukovodstvom bosanskih Srba na republičkom nivou.[47] Ratno povjereništvo Ilijaša opisalo je sebe kao "vezu između vladinih organa i Komande VRS-a".[48] Krizni štab Bosanskog Petrovca stavio je "legalne organe vlasti pod patronat stranke."[49]

33. Uloga ratnih predsjedništava i Republičkog povjerenika je jasno navedena u Odluci Predsjedništva od 31. maja 1992. prema kojoj Republički povjerenik:

...obezbjeđuje stalnu koordinaciju i primjenu politike i mjera definisanih i usvojenih od strane republičkih državnih institucija i Glavnog štaba Vojske Srpske Republike.[50]

46 **Rajlovac:** "Svečani govor povodom godišnjice proglašenja srpske opštine Rajlovac", 23. februara 1995. (0226-9283-0226-9290).

47 Primjeri kako su krizni štabovi povezivali stranku, vladu i vojsku obuhvataju:

Kotor Varoš: Prijedlog za rad Kriznog štaba uključuje: "Odnos između vojske i milicije se mora dogovoriti..." Zapisnik sa 18. sjednice Ratnog predsjedništva. (0041-5555-0041-5556, engl. 0190-9076).

Sanski Most: Pododbori SDS-a ostvarivaće vlast na teritoriji opštine Sanski Most. Odluka Kriznog štaba br. KŠ 21/92 19. juna 1992. (0047-1234-0047-1235, engl. 0110-2235-0110-2235).

Sanski Most: Krizni štab je organizovao sastanak stranačkih vođa i komandanata štabova srpske Teritorijalne odbrane i načelnika srpskih policijskih stanica iz opština Prijedor, Sanski Most i Ključ. Zaključci Kriznog štaba br. 4/92 20. aprila 1992. (0047-1864-0047-1867, engl. 0110-2239-0110-2239)

48 **Ilijaš:** "Informacija opštinskog Izvršnog odbora Ilijaša", 21. decembra 1992. (0226-5800-0226-5802, str. 1)

49 **Bosanski Petrovac:** IZVJEŠTAJ o radu SDS-a u Petrovcu za razdoblje od 1.4.1992. do 31.3.1993. godine" (0091-5230-0091-5238, str. 2)

50 **Predsjedništvo:** "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH PREDSJEDNIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 03-512, 31. maja 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* , I , br. 8 (8. juna 1992.), 307 (0044-7474, potpisane kopije 0090-4508-0090-4509, engl. 0050-9977-0050-9978).

34. Značajno je da su republički povjerenici trebali podnositi izvještaje Krajišniku koji je kao član Predsjedništva bio odgovoran za rad republičkih povjerenika.[51] U tom svojstvu on je očigledno potpisao, za Karadžića, najmanje dva predsjednička dokumenta koja se bave imenovanjima povjerenika.[52]

39. Ustav i funkcije Kriznog štaba Sanski Most pokazuju na koji način je krizni štab trebalo da poveže stranku, vladu i snage bezbjednosti i primijeni politiku SDS-a. Među članovima Kriznog štaba bili su komandant 6. krajiške brigade, komandant srpske TO, načelnik policije i predsjednik Kluba poslanika SDS-a. Zamjenik predsjednika Kriznog štaba bio je odgovoran za "realizaciju ideja rukovodstva Srpske demokratske stranke na nivou Republike i regije kao i na nivou opštine."[53] Krizni štab je unaprijed napravio plan o preuzimanju vlasti u opštini.[54]

40. Krizni štabovi su bili najaktivniji od aprila do juna 1992, kad su preuzeli kontrolu nad opštinama u ime RS-a. Opštinski krizni štab bi tvrdio da uslovi onemogućavaju funkcionisanje skupštine opštine, pa je prema tome on najviši organ u opštini.[55] Krizni štabovi su se sastajali redovno, često

51 **Predsjedništvo:** Zapisnik s 15. sjednice Predsjedništva RS BiH, 6. jula 1992. (0076-7924-0076-7927, engl. 0083-7958-0083-7961).

52 **Predsjedništvo:** "ODLUKA" Predsjedništva RS, br. 01-1073/92, 2. oktobra 1992. (0090-3106-0090-3106, engl. 0302-1038-0302-1038); "UVJERENJE" Predsjedništva RS, br. 01-546/92, 21. augusta 1992. (0090-3116-0090-3116, engl. 0300-4248-0300-4248).

53 **Sanski Most:** Zaključak Kriznog štaba br. KŠ 27/92 30. maja 1992. (0047-1742-0047-1745, engl. 0110-6744-0110-6745).

54 **Sanski Most:** Dnevnik Nedeljka Rašule (0037-9422-0037-9463, engl. 0110-4328-0110-4367, str. 13).

55 Primjeri kriznih štabova koji su tvrdili da su najviši organi opštinske vlasti:

ARK: 18. maja 1992: Krizni štab ARK proglasio krizne štabove najvišim organima vlasti u opštinama. "ZAKLJUČCI", Broj 03-329/92, 18. maja 1992, *Službeni glasnik Autonomne regije Krajina*, I, br. 2 (5. juna 1992.), 9-10 (0038-8981-0038-8982, engl. 0088-2909-0088-2910).

Bosanski Šamac: "ODLUKA O IZVRŠNOM ODBORU I ORGANIMA UPRAVE", Broj 139-10/92, 30. maja 1992. (0045-6221-0045-6226, engl. 0052-6539-0052-6543).

Bratunac: "ODLUKA o proglašenju vanrednog stanja", broj 01-I-92 (0083-5805, engl. L003-1858-L003-1859).

Brčko: Ratno predsjedništvo je preuzelo kompletne nadležnosti Skupštine (opštine). "PREGLED DOGAĐAJA I STANJA" u Brčkom, (0074-1394-0074-1411, engl. 0096-7572-0096-7577).

Hadžići: "Krizni štab je preuzeo kompletne nadležnosti Skupštine (opštine) i njenih organa i službi". "Izvještaj o radu Skupštine srpske opštine Hadžići u 1992." (0228-7570-0228-7571).

Ilidža: Odluku Kriznog štaba "treba smatrati i odlukom srpske Skupštine opštine Ilidža." Odluka Kriznog štaba, br. 256/92, 10. maja 1992. (0227-9820).

Ilijaš: "Krizni štab preuzeo kompletne nadležnosti vlade" od 3. maja 1992. "Informacija" (Informacija Izvršnog odbora opštine Ilijaš), 21. decembra 1992. (0226-5800-0226-5802, str. 1)

Ključ: "Krizni štab je (djelovao) kao najviši organ vlasti koji je imao sve prerogative Skupštine (opštine) te donosio sve odluke i zaključke koji su u nadležnosti Skupštine". "IZVJEŠTAJ o radu Kriznog štaba/Ratnog predsjedništva/ Skupštine opštine Ključ" (0034-9532-0034-9536, engl. 0102-5010-0102-5015)

Kotor Varoš: Svi oni na rukovodećim funkcijama koji ne budu poštovali odluke Ratnog predsjedništva biće smijenjeni. Zapisnik sa sjednice Ratnog predsjedništva od 28. jula 1992. (0041-5758, engl. 0190-0733-0190-0734).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

svakodnevno, da bi raspravljali o lokalnoj političko-bezbjednosnoj situaciji i razmotrili naređenja i politiku viših tijela kao što su regionalni krizni štabovi i Vlada RS-a. Na tim sastancima, krizni štabovi su donosili naređenja, odluke i zaključke s ciljem da osiguraju kontrolu nad opštinom.[56] Krizni štab Rajlovac, naprimjer, opisao je svoju ulogu u preuzimanju vlasti kao "spašavanje imovine, organizaciju teritorijalne odbrane, preuzimanje vojnih objekata i sve ono što je po ocjeni Kriznog štaba bilo u interesu srpskog naroda".[57]

41. Smatrajući sebe legalnom opštinskom vlašću i sastavnim dijelom RS-a, krizni štabovi su se osjećali odgovornim pred regionalnim i centralnim državnim organima RS-a, a ovi organi su na sličan način gledali na krizne štabove kao dio državnog sistema RS-a. Krizni štabovi su primali naređenja od regionalnih organa, Republičkog predsjedništva, Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade RS-a. Ova naređenja su bila upućivana različito, i na pojedinačne krizne štabove[58] i na sve krizne štabove uopšte[59], a ticala su se

Sanski Most: "U ratnim uslovima opštinski krizni štab zamjenjuje Skupštinu opštine." "INFORMATOR" SDS-a Sanski Most (0049-1713-0049-1744, engl. 0092-2333-0092-2386, str. 19)

Zvornik: Krizni štab je objavio da će zamijeniti organe Skupštine i Izvršnog komiteta, sve do obrazovanja privremene vlade. "ODLUKA O PROGLAŠENJU RATNOG STANJA NA PODRUČJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK", 01-2/92, 6. aprila 1992. (0213-2340)

Ove tvrdnje podržala je Odluka Predsjedništva o obrazovanju ratnih predsjedništava u kojoj se kaže da ratna predsjedništva treba da preuzmu sve funkcije skupštine i izvršnih organa, kao i ostali rad državnih organa. "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH PREDSJEDNIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA." Br. 03-512, 31. maja 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, br. 8 (8. juna 1992.), 307 (0044-7474, potpisane kopije 0090-4508-0090-4509, engl. 0050-9977-0050-9978).

56 O ulozi kriznih štabova u preuzimanju vlasti, vidi npr.

Bijeljina: Izvještaj o bezbjednosnoj situaciji u SJB Bijeljina (0074-9558-0074-9563, engl. L000-3856-L000-3858).

Ključ: "PREGLED odluka, zaključaka, rješenja i naredbi koje je donio Krizni štab-Ratno predsjedništvo" (0057-5222-0057-5223, engl. 0110-7620-0110-7621).

Prijedor: Emisija Radio Prijedora od 29. aprila 1995. (0100-8949-0100-8956, engl. 0208-9296-0208-9304)

57 **Rajlovac:** "Svečani govor povodom godišnjice proglašenja srpske opštine Rajlovac", 23. februara 1995. (0226-9283-0226-9290).

58 Primjeri naređenja koja su organi centralne vlasti upućivali pojedinačnim kriznim štabovima:

Bijeljina: Karadžić kao predsjednik Predsjedništva šalje odluku opštinskom predsjedništvu kojom se odlažu odluke opštinskog predsjedništva. "ODLUKA, br. 170/92, 30. augusta 1992. (0215-9496).

Centar Sarajevo: Predsjednik Vlade naređuje Kriznom štabu da ne obustavlja transport roba. Pismo Vlade RS-a, 30. aprila 1992. (0124-6885-0124-6885).

Foča: Zahtjev Vlade od 23. maja 1992, br. 03-408/92, upućen Kriznom štabu Foče u vezi s Veljkom Kostovićem. (0124-5644-0124-5644).

Ilidža: Predsjednik vlade naređuje kriznim štabovima da obezbijede materijalne rezerve i o istom obavijeste Vladu. Pismo Vlade RS-a, br. 03-445/92, 25. maja 1992. (0124-6853-0124-6853).

Ilijaš: Vlada zahtijeva od Kriznog štaba da dozvoli transport zatvorenika s Pala u Visoko. Pismo Vlade RS-a, br. 03-250, 15. maja 1992. (0124-6836-0124-6836).

Novo Sarajevo: Krizni štab je podnio izvještaj o svojim aktivnostima Predsjedniku Predsjedništva, odgovarajući tako na nacrt odluke Predsjedništva. Izvještaj o radu Kriznog štaba, br. 071/92, 5. juna 1992. (0084-5158-0084-5162, engl. 0089-8392-0089-8396).

Rajlovac: Vlada zahtijeva od Kriznog štaba da prebaci Dušana Negovca. Pismo Vlade RS, br. 03-391. 11. maja 1992. (0124-6861-0124-6861).

Sokolac: Vlada zahtijeva od Kriznog štaba da izda namirnice za Krizni štab Vogošća. Pismo Vlade RS, br. 03-208, 11. maja 1992. (0124-6838-0124-6838); Vlada zahtijeva od Kriznog štaba da izda namirnice za Krizni štab Ilijaš. Pismo Vlade RS-a, 9. maja 1992. (0124-6884-0124-6886); Predsjednik Vlade naređuje Kriznom štabu da obezbijedi kamione za transport zatvorenika s Pala na Visoko. "NAREDBA" br. 03-253, 15. maja 1992. (0124-6752-0124-6752).

Vogošća: "NAREDBA" predsjednika Vlade RS-a upućena Ratnom predsjedništvu Vogošće da obezbijedi proizvodnju u "Pretisu", 17. juna 1992. (0125-9499-0215-9500).

59 Primjeri organa centralne vlasti koji su ostvarivali vlast nad kriznim štabovima u cjelini:

SNB: Karadžić kao predsjednik Savjeta za nacionalnu bezbjednost naređuje aktiviranje kriznih štabova, 4. aprila 1992. (0058-3805).

SNB: Savjet za nacionalnu bezbjednost preporučuje Vladi da imenuje ratna predsjedništva. Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost, 22. aprila 1992.(0124-5299-0124-5301).

SNB: Savjet za nacionalnu bezbjednost donosi odluku da svi regionlani krizni štabovi imenuju povjerenike za zdravlje. Zapisnik sa sastanka SNB-a, 24. aprila 1992. (0124-5302-0124-5304).

SNB: Zaključak Savjeta za nacionalnu bezbjednost o potrebi da se pripreme uputstva za sve krizne štabove koja se odnose na politički rad na terenu i organizaciju funkcionisanja vlasti (Zapisnik sa sastanka SNB-a, 27. aprila 1992, 0124-5305-0124-5306).

Predsjedništvo: Predsjednička Odluka o povratku raseljenih lica na teritoriju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, br. 03-507, zadužuje opštinske krizne štabove da odluče o budućem zaposlenju povratnika i da upravljaju imovinom onih koji su pobjegli (0044-7475, engl. 0304-6880-0304-6882).

Vlada: Uputstvo za rad kriznih štabova. (0027-0617-0027-0618, engl. 0027-0619-0027-0620).

Vlada: Odluka o limitiranju cijena osnovnih prehrambenih proizvoda na području Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 27. aprila 1992. "Krizni štabovi … ….će odlučiti o cijenama proizvoda." Službeni glasnik 03-149/92 (0044-6815-0044-6815, engl. 0304-6801-0304-6802).

Vlada: Faks koji je Branko Đerić uputio u Štab TO-a i MUP: "Preko Ministarstva zdravlja naredio sam svim kriznim štabovima u Republici da poštuju sljedeća uputstva..." Br. 03-94/92, 28. aprila 1992. (0063-3864-0063-3864, engl. L000-5773-L000-5774).

Vlada: Vladina odluka da se obezbijedi tehnička oprema i ostala materijalno-tehnička sredstva potrebna za odbranu. Sva materijalna sredstva u vlasništvu legalnih entiteta i građana, stečena na ilegalan i nezakonit način, biće zaplijenjena i stavljena na raspolaganje kriznim štabovima...Član 2: Krizni štabovi će formirati tročlane komisije koji će odlučivati gdje i kako će se čuvati i dijeliti ova sredstva. Odluka da se obezbijedi tehnička oprema i ostala materijalno-tehnička sredstva potrebna za odbranu, br. 03-109, 29. aprila 1992. *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* I/5 (9. maja 1992.) (Y000-5499-Y000-5499, engl. 0051-1019-0051-1021)

Vlada: Uputstva koja je predsjednik Vlade izdao svim kriznim štabovima u vezi s tekstom Uputstva za rad kriznih štabova, br. 03-129/92, 30. aprila 1992. (0124-6815-0124-6815).

Vlada: Naređenje predsjednika Vlade o opštoj mobilizaciji, upućeno svim kriznim štabovima. (0227-1125-0227-1125, engl. 0302-5683-0302-5683). Transkript istog naređenja datiranog 21. maja 1992. i označenog za distribuciju svim kriznim štabovima (0094-9157-0094-9157, engl. 0067-8216-0067-8217).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

pitanja u rasponu od mobilizacije i transporta zatvorenika do upisa u škole. Vlada RS-a je materijalno podržavala krizne štabove, intervenišući kod drugih kriznih štabova kao i preduzeća i drugih ustanova da bi pronašla sredstva za krizne štabove.[60]

42. Krizni štabovi su se zauzvrat pozivali na naređenja i odluke regionalnih kriznih štabova, Skupštine bosanskih Srba, Predsjedništva, Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade kao osnovu za njihove akcije, uključujući i iseljavanje nesrpskog stanovništva iz opštine.[61] Ratno predsjedništvo Bosanske

Na osnovu ovog naređenja odmah je postupio, naprimjer, Krizni štab **Sanski Most**: Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, br. KŠ-23/92, 22. maja 1992. (0047-1824-0047-1827, engl. 0110-6524-0110-6525).

Vlada: Uputstva Ministarstva obrazovanja, kulture, fizičke kulture i religije br. 03-486 upućena svim opštinskim kriznim štabovima i ratnim predsjedništvima u vezi s upisom studenata u školsku 1992/1993. godinu. (P002-0993-P002-0994).

60 Primjeri vladine podrške kriznim štabovima:

Vlada: Vlada RS raspravljala je o finansijskoj podršci za više od 30 kriznih štabova na svojim sjednicama od 18. maja 1992. (0124-5318-0124-5319) i 21. maja 1992. (0124-5322-0124-5324).

Vlada: Vlada RS zatražila je od preduzeća da svoje rezerve stave na raspolaganje opštinskim kriznim štabovima. "ODLUKA o pravima i obavezama preduzeća i drugih pravnih lica u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata." br. 03-110, 29. aprila 1992. *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* I/5 (9. maja 1992.) (Y000-5498-Y000-5499, potpisana kopija 0124-6766-0124-6767).

Novo Sarajevo: Ministar industrije zahtijevao je isporuku oružja i municije za potrebe Kriznog štaba Grbavica. Memorandum ministra industrije RS-a, br. 07-405/92 (0124-6859-0124-6859).

Hadžići: Vlada zahtijeva da "Romanijapetrol" isporuči gorivo Kriznom štabu, o vladinom trošku. Zahtjev vlade RS-a, br. 03-511, 28. maja 1992. (0124-6877-0124-6877).

Ilijaš: Vlada zahtijeva da Krizni štab Sokolac preda 5 tona hrane. Pismo vlade RS-a, 9. maja 1992. (0124-6884-0124-6886).

Pale: Predsjednik vlade zahtjeva da "Boksit" Milići obezbijedi gorivo za Krizni štab. Pismo vlade RS-a, br. 03-417/92, 24. maja 1992. (0124-6854-0124-6854); Predsjednik vlade šalje spisak potreba Kriznog štaba Pale Birou RS-a u Beogradu, 30. aprila 1992. (0124-6831-0124-6832); Predsjednik vlade naređuje Kriznom štabu Sokolac da dostavi kamione za Krizni štab Pale. "NAREDBA" br. 03-253, 15. maja 1992. (0124-6753-0124-6753); Vlada naređuje da se dostavi hrana Kriznom štabu, br. 03-213, 11. maja 1992. (0124-6837-0124-6837).

Vogošća: Vlada zahtijeva od Kriznog štaba Sokolac da preda 6 tona hrane. Pismo Vlade RS-a br. 03-208, 11. maja 1992. (0124-6838-0124-6838).

61 Primjeri oslanjanja kriznih štabova na naređenja i odluke organa centralne vlasti:

Bihać: Krizni štab zasniva svoj rad "na Ustavnim i zakonskim rješenjima, te odlukama Skupštine, Predsjedništva i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine" "ODLUKA o imenovanju članova Kriznog štaba", br. 23/92, 21. maja 1992. (0094-1676-0094-1678, engl. 0110-4280-0110-4281).

Bratunac: Krizni štab je citirao odluku SNB-a o proglašenju neposredne ratne opasnosti kao osnovu za svoje naređenje o zabrani paravojnih formacija i ilegalnog prisustva stranaca na teritoriji opštine. "NAREDBA" br. 01-49/92, 1. maja 1992. (0083-5769-0083-5772, engl. L003-9991-L003-9994).

Ključ: "**...**to je automatski opština Ključ obavezna da provodi zakone i odluke koje donosi Skupština Srpske Republike BiH i Skupština Autonomne regije Bosanska Krajina. … će se sve odluke donositi i poslovi odvijati u skladu sa propisima i odlukama organa AUTONOMNE

Krupe je, naprimjer, navelo "političku odluku da granica Srpske opštine AR Banje Luke, Srpske Republike Bosne i Hercegovine i srpske države treba da bude duž rijeke Une sve do Bosanske Otoke" kao razlog zbog kojeg je preporučilo lokalnoj armijskoj komandi da "očisti lijevu obalu Une (i) uništi i razori koliko god je moguće više stambenih i drugih zgrada."[62]

43. Krizni štabovi su podnosili izvještaje centralnim državnim organima RS-a, uključujući Predsjedništvo, Skupštinu i različita ministarstva;[63] Savjet za nacionalnu bezbjednost je još 28. aprila 1992. primio Izvještaj o radu kriznih štabova.[64] Kao članovi Predsjedništva, i Krajišnik i Plavšić obilazili su

REGIJE BOSANSKA KRAJINA I SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE." Javni proglas Kriznog štaba, 8. maja 1992. (0091-4749-0019-4750, engl. 0190-8920-0190-8921).

Kotor Varoš: "Kad je riječ o akcijama koje se odnose na predaju oružja i iseljavanje ljudi iz opštine, (predsjednik Ratnog predsjedništva) se sjeća da su sve akcije i aktivnosti uopšte izvođene po naređenju Vlade i Predsjedništva Republike Srpske. "Izvod iz zapisnika sa 101. sjednice Ratnog predsjedništva, 18. oktobra 1992. (0041-5677-0041-5678, engl. 0092-2329-0092-2330) "Ratno predsjedništvo i drugi odgovarajući organi, imajući puno razumijevanja za ove nesretnike, a u skladu sa važećim zakonima i propisima Srpske Republike Bosne i Hercegovine, Regije i Opštine, organizovano je pristupilo preseljavanju stanovništva." BILTEN Ratnog predsjedništva Kotor Varoši, Godina I, br. 6, (24. jula 1992.) (0041-6470-0041-6476, engl. 0190-1025-0190-1031, str. 6).

Šipovo: Krizni štab je pregledao dokumenta vlade RS-a i ARK-a. Krizni štab je primio zahtjev ministra zdravlja i na osnovu njega postupio. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 15. maja 1992. (0219-4142-0219-4145).

62 **Bosanska Krupa:** "PRIJEDLOG" Ratnog predsjedništva Bosanske Krupe br. 184/92. 25. maja 1992. (0091-4255-0091-4256, engl. 0092-3280-0092-3281).

63 Primjeri kako su krizni štabovi podnosili izvještaje centralnim organima vlasti:

Bihać: Odluka Kriznog štaba od 21. maja 1992, član 7 glasi da je Krizni štab obavezan da informiše i konsultuje odgovorne organe Srpske Republike Bosne i Hercegovine i vladine povjerenike imenovane za oblasti ili regije koje su posebno izložene prijetnji rata. "ODLUKA O imenovanju članova Kriznog štaba" Br. 23/92, 21. maja 1992. (0094-1676-0094-1678, engl. 0110-4280-0110-4281).

Bosanski Šamac: Krizni štab je proslijedio Vladi RS-a kopiju svoje Odluke da se pridruži SAO Semberija i Majevica. (0045-6230-0045-6231, engl. 0052-4797). Apel Bosanskog Šamca upućen vladi RS-a. (0208-9698-0208-9699).

Bosanski Šamac: "Urgentan zahtjev" Kriznog štaba Bosanski Šamac upućen vladi RS-a, br. 97-10/92, 15. maja 92. (0208-9698-0208-9699).

Ilidža: Ratno predsjedništvo Ilidže šalje vladi RS i svakom ministarstvu pojedinačno informaciju o formiranju lokalnog biroa Trnovo. (0215-9638).

Novo Sarajevo: Opštinski odbor SDS-a tvrdi da je "Skupština srpskog naroda BiH formirala Krizni štab i treba da raspravlja o radu Kriznog štaba." (Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Novo Sarajevo, 28. februara 1992, 0220-3983-0220-3984)

Novo Sarajevo: Izvještaj o radu Kriznog štaba, br. 071/92, 5. juna 1992. (0084-5158-0084-5162, engl. 0089-8392-0089-8396) je očigledno razmatran na sjednici Vlade RS, 7. juna 1992. (0124-5352-0124-5353).

Stari Grad: Krizni štab je poslao zahtjev Ministarstvu pravde RS-a. Pismo Kriznog štaba Starog grada upućeno vladi RS-a, br. 50/92, 18. maja 1992. (0124-5648-0124-5648).

Živinice: Krizni štab SDS-a je poslao apel, između ostalih, Krajišniku i Karadžiću, da pomognu da se riješi kriza izazvana srpskom blokadom puta. (SA00-4909, SA02-4584-SA02-4585).

64 SNB je prihvatio Izvještaj o radu kriznih štabova, Zapisnik sa sjednice SNB-a, 28. aprila 1992. (0124-5307-0124-5308).

krizne štabove i primali od njih izvještaje o situaciji u kritičnim opštinama.[65] Opštinska vojna povjereništva su direktno Krajišniku podnosila izvještaje: kao što je gore navedeno, Krajišnik je bio član Predsjedništva odgovoran za rad republičkih povjerenika.[66] Plavšićeva je bila republički povjerenik za Ratno povjereništvo Pale.[67]

44. Regionalni krizni štabovi su, na sličan način, funkcionisali kao dio državnog sistema RS-a. Primali su naređenja i djelovali na osnovu odluka organa Vlade RS-a.[68] Opštinski krizni štabovi primali su instrukcije od regionalnih Kriznih štabova, djelovali na osnovu njihovih odluka i njima podnosili izvještaje.[69] Još jednom dolazi do izražaja nadmoć dokumenata iz

Predsjedništvo: Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava precizira da će "Ratno povjereništvo... preko povjerenika (da) prenosi informacije o problemima, potrebama i radu opštinskih organa" "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH POVJERENIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA", br. 01-33/92, 10. juna 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, Br. 10 (30. juna 1992.), 345 (0044-6791, potpisana kopija 0090-3101-0090-3102, engl. 0302-1126-0302-1127).

Vlada: Uputstvo za rad kriznih štabova obuhvata i zahtjev da se podnose sedmični izvještaji regionalnim i državnim tijelima. "IZVOD iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama", 26. aprila 1992. (0027-0617-0027-0618, engl. 0027-0619-0027-0620).

65 **Bijeljina:** Kad je Plavšićeva vodila jednu delegaciju u Bijeljinu 4. aprila 1992, prvo se zaustavila u Kriznom štabu. "Htjela sam da prvo dođem ovdje lično da kontaktiram Krizni štab; kasnije ću otići u kasarnu, htjela sam da se prvo sretnem sa gospodinom Arkanom i njegovim saradnicima." (TV Novi Sad, kanal 3, specijalni program vijesti o Bijeljini, V000-1462)

Ilijaš: Krajišnik je vodio jednu delegaciju Predsjedništva srpske BiH i Glavnog štaba VRS-a u posjetu Kriznom štabu Ilijaša 28. juna 1992, gdje je delegacija upoznata sa situacijom na terenu. Izvještaj Radio Ilijaša od 29. juna 1992: 0225-0142.

Živinice: Krizni štab SDS-a je poslao apel, između ostalih, Krajišniku i Karadžiću, da pomognu da se riješi kriza izazvana srpskom blokadom puta. (SA00-4909, SA02-4584-SA02-4585).

66 **Predsjedništvo:** Zapisnik s 15. sjednice, 6. jula 1992. (0076-7924-0076-7927, engl. 0083-7958-0083-7961).

67 **Pale:** Potvrda članova Ratnog povjereništva Pale od strane Predsjedništva RS-a, br. 01-160/92, 25. juna 1992. (0090-3122-0090-3122, engl. 0302-5635-0302-5635).

68 **SDS:** Pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a BiH upućeno predsjednicima tri krizna štaba SAO, broj 578-02/92, 31. maja 1992. (0108-8782-0108-8782, engl. 0301-7151-0301-7151).

Vlada: Zahtjev Ministarstva zdravlja RS-a upućen kriznim štabovima svake regije, kojim se traži njihov urgentni odgovor na ministrovo pismo. 23. aprila 1992. (0084-5250-0084-5250, radna verzija prijevoda L005-4951-L005-4951).

SAO: Krizni štab SAO Birač proglasio je ratno stanje na teritoriji SAO, zasnivajući svoju odluku na "Odluci Savjeta za nacionalnu bezbjednost Srpske Republike BiH o opštoj mobilizaciji" i upozoravajući da oni koji ne ispoštuju ovu odluku "podliježu pod važeće zakonske sankcije Srpske Republike BiH". "ODLUKA" br. 1-01/92, 29. aprila 1992. (0083-5801-0083-5801, engl. L003-9955-L003-9956). Krizni štab SAO Hercegovina je izgleda takođe izdao apel zasnovan na odluci Savjeta za nacionalnu bezbjednost. "Kako kaže SAO Hercegovina" u "*Oslobođenju*" 17. aprila 1992. (0207-2580).

Krizni štab SAO Birač proglasio je ratno stanje "na osnovu Odluke Savjeta za nacionalnu bezbjednost Srpske Republike BiH". 0083-5773, prijevod L003-9997.

69 **Bosanski Petrovac:** Krizni štab je razmatrao Zaključke Kriznog štaba ARK-a kao prvu tačku na svom dnevnom redu. "ZAPISNIK" sa 29. sjednice Kriznog štaba, br. KŠ-46/92, 10. juna 1992. (0094-6841-0094-6843, engl. 0190-9279-0190-9281).

ARK-a; mnogo manje je na raspolaganju u vezi sa ulogom ostalih regionalnih kriznih štabova. To da je namjera rukovodstva bosanskih Srba ustvari bila da regionalni krizni štabovi ostvaruju vlast nad opštinskim kriznim štabovima potvrđuje direktiva Izvršnog odbora SDS-a od 31.maja 1992. upućena predsjednicima kriznih štabova sve tri SAO.[70] Vladina uputstva za rad kriznih štabova uključuju i zahtjev da opštinski krizni štabovi podnose sedmične izvještaje regionalnim organima, iako nisu konkretno navedeni regionalni krizni štabovi.[71]

VOJNA ULOGA KRIZNIH ŠTABOVA

45. Kao vladajući organi u srpskim opštinama, krizni štabovi su bili sredstvo za uspostavljanje i održavanje srpske kontrole nad teritorijom koju je svojatala srpska država. Oni su koordinirali, podržavali i izdavali naređenja različitim snagama koje su učestvovale u preuzimanju vlasti u opštinama: oružanim snagama, upravnoj birokratiji i lokalnim resursima.

Ključ: Krizni štab je usvojio odluke i zaključke u skladu s odlukama Kriznog štaba ARK-a i dao izjave da podržava aktivnosti i da je obavezan da djeluje u skladu s odlukama Kriznog štaba ARK-a. Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba Ključ od 13-14. maja 1992. (0048-9893-0048-9896, prijevod 0110-7472-0110-7476). Krizni štab je slao svoje članove da prisustvuju sjednicama Kriznog štaba ARK-a, primao izvještaje tih članova o odlukama i zaključcima Kriznog štaba ARK-a i oslanjao se na Krizni štab ARK-a da utvrdi politiku u vezi sa zaposlenjem i statusom Muslimana. "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ". (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866).

Kotor Varoš: Krizni štab je tražio pažnju i pomoć od Kriznog štaba ARK. Izvod iz zapisnika sa 31. sjednice Kriznog štaba Kotor Varoš, 21. juna 1992. (0041-5625, prijevod 0190-9471). ARK je postavio koordinatora iz regionalnog kriznog štaba u opštinski. Izvod iz zapisnika sa 57. sjednice Kriznog štaba Kotor Varoš, 4. jula 1992. (0041-5594, prijevod 0190-9077-0190-9078). Na nekim sjednicama prijedlozi koordinatora dominiraju dnevnim redom i usvajaju se bez primjetne diskusije. Vidi Izvod iz zapisnika sa 60. sjednice Kriznog štaba Kotor Varoš, 6. jula 1992. (0041-5590, engl. 0190-9257-0190-9258), 18. sjednice Ratnog predsjedništva, 14. jula 1992. (0041-5555-0041-5556, engl. 0190-9076), 23. sjednice Ratnog predsjedništva, 19. jula 1992. (0041-5557, engl. L004-2656-L004-2657).

Prijedor: Skupština opštine koristila je odluke Kriznog štaba ARK-a kao osnovu za neke od svojih odluka, npr. Odluku o preraspoređivanju nekretnina koje su proglašene javnom imovinom. (P002-3868-P002-3871, prijevod 0301-5933-0301-5934).

Sanski Most: Krizni štab je postavio zamjenika predsjednika Kriznog štaba na zahtjev Kriznog štaba ARK-a. Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, KŠ-20-2/92 od 20. maja 1992. (0047-1236-0047-1239). Bilten Kriznog štaba Sanski Most sadržavao je i kompletnu kopiju odluka i zaključaka Kriznog štaba ARK-a. "INFORMATOR" SDS-a Sanski Most (0049-1713-0049-1744, engl. 0092-2333-0092-2386, par. 32-36).

Šipovo: Krizni štab je obavio "upoznavanje sa aktima SR BiH i aktima AR Krajina". Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 15. maja 1992. (0219-4142-0219-4145); odgovarajuća konkretna uputstva Kriznog štaba ARK-a i opšta uputstva iz "Banje Luke". Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141).

70 **SDS:** Pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a BiH, Broj 578-02/92, 31. maja 1992. (0108-8782-0108-8782, engl. 0301-7151-0301-7151).

71 **Vlada:** "IZVOD iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama", 26. aprila 1992. (0027-0617-0027-0618, engl. 0027-0619-0027-0620).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

46. Krizni štabovi su igrali centralnu ulogu u koordiniranju vojnih napora u opštinama.[72] Kao što je gore naglašeno, sva predsjednička uputstva i odluke o ratnim predsjedništvima i ratnim povjereništvima, navode "stalnu koordinaciju i provođenje politike i mjera" Glavnog štaba VRS-a kao jedan od zadataka ovih tijela.[73] "Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba Prijedora" ilustruje koordinacionu ulogu kriznog štaba:

> U ostvarivanju svoje funkcije u oblasti odbrambenih aktivnosti Krizni štab naročito koordinira rad i aktivnost svih subjekata opštenarodne odbrane, razmatra pitanja mobilizacije, razvoja i popune oružanih snaga i drugih struktura ..., upoznaje se sa situacijom na području Opštine po svim elementima bitnim za vođenje oružane borbe i, s tim u vezi, preduzima odgovarajuće

72 Dokazi o saradnji i koordinaciji između kriznih štabova i vojske:

Vojska: Zabilješke Milivoja Miloševića (komandanta JNA) u rukopisu, u vezi s mobilizacijom kriznog štaba, uključuju stavke kao što su: "Tačka 1. Smještaj Kriznog štaba. 8. Uspostaviti sa armijom apsolutnu saradnju i usaglasiti planove odbrane od neprijatelja, kao jedinstvenu cjelinu. 11. Uspostaviti kontakt sa višom komandom kriznog štaba." (SA02-9213-SA02-9218)

U uputstvima **ARK-a** opštinskim kriznim štabovima i ratnim predsjedništvima navodi se da krizni štab "rukovodi opštenarodnim otporom na području opštine, obezbjeđuje jedinstvo u sprovođenju politike ONO, …ostvaruje saradnju sa nadležnim organima drugih opština i komandama jedinica oružanih snaga." Br. 03-465/92, 11. juna 1992. (0094-1806-0094-1806, engl. 0300-5412-0300-5412).

Bratunac: Prvi sastanak Kriznog štaba bio je posvećen pripremama da se uspostave "formacije i komande". Zapisnici sa sastanaka SDS-a Bratunac 1990. i 1991.(0219-2549-0219-2640): vidi Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba od 26. oktobra 1991. (0219-2620).

Rajlovac: "…bila je preokupacija (Kriznog štaba, Ratnog predsjedništva, Ratnog povjereništva) da se uspostavi što tješnja saradnja sa Vojnom komandom …". "Svečani govor povodom (treće) godišnjice proglašenja srpske opštine Rajlovac", 23. februara 1995. (0226-9283-0226-9290).

Šipovo: Članovi Kriznog štaba podnijeli su izvještaj o sastancima s vojnom komandom. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 15. maja 1992. (0219-4142-0219-4145); Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 9. juna 1992. (0219-4110-0219-4115).

Trnovo: Predstavnici JNA su se saglasili da pomognu u čišćenju opštine. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 29. aprila 1992. (0227-6134-0227-6135, engl. L001-6088-L001-6090).

Vogošća: Naređenje izdato u saglasnosti s Komandom operativne grupe Srpske vojske, 30. maja 1992. (0223-2652-0223-2653). Sjednica Kriznog štaba se ticala "vojno-operativnih zadataka". Saopštenje za štampu koje je izdala informativna služba Kriznog štaba, 8. maja 1992. (0208-9414-0208-9415).

73 **Predsjedništvo:** "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH PREDSJEDNIŠTVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA" Br. 03-512, 31. maja 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, Br. 8 (8. juna 1992), 307 (0044-7474, potpisane kopije 0090-4508-0090-4509, engl. 0050-9977-0050-9978).

Predsjedništvo: "ODLUKA O OBRAZOVANJU RATNIH POVJERENIŠTAVA U OPŠTINAMA ZA VRIJEME NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI ILI RATNOG STANJA" Br. 01-33/92, 10. juna 1992, *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, Br. 10 (30. juna 1992), 345 (0044-6791, potpisane kopije 0090-3101-0090-3102, engl. 0302-1126-0302-1127).

Vlada: "IZVOD iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama", 26. aprila 1992 (0027-0617-0027-0618 engl. 0027-0619-0027-0620).

mjere...Krizni štab ostvaruje stalnu saradnju sa jedinicama JNA, Teritorijalnom odbranom, civilnom zaštitom i javnom bezbjednosti posredstvom starješina ovih institucija, odnosno organa...[74]

Prisustvo vojske u kriznim štabovima osiguravalo je postojanje zajedničke svrhe između političkih i vojnih tijela. Krizni štab Ključa tvrdio je da "sva značajna i važna pitanja iz domena vojske i milicije nisu rješavana mimo Kriznog štaba SO".[75]

47. Krizni štabovi su obezbjeđivali regrute, snabdijevanje i materijalnu i moralnu podršku bez koje vojne jedinice ne bi mogle operisati.[76] U Vogošći je, naprimjer, dnevna isplata plata vojnicima predstavljala najveći dio budžeta Kriznog štaba.[77]

48. Međutim, stepen direktnog učešća kriznih štabova u vojnoj komandi i operacijama razlikovao se od opštine do opštine i takođe tokom vremena, kao što se razlikovao i odnos različitih oružanih snaga – TO-a, stranački zasnovane paravojske, JNA i VRS – prema rukovodstvu bosanskih Srba i evoluirala njihova uloga u nastajanju države bosanskih Srba.

74 **Prijedor:** "Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba opštine Prijedor" (P000-7337-P000-7342, engl. 0301-6068-0301-6072). Kao dokaz o ovoj koordinaciji, zajednički sastanak Kriznog štaba i Komande garnizona, vidi "IZVJEŠTAJ" (Izvještaj o rekviriranju motornih vozila) Kriznog štaba, pozadinske baze Čirkin Polje , br. 74-06/92, 17. juna 1992. (P000-8404-P000-8410, engl. L001-5763-L001-5775, str. 9)

75 **Ključ:** "Na sjednicama Kriznog štaba... redovno su učestvovali i komandanti vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine... te imali veoma dobru saradnju i koordinaciju sa Kriznim štabom SO-e Ključ. Nijedno značajno i važno pitanje iz domena vojske i milicije nije rješavano mimo Kriznog štaba SO" "IZVJEŠTAJ o radu Kriznog štaba /Ratnog predsjedništva/ Skupštine opštine Ključ" (0034-9532-0034-9536, engl. 0102-5010-0102-5015).

76 Dokazi o ulozi kriznog štaba u podršci vojsci:

Bosanski Šamac: Krizni štab naređuje Izvršnom odboru da obezbijedi 500 uniformi za bataljon sa posebnom namjenom VRS-a ,"ODLUKA" br. 146-10/92, 2. juna 92. (0045-6211-0045-6212, engl. 0052-6549)

Ilidža: Krizni štab obećava da će se pobrinuti za pripadnike JNA i njihove porodice, ako se pridruže VRS-u,"ODLUKA" br. 256/92, 10. maja 1992. (0094-9219-0094-9219, engl. L001-9332-L001-9334).

Prijedor: Krizni štab je imao vlastitu pozadinsku bazu u Čirkin Polju. "Na osnovu … odluke kriznog štaba Srpske opštine Prijedor ... pristupilo se mobilizaciji snaga i sredstava u Pozadinskom obezbeđenju štaba". "IZVJEŠTAJ" (Izvještaj o rekviriranim motornim vozilima) Kriznog štaba, Pozadinska baza Čirkin Polje, br. 74-06/92, 17. juna 1992. (P000-8404-P000-8410, engl. L001-5763-L001-5775, str. 1).

Trnovo: Zahtjev Komande TO-a upućen Kriznom Štabu da se izvrši mobilizacija vojnih regruta, br. 3/92, 19. maja 1992. (0227-7641-0227-7642).

Zvornik: Krizi štab je naredio opštu mobilizaciju. "NAREDBA O OPŠTOJ MOBILIZACIJI", 02-1/92, 8. aprila 1992. (0213-2342-0213-2343). Privremena vlada je nabavila materijal i uniforme za specijalnu jednicu "Igor Marković" TO-a SAO Semberije i Majevice. "ODOBRENJE ZA NABAVKU MATERIJALA I IZRADU UNIFORMI", 01-22/92, 27. aprila 1992. (0213-2358) Privremena vlada je isplatila plate vojnicima i oficirima TO-a. "ZAKLJUČAK O VISINI NAKNADE ZA MJESEC MAJ 1992. GODINE ZA PRIPADNIKE TO SRPSKE VOJSKE", 03-400-207/92, 4. juna 1992. (0213-2390).

77 **Vogošća:** Računi Kriznog štaba Vogošća 15.-31. maja 1992. (0222-5220-0222-5221).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

49. Krizni štabovi su često tijesno učestvovali u naporima SDS-a da se naoružaju Srbi još 1991. i početkom 1992.[78] U nekim mjestima SDS je preuzela inicijativu da naoruža i obuči lokalne Srbe, prerušena u TO ili opštinsku Civilnu zaštitu.[79] U drugim slučajevima, krizni štab je naoružavao i organizovao lokalne Srbe u SDS-ove vlastite paravojne formacije, često nazivane SOS (Srpske odbrambene snage).[80] U nekim slučajevima krizni

78 Dokazi o učešću Kriznih štabova u SDS-ovoj podjeli oružja:

Bosanska Krupa: Član Kriznog štaba Mile Štrbac bio je takođe predsjednik Opštinskog pododbora SDS-a za odbranu i zaštitu srpskog naroda, koji je naoružavao Srbe uz pomoć članstva SDS-a u policiji i TO-u. Ratno predsjedništvo je takođe izdvojilo i pohvalilo one članove koji su bili najodgovorniji za nabavku oružja i organizovanje srpske TO. "IZVJEŠTAJ o radu Skupštine opštine i Ratnog predsjedništva" aprila 1993. (0091-4361-0091-4371, engl. 0091-2076-0019-2088, str. 4).

Ključ: "Malo je naoružanja i municije, treba izvršiti obuku, izvesti gađanje,……mi smo u oskudici sa oficirima, te je to problem… imamo spiskove svih ljudi, kurire, a određena su i kritična mjesta. Manjak je oružja….Treba se više povezivati sa JNA. … Mi smo i obuku završili, uradili spiskove, odredili punktove, komandire, kurire. Sve smo završili". Zapisnik sa 9. sjednice Izvršnog odbora SDS, 12. marta 1992. (0091-4537-0091-4538, engl. 0110-7493-0110-7493).

Trnovo: Na sastanku Opštinskog odbora SDS-a 12. februara 1992, jedan član se žalio da je podjela oružja bila tako neorganizovana da je oružje dato čak i onima koji nisu članovi SDS-a. Zapisnik sa treće sjednice opštinskog odbora SDS-a Trnovo, 12. februar 1992., (0228-0494-0228-0495).

Vogošća: "Komandant" Kriznog štaba Jovan Tintor hvalisao se svojim radom na podjeli oružja. Transkript intervjua s Tintorom. (0025-5231-0025-5249).

79 Primjeri podsticaja SDS-a da se formiraju jedinice TO-a ili Civilne zaštite:

Skupština: Karadžićeva uputstva o osnivanju kriznih štabova nalažu kriznim štabovima SDS-a da organizuju TO. Transkript sa 14. sjednice Skupštine bosanskih Srba, 27. marta 1992. (0089-6915-0089-6949, engl. 0092-6762-0092-6786, str. 23)

Ključ: Planovi za "Opštinski štab Civilne zaštite SDS-a" (bez datuma, 0057-4382-0057-4407, engl. 0302-3558-0302-3572) i u vezi s tim Procjena ukupne vojno-političke situacije u opštini Ključ (bez datuma, 0034-9558-0034-9572)

Novo Sarajevo: "Uputstva za obrazovanje jedinica TO" (SA02-3506-SA02-3506, engl. 0049-8882-0049-8882).

Trnovo: SDS Trnovo je imao vlastiti TO. Opštinski odbor SDS-a odlučio je da obrazuje oružane jedinice, uključujući odjeljenja, vodove i čete. "Zapisnik" sa 5. sjednice Opštinskog odbora, 7. marta 1992. (0228-0497-0228-0497, engl. 0305-2247-0305-2247).

80 Primjeri saradnje SDS-a ili uspostavljanja vlastitih paravojnih grupa:

Bijeljina: TO—Srpska nacionalna garda i Srpska dobrovoljačka garda, pod vođstvom Kriznog štaba opštine Bijeljina, preuzeli su vlast u gradu 31. marta – 1. aprila 92. (Izvještaj o bezbjednosnoj situaciji u SJB Bijeljini (0074-9558-0074-9563, engl. L000-3856-L000-3858).

Sanski Most: Dnevnik Nedeljka Rašule, predsjednika Kriznog štaba sadrži i spisak članova SDS-a u "SOS"-u. (0037-9422-0037-9463, engl. 0110-4328-0110-4367, str. 23). Jedan proglas SOS-a izgleda citira odluku Kriznog štaba o obrazovanju SOS-a i tvrdi da oni djeluju uz saglasnost legalnih vlasti. "Proglas" br. 5/92, 30. maja 1992. (0047-8678-0047-8678, engl. 0050-0662-0050-0662). Lokalni komandant paravojske "Njunja" bio je član ili je bio pod komandom Kriznog štaba Sanski Most. "ZAKLJUČCI" Kriznog štaba br. KŠ-38/92, 17. juna 1992. (0047-1802-0047-1805).

Trnovo: SOS je očigledno formiran 10. marta 1992. Danilo Goljanin, član Kriznog štaba (vidi Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba od 9. maja 1992., 0227-6159-0227-6160, engl. L001-5787-L001-5788), bio je komandant SOS-a. "Spisak vojnih lica" (0094-9314-0094-9337). Vidi takođe dokumentaciju bataljona SDS-a Trnovo (0094-9747-0094-9777, engl. L003-2545-L003-2575)

štabovi su širili svoju finansijsku i logističku podršku i na paravojne grupe koje su djelovale u njihovim opštinama,[81] ili kao u slučaju Ilijaša, pozivali su paravojne snage, kao što je Arkanova Srpska dobrovoljačka garda, da im dođu u pomoć.[82] U drugim slučajevima, krizni štab je integrisao lokalne paravojne grupe u redovnu TO ili vojsku.[83]

50. Kontrola kriznih štabova nad lokalnim snagama TO-a proisticala je iz dva izvora: de facto kontrole SDS-a nad jedinicama koje je SDS osnovao i naoružao i zakonskih odredbi Ustava RS-a koji je obavezivao opštine da organizuju, rukovode i podržavaju štabove opštinskih TO-a.[84] U nekoliko slučajeva šefovi kriznih štabova su se pretvorili u komandante i vlastitu kontrolu nad lokalnim snagama doveli do stepena da su preuzeli direktno komandovanje lokalnim jedinicama.[85] U drugim slučajevima krizni štabovi su

81 Dokazi da je krizni štab podržavao paravojne snage:

Zvornik: Privremena vlada je davala paravojnim snagama isplate u gotovini i stanove. Izjava Svetislava Mitrovića, zvanog Niški (0076-6079-0076-6082). Zahtjev Privremene vlade Zvornika upućen Ministarstvu odbrane RS-a u kojem se kaže da je Privremena vlada isplatila plate TO-u i miliciji u opštini za mjesec april 1992., br. 03-100-202/92, 6. juna 1992. (0215-9575-0215-9576). Privremena vlada je isplatila plate pripadnicima specijalnih jedinica pod komandom, između ostalih, Niškog, Pivarskog i Vojina Vučkovića, zvanog Žućo. "ZAKLJUČAK O VISINI NAKNADE ZA MJESEC MAJ 1992. GODINE ZA PRIPADNIKE TO SRPSKE VOJSKE" 03-400-207/92, 4. juna 1992. (0213-2390); "SPISAK" pripadnika Srpske dobrovoljačke garde iz Teslića (0216-4114-0216-4115); Platna lista za pripadnike specijalne jedinice Pivarskog, (0132-8379-0132-8383); Platna lista za pripadnike jedinice Zorana Aleksića (0132-8387-0132-8392). "NALOG ZA ISPLATU" Privremene vlade Zvornika za Žućinu jedinicu, 4. maja 1992. (0216-4086-0216-4086). "NALOG ZA ISPLATU" za dobrovoljce iz Loznice (0132-8432-0132-8432). Privremena vlada je platila za prebacivanje dobrovoljaca iz Beograda u Zvornik. Račun Slavka Selakovića, 30. aprila 1992. (0132-8424-0132-8425).

82 **Ilijaš:** Zahtjev Kriznog štaba opštine Ilijaš za pomoć u ljudstvu iz Srpske dobrovoljačke garde u Beogradu, 14. juna 1992. (0224-9562-0224-9562).

83 Primjeri stavljanja lokalnih paravojnih snaga pod kontrolu TO-a, odnosno vojske:

Bosanska Krupa: Ratno predsjedništvo je integrisalo jedinice srpskog TO-a u 10. korpus JNA, tako da ne bismo bili smatrani i tretirani kao paravojska. "IZVJEŠTAJ o radu Skupštine opštine i Ratnog predsjedništva" april 1993. (0091-4361-0091-4371, engl. 0091-2076-0091-2088, str. 6)

Sanski Most: Odluka Kriznog štaba da se Srpske odbrambene snage stave pod kontrolu komandanta srpskog TO-a i da se rasporede kao specijalne jedinice TO-a. "ZAKLJUČCI" br. 7/92, 22. aprila 1992. (0047-1862-0047-1863, engl. 0110-7725-0110-7726).

84 **Ustav:** Član 110 Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik srpskog naroda u BiH* 92/3 (16. marta 1992.), str. 17-26. (0040-8005-0040-8069).

85 Primjeri gdje su šefovi kriznih štabova bili takođe i komandanti:

Bosanska Krupa: Gojko Kličković se prozvao komandantom Kriznog štaba. Vidi npr. "Naredba" 26/92, 5. aprila 1992. (0059-0173-0059-0173, engl. 0190-1476-0190-1476)

Bratunac: Miroslav Deronjić bio je predsjednik Kriznog štaba i komandant TO. Izjava Miroslava Deronjića, br. KI 3420/93, 30. maja 1994 (0093-9305-0093-9307, engl. 0302-5055-0302-5058).

Ilijaš: Ratko Adžić bio je predsjednik Kriznog štava i prozvao se komandantom VSN BiH Ilijaš. Pismo Adžića upućeno Predsjedniku Predsjedništva, 12. juna 1992. (0084-5289-0084-5289, engl. 0089-2249-0089-2249).

Vogošća: Jovan TINTOR bio je komandant Kriznog štaba i prozvao se komandantom lokalnih vojnih vlasti. Transkript razgovora s Tintorom (0025-5231-0025-5249).

ostvarivali vlast nad TO-om uspostavljanjem lokalnih komandi TO-a, imenovanjem oficira, izdavanjem naređenja i primanjem izvještaja iz jedinica TO-a.[86]

51. Analiza borbene gotovosti VRS-a opisuje proces:

> samoorganizovanjem pod političkim i patriotskim uticajem Srpske demokratske stranke nastale odgovarajuće opštinske i druge

86 Dokazi o kontroli kriznog štaba nad jedinicama TO-a obuhvataju:

Bihać: Dana 3. maja 1992. Krizni štab SDS-a donio je odluku o imenovanju komandanta, zamjenika komandanta i načelnika štaba lokalne brigade TO-a i izjavio da komanda brigade dobija sve komande i zadatke od Kriznog štaba i Opštinskog odbora SDS-a. "ODLUKA O imenovanju komandanta, zamjenika komandanta i načelnika štaba TO-a", Broj 14/92, 3. maja 1992. (0094-1674-0094-1675, engl. L001-6733-L001-6735).

Bratunac: Deronjić je naredio napad na Glogovu. Izjava Miroslava Deronjića, br. KI 3420/93, 30. maja 1994. (0093-9305-0093-9307, engl. 0302-5055-0302-5058). Vidi takođe Naređenje Kriznog štaba o formiranju štabova, komandi i jedinica TO-a, br. 01-6-92, od 13. aprila 1992. (0083-5804-0083-5804, engl. L003-9957-L003-9958); "IZVJEŠTAJ" komandanta čete TO-a iz Poloma o izvršenju naređenja Kriznog štaba, 26. marta 1992. (0083-6057-0083-6058, engl. 0302-1359-0302-1360); "IZVJEŠTAJ" komandanta čete iz Osamskog o izvršenju naređenja Kriznog štaba (0083-6052-0083-6054, engl. L003-1618-L003-1620)

Bosanska Krupa: Krizni štab je naredio komandantima brigada, bataljona, snagama TO-a i policije da ne napuštaju svoja mjesta boravka i da se javljaju Kriznom štabu svaka dva sata". "Naredba" br. 25/92, 5. aprila 1992. (0091-4279-0091-4279, engl. 0088-4611-0088-4611).

Ključ: "Krizni štab se saglasio da imenuje članove komande bataljona, itd." "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str. 4).

Rajlovac: "Krizni štab je radio ... na organizovanju TO." "Svečani govor povodom godišnjice proglašenja Srpske opštine Rajlovac" 23. februara 1995. (0226-9283-0226-9290).

Sanski Most: Zabilješke u dnevniku predsjednika Kriznog štaba: "Krizni štab će bili zadužen za sve aktivnosti…Krizni štab će biti zadužen za sve aktivnosti koje će početi 15. aprila 1992." Dnevnik Nedeljka Rašule (0037-9422-0037-9463, engl. 0110-4328-0110-4367, str. 14). Vidi druga naređenja Kriznog štaba upućena Komandi TO-a u "INFORMATOR"-u SDS-a Sanski Most (0049-1713-0049-1744, engl. 0092-2333-0092-2386, str. 27-29).

Šipovo: Krizni štab naredio Komandi TO-a da obavi razoružavanje Muslimana. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141)

Trnovo: Ratni dnevnik bataljona TO-a Trnovo opisuje ulogu Kriznog štaba u naoružavanju jednice TO-a, obezbjeđivanju veze sa jedinicama JNA i nalaganju pune borbene gotovosti. (0094-9338-0094-9370, engl. 0300-4620-0300-4651, na stranicama 4, 10, 14, i 15 u prijevodu)

Vogošća: Krizni štab je proglasio opštu mobilizaciju srpske TO Vogošće. "Proglas" br. 254-06, 11. maja 1992. (0208-9404-0208-9404).

Zavidovići: "ODLUKA o formiranju Štaba za poslove JNA i Srpske TO" 15. maja 1992. (0207-2621-0207-2621).

Zvornik: Privremena vlada je odlučila da formira specijalnu jedinicu TO-a. "ODLUKA O FORMIRANJU SPECIJALNE JEDINICE TERITORIJALNE ODBRANE" Broj 11/92, 18. aprila 1992. (0213-2347, 0213-2326-0213-2609, BILTEN opštine Zvornik. Privremena vlada je otpuštala i imenovala članove Komande opštinske TO. "ODLUKA O FORMIRANJU KOMANDE TO SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK" 01-023-44/92, 28. aprila 1992 (0213-2362); "ODLUKA O RAZRJEŠENJU ČLANOVA KOMANDE TO SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK" 01-023-45/92, 28. aprila 1992. (0213-2359-0213-2361).

regionalne jedinice čiju osnovu su činile jedinice teritorijalne odbrane.... Jedinice pešadije koje su masovno nastale samoorganizovanjem od jedinica teritorijalne odbrane i drugih, upotrebljavane su samo u početku rata po odluci kriznih štabova i sličnih rukovodećih tela.[87]

Uloga kriznih štabova prije formiranja Vojske potvrđena je zaključcima Vlade RS-a od 21. maja 1992, kojima se preporučuje ukidanje kriznih štabova, "kako bi vojska mogla preuzeti odbranu".[88]

52. Međutim, prije formiranja VRS-a, odnos kriznih štabova prema redovnoj vojsci, odnosno JNA, nije bio dosljedan i razlikovao se od opštine do opštine i tokom vremena. U nekim slučajevima, pojedini oficiri JNA su tajno sarađivali sa SDS-om već u ljeto 1991.[89] i kasnije se hvalisali kako su pomogli u "organizaciji priprema i savjetima SDS-a da preuzme vlast".[90] Uputstvo od 19. decembra 1991. postavilo je kao uslov da krizni štabovi sarađuju s komandama i štabovima JNA. Krizni štab Novo Sarajevo je barem pokušao da slijedi ovo uputstvo pozivajući komandante svih bataljona da prisustvuju sastancima Kriznog štaba. Na sličan način je Krizni štab Zvornik među svojim članstvom naveo i štab Komande JNA za Zvornik.[91] Karadžićevo uputstvo o formiranju kriznih štabova sa sjednice Skupštine bosanskih Srba od 27. marta 1992, preporučuje da jedinice TO-a koje su organizovali krizni štabovi budu stavljene pod komandu JNA gdje je to moguće.[92] Očigledno, ovakvi kontakti i saradnja više nisu bili tajna, već armijska politika u martu i aprilu 1992.[93]

87 **Vojska:** "ANALIZA borbene gotovosti i aktivnosti VRS u 1992. godini" 5. aprila 1993. (0060-7339-0060-7480, engl. 0110-3019-0110-3182, str. 10, 13). Proces ove tranzicije od TO pod komandom kriznog štaba do pješadijskih brigada pod vojnom komandom može se vidjeti naprimjeru **Šipova**, Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. juna 1992. (0219-4107-2019-4109).

88 **Vlada:** Zapisnik sa sjednice vlade RS-a, 21. maja 1992. (0124-5322-0124-5324).

89 Dokazi o saradnji JNA sa SDS-om:

Vojska: Smiljanićevo pismo Mladiću o tajnim kontaktima sa SDS-om (0200-9468-0200-9473, engl. 0300-4728-0300-4733); "Ciljevi i principi organizovanja dobrovoljačkih jedinica na području Bosanske Krajine", 24. augusta 1991. (0043-7721-0043-7724, engl. 0043-7717-0043-7720).

90 **Vojska:** Srbi u JNA su: "podržali i pružili maksimalnu pomoć i u organizaciji priprema i savjetima SDS-u ... da preuzme vlast...Takva saradnja je uspostavljena i sa čelnim ljudima u stranci, ljudima na vlasti, (i) kriznim štabom..." "Mi znamo svoj cilj" Intervju s pukovnikom Radmilom Zelajom, *Kozarski vjesnik* 20. maja 1994. (0033-2752-0033-2753, engl. 0033-2746-0033-2753).

Vidi takođe **Prijedor**: Uloga pukovnika Arsića u preuzimanju vlasti u Prijedoru. Emisija Radio Prijedora od 29. aprila 1995. (0100-8949-0100-8956, engl. 0208-9296-0208-9304)

91 **Novo Sarajevo:** Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba od 29. januara 1992. (SA02-6150-SA02-6151).

Zvornik: "ZAKLJUČCI" Opštinskog odbora SDS-a, 22. decembra 1991. (0132-8358-0132-8359)

92 **Skupština**: Transkript sa14. sjednice Skupštine bosanskih Srba, 27. marta 1992. (0089-6915-0089-6949, engl. 0092-6762-0092-6786, stranica 23).

93 **Vojska:** Naređenje generala Blagoja Adžića od 25. marta 1992. o obrazovanju dobrovoljačkih jedinica pod komandom JNA. (0060-7022-0060-7025, engl. 0060-7026-0060-7029).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

53. S transformacijom JNA i srpske TO u VRS, odnos između kriznih štabova i redovne vojske postao je još bliži i više institucionalizovan.[94] Neki članovi kriznog štaba imali su lične kontakte s generalom Mladićem u vezi s vojnim operacijama i problemima komandovanja.[95] Komandanti VRS-a ili njihovi predstavnici prisustvovali su sastancima kriznog štaba u nekoliko opština.[96] Kad je 5. korpus JNA postao 1. krajiški korpus VRS-a, saradnja s

Vojska: Naređenje 5. korpusa nalaže 6. partizanskoj brigadi da uspostavi veze s opštinskim vlastima, br. 313-1, 1. aprila 1992. (0104-2415-0104-2418, engl. 0300-6328-0300-6331)

Vojska: Rezervno komandno mjesto 2. vojne oblasti podnosi izvještaj Operativnoj komandi 2. vojne oblasti: "Ostvarili smo neprekidni kontakt i koordinaciju aktivnosti sa Kriznim štabom Pale." Br. 09-1580-1, 6. aprila 1992. (0089-1872-0089-1872, engl. 0304-6888-0304-6888).

94 Dokazi o saradnji i koordinaciji između kriznih štabova i vojske:

Vojska: Komanda 1. partizanske brigade, "SASTANAK sa predsednicima opština" u zoni odgovornosti divizije, br. I-45/92, 14. maja 1992. (0042-1533-0042-1536, engl. 0096-8573-0096-8575)

Vojska: Zabilješke Milivoja Miloševića u rukopisu (komandant JNA) u vezi s mobilizacijom Kriznog štaba uključuju sljedeće stavke: "Tačka 1. Smještaj kriznog štaba. 8. Uspostaviti sa armijom apsolutnu saradnju i usaglasiti planove odbrane od neprijatelja, kao jedinstvenu cjelinu. 11. Uspostaviti kontakt sa višom komandom kriznog štaba. (SA02-9213-SA02-9218)

Ključ: "Adamović Marko pročitao je naredbu Komandanta brigade, koja je prihvaćena od strane Kriznog štaba." "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str. 20).

Rajlovac: "...bila je preokupacija (Kriznog štaba, Ratnog predsjedništva i Ratnog povjereništva) da se uspostavi što tješnja saradnja sa Vojnom komandom..." "Svečani govor povodom godišnice proglašenja Srpske opštine Rajlovac" 23. februara 1995. (0226-9283-0226-9290).

Trnovo: "Dogovorili smo se sa predstavnicima JNA, oni će se uključiti u čišćenje Opštine."

Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo od 29. aprila 1992. (0227-6134-0227-6135).

Vogošća: Naređenje izdato uz saglasnost Komande operativne grupe Srpske vojske, 30. maja 1992. (0223-2652-0223-2653)

95 **Vojska:** Presretnuti razgovor između Unkovića i Ratka Mladića, 13. maja 1992. (0322-0204-0322-0205). Presretnuti razgovor između Gliše Simanića i Mladića, 25. maja 1992. (0322-0448-0322-0448). "Za koordinatora u kriznoj situaciji imenuje se Gliša Simanić", vidi Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a **Trnovo**, 27. decembra 1991. (0228-0489-0228-0491, engl. 0303-9809-0303-9810).

96 **Bosanski Petrovac:** U Kriznom štabu je bio i jedan predstavnik "Komande", Zapisnik sa 29. sjednice Kriznog štaba, br. KŠ-46/92, 10. juna 1992. (0094-6841-0094-6843, engl. 0190-9279-0190-9281).

Ključ Sjednicama Kriznog štaba prisustvovali su "komandanti jedinica" "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO-e Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866).

Kotor Varoš: U Ratnom predsjedništvu treba da bude i "…Komandant najveće jedinice koja izvodi borbena dejstva na području opštine". Zapisnik sa 61. sjednice Kriznog štaba, 6. jula 1992. (0041-5588-0041-5589, engl. L005-5627-L005-5629)

Prijedor: Opštinski Savjet za nacionalnu odbranu preporučio je da jedan predstavnik Prijedorskog garnizona bude uključen u sastav Kriznog štaba. Zapisnik sa 4. sjednice opštinskog Savjeta za nacionalnu odbranu od 15. maja 1992. (0063-4041-0063-4043, engl. 0063-3781-0063-3783).

Sanski Most: Pukovnik Branko Basara (6. krajiška brigada) i Neđo Aničić (komandant opštinske TO) bili su članovi Kriznog štaba. Vidi npr. Zaključci Kriznog štaba br. KŠ 27/92, 30.

lokalnim civilnim vlastima postala je redovna karakteristika Korpusa.[97] Prema riječima Kriznog štaba Trnovo, "komanda i Krizni štab moraju biti jedno".[98]

54. Međutim, ima mnogo slučajeva u kojima su krizni štabovi išli i dalje od ove saradnje: neki krizni štabovi postavljali su zadatke vojsci i čak izdavali naređenja i prisvajali vlast nad vojnim jedinicama u svojim opštinama.[99] U Ključu su članovi Ratnog predsjedništva javno proklamovali svoju vojnu ulogu dozvoljavajući sebi da nose uniforme i oružje.[100]

maja 1992. (0047-1742-0047-1745, engl. 0110-6744-0110-6745); "ZAKLJUČCI" Kriznog štaba br. KŠ-38/92, 19. juna 1992. (0047-1240-0047-1243, engl. 0092-9254-0092-9255).

97 **Vojska:** Naređenje Komande 5. korpusa da se poboljša komanda i kontrola u jedinicama, br. 436-4, 14. maja 1992. (0094-9898-0094-9900 engl. 0300-6772-0300-6774)

Vojska: Naređenje Komande 1. krajiškog korpusa o mobilizaciji, br. 467-2, 21. maja 1992. (0094-9895-0094-9897 engl. 0110-5195-0110-5199)

Vojska: Izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa o političkoj i bezbjednosnoj situaciji, br. 520-3, 20. juna 1992. (0090-0792-0090-0795 engl. 0300-7832-0300-7834)

Vojska: Naređenje Komande 1. krajiškog korpusa, br. 560-1, 1. jula 1992. (0102-9803-0102-9806, engl. 0084-8545-0084-8546)

98 **Trnovo:** Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba 18. maja 1992. (0227-6199-0227-6204).

99 Dokazi o tome da je krizni štab imao kontrolu nad vojskom:

SAO BIRAČ izjavljuje da su sve vojne jedinice pod komandom opštinskog KŠ. "ODLUKA" br. 1-01/92, 29. aprila 1992. (0083-5801-0083-5801, engl. L003-9955-L003-9956)

Bosanska Krupa: Krizni štab je naredio komandantima brigada, bataljona, snaga TO-a i policije da ne napuštaju svoja mjesta boravka i da se javljaju Kriznom štabu svakih dva sata. "Naredba" br. 25/92, 5. aprila 1992. (0091-4279-0091-4279, engl. 0088-4611-0088-4611).

Bosanska Krupa: "Komandi 1. krajiške brigade je naređeno da uništi sljedeće mostove…" "NAREDBA" Ratnog predsjedništva, br. 22/92, 24. aprila 1992. (0091-4401-0091-4401, engl. 0092-3275-0092-3275)

Ilijaš: Ratko Adžić, predsjednik Kriznog štaba, prozvao se komandantom VSN BiH Ilijaš i zahtijevao protivavionsko naoružanje od Karadžića ("da očistim neke terene u opštini Ilijaš.") Pismo Adžića upućeno predsjedniku Predsjedništva, 12. juna 1992. (0084-5289-0084-5289, engl. 0089-2249-0089-2249).

Prijedor: Opštinski odbor SDS-a zaključio je: "Sve jedinice i kadrovi na rukovodećim funkcijama će biti odgovorni i potčinjeni kriznom štabu u ovom području." Skraćeni zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, od 23. aprila 1992. (0063-3861-0063-3863, engl. 0110-7301-0110-7301)

Prijedor: "Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se u ovom selu vojno interveniše .... Vojska je intervenisala" (Izvještaj SJB Prijedor, B003-2578-B003-2586, engl. 0110-8903-0110-8909, str. 2)

Prijedor: Vidi "Pregled zaključaka, naredbi i odluka koje je donio Krizni štab, odnosno Ratno predsjedništvo, a koji se odnose na SJB i Regionalnu komandu u periodu od 29. 5. do 24. 7. 1992. god."

(0063-3784-0063-3786, engl. 0092-6816-0092-6818)

Sanski Most: U dnevniku predsjednika Kriznog štaba zabilježno je: "Krizni štab će biti zadužen za sve aktivnosti koje će početi 15. aprila 1992." "Dnevnik Nedeljka Rašule (0037-9422-0037-9463, engl. 0110-4328-0110-4367, str. 14).

Trnovo: Krizni štab će davati zaduženja komandantima jedinica. Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a, 26. aprila 1992. (0228-0279-0228-0280, eng. L001-5791-L001-5782).

Trnovo: "Komanda mora slušati i izvršavati svoje dužnosti." Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 9. maja 1992. (0227-6159-0227-6160, engl. L001-5787-L001-5788)

55. Stepen u kojem su krizni štabovi prisvajali vojnu vlast razlikovao se od opštine do opštine. Tamo gdje JNA nije bila prisutna ili se na nju nije moglo osloniti ili VRS nije odmah uspostavila jedinice koje bi funkcionisale, krizni štab je mogao sprovoditi vojnu vlast,[101] dok je u drugim mjestima bio spremniji da komandu nad vojskom ili policijom prepusti profesionalcima.[102] U ovim poslednjim slučajevima više su se pridržavali naređenja i uputstava o obrazovanju kriznih štabova, koja im nisu eksplicitno davala pravo da naređuju vojsci već prije da komandu nad vojskom smatraju pitanjem kojim treba da se bave profesionalci, gdje i kada se takvim profesionalcima može vjerovati.[103] Neki krizni štabovi su, bez obzira na to, bili spremni da tumače

Vogošća: Tintor kaže da je kao načelnik Kriznog štaba bio "komandant i civilni vođa…Pod mojom komandom bile su vojne i civilne vlasti." Transkript razgovora s Tintorom (0025-5231-0025-5249).

Vogošća: "NAREDBA o pretpočinjavanju garnizona u Semizovcu Kriznom štabu SO Vog.", br. 117/92, 14. maja 1992. (0223-2623-0223-2623)

Zavidovići: "ODLUKA o formiranju Štaba za poslove JNA i Srpske TO", 15. maja 1992. (0207-2621-0207-2621).

100 **Ključ:** Odluka Ratnog predsjedništva 05-01-93/92, 13. jula 1992. (0057-5286-0057-5286, engl. 0110-7626)

101 **Prijedor:** SDS se raspitivao u komandi garnizona "da li će JNA braniti srpski narod," ali je objavio da će nastaviti s preuzimanjem vlasti bez obzira na JNA. Ako JNA ne zaštiti Srbe, onda će SDS pozvati sve srpske vojnike da dezeritiraju i ponesu svoje oružje. Skraćena verzija sastanka Opštinskog odbora SDS-a, 23. aprila 1992. (0063-3861-0063-3863, engl. 0110-7301-0110-7301)

Ključ: Lokalna vojna jedinica izvijestila je Komandu korpusa da predsjednik Kriznog štaba podstiče dezertiranje iz JNA u pokušaju da stvori vojnu jedinicu koja bi bila njemu odgovorna. 30. partizanska divizija, redovni borbeni izvještaj, br. 174-17, 4. maja 1992. (0095-4739-0095-4741, engl. 0190-4007-0190-4009).

102 Ima dokaza da neki krizni štabovi nisu kontrolisali vojsku ili policiju:

Novo Sarajevo: Krizni štab kaže da oni nisu niti imaju namjeru da se bave pitanjima policije ili onim pitanjima koja se tiču vojne komande i da zbog toga nemaju izvještaja o tim pitanjima. Izvještaj o radu Kriznog štaba, br. 071/92, 5. juna 1992. (0084-5158-0084-5162, engl. 0089-8392-0089-8396, str. 2)

Kotor Varoš: Krizni štab je razmotrio rad SJB. Krizni štab je zaključio da nema pravo da se upliće u profesionalni rad policije i vojske, niti to želi, ali zahtijeva od njih da preuzmu brigu o obezbjeđenju i stvore uslove potpune bezbjednosti na području opštine. "Bilten Kriznog štaba" br. I/3, 26. juna 1992. (0041-6213-0041-6216, engl. L000-4310-L000-4318, str. 5).

103 **SDS:** Uputstvo od 19. decembra 1991. nalaže "punu saradnju s komandama i štabovima oružanih snaga JNA." "UPUTSTVO O ORGANIZOVANJU I DJELOVANJU ORGANA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI U VANREDNIM OKOLNOSTIMA", 19. decembra 1991. (engl. 0027-0650-0027-0656)

Skupština: "Morate da pokušate da taj narod dovedete u red da može da se odbrani. Nadjite za te štabove nekoliko rezervnih oficira, da uvedu sve koji imaju oružje i formacije, da formiraju teritorijalne odbrane, i, ako je tu JNA obavezno da su po njenom komandom. "Transkript sa 14. sjednice Skupštine bosanskih Srba, 27. marta 1992. (0089-6915-0089-6949, engl. 0092-6762-0092-6786, str. 23).

Vlada: Uputstvo o radu kriznih štabova kaže da "Komandovanje TO i snagama milicije isključivo je u nadležnosti profesionalnog kadra i stoga je nužno spriječiti svako miješanje u komandovanje teritorijalnom odbranom ili upotrebom snaga milicije." "IZVOD iz uputstva za rad

vladina i stranačka uputstva na način koji im je i dalje davao komandna ovlašćenja.[104]

56. Manjak propisa koji bi definisali u kojoj mjeri krizni štabovi imaju vlast nad vojskom, značio je da su neke vođe kriznih štabova prisvajale više vlasti od drugih.[105] Međutim, uprkos lokalnim razlikama u praksi, za vojsku je, u njenim operacijama, saradnja i koordinacija sa kriznim štabovima bila od suštinskog značaja.

57. Ima više dosljednih dokaza da su opštinski krizni štabovi ostvarivali kontrolu i tijesnu koordinaciju s opštinskim policijskim snagama. Krizni štabovi su omogućili stvaranje srpskih policijskih snaga u opštinama, uključujući otpuštanje nesrba iz policije.[106] Kad su stvorene čisto srpske policijske snage, krizni štabovi su kontrolisali i tijesno sarađivali sa svojom opštinskom policijom.[107] Vlastita hijerarhija policijskih snaga jasno je pokazivala da krizni štabovi mogu izdavati naređenja lokalnoj policiji.[108]

---

kriznih štabova srpskog naroda u opštinama", 26. aprila 1992. (0027-0617-0027-0618 engl. 0027-0619-0027-0620).

104 **Ključ:** "Odnos vojnih i civilnih vlasti da bude takav da vojne vlasti izvršavaju naređenja civilnih vlasti, s tim što se civilne vlasti neće miješati u način izvršenja istih." "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str. 3).

Prijedor: Krizni štab je od riječi do riječi ponovio mnoge dijelove vladinih uputstava u svojoj Odluci o radu Kriznog štaba, ali je izostavio u ijelosti član koji kaže da je vojna komanda ekskluzivna odgovornost profesionalnog kadra i time prešutno sebi sačuvao pravo da interveniše. Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba opštine Prijedor, maja 1992. P000-7337-P000-7342, engl. 0301-6068-0301-6072. Preambula Odluke navodi da se Krizni štab obrazuje na osnovučČlana 110 Ustava RS-a, koji opštinama daje pravo "… da na svojoj teritoriji uređuju i organizuju narodnu odbranu i da rukovode teritorijalnom odbranom".

105 Vidi npr. **Vojska**: Bogdan Subotić, ministar odbrane RS, tvrdio je da nije uopšte trebalo obrazovati krizne štabove, da nije bilo nikakve pravne osnove za njihov nastanak i da je manjak propisa ometao vojne operacije: "Dosadašnja praksa je pokazala da nije uvijek bila precizno izvedena podjela nadležnosti između kriznih štabova i vojnih organa, pa je dolazilo do manjih nesuglasica". "Ukinuti krizni štabovi," *Glas* 7. jula 1992, str. 1 (0095-1907, engl. 0110-9949-0110-9950)

106 Krizni štabovi koji su naredili da se formira srpska policija i iz policije otpuste nesrbi:

Brčko: "Po početku ratnih dejstava i istog dana preuzimanja Stanice javne bezbjednosti Ratno predsjedništvo je postavilo načelnika Stanice javne bezbjednosti (Veselić Dragana) i počelo se sa popunjavanjem stanice u čiji sastav su ušli i prethodno zaposleni Srbi." "PREGLED DOGAĐAJA I STANJA," (0074-1394-0074-1411, engl. 0096-7572-0096-7577).

Ključ: Krizni štab je proglasio obrazovanje srpske policije i promjenu oznaka. Javni proglas Kriznog štaba, 8. maja 1992. (0091-4749-0019-4750, engl. 0190-8920-0190-8921)

Pale: Muslimanskim policajcima... "saopštio (im) odluku Kriznog štaba SO Pale i Vlade SAO Romanija da svi milicionari muslimanske nacionalnosti predaju naoružanje i opremu koju duže". Izjava policajaca muslimanske nacionalnosti, 24. marta 1992. (0204-8150-0204-8151, engl. 0302-6252-0302-6253)

107 Dokazi o kontroli kriznog štaba nad policijom:

Bosanska Krupa: "NAREDBA o aktiviranju rezervnog sastava milicije" br. 9/91, 30. decembra 1991. (0091-4269-0091-4270, engl. 0088-4608-0088-4609). Ratno predsjedništvo je naredilo kako treba da funkcioniše policija u ratnim uslovima. "ODLUKA o organizovanju i

AKCIJE KRIZNIH ŠTABOVA U SRPSKIM OPŠTINAMA

58. Pored njihove vojne uloge, krizni štabovi su preduzeli i druge odgovarajuće akcije koje su pridonosile vojnim naporima snaga bosanskih Srba i prisilno iseljavanje nesrba. Naprimjer, Ratno predsjedništvo Ilidže odlučilo je da presiječe snabdijevanje vodom Sarajeva.[109]

59. U raznim slučajevima krizni štabovi su osnivali, kontrolisali, podržavali ili barem imali pristup zatočeničkim centrima.[112] Oni su naređivali

---

načinu rada Srpske Opštine Bosanske Krupe u ratnim uslovima" br. 1/92, 7. maja 1992. (0059-0289-0059-0291, engl. 0302-0605-0302-0607)

Ključ: SJB je pokupila oružje "u skladu sa odlukom Kriznog štaba" "INFORMACIJA o radu i aktivnostima SJB Ključ za vrijeme borbenih dejstava na području opštine Ključ" br. 9/92, jula 1992. (0048-9819-0048-9838, engl. 0300-8004-0300-8016, str. 9).

Kotor Varoš: Krizni štab je razmotrio rad SJB. Krizni štab zahtijeva da policija i vojska preuzmu brigu o sigurnosti i stvore uslove potpune bezbjednosti na području opštine. "Bilten Kriznog štaba" br. I/3, 26. juna 1992. (0041-6213-0041-6216, engl L000-4310-L000-4318, str. 5)

Prijedor: Vidi "Pregled zaključaka, naredbi i odluka koje je donio Krizni štab odnosno Ratno predsjedništvo, a koji se odnose na SJB i Regionalnu komandu u periodu od 29. 5. do 24. 7. 1992. god."

(0063-3784-0063-3786, engl. 0092-6816-0092-6818)

Prijedor: Policija je izvjestila Krizni štab o izvršenju naređenja Kriznog štaba. Izvještaj Stanice javne bezbjednosti Prijedor 11/12-24, 1. jula 1992. (0063-3809-0063-3810, engl. 0091-3687-0091-3688)

Sanski Most Krizni štab je imenovao člana Kriznog štaba za novog načelnika policije. "ZAKLJUČCI" br. 11/92, 27. aprila 1992. (0047-1858-0047-1859). Među naređenjima Kriznog štaba izdatim policiji je i: "NAREDBA" br. KŠ-30-2/92, 6. juna 1992. (0047-1232-0047-1233, engl. 0090-2646-0090-2646).

Šipovo: Krizni štab je naredio načelniku policije i komandantu TO-a da razoružaju Muslimane. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141). Krizni štab je pokazao da ima ovlašćenja da riješi problem komandovanja lokalnom policijom i imenuje komandanira policije i načelnika policije. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 9. juna 1992. (0219-4110-0219-4115).

108 Dokazi da je Ministarstvo unutrašnjih poslova očekivalo od lokalne policije da izvršava naređenja kriznih štabova:

Policija: Depeša CSB-a Banje Luke upućena lokalnoj SJB: "U svojim aktivnostima dužni smo da se pridržavamo svih mjera i radnji koje naredi Krizni štab AR.

"ZAKLJUČCI" depeša br. 11-144, 20. maja 1992. (0063-3164-0063-3168, engl. 0091-6498-0091-6502)

Policija: Naređenje CSB-a Banje Luke ukazuje na to da su lokalne policijske stanice primale i izvršavale naređenja koja su izdavali opštinski i regionalni krizni štabovi, br. 11-169, 30. jula 1992. (0045-1835-0045-1840, engl. 0110-6417-0110-6420)

109 **Ilidža:** "ODLUKA" br. 976/92, 22. jula 1992. (0223-7463).

112 Primjeri ovlašćenja kriznih štabova u vezi sa zatočeničkim centrima:

Policija: "Krizni štab opštine Prijedor odlučio je da u naselju Trnopolje organizuje prihvat i smještaj osoba koje traže zaštitu, te da ratne zarobljenike treba držati za vrijeme postupka u zgradi RO /radna organizacija/ *Keraterm* u Prijedoru, ili u upravnoj zgradi i radionici RŽR /Rudnik željezne rude/ u Omarskoj." CSB Banja Luka, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim /pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB, 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 1)

hapšenja pojedinaca i čitavih kategorija ljudi, kao što su "svi ljudi hrvatske nacionalnosti"[113] ili "svi vojno sposobni Muslimani koji bi mogli naškoditi Srbima".[114] Krizni štabovi su odobravali prebacivanje zatvorenika u i iz zatočeničkih centara,[115] naprimjer, u Sanskom Mostu su među onima koje je

Policija: "Krizni štab opštine Sanski Most donio je odluku kojom nalaže osnivanje sabirnih i istražnih centara u prostorijama sportske dvorane, objektima *Betonirke* i velikoj radionici fabrike *Krings*. Kao rezultat specijalne odluke Kriznog štaba, osnovan je jedan zatvor u objektu *Betonirka*". CSB Banja Luka, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim /pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB, 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 6)

Doboj: Krizni štab je formirao komisiju da ispita uslove pod kojima se drže zatvorenci i da utvrdi da li VRS izvršava naređenje o primjeni Međunarodnih zakona i običaja ratovanja. Izvještaj o problemima s paravojnim formacijama u području pod kontrolom CSB Doboj, br. 01-18/92, 27. jula 1992. (0074-1316-0074-1321, engl. 0302-5623-0302-5625)

Ilijaš: Krizni štab je pripremio spisak zarobljenika za razmjenu. "SPISAK ZA RAZMJENU ZAROBLJENIH LICA", br. 100-03, 25. juna 1992. (0107-0977-0107-0978)

Ključ: Krizni štab je primio izvještaje o transferu zatvorenika i njihovim uslovima. "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str.14).

Kotor Varoš: "Donesena je Odluka da se ...sala za sjednice u Pilani privremeno koristi kao zatvor i preporučeno je da se sva privedena lica ubuduće privode u salu za sjednice Pilane." Zapisnik sa sastanka Ratnog predsjedništva, 8. jula 1992. (0041-5539-0041-5539, engl. 0190-0663-0190-0663)

Prijedor: Drljača je izdao naređenje o osnivanju logora Omarska "u skladu sa odlukom Kriznog štaba" i uputio kopiju svog naređenja Kriznom štabu. Naređenje br. 11-12-20, 31. maja 1992. (0063-3763-0063-3765, engl. 0106-8146-0106-8149)

Prijedor: Krizni štab je zabranio pojedinačno puštanje na slobodu zatvorenika iz Trnopolja, Omarske i Keraterma. Zaključak br. 01-023-45/92, 2. jula 1992. (0063-3784-0063-3786, engl. 0092-6816-0092-6818)

Sanski Most: Krizni štab je naredio formiranje logora u Sitnici. Zaključci Kriznog štaba, br. KŠ-39/92, 23. juna 1992. (0043-1771-0043-1772, engl. 0090-2647-0090-2648)

113 **Bosanski Šamac:** "Privode se u izolaciju svi pripadnici hrvatskog naroda i raspoređuju u vitalne objekte u gradu i selima "ODLUKA" br. 95-10/92, 15. maja 1992. (0061-1202-0061-1202, engl. 0061-5788-0061-5788)

114 **Bosanski Petrovac:** "Do osposobljavanja zatvora u Kozilama sačiniti plan za hapšenje i privođenje svih Muslimana vojno-sposobnih za koje se pretpostavi da bi mogli nanijeti bilo kakvo zlo Srbima". Zapisnik sa 41. sjednice Kriznog štaba, br. KŠ-70/92, 30. juna 1992. (0094-6846-0094-6847, engl. 0094-6844-0094-6845)

Drugi primjeri kriznih štabova koji su naređivali hapšenja uključuju **Sanski Most:** Rašulin dnevnik navodi osobe koje treba uhapsiti. (0037-9462-0037-9462, engl. 0110-4365-0110-4365). Vidi takođe **Policija**: "Neke osobe su dovedene u (zatočenički centar) u skladu s naređenjima opštinskog (Sanski Most) Kriznog štaba" Banja Luka CSB, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim/pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB, 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 6)

115 Primjeri kriznih štabova koji su odobrili prebacivanje zatvorenika u i iz zatočeničkih centara:

Policija: "Krizni štab opštine Prijedor procijenio je da bi iz bezbjednosnih razloga bilo poželjeno prebaciti zatvorenike (iz Keraterma) u neko drugo mjesto i odlučio se za objekat upravne zgrade i radionice Omarska RŽR. Istom odlukom određuje se da objekat *Keraterm* u

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

trebalo poslati u Manjaču bili "ljudi koji nisu poželjni u opštini."[116] Krizni štabovi su naređivali puštanje iz logora i zatvora pojedinaca ili kategorija zatvorenika.[117]

60. Status i egzodus nesrpskog stanovništva u srpskim opštinama bio je stalna tema rada kriznih štabova: Krizni štab Ključa izjavio je da je on "rješavao pitanja oko organizovanog iseljavanja gradjana muslimanske nacionalnosti kao i samog pitanja statusa gradjana muslimanske nacionalnosti."[118] Ratno predsjedništvo Čelinca dalo je nesrpskom stanovništvu "poseban status" koji im je zabranjivao kretanje po gradu između 16:00 i 06:00 sati, putovanje izvan svojih sela ili komuniciranje s rođacima izvan opštine, "zadržavanje na ulici" ili okupljanje u grupama većim od troje ljudi, prodaju ili razmjenu imovine, vožnju kola, lov, ribolov ili plivanje u rijeci.[119]

61. Drugi krizni štabovi su preduzeli akcije koje su bile manje sveobuhvatne od akcije u Čelincu, ali su služile progonu nesrpskog stanovništva ili su im dale status građana drugog reda u srpskim opštinama.[120] U Šipovu, naprimjer, Krizni štab je uslovio da se humanitarna

Prijedoru treba koristiti isključivo za tranzit, da ljudi koji su dovedeni treba u njega da budu primljeni u svrhu prebacivanja u objekte u Omarskoj ili Trnopolju....Dana 27. maja 1992, prema odluci Kriznog štaba opštine Prijedor, svi zatvorenici iz objekta *Keraterm* u Prijedoru prebačeni su u objekt u Omarskoj" CSB Banja Luka, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim/pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 2)

Kotor Varoš: "Treba prebaciti 20 zatočenika u Manjaču…da se lica koja su se predala u Garićima pošalju na Manjaču, ali da se ne mogu odatle pustiti dok se ne puste naši vojnici ..." Izvod iz zapisnika sa 137. sjednice Ratnog predsjedništva. (0041-5634-0041-5634, engl. 0092-3386-0092-3386)

Zvornik: Privremena vlada je platila za transport 4 autobusa puna zatvorenika iz Zvornika do Batkovića 15. jula 1992. Nalog za isplatu i račun za transportne usluge "Drina-Transa", 21. jula 1992. (0132-8456-0132-8458)

116 **Sanski Most:** Krizni štab imenuje članove "zadužene za rješavanje pitanja zatvorenika i njihove kategorizacije i deportovanja na Manjaču. 1. kategorija: političari. 2. kategorija: nacionalistički ekstremisti. 3. kategorija: ljudi koji nisu poželjni u opštini Sanski Most." Odluke Kriznog štaba, br. KŠ-29/92, 4. juna 1992. (0047-1746-0047-1749, engl. 0110-6746)

117 Primjeri kriznih štabova koji su naredili puštanje iz zatočeničkih centara i logora:

Sanski Most: "NAREDBA" br. KŠ-38-5/92, 18. juna 1992. (0047-1178-0047-1179, engl. 0092-9266-0092-9266); "ZAKLJUČCI" br. KŠ-31/92, 8. juna 1992. (0047-1270-0047-1270, engl. 0092-9267-0092-9267)

Vogošća: Krizni štab je naredio da se 154 zatvorenika puste iz zatvora. "NAREDBA" br. 1042/92, 26. maja 1992. (0223-2640-0223-2641)

118 **Ključ:** "IZVJEŠTAJ o radu Kriznog Štaba /Ratnog Predsjedništva/ Skupštine opštine Ključ" (0034-9532-0034-9536, Eng. 0102-5010-0102-5015). Vidi takođe "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866).

119 **Čelinac**: "ODLUKA o statusu nesrpskog stanovništva na području opštine Čelinac" broj 01-800-83/92, 23. jula 1992. (0056-7982-0056-7984, engl. 0303-1072-0303-1075).

120 Druge akcije poduzete da bi se diskriminisalo nesrpsko stanovništvo:

Novo Sarajevo: Krizni štab opisuje odnos prema Muslimanima i Hrvatima, na koji se gleda kao dio njegovih odgovornosti: "…javno mi nastupamo vrlo korektno pri čemu za svaki

pomoć može dijeliti isključivo Srbima i raspravljao o tome da li Muslimanima treba dozvoliti uopšte da žive u opštini.[121] Krizni štabovi su naređivali da se nesrbi otpuste sa opštinskih funkcija i iz određenih preduzeća ili sa određenih radnih mjesta.[122] Krizni štabovi su koristili svoju kontrolu nad slobodom kretanja u opštinama da odlučuju gdje i kako može putovati nesrpsko stanovništvo.[123] Krizni štabovi su naredili uspostavljanje lokalnog sudskog

ulaz biramo šefa ulaza koji odgovara za stanje u svom ulazu i za sve podatke o stanarima. Policija tajno primjenjuje uobičajenu proceduru prema ljudima koji su učestvovali u vojnim aktivnostima protiv nas."

Izvještaj o radu Kriznog štaba, br. 071/92, 5. juna 1992. (0084-5158-0084-5162, engl. 0089-8392-0089-8396)

Pale: Krizni štab je naredio da se isključe telefoni Muslimanima, a njihovi brojevi daju srpskoj TV Pale. "NAREDBA" br. 39/92, 7. maja 1992. (0208-9424-0208-9424)

121 **Šipovo:** Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141). Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 2. juna 1992. (0219-4116-0219-4125)

122 Primjeri kako su krizni štabovi otpuštali nesrbe s opštinskih i poslovnih položaja:

Ključ: Ratno predsjedništvo je odlučilo da Muslimani ne mogu raditi na strateški važnim poslovima: zaštiti društvene imovine, u društvenim ili javnim preduzećima, državnim institucijama ili SJB-u. Odluka br. 05-01/92, 21. jula 1992. (0091-4877-0091-4877, engl. 0110-7607-0110-7607). Vidi odluke Ratnog predsjedništva od 21. jula 1992. o otpuštanju Muslimana sa opštinskih funkcija (0048-9866-0048-9866 do 0048-9870-0048-9870). Krizni štab Ključ je tvrdio da je "riješio kadrovska pitanja u sudstvu, opštinskim organima uprave, javnim i društvenim preduzećima." "IZVJEŠTAJ o radu Kriznog Štaba /Ratnog Predsjedništva/ Skupštine opštine Ključ" (0034-9532-0034-9536, engl. 0102-5010-0102-5015). Vidi takođe "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866).

Prijedor: Odluka Medicinskog centra Prijedor o otpuštanju Muslimana s radnih mjesta citira Zaključke Kriznog štaba br. 02-111-132/92 od 5. juna 1992. kao opravdanje. "RJEŠENJE o prestanku radnog odnosa" 7. juna 1992, br. 02-642/11 (P005-4045-P005-4045); "RJEŠENJE o prestanku radnog odnosa", 8. juna 1992, br. 02-627/7 (P005-4129-P005-4129).

Sanski Most: Krizni štab naređuje Muslimanima i Hrvatima da idu na neplaćeni odmor. Muslimanima i Hrvatima koji nemaju potvrdu o stalnom boravku neće biti isplaćene penzije. Zapisnik sa sastanka Ratnog štaba 14. jula 1992. (0047-1734-0047-1739, engl. 0110-2236-0110-2237)

Šipovo: Krizni štab naređuje da se otpuste Muslimani u pošti, vatrogasnom društvu, benzinskoj pumpi, mesari i na ostalim vodećim poslovima. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. maja 1992. (0219-4132-0219-4141)

Vogošća: Krizni štab naređuje da se radnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti otpuste iz bolnice. Zaključci Kriznog štaba, 16. maja 1992. (0223-4988-0223-4988).

Zvornik: Privremena vlada je odlučila da se otpuste opštinski radnici koji se nisu javili na posao do 21. aprila 1992, "ODLUKA O PRESTANKU RADNOG ODNOSA" 01-20/92, 21. aprila 1992. (0213-2348).

123 Primjeri kriznih štabova koji su kontrolisali slobodu kretanja:

Brčko: Ratno predsjedništvo je izdalo Muslimanima propusnice "na osnovu odluke Ratnog predsjedništva od 3. maja 1992." "PROPUSNICA" br. 156/92, 9. maja 1992. (0028-4833-0028-4834); br. 28/92, 8. maja 1992. (0028-4837-0028-4838).

Ilidža: "Krizni štab dozvoljava Muslimanima i Hrvatima da napuste područje, osim Butmira, Sokolović kolonije i Hrasnice, odakle ne smije niko otići. Niko ne smije proći u pravcu Sarajeva bez specijalne propusnice Kriznog štaba." Odluka br. 357/92, 19. maja 1992. (0223-7470-0223-7470).

sistema, obrazovanje sudova, imenovanje sudija i otpuštanje nesrba s položaja u sudu.[124]

62. Krizni štabovi su sprovodili politiku i postupak za prisilni odlazak nesrpskog stanovništva.[125] U Bosanskoj Krupi, Ratno predsjedništvo

Ilidža: "Propusnica" koju je izdao Krizni štab za 7 Muslimana 17. maja 1992. (0207-2612-0207-2612)

Ključ: "Zabranjuje se kretanje gradjana iz jednog područja u drugo na području opštine Ključ bez posebnog odobrenja Stanice javne bezbjednosti Ključ." "NAREDBA" br. 01/92, 27. maja 1992. (0057-5311-0057-5311, engl. 0110-7865-0110-7865); Krizni štab je zabranio kretanje građana iz jednog sela u drugo i okupljanje u grupama "NAREDBA" br. 19/92, 4. juna 1992. (0091-4738-0091-4738, engl. 0300-0823-0300-0823).

Trnovo: Krizni štab naređuje da samo lokalni odbori SDS-a mogu izdavati dozvole za napuštanje teritorije. Naređenje Kriznog štaba, 2. maja 1992. (0027-0623, engl. 0027-0624).

Višegrad: Ratno predsjedništvo je izdalo Muslimanima dozvole za napuštaje opštine. "POTVRDA" br. 138/92, 15. maja 1992. (0058-4694, engl. 0190-2933); "POTVRDA" br. 139/92, 15. maja 1992. (0058-4695, engl. 0190-2934).

Vogošća: Krizni štab odobrava dozvole za 6 Bošnjaka da napuste teritoriju opštine "DOZVOLA" br. 539/92, 22. maja 1992. (0223-2712-0223-2712)

124 Primjeri ovlaštenja kriznih štabova nad lokalnim sudstvom:

Bosanska Krupa: Ratno predsjedništvo formiralo je Ratni sud da obavlja sve funkcije nižeg suda i suda za prekršaje i da razmatra i odlučuje po svim izvještajima koje podnosi policija ili vojna policija. "ODLUKA o organizovanju i načinu rada Srpske Opštine Bosanske Krupe u ratnim uslovima" br. 1/92, 7. maja 1992. (0059-0289-0059-0291, engl. 0302-0605-0302-0607)

Ključ: Mnoga dokumenta pokazuju da je Ratno predsjedništvo otpuštalo Muslimane sa sudova i na njihova mjesta dovodilo Srbe, naprimjer: "ODLUKA" br. 05.03-7/92, 2. jula 1992. (0048-9871-0048-9871); br. 05.01-8/92, 2. jula 1992. (0048-9782-0048-9782); br. 05-03-4/92, 1. jula 1992. (0048-9783-0048-9783); br. 05-03-5/92, 1. jula 1992. (0048-9784-0048-9784); br. 05-03-6/92, 1. jula 1992. (0048-9785-0048-9785). Krizni štab/Ratno Predsjedništvo se smatralo zaslužnim: "…Krizni štab (/Ratno predsjedništvo/ SO-e) rješavalo je i odredjena kadrovska pitanja u sudstvu, (Javnom tužilaštvu, Sudu za prekršaje), opštinskim organima uprave, javnim i društvenim preduzećima i ustanovama", "IZVJEŠTAJ o radu Kriznog Štaba /Ratnog Predsjedništva/ Skupštine opštine Ključ" (0034-9532-0034-9536, engl. 0102-5010-0102-5015).

Sanski Most: Odluka Kriznog štaba o pokretanju rada suda i osnivanju zatvora. "ZAKLJUČAK" br. 01-012-28, 30. jula 1992. (0047-1752-0047-1755). Krizni štab imenuje sudiju da bi se uspostavio vojni sud. Zaključci br. KŠ-17/92, 7. maja 1992. (0047-1842-0047-1845, engl. 0093-8627-0093-8628).

Zvornik: "ODLUKA O RAZRJEŠENJU NOSILACA PRAVOSUDNIH FUNKCIJA U OSNOVNOM SUDU I OSNOVNOM TUŽILAŠTVU U ZVORNIKU" 01-27/92, 27. aprila 1992. (0213-2352); "ODLUKA O FORMIRANJU RATNOG VOJNOG SUDA" 01-023-71/92, 4. juna 1992. (0213-2401).

125 Primjeri kriznih štabova koji su ustvari utvrdili politiku prisilne deportacije:

Policija: "Oko 3,500 građana muslimanske nacionalnosti, oba pola i svih starosnih grupa, iz doline Japre postiglo je sporazum s Kriznim štabom opštine Bosanski Novi i 9. juna 1992. napustilo opštinu i krenulo u pravcu Doboja. Ovo preseljavanje obavljeno je vozom čija se kompozicija sastojala od 22 vagona" CSB Banja Luka, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim /pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB, 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 9)

Ključ: "Na sjednicama Kriznog štaba često su rješavana pitanja oko organizovanog iseljavanja gradjana muslimanske nacionalnosti kao i samog statusa gradjana muslimanske

je, po vlastitim riječima, "ponudilo Muslimanima dva rješenja, a to je da se sami organizuju i isele ...ili da se to uradi vojnički."[126] Da je to bila koordinirana politika za stvaranje države kojom bi dominirali Srbi pokazano je sporazumom sedam opština od 7. juna 1992. "da se sa teritorija naše opštine isele Muslimani i Hrvati do nivoa kad svaka od ovih opština može da održava ... srpsku vlast na svojoj teritoriji."[127]

63. Krizni štabovi su nadgledali iseljavanje nesrpskog stanovništva iz opština osnivanjem "komisija za iseljavanje", "putnih agencija" i "agencija za razmjenu".[128] Oni su postavili kriterije za odlazak,[129] uključujući plaćanje takse

---

nacionalosti" "IZVJEŠTAJ o radu Kriznog Štaba /Ratnog Predsjedništva/ Skupštine opštine Ključ" (0034-9532-0034-9536, engl. 0102-5010-0102-5015). Vidi takođe "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO-e Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866).

Kotor Varoš: "- lica koja su se prijavila za iseljenje odustaju od toga pa treba ispitati odnosno vidjeti zašto", Zapisnik sa 23. sjednice Ratnog predsjedništva, 19. jula 1992. (0041-5557, engl. L004-2656-L004-2657). "/…/da svi oni koji su bili ili imaju nekog od članova porodice u neprijateljskoj vojsci, budu protjerani iz Republike Srpske. /…/ Da vojska i milicija pripreme spisak lica koje treba protjerati sa teritorije Opštine. (Krizni štab) treba da se pripremi Odluka o zabrani povratka licima koja su napustila teritoriju Opštine." Zapisnik sa 133. sjednice Ratnog predsjedništva, 4. decembra 1992. (0041-5638-0041-5638, engl. 0091-8267-0091-8267).

Sanski Most: "Problem izbjeglica sa područja mahale kao i problem sa Muslimanima i Hrvatima koji nisu lojalni Ustavu i zakonima Srpske Republike BiH rješavati dugoročno, a to znači omogućiti iseljavanje svima onima koji nisu uzimali oružje u ruke, a žele promijeniti opštinu. Takođe uspostaviti vezu s rukovodstvom Autonomne regije Krajine u vezi s realizacijom ideje o preseljenju stanovništva." Zaključak Kriznog štaba br. KŠ 27/92 30. maja 1992. (0047-1742-0047-1745, engl. 0110-6744-0110-6745).

Vogošća: Krizni štab je imenovao dvojicu ljudi koji su odgovorni za "čišćenje" Svraka i drugih područja. Područje Semizovca treba "očistiti" od terorista ili provokativne vatre. Zaključci Kriznog štaba. 16. maja 1992. (0223-4988-0223-4988).

126 **Bosanska Krupa:** Ratno predsjedništvo je reklo da je glavni razlog za transfer stanovništva bio ""fizička bezbjednost muslimanskog naroda i već istorijski dokazana i potvrđena plemenitost i dobrota Srba koji nisu skloni zločinima i genocidima", čime se podrazumijeva da je jedina druga opcija bio genocid. "IZVJEŠTAJ o radu Skupštine opštine i Ratnog predsjedništva" april 1993. (0091-4361-0091-4371, engl. 0091-2076-0019-2088, str. 5).

Vidi takođe Naređenje o evakuaciji preostalog muslimanskog stanovištva, Broj 130/92, 22. maja 1992. (0091-4396-0091-4396, engl. 0092-3271-0092-3272).

127 **Sanski Most:** Izvještaj o sastanku političkih predstavnika, 7. juna 1992. (0042-3657-0042-3658, engl. 0303-1763-0303-1764).

128 Komisije za iseljavanje, putne agencije i agencije za razmjenu, koje su osnovali krizni štabovi:

Bosanski Petrovac: "SAOPŠTENJE" Komisije za iseljavanje (0059-0675-0059-0675)

Ključ: "Osnovana je Agencija za prijem i preseljavanje izbjeglica iz jednog područja u drugo." "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str. 3).

Kotor Varoš: Aktivnosti u vezi s iseljavanjem stanovništva nisu ispunile očekivanja, ovim zadatkom treba se baviti na organizovaniji način, treba osnovati agenciju da se bavi ovim pitanjima. Zapisnik sa 14. sjednice Ratnog predsjedništva, 14. jula 1992. (0041-5572-0041-5573, engl. 0190-0444-0190-0445). Treba pripremiti detaljan plan za funkcionisanje službe za iseljavanje stanovištva. Zapisnik sa 37. sjednice Ratnog predsjedništva, 27. jula 1992. (0041-5760-0041-5760, engl. 0190-9382-0190-9382)

i potpisivanje formulara da nesrbi odlaze "dobrovoljno".[130] Oni su utvrdili maksimalnu sumu novca, obično 300 DM, koju deportovana osobe mogu sa sobom ponijeti.[131] Oni su organizovali konvoje protjeranih, obezbjeđujući autobuse i policijsku pratnju[132] i pregovarajući s Crvenim krstom i drugim opštinama o kretanju konvoja.[133]

Sanski Most: Krizni štab naređuje formiranje Komisije za iseljavanje stanovništva. Zaključci Kriznog štaba Sanski Most KŠ-39/92 od 23. juna 1992. (0043-1771-0043-1772, engl. 0090-2647-0090-2648) Komisija za kretanje stanovništva podnosi izvještaje Kriznom štabu. Zapisnik sa sastanka Ratnog štaba, 21. jula 1992.(0047-1716-0047-1719, engl. 0110-6742-0110-6743)

Zvornik: Privremena vlada je osnovala agenciju za razmjenu nekretnina. "ODLUKA O OSNIVANJU AGENCIJE ZA RAZMJENU NEKRETNINA" 01-023-16/92, 11. maja 1992. (0213-2364).

129 Primjeri kako su krizni štabovi postavljali uslove za odlazak:

Policija: "Prema Odluci o dobrovoljnom preseljavanju građana vlade AR Autonomne Regije Krajina i Naređenju Kriznog štaba opštine Bosanski Novi o kriterijima za dobrovoljno preseljavanje, 5.680 osoba s odgovarajućim dokumentima napustilo je opštinu Bosanski Novi 23. jula 1992...Zajedno sa ovom grupom…istog dana, 23 jula 1992. uveče, opštinu je napustilo još 1.200 građana, uglavnom muslimanske nacionalnosti bez odgovarajućih dokumenata." CSB Banja Luka, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim /pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB, 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 9)

Ključ: "ODLUKA o kriterijima za mogućnost iseljenja sa područja opštine Ključ" br. 05-01/92, 30. jula 1992. (0048-9849-0048-9850, engl. 0110-7656-0110-7657)

Sanski Most: "ODLUKA o kriterijima za mogućnost iseljenja sa područja opštine" 2. jula 1992. (0047-1756-0047-1759, engl. 0093-0256-0093-0257)

130 Vidi npr.

Kotor Varoš: Taksa za iseljenje iz područja povećana je sa 100 DM na 300 DM. Izvod iz zapisnika sa 101. sjednice Ratnog predsjedništva, 18. oktobra 1992. (0041-5677-0041-5678, engl. 0092-2329-0092-2330)

Bosanski Petrovac: Komisija za iseljavanje navodi Odluku Ratnog predsjedništva br. 102/92 od 31. jula 1992, da Muslimani mogu da se iseljavaju pod uslovom da potpišu ili saglasnost o razmjeni njihovih nekretnina ili izjavu da prepisuju svoje nekretnine državi. "SAOPŠTENJE" Komisije za iseljavanje. (0059-0675-0059-0675, engl. 0190-9741-0190-9741)

Ključ: Na osnovu odluke Ratnog predsjedništva br. 05-01-136/92, o kriterijima za stalno iseljenje iz opštine, od 30. jula 1992, Komisija Ratnog predsjedništva za iseljavanje, uzela je od onih koji ostavljaju svoju imovinu izjave pod zakletvom da je ostavljaju dobrovoljno. "ZAPISNIK" br. 05-01-135-14/92, 31. jula 1992. (0057-4086-0057-4086, engl. L005-4111-L005-4112)

131 **ARK:** Odluka Kriznog štaba ARK od 3. juna 92. ograničava iznos na 300 DM ili njihovu protivvrijednost. (0049-7857-0049-7858, engl. 0088-2932-0088-2933), citira depešu CSB Banje Luke od 31. jula 1992. (0047-8696-0047-8697).

Kotor Varoš: Ratno predsjedništvo je odredilo maksimum od 300 DM. Zapisnik sa 43. sjednice Ratnog predsjedništva, 29. jula 1992. (0041-5754-0041-5754, engl. 0190-9380-0190-9381)

132 Vidi npr. **Policija:** Policija je "pomogla da se obezbijede konvoji za preseljavanje" iz Bosanskog Novog. CSB Banja Luka, Komplet izvještaja SJB Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most u vezi s trenutnom situacijom i zatvorenicima, zatočeničkim /pritvornim/ centrima, izbjeglicama i ulogom SJB, 18. augusta 1992. (B003-2526-B003-2564, engl. 0300-8556-0300-8567, str. 9)

Bosanska Krupa: Evakuacija ukupnog stanovništva Arapuše organizovana je na osnovu naređenja Komande Ratnog štaba Srpske opštine Bosanska Krupa od 24. aprila 1992. "UPUTSTVO o evakuaciji stanovništva sa izbjeglicama iz MZ ARAPUŠA", 1. maja 1992. (RR04-0300-RR04-0301)

64. Krizni štabovi su nadgledali sistematsko sabiranje i preraspodjelu nesrpske imovine,[134] bilo prisiljavanjem onih koji su protjerani

Kotor Varoš: "Da se ubuduće za prevoz lica koja se iseljavaju izvrši mobilizacija svih raspoloživih autobusa na području opštine koji će se koristiti za preseljavanje stanovništva." Zapisnik sa 43. sjednice Ratnog predsjedništva 29. jula 1992. (0041-5754-0041-5754, engl. 0190-9380-0190-9381)

Zvornik: Privremena vlada platila za transport izbjeglica iz Kozluka do granice sa Srbijom, 4. i 15. jula 1992. Nalog za isplatu i račun za transportne usluge "Drina-Transa", 21. jula 1992. (0132-8456-0132-8458)

133 Vidi npr. **Kotor Varoš:** "Što se tiče akcija u vezi s predajom oružja i iseljavanjem ljudi iz opštine , (predsjednik Ratnog predsjedništva) se sjeća da su te akcije i uopšte sve aktivnosti izvedene na osnovu naređenja vlade i Predsjedništva Republike Srpske, uz učešće Voje Kuprešanina, pregovarača i Međunarodnog Crvenog krsta." Izvod iz Zapisnika sa 101. sjednice Ratnog predsjedništva, 18. oktobra 1992.(0041-5677-0041-5678, engl. 0092-2329-0092-2330)

Prijedor: "Krizni štab opštine Prijedor ustanovio je da se povećao broj ljudi koji dobrovoljno podnose zahtjev za iseljavanje iz opštine i AR-a /Autonomne Regije/ Krajina. Razmotrivši taj problem, Krizni štab se saglasio da ubrza sve aktivnosti koje bi omogućile da se ovaj proces ostvari na organizovan način... Uskoro će biti organizovani specijalni konvoji kako bi se garantovala bezbjednost imovine onih koji žele da se isele." "Konvoji za iseljavanje" *Kozarski vjesnik* 10. jula 1992. (0051-8613-0051-8614, engl. 0091-3716-0091-3716)

Sanski Most: Krizni štab je odredio dva člana da odu u Prijedor i raspitaju se o mogućnostima slanja onih koji žele da se isele konvojem željeznicom. Zaključci Kriznog štaba br. KŠ-39/92, 23. juna 1992. (0043-1771-0043-1772, engl. 0090-2647-0090-2648)

134 Primjeri kriznih štabova koji su sakupljali i preraspoređivali imovinu:

Predsjedništvo: Odluka o povratku raseljenih lica na teritoriju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juna 1992: Član 5: Imovina osoba (koje su se privremeno iselile iz ratom pogođenih područja Srpske Republike) biće privremeno uzeta za odbranu Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Upravljanje pomenutom imovinom biće povjereno opštinskom kriznom štabu. (0044-7475, engl. 0304-6880-0304-6882)

Vlada: Odluka da se obezbijede tehnička oprema i drugi materijali potrebni za odbranu, br. 03-109, 29. aprila 1992. *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* I/5 (9. maja 1992.) (Y000-5499-Y000-5499, engl 0051-1019-0051-1021, str. 1): Član 1: Sva hrana, potrošačka i druga roba potrebna za odbranu Srpske Republike BiH koja je u vlasništvu legalnih entiteta i građana, a stečena je na ilegalan i nezakonit način, biće zaplijenjena i stavljena na raspolaganje kriznim štabovima...Član 2: Krizni štabovi će oformiti tročlane komisije koje će evidentirati svu zaplijenjenu robu...odlučivati gdje i kako će se skladištiti i koji kriterij raspodjele će se primjenjivati...

Ilijaš: Pregled prihoda i rashoda Skupštine opštine Ilijaš od 11. maja 1992 do 30. juna 1992. uključujući i prihod od pljenidbe i prodaje robe koja je pripadala jednom vlasniku prodavnice Muslimanu. (0225-2619-0225-2626)

Ključ: Nacrt odluke Ratnog predsjedništva o postupku i uslovima pod kojima se mogu preraspodjeljivati namještaj i drugi kućanski aparati iz robe konfiskovane na teritoriji opštine Ključ, uključujući televizore i druge elektronske aparate, slike i satove, kućanske uređaje, lampe i lustere. (0048-9906-0048-9906, engl. L005-4161-L005-4163)

Sanski Most: "U područjima opštine Sanski Most iz kojih su vršene oružane intervencije, odnosno oružana dejstva protiv vojske Srpske Republike BiH izuzima se iz privatnog vlasništva sva pokretna i nepokretna imovina i pretvara u državnu imovinu." Nacrt odluke Kriznog štaba, 29. juna 1992. (0047-1503-0047-1504, engl. 0110-6150)

Trnovo: Krizni štab je citirao Uputstva od 19. decembra 1991. kao osnovu za odluku da se jedan muslimanski stan da jednoj Srpkinji. "RJEŠENJE" br. 01-01, 19. jula 1992. (0227-7821-0227-7827)

da prepišu imovinu državi[135] ili jednostavno proglašavanjem da "napuštena" imovina sada pripada opštini.[136] U Kotor Varoši Ratno predsjedništvo je "oko oduzimanja novca licima koja se iseljavaju" odlučilo da se "novac koji je ovim postupkom oduzet iskoristi za pomoć porodicama poginulih boraca i druge neophodne troškove Opštine."[137]

65. Krizni štabovi su preduzeli druge mjere da osiguraju da se nesrpsko stanovništvo ne vrati.[138] Krizni štab Ključa je, naprimjer, objavio da će spriječiti povrat onih koji su otišli "bez odgovarajućeg razloga".[139]

66. Krizni štabovi su kontrolisali lokalne radio stanice i ostale medije. Radio stanice su emitovale naređenja i odluke kriznih štabova i krizni

Vogošća: Naređenje Kriznog štaba da se uzme roba iz klaonice u vlasništvu Ferida Orhana i prebaci u SRJ zbog prodaje putem "Pretis Komerca" u Beogradu, br. 1093/92, 26. maja 1992. (0223-2714-0223-2714)

135 Vidi npr. **Bosanski Petrovac:** Komisija za iseljavanje citira odluku Ratnog predsjedništva br. 102/92 od 31. jula 1992, da se Muslimani mogu iseliti pod uslovom da prepišu svoje nekretnine državi. Podjelu nekretnina vršiće Komisija za iseljavanje zajedno s Komandom Petrovačke brigade. "SAOPŠTENJE" Informacija Komisije za iseljavanje. (0059-0675-0059-0675, engl. 0190-9741-0190-9741).

136 Vidi npr. **Prijedor:** "Proglašava se državnom, odnosno opštinskom imovinom sva imovina (nekretnine, pokretne stvari) koja je pripadala muslimanskom, hrvatskom i drugom stanovništvu kao i srpskom stanovništvu koje je napustilo područje opštine Prijedor i koje se nije odazvalo na poziv o opštoj mobilizaciji na području opštine Prijedor. " Nacrt odluke Ratnog predsjedništva 01-023. (P000-6784-P000-6785, engl. 0300-3208-0300-3208)

Zvornik: Privremena vlada je odlučila da svako ko ne živi u svom stanu 15. maja 92, gubi pravo na taj stan i stan se stavlja na raspolaganje Privremenoj vladi da ga dodijeli drugima "ODLUKA" 03-023-1/92, 1. maja 1992. (0213-2353). Vidi takođe "ODLUKA O PREUZIMANJU NAPUŠTENOG I SLOBODNOG STAMBENOG I POSLOVNOG PROSTORA NA PODRUČJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK" 01-023-27/92, 16. maja 1992. (0213-2367).

137 **Kotor Varoš:** Izvod iz Zapisnika sa 41. sjednice Ratnog predsjedništva, 28. jula 1992. (0041-5564-0041-5564, engl. 0190-9253-0190-9254).

138 **Predsjedništvo:** Odluka o povratku raseljenih lica na teritoriju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juna 1992, daje opštinskim kriznim štabovima pravo da odluči o daljem angažovanju bilo koje izbjeglice povratnika. (0044-7475, engl. 0304-6880-0304-6882)

Primjeri mjera kriznih štabova da se spriječi povratak nesrba:

Bosanska Krupa: Svim članovima SDA zabranjen je povratak u Bosansku Krupu. Odluka br. 65/92, 21. augusta 1992. (0094-1893-0094-1893, engl. 0089-2688-0089-2688)

Ilidža: "Program povrataka Srba iz SR Jugoslavije," 21. juna 1992. (0223-7466-0223-7467)

Kalinovik: Vojni štab naređuje da se svi muškarci muslimanske nacionalnosti i vojno sposobni jave u SNO. Ako to ne učine, biće proglašeni neprijateljima SOS-a i biće im zabranjen povratak na teritoriju opštine, a njihova imovina će biti konfiskovana. "Proglas" 17. maja 92. (0094-9160-0094-9160, engl. 0110-5380-0110-5380)

Kotor Varoš: "Što se tiče povratka ljudi koji su izbjegli iz svojih kuća, treba vršiti selekciju od strane odgovarajuće komisije koja će nekima dozvoliti, a nekim ne, povrat" Izvod iz Zapisnika sa 122. sjednice Ratnog predsjedništva, 11. novembra 1992. (0041-5650-0041-5650, engl. 0091-9716-0091-9716).

Kotor Varoš: Oni koji imaju imaju članove porodice u neprijateljskoj vojsci biće protjerani. Izvod iz zapisnika sa 133. sjednice Ratnog predsjedništva, 4. decembra 1992. (0041-5638-0041-5638, engl. 0091-8267-0091-8267)

139 **Ključ:** Zaključci Kriznog štaba, "KNJIGA zapisnika sa sjednica Kriznog štaba SO-e Ključ" (0057-3856-0057-3893, engl. 0091-3841-0091-3866, str. 3).

štabovi su tražili da program bude u skladu s njihovim naređenjima i politikom.[140] Neki krizni štabovi su pokrenuli vlastite novine, osnovali novinske agencije i TV stanice.[141]

67. U većini opština, skupština opštine počela je funkcionisati krajem ljeta ili početkom jeseni 1992. i raspušteni su krizni štabovi, ratna predsjedništva i ratna povjereništva. Rjeđi je slučaj da su u nekim opštinama zadržali ratna povjereništva ili ratna predsjedništva tokom 1992. pa čak i 1993.[142] Štaviše, srpske opštine i njihovi organi bili su isto toliko tvorevina SDS-a kao što su to bili krizni štabovi, tako da transfer vlasti na lokalnom nivou nije značio nikakvu promjenu odgovornosti na najvišem nivou.

ZAKLJUČCI

68. Mora se primijetiti da je za neke opštine na raspolaganju detaljna dokumentacija o kriznim štabovima, ratnim predsjedništvima ili ratnim povjerništvima, dok kod drugih opština ima samo nekoliko ili uopšte nema na raspolaganju dokumenata za neka ili sva ova tijela. Zaključci ovog izvještaja su stoga neminovno ograničeni na dokaze koji su bili na raspolaganju u vrijeme njegovog pisanja.

69. Bez obzira na to, raspoloživi dokazi predstavljaju generalno dosljedan obrazac. Opštinski i regionalni krizni štabovi formirani su kao dio ciljeva rukovodstva bosanskih Srba da zauzmu i kontrolišu teritoriju u ime srpske države u nastajanju. Kako su institucije koje je uspostavilo vođstvo SDS-a počele da svojataju državnu vlast na republičkom nivou, to su isto tako činili i krizni štabovi na opštinskom i regionalnom nivou.

70. Efektivni stepen vlasti razlikovao se tokom vremena i od mjesta do mjesta, pošto je i državni sistem bio tvorevina u procesu samostvaranja i pisanja svojih vlastitih pravila. Međutim, krizni štabovi su funkcionisali kao dio tog državnog sistema, priznavajući njegovu vlast, izvršavajući njegovu politiku i dijeleći zajedničke ciljeve. Uspostavljanje ratnih predsjedništava i ratnih povjereništava služilo je samo da bi se formalizovao proces koji je počeo sa stvaranjem tajnih kriznih štabova SDS-a.

71. Opštinski krizni štabovi koordinirali su srpske vojne, političke i administrativne snage koje su učestvovale u preuzimanju i održavanju kontrole na terenu. Dobijali su naređenja i podršku od najviših državnih organa: ti organi su zauzvrat primali izvještaje od kriznih štabova.

72. Krajišnik i Plavšić su, kao članovi tih državnih organa, ne samo imali vlast nad kriznim štabovima, oni su lično imali i direktni kontakt s kriznim štabovima. Krajišnik i Plavšićeva nisu koristili svoju vlast da bi kritikovali ili izmijenili odluke i akcije kriznih štabova, čak kad je to uključivalo prisilno iseljavanje nesrpskog stanovništva. Zaista, kao što je predsjednik Ratnog predsjedništva Kotor Varoši, opštine koja je doživjela neke od najgorih oblika nasilja, rekao: "Kad je riječ o akcijama vezanim za predaju oružja i iseljavanje ljudi iz opštine... te akcije i sve aktivnosti uopšte izvođene su na osnovu naređenja Vlade i Predsjedništva Republike Srpske."[143]

(Ekspertski izveštaj ICTY)

140 Primjeri kontrole kriznih štabova nad radio programom:

Bosanski Petrovac: Pismo Kriznog štaba upućeno Radio stanici Petrovac, br. BPIII 13/1, 18. juna 1992. (0059-2510-0059-2510, engl. L003-5524-L003-5525)

Ključ: "Rad Radio Ključa odvijaće se po uputstvima Kriznog štaba" Prijedlog organizacione šeme rada opštinskih organa u ratnim uslovima, maja 1992. (0047-4010-0047-4013, engl. 0047-7661-0047-7665)

Sanski Most: Krizni štab i SDS formirali su informativno odjeljenje, članovi Kriznog štaba zaduženi su za osoblje Radio stanice "ZAKLJUČKE" br. KŠ-31/92, 8. juna 1992. (0047-1270-0047-1273, engl. 0092-9267-0092-9267)

141 Naprimjer, Krizni štab **Ilidža** osnovao je radio i TV srpske opštine. "ODLUKA o osnivanju RTV SO Ilidža" br. 07/92 i 06/92, 29. maja 1992. (0223-6875-0223-6878)

142 Vidi npr. **Ilidža** "Naredba o obrazovanju ratnog predsjedništva na području Srpske opštine Ilidža" Broj 56/93, 16. januara 1993. (0223-7061-0223-7061).

143 **Kotor Varoš:** Izvod iz Zapisnika sa 101. sjednice Ratnog predsjedništva, 18. oktobra 1992.(0041-5677-0041-5678, engl. 0092-2329-0092-2330). Vidi takođe BILTEN Ratnog predsjedništva Kotor Varoši, Godina I, br. 6 (24. jula 1992): "Ratno predsjedništvo i drugi odgovarajući organi, imajući puno razumijevanja za ove nesretnike, a u skladu sa važećim aktima Srpske Republike Bosne i Hercegovine, Regije i Opštine, organizovano je pristupilo preseljavanju stanovništva." (0041-6470-0041-6476, engl. 0190-1025-0190-1031, str. 6)

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Svedok Dejvid Džon Harland:
ŠTA SE DOGODILO NA MARKALAMA

18. septembar 2003

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vaše puno ime i prezime?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Dejvid Džon Harland.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kao službenik Ujedinjenih nacija za civilna i politička pitanja u Sarajevu, nećemo vas zamarati svim detaljima vaših kretanja. Da li ste vi bili u Sarajevu od 1993. godine do 1999. godine i sve to vreme ste bili bazirani u Kiseljaku?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Jesam.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sugerišem da se sada bavimo prvim kompletom i njemu damo broj a ostavimo za kasnije naš stav u vezi sa drugom fasciklom. Dakle, broj 546. Gospodine Harland, dokumenti u dokazu 546 su neki od različitih dokumenata, izveštaja koji ste vi pripremili i koji ste vi pregladali uopšteno i spremni ste da nam preko njih iznesete vaš opšti pogled u to vreme.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mi samo koristimo ove izveštaje da bismo vas pomoću određenih paragrafa podsetili na određene događaje.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Možemo li odmah pogledati tabulator 2, i tu nalazimo izveštaj od 15. jula. Molim poslužitelja da nam pomogne da se pokaže odgovarajući pasus, dakle, ovo je vaš izještaj od 15. jula, sad ćemo pogledati stranicu 5, nadam se da je to tu, pod podnaslovom "Bosanski Srbi", vidimo da je zapisano. "Sastanak sa novim komandantom za Bosnu, Brikmontom (Briquemont) i sa Andrejevim (Andreev). Na tom sastanku Karadžić je jasno rekao da je njegov prvi prioritet da se Vlada Bosne i Hercegovine u Sarajevu dovede za pregovarački sto i da se počne pregovarati o kartama podele. Iako Republika Srpska podržava razmenu stanovništva, Karadžić je naglasio da Srbi priznaju pravo naroda različitog nacionalnog porekla da ostanu ili da se vrate domovima na teritorijama koje su dodeljene različitim zajednicama, ako to budu želeli. Karadžić je izgledao uveren da će Bosna i Hercegovina uskoro biti prisiljena na pregovore. Srpski vojni napori izgleda da su bili usmereni na to da se Bosna i Hercegovina dovede za

pregovarački sto i da se osigura što više teritorije na pregovorima koji se očekuju". Da li imate komentar na to u vezi s tim kao opštom taktikom?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, doktor Karadžić i druge vođe bosanskih Srba su nam naglašavali da je njihov glavni cilj da prisile Vladu, bosansku Vladu da pregovara o mirovnom sporazumu pod uslovima koji su njima prihvatljivi. Razlog zašto su oni granatirali Sarajevo, to je nešto protiv čega smo mi protestvovali svakog dana, je da izvrše pritisak na bosansku Vladu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Na koji način se ova vrsta odgovora uklapala u bilo kakvo opravdanje za etničko čišćenje, ako se uopšte uklapala u to?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Karadžić je uglavnom za etničko čišćenje krivio međunarodnu zajednicu zato što nije uspostavila nikakav legalni mehanizam koji bi se omogućilo ljudima da razmene svoje domove i da se presele u kantone gde bi dominirala njihova etnička skupina. On je govorio da je to neizbežan ishod neuspeha međunarodne zajednice da se to uradi.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Možemo li sada pogledati tabulator tri, vaš izveštaj od 5. avgusta od 1993. godine, prva stranica. Na dnu vidimo ovaj paragraf i onda ćemo preći na drugu stranicu: "Karadžić je izgledao opušten, uveren i spreman na saradnju. On je prezentirao predloge o srpskom povlačenju sa planine Igman i o uspostavljanju sigurnih maršruta u i iz Sarajeva i saradnji u vezi sa obnovom komunalija. On je ukazao na srpsku inicijativu koja je trebala da ohrabri Izetbegovića da se pridruži razgovorima i da se otkloni bilo kakva sugestija o upotrebi vazdušnih napada. Predložio je da se srpske snage povuku sa planine Bjelašnice i planine Igman, kao što je tražio Izetbegović kao preduslov za pridruživanje pregovorima u Ženevi. Ukazao je na to da srpska ofanziva na tom području nije bila pokušaj da se taj deo teritorija pridruži Republici Srpskoj, već jednostavno, deo vojnih operacija čija je namera bila da onemoguće snagama Bosne i Hercegovine da imaju artiljerijske položaje koji bi ugrozile srpske položaje koji okružuju Sarajevo. Rekao je da će srpske snage biti spremne da se povuku, sve dok UNPROFOR osigura da snage Bosne i Hercegovine neće ponovo okupirati to područje". Koji su vaši komentari o tome?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je očigledno još jedan primer Srba, koji moduliraju svoje vojne napore i takođe moduliraju količinu terora, odnosno teškoća koje izazivaju kod stanovništva u kontekstu ostvarenja političkih ciljeva a to je da se obezbedi da Muslimani pregovaraju i u smislu odvraćanja od bilo kakvog vojnog NATO napada njih. Oni su imali tu slavinu terora, koju su otvarali i zatvarali, zavisno od toga koliko je pritiska na njih vršeno od strane međunarodne zajednice i u zavisnosti od toga kakve su političke ustupke očekivali sa druge strane.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je dovođeno u pitanje testiranje moguće reakcije NATO-a, dakle da li je bilo elemenata igre mačke i miša?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, bilo je. NATO je doneo nekoliko deklaracija a jedna je bila u vezi sa Igmanom. To je bila najčvršća, najodlučnija do tada, kada su rekli da je moguće da će koristiti vazdušne

napade da se okonča opsada Sarajeva i to je bio primer kada su Srbi nama prišli i rekli da su spremni na određene ustupke, kao što je povlačenje sa područja Igmana i Bjelašnice oko Sarajeva i da su spremni da poboljšaju humanitarnu situaciju u Sarajevu ako se otklone pretnje vazdušnim napadima i ako se strana bosanskih Muslimana pridruži mirovnim pregovorima za konačno rešenje sukoba

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kakva je bila komparativna vojna aktivnost tokom 1993., 1994. i 1995. godine?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: 1993. godina je bila najaktivnija od svih tih godina, bio je u toku sukob između bosanske Vlade i Srba, dakle Muslimana i Srba, a isto tako između Muslimana i Hrvata. 1994. godina je bila relativno mirna, najvećim delom godine a 1995. je ponovo došlo do pogoršanja, sve do oktobra.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Koliko je otprilike padalo granata na Sarajevo u tom periodu?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Pa približno hiljadu, mada je bilo značajnih smanjenja u periodu prekida vatre 1994. godine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 17, paragraf 17, umesto da se vratimo na sam dokazni predmet, pogledajte da bismo uštedeli na vremenu, prvu stranicu drugi paragraf gde vi u svom izveštaju od 31. novembra, izvinjavam se, 3. novembra 1993. godine, vi kažete: "Za razliku od BH strane, Srbi su izgleda izgubili pravac. Politički vođa Karadžić je blokiran od strane Srbije i generalno od međunarodne zajednice. Mladić je frustriran i postaje sve agresivniji. Srpska vojska granatira Sarajevo i Goražde". Da li imate komentara pre nego što pređemo na stranicu 6?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ja bih samo rekao da je to procena do koje su došli sami bosanski Srbi. Oni su smatrali a naši vojni eksperti su se s tim izgleda slagali, da oni mogu da produže sa ratom još žešće i verovatno mogu da prisile Sarajevo na predaju ako hoće, ali imali su političke razloge da to ne urade i vrlo često su pominjali pritisak Miloševića u vezi sa tim.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Onda da pređemo na stranicu 6 istog tog izveštaja. Tu je 5 paragrafa koje ćemo čitati. Ja retko toliko čitam iz ovakvih dokumenata. Pod podnaslovom "Bosanski Srbi" se kaže, molim da mi prevodici kažu ako čitam prebrzo: "Bosanski Srbi su politički isfrustrirani eksplozivniji. Pritisak na njih, naročito od strane Miloševića je snažan i velika erupcija je moguća u skoroj budućnosti. Srbi su uložili mnogo u ovaj Stoltenbergov mirovni paket dogovoren u Ženevi. Od kada je došlo do njegove propasti, Srbi su manje uvereni i manje ujedinjeni u svojoj političkoj strategiji. Čini se da Karadžić koji priznaje postojanje pritisaka iz Srbije i kao i pritisaka iz cele međunarodne zajednice okleva da upotrebi srpsku ratnu mašineriju da bi nametnuo rešenje". Preskačemo sledeći paragraf. "Mladić je u poslednje vrijeme postao veoma bučan što može biti izraz želje da se vrati u centar zbivanja. Jedno pitanje koje poteže i za koje se celo zauzima je pitanje 22 srpska vojna policajca koji su zadržani u Goraždu. U skorašnjem susretu sa UNPROFOR-ovim načelnikom, on je pretio da će poubijati sve u istočnim enklavama izuzev dece ukoliko ratni zarobljenici ne budu pušteni do 10.

novembra. Mladićevo insistiranje u vezi sa goraždanskim ratnim zarobljenicima, jedan od njih je sin jednog od njegovih starijih kolega, pravi mnogo problema UNPROFOR-u. Mladić smatra da bi UNPROFOR mogao više da učini u puštanju ratnih zarobljenika. Mladić je možda, kao rezultat toga, lično zadržao francuski konvoj za snabdevanje u Sokolcu. On je takođe naredio konfiskaciju dva UPROFOR-ova helikoptera koji su se vraćalii iz Srebrenice. Oni su vraćeni tek nakon intervencije Ovena, Stoltenberga, Miloševića i Karadžića ". I na kraju, na stranici 7, prvi paragraf: "Srbi su u poslednje vreme bili aktivniji nego obično. Oni nisu pokušavali da preuzmu teritorije, ali su njihova artiljerijska dejstva bila intenzivna. I Sarajevo i Goražde su prošle sedmice bili intenzivno bombardovani. Kao odgovor na minobacačku vatru Bosne i Hercegovine, Stari grad je gađan sa skoro 500 bombi u periodu od samo jednog sata, 27. oktobra. Stari grad je gusto naseljen i ima veći procenat muslimanskog stanovništva od bilo kog drugog dela Sarajeva". Da li imate daljih komentara pored ovog zapisa i po vašoj proceni, na koji se način karakterizira optuženi u ovome?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: U tom periodu mi smo, naravno, bili svesni toga da se u ime bosanskih Srba govori, da, naime u ime bosanskih Srba govori nekoliko glasova i da se oni međusobno ne slažu uvek. U to vreme, razlika između civilnog rukovodstva u čijem centru je bio Karadžić i vojnog rukovodstva u čijem centru je bio Mladić, se povećavala. Izgledalo je da se povećava. Ovde možemo da vidimo već neke intervencije od strane Miloševića u vezi sa aktivnostima srpske vojske. Kako je vreme prolazilo mi smo bili sve uvereniji da postoji određeni stepen uticaja ako ne i kontrole Miloševića nad tim vojnim elementom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Videćemo više u vezi s tim kasnije, posebno kad je reč o Mladiću. Je li tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I još nešto, još jedno zapažanje. Ovde vidimo da je Mladić bio zabrinut zbog nečijeg sina. Interesuje me da li ste vi išta primetili u vezi sa ličnim angažovanjem rukovodstva u ovom ratu?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, i u stvari prilično smo bili iznenađeni kako na sve tri strane su jako malo vođe bile spremne da investiraju sami sebe, svoju decu, za razliku od drugih ratova. Oni su svi imali sinove koji su bili vojno sposobni ali oni su bili ili izvan zemlje ili su radili neki posao za stolom, nisu bili u uniformi. Bili su zvanično u uniformi ali nisu bili u ratu. U ovom slučaju mislim da je ovo bio sin generala Talića i mislim da se sad toga sećam, znači bilo je prilično čudno da sin jednog od vodećih ljudi iz rukovodstva i ne prilazi liniji fronta i ovo da bude zarobljen bila je stvarno retkost.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sledeći tabulator, tabulator 5, reč je o dokumentu od 9. februara 1994. godine i ovde je reč o vojnoj aktivnosti. To je godina u kojoj je bilo malo vojne aktivnosti. To je bila relativno mirna godina. Sada smo na stranici dva, reč je o minobacačkoj bombi koja je pala na pijacu u Starom gradu u Sarajevu u petak u vreme ručka i 68 ljudi je poginulo, oko 200 ranjeno i vi ovde pominjete balističke eksperte koji su potvrdili da su sve žrtve izazvane jednom bombom i da je bomba ispaljena severoistočno od linije

sukoba i da nije bilo moguće reći sa sigurnošću da li je došla sa srpskih položaja. Napad je, međutim, bio sličan kao i napad predhodnog dana, kada je srpska artiljerija izazvala 28 žrtava minobacačkim projektilom među ljudima koji su čekali u redu za humanitarnu pomoć. Masakr je usledio nakon obnovljenih poziva od strane Predsedništva Bosne i Hercegovine da se bombarduju srpski artiljerijci koji okružuju grad. Odgovor pun razumevanja je došao od međunarodne zajednice, da rezimiram odgovor UN-a.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ukupni efekat je bila stabilizacija situacije oko Sarajeva. Srbi su nam rekli da su hteli da naprave jedan broj dramatičnih situacija i ustupaka na humanitarnom planu i na vojnom planu, tako da bi sprečili mogućnost bilo kakvih vazdušnih udara od strane NATO-a i to je dovelo do prekida vatre koji je trajao celo leto i do jeseni 1994. godine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vidim ovde zaključak balističara. Da li je ovde bila sprovedena samo jedna istraga ili ih je bilo još?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, bilo je bar dve istrage i u stvari prvi izveštaj, ja sam bio sa Krajišnikom i Silajdžićem i sa generalom Rouzom, komandantom UNPROFOR-a pregovarajući na aerodromu kada je pala ta granata i došlo je do vrlo brzog prvog izveštaja, na osnovu koga se videlo da je granata najverovatnije došla iz unutar linija sukoba, to jest da je izgledalo da je došla sa strane bosanske Vlade, položaja bosanske Vlade i da su oni pucali sami na sebe. Onda je obavljeno jedno kompletnije istraživanje gde je zaključeno da je to bila greška i da je granata došla iz jednog kraja koji je bio severnoistočno od Starog grada, ja to ovde pokazujem na karti, a to je moglo biti sa bilo koje strane linije sukoba. Drugim rečima, nije se u stvari definitivno moglo utvrditi ko je ispalio tu granatu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Nisam siguran da li sudija Robinsonvidi tu kartu zbog ugla u kojem se nalazi. Možda može da se promeni položaj karte ako je to moguće. Ne znam da li sudija Robinson može odatle da vidi kartu. Da li mi imamo stalak?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ovde se nalazi Stari grad u dolini sarajevskoj. a granata je došla odavde, severoistočno od Starog grada. Linija sukoba se prostire otprilike tamo gde držim sad pokazivač, a balistički stručnjaci su mogli da odrede samo da je to došlo, da je granata došla tu iz tog dela. Tako da ta istraga u stvari nije dala zadovoljavajuće rezultate.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala vam. Kad budemo sledeći put koristili kartu, nabavićemo i stalak. Tabulator 6, mislim da ste rekli da je sporazum o prekidu vatre nakon Markala, sklopljen 10. februara.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 6 je vaš izveštaj od 17. februara, strana tri, otprilike na pola puta, i tu se govori o tome da je humanitarna situacija u Sarajevu relativno dobra, da je ograničeno snabdevanje vodom, strujom i plinom, međutim protok hrane je dobar. Manjak adekvatnog snabdevanja, a posebno gasom je posebno bitan, s obzirom da je Sarajevo zahvaćeno najhladnijim vremenom od početka ove zime. Noćne temperature padaju ispod 20 stepeni celzijusovih. Bosanska Vlada tvrdi da su ventili vodova za snabdevanje gasom zavrnuti od strane

Srba, koji to poriču, govoreći da problem potiče u Srbiji. Možete li da nam kažete nešto o snabdevanju gasom?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Kao što sudije znaju, gas za Bosnu i Hercegovinu stiže gasovodom iz Rusije. Prolazi iz Rusije kroz Mađarsku, Srbiju i onda preko granice u Bosnu. Prolazi granicu kod Zvornika i onda ide preko Kladnja, Olova i onda ide u Sarajevo. Pritisak može da se smanji na nekoliko tačaka ili dovod može da se preseče i onda se zbog toga stvaraju poteškoće stanovništvu Sarajeva, naročito starijim ljudima jer onda ostaju bez grejanja. Ljudi su često umirali zbog nedostatka plina, tako da smo se mi jako trudili da grad bude stalno snabdeven gasom. Bosanski Srbi su, naročito treba da kažem, oni su vrlo često presecali plin ili smanjivali pritisak u dovodu da bi primenili politički pritisak na bosanske Muslimane da oni pregovaraju.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala vam. Isti izveštaj, molim da sada pređemo na stranu 6, to je najgornji pasus, pretnja napada NATO-a: "Pretnja NATO-a vazdušnim napadima učinili su Srbe kooperativnijim nego ikada. Politika Srba sažeta je od strane predsednika skupštine Krajišnika koji je izjavio ''Mi ćemo uraditi sve da izbegnemo vazdušne napade, osim kapitulacije''. Možete li nešto da nam kažete o tome u odnosu na incident u Markalama?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Krajišnik je u stvari izneo tu dilemu onako kako je to njima izgledalo. Hteli su što više pritiska da stave na bosanske Muslimane i da im otežaju život što god je bilo više moguće i hteli su da uzmu što god je bilo moguće više teritorije, ali nisu hteli da idu toliko daleko da bi doveli do vojne intervencije NATO-a, tako da su pokušavali da podešavaju svoj vojni i humanitarni pritisak onako kako su smatrali, kako su oni procenjivali da je mogućnost da dođe do napada ili ne.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 7, to je izveštaj od 1. marta 1994. godine, radi se o pasusu trećem: "Srbe smo uhvatili kako pokreću teško oružje unutar zone uskljućenja unutar 20 kilometara. U najozbiljnijem incidentu 7 tenkova T55 je viđeno u sarajevskom naselju Ilidža". Onda molim da okrenete stranicu 5 pod naslovom "Bosanski Srbi". U četvrtom ili petom paragrafu se kaže: "Srpski vođa Karadžić je odobio slobodu kretanja. Autobuske maršrute Zenica-Sarajevo i Pale-Sarajevo će biti otvorene, takođe će biti otvoren moguće neki prolaz pešaka između centra Sarajeva i okolne Grbavice. Načelnik štaba Milovanović je 27. febrauara međutim rekao da srpska vojska neće dozvoliti ujedinjenim nacijama neograničenu slobodu kretanja preko srpske teritorije. Milovanović je rekao da će njegove snage blokirati konvoje UN-a bez obzira na zajedničku deklaraciju koju je potpisao predsednik Republike Srpske, Karadžić 18. novembra 1993. godine. Čak i pod rizikom vazdušnih napada NATO-a, dodao je da Srbi neće dozvoliti UN-u ili bilo kom drugom, da koriste most Bratstvo-Jedinstvo koji povezuje krajeve pod srpskom kontrolom sa centrom Sarajeva". Znači već smo imali vaš komentar o ovome. Malo smo čuli o srpskoj zoni isključenja, o čemu se radi oko, u vezi sa tenkovima, gde su oni išli?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da su ti tenkovi išli da učestvuju u napadu na naoružane straže, koji se upravo pripremao. Moram

da kažem da se ovde radi o relativno malom incidentu. To je bila jedna od sve većeg broja izjava sa strane vojske bosanskih Srba, da njima nije uopšte bilo stalo šta govori rukovodstvo, civilno rukovodstvo bosanskih Srba. I ovde je Milovanović rekao da bez obzira šta je Karadžić uradio, on će preduzeti određene korake i to je onda se sve više i više dešavalo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ja ću vas kasnije zamoliti da mi date još neke odgovore o uticaju i moći jedne strane nad drugom, u smislu vojnom i političkom, ali dajte sada da nastavimo sa pregledom koji nam dajete. Idemo na tabulator 8, to je vaš izveštaj od 9. marta. Na prvoj strani u prvom redu se kaže: "Izgleda da se mir širi širom Bosne i Hercegovine" a onda pod naslovom "Sarajevo" kaže se: "Uglavnom, u većini ima manje od pet kršenja sa teškim oružjem u zoni isključenja. Nema civilnih žrtava, otprilike ih je manje nego jedna dnevno. Vatra iz oružja malog kalibra se još može čuti, naročito na liniji sukoba od centra, znači na liniji Grbavica-Jevrejsko groblje". Da li hoćete još nešto da kažete o tom optimističkom tonu u vašem izveštaju?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, osim da kažem, da dodam da je završen pod pritiskom Amerikanaca muslimansko-hrvatski rat i da su srpski ustupci nakon napada na Markalama takođe stabilizovali tu liniju sukoba sa Muslimanima, tako da je onda humanitarna situacija bila jako olakšana tokom ovog perioda.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da pređemo sada na tabulator 9 od 16. aprila, izveštaj od 16. aprila, vidimo to na drugoj strani pod naslovom "Kriza u Goraždu" u rezimeu događaja. Ako pogledamo pri dnu strane, videćemo sledeće: "U Goraždu je stanje već nekoliko dana prilično mirno, nakon NATO napada iz vazduha u ponedeljak. U ponedeljak kasno ujutru, centar grada Goražda je granatiran. U 11:45h tražena je direktna pomoć iz vazduha a u 12:25h general Mladić je usmeno upozoren da će se izvesti vazdušni napadi ukoliko ne dođe do prestanka granatiranja. Avioni NATO-a su nastavili da izvode niske letove iznad ove oblasti ali se granatiranje nastavilo. Ruski izaslanik Ćurkin (Churkin) je tada razgovarao sa srpskim predsednikom Miloševićem koji je u njegovom prisustvu pozvao doktora Karadžića i rekao mu da pucnjava mora da prestane. U 14:19h nakon što su avioni NATO-a nastavili sa izvođenjem niskih letova, dva američka aviona F18 su pogodila tenk i dva oklopna borbena vozila. Veruje se da su sva tri vozila uništena". Možemo sada da pogledamo stranu 4. Na polovini strane kaže se: "U četvrtak, 14. aprila 1994. godine, srpski predsednik Milošević je citiran u dnevnim novinama ''Politika'' kako izražava svoje ubeđenje da će srpska strana prihvatiti nove pregovore bez predrasuda u cilju opšteg prestanka neprijateljstava. Dva pasusa niže, pod komentarom se kaže: "Čini se da srpski predsednik Milošević nastoji da se založi u interesu bosanskih Srba, ukazujući da ključni konflikt sa NATO-om nije ni u čijem interesu, osim u interesu Sarajeva, ali čini se da se Pale protive preduzimanju rizika NATO intervencije u odbrani sigurnosnih zona". Nadam se da smo odavde izvukli dovoljno iz ovog dosta obimnog izveštaja da bi nam vi dali komentare šta gospodin Milošević, gde se on uklapa u čitavu tu priču.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, u aprilu 1994. godine Srbi su odlučili da napadnu Goražde. UNPROFOR je odlučio da stabilizuje

situaciju zajedno sa pripadnicima međunarodne zajednice, uključujući i ruskog izaslanika Ćurkina. Mi smo stalno imali sastanke i na Palama i u Beogradu. Imali smo jak utisak i to je nama i rukovodstvo na Palama i saopštilo, da su hteli da nastave svoj napad na Goražde što je jače moguće. Isto tako su nam preneli svoju zabrinutost o tome da Milošević pokušava da ih ubedi da oni s tim prestanu zato što je bio zabrinut u vezi moguće intervencije NATO-a, međutim njih je to manje brinulo u tom trenutku.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I kakav je bio Karadžićev odgovor? Mislim da je general Rouz rekao da se pucnjava nastavlja bez obzira na to što je Karadžić rekao da to nije tačno, ako se sećate.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Postojao je vrlo visoki stepen frustracije, pogotovo kada je gospodin Ćurkin napustio te pregovore sasvim i u stvari se nije nikada ni vratio nakon što je rekao da nikada nije čuo toliko laži. Međutim uprkos tim poteškoćama, gospodin Milošević, kako su nam rekli, bosanski Srbi su nam rekli, je uspeo da ubedi srpsku vojsku da se povuče, tako da je sklopljen sporazum i situacija je stabilizovana u Goraždu bez značajnog gubitka života. Tako da bez obzira na frustracije gospodina Ćurkina i ostalih, međunarodna intrvencija i taj rad sa Miloševićem jeste pomogao.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li se sećate jednog sastanka na kom je bio prisutan Krajišnik, kada je taj sastanak povremeno napuštao da bi razgovarao s nekim? Ako je to bilo, da li se sećate s kim je on to razgovaro, onako kako ste vi to shvatili?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, u hotelu "Panorama" je održan sastanak i tu se nalazila jedna mala prostorija sa telefonskim govornicama, odmah pored konferencijske sale. Krajišnik bi odlazio u tu prostoriju, nekoliko puta je to činio i rekao je ''razgovarao sam sa Miloševićem'' ili ''Razgovarao sam sa 'Mladićem''. Mladić je bio mnogo daleko, međutim on je upravljao srpskim snagama oko Goražda, tako da on nije bio na sastanku. Krajišnik je, očigledno, bio prilično uznemiren.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da pređemo sada na tabulator 10 od 15. oktobra 1993. godine. Promenili smo sada godinu i bavimo se različitom temom. Bavimo se granatiranjem i snajperskom vatrom i čitavom tom kampanjom. Već ste rekli nešto o tome da se radilo o koncentrisanoj kampanji. Pogledajmo izveštaj, to je prva strana, pasus tri. General Brikmon (Briquemont) je rekao da on nije video nikakvih tragova, međutim da je primetio da je srpsko granatiranje civilnih delova Sarajeva u porastu. Insistirao je dobro ovo nema nikakvu vojnu vrednost i da izaziva političku štetu Srbima. Doktor Karadžić je rekao da je izdao naređenje da se granatiranje i snajperisanje zaustavi. On je rekao da je muslimansko granatiranje i snajperisanje bilo veliki problem i da će možda biti prisiljen da zauzme muslimansku deo Sarajeva ako snajperska vatra ne prestane. Možemo li sada da pogledamo odmah tabulator 11, radi se o 16. oktobru, možda je u početku došlo do greške u datiranju ovog izveštaja. Ako pogledamo poslednju stranu i prvi paragraf koji je obeležen zvezdicom, tu ćemo videti sledeće: da Karadžić tvrdi da je izdao pisana naređenja za obustavu snajperske vatre i granatiranja Sarajeva. Brikmon je istakao da se snajperska vatra i granatiranje

nastavljaju u Sarajevu i on je rekao da će preduzeti dodatne korake da to stavi pod kontrolu ako to uradi i muslimanska strana. Dajte nam vaš opšti komentar o pritužbama i protestima u vezi granatiranja i snajperisanja i opšti odgovor bosanskih Srba. Da li ste vi prihvatili taj odgovor?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ovo je bila jedna tipična sedmica. Ja se ne sećam baš te nedelje u poređenju sa drugima, međutim radilo se o jednom normalnom obrascu. Obrazac granatiranja je nešto što je jako uzrujavalo vojnu komandu UNPROFOR-a i oficire NATO-a. Jedan normalan princip artiljerijske vatre je koncentrisana vatra. Vatra se koncentrišre više da bi se očistio teren ili suzbila neprijateljska vatra ili zauzeo teren, međutim **obrazac artiljerijske vatre oko Sarajeva je bio upravo suprotan. Radilo se o raspršenoj vatri. Granate su padale nasumice naizgled širom gusto naseljenih delova grada na način koji je izazivao mali broj žrtava na velikom broju mesta. Pretpostavljali smo da se to radilo da bi se teror, nivo terora držao na jako visokom nivou i isto tako da bi se sprečili bilo kakvi dramatični događaji oko kojih bi onda mogla da se angažuje neka vrsta odgovora međunarodne zajednice.** U vezi vašeg drugog pitanja i komandnog lanca, kad god bi uspeli da ubedimo bosanske Srbe da se uzdrže, oni bi se žalili da imaju samo ograničenu kontrolu nad artiljerijom i snajperima koji su u tome učestvovali. Međutim, primetili smo da kada su izdavali naređenja koja su hteli da se ispoštuju, za razliku od onih koje su izdavali na naš nalog, onda im je bilo lako da se ta naređenja i ispune, tako da smo mi smatrali da Srbi vrdaju, da su preterivali u vezi odsustva stepana kontrole u tom smislu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Pogledajmo sada izveštaj od 14. avgusta 1994. godine koji je potpisao general Karavelić za Armiju BiH i Dragomir Milošević za VRS-a, i to je sporazum i koji uključuje sledeće stvari: da se u roku od 24 sata obavezuju da javno izdaju naređenja koja eksplicitno zabranjuju snajperske aktivnosti protiv vojnog osoblja, civila i osoblja UN-a u Sarajevskom regionu. Šta potpisivanje tog dokumenta u stvari znači, šta vam pokazuje?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Najvažnija stvar u vezi tog sporazuma je to da je snajperska vatra gotovo sasvim prestala tokom šest nedelja nakon toga. To je nama pokazalo da obe strane koje su uvek tvrdile da nemaju nikakvu kontrolu nad snajperima, kada su htele u stvari su mogle da gotovo sasvim zaustave snajperisanje i to relativno lako.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Časni Sude, sada smo na strani 12, pasusima 30 našeg rezimea, paragraf 31. Da li je bilo ikakvog pomena o paravojnim snagama koje nisu bile pod kontrolom? Vi ste nam o tome dosta izričito govorilo. Da li se govorilo o paravojnim, o nekontrolisanim paravojnim snagama i kako ste vi to shvatili?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Na koji dokument mislite?

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ne mislim ni na kakav dokument trenutno, samo uopšteno govorim.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, Srbi su često govorili da nisu mogli da ograniče ili spreče restrikcije na humanitarnu pomoć ili da ograniče ili spreče snajpersku vatru zato što su to bile radnje koje su

preduzimale paravojne snage, često iz Srbije, za koje su govorili da nad njima nisu imali nikakvu komandu ni kontrolu. Na primer, ima jedan prostor na liniji sukoba kod mesta koje se zove Nedžarići, ja sam to upravo pokazao na karti i tu se nalazila jedna jedinica četničkih paravojnih snaga pod komandom jednog određenog čoveka po imenu Aleksić. To je bilo odmah pored glavnog puta i oni su vrlo često pucali na ljude na glavnom putu. Kada smo mi protestvovali, oni su obično govorili: "Na žalost, to su ljudi koji ne spadaju u naš komandni lanac".

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A šta ste vi o tome mislili?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mi smo smatrali da kada su hteli da nešto pozitivno reše i da izdaju naređenje, onda su mogli i da sporovedu takvo naređenje.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Molim vaš opis kampanje terora ili kako god želite to da opišete i kakvi su bili ciljevi te kampanje u odnosu na potpisivanje mirovnih sporazuma i da li je to izričito bilo ko priznao od strane rukovodstva na Palama?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, u tim dokumentima i u mnogim drugim, mi bi se vraćali citirajući sledeće stvari od strane Karadžića, Koljevića ili Mladića. Oni su rekli: "Mi ćemo nastaviti to da radimo dok Izetbegović ne prihvati Ovenov mirovni plan". Ili isto tako su vrlo žustri bili u tome: "Uključićemo ponovo struju ili plin ili ćemo ponovo dozvoliti da dođe hrana ako oni naprave dodatne ustupke u vezi nekakvih najnovijih mirovnih planova". Oni čak nisu pokušavali takve stvari ni da kriju od nas.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ako je vaše tumačenje tačno i ako su stvari koje ste rekli tačne, šta je onda, po vašem mišljenju, kakva je bila veza između onoga što se dešavalo u Sarajevu i sprovođenja mirovnih sporazma i kretanja stanovništva koja su bila sprovođena na drugim stranama?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Doktor Karadžić je u svakom slučaju otvoreno rekao, to je govorila i gospođa Plavšić naročito, **da je glavni cilj srpskog rata da se redistribuira stanovništvo Bosne i Hercegovine, tako da Srbi imaju jedan homogeni deo teritorije koji bi uključivao i Crnu Goru i granicu sa Crnom Gorom i Srbijom i koji bi uključivao sve krajeve koje tradicionalno naseljavaju Srbi. I zbog jedne istorijske greške, da bi se ovo postiglo, bilo je potrebno da se jako veliki broj bosanskih Muslimana ukloni, zato što je bosansko-muslimansko stanovništvo bilo u većini duž doline reke Drine u severoistočnoj Bosni, odmah uz Srbiju. Tako da su oni bili vrlo otvoreni u vezi svrhe samog rata i svrhe pritiska koji su primenjivali da bi bosansku Vladu naterali da prihvate ovu redistribuciju stanovništva, ovo etničko čišćenje.**

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Po vašem mišljenju, da li je taj pritisak uključivao i ono što se dešavalo u Sarajevu?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, ne samo po mom mišljenju, oni su to i sami izričito rekli.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Govorimo sad o pasusu 36 rezimea: "UNPROFOR je došao do zaključka da je odbrana grada neodrživa bez redovnog snabdevanja hrane i vode i plina".

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Međutim, snabdevanje je zavisilo od saradnje sa Srbima.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da. Sada se onda vraćamo na opsadu Sarajeva?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da. Tada su Srbi već bili preuzeli kontrolu nad aerodromom. Pardon, tada je već UNPROFOR bio preuzeo kontrolu nad aerodromom, koji je pre bio pod srpskom kontrolom a Sarajevo je bilo potpuno opkoljeno. Bosanski Muslimani su kasnije iskopali tunel ispod toga, koji im je omogućio da imaju vezu sa glavnim delom svoje teritorije, i Srbi su to tolerisali, tu liniju snabdevanja. Karadžić je čak rekao da on to toleriše, međutim uglavnom grad se oslanjao, za vodu, hranu, struju i plin, gotovo sve što im je trebalo, grad se oslanajo na Srbe, da oni dozvole da to bude urađeno.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 13, strana 2 u vašem izveštaju od 10. decembra 1994. godine, govorimo o kraju te godine, dakle, u izveštaju piše: "Mi smo jutros razgovarali sa generalom **Brikmonom, načelnikom štaba i on je izjavio ono što je već bilo očigledno, da više nema naročite svrhe protestvovati protiv pojedinačnih incidenata ovog tipa, jer nisu u pitanju nasumični incidenti već organizovana kampanja. Incidenti će prestati kad prestane organizovana kampanja opstrukcije i uznemiravanja".** Možete li da nam date svoje komentare, kako se to uklapa sa onim što ste nam upravo rekli?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Uklapa se, vrlo se uklapa jer su Srbi znali i osećali, rekli su nam da osećaju da bosanski Muslimani neće potpisati mirovni sporazum ukoliko se na njih ne izvrši značajan pritisak. Srbi su ispravno shvatili da ćemo mi olakšati ulaz humanitarne pomoći u Sarajevo i prema tome mi smo na izvestan način delovali protivno njihovim ratnim ciljevima i kada su oni bili posebno frustrirani nedostatkom političkog napredovanja, oni su onda usmeravali vatru na bosanske Muslimane i vrlo su snažno opstruirali naše napore da se dovede humanitarna pomoć u Sarajevo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Stranica 14 rezimea, pominje se dokazni predmet 16, odnosno ja sam na paragrafu gde se pominje dokazni predmet 16, ali sad idemo odmah na drugu sednicu, stranica 14, treći paragraf i treća stranica izveštaja, i ovde vidimo na trećini ove stranice: "U nedelju, 18. juna UNPROFOR je povukao sve tačke sakupljanja oružja oko Sarajeva, održavajući potpunu zonu isključenja teškog naoružanja koja je ustanovljena u februaru 1994. godine, održavajući je tako da ona i dalje postoji ali to je onemogućilo bilo kakvu podršku sa trupama na terenu. Smatra se da Srbi imaju oko 500 komada teškog naoružnja u rasponu od 20 kilometara od Sarajeva, smatra se Bosanci imaju oko 100 do 150. Čini se da se sada to oružje raspoređuje za akciju" i onda pri dnu se pominje granatiranje civila, granatiranje vodovoda i tržnica: "Sedam ljudi je ubijeno, a 12 ranjeno dok su čekali u redu za vodu u Dobrinji, u nedelju 18. juna. Šest ljudi je ubijeno i 15 ranjeno u jednom drugom napadu, u sredu 21. juna u redu za vodu u Dobrinji. Istog dana pet ljudi je ranjeno kada je granata pogodila pijacu na Ciglanama. Sledećeg dana, 22. juna jedna osoba je ubijena a još pet je ranjeno

jednom improvizovanom raketom koja je pala blizu zgrade televizije na Alipašinom polju". Kakvi su vaši komentari u vezi sa tim?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Prvo, tačke za sakupljanje oružja koje su uspostavljene pod pretnjom vazdušnih napada NATO-a, prvo nakon napada na Markale, su bila područja unutar teritorije pod kontrolom bosanskih Srba, gde su se Srbi složili da će koncentrisati svoje oružje kako bismo mi mogli poslati posmatrače tamo. Kako se situacija pogoršavala, mi smo želeli da povučemo svoje posmatrače, kako oni ne bi imali na raspolaganju taoce koje bi mogli da uzmu ako mi pokrenemo vazdušne napade. Takođe su hteli da izvuku oružje izvan tih područja, tako da mogu da nastave sa svojom kampanjom prema, u suštini, civilnom stanovništvu Sarajeva, kako bi prisilili Vladu da pristane na ustupke.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: To je sve deo pogoršavanja situacije. Molim da pogledate tabulator 24, to je vaš izveštaj od 3. juna. Ako pogledamo stranicu dva, paragraf 5 a to su paragrafi 40 i 41 rezimea, na stranici dva, peti paragraf, vidimo sledeće: "U petak je Međunarodni komitet Crvenog krsta održao sastanak sa Koljevićem na Palama, tvrdeći da vojska bosanskih Srba drži u pritvoru osoblje UN-a i da će oni biti bezuslovno pušteni kao izraz dobre volje. Oko 120 talaca je zaista pušteno i prebačeno u Srbiju, ali bosanski Srbi još uvek drže oko 200 ljudi. Očigledno je da je puštanje bilo zbog pritiska Miloševića na Karadžića a prilično dobro su ga koordinirale vojne snage i snage državne bezbednosti RS i SRJ". Možete li nam ukratko reći vaše poglede na pritisak, odnosno ulogu Miloševića u tome?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Bosanski Srbi su uzeli neke taoce nakon što smo mi tražili i odobrili vazdušni napad na njih. Bosanski Srbi su inklinirali daljoj eskalaciji ove situacije i rekli su nam da su pod pritiskom gospodin Miloševića da sarađuju, da puste na slobodu taoce ili barem da ih predaju vlastima Savezne Republike Jugoslavije, koje bi ih onada pustile na slobodu i to je učinjeno. Podnesen je izveštaj da su taoci pušteni na slobodu i da je cela operacija išla glatko i da je osoblje srpske službe bezbednosti preuzelo te taoce od bosanskih Srba koji su uzeli te taoce i prebacili ih na bezbedno.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Gospodine Harland, prevodioci su me zamolili da pravimo pauzu između pitanja i odgovora. Nije vaša greška već moja, ali vas molim da i vi to imate na umu to. Na stranici 14, paragraf 43, da li ste u leto 1995. godine videli jednu novu vrstu bombe? Možete li nam reći nešto kratko o tome?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, bio je jedan manji broj bombi koji sam vidio sa prozora zgrade, pošte, u junu. To su bile velike bombe koje su se relativno sporo kretale, sporije od minobacačkih projektila. Moglo se videti da su bačene iz vazduha i dolazile su iz severnog pravca. Jedna koju sam ja vidio pogodila je zgradu televizije, koja je bila blizu zgrade PTT inžinjeringa gde sam se ja nalazio. Došlo je do vrlo snažne detonacije i podigao se oblak belog dima.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li se činilo da ta bomba ima mogućnost da bude ciljana na mesto gde je pala?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je bilo vazdušno oružje, oružje koje je bilo ispaljeno iz vazduha sa paraboličnom putanjom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da je taj incident pokriven u poslednjem dokaznom materijalu koji smo koristili, ali mislim da je još konkretnije pokriven u dokaznom predmetu 15, tabulator 15 a to je vaš izveštaj od 2. jula 1995. godine koji se može naći na stranici dva. Ja ću pogledati nekoliko zapisa. U vašim komentarima se kaže: "Početkom sedmice srpske snage su izvršile protivnapad na Čemerskoj visoravni severno od grada i na istočnoj padini planine Igman ka jugu grada. U oba područja Srbi su uspeli da potisnu Bosance sa bitnih saobraćajnica. U sredu su Bosanci pokušali novi napad izvan grada. Glavni pravac napada je došao sa zapadne strane grada i bio je skoncentrisan na Nedžariće". Sledeći paragraf: "Obe strane izgleda da u započinjanju bitke u okolini Sarajeva vide kritičan momenat rata. Srpski zvaničnici su izjavili civilnim poslovima tokom nedelje da veruju da će otpočinjanje ove bitke odlučiti o rezultatu rata. Oni su prilično uvereni da će sprečiti širenje bosanske ofanizive i čak su izjavili da će pokrenuti jak protivnapad usmeren na sam grad". Na dnu stranice pominje se ova vrsta oružja koju ste upravo pomenuli: "Improvizovana bomba je pogodila zgradu televizije, gde se nalazio veliki deo međunarodnih medija i ubila jednu osobu a ranila nekoliko stranih dopisnika. Slično oružje istog dana palo je blizu jedne zgrade, stambene zgrade gde je četvoro ljudi poginulo. UNPROFOR je osudio upotrebu onoga što oni jako neprecizno nazivaju "bezobzirno visoko razarajuće oružje terora". I onda na vrhu stranice: "Aktivnosti su se širile na nekoliko područja koja su se smatrala bezbednim. U nedelju je pogođen 16-godišnji dečak dok je vozio bicikl blizi glavnog štaba UNPROFOR-a. Snajperska delovanja se šire po gradu". Zatim na stranici 5, pod podnaslovom "UNHCR prvi put vodi konvoj preko planine Igman bez obaveštavanja Srba". Drugi paragraf: "To je bilo prvi put od kad je počeo rat da je konvoj dovežen na područje Sarajeva bez izričitog odobrenja Srba, sedam kamiona..." i tako dalje. Vaši komentari uopšteno s tim što se dešavalo u to vreme, s obzirom na uvođenje nove vrste oružja.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: UNPROFOR je imao utisak da su Srbi promenili taktiku, to jest, **od jeseni 1992. godine i pada Jajca, Srbi su uglavnom u tom periodu bili u defanzivnom delovanju. Oni su držali najveći deo teritorije Bosne i Hercegovine, 70% i oni su koristili svoja vojna sredstva ne za zauzimanje više teritorije, uopšteno rečeno, već da nametnu određeni nivo terora i teškoća svom neprijatelju da bi izvršili pritisak na neprijatelja da prihvati uslove mirovnog sporazuma koji bi bio velikodušan prema Srbima. Pretpostavka ovog defanzivnog držanja koje su oni usvojili je da vreme radi za njih. Do 1995. godine međutim, dostavljeno je dosta oružja bosanskoj Vladi i odnos između bosanske Vlade i Hrvata se popravio do tog stepena da je postojala istinska vojna pretnja od bosanske Vlade po prvi put i bosanska Vlada je po prvi put imala i brojčano jače trupe u odnosu na Srbe. Srbi su zbog toga bili vrlo uzrujani i takođe su bili svesni toga da je Vlada Hrvatske moćnija od srpske strane i da su oni bili spremni da unište srpsku stranu. Sada su Srbi, kako su nam rekli, odlučili da žele brzo da reše situaciju u Bosni. Jedan od načina je bio da smanje istočne enklave i takođe da reduciraju pretnju koja je dolazila iz Sarajeva i da pomere svoje trupe na zapad, dakle, na glavni front koji su držali Hrvati, gde su se Hrvati okupljali i o tim događajima smo primali izveštaj takođe o uspešnim odgovorima na srpske pokušaje da razbiju Sarajevo.**

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A sada ćemo preći na tabulator 17, odnosno preskočićemo 17 i preći na tabulator 18, to je vaš izveštaj od 8. jula 1995. godine, druga stranica, pod podnaslovom "Napadi na civile". Kaže se: "Snajpersko delovanje i delovanje minobacača i dalje je prilično veliko. Čini se da to nema nikakvu posebnu vojnu vrednost, ali doprinosi opštoj atmosferi terora u gradu, gotovo nijedan civil ne koristi više glavni put istok-zapad kroz grad, to je Snajperska aleja, tako da snajperi nastavljaju da deluju kroz to područje koje se čini da je potpuno relocirano. Sporadična, često nasumična bombardovanja grada se nastavljaju. Ministarstvo zdravlja je izvestilo o 39 civilnih smrtnih slučajeva i 190 ranjenih tokom ove sedmice uglavnom od delovanja minobacača". Veće već zna šta je Snajperska aleja i to se može pokazati na ovoj karti.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, Sarajevo je bilo u dnu doline i Srbi su držali brda sa obe strane. Muslimani su bili u dnu, a Srbi su kontrolisali deo centra grada. Ovde je Grbavica. Znači, ovaj glavni put koji smo nazivali Snajperskom alejom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Znači, Muslimani su bili u dnu te doline?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, Sarajevo je u dolini. Tu su bila brda i tu su bili okruženi Srbima.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da ima istorijskih razloga zašto je grad tako smešten. Kada bismo imali vremena, onda bismo mogli to da objasnimo Veću.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da ste vi otišli na te položaje snajpera negde 1995. godine. Možete li nam reći kako je to izgledalo?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, mislim da je to bilo negde u to vreme. Uz pomoć ruskog bataljona koji su bili stacionirani negde u ovom delu grada koji je bio pod srpskom kontrolom, otišao sam da vidim položaje snajpera i vidio sam da oni gledaju direktno na Snajpersku aleju i Marin dvor i to je bio standardni snajperski položaj u stambenoj zgradi. Napravljena je jedna mala aparatura koja se nalazila na spoljnom zidu, i tu su bile vreće od peska okolo da bi se suprotstavili protivnapadu, a druga aparatura nalazila se unutar zgrade kod unutrašnjeg zida zgrade i snajperista je imao jednu fotelju, imao je stalak na kojem mu je bila pepeljara za cigarete i mogao je fino da se namesti i da kroz dve rupe gađa i pogađa civile.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Znači, pri tome on nije mnogo rizikovao, dok je to radio?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Pa, bez velikog rizika, jer bilo je puno snajperske aktivnosti i oni su mogli da se kreću između tri ili četiri ove snajperske mreže koliko smo mi primetili, tokom jutra, dakle da na taj način izbegavaju protivnapad.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Molim vas tabulator 19, 15. juli, stranica 4, pod međunaslovom "Vojna situacija oko Sarajeva", 2. paragraf: "Uprkos relativnom zatišju Srbi nastavljaju sa sporadičnim bombardovanjem centra, očigledno u naporu da terorišu stanovništvo, pre nego da postignu bilo kakav vojni cilj".

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, to je tako.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 50 rezimea na stranici 17 vi ste nam uopšteno govorili o sastancima koje ste imali. I pored imena koja ste vi naveli, mislim da su tu bili Zametica , Buha i drugi sa kojima ste razgovarali?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kada ste imali posla sa stranom bosanskih Srba, da li ste imali ikakve dokaze ili indikacije da li su oni bili iz Srbije ili iz Beograda?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da. Mislim da su oni često, gospodin Buha je tamo živio prilično dugo, i često su kasnili na sastanke na Palama jer su govorili da su se upravo vratili sa sastanka u Beogradu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ko je to, po vašem sećanju, rekao?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To su bili oni koji su izgleda tamo provodili najviše vremena, a mislim da su to bili Koljević, Krajišnik, Zametica, mislim da je Plavšić provodila dosta vremena u Novom Sadu, ona je naravno jedno vreme imala problema da uđe u Srbiju, ali bih svakako rekao da je Koljević najviše vremena provodio tamo. Takođe, general Mladić se često vraćao i izvinjavao se što kasni jer se upravo vratio sa sastanaka u Beogradu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U paragrafu 51 vaš pogled na strukturu komande i zapovedanja bosanskih Srba, vi ste se ovde toga delimično i ranije dotakli, s tim da su oni mogli da donesu odluke ako su želeli da donesu odluke koje bi se ostvarile. Da li ste time dodirnuli evakuaciju iz Goražda u oktobru 1994. godine?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, to je bila jedna vrlo složena operacija kao što smo pomenuli jutros. General Mladić je htio da izvuče sina svog kolege koji je bio jedan od 22 ratna zarobljenika koje su Muslimani držali u Goraždu i napravljen je dogovor u vezi s njihovim puštanjem na slobodu. Na kraju je to bila vrlo složena operacija u kojoj je deo operacije bio dolazak humanitarne pomoći. Ljudi izlaze iz Goražda, odlaze na druga mjesta, drugi ljudi nezavisno od tog procesa treba da uđu, zatim trebalo je da se obaveste kontrolni punktovi o uklanjanju srpskih mina. Mi smo prilično bili impresionirani koliko su efikasni aranžmani napravljeni od strane bosanskih Srba u vezi sa komandom i kontrolom koje su oni imali, jer su očigledno hteli da osiguraju izvlačenje tih ljudi.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Stranica 18 rezimea, paragraf 52, već smo videli pretnje Mladića u tabulatoru 4 da će svi biti ubijeni u tim enklavama osim dece. Da li je u jednoj prilici Karadžić rekao nešto čega se sećate u vezi sa posledicama po Muslimane i to brojno velikim posledicama ukoliko ne dođe do saradnje sa Srbima, šta će se desiti sa muslimanskim gradovima?

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: On je često govorio: "Ako ne budu sarađivali, mi ćemo zauzeti još njihovih gradova", i ja se sećam toga uglavnom zato što mu se general Mladić suprotstavio. Karadžić je rekao: "Ako Muslimani ne urade to što hoćemo", ne sećam se o čemu je bilo reči na tom sastanku, "mi ćemo zauzeti do pet njihovih opština i možda ćemo u završnom mirovnom sporazumu vratiti dve, ali treba da znaju da ćemo ih mi zadržati dok se stvari ne pogoršaju po njih, dok ne pristanu na mirovni sporazum".

SUDIJA ROBINSON: Gospodine Harland, kako ste vi to shvatili, šta je to značilo? Oni će zauzeti gradove tako što će iseliti Muslimane ili što će ih pobiti? Šta je to značilo?

SVEDOK HARLAND: Da, on nije rekao konkretno na šta misli. Ali na osnovu našeg iskustva iz drugih gradova koje su oni zauzeli, to je u stvari naznačivalo vrlo teške posledice za lokalno stanovništvo, tako da je to pretnja koju smo mi morali ozbiljno da shvatimo.

SUDIJA ROBINSON: A metoda koju su koristili?

SVEDOK HARLAND: **Oni bi vojno obezbedili određeno mesto, tako što bi pobedili muslimanske branitelje, onda bi ih razoružali, došlo bi do ubijanja čak i onih koji su se predali, neke žene iz drugih mesta bile su izložene zlostavljanju uključujući i silovanje, i došlo bi do velikog broja deportacija, ponekad bi se deportovalo stanovništvo čitavog** grada. Na primer, kad je zauzeto Jajce, čitavo stanovništvo bilo je deportovano.

SUDIJA ROBINSON: Ali mene interesuje da li ste vi formirali neko mišljenje o toj politici?

SVEDOK HARLAND: Da, mi smo smatrali da ako bi oni zauzeli tih pet gradova, njihova politika bi se svodila na etničko čišćenje.

SUDIJA ROBINSON: Izvolite, gospodine Najs.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste vi imali ikakvo mišljenje o antagonizmu između civilnog rukovodstva na Palama i u Beogradu i civilnog rukovodstva na Palama i bosansko srpske vojske?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da. Rukovodstvo na Palama je bilo vrlo otvoreno na mnogi način. Tokom napada na Goražde nakon formalnih sastanaka ja sam ostajao u hotelu "Panorama". Nije mi bilo dozvoljeno da se vratim nazad tako da smo zvanično, pretpostavljam, bili taoci, ali ostali bi, ja bih pričao sa Zameticom, Jovanom Zameticom i on je rekao da Milošević nije baš mnogo pružao pomoć. Drugim rečima, Karadžić je hteo da se nastavi ofanziva na Goražde, a Milošević je imao sklonost da zaustavlja bosanske Srbe, a onda, kako je to meni kasnije rekao, onda bi on uspešno uticao na Mladića da zaustavi napad pre nego što bi oni stvarno zauzeli centar ili kompletno eliminisali džep. Međutim, oni su vojno mogli to relativno lako da urade.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A između civilnog rukovodstva Pala i bosansko-srpskih vođa?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, to je bio deo toga. Civilno rukovodstvo bosanskih Srba je nama govorilo o svojoj frustraciji tokom proleća 1994. godine, iako se tu radilo o ovome o čemu mi upravo govorimo sada o Goraždu, ali kako je vreme teklo, oni su bili sve otvoreniji i otvoreniji, Karadžić je koristio reč "nepokorni" da javno opiše ponašanje Mladića.

Milovanović i Mladić bi rekli da oni ne primaju naređenja od Karadžića, da bi Karadžić početkom avgusta 1995. godine i zvanično otpustio Mladića, međutim Mladić je nastavio da obavlja svoj posao uz podršku Beograda.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste imali ikakvo mišljenje u vezi veza Mladića sa Vojskom Jugoslavije i sa optuženim?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da. Bilo je nekoliko nivoa u tom smislu. Prvo, govorilo se o osnovnom nivou podrške iz Srbije bosanskim Srbima i naročito vojsci bosanskih Srba, oni su im pružali sve što im je trebalo: novac, održavanje vozila, protivavionske sisteme, oružja i tako dalje. Tako da je postojala jedan zajednički cilj u određenom smislu, i njihov lanac komande je išao skroz do Beograda. I kad sam ja morao da pišem imena tokom pregovaračkih sastanaka za generala Mladića i delegaciju bosanskih Srba, on bi precrtao reč bosanski i rekao: ne, mi smo jedna srpska delegacija, znate, Beograd je naš glavni grad. Uopšte, kad smo imali problema da privolimo civilne lidere bosanskih Srba da donesu određenu odluku, obično bi neka delegacija otišla u Beograd, kao u ovom slučaju kad govorimo o Goraždu, i razgovarala sa Miloševićem, a onda bi on mogao da postigne željene rezultate kod bosansko-srpske vojske. Tako da jeste postojao određeni nivo uticaja. Koliko je to daleko išlo, nikad nismo bili sasvim sigurni.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Pre nego što završimo sa ovom temom, vi ste već spomenuli nivo podrške koji je dolazio iz Srbije. Možda želite nešto da kažete i o tenkovima. Međutim, ako je bilo logističke podrške, podrške u novcu, opremi, vojnoj opremi i tako dalje, nakon 1992. godine, kako to može da se pomiri sa tim napetostima za koje vi kažete da su postojali između odluka koje je donosilo rukovodstvo na Palama u odnosu na mišljenje Miloševića?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, mislim da je to dobro pitanje. Rukovodstvo na Palama nikada nije poricalo osnovni nivo podrške koji je njima omogućavao da izvode rat i da sprovode kampanje etničkog čišćenja, oni su se ponosili tom podrškom koju su dobijali. Međutim, smatrali su da je gospodin Milošević radije oportunista nego pravi srpski nacionalista, i u stvari, doktorka Plavšić se prilično glasno žalila govoreći da bi želela da je gospodin Milošević sličniji gospodinu Tuđmanu, da šalje jedinice svoje sopstvene vojske i kad bi bio voljan da obezbedi pasoše za sugrađane u Bosni i Hercegovini. Bili su frustrirani da nakon što su zajedno krenuli u ovaj zajednički poduhvat, gospodin Milošević ih, činilo se, obuzdava kod Sarajeva, kod Goražda, kod Igmana i na drugim mestima, i da je on to radio putem svoje kontrole ili uticaja na vojsku, tako da je to bio veliki izvor frustracije za civilno rukovodstvo bosanskih Srba sa kojima sam ja razgovarao i oni su mi se na to redovno žalili.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste vi u to doba formirali mišljenje o količini podrške, finansijske i druge, koja je bila pružana?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tada nismo bili 100% sigurni. Došlo je do pobune u jednom delu srpske vojske, to jest došlo je do nekakvog poremećaja u delu srpske vojske oko Banjaluke, to je bilo u doba plana Oven-Stoltenberg, to je znači bilo u septembru 1993. godine. Mladić je otišao u Banja Luku da se pozabavi tim problemom, tako da kad smo mi trebali da

kontaktiramo sa Mladićem, morali smo da idemo helikopterom u Banja Luku što nam pre nije bilo dostupno. I onda bi tu sretali vojnike, niže oficire srpske vojske u Banja Luci, ispostavilo se da je jako puno tog sukoba se ticalo plata i toga da su oni očekivali da će ih plaćati jugoslovenska vojska, to jest iz istih izvora iz kojih je bila plaćana jugoslovenska vojska.

SUDIJA MEJ: Samo nešto, gospodine Harland. Ako se pozabavimo tim odnosom onako kako je bosansko rukovodstvo opisalo svoj odnos sa gospodinom Miloševićem, vi ste rekli sledeće: bili su frustrirani da nakon što su zajednički krenuli u ovaj poduhvat, gospodin Milošević ih je obuzdavao oko Sarajeva, Goražda i Igmana, i on je to radio putem svoje kontrole ili uticaja na vojsku. Možete li da razjasnite šta vi podrazumevate pod time što su vam rekli da nakon što su zajednički krenuli u taj poduhvat, možete li to da razjasnite?

SVEDOK HARLAND: Da. Oni su to u stvari nazivali "srpski nacionalni projekat" kad god bi mi spomenuli etničko čišćenje ili rat ili bilo šta, oni bi rekli, narošito profesor Plavšić, doktor Zametica, profesor Koljević da je srpski nacionalni projekt započet uz potpuno razumevanje Srbije i da su oni dobijali dosta podrške. **U stvari profesor Koljević je govorio: "Mi smo uvek mislili da će ovaj rat da traje nekoliko dana i da JNA", kako se tada vojska zvala, "da će JNA moći da očisti stvari, da sve raščisti veoma brzo"**. I njihova frustracija je rasla s vremenom i onako kako su oni to objasnili, zapadni pritisak naročito na Srbiju i na gospodina Miloševića je rastao, i kako je taj pritisak rastao, oni su se sami osećali kao da im je neko izvukao tepih ispod nogu. Naravno, imali su svu tu opremu iz JNA, imali su po našoj proceni oko 300 tenkova koje je JNA ostavila, to jest koje su jugoslovenske vlasti ostavile kada su zvanično napustili Bosnu pod pritiskom zapada u maju 1992. godine. Međutim, ta podrška nije bila tolika koliko su se oni nadali da bi rat mogao da se privede kraju.

SUDIJA ROBINSON: Možete li konkretnije da objasnite šta ste mislili pod time da "ih suzdržava"? Šta ste mislili pod time?

SVEDOK HARLAND: Da. Mislio sam da ih on sputava, suzdržava. Bosanski Srbi su nam redovno govorili, i to je bilo na nekoliko nivoa, da su hteli da zauzmu Igman i Bjelašnicu i da ih drže kao način da pooštre opsadu Sarajeva zato što bi to efektivno zaustavilo bilo kakav dotok materijala u Sarajevo kroz ovaj uski koridor. Isto tako su rekli da su hteli da zauzmu Goražde ili bar da smanje na jedan vrlo mali deo, zato što su oni konačno hteli da to bude deo Republike Srpske zato što se nalazi blizu srpske granice, i isto tako zbog toga što je bio potreban veliki broj trupa da drže Goražde pod kontrolom i hteli su da ga zauzmu. Međutim, gospodin Milošević ih je pod zapadnim pritiskom ubedio da ga ne zauzmu ili da ne izvedu ofanzivu do onog kraja gde su oni hteli. I to je važilo i za druge slučajeve.

SUDIJA ROBINSON: Možda ovo ima veze i hteo sam da vas pitam o tome na kraju glavnog ispitivanja. Vi ste ranije rekli da je Karadžić u odgovoru na pritisak iz Srbije, i pod pritiskom međunarodne zajednice, da je izgledalo da koristi srpsku ratnu mašineriju da bi prisilio da se dođe do nekakvog sporazuma. Ja sam hteo da vas zamolim da razjasnite taj pojam "pritisak iz Srbije"?

SVEDOK HARLAND: Da, ja prenosim samo ono što su nam rekli bosanski Srbi. I oni su rekli, naročito doktor Karadžić, da je možda on hteo da uradi određeni broj stvari, naročito oko Sarajeva, uvek su razmišljali o tome da preseku dovod vode, i druge stvari. Međutim, on je razgovarao i sa nama i sa svojim saradnicima o uticaju iz Srbije da se takve stvari spreče, i taj obrazac se nastavio celo vreme, čak i nakon pada Srebrenice.

SUDIJA ROBINSON: Izvolite, gospodine Najs.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Samo jedna pojedinost: tenkovi. Tenkovi je trebalo održavati, gde je vršen taj remont?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, trebalo ih je održavati redovno i bilo je nekih remontnih objekata koji su bili na raspolaganju vojsci bosanskih Srba na teritoriji koja je bila pod kontrolom bosanskih Srba, međutim takođe su ti tenkovi išli preko granice zbog održavanja i pripadnici vojske bosanskih Srba koje smo mi sretali su čak takve stvari i pominjali.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Drugo pitanje: na osnovu ovoga što vi opisujete, koji je to period, da li je to nakon 1992. godine?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Kada sam ja stigao u proleće 1993. godine, sve do kraja rata, krajem jeseni i početkom zime 1995. godine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A to Miloševićevo uzdržavanje bosanskih Srba, koji je to period obuhvatalo?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da smo mi postali svesni toga uglavnom od bosanskih Srba tako da moramo tu da uračunamo i određeni stepen dezinformacija, ali imali smo mnogo izvora među bosanskim Srbima i svi su se oni poklapali u vezi toga. Rekao bih da je to raslo vremenom. Mladić, po njihovoj verziji, uticaj Miloševića na Mladića je bio sve veći i veći tokom vremena i stigao do vrhunca 1995. godine u vezi čega je tada Karadžić bio zabrinut i pokušao je da ostpusti Mladića.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da, time se pokriva i moje sledeće pitanje: znači, šta to govori i autoritetu i kontroli i uticaju optuženog nad Mladićem i drugima, da je on imao takvu kontrolu?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, to je tačno. Imao je bar neki uticaj.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Veće će morati da odlučuje naravno o tome o nivou finansijske logističke pomoći, pomoći u opremi bosanskim Srbima, naročito vojsci bosanskih Srba. Da je ta podrška ranije povučena i odsečena kakve bi bile posledice za Sarajevo i za okolne teritorije koje su bile pogođene onim što se dešavalo u Sarajevu?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Bosansko-srpska dominacija na frontu je uglavnom bila odraz podrške iz Beograda. Bosanski Srbi nisu bili toliko brojni kao njihovi neprijatelji, bilo je mnogo više bosanskih Muslimana nego bosanskih Srba. Međutim, bosanski Srbi su imali jako mnogo oružja, strogo govoreći ostavljeno im je to oružje kada su se ovi povukli iz Bosne i Hercegovine 1992. godine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A kakav bi efekat onda imalo ukidanje pomoći?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Onda bi to smanjilo ili ukinulo njihovu vojnu prednost i prisililo bi ih da se dogovore pod uslovima pod kojima bi bilo nemoguće sprovesti ogromno preseljavanje stanovništva koje su oni hteli da izvrše.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Na kraju, i to je gotovo pitanje mišljenja u svetlu postavljenih pitanja od strane časnih sudija u vezi sa optuženim Miloševićem, sećate se da sam vas pitao o njegovoj nameri da uradi jednu ili drugu stvar, da podržava bosanske Srbe i da je on njih i podržavao. Šta vi mislite o tim prevratima oko njegovih ciljeva i njegovog dnevnog reda: podrška i uskraćivanje podrške?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ja nikad nisam sreo optuženog, tako da mogu da komentarišem samo o njemu onako kako sam shvatio na osnovu onoga što su govorili u rukovodstvu bosanskih Srba. Oni su smatrali da je on oportunista. Oni su sebe smatrali pravim srpskim nacionalistima, i smatrali su da gospodin Milošević pokušava da igra na obe karte: da je hteo da bude pomirljiv prema Zapadu i da obuzdava bosanske Srbe u trenutku njihove najveće pobede, međutim želeo je da dovoljno podržava srpski nacionalni projekat kako su ga oni nazivali i hteo je da zadrži solidnu podršku onih koji su imali iskreno nacionalistička osećanja i taj oportunizam je u stvari ono što su oni upoređivali sa doktorom Tuđmanom i njegovim čistim nacionalizmom, onako kako su oni to videli.

SUDIJA ROBINSON: Kakav ste vi stav imali u odnosu na ovu dvosmislenost, kakav je stav imala vaša organizacija?

SVEDOK HARLAND: Pa mi smo bili svesni i osnovne podrške koju je davala Srbija i takođe tenzije među njima, i ako se sećate međunarodna zajednica u celini, Savet bezbednosti i Kontakt grupa su se trudili da koriste tu tenziju i Savet bezbednosti je donio rezoluciju koja je nudila olakšavanje sankcija u odnosu na Saveznu Republiku Jugoslaviju ako Savezna Republika Jugoslavija usvoji sankcije ili stavi pritisak i obuzda bosanske Srbe i Srbe u Hrvatskoj. Tako da smo mi znali i za tu podršku i pokušavali smo da izvučemo prednost iz tih razlika koje su među njima postojale i da vidimo koliko dugo će oni da insistiraju na srpskom nacionalnom projektu u svetlu istovremene opozicije u odnosu na NATO.

SUDIJA MEJ: Da li je situacija bila takva, barem sa stanovišta vaše organizacije, da s jedne strane, srpska Vlada i optuženi su davali podršku bosanskim Srbima, materijalnu podršku a ispravite me ako grešim u bilo čemu od toga jer ja želim da to shvatim ispravno, dakle davali su opštu moralnu podršku bosanskim Srbima, ali sa druge strane optuženi je obuzdavao bosanske Srbe kada je mislio da je to u njegovom interesu da to uradi, no ne želim da vam stavljam reči u usta ali kakav je bio vaš utisak u to vreme?

SVEDOK HARLAND: Naš utisak je bio onaj da kao pravi kockar napusti sto u trenutku kad dobija. **Bosanski Srbi su uz podršku Srbije puno toga ostvarili u ratu, vrlo brzo su zauzeli 70% teritorije Bosne i Hercegovine, a imali su samo 30% stanovništva Bosne, dakle zauzeli su 70% teritorije u nekoliko sedmica na samom početku rata. A Miloševićev stav je bio, a ja to zaključujem na osnovu rasprava u vezi sa Vens-Ovenovim planom, da oni treba da daju značajne ustupke da bi se došlo do mirovnog sporazuma i**

olakšanja pritiska sa zapada, a to je bilo suprotno stavu bosanskih Srba da treba da ostvare što više u Bosni.

SUDIJA ROBINSON: Da li je njegov stav bio u skladu s pritiskom kojem je bio izložen od strane međunarodne zajednice?

SVEDOK HARLAND: Da, to je bilo konzistentno tome i kao što sam već ranije rekao, ja nisam lično sreo optuženog, ja sam samo kroz svoje dnevne kontakte sa rukovodstvom bosanskih Srba došao do takvog zaključka jer sam video koliko su oni frustrirani u vezi s tim.

SUDIJA MEJ: Mi to shvatamo, vi ste to jasno rekli. Mi ćemo, naravno, morati sami da donesemo odluke u vezi s tim i o svim dokazima u ovom predmetu. Ali to što možemo da dobijemo stav i poglede svedoka koji je bio tamo prisutan u to vreme, je nešto što želimo da uzmemo u obzir. Izvolite, gospodine Najs.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U vezi sa ovom temom da pogledamo tabulator 25. Da li imamo tabulator 25? Idemo dalje, pa ću se vratiti na ono što je obeleženo kao tabulator 25 ako bude neophodno. Časni Sude, mislim da smo dovoljno pokrili paragrafe 58 i 59 i sada idemo na paragraf 60. Nekoliko zapažanja o generalu Mladiću. Vi ste već govorili o razvoju odnosa između optuženog i Mladića, recite nam kakav je Mladić bio na sastancima, samo u par rečenica, tako da bismo imali sliku o tome.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: On je bio krupan čovek…

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Nisam mislio kako je fizički izgledao, već kako se ponašao.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Obično je bio miran jako dugo na početku sastanka, ponekad je čak bio u drugoj sobi i igrao šah sa generalom Gverom, a onda bi vodio beleške tokom cele prve sednice, a onda bi dao odgovore, odnosno imao bi prezentaciju koja nije bila vrlo logična, nije imala neki logičan razvoj. On je gotovo uvek pominjao istoriju Srba, a čini se da je nije baš dobro poznavao, zatim patnje njegove vlastite porodice, njegovog oca, otac mu je ubijen tokom Drugog svetskog rata, i naglašavao je lične patnje, individualne patnje Srba, nije bio izuzetno koherentan niti je bio elokventan i obično je završavao sastanke sa serijom zahteva.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Molim vas pogledajte ovaj dokument. Svedok ima dokument. To je izveštaj Viktora Andrejeva od 20. septembra 1994. godine, paragraf 3 na prvoj stranici govori o Srbima koji su ušli u dugu raspravu o zatvaranju granica sa Saveznom Republikom Jugoslavijom i govori se o pretnjama, o merama koje bi bile u vidu odmazde i mogućnostima da Savet bezbednosti pojača sankcije u odnosu na Pale. Karadžić je rekao ''Međunarodna zajednica nas tretira kao zveri i mi ćemo se ponašati kao zveri''. On je posebno pomenuo u tom pogledu korištenje komunalija kao sredstava rata. Možete li nam reći na koji način se ovo uklapa u diskusije koje su vođene o kojima ste malopre govorili i o političkom uticaju nasuprot vojnom uticaju?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Karadžić mi je često izražavao mišljenje, meni i drugima da su oni zavisni od Srbije i da pretnju Saveta bezbednosti smatraju pretnjom vitalnim interesima bosanskih Srba. On je rekao da mi njega tretiramo kao zver, ja ne znam da li to ima nekog smisla na

engleskom kada se kaže ''beast'', moguće da ima neki bolji prevod, ali verovatno bolje zvuči na njegovom jeziku, **on je rekao da će on koristiti ograničenje komunalija kao što su plin, voda, da učini život još težim, još jadnijim za bosanske Muslimane u Sarajevu ukoliko Savet bezbednosti ne prestane s tim pretnjama životu, odnosno toj životnoj vezi između njega i onih koji mu obezbeđuju život iz Srbije.**

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Još par pitanja o logističkoj podršci i podršci u opremi, to je paragraf 63, mislim da ste već govorili nešto o opremi i plaćanju plata. Da li je bilo takođe vazdušne podrške, da li ste imali dokaza o tome da dolazi vazdušna podrška iz Srbije?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Zona iznad Bosne i Hercegovine je bila zona zabrane letenja, međutim sve tri strane su narušavale zonu zabrane letenja, ali je isto tako kada se to desilo, dolazilo do obaranja tih aviona tako da nije bilo mnogo aktivnosti u toj vazdušnoj zoni Bosne i Hrecegovine. Znam da su oborena četiri ''Galeba'' iznad Banja Luke 1994. godine, zatim je još jedan oboren nešto kasnije, a kada su se pojavili nad teritorijom bosanskih Muslimana, onda je dolazilo do istrage i mi smo radili istragu. Kod jednog koji se srušio kod Cazina, pilot je imao jugoslovensku uniformu i u jugoslovenskoj štampi je pisano o sahrani koja je održana u Jugoslaviji.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 20 dokaznog predmeta 546. Taj tabulator se bavi jednim drugim sistemom. To je izveštaj od 1. decembra 1994. godine. Ovaj izveštaj u paragrafu 2 govori o tome da je general Rouz na početku sastanka objasnio srpsku odluku da aktivira svoj protivvazdušni sistem odbrane čime je povećana napetost u Bosni i ukazao je na to da su NATO avioni odmah automatski odgovorili na to. O kakvom sistemu je reč koji je pomenuo general Rouz?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Reč je o aktiviranju sistema SAM-2.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Šta znate o tome?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Sistem projektila SAM-2 je baziran na radaru, to je raketni sistem koji omogućava da se radarima otkriju sistemi čak i kada su ugašeni i to se prvi put desilo krajem 1994. godine. Sistem SAM-2 je fizički velik sistem i složen i činjenica da on nije bio aktivan u Republici Srpskoj, dakle na teritoriji koju su držali Srbi pre tog dana, a onda je bilo moguće aktivirati ga kada je NATO vazdušna podrška postala agresivnija, onda je na to gledano gotovo kao na izvestan znak pomoći iz Srbije jer jedino mesto sa kojeg su ga mogli dobiti bilo je od Muslimana ili od Hrvata, a to se nije činilo mogućim.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 21, tu nisam ništa obeležio, pa ću se time baviti po redosledu. Da li je održan sastanak bosanskih Srba u Sanskom Mostu u martu 1995. godine i da li je Mladić govorio o njihovoj strategiji?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, rukovodstvo bosanskih Srba nam je to reklo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kakva je bila promena u njihovoj strategiji?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Koliko sam shvatio, oni moraju da krenu u ofanzivu 1995. godine i da se udalje od defanzivnog držanja koje je bilo 1993. i 1994. godine da bi mogli da okončaju rat pre nego što Republika Hrvatska postane pretnja ili pre nego što bosanski Muslimani budu bili u stanju da iskoriste svoju brojčanu nadmoćnost i pretvore je u uspeh na bojnom polju.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sada dolazimo do Srebrenice. Pre nego što to uradimo, da pogledamo kako ste pripremili izveštaj o tome. Šta ste otkrili o prisustvu Mladića u i oko Beograda u to vreme, znači u vreme koje je prethodilo događajima u Srebrenici?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da je do maskra u Srebrenici došlo 14. jula ili približno tog datuma, grad je pao u utorak, 11. jula i barem jedan član Kontakt grupe je rekao da je vidio gospodina Miloševića u Srbiji sa generalom Mladićem 7. jula, a to je dan nakon napada, nakon što je napad počeo, napad koji je vodio do pada grada, a zatim masakra.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Možete li nam ukratko reći kakav je to dokument pošto smo mi u vremenskom škripcu? Došli smo do paragrafa 68 u rezimeu.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Nakon pada Srebrenice Srbi su gotovo odmah napali Žepu i dok je Žepa padala, došlo je do velike zbrke. Bosanski Srbi su nam se hitno obratili i rekli da žele da se upriliči takozvana razmena zarobljenika ''svi za sve''. U teoriji to je nešto što je moglo biti vrlo privlačno za Muslimane, jer pre pada Srebrenice Srbi su držali mnogo više Muslimana nego što su Muslimani držali Srba. Naravno, u vreme tog sastanka već je došlo do ubistava u Srebrenici, a mi to nismo znali, niti su to znali bosanski Muslimani. I Srbi su pokušavali da kažu biće razmena ''svi za sve'', ne računajući Srebrenicu jer je ona bila u drugom paketu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Šta ste vi zaključili iz tog entuzijazma?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Oni su bili jako nervozni jer su mislili da će se saznati za ubistva u Srebrenici i da onda neće imati nikakvih šansi da povrate srpske zarobljenike koje su držali Muslimani.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ko je na strani bosanskih Srba vodio ove pregovore? Jer, ako ste vi bili u pravu, onda je taj koji je vodio te pregovore znao za to.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: General Mladić je slao poruke, on se nije lično pojavljivao, u stvari je u to vreme bio u Žepi. General Tolimir i general Panić su bili komandanti. On je poslao dva čoveka: potpukovnika Inđića i još jednog oficira, on je poslao osobu koja se uvek bavila zarobljenicima, zvao se Bulatović.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste vi i u jednom trenutku dobili bilo kakvo objašnjenje od bosanskih Srba u vezi sa ljudima koji su nestali i ubijeni u Srebrenici?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, međutim, mislim da su se prvi ljudi koji su preživeli masakr pojavili 19. ili 20. jula i govorili na tuzlanskoj televiziji. Posle toga je krenuo niz istraga koje su pokrenute nakon pojavljivanja gospođe Olbrajt (Albright) pred Savetom bezbednosti, jer su

prezentirane fotografije koje su pokazivale veliku gomilu ljudi okupljenih na jednom mestu i nakon tog perioda počele su se pojavljivati priče o tome i Srbi su prekinuli ove pregovore.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vraćamo se na tabulator 36 ovog vašeg drugog dokaznog predmeta sa brojem 547, to je vaš izveštaj Generalnom sekretaru. Prvo nam kažite ko je vama naložio da napravite dokument, gde ste ga napravili, kako ste ga sačinili i možda Veće želi da pogleda na strani 111 donji desni ugao strane gde se navode razni vaši sagovornici.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Prvo treba da kažem da ovo nije moj izveštaj Generalnom sekretaru, već je to izveštaj Generalnog sekretara Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ja sam samo sačinio taj izveštaj i izveo istraživanje na kome se zasniva. Isto tako želim da kažem da je spisak sagovornika nekompletan na toj strani 111 zato što je veliki broj ljudi sa kojima sam ja razgovarao tražio da se njihovo ime ne navede. Što se tiče metodologije izrade izveštaja, metodologija je bila sledeća: pregledanje izveštaja Ujedinjenih nacija, izveštaja koje je sačinilo osoblje Ujedinjenih nacija u Srebrenici, i koji se tiču Srebrenice. Takođe sam dobio neograničen pristup poverljivim dokumentima Ujedinjenih nacija u te svrhe, kao i za vođenje razgovora sa glavnim učesnicima. Na žalost, što se tiče ovog suđenja ja nisam razgovarao ni sa kim u Srbiji, ja jesam slao telefakse ljudima u Srbiji, ali na žalost, za vreme pisanja ovog izveštaja u proleće i leto 1999. godine, NATO je napadao Srbiju pa iako sam tražio da se sastanem sa generalom Perišićem i drugim osobama, oni nisu bili u stanju zbog ratne situacije da se sa mnom sastanu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Što se tiče zaključaka iz ovog izveštaja u vezi optuženog da li postoji bilo šta negativno, pozitivno ili jednostavno neutralno u vezi njega?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Kao što sam rekao, nema direktne veze koja se uspostavlja u izveštaju između gospodina Miloševića i masakra koji se desio u Srebrenici. Naravno, pre toga srpska vojska jeste dobijala dosta podrške i pre pada, on se očigledno sastajao sa Mladićem tako da je on znao da je u toku napad. Međutim, problem je, što se tiče našeg ogorčenja zbog toga i u odnosu na zakone u vezi tih napada kojih je bilo mnogo, čak i masakra, ovaj izveštaj ne pravi nikakvu vezu između Miloševića i tih pokolja. Postoji jedan dokazni predmet koji sam ja spomenuo ranije i na osnovu koga ja imam sklonost da verujem da gospodin Milošević nije učestvovao u izdavanju naloga za te pokolje, a to se desilo odmah nakon pada Srebrenice, dva dana nakon što su Srbi počeli svoj napad na Žepu. Gospodin Milošević jeste u stvari pomogao da se spasu neki ljudi iz Žepe, bar u skladu sa raznim razgovorima, mada ja nisam razgovarao sa gospodinom Miloševićem, ali prema tim razgovorima koje sam vodio sa gospodinom Muratovićem koji je zvaničnik bosanske Vlade i sa Karlom Biltom (Carl Bildt) koji je onda bio međunarodni mirovni pregovarač, kada je padala Žepa oni su hteli da osiguraju da ljudi neće biti pobijeni, čak i ako se tada još nije znalo za

masakr u Srebrenici, zato što je Žepa vrlo blizu srpske granice. Neki od tih ljudi su bežali splavovima u Srbiju. U skladu sa onim što je rekao doktor Muratović, on je nazvao gospodina Bilta i zamolio gospodina Bilta da on razgovara sa gospodinom Miloševićem da bi se osiguralo da oni koji beže u Srbiju ne budu ubijeni niti zlostavljani. I prema Biltu, i prema Muratoviću, Milošević je uradio to, ljudi su pritvoreni što je uobičajeno i normalno u skladu sa pravilima rata, a onda su nakon rata pušteni. Što se mene tiče, ili što se tiče onoga što mi je rečeno, gospodin Milošević je u tome igrao jednu ulogu u kojoj je u stvari pomogao.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vaš rezime, paragraf 79, možda biste mogli vi malo brže da prođete kroz te neke stvari, samo Veće može da pročita te paragrafe i sada prelazimo na paragraf 92 sažetka koji se bavi pasusom 501 vašeg izveštaja. Može se pročitati i sam paragraf iz tog izveštaja ako to bude prikladno tokom pauze, a ja u tom slučaju imam samo još jedno pitanje koje ovaj svedok treba da pokrije. Propustio sam da postavim to pitanje a pitanje se odnosi na dokazni predmet 546 i tabulator 21. Molim vas da pogledate ukratko taj dokument, ovo je dokument koji vi niste sačinili, i tiče se nečega što je Mladić rekao u vezi istočnih enklava. Da li je to što je on rekao vama preneseno u to vreme?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, ja sam bio na svim sastancima koji se spominju u ovom dokaznom predmetu osim ovoga. Taj sastanak se održao u Vlasenici na komandnom mestu Drinskog korpusa. General Smit (Smith) sa svojim pomoćnikom Džejmsom Baksterom (James Baxter) se sastao sa generalom Mladićem i general Mladić je rekao, a to mi je Bakster preneo usmeno kasnije, da su Srbi naznačili da žele da napadnu istočne enklave tokom 1995. godine da bi ih smanjili na logore pod stražom tako da bi oslobodili trupe za druge neophodne vojne operacije.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Samo još jedna stvar koju bih htio da pojasnim. Propustio sam da to uradim ali bih hteo sada da to uradim ako je moguće. Paragraf 77 iz rezimea i takođe tabulator 37 iz dokaznog predmeta 547, to je izveštaj misije Saveta bezbednosti od aprila 1993. godine, Dijego Arija (Diego Arria) iz Venecuele je bio koordinator. Ako bi Veće bilo ljubazno da pogleda stranu 5 tog tabulatora, na dnu te stranice je izveštaj koji glasi: "Savet treba da zna da kada se raspravljalo o Rezoluciji 819 nije znalo da su u toku bili pregovori u kojima je učestvovao komandant snaga UNPROFOR-a i da je UNPROFOR aktivno učestvovao u procesu ubeđivanju bosanskog komandanta da potpiše taj sporazum. Alternativa tome je mogao biti masakr 25 hiljada ljudi". Dakle, ovo je izveštaj, gospodine Harland, koji nije sastavio ali u čijem je sastavljanju učestvovao Dijego Arija u aprilu 1993. godine i mislim da vaše pominjanje tog izveštaja u vezi sa distribucijom do koje je došlo, koja se pominje u izveštaju Saveta bezbednosti, da su ljudi mogli biti upozoreni da je došlo do masakra u Srebrenici. Da li to postoji kao mogućnost, je li tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U paragrafu 77 vašeg rezimeana strani 24 vi niste predviđali da će doći do masakra.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, ne u tom obimu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ne u tom obimu.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste rekli, objasnili ste Veću kakav je bio obrazac pod kojim se dešavalo to preuzimanje vlasti, uključujući i ubistva na drugim mestima.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Imajući u vidu izveštaj gospodina Dijega Arije, znate da su drugi imali drugačije poglede na to?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da.

UNAKRSNO ISPITIVANJE: OPTUŽENI MILOŠEVIĆ

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Harland, vidim da ste u Sarajevo stigli juna 1993. godine, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: I to neposredno pošto ste stekli doktorsku titulu na Flečer školi za pravo i diplomatiju (Fletcher School of Law and Diplomacy), je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, odmah nakon što sam dobio tu diplomu, a u stvari prestao sam studirati nekoliko godina pre toga.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Jeste li vi živeli tada već u Americi, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, dok sam studirao na Flečer školi i na Univerzitetu Harvard (Harvard University) a to je bilo do 1991. godine, živeo sam u Sjedinjenim Američkim Državama a između 1991. i 1993. godine živeo sam na području Velikih jezera u Africi, gde sam radio za Ujedinjene nacije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Kad ste vi počeli da radite za Ujedinjene nacije? Neposredno posle završetka škole, posle 1991. godine?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da. Ranije sam nekoliko puta na kratko služio pre nego što sam se vratio na studije i završio svoj doktorat, ali praktično to je bilo 1991. godine.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A jeste bili korisnik nečije stipendije u to vreme?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, jesam.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da je pitanje bilo ko je dao tu stipendiju. Flečer škola prava i diplomatije je imala fondaciju za svoje studente i Harvard Univerzitet je takođe imao svoju fondaciju i te obe organizacije su me stipendirale gotovo u celosti dok nisam završio sa svojim studijama na oba Univerziteta.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U paragrafu tri vaše izjave kažete: "Poslali su me u Sarajevo, Bosna i Hercegovina, juna 1993. godine, kao saradnika za civilne poslove pod vođstvom Viktora Andrejeva u komandi smeštenoj u Kiseljaku", je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ko vas je ustvari poslao u Sarajevo?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: UNPROFOR. Kada sam stigao u Zagreb, tamo je bila uprava za civilne poslove i oni su procenili da treba da radim u Bosni i Hercegovini.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vi ste već tada bili službenik Ujedinjenih nacija, već dve godine pre toga, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vi kažete da su postojala dva aspekta vašeg posla: političko izveštavanje i politički rad, je l' tako? To kažete u četvrtom paragrafu.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Recite mi malo preciznije šta je podrazumevalo političko izveštavanje a šta politički rad?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Svakako. Političko izveštavanje bilo je prenošenje onoga što se dešavalo na sastancima na kojima je prisustvovalo više osoblje UN-a u Sarajevu sa vođstvom bosanskih Srba ili sa bosanskom Vladom i to je uključivalo redovne sedmične izveštaje i takođe dnevno izveštavanje na kakvom god smo sastanku prisustvovali tokom dana. A politički rad je bilo učešće na tim sastancima i mi smo obično ili pokušavali da pregovaramo o evakuaciji civila ili ponovnom uspostavljanju dovoda struje bolnicama ili po nekad ugovaranju razmene zarobljenika ili leševa, dakle da se ugovore stvari oko kojih je potrebno da se obave pregovori između bosanske Vlade i bosanskih Srba u kojima su oni tražili od Ujedinjenih nacija da budu neka vrsta posrednika.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, to je ono što je bio predmet vašeg rada. Ja sam primetio u toku ovog svedočenja da vi najveći deo svedočenja ste posvetili vojnim pitanjima. Vi se niste bavili vojnim pitanjima, koliko razumem.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, kada smo pregovarali o prekidu vatre ili sporazumu protiv snajperskog delovanja ili povlačenju srpskih snaga s planine Igman, ja sam uvek bio prisutan i učestvovao sam u tome. Prema tome, vojna pitanja su bila velikim delom u centru brige UNPROFOR-a, ona su bila gotovo isto toliko važna kao i humanitarna pitanja.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ali vi ste upotrebljavali sada jednu, rekao bih, jedan izraz, jedan naziv, kaže "srpski nacionalni projekt". Upotrebili ste ga u više navrata i pod tim projektom vi podrazumevate, koliko ja razumem, etničko čišćenje. Odakle vam uopšte ideja dobro postoji nešto što se naziva "srpski nacionalni projekt" i podrazumeva nekakvo etničko čišćenje?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je u stvari bila fraza, izraz koji koji su koristili naši srpski partneri na Palama. Profesor Koljević i doktor Zametica, oni su često opisivali svoje ratne napore, ono što su hteli da postignu kao deo srpskog nacionalnog projekta. I taj element, odnosno element toga u kojem smo mi učestvovali, je u stvari bio njihov pokušaj da se stvori što veće srpsko područje koje će biti ili nezavisno ili će imati visoki stepen autonomije a stanovništvo bi bilo pretežno srpsko.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ali na početku vašeg današnjeg svedočenja, vi ste, čini mi se, čak i započeli sa nekim sastankon na, na kome je Radovan Karadžić govorio da im je prioritet da Izetbegović ili kako vi kažete, Vlada muslimanska dođe za pregovarački sto, da pregovara o mirovnom sporazumu, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa on je tom prilikom, kako sam video u dokumentima koje ste prezentirali, ne osporava se u tom njihovom pristupu, pravo ljudi da ostanu kad dođe do bilo kakvih razgraničenja, da ostanu u svojim kućama tamo gde žive, bez obzira na nacionalnost ili pravo onih koji su otišli zbog ratnih dejstava da se vrate, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Kako onda možete to da povežete sa nekakvim projektom etničkog čišćenja ako je jedan tako jasan stav bio izražen i vi ste o njemu na samom početku govorili a i prezentirali papir u kome se to kaže?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je ono što su oni tvrdili a ono što su stvarno radili je bilo da vode akciju etničkog čišćenja, kampanju etničkog čišćenja. Moram reći da kada smo mi pitali doktora Karadžića o onome što se zaista dešavalo na terenu, on je odgovarao "Pa neki stariji ljudi će hteti verovatno da ostanu", Srbi na muslimanskim teritorijama i Muslimani na srpskim teritorijama, ali on je jasno predviđao da će ogroman broj stanovništva koji će ostati na srpskoj teritoriji biti Srbi, a koji će ostati na muslimanskoj teritoriji biti Muslimani.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro to, to su bila predviđanja ali kad je reč o pravu ljudi da ostanu na bilo kojoj od teritorija, on to pravo nije ničim dovodio u pitanje, je li tako, gospodine Harland?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tako je.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vi istovremeno govorite o tome da je Srbija pružala podršku, što naravno, nije sporno, i Srbima u Republici Srpskoj i Srbima u Republici Srpskoj Krajini ali to povezujete sa nekim projektom etničkog čišćenja koje upravo ovo što govorite demantuje. U kom smislu vi, iz čega ste mogli da izvučete bilo kakav zaključak da je Srbija ili ja lično pružala podršku za etničko čišćenje ili da je taj projekt bio projekt etničkog čišćenja?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Zato što ono što se u stvari dešavalo i način na koji su bosanski Srbi koristili podršku koju im je davala Srbija, je svakako bilo etničko čišćenje i u stvari oni su se hvalisali time. Sećam se jednog ručka, tada je general Mladić, govoreći o tome kako su zauzeli Višegrad, kako su zauzeli Rogaticu, kako su zauzeli Brčko i neka druga mesta i u jednom trenutku je on u stvari bio izazvan, rečeno je "Zar nisi imao stotinu tenkova jugoslovenske vojske na raspolaganju?" i on je to priznao, spremno priznao. To je bila stvar koja se nije krila, jer oni su tvrdili da nesrpsko stanovništvo ima neka prava na teritorijama pod kontrolom Republike Srpske a u stvarnosti kada su ulazili u grad, u jedan grad, oni bi ili ubijali ili iseljavali

ili mučili nesrpsko stanovništvo koje je bežalo, sa par izuzetaka. Bilo je još muslimanskih sela oko Bijeljine kada sam ja tamo stigao.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, samo nadam se, gospodine Harland, pošto ste vi dugo bili u Bosni i Hercegovini, kako je gospodin Najs rekao, najduže od svih službenika Ujedinjenih nacija, da dobro znate, da ste verovatno boravili i u Srbiji, da dobro znate političku situaciju u Srbiji i da dobro znate da je etničko čišćenje u političkom jeziku u Srbiji bila definicija za zločin. Da nije nikako mogla biti deo nikakvog političkog prilaza rešavanju krize u Bosni i Hercegovini, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je svakako bio deo vojnih događaja koji su se odvijali na terenu kada sam ja bio tamo i nastavio je da bude sve do kraja rata. Ja se slažem sa vama da su postojali zakonske regulative protiv etničkog čišćenja i da su čak postojale i usmene izjave u tom smislu ali stvarnost je da iznesena svrha onoga što se dešavalo na njihovoj strani jeste stvaranje teritorije koja bi bila pretežno naseljena Srbima a koju bi oni zvali Republika Srpska. I oni su bili prilično otvoreni u vezi s tim i moram da kažem da na nekim od sastanaka neki od učesnika, kao što je profesor Plavšić, su čak rekli, direktno rekli "Dobro je ako nesrbi odu. Mi želimo da oni odu. Mi ne možemo živeti zajedno, pustite ih a odu sa određenih teritorija koje mi zauzmemo".

SUDIJA ROBINSON: Gospodine Harland, vi ste pomenuli retoričke izjave protiv etničkog čišćenja. Možete li nam dati ilustraciju toga da znamo u kom kontekstu su one iznesene?

SVEDOK HARLAND: Mislim da je gospodin Milošević upravo spomenuo jednu takvu stvar. Sećam se da je doktor Karadžić, između ostalog, rekao sledeće, on bi u stvari proširivao tu istu ideju i čak je govorio da je imao i u vidu mehanizam da se uspostavi neka vrsta berze stambenog prostora koji bi finansirala međunarodna zajednica, tako da bi osoba X nacionalonosti u zoni koji je kontrolisala etnička grupa Y mogla da razmeni kuću sa nekim ko se nalazi u obrnutoj situaciji, tako da bar na tom nivou rasprave gospodin Milošević je u pravu. Nije bilo nikakvog insistiranja da se oni uklone na silu.

SUDIJA ROBINSON: Izvolite, gospodine Miloševiću.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Što se tiče nasilnog uklanjanja ljudi i etničkog čišćenja, pošto ste vi boravili u Bosni i Hercegovini, pretpostavljam da to ne možete pripisati samo jednoj strani, nego je na sve tri strane bilo toga što se moglo kvalifikovati kao etničko čišćenje i kao zločin. Tu ni jedna strana nije mogla da kaže da je potpuno nevina, je li tako, gospodine Harland?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, u svakom slučaju, u svakom slučaju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Što se tiče stava Srbije, vi ste došli 1993. godine, kao što vidim, mesec dana praktično posle one skupštine na kojoj je razmatran Vens-Ovenov plan na Palama u Skupštini Republike Srpske i pretpostavljam da ste se o tome dobro obavestili. Pa da li se sećate onoga što sam ja definisao kao ciljeve, zalažući se za prihvatanje Vens-Ovenovog plana? Da vas podsetim: "Da su ciljevi da srpski narod bude

slobodan i ravnopravan". Ni više ni manje od toga. Je l' tako, gospodine Harland?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Verujem da je to tačno, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Prema tome, naša podrška, a tada sam upravo na toj skupštini govorio, ovim planom se prihvata da je srpski narod povratio svoje pravo da se tretira ravnopravno kao konstitutivni narod i ovim planom je sudbina u njegovim rukama i rukama druga dva naroda podjednako i ravnopravno, je li tako, gospodine Harland?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, tako je, iako je postojao ogromni raskorak između onoga što je rečeno i same situacije na terenu s onim što su radili uz srpsku podršku.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To je sad pitanje šta je sve koja strana radila i uz čiju podršku ali ...

SUDIJA MEJ: Ne, gospodine Miloševiću, morate da dozvolite svedoku da završi to što je počeo da kaže. Gospodine Harland, da li želite nešto da dodate. Presekli su vas na sred rečenice.

SVEDOK HARLAND: Ja sam hteo da kažem da je tačno to što je gospodin Milošević rekao u vezi toga što je on rekao i jedna od stvari koja je izazivala najveću frustaciju u vezi sukoba je bio taj ogroman raskorak između plemenitih komentara koji su se mogli izneti u toj formi i stvarnosti na terenu. Na primer, kada je on izneo taj komentar, do tada već je bilo preko milion ljudi u Bosni i Hercegovini koji su bili prisiljeni da napuste svoje domove. Tako da većina, mnogo tih ljudi sa kojima sam se ja često sastajao su bili prisiljeni da beže iz svojih domova zbog sredstava i podrške koju je Srbija pružala bosansko-srpskoj strani. A bosanski Srbi su bili za to zahvalni.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Nadam se da se samo o ovome razumemo, meni nije jasno, pošto sve vreme dakle Srbija i 1991. godine sa Vensovim planom koji je sproveden, što piše u izveštaju Generalnog sekretara i kasnije u prilazu Vens-Ovenovom planu i pet planova koje smo podržavali, ne razumem da vi našu, kako kažem našu, mislim na politiku Srbije i moju ličnu poziciju, definišete kao nekakav oportunizam a ne jednu konzistentnu i neprekidnu borbu i zalaganje za mirno rešenje krize u nekadašnjoj Jugoslaviji. Da li možete to da objasnite?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, ja nisam smatrao da je to jedan neprekidni napor da se dođe do mirnog rešenja u sukobu u bivšoj Jugoslaviji. Ne bar onako kako sam ja gledao na to. Ono što sam ja video je to da je velika količina srpske podrške, prvenstveno vojne podrške, omogućavala bosansko-srpskoj strani da kontroliše 70% Bosne i Hercegovine i da onda traži određene zahteve za konačno mirovno rešenje, koji su očigledno bili nepravedni. Na primer, Srbi bi došli kod nas i rekli "Ne prihvatamo nikakve mirovne planove koji su trenutno na stolu", uključujući i taj koji vi spominjete u odnosu na sastanak na Palama, za koji se sećate da je bosansko-srpska strana uz značajnu pomoć vojnih sredstava iz Srbije mogla da uspešno odbije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, ali ti planovi koje smo mi podržavali a od kojih su neki bili podržani i od rukovodstva na Palama, nikad nisu podrazumevali da 70% teritorije ostane u rukama Srba, je l' tako,

gospodine Harland? Vi se sećate plana Kontakt grupe, na primer, koji je podržalo rukovodstvo na Palama ili da idemo mnogo ranije, sećate se pre izbijanja rata Kutiljerovog plana, koji su čak sve tri strane potpisale? Dakle, ni jedan od tih planova nije podrazumevao...

SUDIJA MEJ: Gospodine Miloševiću, znate da ne možete tako da gomilate pitanja.

SVEDOK HARLAND: Da, ja se slažem sa svim pitanjima. To je tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Pa svedok je intelektualac i razume i malo dužu rečenicu...

SUDIJA MEJ: Nije bitno da li je on intelektualac ili ne. Ne može da odgovori na niz pitanja. Molim vas da postavljate jedno po jedno pitanje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Mej, vi insistirate na ekonomičnosti. Pa ja trošim vreme tako što možada postavljam neka sumarna pitanja ali mislim da to svedoku ne smeta, da on to sasvim dobro razume. Kad govorite o Karadžićevim insistiranjima da muslimanska strana dođe za pregovarački sto u vezi sa mirovnim planovima, uvek je bila reč o mirovnom planu koju su predlagali međunarodni posrednici. Bio je posle Ovenov plan, Oven-Stoltenergov plan, nekoliko tih planova, pa plan Kontakt grupe koji su takođe Srbi prihvatili, rukovodstvo na Palama, dakle nije to bilo nametanje nekakvog srpskog plana, nego da se pregovara o onome što je bilo na stolu, predloženo od strane međunarodnih posrednika u to vreme kad ste vi bili, Ovena i Stoltenberga, je l' tako?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To je tačno ali mi smo se oštro suprostavili tome da se koristi granatiranje, snajperisanje i presek snabdevanja hranom, čime su Srbi mogli da ubede bosanske Muslimane da prihvate sporazum koji se njima nije dopadao.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa dobro, zar niste vi u glavnom ispitivanju spomenuli i to da ste u razgovoru s Karadžićem čuli, a i sami mogli da se osvedočite da je upravo srpska strana imala ogromne probleme sa muslimanske strane od tog, kako kažete, snajperisanja i pucanja na njihove linije? Je li tako bilo? To je bio razlog da oni odgovaraju na, na te provokacije. Jeste li nešto tako pominjali maločas?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne verujem da sam to spomenuo. U svakom slučaju, tamo u tom kraju gde sam ja bio na dužnosti, barem 90% žrtava od snajperske vatre i granatiranja je bilo na muslimanskoj strani linije. To je po nekad uključivalo Srbe i Hrvate koji su živeli na muslimanskoj strani linije, ali ogromna većina civilnih žrtava su bile na muslimanskoj strani linije. A ono što je bilo naročito zabrinjavajuće za nas je to da su doktor Karadžić i njegovi saradnici direktno govorili da će koristiti tu ratnu mašinu koju podržavaju Srbi da bi učinili život nemogućim za civile, da terorišu civile da bi postigli određene političke ciljeve i mi smo smatrali da je to jako, jako cinično.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Harland, ja zaista prvi put čujem da vam je bilo ko iz rukovodstva Republike Srpske mogao reći da im je cilj da terorišu civile. Je l' vi tvrdite da su vam oni rekli da im je cilj da terorišu civile?

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, i ja smatram da smo mi jutros već imali dokazni predmet iz koga smo citirali doktora Karadžića kako kaže da ako se ne ispune određeni politički uslovi, u smislu da Muslimani dođu na pregovore s njim u Ženevi, da će on preseći vodu i struju civilnom stanovništvu Sarajeva. Kad je Savet bezbednosti rekao da će pokušati da napravi blokadu između Savezne Rrepublike Jugoslavije i Republike Srpske, on je rekao da će on, to jest bosanski Srbi, uz upotrebu vojske koju su dobili od Srba, se ponašati kao životinje i on je izneo direktne pretnje da će granatirati i nas i Sarajevo i na žalost, to je bilo dosta eksplicitno rečeno da će koristiti svoju vojnu mašineriju da terorizuju stanovništvo u nadi da će da postignu onaj politički ishod koji žele, a to je ustvari priznavanje, u pravnom smislu i u pravnoj praksi, teritorija koje su oni osvojili u borbi.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ali on vam je govorio o tome da se sedne za pregovarački sto na bazi predloga koje su davali međunarodni posrednici. Je l' tako, gospodine Harland?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da je to što sam ja citirao, taj dokument od 20. septembra 1994. godine a tu se nije uopšte govorilo o mirovnim pregovorima, već o naporima Saveta bezbednosti da isposluje zatvaranje granice između Savezne Republike Jugosalvije i teritorije koju su držali bosanski Srbi gde on tvrdi da će se prema nama ponašati kao prema životinjama i da će uraditi druge stvari. Rekao je da će sravniti sa zemljom delove Sarajeva. To je rekao na istom sastanku. Gospodin Krajišnik je izneo slične pretnje, koje su bile blago uvijene. Rekao je "Biće teško zaustaviti srpske vojnike da pucaju na avione UN-a koji donose humanitarnu pomoć". Drugim rečima, imajući u vidu to što smo mi znali o njihovom jakom komandnom lancu, oni su u stvari direktno pretili i nama i bosanskim Muslimanima radi postizanja određenih političkih ciljeva a naročito su govorili da će njihov glavni instument, to jest sredstvo, biti presecanje humanitarne pomoći, kao i vode i struje i plina i da će koristiti vojna sredstva koja su imali iz Srbije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da će koristiti, rekli su vam da će koristiti vojna sredstva koja su imali iz Srbije? Jesu li vam to rekli?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, ne, nisu mi to rekli.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, gospodine Harland, je l' vi znate kako je stvorena Vojska Republike Srpske? Pa sve su vojske na teritoriji prethodne Jugoslavije stvorene od nekadašnjih pripadnika JNA i ostalih koji su im se pridružili.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, oni su imali odnos koji je trajao sa Srbijom na koji su se oslanjali za podršku i koji su oni otvoreno priznavali, sve do nivoa generala Mladića. Zapravo, kada je veza između Republike Srpske i njenih oružanih snaga i Savezne Republike Jugoslavije dovedena u pitanje od strane Saveta bezbednosti, postali su agresivni.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Nije bila dovedena u pitanje od strane Saveta bezbednosti, nego je bila dovedena u pitanje od naše strane, jer smo vršili tada pritisak da se prihvati mirovni plan. I to nije bio pritisak Saveta bezbednosti, nego naše nastojanje da se prihvati mirovni plan. Pa to je poznato, to možete da nađete u svim novinama iz onog vremena. Kao što

možete, pretpostavljam, da nađete i to da je Vlada Srbije, odnosno, rukovodstvo Srbije se veoma kategorično protivilo bombardovanju Sarajeva. Pretpostavljam da vam je i to poznato ...

SUDIJA MEJ: Imate ovde dva pitanja, gospodine Harland, ako možete da odgovorite na ta dva pitanja.

SVEDOK HARLAND: Prvo drugo pitanje: Vlada Srbije je možda na nekom nivou bila protiv granatiranja Sarajeva, što je bilo sasvim prikladno zato što se ovde nije radilo o granatiranju za koje smo mi smatrali da ima ikakvu vojnu vrednost, već je to bila raspršena vatra koja je imala efekat izazivanja terora. Ako je Vlada Srbije bila protiv toga, to nije bilo očigledno i evidentno na terenu. Sasvim suprotno od toga, srpski komandanti su govorili da su imali veze sa Beogradom i u ključnim trenucima kada smo mi tražili intervenciju od vas ili iz Beograda, na primer za vreme krize u Goraždu, to jeste imalo određeni efekat na ponašanje bosansko-srpske vojske. Drugim rečima, postojala je jasna veza između Beograda i bosansko-srpske vojske. Međutim, bosansko-srpska armija je nastavila da radi, da puca iz dana u dan, hiljadu dana, dnevno je najmanje 100 granata padalo na centar Sarajeva. Prema tome, kad je srpska Vlada rekla da se ne slaže i da je bila protiv granatiranja Sarajeva, ja smatram da oni u tome nisu bili pošteni.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, to može da bude vaše mišljenje ali pošto vi govorite o uticaju političkog rukovodstva Srbije i mom ličnom uticaju i navodite primere, da li imate i jedan primer gde je taj uticaj upotrebljen za podsticanje sukoba? A da li imate sve primere gde je sav uticaj i sav pritisak upotrebljen za zaustavljanje sukoba?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Bili smo u stanju da vidimo direktnu intervenciju vašu ili od strane drugih u Beogradu na oružane snage Republike Srpske, samo u ključnim trenucima. To je bilo najočiglednije za vreme situacije u Goraždu, međutim takođe i za vreme situacije vezano za Bjelašnicu. U svakom slučaju, to nam je stvaralo utisak da bosanski Srbi, vojska bosanskih Srba, bez obzira da li imaju pozitivnu ili negativnu ulogu, jesu bili podložni uticajima od vas, to jest onih iz Beograda. Činjenica da se ništa nije uradilo da se obuzda bosansko-srpska vojska oko Sarajeva i na drugim mestima, uključujući i Srebrenicu, mi smo smatrali ili da se vi slažete s tim aktivnostima ili da ih podržavate, jer mi smo to videli u ispoljenom obrascu ponašanja u vezi sa tim događajima.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Harland, međunarodni pregovarači koji su dolazili kod mene, pomenuli ste Ćurkina (Churkin) i Akašija (Akashi) i druge, oni su želeli da pomognu, da zaustave rat. Srbija, ja lično sam uradio sve što sam mogao da upotrebim sav svoj uticaj kako bih zaustavio rat i podržao mirovne napore i planove, zapravo da bih zaustavio, sprečio da se dešavaju te stvari koje ste opisali, znači krize, da ih prevaziđemo kako bi mogli da, omogućili da se stvari reše mirno. To je ono što dobijamo iz svih ovih primera koje ste citirali. Da li ste s tim bili upoznati ili ne?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ono sa čime sam ja bio upoznat je da ste vi, da ste sasvim sigurno imali spospobnost, mogućnost da utičete na ponašanje i delovanje oružanih snaga bosanskih Srba. To sam

video, mogli smo da ih pitam za to. Postojala je velika suma, velika količina i finansijske i materijalne pomoći koju su oni imali i ništa nije bilo urađeno da se prekine granatiranje Sarajeva ili snajperisanje ili napadi na sigurne zone ili, čak ni masakr koji je usledio posle pada Srebrenice. Ja sam već pominjao, pomenuo sam izuzetak koji je vezan za Žepu. Međutim taj obrazac pristajanja na zločine koji su počinjeni protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine je prilično jasan.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To nikako ne možete da pripišete Srbiji. Pa je l' vi znate da sam ja do događaja u Srebrenici i uopšte o napadu na bezbedonosnu zonu Srebrenice čuo upravo od Karla Bilta prvi put? Kakve veze ima Srbija sa, sa raznim vojnim operacijama Vojske Republike Srpske a pogotovo sa tom u Srebrenici za koju niko nije znao u Srbiji? Ja sam za nju čuo od Karla Bilta. I tačno je da je Karl Bilt, da li tog dana ili sledećeg, tražio odobrenje i bila je poruka, neka brigada muslimanska da se spase, da pređe Drinu. Mi smo je prihvatili u Srbiju. To je bilo osamstočetrdeset i nešto ljudi, nismo ih uhapsili kao što ste vi rekli, nego smo ih smestili u kamp na Tari a ja sam insistirao da diplomate svih zemalja akreditovane u Beogradu ...

SUDIJA MEJ: Gospodin Miloševiću, vi sada vršite unakrsno ispitivanje a ne držite govor. Na šta želite da svedok odgovori?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Kažem upravo to, da li vi tvrdite da je postojao lanac komandovanja od Vojske Republike Srpske do, do Jugoslavije i da smo mi komandovali Vojskom Republike Srpske i njenim operacijama?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Bila je podrška, podržavanje, uticaj iz Beograda a Beograd je to koristio, tu podršku, pružanje usluga održavanja kao i svoj uticaj da utiče na određeni broj ishoda u Bosni i Hercegovini i naizgled nije tokom perioda od nekoliko godina činio ništa da spreči granatiranje Sarajeva, na primer.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Mislite da smo mogli da učinimo više nego što smo učinili?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mnogo više. Bosanski Srbi su u celini zavisili od podrške iz Srbije, kako su i sami to priznavali i da su uloženi ozbiljni napori da se oni obuzdaju, oni bi svakako na to morali reagovati. Oni su nam to sami rekli.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vi smatrate da napori Srbije da se nađe mirno rešenje nisu bili ozbiljni? Ili smatrate da je trebalo da im uskratimo svaku pomoć i da budu pobijeni tamo, da budu bespomoćni, da postradaju kao što su stradali mnogi?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da se ka miru nije napredovalo time što se davala puna vojna podrška koja im je bila potrebna da obezbede etničko čišćenje i drže velike teritorije. Mislim da je tačno, verovatno tačno da je Srbija htela mirovni sporazum i htela da Srbi odustanu od više stvari nego što su bili spremni i to je moglo da dovede do razlika između Beograda i Pala, ali ja ne verujem da je to vodilo značajnom povlačenju podrške od strane Beograda, podrške Beograda Palama, uprkos tome što su to mogli dati i uprkos tome da su mogli da imaju uticaj na

događaje kakvi su bili svakodnevno ubijanje godinu po godinu, svakodnevno ubijanje civila u Sarajevu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ja sam verovao da smo upotrebili sav svoj uticaj da zaustavimo rat. Vi sad kažete da je to drukčije, ali zato imamo ostale pa će biti prilike da se stvari razjasne. Recite mi gospodine Harland, vi u paragrafu pet navodite kako je vaš zadatak bio sastavljanje političkih procena. Da li ste procene vršili retrospektivno ili ste bavili procenjivanjem budućih situacija na osnovu onoga što se već dogodilo?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Postojao je jedan ograničen pokušaj da se identifikuje tok događaja u sedmicama i mesecima koji su usledili. Glavni cilj je bio da se jednostavno prenesu informacije, da se pokušaju pratiti informacije sa Pala i iz Sarajeva.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Gospodine Harland, kao izvore informacija koje ste koristili, vi navodite, pre svega, zaraćene strane, je l' tako, pa onda brifinzi, izveštavanje komandanta za Bosnu i Hercegovinu, međunarodne organizacije i opšte informacije UNPROFOR-a, je l' tako? Dakle sve što, to je otprilike ...

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Tačno.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. E sad, mereći učešće zaraćenih strana u plasiranju informacija koje ste koristili, koliko, po vama, dolazi sa srpske strane a koliko sa muslimanske?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Rekao bih da smo dobijali približno iste informacije, odnosno sastajali smo se u istom stepenu sa rukovodstvom bosanskih Srba na Palama i u Lukavici i sa rukovodstvom bosanskih Muslimana u Sarajevu. Naravno, imali smo i neke nezavisne izvore informisanja kao što su bili vojni posmatrači Ujedinjenih nacija koji su pratili ko je na koga pucao i proveravali su u kom stepenu, proveravali su mrtvačnice, zatim imali smo informacije iz mrtvačnice, iz Ministarstva zdravlja, ali uglavnom su te dve strane bile naši glavni izvori informisanja. Mi smo otprilike imali isti obim informacija u kontekstu različitih pregovora.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Znači isti obim što se tiče zaraćenih strana a sve ove druge informacije su dolazile iz međunarodnih organizacija, koliko ja razumem, je l' tako? I bilo je tu i raznih nevladinih organizacija kao izvor vaših informacija.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, imali smo neke kontakte sa lokalnim stanovništvom i na srpskoj strani i na strani pod kontrolom bosanske Vlade, tako da na primer koristili smo da pratimo cene različitih roba, da proveravamo koliko su te robe dostupne, zatim smo preko UNHCR-a posmatrali humanitarnu situaciju. Isto tako nam je Međunarodni komitet Crvenog krsta dostavljao informacije o nestalim. Da, mi smo imali veliki raspon informacija ali mislim da su naši glavni izvori bili rukovodstvo bosanske Vlade i rukovodstvo bosanskih Srba i informacije koje smo dobijali direktno od UNPROFOR-a ili UNHCR-a.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da bih ubrzao, pre nego što pređem na pitanja vezana za hronologiju koju iznosite u svojoj izjavi, želeo bih najpre da vas pitam da li vam je poznato koliko je Srba poginulo za vreme rata u Sarajevu za vreme ratnih događaja u periodu 1992.-1995. godina?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Ne, nije mi poznato.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Jeste čuli nekad da je oko deset hiljada poginulo? Jeste li čuli od bilo koga, pošto ste se, kažete, često sastajali sa ljudima bliskim rukovodstvu Republike Srpske ili, ili sa najvišim predstavnicima? Nikad niste čuli ništa o tome?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To ne bi bio verodostojan podatak, to ne bi bio ozbiljan podatak.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li vam je poznato sa se još uvek ne zna za sudbinu oko 5000 Srba iz Sarajeva i okoline?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: To nije tačno ni prema podacima o broju zahteva za traženje koji su podnešeni Međunarodnom komitetu Crvenog krsta, niti je to konzistentno sa brojem ljudi koji su registovani bilo u mrtvačnicama ili kao ubijeni od strane Cacinih pristalica i bili zakopani bez odvoženja u mrtvačnice. Bilo je, svakako, žrtava Srba. Neke od njih su ubili Muslimani kao što je bio Caco a neki su ubijeni i ranjeni od strane srpske artiljerije i snajpera koji su delovali oko grada. Ali ako bih morao da nagađam na osnovu podataka koje imam na raspolaganju, ja bih rekao nekoliko stotina. To je još uvek mnogo i to je strašno, ali to svakako nije brojka od deset hiljada.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To je brojka koju ja imam ovde. A recite mi o ovoj brojci koju sam pomenuo, koliko se i u ovo času vodi nestalih Srba iz Sarajeva i okoline, da li išta znate o tome? Da li ikakvu predstavu o tome imate?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Kad sam ja obavljao dužnost u Sarajevu, broj zahteva za traženje osoba koji je podnesen Međunarodnom komitetu Crvenog krsta je obično odgovarao broju nestalih ljudi, i svakako nije bio u kategoriji nekoliko hiljada. Bio je mnogo, mnogo manji.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, s obzirom da o tome postoje podaci i nema potrebe da se o tome s vama sporim, da li, gospodine Harland, pošto ste vrlo detaljno objašnjavali šta vi smatrate ciljevima koje je promovisala politika Republike Srpske iz onoga što ste zaključili iz razgovora sa Karadžićem, Koljevićem, Plavšićkom i ostalima, već i ne znam s kim ste sve i razgovarali, šta su bili ciljevi ove druge zaraćene strane, Armije Bosne i Hercegovine, pošto pretpostavljam da ste i te ciljeve znali, imali jasnu predstavu o njima?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da su oni bili mnogo više podeljeni u onome što su hteli nego strana bosanskih Srba. Mislim da je jedna grupa smatrala da su Muslimani najveća zajednica u Bosni i Hercegovini i da je zbog toga u njihovom interesu da se Bosna i Hercegovina održi u celini kao jedna država u kom slučaju ne bi bili izloženi nikakvoj pretnji jer bi bili većina. I onda naravno, tu je Islamska deklaracija gospodina Izetbegovića koja pominje ulogu koju će imati muslimanska zajednica jednom kada postane većina u bilo kojoj zemlji. Mislim da je takođe postojala tendencija među nekim bosanskim Muslimanima da pokušaju da stvore vlastitu kompaktnu teritoriju, to jest da ostvaruju ciljeve slične ciljevima Srba i Hrvata, to jest da teže, drugim rečima, tome da se uspostavi teritorija na kojoj bi oni bili ako ne isključiva zajednica, onda dominantna zajednica. I u stvari te

dve tendencije iako su se međusobno javno suprostavljale i raspravljale na mestima kao što su bila zasedanja Narodne skupštine u Sarajevu u ''Holidej In-u'' u septembru 1993. godine.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Recite mi, dobro to razmem, al' pošto ste čitali i Islamsku deklaraciju Alije Izetbegovića, pretpostavljam da vam je poznat njegov stav o tome da nema suživota između islama i neislamskih institucija. Ja sad parafraziram, ali pretpostavljam da vi znate na, na šta mislim.

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Da, poznate su mi njegova gledišta koja je izneo u svojoj knjizi.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa da li smatrate da su Srbi mogli da prihvate tako koncipiranu državu, Srbi koji su do tada živeli kao jedan ravnopravan narod u Bosni i Hercegovini, zajedno sa drugima?

SVEDOK HARLAND – ODGOVOR: Mislim da, kao i u našoj ranijoj raspravi šta ljudi retorički izjavljuju, a šta stvarno rade, da je i sad važno da govorimo o stvarnosti, o tome šta je bilo u stvarnosti. Kada ste pomenuli podatak o deset hiljada Srba koji su ubijeni u Sarajevu, ja moram da kažem, ja sam živio u Sarajevu mnogo godina i to nije bila atmosfera straha. Ja sam odmah prihvatio činjenicu da je bilo ratnih zločina koji su počinjeni i da je postojao određeni nivo diskriminacije u odnosu na nemuslimane u nekim područjima, ali rekao bih da je, uopšteno govoreći, politička struktura koju su uspostavili bosanski Muslimani na početku rata pod vođstvom Izetbegovića, bila manje nasilna i više tolerantna nego stuktura koju su uspostavili bilo Srbi, bilo Hrvati. Pri tome ne želim da kažem da nije bilo zločina i da su bili uvek tolerantni ali hoću da kažem da je bilo manje nasilno netolerantna nego na drugim mestima. Bilo je prostora za one koji nisu bili pripadnici većinske muslimanske zajednice. Bilo je za njih prostora i u Sarajevu, dok recimo u mestima, kao što je recimo Višegrad, gde nije postojala većinska zajednica Muslimana, nije bilo prostora za one koji nisu bili Srbi. Tako da uprkos onome što je Izetbegović rekao u Islamskoj deklaraciji, u vreme dok sam ja živio u Sarajevu, postojao je određeni stepen tolerantnosti, barem veći nego u drugim delovima zemlje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Postojao je, postojao je i neuporedivo veći stepen koncentracije međunarodnih institucija i UNPROFOR-a i nevladinih organizacija i svega ovoga, da ne nabrajam, u Sarajevu, je l' tako? Praktično, Sarajevo je bilo pod vašom lupom, moglo bi se reći, s obzirom na broj prisutnih članova personala svih mogućih međunarodnih organizacija, je l' tako, gospodine Harland?

SUDIJA MEJ: Prekinućemo vas sada. Ovo mora da bude vaše poslednje pitanje. Gospodine Harland, da li želite bilo šta dodati u vezi sa tim, u vezi s tim zapažanjem?

SVEDOK HARLAND: Ja bih se samo složio sa gospodinom Miloševićem i potvrdio da su druge oblasti koje su bile pod kontrolom bosanske Vlade i koje nisu bile toliko pod našim posmatranjem imale drugačiju situaciju. Ona je bila po pravilu manje tolerantna, slažem se s tim.

(Transkript preuzet sa www.hlc.org.yu)

RATNA ULOGA SRBIJANSKIH I BOSANSKO SRPSKIH MEDIJA

Izvještaj o medijima

Dr Mark Thompson[1]

A. UVOD

Ovaj izvještaj pruža sažeti uvid u ulogu koju su 1991. i 1992. godine igrali bosanskosrpski i srbijanski mediji u širenju poruka namjenjenih bosanskim Srbima, narodu Srbije i međunarodnoj zajednici. Predmet izvještaja je, dakle, ograničen: ne namjeravam se, naime, baviti upotrebom medija od strane svih učesnika u krizi i sukobu u Bosni i Hercegovini niti pregledom svih poruka i tema koje su propagirane putem medija. Cilj nam je da opišemo napore da se obezbijede sredstva za širenje poruka i opšte ideje koju su te poruke nosile.

* *
*

Kao i drugdje u bivšoj Jugoslaviji, glavne političke stranke u Bosni i Hercegovini su prije i za vrijeme oružanog sukoba medijima pridavale veliki značaj. Borile su za uticaj u najvažnijim sredstvima informisanja ulažući velika politička, pa i vojna sredstva da bi ojačale svoju kontrolu nad njima.

---

1 Mark Thompson (UK) je autor /studija/ *A Paper House: The Ending of Yugoslavia /Kuća od papira: Kraj Jugoslavije/* (London i New York: 1992), *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina /Kovanje rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini/* (London i Luton, UK: 1994 i 1999), i *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia (FYROM) and Kosovo: International Assistance to Media /Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija (Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija) i Kosovo: međunarodna pomoć medijima/* (Predstavnik OSCE-a za slobodu medija: 2000). Koautor je izvještaja Međunarodne komisije za Balkan iz 1996. *Unfinished Peace /Nezavršeni mir/*. Radio je kao medijski analitičar i službenik zadužen za politička pitanja u dvjema mirovnim operacijama Ujedinjenih nacija na Balkanu, za zaštitne snage UN (UNPROFOR) i za Posmatračku misiju UN-a na Prevlaci (UNMOP) između 1994. i 1998.; i kao glasnogovornik i službenik zadužen za medijsku politiku misije OSCE-a u Hrvatskoj 1998. i 1999.

Za vrijeme datog perioda (1991-92), vođe Srpske demokratske stranke (SDS) pokazale su veću odlučnost, umješnost i uspješnost nego njihovi rivali (iz muslimanske nacionalističke SDA i nacionalističke partije bosanskih Hrvata HDZ) u uspostavljanju kontrole nad medijima i njihovom eksploatisanju u svrhu promocije određenog političkog programa.

SDS je putem medija nastojao da ubijedi Srbe da genocidne tendencije Muslimana i Hrvata, podstaknute stremljenjem za nezavisnošću, ugrožavaju sami ("biološki") opstanak Srba u Bosni i Hercegovini. Srbi su tako imali opravdanje da pribjegnu svim sredstvima da se suprotstave potezima "muslimansko-hrvatske koalicije" usmjerenim na ostvarenje državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

S tim ciljem su mediji pod kontrolom SDS-a pružali gotovo jednoobraznu sliku događaja i polemika u Bosni i Hercegovini i u susjednim republikama, kao i politike i namjera međunarodne zajednice. O Muslimanima i Hrvatima se često govorilo na uvredljiv, nerijetko huškački način; pribjegavalo se jeziku mržnje, često u formi izjava lidera SDS-a koje su objavljivane ili bez komentara ili uz popratnu riječ podrške urednika. Mediji pod stvarnom ili *de facto* kontrolom SDS-a ne samo da nisu ispunjavali uobičajenu ulogu "nadzornika" koju mediji igraju u demokracijama, nego su blokirali, potiskivali i marginilizirali informacije i mišljenja koja su odstupala od dogme SDS-a.[2]

Nadalje, kao što će ovaj izvještaj pokazati, za uspostavljanje kontrole nad medijima SDS je umnogome bio dužan opštoj podršci najuticajnijih medija u samoj Srbiji, prije svih RTS-u, državnoj radio-televizijskoj mreži Srbije. Ti mediji u Srbiji bili su tako bliski medijskim kućama bosanskih Srba da je tačnije reći da se tu radilo o "partnerstvu" ili čak "simbiozi" nego pukoj "podršci".

Očigledna bezrezervna potpora Srbije porukama SDS-a nesumnjivo je imala veliki moralni i politički značaj za Srbe u Bosni i Hercegovini. U odnosu na lokalne medije, srbijanski su imali veći autoritet i prestiž. Oni su bili u poziciji da uspostave parametre tumačenja koji će odrediti koja je verzija događaja u Bosni i Hercegovini "dozvoljena". Srpski mediji u Bosni i Hercegovini djelovali su u skladu sa tim parametrima.

B. DJELOVANJE

Svoju odlučnost da kontroliše medije SDS je pokazao preduzimajući sljedeće akcije tokom 1991. i 1992. godine :

1. Napadi na Radio-televiziju Sarajevo (RTVSA) i nastojanja da se ona podijeli

2 Na primjer, ti mediji nisu dozvoljavali da se ozbiljno razmotre kontradikcije u izjavama koje su lideri SDS-a davali 1991. i početkom 1992. godine. S jedne strane, za Muslimane je važilo da su najslabiji narod u Bosni i Hercegovini (stoga je bilo u njihovom interesu da se ne usude suprotstaviti se Srbima). S druge strane, Srbi su navodno bili ti čiji je "biološki" opstanak bio ugrožen (te su radi samoodbrane bila opravdana sva preventivna sredstva).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Diljem bivše Jugoslavije, televizijske vijesti su bile najviše konzumirani informativni proizvod. Najuticajniji program bio je glavni večernji TV Dnevnik, emitovan na državnoj televiziji u 19.30 sati ili otprilike u to vrijeme u trajanju od pola sata ili više. Pod "državnom televizijom" se podrazumijeva radio-televizijska mreža u svakoj od šest republika i dvjema autonomnim pokrajinama.[3] U periodu koji nas zanima, privatne TV kuće bile su u povoju i još nisu ugrožavale monopol državnih mreža.

Već tokom predizborne kampanje 1990., tri najmoćnije nacionalističke stranke u Bosni i Hercegovini nadmetale su se koja će od njih ostvariti najveći uticaj u informativnim programima RTVSA. Nakon izbora, pobjednička koalicija SDA-SDS-HDZ sačinila je nacrt novog zakona o emitovanju, prema kome se mreža trebala podijeliti na tri nacionalne RTV kuće. Pokušaj da se mreža podredi političkim direktivama odbacio je Savezni ustavni sud, nakon kampanje koju su vodili RTVSA i "zvanične republičke novine" *Oslobođenje*.

Sve tri partije su vršile pritisak na osoblje informativne redakcije RTVSA, pozivajući svoje pristaše da prestanu plaćati pretplatu u znak protesta protiv navodnog "antimuslimanskog", "antisrpskog" ili "antihrvatskog" izvještavanja, s tim da je je SDA 1991. godine prestala zagovarati podjelu mreže. Nasuprot tome, SDS je u novembru 1991. otvoreno pozivao na podjelu RTVSA na nacionalne kanale.[4] Taj zahtjev je ponavljan sve do početka sukoba. Jedan od glavnih uslova koje je SDS postavio da bi sklonio barikade koje su njegove pristalice podigle po prijestonici nakon referenduma o nezavisnosti, 2. marta 1992., odnosio se na uspostavljanje političke kontrole nad glavnim medijima u Bosni i Hercegovini (jasna aluzija na RTVSA i *Oslobođenje*).[5]

SDS je u vršenju pritiska na RTVSA uživao podršku visokih funkcionera u Srbiji i Crnoj Gori. Kasnije tokom marta 1992., potpredsjednik (krnjeg) jugoslovenskog Predsjedništva Branko Kostić sastao se s direktorima TV Beograd, TV Novi Sad i TV Crne Gore. Učesnici su saopštili da je TVSA držala Srbe u "informativnoj blokadi" i pozvali su TVSA da uvede jednosatnu informativnu emisiju posebno namijenjenu bosanskim Srbima.[6]

Početkom aprila 1992., Radovan Karadžić je pripisao TVSA "besramno fašističko informativno porobljavanje srpskog naroda" /prevod sa

3 Nije bilo televizijskog kanala za cijelu Jugoslaviju, iako su do potkraj osamdesetih većinu programa emitovali svi TV-centri koje je koordinirao savezni organ, Jugoslovenska Radio-Televizija, JRT. To koordinaciono tijelo se počelo raspadati 1988. godine.

4 Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine (čiji je predsjednik bio g. Krajišnik) pozvala je 21. novembra 1991. g. srpske poslanike da "u Skupštini pokrenu postupak za podjelu imovine zajedničkih sredstava javnog informisanja i za stvaranje odvojenih radio i televizijskih kanala." /prevod s engleskog/ "Dio imovine zajedničkih sredstava javnog informisanja poslužiće kao osnova za otvaranje srpske radio-televizije u Bosni i Hercegovini koja će objektivno, istinito i pravično izvještavati srpski narod"/prevod s engleskog/ Te večeri je na Dnevniku TV Beograd objavljeno da će "SDS odmah tražiti svoj dio u medijima, u RTV Sarajevu i *Oslobođenju*, jer oni vode naglašenu antisrpsku politiku." /prevod sa engleskog/ (0044-8163; 0049-7243-0049-7254)

5 Vidi "Sebi traže, drugima osporavaju", *Oslobođenje*, 3. mart 1992. (0149-3681-0149-3681)

6 "Pismo Nenada Pejića Branku Kostiću", *Oslobođenje*, 24. februar 1992. (0149-7446-0149-7446)

engleskog/ .[7] To je bila vjerovatno najžešća među mnogim denuncijacijama kojima se, izgleda, planiralo diskreditovati nacionalno neutralnu programsku politiku namijenjenu višenacionalnom gledalištu i ubijediti Srbe da ih republički TV kanal tretira neravnopravno.

Mjesec dana kasnije, Dragan Kalinić, uzimajući riječ na 16. sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, izrazio je za njegovu stranku tipičan prezir prema nepodijeljenoj RTVSA : "Ako će [RTVSA] i te antene biti na našoj teritoriji, nemojmo ih uništavati, onda sređujmo odašiljače. Ako neće biti, otvoreno govoreći, raketirajmo to i uništimo."[8]

2. Uspostavljanje kontrole nad relejima RTVSA

Od avgusta 1991. do marta 1992. – to jest tokom osam mjeseci prije izbijanja otvorenog sukoba – Srbi ili JNA preuzeli su pet od postojećih jedanaest releja RTVSA:

1. avgust 1991.	–	relej na Kozari
29. avgust 1991.	–	Plješevica
3. februar 1992.	–	Ciganište (Doboj)
13. februar 1992.	–	Majevica
23. mart 1992.	–	Trovrh (Goražde)

Prema riječima Nenada Pejića, tadašnjeg glavnog urednika TVSA, SDS je priznao da je organizovao da srpske paravojne snage preduzmu te akcije.[9] U *Oslobođenju* se navodi da su (srpski) "teritorijalci" preuzeli relej na Kozari, (srpski) "pripadnici milicije" onaj na Plješevici, dok je lokalni ogranak SDS-a u Doboju organizovao preuzimanje Ciganišta.[10] Naredne godine je *Javnost*, glasilo pod kontrolom SDS-a, potvrdila da je relej na Kozari uistinu preuzela jedna paravojna jedinica povezana sa SDS-om.[11]

Nekoliko dana poslije preuzimanja releja na Vlašiću, u novinama *Glas* je izašao članak o akcijama preduzetim da se popravi relej, na čijem su "braniku" bili i "ratnici i tehničko osoblje", i koji će uskoro, kako kažu novine, početi širiti "istinitu i pravovremenu informaciju ... koja je postala ... nasušna potreba svakog čoveka".[12] *Glas* je 24. marta 1992. objavio da su " Srbi " prethodnog dana " zauzeli " relej Trovrh *u znak odgovora* na (navodno) zauzimanje fabrike u Goraždu od strane muslimanskih snaga.

7 Citirano u *Borba*, 9. april 1992. (R030-7880-R030-7881) U stvari, izvještavanje TVSA o početku rata bilo je uglavnom nepristrano (odnosno višestrano) i konfuzno. Vidi Mark Thompson, *Forging War* (Luton, UK: 1999), str. 229-232.

8 (BCS 0214-9439-0214-9485; ENG 0190-8511-0190-8570)

9 "Pismo Nenada Pejića Branku Kostiću", *Oslobođenje*, 24. februar 1992. (0149-7446-0149-7446)

10 Vidi "Uzurpacija slike i tona", *Oslobođenje*, 27. mart 1992. (BCS 0149-3682-0149-3682; ENG ET 0149-3682-0149-3682)

11 "Odlazak u legendu", *Javnost*, 27. februar 1993. (BCS 0144-9858-0144-9858; ENG ET 0144-9858)

12 "Relay station on Vlasic protected by JNA forces"/Relej na Vlašiću čuvaju snage JNA/, *Glas*, 8. maj 1992. (0202-9897-0202-9897; 0302-5247)

SDS je iskoristio preuzimanje releja da bi ograničio pristup republičkoj RTV (koju, kao što smo već rekli, SDS nije uspio staviti pod kontrolu) i proširio prijem TV Beograd u Bosni i Hercegovini.[13] Inžinjeri TVSA procjenili su da je do priznanja BiH kao nezavisne države početkom aprila 1992. polovina državne teritorije bila pokrivena signalom TV Beograd i, samim tim, uskraćena djelimično ili potpuno za signal TVSA.[14]

Nakon početka sukoba drugi releji su se našli na udaru Srba i jugoslovenskih snaga. Tokom aprila 1992. relej na Humu u rubnom dijelu Sarajeva granatirali su tenkovi stacionirani u kasarni JNA u gradu. Taj relej se takođe našao na meti raketa ispaljivanih iz aviona JNA. Do kraja juna 1992., srpske i jugoslovenske snage su zauzele još tri releja, nakon čega je oko 70% teritorije BiH bilo pokriveno signalom RTS-a.[15] U to vrijeme su releji takođe korišteni za emitovanje programa SRT (Srpska Radio-Televizija) iz studija u Banjaluci i na Palama.

Značaj tog prodora u medije nije moguće precijeniti. Tokom mjeseci koji su prethodili otvorenom sukobu, Srbi iz sjeverne i istočne Bosne (koje će ubrzo postati teritorije Republike Srpske ili RS-a) bili su preplavljeni izuzetno tendencioznim izvještajima o događajima u susjednim republikama Hrvatskoj i Srbiji, kao i u samoj Bosni i Hercegovini; a nisu imali kao protivtežu alternativne izvore informacija i interpretacija.

3. Napadi na *Oslobođenje*

Oslobođenje je bilo glavno dnevno glasilo u Bosni i Hercegovini. (Poput *Politike* u Srbiji, *Vjesnika* u Hrvatskoj, *Dela* u Sloveniji, *Pobjede* u Crnoj Gori i *Nove Makedonije* u Makedoniji.) Uređivačka politika *Oslobođenja* bila je izrazito antinacionalistička, vjerna Titovoj ideologiji. Nakon izbora 1990. nova koaliciona vlada htjela je da te novine, poput RTVSA, restrukturira prema nacionalnim kriterijima. Kao što smo već pomenuli, novine su odoljele tim političkim pritiscima. Zaposleni, uključujući i Srbe, podržali su antinacionalistički stav glavnog urednika Kemala Kurspahića.

Glavnu prijetnju je predstavljao SDS, koji je smatrao novine, kao i RTVSA, antisrpskim. Tokom mjeseci koji su prethodili otvorenom sukobu kiosci *Oslobođenja* bili su izloženi rušilačkim napadima.[16] Ubrzo po početku

13 U članku objavljenom u *Oslobođenju* citiran je jedan od rukovodilaca RTVSA, koji navodi da se putem zauzimanja releja na Kozari zamjenio prijem drugog kanal TVSA prijemom drugog kanala TV Beograd. Vidi "Uzurpacija slike i tona", *Oslobođenje*, 27. mart 1992. (BCS 0149-3682-0149-3682; ENG ET 0149-3682-0149-3682)

14 Razgovori koje je vodio autor u Sarajevu, oktobar 1993.

15 Izvor za procjenu od 70% je l'Organisation Internationale des Journalistes /Međunarodna organizacija novinara/, *Reporters and Media in Ex-Yugoslavia/Reporteri i mediji u bivšoj Jugoslaviji/* (Paris: Les Cahiers de l'Organisation Internationale des Journalistes, januar 1993), str. 96.

16 *Glas* je izvjestio da je jedan kiosk *Oslobođenja* u Skender-Vakufu bio "miniran" ("U Skender-Vakufu miniran kiosk *Oslobođenja*", 26. mart 1992). U izvještaju se takođe navodi da su i drugi kiosci čiji su vlasnici Muslimani oštećeni eksplozivom. (BCS 0202-9718-0202-9718; ENG ET 0202-9718)

sukoba, novine su se našle na udaru srpskih i JNA snaga. Prostorije u Sarajevu bile su sistematski granatirane, regionalni dopisnici su ubijani,[17] a prostorije u Srbiji su otete.[18]

4. Uspostavljanje kontrole nad novinama *Glas*

Novine *Glas* sa sjedištem u Banjaluci bile su regionalno dnevno glasilo sjeverne Bosne (Bosanska krajina). U periodu koji nas zanima, to su bile jedine dnevne novine na srpskoj teritoriji. Poslije izbora 1990., novine su postale vlasništvo opštine, koju je držao pod kontrolom SDS. Početkom februara 1992. došlo je do kadrovskih promjena. Na Četrnaestoj sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održanoj 27. marta 1992., razmatran je prijedlog da se *Glas* promoviše u "list srpskog naroda BiH i to dnevni list", pri čemu je osnivač umjesto Skupštine opštine Banjaluka bila gorenavedena Skupština. Glavni urednik je naveo da će *Glas* biti "u službi Jugoslavije i JNA [Jugoslovenske narodne armije], što je meni kao uredniku čast, jer smo očigledno to uspjeli postići."[19]

U julu 1992., ministar RS-a za kulturu i informisanje Velibor Ostojić iznio je kritike na račun glavnog urednika *Glasa*. Urednik je ubrzo nakon toga otpušten. U septembru 1992., novine su promjenile naziv u *Glas srpski*, koji je odražavao novi status novina kao zvaničnog dnevnog glasila u RS-u.[20] Taj potez je uslijedio nakon odluke kojom je Skupština opštine Banjaluka stavila *Glas* i Radio-televiziju Banjaluka pod direktnu vlast Republike Srpske.

5. Uspostavljanje kontrole nad studijom TVSA u Banjaluci

Studio TVSA u Banjaluci zauzela je 2. marta 1992. grupa aktivista SDS-a pod vođstvom Radislava Vukića, predsjednika regionalnog odbora SDS-a, koji je za tu priliku obukao vojnu uniformu. Nekoliko dana kasnije, *Glas* je citirao Vukića koji je rekao da studio nije "nije služio interesima stranke na vlasti, već je forsirao [stavove] opozicionih partija grada, pa će se stoga napraviti nova programska šema, shodno novonastaloj političkoj situaciji". Dodao je da SDS kontroliše 70% stanice, što odgovara procentu od 75%

17 Dopisnika iz Zvornika Kjasifa Smailovića na pragu njegove kancelarije ubili su pripadnici srpskih snaga 8. aprila 1992. On ih je vidio kako se približavaju dok je slao svoj posljednji izvještaj u kojem stoje i sljedeće riječi: "Ovo će vjerovatno biti moj posljednji izvještaj." U maju 1992. ubijen je u svojoj kancelariji i dopisnik iz Doboja Ferid]ehić.

18 Navodno po nalogu SDS-a su srpke snage 16. maja 1992. preuzete prostorije koje su u Beogradu dijelili *Oslobođenje* i RTVSA. U novosadsko dopisništvo je provaljeno 24. juna 1992. i brave su promjenjene. "Navodno su se tu uselili članovi Srpske radikalne stranke." (*Index on Censorship*, septembar i oktobar 1992.)

19 Autorov kurziv. (0092-6780) BCS 0089-6915-0089-6949, ENG 0092-6762-0092-6786

20 U tom razdoblju izgleda da su jedine novine na teritoriji pod srpskom kontrolom čija je uređivačka politika bila istinski neovisna u odnosu na vlasti SDS-a bile *Novi prelom*, organ jedne male opozicione partije, koji je povremeno izlazio u Banjaluci u periodu od septembra 1992. do marta 1993. godine, ali njihov je uticaj bio neznatan.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

glasova dobijenih na izborima za skupštinu opštine na izborima 1990., i da će insistirati da u odgovarajućem omjeru kontroliše uredničku politiku.[21]

Sedmicu dana poslije toga, Vukić je optužio stanicu da je "Bastilja komunizma".[22] U junu 1992., Krizni štab Autonomne Regije Krajina – a ne Skupština Banjaluke – uspostavila je Radio-televiziju Banjaluka kao jednu od dvije komponente SRT (vidi niže).

6. Uspostavljanje kontrole nad Radio Banjalukom

Nakon izbora 1990. banjalučku gradsku radio-stanicu *de facto* je kontrolisao SDS. Krajem septembra 1991., dok je rat bjesnio u susjednoj Hrvatskoj, general Nikola Uzelac, komandant lokalnog garnizona JNA, bio je gost Radio Banjaluke, kojom prilikom je uputio opšti proglas za mobilizaciju za borbu u Hrvatskoj.[23] U oktobru 1991. gradske vlasti su tražile – slijedeći uputstva lidera SDS-a[24] – da se na radiju svakodnevno emituje jednosatni program o ratu u Hrvatskoj.

Uprkos saradnji i uređivačkoj politici koja je snažno podržavala SDS, vođe stranke su radio-stanicu podvrgli kritici. Kritke su se 1992. pretvorile u otvorene prijetnje. Rajko Kasagić, predsjednik Izvršnog odbora Regionalne skupštine Banjaluke, obratio se 28. februara 1992. skupu odbornika SDS-a rekavši: "Mislim da će danas Radio Banjaluka biti zauzeta i da će i direktor i glavni urednik biti smijenjeni." /prevod sa engleskog/ Gradska Skupština opštine prihvatila je 26. marta 1992. prijedlog opštinskog odbora da se imenuje vršilac dužnosti direktora radio-stanice.[25] Dana 3. aprila srpske snage su fizički obezbijedile kontrolu nad stanicom.[26] Sredinom aprila je imenovan novi v.d. direktor.

7. Osnivanje Novinske agencije Republike Srpske (SRNA), Srpske Radio-televizije (SRT); štampa

Agenciju SRNA osnovalo je vođstvo SDS-a kao novinsku agenciju Srpske Republike Bosne i Hercegovine (SRBiH) 8. aprila 1992., dan nakon što je Radovan Karadžić objavio nezavisnost SRBiH. SRT je činio Radio Republike

21 "Redovna konferencija za štampu Regionalnog odbora SDS-a – Barikade sve bliže", *Glas*, 7. mart 1992. (BCS 0095-1916-0095-1917; ENG 0110-9917-0110-9919)

22 "Konferencija za štampu regionalnog odbora SDS Krajina – Država spas", *Glas*, 14. mart 1992. (BCS 0095-1901-0095-1901; ENG 0110-9978-0110-9979)

23 Kada je kolektivno Predsjedništvo u Sarajevu mobilizaciju proglasilo nezakonitom, ministar BiH za informisanje i jedan od istaknutih lidera SDS-a Velibor Ostojić ju je branio. (*The Guardian*, London, 1. oktobar 1991.)

24 Teleks Radoslava BRĐANINA, potpredsjednika Skupštine Autonomne Regije, upućen predsjednicima skupština opština, Čelinac. 29. oktobar 1991. Autorov kurziv. (0050-7148-0050-7148)

25 *Glas*, 27. mart 1992. (BCS 0202-9722-0202-9722; ENG ET 0202-9722)

26 "Riječ ratnika", *Glas*, 4. april 1992. (BCS 0095-1932-0095-1932; ENG 0110-9585-0110-9586) U istom broju *Glasa* pomenuto je da su samoproglašene "Srpske odbrambene snage" iskoristile radio- stanicu da bi emitovale informaciju o svojim akcijama.

Srpske, koji je počeo s emitovanjem u aprilu 1992., televizijski Kanal S koji je počeo s emitovanjem početkom maja 1992., te TV studio u Banjaluci (koji se ponekad zvao i TV Krajina). Kasnije te iste godine, studio Pale i studio Banjaluka su se ujedinili u Radio-televiziju Republike Srpske (RTRS).

SRNA i SRT bili su smješteni u istoj zgradi na Palama. Kad je riječ o informacijama koje su proizvodili, vještački bi bilo posmatrati te dvije cjeline odijeljeno. One su, pored ostalih medija koje smo u ovom izvještaju pomenuli, uz Tanjug i RTS u Srbiji, dominirale informacijama namijenjenim Srbima kako u Bosni i Hercegovini, tako i onima u Srbiji..[27]

Što se štampe tiče, SDS je u septembru 1990. osnovao informativni nedjeljnik *Javnost*, radi "objektivnog, profesionalnog i nepristrasnog izvještavanja o aktuelnim problemima u društvu i SDS-u kao političkom faktoru".[28] *Javnost* se proglasila "novinama srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".

Tokom 1992. podrška lokalnim medijima bila je sve značajnija. Ministarstvo RS za informisanje je, kako samo tvrdi, do decembra 1992. pomoglo osnivanje "dvadesetak lokalnih listova" u zonama pod kontrolom Srba i pružilo je "neposrednu pomoć... u njihovoj profilaciji za djelovanje u ratnim uslovima".[29]

8. Instrukcije o medijima i informisanju i korištenje zauzetih radio-stanica

Već u oktobru 1991., dakle šest mjeseci prije izbijanja otvorenog sukoba, vođstvo SDS-a izdalo je instrukcije srpskim predsjednicima opština

27 Novinari RTVSA srpske nacionalnosti koji su odbili da podrže srpsku stranu bili su izloženi pritisku i čak prijetnjama svojih sunarodnika. Jedan od njih bio je i Mladen Vuksanović, urednik i dramaturg TVSA, koji je živio u svom rodnom mjestu, Palama, i koji je u svoj dnevnik zabilježio kako je SRNA pokušavala da ga pridobije u prvim sedmicama sukoba. Jedan bivši kolega sa TVSA bio je posebno revnosan u nastojanjima da vrbuje autora dnevnika za SDS-ovsku stvar: " 'Mora se konačno čuti i naša istina' Fkaže M.T.", Miodrag Taranağ. Radi li to iz ubjeđenja, fanatizma ili zbog novca? Dok je bio na TVSA, radio je što je htio, niko mu nikada ništa nije zabranio, a sada se busa u prsa kako je bio 'ugrožen i onemogućen'. … Gledam naveče beogradski TV dnevnik i ponovo se uvjeravam da su neki novinari ubice i ratni zločinci, čak i gori od onih što sa okolnih brda razaraju Sarajevo i ubijaju civile… Sa svakom čašicom u njemu raste gnjev protiv mene i 'Turaka' koje treba istrijebiti. Vadi pištolj iz opasača i prijeti mi što neću da radim za njih FSrbeğ. … M.T. mi sve agresivnije prigovara da nisam pravi pripadnik 'njihovog naroda', da ne činim ništa za njega, da sam izdajica." Mladen Vuksanović*, Pale. Dnevnik 5-4—15.7.1992* (Zagreb: Durieux, 1996), str. 13 i 17. (BCS 0149-3686-0149-3688, ENG ET 0149-3686-0149-3688)

28 Odluka o *Javnosti*, političko-informativnim i kulturnim nedeljnim novinama. Potpis i pečat R. KARADŽI]A, predsjednika Glavnog odbora SDS BiH. (BCS SA02-3420-SA02-3421; ENG 0305-2426-0305-2426)

29 Velibor Ostojić, "Informativni sistem Republike Srpske", *Prosveta*, 1. decembar 1992. (BCS 0208-3753-0208-3754; ENG 0303-5749-0303-5752)

da preuzmu "vlast u javnim preduzećima, pošti, SDK, sudstvu, *i obavezno u sredstvima informisanja*".[30]

U "Instrukcijama za organizovanje aktivnosti i organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednom stanju" (19. decembar 1991. s oznakom "strogo povjerljivo"), Glavni odbor SDS-a poziva, između ostalog, da se odmah počne sa "intenziviranjem informativno-propagandnih djelatnosti... radi blagovremenog i potpunog izvještavanja srpskog naroda o političko-bezbjednosnoj situaciji" /prevod s engleskog/ u svim opštinama.[31]

Ratno predsjedništvo Autonomne Regije Krajina je 8. maja 1992. odlučilo da, između ostalog, "krajiška sredstva informisanja ubuduće moraju raditi po ratnoj šemi, tj. moraju potpuno i blagovremeno informisati građane o svim naredbama i odlukama Ratnog štaba Autonomne Regije Krajina."[32]

Krizni štab Skupštine opštine Petrovac uputio je 18. juna 1992. Radio Petrovcu pismo u kojem stoji: "rad ovog glasila treba da bude potpuno u funkciji sadašnjeg vremena, tj. ratnog stanja, i u cilju podizanja morala Srpskom narodu u ovim odlučujućim vremenima, kada je opstanak Srba doveden u pitanje... Treba što više emitovati emisija sa tekstom, muzikom, tj. takvim sadržajem koji podiže borbenu gotovost Srpskom narodu. [Cilj takvih emisija je] *u ovim teškim trenucima, kada bjesni rat koji vode takve snage koje žele da unište cio Srpski narod*, da ubijedi Srbe da je narod vojska, a vojska narod. Sve emisije moraju biti urađene tako da Srbi shvate da se moraju boriti za spas, slobodu i svoju teritoriju. Da bi se narod borio mora biti spreman, a ako je spreman, biće manje žrtava."[33]

Lokalne radio-stanice na područjima koja su preuzele srpske snage morale su se staviti u njihovu službu. "Kad je Radio Foča pala u ruke Srba, Velibor Ostojić je izjavio na radiju da je grad Foča srpski. Rekao je da Muslimanima više neće biti dozvoljeno da žive u Foči. I dodao je da će svaka Srpkinja morati roditi sedmero djece."[34] Vid Blagojević, dopisnik TV Beograda kao i SRNE, iskoristio je "Slobodni srpski Radio Modriča" kako bi zastrašivao susjede Hrvate i Muslimane za vrijeme borbe za prevlast u regiji. "Drage komšije, požurite i bježite preko Save u 'lijepu vašu' [tj. Hrvatsku] jer se bojim da će ona ubrzo biti pretijesna za sve vas."/prevod s engleskog/[35]

30 Teleks Radoslava BRĐANINA, potpredsjednika Skupštine Autonomne Oblasti, upućen predsjednicima skupština opština, Čelinac. 29. oktobar 1991. Autorov kurziv. (BCS 0050-7147-0050-7147, ENG 0050-7148-0050-7148)

31 Instrukcija za organizovanje i djelovanje srpskog stanovništva u BiH u vanrednim uslovima, 19. decembar 1991. (BCS 0018-4274-0018-4283; ENG 0027-0650-0027-0656)

32 Zaključci Autonomne Oblasti Krajina, Ratno predsjedništvo, Banja Luka, potpis Radoslava BRĐANINA, 8. maj 1992. (BCS 0094-1798-0094-1799; ENG ET 0094-1798-0094-1799)

33 Autorov kurziv. (BCS 0059-2510-0059-2510; ENG 0300-0009-0300-0009)

34 I. Kajan, u *Why Bosnia? Writings on the Balkan War /Zašto Bosna? Pisanja o ratu na Balkanu/* priredili Rabia Ali i Lawrence Lifschutz (Connecticut: 1993), p. 89. Velibor Ostojić, jedna od vodećih figura SDS-a, bio je ministar BiH za kulturu i informisanje u koalicionoj vladi oformljenoj nakon izbora 1990. godine. Na Šesnaestoj sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine 12. maja 1992. potvrđen je njegov izbor na funkciju ministra za informisanje RSBiH. (BCS 0084-7711-0084-7761; ENG 0190-8511-0190-8570)

35 Velibor Čolić, *Les Bosniaques /Bosanci/* (Paris: Editions Galilée/Carrefour des littératures, 1993), str. 55.

C. SADRŽAJ

Mediji pod kontrolom SDS-a bili su usredsređeni na prenošenje niza poruka:

- Bez svoje krivice, Srbi u Bosni i Hercegovini su se našli u situaciji da im je sam ("biološki") opstanak istorijski ugrožen.[36]
- Bosanskohercegovački Muslimani – "fundamentalisti" i Hrvati – "fašisti" koje su podržavali Nijemci, takođe "fašisti" – ne samo da su riješili da razbiju Jugoslaviju i liše Srbe prava na samoopredjeljenje nego su, štaviše, htjeli su da izvrše genocid nad Srbima.
- Srbi se moraju sjećati i izvući pouke iz genocida koji su nad njima izvršile fašističke snage od 1941. do 1945. Ponovno pojavljivanje te opasnosti ukazivalo je na to da sadašnjost iz 1991. i 1992. godine zabrinjavajuće podsjeća na prošlost od prije pola stoljeća.
- Istorija viktimizacije Srba ostavila je obavezu sadašnjim generacijama da se mobilizuju u odbrani svog naroda. Srbi moraju jednom za svagda da se oslobode svoje velikodušne i blesave tendencije da potcjenjuju opasnost koju predstavlja neprijatelj, ali i vlastitu sklonost ka raskolu u sopstvenim redovima, koju neprijatelji koriste.
- Zadatak Srba u Bosni i Hercegovini bio je odbrana prava na život u zajedničkoj državi s ostalim Srbima iz Srbije i Hrvatske; i, u skladu s njihovom tradicionalnom ulogom čuvara hrišćanstva, sprečavanje stvaranja jedne muslimanske države u Evropi. SDS je predstavljao organizaciju koja je bila najbolje pripremljena i opremljena da pomogne Srbima da uspješno obave taj zadatak.[37]
- U tom kritičkom trenutku Srbi su bili prepušteni sami sebi, izdali su ih narodi bivše Jugoslavije, a Zapad ih je potcjenjivao i prema njima pokazivao nerazumijevanje.
- Ozbiljnost opasnosti kojoj su bili izloženi Srbi unaprijed je opravdavala sve mjere koje bi oni eventualno poduzeli protiv navodnih neprijatelja.

Stavljajući se u službu tih poruka, sredstva informisanja su, djelujući kao megafoni ili oglasne table, omogućila srpskim političkim i vojnim vlastima[38] da iznose svoje stavove, bez rizika da se oni dovedu u pitanju.

36 U jednom uvodniku iz avgusta 1992. pod naslovom "Zašto se Srbi bore" *Kozarski vjesnik* je s odobravanjem naveo riječi Radovana Karadžića: "Srbi u Bosni i Hercegovini biće svi likvidirani ukoliko prestanu da se bore". "Zašto se Srbi bore", *Kozarski vjesnik*, 14 August 1992. (BCS 0146-9780-0146-9780; ENG ET 0146-9780)

37 SDS je dobijao hvalospjeve kao stranka koja je "Fu dvije godine postojanjağ vodila neprestanu borbu za očuvanje nacionalnog identiteta srpskog naroda pred prijetećim nagovještajima političkih opcija koje su ga prije pet desetljeća desetkovale". "Obilježena dvogodišnjica rada SDA-a", *Kozarski vjesnik*, 7. avgust 1992. (BCS 0146-9765-0146-9765, ENG ET 0146-9765)

38 "Ono što po zakonima pravde i očevine čini srpsku Bosnu i Hercegovinu skoro je u potpunosti oslobođeno zahvaljujući hrabrosti i naporima svakog srpskog vojnika. Bez njega ovo bi postala tuđa zemlja i tuđa bi ruka bacala sjeme u naše oranice žnjela plodove sa naših njiva. Djeca bi govorila jezikom koji se više ne bi zvao našim imenom, a mi bismo morali živjeti pognute

Krajem 1992., lokalne novine *Kozarski vjesnik* dale su definiciju i "programske orijentacije i uređivačke politike" za sebe i za Radio Prijedor. S jedne strane se oba glasila određuju kao "vanstranačka i nezavisno orijentisana", ali se, s druge strane, tvrdi da "moraju afirmisati istinu o položaju srpskog naroda u bivšoj Bosni i Hercegovini, njegovom odnosu prema drugim narodima i *permanentnom genocidu nad srpskim narodom 20. vijeku*, kao i o ratu koji je *srspkom narodu nametnut u trenutku kad je ustao u odbranu svoga biološkog i nacionalnog opstanka* na svojoj zemlji".[39] Ta definicija bi se mogla primijeniti i na druge medije, pa i one mnogo uticajnije od *Kozarskog vjesnika* ili Radio Prijedora, o kojima je riječ u ovom izvještaju.

U velikom broju izvještaja i komentara naglašava se da će Srbi, ukoliko ne preduzmu mjere odbrane, biti izloženi genocidnom masakru, poput onoga koji su pola stoljeća ranije počinile pronacističke hrvatske ustaške snage. Rat u Hrvatskoj u ljeto i jesen 1991. navodno je pokazao da je ustaštvo oživjelo. U Bosni i Hercegovini, gdje bi se to zlo moglo ujediniti s islamskim fundamentalizmom koji je personificirao Alija Izetbegović, vođa stranke SDA i predsjedavajući kolektivnog republičkog Predsjedništva, Srbi bi mogli doživjeti još veća divljaštva.

Pisano je i o položaju Srba u Titovoj Jugoslaviji. Sljedeći odlomak iz jednog nepotpisanog uvodnika u *Kozarskom vjesniku* daje predstavu o tonu takvih tekstova: "Tako smo u ovom pedesetogodišnjem primirju othranili, moglo bi se reći ugojili vlastite neprijatelje. I podobro smo uspjeli: nova država koju čak priznaju Ujedinjeni narodi, napravljena je u krevetu, u mraku zaostalosti, primitivizma, lijenosti, ali sa jasnim snom o srednjovjekovnoj državi u kojoj bi naše sestre i nevjeste morale proći kroz haremske ložnice."[40]

Srbi su se sporo osvjestili kad je riječ o prijetnji koju su njihovom opstanku predstavljali njihovi smrtni neprijatelji. Vrijeme je – kako dalje kaže poruka – da shvate stepen prijetnje i da zbog toga svesrdno podrže svoje zaštitnike na čelu sa SDS-om i Jugoslovenskom narodnom armijom (JNA, kasnije preimenovanom u Vojsku Jugoslavije, VJ), te Vojskom Republike Srpske.

Jedan članak u *Glasu* je tipičan primjer onoga kako se govorilo čitaocima da njihov stav prema referendumu o nezavisnosti Bosne, koji je u to vrijeme trebalo da bude održan, mora biti određen iskustvom genocida nad Srbima za vrijeme Drugog svjetskog rata. Autor Dragan Davidović zaključuje da "pitanje referenduma ili plebiscita na područjima zahvaćenim genocidom ne predstavlja domen prava ili politike, već domen etike unutar koje stradali narod mora pronaći oslonac sopstvene egzistencije. Međutim, činjenica je da zločinci nikad nisu priznali zločin i da ga ovih dana čak sankcionišu referendumom. I dok je god to tako srpski narod ima pravo i obavezu da

glave". "Proglas FPredsjedništva Srpske republike Bosne i Hercegovineğ vojsci", *Kozarski vjesnik*, 3. juli 1992. (BCS 0212-8381-0212-8381, ENG ET 0212-8381)

39 "Programska orientacija u uređivačka politika", *Kozarski vjesnik*, 18. decembar 1992. Autorov kurziv. (BCS 0146-9994-0146-9994, ENG ET 0146-9994)

40 "Kuma-Titini 'Mir' i Blagostanje'", *Kozarski vjesnik*, 19. jun 1992. (BCS 0212-8368-0212-8368, ENG ET 0212-8368)

etičke krivice zamjeni *svim mogućim oblicima borbe* koja će mu obezbijediti normalnu egzistenciju na ovim područjima."[41]

Ovaj izvještaj je po jeziku i stavu koji promoviše sličan saopštenjima SDS-a vezanim za referendum. Izvršni odbor SDS-a je 20. februara 1992. poslao svim opštinskim odborima SDS-a tekst o budućem referendumu, uz instrukciju da se svakom "srpskom domaćinstvu" dostavi kopija. "Genocidne horde *napadaju* srpske gradove, domove i djecu i pokušavaju da sada odnesu pobjedu koju su izgubili u Drugom svjetskom ratu, nastojeći da svedu srpsku državu na njene granice prije 1914. godine. Ovo je istorijska prekretnica za srpski narod, i neophodna je *potpuna mobilizacija* svih srpskih snaga kao cjeline *koja je napadnuta*."[42] /prevod sa engleskog/

Ogranak SDS-a u Bosanskoj Krupi je pripremio jedno još direktnije upozorenje Srbima da bojkotuju referendum: "Shvatite da Alija [Izetbegović] želi svoju džamahiriju, svoju islamsku državu na našim terotorijama. Svakog Srbina koji pored svega što vidi, zna i čuje, a izađe na referendum stići će Lazareva kletva: "Ko je Srbin i srpskoga roda, a izišao na "Alijinom referendumu", ne imao od srca poroda, ni muškoga ni djevojačkog, od ruke mu ništa ne rodilo, rujno vino i pšenica bijela, rđom kapo dok mu je koljena."[43]

Kad je sukob počeo krajem marta 1992., u mnogim izvještajima je hvaljena preventivna akcija srpskih snaga. No, uprkos povremenim aluzijama na zaplijenjene muslimanske dokumente koji dokazuju zle namjere neprijatelja, upada u oči da nijedan čvrsti dokaz nije zapravo predočen. "Utvrđeno je da su muslimanski ekstremisti planirali sinhronizovani napad na Prijedor iz više pravaca", tvrdi se u *Kozarskom vjesniku*. "Sve zemunice i skloništa još uvijek nisu otkrivena, tako da nemamo uvid u svu dokumentaciju".[44] (U članku pored ovoga navodi se pak da je "zarobljena skoro kompletna dokumentacija muslimanskih paravojnih formacija sa vrlo preciznim podacima." Ni u jednom od članaka nema ni naznaka o pojedinostima vezanim za navodno zaplijenjene dokumente.)[45]

Prema iskazu američkog novinara Roya Gutmana, šef policije u Prijedoru Simo Drljača tvrdio je da su Srbi pronašli dokaze o tome da su Muslimani planirali da "osunete sve srpske dječake, da pobiju sve muškarce starije od tri godine i da pošalju žene u dobi od 15 do 25 godina u harem da rađaju janičare", čime se aludira na praksu iz osmanskog perioda da se odvode hrišćanska djeca kako bi od njih postali vojnici. Kad je od njega

41 Dragan Davidović, "Referendum i genocid", *Glas*, 15. mart 1992. Autorov kurziv. (BCS 0202-9694-0202-9695, ENG L004-5919-L004-5924)

42 Autorov kurziv. (BCS SA02-3585-SA02-3585, ENG ET SA02-3585; BCS SA02-3588, ENG ET SA02-3588-SA02-3589)

43 Dokument bez datuma. (BCS 0034-9521, ENG 0110-7481-0110-7481)

44 "Pakleni plan muslimanskih napadača", *Kozarski vjesnik*, 12. jun 1992. (BCS 0031-9261, ENG 0031-9261)

45 "Novo svjetlo na planove muslimanskih ekstremista", *Kozarski vjesnik*, 12. jun 1992. (BCS 0031-9261, ENG ET 0031-9261-0031-9261)

traženo da tu tvrdnju potkrijepi dokazima, Drljača je rekao da je to bilo "drugdje u Bosni".[46]

Izvještavanje o specifičnim događajima redovno bi prerastalo u uopštenu polemiku. Izvještaj na naslovnoj strani *Kozarskog vjesnika*, o smrti jednog lokalnog srpskog vojnika, počinje ovako: "Ekstremisti iz redova muslimanskih paravojnih formacija ponovo ubijaju. To što uglavnom stradava njihov narod, to ih ne zanima. Zanima ih jedino ono što od njih traži Alija Izetbegović, fundamentalistički vođa koji sanja da postane balkanski Homeini i njegovi pokušaji da uz pomoć interesnih sfera zapada na prostoru bivše Jugoslavije stvori islamsku džamahiriju."[47] U takvim izvještajima, vijest o incidentu u pitanju brzo odstupa pred optužbama protiv Muslimana.

Nema značajne razlike između izjava lidera SDS-a s jedne strane, i uvodnika u medijima pod kontrolom SDS-a. Cilj tih medija bio je da daju veći odjek porukama vođa. Kad je Radovan Karadžić u julu 1992. izjavio mađarskim dnevnim novinama *Nepszabadsag* da "Nema Srba iz Srbije koji se bore ovdje [u Bosni i Hercegovini]", da "Srbi nikad nikoga nisu napali", i da "oni [Muslimani i Hrvati] žele da nas unište; oni su počinili genocid i ubili veliki broj Srba. Srbi su ugroženi jer je hrvatsko-muslimanska koalicija započela genocid protiv nas" /prevod sa engleskog/, njegov diskurs se nimalo nije razlikovao od onoga u *Javnosti* ili *Kozarskom vjesniku*.[48]

Ti mediji po sadržaju nisu bili *apsolutno* jednoobrazni. Kanal S je svojim gledaocima nudio ekstremni oblik "info-zabave", sa ciničnom humorističkom oštricom. Cilj je po svemu sudeći bio da se na taj način gledaoci uvjere da Srbi pobjeđuju; da ono što se dešava nije tako loše kao što se moglo zaključiti na osnovu nekih glasina; i da su "Muslimani" zaslužili sve što ih je snašlo, djelimično iz istorijskih razloga, a djelimično zato što svakako nisu ljudi u pravom smislu.

Specijalnost Kanala S bila je završnica večernjeg izdanja vijesti, koju su činili satirični skečevi. Jednom prilikom, voditelj Kanala S Risto Đogo citirao je komentar objavljen u nekim italijanskim novinama, gdje se tvrdi da Bosni i Hercegovini jedino preostaje da se sahrani. Đogo je zatim odložio svoj tekst, pružio ruke sa dlanovima okrenutim naviše, pognuo glavu i počeo da "uči", kao što je običaj za vrijeme muslimanskih ritualnih pogreba. Onda je podigao glavu i odjavio dnevnik, i uz široki osmjeh uputio srpski pozdrav desnom rukom (podignuti palac i dva prsta). Đogo je postao poznat po toj vrsti "performansa" .

Kad je o štampi riječ, *Glas* je donekle bio umjereniji nego *Javnost* ili *Kozarski vjesnik*. U njemu nisu bila potpuno zanemarena alternativna mišljenja. No, niko od ljudi koji su se na *Glas* oslanjali da bi dobili informacije ili

46 Roy Gutman, *A Witness to Genocide. The first inside account of the horrors of 'ethnic cleansing' in Bosnia /Svjedok genocida. Prvi izvještaj sa lica mjesta o užasima etničkog čišćenja/* (Dorset, UK: Element Books, 1993), str. 113.

47 "Ubijen vojnik Slave Panić", *Kozarski vjesnik*, 24. jul 1992. (BCS 0146-9753-0146-9753, ENG ET 0146-9753)

48 "Karadzic Views Serb Position" /"Karadžić razmišlja o poziciji Srba"/, *Nepszabadsag*, 24. jul 1992. (R000-0652-R000-0655)

razumjeli događaje 1992. nije mogao tačno znati šta se zapravo događa u njihovoj zemlji niti zašto.

SDS je imao i svoje stranačke publikacije. Na primjer, ogranak iz Sanskog Mosta objavio je 12. jula 1992. bilten *INFORMATOR*. Evo jednog karakterističnog pasusa: "Znate li šta su nam spremali naši krvoločni neprijatelji? Namjeravali su da nam vade oči i utrobu, odsijecaju dijelove tijela, siluju žene i djevojčice na očigled najmilijih, da sunete, satru vjeru, da nas unište – i to samo zato što smo Srbi. … *Pripremali su genocid protiv Srba, ali to im nije pošlo za rukom, bili smo spremni*. Na vrijeme smo upozorili i pripremili svoj narod. Vođstvo Srspke demokratske stranke odlučno je da do kraja izvrši sve zadatke koje im je postavio cjelokupni srpski narod. Poštovana braćo, rat još nije završen!"[49] Vidna razlika između tog materijala i onoga što je objavljivan u novinama koje SDS *nije* eksplicitno kontrolisao o, jeste u tome da se bilten nešto sirovije obraćao svojim čitaocima, bez nastojanja da prikrije ili razvodni propagandne namjere.

Na kraju, još jedan elemenat poruke koju su širili ti mediji sastojao se u često ponavljanim upozorenjima o navodnim medijskim kampanjama u inostranstvu uperenim *protiv* Srba. "Šta Srbi da čine u ovakvoj situaciji?" pitao se *Kozarski vjesnik*, nakon ponavljanja tog scenarija. Odgovor je sljedeći: "Da konačno shvate da se protiv njih vodi svjetski informativni rat. … Moramo pokušati da opstanemo čak i u ovom potpuno neravnopravnom položaju u kome se nalazimo ", itd.[50]

D. VEZA SA SRBIJOM

Mediji bosanskih Srba i oni u Srbiji bili su isprepleteni. Blisko su sarađivali i prije i za vrijeme sukoba. Partnerstvo je olakšano preuzimanjem releja RTVSA (vidi gore), a nakon izvjesnog vremena je i ozvaničeno.[51] Radio-televizija Srbije (RTS), u čiji sastav su ulazile RTV Beograd, RTV Novi Sad i RTV Priština, nije bila najznačajnija medijska kuća samo u Srbiji. Tokom perioda o kojem je riječ, večernji Dnevnik TV Beograd bio je nesumnjivo najšire rasprostranjen informativni proizvod među bosanskim Srbima.[52]

49 (BCS 0049-1713-0049-1744, ENG ET 0092-2333-0092-2386)

50 "The Third World Media War – Against Serbs", /"Treći svjetski medijski rat - protiv Srba"/ *Kozarski vjesnik*, 4 September 1992. (BCS 0146-9816-0146-9816, ENG ET 0146-9816)

51 Prema riječima ministra za informisanje RS-a Velibora Ostojića, "sa Radio-televizijom Beograd, Novi Sad I Titograd dogovoreno je preuzimanje dijela programa Radio-televizije Republike Srpske". Velibor Ostojić, "The Information System of the Republika Srpska", /"Informativni system Republike Srpske"/ *Prosveta*, 1. decembar 1992. (BCS 0208-3753-0208-3754, ENG 0305-5749-0303-5752) Ostaće zapamćeno da su direktori ove tri TV mreže kritikovali TV Sarajevo u martu 1992. zbog toga što su navodno držale Srbe u "informativnoj blokadi". Vidi "Pismo Nenada Pejića Branku Kostiću", *Oslobođenje*, 24. februar 1992. (BCS 0149-7446-0149-7446, ENG ET 0149-7446-0149-7446)

52 Ankete koje je u Srbiji sproveo Institut za društvene nauke Univerziteta u Beogradu u oktobru 1992., i koje je ponovio u proljeće 1993., upućuju na to da su televizija i radio najomiljeniji izvor informacija za 66% do 76% ispitanika. Samo 14% se opredijelilo za novine i časopise. Autor ne zna da su takve ankete sprovođene u Bosni i Hercegovini. No, moguće je da je u BiH javnost bila još više naklonjena televiziji, i to s obzirom na nepopularnost koju je imala

Nezavisni posmatrači informativnog programa RTS nisu uočili nikakvu razliku između izvještavanja o Sarajevu na TV Beograd i na Kanalu S.[53] Na isti "nonšalantan" način opisivana je artiljerijska vatra koja je uvijek dolazila s neprijateljskih položaja. Na ekranu bi se pojavila slika pažljivo odabranog dijela grada s razrušenom kućom ili prevrnutim automobilom, ili vrlo rijetko, nekim snažnijim prizorom.[54] Drugi nezavisni posmatrači su zapazili da je borba bosanskih Srba "naglašeno prikazivana kao pravedna" u izvještajima RTS-a. Bosanski Srbi su oslikani kao "borci za slobodu" koji "brane" i "štite" svoje "kuće, žene i djecu" čuvajući svoja "vjekovna ognjišta".[55]

Tokom otprilike cijele prve godine sukoba, TV Beograd je preuzimala i emitovala večernji dnevnik Kanala S. Glavni srbijanski i jugoslovenski mediji, uključujući RTS i novinsku agenciju Tanjug, navodili su doslovno vijesti SRNE kao izvor informacija (a ne kao mišljenje). (Tanjugove vijesti bile su glavni sastojak u svim prorežimskim medijima u Srbiji. Prema voditelju Dnevnika TV Beograd Miloradu Komrakovu, one su činile osnov za nekih 90% informativnih sadržaja TVB.)[56]

Novinari i voditelji Kanala S poput Ilije Guzine i Riste Đoge, ujedno su bili i dopisnici RTS-a. Kada je sarajevska pijaca bila granatirana 30. avgusta 1992., Guzina je usred svog izvještaja sa Pala za dnevnik RTS pomenuo taj događaj, navodeći da je bilo petanaest poginulih i da su napad izveli sami Muslimani.[57] Đogo je pak 16. oktobra 1992. izvijestio sa Pala da će 274 sarajevskih Srba uskoro biti likvidirano. Ta tvrdnja nije ničim potkrijepljena, a kasnije nije ni demantovana niti potvrđena.[58]

1. RTS i dnevna štampa

Prema RTS-u, glavnu informativnu emisiju – *Dnevnik 2* – gledalo je više od 60% stanovništva u Srbiji (bez Vojvodine i Kosova) iznad 10 godina starosti. *Dnevnik 2* emitovale su sve stanice RTS-a, kao i televizijski studiji u onim dijelovima Hrvatske i Bosne koje su kontrolisali Srbi, koristeći otete releje i prenosnike, kao i pristup satelitskim uređajima EBU koji je RTS i dalje imao.

štampa BiH. Situacija se vjerovatno promijenila kad je rat počeo; razni komentatori vjeruju da je radio postao najvažniji medij u BiH poslije aprila 1992.

53 Vidi Milica Pešić i Branka Mihajlović, "Otvoreni dnevnik", rubrika u kojoj se analizira večernji dnevnik TV Beograd koja je objavljivana dva ili tri puta sedmično u dnevnim novinama *Borba* tokom deset mjeseci 1992. i 1993. g.

54 Milica Pešić i Branka Mihajlović, *Republika*, 1-15. decembar 1992.

55 Snježana Milivojević and Jovanka Matić, *Ekranizacija izbora* (Beograd: Vreme knjige, 1993), str. 36. Relevantno je da su Milivojević and Matić došli do saznanja da su skoro tri četvrtine priloga u večernjim vijestima RTS-a (72,4%) emitovane uz komentare koje su čitali reporteri, spikeri ili voditelji: "Struktura večernjeg Dnevnika pokazuje da je interpretacija imala daleko veći značaj od činjenica u glavnom informativnom programu RTS … Diskurs RTS-a je mnogo manje zasnovan na činjeničnom izvještavanju nego na prenošenju tumačenja." (str. 29) /prevod s engleskog/

56 Milorad Komrakov u razgovoru sa autorom, 11. oktobar 1993.

57 "Otvoreni dnevnik", *Borba*, 1. septembar 1992.

58 "Otvoreni dnevnik", *Borba*, 19. oktobar 1992.

Pod Socijalističkom partijom Srbije, vlada Srbije se odnosila prema RTS-u kao prema državno-partijskom organu, poput policije i vojske. Direktori koji su se smjenjivali na čelu RTS-a (i TVB-a u okviru RTS-a) pripadali su užem krugu SPS-a bliskom Miloševiću. Reforme elektronskih medija koje je uvela vlada SPS-a dovele su vojvođanski i kosovski ogranak RTS-a pod snažnu centralnu vlast. Ključne odluke vezane za uređivačku i kadrovsku politiku donošene su u Beogradu, u bliskoj saradnji sa vlastima SPS-a.

Zakonom o radio-televiziji iz jula 1991. godine ovlašćenja savezne skupštine i saveznih organa nad radio-televizijom (uključujući i određivanje frekvencija) prenesena su na vladu Republike Srbije. Od tada je, dakle, ona imenovala generalne direktore RTS-a i članove upravnih odbora. Prema članu 19, stav 9 Zakona o Radio-televiziji Srbije, RTS je dužan da "doprinese širenju veza sa Srbima izvan Srbije".[59]

U datom periodu, tri najznačajnije dnevne novine u Srbiji bile su *Politika*, *Politika ekspres* i *Večernje novosti*. Krajem osamdesetih, *Večernje novosti* su bile novine s najviše prodanih primjeraka u Jugoslaviji. Sve te novine su bile pod tako snažnim uticajem vlasti iz SPS-a da su ih one faktički kontrolisale. Te novine su prije izbijanja sukoba bile široko distribuirane u Bosni i Hercegovini, a kasnije u područjima pod kontrolom Srba.

2. Sadržaj

RTS

Tokom perioda koji nas zanima, stavovi, ton, jezik i (implicitna) urednička perspektiva RTS-a išli su u prilog verzije stvarnosti koju su zagovarale vođe SDS-a. Dva analitičara koja su pratila izvještavanje RTS-a o Bosni i Hercegovini tokom šest sedmica predizborne kampanje krajem 1992. došli su do zaključka da su "užasi rata koji su bili prikazivani u izvještajima stranih TV kuća bili vidno odsutni."[60] RTS je naglašavao da su aktivnosti Srba u Bosni čisto odbrambene prirode. Tvrdilo se da se Srbi "bore za slobodu", da "brane" i "čuvaju", da štite svoju "rodnu grudu" od "Muslimana" koji vode vjerski rat i hoće da prisile Srbe da budu dio islamske države; kao i od "Hrvata", koji žele da se pripoje Hrvatskoj i čiji je antisrpski fašizam bio dobro poznat još iz Drugog svjetskog rata i sukoba iz 1991. godine.

Intervjui sa srpskim vojnicima, političarima i civilima uklapaju se u kontekst koji su stvorili "voditelji" i izvještači, koji su stalno iznosili da se Srbi "bore za slobodu i samoopredjeljenje"; ponavljali su da je to "ključni istorijski treenutak" za cijelu naciju i da "niko ne može spriječiti Srbiju da pomaže svom narodu u Bosni"; optuživali su strane medije da vode "histeričnu" i "sistematsku" kampanju sa ciljem da "satanizuju" Srbiju i srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića.

Prema RTS-u, srpska strana nikad nije izvela napad; samo je odgovarala na neprijateljske provokacije, juriše, zločine i genocid. U početku "goloruki branioci vjekovnih ognjišta", srpski vojnici su kasnije bili kraće nazivani "braniocima", često istovremeno i "oslobodiocima" gradova i teritorija. Za Sarajevo je priznato da je bilo mjesto sukoba, ali se dva mjeseca, sve do maja 1992., nije spominjalo da su srpske snage svakodnevno bombardovale grad. Činjenica da je grad bio pod opsadom nije poricana ali je izvrtana: "Muslimanske vlasti drže Sarajevo po opsadom iznutra", rekla je voditeljka Rada Đokić u decembru 1992, dok "Srbi i dalje brane svoja vjekovna brda oko Sarajeva."

U vijestima RTS-a jednostavno se nisu spominjali značajni događaji koji bi mogli dati negativnu sliku o srpskoj strani. Na primjer, nije bilo riječi o "etničkom čišćenju" Muslimana (Bošnjaka) u Zapadnoj Bosni u avgustu 1992.[61] Masakr ljudi koji su stajali u redu za hljeb 27. maja 1992., bio je glavna vijest u vijestima diljem svijeta. Prema riječima beogradskog analitičara Branke Mihajlović, na RTS-u je prikazivana krvava scena u Sarajevu tek *nakon* što je objavljen zvanični odgovor bosanskih Srba. U tom odgovoru se tvrdi da je vlada u Sarajevu sama počinila masakr nad sopstvenim narodom ne bi li zadobila simpatije u svijetu i ubrzala zapadnu vojnu intervenciju.

Ista tehnika je primijenjena kad su snajperskim hicima ubijena dva siročeta iz autobusa koji je odvozio izbjeglice izvan Sarajeva 2. avgusta 1992. Taj incident nije bio spomenut sve dok nije 4. avgusta uveče objavljen demanti da su srpski vojnici u tome učestvovali.[62] Voditeljica vijesti Rada Đokić rekla je gledaocima da je riječ o "oprobanom scenariju" zločina nad samim sobom, koji ima za cilj optuživanje srpske strane.[63] I kad je RTS 8. septembra 1992. objavio da je u jednoj eksploziji u Sarajevu ubijeno četvoro ljudi, voditelj je optužio "Muslimane" da su je prouzrokovali "postupajući i dalje po dobro poznatom scenariju satanizovanja bosanskih Srba radi provociranja međunarodne vojne intervencije".

U izraze koje su novinari RTS koristili da bi označili muslimanske i hrvatske borce spadaju i sljedeći: "počinioci zla", "koljači", "islamske ustaše", "ustaše", "mudžahedini", "ratnici džihada", "diverzantsko-terorističke grupe" i "muslimanski ekstremisti". U svom izvještaju iz Foče 17. avgusta 1992., novinar Ranko Elez je govorio o "Alijinim razularenim hordama", "ustaškim šovinistima", "islamskim šovinistima" i "islamskim fundamentalistima". Otprilike istog datuma, novinar Radivoje Gutić je u svom izvještaju iz Hercegovine saopštio da "hrvatske i muslimanske snage žele da unište sve što je srpsko na ovom području. Teror, fanatična mržnja i duhovni genocid nad Srbima u Hercegovini predstavljaju osnovu njihovih političkih i vojnih napora i trajnu agresiju protiv srpskih teritorija."[64] Riječi koje istorijski evociraju osmansko doba, kao što su *nejač* i *zulum*, hotimice su posuđene iz epske

59 Citirano u Gredelj, "The Media's Role in Producing Conflict", in *The War Started on Maksimir. Hate Speech in Yugoslav Media /Rat je počeo na Maksimiru. Jezik mržnje u jugoslovenskim medijima/* (Beograd: Media Center, 1997), str. 203.

60 Snježana Milivojević i Jovanka Matić, *Ekranizacija izbora. TV prezentacija izborne kampanje 92. u Srbiji* (Beograd: Vreme knjige, 1993).

61 "Otvoreni dnevnik", *Borba*, 14. avgust 1992.

62 "Otvoreni dnevnik", *Borba*, 5. avgust 1992.

63 "Otvoreni dnevnik", *Borba*, 6. avgust 1992.

64 "Otvoreni dnevnik", *Borba*, 19. avgust 1992.

književnosti. Drugi izrazi sa jasnim antimuslimanskim konotacijama korišteni su u polemičke svrhe: "džamahirija", "džihad", "fundamentalista", "vezir", i tako dalje.

Ukratko, prema verziji stvarnosti koju je iskonstruisao RTS, srpske snage nisu napadale ni opkoljavale gradove i sela, niti su ubijale i protjerivale veliki broj nenaoružanih civila. Dva analitičara iz Srbije su u decembru 1992. napisala sljedeće: "Nijednom na TV Beograd nije prikazana karta Bosne i Hercegovine kako bi se vidjelo šta koja vojska drži pod kontrolom i koji su strateški ciljevi. Nijednom riječju ne spominju se rušilački postupci srpskih snaga. Jedino se prikazuju i opisuju srpske žrtve."[65]

Štampa

Ono što je RTS bio za ekran, to su *Politika*, *Politika ekspres* i *Večernje novosti* bile za štampu, od početka podržavajući politiku koju je vodio SDS. Povjerenje je bezrezervno poklanjano srpskog strani bez sporenja i preispitivanja. Ne ulažući nimalo napora da bi predočila ili izvorno analizirala širi kontekt sukoba, srpska štampa je doprinijela tome da mnogi Srbi budu zavedeni.

Jezik i perspektiva koju je nudila štampa pružali su potpuno nekritičku definiciju sukoba kao odbrambene borbe protiv islamskih (i ustaških) fanatika. Na primjer, na stranicama najuglednijih srbijanskih novina moglo se pročitati da su srspke snage, zauzimajući Zvornik u istočnoj Bosni 8. aprila 1992., izveli jednu čisto odbrambenu akciju. Nakon provokacija i tenzija, osujećen je plan muslimanskih ekstremista da porobe Srbe. Isti model je *Politika* primijenila prilikom izvještavanja o događajima u Foči, Srebrenici, Bijeljini, Višegradu i Prijedoru.

Kao što primjećuje analitičar iz Srbije Branko Milinković: "Ogromna većina srbijanskih medija izvještava o ratu u Bosni i Hercegovini pridržavajući se uglavnom jedne prilično čvrste matrice zasnovane na sljedećim principima: (1) Bosna i Hercegovina se spominje jedino uz odrednicu 'bivša' ili 'takozvana'; njena vlada i oružane snage uvijek se opisuju isključivo kao 'muslimanske'; (2) radi se o sukobu građanskog i međunacionalnog karaktera a ne o agresiji. Srpski narod je bio 'primoran' da uđe u rat jer mu je prijetila politička marginalizacija i najvjerovatnije iskorjenjenje, do čega bi dovela dominacija hrvatsko-muslimanske koalicije; (3) nijedan vojnik iz [Savezne Republike] Jugoslavije ne učestvuje aktivno u ratu u Bosni i Hercegovini. Bosanski Srbi brane svoje 'nacionalne teritorije' gdje žive vijekovima i gotovo nikad ne poduzimaju ofanzive. Hrvatske i muslimanske snage ponovo čine iste zločine protiv Srba kao i u Drugom svjetskom ratu; (4) sva tijela i institucije 'međunarodne zajednice' (koja je oslikana kao opako čudovište), od Evropske zajednice, OEBS-a i NATO-a pa sve do samog UN-a, pokazali su da su pristrasni i da su antisrpski raspoloženi. … i (5) jedino srpskom narodu nije pružena prilika da ostvari pravo na samoopredjeljenje, pravo koje je dato svim drugim narodima u bivšoj Jugoslaviji. Glavni cilj kampanje koju vode

65 Milica Pešić i Branka Mihajlović, *Republika*, 1-15. decembar 1992.

srbijanski mediji jeste da stvore i održe takvu predstavu o ratu u Bosni, jer se na taj način opravdavaju vojne ofanzive koje vode bosanski Srbi."[66]

PRILOG IZVJEŠTAJU O MEDIJIMA

Nakon što sam pregledao daljnje materijale koji su mi dostavljeni 1. juna 2005., htio bih skrenuti pažnju na sljedeće izjave g. Krajišnika koje se u tim materijalima citiraju.

Gospodin Krajišnik je u više navrata naglašavao da su rat u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: BiH) bosanskim Srbima "nametnuli" Muslimani i Hrvati, a naročito oni prvi.[67] Tvrdio je da je dio međunarodne zajednice (tj. "Amerika, Njemačka i turski blok")[68] u biti neprijateljski raspoložen prema Srbima;[69] da je "Zapad" odlučio "da se Srbi odvoje od Srbije" /kao u originalu/ s najvjerojatnijom ambicijom da raskomada i samu Srbiju;[70] da je postojao međunarodni scenarij rušenja pravoslavlja na Balkanu;[71] te da bi međunarodna vojna intervencija u BiH ugrozila stabilnost i same Evrope.[72] Ukratko, on bosanske Srbe opisuje kao nedužne i na početku naivne žrtve izdaje, nepravde i prisile, isprva od strane Muslimana i – u manjoj mjeri – Hrvata, a potom "Zapada". Suočeni s tim prijetnjama vlastitom opstanku Srbi su bili prisiljeni da se upuste u odbrambenu borbu.[73]

Ove izjave i navodi odgovaraju obrascima sadržaja u medijima opisanim u mojem izvještaju.

Pažnje su isto tako vrijedne i za g. Krajišnika karakteristične tvrdnje da su u Republici Srpskoj postignuti visoki standardi zakonitosti i demokracije, koji su se poštivali "i u ratu".[74] (Vođe bosanskih Srba bili su, rekao je, "veliki legalisti".)[75] U svjetlu takvih tvrdnji upada u oči da materijali koje sam uspio pregledati ne sadrže nikakve osude krivičnih djela izvršenih protiv Muslimana ili Hrvata na teritoriji koju obuhvata Republika Srpska. Samo vrlo rijetko g. Krajišnik bi na neizravan način prihvatio da su takva krivična djela možda vršena, npr. "Ja lično sam protiv bilo kakvog oblika prisile. Ja energično osuđujem svaki pokušaj prisilnog iseljavanja ljudi sa njihovih vjekovnih ognjišta".[76] Kada bi upotrijebio termin "ratni zločini", to je bilo u kontekstu naglašavanja potrebe da se na odgovornost pozove one koji

66 Branislav Milinković, "Propaganda and the Structure of the Public in Serbia" / Propaganda i struktura javnog mnjenja u Srbiji/, in Marjan Malešić, priređivač., *Propaganda in War* (Stockholm: Styrelsen for Pskologiskt Forsvar, n.d.), str. 167.

67 ET 0364-6080-0364-6080.doc, ET V000-3467 010808.doc

68 ET 0359-7312-0359-7315.doc.

69 ET V000-3467 010808.doc

70 ET V000-3466 022236.doc

71 ET 0364-6082-03646082.doc

72 ET 0364-6082-03646082.doc

73 ERN 0212-3042-0212-3059.tif

74 ET V000-3466 015319.doc

75 ET V000-3470 005930.doc

76 ET 0364-6082-03646082.doc

su bili "odgovorni za svo krvoprolivće" zato što su pokušali "na silu da riješe nešto što se riješiti ne može", pri čemu se jasno mislilo na vođe bosanskih Muslimana.[77] Kada bi upotrijebio termin "genocid", to je bilo stoga da bi "Muslimane" optužio da ga čine.[78] A kada bi govorio o nedavnim događajima u gradovima iz kojih su srpske ili jugoslovenske snage protjerale muslimanske civile ili gdje su ih pobile, kao što su Foča[79] i Zvornik,[80] g. Krajišnik (na osnovu citata) te progone i ubijanja nije spominjao. Upravo naprotiv, on je bijeg preživjelih Muslimana iz Zvornika okarakterisao kao dio "prirodnog pomjeranja naroda".[81]

Mark Thompson, 18. juni 2005.

(Ekspertski izveštaj ICTY)

77 ET V000-3466015319.doc
78 ERN 0212-3042-0212-3059.tif
79 ET V000-1078.003104.doc
80 ET V000-3467 010808.doc
81 ET V000-3467 010808.doc

Svedok: Eva Tabo:
DRAMATIČNE DEMOGRAFSKE PROMENE

TUŽILAC GRUM – PITANJE: (…) Dok se to stavlja na grafoskop, molim vas da nam kažete, vi ste podneli 4 različita demografska izveštaja, kažite nam nešto o njima.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Prvi izveštaj je izveštaj o etničkom sastavu i interno raseljenim licima, izbeglicama u *Predmetu Milošević*, a tri preostala izveštaja se tiču žrtava tokom opsade Sarajeva. Izveštaji broj 2 i 3 su sastavljeni po zahtevu Tužilaštva koje je vodilo predmet generala Galića, a treći izveštaj, takozvani sarajevski izveštaj je sastavljen konkretno zbog *Predmeta Milošević* i o njemu ćemo raspravljati ovde, zajedno sa ova druga dva izveštaja iz *Predmeta Galić*.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Prvo ću da vas pitam nešto o prvom izveštaju koji ste sastavili, to je izveštaj o etničkom sastavu interno raseljenih lica iz 47 opština u Bosni i Hercegovini između 1991. i 1997. godine. Mogu li da vas zamolim da ukratko opišete ciljeve tog izveštaja, šta ste u njemu proučavali?

(...)

SVEDOK TABO – ODGOVOR: U prvom izveštaju smo opisali promene u etničkom sastavu 47 opština u Bosni i Hercegovini, to su bile opštine koje su zajedno sačinjavale područje koje se obrađuje u *Predmetu Milošević*, to je bio prvi cilj našeg izveštaja. Drugi cilj je bio da se opiše broj interno raseljenih lica i izbeglica u Bosni i Hercegovini.

(...)

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Koliko ste opština u Bosni proučavali u ovom izveštaju?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi smo proučavali 47 predratnih opština koje su zajedno pokrivale otprilike 50% predratnog stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu stanovništva iz 1991. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I tih 47 opština koje su navedene u vašem izveštaju, da li su to opštine koje ste vi sami odabrali ili ste dobili nalog o tome od Tužilaštva?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tužilaštvo je zahtevalo da proučimo te opštine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I kako ste vi nazivali tih 47 opština u vašem izveštaju?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi smo to nazivali "Područje po optužnici u Predmetu Milošević".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Postoje dve fraze koje ste vi koristili tokom tog izveštaja. Prva fraza je interno raseljena lica, a to je na engleskom označeno skraćenicom IDP (Internally displaced persons). Možete li nam objasniti šta to pokriva?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Za svrhe ovog izveštaja mi smo koristili statističku definiciju interno raseljenih lica, a to su lica koja su između 1991. i 1997 i 1998. godine promenila mesto boravka, tako da ona opština u kojoj su oni boravili u vreme popisa stanovništva iz 1991. godine nije ona ista u kojoj su oni živeli 1997. i 1998. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam opisati šta su to izbeglice?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Opet smo koristili statističku definiciju. Izbeglice su osobe koje su napustile zemlju između 1991. i 1997. godine, što znači da su ušle u popis stanovništva iz 1991. godine, a 1998. godine su živeli u nekoj drugoj zemlji, a ne u Bosni.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Podaci koje ste koristili (...) podaci i izvori koje ste vi koristili se vide u tabeli na strani 4. Molim vas sada da nam kažete kod koga su se čuvali ti podaci i ti izvori, kako ih možete opisati?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: U izveštaju smo mi proučavali primarne izvore i koristili smo lična dokumenta osoba koje su pokrivene ovom analizom. Mi smo se ovde koncentrisali na tri glavna izvora. Prvi je bio popis stanovništva iz 1991. godine, od 31. marta 1991. godine i taj izvod ima, u nemu se navodi da cela zemlja ima 4,4 miliona lica. Takođe smo koristili biračke spiskove, zapravo dva biračka spiska sa lokalnih izbora iz 1997. i 1998. godine, po kojima je bilo otprilike 2,7 miliona lica. To je bilo urađeno od strane OEBS-a, Organizacije za evrposku bezbednost i saradnju koja je vodila spiskove birača u zemlji. I treći izvor je baza podataka za raseljena lica i izbeglice, to je zvaničan registar za raseljena lica i izbeglice u Bosni i Hercegovini, taj registar je sastavio UNHCR zajedno sa lokalnim vlastima i to je nešto što podržava Vlada Bosne i Hercegovine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pored ova tri izvora na kojima ste vi zasnovali vaš izveštaj, da li ste koristili neke druge izvore da biste proverili vaše zaključke?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi smo pored toga koristili i dva izvora, nismo koristili pojedinačne podatke nego smo samo koristili uobičajene statističke izvore. Ovi izvori su dva spiska koja su vodile vlasti u Republici Srpskoj. Prvi je spisak građana koji se uselio i iselio iz sektora Banja Luka, a drugi spisak je pregled podataka po veličini i nacionalnom sastavu stanovništva u sektoru Banja Luka 1991. i 1995. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I upoređujući vaše zaključke sa onim studijama koja je sprovodila Republika Srpska, da li ste naišli na neke nepodudarnosti?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mogli smo da uporedimo samo granični broj na ova dva spiska, pošto smo mi proučavali 47 opština, što je daleko šire područje nego broj opština koje se nalaze u sektoru Banja Luka. A

što se tiče opština koje su bile uključene u izvore Republike Srpske, na toj teritoriji nismo našli nikakve značajne nepodudarnosti koje bi se značajno razlikovale od naše studije.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas da nam opišete metodologiju koju ste koristili prilikom sastavljanja ovog izveštaja.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Metodologija se može opisati kao metodologija praćenja osoba koje su bile prijavljene tokom rata i traženje tih osoba posle rata, odnosno u posleratnim izvorima. Kao početnu tačku koristili smo popis stanovništva iz 1991. godine, a posle rata smo tražili osobe u onom objedinjenom biračkom spisku, od 1997. i 1998. godine. Da bismo uporedili ova dva izvora i dakle osobe koje su registrovane u prvom i u drugom izvoru, mi smo morali da uspostavimo pojedinačne veze između istih lica koja su obeležena u prvom i u drugom izvoru. Tražili smo i upoređivali recimo mesto boravišta jedne iste osobe 1991. i 1997. i 1998. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li je to tačno da ste vi pokušali da ustanovite lokaciju nekih konkretnih pojedinaca 1991. godine i da onda možete da nađete gde su oni živeli 1997. i 1998 godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tačno.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Koji ste glavni metod koristili da biste utvrdili da ste povezali istu osobu iz izvora 1991. i izvora 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovo povezivanje je jedna metoda koja je dobro poznata u statistici i u demografskim proučavanjima i obično je zasanovana na ličnom identifikacionom broju. Prema tome, koristili smo podatke iz dva različita izvora i upoređivali smo ove lične matične brojeve i na taj način smo mogli lako da zaključimo da li se radi o istoj osobi. Matični broj je bio unet u oba izvora, kako u popis stanovništva iz 1991. godine, tako i u biračke spiskove u Bosni. Međutim, ovi brojevi, matični brojevi nisu uvek bili unošeni, a nekad su bili unošeni pogrešno. Prema tome, pored ovog matičnog broja, mi smo koristili i niz drugih kategorija kao što je ime oca, datum i mesto rođenja i na taj način smo sastavili jedan kriterij koji je imao čitav niz stavki koje smo mi poredili da bismo utvrdili da se radi o istoj osobi. Dakle ovaj postupak je prilično pouzdan u tom smislu, što ako imamo podatke koji su apsolutno isti po nekoliko stavki, onda je verovatnoća da se radi o istoj osobi u dva izvora prilično visoka.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Koji procenat osoba koje ste poredili iz podataka iz 1991. i 1997. i 1998. godine ste uspeli da povežete na ovaj način?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Uspeli smo 80% osoba da povežemo na ovaj način.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I pre nego pređemo na detaljnu diskusiju vašeg izveštaja, mogu li da vas zamolim da za Veće opišete veličinu uzorka koji ste vi proučavali i kako to možete opisati u odnosu na uzorke koji se proučavaju u drugim studijama?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: 1991. godine smo proučavali celokupno stanovništvo, dakle svo stanovništvo koje je bilo pokriveno popisom stanovništva iz 1991. godine. Prema tome, to nije uzorak, ovde se radi o potpunoj informaciji. A što se tiče glasača, tu se zaista radi o uzorku, radi se o uzorku pre svega zato što pokriva stanovništvo određene starosne

dobi, dakle onih koji imaju pravo da glasaju, osobe starije od 18 godina i, kao drugo, svi glasači koji su imali pravo da glasaju, nisu glasali u izborima 1997. i 1998. godine. OEBS je procenio da je ukupno 75% ragistrovanih glasača glasalo u tim izborima i, konačno, ovaj uzorak nije kompletan zato što smo, otprilike izgubili 20% glasača.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li vi mislite da je ovaj uzorak bio dovoljan, uzimajući u obzir ove brojke?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, ovaj uzorak je bio veliki po brojkama jer je opisao situaciju koja je postojala 1997. i 1998. godine. Mi smo radili na teritoriji cele Bosne i proučili smo otprilike više od dva miliona registrovanih glasača.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam objasniti, molim vas, odnos između veličine uzorka i pouzdanosti zaključaka koji su doneti na osnovu takvog uzorka?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi ne možemo da damo nikakve definitivne zaključke o apsolutnom broju stanovništva ali sve relativne mere koje su uzete iz relativnog uzorka su pouzdane. Dakle, što je veći uzorak, to su zaključci pouzdaniji.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sad ću vas zamoliti da pogledamo vaš prvi izveštaj i da razmotrimo jednu konkretnu opštinu, a onda ćemo ostale da samo uopšteno prodiskutujemo. Dakle, sada, molim vas da pogledate tabelu 1 na strani 169 vašeg izveštaja u aneksu 6, tačka 5. U ovoj tabeli se poredi nacionalni sastav stanovništva u Srebrenici 1991. i nacionalni sastav tog istog lokaliteta 1997. i 1998. godine. Mogu li da vas zamolim da nam kažete kakvo je bilo ukupno stanovništvo, dakle ljudi svih nacionalnosti 1991, a onda 1997. i 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: U 1991. godini, u koloni "Svi" vidimo 29.198 prijavljenih osoba. To nije ukupno stanovništvo Srebrenice 1991. godine, to je podgrupa stanovništva koje je 1997. bilo glasačko telo. Ukupno stanovništvo Srebrenice u tom periodu, te 1991. godine je bilo 36.666, tako da je ovih 29.198, očigledno bila podgrupa. To su bili oni koji su rođeni pre 1980. godine i koji su mogli da glasaju 1997. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste vi uzeli tu podgrupu, dakle stanovništvo koji su bili birači tako da biste to mogli da to uporedite sa popisanim biračima 1997. i 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, to je razlog što smo uzeli ovaj izvod stanovništva jer nismo hteli da upoređujemo stanovništvo i grupe koje ne mogu da se upoređuju.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I to je bilo ukupno stanovništvo, oni koji su mogli da glasaju 1997. godine, po etničkom sastavu.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Pa ovo je jedna grupa koja je mogla da glasa i to je, kako je navedeno, 7.442. U Srebrenici to je grupa onih koji su se registrovali da glasaju u toj konkretnoj opštini 1997. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li sada da uporedite broj muslimanskog stanovništva 1991. i 1997. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Vidimo, kad je reč o Muslimanima, 1991. godine ih je bilo 21.361, a 1997. mogli smo da identifikujemo 7 regisrovanih prijavljenih birača u Srbrenici.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vam postaviti isto pitanje kada je reč o srpskom stanovništvu?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Kada je reč o srpskom stanovništvu, imamo 7.205 osoba 1991. godine i 7.169 1997. godine. Dakle ova dva broja su praktično gotovo ista.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas sada zamoliti da nam tu istu promenu stanovništva u Srebrenici izrazite procentualno?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Kada je reč o muslimanskom stanovništvu, vidimo jasno opadanje, ja bih to čak nazvala dramatičnim opadanjem sa 73,2% 1991. godine na 0,1% 1997.godine. To je dramatična promena, gotovo 100% pad, a kada je reč o srpskom stanovništvu, vidimo povećanje sa otprilike 25% na otprilike 96% u 1997. godini.

SUDIJA KVON: Zastanite za trenutak. Pitam se da li doktor Tabo ima podatke iz 1991. godine o ukupnom broju stanovništva Srebrenice?

SVEDOK TABO: Za 1991. godinu, to je ukupno stanovništvo onih koji su rođeni pre 1980. godine, dakle to je ukupno.

SUDIJA KVON: Vi kažete da ovaj broj od 29.000 nije ukupno stanovništvo Srebrenice?

SVEDOK TABO: Tako je.

SUDIJA KVON: Dakle ovo je podgrupa?

SVEDOK TABO: Da, tako je.

SUDIJA KVON: Moje pitanje je da li vi imate ukupan broj stanovnika. Koliki je bio ukupan broj stanovnika?

SVEDOK TABO: Ukupan broj stanovnika u Srebrenici 1991. godine je 36.666.

SUDIJA KVON: A kakav je bio sastav?

SVEDOK TABO: Sastav je bio vrlo blizak onome što vidimo u 1991. godini u našim podacima ovde. Ponovo je ova podgrupa, oni koji su rođeni pre 1980. veliki uzorak stanovništva iz 1991. godine, tako da ako pogledamo to razbijeno na procente, imamo samo manja odstupanja kada se uporedi ukupno stanovništvo i ova konkretna podgrupa. Tako da možemo da smatramo ove procente iz 1991. dobrim opisom etničkog sastava ukupnog stanovništva Srebrenice 1991. godine.

SUDIJA KVON: Hvala.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Za dodatno objašnjenje, možemo li broj popisanih muslimanskih glasača u Srebrenici iz 1997. godine oduzeti od 21.361 stanovnika iz 1991. godine kako bismo dobili preostalo stanovništvo u Srebrenici? Da li bi to bilo tačno?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ne, mi to ne možemo uraditi, to ne bi bilo tačno. Po demografskoj metodologiji bi bilo netačno uzeti uzorak od ukupnog stanovništva, jer je bilo i onih koji su dolazili i koji su bili registrovani kao glasači, prema tome to bi bili netačno.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li sada skrenuti vašu pažnju na stranicu 169 u vašem izveštaju, da li je to grafički opis, prezentacija onoga do čega ste vi došli u svojim nalazima?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, mi smo koristili sivu boju za Muslimane, crvenu za Srbe, plavu za Hrvate, odnosno zelenu za Muslimane, sivu za ostale i vidi se veliki pad u broju glasača muslimanske nacionalnosti i porastu broja glasača srpske nacionalnosti.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li nam možete objasniti kako ste vi za neku konkretnu osobu odredili da je srpske, muslimanske ili druge nacionalnosti?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Nacionalnost je konzistentno korištena u našim izveštajima prema definiciji u popisu. U popisu birača za 1997. i 1998. godinu, povezujući to sa tim popisom, mogli smo da uzmemo nacionalnost koja je bila registrovana u popisu, tako da nije bilo nikakve pristrasnosti u vezi sa eventualnom promenom nacionalnosti koja je prijavljena za pojedine osobe.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Dakle, vi ste opis nacionalnosti uzeli iz popisa gde se određuje svaka osoba onako kako se ta osoba sama izjašnjava?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, u popisu je nacionalnost bila pitanje na koje su se ljudi sami izjašnjavali, svako je mogao da se izjasni onako kako je želeo u vezi sa nacionalnošću. Tako da smo mi na taj način koristili tu kategoriju, a kategorija "ostali" je u stvari kategorija za preostale nacionalnosti. Svi oni koji su se izjasnili kao Srbi, Muslimani, Hrvati, mi smo ih uzeli za Srbe, Hrvate ili Muslimane, a sve ostale, uključujući Jugoslovene i sve ostale nacionalnosti, uzeli smo zajedno, pošto su oni bili u kategoriji "ostali".

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A sada možemo da pogledamo tabelu 2 iz dodatka 1, to je stranica 190 u verziji na BHS-u, 168 na engleskom, možete li nam opisati tabelu 2 i ukazati na razliku u odnosu na tabelu 1?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tabela 2 pokazuje samo one birače koji su poreklom iz Srebrenice i registrovani su 1991. godine, dakle u popisu iz 1991. godine i identifikovani su u popisu birača. Dakle, to je podgrupa svih onih koji su navedeni u prethodnoj tabeli u broju od 29 000 koje smo našli, bez obzira na to odakle su oni bili poreklom, dakle gde su bili registrovani da glasaju. U ovoj tabeli, tabeli 2 smo pokazali distribuciju tih glasača prema mestu popisa, bilo u Srebrenici ili izvan Srebrenice.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Vaša tabela pokazuje da je 1991. godine bilo 3.152 Srbina koji ste mogli da nađete i 1991. godine i koji su imali su isto mesto boravka i 1997. godine.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Možete li ponoviti broj?

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Tražim da objasnite ovaj podatak za Srbe iz 1991. godine, 3152 u mestu boravka, kakav je značaj tog podatka?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: To su oni Srbi koji su živeli u Srebrenici 1991. godine i registrovani su u popisu, i pronađeni su kao regisrovani u Srebrenici i 1997, odnosno 1998. godine. Dakle, to je grupa srpskih glasača.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Koliko Muslimana ste mogli da nađete koji bi se uklopili u istu tu kategoriju? Da su bili tamo 1991. i bili su tamo takođe 1997. i 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi smo videli samo četiri Muslimana koji su bili u Srebrenici i 1991. i 1997. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas zamoliti da objasnite podatke koji se odnose na Srbe i na Muslimane koji su tamo bili i 1991, a nisu više bili tamo 1997. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Kada je reč o Srbima, takvih osoba je bilo 771, to su osobe koje se, prema našoj statističkoj definiciji interno raseljenih lica i izbeglica, moraju smatrati interno raseljenim licima ili izbeglicama. Kada je reč o Muslimanima, broj tih koji su bili interno raseljena lica ili izbeglice je 9726, dakle to su svi oni Muslimani koji su bili popisani izvan Srebrenice u drugim opštinama u Bosni i izvan Bosne.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Samo da bi nam bilo jasno, taj podatak od 9726 ne uključuje one Muslimane koji su umrli između 1991. i 1997. i 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Svakako da ne uključuje, to su samo oni koji su bili živi u vreme izbora.

SUDIJA KVON: Samo trenutak. Doktorko Tabo, ukupan broj u tabeli 2 je 13.891. Kakav je značaj tog broja?

SVEDOK TABO: To je više od 50% stanovništva koje je zabeleženo u tabeli 1 za izučavanje.

SUDIJA KVON: Za 1991. godinu.

SVEDOK TABO: Dakle, to je uzorak ukupnog stanovništva koje je pruočavano u izveštaju u vezi sa 1991. godinom. Dakle, to je broj onih koje smo mogli da identifikujemo u posleratnom periodu u popisu birača kao preživele, kao žive i negde popisane da bi glasali.

SUDIJA KVON: Mislim da ne mogu da vas sledim kada kažete uzorci. Kako ste vi odabrali taj uzorak pošto oni nisu bili stanovništvo u dobi za glasanje?

SVEDOK TABO: Mi uvek, kada pravimo svoje izveštaje, pravimo ih sa stanovništvom koje ima pravo glasa. Pravo glasa se vidi, ono se definiše u trenutku, za nas je to 18 i više godina u vreme izbora 1997. godine. Dakle to je uvek to stanovništvo. Kada bismo se vratili na popis, ta ista grupa je tada imala 12 godina ili malo više. Dakle mi i dalje gledamo istu tu grupu ljudi da bismo izbegli bilo kakvu pristrasnost ako bismo uključili neke ekstra pojedince i analizirali ih netačno. Dakle mi želimo da održavamo statistiku za uvek istu grupu ljudi, za birače iz 1997. i 1998. godine...

SUDIJA KVON: A šta je sa uzorkom?

SVEDOK TABO: Uzorak, mi nismo napravili svoj uzorak sledeći statističku proceduru. Naši uzorci, odnosno veličina naših uzoraka je u stvari određena našim uspehom u pronalaženju ljudi u popisu, na osnovu popisa birača. Dakle ovaj podatak od 13891 je uzorak onih koje smo mi mogli da pronađemo u Srebrenici, dakle iz Srebrenice, iz popisa u Srebrenici 1991. godine, koje smo našli u popisu birača. Dakle, tako smo mi napravili ovaj uzorak. To je dakle rezultat naših uspeha u upoređivanju. Tako bih rekla.

SUDIJA KVON: Hvala.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sada ću vas zamoliti da pogledate jednu seriju grafikona koji pokazuju promene u etničkom sastavu do kojih ste došli u opštini Srebrenica. Pogledajte stranicu 171 vašeg izveštaja, to je slika 2, recite nam šta gledamo na ekranu?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: To je slika koja rezimira mesto registracije i boravka posleratnog stanovništva, prema tome to su stari stanovnici i oni koji nisu tamo stanovali 1991. godine. Mi vidimo da otprilike 23% birača, stanovnika koji su bili popisani u Srebrenici su pronađeni na svom starom mestu boravka iz 1991. godine, a otprilike 77% stanovništva, glasača koji su živeli u Srebrenici nisu pronađeni u njihovom starom mestu boravka u Srebrenici.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovaj konketni grafikon ne pravi razliku između etničkih skupina. Ja vas molim da pogledate sada sliku 2b, na istoj stranici, pa nam recite šta gledamo ovde?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovo je etnički sastav glasača koji su poreklom iz Srebrenice. Po mestu gde su registrovani da glasaju imamo dva grafikona. Levi pokazuje etnički sastav onih koji su pronađeni u Srebrenici 1991. godine sa mestom boravka u Srebrenici 1991. godine, desni grafikon pokazuje sastav onih koji su pronađeni na drugim mestima, a ne u Srebrenici posle rata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Kakav je procentualno bio etnički sastav onih koji su ostali do 1997. i 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Molim vas, ponovite pitanje.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovaj levi grafikon, šta pokazuje u vezi sa etničkim sastavom onih koji su ostali u Srebrenici?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: 97%, otprilike 97% njih su srpske nacionalnosti.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A šta pokazuje desni grafikon u vezi sa etničkim sastavom onih koji su napustili Srebrenicu?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tu dominiraju Muslimani, približno 91% su bili Muslimani.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I, na kraju, ako vas mogu zamoliti da pogledate grafikon 2c na 171 vašeg izveštaja, možete li nam opisati šta pokazuju ovi grafikoni?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovde se pokazuje svaka etnička skupina pojedinačno. Za svaku etničku skupinu mi pokazujemo procente, dve grupe procenata. Jedna se tiče onih koji su postali interno raseljena lica ili izbeglice, to je svetliji dio, a drugi je procenat onih koji su ostali tamo gde su živeli, dakle ostali su posle rata tamo gdje su živeli pre rata. Na primer, za Srbe, približno 20% Srba, to je svetliji deo, i to su oni koji su bili interno raseljena lica i izbeglice među Srbima. Preostalih približno 80% su domaće stanovništvo koje je živelo u Srebrenici 1991. godine i takođe je 1997. godine živelo u Srebrenici.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam reći, ukratko, šta ste ustanovili za ostale etničke skupine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Za muslimansko stanovništvo vidimo da je procenat interno raseljenih lica i izbeglica približno 100% u našem grafikonu. Za Hrvate, odnosno ovo jednostavno znači da su svi Muslimani ovde, gotovo svi u toj skupini postali su izbeglice ili raseljena lica. Kada je reč o Hrvatima, procenat interno raseljenih lica ili izbeglica je približno 47%, a ostalo, 53% su lica koja nisu raseljena, koja nisu izbeglice. Za "ostale" procenat interno raseljenih lica i izbeglica je 67%.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Time se završavaju sva pitanja koja sam hteo da vam postavim konkretno o Srebrenici. Da li je od vas zatraženo da pogledate i 6 ostalih opština, isto tako detaljno?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, mi smo u stvari pogledali opštine koje su locirane na istočnoj granici Bosne sa Srbijom i te opštine su obuhvatile Bijeljinu, Bratunac, naravno Srebrenicu, Višegrad, Brčko, Foču i Zvornik.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pre nego vas zamolim da nam kažete ukratko šta ste ustanovili za sve ove opštine, možete li objasniti Veću fenomen gde su, prema Dejtonskom sporazumu, tri od ovih opština podeljene između Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i one su u stvari došle u sred granice koja deli ova dva entiteta, tako da su ovo podeljene opštine.

SVEDOK TABO – ODGOVOR:Da, Dejtonski mirovni sporazum je u stvari definisao jedan broj opština koje su podeljene između dva politička entiteta i u našoj studiji te i takve opštine su uključene. To su Brčko, Foča i Zvornik. Tako da umesto samo jedne opštine kakva je bila pre rata, kao što je Foča, nakon rata, nakon novembra 1995. godine moramo da se bavimo sa dve opštine, dakle onaj deo Foče koji pripada Republici Srpskoj i deo Foče koja pripada Federaciji. To nisu samo ove tri opštine, ima mnogo više podeljenih opština u Bosni i Hercegovini.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Prvo ću vas zamoliti da se pozabavite sa 4 opštine koje nisu bile podeljene Dejtonskim sporazumom. Želim da skrenem vašu pažnju na grafikon 2a, na stranici 190 vašeg izveštaja. Mogu li vas zamoliti da rezimirate ono što se vidi na ovom grafikonu u skladu sa onim što ste nam već rekli o Srebrenici?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovaj grafikon 2a pokazuje promene u etničkom sastavu kada se uporedi 1991. godina sa 1997. i 1998. Mi smo to uradili za svaku etničku skupinu. Na ovom grafikonu se vide procenti za svaku etničku skupinu, na primer za Srbe 1991. godine, a onda pored toga, procenat Srba u 1997/1998. godini. Dakle levi stubac je uvek 1991, a desni 1997/1998. godina.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Šta se desilo sa srpskim stanovništvom Bijeljine između 1991. i 1997/1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Procenat Srba u Bijeljini se povećao sa približno 60% na približno 91% 1997/1998. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Muslimansko stanovništvo?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Muslimansko stanovništvo, vidimo pad, značajan pad, sa približno 30% na priblino 3%, a promene za Hrvate i "ostale" su manje značajne.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ako mogu da skrenem vašu pažnju na opštinu Bratunac. Možete li nam reći šta ste tu ustanovili?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: To je vrlo slična slika, mada su brojevi različiti. Na primer, za Srbe imamo povećanje sa približno 36% na 97%, a za Muslimane pad sa približno 62% na gotovo 0%. I ponovo, kod Hrvata i "ostalih" se pokazuju manje značajne promene. Već smo govorili o Srebrenici. Višegrad je sledeća opština, poslednja opština na ovom grafikonu. Ponovo vidimo vrlo sličnu situaciju, veliko povećanje srpskog stanovništva i pad, značajan pad muslimanskog stanovništva.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Čini se da u Višegradu nema nikoga ko bi predstavljalo muslimansko stanovništvo 1997. i 1998. godine. Da li to znači da je to stanovništvo zastupljeno sa blizu 0%?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, upravo tako, i isto je tako i u Srebrenici i u Bratuncu, brojevi su blizu 0%.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ako mogu da skrenem vašu pažnju na grafikon 2b, to su tri opštine koje su bile podeljene Dejtonskim sporazumom. Mogu li skrenuti vašu pažnju prvo na prvu opštinu, a to je opština Brčko?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, opština Brčko, iako je zvanično podeljena, ne smatra se podeljenom na federalni deo i deo RS, ali mi smo ipak pokazali deo koji pripada Federaciji i deo koji pripada RS jer to je ono što se u poslednje vreme dešava zvanično u Brčkom. U delu RS slična je situacija koju smo videli u preostale tri opštine, dakle Srebrenici, Bratuncu i Višegradu. Federalni deo Brčkog pokazuje potpuno drugačiju situaciju, drugačiju sliku. U ovom slučaju vidimo pad srpskog sranovništva sa 30% na 0,3%, dok je muslimansko stanovništvo u federalnom delu Brčkog povećano sa 42%, na približno 78%. Dakle ovo je jasana slika kretanja stanovništva do kojeg je došlo u okviru opštine Brčko. Čini se kao da su se Muslimani preselili iz dela Brčkog koji pripada RS u federalni deo Brčkog, a Srbi su se preselili u suprotnom pravcu. To je vrlo čest slučaj u podeljenim opštinama, da je dolazilo do ovakve vrste kretanja.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas sada zamoliti da se pozabavite Fočom?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: U Foči, deo koji pripadam RS nije različit od uobičajenog obrasca koji se dešava u opštinama RS, dakle povećanje srpskog stanovništva, pad muslimanskog stanovništva a u federalnom delu je upravo suprotno. Mi vidimo pad srpskog stanovništva sa 30% na 0%, a povećanje muslimanskog stanovništva za približno 69% na 99%.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I na kraju, opština Zvornik.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Opština Zvornik je vrlo slična onome što smo videli u Foči. Deo Zvornika koji pripada RS, kao i sve ostale RS opštine o kojima se ovde govorilo, su opštine koje su najviše pogođene. Vidimo u federalnom delu Zvornika pad srpskog stanovništva sa 29% na 0%, povećanje muslimanskog stanovništva sa 70% na približno 99%.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Gledali smo grafikone koji su rezimirali vaše nalaze u vezi sa 7 opština. Mogu li vas sada zamoliti da pogledate na stranici 16 vašeg izveštaja tabelu 3m i da nam kažete šta mi vidimo na ovoj tabeli?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovo su brojevi o kojima smo upravo govorili. Kada je reč o grafikonu, ova konkretna tabela uključuje procente muslimanskog stanovništva 1991. i 1997/1998. godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li vas zamoliti da se usmerimo na promene u procentima Muslimana, dakle desni stub, to su vaši nalazi u vezi promene u procentima Muslimana između 1991. i 1997/1998. godine u ovim opštinama?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ako se koristi ova tabela, lako je doći do procene u ukupnim promenama u muslimanskom stanovništvu između 1991. i 1997/1998. godine u ovih konkretnih 7 opština. I mi u prvom stupcu imamo podatak za svih 7 opština zajedno, a poslednji stubac pokazuje promene u procentima između 1991. i 1997/1998. godine, promene među Muslimanima. Dakle, to je procenat promene u broju Muslimana upoređujući 1991. i 1997/1998. godinu, a zatim broj koji se navodi na kraju, ovaj podatak 78,9 % je pad, dakle postoji pad od 78,9 %.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li to znači da je ukupna promena etničkog sastava stanovništva u ovih 7 opština smanjenje broja stanovnika muslimanske nacionalnosti za 78,9 %?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste vi uradili sličnu tabelu za srpsko stanovništvo?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pre nego vas pitam šta ste ustanovili u vezi sa srpskim stanovništvom, da li se može reći da su korišćeni isti izvori, ista metodologija u proučavanju promena etničkog sastava u vezi sa svim etničkim skupinama u ovim opštinama i ti podaci su izneseni u ovim tabelama?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, mi smo analizirali isto sve etničke skupine i analizirali smo ih na osnovu istih izvora za svaku etničku skupinu.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Koja je bila ukupna promena srpskog stanovništva u tih 7 opština na koje ste morali da se usmerite?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ja sam dala ukupan broj u prvom stupcu ove kolone gde vidite promenu povećanja od 110 %, 110,2 % u srpskom stanovništvu i to važi za 7 opština.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da bismo uštedeli na vremenu, neću tražiti da komentarišete druge tabele već ću vas samo pitati da li ste napravili slične tabele za hrvatsko stanovništvo u tim istim opštinama, kao i za grupu "ostali"?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, tako je to su tabele 3o i 3c za Hrvate.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Gospođo Tabo, da li možemo sada da pogledamo vaše ukupne zaključke za 47 opština koje ste istražili, molim da pogledamo tabelu 2 na strani 12 vašeg izveštaja. U ovo tabeli stoje apsolutni brojevi i procenti i, molim vas da sada obratimo pažnju na promenu u etničkom sastavu od 1991. do 1997/1998. godine.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Sada gledamo tabelu 2 i poslednje stupce u tabeli 2 koji pokazuju promenu u procentima između 1991. i 1997. godine za područje koje je pokriveno optužnicom u *Predmetu Milošević*. Prema tome, mi smo sada diskutovali 7 opština zajedno i to je prikazano ovde u ovoj tabeli. Vidimo da je tendencija slična u pogledu promena i kod Srba i Muslimana. Kod Srba vidimo da je došlo do porasta od 35,4%, dakle porast u procentu stanovništva Srba u području iz *Predmeta Milošević* je 35,4 %. Kod Muslimana je došlo do opadanja u veličini od 21%, dakle za 21% se smanjio procenat Muslimana na ovom području od 1991. do 1997., odnosno 1998. godine. U relativnom smislu, ova promena je još značajnija kad je reč o Hrvatima. Kod Hrvata je došlo do opadanja od 62,4%, prema tome za toliko se smanjio procenat Hrvata na ovom području pokrivenom optužnicom iz *Predmeta Milošević*. Kod kategorije ''ostali'', to opadanje iznosi 24,6 %.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste vi pokušali da stavite na kartu Bosne, da unesete na kartu Bosne ove promene u procentima nacionalnog sastava stanovništva?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, jesmo.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li se te karte nalaze na tabelama 4a i 4b, na strani 26 vašeg izveštaja?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, tako je.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Časni Sude, dosta je teško razaznati šta stoji na ovim kartama zbog toga što su ovde u ovom izveštaju prikazane umanjeno. Zato smo mi napravili dve uvećane kopije i sad ću moliti da se to stavi na grafoskop da bi svedokinja to pogledala. Molim da se stavi prvo karta pod tabulatorom 3. Moliću vas da nam prvo pokažete granicu između Republike Srpske i Bosne i Hercegovine u periodu između 1997. i 1998. godine kad ste vi prikupljali podatke za ovu vašu studiju.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Hoćete da pokažemo međuentitetesku granicu?

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da, tako je.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Evo, ova linije koju sada pokazujem je takozvana Dejtonska linija koja deli Bosnu i Hercegovinu na dva politička entiteta.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: To je ova plava linija koju ste pokazali?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da. Republika Srpska je ovde, Federacija je ovde.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ove opštine koje su označene tamno zelenom bojom, šta to znači u pogledu njihovog nacionalnog sastava?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Pa, možda treba da vam prvo objasnim principe na osnovu kojih smo sastavljali ovu nacionalnu kartu. Kao što sam rekla, koristili smo uvek crvenu boju da označimo Srbe, zelenom bojom smo označavali Muslimane, plavom Hrvate, a sivom kategoriju ''ostali''. Prema tome, na ovoj karti smo koristili crvenu ili zelenu ili plavu ili sivu boju i to u tamnijoj i svetlijoj verziji. I pored toga smo koristili i kombinaciju boja, recimo na nekim mestima imamo crvenu i zelenu boju i kada se te dve boje pomešaju dobija se braon boja, ima i nekih drugih kombinacija. Hteli smo

time da pokažemo apsolutnu većinu etničkih skupina tako što bismo to prikazali svetlom bojom, a tamno crvenom bojom smo pokazivali apsolutnu većinu Srba na nekoj teritoriji. Apsolutna većina znači više od 50 % Srba u nekoj konkretnoj opštini. Svetlo crvenom bojom smo označavali relativnu većini srpskog stanovništva, što znači da Srbi predstavljaju manje od 50 % stanovništva u toj regiji ali ih je njih 5% više nego sledeće etničke grupe.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I to se isto odnosi na ona područja koja ste označili svetlo plavom ili tamno plavom ili drugim bojama?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas da se sada dokument pod tabulatorom 4 stavi na grafoskop da svedokinja to vidi. To je karta koja prikazuje 1997. i 1998. godinu. Mogu li da vas zamolim da nam prvo pokažete opštine gde je došlo do značajne promene u odnosu na 1991. godinu u vašem proučavanju 47 opština?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ukoliko na kratko pogledamo prethodnu mapu, to je mapa za 1991. godinu, onda tu vidimo da su opštine u graničnom području blizu istočne granice sa Srbijom imale muslimansku većinu. To su bile opštine Zvornik, Bratunac, Vlasenica, Srebrenica, Višegrad, Rogatica i ovde Goražde, Srpsko Goražde. Pored toga, bilo je niz opština koje su imale mešani nacionalni sastav, kao što je recimo Foča. To je mešani nacionalni sastav sa dve dominantne nacionalne skupine, a to su Muslimani i Srbi, i to su Foča, Milići i Prijedor.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I kako to može da se uporedi sa periodom između 1997. i 1998. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ako sad pogledamo ovu kartu za 1997. i 1998. godinu, vidimo da je prisutna crvena boja ovde na istočnoj granici u Foči, takođe i u Prijedoru, što znači da su sve opštine koje sam malopre pokazala na onoj prethodnoj karti, kao opštine koje su imale priličan broj Muslimana ili su imale apsolutnu većinu Muslimana, posle rata su imale apsolutnu većinu srpskog stanovništva. I to je generalno tako za teritoriju Republike Srpske u *Predmetu Milošević*, jer na toj teritoriji su Srbi dominantna skupina. Na teritoriji Federacije, kao što vidimo, sve opštine imaju ili muslimansku većinu ili hrvatsku većinu.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: (...) Mogu li sada da vas zamolim da nam kažete nešto o vašim zaključcima o kretanju stanovništva koje je dovelo do ovih promena u nacionalnom sastavu? Molim vas da pogledamo tabelu 5 na strani 29 vašeg izveštaja.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, to ja sad vidim na ekranu.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas da se sada usredsredite na onaj drugi red brojki, to su ljudi koji nisu nađeni na onom mestu boravka gde su se nalazili 1991. godine. Možete li nam ukratko izneti svoje zaključke iz tog područja?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, ovo je zapravo minimalni broj ili najmanji broj interno raseljenih lica ili izbeglica koji smo uspeli da ustanovimo u našoj studiji.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Moram da vas prekinem. Kada kažete najmanji broj ili minimalni broj, da li to znači da je to broj koji možda može da bude i veći?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, upravo sam na to i mislila. Dakle za sve nacionalne skupine, u poslednjoj koloni koja je naslovljena sa "svi", imamo cifru od otprilike 400.000 ljudi, dakle 399 973 osobe i to je najmanji broj interno raseljenih lica i izbeglica koje smo uspeli da ustanovimo na teritoriji iz *Predmeta Milošević* u 1997/1998. godini. U ostalim kolonama pod naslovom Srbi, Muslimani, Hrvati i ostali, vidimo brojke interno raseljenih lica i izbeglica za svaku nacionalnu skupinu.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Koji je najmanji broj Srba koji su napustili svoje mesto boravka iz 1991. godine?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovde u ovoj tabeli piše da je najmanji broj 115.411 Srba.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A koji je najmanji broj Muslimana?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: 231.830.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I isto za Hrvate.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Njih je 29.581.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A šta je sa "ostalima"?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Njih je 21.151.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas da sada pogledamo tabelu 5a sa strane 28 vašeg izveštaja. Molim vas da nam ukratko rezimirate ono što je prikazano na ovim grafikonima.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovaj prvi grafikon, žuti grafikon, pokazuje procenat interno raseljenih lica i izbeglica u uzorku posleratnog stanovništva iz *Predmeta Milošević*. Prema tome, u ovom grafikonu vidimo da je bilo 29,5% raseljenih lica i izbeglica, a da je, sa druge strane bilo 69,5% onih koji su i dalje živeli u onoj istoj opštini gde su živeli i pre rata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da bismo uštedeli na vremenu, gospođo Tabo, pitaću vas da li ste vi na isti način ovo prikazali i na kartama?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, jesmo.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas onda da pogledamo tabelu 9 koja se vidi pod tabulatorom 5 u dokaznom predmetu 548. Molim vas da nam kažete šta je prikazano na ovoj karti?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovo je karta koja pokazuje nacionalnu većinu raseljenih lica i izbeglica iz oblasti koju pokriva *Predmet Milošević* u 1997/1998. godini. Dakle, ovo je slična karta onima koje smo upravo razmotrili a koje su se odnosile na ukupno stanovništvo 1997. i 1998 godine.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas, hteo bih da vam postavim jedno hipotetičko pitanje. Ukoliko bi se uzela bilo koja od ovih opština, verovatno bi se moglo reći da su ljudi iz svih etničkih skupina bili interno raseljena lica i izbeglice, jel' to tačno?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Obično je bilo interno raseljenih lica i izbeglica iz svih nacionalnih zajednica.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Tamnozelenom bojom ovde su prikazane one opštine gde su više od 50% interno raseljenih lica i izbeglica bili Muslimani, je li to tačno?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, sve opštine koje su označene zelenom bojom su one u kojima je najviše bilo Muslimana među interno raseljenim licima i izbeglicama i gde su oni predstavljali većinu među interno raseljenim licima i izbeglicama.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Jeste li vi proučavali ovu pojavu i onda to prikazali na kartama pojedinačno za svaku nacionalnu skupinu?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, jesmo, i to smo prikazali na grafikonima od 10 do 12, zapravo do 13.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: (...) Želim sada da se osvrnemo na opštine u južnom delu ove karte, a to su Trebinje, Milići, Gacko, Kalinovik, Mostar i Nevesinje. Mi sada iz ovih tabulatora vidimo da ovde nema drastične promene u nacionalnom sastavu između 1991. i 1997. godine. Dakle, to nije prikazano na ovim tabelama.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Koje ste opštine spomenuli?

TUŽILAC GRUM: Trebinje, Milići, Nevesinje, Gacko, Kalinovik i Mostar.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Možda bismo mogli da se usredsredimo samo na jednu opštinu da bismo lakše pratili sve ovo?

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Pa ono što sam ja želeo da vas pitam je da li je 1991. godine u svakoj od ovih opština postojala srpska većina? Je li to tačno?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ne, ne u Foči, tu je postojao mešan nacionalni sastav. U Kalinoviku i Gackom zaista jeste postojala srpska većina 1991. godine. Ovo su dve karte koje prikazuju nacionalnu većinu, ova za 1991. godinu, a ova za 1997.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ne, ostavljajući po strani Foču, da se sada usredsredimo na ove druge opštine koje su bile crvene 1991, a ostale su crvene i 1997. godine. A ove druge opštine koje su prikazane pod tabulatorom 6, tabela 10, vidimo da su opštine sve zelene. Dakle, u čemu je značaj toga što su ove opštine označene crveno na ovoj karti gde su prikazana interno raseljena lica i izbeglice?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ova karta pokazuje procenat interno raseljenih lica i izbeglica među Muslimanima sa jedne određene teritorije i treba je tumačiti zajedno sa ove druge dve mape. Dakle, recimo Gacko, gde su Srbi dominirali 1991. godine, oni su ostali dominantna grupa i 1997. Dakle, nije se promenila nacionalna većina, Srbi su i dalje ostali u većini. Ali to ne znači da nije bilo interno raseljenih lica i izbeglica iz ove konkretne opštine. Muslimani su definitovni bili jedni od onih koji su postali interno raseljena lica i izbeglice iz Gackog.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: A šta je označeno tamno zelenom bojom?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: To označuje Muslimane koji su posle rata imali status interno raseljenih lica i izbeglica i tu vidimo da je njih bilo jako puno, njih je bilo 80%. Dakle, 80% Muslimana iz Gackog 1991. godine,

koje smo našli u biračkim spiskovima 1997. i 1998. godine više nije živelo u Gackom već u drugim opštinama u Bosni ili van Bosne. I to je prikazano na ovoj karti.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ja sam time završio sa svim pitanjima koje sam želeo da vam postavim vezano ta vaš prvi izveštaj o Bosni uopšteno. A sada bih želeo da se osvrnemo na vaše izveštaje u Sarajevu i to tako što ćemo pogledati dokumente pod tabulatorom 10, 11 i 12 iz dokaznog predmeta 548. (...) Hoćete li molim vas potvrditi da se radi o izveštajima koji predstavljaju demografske promene u Sarajevu i da ste vi bili glavni autor tih izveštaja? Dakle, to je tabulator 10, 11 i 12.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, ovo je prvi sarajevski izveštaj koji nosi naslov "Ljudski gubici tokom opsade Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994. godine".

(...)

TUŽILAC GRUM – PITANJE: U redu. Sada vas molim da pogledamo ovaj prvi sarajevski izveštaj pod tabulatorom 10 koji ste vi sastavili. Mogu li ponovo da vas zamolim da se pridržavamo istog postupka kao i u prvom izveštaju koji smo analizirali. Opišite nam, molim vas, prvo izvore podataka koje ste koristili prilikom sastavljanja ovog izveštaja.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Pre nego što kažem nešto o izvorima, želela bih da kažem da se ovde radi o kompletno drugačijem izveštaju sa kompletno drugačijom temom. Mi ovde nismo razmatrali nacionalni sastav i interno raseljena lica i izbeglice. Cilj ovog izveštaja je bio da se proceni broj ljudi koji su poginuli tokom opsade Sarajeva, a to je bilo pokriveno optužnicom protiv generala Galića. Dakle, naša tema je bila ovde da procenimo ljudske gubitke tokom opsade. Postoji nekoliko izvora koji se u ovakvoj studiji mogu neposredno koristiti, ali bilo je teško pronaći izvor koji bi pokrio tačno ono područje koje se spominje u optužnici. Teritorija pokrivena optužnicom u *Predmetu Galić* je bila Sarajevo koje se nalazilo uokvireno frontom, linijom fronta u raznim periodima opsade.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li ste vi našli neki izvor koji biste smatrali poverljivim za vaša statistička istraživanja?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, jesmo, to je bila jedna anketa porodičnih domaćinstava koja je bila sprovedena u Sarajevu 1994. godine, dakle tokom opsade i ova anketa domaćinstava u Sarajevu je bila upravo ono što se zahtevalo u *Predmetu Galić*. Prema tome, koristili smo taj izvor, ali to nije jedini razlog što smo koristili taj izvor, bilo je mnogo drugih razloga zbog kojih je ovaj izvor upravo odgovarao našim potrebama.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Vi ste koristili anketu tom prilikom. Koliko je tom prilikom otprilike bilo anketiranih domaćinstava u ovoj studiji?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ova anketa je trebala da bude jedna kompletna anketa svih domaćinstava na teritoriji koja je bila uokvirena linijom fronta i pokrivala je otprilike 85 000 domaćinstava koji su živeli na toj teritoriji sredinom 1994. godine. I ukoliko uzmemo prosečan broj članova domaćinstva u svakom domaćinstvu, doći ćemo do cifre od 340.000 stanovnika, dakle to je uzorak koji smo mi proučavali u našem sarajevskom izveštaju u *Predmetu Galić*.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da li bi bilo prikladno reći da ste koristili podatke o ubijenim i ranjenim tokom tog vremena?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, upravo smo to radili, mi nemamo ceo taj materijal na kompjuteru (...) ali koristili smo podatke o ubijenima, onima koji su umrli prirodnom smrću i onima koji su bili ranjeni u otprilike 40.000 incidenata. Dakle, to je sve ono što smo mi pokrivali.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas sada da se osvrnemo na tabelu 2 koja se nalazi na strani 4 vašeg izveštaja i molim vas da nam ukratko kažete šta ste ovde ustanovili?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovo je prikaz statističke ankete. Kao što sam već rekla, mi smo otprilike stavili na kompjuter 40.000 anketa gde su prijavljeni slučajevi ranjavanja i smrti i onda smo ustanovili varijable, napravili smo jednu bazu podataka, eliminisali smo duplikate, bilo je otprilike 3 000 dupliciranih podataka i na kraju smo imali 37.057 opisanih događaja prirodne i nasilne smrti i ranjavanja. Dakle, ovo je bila naša baza podataka.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Dakle, ovde se ne pravi razlika između onih koji su ubijeni kao borci i onih koji su bili civili?

SVEDOK SABO – ODGOVOR: Tabela ne pravi tu razliku, ali mi smo generalno mogli da napravimo razliku između boraca i civila.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sada, molim vas, da pogledamo tabelu na strani 3 tog istog izveštaja. Da li u ovoj tabeli pravite razliku između onih koji su bili ranjeni usled učestvovanja u borbi i onih koji su bili ubijeni i ranjeni kao civili? To se nalazi na strani 3 tabela 1.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da. Tabela 1 koja počinje na strani 3 se nastavlja na strani 4 i tu je prikazan, prikazani su statistički podaci koji su dobijeni tokom te ankete. U jednom delu mi dajemo ukupan broj i ne pravimo razliku između vojnika i civila. Na strani 4 prikazujemo brojeve koji se tiču civila.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Da, i mi sada vidimo to na ekranu, prema tome hajde da se na to sada osvrnemo malo detaljnije. Molim vas da vi sada opišete šta ste mogli da ustanovite u vezi sa civilima koji su ubijeni i ranjeni tokom tog vremenskog perioda koji ste vi proučavali.

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ukupan broj ubijenih civila je bio 1.399, a broj ranjenih civila je bio 5.093.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Molim vas da nam sada kažete kako se to deli u odnosu na uzrast žrtava?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: To se ovde vidi na tabeli, ja ću sada samo da se osvrnem na decu i na starije. Vidimo da je bilo 267 žrtava među decom uzrasta do 17 godina i bilo je 83 žrtve među starijima, dakle među onima koji su u kategoriji iznad 70 godina. Što se tiče ranjenih, ranjene dece je bilo 1.150, a ranjenih starijih osoba je bilo 172.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: U anketama koje su bile urađene umeđu domaćinstvima u Sarajevu, da li su ljudima postavljana pitanja kako je došlo do smrti ili ranjavanja?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, pošto je postojala ta rubrika ubijeni i ranjeni, onda je tu regisrovan i uzrok.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Jeste li vi proučavali te cifre?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Da, jesmo. Mi smo to obradili i pripremili smo jedan standardan način izveštavanja o uzrocima smrti i ranjavanja i ovde smo prikazali ove šire kategorije uzroka. Prva kategorija je bilo granatiranje, druga je bila snajperska vatra, treće je bilo drugo oružje i poslednja kategorija je bila ostala stradanja. Dakle, svi ovi uzroci su definitivno uzrokovani ratom i pošto su bili prijavljeni ti uzroci, onda smo mi to mogli da uključimo u svaki konkretan slučaj koji smo pokrili našom studijom. Dakle, 932 osobe je poginulo usled granatiranja, 253 usled snajperske vatre, 101 osoba je poginula usled drugog vatrenog oružja, a 113 je bilo žrtva ostalih uzroka rata.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li sada skrenuti vašu pažnju na sliku 1 koja se može naći na stanici 26 vašeg izveštaja, to je ponovo tabulator 10. Da li se ovde vidi odnos između stradanja civila i onih koji su učestvovali u borbama tokom opsade Sarajeva u periodu koji ste vi proučavali?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi vidimo na ovom grafikonu ukupan broj nastradalih koji je onda prvo podeljen po polu. U levom delu vidimo muškarce, u desnom žene. Takođe vidimo starosnu dob poginulih muškaraca na levoj i poginulih žena na desnoj strani. Boje, zelena boja je korišćena da se prikažu vojnici, dakle vojna lica, ljudi koji su učestvovali u borbi, a svetlo plava boja prikazuje civile. Takođe smo imali manji broj žrtava nepoznatog statusa, nismo znali da li su bili vojnici ili civili, oni su bili prikazani sivom bojom i vidimo da ih ima vrlo malo na ovom grafikonu. Zaključak je da, kada se pogleda ovaj grafikon, velika većina poginulih u delu opsade kojim se bavi *Predmet Galić* su bili vojnici i to se vidi u ovoj zelenoj boji. Ti vojnici su bili različite starosne dobi, većina od 18 ili 19 godina do približno 60 godina. Kada je reč o civilima, nema razlike u odnosu na civile muškarce i civile žene koji su ubijeni, koji su poginuli i tu su različite starosne dobi. Za žene je prilično jasno da je to starosna dob od približno 20 do 60 godina.

(...)

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Hteo sam samo da postavim još jedno pitanje. Ovaj izveštaj je vremenski ograničen na vremenski period od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994. godine, je li tako?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Nakon pauze ću vas zamoliti da govorimo o vašem završnom izveštaju koji se bavi jednim širim vremenskim periodom.

(...)

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Gospođo Tabo, molim vas pogledajte sada tabulator 12 dokaznog predmeta 548. To je izveštaj koji nosi naslov "Death Toll in the Siege of Sarajevo" i tu se odnosi na ljudske gubitke od aprila 1992. do decembra 1995. godine i to je istraživanje smrtnosti zasnovano na 8 velikih izvora. Možete li nam objasniti u čemu je razlika između ovog izveštaja i izvaštaja o kojima smo ranije govorili?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Pa ovaj treći izveštaj pokriva šire područje od onog takozvanog prvog izveštaja o Sarajevu o kome smo upravo razgovarali i koji je napravljen za *Predmet Galić*. U ovom trećem izveštaju o ljudskim gubicima mi smo prezentirali procenu broja žrtava tokom opsade

Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995. godine, a takođe ovaj izveštaj pokriva i širu teritoriju. Mi smo procenili žrtve za područje šest celih opština i to opština u celini, dok se u *Predmetu Galić* izveštaj odnosio samo na teritorije koje su uz liniju fronta. Takođe se odnosio na istih 6 opština, ali je uziman deo tih opština a ne opštine u celini.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovde su u celosti opisani izvori na koje ste se oslanjali u svom izveštaju. Možete li nam navesti te izvore?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: To ću uraditi, ali dozvolite da završim ono što sam počela da govorim o opštinama. Opštine koje su uključene u ovom istraživanju su sledeće: Centar, Novi grad, Stari grad, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća. Što se tiče izvora koje smo koristili za treći izveštaj o Sarajevu, koristili smo nekoliko izvora zajedno, ne jedan pojedinačni izvor kao što smo radili u *Predmetu Galić*. Koristili smo bazu podataka o mortalitetu koja se naziva FIS, to je Federalni institut za statistiku, to je baza podataka koju je napravio Federalni institut za statistiku, Savezni zavod za statistiku na osnovu njihove dokumentacije sa teritorije Federacije Bosne i Hercegovine i pokriva period celog sukoba.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sledeći?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Sledeći je spisak nestalih lica u Bosni i Hercegovini koji je napravio Međunarodni komitet Crvenog krsta i "Lekari za ljudska prava", to je često korišćen izvor i to je, uglavnom, najbolji izvor za nestala lica ili za lica za koja se smatra da su mrtva.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ko je sledeći?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Sledeća je baza podataka koju je ustanovila jedna nevladina organizacija, "Muslimani protiv genocida", i ponovo pokriva celu zemlju za celi period sukoba. Zatim ide anketa o domaćinstvima u Sarajevu, ista ona koju smo koristili za izveštaj u *Predmetu Galić*. Sledeća je spisak mrtvih, preminulih iz Bakije, iz najstarije muslimanske mrtvačnice u gradu, to je mrtvačnica na Bakijama, i to pokriva, ponovo, ceo perid sukoba i urbani deo teritorije Sarajeva. To je praktično onaj deo koji je unutar linija sukoba. Pored toga smo koristili tri spiska poginulih vojnika, to su zvanični podaci o poginulim vojnicima, to su vojnici koji su poginuli u bosanskom ratu, i pokriva se celi period sukoba i cela teritorija Bosne i Hercegovine. Važno je primetiti da je to spisak poginulih vojnika koji su nam dostavila Ministarstva odbrane iz Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, a spisak o mortalitetu Federalnog instituta za statistiku je zvanična evidencija poginulih i umrlih u toku sukoba u Bosni i Hercegovini.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ova poslednja tri izvora, spisak poginulih vojnika vam je omogućio da napravite razliku između poginulih civila i poginulih boraca?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovo su samo smrtni slučajevi, odnosno poginuli borci, vojnici, tako da je ovo potpuna informacija o poginulim vojnim licima tokom rata u Bosni. Mi smo koristili ove podatke, nakon upoređivanja, naravno, tako da bismo mogli da napravimo razliku i da označimo poginule vojnike i napravimo razliku poginulih vojnika i civila.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Možete li nam ukratko opisati kakvu ste metodologiju primenjivali u ovom završnom izveštaju?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Vrlo je važno, kada se procenjuje mortalitet izazvan sukobom, da se koristi više od jednog izvora jer nema izvora koji bi bio potpun i koji bi bio savršen. Svi su izvori nepotpuni i nedovoljni i kada se svi ti izvori uzmu zajedno, ima se mnogo veća šansa da se dođe do jednog razumnog broja žrtava nego da se osloni na jedan izvor. Tako smo mi koristili ovoliko izvora da bismo uporedili ove izvore, da bi eliminisali duplikate i da bismo napravili spisak jedinstveno zabeleženih žrtava u vreme opsade Sarajeva i da bismo taj broj prezentirali kao broj žrtava tokom opsade.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: I da li ste vi mogli da kombinujete ove izvore prilikom analize koju ste napravili i da li ste došli do rezultata, odnosno da li ste došli do jednog pouzdanog uzvora informacija koji bi istovremeno bio i sveobuhvatan za ovu studiju?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Mi smo bili u stanju da dođemo do tog cilja. Prvo smo procenili svaki izvor pojedinačno, radili na njemu, očistili njegovu srukturu, eliminisali duplikate unutar svakog izvora, zatim smo uporedili izvore i onda smo njih uporedili sa popisom stanovništva. I tada smo koristili iste principe koje smo koristili kada smo upoređivali podatke u vezi sa interno raseljenim licima i izbeglicama u odnosu na popis stanovništva.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Ovaj izveštaj, to je tabulator 2 dokaznog predmeta 548, mogu li skrenuti vašu pažnju na tabele 1a, 1b koje se nalaze na stranici 2 vašeg izveštaja. Mogu li vas zamoliti da nam ukratko objasnite vaše nalaze?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Tabela 1a daje brojeve povezanih podataka, dakle upoređenih i povezanih podataka koji su povezani sa popisom ili spareni sa popisom i to onih podataka koji su jedinstveni u svakom od njih i odnose se na opsadu Sarajeva u šest opština u periodu od 1992. do 1995. godine. Dakle, ovde je reč samo o onim podacima kod kojih je uspostavljena veza, a to znači da je jedan broj podataka ostavljen po strani, da nije uključen u ovu tabelu jer nismo bili u mogućnosti da uporedimo sve podatke jer se vidi da je prosek upoređivanja bio 76,6% dakle izgubljeno je otprilike 23,4% informacija koje nisu upoređene. U tabelama 1a i 1b vidimo četiri kategorije poginulih koje su navedene, i vidimo vojnike i imamo tri kategorije civila. Najznačajnija u našoj kategoriji su civili čija je smrt izazvana ratom, dakle to su oni smrtni slučajevi za koje smo mi bili najviše zaintersovani. Zatim, sledeće su druge dve kategorije civila, civili gde smrtni slučaj nije bio vezan za rat, mogao je biti prirodna snrt izazvana bolešću ili staroću, i četvrta su civili sa ostalim smrtnim slučajevima, gde mi nismo znali tačno koji je bio uzrok smrti i nismo imali mogućnosti da to odredimo, da znamo da li to ima veze sa sukobom ili ne.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Mogu li sada da skrenem vašu pažnju na podatak u vezi poginulih civila, onih čija je smrt izazvana ratom, dakle broj je 4.015. Možete li da nam objasnite taj podatak u odnosu na isti podatak koji se nalazi u tabeli 1b, 4.954?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Ovaj broj je minimalni broj, dakle najmanji broj žrtava do kojeg se došlo na osnovu upoređivanja podataka. Mi smo izgubili otprilike 23% podataka, a drugi broj 4.954 je ispravljeni broj do kojeg smo došli povećavanjem ovog broja 4.015 za 23,4%, dakle da bismo kompenzirali za one izgubljene podatke koje i dalje imamo u svojim izvorima, i koje nismo uspeli da ih uporedimo, pa nismo mogli da ih uključimo u tabelu.

TUŽILAC GRUM – PITANJE: Sada bih vas zamolio da kažete Veću kako treba da koristi prvi izveštaj o Sarajevu zajedno sa ovim izveštajem? Moje pitanje je da li je broj žrtava u prvom izveštaju koji je podnesen u *Predmetu Galić* odražen ovde u ovoj tabeli 1a, u ovom dokaznom predetu i u tabeli 1b?

SVEDOK TABO – ODGOVOR: Broj civilnih žrtava u prvom izveštaju koji je pdnesen u *Predmetu Galić* je, naravno, uključen u tabele 1a i 1b, to je 1.399 smrtnih slučajeva ako se sećate, dakle 4.015 smrtnih slučajeva obuhvataju i tih 1.400 mrtvih koji se pominju u drugom izveštaju. I naravno, broj 4.954 takođe uključuje broj koji je naveden u prvom velikom izveštaju podnesenom u *Predmetu Galić*. Dakle, ova dva izveštaja treba pročitati zajedno. Veliki izveštaj o *Predmetu Galić* je u stvari studija koja se pokazuje kako se došlo do tog broja žrtava izazvanih ratom. To je jedno potpuno istraživanje i tu su navedeni svi osnovi tog istraživanja i došlo se do određenih brojeva koji imaju veze sa optužnicom u *Predmetu Galić*. Međutim to nije dovoljno da bi se prezentirao broj, jer je to zasnovano na jednom izvoru, i na jednom delu sukoba. Mi smo napravili treći izveštaj o Sarajevu koji nudi potpunije statističke podatke i ovi brojevi koji se pojavljuju u tabelama 1a i 1b su brojevi, posebno broj u tabeli 1b, 4.954, to je dakle skoro 5.000 smrtnih slučajeva izazvanih ratom među civilima, to je broj koji više odražava realnost.

(Transkript preuzet sa www.hlc.org.yu)

Svedok Rupert Entoni Smit: ENKLAVE POD ZAŠTITOM UN

9. oktobar 2003

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vaše puno ime, molim vas.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Rupert Entoni Smit.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste penzionisani general u britanske vojske, služili ste od 1964. godine i to na raznim stranama širom sveta, u ratu u Zalivu i takođe na Balkanu već od 1992. godine, krajem 1992. godine i početkom 1993. godine a zatim i u Londonu na položaju koji vam je davao širi pregled događaja na Balkanu. Da li ste zatim preuzeli komandu nad snagama UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini u januaru 1995. godine i bili na tom položaju do decembra 1995. godine?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sada kada je reč o revidiranom rezimeu, prva bitna stranica u kojoj je sadržaj vašeg rezimea, stranica 3, paragraf 5. Tokom obavljanja vaših dužnosti tokom 1995. godine, da li ste se sastajali Karadžićem i Mladićem i na osnovu toga da li ste formirali mišljenje o njihovom odnosu sa optuženim u ovom predmetu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Jeste, sastao sam se sa obojicom i Karadžićem i Mladićemi mišljenje do koga sam došao u vezi sa odnosom Mladića prema optuženom zasnovano je na jednom konkretnom sastanku u julu i na nekim drugim sastancima. Ali pre toga primeri o postojanju veze sa Srbijom i Miloševićem su mi bili predočeni. Reč je o vođenju snaga bosanskih Srba, zatim dostavljanju opreme, municije i odakle dolaze njihove plate, posebno za više oficire.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste vi bilo što zaključili o tome da li su generali iz Beograda, a posebno optuženi imali bilo kakav uticaj na vođstvo bosanskih Srba?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja sam svakako došao do zaljučka da je postojao uticaj, jer bosanski Srbi su se oslanjali na podršku srpske vojske, odnosno oružanih snaga Srbije i na osnovu njihovih vlastitih priča imao sam dokaze da oni imaju odnose sa Generalštabom i ostalima u Beogradu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 8 rezimea, kada je reč o odnosu Karadžića i Mladića, šta ste vi zaključili, kakav je bio njihov odnos? Recite nam to ukratko.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Karadžić je bio politički vođa, a Mladić je bio vojni vođa. Oni su se držali zajedno i javno i takođe u nekim manje javnim situacijama kada su razgovarali sa mnom i sa gospodinom Akašijem (Akashi) i Mladić je više puta istakao da se on ne bavi politikom. Međutim, on je vrlo naširoko objašnjavao svoje vojne odgovornosti i zadržao je svoje pravo da odlučuje i upravlja onim što će se dešavati i to pravo je čuvao u odnosu na Karadžića ili bilo koga drugog, i vrlo ljubomorno se držao tog svog prava.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 9, a kada je reč o diskusijama u vezi strategije između Karadžića i Miloševića, do kakvih ste zaključaka došli i da li je uopšte optuženi učestvovao u tome?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Nema sumnje da su Karadžić i Mladić raspravljali o strategiji i to su bili primeri sastanaka na Jahorini za koje sam ja znao i to se dešavalo u više formalnom obliku. Odnos sa optuženim je bio više takav da se on uplitao ili učestvovao u tome kada je pravac u kom su oni išli bio suprotan njegovom interesu i interesu Srbije.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 10, u kom stepenu i na koji način se međunarodna zajednica oslanjala ili koristila optuženog kada je reč u vezi sa onim što su želeli da učine bosanski Srbi?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa pošto se smatralo da gospodin Milošević ima uticaj na bosanske Srba, međunarodna zajednica se obraćala njemu. Barem dva puta smo videli da se to dešava, to je bilo oslobađanje talaca u maju i junu i tokom Dejtonskih pregovora, obraćali su se njemu, dakle, kao izvoru uticaja i pritiska na bosanske Srbe.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je bilo koji od viših oficira Vojske Republike Srpske rekao ko ih plaća i kako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne sećam se precizno ko je to bio, mislim da je to bio ili Mladić ili general Tolimir, ali svakako mi je rečeno, jedan od njih mi je rekao barem jednom da ih plaća Beograd.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kada je reč o podršci, ako je bilo podrške iz SRJ, kada je reč o municiji i snagama, plaćenicima, kakvo je vaše iskustvo u vezi s tim?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: U izvesnom stepenu snage bosanskih Srba, posebno kada je reč o opremi za specijaliste i održavanju te opreme, oslanjali su se na Beograd. Isto se odnosi i na deo municije. Kada je reč o podršci snaga, ja to delim na tri grupe. Bile su specijalne snage, srpske specijalne snage, zatim jedinice, takozvane jedinice iz Srbije kao što su Arkanovci, dakle Arkanove snage i meni nikada nije bilo sasvim jasno kakav je bio njihov odnos sa srpskom vojskom ali oni su bili formirana i priznata tela. Tu su bile plaćeničke jedinice za koje se tvrdilo, ja nemam dokaza za to, tvrdilo se da su neki od njihovih pripadnika došli iz Grčke. Ja sam svakako video dokaze među srpskim snagama, snagama bosanskih Srba, oko Žepe, prisustva tih snaga pojačanja.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kada je reč o temi saveznika, paragraf 12 ili drugi deo paragrafa 12, možete li nam objasniti šta ste mislili pod sistemom protivvazdušne odbrane ili vazdušne odbrane ili načina na koji ste

to koristili, kakav uticaj ste mogli da imate na NATO pokušaje da uništi protivvazdušnu odbranu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Kada je reč o sistemu protivvazdužne odbrane, to se sastojalo od velikog broja senzora, radara i bilo je raspoređeno naširoko a informacije su se skupljale zajedno i dolazile su u jedan centar, tako da se formira jedna slika. Taj sistem je bio postavljen u vreme Titove Jugoslavije i nije bio formiran na osnovu granica koje su postojale 1995. godine. Zato sam ja delovao na osnovu pretpostavki da je postojao sistem informisanja preko tih granica, iz Srbije u Bosnu. To mi je pokazano za vreme bombardovanja u septembru, kada je NATO pokušao da potisne taj sistem odbrane i kada smo mi oborili tornjeve, radarske tornjeve, a oni su i dalje nastavili da dobijaju informacije iz Srbije, što znači da su i dalje imali veze sa Srbijom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Dakle, ako ste u pravu sa zaključkom da je informacija dolazila iz jednog integrisanog sistema, izbacivanje jednog sistema u Bosni nije ih onemogućilo da i dalje dobijaju te informacije.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, oni su i dalje dobijali te informacije jer je sistem i dalje funkcionisao u Srbiji.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sada ćemo preći na poglavlje restrikcije nad enklavama. To je paragraf 14. Mislim da ste vi to rekli u vašoj izjavi, tako da ćemo ipak ići dalje na paragraf 15 gde je reč o dokazima, o promeni i pomeranju u strategiji Republike Srpske. Vi ste imali niz sastanaka sa Mladićem početkom marta. O tome ste govorili većim delom u svojoj izjavi, međutim u paragrafu 15 i dalje bavite se nečim što je postalo vaša teza. Možete li nam objasniti zašto je bilo potrebno da se dođe do te teze i šta je to ustvari bilo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa ja sam naučio da tako nešto radim u ovako složenim okolnostima, jer čovek dođe do teze, antiteze i sinteze. Ono što sam ja pokušao da uradim je da dođem do zaključka na osnovu informacija koje su mi bile na raspolaganju o tome šta se dešava i šta ljudi da urade. A onda sam mogao da se usmerim na prikupljanje informacija i da to dokažem ili osporim, ali takođe mi je omogućilo da na neki način testiram informacije koje su mi dolazile, da ih testiram u odnosu na tu tezu i da ih tako procenjujem. Početkom marta pa sve do sredine marta, već sam komandovao skoro dva meseca i došao sam do određenog mišljenja u vezi sa tim šta će se desiti. Dakle, došao sam do te teze koju sam onda koristio da bi testirao informacije koje sam dobijao.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A šta je bila vaša teza?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa sporazum o prestanku neprijateljstava će propasti, snage u sukobu imaju nameru da nastave rat. Potrebno im je rešenje silom do kraja 1995. godine. **Sa stanovišta bosanskih Srba da nemaju dovoljno ljudi da brane prostor koji su držali, jedan od načina da oslobode ljudstvo da im bude više na raspolaganju bilo je da smanje obezbeđenje tri istočne enklave, to je Goražde, Srebrenica i Žepa. Takođe im je bilo potrebno da zadrže UN, jer UN je bio neka vrsta zaštite da ih ne bi bombardovao NATO i zbog toga sam iz toga zaključio da će izvršiti pritisak na te enklave da ih stisnu, da ih smanje na taj način da neutraliziraju potencijal Bosanaca, odnosno da smanje vojne aktivnosti tamo, tako što će držati UN tamo tako da oni mogu da budu neka vrsta njihovih talaca da bi ih zaštitili od NATO bombardovanja.**

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 18. Bez obzira na ono što je trebalo da se desi u enklavama, šta ste vi mislili o važnosti Sarajeva?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Treba da kažem da je Sarajevo takođe bilo enklava koja je bila pod opsadom. Ja sam smatrao da je Sarajevo bilo odlučujuća tačka, zato što su neka prigradska naselja bila pod kontrolom bosanskih Srba i linija sukoba je presecala Sarajevo. Sarajevo je bilo prestonica, sedište bosanske Vlade, tamo se nalazio i štab UN-a, tamo su se nalazili mediji i Sarajevo su branili ili čuvali ljudi iz brigade koju je finansirala, odnosnom koju je osnovala jedna od stalnih članica Saveta bezbednost,i a to je bila Francuska. Iz tih razloga je Sarajevo bilo odlučujuća tačka.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: (…) Generale Smit, molim vas pogledajte ovaj dokument, mislim da je obeležen.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja sam video ovaj dokument po prvi put juče i koliko sam ga ja shvatio, radi se o prevodu direktive, naređenja koje je potpisao Karadžić. Dakle radi se o direktivi za buduće strateške pravce za snage bosanskih Srba i izgleda da je to proisteklo iz sastanka na Jahorini.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ono što stoji pri dnu desete strane, a tiče se Drinskog korpusa, tu stoji: ''Planiranim i dobro promišljenim borbenim operacijama stvoriti nepodnošljivu bezbednosnu situaciju bez nade za preživljavanje. Stvoriti uslove nepodnošljivosti, besperspektivnosti daljeg života meštana u Srebrenici i Žepi''. Zatim na strani 11, bojim se da nisam rekao gospođi Vi da to obeleži, ali videćete tri reda na početku 11 strane. ''Za slučaj odlaska snaga UNPROFOR-a iz Žepe i Srebrenice, komanda Drinskog korpusa će isplanirati operaciju pod nazivom Jadar, sa zadatkom razbijanja i uništenja muslimanskih snaga u ovim enklavama i definitivnog oslobađanja Podrinja''. Molim vas, prokomentarišite ovo i kako se ovo uklapa sa vašom tezom?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Poslednja rečenica u onom prvom pasusu o kome smo govorili, gde se kaže: ''Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti za stanovništvo Srebrenice i Žepe'', ja sam shvatio ovu direktivu da ona nalaže da se izvrši takav pritisak u fizičkom smislu i u drugom smislu da se tako onemogući svaki normalan život i opstanak u tim enklavama. Ovaj drugi paragraf zapravo sam shvatio kao nameru da se oni zapravo unište. Uputstvo u tom paragrafu naravno zavisi od odlaska UNPROFOR-a. Nije bilo nikakvog razloga da se tamo zadrži UN zato što je UN trebao da ode da bi se te enklave uništile i uklonile.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala vam. Sad ćemo se osvrnuti na dokument pod tabulatorom 3, opet direktiva za dalja dejstva, koju je potpisao Mladić i nosi datum 31. mart. Recite nam uopšteno kakav je vaš komentar, mislim da samo takav komentar i možete da date.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Mislim da je ovo ilustracija toga kako su Karadžić i Mladić radili zajedno. Prvo možete da vidite da je ovde Karadžić

dao jednu generalnu direktivu a onda to dalje detaljnije razrađuje Mladić u obliku uputstva svojim snagama. On je to uradio nekoliko dana ili nekoliko nedelja kasnije. Mislim da je zapravo to uradio tri nedelje kasnije. On je izdao jedno naknadno naređenje u kome se razrađuje ono što je Karadžić nazvao strateškom direktivom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Sada rezime, paragrafi 20 i 21, to su paragrafi o kojima vi dosta govorite u vašoj izjavi. Posetili ste Srebrenicu 6. marta i to se nalazi u paragrafu 20. Vi ste tu naveli da se bilo koje kretanje i ulazak ili izlazak iz enklave posmatra i prati od strane bosanskih Srba koji su držali tamo jedan kontrolni punkt i rekli ste koliko je sve to pod kontrolom, direktnom kontrolom Vojske Republike Srpske. Šta možete da kažete o toj kontroli Vojske Republike Srpske?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Stanovništvo Srebrenice i jedinice holandskog bataljona u okviru snaga UNPROFOR-a koji su se nalazili u tom džepu su definitivno osećali tu kontrolu. Ja mislim da se ovo razvijalo, to je trajalo i da se stvorio osećaj da što ste duže tamo, to ste duže bili pod njihovom kontrolom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Po vašem mišljenju, ovo je nešto što se nadovezuje na ono prethodno, dakle po vašem mišljenju da li je stepen kontrole Vojske Republike Srpske nad Srebrenicom i džepovima u tom području bio jasno objavljen širom sveta ili ta informacija nije bila dovoljno rasprostranjena?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja mislim da u zapadnim zemljama nisu bile dovoljno shvaćene okolnosti pod kojima je narod živeo u tim enklavama, da zapadne zemlje to nisu dobro shvatile.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ukoliko vas neko drugi bude pitao, vi možete, naravno, o ovome nešto više da kažete. A sada paragraf 21. U vreme kada ste vi imali rotirajuću funkciju, vi ste došli posle generala Rouza (Rose), a holandski bataljon je zamenio kanadski bataljon u Srebrenici. Da li su oni mogli da donesu svo naoružanje i municiju u enklavu ili ne?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, nisu bili u stanju to da urade. Imali su nestašice i jednog i drugog.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 29 je obrađen u vašoj izjavi. Vi ste se sreli s Mladićem 7. marta 1995. godine, paragraf 26 je takođe obrađen u vašoj izjavi, osim možda samog kraja. Na tom sastanku da li je Mladić izrazio svoje mišljenje o tome da on zna kolika je veličina tih enklava i da se radi o enklavama?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, ova konkretna diskusija je otpočela tako što se govorilo o položajima posmatračke misije UN-a koja se nalazila južno i jugoistočno od Srebrenice. Usled položaja ovih posmatračkih punktova, Mladić je smatrao da su Bosanci bili u stanju da rasporede svoje položaje tako da mogu da preseku položaje koji su bili važni Srbima i koji su bili na pravcu od istoka prema zapadu, između Srebrenice i Žepe. Mladić je hteo da ja promenim lokaciju posmatračkih punktova, tako da bih dozvolio da se Muslimani potisnu nazad i da se Srbima time omogući bolji pristup putevima. Tokom ove diskusije Mladić mi je objasnio da područja koja smo mi imali pod kontrolom i granice enklava, po njegovom mišljenju to nije bilo tako

dogovoreno kada su ta područja uspostavljena. I onda je on skicirao jednu kartu i u nju uneo kako treba da se formiraju te granice i zapravo to se sve ticalo područja oko Srebrenice, Žepe i Goražda.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Onda prelazimo na paragraf 32 u sažetku, strana 10, tu se govori o sastancima u Sarajevu i na Palama 20. aprila. To je takođe obrađeno u vašoj izjavi. Nema potrebe da se sada na to osvrćemo. Zatim je došlo do nekih novih sastanaka između 30. aprila i 1. maja, to je takođe pokriveno u potpunosti vašom izjavom. Možda bismo mogli da kažemo nešto što se tiče sastanka 30. aprila a to je u pasusu 34 sažetka. Kao što se sećate, Karadžić tu u jednom trenutku kaže da ukoliko međunarodna zajednica bude tretirala Srbe kao zveri u kavezu, onda će se oni tako i ponašati?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A šta je sa tenkovima koji su učestvovali u tim borbama 16. i 17. maja? Odakle su oni pucali? I šta su oni zapravo tamo radili?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa zapravo nisu smeli da otvaraju vatru zato što su se nalazili na tačkama gde se bilo skupljeno naoružanje. Sad ne mogu da se setim tačnih detalja, ali ovi tenkovi su ili bili oduzeti, dakle ili su bili uzeti sa tih tačaka gde se nalazilo naoružanje ili su pucali odatle ili sa neke druge tačke. Ove tačke, ove lokacije gde se nalazilo naoružanje je bilo jedno prilično široko područje i bilo je dosta oružja na tom području. Nisu bili u hangaru nego jednostavno na jednoj široj teritoriji.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Mi smo dosta čuli o tim lokacijama gde je bilo uskladišteno naoružanje, prema tome možemo da pređemo na paragraf 40 koji je takođe obrađen u vašoj izjavi. Vi tu govorite o vašem sastanku sa Karadžićem 21. maja. A sada paragraf 41. Da li ste vi radili ili da li je UNPROFOR funkcionisao po principu toga, na osnovu teze da su Bosanci zapravo povećavali svoju aktivnost u enklavama?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, kad sam ja pisao svoju tezu, ja sam samo opisao onaj deo teze koji se tiče bosanskih Srba, ali ta teza je sadržavala i to da je bilo u interesu bosanskih Muslimana da vrše operacije izvan enklava tako da što je moguće više snaga bosanskih Srba mora da se bavi njima. I oni su upravo to i radili.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste pregledali dokument pod tabulatorom 6 i da li je to veran zapisnik sa sastanka 21. maja?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, pregledao sam i jeste.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U to vreme da je Sarajevo bilo stalno granatirano, redovno granatirano od strane bosanskih Srba?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, jeste, i to se intenziviralo. Koliko se ja sećam, to se malo smirilo u odnosu na situaciju koja je postojala 16. i 17. maja ali se i dalje nastavilo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Šta se uglavnom ciljalo? To je obrađeno u paragrafu 42.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Uglavnom su ciljali jevrejsko groblje, zgradu PTT-a koja se nalazila u blizini i ako možemo tako da kažemo, liniju fronta. Takođe su granatirali područje oko starog stadiona Zetre.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Pitanje, pasus 43, na strani 13. Ovo je sad bilo granatiranje Tuzle koje je izvršila Vojska Republike Srbije. Možete li nam nešto više o tome reći? Da li se 24. maja ponovo intenzivirala borba i da li ste vi doneli odluku da izdate ultimatum?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, granatiranje se nastavilo tokom tog meseca i zatim je postalo intenzivnije 24. i još neko oružje je bilo izneto sa lokacije gde je bilo uskladišteno. Ja sam tada izdao ultimatum, koliko se sećam, to je bilo veče 24., ultimatum je glasio da ukoliko se oružje ne vrati, onda će NATO izvršiti vazdušne udare. To oružje nije bilo vraćeno i 25. napadnuta su dva bunkera gde se držala municija u blizini Pala, to je napao NATO. Odgovor to veče je bio takav da je Vojska Republike Srpske granatirala sva sigurna područja, sva bezbedna područja i tada je poginula 71 osoba u Tuzli na pijaci.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tuzla je bila zaštićeno područje?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, jeste.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A šta je bilo sa Sarajevom, generale?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Sarajevo je takođe bilo granatirano i situacija se konstantno pogoršavala. Onda smo mi izvršili drugo bombardovanje i posle tog drugog bombardovanja došlo je do još većeg pogoršanja, još većeg nego posle prvog bombardovanja.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Sada da pređemo na taoce, to je obrađeno u pasusu 46. Možete li nam reći kako je došlo do toga da ljudi postanu taoci?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, odmah posle ovog drugog bombardovanja, vojni posmatrači UN-a koji su se nalazili u kući blizu štaba na Palama su bili zarobljeni i bar jedan od Kanađana je bio lancima vezan za most za koji se smatralo da će biti ciljan. To je bilo prikazano na televiziji i mene su nazvali i rekli su mi da će njega zaklati ukoliko ja ne obustavim naša dejstva. Istovremeno smo počeli da primamo izveštaje od strane drugih ljudi da je bilo i drugih taoca u područjima koje su držali bosanski Srbi.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ovo korišćenje talaca kao živih štitova, da li je to bila jedna uobičajena pojava i kakve ste zaključke mogli da izvedete o tome da li je postojala neka koordinacija?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa ja mislim da je bilo negde oko 400 taoca. Ja ne mogu sada u ovom trenutku da se setim koliko je bilo talaca u prvoj tranši, u prvoj grupi, ali ta praksa je postojala i van Pala i meni se činilo da je to bila jedna akcija koja je bila pod sveukupnom komandom.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U vašoj izjavi svedoka vi nešto govorite o kontaktima, telefonskim kontaktima sa Mladićem, o vašim tvrdnjama i njegovim kontratvrdnjama. Da li je on zadržao to pravo da uzima taoce i to na način koji ste vi opisali?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, koliko se ja sećam, on je bio spreman da i dalje uzima taoce i tražio je da mi kompletno obustavimo sva naša dejstva.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste nešto rekli o bosanskim vojnicima koji su bili maskirani kao francuski vojnici. Vi ste nešto o tome rekli u vašoj izjavi, a zatim ima jedan pasus koji govori o 28. maju, kad ste vi imali konačan razgovor sa Mladićem i kad ste ga obavestili o kršenju Ženevskih konvencija, da to što on radi predstavlja kršenje Ženevskih konvencija. Da li dokument po tabulatorom 7 verno odražava telefonski razgovor koji ste imali s njim?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste odbili dalje da pregovarate s njim i zatim je izvršen pritisak na optuženog u ovom postupku. Vi ste to opisali u vašoj izjavi i da li ste vi shvatili da je optuženi imao neku ulogu u puštanju talaca?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, bilo je jasno u to vreme da je upravo bilo tako.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Dokument pod tabulatorom 11. Da li ste pregledali taj dokument? Da li to predstavlja pismo koje ste vi uputili Mladiću gde se žalite zbog granatiranja zaštićenih zona?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, pregledao sam to pismo i radi se upravo o tome.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A sada jedan drugi događaj iz juna 1995. godine. Da li je dolazilo do granatiranja i do otvaranja snajperske vatre?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Sad mi je malo teško da se setim, ali da, jeste dolazilo do takvih primera. Sad ne mogu da se setim koliko je to bilo redovno. Ono kako bih ja to opisao, ja bih rekao da je to bilo normalno. To je bila jedna konstanta života u Sarajevu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Pokušaj Armije Bosne i Hercegovine da se probije iz Sarajeva u junu 1995. godine je opisano u vašoj izjavi, kao i postavljanje Karla Bilta (Karl Bildt) umesto lorda Ovena (Owen) na funkciju predstavnika Evropske unije. Da li ste se vi sastali s njim u junu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I ostali ste u kontaktu sa njim. Zatim dolazimo do pada Srebrenice u julu 1995. godine. Vi ste tada bili na dopustu i ovo je opisano u vašoj prvobitnoj izjavi. Zatim napad na Srebrenicu se intenzivirao 8, 9, 10 i 11. jula. To je takođe obrađeno u vašoj izjavi. Zatim imamo neke dokazne predmete na koje ćemo samo ukratko da se osvrnemo. Dokument pod tabulatorom 13, da li je to depeša koja opisuje situaciji 11. jula?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da. to je šifrovana depeša iz štaba u Zagrebu, gde se spominje Akaši koji je razmatrao situaciju.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I ovde stoji da je optuženi rekao da je shvatio situaciju da je potrebno da se koristi bliska podrška iz vazduha, navodeći da general Mladić možda nije shvatio razliku između toga i vazdušnih napada.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I upozorava da Mladić možda može i malo jače da reaguje.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sada imamo dokazni predmet 14. Da li to još jedan šifrovan poziv od 11. jula?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je optuženi stupio u kontakt i bio obavešten o situaciji i rekao da su holandski vojnici na srpskoj teritoriji zadržali svoje oružje i opremu i da su mogli slobodno da se kreću?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I konačno, tabulator 15, to je jedna šifrovana depeša od istog dana koja govori o tome da će vojska bosanskih Srba verovatno da izdvoji muškarce sposobne za služenje vojske od ostatka stanovništva i da će UNPROFOR-ove snage moći vrlo malo da urade u vezi sa tim. Zatim se nastavlja: "Činjenica da će vojska bosanskih Srba imati problema da kontrolišu 40 hiljada ljudi koji se nalaze na toj teritoriji bi mogla da oslabi njihovu želju da prolongiraju, održe obećanje stanovništvu Srebrenice" .

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, ja se sećam da sam to spomenuo ali trenutno ne mogu da se setim svih detalja.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A sada dokazni predmet pod tabulatorom 15, sad smo već prešli na paragraf 58.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ovde se vi brinete za pitanja izbeglica i stanje koje se pogoršava, to je opisano u vašoj prvobitnoj izjavi. Pregledali ste i dokument pod tabulatorom 16 od 13. jula. To je šifrovana depeša gde se govori o situaciji, gde se govori o otprilike 5500 interno raseljenih ljudi u vazdušnoj bazi, i da se očekuje da će taj broj rasti i da je otprilike nekih 6000 ljudi u Kladnju za koje se očekuje da će otići u Tuzlu i da će biti mnogo više i drugih, otprilike 25 hiljada.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Takođe se navodi da je oko 4000 ljudi u Bratuncu čekalo pod okriljem vojske bosanskih Srba. Za njihovu sudbinu su svi bili zabrinuti.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, tako je, prepoznajem tu depešu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 17, još jedan dokument, to je sastanak od 13. jula, sastanak sa premijerom Silajdžićem od 13. jula. Da li se tu nalazi pasus u kome je Silajdžić obavestio generala Smita da je Vlada održala vanrednu sednicu parlamenta, skupštine danas i da se sprema da objavi spisak svojih zahteva, a to će uključiti i zahtev Ujedinjenim nacijama da ojačaju enklavu Žepa, da pošalju pojačanje u enklavu Žepu? I kaže se prvo da je Žepa trenutni prioritet i da je očigledno postala sledeći cilj i da je Beograd aktivno učestvovao u svemu tome i da se ne treba više truditi da se tako nešto sakrije. U paragrafu 6 istog dokumenta se kaže: "I premijer i ministar Muratović su skrenuli pažnju na zabrinutost u vezi sa nepotvrđenim, još nepotvrđenim izveštajima o zverstvima u području Srebrenice a posebno o silovanju mladih žena u Vlasenici i ubistvu autobusa punog izbeglica". Da li prepoznajete taj dokument?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da. Tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li to tačno odražava ono što se dešavalo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Tako je.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I još jedan dokazni predmet, to je dokazni predmet pod tabulatorom 18, dokument od 13. jula. To je nakon pada Srebrenice i komentar da bosanski Srbi čiste, etnički čiste Srebrenicu. Imate li komentara o ovom dokumentu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja sam napisao ovaj dokument, u neko doba tog dana. Ja sam se vratio kasno 12. jula i poslao sam svoje mišljenje o situaciji i o tome kako mi ubuduće treba da se bavimo tom situacijom i tu kažem: "Bosanski Srbi čiste Srebrenicu" a pod tim mislim, koristim tu reč ili izraz koji je tada korišten, hoću da kažem da je taj proces odvajanja muškaraca, vojno sposobnih muškaraca od ostatka stanovništva u toku i da je to bilo normalno ponašanje kada se zarobi selo, kada se zauzme selo tokom ovog rata i u tom delu Balkana.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Stranica 17 u rezimeu, paragraf 60 do 67. Možda bimo se time mogli baviti na osnovu vašeg sećanja. Ako je bilo potrebno da se koristi neki od dokumenata, možemo to da uradimo. Ovde je reč o direktnom učešću optuženog. Da li je 14. jula održan sastanak između vas, optuženog i Karla Bilta u Beogradu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, jeste. Razmišljao sam trenutak o datumu, da, tako je.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je takođe održan i sastanak sa Mladićem?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, Mladić je bio tamo sa Miloševićem kada smo mi stigli.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je to bio sastanak koji je održan u lovačkoj kući izvan Beograda ili lovačkom domu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi možete da kažete ko je sve prisustvovao? Da li je sastanak bio podeljen na vojnu i političku grupu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste bili u vojnoj grupi? Šta se tamo desilo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa počeli smo svi zajedno. Ubrzo nakon početka gospodin Milošević je rekao gospodinu Mladiću da ide sa mnom i da rešimo pitanje oslobađanja holandskog bataljona i pristupa zarobljenicima i tako dalje, tako da smo mi otišli odvojeno, na odvojen sastanak da bismo o tome raspravljali.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kada je optuženi i pod kakvim okolnostima je dao takva uputstva Mladiću i da li je bilo očigledno da on ima autoritet u odnosu na njega?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Bilo je jasno da je on nadređen Mladiću, on se njemu obraćao imenom, a Mladić je očigledno pokazivao poštovanje prema njemu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sastanak koji ste vi imali sa Mladićem, možete li nam reći ukratko kako je to napredovalo, da li je napredovalo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa vrlo sporo, u prilično ratobornom raspoloženju ali na kraju smo došli do dokumenta, imam ga ovde u kompletu, koji je bio osnova za sve dalje sastanke.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: To je tabulator 20 u ovoj fascikli. Ako je potrebno, tu se može identifikovati datum sastanka, 15. jul.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ja sam mislio na dokument koji smo Mladić i ja potpisali.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: To je dokument pod tabulatorom 21.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, 21.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste pogledali oba ova dokumenta.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Rekli ste da je to bilo u ratobornom raspoloženju, to je bilo 17. jula.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, 15. jula.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Izvinjavam se. Dakle, on je bio ratoborno raspoložen. Da li je išta rečeno direktno o tome šta se desilo u Srebrenici ili šta će se desiti sa Srebrenicom ili bilo kakva saznanja o broju mrtvih u toj fazi u Srebrenici ili bilo šta tome slično?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, i dalje sam radio na osnovu toga da mi imamo još uvek veliki broj ljudi koji su viđeni. Najmanje dve hiljade je bilo u Bratuncu. Mi još nismo znali gde da tražimo ostatak i zbog toga smo tražili pristup za Međunarodni komitet Crvenog krsta i UNHCR, pristup tim ljudima.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Uopšteno ako bismo mogli da se osvrnemo na to, da li je i u jednoj fazi Mladić rekao ili priznao koliki je broj mrtvih u Srebrenici ili izrazio bilo kakvo zaprepaštenje ili bilo kakve emocije u vezi sa onim za šta je znao da se desilo ili da se moglo desiti tamo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Nije, na tom sastanku, iako je bilo mnogo opštih razloga i kasnije sam ja ukazao na nešto o čemu ću vam nešto reći kasnije. U drugim okolnostima gde je bilo jasno da se desio masakr ja sam uvek pokušavao da mu objasnim da akcije koje su preduzete idu na štetu njegovom položaju i položaju njegovog naroda, jer se na njih gleda u vrlo lošem svetlu. Međutim, po mom mišljenju on uopšte nije shvatao kakve su posledice njegovih akcija u svetu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Na tom sastanku on je pomenuo ranjivost svoje vlastite majke.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, on je rekao kada je pala bomba na Pale, kada smo bombardovali Pale, pala je jedan kilometer od nje.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Već smo se bavili paragrafom 65 u rezimeu, vi ste objasnili svoje mišljenje o tome da je optuženi imao kontrolu nad Mladićem, ali u vašoj izjavi nedostaje nešto što ste rekli, a to je vaše zapažanje o ostvarivanju vlasti na Balkanu i o stepenu nezavisnosti koji podređeni mogu da imaju u odnosu na nadređenog. Možete li nam to objasniti u par rečenica?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa ja sam došao do gledišta da se moć na Balkanu ostvaruje u društvu na takav način da je ona apsolutna. Ko god da ima vlast, ima apsolutnu vlast i ako se naleti na bilo kakvu prepreku i ako imate apsolutnu moć i tražite bilo kakva dobra, novac, šta god, vi to možete uzeti, a vaš nadređeni se u to meša samo u okolnostima kad je na bilo koji način to poremećeno. Dakle, on tada u vaše ime ostvaruje svoju vlast.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ako ste vi došli do takvog stava, po vašem mišljenju, da li je to odgovaralo onome što ste videli u odnosu između Mladića i Miloševića?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa mislim da je to bio takav odnos, Mladić je imao svoje vlastito mesto u ostvarivanju vlasti i samo ako se on upleo u posao gospodina Miloševića i Srbije, u njihove interese, onda se on mešao, odnosn, onda je Mladić bio kontrolisan.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li vam je Mladić ponudio bilo kakvo objašnjenje u vezi pada Žepe?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Rekao mi je da nije pala, odnosno da je pala mnogo pre nego što je pala, ali da razlog zbog kojega je on napao Žepu, mi o tome nismo raspravljali i ja nisam ni očekivao da bi mi to on objasnio, u svakom slučaju.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Preskočiću nekoliko paragrafa. Vi ste se u svojoj izjavi već bavili evakuacijom holandskog bataljona, pogledali ste dokazni predmet pod tabulatorom 21. Mislim da je jasno da ste rekli da vam je Mladić podneo izveštaj da je u Srebrenici sve završeno na jedan korektan način i mislim da ste vi to naveli u vašoj prvobitnoj izjavi svedoka.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sada dolazimo do pada Žepe. Da li vam je on u to vreme kada ste imali posla sa njim pokazao jednu kartu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, i trudio se da dođu lokalni predstavnici da s njima u to vreme o tome raspravljaju, ako se dobro sećam.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste imali još jedan sastanak s Mladićem 25. jula u Han Kramu, ako se dobro sećam, ako sam u pravu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste to pokrili u svojoj izjavi i proveli ste četiri sata s njim, i time se takođe bavite u svojoj izjavi. Pogledali ste dokazni predmet pod tabulatorom 22, to je zapisnik sa tog sastanka?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, da, da, jeste, to je zapisnik sa tog sastanka.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da ste se na tom sastanku sastali i sa predstavnikom bosanske strane, zatim sa osobljem Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i takođe sa nekim predstavnicima UNHCR-a, odnosno UN-a za civilna pitanja.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja sam se s njima sreo na putu. Pokušavao sam da te ljude dovedem u Žepu da bih osigurao da se tu ponovo ne odigra nova Srebrenica.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste došli do zaključka da li ćete moći da se odupretе čišćenju enklave?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa mi nismo bili u mogućnosti da sprečimo evakuaciju ljudi iz enklave. Za nas je bilo važno da oni bezbedno izađu iz enklave. Da li će se naoružani ljudi iz enklave u tom momentu, da li će oni biti u mogućnosti da se izvuku ili da će morati da odu u brda, to još nije bilo jasno. Na kraju su oni otišli u brda.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste se potrudili da i njih popišete?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, mi smo popisali sve ljude, tako da bi mogli da imamo tačan broj ljudi koji su bili tamo i da ih tražimo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Dalje ste išli u Žepu, između 26. i 29. jula, to se nalazi u vašoj izjavi, a Mladić je želeo da dođe do razmene zarobljenika, takođe se time bavite u vašoj izjavi. To je bila razmena svi za sve.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, ja sam u to vreme nosio poruke između bosanske Vlade i Mladića u okviru tih pregovora, tako da sam ja bio neka vrsta pregovarača.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mi se bavimo onima koji su bili u Žepi. Po vašoj izjavi, bosanska vojska je odbila da se preda i oko 30. jula Mladićeva pažnja je bila skrenuta sa Žepe zbog početka hrvatske ofanzive u zapadnoj Bosni.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U to vreme kada je reč o Žepi, vi ste primetili dolazak različitih organizacija ili snaga, je li tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Recite nam nešto o tome.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Snage koje su izvele napad na Žepu bile su sasvim jasno pripadnici neke druge organizacije, a ne redovni vojnici bosanskih Srba. Ovi su vojnici nosili crne uniforme, ne sećam se da li su imali neke kape na glavi, a mnogi su na sebi imali bedževe srpske vojske na rukavima.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da ste takođe nešto primetili u vezi sa vozilom koje je koristio Mladić.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Bila su dva oteta vozila. Jedan je bilo oklopno vozilo Ukrajinaca, koje je i dalje bilo belo, a drugo je bilo oteto vozilo, takođe oklopno vozilo koje je pripadalo Britancima, "Sakson" koji je bio prefarban u maskirne boje, koji došao iz Goražda u vreme kada su tamo uzeti taoci u maju.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ta grupa u crnim uniformama, da li ste primetili odjednom samo jednu grupu ili više od jedne grupe i da li ste primetili kada su oni nestali?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Oni su bili tamo sve vreme, sve dok Mladić nije poslednji put otišao tamo i onda su nestali kada je došlo do borbi u zapadnom delu. Mislim da su oni otišli zajedno sa Mladićem da budu pojačanje snagama tamo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A sada ćemo se ponovo pozabaviti sledećom temom. To je sastanak sa Mladićem u Mrkonjić Gradu. Da li se o tom sastanku koji je održan 31. jula govori u vašoj izjavi?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da je vaš stav bio da Žepa tada nije bila prioritet na dnevnom redu Mladića, u to vreme, bavimo se paragrafom 101 u vašoj izjavi. Tabulator 23 je zapisnik sa tog sastanka koji ste imali sa Mladićem 31. jula.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Avgust 1995. godine. U vašoj prvobitnoj izjavi vi govorite o inicijativi Holbruka (Hoolbroke) i vašem sastanku sa

Mladićem 22. avgusta u Borikama blizu Žepe, da bi se raspravljalo o povlačenju britanskih i ukrajinskih snaga, je li tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A onda paragraf 82 rezimea u vašoj prvobitnoj izjavi. Vi govorite da ste Mladića optužili za zverstva u Srebrenici i već ste rekli da on nije shvatio kakve su posledice toga u svetu, šta se dešava, kakva je percepcija u svetu u vezi s tim.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Vi ste s njim pokrenuli pitanje toga da su bosanski Srbi odbili da dozvole UNPROFOR-u da koriste maršrutu do sarajevskog aerodroma.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Šta se to desilo u vezi s tim? I zašto se to desilo, po vašem mišljenju?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Po mom sećanju ja bih rekao da je on ukinuo ta ograničenja i da je to nešto što je bio uslov da UNHCR pomogne, da se pozabavi izbeglicama koje su u velikim talasima dolazile u Banja Luku.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Još dve kratke teme koje možda nisu male kada je reč o njihovom značaju. Prvo predvidljivost masakra u Srebrenici. Već ste nam rekli a to je na strani 23, paragraf 84, da ste vi bili na dopustu kada je počeo napad na Srebrenicu. Rekli ste nam kakva je bila vaša prvobitna teza i da ste očekivali da će doći do smanjenja zaštićenih zona. Da li ste vi bili izneneđeni ili ste se osećali na neki drugi način kada ste čuli za razmere masakra?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja sam bio izuzetno iznenađen jer nisam očekivao da će se to uopšte desiti.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li se to uklapalo u vašu tezu ili se nije uklapalo ili je to predstavljalo jedan potpuno odvojen događaj?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: To je jedan potpuno odvojen događaj. Teza je bila dovoljno tačna u pretpostavci da će doći do smanjenja enklava i zaista to je bila osnova tumačenja događaja koji su doveli kolapsa tih džepova, odnosno tog džepa. Međutim nakon toga su se desila ta ubistva i ja jednostavno nisam smatrao da će se tako nešto desiti.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Strana 24 rezimea, paragraf 89. Recite mi samo sa da ili ne da li ste bili u stanju da dođete do zaključka da li je Milošević imao bilo kakva saznanja nakon događaja o ubistvima u Srebrenici? Samo nam recite da lil ne.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da. Da, jesam došao do zaključka...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Pitanje je kako ste mogli da dođete do zaključka, pre nego sam pitao da kažete Veću do kakvog ste zaključka došli.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa zbog sastanka do kojeg je došlo 15. jula, on je morao da shvati pošto je Mladić bio tamo, morao je da zna šta se dešava.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala**. Poslednja tema, Markale i to drugi događaj na Markalama. Kao što je opisano, ovde su minobacački projektili pali na stari grad 28. avgusta i poginulo je 37, a ranjeno 88 ljudi na pijaci na Markalama. Da li je vođena istraga?**

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kakva je priroda te istrage? Ko je to izazvao, to što se desilo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Bilo kakvo minobacačko granatiranje, bilo kakvo granatiranje je dovodilo do toga da su posmatraču UN-a vodili istragu i prikupljali podatke. Ovo je bio tako veliki događaj, tako velikog značaja, da je posvećena posebna pažnja ovom konkretnom napadu. Pošto sam hteo da budem apsolutno siguran da su skupljeni svi podaci, pokrenuo sam i drugu fazu istrage u kojoj je učestvovao moj viši obaveštajni oficir sa instrukcijama da prikupi sve informacije. On sam nije vodio istragu, on je samo prikupljao informacije i na osnovu toga sam došao do zaključka, svog zaključka.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A zaključak je bio?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: **Da je izvan svake razumne sumnje da su ovi minobacački projektili došli sa položaja bosanskih Srba.**

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Možete li identifikovati elemente istrage ili izveštaja koji je usledio nakon istrage, a koji vas je doveo do ovog zaključka?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Analiza kratera je ukazala na pravac i prirodu oružja koje je korišteno a posmatračka tačka je podnela izveštaj da li su čuli ispaljivanje iz oružja unutar zone pod opsadom ili izvan zone pod opsadom. Zatim je postojao akustični sistem koji je takođe ispitivan da bi se videlo da li su oni bilo šta zabeležili unutar grada ili nisu. A zatim tu su bili radari koji su takođe dali negativne informacije, dakle potpuno je isključena ta mogućnost, mi smo u mogućnosti da isključimo tu mogućnost. Niko nije video trenutak kad su pali projektili, niti je bilo dokaza da su oni ispaljeni unutar zone i na osnovu toga ja sam došao do zaključka da su ispaljeni izvan zone opsade.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da ste pogledali dva dokazna predmeta pod tabulatorom 24 i 25, to su šifrovane poruke iz komande u Zagrebu u vezi sa incidentom na Markalama?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 25 je dokument koji se odnosi na incident pucnjave u Sarajevu. Želite li dati neke komentare u vezi s tim?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa ako se dobro sećam, taj prvi dokument je prikupljanje različitih informacija na osnovu izveštaja posmatrača Ujedinjenih nacija i podataka do kojih su došli u tom prvom izveštaju, a zatim i memorandum obaveštajnog oficira Pauersa (Powers) koji je prikupio informacije iz svih tih izveštaja i to mi prezentirao jedinstveno.

(…)

UNAKRSNO ISPITIVANJE: OPTUŽENI MILOŠEVIĆ

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ja nemam nameru da gubim vreme, gospodine Mej. Evo da, da počnemo od ovoga s čim je završio glavno ispitivanje gospodin Najs i o čemu je general Smit govorio. Naime, evo ja sam sinoć dobio jedan dokument u skladu sa uobičajenom praksom da u

poslednjem trenutku dobijam dokumenta. On nema nikakav ERN, to je, samo piše 8. oktobar 2003. godine i u ovom propratnom pismu u vezi sa ovim svedokom Rupertom Smitom, po pravilu 68, to je: ''Information raport, information provided brigadier J. Baxter, for British Army to Mark Ierace'' i tako dalje i on u njemu govori o Merkalama, incident sa granatiranjem, 28. avgust 1995. godine. Ne znam da li vi imate taj dokument.

SUDIJA MEJ: Ne, ne znam uopšte o čemu govorite. Gospodine Najs, možete li mi vi pomoći?

TUŽILAC NAJS: Da, to je dokument koji smo mi dostavili po širokom tumačenju pravila 68 i to je zapravo izveštaj koji je sastavio brigadir Bakster i on je to dostavio Tužilaštvu, on je iz britanske armije. Nisam siguran da li je to taj dokument ali možemo da vam dostavimo ako vam je potrebno.

SUDIJA MEJ: Gospodine Miloševiću možete da postavite pitanje a vi gospodine Najs, moram vam reći da primerak ovoga date i svedoku. Izvolite. Evo sad je svedok dobio primerak, gospodine Miloševiću.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To je ovaj, generale Smit, on kaže: ''Moj mandat je bio od januara do novembra 1995. godine. Ja sam bio ađutant, vojni savetnik Smitu''. Na kraju tog prvog pasusa koji ima naslov, na kraju tog prvog paragrafa koji se zove ''Granatiranje Markala 28. avgusta''. ''U to vreme moja prvobitna misao je bila da se radilo o dva različita napada sa dve različite lokacije i iz dva različita pravca. Jedan iz unutar linija'' i on onda dalje kaže: ''Kad smo se vratili u štab UN-a, u početku se govorilo o tome da su tu smrtonosnu granatu ispalili Bosanci. Informacija od Francuza je bila da je granata mogla da bude ispaljena sa područja unutar linije. Ovo je bilo iz prve analize UN-a i Francuza, vojnih posmatrača UN-a i Francuza. Na osnovu usmenih izveštaja nije bilo rečeno da se radilo o dva napada, zato što su granate pale u razmaku od nekoliko sekundi'' i onda u sledećem pasusu kaže: ''Uzimajući u obzir izveštaje vojnih posmatrača i inžinjerijskog korpusa iz sektora Sarajevo, nas je brinuo nedostatak korelacije između informacija koje smo dobijali'' i onda na kraju tog pasusa tu se pominje da ste vi odredili pukovnika Pauersa da istraži i na kraju pasusa kaže: ''Pauers je sastavio dopunski izveštaj tog popodneva i to je bila osnova za donošenje odluke generala'' a onda na drugoj strani u četvrtom pasusu kaže: ''Vojni posmatrači UN-a su izvestili o jednoj stvari a francuski inžinjerijski korpus o nečem drugom''. Pa onda u sledećem pasusu se kaže: ''Postojala su tri mišljenja; vojni posmatrači UN-a iz sektora Sarajeva'', u zagradi francuska inžinjerija koja je imala pristup ''to the simbel'', ja ne znam šta je taj simbel, pristup izveštajima simbelina i UNPROFOR-a...

SUDIJA MEJ: Moram da vas prekinem. Treba dati generalu priliku da prokomentariše sve to, zato što ako odemo predaleko, neće moći odjedanput da nam da sve odgovore. Mi ćemo se vratiti na mišljenje vojnih posmatrača i tako dalje. Generale, možete li molim vas da date komentar na ovu izjavu, bar ja je tako shvatam. To je izjava ovog brigadira i njegovih komentara o ovim prvobitnim izveštajima i izveštajima sa francuske strane a onda ćemo preći na izveštaje vojnih posmatrača UN-a i francuske inžinjerije.

SVEDOK SMIT: Da, mogu to da uradim. Ja sam tek stigao do druge strane ovog dokumenta tako da ću samo to i da prokomentarišem. Pre nego

što smo napravili pauzu, ja sam rekao da su vojni posmatrači UN-a sproveli istragu, redovnu istragu. Vojni posmatraču UN-a su bili jedna posebna organizacija i oni su imali svoju komandu u Zagrebu. Nisu bili pod mojom komandom, ja sam, oni su imali oficira za vezu i bili smo u kontaktu, ali nisu bili pod mojom nadležnošću. Komandant za sektor Sarajevo je takođe sproveo istragu i normalno se takva istraga sprovodi u saradnji sa vojnim posmatračima UN-a. Pošto je došlo do zabune u izveštavanju, a meni je bio potreban odgovor, ja sam morao da znam ko je odgovoran za ovo, ja sam onda naložio svojim ljudima i to pukovniku Pauersu da sprovede dopunsku istragu i da materijal predstavi u jednom izveštaju, tako da mi možemo sve da uporedimo.

SUDIJA MEJ: Sad je Veće dobilo primerak ovog izveštaja. Molim vas da nam kažete, generale, da li su OP zapravo posmatrački punktovi?

SVEDOK SMIT: Da tako je. Gospodin Milošević je u pravu, MA znači vojni ađutant i to je jedan viši oficir koji je uz komandanta u to vreme, na toj funkciji, bio pukovnik Bakster. On je bio moj vojni ađutant.

SUDIJA MEJ: Izvolite.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: I on ovde kaže: "Koliko se ja sećam, izveštaj vojnih posmatrača UN-a je bio jasan da je bila teorija o dva mesta ispaljivanja, ali da je u UNPROFOR-ovom izveštaju stajalo da je bila samo jedna takva tačka". A onda u pasusu koji sledi posle sledećeg kaže: "Zamenik komandanta za sektor Sarajevo, ruski pukovnik", stavljen je tu i znak pitanja, ja ne razumem zašto, "javno je tvrdio da je bosanska strana ispalila ovu smrtonosnu granatu. Štab UN-a je rekao da im je potrebna jedna dopunska istraga zato što je sve otišlo u javnost i da će ovo pitanje razmatrati Savet bezbednosti". I onda u sledećem pasusu kažete: " U to vreme je došlo skoro do pobune. Štab UN-a je insistirao na tome da se sastavi izveštaj zbog toga što je došlo do velikog interesovanja štampe a to su podsticali Srbi. Zamenik komandanta je nastupio na televiziji i insistirao na tome da to nisu uradili bosanski Srbi, nisu mogli da urade bosanski Srbi.On je usled tog svog stava podneo ostavku".

SUDIJA MEJ: Da zastanemo tu. Generale, je li to tačno? Možete li nam reći nešto o tome?

SVEDOK SMIT: Ono što nedostaje, po meni, u ovom izveštaju je hronologija. Koliko se ja sećam, govorim dakle isključivo po svom sećanju, ja sam doneo odluku i mi smo već radili na sprovođenju te odluke, kad su nas zamolili da sastavimo dopunski izveštaj usled toga što je zamenik komandanta sektora Sarajevo, koji jeste bio ruski pukovnik, rekao ono što je rekao na televiziji.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A onda u poslednjem pasusu na toj strani kaže se: "Skoro odmah posle napada admiral Smit", to je isto ime, admiral Smit je bio komandant južnog krila NATO-a, "koji je okrenuo NATO ključ za bombardovanje", jer su bila dva ključa, jedan u UN-u, drugi kod NATO-a, a UN-ov ključ je okrenuo upravo, upravo svedok general Smit, je l' tako, gospodine generale?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja nisam okrenuo NATO ključ, ja sam okrenuo ključ UN-a.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, admiral Smit je okrenuo NATO-vski ključ, a vi ključ UN-a, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, to je tačno. Ono što nije tačno, po mom mišljenju, je da je on to uradio skoro odmah posle napada. Ja sam siguran da postoji evidencija negde, ja bih morao to da pogledam. Diskutovalo se o tome ko je to uradio pre nego što je admiral Smit okrenuo ključ. Bar se tako ja sećam.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U stvari, admiral Smit je, kako se to kaže ovde, okrenuo ključ, odlučio da bombardovanje počne pre nego što i imao precizan izveštaj o tome ko je to uradio, je l' tako, generale Smit?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ja ne mislim da je to tako.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A odluka da vi okrenete ključ je bila vaša i onda se ovde kaže: "Mladić i Smit", Smit, to ste vi " su razgovarali telefonom. Mladić je obećao da će istražiti i želeo je zajednički da se sprovodi istraga, da to radi UN i Srbi. Ovo je dovelo do brzog donošenja odluke" pa onda se kaže: "Što se tiče opravdanih vojnih ciljeva unutar linija sukoba, nije bilo statičnih objekata ali Armija Bosne i Hercegovine je imala pokretne minobacače koje je mogla da dovede do tačke sa koje bi se izvršilo ispaljivanje i da ih onda ukloni. Srbi su se prilično često žalili o ovim pokretnim minobacačima i žalili su se u vezi toga da smo im mi govorili da ne otvaraju paljbu na ove minobacače", i onda on kaže: " Srpski napadi bi ponekad bili reakcija na događaje negde druge na linijama sukoba. Oni bi snažno odgovorili. Bosanska strana je ubila dve osobe prethodnog dana na sahrani ili na svadbi. Ja zaista ne mogu da se setim nekog srpskog napada koji nije zapravo bio reakcija na nešto drugo, povezano s onim što se desilo na terenu. Sećam se kako su Srbi govorili nešto o napadu Armije Bosne i Hercegovine u Bihaću na koji su onda Srbi odgovorili granatiranjem Tuzle".

SUDIJA MEJ: Odakle čitate, gospodine Miloševiću?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Sa treće strane, prvi, drugi, treći, četvrti pasus.

SUDIJA MEJ: U redu, evo našli smo.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: I onda kaže u sledećem: "Činilo se da napad na Markale nije bio isprovociran i da nije bio vezan ni sa čim drugim".

SUDIJA MEJ: U redu. Onda neka general sad odgovori, ukoliko želi, na taj komentar. Da li biste želeli nešto da dodate generale?

SVEDOK SMIT: Ja se ne sećam da li je ovo bilo povezano. Tačno je da često jeste postojala uzročno-posledična veza, često, ali se ne sećam da li je postojala takva uzročno-posledična veza u ovom konkretnom slučaju uopšte.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A onda poslednja rečenica sledećeg pasusa kaže: "U danima nakon toga vojni posmatrači UN-a su rekli da je bilo teško zaključiti ko je bio odgovoran", a onda da preskočim radi uštede vremena jedan pasus, sledeće je: "Postojao je jedan značajan američki pritisak kroz NATO da se otpočne sa bombardovanjem što je moguće pre. Francuzi su bili veoma uzdržani u vezi sa bombardovanjem usled jedne delikatne situacije. Smit se konsultovao sa sektorom Sarajevo, ali oni nisu znali da će on okrenuti ključ".

SUDIJA MEJ: Izvolite, generale. Možda biste sada mogli nešto da nam kažete o tom pasusu. Ovde se prenosi mišljenje brigadira Bakstera.

SVEDOK SMIT: Ja se ne sećam toga na ovaj način kako je to preneto u ovom pasusu. Da, bilo je pitanja od strane NATO-a, ja se ne sećam da je ovde došlo do velikog pritiska od strane Amerikanaca iako Amerikanci jesu bili u NATO-u. U to vreme, koliko se ja sećam, nismo dobijali ništa od američke ambasade, a obično kad se zna da će se NATO aktivirati, onda smo obično dobijali nešto, kako iz NATO-a, tako i iz američke ambasade u takvim sličnim slučajevima. Ja se takođe ne sećam, ovde smo čuli suprotne stavove a zapravo ovde su postojala suprotna gledišta i ja sam po svojoj odluci odlučio da uradim nešto, da pronađem pravu suštinu. Ja se ne sećam da su Francuzi bili rezervisani u odnosu na ovo. Oni su sastavili jedan izveštaj i to je bilo njihovo mišljenje u to vreme, mada je to prilično sna žno predstavljeno u ovom paragrafu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: I onda u jednom od sledećih pasusa kaže: "Izveštaj načelniku štaba koji je bio brigadir i on je bio sa Pauersom kada je potpisao. Ja sam sastavio ovaj izveštaj zato što se to pretvorilo u političko pitanje. Britanski oficir je bio samo tehnički savetnik. Ja se sećam da sam skoro protestvovao usled toga što sam morao da stavim svoj potpis na taj izveštaj, što sam bio prisiljen da to uradim". i poslednja rečenica u ovom njegovom izveštaju kaže: "Ja sam bio jasniji u svom izveštaju. Kad sam sastavio izveštaj, ja sam još uvek imao nekih sumnji". Dakle...

SUDIJA MEJ: Nastavite da čitate. Morate da pročitate do kraja paragrafa gde stoji sledeće: "Ono što me je do kraja ubedilo je bio krater koji je nastao od udara granate". Možda biste vi mogli to da nam kažete nešto, generale. Ovaj čovek koji je sastavio izveštaj kaže da je imao nekih sumnji, a to je upravo ovaj izveštaj koji mi imamo pred sobom.

SVEDOK SMIT: Da, mislim da se upravo radi o tome.

SUDIJA MEJ: A onda kaže: "Ono što me je do kraja ubedilo je krater koji je nastao od udara granate". Možda biste mogli to da nam protumačite, pošto ne znamo tačno o čemu se radi.

SVEDOK SMIT: Kad je ova granata pala na zemlju, a obično granate padaju pod jednim prilično oštrim uglom i onda se napravi jedan krater koji izgleda kao slepi miš ili otprilike kao slepi miš. I šrapnel kada prodre u zemlju pod uglom, horizontalno, on stvori jednu rupu, a onda sa strane tog udubljenja imate tragove eksplozije. Sa strane i na ivici toga se nalazi jedno malo udubljenje od punjenja i ukoliko to pregledate, odnosno istražite koliko je to duboko ušlo u zemlju, to udubljenje, možete da stavite neki štap i onda možete na osnovu toga da ustanovite odakle je stigla ta granata. To je možda bila analiza koja je njega ubedila, dakle to što je vezano sa tim udubljenjem. I, ja koliko se sećam, ovo je bio čovek iz britanske artiljerije koji je radio sa generalom Pauersom.

SUDIJA MEJ: Recite nam sledeće. Ovde stoji da ste vi bili pod određenim pritiskom, da ste morali da donesete odluku, a s druge strane predstavljeno je kao da je to sve bilo urađeno na jedan smiren način, zapravo na brzinu. Da li postoji neki razlog na osnovu koga ste vi ustanovili da je to došlo sa strane bosanskih Srba? Da li ste vi želeli da izvedete takav zaključak ili ste ga izveli zato što ste ustanovili celu istinu?

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

SVEDOK SMIT: Ne, ja sam pristupio problemu, imao sam ove kontradiktorne izveštaje i ja sam bio prilično objektivan, ali su mi bili potrebni dokazi. Mi smo prikupili informacije i ja sam zapravo doneo svoj sopstveni zaključak. I kao što sam rekao na samom početku, ja sam izveo jedan zaključak van svake razumne sumnje, da je ova granata stigla spolja, izvan ovog ograničenog lokaliteta.

PRIJATELJ SUDA TAPUŠKOVIĆ: Časne sudije, ja ne znam da li je dobro prevedeno. Vi ste pitali svedoka da li je on bio pod pritiskom. Ja sam razumeo da je iz ovog dokumenta koji je gospodin Slobodan Milošević pročitao i kojim se bavi da je Bakster bio pod pritiskom kada je stavio potpis na taj dokument a ne svedok.

SUDIJA MEJ: Izvolite, gospodine Miloševiću. Samo da ovo pojasnimo, pošto je gospodin Tapušković izneo ovo pitanje, Generale, da li je iko vršio neki pritisak na gospodina Bakstera da potpiše dokument, kako se to ovde tvrdi?

SVEDOK SMIT: Ne, ja se ne sećam toga, a moj odnos sa mojim ađutantom je bio takav da bi, da je on osećao da ja vršim pritisak na njega, on bi to meni rekao. On bi meni rekao da ja vršim pritisak na njega da potpiše dokument.

SUDIJA MEJ: Ja mislim da dokument uopšte ne ide u prilog ovome, jer ovde se kaže da je usled političkog pritiska Smit morao brzo da donese odluku. To stoji u dokumentu. Izvolite, gospodine Miloševiću.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To će da bude predmet drugih nekih svedoka, ali da vam za sad skrenem pažnju na takođe jedan izveštaj, on ima ERN gospodine Mej, 0389994, to je informativni izveštaj, podnosilac informacije dobijene od generala Smita 28. avgusta 2003. u Velikoj Britaniji, pripremili Majk Hajris (Mike Harris), Čester... *(nerazumljivo)*... i Ričard Filips (Richard Phillips), neću da se bavim ovim drugim stvarima. Za sad ću samo da se pozabavim ovim koji se odnosi na Merkale. Na trećoj strani ovog izveštaja a inače ERN je 996 poslednji brojevi: "Posmatrači UN-a koji su bili uključeni u prvu istragu nisu bili pod mojom komandom", kažete u srednjem pasusu a onda na sledećoj strani u poslednjem velikom pasusu, to je treći odozdo: "Lično nisam pregledao kratere, nema neograničenog vremena da se donese odluka. Morao sam da donesem odluku odlučujući se za pravac delovanja zasnovan na nečemu što sam u određenoj meri bio ubeđen. Stoga nisam prihvatio prvi izveštaj". Dakle, vi niste prihvatili prvi uzveštaj koji je govorio o tome da su granatu ispalili Muslimani, je l' tako, gospodine Smit? Vi ste prihvatili izveštaj koji je po vašem nalogu uradio vaš pukovnik Pauers.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne mogu da nađem taj deo na koji ste me uputili u dokumentu koji mi je dat, ali kao što sam već objasnio, dobijao sam suprotne izveštaje i ja sam zamolio svog štabnog oficira, pukovnika, da to sve objedini kako bih mogao da dođem do zaključka.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Iako ste imali suprotne izveštaje vi ste izveli zaključak da treba bombardovati Srbe, je l' tako, generale Smit?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Nisam izvukao zaključak na osnovu toga da sam imao suprotne izveštaje. Ja sam hteo da pomirim te izveštaje i tek sam nakon toga doneo svoju odluku.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, još bih samo kod jednog dokumenta vam skrenuo pažnju, to je ovaj koji, ja ga imam ovde takođe dobijenog od suprotne strane. Ova stranica ima ERN 03082206 i samo ću jednu rečenicu pročitati, piše: komentar...

SUDIJA MEJ: Samo jedan trenutak. Pre nego što to uradite, recite nam šta je to iz čega čitate?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Pravo da vam kažem, ovo se ne može tačno identifikovati jer sam dobio izvadak, ali sam ga dobio od suprotne strane, jer ovde ima dan, sat, viđeno sa ne znam kog, vrsta vatre, izvor vatre, pa onda ima mnogo toga nepoznatog, nepoznat, nepoznat i tako dalje ali ovo, ovo nosi, ovo je 19 strana tog šireg izveštaja iz čega mi je dat izvadak.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle ovde isto stoji, generale Smit: "Vojni posmatrači UN-a ne mogu potvrditi koja je od zaraćenih strana ispalila ove projektile". A to je bio povod da se Srbi bombarduju. Možete li to da komentarišete?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: To nije bio izgovor za bombardovanje Srba. Ovo je izvještaj vojnih posmatrača UN-a, samo njihov izvještaj, dat u ponoć, pet minuta nakon ponoći 29. avgusta i kao što sam opisao, istraga se nastavila.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, vi kažete na 23 strani u pasusu 4 vaše izjave, što kažete da su to Srbi uradili i da ste tada u 14:13 sati 28. avgusta razgovarali s generalom Mladićem telefonom deset minuta i obavestili ga da za sada sve činjenice koje su vam na raspolaganju ukazuju da je to bio napad njegove vojske. Pa koje su to činjenice tada bile na raspolaganju?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne sećam se precizno činjenica iz tog vremena. Mi smo već dobili prvobitne izveštaje posmatrača Ujedinjenih nacija i skupljali smo dodatne informacije i ne mogu sada da vam kažem precizno šta mi je bilo pri ruci i na raspolaganju kada sam obavio taj telefonski razgovor.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. A da li vas je u 18:23 istog dana general Mladić izvestio da rezultati njegove istrage govore da snage Vojske Republike Srpske nisu učestvovale u napadu na pijacu Markale?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ako je to vreme tog telefonskog razgovora, mi smo svakako imali telefonski razgovor u kojem je on to rekao, da.

Hvala vam. Naći ću u izjavi. Evo tu je. Negde sam ispustio, tu je.

(...)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Generale, je li tačno da je tada srpska strana zatražila da formirate zajedničku komisiju od predstavnika UNPROFOR-a, Srba i Muslimana, koji bi ispitali ovaj slučaj?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, jeste.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ali vi to niste želeli da uradite, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja sam nameravao da uz pomoć svojih vlastitih ljudi ustanovim šta se desilo. U toj fazi mi nije trebala zajednička istraga i dalje odlaganje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Sećate se, pretpostavljam i našeg reagovanja, odnosno reagovanja Vlade Jugoslavije koja je najoštrije osudila masakr ovog civilnog stanovništva i zatražila detaljnu istragu i otkrivanje počinilaca ovog zločina. Pretpostavljam da se i toga sećate.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, u stvari ne sećam se.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, uprkos tih zahteva i sa njihovih i sa naše strane i verovatno još sa nekih strana, vi ste došli do zaključka da je van svake razumne sumnje, da su to učinili Srbi i po onome što ja ovde imam u podacima, praktično 39 sati posle eksplozije granate je NATO počeo da bombarduje srpske položaje, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ponovo, nisam računao broj sati, ali da, to je bilo otprilike posle toliko vremena.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A koliko je trajala i šta je sve obuhvatala istraga posle koje je oficir UN-a za odnose sa javnošću u Sarajevu, Aleksandar Ivanko (Alexander Ivanko) izjavio da je komandant mirovnih snaga UN za BiH, general Rupert Smit, i ovde vas navodim: "Pošto se upoznao sa rezultatima istrage utvrdio van svake sumnje da je napad izveden sa položaja bosanskih Srba". Koliko je vremena trajala istraga do te izjave?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne sećam se.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li je tada ruski komandant Andrej Demurenko (Andrej Demurenko) izjavio "da određeni", njega citiram "tehnički aspekti jučerašnjeg incidenta u Sarajevu, ostavljaju prostor za ozbiljnu sumnju u pogledu verodostojnosti tvrdnje da su minobacačke granate na pijaci u Sarajevu ispaljene od strane Srba". Toga se sećate, pretpostavljam.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Sećam se da je on to uradio, ali ne sećam se tačno kad je to bilo, ni datuma, ni vremena.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa pošto kaže jučerašnji incident, onda je to svakako datum koji sledi taj dan, a tada je Demurenko po podacima koje ja ovde imam rekao, njega citiram: "Verovatnoća da se pogodi to mesto granatom je 1:1.000.000". Da li se toga sećate?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne sećam se tog konkretnog citata, ali sećam se da je on javno izneo to svoje neslaganje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A gospođa Olbrajt je tada rekla: "Teško je verovati da bi jedna Vlada učinila tako nešto sopstvenom narodu, pa i ako ne znamo" naglašavam "i ako ne znamo sve činjenice, čini se ipak da bosanski Srbi snose najveći deo odgovornosti", je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Žao mi je, ne znam...

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li vam je poznato da je postojao neki plan koji se zvao "Ciklon 2" i da su ljudi ovog Rasima Delića, po

onome što je izbilo u javnosti, ispalili tu granatu s krova jedne susedne zgrade? Jeste ćuli za te informacije koje su tada kružile?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne znam ništa o "Ciklonu 2", niti znam bilo šta o toj granati od 122 milimetra da je ispaljena sa susedne zgrade. Ja sam vam rekao da je ispaljivanje takve granate od 122 milimetra jako bučno, a niko nije čuo da je ispaljena takva granata.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U tome i jeste stvar, pošto nije bilo onog efekta fijuka granate, zar nije to bio dokaz da je nešto detonirano upravo na tlu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne govorim o fijuku tokom putanje granate, govorim o ispaljivanju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa dobro generale, Dejvid Bajnder (David Binder), urednik "Njujork Tajmsa" (The New York Times) i ekspert za Balkan napisao je u časopisu "The Nation", 2. oktobra 1995. godine, ja njega citiram: "Ključni UN izveštaj povodom masakra na pijaci je klasifikovan kao tajna, ali četiri stručnjaka, jedan Rus, jedan kanadski, dva američka, izrazili su osnovanu..."

SUDIJA MEJ: Mislim da smo čuli mnogo o gledištima gospodina Bajndera. Mislim da nas to neće nigde odvesti. I nisam ni siguran da je on bio urednik "Njujork Tajmsa", možda i nije bio, ali dosta smo čuli o njemu. Da li imate nešto drugo što želite da iznesete, gospodine Miloševiću?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, da li je tačno da je u izjavi nemačkoj novinskoj agenciji DPA 6. juna 1996. godine Jasuši Akaši (sledeće pominjanje), koji je u vreme ovih događaja bio šef misije UN-a, istakao da postojanje tajnog izveštaja zapravo nikada nije bilo tajna? Da je bio nekakav tajni izveštaj koji su imale Ujedinjene nacije u junu 1996. godine i u kome je pisalo...

SUDIJA MEJ: Svedok ne moža da zna ništa o tajnom izveštaju UN-a. Generale, da li ste vi naišli na bilo kakve tajne izveštaje u to vreme?

SVEDOK SMIT: Ne, nikad nisam čuo za tu izjavu nemačkoj agenciji niti znam o čemu se govori.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, generale, da li znate da je na primer Bernar Voker (Bernard Walker), novinar prvog kanala francuske TV dve godine posle masakra na sarajevskoj pijaci, kad je objavio vest "Muslimanska vojska pucala na svoj narod kako bi isprovocirala intervenciju Zapada" pa su ga zato tužili, on dobio taj sudski proces, jer...

SUDIJA MEJ: Gledajte, ono što je gospodin Voker ili bilo ko drugi rekao u novinama dve godine nakon događaja nije nešto čime bi se mogao baviti ovaj svedok. On se može baviti samo onim što je on rekao ili video u vreme kada je se to dešavalo i što je zaključio. Vi iznosite, koliko sam ja shvatio, da je to bilo rezultat bombardovanja, odnosno granatiranja od strane muslimanske Vlade na njihov vlastiti narod. Svedok je dao svoj odgovor zašto je on, koji je bio tamo u to vreme, zaključio drugačije. Gledišta drugih ljudi tamo ili na nekom drugom mestu, to je nešto o čemu svedok ne može da govori, on ne može nastaviti da ponavlja ono što je već rekao. On je dao svoje svedočenje. Vi možete da pozovete gospodina Vokera ako on ima bilo šta

korisno da kaže o tome šta se desilo u to vreme, onda on može da nam iznese dokaze i mi ćemo naravno to saslušati. Dakle, vi njega možete pozvati, ali ono o čemu sam ja govorio kada sam rekao da ne trošite uzalud vreme je da mi stalno ponavljamo istu stvar. To ne pomaže Sudu a vi samo uzalud trošite vreme koje treba da iskoristite. Najveći deo ovog sata se bavimo ovom istom temom. Ako imate nešto drugo da iznesete pred ovog svedoka, bolje da to uradite.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa ovo je jedna vrlo važna tema, Markale su postale simbol jedne prevare, gospodine Mej i ja sam siguran da ćemo to i dokazati. Ja želim samo da pitam generala Rouza, generale, je l' vam poznat citat francuskog predsednika Fransoa Miterana (Francois Mitterrand), koji je upravo objavio ovaj novinar koga sam pomenuo, gde Miteran kaže...

SUDIJA MEJ: Ne, ne, ne. Da li to ima ikakve veze sa ovim svedokom, gledište predsednika Miterana? Kakve to veze ima sa ovim svedokom?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To nije, to nije gledište, nego informacija, ja citiram predsednika Miterana, kaže: "Pre nekoliko dana gospodin Butros Gali mi je rekao da je siguran da je projektil koji je pao na sarajevsku pijacu Markale bio muslimanska provokacija", to Miteran...

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Postaviću, gospodine Mej. Je li to bar jasno iz ovoga, generale Smit?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne. Ja ponavljam da ja nisam znao da je došlo do masakra u Srebrenici, ja sam i dalje tražio da se da pristup Međunarodnom komitetu Crvenog krsta, ali to što ja nisam znao, uopšte ne znači da vi ili gospodin Mladić niste znali. I samo zato što ja nisam postavio pitanje, vi niste morali da načnete tu temu, niti general Mladić. Ja uopšte ne vidim ništa što ide u prilog tome. Čak šta više, to mi pokazuje da sam ja video direktnu vezu između vas i generala Mladića, da su ovi konvoji mogli da krenu i da sam ja mogao sa Mladićem da govorim o tome i da budem siguran da će ti konvoji proći kroz srpsku teritoriju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: U tome i jeste bila pomoć Srbije i moja lično da omogućimo da humanitarna pomoć ide i da se zalažemo da sve bude otvoreno za pristup i UNPROFOR-a i Međunarodnog crvenog krsta i Komesarijata za izbeglice i svga, što je bilo inače neprekidno predmet naših zalaganja. Pa valjda o tome to znate.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Međunarodni komitet Crvenog krsta nije dobio dozvolu da prođe.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa ja vidim da se ovde pominje na početku ICRC (International Committee of Red Cross).

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Samo zato što je sklopljen taj sporazum, ali taj sporazum nije bio poštovan. Međunarodni komitet Crvenog krsta nije dobio pristup tim područjima iz tog jednostavnog razloga, što sada svi znamo, jer su svi ljudi tamo bili pobijeni.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: To je, na žalost, naknadno saznato. A vi verujete da je Mladić, na primer, u to vreme kad je s vama tamo pregovarao, znao da je neko pobio te ljude?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Na osnovu čega, generale? Da li, da li verujete da, vi ste upoznali Mladića, pretpostavljam, dosta dobro. Imali ste bezbroj sastanaka s njim, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Sretao sam se sa njim, ali mislim da ga ne poznajem dobro.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Koliko ste se puta sreli s Mladićem?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pa ne više od deset puta godišnje, kad bi se sve sabralo.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, deset puta i vodili ste razgovore uvek, pretpostavljam, po nekoliko sati.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, nisu svi susreti toliko dugo trajali.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, recite mi iz vašeg utiska o generalu Mladiću, da li možete da pretpostavite da bi vojnička čast dozvolila generalu Mladiću da toleriše nešto tako kao što je ubijanje ratnih zarobljenika ili civila ili, ili nešto tako nečasno?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li imate ikakav, ikakvo saznanje o tome da je jednu takvu nečasnu stvar mogao narediti general Mladić?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Nemam nikakvih dokaza da je on to naredio, ali on jeste bio komandant i ja verujem da je on znao šta se događalo na području na kom je on komandovao.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Generale Smit, vi ste bili zamenik komandanta NATO kad je bombardovana Jugoslavija, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Je l' vam poznato da su NATO avioni bombardovali kolone izbeglica, da su bombardovali kinesku ambasadu, da su bombardovali autobuse i vozove...

SUDIJA MEJ: Samo trenutak. Jedno po jedno pitanje. Svedok može da svedoči samo o onom vremenskom periodu koji je proveo u Sarajevu. Tokom tog vremena, generale, da li su bombardovane kolone izbeglica?

SVEDOK SMIT: Dok sam ja bio u Sarajevu, ne.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li je Mladić bio tamo kad su izvršeni zločini u Srebrenici ili je bio tamo kad je vođen rat u okolini Srebrenice i kad su bili sukobi u okolini Srebrenice i zauzimanja Srebrenice? Da li vi imate podatke da je Mladić bio tamo i kad su ovi, kako smo nastojali da vidimo ovde, plaćenici pobili nedužne ljude, da je Mladić bio tamo i da je on komandovao?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Mladić je bio komandant snaga tamo tokom celog vremena. On je sigurno bio tamo u vreme napada i odmah nakon toga. Ja ne znam kad je napustio to područje.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Ne znam ni ja, ali svako ko ga poznaje zna da on nikad ne bi dozvolio da se ubijaju ratni zarobljenici i civili.

SUDIJA MEJ: To je samo vaša tvrdnja. Mi ćemo u vezi toga morati da donesemo odluku na osnovu dokaznih predmeta.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pošto ste govorili o vezama Jugoslavije sa Republikom Srpskom, što je naravno bilo, tačno je da smo im pomagali, da li ste vi znali za ikakav lanac komande koji je postojao između Jugoslavije i Republike Srpske? To je bila druga zemlja, druga država. Oni su imali svoje sopstveno rukovodstvo, imali su svoju vrhovnu komandu i slično. Kakav, osim uticaja koji smo vršili da se postigne mir, kakav smo mi to drugi uticaj uopšte vršili ili mogli vršiti na, na Republiku Srpsku. Je l' imate vi bilo kakav podatak o tome?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Vojni primeri koje sam naveo su protivvazdušna odbrana i drugi primer je to što ste vi plaćali više oficire.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Generale Smit, kad govorite o protivvazdušnoj odbrani, govorite o razmeni informacija, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Pošto je ceo sistem povezan, da onda dolazi i do razmene informacija.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Znači o razmeni informacija, a ne ni o kakvom ispaljivanju nikakvih projektila, nego razmene informacija. Samo to da raščistimo. To je to što vi kažete protivvazdušna odbrana.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ja ne govorim o tome. Govorim o celom sistemu koji uključuje i ispaljivanje projektila.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A je l' imate vi bilo kakav podatak da je bilo kakav projektil sa teritorije Jugoslavije ispaljen?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ja nisam rekao da su oni nužno bili ispaljeni iz Srbije, ja samo kažem da je sve to zajedno bio jedan sistem.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Informisanja o stanju u vazdušnom prostoru, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Sistem protivvazdušne odbrane uključuje i podsistem a to je sistem posmatranja koji vi opisujete, ali sve to zajedno je jedna celina.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, a što se tiče te pomoći koju smo pružali u vidu plata za oficire, to uopšte nije nikakva tajna i to, da li to po vama znači da su oni bili na neki način pod našom komandom? Oni su bili oficiri Vojske Republike Srpske. Ne bi imali od čega da žive da im nismo pružali tu pomoć.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Osoba koja potpisuje ček je obično osoba koja je na vrhu lanca komandovanja.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, onda je verovatno naša personalna uprava bila na vrhu lanca komandovanja. Ako bi to onda bio zaključak, taj bi zaključak zaista bio apsurd. Dakle, pomenuli ste taoce i Dejton. Gospodin Najs je sugerirao da je na nas u Jugoslaviji vršen pritisak, što nije tačno. Mi smo po svojoj savesti i svojom voljom nastojali da se ti taoci oslobode i to su pisale sve novine i javno zauzimali stavove o tome. Je l' vam to poznato ili ne, generale Smit? Ko je to vršio pritisak na nas? Kao da smo mi uhapsili te taoce, pa onda pritisak da ih oslobodimo, naprotiv. Ovde se jedno naše zalaganje da se ljudi oslobode uzima kao dokaz da smo mi maltene počinili neki zločin. Je l' tako, gospodine Smit?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, vi ste izvršili pritisak koji je doveo do toga da se onda puste ovi taoci.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Da preciziram pitanje. Da li su zaštićene zone, dakle Srebrenica i Žepa u istočnoj Bosni od strane Muslimana korišćene za ofanzivna dejstva na čitavo to srpsko okruženje oko njih?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Njih su koristili kao bazu za izvođenje operacija na srpskoj teritoriji. Snage koje su se nalazile unutar enklava nisu bile dovoljno jake da vodile operacije protiv celokupne teritorije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Znate li koliko je bilo srpskih žrtava na toj srpskoj teritoriji i okolo, upravo dejstvima iz tih zaštićenih zona?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ali se sećam da je bilo žrtava. Znam da je bilo žrtava.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa i jedno i drugo. Da li smatrate Holanđane odgovornim za to što nisu uspeli da spreče sukob? Ja, na primer, ih ne smatram odgovornim, jer oni nisu bili u stanju da spreče sukob.

SUDIJA MEJ: Dozvolite svedoku da odgovori na pitanje, umesto što vi iznosite dokaze o tome.

SVEDOK SMIT: Želite da odgovorim na pitanje? Da li smatram da su Holanđani odgovorni jer nisu sprečili sukob, je li to pitanje? Oni nisu bili odgovorni za sukob, ne.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li su mogli da spreče da se zaštićena zona koristi za ispade muslimanskih snaga prema srpskim teritorijama?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, mislim da to nisu mogli da urade.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Kao što nisu mogli ni da spreče napad Vojske Republike Srpske na enklavu, je li tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, nisu sprečili taj napad.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li vam je poznato, s obzirom da je upravo Srebrenica, i delovanje Muslimana iz zaštićenih zona, da se to ne može posmatrati van konteksta cele situacije? Da li vam je poznato da su snage Drinskog korpusa Vojske Republike Srpske bile angažovane u odbrani od muslimanske ofanzive u pravcima Tuzla -Zvornik, Kladanj-Vlasenica, Olovo-Sokolac, Goražde-Višegrad? Dakle u kontekstu cele vojne situacije u istočnoj Bosni?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da li sam ja to znao, odnosno u kojoj fazi sam to saznao, ne znam, ali u jednom trenutku sam saznao da se Srebrenica nalazi u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, da li je tačno po ovome što ja imam, po ovim informacijama koje sam dobio da su upravo posle tih provokacija i delovanju prema Drinskom korpusu iz zone Srebrenice, početkom jula 1995. godine, snage Vojske Republike Srpske išle u kontra ofanzivu koja je imal cilj demilitarizaciju Srebrenice? Mada je demilitarizacija Srebrenice bila zadatak UNPROFOR-a, je li tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, to nije bio zadatak UNPROFOR-a, da se demilitarizira Srebrenica.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, je l' zaštićena zona podrazumevala da u njoj bude koncentracija muslimanskih snaga i da se iz te zaštićene zone deluje po položajima koji su bili naseljeni Srbima u širem okruženju Srebrenice?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Zaštićena zona je formirana zbog izbeglica iz prethodnih bitaka i delovanja i te su zone uspostavljene, konkretno u slučaju Žepe, Goražda i Srebrenice. Morao bih da pogledam hronologiju tih događaja, ali one su uspostavljene približno 18 meseci ranije, kada su se okupile sve te izbeglice i namera stvaranja tih zaštićenih zona je bila da se smeste te izbeglice, da se tamo hrane i da se one održavaju u bezbednom području. To je bila svrha koja je bila iza osnivanja tih zona.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Generale, ja ne nastojim da vas uvučem u neku klopku svojim pitanjima. Ja jednostavno pokušavam, budući da ste vi bili komandant snaga Ujedinjenih nacija u to vreme, da saznamo činjenice o celoj toj stvari u okvirima mogućnosti informacija kojima vi raspolažete. Jer ja o tome ne znam, a vi bi trebalo da znate mnogo bolje od mene. Da li je tačno da su delovi te, kako se nazivala 28. pešadijska divizija, koja je bila u Srebrenici koncentrisana, prema vašim saznanjima, po grupama od nekoliko hiljada naoružanih boraca se probijala iz okruženja, a to znači pod borbom ka teritoriji muslimanskih snaga? Je li to bilo ono što se dešavalo na terenu?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, mislim da se to nije dešavalo tako kako ste vi opisali.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Šta se dešavalo? Da li možete da mi kažete, prema informacijama kojima vi raspolažete, šta se dešavalo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Muslimanske snage iz enklave bile su malobrojne. Mislim da su čak bile manje nego što sam ja očekivao da će biti. Bile su naoružane pešadijskim naoružanjem i izvodile su napade iz Srebrenice na područje koje su držali Srbi. Takođe je održavan izvestan saobraćaj između Srebrenice i Žepe i možda između Srebrenice i Tuzle ili bosanskih snaga koje su bile oko Tuzle. Ali nisam siguran u ovo poslednje. Bilo je par slučajeva, mislim dva slučaja kada sam saznao da su bosanske snage helikopterom odletele u taj džep, iako je možda i to bio helikopter bosanskih Srba koji je pogrešno identifikovan.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa dobro, ja imam ovde zabeležen podatak da je pod oružjem u Srebrenici i oko nje broj muslimanskih snaga iznosio između 12 i 13 hiljada boraca, uključujući znači vojnike i naoružane policajce i neke paravojne formacije njihove, takođe, koje su se tamo nalazile. Je li to otprilike broj koji ste i vi imali u vidu ili vi smatrate da je taj broj bio manji?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Bio bih iznenađen da je njih bilo oko 12.000, naoružanih ljudi. Ja ne verujem da ih je bilo više od 1200 naoružanih ljudi. Možda je bilo 12.000 muškaraca, ali ja ne bih očekivao više od 1200 naoružanih ljudi.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li iz ovoga što ste maločas rekli proizilazi da su muslimanske snage koje su bile tu u Srebrenici nastojale da se vojno povežu sa Žepom i sa Tuzlom? Dakle, da preseku taj prostor i da zauzmu taj prostor. Znači na liniji Srebrenica-Tuzla i Srebrenica-Žepa. Je l' to bio otprilike plan aktivnosti koji su oni u to vreme imali i na šta je reagovala Vojska Republike Srpske?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Nemam nikakvih dokaza o tom planu. Ono što sam mislio da sam viđao, je bilo u stvari kretanje između Žepe i Srebrenice i moguće, promet između Srebrenice i Tuzle, ali nisam ni u kom smislu vidio da su u tome učestvovali veći brojevi vojnika, to su bile male patrole.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A dobro da li vi imate ikakva saznanja o proboju većih grupa, od po nekoliko hiljada muslimanskih snaga kroz položaje vojske Republike Srpske u celom tom regionu Srebrenica, Žepa i prema Tuzli? Dakle o borbama koje su se vodile između snaga Vojske Republike Srpske i muslimanskih snaga na tom području?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ne znam.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li išta znate o borbama koje su se vodile na tom području?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Osim ako mi date datum tačan. Nije mi jasno o čemu govorimo. Jedino vreme za koje znam da su vođene značajnije borbe, pored ovih malih patrola, bio je napad srpskih snaga na Srebrenicu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, recite mi, kad kažete napad srpskih snaga na Srebrenicu, je l' to podrazmeva da muslimanske snage nisu napadale srpske snage, nego su samo srpske snage napadale muslimanske snage?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ne, rekao sam vam, bilo je aktivnosti patrola, bilo je napada duž puta i oko puta između Srebrenice i Žepe, dakle na istočno-zapadnoj osovini, bilo je i drugih napada koji su se dešavali pre napada bosanskih Srba na Srebrenicu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A dobro, da li ste imali predstavu o tome koliko je na obe strane ljudi, boraca, poginulo u tim sukobima oko Srebrenice i probojima iz Srebrenice?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Uključujući i pad džepa i događaje posle toga ili mislite samo na žrtve pre tih događaja?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ja govorim o vojnim operacijama. Za sada je prilično nejasno kako je došlo do onih ubistava posle. Ja govorim o vojnim operacijama. Koliko je po vašim informacijama bilo žrtava u tim vojnim, gubitaka na obe strane u tim vojnim operacijama?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne sećam se.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li vam je išta poznato o merama Vojske Republike Srpske da se obezbedi kontrolisana evakuacija svih koji žele da napuste taj prostor?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, nije mi poznato. I nisam siguran na šta mislite.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa vidite, prema podacima, ja vas molim samo da mi potvrdite ili osporite to što ja ovde imam zapisano, ja nisam bio tamo da bih mogao da vam kažem ja sam video nešto, ali pokušavam da rekonstruišem stvar na osnovu dokumenata. Na primer, gospodin Akaši se zalagao za iseljavanje iz Srebrenice. 11. jula 1995. godine, dan pre nego što je evakuacija otpočela Akaši je 11. jula uputio telegram u UN u Njujork i u njemu izložio sopstvene predloge, koji glase otprilike ovako: "Postići dogovor sa Vojskom Republike Srpske da odobri stanovništvu da ode u Tuzlu" i dalje "da konvoj za Tuzlu prati osoblje Ujedinjenih nacija". To je ono što ja imam ovde od, od podataka koji su mi stavljeni na raspolaganje. Da li se toga sećate?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Sećam se dokumenta koji pominjete. Mislio sam da govorite o opštoj politici Vojske Republike Srpske da se ljudi premeste, relociraju, a vi se pozivate na ideju gospodina Akašija, a ne Vojske Republike Srpske. Ja se sećam tog dokumenta, to je jedan od tabulatora u ovom zbirnom dokaznom predmetu.

(…)

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Pa evo da, da pokušam da, da budem sasvim praktičan. Dakle, 11. jula gospodin Akaši insistira da se postigne dogovor da stanovništvo ide u Tuzlu. Prema tome, pretpostavljam da se ne može tvrditi da je Vojska Republike Srpske realizovala nekakav svoj plan etničkog čišćenja, ako se vidi da je ideja da se stanovništvo preseljava u Tuzlu, ona koju, za koju se zalaže gospodin Akaši.

S**UDIJA MEJ**: Da pokušamo da razbijemo to pitanje. 11. jula gospodin Akaši, čini mi se da je to prihvaćeno, predložio je preseljavanje stanovništva. Da li vi onda sugerišete da je Vojska Republike Srpske primenjivala predlog gospodina Akašija? Da li je to ono što vi iznosite, gospodine Miloševiću, da bismo mogli da shvatimo?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Koliko ja shvatam, ako je ovo tačno, a to imate u dokumentima, onda se ne može govoriti o tome da je Vojska Republike Srpske imala plan da istera muslimansko stanovništvo iz Srebrenice. Po dokumentima koje ja imam, Vojska Republike Srpske je za iseljavanje postavila samo jedan uslov, a to je da se sa civilima ne mogu evakuisati vojnici, jer oni su ratni zarobljenici. To je iz onoga...

SUDIJA MEJ: Samo trenutak da bismo mogli ovo da sledimo korak po korak. Generale, ne znam da li nam možete pomoći ili ne, ali čini se da optuženi sugeriše sledeće: prvo, da je gospodin Akaši izneo predlog za relokaciju, za premeštanje, i drugo, da je Vojska Republike Srpske to izvela na određeni način.

SVEDOK SMIT: Ja nemam dokaza da je gospodin Akaši preneo svoje ideje generalu Mladiću i mislim da nema izgleda za tako nešto. Drugo, ovaj dokument, na koji se pozivamo, je napisan u svetlu situacije u kojoj je džep već pao. Mislim, ja upravo sad gledam i tražim...

SUDIJA MEJ: To se pominje u prvom paragrafu: "Situacija na terenu i prisustvo Vojske Republike Srpske u Srebrenici".

SVEDOK SMIT: To je tačno i u drugom paragrafu, potparagraf A, kaže se da je holandskim trupama naređeno da se koncentrišu u i oko

Potočara, i mislim da treba pogledati konkretni predlog koji se pominje u svetlu opšte situacije koju je posmatrao jedan čovek koji se nalazio na određenoj udaljenosti, u Zagrebu.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa generale Smit, nesumnjivo je da je gospodin Akaši bio krajnje dobronameran i nastojao da pomogne da se civilno stanovništvo skloni sa područja sukoba, je l' tako? Nije sporno.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja to nisam osporavao.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ali to isto tako, generale, pokazuje da evakacija civilnog stanovništva nije nikakav plan Vojske Republike Srpske da istera civilno stanovništvo, nego je jednostavno to posledica nastojanja da se civilno stanovništvo evakuiše iz zone ratnih dejstava, onako kako je sugerirao gospodin Akaši. Dakle, nije reč ni o kakvom planu etničkog čišćenja, da li je to jasno?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, on ne govori o tome u dokumentu koji ja imam pred sobom.

SUDIJA MEJ: Mislim da optuženi želi da ukaže na sledeće: da to nije bila ideja Vojske Republike Srpske da evakuiše enklavu, izvinite samo da završim da bi mi bilo jasno. Oni nisu hteli da proteraju stanovništvo, već su hteli da pomognu u evakuaciji koju je predložio gospodin Akaši. Mislim da je to ono što se ovde sugeriše.

SVEDOK SMIT: Ja to tražim u ovom dokumentu, ali ja to ne mogu da nađem. Među svim ovim mislim da sam pronašao da vojska bosanskih Srba dovozi autobuse da bi se ljudi odvezli pre nego što je ovaj dokument i mogao da stigne do bilo koga u Srebrenici ili Sarajevu. Ako pogledamo vreme, autobusi su počeli da se pojavljuju i ljudi su prebacivani u Kladanj, mislim da je to što se dešavalo otprilike u to isto vreme, dakle 11. ili ubrzo nakon toga, i ja ne mogu da nađem referencu za to.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ali bitno je da ti dokumenti postoje. Generale Smit, da li vam je poznato, ja mislim da sam ja već u jednom drugom povodu prezentirao tu naredbu, naređenje generala Tolimira u ime glavnog štaba Vojske Republike Srpske, to je naređenje pod brojem 1946-501/95 od 9. jula 1995. godine, gde zahteva od komandi i jedinica Drinskog korpusa da u vojnim dejstvima ne napadaju snage UNPROFOR-a, da se štiti muslimansko civilno stanovništvo i da mu se garantuje bezbednost sve dok se nalaze na teritoriji Republike Srpske, to jest na prostoru pod kontrolom Vojske i policije Republike Srpske? Da li vam je poznata ta naredba?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, nije.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Po podacima koje ja imam, u svim direktivama, zapovestima i naređenjima, na svim nivoima komandovanja je sadržana odredba koja obavezuje na regularno ponašanje prema ratnim zarobljenicima i civilnom stanovništvu. Da li to znate?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ja nisam video te naredbe. Da jesam, verovatno ne bi bile prevedene na engleski, prema tome, opet ih ne bih shvatio.

TUŽILAC NAJS: Časni Sude, pre nego što optuženi pređe na sledeće pitanje, svedok se podsetio nečeg u dokumentima o autobusima. Možda bi

bilo od koristi da to sada pogledamo. To se nalazi u dokumentu pod tabulatorom 16. Mislim da datum nije bio pre 11. jula i to možda nije bilo ono spominjanje one reference na koju je mislio general, ali to je jedina koju sam uspeo da nađem zahvaljujući gospođici Edžerton (Edgerton), to je paragraf 9, dokumenta pod tabulatorom 16.

SVEDOK SMIT: Znači da je to bilo 12. jula.

SUDIJA MEJ: U redu. To sada imamo pred sobom i ukoliko neko želi može da postavi pitanje o tome. Izvolite gospodine Miloševiću, imate još četvrt sata.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ja sam samo hteo da ustanovim, generale, je li vama poznato da u svim direktivama, zapovestima i naređenjima na svim nivoima komandovanja Vojske Republike Srpske postoji odredba koja obavezuje na regularno ponašanje prema ratnim zarobljenicima i civilnom stanovništvu...

SUDIJA MEJ: Svedok je već na to odgovorio.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Pa, onda idemo na sledeće pitanje. Vi znate da u izveštaju holandske Vlade od aprila 2001. godine u tački 10 doslovce piše: "Ne postoje nikakve indicije da je akcija izvedena u saradnji sa Beogradom, niti u smislu političke, niti u smislu vojne koordinacije". Je l' tako, generale Smit?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja ne znam. Nisam pročitao izveštaj.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li vi imate bilo kakva saznanja o tome da je bilo ko iz Srbije ili Jugoslavije na bilo kakav način učestvovao u tim događajima u Srebrenici?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, nemam nikakvih direktnih ličnih saznanja o tome.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: E onda mi recite, pošto kažete to na strani 9 u trećem pasusu vaše izjave: "Mladić vam je objašnjavao da očekuje bosanski napad iz istočnih enklava i rekao vam da bi on u tom slučaju napao enklave", je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da. On mi je to rekao.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A je l' bio taj napad iz istočnih enklava o kome smo malopre govorili i komentarisali?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Već sam vam rekao. Bilo je patrola i napada.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Vi govorite na desetoj strani u trećem pasusu o 13. martu na Palama, gde je bio sastanak sa rukovodstvom Republike Srpske, pominjete Karadžića, Koljevića, Krajišnika i Mladića i onda je atmosferu sastanka pokvarilo ubistvo snajperom dve devojke Srpkinje u Sarajevu.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, sećam se toga.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Recite mi, da li je tada po pitanjima slobode kretanja i humanitarne pomoći, Mladić insistirao na reciprocitetu i žalio se na stalne aktivnosti snaga bosanske Vlade u enklavama i drugim ovim sigurnim zonama? O tome govorite na desetoj strani u trećem pasusu vaše izjave.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da. On jeste insistirao na reciprocitetu i jeste se žalio na aktivnosti bosanskih snaga u enklavama, da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da li je tada išta preduzeto da dođe do nekog recipročnog poštovanja prekida vatre, prekida tih dejstava nepotrebnih na jednoj i drugoj strani, sprečavanja ispada iz sigurnosnih zona ili bilo šta? Da li ste vi tada nešto preduzeli? Da li je UNPROFOR tada nešto preduzeo? Šta je bio, šta je bila materijalna posledica tih razgovora i dogovora?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Mi smo veoma nastojali i radili smo kroz zajedničku komisiju. Gospodin Akaši je radio na političkom nivou da bi se ostvario, da bi se postigao uspeh ovog sporazuma o obustavi neprijateljstava.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A dobro, a šta se događalo na, na vojnom nivou?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Već sam vam rekao, na tome je radila zajednička komisija. Na žalost, general Mladić nije dolazio na sastanke zajedničke komisije i nije dozvoljavao nekim od svojih oficira da dođu na te sastanke.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Ko je dolazio u ime vojske Republike Srpske na sastanke zajedničke komisije?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Koliko se ja sećam, taj proces je bio prekinut zato što nijedna od strana na kraju nije dolazila na te sastanke.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, da li tačno da je situacija nastavila da se pogoršava tokom sledeće nedelje, kad je Armija Bosne i Hercegovine pokrenula ofanzivu u dva pravca? Skrećem vam pažnju na desetu stranu, peti pasus vaše izjave.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Nisam siguran da je to i kod mene na desetoj strani. Ja na desetoj strani imam paragrafe 40 i 41.

SUDIJA KVON: To bi moglo da bude paragraf 42.

SVEDOK SMIT: Čekajte da citiram: ''Stvari su se pogoršavale tokom sledeće nedelje'', je li to ono što me pitate?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Da, zato što je pokrenula Armija Bosne i Hercegovine ofanzivu u dva pravca.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da, stvari se jesu pogoršale.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: I pogoršale se aktivnostima koje je muslimanska strana izvodila, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Na strani 11 u trećem pasusu vi govorite kad ste se sastali 5. aprila sa Karadžićem. Vi ste čuli da bosanski Srbi smatraju da su ih izneverili bivši američki predsednik Karter, Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica i Karadžić vam je jednostavno rekao: "Mi ćemo uzvratiti napad tamo gde smo napadnuti". Dakle, nije pretio nikome, govorio je samo da će uzvratiti napade tamo gde su napadnuti.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne mogu to da nađem na strani 3, oprostite na strani 11, paragraf 3.

SUDIJA KVON: Pogledajte pasus 46. Nisam sasvim siguran.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

SVEDOK SMIT: Oprostite. Ja ovde govorim o tome da je Karadžić rekao da je vojska bosanskih Srba rekla da neće poštovati zaštićene zone, jer ih je smatrala nezakonitim.

SUDIJA KVON: Pogledajte, molim vas, poslednju rečenicu u pasusu 45.

SVEDOK SMIT: Da, evo našao sam to spominjanje, hvala vam.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Šta piše tu, generale?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Hoćete da pročitam ceo pasus?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa to što ste pronašli.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: "Karadžić je iskoristio priliku da mi uruči poruku, pošto je znao da ću je ja proslediti. Poruka je bila da su bosanski Srbi odlučili da je sporazum o prestanku neprijateljstava neuspeo i da bosanski Srbi smatraju da su ih izneverili bivši američki predsednik Karter, Ujedinjene nacije, međunarodna zajednica. Jasno je dao do znanja da su oni, bosanski Srbi, doneli odluku da izvedu kontraofanzivu protiv bosanskih Muslimana. Karadžić je prihvatio da bi to moglo da dovede do konfrontacije bosanskih Srba sa UN-om i sa NATO-om. Karadžić nije otkrio oblik ove ofanzive nego je jednostavno rekao 'Mi ćemo uzvratiti napad tamo gde smo napadnuti'".

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dakle, tamo gde budu napadnuti, oni će uzvratiti. To je rekao. To je suština ovoga što, što on govori, je l' tako generale?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja pretpostavljam...

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Neće gde nisu napadnuti...

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ja pretpostavljam da sam ovde doslovce, odnosno, mislim da nisam doslovce preneo ono što je on rekao. Više sam preneo suštinu onoga što je on hteo da kaže.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Pošto govorite o borbama u Sarajevu i oko Sarajeva, vi ste kao izvore informacija, kako navodite, koristili, pre svega, same zaraćene strane, je l' tako? To govorite na 23 strani u 2, 3. i 4. pasusu. Poenta je u tome da ste kao informacije koristili kao izvor same zaraćene strane, je l' tako?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne samo to. A sada to pokušavam da pronađem gde se to spominje na strani 23. Gospodine Miloševiću, da li biste mi rekli prvu rečenicu u tom pasusu?

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ: Ja nemam ovde sad pasus, mogu da ga nađem. Ja sam samo zabeležio da to govorite u 2, 3. i 4. pasusu na strani 23, ali evo sad ću da nađem odmah.

SUDIJA MEJ: Mislim da ne možemo ovo da nađemo, a vreme nam ističe. Prema tome, postavite neko uopšteno pitanje ili pređite na nešto drugo.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro. Prema vašim informacijama, dobro, vi, vi ste prikupljali razne informacije o događajima u Sarajevu i na sarajevskom ratištu. Da li vam je poznato koliko je Srba poginulo u Sarajevu za vreme ratnih događaja u ovom periodu od 1992. do 1995. godine? Da li ste ikad dobili taj podatak i da li ste ga ikad tražili?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Da li sam tražio taj podatak ili je on meni bio dostavljen i bez toga, nisam siguran, ne sećam se, ali sam siguran da

mi ta informacija jeste bila dostavljena. Ne mogu sada da se setim koja brojka je bila u pitanju.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li vam nešto znači ako vas podsetim da je bilo oko 10.000 ubijenih Srba.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, ta mi cifra nije od pomoći.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li vam je poznato da se još uvek ne zna sudbina oko 5.000 Srba iz Sarajeva i okoline?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, o tim brojkama ne znam ništa.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: A da li vam je poznato koliko je Srba bilo primorano da napusti Sarajevo?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Pa blizu 150.000. Ne znate ništa o toj brojci?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne, u ovom trenutku.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Dobro, ne u tom trenutku, ali ako imamo u vidu ove brojke, evo ja sam vam spomenuo 10.000 ubijenih, 150.000 proteranih. Vi ste u kontinuitetu proveli period od jedne godine. Možete li mi reći u kojoj je meri stradanje Srba bilo zastupljeno u ovim vašim izveštajima, procenama i svemu što ste, što ste davali?

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Jako puno. Ja sam se isto onoliko brinuo za njih kao što sam se brinuo i za sve ostale.

OPTUŽENI MILOŠEVIĆ – PITANJE: Samo mi recite, generale, da li imate bilo kakvo saznanje da je Radovan Karadžić naredio jedinicama obustavljanje granatiranja, obustavljanje snajperske vatre, srazmernu upotrebu i tako dalje, nastojeći da na maksimalan način smiri tu situaciju oko Sarajeva koja je bila naj, najvrelija tačka? Ja vas pitam da li imate ikakvo saznanje o tome? A on je to radio u više, u više navrata.

SVEDOK SMIT – ODGOVOR: Ne konkretna saznanja, ne.

(Transkript preuzet sa www.hls.org.yu)

Svedok Stjepan Kljujić: POKUŠAJ MUSLIMANA DA PREGOVARAJU SA BEOGRADOM

Utorak, 15. jul 2003.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Početkom 1991. godine, prema vašem saznanjima, da li su predsednici Izetbegović i Milošević razgovarali o temi muslimanskog ostanka u "krnjoj Jugoslaviji" i ako jesu, kakav je efekat imao taj razgovor?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Naravno, u više navrata vodili su se razgovori na svim relacijama, pa, između ostalog, i između Beograda i Izetbegovića. U to doba Beograd je po svaku cjenu nastojao da privuče Muslimane za "krnju Jugoslaviju", tvrdeći, između ostalog, da će biti drugi narod u takvoj državi, a kad se nije uspjelo uvjek sa Izetbegovićem, onda je napravljen, takozvani, historijski sporazum kojeg je potpisao drugi muslimanski političar, koji nije imao podršku naroda, a zove se Adil Zulfikarpašić. Taj historijski sporazum trebao je da odvoji zajedničku borbu Hrvata i Muslimana, a nije htjelo da se vodi kroz institucije sistema, dakle, kroz Predsjedništvo, Skupštinu i Vladu, kao legalna tijela, nego se išlo izvan sistema i sa grupom Muslimana koji nisu imali ugled i podršku stanovništva. U stvari, to je bio jedan trik, ukoliko bi on uspjeo, onda bi Hrvati Bosne i Hercegovine bili dovedeni pred svršen čin, ili bi im se reklo "izađite iz Bosne i Hercegovine ili ostanite". Ako bi ostali, bili bi neravnopravni, a ako bi htjeli da izađemo, onda bi dobili minorne prostore zapadne Hecegovine, koje su uvjek spominjane kada je trebalo da dođe do secesije Hrvata.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. S obzirom na takvu atmosferu, da li ste vi razgovarali sa Izetbegovićem nekom konkretnom prilikom o tome i, ako jeste, recite nam kakav je bio njegov odgovor?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Prvo, bilo je nekorektno od Izetbegovićeve strane što mi nije rekao da je imao takve razgovore, a drugo, kada sam ja saznao preko svojih kanala, ja sam mu otvoreno rekao, jer oni su predlagali da on bude predsjednik skupštine te buduće Jugoslavije. "Pa dobro, ako ostanete u Jugoslaviji bit ćete drugi narod u toj zajednici, a tko je danas drugi narod u Srbiji?", on je rekao "Albanci. Dakle, nude vam poziciju Albanaca". Alija Izetbegović je rekao na kraju: "Stjepane, nema ništa od toga".

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu, hvala. Pređimo sada na početak jula, zapravo, na jun 1991. godine. Da li je tada održana jedna sednica Skupštine Krajine, kako se inače nazivala u to doba, u Bosanskom Grahovu, 27. juna 1991. godine?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Jeste. Inače, to je datum ustanka naroda. Pardon, to je, juna ili jula, nisam čuo dobro?

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Juna.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Jun. U to doba se već stvorila Srpska Krajina u Hrvatskoj i bosanski Srbi su nastojali da stvore svoje SAO oblasti i da jednog dana ujedine prostore sa područja Republike Hrvatske i prostore sa područja Bosne i Hercegovine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A da li je na sednici ove Skupštine Krajine doneta jedna deklaracija?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da, oni su u jednom trenutku donijeli deklaraciju o ujedinjenju te dvije Krajine, kao prvu etapu u ujedinjenju svih srpskih zemalja. Međutim, takvo ujedinjenje imalo je rušenje suvereniteta dviju republika i bilo je suprotno ustavima i Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Po vašoj oceni, da li se ta deklaracija i politika koja leži u osnovi objašnjavaju Karadžićeve poglede na nezavisnost Bosne i Hercegovine, kojoj je on, navodno, težio?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: To je sigurno bio jedan dio globalne politike na ujedinjenju svih Srba da žive u jednoj državi, a ta ideja je bila izravno u suprotnosti sa postojećim stanjem. Pa, bila je, u krajnjoj liniji, suprotna i Helsinškoj konferenciji čije će se odluke, kasnije, bitno odraziti na budućnost moje domovine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 16. U Republici Bosni i Hercegovini, da li je SDA tvrdila da bi ujedinjavanje Krajina predstavljalo kršenje ustavnog poretka Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da. I ne samo SDA.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Bilo je glasanje po tom pitanju. Do čega je dovelo to glasanje, što se tiče delegata SDS?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Naš Parlament je na redovnoj sjednici osudio taj čin i smatrao je da je to rušenje teritorijalnog integriteta Republike Bosne i Hercegovine. Na kraju, zastupnici SDS-a su demonstrativno napustili rad sjednice, što su oni često činili kako bi dezavuisali Skupštinu. Mi smo mogli uvijek raditi jer smo imali kvalitetnu većinu, ali uistinu smo željeli da prigodom donošenja odluka budu i predstavnici srpskog naroda, jer je SDS dobio većinu srpskih glasova, iako je bilo još srpskih zastupnika iz drugih političkih partija.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 17. U septembru 1991. godine, da li ste se sreli sa predsednikom Tuđmanom u Zagrebu gde je on nagovestio da treba da održite pregovore sa SDS? Da li ste se posle toga vratili u Sarajevo i kontaktirali Karadžića sledećeg jutra, kojom prilikom je on bio iznenađen vašim pozivom ili možda nije bio iznenađen?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Imao sam često sastanke s predsjednikom Tuđmanom, ali, u jednom trenutku, prigodom moje posjete Zagrebu, on je insistirao da pregovaram i sa SDS-om. Naime, ja sam i ranije razgovarao s Karadžićem, Krajišnikom i Koljevićem, pa i gospođom Plavšić, međutim, oni nikako nisu htjeli Bosnu i Hercegovinu, a nisu priznavali ni Republiku Hrvatsku. U tom pogledu, oni su mene stalno panjkali, kritizirali, kao da sam ja odan Izetbegoviću. I to je bila vrlo uspješna propaganda...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Bio bih vam zahvalan, znam da ste u iskušenju da nam ispričate sve ali...

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: ...upravo zbog te propagande predsjednik Tuđman je rekao: "Stjepane, pa ne možeš ti razgovarati samo sa Muslimanima. Ti moraš razgovarati i sa Srbima, vrlo ozbiljno". Kad sam došao ujutro u Sarajevo, nazvao sam Karadžića, međutim, on nije bio iznenađen. Može se pretpostaviti da su gospoda Tuđman i Milošević imali kontakte.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala. Paragraf 18. Kasnije, tokom septembra 1991. godine, da li ste se vi i Stanić sreli sa Krajišnikom, Karadžićem i Koljevićem i da li vam se učinilo da predstavnici Srba žele da pridobiju podršku bosanskih Hrvata?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Naravno. Svako je tražio saveznika i oni su radili paralelno, prvenstveno sa Izetbegovićem, jer bi time obavili veći dio posla, ali očito je bila i sugestija da međusobno razgovaramo. Stanić i ja smo posjetili srpsku delegaciju u kojoj su bili Krajišnik, Karadžić i Koljević i, u to doba, već je plamtio rat u Hrvatskoj. Pošto je Tuđman inzistirao da ja razgovaram s njima, ja sam, jednostavno, napravio jedan test za njih i rekao, otprilike, da moj narod bi me ubio kad bi znao da ja sjedim danas s njima dok Hrvatska gori, ali mi smo političari i moramo razgovarat. Rekao sam da bi jedan njihov gest ojačao moju političku poziciju i da bi oni time potvrdili iskrenost suradnje. Ja sam, jednostavno, tražio od njih da priznaju Republiku Hrvatsku u njenim avnojevskim granicama.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kakva je bila njihova reakcija na to? Molim vas u jednoj rečenici.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Užasna. Oni su rekli da to nikada neće prihvatiti.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala vam. Da li ste se vi zbog toga zaista distancirali od Srba, dok su oni tražili nekog drugog Hrvata, s kim bi mogli da sarađuju?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Ne, oni su znali da sa mnom ne mogu napravit sporazum protiv Bosne i Hercegovine. Međutim, kako se je situacija komplicirala u Bosni, u okviru HDZ-a je bio jedan prosrpski lobi s kojim su oni počeli suradjivat, a kada je došlo do agresije na Bosnu i Hercegovinu, ta suradnja je nekad dosezala optimalne domete.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste vi podneli izveštaj predsedniku Tuđmanu o reakciji rukovodstva SDS o time da oni ne prihvataju Republiku Hrvatsku u tim granicama i kakva je bila njegova reakcija?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Njegova reakcija je, također, bila užasna. On je možda u tom trenutku shvatio da ono što on pregovara na višoj razini još nije kao informacija došla do bosanskih Srba.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 20. 21. januara 1991. godine, da li ste prisustvovali razgovorima u Beogradu gde je bila bosanska delegacija u kojoj ste bili Izetbegović, Koljević i vi, a na srpskoj strani su bili optuženi, Trifunović i još jedan čovek čije je ime pogrešno napisano u rezimeu, čini mi se. Koja je bila treća osoba sa srpske strane?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Unković.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tako sam i mislio. Unković. Sam sastanak me ne zanima toliko, osim u sledećem aspektu. Prvi deo sastanka se završio, to vidimo u paragrafu 21, dogovorom da će buduća Jugoslavija biti demokratska država ravnopravnih naroda i republika.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Moram reći dvije rečenice uvoda. Gospodin Milošević je u oktobru 1988. godine na Centralnom komitetu Saveza komunista Jugoslavije izjavio da Srbiju ne zanimaju teritorije drugih Republika i to je nama bio jedan od argumenata na ovim pregovorima, koji su održani 22. januara 1991. godine. Dakle, u Bosni su izbori završeni u jedanaestom mjesecu, u Srbiji u dvanaestom i mi smo odmah požurili da se sastanemo sa srpskom delegacijom zbog učvršćivanja principa buduće Jugoslavije. A oni su bili, prije svega, u ravnopravnosti republika. I zato sam bio zadovoljan i ovim sastankom 22. siječnja (januar) u Beogradu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Posle sastanka, za vreme ručka, da li vas je optuženi odveo na stranu i razgovarao odvojeno sa vama? To vidimo u paragrafu 22.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Moram reći da je gospodin Milošević tada ukazao veliko gostoprimstvo prema meni, pa čak i neke simpatije i u jednom trenutku smo ustali od stola i tad mi je rekao da on razumije želje naroda zapadne Hercegovine da se priključi Hrvatskoj. To je bio stalni trik srpske strane kojom bi jednom manjem djelu hrvatskog pučanstva u Bosni i Hercegovini dozvolili da se ujedini sa Hrvatskom. I to je za nas imalo ogromne poslijedice, jer, na žalost, taj dio našeg naroda i danas vjeruje da bi mogao biti priključen Hrvatskoj. Međutim, ja sam rekao gospodinu Miloševiću, da se mi ne razumijemo šta je zapadna Hercegovina i moram priznati da je sa velikom preciznošću gospodin rekao "pola Mostara, 70% Čapljine, Ljubuški, Posušje, Grude, Tomislavgrad, Čitluk, Široki Brijeg, 70% Livna" i, onako, nasmijao se, rekao je "ceo Prozor". A Prozor je bio zanimljiv po tome što nikada nijedan Srbin...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Samo da napravimo kratku stanku. Vratićemo se na Prozor za momenat. Vi ste pomenuli jedan detalj kada je on napravio ovu ponudu. Da li ste vi sve to obeležili na jednoj karti koju ćemo sada da ponudimo u dokazni materijal. To je dokazni predmet 343, tabulator 5. To je karta koju je ovaj svedok obeležio. Možda bismo mogli da je stavimo na grafoskop? Gospodine Kljujiću, ovo je karta koju ste, čini mi se, vi lično obeležili...

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Ja ne vidim kartu, ali nije nikakav problem. Ja znam točno šta sam obilježio.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Videćete je sa svoje leve strane. Vratite se ponovo na temu Prozora i koristite ovaj štap pa nam pokažite sve šta želite. Poslužitelj će da vam pomogne.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Mislim da je to bila, ovako, simpatična rečenica "i dajemo vam ceo Prozor", jer to je u Hercegovini, jer morate znati da je Prozor bio općina u kojoj nije bilo Srba. Samo jednom je bio jedan policajac tri godine pa se nije mogao oženiti i otišao je. To je bila kompaktna cjelina Hrvata i Muslimana, danas Bošnjaka. Međutim, ja sam rekao da se mi ne slažemo u tome šta je zapadna Hercegovina.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Znači vaša reakcija na njegov predlog ili želite da objasnite prvo šta ste vi podrazumevali pod "zapadnom Hercegovinom"?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Pa, ja sam podrazumjevao mnogo širi teritorij, ali to nije bitno za ovaj predmet. Bitno je da sam ja rekao gospodinu Miloševiću "A šta vama treba da ostane? Cijela ostala Bosna i Hercegovina?". Pošto je on bio vrlo nasmijan i šarmantan čovjek i ja sam se u tom trenutku poslužio bosanskim humorom i pokazao bosanski grb.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Verovatno ne treba da idemo u takve detalje. Umesto toga idemo na paragraf 23. Sastanak Predsedništva u Bosni i Hercegovini. 19. decembra 1991. godine je bio sastanak na kome se raspravljalo o dve stvari na dnevnom redu. Prvo je bio izbor predsednika, što je bilo dosta komplikovano. Da li je Izetbegović ponovo izabran? Ja ne želim da se upuštamo u sve ono što je tada bilo problem.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Po Ustavu Izetbegović je imao pravo još jednu godinu da bude predsjedavajući i mi smo ga izabrali sa...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Gospodine Kljujiću, mislim da moram da vas prekinem. Ako optuženi ili Pretresno veće budu hteli kasnije da čuju o tome detaljno, vratićemo se na to, ali za sada je dovoljno da kažemo da je ponovo izabran. Idemo na drugo pitanje na dnevnom redu koje se ticalo zahteva Evropske zajednice da Bosna i Hercegovina konačno uobliči svoj zahtev za nezavisnošću. Kako se to odražavalo u tom trenutku? Da li je bilo podrške?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: U tom trenutku je bilo jasno da Jugoslavija više ne može opstati. Strahote rata u Hrvatskoj dovele su Sloveniju i Hrvatsku do definitivne odluke da napuste Jugoslaviju. One su imale čak i deklaraciju o nezavisnosti i referendum, a u takvoj Jugoslaviji Muslimani i Hrvati Bosne i Hercegovine nisu htjeli ostati...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Izvinite, gospodine Kljujiću. Nama je vreme vrlo ograničeno i mislim da smo glavno ispitivanje završili do pola. Samo nam recite šta se desilo u Predsedništvu? Kako je ko glasao tog dana o ovom pitanju?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Pet članova Predsjedništva je glasalo za nezavisnost i raspisivanje referenduma, a Koljević i Plavšić su bili protiv i od tada su oni zaledili svoj status, što znači da su nekad dolazili, nekad nisu, zavisno od interesa.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 25. Zaključak o traženju nezavisnosti je onda morao da se iznese pred Skupštinu. U Skupštini su bili Krajišnik i srpski blok. Kako su oni glasali, "za" ili "protiv" nezavisnosti?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Oni su izašli iz Skupštine. Prvo je Krajišnik opstruirao rad Skupštine raznim raspravama, izmorio nas i u 3.30

ujutro su izašli iz Skupštine. Međutim, ostala je apsolutna većina zastupnika u Skupštini, među kojima je bilo srpskih poslanika iz Komunističke partije, Reformističke partije i još nekih drugih partija.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ti glasovi i odluke koje su bile donete, po vašem mišljenju, predstavljaju početak svih problema u Bosni i Hercegovini. Da li je to tačno?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 29, preskočiću kontrolu nad Skupštinom i pitaću vas sledeće: da li su predsednici partija zastupljenih u Skupštini imali pravo da dolaze na sastanke Skupštine? Da li je to Karadžić radio s vremena na vreme i da li je održao jedan govor o tome kakav će efekat imati nezavisnost Bosne i Hercegovine?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Predsjednici su imali pravo, predsjednici partija na vlasti su mogli dobiti riječ preko reda, Karadžić je koristio to pravo i to je bio njegov poznati govor kada je on rekao "ukoliko istrajete na nezavisnosti, neće biti Bosne i Hercegovine, a muslimanski narod će nestati".

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 8, dokaznog predmeta 503. Samo pogledajte, molim vas. Da bi izrazili svoj izdvojeni stav u odnosu na ostatak Predsedništva, da li su Plavšić i Koljević napisali jedno pismo podrške Saveznom sekretaru za narodnu odbranu Veljku Kadijeviću 16. septembra 1991. godine, gde se kaže: "Odluke koje se donose u organima Bosne i Hercegovine, posebno u Vladi i Predsedništvu i koje se tiču jedinstvenog sistema odbrane zemlje, donose se preglasavanjem legitimnih predstavnika srpskog naroda u tim telima. Tako se javnosti predstavlja pogrešna slika odnosa Bosne i Hercegovine prema Armiji i odbrani zemlje. Istina je, međutim, da je ceo srpski narod u BiH, kao i najveći broj rodoljubivih i jugoslovenski orijentisanih pripadnika drugih naroda, odan ideji očuvanja Jugoslavije i Armiji kao jedinom garantu građanskog mira i sigurnosti. Prisustvo redovnih i rezervnih snaga JNA u Bosni i Hercegovini čvrsta je garancija protiv delovanja drugih nelegalnih naoružanih formacija". Sad ću da preskočim jedan deo i dalje se kaže u zaključku: "Stoga, u ime srpskog naroda i svih miroljubivih građana Bosne i Hercegovine izražavamo punu podršku oružanim snagama Jugoslavije u njihovom vršenju Ustavom utvrđene uloge zaštite". Po vašem mišljenju, da li ovo pismo prikazuje ograđivanje Srba od ostatka Predsedništva?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Pismo je autentično, međutim, informacije su lažne. Naime, u to doba zbog strahovitog rata u Hrvatskoj i zla koje su u Bosni počinile rezervne jedinice Jugoslavenske narodne armije, sve je manje bilo ljudi koji su podržavali Armiju, jer je ona, prije svega, transformirana u jednonacionalnu i, drugo, uvjek se u svakom sporu stavljala samo na stranu srpske strane. Prema tome, Armija više nije imala podršku građana Bosne i Hercegovine i mnogi su željeli da Armija što prije napusti Bosnu i Hercegovinu, mada smo mi u Predsjedništvu davno obećali da ćemo onaj dio vojske koji je stacioniran u Bosni i Hercegovini, kad dobijemo nezavisnost, prihvatiti kao svoju vojsku.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 31. Da li je vojska u Bosni i Hercegovini narasla u broju zbog jedinica koje su se povlačile iz Slovenije i Hrvatske, zajedno sa rezervistima iz Srbije i Crne Gore?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Jeste. U to doba Bosna je bila najveća kasarna na svijetu jer sve povučene jedinice jugoslavenske Armije iz Slovenije i Hrvatske došle su u Bosnu, a posebno su došli razni korpusi od Titovog Užica, Valjeva, Podgorice i drugih iz Srbije i Crne Gore, iako, s te strane Srbija i Crna Gora uopće nisu bile ugrožene. Dakle, Bosna je imala najveću koncentraciju Armije od kojih je ogroman broj bio van teritorije Bosne i Hercegovine, pripadao snagama van teritorije Bosne i Hercegovine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je Predsedništvo poslalo jednu delegaciju u Beograd da postigne sporazum sa Kadijevićem o povlačenju vojske iz Bosne i Hercegovine i o tome da oni koji mogu da ostanu u Bosni, budu tamo i izdržavani?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Mi smo imali, zaista, čist politički stav da u sukcesiji Jugoslavije preuzmemo svu vojsku koja pripada Bosni i Hercegovini, regularnu vojsku. Međutim, bili smo protiv dolaska drugih jedinica JNA. A u to doba već roditelji ne daju svoje sinove da se regrutiraju za JNA. Mi smo legalno pokušali razgovarati i uputili jednu visoku delegaciju u Beograd. Međutim, osim nekoliko, tada uobičajenih fraza, nije bilo rezultata.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je 24. decembra 1991. godine održan jedan sastanak između predstavnika i generala JNA na čijem je čelu bio general Kadijević i da su svi osim generala Broveta bili Srbi ili Crnogorci?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Točno je. Brovet je bio admiral.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Zanima me jedna stvar. Da li je na kraju ovog sastanka Izetbegović razgovarao sa Kadijevićem o pripadnicima paravojnih formacija koje su delovale u Bosni i, ako jeste, šta je Kadijević rekao?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Kadijević je tada jasno nastupao sa srpskih pozicija i rekao je: "Vi odradite politički dio, a ja ću vojni". Želim da pojasnim ovdje šta je to značilo. Značilo je: "Vi ostanite u Jugoslaviji, a onda vas Armija neće dirati." Međutim, Izetbegović, i da je htio, ne bi mogao provest takvu politiku, a nije htio, jer je građanstvo u Bosni i Hercegovini, a ja želim posebno da naglasim i jedan značajan dio Srba, posebno onih urbanih, bio protiv onoga što je Armija radila u Hrvatskoj. I da je to točno, pokazaće se procenat građana koji su na referendumu glasali za nezavisnost Bosne i Hercegovine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 34. Samo jedan sekund. Paragraf 34. Da li ste od kraja 1991. godine, gospodine Kljujiću, postali svesni vojnih aktivnosti u okolini Sarajeva iz različitih izveštaja?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Konkretno kakvih? O kakvim se aktivnostima izveštavalo?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Morate znati da je tada došla prvi put demokratska vlast koja je bila civilna u odnosu na Armiju, što je bila razlika u komunističkom režimu, gdje su i Armija i Partija bili jedinstveni. I zato smo mi tražili izvještaje o kretanju Armije na terenu. Iako je to bilo naše

ustavno pravo, dugo je trebalo dok smo se izborili za to. I Armija je stalno donosila informacije da ide zbog vježbi u okolicu grada. Međutim i naši promatrači i Ministarstvo odbrane, ali i sami građani su primjetili da oni prave okruženje grada fortifikacijama.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala. Da li su barikade postavili i bosanski Srbi i Muslimani? Prvo bosanski Srbi, zatim i Muslimani, u martu 1992. godine?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Pošto smo mi imali referendum o nezavisnosti, Karadžić je po svaku cjenu htio da spriječi da dođe do našeg međunarodnog priznanja. Pošto su, po njegovom mišljenju, izvršene brojne pripreme u blokadi Sarajeva, organizirao je barikade da provjeri koliko je grad spreman da se odupre tim barikadama. Naročito je bilo značajno to u centru grada, u djelu koji se zove Pofalići, koji pruža mogućnost da se Sarajevo podjeli na dva djela. I, upravo kada su postavljene barikade, pokazalo se da srpske paravojne snage ne mogu podjeliti Sarajevo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Mislim da ste se vi preselili u Predsedništvo i da ste tamo neko vreme živeli, je li tako?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da, ja sam cjelo vrijeme rata i agresije živio u Predsjedništvu, ali prije toga sam morao doć, jer su pojedini djelovi Sarajeva bili blokirani, a ja sam tada stanovao blizu aerodroma i čak nisam mogao raditi nekoliko dana.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Koliko dugo ste živeli u Predsedništvu?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: U Predsjedništvu sam živio do listopada (oktobar) 1992. godine. A kad sam eliminiran iz Predsjedništva, onda sam morao iseliti i iz ofisa.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li se u to doba JNA držala kao neutralna?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Ma, ne. Ona je željela...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Oprostite, da li se predstavljala kao neutralna vi-za-vi (*vis-à-vis*) međunarodne zajednice?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Apsolutno. Međutim, ona je bila duboko involvirana, ona je naoružala te ljude, davala im logističku podršku i kada bi bili u inferiornoj situaciji, onda bi JNA došla da pravi, tobože, tampon, da nas razdvaja.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li vam je bilo poznato prisustvo jedne grupe po imenu Beli orlovi, odnosno, šešeljevci u tom području, ako jeste, šta ste videli da oni rade ili šta ste otkrili da oni tamo rade?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Prvi put za vrijeme barikada, u trećem mjesecu, pojavile su se i paravojne formacije iz Srbije, među kojima su bili najagresivniji arkanovci i šešeljevci. Šešeljevi paravojnici imali su neke bijele trake oko glave i bili su poznati po surovosti, posebno materijalnim pljačkama, pri čemu se slobodno može reći da su se razlikovali od drugih formacija.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li su vam bile poznate i neke snage iz Niša? Paragraf 35.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da, u bivšoj Jugoslaviji niški specijalci su važili kao elitni komandosi i bilo ih je u Sarajevu na više formacija, na više lokacija.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je tokom meseca maja došlo do granatiranja Sarajeva i, ako jeste, da li je ono bilo naročito intenzivno određenih dana? Paragraf 37.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Granatiranje je bilo stalno. Međutim, pravi pakao je nastao dolaskom Ratka Mladića, koji je organizirao najjače granatiranje. A posebno teški dani bili su 14., 27., 28. i 29. svibanj (jun) 1992. godine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste tokom tog meseca učestvovali u nekim sastancima s UNPROFOR-om (United Nations Protection Force)? Paragraf 38.

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Mi smo željeli da Armija izađe iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine i vođeni su, u okviru suradnje sa UNPROFOR-om, redovni sastanci koji su imali za cilj da utvrde uvjete pod kojima Armija treba da izađe.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Pregovarači sa bosanske strane su bili: vi, Abdić, Doko, Pušina, Šiber. Srpsku stranu su predstavljali...

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Plavšić, general Tolimir, pukovnik Čađo, uvjek. A onda su se mjenjali. Generali koji su dolazili iz Beograda, kao što je bio Aksentijević, Stojković i Bošković i još neki drugi oficiri nižeg ranga.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li je JNA htela da ponese svoje oružje kada je odlazila i da li joj je to bilo omogućeno?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Ona je htjela odvesti to oružje, ali mi nismo pristali na to, a onda, tobože zbog časti srpskih vojnika, trebalo se nositi osobno oružje. Međutim, kad je došlo do evakuacije nisu ništa ponjeli, ali su, prije toga, pokvarili svo teško naoružanje koje je bilo u kasarnama. Onesposobili su ga.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Tabulator 18, molim vas. Sporazum, odnosno, jedan od sporazuma o uklanjanju komandi, jedinica i institucija iz garnizona u Sarajevu. U sporazumu, član 1, se kaže da su se strane sporazumele da će JNA da povuče svo naoružanje, municiju, minsko-eksplozivna sredstva i tako dalje, koje ima na raspolaganju. Član 2, unutar okvira povlačenja JNA iz Republike Bosne i Hercegovine, povlačenje komandi, jedinica i institucija sa naoružanjem, municijom, minsko-eksplozivnim sredstvima, opremom i pokretnom imovinom koja ostaje, nakon toga, u rukama Teritorijalne odbrane iz garnizona i tako dalje. Da li je to taj sporazum do kog se došlo, gospodine Kljujiću?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Jeste, ali taj nije realiziran.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U redu. Hvala. Rekli ste da su Pofalići bili kritično mesto za podelu Sarajeva?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li bi grad bio podeljen na toj tački i kakve bi bile posledice za stari deo Sarajeva? Paragraf 39?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Pa on ne bi mogao da izdrži opsadu, kao što je grad Sarajevo izdržao 44 mjeseca. Vjerojatno, mogao bi da izdrži 15 do 20 dana, a onda bi, ili stanovništvo počelo da umire od gladi i žeđi, ili bi agresorske snage, koje su bile vojno superiorne, ušle u grad.

(…)

TUŽILAC NAJS – PITANJE: (…) Da li je Predsedništvo aprila 1992. godine sastavilo jednu delegaciju koja je trebala da vidi šta se dešava u Bijeljini?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li ste vi lično tamo išli ili ste od drugih saznali šta su tamo videli?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Ne, ali išao je ministar obrane Jerko Doko, koji mi je ispričao što je doživio tamo.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I šta je on tamo doživeo?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Moramo staviti Bijeljinu u kontekst situacije. Prvi zločin u Bosni i Hercegovini napravile su trupe JNA u hrvatskom selu Ravno, međutim, ni javnost, a ni SDA nije poklanjala dovoljno solidarnosti sa tim žrtvama. JNA čak nije htjela dozvoliti jednoj državnoj delegaciji da izvrši uvid u zločin u Ravnom. Međutim, kada je se dogodio zločin u Bijeljini, onda je i SDA i bosanska javnost doživjela to kao šok, pa je delegacija, u kojoj su bili gospođa Plavšić, gospodin Abdić, članovi Predsjedništva i Jerko Doko, ministar obrane, posjetila Bijeljinu. Tamo je vladao Arkan i to je već onaj poznati snimak kad se gospođa Plavšić i Arkan ljube. Ali u Bjeljini nije bilo represalija prema Abdiću jer je, pokazaće se kasnije, Abdić njihov igrač i čovjek za kontakte. Jedino je bilo represalija prema ministru obrane, koji je bio Hrvat.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Šta se s njim dogodilo i na šta su oni prisiljeni kad su bili tamo?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Njega su Arkanove snage prisilile da legne i njega i njegovu pratnju su razoružali, dok je Abdić trjumfalno hodao govoreći da Babo, to je bio njegov nadimak, nikome neće leć. U stvari bilo je jasno da Abdić i Plavšićka imaju specijalni tretman na tom prostoru...

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Hvala...

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: ...međutim, kad su se vratili, u izvještaju Biljana Plavšić je rekla da su neki neobuzdani mladići, dakle, neorganizirano, ne neke para ili regularne snage, nego neki neobuzdani mladići iz privatnih razloga ubili neke Muslimane.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Paragraf 46. Da li ste vi pratili Abdićeva kretanja i njegove telefonske razgovore početkom 1992. godine, budući da ste se bojali da će pobeći i ostaviti Predsjedništvo bez pravnih ovlašćenja i zbog nedostatka članova?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Jesam.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Nakon priznanja 6. aprila 1992. godine, šta je Abdić uradio i kakve posledice je proizveo njegov čin?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Abdić je jedini u to doba mogao da se kreće po onim teritorijama gdje su bile srpske snage i JNA, tako da je odlazio u Veliku Kladušu i vraćao se. Međutim, on još nije doživio Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu državu. Duga je ta priča o suradnji Abdića sa Beogradom i Zagrebom, ali u kasnijem toku događaja vi ćete vidjeti to kroz neke njegove separatne sporazume.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

TUŽILAC NAJS – PITANJE: U svakom slučaju, da li je on u aprilu izašao iz Predsedništva i tako ga ostavio bez kvoruma?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: On će otići iz Predsjedništva malo kasnije kad mi legalno zamjenimo Koljevića i Plavšić sa onim ljudima koji su bili na izbornoj listi poslje njih. Ali će Abdić ubrzo napustiti Sarajevo i cjelo vrijeme djelovati protiv legitimnog Predsjedništva.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: (…) Gospodine Kljujiću, vi ste u nekoliko navrata govorili o mogućoj podeli Sarajeva i granatiranju grada. Da li vam se činilo, budući da ste bili tamo, da bi to moglo da ima nekavog učinka na kretanje stanovništva i, ako jeste, kako i zašto?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: To je bilo sračunato iz više razloga. Jedan od razloga je da prvo građani snose velike poteškoće, jer grad nije imao lijekova, hrane, ni medikamenata. A drugo, žrtve su bile ogromne. Bilo je dana kada su na desetine ljudi ubijene i stotine ranjenih. Treće, bilo je blokirano bilo kakvo dostavljanje vojnih potrepština i, najzad, u toj prvoj fazi agresije jako je bilo važno da blokiraju snage Teritorijalne obrane da ne mogu izaći iz Sarajeva i pomoći nekim gradovima u blizini, tako da su oni brutalno zauzeti, opljačkani i potom je izvršeno etničko čišćenje.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A da li su snage Teritorijalne obrane koje su bile blokirane, da su mogle da se kreću prema tim etnički očišćenim gradovima, da li bi onda etničko čišćenje moglo da bude manje, odnosno, da li bi moglo da se izbegne?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Da su mogli izać, oni bi spriječili u mnogim malim gradovima uopće dolazak JNA i srpskih trupa, a time bi zaštitili stanovništvo i spriječili etničko čišćenje.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A unutar samog Sarajeva, kakvo kretanje stanovništva bi bila posledica napora da se grad podeli, odnosno, čak, zauzme?

SVEDOK KLJUJIĆ – ODGOVOR: Prvo, oni su nastojali jedan dio Srba da izvuku iz Sarajeva, a zatim, ponekad na intervenciju međunarodnih promatrača, bilo je dozvoljeno da izađu stari ljudi, djeca i bolesni. Međutim i to je bio trik, jer sasvim drugačije su se borili za obranu Sarajeva oni čije su obitelji bile u gardu. Ukoliko su im obitelji izašle iz grada i oni su sami nastojali da nekad odu iz Sarajeva.

(Transkript preuzet sa www.hls.org.yu)

MEĐUPOLICIJSKA SARADNJA

DODATAK IZVEŠTAJU VEŠTAKA

Christian A. Nielsen[1]
TIR

Istraživački izveštaj pripremljen za predmet
STANIŠIĆ i SIMATOVIĆ (IT-03-69)

30. juli 2004.

UVOD

1. Ovaj rad treba da posluži kao dodatak izveštaju autora pod nazivom "Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba: začeci, djelovanje i zapovijedanje i rukovođenje, 1990 – 1992.". Taj izveštaj pripremljen je za potrebe predmeta Momčila Krajišnika (IT-00-39). Dodatak se koncentriše na odnos između Ministarstva unutrašnjih poslova bosanskih Srba, s jedne strane, sa Saveznim sekretarijatom za unutrašnje poslove i Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Srbije, s druge strane. Glavni izveštaj se ukratko bavio tom temom.. Međutim, kompletan relevantni materijal uključen je u dodatak, što je proizvelo potrebu izvesnog ponavljanja.

I. Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove

2. Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove (SSUP) nalazio se u Beogradu. Prije 1991. godine, SSUP je delovao kao najviši nivo obavljanja unutrašnjih poslova u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. I pored toga. nakon mera decentralizacije uvedenih Ustavom iz 1974. godine, jugoslovenske republike dobile su znatno proširena ovlašćenja u rukovođenju republičkim sekretarijatima unutrašnjih poslova.

[1] Prvi, obimniji izveštaj Christiana A. Nielsena objavljen je u knjizi "Milošević vs. Jugoslavija", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.

3. Kao i svi drugi organi unutrašnjih poslova u Jugoslaviji, SSUP je imao dve podređene službe: službu javne bezbednosti i službu državne bezbednosti. SSUP-om je rukovodio savezni sekretar. Tokom 1991. i početkom 1992. godine na toj funkciji bio je Petar Gračanin.[2]

II. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP Srbije)

4. Na dan 30. maja 1991. godine, na sednici Narodne skupštine Republike Srbije, Zoran Sokolović je imenovan za ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije.[3]

Sokolovića je Narodna skupština ponovo imenovala za ministra 23. decembra 1991. godine.[4] Dana 31. decembra 1991. godine, Narodna skupština imenovala je Zorana Janaćkovića, Jovicu Stanišića , Stojana Mišića i Radovana Stojčića kao pomoćnike ministra unutrašnjih poslova. Jovica Stanišić bio je pomoćnik ministra za državnu bezbednost. Istoga dana, Nikola Đurčić imenovan je za sekretara za unutrašnje poslove.[5]

Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srbije

5. Na dan 17. jula 1991. godine. Skupština Republike Srbije usvojila je Zakon o unutrašnjim poslovima.[6] Prema članu 30 Zakona, "Ministarstvo unutrašnjih poslova sarađuje sa organima unutrašnjih poslova u federaciji i drugim republikama i pruža im pomoć u izvršavanju zadataka iz njihove nadležnosti".

III. Saradnja RS MUP s vlastima S(F)RJ i Srbije, 1992. godine

6. Ministarstvo za unutrašnje poslove RS-a koordiniralo je aktivnosti i sarađivalo je sa snagama SFRJ i snagama Republike Srbije u preuzimanju vlasti i održanju vlasti na teritorijama za koje su Srbi tvrdili da su njihove u

2 Gračanin se na tom položaju nalazio od 16. marta 1989. godine. "Ukaz o proglašenju odluke o izboru Saveznog izvršnog veća", P. br. 953., Beograd, 16. mart 1989. Službeni list SFRJ, XLV, br. 30 (17. mart 1989.) 497; "Odluka o izboru Saveznog izvršnog veća", AS br. 682, Beograd, 16. mart 1989, Službeni list SFRJ, XLV, br. 20 (17. mart 1989.), 497-98.

3 "Odluka o imenovanju ministra unutrašnjih poslova i članova Vlade Republike Srbije", 30. maj 1991, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Godina XLVII, broj 32 (31. maj 1991.), 1168.

4 "Odluka o imenovanju predsednika i potpredsednika Vlade Republike Srbije i ministara u Vladi Republike Srbije", 23. decembar 1991, *" Službeni glasnik Republike Srbije*, Godina XLVII, broj 77 (24. decembar 1991.), 3265-3266.

5 Odluke o imenovanjima, 31. decembar 1991, *Službeni glasnik Republike Srbije* Godina XLVII, broj 80 (31. decemar 1991.), 3500-3501.

6 "Zakon o unutrašnjim poslovima", 17. juli 1991, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Godina XLVII, broj 44 (25. juli 1991.), 1720-1727.

Socijalističkoj republici BiH. Još u prvoj polovini 1991, operativci MUP-a Srbije uključili su se u nadziranje "muslimanskog i hrvatskog ekstremizma u BiH".[7] Već od jula 1991. godine bosanski Srbi u MUP-u SRBiH sarađivali su s MUP-om Srbije u naoružavanju Srba na teritoriji BiH.[8] Jula 1991. godine, SDS je zadužila inženjera po imenu Nebojša Savić da uvede tajni sistem veza koji bi stranka mogla da koristi. Prilikom izvršavanja tog zadatka, Savić je dobio pomoć i savete od Marka Lazovića, načelnika odseka u Službi državne bezbednosti MUP-a Srbije.[9]

7. Izveštaji koje je marta 1992. godine pripremila Savezna služba državne bezbednosti potvrđuju da je takođe postojao formalni plan saradnje između SSUP-a i policije bosanskih Srba u BiH. Za koordinatora ove akcije imenovan je Petar Mihajlović. Taj plan koordinacije uključivao je raspored pripadnika MUP-a Srbije i SSUP-a u BiH.[10]

8. U planovima za podelu MUP-a SRBiH, bosanski Srbi posebno su računali na podršku organa Federacije i Srbije, uključujući JNA, SSUP i MUP Srbije.[11] Rukovodstvo bosanskih Srba pretpostavljalo je da će SDA i HDZ imati "burnu i energičnu reakciju" na svaki pokušaj decentralizacije ili podele unutrašnjih poslova i BiH. Bosanski Srbi su shvatili da će, u početnoj fazi rada MUP-a bosanskih Srba, u mnogome zavisiti od "saveznih institucija".U pripremama za podelu MUP-a bosanski Srbi su smatrali da je "nužno da se sa tim organima ostvari kontakt po ovom pitanju i sagledaju konkretne mjere i mogućnosti njihove pomoći u ljudstvu i tehnici."[12] Nadalje, računalo se da će biti potrebno da savezno Predsedništvo naredi direktnu akciju saveznih snaga bezbednosti.Očekivalo se da će JNA i Savezni SUP obezbeđivati pomoć u materijalu i ljudstvu sve dok bezbednosni uslovi ne omoguće da novi MUP bosanskih Srba nezavisno radi i postoji. Na kraju, smatralo se da će ova podrška omogućiti da se formiraju srpske snage bezbednosti.

9. Za vreme prve faze postojanja MUP-a bosanskih Srba, bosanski Srbi su znali da je "veći oružani sukob" verovatan i da će to zahtevati zajedničku akciju sa saveznim organima. Zato je u jednom izveštaju koji su sastavili bosanski Srbi preporučeno "hitno" formiranje srpskih snaga bezbednosti u Bosni i Hercegovini.

---

7 CSB Banja Luka, sektor SNB, 21. juni 1993. (B008-4259-B008-4263; odvojeni nacrt B008-4270-B008-4273).

8 "U julu mjesecu 1991. godine /Predrag Radulović/ određen je ispred Sektora SNB Banja Luka za oficira za vezu sa MUP-om Srbije. U toj funkciji osim prikupljanja obavještajnih i kontraobavještajnih saznanja o neprijateljskim oružanim formacijama i obavještajnim službama, pomaže i u naoružavanju srpskog naroda na širem području tadašnje BiH i Slavonije. Saradnja sa MUP-om Srbije ocjenjena je kao stručna i obostrana potreba u to vrijeme.", Sektor SNB CSB Banja Luka za podsekretara SNB, 20. oktobar 1993. (B008-2878-B008-2879).

9 Izjava Nebojše Savića SNB MUP-a RS, 9. septembar 1992. (0370-0699-0370-0711).

10 Izveštaji SDB-a SSUP-a od 3. marta 1992. godine i 23. marta 1992. godine (B003-1426-B003-1452).

11 Nedatiran dokument, "Mogućnosti decentralizacije unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini", (0323-7660-0323-7668).

12 Nedatiran dokument, "Mogućnosti decentralizacije unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini", (0323-7660-0323-7668).

> Naime, na taj način srpska služba bezbjednosti i JNA bi se uzajamno pomagale, što se prije svega odnosi na međusobnu razmjenu podataka, planiranje i izvođenje zajedničkih akcija, zajedničku podjelu poslova, korišćenje sredstava veze JNA i drugo.[13]

10. Nakon izbijanja oružanog sukoba u BiH, nastavljena je saradnja između novoosnovanog MUP-a RS s jedne strane i Saveznog i MUP-a Srbije sa druge strane. Početkom aprila 1992. godine, Željko Ražnatović "Arkan" komandovao je prevratom,[14] a njegove snage su sarađivale sa SJB Bijeljine u uspostavljanju srpske kontrole nad gradom.[15] U izveštaju koji je upućen Ministru za unutrašnje poslove RS, Mići Stanišiću, kaže se da je Petar Mihajlović iz SSUP-a posetio SJB Bijeljina nekoliko puta od početka aprila 1992. godine. SJB Bijeljina potpala je pod vlast novouspostavljenog Ministarstva unutrašnjih poslova RS.

11. Nakon što je akcija Bijeljina okončana, snage pod kontrolom Arkana prebacile su se za Zvornik. Tokom kasnijih razgovora za televiziju, Arkan je opisao ulogu koje su on i njegove jedinice imali u Zvorniku.[16] Na dan 16. aprila 1992, Arkan je telefonirao štabu MUP-a RS na Vracama i saopštio je da je povukao svoje ljude iz Zvornika. On je predstavnika MUP-a na Vracama obavestio da je bio u kontaktu s Mićom Stanižićem na Palama.[17]

12. Dana 11. jula 1992. godine, U Beogradu se sastalo celokupno rukovodstvo MUP-a RS u prisustvu koordinatora Saveznog SUP-a, Petra Mihajlovića.[18] Na tom sastanku se razgovaralo o nizu različitih pitanja, uključujući paravojne snage, funkcionisanje zatočeničkih objekata od strane MUP-a RS, o kriminslu i ratnim zločinima.[19]

13. U avgustu 1992. godine, podsekretar SNB, Dragan Kijac, izdao je uputstva o vezama sa SSUP-om, MUP-om Srbije i MUP-om Crne Gore.[20]Kijac je zabranio službenicima SNB na regionalnom ili opštinskom niovu da direktno kontaktiraju SSUP, MUP Srbije ili MUP Crne Gore. Sva takva komunikacija morala je da ide preko MUP-a RS.

---

13 Nedatiran dokument, "Mogućnosti decentralizacije unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini", (0323-7660-0323-7668).

14 Depeša general-majora Sava Jankovića, 17. korpus, 4. april 1992. (0018-3969-0018-3970).

15 MKSJ je podigao optužnicu (IT-97-27) protiv Željka Ražnatovića "Arkana". Depeža MUP-u RS Mići Staniošiću, bez datuma (april 1992. godine), u vezi sa bezbednosnom situacijom u SAO Semberija i Majevica (0074-9558-0074-9562).

16 Učešće Željka Ražnatovića "Arkana" u emisiji "Moj gost, njegova istina" (V000-0268).

17 Telefonski razgovor između Arkana i Ramila, prezime nepoznato, 16. april 1992. (0111-5647-0111-5652).

18 Kratak pregled rada MUP-a RS sa prijedlozima za budući rad – izvještaj zasnovan na sastanku rukovodilaca MUP-a RS od 11. jula 11992. godine, juli 1992. godine, (0324-1848-0324-1879).

19 Kratak pregled rada MUP-a RS sa prijedlozima za budući rad – izvještaj zasnovan na sastanku rukovodilaca MUP-a RS od 11. jula 11992. godine, juli 1992. godine, (0324-1848-0324-1879).

20 Podsekretar SNB-a, Dragan Kijac, za sve centre SB, avgust 1992. godine (0296-9606-0296-9606).

14. Ministarstvo unutrašnjih poslova RS koordiniralo je i sarađivalo sa snagama SFRJ i snagama Republike Srbije u preuzimanju vlasti i održavanju vlasti na teritorijama koje su zauzeli bosanski Srbi u BiH. Izveštaji koje su pripremile službe bezbednosti savezne države , marta 1992. godine, potvrđuju da je postojao formalni plan saradnje između SSUP-a i policije bosanskih Srba u BiH. Petar Mihajlović, koji je bio inspektor SSUP-a, imenovan je za koordinatora te delatnosti. Taj plan koordinacije uključivao je raspored pripadnika MUP-a Srbije i SSUP-a u BiH.[21] Bosanski Srbi u MUP SRBiH sarađivali su sa MUP-om Srbije u naoružavanju Srba na teritoriji BiH barem već od jula 1991. godine.[22]

15. Postoje indikacije da su najviši rukovodioci Službe državne bezbednosti MUP-a Srbije imali detaljna saznanja o planovima rukovodstva bosanskih Srba u prvoj polovini 1992. godine. Radovan Karadžić je 12. januara 1992. godine informisao Jovicu Stanišića da "mi pripremamo mnoge stvari, vrlo, vrlo, vrlo ovaj pomno, tako da nas ništa ne može iznenaditi."[23] Karadžić je nedugo pre toga bio u Beogradu i sastao se s nekim u kod Stanišića, jer je sam Stanišić bio odsutan iz Beograda. Nakon toga su ušli u diskusiju o potrebi da se sastaju u vezi s njihovom daljom saradnjom. Međutim, Stanišić rađe nije lično odlazio u BiH. Tokom razgovora, obojica si smatrali da postoji mogućnost rata u BiH.Karadžić i Stanišić su bili mišljenja da se u potpunosti slažu.

16. Na pripremnom sastanku za formiranje MUP-a RS održanom u Banjoj Luci 11. februara 1992. godine, Predrag Ješurić, koji će postati načelnik CSB Bijeljina, rekao da je dobio pomoć od MUP-a SRBiH. Međutim, dobio je "izuzetnu" pomoć MUP-a Srbije i uspeo je da dobije i sakrije znatne količine naoružanja.[24]

17. Početkom marta 1992. godine, konspirativna grupa policajaca, bosanskih Srba u BiH poznatih pod nazivom "Miloš" napisali su da je dostava oružja i eksploziva od strane MUP-a Srbije regulisano od strane Ministarstva.[25]

21 Izveštaji SDB SSUP-a od 3. marta 1992. i 23. marta 1992. (B003-1426-B003-B003-1452).

22 "U julu mjesecu 1991. godine /Predrag Radulović/ određen je ispred Sektora SNB Banja Luka za oficira za vezu sa MUP-om Srbije. U toj funkciji osim prikupljanja obavještajnih i kontraobavještajnih saznanja o neprijateljskim oružanim formacijama i obavještajnim službama, pomaže i u naoružavanju srpskog naroda na širem području tadašnje BiH i Slavonije. Saradnja sa MUP-om Srbije ocjenjena je kao stručna i obostrana potreba u to vrijeme.",Sektor SNB CSB Banja Luka za podsekretara SNB, 20. oktobar 1993. (B008-2878-B008-2879). O saradnji MUP Srbije i MUP-a bosanskih Srba tokom njegovog razvoja u predratnom periodu, vdi takođe CSB Banja Luka, sektor SNB, 21, juni 1993. goidine (B008-4259-B008-4263).

23 Razgovor između Radovana Karadžića i Jovice Stanišića, 12. januar 1992. godine (0324-4968-0324-4976).

24 "Zapisnik sa sastanka održanog u Banjoj Luci 11. februara 1992." (SA00-6590-SA00-6597).

25 Depeša "Miloša", 6. marti 1992. godine (B008-0533-B008-0533).

18. Nakon aprila 1992. godine, MUP RS dobijao je naoružanje i opremu veze od SSUP-a.[26]MUP RS je takođe dobijao isporuke opreme preko teritorije Savezne Republike Jugoslavije nakon aprila 1992. godine.[27] Međutim, postoje indikacije da je MUP Srbije ograničio dostavu naoružanja i municije krajem 1992. godine.[28]

19. U oktobru 1992. godine, štamparija Narodne banke Jugoslavije proizvela je 10.000 zvaničnih propusnica za RS MUP.[29] U novembru, fabrika je isporučila na desetine hiljada dodatnih propusnica, vozačkih dozvola i pasoša.[30] Predsednik vlade RS, Branko Đerić, uputio je 31. oktobra 1992. godine pismo vladi Republike Srbije i fabrici naoružanja "Crvena Zastava" u Kragujevcu, kojim ovlašćuje MUP RS da preuzme isporuku naoružanja koju je prvobitno naručio MUP SRBiH.[31]

20. Na dan 18. aprila 1992. godine, podsekretar MUP-a RS za javnu bezbednost, Čedomir Kljajić, razgovarao je sa Petrom Mihajlovićem iz saveznog MUP-a. U tom razgovoru, Mihajlović je potvrdio da će oprema sa Instituta za bezbednost u Beogradu, koju je februara 1992. godine prvobitno za MUP SRBiH poručio tadašnji pomoćnik ministra Momčilo Mandić, biti prosleđena MUP-u RS.Mihajlović je takođe izneo da je postignut sporazum između saveznog i ministra unutrašnjih poslova Srbije oko toga kako sprovoditi saradnju sa MUP-om RS.[32] Za opremu iz Instituta bezbednosti uveden je račun i isporučena je roba30. aprila 1992. godine.[33]

26 Pismo komandanta To opštine Skelani MUP-u RS, 26. maj 1992. godine (0216-6864-0216-6864); pismo SSUP-a, 6. maj 1992. godine (fi20-0613-fi20-0614); pismo komandanta TO opštine Skelani MUP-u RS, 26. maj 1992. godine (0216-6864-0216-6864); depeša "Miloša" u vezi s transportom naoružanja i opreme od MUP-a Srbije, 24. april 1992. godine (B008-0477-B008-0477).

27 Priznanica preduzeća "Pandur" sa Pala, 4. avgust 1992. godine (fi20-1685-fi20-1685); službena beleška pomoćnika ministra MUP-a RS Bogdana Košarca, 14. decembar 1992. godine (fi20-1344-fi20-1344).

28 Direktor "Agrocentra" načelniku CSB Banja Luka, 16. decembar 1992. godine (B003-8630-B003-8630).

29 Priznanica Narodne banke Jugoslavije, 19. oktobar 1992. godine (fi20-1481-fi20-1482).

30 Priznanica Narodne banke Jugoslavije, 20. oktobar 1992. godine (fi20-1486-fi20-1487); Priznanica Narodne banke Jugoslavije, 25. oktobar 1992. godine (fi20-1483-fi20-1485).

31 Pismo Branka Đerića, 31. oktobar 1992. godine (fi20-1527-fi20-1527).

32 Telefonski razgovor između Čedomira Kljajića i Petra Mihajlovića, (0322-0229-0322-0233). Priznanice za vojnu opremu koju je MUP RS primio od Instituta za bezbednost, 30. april 1992. godine, fi20-1655-fi20-1659; vidi takođe priznanicu za "Landrover" od SSUP-a Beograd, 14. maj 1992. godine, fi20-0630-fi20-0630; priznanicu za gorivo iz Beograda za školu MUP-a na Vracama fi20-0634-fi20-0634; računovodstvo MUP-a RS koje navodi isplate od/za Beograd fi20-1396-fi20-1404.Registrovanje "Lada" od strane MUP-a RS koje su kupljene u Beogradu, 22. juli 1992. godine, fi20-1515-fi20-1516. Priznanica "Pandura" za robu iz Zrenjanina preko Beogradana Pale za MUP RS, fi20-1685-fi20-1686. Nepotpisano pismo od 13. aprila 1992. godine, autor izvesni Miloš, u vezi s zahtevom da se preko Ministarstva unutrašnjih poslova urgira isporuka već plaćenog naoružanja za robnu kuću "Merkur", 13. aprila1992. godine, 0087-6125-0087-6125.Odluka o uspostavljanju političkog i privrednog predstavništva Srpske Republike BiH u Beogradu, 15. april 1992. godine, 0124-5632-0124-5632. Izveštaj NSB RS o transferu naoružanja iz Pančeva u Sarajevo, 14. maja 1992. godine (0124-5313-0124-5314).

33 Račun Instituta za bezbednost u Beogradu, 30. april 1992. godine (fi20-1655-fi20-1659).

21. U maju 1992. godine, MUP RS dobio je pomoć od jedinice SSUP-a kojom je komandovao Mićo Davidović. Na dan 17. maja 1992. godine, Mićo Davidović i Mićo Stanišić razgovarali su o međusobnoj saradnji.[34] Dva dana kasnije, 19. maja, Petar Gračanin i Mićo Stanišić razgovarali su o Davidovićevoj jedinici.[35]

22. Tokom prvog meseca delovanja MUP-a RS, nekim od delova teritorije koju su kontrolisali bosanski Srbi moglo se jedino prići preko Savezne Republike Jugoslavije.. To je bio slučaj za SJB Skelani, koja se nalazila u istočnoj BiH. Inspekcijski izveštaj o funkcionisanju SJB Skelani beleži saradnju između policija u Skelanima i Bajinoj Bašti, koja se nalazi odmah preko Drine u Srbiji.[36]

23. Pomoć od, i saradnja sa, MUP-om Srbije očekivana je na opštinskom nivou u BiH. U leto 1992. godine, izveštaj o stanju u SJB Brčko iznosi da će se učiniti napori da se pojača saradnja sa "Vojnom bezbednošću, susednim SJB i MUP-om Srbije."[37] Sličan stav imala je policija iz SJB Zvornik.[38]

24. Krajem jula 1992. godine, došlo je do akcije protiv paravojnih snaga. Na dan 29. jula 1992. godine, Odred policije MUP-a RS (specijalna policija), zajedno s vojnom policijom VRS, sproveo je kompletnu blokadu opštine Zvornik.[39] Do toga je došlo kao reakcija na stalne probleme koje su pripadnici paravojnih snaga stvarali na tom području, posebno pripadnici "Žutih osa". Na dan 20. jula 1992. godine, CSB Bijeljina je izvestila da paravojne formacije stvaraju problematičnu bezbednosnu situaciju u opštini Zvornik.[40] Na području opštine dejstvovale su tri paravojne grupe kojima su komandovali "Žućo" (Žute ose), "Pivarski" i "Niški".Prva od tih je bila najsnažnija i nju su sačinjavali lokalni pripadnici, kao i oni iz Republike Srbije.

25. Ka rezultat akcije u Zvorniku, MUP RS je uhvatio na desetine osoba. Oni su ispitivani o njihovim aktivnostima tokom prethodnog perioda.[41] Takođe je podnet izveštaj o kriminalnim aktivnostima "Žutih osa".[42] U tom izveštaju stoji da su i oficiri vojske i obaveštajci , kao i SNB imali podatke koji

34 Razgovor između Miće Davidovića i Miće Stanišića, 17. maj 1992. godine (0322-0093-0322-0095).

35 Razgovor između Petra Gračanina i Miće Staničića, 19. maj 1992. godine (0212-9514-0212-9519).

36 CSB Sarajevo, Izveštaj o Skelanima, 20. novembar 1992. godine (0296-9093-0296-9095).

37 Izveštaj SJB Brčko, bez datuma, verovatno juni 1992. (0324-1559-0324-1560).

38 Izveštaj SJB Zvornik, bez datuma (0074-9761-0074-9764).

39 Dnevni bilten MUP-a RS, 29. juli 1992. godine (0323-8106-0323-8106); vidi takođe SJB Zvornik, za MUP RS, CSB Bijeljina i CSB Sarajevo, 28. juli 1992. godine (0296-9632-0296-9632).

40 Izveštaj CSB Bijeljina, 20. juli 1002. godine (0074-1342-0074-1346).

41 Vidi službene zabeleške o izjavama pripadnika paravojnih snaga CSB Bijeljina i SJB Bijeljina, 2. i 4. avgusta 1992. godine (0076-8088-0076-8098; 0076-8344-0076-8346; 0075-8465-0075-8466; 0075-8467-0075-8470; 0076-6073-0076-6074; 0076-6079-0076-6100; 0076-8090-0076-8091; 0076-8114-0076-8120; 0076-8341-0076-8343).

42 MUP RS, Uprava za suzbijanje kriminaliteta, "Informacija o aktivnostima MUP-a na rasvjetljavanju kriminalne djelatnosti paravojne formacije "Žute ose" na području Srpske opštine Zvornik", 4. avgust 1992. godine (0324-7392-0324-7394); MUP RS, Uprava za suzbijanje kriminaliteta, 10. avgust 1992. godine (0324-2036-0324-2036).

su ukazivali da je barem jedan pripadnik "Žutih osa" "...vršio masakr – genocid nad građanima Srpske Republike Bosne i Hercegovine muslimanske nacionalnosti". Takođe su ustanovljeni dokazi da su "Žute ose" poslednji put primile materijalnu pomoć od SJB Pale 11. jula. Od 65 pripadnika koji su uhapšeni, pokrenuta je krivična istraga protiv njih 11. Preostalih 54 su stavljeni na raspolaganje oružanim snagama RS.

26. Razmenjivane su operativne informacije između MUP-a RS i policijskih vlasti u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Oktobra 1992. godine,tromesečni izveštaj SNB MUP-a RS, iznosi da su informacije koje se odnose na državnu bezbednost redovno razmenjuju sa Službom državne bezbednosti MUP-a Savezne Republike Jugoslavije, kao i sa Službama državne bezbednosti MUP-ova Srbije i Crne Gore.[43]

27. U nekoliko prilika, dnevni bilteni koje je pripremao MUP RS prosleđivani su MUP-u Srbije u Beogradu.[44] Na dan 16. maja 1992. godine. MUP RS Mićo Stanišić podsetio je sve CSB da moraju da podnose dnevne izveštaje. Informacije o zločinima počinjenim protiv Srba koje su bile unete u te izveštaje prosleđivane su SSUP-u.[45]

28. Novembra 1992. godine Stevanu Todoroviću, načelnik SJB (Bosanskog) Šamca postavljena su pitanja od strane MUP-a RS u vezi s nedavnim događajima u opštini. Izveštaj koji je podneo MUP RS navodi da je Glavni odbor SDS-a u Bosanskom Šamcu pre rata pomenuo da bi tadašnji komandant TG-17, Stevan Nikolić mogao da iskoristi svoje SDS i druge veze u MUP-u Srbije. To je dovelo da se "... angažuju Đorđević Dragan zv. Crni i Radovanović Srećko zv. Debeli sa grupom od 30 ljudi iz SR Jugoslavije" u sukobu u opštini.[46] Još 18 "dobrovoljaca" iz Bosanskog Šamca koji su obučeni u Iloku pridružili su se toj grupi. U izveštaju se dalje navodi da je nekoliko lica hrvatske i muslimanske nacionalnosti koja su pritvorena, ubijeno u opštini tokom leta 1992. godine.

29. "Crni" je uhapšen tek u avgustu, a njegova grupa je ubrzo nakon toga napustila Bosanski Šamac za Srbiju. Međutim, tada je Ratno predsedništvo Bosanskog Šamca direktno apelovalo na MUP Srbije, uz podršku VRS, tvrdeći da je grupa "Crnog" potrebna kao pomoć u borbenim operacijama u opštini Orašje. Nakon toga, MUP Srbije je dozvolio grupi "dobrovoljaca" kojima je komandovao "Crni" da se vrati u Bosanski Šamac, odluka koju je potvrdilo Ratno predsedništvo Bosanskog Šamca, 4. oktobra 1992. godine. Izveštaj MUP-a RS kaže da je saradnju između Ratnog

43 SNB MUP RS, "Izvještaj o radu službe nacionalne bezbjednosti za treće tromjesečje 1992. godine", (0370-9660-0370-9666); vidi takođe Treća uprava RDB, MUP-a Srbije, 30. april 1992. godine (B004-7735-B004-7736).

44 Dnevni bilten MUP RS, 10. septembar 1992. godine (0324-1297-0324-1298); Dnevni bilten MUP RS, 11. septembar 1992. godine (0324-1289-0324-1289); Dnevni bilten MUP RS, 12. septembar 1992. godine (0324-1287-0324-1287); Dnevni bilten MUP RS, 1. septembar 1992. godine (0324-1281-0324-1281); vidi takođe Dnevni bilten 137 MUP RS, 1. oktobar 1992. godine (0323-7970-0323-7970) koji je upućen MUP-u Srbije (0323-8200-0323-8200).

45 Depeša ministra Miće Stanišića, 16. maj 1992. (0323-8855-0323-8856).

46 MUP RS "Informacija o stanju u SJB Bosanski Šamac, hapšenju načelnika SJB o vojnih organa i zatvaranju koridora Krajina – SRJ",19. novembar 1992. godine (0358-8617-0358-8625).

predsedništva Bosanskog Šamca sa dobrovoljcima koje je obezbedio MUP Srbije dodatno odobreno od VRS-a, koji je već na leto 1992. godine imenovao "Crnog" da vodi Posavsku brigadu Istočnobosanskog korpusa.

IV. Saradnja MUP-a RS sa vlastima S(F)RJ i Srbije nakon 1992. godine

30. Na dan 21. novembra 1993, na ceremoniji održanoj na Palama, Jovica Stanišić dobio je najviše odlikovanje MUP-a RS.[47]

31. U razgovoru objavljenom septembra 1994. godine, Predrag Ješurić, koji je rukovodio policijom u Bijeljini tokom dela 1992. godine i koji je kasnije unapređen za načelnika Uprave za pogranične poslove, strance i putne isprave MUP-a RS, govorio je o odnosu između MUP-a RS i MUP-a Srbije. Ješurić je rekao da stručna saradnja između MUP-a RS i MUP-a Srbije "...nikada nije prekidana niti dolazila u pitanje, te su nam na raspolaganju bila sva dostignuća i iskustva službe u SRJ odnosno Republici Srbiji. Nema razloga da se tu bilo šta promijeni."[48]

32. Tokom 1995. godine, ranjeni policajci MUP-a RS i dalje su slati na lećenje na Vojno-medicinsku akademiju (VMA) i druge bolnice u Beogradu.[49]

33. MUP RS mogao je dobiti materijalnu pomoć Resora državne bezbednosti MUP-a Srbije. Na dan 12. maja ,1995. godine, MUP RS pisao je Jovici Stanišiću u MUP Srbije u vezi s popravkom vozila za kratkotalasne radio komunikacije.[50] Na dan 2. juna 1995. godine Goran Sarić, tadašnji komandant Specijalne brigade policije MUP-a RS uputio je zahtev za vozilima i municijom za lako i teško naoružanje.[51] Sarić je svoj zahtev pravdao napomenom da je rat protiv "Turaka" dobio na intenzitetu tokom proleća i leta 1995. godine. Pored toga, 12. juna 1995. godine, Specijalna brigada policije dobila je komunikacionu opremu iz servisnog centra "Radija Bobi" iz Beograda.[52] Na dan 22. juna 1995. godine, vršilac dužnosti MUP-a RS, Tomislav Kovač uputio je pismo Generalštabu VJ s zahtevom za naoružanjem i opremom kako bi se naoružala laka pešadijska brigada koja je trebala da se oformi pod okriljem Specijalne brigade policije RS. Kovač ke okarakterisao je zahtev kao hitan pošto bi tu jedinicu "... odmah uključili u borbu za srpske prostore".[53] Na dan 2. jula 1995. godine, MUP RS pisao je Glavnom štabu VRS,

47 "Sretna ti slava, policijo," *Sarajevske srpske novine*, 1. decembar 1993. godine (0223-0469-0223-0469).

48 Intervju s Predragom Ješurićem, *Policajac*, septembar 1994. godine (0296-9289-0296-9292).

49 SJB Rogatica, 4. juni 1995. godine (0339-1263-0339-1263); vidi takođe Specijalna brigada policije MUP-a RS, 23. novembar 1995. godine (0176-2248-0176-2248).

50 MUP RS Jovici Stanišiću, 12. maj 1995. godine (o359-0886-0359-0886).

51 Goran Sarić, komandant Specijalne brigade policije Resoru državne bezbednosti MUP-a Srbije, 2. juni 1995. godine (0176-2278-0176-2278).

52 Specijalna brigada policije MUP-a RS, 13. juni 1995. godine (0176-2250-0176-2251).

53 Zamenik (VD) ministar Tomislav Kovač, Generalštabu VJ, 22. juni 1995. godine (o359-1015-0359-1015).

i tražio pešadijsku i artiljerijsku municiju iz redovne namenske proizvodnje s područja Republike Srpske, kao i "uz popune GŠ VRS iz SRJ."[54]

34. Ministar Živko Rakić iz MUP-a RS uputio je 12. maja 1995. godine svom pandanu u MUP-u Srbije čestitku povodom "Dana bezbednosti". Rakić je iskoristio tu priliku da izrazi želju "...da naša saradnja i u narednom periodu bude uspješna."[55]

35. CJB Banja Luka je 26. maja 1995. godine obavestila MUP RS da je SJB Grahovo obavestila o prisustvu Uroša Pokrajca iz SDB MUP-a Srbije na tom području. Navodno je Pokrajac pripremao prijem materijalnih sredstava i specijalnih jedinica iz Republike Srbije. Tvrdilo se da je to dogovoreno "od strane najviših predstavnika Srbije sa MUP-om RS i VRS."[56] Narednog dana, MUP RS je obavestio CJB Banja Luka da oni nisu učestvovali u pregovorima sa MUP-om Srbije u vezi s tim pitanjem.[57]

36. Kovač je 23. juna 1995. godine obavestio Karadžića da je MUP Srbije tog dana predao preko 1586 vojnih obveznika, od kojih je 149 prebačeno u štab MUP-a na Jahorini.[58] Takođe 23. juna 1995. godine, Štab policijskih snaga RS pisao je VRS u Sokocu, tražeći opremu za novodošle obveznike iz Savezne Republike Jugoslavije.[59] MUP RS je 13. jula 1995. godine pisao Karadžiću da je 43 osobe pogrešno upućeno u MUP RS iz Srbije kako bi bili na aktivnoj dužnosti.[60] Tokom operacija u Srebrenici, četvorica vojnih obveznika koji su prebačeni u MUP RS od strane MUP-a Srbije su dezertirali i izgleda da su pokušali da se vrate u Srbiju.[61]

37. Juna 1995. godine, Jovica Stanišić je otišao u Zvornik kako bi dogovorio puštanje osoblja UNPROFOR-a koje su snage RS-a uzele kao taoce. Na dan 4. juna 1995. godine, televizija RS prikazala je Stanišića zajedno sa VD-om MUP-a RS Tomislavom Kovačem.[62]

38. Jula 1995. godine, VD ministra unutrašnjih poslova RS Tomislav Kovač uputio je specijalnu jedinicu, uključujući pripadnike MUP-a RSK i MUP-a Srbije u Srebrenicu.[63] Pre pada srebreničke enklave sredinom jula 1995.

54 MUP RS Glavnom štabu VRS, 2. juli 1995. godine (o359-1096-0359-1096). Vidi priznanice za transfer oružja i municije iz Savezne Republike Jugoslavije za MUP RS i VRS (0359-1137-0359-1140. 0359-1147-0359-0359-1147, 0359-1158-0359-1159).

55 Ministar MUP-a RS, Živko Rakić ministru unutrašnjih poslova Republike Srbije, 12. maja 1995. godine (0359-0882-0359-0882).

56 CJB Banja Luka za MUP RS, 26. maj 1995. godine (0359-0870-0359-0870).

57 MUP RS za CJB Banja Luka, 27. maj 1995. godine (0359-0869-0359-0869).

58 Zamenik (VD) ministra Tomislav Kovača, Radovanu Karadžiću, 23. juni 1995. godine (0359-1014-0359-1014). O pitanju vojnih obveznika RS u Saveznoj Republici Jugoslaviji, vidi takođe MUP RS za ministre unutrašnjih poslova Republike Srbije i Crne Gore, 12. juni 1995. godine (0359-0861-0359-0861) i 17. juni 1995. godine (0359-0849-0359-0849).

59 Štab policijskih snaga RS, Pale, 23. juni 1995. godine (0359-1246-0359-1246).

60 Zamenik (VD) ministra Tomislav Kovača, Radovanu Karadžiću, 13. juli 1995. godine (0359-0993-0359-0993).

61 MUP RS za Službu javne bezbednosti, 21. juli 1995. godine (0359-1048-0359-1048).

62 SRT, *Prilog*,4. juni 1995. godine (V000-4740).

63 Treba napomenuti da je jedini potpisani primerak ove depeše potpisao Radomir Nikolić, koji je jula 1995. godine bio načelnik CJB Sarajevo (0359-1294-0359-1294).

godije, izveštaji MUP-a RS su ukazivali na prisustvo jedinica MUP-a Srbije i njihovo angažovanje u borbama na ratištu kod Trnova.[64] Tri stotine i pedesed ljudi iz MUP-a Srbije i MUP-a RSK stiglo je na front kod Trnova, 26. juna 1995. godine.[65] Na dan 30. juna 1995. godine, odredi "Kajman", "Plavi" i "Škorpija" MUP-a Srbije učestvovali su u napadu na bojištu kod Trnova.[66] Sa 7. julom 1995. godine, jedinice MUP-a RSK i MUP-a Srbije kod Trnova i dalje su brojale 350 ljudi.[67] Brojni pripadnici MUP-a Srbije ranjeni su kod Trnova i upućeni su na lečenje u Foču ili na VMA u Beogradu.[68] Tomislav Kovač, VD ministra MUP-a RS naredio je 10. jula Ljubiši Borovčaninu, zameniku komandanta Specijalne brigade policije RS da se svoje jedinice iz Sarajeva narednog dana rasporedi u Srebrenicu i da se javi generalu VRS Krstiću.[69] Jedinica pod Borovčaninovom komandom trebalo je da uključuje mešovitu jedinicu "združene jedinice MUP-a RSK, MUP-a Srbije i MUP-a RS." Načelnik CJB Zvornika, Dragomir Vasić, uputio je 12. jula 1995. godine depešu MUP-u RS u kojoj je napisao da "združene snage policije napreduju prema Potočarima u cilju zarobljavanja UNPROFOR-a i okruženja cijelog civilnog stanovništva te čišćenje terena od neprijateljskih grupa."[70] Vasić je 28. jula naveo da njegove celokupne snage policije nastavljaju s angažovanje, na pretrazi terena i postavljanju zaseda Muslimanima iz Srebrenice. Vasić je naveo da se ova operacija odvija "na vrlo širokom prostoru, po selima i u samom Zvorniku , te u Srbiji..."[71]

39. Na dan 19. jula, pukovnik Vasilije Mijović, komandant JATD /Jedinice za antiteroristička dejstva/ MUP-a Srbije naredio je da se jedinica narednog dana povuče iz Trnova radi odlaska na "druge zadatke"."[72] Istureno komandno mesto MUP-a RS kod Trnova je 22. jula 1995. godine izvestilo da jedinica MUP-a Srbije "Škorpija" napušta borbeno polje.[73] Istureno komandno mesto je 24. jula 1995. godine javiloda je jedinica Škorpije zamenjena.[74] Tokom

64 Depeša IKM Trnovo, 30. juni 1995. godine (0297-0837-0297-0837); depeša IKM Trnovo, 1. juli 1995. godine (0324-3495-0323-3495); depeša IKM Trnovo, 3. juli 1995. godine (0359-1635-0359-1635); depeša iz Štaba policijskih snaga, Pale, 6. juli 1995. godine (0211-4887-0211-4887); depeša IKM Trnovo, 8. juli 1995. godine (0323-8515-0323-8515).

65 Izveštaj Štaba policijskih snaga, 26. juni 1995. godine (0359-0338-0359-0339).

66 Izveštaj Štaba policijskih snaga, 30. juni 1995. godine (0359-0329-0359-0331).

67 Depeša iz Štaba policijskih snaga, Pale, 7. juli 1995. godine (0359-1254-0359-1254).

68 Depeše iz CJB Srbinje (Foča), 5. juli 1995. godine (0359-2533-0359-2533), 6. juli 1995. godine (0359-2534-0359-2534), 8. juli 1995. godine (0359-2531-0359-2531), 21. juli 1995. godine (0359-2513-0359-2513), 24. juli 1995. godine (0359-2506-0359-2506), 28. juli 1995. godine (0359-2495-0359-2495).

69 Depeša zamenika ministra MUP-a RS, 10. juli 1995. godine (o297-0146-0297-0146). N.B.: jedini potpisani primerak ove depeše potpisao je Radomir Nikolić, koji je jula 1995. godine bio načelnik CJB Sarajevo, a ne Kovač.

70 Depeša Dragomira Vasića, CJB Zvornik, 12. juli 1995. godine (0177-6572-0177-6572).

71 Depeša CJB Zvornik, 28. juli 1995. godine (0359-1826-0359-1826).

72 Depeša Vasilija Mijovića, 19. juli 1995. godine (0359-1826-0359-1826).

73 Depeša IKM Trnovo, 22. juli 1995. godine (0324-3373-0324-3373).

74 Depeša IKM Trnovo, 24. juli 1995. godine (0297-0816-0297-0816).

meseca jula 1995. godine, brojni pripadnici MUP-a Srbije su ranjeni u borbi kod Trnova i upućeni su na lekarsku negu u Foču.[75]

40. Nakon pada enklave Žepa krajem jula 1995. godine, snage MUP-a Srbije učestvovale su zarobljavanju muslimanskih snaga koje su pokušavale da pobegnu. Risto Perišić, načelnik SJB Višegrad, izneo je 30. jula 1995. godine da su snage MUP-a Srbije već prisutne u zoni odgovornosti Višegradske brigade VRS.[76] Policija iz MUP-a Srbije će učestvovati "da bi sprečili prolaz muslimanskih grupa i zvršilo /se/ njihovo likvidiranje." "Ovo bi trebalo dogovoriti na najvišem nivou dva MUP-a, Republike Srbije i RS."

41. Septembra i oktobra 1995. godine, MUP RS i MUP Srbije zajedno su sarađivali u borbenim operacijama u severozapadnoj BiH. Zamenik ministra (i VD ministra) MUP RS, Tomislav Kovač, 30. septembra 1995. godine uputio je službama javne i državne bezbednosti i Združenom štabu policijskih snaga MUP-a RS i MUP-a Srbije kopiju predsedničke odluke RS u vezi s mobilizacijom.[77] Nije poznato kada je uspostavljen pomenuti Združeni štab. Paravojna formacija poznata kao "Tigrovi", pod komandom Željka Ražnatovića, Arkana, učestvovala je u borbenim akcijama zajedno s redovnim jedinicama MUP-a RS i integrisana je u strukturu taktičkog komandovanja i rukovođenja MUP-a RS.[78] Arkanove snage snimljene su od strane televizije RS kako se bore zajedno sa snagama MUP-a RS tokom tog perioda.[79]

42. General-pukovnik Ratko Mladić žalio se 23. septembra 1995. godine da se Arkanove jedinice nisu javile u Glavni štab VRS kako bi dobile naređenja od bilo koje jedinice VRS i na taj način je okvalifikovao "Tigrove" kao paravojnu formaciju.[80] Štaviše, Arkan i njegovi "Tigrovi" su tvrdili da su pripadnici MUP-a Srbije i da su dobili odobrenje od Radovana Karadžića da pritvaraju, ispituju i zatvaraju vojno sposobne muškarce u RS-u. "Pripadnici paravojnih formacija Srpske dobrovoljačke garde na silo odvode u svoj sastav ili vrbuju pripadnike VRS-a obećavajući im platu od 600 dinara, nadoknadu za ranjavanje u visini od 10.000 dinara, socijalno i zdravstveno osiguranje preko MUP-a Srbije." Pored toga, Mladić navodi glasine da su Arkanove snage ubile "lojalne građane muslimanske nacionalnosti" na području Sanskog Mosta, "...predstavljajući to javno kao likvidaciju ubačene muslimanske DTG u selu Grdanovci." Mladiće je zahtevao da se Karadžić i drugi zvaničnici RS javno odreknu bilo kakvu vezu s Arkanovim jedinicama i "...da se Ražnjatović Željko Arkan i njegove paravojne formacije proteraju s teritorije Republike

75 Depeše CJB Srbinje (Foča), 5. juli 1995. godine (0359-2533-0359-2533), 6. juli 1955. godine (0359-2534-0359-2534), 8. juli 1995. godine (0359-2531-0359-2531), 21. juli 1995. godine (0359-2513-0359-2513), 24. juli 1995. godine (0359-2506-0359-2506) i 28. juli 1995. godine (0359-1835-0359-1835).

76 SJB Višegrad, 30. juli 1995. godine (0359-1835-0359-1835).

77 Depeša zamenika ministra MUP RS Tomislava Kovača, 30. septembar 1995. godine (0323-8781-0323-8783).

78 Naredba ministra MUP RS Tomislava Kovača, 11. oktobar 1995. godine (P004-6440-P004-6440).

79 V000-1038, V000-1416

80 General-pukovnik Ratko Mladić MUP-u RS i predsedniku RS, 23. septembar 1995. godine (0359-1026-0359-1027).

Srpske...", i da MUP RS preduzme mere protiv Arkanovih jedinica zbog krivičnih dela koje su počinile. Ukoliko se protiv Arkanovih jedinica mne preduzmu mere, VRS će preduzeti mere da ih razoruža. Mladićevu depešu je Nenad Radović, šef kabineta Tomislava Kovača prosledio 23. septembra Tomislavu Kovaču i Milenku Karišiku.[81]

Operacija "Pauk"

43. Otprilike novembra 1994. godine, Služba državne bezbedonsti Srbije uspostavio je prisustvo u Autonomnoj pokrajini zapadna Bosna (APZB). Komandanti i jedinice SDB MUP-a Srbije obučavali su i opremili su muslimanske vojnike APZB, koji su se borili protiv Armije BiH (ABiH). Ta operacija bila je poznata pod nazivom *"Pauk"*. Do juna 1995. godine, operacija *Pauk* uspostavila se kao *de* facto paralelna komanda oružanim snagama APZB.[82] Operativni komandant bio je pukovnik Čedomir Bulat.[83]

44. Od kraja jula 1995. godine, komanda operacije *Pauk* brojala je 180 ljudi i nalazila se u zgradi "Grupex" u Velikoj Kladuši.[84]

45. Pod okriljem operacije *Pauk*, ranjeni vojnici APZB su slati na lečenje u bolnicu u Banjoj Luci ili u vojnu bolnicu (VMA) u Beogradu.[85]

(Ekspertski izveštaj ICTY)

81 Depeša Nenada Radovića, 24. septembar 1995. godine (0359-1025-0359-1025).

82 Visoki sud Zapadne Bosne predsedniku APZB Fikretu Abdiću, 1. juni 1995. godine (0338-9785-0338-9787).

83 Zahtev Vrhovne komande Narodne odbrane Zapadne Bosne, 11. juli 1995. godine (0338-9840-0338-9840).

84 Vrhovna komanda Narodne odbrane APZB, 29. juli 1995. godine (0338-9956-0338-9956).

85 Vrhovna komanda Narodne odbrane APZB, odsek za moral 7. juli 1995. godine 1995 (0338-9816-0338-9816).

SVEDOČANSTVA IZ SARAJEVA

PISMA GRAĐANA OPSEDNUTOG SARAJEVA ROĐACIMA I PRIJATELJIMA U BEOGRADU

(Osmogodišnji Kenan piše Jovani koja je napunila 17 godina)

Draga tetka i Jovana,

Ljetos kad smo bili na selu mama nas je naučila da igramo Crne mace, a u medjuvremenu igrali smo se sa drugovima. Kad smo se ponovo vratili u Vogošću kući, poželjeli smo Rendora i tatu. Renija smo pomilkili a sa tatom se malo poigrali.

Za dva-tri dana došao je komšija da moramo ići iz Blagovca i odveo nas u donji dio Vogošće, a poslje je tata vodio nas u Sarajevo preko poljane, čak smo prošli kad je bombardovana Zuc. Mama je uzela Jašu i mene za ruku i čučnuli smo ispod bora, a tata potrčao malo više iza stabla. Kad se malo smirilo brzim korakom smo išli prema Sarajevu. Kad smo stigli malo prije Ciglana pukla je jedna granata, ja sam potrčao jednim puteljkom, a Jašo i mama prije tog puteljka skrenuli i sakrili se,a tata je legao na asfalt.

Kad je pukla trčali smo 200 m. A kad smo došli na Ciglane, onda smo mirno pošli u ulicu Vrazovu.

Poslije mjesec dana baka Zorka nas je pozvala zato što su imali čitave prozore osim jednog na terasi. Onda, išli smo kod Dragana. Da se igramo na kompjuteru, a odem malo i kod dede. A šta ti Jovana radiš? Koja ti je najbolja drugarica, koji ti je najbolji drug? Izlaziš li napolje, ideš li u školu, imaš li momka, koji ti se predmet najviše dopada, iz kojeg predmeta si dobila 5?

Puno vas voli vaš Keno

Draga Jovana,

Ovo pismo ti šaljem pa ga pročitaj! Vaše pismo mi se dopalo.Čujem da si našla bicikl u podrumu, pa hoćes da nam ga pošalješ! Jovana, kad dodješ u Sarajevo daću ti olovku i blok.Taj blok će ti služiti za sve.

Jovana pišem ti roman pa ću ti ga možda poslati u drugom pismu a možda i u trećem.

Tvoj dragi Keno

* * *

Sarajevo, 8.09.1992

Prolazi polako i deveti mjesec ove odvratne, ratne godine koju treba prekrižiti u svim kalendarima.

Razočarali smo se u ljude, u ideje i ideale. Dojučerašnji dragi naši postali su ljudi sa druge strane. Važno je samo da smo živi i u jednom komadu, što je uspjeh nad uspjesima. Poželjela sam mnoge male stvari koje su činile moj zivot. Da uljepšam sebi i da kupim neku knjigu i ispunim makar malo ove odvratne praznine u sebi. Nadam se. Još me nije napustio onaj ljudski osjećaj da pravda na kraju pobjedjuje i da će svanuti taj neki bolji dan. Moram se nadati jer ove moje 22 godine imaju još optimizma, ambicije i vjere.

U ovakvim trenutcima teško je napisati nekome, ma kako on bio drag i voljen, pismo i u njemu reći nešto normalno i pametno. Kako objasniti strah, paniku, i ono malo osjećanja koja su preostala u nama. Mi svaki dan sljedimo sa Bogom nevolje, smrt nas gleda a gledamo i mi nju. I sva nas je manje strah, sve manje nas tragedija pogadja i uznemirava.

Sve manje smo ljudi a sve više životinje vodjene životinjskim imperativom: OSTATI ŽIV! I šta onda da ti pišem? Trudim se da ostanem normalna, da pokušam sačuvati nesto u glavi. Odbaciti svaku mogućnost vezivanja zbog mogućeg žaljenja.

Pitam se zašto svaka tragedija ima elemente žaljenja.

Nadjem se u situaciji da me obuzme ludački smijeh a ništa nije smiješno. To je valjda nekakav vid pražnjenja čovjeka. Sav onaj pretrpljeni a neispoljeni strah i panika pretvaraju se u bujicu ludačkog smijeha. I strašno zaboravljam ! Čini mi se da sam zaboravila sve ljude koje ne vidjam, koje ne čujem i ne srećem. Svi oni koji su ostali i koji su me na bilo koji način izdali postali su ravna linija u mojoj svijesti.

Nakon ovoga nama ništa više i nikad više neće biti isto.

Puno te volim, puno sam te pozeljela i ŽELIM DA OSTANEM ŽIVA i ponovo te vidim

tvoja sestrična Aida

* * *

(Pismo je napisano sa Grbavice, naselja koje kontroliše srpska vojska)
Sarajevo,6.9.1992

Najdraže moje prijateljice,

.... a dani su kao i sav ovaj trenutni život, očajni.

Danas je 31 dan bez struje i (kod mene) bez vode; u junu smo tako izdržali 21 a u julu 10 dana. Oni prolaze tako što nekoliko puta vučeš vodu (16 ili 13 spratova), kuhaš na improvizanom ognjištu u dvorištu, sakupljaš po ulici drva, stavljaš vatu u uši da se odbraniš od gusala i sličnih starih ili novokomponovanih ravnogorskih tvorevina ili svakodnevnih detonacija od raznovrsnih projektila koji se odavde upućuje na grad, pa ni to ne pomaže da odagnaš bol, svaki osjećasš kao da je pogodio tebe.

A de se može, zavezao bi oči da ne gledaš ovu stravičnu pljačku na sve strane....

* * *

8.09.92

"Upravo smo dobili struju nakon više mjeseci, pa žurim da ti pišem a vjerujem da će sa dobiti. Istovremeno slušam strašne vijesti, razara se i dalje sve oko nas.... Vani je mjesecina, grad je sablasno osvijetljen i vide se eksplozije, prasina i dim...Kad sam već počela ovako, da ti kažem da su ovdje svi dani isti, ja ne znam tačno kad je šta bilo i koji je danas dan. Moram nekoga upitati......"

* * *

jesen 1992, bez datuma

"Sve što bih mogla da ti kažem bilo bi loše preprican film strave i užasa - to i sama znaš, i zato je bolje da preskočim pojedinosti i kažem ti ono što te svakako najviše zanima: živi smo, prljavi, često očajni i deprimirani ali hodamo nekako, funkcionišemo izmedju metaka i granata, smrznuti.... Nema ništa, ama bas ništa, na čemu pogled da zaustaviš, a da ne boli do dna duše....."

* * *

(Devetogodišnji Jasmin piše sedamnaestogodišnjoj Jovani)

Draga tetka i Jovana,

Kako ste? Šta Radite? Jeste li dobro? naučio sam i da pletem. Kad smo kod bake došli, znao sam plesti.

Puno vas pozdravlja vaš Jaso.

* * *

Draga tetka i Jovana,

tetka, ovo pismo ti pišem u 11h i 15 minuta. Ovo pismo ti pišem u dnevnoj sobi u tišini i niko mi ne smeta, a i trudim se da ne pogriješim. A stigla su nam i vaša pisma i dopala mi se. Jovana, hvala ti sto si mi odgovorila na sva pitanja na engleskom jeziku. Jovana, tvoj poklon će stići u ovom pismu, a ti tetka da se ne bi ljutila i tebi ću poslati poklon mada je Jovanin bogatiji poklon, ali znam tebi će se i moj poljubac dopasti.

Voli vaš Keno.

* * *

Sarajevo,12.10.1992

Draga Sanja,

Razmišljam o svim proživljenim danima u ovom ratu, razmišljam o vama, tebi i našim sinovima. Probudio sam se oko 7, spremio se i obrijao žiletom bez sapunice pa otišao na Bistrik po vodu. Vodu donosim u 4 kantice koje sam povezao

kaiševima, pa preko ledja kao bisage-dvije po dvije. Ručak je bio oko 15 sati. Prethodno sam dva puta odnio drva na 18 sprat, jer se tamo nalazi jedini zajednički kućni šporet. Onda sam se popeo da snesemo ručak i pečeni hljeb. Ručak je bio gala, kakav odavno nismo imali: supa govedja iz kesice, riža sa paradajzom iz tube i taže hljeb. Najeo sam se toliko da nisam mogao više, što se u posljednje vrijeme rijetko dešava. Sada sam upalio kandilo i u hodniku gdje sjedim pišem ti ovo na koljenima. Hodnik je najbezbjedniji u stanu od zalutalih metaka i tome slično. Ovdje je zaista tužno živjeti....

* * *

kraj oktobra 1992.

Dragi moji rodjaci i prijatelji,

.....E, sada: "Jel Sarajevo gdje je nekad bilo?" Jest, ali ni nalik. Sve što vrijedi ili je pogodjeno ili je izgorilo. Nigdje stakla, zjape rupe. Po ulicama staklo, cigle, smeće, izgladnjeli psi i Sarajlije u ludom trku za nečim, do negdje, do nekog. Nekada su ulice pune ljudi. Prevari nas ona ratna kovanica sa vijesti:.... Danas je u Sarajevu relativno mirno..... E, to baš mnoge košta glave, jer ovdje se puca u svako vrijeme, iznenada, na svakom mjestu, iz svih oružja. Sarajevo je dugačak grad, 13 km. Pa kad misliš da je mirno, negdje dole je pakao. Ako je bliže, ponešto i čuješ. Medjutim, i na to se navikneš. Hodati ulicam znači igrati ruski rulet, ali sarajevsku varijantu: svugdje metak, samo jedno prazno mjesto. Ali, mi ipak hodamo...

Idemo nekim zaobilaznim putevima, sigurnijim kao misliš, a ne znaš ideš li u susret bas nekom belaju. Trčis preko raskrsnica, gledaš u Trebević, mjerkaš mu ćud, sudaraš se sa poznanicima, mahneš rukom, cmokneš, pa opet trk. Kad stigneš u svoj haustor svima objavljuješ glasno: stigla sam i ovaj put. Ima ovdje i ljepih vijesti. Vladimir dobio curicu, Janu prije mjesec dana, lako i bez komplikacija. A sada, šta im bog da. A za sve Sarajlije je lijepa vijest i kiša - nema vode, ima kišnice. I toplo vrijeme - nema struje, nećeš crknuti od zime.

Do skorog pisanja.

Voli vas vaša.....

* * *

(Pismo sa Grbavice)
1.11.1992.

"Jedino prošli mjesec, tačnije od sredine septembra do 22 oktobra nisam mogla oprati kosu, jer nije bilo ničega, ni vode ni struje, izgledala sam očajno. I Neven takodje.

Bili smo prljavi i gladni, a sada povremeno dodje i struja i voda. Samo da nas vidiš u tim trenucima! Kad je neki dan došla struja nakon mjesec i po dana, mi smo toliko skakali i radovali se kao divljaci.

A zatim nismo znali sta ćemo, potpuno smo zaboravili čemu to služi. Onda smo se dosjetili i prvo što smo uradili, napravili smo čaj. A kasnije i supu i rižu, i veš prali danima i noćima..... I tako, sve će biti bolje."

* * *

početak novembra 1992.

(....) Ovo vam pišem od ponedeljka 19.10. u nastavcima i raznim položajima, tj. za stolom ili ležeći zamotana u ćebe, uz "plamen voštanice" a vani kiša (da su bolja vremena baš bi bilo romantično).

Mislila sam da nikada ne sanjam, a sada me neprestano proganjaju dva sna, a možda u stvari budna o tome mislim u sred noći. Jedan se tiče F. i ja kao dolazim do njihove ulice sa cegerima punim krompira, jaja, mrkve, jabuka i luka i pokušavam da im to doturim a on stoji na nekim stepenicama koje ne vode nigdje i samo viče "Tetka" sve slabijim i slabijim glasom.

Drugi se odnosi na mamu koja je kao umrla a ovdšsnji pogrebnik je trpa u onu crnu najlon vreću i odvozi na neko smetiliste. I tako noćima, valjda pod utiskom da preko ljudi gladuju a odavde, kad neko umre, stvarno ga odvoze u najlon vrećama i sahranjuju na groblju u Lukavici, a sa pogrebnikom mogu poći jos samo dvije osobe od rodbine koje su u stanju da pomognu oko ukopa....

(....) Dodjem vam kao Ana Frank ovako skrivena na svom tavanu. Za danas, a to je srijeda, bilo je objavljeno da Muslimani koji to hoće, mogu preći na drugu stranu i obratno je važilo za Srbe sa one strane, s tim da se više ni jedni ni drugi ne vrate. Medjutim, do razmjene nije došlo jer niko od Srba nije želio doći ovamo, pa je i čitava gomila Muslimana koji su se bili odlučili da odu, bila vraćena....

(....) O najstrašnijim stvarima koje mi se dešavale ja vam neću i ne mogu pisati. Ja bih htjela, ipak, da poslije svega zadržimo nježan pogled i šutnju...

* * *

30 decembar 1992.

Dragi naši,

Ratno Sarajevo, 18.25. Već 35 dana smo potpuno bez struje i 25 bez vode, pa to je zaista ludnica. Pišem pri svijeći, kao i sve ostalo što radimo pri svijeći.

Samo da me vidite kako svaki dan nosim iz Hrasnog vodu po 15 litara na ledjima i po 10 u kanisterima, u rukama. Znači sav mi se život, ratni, sadrži u tome: nosaj vodu, nosaj drva i bježi od granata. A mora se malo izaći i prodrmati.

Da ću na kraju XX vjeka, 30.12. pred Novu godinu pisati pri svijeci, nisam mogla ni da sanjam.

(…) Da vam samo opišem dio naše ratne atmosfere: 28.12. ove naše ratne 1992. oko 17 h, sjedim na podu u banji i perem trenerku, profijuče nekoliko metaka iznad glave.... ništa posebno, ali nekoliko minuta iza toga dolijeće moj momak po Bracu i zove ga da gase požar. Brzo svi izljećemo - stan na 13 spratu sav u plamenu. Ljudi već u panici, vode nema, a stanari iznad 13 sprata ne mogu sići. Dim guši. Ali tu su bili momci koji su brzo gasili vodom onom koju smo donjeli i koja je po stanovima, pošto su vatrogasci mogli da stignu tek nakon 2 sata. Moj brat se probio kroz dim izvukao bebu od 2 godine i dvoje starih. To je samo kap vode u moru. Tetka, molim vas pošaljite mi depilator i dezodorans.... Sutra je Nova godina u mraku.....

Možete li je zamisliti bez ćurke, pileta, suhog mesa.... Neka biće bolje. Puno vas volim i želim Srećnu Novu 1993.

* * *

31.12.1992.

(....) Večeras čekamo Novu 1993. godinu, želimo da nam donese mir i slobodu. Nada, Rabija i ja smo uspjele napraviti hurmašice, razvićemo kore za pitu od riže i gulaža iz konzerve. Okupiće se komšiluk, Mirko će nam donijeti akumulator, priključiti radio i da slušamo....

* * *

31.1.1993.

Dragi moji,

(....) Toliko mi je sve ovo dosadilo da više ne znam ni šta bih vam pisala. Stalno čekamo neke datume, neke dogovore, neke Ženeve, Londone, neko rješenje, a od toga ništa. Počinjem da mislim da se sve ovo neće nikada ni završiti, ali opet negdje u podsvjesti se tješim i čekam deblokadu ovog mog grada. Nisam mogla ni da sanjam da ću 9 mjeseci provesti u strahu, u kući, slušajući radio uglavnom, ako imam baterije.

Kad čujem neke pjesme koje me podsjećaju na dane, one lijepe iz srednje škole ili na ekskurziju dodje mi da plačem.

Tada počinjem da razmišljam: Kome je sve ovo trebalo da ovoliko ljudi, mladića mojih godina i djece izgine ni za šta. Tako nam je bilo lijepo imali smo sve što smo poželjeli, ali neke lude glave i nečije lude ideje su to sve prekinule. Kažu da su neki bili ugroženi, a ja boga mi ne znam da je iko u ovom gradu bio od bilo koga ugrožen. A sada smo svi. Ali opet živim i nadam se. Ranije sam mislila da će mi ova moja osamnaesta godina proći najljepše a ona ispade najstrašnija. ...

(...Mislila sam negde u petom mjesecu rata da ću ostati u Sarajevu, jer je to bio najljepši grad na svijetu i najdraži baš zbog raje koja je tu živjela.

Kažem bio, jer nam je sad cijeli razrušen i tužan, pa zato pomislim da ću i ja otići kad to bude moguće, ali već sutradan sama sebi kažem- ostajem!...

(....) Što se tiče mog kupanja, moram se svaki dan okupati pa makar i u hladnoj banji i sa samo 3 litre vode. Da li možete da zamislite koje je to kupanje.

Ali bez obzira ja ću na kupanje potrošiti i zadnji kanister vode. Imam pravo jer donosim.

Neki dan kad smo se čuli preko radio veze htjela sam da vas zomolim da mi pošaljete štapice za čišcenje ušiju. Ali su Nada i Halida skočile i napale me - kako mi to pada na pamet. Ja sam evo i pored toga napisala, jer navika je navika i naravno da mi pada na pamet a vi ćete me razumjeti.....

* * *

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Bez datuma

(....).Vaša pisma su, takodje, odraz stanja. Sve samo pitanja, pitanja, ništa o vama, bar onako okvirno. Kako, na primjer, Brankino zdravlje? Eto, to bi moglo da se napiše.

Ili, koje knjige čitate.... Opise Beograda, medjutim, nemojte slati, dobro ga se sjećam i želim ga pamtiti iz onih vremene. Uvijek sam se, na primer, pitao zašto neki ljudi, predosjećajući smrt, odvoje svoju sliku iz mladih dana za poslednji oglas.

Pa, ljudi ih po toj slici neće poznati!... Da, ali oni smatraju da je ta slika iz najboljih godina - njihova prava slika, da su to oni. Tako i ja želim upamtiti Beograd iz boljih vremena. Ovi sadašnji dani i sve što se, eventualno tamo zbiva - dogadja u nekom drugom gradu, prema kojem ja nemam nikakav odnos.

(...) Ali to je samo lice rata, koje sam vidjao i drugdje, bar na televiziji, to nije rat sam. Rat sam je prestanak svih ljudskih vrijednosti- života, vremena, poštenja, individualizma,

intelektualne radoznalosti, čak i gubitak apetita, sto će nekom izgledati nevjerovatno. Apetit se, izgleda, vrćca kad se izadje odavde. Vidim po ljudima koji su bili u Zagrebu duže, vraćaju se debeli na neki ružan način. Nemaju profila, jagodica. Nos i sve ostalo stope im se u jednu masu brzostečenog sala i oni, objektivno gore izgledaju od nas koji smo zijanili po dvadesetak kilograma. Mi, opet , imamo svoj problem : kad se kupaš, kao da pereš drugog čovjeka i taj se dojam ne može izbjeći. Na kraju počnes da se smiješ....

(...)Drveće je posjećeno zimus, grad srušen i pust, ljudi ostarjeli i mršavi, kao ulični psi po smeću oblizuju konzerve humanitarne pomoći. Ali – čuda kako čvjeku ne treba puno! Čm negdje popiješ kafu i nešto zapališ– i već si drugi – nemojte mnogo tugovati, mi i ovo ne podnosimo tako loše.

(...) Moram vam reći da su ovdje ljudi koji dobijaju pakete veliki sretnici. Dosta je ljudi (valjda po našem prezimenu) primjetilo da smo i mi jedni od tih. Naravno, u sadašnjim okolnostima i to izaziva zavist, što mi je postalo novo opterećenje i muka.

Jednostavno ti neko nepoznat zakuca na vrata i traži da mu daš od paketa koji si unio u kuću. "Pa vidjeli smo da ste ga upravo donjeli" – a ti ne znaš šta bi od šoka i muke, jer ga i sam već djeliš svim svojim najbližima.

* * *

8.2.1993.

(Pismo sa Grbavice)

(...) Na dan Svetog Save bilo je najžešće i najstavičnije granatiranje Sarajeva od kako je rat započeo i traje. Tog dana ubijeno je na raznim stranama grada, 24 ljudi a ranjeno 108 (...) A sada malo o humanitarnom cinizmu ili ciničnom humanizmu. Tako se ovdje zove sve ono što radi uglavnom nemoćni UNPROFOR ili UNHCR. Ne znam kada sam vam pisala šta smo do sada i koliko puta dobijali?

U svakom slučaju od 22 jula do 25 novembra nismo ništa dobijali. Slijedeća podjela je bila 26. decembra kada smo dobili 5 kg brašna, ½ kg sira,1/2 l ulja, 1 kg šećera, 1 kg graha i ½ deterdženta po osobi, to je bilo nešto obilnije, kao za

praznike...Pa kad sam već načela i ovu stranu, da vam pišem i o tome sta je trenutno medijski hit.

Dakle, to je Haris Pašović koji se pješice vratio u Sarajevo. Drugi medijski dogadjaj je sa Jukom Prazinom nekada opjevanim braniocem Sarajeva, a sada u bjekstvu, pošto je za njim izdata potjernica zbog šverca drogom, oružjem, ljudima, novcem i sl; a i na Igmanu je rasturio neki centar veza i time usporio deblokadu Sarajeva. Izvještavaju da je započela velika čistka od samozvanih vojnih policija i još kojekakve mafije i švercera, od kojih je i tamo stradalo mnoštvo svijeta. Svi komentari se sastoje od toga da bi Sarajevo bilo davno deblokirano da nije okruženo mafijom iz sve tri vojske. Vrlo moguće. Ne mala pažnja posvećena je i nožu u ledja koji zabijaju Hrvati i njihov H.V.O. Da mi je samo znati čime je ovaj jadni muslimanski i bosanski narod zaslužio OVOLIKU KOLIČINU MRŽNJE. *Postoji li tamo odgovor na ovo pitanje?*

* * *

2.3.1993.

Dragi naši prijatelji,

Samo sjećanje na vas u ovom trenutku više nam znači nego materijalna pomoć, iako nam je i ona u vidu paketa itekako dobro došla a termofor naročito.

Dok se nisam razbolio bio sam razapet na desetine strana. Svi su nešto tražili da im uradim, jer je u gradu ostalo samo nekoliko likovnjaka. Uradio sam tako masu stvari kao što su opreme 2 ratne knjige, jedno rješenje plakata " Urbicid Sarajevo", nekoliko slika za poklone raznim institucijama i sl.

Pokušavao sam nešto slikati ali mi nije išlo onako kako sam želio. Sve je ispadalo nekako kao da sam namigivao sljepcu. Ali nadam se da će sa toplijim danima i to krenuti. Pred izvjesnom nemoći sam sebe opravdavam ovim dogadjanjem i ovim paklom u kome se nalazimo. Kako slikati mrtvu prirodu sa crvenim, žutim, zelenim, narandžastim voćem i povrćem dok ljudi oko mene umiru od gladi? Kako slikati romantične slike kad su nam dani i oči ispunjeni suzama? Kako imati mirne i lijepe snove dok umjesto zvijezda na nebu sijaju granate i svijetleci meci? Još uvijek ne mogu da vjerujem da se ovdje dešavaju nezampamćene strahote u istoriji ljudskog roda i da sam i sam prisustan.

Daj Bože da se smiri. Samo ko će moći zaboraviti i oprostiti? Dosta sa zlom. Vjerujmo i nadajmo se boljem. Hvala, voli vas vaš...

* * *

April 1993.

(...) Zato ću početi od sebe. Znam da sam uspio ostati normalan, možda jedan od najnormalnijih gradjana ovog dragog, i ne tako davno najljepšeg, najslobodnijog, najkosmopolitskijeg jugoslovenskog grada, koji je i sade u mnogo čemu naj: najveći konc-logor, najveća klanica ljudi i to kako onih koji pripadaju "konstitutivnim" narodima, tako i nas koji to nismo.

Sarajevo je i pored sadake koju dobiva i najgladnije i najgolije i najlošije veliko mjesto u Evropi. Na ovoj crnoj listi istaknutije mesto nažalost zauzimaju jos Goražde, Srebrenica, Žepa....

Gladni i žedni smo i struje i higijene i kulture i veselja i knjige i svega što je civilizacijsko i što čovjeka čini čovjekom. Eto u takvim uslovima ja sam normalan. I moje ladje nisu potonule kako ti sestro kažeš. To što mirno čitam dok okolo padaju granate, ili što ne izmišljam poslove koji za ove prilike i za ovo vrijeme nemaju nikakvog značaja, može se prije tumačiti sposobnošću za realnu procjenu situacije.

Kao čovjek, gradjanin, znajući nas, sve što se dešava osim opsade Sarajeva za koje sam mislio da će biti oaza mira, predvidjao sam od trenutka kad su nas loši čobani počeli svrstavati u nacionalne torove. A valja nam živjeti zajedno. Pa i sada djelimo zlo jer dobra nema i Muslimani i Srbi i Hrvati i mi ostali. Granate, rafali, snajperski hici, nemaju oči, a i da imaju kako i po čemu bi nas razlikovali. Stanovi gore ili se razaraju svima. Pogorjelca ili ruševinca Hrvata primaju komšije koji su imali više sreće (Srbi), Srbe Muslimani i tako u krug, Moj dobar prijatelj doctor - Srbin (žao mi je što ovo navodim) već mjesecima svoj stan dijeli sa svojim dobrim prijateljem Ismetom i njegovom porodicom, Muhamed R. je do nazad par mjeseci ugošćavao cijelu porodicu Milana S. i tako redom.

Da bi ubili vrijeme i zaboravili na tugu, jad i bijedu što nas snadjoše, šah i karte igramo u stanu Djordja P. i to: Vukašin, Ahmed, 2 Anta, Muhamed, Braco, Ranko, Bruno i ja, i kao što vidite nedostaju nam samo Makedonac i Slovenac.

Živim u nadi da ce doći "neki novi klinci" koji će ovo brzo shvatiti. Rasturiti ovu nacio-političku, nacio-intelektualnu i što je posebno važno nacio-novinarsku bratiju i stvoriti društvo ljudi, gradjana, u kome neće biti zabranjeno da katolik bude Srbin, pravoslavac Musliman, musliman Hrvat ili kako ko želi, ali će biti zabranjeno da mrzi, da ubija, da krade, da pljačka, siluje, žari i pali na bilo kojoj, a posebno na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi. Sve ovo što vam pišem upućuje na vjeru u budućnost, ali istovremeno znači i da nisam egoista, jer ne znači i moju budućnost. Veoma sam svjestan da sam trajno izgubio moj Beograd, moj Zagreb, moju Makarsku, Ohrid, Bled , Budvu .... Medjutim, duboko sam svjestan i uvjeren da nisam i nikada neću izgubiti moje prijatelje iz svih tih gradova. Nama se ovde, kao što znate desilo sve sto normalan covjek ne bi poželio ni dušmaninu. Prvo smo opkoljeni, pa su nas onda počeli "daviti" i natjerali nas da živimo život koji se ne može nazvati ljudskim.

Vjerujem da će razumni ljudi, bez obzira na nacionalnu pripadnost, imati snage da i nas i vas spase ove kuge i ja u to više vjerujem nego u pomoć od Ujedinjenih nacija, Evropske zajednice i drugih. Naravno želim da se što prije vidimo, a ujedno uz rječi hvale što činite za nas, jedino mi ostaje da poželim da vam nikad na ovaj način ne vraćamo.

Voli vas vaš....

* * *

....Danas je 12.4.93. Zvala me moja kolegica da mi javi i da nas pozove na ratni tango koga organizuje naš pjevač Baho Kurt, a koji će se odrzati u Kamernom teatru, pa ćemo ići sa društvom, i evo to me čini srećnom.

Istina je da će se ratni tango održavati od 12 do 14 – matine, ali i to nas vraća u mladost.... neka – dobro je, razbija se monotonija....

* * *

18.4.93.

Vratili smo se sa srećom sa plesa. Bilo je ludo. Išli smo pješice do grada i nazad. Usput smo svratili do pijace, pogledali šta ima, kupili jednu vreću drva i onda plesali. Povratak nije bio bas naročit, obzirom da je u blizini eksplodirala granata i vidjeli smo 4 mrtva i 7 povrijedjenih naših sugradjana...

* * *

Negdje u ratnom Sarajevu, 13.4.93, 13,25

Najdraži moji, radosna vijest....

Možete li zamisliti da sam se upravo okupala tušem koji je curio i kada sam bila gotova sa kupanjem. Kosu sam isprala a voda jos curi. Usput sam slušala muziku, a to znači da hoću da vam kažem da imamo struje. Dokle, ne zna se......

* * *

6 april 1993.

(...) Noć je. Gore dva kandila, četiri ziska, spremam se za čitanje i spavanje.Bila sam u komšiluku, igralo se domina, neko tombole. Hej, koji provod, a oko kuće povremeno pucaju iz pješadijskog naoružanja. Romantika! Uobičajeni sarajevski ton. Noćni – ili apsolutna tišina – ili pucnjava. Još uvijek traju baterije pa slušam razne vijesti; sve gore od goreg, ili one emisije- traži se taj i taj, ovaj pozdravlja onog. Svi rasuti po bijelom svijetu. Za sve ove strahote mislim, nema kazne dovoljno teške.....

* * *

19.4.1993.

(...). Od 2 aprila moj se život izmjenio na gore. Pokupili su me sa ulice i odveli na kopanje rovova na prvoj borbenoj liniji iznad Souk bunara. Tretirani smo kao ratni zarobljenici i dezerteri jer nisam imao ažurirane papire za radnu obavezu. Prvih 7 dana posebno je bilo teško raditi u blatu i snijegu koji se topi; u Mirkovom bijelom mantilu i Bracinim cipelama koje su mi stalno ostajale u blatu, a ja nikako da ih nadjem. Spavanje u podrumu bez klozeta i vode.....

* * *

20.4.1993.

Ovdje opet farsično primirje. Kao, dogovorili se vojni komadanti, bogovi rata, svaki širi nego duži, glavati, debelovrati i debeloguzi, vidi se rat im prija. Ovdje su nam sada američka književnica Suzan Zontag i pjevačica protesnih pjesama Džoan Baez. Ali aerodrom, ponovo zatvoren za humanitarnu pomoć. Stiže nam i Bartolomju. Nešto se kuha, ali mi se sve čini da su to samo novi začini za bosanski lonac koji je od prevelike pare odavno ksplodirao i prosuo krvavu pjenu. Do iznemoglosti i ludila slušamo radio i gledamo TV. Odlično smo obavješteni i ujedno prestravljeni. Na TV, recimo, sred tekućeg uzasa prikazuju "Pse od slame" Sema Pekinpoa, krv se cijedi niz ekran. Za Uskrs su "Nadrealisti" pronašli na pijaci nekog Malog Panca koji je prodavao farbana jaja u prahu. Pitanje: kako se tucati takvim jajima, ostalo je bez odgovora.

Nedavno je odrzana izložba "lampada", izloženi su najfantasticniji primjerci lampi koje je svijet izmišljao po podrumima i mračnim stanovima da bi bar malo svjetla unio u svoju tamnu svakodnevnicu....

* * *

(Pismo sa Grbavice)
15.5.1993.

(...) Sjedim na balkonu, sunce se promalja, pijem nešto nalik na kafu, oko mene izniklo povrće, razmisljam, a snajper nemilosrdno tuče. Obradjuje svoj krvavi posao. Ja ga gledam, prkosim i govorim: Ne možeš mi ništa – poslije kiše mora doći sunce!

Naložila sam šporet i čekam prvu komšinicu koja ce doći u 7 sati kada joj je red za pečenje hljeba. A onda na red svaki sat druga posto nema hljeba da se kupi, jer nema ni struje ni nafte. Ima samo dobra volja....

(...).Ispod zgrade vidim već nekoliko djece. Počinje njihova igra, kao u miru.

* * *

6.6.1993.

(...) Narodno pozoršste imalo drugu premijeru, vodvilj "Kidaj od svoje žene"; izvještavaju da se narod odlično zabavlja. Jedno poslije podne upalim TV i zapanjim se vidjevši Ivana Štrausa. U jednom broju "Vremena" od prošlog ljeta bio je štampan njegov tekst "Pismo beogradskim prijateljima" iz Švajcarske u kojoj je radi liječenja ali najavljuje da će se vratiti u Sarajevo u kojem su sve i jedan njegov objekat spaljeni ili užasno izgranatirani, a to mu je i najveći dio opusa. U spomenutom tekstu on moli beogradske prijatelje da mu bar sačuvaju Muzej vazduhoplovstva. I stvarno, on se vratio i priča kako će ponovo obnavljati sve svoje ruševine.....

* * *

18.6.1993.

Inače, svaki balkon, svaka stopa slobodne zemlje se zeleni od povrća. Baš su nas pripazili oni iz humanitarne pomoći. Podjelili sjemena da ti može biti i za iduću godinu. Bolje da su nešto konkretnije dali, bar nama koji nemamo bašte. Zaboravila

sam ti napisati da su mi nokti nalakirani. I namirišem se svaki dan kad krenem iz kuće, reći ćeš da sam poludila. Al` nisam. Žene se dotjeruju koliko koja može. Lijepo ih je vidjeti u ovom haosu što se zove grad. Pričamo o zimi koja ce uskoro doći....

* * *

20.6.1993.

(...) Iako je ljeto u toku, već pčcinjemo da skupljamo granje za drugu zimu, a i za sada po potrebi. Ako ništa ne nakupimo cjepamo komade namještaja, ložimo knjige i parkete. Ostavila sam parket i vrata sa gornjeg sprata za zimu, ako ne nadjem ništa drugo.

Majka mi leži preko godinu dana, ni u kupatilo nije u stanju otići bez nećije pomoći. Bogu se molila da umre što prije, prirodnom smrću, jer je to ovdje prava rijetkost i uspjeh. Ko preživi rat taj će ostati lud.....

* * *

24.6.93.

(....) Umjesto da provodim ljeto na moru na terasi kako sam navikla, sada živim na mom balkonu u mom gradu. Oko mene stotine žica i kablova, gumenih crijeva od kradene struje i plina. Premošćuju se osigurači ili se uzme od komšije. Cvijeća nemam, sve se smrzlo prošle zime, ali ima lišća od humanitarnog sjemena, mrkve i peršuna. Gledam dole u dvorište: ognjište i sac, peče se hljeb na smjenu. Lože sve što dodje pod ruku, pa dim do neba, vuče se po cijelom stanu. Navečer upalim kandilo na balkonu, pa lebdim u vazduhu - jedina svijetla tačka u mrklom mraku - "Dom za vješanje".

* * *

30.6.1993.

(...) Nešto o djeci. Sada mi je skoro drago Što su mi svo troje djece ovdje. Gledam roditelje koji su već godinu i po bez svoje djece i mogu ti reći da su očajni. Tolika odvojenost razara porodicu i mnoge se više nikada neće ni sastaviti. Mnogo mladih se neće vratiti, a to nije dobro. Za naše Sarajevo nije dobro....

* * *

30.6. 1993.

Najdraži naši,

(...) Tim paketima radujemo se kao djeca, nastranu što su nam živote spasili (bukvalno), nego šta i u njima ima. Ne znaš šta je gore kada stigne pismo prije, pa znaš da tamo u paketu ima duhana (a momentalno nema šta da zapališ, kao ja sada), ili poslije paketa, pa ti se desi da ga baciš i naknadno doznaš šta si uradio.... Neki dan

su ponovo vidjeli čovjeka kako kod Banke čeka tramvaj. A nema ni autobusa, nema goriva. To sve toliko i ne primjećuješ, kada granate zasipaju grad i kada si negdje sklonjen i moliš boga da to prestane. Trčis izmedju dva granatiranja po vodu, nešto se kuha, i tako dani nestaju jedan za drugim. Stalno si napet i ništa ne osjećaš. Ništa ni ne misliš. Kao robot si.

Čak se ode i do pozorišta. Ljudi prkose smrti, zlu, bjedi i primitivizmu (koje nas je u sve ovo i dovelo). I onda kao da stane, nema intenzivnog granatiranja, kao sada i imasš vremena da sve bolje sagledaš, da se malo opustiš, oči i uši da otvoriš. I da se zgroziš nad svim.Nad čovjekom, koji je sve ovo u stanju da uradi: razruši, upali, sagori, raseli, uništi, unakazi, ubije na sve moguce bestijalne načine, da ponizi prije smaknuća. Sve to da ne bi moglo biti više nikakvog zajedničkog života.

* * *

1.7.93.

(...) Iz ove tišine, mukli dan. Pade granata i usmrti sedmoro djece pred kućom na Bistriku. Jedno od njih je dijete Gogine kolegice s posla kod koje smo nekad išli (zimus) po vodu.

Avioni NATO-a lete nad Sarajevom i u neko gluho doba probiju zvučni zid, da svi kao pomahnitali skočimo iz kreveta. To je nov prasak na koji još nismo naviknuti.

Sve je ovdje totalno neizvjesno osim rata i ubijanja. Grad, poslije granatiranja, izgleda kao iz naučno-fantastičnih filmova (Mad Max), sve dok se ruševine malo ne raskrče. Inače je sve nadrealno. Da vidite samo kolone hiljada ljudi sa kanisterima i buradima kako se kreću ulicama. Kuha se na konzervama (na balkonu) jer nema više drva za loženje. Kanisteri se griju na suncu, pa se onda kupaš.

Zamislite još kad se "oslobodi" takav grad i kada počnu sve one stvari koje ljudski um ne može da shvati.

Čega je to sve vrijedno i zar je važno ko to radi? Stradaju svi koji na to ne pristaju. Čuvajte se, molimo vas!

* * *

4.7.93.

(...) Danas je praznik. Jutros su Maka i Deda došli i javili nam (tj. uzeli mustuluk) da je izašao spisak i što je još važnije da smo i mi na tom spisku. Elem, paket je stigao. Da nam samo u tom trenutku možete vidjeti face. Boze moj, kolika je to sreća u ovoj nesreći. Spodbio sam odmah duhan i odletio u stan (nas) da zapalim. Ja miline!

Znate li kako se može izaći iz Sarajeva? Kad prelaziš preko piste (aerodromske, djela koji kontrolise Armija BiH) digneš pet prstiju (kao onaj znak na stečku) .

Kad dodješ na Ilidžu (koju kontroliše srpska vojska) digneš tri prsta. Kada stigneš u Kiseljak (koji kontrolise H.V.O) digneš dva prsta (znak v) i kad sviju prodješ, okreneš se i pokažeš im svima onaj jedan prst, naravno srednji.

Evo još dva "crnjaka":" Kakva je razlika izmedju Aušvica i Sarajeva? U Aušvicu je bilo plina!

Ili:

Pošto više nema mjesta za sahrane u gradu, ljudi se sahranjuju na pomoćnom igralištu na Koševu. -Gde ti je mati sahranjena?

-U šesnaestercu!

(…) a mi smo ostali, čija je fizička odbrana ograničena, branimo se duhom, pa makar to bila zajebancija na vlastiti račun.

* * *

8.7.93.

(...) Jedna digresija: Vidiš, stanuju u Jug Bogdanovoj ulici, dok najveća (glavna) ulica na Baščaršiji nosi ime Miloša Obilića, dok ni jednog grafita na Staroj pravoslavnoj crkvi na toj istoj Baščaršiji nema.

Možeš misliti koliki je "nacinalizam" zahvatio ovaj narod. Ali, ako ovako nastave biće i toga. To ti je sistem spojenih posuda, i kod normalnih ljudi je čudjenje što toga nema već sada. Sjećam se članka, stranog novinara, kada je pitao srpskog oficira u Prijedoru, da li je trebalo minirati džamiju na takav način on je odgovorio: "Ne nikako, to je vandalizam. To je uradio neki diletant, jer je postavio toliko eksploziva, da su popucali prozori 500 m unaokolo, prouzrokujuć nepotrebnu štetu"

Da ti pamet stane!

(...) Jedna topovska granata, opalila na drugi sprat i srećom nije uletila kroz prozor, nego je udarila u zid sobe (zidovi su debeli 60 cm) i napravila rupu 1x1 metar i sve to utjerala u sobu i zatrpala Ljubičinog tatu, na drugo kraju sobe koji je ležao tamo nepokretan (bolestan teško), tako da smo ga lopatama poslije odtrpavali. Ostao je živ, iako sav u modricama. Poslije su ga prenijeli u malu sobicu, koja gleda u dvorište, ali je za nekoliko dana i tamo opalila granata. Tada je Borko, njegov sin,rekao :"Ne selite ga više iz sobe u sobu, vidiš da za njim idu granate, razvaljuje nam čitav stan."

Jadan čika Duško, umro je "prirodnom" smrću poslije nekoliko mjeseci.

(...) Ili čika Faruk koji stanuje preko puta Jovanke, divni krepki starac od 85 godina, svaki put kad rokne granata negdje u blizini, izleti na vratai pita: "Gdje je ova pala?" To mu je refleksna radnja, a ja mu isto tako odgovoram: "Otkud znam, tu negdje!" i jednog dana, kada je iznenada roknula, da se čitava kuća zatresla, izleti čika Faruk i postavi isto pitanje, a ja mu po običaju isto odgovorih, spreman da zdimim u podrum. On zatvori vrata i ponovo ih otvori kroz nekoliko sekundi i reče mrtvo – hladno: "Jebo te, pa ova je zveknula kod mene!" Uletismo u stan, gdje se u krajnjim sobama ništa nije vidjelo od prašine.

On je odatle pošao u WC i to mu je spasilo zivot. Topovska granata je udarila u krov kuće sa strane i proletila kroz čitav sprat i završila u njegovom stanu. Toliko o sigurnosti kuće, a i kad ideš ulicom, što kaže moj jaran pisac, ne znaš da li bježiš od granate ili trčis pod nju.

* * *

13.7.1993.

(...) Ide neka stara baba navečer iza 10 sati i nosi u rukama dva kanistra vode, a na ledjima malo granja za loženje. Zaustavi je policajac i pita kuda to ide, a ona reče da je jedva skupila to malo granja i da je bila gužva dok je čekala vodu. Na to joj policajac reče osorno, zna li ona da je počeo policijski sat i da bi on mogao da puca u nju i da je ubije. Na to baba spusti kanistere na zemlju, diže ruke i rece: "Al bi me zajebao!"

* * *

Sarajevo, 23.12.1993,

Najdraži naši !

Pišem vam ovo pismo tj. nastavljam na prethodno. Nadam se da ste ih dobili (mislim na ona dugačka), jer ova prethodna su bila čisto interventna, odnosno vapaj za vašim pismima koja nikako ne dolaze. Srećom, čuli smo se sa Žankom jučer i čak smo joj čuli glas. Šteta, bili smo toliko uzbudjeni (mislim svi, da ne kažem da smo plakali), pa nismo mogli normalno vodit razgovor. Pa ipak bilo je divno. Ako možete zovite nas tako češće. Tija, kad nam se javljala, a to je bilo prije nekoliko dana, rekla nam je da od Zanke očekujemo veliko pismo i da u njemu ima nešto važno. Slutili smo šta bi to moglo biti i to se obistinilo u našem razgovoru sa Zankom. Kao što sam vam već pisao strašno nam je drago što ste bili sa Tijom. Njoj je možda i gore nego nama, mislim psihički. Nas je dvoje. Možemo tješit jedno drugo. A ona sama, s brigom za nas i neizvjesnošću pred sobom. Dugo, isuviše dugo traje.

Ni u najcrnjim slutnjama nismo mogli pomisliti da će biti ovako dugo. Otišla je napunivši tek šesnaest godina, a za koji mjesec će postati punoljetna. Bože! Ma nek se i on jebe. Ovako ludilo, nemoguće je da se ikada i igdje desi, osim valjda ovdje. Iako mi je strašno opterećena savjest (a i Gogi naravno), što dijete nije sa nama, ili mi s njom (zašto opet ima hiljadu drugih razloga), drago nam je da bar ona nije ovdje kada nas masakriraju, kao ovog zadnjeg mjeseca, kada vidiš roditelje (i znas ih) čija su djeca ubijene ili osakaćena, kada svaki dan biva ubijeno desetak ljudi a pedesetak ranjeno, kada smo već svi na ivici snaga, kada ti se stomak zgrči na prolazak automobila, jer šum guma liči na fijukanje granata, kada granate padaju tako blizu da te zasipaju geleri, kada na kraju očekuješ da te direktno pogodi i da sve ode u zaborav. A kada stane, makar i samo na jedan dan, ono čto poželimo je da vidimo Tiju. Da je samo vidimo.

U svakom slučaju ćemo vam poslati to ovlašćenje (pogotovu ako je Tija zato, a mislim da jeste) a ima još vremena, da bi se eventualno ovdje smirilo (bar da se ukloni artiljerija oko Sarajevai da ne mogu bombardovati), pa da ona dodje. Ne znamo da li je i to za nju useljenička viza, da li se od tamo može vratiti kada hoće ona, da li će (uostalom) imati para za avion ili će se tamo tretirati kao izbjeglica. Kada ćemo je moći mi vidjeti, a sada smo već na ivici. U svakom slučaju hvala vam za ovo, kao i za sve do sada. Šta bi mi bez vas, jedina ste nam svijetla talka i sigurnost u svemu. A šta da vam pišem o nama?

Jebo lud zbunjenog i dalje. Zadnje dvije noći, kada smo se vraćali od Ibre i Suade, šico nas je snajper kroz Kulovića ulicu. Valjda zna da oko deset navečer pred

policijski sat ima ljudi na ulici. Inače, srećom, ovaj mjesec decembar bio je topliji nego prošli mjesec, kada smo se smrznuli ko govno. Goga je dobila ozebline (isto što i opekotine) na svim prstima (obje ruke), a ja samo na dva ručna prsta desne ruke (od čitanja knjige u hladnoj spavaćoj sobi) i na po jednom prstu na nozi od sjedenja u hladnom. Nije bilo plina, pa se nismo imali čime grijati, a Gogi se ni na poslu ne ne grije. Elem goli smrz. Onda je došla struja (u poznatim redukcijama) s njom i voda (svaki drugi dan).

I onda pošto je to sve u jednim rukama onda nastaje haos. Nova vrsta mučenja. Kao najzlobniji um diriguje svime, kao da sjedi za mix - pultom. Zavrne plin, odvrne struju, red granata, pa odvrne plin, zavrne struju (a s njom i vodu), pa red granata i na sve to dodju neki mirovni razgovori u nekoj Ženevi pa najebemo skroz, što više "razgovaraju", to više granata. A u decembru smo imali dvije Ženeve, što je previše, previše je. Onda, sve te blagodeti dolaze samo noću. Pa smo okrenuli noć za dan. Grijemo stan (i mi smo montirali gore staru naftaricu i na nju priključili plin sa stubišta gumenim crijevom sa glavne cijevi), sve do 4 ili 5 sati ujutru, peremo sudje ili usisivamo i čistimo kuću ako dodje i struja. Tako iz noći u noć, a preko dana glavinjamo, a nešto malo i zaspimo ako uhvatimo. Ipak sretni, da ovo potraje bar se nećemo smrznuti. Samo da ova zima prodje. Sada su picnuli struju, pa je samo 2-3 dana i već se spremamo na vodu, a kako to izgleda, šaljemo vam fotokopiju naše ljetošnje (i jedine) slike gdje nas je slikala Vesna.

Pokretni cirkus. Život teče dalje. Ili je to samo simulacija života da se razbije strah, kao kada ideš noću pored groblja i "nehajno" zvizdućeš.

A grad, iako naoko izgleda organizaciono bolje, razvaljen je u svakom pogledu. Sada hoće da ga dijele zidovima, iako su nevidljive granice i zidovi mnogo veći i dugotrajniji, čega su bili svjesni i "projektanti" stvarajući ih i učvršćujući ih najbestijalnijim zločinima, usadjujući kolektivni strah ne samo "neprijateljskom", već i svom narodu, a sve zarad ostajanja na vlasti u ovoj ogavnoj sadašnjosti na kojoj se ne može graditi nikakva budućnost. Isti ljudi danas u crkvi, juče u partiji. Političari, funkcioneri, generali. A narod stoka. Čovijek kako to govno zvuči. Ne zna da misli i može da opstane samo u toru, pa ma kakav on bio. Od svega ostaje samo prijatelj, ma gdje bio, i ma ko bio, a toga je vrlo malo.

* * *

26.12.1993.

Razvaljuju nas temeljno, svaki dan. Ljudi ginu ko muhe. Iznenada, pa onda oko tri sata kada se ljudi vraćaju sa posla i kada ih je najviše na ulicama. Pred granapom, red za hljeb. Granata pade na krov kuće. Strašna detonacija, sve prsti unaokolo. Ljudi samo mahinalno čučnuše i niko ne pobjeze.

Čuvaju red, a dobiješ manje od četvrt hljeba (230 gr) po osobi dnevno. Eto zašto se gubi

glava, a što je najgore može i "za ništa". Gleda te odozgo i hoće ili neće, da li je ustao na lijevu nogu ili je dobio naredjenje, pritisni malo jače pred pregovore. Kao da narod (bilo koji) neko nešto pita, a i ne znaš koji je gori: narod ili onaj "izglasani" kao najbolji. Samo se mržnja stvara do beskraja. Ne vidi se kraj, a početak je bio tako davno. Stalno si pod stresom, a ljudi pucaju prije ili kasnije, zato nije čudo da kazu: "Ne daj Bože da se ovo brzo završi, ko će s normalnim svijetom izaći na kraj".

Tako se dešavaju nevjerovatne stvari, da ljudi koji izadju vani (poslom ili na neki odmor), vrate se čak i ranije i muku muče da se vrate (jer je teško ući kao i izaći) i poslije pričaju da je lijepo prvih nekoliko dana, a onda im je sve nekako strano. Nemaju tema za razgovor (poslije prvih ispitivanja kako je, ko je, je li strašno itd.) ni piće, ni jelo ni cigarete im ne prijaju (poslije prvih povraćanja i proliva jer su se odvikli i od pića i od masne hrane). Tako se muvaju neko vrijeme, a nisu odlučili da stalno ostanu, pa se vrate, a kada ih mi pitamo kako je bilo, muka ih uhvati, niti ih oni vani mogu razumjeti (kako je ovdje), niti mi kako je tamo.

Pričaju neki, odnosno njih dvojica, kada su bili u Londonu da vide djecu (kako su izašli to je običnim smrtnicima nejasno) i jedno veče pili pivo u nekom pabu, kad eksplodira bomba (IRA) negdje u blizini i svi se gosti u momentu nadjoše na podu osim njih. Poslije su ih u čudu gledali i ne mogavši izdržati pitali su ih ko su i odakle su. Saznavši i njima se ta reakcija činila normalnom. Tako da je sve relativno šta je " normalno".

* * *

31.12.93.-1.1.1994.

Ipak smo se odlučili (odnosno Azra je zagovarala ovih dana) da bar nekako dočekamo Novu godinu. Bit ćemo kod nas, jer imamo peć na plin, Azra i Braco, (Senadin brat i snaha), Dubravka i Nenad, a zvat ćemo i Izu. E sad, šta jesti i šta piti? Azra će napraviti kolač (toga u nas nema pa su svi tzv. ratni kolači, umjesto oraha mekinje, manje (puno) šećera, jaje mislena imenica (ali je kupila jedno), nisesta (to ti je nesto ko puding) itd.

Za jelo konzerva tunjevine, pa pošto nema ni majoneze, ni senfa ni ičega, onda ti je Goga za paštetu dodala bešamel od tri kašike običnog i jednu sojinog (našeg brašna, pa smo u nju mogli dodati luka (crnog i bijelog) opet našeg kojeg nam je Maka i Deda donijela iz vašeg paketa. Zatim origano (kojeg smo donijeli sa Hvara i još ga malo ima) i bilo je super.

Zatim je Goga iskopala jednu zašnjiranu konzervu hobotnice (onu koju smo s vama kupovali na Cvijetnom trgu), pa teglicu kavijara (od pitaj Boga kada), jer dvije smo morali baciti (pokvarene) A treću smo probali za svaki slučaj da ne otrujemo ljude, ali što kaže Iza, kada smo jeli kod njega 5 mjeseci stare šnicle, čuvane u ulju, jer nema frižidera, već onako nekako kisele, jedite samo u ovom ratu se niko nije otrovao, gine se od drugih stvari i u pravu je. Maka nam je dala i malo margarina (iz paketa) za dvopek. Pa onda jedna konzerva škampi (one što nam je Miki još iz Beograda donosio, rok trajanja istekao još prije tri godine) i krastavci tj. ono što je ostalo, kada sam na početku rata kupio konzervu i otvorio je a ostatak stavili u plastičnu posudu i tutnuli u frizider.

Jedan od njih je bio čak i potvrdji tj. nije bio u fazi raspadanja. On je išao onako solo, a oni mekši u paštetu. Našao sam u sobici i teglu kiselih kukuruza od pitaj Boga kad. Zatim smo po švercu kupili četiri boce piva na nas sedam, ali jebiga može i to biti opasno jer smo se odvikli od pića, a i kafa na kraju (iz Paketa). Kad bih nekom pričao, ne ulazeći u detalje i količine rekao bi: "Jebi se, kakvo je to ratno dočekivanje, čisti hohstapleraj".

Za uvod u doček, tokom dana je granatiran cijeli grad, najtežim oružjem, specijalno centar grada. Ljudi raskomodani, urlici ranjenih, sirene automobila koji ih odnose u bolnice. Masakr u Vase Miskina je strašan zato što je slučajno snimljen, inače se ni po čemu ne razlikuje od ostalih, svakodnevnih. Navečer, puni ugodjaj, nema struje, nema muzike, a plina toliko da smo nabili temperaturu u stanu na + 10 stepeni, pa onako nehajno u kaputima sjedimo. Medjutim, čuj mene medjutim, klopa je bila super, a bogami se iponapilo, pošto Nenad i Dubravka nisu mogli doći (otud ono sedam prekrizeno na pet na prosloj strani). Sve u svemu bilo nam je lijepo, strašno. Dodje i ponoć. Zezali smo se i smijali, a onda neka pijana budala poče pucati iz sijača smrtii to pet minuta ranije. Stvarno ljudi nemaju osjećaj za mjeru i takt. Ipak, oni ostali, oni što su u redu, tj. što imaju osjećaj i što su taktični, počeli su tačno u ponoć. Nebo je bilo predivno za pogledati, vidjelo se napolju svijetlece rakete sa padobranima da što duđe padaju i svijetle, iskričavost svijetlećih metaka (na hiljade) i sve to praćeno zaglušujućom bukom rasprskavajucih metaka (kao da se vode borbe u ulici tako otprilike izgleda). Ljubimo se i želimo sretnu Novu godinu jedni drugima. Atmosfera se zagrijeva, mislim ona napolju. Čuju se već i minobacači, granate, šteta ne iskoristiti kad su već svijetleće rakete obasjale grad. Odjedanput bljesak i lomljava stakla (ko fol tamo je sigurnije). Pipamo se, čitavi smo. Zatim dolaze tenkovi, topovi, haubice. Pakao, pardon, radost, veselje. Oko jedan sve se polako smiruje, samo poneke detonacije u daljini. Sjedimo, palimo cigarete, pijemo lagano pivo (gustiramo). Staklo i gelere ćemo sutra počistiti. U nepomućenoj atmosferi nastavljamo do četiri ujutro. U pola pet silazimo Goga i ja na spavanje dole, i samo što smo legli, nekoliko strašnih detonacija zadrmaše kuću, geleri sipaju svuda okolo. Stomak se zavrne, izgubiš dah na trenutak, a onda osluškuješ. Tišina grobna. Istreniran, toneš lagano u san prve noći u Novoj godini.

* * *

16.1.1994.

Opet jedan od strašnih perioda, strašniji nego sto je uobičajeno, tako da nisam imao snage pisati. Strava! Trebalo je snage preživiti ga. Tko je ove jebene praznike Božice i Nove godine sprcao u ovako kratko vrijeme. Od silne sreće ili mržnje, zavisi čiji je praznik, najviše se gine. Samo što je prošla Nova godina, ne znam ni koji je datum bio, mislim treći januar, čitavo smo popodne zvali Lejlu na telefon, jer sam se sa njenom sestromdogovorio da sutradan idemo zbog nekog posla. Lejla stanuje kod svojih roditelja u toku rata jer je njen stan na strašno opasnom mjestu i već je napola razvaljen. Telefon stalno zvoni, ali se nijo ne javlja, a mi se čudimo jer znamo da je u njih kuća uvijek ouna. Osim mame i tate tu inače živi Lejlina sestra sa mužem i djecom. A tu često dodje i njen brat (čija žena i djeca nisu tu), kao i drugi brat sa ženom i dvije kćerke. Napokon smo odlučili da oko sedam naveče odemo kod njih. Mrak je, nema svijetla, a i oblačno je. Stižemo u njihovu ulicu i približavajući se njihovoj kući vidimo neki kombi koji se popréčio. Pomislimo da je to zbog snajpera. Došavši još bliže vidjesmo i sut, cigle, malter. Mahinalno podigosmo glave. Gledamo, sve je jasno, ali do mozga ne dolazi. U tom mraku primjetismo nekog covjeka koji se vrzma oko tog kombija i glupavo pitamo šta se desilo. Kaže pala granata. Ima li mrtvih? Pet ili šest. Tko su? Ne zna imena. Gledamo opet gore. Goga

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

kaže nije to njihov sprat, oni stanuju na trećem. Jeste, rekoh, a njihov stan nije ovako daleko od ugla zgrade. Lažemo se. Nemamo nikakve reakcije, valjda smo u soku. Hoćemo da udjemo u stubište, ali nam taj čovjek kaže da ne bi trebalo ići gore. Prizor je stravičan, neka je komišija gore, a on je došao da odvuče tijela. Sidjoše ti ljudi (komisija) i rekoše nam imena. Dok su nam ih govorili, strijepili smo da li je i Lejlino medju njima, jer je prema vremenu kad je pala granata, mogla doći iz naše kuće (bila je na času engleskog) do svog stana, kada su nam rekli imena, postali smo svijesni i počeli urlati. Poginili su joj: mama, brat, sestra i njen muž i njihovo dvoje djece (sin od 16, kci od 10 godina). Lejla je kako smo kasnije saznali bila na početku ulice, na svom povratku kući, kada se trgnula na fijuk granate i vidjela kako ulijeće u stan. Kažu da se njen krik čuo blok zgrada dalje. Tata je čudom ostao živ, jer je bio na ulaznim vratima, zatrpan ciglama, slomljenih rebara, ali je već izašao iz bolnice.

Stalno smo snjima od te večeri. Stanuju u stanu (svi), njenog drugog brata koji je u blizini naše kuće. Suza vise niko nema, u kamen su se pretvorile. Kamen je u srcu, stomaku, samo mržnje nema. Neki dan kada smo otišli do stana da iznesemo neke stvari, od onog što je preostalo, tek sam vidio kakva je to strašna eksplozija bila. Sve je smrvljeno, termo pežći, frizider, a od stana koji ima pet soba, sada je praktično jedna. Još gori je sok bio kada je Lejla pod razvalinama, tražeći neke dokumente, naisla na dijelove tijela svojih koji su već bili sahranjeni prije deset dana. Nevjerovatno je koliko svi ovo hrabro i dostojanstveno podnose.

Ovih dana ću morati otići do bolnice, jer je kako mije mama javila, Nasko (nas) izgubio nogu od granate koja je pala pored njega kada se vraćao kući sa posla.

Sve u svemu strava zadnjih mjesec, mjesec i po dana, kada gine i po 10 (a nekad i 20-ak) ljudi a ranjava se 50-ak. Nisi ni u kući, u podrumu (ako nije propisno obezbjedjen), jer su oruzja iz kojih nas tuku ogromne razorne moći. Apsolutno nikakve riječi, nikakva opravdanja ma kakvih idrja, ako covjek ima imalo razuma, bez obzira ko to bio, sa kojeg mjesta govorio i sa koje distance- nema.

Oprostite sto vam ovo pišem niste dužni da i ove stvari znate, a jedini razlog je to da ako u samom početku osjetite zlo, vidite sta njegovo nekontrolisano (a vjerujte ono se ne može ni dozirati ni kontrolisati) bujamje može da proizvede. Zato nam sada ne može pomoći nikakvo priznanje začetnika ovog svega, mislim na duhovne začetnike, da nisu mogli predvidjeti da će do ovoga dovesti a sada izigravaju " demokrate", i od svega se distanciraju kao da oni nisu proizveli i postavili ove "izvodjače", koji su im se otrgli i idu do kraja tj. do opšte propasti. Zato ne vjerujte nikome, nikada, osim pravim prijateljima. Čuvajte se molim vas, mislite samo na sebe. Volimo vas , mili naši.

* * *

19.1.1994.

Išavši danas u "Dobrotvor" da vidim ima li nas na spisku, čujem razlijeze se zvuk zvona stare pravoslvne crkve na Baš-čaršiji. Bože koliko sam se u tom trenutku osjetio sretnim. Civilizacija još ovdje stanuje.

* * *

22.1.1994.

Kod Ibre i Senade gledamo dnevnik na TV i prve slike, opet masakr, djeca, njih šestoro mrtvih, raskomadanih, mozak rasut, jezivo. Pala je medju djecu koja su se sanjkala. Dva dana nije se granatiralo i iz zlokobne tišine su samo doletjele 3-4 granate. Kako li sada osjećaju roditelji koji su popustili pred djecijim molbama da samo malo izadju vani, da se malo poigraju, pa mirno je već dva dana. Da li išta osjeća "čovjek" koji ih je ispalio i tačno zna kakav im je učinak. Da li se mora napiti da bi zaspao ili je već opijen nacijom, pripadanjem, "nepravdom".... Bože kako će nam biti težak marmuluk poslije ove opijenosti.

* * *

28.1.1994.

Danas je Goga uspjela sa Tijom da razgovara pa smo sretni. Ademir Kenović se prekjuče vratio iz Pariza, pa nam je on rekao da je Tija u Pragu kod Dijane, te smo je tamo zvali. Poslaćemo i njoj u pismu kopiju izjave za svaki slučaj. Ovih dana kao malo mirnije, bar mi ovdje ne čujemo, tako da je tata dosao da nas poslije dva mjeseca pauze jer se bukvalno nijre smjelo kretati. Oni su dobro, snalaze se. Srećom ovaj mjesec nije bio toliko hladan. Trebali su im uvesti plin prije Nove godine, ali je samo vertikala došla do stana, ali ima (odnosno bice zbog placanja u DM) problema, pa ako vam nije teško i strašno skupo (a znam da je sve strava od cijena ma koliko da su jer se nema) da im posaljete u paketu jedan ventil (kuglični) za plin (ima obično crvenu ručicu) od pola cola i jedno 10 m obicnog baštenskog crijeva. To dvoje ovdje kosta oko 170 DM i teško nam je to nabaviti i rješilo bi im i kuhanje jer struje nema. Pitaj okolo, možda to možeš negdje dobiti, neko je imao, a sad mu netreba. Kad smo već kod "božijeg" davanja, Goga me je prekjučer sabah zorom probudila riječima - stigli su. To su ona dva (jedan za Maku i Dedu i jedan za nas) i super su, sa bombicama za plin i krompirom i saharinom za Maku, koja se tome posebno obradovala jer nije ništa slatko pojela već tri mjeseca, a mi smo zamislite imali za ručak krompir pire sa komadicima soje (za koje sam blecak mislio da su cvarci pa sam odmah tri komada strpao u usta i kad sam ih dobro sažvakao, pitam Gogu sto su ovako suhi i nisu masni), i bila je gozba, jer ako nekad i imamo krompira (to je tako rijetko) to su jedan ili dva komada koje narežemo u rižu ili napravimo supu.

Ne znamo kada ste ih poslali, ali je sve u paketu kao novo. Pošto od vas nismo dobili ni jedno pismo od avgusta, stavite u pakete uvijek i neko pisamce, bar nekoliko rijeci. Tome se isto radujemo (a možda i više) nego ostalom.

Volimo vas. Ovo preko " Dobrotvora" ide zasad super, a "Adra" nije stigla čak od avgusta (kao sto sami vjerovatno znate). Raširila je poslove po cijelom svijetu, a bilo je i nekih lopovluka. Šaljemo vam i ovu adresu, jer preko nje može pismo za 15-ak dana da stigne. To su nekakvi Blaženi graditelji mira (mada bi nam ovdje trebao onaj " šumar" iz onoga vica).Uzmete dvije koverte, jednu veću i na njoj napišete ovu adresu, pa u nju stavite pismo za nas ovdje sa našom adresom (bez marki). To kad oni dobiju u Italiji otvore i onda naše donesu u Srajevo. Mislim da je ovo sada najbolji (a i najbrži) način za slanje.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

* * *

BEATI I CONSTRUTTORI DI PACE
VIA MARSILIO DA PADOVA 2
35139 PADOVA-Italia

Kakva je situacija ovdje sada možemo gledati i prvi program TV Bg ('strašan" je) i neko veče kad smo gledali neku emisiju, vidjesmo i reklamu (ne znam baš koju) ali neke cure skaču oko punog stola hrane i u jednom momentu njoj spade suknja, ami svi prisutni (nas 10) u glas: "Joj ljudi, vidi klope!". Ili doleti komšinica javi Zoranki da je komšija Miro umro na stubištu i da su ga maloprije odvukli. Kad je poslije podne posla vani, prvo što je ugledala na stubištu bio je Miro i sada zamalo ona nije umrla od šoka. Kad je došla sebi, pita ga blesavo:" Zar ti nisi umro?" Nisam, kaže on zbunjeno? samo sam se onesvestio od gladi. Ili slušam na radiju želje slušalaca i u to se javi neki glas i traži da mu puste pjesmu "Digni visoko glavu, Srbine". Zbunjeni voditelj pita ko to želi, a ovaj odgovara: "Mujo, snajperista s Dobrinje!"

Moram da završim jer neznam kako ću ovo poslati, pokušaćemo preko UNPROFORA, ili slično. Molimo vas čuvajte se, znamo sve kako vam je i moralno i materijalno. Maksuz pozdravite Ivicu i Sanju, komšiju Batu. Hvala vam na svemu, naši jedini. I evo kompletne sreće, Goga mi donese pismo od vas preko "Dobrotvora" pisano 20.11.93. Stiglo tek sada a vec sam izgubio nadu da ćemo ga ikada dobiti. Divno je. Evo i nekoliko odgovora na njega. Ibro je dobio pakete od Lule (najmanje dva koliko znamo) i zapanjeni su njenom dobrotomi sjećanjem. A Djoko, puši ga (zbog pića),sta je babi milo, to joj se i snilo, ali iskreno rečeno nije ni nama mrsko. Ovako sam usitnio ovo pisanje jer sam mislio da ga završim, bilo je dana i jutara i rekoh sam sebi sutra ujutru cu dodati i poslati, jer problem je sto pisma kada šaljem ili sporo idu ili se bojim da ih neko čita (iako nema nista u njima) a stize i Lejla pa će ona to po nekom novinaru poslati i nadam se da ćete ovo dobiti. One pakete od Adre iz septembra nismo dobili i ne znam da li su u tom medjunarodnom konvoju. Ako jesu onda cemo ih teško (skoro nikako) dobiti,a ako su redovnim (sa ostalim paketima iz BG) ima šanse, jer ni jedan konvoj ni pismo nisu stigli od avgusta prosle godine. HUMANUS čekamo i stalno se raspitujemo. Valjda će uskoro stići. Zurim da zavrsim, volimo vas,ljubimo, mislimo na vas naši najdraži Zanka(posebno), Miki, Vanja, Una i Poni.

PS. Javite nam na ovu adresu što smo vam dali da je isprobamo-ljubimo vas još i još jednom, i još jednom...

PS: Pozdravlja vas i Lejla, evo je ovdje, i spremamo se da idemo na nedjelju francuskog filma u sceni "Obala" (šta kažete, da nevjeruješ) ha!

(Pisma prikupila Lula Mikijelj)

DNEVNICI

Miranda Fejzagić
Rodjena Ninković, imala 23 godine, 1. april 1992, Grbavica

Cijeli sam život provela na Grbavici. Da ne bude zabune, ukratko o sebi ću reći to da sam uglavnom živjela sa bakom, koja je bila Bošnjakinja, ali ateist i tako je odgojila i mamu i mene. Umrla je kad sam imala 14 godina i ostavila mi stan u kojem sam, eto, preživjela sa majkom i sestrom, također Bošnjakinjama, pola rata. Moj otac bio je Srbin (još je pretpostavljam živ, ali ne znam gdje je). Rat me, kao i većinu mojih prijatelja zatekao u neznanju, pa sam 27. aprila posljednji put vidjela momka, kada me dopratio kući, a prijatelje sam još čula telefonom 2. maja (na dan kad su nam isključili telefone) i sjećam se da smo bili sigurni da ćemo se vidjeti "za desetak dana". Tada je počela okupacija Grbavice i moje duše koja se ne može opisati u nekoliko slika, ali evo da pokušam.

Dakle, u maju sam se pribrala i shvatila šta se dešava kada su svuda oko mene počeli šetati naoružani ljudi, sa kokardama na šubarama. Po cijele noći su lupali na vrata, pljačkali, preturali stanove...Posljednji šamar otrežnjenja bio je u noći kada su odveli jednog mladog susjeda. Nadali smo se da će nam javiti da je negdje u Srbiji, da popravlja migove, budući da je to jedino znao raditi, popravljati vojne avione. Međutim, nikada se više nije pojavio. Njegov sin danas je mladić i pretpostavite sami šta je u njegovom srcu. Dakle, tako nesretno otrežnjena prihvatila sam se olovke i ispisala čitko, ćirilicom naravno, Ninković na ulaznim vratima. To mi je djevojačko prezime. I bilo je od koristi, jer nama zaista niko nije zalupao na vrata da odnese "srpski televizor" ili "srpski frižider", kao što su odnosili susjedima. Cijelu 92. godinu provela sam u nadi da ću se probuditi iz košmara "za desetak dana", ali... U međuvremenu, počeli su nam dijeliti nešto hrane kao humanitarnu pomoć. Mama, koja je inače krojačica, ponešto bi sašila "damama" koje su se tokom ljeta doselile u "napuštene stanove", pa bi tako zaradila kilogram šećera ili litar ulja... U jesen, sestra je morala krenuti u školu. Sedmi razred. Inače, u školi je za vojsku bila organizovana kuhinja, pa je bilo teško a ne čekati je u grču da se vrati. Ovo pričam zato što želim objasniti kako to da nisam izgubila vjeru u ljude. Dakle, prvi dan škole bio je čas vjeronauke. Svi muslimani i katolici trebali su napustiti razred. Moja sestra je prišla popu, Vojo se zvao, i zamolila ga da ne napušta učionicu. Naime, po školi se motao izvjesni Mrga, veoma naprasit i opasan čovjek koji je zadao mnogo glavobolje pristojnim građanima, a posebno građankama u naselju. Pop Vojo je dopustio da sjedi u posljednjoj klupi. Upitao je djecu ko zna himnu Svetom Savi – muk. Moja sestra diže ruku. Pop Vojo u čudu kaže "hajde, da čujemo" i ona zapjeva. To je naučila od bake, koja je opet kao djevojčica naučila od pokojnog učitelja Stevana Pravice još tridesetih

godina prošlog vijeka. Nikad se ne zna kada znanje može zatrebati. "uskliknimo s ljubavlju svetitelju Savi....." pjevala je Irma, a pop Vojo se češao po glavi i zagrmio: "nek vas bude sram, još možete ponešto naučiti od muslimana". Nakon par dana sreo je mamu, koja je inače imala monopol na izlazak iz kuće. Mene je čuvala pod staklenim zvonom, hodala po Grbavici u nadi da će donijeti kući nešto hrane, bez lične karte. U dogovoru sa prijateljima odazivala se na ime Ranka. Pop joj reče šta se dogodilo u školi i zapjeva prvi stih, a mama nastavi za njim. On se opet počeša po glavi pa joj dade karticu na koju je mogla poslati pakete rodbini u "Alijino Sarajevo". Tako smo poslale prvi paket mom očuhu, Irminom ocu. Tako je prolazilo vrijeme. Mama je išla u nabavku. Susjedima Srbima bi išla kupiti vreću kupusa, a kao nagradu odvadili bi joj glavicu dvije iz vreće. Ja sam smjela izaći iz kuće dva puta mjesečno, sa cekerom knjiga. Odlazila bih u Lenjinovu ulicu (danas Grbavička) kod prijateljice na kafu. U njenoj zgradi još je postojala biblioteka, zahvaljujući Danijeli iz susjedstva koja je uredno pribilježila sve knjige koje su opstale. Po povratku sam svraćala u biblioteku da mi Danijela zamijeni knjige iz cekera. Te knjige bile su mi sve, meni i susjedama sa kojima sam povremeno mogla sjesti i poslušati vijesti na radiju. Tom prilikom mogla sam se popeti na vrh zgrade i vidjeti zgradu u kojoj je, preko na Marijin dvoru, živio moj momak. Vidjela bih mu prozore, ali nisam znala je li uopšte živ. Nisam mu mogla slati poruke, ni pisma, jer sam se plašila da ga ne dovedem u opasnost, ali isto tako nisam znala ni kako bih objasnila lokalnim moćnicima kome to pišem. Sve vrijeme imali smo sasvim pristojan odnos sa Srbima u zgradi. Naravno, sve je to bilo daleko od pristojnog, ali barem nas niko nije želio ubiti. Tako sam mislila, sve do te noći u januaru '94.

Kako u to vrijeme nismo imali ni vode ni struje (ponekad smo imali plina, kojeg smo uveli "na divlje" crijevima za vodu), moja Irma, inače ljevoruka, te noći pokušala se umiti pred spavanje, ali nije bilo vode. Umjesto da zavrne česmu, ona ju je propisno odvrnula i pri tom još provjerila je li odvrnuta do kraja. Voda je došla oko ponoći. Pošto nam kada nije bila u funkciji, a susjed ispod nas, četnički dobrovoljac sa 65 godina, inače vodoinstalater, nije nam taj kvar htio otkloniti jer "usluge se ne rade balijama", voda je napunila začepljenu kadu i kroz sigurnosni otvor tekla ispod kade, pa kroz razvaljen odvod ravno u njegov stan. Odmah iza ponoći počelo je lupanje na vratima i vriska. Njegove kćerke napravile su pravi spektakl, rečenicama poput "idite Aliji pa se ovako ponašajte. Krvav će vam utorak osvanuti kad se Peđa vrati s linije...". Mama je tu noć imala moždani udar, ali tek nakon što je zabarikadirala vrata, postavila na njih spužve od dvosjeda da tobože zaustavi metak, koji bi, da je pucao kroz zatvorena ulazna vrata, pogodio mene. Peđa je, kad se vratio "s linije" krenuo na nas s puškom. I popeo bi se da ga nije zaustavila zajednička prijateljica. Nakon toga tri puta je odlazio u tzv. Srpsku opštinu Novo Sarajevo i od izvjesnog načelnika, Obradovića ili tako nekako, tražio da nas "likvidira". Svaki put je dobio odgovor: "Likvidiraćemo ih čim ti se sin dezerter vrati". To smo saznali od žene kojoj je mama šila tih mjeseci. Štitio nas je njen prijatelj, koji nam je nešto kasnije pomogao da odemo sa Grbavice u grad. Boravak na Grbavici tih prvih ratnih godina ne može se tako jednostavno opisati. Iako život, ovako opisan, djeluje monotono i sigurno, to je daleko od istine. To je slično robiji kojoj ne znaš kraj. Bilo bi mi daleko lakše kada bih znala na koliko sam osuđena. Ovako, moglo je biti doživotno, a moglo je i skončati jednim potezom noža. Strah koji osjećaš na Grbavici je konstantan, 24 sata dnevno, svakog trenutka, stvara grč u želucu. Čak i danas, mama i ja se ukočimo kad neko

malo jače pokuca na vrata. Malo kasnije osjetila sam i onaj drugi strah, s kojim su ljudi živjeli s one strane Miljacke. Strah koji paralizuje, a onda prođe.

U maju '94 . uspjela sam doći na spisak za posjetu rodbini u gradu. Prijavile smo se sestra i ja, kako bismo provele vikend sa njenim ocem. Moj otac također je bio u Sarajevu, ali tih mjeseci već se spremao da preko Grbavice ode u Beograd, gdje mu i danas živi brat sa porodicom. Irma i ja pojavile smo se na mostu, na "granici" improvozovanoj na benzinskoj pumpi. Nosile smo kesu hrane, tačno onoliko koliko je bilo propisano. Dva kilograma voća, deset jaja, nešto kafe i cigareta. Prešle smo most i tada sam ugledala momka, prvi put nakon dvije godine. Zagrlio me je kao da će me ugušiti, a meni su tekle suze. Što od sreće što ga vidim, što od straha zbog dvije žene koje su mi stajale iza leđa, koje su mi zbog tog zagrljaja sa "balijom" mogle jako iskomplikovati život kad se vratim na Grbavicu. Nisam znala kako da mu to objasnim. Susret moje sestre sa ocem bio je jako dirljiv, ali rastanak nakon dva dana... to je bilo daleko teže. Vratile smo se na Grbavicu. Tokom narednih dvadesetak dana smršala sam deset kilograma. Sa svojih 185 cm imala sam svega 52 kilograma. Nisam mogla prestati misliti na momka, na očuha, na grad u kojem vlada smrt, ali u kojem se ipak može disati. Mama je tada konačno donijela odluku – idemo sve tri, pa makar i na ulicu. Pokušale smo organizovati zamjenu naša dva stana (mamin i moj) za jedan na Marijin Dvoru. Tu nas je pošteno prevarila mamina tridesetogodišnja prijateljica, koja nam je uz to još i opljačkala imovinu iz oba stana.

U svakom slučaju, prvo sam prešla ja. Bio je 21. juni 1994., 40 stepeni u hladu. Imala sam na sebi troje hlače, pet majica, dvije košulje, jaknu i sve ono veša što mi je ostalo. U jedan ceker spakovala sam sve što sam imala crno u kući, kako bih na "granici" mogla reći da nosim crninu za tetku. Kako sam se približavala drugoj strani mosta, suze su me sve više pekle. U meni su se miješali snažni osjećaji sreće što idem u slobodu, straha za majku i sestru, dvije muslimanke koje su ostale bez zaštite u tom logoru straha, neizvjesnosti. Čim sam stigla, saopštili su mi da zamjena stana nije uspjela i da moram ići nekome od rodbine. Cijeli svijet mi se prevrnuo pred očima. Četiri dana nakon toga, na spisku sam pronašla mamino i sestrino ime i otišla sam pred njih. Ugledala sam sestru kako trči preko mosta i vadi nešto ispod majice. Sirota djevojčica, koja je imala više sreće nego pameti, nije ni slutila da joj je video kaseta sa snimkom koncerta grupe "Take That" mogla doći glave. Takav medij je, naime, mogao nositi i snimke strahota sa Grbavice. Da su joj to pronašli, sigurno je ne bi pitali šta je na kaseti. Povratila sam tu na mostu. Ubrzo je stigla i mama. Kad sam joj saopštila da moramo kod tetke, dobila je i drugi moždani udar. Blaži, doduše. Ipak, to ljeto priznala mi je da prvi put nakon dvije godine mirno spava. Naše su se muke, međutim, nastavile. Irma je morala tog ljeta polagati šesti i sedmi razred, koje je završila na Grbavici odličnim uspjehom, jer joj vlasti nisu htjele priznati svjedočanstva sa orlovima. Uradila je to i upisala se u srednju umjetničku školu. U to vrijeme živjele smo svuda. Potucale se od nemila do nedraga, kao tri torbarke. Ja sam u tom jadu pokušala dati ispite iz četvrte godine, ali ubrzo sam ostala u drugom stanju i udala se. Ubrzo nam je dodijeljen stan sa privremenim rješenjem, pa sam se barem mogla "mirno" poroditi. Najsretniji u tih hiljadu i nešto ratnih dana doživjela sam 6. juna 1995. u Državnoj bolnici, kad sam prvi put ugledala Denija, svog sina. Već sutradan su me otpustili iz bolnice. Stan koji nam je bio dodijeljen nalazio se na najgorem mogućem mjestu, u potkrovlju jedne zgrade kod Narodnog pozorišta. Sto metara zapadno od nas nalazio se Generalštab Armije RBiH, a malo dalje zgrada

PredsjedništvaBiH. Oko 200 metara istočno sjedište "Lasta", a 20 metara sjeverno, u zgradi do nas, štab Druge čete Specijalne jedinice MUP-a (Dragana Vikića). Dakle, bili smo u središtu glavnih meta četničke artiljerije. Sa terase smo mogli vidjeti sve planine i brda sa kojih su gađali Sarajevo. Moja beba je zbog toga prva dva dana svog života provela sa žoharima u podrumu, jer čim smo stigli kući pred zgradu je pala haubička granata. Još nije bio dobio ni BCG. Prvih mjesec dana nisam ga smjela pošteno ni okupati, jer svaki put kad bih ga skinula i stavila u kadicu, počelo bi granatiranje i morala bih ga zamotati i snijeti u podrum.

Jednog vrućeg avgusta, mama i sestra su zaljevale paradajz i luk na terasi, kada je pala granata na krov. Istrčala sam iz kupatila misleći da više nemam ni sestru, ni mamu, ni bebu koja je mirno spavala u dnevnom boravku. Mama se sestra su utrčale u kuću, kada se na našu i okolne zgrade sručila prava kiša projektila. Muž mi je bio "na liniji". Sačekale smo da se kanonada malo stiša, pa smo zgrabile bebu, pretrčale u haustor i sjurile u podrum. Sjedile dmo dolje satima, a beba je mirno spavala. Čudila sam se kako ga nije probudila ta zaglušujuća buka. U jednom trenutku sam pomislila da je gluh. Uspaničila sam se, jer nisam znala kako se kod bebe može tako nešto provjeriti. Kad je granatiranje prestalo, popele smo se u stan, a beba je još mirno spavala. Pošto su detonacije izbile folije sa prozora ***(malo ko je u Sarajevu u to vrijeme imao luksuz ustakljenih prozora****), krenula sam u akciju lijepljenja. I tada sam ga konačno probudila, zvukom selotejpa. Bože, kakvo je to bilo olakšanje. Dijete mi nije gluho. To malo dijete koje mi je samo par dana spasilo život. Trebala sam sa sestrom otići do Karitasa, gdje su dijelili pelene i dječiju hranu, i da Deni nije toliko plakao da me vratio sa vrata, našle bismo se tačno na markalama u trenutku velike tragedije. Nedavno sam s njim šetala pored Pozorišta mladih i pokazala mu pumpu na kojoj sam mu prala pelene. Mama zaštitnica i tada je podmetala svoja leđa, pošto su u to vrijeme često granatirane upravo pumpe na kojima se grad snabdijevao vodom. Kada nije mogla do pumpe, insistirala bi da ne idemo muž i ja zajedno, kako dijete ne bi izgubilo oboje roditelja.*

U oktobru muž odlazi na ratište u Krajinu. U početku nisam ni znala da je otišao iz Sarajeva, nisu se udostojili da kažu. Pošto sam bila u kontaktu sa ljudima iz MUP-a, ubrzo sam saznala i gdje je, što i nije bila velika sreća, budući da sam tako bila u toku svakog nemilog događaja i dva puta ga oplakala. Nasreću, vratio nam se živ, a ubrzo potom potpisan je i Dejtonski sporazum. Oblaci su se polako razilazili. U martu je počela reintegracija rubnih dijelova Sarajeva. Taj 19. mart neću zaboraviti dok živim. Stavila sam Denija u "kengura" (nosiljku na tregere) i sa mužem i mamom zaputila se na Grbavicu. Krenuli smo preko mosta "Bratstva i jedinstva", istog onog .kojeg sam prešla dvije godine ranije. Srce mi je divlje lupalo, a suze se same kotrljale niz obraze. To zaista ne mogu opisati, iako je to jedini ratni trenutak kojeg mi se i tijelo sjeća. Kretali smo se polako i posmatrali ostatke "bartolomejske noći" kako su prethodnu noć nazivali oni koji su taj dan dočekali na Grbavici. Iz nekih stanova, zapaljenih te noći, još se pušilo. Na suhim granama lipa i topola bilo je svačega. Čak je na jednoj grani bila i wc šolja. Žao mi je što nisam imala fotoaparat da ovjekovječim taj prizor. Došla sam do svog stana, u kojem naravno više nije bilo ničeg. Oni što su ga "opuhali" odnijeli su i prozore, pa čak su i žice iz razvodne kutije iščupali iz zida. Ništa mi nije bilo važno. Bila sam ponovo u svom domu.

Dženita Fakić

Rođena sam u Sarajevu 25. 05. 1973. Ranjena sam 23. 08. 1992. godine u Dairama na Baščaršiji, kada sam sipala vodu. Granata je eksplodirala ispred mene i ja sam ostala bez obje noge ispod koljena. Tad sam imala devetnaest godina. Poginulo je osam a ranjeno više ljudi, među kojima moja sestra i dvije rodice.

Dragi tata

23.08. je dan kad se moj život u potpnosti promijenio. Od tada se snovi jedne devetnaestogodišnjakinje pretvaraju u borbu za život. Bol je moj stalni pratilac, ali on me je učinio jačom. Nisam ni sanjala da imam takvu snagu, da mogu da podnesem takav užas. Čini mi se da sam drugačija, bolja osoba. Ali slike i događaji iz tog dana mi se uvijek vraćaju. Vidim sebe kako sa Lejlom, Almom i Fatimom i rajom iz komšiluka krećem po vodu, kako se smijemo. A u sljedećem trenutku trčim da se sklonim od granata koje padaju. Onda mrak. Tišina. Mrtvačka. Oko mene raskomadana tijela. Almasa leži do mene i ja gledam kako umire. Malo dalje vidim Melihu i njenu kćerku Esmu kako se drže za ruke. Zajedno i u smrti. Pokušavam da ustanem ali ne mogu. Pogledam prema dole i vidim da ja više nemam noge. Ali mene ništa ne boli. Pada mi na pamet glupa misao, pa danas je za ručak boranija iz bašte, a ja je neću jesti. Lejla koja je uspjela da se barem malo skloni, izlazi i vidjevši mene od šoka se vraća unutra, a zatim ponovo izlazi, skida svoju majicu, cijepa je i povezuje mi noge da ne iskrvarim. Sve bih dala da izbrišem bol i patnju iz plavih očiju moje sestre.U tom trenutku dolazi kombi i nepoznati mladić nas vozi do bolnice. Govorim Lejli: "Ja ću ti umrijeti." A ona meni: "Ne brini nećes, tebe će tvoja seka uvijek čuvati." Tek sad vidim da je i ona ranjena u glavu. Odakle joj tolika snaga da meni poveže noge! Dolazimo u bolnicu i opet nastupa tama. Budim se i vidim tebe tatice. Došao si da me vidiš posljednji put. Ljubim te a ti plačeš. Ostala sam živa. Sve sam izdržala. Radi tebe, mame, Lejle i svih ljudi koji su mi pružali podršku. Nije bilo lako, često sam plakala. Krišom. Ali sam svaki put bila odlučnija da se borim, da ne posustanem. Prohodala sam i živim normalan život, koliko je to moguće. Ali bez vas ne bih uspjela. Bez vaše ljubavi i podrške. Zato se zahvaljujem Bogu što ste moji roditelji. Ljubim vas. Dženita.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Irena Antić

Rođena u Sarajevu 1978. godine. Kada je počeo rat imala sam 13 i po godina. Ranjena sam 6. decembra 1994. na Marijin Dvoru kada sam išla po plastiku za loženje.

Sarajevo 28/29.05.1992. Datumi rata

Jutro u Sarajevu bilo je relativno mirno uz povremene detonacije i pucnje sa okolnih brda. Jučerašnji masakr u Miskinovoj, u svima nama ostavio je neizbrisiv užas i bol. Danas sam sa Dinom i Sanelom otišla do mjesta masakra da se upišemo u knjigu žalosti. Na mjestima gdje su granate zauvijek ostavile svoje krvave tragove, kao simbol otpora, inata i sjećanja na nevine žrtve, mnogi su položili cvijeće. Oko 21 sat počelo je veliko granatiranje Sarajeva. Gađani su svi dijelovi grada. Ne znam da li sam ikada kao večeras osjećala tako veliki strah, neku neizvjesnost koja me guši. Plašim se, užasno se plašim, a sjedim mirno u jednom ćošku našeg skloništa i već satima brojim granate koje ruše moj grad. Čini mi se, na stotine ih padne u minuti. Sarajevo noćas gori. Slušamo radio i vijesti koje govore o paklenoj noći u gradu. Od Baščaršije do Dobrinje. Mnogo je povrijeđenih i poginulih. U dvije male prostorije skloništa nas je 30-tak. Nakratko razgovorom pokušavamo nadjačati strašne detonacije, a onda opet - muk. Od nekih udara granata blizu nas, trese se cijelo sklonište. Još uvijek sam nijema od stravičnih prizora jučerašnjeg masakra u ulici Vase Miskina, kada sam prvi put pred sobom vidjela krv, raskomadana tijela i osjetila blizinu smrti. Svaka nova eksplozija granate večeras, pred oči mi vraća taj užas. Najviše bih sada voljela sakriti glavu u jastuk. I plakati. Ne želim da me vide takvu, pa skrivam pogled nad stranicama svog ratnog dnevnika. Već se plašim i novog jutra, ako ga uopšte dočekamo i prizora uništenih zgrada i stanova. Možda ništa svoje više neću zateći. U podrum sam ponijela samo koferčić sa najdražim uspomenama i fotografije. Noć je duga kao godina, kao da nikada neće proći, a granatiranje ne prestaje. Ponovo slušamo vijesti; javljaju da su radioamateri presreli razgovor generala Ratka Mladića i nekih komandanata oko Sarajeva, kojima je izdavao naredbe. Ne možemo da vjerujemo to što čujemo: "Direktnim pogodcima držite pod vatrom Predsjedništvo i Skupštinu"; "Tuci Velušiće, tamo nema puno srpskog življa"; "Pali plotun po Čaršiji da ne mogu spavati, pamet da im razvučemo"……

Oči mi se sklapaju od umora dok ovo pišem. Navikla sam već više od mjesec dana u podrumu provesti besanu noć, ujutro otići u stan, malo odspavati i čekati da vidimo šta nosi novi dan u opkoljenom Sarajevu. Evo pred zoru granatiranje kao da je malo slabije, ali čekamo da prođe pet sati. Obično u to vrijeme počne granatiranje centra grada.To traje nekih pola sata. Danima se šalimo da je to jutarnja smjena krvoloka sa brda, koja nas tako pozdravi, i podsjeti da su tu, i da nas drže na oku. Jedva čekam da izađem iz ovog memljivog podruma u kojem mi je uvijek hladno. Željna sam sunca. Izaći ću kada svane samo malo da me ugrije i da vidim je li Baščaršija od onoliko granata koje su na nju pale noćas cijela porušena.

06.08.1992. Datumi rata

Sa prvim mrakom, eksplozije granata i rafali sve jače su tutnjali Sarajevom. Već smo se polako pripremali da siđemo u podrum. Mama i ja sišle smo sprat niže kod komšinice, majka je ostala u stanu. Još uvijek granate nisu padale toliko blizu nas, pa smo koristili svaki minut koji možemo provesti van podruma. Odjednom – eksplozija. Granata je udarila u zid preko puta prozora, i cijelo staklo sasulo se ispred nas. Pobjegli smo brzo u hodnik i stali iza jednih vrata. U tom trenutku odjeknuka je druga granata, koja je pala ispred zgrade. Čuli smo kako se ruše cigle, dijelovi fasade i pucaju stakla. Džana je rekla "bježimo odavde". Uzela je Adu za ruku i potrčala niz stepenice. Mama je krenula do stana da vidi šta je s majkom. Srećom ona je već bila u podrumu. I mi smo krenuli u podrum. Došla sam skoro do prvog sprata, svjetlo u haustoru se ugasilo, i u tom trenutku, kroz prozor sam vidjela bljesak, a onda strašna detonacija.

Granata je udarila direktno u našu zgradu. Tad još nisam znala gdje. Jačina udara bacila me na pod. Kroz haustorski prozor, između mene i tete Time, proletjela su dva ogromna gelera i zabila se u zid. Od prašine, ništa se u haustoru nije vidjelo. Nasumice smo trčali niz stepenice. Komadić stakla zabio mi se u ruku. Svo zlo bilo u tome. Granatiranje grada potrajalo je do jutra. Kada smo izašli iz podruma imali smo šta vidjeti. Granata je udarila između mog i stana ispod nas. Uništila nam je kupatilo i dio kuhinje. U vratima kod komšinice gdje nas je granatiranje zateklo, od granate pred kojom smo uspjeli sinoć pobjeći, našli smo 42 rupe od gelera. Samo minut prije eksplozije, nas šestoro mislili smo da smo tu sigurni!!!

17.08. 1992 Datumi rata

Jutro je bilo mirno. Tijana i ja odlučile smo, prvi put otkad je rat počeo voziti bicikl – pa šta bude. Dogovorile smo se da odemo do moje školske drugarice Majde koja je živjela na Skenderiji. Nismo se vidjele od 3. aprila kad smo posljednji dan sjedile u istoj klupi sedmog dva razreda. Pričale smo na telefon svaki dan dok 2. maja nije izgorila glavna pošta na obali. Od tad su nam telefoni "gluhi". Još smo sjedile kod Majde u stanu, kada je oko 18 sati iznenada počelo granatiranje. Malo smo se uplašile, jer nam je zvuk granata u ovom dijelu grada bio nekako drukčiji nego kod nas. Znale smo da će nam se mame brinuti, pa smo uzele bicikle i krenule kući. Granate su bile sve jače i bliže. Kad smo stigle u ulicu, svi su bili zabrinuti šta je s nama. Što je noć više odmicala, granatiranje je bilo veće. Već iza deset sati grad je gorio. Sjedili smo kao i obično uz svijeće u podrumu, kad je u haustor došla patrola specijalne jedinice. Saopštili su nam da je prije 10-tak minuta navodjenim raketama pogodjen hotel Evropa, da je cijeli u plamenu i da je u toku spašavanje oko 700 izbjeglica koje se nalaze tu i stanara okolnih zgrada. Pošto naša zgrada nije bila u opasnosti od tog požara, rekli su da će dio izbjeglica biti evakuisan kod nas. Kako je bilo tužno i strašno gledati te ljude. Već su ostali bez svega. Kuće su im uništene, izbjeglice su u svom gradu, a to su sve uglavnom majke sa dijecom i stariji ljudi. Muškarci su na linijama. Došli su izbezumljeni, zabrinuti za one koje su ostali u plamenu. Djeca su vrištala. Sigurna sam da su mnogi od njih i gladni i žedni. Ustupila sam svoj "Krevet" u ćošku skloništa jednoj ženi sa trojhe male djece. Plakali su cijelu noć. Sa stanarima iz moje zgrade, u malom skloništu njih oko stotinu dočekali su jutro. Hotel je izgorio, gdje će ti ljudi sada? Od vatre i granata povrijedjeno je 12 izbjeglica. Njih pet je izgorjelo.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

29.08.1992. 14. Rođendan

Danas sam proslavila svoj 14.rođendan. Drugačiji od svih do sada, nadam se nikad više uz granate i strah. Uvijek smo za ovaj dan pravili veliko slavlje. Danas to baš nisam ni željela, ni mogla. Ipak, znala sam da će moje komšije Džana, Ado, Mima i Lela, sigurno doći. Zato sam, još prije 15-tak dana, kada sam vidjela da ćemo potrošiti i posljednje zalihe kafe, u jednu bočicu sakrila nekoliko zrna, da za rođendan popijem s njima, sa mamom i majkom. Tog veselja danas!!!Negdje su mi nabrali buket cvijeća. Tako sam se obradovala. Došla je i moja raja iz ulice.Mislila sam da ih, osim sokom neću imati čime počastiti. Ali Sanja i mama pripremile su iznenađenje. Ne znam kako i od čega uspjele su ispeći neki suhi kolač. Rasplakale su me. To valjda samo mama može, od ničega napraviti nešto.

23.01.1993. Datumi rata

Otkako je granata pala među ljude, koji su pred pivarom na Bistriku sipali vodu (15.01.1993.), nimalo mi nije ugodno otići tamo. I Tijana kaže isto, a isto kao i ja, zna da moramo. Vode nemamo već dva i po mjeseca, ko zna kada će je pustiti u grad, a i kada bi je pustili, kod nas su sve cijevi skroz smrzle i ne bi je mogli koristiti. Nikada zima čini mi se nije bila hladnija i sa više snijega. Temperatura bude i do minus 28. I u stanu je strašno hladno. Plin je, kada ga ima jako slab, a i to što ugrije, kroz folije na prozorima odmah isčezne. Mama je danas prala neki veš. Kaže da je voda bila zaledila u lavoru. Ruke su joj modre i ispucale od hladnoće. Tijana I ja sada idemo po vodu tek iza tri popodne. Umislile smo da možda u to vrijeme neće gađati pivaru. Valjda nam je tako lakše. Znamo i ja i ona da se nikad ne zna kad će eksplodirati .Svaki dan isto: deset litara u ruksak na leđima, deset u jednu, deset litara u drugu ruku i pješke nekih kilometar i po. Da bar imamo kolica. Danas je toliko bilo hladno da nismo mogle same otvoriti kanistere. Led se uhvatio oko poklopaca. Dok smo došle do naše ulice, rane od hladnoće na prstima su nam počele pucati. Tijani su prokrvarili prsti. Koliko će ova patnja još trajati!?

05.02.1994. MARKALE

Nikada, nikada ne želim i ne smijem zaboraviti ovaj krvavi sarajevski dan, ni to da sam opet bila samo na korak do smrti. Išla sam do narodne kuhinje da uzmem hljeb. Mama mi je jučer dala nekih sitnih para za koje sam mogla kupiti žvake. Ostavila sam ih u svoju jaknu i zaboravila na njih. Kad sam krenula, obukla sam Sanjinu ljubičastu jaknu i ne slueći da će mi ona spasiti život. Kada sam uzela hljeb, ušla sam u pijacu Markale i prije nego što sam došla do stola na sredini pijace na kojem su se mogli kupiti slatkiši, vidjela sam da u džepovima nemam pare, koje su ostale u mojoj jakni.

Kao da sam nešto slutila; odmah sam se okrenula i pošla kući. Prešla sam na drugu stranu trotoara. Nisam napravila ni deset koraka kada se iza mojih leđa začula eksplozija. Skamenila sam se. U pitanju su bile sekunde; trenutak tišine, a onda strašni krici. Čovjek koji mi je nailazio u susret viknuo je dijete sklanjaj se i snažno me povukao prema jednom zaklonu. U tom trenutku pogled mi je skrenuo prema Markalama. Užas, Bože dragi užas! Oblak prašine nadvio se nad pijacom, iz koje su, kao iz filmova, na glavnu cestu izlijetale ruke I noge ljudi, koji su se zatekli na pijaci, tašne, roba i nadstrešnice polomljenih pijačnih stolova. Krv je već plivala i pijacom, i po tramvajskim šinama, a preko ograde između pijace i pruge, visila su dva tijela.

Naišli su jedan kamion i auto. Nekoliko ljudi koji su istrčali iz pijace, zaustavili su ih, a onda, jedno za drugim počeli iznosti i u njih trpati tijela ranjenih i izmasakriranih. Neki su imenom dozivali one koji su bili u pijaci, neki su plakali i psovali, neke su iznosili nijeme, nepomične i raskomadane. Vidjela sam jednog momka kojem je niz lice lila krv; na rukama je nosio prijatelja kojem je visila glava. Znala sam ih iz viđenja. Prodavali su drva na Markalama. Krici su ledili krv u žilama. Tresla sam se od tih prizora, od straha i spoznaje da sam za dlaku izbjegla masakr. Sačekala sam još kratko bojeći se druge granate, a onda sam pomislila na mamu i Sanju i to da su sigurno čule eksploziju, jer je dan bio miran, i da sad brinu gdje sam. Bez razmišljanja, izašla sam iz tog zaklona i potrčala kao izgubljena prema kući. Bila sam u šoku. Nisam mogla ni da pričam šta sam vidjela. Samo sam rekla mami da želim da vidim šta će pokazati na televiziji, je li iko snimio taj užas. Pošto kod nas nema struje, otišle smo kod tete Nerme. Oni imaju akumulator. Došle smo baš kada su počele vanredne vijesti. Prizori su bili strašni: mrtvi, ranjeni i izbezumljeni ljudi. Na trenutak kamera se zaustavila na nepomičnom tijelu jedne žene. Po kariranom kaputu prepoznala sam je; kod nje sam danas htjela kupiti žvake. Po povratku kući, mama i ja prošle smo pored Markala. Bila je pusta.Mukla tišina, i već dobro poznati pomiješani miris krvi i mokrog, sapiranog asfalta, govorili su sve. Svaka pukotina u asfaltu, bila je puna krvi, stolovi razvaljeni, komadi odjeće i poneka cipela, razbacani na sve strane. Dok sam gledala u pustu pijacu, činilo mi se da nad njom zloslutno još lebdi sjenka smrti, a cijelo veče, kao da me proganja, vraća mi se pred oči današnja slika pune pijace. Ne želim zaboraviti nikada ni ovaj dan, ni Markale. Tu je danas poginulo 67 i ranjeno 142 Sarajlija, mojih sugrađana.

April 1994. *GORDANINO PRVO PISMO*

Kad sam se vratila iz škole, na mom stolu stajala je bijela koverta. Mama mi je rekla da je za mene. U sebi sam poželjela samo jedno-pismo od Gordane. I dok sam otvarala kovertu mislila sam-to je nemoguće. Preko neke talijanske humanitarne organizacije poslala sam joj pismo prije dva mjeseca i od tada iz dana u dan živjela u nadi da ću jednog dana od nje dobiti odgovor. Već sam dobijala pisma od Tanje, Dubravke I Bisere, mnogo mi znače. Prvo sam pogledala potpis "voli te Gordana". Zastao mi je dah. Radosti i suzama nije bilo kraja. Plakala sam dok sam čitala "Draga Irena, danima sam razmišljala kako da počnem ovo pismo, tebi devojci u Sarajevu, čijih 15 godina života sada vredi kao nečijih pedeset…………". Mnogo puta razmišljala sam da bi mi značilo da rat, daljina, granice i sve druge blokade ne prekinu prijateljsku nit među nama. Upoznale smo se pred početak rata. Viđale smo se kada bi ona zbog YUTELA dolazila u Sarajevo. U strahu pred sve češćim pričama da će i u Bosni biti rata, mnogo smo razgovarale. Vjerovala sam njenim riječima. U to vrijeme već sam znala da ću i ja biti novinar, željela biti uspješna kao ona. Kad smo se 10-tak dana pred početak rata u Sarajevu vidjele zadnji put, poklonila mi je knjigu sa posvetom i nalivpero. Na rastanku snažno me zagrlila, bila je nekako tužna i nedorečena. Rekla mi je ako mi nešto ikad zatreba da znam gdje ću je naći, a ako mi poznanstvo s njom bude pravilo probleme da istrgnem iz knjige stranicu sa posvetom i njenim potpisom. Mislim da sam odmah 5. aprila razumjela zašto su joj oči tog dana bile pune suza. Sretna sam danas, sretna i opet nekako puna snage, one koju smo mi zatvoreni u ovom velikom logoru Sarajevo u sebi naučili prepoznati i učiniti je moćnijom od užasa u kojem živimo već dvije godine. Snagu mi je vratilo to što sada znam da neko ko meni mnogo znači, tamo daleko misli na mene, da razumije moju bol, strah i neizvjesnost nametnutu ratom, koji je prekinuo vrijeme, kada sam sa svojim vršanjicam iz bezbrižnih godina djetinjstva, trebala zakoračiti u najljepše godine mladostiI da beskrajno iskrenim osjećanjima utkanim u duge redove pisma želi da mi da doznanja da mi, koliko je u njenoj moći tu muku želi umanjiti. Kada su se prve emocije stišale, korila sam samu sebe što sam u nekim trenucima kada je gorilo nebo nad Sarajevom i kada sam mislila da je kraj, pomišljala da tamo u Beogradu nema ljudi koji bi željeli i mogli shvatiti patnju i vapaj moga grada.

Gordanino pismo razbilo je moje zablude i kao da je s mene skinulo težak teret tih misli. Nikakvi pokloni ne bi mogli zamijeniti i ne bi mogli biti vrijedniji od njenih riječi i ovog pisma, napisanog meni, sarajevskom djetetu. Nikada joj neću moći uzvratiti ni djelić onog što je ona ovim pismom poslala meni. Samo mi znamo kako je kada u opkoljeni grad stignu prijateljske riječi. Tada nam se vrati nada da Sarajevo nije samo i zaboravljeno negdje na kraju svijeta. Želim joj odmah pisati o tome kako Sarajevo ruše svaki dan, o djeci koja ginu na ulicama i u parkovima, o hladnoći i gladi i o nekom čudnom prkosu i snazi u nama. Znam da će ona to razumjeti.

06.12.1994. RANJENA SAM…..
(tekst napisan dva dana nakon ranjavanja)

U gradu je od jutra na snazi bio znak za opštu opasnost, što je značilo da toga dana u školama neće biti nastave. Oblačan i hladan decembarski dan nije me baš vukao van iako ni u stanu nije bilo mnogo toplije. Ujutro sam s mamom popila nešto što se samo zvalo čajem; osušeni listovi lipe, samo malo da oboje mlaku vodu zagrijanu na peći u kojoj su se jedva nazirali plamičci zapaljene plastike i papira. Mjesecima već nemamo struju. Na plin se ne možemo osloniti, jer ga uglavnom nema ili dođe kratko u kasnim noćnim satima. Planirala sam da odem donijeti nekoliko kanistera vode, ali mi je Sanja predložila da prvo odemo po neku plastiku i drva, jer već sutra nećemo imati čime zapaliti vatru. Posudile smo kolica i krenule. U gradu je bilo uglavnom mirno. Poneka eksplozija granate čula se u daljini. Došle smo do Marijin Dvora, prošle skupštinu, Filozofski fakultet i Holiday inn.

Pogled mi je na trenutak zastao na jednom razbijenom prozoru, na kojem je zloslutno lelujala zavjesa. To je bila zgrada u kojoj su se nalazila srpska snajperska gnijezda na Grbavici. Nastavile smo dalje.Ja sam tim putem išla vrlo često od svoje kuće u centru grada do RTV doma u Novom gradu i odavno se saživjela s činjenicom da je to jedan od najopsanijih dijelova grada, jer te imaju na nišanu i vide golim okom.Sanja nije išla tuda, pa je u jednom trenutku, pomalo panično rekla: "a šta ako budu pucali? Onako u šali odgovorila sam: "ne boj se, neće grom u koprive, neće oni sad, oni će pucat kad se mi budemo vraćali………".

Dvorište jednog preduzeća u kojem smo skupljali plastiku, neko granje i mokre komade drveta, nalazilo se odmah iza Muzeja revolucije. Rekli su nam da se ne zadržavamo dugo, jer nas odatle četnici odlično vide sa četiri obližnja nebodera na Grbavici, od kojih nas dijeli samo Vilsonovo šetalište i Miljacka. Dok sam sa zemlje dizala mokro granje, imala sam osjećaj da me posmatraju i da su mi tako blizu da bi ih odlično čula kada bi progovorili. Samo sam kratko pogledala preko žice, i u tom trenutku osjećala se nekako važno i hrabro. Natrpale smo kolica i krenule nazad istim

putem. Bile smo preko puta Holiday inn-a, na prelazu između Zemaljskog muzeja i Filozofskog fakulteta. Tu je već danima, sa cijevima uperenim prema srpskim uporištima u zgradi metalka stajao UNPROFOROV transporter, koji je valjda nama, trebao biti neka sigurnost. U trenutku kada sam stala da niz trotoar spustim pretrpana kolica, kako se ne bi oštetila, jer su bila tuđa, sa metalke se začuo rafal. Ne znam da li je prošla i sekunda, osjetila sam da mi nešto vrelo razdire nogu. Bila sam toliko prisebna da se pomaknem korak-dva nazad iza UN-ovog transportera. Pucanje se nastavilo, ljudi su počeli da vrište, vidjela sam još jednog čovjeka kako pogođen pada na sred ceste, a onda je Sanja počela da viče: ranjena si,ranjena si. Tek tada spustila sam pogled i vidjela da od moje crne trenerke više nema ništa i da mi krv lije iz noge. Sjela sam na zemlju da pokušam podvezati nogu i u tom trenutku osjetila već tako dobro poznat miris krvi na mokrom asfaltu. Obuzela me neka jeza. Čovjeka koji je isto bio ranjen sklonili su sa pješačkog prelaza pored mene. I on je jako krvario. UN-ovci su prema Grbavici ispalili jedan metak, a onda su se odnekud pojavila njihova ambulantna kola. Htjeli su da me stave na nosila. Ja sam tada još mogla hodati i sama sam došepala do kola. Iza mene unijeli su i tog čovjeka. Put od Marijin Dvora do UN-ove bolnice u Nedžarićima, bio je cijela vječnost. i dalje sam krvarila. Metak se počeo hladiti i imala sam strašne bolove. Uhvatila me hladnoća i sva sam se tresla. Mislila sam na mamu. Ona sada već čeka da se mi vratimo. Brinut će se. Čovjek pored mene, valjda od užasnih bolova, htio je vikati, ali pošto je bio gluhonijem, to njegovo zapomaganje ličilo je na isprekidani samrtni jecaj.Valjda od šoka, gubila sam se i opet dolazila sebi. Kada smo konačno stigli, više nisam mogla ustati i stati na noge. Iznijeli su me na nosilima i tek tada osjetila sam se nemoćno. Upamtila sam zauvijek sivo nebo nad Sarajevom, koje sam gledala sa nosila. Unijeli su me u bolnicu, pregledali, dali neke injekcije, priključili infuziju i rekli da je operacija hitna.

I dalje sam se tresla i na momente gubila. Uvezli su me u operacionu salu i prikopčali na neke aparate. Bila sam u nekom bunilu.Uhvatila me panika, šta ako me ne uspiju uspavati i ako budem gledala šta mi rade. Promrmljala sam ne dam svoju nogu, i više se ničeg ne sjećam. Nikada ne mogu zaboraviti trenutak kad sam se probudila. Odmah sam se sjetila svega i kroz glavu mi je prošla samo jedna misao: nemam nogu! Tupo sam gledala u prekrivač plašeći se da ispod njega neću vidjeti svoju desnu nogu. Još sam bila obamrla od narkoze, pa nisam ni osjetila dijelove tijela. Došla je medicinska sestra, sklonila prekrivač i tad sam vidjela da je noga tu, u zavojima. Tog trenutka, kao da mi se sva snaga vratila. Kamen mi je pao sa srca i počela sam plakati. Kao da je tada iz mene počeo izlaziti sav strah i bol, sva gorčina koju sam nosila. Došao je doktor koji me je operisao, Francuz, i njegov prevodilac. Rekli su mi da me pogodio sijač smrti, da je operacija trajala tri i po sata i da je sreća što su me tu dovezli jer je operacija bila hitna i neophodna da bi noga bila spašena zbog toga što je metak presjekao neku krvnu žilu, oštetio čašicu koljena i kost. Pošto u našim bolnicama struje nije bilo, pitanje je da li bi takva operacija mogla uopšte biti urađena i da li bi mi mogli spasiti nogu. Ožiljci na nozi, vremenom će vjerovatno malo izblijediti, nije ni važno. Oni u meni, neće nikada.

08.12.1994.

Dva dana prošla su od mog ranjavanja. Tek jutros skinuli su mi infuziju. Doktor kaže da još nekoliko dana neću moći hodati, a ja nisam navikla da ležim i

mirujem. Noga me jako boli. Nije važno, važno je da je ipak imam. Ovdje u UN-ovoj bolnici osjećam se kao u katakombi. Bolnica je pod zemljom, ne mogu vidjeti ni dan, ni noć. Ne čujem ni pucnjavu ni granate, i nikako ne mogu da se naviknem. Stalno sam napeta, i kao da čekam da će svakog trenutka ovu tišinu, i hiljade misli koje mi prolaze kroz glavu prekinuti nova eksplozija ili rafal. Da su barem sobe u našim bolnicama ovako zaštićene, ne bi toliko ranjenih, koji u njima leže, od snajpera i granata ponovo bilo ranjeno ili ubijeno. Prekoputa gledam čovjeka koji je sa mnom bio ranjen. On je već jako star, i sjećam se da je, prije nego što je na nas zapucalo, išao ispred mene i Sanje polako i teško. To je morao vidjeti i onaj ko nas je držao na nišanu. Srpski položaji na Grbavici jako su blizu. Moju nogu su uspjeli spasiti, nisu je amputirali, njegovu jesu.

Željela bih ga upitati kako je, ali on je gluhonijem. Zato se i nije mogao pokušati spasiti od dva rafala koja su na nas ispaljena. Ovdje u UN-ovoj bolnici u zgradi PTT-a kao da nije rat; imaju agregate, struju i vodu, toplo je, hrane je pun sto, i to one koju mi nismo vidjeli već više od dvije godine. Medicinske sestre nude me voćem, kuhanim jelima, na stolu je i svjež francuski hljeb, a ja ne mogu ni jedan zalogaj. Kao da mi je knedla u grlu. Odmah pomislim šta li je jutros doručkovala moja mama, kako je nabavila vodu i je li imala čime naložiti vatru…Bilo mi je i drago i teško kada mi je dolazila posjeta. Njih toliko oko mene i svi pitaju: šta ti treba, a meni je i to što su po užasnoj hladnoći i snijegu vani, s kraja na kraj grada došli da me vide. Dočekala sam ih i ispratila s osmijehom. Morala sam zbog mame. Mogu misliti kako joj je jer su novine jučer objavile da sam ja ostala bez noge. Tek danas su mi ispričali da Sanja u panici kada je mami javila da sam ranjena nije rekla tačno gdje smo, već samo da asmo u francuskoj bolnici, kako sada zovu bivšu vojnu bolnicu. Mama i njena prijateljica, moja raja i rođaci tražili su me i u toj, i u bolnici Koševo, i kada su vidjeli da me tamo nema, tražili su me po mrtvačnicama, misleći da im Sanja nije smjela reći da sam poginula. Stigla mi je i jedna pošiljka; čokolada i kratko pismo od Suzane, urednice u informativnom programu našeg Radija, uz poruku da me sve kolege pozdravljaju, žele brz oporavak i povratak u dječiju redakciju. Tako sam bila sretna. Iscrpljena sam malo jer sam izgubila puno krvi, ne jedem, a ne mogu da spavam. Stalno sanjam raskrsnicu na kojoj sam ranjena, UN-ov transporter, mokri asfalt, i sivo nebo, kakvo je i bilo toga dana, i čujem pucnje negdje u daljini. Imala sam veliku sreću. Sada još samo imam želju-što prije izaći iz ove bolnice. Samo da stanem na svoje noge, i iz ove kao iz svih sarajevskih ratnih priča izaći ću kao pobjednik.

07.06.1995.

"Da li će nas moći razumjeti; hoćemo li znati ispričati?"

pismeni rad, tema po izboru, na kraju drugog srednje iz bosanskog jezika

Ako preživim rat željela bih studirati žurnalistiku, mnogo putovati, upoznati različite ljude i gradove, ali prije svega, zauvijek svima pričati i nikad ne zaboraviti tragediju Sarajeva i patnju koja nas je sve zbližila, i barem za nijansu međusobno različite, pred smrću i užasom, učinila jednakim.

Da li ću znati tada ispričati ono što sada živim? Hoće li iz mojih riječi barem naslutiti koliko snažno i veliko mora biti srce majki i očeva da prežive, a da mržnjom

ne uzvrate za smrt oko 1 500 sarajevske djece; kćeri jedinice, dječaka koji tek što je prohodao, dvoje djece za koje su živjeli a za kojima će nad njihovim mezarom ili grobom zauvijek suze liti I patiti……..Može li do onog ko to nije vidio doprijeti slika raskomadanih tijela, koja danima nepomična leže na zemlji jer do njih zbog snajpera niko ne može doći ili slika jednog oca, koji među stradalima od granate koja tek što je eksplodirala pokušava sakupiti dijelove tijela svog djeteta, prizor šestoro ubijene djece u jednom trenu,jednom granatom na Bistriku. Hoće li moći razumjeti da smo se rastajali sa pogledom koji je govorio-čuvaj se; I da nismo znali koga sutra kad se opet vidimo, među rajom više neće biti. Da li ću im moći objasniti da nad ovim gradom stalno vreba nevidljiva sjenka smrti, a da u njemu život ipak teče; da je u učionici jedne škole granata zaustavila živote učenika i njihove učiteljice, ali da hrabre majke dok gradom tutnje granate rađaju djecu? Kako će shvatiti da smo dane i noći proveli u hladnim,mračnim, vlažnim podrumima, mjesecima preživljavali bez struje, vode i grijanja, sa najlonima umjesto stakala na prozorima, bili na rubu gladi, razlikovali zvuk tenkovske granate, minobacača, navođenih raketa i snajpera; da su ljudima bez anestezije rezali ruke i noge. Hoću li im znati objasniti da je smrt vrebala sa svakog brda oko grada, i da je svako pretrčavanje raskrsnica moglo biti zadnje., a da je u gradu gotovo cijelo vrijeme rata u ljudima bilo toliko ideja, snage, hrabrosti i potrebe da pogledaju neki skroman koncert, predstavu Sarajevskog ratnog teatra i Dječijeg pokretnog pozorišta. Da li će moći razumjeti da je ljudima ovdje smrt na ulici postala dio svakodnevice, i da se mrtvi broje svaki dan. Život i smrt, jedno drugom za petama, između dvije tišine: one varljive i pune neizvjesnosti, koja pruža samo privid mirnog dana i one, koja nakon što smrt prostre svoj veo, ostaje uz suze, bol i one koji su preživjeli,vječno da priča. Valjda ću imati dovoljno riječi da ispričam kakva su bila krvava, i nikad toplija ljeta 92. I 93. Kako odzvanja pustoš kad prođeš Titovom i Miskinovom, kako je neobično kad danima ne čuješ ezan, ni nedjeljom kao nekad zvona sa katedrale. Onda kad mi je najteže i kad riječ stane u grlu, teret ratne svakodnevice podijelim sa bijelim listovima papira. U dugom nizu riječi i misli sačuvam zauvijek trenutke za koje želim da se nikad ne ponove, a da se zauvijek zapamte. Pišem zato što mislim da nikada ono što doživim neću tako uvjerljivo ispričati kad prođe vrijeme.

Mislim da onaj ko nije osjetio trenutak života u opkoljenom gradu nikad do kraja neće moći razumjeti naše sarajevske priče, ali lakše će biti ako nas bude znao pažljivo saslušati.

29.06.1995.

Naša ulica je mala, ali smo u njoj u protekle tri ratne godine imali dovoljno prostora za vožnju biciklom u ljetnim danima i za sankanje zimi. Prazan poslovni prostor ispod moje zgrade, cijelo vrijeme rata naše je malo carstvo. Ko zna koliko smo besanih noći proveli tu, bez struje, uz svijeće, gitaru, beskrajno duge razgovore, šalu i smijeh, onda kada nam je bilo najteže. Uz Balaša i Merlina onda kad je bilo struje. Tu smo skromno proslavljali rođendane, igrali šah, stoni tenis, remi, pravili derneke... U tih nekoliko kvadrata dijelili smo svoje strahove, probleme i tajne. I nekako smo uvijek mislili, da smo tu sigurni, iako je svaku od zgrada do sada pogodilo desetak granata. I danas je naša ulica bila najglasnija u kvartu. Kao da smo već oguglali na napade i

grnatiranja, koja danima traju po cijelom gradu. Kada su počele padati blizu nas, ušli smo u prostor ispod zgrade. Na ulici su ostala samo dva stražara iz štaba preko puta nas. Granatiranje je bilo sve jače. Čuli smo svaku granatu ispaljenu sa Borija, Trebevića i Mrkovića. Već naviknuti, čekali smo da prozuji iznad nas, što je značilo neće pasti blizu. Čuli smo jedno ispaljenje, hiljadito toga dana,mislim. U trenutku kad smo svi negdje u sebi pomislili ne čuje se da zuji, zabljesnula nas je jaka svjetlost, i u narednoj sekundi,granata je pala u našu ulicu, pred izlog kod kojeg smo sjedili. Bilo je tu nas desetak djece. Popadali smo po podu; nastao je muk; jedino veliko debelo staklo, koje je još bilo čitavo, rasprsnulo se u hiljade komadića i sasulo po nama. Od dima i prašine ništa nismo vidjeli, nismo znali je li neko stradao. Davor je pitao jeste li čitavi, i kao da nas neko redom proziva počeli smo ustajati skidajući sa sebe komadiće stakla i otresajući prašinu. Uz posjekotine od stakla, svi smo dobro prošli, pomislili smo. U tom trenutku, neko je na ulici počeo vikati: kola, kola dajte kola,čovjek je stradao. Istrčali smo napolje. Pred ulazom je stajao smrskani golf, a u njemu, raskomadan bio je jedan od stražara s kojim smo desetak minuta ranije igrali odbojku.

RAT U BOSNI
U MEDIJIMA

Stanko Cerović

Istina u nasilju

Vidio sam u Sarajevu mnoge invalide i ljude čija je psiha razorena dvogodišnjim bombardovanjem i terorom snajperista; gledao sam dokumentarne filmove koji su zbog nepodnošljivih scena zabranjeni za javno prikazivanje; slušao o neopisivim torturama u Foči; čitao reportaže o silovanjima djevojčica pred očima roditelja i ubijanju roditelja pred očima djece; gledao gdje se ljudi cerekaju okruženi leševima i ruševinama; vidio ukočena lica starih žena koje ne mogu da progovore i uplakana lica muškaraca koji kažu da bi htjeli samo da razumiju...

Čitao sam reportažu o srpskom snajperisti koji je od početka rata nad Sarajevom i koji kaže da je ubio preko 300 ljudi. Kaže da ne zna šta će raditi kad se rat završi, da su ga napustili žena i djete, da zna samo da ubija i da za njega više nema mjesta na ovoj planeti. Nije mrzio one koje je ubijao, prije rata je bio sportista i volio je žene.

Nema nikakve sumnje da su srpski nacionalisti, srpska vlast, srpska armija, srpsko društvo najodgovorniji za rat i ratne zločine i nema sumnje da su nevine žrtve daleko najbrojnije među muslimanima. Čuo sam Srbe koji kažu da se pretjeruje sa optužbama. Ovakav je moralni zakon: ako su optužbe prebacile, nepravedne će otpasti i svaka će poslužiti kao izvinjenje i utjeha krivcu; ako su pak podbacile, nema izvinjenja za dodatnu nepravdu koja se time čini žrtvi. Ne treba se plašiti nepravde prema krivcu, ona može biti ispravljena, već nepravde prema žrtvi za koju nema izvinjenja.

Ne znam tačno od kog trenutka rata sam postao svjestan da su politička objašnjenja smiješno nedovoljna za toliki stepen nasilja. Nabrojao sam uzroke: ropski mentalitet, nasleđe komunizma, tajna policija, razmažena vojska, srpski nacionalizam, korumpirana inteligencija, podmukla birokratija, Slobodan Milošević, televizija, folklor, moralna i intelektualna kriza, projekat Velike Srbije, splet nevjerovatnih okolnosti – ni kad se sve spoji u jedno i zamisli eksplozivna moć tog mehanizma ugrađenog u glavu slabog čeljadeta, opet se ne vidi objašnjenje za hladnokrvno rezanje grkljana, potkrivanje ljudi, čerečenej djece i djevojaka. Odnosno, vidim da su sva ta objašnjenja djetinjasta, da se mi za njih kačimo iz straha da ne ispadnemo iz oblasti jezika i razuma. To nije razum nego sujevjerno gatanje da bismo izbjegli da se suočimo sa činjenicom da su zločin i sadističko nasilje naša jedina realnost, najautentičniji izraz našeg bića, možda, kako je priznao jedan psihopata i masovni ubica, "naša jedina sreća".

Sjećam se, sve do samog početka rata, išao sam po raznim krajevima Jugoslavije i bio začuđen sveprisutnim strahom koji je prelazio u opsesiju: samo da su se plašili onoga što su slutili u sebi. Ja sam iz toga zaključio da rata neće ni biti, a trebalo je samo zaključiti da to iracionalno predstojeće najavljuje da će rat, kad dođe, biti užasan.

One laži nacionalista iz vremena vraćanja srpskog dostojanstva, njihove skrivene namjere i podle ambicije, kao i njihovi državnički planovi, ništa od svega toga ne pomaže razumijevanju ovakvog rata. Prema tome, ni uzrok rata nije u njima. Ovoliko nasilje je zatvoreno u sebi, ne može misao ni da izađe iz njega ni da uđe u njega, ono je svoj uzrok i cilj.

Možda je nekad i drugdje bilo drukčije, ali za naše vrijeme tu smo da svjedočimo da je nacionalno osjećanje bolest a ne ljudski identitet. Biti Srbin danas nije nacionalnost nego simptom.

Politiku, to što mi zovemo politikom, nekakve partije i parlamente, zahtjeve raznih vlasti, prijetnje, obećanje i pregovore, to nastavljaju da rade i srpski i zapadni političari. S jedne strane gangsteri i ubice, sa druge kukavice i bonvivani. Javno mnjenje na Zapadu vidi koliko su oni van realnosti, a i sami političari kao da su zapanjeni sićušnošću svojih mana pred silinom zločina. Šta vidi srpsko javno mnjenje, teže je reći, ali je moguće da je sličan osjećaj u pozadini patoloških blokada u kojima se Srbi koprcaju. Svi skupa pokušavaju da misle o politici da se ne bi suočili s onima o čemu se ne da misliti: sadističkim zločinima i bezrazložnim nasiljem. Naše ideje su smiješne, velike religije površne, naše rasprave nerazumljive, naše riječi besmislene. Sva naša istina je u nasilju.

Šta je to što je od građana Sarajeva, Mostara, Foče, Tuzle, Goražda itd. činilo neodoljivo sladak zalogaj za topove i puške? I još teže: šta je to u svijesti njihovih ubica što im je tako ogadilo kožu, oči, ruke, noge, unutrašnje organe, dah, pogled, pokret, jauk, molbu i nijemo drhtanje bližnjih? I šta čini da cijeli narodi odobravaju klanje nevinih ljudi, da neće da vide, neće da znaju, neće da požale? Je li moguće da je čovjek jedina sadistička životinja u kojoj nad svim drugim osjećanjima vlada apsolutni egoizam?

Ili pak srlja u kaznu i u tom srljanju traži izgubljenu ljudskost? A ako sanja milost i iskupljenje, onda je još odvratnija budala i još pokvareniji od svojih djela.

Marks je, kao i mnogi moderni mislioci, glorifikovao nasilje, ili bar osjećao da se samo u nasilju čovjek i čovječanstvo realizuju. Tu je mogućni motor komunizma i nacionalizma. Ali, to je i duboka poruka moderne umetnosti: da je samo razaranje autentično, da je istina u unakaženim formama, da je eksplozija energije sama po sebi vrijedna. Možda se ta istina duha, kad je život pretvoren u karikaturu, pokazuje kao klanica? Možda se traženje jakih osjećanja, banalno za umornu civilizaciju, neminovno završava u veselom čerečenju bližnjih?

Čujem da su mnogi ljudi u ovom ratu postali religiozni, među žrtvama i zločincima. Ne razumijem. Da sam bio religiozan, postao bih ateista.

Sve može biti, može biti da i najgori zločinci podležu velikim univerzalnim zakonima, ali se i protiv Univerzuma, a ne samo ovog naroda,

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

treba pobuniti, ili se suzdržati, ili požaliti, ili pokajati. Bog je, ako ga ima, u svojoj negaciji.

Ali, prije svega, sa istinom o sebi treba se suočiti, a ta istina neće sići sa televizije, nego čeka svakog ponaosob u Sarajevu. Ona je toliko neporeciva da ne treba gajiti ni najmanju iluziju da joj se može pobjeći.

Autor je šef redakcije na srpskom
i hrvatskom jeziku pri RFI u Parizu

˝Vreme", 25. april 1994.

Vladimir Srebrov

Ne zaboravi, malena

Pismo kćerki

Naš grad, naše Sarajevo postaje velika humka... To zapamti, ti koja sada plačeš kao starica mada ti je godina manje nego prsta na jednoj ruci

Kćeri, desetine i desetine dana, desetine i desetine noći, grad u kome si rođena i u kome je tvoj dom, grad koji se zove Sarajevo, čuvam za tebe i tvoje vršnjake. Čuvam vaše zajedničke parkove, šetališta, one male prostore za vašu igru, za vaše dečije svađe i smeh, sunce koje dolazi s proleća i sneg koji volite i vetar koji mrzite.

Kćeri moja, verujem da me voliš onoliko koliko i ja tebe. Čak i više. To mi daje za pravo da budem prema tebi iskren, da te ne lažem u onom što ti želim reći. A to je: tih parkova, tih šetališta, svega onoga što si volela – više nema! U njima i kraj njih sada su humke. Znaš to je ono kada nekog čiku ili tetu dugo viđaš, a potom ih dugo nije bilo, a ti se pitaš gde su? Seti se da sam ti tada govorio, kako su otišli daleko mnogo dalje od mora i one planine na koju smo se peli u onim malim kutijama ispod kojih su se njihale kuće, neke male čike i tete, a i drveće je bilo maleno. Sećaš li se, da si mi tada bila u zagrljaju pitajući me, da li to letimo da hvatamo oblake. Humke koje spomenuh upravo su to: male kutije koje se prave za ljude što žele da uhvate oblake. One najveće i najlepše. I to iznad one planine kojom smo šetali, a koja se kako ono zove? Tre... Trebe... Trebevič. Vidiš kako se sećaš kuda smo se peli u onim malim kutijama. Ti i ja i mnogo ljudi, mnogo tvojih vršnjaka.

Malena moja, sredina je juna meseca 1992. godine. Dvadeseti je dan opsade našeg grada. Ti ne znaš šta znači ta reč, reč opsada, i očinski bih želeo da je nikada ne izgovoriš kada odrasteš, da je izbrišeš iz svoga pamćenja. To je ružna reč, jedna od najružnijih koje su ljudi izmislili da bi dokazali jedni drugima kako mogu biti i neljudi, znaš oni zli vukovi iz slikovnica, iz priča koje sam ti čtiao nekada, sada već davno. Umesto bajkovitoga tihog plača male Sirene za lepim princom, umesto hrabrosti dovitljivog krojača u borbi sa zlim duhovima, zajednički slušamo zvuke sirena što najavljuju bombe kojima se ruše kuće naših sugrađana, najavljuju metke u telima dečaka i devojčica čija izmasakrirana tela vidiš na televizijskim ekranima... Čujemo sirene od čijega zvuka te ne mogu zaštititi svojim telom, svojom dušom.

Devojčice moja, znam da si gladna, znam da bi volela popiti čašu mleka ili čašu soka, znam da bi želela pojesti sladoled i kolač sa bademom, znam da bi htela osetiti kako mirišu naši sarajevski bademovi i ruže... koje su sad poprskane krvlju što se nikad neće sjediniti s zemljom, sa asfaltom i zgrušati se u bezobličnu masu preko koje će se moći prelaziti korakom. Ta krv, a ti već dobro znaš šta znači ta reč, počivaće pod zemljom i asfaltom sarajevskim sve dok ovaj grad bude postojao. Ona se neće pamtiti u zapisanim rečima već u srcima i biće nam svima teška u noći kada je svako od nas sam sa sobom i svojim mislima.

Malena, naravno, malena si da to shvatiš da pojmiš šta osećam kao tvoj otac, dok te prekrivam svojim telom na svaki šum ispaljene granate, koja preleće krov zgrade u kojoj stanujemo ili se rasprskava negde u blizini i silinom svoga udara uništava stakla, stanove, izbezumljava tvoje drugarice vriskovima njihovih majki i očeva. I ti tada najviše plačeš, plačeš mnogo više nego kada si bila rođena.

Sada plačeš kao starica mada ti je godina manje nego prsta na jednoj ruci. Granate padaju oko nas, mnogo granata, mnogo metaka, mnogo gelera. Svaki sumrak je sve teži, svaka noć je sve groznija. Svetleći meci ih čine još strašnijim, ali mi još živimo, devojčice moja, živimo sa svojim sugrađanima kojih je iz dana u dan sve manje, a humki pod prozorima kuća sve više.

Naš grad, naše Sarajevo, postaje jedna velika humka slobodi i zvijezdama u njoj i nad nama. To zapamti. To, molim te, zauvek zapamti radi osmeha kojim te grejem jer to je jedino nešto što ovome vremenu sarajevskom, vremenu opsadnom, moje je i darujuem ti ga. Zauvek.

"Borba", 11-12. jul 1992.

Zapadni mediji u balkanskom ratu

Okrutno šminkanje krvavog rata

Anglosaksonki kriteriji u novinarstvu strogo se, izgleda, primenjuju samo prilikom izvještavanja sa anglosaksonskog tla. Površnost kakva se ne bi trpjela iz londonske mjesne zajednice, toleriše se sa Balkana

"Jedina istina u jugoslovenskom ratu je laž"
Miša Gleni

Opšte je mjesto svake analize građanskog rata u Jugoslaviji da je domaća štampa odigrala zloćudnu ulogu u raspirivanju ratnog požara. Strani se novinari sa time uvijek gorljivo slažu i, po pravilu, sa gađenjem komentarišu učinak domorodačkih kolega, ukazujući povremeno čast izuzecima. YU štampa je, kažu, nahuškala YU narode jedne protiv drugih. No, ako jednoga dana američki avioni bombarduju Beograd, hoće li to, slijedeći istu logiku, zapadni novinari sebi upisati u zaslugu?

Baš kao i domaći prije njih, mnogi su strani reporteri po dolasku na ratišta zauzeli stranu u sukobu i počeli svoje vlade da pozivaju na oružje. U Bi-Bi-Siju je to nekog natjeralo na razmišljanje, nakon čega je nastao kratki TV film Rolanda Kitinga u kome se lijepo vidi kako nekolicina čuvenih reportera iz najuticajnijih medija zapadne hemisfere glasno priželkuje dolazak američkih aviona da "svrše posao". Jedino je Fil Dejvison iz londonskog "Indipendenta" izgovorio onih nekoliko običnih, suvislih rečenica za koje su nas učili da predstavljaju zlatna pravila nezavisnog, profesionalnog novinarstva:

"Vrlo je važno u sukobu kao što je ovaj da emocije ostanu pod kontrolom, jer su kod onih koji se bore potpuno izmakle svakoj kontroli. Ako mi novinari dopustimo da nas u to uvuku, onda time pogoršavamo situaciju. To se desilo u više navrarta u bosanskom sukobu: na primjer, tamo gdje su novinari koji ne razumiju baš najbolje cjelinu problema davali, po mom mišljenju, jednostranu verziju događaja. Otuda onoliki pozivi na bombardovanje Beograda i slično. To su, smatram, neopravdane emotivne reakcije.

PARANOJA: Problem, naravno nije u tome što novinari, koji na krv i suze reaguju kao i ostala živa bića, imaju svoje male privatne naklonosti. Nevolja je u tome što su te "reakcije iz stomaka" prepoznatljive u svakom retku koji njihovi autori objave u glasilima koja slove za svetilišta nepristrasnog, uravnoteženog izvještavanja, u kome se svaka činjenica "dva

puta prevrne" prije objavljivanja i gdje se svakoj vrijednosnoj tvrdnji prvo "pogleda u zube". Jedan od rijetkih koji nisu podlegli ovom iskušenju Miša Gleni sa Bi-Bi-Sijevog radija, precizno dijagnosticira tjeskobu stranih izvještača iz Sarajeva:

"Problem je u Sarajevu u tome što su Srbi ti koji na vas stalno pucaju: nigdje tako kao u Sarajevu ne uspijeva antisrpska paranoja."

Emotivnom i političkom opredeljivanju novinara, u ovom poslu u principu nepoželjnom, doprinijelo je i to što je sukob od početka bio izuzetno neravnopravan. Jedna je strana imala skoro sve oružje, a druga gotovo svu naklonost velikih sila. Strani koja je na Sarajevo izručivala tovare granata uz to su još komandovali omraženi "crveni generali". Sve simpatije okrenule su sežrtvi.

No i to treba primiti "sa zrncem soli". Nisu zapadni novinari postali daltonisti za fine nijanse YU sukoba samo zbog svog "meka srca". Vodeća Bi-Bi-Sijeva televizijska novinarka iz oblasti međunarodne reportaže Kejt Ejdi, sa razoružavajućom je iskrenošću i pronicljivošću, u anketi svoje agencije o moralnim dilemama izvještavala iz Jugoslavije, otišla ravno u srž problema:

"Kod kuće, gledaoci vole da se identifikuju sa jednom stranom u sukobu. Gdje su dobri momci? Ko su loši momci? A kada pokušavate da izvještavate o nečem što je Jugoslavija, gdje svak svakome radi o glavi, gdje niko nije sasvim dobar, a niko sasvim loš, tada gubite gledaoce. Ne želim da kažem da gledaoci vole pojednostavljivanje, riječ je naprosto o tome da u pominjanju bilo kog složenog problema ljudi teže da znaju gdje su dobri, a gdje zli, šta je rpavo, a šta krivo. I kad to nije jasno, ljudi počinju da gube i simpatije i interesovanjem."

Niko ne želi da izgubi gledaoce, a naročito ne proslavljena televizijska reporterka Bi-Bi-Sija. Zato se, valjda, njeno izvještavanje iz Sarajeva tako dobro uklapalo u koncept koji je sama izložila. To u pamćenje priziva jedan od njenih uspjelih priloga, emitovan sredinom septembra prošle godine. U Francuskoj bolnici rodila se beba, a nije bilo ni toliko vode da se novorođenče okupa. Zatekla se tu Bi-Bi-Sijeva kamera koja je zabilježila nekoliko dramatičnih trenutaka, dok neko nije nekim čudom donio plastičnu bocu sa vodom i beba je okupana.

DOBRO I ZLO: Gledaoci, koji "vole da se identifikuju sa jednom stranom u sukobu", nisu imali primjedbi. Oni koji vole potpunu informaciju i uz to bolje od prosječnog britanskog gledaoca večernjeg dnevnika poznaju ondašnje prilike u Sarajevu, jesu. Zasmetalo im je malo što Kejt Ejdi ignoriše činjenicu da je u to isto vrijeme u Holidej inu, pet minuta hoda udaljenom od Francuske bolnice, vode bilo napretek. Strani su se novinari – a nisu bili jedini, jer je u to vrijeme u Holideju boravila i lokalna fudbalska ekipa, kompletna sa suprugama i djecom fudbalera – u prosjeku tuširali svaki drugi dan. A kad česme nisu radile. Unprofor je hotel snabdijevao cisternama vode. Zato se postavlja pitanje: je li u užasnoj nesreći građana Sarajeva, pa makar i sa izgovorom da im se želi pomoći, dopuštena "režija" događaja za potrebe večernjeg dnevnika u Londonu? Je li profesionalno i je li normalno? Nema li nepatvorene nesreće dovoljno nadohvat ruke? Hoće li pakao grada za novinarski ukus ikada biti dovoljno paklen da mu ne treba "retuširanje"?

Isto pitanje valjalo bi postaviti "Gardijanovoj" reporterki Megi O' Kejn, u čijim storijama su svi "četnici" u najboljem slučaju "pivopije", dok je branitelje Sarajeva i priroda podarila. Njen tipični sagovornik među braniteljima je "mladić koji je dobro govorio engleski i njemački. Bio je taksista i bio je krasan, i zgodan, i mlad, i snažan" 22. maja 1992. godine, u tekstu "Spasite Sarajevo, gospodine Mejdžor Megi O'Kejn izgleda ne vjeruje da će njeni čitaoci umjeti da shvate razliku između dobra i zla ako dobro ne bude lijepo, i snažno, i krasno, a zlo i fizički ružno. Plaši se, izgleda, da čitaocima neće biti dovoljno potresan opis stradanja muslimanske porodice prisiljene da napusti svoj dom u Kozarcu i bježi u Čehoslovačku da shvate ko je u ovom sukobu žrtva, a ko krvnik, pa na kraju dodaje: "Hitler je bio amater" ("Gardijen" od 29. jula prošle godine). Uza sve priznanje nesporne iskrenosti i požrtvovanosti Megi O'Kejn na strani za koju se opredijelila, njen čitalac se pita: ne falsifikuje li ona, u žaru marljivosti, prošlost? Ili sadašnjost? Ili i jedno i drugo?

Da Hitler nije bio amater, jasno je mnogim njenim kolegama koji su se s nešto manje žara, a malo više nepristrasnosti u analizi bavili YU građanskim ratom (članak Roberta Fiska u "Indipendentu" od 15. avgusta prošle godine). Činjenica je, ipak, da je ugledna svjetska štampa demonstrirala dvostruke standarde svojih uređivačkih politika na balkanskom prostoru: anglosaksonski kriteriji u novinarstvu strogo se izgleda primenjuju samo prilikom izvještavanja sa anglosaksonskog tla. Površnost kakva se ne bi trpjela iz londonske mjesne zajednice, toleriše se sa Balkana.

SLIČNOSTI: Kad je YU građanski rat u pitanju, u svijetu se steklo nešto što stručnjaci nazivaju "konsenzusom medija". "Novinarstvo konsenzusa" i inače je česta pojava kada su ratovi posrijedi. Ljudi iz zapadnih medija vole da misle (i misle da se sjećaju) da je u slučaju vijetnamskog rata, na primjer, postojao konsenzus liberalne inteligencije protiv rata, uključujući i medije. Na to se često "liberalni intelektualci" pozivaju kada sebi i drugima objašnjavaju vlastite pozive na zapadno oružje u Bosni. "Gardijenov" Ed Valijami to kaže u pomenutoj Bi-Bi-Sijevoj anketi, a Mihajlo Mihajlov nam je to tumačio u "Borbinom" novogodišnjem broju.

Nevolja je u tome da je štampa, zajedno sa liberalnom inteligencijom, punih pet prvih godina rata zdušno podržavala američki angažman u Vijetamu, (koji je, uzgred budi rečeno, uvijek i nazivan "angažmanom", a nikad "agresijom" – termin "agresor" u liberalnoj zapadnoj štampi toga doba bio je rezervisan za Vijetkong, čiji su borci bili Južni Vijetnamci koji su se borili na svom tlu.) Većini je novinara vremenom žestoko zasmetalo što se rat vodi neefikasno i što ga Amerikanci gube, a tek je u posljednjih nekoliko ratnih godina stvoren čuveni američki liberalni konsenzus protiv rata. (Vidi knjigu dobitnika Pulicerove nagrade Dejvida Halberstama "Sile koje vladaju – Carstvo medija".)

Danas u zapadnoj štampi postoji konsenzus u prilog zapadnoj intervenciji u Bosni i Jugoslaviji. Pitanje je kolikog bi vijeka taj konsenzus bio ako intervencija ne bi bila tako "hirurški precizna", a pogotovu tako efikasna kako mnogi zamišljaju. Belgijska štampa bila je od početka veliki pobornik ideje da Zapad zaštiti interese Zagreba i Sarajeva na Balkanu. Kada je belgijski

vojni posmatrač poginuo u Mostaru, vodeći belgijski dnevni list osvanuo je sa naslovom preko cijele strane: "Treba li Belgijanac da gine za Bosnu?"

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 8. februar 1993.

Slučaj Roja Gatmena

Pulicer iza linije fronta

Nekoliko je mjeseci stara javna tajna u američkim krugovima da je ozbiljan kandidat za ovogodišnju Pulicerovu nagradu u kategoriji spoljnopolitičkog izvještavanja Roj Gatmen, američki novinar koji je prošlog ljeta prvi lansirao optužbu da Karadžićeve snage u Bosni i Hercegovini drže "logore smrti" u kojim zlostavljaju i bez suda ubijaju muslimanske zatvorenike. Si-En-En se pozvao na Gatmenovu reportažu sa naslovne strane njujorškog "Njuzdeja", sa krupnim naslovom "Logor smrti" tik ispod zaglavlja lista, kada je prvi put obavijestio svoje milionsko gledalište o postojanju sabirnih centara za Muslimane u Bosni.

Ime Roja Gatmena odranije je poznato mnogim njegovim jugoslovenskim kolegama, mada se "Njuzdej" kod nas, dabome, ne čita. Posrijedi je, ipak treba reći, jedan od deset vodećih američkih dnevnih listova sa blizu milion primjeraka tiraža, tabloidnog formata ali visoke profesionalne reputacije, sa barem tuce osvojenih Pulicerovih nagrada u svega nekoliko decenija postojanja, a Pulicer je osnovni kriterij prestiža u američkoj štampi. Gatmen je često boravio u Jugoslaviji, tokom mnogih godina, a dobar dio protekle decenije proveo je u Bonu kao šef "Njuzdejevog" evropskog biroa. Posjeduje izvjesno znanje srpskog jezika, dobro poznavanje ovdašnjih prilika i veliku upornost u sticanju i gajenju poznanstava sa brojnim lokalnim kolegama.

Gatmenovo ime postalo je prošle sedmice poznato i ovdašnjoj širokoj javnosti posredstvom medija koji su prenijeli optužbu Vojske Republike Srpske da je ovaj američki novinar agent CIA. Kao dokazni materijal navedeni su papiri nađeni kod zarobljenog britanskog plaćenika koji se protiv Srba bori na hrvatskoj strani, i njegov iskaz, dobiven prilikom istrage u srpskom zatvoru, da ga je Gatmen plaćao za telefonski dostavljene informacije o etničkom čišćenju, masakrima i silovanjima muslimanskih žena. Sam Gatmen, koji je, prema tvrdnjama upućenih, prije svega desetak dana bio u Jugoslaviji prikupljajući u Sandžaku iskaze muslimanskih izbjeglica iz Bosne, veli da jeste u nekoliko navrata primio telefonske pozive od britanskog plaćenika, poriče da ga je iakda vidio i vehementno demantuje da je za telefonskim putem dobijene informacije isplatio bilo kakav novac.

Gatmanova optužba da su srpski "sabirni centri" u Bosni zapravo "logori smrti" po uzoru na nacističke, pokrenula je u svjetskoj javnosti lavinu koja se takvom silovitošću obrušila na Srbe u Bosni da je jedno kraće vrijeme prošlog avgusta izgledalo da bi ih mogla odnijeti bestraga. intervencija je "visila u vazduhu". A počelo je bezazleno. Roj Gatmen, koji od početka rata u Bosni nije boravio u Sarajevu – ne računa li se u Sarajevo prisustvo na paljanskoj "istorijskog sjednici Skupštine" do prije nekoliko sedmica – opredijelio se, izgleda, za "pozadinsko izvještavanje", duboko iza linije fronta. Otputovao je početkom prošlog ljeta u Banjaluku i javio se ondašnjim lokalnim vojnim vlastima. Oficiri JNA, tada još nenavikli na "pažnju" američkih novinara čija je pozornost u to doba bila usmerena gotovo isključivo prema Sarajevu, navodno su mu se prijatno iznenadili. Pružili su mu svaku moguću pomoć i uslugu u radu, a izvjesni major Milutinović, prema iskazu očevidaca, sam mu je ponudio da obiđe logor Manjaču zajedno sa delegacijom Međunarodnog crvenog krsta. Optužba o "logorima smrti" ne datira od storije koju je tada poslao "Njuzdeju": nju je Gatmen podigao na osnovu verbalnih iskaza navodnih žrtava zlostavljanja i očevidaca egzekucije zatvorenika, iskaza koje je kasnije prikupio čekajući puštene ili razmijenjene "žrtve" s one strane granice, u Hrvatskoj. Takvih se izvora držao i kasnije, kada je postao jedan od prvih novinara koji su Srbe optužili da su masovno silovali Muslimanke po komandi svojih vojnih zapovjednika.

Treba reći i to da Roj Gatmen još od rata u Hrvatskoj spada u veću grupu stranih novinara koji su žestoke pristaše zapadne oružane intervencije u Jugoslaviji. Njegove lične simpatije u ovom su ratu nedvosmisleno na strani Zagreba i Sarajeva, dok na srpsku stranu stavlja lavovski dio krivice i odgovornosti za rat u Jugoslaviji.

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 8. februar 1993.

Bosna: Godina rata

Diplomatska uvertira

Fikcija o tome da ako bude priznanja neće biti rata (i vice versa) najviše je odgovarala strani kojoj je međunarodno priznanje (i međunarodna podrška koju ono sobom nosi, sve do eventualne vojne intervencije) bilo jedina komparativna prednost u predstojećem sukobu sa mnogo bolje naoružanim neprijateljem

Evropa je zaraćene strane prinudila da sjednu za pregovarački sto barem mjesec i po prije nego što su zaratile, a nekoliko dana prije oficijelnog početka rata pokušala je među njegovim budućim protagonistima sklopiti

prvo primirje. Tadašnji opunomoćeni pregovarači EZ portugalski diplomata Žoze Kutiljero, još prvog aprila prošle godine (gorke li šale!), zatražio je od Radovana Karadžića, Alije Izetbegovića i Mate Bobana da potpišu prvi prekid vatre. Na Izetbegovićevo insistiranje, prekid vatre prekvalifikovan je u zajednički "apel za mir", a u holu briselskog "Hiltona" objasnio je da bi termin "prekid vatre" nekoga možda mogao navesti na pomisao da je u Bosni – rat.

U to je vrijeme bosanski predsjednik javno izražavao uvjerenje da rata u Bosni neće biti. Njime je Izetbegović, koji je kod zapadnih sila uživao reputaciju rijetko "kooperativnog" među YU-liderima, uspio "zaraziti" i neke ključne ličnosti Evrope i Amerike. Međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine kao nezavisne države došlo je na dnevni red upravo u vrijeme najvećeg uticaja i popularnosti škole mišljenja po kojoj su Srbi u Hrvatskoj ratovali samo dok Hervatska nije međunarodno priznata. Shodno tome, mnogi su se u briselskim kuloarima unaprijed radovali da će Srbi i u Bosni odložiti oružje čim vide da je vrag odnio šalu i Bosna priskrbila međunarodno priznanje. Ista lakomislena nada bila je gotovo opipljivo prisutna šestog aprila prošle godine u odajama Evropskog centra u Luksemburgu prilikom donošenja ministarske odluke EZ o prijemu Bosne u društvo nezavisnih i suverenih država Evrope. Po uhodanoj praksi, portparoli EZ razmilili su se po hodnicima da bi novinarima tumačili mudrost ovog diplomatskog koraka koji će Srbima oduzeti motivaciju za ratovanjem. EZ se, prema njihovim tvrdnjama, nije dala zastrašiti srpskom taktikom primjene sile kad god se u Evropi donosi neka važna odluka od koje je žele odvratiti; udovoljavanje Karadžićevom zahtjevu za odlaganje priznanja do primjene sporazuma o unutrašnjoj reorganizaciji BiH u tri konstitutivne jedinice (netom potpisanog u Sarajevu pod pokroviteljstvom EZ) ne bi, verovalo se, bilo ništa drugo do ustupak srpskoj prijetnji.

TVORENJE SLIKE:Vijesti o hicima u demonstrante okupljene pred Skupštinom BiH već su bile uveliko stigle do Luksemburga.

To je bio šesti april. No, prvog aprila prošle godine Bosna još nije bila nezavisna i bilo je od izuzetnog značaja još nekoliko dana održavati u životu fikciju da rata neće biti. Ma šta ko mislio o evropskoj gluposti, nesavjesnosti ili lakomislenosti, a može biti i pokvarenosti, nema nikakve sumnje da bi dvanaestorica rado izbjegla novi krvavi rat u svom dvorištu, da su samo znali kako. Fikcija o tome da ako bude priznanja neće biti rata (i vice versa) najviše je odgovarala strani kojoj je međunarodno priznanje (i međunarodna podrška koju ono sobom nosi, sve deo eventualne vojne intervencije) bilo jedina komparativna prednost u predstojećem sukobu sa mnogo bolje naoružanim neprijateljem. Alija Izetbegović bio je tada rezolutni pacifista, kako iz uvjerenja, tako i iz interesa.

Godinu kasnije, međutim, u vrhu vlasti u Sarajevu ne postoje više spoljnopolitički razlozi za propovijedanje nevjerice u rat i nespremnosti za rat. Naprotiv, stekli su se, po svemu sudeći, golemi unutrašnjopolitički razlozi da se dalekovidost i mudrost ondašnje pozicije valorizuju. Na to upućuje intervju koji je početkom ove godine Alija Izetbegović dao Zdenku Vranješu sa sarajevske televizije. Bosanski predsjednik tom je prilikom bez ustezanja govorio o naporima koje je muslimanska strana ulagala da se, iako žestoko

hendikepirana, i vojnički pripremi za rat. Centralna tačka razlogova bila je ona na kojoj je Izetbegović odgovarao na pitanje da li se bosanska država mogla stvoriti uz manje žrtava. "Mi smo znali da će u Bosni biti rata", kazao je tada predsjednik, "jer nas je Karadžić još u oktobru 1991. upozorio da će nas nestati sa lica zemlje ako budemo tražili nezavisnu Bosnu i Hercegovinu". Izetbegović je Sarajlije tom prilikom podsjetio na to da su sva stradanja i žrtve proistekli iz odluke da se traži nezavisnost; nijedan narod, kazao je, slobodu nije jeftino dobio, a naš je narod platio punu, visoku cijenu svoje nezavisnosti. Prema tome, stavio je do znanja Izetbegović, ako postoji odgovornost ona je tamo gdje se odlučivalo o ostanku u krnjoj Jugoslaviji ili o odlasku u neizvjesnost samostalnog puta.

U kolektivnoj se svijesti tako tvori slika, ne o golorukom, miroljubivo nastrojenom narodu koji se iznenada i nespreman obreo u sukobu sa sto puta jačim neprijateljem, već o naciji koja je svjesno odabrala svoju sudbinu i otvorenih očiju za nju platila punu cijenu.

U takvu se sliku vrlo dobro uklapa i sarajevsko svjedočanstvo o stvaranju "Patriotske lige", do rata tajne muslimanske vojne organizacije. Novinar "Borbe" Željko Vuković je potkraj prošle godine citirao Muniba Bisića, zamjenika ministra odbrane Republike Bosne i Hercegovine, koji je u razgovoru sa štampom u Sarajevu 14. oktobra prošle godine otkrio mnoge detalje o nastanku i djelovanju "Patriotske lige".

"Bili smo u fazi nabavke protuoklopnih sredstava kada je rat počeo. Tada je u jedinicama "Patriotske lige" bilo evidentirano oko 100.000 ljudi u BiH. Štab "Patriotske lige" dva puta je predlagao Izetbegoviću da se krene u rat. Prvi puta kada se razbuktao rat u Hrvatskoj (predviđeno bilo rušenje mostova na Drini, kako bi se zaustavili rezervisti), i drugi put početkom 1992. godine. Plan je nalagao blokiranje kasarni i komunikacija.

Mislim da je Izetbegovićeva varijanta ipak bila mudrija. Da je "Patriotska liga" inicirala rat, pitanje je da li bi Bosna i Hercegovina došla do međunarodnog priznanja".

Tako je Munib Bisić zaključio izlaganje iz kgo se prethodno moglo saznati da su muslimanske pripreme za rat počele "negdje u aprulu 1991. godine, kada sam kao pomoćnik ministra odbrane razgovarao sa ljudima koji su bili svjesni da je rat u BiH neizbježan".

KO JE REKAO – KANTON: Koristeći se svojim "komparativnim prednostima" (srpskim topovima i muslimanskim međunarodnim prestižom), oba lidera zavila su svoje narode u crno. Bosna je prije godinu dana imala 4,3 miliona stanovnika; najmanje 1,8 miliona danas je u izbjeglištvu; većina izbjeglica su Muslimani, a mnogi se od njih nikad neće vratiti kućama. Žoze Kutiljero je u međuvremenu odjahao u susmrak; prije godinu dana ga niko nije volio, ali ga danas Srbi čežnjivo prizivaju i žale za onim kantonom što su ga uz njegovu pomoć mogli imati i bez krvoprolića. (Možda da onog kobnog aprilskog dana nisu izgubili živce i pobjegli iz Vraca, uzdajući se u presvijetlo oružje i zaboravljajući u fijokama gradskih kancelarija u panici čak i spiskove vlastitih simpatizera kojima su od čistog izobilja besplatno dijelili puške i pištolje). Muslimani teško da će ikada zažaliti za onim ko je u Bosni prvi rekao "kanton", ali nemoguće je da se nekada ne prisjete da ih ej tada bilo milion više

i da je i Mostar bio njihov. I jedni i drugi se vjerovatno često sjete da su uoči posljednje predratne runde pregovora o Bosni, koja je održana u briselskom "Hiltonu", bosanski Hrvati bili ti koji su povukli potpis sa Kutiljerovog plana, vajkajući se da sa tim planom dobijaju svega dvanaest odsto teritorije i niti jedan veći grad. Sada se njihovi vapaji ne čuju.

Alija Izetbegović je po svoj prilici u pravu kada kaže da odgovornost počinje i završava na onom mjestu gdje se odlučivalo o budućem državnom uređenju. Nije na kraj pameti pretpostaviti da Srbima u njegovoj "građanskoj državi" ne bi bilo ni mnogo bolje ni mnogo gore nego Muslimanima u "krnjoj Jugoslaviji". Sve su to, međutim, nagađanja; stvarnost je da je svaki novi razmah srpsko-muslimanskog međusobnog uništavanja otvarao prostor trećem činiocu. Hrvatska je sve bliže svom ratnom cilju u Bosni i Hercegovini.

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 5. april 1993.

Dva "Pulicera" za jedan sat

Građanski rat u Bosni osvojio je ove godine dva "Pulicera". Odbor za dodjelu najuglednije novinarske nagrade u Americi nije se moglo odlučiti između dva glavna pretedenta – Džona Bernsa iz "Njujork tajmsa" (kog je preporučilo desetomjesečno izvještavanje iz Sarajeva) i Roja Gatmena iz njujorškog "Njuzdeja" (koji se proslavio otkrivanjem sabirnih centara za muslimanske zarobljenike i prvi ih nazvao "logorima smrti"), pa je u kategoriji međunarodnog izvještavanja obojicu nagradio "Pulicerom". Novčani dio nagrade iznosi tri hiljade dolara, a prestiž kojim sobom nosi je neprocenjiv.

"Sarajevo jeg rad u kojem civilizaciju pod opsadom drži atavizam", izjavio je Džon Berns kolegi iz američkog magazina "Tajm" u broju od 12. aprila ove godine. Njegovi su se izvještaji na upečatljiv način bavili ljudskim dimenzijama sarajevske ratne drame. "Tajmov" izvještač primijetio je da Bernsa, kao i većinu zapadnih novinara u Bosni, "očigledne simpatije prema muslimanskoj strani optužuju za pristrasnost". Berns na to odgovara da "oni koji tvrde da smo zauzeli stranu zagovaraju politiku jednake krivice". Berns u nju ne vjeruje, jer je ona politika "neaktivnosti".

Čovjek sa kojim Berns dijeli "Pulicera", međutim ne prima sa dobrohotnošću tvrdnju da je pristrasan u YU građanskom ratu. "Vreme" je 8. februara ove godine pisalo o dobrim izgledima Roja Gatmena da dobije "Pulicera", osvrnuvši se na činjenicu da su "njegove lične simpatije u ovom ratu nedvosmisleno na strani Zagreba i Sarajeva, dok na srpsku stranu stavlja lavovski dio krivice i odgovornosti za rat u Jugoslaviji". Gatmen je pisao "Vremenu" tvrdeći da su to "prazne priče". "Vreme" mu je otpisalo da je čak četiri mjeseca prije rata u Bosni javno iznosio uvjerenje da su Srbi glavni krivci

za sve što se u Jugoslaviji zbiva; od početka tog rata gaji uvjerenje da za ono što su učinili u Bosni (i Hrvatskoj) moraju biti kažnjeni.

Izvještavanje Bernsa i Gatmena je, dakle, najbolje što je američko novinarstvo dalo u protekloj godini. Amerika se, pak, sve više upliće u bosansku tragediju. Bitan doprinos tome pružila su, po svoj prilici, i dva dobitnika Pulicerove nagrade.

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 19. april 1993.

Sudbina Sarajeva

Komadanje grada

Mladić je u Sarajevo uistinu namjeravao ući – još je neizvjesno da li se Klinton probudio na vrijeme da ga u tome spriječi. No, i podjela grada, po bilo kojoj osi, za Srbe je dovoljno dobro rešenje

Portparol Ovena i Stoltenberga žusto je u srijedu demantovao pisanje "Vašington posta" i "Internešenel herald tribjuna" o pritisku koji kopredsjednici navodno vrše na bosansko predsjedništvo da u zamjenu za cjelovito mirovno rješenje Srbima ustupi znatan dio Sarajeva. Energičnim tonom i nagoviještenom indignacijom na licu Džon Mils je na brifingu u Ženevi kompenzirao neuvjerljivost sopstvenog demantija: "Naš je predlog da Sarajevo još godinu dana ostane pod patronatom Ujedinjenih nacija, a to se razlikuje i od bosanskog i od srpskog predloga".

U izvještaju "Vašington posta" od 8. avgusta stajalo je da je Alija Izetbegović pod žestokim pritiskom pristao na trojnu podjelu Bosne, ali da je u slučaju Sarajeva izgleda odlučio da međunarodnim faktorima pruži "poslednji otpor". Prema toj verziji događaja Oven i Stoltenberg su ga silili da se saglasi i sa podjelom grada, i to uz značajne teritorijalne ustupke Srbima. Kada je Ženeva oćutala taj izvještaj sačinjen na osnovu izjava neimenovanih predstavnika UN, oglasio se komentator ovog lista Džim Hogland tvrdnjom da izostanak demantija jasno ukazuje na to da lord Oven uistinu od "Bosanaca" u Ženevi traži "ne samo da kapituliraju već i da pristanu na političko uništenje grada za čije su očuvanje iskrvarili".

LOŠ SLUH: Dugo na Zapadu niko nije smio glasno da izgovori "podjela Bosne", no iz neposredne istorije znamo da je dovoljno da padne jedan politički tabu da bi se svi ostali rušili u nizu. Sada ni podjela Sarajeva više nije tabu. Ostao je samo još jedan – pad Sarajeva. Bila Klintona je iz njegove letargije prenula jedino pomisao da je pad grada ne samo moguć već da neposredno predstoji. Ostao je budan tek toliko dugo da vazdušnom prijetnjom Srbima da do znanja da bi osvajanjem Sarajeva prešli nevidljivu

crtu koju je Zapad povukao oko svojih interesa u Bosni. Komentator "Vašington posta" izvukao je zaključak da nema pretjerane spremnosti da se realizuje vazdušna prijetnja, budući da su Oven i Stoltenberg ti koji vlastoručno "guraju" podjelu grada.

Neko u Stejt departmentu nije, po svemu sudeći, radio svoj posao kako valja ako mu je tek u drugoj polovini jula ove godine sinulo da je došlo do izvjesnog pomjeranja političkih i vojnih ciljeva Srba u Bosni. Neko nije na vrijeme uočio previranja unutar srpskog rukovodstva i njihov promjenljiv uticaj na prirodu srpskog odnosa prema Sarajevu. Trebalo je osluškivati šta se govori na sjednicama Skupštine Republike Srpske, jer su važne bile i one na kojim Micotakis nije pravljen budalom.

Dugo nakon spektakularnog bjekstva srpskog rukovodstva na Pale u aprilu 1992, nikome, pa i tom rukovodstvu samom, nije bilo jasno da li Srbi zaista žele da zauzmu Sarajevo. Nikad nisu izveli napad kakav bi bio potreban da se savlada odbrana grada; iz neposrednog Karadžićevog okruženja moglo se čuti da ne žele više nikada nogom kročiti u grad; dimenzije razaranja upućivale su na zaključak da Srbima nije cilj da grad uzmu na sebe već da ga unište za neprijatelja; govorilo se o Banjaluci kao prirodnoj prestonici u srcu srpske zemlje...

Zavaravalo je i to što je Karadžić povremeno davao izjave kako je spreman da Sarajevo trampi, čas za koridor kroz Posavinu, čas za Žepu, čas za Srebrenicu ili Goražde... Čak i da je Karadžić tako nešto ikada namjeravao, nakanu bi mu osujetio Momčilo Krajišnik, jaki čovjek srpske vlasti u Bosni i Hercegovini i arhitekta Miloševićevog poniženja u Rajskoj dolini na Jahorini.

U pozadini tih izjava bila je više želja da se ugodi Slobodanu Miloševiću nego svjetskoj zajednici. Prirodno je, uostalom, da svakog, a ne samo aktuelnog predsjednika Srbije, pojas uz Drinu i etnički sastav zapadne granice zanimaju neuporedivo više od sudbine nekretnina u geografskom središtu bivše SFRJ. No, ako su se ikada politički i vojni ciljevi Radovana Karadžića i Slobodana Miloševića do u tančine poklapali, to odavno više nije slučaj. Kako je vrijeme odmicalo, što je ovom potonjem bilo manje stalo do Sarajeva, to je ovom prvom ono postajalo značajnije. Sadašnje srpsko rukovodstvo u Bosni po svoj prilici u poslijeratnom vremenu može ostati za kormilom vlasti samo ako vlast bude locirana u Sarajevu ili oko Sarajeva. Razlog tome je složena ravnoteža između uticaja različitih srpskih regija u Bosni, koja se lako da narušiti. Radovan i Momčilo Bosnom mogu vladati samo iz Sarajeva, a nikako iz Banjaluke: njima je neophodna prestonica koja je dovoljno blizu Beograda, a dovoljno (i podjednako) daleko od Bijeljine, Banjaluke i istočne Hercegovine. Pri tom je nebitno drže li sam centar grada, ili se prostiru između Ilidže i Lukavice.

Danas više niko ne može primorati Karadžića da trampi Sarajevo, jer on pred svojim stvoriteljem stoji jači nego što je bio. Ako ne bude bombardovanja njemu se u ovom času smiješi velika ratna pobjeda, dok se Slobodanu Miloševiću u brk mršti potpuna ekonomska propast, zima i bijeda. Radovanu se ne žuri, jer se njegovi birači ne boje zime i neimaštine, pa se ni on ne mora bojati svojih birača. Kod Miloševića je unekoliko drugačije.

Time se donekle da objasniti zašto Srbi, koji su razrušili Sarajevo, sada naizgled nerazumno ugrožavaju sve što su širom Bosne postigli kako bi se vratili u grad koji su napustili. Među srpskim borcima rašireno je uvjerenje da rat nije stvarno dobiven ako Sarajevo ne padne. Mladić je u Sarajevo uistinu namjeravao ući – još je neizvjesno da li se Klinton probudio na vrijeme da ga u tome spriječi. No, i podjela grada, po bilo kojoj osi, za Srbe je dovoljno dobro rješenje.

Hrvati se još nisu oglasili u povodu Sarajeva, no s početka rata je Mile Akmadžić znao reći da je njihova želja da ono bude eksteritorijalno. Ako će se pak dijeliti, i mi imamo svoje interese: među njima je tadašnji HDZ-ov čovjek iz sjene, a sadašnji moćnik u rukovodstvu nabrojao prostor oko Katedrale, takozvani Latinluk (oko Principovog mosta). Ulica kralja Tomislava, Marindvor ("sa tih prostora smo svojevremeno izgurivani, sve tamo do Stupske petlje"). To su i sada hrvatski reperi, a podjela bi morala biti "asiemtrična".

Srazmjerno je lako odgovoriti na pitanje zašto je za Muslimane Sarajevo "poslednja linija odbrane", i u Ženevi i na terenu. Za njih Sarajevo nije, kao za protivnike, jednostavno ratni plijen: ono je simbol koji vjeruju da su osvojili već samim tim što su "na strašnom mjestu opstali", što nisu iz njega pobjegli (pa makar i na taj način što su mnoge Sarajlije silom spriječili da iz njega pobjegnu). Grad je u njihovim rukama poprimio mitski karakter: "građanska republika" ovaj rat nije preživjela, ali je zato mit o Sarajevu i nju nadživio. (Možda jednom nadživi i sam grad.)

Mit o Sarajevu je mit da je bosanski rat kristalno jasan primjer vječne borbe između dobra i zla, pravde i nepravde, civilizacije i atavizma, slobode i tiranije, kosmopolitskog i primitivnog. To su samo mit, ali cjelokupna međunarodna unutrašnjopolitička i vojna strategija Alije Izetbegovića počiva na tom mitu.

Liljana Smajlović
"Vreme", 16. avgust 1993.

Bosanska grmljavina

Žirant za državu

Izetbegović sada najverovatnije priželkuje da mu Klinton lično napravi ponudu koju neće moći odbiti. Prije nego što potišu plan, Muslimani hoće čvrste američke garancije za njegovo provođenje, uključujući i obećanje da će američki vojnici glavom i bradom doći u Bosnu da se za to lično pobrinu

Muslimansko odbijanje mirovnog plana za Bosnu i Hercegovinu u sredu pozdravile su srpske granate: centar Sarajeva u hipu je zasut

artiljerijskom vatrom i na čas je izgledalo da su u pravu oni koji, poput Rojterovog dopisnika iz Holidej ina, vjeruju da predstoji ponovno rasplamsavanje borbi i da su "raspršene nade za mir".

Američki predsjednik nije, čini se, jedan od tih. "Mislim da bi cijena propuštanja da se prihvati ovaj mir mogla biti veoma visoka i mislim da će oni to vjerovatno razmotriti tokom nekoliko narednih dana", kazao je na vijest iz Sarajeva. Klinton nije propustio da kaže da on "misli" kako Muslimani imaju pravo na teritorije što ih potražuju odSrba, ali nije propustio ni dodati da "ne zna" da li mogu da ih dobiju.

Na tu prilično mlaku podršku muslimanskom pravu na dodatne teritorijalne koncesije (u poređenju sa njegovim ranijim izjavama) i dosta otvoreno iskazanu sumnju da će novih koncesija biti, Klinton je dodao da bi njemu lično bilo "mrsko" da "za sve njih tamo, dođe još jedna zima", ali "to je njihova zemlja, to su njihovi životi: oni će morati da odluče".

Muslimansko rukovodstvo nekako mora odgovoriti na ovaj otvoreni Klintonov zahtjev da preispita može li sebi priuštiti odbijanje Oven-Stoltenbergovog plana. Tim prije što mnoštvo elemenata bosanskog mozaika upućuje na zaključak da u pozadini muslimanskog odbijanja nije nada da će se u novoj rundi pregovora od Srba iskamčiti dodatnih četiri posto. Bosanska skupština nije čak ni precizirala koje teritoriej smatra minimumom minimuma, mada se i bez toga zna da po mirovnom planu u srpskim rukama ostaje čak 11 opština čije je većinsko stanovništvo prije rata bilo muslimansko.

TUĐA KOŽA: Izetbegović sada najverovatnije priželkuje da mu Klinton lično napravi ponudu koju neće moći odbiti. Prije nego što potišu plan, Muslimani hoće čvrste američke garancije za njegovo provođenje, uključujući i obećanje da će američki vojnici glavom i bradom doći u Bosnu da se za to lično pobrinu. To se zasad izjalovilo. Kada bi htio, Klinton bi mogao sam da donese odluku o budućem raspoređivanju svojih trupa na Balkanu, ali on je to pravo za ovu priliku prenio na Kongres. Prema tome, pravi Izetbegovićev sagovornik u narednoj rundi ženevskih pregovora bio bi sam Bil Klinton, ali on zasad vješto izbjegava zamku koju Izetbegović podastire pred nj. Ne samo što ga niko nije mogao čuti da javno nagovara Muslimane da prihvate plan, čime bi, u neku ruku, preuzeo odgovornost za to prihvatanje i njegove konsekvence (a poput većine zapadnih lidera, vjerovatno bi rado tu neugodnu, zapadnjačkim osjećanjem krivice nabijenu temu što prije skinuo s dnevnog reda) nego je u nekoliko navrata bio eksplicitan u opaskama, poput ove najnovije, da je to njihova zemlja, da je u pitanju njihova koža i da odluku moraju sami donijeti.

Ni američki izaslanik Čarls Redman, koji je prisustvovao sjednici bosanskog parlamenta i priznao novinaru "Njujork tajmsa" da je boravak u Sarajevu iskoristio da bi lobirao u prilog plana, nije javno demonstrirao razočarenje što lobiranjem nije polučio nikakav uspjeh. Njihov predsjednik još nije siguran šta tačno želi da učini u Bosni: zasad je tek odlučio da ima tri uslova da bi tamo uputio trupe. Prvi glasi da ih eksplicitno pozovu sve tri grupacije, drugi da i druge zemlje plate dio troškova primene plana, a treći da UN savezničke zemlje utvrde jasnu "izlaznu strategiju", odnosno da se unaprijed eliminiše mogućnost američkog zaglibljivanja na Balkanu. Signali

koji stižu sa Kapitol hila protivrječni su: Bosna tamo ima svoje simpatizere, ali neki moćni senatori su rezervisani. Robert Berd, predsjednik veoma važnog senatskog odbora, tako kaže da je bosanska misija "vrlo krupna vojna operacija nepoznatog roka trajanja, u regiji u kojoj naš nacionalni interes tek treba da se definiše".

Treba, međutim, sa prilično velikom sigurnošću računati da će se Amerikanci na koncu angažovati u Bosni, ako ništa drugo a ono zato što za NATO (po mogućnosti do 10. januara iduće godine, kada Klinton putuje u Evropu na samit NATO) treba naći neka pametna posla u posthladnoratovskom vremenu. Zato Izetbegovićeva igra na Klintonovu kartu može i da urodi plodom. Pogotovo što ta taktika ničim nije u suprotnosti sa njegovom dugoročnom strategijom.

Muslimani su, prema tome, odbili plan zato što još diskretno koketiraju sa Amerikancima, a ne zato što misle da tvrdom pregovaračkom taktikom nešto iznude od Srba. Nema neke velike bojazni da se rat rasplamsa i da cio Balkan prokuha. Ono što se u Sarajevu desilo nije "pobjeda tvrde linije", a još manje rezultat "utopije da se može održati Bosna kao jedisntvena zemlja", kako je to shvatio komentator "Dojče vele". Bosansko muslimansko rukovodstvo rado bi bilo zadržalo cijelu Bosnu na okupu, sa institucijama vlasti u kojim bi većinsko muslimansko stanovništvo bilo u većini. No, ovo što će sad imati bilo je od početka rezervna varijanta, sa kojom se muslimansko vođstvo prilično laka srca pomirilo (ako je suditi po brojnim izjavama muslimanskih čelnika sa sabora koji je prethodio zasjedanju parlamenta i koji je, kad je odlučivanje posrijedi, dao mig ovom potonjem).

SLUČAJ ABDIĆ: U istom kontekstu daju se razumjeti i zbivanja u Cazinskoj krajini. Analiza Fikreta Abdića je pokazala da se kraj rata bliži velikom brzonom i nije u pravu "Fajnešel tajms" kad tvrdi da je Abdić proglašenje autonomije za "Zapadnu Bosnu" tempirao sa namjerom da "oslabi Izetbegovića dok zasjeda bosanski parlament". Abdić je, zapravo, povukao potez u zadnji čas, jer zna da ide mir, a nakon mira će uslijediti period učvršćenja vlasti. Biće to, kad je muslimanska Bosna u pitanju, Izetbegovićeva vlast. Fikret Abdić, koji do vlasti nad svojim pašalukom drži barem koliko i Alija do vlasti nad Bosnom, našao se u vremenskom škripcu. Kada se mir potpiše i vlast konsoliduje, za nejga bi bilo kasno.

U uzbuđenju oko odbijanja plana, neke moguće veoma bitne promjene na terenu ostale su nezapažene. Britanska štampa ih je, međutim, uredno zabilježila: tako londonski "Indepedent" prenosi riječi Stjepana Šibera, zamjenika komandanta Armije BiH, da Srbi više ne sprečavaju Muslimane da iz Sarajeva šalju trupe za pomoć sabraći u borbi za Mostar, a "Gardijan" piše da to isto kaže i Nikola Koljević. Srbi bi nesumnjivo više voljeli da Mostar padne u muslimanske ruke, nego da ostane u hrvatskim; Muslimani su, pak, i zbog gubitka Mostara glavni gubitnici u ovom ratu. Ako bi taj gubitak nadoknadili, to bi mnogo šta promijenilo. S druge strane, ako takva srpsko-muslimanska kombinatorika postoji, ona produžava rat i samim tim remeti planove Slobodana Miloševića.

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 4. oktobar 1993.

Anatomija spora

Jarani u klinču

Alija Izetbegović je neosporni politički, vojni i idejni vođa Muslimana. U državnim i političkim poslovima Fikret Abdić mu je bio samo slučajni saputnik

Kakvu će državu Muslimani imati u Bosni? Alija Izetbegović i Fikret Abdić, koji su staro suparništvo dosad vješto prikrivali političkim savezništvom, danas otvoreno ratuju za pravo da odgovore na to pitanje. Tanjug je prošlog četvrtka javio da je, već u prvih nekoliko dana oktobra, na krajnjem sjeverozapadu Republike palo pedeset žrtava oružanih sukoba snaga lojalnih centralnoj vlasti u Sarajevu i jedinica koje su se stavile pod komandu Fikreta Abdića i njegove "Zapadne Bosne". Legalni predsjednik proglasio je Abdića izdajnikom koji Muslimane, baš sad kad su konačno postali "državotvoran i istorijski narod", pokušava da vrati pedeset godina unazad; eskomunicirani Abdić uzvraća da je "poražen koncept Alijine države" za koji je dosad palo 200.000 Muslimana.

Ovo nisus prve uvrede što ih razmjenjuju dva čovjeka koji su u jesen 1990. godine zajednički jurišali na bosansku vlast pod okriljem iste političke partije – Stranke demokratske akcije, niti prva izdajstva što su ih jedan protiv drugoga počinili. Ipak, bratoubilački rat Muslimana nije počeo lani, kada je Fikret otvoreno trgovao i potajno pregovarao sa "četnicima" koji su njegove sunarodnike očistili sa vjekovnih ognjišta, niti ljetos, kada nije dopustio da međusobna klanja Muslimana i Hrvata pomute njegovu slogu sa komšijama u susjednoj Hrvatskoj. Alija Izetbegović, koga živci nesporno dobro služe i koji voli da se poziva na "istočnjačku mudrost", nije posegnuo za ekskomunikacijom Fikreta Abdića čak ni u onom trenutku, kritičnom za muslimansku stvar, kada je Evropska zajednica u junu iskoristila "kooperativnost" potonjeg da bi Aliju (više silom nego milom) privela za pregovarački sto na kom se nalazio srpsko-hrvatski predlog o podjeli Bosne na tri etničke države. Sukob je tada samo tinjao, ali nije planuo. Vatru je razgorio Fikret Abdić, koji je proglašenjem autonimije "Zapadne Bosne" spalio i posljednji zamišljeni most za Sarajevom.

TOK STVARI: Zašto je Abdić prvi povukao potez poslije kog nema povratka, i zašto su ga živci izdali prije nego Izetbegovića? Sve dok je postojala ma i najmanja šansa da se Bosna cijela očuva, razmirice, neslaganja i netrpeljivosti države su pod pepelom. Da je uspio Alijin riskantni gambit, da je Bosna ostala na okupu uz pomoć neke zapadnjačke formule o većinskoj demokratiji (koja bi osigurala muslimansku brojčanu premoć u svim demokratski izabranim institucijama sistema, prilikom svih izbora na kojim bi važio princip "jedan čovjek-jedan glas"), Izetbegović bi ostao nedodirljiv i do otvorenog konflikta možda i ne bi došlo. Fikret Abdić bi po svoj prilici u takvoj Bosni ostao ono što je svojevremeno bio i u Alijino i u komunističko

vrijeme – najveća riba u malom ribnjaku, neprikosnoveni vladar na svome posjedu, kom se u centru malo podruguju, a malo ga se i pribojavaju.

Stvari su tekle drugim tokom: danas je bjelodano da će Bosna biti podijeljena, a u Sarajevu nisu zaboravili da "zasluge" za takav razvoj događaja imaju i Fikret Abdić. Šta je, tu je: Muslimani će, prvi put u istoriji, imati svoju državu. Dovoljno je bilo posmatrati prošlonedeljni nastup Alije Izetbegovića na bosanskom parlamentu (s lijeve mu je strane sjedio Čarls Redman, Klintonov izaslanik za Balkan, a sa desne strane iranski ambasador u Bosni), pa znati da su posve neznatni izgledi da će u toj državi biti tolerisane regionalne poglavice i lokalni moćnici kakve su trpjeli i kakvim su se udvarali komunisti u svojim nevještim pokušajima upravljanja privredom i društvom posljednjih deceniju vladavine.

Alija Izetbegović je neosporni političkim vojni i idejni vođa Muslimana. U državnim i političkim poslovima Fikret Abdić mu je bio samo slučajni saputnik. Rivalstvo dvojice lidera obično se veže za onih famoznih milion glasova što ih je Fikret Abdić dobio na izborima za Predsjedništvo BiH u novembru 1990. godine i Izetbegovićevu navodnu zavist što je njegov skor bio za nekoliko stotina hiljada glasova manji. Pritom se zaboravljaju i politički kontekst i ćudljivost primijenjenog izbornog sistema.

I SDA i SDS i HDZ imale su tada zajednički prioritet: rušenje komunista sa vlasti. To nije bilo teško postići na izborima za parlament, gdje se birač morao opredijeliti za jednu stranačku listu. No, da bi osigurale da njihovi kandidati budu izabrani u Predsjedništvo BiH, tri stranke su jedna drugoj morale isporučiti glasove svojih članova i simpatizera. Nikola Koljević i Biljana Plavšić, na primjer, teško da bi dospjeli u Predsjedništvo samo pomoću srpskih glasova: za plasman su im bili potrebni i glasovi članova SDA i HDZ. (Njih dvoje su tek za dlaku pobijedili Nenada Kecmanovića, koji je odnio mnogo glasova Muslimana komunističke i reformističke provenijencije). Fikret Abdić je bio kandidat koji je izazvao najmanju odbojnost birača svih vjera i ideologija: jedini je uživao nepodijeljene simpatije javnosti kao nedužna žrtva komunističkog sudsko-policijskog progona (proveo je 500 dana na optuženičkoj klupi zbog afere "Agrokomerc", u kojoj očito nije bio pose "čistih ruku", ali se nije ni lično obogatio, a cijela je stvar zapravo bila obračun političkih moćnika). I u vrijeme najveće predizborne idile Karadžića, Izetbegovića i Kljuića, narod je slutio da neće izaći na dobro. Fikret Abdić izgledao je kao najbenigniji, najbezopasniji kandidat kome su mogli dati glas.

Bila bi zato glupost protumačiti tih milion glasova kao znak velikog političkog uticaja Fikreta Abdića u masama. U Stranci demokratske akcije on je uglavnom tolerisan kao nužno zlo. U predvečerje prvih višepartijskih izbora bila je, naime, nastala velika bitka među starim i novoformiranim političkim partijama za njegovu naklonost. Sve su ga vabile; računalo se, s pravom, da Fikret Abdić u miraz partiji kojoj pristupi donosi 200.000 glasova Cazinske krajine. Niko Abdića nije smatrao nacionalistom, ideologija ga nije zanimala: reformisti su vjerovali da je, kao poslovni čovjek, stvoren za njihovu partiju i Nenad Kecmanović i Emir Kusturica proveli su četiri sata u nastojanju da ga u to uvjere. Bezuspješno.

On sam je politici upravo pristupao kao poslovan čovjek. Ispravno je procijenio (a to u ljeto i jesen 1990. godine nije bilo teško) da će Stranka demokratske akcije trijumfovati na izborima; to je značilo da će, pametnim investiranjem svog prestiža (i 200.000 glasova kojim je raspolagao) u pobjednika, moći računanti na najveći mogući prirast, kada kucne čas da se plate izborne usluge. Zanimala ga je isključivo dobrobit "Agrokomerca". Uostalom Abdić je karijeru privrednika-čarobnjaka i izgradio na obilatoj pomoći države i uticajnih političara. Nije mu bila mrska ideja da opet gradi kombinat uz pomoć stranke na vlasti.

VRAĆANJE DUGA: Alija Izetbegović je, posve suprotno Abdiću, političar po vokaciji i izboru, takoreći profesionalni revolucionar, čovjek koji se od mladih dana (u okupiranom Sarajevu 1944. je, uz blagoslov ustaškog režima, pripadao "Muslimanima") borio za jednu ideju, robijao za nju i sve na kocku stavljao. Kao čovjek koji služi višoj ideji, on za koristoljublje, pragmatičnost i kratak dah Abdićevih političko-privrednih ciljeva, njegov lokalpatriotizam osjeća samo prezir. ("Razbija nas po plemenima, pokušava da nas feudalizira, predaje Srbima i Hrvatima naše teorije", grmi ovih dana sa Radija i Televizije Sarajevo politička optužnica Alije Izetbegovića protiv Fikreta Abdića.) Sve do sada Izetbegović je strpljivo plaćao Abdićeve usluge. Naplata je počela odmah po završetku izbora, kada su Fikretovi ljudi zauzeli mnoga ključna mjesta u novoj vlasti. Već na konstituirajućoj sjednici Skupštine BiH u januaru 1991, SDA je zbog njega došla u oštar sukob sa Srpskom demokratskom strankom. Fikret se želio odužiti nekolicini ljudi iz bivšeg bosanskog političkog vrha koji su stradali u aferi "Agrokomerc". Jedan od takvih ljudi bio je bivši javni tužilac Avdo Čampara, kome je Abdić od nove vlasti isposlovao mjesto sekretara Skupštine SRBiH. U SDS je, pak, neko vjerovatno takođe iz revanšističkih pobuda, htio osujetiti to namještenje. (Takva je vlast upravljala Bosnom u godini poslije višepartijskih izbora, a prije rata).

Abdiću je ustupljeno i mjesto ministra unutrašnjih poslova, na koje je postavio Aliju Delimustafića, čuvenog vlasnika "Cenexa", kompanije koja je svoj imetak ogromno uvećala za trajanja "tripartitne koalicije". Od "Cenexovog" prometa hranom iz Srbije za Hrvatsku finansijsku korist je vjerovatno imala i cijela SDA, kao što se SDS u to vrijeme bogatio na prometu benzina iz saveznih rezervi. Ljudi koji danas dolaze iz Sarajeva kunu se da je zgrada "Cenexa" jedna od rijetkih koje granate nisu ni dotakle.

MEDIJSKI RAT: Uz ekonomsku moć, dabome, idu i političek ambicije. Čim je počeo rat, Fikret Abdić je sa kooptiranim članom Predsjedništva BiH Nenadom Kecmanovićem počeo kovati plan kako da smijeni Aliju Izetbegovića. Delimustafić je u međuvremenu pokupovao sve što se u gradu od informativnih kuća (i pojedinaca u njima) moglo kupiti (tako je u njegov posjed došla i većina akcija štamparije "Oslobođenja" koje su se našle u javnoj prodaji). On sam smijenjen je sa dužnosti i bio je prisiljen da napusti ratno Sarajevo, ali je na terenu ostao njegov brat, kome je čak pošlo za rukom da sa kapitalom "Cenexa" osnuje i nekoliko listova. U ovom trenutku u Sarajevu, sudeći po onom što se da saznati iz izvještaja stranih novinara, izlazi više od jednih novina koje finansiraju Delimustafić koje, shodno tome, po svoj prilici favorizuju neku Abdićev politički interes, pa makar to bilo samo da zagorčaju

život "Alijinoj državi". Nezavisni sedmični list "Blic", tako, objavljuje tekstove reportera "Oslobođenja" koje sarajevski dnevnik odbija da štampa. U "Blicu" se pojavilo i otvoreno pismo Fikreta Abdića Aliji Izetbegoviću, koje "Oslobođenje" nije htjelo objaviti mnogo prije nego što je Fikret zvanično ekskomuniciran iz Predsjedništva BiH i iz SDA.

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 11. oktobar 1993.

Lov na mangupe u svojim redovima

Novi sarajevski rat

Nedugo prije munjevite akcije kojom je od utorka do srijede u Sarajevu pohapšeno više od pet stotina pripadnika raznih vojnih rodova i policija (većina je puštena poslije zakletve o lojalnosti), Sarajevu nekad bezuslovno naklonjena zapadna štampa bila je puna priloga o bezakonju u gradu i svemoćnoj mafiji

Spektakularni obračun sarajevske vlasti sa gradskom mafijom, sjajan filmski materijal sav od zagonetnih obrta čudnovatih sudbina junaka dobra i zla, koji bi zagolicao maštu i najrazmaženije bioskopske publike, gurnuo je na sporedni kolosijek upravo izvršene personalne promjene na vrhu te vlasti. Kadrovska smjena u Sarajevu prošla je nezasluženo tiho, tim prije što su komandu za udarac po mangupima u sarajevskim redovima izdali upravo "novi ljudi".

Premda mladi i agresivni, nvoi su ljudi politički stari da starije ne mogu biti. Njihova promocija na nove funkcije u vlasti, koja polako i doslovce postaje samo "sarajevska"dokaz je riješenosti muslimanskog vrha da još neko vrijeme istraje na staroj političkoj liniji, onoj od početka rata. zaštitni znak te politike (koja u najkraćim crtama otprilike glasi "rat nam je nametnut, mi smo jedina legalna vlast i borimo se protiv fašističkih zavojevača, za očuvanje teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine kao građanske republike, u ime sva tri naroda koji u njoj žive") jeste ličnost Harisa Silajdžića, nvoog mandatara za sastav bosanskohercegovačke vlade.

Ideološku kompaktnost te politike ne narušavaju ni dva nova člana Predsjedništva BiH iz redova preimenovanih komunista, do kojih je jedan lično rpedsjednik Socijalističke demokratske partije (SDP) Nijaz Duraković. On i Ivo Komšić pridružili su se svojim stranačkim kolegama u Predsjedništvu (Tatjani Ljujić-Mijatović, Mirku Pejanoviću i Miru Lazoviću), gdje sada zajedno imaju ubjedljivu većinu. Slično je i u vladi, u koju su komunisti odavno ušli.

SILAJDŽIĆEVA INTERVENCIJA: Muslimanska vlast je u potpunosti apsorbovala poraženu komunističko-socijalističku vrhušku, odnosno ono što

je od nje ostalo u Sarajevu, a da se u nastaloj simbiozi ništa za dlaku nije promijenilo. Štaviše, bivši su komunisti tvrdokorniji u nastojanju da se rat nastavi "do konačne pobjede". Duraković se pročuo po potcjenjivačkim komentarima na račun Alijine ambicije da bude lider "bilo kakve, pa makar i fildžan-države". Njemu lično fildžan ne bi bio dovoljan: ljetos je u splitskom "Feralu" izjavio da "ima onih koji hoće mir po svaku cijenu. Ja osobno ne bih nikada volio mir u kojem ću biti politiki ponižen... Treba lansirati kletvu: dabogda vam Englezi rješavali nacionalne probleme. A najviše zla nanio nam je Miteran. Kad je američka intervencija bila sasvim izvjesna, njegov let u Sarajevo ju je odgodio..."

Socijalisti su ipak dekor, ma kako njihova retorika dobro došla u legitimizaciji političkih ciljeva bosanske vlasti. Dvojac Izetbegović-Silajdžić od početka je glavni tim SDA, u međuvremenu još i savršeno uigran. Političar modernog kova, šarmantan i artikulisan, Haris Silajdžić je bosansko-muslimanska kombinacija snova: savršeni znalac i poklonik islama, sjajno upućen u političke tradicije Istoka i Zapada. Davno prije srpskih i hrvatskih rivala uočio je buduću međunarodnu dimenziju bosanskog problema. Predratni autor teze o prirodnim "predispozicijama Muslimana za priključivanje novim civilizacijskim tokovima", u koje spada njihov "izraženi smisao za suživot sa drugim kulturama i spsobnost djelovanja u uslovima zakonitosti i reda" ("Muslimanski glas" od 5. jula 1990), Silajdžić je prije drugih svatio da će Zapad imati samo jednu želju: da se SFRJ, ako već mora, raspadne na šest sastavnih dijelova, kako bi Jugoslavija nestala ali karta Balkana ostala ista. Shvatio je i da će se ta ambicija Zapada (nove zemlje sa starim granicama) u Bosni bez ostatka poklopiti jedino sa ambicijom Muslimana da sačuvaju cjelovitu državu, dok će se sa hrvatskim i srpskim težnjama nužno sukobiti.

ĆELO JEDAN I ĆELO DVA: U Sarajevu se unazad dvije godine nije zadržavao; bio je korisniji vani. Okolnosti njegovog povratka vrlo su indikativne. Kada je u junu Izetbegović odbio razgovor o srpsko-hrvatskom planu podjele Bosne, lord Oven je u Ženevu pozvao Fikreta Abdića. Bio je to početak kraja Izetbegovićeve idile sa Zapadom, vrijeme preljube. Bio je to, ujedno, početak slabljenja najvažnije karike muslimanskog nastupa prema svijetu: legitimiteta i legaliteta Izetbegovićeve vlasti. Haris Silajdžić vratio se tada u Sarajevo, upadljivo sinovljevski pridržavajući lakat Alije Izetbegovića pred kamerama na aerodromu.

Nedugo prije munjevite akcije kojom je od utorka do srijede u Sarajevu pohapšeno više od pet stotina pripadnika raznih vojnih rodova i policija (većina je puštena poslije zakletve o lojalnosti), Sarajevu nekad bezuslovno naklonjena zapadna štampa bila je puna priloga o bezakonju u gradu i svemoćnoj mafiji. Citirani su anonimni predstavnici Unprofora: "Ako bosanska vlada ne može da održava red nekoliko kilometara oko zgrade Predsjednitšva, ne može očekivati ni da očuva međuanrodni kredibilitet" (londonski "Gardijan"). Silajdžić nije oklijevao. Stvarni početak ove akcije neki poznavaoci ratnih sarajevskih prilika smještaju potkraj septembra ove godine, kada je, snajperom malog kalibra sa prigušivačem, u grudi ustrijeljen čuveni sarajevski mafiozo Ismet Bajramović dok je igrao karte na terasi jedne od svojih kafana u centru grada. "Ćelo" broj jedan (tako ga Sarajlije razlikuju od

Ramiza Delalića, Ćele Dva, koji se u utorak predao vlastima nakon što je u noći između ponedeljka i utorka brzometno smijenjen sa zvaničnog vojničkog položaja na kom se poslijednju godinu nalazio) preživio je zahvaljujući nevjerovatno snažnoj fizičkoj konstituciji i činjenici da je odmah prebačen u bolnicu. Sarajevski dopisnik "Njujork tajmsa" Džon Berns javio je svojoj redakciji da je potom lično Haris Silajdžić intervenisao u Unproforu da Bajramovića evakuišu u Italiju posredstvom "Medvaka". Za plan su saznali na Palama i dostavili Muslimanima svoj spisak želja – imena Srba koje žele evakuisati. Sarajevske vlasti, obično nesklone ovom tipu trgovine, nisu ni trepnule. Ismet Bajramović, koji je na vrijeme napustio vojničku karijeru (do proljeća je bio komandant vojne policije) posvetio se isključivo biznisu (držao je veoma posjećen disko-klub u hotelu "Beograd", gdje je čaša koka-kole sarajevsku ratnoprofitersku elitnu mladež koštala 15 DEM i gdje je, prema predanju, zarađivao 20.000 DEM na noć), na sigurnom je u Ankoni.

SANDŽAKLIJE I DRUGI: Bilo je teže sa scene ukloniti njegovog nadimenjaka Ramiza Delalića, čuvenog kao ubice baščaršijskog starog svata Nikole Gardovića, za šta ga je državna televizija oktobra prošle godine u posebnoj emisiji slavila kao junaka. Trećeg samozvanog Robina Huda i gangstera Mušana Topalovića Cacu (čuvenog po paroli "Kopanjem do pobjede", u koju je bez milosti uprezao znane i neznane Sarajlije, tatine sinove i državne ministre po trebevičkim rovovima), vlasti su radije izravno likvidirale nego mu sudile. Tako je barem opšte uvjerenje u Sarajevu, gdje se, prema svjedočenju stranih novinara, priča da je Caco likvidiran sa osam metaka iz neposredne blizine, a da je vojnoj policiji koja je pošla u napad na njega prethodno lansirana priča o dvanaestorici policajaca koje je ubio i odrezao im glave.

Sarajevo u načelu nije imalo mnogo sreće sa oniam koje je proizvelo u junake ovog rata. Gradski mangupi su za potrebe dizanja ratnog morala u opsjednutom gradu postavljeni na zlatna postolja, jer jedino njihove razbojničke družine, u kojim i u mirnodopsko vrijeme vlada neka vrsta paramilitarne discipline i organizacije, rat nije zatekao nespremne. No svi su do jednog imali glinene noge koje nisu izdržale teret vlasti i iskušenja. Vlast ih je trpila i vješto koristila, računajući, s pravom, da će ih, kad za to kucne čas, srušiti gađajući im glinene udove.

GRADSKA RAJA: Sudeći po glasinama koje cure iz Sarajeva, u obračunu sa bandama glavnu riječ vode Sandžaklije, kao što od početka rata vode glavnu riječ u mnogim gradskim poslovima. Sandžaklije su gradskoj mafiji trn u oku od starta. Prvi posrnuli heroj Juka (Jusuf Prazina) izgradio je svoj politički identitet na netrpeljivosti prema Sandžaklijama, na pripadanju gradskoj raji, što u Sarajevu još znači – "mi nismo nacionalisti". Mnogi novopečeni gradski heroji rado se sugrađanima i stranim novinarima predstavljaju prvenstveno kao "antisandžaklije" i "antifundamentalisti". Izvjesni "Refa", kog londonski "Gardijan" predstavlja čitaocima kao glavnog tjelohranitelja Ismeta Bajramovića, izjavio je novinaru ovog lista u bolnici nad posteljom ranjenog gazde: "Mi nećemo muslimansku državu. Zato moramo da preuzmemo grad".

Pametan čovjek sumnja u uzvišenost pobuda svojih pljačkaša i njihovu ideološku argumentaciju razbojništva. No, slaba vlast je katkad prinuđena da manipuliše svojim podanicima i upotrebljava ih jedne protiv drugih, a Sarajlije su raspamećene granatama. I to je politika. Alija Izetbegović je u mirna vremena dosta puta koristio dijelove svoje stranke jedne protiv drugih, činio ustupke Sandžaklijama da bi potom uslišio pravedne zahtjeve "starosjedilaca" itd. Tako se u ratu poslužio dijelovima policije i vojske da ostvari druge ciljeve, koji ni jednoj ni drugoj strani nisu bili namah prepoznatljivi. Danas upotrebljava Sandžaklije, sutra će im možda oduzeti privilegije koje upravo zarađuju. Borba protiv kriminala niej cilj za sebe, već nova epizoda žilave bitke da se očuva gotovo izgubljena država, dokaže postojanje državne vlasti, povrati povjerenje Zapada i sopstvenog stanovništva. I preživi zima.

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 1. novembar 1993.

Hrana i politika

Rat i mir u stomaku

Humanitarni napori UN u Bosni na udaru sa svih strana

U humanitarnom žargonu politika je prljava riječ. Tridesettrogodišnja Australijanka Lindel Saks, portparol Visokog komesarijata UN za izbjeglice u Beogradu, ima dvije želje: "Da stane rat i da politički lideri prestanu koristiti međunarodnu pomoć u vlastite političke svrhe." Život ne ide u susret njenim željama. U Bosni danas nema veće politike od međunarodne humanitarne pomoći.

POLITIKANSTVO: Visoki komesarijat UN ove je sedmice iz svog ženevskog sjedišta izdao saoptenje da i ne pomišlja na obustavljanje isporuka hrane i lijekova Bosni i Hercegovini s proljeća iduće godine. Demanti ej stigao nakon što je lord Oven prilikom ovonedjeljne posjete Dablinu izjavio da nije siguran koliko je mudro slati hranu u Bosnu, gdje razne vojske trećinu humanitarnih pošiljki konfiskuju za svoje potrebe, čime se indirektno produžava rat u bivšoj jugoslovenskoj republici.

Britanski pregovarač time mora da je režestio lidera manjinske Republikanske stranke u američkom senatu Boba Dola, koji je samo koji dan ranije optužio UN da manipulišu humanitarnom pomoći Bosni u političke svrhe. Dol je zatražio službenu istragu povodom novinskih izvještaja da su UN spriječile stvaranje zaliha hrane i lijekova u Bosni kako se bosanskoj vladi ne bi pružila nada da može preživjeti još jednu zimu bez potpisivanja

mirovnog plana. U istom kontekstu pomenuo je i izuzetno uspješnu operaciju opskrbljivanja bihaćke regije hranom UN, koja je navodno imala za cilj da se izvrši pritisak na legalnu bosansku vladu, a ojača politička pozicija Fikreta Abdića.

"To je jeftin udarac", okvalifikovala je Lindel Saks sentatorovu optužbu. "Mi nemamo vremena za političke igre, previše truda ulažemo u puko dopremanje pomoći. Osim toga, bio bi to za nas opasan presedan. Ovo je naša najveća operacija. Ako ovdje zabrljamo, ugrozićemo sve što činimo, a u svijetu je 90 miliona izbjeglica".

Optužba za politikanstvo teško pada svakoj humanitarnoj organizaciji. Politička čistota motiva nije lako dokaziva, pa su sada Ujedinjene nacije, koje su u Bosnu došle da nahrane narod, u prilici da se pravdaju američkom kongresu zbog "pretjerane revnosti" u dostavljanju hrane i lijekova bihaćkoj regiji. Bob Dol je, naime, pominjući Bihać, aludirao na novinske tekstove poput onog koji je u "Los Anđeles tajmsu" objavila Kerol

Vilijams u drugoj polovini oktobra ove godine. Pozivajući se na "zapadne diplomate u Zagrebu" (sintagma koja u izvještajima američkih novinara često označava Pitera Balbrajta, ambasadora SAD u Zagrevu veoma prisutnog u političkom životu Hrvatske), Vilijamsova je objedodanila postojanje "tajnog koridora za dopremanje pomoći" kojim su se trupe UN "drsko i otvoreno" koristile da bi bihaćku regiju obilato snabdjele hranom. Za uspjeh operacije optužen je lično lord Oven, koji je navodno shvatio da put do bosanskog srca vodi kroz stomak.

Šeststo deset grama

Niko pouzdano ne zna koliko ljudi danas živi u Sarajevu, no UNHCR od početka rata operiše cifrom od 380.000 stanovnika (u muslimanskom dijelu grada) i trudi se da za toliki broj osigura hranu. Zimska porcija za svakog Sarajliju treba da iznosi 610 grama hrane dnevno (tu spadaju brašno, šećer, ulje, leća ili pasulj, konzerva ribe, govedine ili sir), a Lindel Saks veli da se u ovom času u Sarajevu doprema od 80 do 90 odsto ciljanih količina. Ona, međutim, priznaje da radnici UNHCR na licu mjesta procjenjuju da u tom dijelu grada nema više od 280.000 ljudi, što znači da UNHCR trenutno za svakog Sarajliju doprema više od ciljanih 610 grama dnevno.

Sarajlije, međutim, tvrde da toliko ne stiže u njihove domove. Oni koji su upravo izašli prvim konvojem u posljednjih godinu dana tvrde da su toliko UN hrane viđali svakih petnaest dana, uvrh glave. Saksova priznaje da UNHCR nema nikakvog uvida u distribuciju hrane: kada stigne, pomoć prelazi direktno u ruke bosanskih vlasti. "Mi se trudimo da svi znaju koliko bi hrane trebalo da primaju i ne dobijamo mnogo pritužbi od građana. Ipak, veoma nas brine to što nam se ne omogućava uvid u podjelu pomoći". Saksova dodaje da na srpskoj teritoriji u Bosni UNHCR ima uvid u distribuciju.

Bar-Sarajevo

UN se duže od godine nećka da prihvati srpsku ponudu da se glavni pravac snabdijevanja Srajeva humanitarnom pomoći prebaci na teritoriju SRJ i Republike Srpske, prije svega zato što je u Njujorku ta logistički primamljiva ideja smatrana politički neukusnom. Lindel Saks sada kaže da se nada da će ponuda da se Sarajevo snabdijeva preko luke Bar biti prihvaćena i saopštava da se upravo pregovara o detaljima. Jedan od "detalja" su garancije koje traći UNHCR. Tu spada čvrsto obećanje da Srbi neće pokušati da ograniče pravac ili sadržaj tovara i da neće uslovljavati prolaz konvoja dobijanjem procenta tovara.

ISKUŠENJA: No, pred Ujedinjenim nacijama tek stoje politička iskušenja. Ako se ikada potpiše mirovni sporazum između tri zaraćene strane, pola miliona ljudi moglo bi se naći na drumu, na putu iz "tuđe" u "svoju" minidržavu. Ako im "plavi šlemovi" pomognu da se presele, na njih će pasti optužba da učestvuju u zločinačkom "etničkom čišćenju". Hoće li UN ostati "čistih ruku", ili će se prihvatiti "prljavog posla"?

Evo kako Lindel Saks gleda na tu dilemu: "Iz moje perspektive gledano, bolje je pomoći pri preseljenju. Ljudima terba omogućiti da žive tamo gdje žele. Ne treba ih prisiljavati da ostanu ako se ne osjećaju sigurnim. A u svakom slučaju je bolje održati ljude u životu nego ne činiti ništa kako bi se izbjegla optužnica zbog etničkog čišćenja". Ona napominje da su stručnjaci UN, analizirajući užase koji su pratili podjelu Indije 1947, došli do zaključka da bi, u slučaju da su Britanci tada upotrijebili svoje trupe, došlo do isto tako velikog pomjeranja populacije, ali uz mnogo manji broj ljudskih žrtava. Sada Visoki komesarijat UN za izbjeglice piše "pravila angažovanja" za svaku buduću eventualnost.

SUMNJE: Lindel Saks je u Jugoslaviji provela dvije protekle godine i za manje od šest mjeseci se kući. Mnogo toga što je izgledalo konačno i kristalno jasno u međuvremenu je postavljeno na glavu Lord Oven čak javno razmišlja o tome produžava li humanitarna pomoć rat. Miče li Lindel Saks sumnje da je njena organizacija poslužila samo da se Sarajlije prehrane dok svakog ne pronađe "njegova" granata? Misli li nekada da bi se rat, pravedno ili nepravedno, davno završio da međunarodna zajednica nije pružala pomoć civilnom stanovništvu? "Da budem poštena, ponekad me obuzme sumnja da bi rat bio završen da nas nije bilo. Ali rat je fluidna stvar, jedna strana dobija, a onda se linije snabdijevanja poremete, strateška situacija promijeni. Muslimani sada postižu uspjehe u centralnoj Bosni, prema tome, ko zna? Sigurno se zna jedino to da bi daleko više života bilo izgubljeno da Visoki komesarijat za izbjeglice nije bio angažovan."

Ljiljana Smajlović
"Vreme", 15. novembar 1993.

Autentična svedočanstva o ratu Roja Gatmana

ETNIČKO ČIŠĆENJE: JUGOSLSOVENSKE VLASTI POKUŠAVAJU U MAĐARSKU DEPORTIRATI 1800 MUSLIMANA

Palić, Jugoslavija, 3. srpnja 1992.

Ponašajući se na način koji u Evropi nije viđen od vremena drugog svjetskog rata, jugoslovenska vlada, kojoj su na čelu Srbi, iznajmila je prošli tjedan vlak s 18 vagona, nastojeći u Mađarsku deportirati cjelokupno stanovništvo jednog muslimanskog sela.

Prema svedočanstvima seljaka, oko 1.800 putnika, uključujući 70 majki koje su nosile djecu na rukama, istjerano je iz Kozluka, sela u istočnoj Bosni, nakon što su dva oklopljena tenka provalila na glavni trg a srpske paravojne snage zaprijetile da će ga dići u zrak. Naređeno im je da se popnu na vlak koji je trebao ići u Mađarsku, no samo ih je jedan dio imao putne isprave, pa ih je Mađarska odbila propustiti. Nakon što su u vlaku proveli četiri dana, ovi su seljaci odvedeni u logor za Muslimane u Paliću, blizu mađarske granice, u koji je natrpano tri puta više ljudi nego što su njegovi kapaciteti.

Taj je događaj najnoviji potez pun okrutnosti u već vrlo okrutnom ratu, rekli su strani službenici, to je dio politike jugoslovenske vlade, kojoj su Srbi na čelu "etničkog čišćenja" inače povijesnih muslimanskih dijelova Bosne.

Strani su promatrači uvjereni da srpski silnik Slobodan Milošević podupire korištenje tenkova i zastrašivanja koja provode srpske paravojne postrojbe, te da nakraju koristi Crveni križ Srbije za završavanje posla. Lokalni Crveni križ, za koji međunarodni promatrači kažu da djeluje kao dio srpske vlade, poslao je ili je pokušao poslati najmanje 7.000 stanovnika Bosne iz zemlje, kršeći na taj način, prema mišljenju suradnika UN-a, međunarodni zakon o postupanju prema izbjeglicama.

Ovaj deportacijski vlak nije pojedinačni slučaj, rekao je Ron Redmond, glasnogovornik Visokog povjerenstva UN-a za izbjeglice u Ženevi. UNHCR primenjivanje etničkog čišćenja i svaki postupak koji ga podupire drži "izopačenošću". A djelatnici povjerenstva u Beogradu izjavili su da UNHCR zbog tih deportacija priprema prosvjed jugoslovenskoj federaciji.

Napad na Bosnu, poduprt od Srba, stvorio je najveću rijeku izbjeglica u Evropi nakon drugog svjetskog rata. Komisija UN-a je ovaj tjedan

procijenila da je tijekom prošle godine 1,7 milijuna ljudi ostalo bez svojih domova: 1,1 milijun u Bosni i Hercegovini i 617.000 u Hrvatskoj. Broj se svakim danom povećava za nekoliko tisuća.

Oko 204.000 ratnih izbjeglica iz Bosne nalaze se u Srbiji, oko 40.000 su Muslimani, a svi su ostali Srbi. Crveni križ srpske izbjeglice smješta u privatne kuće ili hotele dok, prema riječima suradnika Crvenog križa Srbije, kad god je to moguće, Muslimane šalju van zemlje.

U Bajinoj Bašti, gdje se na srbijanskoj strani rijeke Drine okupljaju izbjeglice, tajnica ogranka Crvenog križa Nada Ivanović brani takve postupke. "Previše mrtvih tijela (Srba) stiže s druge strane rijeke. Nitko tko je izgubio rođaka nije voljan ugostiti one koji dolaze s druge strane." Upravo je Ivanovićka poslala pet autobusa izbjeglica iz Višegrada, protiv njihove volje, u Makedoniju. "Oni su željeli tamo otići", izjavila je prošli tjedan. No Abdulahu Osmanagulis, neslužbeni vođa izbjeglica, rekao je: "Nismo imali nikakvog izbora."

Djelatnica Crvenog križa Srbije, upraviteljica logora Palić u koji su smješteni Muslimani utjerani u vlak za izbjeglice, tvrdi slično. Upraviteljica logora, koja se predstavila samo kao Nada, objasnila je da su svi izbjeglice "dobrovoljno napustili svoje domove" te da su potpisali dokumente kojima svoju imovinu predaju novopostavljenim srpskim vlastima u Bosni.

Ona je izjavila da je najmanje 5.000 ljudi prošlo kroz logor. Inzistirala je da bude nazočna kod mojih razgovora s Muslimanima te je na taj način mnoge od njih zaplašila. Uvjeti su primitivni i mnogi izbjeglice, pogotovo oni stariji, nemaju gdje sjesti, ali su svi odbacili upraviteljičine tvrdnje.

Hadim Kavazović-Osmanović, 60, iz Zvornika, sjedio je na podu u logoru kad se vlak za deportaciju zaustavio na postaji udaljenoj oko kilometar i pol. Poput onih u vlaku, i njega su zlostavljale srpske paravojne jedinice, koje su ga i prisilile da pobjegne iz svoje domovine.

"Natjerali su nas da odemo. Stalno su nam prijetili. Tijekom noći su ubijali ljude. Do nas je došao netko od članova gradskih vlasti i rekao nam da je za nas bolje da odemo", ispričao nam je Hadim.

"Kad smo prešli most i došli u Srbiju, službenici na granici su nam rekli da možemo ući u Srbiju, ali da se nećemo više moći vratiti", priča Kamila Mehmedbegović, 59, još jedna od prognanih iz Zvornika. Dvije druge žene iz istoga grada rekle su nam da su svoje kuće, zemlju i svu imovinu "darovale" srpskoj vojsci.

Od ljudi iz deportacijskog vlaka čuli smo slične priče. Stanovnici Kozluka, mjesta od oko 5.000 stanovnika sjeverno od Drine, opisali su nam moru koja je započela kad su Srbi u travnju preuzeli kontrolu nad tim područjem. Postavili su novo rukovodstvo, koje je prije oko mjesec dana sve Muslimane otpustilo s posla. Prestala je dostava hrane i lijekova, pa su Muslimani, nakon što su srpski vojnici opljačkali i spalili nekoliko kuća te silovali nekoliko žena, ponudili da odu. Prošli četvrtak dva tenka ušla su u mjesto.

"Rekli su nam da više ne mogu osigurati našu zaštitu", priča Mehmedalisa Mulaibišević, 35. "Rekli su da je naše mjesto dio etnički čiste

srpske regije i da je nezamislivo da na ključnom čvorištu putova bude muslimansko selo."

Preostali stanovnici Kozluka autobusima su odvezeni u Šabac, grad u sjevernoj Srbiji, gdje ih je čekao poseban vlak kojim su bili poslani na mađarsku granicu.

"Sve je bilo unaprijed pripremljeno", izajvila je Judith Kumin, predstavnica Visokog povjerenstva UN-a za izbjeglice u Beogradu, glavnom gradu Srbije. Kumin je također izjavila da nema načina na koji bi njihov ured, s 85 zaposlenih koji pokrivaju sve bivše jugoslovenske republike, mogao u kontekstu ovog problema s izbjeglicama, koji eksplodira "eksponencijalnom brzinom", osigurati osoblje koje bi štitilo prava izbjeglica u logoru Palić.

"ODNIJELA GA RIJEKA"

Miratovac, Jugoslavija, 3. srpnja 1992.

Hasnija Pjeva bila je svjedokom smaknuća svog muža Nenada na terasi njihove kuće izvan Višegrada.

Bilo je 7 i 30 ujutro 24. lipnja i Nenad se vraćao iz noćne smjene u tvornici kad su ga uočili naoružani muškarci u uniformama srpskih paravojnih jedinica. Nenad je pokušao pobjeći prema obližnjoj riječnoj obali, no vojnici su ga ubili na licu mjesta. Odvukli su njegovo tijelo na most, a zatim ga bacili u zelenu vodu rijeke Drine.

"Nisam ga sahranila", rekla nam je Hasnija dva dana poslije očiju punih suza, "odnijela ga rijeka".

Abdulahu Osmanagulis je živio u svojoj kući u Višegradu doslovno kao zatvorenik otkako su srpske snage prije tri mjeseca zauzele taj većinom muslimanski grad. Spalili su dvije stare džamije i danonoćno krstarili ulicama pucajući iz osobnog naoružanja. Početkom prošlog tjedna troje njegovih susjeda ubijeno je u svojim domovima.

"Tijela su naprosto bila ostavljena da leže u dvorištu", priča Osmanagulis. Bilo mu je jasno da je došlo vrijeme da napusti svoju kuću.

Muž Emine Hodžić silom je odveden jednog popodneva, a navečer istog dana odveden je i njezin sin. Muža Medihe Tire odveli su muškarci lica obojenih u crno.

Sva ta ubojstva dogodila su se prošlog tjedna u bosanskom gradu čiju je "na Drini ćupriju", sagrađenu u turska vremena, ovjekovječio jugoslovenski pisac Ivo Andrić. Sada su tu dva mosta, a nakon prošlotjednih događanja oba će naći svoje mjesto u dokumentaciji o ratnim zločinima.

Osim nepoznatog ali očito malog broja onih koji su uspjeli pobjeći, svi snažni Muslimani, muškarci i mladići iz Višegrada koji nisu uspjeli pobjeći pred osvajačima bili su, prema izjavama brojnih očevidaca, ubijeni.

"Većina smaknuća izvršena je na mostu. Tijela žrtava su zatim bacana u rijeku", priča Osmanagulis, 73, neslužbeni vođa preživjelih. Čini se da je bilo smaknuto na desetine ljudi, ako ne i stotine. Nitko ne zna o kojem je broju točno riječ.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

"Kad bi rijeka Drina znala govoriti, mogla bi nam reći koliko je mrtvih odnijela", rekla je Hasnija Pjeva.

Prema navodima bosanske vlade, Višegrad, s oko 30.000 stanovnika, jedan je od niza gradova u kojima su u protekla dva tjedna srpske snage provele "etničko čišćenje" nad Muslimanima.

"U Višegradu je vladao kaos. Sve je bilo spaljeno, opljačkano ili uništeno", kaže jedan od protjeranih stanovnika Višegrada, 43, koji mi je, uz kavu u kafiću u Miratovcu, pričao o užasnim događajima, no nije želio otkriti niti svoje ime niti zanimanje. On sam uspio je pobjeći samo zato što je bio invalid s gangrenoznom nogom.

Oni koji su preživjeli pokolj su stari, nejaki, djeca i žene. Potreseni onim što su vidjeli, većina njih jedva da može govoriti ili upravljati svojim osjećajima. Osmanagulis tvrdi da su dvije žene bile silovane. No njihov je jad još povećan poniženjima koja moraju podnositi od lokalnog Crvenog križa Srbije u čijoj se nadležnosti nalaze.

Protiv svoje volje, 280 ljudi je prebačeno u Makedoniju, državu koja se također odvojila od Jugoslavije, u konvoju od pet autobusa, voženi preko čitave Srbije, glavne države u novoj Jugoslaviji. Prešli su više od 400 kilometara. Srpski Crveni križ im je dao hranu i odjeću, ali je inzistirao na tome da potpišu dokumente u kojima izjavljuju da se prema njima dobro postupalo te da žele otići u Makedoniju.

"Mi smo svi željeli ići na Kosovo ili Sandžak", dva područja unutar Srbije gdje uglavnom žive Muslimani, protumačio je Osmanagulis, "no oni su nas slali isključivo u Makedoniju. Nismo imali nikakvog izbora".

On je nosio dokument kojim se od makedonskih pograničnih vlasti traži da osiguraju putovnice i omoguće ulazak čitavoj skupini. Ali Makedonija, koja je primila više od 30.000 izbjeglica iz Bosne, a još uvijek nije priznata od zapadnih zemalja niti prima ikakvu pravu pomoć, prestala je primati izbjeglice, pogotovo Muslimane zbog, kako nam je rekla Mira Jankovska, vladina glasnogovornica u Skoplju, ozbiljnih problema koje ima sa svojom muslimanskom manjinom.

I tako su Makedonci odbili dopustiti da oni koji su preživjeli pokolj u Višegradu prijeđu granicu. A bilo je 4 sata ujutro.

Osmanagulis se posavjetovao s vozačima i svi su se saglasili da bi se ljudi trebali iskrcati te pokušati pojedinačno, pješice prijeći granicu, no makedonska policija ih je vratila natrag. "Ja sam počeo trčati prema autobusima, a ostali su me slijedili. Međutim, kad su nas vozači vidjeli, okrenuli su autobuse i otišli", priča Osmanagulis.

Tako je skupina preživjelih iz Višegrada provela tog 25. lipnja 16 sati na ničijoj zemlji, na međunarodnom autoputu, bez hrane, vode, zaklona ili pomoći, napušteni od Crvenog križa, nigdje dobrodošli. Njih petnaest bilo je staro preko 80 godina, a bilo je najmanje isto toliko djece mlađe od dvije godine. Stajali su i sjedeli od 4 sata ujutro do 8 sati navečer, podnoseći žarko podnevno sunce i žestoku ljetnu kišnu oluju.

Muslimani Albanci iz tog siromašnog sela na jugu Srbije, oko 20 minuta vožnje od graničnog prijelaza, donijeli su im kruh, vodu i rajčice. A uvečer su stigli s traktorima i taksijima i prebacili ih u svoju malu džamiju. Dva dana poslije, na savjet lokalnog liječnika koji se bojao širenja bolesti, bili su razmješteni po obiteljskim kućama.

"Da nam ovi seljaci nisu pomogli, pola bi nas umrlo od gladi ili bolesti", kaže Osmanagulis. Jedna je žena 92, nakon svih tih muka umrla. Bila je pokopana u nedjelju.

Sada preživjeli iz Višegrada sjede u tom selu, na kraju prljavog puta prekrivenog rupama, spavaju na podovima i ležajevima skromnih kuća, uhvaćeni u procijepu između neprijaeljstva Srbije i Makedonije, bez zaštite ijedne organizacije za skrb o izbjeglicama, bez mogućnosti da stupe u dodir s bilo kim izvan tog sela jer nema telefona.

"Mi imamo izreku", rekao je Osmanagulis, sažimajući njihovo loše stanje: "Nebo je previsoko, a zemlja je pretvrda."

ZATVORENICI SRPSKOG RATA

Priče o gladi i mučenju u logoru sjeverne Bosne

Manjača, Bosna i Hercegovina, 19. srpnja 1992.

Pognutih glava i ruku prekriženih na leđima, muslimanski zatvorenici stjali su postrojeni ispred svojih srpskih zarobljivača. Jedan po jedan sjedali su na metalni stolac bez naslona, a zatim kleknuli kako bi im obrijali glave.

Izdano je naređenje koje se nije moglo čuti na udaljenosti od 200 metara i zatim se svaka skupina od po 20 zatvorenika trčećim korakom vratila u hangare, u kojima su živjeli u gotovo stalnom mraku. Stražari na ulazu mahali su svojim gumenim palicama kao da nagoviještavaju početak batinanja.

Scena je za novinara koji je bio u posjetu bila bolna, ako ne namjerna demonstracija poniženja koje svemoćna srpska vojska svakodnevno odmjerava Muslimanima i Hrvatima u etničkom čišćenju pripadnika svih drugih naroda iz područja koja je osvojila.

Vojska Manjaču naziva logorom za ratne zarobljenike. No u ogromnim štalama, u koje mi je bilo zabranjeno ući, prema tvrdnjama upravo puštenih muslimanskih zatvorenika, premlaćivanje i mučenje sastavni su dio svakodnevnog postupka. Oni tvrde da su tijekom prošlog mjeseca umrla najmanje tri zatvorenika. Zatvorenici spavaju na kamenom podu, lišće im služi kao ležaj, a jedan prekrivač dolazi na četiri muškarca ili mladića. Njih osmorica dijele prostor koji odgovara jednom pregratku za konja. Mogu se tuširati jednom u dva tjedna, a većiha ih još uvijek nosi istu onu odjeću koju su imali na sebi kad su stigli ovamo prije šest tjedana.

Priliku da u utorak posjetim Manjaču, a to je bio prvi posjet jednog zapadnog novinara tom logoru, dobio sam zahvaljujući činjenici da je Međunarodni Crveni križ tog dana po prvi put posjećivao logor.

"Mi ništa ne krijemo", izjavio je za Newsday pukovnik Milutin Vukelić, zamjenik zapovjednika krajiškog korpusa u svom u blizini smještenom zapovjedništvu dok je puštao da ga djelatnici Crvenoga križa čekaju. No vojska je odbila zahtjev Newsdaya da se njegovom novinaru omogući obilazak logora, umjesto toga ponudili su da razgovara s osmoricom nasumice izabranih zatvorenika i logorskim liječnikom. Naoružani stražari prisustvovali su svakom razgovoru, vojni ispitivači postavili su većinu pitanja, a vojna televizijska ekipa je sve snimila. Niti jedan zatvorenik nije u tim okolnostima kritizirao način života u logoru, ali su ga zato bivši zatvorenici koje sam intervjuirao izvan logora opisali kao mjesto gdje su premlaćivanja uobičajena pojava.

Osmorica mojih sugovornika dovedena su u stroju, stupajući, na mali trg blizu ulaza u logor. Dok su ulazili, glave su im bile pognute, a ruke prekrižene iza leđa. Bile su im podijeljene zatvoreničke uniforme, ali nosili su cipele u kojima su došli, većinom bez vezica. Svi su izgledali blijedo, izmučeno i pod prinudom.

Jedan od zatvorenika, gospodin V., rekao nam je, dok su stražari pratili svaku njegovu riječ, da je s obzirom na okolnosti u logoru sve u redu. "Imamo smještaj i hranu. Sve je dobro."

Manjača predstavlja jednu od čitavog niza novih zatočeničkih ustanova, koje jedan službenik američke ambasade u Beogradu rutinski naziva koncentracionim logorima. Oni predstavljaju još jedan od primjera kršenja prava čovjeka koja sad kulminiraju u razmjerima koji u Evropi nisu viđeni od nacističkog Trećeg Rajha.

Svjedoci u Banjoj Luci, Zagrebu i drugim mjestima detaljno opisuju smaknuća, masovne deportacije i postupke izgladnjivanja i nebrige.

Manjačom upravlja vojska, u čijim jedinicama još uvijek postoji određena razina discipline. Vođe glavne muslimanske dobrotvorne organizacije i političke stranke ovaj logor nazivaju hotelom prve klase u usporedbi s grozomornim pričama koje su čuli o logorima kojima u općinama sjeverne Bosne upravljaju lokalni policajci.

Logor je smješten u brdovitom kraju, oko 25 km južno od Banje Luke, drugog po veličini grada u novoj republici i glavnog uporišta Srba željnih rata. Neposredno ispod tog mjesta je golema vojna baza, koja vrvi od tenkova, raketa i druge vojne opreme. Rukom napisan znak na rubu logora upozorava: NE ULAZI, OPASNO PO ŽIVOT.

Nekadašnji poligon za vježbanje JNA danas je višestruko opasan bodljikavom žicom, okružen novoiskopanim minskim poljima i straćarnicama te nalikuje Stalagu 17 ili nekadašnjoj granici između Istočne i Zapadne Njemačke. Ovdje su stotine naoružanih policajaca i vojnih stražara zadužene za, kako je procijenjeno, 3.000 zatvorenika, a čuvari tijekom obilaska sa sobom vode njemačke ovčare. Kad je prošli tjedan stigla delegacija Crvenoga križa, zatvorenici su bili vani i gradili nešto što je izgledalo kao još jedan krug ograde.

Međutim, uopće nije bilo jasno jesu li zatočenici doista ratni zarobljenici, jer je velik dio njih govorio da uopće nisu uzeli oružje u ruke protiv Srba koji su napali njihove gradove. Dvojica od osmorice zatvorenika dovedenih na razgovor rekla su da nisu sigurni zašto su dovedeni u logor, a druga dvojica rekla su da su imali uredno prijavljene puške koje su predali kad su to zatražili srpski osvajači njihovih sela.

S., Hrvat, rekao je da je uhićen nenaoružan dok je nosio hranu braniteljima svog sela Mile, kod Jelice, koje su Srbi napali prije nekoliko mjeseci. V., Musliman, rekao je da se muslimanska zajednica njegova grada, Skender Vakufa, predala Srbima te da nije siguran zašto je zatvoren. "Niti meni samom nije jasno zašto sam ovdje", rekao je. Obojici je oko 35 godina. (Njihova se imena ne navode u izvještaju da bi ih se zaštititilo, s obzirom na opasne uvjete u kojima žive.)

Prema riječima direktora Merhameta, ugledne muslimanske dobrotvorne organizacije u Banjoj Luci, većina ljudi koji se nalaze na Manjači nije bila ni na kakav način u vezi s ratnim sukobima. Bivši zatvorenici s Manjače, oslobođeni prošli tjedan, također kažu da se samo nekoliko muškaraca od svih aztvorenika u logoru borilo protiv Srba. Ustvari, logor je vjerojatno otvoren u drugu svrhu – kako bi se prikupili taoci za razmjenu. Gradonačelnik Banje Luke Predrag Radić rekao je da su Srbi ponudili zamijeniti zatvorenike s Manjače za srpske ratne zarobljenike koji se nalaze u hrvatskom ili muslimanskom zarobljeništvu.

Ali, ako ovi ljudi nisu bili borci, kako je onda moguće objasniti samovoljan i brutalan način na koji se prema njima opohodilo tijekom transporta u logor i tamničevanja.

"Odveli su nas iz naših domova 27. svibnja", priča nam S., sedamnaestogodišnji Musliman iz Ključa. "Nije bilo nikakvih borbi. Rekli su nam da ćemo dobiti dokument, no nsimo dobili ništa." Prvo su njega, njegova oca, djeda i brata odveli u Sanski Most te ih tamo držali 12 dana, da bi ih zatim poslali za Manjaču u konvoju od šest zatvorenih kamiona, pri čemu je u svakom bilo natrpano 150 ili više ljudi.

Rekao nam je da je putem umrlo osamnaest ljudi. "Na kraju puta vidio sam gomilu ljudskih tijela. Nije bilo zraka za disanje, umrli su od nedostatka kisika."

Ovaj je mladi čovjek, s kojim sam razgovarao u banjalučkoj džamiji u koju je vojska prošli tjedan iskrcala 105 zatvorenika, želio svoje ime zadržati u tajnosti, zabrinut za ostale članove svoje obitelji, uključujući oca, koji je još uvijek na Manjači.

K., 17, iz Sanice Gornje priča kako je bio uhapšen 29. svibnja, kad su vojnici upali u pretežno muslimansko selo. "Nitko od Muslimana nije ispalio niti metka, ali Srbi su ipak pucali i ubijali ljude." Prema njegovim riječima, njegov je stric, koji je imao lovačku pušku, karabinku, bio smaknut pred svojom kućom. Njegov otac je odveden i strijeljan, a K. je za to doznao tek nakon što je pušten iz logora.

On i drugi snažniji muškarci iz njegova sela kamionima su prebačeni u Ključ. Kaže da su ih odnje ispitivali i tukli čeličnim žicama, pendrecima,

kundacima pušaka i palicama. "U školi je bilo zatočeno 300 ljudi, a u devet dana dobili smo za jelo samo dva sendviča."

No to je bio samo uvod u još veće muke. Autobusima su ih prebacili u mjesto Sitnice, udaljeno 30 km, a ondje su na izlasku morali protrčati 140 metara između dva reda čuvara koji su ih tukli. Jugoslovenski su komunisti ovu tehniku primenjivali u koncentracionom logoru na Golom otoku, kratko nakon drugog svjetskog rata, i dali su joj nadimak "vrući zec". "Bilo je nemoguće doći od jednog do drugog kraja za manje od pet minuta", sjeća se K. Nakon što je u Sitnicama bio zatvoren tjedan dana, prisilili su ga da pješice ode na Manjaču, udaljenu 30 km. "Dva dana nismo dobili ništa za jelo. Dali su nam svakom po čašu vode. Svakoga tko više nije mogao hodati bi tukli."

U logor su stigli 7. lipnja, potpuno iscrpljeni. "Svaki drugi dan dobili bismo dva decilitra vode, taman toliko da ovlažimo usne. Bilo je dana kad nismo dobili niti komad kruha", sjeća se K.

Svaki drugi dan navečer, nakon što bi zatvorenici legli, logorski stražari bi ga tukli. Stražari bi, prolazeći kraj štala, pročitali desetak imena. Zatvorenici bi ih zatim slijedili u malu sobu pokraj kuhinje gdje bi onda svakog od njih tukli 20 minuta do pola sata.

"Tukli bi nas dok se ne bismo srušili", priča K. "Najbolje je bilo ostati na nogama što je duže moguće. Bilo je lakše podnositi udarce po uspravnom tijelu nego biti udaran nogom." Jedan je zatvorenik dobio nadimak "Gumeni" jer nikad nije dopustio da bude srušen na pod.

Odgovarajući prošli tjedan u logoru na naša pitanja, zatvorski je liječnik, Musliman, također zatvorenik, rekao da nitko nije umro osim jednog čovjeka koji je izdahnuo od srčanog napada. Ali K. tvrdi da su dvojica muškaraca, tridesetogodišnji Hrvat i dvadesetšestogodišnji Musliman, prošlog mjeseca podlegli zlostavljanjima.

Tog poslijepodneva, kad je liječnik govorio posjetiteljima, Mirsad Mesenović, 27, iz Blagoje, bio je sahranjen u obližnjoj Banjoj Luci. Prema K.-ovim riječima i iskazima drugih, tek oslobođenih zatvorenika, Mesenović je bio metkom pogođen u kralježnicu te je prebačen na Manjaču gdje mu je ukazana samo prva pomoć. Iz logora je bio otpušten 11. srpnja i slijedeći je dan umro u Banjoj Luci.

K. Kaže da su mnogi zatvorenici imali slomljena rebra i druge ozlijede, no nitko nije odlazi k liječniku strahujući od još većih batina.

Kad su bili oslobođeni, K. i njegovi suzatvorenici nisu imali nikakve papire ili dokumente. Jednostavno su ih odvezli u Banju Luku i ostavili u džamiji. Prema navodima Glasa, službenih banjalučkih novina, dopušteno im je da se kreću gradom, ali se ne mogu vratiti svojim kućama u sjevernoj Bosni.

Nemaju nikakve osobne dokumente, niti očekuju da će do njih ikad oept doći. Kao posljednji izraz prezira uprave logora prema zatvorenicima, stražari su sve zaplijenjene osobne dokumente zatvorenika – putovnice, vozačke dozvole, pisma, recepte, čak i novac, pobacali u dvije velike kartonske kutije u liječnikovom uredu. I tamo su ostali.

"NEMA HRANE, NEMA ZRAKA"

Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 19. srpnja 1992.

Logor je ustvari otvoreni rudnik u kojem je samo trećina zatvorenika zaklonjena od oborina, a većina ih mora, prema navodima svjedoka, stajati u blatu. Ondje svakodnevno umire šest do deset ljudi.

Jedan sunarodnik muslimanske dobrotvorne organizacije Merhamet, koji je prošli tjedan primio izvješće o logoru, priča nam: "Hrpa na koju su pobacana ljudska tijela raste. Nema hrane. Nema zraka. Nema medicinske skrbi. Čak je i trava oko rudnika potpuno počupana. Kad smo čuli to izvješće, digla nam se kosa na glavi".

Sve je više činjenica koje ukazuju na to da je u Omarskoj, mjestu blizu glavnoga grada sjeverne Bosne, sad okupirane od Srba, logor smrti u koji su srpske vlasti uz pomoć vojske otpremile na tisuće Muslimana. Prema izvještajima, ondje vlada epidemija hepatitisa, a brzo se šire i druge bolesti. Svjedoci navode riječi upravitelja logora kojima on upozorava zatvorenike da iz logora nikada neće izaći živi. Za te se iskaze nije mogla dobiti neovisna potvrda.

Za razliku od Manjače, u ovom se logoru, koji je međunarodnim organizacijama poznat otkako ga je Jugoslovenska narodna armija prošle godine, tijekom rata u Hrvatskoj, koristila za smještaj zarobljenika, ne zna gotovo ništa pouzdano, kao niti o desetak drugih zarobljeničkih logora u sjevernoj bosni kojima upravlja lokalna policija. Međunarodni Crveni križ je Omarsku stavio na popis logora koje kani posjetiti, no još uvijek nije službeno zatražio dopuštenje da to i učini.

Razgovori s izbjeglicama iz tog područja sjeverne Bosne ukazuju na to da je barem dio zatvorenika u Omarskoj sudjelovao u borbama protiv vojske koja je napala njihove gradove i sela.

Stoga bi, za razliku od Manjače, Omarska mogla biti pravi logor za ratne zarobljenike.

Suradnik Merhameta, čije se ime ne navodi zbog njegove sigurnosti, rekao nam je: "Ono što ste vidjeli u Manjači je hotel A kategorije u usporedbi s drugim logorima". On kaže da su civilne i vojne vlasti u više navrata odbile zahtjev Merhameta da dopuste slanje delegacije ili hrane u logor. Dio problema je i u tome što niti jedna niti druga vlast ne žele reći tko ustvari upravlja logorom. "Jamčim vam da nikad nećete otkriti tko je odgovoran za ono što se tamo događa", rekao nam je službenik Merhameta.

Jedan od suradnika muslimanske političke stranke SDA procjenjuje da je u logorima na području oko Banje Luke zatvoreno oko 30.000 Muslimana i Hrvata. Drugi logori se koristeza druge etničke skupine. Otvoreni su i logori za Srbe koji se ne žele odazvati obaveznoj vojnoj mobilizaciji.

Bivši zatvorenici iz Manjače pričaju o još jednom logoru koji se nalazio u blizini i u koji su odvođeni mladi Srbi iz Banje Luke. "Koliko miznamo, tamo se nalazi oko 700 Srba. Znali smo ih noću čuti kako se oglašavaju poput ogladnjelih vukova", ispričao nam je K., sedamnaestogodišnjak pušten iz Manjače prije nešto više od tjedan dana.

Vojne vlasti i Crveni križ obznanili su postojanje logora u Omarskoj, no odbili su sve zahtjeve da ga se posjeti. "Major Milovan Milutinović, glasnogovornik JNA, koja je ime promijenila u "Vojska Republike Srpske", izjavio je: "Postoje mjesta na kojima su okupljeni muslimanski ekstremisti, no mislim da su otamo već prebačeni."

Službenik lokalngo Crvenog križa je izjavio da ne zna za "nikakve civile" u Omarskoj.

Suradnik SDA je rekao da je vojska odbila sve zahtjeve za poset logoru, navodeći da se Omarska nalazi u "jako opasnom području". On je primijetio da kroz Omarsku prolazi željeznička pruga te da vlakovi redovito prometuju.

"POPUT AUSCHWITZA"

Srbi ukrcavaju Muslimane u teretne vagone

Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 21. srpnja 1992.

U svojoj revnosti kojom "čiste" sjevernu Bosnu od njezinih Muslimana i Hrvata, Srbi koji su preuzeli kontrolu nad tim područjem deportirali su tijekom prošlog mjeseca na tisuće nenaoružanih civila u zapečaćenim teretnim vagonima. Prema svjedočanstvima prognanika koji su preživjeli te muke, u svaki teretni vagon natrpali bi stotine žena, djece i staraca za iscrpljujuće putovanje od tri ili više dana u srednju Bosnu.

Began Fazlić priča: "Nije bilo niti hrane, niti vode, niti svježeg zraka. Nije bilo zahoda, već samo rupe u podu koje su se ubrzo napunile izmetom". Još je uvijek nepoznat broj ljudi, posebno djece i staraca, koji su, prema izvještajima iz prve ruke, umrli tijekom deportacija.

"Mogli ste vidjeti samo ruke kako vire kroz male rupe za ventilaciju", priča jedan suradnik SDA, muslimanske političke stranke, koji je vidio prva dva vlaka. "No nije nam bilo dopušteno da se približimo. To je izgledalo poput deportacije Židova u Auschwitz."

Danas, prema navodima predstavnika muslimanske zajednice, više nema Muslimana niti u jednom većem gradu sjeverozapadne Bosne gdje su oni inače činili više od 90 posto stanovništva.

Način deportacije potvrdio je Stojan Župljanin, šef policije u Banjoj Luci, drugom po veličini gradu u Bosni i Hercegovini koji predstavlja uporište srpskog naroda u Bosni. Rekao nam je: "Mi smo organizirali 'siguran transport' za Muslimane koji su željeli emigrirati."

Zbog srpskog je osvajačkog napada više od milijun Bosanaca ostalo bez svojih domova, a putnički vlakovi puni deportiranih ljudi čekaju na granicama bivše Jugoslavije da prijeđu u zemlje koje su ih voljne primiti. No, prema navodima muslimanskih dužnosnika, prebacivanje stanovništva po sjevernoj Bosni odigravalo se gotovo isključivo u zapečaćenim teretnim vlakovima.

Prema navodima svjedoka, prava su dva vlaka, u kojima se nalazilo oko 4.000 ljudi deportiranih iz mjesta Kozarca, prošla kroz Banju Luku oko 12. lipnja. Dio ljudi je transportiran u putničkim, no većina je putovala u stočnim vagonima.

"Čak su i oni ljudi koji su bili u putničkim vagonima izgledali iscrpljeno i bili su u užasnom stanju. Ali stražari nisu dopuštali da itko s njima razgovara", priča jedan suradnik Merhameta, ugledne muslimanske dobrotvorne organizacije u Banjoj Luci, koji je također bio na licu mjesta pri prolasku prvih vlakova. (I Merhamet i SDA se nalaze u velikoj opasnosti pa se zbog toga njihova imena ne navode.)

Nakon vlakova koji su prošli oko 12. lipnja, prema navodima muslimanskih dužnosnika, teretni vagoni natrpani deportiranim ljudima redovito su prolazili kroz Banju Luku, no to se događalo nakon što je stupio na snagu noćni policijski sat, u vrijeme kad se nitko od građana nije smio približiti kolodvoru.

Glasnogovornica Međunarodnog Crvenog križa prošli tjedan je izjavila da je njezina organizacija čula glasine o deportacijama u zapečaćenim teretnim vagonima, no da nije bila u stanju ustanoviti nikakve konačne činjenice.

Šef policije Župljanin prikazao nam je deportacije u ružičastom svjetlu, sugerirajući da su starci, majke s djecom i mala djeca ustvari zatražili da budu deportirani na način koji krši međunarodne konvencije o zaštiti civila u ratu. Župljanin je izjavio da su vlakovi bili organizirani zato što je"određen broj (muslimanskih i hrvatskih) građana izrazio želju da se iseli iz srednje Bosne". On je implicirao da su izbjeglice bili sretni što su prevoženi u stočnim vagonima: "Nitko od izbjeglica nije tražio vagone prvog razreda, nitko od njih nije rekao da ne želi ići ako im ne osiguramo putnički vlak. Sve je bolje od hodanja." Naznačio je da je alternativa bio prisilni marš od oko 150 kilometara.

Na pitanje zašto policija nije dopustila muslimanskim volonterima da osiguraju hranu i vodu za izbjeglice, Župljanin je samo rekao: "To je bila mjera sigurnosti."

Ustvari su ih, kako to navode brojni prognanici, domaći Srbi, koji su prošlog proljeća osvojili vlast i proglasili autonomiju a da se o tome nisu posavjetovali s Muslimanima i Hrvatima koji žive u toj regiji, pod prijetnjom puškama prisilili da napuste svoja sela i gradove u kojima su njihove obitelji živjele stoljećima. Muslimani su se isprriječili na putu ostvarenja strateškog cilja koji ekstremni srpski nacionalisti promoviraju već godinama: stvaranje koridora između Srbije i Krajine, izoliranog džepa Srba u srednjoj Hrvatskoj. Gradonačelnik Banje Luke Predrag Radić prošlog je studenoga izjavio za Newsday da Srbi kane stvoriti siguran prolaz u sjevernoj Bosni koji će povezivate te dvije srpske zajednice. Zahvaljujući golemoj vojnoj navali Jugoslovenske armije, taj prolaz danas i postoji, predstavljajući najveći vojni uspjeh u poslednja tri mjeseca ratovanja.

Kako bi ostvarila srpske vojne ciljeve, prema svjedočanstvima izbjeglica iz čitave srednje Bosne, kao i muslimanskih dužnosnika iz Banje Luke, Jugoslovenska armija, sad već pod potpunom kontrolom Srba,

organizirala je izravne napade uz korištenje topništva, minobacača i tenkova na gotovo svaki grad ili veće selo.

Sredinom svibnja i početkom lipnja domaća policija i paravojne skupine sabrali su sve Nesrbe, transportirali ih kamionima i autobusima u sportske dvorane, škole i stadione te im zatim naredili da se ukrcaju u teretne vlakove. Šef policije je potvrdio da su dva teretna vlaka u kojima su se nalazili prognanici prije mjesec dana prošla kroz Banja Luku, no rekao je da ne može potvrditi nikakva naknadna kretanja vlakova. Službenik lokalnog Crvenog križa je rekao da je znao za druge evakuacije Muslimana i Hrvata iz Bosanskog Novog i Prijedora koje su se odvijale vlakovima.

Prema navodima Merhameta i SDA, tijekom proteklih mjesec dana, do sredine prošlog tjedna, kroz Banju Luku prošlo je najmanje 10 vlakova s ukupno 100 vagona. Oni procjenjuju da je na taj način deportirano oko 20.000 ljudi.

Dugogodišnji stanovnik Banje Luke, kojeg bismo doveli u opasnost objavljivanjem njegova imena, ispričao nam je: "Moja je prijateljica otišla na kolodvor potražiti svoje rođake, za koje je mislila da bi mogli biti u vlaku. Nije ih pronašla, ali je vidjela neke od njihovih susjeda. Vratila se ridajući. Rekla mi je da su ljudi bili blijedi, iscrpljeni i preplašeni. Neki su još uvijek bili u pidžamama."

Svjetska zajednica i međunarodne skupine za pomoć osudile su "etničko čišćenje" kao barbarski čin koji je doveo do stvaranja najveće rijeke izbjeglica u Evropi nakon drugog svjetskog rata. Međutim, malo se toga znalo o načinu izvođenja "čišćenja", posebno o unutrašnjim deportacijama, zato što je pristup u sjevernu Bosnu do prije deset dana, dok je vojska provodila svoju operaciju raščišćavanja, bio uskraćen.

Tijekom trodnevnog posjeta Newsdayevog novinara i fotografa slobodnjaka Banjoj Luci srpska je vojska odbila osigurati logističku podršku ili jamčiti sigurnost za sva putovanja osim onih organizrianih od strane svoga zapovjedništva. Međutim, zahvaljujući kontaktima s djelatnicima političkih stranaka te vladinim i dobrotvornim organizacijama, bilo je moguće otkriti barem osnovne naznake o procesima deportacije.

Vlasti su za deportiranje prognanika iz sjeverozapadne Bosne koristile jednu željezničku liniju u sjeverozapadnoj Bosni. Čini se da je glavno odredište svim vlakovima bilo područje srednje Bosne, oko Zenice, koja je nakon srpskog blitzkriega jedno od malobrojnih područja u čitavoj republici koje je ostalo pod muslimanskom kontrolom. Usprkos provjerama kod lokalnih službenika u nekoliko mejsta koja se nalaze duž toga puta, nema pokazatelja koji bi govorili o tome da su prognanici stigli u Zenicu, osim ona prva dva vlaka od prije mjesec dana. Nije poznato kamo su odvedeni ljudi koji su deportirani drugim vlakovima.

"Morali smo posvuda tražiti vlakove. Učinili smo sve što smo mogli", priča Župljanin. Ali "učiniti sve što možeš" je stvar definicije. Suradnik lokalnog Crvenog križa je obznanio da je jednom prilikom, 18. srpnja ili nekoliko dana prije ili poslije, jedan teretni vlak pun deportiranih osoba poslan u područje borbenih djelovanja gdje je i ostao sve dok on s djelatnicima na hrvatskoj i muslimanskoj strani nije dogovorio siguran prolaz.

"Mi se uključujemo u te evakuacije samo onda kad je prolaz zatvoren", kaže Miroslav Đekić, tajnik regionalnog Crvenog križa. "Mi tada stupamo u kontakt sa Crvenim križem na drugoj strani bojišnice i zatražimo od njih da omoguće siguran prolaz. Nakon što je dogovoren prekid vatre, vlak je prošao pa su izbjeglice na neki način našle put iz Bosne u Hrvatsku."

Premda je Crveni križ gotovo uvijek u građanskim i međunarodnim ratovima na neki način uključen u kretanje stanovništva u ratnim zonama, Đekić kaže da su srpske vlasti tog područja, Bosanske krajine, odlučile ograničiti njegovo sudjelovanje na slučajeve gdje se mora dogovoriti siguran prolaz kroz zone borbenog djelovanja. Vlasti su osnovale paralelnu organizaciju bezazlenog imena "Centar za prihvat izbjeglica", koja se bavi svim evakuacijama iz sjeverne Bosne.

Centar se koristi pojednostavljenim rješenjima, sudeći prema još jednom događaju o kojem se moglo čuti od prognanika koji su uspjeli pobjeći s vlaka za deportaciju i vratiti se u Banju Luku. Sudeći prema riječima osobe koja je o tom događaju čula od samih prognanika, oni su putovali četiri dana i noći bez hrane i vode da bi se vlak konačno zaustavio usred jedne doline. Tada su se vrata teretnog vlaka otvorila i putnicima je rečeno da "izađu i pješice odu do područja koje kontroliraju Muslimani". Tijekom marša od 25 km prema Maglaju, koji je trajao čitavu noć, dvije su žene rodile, a jedan je starac umro. Svjedok kaže: "Morali su mu golim rukama iskopati grob."

Seška Stanojlović doprinijela je nastanku ove priče.

MUSLIMANI PRIČAJU O ZLOČINIMA

Zagreb, Hrvatska, 21. srpnja 1992.

Kad je nakon tri dana izašao iz teretnog vlaka, Began Fazlić je imao još samo svoja sjećanja na mučenja koja je vidio za srpskog osnivanja njegovog rodnog mjesta Kozarca.

Nakon što su 17. svibnja srpske snage ušle u mjesto, Fazlić je zajedno s drugim starijim stanovnicima te ženama i djecom odveden u obližnje selo Trnopolje. Proveli su dva tjedna u zatvoreničkom centru, otvorenom u jednoj sportskoj dvorani. Snažniji muškarci i mladići iz Kozarca, uključujući Fazlićeve sinove, odvedeni su u Omarsku. Nisu se vratili. Muslimanski dužnosnici vjeruju da je Omarska logor smrti.

Fazlić kaže da je u zatvoreničkom centru vidio smaknuće svog prvog susjeda Ilijaza Hadžića i njegove žene Ismete. Ilijaz je bio predsjednik ogranka muslimanske stranke SDA, koja je organizirala obranu mjesta. "Tražili su od njega da im oda imena muslimanskih aktivista", priča Fazlić. Ilijaz je odbio. Fazlić je, pokazujući osjećaje, opisivao što se dogodilo obitelji Ilijaz.

"Vojnici su uzeli električne bušilice i njima im probušili grudi", priča Fazlić. Troje djece u dobi od jedne, tri i pet godina nabijeno je na kolce. "Mi smo to vidjeli svojim očima", tvrdi on.

U zatočeničkom centru u selu Trnopolju kraj Kozarca su međusobno za ruke vezali dvije stotine muškaraca i žena. Noću je bilo silovanja. Stražari bi ušli s baterijskim svetiljkama i tražili mlade žene, koje bi zatim izvodili van i zadržavali čitavu noć. "Tko god se suprotstavio, bio je ubijen. To ih je učinilo samo nekoliko."

Srpski službenici ne žele odgovarati na pojedinosti ovih tvrdnji. Major Milovan Milutinović, glasnogovornik vojske u Banjoj Luci, prošli je tjedan izjavio za Newsday: "U Kozarcu je postojala uistinu velika skupina muslimanskih ekstremista. Oni su odbijali bilo kakve pregovore o ustrojavanju društvenog života. Svi naši pokušaji da se pronađe mirno rješenje bili su bezuspješni. Oni su se otvoreno odupirali, pa smo mi na to energično odgovorili."

Na kraju su stanovnici tog mjesta deportirani dvama zapečaćenim vlakovima; u jednom je, prema navodima suradnika Crvenoga križa u bosanskom gradu Zenici, u kojem su konačno završile prije nego što su prebačeni u Zagreb, bilo 2.200, a u drugom 1.600 ljudi. Prognanici su bili odijeljeni po spolu, samo je djeci dopušteno da ostanu uza svoje majke. Fazlić kaže da su najsretnija koju su majke još dojile. Najlošije su prošla mala djeca. "Većina umrlih bila su djeca. Oni (vojnici) bi otvorili vrata, izvukli tijela i bacili ih uz prugu. Nisu nam dopuštali ni da ih sahranimo."

U njegovom je vagonu bilo zagušljivo vruće. Zraka je bilo malo, a vode uopće nije bilo. Muškarci su sa sebe skinuli gotovo svu odjeću. Vlak je krenuo kao konvoj od pet teretnih vagona, iza kojih je bio vagon pun bradatih muškaraca s automatskim puškama, za koje Fazlić vjeruje da su bili četnici, srpska paravojna formacija.

Kad je vlak poslije nekoliko sati stigao u Banju Luku, pripadnici paravojne skupine su od vojske zatražili da preuzme vlak, no njihovi su dužnosnici to odbili. Pregovori su nastavljeni daljnja tri ili četiri sata, da bi četnici konačno otvorili vrata ženskog vagona. Nakon toga je vojska osigurala pratnju za iduću dionicu puta, prema području gdje su vođene borbe. Novi su stražari preuzeli vlak.

"Otvorili su vrata. Tukli su nas i tražili novac. Ženama su s ušiju trgali naušnice. Oteli su sve što su mogli." Prognanici su u vlaku ostali čitavu noć, da bi zatim istim vlakom nastavili put prema Maglaju.

Fazlić bi se želio vratiti u Kozarac, odnosno ono što je od njega ostalo.

Srbi su ime Kozarca promijenili u Radosavci. Jedan mi je službenik muslimanske stranke SDA u Banjoj Luci prošli tjedan rekao: "To je bio jedan od najljepših gradića u Bosanskoj krajini. Međutim sada ćete ga vi, Amerikanci, ako odlučite intervenirati, moći koristiti kao igralište za golf. Sravnili su ga sa zemljom."

LOGOR SMRTI

Preživjeli pričaju o zatočeništvu i masovnim pokoljima u Bosni

Zagreb, Hrvatska, 2. kolovoza 1992.

Iskazi dvojice nedavno oslobođenih zatvorenika za Newsday ukazuju na to da su srpski osvajači sjeverne Bosne otvorili dva koncentraciona logora, u kojima je ubijeno ili do smrti izgladnjelo više od tisuću civila, dok će ih još nekoliko tisuća ostati zatvoreno dok ne umru.

Čini se da svjedočanstva dvojice preživjelih predstavljaju informacije iz prve ruke o onome za što se međunarodne organizacije koje se bave zaštitom prava čovjeka pribojavaju da bi moglo biti sustavni pokolj velikih razmjera. Novinar Newsdaya nije mogao posjetiti logore. To nije omogućeno niti Međunarodnom Crvenom križu niti bilo kojoj drugoj organizaciji.

U jednom od koncentracionih logora, nekadašnjem rudniku željeza u Omarskoj, u sjeverozapadnoj Bosni, prema navodima bivšeg zatočenika koji nas je molio da ga zovemo "Meho", u metalnim kavezima bez sanitarnog čvora, odgovarajuće hrane, mogućnosti kretanja ili pristupa vanjskom svijetu zatvoreno je više od tisuću muslimanskih i hrvatskih civila. On kaže da zatočenici logora predstavljaju čitavu političku i kulturnu elitu grada Prijedora. On tvrdi da srpski stražari svakih nekoliko dana ubijaju zatvorenike u skupinama od 10 do 15.

"Odveli bi ih do obližnjeg jezera. Začuli bismo salvu pucnjeva i oni se više nikada ne bi vratili", priča Meho.

Pierre Andre Conod, šef delegacije Muslimanskog Crvenog križa u Zagrebu, koja je zadužena i za sjevernu Bosnu, izjavio je: "Mislim da bi nas, kad se ne bi radilo o logorima smrti, pustili da u njih uđemo. Kad bi uvjeti u tim logorima bili prihvatljivi, imali bi razloga da nam ih pokažu." Crvenom križu je dvaput dopušten ulazak u ono što bosanski Srbi nazivaju logorom za ratne zarobljenike u Manjači.

Jugoslovenski premijer Milan Panić je preko svog zamjenika poručio da on ne može niti potvrditi niti opovrgnuti postojanje logora smrti te je rekao da se on zalaže za zatvaranje svih logora, na svim zaraćenim stranama u Bosni. Zemlja kojoj je Panić stao na čelo samo je sjena nekadašnje Jugoslavije, a sastoji se samo od Srbije, koju se optužuje da podupire rat u Bosni, te male Crne Gore.

Srbi, koji prisvajaju sjevernu Bosnu kao svoju regiju, opisuju politiku protjerivanja Muslimana i Hrvata katolika kao "etničko čišćenje"; svjedočanstva preživjelih s kojima je razgovarao novinar Newsdaya pokazuju da je u najboljem slučaju riječ o eufemizmu za kampanju zločina i brutalnih deportacija.

U drugom improviziranom logoru, u gradu Brčkom, smještenom u carinskom skladištu na obali rijeke Save u sjeveroistočnoj Bosni, prema navodima Alije Lujinovića, 53, prometnog inženjera, koji je u tom logoru bio zatočen od 15. svibnja do sredine lipnja, pobijeno je 1.350 ljudi. On kaže da su stražari u Brčkom vršili smaknuća klanjem ili streljanjem.

"Mehu", 63, zidara iz obližnjeg Kozarca, liječnik iz njegovog mjesta nagovorio je da prekine svoju šutnju, pa je on u petak proveo dva sata u razgovoru s novinarom Newsdaya i djelatnicima Crvenog križa. Meho kaže da je u Omarskoj bio u lipnju zatočen tjedan dana prije nego što je bio oslobođen, kako on vjeruje, zbog svoje starosti. Njega su, kaže, s još 300 muškaraca držali u utovarivaču rude, u kavezu velikom šezdesetak četvornih metara, u kojem su čekali na "obradu" svojih tamničara. Metalna natkonstrukcija sastojala se od po četiri kaveza naslagana uvis, odvojena rešetkama. Nije bilo zahoda, pa su zatvorenici morali živjeti u vlastitom izmetu koji se cijedio kroz rešetke.

Meho kaže da su tri muškarca pokušala pobjeći skačući s vrha kaveza kroz otvorenu dovodnu cijev na tlo, no svi su ustrijeljeni nakon što su pali s visine od 18 emtara. Kaže da je od drugih zatvorenika čuo kako je tijekom tjedan dana njegova boravka u logoru 35 do 40 muškaraca nakon premlaćivanja umrlo u mukama.

Međunarodne humanitarne organizacije izjavile su da je njegov iskaz, dan novinaru Newsdaya pred djelatnicima bosanskog Crvenog križa i Crvenog polumjeseca, prva potvrda njihovih sumnji da je Omarska logor smrti. Oni su rekli da već duže od mjesec dana slušaju glasine o takvim logorima, no nitko nije uspio razgovarati s nekim od preživjelih.

Međunarodni Crveni križ nastoji već duže od dva tjedna dobiti dopuštenje za ulazak u Omarsku, izjavio jeConod, ali srpske vlasti u Bosni ih stalno odbijaju govoreći da im ne mogu jamčiti sigurnost. Srpska vojska je prije dva tjedna odbila odvesti Newsdayevog novinara i fotografa slobodnjaka u Omarsku.

Crveni križ još uvijek nije zatražio dopuštenje za posjet Brčkom jer su se njegovi djelatnici, nakon što su se u svibnju povukli iz Bosne zbog ubojstva jednog svog službenika, ponovo vratili u Banju Luku, glavni grad sjeverne Bosne, ali još nisu potpuno uspostavili svoje djelovanje u istočnoj Bosni.

Meho kaže da su, u vremenu dok je on bio u Omarskoj, od 3. do 10. lipnja, sva četiri kaveza u utovarivaču rude bila puna zatvorenika, a neki drugi zatvorenici su procijenili da je u logoru bilo zatočeno oko 8.000 ljudi. Službena Bosanska državna komisija za ratne zločine, vladino tijelo osnovano za prikupljanje dokumentacije o ratnim zločinima, u svom je prošlotjednom izvješću za UNHCR iznijela procjenu da se u Omarskoj nalazi 11.000 zatvorenika, što znači da je Omarska najveći od 94 logora poznata komisije. Nije bilo nikakvih procjena o broju ubijenih zatvorenika.

Prema navodima jednog svjedoka, kojeg je prije dva tjedna citirala bosanska muslimanska dobrotvorna ustanova Merhamet, tisuće muškaraca je također zatočeno u otvorenoj rudarskoj jami koja je korištena za iskapanje željezne rudače. Meho kaže kako se čini da su neki drugi zatvorenici bili zatočeni u zgradi za odvajanje rude i u upravnim zgradama. On navodi da nije znao za zatvorenike koje su držali vani, pod vedrim nebom, bar ne u vrijeme kad se on tamo nalazio.

Mirza Mufić, inženjer geologije koji je sudjelovao u izradi nacrta rudnika, pojasnio je da se otvorena jama nalazi oko kilometar i pol od mjesta gdje je bio zatvoren Meho, tako da je on nije ni mogao vidjeti.

Prošlog je tjedna Visoko povjerenstvo UN-a za izbjeglice objavilo izvješće u kojem navodi izjavu stražara iz Omarske koji je promatraču UN-a rekao da su vlasti planirale pobiti zatvorenike u Omarskoj izlažući ih vremenskim nepogodama.

"Nećemo na njih trošiti metke. Oni nemaju krov nad glavom, a sunce sija, kiša pada, noći su hladne i dobivaju obrok batina dvaput dnevno. Ne dajemo im ni hranu ni vodu. Krepat će kao životinje", navodi UNHCR u hitnom izvješću objavljenom u ponedjeljak u Ženevi, a u svezi s izvanrednim zasjedanjem o izbjeglicama iz Bosne.

Poput mnogih drugih izbjeglica, Meho kaže da je i on bio redovito premlaćivan te da je, dok je bio zatočen u Omarskoj i dva druga logora u kojima se nalazio kratko vrijeme na putu za Omarsku, bio svjedokom zločina. Tijekom razgovora je rekao kako gotovo uopće ne može podići lijevu ruku, a kad se nasmiješio vidjelo se da gotovo uopće nema zube – sedam mu je zuba izbijeno tijekom batinanja koje je opisivao. Meho veli da ga je bosanska srpska vojska uhitila u njegovoj kući u Kozarcu 27. svibnja.

"Stavili su znak crvenog križa na rukave i tenkove i vikali: 'Predajte se. Čeka vas Crveni križ. Bit ćete zaštićeni'", te nastavlja pričati da su, međutim, pri ulasku u autobuse na vratima stajali vojnici s pendrecima. "U svakom su autobusu bila po tri naoružana stražara. Rekli su nam da ćemo, dignemo li glavu, u nju dobiti metak."

Logori su žurno otvarani. Meho je, prije nego što je poslan u Omarsku, prvo odveden u Keraterm, nekadašnju tvornicu keramičkih pločica u Prijedoru, a zatim u Ciglanu, susjednu tvornicu opeke. Kaže da je zatvoren zato što su vlasti sumnjale da su se njegova dva sina borila protiv Srba.

"Njihov je sistem bio takav da bi vas odveli na ispitivanje, a onda bi vam rekli kako ćete biti oslobođeni ako o drugima kažete ono što su oni htjeli čuti. Svatko je, da bi se spasio, optuživao onog drugog. No oni nisu nikoga oslobodili", priča Meho.

U utovarivaču rude u Omarskoj ljudi su bili tako natrpani da "nije bilo mjesta da se legne. Malo bi odrijemao, a onda bi mjesto prepustio sljedećoj osobi". Kruh se dijelio svaki treći dan, kilogram kruha na troje ljudi, a nakon tjedan dana zatvorenicima su počeli jednom dnevno davati malu šalicu slabe juhe.

U zatvorenom odjelu, bez ikakvih sanitarnih uvjeta, svim je muškarcima narasla brada i dobili su uši. Zatvorenici su bili raspoređeni na različitim razinama utovarivača rude. Mehin brat, 51, rendgenski tehničar, nalazio se na razini "B". Meho kaže da je on bio na razini "C". U petak nam je rekao da je čuo od jednog nedavno oslobođenog zatvorenika da je njegov brat umro nakon što je on, Meho, otišao.

On kaže da su ga stražari svaku noć izvodili na ispitivanja i premlaćivanje. Meho veli da je poznavao čovjeka koji ga je ispitivao, bio je učitelj u Bosanskom Novom, kao i dvojicu stražara, jedan je bio konobar u jednom restoranu, no svi su se oni pravili da ga ne poznaju. Kaže da nikad nije priznao da ima sinove ili brata. Kad bi ga ispitivač pitao o njegovim sinovima, odgovorio bi: "Druže, ja nemam sinove." Zapovjednik mu je

odgovori: "Nisam ti ja drug." Meho kaže da ima dva sina, od kojih je jedan još u Bosni.

Prema njegovim navodima, svi su vojnici pustili duge brade u stilu srpskih četnika, rojalističkih vojnih jedinica iz drugog svjetskog rata. Sam zapovjednik nije Mehi prijetio da će ga ubiti, ali drugi su vojnici to često činili. "Govorili su nam da će za svakog Srbina koji pogine u borbi ubiti nas 300."

Kaže da je on jedini pušten iz odjela "C" te da su ga vjerojatno pustili zbog njegove starosti. Iz odjela "B" je preseljeno oko 45 ljudi, svi stariji od 60 godina, dok su mlađi muškarci, u dobi između 18 i 60 godina, bili zadržani u logoru. Njega su odveli u Trnopolje, selo između Omarske i Prijedora, koje je pretvoreno u golemi zatvorenički logor.

Meho kaže da su ga u prvo vrijeme drugi zatvorenici, zbog stanja u kojem se nalazio kad je stigao, izbjegavali.

To se poklapa s onim što smo čuli od kćeri jednog uglednog člana prijedorskog gradskog vijeća, koja je vidjela kasniji dolazak ljudi iz Omarske. Ta nam je intelektualka, koja je zatražila da ne otkrijemo njezino ime kako bi zaštitila rođake koji se još uvijek nalaze tamo, rekla u intervjuu vođenom prije razgovora s Mehom da je njezin kolega vidio ljude koji su pušteni iz Omarske te da joj je ispričao: "Svi su bili mlađi od 18 ili stariji do 60 godina. Prvih nekoliko dana morali su biti odvojeni. Bili su puni uši, čak i po obrvama. Bili su potpuno iscrpljeni i jako mršavi."

Ta je žena i sama bila u Trnopolju, no ne kao zatvorenica. Ona je rekla da su među zatočenicima u Omarskoj i žene, intelektualke iz Prijedora, koje, kako se čini, drže odvojeno od muškaraca, u upravnoj zgradi. Među njima su zubarice, ginekolozi, "sve žene s visokih položaja". Naša sugovornica kaže da trenutno štrajkuju glađu.

PRIČE SVJEDOKA O SMRTI I MUČENJU

U šestotjednoj pijanki najmanje 3.000 ubijenih

Zagreb, Hrvatska, 2. kolovoza 1992.

Srpski su zarobljivači neke od svojih bosanskih zatočenika ubili iz pištolja, no prema tvrdnjama preživelog Alije Lujinovića, najdraži način ubijanja bilo im je klanje. Zatim bi s tijela svukli svu odjeću i pobacali ih u rijeku Savu.

"Govorili bi da hrane ribe", sjeća se Alija.

Prema izvješćima Bosanske državne komisije za ratne zločine, ishod je bio jedan od najstrašnijih poznatih pokolja u ratu koji Srbi vode u Bosni. Nakon šestotjednog ubilačkog slavlja, pijančevanja, koje je trajalo od početka svibnja do početka lipnja, u koncentracionom logoru u Brčkom i okolnim područjima ubijeno je najmanje 3.000 ljudi, što je najveći broj mrtvih u jednom od 94 logora koje je komisija registrirala.

Lujinović, Musliman star 53 godine, u dvosatnom je razgovoru za Newsday, vođenom u srijedu, ispričao da je on jedan od 150 zatvorenika koji su jedini ostali živi od njih 1.500, koliko ih je u logor stiglo početkom svibnja. Nakon što su poklali devet desetina zatvorenika stražari su se okomili na stanovnike grada koji još nisu bili uhićeni.

Zatim su, priča on, umjesto da tijela pobacaju u Savu, zatvorenicima zapovijedili da ih odvezu u tvornicu umjetnog gnojiva. Lujinović kaže da zatvorenici nisu osobno bacali tijela u peć, ali da imaju razloga vjerovati da su tijela bila kremirana za životinjsku hranu, jer je tog dana zrak u Brčkom tako smrdio da se nije smelo otvoriti prozor.

Lujinović je prije rata bio inženjer prometa zaposlen u Brčkom, gradu u sjeveroistočnoj Bosni, gdje se i nalazio kad je Jugoslovenska narodna armija, kojom se upravljalo iz Srbije, početkom svibnja izvela napad u kojemu je zauzela kopneni koridor kroz sjevernu Bosnu. On kaže da je iskusio gotovo svaki oblik poniženja koja su srpski stražari nanijeli muslimanskim zatvorenicima, od oskvrnuća lokalne džamije do prisustvovanja ubojstvima i osakaćivanjima muških zatvorenika i skupnim silovanjima Muslimanki.

Ponekad su zatvorenici, prije nego što bi ih bacili u Savu, bili podvrgnuti užasnim osakaćivanjima. "Najstrašniji od svih dana bio je, a vidio sam to svojim očima, kad sam ugledao deset mladih momaka poredanih jedan do drugoga po podu. Grla su im bila prerezana, nosevi odsječeni i spolni organi iščupani. To je bilo nešto najgore što sam ikada vidio." Stražar, Srbin, pojavio se pred zatvorenicima, koji su morali gledati ubijanja, držeći neku vrstu oruđa od žice s tri šiljka nataknuta na dug držak. "Prijetio nam je da će nas kastrirati", kaže Lujinović.

On kaže da su prvo bili smaknuti članovi muslimanske političke stranke i teritorijalne odbrane. "Prozvali su imena, izveli zatvorenike i počeli s ubijanjem. Začuli bismo tri pucnja i čovjek se više nikada ne bi vratio", sjeća se Lujinović.

Međutim, kaže da su ubrzo promijenili metode, pa su zatvorenike počeli klati. "Naredili bi im da legnu na pod i stave glavu na betonski blok. Stražari bi im tada prerezali grlo. To sam vidio svojim očima." Tijela su bila tako položena da je krv otjecala u Savu. I konačno, nakon oko mjesec dana ubijanja, kaže on, stražari su počeli ubijati i stanovnike grada.

Lujinović je spašen, kako sam kaže, zahvaljujući dobrotvoru kojeg ne želi imenovati, koji je platio za puštanje 120 zatvorenika. Ustvari, kaže, kad je šef policije došao 23. lipnja i pročitao imena 120 zatvorenika koji će biti oslobođeni, on nije bio među njima. No on je poznavao policijskog inspektora Dragišu Tesanovića te mu je prišao preko dvorišta. "Pitao sam ga kako me može držati ovdje zatvorenog. Rekao sam mu da, kad bih ja bio na njegovom mjestu a on na mome, ja njega ne bih ovdje držao ni 24 sata. On mi je rekao kako imam pravo te mi je nabavio potrebne papire."

Lujinović kaže da je pobjegao iz Bosne zahvaljujući tome što je u posebnom uredu, otvorenom u te svrhe, svu svoju imovinu prepisao na novopostavljenu srpsku vlast. Tamo je sreo Srbina kojeg je poznavao, Žarka, koji je izgledao iznenađen što ga vidi.

Sjeća se da ga je Žarko upitao: "Dobri Bože, zar si ti još živ?" Nakon četiri sata čekanja Lujinović je dobio propusnicu za izlazak iz Bosne te je 13. srpnja autobusom otišao u sjevernu Srbiju, odakle se prebacio za Mađarsku i Hrvatsku.

GULAG

Rat protiv muslimanskih i hrvatskih civila: bivšizatočenici srpskih snaga opisuju zločine

Slavonski Šamac, Hrvatska, 3. kolovoza 1992.

Iz noći u noć na drugu stranu Save mogu se čuti krici i zapomaganja muslimanskih i hrvatskih žena i djece koje Srbi drže zatočene u Bosni. Kamioni se dovezu do riječne policijske postaje. Čuju se krici. Kamioni odlaze.

Za muškarce koji su prošlog proljeća bili u logorima ti krici predstavljaju dvostruko mučenje. Oni kažu da su zvukovi koji su se između travnja i lipnja mogli čuti s druge strane rijeke bili krici muškaraca koje su tukli u policijskoj postaji.

Ovdje, na hrvatskoj strani rijeke, Muslimani i Hrvati koji su oslobođeni razmjenom zarobljenika nemaju pojma o tome što se događa ženama u Bosanskom Šamcu. Da li ih odvajaju od njive djece? Odvode li ih u druge logore? Spremaju li ih za razmjenu?

Nekad su ova dva skromna grada bila povezana trgovinom, brakovima i sportom. Međutim, danas je Sava pretvorena u rijeku krvi, što je bila i tijekom drugog svjetskog rata. Most leži u ruševinama, dok ga nadgledaju Srbi sa stražarskog mjesta ispod mosne konstrukcije a njihovi snajperisti vrebaju sa svojih položaja na vrhu žitnog silosa, naoružani raketnim granatama i puškama velike snage.

Prema kazivanjima ljudi, svakog dana između gradova blizanaca niz rijeku prođe šest do sedam tijela ljudi ubijenih tijekom srpskog napredovanja u sjevernoj Bosni. Četvorica muškaraca koji su bili zatočeni s druge strane rijeke sjećaju se zvukova tog proljeća – još češća uoči njihovog oslobađanja. Neka od mučenja kojima su bili podvrgnuti su neopisiva. Nakon što je novinar Newsdaya razgovarao sa četvoricom bivših zatvorenika, jedan mu je od njih uručio pismeni iskaz u kojem opisuje kako su morali gledati ubijanje 15 zatočenika i mučenje zatvorenika. Jednom je prilikom, piše, jedan zatvorenik bio natjeran da pojede svoj vlastiti izmet.

Logori su bili ustrojeni kao dio gulaga, osnovale su ih srpske snage koje su sad zauzete "čišćenjem" osvojenog muslimanskog i hrvatskog teritorija. To nisu bili logori smrti kao takvi, uprkos izvješću o krvavoj orgiji u kojoj je oduzet život petnaestorici muškaraca. Ova četvorica bivših zatvorenika procjenjuju da je tamo bilo zatvoreno 800 muškaraca, od kojih su mnogi u logor odvučeni s ulice, dok su obavljali jutarnju kupovinu. Zatvoreni

su u policijske postaje, zemljoradničke zadruge, osnovne, srednje škole te u urede teritorijalne obrane.

Jedan neobičan aspekt šamačkih logora je da sve do prošlog tjedna njihovo postojanje nije bilo poznato bosanskoj vladi, koja je Visokom povjerenstvu UN-a za izbjeglice poslala popis od 94 zatvorenička logora. Ovaj propust ukazuje na to da bi ukupan broj logora u Bosni mogao biti znatno veći od onog koji je poznat do danas.

Srpsko vodstvo u Bosni odlučno niječe postojanje zatočenih civila. Radovan Karadžić, psihijatar, predsjednik Srpske demokratske strane, u subotu je izjavio za Newsday: "Srpska strana energično negir apostojanje logora za civilno stanovništvo u bilo kojem dijelu Srpske republike Bosne i Hercegovine."

Međutim, sve je to slikovito opovrgnuo jedan pogled na zatvorenike koji su iz zatočeništva, koje je trajalo dva ili više mjeseci, izašli slomljenih kostiju, oštećena vida ili s ozlijedama organa koja su posljedica premlaćivanja. H.D., 38, ima ožiljak preko čitave glave na mjestu gdje ga je stražar udario željeznom šipkom. On kaže da su ga stražari vjerojatno izdvojili za dodatna batinanja zato što je bio član muslimanske političke stranke SDA, ali, prema njegovim riječima, tijekom sedamdesetodnevnog zatočeništva nije niti jednom bio odveden na ispitivanje.

"Tukli su nas željeznim šipkama, palicama za bejzbol, pendrecima, ali mi smo pendreke nazivali 'bananama' jer su predstavljali neku vrst olakšanja." On nije želio otkriti svoje ime jer mu je žena još u zatočeništvu; koliko zna, nalazi se u selu s druge strane rijeke. Jednog ga je dana znakom dozvala skupina od četiri stražara. Iz kožne vreće su izvukli četiri bejzbol palice i počeli ga tući. H.D. svjedoči: "Gledao sam bejzbol na televiziji, zamahivali su palicama kao da udaraju loptu, držeći je objema rukama. Te sam se noći oprostio od života. Jedino što sam želio bilo je da umrem."

Jedan čovjek, star 61 godinu, zatražio je da ga predstavimo samo imenom. "Preživjeli". Njegova je priča o sadističkoj izopačenosti. Napisao je: "Žrtvu bi tukli po glavi, vratu, ramenima, leđima, grudima, bokovima, nogama i rukama – odnosno po čitavom tijelu. Ponekad bi žrtvu tukao jedan čovjek, ponekad trojica, a ponekad čak i desetorica policajaca u isto vrijeme. Obično bi nas tukli tijekom dana, ponekad u prostoriji u kojoj smo bili smješteni, a ponekad u dvorištu..." Nakon takvog zlostavljanja žrtva bi bila sva u krvi,a leđa bi joj bila plavocrvena od udaraca.

Sudeći prema svjedočenjima bivših zatvorenika, čini se da je velik dio takvih postupaka uobičajena pojava u logorima sjeverne Bosne. U malim spremištima je natrpano toliko zatočenika da ne mogu normalno leći, tako da u najboljem slučaju mogu spavati samo na smjene. Stražari im dopuštaju obavljati nuždu samo jedanput dnevno, ako i uopće, te ih hrane oskudnim obrocima. No primeri se razlikuju. U Bosanskom Šamcu stražari bi stajali u vrsti prisilivši zatvorenika da hoda oko njih, a svaki od njih udarao bi ga štapom ili pendrekom dok bi prolazi.

OSOBNA PRIČA O UŽASU

Slavonski Šamac, Hrvatska, 3. kolovoza 1992.

Nakon podužeg intervjua bivši zatvorenik iz Bosanskog Šamca je novinaru Newsdaya uručio pisani iskaz u kojem su opisani načini na koje su, kako tvrdi, njega i druge zatvorenike mučili njihovi srpski tamničari. Zabrinut za svoje rođake koji su još u logoru, čovjek je inzistirao da ga zovemo jednostavno "Preživjeli".

"Ja sam bio jedan od 800 zatvorenika koje su srpske vlasti tzv. Srpskog distrikta Bosanski Šamac držale u svojim koncentracionim logorima. U Bosanskom Šamcu je bilo pet takvih zatvora ili centara."

"Zatvorenici su bili Hrvati, Muslimani i Albanci, odnosno ljudi nesrpske nacionalnosti. Među zatvorenicima je bilo žena i staraca, muškaraca starijih od 60 godina, čak jedan starac od 73 godine. Zatvorenici nisu dovedeni s bojnih polja kao zarobljenici, već iz svojih domova. Praktički svi su morali podnijeti različite oblike mučenja: batinanje, zatočeništvo u zatvorenom, vrućem i zagušljivom prostoru, uskraćivanje vode za piće i korištenja zahoda, kao i slabu hranu."

"U početku su nas tukli pripadnici specijalnih jedinica koji su došli iz Srbije. Kasnije su taj posao preuzeli policajci koji su nas čuvali. To su bili domaći Srbi, koji su svoj posao obavljali mnogo okrutnije od pripadnika specijalnih jedinica. Tukli su nas željeznim šipkama, drvenim motkama i pendrecima, nogama u vojničkim čizmama, šakama i rukama."

"Žrtvu su tukli po glavi, vratu, ramenima, leđima, grudima, bokovima, nogama i rukama, odnosno po čitavom tijelu. Ponekad bi žrtvu tukao jedan čovje, ponekad trojica, a ponekad čak deset policajaca u isto vrijeme. Obično su nas batinali tijekom dana, ponekad u prostoriji gdje smo bili smješteni, a ponekad u dvorištu. Nakon takvog zlostavljanja žrtva je bila sva u krvi, po glavi i leđima, a leđa su joj bila plavocrvena od udaraca."

"Pripadnici specijalnih jedinica tukli bi nas tijekom dana, vani, u dvorištu. Policajci koji su nas čuvali obično bi nas tukli noću. Žrtve bi jednu po jednu izvodili van gdje bi se onda njih trojica ili četvorica u mraku na nju bacili. A ponekad bi bilo i po deset policajaca. Čovjeka bi tukli čime god su mogli tako divljački da nam je bilo strašno slušati njegove krikove. Svaki od nas je strahovao da će biti sljedeći kojeg će tući."

"Žrtvu koja bi još mogla hodati ubacili bi u sobu kao da je riječ o životinji, svu okrvavljenu i prekrivenu modricama. Nekad žrtva ne bi mogla hodati, toliko je bila pretučane,a ili bi od udaraca izgubila svijest, tako da bi je tada druga dva zatvorenika morala odnijeti u sobu."

"Znam da su jednog zatvorenika jako dugo tukli, i na kraju ga je jedan od policajaca udario batinom po čelu tako da se onesvijestio. To se dogodilo tijekom noći, a dva druga zatvorenika su ga ujutro donijela natrag. Došao je k svijesti tek idući dan, oko 10 sati ujutro."

"Nakom što smo pušteni iz zatavora zahvaljujući razmjeni (za srpske zarobljenike), liječnički su pregledi pokazali da je veliki broj zatvorenika ima

po nekoliko slomljenih rebara. Onaj čovjek kojeg su batinom udarili po čelu morao se u Zagrebu podvrgnuti operaciji glave."

"Osim što su nas tukli, mučili su nas i time što su nam zabranjivali da, kad smo osjećali potrebu, odemo obaviti nuždu, ili su nam uskraćivali pitku vodu i različite druge stvari. Posljednjih mjesec dana prije razmjene dobivali smo samo jedan obrok dnevno, ručak. Ponekad se taj ručak, jedini obrok u 24 sata, sastojao samo od komada kruha premazanog pekmezom."

"U svojim su mučenjima otišli daleko da su zatvorenike prisiljavali da jedu pijesak. Jednog su zatvorenika prisilili da proguta svoj vlastiti izmet, drugog da ima spolni odnos s jednim zatvorenikom."

"Bila je to užasna scena kad nam je jedan član specijalnih jedinica iz Srbije odlučio pokazati kako, kao što je on to rekao, četnici kolju svoje žrtve. Dok je s nožem u ruci odabirao svoju žrtvu, svaki je od nas mislio da će upravo on biti odabran. Prestravljeni smo tamo stajali dok je on odabirao. Za svoju je žrtvu odabrao jednog od dva brata Albanca, mlađeg. Naredio mu je da čučne i osloni se na ruke te da se istegne što više može, a nas su prisilili da se stanemo u krug oko njega. Na strašan je način psihološki mučio i nas i žrtvu, povlačeći joj nož uz vrat, sa svih strana, ne zarezujući ga. Zatim je žrtvu počeo udarati nogama i štakama po glavi i svim drugim dijelovima tijela."

"Mislim da je najstrašnija bila ona noć između 7. i 8. svibnja, kad je u skladišne prostorije poljoprivredne zadruge u Crkvini (pet kilometara od Bosanskog Šamca, jedan od četiri zatvoreničkih centara) došao vod srpskih specijalnih jedinica i ondje ubio između 15 i 45 ljudi koji su tamo bili zatvoreni. Nakon što su vrata skladišta nasilno otvorena, naređeno nam je da se, bez paljenja svetla, postrojimo duž jednog kraja prostorije, što smo mi žurno i učinili."

"Jedan od pripadnika specijalnih jedinica nas je jednog po jednog osvetljavao baterijskom svjetiljkom, dok je drugi odabirao žrtve – prvo bi čovjeka pištoljem udario po glavi, a zatim bi ga ustrijelio. Ljudi su hrpimice padali na pod, dok je krv tekla betonskim podom. Kad je završio obilazak, naredio je preživjelima da se brzo postroje na drugom kraju sobe, što smo i učinili. Zatim je opet počeo odabirati i ubijati ljude. Znam da je tijekom drugog odabira svakog pitao za ime i zanimanje te je zatim, na temelju toga, odabirao koga će ubiti. Na podu prostorije je ostalo ležati petnaestak ljudi. Oko njih se na betonu stvorila lokva krvi."

"Skrivali smo od drugih zatvorenika užasnu priču o tome što smo vidjeli, a nismo niti među sobom govorili o toj strašnoj noći."

SRPSKI LOGOR SMRTI

Kako su stražari odabirali žrtve

Zagreb, Hrvatska, 5. kolovoza 192.

Prema intervjuima koje je novinar Newsdaya obavio tijekom jučerašnjeg dana, srpski su stražari u koncentracionom logoru Omarsku u

Bosni svakodnevno ubijali desetke muslimanskih i hrvatskih zatvorenika, koji su nekoliko tisuća tamo držali zatvorenima na najmanje tri mjesta u nekadašnjem prostranom rudniku.

Prema navodima 53 godine starog Muslimana koji je preživio logor, a kojeg smo jučer intervjuirali, stražari bi svake noći nasumice, koristeći baterijsku svetiljku u mračnom skladištu gdje je bilo natrpano 600-700 ljudi, odabrali sedam ili osam žrtava. Preživjeli zatvorenik, koji je molio da ga zovemo Hujca, rekao nam je da je jedina značajka koja je očito povezivala sve žrtve bila njihova snažna građa.

"Idućeg jutra ih više nije bilo", kaže Hujca. Navodi kako su se stražari iduće jutro vratili i odabrali skupinu mladih muškaraca za pokapanje mrtvih, od kojih su neki bili ubijeni metkom u usta, dok su drugima bila prerezana grla. On sam nije prisustvovao ubijanjima. Jednom je prilikom vidio osam leševa prekrivenih pokrivačima. U drugim su mu prilikama pripadnici skupine za pokapanje ispripovijedali šta su vidjeli.

Hujčino pričanje je, zajedno s drugim, neizravnim pričama koje smo jučer čuli o zatvorenicima koji su u Omarskoj zatočeni u rudarskoj jami pod vedrim nebom, dodala nove jezovite pojedinosti svjedočanstvima očevidaca koji su 2. kolovoza objavljena u Newsdayu. U Newsdayu su opisani navodi o tisućima mrtvih u logoru Omarska, kao i u posebnom logoru u Brčkom u sjeveroistočnoj Bosni. Nova su otkrića pomogla da na površinu izađe slika logora Omarska, i ono za što se međunarodne organizacije koje se bave pravima čovjeka pribojavaju da bi mogao biti pokolj velikih razmjera. Newsdayev novinar nije mogao posjetiti logore. To nije omogućeniti niti Međunarodnom Crvenom križu niti drugim međunarodnim organizacijama. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda prošle je noći zahtijevalo da se zatvorenički logori tog područja otvore za nepristran međunarodni pregled.

Srpski dužnossnici u Bosni niječu da se u zatvoreničkim logorima drže bilo kakvi civili. Jugoslovenski primjer Milan Panić, koji predsjeda vladi koja se sastoji samo od Srbije i male Crne Gore, priznaje da sve strane imaju zatvoreničke logore. On je izjavio da ne može niti potvrditi niti opovrgnuti postojanje logora smrti te da se zalaže za zatvaranje svih logora.

U jučerašnjem je razgovoru Hujca potvrdio prethodne navode o logoru Omarska. On je ispričao kako je u svibnju proveo 12 dana zatvoren u skladištu, uguran u prostoriju koja je bila toliko pretrpana ljudima da nitko nije mogao spavati ležećki. On je bio pripadnik bosanskih odbrambenih snaga, ali se riješio svoje strojnice, pa nije bio otkriven kad se pridružio svojim sumještanima iz Kozarca, mjesta u sjeverozapadnoj Bosni koje su srpske snage zauzele u svibnju. Međutim, srpske su jedinice zarobile na tisuće civila i svi su oni završili u Omarskoj.

Hujca kaže da je, kad je stigao u logor, vidio zatvorenika koji je skočio kroz prozor od debelog stakla za izloge u upravnoj zgradi i pado na jednog vojnika. "Stražari koji su bili u našoj blizini ispalili su na njega rafal, no mislim da je preživio." Ubrzo nakon što je stigao vidio je kako stražari palicama tuku čovjeka do smrti. Prepoznao je žrtvu, bio je to upravitelj kozaračkog mlina.

Hujca je u Omarkoj bio zatvoren u isto vrijeme kad i drugi preživjeli zatvorenik, kojeg smo nazvali "Meho", a čije je svjedočanstvo Newsday prenio

2. kolovoza. Obojica tvrde da je u to vrijeme ondje bilo 8.000 zatvorenika, od kojih su većina, iako ne svi, bili muškarci. Bosanska vlada procjenjuje da se ondje nalazi oko 11.000 zatvorenika. Meho je bio zatvoren u metalnom kavezu koji je bio dio utovarivača rudače u rudniku. Hujca je bio zatvoren u skladištu smještenom u drugom dijelu logora.

Poput zatvorenika u utovarivaču rude, i oni u skladištu bili su neuhranjeni, kaže Hujca. Jedanput dnevno dobivali su komad kruha.

Osim toga neizravno nam je svjedočenje omogućilo da doznamo pojedinosti o uvjetima koji su vladali u golemoj otvorenoj jami gdje je bilo zatočeno nekoliko stotina zatvorenika. Prema navodima Fahrudina Ganića, muslimanskog dječaka starog 15 godina, koji je sredinom lipnja u jami proveo više od tjedan dana, stražari su prisiljavali zatvorenike, koji se više nikad nisu vratili, da se popnu više od 300 metara uvis, na površinu. Dječak ne zna što se s njima dogodilo.

Ganić i još dvojica bosanskih boraca koji su nedavno stigli iz sjeverne Bosne također su izjavili da su bili svjedoci pokolja u Bišćanima, koji se dogodio prije samo dva tjedna, a u kojem su srpske snage pucajući iz blizine ubile najmanje 150 ljudi.

Muslimanski dječak je bio iz sela Cerići, a Ganić je o njemu znao još samo to da se preziva Gredelje. U Omarskoj je bio zatočen oko tjedan dana i čini se da je oslobođen zato što se držalo da je premlad. Srpske su ga snage prebacile iz Omarske u obližnji logor Trnopolje. Ganić kaže da je nakon toga vraćen u svoje selo. Dva dana nakon povratka dječak je čuo da će ga ponovo uhititi, pa je pobjegao u šumu gdje je naišao na pripadnike teritorijalne obrane. Prema Ganićevim saznanjima, Gredelje je napustio Bosnu s jednom drugom skupinom, koja se kretala prema jugu.

Ovu priču o uvjetima koji su vladali u jami podupiru još dva neizravna svjedočenja koja su prije bila navedena u Newsdayu. Stavnovnik Banej Luke i izvor iz UN-a ranije su ispričali da su u jami zatočene tisuće ljudi te da umiru od gladi i izloženosti vremenskim nepogodama.

Kad pada kiša, zatvorenici moraju stajati u crvenom blatu jer nema nikakva zaklona, kaže Ganić. Nema zahoda, kreveta, i ljudi moraju stajati ili čučati u blizini svojih izmetina.

Trbušne bolesti su udomaćene, a zatvorenike hrane kao da su životinje. Stražari im bacaju otprilike jedan kruh na svakih osam zatvorenika. Ganić kaže da je za zatvorenike jedino olakšanje od dnevne žege bilo kad bi ih stražar povremeno poprskao vodom iz crijeva.

Newsdayev je novinar s Ganićem i još dvojicom njegovih kolega, pripadnika teritorijalne obrane, koji su se predstavili kao Mirsad, 33-godišnji odvjetnik, i Edvin, 32-godišnji stolar, razgovarao u neslužbenom sjedištu bosanskih obrambenih snaga u Zagrebu. Njih su trojica nedavno pobjegli iz sjeverne Bosne, nakon što su srpske snage probile njihove obrambene linije.

Američko Ministarstvo vanjskih poslova prvo je obznanilo da ima slične dokaze o ubojstvima i mučenjima u srpskim zatvoreničkim logorima, da bi zatim povuklo izjavu, povećavajući zaprepaštenje javnosti zbog tog otkrića. Konačno, nakon što je ekipa britanske televizije snimila iscrpljene zatvorenike u Omarskoj i drugim logorima, predsjednik Bush je javno zatražio da vlasti dopuste pristup Međunarodnom Crvenom križu. U Bosni su srpske vlasti zatvorile Logor Omarsku i zatvorenike razaslale po drugim logorima. Pod pritiskom svjetske zajednice, Vijeće sigurnosti UN-a ovlastilo je države članice da poduzmu vojnu akciju koja bi osigurala dotok hrane i lijekova u Sarajevo i druge bosanske gradove. Vijeće je također osudilo "etničko čišćenje" kao kršenje međunarodnog zakona te je Komisija Ujedinjenih naroda za prava čovjeka imenovala Tadeusza Mazowieckog, nekadašnjeg predsjednika poljske vlade, da istraži tvrdnje o masovnim kršenjima prava čovjeka. Na konferenciji u Londonu, održanoj krajem mjeseca, bosanski su Srbi obećali zatvoriti sve logore za civile, što su učinili i bosanski Hrvati i pretežno muslimanska vlada.

(Iz knjige Roya Gutmana "Svjedok genocida", Durieux, Zagreb, 1994)

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Intervju: Lešek Kolakovski

XX vek umire u Sarajevu

"Svaki grad može u narednom milenijumu postati Sarajevo. Evropa posle svih užasa još uvek površno i neozbiljno tretira bosansku prestonicu i njenu grčevitu odbranu vrednosti koegzistencija kultura, anroda i veroispovesti, bežeći od pretpostavke da sledeći milenijum možda upravo počinje u Sarajevu."

Lešek Kolakovski nije više u egzilu u Velikoj Britaniji. Od 1989. on je samo poljski filozof koji živi u inostranstvu. Sada sa novim interesovanjem posmatra događaje koji su u Evropi zabeleženi u ovom veku pošto se konačno oslobodio iskrivljene prizme koju oduvek nameće pripadništvo dijaspori, ma kakva ona bila. Kolakovski je pronicljivi analitičar XX veka. On u svom monumentalnom delu proučava erupciju marksizma koji se pretvorio u totalitarnu mašinu i čistu ideologiju.

U mnogim studijama novijeg datuma on ukazuje na način na koji je hrišćanska vera, a naročito katolička crkva, uspela da položi težak ispit modernosti, a da pri tome sačuva svu svoju privlačnost i ubedljivost. Osim toga, Kolakovski je bio protagonista kratkog perioda komunističkgo revizionizma, od 1956. do 1968. – godine gušenja praškog proleća. Upravo je Kolakovski uočio paradoks XX veka, "veka koji počinje 1914. upravo u Sarajevu, sa hicem koji je ispaljen na austrougarskog nadvojvodu i koji je pokrenuo Prvi svjetski rat, i veka koji se sada takođe završava u Sarajevu, gradu koji je postao simbol odbrane nekih vrednosti pre svega vrednosti civilizovane koegzistencije u svetu koji se raspada posle nestanka velikih ideoloških blokova".

- *Profesore Kolakovski, zabrinjava to što se istorija ponavlja. Kako Vi kažete, zabrinjava činjenica da se jedan vek – obeležen tragičnim istorijskim eksperimentom ideologija koje su postale vladajuće ideologije – rađa i umire u Sarajevu. Zabrinjava i činjenica da XX vek stalno postavlja sebi pitanje da li vredi ginuti za ovaj ili onaj grad...*
- Sugestije imaju veliku moć, ali ih treba posmatrati kao sugestije. Godine 1914. Sarajevo je bilo samo jedan od skromnih moralnih centara onoga što se u XIX veku postavljalo kao balkansko pitanje. Bio je to nerešiv problem za ministarstva inostranih poslova velikih sila, bila je to misteriozna pojava koja je podgrevala narodnu maštu koja se oduševljavala podvizima terorističke organizacije Crna ruka koja je delovala u Evropi i na drugoj obali okeana.

Danas samo bulevarska štampa za krizu u bivšoj Jugoslaviji predlaže stari balkanski ključ za tumačenje i tako izbegava da uloži napor koji je neophodan da bi se ono što se ovde već nekoliko godina dešava objasnilo pomoću neophodnih instrumenata krize komunizma, ali komunizma koji je krajnji proizvod – a ne jeres – savremenosti. Jasno mi je da pojave poput "etničkog čišćenja", koje je uvijeno u verski rat koji karakteriše tobožnja islamska ekspanzija (kako to često tvrde Srbi), i poput očiglednog gerilskog rata u tome učestvuju srpske, hrvatske i muslimanske milicije, emotivno navode na pominjanje velikih aveti iz prošlosti. Međutim, to nas onemogućava da shvatimo da je rat u bivšoj Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini izuzetno moderan rat. Ne dopada mi se olako povlačenje istorijskih paralela. Međutim, velikosrpska strategija se podudara sa pokušajima koje su već ostvarila dva totalitarizma dvadesetog veka – da se hladnokrvno i planski preinači pravo naroda i nacija na postojanje.

Nije slučajno što je velika Srbija plod razmišljanja nekih intelektualaca koji su do pre samo nekoliko decenija u Jugoslaviji smatrani avangardnim. Pri tome mislim na odlučujući doprinos koji su Miloševiću i nejgovim ljudima dali filozofi i sociolozi okupljeni u Praksisu, grupi koja se sedamdesetih godina istakla u razradi revizionizma titoističkog komunizma.

Vratimo se na Sarajevo. Sada mnogi tvrde da eksperiment sa koegzistencijom Hrvata, Srba i muslimana koji je Tito pokušao da izvede u Bosni i Hercegovini nije mogao da ima budućnost, da je bio osuđen na neuspeh.

Često nailazim na tu tezu, za koju mislim da nije mnogo ubedljiva. Premise te koegzistencije postavljene su još pre Tita, ali nije u tome stvar. Problem je u nečem drugom. Toj tezi pribegavamo zato da bismo izbrisali našu osnovnu grešku, koja se sastojala u tome što nismo shvatili da je ta koegzistencija postojala i što je nismo prihvatili kao našu vrednost, već kao katastrofu koju i dalje ne smatram neizbežnom.

- *Ipak nije se održao složeni titoistički projekat...*
- Do određene mere. Uzmimo slučaj rata u Hrvatskoj, Slavoniji i Krajini. Tamo je po sredi nemoguća koegzistencija, pošto su oba naroda uzela oružje u ruke i pošto niko nije tražio načine – moguće ili nemoguće – za ponovno uspostavljanje veza. U Bosni, međutim, imamo otpor koji pruža Sarajevo, uporno opstajanje autentičnog mirovnog pokreta (reč je o pacifizmu koji zapadne javnosti ne priznaju pošto nije ideologizovan), tamo postoji pokušaj da se sačuva koegzistencija koja je dovedena u opasnost i taj pokušaj je poprimio šire razmere nego što se to nama čini. Upravo se u Sarajevu pretvara u životnu vrednost multikulturalizam o kome se toliko raspravlja u bogatim zapadnim društvima. I to u bukvalnom smislu reči. To je vrednost koja se suprotstavlja smrti da bi odbranila život.
- *Tu je čuveni primer sarajevskog dnevnika "Oslobođenje" koji opstaje upravo zato da bi branio tu vrednost...*
- Nikada nećemo u dovoljnoj meri istaći razliku u odnosu na srpsku ili hrvatsku štampu koja je odmah osetila – ostavimo po strani retke, isuviše retke izuzetke – da je obavezna da prihvati teze najekstremnijeg

nacionalizma, da informaciju pretvori u propagandnu mašinu. Sa svim posledicama koje su nam poznate.

- *Dakle, dvadeseti vek umire u Sarajevu?*
- Mislim da je tako. Umire tamo gde je i rođen, a ne u Berlinu 1989. ili u Moskvi 1991. Umire u Sarajevu zato što otpor koji pruža taj grad ne zatvara samo ideološki ciklus dvadesetog veka, već otvara velike perspektive za naredni vek i milenijum.

Ma kako se stvari završile, velika pouka izvučena iz grčevite odbrane pomenutih vrednosti ostaće neizbeživi reper za sve one koji budu hteli da se uhvate u koštac sa rizikom koegzistencije kultura, naroda i veroispovesti bez pribegavanja sukobu. Na žalost, tragičnost primera nam pomaže da shvatimo.

Duga, preneto iz *Avanti*

Zbignjev Bžežinski

"Nikad više " – osim u Bosni

"Nikad više". Jake reči što ove nedelje odzvanjaju sa svih strana. Pola stoleća nakon Holokausta – na 50. godišnjicu samrtnog ropca Varšavskog geta – državnik za državnikom objavljuje sa puno žara kako civilizovani svet "nikad više" neće tolerisati takav zločin, nikad više šest miliona Jevreja neće biti ubijano u gasnim komorama, nikad se više genocid neće ponoviti.

Pa ipak, šta mi to slušamo? Da li se to istinski proklamuje jedan moralni imperativ? Ili se pompezno afirmiše hipokrizija?

Odgovor u celosti zavisi od toga šta nama odista znače te tve snažne, bolne reči. A to opet zavisi od pouke koju smo izvukli iz užasne sramote masakriranja jednog bespomoćnog naroda, koju je civilizovani svet pasivno posmatrao.

Ako "nikad više" znači samo zakletvu protiv mehaničkog ponavljanja istorije, onda ne znači mnogo: istorija se stalno ponavlja u prerušenom obličju. "Nikad više" neće vratiti mrtve. I neće im čak ni počast odati. Počast mrtvima odaćemo samo ako su sve nas njihove usamljene smrti toliko potresle da smo smo preuzeli neopozivu moralnu odgovornost prema živima koji su izloženi masovnom ubijanju, "etničkom čišćenju" i masovnom silovanju.

Nema sumnje da je danas, retroaktivno, svako "Čerčilijanac". Retroaktivno, svi osuđujemo Nevila Čemberlena zbog njegovih ustupaka neprijatelju, a uzdižemo Čerčila zbog dalekovidosti i hrabrosti da donese istinski teške odluke u borbi protiv zla. Poistovećujemo se sa onim malim brojem ljudi koji se tih dalekih godina nisu dodvoravali kriminalcima i padali ničice pred agresorom. Svi smo heroji kada je prošlost u pitanju.

Ali, šta nam to "nikad više" govori o teškim odlukama koje sada treba doneti za Bosnu? Konačno, ni u Čerčilovo vreme nije bilo lako isprsiti se i reći da se zlo mora zaustaviti. Bilo je svakako mnogo ugodnije tvrditi kako se radi o složenom problemu, kako mere koje treba preduzeti podrazumevaju previše rizika. Međutim, ni sada kao ni tada, "mir našeg vremena" ne može se kupiti moralnim kukavičlukom. To je više nego očito iz današnje perspektive. Tada nije bilo.

Današnji pandan Čemberlenu jeste jednogodišnje suprotstavljanje Vensa i Ovena upotrebi sile koja bi zaustavila ubijanje. Kao što su Čerčilova strastvena upozorenja odbacivana kao nerazumna, tako se i poziv na akciju, koji upućuje Margaret Tačer danas sa visine odbija kao "emotivan". A ona indiferentnost prema masakru u getu ogleda u pasivnosti građana koji na

televiziji posmatraju agoniju Srebrenice i hipokriziji evazivnih državnika dok smišljaju svoje "nikad više" govore.

Naravno, tu su "jaki" argumenti protiv bilo kakve zapadne intervencije. Ovaj lokalni rat, govore nam neimenovani eksperti Stejt departmenta, ima svoje duboke istorijske korene. Stoga, Zapad ne treba da interveniše.

Za pretpostaviti je da to znači da se "nikad više" odnosi samo na nove konflikte, one bez istorijskih korena. Na sreću blaziranih ljudi, nema baš mnogo takvih konflikata kojima bi se sada valjalo suprotstaviti.

Ovaj lokalni rat, saopštava nam portparol Ministarstva odbrane, nije u zoni interesa naše nacionalne bezbednosti. Ni masovno ubijanje Jevreja nije bilo, mogli su neki da kažu. Razume se da nacionalni interesi nalažu izdvajanje ogromnih sredstava za odbranu – ali, očito, ne i upotrebu sile da bi se odbranila pravda i afirmisao moral.

Po toj logici, bombardovanje agresora, naoružavanje bespomoćnih i stvarno sprovođenje odluke o zoni neletenja – umesto pretvaranja kako se ona sprovodi – ne podpadaju pod političku hrabrost i moralnu osetljivost Zapada. Kao ni 30. godina prošlog veka, zapadni državnici nisu "emotivni", a predsednik Slobodan Milošević, kako je to jedan od njih rekao, "na svoj način takođe podržava mir".

A govore nam "nikad više". Ako ove reči ne određuju ponašanje živih, onda je to uvreda sećanju na one čiji je nestanak trebalo da ureže trajnu pouku u naše duše.

Zbignjev Bžežinski,
savetnik za nacionalnu bezbednost u Karterovoj administraciji

(*The New York Times*, 22. april 1993)

Slobodan Durmanović

10 godina nakon Dejtona

Islamski radikalizam u Bosni i Hercegovini - koreni i praksa

Preoblikovanje "tolerantnog bosanskog islama"

Nedavna hapšenja nekoliko mladića s pasošima Bosne i Hercegovine pod sumnjom da su povezani sa terorističkim aktivnostima, otkrivanje pripadnika obaveštajnih službi nekoliko islamskih zemalja u BiH koji vrbuju bosanske muslimane za radikalne islamističke pokrete, kao i sve češća upozorenja ozbiljnih svetskih medija i eksperata da u Bosni i Hercegovini još postoji nezanemarljiv potencijal za podršku terorističkim aktivnostima, gotovo da su postala svakodnevica. Sve te pojave, međutim, predstavljaju samo posledice donedavnog ignorisanja ili minimiziranja fenomena islamskog radikalizma u BiH, kako od strane vlasti u Sarajevu tako i iz krugova međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, koja je ovu pojavu tokom rata sasvim prećutkivala, a posle rata "objašnjavala" tek kao izuzetak od pravila "tolerantnog bosanskog islama".

Izetbegovićeva islamska teorija i politička praksa

Koliko su srpski i hrvatski intelektualci poslednjih godina (pre)naglašavali značaj "Islamske deklaracije" Alije Izetbegovića u formiranju radikalnih pogleda u "tolerantnom bosanskom islamu", toliko je međunarodna zajednica u BiH i van nje bila ćutljiva prema uticaju koji je u Bosni i Hercegovini proizveo Izetbegovićev književni prvenac, napisan davne 1970, a objavljen prvi put 1990. godine u Sarajevu.

"Naglašavanje prioriteta versko-moralne obnove ne znači, niti se može tumačiti da znači, da se islamski poredak može ostvariti bez islamske vlasti... Naša sredstva su osobni primer, knjiga, riječ. Kada će se ovim sredstvima pridružiti sila? Izbor ovog trenutka uvijek je konkretno pitanje i ovisi o nizu faktora. Ipak se može postaviti jedno opće pravilo: islamski pokret treba i može prići preuzimanju vlasti čim je moralno i brojno toliko

snažan da može ne samo srušiti postojeću neislamsku, nego i izgraditi novu islamsku vlast."

Ovo je jedan odlomak iz "Islamske deklaracije" (poglavlje pod nazivom "Islamska vlast"), koji je najčešće citiran među srpskim i hrvatskim intelektualcima u BiH, i ne samo među njima. Sam Izetbegović, pak, nije se uopšte osvrtao na kritike "Islamske deklaracije" i knjige "Islam između Istoka i Zapada", koju je, takođe, napisao dok je bio član organizacije "Mladi muslimani". Kako pišu njegovi bliski prijatelji, kao pripadnik organizacije čiji su članovi, zajedno s njim, završili na komunističkom sudu 1983. godine, "'mladi Izetbegović' je bio fajter, prava prznica"[1]. U međuvremenu se promenio, postao strpljiviji i mudriji. Iako je bio postao svestan da se "svi Izetbegovićevi neprijatelji koriste Islamskom deklaracijom kao polazištem", te da su i neki eksperti u Haškom tribunalu saslušani zbog te knjige, Izetbegović nikada javno nije želeo da govori o njoj.[2]

"Uvijek bi zašutio i promijenio temu", piše imam Nedžad Latić, ali i dodaje da "Izetbegović nije promijenio mišljenje izneseno u Islamskoj deklaraciji". On ni za jotu nije promenio svoje mišljenje o Zapadu, koje iznosi u svojim tekstovima i intervjuima, dakle o materijalizmu, komunizmu, hrišćanstvu, demokratiji, ali je promenio mišljenje o islamskom svetu, navodi Latić.

"Promena mišljenja" o kojoj govori ovaj autor uslovljena je, međutim, tek promenom uloge samog Izetbegovića kao islamskog teoretičara, koji krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka postaje pragmatični političar. Do tada, "arapski krugovi su sumnjičili Izetbegovića za sklonost ka Iranu, a za nekoliko miliona bosanskih muslimana braća nisu marila"[3]. Ali zahvaljujući svom pragmatizmu, a uz pomoć zajedničkog prijatelja Huseina Doza, Izetbegović će postati blizak prijatelj saudijskog princa, a ubrzo i kralja Fahda, da bi s početkom rata u BiH postao i politički ljubimac snažne diplomatske osovine Rijad-Vašington. No Izetbegović političar koji je dobijao materijalnu pomoć od Saudijaca, a političku podršku i od američke, Klintonove administracije, nikada se nije odrekao Izetbegovića islamskog teoretičara: zahvaljujući toj ulozi, pomoć u ljudstvu stizala je iz redova prekaljenih "islamskih boraca" sa ratišta u Avganistanu i Čečeniji. Prvi vođa odreda "El Mudžahid" promuslimanske Armije BiH Abu Haris stigao je u Sarajevo nadahnut upravo Izetbegovićem kao islamskim teoretičarem, a isti motiv zatičemo i kod drugih brojnih "svetih ratnika".

Stranka demokratske akcije, na čijem je čelu Izetbegović bio, a čije osnivačko jezgro, pored Izetbegovića, čine upravo njegovi "saborci" iz organizacije "Mladi muslimani", početkom devedesetih godina u javnosti se nije ni najmanje uzdržavala od iznošenja ksenofobičnih pogleda prema

1 Nedžad Latić: "Boja povijesti" (Izetbegovićeve godine '83-'03), Sarajevo 2003, str. 259. U nastavku piše: "Nije bio nimalo liberalan. U udruženju El Hidaje, koje je vodio rahmetli Kasim Dobrača, okuplja se muslimanska mladež, odnosno sekcija Mladih muslimana ... žustro i radikalno je diskutirao".

2 Ibid, str. 260-261.

3 Ibid, str. 262-263.

ljudima neislamske vere. Brojni su primeri da su stranačke novine SDA pod nazivom "Zmaj od Bosne" gotovo sve vreme rata u Tuzli, koja je u međunarodnoj javnosti označena kao "jedna od oaza multietničkog života u ratnoj BiH", pozivale na ubijanje čak i lojalnih Srba, satanizovale decu iz mešovitih brakova, tražile "stvaranje krijeponosne muslimanske države" u Bosni i Hercegovini. U tekstovima u ovom listu SDA otvoreno je zagovaran panislamizam i šovinizam, tako da ih čak ni specijalni izaslanik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za područje bivše Jugoslavije Tadeuš Mazovjecki nije mogao prećutati, ali je za te "pisanije" upotrebio tek jedan eufemizam – "kršenje ljudskih prava".

Za to vreme i kasnije, Izetbegović je negovao sasvim drugačiju vrstu retorike, ali su iza te retoričke zavese, satkane od "zaklinjanja" u "multietničku i multikonfesionalnu BiH", Izetbegovićevi odani ljudi iz SDA dovodili "svete ratnike" u Bosnu i sakupljali novac za oružje. Izetbegovićevi "mladomuslimani" Hasan Čengić, derviš Đurđević i Salim Šabić, postavši funkcioneri SDA, upravljali su fondom "humanitarne organizacije" TWRA (Third World Relief Agency) sa sedištem u Beču, preko čijih računa je prošlo najmanje trista pedeset miliona američkih dolara, a pretpostavlja se da je kroz tajne kanale otišlo još više od dve milijarde dolara. Posao je vodio Sudanac Fatih Al Hasanein, koji je šezdesetih godina prošlog veka studirao medicinu u Beogradu, da bi se početkom sedamdesetih zbližio sa organizacijom "Mladi muslimani"[4]. Uprkos saznanjima koja su o transferima preko TWRA imale zapadne obaveštajne službe, na osnovu kojih će TWRA u Beču biti zatvorena, ali tek nakon upada austrijske policije 5. septembra 1995. godine – vođa bosanskih muslimana nosio je imidž: "Jedno je Izetbegović, drugo je SDA" – i u ratu i posle rata. Sami predstavnici i izaslanici međunarodne zajednice u BiH doprinosili su održavanju takvog imidža.

"Međutim, Izetbegović je, isto tako, vrlo često odgovarao: 'SDA – to sam ja'... Savjetovao je narodu kako je važnija SDA od njega", piše Latić[5].

Ratni koreni islamskog radikalizma

Na kraju krajeva, s početkom rata Izetbegović će i sam pozvati u pomoć "muslimansku braću".

"Naša muslimanska braća su dužna da nam pomognu u pravednoj borbi protiv pokušaja da se naša domovina podijeli", izjavio je više puta Izetbegović tokom prve ratne posete zemljama Persijskog zaliva od 27. do 29. oktobra 1992. godine. S tim i takvim Izetbegovićem, dolazak u rat u BiH islamskih dobrovoljaca, ratnih veterana iz Avganistana, Čečenije i sa Bliskog istoka, predstavljao je pojavu koja se, dakle, i očekivala i podrazumevala. Uostalom, prvi među njima već su stigli u BiH u leto 1992. godine. "Ali-Izet", kako su ne samo pomenuti Abu Haris već i drugi "sveti ratnici" nazivali

4 "Novi Reporter", politički magazin, Banjaluka, 19. januar 2005; na istu temu pišu i sarajevski politički magazin "BH Dani" od 6. maja 2005. i sarajevski politički magazin "Slobodna Bosna" od 19. februara 2004.

5 Nedžad Latić, op. cit, str. 248-249.

Izetbegovića, bio je njihov junak, a i sam "Ali-Izet" gajio je posebne simpatije prema njihovim "ratničkim veštinama", o čemu svedoče njegova brojna odlikovanja i pohvale upućene mudžahedinskim jedinicima. Svakako najpoznatija takva jedinica je "El mudžahid", kroz koju je tokom rata, kako se pretpostavlja, prošlo nekoliko hiljada "svetih ratnika". Kao i sve ostale vojne formacije ustrojene po "islamskim principima", na ratnom putu iza sebe sejala je užas: gotovo da nije imala zarobljenika, a ubijanja zarobljenika su često počinjena ritualnim odsecanjem glava. Preko ovakvih zverstava nije moglo preći ni Tužilaštvo Haškog tribunala, tako da se zbog zločina pripadnika "El mudžahida" nad Srbima i Hrvatima po komandnoj odgovornosti u Hagu tereti i sam ratni komandant Armije BiH general Rasim Delić. Ni u ovoj, kao ni u drugim mudžahedinskim jedinicima, nisu skrivali da njihova borba zapravo predstavlja "džihad". Tek posle napada na Njujork 11. septembra 2001. godine, te posle napada na Madrid 11. marta 2004, veliki broj medija reći će za ovu jedinicu da je ona, praktično, bila "baza Al Kaide tokom rata u Bosni". Brojna svedočenja "insajdera" potvrdila su ove navode, a jedno od najupečatljivijih potiče od Osame Abe Džane, danas komandanta terorističke grupe "Džend Al Šam", koja pod vrhovnom komandom Abu Musaba Al Zarkavija ratuje protiv američkih snaga u Iraku.

"Posle oslobađanja Kabula 1992. godine, svi smo organizovano preko Saudijske Arabije krenuli u Bosnu u pomoć muslimanima. Tamo je poginulo puno istaknutih članova Al Kaide. Al Moataz, bivši komandant odbrane grada Dželalabada, poginuo je kod Zavidovića. Kraj Zavidovića je poginuo i Adu Abdala Libi, zvani Planinski lav, poznat kao najbolji borac protiv Rusa u Avganistanu... U Bosni smo posadili korenje sa nadom i uverenjem da će jednoga dana Bosna doneti muslimanske zakone i postati islamska država... Znamo da će islam kad-tad vladati Bosnom", ispričao je nedavno "mladi Osama", kako, inače, zovu ovog nekadašnjeg dobrovoljca u ratu u BiH[6].

Iz "posađenog korenja" u centralnoj Bosni "iznikao" je veći broj "nastavnih centara" za obuku islamskih boraca, a u Armiji BiH formirano je najmanje deset jedinica sastavljenih ne samo od dobrovoljaca iz islamskih zemalja nego i iz redova domaćih muslimana. Na hiljade bosanskih muslimana prošlo je obuku u "nastavnim centrima" i ratni put u jedinicama kao što su 7. muslimanska brigada, odred "Hamze" u 505. bužimskoj brigadi Armije BiH, 4. muslimanska laka brigada u Konjicu itd.

"Da, jesmo fundamentalisti, pravimo islamsku državu i mi smo za šerijat", javno se tokom rata hvalio bosanski imam Nezim Halilović-Muderis, komandant 4. muslimanske lake brigade[7]. Komandant 7. muslimanske brigade pukovnik Šerif Patković, takođe bosanski musliman, u svom govoru povodom dvogodišnjice osnivanje ove vojne formacije, pored ostalog, navodi da je njihov zadatak džihad. On upoređuje svoju borbu "za pobedu islama" sa "borbom u Palestini i Čečeniji"[8]. Patković je danas penzionisani general, blizak

6 "Večernji list", Zagreb, 11. jun 2005.

7 "Ljiljan", magazin, Sarajevo, 3. novembar 1993.

8 Prilog TV BiH sa obeležavanja druge godišnjice 7. muslimanske brigade u Zenici 17. novembra 1994. godine.

prijatelj sina Alije Izetbegovića Bakira Izetbegovića, ali i njegov poslovni partner. Kako u poslednje vreme navodi sarajevska i zagrebačka štampa, Patković se dovodi u direktnu vezu sa nedavnom kupovinom ekskluzivnog poslovnog prostora u centru Sarajeva od strane jedne malo poznate saudijske firme za basnoslovnih 117.000.000 konvertibilnih maraka (oko šezdeset miliona evra).[9] Proteklih godina Patkovićevo ime često se pominjalo u istragama Tužilaštva Haškog tribunala o zločinima mudžahedina nad Srbima, ali Patković je ostao netaknut. Imam Nezim Halilović-Muderis danas je imam džamije Kralja Fahda u Sarajevu, jedan od najviđenijih i najpopularnijih imama među bosanskim muslimanima.

Posleratni period: revivalizam i radikalizam

Kraj rata u BiH i ideološki poraz poklonika "islamske bosanske države" nije značio i poraz ideje o uspostavljanju islamskih vrednosti u Bosni.

"Bosna na kraju mora biti muslimanska, jer ukoliko se to ne dogodi, cijeli rat nema smisla i bio bi vođen ni za šta", konstatovaće jednom prilikom Fatih Al Hasanein, jedan od rukovodilaca već pomenute TWRA, koja je svoje ogranke u Sarajevu, Mostaru i u Bihaću imala još za vreme rata. Sem ove, u muslimanskom delu Federacije BiH nastavljale su da rade i ostale "humanitarne organizacije" za pomoć muslimanima, ili su osnovane nove: "Vezir", "Furkan", "Aktivna islamska omladina" (AIO), "Muslimanski omladinski savet", Visoki saudijski komitet, organizacija pod pokroviteljstvom saudijske kraljevske porodice. To je vreme posleratnog procvata "islamskog revivalizma"[10], koji je na tlu Bosne i Hercegovine kod većinskog hrišćanskog stanovništva izazivao pravo zgražavanje. Islamska "udruženja građana" poput, recimo, "Furkana" ("Udruženje građana za podršku istine i suzbijanje laži" !?), registrovana su s programskim dokumentima u kojima se kao cilj otvoreno navodi "stvaranje BiH kao države uređene po šerijatu i pravim islamskim vrednostima". Osnivači Aktivne islamske omladine iz redova zloglasnog "El Mudžahida" otvaraju svoje kancelarije maltene u svakoj većoj opštini sa većinskim bošnjačkim stanovništvom, sarađujući tesno sa "Furkanom". Ove organizacije u prvi plan stavljaju "versko obrazovanje mladih", a podršku nalaze uglavnom kod siromašnog muslimanskog stanovništva.

9 "Slobodna Bosna", politički magazin, Sarajevo, 30. mart 2000.

10 Džon L. Espozito, jedan od vodećih svetskih stručnjaka za islam, u knjizi "Islamska pretnja – mit ili stvarnost?" piše: "U središtu revivalističkog pogleda na svet jeste verovanje da je muslimanski svet u stanju propadanja. Uzrok tome je udaljavanje od prave staze islama, a lek povratak islamu u ličnom i javnom životu, što će omogućiti obnovu islamskog identiteta, vrednosti i moći". Espozito misli da je "ispravnije na islamski revivalizam gledati kao na nešto što vodi većoj prisutnosti islama u musimanskoj politici i društvu". "Mnogo je pokazatelja islamskog revivalizma u ličnom životu: sve veća pažnja posvećuje se upražnjavanju religije, umnožavanju religijskih programa i publikacija, naglašavanju islamskog načina odevanja, oživljavanju misticizma. Ovu široko zasnovanu obnovu prati potvrđivanje islama u javnom životu: rast organizacija, zakona, banaka, društvenih usluga, oblika zaštite i staranja i obrazovnih ustanova", navodi, pored ostalog, Espozito.

No posle 11. septembra 2001. godine počinje da raste pritisak Vašingtona na vlasti u Sarajevu da ograniče i strogo kontrolišu sva revivalistička "udruženja građana", pa tek nakon pomenutog datuma počinje da se otvoreno govori o "uvezenom islamu" u BiH i ulozi mudžahedina u ukorenjivanju vehabizma među bosanskim muslimanima.

Sa druge strane, radikalni imami se odmah posle 11. septembra obrušavaju na "zapadne dvostruke standarde":

"Cijeli svijet je u iščekivanju sljedećih koraka Amerike i njenih pomagača naspram daleko slabije naoružanog Afganistana koji za pomagača ima Alaha... Na drugoj strani, ruski zločinci u Čečeniji krše sva ljudska prava: ubijaju nenaoružane muslimane, siluju muslimanke... U Čečeniji se vodi neravnopravna borba, ali mudžahidi ruskim zločincima nanose velike gubitke, a Rusi se najčešće vraćaju kući u sanducima... U okupiranoj Palestini Jevreji nastavljaju sa ubijanjem, pljačkanjem, proterivanjem."

Doslovce tako obraća se svojim vernicima imam Nezim Halilović-Muderis posle verskog obreda u džamiji Kralja Fahda u Sarajevu, samo deset dana nakon terorističkih napada u Americi[11]. Ali pošto su iz antiterorističkih istraga vođenih u Sjedinjenim Državama u javnost sve više izbijali podaci o ratnim, finansijskim i ideološkim vezama "svetih ratnika" i predstavnika islamskih "humanitarnih organizacija" u BiH sa radikalnim panislamističkim terorističkim grupama širom sveta, agresivni stavovi poput ovog potiskuju se u drugi plan, a radikalne islamske zajednice fokus delovanja pomeraju na "odbranu ljudskih prava". Aktivna islamska omladina organizuje proteste "protiv tlačenja Palestinaca", pa čak i pojedine partije, poput Liberalno-demokratske stranke BiH (!?), prave ulične parade s paralelama "Ramala-Sarajevo", i to u vreme izraelske opsade glavnog štaba Jasera Arafata.

A kada su vlasti u BiH, na zahtev SAD, bile prinuđene da izruče šestoricu Alžiraca s pasošima Bosne i Hercegovine zbog sumnje da su imali kontakte s teroristima, revivalističke organizacije maltene su izazvale nemire u Sarajevu, tako da je policija morala da interveniše. Na zahtev Vašingtona, pojedina revivalistička "udruženja građana" biće zatvorena, i to pod sumnjom da su imala finansijske transakcije sa panislamističkim grupama van Bosne i Hercegovine, osumnjičenim za terorističke aktivnosti.

Sve ove "racije" odvijaju se u manjoj ili većoj tajnosti, a domaće vlasti i međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini ceo ovaj problem u javnosti svesno marginalizuju, kako se ne bi zamerili Islamskoj zajednici, koja se, pored ostalog, finansira novcem iz Saudijske Arabije. Ali ni poslovično dobre veze Rijada sa Vašingtonom nisu mogle sprečiti upad pripadnika međunarodnih vojnih snaga (SFOR) krajem 2001. godine u prostorije Visokog saudijskog komiteta i privođenje nekoliko zaposlenih pod sumnjom da podržavaju terorističke aktivnosti. O revivalističkim aktivnostima ove organizacije u međunarodnim krugovima znalo se, međutim, još ranije.

"To je paradržavna agencija, ustanovljena kraljevskom uredbom i finansira se velikim delom iz vladinih kredita. U težnji da prošire svoju

11 "Antiislamski pohod", imam Nezim Halilović-Muderis, 21. septembar 2001, videti opširnije na islamskom veb sajtu www.sehara.com.

ideološku hegemoniju na Bosnu i Kosovo, te da primene svoju ikonoklastičnu viziju na povijesnu arhitektonsku baštinu, vehabije, preko svojih organizacija za humanitarnu pomoć, izazivaju propast tradicije tolerancije u Bosni i na Kosovu", napisao je u kritičkom izveštaju o BiH i Kosovu još krajem 1999. godine Saad Zulfikar, egipatski stručnjak koji je vodio odeljenje Uneska za svetsku baštinu[12].

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini će, uglavnom, oštro protestovati uvek kada se pomene islamski radikalizam u BiH, ali nikada neće oštro osuđivati imame koji, recimo, propovedaju vehabizam i veličaju njegove sledbenike. Tek kada bi se dogodio verski motivisan zločin, poput ubistva troje katolika na Božić 2002. godine u Konjicu, koje je počinio lokalni sledbenik vehabista Muamer Topalović, Islamska zajednica bi se odlučno ogradila od tog "neislamskog čina".

S druge strane, kad god bi se mediji, a povremeno i policija, zainteresovali za male izolovane vehabitske enklave, kao što su Gornja Maoča kod Brčkog ili već "čuvena" Bočinja kod Maglaja koju su naselili "sveti ratnici" i njihovi sledbenici, vođe Islamske zajednice obavezno bi apelovale da im se ne ugrožavaju ljudska prava. Iako je Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini povremeno izražavao nezadovoljstvo vehabijama i nekim akcijama AIO, sve je uglavnom ostajalo na rečima, bez odlučnog suprotstavljanja.

Broj vehabija je relativno mali. Ipak, procenjuje se da na svakih stotinu muslimana dolazi najmanje jedan vehabija, te da je u Bosni i Hercegovini sve vidljivije prisustvo konzervativnih misionara koji praktikuju vehabizam.

"Vehabizam polako dobija pristaše u velikom delu BiH zbog ekonomskih problema sa kojima se suočava osiromašeno bošnjačko stanovništvo", primećuje se i u izveštaju o verskim slobodama u Bosni i Hercegovini u 2004. godini, koji je objavila ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Sarajevu.

Godinu dana kasnije, raste broj upozorenja da vehabizam sve više pušta korene u BiH[13]:

"Sledbenici vehabizma menjaju islam u našoj zemlji i verujem da se neki lokalni imami ne protive tim promenama koliko bi trebalo. Broj radikalnih muslimana povećao se od rata, ali oni čine isfrustriranu manjinu jer nemaju moć. Međutim, oni su jako aktivni i pokušavaju da se nametnu", izjavio je za AFP Esad Hećimović, novinar iz Zenice, grada koji se smatra jednim od središta islamskog radikalizma. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini se, doduše, u poslednje vreme nešto češće ograđuje od vehabizma u svojim redovima, ali tek deklarativno i nemušto, u odgovorima na pitanja poput onog "da li podržavate vehabizam"?!

Štaviše, iz okrilja Islamske zajednice BiH izlaze revivalističke tendencije doskora strane bosanskoj mulimanskoj praksi, kao što je legalizacija poligamije. Kada su to učinile među svojim vernicima, verske vođe bosanskih muslimana su, preko SDA, pokušale da ozakone poligamne brakove čak i u

12 "BH Dani", Sarajevo, 19. avgust 2005, str. 25.

13 AFP, izveštaj od 20. novembra 2005.

zakonskom sistemu Federacije BiH, ali posle oštrih kritika, pre svega iz međunarodne zajednice, od toga su odustali.

Ideološke i političke veze vrha Islamske zajednice Bosne i Hercegovine sa SDA, a i sa Strankom za BiH, društvena su konstanta koja potiče još iz ratnog razdoblja. Unutar takve veze moguće je, recimo, čak i da jedna ulica u Goraždu dobije ime po ubijenom čečenskom teroristi Džoharu Dudajevu, ili da se, pak, u centru Sarajeva slobodno prodaju video kasete sa snimcima čečenskog vođe Šamila Basajeva u "ratu protiv ruskih nevernika". Takođe, u islamskim školama sve češće se kao predavači pojavljuju konzervativni misionari iz Saudijske Arabije, dok mladi vehabisti u većim gradovima izlaze iz svojih malih enklava i otvoreno šire ideje svoje "potkulture". Pojava mladića "neobičnog izgleda" u Sarajevu, Zenici, Tuzli i drugim gradovima, kao ni njihovi verbalni prepadi na "obične" vernike, više nisu egzotika.

Zbog svog versko-političkog aktivizma verski vođa bosanskih muslimana reis Mustafa Cerić često je na udaru liberalnih intelektualaca iz sva tri naroda u Bosni i Hercegovini. Pre pet godina, reis Cerić doživeo je da ga kritikuju čak i ljudi iz "sopstvenih redova". Međutim, otvorena kritika glavnog imama Islamske zajednice SAD Senada ef. Agića, koji je pre skoro pet godina rekao da se reis Cerić "ne bori u dovoljnoj meri protiv vehabizma", do danas je ostala usamljena.

Reis Cerić, s druge strane, s vremena na vreme ističe kako se "bošnjačkom narodu ne priznaje većinski status, kao što bi trebalo po svim pravilima demokracije". Ovo i liberalni analitičari tumače kao težnju za etničkom i verskom dominacijom bosanskih muslimana u Bosni i Hercegovini. Problem je i u tome što reis Cerić i vrh Islamske zajednice podržavaju podizanje spomenika turskim vladarima iz vremena Otomanske imperije. Ova vrsta revivalizma izaziva naročitu i podjednako snažnu odbojnost među pravoslavcima i katolicima, koji u veličanju Otomanske imperije, vidljivom i u davanju naziva ulicama, školama i kasarnama u Federaciji BiH po turskim osvajačima, najčešće vide sve drugo samo ne manifestacije "tolerantnog bosanskog islama".

Perspektive raskida s radikalizmom

U takvom društvenom ambijentu biće potrebno još mnogo vremena i napora da se amortizuju snažni uticaji islamskog radikalizma i agresivnog revivalizma, naročito ako se uzme u obzir globalna borba protiv terorizma. Stiče se utisak da su uticaji i odjeci globalnih antiterorističkih aktivnosti u poslednje dve-tri godine u Bosni i Hercegovini više doprineli oslobađanju bosanskih muslimana od radikalnih stremljenja nego što su ih okrenuli u suprotnom pravcu. Međutim, činjenica da verski radikalizam ne preovlađuje među bosanskim muslimanima ne samo da ne umanjuje opasnost od verskog ekstremizma već je može učiniti i većom ukoliko "tolerantni bosanski islam" i dalje bude tolerantan prema onim imamima i sunarodnicima koji propagiraju i/ili upražnjavaju "drugačiji" islam. Ako se, radi političke korektnosti, problem "posejanog korenja" bude ignorisao u široj javnosti, što jeste bilo nepisano

pravilo tokom cele poslednje decenije prošlog veka – naročito među liberalnim evropskim i američkim političarima i intelektualcima – u dogledno vreme u Bosni i Hercegovini svi bi se mogli naći pred spletom iždžikalog rastinja, kome se neće moći, naročito ne brzo, naći leka u društvu. Ako je do sada odgovornost najvećim delom ležala na moćnim međunarodnim krugovima, posebno na osovini Vašington-Rijad, koja je celom ovom problemu u velikoj meri i doprinela, ovoga puta se, međutim, upravo iz Vašingtona od vlasti u BiH traži da otvore četvore oči pred radikalnim islamističkim potencijalom, koji nije za potcenjivanje. U tom ključu može se tumačiti i kratka tajna poseta direktora američke CIA Portera Gosa Sarajevu u junu ove godine, tokom koje je, kako su izvestili mediji, domaćim vlastima uručen spisak sa imenima oko 900 mudžahedina sa pasošima BiH, za kojima SAD tragaju zbog veza sa globalnim terorizmom. Kada je, nekoliko meseci kasnije, američki državni podsekretar Nikolas Berns i javno u Sarajevu zatražio da se konačno izvrši revizija dodeljenih državljanstava Bosne i Hercegovine od 1992. godine do danas, politički predstavnici Bošnjaka u Sarajevu nisu više imali kud. Za ono što je trebalo da urade mesec dana po potpisivanju Dejtonskog sporazuma, sada su morali da daju mandat komisiji Parlamenta BiH – da najkasnije do sredine 2006. godine oduzme sva nelegalno dodeljena državljanstava Bosne i Hercegovine osobama iz islamskih zemalja, koje su stizale u BiH posle izbijanja rata, bilo kao "sveti ratnici", bilo kao "humanitarci".

Ako, međutim, srpski i hrvatski predstavnici u vlasti ne budu insistirali da komisija istraži i razloge opstrukcije ovog procesa u dosadašnjim sazivima komisije koja se bavila istim problemom, a nikada nije završavala svoj posao, koren ovog problema ostaće gotovo netaknut. Poznato je da su samo uz pomoć bošnjačkih vlasti u Sarajevu "sveti ratnici" i drugi "sejači korenja" mogli ostati u BiH posle Dejtona, a zatim i "humanitarno" delovati među bosanskim muslimanima. Takođe je poznato i da su ideološku okosnicu u toj vlasti činili ljudi iz neposredne, "mladomuslimanske" blizine Alije Izetbegovića. Razobličavanje ovih ideologa i njihovih političkih naslednika bilo bi dovoljno za početak procesa društvenog povratka u okvire "tolerantnog bosanskog islama". U suprotnom, u dogledno vreme niko neće moći da polaže nade u izgradnju stabilnog multikonfesionalnog društva u Bosni i Hercegovini.

(Nova srpska politička misao: www.nspm.org.yu)

Petar Luković

Šta se ne smije zaboraviti

"Sad Srbi znaju na čemu su i sve će učiniti da što manje žive s drugima, a što više pored drugih." (Radovan Karadžić, *NIN*, januara 1992)

U Sarajevu sam, poslednji put uoči rata, boravio upravo u trenutku kad je Radovan-Rašo Karadžić razgovarao s patriotskim novinarima *NINa*, ćiriličnog nedeljnika čiji je tadašnji slogan "Kreativni rukopis" bio, vaistinu, kreativni doprinos srpskom fašizmu u njegovom četničkom rukopisu. Stigao sam avionom, u subotu po podne, 18. januara 1992, iz Beograda; zašto pamtim sve detalje – autobus sa aerodroma koji nas je vozio u grad, monolog vozača koji nam je iz karadžićevske političke vizure pokazivao "turske kioske", tvrdeći da je "islamska arhitektura" tek uvod u novo klanje nesrećnih Srba, zlokobno ćutanje putnika koji su tupo gledali kroz prozor, brojeći pahulje; dolazak pred Holiday Inn; torba koja mi je ispala na pločnik, otvorila se i sve ispalo na ulicu – zbog čega su mi se negde u mozgu urezali datumi i slike: olovno nebo nad planinama oko Sarajeva, nekakvi zabrinuti ljudi koji su gledali u pločnik, prvi telefonski pozivi prijateljima čiji su glasovi bili bolesno veseli: kao što se prost čovek, kad nešto ne razume – rastuži, tako su moje Sarajlije, kao da su razumeli više nego što treba, odjednom postali napadno veseli; uveravali su me da rata u Bosni ne može da bude, da su izjave Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika i Velibora Ostojića (seća li se iko Ostojićevih sinova koji su ga gvozdenim šipkama prebili zbog preljube da bi potom optužili "muslimane", malim slovima, naravno?) samo politička špekulacija, da SAO Romanija ima značaj koliko i SAO Paolo. Sećam se da sam svoj rođendan (21. januara; Vodolija) dočekao u automobilu Gorana Milića, tadašnjeg šefa Yutela; negde oko ponoći – krenuli smo njegovim kolima u jednu od kockarnica u okolini Sarajeva. Padao je sneg, bilo je mračno, Milić je u jednom trenutku usporio i rekao mi: "Odavde počinje SAO-teritorija". Očekivao sam straže, legitimisanje, maskirane momke iz ratova sa Slovenijom i Hrvatskom; ali, ništa. Izgledalo je kao vic: porglasiš Srpsku Autonomnu Oblast Na Periferiji Grada tek da nerviraš komšije koji mašu SDA-zastavama. Milić je lepo prošao u kockarnici: nešto je čak i dobio, pili smo viski i onako omamljeni vraćali se u grad. Koliko zbog rođendana, četrdeset prvog, koliko zbog prethodne večere u Domu pisaca – opet pamtim: bili su tu Goran Bregović, Saša Lošić i Veso Đorem, vlasnik "Crvene galerije", tako se zvaše galerija u Titovoj? – povratak u Holiday Inn potvrdio je sasvim

lažno uverenje da imam posla sa Sarajevom koje jeste pod stresom, ali, jebi ga, biće sve u redu. Te večeri sam spavao kao zaklan: pod vlašću viskija – rata nije moglo biti!

"Nama je demokratija donela ropstvo". (Radovan Karadžić u razgovoru za Yutel, marta 1992)

Vratio sam se u Beograd očajnički želeći da verujem da su Sarajlije u pravu: nažalost, nisam zaboravio susret sa Senadom Pećaninom u jednoj od "naših" aščinica – između zalogaja, kao da su u razgovoru postojale nevidljive pauze, čak ni hrana više nije imala onaj okus na cimet, jer smo pričali o Beogradu i Sarajevu, kao što smo, po običaju, ali u nekim drugim gastronomskim uslovima, godinama radili. Sećam se da sam negde, tokom boravka u Sarajevu, upoznao Zdravka Greba: on je bio prvi koji me je izbacio iz sedla uvrnutog optimizma, pohvalio tjednik *Vreme* (u kojem sam tad bio novinar) ali mi rekao da u Srbiji nema mnogo onih koji su protiv rata u Bosni; znao sam da sam reagovao kao dijete – mislio sam da nitko neće hteti da se kolje i da se ubija i da se granatira i da se etnički čisti, uveravao sam Greba da je ratom u Hrvatskoj stavljena točka na tačku. Tek kad sam stigao u Beograd, shvatio sam koliko je Zdravko u pravu a ja u krivu: Srbija se – ozbiljno – spremala za rat u Bosni. Opšte antimuslimansko-antitursko-antibalijsko raspoloženje moglo se, bukvalno, seći nožem: Šešelj, Arkan, dobrovoljci, mediji, crkva, vojska... sve kao da se svelo na poziv na Pravoslavnih Jihad; Bosna, videlo se već početkom marta 1992, nije imala nikakve šanse.

"Čini mi se da je u ovom trenutku Beograd, na žalost, pravi petokolonaški grad, pun smutljivaca, kukavica, lažnih pacifista, navijača za suprotni tabor, ali to nije čitava ova zemlja Srbija koja može sebi i u ovakvom trenutku da dozvoli taj luksuz i trpi tu menažeriju na svojoj grbači sa koje može da je strese kao onaj vepar sa Karađorđeve zastave koji stresa dosadne buve". (Momo Kapor, maj 1992)

Srpske barikade u Sarajevu izazvale su prave ovacije u Srbiji: Radovan Karadžić bio je svake večeri Glavna TV Zvezda, svaka SAO Nedođija dobijala je značaj Amerike: iz Trebinja se redovito javljao kamiondžija & pjesnik Božidar Vučurević, nezadovoljan što Dubrovnik već nije srušen; Milorad Vučelić, budući RTS-direktor, prihvatio se odgovorne funkcije: postao je ministar inozemnih poslova SAO Hercegovine; stizale su – pamtim – vesti da se "muslimani zvani balije" (sve malim slovima) organizuju u Banja Luci i da hoće da uzmu "srpsku zemlju". Vesti o dobrovoljcima koji idu u Bosnu da "štite srpski narod" postale su običnije od meteorološke prognoze: sve se kuhalo proverenim pričama o "masakrima nad Srbima", o "islamskim ratnicima", o čudovištu zvanom Alija Izetbegović, ubacivala se teorija Dobrice Ćosića o "humanom preseljenju"; sećam se – krajem marta 1992 – netko je iz Televizije Sarajevo stigao u Beograd: tražio je intervju sa mnom. Usred parka u Skupštini grada, pred kamerama, rekao sam sve najgore o Karadžiću i njegovim zlodusima: da nije u pitanju psihijatar, već pacijent; da je čovek lud; da niko ne zna razmere budućeg rata u Bosni koji će biti strašan i

strašniji i najstrašniji; da je srpski nacionalizam na takvom talasu fašizma da ga jedino svet/međunarodna zajednica može obuzdati, ako bude htela. Pamtim reakcije: jebali su mi majku telefonom Srbi iz Bosne, u *Vremenu* su bili zagušeni pozivima da čuju tu "balijsku pičku", "to govno", "tog pedera" koji zaboravlja šta znači biti patriota u ovom odlučnom trenutku.

"Kad sam video kako se Sarajevo puši i gori, moram priznati – osetio sam radost". (Dragoš Kalajić, 1. marta 1994. u Beogradu, na promociji knjige *Svedok Sarajeva*)

Rat u Sarajevu – za mene u Beogradu – počeo je očajničkim telefonskim pozivima poznatih i nepoznatih Sarajlija koji su, ne znajući šta da rade, zvali *Vreme*, pokušavajući da nam objasne kako ih granatiraju i ubijaju, sve vreme pitajući samo jedno: zašto? Ideološka panika u redakciji: od mojih koji su sumnjali i bili oprezni preko onih koji su sve hteli da provere do onih – među kojima sam i ja – čija je reakcija bila emotivna, da odmah na naslovnu stranu stavimo naslov da je Radovan ubica i zločinac i kriminalac i manijak i kreten i pizda mu materina, dabogda mu kćer snimila još jednu ploču! Kako su telefoni sa Sarajevom radili, sve je izgledalo lako: zvao sam poznate i nepoznate, pokušavajući samo jedno – da objasnim da Karadžić & Debili nikako nisu reprezenti Srpstva, šta god to značilo; da u Beogradu ima ljudi koji su rat sa Sarajevom shvatili strašnije od bilo kojeg strašnog horrora da je maltene nemoguće da se bombarduje grad koji smo, hteo sam da verujem, svi toliko voleli. U očaju: šta raditi – preko sarajevskih informacija tražio sam i dobio broj Televizije; tražio uredništvo Dnevnika – predstavio se: Petar Luković iz Beograda, novinar, i hteo da poručim da je ono što se sa Sarajevom dešava užasno i da se stidim što sam Srbin u čije se ime isto to Sarajevo bombarduje. Pustili su me u Dnevnik nekoliko večeri zaredom; javio se i Bogdan Bogdanović – ali sem nas dvojice niko više, kao da je čitav Beograd ućutao, jeste ućutao, sklonio pogled od Sarajeva, zaboravio na Sarajevo, nije trenutak, rekli su mi. Sve luđe vesti – da se granatira centar grada i da ima desetine mrtvih – imale su eho sa Pala: Radovan, naš Radovan, naš srpski Radovan, s budističkom mirnoćom objašnjavao je da mi samo uzvraćamo i da nas, u stvari, granatiraju prljavi muslimani (s malim "m") i da su, kao obično, Srbi opet ugroženi, zar ima te situacije kad fucking Srbi nisu ugroženi? Taj kaos zvani haos glede vijesti o prvim granatama, ta konfuzija i, napokon, odluka – svi mi uz Radovana, nije bila samo medijska već i politička, da se ne zezamo: nacionalna odluka. Sarajevo – šta god ono značilo – predstavljeno je kao Zlo koje valja uništiti; radost, veselje i vrsta normalnog života u Beogradu – bili su jedini odgovor za šutnju spram onoga o čemu smo svi znali. Bolje reći: svako ko je hteo da sazna šta se u Sarajevu dešava – mogao je; ali većina nije; zatvorila je oči, ćutala, brinula o sebi, sve vreme se plašeći da se i Miloševićevoj Srbiji ne dogodi neki belaj, daleko bilo, recimo, da i nas bombarduju!

A opet: protesti u beogradskom Pionirskom parku, povremene demonstracije, paljenje sveća, sastanci kod Borke Pavićević u Centru za kulturnu dekontaminaciju, protesti Žena u crnom, sastanci na "Beogradskom

krugu", tekstovi u nezavisnim medijima – *Vreme*, *Naša Borba*, *B92*, *Republika* – davali su nam svima nadu da se Beograd baš nije totalno usrao; telefonske veze sa Sarajevom (prekinute tek 27. jula 1992) bile su kao pojas za spasavanje. Opet se sećam: zvao sam Marka Vešovića da piše za *Vreme*, bio na vezi sa Grebom i Televizijom 99, zvao prijatelje, učestvovao na debatama usred fašističkog Beograda da kažem koju reč u odbranu Sarajeva koje ništa od ovoga nije zaslužilo, da ne pominjem bgd. dvojac Lula Mikijelj & Jasna Bogojević: njih dve su za Bosnu uradile više nego čitava međunarodna zajednica!

"U bukvaru koji su izdali beogradski i novosadski zavodi za udžbenike, pominju se tipična muslimanska imena: Emina, Omer, Merima. Na taj način se kod namlađih Srba rađa sasvim isti odnos prema ovoj vrsti imena kao prema imenima: Rastko, Sava, Nemanja, Uroš, Miloš". (Miroljub Jevtić, profesor na Fakultetu političkih nauka, samozvani stručnjak za islam, u listu *Javnost*, 1993)

Granatiranje/ubijanje Sarajeva postalo je u Srbiji tokom 1992/1993. masovna medijska zabava; dok su se populističke televizije iz sve snage trudile da golim sisama folk-pevačica gledaoce prevedu u nacionalističku Nirvanu, u kojoj je sve savršeno i sve sexy i sve uzbuljivo, državna Radio-televizija Srbije dizala je tonus svojim ratoborno/patriotskim izveštajima, objašnjavajući da su sankcije svetska osveta zbog pomoći braći preko Drine; masakr u ulici Vase Miskina, maja 1992, zbog čega je tzv. Savezna Republika Jugoslavija postala predmetom moralne opšasti i s punim pravom stavljena u karantin i izolovana – bio je tek prvi u seriji događaja koji ne samo da nisu osvestili javnost Srbije, već su svojim stravičnim rezultatom – desetinama mrtvih i ranjenih – potvrdili rešenost miloševićevsko-nacističke Srbije da nastavi rat do istrebljenja. Pod granatama i bombama i mecima, građani Sarajeva – ni onda a ni sad nisu svesni kako se i na koji način pisalo o njima, kakva je slika stvorena o "navodno bombardovanom gradu": ispostavilo se da su žrtve samo one četvrti u gradu gde su živeli Srbi (recimo: Grbavica); ispostavilo se da se u Sarajevu vodi verski, građanski rat i da on nikakve veze nema sa Srbijom; ispostavilo se da jadni/*poor* Srbi nemaju šanse da prežive u tom nehumanom, otuđenom gradu u kojem ih bacaju lavovima u zoološkom vrtu (radio je to lično, pisali su srpski mediji, pokojni Davorin Popović), ubijaju na ulici i kafićima koji rade, masovno streeljaju, kolju, vešaju, nabijaju na kolac, a kad se Balijama osladi – seku im glave (sve primeri iz srpske štampe).

Zato je Sarajevo – u najgorim godinama opsade – postalo opšte mesto srpske osvete; više se u državnim medijima gotovo niko i nije trudio da objasni da ono što se dešava nikakve veze s ratom ima – likovalo se nad Sarajevom, upravo na gore citiran Kalajićev način. A to, da izvinete, ja lično, Beogradu nikad neću zaboraviti!

"Nije problem nabaviti nuklearno oružje na tržištu, čak i kad ga ne bismo imali". (Radovan Karadžić u *Večernjim novostima*, decembra 1993)

Hajde da se kladimo: da je, daleko bilo, Radovan-pacijent nekako nabavio A-bombu, da li bi je upotrebio? Naravno da bi je upotrebio, nije bez veze Radovan sopstveni pacijent za kojeg nema leka; ono što jeste bitno – a bilo je bitno još 1993/1994/1995, sadrži se u činjenici da se Karadžićeva paranoja proširila Srbijom upravo u godinama kad su se pojavljivali koncentracioni logori ili nečuveni masakr u Srebrenici ili "čišćenje terena" u istočnoj Bosni (zar još aprila 1993. Biljana Plavišć u listu *Svet* nije izjavila: "Ja bih više volela da potpuno očistimo istočnu Bosnu od Muslimana. Kad kažem očistimo, nemojte da me niko uhvati za riječ pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Ali, oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod naziv 'etničko čišćenje' i okvalifikovali to kao neki ratni zločin"). Suočena sa zgražanjem svetske javnosti kojoj je i Sarajevo bilo previše za njihov ukus – a kamoli konc. logori – većina Srba makijavelistički, s idejom da cilj opravdava sredstva, uspela je da relativizuje čitavu stvar. Danas, aprila 2002, kad u Beogradu pitate za logore oko Prijedora – gledaće vas belo: koji logori, koji Muslimani? Zar vam, druže – reći će vam – nije poznato da Srbi nisu sposobni da čine ratne zločine?

"Srbi nemaju ratnih zločinaca". (Brana Crnčević, februara 1994. na Televiziji Politika)

Tokom opsade/ubijanja Sarajeva imao sam horor-priliku da usred Beograda često gledam Televiziju Pale: ono što su radili Risto Đogo i Ilija Guzina prevazilazilo je sve dimenzije ratnog zločina, jer se u biti radilo o mentalno bolesnim likovima čiji se ekstremno-fašistički rasizam naslanjao na najbolje tradicije četničkih koljača. Guzina je tih "sarajevskih godina" bio rado višen beogradski gost: u *Dugi* je, recimo, 1993. izjavio: "U Prijedoru su samo u ovom vijeku bila dva ili tri genocida nad Srbima. Dobro, Srbi su sada vratili za sve", a svoj profesionalni kredo pred kamerama RTS-a objasnio parolom: "Objektivni su oni koji su na našoj strani". Pominjem ovu dvojicu – srećom po sve nas: rahmetli ludaka – samo da bih potvrdio ono što se zna: da su Đogo/Guzina oblikovali "novinarstvo" koje je postalo zaštiti znak Srbije. Dugačak je spisak onih koji su istinski uživali nad tragedijom Bosne i posebice Sarajeva: pod dirigentskom palicom Milorada Vučelića – RTS direktora u godinama opsade – na ekranu su se pojavljivale različite forme duševnih bolesnika: prorok Milja Vujanović, slikar Milić od Mačve (dobra vest: umro pre nekoliko godina), novinar Miloš Marković (zadužen za Božidara Vučurevića), Rada Đokić (specijalni dopisnik sa Pala), književnik koji je otkrio gusle Momo Kapor, fašista Nebojša Pajkić i lijepa mu naci-ljuba Isidora Bjelica, novinar Nebojša Jevrić (poznat po reportaži s dubrovačkog ratišta u kojoj je opisao kako se posrao na klavir Tereze Kesovije i ispišao u njen bazen), Miodrag Popov (ratni reporter s druge strane Drine); danas zvezda Televizije Pink i – zanimljivo – tužilac u sudskom sporu protiv autora ovog teksta, o čemu je u *Danima* pre nekoliko nedelja opširno pisano), patriota Brana Crnčević, pjesnik Rajko Petrov Nogo (poznat po izjavi glede Muslimana: "Zar se naši neprijatelji ne boje naše krvi nenamirene?"), vođa Belih orlova

Dragoslav Bokan, istoričar Milorad Ekmečić, otac nacije Dobrica Ćosić, novinarka Milijana Baletić... spisak je predug čak i za Haški tribunal.

U nekoliko navrata Beograđani su imali čast da na svojim lokalnim televizijama ugoste vitku i zanosnu Sonju Karadžić čija je telesna zapremina – po sistemu: šta zna dijete šta je trista kila – bila proporcionalna njenim umnim ispadima. Novembra 1992, nezadovoljna što u Beogradu ima i takvih koji su na strani Sarajlija a ne na strani njenog oca, izjavila je: "Mi tamo (u RS) pravimo jedinstvenu srpsku državu koja jako dobro funkcioniše, i uskoro ćemo biti matica ljudima iz SRJ. Mi nismo veseli i lijepi zato što je nama ovde (u Beogradu) dobro, već zato što je nama tamo (u RS) super, i zato dolazimo tako zdravi, i kad vidimo sve ovo bolesno stanje ovde (u Beogradu), pogotovo bolesnu omladinu koja ništa ne radi osim što je nešto buntovna... Oni bi sad da skinu Miloševića ne razmišljajući šta kad ga skinu, ne razmišljajući šta će se iza toga desiti, ne nude nikakav novi program. E kad sve ovo vidimo, onda smo pgotovo srećni kad treba da se vratimo na Pale".

"Ništa ja nisam osvojio u ovom ratu. Samo sam oslobodio ono što je oduvek bilo srpsko, iako još ni izbliza nisam oslobodio sve što je srpsko. Zadar je pretežno srpski grad. I Trst je stari srpski grad". (Ratko Mladić, RTS, april 1993)

Vesti o Sarajevu i njihovom životu pod opsadom – nisu se nalazile u opisu beogradskih medija; onaj mali krug prijatelja koji se trudio da pomogne Sarajevu kako zna i ume – od slanja humanitarnih paketa i prihvata izbeglica, preko tekstova u retkim novinama koje su imale hrabrosti da pišu šta se zaista dešava (*Naša borba*, *Vreme*), do različitih tribina i apela međunarodnoj javnosti da jednom, konačno, zaustavi ubijanje grada... taj mali ali najbolji deo Beograda, osećao se potpuno nemoćnim. Sasvim dobro poznajem to osećanje: pišeš o Sarajevu, povremeno – negde u svetu – srećeš ljude koji su iz Sarajeva izašli da bi se u njega ponovo vratili, ali, šta god da kažeš i pretočiš u riječi, malo je, gotovo ništa. Histerično nadrkana Srbija, napumpana fašizmom, perfektno primitivna u svojoj krvavoj odeždi – apsorbovala je svaku česticu snage, iz dana u dan ponavljajući tezu o nepravdi nad jadnim srpskim narodom koji se bori protiv još jednog genocida.

Juna 1994, sećam se, u Beču sam se sreo sa Senadom Pećaninom; znam da sam ga zagrlio kao da mi je najrođeniji brat, ne umeći ništa da mu kažem, verujući da će zagrljaj biti dovoljan da ispriča sve ono što se u grlu skupljalo svih tih godina. Uradio je intervju sa mnom: kao kroz maglu, pamtim da sam govorio o Nedi Ukraden, Nadi Obrić, političkim reklamama Arkanove stranke koje je *Vreme* – tad sam već bio zamenik glavnog i odgovornog urednika – publikovalo, uprkos uverenju nekolicine nas u redakciji da pare nisu važnije od principa. Sećam se da sam imao tu neprijatnu dužnost da pokušam da branim ono što se nikako braniti nije moglo; hteo sam da verujem da čak i takvo *Vreme* – daleko od onog što sam zamišljao – može da bude korisno i bitno na srpskom medijskom prostoru. S tim u vezi, u intervjuu, osvrnuo sam se na lik i delo nekadašnje dopisnice *Oslobođenja* iz Brisela Ljiljane Smajlović: ne preterano biranim rečima, tu Karadžićevu obožavateljku – s kojom, zanimljivo, nisam uopšte govorio, niti s njom sarađivao, mada smo, praktično,

radili u istoj redakciji – pomenuo sam kao nešto najgore što se *Vremenu* moglo desiti. Njeni tekstovi, svaki bez izuzetka, pokušavali su – tobož – da vaspostave "ravnotežu" kad je sarajevska drama u pitanju; koliko je to uspešno radila pokazuje detalj koji nisam zaboravio: Ljiljana Smajlović umalo nije postala glavna urednica *Srpskog oslobođenja* na lični Radovanov predlog!

Kad se taj intervju pojavio – Smajlovićeva je bila na bezbednom mestu: negde u Americi, na jednoj od svojih mnogobrojnih turneja. S druge strane okeana javila se telfonom u redakciju *Vremena* i histerično-unjkavim glasom počela da mi preti jer sam joj, navodno, uništio "reputaciju" u gradu iz kojeg je pobegla.

Sve se okončalo onako kako je moralo: dao sam otkaz u *Vremenu* zgađen političkim licemerjem, naročito glede Bosne (čitaj: Sarajevo). Ljiljana Smajlović, u međuvremenu, postala je miljenik svih režima: kao što je nekad strasno podržavala Karadžića, danas još strasnije (bosanski: strašnije) podržava Koštunicu i među vodećim je medijskim ličnostima koje se protive saradnji s Hagom. Njen neprikosnoveni status komentatora u *Ninu* daje jo mogućnost da često o Bosni i Sarajevu govori ono što je dosledno činila poslednjih destak godina; zanimljivo ali ne neočekivano – čovek kojeg najviše mrzi zove se Petar Luković. Kad su Smajlovićevu pre desetak dana na Televiziji Studio B pitali da komentariše Lukovićevu izjavu da novinare-fašiste koji su širili versku, rasnu i svaku ostalu mržnju valja obesiti ili streljati ili poslati u Hag, rekla je s prezrenjem: "O toj odvratnoj pojavi ne želim ništa da kažem".

"U aksiologiji naroda dominira mudrost da je samo jedno Sunce na nebu – a to je nepobitno. Radovan Karadžić u Republici Srpskoj". (*Srpsko oslobođenje*, avgust 1998)

Ponovo sam stigao u Sarajevo ujesen 1997. Moj brat od strica, Vasko Luković, pukovnik u Armiji BiH, otac dva sina od kojih je mlađi poginuo boreći se na jedinoj pravoj strani – u bosanskim specijalcima, poveo me je u obilazak "fronta". Sve ono što sam mislio da znam, da sam negdce video, čuo ili su mi pričali – palo je u vodu nad prizorima nečuvenog, nepojamnog divljaštva. Kao da sam tu mržnju s okolnih brda mogao fizički da osetim, kao da mi je tek tad, na svim tim strašnim razvalinama, postalo jasno u šta se floskula o Srpstvu izrodila.

Koliko god iracionalno izgledalo – osećao sam stid što stižem iz Beograda; kad sam na promociji svoje knjige *Ćorava kutija*, u "Buybooku", oktobra 1998, zaplakao pred svojim prijateljima (govorili su, opet pamtim: Senad Pećanin i Ahmed Burić), činilo mi se da je plakati sasvim prirodno, ne samo zbog grada koji toliko volim, već pre svega zbog ljudi u tom gradu.

Zato i hoću da kažem da su moji sarajevski prijatelji – Pirke, Bure, Senad, Dino, Draško, Durmo, Zijo, Žika, Enes, Čenga... ima ih na stotine – možda nešto najdragocenije što imam u svom životu; oni su dokaz da se Sarajevo nije moglo ubiti.

"Dani", br. 251, 5. 4. 2002.

IZBOR TEKSTOVA

Žan Bodrijar

Posrbljavanje Zapada

Po cenu nadljudskog napora i trogodišnjeg pokolja na sve strane , a naročito posle poniženja nanetog snagama medunarodne zajednice – evo najzad nečega što se ne samo može podneti – izgleda da je zapadno javno mnenje najzad priznalo, iako nekako protiv svoje volje i sa svim mogućim ogradama, da su agresori Srbi. Sa ovim se priznanjem izgleda otišlo do krajnjih granica čvrstine i lucidnosti i najzad se stiglo do samog početka rata. Čak i oni koji su vec odavno, uprkos zvaničnoj doktrini "zaraćenih strana", za agresiju optužili Srbe, slave ovu promenu kao pobedu, naivno se nadajući da zapadne sile posle ovoga neće imati drugog izlaza nego da zaustave agresiju. Ničega od svega toga, naravno, neće biti, jer potpuno platonsko prepoznavanje dželata kao dželata ne predstavlja ni u kom slučaju i priznavanje žrtava žrtvama. Da bi se po tom pitanju prevarili u tolikoj meri, potreban je sav andjeoski idealizam svih onih koji smatraju da se stiglo, "do dna rugla i besčašća" i koji zovu na budjenje medunarodne sile i "samoubilačku" Evropu, ne sumnjajući ni jednog trenutka u jalovost svojih napora, koja nije ništa bolja od beskrajne hipokrizije političara. Jer optuživanje za zločin razvija se paralelno sa zločinom, tako da i jedno i drugo zajedno narastaju u tom beskonačnom orkestriranju dogadjaja. Imajući na umu da zapadnjačka savest pripisuje sebi ucveljenost zbog situacije, da monopolizuje u isto vreme i hipokriziju i dobra osećanja, zašto onda i ubica, sa svoje strane, ne bi sačuvao monopol arogancije i zločina?

U stvari, ni groteskna gestikulacija medjunarodnih sila, ni zgroženo jadikovanje pobornika pravedne stvari ne može imati stvarnog učinka, jer nije učinjen odlučujući korak, poslednji korak u analizi nastale situacije, a na taj korak niko se ne usuduje i niko neće da ga učini. On bi se sastojao iz priznanja, ne samo da su Srbi agresori, što je u stvari obijanje otključanih vrata, nego i da su oni nasi saveznici u poslu čišćenja buduće Evrope, lišene svih nepoželjnih manjina, budućeg svetskog poretka oslobodjenog svakog radikalnog preispitivanja njegovih sopstvenih vrednosti – demokratske diktature, čovekovih prava i slobodnog tržišta.

U svemu tome reč je stavu prema zlu. Optužujući Srbe da su "opasne psihopate", mi uobražavamo da smo lokalizovali zlo i ne sumnjajući u čistotu naših demokratskih pobuda. Mi smatramo da smo obavili posao time što smo Srbe obeležili kao zle, ali ne i kao neprijatelje. I to sa razlogom, jer na svetskom

poprištu, mi Zapadnjaci, Evropejci, borimo se protiv istog neprijatelja kao i oni: protiv Islama, protiv Muslimana. Svuda, u Čečeniji sa Rusima (ista sramotna tolerancija Istrebljivanja), u Alžiru optužujemo vojnu vlast dok istu logistički u potpunosti podržavamo (kao slučajno, dobre duše koje u Bosni napadaju zvaničnu doktrinu "zaraćenih strana" ovde upotrebljavaju isti jezik: državni terorizam protiv fundamentalističkog terorizma – ekvivalenat zla, dok smo mi nemoćni posmatrači tog divljaštva. Kao da državni terorizam nije nas terorizam, koji i mi upražnjavamo kod kuće u homeopatskim dozama. Jednom rečju, može se granatirati poneki srpski položaj dimnim granatama, ali nikada nećemo stvarno intervenisati protiv njih, jer oni u biti obavljaju isti posao kao i mi. Radije bismo odvalili bubrege žrtvama, ukoliko bi i to bilo potrebno, da najzad umirimo sukob. Žrtve, kada pokušavaju da se brane, mnogo više smetaju od dželata, i videćete da će Snage brze intervencije biti uskoro prinudene da likvidiraju i neutrališu bosanske Muslimane, samo ako dodje do značajnije muslimanske ofanzive; tek tada će medjunarodne snage postati zaista efikasne.

Eto pravog razloga što je taj rat beskonačan. Razmislimo dobro: bez tog dubokog saučestvovanja, uprkos prividu (ali i privid, svojom dvoličnošću, govori sam za sebe), bez tog objektivnog savezništva (čak i ako ono nije svesno i namerno), nema nikakvog razloga da taj rat već odavno nije okončan. Tu se odvija isti film kao sa Sadamom Huseinom: koliko god smo se borili protiv njega svim medijskim i tehnološkim sredstvima, on je bio i on ostaje naš objektivni saveznik.

Kudjen, optuživan, prozivan u ime prava čoveka, svejedno je on naš saveznik protiv Irana, protiv Kurda, protiv Šita. To je, uostalom, jedan od razloga zašto tog rata (golfskog) zaista nikada nije ni bilo: Sadam nikada nije bio naš stvarni neprijatelj. Tako je i sa Srbima, koje u neku ruku pokrivamo izbacujući ih iz čovečanstva, dok ih i dalje puštamo da obavljaju svoj posao.

Ceo problem se sastoji u tome da ubedimo Bošnjake da su sami krivi za sopstvenu nesreću. Ako se u tome ne uspe diplomatskim putem, što se pokušava već dve godine, moraće se pribeći sili. Ipak treba pokušati da se vidi šta se dešava iza ogromnog Potemkinovog sela, iza humanitarnog, vojnog i diplomatskog fraziranja. U svakom sukobu treba razlikovati ono protiv čega se bori – to je čisto politički nivo rata – i onoga šta je žrtvovano, šta je jednostavno likvidirano i počinjeno, a što jeste istinska suština konačnog cilja, mada cesto nepriznata, koja prevazilazi pitanje ko su protivnici u ovim ratovima. Tako smo se mi u alžirskom ratu borili protiv alžirske armije, ali je u sukobu zaista žrtvovana alžirska revolucija; a to smo obavili upravo sa alžirskom armijom (i nastavljamo to da činimo). U Bosni se borimo protiv Srba (bez preterivanja) u ime višekulturne Evrope, ali tom prilikom žrtvujemo upravo drugu kulturu, onu koja suprostavlja svoje vrednosti ravnodusnom svetskom poretku bez vrednosti. A to činimo zajedno sa Srbima.

Imperijalizam je promenio lik. Zapad hoće da nametne celom svetu, pod firmom univerzalnosti, ne svoje sopstvene vrednosti izbačene iz opticaja, nego upravo odsustvo vrednosti. Mi širokogrudo propovedamo pravo na različitost, ali u potaji neumitno radimo na stvaranju beskrvnog i jednoličnog sveta.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Ovaj terorizam nije fundamentalistički: to je upravo terorizam kulture bez fundamenta.To je integrizam praznine. Ovaj cilj prevazilazi političke forme i peripetije. To više nije front, to nije odnos snaga, to je pukotina koja prevazilazi politiku, linija koja prolazi danas u prvom redu kroz Islam – ali takodje kroz samo srce svih zemalja koje se smatraju civilizovanim i demokratskim, a najverovatnije čak kroz srce svakoga od nas.

(*Liberation,* 3. juli 1995. Preveli Svetlana i Franjo Termačić)

Vlado Azinović

Bushova administracija i raspad Jugoslavije

Američka politika prema bivšoj Jugoslaviji više od četiri desetljeća je bila konstantna. Washington je podržao Tita u završnim godinama Drugog svjetskog rata, unatoč njegovoj neprikrivenoj želji da Jugoslaviju pretvori u komunističku zemlju, jer su njegovi partizani vezivali njemačke divizije na Balkanu dok se pripremala saveznička invazija Francuske. U vrijeme hladnoga rata, Amerika desetljećima je podržavala nezavisnost, jedinstvo i teritorijalni integritet Jugoslavije, kao protuteže sovjetskom bloku. Dva događaja iz temelja su mijenjaju kontekst u kojem je Washington formulira svoju politiku prema Jugoslaviji. Prvi je Titova smrt 1980. i početak borbe za njegovo naslijeđe, a drugi kraj hladnog rata 1989. i raspad sovjetskog bloka. Tako Jugoslavija relativno brzo gubi važno mjesto u održanju hladnoratovske ravnoteže između Istoka i Zapada. Jedinstvo i teritorijalni integritat zemlje više nisu bili ključni za američke sigurnosne interese, kaže Louis Sell, američki diplomat s više od dvadeset godina iskustva na području bivše Jugoslavije:

Louis Sell: "Tokom hladnoga rata, Jugoslavija je imala neku vrstu privilegiranog položaja između Istoka i Zapada. Bila je to komunistička država, ali ipak s umjerenim čelništvom i nezavisna od Sovjetskog Saveza. Sjedinjene Države su svojom politikom željele ohrabriti takav položaj Jugoslavije i ona je u tom razdoblju zapravo kotirala puno bolje nego li je objektivno zasluživala. Bila je jedna od čelnica Pokreta nesvrstanih i članica gotovo svakog značajnijeg međunarodnog foruma ili institucije. Sa završetkom hladnog rata Jugoslavija je izgubila takav poseban položaj i istodobno razvila vlastite unutrašnje probleme. Tada je prestala pošteda od američkih kritika, pogotovo u vezi s razvojem prilika na Kosovu. Sjedinjene Države su počele kritizirati stanje ljudskih prava u Jugoslaviji na način na koji to do tada nisu nikada činile. Dakle, s jedne strane, američka pažnja se još donekle održavala zbog negativnih pojava koje su jačale u Jugoslaviji, ali s druge strane, američki vanjskopolitički prioriteti su nalagali preusmjeravanje stvarnog interesa na okončanje hladnog rata, pad Berlinskog zida i slom Varšavskog pakta. Politički čelnici u Washingtonu su razumljivo bili potpuno zaokupljeni tim događajima, a ne Jugoslavijom koja je klizila prema ratu. Ta je nesretna kombinacija okolnosti praktično navela američku politiku da se prestane baviti Jugoslavijom u vrijeme kada je zapravo postalo neophodno da joj se dodatno posveti."

Američki odnos prema Jugoslaviji u vrijeme hladnog rata, ali i nakon njega, bio je određen isključivo političkim i geostrateškim pragmatizmom, mišljenje je Ive Daaldera, u to vrijeme direktora Evropskog odjela u vladinom Vijeću za nacionalnu sigurnost.

Ivo Daalder: "Za vrijeme hladnoga rata Jugoslavija je bila važna za Ameriku utoliko što nije bila dijelom Sovjetskog bloka. Sjedinjenim Državama je bilo stalo da se takav status održi i nije ih pretjerano zanimalo niti brinulo ono što se događalo unutar te zemlje, sve dok u njoj nije bilo sovjetskog vojnog ili političkog prisustva koje bi predstavljalo opasnost za NATO i Zapad. Međutim, kada je 1989. hladni rat okončan i kada je nestao međunarodni sistem koji je bio zasnovan na blokovskoj podjeli svijeta, sa američkog je stanovišta nestala strateška važnost Jugoslavije. Washingtonu je ta zemlja naprosto nestala iz vidokruga."

Procesi koji su prijetili da potresu zemlju, nisu ipak mogli proći neopaženo. Američki obavještajni sistem, koji je desetljećima pomno registrirao sve zanimljive pojave u Jugoslaviji, još uvijek je bio na mjestu i funkcionirao je.

Središnja obavještajna agencija, Pentagon i State Department godinama su proučavali mogući raspad Jugoslavije i ulogu Sovjetskog Saveza u njegovom poticanju. U tim se krugovima uvijek računalo da će se Jugoslavija jednom raspasti i da će raspad biti bolan. Razmatrane su samo različite okolnosti koje bi ga mogle uzrokovati.

Američka ambasada u Beogradu također je analizirala stanje u zemlji, potvrđuje Louis Sell, tada jedan od njezinih službenika: "Nitko tko je znao bilo što o Jugoslaviji, nije bio iznenađen činjenicom da se zemlja suočava s ozbiljnim problemima. Najmanje godinu pred konačni raspad bilo je jasno da Jugoslavija, osim ako se nešto ne uradi da se to spriječi, vjerojatno ide prema građanskom ratu. O događajima u to vrijeme izvještavali su novinari, izvještavala je američka, pa i druge ambasade. Znate, Američka obavještajna zajednica je ponekad znala pogriješiti u svojim procjenama, ali što se Jugoslavije tiče bila je potpuno u pravu. Nekih šest mjeseci pred izbijanje rata, objavila je izvještaj u kojem se predviđa potpuni raspad zemlje. Dakle, bilo je prilično jasno što se sprema."

Jedan od rijetkih koji krajem 80-ih još nije mogao ili nije htio vidjeti što se to u Jugoslaviji sprema bio je tadašnji ambasador u Beogradu John Scanlan. Odbacivao je upozorenja svojih pomoćnika koji su prepoznali opasnost u navodnim reformama što ih je najavljivao i provodio Slobodan Milošević. Scanlan je tvrdio da je Milošević reformator i da je njegova pojava pozitivna za razvoj političkih prilika u Jugoslaviji. Izvještaji koje je ambasador slao u Washington nisu odražavali zabrinutost njegovih savjetnika ali često su izazivali podsmijeh analitičara u State Departmentu i pojačavali dojam o njegovoj izrazitoj naklonjenosti Miloševiću. Louis Sell tvrdi da se radi o krivoj procjeni: "John je, kao i većina nas, bio jedan od onih koji je stekao dosta iskustva radeći u Jugoslaviji i koji je, na neki način, zbilja volio tu zemlju. Bio joj je jako naklonjen, kao svi mi. Kao i ja. To je bilo ugodno mjesto za život. Ne mislim idealizirati, jer se zemlja suočavala s ozbiljnim problemima, ali je i na svoj način pokušavala izaći s njima na kraj. Što se Scanlana tiče, mislim da on

jednostavno nije želio vidjeti ono što se spremalo. Čini mi se da je najpošetnije reći, John Scanlan je vjerovao Miloševiću znatno duže nego li je trebao."

Dojmovi što su ih godinama stjecali diplomati u američkoj ambasadi u Beogradu, značajno su utjecali na rane procjene o stanju u Jugoslaviji i posebno o ulozi njezine vojske. Sjedinjene Države su, u različitim razdobljima hladnog rata, dostavile stotinama miliona dolara vrijednu vojnu pomoć Jugoslaviji. U ranim 50-im, NATO i JNA su razrađivali zajedničke planove za obranu Ljubljanske kotline i doline Vardara u slučaju sovjetskog prodora prema Austriji i Italiji, odnosno Grčkoj i Turskoj, a Tito je u više navrata uvjeravao američke i britanske čelnike kako bi, u slučaju općeg rata, Jugoslavija stala na stranu NATO-a. U Washingtonu se zato na jugoslavensku vojsku desetljećima gledalo kao na važan oslonac otpora sovjetskom utjecaju u regiji. Međutim, tako formirani dojmovi krajem 80-ih i početkom 90-ih više nisu važili, kaže američki diplomat Ron Nietzke:"Ključni ljudi koji su bili na najvažnijim položajima u administraciji predsjednika Busha (starijeg) imali su diplomatsko iskustvo iz Jugoslavije – Brent Scowcroft, savjetnik za nacionalnu sigurnost, Lawrence Eagleburger, zamjenik državnog tajnika i kasnije državni tajnik, i Thomas Niles, njegov pomoćnik – svi su radili u ambasadi u Beogradu. Vjerujem da su zbog dojmova što su ih ponijeli iz Beograda i Srbije bili duboko impresionirani povijesnim mitovima o srpskom herojstvu i partizanima, te pričama o veličini i snazi jugoslavenske vojske tokom hladnog rata. Mislim, konstantno su precjenjivali snagu, sposobnost i ulogu Jugoslavenske narodne armije. To je ozbiljno utjecalo na njihove procjene i znatno osnažilo otpor odlučnijem američkom udjelu u pokšaju da se zaustavi nadolazeće nasilje.

Početkom 90-ih u krugovima američke vlade postojala je zabrinutost da bi raspad Jugoslavije mogao izazvati rat i nasilje, osobito u Bosni. No, koliko god da je s humanitarnog stanovišta takav ishod bio neprihvatljiv, u Washingtonu je procijenjeno da on ne predstavlja prijetnju temeljnim američkim interesima i da ne zavređuje značajniji angažman. Tako je u administraciji predsjednika Busha prevladalao opredjeljenje da se vodstvo u diplomatskim naporima u Jugoslaviji prepusti Evropi, kaže tadašnji američki državni tajnik James Baker: "Problem Jugoslavije nije dovodio u pitanje bilo kakve vitalne sigurnosne interese Sjedinjenih Država. Zaljevski rat, raspad Sovjetskog saveza, Madridska mirovna konferencija i sve ostalo u čemu je Amerika bila angažirana i imala vodeću ulogu, bilo je daleko važnije za nacionalne interese Sjedinjenih Država nego li je to bio još jedan sukob na Balkanu. I to vam je tako! Osim toga, tadašnja Evropska zajednica je željela preuzeti vodstvo u posredničkim naporima koji se poduzimaju u području koje je smatrala svojim predvorjem. Evropljani su htjeli voditi i mi smo im vrlo spremno prepustili vodstvo, iako s njim baš i nisu puno postigli."

No, upravo u to vrijeme, kada se Amerika odricala značajnije uloge u rastućoj jugoslavenskoj krizi, njezin je udio bio najpotrebniji jer je samo autoritet što su ga Sjedinjene Države uživale na tom prostoru mogao presudno utjecati na daljni tok krize. Međutim, za takvo što u Washingtonu nije bilo želje, kaze Louis Sell: "Američki problem u vezi s Jugoslavijom nije ležao u nepoznavanju prilika u toj zemlji – bilo je jasno što se u njoj događa – nego u nedostataku volje da se nešto učini. Više od godinu dana prije izbijanja rata, ambasador Warren Zimmermann molio je državnog tajnika Jamesa Bakera da posjeti Jugoslaviju, da se uključi u rješavanje jugoslavenskih problema. No, kao što sam kazao, pažnja tako visokih centara vlasti bila je usmjerena na druga područja."

Iako nevoljko, James Baker je, u junu 1991., došao ipak u jednodnevni posjet Beogradu, tokom kojega je održao jedanaest sastanaka s čelnicima republičkih i federalne vlasti. "Vidjeli smo da se situacija ubrzano pogoršava, i činilo nam se da je takav posjet najmanje što smo mogli učiniti. Osim toga, 32 države članice tadašnje Konferencije za evropsku sigurnost i suradnju (CESC, danas OSCE) zamolile su nas da u Beogradu, čelnicima svih republika i savezne vlade, poručimo kako se od njih traži da poštuju obaveze koje je Jugoslavija preuzela Helsinškim sporazumima i da, ako se već namjeravaju razdvojiti, to učine pregovorima i miroljubivo, a ne upotrebom sile. Svima sam jasno prenio tu poruku, ali nisam bio toliko naivan da bih vjerovao kako su naši razgovori u Beogradu znatnije promijenili situaciju. To sam prenio u svom telegramu predsjedniku Sjedinjenih Država," prisjeća se bivši američki državi tajnik James Baker.

Američki diplomati, koji su prisustvovali tim razgovorima, tvrde da su Bakerovi jugoslavenski sugovornici protumačili njegove riječi onako kako im je odgovaralo. Vojni vrh je čuo samo dio o očuvanju cjelovitosti, Hrvati i Slovenci onaj o demokratizaciji. Rat u Sloveniji počeo je za manje od sedam dana nakon tog razgovora. Baker danas odbija bilo kakvu mogućnost da je njegova poruka o potrebi očuvanja teritorijalnog integriteta Jugoslavije dala zeleno svjetlo za intervenciju JNA u Sloveniji: "To je najobičnije sranje! Čisto sranje! To vam ja kažem i možete me slobodno citirati! Sjedinjene Države su podržavale teritorijalni integritet Jugoslavije, baš kao i 32 zemlje članice CESC-a To je bila politika koju sam poslan da prenesem u Beograd . Podržavamo teritorijalni integritet Jugoslavije, osim ako zemlja ne želi mirni raspad, bez upotrebe sile. Ta se politika nije mijenjala sve dok Evropska zajednica, na poticaj Njemačke, Austrije i drugih, nije počela inzistirati na priznavanju Slovenije i Hrvatske."

Ako je Bakerov susret s republičkim i saveznim čelnicima utjecao na njihove procjene o mogućem odnosu Amerike prema jugoslavenskoj krizi, na državnog tajnika on nije ostavio dublji dojam. Nista što bi čuo u Beogradu u tom trenutku, više nije moglo promijeniti stav administracije, kaže Ron Neitzke: "George Bush (stariji) već je na početku jugoslavenske krize donio odluku koju je najbolje odrazila izjava Jamesa Bakera koji je kazao kako 'u toj borbi Amerika nema svoga trkača'. Bush i Baker su od početka bili odlučni ne dopustiti da Sjedinjene Države budu ozbiljnije uvučene u krizu. Scowcroft, Eagleburger i Niles su bili zabrinuti zbog razvoja situacije, ali nisu nikada postali dovoljno zabrinuti da bi odlučili riskirati svoj posao i karijeru, te se suprotstaviti Bushu i Bakeru i zatražiti da se nešto poduzme."

Nezainteresiranost, krive procjene i nerazumijevanje onoga što se događalo u Jugoslaviji, obilježili su ranu američku politiku prema raspadu te zemlje, kaže prvi američki ambasador u Bosni i Hercegovini Victor Jackovich:"Washington je bio za održavanje stare jugoslavenske federacije, ali

na osnovi demokracije, a ne diktarure. Mi smo očekivali da će sve te reforme ekonomskog i političkog karaktera doći na jednom valu kakav je obuzeo i druge zemlje Istočne Evrope. Čak smo mislili da će Jugoslavija, kao najliberalnija socijalistička zemlja u '70-im i '80-im godinama, imati najjače reformske procese. Međutim, to se nije dogodilo. Naša je politika tada bila temeljena na očuvanju jugoslavenske federacije. Mislim da problem u toj zemlji nije bilo to što je možda bilo previše nacionalizma, nego što je bilo premalo demokracije. Ljudi u Washingtonu nisu vjerovali u snagu pokreta koji su se javljali u to vrijeme, kao što je to bio HDZ u Hrvatskoj ili pokret za nezavisnost u Sloveniji, odnosno Izetbegovićeva vlada u Bosni. U Washingtonu se vjerovalo da su ti pokreti krhki jer ne vladaju posvuda na svom teritoriju, i zato se nije moglo ispravno predvidjeti što će se dogoditi. Dugo je trajala debata o tome, na primjer, hoćemo li uopće priznati Bosnu i Hercegovinu. Tek kad se u Washingtonu spoznala snaga tih pokreta i kad se shvatilo da oni zbilja predstavljaju volju naroda, da su stvoreni na demokratskom principu i kad su se vidjele suštinske promjene koje su se paralelno s time odvijale u starim jugoslavenskim institucijama, onda se počela, ali opet vrlo sporo, pružati pomoć ovim pokretima i priznavati ih."

Bushova administracija i ratni zločini u BiH

Još vrlo rano u jugoslavenskoj krizi, administracija predsjednika Busha, procijenila je da njome nije ugrožen nijedan vitalni američki interes i s toga čvrsto odlučila držati se po strani, te posredničke napore prepustiti Evropljanima. Ništa što se događalo u Bosni, pa ni masovno protjerivanje stanovništva, zatočenički logori i opsade gradova nisu mogli promijeniti tu odluku.

Administracija je isprava tvrdila kako nema informacije o tome što se događa, a kada su priče o zločinima i etničkom čišćenju doprle u javnost, objavila je kako sve strane u sukobu snose jednaku krivnju, kaže Ron Neitzke, u to vrijeme zamjenik američkog ambasadora u Zagrebu: "Kada je izbio rat u Bosni, tehnički ga je pokrivala naša ambasada u Beogradu koja je znatno ograničavala putovanje u tu zemlju, pa smo o onome što se tamo događalo doznavali kroz telefonske kontakte, dok je to bilo moguće. No, što je rat više odmicao i mi smo u Zagrebu, sve više počeli dolaziti u dodir s izbjeglicama iz Bosne. Obim i jednostranost nasilja kojem su bili izloženi ti ljudi, postajali su sve jasniji. No, administracija u Washingtonu je nastavila prikazivati te događaje kao posljedicu višestoljetne međuetničke mržnje, zbog čega se nijedna od strana nije mogla optužiti da snosi veću krivnju. Ono što smo vidjeli na terenu, o čemu smo izvještavali, i ono što je administracija o tome govorila američkoj javnosti, bilo je potpuno oprečno i izuzetno teško za razumjeti."

Dok se u ljeto 1992. svijet užasavao gledajući slike opsjednutog Sarajeva, u ostatku Bosne i bez neželjenih svjedoka, ta je zemlja ostajala bez dijela svog stanovništva. Nestajali su ljudi, ali i tragovi njihovog ranijeg postojanja, kaže Roger Cohen, ratni izvještač *New York Timesa* iz Bosne:"Vrlo ozbiljni analitičari tvrdili su svojevremeno kako su opsada Sarajeva i

neprestano bombardiranje glavnoga grada, propagandno i strategijski gledano, bili najveći srpski promašaj jer su okrenuli cjelokupnu svjetsku javnost protiv bosanskih Srba, a zauzvrat im nisu ništa donijeli. Ta ocjena dijelom stoji, no s druge strane, fokusiranje svijeta na opsadu Sarajeva skrenulo je pažnju sa suštine srpskog vojnog napora u Bosni, a to je bilo stvaranje etnički čistog područja na prostoru koji je zapremao gotovo 70 posto državnog teritorija – od Sanskog Mosta, preko Prijedora i Zvornika i dalje do Vlasenice i Trebinja. To je bila žestoka i bespoštedna kampanja koja je provođena u vrijeme kada se svijet užasavao nad opsadom i granatiranjem Sarajeva, kada je patnja tog grada i njegovih stanovnika bila simbol stradanja cijele Bosne. Pokazalo se, međutim, da su opsada i granatiranje Sarajeva imali za cilj odvući pažnju s onoga što se u toj fazi rata događalo u drugim dijelovima Bosne."

Odnos administracije predsjednika Busha prema onome što se događalo u Bosni i Hercegovini u ljeto 1992. mogao bi se nazvati kombinacijom namjerne nezainteresiranosti i svjesne ravnodušnosti. Izvještaji o strahotama koje su se tamo događale ipak su stizale u Washington, a nisu mogli promijeniti čvrstu odluku da se merika neće umiješati u bosanski rat, kaže Ron Neitzke: "Kada se govori o saznanjima koja je Washington imao o zločinima u Bosni, važno se prisjetiti kako je Jugoslavija postala nekom vrstom opsesije američke politike u doba hladnoga rata. To potvrđuje i obim sredstva koja su bila uložena u tu zemlju, kontakti koji su uspostavljeni, ali i značajne ljudske i tehničke pretpostavke za prikupljanje informacija. Imajući to u vidu, nema sumnje da je bilo mnogo dokaza koji su stizali u Washington i u druge zapadne prijestolnice o tome što se zbiva u Bosni. Nije potpuno jasno do koje su mjere te vlade i posebno američka, bile voljne objediniti sve detalje i još u ranoj fazi formirati razumnu procjenu o prirodi i obimu zločina. Jasno je da su Bushova administracija i State Department osjecali nelagodu prema onome što su znali i jasno je da nisu poduzeli sve što su mogli kako bi doznali više o onome što se događalo. No, isto tako, nema sumnje da su znali sasvim dovoljno da bi stekli potpunu sliku."

Svoju uzdržanost službeni je Washington često opravdavao nedostatkom informacija iz Bosne. Njih je, međutim, bilo dovoljno, ali izostala je službena preporuka da se u njima prepozna ono o čemu su svjedočile, kaže Roy Gutman, koji je za svoje izvještaje o zatočeničkim logorima u zapadnoj Bosni dobio Pulitzerovu nagradu: "Obavještajna zajednica u Americi raspolaže ogromnim tehničkim i tehnološkim potencijalima, međutim, ako nema političkih uputa kojima se nalaže njihovo korištenje za vrlo određenu namjenu, nitko se baš posebno ne trudi istraživati obilje različitih podataka koji neprestano pristižu iz svih krajeva svijeta. Tako je bilo i s materijalom iz Bosne. Jednom prilikom mi je rečeno kako je obavještajna zajednica primala mnogo podataka, a nije imala instrukcije po kojima bi se taj materijal analizirao i organizirao. Bilo je dakle puno dokaza o sukobima, pokretima trupa i žrtvama dok oni kroz čije je ruke taj materijal prolazio nisu u njemu prepoznali sistem za uništenje. Nisu prepoznali logore. Siguran sam da su imali satelitske fotografije na kojima su se vidjeli vagoni ili kamioni sa zatočenicima, možda negdje kod Bijeljine ili kod Prijedora, ali kad

svakodnevno primate milione satelitskih fotografija, mora vam biti vrlo precizno rečeno na što da obratite pažnju, što da na njima tražite. Ukoliko toga nema, pred sobom vidite samo nejasnu grafičku naznaku aktivnosti koje niste u stanju potpuno objasniti. Upravo na tom mjestu u ovu priču uskaču novinari. Po prirodi svoga posla, mi nastojimo utvrditi što se zbilja dešava i ta saznanja nastojimo predstaviti u širem kontekstu, tako da javnost može shvatiti smisao događaja o kojima izvještavamo."

Pet mjeseci nakon početka bosanskoga rata, upravo zahvaljujući novinarima poput Roya Gutmana, Johna Burnsa, Rogera Cohena i Eda Vulliamya, spoznaja o onome što se događa u Bosni, prvi je put počela rasti i u američkoj javnosti, kaže Ron Neitzke: "Najvažniji ikad napisan novinarski izvještaj o onome što se događa u BiH, bila je priča 'Logori smrti' koju je Roy Gutman objavio u *Newsdayu*, u prvoj sedmici augusta 1992. Koristeći vrlo jake izraze i termine koji su poznati iz ranijih opisa holokausta i onoga što su tada činili nacisti, ta je priča prvi put otkrila što se zbilja događa u toj zemlji. Nedugo za tim, stigli su televizijski snimci na kojima su se, iza ograde od bodljikave žice, vidjeli teško izgladnjeli logoraši. Te su slike uzrokovale pravi potres u Washingtonu i u administraciji stvorile uvjerenje o tome kako se mora preuzeti kontrola nad situacijom. Trebalo je ublažiti udar medijskih izvještaja i utjecati na oblikovanje slike koja je u javnosti formirana o onome što se događalo u Bosni. Dužnosnici Bushove administracije su znali da će u protivnom biti prisiljeni učiniti nešto što nisu željeli. Zato je službeni Washington počeo pojačano prikazivati bosanski rat kao sukob bez jasnih krivaca, bez dobrih i loših i bez ikakve sličnosti s holokaustom. Ukratko, kao sukob za čije rješenje Sjedinjene Države mogu učiniti vrlo malo sve dok se, kako je zlobno kazao Larry Eagleburger, 'tamošnji narodi ne umore od međusobnog ubijanja'. Dakle, jasno je da je administracija već tada točno znala, i više nego je htjela, o tome što se događa u Bosni i Hercegovini. No, isto je tako znala i bila zbog toga nasmrt uplašena, da u slučaju da to dozna i američka javnost, možda biti prisiljena vojno intervenirati. To je bila posljednja stvar koju bi Washington tada mogao poželiti."

Prvi Gutmanov izvještaj o logorima izazvao je pometnju u State Departmentu, čiji su dužnosnici, gotovo istodobno, javno priznavali i poricali tvrdnje objavljene u *Newsdayu*.

"Netko je u State Departmentu čuo kada sam govorio za radio nakon što je bio objavljen moj tekst o bosanskim logorima. Na osnovi tog intervjua sljedećeg su dana bile pripremljene instrukcije za istup glasnogovornika *State Departmenta*.

Tako je Richard Baucher izašao pred novinare i prvi put od početka bosanskoga rata kazao: 'Da, raspolažemo informacijama koje ukazuju na to da širom Bosne i Hercegovine postoje koncentracioni logori'. I zbilja, u to su vrijeme iz američke ambasade u Beogradu u *State Department* stizale informacije koje su upućivale na takav zaključak. Međutim, Baucherov je istup razjario novinare i dio javnosti i nametnuo vrlo jednostavno pitanje: 'Ako Sjedinjene Države – jedina svjetska supersila – zbilja raspolažu takvim informacijama, zašto ih kriju, zašto ih ne objave i ne učine dostupnim?!' *State Department* je bio zatečen a i zabrinut silinom reakcije, pa je samo dva dana

kasnije, pred uznemirenim članovima Kongresa, državni podtajnik Thomas Niles izjavio kako su informacije koje je iznio glasnogovornik Baucher bile netočne i kako zapravo ne može potvrditi navode o logorima u Bosni," kaže Gutman.

Ovakav istup koji je ličio na pokušaj prikrivanja stvarnog stanja, dodatno je uznemirio dio kongresmena koji su zahtijevali pojašnjenja, a od Središnje obavještajne agencije (CIA) i od administracije da provedu istragu. Međutim, najvažnije stvari su se počele događati u nevladinim krugovima. Odjednom su skupine građana, vjerske udruge, organizacije za zaštitu ljudskih prava i drugi, počeli pitati: "Tko ovdje laže?", kaže Roy Gutman: "Sredinom augusta 1992., Lawrence Eagleberger, koji je u to vrijeme bio vršitelj dužnosti državnog tajnika, izvijestio je Kongres kako na osnovi službene istrage koju je provela CIA, nije moguće pouzdano tvrditi da se u BiH događaju masovna i sistematska kršenja ljudskih prava. U tom se izvještaju tvrdilo da postoje pojedinačni slučajevi ubojstava, ali da nema potvrde navoda o genocidu i zločinima protiv čovječnosti. Eagleburger je objavio kako se, u najgorem slučaju, može kazati da u Bosni vladaju 'neugodni uvjeti'. Bilo je to zbilja uznemirujuće svjedočenje jer uopće nije bilo utemeljeno na činjenicama. Ljudi koji su provodili tu istragu nisu nikada razgovarali ni sa jednim izbjeglicom. Što više, sve do septembra iste godine nisu poslali nekoga da razgovara s tim ljudima. Tek kada su neki službenici administracije otišli u Karlovac i sreli se s izbjeglicama iz BiH, u svojim izvještajima su opisali strahote o kojima su čuli i tako, zapravo, potvrdili već dva mjeseca stare novinske izvještaje."

Uzdržanost Washingtona prema Bosni nije nalagao samo politički pragmatizam. Izvještaji o masovnim progonima i pogubljenjima primani su s nevjericom, tvrdi Victor Jakovich, prvi američki ambasador u BiH: "Mislim da ljudi u Washingtonu jednostavno nisu htjeli vjerovati u to. Nisu mogli povjerovati da je u Evropi u 20. stoljeću takvo što moguće. Naša je nada bila da će se stvari u Jugoslaviji razvijati malo drugačije. Postojala je nada da će u Jugoslaviji prevladati razum i da će biti moguće postići nekakav sporazum. Kad su počeli stizati izvještaji o kojima govorite, oni su naprosto bili primani sa sumnjom, pa i dubokom nevjericom. Osim toga, ti su izvještaji stizali s ratnog područja, u okolnostima kada ih je bilo teško provjeriti i kada se nije znalo da li su oni točni ili ne. No, čelnici administacije predsjednika Busha su se brzo uvjerili da je to ne samo moguće nego i da se događa. Naravno, u Americi u kreiranju vanjske politike ne sudjeluje samo vlada. Svoj upliv imaju Kongres, mediji, nevladine organizacije i javnost općenito. Dakle svi sudjeluju u raspravi o američkoj vanjskoj politici. Kad su se pojavili tekstovi Roya Gutmana, pa i drugih, o događajima u Bosni i Hercegovini, sve je to skupa stvorilo određeni pritisak na administraciju da nešto poduzme u vezi s Bosnom."

Taj je pritisak naveo vladu predsjednika Busha da pred kraj mandata, kroz objavu, tada vršitelja dužnosti državnog tajnika Lawrencea Eagleburgera, prizna obim zločina u Bosni i imenuje krivce za tragediju u toj zemlji. Iako se čini kako predstavlja otklon od dotadašnjeg stava prema bosanskome ratu, ta objava potvrđuje da je način na koji je administracija

prikazivala sukob u osnovi ostao isti, kaže Ron Neitzke: "Eagleburger je u tom izvještaju kazao: 'Znamo tko su krivci, znamo što se dogodilo!' Ta je objava naravno došla nakon što je George Bush (stariji) neočekivano izgubio izbore i nakon što je u Washington pristiglo obilje izvještaja s terena. Osim toga, u oktobru su iz srpskih logora oslobođeni prvi zatočenici i njihova detaljna svjedočenja o tome što se sve tamo događalo dospjela su u svjetski tisak. Više nije bilo sumnje da to jesu bili logori smrti. Mislim da je ta spoznaja konačno doprla do Eagleburgera i drugih u administraciji. Tako je, u decembru 1992., na jednoj međunarodnoj konferenciji u Švicarskoj, Eagleburger konačno izašao u javnost i imenovao krivce. No, čak i u toj prigodi, održavala se stalna težnja ka uspostavi vještačke ravnoteže u određivanju krivnje. Sjećam se da sam u ambasadi u Zagrebu, neposredno pred održavanje te konferencije, primio hitan i gotovo unezvijeren poziv jednog od Eagleburgerovih suradnika koji je tražio da mu dam imena nekih Hrvata koje bi, radi ravnoteže, mogao uključiti u ovu objavu. Dakle, sve do samog kraja te administracije još je uvijek postojala odlučnost da se sve predstavi kao posljedica kolektivne odgovornosti, umjesto da se odrede pravi krivci."

Clintonova administracija i Bosna: Problem iz pakla

Tokom predizborne kampanje 1992., tada guverner Bill Clinton, tvrdio je kako su široka kampanja etničkog čišćenja u Bosni i zločini protiv čovječnosti o kojima je stizalo sve više svjedočanstva, neprihvatljivi za Evropu na kraju 20-og stoljeća. Zločini kakvi nisu viđeni od Drugoga svjetskoga rata ne mogu se tolerirati u posthladnoratovskoj Evropi, tvrdio je kandidat Clinton i objavio kako bi on vojnom intervencijom spriječio nastavak sukoba. Međutim, kada je postao predsjednik, Bill Clinton je vrlo brzo shvatio da bi intervencija u ovom slučaju neizostavno nalagala upotrebu američkih kopnenih snaga. Ako ni zbog čega drugog, onda zbog toga što su to tražili američki saveznici u NATO-u čiji su vojnici već bili raspoređeni u Bosni, u sastavu mirovnih snaga Ujedinjenih naroda, kaže Ivo Daalder, voditelj Odjela za Evropu u Clintonovom Vijeću za nacionalnu sigurnost: "Predsjednik se suočio s jednostavnim izborom: ili se upustiti u ratni sukob, moguće i većih razmjera, uz američke vojnike na terenu i uz moguće žrtve; ili posvetiti pažnju onome zbog čega je bio izabran za predsjednika – obnovi američke ekonomije. Odlučio je, barem privremeno, da američke kopnene snage neće biti poslane u Bosnu, osim u slučaju da sudjeluju u provedbi mirovnog sporazuma, na koji su prethodno pristale sve zaraćene strane. Kao posljedica te odluke u iduće dvije godine politika administracije predsjednika Clintona prema Bosni, osim u retorici, ostala je vrlo slična onoj administracije predsjednika Busha. To je u osnovi značilo da se, ako je neophodno, Evropljanima prepusti da u Bosni interveniraju i ginu, a da Sjedinjene Države ostanu po strani, riječima se obavežu na odlučniju ulogu, a da zapravo ne čine ništa."

Početni napori Clintonove administracije da formulira politiku koja bi mogla zaustaviti nasilje u Bosni, bili su blokirani iz jednostavnog razloga – nije se moglo naći dobro rješenje, kaže Anthony Lake, savjetnik predsjednika Clintona za nacionalnu sigurnost: "Nema sumnje da nam je prvog trenutka

kada smo kročili u Bijelu kuću bilo jasno da je rješenje bosanskoga rata najteži i možda najvažniji problem koji stoji pred administracijom. Bosna je postala glavna preokupacija američke vanjske politike i njezina najveća frustracija. Mislim da sam se već tokom prvog ili drugog vikenda u Bijeloj kući zatvorio u svoj ured kako mi nitko ne bi smetao i tražio da mi se donesu sve studije što ih je o Bosni napravila prethodna admnistracija. Vjerovao sam da je vrlo važno upoznati se s činjenicama i procjenama pripremljenim ranije. Skoro tri dana proveo sam čitajući obimnu dokumentaciju i tražeći nešto što su naši prethodnici možda previdjeli, nešto bi moglo osigurati brz i jednostavan završetak rata. Ništa nisam našao!"

Čelni ljudi administracije nekoliko su sedmica raspravljali o tome što učiniti u vezi sa Bosnom i kako nastupiti aktivnije i odlučnije. Sastanci su bili dugi i iscrpljujući. Jedan ih je sudionik nazvao "grupnom terapijom" ljudi frustriranih onim što se događalo u Bosni. Svima je bilo jasno da se u toj fazi rata, početkom 1993., u BiH ne mogu poslati američke kopnene snage. Čak ni najveći "bosanski jastrebovi" u Kongresu nisu tada bili za slanje američke vojske u Bosnu, kaže Anthony Lake: "Činilo nam se da je za postizanje ograničenog cilja moguće iskoristiti naše zračne snage. Vjerovali smo da upotrebu te sile ne treba ograničiti samo na rješavanje akutnih kriza u Bosni, najčešće na zaštitu civila, nego je staviti u funkciju naših diplomatskih napora. Tako smo u proljeće 1993. formulirali politiku koja je, u osnovi, predviđala ukidanje embarga na uvoz oružja za BiH i pokretanje zračnih udara koji bi trebali zaštititi civilno stanovnisštvo na područjima pod kontrolom bosanskohercegovačke vlade dok njezina vojska ne dobije oružje i dok ne bude sposobna njime se braniti. Ta politika nazvana "lift and strike" bila je u skladu s predsjednikovim predizborim objavama o Bosni i njom smo pokušali ukloniti glavni problem naše bosanske politike – pitanje embarga. Bilo nam je jasno, i predsjednik je posebno na tome inzistirao, da uvođenje zabrane na izvoz oružja za BiH nije popravilo stanje, nego da ga je, zapravo, učinilo gorim jer je uskratilo Bosancima mogućnost da se sami brane. No, da smo odlučili samo podići embargo, Srbima bi se dao više nego dobar povod za nove napade. Zato smo htjeli istovremeno ukinuti zabranu na isporuke oružja i upotrijebiti zračnu silu za odvraćanje mogućih srpskih napada, sve dok vlada u Sarajevu ne ojača vlastite snage i uspostavi vojnu ravnotežu. Pokušali smo pridobiti evropske saveznike za ovu ideju, ali nismo uspjeli. Nisu htjeli ni čuti za takvu mogućnost."

Evropske vlade su bile zabrinute da bi jednostrana američka akcija u Bosni mogla dovesti u opasnost živote njihovih vojnika, raspoređenih u misiji Ujedinjenih naroda. Sve dok Amerikanci ne budu u Bosni dijelili isti rizik s Evropljanima, o prijedlogu iz Washingtona nije moglo biti rasprave, kaže Ivo Daalder: "Glavni razlog zbog kojega je politika *lift and strike* propala, nije bila samo užasno loše izvedena diplomatska misija državnog tajnika Warrena Christophera – koji je otišao u Evropu potražiti 'mišljenje' saveznika, umjesto da im kaže da Amerika stoji iza te politike i da će je provesti bez obzira na to šta oni o njoj misle. Njegova je misija potpuno odudarala od tradicionalnog američkog nastupa u takvim prilikama, no i da nije, ne vjerujem da bi Evropljani, u maju 1993., bili spremni prihvatiti lift & strike. Glavni razlog leži

u činjenici da evropski saveznici nisu mogli prihvatiti politiku koja bi nalagala da njihove snage i dalje ostanu na terenu u Bosni u vrijeme kada se podiže embargo na uvoz oružja u BiH i izvode zračni udari na srpske položaje. Evropljani su takvu postavku vidjeli kao dodatno podstrekavanje rata u čijem bi se središtu našli njihovi vojnici raspoređeni u sastavu UNPROFOR-a. Dakle, sve dok se nije mogao naći način da se snage Ujedinjenih naroda izmjeste iz Bosne prije ukidanja embarga i početka zračnih udara, Evropljani su bili protiv te politike. Dijelom i zato što bi u takvoj operaciji stradanju bili izloženi njihovi vojnici, a ne Amerikanci koji nisu imali svoje snage u Bosni. Dakle, politiku lift & strike od početka je bilo gotovo nemoguće prodati. Sve dok Sjedinjene Države nisu bile spremne podijeliti isti rizik s Evropljanima koji su imali snage na terenu, nijedna evropska vlada nije mogla prihvatiti politiku koja bi u praksi izložila njezine trupe dodatnoj opasnosti."

Prva konkretna strategija Clintonove administracije za okončanje bosanskoga rata bila je blokirana još u začetku. Odnos Evropljana bio je frustrirajući, dok su održanje savezništva i zdrav razum nalagali da se on uvaži, kaže Tony Lake: "Morali smo uvažiti stav Evropljana. Da je naša vojska bila raspoređena u nekoj zemlji i da su naši saveznici tražili poduzimanje akcija kojima bi se ugrozila sigurnost američkih trupa, naš bi Kongres eksplodirao od bijesa. Dakle, ne možemo reći da je evropski odnos bio potpuno iracionalan, iako je njime blokirana politika kojom smo željeli pomaći stvari naprijed. U tom trenutku nije bilo načina da nagovorimo evropske vlade da podrže lift & strike. Negdje u augustu 1993. odletio sam tajno u Evropu i, nakon serije iscrpljujućih razgovora, uspio uvjeriti partnere da bi veća upotreba zračne sile mogla popraviti izglede za obranu zaštićenih područja i za odvraćanje srpskih napada, prije svega na civile u Sarajevu. Iako nismo uspjeli Evropljanima 'prodati' cijeli paket lift & strike, početkom 1994. odlučnijim smo mjerama primorali Srbe da povuku teško oružje iz okolice Sarajeva, a nešto kasnije i oko Goražda. Dijelom i kao posljedica toga, u većem dijelu te godine civilna su stradanja u Bosni ipak bila značajno manja."

Blokirana u praktično prvom pokušaju da presudno promijeni tok bosanskoga rata, administracija predsjednika Clintona ublažila je i ratobornu retoriku. Kad već nije mogao izvesti lift and strike, Washington je svoje opredjeljenje za očuvanje cjelovitosti Bosne i Hercegovine, pokušavao dodatno potvrditi diplomatskim putem. Tako se u opsjednutom Sarajevu pojavio prvi američki ambasador Victor Jackovich.

"Malo se zna, ali je istina, da prva američka ambasada u Bosni i Hercegovini nije bila otvorena u Sarajevu, nego 11. novembra 1993. godine u Beču. To je prvi put u povijesti američke diplomacije da smo otvorili jednu ambasadu na teritoriju treće zemlje. I to iz sigurnosnih razloga. Na taj način ja nisam imao normalnu ambasadu koja bi funkcionirala kao što je to uobičajeno. Imao sam skupinu ljudi oko sebe s kojom sam putovao po Bosni i Hercegovini. S lica mjesta smo slali u Washington razne izvještaje i procjene o tome što se dešava tamo i kako vidimo situaciju. Na temelju toga, administracija je počela formirati svoju prvu ozbiljnu politiku prema BiH. Pitate me, koje su bile moje prve instrukcije? Možda će vam zvučati malo predramatično, ali moj prvi cilj je bio da preživim. Jednostavno da preživim.

Bilo je ratno stanje i mi smo bili izloženi tome kao i drugi ljudi. Ne u istoj mjeri, naravno, jer smo uvijek mogli pobjeći u Beč, dok obični ljudi tamo u Bosni to nisu mogli. Naravno, nikada ne mogu reći da sam bio izložen tim opasnostima na isti način kao i građani Sarajeva i drugih gradova, ali u to vrijeme mi nismo mogli znati što će biti ni s nama, ni s našom misijom," kaže ambasador Jackovich.

Administracija predsjednika Clintona nije uspjela formulirati djelotvornu bosansku politiku koja bi bila prihvatljiva saveznicima a isto tako nije bila spremna podržati napore tadašnjih međunarodnih pregovarača Cyrusea Vancea i Davida Owena. Britanski je lord vjerovao da će mirovni plan koji su predložili učiniti izlišnom svaku daljnju raspravu o potrebi vojne intervencije u Bosni: "Preuzeo sam taj posao potpuno uvjeren da sve ključne zemlje, uključujući Sjedinjene Države i Veliku Britaniju, nisu vjerovale da je ovo bio problem čije se rješenje moglo postići vojnom akcijom. Ako smo željeli postići mir pregovorima, morali smo tri naroda u Bosni ponovo približiti i pokazati im kako da dijele vlast u zemlji koju je trebalo ponovo ujediniti. Naš je plan predviđao ne samo održanje cjelovitosti Bosne i Hercegovine nego i brisanje posljedica etničkog čišćenja. Plan je možda bio pomalo idealističan jer je nastojao umanjiti teritorijalni posjed pobjedničke srpske vojske za 20-ak posto", kaže Lord Owen.

Bosna je trebala ostati jedna država s deset oblasti – kantona, koji bi zadržali ovlasti u administraciji i policiji. Plan je omogućavao bosanskim Srbima da zadrže lokalnu vlast u više dijelova zemlje koje su prethodno osvojili i etnički očistili u ratu, dok raspored kantona bio bi takav da je onemogućavao fizičko spajanje srpskih oblasti u jednu državu. Washington, međutim, nije vjerovao da je Vance-Owenov plan ključ za rješenje bosanske krize, kaže ambasador Victor Jackovich: "Ja sam bio američki predstavnik na tim pregovorima. Zapravo, točnije, bio sam promatrač za američku vladu na tim pregovorima s Vanceom i Owenom. Glavni voditelji mirovnih napora u to vrijeme bili su Ujedinjeni narodi i Evropska zajednica. Amerika nije bila u to uključena, izuzev posredno, kroz Ujedinjene narode.

Bio sam zajedno s Vanceom i Owenom u Ženevi, ne kao njihov partner, nego kao promatrač za američku vladu. Točno je da nismo podržavali prvi Vance-Owen plan. Pomalo je čudno sada, nakon Daytona, obrazložiti te razloge. Naime, mi smo tada vjerovali da Vance-Owen faktički znači podjelu Bosne i Hercegovine po etničkom principu. To je glavni razlog! Mi smo vjerovali da etnička podjela neće omogućiti da Bosna i Hercegovina postane funkcionalna država. Malo kad gledamo nazad, vidimo da taj plan i nije bio tako loš, ali, u tim okolnostima, nismo mogli dobro predvidjeti što će se dogoditi poslije toga", kaže ambasador Jackovich.

Vance-Owenov plan je u Washingtonu od početka smatran gubitničkim, kaze Ivo Daalder, u to vrijeme voditelj Odjela za Evropu u vladinom Vijeću za nacionalnu sigurnost: "Administracija predsjednika Clintona nije nikada podržala Vance-Owenov mirovni plan, i to iz dva razloga. Pojavio se krajem 1992. i početkom 1993. kada je nova administracija tek preuzela vlast i još uvijek bila u procesu tranzicije. U to su vrijeme Clitonovi ljudi smatrali da se Vance-Owenovim planom nagrađuje etničko

čišćenje jer se dijelovi Bosne iz kojih su prethodno protjerani nesrbi, daju na upravu srpskoj većini. U to je vrijeme takav ishod bosanskoga rata za administraciju u Washingtonu bio potpuno neprihvatljiv. Ona se ni na koji način nije željela uključuti u međunarodne pregovore čiji bi ishod potvrdio rezultate etničkog čišćenja. Podjednako važan bio je i drugi faktor, a to je rašireno uvjerenje u administraciji da je Vance-Owenov plan jednostavno neprovodiv. Vjerovalo se da se takav plan ne može provesti ni sa znatno većim međunarodnim angažmanom nego li je njime to bilo predviđeno. Za administraciju u Washingtonu, obavezivanje na provedbu Vance-Owenovog mirovnog plana, zapravo je značilo obavezivanje na pothvat koji je unaprijed osuđen na propast. I zato, iako je govorila kako u načelu podržava plan, administracija ga nije nikad prihvatila niti je ohrabrivala bošnjačke čelnike da ga prihvate."

Dio razloga zbog kojih su propadali mirovni pregovori o Bosni, sve do Daytona, dobrim dijelom leži u jednostavnoj činjenici o kojoj se obično šuti, tvrdi James O'Brien, američki pregovarač i posebni izaslanik predsjednika Clintona za bivšu Jugoslaviju: "Bio je tu još jedan problem o kojem se nije govorilo jer nikome nije išao u prilog. Naime, čini mi se da administracija dugo nije mogla procijeniti tko su zapravo strane s kojima se treba pregovarati o miru. Mislim da dobar dio razloga za propast mirovnih pregovora i planova poput Vance-Owenovog i kasnije Owen-Stoltembergovog leži u činjenici da se za istim stolom nalazilo previše zainteresiranih strana, kojih većina nije bila spremna provesti mirovni sporazum. Uobičajene priče o odnosu Amerike prema Vance-Owenovom planu u osnovi su krive. Nema sumnje da je bilo mnogo onih koji su tvrdili da Sjedinjene Države ne bi smjele prihvatiti te prijedloge jer oni jednostavno nisu bili pravedni, no s druge strane, mislim da nitko nije vjerovao da će se Srbi zbilja pridržavati tih ugovora i provesti ono što su potpisali. Znam iz vlastitih kontakata s najodgovornijim ljudima srpske strane, a možete to provjeriti i čitajući izvještaje iz tog vremena, da Srbi nikada nisu imali namjeru provoditi te sporazume. Administracija je u to vrijeme bila pritiješnjena. S jedne strane, nije bila voljna potpisati nešto u što i sama ne vjeruje, a s druge, nije mogla podržati sporazum kada je bilo sasvim izvjesno da će ga neka od strana potpisnica izigrati."

Nedugo po preuzimanju vlasti, hendikepirana nepopravljivim propustima prethodnog kabineta i suočena s otporom saveznika prema svakoj odlučnijoj akciji, administracija predsjednika Clintona suočila se sa spoznajom da su izborna obećanja o Bosni neostvariva. Izlaza nije bilo, kaže Ron Neitzke: "Administracija predsjednika Clintona nije uspjela formulirati djelotvornu politiku prema Bosni sve do kasnog ljeta 1995. Ona je u januaru 1993. od prethodne administracije naslijedila taj, kako ga je nazvao Warren Christopher, 'problem iz pakla' i nedugo zatim bila suočena s dilemom da li će ili neće podržati Vance-Owenov mirovni plan koji je predlagao kantonizaciju Bosne. U tom slučaju, naprosto nije bilo dobrog izbora, jer odabir bilo koje ponuđene opcije bio je gotovo podjednako loš. No, s vremenom, problemi u Clintonovoj administraciji u vezi s donošenjem odluka o Bosni neće postati ništa lakši. Politika koja je stajala iza takvog ponašanja do ljeta 1995. odražavala je samo jednu stalnu karakteristiku – učiniti što je

moguće manje, a istovremeno neprestano javno govoriti kako smo angažirani u potrazi za mirnim rješenjem i olakšanjem humanitarne situacije. A onda čitav splet okolnosti, kao političku nužnost, nameće Washingtonu da s margina bosanskoga problema uđe u njegovo središte i preuzme vodeću ulogu."

Washingtonski sporazum i tajne isporuke iranskog oružja za BiH

Nakon neuspjelog pokušaja da nagovori evropske saveznike da podrže ukidanje embarga na uvoz oružja u Bosnu i Hercegovinu i nakon propasti Vance-Owenovog mirovnog plana, politika američke administracije prema Bosni kao da je zastala u slijepoj ulici. Tim predsjednika Clintona za nacionalnu sigurnost danima je sjedio u izoliranoj sobi za posebne situacije, nadvijen nad mapama Bosne.

Činilo se kao da ključ bosanskoga problema leži upravo u pravoj kombinaciji teritorija koje su zaposjele ili su ga željele za sebe strane u sukobu. Činilo se kako bi, za početak, najlakše bilo riješiti hrvatsko-bošnjačke sporove, kaže Charles Redman, u to vrijeme posebni izaslanik predsjednika Clintona za bivšu Jugoslaviju: "Ako biste u mapi obilježili sva sporna teritorijalna pitanjima o kojima se pregovaralo i onda se zapitali koliko bi tih pitanja bilo riješeno ukoliko bi se uspostavila bošnjačko-hrvatska federacija koju bi podržavala Hrvatska, vidjeli biste da bi ogroman dio problema jednostavno nestao."

Franjo TuđmanNo, da bi se osigurala podrška Hrvatske, trebalo je izvršiti pritisak na predsjednika Franju Tuđmana. Američki dužnosnici su ga jasno upozorili da će, nastavi li rat protiv Armije Bosne i Hercegovine, Hrvatska također biti podvrgnuta sankcijama Ujedinjenih naroda, objašnjava Charles Redman. "U tom bi slučaju Hrvatska ostala izolirana na Balkanu, na isti način na koji je to već bila Srbija. To za zemlju poput Hrvatske ocito nije bio baš priželjkivan scenarij", kaže Redman.

Osim toga, Amerikanci su znali da Hrvatska namjerava vojno povratiti značajan dio svog teritorija koji je još uvijek bio pod kontrolom hrvatskih Srba. Za taj je pothvat bila neophodna američka pomoć, kaže tadašnji američki ambasador u Hrvatskoj Peter Galbraight: "Predsjednik Tuđman je riskirao gubitak bilo kakve međunarodne podrške svom naporu da povrati 27 posto teritorija Hrvatske koji je bio pod srpskom okupacijom", kaže Galbright. Predsjednik Tuđman je prihvatio američku argumentaciju. Nadahnut tezama iz upravo objavljenje knjige Sama Huntina o sukobu civilizacija, hrvatski je predsjednik također vjerovao da će sporazumom s "bosanskim muslimanima" obnoviti povijesnu ulogu Hrvatske kao "predziđa evropskog krsćanstva":"Bilo mi je jasno da treba spriječiti da na teritoriju Bosne ne dođe do civilizacijskog sukoba, između zapadne civilizacije i islamske civilizacije i zbog toga, zapadni svijet je preporučivao nama sporazum s muslimanima."

Nužda da se na diplomatskom planu postigne bilo kakav vidljiv napredak, gotovo je nevažnim učinila zanimljiv presedan. U sve do tada poznate federacije ulazili su manje ili više suvereni teritoriji. Ova u Bosni i

Hercegovini, proglašena je federacijom naroda – bošnjačkog i hrvatskog. No, i kao takva, predstavljala je najveći uspjeh američke diplomacije na Balkanu od početka rata, kaže posebni izaslanik predsjednika Clintona za bivšu Jugoslaviju James O'Brien: "Prvo pravo američko posredništvo u krizi rezultiralo je Washingtonskim sporazumom između Bošnjaka i Hrvata. To je bilo vrlo značajno jer se jednim potezom s pregovaračkog stola uklonilo pet različitih strana koje je sada predstavljalo jedno izaslanstvo. Odjednom, umjesto da imate sedam ili osam pregovaračkih strana, razgovarate s tri, dakle s predstavnicima bosanskih Srba, Federacije i vlasti u Beogradu. To je već 1994. promijenilo dinamiku mirovnih pregovora."

Iako su bošnjački i hrvatski dužnosnici objavljivali kako Federcija nema alternativu, njezina je uspostava bila spora, strukture slabe, a nepovjerenje između dviju strana još uvijek veliko. No, prestanak sukoba omogućio je otvaranje cestovnih koridora kojima su vrlo skoro, iz Hrvatske za Bosnu, i uz znanje vlasti u Washingtonu i Zagrebu, krenule isporuke, mahom iranskog oružja za Armiju Bosne i Hercegovine. Bio je to neminovan slijed događaja, kaže tadašnji zamjenik američkog ambasadora u Zagrebu Ron Nitzke.

"Postigavši u martu 1994. Washingtonski sporazum koji je, barem na papiru, stvorio bošnjačko-hrvatsku Federaciju, administracija je tom kosturu buduće države morala dodati i malo mišića. No, Washington se još ni tada nije bio voljan značajnije angažirati. Administracija je bila spremna učiniti doslovce bilo što kako bi izbjegala uplitanje. U to 'bilo što' uključeno je i dopuštenje Irancima, koje smo istovremeno javno optuživali za podršku terorizmu, da razviju vrlo bliske odnose s hrvatskom vladom i da, uz njezinu pomoć, počnu dopremati oružje u Bosnu. Alternativa tome mogla su biti samo isporuke američkog oruzja. Bez obzira što su čelnici administracije i sam predsjednik vjerovali kako bi to bilo moralno opravdano, nitko u Washingtonu nije bio spreman na takav korak. Zato, kada nas je predsjednik Tuđman pitao da li dopustiti Irancima da preko Hrvatske otvore kanal za snabdijevanje Bosanaca oružjem, mi nismo rekli 'ne'. Ambasador Galbraight mu je kazao kako o tom pitanju iz Washingtona nije dobio nikakve instrukcije. Tako se počeo razvijati, za nas vrlo problematičan odnos između Hrvatske i Irana. Ne samo kroz protok oružja kojeg su svi bili svjesni, nego i kroz trgovinu, otvaranje iranskih izložbi i na kraju – pojavu pripadnika terorističkih skupina koje je Iran podržavao. Oni su djelovali ne samo u Bosni nego i u Hrvatskoj. Takav je rasplet bilo moguće unaprijed predvidjeti, a sada je postao krunskim dokazom loše odluke administracije," kaže Neitzke.

S iranskim oružjem, u Hrvatsku su, među ostalima, stigli i pripadnici militantnih bliskoistočnih skupina. I dok ih je dio pratio transporte oružja u Bosnu, dio je počeo svakodnevno promatrati američku ambasadu u Zagrebu, slijediti kretanje njezinog osoblja i članova njihovih obitelji. Amerikanci koji su zažmirili pred transferima iranskog oružja preko Hrvatske za Bosnu, postali su skoro preko noći metom ekstremista koji su došli s tim istim oružjem, pojašnja Neitzke: "Bio sam tada pomoćnik šefa misije i kada ambasador Galbraight nije bio u Hrvatskoj, ja sam obavljao dužnost ambasadora. Bio sam potpuno svjestan rastuće terorističke prijetnje kojoj je bila izložena američka

zajednica u Hrvatskoj. Poduzeli smo sve korake koje smo mogli kako bismo zaštitili osoblje ambasade i članove naših obitelji, ali osjećali smo se sve više izloženima. Problem je bio sljedeći: da smo se obratili za pomoć hrvatskoj vladi i zatražili da prekine odnose s Iranom, ona bi morala zatvoriti iranski kanal za dopremu oružja u BiH. Tada bismo se našli u situaciji da mi šaljemo oružje u Bosnu i tako kršimo embargo, a za to još uvijek nismo bili spremni. Dakle, povećana opasnost kojoj su bili izloženi američki diplomati i njihove obitelji u Zagrebu, bila je cijena koju smo morali platiti za daljnje održavanje isporuka iranskog oružja za Bosnu. Nikada nismo zatražili od hrvatske vlade da poduzme bilo kakav korak, iako je situacija postajala sve napetija."

O tome kakva je bila ta napetost, svjedoči reakcija osoblja američke ambasade i dijela hrvatskih sigurnosnih struktura 2. maja 1995., kada je s položaja pobunjenih Srba u Hrvatskoj, na središte Zagreba, ispaljeno nekoliko raketa tipa "orkan". Jedna je pala nedaleko od američke ambasade, prisjeća se Ron Neitzke: "Bio je divan proljetni dan u Zagrebu. Ambasada je tada bila na Zrinjevcu. Prozori mog ureda bili su širom otvoreni i kad sam čuo eksploziju, odmah sam instinktivno pomislio kako smo postali metom terorističkog napada. Hrvatske snage su nekoliko dana ranije ušle u dio Krajine, a mi smo bili u stanju pripravnosti jer smo znali da su srpske rakete usmjerene prema Zagrebu. No, unatoč tome, u trenutku sam, zajedno s dijelom osoblja ambasade i jednim brojem hrvatskih dužnosnika, bio uvjeren da se radi o terorističkom napadu na ambasadu, a ne o srpskom udaru na Zagreb."

Savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika Clintona, Anthony Lake danas, kao i 1995., vjeruje da je otvaranje koridora za dopremu oružja u Bosnu i Hercegovinu značajno utjecalo na krajnji ishod rata.

"Moram vam odmah reći, nama nije rečeno da se radi o isporukama oružja iz Irana, nego iz islamskih zemalja. Zapravo, jedan od važnih razloga zbog kojih smo htjeli zaustaviti bosanski rat, bila je namjera da suzimo prostor za prodor i jačanje iranskog utjecaja u tom dijelu Evrope. Međutim, u toj je fazi rata bilo važno omogućiti bosanskoj strani da dobije oružje, odnosno ne preporučiti hrvatskoj vladi koja nam se obratila za savjet, da spriječi isporuke tog oružja preko svog teritorija do Bosne. Opet smo bili u teškom iskušenju. Da smo kazali Hrvatima – ok, imate zeleno svjetlo da propustite oružje, sudjelovali bismo u kršenju embarga Ujedinjenih naroda na uvoz oružja u BiH. Nismo bili u poziciji izdati takvu instrukciju. Da smo im kazali – blokirajte prolaz oružja i ne dajete da ono prođe u Bosnu, dodatno bi se produžilo uspostavljanje vojne ravnoteže na terenu, ugrozilo bi se hrvatsko-bošnjačko savezništvo i opstanak Federacije BiH kojom se ta ravnoteža pokušala uspostaviti i održati. Na kraju smo nekako 'izvrdali' i, gledano unatrag, nemam razloga žaliti što smo naložili našem ambasadoru u Zagrebu da kaže predsjedniku Tuđmanu kako po tom pitanju nije dobio nikakve instrukcije iz Washingtona. Bilo kakva druga odluka, u tom bi trenutku, bila još štetnija", kaže Anthony Lake.

Bihaćka kriza 1994.

Krajem oktobra 1994, Peti korpus Armije Bosne i Hercegovine pokrenuo je iznenadni napad iz zaštićenog područja Ujedinjenih naroda u Bihaću koje se nalazilo u okruženju srpskih snaga. Za nekoliko dana zaposjednuto je oko 200 kvadratnih kilometara teritorija prema bosanskome Petrovcu i Bosanskoj Krupi i potisnut 2. krajiški korpus vojske bosanskih Srba. Nakon početnog uzmaka, uz pomoć snaga pobunjenih Srba iz Hrvatske, formacija Fikreta Abdića, te više stotina pripadnika Vojske Jugoslavije i MUP-a Srbije, vojska bosanskih Srba vratila je izgubljene položaje i krajem novembra ušla u rubna bihaćka naselja, zaprijetivši samom gradu. Američka administracija nije osudila proboj bosanske vojske iz zaštićenog područja oko Bihaća jer ga je smatrala moralno i vojno opravdanim a bila je zabrinuta zbog mogućeg ishoda srpskog protunapada i tražila da se on zaustavi zračnim udarima NATO-a, kaže Ivo Daalder, u to vrijeme direktor Odjela za Evropu u Vijeću za nacionalnu sigurnost predsjednika Clintona:

"Sjedinjene Države su vjerovale da je obrana Bihaća od presudne važnosti kako bi se spriječilo da bosanski i pobunjeni hrvatski Srbi zajednički ostvare značajnu stratešku prednost u ratu. U Washingtonu se vjerovalo da bi pad tog grada iz temelja promijenio tok rata. Zbog toga su Sjedinjene Države inzistirale da se upotrebom sile, odnosno zračnim udarima spriječi srpsko zaposjedanje Bihaća koji je bio i zaštićeno područje Ujedinjenih naroda. Evropljani su isprva podržali ograničene zračne udare, ali kad su bosanski Srbi uzeli prve vojnike UNPROFOR-a za taoce, postalo je jasno da bi, u slučaju nastavka zračnih udara, opasnost na terenu postala veća nego li su je evropski saveznici tada bili spremni prihvatiti."

Dodatnu zategnutost u odnosima sa saveznicima, u to vrijeme, izazvala je i odluka Kongresa da se američka vojska jednostrano povuče iz kontrole embarga na uvoz oružja za Bosnu. Kada već nije mogao navesti administraciju da ukine embargo, Kongres je vladi uskratio sredstva za njegovu kontrolu. Ta je odluka još više uznemirila američke saveznike, kaže Anthony Lake, savjetnik predsjednika Clintona za nacinalnu sigurnost.

"Većina u Kongresu željela je da embargo na isporuke oružja u Bosnu bude ukinut. Bila je to želja i većine nas u administraciji uključujući predsjednika Clintona. No, jasno je da bi takva odluka mogla imati pogubne posljedice po naše odnose sa saveznicima unutar NATO-a čiji su vojnici bili raspoređeni u BiH u sastavu UNPROFOR-a. Zategnutosti u alijansi oko Bosne već su bile gore od onih što ih je 1956. među saveznicima izazvala kriza u Sueskom kanalu. Da smo kojim slučajem uspjeli ‘progurati, rezoluciju o ukidanju embarga u Vijeće sigurnosti, Francuska i Velika Britanija bi sigurno na nju uložile veto, uvjerene kako će doprema oružja u Bosnu izložiti njihove vojnike dodatnoj pogibelji. Svjesni ovakvog odnosa, odlučili smo i dalje poštovati embargo ali ga više nismo željeli provoditi. U jesen 1994., povukli smo sve naše brodove koji su sudjelovali u pomorskoj blokadi jadranskih luka. Ne moram vam ni govoriti da je ta odluka užasno uznemirila naše saveznike. Kada je, negdje krajem novembra 1994., vojska bosanskih Srba zaustavila i odbacila ofenzivu Armije BiH iz zaštićenog područja oko Bihaća i

praktično ušla u rubne dijelove tog grada, NATO je zapao u duboku krizu. Svi naši napori i brojni prijedlozi koje smo iznosili saveznicima, tražeći poduzimanje odlučnijih mjera i upotrebu sile za obranu Bihaća, bili su glatko odbijeni i u Ujedinjenim narodima, ali i unutar NATO-a," kaže Tony Lake.

Američki saveznici u NATO-u i do tada su, uz velike rezerve i tek nakon silnog pritiska iz Washingtona, teško pristajali na upotrebu sile u bosanskome ratu. Sigurnost vlastitih vojnika raspoređenih na terenu u evropskim se prijestolnicama smatrala važnijom od bilo kakve krizne situacije koju je Amerika htjela riješiti udarima iz zraka. Bihaćka kriza dodatno je zaoštrila odnose, kaže tadašnji američki ambasador u NATO-u Robert Hunter: "Sjećam se sastaka Vijeća NATO-a održanog na američki praznik Dan zahvalnosti, tokom kojega smo pokušali dobiti britansku i francusku podršku za zračne udare oko Bihaća. Nismo uspjeli. Jednostavno, nije išlo! Tokom svih rasprava o zračnim udarima u bosanskome ratu, pitanje snaga na terenu vrlo je često blokiralo donošenje odluke. Devet naših saveznika imalo je svoje vojnike raspoređene u okviru mirovne misije Ujedinjenih naroda u Bosni. Osim nekoliko izviđača koji su navodili avione i nekoliko oficira za vezu u Sarajevu, Sjedinjene Države nisu imale drugih snaga u BiH. U raspravama koje su tada vođene u NATO-u, uvijek smo slušali isto: Sjedinjene Dražve traže upotrebu zračne sile koja može navesti na osvetu protiv UNPROFOR-ovih vojnika koji nisu Amerikanci. Dakle, Sjedinjene Države pozivaju druge zemlje da prihvate rizik koji same ne prihvataju. U vrijeme bihaćke krize tim je argumentom blokiran svaki naš pokušaj da se nešto napravi."

Odobren je jedino ograničen zračni udar na srpski vojni aerodrom Udbina, u Hrvatskoj, s kojega su uzlijetali avioni koji su napadali Bihać, u susjednoj državi. Zapovjedništvo NATO-a planiralo je sveobuhvatan napad na piste, avione, radare i sisteme za protuzračnu obranu. No, glavni tajnik Ujedinjenih naroda Boutros Boutros-Ghali odobrio je samo udar na udbinsko uzletište, kaže Anthony Lake: "Nadao sam se da udar na Udbinu će biti djelotvoran i da će poslužiti kao signal da daljnji napadi na Bihać neće biti dopušteni. Kada sam se probudio sljedećeg dana, shvatio sam da su Ujedinjeni narodi odobrili da se napad izvede u trenutku kada na udbinskom uzletištu ne bude srpskih aviona i da su bombe proizvele samo nekoliko rupa na pisti. Ako je time odaslana ikakva poruka, ona je samo svjedočila o našoj slabosti. No takav je ishod jako usrećio evropske saveznike. Ukratko, izbor s kojim smo se tada suočili bio je jednostavan: ili ćemo poduzeti jednostranu američku akciju za spas Bihaća i time bukvalno rasturiti NATO, ili ćemo popustiti i povući se. Opredijelili smo se za ovu drugu opciju. Bila je to najgora odluka vezana za Bosnu koju je donijela administracija predsjednika Clintona."

Početkom decembra 1994. procijep između američkih želja u Bosni i spremnosti da se nešto žrtvuje kako bi se one ostvarile, postao je neodrživ, kaže Ivo Daalder: "U tom su trenutku Sjedinjene Države imale vrlo sužene mogućnosti. Mogle su nastaviti pritisak na saveznike i tražiti da dalje izvode zračne udare, pa čak i same nastaviti udare bez saveznika i tako dovesti u pitanje jedinstvo i opstanak Sjeveroatlantskog saveza, ili su mogle odustati od intervencije, makar to dovelo do pada Bihaća i nepovoljnog preokreta prilika

u Bosni. Ukratko, izbor pred kojim su krajem novembra 1994. godine bile Sjedinjene Države, sveo se na sljedeće – izgubiti NATO ili izgubiti Bosnu. U takvim uvjetima, prevladalo je uvjerenje da je za Ameriku važnije osigurati opstanak NATO-a. Od tog trenutka, Washington je odlučio diplomatskim, a ne vojnim putem pokušati spasiti Bihać. Vjerovalo se da će se na taj način postići tri cilja: očuvati NATO, osigurati da se rat iz Bosne ne proširi na područja od vitalnog interesa za Sjedinjene Države, te diplomatskim putem, bez upotrebe sile, naći političko rješenje za okončanje sukoba."

Ova je odluka donesena na preporuku Pentagona i Združenog stožera američke vojske. Dokument označen "strogo povjerljivo" sugerirao je potpuni zaokret u američkoj politici prema Bosni, koji je pretpostavljao i pritisak na vladu u Sarajevu da prihvati podjelu zemlje kako bi se Srbe dovelo za pregovarački stol. Američki vojni vrh je tada ocijenio kako "ništa u Bosni nije toliko vrijedno kao opstanak NATO-a." Anthony Lake kaže da je takav izbor tada bio jedini moguć: "Točno je da smo tada usvojili zajednički prijedlog ministarstava obrane i vanjskih poslova kojim je sugerirano da se buduća politika Sjedinjenih Država prema Bosni ograniči na izoliranje sukoba. Ukratko, naši glavni napori više nisu trebali biti usmjereni na zaustavljanje bosanskoga rata, nego na sprečavanje mogućnosti da se on proširi na druga područja na Balkanu. Bio sam svjestan dalekosežnih posljedica što bi ih u toj fazi rata mogla izazvati jednostrana američka vojna akcija u Bosni, i zato sam uvažio taj prijedlog i preporučio ga predsjedniku. On ga je prihvatio, i to je postala naša službena pozicija prema Bosni. Mislio sam tada, kao i danas, da je to bila užasna odluka. No kada bih se nekim slučajem sada mogao vratiti u to vrijeme, pretpostavljam da bih opet dao istu preporuku. Stanje unutar NATO-a bilo je toliko loše da bi bilo kakva drukčija odluka zbilja dovela do njegovog potpunog raspada. Nijedna američka administracija jednostavno ne smije dopustiti takav ishod."

Epizoda 6.
Završna igra

U procjepu između onoga što je smatrala moralno opravdanim učiniti u Bosni i onoga što je bilo realno, administracija predsjednika Clintona posrtala je pri gotovo svakom pokušaju da formulira provodivu politiku za rješenje sukoba u toj zemlji. Neuspjeh bosanske politike za Washington je bio duboko frustrirajući. "Bosna je postala rak rana koja izjeda američku vanjsku politiku i njezin položaj u svijetu", požalio se jednom prigodom Anthony Lake, predsjednikov savjetnik za nacionalnu sigurnost: "U zimu 1994. i početkom 1995., Madeleine Albright i ja smo zaključili da je nastavak ranije američke politike prema Bosni neodrživ. Vjerovali smo da je za formuliranje aktivnijeg i djelotvornijeg angažmana neophodno riješiti problem UNPROFOR-a. Svaki agresivniji pristup bosanskome ratu gotovo je, po automatizmu, dovodio u opasnost vojnike UN-a i izlagao ih vrlo realnom riziku da postanu taoci. UNPROFOR je u BiH obavljao važnu humanitarnu misiju, ali je njegovo prisustvo otežavalo provedbu svih neophodnih mjera, uključujući i upotrebu sile, koje bi mogle otvoriti put uspješnoj diplomatskoj

inicijativi za okončanje rata. Počeli smo raditi na novom pristupu koji je uključio i mogućnost potpunog kolapsa UNPROFOR-ove misije. Madeleine Albright i ja smo u tome bili potpuno suglasni. Ukratko, plan je predviđao kombinaciju diplomacije i sile kako bi se sve strane u Bosni navele da prihvate mirovni sporazum, u čijoj je osnovi bio prijedlog Kontaktne skupine. Realizacija tog plana postala je moguća zahvaljujući spletu okolnosti koje su nastale tokom 1995."

Jedna od tih okolnosti bilo je donošenje važne odluke u Washingtonu, ali ne u Bijeloj kući, nego na Capitol Hillu, kaže Ivo Daalder, tada direktor Evropskog odjela u Clintonovom Vijeću za nacionalnu sigurnost: "U ljeto 1995., Kongres je izglasao rezoluciju o jednostranom ukidanju embarga na izvoz oružja u Bosnu i Hercegovinu, i to ogromnom većinom glasova, koja je, po ustavu, onemogućila predsjednika Clintona da vetom blokira njezino stupanje na snagu. Istodobno, raslo je je uvjerenje da nastavak sukoba u Bosni nanosi nepopravljivu štetu našim odnosima s evropskim saveznicima i da sve skupa može predstavljati vrlo ozbiljnu prepreku ponovnom izboru Billa Clintona za predsjednika. Zbog svih ovih razloga, u administraciji je sazrela spoznaja da je politiku prema Bosni neophodno iz temelja promijeniti."

Postupno su se mijenjale i prilike u samoj Bosni. Dopreme iranskog oružja značajno su ojačale neke formacije Armije Bosne i Hercegovine. U neposrednom susjedstvu, Hrvatska vojska je u operaciji "Bljesak" potpuno povratila kontrolu nad zapadnom Slavonijom i pripremala se vojno zaposjesti i preostale teritorije pod srpskom kontrolom u Hrvatskoj. Srpsko osvajanje zaštićenog područja Ujedinjenih naroda u Srebrenici i pokolj tamošnjih civila užasnuli su međunarodnu javnost. Odnos prema Bosni se promijenio, kaže Anthony Lake: "Pad Srebrenice u ljeto 1995., potpuno je preokrenuo odnos evropske javnosti i političara prema ratu u Bosni. Posebno priznanje za znatno agresivniji evropski pristup rješavanju bosanskoga problema, zaslužuje francuski predsjednik Jacques Chirac, koji je tada preuzeo dužnost. On se, u julu 1995, zalagao za nevjerovatno smjele akcije koje su francuski i naši vojni stručnjaci na koncu morali odbaciti kao neizvodive. Važan faktor je bila i sve raširenija spoznaja među našim saveznicima da UNPROFOR ne može dočekati još jednu zimu u Bosni i da će humanitarne dimenzije bosanske krize postati nepodnošljive."

Misija Ujedinjenih naroda je bila moralno kompromitirana, a sve izvjesnije američko ukidanje embarga na isporuke oružja za Bosnu nagovještavalo je skoru obnovu sukoba većih razmjera. U ljeto 1995., kolaps misije UNPROFOR-a činio se neizbježnim. Ali, on nije prijetio samo dodatnim pogoršanjem prilika Bosni. Jedna u Washingtonu gotovo zaboravljena obaveza nalagala je da u slučaju propasti UNPROFOR-a, Sjedinjene Države vojno interveniraju u Bosni, kaže Ivo Daalder: "Nakon bihaćke krize, u decembru 1994., Sjedinjene Države su se obavezale da će – ako Ujedinjeni narodi ikada donesu takvu odluku – u okviru NATO snaga pomoći povlačenje UNPROFOR-a iz Bosne. Osobito ako to povlačenje bude poduzeto iz sigurnosnih razloga. Ispunjenje te obaveze predviđeno je Operativnim planom 40-104, koji je NATO pripremio početkom 1995. Plan je predviđao da alijansa intervenira u Bosni sa 80.000 vojnika, ali ne da bi okončala rat, nego

da bi pomogla evakuaciju ljudstva i tehnike UNPROFOR-a ako mirovna misija bude ugrožena i ako Ujedineni narodi donesu odluku o povlačenju iz BiH. Sjedinjene Države su se obavezale, za potrebe takve intervencije, staviti NATO-u na raspolaganje 25.000 američkih vojnika."

U vrijeme kada su Sjedinjene Države preuzele tu obavezu, propast misije UNPROFOR-a bila je gotovo nezamisliva, pa su i Amerikanci pristali preuzeti do tada nezamislivu odgovornost u Bosni, kaže tadašnji američki ambasador u NATO-u Robert Hunter: "Mi smo ranije obećali da ćemo, u slučaju da UNPROFOR odluči napustiti Bosnu u miroljubivim uvjetima, osigurati transportne avione, vozila i cjelokupnu logistiku za operaciju povlačenja. No, Operativnim planom 40-104 precizirano je da će u slučaju povlačanja vojnika UNPROFOR-a iz neprijateljskog okruženja, dakle da se na njih puca i da trpe gubitke, Sjedinjene Države intervenirati vojnom silom i učiniti sve što je moguće da se te snage sigurno izvuku. Sjedinjene Države su prihvatile, u tom slučaju, u Bosni angažirati kopnene snage u neprijateljskom okruženju. To je bila suštinska promjena u našem stavu i kao takva je bila dobro primljena među našim saveznicima."

Pomalo zaboravljena obaveza, preuzeta da bi se odobrovoljili saveznici unutar NATO-a i s gotovo nikakvom vjerojatnošću da će ikada biti neophodno ispuniti je, u ljeto 1995. je postala iznenada vrlo stvarnom. Ta je spoznaja uznemirila Washington, kaže Ivo Daalder: "Većina američkih dužnosnika, osobito u State Departmentu, imala je vrlo izraženu rezervu prema tom planu i pokušala je pronaći način da se izbjegne potreba za intervencijom takve vrste. Očito, u administraciji je prevladalo uvjerenje da nije osobito mudro ni smisleno poslati toliki broj američkih vojnika u neprijateljsko okruženje Bosnu, ne da bi okončali rat, kako su mnogi željeli, nego da bi izvukli UNPROFOR i prepustili Bosnu samu sebi."

U ljeto 1995., iznenada je postalo jasno da će, po čudnom automatizmu, htjela to ili ne, Amerika morati intervenirati u Bosni, kaže američki diplomat Ron Neitzke: "Administracija je bila suočena s činjenicom da će već na jesen morati ukinuti embargo na izvoz oružja za Bosnu. Evropljani su već ranije upozorili da će, u tom slučaju, povući svoje snage iz mirovne misije u toj zemlji, dok se je Amerika opet obavezala da će pomoći njihovo povlačenje. Administracija predsjednika Clintona našla se pred dilemom: hoće li konačno postupiti odvažno i učiniti nešto ispravno ili će biti prisiljena poslati trupe u sramnu misiju čiji bi cilj bio izvlačenje UNPROFOR-a iz Bosne."

Težina dileme nalagala je hitno rješenje. U protivnom, posljedice su mogle biti ozbiljne i dalekosežne, kako po administraciju, tako i po živote američkih vojnika. Njihov skori odlazak u Bosnu bio je neminovan. Washington je još uvijek mogao odrediti da li će oni otići u borbenu misiju čiji je cilj osigurati povlačenje UNPROFOR-a, ili će otići u misiju provedbe mirovnog sporazuma čiji je glavni sponzor Amerika. Vremena za odluku nije bilo na pretek, kaže Anthony Lake : "Madeleine Albright i ja smo za novi pristup Bosni, prvo pridobili ostale članove administracije. Nakon serije konzultacija u augustu 1995., predsjednik Clinton me poslao u Evropu kako bih pokušao nagovoriti saveznike da nas podrže i da se uključe u naše napore.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

Otišao sam u Bonn, Pariz, Madrid, London i druge evropske prijestonice. Za razliku od nekih ranijih pokušaja kada smo nagovarali i gotovo molili Evropljane da nam se pridruže, ovaj put smo izabrali ultimativan ton. Nakon što bih opširno izložio naš stav, vrlo sam jasno upozorio domaćine da je predsjednik čvrsto odlučio da ćemo, s njima i bez njih, u Bosni ubuduće znatno više koristiti silu kako bismo potpuno zaustavili rat. U suštini je to bila inicijativa vrlo slična prethodnim, samo smo je ovaj put predstavili i branili mnogo odlučnije. Na moje iznenađenje, jedna po jedna evropska vlada podržala je naš novi pristup. Po povratku u Washington, dogovorili smo se s Richardom Holbrookeom da on preuzme konkretne pregovore sa svim glavnim akterima sukoba u Bosni. Njegov je napor, na kraju, doveo do Daytonskog sporazuma," kaže Tony Lake.

Epizoda 7.
Dayton

Bihaćka kriza, s kraja 1994., pokazala da Sjedinjene Države više ne mogu životima evropskih saveznika braniti svoje opredjeljenje za bezuvjetno očuvanje cjelovitosti Bosne i Hercegovine i poništenje rezultata etničkog čišćenja u toj zemlji. Od kraja novembra 1994. priznanje dijela ratnih osvajanja u Bosni, u Washingtonu više nije bilo nezamislivo. U formiranju politike kojom je okončan rat, prevladao je politički pragmatizam, kaže prvi američki ambasador u Bosni i Hercegovini Victor Jackovich: "Došlo je do razlike u mišljenju među predstavnicima američke administracije, u to vrijeme, o tome kako da najbolje postupamo u Bosni i Hercegovini, a da to bude u skladu s američkim interesima. Bio sam za jedinstvenu i cjelovitu BiH, dok su neki drugi u adminstraciji bili za to da podijelimo BiH unutar jednog vrlo labavog okvira koji bi trebao obuhvatiti dvije vlade, dvije armije, itd. Malo se zna, da je politika američke administracije u to vrijeme bila podijeliti ne samo BiH nego i Hrvatsku. Po jednom planu, koji je predstavljao službenu američku politiku u to vrijeme, i Hrvatska je isto tako trebala biti podijeljena na jedan ili dva hrvatska dijela i više srpskih enklava, koje bi egzistirale poput današnje Republike Srpske u BiH. Kad sam sve to doznao, shvatio sam da se približavaju izbori u Americi, da domaća politika počinje da preovlađuje i da mi ne gledamo više na ono što će funkcionirati na terenu. Razmisljao sam o tome i pomislio – šta će biti ako se taj plan ostvari? Ne samo da bismo postali tvorci nekih državica na Balkanu koje ne bi mogle normalno funkcionirati, nego bismo bili tvorci Velike Srbije. Ni tada, ni sada to ne bi bilo dobro za američke interese, za stabilnost i sigurnost u Evropi. U takvim okolnostima, vidio sam da je najbolje napustiti to mjesto i otići drugdje."

Više naoko nepovezanih događaja koji su se tokom 1995. odigrali na domaćem i međunarodnom planu, omogućili su vladi u Washingtonu da u jesen iste godine sazove mirovnu konferenciju u Daytonu, i da, nakon skoro tri godine bezuspješnih pokušaja, dođe na korak od rješenja bosanskoga problema. Bilo kakav mir u Bosni bolji je nego nastavak rata. Njegovo su postizanje nalagali humanitarni i politički razlozi. Predsjednik Clinton je vjerovao kako je to bila prilika koja se nije smjela propustiti, kaže njegov

tadašnji savjetnik za nacionalnu sigurnost Anthony Lake : "Predsjednik Clinton je od samoga početka bio vrlo involviran. Osobno je bio jako potresen onim što se događalo u Bosni i čvrsto je vjerovao da je uvođenje embarga na uvoz oružja predstavljalo užasnu stratešku i taktičku pogrešku. Svaki svoj radni dan započinjao je sastajući se sa mnom. Prvi jutarnji brifing je uvijek bio o glavnim vanjskopolitičkim problemima. Morate znati da predsjednik Clinton nije baš uvijek najbolje volje ujutro. Imao sam tu sreću, ili nesreću, da budem prvi kojega bi predsjednik sretao, i sjećam se da je, gotovo bez izuzetka, svako jutro počinjao istim pitanjem: 'Što radimo u vezi s Bosnom'. Često sam nakon takvih razgovora govorio prijateljima da se, hodajući po Bijeloj kući, osjećam kao da mi je netko na čelo utisnuo veliko 'B'. Bosna je dugo bila jedna od prvih riječi koju bi predsjednik ujutro izustio."

Predsjednikova briga za Bosnu i američku politiku prema toj zemlji, bile su rezultat iskrenog ljudskog suosjećanja sa žrtvama rata, ali i spoznaja da ono što se događa u toj zemlji i što njegova vlada čini kako bi to zaustavila, ne ide u prilog administraciji. Neuspjeh bosanske politike slabio je poziciju Bila Clintona i izlagao ga napadima republikanaca u godini pred predsjednicke izbore. S tom spoznajom na umu treba analizirati i Daytonski sporazum, kaže prvi američki ambasador u Bosni i Hercegovini Victor Jackovich: "Meni se i tada činilo da se tim sporazumom nastoje postići dva cilja: jedan o kojem se stalno govorilo i jedan o kojem nije. Prvi je da se zaustavi rat i uspostavi primirje. To se dogodilo. Međutim, dogodilo se još nešto, što je tvorcima Daytonskog sporazuma također bio cilj. To je uklanjanje bosanskoga pitanja kao moguće prepreke za reizbor Clintona za predsjednika. U to vrijeme, ako se sjećate, BiH je bila još uvijek u centru medijske pozornosti. Ušli smo u izbornu godinu u Americi i u to su vrijeme neki ljudi koristili bosansko pitanje za prikupljanje političkih poena na domaćem planu i u tome su uspjeli. Potpisivanje Daytonskog sporazuma značilo je uklanjanje tog pitanja iz javnih i političkih rasprava, iz udarnih termina u medijima, barem na neko vrijeme."

Ako se može reći da je Daytonski sporazum nastao zbog Amerike baš koliko i zbog Bosne, čini se jedino poštenim zaključiti da su i za ono što u njemu piše odgovorni Amerikanci pa i svi u Daytonu zastupljeni Bosanci i Hercegovci. Televizijske serije i memoari sudionika Daytona već su otkrili međusobne odnose unutar srpskog i hrvatskog pregovaračkog tima, no odnos među bošnjačkim predstavnicima također je bio zanimljiv, kaže jedan od američkih pregovarača u Daytonu i izaslanik predsjednika Sjedinjenih država za bivšu Jugoslaviju Jim O'Brien: "Unutar bošnjačke strane postojao je nesporazum o gotovo svim pitanjima. Osnovni je spor bio oko karaktera buduće države, odnosno oko toga koliko će ona biti islamizirana, a koliko prozapadna i multietnička. Taj rascjep u temeljnim stajalištima reflektirao se kroz gotovo svako pitanje o kojem se u Daytonu raspravljalo. Nema sumnje, da je bošnjačko izaslanstvo imalo i savjetnike koji su također imali različite poglede. Bilo je ljudi koji nisu bili u Daytonu a koji su imali veze s nekima sudionicima pregovora i koji su ranije bošnjačkoj strani davali novac i, vjerovatno, oružje. Oni su se zalagali da Dayton predstavlja bošnjačku pobjedu. Dakle, da se Srbima i Hrvatima jasno stavi do znanja da su izgubili, da moraju vratiti teritorij koji drže pod kontrolom i da nema potrebe

pregovarati o bilo čemu drugom. Postojala je također skupina koja je vjerovala da Dayton mora uspostaviti supremaciju Republike Bosne i Hercegovine i potpuno anulirati rezultate srpskog etičkog čišćenja. Postojala je i skupina koja je vjerovala da BiH mora biti multietnička, izgrađena na novoj strukturi vlasti i otvoreno okrenuta Zapadu. U nekim trenucima u Daytonu je bilo vrlo teško pomiriti te strane jer je svaka od njih imala jake pobornike. Predsjednik Izetbegović je uglavnom nastojao ostati izvan tih podjela i na kraju bi podržao onu opciju unutar svog izaslanstva koja je, u određenom trenutku, imala najjače pobornike. Bilo je i problema u pravnom zastupanju. Bošnjački predstavnici su ponekad vrlo tijesno suradjivali s iskusnim i vrlo stručnim zapadnim pravnicima, a nekad su istupali posve sami i bez stručne pomoći. Ponekad nam se činilo da zbog takvog odnosa, bošnjačka strana u pregovorima nije uvijek uspijevala nametnuti rješavanje problema koji su za nju bili zbilja najvažniji."

Analiza Daytonskog sporazuma, po pravilu, ovisi od interesa onih koji ga tumače. Čini se ipak, bez obzira na pojedinačne interese, da taj dokument sadrži jedan, za sve podjednako opasan element. Umjesto da ga razriješi, Daytonski sporazum je u bosanski mir ugradio temeljni razdor zbog kojeg je izbio rat – pitanje da li će Bosna biti jedinstvena ili podijeljena država? Zato je i njegova provedba nerijetko tek nastavak rata drugim sredstvima. Još jedan propust doprinosi takvoj postavci, kaže Jim O'Brien: "Posebno upada u oči etnička komponenta Daytona, dakle nacionalna pripadnost kao gotovo apsolutno polazište za određivanje osobnih prava. U konačni tekst mirovnog sporazuma ušli su elementi koje je iznjedrio nacionalizam i koji su 1992. pokrenuli rat. Također treba istaći da je u Daytonu vlast prešutno prepuštena trima nacionalnim strankama jer je upravna struktura zemlje dizajnirana tako da dopušta SDS-u, HDZ-u i SDA da u miru dodatno učvrste moć koju su stekle u ratu. Ukratko, Dayton je stvorio strukturu vlasti koja je omogućila nacionalistima da zadrže vlast i ometu razvoj demokratskog društva. U osnovi, zapavo, upravo je to bio glavni pregovarački cilj sve tri strane i oko toga među njima u Daytonu nije bilo nikakvog spora."

Prag, 19. juli 2004.

(http://www.slobodnaevropa.org/djss/ap_92-95/ap_epizoda_7.htm)

Vlado Azinović

Izjednačavanje moralnih polazišta

Michael Rose, Borba za Mir: Bosna 1994.
Harvill Press, London 1998

General sir Michael Rose jedan je od najcjenjenijih britanskih vojnih zapovjednika. Rođen je 1940, u tadašnjoj britanskoj Indiji. Studirao je na Oxfordu i na Sorbonnei, a 1964. prolazi selekciju za elitnu jedinicu britanske vojske i općenito najcjenjeniju specijalnu vojnu formaciju u svijetu, SAS (Special Air Service). Bio je na službi u Malaji, Omanu i Sjevernoj Irskoj, zapovijedao je SAS-om od 1979. do 1982., u vrijeme opsade iranske ambasade u Londonu i rata na Falklandskim otocima iz kojeg se vratio kao heroj. U britanskoj vojsci je bio zapovjednik specijalnih jedinica i obavljao odgovorne dužnosti. Januara 1994. preuzeo je zapovjedništvo nad UNPROFOR-om, mirovnim snagama Ujedinjenih naroda u Bosni. Jednogodišnje iskustvo i izazovi misije kojom je zapovijedao bili su glavni motivi za nastanak knjige Borba za mir, kaže general Rose: "Pišući ovu knjigu, nastojao sam izvući smisao iz nekih lekcija što ih je donijelo bolno iskustvo Ujedinjenih naroda u Bosni i, naravno, bolno iskustvo kroz koje je prošao narod Bosne. Mislim da je vrlo važno razbiti mit i propagandu koji su pratili djelovanje Ujedinjenih naroda i pokušati iz tog iskustva izvući pouke koje doprinijet će miru i stabilnosti u vremenu koje dolazi."

Kada je u januaru 1999. govorio za ovaj program, nekadašnji šef civilnog odjela Ujedinjenih naroda za prostor bivše Jugoslavije Sergio Vieira de Mello, obavljao je dužnost zamjenika glavnog tajnika UN-a za humanitarna pitanja. U sjedištu Svjetske organizacije na East Riveru, Sergia de Mella mnogi su tada vidjeli kao budućeg prvog čovjeka UN-a. No, život i blistavu karijeru brazilskog diplomate tragično je okončao bombaški napad na sjedište Misije UN-a u Bagdadu 2003., na čijem je čelu bio. Četiri godine ranije, Sergio de Mello je potvrdio da su prijateljstvo i zajedničko iskustvo iz Bosne naveli generala Rosea da prvi rukopis svoje buduće knjige povjeri na prvu recenziju upravo njemu. "Pročitao sam nekoliko poglavlja prvobitnog rukopisa i mogu posvjedočiti vjerodostojnost Roseovog opisa svakodnevnih događaja, kao i njegovo tumačenje razloga zbog kojih je UNPROFOR morao poduzeti određene akcije, uključujući i one koje su mediji u to vrijeme kritizirali. Roseova knjiga daje živ i vjerodostojan prikaz godine koja je bila ispunjena

događajima koji su, na žalost, često bili i tragični," rekao je tada Sergio de Mello.

Memoari poznatog britanskih generala i ugledna izdavačka kuća koja ih objavljuje, bili su dovoljno dobra preporuka za obične čitatelje. Za ljude koji su poznavali i Rosea i temu o kojoj je pisao, Borba za mir je postala obavezno štivo. Jedan od njih je Martin Bell, nekada ratni dopisnik BBC-a iz Hrvatske i Bosne, kasnije zastupnik u Donjem domu britanskog parlamenta, kaže: "To je zanimljiva knjiga. Ne slažem se s mnogo stvari koje je Rose u njoj naveo, ali mislim da je knjiga interesantna i iskrena. Smatram da su ocjene pojedinih ličnosti s kojima se Rose susretao tokom misije u Sarajevu preoštre i ne vjerujem da je tolika mjera kritičnosti utemeljena. Osim toga, kada pišu memoare, generali, kao i političari, nisu skloni priznati da su pogriješili. Kako sam u to vrijeme boravio i promatrao događaje u Sarajevu i Bosni, čini mi se da je general Rose ipak napravio dosta grešaka. Sasvim je sigurno da je pogriješio u aprilu ‘94. kada nije odlučnije djelovao protiv bosanskih Srba koji su opsjedali Goražde, ali i krajem iste godine kada nije spriječio njihove napade na Bihać."

Poput Martina Bella, koji je Roseovu misiju pratio na licu mjesta, još jedan Britanac pažljivo je analizirao generalove zapise iz Bosne. Historičar i publicist Noel Malcolm redovno je pisao o bosanskom ratu za londonski dnevnik *Daily Telegraph*. U 1994. je objavio prvo izdanje svoje *Kratke povijesti Bosne,* koja je dugo smatrana najboljom sintezom bosanskohercegovačke prošlosti objavljenom u inozemstvu. Malcolm tvrdi da ga sadržaj Roseove knjige nije iznenadio: "Mogao bih kazati da je, općenito, sadržaj knjige, za mene, očekivan. Naime, tokom jednogodišnjeg boravka u Bosni, general Rose je svojim javnim komentarima jasno pokazao šta i kako osjeća. Tu, prije svega, mislim na njegovu odbojnost prema bosanskoj vladi i njenoj armiji, ali i na njegovo uvjerenje da se radi o ratu koji se vodi s potpuno jednakih moralnih polazišta. Za njega je to rat za koji su svi podjednako krivi i koji je počeo zbog nekog opskurnog razloga koji nije ni potrebno razumjeti. Zbog toga je i svoj odnos prema ljudima gradio na osnovi onoga kako su se ponašali u tako viđenom ratu, kao nogometni sudac koji arbitrira u nekoj utakmici, bez razumijevanja povoda za rat, bez prepoznavanja njegovih pokretača i njihovih motiva. Bio sam i ranije svjestan svih tih činjenica, no, kada sam pročitao knjigu, ostao sam iznenađen i šokiran obimom neznanja koji je general Rose pokazao. Pogledajte samo broj elementarnih grešaka u tekstu, od toliko pogrešno napisanih geografskih i osobnih imena, do krivih podataka o historiji Bosne, pa čak i o njenoj nedavnoj prošlosti. Govorim o vrlo krupnim greškama koje najčesće krivo prikazuju bosansku stranu. Navest ću samo jedan primjer. Kada Rose u tekst knjige uvodi Radovana Karadžića, kaže kako je on bio u zatvoru zajedno s Izetbegovićem, a da su se po izdržavanju kazne njihovi putevi razišli. Time sugerira da su Karadžić i Izetbegović, na neki način, bili saučesnici u istom zločinu. Moguće je da je u toj priči Rose pomiješao Izetbegovića i Krajišnika, a knjiga je puna takvih, gotovo smiješnih grešaka kojima se omalovažava bosanska strana, odnosno, kako je Rose naziva – muslimanska," kaže Malcolm.

Mandat mirovnih snaga Ujedinjenih naroda i njegovo tumačenje još su tokom rata bili stalni izvor nesporazuma, isprva između zapovjedništva UNPROFOR-a i bosanskohercegovačke vlade, a potom između UNPROFOR-a i NATO-a, odnosno Sjedinjenih Država. Knjiga generala Rosea dokazuje da je jaz što ga je stvarao taj problem, vremenom postajao sve dublji i da je trajao onoliko dugo koliko je i UNPROFOR ostao u Bosni. "Mandat se stalno mijenjao i moj prethodnik je podnio ostavku jer je vjerovao da mandat nije dovoljno jasan i da nema dovoljnu političku i vojnu podršku. Bilo mi je jasno da će se mandat dopunjavati i da morat će pomiriti različite političke platforme zemalja čiji su vojnici sudjelovali u mirovnoj misiji u Bosni. Znao sam da u takvoj situaciji bit će teško dobiti kratke i jasne upute. Moj je zadatak bio da na osnovi ponekad proturječnih rezolucija Vijeća sigurnosti, taj mandat proširim. Prvobitni i glavni razlog zbog kojeg su Ujedinjeni narodi raspoređeni u Bosni, bio je da se umanje patnje civilnog stanovništva i da im se dopremi humanitarna pomoć. To sam uvijek smatrao svojim glavnim zadatkom. Nakon toga, naš je zadatak bio, ne da nametnemo, nego da pomognemo stvaranje uvjeta u kojima bi se mogla pokrenuti konstruktivna politička rasprava o završetku rata. Naš je treći zadatak bio spriječiti proširenje rata. Takav pristup nisam sam odredio. To je bio službeni stav usvojen u sjedištima Ujedinjenih naroda u New Yorku i Zagrebu, kojima sam bio podređen," kaže general Rose.

Ovako definirane i provođene odredbe mandata Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini, njena legitimna vlada nije smatrala dovoljnim. Priznata i ravnopravna članica svjetske organizacije, suočena s prijetnjom po vlastiti opstanak, očekivala je i tražila više. No, rezolucije Ujedinjenih naroda povjerene za provedbu UNPROFOR-u bile su tada jedini međunarodni odgovor na bosansku krizu. Tadašnji premijer Haris džSilajić vjeruje da je tako ograničen mandat UN-a trebao poslužiti za postizanje najvažnijeg cilja međunarodne zajednice u Bosni: "Moj utisak oduvijek je bio da se radi o konceptu. Dakle, prije svega, radi se o politici zadržavanja problema u okvirima Bosne što je izvorni grijeh UN-a i relevantnih zemalja koje su odlučile da zadrže i zatvore taj problem u Bosni i da ga tako riješe. Sve drugo što se dešavalo posljedica je tog prvobitnog grijeha. Oni koji su imali oružje i oni koji nisu, tretirani su isto. Oni koji su napadali i oni koji su se branili, tretirani su isto. Tu je taj osnovni problem. Rose je jednostavno nastavak takvog gledanja. Dakle, svi smo znali da je u pitanju bila agresija, genocid najgore vrste, a isto tako i da je međunarodna zajednica izjednačila tri strane, prozvala to građanskim ratom i onda je Rose djelovao kao produžena ruka političke odluke donesene na samom početku agresije na Bosnu i Hercegovinu."

Uznemirena sukobom u neposrednom susjedstvu i zaokupljena sopstvenom reogranizacijom, Evropska Unija je zadržavanje rata unutar granica Bosne smatrala apsolutnim prioritetom. U Sjedinjenim Državama, nakon odlaska Bushove administracije, za koju je bosanski rat bio previše dalek i premalo važan da bi ga se proglasilo bitnim strateškim i moralnim pitanjem, administracija Billa Clintona početkom ‘94. nije imala još dugoročan pristup rješenju tog problema. Humanitarna pomoć i neutralnost mirovnih

snaga postale su tako međunarodni odgovor na bosanski rat, ali i njen moralni alibi pred svakodnevnim slikama užasa. Šta u takvoj postavci stvari početkom 1994., čak i kada bi htio, može uraditi novi zapovjednik UNPROFOR-a, pitao se tada ratni dopisnik New York Timesa iz Bosne Roger Cohen:"Kada je Rose došao u Bosnu, bio je dosta ambiciozan i namjeravao je prekinuti opsadu Sarajeva, koja je trajala već pune dvije godine. Rose je stigao, rekao bih, u vrijeme optimizma jer je NATO tada sastavio nešto što je ličilo na prvu pravu prijetnju kojom se tražio prestanak svakodnevnih bombardiranja Sarajeva. U februaru 1994. najveći dio srpskog teškog oružja bio je stavljen pod neku vrstu nadzora Ujedinjenih naroda. Rose je tada tek došao i govorio je o nepodnošljivoj situaciji i o potrebi da se Sarajevo vrati u normalan život. No, mislim da je potom postao zaštitnikom principa neutralnosti, pristupa koji nije razlikovao žrtvu i napadača. Nekoliko puta mi je kazao: ‘Ako netko želi ratovati – u redu. Ali mi nećemo. Nismo za to ni sposobni, ni opremljeni.’ Čini mi se da je mandat Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini bio vrlo jasan. Trebalo je osigurati teritorijalni integritet zaštićenog područja u i oko Sarajeva, kao i dopremu hrane drugim gradovima koji su bili u okruženju. Mislim, Rose je izabrao da svoju misiju tumači na vrlo uzdržan način i smatrao kako prema Karadžiću i njemu odanim Srbima mora imati isti odnos kao prema bosanskoj vladi i onima koji su je podržavali. Gledano na duže vrijeme, taj je pristup produžio rat i ubrzao razbijanje Bosne."

Međutim, general Rose u svojoj knjizi tvrdi da se misija UNPROFOR-a u Bosni i Herecgovini uspješno održala upravo zahvaljujući tome što je očuvala svoju neutralnost. "Ponekad se zaboravlja da su krajem 1993. i početkom 1994., zbog sve veće opasnosti da UNPROFOR bude uvučen u rat, zemlje čiji su vojnici bili u njegovom sastavu, pa i sam glavni tajnik Ujedinjenih naroda, bili su spremi povući mirovne snage iz Bosne. UNPROFOR nije imao mandat da se uključi u bosanski rat i bilo je vrlo važno da ne bude u njega uvučen. Mirovne snage nisu za to imale mandat, nisu bile uvježbane ni opremljene da se uključe u borbe. To se nije smjelo dopustiti ni zbog obaveza prema zemljama koje su poslale te vojnike u Bosnu, ni zbog Ujedinjenih naroda. Mislio sam da je zato važno na samom početku jasno kazati kako nećemo dopustiti da snage Ujedinjenih naroda budu uvučene u borbu za ostvarenje ratnih ciljeva neke od strana. To nije bio naš posao. Od mirovnih snaga ne može se tražiti da ostvare nečije vojne ili političke ciljeve."

Neutralnošću UNPROFOR-a materijalizirala se tako politička volja međunarodne zajednice. No, u konfliktnom okruženju i bez mira, postajalo je sve teže očuvati, odnosno održati takvu neutralnost na duže vrijeme. Postupno proširen, mandat mirovnih snaga u Bosni sadržavao je i ovlasti za upotrebu sile, odnosno zračnih udara NATO-a kako bi se osigurala zaštićena područja i doprema humanitarne pomoći. Predstavnici Ujedinjenih naroda na terenu strahovali su kako neodmjereno korištenje sile moglo bi dovesti u pitanje njihovu neutralnost, a UNPROFOR aktivno uplesti u rat, kaže Sergio de Mello:

"Našu nepristranost su sve strane u Bosni, posebno bosanska vlada, vidjele kao nedostatak odlučnosti i k ao izjednačavanje žrtve i agresora. UNPROFOR je čvrsto stajao iza legitimnih zahtjeva i očekivanja

bosanskohercegovačke vlade, koja je bila i ostala partner Ujedinjenih naroda. Jasno je da kada se pređe na razinu provedbe, održavanje nepristranosti na duge staze postaje nemoguće. Što se tiče upotrebe sile, mislim da nisu u pravu oni koji kritiziraju UNPROFOR, generala Rosea i njegove prethodnike, pa i gospodina Akashija i generale koji su zapovijedali misijom. Prije svega, UNPROFOR jeste koristio silu u samoobrani, mnogo češće nego li se to priznaje, naročito u vrijeme generala Rosea. Sila se koristila u više navrata i posebno protiv bosanskih Srba, kada je mandat Ujedinjenih naroda došao pod udar i/ili kada je bila ugrožena sigurnost njihovog osoblja. Kada su tražili zračne udare NATO-a u Bosni, zapovjednici UNPROFOR-a nisu smjeli zaboraviti da na terenu imaju raspoređene svoje jedinice. Oni koji su nas kritizirali, obično nisu bili odgovorni za sigurnost naših vojnika na terenu, koji su u slučaju upotrebe sile mogli automatski postati metama odmazde. O tom se elementu moralo uvijek voditi računa."

NATO se, na poziv Ujedinjenih naroda, još ranije uključio u provedbu pomorske blokade Jadrana i kontrolu zračnog prostora iznad Bosne. Kada su u zimu 1994., pod prijetnjom zračnim udarima, bosanski Srbi povukli teško oružje izvan zone isključenja oko Sarajeva i kada je potpisan sporazum o prekidu vatre, zapovjednici NATO-a su vjerovali da se područje oko glavnog grada može djelotvorno zaštititi samo odlučnim akcijama. NATO ih je bio spreman izvesti, kaže tadašnji zapovjednik snaga tog saveza u Evropi, general George Joulwan: "Maja 1994. zajedno s podtajnikom NATO-a sastao sam se Zagrebu s izaslanikom Ujedinjenih naroda za bivšu Jugoslaviju Jasushijem Akashijem i zapovjednikom UNPRFOR-a generalom Bertrandom de Lapresleom. Preporučio sam im da na sastanak pozovu i Rosea jer sam htio da se razbije fama o tome kako NATO jedva čeka da pokrene zračne udare. U tom trenutku bilo je od presudne važnosti da sva kršenja zona isključenja za teško oružje budu tako i tretirana. Upozorio sam da bi u protivnom, zajednička odlučnost Ujedinjenih naroda i NATO-a mogla biti stavljena na ozbiljnu kušnju. Pozvao sam zapovjednike UNPROFOR-a i NATO-a da radije poduzmu mjere kojima bi se spriječilo granatiranje zastićenih područja, nego li da čekaju da se to desi i da stradaju nedužni civili. Kada su Ujedinjeni narodi, na zahtjev NATO-a, uspostavili zonu isključenja za teško oružje oko Sarajeva, smatrao sam da je došlo pravo vrijeme da se onima koji ih krše pošalje jasan signal. Rose je stalno inzistirao kako je teško oružje, koje se još uvijek nalazilo u zoni isključenja, bezopasno, jer to su stari zahrđali topovi. Međutim, obavještajni podaci su govorili kako to nije bilo točno. Kada sam došao u Sarajevo, francuski zapovjednik sektora mi je pokazao mapu grada u koju je bio ucrtan krug od dvadeset kilometara kojim je bila obilježena zona isključenja za teško oružje. Unutar tog kruga nalazilo se mnogo crvenih točaka koje su predstavljale preostale komade srpskog teškog oružja. Kada smo upitali francuskog oficira je li točno da su to stari i zahrđali dijelovi artiljerije, on nas je začuđeno pogledao i kazao da je, naprotiv, to vrlo uporebljivo oružje. Sjećam se da je Rose odmah promrmljao kako neko vrijeme nije bio u Sarajevu i kako još nije upoznat s posljednjim obavještajnim podacima."

General Rose je vjerovao da preostalo teško srpsko oružje više ne predstavlja opasnost jer je formalno pod nadzorom Ujedinjenih naroda.

Inzistiranje generala Joulwana da se svako kršenje zone isključenja mora kazniti po odredbama odgovarajuće rezolucije, dakle udarima iz zraka, Rose je doživljavao kao prijetnju proklamiranoj neutralnosti mirovnih snaga i kao mogućnost za uključenje UNPROFOR-a u rat. A to se, vjerovao je, ne smije dopustiti. "Imao sam jasne upute i dogovor s mojim pretpostavljenim u sjedištima Ujedinjenih naroda u Zagrebu i New Yorku, da ne smijemo dopustiti da se Ujedinjeni narodi uvuku u rat. Zato sam se mogao oduprijeti svaki put kada bi s različitih mjesta stizali pozivi za masovne udare iz zraka. Da nisam u tome uspio, misija UNPROFOR-a bila bi ozbiljno dovedena u pitanje a bosanska država bi se suočila s ozbiljnim posljedicama. Na kraju, kada se uzme u obzir sve što je UNPROFOR uradio u Bosni, prije svega u provedbi Washingtonskog sporazuma, ali i svojim stalnim prisustvom, te naporima da se postigne prekid neprijateljstava, jasno je da Daytonski sporazum ne bi mogao biti postignut da su se mirovne snage povukle iz Bosne 1994.," kaže general Rose.

Izbjegavajući da budu "uvučeni u rat", zapovjednici UNPROFOR-a nisu uvijek inzistirali na dosljednom poštivanju rezolucije o zoni isključenja za teško oružje. Vjerovali su da je preostalo srpsko topništvo pod kontrolom i da je, kao takvo, bezopasno. S druge strane, kaže general Joulwan, NATO je svako popuštanje smatrao dugoročno i strateški opasnim:

"U to nam je vrijeme postalo jasno da zapovjednici UNPROFOR-a, uključujući Rosea, ne provode do kraja svoj mandat. Umjesto toga, Rose je dopustio selektivno povlačenje teškog oružja, pogotovo srpskog. Prednost srpske strane u teškom naoružanju u odnosu na bosansku, u to se vrijeme procjenjivala na 50:1. Međutim, Rose je tada bio toliko zaokupljen provedbom vlastite taktike na terenu, da mu je širi, strateški aspekt bosanskog rata počeo izmicati. Jasno mi je da je u to vrijeme morao voditi računa o sigurnosti svojih vojnika, čiju hrabrost izuzatno cijenim, i jasno mi je da su bili izloženi opasnosti, ali vjerovao sam također da moramo preuzeti rizik želimo li postići mir. Ne iskoristiti mogućnosti što su se otvorile u vrijeme kada je NATO kontrolirao morski i zračni prostor i kada je imao ovlasti da napada i ciljeve na zemlji oko zaštićenih područja, značilo je propustiti priliku za značajan strateški pomak. Na žalost, kao posljedica te propuštene prilike, uslijedili su novi napadi," kaže američki general George Joulwan.

Njegova procjena pokazala se točnom. U proljeće 1994. počeli su srpski napadi na zaštićeno područje Goražda. Upravo to poglavlje novije bosanske povijesti dobilo je značajno mjesto u knjizi generala sir Michaela Rosea. Bivši zapovjednik UNPROFOR-a tvrdi da su izvještaji o stanju u Goraždu bili netočni i sračunati na aktivno uvlačenje međunarodne zajednice u rat. Rose tvrdi i da su obim razaranja i broj civilnih žrtava u Goraždu bili znatno manji nego li se tvrdilo.

"Postalo je očigledno da uporedo s krivim prikazivanjem stanja u Goraždu u vrijeme srpskog napada na tu enklavu, porast će pritisak bosanske vlade, ali i nekih krugova u Americi da se, upotrebom zračnih snaga NATO-a, UNPROFOR uvuče u rat. Bio sam odlučan da ne dopustim da se to i dogodi. Ispostavilo se da stanje u Goraždu nije bilo tako ozbiljno kako se, u to vrijeme, htjelo sugerirati mnogim izjavama i izvještajima. Naravno, pogibija svake

osobe u oružanom sukobu, bolna je za svakog pripadnika mirovnih snaga. Stoga smo uložili mnogo napora kako bismo spriječili da Srbi vojno zaposjednu to područje. No, nikako nisam mogao dopustiti da se pripadnici mirovnih snaga uključe u borbe na strani bosanskohercegovačke vlade. To nije bilo naš posao, i nije bilo dio našeg mandata. Na kraju smo ipak upotrijebili ograničene zračne udare, zaustavili prodor srpskih tenkova i spriječili pokolj u Goraždu, pa ta enklava i danas postoji," kaže Michael Rose.

Kriza u Goraždu i događaji koji su je pratili, za generala Rosea su bili prelomni. Ratni dopisnik *New York Timesa* Roger Cohen vjeruje da nakon Goražda, za sir Michaela Rosea u Bosni više ništa nije bilo isto: "Doveo me u svoj ured i kazao: ‘Ne želim započinjati treći svjetski rat zbog nekoliko zahrđalih srpskih tenkova i topova oko Goražda’. Rekao mi je, odgovornost za pokretanje globalnog sukoba će biti na novinarima, jer su pretjerivali opisujući stanje u Goraždu. Bilo bi pošteno prema generalu Roseu priznati kako je događaje u Bosni ponekad bilo teško pratiti i da nismo uvijek imali pristup mjestima gdje se nešto događalo, uglavnom zato što su Srbi često sprečavali strane novinare da prelaze preko linija koje su držali. No, treba također kazati da se Roseov prikaz stanja u Goraždu znatno razlikovao od izvještaja humanitarnih djelatnika Ujedinjenih naroda koji su bili na licu mjesta. Oni su situaciju opisali kao vrlo kritičnu, njihovi izvještaji su govorili o velikim razaranjima i užasu koji je tamo vladao. Tokom borbi oko Goražda poginuo je jedan britanski vojnik, pripadnik elitne jedinice SAS, kojom je Rose ranije zapovijedao. Iako su ga ubili Srbi, Rose je vjerovao da je taj vojnik izložen opasnosti zbog toga što se bosanska vojska brzo povlačila i bježala. Zato, za njegovu smrt je okrivio Armiju BiH. Mislim da ga je taj događaj do kraja preobratio, od tog trenutka je smatrao da je njegov glavni zadatak izbjeći muslimanske trikove, kako je govorio, čiji je cilj bio uplesti NATO u sukob. On je, dakle, to vidio kao svoj glavni zadatak, umjesto da se okrene uzrocima rata i genocidnim zločinima koje su tokom prvih šest mjeseci Srbi počinili nad Bošnjacima. Upravo tada, a ne u Srebrenici, dogodio se prelomni trenutak rata. Dogodio se dok pravi rat nije počeo, jer jedini ljudi s oružjem bili su bosanski Srbi, koji su ga naslijedili od Jugoslovenske narodne armije. Ljudi poput Rose nisu bili u stanju tu situaciju vidjeti iz historijske perspektive. Sve što su htjeli bilo je izbjeći ‘muslimanske trikove’ i skrivati se iza nepristranosti. Držali su se neutralno umjesto da provode mandat koji nije bio neutralan."

I Noel Malcolm vjeruje da je ponašanje Ujedinjenih naroda u vezi s krizom u Goraždu jedan prelomni trenutak rata, čiji se odraz jasno prepoznaje i u knjizi generala Rosea. "Ono što je ovdje ključno nije na osobnoj razini, nisu to ni odbojnost što je Rose gajio prema nekim ljudima, nisu to ni njegove predrasude. Najvažnije što njegova knjiga otkriva je struktura razmišljanja, zajedničku za čitav UNPROFOR. Postojala je neka vrsta unutrašnje doktrine koja je utemeljena na samom početku, posebno u vrijeme kanadskog generala Lewisa MacKenziea. Osnovna postavka doktrine može se sažeti u jednu rečenicu: ‘Sve što radi bosanska vlada je trik koji ima za cilj uvući nas u rat na njihovoj strani’. Tu doktrinu su prenosili jedan drugom svi zapovjednici UNPROFOR-a u Bosni. U njoj je sažet čitav sistem kojim je utemeljen

UNPROFOR i po kojem su djelovali ključni ljudi koji su donosili najvažnije odluke," kaže Malcolm.

Ono što su zapovjednici UNPROFOR-a vidjeli kao tajni trik, za bosanskohercegovačku vladu je bio opravdan i javan poziv za međunarodnu vojnu akciju, kaže tadašnji premijer Haris Silajdžić: "Nema nikakave sumnje o tome. Mi smo pozvali međunarodnu zajednicu da djeluje u skladu s rezolucijama Ujedinjenih naroda. Radilo se o agresiji, otvorenom genocidu nad civilnim stanovništvom. Mi smo pozvali međunarodnu zajednicu da intervenira ili da nam dozvoli da se branimo. Nijedno ni drugo se nije dogodilo. Međunarodna zajednica jeste intervenirala, na strani agresora. Ona je upotrijebila svoju moć i pomogla je onima koji su napali Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku. Bilo je tu mnogo nerazumijevanja, prije svega nerazumijevanja bošnjačke komponente. Postojao je atavistički strah od nekakve muslimanske opasnosti i trebalo je mnogo toga da konačno uvjerimo međunarodnu zajednicu da se radi o fašističkoj agresiji i da se mora reagirati ako ne želimo da se taj virus proširi na cijelu Evropu."

Odlučnost generala Rosea da ne dopusti uvlačenje UNPROFOR u rat, bosanski Srbi su vidjeli kao povoljan znak, kaže autor knjige *Smrt Jugoslavije* i ratni izvještač *Financial Timesa* Laura Silber: "Mislim da su njegovo ponašanje, u vrijeme kada su počeli prvi napadi na Goražde, bosanski Srbi shvatili kao signal da bi im međunarodna zajednica mogla progledati kroz prste. Zbog načina na koji su se dešavale stvari oko Goražda, bosanski Srbi su shvatili da će bilo kakva međunarodna akcija protiv njih, ako je ikada i bude, biti izvedena bez oduševljenja i da neće presudno utjecati na tok i ishod rata."

Tko je i kako shvatio pouke iz Goražda, postalo je jasno pred kraj ‘94. kada su bosanski Srbi napali zaštićeno područje Bihaća. S tom krizom povezan je i najteži trenutak Roseove misije u Bosni. U svojoj knjizi, britanski general tvrdi da je on nastupio kada ga je, pred kamerama i novinarima, premijer Haris Silajdžić optužio da je suodgovoran za tragediju 70.000 ljudi koji su boravili u Bihaću. Rose tvrdi kako je ta optužba bila neutemeljena i da je poduzeo sve što je tada mogao: "Tražili smo upotrebu NATO avijacije u Bihaću. Tvrdnje da nije bilo tako, također su dio propagande koja nas je stalno pratila. Dakle, tražili smo udare iz zraka, ali zbog rasporeda srpskih snaga u tom području i zbog lošeg vremena nije bilo moguće prepoznati ciljeve i napasti ih iz zraka. No, to nije bilo jedina prigoda kada smo tražili zračne udare. U više se navrata dogodilo da zbog konfiguracije terena ili zbog loših vremenskih prilika, NATO avioni nisu mogli izvesti udare kada smo ih tražili."

Dvije godine kasnije, američka Središnja obavještajna agencija (CIA) potvrdila je da je prišluskivala zapovjedni centar generala Rosea u Sarajevu i njegovu komunikaciju s britanskim izviđačima u Bihaću, koji su trebali navoditi NATO avione na srpske ciljeve. CIA tvrdi da je general Rose naredio svojim izviđačima da ne identificiraju nijedan cilj. Iako su satima kružili iznad Bihaća, NATO avioni nisu mogli izvesti napad. Ovu je priču u londonskom dnevniku *Guardian,* 29. januara ‘96., objavio Ed Vulliamy (uz Roya Gutmana prvi novinar koji je izvijestio o srpskim koncentracionim logorima u Bosni), a do istih je saznanja došao i Roger Cohen: "Mislim da je tu priču prvi otkrio

Joel Brandt, koji je pisao za londonski *The Times*. Provjerio sam je s izvorima u NATO-u, koji su mi potvrdili da se to zbilja dogodilo. Avioni su bili u zraku, a Rose je namjerno izbjegao bilo kakvu priliku da poduzme vojnu akciju. Izvidnica SAS-a, koja se nalazila na terenu, nije navela NATO avione niti na jedan cilj." Način na koji su u Roseovoj knjizi opisani ljudi s kojima se sretao izazvao je do sada najviše reakcija i potakao dileme o njegovom osobnom odnosu prema akterima bosanskog rata. Ni pažljiviji čitatelj neće biti u stanju otkriti tragove simpatije u dijelovima teksta u kojima britanski general piše o bilo kojem političkom i vojnom lideru u Bosni. S druge strane, njegov prezir prema *nekim* ljudima znatno je uočljiviji. Ne i bez razloga, kaže Sir Rose: "Nisam mogao imati simpatija ni prema jednoj od političkih ili vojnih skupina koje su bile spremne, nastavkom besmislenog rata, produžiti patnju vlastitog naroda. Sasvim je sigurno da je bosanska država bila žrtva građanskog rata, a zbog neprestanog inzistiranja na produženju rata, čak i u vrijeme kada su postojale šanse za uspostavu mira, vlada u Sarajevu ne može biti pošteđena dijela odgovornosti za neke od najgorih zločina koji su se dogodili u Bosni. Neosporno je da su Srbi bili najveći agresori i da su počinili daleko najgora zvjerstva u Srebrenici, pa i u drugim mjestima. No, ni Hrvati ne mogu biti pošteđeni odgovornosti za zločine, pa ni bosanska vojska, iako u manjoj mjeri. Sve se zapravo svodi na to da zločincu ne sudite zbog broja izvedenih zlodjela, nego zbog težine zločina koji je počinio."

Na ovakav način definiran karakter bosanskog rata i ovako postavljen omjer odgovornosti za zločine što su u njemu počinjeni, obično otkrivaju nerazumijevanje povoda za rat i propuštaju prepoznati njegove glavne pokretače. No, pored toga, knjiga generala Rosea sadrži još nesto, tvrdi Noel Malcolm: "Njegova nesklonost prema svemu što je islamsko nije me iznenadila, ali šokirala me snaga kojom je to pokazao. Knjiga počinje opisom Bosne, za koju Rose kaže da geografski jeste u Evropi, a kulturno je bliža Istoku. Na jednom mjestu postoji kratak 'izdajnički' komentar koji otkriva njegova osjećanja. Kada opisuje izvedbu Mozartovog "Requiema" u ruševinama sarajevske Vijećnice, u kojoj su sudjelovali Jose Carreras i Zubin Mehta, Rose kaže: 'Ljudi su bili dirnuti ljepotom muzike, čak i srpski vojnici na drugoj strani rijeke su uzdržali se od pucnjave. Poslije koncerta, prišao mi je Izetbegović i zahvalio se što sam pomogao da se održi.' Rose na tom mjestu ne može odoljeti a da se malo ne podsmjehne Izetbegoviću, pa piše: 'Pitao sam se, je li on zbilja bio u stanju razumjeti kršćanski duh kojim je zračila Mozartova muzika?' On, dakle, opisuje kako je Mozartova muzika opčinila srpske vojnike i ušutkala njihovo oružje, ali kad mu Izetbegović prilazi da bi se zahvalio, Rose ne vjeruje da je on u stanju razumjeti tu muziku jer je musliman. Čitava je knjiga prožeta takvim sitnim pakostima, pa i krupnim dokazima otvorene netrpeljivosti prema pojedinim ličnostima bosanske strane. U tome je Rose otišao i dalje nego što sam očekivao."

Pripadnost različitim civilizacijskim krugovima vjerovatno ponekad može biti povod za nesporazum ili nerazumijevanje, ali je zato oficirski kod pouzdano dobra osnova za zbližavanje ljudi, čak i kad nose različite uniforme. Bosna nije bila izuzetak, kaže Laura Silber: "Mislim da je za generala Rosea i njegove prethodnike karakteristično da su bili skloniji bosanskim Srbima koji

su bili bolje vojno organizirani. Imali su pobjedničku vojsku, nasljednicu Jugoslavenske narodne armije, ustrojenu po vojnim principima, barem u zapovjednom dijelu. S druge strane, bosanska je vojska bila više dobrovoljačka i loše opremljena formacija, koja će tek kasnije, tokom rata, postati organizirana i propisno uvježbana armija. To je bio glavni razlog što su vojni zapovjednici koji su dolazili sa Zapada redovno postajali skloniji bosanskim Srbima. Bila je to strana s kojom su mogli uspostaviti vojnički odnos. Osim toga, bili su skloniji jačem, pobjednicima, strani za koju su vjerovali da vuče poteze."

Održavanje dobrih odnosa sa srpskom stranom u Bosni, za UNPROFOR je često pretpostavljalo toleriranje nasilja. No, s druge strane, slijediti liniju manjeg otpora značilo je osigurati nepristranost. General Rose je razvio vlastitu racionalizaciju takvog pristupa, kaže Roger Cohen: "Rose je uvijek govorio o nesporazumima kada god bi nešto krenulo naopako. Za njega je sve uvijek bio samo nesporazum i nije mogao prihvatiti činjenicu da neprestano događanje 'nesporazuma' znači mirenje sa srpskom arogancijom i agresivnošću. Srbi su zato vjerovali da se uopće ne trebaju obazirati na Ujedinjene narode. Mogli su otimati njihovo gorivo i vozila, mogli su čak i ubijati. Rose nije bio spreman odlučno odgovoriti, vjerovao je da bi takavim odgovorom prekršio princip nepristranosti. Zato se odlučio sve tumačiti na najpomirljiviji, ali i na potpuno krivi način. Za njega, Srbi su uvijek imali dobre namjere, a, eto, došlo je do nesporazuma. Tako su srpske otimačine goriva, vozila i oružja Ujedinjenih naroda, za Rosea također bili 'nesporazumi', dok je u Karadžiću i Mladiću vidio razumne i dobronamjerne ljude s kojima se može pregovarati i sporazumjeti."

U završnom dijelu svoje knjige *Borba za mir*, general Michael Rose oprezno sugerira da su uspjeh misije UNPROFOR-a tokom 1994., te opće poboljšanje uvjeta koje je nastupilo, prije svega u Sarajevu, mogli poslužiti kao osnova za postizanje trajnog mira u Bosni i prije Daytona. Rose, s tim u vezi, tvrdi da je Karadžić u to vrijeme nudio manje-više sličan odnos podjele teritorija kakav je kasnije utvrđen daytonskim mapama: "Izgledi za uspostavu mira otvorili su se u proljeće 1994., nakon Sarajevskog sporazuma, kada je dogovoreno primirje oko tog grada i nakon postizanja Washingtonskog sporazuma kojim su zaustavljeni sukobi hrvatskih i provladinih snaga u Bosni. Na žalost, bosanskohercegovačka vlada i njene pristalice u State Departmentu, vjerovali su da će tvrdim nastupom prema Srbima i produženjem rata, obnoviti unutrašnje jedinstvo zemlje. Naravno, to nastojanje bilo je nemoguće ostvariti i tek krajem '94. i početkom '95. postalo im je jasno da će morati pristati na neku vrstu kompromisa. Mi smo to govorili na samom početku, ali nas se nije htjelo slušati. Da je Richard Holbrooke ranije stigao u Bosnu, vjerujem da bi taj kompromis bio ranije postignut. Holbrook je shvatio da se rat ne može zaustaviti sve dok se inzistira na političkoj ideji o obnovi jedinstvene Bosne."

Postizanje trajnog mira 1994., bilo je malo vjerovatno, a iz više razloga ni Radovan Karadžić nije bio podesan patner za ozbiljne pregovore, kaže Roger Cohen: "Rose je volio ići na Pale, gdje su Karadžić i Mladić za njega priređivali gozbe i na kraju ga obasuli darovima kada je odlazio iz Bosne. Bio

je omiljeni gost na Palama, volio je grube vojničke šale kojima su srpski oficiri iz bivše JNA bili skloniji, nego li su to bili loše uvježbani Bosanci. Rose se na Palama osjećao kao kod kuće i odlučio je vjerovati Karadžiću, iako je ovaj u više navrata dokazao da ne zaslužuje takvo povjerenje. Karadžić mi je govorio kako želi podijeliti Sarajevo i sagraditi novi, srpski dio grada na mjestu gdje se nalazio aerodrom, kako želi razmijeniti pojedine dijelove Sarajeva za neke gradove koji su bili pod kontrolom Armije BiH. Bile su to bezumne i nastrane maštarije jednog umobolnika. Karadžić je dobro govorio engleski, pristojno se ponašao, znao je biti ljubazan, pa čak i šarmantan, no kad pogledate njegovu prošlost, jasno vam je da je čovjek umno poremećen. Ne vjerujem da bi Rose mogao s njim o nečemu pregovarati. Prvo, Karadžić nije bio razuman čovjek i, drugo, bosanski Srbi tada su još uvijek bili vojno jači. Što se tiče sklapanja konačnog mirovnog sporazuma ’94., to se moglo dogoditi jedino pod pretpostavkom da se Amerika ranije aktivno uključila i podržala Vance-Owenov plan. Da je taj plan ikada prihvaćen, vjerujem da bi kao rješenje bio de facto bolji od podjele Bosne, kakvu imamo danas."

Opći razvoj prilika u Bosni ’94. objektivno nije mogao voditi skorom kraju rata. Vjerovati u suprotno, predstavljalo je ozbiljnu grešku, smatra Noel Malcolm: "Rose nije razumio, a čini mi se da nije htio razumjeti, uzroke rata koji on naziva građanskim i tvrdi da se tri strane bore za terotorije. Tako i stanje na ratištima prikazuje kao uspjeh jedne ili neuspjeh druge strane u osvajanju teritorija. Rose je tu samo da arbitrira. On vjeruje da je svaki prekid vatre i svaki sporazum o demilitarizaciji, bilo lokalni ili opći, pozitivan i da je njegov posao osigurati da se on provede. U to iskreno vjeruje, i ne mislim da se tako ponašao zbog neke skrivene sklonosti prema Srbima. No, kako nije razumio rat, počeo je vjerovati da mu je jedini posao dogovarati i uspostavljati primirja. Nikada nije shvatio što za bosanskohercegovačku vladu znači pristajanje na prekid vatre u trenutku kada njihovi neprijatelji kontroliraju gotovo 70 posto državnog teritorija. Zamislite da je netko tražio od Winstona Churchila da 1940. potpiše opći prekid vatre u Evropi!? Rose nas upućuje da se prisjetimo mirovnih planova koji su kružili 1994., i tvrdi da se omjer podjele teritorija u tim dokumentima ne razlikuje znatno od onoga što je dogovoreno u Daytonu. Zato zaključuje da su, odbijajući mir ’94, bosanskohercegovački čelnici osudili narod na još jednu godinu rata. Međutim, procenti nisu ključna stvar, nego su to političke i psihološke okolnosti u kojima je takozvani mir nuđen. Da je opći prekid vatre uspostavljen početkom 1994. i da su, nakon toga, uslijedili mirovni pregovori, njihov bi tok trijumfalistički diktirao Radovan Karadžić, jer bi njima de facto bila priznata vojna pobjeda srpske strane. Njihov politički okvir bi omogućio potpunu podjelu Bosne i stvaranje samostalne srpske države. To je glavna razlika između situacije tada i u vrijeme Daytona. Rose to ne razumije niti želi razumjeti."

Kao zapovjednik UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini, general Michael Rose je bio odgovoran glavnom tajniku Ujedinjenih naroda. Odgovorao je i zemljama čiji su vojnici bili pod njegovim zapovjedništvom. Bilo je za očekivati, da je, kao britanski oficir, morao voditi računa i o stavovima svoje vlade, osobito Ministarstava vanjskih poslova i obrane. General Rose, međutim, tvrdi da to nije bio slučaj: "Foreign Office nije nikada

tražio da provedem bilo kakav politički nalog iz Londona. Dapače, vršio sam pritisak na britansku vladu i tražio od nje da osigura i pošalje dodatni bataljon za naš garnizon u Goraždu. Pritiska s njihove strane nije nikada bilo."

Tvrdnja generala Rosea da nije bio obavezan voditi računa o interesima britanske vanjske politike u Bosni čini se uvjerljivom. U mandatu Ujedinjenih naroda već su materijalizirani svi glavni britanski interesi, pa dodatne instrukcije Foreign Officea nisu bile potrebne, kaže Roger Cohen: "Britanska, kao uostalom i cjelokupna zapadna politika prema Bosni, bila je usmjerena na ograničavanje sukoba i sprečavanje njegovog širenja. Iako su se u Londonu, New Yorku i drugdje često mogle čuti plemenite riječi o potrebi zaštite multietničkog društva u Bosni i o srpskim napadima na to društvo koji potresaju temelje zapadne civilizacije, u stvarnosti su se svi radije svađali oko toga šta treba uraditi u Bosni. Ograničavanje sukoba izabrano je, na kraju, kao način borbe za Bosnu. Mislim, da je Rose provodio tu politiku i trudio se da se rat ne proširi. Sve vrijeme se održala britanska i francuska sklonost prema Srbima, stvorena ranije u vezi s događajima iz Prvog svjetskog rata i nekim mitovima iz Drugog. Neosporno je, također, da je u mnogim zapadnim prijestonicama postojao strah od onoga što se ponekad besmisleno nazivalo fundamentalističkom muslimanskom državom usred Evrope. Roseov zadatak je bio da osigura ograničenje sukoba i da drži otvorene veze sa svim stranama i posebno s Beogradom jer se Milošević, unatoč svemu što je učinio, i dalje smatrao osloncem stabilnosti."

Uloga generala Rosea u provedbi britanske politike u Bosni, za bosanskohercegovačku vladu nije bila sporna. Ono što je bio karakter te politike, kaže Haris Silajdžić: "Tačno je da je Rose djelovao na osnovnim postavkama britanske konzervativne politike koja, prema našem sudu, u to vrijeme nije podržavala borbu za slobodu, borbu protiv fašizma, odbranu nenaoružanih civila. Mi smo smatrali da britanska politika tada nije bila u skladu s međunarodnim konvencijama i diplomatskim običajima. Imali smo problema s njima i u Ujedinjenim narodima. Rose nije bio kreator te politike, ali je njenu liniju slijedio automatski."

Politika međunarodne zajednice prema ratu u Bosni, za glavni je cilj imala spriječiti širenje sukoba van njenih granica i onemogućiti veću destabilizaciju regije, a time i značajniju međunarodnu konfrontaciju na prostoru gdje su se interesi velikih sila povijesno sukobljavali. Tako postavljen cilj gotovo da je nalagao oslanjanje na jačeg, kaže Laura Silber: "Mislim da general Rose, kao i svi ostali zapovjednici UNPROFOR-a, nije mogao biti isključivo vojnik Ujedinjenih naroda. Genaral tako visokog ranga, bez obzira što je formalno nosio plavu beretku UN-a, morao je očito biti upoznat s politikom britanske vlade prema Bosni, pa i s njenom realizacijom na terenu. Ta bi se politka mogla sažeti u nekoliko riječi: držati se dalje, ne intervenirati. Mnogim je to izgledalo kao prosrpska politika. Međutim, ne vjerujem da je to sve tako jednostavno. U svakom slučaju, opredijelili su se podržati jačeg, što, u konkretnim okolnostima, zapravo znači podržati Srbe, jer, u tom trenutku, imaju najjaču vojsku. Ta politika, dakle, bila jeprotiv intervencije, protiv miješanja i podržavala je stranu koja je situaciju mogla držati pod kontrolom. U realizaciji takve politike, znači trebalo je podržati nekoga kao što je

Slobodan Milošević, pa čak i Radovan Karadžić. To su bili ljudi koji su vukli konce i koji su iza sebe imali silu."

U posljednjem poglavlju svoje knjige "Borba za mir", general Michael Rose ukazuje na ironiju kojom su u Bosni bile zamijenjene uloge UNPROFOR-a i NATO-a. Bilo bi logično, kaže general Rose, da je 1992. u Bosnu stigao NATO, čija bi ogromna vojna moć mogla zaustaviti rat, a da je UNPROFOR raspoređen tek nakon uspostave mira: "Vizija uloge Sjeveroatlantskog saveza u očuvanju mira i sigurnosti u svijetu kakva postoji danas, 1992. još nije bila dovoljno razvijena i NATO tada nije bio spreman preuzeti tu ulogu. Nove strategijske smjernice, što ih je Savez usvojio 1994., još su pretpostavljale nastavak nekog oblika hladnog rata na istočnim granicama Saveza. Način razmišljanja u NATO-u tada je još počivao na nastavku stare hladnoratovske strategije, u nešto promijenjenom obliku. Četiri godine nakon toga, NATO snage su raspoređene u ulozi čuvara mira, i to u Bosni, dakle van granica država koje obuhvaća. To je dobro za NATO i za sigurnost u Evropi. Da nije bilo tako, NATO bi ostao marginaliziran. Naravno, za narod u Bosni i Hercegovini je tragično što razumijevanje koje ima danas, NATO nije pokazao ranije. S druge strane, bilo bi politički naivno pretpostaviti da se NATO mogao brzo transformirati u kratkom vremenskom rasponu koji je protekao od kraja hladnog rata do početka rata u Bosni i Hercegovini."

Racionalna analiza neuspjeha međunarodne zajednice da spriječi rat i zločine u Bosni, za nekoga vjerovatno može biti pouka za budućnost. Roseovo priznanje, ma kako iskreno i utemeljeno na vlastitom iskustvu, za Bosance i Hercegovce dolazi prekasno, kaže Laura Silber: "Ni prije rata, a ni kada je on počeo, nije postojao nijedan mandat UNPROFOR-a čijom se provedbom mogao zaustaviti sukob. UNPROFOR nije mogao čuvati nepostojeći mir i snage Ujedinjenih naroda praktično su se pretvorile u dostavnu službu koja se brinula da hrana stigne do onih kojima je potrebna. Priznanje koje general Rose sada iznosi u svojoj knjizi, niko se nije usudio javno izgovoriti za vrijeme rata. Tek je njegov nasljednik, general sir Rupert Smith, doduše u promijenjenim političkim okolnostima, uspio promijeniti ulogu UNPROFOR-a." Pouke iz Bosne možda će se najbolje zapamtiti u Ujedinjenim narodima. Više od 100 pripadnika UNPROFOR-a poginulo je čuvajući nepostojeći mir. Nakon tri i pol godine u Bosni, neke se lekcije ne smiju zaboraviti, kaže podtajnik Ujedinjenih naroda Sergio de Mello: "Mirovna operacija Ujedinjenih naroda ne može postići svoj cilj u borbenom okruženju. Da je u ranijoj fazi sukoba u Bosni odlučeno da se mir nametne vojnim putem, tada je, kao što je predlagao raniji glavni tajnik Butros Ghali, taj zadatak trebala izvesti koalicija multinacionalnih snaga, a ne Ujedinjeni narodi. Dakle, od Ujedinjenih naroda se ne može tražiti da sudjeluju u nametanju mira silom, ali se mirovne snage Svjetske organizacije mogu razmjestiti nakon sukoba, kada stranama koje su pristale na mir treba pomoći da ga provedu. To je oduvijek cilj mirovnih operacija. Što se Bosne i Hercegovine tiče, možda treba priznati da odluka o korištenju mirovnih snaga Ujedinjenih naroda u toj zemlji nije bila najmudrija."

Kada je 20. decembra 1995., kao izaslanik glavnog tajnika Ujedinjenih naroda, Kofi Annan na sarajevskom aerodromu predao vojne ovlasti UN-a u

Bosni predstavnicima NATO-a, kazao je: "Moramo se na ovom mjestu okrenuti unazad i prisjetiti kako smo odgovorili na širenje užasa u protekle četiri godine. I dok to činimo, svatko od nas bi se morao zapitati: 'Što sam ja uradio? Jesam li mogao učiniti više? Da li sam mogao promijeniti tok događaja? Jesam li dopustio da me nadvladaju predrasude i neznanje...?'" rekao je Annan.

Da je svoju knjigu napisao ponukan riječima Kofija Annana, general sir Michael Rose ostao bi ipak dužan odgovoriti na neka od ovih pitanja. Nema sumnje, njegovom *Borbom za mir su* otvorena i nova.

U suvremenoj historiografiji, memoarska se literatura smatra takozvanim izvorom druge ruke. Zbog ljudske naravi, nad osobnim svjedočenjima uvijek lebdi oblak sumnje. Žele li se ti iskazi prihvatiti kao relevantni, njihova se vjerodostojnost mora dodatno provjeriti i sravniti s drugim izvorima i svjedočenjima. Za nadati se da će zarad konačnog suda i svjedočanstvo sir Michaela Rosea vremenom biti podvrgnuto istom postupku. Ovaj je program pokušao biti na tom tragu.

Prag, 28. januara 1999.

(http://www.slobodnaevropa.org)

PRESUDE

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I
U sastavu:
sudija Alphons Orie
sudija Amin El Mahdi
sudija Rafael Nieto-Navia
Sekretar: g. Hans Holthuis
Presuda od: 5. decembra 2003.

TUŽILAC
protiv
STANISLAVA GALIĆA

PRESUDA I MIŠLJENJE

Tužilaštvo:
g. Mark Ierace
g. Chester Stamp
g. Daryl Mundis
g. Prashanthi Mahindaratne
g. Manoj Sachdeva

Odbrana:
gđa Mara Pilipović
g. Stéphane Piletta-Zanin

I. UVOD

1. Pretresno vijeće I Međunarodnog krivičnog suda (u daljnjem tekstu: Pretresno vijeće) rješava u predmetu koji se tiče događaja u vezi sa vojnim okruženjem Sarajeva 1992. od strane snaga bosanskih Srba.

2. Optužba navodi da je "opsada Sarajeva, da upotrijebimo izraz koji se ustalio, toliko zloglasna epizoda sukoba u bivšoj Jugoslaviji da nešto slično nije u evropskoj povijesti zapamćeno od vremena Drugog svjetskog rata. Nijednom otada nije neka profesionalna vojska bez predaha vodila kampanju takve siline protiv civilnog stanovništva nekog evropskog grada dovodeći ga u stanje oskudice koje podsjeća na Srednji vijek i neprestanog straha od smrti. U razdoblju na koje se odnosi ova optužnica stanovnik Sarajeva nigdje, ni kod kuće, ni u školi, ni u bolnici, nije bio bezbjedan od smišljenih napada."[1]

3. U toku tri i po godine oružanog sukoba u Sarajevu i okolini grada tri oficira su se izmijenila kao komandanti Sarajevsko-romanijskog korpusa (u daljnjem tekstu: SRK), jedinice vojske bosanskih Srba (u daljnjem tekstu: VRS) koja je djelovala na području Sarajeva. General-major Stanislav Galić,

optuženi u ovom predmetu (u daljnjem tekstu: optuženi), drugi je od ta tri oficira. On je komandovao tokom najdužeg razdoblja, gotovo dvije godine, od otprilike 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994. Optužba navodi da je on tokom tog razdoblja vodio dugotrajnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civila Sarajeva. U dva priloga Optužnici "naveden je mali reprezentativni broj pojedinačnih incidenata kako bi se konkretizirali navodi".[2] Po okončanju izvođenja dokaza optužbe Pretresno vijeće je na osnovu pravila 98 *bis* Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda presudilo, po Prijedlogu odbrane za donošenje oslobađajuće presude, da optužba nije dokazala neke od snajperskih incidenata navedenih u Prilozima.[3]

4. Optužba navodi da je general Galić individualno krivično odgovoran prema članovima 7(1) i 7(3) Statuta za djela i propuste vezane za krivična djela sprovođenja terora (tačka 1 Optužnice), napada na civile (tačke 4 i 7 Optužnice), ubistva (tačke 2 i 5 Optužnice) i nehumanih djela (tačke 3 i 6 Optužnice) počinjena protiv civila u gradu Sarajevu.[4]

5. Zadatak Pretresnog vijeća je da odluči da li su navodi optužbe da su pripadnici SRK-a počinili krivična djela koja se navode u Optužnici dokazani van svake razumne sumnje. Potom mora utvrditi kakvu eventualnu krivičnu odgovornost general Galić snosi za ta krivična djela koja su eventualno počinili pripadnici SRK.

6. Ovu presudu donosi većina u Pretresnom vijeću.[5] Sudija Nieto-Navia, koji se s njom u jednom dijelu ne slaže, prilaže svoje mišljenje Presudi. Dijelovi Presude s kojima se on ne slaže pominju se kao presuda većine u Pretresnom vijeću (u daljnjem tekstu: Većina).

7. Ova presuda je podijeljena u osam dijelova. Prvi dio je Uvod. U drugom dijelu dat je pravni okvir za donošenje pravnih zaključaka o činjenicama koje se iznose u dijelu koji slijedi. U tom dijelu Pretresno vijeće razmatra pravne elemente kršenja zakona i običaja ratovanja i zločina protiv čovječnosti, a zatim utvrđuje pod kojim uslovima optuženi može biti osuđen za više od jednog krivičnog djela na osnovu istog niza činjenica te na kraju ispituje načela pripisivanja krivične odgovornosti. U trećem dijelu Pretresno vijeće utvrđuje činjenice, počevši od opštih razmatranja u vezi s terminologijom i dokazima; potom se daje narativni pregled događaja koji su doveli do praktički potpunog okruženja dijelova Sarajeva pod kontrolom ABiH; slijede činjenice ovog predmeta kako bi se utvrdilo da li je u razdoblju na koje se odnosi Optužnica u Sarajevu vođena kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja od strane snaga SRK-a i da li je njen cilj bilo širenje terora kako to navodi optužba; na kraju, Pretresno vijeće iznosi svoje pravne zaključke, tj. da li eventualno utvrđene činjenice predstavljaju krivična djela. U četvrtom dijelu Presude Pretresno vijeće iznosi svoje pravne zaključke u vezi sa krivičnom odgovornošću optuženog. U petom dijelu bavi se pitanjima u vezi sa odmjeravanjem kazne, a šesti dio je Dispozitiv. Sedmi dio sadrži izdvojeno i suprotno mišljenje sudije Nieto-Navie. Završni, osmi dio sastoji se od četiri dodatka: optužnice protiv generala Galića, historijata postupka, pojmovnika i spiska citiranih predmeta te dvije mape koje nisu mjerodavne i

ne odražavaju nužno zaključke Pretresnog vijeća, nego su priložene kako bi se čitaocima pomoglo da se lakše snađu.

II. MJERODAVNO PRAVO

8. U ovom drugom dijelu, Pretresno vijeće ispituje elemente krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici na osnovu članova 3 i 5 Statuta.

1. Uslovi za primjenu člana 3 Statuta

9. Da bi se za neko djelo sudilo po članu 3 Statuta (kršenje zakona i običaja ratovanja) Pretresno vijeće mora utvrditi da je u vrijeme kad je zločin počinjen postojalo stanje oružanog sukoba i da je zločin bio "usko povezan" s tim oružanim sukobom.[6] Prema Žalbenom vijeću, "oružani sukob postoji svuda gdje se pribjeglo oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa ili pak između takvih grupa unutar jedne države ".[7]

10. U Odluci o nadležnosti u predmetu *Tadić*, Žalbeno vijeće je konstatiralo da je "član 3 opšta klauzula koja obuhvata sve povrede humanitarnog prava koje ne potpadaju pod član 2 i nisu pokrivene članovima 4 ili 5"[8] i da "član 3 funkcioniše kao klauzula koja uključuje sve ostale nespecificirane dijelove i stvoren je da bi osigurao da niti jedno od teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava ne bude oduzeto iz nadležnosti Međunarodnog suda".[9] Član 3 odnosi se, dakle, na široku kategoriju krivičnih djela, dok se u samom članu navodi samo ilustrativni spisak.[10]

11. Prema istoj odluci Žalbenog vijeća, da bi neko djelo ušlo u polje primjene člana 3 Statuta, potrebno je da se zadovolje sljedeća četiri uslova (u daljnjem tekstu: uslovi iz odluke u predmetu *Tadić*):

(i) kršenje mora da predstavlja povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava;

(ii) pravilo mora biti običajne prirode, ili, ako pripada pravu koje se bazira na sporazumima, moraju biti ispunjeni zahtijevani uslovi;

(iii) kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti, i ta povreda mora uključiti teške posljedice po žrtvu; i

(iv) povreda pravila mora zahtijevati, po običajnom pravu ili po pravu baziranom na sporazumima, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.[11]

Uslovi iz odluke u predmetu *Tadić* ograničavaju nadležnost Međunarodnog suda na kršenja zakona i običaja ratovanja koja se odmah prepoznaju kao krivično kažnjiva i koja su dovoljno "teška" da bi se Međunarodni sud njima bavio.

12. U Optužnici se optuženi tereti za kršenja zakona i običaja ratovanja na osnovu članu 3 Statuta, po jednoj tački za "protivpravno terorisanje civila" (tačka 1) i po dvije tačke za "napade na civile" (tačke 4 i 7) prema članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II uz Ženevske konvencije iz 1949. Ta krivična djela ne navode se izričito u članu 3

Statuta. Počevši sa krivičnim djelom napada na civile, Pretresno vijeće će utvrditi da li to djelo ulazi u polje primjene člana 3 Statuta tako što će utvrditi da li su zadovoljena sva četiri uslova iz odluke u predmetu *Tadić*. Pretresno vijeće će takođe ispitati materijalne i psihološke elemente krivičnog djela. Potom će isto ponoviti za krivično djelo terora.

2. Napad na civile kao kršenje zakona i običaja ratovanja

(a) Uvod

13. Tačka 4 Optužnice glasi:

Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

14. U paragrafu kojim se uvodi tačka 4 optuženi general Galić se tereti da je kao zapovjednik SRK-a "sprovodio [...] koordiniranu i dugotrajnu kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen velik broj civila svih starosnih dobi i obaju polova. Ti napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje."

15. Tačka 7 Optužnice jednako je formulirana kao i tačka 4, osim što se u tekstu koji uvodi tačku 7 navodi da je optuženi "sprovodio […] koordiniranu i dugotrajnu kampanju granatiranja civilnih područja i civilnog stanovništva Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja. Posljedice granatiranja bile su smrt i ranjavanje hiljada civila".

(b) Prvi i drugi uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

16. Tačke 4 i 7 Optužnice očito se temelje na pravilima međunarodnog humanitarnog prava, tj. na članu 51(2) Dopunskog protokola I i članu 13(2) Dopunskog protokola II. U oba člana je, u njihovim odgovarajućim dijelovima, propisano sljedeće: "Niti civilno stanovništvo kao takvo, ni pojedini civili ne smiju biti predmet napada." Prvi uslov iz odluke u predmetu *Tadić*, da kršenje mora predstavljati povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava, ovdje je, dakle, zadovoljen.

17. Što se tiče drugog uslova iz odluke u predmetu *Tadić*, da pravilo mora biti običajne prirode ili, ako pripada pravu međunarodnih ugovora, da se moraju zadovoljiti zahtijevani uslovi, optužba tvrdi da su strane u sukobu bile obavezane članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II kako prema ugovornom tako i prema običajnom međunarodnom pravu.[12] Što se tiče ovog potonjeg, "zabrana napada na civile […] u članu 51 i 13 Dopunskih protokola I i II izražava međunarodno običajno pravo primjenjivo na sve oružane sukobe, međunarodnog i nemeđunarodnog karaktera, u vrijeme kada su prema navodima počinjena krivična djela na koja se odnosi ova optužnica."[13] Optužba nadalje tvrdi da je, ako se utvrdi da je sukob međunarodni, primjenjiv Dopunski protokol I u skladu s pravom

međunarodnih ugovora; ako se pak utvrdi da je sukob unutrašnji, primjenjiv je Dopunski protokol II u skladu s pravom međunarodnih ugovora, kao i relevantne odredbe Dopunskog protokola I jer su strane u sukobu bile obavezane sporazumom zaključenim pod pokroviteljstvom MKCK-a 22. maja 1992. (u daljem tekstu: sporazum od 22. maja) u kojem su preuzete te odredbe.[14] Optužba tvrdi da upravo iz tog razloga nije nastojala da na suđenju dokazuje međunarodni ili nemeđunarodni karakter sukoba.[15] U završnoj riječi optužba je, odgovarajući na pitanje Pretresnog vijeća u vezi s primjenjivošću sporazuma od 22. maja 1992., iznijela da su se strane u sukobu izričito obavezale da će se držati tih odredbi bez obzira na to da li bi Dopunski protokol I sam po sebi i bez tog sporazuma bio primjenjiv na sukob u Bosni.[16]

18. Odbrana u početku nije osporavala da su "obje strane u sukobu bile obavezne da se pridržavaju odredbi Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola I i II",[17] mada nije specificirala da li to treba biti na osnovu ugovornog ili običajnog prava. U svom završnom podnesku odbrana je zauzela drukčiji stav. Tu tvrdi da "bivša JNA nije bila učesnik u ovom oružanom sukobu i da je sukob eskalirao nakon povlačenja JNA iz Bosne i Hercegovine 19. maja 1992."[18] Ona sukob kvalificira kao "građanski rat s elementima vjerskog rata".[19] Odbrana takođe iznosi argument da "[bez] obzira na sadržaj sporazuma od 22. maja 1992., koji izražava spremnost da se primijeni zaštita predviđena Dopunskim protokolima I i II, odbrana smatra da Dopunski protokol I nije mogao biti primijenjen na odnose dviju zaraćenih strana",[20] budući da je važenje Dopunskog protokola I ograničeno na međunarodne sukobe.[21] Ona nadalje tvrdi da je "sasvim jasno da se moraju primijeniti odredbe Dopunskog protokola II, a ne međunarodno običajno pravo."[22] U svojoj završnoj riječi odbrana nije zauzela jasan stav u vezi sa primjenjivošću sporazuma od 22. maja, mada je izrazila "izvjesnu sumnju" u vezi s njegovim statusom.[23]

19. Praksa Međunarodnog suda već je ustanovila da se načelo zaštite civila razvilo u načelo međunarodnog običajnog prava primjenjivo na sve oružane sukobe.[24] U skladu s tim, zabrana napada na civile obuhvaćena gorepomenutim odredbama odražava međunarodno običajno pravo.[25]

20. Štaviše, kako je dolje objašnjeno, isto načelo su važećim učinile i strane putem konvencije.

21. Obje zaraćene strane bile su oružane snage na teritoriji države koja je ranije bila dio Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. SFRJ je ratificirala Dopunske protokole.[26] Prvi član svakog od Protokola definira njegovo polje primjene. Dopunski protokol I regulira međunarodne oružane sukobe, dok Dopunski protokol II regulira nemeđunarodne oružane sukobe.[27] Strane u oružanom sukobu mogu takođe, sporazumom, učiniti važećim odredbe Dopunskog protokola I bez obzira na karakter sukoba.[28]

22. Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da odluči o kvalifikaciji sukoba u Sarajevu i okolini. Ono primjećuje da su zaraćene strane sklopile nekoliko sporazuma pod pokroviteljstvom MKSJ-a. Prvi je bio sporazum od 22. maja, kojim su se strane obavezale da će štititi civilno stanovništvo od posljedica borbi i da će poštovati načelo kojim se zabranjuju napadi na civilno

stanovništvo.[29] Što se tiče vođenja borbi, složile su se da će učiniti važećim, *inter alia*, članove 35 do 42 i 48 do 58 Dopunskog protokola I.[30]

23. Budući da Pretresno vijeće *ex officio* ima obavezu da se uvjeri u valjanost ovog sporazuma kao izvora primjenjivog prava, ono primjećuje da je u pismu od 12. juna 1995. upućenom tadašnjem tužiocu Međunarodnog suda Richardu Goldstoneu MKSJ potvrdio da su ispunjeni formalni uslovi za stupanje na snagu ovog sporazuma.[31]

24. Nadalje, strane sporazuma od 22. maja potvrdile su svoju opredijeljenost da budu vezane tim sporazumom i da provedu njegove odredbe. Sporazum od 22. maja zaključili su predstavnici Republike Bosne i Hercegovine, Srpske demokratske stranke i Hrvatske demokratske zajednice. Iste tri strane, putem istih predstavnika,[32] potpisale su potom tri sporazuma i jednu deklaraciju, čiji je predmet bila implementacija sporazuma od 22. maja. Dana 23. maja 1992., strane su se sastale "da razmotre implementaciju sporazuma od 22. maja 1992.", te su potpisale novi sporazum kojim su odlučile da svaka od njih imenuje službenika za vezu u komisiju pod pokroviteljstvom MKSJ-a radi rješavanja humanitarnih pitanja.[33] Strane su se ponovo sastale 4. i 6. juna 1992. i zaključile sporazum s datumom 6. juni 1992. (u daljnjem tekstu: sporazum od 6. juna), kojim su prihvatile plan djelovanja u cilju osiguravanja bezbjednosti MKSJ-a prilikom vršenja njegovih aktivnosti. S tim ciljem u sporazumu se navodi da strane moraju "obezbijediti redovne sastanke komisije službenika za vezu, organizirane pod pokroviteljstvom MKSJ-a"),[34] "obezbijediti poštovanje znaka Crvenog krsta, u skladu s članom 3 Sporazuma br. 1 potpisanog u Ženevi 22. maja 1992"[35] i "obavezati se da će obezbijediti da načela i pravila međunarodnog humanitarnog prava, a naročito Sporazuma br. 1, budu poznata svim borcima i civilnom stanovništvu".[36] Dana 27. augusta 1992. na konferenciji u Londonu, sve strane[37] su takođe potpisale identično formuliranu unilateralnu deklaraciju pod nazivom "Akcioni program o humanitarnim pitanjima dogovoren između kopredsjedavajućih Konferencije i strana u sukobu" (u daljnjem tekstu: Akcioni program o humanitarnim pitanjima). Ovom deklaracijom sve strane su prihvatile sljedeće:

(i) sve strane u sukobu dužne su da se pridržavaju svojih obaveza prema Međunarodnom humanitarnom pravu, a naročito Ženevskih konvencija iz 1949. i Dopunskih protokola tih Konvencija, i sve osobe koje počine ili narede počinjenje teških povreda indivudualno su odgovorne […]

(viii) svako takvo djelovanje treba biti u skladu sa sporazumom koje su strane postigle u Ženevi 22. maja pod pokroviteljstvom MKCK-a.[38]

Konačno, 1. oktobra 1992. strane su zaključile "Sporazum o oslobađanju i prebacivanju zarobljenika", "na osnovu sporazuma od 22. maja 1992.". U preambuli tom sporazumu upućuje se takođe na poglavlje IV sporazuma od 6. juna i humanitarni plan djelovanja koju su prihvatili vođe strana u Londonu 27. augusta 1992.[39]

25. Pretresno vijeća smatra da su se, sporazumom od 22. maja 1992., strane očito složile da poštuju relevantne odredbe Dopunskog protokola I koje štite civile od neprijateljstava. Prema tome, član 51, kao i članovi 35 do 42 i 48 do 58 Dodatnog protokola I, nesumnjivo su obavezivali strane u sukobu,

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

uključujući VRS i ABiH, kao ugovorno pravo. Pretresno vijeće stoga konstatira da je drugi uslov iz odluke u predmetu *Tadić* ispunjen.

(c) Treći uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

26. Treći uslov iz odluke o nadležnosti u predmetu *Tadić* jeste da kršenje pravila mora biti "teško", tj. mora predstavljati kršenje pravila koje štiti značajne vrijednosti, te mora dovesti do teških posljedica za žrtvu.[40]

27. Napadi na civilno stanovništvo ili civilne osobe (kao što su napadi počinjeni snajperskim djelovanjem ili granatiranjima navedenim u Optužnici), koji su prouzrokovali smrt ili ranjavanje civila, jesu povreda temeljnog načela međunarodnog humanitarnog prava i nesumnjivo predstavljaju teško kršenje pravila sadržanog u relevantnom dijelu člana 51(2) Dopunskog protokola I, a zadovoljili bi i uslove za tešku povredu Dopunskog protokola I.[41] Taj čin je imao teške posljedice za žrtve. Pretresno vijeće je stoga uvjereno da je treći uslov iz odluke u predmetu *Tadić* zadovoljen.

(d) Četvrti uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

28. Prema četvrtom uslovu iz odluke u predmetu *Tadić*, kršenje pravila koje se razmatra mora povlačiti, prema običajnom ili ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornosti osobe koja krši pravilo.[42]

29. Žalbeno vijeće je konstatiralo da "međunarodno običajno pravo predviđa krivičnu odgovornost zbog teških kršenja opšteg člana 3, što je upotpunjeno drugim opštim principima i pravilima zaštite žrtava u unutrašnjem oružanom sukobu, kao i zbog povrede određenih osnovnih principa i pravila vezanih za sredstva i metode borbe u građanskom sukobu".[43] Takođe je izričito konstatiralo da prema međunarodnom običajnom pravu, kršenje tih principa povlači individualnu krivičnu odgovornost.[44]

30. Valja napomenuti da namjeru država potpisnica Dopunskog protokola I da kriminaliziraju kršenja njegovog člana 51(2) dokazuje činjenica, pomenuta ranije u tekstu, da se napad na civile smatra teškom povredom Protokola, opisanom u njegovom članu 85(3)(a).[45] Pretresno vijeće je takođe primijetilo da je u "Akcionom programu o humanitarnim pitanjima" prihvaćeno da se oni koji su počinili ili naredili počinjenje teških povreda trebaju smatrati individualno odgovornima.[46]

31. Štaviše, u nacionalnim krivičnim zakonima uključeno je kao ratni zločin kršenje načela zaštite civila od napada.[47] Taj ratni zločina kažnjiv je prema članu 142 Krivičnog zakona iz 1990. Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.[48] U Bosni i Hercegovini postao je kažnjiv po donošenju odredbe sa zakonskom snagom 11. aprila 1992.[49] Nacionalni vojni priručnici takođe konzistentno zabranjuju povrede tog načela.[50] Na primjer, paragraf 33(2) Propisa o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ iz 1988. kao ratni zločin osuđuje napade na "civilno stanovništvo" i "namjerno bombardovanje civilnog stanovništva".[51]

32. Iz toga slijedi da teška kršenja načela koje zabranjuje napade na civile povlače individualnu krivičnu odgovornost prema ratnom pravu i da je to već vrijedilo u vrijeme na koje se odnosi Optužnica. Četvrti uslov iz odluke u predmetu *Tadić* je zadovoljen.

(e) Materijalni element i element svijesti

33. Pretresno vijeće će sada razmotriti materijalni element i element svijesti krivičnog djela napada na civile.

(i) Argumenti strana

34. Optužba tvrdi da krivično djelo napada na civile sadrži sljedeće elemente: (1) napad je prouzrokovao smrt, teško ranjavanje civila, ili oboje; (2) civilni status stanovništva ili pojedinaca koji su ubijeni ili teško ranjeni bio je ili je trebao biti poznat počiniocu; i (3) napad je bio hotimično usmjeren na civilno stanovništvo ili na civilne osobe.[52] Kao pravnu osnovu za ovo krivično djelo navodi drugi stav člana 51 Dopunskog protokola I.[53]

35. Optužba se, definirajući pojmove civilnih osoba, civilnih objekata i vojnih ciljeva u kontekstu ovog zločina, poziva na članove 50 i 52 Dopunskog protokola I.[54] Ona tvrdi da je napad protivpravan ako su žrtve civili koji ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, te da je presumpcija sadržana u članu 50(1) Dopunskog protokola I osnova za utvrđivanje civilnog statusa žrtve.[55] Faktori relevantni za ustanovljavanje počiniočeve svijesti o statusu žrtve su između ostalog sljedeći: "(1) fizički izgled žrtava, uključujući njihov pol, godine starosti, fizičku kondiciju, odjeću i vrstu predmeta u njihovom posjedu ili u njihovoj blizini; i (2) aktivnosti žrtava u trenutku kad su ubijene ili ranjene."[56]

36. Optužba tvrdi da su načela razlikovanja i proporcionalnosti, navedena u četiri Ženevske konvencije iz 1949. i u Dopunskim protokolima, "u samoj srži optužbi za protivpravni napad".[57] Ona navodi da se zabrana napada na civile temelji na načelu razlikovanja, koje od komandanata traži da u svakom trenutku prave razliku između civilnog stanovništva i boraca, kao i civilnih objekata i vojnih ciljeva, te da, u skladu s tim, usmjeravaju neprijateljstva samo protiv vojnih ciljeva.[58] Optužba smatra da su, u skladu s ovim principom, sljedeći napadi protivpravni: (1) napadi hotimično usmjereni protiv civilnog stanovništva kao takvog, bilo da su usmjereni protiv civilnih objekata ili protiv civilnih područja uopšte; (2) napadi usmjereni, bez razlike, na vojne i civilne ciljeve; i (3) napadi usmjereni na legitimne vojne ciljeve koji dovedu do civilnih gubitaka nesrazmjernih sa postignutom vojnom prednošću.[59]

37. U svojoj analizi načela proporcionalnosti[60] optužba navodi da se u cilju ustanovljavanja proporcionalnosti vojnog napada "prednost za koju se očekuje da će se postići nekom vojnom akcijom" mora odvagnuti u odnosu na "vjerovatne civilne gubitke".[61] Optužba predlaže da Pretresno vijeće prilikom ocjenjivanja da li je prekršeno načelo proporcionalnosti analizira "konkretnu i neposrednu vojnu prednost" za svaki slučaj snajperskog djelovanja i

granatiranja[62] i da razmotri da li su poštovane mjere opreza propisane članom 57 Dopunskog protokola I.[63] Takođe tvrdi da izraz "legitimni vojni cilj" treba razumjeti kao "vojni cilj koji se smije zakonito gađati u trenutku kada komandant donese odluku da započne napad", u skladu sa mjerama opreza propisanim članom 57(2)(b) Dopunskog protokola I.[64] Što se tiče obaveze komandanata odbrambenih snaga, sadržane u članu 58 Dopunskog protokola I, da se pobrinu da se broj stradalih civila pod njihovom kontrolom smanji na minimum, optužba iznosi gledište da je "ta obaveza uslovljena onim što se smatra izvedivim". Optužba takođe tvrdi da propust odbrambene strane da se pridržava obaveze izražene ovim propisom ne razrješuje napadačku stranu dužnosti da prilikom izvođenja napada poštuje kako načelo razlikovanja, tako i načelo proporcionalnosti.[65]

38. Odbrana ne osporava tvrdnje optužbe u vezi s elementima krivičnog djela napada na civile niti nudi alternativnu definiciju tog krivičnog djela. Ona iznosi da je civil osoba koja "ni na koji način nije povezana s aktivnostima oružanim snaga" i tvrdi da se to ne može dokazati samo opisom godina starosti, odjeće i aktivnosti u trenutku incidenta, kao ni fizičkim obilježjima pojedinca.[66] Odbrana smatra da se, u cilju ustanovljavanja civilnog statusa žrtve, "mora [ustanoviti] na koje zadatke je [žrtva] bila raspoređena u tom trenutku".[67]

39. Odbrana nadalje tvrdi da je suština načela proporcionalnosti "u tome da se izbjegne uzrokovanje suvišne patnje svima onima na suprotnoj strani u sukobu, bilo da se radi o civilima ili o vojnicima".[68] Gledište odbrane je da se "gore navedeno načelo temelji na dva elementa: načelu vojničke efikasnosti i načelu humanosti".[69]

40. Odbrana podsjeća na obavezu strana u sukobu da preduzmu mjere predostrožnosti protiv posljedica napada kako bi zaštitili civile na svojoj teritoriji.[70] Ne pokreće, međutim, pitanje da li propust da se vlastiti civili udalje od opasnih okolnosti opravdava kršenje od strane neprijateljskih snaga člana 51(2) Dopunskog protokola I; ona samo tvrdi da je teško izbjeći civilna stradanja kada se ne poštuje ta obaveza.[71]

(ii) Rasprava

41. Mada se u Optužnici upućuje na član 51 Dopunskog protokola I uopšte, Pretresno vijeće kao pravnu osnovu optužbi za napad na civile u tačkama 4 i 7 Optužnice vidi prvu rečenicu drugog stava tog člana. Na ovu rečenicu u daljnjem tekstu upućivaće se kao na "prvi dio" drugog stava člana 51 Dopunskog protokola I ili jednostavno kao na "prvi dio člana 51(2)".

42. Žalbeno vijeće još uvijek nije dalo definitivnu definiciju konstitutivnih elemenata krivičnog djela napada na civile. Samo su u dva predmeta pred Međunarodnim sudom osobe bile optužene i suđene za napad na civile na osnovu člana 3 Statuta u skladu sa članom 51(2) Dopunskog protokola I. U svakom od ta dva predmeta dat je kratak prikaz krivičnog djela, zajedno sa prikazom napada na civilna dobra. U predmetu *Blaškić* Pretresno vijeće je primijetilo u vezi s elementom *actus reus* da je "napad morao prouzročiti smrt i/ili nanijeti teške tjelesne ozljede civilnom

stanovništvu ili štetu civilnoj imovini […] Gađanje civila i civilnih objekata, ukoliko nije opravdano vojnom nuždom, predstavlja povredu".[72] U vezi s elementom *mens rea* konstatiralo je da je "[t]akav [...] napad morao biti preduzet namjerno i uz znanje (ili je pak bilo nemoguće ne pretpostaviti) da će civili ili civilni objekti biti gađani bez vojne nužde".[73] Pretresno vijeće u predmetu *Kordić i Čerkez* smatralo je da su "zabranjeni napadi [...] oni izvedeni smišljeno protiv civila ili civilnih objekata u toku oružanog sukoba i koji nisu opravdani vojnom nuždom. Oni su morali prouzrokovati pogibiju i/ili teške tjelesne povrede među civilnim stanovništvom ili velika oštećenja civilnih objekata".[74]

43. Pretresno vijeće slijedi gorenavedenu praksu u toj mjeri da konstatira da napad koji uzrokuje smrt ili teška ranjavanja među civilnim stanovništvom predstavlja krivično djelo. Kao što je gore navedeno, takav napad je, kad je izveden hotimično, kažnjiv kao teška povreda Dopunskog protokola I.[75] Ostaje pitanje da li i napadi koji ne uzrokuju teška civilna stradanja ili uopšte ne uzrokuju takva stradanja mogu takođe povlačiti individualnu krivičnu odgovornost počinioca na osnovu optužbe kakva se ovdje razmatra, te tako potpasti pod nadležnost Međunarodnog suda, mada ne predstavljaju teške povrede Dopunskog protokola I. U optužnici se govori samo o ubijanju i ranjavanju civila; stoga Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da izrazi svoje mišljenje o tom pitanju.

44. Međutim, Pretresno vijeće se ne slaže s mišljenjem da je zabranjeno ponašanje iz prvog dijela člana 51(2) Dopunskog protokola I adekvatno opisano kao "gađanje civila kada to nije opravdano vojnom nuždom".[76] Ova odredba potpuno je jasna u pogledu toga da civili i civilno stanovništvo kao takvo ne bi smjeli biti predmetom napada. On ne navodi nikakve iznimke i nipošto ne dopušta odstupanje od ovog pravila pozivanjem na vojnu nuždu.[77]

45. Pretresno vijeće podsjeća da rečena odredba izričito potvrđuje običajno pravilo da civili moraju uživati opštu zaštitu od opasnosti koju donose neprijateljstva.[78] Zabrana napada na civile izvire iz temeljnog načela međunarodnog prava, načela razlikovanja, koje obavezuje zaraćene strane da *u svakom trenutku* prave razliku između civilnog stanovništva i boraca, kao i između civilnih objekata i vojnih ciljeva, te da u skladu s tim svoje operacije usmjeravaju samo protiv vojnih ciljeva.[79] U svom Savjetodavnom mišljenju o zakonitosti nuklearnog oružja, Međunarodni sud pravde opisao je načelo razlikovanja i načelo zaštite civilnog stanovništva, kao "glavna načela sadržana u tekstovima koji čine tkivo međunarodnog prava", te je iznio da "[d]ržave nikad ne smiju civile učiniti predmetom svojih napada […]."[80]

46. Dio IV Dopunskog protokola I, pod naslovom "Civilno stanovništvo" (članovi 48 do 58), razvija i uvećava raniju pravnu zaštitu predviđenu za civile putem konkretnih pravila čija je svrha usmjeravanje zaraćenih strana da poštuju i štite civilno stanovništvo i civilne osobe tokom vođenja neprijateljstava.[81] Gorepomenuta opšta zabrana integralni je dio tog niza pravila, koja je upotpunjavaju i učvršćuju. Kako bi se primjereno definiralo ponašanje proglašeno kažnjivim u prvom dijelu člana 51(2)

Dopunskog protokola I, ovo pravilo mora se tumačiti u svjetlu uobičajenog značenja formulacija u Dopunskom protokolu I, kao i njegovog duha i cilja.[82]

47. Kao što je već navedeno, prvi dio člana 51(2) Dopunskog protokola I zabranjuje da se civilno stanovništvo kao takvo, ili pojedini civili, učine predmetom napada. U skladu s članom 50 Dopunskog protokola I, "[c]ivilom se smatra svaka osoba koja ne pripada nijednoj od kategorija navedenih u članu 4 (A) (1), (2), (3) i (6) Ženevske konvencije III[83] i u članu 43 Dopunskog protokola I."[84] U svrhu zaštite žrtava oružanog sukoba, izraz "civil" se definira negativno kao svaka osoba koja nije pripadnik oružanih snaga ili organizirane vojne grupe koja pripada strani u sukobu. Da li neki pojedinac ima status civila, mora se utvrditi na osnovu dokaza od slučaja do slučaja.

48. Zaštita od napada koju civilnim osobama pruža član 51 Dopunskog protokola I prekida se kada i dok god oni direktno učestvuju u neprijateljstvima.[85] "Direktno" učestvovanje u neprijateljstvima označava ratni čin za koji je vjerovatno da će, uslijed svoje prirode ili svrhe, prouzrokovati stvarnu štetu za osoblje ili materijalno-tehnička sredstva oružanih snaga neprijatelja.[86] Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* to je objasnilo na sljedeći način:

Zaštita civila i civilnih objekata koju garantira savremeno međunarodno pravo može u potpunosti prestati ili biti smanjena ili prekinuta [...] ukoliko se grupa civila [...] naoruža i uključi u borbu protiv neprijateljske zaraćene strane, njih neprijateljska zaraćena strana legitimno može napasti, bez obzira na to ispunjavaju li oni ili ne uslove postavljene u članu 4(A)(2) Ženevske konvencije III iz 1949.[87]

Borci i drugi pojedinci direktno uključeni u neprijateljstva smatraju se legitimnim vojnim ciljevima.[88]

49. Civilno stanovništvo čine sve civilne osobe, kako je gore definirano.[89] Upotreba izraza "civilno stanovništvo *kao takvo*" u članu 51(2) Dopunskog protokola I znači da "stanovništvo ne smije biti predmet napada ili taktički cilj".[90]

50. Prisustvo boraca pojedinaca u civilnom stanovništvu ne mijenja njegov civilni karakter.[91] Kako bi doprinijeli zaštiti civila, borci se moraju u svakom trenutku razlikovati od civilnog stanovništva; opšte prihvaćena praksa je da to čine tako što nose uniformu, ili barem jasnu oznaku te da otvoreno nose oružje. Ponekad može biti teško utvrditi status pojedinih osoba među stanovništvom. Prilikom odlučivanja o tome da li je neko civil mogu se uzeti u obzir faktori kao što su odjeća, aktivnosti, godine starosti i pol osobe. Osoba će se smatrati civilom sve dok postoji sumnja u pogledu njenog statusa.[92] U Komentaru Dopunskog protokola I objašnjava se da se presumpcija o civilnom statusu odnosi na "osobe koje nisu počinile neprijateljske aktivnosti, ali čiji se status čini sumnjivim zbog okolnosti. Njih treba smatrati civilima te ih, dakle, ne napadati dok ne postanu dostupne nove informacije".[93] Prema shvaćanju Pretresnog vijeća, osoba ne smije biti predmet napada kada nije razumno smatrati, u okolnostima u kojima se nalazi osoba koja se sprema izvesti napad i s obzirom na informacije koje su joj dostupne, da je potencijalni cilj napada borac.

51. Kao što je gore pomenuto, u skladu s načelima razlikovanja i zaštite civilnog stanovništva, zakonito se mogu napadati samo vojni ciljevi.[94] Opšteprihvaćena definicija vojnih ciljeva data je u članu 52 Dopunskog protokola I, gdje su oni opisani kao "oni objekti koji po svojoj prirodi, smještaju, namjeni ili upotrebi djelotvorno doprinose vojnoj akciji i čije potpuno ili djelimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija donosi u datim okolnostima očitu vojnu prednost."[95] U slučaju sumnje u pogledu toga da li se objekt koji je inače civilne namjene koristi kako bi donio stvaran doprinos vojnoj akciji, pretpostaviće se da se on ne koristi na taj način.[96] Prema shvatanju Pretresnog vijeća, taj objekt ne smije biti napadan kada nije razumno smatrati, u okolnostima u kojima se nalazi osoba koja se sprema da počini napad i s obzirom na informacije koje su joj dostupne, da se taj objekt koristi tako da stvarno doprinosi vojnoj akciji.

52. "Napad" se u članu 49 Dopunskog protokola definira kao "djela nasilja protiv protivnika, bilo da su ta djela napadačka ili odbrambena". U Komentarima se ističe da je "napad" tehnički pojam koji označava konkretnu vojnu operaciju ograničenu u vremenu i prostoru, te da se odnosi kako na ofanzivne tako i na defanzivne napade.[97] U praksi Međunarodnog suda "napad" je definiran kao ponašanje koje uključuje činjenje djela nasilja.[98] Da bi bila kažnjiva po članu 3 Statuta, ta djela moraju biti počinjena tokom oružanog sukoba.

53. U svjetlu gornje rasprave, Pretresno vijeće smatra da zabranjeno ponašanje opisano u prvom dijelu člana 51(2) jeste napad (kako je definiran u članu 49 Dopunskog protokola I) na civilno stanovništvo i na civilne osobe koji ne učestvuju u neprijateljstvima.

54. Pretresno vijeće će sada razmotriti element svijesti krivičnog djela napada na civile, kada je posljedica tog napada smrt ili teška povreda tijela ili zdravlja. U članu 85 Dopunskog protokola I objašnjava se namjera koja je uslov za primjenu prvog dijela člana 51(2). Tu se izričito kvalificira kao teška povreda "*hotimično* vršiti napad na civilno stanovništvo ili na civilne osobe".[99] U Komentaru člana 85 Dopunskog protokola I taj izraz se objašnjava na sljedeći način:

hotimično: optuženi je morao djelovati svjesno i s namjerom, tj. tako da je svjestan tog djela i njegovih posljedica, i htijući ih ('zločinačka namjera' ili 'direktni dolus'); ovo obuhvata koncepte 'eventualnog dolusa' ili 'bezobzirnost', odnosno stav činioca koji, mada nije siguran u to kakav će biti ishod, prihvaća mogućnost takvog ishoda; s druge strane, to ne obuhvata običan nemar, ili lakomislenost, tj. kada čovjek djeluje bez svijesti o djelu i o njegovim posljedicama.[100]

Pretresno vijeće prihvata ovo objašnjenje, prema kojem pojam "hotimično" uključuje koncept eventualnog dolusa, a isključuje puki nemar. Počinilac koji bezobzirno napadne civila djeluje "hotimično".

55. Da bi se dokazala *mens rea* koju prihvaća Dopunski protokol I, optužba mora pokazati da je počinilac bio svjestan ili da je trebao biti svjestan civilnog statusa napadnutih osoba. U slučaju sumnje u pogledu statusa neke osobe, ta osoba će se smatrati civilom. Međutim, u takvim slučajevima optužba mora pokazati da u datim okolnostima razumna osoba nije mogla smatrati da je pojedinac kojeg je napala borac.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

56. Sve u svemu, Pretresno vijeće konstatira da krivično djelo napada na civile čine elementi zajednički krivičnim djelima iz člana 3 Statuta, kao i ovi posebni elementi:

1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju pogibiju ili teške povrede tijela ili zdravlja među civilnim stanovništvom.

2. Počinilac je hotimično ta djela nasilja usmjerio na civilno stanovništvo ili civile pojedince koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima.

57. Što se tiče prvog elementa, Pretresno vijeće se slaže s ranijim pretresnim vijećima da se neselektivni napadi – tj. napadi koji pogađaju civile ili civilne objekte i vojne ciljeve bez razlike – mogu kvalificirati kao direktni napadi na civile.[101] Ono primjećuje da su neselektivni napadi izričito zabranjeni Dopunskim protokolom I.[102] Ova zabrana odraz je čvrsto ustanovljenog pravila običajnog prava koje važi u svim oružanim sukobima.[103]

58. Neselektivan napad krši načelo proporcionalnosti.[104] Praktična primjena načela razlikovanja zahtijeva da oni koji planiraju ili izvedu napad preduzmu sve moguće mjere kako bi utvrdili da napadnuti ciljevi nisu ni civili ni civilni objekti, kako bi se civili što je više moguće poštedjeli.[105] Onoga trenutka kad se uvjere da se radi o vojnom cilju, komandanti moraju razmotriti pitanje da li se može očekivati da će pogađanje tog cilja "[...] prouzrokovati slučajne pogibije i ranjavanje civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo nesrazmjerno u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost."[106] Ako se očekuju takva stradanja, napad se ne bi smio izvesti.[107] Napadačka strana trebala bi se prilikom odlučivanja o pitanju proporcionalnosti napada rukovoditi temeljnom obavezom da se koliko god je to moguće poštede civili i civilni objekti.[108] Prilikom utvrđivanja da li je neki napad bio proporcionalan potrebno je razmotriti da li je relativno dobro informirana osoba u okolnostima u kojima se nalazio počinilac,[109] razumno koristeći informacije koje su joj dostupne, mogla očekivati da će napad dovesti do prekomjernih civilnih stradanja.[110]

59. Da bi se ustanovila *mens rea* nesrazmjernog napada, optužba mora dokazati, umjesto gorenavedene zahtijevane *mens rea*, da je napad izveden hotimično i sa sviješću o okolnostima zbog kojih se mogu očekivati pretjerana civilna stradanja.[111]

60. Pretresno vijeće smatra da neki naizgled nesrazmjerni napadi mogu navesti na zaključak da su cilj napada zapravo bili civili. To treba utvrditi od slučaja do slučaja, u svjetlu dostupnih dokaza.

61. Kao što navodi odbrana, strane u sukobu dužne su da uklone civile, u najvećoj mogućoj mjeri, sa područja u blizini vojnih ciljeva i da izbjegavaju smještanje vojnih ciljeva unutar ili u blizini gusto naseljenih područja.[112] Međutim, propust neke strane da poštuje ovu obavezu ne oslobađa napadačku stranu njene dužnosti da se pridržava načela razlikovanja i proporcionalnosti prilikom izvođenja napada.

(f) Zaključak

62. Pretresno vijeće konstatira da se napad na civile može podvesti pod član 3 prema međunarodnom običajnom pravu, a u predmetnom slučaju i prema ugovornom pravu i da se sastoji od djela nasilja hotimično usmjerenih na civilno stanovništvo koje ne učestvuje direktno u neprijateljstvima uzrokujući pogibije i teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom.

3. Teror nad civilnim stanovništvom kao kršenje zakona i običaja ratovanja

(a) Uvod

63. Ovaj dio presude izražava mišljenje većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia prilaže protivno mišljenje.

64. U prvoj tački Optužnice stoji sljedeće:

Tačka 1: Kršenja ratnog prava i običaja (protivpravno terorisanje civila kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) što je kažnjivo prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

65. U paragrafu kojim se uvodi tačka 1 Optužnice navodi se da je optuženi general Galić, kao komandant SRK-a, "sprovodio […] dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, terorišući na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje." Naslov ovog uvodnog paragrafa je "Sprovođenje terora". Ostalih šest tačaka podijeljeno je u dvije grupe pod naslovima "Snajpersko djelovanje" i "Granatiranje". Ovo je, očito, deskriptivna kategorizacija tačaka, kojoj Većina ne pridaje posebno značenje u pravnom smislu. Štaviše, vidjeće se tokom rasprave Većine da "sprovođenje terora" nije primjeren naziv za krivično djelo koje se ovdje razmatra jer konkretno sprovođenje terora nije element koji se zahtijeva za to krivično djelo. Većina će stoga od sada krivično djelo za koje se optuženi tereti u tački 1 nazivati "zločin terora nad civilnim stanovništvom" ili jednostavno "zločin terora", koje se predstavlja kao povreda zakona i običaja ratovanja.[113]

66. Optužba za teror nad civilnim stanovništvom, kao takva, dosad nije bila razmatrana u presudama Međunarodnog suda, mada su dokazi o terorisanju služili kao faktori u proglašenju krivice po drugim optužbama.[114] Ovo je takođe prvi put da se neki međunarodni sud izjašnjava po tom pitanju.[115] Nakon što razmotri argumente strana, Većina će podrobno ispitati pravnu osnovanost i druga ključna obilježja ove optužbe.

(b) Razmatranje argumenata strana

(i) Optužba

67. U svom pretpretresnom podnesku Optužba je objasnila svoj stav da je pitanje da li je oružani sukob u Sarajevu bio međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera "irelevantno" za optužbe protiv optuženog.[116] To obrazlaže time što je sporazum od 22. maja[117] učinio član 51 Dopunskog protokola I primjenjivim na sukob neovisno o njegovu karakteru.[118] Zbog toga se optužba nije u ovom predmetu usredsredila na dokazivanje karaktera sukoba.

68. Pretresno vijeće je konstatiralo da je član 51 doista činio dio prava koje regulira ponašanje strana, a da je, u najmanju ruku, ušao u primjenu sporazumom od 22. maja. Budući da se polje primjene Ženevskih konvencija i Dopunskog protokola I može sporazumom proširiti na bilo koji sukob, i budući da sporazum od 22. maja nije bio uslovljen time da sarajevski sukob ima ili poprimi neki poseban karakter (međunarodni ili nemeđunarodni), gorenavedeni stav optužbe je ispravan.

69. Optužba je nadalje ustvrdila da zabrana terorisanja civilnog stanovništva jeste pravilo međunarodnog *običajnog* prava primjenjivo na sve sukobe. U prilog tome optužba je navela određena pravila ratovanja u vazduhu čiji je nacrt napravljen u dvadesetim godinama 20. vijeka, ali koja nisu finalizirana, dvije rezolucije UN-a iz 1994. godine kojima se osuđuju zločini u bivšoj Jugoslaviji, te španski krivični zakon iz 1995.[119] Kao što će se vidjeti iz rasprave koja slijedi, Većina se ne izjašnjava po ovom pitanju.

70. Optužba je iznijela sljedeće kao elemente zločina terora:

1. Protivpravna djela nasilja ili prijetnje nasiljem.
2. Koja su proširila teror među civilnim stanovništvom.
3. Djela nasilja ili prijetnje nasiljem izvođena su s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom.

Nadalje, optužba tvrdi da mora postojati neksus između djela nasilja ili prijetnji nasiljem i oružanog sukoba, te da optuženi mora snositi odgovornost za svoja djela ili prijetnje prema članu 7 Statuta.[120]

71. Optužba tvrdi da je prvi gorenavedeni element, koji čini dio elementa *actus reus* krivičnog djela, "širok", budući da obuhvata i djela nasilja i prijetnje nasiljem.[121] Po mišljenju optužbe, djela nasilja u ovom predmetu su sistematsko granatiranje i pucanje iz snajpera na civile. Teza optužbe ograničava se, dakle, na ta djela. Što se tiče "prijetnji", optužba tvrdi da je granatiranje i pucanje iz snajpera na civile stvaralo stalnu prijetnju da će se u bilo kom trenutku ponoviti takva djela.[122] Za "prijetnje" o kojima je riječ tvrdi se da su implicitne djelima nasilja. Od Pretresnog vijeća se, dakle, ne traži da utvrdi odgovornost za prijetnje koje, u smislu u kojem to definira optužba, nisu implicitne samim djelima.

72. "Uslov posebne namjere" (element 3) je, po mišljenju optužbe, karakteristično obilježje krivičnog djela terora.[123] Optužba je "osnovni cilj" protumačila kao zahtjev da je "sprovođenje terora među civilnim stanovništvom bilo glavni cilj djela nasilja ili prijetnji nasiljem. Nije potrebno

ustanovljavati da je to bio isključivi i jedini cilj šire kampanje na sarajevskom ratištu".[124] Kada se posebna namjera, ili *mens rea*, ne može neposredno dokazati, ona se može "izvesti iz prirode, načina, trenutka, učestalosti i trajanja granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila."[125]

73. "Potrebno je kao element krivičnog djela terora ustanoviti da je strah *doista bio prouzrokovan*".[126] Osim dokaza o stvarnom sprovođenju terora, optužba zahtijeva uzročno-posljedičnu vezu između prvog i drugog elementa ("2. Koja su proširila..."). Naime, nije dovoljno da su samo počinjena protivpravna djela terora i da je stanovništvo doživjelo strah, nego je nužna i veza uzročno-posljedična veza između djela i doživljenog straha. "Ono što razlikuje djelo protivpravnog sprovođenja terora [...] jeste i njegova *posljedica*, u ovom slučaju duboki psihološki učinak na stanovništvo."[127] Optužba ne navodi nikakve pravne izvore za ove argumente.

74. "Stanovništvo" po tumačenju optužbe ne znači samo bilo koji broj civilnih stanovnika Sarajeva: "[Z]bog protivpravnog granatiranja i kampanje snajperskog djelovanja *veliki dio civilnog stanovništva* živio je u strahu".[128] Da "stanovništvo" treba shvatiti kao *većinu* stanovništva, ili barem njegov veliki dio implicirano je i u sljedećem: "Uslov da se proširi strah među civilnim stanovništvom zadovoljen je čak i ako neki civili ili dijelovi stanovništva nisu bili time pogođeni."[129]

75. U svojim pretpretresnim podnescima optužba nije dala pravnu definiciju pojma "*terror*" (tj. emocionalnog učinka koji je sadržan u drugom elementu krivičnog djela koji navodi optužba), osim što je u fusnoti dala definiciju iz rječnika koja glasi: "ekstremni strah".[130] Tokom suđenja, kada je saslušavan vještak optužbe za teror (psiholog), i on je *terror* definirao kao ekstremni strah. Optužba je potom usvojila definiciju svog vještaka.[131]

76. Optužba nije ni u kasnijim podnescima elaborirala niti modificirala svoju pravnu teoriju krivičnog djela terora.[132] S izuzetkom Dopunskih protokola, optužba nije navela nijedan izvor za tri elementa koja, po njenom mišljenju, definiraju ovo krivično djelo. Većina preliminarno primjećuje da formulacija odredbe zajedničke Dopunskim protokolima, kojom su "[z]abranjena djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom",[133] ne potkrepljuje *prima facie* drugi element, da su djela nasilja ili prijetnje nasiljem morala uzrokovati širenje terora među civilnim stanovništvom.

(ii) Odbrana

77. Odbrana je u svojim pretpretresnim podnescima stav optužbe o primjenjivom pravu nazvala "neprihvatljivim", ali nije potpuno odbacila pravnu utemeljenost optužbe. Ona je prihvatila da je član 51 Dopunskog protokola I, koji zabranjuje (po riječima odbrane) "protivpravno sprovođenje terora nad civilima", bio obavezujući za strane u sukobu.[134]

78. Odbrana je ustvrdila da se namjera sprovođenja terora mora moći pokazati: "Ako optužba generala Galića optužuje da je provodio dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja s ciljem terorisanja civilnog stanovništva [...] mora se ustanoviti da je postojala namjera da se sprovodi

teror nad civilnim stanovništvom granatiranjem i snajperskim djelovanjem."[135] I konačno, odbrana nije osporila *actus reus* "krivičnog djela sprovođenja terora, kako ga je okarakterizirala optužba", naime, kao djela nasilja koja uzrokuju stradanja civila.[136]

79. Odbrana je, dakle, od početka postupka dijelila mišljenje optužbe da će doseg elementa *actus reus* krivičnog djela terora biti ograničen na djela u osnovi tačaka 4 i 7 Optužnice (ubijanje i teško ranjavanje civila putem protivpravnih napada) i da "prijetnje" neće biti značajan faktor. Jedini komentar odbrane o prijetnjama bio je na teoretskom planu, kada je iznijela da prijetnje nasiljem, da bi potpale pod krivično djelo terora, moraju biti posebno usmjerene protiv civilnog stanovništva. "[Prijetnja] mora biti ozbiljna i stvarna i podobna da izazove ili širi teror ili manjeg stepena kod civilnog stanovništva."[137]

80. Čini se da se jedina rezerva koju je odbrana imala u vezi s tačkom 1 Optužnice odnosi na to da se više krivičnih djela povezuje s jednim te istim nizom radnji.[138] (Na ovo će se Vijeće vratiti prilikom rasprave o pravnim propisima koji regulišu kumulaciju osuda.) Ovo implicira da odbrana nije osporila postojanje krivičnog djela terora.

81. U Završnom podnesku, argumenti odbrane u vezi s tačkom 1 Optužnice ponavljaju ono što je izneseno u njenom Pretpretresnom podnesku.[139] Međutim, drugdje u Završnom podnesku, odbrana primjećuje da je stav optužbe da je "civilno stanovništvo bilo podvrgnuto nezakonitim napadima i terorisanju [itd.]",[140] a zatim navodi:

Da bi se prihvatili gorepomenuti neosnovani zaključci optužbe, odbrana smatra da optužba treba dokazati sljedeće:

a) konkretne vojne akcije koje su vođene protiv nezakonitih ciljeva i na koji način (tj. granatiranjem ili snajperskim djelovanjem), uključujući tačno vrijeme i mjesto,

b) da je u sklopu ovih nezakonitih akcija postojala namjera da se gađaju civili s ciljem da se terorišu,

c) da je postojala namjera da se civili ubijaju,

d) da je postojala namjera da se, uz ubijanje, ranjava.[141]

Razlika između ovog spiska (koji može, a i ne mora biti, alternativna definicija koju nudi odbrana) i definicije elemenata krivičnog djela terora koju daje optužba jeste u tome da odbrana, kako se čini, ne zahtijeva dokaz da je civilno stanovništvo doista doživjelo teror (drugi element u spisku optužbe), ali zahtijeva dokaz počiniočeve namjere da ubije ili rani civile.

82. Međutim, na jednom drugom mjestu u Završnom podnesku, odbrana zahtijeva dokaz da je postojalo stvarno sprovođenje terora, kao i uzročno-posljedičnu vezu između stvarnog terora i protivpravnih djela nasilja:

Tužilac je trebao dokazati sljedeće:

1. da je postojao teror

2. da taj teror nije naprosto posljedica rata koji se vodi u urbanoj sredini, na zakonit način

3. da je taj teror bio rezultat nezakonitih djela

4. počinjenih od strane vojnika pod komandom optuženog

5. po njegovim naređenjima

6. (alternativno) da je optuženi bio svjestan tih djela i (ako nije sam izdao naređenja) da nije kaznio počinioce

7. konačno, da se takvoj posljedici nadalo u okviru opšteg plana.[142]

Ako odbrana gorenavedeno nudi kao svoju definiciju krivičnog djela terora, za to nije navela nijedan pravni izvor.

83. Što se tiče toga kako su teror doživjele žrtve, odbrana kaže sljedeće: "Značenje riječi 'teror' potcjenjuje se ako se kaže da osoba (ili osobe)" kada su izložene teroru, osjećaju 'ekstremni strah'."[143] Odbrana je kasnije, iznoseći usmeno svoje argumente na kraju suđenja, ustvrdila sljedeće: "Nanošenje terora, kao elemenat krivičnog djela, ne može da bude [...] *po stavu odbrane* nanošenje bilo kog straha, odnosno straha bilo kog intenziteta. [...] [O]n mora biti najvišeg intenziteta, mora biti dugotrajan, mora biti neposredan, podoban da izazove trajne reakcije."[144]

84. Kao što je konstatirano u prethodnom dijelu, čini se da je odbrana na kraju suđenja promijenila svoj stav u pogledu primjenjivosti Dopunskog protokola I u ovom predmetu. U svom Završnom podnesku napisala je da je sukob imao "karakter građanskog rata [i da je] sasvim [...] jasno da se moraju primjenjivati odredbe Dopunskog protokola II".[145] Odbrana je ustvrdila da je primjenjivost Dopunskog protokola I zajedničkim članom 2 Ženevskih konvencija ograničena na međunarodne sukobe.[146] Štaviše, u svojim usmeno iznesenim argumentima posljednjeg dana suđenja, odbrana je izrazila "stanovitu sumnju" u pogledu statusa sporazuma od 22. maja.[147]

85. Pretresno vijeće je već konstatiralo da je sporazum od 22. maja bio na snazi u relevantnom razdoblju, što potvrđuje da su dijelovi Dopunskog protokola I koji se u njemu pominju bili važeći u tom razdoblju.[148] Stoga je stav odbrane u pogledu primjenjivosti Dopunskog protokola I bez značaja za raspravu o zločinu terora.[149] Većina napominje da je odbrana, u svakom slučaju, bez dvoumljenja prihvatila primjenjivost Dopunskog protokola II, koji sadrži istu zabranu terora kao i prvi Protokol.

(c) Rasprava

86. Mada strane nisu pokrenule pitanje nadležnosti *ratione materiae*, Većina će ga razmotriti *ex officio*, jer je ono od ključnog značaja za vršenje ovlasti Međunarodnog suda.

87. Većina mora odlučiti da li je Međunarodni sud nadležan za krivično djelo terora nad civilnim stanovništvom, ali samo u mjeri u kojoj je to relevantno za optužbe u ovom predmetu. To znači da Većina ne mora odlučiti da li je krivično djelo terora u *opštem* smislu u nadležnosti Međunarodnog suda, nego samo da li je *konkretno* krivično djelo ubijanja i ranjavanja civila za vrijeme oružanog sukoba s namjerom da se sprovodi teror nad civilnim stanovništvom, kako se tereti u optužnici, krivično djelo za koje je Međunarodni sud nadležan.[150] Moguće je da je Međunarodni sud nadležan i za druge oblike krivičnog djela terora, no to je, kada se radi o optužbama koje se razlikuju od onih u tački 1, pitanje o kojem će odlučiti pretresno vijeće u dotičnom predmetu.

88. Većina želi da naglasi da ništa što će biti rečeno u daljnjem tekstu ne treba shvatiti kao ograničavajuće za nadležnost Međunarodnog suda u drugim predmetima.[151]

89. Kao što je rečeno u prethodnom dijelu, Žalbeno vijeće je u Odluci o nadležnosti u predmetu *Tadić* konstatiralo da se moraju ispuniti četiri uslova ("uslovi iz Odluke u predmetu *Tadić*") da bi krivično djelo podlijegalo krivičnom gonjenju prema članu 3 Statuta (kršenje zakona i običaja ratovanja): (i) kršenje mora da predstavlja povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava; (ii) pravilo mora biti običajne prirode, ili, ako pripada pravu koje se bazira na sporazumima, moraju biti ispunjeni zahtijevani uslovi; (iii) kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti i ta povreda mora uključivati teške posljedice po žrtvu; i (iv) povreda pravila mora povlačiti, po običajnom pravu ili po pravu baziranom na sporazumima, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.[152]

90. Rasprava koja slijedi počinje s preliminarnim opaskama o pristupu Većine tumačenju ugovorâ i o posebnom značaju načela *nullum crimen sine lege*. Većina će zatim razmotriti svaki od uslova iz Odluke u predmetu *Tadić*. Elementi zločina terora biće definirani u okviru rasprave o četvrtom uslovu iz Odluke u predmetu *Tadić*.

(i) Preliminarne opaske

91. Većina će potražiti izvore u vezi sa dva međusobno povezana načelna pitanja. Tumačeći odredbe Dopunskih protokola i drugih ugovora koji se pominju dalje u tekstu, Većina će primijeniti član 31(1) Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora, naime, da se "[u]govor mora tumačiti u dobroj vjeri u skladu sa uobičajenim značenjem koje se treba dati formulacijama ugovora u njihovom kontekstu i u svjetlu njihovog cilja i svrhe".[153] Ni za jednu riječ u ugovoru ne smije se pretpostaviti da je suvišna ili da joj manjka značenje ili svrha.

92. Većina takođe prima na znanje značaj načela izraženog u članu 15 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, u kojem se u relevantnom dijelu kaže sljedeće: "Niko se neće smatrati krivim za bilo koje djelo ili propust koje, u trenutku kad su počinjeni, nisu predstavljali krivično djelo prema nacionalnom ili međunarodnom pravu. […] Ništa u ovom članu nije prepreka krivičnom gonjenju ili kažnjavanju bilo koje osobe za bilo koje djelo ili propust koji su, u trenutku kad su počinjeni, bili zločinački prema opštim pravnim načelima prihvaćenim od strane zajednice naroda."[154]

93. Svrha načela poznatog kao *nullum crimen sine lege* jeste da se spriječi krivično gonjenje i kažnjavanje osobe za djela za koja je ta osoba, poznavajući važeće zakone u trenutku njihovog počinjenja, mogla razumno smatrati da nisu zločinačka. U praksi to znači "da [se] kazneni zakoni moraju […] strogo tumačiti" i da je "osnovn[a] dužno[st] tumača prava, odnosno sudije, da jeziku zakonodavca pošteno i vjerno prida njegovo obično i zdravorazumsko značenje, i da se zalaže za njegov cilj."[155] Štaviše:

Učinak strogog tumačenja odredbi krivičnog zakona jeste da, ako nejasna riječ ili dvosmislena rečenica izazivaju razumnu sumnju u značenje koja se ne može razriješiti kanonima tumačenja, takvu sumnju treba razriješiti u korist subjekta, a protiv zakonodavca koji se nije jasno izrazio.[156]

(ii) Prvi i drugi uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

94. Optužnica nije eksplicitna po pitanju koji dio člana 51 Dopunskog protokola I, odnosno koji dio člana 13 Dopunskog protokola II, bi trebao biti mjerodavan za tačku 1. Član 51 je ekstenzivna odredba četvrtog dijela Protokola koja se bavi zaštitom civilnog stanovništva. Međutim, iz podnesaka u ovom predmetu jasno je da se tačka 1 želi povezati sa stavom 2 člana 51, u kojem se kaže sljedeće:

Niti civilno stanovništvo kao takvo, ni pojedinci civili ne smiju biti predmet napada. Zabranjena su djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom.

Druga rečenica ovog izvatka navodiće se kao "drugi dio" drugog stava člana 51, ili naprosto kao "drugi dio člana 51(2)".

95. Citirani paragraf identičan je stavu 2 člana 13 Dopunskog protokola II. Budući da je Pretresno vijeće konstatiralo da su neki dijelovi Dopunskog protokola I, uključujući njegov član 51(2), bili u relevantno vrijeme primjenjivi na oružani sukob u Sarajevu, Većina će smatrati da je osnova za tačku 1 Optužnice Dopunski protokol I. Nije nužno odlučiti da li je i Dopunski protokol II bio primjenjiv na taj sukob. Štaviše, nije nužno ni da Većina utvrdi da li je Dopunski protokol I u bilo kom trenutku stupio na snagu u državi Bosni i Hercegovini ispunjavanjem uslova za primjenu Protokola koji su mu inherentni (član 1 Protokola). Implementacijski instrument, kao što pokazuju dokazi izvedeni u ovom postupku, bio je sporazum od 22. maja (kao što je konstatirano u prethodnom dijelu).

96. Prva su dva uslova iz predmeta *Tadić*, dakle, ispunjena: tačka 1 Optužnice jeste utemeljena na pravilu međunarodnog humanitarnog prava, tj. na pravilu izraženom u drugom dijelu člana 51(2) Dopunskog protokola I. Što se tiče primjenjivosti tog pravila u razdoblju na koje se odnosi Optužnica, ono je u najmanju ruku stupilo na snagu sporazumom od 22. maja, koji ne samo da inkorporira drugi dio člana 51(2) tako što se na njega poziva,[157] nego u samom tekstu sporazuma konkretno navodi samu odredbu: "[z]abranjena su djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom".[158]

97. Većina naglašava da nije nužno da se očituje o tome da li je rečeno pravilo i običajne prirode. Kao što je već navedeno, ono pripada "ugovornom pravu". To je dovoljno da se ispuni drugi uslov iz predmeta *Tadić* kako ga je formuliralo Žalbeno vijeće. Ipak, Većina će ovdje postupiti s dodatnim oprezom kako bi se izbjegli bilo kakvi nesporazumi u vezi s njenim stavom o ovom pitanju.

98. Žalbeno vijeće je konstatiralo da je "Međunarodni sud ovlašćen da, pored međunarodnog običajnog prava, primjenjuje bilo koji sporazum koji: (i) je nesumnjivo bio obavezujući za strane u vrijeme počinjavanja navodnog

krivičnog djela; i (ii) nije bio u suprotnosti sa ili izuzet od čvrstih normi međunarodnog prava, kao što je slučaj sa većinom običajnih pravila međunarodnog humanitarnog prava".[159] Što se tiče prve konstatacije, po shvatanju Većine, ona proizlazi iz bezrezervnog poštovanja načela *nullum crimen sine lege*. Činjenica da je sporazum od 22. maja bio obavezujući za strane u sukobu i da su njime nesumnjivo stavljene na snagu određene odredbe Dopunskog protokola I znači da u tom opštem smislu zaključak Većine nije u suprotnosti s načelom *nullum crimen sine lege*. Što se tiče druge konstatacije Žalbenog vijeća, ona pokreće pitanje o tome da li je drugi dio člana 51(2) na bilo koji način u sukobu s imperativnim normama međunarodnog prava ili od njih odstupa. Većina smatra da to nije slučaj. Ono što član 51, kad se sagleda kao cjelina, želi reći jeste da je zabrana terora posebna zabrana unutar opšte zabrane napada na civile.[160] Opšta zabrana je imperativna norma međunarodnog običajnog prava.[161] Moglo bi se reći da i konkretna zabrana ima isti imperativni karakter, jer štiti istu vrijednost. Međutim, kao što je rečeno, Većina nije pozvana da odlučuje o ovom pitanju. Ono što je jasno jeste da se pravilo protiv terora, budući da egzemplificira i da je prema tome u skladu s općom normom, ne sukobljava s imperativnim normama međunarodnog prava niti od njih odstupa.

99. Sljedeća razmatranja su takođe relevantna. O Dopunskim protokolima se raspravljalo i oni su finalizirani na Diplomatskoj konferenciji (1974.-1977.) pod pokroviteljstvom MKCK-a. Sačuvan je sažetak zapisnika s Konferencije.[162] Delegat MKCK-a u komisiji kojoj je dodijeljen na razmatranje nacrt člana 51(2) Dopunskog protokola I[163] rekao je da to pravilo "samo reafirmira postojeće međunarodno pravo", ne praveći razliku između prvog i drugog dijela odredbe.[164] Taj je stav dosljedno izražavan tokom Konferencije. Države su se uglavnom ograničile na razmišljanje o tome da li predmet zabrane terora treba biti namjera počinioca ili mogućnost da korištene metode prošire nasilje.[165] Nekoliko država je naprosto izjavilo da podržava taj nacrt odredbe ne predlažući nikakve promjene.

100. Kao ilustraciju koliko su beznačajna bila neslaganja, Većina će pomenuti sažetak rasprave komisije na prvoj sjednici o tekstu budućeg člana 51(2): "Neke delegacije su predložile šire tumačenje izraza "metodi kojima se namjerava širiti teror" nego što je ono koje se svodi samo na napade koji se pominju u prvoj rečenici paragrafa. U tom kontekstu posebno je pomenuta propaganda. I izraz 'namjerava'[166] bio je ponešto predmet kontroverzi. Neke delegacije su smatrale da bi bilo isuviše teško utvrditi zaseban element namjere i da bi trebalo zabraniti metode koji faktički šire teror. Druge delegacije su naglasile problem nametanja odgovornosti za djela koja bi mogla izazvati teror, a da se to ne namjerava."[167]

101. U izvještaju sa svog drugog zasjedanja, komisija je izjavila sljedeće: "Zabrana 'djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror' odnosi se na namjerno ponašanje koje je posebno usmjereno ka širenju terora i isključuje teror iza koga ne stoji namjera zaraćenih strana i teror koji je samo usputna posljedica djela ratovanja koja imaju drugi osnovni cilj i koja su u drugim aspektima zakonita."[168] Tako su, dakle, prevladana i ova mala neslaganja koja su postojala u vezi s nacrtom odredbe.[169]

102. Član 51 Dopunskog protokola I usvojen je na plenarnoj sjednici Diplomatske konferencije 26. maja 1977. godine sa 77 glasova za, jednim glasom protiv i 16 uzdržanih.[170] Francuska, jedina zemlja koja je glasala protiv, objasnila je da iz raznih razloga ima prigovore na stavove 4, 5, 7 i 8 člana 51 (ali ne na stav 2).[171] Rezerve država koje su bile uzdržane takođe su se ograničavale na stavove 4, 5, 7 i 8.[172]

103. U objašnjenjima koje su države dale za svoje glasanje u vezi sa članom 51 u dva navrata se pominje odredba o teroru. U oba slučaja podrška je snažna i beskompromisna. Sovjetska Socijalistička Republika Bjelorusija ističe "zločinački" karakter postupanja kojem se ta zabrana želi suprotstaviti:

Odredba u članu [51] koja zabranjuje upotrebu sile ili prijetnje upotrebom sile s ciljem zastrašivanja civilnog stanovništva takođe je veoma važna sa stanovišta povećanja zaštite koja se pruža civilima. Zastrašivanje miroljubivih građana i širenje terora među civilnim stanovništvom poznato je kao jedan od sramotnih metoda kojima se često služe agresori kako bi po bilo koju cijenu postigli svoje zločinačke ciljeve.[173]

104. Na plenarnoj sjednici 8. juna 1977. konsenzusom je usvojen cjelokupni tekst Dopunskog protokola I.[174] Nakon toga, mnoge države su dale objašnjenja svojih stavova, ali više se nije pominjala odredba u vezi s terorom u članu 51(2).[175] U vezi s tom odredbom nije uopšte bilo relevantnih rezervi. Pomnim čitanjem teksta *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije Većina se, dakle, uvjerila da su sve države koje su učestvovale osudile strategiju terorisanja civila kao "sramotan metod" ratovanja, kako ga je nazvala Bjelorusija.[176]

105. Ove konstatacije dodatno idu u prilog gledištu da se drugi dio člana 51(2) ne sukobljava ni ne odstupa od imperativnih normi međunarodnog prava. Svrha mu je, naprotiv, bila da posluži kao ilustracija opšteg principa.

(iii) Treći uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

106. Većina će sada razmotriti treći uslov iz predmeta *Tadić*, naime, da kršenje mora biti "teško", tj. da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti i da ta povreda mora uključivati teške posljedice po žrtvu.[177]

107. Po mišljenju Većine, ovaj treći uslov, pravilno protumačen, ne znači da *pravilo* samo po sebi treba biti "važno", što bi značilo da je i svako njegovo kršenje teško, nego da navodno *kršenje* pravila – tj. priznatog humanitarnog pravila – mora biti teško da bi bilo u nadležnosti Međunarodnog suda.

108. U ovom predmetu, u Optužnici se optuženi tereti i za veoma teška djela nasilja. Konkretno, u tački 1 Optužnice na teret mu se stavlja dugotrajna kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja na civile. Kampanja takvog tipa neminovno će vremenom dovesti do pogibije i ranjavanja civila, a to je, prema navodima, i bio rezultat djela optuženog u ovom predmetu. Nema sumnje da je učiniti civilno stanovništvo i pojedince civile predmetom napada, čije su posljedice pogibije i ranjavanje civila, veoma

teško kršenje osnovnog pravila međunarodnog humanitarnog prava. Ono bi zadovoljilo i uslove za tešku povredu Dopunskog protokola I.[178]

109. Budući da je sam taj čin teška povreda, činiti to isto s osnovnim ciljem da se širi teror među civilnim stanovništvom ne može biti manje teško, niti može učiniti posljedice po civile manje teškim. Jasno je, štaviše, iz *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije da su države učesnice bez iznimke smatrale da je preduzimanje smišljenih mjera da se terorizira civilno stanovništvo jednako za osudu kao i bilo koji napad na civilno stanovništvo. Prema tome, kršenje koje se tereti jeste teško i treći uslov je zadovoljen.

110. Većina nije zanemarila pitanje da li su prijetnje nasiljem, za razliku od djela nasilja, mogle takođe uključivati teške posljedice za žrtvu. Međutim, budući da to pitanje nije ovdje sporno, Većina nije obavezna da se njime bavi.[179]

111. Važno je možda podsjetiti da član 1 Statuta Međunarodnog suda ("Nadležnost Međunarodnog suda") propisuje da je "Međunarodni sud [...] nadležan da krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, u skladu s odredbama ovog Statuta [...]"; element koji je za ovu raspravu najvažniji jeste težina krivičnog djela.

112. Većina je utvrdila težinu kršenja koja se navode u ovom predmetu.

(iv) Četvrti uslov iz odluke u predmetu *Tadić*

113. Većina će sada ispitati četvrti uslov iz predmeta Tadić, tj. da li teško kršenje zabrane teroriziranja civilnog stanovništva povlači, prema običajnom ili ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja krši pravilo. Ovdje se prije svega radi o pitanju da li je namjera da se širi teror 1992. godine već bila kriminalizirana. Većina ponavlja da ne zauzima stav o tome da li postoji običajna osnova za krivično djelo terora kao kršenja zakona i običaja ratovanja. Rasprava koja slijedi predstavlja pregled statutarnog i ugovornog prava relevantnog za ispunjavanje četvrtog uslova iz predmeta *Tadić*.

114. Koliko je Većini poznato, prvu osuđujuću presudu za teror nad civilnim stanovništvom izrekao je u julu 1947. vojni sud koji je zasjedao u Makassaru u Nizozemskoj Indoneziji. Djela za koja su se optuženi teretili u predmetu *Motomura i drugi*[180] u optužnici se navode kao "sistematski terorizam protiv osoba koje su Japanci sumnjičili za kažnjiva djela [...] pri čemu je taj sistematski terorizam poprimio oblik ponavljanog, redovnog i dugotrajnog mučenja i/ili zlostavljanja, hapšenja muškaraca i žena na osnovu nepotvrđenih glasina, pri čemu su ih opetovano udarali [...] i pri čemu su ta djela dovela do smrti, teške fizičke ili duševne patnje mnogih, ili su tome barem doprinijela."[181] Nadležnost vojnog suda ustanovljena je statutom,[182] gdje u članu 1 stoji sljedeće:

Ratni zločini podrazumijevaju djela koja predstavljaju kršenje zakona i običaja ratovanja počinjeno u doba rata od strane državljana neprijateljske sile ili stranaca u službi neprijatelja, i uključuju: [...]

2. Sistematski teror.[183] [...]
4. Mučenje civila. [...]
34. Neselektivna masovna hapšenja.
35. Zlostavljanje zatočenih civila ili zarobljenika. [...]

115. Na suđenju u predmetu *Motomura* vojni sud je osudio 13 od 15 optuženih za "sistematski terorizam protiv civila" za djela koja su uključivala masovna protivpravna hapšenja.[184] Sud je zaključio da su ta hapšenja imala učinak terorizirania stanovništva, "jer niko, čak ni najneviniji, više nisu bili sigurni u svoju slobodu, i kad je neko bio uhapšen, čak i ako je bio sasvim nevin, on više nije mogao biti siguran za svoje zdravlje i svoj život."[185] Takođe je konstatirano da je s tim povezano mučenje i zlostavljanje zatočenih civila predstavljalo oblik sistematskog terora.[186] Sedmoro od onih koji su proglašeni krivim osuđeno je na smrt, a ostali na kaznu zatvora od jedne do dvadeset godina.[187]

116. Spisak ratnih zločina u gorepomenutom statutu vojnog suda u Makassaru prijepis je, uz manje promjene, spiska ratnih zločina koji je u martu 1919. predložila komisija nazvana Komisijom o odgovornostima, tijelo koje je osnovano na Preliminarnoj mirovnoj konferenciji u Parizu kako bi istražilo povrede zakona i običaja ratovanja koje su počinili Nijemci i njihovi saveznici u ratu 1914.-1918.[188] Komisija je izvijestila da je pronašla dokaze o višestrukim kršenjima prava civila i boraca, kao i o postojanju pažljivo planiranog i izvršenog "sistema terorizma". Ona je iznijela sljedeće: "Zaraćene strane nisu poštovale čak ni zarobljenike, ranjenike, žene ni djecu i nastojale su da usade strah u svako srce kako bi ugušile svaki otpor".[189] Spisak ratnih zločina koji je sastavila Komisija uključivao je kao prvu natuknicu "[u]bistva i masakri; sistematski terorizam" nad civilima.[190] Onih nekoliko suđenja održanih u Leipzigu 1921.-1922. na osnovu Versajskog ugovora, opšte uzevši, smatraju se neuspjelim.[191] U svakom slučaju, ona nisu doprinijela razvoju koncepta sistematskog terorizma koji je dala Komisija.[192]

117. Britanci i Australijanci takođe su pokušali da uvedu inkriminaciju "sistematskog terorizma", koja je koncipirana 1919. i koja je kasnije, nakon Drugog svjetskog rata, ušla u statut vojnog suda u Makassaru. Dana 20. jula 1945. britanska delegacija na međunarodnoj konferenciji poznatoj kao Londonska konferencija, koja se sastala da pregovara o osnivanju Međunarodnog vojnog suda, predložila je se teror nad civilima u kontekstu vojnog sukoba kriminalizira. Delegacija je predložila definiciju "Zločinâ" u članu 6 nacrta statuta MVS-a, čiji dio glasi:

Sud će imati ovlasti da sudi, osudi i izrekne kaznu svakom ko je u bilo kom svojstvu učestvovao u planiranju, podržavanju ili počinjenju nekog ili svih sljedećih djela, planova ili pokušaja: [...]

2. sistematska zvjerstva nad civilima, sistematski terorizam, zlostavljanje ili ubistva civila,

3. pokretanje ili vođenje rata na način suprotan zakonima i običajima ratovanja,

i ko se ovim dakle proglašava lično odgovornim za kršenja međunarodnog prava, zakona humanosti i diktata javne savjesti.[193]

Nekoliko dana kasnije, Francuska se složila s izmijenjenom definicijom, nakon čega ju je Velika Britanija predložila. U njoj se više nije pominjao "terorizam" kao takav, nego su korištene otvorene formulacije ("Zvjerstva... uključuju, ali nisu ograničena na ...").[194] U konačnoj verziji Statuta koristi se ta otvorena formulacija za definiranje ratnih zločina.

118. Australijski Zakon o ratnim zločinima iz 1945. osvrće se na rad Komisije o odgovornostima i sadrži "sistematski terorizam" u kategoriji ratnih zločina.[195]

119. Sljedeći relevantan dokument u kojem se pojavljuje zabrana terora jeste Ženevska konvencija IV iz 1949., u čijem se članu 33 navodi sljedeće: "Nijedna zaštićena osoba ne može biti kažnjena za djelo koje nije lično počinila. Zabranjuju se kolektivne kazne, kao i sve mjere zastrašivanja ili terorizma." Ta zaštita odnosi se samo na osobe koje su "u rukama strane u sukobu" (član 4 Konvencije).[196] Dakle, isključivo primjenom člana 33 civilima na teritoriji okupiranoj od strane protivnika nije pružena zaštita od "mjera zastrašivanja i terorizma" koje bi protivnik mogao usmjeriti prema njima.

120. Ono najvažnije što je poslije toga uslijedilo na međunarodnoj sceni bilo je neopstruirani nastanak člana 51(2) Dopunskog protokola I (i identične odredbe u drugom Protokolu) na Diplomatskoj konferenciji 1974.-1977., kako je gore opisano. Dopunski protokol I elaborirao je i proširio zaštite koje pružaju Ženevske konvencije, uključujući one u četvrtoj Konvenciji koja se odnosi na civile u doba rata. Većina podsjeća da je opseg primjene Dopunskog protokola I dat u njegovom prvom članu, u kojem stoji da se Protokol "primjenjuje u situacijama predviđenim članom 2 koji je zajednički [ženevskim] Konvencijama". U članu 2 Konvencija navodi se, *inter alia*, da će se Konvencija "takođe primjenjivati u svim slučajevima okupacije cijele teritorije ili dijela teritorije visoke strane ugovornice, čak i ako ta okupacija ne naiđe ni na kakav vojni otpor". Zbog toga se Dopunski protokol I primjenjuje na gorepomenute situacije u mjeri u kojoj je to izvedivo, kao i na situacije kao što je ona na koju se odnosi Optužnica, u kojoj civili koji nisu u rukama napadačke snage prema navodima postaju žrtve napada od strane te sile. Drugim riječima, dok je citirani dio člana 33 Ženevske konvencije IV pružao zaštitu od zastrašivanja ili terorizma samo dijelu civila u kontekstu oružanog sukoba (onima u rukama strane u sukobu), član 51(2) Protokola elaborirao je i proširio zaštitu od terora na civile bez obzira na to da li su u rukama strane u sukobu koja izvodi napad, u mjeri u kojoj je to konzistentno sa svrhovitim i logičnim tumačenjem Dopunskog protokola I.

121. Većina će sada razmotriti legislativni razvoj u regiji relevantnoj za Optužnicu. Član 125 ("Ratni zločini protiv civilnog stanovništva") u poglavlju XI ("Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava") Krivičnog zakona iz 1960. Federativne Republike Jugoslavije stoji sljedeće: "Ko kršeći pravila međunarodnog prava u vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naređuje ili vrši […] *primjenu mjera zastrašivanja i terora* […] kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom."[197] Izvor za ovo možda je bio član 33 Ženevske konvencije IV, čiju zaštitu, kako je već rečeno, uživaju "zaštićene osobe", naime one u rukama strane u sukobu. Međutim, član 125 formuliran je prilično uopšteno i ne čini se da je ograničen

na zaštićene osobe, u smislu Ženevskih konvencija. Krivični zakon iz 1964. u tom pogledu nije mijenjan.[198] Krivični zakon iz 1976. imao je drugačiju numeraciju. Broj poglavlja je promijenjen iz XI u XVI, a broj člana iz 125 u 142. Naslovi se nisu promijenili. Tekst člana 142 sada je bio sljedeći: "Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi […] primjenjivanje [...] mjera zastrašivanja i terora [protiv civilnog stanovništva] ili ko izvrši neko od navedenih djela, kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom".[199]

122. Nakon što je Jugoslavija 11. marta 1977. ratificirala Dopunski protokol I, novi sporazum je inkorporiran u jugoslavenske "Propise o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ". Pretresnom vijeću je predočeno izdanje iz 1988.[200] U predgovoru Propisa je nalog saveznog predsjednika u kojem se daje zadatak komandantima jedinica da "primijen[e] pravila međunarodnog ratnog prava […] Protiv lica koja krše pravila međunarodnog ratnog prava nadležni starješina je dužan da pokrene postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija".[201] U primjenjivo pravo spada i Dopunski protokol I.[202] "Teška" kršenja zakona i običaja ratovanja smatraju se krivičnim djelom.[203] Ona uključuju ratne zločine protiv civilnog stanovništva, tj. "napad na civilno stanovništvo […] nečovječno postupanje [prema civilima] nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja […] *primjenu mjera zastrašivanja i terora*"[204] i "namjerno bombardovanje civilnog stanovništva.[205] Dalje u Propisima, u vezi sa sredstvima i načinima borbe, navodi se sljedeće: "Naročito je zabranjeno napadati civilno stanovništvo radi terorisanja."[206] U Propisima se navodi da nepoznavanje odredbi ratnih zakona "ne isključuje odgovornost onih koji su te odredbe povredili",[207] da počinioci ratnih zločina "mogu odgovarati i pred međunarodnim sudom, ako je takav sud obrazovan"[208] i da je Krivični zakon izmijenjen kako bi se kriminalizirali i kaznili svi pomenuti ratni zločini nad civilnim stanovništvom.[209] Ove izmjene Krivičnog zakona očite su u verziji tog zakona koju je Federativna Republika Jugoslavija promulgirala 1990. godine, u kojoj član 142 preuzima tekst iz 1976. (izvadak iz kog je citiran gore), ali je duži jer su uvrštene zabrane izvedene iz Dopunskih protokola iz 1977.[210]

123. "Srpska Republika" Bosna i Hercegovina nije odbacila režim propisa pod kojim su optuženi i drugi oficiri bivše JNA služili u saveznim oružanim snagama. U "Naredbi o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine", koju je potpisao Radovan Karadžić 13. maja 1992. i koja je objavljena u "Službenom glasniku srpskog naroda" 13. juna 1992., navodi se da "[v]ojska [...] primjenjuj[e] i poštuj[e] pravila međunarodnog ratnog prava [koja] podrazumijevaju [...]: međunarodne ugovore koje je potpisala ili ratifikovala, odnosno kojima je pristupila bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija; pravila međunarodnog običajnog ratnog prava; opšte priznata načela međunarodnog ratnog prava. […] Protiv lica koja krše pravila međunarodnog ratnog prava nadležni starješina je dužan da pokrene postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija".[211] Taj "postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija" detaljnije je izložen u "Smjernicama za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja", koje je 1992. izdalo Vojno tužilaštvo pri Generalštabu

Vojske Republike Srpske.[212] Tu se vojni tužilac poziva na Krivični zakon Savezne Republike Jugoslavije, koji je "Srpska Republika" usvojila te je čak preuzela naslov poglavlja – "Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava" – u kojem su izvršene izmjene o kojima govore gorepomenuti propisi saveznih oružanih snaga.[213] Vojni tužilac ukazao je na "specifičnost" ovih krivičnih djela koju pokazuje "njihova težina, koja se izražava u visokim kaznama" uključujući i "smrtn[u] kazn[u]".[214] Kod "ovih krivičnih djela radnja se može pojaviti ili kao direktno preduzimanje zločinačkih i nehumanih postupaka prema civilnom stanovništvu […] nečovječna postupanja, nanošenje velikih patnji, povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja [i] *zastrašivanje i teror* […]."[215] Smjernice iz 1992. ustanovile su postupak koji se sastojao u tome da komandni kadar treba prijaviti kršenja ratnih zakona Vojnom tužilaštvu.[216] U Smjernicama se komandni kadar upozorava da "[nepreduzimanje] mjer[a] da se posljedice ili sama radnja spriječi, a učinioci izlože krivičnom gonjenju, predstavlj[a] osnov za odgovornost za neka od ovih krivičnih djela."[217]

124. U sporazumu od 22. maja navodi se u dijelu pod naslovom "Implementacija" da je svaka strana "dužna onog momenta kada primi informaciju o navodno učinjenom kršenju međunarodnog humanitarnog prava, a posebno informaciju od strane MKCK-a, da pokrene neophodne aktivnosti da se sprovede istraga i da se savjesno postupi u svakom takvom slučaju, i da učini sve da se stane na put kršenju međunarodnog humanitarnog prava, i da se spriječi ponavljanje istog, kao i da se kazne počinioci u skladu sa važećim zakonima."[218] Jasno je da je namjera strana bila da se teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava krivično gone kao krivična djela počinjena od strane pojedinaca.[219]

125. Dosada ispitani izvori pokazuju da je drugi dio člana 51(2), kad je dodat *verbatim* sporazumu od 22. maja, već uvelike bio, direktno ili indirektno, u upotrebi na području bivše Jugoslavije.

126. Tokom sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije izrečena je bar u jednom slučaju osuđujuća presuda za terorizam nad civilnim stanovništvom, na opštinskom sudu. U maju 1997. Županijski sud u Splitu, u Hrvatskoj, osudio je Rajka Radulovića i druge pripadnike vojske "Republike Srpske" na osnovu, između ostalog, člana 33 Ženevske konvencije IV, člana 51 Dopunskog protokola I, i člana 13 Dopunskog protokola II, za, između ostalog, "plan da se terorizira i zlostavlja civilno stanovništvo", "izvršavanje zapovijedi njihovih zapovjednika s ciljem da se terorizira", što je uključivalo otvaranje neselektivne vatre na civilna područja i prijetnje demoliranjem brane, čemu se pristupilo s namjerom potapanja približno 30.000 ljudi koji su živjeli uz donji tok rijeke.[220]

127. Konačno, činjenica da je u 1992. godini barem prema ugovornom pravu postojala individualna krivična odgovornost za teška kršenja zabrane terora, evidentna je iz sadržaja Dopunskog protokola I i konteksta u kojem je usvojen. Ako je neko kršenje za koje se optuženi tereti u ovom predmetu istog karaktera kao i ono koje su države na Diplomatskoj konferenciji kolektivno smatrale teškom povredom, individualna krivična odgovornost po toj optužbi je uspostavljena. Optuženom se u Optužnici teror ne stavlja na teret kao teško

kršenje Dopunskog protokola I. Međutim, što se tiče pitanja da li je 1992. postojala individualna krivična odgovornost za osobe koje počine teško kršenje pravila koje zabranjuje teror, na njega se može odgovoriti potvrdno kada je to teško kršenje bilo takvo da je prouzrokovalo teške ozljede ili pogibiju civila. U takvim slučajevima djela nasilja su, sama po sebi, zadovoljila uslove za tešku povredu Dopunskog protokola I. Prema tome, kršenje sagledano u svjetlu svih njegovih elemenata (napad plus namjera da se terorizira) nije se moglo kvalificirati kao ništa manje od teške povrede.

128. Do istog zaključka može se doći i drugačijim rezoniranjem. Član 85 Dopunskog protokola I odnosi se na države, no on opisuje zločine i pravne elemente zločina za koje postoji individualna krivična odgovornost. U opštem prihvatanju člana 85 na Diplomatskoj konferenciji Većina nalazi jasan dokaz da su određena kršenja člana 51(2) Dopunskog protokola već bila kriminalizirana. Konkretno, kao što je već objašnjeno u prethodnom dijelu, postojala je individualna krivična odgovornost za "uzimanje civilnog stanovništva ili civilne osobe za predmet napada", "ako su počinjeni namjerno, kršenjem odgovarajućih odredaba ovoga Protokola, i ako su prouzrokovali smrt ili teška oštećenja fizičkog integriteta ili zdravlja".[221] Uz ovu komponentu, valja uzeti u obzir i jednoglasnu i bezrezervnu osudu od strane Diplomatske konferencije napada na civile kojima se namjerava širiti teror. To znači da je posebna namjera počinioca – namjera da se širi teror – takođe osuđena. Teška kršenja za koja se optuženi tereti u ovom predmetu imaju obje gornje komponente (hotimični napadi na civile koji dovode do pogibije i teških ozljeda uz namjeru da ih se terorizira).

129. Budući da su kršenja koja se stavljaju na teret optuženom bila podložna krivičnim sankcijama 1992. godine, kako u međunarodnom pravu tako i na području bivše Jugoslavije, četvrti uslov iz predmeta *Tadić* je zadovoljen.

130. Budući da su zadovoljena sva četiri uslova iz odluke u predmetu *Tadić*, Većina konstatira da su teška kršenja drugog dijela člana 51(2), dakle konkretna kršenja za koja se optuženi tereti u ovom predmetu i koja su dovela do pogibije i ranjavanja, 1992. godine povlačila krivičnu odgovornost. Većina se ne određuje u pogledu toga da li je Međunarodni sud bio nadležan i za druge oblike kršenja ovog pravila, kao što je onaj koji se sastoji samo u prijetnjama nasiljem, ili u djelima nasilja koja ne izazivaju pogibiju niti ranjavanje. To nije pitanje o kojem je Većina pozvana da presudi.

131. Pred Većinom je sada da odredi, u svjetlu gore razmotrenog, uključujući i preliminarne opaske o tumačenju pravnih tekstova, materijalni element i element svijesti krivičnog djela terora za koje je Većina zaključila da je Međunarodni sud za njih nadležan. Većina podsjeća na argumente strana o tim elementima, čiji su sažeci dati u uvodu ovog dijela presude, a naročito na argument da je stvarno vršenje terora jedan od elemenata tog krivičnog djela. Većina ponavlja da su argumenti strana o tim elementima bili neodređeni i da su bili slabo utemeljeni u izvorima.

132. Većina konstatira da se u tački 1 Optužnice optuženi tereti za teška kršenja pravila iz člana 51(2) Dopunskog protokola I, prema kojem su "[z]abranjena […] djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom". U ovom predmetu ne radi se o "prijetnjama" (osim u uskom smislu implicitnih prijetnji koji predlaže optužba), pa Većina ne mora iznijeti ocjenu u vezi s krivičnim djelom terora koje se sastoji samo od prijetnji. U ovom predmetu ne radi se ni o navodima o nanošenju štete koja nije izazivanje smrti i teških ozljeda civila (za razliku od, na primjer, predmeta *Motomura*, gdje se radilo o masovnom protivpravnom hapšenju i zlostavljanju civila). Kako bi definirala elemente konkretnog krivičnog djela relevantnog za ovaj predmet, Većina se nužno mora osloniti na formulacije u članu 51(2) Dopunskog protokola I. Relevantna je i rasprava Pretresnog vijeća o krivičnom djelu napada na civile u prethodnom odjeljku. Da u pogledu značenja tih elemenata ne postoje nedoumice pokazano je niže u tekstu osvrtanjem na *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije. Većina konstatira da je krivično djelo kako je ovdje definirano 1992. već bilo kriminalizirano na precizan i razumljiv način, te da je to bilo poznato ili je moralo biti poznato optuženom. Nema, dakle, povrede načela *nullum crimen sine lege*.

133. Može se zaključiti da se krivično djelo terora nad civilnim stanovništvom u obliku u kojem se tereti u Optužnici sastoji od tri elementa zajednička krivičnim djelima koja potpadaju pod član 3 Statuta, te od sljedećih posebnih elemenata:

1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju smrt ili teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom.

2. Počinilac je hotimično učinio civilno stanovništvo ili civilne osobe koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima predmetom tih djela nasilja.

3. Gorenavedeno krivično djelo počinjeno je s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom.[222]

134. Većina odbija argumente strana da je stvarno sprovođenje terora element krivičnog djela terora.[223] Nedvosmislene formulacije u članu 51(2), kao i *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije isključuju ovu definiciju tog krivičnog djela.[224] Budući da stvarno sprovođenje terora ne predstavlja konstitutivni pravni element krivičnog djela terora, ne postoji ni uslov da se pokaže uzročno-posljedična veza između protivpravnih djela nasilja i samog terora, što predlažu strane.[225]

135. Što se tiče "djela nasilja", ona ne uključuju zakonite napade na druge borce nego samo protivpravne napade na civile.[226]

136. "Osnovni cilj" predstavlja element svijesti (*mens rea*) krivičnog djela terora.[227] Treba ga shvatiti tako da *dolus eventualis* ili bezobzirnost nisu obuhvaćeni intencionalnim stanjem svijesti koje karakterizira teror. Stoga se od optužbe traži da dokaže ne samo da je optuženi prihvatio vjerovatnoću da će iz protivpravnih djela proizići teror – ili, drugim riječima, da je bio svjestan mogućnosti da će mu teror biti posljedica – nego i da je upravo to posljedica za koju je posebno namjeravao da bude ostvarena. Krivično djelo terora je dakle krivično djelo s posebnom namjerom.[228]

137. Značenje riječi "civilno stanovništvo" dato je u dijelu u kojem se raspravljalo o krivičnom djelu napada na civile. Većina prihvata definiciju

optužbe po kojoj je "*terror*" "ekstremni strah". Diplomatska konferencija u svojim *travaux préparatoires* ne daje tom terminu drugačije značenje.

(v) Zaključak

138. Većina je mišljenja da je krivično djelo koje čine djela nasilja hotimično usmjerena na civilno stanovništvo ili civilne osobe, koja uzrokuju pogibije ili teške povrede tijela ili zdravlja civila s osnovnim ciljem da se širi teror među civilnim stanovništvom – tj. krivično djelo terora kao kršenje zakona i običaja ratovanja – bilo sadržano u pravu koje je vrijedilo za optuženog i njegove potčinjene u razdoblju na koje se odnosi Optužnica. Optuženi je to znao ili je trebao znati. U ovom predmetu je ugovorno pravo ono što teror čini krivičnim djelom po međunarodnom humanitarnom pravu. Međunarodni sud je nadležan *ratione materiae* posredstvom člana 3 Statuta. Da li je krivično djelo terora zasnovano i na običajnom pravu nije pitanje na koje je Većina pozvana da odgovori.

B. Krivična djela za koja se optuženi tereti po članu 5 Statuta

1. Preduslovi iz člana 5 Statuta

139. Da bi se za krivično djelo sudilo po članu 5 Statuta (zločini protiv čovječnosti), postoje dva preduslova: da je postojao oružani sukob i da su se navedena krivična djela dogodila za vrijeme tog oružanog sukoba.[229] Ovo potonje "ne zahtijeva[..] ništa više od *postojanja* oružanog sukoba u relevantnom vremenu i mjestu"[230] Nije nužan neksus između djela u osnovi i oružanog sukoba.[231]

140. Što se tiče opštih elemenata zločina protiv čovječnosti po članu 5 Statuta, Pretresno vijeće slijedi pravo kako ga je izložilo Žalbeno vijeće.[232] Traženi elementi za *actus reus* su sljedeći:

i) Mora postojati napad.
ii) Djela počinioca moraju biti dio tog napada.
iii) Napad mora biti usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva.
iv) Napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;

Za *mens rea* se zahtijeva da počinilac zna za širi kontekst zločina u osnovi i da zna da njegovo ponašanje čini dio napada.

141. "Napad" se može definirati kao način ponašanja koji uključuje počinjenje djela nasilja.[233] U kontekstu zločina protiv čovječnosti "napad" nije ograničen na oružanu borbu.[234] On može obuhvatati i situacije zlostavljanja osoba koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, kao što su osobe u zatočeništvu.[235] Upoređujući sadržaj međunarodnog običajnog prava u pogledu zločina protiv čovječnosti sa Statutom Međunarodnog suda, Žalbeno vijeće je primijetilo da "…'napad na civilno stanovništvo' i 'oružani sukob' moraju biti dva zasebna pojma, mada – naravno – prema članu 5 Statuta 'napad na bilo koje civilno stanovništvo' može biti dio 'oružanog sukoba'".[236] U skladu s međunarodnim običajnim pravom, napad može prethoditi

oružanom sukobu ili se odvijati istovremeno s njim ili nakon njega, ali ne mora biti njegov dio.[237]

142. Izraz "usmjeren protiv" "[precizira] da je u kontekstu zločina protiv čovječnosti civilno stanovništvo primarni objekt napada".[238] Da bi se utvrdilo da li se može reći da je napad bio na taj način usmjeren mora se uzeti u obzir, između ostalog, sljedeće: sredstva i metodi korišteni tokom napada, status žrtava, njihov broj, diskriminatorni karakter napada, karakter krivičnih djela počinjenih tokom napada, otpor koji je tada pružen napadaču, te u kojoj se mjeri napadačka sila pridržavala ili pokušala pridržavati mjera predostrožnosti propisanih ratnim pravom.[239]

143. Napad mora biti usmjeren protiv "civilnog stanovništva".[240] Stanovništvo se može smatrati "civilnim" čak i ako u njemu ima necivila, sve dok je ono pretežno civilno.[241] Definicija civila je široka te uključuje i pojedince koji su u određenom trenutku činili djela pružanja otpora, kao i osobe koje su u vrijeme počinjenja zločina bile *hors de combat*.[242] Ne postoji uslov da cjelokupno stanovništvo područja na koje se vrši napad mora biti izloženo tom napadu.[243] Dovoljno je pokazati da je napad bio usmjeren protiv određenog broja pojedinaca, odnosno da je bio usmjeren protiv njih na takav način da se nameće zaključak kako je napad za cilj doista imao civilno "stanovništvo", a ne ograničeni i nasumce odabrani broj pojedinaca.[244]

144. Optužba tvrdi da je, u kontekstu oružanog sukoba, utvrđivanje da je napad protivpravan prema ugovornom i običajnom međunarodnom pravu s obzirom na načela razlikovanja i proporcionalnosti ključno da bi se ocijenilo da li su zadovoljeni opšti uslovi iz člana 5.[245] U suprotnom, tvrdi optužba, nenamjerno izazivanje stradavanja civila koje je posljedica zakonitih napada na legitimne vojne ciljeve postalo bi zločin protiv čovječnosti prema članu 5 Statuta, a zakonito vođenje rata postalo bi nemoguće.[246] Optužba je stoga mišljenja da se optuženi može proglasiti krivim za zločin protiv čovječnosti ako pokrene protivpravni napad na osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima kada je utvrđeno da su zadovoljeni opšti uslovi iz člana 5.[247] Pretresno vijeće prihvata da prilikom razmatranja opštih uslova iz člana 5 korpus zakona ratovanja ima važnu ulogu u ocjeni zakonitosti djela počinjenih u toku oružanog sukoba i pitanja da li se može smatrati da je ciljano civilno stanovništvo kao takvo.[248]

145. Dokazi o napadu snaga protivničke strane na civilno stanovništvo kojem pripada optuženi nisu dopušteni, osim ako se njima ne dokazuje ili ne pobija neki navod iz Optužnice, kao što je tvrdnja optužbe da je postojao rasprostranjeni ili sistematski napad na civilno stanovništvo.[249] Tvrdnja da je suprotna strana započela neprijateljstva nije relevantna za pobijanje navoda da je postojao napad na dotično civilno stanovništvo.[250]

146. Napad mora biti rasprostranjen ili sistematski. Riječ "rasprostranjen" znači napad velikih razmjera i s velim brojem žrtava,[251] dok se riječ "sistematski" odnosi na to da je napad organiziran.[252] Ocjena o tome što čini rasprostranjeni i sistematski napad zavisi od civilnog stanovništva koje se napada.[253] Pretresno vijeće mora najprije odrediti koje stanovništvo je predmet napada, te s obzirom na sredstva, metode, uobičajeni tok, resurse,

učestvovanje zvaničnika ili vlasti i ishod napada na to stanovništvo, utvrditi da li je napad bio rasprostranjen ili sistematski.[254]

147. Praksa Međunarodnog suda je ustanovila da prema međunarodnom običajnom pravu ne postoji uslov da je napad povezan s nekom politikom ili planom.[255] Dokazi o planu ili politici mogu se, međutim, koristiti da se pokaže da je plan bio rasprostranjen ili sistematski.[256]

148. Optuženi mora ne samo imati namjeru da počini zločin u osnovi nego i znati da postoji napad koji je usmjeren na civilno stanovništvo i da njegova djela čine dio tog napada.[257] Nije nužno da optuženi zna pojedinosti o napadu[258] i ne zahtijeva se da dijeli svrhu ili cilj napada.[259] Dovoljno je da je svojim djelima ili zbog svoje funkcije optuženi svjesno učestvovao u napadu.[260]

2. Krivična djela za koja se optuženi tereti prema članu 5 Statuta

(a) Ubistvo

149. U tačkama 2 i 5 Optužnice optuženi se tereti za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti prema članu 5(a) Statuta. Te tačke odnose se na optužbe za vođenje, od strane optuženog, koordinirane i dugotrajne kampanje snajperskog djelovanja, te napada iz artiljerijskog i minobacačkog oružja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, što je dovelo do pogibije civila.

150. Osnovni uslovi za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti su sljedeći:[261]

(a) Smrt žrtve;

(b) Smrt je uzrokovana radnjom ili propustom optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje i propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost; i

(c) Radnja ili propust optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje ili propuste on snosi krivičnu odgovornost, počinjeni su s namjerom:

(i) lišavanja života, ili

(ii) nanošenje teških ozljeda bezobzirno ne vodeći računa o ljudskom životu.[262]

(b) Nehumana djela

151. U tačkama 3 i 6 Optužnice optuženi se tereti za nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti prema članu 5(i) Statuta. Tačke se odnose na optužbe za vođenje, od strane optuženog, koordinirane i dugotrajne kampanje snajperskog djelovanja, te napada iz artiljerijskog i minobacačkog oružja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, što je dovelo do patnje i ranjavanja civila.

152. Zločin nehumanih djela funkcionira kao rezidualna kategorija za teška djela koja inače nisu nabrojana u članu 5, ali za koje se zahtijeva dokazivanje istih elemenata.[263] Elementi zločina nehumanih djela su sljedeći:[264]

(i) da su izvršeni radnja ili propust težine slične težini drugih u istom članu nabrojanih radnji;

(ii) da su ta radnja ili propust prouzrokovali tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili ozljedu,[265] odnosno da predstavljaju težak napad na ljudsko dostojanstvo; i

(iii) da su radnju ili propust namjerno izvršili optuženi ili lice, odnosno lica za čije radnje i propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost.

153. Kako bi se ocijenila težina djela ili propusta, moraju se razmotriti sve činjenične okolnosti predmeta. Te činjenične okolnosti uključuju karakter djela ili propusta, kontekst u kojem je do njih došlo, lične prilike žrtve, uključujući godine starosti, pol i zdravstveno stanje, kao i fizičke, psihičke i moralne posljedice tog čina za žrtvu.[266]

154. Element namjere da se neko izloži nehumanim djelima zadovoljen je kada je počinilac u trenutku počinjenja djela ili propusta imao namjeru da nanese tešku tjelesnu ili duševnu patnju ili da izvrši težak napad na ljudsko dostojanstvo žrtve ili ako je znao da postoje svi izgledi da će to njegovo djelo ili propust prouzrokovati tešku tjelesnu ili duševnu patnju ili teški napad na ljudsko dostojanstvo.[267]

155. Budući da optužbe u ovoj optužnici počivaju na istim osnovnim djelima, Pretresno vijeće će razmotriti pravo primjenjivo na kumulaciju optužbi i osuda.

C. Kumulativne optužbe i osude

1. Kumulativne optužbe

156. Odbrana smatra da je "neprihvatljivo da se optuženi kumulativno optuži za tri različita krivična djela (ubistvo, nehumana djela i napade na civile) na osnovu istih činjeničnih navoda.[268] Žalbeno vijeće se izjasnilo po pitanju kumulativnog optuživanja i konstatiralo da je "kumulativno terećenje [...] uobičajena praksa i ovog Međunarodnog suda i MKSR-a" i da je "dozvoljeno [...] s obzirom na činjenicu da prije izvođenja svih dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi koje će od optužbi protiv optuženog biti i dokazane".[269] Argumenti odbrane u vezi s kumulativnim optuživanjem se odbijaju.

2. Kumulativne osude

157. U ovom predmetu optuženi se tereti za isto zločinačko ponašanje u tački 1 i u tačkama 4 i 7 Optužnice po članu 3 Statuta (kršenje ratnog prava i običaja: terorisanje civilnog stanovništva i napadi na civile). Isto navodno ponašanje je i osnova za tačke u kojima se tereti prema članu 5 Statuta (zločini protiv čovječnosti: ubistvo i nehumana djela). Pretresno vijeće mora odlučiti za svaki od tih slučajeva zasebno po kojim optužbama je dopustivo proglašenje krivim ako su dokazani pravni elementi krivičnog djela.

158. Žalbeno vijeće smatra da je izricanje kumulativnih osuda na osnovu različitih odredbi Statuta dopušteno radi kažnjavanja istih krivičnih

djela "samo ako svaka od dotičnih odredbi sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva".[270] Ako situacija nije takva da svaka od tih odredbi Statuta sadrži materijalno različit element, osuđujuća presuda se izriče samo po onoj preciznijoj, tj. po onoj koja sadrži dodatni element.[271]

(a) Član 3: test primijenjen na tačku 1 i tačke 4 i 7 Optužnice

159. Tačka 1 odnosi se na napade na civile snajperskim djelovanjem i granatiranjem, dok se tačke 4 i 7 odnose, prva na to isto snajpersko djelovanje, a druga na isto granatiranje.

160. Većina Pretresnog vijeća je konstatirala da se krivično djelo terora u tački 1 definira kao "1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju smrt ili teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom. 2. Počinilac je civilno stanovništvo ili civilne osobe koji ne učestvuju direktno u neprijateljstvima hotimično učinio predmetom tih djela nasilja. 3. Gorenavedeno krivično djelo počinjeno je s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom".

161. Pretresno vijeće je konstatiralo da je krivično djelo napada na civile u tačkama 4 i 7 Optužnice definirano na sljedeći način: "1. Djela nasilja usmjerena protiv civilnog stanovništva ili civilnih osoba koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, koja uzrokuju smrt ili teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom. 2. Počinilac je hotimično učinio civilno stanovništvo ili civilne osobe koje ne učestvuju direktno u neprijateljstvima predmetom tih djela nasilja."

162. Ako se primijeni gorepomenuti test, osude za krivična djela terora i napada na civile po članu 3 Statuta zasnovane na istom ponašanju nisu dopuštene. Pravni elementi su isti osim što krivično djelo terora sadrži poseban materijalni element "osnovnog cilja da se širi teror". Zbog toga je to krivično djelo preciznije definirano od krivičnog djela napada na civile. Prema tome, ako se dokažu svi relevantni elementi, osudu treba izreći samo po tački 1.

(b) Članovi 3 i 5 Statuta: Kumulacija ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti

163. Žalbeno vijeće je konstatiralo da je kumulacija osuda po članovima 3 i 5 Statuta dopuštena.[272] Moguće je, dakle, supostojanje osude za zločin terora nad civilnim stanovništvom (član 3 Statuta) i osude za ubistvo i nehumana djela (član 5 Statuta).

(c) Član 5 Statuta: ubistvo i nehumana djela

164. Tačke Optužnice kojima se tereti za ubistvo i nehumana djela kao zločine protiv čovječnosti ne zasnivaju se na istom zločinačkom ponašanju.

One traže kažnjavanje, s jedne strane, za ubistvo civila putem snajperskog djelovanja i granatiranja (član 5(a) Statuta) i, s druge strane, za drugu štetu nanesenu civilima putem snajperskog djelovanja i granatiranja, a naročito za teške ozljede (član 5(i) Statuta). Ovdje se, dakle, ne postavlja pitanje kumulacije optužbi.

D. Teorije odgovornosti koje proizlaze iz člana 7 Statuta

165. U optužnici se general Galić tereti da je, na osnovu člana 7(1) Statuta, individualno krivično odgovoran za to što je kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa planirao, poticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja usmjerenog protiv civilnog stanovništva Sarajeva.[273] Optuženi se takođe tereti da je individualno krivično odgovoran na osnovu člana 7(3) Statuta za ponašanje svojih potčinjenih.[274]

166. U članu 7 Statuta predviđa se individualna odgovornost i odgovornost nadređenog u sljedećim slučajevima:

1. Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

2. […]

3. Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.

1. Individualna krivična odgovornost na osnovu člana 7 (1) Statuta

167. U Optužnici se, kad se opisuje odgovornost optuženog, upućuje na svaku pojedinu kategoriju odgovornosti iz člana 7(1).[275] U završnom podnesku optužbe kao osnova za odgovornost navodi se "naređivanje". Pretresno vijeće ima diskreciono pravo da eventualnu osuđujuću presudu izrekne na osnovu odgovarajuće kategorije odgovornosti u granicama određenim optužnicom i u mjeri u kojoj to dokazi dopuštaju.[276]

168. Pretresno vijeće će kratko razmotriti praksu međunarodnih tribunala koja elaborira elemente raznih kategorija individualne krivične odgovornosti iz člana 7(1) Statuta[277] redom kojim su one navedene u Statutu. "Planiranje" prema tim definicijama pretpostavlja da su jedna ili više osoba smislile plan počinjenja zločina, kako u pripremnoj, tako i u izvršnoj fazi,[278] i da su zločin u okviru tog plana[279] zapravo počinili drugi.[280] "Poticanje" znači navođenje drugih da počine krivično djelo koje je doista i počinjeno.[281] Dovoljno je pokazati da je poticanje bilo "faktor koji je jasno doprinio ponašanju druge osobe ili osoba".[282] Nije potrebno pokazati da do zločina ne bi došlo bez učestvovanja optuženog.[283] "Naređivanje" podrazumijeva da osoba koja je na položaju vlasti koristi tu vlast kako bi drugog nagnala da počini zločin. Nije potrebno da naređenje bude izdato u nekoj posebnoj formi.[284] "Počinio" znači da je "optuženi učestvovao, bilo fizički, bilo na neki

drugi neposredan način, u materijalnim elementima zločina prema Statutu Međunarodnog suda."[285] To, dakle, "prije svega pokriva fizičko počinjenje krivičnog djela od strane samog prekršioca."[286] "Pomaganje i podržavanje" znači davanje bitnog doprinosa u počinjenu zločina.[287] Ovi vidovi učestvovanja mogu se manifestirati činjenjem ili kažnjivim propustom.[288] U vezi s terminom "poticanje" primiječeno je da propusti postaju "poticanje" u slučaju kada je komandant stvorio okruženje koje je pogodno za zločinačko ponašanje potčinjenih.[289] Odbrana osporava primjenjivost sudske prakse i smatra da "u svim slučajevima" [iz člana 7(1)] osoba mora preduzeti korake koji će doprinijeti počinjenju zločina".[290]

169. Po mišljenju Većine, nadređeni se može proglasiti krivim po članu 7(1) kada je njegovo ponašanje nadređenog imalo pozitivan učinak na počinjenje zločina od strane podređenih, pod uslovom da postoji *mens rea* koja se zahtijeva za odgovornost po tom članu. U skladu s članom 7(3) (vidi dalje u tekstu) nije nužno da je potčinjeni počinilac dobio podršku za svoje ponašanju ili da je bio svjestan da njegov nadređeni zna o njegovom zločinačkom ponašanju ili da nadređeni ne namjerava da istraži ili da kazni za ponašanje. Uopšteno govoreći, da bi se utvrdila odgovornost nadređenog po članu 7(3), nije nužno da postoji bilo kakav aktivan doprinos ili konkretno ohrabrenje, bilo eksplicitno ili implicitno, u odnosu nadređenog i podređenog, niti da je podređeni bio svjestan stanja duha nadređenog. Međutim, kada je optuženi svojim ponašanjem podržao počinjenje zločina od strane potčinjenih putem bilo kog oblika aktivnog učestvovanja ili pasivnog ohrabrenja (u rasponu od izdavanja naređenja preko poticanja do pomaganja i podržavanja, djelovanjem ili nedjelovanjem koje predstavlja olakšavanje), nadređeni se može teretiti na osnovu člana 7(1) ako je u njegovom ponašanju sadržana zahtijevana *mens rea*. U takvim slučajevima podređeni će najvjerovatnije biti svjestan podrške ili ohrabrenja nadređenog, mada to nije striktno neophodno. Po mišljenju Većine, ključno je u svemu ovome to da komandant koji je imao zločinačku namjeru ne može izbjeći odgovornost po članu 7(1) pozivajući se na svoju šutnju ili propuste ili prividne propuste ili umanjujući svoje učestvovanje ili na bilo kakvu kombinaciju otvorenog i prikrivenog djelovanja, kada je učinak takvog ponašanja bio takav da je potčinjene naveo na počinjenje zločina.

170. Pretresno vijeće primjećuje da je Propisima o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, za koji je optuženi po svoj prilici znao, pod naslovom "Odgovornost za djela podređenih", između ostalog propisano da je "[v]ojni komandant odgovoran […] kao učesnik ili podstrekač ukoliko nepreduzimanjem mjera protiv lica koja krše ratni zakon dozvoli jedinicama njemu podređenim da i dalje vrše ta djela".[291] U situacijama kad je osoba koja je, kao nadređena, dužna da suzbije protivpravno ponašanje svojih podređenih koje joj je poznato ne učini ništa da suzbije takvo ponašanje, opravdan je zaključak da je ta osoba, činjenjem ili kažnjivim propustima, direktno učestvovala u počinjenju zločina kroz jedan ili više vidova učestvovanja opisanih u članu 7(1).

171. Svi vidovi krivične odgovornosti mogu se dokazati direktnim dokazima ili indicijama.[292] Na primjer, "naređivanje" – vid odgovornosti koji

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

optužba naglašava u svom Završnom podnesku – može se izvesti iz raznih faktora, kao što su broj protivpravnih djela, broj, identitet i vrsta vojnika koji su učestvovali, efektivna komanda i kontrola nad tim vojnicima, logistika koja je korištena, raširenost protivpravnih djela, taktički tempo operacija, *modus operandi* sličnih djela, oficiri i osoblje koje je učestvovalo, mjesto na kojem se u tom trenutku nalazio nadređeni i znanje tog oficira da su pod njegovom komandom počinjena krivična djela.[293]

172. Da bi neko ponašanje dovelo do individualne krivične odgovornosti, mora postojati namjera. *Mens rea* koja se zahtijeva za sve vidove učestvovanja po članu 7(1) jeste da je optuženi "djelovao sa sviješću o značajnoj vjerovatnoći da će uslijed njegovog ponašanja doći do krivičnog djela ili propusta".[294] *Mens rea* optuženog ne treba biti eksplicitna, ali se može izvesti iz okolnosti.[295]

2. Član 7 (3) Statuta

173. Praksa Međunarodnog suda pokazuje da se za proglašenje osobe odgovornom za krivična djela drugoga na osnovu člana 7(3) Statuta moraju zadovoljiti sljedeća tri uslova: (1) postojanje odnosa nadređeni-podređeni; (ii) nadređeni je znao ili imao razloga da zna da će biti počinjeno ili je već počinjeno krivično djelo; i (iii) nadređeni je propustio da preduzme neophodne i razumne mjere za sprečavanje krivičnog djela ili kažnjavanje počinioca.[296] Žalbeno vijeće je konstatiralo da je za postojanje relevantnog odnosa podređeni – nadređeni kontrola mora biti efektivna.[297] Kontrola je ustanovljena ako je komandant imao "ovlasti, bilo *de iure* bilo *de facto*, da spriječi zločin podređenog ili da kazni počinioce zločina nakon što je zločin počinjen."[298] Žalbeno vijeće je naglasilo da "činjenica da je neko imao ovlasti *de iure* sama po sebi ne mora biti dovoljna da bi mu se pripisala komandna odgovornost ako se to ne ogleda u efektivnoj kontroli, premda sud može uzeti kao prezumpciju da posjedovanje takvih ovlasti *prima facie* povlači efektivnu kontrolu, izuzev ako se ne dokaže suprotno.[299]

174. U nedostatku direktnih dokaza da je nadređeni doista znao da su njegovi podređeni počinili krivična djela, to znanje može se utvrditi pomoću indicija. Pretresno vijeće može, između ostalog, uzeti u obzir indicije koje navodi Komisija eksperata u svom Završnom izvještaju o oružanom sukobu u bivšoj Jugoslaviji.[300] Pretresno vijeće takođe uzima u obzir činjenicu da je prag dokazivanja takvog znanja u slučaju komandanta koji djeluje u veoma discipliniranom i formaliziranom lancu komande sa utvrđenim sistemom raportiranja i nadzora niži nego kada se radi o osobama koje vrše manje formalne funkcije vlasti.

175. Što se tiče toga da je "bilo razloga da [nadređeni] zna" da se njegovi podređeni spremaju da počine ili da su počinili zločine, "da bi se dokazalo da je 'bilo razloga da zna' dovoljno je pokazati da je nadređeni posjedovao informacije opšteg karaktera koje su ga mogle upozoriti na eventualna protivpravna djela njegovih podređenih".[301] Informacije dostupne nadređenom mogu biti i u pismenom i u usmenom obliku. One ne moraju biti eksplicitne ili konkretne.[302] Na primjer, ranije ponašanje podređenih ili ranije

povrede discipline mogu uputiti na nužnost daljnjeg ispitivanja. Nadređeni se nije morao stvarno upoznati s informacijama koje su bile u njegovom posjedu.[303]

176. Procjena postupaka osoba u nadređenom položaju, koje su po zakonu dužne da preduzmu sve potrebne i razumne mjere da spriječe počinjenje zločina od strane podređenih, odnosno, ako su takva djela počinjena, da kazne počinioce, mora se izvršiti od slučaja do slučaja. Nadalje, mora se imati na umu da nadređeni nisu obavezni da učine nemoguće; "nadređenog [se] može smatrati krivično odgovornim jedino za to što je propustio preduzeti one mjere koje su u njegovoj moći".[304]

177. Konačno, u slučajevima kada je moguća istovremena primjena članova 7(1) i 7(3) jer su ispunjeni zahtjevi i za jedan i za drugi vid odgovornosti, Pretresno vijeće ima diskreciono pravo da odabere kategoriju odgovornosti koja najbolje odgovara krivičnoj odgovornosti optuženog.[305]

III. ČINJENIČNI I PRAVNI ZAKLJUČCI

178. U ovom trećem dijelu Pretresno vijeće će razmotriti konkretne činjenice ovog predmeta te da li te konkretne činjenice potvrđuju van svake razumne sumnje zaključak da su zločini navedeni u optužnici, za koje se tereti prema članu 3 i 5 Statuta Međunarodnog suda i koji su razmotreni u dijelu II, doista i počinjeni.

A. Opšte primjedbe o terminologiji i dokazima

1. Uvod

179. Pretresno vijeće saslušalo je 171 svjedoka, o čemu postoji 22.016 stranica transkripta. Pored toga, u spis je uvršteno ukupno 1.268 dokaznih predmeta i 15 izvještaja sudskih vještaka.

180. U augustu 2003. Tužitaštvo je, nakon što je predmet zaključen, objelodanilo materijal, shodno, *inter alia*, svojim obavezama iz pravila 68 Pravilnika. Odbrana je reagovala i ocijenila dio tog materijala kao oslobađajući. Pretresno vijeće, pregledavši objelodanjeni materijal, smatra da su dokazni predmeti koje je optužba nedavno objelodanila, osim jednog dokaznog predmeta, redundantni ili se ne odnose na predmetni period. Jedini dokazni predmet o kojem se na suđenju nije raspravljalo jeste video zapis razgovora o jednom incidentu u kojem je vojska bosanskih Hrvata (HVO) navodno granatirala jedan dio Sarajeva pod kontrolom ABiH.[306] Pretresno vijeće smatra da informacije koje se odnose na taj incident, čak i ako su istinite, ne sugerišu nevinost niti ublažavaju krivicu optuženog niti mogu utjecati na vjerodostojnost dokaznih predmeta optužbe; međutim, zbog pravičnosti prema optuženom, taj materijal je uvršten u spis kako bi se pridonijelo boljem razumijevanju sveukupnog konteksta sukoba u Sarajevu u vrijeme na koje se odnosi optužnica. Dana 18. novembra 2003. Pretresno vijeće je obaviješteno da je optužba objelodanila dodatni materijal odbrani, te ga je uvrstilo u spis na osnovu pravila 67(D) Pravilnika. Pretresno vijeće je zatražilo da odbrana

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

iznese svoj stav o tom dodatnom materijalu. Odbrana, pak, u sljedećih trinaest dana nije Pretresnom vijeću dostavila svoj kometar. Budući da se odbrana nije izjasnila o prirodi tog materijala, Pretresno vijeće te materijale neće razmatrati i uzdržaće se od donošenja odluke.

2. Definicije termina "kampanja" i "snajpersko djelovanje"

(a) Kampanja

181. U Optužnici se navodi da je postojala "kampanja", a da se pri tom sam termin ne definiše. Iz Optužnice se relativno lako može zaključiti kako optužba shvata termin "kampanja". U njoj navodi da je provođena "vojna strategija" granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva Sarajeva; da je bila "koordinirana" i "dugotrajna"; da su djela o kojima je riječ bila "rasprostranjena ili sistematska"; te da su provođena od septembra 1992. do augusta 1994.[307] U svjetlu toga, Pretresno vijeće pretpostavlja da se termin "kampanja" u kontekstu optužnice odnosi na vojne akcije provođene na području Sarajeva u vrijeme na koje se odnosi Optužnica, koje obuhvataju rasprostranjeno ili sistematsko granatiranje i snajpersko djelovanje protiv civila, i što je dovelo do pogibije ili ranjavanja civila.

(b) Snajpersko djelovanje

182. Termin "snajpersko djelovanje" optužba definiše kao "vatru iz pješadijskog oružja, kao što su puška ili mitraljez, s nekog skrivenog ili djelimično skrivenog položaja".[308] Odbrana osporava tu definiciju kao preširoku i definiše "snajpersko djelovanje" kao vatru iz "posebnih pušaka s optičkim nišanom" i tvrdi da SRK nije imao takve puške.[309]

183. U Optužnici se "snajpersko djelovanje" ne definiše. Međutim, u tačkama koje se odnose na snajpersko djelovanje govori se o "namjernom gađanju civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje",[310] a u Prvom prilogu optužnici navode se incidenti u kojima se koristilo oružje poput mitraljeza.[311] Optuženi je, dakle, bio upozoren da se "snajpersko djelovanje" za koje se tereti ne svodi samo na incidente počinjene specijalnim snajperskim puškama opremljenim optičkim nišanom. Nadalje, uobičajena definicija termina "snajpersko djelovanje" obuhvata direktno gađanje neke osobe ili predmeta, što ne uključuje nužno specijalnu pušku.[312] Istina je, doduše, da su svjedok DP36,[313] vojnik SRK-a, i Mustafa Kovač,[314] načelnik Civilne zaštite u Sarajevu, značenje termina ograničili na *pješadijsko oružje s optičkim nišanom*, no Francis Briquemont, komandant snaga UN-a u Bosni i Hercegovini od 1993. od 1994., definisao je snajperistu kao *elitnog strijelca koji s velike udaljenosti puca na pojedinačne ciljeve*,[315] a John Hamill, pješadijski oficir koji je bio vojni posmatrač UN-a (UNMO),[316] rekao je da je snajperista, u vojnom smislu, neko ko s velike udaljenosti gađa i ubija pojedinačne osobe.[317] Hamill je potvrdio definiciju "snajperskog djelovanja" datu u izvještaju pod naslovom "Oružje u bivšoj Jugoslaviji", koji je napisao oficir kanadske vojske Tetsuo Ani:

["snajpersko djelovanje":] termin koji se u sukobu u bivšoj Jugoslaviji koristi nesistematski i obično se odnosi na gađanje civila iz raznog poluautomatskog ili automatskog oružja (mitraljeza). Izraz se izvodi iz činjenice da je izvor vatre obično tako dobro zaklonjen da ga je teško precizno odrediti. U vojnom smislu, snajpersko djelovanje se provodi u posebne svrhe, pri čemu se ponekad koristi specijalno oružje namijenjeno samo za snajpersko djelovanje.[318]

184. Pretresno vijeće smatra da se u kontekstu postojećeg predmeta snajpersko djelovanje mora shvatiti kao direktno gađanje osoba s veće udaljenosti iz bilo koje vrste pješadijskog oružja.

3. Ocjena dokaza

185. Pretresno vijeće je, imajući u vidu da je optužba ta koja snosi teret dokazivanja, izvršilo ocjenu dokaza izvedenih u skladu sa Statutom i Pravilnikom, te prihvaćenim međunarodnim standardima i opštim pravnim principima.

186. U Optužnici se navodi da se "navodi u svim tačkama ove Optužnice odnose na ukupnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva, no razmjeri su bili toliki da Prilozi pojedinačnim grupama tačaka u ovoj Optužnici navode samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi".[319] U optužnici se insistira na riječi "kampanja" kako bi optužbe protiv generala Galića bile što sveobuhvatnije.

187. Žalbeno vijeće se složilo s tim stavom, to jest, da je navođenje pojedinačnih incidenata u prilozima Optužnici bilo neophodno kako bi se zadovoljio kriterij konkretnosti navoda u optužnici:

optužbe koje se u samom tekstu Optužnice prezentiraju korištenjem najopštijih pojmova, bez makar nekih detalja iznijetih u dva Priloga, ne bi na adekvatan način upoznale Galića s prirodom predmeta s kojim se mora suočiti. [...] Suštinske pravno relevantne činjenice koje su ispuštene iz teksta Optužnice odnose se na područja na kojima je civilno stanovništvo Sarajeva ranjeno od snajperske vatre i granatiranja, približne datume kada su se relevantni događaji odigrali, te također, u vezi sa granatiranjem, područje sa kojeg su granate ispaljene. Jedino mjesto gdje se ove pravno relevantne činjenice mogu pronaći jesu dva priloga.[320]

188. Dakle, prilozima se ispunjava proceduralni uslov propisnog obavještavanja. Ne treba shvatiti da se tim prilozima teza optužbe svodi na pomenute incidente i suđenje se nije temeljilo na toj premisi. Izvedeno je mnogo dokaza kako bi se potkrijepila opšta teza optužbe, koja već na prvi pogled ("granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila")[321] ide dalje od onoga što bi se realno zasnivalo na incidentima iz priloga. Pretresno vijeće je stoga pomno razmotrilo incidente iz priloga optužnice, jer se u njima iznose konkretni primjeri sveukupne situacije u Sarajevu. U pogledu tih incidenata, Pretresno vijeće je posebnu pažnju posvetilo pitanjima udaljenosti između žrtve i najvjerovatnijeg izvora vatre, te udaljenosti između mjesta na kojem je žrtva pogođena i linije sukoba; borbenim dejstvima koja su se odvijala u vrijeme i na mjestu događaja, kao i relevantnom prisustvu vojnih aktivnosti ili objekata u blizini mjesta događaja; izgledu žrtve u pogledu godina starosti, pola, odjeće; aktivnosti kojom se činilo da je žrtva bila zabavljena, te u kojoj mjeri je žrtva bila vidljiva s obzirom na vremenske prilike, neometanu liniju nišanjenja i dnevno svjetlo. Pretresno vijeće je tako bilo u mogućnosti da za svaki slučaj, shodno pravnoj praksi iznijetoj u Drugom dijelu ove Presude i principu pravičnosti postupanja prema optuženom, procijeni da li je navedeni incident van svake razumne sumnje reprezentativan primjer navodne kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja ili se može razumno zaključiti da su žrtvu pogodile snage ABiH ili zalutali metak ili pak da je žrtvu bilo moguće smatrati borcem.

189. Pretresno vijeće je istovremeno jednako pomno razmotrilo i dokaze o incidentima snajperskog djelovanja i granatiranja koji nisu uvršteni u prilog, kao i dokaze o drugim aspektima situacije u Sarajevu. Incidente navedene u prilozima Pretresno vijeće razmotrilo je, dakle, u širem kontekstu dokaza, uzimajući u obzir kako ih shvata i tumači velik broj svjedoka u predmetu. Pretresno vijeće je i svjedočenja i dokumentarne dokaze izabralo, kombinovalo i svrstalo prema njihovoj relevantnosti, vjerodostojnosti njihovog izvora i njihovoj dokaznoj vrijednosti, posvećujući dužnu pažnju činjenici da se postojeća Optužnica odnosi na protivpravno ponašanje i odgovornost za takvo ponašanje koje je po svom dijapazonu daleko šire od incidenata iz priloga.

190. Pretresno vijeće suočilo se s poteškoćom da na mapama s kojima su se svjedoci koristili, odnosno koje su obilježavali, nisu označeni razmjeri. Ipak, na nekim mapama bile su označene minute geografske širine. Opšte je poznato da jedan stepen geografske širine, neovisno od lokacije, iznosi otprilike 111 kilometara, te da je jedna minuta šezdeseti dio stepena. Na osnovu toga Pretresno vijeće bilo je u stanju da sa prihvatljivom tačnošću odredi ili provjeri udaljenost između tačaka koje su svjedoci označili na mapama. Pretresno vijeće slaže se s odbranom da razmjer mape koja je prihvaćena kao dokazni predmet C2 iznosi 1:50.000.[322]

191. Pretresno vijeće posvetiće se sada događajima koji su prethodili periodu na koji se odnosi Optužnica radi boljeg razumijevanja predmetnog konteksta, konkretno istorije sloma Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ), koji je opisan u ranijim presudama Međunarodnog suda i koji se ovdje ne treba ponovo naširoko obrazlagati.[323]

B. Događaji koji su doveli do vojnog okruženja Sarajeva 1992. godine

1. Slom SFRJ

192. Od 1945. do 1990. SFRJ je sačinjavalo šest republika: Hrvatska, Bosna i Hercegovina (dalje u tekstu: BiH),[324] Makedonija, Crna Gora, Srbija (koja je obuhvatala autonomne regije Kosovo i Vojvodinu), te Slovenija. BiH je bila jedinstvena po tome što u njoj niti jedna etnička grupa nije bila većinska, pa tako ustavni poredak nije priznavao posebnu "bosansku naciju".[325]

193. Poslije 18. novembra 1990.[326] u Skupštini BiH dominirale su tri vodeće nacionalističke stranke: hrvatski HDZ, srpski SDS i muslimanska SDA. U Sarajevu su te tri stranke među sobom podijelile vodeće položaje na opštinskom i republičkom nivou.[327] Musliman Alija Izetbegović postao je predsjednik Republike BiH.[328]

194. U junu 1991. Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost od SFRJ i u mjesecima koji su uslijedili nastojale su se afirmisati kao suverene države.[329] To se odrazilo i na BiH. U septembru 1991. Glavni odbor SDS-a predložio je da se osnuju srpske autonomne oblasti. Prva takva oblast bila je oblast Romanija-Birač na području Sarajeva, koja je po osnivanju 17. septembra 1991. obuhvatala i opštinu Pale, a od 24. decembra 1991. opštinu Ilijaš.[330] Dana 15. oktobra 1991., nakon što je predsjednik Krajišnik na jedan dan prekinuo rad Skupštine, zastupnici SDS-a napustili su Skupštinu; međutim, zastupnici HDZ-a i SDA ponovo su se sastali i donijeli "Deklaraciju o suverenosti".[331]

195. Dana 24. oktobra 1991. bosanski Srbi osnovali su Skupštinu srpskog naroda BiH[332] i u plebiscitu održanom 9. i 10. novembra većina ih je glasala da ostanu sastavni dio SFRJ.[333] Do kraja 1991. Jugoslovenska narodna armija (dalje u tekstu: JNA) povukla se iz Slovenije i Hrvatske i uputila se prema strateškim položajima u BiH.[334] Dana 9. januara 1992. proglašena je Srpska Republika BiH s ciljem da dio BiH stupi u konfederaciju sa SFRJ ili da se, u protivnom, objavi otcjepljenje od BiH i pripajanje SFRJ.[335] Prvih nekoliko mjeseci 1992. po cijeloj BiH, između ostalog i u većini od deset sarajevskih opština, osnivane su uz organe koje je kontrolisalo Predsjedništvo Republike BiH (dalje u tekstu: Predsjedništvo) i paralelni srpski organi.[336]

196. Dana 26. novembra 1991. vlada SFRJ zatražila je od Savjeta bezbjednosti da u SFRJ pošalje misiju za očuvanje mira.[337] Dana 21. februara 1992. Savjet bezbjednosti odlučio je da uspostavi zaštitne snage UN-a (UNPROFOR) kako bi se: "stvorili uslovi mira i bezbjednosti neophodni za pregovaranje o sveukupnom rješenju jugoslovenske krize".[338] Ubrzo poslije toga, Skupština BiH organizovala je referendum o nezavisnosti od SFRJ koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. i koji su bosanski Srbi bojkotovali. Predsjedništvo BiH je, uz punu podršku Hrvata i Muslimana BiH 3. marta 1992., proglasilo BiH nezavisnom državom.[339] Početkom marta 1992. na raznim lokacijama BiH izbio je međunacionalni sukob.[340] U aprilu 1992., na osnovu odluke Predsjedništva BiH, lojalne jedinice Teritorijalne odbrane, zajedno s paravojnim grupama, snagama bosanskih Hrvata (HVO) i oficirima JNA muslimanske nacionalnosti postepeno su uklopljene u Armiju BiH (dalje u tekstu: ABiH).[341]

2. Sarajevo: oružani sukob i vojno okruženje

197. Glavni grad BiH Sarajevo nikao je na brdovitom području i proteže se u smjeru istok-zapad duž rijeke Miljacke.[342] Do 1992. godine Sarajevo je izraslo u najvažniji politički, kulturni, industrijski i trgovački centar BiH.[343] Grad je od značaja za sve etničke grupe BiH, kako kao simbol tako i zbog svog strateškog položaja..[344]

198. Sarajevo je sačinjavalo deset opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Vogošća, Ilidža, Pale, Ilijaš, Hadžići i Trnovo.[345] Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Pale bila je jedina u kojoj su bosanski Srbi predstavljali apsolutnu većinu (oko 69%). Srbi su imali relativnu većinu u Ilidži i Ilijašu. U Novom Sarajevu bilo ih je otprilike jednako koliko i Muslimana.[346]

(a) April 1992.: u Sarajevu izbija oružani sukob

199. Početkom marta 1992. u Sarajevu su podignute barikade i kontrolni punktovi koje su postavili članovi SDS-a i SDA.[347] Snage lojalne Predsjedništvu BiH zauzele su strateške objekte i vojnu opremu, a SDS je postepeno uspostavio kontrolu nad većinom zapadnih i sjevernih predgrađa grada.[348] U mnogim svjedočenjima istaknuto je psihološki uticaj ubistva jednog Srbina na svadbi 1. marta 1992.[349] Oružani sukob izbio je nakon što je Evropska zajednica 6. aprila 1992. priznala BiH kao suverenu državu.[350] U Sarajevu je došlo do snažne pucnjave, pri čemu su se strane međusobno optuživale za počinjanje neprijateljstava.[351] Prema izvještaju Donie, JNA je 6. aprila minobacačima i tenkovskom vatrom napala školu Ministarstva u Vracama, centralni tramvajski depo i područje Starog Grada, a jedinice JNA preuzele su kontrolu nad sarajevskim aerodromom.[352] "JNA je postavila barikade na ključnim putevima i tako proširila kontrolu nad pristupima gradu. Do kraja aprila konture blokade Sarajeva većim su dijelom bile određene."[353] Dana 22. aprila 1992. mirovni skup ispred republičke Skupštine prekinuli su pucnji ispaljeni iz Holiday Inna.[354]

(b) Maj 1992.: daljnji napadi u Sarajevu i osnivanje Vojske bosanskih Srba

200. Dana 2. maja 1992., kad je predsjednik Izetbegović bio u Lisabonu na pregovorima, izvršen je veliki napad na centar Sarajeva. Toga dana, član Gradskog odbora Tarik Kupusović vidio je kako iz Lukavice, naselja u južnom dijelu Sarajeva, dolaze tenkovi i otvaraju vatru na zgradu Predsjedništva. Iz tih zgrada uzvraćena je vatra. Snage lojalne Predsjedništvu BiH jedva su spriječile JNA da na juriš zauzme Predsjedništvo.[355] "Posl'je toga je, u stvari, grad bio izložen strahovitom granatiranju. Nakon par dana je zapaljena Baščaršija, centar starog Sarajeva, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, željeznička stanica, pošta, mnogi, dakle ključni, objekti grada bili su teško granatirani i uništeni. [...] To je već započelo odma' 2., 3. maja, i trajalo je nekoliko sedmica, sa prekidima naravno, kad smo svaki dan, svaki drugi dan, doživljavali šok da nema više Zetre, Olimpijske dvorane, [...] da nema više zgrade željezničke stanice, [...] da su mnoge stambene zgrade zapaljene, odnosno izgorilo po nekol'ko spratova [...]. Objekti koje sam pomenuo su u različitim djelovima grada i u stvari tu se nije mogao prepoznati nikakav poseban cilj, neki dio grada, osim tih objekata koji su simboli grada, i koji su osnova njegovog funkcionisanja, kao na primjer, pošta, ili Olimpijska dvorana, željeznička stanica i slični objekti."[356]

201. Nakon što se JNA djelimično povukla,[357] 12. maja 1992. skupština Republike Srpske je naredila da se osnuje Vojska Republike Srpske (dalje u tekstu: VRS)[358] i imenovala generala Ratka Mladića za načelnika Generalštaba.[359] Dana 22. maja 1992. BiH je prihvaćena kao zemlja članica Ujedinjenih nacija.[360] Savjet bezbjednosti zatražio je povlačenje stranih snaga, između ostalog i JNA, s teritorije BiH.[361] Tog istoga dana general Mladić naredio je da se osnuje Sarajevsko-romanijski korpus (dalje u tekstu: SRK),[362] kao jedan od pet korpusa u sastavu VRS. Bilo je zamišljeno da se taj korpus razmjesti na širem području Sarajeva, u bivšoj zoni odgovornosti Četvrtog korpusa JNA.[363] Elementi JNA pristupili su snagama lokalne Teritorijalne odbrane[364] i učestvovali su u organizovanju i popunjavanju redova SRK-a.[365] SRK je sačinjavalo ukupno oko 18.000 vojnika[366], koji su bili podijeljeni u deset do trinaest brigada,[367] čija se brojnost kretala od nekoliko desetina do nekoliko hiljada vojnika,[368] koji su bili raspoređeni u bataljone i čete.[369] Glavnina snaga SRK-a bila je razmještena oko takozvanog unutrašnjeg kruga Sarajeva, osobito na području Ilidže, Neđarića i Grbavice.[370] Do kraja 1992. sedam brigada SRK bilo je razmješteno na linijama sukoba koje su činile taj "unutrašnji krug" i čija je dužina iznosila oko 55 kilometara.[371] Pomoćne jedinice Korpusa nalazile su se u takozvanom vanjskom krugu sarajevskog fronta, dužine oko 180 kilometara.[372]

(c) Juni/septembar 1992.: intenziviranje napada na Sarajevo i daljnje razmještanje snaga UN-a

202. Pretresnom vijeću podastrijeti su dokazi o tome da su od maja do septembra 1992. obje strane nastavile granatiranje vojnih i civilnih ciljeva unutar grada Sarajeva[373] i da su borbe bile intenzivne i surove.[374]

203. Savjet bezbjednosti je rezolucijom 758 od 8. juna 1992. proširio mandat i popunu UNPROFOR-a i ovlastio razmještanje vojnih posmatrača UN-a (dalje u tekstu: UNMO). Rezolucijom 761 Savjeta bezbjednosti od 29. juna 1992. UNPROFOR je zadužen za zaštitu sarajevskog aerodroma, stratešku lokaciju na jugozapadu grada, te za pružanje pomoći pri radu aerodroma kako bi humanitarna pomoć stigla do stanovništva.[375] U ljeto 1992., shodno sporazumu s UN-om, SRK je kontrolu nad sarajevskim aerodromom predao UNPROFOR-u.[376] Bilo je zamišljeno da od tog trenutka nadalje aerodrom koristi jedino osoblje UN-a za svoje potrebe.[377] Mandat UNPROFOR-a ponovo je proširen Rezolucijom 776 Savjeta bezbjednosti od 14. septembra 1992. i otada je obuhvatao i zaštitu konvoja humanitarne pomoći.[378] U gradu su se nalazila najmanje tri vojna bataljona: francuski,[379] egipatski i ukrajinski.[380] Svaki je bio sastavljen od oko 500-600 vojnika.[381] Štab UN-a zadužen za "Sektor Sarajevo" nalazio se u zgradi pošte (PTT) u centru Sarajeva[382], gdje su se nalazili oficiri za vezu zaraćenih strana preko kojih su se održavali kontakti s UNPROFOR-om i ulagali prigovori o navodnim kršenjima pravila i sporazuma koje je prihvatila druga strana.[383]

204. Dana 1. septembra 1992. snage ABiH smještene u Sarajevu i oko njega zvanično su dobile ime "Prvi korpus ABiH".[384] Godine 1993. unutar linije sukoba oko Sarajeva razmješteno je oko 75.000 vojnika Prvog korpusa.

Oko polovina njih razmještena je u samom gradu,[385] a druga polovina duž linija sukoba izvan grada[386]. Dvije strane u sukobu u Sektoru Sarajevo nadgledali su timovi vojnih posmatrača (UNMO) iz baza pod šifrovanim nazivom LIMA (smještene izvan grada, pokrivale su položaje SRK-a) i PAPA (smještene u gradu, pokrivale su teritoriju koju je kontrolisala ABiH).[387] U februaru 1993. oko 60 posmatrača pokrivalo je ukupno 14 posmatračkih mjesta (11 položaja LIMA i 3 PAPA položaja).[388] Međutim, vladalo je opšte mišljenje da zbog nedovoljnog broja pripadnika UNMO ne može efikasno pokrivati područja koja su mu dodijeljena.[389]

205. Linije sukoba oko dijelova grada koje su kontrolisale snage ABiH uspostavljene su do 10. septembra 1992., kada je general Galić preuzeo dužnost komandata SRK-a. U Radinovićevom izvještaju prihvata se potreba snaga VRS – osobito SRK-a – da "blokira" grad, kao i to da je strateški cilj ABiH bila "deblokada grada".[390] Pripadnici UNNPROFOR-a u Sarajevu jasno su opisali kako je SRK uspio stvoriti uslove "opsade".[391] Mapa priložena ovoj presudi u Dodatku D pokazuje opseg unutrašnjeg kruga koji su formirale suprotstavljene linije sukoba SRK-a i ABiH u gradu Sarajevu. Tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica linije sukoba ostale su relativno nepromijenjene.[392]

C. Da li su snage SRK-a provodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civila?

206. Optužba navodi da je "tokom četrdeset četiri mjeseca Sarajevsko-romanijski korpus sprovodio vojnu strategiju granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba pola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce".[393] Odbrana tvrdi da "grad nije niti granatiran ni gađan iz snajpera. Sva djelovanja SRK-a bila su djelovanja iz samoodbrane i to samo i isključivo na legitimne vojne ciljeve u gradu i na vatrene položaje neprijatelja".[394] Odbrana navodi da se rat vodio u urbanoj sredini, što "uvijek obuhvata kolateralnu štetu, osobito kada jedna strana ne poštuje svoje obaveze, kao što je bio slučaj s muslimanskom stranom, konkretno s njenom obavezom da skloni civile iz zone vojnih aktivnosti", te da "uprkos svim predostrožnostima, u urbanoj sredini nije moguće kontrolisati otvaranje vatre i pucnjavu kako bi se izbjegle civilne žrtve".[395] Odbrana tvrdi da je Predsjedništvo BiH namjerno napadalo civile na svojoj strani, pretvarajući se da vatru otvara druga zaraćena strana kako bi izazvalo saosjećanje međunarodne zajednice u svoju korist.[396]

207. U ovom dijelu Pretresno vijeće razmatra dokaze o namjernom snajperskom djelovanju i granatiranju civila, kako u pogledu incidenata koji su navedeni u prilozima, tako i na širem vremenskom i geografskom nivou. Radi pravičnosti prema optuženom, ali i zbog količine dokaznog materijala koji se odnosi na incidente iz priloga, te načina na koji je taj materijal izveden i kako je razmatran, Pretresno vijeće podsjeća da je te incidente pomno razmotrilo. U mjeri u kojoj je bilo moguće i opravdano, ono je pokušalo da svaki incident iz priloga pojedinačno procijeni, ali pritom je u određenoj mjeri uzimalo u obzir i druge dokaze o situaciji u kojoj su se nalazili sarajevski

civili. Ovim metodom Pretresno vijeće će ustanoviti da li je optužba dokazala da je SRK neke od navodnih napada snajperima i granatiranje namjerno provodila protiv civila ili lica za koja je trebalo pretpostaviti da su civili.

208. Ovdje Većina želi razjasniti razloge svog prelaska sa nivoa konkretnih incidenata iz priloga na nivo opšte kampanje. Bilo bi neuvjerljivo tvrditi da 24 napada snajperima i pet napada granatama predstavljaju "kampanju" u gore navedenom smislu. Većina to ne tvrdi. Raspodijeljen na period od dvije godine, ukupan broj eventualnih dokazanih napada sam po sebi ne bi mogao uvjerljivo predstavljati "rasprostranjeno" ili "sistematsko" snajpersko djelovanje i granatiranje usmjereno protiv civila. Stoga su jednako pomno razmotreni i dokazi koji prema navodima optužbe pokazuju da navedeni incidenti iz priloga, ukoliko se dokaže da su to bili napadi, nisu bili izolirani incidenti već reprezentativni primjeri kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja.

209. Kako bi razmotrilo da li je snajpersko djelovanje i granatiranje civila, kao što navodi optužba, provođeno po cijelom Sarajevu, odnosno gradskim i seoskim naseljima Sarajeva, Pretresno vijeće će prvo proučiti opšte dokaze o snajperskom djelovanju i granatiranju civila na područjima Sarajeva koja je kontrolisala ABiH, a zatim dokaze o snajperskom djelovanju i granatiranju civila u određenim geografskim područjima Sarajeva.

1. Opšti dokazi o snajperskom djelovanju i granatiranju civila na područjima Sarajeva koje je u vrijeme na koje se odnosi Optužnica kontrolisala ABiH

210. U vrijeme na koje se odnosi Optužnica grad Sarajevo bio je izložen dugotrajnom i snažnom granatiranju. To potkrepljuju izvještaji i drugi izvori UN-a, koji sadrže opšte procjene o pogibiji i ranjavanju sarajevskih civila tokom tih napada.[397] John Hamill, koji je od maja 1993. do jula 1994. bio vojni posmatrač UNPROFOR-a,[398] objašnjava da mu je "u sjećanju ostao veoma, veoma mali broj incidenata [granatiranja] zbog "cijelih serija napada u kojima su ginuli sarajevski civili" tokom njegovog boravka ondje.[399] Francis Thomas, kanadski oficir koji je nadgledao vojne posmatrače UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do jula 1994.,[400] izjavio je kako je po njegovom dolasku većina granata bila usmjerena na sam grad te da može nabrojati slučajeve u kojima su predstavnici UN-a posmatrali kako "zemaljska artiljerija gađa civile".[401] Izvještaj UNPROFOR-a iz 1993. pokazuje da je "proteklih mjeseci bilo mnogo civilnih žrtava".[402]

211. Odbrana, međutim, tvrdi da dokazi sugerišu da je ABiH napadala vlastite civile kako bi izazvala saosjećanje međunarodne zajednice. Optužba prihvata da pretresni spis pokazuje da je moguće da su simpatizeri ili elementi iz sastava ABiH napadali muslimansko stanovništvo Sarajeva, ali navodi da ti dokazi nisu definitivni.[403] S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da je Pyers Tucker, britanski oficir UNPROFOR-a, u vezi s otvaranjem vatre na pogrebnu procesiju na groblju sjeverno od bolnice Koševo izjavio da su "ljudi iz štaba [Ujedinjenih nacija] sektora Sarajevo – mogu vam, ako je potrebno, navesti njihova imena – rekli da su sproveli

istrage [...] i da smatraju da su vatru otvorile bosanske snage".[404] Slično tome, jedan kanadski oficir UNPROFOR-a izjavio je da je "opštepoznato" da [istrage koje su sprovele Ujedinjene nacije] snažno upućuju na činjenicu da su muslimanske snage, povremeno, granatirale vlastite civile", mada "iz političkih razloga" te informacije nisu objavljene u javnosti.[405] Richard Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992., izjavio je da je "siguran – iako [ne može predočiti dokaze] o toj činjenici – da je moguće da je bilo slučajeva u kojima su, da bi se održala [slika opsade stanovništva Sarajeva] ... snage Predsjedništva pucale na svoj grad kako bi se održala slika opsade". Dodao je da je u istragama Ujedinjenih nacija provedenim u vezi s određenim incidentima koji su se tokom sukoba dogodili u Sarajevu zaključeno da "postoji element sumnje o tome da li je štetu nanio [SRK ili ABiH]".[406] Prema izjavi Michaela Rosea, britanskog generala koji je komandovao snagama UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od januara 1994. do januara 1995., u svakom slučaju "sigurno je da bi snage bosanske vlade s vremena na vrijeme, u politički ključnim momentima, pucale na Srbe kako bi ovi otvorili uzvratnu vatru na Sarajevo i kako bi bosanska vlada mogla ukazati na to kako se patnje stanovnika Sarajeva i dalje nastavljaju".[407]

212. U drugim pak slučajevima izvori UN-a pripisivali su povrede i pogibiju civila djelovanju SRK-a, što je uključivalo i namjerno gađanje civila. Prema izjavi generala Francisa Briquemonta, koji je bio komandant snaga UN-a u Bosni i Hercegovini od 12. jula 1993. do 24. januara 1994.[408], "Nema sumnje da su tokom granatiranja" Sarajeva od strane SRK-a "pogađani civili."[409] Jedan izvor ABiH odgovornost za ranjavanje i ubijanje civila u gradu pripisao je SRK-u. U pismu od 9. decembra 1993. general ABiH Rasim Delić uložio je prigovor UNPROFOR-u da je "grad Sarajevo izložen [...] snažnom granatiranju", što je dovelo do "velikog broja postradalih među civilnim stanovništvom [...] Koristim ovu priliku da vas obavijestim da sam upozorio [SRK] da zaustavi djelovanja protiv Sarajeva jer ću u protivnom morati izdati naređenje da jedinice [ABiH] odgovore istom mjerom."[410]

213. Odbrana je svjedocima koji su bili pripadnici UN-a u Sarajevu u više navrata sugerisala da je fizička šteta bila veća na liniji fronta nego u gradu, implicirajući da stradanja u gradu nisu bila prouzrokovana namjerno. Spis sudskog postupka, međutim, pokazuje da je granatiranje u većoj mjeri usmjeravano *na* grad i da su civili, i civilno stanovništvo kao takvo, na područjima koje je kontrolisala ABiH gađani s teritorije koju je kontrolisao SRK.

214. Hamill je prepričao priznanje jednog oficira SRK-a s kojim je razgovarao o incidentu koji se dogodio na Markalama u februaru 1994. Riječ je o pukovniku Cvetkoviću, koji je bio "komandant artiljerijskog puka vojske bosanskih Srba stacioniranog u Mrkovićima. Intervjuisali smo ga u vezi s tim incidentom jer su ga organi vlasti Republike Srpske zadužili za kontakt s nama [...] on je takođe rekao da su protekle godine ispalili na grad 30.000 do 40.000 projektila, pa zašto smo toliko zabrinuti za jedan projektil kad su ih toliko ispalili".[411] U jednoj UNPROFOR-ovoj vojnoj procjeni situacije u gradu, koja nije datirana i u kojoj se ne pominje na osnovu čega je procjena izvršena, stoji sljedeće: "Nisu sva granatiranja od strane [SRK-a] bila isprovocirana.

[Vojnici SRK-a] često su namjerno granatirali civilne ciljeve kako bi stradali civili."[412]

215. John Ashton, koji je u julu 1992. stigao u Sarajevo kao fotograf,[413] sjetio se da su tokom njegovog boravka u Sarajevu "[v]ećina stvari – ciljeva koje sam vidio bili civilni ciljevi. Vidio sam kako veliki broj ljudi u redovima čeka na vodu. Naročito njih su gađali. Vidio sam takođe ljude kako pokušavaju sjeći drveće. Doslovno sam vidio kako snajperisti pucaju u ljude".[414] Morten Hvaal, norveški novinar koji je pratio sukob od septembra 1992. do augusta 1994.,[415] bio je očevidac pucnjave na civile "manje-više svakog dana, ako ne i svakog dana"[416] i procijenio je da je lično vidio ili za manje od 30 minuta stigao na lice mjesta "50 do stotinu"[417] slučajeva u kojima su civili doista pogođeni iz pješadijskog naoružanja. Mirsad Kučanin, kriminalistički inspektor Centra službe bezbjednosti u Sarajevu,[418] izvršio je više od stotinu istraga vezanih za pucnjavu i granatiranje grada Sarajeva i "i svi su, ovaj, svuda su bile žrtve civili "[419]. Kučanin zna za najmanje 30 slučajeva tokom sukoba u kojima je UNPROFOR bio obaviješten o pucanju na civile i kad je preduzeo korake, npr. postavivši oklopne transportere radi blokiranja linija nišanjenja.[420] Mustafa Kovač, koji je radio za civilnu zaštitu u Sarajevu,[421] objasnio je da je uslijed učestalog granatiranja u gradu 1992. bilo civilnih žrtava.[422]

216. Akif Mukanović, vojnik ABiH, rekao je da se osjećao bezbjednije na liniji fronta nego bilo gdje drugdje u Sarajevu jer se "po linijama rjeđe pucalo".[423] Ovo se poklapa s objašnjenjem hirurga državne bolnice Milana Mandilovića o tome zašto je broj civilnih pacijenata primljenih u državnu bolnicu bio najmanje četiri puta veći od broja primljenih boraca.[424] Rekao je:

Sarajevo je relativno velik grad i sa relativnim brojem stanovništva, koje niste mogli stalno držati negdje u podrumu. To stanovništvo je imalo potrebu za određenim kretanjem, moralo je ići na radna mjesta, moralo je ići po namirnice, moralo je ići po humanitarnu pomoć. Zbog toga, zbog toga, zbog toga je i daleko veći broj bio, odnosno daleko veći priliv civila, ranjenih civila u bolnicu. Vojnici su bili na vanjskim obodima. Oni su bili u, vjerojatno, rovovima, tako da su oni bili ipak zaštićeniji dio populacije, a i na kraju krajeva i manji ih je broj.[425]

217. Spis takođe sadrži dokaze o tome da su civile namjerno gađali dok su se bavili civilnim djelatnostima ili se nalazili na civilnim lokacijama.

218. Ashton je svjedočio o gađanju vatrogasaca dok su gasili požare izazvane granatiranjem. Posmatrao je "napad na lokaciju odmah desno od zgrade PTT-a, koji je trajao sat vremena i u kojem je pogođena jedna fabrika. Vatrogasci su izašli da gase požar, granatiranje se zatim naravno stišalo, ali čim su vatrogasci stigli, ponovno su otvorili vatru i ponovno je uslijedilo granatiranje."[426] Drugom prilikom, tokom granatiranja kompleksa pekare, "vatrogasci su izašli uprkos tome što se granatiranje nastavilo". Prema iskazu tog svjedoka, u tom slučaju UNPROFOR je ustanovio da su granate ispaljene sa Grbavice, s teritorije koju je kontrolisao SRK.[427]

219. Gađali su i ambulantna kola. Kako bi izbjegla vatru, ambulantna kola su često vožena noću, bez svjetala, zaobilazeći glavne puteve.[428] Svjedok AD, vojnik SRK-a, posvjedočio je da je komandant Iliješke brigade svojoj minobacačkoj bateriji izdao naređenje da gađa ambulantna kola, pijace, pogrebne povorke i groblja na sjeveru grada, u Mrakovu.[429]

220. Hvaal je posvjedočio da je u vrijeme na koje se odnosi Optužnica nekoliko puta sedmično prisustvovao sahranama i da je vidio kako ih vojska bosanskih Srba granatira. Tvrdio je da je u dvadeset do trideset navrata doživio granatiranje pogrebne povorke. Hvaal je istakao da je vremenom izvještavanje s groblja postalo veoma opasno. Zbog toga je krajem 1993. "postalo pravilo" da se sahrane održavaju noću.[430] Vojni posmatrač Harding, koji je u Sarajevu bio od jula 1992. do januara 1993., rekao je da su se sahrane na groblju Lav "odvijele sve vrijeme. Ponekad po tri ili četiri istovremeno". "Bilo je prilično uobičajeno da se napadaju sahrane, tako da to nije bilo neuobičajeno." Napadi su se vršili sa sjevera i sjeveroistoka, "gdje su bile snage bosanskih Srba". Svjedočio je da je linija fronta u tom trenutku bila toliko blizu da se groblje Lav s nje vidjelo.[431] Do napada je "često dolazilo, bilo je to normalno i budući da se to smatralo normalnim, nismo to prijavljivali".[432] Grobovi su se kopali i sahrane održavale noću,[433] a u nekim slučajevima pokopi se ni nisu vršili na grobljima.[434]

221. Prema vojnom osoblju UN-a, snage bosanskih Srba namjerno su gađale i tramvaje. Fraser, koji je kao predstavnik UNPROFOR-a boravio u Sarajevu od aprila 1994. nadalje, izjavio je sljedeće: "Mogu vam navesti da je jednom prilikom otvorena vatra na tramvaj u gradu, te da su ustrijeljeni i ubijeni ljudi identifikovani kao civili."[435] Adrianus Van Baal, načelnik [taba UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini 1994., posvjedočio je da je 16. marta 1994. general Milovanović, načelnik Glavnog štaba VRS-a, zaprijetio da će se, ako sarajevski tramvaji nastave voziti, pobrinuti da se gađaju tramvaji i putnici u njima. Van Baal je izjavio da su poslije te prijetnje uistinu gađali tramvaje koji su nastavili voziti.[436]

222. Civili sa sarajevskih područja koja je kontrolisala ABiH odgađali su čak i osnovne poslove nužne za preživljavanje za vrijeme kad je vidljivost bila smanjena, kao npr. za vrijeme magle[437] ili za noćne sate, jer su u drugim prilikama na njih otvarali vatru. Civili, osobito stariji ljudi, drva bi obično sakupljali noću "jer se nisu mogli brzo kretati i znali su da je danju riskantno putovati".[438] Škole su zatvorene, a u naseljima su otvarane privremene škole u podrumima, kako bi djeca što kraće trebala putovati na nastavu i tako što kraće biti izložena snajperskom djelovanju i granatiranju.[439] Veliki broj civila dugo je živio u podrumima svojih zgrada kako bi izbjegli granate.[440] Naučili su da se kreću što je manje moguće,[441] rijetko napuštajući stanove,[442] a stari ljudi su "doslovno umirali od gladi jer su bili previše uplašeni da izađu napolje".[443]

223. Budući da je nabavka hrane i vode bila puno opasnosti, jer se u oba slučaja moralo dugo čekati u redovima uz opasnost da će na njih biti otvorena vatra, Kovač je izjavio da je civilna zaštita mijenjala mjesta za dijeljenje hrane koju su dostavljale humanitarne organizacije.[444] Kad je prekinuta dostava vode, međunarodne humanitarne organizacije postavile su po gradu pumpe za vodu na odgovarajućim mjestima.[445] Stanovnici su nekad po cijeli dan čekali u redu da napune svoje posude. Vojnici UN-a morali su

često mijenjati mjesta gdje su se građani okupljali da bi dobili humanitarnu pomoć kako ih ne bi gađali granatama.[446]

224. Civili koji bi se radi takvih poslova odvažili da iziđu iz svojih domova često su pratili jedni druge kako bi, u slučaju da nekog rane, imali pomoć. Jedna svjedokinja je rekla da je uvijek izlazila napolje s nekim, za slučaj da je rane, jer je živjela sama s troje djece. Ponekad su žene pratila djeca da im pomognu nositi vodu.[447] Civili su takođe pronašli alternativne puteve za prolazak gradom na kojima je bilo više zaklona od snajperske vatre s područja koja je kontrolisao SRK. Ipak, na tim rutama nije bilo zaštite od indirektnog vatrenog oružja kao što su minobacači. [448]

225. Prema Kovaču, "manje-više, svako naselje je bilo granatirano."[449] Optužba je izvela podrobne dokaze o pojedinim područjima Sarajeva koje su kontrolisale snage ABiH kako bi potkrijepila svoje navode da su tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica civile tamo gađali s područja koje je kontrolisao SRK.

2. Snajpersko djelovanje i granatiranje civila u gradskim područjima Sarajeva koja je kontrolisala ABiH

(a) Šire područje Grbavice

226. Optužba navodi da su neboderi na području Grbavice "bili ozloglašeni među Sarajlijama i međunarodnim osobljem kao izvor snajperske vatre koja je otvarana na civile".[450] Tvrdi da "u gradu nije bilo niti jednog toliko pogodnog mjesta za snajpersko djelovanje na civile, ne samo zbog toga što su snage s takve blizine mogle s visine otvarati snajpersku vatru na samo srce grada, već osobito zbog toga što je na tom mjestu grad prilično uzak, pa se iz tih nebodera mogao gađati sav saobraćaj, između ostalog pješaci, tramvaji, autobusi i drugi kolski saobraćaj koji je prolazio gradom u pravcu istok-zapad". [451]

227. Grbavica je naselje u opštini Novo Sarajevo, smješteno u južnom dijelu centra Sarajeva. Sve vrijeme na koje se odnosi Optužnica bila je pod kontrolom SRK.[452] U pogledu toga slažu se obje strane u predmetu. Mape koje su obilježili svjedoci optužbe i odbrane pokazuju da se linija sukoba u Grbavici protezala duž rijeke Miljacke, a Grbavica je južno od nje.[453] Tokom perioda na koji se odnosi Optužnica SRK je kontrolisao i područje Vraca, jugozapadno od Grbavice.[454]

228. Dokazi pokazuju da su civile u Novom Sarajevu gađali s područja Grbavice, koje je kontrolisao SRK. U periodu od oktobra 1993. do marta 1994., prema iskazu predstavnika UNPROFOR-a svjedoka Afzaala Niaza, koji je tada bio na službi u Sarajevu, s područja smještenog jugoistočno od linije sukoba na Grbavici često je otvarana vatra iz snajpera.[455] Jacques Kolp, oficir UNPROFOR-a za vezu s ABiH od marta 1993. do novembra 1994., posvjedočio je da je bilo opštepoznato da je snajperska vatra otvarana s područja Grbavice, "iz zgrada na drugoj strani rijeke".[456] Aernout Van Lynden, nizozemski novinar koji je tokom perioda na koji se odnosi Optužnica nekoliko puta posjetio Sarajevo,[457] ispričao je da su snajperski položaji koje je držala SRK, osobito oni u Grbavici, bili opasni jer su s njih vojnici mogli "doslovno pucati na ulice" u centru Sarajeva.[458] John Ashton je izjavio da su "vatru otvarali sa Grbavice i pucali direktno na grad, između zgrada, u blizini univerziteta i Holiday Inna i u blizini muzeja". Kasnije su mu vojnici SRK-a na Grbavici rekli da su "tu imali svoju liniju fronta i da su odatle pucali na ljude koji su prelazili ulice". [459]

229. Stanovništvo je zbog opasnosti vatre s Grbavice namjerno zaobilazilo neka gradska područja. Na glavnu saobraćajnu arteriju Sarajeva, dio koje se zvao Bulevar maršala Tita, i Marindvor, u centru grada, često je otvarana vatra s tog područja. Jeremy Hermer, vojni posmatrač UN-a na položajima LIMA od augusta 1993. do januara 1994.,[460] izjavio je da je glavna avenija u Sarajevu, koja se proteže paralelno s rijekom Miljackom od Starog grada prema zapadnom dijelu grada, prozvana "Alejom snajpera".[461] Van Lynden je rekao da su veliki dio tog puta, kao i Trg Marindvor, te raskrsnica u blizini zgrade Predsjedništva, bili izloženi snajperskoj vatri iz nebodera na Grbavici.[462] Sjeća se da je na nekim područjima vidio znakove upozorenja o snajperskom djelovanju, kao i zaklone na ulicama za zaštitu civila od vatre s tih položaja.[463] Morten Hvaal, norveški novinar koji je pratio sukob u Sarajevu od septembra 1992. do augusta 1994., izjavio je da su tokom cijele 1992. i 1993. godine, prije nego što su u Sarajevu preduzete bilo kakve protivsnajperske mjere, dok bi se vozio "Alejom snajpera" često na njega pucali iz zgrada na Grbavici, koju je kontrolisao SRK".[464] SRK je sa Grbavice "u stvari kontrolisao veliki dio puta koji ste trebali prijeći da biste došli u zapadni dio grada. Dakle, morali ste automobilom postići najveću moguću brzinu i tuda što brže proći".[465] Hvaal je rekao da se naročito na početku rata mogla vidjeti "prašina, dim, čak i bljeskanje puščanih cijevi jer niko nije na njih otvarao vatru. Mogli su ustvari slobodno i prilično opušteno djelovati […] i bilo je prilično lako shvatiti odakle to rade".[466] Major Roy Thomas, viši vojni posmatrač UNPROFOR-a u Sektoru Sarajevo od oktobra 1993. do jula 1994., posvjedočio je da su civili koristili zaklonjene rute da bi zaobišli "Aleju snajpera", ali su te zaklonjene rute zatim napadane artiljerijom; bio je to za njega pokazatelj da su meta bili civili.[467] Mještanin Fuad [ehbajraktarević izjavio je "dok ideš kroz Titovu im'o si zaštitu zgrada, čim Marindvor kreneš, gotovo je, Grbavica, puca na snajper, ubi sve živo."[468]

230. Nekoliko svjedoka posvjedočilo je da su artiljerijskom vatrom gađali upravo civile. U decembru 1993. Hermer je bio očevidac slučaja kada je nekoliko hitaca ispaljeno direktno na skupinu civila na Aleji snajpera, nedaleko od zgrada vlade. Ispričao je sljedeće:

Kad su hici pogodili tlo ispred nas, grupa od […] 20 do 50 ljudi istog se trena sagnula, spustila glave i zaklonila se. Svi su to istovremeno napravili. Kao da se radilo o nekom dobro uvježbanom postupku. […] Jedine moguće mete na tom području bili su civili, cesta i moje vozilo. […] Za nekoliko sekundi uslijedilo je još pucnjave i ono što se dogodilo jest da se grupa ljudi koja je od istoka prema zapadu prelazila cestu sada našla blokirana na objema stranama ceste. Jasno se sjećam jedne majke […] koja se nalazila na jednoj strani ceste odvojena od svog djeteta na drugoj strani ceste. U toj fazi situacija je bila sljedeća: budući da je puška imala čistu liniju nišanjenja cijelom

dužinom te ceste na tom mjestu, grad je ustvari podijeljen na istočni i zapadni dio. Tako je svaki prelazak preko ceste bio potencijalno smrtonosan. […] Svaki put kad bi se neko pojavio iza zaklona i pokušao prijeći cestu, ispred nas bi se obrušio […] rafal teškog mitraljeza. Kad se niko ne bi kretao, nije bilo ni mitraljeske pucnjave.[469]

David Fraser, predstavnik UNPROFOR-a koji je u Sarajevu bio od aprila 1994. nadalje, izjavio je da "na području Aleje snajpera nije bilo vojnih položaja […] ulicom su prolazili samo civili." Oni su bili glavna meta pucnjave.[470] Ashton je opisao situaciju koja se dogodila u centru grada i čiji je očevidac bio:

Vidio sam kako […] ljudi pokušavaju prijeći mostove, rijeku u centru Sarajeva, osobito u Novom Sarajevu. Posmatrao sam kako bi zastali i sklonili se iza nekog drveta ili zida, zatim iskočili i potrčali, nakon čega bi uslijedio pucanj. Osmatrao sam glavnu raskrsnicu u blizini zgrade Energoinvesta, jednu od najopasnijih raskrsnica u cijelom Sarajevu na koju su snajperi neprekidno djelovali. Bilo je to široko, prostrano područje okrenuto prema uglu naselja Hrasno i Grbavica, gdje su se ta naselja presijecala, i bilo je jasno da se tu nalazi snajperski položaj s kojeg je na to područje svakodnevno otvarana vatra.[471]

Rekao je da su na raskrsnice, kao npr. u blizini zgrada Predsjedništva i Energoinvesta i u blizini Holiday Inna postavljani kontejneri kao zakloni od vatre s Grbavice.[472] Istakao je da ti zakloni nisu civilima pružali potpunu zaštitu. Kad je posjetio položaje SRK-a na Grbavici otkrio je da vojnici SRK-a odatle vide ljude kako prelaze razmake između kontejnera i mogu ih tada gađati. Štaviše, meci većeg kalibra sasvim su probijali kroz zaklone.[473] Jednom prilikom u zimu 1993.-1994. Hvaal se vozio niz Bulevar maršala Tita i naišao na neku stariju ženu koja je ležala na ulici.[474] Ranili su je na raskrsnici na koju se često otvarala snajperska vatra s položaja SRK.[475] Prije nego što ju je uspio odvući na neko bezbjedno mjesto, drugi metak ju je pogodio u glavu i usmrtio.[476] Dana 5. decembra 1992. Van Lynden je vidio kako su jednu stambenu zgradu na Bulevaru maršala Tita pogodili zapaljivi meci ispaljeni s teritorije SRK-a.[477] Njegova ekipa je snimila taj događaj.[478] Van Lynden je vidio kako civili bježe od požara koji su izazvali meci,[479] a rečeno mu je da odatle nije otvarana vatra koja bi isprovocirala napad.[480]

231. Ashton je opisao nekoliko slučajeva granatiranja civila. Svjedočio je o minobacačkom napadu u decembru 1992., kojom prilikom je u Novom Sarajevu poginula jedna žena i ranjeno više ljudi.[481] U februaru 1993. Ashton je bio očevidac incidenta u kojem je jedan tenk SRK-a ispalio tri granate na područje Holiday Inna u blizini muzeja, gdje nije bilo nikakvih neprijateljskih vojnih djelovanja. Rekao je da su na ulici bili civili, a francuski i ukrajinski vojnici UNPROFOR-a bili su iza metalnih zaklona.[482] Francis Briquemont, komandant snaga UN-a u Bosni i Hercegovini od jula 1993. do januara 1994., rekao je da je prilikom vožnje "Alejom snajpera" po dolasku u Sarajevo vidio da su "gotovo sve zgrade i civilni stanovi spaljeni ili uništeni ili granatirani".[483] Dodao je da je "opseg razaranja na svim stambenim zgradama duž cijele Aleje snajpera, […] pokazuje da su te zgrade sistematski gađane" prije jula 1993.[484] Dokumenti UNPROFOR-a ukazuju na granatiranje i

pucnjavu širokih razmjera na središnji dio grada Sarajeva tokom perioda na koji se odnosi Optužnica.[485]

232. Mještanin Mensur Jusić sjeća se jednog napada snajperima izvršenog u proljeće 1994. u Ulici vojvode Putnika.[486] Bilo je veče i svjedok se vraćao kući s posla. Kad je izašao iz tramvaja, začuo je glasan rafal i zvuk metaka koji udaraju asfalt. Trčeći prema zaklonu, vidio je kako neka djevojka puže u zaklon. Pogodio ju je metak snajpera. Svjedok ju je podigao i odveo u zaklonjeni prolaz između zgrada. Na tom mjestu nije primijetio vojnike, naoružane osobe niti je iko uzvraćao vatru.[487] Jusić je izjavio da je vatra otvorena sa Grbavice, prekoputa Mosta bratstva i jedinstva.[488] Drugi incident koji je vidio dogodio se u blizini sarajevske željezničke stanice.[489] Jusić je vidio kako je nekog čovjeka u Brodskoj ulici pogodio metak i kako se taj čovjek srušio na zemlju. Odatle su ga odvukli neki ljudi koji nisu nosili uniforme niti su bili naoružani. Vatra se nastavila.[490] Jusić je rekao da žrtva nije nosila oružje i da je bila obučena u civilnu odjeću, kao i drugi ljudi u blizini.[491] Na osnovu prijašnjih iskustava pucnjave na to područje, znao je da je metak ispaljen s vrha određene skupine visokih zgrada (od dvadeset spratova) na Grbavici.[492]

233. Mirsad Kučanin, kriminalistički istražitelj iz Sarajeva, pokazao je na karti gdje se nalaze četiri zgrade od petnaest spratova u Lenjinovoj ulici, u blizini lijeve obale rijeke Miljacke, odakle se stalno pucalo iz snajpera.[493] Pokazao je, takođe, gdje se nalazi trgovački centar na Grbavici, skupina od tri dvadesetospratnice za koje je iz ličnog iskustva znao da se često koriste kao položaji s kojih se puca na civile u centru grada i duž Titove ulice.[494] Sjeća se da je radio na tri incidenta snajperskih napada na tramvaje iz trgovačkog centra na Grbavici.[495] Akif Mukanović, stanovnik Hrasnog, potvrdio je da su se snajperski napadi vršili s te lokacije.[496]

234. Svjedokinja AJ posvjedočila je da se u poslijepodnevnim satima 7. novembra 1992. vraćala kući od komšije.[497] Bila je obučena u civilnu odjeću.[498] Prilikom prolaska između dvije zgrade,[499] u blizini Ulice darovalaca krvi, začula je pucanj ispaljen iz pravca Grbavice.[500] Metak ju je pogodio u bok.[501] Odveli su je u ambulantu prve pomoći i kasnije smjestili u bolnicu.[502] Svjedokinja AJ izjavila je da nije bilo ni vojnika[503] ni oružja[504] u blizini mjesta gdje se dogodio incident.[505] Prema iskazu svjedokinje, vatra je stigla s Grbavice.[506] Svjedokinja se jasno mogla vidjeti iz zgrada trgovačkog centra na Grbavici kao i iz drugih nebodera u tom naselju.[507] Prema svjedokinji AJ, bilo je opštepoznato da su snajperisti SRK odatle djelovali.[508] S tih položaja ubijen je ili ranjen veliki broj ljudi iz njene ulice.[509]

235. Pretresnom vijeću predočeni su dokazi o različitim snajperskim položajima SRK-a u neboderima na južnoj strani rijeke Miljacke.

236. Od juna 1992. do početka maja 1993. svjedok D, vojnik SRK-a,[510] bio je stacioniran na prilazu ka četiri zgrade od 15 spratova kraj Lenjinove ulice, u blizini rijeke Miljacke.[511] U sudnici je na karti pokazao položaje na kojima je bio razmješten sa svojim vodom.[512] Sjeća se da bi se tokom njegovih smjena vojnici iz drugih jedinica zaduženih za snajpersko djelovanje pridružili njegovom vodu u neboderima.[513] Snajperisti bi zauzeli gornje spratove.[514] "Oni su bili svakodnevno prisutni u tim neboderima."[515] Često je

čuo kako se s tih spratova otvara vatra.[516] Bio je u prilici da razgovara sa snajperistima.[517] "Oni bi obično rekli da su nekoga pogodili."[518] Oprema im se je sastojala od "puške koja ima dugačku cijev" s optičkim nišanom, "durbinom, i na kraju toga durbina se nalazi gumeni dio na koji se nasljanja oko."[519] "Imali su poseban teleskop koji nije bio montiran na puški, znatno širi od onoga koji se nalazi na puški i uz pomoć kojeg su bolje mogli cilj da ..., ovaj, vide na drugoj."[520] Imali su i infracrvene nišane.[521]

237. Svjedok D izjavio je da su snajperisti ABiH pucali na položaje njegovog voda na Grbavici,[522] ali "nije bilo oružanih dejstava sa druge strane izuzev snajpera, izuzev snajpera".[523] Prema iskazu tog svjedoka, njegov vod dobio je naređenja od komandanta voda i od komandanta čete da puca na sve što se kreće i što bi im moglo ugroziti položaje.[524] Nikad im nije izdato uputstvo da ne pucaju na civile.[525] S druge pak strane, nekoliko svjedoka odbrane koji su tokom sukoba bili stacionirani na području Grbavice i Jevrejskog groblja izjavili su da im nisu izdavali naređenja da gađaju civile.[526]

238. Van Lynden je ispričao da mu je krajem septembra 1992. predsjedništvo bosanskih Srba dopustilo da posjeti stambene zgrade na Grbavici[527] u blizini rijeke Miljacke,[528] gdje je vidio snajperske položaje na liniji fronta.[529] Odveli su ga u prostorije u nekoliko zgrada gdje su se nalazile razne vrste vatrenih položaja, između ostalog i zamračene prostorije "gdje su bile snajperske puške" uz vreće s pijeskom iza otvora u prozorima. Opisao je da su puške imale duge cijevi i teleskopske nišane. Van Lynden je iz ranijeg iskustva znao da su oružje koje je vidio u tim prostorijama snajperske puške.[530] Na podu je vidio prazne čahure metaka. Vojnici su nosili uniforme jugoslovenske vojske.[531] "Imali su voki-tokije, male radio aparate, i bilo je jasno da na višim spratovima u drugim zgradama, na višim mjestima na padini s koje se vidjelo Sarajevo, ima još položaja koji su bili u vezi s tim ljudima na položajima na liniji fronta, s osmatračima". Dodao je: "Bilo je jasno da je to bilo koordinirano. Nije to bio samo neki pojedinačan čovjek koji gleda kroz otvor i odluči da uradi nešto ako šta ugleda. Tu su bili i drugi. Bio je to koordiniran napor."[532]

239. Hvaal je izjavio da je krajem 1993. ili početkom 1994. posjetio četiri nebodera na Grbavici.[533] Tamo je vidio "prilično jednostavan snajperski položaj, koji nije bio veoma komplikovan, zaštićen gomilama vreća s pijeskom".[534] Kad se uđe unutra, napolje se moglo vidjeti jedino kroz otvor na prozoru, koji su koristili snajperisti.[535] U tim zgradama je vidio razne vrste oružja, između ostalog i M-84, mitraljez za opštu upotrebu koji su mještani zvali "sijač smrti".[536]

240. Ashtona su pripadnici SRK-a u više navrata poslije juna 1993. odveli na položaje na liniji fronta u stambenim zgradama na Grbavici.[537] Tamo je vidio prostorije s gomilama vreća s pijeskom odakle su pucali snajperisti.[538] Kroz prozorske otvore vidio je područje Marindvora na suprotnoj obali rijeke, između ostalog Holiday Inn i kasarnu Tito: "Bilo je očito gdje su ljudi koji su prelazili preko raskrsnica mogli biti pogođeni".[539] Izjavio je da je "u prostorijama bilo na hiljade i hiljade čahura. S tog položaja se često otvarala vatra".[540]

241. Optužba takođe navodi da je Jevrejsko groblje bilo jedno od važnih izvora snajperske vatre na civile.[541] Sarajevsko Jevrejsko groblje je

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

smješteno na zapadnim padinama planine Trebević. Dokazni predmeti u spisu sudskog postupka pokazuju da su obje zaraćene strane imale položaje na tom području. Karte koje su označili svjedoci odbrane pokazuju da su linije sukoba bile udaljene za širinu groblja. SRK je bio razmješten na jugozapadnoj strani groblja, a ABiH duž zida na sjeveroistoku.[542] Te linije sukoba ostale su iste tokom cijelog sukoba.[543] Svjedoci odbrane opisali su područje Jevrejskog groblja kao posebno osjetljiv dio linije fronta na kojem su zaraćene strane često razmjenjivale vatru.[544]

242. Unutar zidova groblja, na njegovom nižem sjevernom kraju, bila je kapela.[545] Svjedoci odbrane podastrijeli su Pretresnom vijeću kontradiktorne dokaze o tome koja strana je kontrolisala kapelu. DP16, vojnik Trećeg bataljona SRK-a stacioniranog na području Jevrejskog groblja,[546] i DP11, drugi pripadnik istog bataljona,[547] rekli su da je kapelu kontrolisala ABiH.[548] Izo Golić, pripadnik Prve romanijske brigade SRK-a, rekao je da kapelu niko nije kontrolisao, "bila je bliža našim položajima".[549] Victor Vorobev, ruski predstavnik UNPROFOR-a, koji je bio stacioniran na tom području na strani SRK-a, izjavio je da kapelu nije kontrolisala niti jedna strana.[550] Pretresnom vijeću nisu predočeni nikakvi posebni dokazi o tome da su civile gađali iz kapele na Jevrejskom groblju.[551]

243. Pretresno vijeće saslušalo je svjedočenja o tome da su na području sarajevskog Jevrejskog groblja djelovali snajperisti. General Michael Rose, komandant UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu od januara 1994. do januara 1995., izjavio je da tokom njegovog službovanja u Sarajevu Jevrejsko groblje uvijek bilo opasan izvor vatre.[552] Kučanin je naveo da se s Jevrejskog groblja otvarala vatra na civile u centru Sarajeva.[553] Van Lynden je posjetio jedan položaj SRK-a u blizini Jevrejskog groblja, gdje su se prije rata nalazile civilne kuće. Njihove položaje zaklanjala su debla drveća.[554] Koristili su sistem ogledala koji im je omogućio da djeluju iz zaklona.[555]

244. Na kraju, što se tiče incidenata snajperskog djelovanja i granatiranja koji nisu navedeni u prilozima Optužnice, međunarodni posmatrači i više bolničko osoblje posvjedočili su da se na Državnu bolnicu, smještenu na Marindvoru,[556] tokom perioda na koji se odnosi Optužnica sa teritorije koju je kontrolisalo SRK redovito otvarala vatra, u kojoj su ranjavani pacijenti i osoblje i kojom je nanijeta značajna šteta bolničkoj infrastrukturi. To je potvrdio Ashton, koji je od kraja 1992. do početka 1993. živio u Državnoj bolnici.[557] Prema riječima tog svjedoka, svaki dan tokom tog perioda započinjao je granatiranjem bolnice s planine Trebević. U tim napadima korišteno je i protivavionsko naoružanje.[558] Ashton se sjeća jednog slučaja osobito snažnog granatiranja 23. septembra 1992., u kojem su teško oštećena tri dijela bolnice.[559] Tom prilikom, sa četvrtog sprata glavne zgrade bolnice vidio je kako iz pravca Pala s teritorije koju je kontrolisao SRK pucaju iz teškog naoružanja.[560] Vidio je takođe kako bolnicu granatiraju s položaja iznad Jevrejskog groblja na Grbavici, koje je kontrolisao SRK.[561] U oktobru 1992. vidio je kako s ceste za Pale, na teritoriji koju je kontrolisao SRK, jedan tenk tri puta puca na bolnicu.[562] Bolnica je sa Grbavice napadana i u oktobru 1992., u decembru 1992., te januaru 1993.[563] Jedan drugi svjedok, Van Lynden, sjeća se da je krajem 1992. bio u bolnici kad je odjeknula snažna eksplozija, koju je

okarakterisao kao tenkovsku paljbu i od koje se zgrada zatresla i oštetio se otvor za lift.[564] U martu 1993. Ashton je bio očevidac kad je jedan član bolničkog osoblja ranjen gelerom u ruku i nogu dok je uvodio pacijente na prednji ulaz bolnice.[565]

245. Milan Mandilović, hirurg u Državnoj bolnici, posvjedočio je da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica pješadijska vatra nanosila veliku štetu bolnici.[566] "Cijela fasada bolnice, južna, ali isto tako i istočna, a djelimično, djelimično zapadna, da su, hmm, da je načeta, hmm, načeta, hmm projektilima od pješadijskog naoružanja"[567] Svjedok je u vezi s izvorom vatre izjavio:

"Mislim da je dolazila sa oboda planine Trebević, sa Jevrejskog groblja i sa uzvišenog dijela naselja Grbavice koja se zove Vraca […] To su zone koje bi odgovarale otprilike jugoistočnoj, južnoj i jugozapadnoj strani."[568] Pacijenti i bolničko osoblje ranjavani su u bolnici snajperskom vatrom s tih područja.[569] Miladinović je izjavio da je u granatiranju u izvjesnoj mjeri bilo oštećeno svih dvanaest spratova.[570] Južna strana zgrade, koja se direktno vidjela s položaja SRK-a, najsnažnije je granatirana.[571] Pacijente su morali premjestiti u sjeverno krilo i na niže spratove da bi ih zaštitili od napada.[572] Bakir Nakaš, koji je od maja 1992. bio upravnik Državne bolnice,[573] izjavio je da je južna fasada bolnice, okrenuta prema teritorijama pod kontrolom SRK-a na Vracama i Trebeviću,[574] bila najviše izložena vatri, "i gotovo 85 do 90 posto pogodaka je bio sa te strane bolnice".[575] Nakaš se sjeća da je u oktobru 1992. veliki metak iz protivavionskog mitraljeza ranio njegovu sekretaricu koja se nalazila u svojoj kancelariji.[576] U augustu 1993. jedan metak pogodio je njegovu kancelariju.[577] Prema iskazu svjedoka, ti napadi izvršeni su s područja Vraca i planine Trebević.[578] Carl Harding, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od jula 1992. do januara 1993., pregledao je Državnu bolnicu 31. decembra 1992. [579] i ustanovio da su granate oštetile sve tri bolničke zgrade. Granata kalibra 155 mm oštetila je prizemlje zgrade za prijem postradalih, a drugih pet uništilo je djelimično gornje spratove glavne zgrade.[580] Treća zgrada bolnice, novo krilo, takođe je bila oštećena u artiljerijskim napadima.[581] Do januara 1993. zbog granatiranja se broj bolničkih kreveta smanjio na 200, a prije sukoba bilo ih je 480.[582]

246. Optužba je predložila da se u dokazni materijal uvrste detaljni dokazi o dva primjera navodnog namjernog gađanja civila iz snajpera s tih područja, koji su u Prvom dodatku Optužnici navedeni pod brojevima 5 i 24.

(i) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 5[583]

247. Milada Halili i njezin suprug Sabri Halili izjavili su da su ujutro 27. juna 1993., oko podneva, išli s Almasom Konjhodžić, Miladinom majkom, u poštu.[584] Obilježavali su smrt rođaka koji je poginuo od snajperske vatre.[585] Kao što je tada bilo uobičajeno, pošli su dugim zaobilaznim putem kako bi izbjegli područja koja su gađali snajperisti.[586] Kad su prilazili semaforu na raskrsnici u Kranjčevićevoj ulici, u blizini kasarne Maršal Tito, začuli su pucnjavu.[587] Milada Halili, koja je hodala malo ispred, potrčala je preko raskrsnice iza zaklona od kontejnera postavljenih kao zaštita od pucnjave sa Grbavice.[588] Uplašivši se pucnjave, Almasa Konjhodžić izgubila je ravnotežu i

pala.[589] Sabri Halili joj je pomogao da ustane i oni su produžili dalje.[590] Kad su prešli deset metara, Almasu Konjhodžić je pogodio metak.[591] Sabri Halili se okrenuo i ispod svoje tašte ugledao lokvu krvi.[592] Žrtvu su odveli u bolnicu, gdje je od povrede umrla.[593]

248. Pretresno vijeće prihvata da se događaj dogodio kao što su ga opisali svjedoci i uvjerilo se da je žrtva bila civil. Žrtva je na sebi nosila civilnu odjeću.[594] Iako je Sabri Halili bio pripadnik ABiH, toga dana nije bio na dužnosti, nije bio uniformisan niti je nosio oružje.[595]

249. Odbrana tvrdi da je prilikom razmjene vatre žrtvu pogodio zalutali metak koji se odbio, te da žrtvu nisu namjerno gađali.[596] Prema mišljenju odbrane, moguće je takođe da je metak ispaljen s položaja ABiH i da se zatim odbio i pogodio žrtvu.[597]

250. U tekstu koji slijedi iznosi se stav većine sudija (dalje u tekstu: Većina). Sudija Nieto-Navia drugačijeg je mišljenja i svoj stav iznosi u svom suprotnom i izdvojenom mišljenju u dodatku.

251. Opis događaja pokazuje da su se žrtva i njezina porodica nalazili u blizini semafora na raskrsnici i da u trenutku kad je ispaljen prvi hitac još uvijek nisu bili stigli do kontejnera iza kojih su se mogli zakloniti. Drugi hitac, kojim je žrtva ubijena, ispaljen je dok su prelazili raskrsnicu iza zaklona od kontejnera. Iskaz svjedoka pokazuje da u blizini incidenta nije bilo vojnika niti drugih vojnih ciljeva.[598] Milada Halili je izjavila da su prekoputa kasarne Maršal Tito neki ljudi čekali autobus.[599] Sabri Halili je rekao da toga dana nije bilo borbi jer je bio dogovoren prekid vatre.[600] Jedan dokument UNPROFOR-a od 13. juna 1993. potvrđuje da je prekid vatre bio na snazi, ali izvještava da je bilo "relativno napeto zbog vatre iz pješadijskog naoružanja i granatiranja artiljerije u blizini kasarne Tito".[601] Većina smatra da se izvještaj UNPROFOR-a ne kosi sa svjedočenjima svjedoka jer ne daje dovoljno informacija o situaciji na raskrsnici kod Kranjčevićeve ulice u vrijeme događaja. U njemu se takođe ni na koji način ne pokazuje da je taj incident pucnjave bio jedan od opisanih incidenata pucnjave iz pješadijskog naoružanja; svjedok nije govorio o razmjeni vatre, već o zvuku prvog i zatim drugog hica kojim je žrtva pogođena. Budući da se na osnovu dokaza ne može odrediti tačna putanja metka kojim je žrtva pogođena,[602] Većina ne može isključiti mogućnost da je žrtva pogođena metkom koji se odbio. Uprkos tome, Većina smatra da dokazi van svake razumne sumnje pokazuju da u vrijeme događaja u blizini kasarne Maršal Tito nije bilo nikakvih vojnih aktivnosti koje bi mogle opravdati pucnjavu, te da su žrtva i njezina porodica namjerno gađane.

252. Odbrana tvrdi da se žrtva nije mogla vidjeti s položaja SRK-a na Grbavici.[603] Milada Halili izjavila je da je, iako nije vidjela odakle je ispaljen metak koji je pogodio njezinu majku, čula da vatra dopire iz pravca Grbavice.[604] Sabri Halili je rekao da je metak koji je pogodio njegovu taštu doletio slijeva kad se gleda u pravcu u kojem su hodali, to jest, iza kontejnera.[605] Oba svjedoka su tvrdila da je izvor vatre bila velika bijela zgrada na Grbavici, na strani koju je držao SRK, udaljena od rijeke Miljacke oko 10 do 15 metara.[606] Jonathan Hinchliffe, koji je svjedočio o udaljenostima u vezi s incidentima snajperskog djelovanja iz Priloga, utvrdio je da udaljenost između zgrade koju su pomenuli svjedoci i raskrsnice iznosi 665 metara.[607] Nema

dovoljno dokaza da bi se van svake razumne sumnje zaključilo da su dva pucnja ispaljena iz zgrade koju su pokazala ova dva svjedoka, no vizualni dokazni predmeti pokazuju da je sa Grbavice postojala nesmetana linija nišanjenja na raskrsnici na kojoj je žrtva pogođena.[608] Činjenica da su na raskrsnicu i postavljeni kontejneri radi zaštite od artiljerijske vatre sa Grbavice dokaz je da je ta raskrsnica bila opasna i da su je ranije gađali. Na osnovu tih razmatranja i cjelokupnog svjedočenja ovo dvoje svjedoka, jedini razuman zaključak koji se, prema mišljenju Većine, može izvući iz dokaza jeste da je metak kojim je ubijena Almasa Konjhodžić ispaljen sa Grbavice. Dokazi pokazuju da je u vrijeme incidenta Grbavica bila pod kontrolom SRK-a.

253. Većina stoga konstatuje da je Almasa Konjhodžić, civil, namjerno gađana i ubijena hicem ispaljenim sa teritorije na Grbavici koju je kontrolisao SRK.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 24[609]

254. Mensur Jusić svjedočio je da je 19. juna 1994. oko 17:00 sati bio u tramvaju koji je vozio Ulicom vojvode Putnika u pravcu Ilidže.[610] Svjedokinja M je bila u istom tramvaju sa svojim sinom od četiri godine. Svjedokinja M je bila u šestom mjesecu trudnoće.[611] Bio je sunčan dan.[612] Kad se tramvaj približio raskrsnici Ulica vojvode Putnika i Tršćanske ulice, malo iza Marindvora,[613] svjedokinja M začula je pucanj i vidjela da joj je ranjen sin koji je sjedio pored prozora.[614] Ranjeni su takođe jedan čovjek koji je stajao pored tramvajskih vrata i jedna djevojka.[615] Jusić se takođe sjetio da je čuo pucanj. Vidio je ženu s malim dječakom koji je bio obliven krvlju. Shvatio je zatim da je i sam pogođen u cjevanicu desne noge i primijetio je da neka žena, koja mu je stajala zdesna, krvari iz ruke.[616] Oboje svjedoka je izjavilo da je tramvaj nastavio voziti i da je prije nego što je stigao do bezbjednog mjesta u Pofalićima propustio dvije stanice.[617] Pucnjava se nije nastavila.[618] Ranjenima je u obližnjoj ambulanti prve pomoći pružena ljekarska pomoć.[619]

255. Pretresno vijeće prihvata da se incident dogodio onako kako su ga ispričali svjedoci. Konkretno, uvjereno je da je metak pogodio tramvaj koji je vozio Ulicom vojvode Putnika prema Ilidži pogodio metak, kojom prilikom su tri putnika ranjena dok se tramvaj kretao. Pretresno vijeće je, dalje, uvjereno da su putnici u tramvaju bili civili. Pored toga, tramvaj je očito bio civilno vozilo koje se kretalo utvrđenom rutom za vrijeme prekida vatre i nije moglo biti zamijenjeno za vojni cilj.

256. Odbrana je iznijela tvrdnju da niti tramvaj ni putnici u njemu nisu namjerno gađani.[620] Ustvrdila je da su se na tom području svakodnevno odvijala borbena dejstva, tako da je moguće da je tramvaj pogodio neki zalutali metak ili metak koji se odbio.[621] U iskazima svjedoka navodi se da je toga dana javni saobraćaj radio jer je na snazi bio prekid vatre.[622] Svjedokinja M izjavila je da je to jutro bilo mirno i da nije bilo nikakvih incidenata.[623] U trenutku otvaranja vatre tramvaj nije bio pretrpan i nije prevozio vojnike niti bilo kakvu vrstu vojne opreme.[624] U neposrednoj blizini mjesta događaja nije bilo vojnih vozila.[625] Dokazi ne sugerišu da su na tom području provođena

bilo kakva vojna dejstva. Pretresno vijeće konstatuje da jedini razuman zaključak koji se može izvući iz dokaza jest da su tramvaj i putnici namjerno gađani.

257. Odbrana, dalje, tvrdi da nema dovoljno dokaza o tome da je metak ispaljen sa teritorije SRK-a.[626] Tvrdi da su obje zaraćene strane imale položaje na području Jevrejskog groblja, tako da je moguće da je metak ispaljen s položaja ABiH na tom području.[627] Bogdan Vidović, policajac koji je proveo forenzičku istragu u vezi s tim događajem, izjavio je da je metak pogodio lijevu stranu tramvaja gledajući u smjeru kretanja tramvaja.[628] Izjavio je da policija nije mogla ustanoviti tačan izvor vatre jer se tramvaj nije zaustavio na mjestu pucnjave.[629] Forenzičkom istragom ustanovljen je jedino opšti smjer vatre i zaključeno je da je hitac ispaljen s područja Grbavice ili Vraca, teritorija koje je kontrolisao SRK.[630] Na osnovu mjesta udara metka na lijevoj strani tramvaja, Jusić je izjavio da je hitac ispaljen sa položaja SRK-a na brdima, iz pravca Jevrejskog groblja ili padina planine Trebević, područja koje je kontrolisala SRK.[631] Svjedokinja M takođe misli da je pucanj ispaljen s položaja SRK-a na brdima prema planini Trebević, gdje se nalazi Jevrejsko groblje.[632] Pretresno vijeće napominje da optužba ne navodi konkretan izvor vatre za ovaj incident, nego tvrdi da je SRK kontrolisao sva područja koja su pokazali svjedoci.[633] Na osnovu dokaza i mapa kojima raspolaže, Pretresno vijeće konstatira da udaljenost između mjesta na kojem se incident dogodio i rubova Jevrejskog groblja iznosi oko 500 metara.[634] Svjedoci DP11 i DP16 izjavili su da se mjesto pucnjave nije vidjelo sa položaja SRK-a na Jevrejskom groblju.[635] Odbrana je, s druge pak strane, izjavila da se mjesto događaja vidjelo s obje strane linije sukoba.[636] Panoramski pogled s raskrsnice gdje je pogođen tramvaj i fotografije te raskrsnice pokazuju da se s područja Jevrejskog groblja i planine Trebević pruža nesmetan pogled na raskrsnicu.[637] Uzimajući u obzir mjesto gdje se tramvaj nalazio u trenutku kad je pogođen, da je pogođen u lijevu stranu gledajući u smjeru kretanja tramvaja, činjenicu da linija nišanjenja između mjesta događaja i područja Jevrejskog groblja pod kontrolom SRK nije bila ničim zaprečena, te približnu udaljenost između ta dva područja, Pretresno vijeće konstatovalo je da je jedini realan zaključak da je pucanj kojim je tramvaj pogođen ispaljen s područja koje je kontrolisao SRK.

258. Pretresno vijeće smatra da su s područja Jevrejskog groblja, koje je kontrolisao SRK, namjerno gađali civilno vozilo, uslijed čega su ranjena tri civilna putnika.

(b) Područje Hrasnog

259. Optužba tvrdi da je naselje Hrasno bilo izloženo vatri s gornjih rubova Hrasnog brda, na području Ozrenske ulice.[638] Hrasno je stambeno naselje smješteno u jugozapadnom dijelu Sarajeva i graniči s Grbavicom.

260. Iskazi koje je Pretresno vijeće saslušalo pokazuju da su civili u naselju Hrasno bili izloženi pucnjavi s nekoliko položaja SRK-a. Svjedoci su naveli da je izvor vatre redovno bilo područje Hrasnog brda u blizini Ozrenske ulice. Žrtva snajperskog djelovanja Nafa Tarić izjavila je da su snajperisti gađali civile s tamošnjih položaja SRK-a.[639] Akif Mukanović,

stanovnik Hrasnog, izjavio je da su vatru na civile s tih položaja često otvarali nakon što bi pao mrak.[640] Svjedok J je izjavio da su "tokom cijelog rata to [bila] poznata snajperska gnijezda", u Ozrenskoj ulici.[641]

261. Dokazi pokazuju da je naselje Hrasno, uključujući donje dijelove Hrasnog brda ili Hrasno brdo, kontrolisala ABiH. Svjedoci su izjavili da je SRK imala položaje i na samom Hrasnom brdu, oko Ozrenske ulice, koja se protezala vrhom brda. Svjedok DP10, vojnik SRK-a razmješten na području Grbavice,[642] izjavio je da je SRK imao položaje na Hrasnom brdu, koji su se protezali do raskršća Ozrenske i Moravske ulice.[643] Svjedok D takođe je izjavio da je SRK bio razmješten na višim dijelovima Hrasnog brda, ali je objasnio da se linija sukoba pretezala Ozrenskom ulicom zapadno od te raskrsnice. Od juna 1992. do februara 1993.[644] svjedok D je u raznim periodima bio razmješten na položajima na liniji fronta na raskršću Ozrenske i Milinkladske ulice na Hrasnom brdu.[645] Iako s tog mjesta nije vidio položaje ABiH na liniji fronta, oni su se nalazili oko 50 metara nizbrdo.[646] Svjedok je isprekidanom linijom na mapi označio liniju fronta duž Ozrenske ulice.[647] Dva stanovnika Hrasnog i dva kriminalistička istražitelja potvrdili su da je više dijelove brda, između ostalog i Ozrensku ulicu, kontrolisao SRK, a da su niži dijelovi bili teritorija ABiH.[648] Pretresno vijeće se na osnovu dokaza uvjerilo da je SRK kontrolisao gornje dijelove Hrasnog brda, uključujući i područje Ozrenske ulice, a da je ABiH kontrolisala niže dijelove brda.

262. Svjedok D, vojnik SRK-a, posvjedočio je da je s položaja svoje jedinice u Ozrenskoj ulici mogao vidjeti pripadnike snajperske jedinice SRK-a kako djeluju iz jedne dvospratnice smještene oko 15 metara dalje od mjesta na kom je on bio.[649] Snajperisti su često mijenjali svoje položaje i selili se iz jedne kuće u drugu.[650] Oprema im je bila slična onoj koju je vidio u visokim zgradama na Grbavici.[651] Imali su puške s dugim cijevima i teleskopskim nišanima, dvoglede "i nešto u obliku teleskopa" velike snage uvećavanja.[652] Imali su i infracrvene nišane[653] i specijalnu vrstu mitraljeza opremljenog optičkim nišanima.[654] Svjedok D je vidio kako im oružje viri iz kuće. Veoma često bi čuo kako odande dopire pucnjava iz vatrenog oružja.[655] Ponekad bi sa snajperistima razgovarao o tome šta su im bile mete. "Gađali su jednako i civile i vojnike.[656] […] To pucanje se najčešće, često odnosilo na te raskrsnice koje su se nalazile na, takozvanim, transverzalama, koje su izgrađene poprečno po gradu, i dobro se vide sa tih položaja." Te 'transverzale' opisao je kao "široke ulice koje su, koje se nalaze po širini grada, dakle ne uzduž nego poprijeko i one se ukrštaju s glavnim ulicama koje idu uzduž grada."[657] Pomoću dvogleda mogao je vidjeti kontejnere postavljene na raskrsnicama radi zaštite, kao i ljude kako hodaju s druge strane kontejnera.[658] "Ili se često desi da neko i neoprezan ide i mimo tih kontejnera."[659] Snajperisti su svjedoku potvrdili da gađaju ljude na raskrsnicama na kojima su postavljeni zakloni.[660]

263. Van Lynden je posjetio jedan položaj SRK-a na višim predjelima Hrasnog brda.[661] Utvrđeni vatreni položaj koji je tamo vidio bio je ukopan u vrtu izvan kuće.[662] Vojnici su imali mitraljez i "dok je jedan čovjek upravljao mitraljezom, drugi je gledao dolje kroz dvogled".[663] Jedan vojnik je otvorio vatru dok je svjedok bio tamo. "Kad smo ga pitali šta gađa, odgovorio je 'mudžahedine', misleći na suprotnu stranu, bosanske Muslimane".[664]

264. Civile u Hrasnom gađali su i s područja Grbavice. U aprilu 1993. Ashton se nalazio u autobusu u naselju Hrasno kad je na njega otvorena vatra.[665] Na osnovu smjera kretanja autobusa i tragova metaka Ashton je zaključio da je vatra otvorena s područja iznad sportskog stadiona na Grbavici.[666] Svjedok I je izjavio da je bilo uobičajeno da se iz trgovačkog centra na Grbavici otvara snajperska vatra na civile na području Hrasnog.[667] Habib Trto je takođe izjavio da se vatrom sa Grbavice često gađala i raskrsnica na mostu Dolac Malta.[668] Milada Halili, stanovnica Hrasnog, potvrdila je da su na toj raskrsnici gađali civile.[669] Zbog takve situacije, Almasa Konjhodžić, majka Milade Halili, preselila se iz svoje kuće u zgradu pošte u kojoj je radila kako bi izbjegla svakodnevno prelaženje mosta Dolac Malta.[670] Tamo se zbog toga preselilo još nekoliko osoba.[671] Milada Halili je izjavila da je njezin stan bio okrenut prema trgovačkom centru na Grbavici i da je odande gađan.[672]

265. Alija Mulaomerović, direktor Zavoda za hitnu medicinsku pomoć smještenog u Ulici darovalaca krvi 14, koja se sada zove Kolodvorska ulica,[673] ispričao je da su Zavod često gađali s teritorije SRK-a. Osoblje je mislilo da vatru otvaraju iz Ozrenske ulice na Hrasnom Brdu,[674] kao i iz bivše policijske akademije na Vracama.[675] Mulaomerović je izjavio da su Zavod tokom sukoba više puta granatirali i nanijeli mu velika oštećenja.[676] Međutim, on nije mogao tačno odrediti izvor vatre:

"Dolazilo je iz svih pravaca".[677] Osoblju Zavoda stalno je prijetila opasnost od vatre i granatiranja kojima je Zavod bio izložen.[678]

266. Optužba je predložila da se u dokazni materijal uvrste iscrpni dokazi o četiri primjera navodnog namjernog snajperskog djelovanja na civile na širem području Hrasnog, koji su navedeni u Prvom prilogu Optužnici pod brojevima 10, 15, 20 i 27.

(i) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 10[679]

267. Nafa Tarić izjavila je da je oko 17:00 sati 3. septembra 1993. sa svojom osmogodišnjom kćerkom Elmom Tarić izašla po školske knjige.[680] Nafa Tarić se sjeća da je dan bio sunčan i miran.[681] Krenule su pješice od svog stana u Hrasnom, prošle kroz naselje i spustile se u Ulicu Ivana Krndelja.[682] Prešle su ulicu držeći se za ruke[683] i prošle iza kontejnera postavljenih kao zaklon od snajperista SRK-a, koji su, prema iskazu svjedoka, djelovali s područja Ozrenske ulice na Hrasnom Brdu.[684] Pogođene su kad su izašle iza zaklona koji su pružali kontejneri.[685] Isti metak kojim je Nafa Tarić pogođena u lijevo bedro okrznuo je zatim kćerkinu ruku i pogodio je u stomak.[686] Pale su na zemlju.[687] Nafa Tarić je izjavila da je još jedan metak "prozviždao pokraj nas dok smo ondje ležale".[688] Očevici incidenta[689] nisu se usudili da im priđu.[690] Uspjele su otpuzati s nezaštićenog mjesta[691] i odvezene su u bolnicu.[692] Pretresno vijeće je uvjereno da se incident odvio onako kako ga je ispričao svjedok.

268. Pretresno vijeće nema sumnji u vezi s tim da su Nafa Tarić i Elma Tarić, koja je tada imala osam godina, bile civili.

269. Odbrana tvrdi da žrtve nisu bile namjerno gađane.[693] Nafa Tarić je izjavila da se u vrijeme incidenta nisu provodila nikakva vojna dejstva.[694] Izjavila je da u neposrednoj blizini nije bilo vojnika, uniformisanog osoblja niti vojne opreme.[695] Prema iskazu svjedokinje, najbliže komandno mjesto ABiH bilo je oko 500 do 800 metara od naselja Hrasno.[696] Činjenica da su dvije žrtve pogođene u trenutku kad su izašle iza kontejnera i da je drugi pucanj ispaljen dok su ranjene ležale na tlu pokazuje da su namjerno gađane, te da nisu slučajno ranjene.

270. Odbrana tvrdi da medicinska dokumentacija uvrštena u spis ne objašnjava "ugao kanala povrede [sic] kod svjedoka i njezine kćerke", zbog čega nije moguće odrediti tačan pravac i izvor vatre.[697] Ona, dalje, tvrdi da Nafu Tarić i njezinu kćer nisu mogli pogoditi s položaja SRK-a u Ozrenskoj ulici jer se mjesto događaja nije vidjelo s tih položaja.[698] Pretresno vijeće smatra da izostanak detaljnije medicinske dokumentacije i tehničkih podataka o tome gdje su meci ušli u tijelo žrtava nije presudan za određivanje izvora vatre. Svjedok J, policajac iz Stanice javne bezbjednosti Novo Sarajevo koji je obavio uviđaj na mjestu događaja,[699] zaključio je da je pucanj ispaljen s položaja SRK u Ozrenskoj ulici.[700] Svoj zaključak zasniva ne samo na opštepoznatoj činjenici da su na tom području djelovali snajperisti,[701] već i na činjenici da policija zbog pucnjave s tih položaja nije mogla odmah izaći na mjesto događaja.[702] Nafa Tarić se sjeća da je u bolnici u koju su je odveli razgovarala s petoro ljudi koji su bili ranjeni snajperskom vatrom otvorenom s područja Ozrenske ulice u okviru sat vremena od incidenta kad su ranili nju i njezinu kćerku.[703] DP10 i DP16 posvjedočili su da se mjesto događaja nije u potpunosti vidjelo s položaja SRK-a u Ozrenskoj ulici.[704] Međutim, vizualni dokazni predmeti predočeni Pretresnom vijeću pokazuju da linija nišanjenja između položaja SRK-a na Hrasnom brdu i mjesta događaja nije bila ničim zapriječena.[705] Uzimajući to u obzir, jedini razuman zaključak jeste da su Nafa i Elma Tarić ranjene metkom ispaljenim s tog područja.

271. Pretresno vijeće je uvjereno van svake razumne sumnje da su Nafa i Elma Tarić, civili, namjerno gađani s položaja koji je kontrolisao SRK.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Pri1ogu pod brojem 15[706]

272. Ramiz Velić, radnik Javnog komunalnog preduzeća u Sarajevu,[707] izjavio je da je 2. novembra 1993., oko 09:30 sati, raščišćavao smeće bagerom u Ulici braće Ribara, u naselju zvanom Trg heroja u Hrasnom.[708] Toga dana pratili su ga pripadnici egipatskih snaga u dva oklopna transportera UNPROFOR-a označena natpisima "UN".[709] Nosio je crne somotne pantalone i šofersku kožnu jaknu.[710] Bager i kamioni u koje su skupljali smeće bili su žute boje.[711]

273. Mještani su Veliću rukama i lopatama pomagali u utovarivanju smeća.[712] Ulica je od snajperske vatre bila zaklonjena dekama obješenim o žicu.[713] Vozeći bager unatrag Velić se odmaknuo od deka i zaklona koji mu je pružala jedna zgrada i izašao na otvoreno područje gdje su stajala vozila UNPROFOR-a, i tamo je pogođen.[714] Velić od buke bagera nije čuo pucanj. Kad je osjetio da ga je metak pogodio u lijevu ruku,[715] iskočio je iz kabine i sklonio se iza točka.[716] Pucnjava se nastavila i čuo je kako je nekoliko metaka pogodilo lijevu stranu vozila.[717] Kolege su mu kasnije rekli da su na bageru izbrojili 64 traga od metaka.[718] Kad se pucnjava stišala, Velića su odvezli u bolnicu.[719] Pretresno vijeće je uvjereno da se incident dogodio onako kako ga je prepričao Velić.

274. Odbrana tvrdi da su bager ili opravdano gađali jer je postojala mogućnost da se koristio u vojnu svrhu[720] ili da je žrtva ranjena slučajno tokom razmjene vatre.[721] Pretresno vijeće prihvata Velićevo svjedočenje da se bager koristio samo za tovarenje smeća i da ga je tokom 1993. samo on koristio.[722] Bager je pogođen kad se Velić pomjerio na otvoren prostor.[723] Čak i u slučaju da napadač nije mogao vidjeti odjeću i ono što je Velić radio, na osnovu prisustva dva vozila UNPROFOR-a mogao je znati da Velić obavlja civilne zadatke. Argument odbrane nije uvjerio Pretresno vijeće da je Velić slučajno pogođen. Nakon što je on izašao iz kabine, bager je pogodilo na desetine metaka.[724] Na mjestu događaja Velić osim bagera, žutog kamiona i vozila UNPROFOR-a nije vidio nijedno drugo vozilo.[725] Prema iskazu svjedoka, u blizini nije bilo vojnog prisustva niti vojne opreme.[726] Pretresno vijeće zaključuje da su Velića namjerno gađali.

275. Odbrana dalje tvrdi da optužba nije uspjela ustanoviti izvor vatre.[727] Velić je izjavio da mu je, u trenutku kad je pogođen, lijeva ruka "bila okrenuta prema Vracama".[728] Prema iskazu svjedoka, izvor vatre bila je srednja policijska škola MUP-a na Vracama,[729] koju je kontrolisao SRK.[730] Hinchliffe je procijenio da je policijska škola bila na udaljenosti od 490 metara.[731] Svjedoci odbrane DP10 i DP16 dali su protivrječna svjedočenja o liniji nišanjenja iz policijske škole.[732] Vizualni dokazni predmeti podastrijeti Pretresnom vijeću pokazuju da se mjesto incidenta jasno vidjelo s položaja SRK na Vracama.[733] Uzimajući u obzir Velićevo svjedočenje, položaje oklopnih transportera UNPROFOR-a, činjenicu da linija nišanjenja između mjesta događaja i područja Vraca nije bila ničim zapriječena, te približnu udaljenost između ta dva područja, jedini razuman zaključak jeste da su meci koji su ispaljeni na bager, od kojih je jedan pogodio žrtvu, ispaljeni, ako ne iz policijske škole MUP-a, onda barem s područja Vraca.

276. Pretresno vijeće je van svake razumne sumnje uvjereno da su Ramiza Velića, civila, namjerno gađali s područja na Vracama koje je kontrolisao SRK.

(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 20[734]

277. U januaru 1994. Akif Mukanović živio je sa svojom suprugom i dvoje djece tinejdžerskog uzrasta na prvom spratu zgrade u Ulici obala 27. jula u Hrasnom.[735] Stan je bio okrenut prema linijama sukoba udaljenim oko 800 metara.[736] Meci su ga često pogađali.[737] Kako bi smanjila rizik da ih noću vide s područja SRK-a na Hrasnom brdu, porodica Mukanović je, pored toga što je spuštala roletne, noću prozore pokrivala i dekama.[738]

278. Mukanović je izjavio da je 11. januara 1994. stigao kući oko 19:00 sati.[739] Napolju je već bio mrak.[740] Njegova supruga Hatema,[741] njegovo dvoje djece i komšija sjedili su za trpezarijskim stolom.[742] Supruga mu je sjedila leđima okrenuta prozoru.[743] Mukanović je primijetio da roletne nisu pokrivene dekama.[744] Budući da nije bilo struje, na stolu je gorila svijeća.[745] Prema riječima svjedoka "nije se ni pucalo, nije ništa, nije nikakvih borbi bilo, to da bi se moglo…, šta čovjek …, samo je to puklo, mi smo svi skočili, moj sin je preskočio, [...] na to je moja supruga samo ustala i rekla: "Gotova sam", samo je korak napravila [...] problijedila, i klonula."[746] Prema Mukanovićevom iskazu njegov stan su pogodila dva metka.[747] Jedan metak prošao je kroz drveni okvir na lijevoj strani prozora, gledajući napolje[748] i ranio njegovu suprugu u desnu lopaticu, presjekavši joj aortu i zabivši joj se u tijelo.[749] Drugi metak prošao je kroz lijevo prozorsko okno, proletio kroz trpezariju i zid, te se zabio u vanjski hodnik zgrade.[750] Hatemu Mukanović odveli su u bolnicu, ali nije preživjela povredu.[751]

279. Pretresno vijeće je uvjereno da se incident dogodio prema opisu svjedoka, te da su žrtva i njezina porodica bili civili.

280. Odbrana tvrdi da se pravac vatre ne može tačno odrediti zato što optužba nije ustanovila uglove pod kojim su meci pogodili stan.[752] Pretresno vijeće tu informaciju ne smatra nužnom da bi se odredio pravac ili izvor vatre. Mukanović je izjavio da su meci ispaljeni iz pravca položaja SRKa na Hrasnom Brdu.[753] Na karti i fotografijama koje su mu pokazane u sudnici pokazao je mjesto gdje su se nalazili ti položaji, koji su se mogli vidjeti iz njegovog stana, kao i linije sukoba.[754] Izjavio je da se noću, kad bi pucali, "obično [se] uveče vidjelo kad svijetlećim mecima pucaju odakle se puca".[755] Svjedok J, policajac stanice javne bezbjednosti Novo Sarajevo, obavio je uviđaj na mjestu događaja.[756] Objasnio je da su na žrtvi pronađene ulazna i izlazna rana, na osnovu čega je policija uspjela odrediti pravac vatre.[757] Forenzičkom istragom je utvrđeno da su meci ispaljeni sa položaja SRK-a na Hrasnom brdu.[758] Hinchliffe je procijenio da udaljenost iznosi 760 metara.[759] Vizuelni dokazni predmeti predočeni Pretresnom vijeću pokazuju da ništa nije zaklanjalo liniju nišanjenja između Hrasnog brda i stana Mukanovićevih.[760] Na osnovu gorenavedenog Pretresno vijeće zaključuje da je žrtva ubijena metkom ispaljenim s teritorije pod kontrolom SRK-a na Hrasnom brdu.

281. Odbrana dalje tvrdi da nije moguće da je žrtva namjerno pogođena jer se nije vidjela s položaja SRK-a na Hrasnom Brdu.[761] Prema mišljenju odbrane, žrtvu je vjerovatno slučajno pogodio neki zalutali metak ispaljen u borbi. [762]

282. Slijede zaključci Većine Pretresnog vijeća. Izdvojeno mišljenje sudije Nieto-Navia, koji se ne slaže sa zaključcima Većine, nalazi se u prilogu Presude.

283. Prema Mukanovićevom iskazu, na njegov stan su ispaljena dva metka. Jedan metak pogodio je prozorsko staklo, a drugi je prošao kroz okvir prozora i pogodio svjedokovu suprugu. Mukanović je izjavio da u zgradi nije bilo vojnog osoblja ni opreme niti su u njenoj blizini provođena vojna dejstva.[763] Dodao je da je taj dan bio "prilično tih, jedan od mirnijih dana". Te večeri prije incidenta nije bilo pucnjave niti granatiranja.[764] Većina konstatuje da hici ispaljeni na Mukanovićev stan nisu bili zalutali meci, već da su namjerno ispaljeni na prozor svjedokovog stana. Snajpersko djelovanje na civile na području Hrasnog bilo je redovna pojava. Mukanović i njegova porodica znali su za tu opasnost i na prozore su vješali deke kako bi im stan noću bio slabije uočljiv. Međutim, te večeri kad se dogodio incident na prozore su bile navučene samo pocijepane pamučne zavjese. Soba u kojoj su sjedili bila je osvijetljena svijećom. Postoje dokazi da su snajperisti SRK-a koji su djelovali s Hrasnog brda koristili infracrvena svjetla kako bi svoje mete mogli vidjeti u mraku.[765] Međutim, optužba nije pokazala da se ta naprava koristila u ovom slučaju. Uprkos tome, uzimajući u obzir činjenicu da u to vrijeme u zgradi i u njenoj blizini nije bilo vojnika niti su provođena borbena dejstva, napadač je trebao znati da će namjernim gađanjem prozora (osvijetljenog) stana u stambenoj zgradi stradati jedino civili.

284. Većina Pretresnog vijeća konstatuje da su, nakon što je 11. januara 1994. pao mrak, na svijećom osvijetljen prozor u civilnoj stambenoj zgradi u Hrasnom ispaljena dva hica sa teritorija SRK-a na Hrasnom brdu, kojima je ubijena Hatema Mukanović, civil, te da je napad izvršen sa teritorije koju je kontrolisao SRK, sa ciljem da se ubiju ili teško rane civili koji se eventualno zateknu u svijećom osvijetljenoj prostoriji.

(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 27[766]

285. Svjedok AG, trinaestogodišnji dječak, i svjedokinja AH, njegova sestra, izjavili su da su u poslijepodnevnim satima 22. jula 1994. sa svojom majkom krenuli u posjetu rodbini.[767] Dan je bio vedar.[768] Zaustavili su se da pogledaju izlog prodavnice cipela u Ulici Miljenka Cvikovića.[769] Svjedok AG je sišao sa svog bicikla i nedaleko od njega stao.[770] U tom trenutku pogođen je u donji dio stomaka.[771] Metak je dječaku prošao kroz tijelo i razbio izlog prodavaonice.[772] Porodici su pomogli ljudi iz obližnjeg restorana.[773] Svjedoka AG odveli su u odjel za hitne intervencije[774] a potom je nekoliko dana zadržan u bolnici.[775]

286. Pretresno vijeće je uvjereno da se incident dogodio onako kako ga je opisao svjedok, te da je svjedok AG bio civil.

287. Odbrana tvrdi da svjedoka AG nisu namjerno gađali s položaja SRK-a, već da je ranjen zalutalim metkom u sklopu borbenih dejstava.[776] Suprotno tome, dokazi pokazuju da se u trenutku incidenta na tom području nisu odvijala nikakva vojna dejstva. Svjedokinja AH izjavila je da je toga dana bio na snazi prekid vatre te da je s djecom izašla baš zato što nije bilo borbi.[777] Svjedoci AG i AH rekli su da u blizini mjesta incidenta nije bilo ni vojnika niti vojnih vozila.[778] Do trenutka kad se dogodio taj incident nije se čula nikakva pucnjava.[779] U blizini se igralo nekoliko djece[780] i obližnji restoran je bio otvoren.[781] Pretresno vijeće stoga konstatuje da žrtvu nije pogodio zalutali metak, već da su je namjerno gađali.

288. Odbrana dalje tvrdi da nije postojala neometana linija nišanjenja između položaja SRK-a i mjesta incidenta.[782] Svjedoci AG i AH nisu tvrdili da im je poznato odakle je metak ispaljen.[783] Policijska istraga je pokazala da su

dva hica, ustvari, ispaljena jedan za drugim, te da je drugi metak pogodio obližnji restoran.[784] Na osnovu pregleda tragova metka u restoranu,[785] policija je zaključila da su hici ispaljeni iz kuće Pržulje u Zagorskoj ulici, na teritoriji pod kontrolom SRK-a na Hrasnom Brdu.[786] Budući da su dva metka ispaljena brzo jedan za drugim, Pretresno vijeće zaključuje da su ispaljeni, ako ne iz istog oružja, onda sa istog mjesta. Svjedok DP16 je tvrdio da se mjesto događaja nije vidjelo s položaja SRK-a,[787] no vizuelni dokazi podastrijeti Pretresnom vijeću pokazuju da linija nišanjenja nije bila ničim zapriječena.[788]

289. Pretresno vijeće stoga konstatuje da je svjedok AG, civil, ranjen hicem koji je namjerno ispaljen na njega s teritorije na Hrasnom brdu koju je kontrolisao SRK.

(c) Područje Alipašinog polja

290. Alipašino Polje je stambeno naselje u zapadnom dijelu Sarajeva. Na jugu je omeđeno brdom Mojmilo i naseljem Dobrinja, a na jugo-zapadu naseljem Neđarići.[789] Cijelo Alipašino polje nalazilo se na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH i koja ga je razdvajala od Neđarića.[790] Linija se na tom mjestu protezala u smjeru istok-zapad i zavojito sjekla teritoriju koju je kontrolisala ABiH. Tako su Neđarići na tri strane graničili s teritorijom koju je kontrolisala ABiH; koridor koji se protezao prema zapadu povezivao je to naselje sa većom teritorijom pod kontrolom SRK-a na zapadu.[791] Optužba je izvela dokaze kojima dokazuje da su napadi na civile na Alipašinom polju izvršeni sa područja Neđarića koje je kontrolisao SRK, konkretno iz skupine zgrada poznatih pod nazivom "Zavod za slijepe". Ti dokazi su izvedeni kao dio opšteg konteksta, kao u vezi sa konkretnim incidentima snajperskog djelovanja i granatiranja iz Priloga, koji su u daljem tekstu podrobno opisani.

(i) Neđarići i Zavod za slijepe

291. Naselje Neđarići, gdje je SRK prodro preko linija ABiH, sastojalo se uglavnom od niskih zgrada od jednog ili dva sprata.[792] Dio Neđarića istočno od Ulice Ante Babića i južno od Ulice Đure Jakšića (sadašnje Ulice Adija Mulebegovića), gdje su se nalazile više zgrade, te Alipašino Polje, kontrolisala je ABiH. Na nekim mjestima dvije zaraćene strane razdvajala je ulica,[793] a u blizini Zavoda za slijepe snage ABiH i SRK-a bile su udaljene svega nekoliko metara.[794]

292. Borbe na tom području bile su žestoke od prvih mjeseci sukoba i vojnici obiju strana neprekidno su pucali *sa* tog područja i *na* njega. Mustafa Kovač, načelnik civilne zaštite u Sarajevu tokom rata, i komandant Jacques Kolp, oficir za vezu UNPROFOR-a sa ABiH od marta 1993. do novembra 1994., potvrdili su da je postavljena barikada radi zaštite civila od snajperskog djelovanja iz Ulice Ante Babića u dijelu Neđarića koji je kontrolisao SRK.[795] Kolp je takođe izjavio da su snajperisti SRK-a znali pripucati iz Neđarića na tramvaje iza zgrade "Oslobođenja".[796] Mirsad Kučanin, pripadnik sarajevske policije, izjavio je da se na okomite ulice koje su se protezale prema Alipašinom polju (uključujući Prvomajsku ulicu), koje je kontrolisala ABiH i u

kojima su uglavnom živjeli bosanski Muslimani, redovno otvarala vatra iz Neđarića.[797] Kovač je posvjedočio da su *sa* područja Neđarića ispaljivani meci raznih kalibara, granate, da se pucalo iz protivavionskih topova i mitraljeza, da su ispaljivane minobacačke i druge granate, te snajperski meci.[798] Fuad Điho, stanovnik tog područja, objasnio je da su fasade kuća u Ulici Ante Babića bile posve "išarane zrnima granata i oštećene raznoraznim vrstama kalibara oružja gađale su [snage SRK-a] u stambeni objekat gdje su ljudi živjeli".[799] Prema iskazu Ismeta Hadžića,[800] komandanta Dobrinjske brigade ABiH, naselje Dobrinja granatiralo se iz kasarne u Neđarićima, ispod zgrade Teološkog fakulteta, u blizini Kasindolske ceste.[801]

293. Konkretne incidente navodnog snajperskog djelovanja sa položaja SRK-a opisali su civili tokom suđenja. Svjedokinja R, koju su pogodili dok je išla po vodu na česmu, sjeća se da je jednog zimskog dana 1992. bila okrenuta prema Neđarićima i, s obzirom na činjenicu da ih je SRK "uvijek gađao iz tog dijela Neđarića", tvrdila je da je metak doletio s tog područja.[802] Medina Omerović, djevojka koja je živjela na tom području, ispričala je da se u proljeće 1994. na sjevernom dijelu Lukavičke ceste, prema liniji sukoba u Aleji Branka Bujića, [803] dogodio incident snajperskog djelovanja, kojom prilikom je poginuo desetogodišnji dječak Dejan Stefanović.[804] Izjavila je da je iz "Neđarića" čula vatru prilikom odlaska u školu i povratka, te idući prema stanu svoje sestre.[805] Svjedokinja misli da je vatra otvorena iz kuća koje je kontrolisao SRK, na desnoj strani, iza njezine zgrade.[806]

294. Tokom suđenja je u dokaze uvršten velik broj dokaznih predmeta koji su se odnosili na kompleks zgrada u Neđarićima poznat pod nazivom "Zavod za slijepe", koji je, kako se tvrdi, bio važan izvor vatre na teritoriji SRK-a odakle su gađali civile na okolnim područjima. Svjedoci su na mapi pokazanoj u sudnici označili da se linija sukoba protezala Lukavičkom cestom južno od raskrsnice gdje se nalazio Zavod za slijepe.[807]

295. Svjedoci odbrane zanijekali su da se pucalo iz Zavoda za slijepe. Konkretno, svjedok DP4, pripadnik čete SRK-a koja je bila stacionirana u Neđarićima, izjavio je da tamo nikada nije vidio puške s teleskopskim nišanom.[808] Svjedok DP6 i svjedok DP8, obojica vojnici SRK-a u Neđarićima, izjavili su da je pogled iz Zavoda za slijepe na Ulicu Ante Babića bio zapriječen.[809] Svjedok DP6 takođe je primijetio da se, iako je SRK bio na prvom spratu Zavoda za slijepe, vatra nije mogla otvarati s gornja dva sprata jer je bilo opasno da se ide tamo.[810] Pretresnom vijeću podastrijeti su, međutim, izvještaji o situaciji vojnih posmatrača UN-a, koji upućuju na činjenicu da se iz Zavoda za slijepe uistinu otvarala vatra na civile. U izvještaju od 11. jula 1994. opisano je ranjavanje sedamnaestogodišnjeg "muškarca Bosanca" na raskrsnici Ulice Ante Babića i Aleje Branka Bujića, u kojem vojni posmatrač UN-a sumnja da je "snajperski hitac ispaljen sa BP859578" (Zavod za slijepe); u izvještaju se takođe ističe da je to bila "treća žrtva (svi su bili civili) na istom mjestu u posljednjih nekoliko dana".[811] U vezi sa prethodnim danom, u jednom izvještaju "komande vojnih posmatrača UN-a u BiH" od 13. jula 1994. piše da je komandant Prvog bataljona Ilidžanske brigade SRK-a priznao da je snajperska vatra uistinu otvorena sa položaja Bravo PAPA 859578 ("Zavod za slijepe"), te da je "obećao da se odande više neće otvarati snajperska vatra".[812]

296. Pored toga, velik broj stanovnika tog naselja i okolnih područja ustvrdio je da je Zavod za slijepe uistinu bio izvor snajperskog djelovanja protiv civila. Fajko Kadrić, pripadnik ABiH i Civilne zaštite Sarajeva, izjavio je da je iz Zavoda za slijepe uvijek vrebala opasnost i da je njegov kamion u više navrata pogođen u istu stranu na raskrsnici između Ulice Ante Babića i Ulice Đure Jakšića (kasnije je ime ulice promijenjeno u Adija Mulabegovića).[813] I Fajko Kadrić i njegov sin Faruk, koji je tada imao gotovo 16 godina, misle je da je 4. oktobra 1993. vatra otvorena iz Zavoda za slijepe.[814] Marko Kapetanović, šezdesetogodišnji stanovnik tog područja, i Fuad Điho, rezervni policajac koji je živio na Alipašinom polju, posvjedočili su da se 13. marta 1994. na Ulicu Ante Babića pucalo iz Zavoda za slijepe.[815] Điho je izjavio da je "i sa tog mjesta [Zavod za slijepe i Teološki fakultet], također, opštepoznato je bilo, da je to snajpersko uporište".[816] Svjedokinja Omerović je objasnila da je tokom rata i na osnovu onoga što je čula stekla utisak da je snajperska vatra otvarana iz Zavoda za slijepe i okolnog područja.[817]

297. Svi ti svjedoci detaljno su svjedočili o incidentima pucnjave u kojima su pogođeni, odnosno slučajevima kad su bili svjedoci pucnjave na civile sa teritorije koju je kontrolisao SRK. U Prvom prilogu Optužnice optužba kao reprezentativne primjere napada na civile sa područja u Neđarićima koje je kontrolisao SRK konkretno navodi incidente pod brojevima 13, 21, 23 i 25.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 13[818]

298. Fajko Kadrić bio je mesar u Vojničkom polju.[819] Bio je vlasnik hladnjače,[820] na kojoj je na desnoj strani velikim slovima pisalo "Mesnica",[821] i koju je on redovno koristio tokom oružanog sukoba, uglavnom za prijevoz vode ili brašna za Civilnu zaštitu.[822] Ujutro u ponedjeljak, 4. oktobra 1993., Fajko Kadrić prevozio je svojim kamionom brašno iz pekare Civilnoj odbrani u Vojničkom polju, sadašnjem Saraj-polju.[823] Iako je Fajko Kadrić takođe služio u jednoj manjoj četi Pete motorizovane brigade ABiH,[824] objasnio je da je na dan kad se dogodio incident bio na dužnosti i radio "za civile".[825] Faruk Kadrić insistirao je da njegov otac kamion nije koristio za potrebe vojske.[826] Faruk Kadrić sjedio je na drugom sjedalu za suvozača desno od Fajka Kadrića, koji je vozio.[827] Oko 11:15 sati[828] skrenuli su lijevo u Ulicu Ante Babića i krenuli prema jugu; kamion je vozio brzinom od najviše oko 20 do 30 km/h, jer je bio potpuno natovaren i vozio je uzbrdo.[829]

299. Oba svjedoka izjavila su da u blizini nije bilo nikog osim jednog oklopnog transportera UNPROFOR-a, koji se nalazio desno od njih, oko 100 metara dalje niz Ulicu Ante Babića, na raskrsnici sa Ulicom Đure Jakšića (kasnije je ime ulice promijenjeno u Adija Mulabegovića).[830] Na mjestu gdje se Aleja Branka Bujića račva i gdje se nalazi zgrada Studentskog doma od deset spratova,[831] odjeknula je eksplozija.[832] Faruk Kadrić pogođen je u vrat.[833] I otac i sin čuli su zvuk hica s desne strane dok su prelazili raskrsnicu[834] i izjavili da je metak najvjerovatnije ispaljen iz Zavoda za slijepe.[835]

300. Fajko Kadrić nastavio je voziti i zaustavio se na mjestu gdje je bio oklopni transporter UNPROFOR-a.[836] Vojnici UNPROFOR-a su im pomogli i odvezli Faruka u svoju ambulantu.[837] Prema navodima ljekara, povredu na vratu nanio je rasprskavajući metak;[838] na rendgenskom snimku vrata još uvijek se vidi nekoliko ostataka metala koji se nisu mogli ukloniti jer postoji opasnost da od operacije Faruk ostane paralizovan.[839]

301. Sve zgrade ispred Zavoda za slijepe srušene su i bile sravnjene sa zemljom.[840] Pored toga, na Studentskom domu ostali su samo vanjski zidovi i kroz njega se moglo vidjeti.[841] Na raskrsnici kod Aleje Branka Bujića bila je postavljena mala barikada.[842] Nakon što je pregledao dokaze,[843] vještak odbrane za balistiku Milan Kunjadić priznao je da ne zna koliko je barikada bila visoka niti u kojem su stanju bile zgrade tokom rata, te je prihvatio da se ne može isključiti mogućnost da se kamion mogao vidjeti iznad barikada i kroz oštećene zgrade.[844] Takođe je potvrdio da je snajperista mogao iznad barikade i kroz šuplje zgrade pratiti kretanje kamiona, te se pripremiti da pod okolnostima o kojima se obje strane slažu puca tačno u prozor kabine kad se on pojavi.[845]

302. Iako je Pretresno vijeće uvjereno da je Fajka Kadrića pogodio metak, smatra da je događaj teško sa sigurnošću rekonstruisati, osobito položaj i brzinu kojom se kamion kretao u odnosu na svaku od barikada, onu koja je postavljena bliže i onu koja je udaljenija od raskrsnice, te zaključiti van svake razumne sumnje da je pucanj kojim je Fajko Kadrić pogođen na suvozačevom sjedalu kamiona namjerno ispaljen sa teritorije SRK-a.[846] Ovaj incident se stoga ne može prihvatiti kao primjer namjernog snajperskog djelovanja SRK-a na civile.

(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 21[847]

303. Dana 13. marta 1994.[848] Ivan Franjić, star 63 godine,[849] i Augustin Vučić, star 57 godina,[850] ranjeni su jednim ili više metaka u Ulici Ante Babića. Obojica su bili civili[851] i Hrvati katoličke vjeroispovijesti i živjeli su u istom naselju.[852] Dokazi podastrijeti u vezi s ovim incidentom pucnjave, kao što je iz daljnjeg teksta vidljivo, protivrječni su u tolikoj mjeri da su Pretresnom vijeću stvorili nepremostive teškoće u rekonstrukciji događaja u kojem su Ivan Franjić i Augustin Vučić pogođeni jednim ili više metaka.

304. Marko Kapetanović, koji je, kako se tvrdi, toga dana išao s njima, izjavio je da ne može pokazati gdje su se on i žrtve nalazili u trenutku incidenta. Konkretno, mjesto koje je pokazao na video snimku[853] razlikuje se od mjesta koje je pokazao na fotografiji koja mu je predočena na suđenju,[854] te od mjesta koje je označio na mapi u sudnici.[855] U drugom dijelu svog iskaza objasnio je da su njegova dva prijatelja pogođena oko 10 metara od pješačkog prijelaza na istočnoj strani Ulice Ante Babića, ispred Studentskog doma.[856] Iako se sve tri lokacije nalaze u krugu od 200 metara i sve su smještene u Ulici Ante Babića, Pretresno vijeće dužno je da uzme u obzir te nedosljednosti.

305. Policajac Fuad Điho, koji je bio na mjestu događaja i koji je kasnije dvojici ranjenika pružio pomoć,[857] izjavio je da je dvojicu muškaraca pronašao

na dva različita mjesta: Vučić je bio gotovo na istom mjestu koje je Kapetanović pokazao na fotografiji,[858] a Franjić 70 do 80 metara južnije niz Ulicu Ante Babića.[859]

306. Kapetanović je izjavio da je isti metak pogodio obje žrtve[860] i njemu okrznuo kaiš.[861] Izjavio je da nije čuo nikakav poseban zvuk metka niti je sa sigurnošću mogao odrediti da li su ispaljena jedan ili dva metka;[862] uprkos tome, pretpostavio je da su dvojica muškaraca ranjena jednim metkom,[863] koji je pogodio Vučića iznad pupka.[864] Điho je, pak, izjavio da je jasno čuo dva odvojena pucnja.[865]

307. Oba svjedoka pretpostavila su da su pucnji ispaljeni iz Zavoda za slijepe,[866] ali nije jasno na čemu zasnivaju svoju tvrdnju.[867] Điho je izjavio da je metak ispaljen iz Neđarića, gdje je bio okrenut u trenutku kad su pucnji ispaljeni.[868] Kapetanović je izjavio da, budući da su išli prema Dobrinji, misli da im je metak ispaljen zdesna;[869] no kasnije je, čini se, u svom iskazu naveo da je izvor vatre bila niska zgrada (za koju nije ustanovljeno da je bila pod kontrolom SRK-a) ispred Studentskog doma.[870] Điho je objasnio da su Zavod za slijepe i zgrada Teološkog fakulteta bile najviše zgrade u Neđarićima, te da je bilo opštepoznato da su te dvije zgrade snajperska uporišta.[871] Oba svjedoka takođe su navela da se zbog razaranja nekih zgrada iz Zavoda za slijepe moglo vidjeti mjesto gdje su se nalazile žrtve.[872] Điho je takođe izjavio da su barikade postavljene u Ulici Ante Babića, preko puta Aleje Branka Bujića;[873] Kapetanović je naprotiv izjavio da na tom mjestu nikada nije vidio barikade.[874]

308. U vezi s događanjima posilje incidenta, Kapetanović je izjavio da su dvojici ranjenih u pomoć priskočili jedan muškarac i jedna žena.[875] I Kapetanović i Điho izjavili su da su zaustavili jedan automobil da odvezu Franjića u bolnicu.[876] Ubrzo poslije toga zaustavili su još jedan auto kojim je Vučić odvežen u bolnicu Koševo.[877] U svojoj izjavi optužbi sada pokojni Franjić je, pak, izjavio da mu je prvu pomoć pružio neki policajac; u blizini nije primijetio Vučića ni Kapetanovića.[878]

309. Uzimajući u obzir nedosljednosti iskaza, konkretno nedosljednosti u pogledu toga gdje su se trojica muškaraca tačno nalazila, pretpostavljenog izvora vatre, vremena kad se incident dogodio i razvoja događaja nakon što su muškarci pogođeni, ovaj incident se ne može prihvatiti kao reprezentativan primjer namjernog snajperskog djelovanja SRK-a na civile.

310. Stavovi Većine Pretresnog vijeća iznijeti su u zaključcima o sljedećem incidentu. Sudija Nieto-Navia je svoj stav iznio u priloženom suprotnom i izdvojenom mišljenju.

(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 23[879]

311. Fatima Salčin, sredovječna žena koja je 1994. živjela na Alipašinom polju, izjavila je da se oko 13. juna 1994., kad je bio na snazi prekid vatre, sa svojim rođakom Džemalom Maljanovićem iz Dobrinje vraćala pješke na Alipašino polje.[880] Kako je Salčinova opisala događaj, ruka joj se odjednom "samo digla u vazduh".[881] Metak ju je pogodio u dlan desne ruke i

izašao s druge strane.[882] Potom je odjeknuo pucanj.[883] Svjedokinja je pomislila da je to mitraljeski rafal.[884] Bila je to prva pucnjava koju je toga dana uopšte čula.[885] Salčinova je na sebi nosila plavu suknju i kožnu jaknu.[886] Nije se mogla sjetiti u koliko se tačno sati dogodio incident, ali misli da je bilo uveče, između 18:00 i 19:30 sati.[887] Iako je padala slaba kiša, još uvijek je bilo malo dnevnog svjetla.[888] Maljanović je povukao Salčinovu na zemlju, gdje su ostali dok pucnjava nije prestala. Uz pomoć Maljanovića odveli su je u bolnicu u Dobrinji.[889] Otpusni list iz Opšte bolnice Dobrinja pokazuje da je Fatima Salčin primljena u bolnicu 13. juna 1994. "zbog prostrelne rane desne šake" i da je otpuštena petnaest dana kasnije.[890] Džemal Maljanović na sličan način je opisao događaj. U junu 1994. svjedok je imao 52 godine.[891] Pristupio je ABiH na početku rata, a otpušten je u januaru 1993.[892] Izjavio je da je 13. juna 1994. sa Salčinovom išao kući pješke, odjeven u civilnu odjeću i nenaoružan.[893] Bilo je kasno poslije podne, naoblačilo se i sipila je kiša.[894] No, prema iskazu svjedoka, vidljivost je bila dobra.[895] Skrenuli su sa Lukavičke ceste i penjali se uz obronak Ulice Ive Andrića kada je Salčinova pogođena.[896] Maljanović je izjavio da su duž Lukavičke ceste bili postavljeni zakloni kao zaštita od snajperista, ali kad su se počeli penjati niz Ulicu Ive Andrića, bili su na otvorenom.[897] Kad su se popeli iznad zaštitnih paravana, Maljanović se "okrenuo i vidj'o da…, i vidj'o sam da je opasno, da… U tom momentu je pucanj opalio."[898] Pali su na zemlju i ispaljen je "i drugi pucanj koji nas nije mog'o pogoditi".[899] Otkotrljali su se nizbrdo na bezbjedno mjesto. U bolnici je svjedok čuo da je ranije toga dana na istom području pogođeno još dvoje ljudi.[900]

312. Što se tiče postojanja vojnih ciljeva u blizini mjesta gdje se dogodio incident, Fatima Salčin je izjavila da je na ulicama u blizini bilo još ljudi, ali da, koliko je ona vidjela, niko od njih nije bio vojnik niti je nosio uniformu.[901] Nije primijetila niti bilo kakvu vojnu opremu.[902] Salčinovoj su pokazali nedavno snimljene fotografije na kojima ona i Maljanović stoje otprilike na mjestu gdje se dogodio incident.[903] U daljini iza njih vidi se grupa zgrada koje je Salčinova identifikovala kao Neđariće. Prema iskazu svjedoka metak kojim je pogođena došao je iz tog "opšteg pravca", jer je odande čula pucnjavu.[904] Džemal Maljanović je izjavio da, u trenutku kad je Salčinova pogođena, u neposrednoj blizini mjesta događaja nije bilo vojnika niti osoba u vojnim uniformama ili s vojnom opremom.[905] Dodao je da su se u vrijeme incidenta "mitraljeska gnijezda [nalazila] na bivšoj kasarni i [...] katoličkom samostanu".[906] Ta kasarna bila je kasarna bivše JNA u Neđarićima, koju su tokom sukoba preuzeli bosanski Srbi.[907] Maljanović je na karti označio gdje se nalazi Ulica Ive Andrića gdje su on i Salčinova ustrijeljeni, kao i gdje su se nalazile najbliže linije sukoba, kasarna i takozvani samostan.[908] Prema oznakama koje je unio svjedok, kasarna se nalazi oko 1.100 metara sjeverno od manastira. Mjesto gdje je Salčin ustrijeljena nalazi se oko 1.400 metara jugoistočno od kasarne i 1.100 metara istočno od samostana.[909] Maljanović je napomenuo da su "pucali sleđa".[910] Na pitanje kako zna da se izvor vatre nalazio u kasarni ili samostanu, odgovorio je da su to bila poznata snajperska gnijezda te da je više od 500 ljudi ubijeno na tom dijelu ceste dugom pola kilometra; zato su na Lukavičkoj cesti i bili postavljeni zaštitni paravani.[911]

313. Svjedok odbrane DP5 bio je pripadnik Teritorijalne odbrane u Neđarićima, a kasnije je kao oficir SRK-a bio stacioniran u bivšoj kasarni JNA u Neđarićima.[912] Izjavio je da je odmah istočno od mjesta gdje je Salčinova pogođena bio top iz kojeg se pucalo na Neđariće.[913] Artiljerijski vatreni položaj, izjavio je svjedok, nalazio se uz cestu koja je presijecala brdo i bio je pokriven maskirnom mrežom, ali s vrha bivše kasarne JNA u Neđarićima mjesto se ipak dvogledom vidjelo. Posada ABiH koja je opsluživala top bila je stacionirana u blizini.[914] Prema iskazu DP5, dvije strane su u okolini tog mjesta svaka dva ili tri dana razmjenjivale vatru. Svjedok nije specificirao nikakav tačan period.[915] Nije rekao da li se u junu 1994. top tamo nalazio i koristio. Svjedok DP5 takođe je izjavio da se oko 150 metara južno od mjesta incidenta snajperskog djelovanja nalazio rezervoar s vodom, na kojem je, prije nego što je taj položaj u prvim mjesecima rata zauzela ABiH, bio položaj JNA.[916]

314. Na raspravi, prilikom iznošenja završne riječi, optužba nije tvrdila da je hitac ispaljen iz kasarne ili iz samostana, "već nedaleko od konusa koji vidimo na karti [tj. P3728 (incident 23), zapadno od položaja na liniji fronta" (vrh konusa je tačka na kojoj se dogodio incident, a njegova osnovica je linija sjever-jug, duga oko 200 metara, koja se proteže uz istočni rub samostana).[917] Optužba se osvrnula na tvrdnju u prijedlogu odbrane za donošenje oslobađajuće presude da je Salčinova bila žrtva zalutalog zrna, te ju je odbacila kao nepotkrijepljenu dokazima. Prema mišljenju optužbe, činjenica da se pucnjava nastavila dokaz je da su gađali upravo u dvoje svjedoka. Ne objašnjavajući zašto, odbrana je isključila kasarnu kao izvor vatre i ustvrdila da se, s obzirom na to da je padala kiša, da je bilo između 18:00 i 19:30 uveče, te da je samostan bio prilično udaljen od mjesta događaja, Salčinova i Maljanović nisu mogli vidjeti niti se moglo namjerno gađati u njih.[918] Prema mišljenju odbrane ne može se isključiti mogućnost da je Salčinova slučajno pogođena.

315. Pitanje koje Većina mora razmotriti jeste da li je SRK namjerno gađao Salčinovu i Maljanovića i ako jeste, da li su ih gađali kao civile. Dokazi sugerišu da je metak kojim je Salčinova pogođena u ruku ispaljen žrtvi sleđa. Salčinova i Maljanović su se tada nalazili najmanje 300 metara istočno od najbliže linije sukoba (koja se protezala otprilike u pravcu sjever-jug) i bili su okrenuti licem prema istoku.[919] Dokazi ovdje nisu od pomoći Većini pri utvrđivanju *tačnog* izvora vatre. Što se tiče pravca, jedino što je sigurno jest da je metak pogodio Salčinovu u dlan i podigao joj ruku ispred nje. To upućuje na to da je hitac ispaljen iz pravca zapada.

316. Većina je uvjerena da je metak ispaljen sa teritorije koju je kontrolisao SRK, da ga je ljudstvo SRK-a ispalilo prema liniji sukoba na zapadu, jer postoje dokazi[920] da je na tom području velik broj ljudi ubijen ili ranjen vatrom koja je ispaljena s te strane linije sukoba, te da su kao odgovor na te napade postavljeni zaštitni paravani. Postoje dokazi o tome da je ranije toga dana, 13. juna 1994., još dvoje ljudi pogođeno s te strane linije sukoba.[921] Nema razloga da se vjeruje da su Salčinovu gađale snage ABiH ili bilo ko drugi smješten na uskom i izloženom jezičcu između linije sukoba i mjesta gdje su bili svjedoci. Zaključivši da je metak (te svi hici koji su uslijedili) ispaljen sa teritorije SRK-a, Većina mora razmotriti da li je SRK namjerno gađao Salčinovu i Maljanovića. Dvoje svjedoka hodalo je neko vrijeme prije nego što je došlo do incidenta. Nisu izvijestili da su na tom području bile u toku bilo kakve vojne aktivnosti. Salčinova je mislila da je na snazi prekid vatre i vidjela je da su i drugi civili napolju. Maljanović se plašio da na Alipašino polje ide prečicom, Ulicom Ive Andrića, ne zato što se brinuo da će biti pogođeni u razmjeni vatre, već iz straha da će, kad se njegova saputnica i on popnu na visinu iznad zaštitnih paravana na Lukavičkoj cesti, biti izloženi snajperkoj vatri SRK-a, koja je bila uobičajena na tom području i od koje je stradao veliki broj ljudi. Ako se top koji je pomenuo svjedok DP5 u relevantno vrijeme uistinu koristio, razumni posmatrač nije mogao Salčinovu i Maljanovića zamijeniti za posadu koja opslužuje top. Većina prihvata da se dvoje svjedoka kretalo ulicom između Alipašinog polja i Dobrinje i ranije i da su znali za opasnosti. Njihova procjena uslova situacije u trenutku incidenta mora se uzeti u obzir. Oni se nisu zatekli napolju usred borbi. Dokazi sugerišu da je pucnjava prestala nakon što su se Salčinova i Maljanović otkotrljali niz padinu na bezbjedno mjesto. Većina stoga konstatuje da su dvoje svjedoka namjerno gađali s teritorije koji je kontrolisao SRK.

317. Salčinova i Maljanović su bili civili, bili su obučeni kao civili i nisu predstavljali nikakvu moguću vojnu prijetnju. Većina članova Pretresnog vijeća konstatuje da su ih namjerno gađali sa područja koje je kontrolisao SRK, te da su ili napadnuti kao civili ili je napadač bezobzirno ignorisao njihov civilni status.

(v) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 25[922]

318. U sunčano predvečerje 26. juna 1994., između 19:00 i 19:30 sati, Sanela Muratović, stara 16 godina, i Medina Omerović, stara 17 godina, išle su jedna pored druge od kuće Omerovićeve sestre prema stanu Omerovićeve u Ulici Đure Jakšića 17 (na istočnoj strani Lukavičke ceste), u naselju Vojničko polje (Novi grad).[923] Muratovićeva, civil, nosila je majicu kratkih rukava, pantalone i patike, a Omerovićeva je na sebi imala kratke pantalone.[924] U trenutku kad su dvije djevojke krenule da pređu ulicu prema stambenoj zgradi Omerovićeve, uniformisani vojnici upozorili su ih da na to područje pucaju snajperisti; one su na to potrčale.[925] Muratovićeva je pogođena u desno rame, s prednje strane.[926] I svjedokinja i Muratovićeva produžile su dalje i sklonili se u rovu desno od njih;[927] u pomoć su im pritekli neki od vojnika koji su ih upozorili na pucnjavu.[928]

319. Mjesto gdje je Muratovićeva ranjena (desno rame) i činjenica da svjedokinja koja je hodala lijevo od žrtve, nije ranjena, navode na zaključak da je metak ispaljen sprijeda, s desne strane.[929] Svjedokinja je na mapi područja ucrtala liniju sukoba, koja se, prema njenim oznakama, protezala iza njene stambene zgrade i kroz Zavod za slijepe, položaj SRK-a u Aleji Branka Bujića.[930] Uzimajući u obzir mape i fotografije o kojima se raspravljalo na suđenju, kao i iskaz Omerovićeve, koji je osim nekih manjih netačnosti bio jasan, direktan, dosljedan i pouzdan, Pretresno vijeće smatra da je metak koji je doletio sprijeda i zdesna u odnosu na dvije djevojke mogao sa preciznošću

biti ispaljen iz Zavoda za slijepe. Neki od svjedoka odbrane potvrdili su prisustvo SRK-a u Zavodu za slijepe, ali su izjavili da ta zgrada nije mogla biti izvor snajperske vatre.[931] Iskazi tih svjedoka nisu uvjerili Pretresno vijeće. Izvještaji vojnih posmatrača UN-a[932] i iskazi drugih svjedoka pokazuju da je Zavod za slijepe bio "snajpersko gnijezdo" odakle su gađani civili.[933] Pretresno vijeće konstatuje da je pucanj kojim je žrtva pogođena ispaljen sa područja Zavoda za slijepe.

320. Odbrana tvrdi da je žrtva pogođena "slučajno" tokom borbe;[934] izgleda da se ta tvrdnja zasniva na činjenicama koje je optužba prihvatila - da su se na tom području svakodnevno vodile borbe između dvije vojske, da su vojnici ABiH bili razmješteni u neboderima i da su vojnici upozorili dvije djevojke da ne izlaze jer "se puca".[935] Pretresno vijeće napominje da je upozorenje bilo sljedeće: "Počela je snajperska vatra i požurite."[936] Činjenica da je ispaljen jedan hitac kojim je Muratovićeva direktno pogođena, na koncu, potkrepljuje zaključak da incident nije prouzrokovan "zalutalim metkom" tokom borbe. Kako bi se isključila mogućnost da je metak Muratovićevu pogodio slučajno ili se odbio, Pretresno vijeće posebno uzima u obzir tvrdnju Omerovićeve da vojnici nisu bili razmješteni u neposrednoj blizini mjesta gdje se incident dogodio, te da svjedokinja nije primijetila da u blizini postoji neki vojni objekat;[937] osim toga, u vrijeme incidenta na tom području nisu vođene borbe. Udaljenost između područja Zavoda za slijepe i mjesta gdje je žrtva bila u vrijeme incidenta iznosila je oko 200 metara.[938] S te udaljenosti nije moguće da je počinilac mogao previdjeti godine starosti djevojaka, šta su radile niti kako su bile odjevene. Njihov status civila bio je stoga očigledan svakom ko se našao na tako maloj udaljenosti.

321. Pretresno vijeće konstatuje da su Sanelu Mutarović, civila, namjerno gađali s teritorija koji je kontrolisao SRK.

(vi) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 26[939]

322. Godine 1994., Rašid Džonko, star 67 godina, živio je na sedmom spratu stambene zgrade od osam spratova u Ulici Senada Mandića br. 5,[940] u Vojničkom polju, dijelu Alipašinog polja. Džonko je dijelio stan s jednom od svojih kćerki, Medihom Golo, i njezinim suprugom.[941] Jedne večeri u julu, oko 22:30 sati, Džonko je u kuhinji svog stana sa svoje tri kćeri, zetom i dvoje unučadi gledao na televiziji fudbalsku utakmicu.[942] Džonko i njegova porodica obično su izbjegavali boraviti u kuhinji jer je bila okrenuta prema liniji fronta,[943] a balkon koji se protezao duž kuhinje bio je oštećen granatama.[944] Džonko je naglasio da su svjetla bila ugašena[945] i da su na kuhinjski prozor bile navučene roletne i dvije deke kako bi se zaklonio pogled,[946] a donji dio staklenih balkonskih vrata bio je 'pokriven' drvenim daskama.[947] Prema iskazu Džonka, "nije se moglo vidit' nikako".[948]

323. Otprilike u 22:45 sati Džonko je sjedio pred televizorom koji je bio u jednom kraju kuhinje, prekoputa balkonskih vrata,[949] kad je metak probio okvir kuhinjskih vrata, odbio se o zid od cigle nedaleko od Džonka, pogodio ga u srednji dio leđa, lijevo od kičme, izašao mu kroz stomak, odletio dalje i

probio vrata kuhinjskog elementa, te pogodio luster.[950] Džonka su odveli u bolnicu Dobrinja na prvu pomoć, a zatim u bolnicu Koševo, gdje je ostao 13 dana.[951] Dok je bio u bolnici, Džonku je njegov zet rekao da su stan obišli pripadnici vojne organizacije UN-a i fotografisali udarne tačke metka kojim je pogođen, te uzeli metak.[952]

324. Optužba tvrdi da iako žrtvu "zbog vrste zaštite na prozorima nisu mogle vidjeti osobe izvana, svjedočenje da je televizor bio upaljen (noću) i okrenut prozorima (u pravcu teritorije koju je držao SRK) i činjenica da je ispaljen samo jedan hitac, uvjerljiv su dokaz da je pucanj bio hotimičan i da je namjerno ispaljen na stan kako bi se ustrijelio ko god se tamo zatekao".[953]

325. Odbrana tvrdi da Džonko nije vjerodostojan svjedok[954] i da okolnosti u kojima se incident dogodio isključuju mogućnost da je gađan namjerno.[955] Odbrana ističe da je isključena mogućnost direktnog pogotka zato što između linije fronta i stambene zgrade žrtve nije postojala linija nišanjenja, te zbog toga što približna udaljenost između mjesta koje je, kako se sumnja, bilo izvor vatre i stambene zgrade iznosi 1.000 metara. Prema navodima odbrane, da bi metak "probio daske", prošao "kroz tijelo svjedoka, pogodio zid, vrata i ormar, projektil je morao biti ispaljen s male udaljenosti".[956]

326. Iako je svjedočenje Džonka bilo nesistematično, u glavnim crtama ono je dosljedno i pouzdano. Džonko je izjavio da su susjedi koji su čuli za incident pretpostavili da je metak kojim je pogođen ispaljen s područja Teološkog fakulteta, za koje su svi znali da je poznato snajpersko gnijezdo SRK-a.[957] Džonko nije sumnjao u tačnost te pretpostavke "jer nije mogao niotkle drugdje doć', samo otod".[958] Objasnio je da je razlog tome putanja metka.[959] Metak je doletio kroz balkonska vrata okrenuta prema Teološkom fakultetu i liniji fronta.[960] Teološki fakultet, smješten u Neđarićima,[961] udaljen je od mjesta gdje je žrtva pogođena oko 1.000 metara, a linija fronta SRK-a udaljena je od stambene zgrade žrtve oko 250 metara.[962] Džonko je izjavio da se njegova stambena zgrada nalazila na strani ABiH[963] i da je, iako je bila iza dvije druge stambene zgrade, između te dvije zgrade postojao razmak od oko 10 metara, tako da je između njegovog stana i linije fronta postojala linija nišanjenja.[964] Džonko je na fotografijama koje su uvrštene u dokaze pokazao gdje su se nalazili linija fronta i Teološki fakultet, "odatle su pucali Srbi",[965] i objasnio je da su s tog mjesta Srbi "mogli gađati sve".[966] Na fotografijama se vidi linija nišanjenja između Džonkovog stana i linije fronta.[967] Džonko je dalje izjavio da je, dok je živio u svom stanu nedaleko od linije fronta, "ono je svaki dan pucalo - granatiralo".[968] Džonko je na fotografijama svoje zgrade pokazao tačke udara projektila ispaljenih sa linije fronta.[969] Objasnio je da se prednji ulaz u njegovu zgradu, koji je bio okrenut prema liniji fronte, tokom sukoba danju nije mogao koristiti zbog opasnosti otvaranja vatre na stanare.[970] Svjedoku odbrane DP8, vojniku SRK-a koji je 1993. bio stacioniran u Neđarićima, pokazana je slika (P3279T) koja prikazuje liniju nišanjenja između Neđarića i Džonkove stambene zgrade i on je priznao da je postojala linija nišanjenja od Teološkog fakulteta do mjesta događaja.[971]

327. Džonko je posvjedočio da se prije nego što je pogođen "vrlo malo pucalo" i da nakon što je pogođen nije čuo nikakvu pucnjavu.[972] Istakao je da u zgradi gdje je živio u vrijeme incidenta nisu bili razmješteni vojnici.[973]

Potvrdio je da je ponekad viđao nenaoružane bosanske vojnike u grupama od po dva ili tri kako idu na doručak ili ručak "kad ne puca",[974] jer im je kuhinja bila u drugoj stambenoj zgradi, oko 100-150 metara od njegove.[975] Neki od tih vojnika ABiH nosili su uniforme,[976] a kretali su se spojnim rovovima,[977] koji su se vidjeli iz spavaće sobe Medihe Golo.[978] Pretresno vijeće uzima u obzir da je svjedok pogođen rikošetiranim metkom koji je doletio kroz gornji stakleni dio vrata dok je on gledao televiziju na sedmom spratu stambene zgrade. Pretresno vijeće, međutim, ne može isključiti realnu mogućnost da je metak kojim je Džonko pogođen ispaljen tokom razmjene vatre zbog njegove izjave da je prije nego što je pogođen čuo da se "vrlo malo pucalo". Pretresno vijeće stoga ne može van svake razumne sumnje konstatovati da je žrtva namjerno gađana, te ne može prihvatiti da ovaj incident predstavlja primjer kampanje pucnjave na civile.

(vii) Incident granatiranja područja Alipašinog polja

328. Pretresno vijeće saslušalo je iskaze vezane za granatiranje područja Alipašinog polja. U izvještaju UNPROFOR-a piše da su jednog jutra 1993. na područje Alipašinog polja pale dvije garante i da je tom prilikom poginulo sedam osoba, a ranjene su 54 osobe.[979] Na osnovu rezultata analize kratera, UNPROFOR je ustanovio da su projektili bile minobacačke granate kalibra 120 mm, koje su ispaljene sa jugozapada.[980] UNPROFOR je takođe naveo da su mogući izvori vatre bili smješteni na područjima "Neđarića ... [ili] Butmira [ili] Igmana", ali zaključio je da je "nemoguće sa sigurnošću reći da li su granate ispaljene sa bosanske ili srpske strane".[981] Mihajlo Širičenko, ukrajinski oficir UN-a koji je bio na zadatku u Sarajevu od novembra 1993. do jula 1994.,[982] sjetio se da je 11. januara 1994. "minobacačka mina eksplodirala na igralištu [na Alipašinom polju]… i da su se tamo igrala djeca, te da je među postradalima bilo djece".[983] U vezi s istim incidentom, u jednom izvještaju vojnih posmatrača UN-a potvrđeno je da je toga dana na jednu lokaciju u "Sarajevu palo sedam minobacačkih granata kalibra 120 mm"[984] i da su vojni posmatrači UN-a ustanovili da je poginula jedna osoba, a ranjene četiri.[985] Autori izvještaja zaključili su da su "projektili, čini se, doletjeli sa jugozapada ... [i da je], izgleda, veoma vjerovatno da su ispaljeni iz oružja [SRK-a]. Međutim, ti dokazi nisu definitivni."[986] Autori su dodali da je "na pitanje da li je za to odgovoran [SRK] oficir za vezu izričito zanijekao odgovornost."[987]

329. Drugi iskazi potkrepljuju izvještaje UN-a da su u granatiranju Alipašinog polja stradali civili. John Ashton bio je svjedok jednog incidenta granatiranja u decembru 1992.[988] "najmanje jedan sat prije mraka",[989] koji se dogodio "tačno ispred pošte [zgrade u kojoj su bili smješteni predstavnici UN-a] i u kojem je poginulo troje ljudi, a dvoje je ranjeno dok su nosili drva koja su tek bili nasjekli".[990] Ne sjeća se da li je među žrtvama bilo vojnika.[991] U jesen 1993. lokalni organi vlasti u Sarajevu izvijestili su o incidentu eksplozije granate u učionici u stambenom dijelu Alipašinog polja; granata je ubila nastavnika i troje djece starih od šest do devet godina i ranila još 21 osobu – odrasle i djecu.[992] Prema izvještaju koji je sastavljen u vezi s tim incidentom "repno krilce granate nije pronađeno jer su ga odnijeli pripadnici Armije

[BiH], ali po izjavama očevidaca i procjeni kriminalističkog tehničara radi se o minobacačkoj granati kalibra 120 mm koja je ispaljena iz pravca Neđarića."[993] Mirsad Kučanin se sjeća da je proveo istragu o incidentu koji se takođe dogodio ujesen 1993., kad je na Alipašinom polju eksplodirala minobacačka granata kalibra 120 mm.[994] Granata je pala na stambeno područje, pri čemu je poginulo troje civila, a 18 ljudi je ranjeno,[995] ali u blizini je bila "neka vrsta ... logističke baze ... gdje se vode spiskovi vojnika. To je bila nekakva ispostava jedinice".[996] Refik Agnanović, koji je u jednom periodu u vrijeme sukoba živio na Alipašinom polju,[997] sjeća se da su jednog dana prije 22. januara 1994. u eksploziji granate poginuli jedan komšija i njegov rođak dok su istovarivali drvo za ogrjev.[998] S obzirom na trag koji je granata ostavila na tlu,[999] misli da je projektil ispaljen sa zapada.[1000] Dodao je da su granate često pogađale njegovo naselje.[1001]

330. Optužba navodi da je sljedeći incident granatiranja iz Drugog priloga Optužnice reprezentativan primjer namjernog gađanja civila na Alipašinom polju i izvodi detaljne dokaze kako bi dokazala da su granatama ispaljenim sa teritorije pod kontrolom SRK-a namjerno gađani civili na tom području.

(viii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 3[1002]

331. Dvije ulice koje su fokus ovog incidenta gotovo da čine krug, kao što pokazuje dokazni predmet D1814, gdje se ulice pojavljuju pod novim imenima: Geteova ulica (ranije Cetinjska) čini sjevernu polovinu kruga, a Bosanska ulica (ranije Klare Cetkin) čini južnu polovinu. Unutar tog kruga, koji su presijecale druge dvije ulice, duž rubova četiri velike parcele zemljišta omeđene ulicama koje se sijeku izgrađene su visoke stambene zgrade; u središtu svake od tih parcela bio je park.[1003] Mjesto gdje se dogodio incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem tri udaljeno je oko jedan kilometar od linije fronta na zapadu.[1004] Ako se od mjesta događaja povuče linija prema zapadu, ona bi presijecala sjeverni vrh Neđarića, izbila bi na teritoriju ABiH kod Stupa i poslije otprilike 1.800 metara ponovo bi ušla na teritoriju SRK-a južno od Azića.[1005]

332. U januaru 1994. Goran Todorović imao je 12 godina i živio je na Alipašinom polju, u Ulici Klare Cetkin br. 6.[1006] Kad je 22. tog mjeseca začuo eksploziju, igrao se s grupom od oko desetoro djece na parkiralištu ispred svoje stambene zgrade.[1007] U svom iskazu rekao je da zbog jeke između zgrada nije mogao odrediti odakle je došao zvuk eksplozije; kasnije je doznao da su u tom trenutku eksplodirale dvije granate, a ne jedna.[1008] Otrčao je prema zgradama da se zakloni i kad se počeo penjati stepenicama svoje zgrade, 10 do 15 metara od njega eksplodirala je druga granata i ranila ga.[1009] U januaru 1994. Muhamed Kapetanović imao je skoro deset godina i živio je u Cetinjskoj ulici br. 2.[1010] Dana 22. januara igrao se sa četvoro prijatelja na parkiralištu.[1011] Druga grupa djece igrala se u Ulici Klare Cetkin.[1012] Odjednom je odjeknula glasna eksplozija jedne ili dvije granate (svjedok nije siguran), nakon čega su djeca otrčala u zaklon.[1013] Neposredno prije nego što je Kapetanović stigao do

ulaza zgrade, deset metara iza posljednjeg djeteta eksplodirala je još jedna granata od koje je dječak poginuo, a troje drugih je ranjeno, među ostalima i svjedok koji je zadobio teške povrede noge.[1014] Svjedok AI, koji je 1994. imao 43 godine, rekao je u svom iskazu da je ujutro 22. januara bilo posebno mirno i da nije bilo pucnjave.[1015] Nešto iza 11:00 sati hodao je Ulicom Klare Cetkin na Alipašinom polju gdje je živio kad je začuo kako su na udaljenosti od oko 100 metara odjeknule dvije eksplozije.[1016] Djeca koja su se nekoliko metara od njega igrala na parkiralištu ispred stambenih zgrada br. 2 i 4 otrčala su u zgrade.[1017] Prije nego što se svjedok uspio skloniti, tri do pet metara lijevo od njega eksplodirala je treća granata, odbacila ga u zrak i teško ga ranila u lice.[1018] Jedan drugi svjedok, Refik Aganović, bio je u svom stanu na četrnaestom spratu u Ulici Klare Cetkin br. 4.[1019] Oko 13:00 sati čuo je "uobičajeni" zvižduk granate, nakon čega je nedaleko od njega odjeknula glasna eksplozija.[1020] Minutu ili dvije kasnije eksplodirala je druga granata.[1021] Svjedok je otvorio prozor okrenut prema zapadu da vidi šta se dogodilo i tada je ispred ulaza u njegovu zgradu eksplodirala treća granata i odbacila ga unatrag.[1022] Pojurio je niz stepenice prema ulazu i vidio jednog trinaestogodišnjeg dječaka kako je zateturao i umro.[1023] U tom trenutku umro je još jedan mlađi dječak, kojem je Aganović pokušao pomoći.[1024] Poginula su i druga djeca koju svjedok nije mogao prepoznati jer su bila sva krvava i osakaćena.[1025]

333. Svjedok Q bio je policajac zadužen za provođenje početnih faza krivične istrage koje obuhvataju uviđaj i prikupljanje dokaza s mjesta događaja.[1026] Svjedok je izjavio da je otišao na mjesto događaja na Alipašinom polju ubrzo poslije eksplozija te ustanovio da su dvije granate pale na zemlju na međusobnoj udaljenosti od 50 metara. U blizini je vidio krv i ostatke tkiva.[1027] Pretresnom vijeću je rekao da je u to vrijeme i sam živio na Alipašinom polju i da je to bilo prvo granatiranje tog područja nakon otprilike 26 dana.[1028] Svjedok Q sastavio je izvještaj, koji je veoma kratak i sadrži popis imena šestoro djece koja su poginula u granatiranju.[1029] Zdenko Eterović bio je sudija i istražni sudija i u periodu od 1992. do 1996., prema onome što je izjavio u sudnici, proveo je 300 do 400 istraga, uključujući i 100 do 150 istraga vezanih za granatiranje i snajpersko djelovanje.[1030] Dana 22. januara 1994. bio je na mjestu događaja na Alipašinom polju i sastavio izvještaj o tom događaju.[1031] U razgovorima sa svjedocima i pregledom ljudskih ostataka na mjestu događaja, te posjetivši dvije bolnice u koje su postradali odvezeni, ustanovio je da je u eksplozijama poginulo šestoro djece i da su još troje djece i jedna odrasla osoba (svjedok AI) teško ranjeni.[1032]

334. Što se tiče izvora vatre, Goran Todorović je u sudnici izjavio da se ne sjeća da je čuo kako su granate ispaljene.[1033] Muhamed Kapetanović, koji se kao i Todorović igrao napolju, rekao je da ne zna iz kog pravca su granate ispaljene i nije pomenuo da je čuo kako su ispaljene.[1034] Svjedok AI je, pak, izjavio da nije čuo kako su ispaljene prve dvije granate, ali da je u "ledenom miru" koji je uslijedio poslije tih eksplozija, za manje od dvije minute kasnije, čuo zvižduk treće granate koja je eksplodirala za manje od deset sekundi.[1035] Zvuk ispaljivanja dopro mu je "s leđa, iz dijela gdje su Neđarići".[1036] Svjedok AI, civil,[1037] tvrdio je da je poznavao zvuk granatiranja iz Neđarića zato što je,

kako je rekao, živio u neposrednoj blizini i svakodnevno je posmatrao granatiranje.[1038] Refik Aganović izjavio je da su njegovo naselje često granatirali i da je u tim napadima poginulo ukupno 10 ljudi (devetoro od njih su bila djeca) iz njegove stambene zgrade.[1039] Svjedoku se činilo da su granate uglavnom ispaljivane sa "zapada".[1040] Svjedok Q je takođe izjavio da se kao stanovnik Alipašinog polja najviše plašio naselja Neđarići, koje se direktno vidjelo s mjesta gdje je živio i koje je kontrolisala Vojska Republike Srpske.[1041] Iz svog stana povremeno je čuo kako iz Neđarića ispaljuju granate prema Alipašinom polju.[1042]

335. Mirza Sabljica je s drugim balističarima sastavio izvještaj o tom događaju.[1043] Istražni tim pronašao je tragove eksplozije tri minobacačke granate, dvije kalibra 82 mm i jedne kalibra 120 mm, kao i repno krilce granate kalibra 120 mm koja je, izgleda, pala na vrh zgrade.[1044] Sabljica je potvrdio zaključke svog izvještaja, konkretno činjenicu da je jedna granata pogodila rub pločnika ispred zgrade u Ulici Klare Cetkin br. 4, gdje je ostavila jedva uočljiv primarni krater, sa zvjezdastim tragovima koji se šire u obliku elipse veličine 120 cm i koji su najuočljiviji zapadno od kratera, odnosno, kako stoji u izvještaju, "lagano prema sjeveru u odnosu na pravi zapad"; zatim da je druga granata pogodila asfalt Ulice Klare Cetkin ispred broja 3 ostavivši eliptičan primarni krater dubine 6 cm (promjera 15 cm x 20 cm) od kojeg se šire koncentrične linije i tvore veću elipsu sa osama dužine 110 i 118 cm, pri čemu se duža osa proteže u smjeru zapad-istok, a zapadni rub elipse je najudaljeniji od kratera; te da je treća granata (kalibra 120 mm) pala na meko tlo u parku između Ulice Klare Cetkin i Trga Rade Končara, ostavivši iza sebe krater dubine 40 cm i eliptični trag promjera 80 x 110 cm, pri čemu se duža osa proteže u smjeru zapad-istok, a tragovi su duži i uočljiviji prema zapadu.[1045] Prema izvještaju, od prve dvije granate poginulo je ukupno šestoro ljudi. Sabljica je u svom svjedočenju izjavio da je na osnovu "opšteg obrasca tragova razaranja", koji su, kao što je navedeno, bili izraženiji i duži prema zapadu, istražni tim zaključio da su dvije granate ispaljene sa zapada, a jedna iz pravca koji pokazje blagi otklon od zapada prema sjeveru – logika na kojoj se izvještaj temelji jeste da je snaga eksplozije granate, koja pada pod uglom usmjerena prema dolje i da je stoga njena razorna moć bila veća na dijelu tla što leži u smjeru putanje granate.[1046] Sabljica je mišljenja da su sve tri granate ispaljene iz Neđarića, iz blizine Zavoda za slijepe.[1047] Izvještaj koji je sastavio svjedok Q takođe pokazuje da su projektili "doletjeli iz pravca sjevera (Neđarići)". Svjedok je izjavio da je smjer odredio na osnovu tragova koje je pronašao na mjestu.[1048]

336. Pretresno vijeće će sada rezimirati dokaze o postojanju vojnih dejstava i mogućih vojnih ciljeva u blizini mjesta događaja. Kao što je u gornjem tekstu navedeno, Alipašino polje je toga jutra kad se dogodio incident bilo mirno. Svjedok AI je zanijekao da je na tom području bila stanica rezervne policije i izjavio je da toga dana u naselju nije vidio vojnike.[1049] Isto tako, Refik Aganović, koji je šetao naseljem malo prije nego što su pale granate, posvjedočio da nije primijetio nikave vojne aktivnosti.[1050] Prema iskazu svjedoka, u svakom stambenom bloku živio je po jedan ili dva vojnika, ali na tom području nije bilo grupa vojnika niti kasarni.[1051] Goran Todorović je

izjavio da u blizini igrališta nije vidio vojnike niti primijetio vojne aktivnosti.[1052] Međutim, složio se da je oko 500 metara od tačke gdje je eksplodirala druga granata bio štab odreda "Kulin ban".[1053] Muhamed Kapetanović takođe je posvjedočio da, iako u blizini mjesta događaja nije bilo vojnika niti su se provodila vojna dejstva, štab odreda lokalne vojske "Kulin ban" bio je smješten u prizemlju stambene zgrade koja se nalazila oko 150 metara od njegove zgrade, na Trgu Rade Končara.[1054] Uniformisani muškarci išli su iz štaba odreda na liniju fronta i često je ispred štaba bilo parkirano oklopno vozilo;[1055] Kapetanović ga je posljednji put vidio četiri ili pet dana prije tog događaja.[1056] Drugi svjedok, Mirsad Kučanin, kriminalistički inspektor, izjavio je da se jedinica "Kulin ban" nalazila na Trgu Rade Končara, oko 200 metara od mjesta događaja.[1057] On je za tu zgradu rekao da je kancelarija uprave i kadrovski odsjek jedinice, te je dodao da su tamo radile "uglavnom žene" i da niko, koliko mu je poznato, nije nosio uniformu.[1058] Svjedok je, međutim, takođe priznao da nema saznanja iz prve ruke o jedinici "Kulin ban".[1059] Zdenko Eterović je izjavio da je njegov brat bio pripadnik "Kulina bana", jedinice za koju je rekao da je hrvatska jedinica koja je bila stacionirana na Marindvoru. Zanijekao je da je "Kulin ban", ili bilo koja vojna jedinica, bila razmještena na Alipašinom polju u vrijeme događaja.[1060] Svjedoku Q pokazan je dopis od 24. juna 1993., dakle sedam mjeseci prije nego što je došlo do incidenta, upućen, čini se, iz komande 102. motorizovane brigade ABiH, kojim se izdaje naređenje da se struja dostavi na nekoliko prioritetnih "lokacija" brigade, između ostalog u "Baz[u] Stela (Trg ZAVNOBiH 17)".[1061] Svjedok je potvrdio da se navedena adresa "Stele", što je, kako se sjeća, bio kafić, nalazila 50 do 100 metara od mjesta gdje su pale granate.[1062] Svjedok je takođe izjavio da je na obližnjem Trgu Rade Končara bila "neka vrsta" policijske stanice, ali nije se mogao sjetiti ničega više u vezi s tim.[1063] Svjedok AI izjavio je da ne zna ni za kakvu ustanovu "Stela" niti za štab 102. motorizovane brigade na Alipašinom polju.[1064] Aganović, Kapetanović, Todorović i nekoliko drugih svjedoka takođe su izjavili da ne znaju da je na tom području bila "Stela", niti da uopšte postoji.[1065] Svjedok Vahid Karavelić izjavio je da se donekle sjeća nekog kafića "Stela", ali nije siguran gdje se nalazio; kako je izjavio, nije mislio da je to komandno mjesto.[1066]

337. Odbrana nije osporila navod da su tri minobacačke granate, dvije kalibra 82 mm i jedna kalibra 120 mm, eksplodirale u dvije ulice i u obližnjem parku kao što je gore opisano.[1067] Međutim, tvrdila je da mjesto odakle su granate ispaljene nije ustanovljeno;[1068] te da, čak i ako su granate o kojima je riječ ispaljene sa teritorije koju je kontrolisao SRK, na osnovu svjedočenja Muhameda Kapetanovića ustanovljeno je da je nekoliko desetaka metara od mjesta događaja bio štab vojne jedinice, tako da se stradanje civila do kojeg je uslijed toga došlo mora shvatiti kao kolateralno;[1069] da se ne može potpuno isključiti mogućnost greške;[1070] da se ne može potpuno isključiti mogućnost da je ABiH (vjerovatno u propagandne svrhe) inscenirala napad na područje koje je kontrolisala;[1071] te da je svjedok optužbe koji je "imao privilegovan pristup informacijama", svjedok AD, posvjedočio da mu nikad nije bilo izdano naređenje da puca na djecu ili igrališta – na osnovu čega odbrana tvrdi da se može zaključiti da ni drugim vojnicima na strani SRK-a nisu izdavane takve

naredbe.[1072] Odbrana je prihvatila argumente koje su o tom događaju iznijeti u Viličićevom izvještaju o granatiranju.

338. Optužba tvrdi da su na Alipašino polje u rano poslijepodne 22. januara 1994. ispaljene *četiri* minobacačke granate (ne tri, kao što piše u Optužnici), pri čemu su tri udarile u tlo i usmrtile šestoro i ranile još nekoliko djece i jednog odraslog civila.[1073] Eventualni vojni položaji koji se pominju u svjedočenju, čak i ako se pretpostavi da su u vrijeme napada korišteni, bili su 200 ili više metara od mjesta eksplozija, što isključuje mogućnost da je više puta zaredom došlo do grešaka pri gađanju.[1074] Optužba se poziva na dokazne predmete u kojima se navodi da su minobacačke jedinice SRK-a mogle očekivati da tačnost pri prvom hicu bude unutar 50 metara.[1075]

339. Razmotrivši sav dokazni materijal, Pretresno vijeće konstatuje da su van svake razumne sumnje na stambeno naselje Alipašino polje oko podneva 22. januara 1994. ispaljene tri minobacačke granate (dvije kalibra 82 mm i jedna kalibra 120 mm), kojima je ubijeno šestoro djece i ranjeno još civila, među kojima je bilo i djece. Nema dovoljno dokaza da bi se ustanovilo da je prilikom tog napada ispaljena i četvrta granata. Pretresno vijeće prihvata svjedočenje očevidaca koji se slažu da je napad izvršen na dan koji je bio miran i u vrijeme zatišja u neprijateljstvima (prema iskazu svjedoka Q, zatišje je trajalo više dana). U naselju nije bilo nikakvih vojnih dejstava, nisu primijećeni nikakvi vojnici, a grupe djece, među kojima su bili Todorović i Kapetavić, izašle su napolje da se igraju. Svjedok AI i Aganović iskoristili su taj mir da prošeću svojim naseljem.

340. Pretresno vijeće prihvata argument odbrane da nije ustanovljeno van svake razumne sumnje da su granate ispaljene iz blizine Zavoda za slijepe u Neđarićima. Od tri svjedoka koji su bili napolju u vrijeme događaja, samo je svjedok AI tvrdio da je čuo zvuk pucnjave iz minobacača, to jest, ispaljivanje treće granate, dok ispaljivanje prve dvije granate nije čuo. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je svjedok AI, koji je bio na nivou zemlje, zaklonjen visokim zgradama na određenoj udaljenosti od Neđarića, bio u poziciji da tačno identifikuje zvuk koji je čuo kao zvuk ispaljivanja minobacača iz Neđarića. Pretresno vijeće uzelo je u obzir iskaze svjedoka Q, Kapetanovića, AI i Aganovića da to nije bilo prvi put da je Alipašino polje napadnuto iz Neđarića. Svjedok DP17 je na dokaznom predmetu D1814 označio položaj minobacačke jedinice SRK-a koju je vidio u Neđarićima 1993.[1076] Prema iskazu svjedoka, jedinica je bila opremljena jednim minobacačem kalibra 82 mm i jednim minobacačem kalibra 120 mm.[1077] Ismet Hadžić takođe je izjavio da su se tokom relevantnog perioda u Neđarićima nalazili minobacači kalibra 82 i 120 mm.[1078] Ovi dokazi nisu dovoljni da bi se ustanovilo da su 22. januara 1994. granate ispaljene iz Neđarića.

341. Uprkos tome, tačno mjesto ili mjesta s kojih su ispaljene tri granate nije od odlučujućeg značaja za tezu optužbe i ne pominje se u Optužnici.[1079] Pretresno vijeće smatra da je metod kojim je Mirza Sabljica odredio pravac iz kojeg su granate ispaljene valjana, uzimajući u obzir da su tragovi udara znatno više izraženi zapadno od kratera, može slobodno zaključiti da su granate ispaljene bilo sa zapada ili sjeverozapada. Koristeći se vrijednostima koje je izmjerio Sabljica, Viličić u svom izvještaju o granatiranju

utvrđuje da "eliptični krater (s osom 0,15 i 0,20 mm) na asfaltnoj površini [Cetinjske ulice], dubok oko 0,06 m, poklapa[ju] se s djelovanjem minobacačke granate kalibra 82 mm koja je pala pri brzini Vc od malo više od 68m/s (vidi tabelu 8 [Viličićev izvještaj o granatiranju]), što pokazuje da je granata bila ispaljena s prvim dodatnim punjenjem pod uglom od oko 85 stepeni, čemu odgovara domet od 250 m".[1080] Pretresno vijeće se ne slaže s tom ocjenom. Tabela 8 izvještaja odnosi se na betonske, a ne na asfaltirane površine. Drugo, u tabeli 8, koja se mora čitati zajedno s tabelom 1 izvještaja, piše da krater dubok 4 cm može napraviti granata kalibra 82 mm bez punjenja, koja pogodi tlo pod uglom od 85,2 stepena. Međutim, dopušta se *također* da krater iste dubine može napraviti i granata koja padne pod uglom od otprilike 46,5 stepeni, ako je ispaljena s jednim ili više punjenja. U prvom slučaju, prema tabeli 1, maksimalni domet granate iznosi 84 metra, ali u drugom slučaju domet iznosi do 1.325 metara sa prvim punjenjem (otprilike koliko je Cetinjska ulica udaljena od Neđarića), do 2.218 metara sa drugim punjenjem, itd. Prema izvještaju isto vrijedi i za krater dubine 6 cm: to jest, može ga izazvati relativno spora granata ispaljena strmo ili pak relativno brza granata ispaljena pod manjim uglom. U Veličićevom izvještaju o granatiranju tvrdi se da "tragovi na tlu nisu dovoljan dokaz na osnovu kojeg se može odrediti pravac vatre", iz čega se zaključuje da je upadni ugao morao iznositi otprilike 85 stepeni.[1081] Međutim, to se kosi sa nespornom činjenicom da su tragovi udara izraženo eliptičnog oblika i značajno pomaknuti prema zapadu.

342. Pretresno vijeće napominje da nisu podastrijeti dokazi o broju punjenja sa kojima je ispaljena granata kalibra 82 mm u ovom slučaju. Međutim, izražena asimetričnost tragova sugeriše da ugao pod kojim su granate ispaljene nije bio oštar. Pretresno vijeće stoga ne uzima u obzir zaključke o tom događaju iz Viličićevog izvještaja o granatiranju. Tvrdnja odbrane da je moguće da je napad inscenirala ABiH nije potkrijepljena dokazima i stoga se odbacuje. Pretresno vijeće ponavlja da sama hipoteza nije osnov za postojanje razumne sumnje. Da bi se puka mogućnost pretvorila u razumnu mogućnost mora se osloniti na neku činjenicu ili tvrdnju. Osim toga, u pogledu navodne mogućnosti da je ABiH gađajući Neđariće greškom pogodila Alipašino polje, za što ne postoji baš nikakva osnova, činjenica da su dvije lokacije međusobno udaljene oko jedan kilometar nužno isključujuje takvu tvrdnju.

343. Pretresno vijeće konstatuje da su te tri granate ispaljene sa položaja SRK-a negdje zapadno od Alipašinog polja. Ako su granate kalibra 82 mm uistinu ispaljene sa prvim dopunskim punjenjem, kao što se tvrdi u Viličićevom izvještaju o granatiranju (što nije ustanovljeno), one su najvjerovatnije ispaljene iz Neđarića, koje je kontrolisao SRK.[1082] Međutim, ukoliko su se koristila veća punjenja, čime bi granata kalibra 82 mm imala domet od nekoliko kilometara, moguće je da su ispaljene sa udaljenijih položaja SRK-a, tj. zapadno ili jugozapadno od Stupa.[1083]

344. Posljednje pitanje jeste da li je SRK granatama gađao neki vojni cilj na Alipašinom polju. Nema dokaza da je u januaru 1994. takozvana "baza Stela" bila vojni objekt. Dopis iz juna 1993. govori o Steli kao o "lokaciji" 102. motorizovane brigade, bez daljnjeg objašnjenja. Samo dva svjedoka čula su za

Stelu i oba su mislila da je to kafić. Ako se "kafić" uistinu nalazio samo 50 do 100 metara od mjesta događaja (kao što je izjavio svjedok Q), u blizini nisu zabilježena nikakva vojna dejstva. Tri svjedoka pomenula su bazu "Kulina bana", koja se prema njihovoj procjeni nalazila 500 metara (Todorović), 150 metara (Kapetanović) i 200 metara (Kučanin) od mjesta eksplozija. Ulaz u "Kulina bana" nalazio se na Trgu Rade Končara, što je na istočnoj strani stambenog bloka. Zapadnu stranu bloka tvorile su Cetinjska ulica i Ulica Klare Cetkin, koje su se sjekle. Između dva reda zgrada okrenutih prema tim ulicama nalazilo se otvoreno parkiralište, gdje je pala granata kalibra 120 mm. Pretresno vijeće podsjeća da su sva četiri očevica napada izjavila da je *treća* (ili posljednja) granata pala u jednoj od ulica na zapadnoj strani, Cetinjsku ili Ulicu Klare Cetkin. To je bio slučaj i s jednom od ranije ispaljenih granata. Slijedi da je granata kalibra 120 mm koja je pogodila parkiralište bila prva ili druga po redu. Ona je bila najbliža mjestu gdje je, kako se navodi, bio smješten "Kulin ban". Ne može se stoga reći da su tri garante zaredom padale sve bliže "Kulinu banu". Uzimajući u obzir slijed eksplozija, zajedno sa činjenicom da je granatiranje utihnulo nakon što su ispaljena samo tri projektila, pri čemu su sva tri promašila "Kulina bana" (dva su pala na udaljenosti od najmanje 150 metara), Pretresno vijeće zaključuje da "Kulin ban" nije bio predviđeni cilj ovoga napada.

345. Pretresno vijeće stoga konstatuje da je treći incident granatiranja iz Priloga bio napad koji je, *u najmanju ruku*, bio nasumičan u pogledu cilja (pri čemu je taj cilj bio prvenstveno, ako ne i sasvim, stambeno naselje), te da je izvršen bezobzirno, prouzrokujući civilne žrtve.

(d) Područja Dobrinje

346. Stambeno naselje Dobrinja, smješteno uz aerodrom na jugozapadu grada, izgrađeno je kao sportsko selo za zimske Olimpijske igre u Sarajevu 1984. U prvim fazama sukoba, prije perioda na koji se odnosi Optužnica, bilo je izdvojeno od ostatka grada.[1084] Linije sukoba na istočnoj strani Dobrinje protezale su se otprilike duž jedne ulice koja je razdvajala područja Dobrinje I i IV, koja je kontrolisao SRK, od područja Dobrinja II i IIIB, koja je kontrolisala ABiH.[1085]

(i) Pravoslavna crkva i Teološki fakultet

347. Pretresno vijeće saslušalo je iskaze svjedoka koji su živjeli na područjima Dobrinje koja je kontrolisala ABiH, koji se odnose na incidente pucnjave sa područja pod kontrolom SRK-a, Dobrinje I i IV, te Neđarića, osobito sa područja pravoslavne crkve i Teološkog fakulteta.

348. Eldar Hafizović sjeća se da je negdje u novembru 1992. pomogao jednoj tinejdžerki koju su za dana pogodili dok je pretrčavala Ulicu oslobodilaca Sarajeva.[1086] Uz pomoć jednog vojnika ABiH odvukao je djevojčicu na bezbjedno mjesto[1087] i primijetio da je žrtva, koja je nosila farmerke i majicu kratkih rukava, ranjena u lice.[1088] Nakon što je djevojka ranjena, i dalje su ispaljivani obilježavajući meci, na osnovu čega je Hafizović

utvrdio da pucnjava dopire iz pravca teritorije Dobrinje I pod kontrolom SRK-a.[1089] Prema iskazu Omera Hadžiabdića, stanovnika Dobrinje IIIB,[1090] na civile u njegovom naselju pucalo se od 1992. sve do 1994.[1091] Nedim Gavranović, stanovnik Dobrinje III,[1092] izjavio je, ne elaborirajući kako je odredio izvor vatre, da su na žene i djecu u njegovom naselju pucali iz Dobrinje IV.[1093] Prema iskazu Ismeta Hadžića, komandanta brigade Dobrinja ABiH,[1094] SRK je vojnike razmjestilo na povišenim područjima oko Dobrinje "kako bi pucali na stanovništvo."[1095]

349. Stanovnici područja Dobrinje koja je kontrolisala ABiH kao jedan od izvora snajperske vatre koja je otvarana na civile na Dobrinji izdvojili su pravoslavnu crkvu na Dobrinji IV, koja je u vrijeme izbijanja neprijateljstava bila u izgradnji i oko koje su se tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica nalazile skele.[1096] Ta crkva se vidjela sa tri mosta koji su spajali Dobrinju II s Dobrinjom III.[1097] Najčešće su se koristila ta tri mosta: most bliže istočnom dijelu linije sukoba, od Ulice Emila Zole do trga,[1098] most koji se koristio kao prometna veza između Dobrinje II i Dobrinje III, te pješački most koji je takođe povezivao Dobrinju II i Dobrinju III.[1099] Sadija Šahinović, stanovnica Dobrinje II, izjavila je da se tokom sukoba iz Dobrinje IV "pucalo non-stop";[1100] ljudi koji su prelazili most[1101] ponekad su "ranjavani sa crkve".[1102] "Jer stvarno snajperista nije birao, i ni dijete, ...đ, ni žene, ni nikoga, jednostavno ubijao je sve.".[1103]

350. Stanovnici su takođe posvjedočili da tokom čitavog sukoba nisu u stanovima imali ni struje ni vode.[1104] Šahinović i drugi stanovnici Dobrinje II donosili su vodu sa bunara na Dobrinji C5, a vodu za pranje iz rijeke Dobrinje, gdje se nalazio most koji je povezivao Dobrinju II s Dobrinjom III.[1105] Nisu se mogli dugo zadržavati kod rijeke "pošto je tu snajper imao pregled čitave rijeke, pa je znao nekad po čitav dan, non-stop pucati na rijeku i puno, puno je svijeta ranjavato i ginulo na rijeci".[1106] Vahida Zametica, takođe stanovnica Dobrinje II, izjavila je da je "puno, puno [je] svijeta ranjavato i ginulo na rijeci".[1107] Ona je po vodu na rijeku odlazila sa svojom majkom i bratom. U njih su "mnogo puta" pucali kad su odlazili po vodu.[1108] Linija fronta bila je "dovoljno blizu da nas svaki dan mogu gađat snajperom, da su nas svaki dan ubijali".[1109] Dužinom mosta na obje strane bile su postavljene vreće s pijeskom do visine od dva metra[1110] kako bi se zaštitili civili koji su prelazili mostove.[1111] Kako bi se izbjegao rizik ranjavanja i pogibije ljudi dok bi dolazili po vodu na rijeku, iskopan je bunar.[1112]

351. Šahinovićeva i Zametica svjedočile su o ubistvu Zametičine majke, događaju koji se izričito navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 6 kao reprezentativan primjer kampanje snajperskog djelovanja protiv civila.

(ii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 6[1113]

352. Sadiha Šahinović posvjedočila je da je 11. jula 1993., oko 14:00 ili 15:00 sati,[1114] sa svojom prijateljicom Munirom Zameticom išla po vodu na rijeku Dobrinju.[1115] Snajperska pucnjava trajala je cijeloga dana.[1116] Šahinovićeva je ispričala da se sa Zameticom i s grupom od još šest-sedam

ljudi sklonila ispod mosta uz rijeku.[1117] Nisu se usudili da priđu obali rijeke sve dok Zametica nije prestala oklijevati[1118] i otišla do obale. Pogođena je dok je zahvatala vodu kantom.[1119] Bilo je previše opasno da bi Šahinovićeva i Vahida Zametica, šesnaestogodišnja kćerka žrtve koja je pritekla u pomoć nakon što je saznala za incident, napustile zaklon mosta.[1120] Žrtva je ležala potrbuške u rijeci i krvarila iz usta. Vahida je čula kako se pucnjava nastavila i vidjela kako meci pogađaju vodu nedaleko od njezine majke.[1121] Vojnici ABiH koji su prolazili pored mosta vidjeli su šta se dogodilo, razmjestili su se na mostu iza vreća s pijeskom i otvorili vatru u pravcu pravoslavne crkve.[1122] Žrtvu su izvukli iz vode i odveli je u bolnicu; umrla je kasnije toga poslijepodneva.[1123]

353. Odbrana tvrdi da žrtvu nisu mogli pogoditi s položaja "VRS-a" jer se ni rijeka Dobrinja ni žrtva nisu odande mogli vidjeti; odbrana navodi da su vojnici ABiH na mostu imali utvrđene položaje, da je u trenutku događaja bila u toku borba, te da je žrtvu pogodio zalutali metak.[1124]

354. Šahinovićeva je posvjedočila da su meci kojima je žrtva gađana ispaljeni iz pravoslavne crkve na Dobrinji.[1125] Ona je, kao kćerka žrtve, navela da se na rijeku uvijek pucalo iz pravoslavne crkve.[1126] To se poklapa sa stranom mosta gdje su se sklonili oni koji su došli po vodu, kao i sa opažanjima da se vatra nastavila zbog čega prisutni nisu mogli skloniti žrtvu sa obale. Nekoliko svjedoka potvrdilo je da su se vatreni položaji SRK-a nalazili na tornju pravoslavne crkve i obližnjim neboderima.[1127] Fotografije područja uvrštene u spis uvjerljivo pokazuju da je između tornja pravoslavne crkve i tačke gdje je žrtva ustrijeljena postojala linija nišanjenja. Objašnjenje svjedoka DP9 o tome zašto je malo vjerovatno da su vojnici SRK pucali iz pravoslavne crkve nije uvjerljivo.[1128] Tvrdnju odbrane da između mjesta gdje je žrtva ustrijeljena i položaja VR-a nije postojala linija nišanjenja osporavaju dokazi iz spisa, osobito fotografije mjesta događaja. U trenutku kad je pogođena, žrtva se nalazila na sjeverozapadnoj strani mosta. Zbog dužine riječnog toka koji je bio zaklonjen lukom mosta postoji ograničen broj položaja koji su mogli biti izvor vatre i sa kojih je osoba ispod mosta mogla biti pogođena. To sužava područje s kojeg je do tačke ispod mosta postojala linija nišanjenja. Toranj pravoslavne crkve nalazi se unutar tog uskog područja. Dokazi o tome da se područje pravoslavne crkve odakle je vatra ispaljena nalazilo na području koje je kontrolisala SRK nisu osporeni.[1129] Pretresno vijeće je uvjereno van svake razumne sumnje da su područje pravoslavne crkve, Dobrinju IV, kontrolisale snage SRK-a.

355. Pretresno vijeće takođe odbacuje tvrdnju odbrane da su vojnici ABiH u to vrijeme na mostu držali utvrđene položaje i da je žrtva ustrijeljena zalutalim metkom ispaljenim tokom borbe. Na osnovu pouzdanih iskaza ustanovljeno je da su vojnici ABiH naišli nakon događaja i da su tek tada uzvratili vatrom u pravcu pravoslavne crkve. U ovom slučaju, posao koji je žrtva tada obavljala, činjenica da su civili redovno dolazili na to mjesto po vodu, te civilna odjeća žrtve bili su pokazatelji njenog civilnog statusa. Sa udaljenosti od 1.100 metara (što je odredio Hinchcliffe), počinilac je, ako je bio dobro opremljen, mogao primijetiti da Zametica - žena, civil stara 48 godina - izgleda kao civil, odnosno, ako nije imao optičkog nišana ili dvogleda,

okolnosti su bile takve da je zanemarivanje mogućnosti da je žrtva civil bilo bezobzirno.[1130] Osim toga, počinilac je više puta zaredom pucao na žrtvu, sprečavajući spasioce da joj priđu. Pretresno vijeće zaključuje da je počinilac namjerno napao žrtvu. Sama činjenica da su na udaljenosti od 1.100 metara manje šanse da se pogodi cilj ne mijenja ovaj zaključak. Sugestija odbrane da zbog nedostatka konkretnih forenzičkih i ljekarskih informacija treba sumnjati u uzrok smrti takođe se odbacuje. Tok događaja dovoljno dokazuje da je pogibija Zametice bila posljedica direktne vatre koja je na nju otvorena.

356. Pretresno vijeće konstatuje da je Munira Zametica, civil, namjerno pogođena sa teritorije koju je kontrolisao SRK.

(iii) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 18[1131]

357. Optužba je kao svjedoka pozvala i Saniju Dževlan koja je živjela na Dobrinji IIIA [1132] da svjedoči o slučaju kad je na Dobrinji pogođena.[1133] Ona je izjavila da se 6. januara 1994. vozila biciklom prema bolnici na Dobrinji II, gdje je trebala uzeti lijekove za svoju bolesnu majku.[1134] Dan je bio posebno miran;[1135] ona je nosila smeđe pantalone, žutu jaknu i nije nosila oružje.[1136] Dok se biciklom vraćala iz bolnice na Dobrinji II, oko 15:00 ili 16:00 sati,[1137] pogođena je u stražnjicu tek što je prešla jedan od mostova koji povezuju Dobrinju II s Dobrinjom III.[1138] Osjetila je udarac i shvatila da je pogođena kad je vidjela da su tri ili četiri metka odskočila od betona oko nje.[1139] Uspjela se održati na biciklu i stigla do svoje kuće.[1140] Komšije su joj pomogle da ode u bolnicu, gdje je ostala oko deset dana.[1141] Ranjena je u stražnjicu, ali joj metak nije pogodio kosti.[1142]

358. Odbrana ne poriče da je žrtva bila civil niti da je ranjena metkom dok je prelazila most u Ulici Emila Zole.[1143] Pretresno vijeće je štaviše uvjereno van svake razumne sumnje da su odjeća žrtve, ono što je radila (vožnja bicikla) i činjenica da je bila nenaoružana bili pokazatelji da je Dževlanova civil i upozorenje počiniocu na njezin civilni status. Međutim, odbrana tvrdi da nema dovoljno dokaza da bi se utvrdio izvor vatre,[1144] a činjenicu da je ispaljeno nekoliko metaka koristi kao dokaz da su u tom trenutku izvođena borbena dejstva.[1145] Ona nadalje tvrdi da je slabo vjerovatno da su meci ispaljeni s udaljenosti kolika je postojala do pravoslavne crkve mogli pogoditi žrtvu u stražnjicu dok je bila na biciklu i jedva se mogla vidjeti iza barikade visoke 1-1,5 metara. Odbrana s tim u vezi napominje da se njezin iskaz u pogledu toga kad su postavljene vreće s pijeskom ne poklapa s iskazima Sadije Šahinović i Vahide Zametica.[1146] Zbog svega toga, smatra odbrana, ne može se zaključiti da su je namjerno gađali.[1147]

359. Međutim, Dževlanova je posvjedočila da se vozila biciklom u pravcu Dobrinje III, te da je, nakon što je prošla most koji povezuje Dobrinju III s Dobrinjom II, čula da je vatra otvorena desno od nje, sa Dobrinje IV, kod pravoslavne crkve.[1148] Svjedok DP9 potvrdio je da je zgrada koju je Dževlanova pokazala na fotografijama[1149] pravoslavna crkva.[1150] Dževlanova je takođe posvjedočila da su područje "crkve" držale snage SRK-a.[1151] Pretresno vijeće konstatuje da je svjedokinja vjerodostojna, a njezini dokazi pouzdani.[1152]

Pretreno vijeće već je konstatovalo da je područje pravoslavne crkve na Dobrinji IV bilo pod kontrolom SRK-a. Pretresno vijeće konstatuje da su meci kojima je žrtva pogođena ispaljeni s područja oko pravoslavne crkve, dakle ili iz zgrade pravoslavne crkve ili iz neke zgrade u blizini te crkve. Dokazni predmeti uvjerljivo pokazuju da je između područja pravoslavne crkve i mjesta gdje je žrtva pogođena postojala linija nišanjenja.[1153] Svjedokinja ne poriče da su se barikade protezale punom dužinom mosta i oko jedan metar sa svake strane mosta, i pružale određenu zaštitu, ali izjavila je da je pogođena na otvorenom području, gdje barikade završavaju. Pažljivim pregledom fotografije mjesta gdje je Dževlanova pogođena, P3264, može se ustanoviti da je između mjesta događaja i područja pravoslavne crkve postojala linija nišanjenja. Pretresno vijeće konstatuje da se u tom trenutku u blizini mjesta događaja nisu izvodila borbena dejstva.[1154] Jedini razuman zaključak jeste da je metak koji je Dževlanovoj doletio s desne strane ispaljen iz pravca pravoslavne crkve smještene oko 800 metara od mjesta događaja.[1155] Za tu crkvu su vjerodostojni i pouzdani svjedoci naveli da je bila izvor vatre s Dobrinje IV. Pretresno vijeće konstatuje da je Dževlanova pogođena s teritorije koju je kontrolisao SRK.

360. Dževlanova je posvjedočila da se nekoliko metaka odbilo oko nje dok je vozila bicikl nakon što je pogođena. Pretresno vijeće je uvjereno da slijed događaja uvjerljivo pokazuje da je Dževlanova namjerno gađana. Ukratko, Pretresno vijeće konstatuje da je žrtva, civil, namjerno gađana sa teritorije koju je kontrolisao SRK.

361. Optužba je izvela obimne dokaze o još jednom primjeru navodnog namjernog otvaranja snajperske vatre na civile sa područja Teološkog fakulteta pod kontrolom SRK-a, koji se navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 22. Zaključke u vezi s otim incidentom donijela je Većina Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia suprotnog je mišljenja i svoje stavove iznosi u izdvojenom i protivnom mišljenju priloženom ovoj presudi.

(iv) Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 22[1156]

362. Godine 1994. Ramiz Grabovica, pozadinski regrut ABiH, radio je u javnom transportnom preduzeću i vozio civile redovnom autobuskom linijom između Alipašinog mosta i Dobrinje tokom prekida vatre.[1157] Dana 25. maja 1994., na sunčan dan,[1158] oko 11:40 sati,[1159] Grabovica je došao do posljednje stanice na raskrsnici Ulice Nikole Demonje i Ulice omladinskih brigada, u centru Dobrinje,[1160] zaustavio crveno-bijeli autobus, otvorio troja vrata autobusa i ugasio motor radi uštede goriva.[1161] Dok je čekao da se putnici ukrcaju, Grabovica je začuo jedan pucanj[1162] ispaljen iz Neđarića, koje je kontrolisao SRK,[1163] što je u autobusu izazvalo paniku.[1164] Putnici, koji su gotovo svi bili žene koje nisu nosile ni uniformu ni oružje,[1165] mislili su da se na njih puca iz snajpera iz Teološkog fakulteta u Neđarićima,[1166] zloglasnog vatrenog položaja SRK-a u vrijeme događaja.[1167] Grabovica je vidio da su ranjene dvije sredovječne žene. Jedna je sjedila na desnoj strani autobusa držeći se za koljeno, a druga na suprotnoj strani i obilno je krvarila.[1168]

Grabovica je ispričao: "U tom momentu bio sam i ja uspaničen, al' sam skonto da mi je najbolje da prevezem do bolnice. U tom momentu sam upalio autobus, zatvorio vrata, mada su putnici svi ostali govorili 'otvori puca snajper' […] zatvorio sam vrata, okrenuo se, i pošto je bolnica 100 metara od tada, preko nekog ivičnjaka, livade, stigao sam do bolnice." [1169] Žrtve Sehadetu Plivac i Hajru Hafizović izveli su iz autobusa; ostale su u bolnici da im se tamo pruži ljekarska pomoć.[1170]

363. Poslije tog događaja Grabovica se odvezao natrag u depo Velikih drveta na Alipašinom mostu,[1171] gdje ga je ispitivala lokalna policija koja je pregledala autobus i fotografisala udarnu tačku metka. Policija je svoje nalaze dostavila Refiku Sokolaru, policijskom istražitelju u Stanici javne bezbjednosti Novi Grad, koji je zaključio da je izvor vatre bio Teološki fakultet u Neđarićima.[1172] Grabovica je u svom iskazu izjavio da ni prije ni poslije tog događaja nije čuo pucnjavu.[1173] Dodao je da ni u neposrednoj blizini mjesta događaja niti duž rute kojom je toga dana vozio nije bilo vojnika, vojne opreme niti vojnih akcija,[1174] ali da je putem vidio pripadnike lokalne civilne policije.[1175]

364. Većina Pretresnog vijeća uvjerena je da se događaj odvijao onako kako ga je opisao Grabovica i da su putnici u autobusu bili civili. Iako je Grabovica bio regrut zadužen za prijevoz civila autobusom preduzeća javnog prevoza, nije nosio oružje niti je bio odjeven u vojnu uniformu.[1176] U spisu nema dokaza koji sugerišu da su se autobusom prevozili borci ili da se autobus koristio u nekoj vojnoj akciji. Bilo je očito da je autobus bio civilno vozilo koje se koristi samo tokom prekida vatre i vozi redovnom autobuskom linijom.

365. Većina Pretresnog vijeća takođe je uvjerena da su putnici u autobusu gađani s područja Neđarića.[1177] Grabovica je izjavio da je motor autobusa bio ugašen i da je područje bilo mirno kad je začuo pucanj kojim je autobus pogođen i pucnjavu iz pravca Neđarića. U tom pravcu, linija fronta SRK-a bila je udaljena oko 750 metara.[1178] Grabovica je posvjedočio da je između Teološkog fakulteta i mjesta događaja postojala linija nišanjenja.[1179] Na fotografijama mjesta događaja Grabovica je pokazao gdje se nalazi trgovački centar i dvije kuće podignute nekoliko stotina metara od navodnog izvora vatre,[1180] kojih nije bilo u vrijeme događaja i tako da nisu zaklanjale liniju nišanjenja do Teološkog fakulteta.[1181] Grabovica je posvjedočio da ga je ispitala lokalna policija koja je pregledala udarnu tačku metka na autobusu. Lokalna policija prenijela je rezultate istrage Sokolaru, koji je posvjedočio da su žrtve pogođene rikošetiranim metkom ispaljenim iz pravca Neđarića.[1182] Optužba navodi dva izvora vatre u Neđarićima. Jedan od tih izvora označen je crvenim krugom nedaleko od linije sukoba, sjeverozapadno od mjesta događaja. Svjedok DP8 posvjedočio je da između te dvije tačke nije postojala linija nišanjenja.[1183] Pažljivi pregled karte P3728 (incident naveden pod brojem 22) pokazuje da linija nišanjenja uistinu nije postojala jer su pogled zaklanjale visoke zgrade duž Bulevara branilaca Dobrinje. U vezi s izvorom vatre koji je pomenuo Grabovica, svjedok je izjavio da je između Teološkog fakulteta i mjesta događaja postojala linija nišanjenja. Prema iskazu svjedoka odbrane DP8, nije postojala linija nišanjenja kojom je počinilac mogao da otvori vatru

iz Teološkog fakulteta jer su mu pogled na mjesto događaja zaklanjale kuće podignute između linije fronta i mjesta događaja. Grabovica je, međutim, objasnio da u vrijeme događaja nisu postojale male građevine koje se vide na fotografijama i koje zaklanjaju pogled iz Neđarića. Svjedok DP8 posvjedočio je da je Teološki fakultet bio najviša zgrada na području Neđarića, na kojem su se uglavnom nalazile kuće. Pažljivi pregled fotografija područja gdje se incident dogodio pokazuje da je između mjesta događaja i Teološkog fakulteta uistinu postojala linija nišanjenja. Pretresno vijeće dalje napominje da je udaljenost između tih dviju tačaka iznosila oko 1.500 metara. Iako je udaljenost od 1.500 metara prilično velika da bi se s nje mogao pješadijskim naoružanjem gađati neki cilj, Većina ne sumnja da je autobus dovoljno velik da bi vidio i gađao s te udaljenosti (tj. udaljenost između Teološkog fakulteta ili njegove okoline i mjesta događaja). Međutim, nema dokaza na osnovu kojih bi se moglo zaključiti van svake razumne sumnje da je vatra kojom su žrtve pogođene otvorena iz zgrade Teološkog fakulteta. Većina ipak ne može odbaciti činjenicu da je između mjesta događaja i Neđarića postojala linija nišanjenja. Uzimajući u obzir da su dokazi o tome da je vatra ispaljena iz pravca Neđarića pouzdani, jedini razuman zaključak jeste da je metak kojim su žrtve pogođene ispaljen s područja Neđarića. Većina je stoga uvjerena da je metak kojim su žrtve pogođene ispaljen iz Neđarića. Takođe, Većina se iz dokaza osvjedočila da je područje Neđarića u vrijeme događaja kontrolisao SRK.[1184]

366. Odbrana tvrdi da optužba nije uspjela da dokaže da je autobus namjerno gađan.[1185] Odbrana naglašava da autobus, da je namjerno gađan s namjerom da se neko ubije ili rani, ne bi bio pogođen u točak, već u prozor.[1186] Većina je uvjerena da se i izdaleka moglo lako vidjeti da je autobus koji je Grabovica vozio na dan incidenta civilno vozilo koje se koristilo za redovne civilne aktivnosti. Nije se mogao zamijeniti za neki vojni cilj. Grabovica je posvjedočio da je jutro bilo mirno te da na tom području nije čuo pucnjavu niti vojna dejstva koja bi mogla biti razlog pucnjave. Činjenica da je na autobus ispaljen jedan metak nužno navodi na zaključak da su putnici u autobusu namjerno gađani. Većina konstatuje da su putnici u autobusu namjerno gađani.

367. Većina Pretresnog vijeća konstatuje da su civilni putnici civilnog vozila namjerno gađani s teritorije koju je kontrolisao SRK, uslijed čega su ranjene Sehadeta Plivac i Hajra Hafizović.

(v) Granatiranje civila na području Dobrinje

368. Pored incidenata pucnjave, spis pokazuje da je područje Dobrinje koje je kontrolisala AbiH granatirano. UNPROFOR je javio da je jedno veče u ljeto 1993. nedaleko od Dobrinje II palo pet granata, usmrtivši dvoje i ranivši 18 ljudi,[1187] te je, nakon pregleda pronađenih ostataka granate, ustanovio da su korištene minobacačke granate kalibra 82 mm.[1188] UNPROFOR je analizom kratera takođe ustanovio da su granate ispaljene iz pravca sjeverozapada[1189] i zaključio je da se, "uzimajući u obzir tragove pronađene na tlu [na mjestu eksplozije] može [sa] 95% [sigurnosti] reći da je vatra otvorena iz fakulteta [u

Neđarićima], udaljenog 1.300 metara od mjesta događaja".[1190] Istražitelji UNPROFOR-a dodali su da je na "veoma gusto naseljenu ulicu [na Dobrinji, gdje se incident dogodio] prije tog događaja palo na stotine granata."[1191]

369. Jedan stanovnik Dobrinje sjeća se dva konkretna slučaja granatiranja kada je ranjen. Dana 24. oktobra 1992. Eldar Hafizović ranjen je tokom dana na Dobrinji III na Trgu junaka socijalističkog 5.[1192] Bio je s bakom na balkonu na petom spratu zgrade i pekao roštilj kad je oko 1,5 metara od njega eksplodirala tenkovska granata i ranila ga u desnu ruku i desno koljeno.[1193] Budući da je balkon bio okrenut prema Gavrića brdu, koje je, kako je mislio, kontrolisao SRK i gdje je ranije viđao tenkove, Hafizović je zaključio da je Gavrića brdo "bio jedini pravac iz kojeg je [tenkovska granata] mogla doći".[1194] Hafizović je drugi put ranjen 13. januara 1993., kad se s drugim mladim ljudima okupio u jednom prizemnom stanu u zgradi na Dobrinji I.[1195] U vrijeme događaja, svjedok i njegovi prijatelji su koristili plinsku lampu jer je bilo kasno uveče i nije bilo struje.[1196] Hafizović se sjeća da je čuo glasnu eksploziju i da je shvatio da je ranjen u glavu te da krvari.[1197] Istrčao je na ulicu zazivajući upomoć[1198] i čuo kako vojnici SRK-a viču sa obližnjih linija sukoba: "Balije, kol'ko smo vas ovaj put pobili?"[1199] Hafizović se sjeća da su nakon tog događaja komšije pronašle parčad minobacačke granate kalibra 82 mm, ali ne zna odakle je granata ispaljena.[1200]

370. Drugi stanovnici dijelova Dobrinje koje je kontrolisala ABiH objasnili su da je cijelo područje tokom sukoba često granatirano. Omer Hadžiabdić izjavio je sljedeće: "Granatiranje je bilo svakodnevno, znači isto tako gađali su .vojnici SRKđ ciljeve po, po svom odabiru... Znači, nisu, nisu odabirali, svejedno im je bilo da li se radi o civilima il' vojnicima. Sam sam ja bio žrtva granatiranja, sam sam bio ranjen od gelera granate [na dan koji nije specificiran]."[1201] Svjedok AE sjeća se da su osim pucnjave civili u Dobrinji "svaki dan"[1202] bili izloženi granatiranju. Ismet Hadžić je objasnio da je "svaki dio Dobrinje .biođ žestoko granatiran […] hiljade možda granata u toku tog perioda, koje su padale kao kiša iz neba."[1203] Dodao je da su, prema obavještenjima ABiH, izvori tog granatiranja bili u "kasarni u Neđarićima ... prostor ispod Teološkog fakulteta u Neđarićima, prostor iz Kasindolske ceste […] u Krteljima, Gornjem Kotarcu, Gavrića brdu, lukavičkim kasarnama i igralištu iznad kasarne."[1204]

371. U Drugom prilogu Optužnici optužba pod brojevima 1, 2 i 4 navodi tri konkretna slučaja napada na civile na Dobrinji sa teritorije koju je kontrolisao SRK i izvodi podrobne dokaze da su te napade na civile izvršile snage SRK-a. U incidentima 1 i 2 izraženi su stavovi Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia svoje stavove u pogledu tih incidenata granatiranja izražava u priloženom izdvojenom i suprotnom mišljenju.

(vi) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 1[1205]

372. Dana 1. juna 1993.[1206] stanovnici Dobrinje odlučili su da organizuju fudbalski turnir u mjesnoj zajednici Dobrinja IIIB.[1207] Bio je to prekrasan, sunčan dan.[1208] Svjesni opasnosti organizovanja takvog događaja, stanovnici su potražili bezbjedno mjesto za održavanje turnira.[1209] Fudbalsko

igralište postavljeno je u ugao parkirališta,[1210] koje je s tri strane bilo okruženo stambenim zgradama od šest spratova, a na četvrtoj strani, okrenutoj prema sjeveru, bilo je zaklonjeno brdom Mojmilo[1211] i nije se vidjelo niti sa jednog mjesta na strani linije sukoba koju je držao SRK.[1212] Oko 200 gledalaca, među kojima je bilo žena i djece, okupilo se da gledaju timove kako igraju.[1213] Djeca starosti 10 do 15 godina smjestila su se pored nekih starih automobila oštećenih u ranijem granatiranju, koje su prevrnuli i postavili kao među oko fudbalskog igrališta.[1214] Neki stanari izašli su na balkone stambenih zgrada oko igrališta da odande gledaju fudbalski turnir.[1215]

373. Prva fudbalska utakmica počela je oko 09:00 sati, a druga je počela oko jedan sat kasnije.[1216] Nekoliko minuta poslije 10:00, tokom druge utakmice, na parkiralištu su eksplodirale dvije granate. Pripadnik civilne zaštite Ismet Fazlić bio je sudija u drugoj utakmici.[1217] Izjavio je da je nekih 10-20 minuta poslije početka utakmice, dok su izvodili penal, među igrače, u središte igrališta, pala prva granata.[1218] Njega je pogodio geler tako da je zadobio teške povrede u obje noge, kao i po drugim dijelovima tijela.[1219] Odmah je vidio da na zemlji leži jedanaest mladića,[1220] od kojih su osmorica umrla na licu mjesta.[1221] Fazlić je izjavio "Vidio sam svojih trojicu igrača gdje su … kompletno rastavljenih, i noge i ruke, i sve kompletno, samo ih je držala trenerka" i da je velik broj ljudi od onih koji su bili oko igrališta bio na zemlji.[1222] Omer Hadžiabdić, koji je tada imao 15 godina,[1223] gledao je utakmicu pored prevrnutih automobila kad je prva granata pogodila igralište. Čuo je veoma glasnu eksploziju koja ga je oborila na tlo. Ranjen je gelerom u nogu.[1224] Nedim Gavranović, koji je tada imao 12 godina, stajao je iza jednog od golova kad je začuo prvu eksploziju i osjetio snažan udarac.[1225] Od gelera je zadobio prostrijelnu ranu na desnoj potkoljenici.[1226]

374. Svjedoci su ispričali da je druga granata pala na gotovo isto mjesto, svega nekoliko sekundi poslije prve.[1227] Pala je ispred jednog mladića i odsjekla mu nogu.[1228] Poslije druge eksplozije, ko god je mogao pobjegao je sa parkirališta u zaklon. Trčeći sa mjesta događaja, Hadžiabdić je na zemlji vidio velik broj ranjenih.[1229]

375. Većina je uvjerena da se granatiranje stambenog područja Dobrinje IIIB 1. juna 1993. dogodilo kao što su opisali očevici. Većina konstatuje da su dvije minobacačke granate pale oko 10:20 sati na parkiralište u naselju Dobrinja IIIB, gdje se okupilo oko 200 ljudi da gleda fudbalski turnir.

376. Poslije tog događaja, ranjene su odveli u pomoćnu bolnicu na Dobrinji.[1230] Neke su kasnije prebacili u bolnicu Koševo.[1231] Svjedoci su, s jedne strane, suglasni da je u eksploziji od 1. juna 1993. ranjeno mnogo ljudi, ali postoje neslaganja u vezi s tačnim brojem poginulih ili ranjenih. Dr Youssef Hajir, koji je tada radio u bolnici Dobrinja, posvjedočio je da nikada nije vidio da je u bolnicu stigao toliki broj ranjenih. [1232] Cijeli objekat bio je pun žrtava tog incidenta.[1233] Iako se ne sjeća tačnog broja postradalih, dr Hajir je procijenio da je bilo oko 130 do 140 ranjenih i 13 do 14 poginulih.[1234] Izjavio je da je devedesetorici ranjenih pružena ljekarska pomoć u bolnici Dobrinja, a da je ostatak zbog nedostatka kapaciteta prebačen u grad.[1235] U evidenciji bolnice Dobrinja zabilježena su imena 136 postradalih, od kojih je dvanaestoro registrovano kao poginuli.[1236] Gavranović, koji je bio jedan od ranjenih u

bolnici Dobrinja, ispričao je da je tamo vidio mnogo njemu poznatih ljudi.[1237] Misli je da je poginulo 15 ljudi, a ranjeno oko 50 do 70.[1238] Hadžiabdića su odveli u bolnicu Dobrinja da mu tamo pruže prvu pomoć.[1239] Prepoznao je takođe mnogo ranjenih i poginulih i rekao " Uglavnom se radilo o muškarcima, većinom civilima, djeci", i prijateljima njegovih godina.[1240] Fazlić je bio među onima koje su iz bolnice Dobrinja prebacili u bolnicu Koševo, gdje je bio na liječenju i gdje je ostao gotovo dva mjeseca.[1241] Mišljenja je da je poginulo ukupno 16 ljudi, a ranjeno 82 ili 83, među kojima je bilo i djece.[1242] Ismet Hadžić, stanovnik Dobrinje i komandant Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH, nije bio prisutan kad se incident dogodio, ali sjećao se da su granate koje su pale usmrtile 15 ljudi, među kojima je bilo i djece, i ranile 121 osobu, od kojih je 56 teško ranjeno.[1243] Napominje se da u dokaznom predmetu D25, izvještaju komande Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH od 1. juna 1993., koji je potpisao komandant Ismet Hadžić, piše da je poginulo 11 i ranjeno 87 ljudi (ubijeno je šest i ranjeno pedeset i pet boraca, a među civilima ubijeno je njih pet i ranjeno trideset i dvoje).[1244] Dr Janko Viličić, sudski vještak odbrane za granatiranje, ne slaže se s navedenim brojem postradalih (12 poginulih i 10 ranjenih) i izjavio je da bi se očekivalo da, s obzirom na to gdje su se nalazili gledaoci oko fudbalskog igrališta u trenutku eksplozije, gelerima od dvije granate budu ranjene ukupno 43 osobe.[1245] Većina smatra da je broj žrtava koji je Viličić procijenio primjenom teoretskog modela u protivrječju s dokazima. Smatra da postoji dovoljno konkretnih i vjerodostojnih dokaza[1246] da bi se zaključilo da je van razumne sumnje pokazano da je u eksploziji od 1. juna 1993. na Dobrinji ubijeno više od 10 i ranjeno još oko 100 ljudi.

377. Odbrana tvrdi da snage SRK-a nisu namjerno gađale civile granatama. Na osnovu zaključaka iz Viličićevog izvještaja, odbrana tvrdi da je moguće da su granate ispaljene sa teritorija ABiH.[1247] Poslije granatiranja predstavnik UNPROFOR-a Brice Houdet proveo je istragu i napravio analizu jednog kratera.[1248] U svom izvještaju naveo je da je kalibar dviju minobacačkih granata ispaljenih toga dana na Dobrinju IIIB iznosio najmanje 81 mm. Na osnovu obrasca rasipanja ostataka granate, Houdet je naveo da je vatra iz minobacača otvorena iz pravca u rasponu od 138 stepeni (2420 milsa) i 143 stepena (2500 milsa).[1249] Izračunavši najmanji mogući ugao pada granata (45,71 stepeni) i minimalni domet pri tom uglu, zaključio je da su minobacači mogli biti ispaljeni jedino od strane SRK-a, "300 metara južno od kasarne Lukavica",[1250] koja je smještena južno od Dobrinje. Svjedok Y bio je prisutan na mjestu događaja kad se sprovodila analiza kratera. Posvjedočio je da su granate pale kod prizemlja zgrade na Dobrinji, a analiza kratera pokazala je da su granate bile ispaljene s male udaljenosti. Dodao je da "kao dodatna potvrda izjave stručnjaka, činjenica da su granate pale tačno pored zaklona, koji je mogao pružiti zaštitu, tj. ustvari zgrade iznad parkirališta (...) išla bi u prilog tome da su minobacačke granate jedino mogle biti ispaljene s male udaljenosti, konkretno, iz pravca Lukavice".[1251] Christian Bergeron, šef kabineta komandanta UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od aprila 1993. do aprila 1994., bio je u štabu Sektora Sarajevo kad je Houdet sastavljao svoj izvještaj. On se složio da iz Houdetove analize proizlazi da je vatra otvorena

sa teritorije koju je kontrolisao SRK.[1252] Dodao je da su "na osnovu vatrene linije, pravca gađanja i analize luka pronašli područje gdje su morali biti postavljeni minobacači. U sektoru Dobrinja, potencijalno područje na kojem su se mogli nalaziti bilo sasvim na srpskoj strani, konkretno, na južnom dijelu Lukavice".[1253] Poslije granatiranja, krateri su, kako bi se sačuvali, ispunjeni crvenom tvari sličnom plastici.[1254] John Hamill, bivši vojni posmatrač UN-a na strani LIMA (strana SRK-a), sastao se na zahtjev optužbe s Ismetom Fazlićem i drugima na Dobrinji 18. septembra 2001. kako bi pregledali dvije lokacije gdje su pale granate.[1255] Na osnovu analize tragova koje su minobacačke granate ostavile na tlu, Hamill je zaključio da su granate ispaljene iz pravca od 2200 milsa, tj. iz pravca istok-jugoistok. Pokazao je konkretno da se izvor vatre nalazio prema području Toplika, istočno od Sarajeva u pravcu Lukavice, koje je nadgledao UNPROFOR.[1256] Richard Higgs, sudski vještak optužbe za granatiranje, pregledao je takođe tragove granate na parkiralištu.[1257] Nakon što je pregledao krater minobacačke granate, Higgs je u svom izvještaju naveo da prihvata Houdetove zaključke da su granate ispaljene iz minobacača srednje veličine i da je pravac gađanja bio istok-jugoistok, te da se minobacač nalazio na području koje je kontrolisao SRK.[1258] Higgs je na karti s dvije pune i dvije isprekidane linije (koje označavaju marginu greške) označio pravac gađanja i potvrdio Houdetov zaključak da su se minobacači nalazili unutar teritorije koju je kontrolisao SRK.[1259]

378. Viličić je na osnovu dimenzija i oblika kratera prihvatio da je moguće da su eksplozije izazvale garante kalibra 81 do 82 mm.[1260] Međutim, nije se složio s Houdetovim zaključkom o pravcu i izvoru vatre.[1261] U svom izvještaju Viličić je naveo da je "položaj ravni gađanja (pravac gađanja) određen se nepouzdanim metodom (pomoću kompasa) u odnosu na tragove koje je granata ostavila na tlu".[1262] Kako bi odredio pravac vatre, Viličić je proučio niz od šest fotografija[1263] tragova oko kratera snimljenih 21. novembra 1995., koje su bile dio forenzičkog izvještaja balističkog vještaka Ministarstva unutrašnjih poslova BiH, koji nije uvršten u spis. Potvrdio je da "postoji sumnja u vezi s označenim referencama (fotografijama 4 do 6), jer oznake na fotografijama 1 i 2 ukazuju na posve suprotne pravce gađanja", tj. prema teritoriji na sjeveroistoku koju je kontrolisala ABiH.[1264] Većina smatra da Viličićev zaključak, koji se zasniva na tumačenju tih fotografija, ne pobija u bitnoj mjeri metodologiju kojom se Houdet koristio da bi ustanovio pravac vatre. Nijedan dokaz iz spisa ne potkrepljuje tvrdnju odbrane da su granate ispaljene sa teritorije ABiH. Većina je uvjerena da se zaključci iz Houdetovog izvještaja ne kose sa istragama koje su sproveli Higgs i Hamill. Većina je uvjerena da su granate koje su pogodile fudbalsko igralište bile kalibra najmanje 81-82 mm i da su ispaljene iz pravca istok-jugoistok.

379. Fazlić je naveo da se linija sukoba nalazi negdje između 130-210 metara od mjesta događaja, a gotovo slične brojke pomenuo je i Omer Hadžiabdić (100-200 metara).[1265] Higgs je izmjerio da udaljenost na karti iznosi 320 metara.[1266] Nakon što je na osnovu karata koje su mu podastrijete pažljivo proučilo i provjerilo Higgsove procjene,[1267] Pretresno vijeće konstatuje da je udaljenost mjesta događaja od linija sukoba u pravcu vatre iznosila oko 300 metara.

380. Prema zaključcima koje je Houdet izveo na osnovu minimalnog upadnog ugla i minimalnog dometa pri tom uglu, Većina konstatuje da su se minobacači nalazili 300 metara južno od Lukavice.[1268] Na osnovu pregleda tragova granate na zemlji Higgs je smatrao da je vatra iz minobacača mogla biti otvorena pod većim uglom (50 do 55 stepeni i 70 stepeni) i s manje udaljenosti (500 do 600 metara) od one koju je odredio Houdet.[1269] Viličić je, koristeći se drugačijom metodologijom, došao do sličnih rezultata. Kako bi odredio udaljenost vatrenog položaja, Viličić se koristio s dva elementa: dimenzijama kratera i upadnim uglom minobacačkih granata.[1270] Napomenuo je da je, prema gorepomenutom forenzičkom izvještaju, krater bio dubok tri cm, da mu je radijus iznosio 15 cm, te da repna krilca granate nisu pronađena.[1271] Takođe je naveo da je vjerovatnoća pogađanja predviđenog cilja bila mnogo manja ako je korišteno dopunsko punjenje.[1272] Taj podatak naveo ga je na zaključak da su granate ispaljene s primarnim punjenjem s manje udaljenosti, te da je brzina leta u trenutku udara bila mala. Njegov drugi osnov za određivanje udaljenosti vatrenog položaja bio je upadni ugao minobacačkih granata. Viličić je procijenio da oštećenje na pojedinim slojevima asfalta pokazuje da su dvije granate koje su tom prilikom eksplodirale pale pod uglom od 63 do 70 stepeni.[1273] Tvrdio je da je upadni ugao granata iznosio 63 do 70 stepeni i da je izvor vatre od mjesta udara bio udaljen između 300 metara, što bi odgovaralo upadnom uglu od 63 stepena, i 400 metara, što bi odgovaralo upadnom uglu od 71 stepena.[1274] Većina napominje da je Viličić izgleda zamijenio brojeve, jer tabela 9 iz njegovog izvještaja pokazuje da bi udaljenost od 400 metara odgovarala uglu od 60 stepeni. Većina prihvata da su zaključci do kojih je s tim u vezi došao Houdet u priličnoj mjeri nepouzdani jer bi strmiji upadni ugao minobacačke granate mogao ukazivati na to da su granate ispaljene s manje udaljenosti. Međutim, iako se u Optužnici ne navodi precizan domet vatre niti mjesto gdje su se nalazili minobacači iz kojih je napad izvršen, odsustvo tih podataka ne utiče nepovoljno na tezu optužbe. Većina napominje da bi se, s obzirom na udaljenost linija sukoba od mjesta događaja, čak i u slučaju da su minobacači ispaljeni sa primarnim punjenjem kao što je sugerisao Viličić, njihov izvor nalazio na teritoriji koju je kontrolisao SRK. Da su granate bile ispaljene s veće udaljenosti, kao što su sugerisali Higgs i Hamill, minobacači bi se bili nalazili duboko na strani linije sukoba koju je kontrolisao SRK. Navod iz Optužnice da se izvor vatre nalazio na teritoriji koju je kontrolisao SRK je stoga dokazan.

381. Većina uzima u obzir ranije iskaze svjedoka koji su ispričali da je granatiranje Dobrinje bila uobičajena pojava.[1275] Svjedoci su Pretresnom vijeću takođe rekli da je parkiralište i ranije granatirano. Nedim Gavranović posvjedočio je da su granate padale na parkiralište "čitavo vrijeme rata, nisu svaki dan, ali povremeno".[1276] Ismet Fazlić izjavio je da je parkiralište često granatirano.[1277] Sjeća se da je veče prije tog događaja, samo deset metara sjeverno od igrališta, pored parkirališta, pala jedna granata.[1278]

382. Odbrana, pak, tvrdi da je namjeravani cilj tog napada bio legitiman vojni cilj.[1279] Ovaj svoj stav odbrana potkrepljuje tvrdnjom da je u blizini parkirališta bio štab ABiH[1280] te da je svega desetak metara od tog mjesta događaja prolazio sistem rovova.[1281] Dokazi pokazuju da štab Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH nije bio na parkiralištu, već u naselju Dobrinja II.[1282] Međutim, dva svjedoka su izjavila da je iza stambenih zgrada,[1283] oko 100 metara od parkirališta, bilo atomsko sklonište zajednice Dobrinja IIIB, koje su koristile snage ABiH.[1284] Drugi svjedoci, koji su svi bili stanovnici Dobrinje, posvjedočili su da se atomska skloništa na Dobrinji nisu koristila kao vojni objekti niti za bilo kakve vojne svrhe.[1285] Većina smatra da, bez obzira na to da li se atomsko sklonište u naselju Dobrinja III koristilo kao vojni objekat ili ne, nije razumno smatrati da je ono bilo namjeravani cilj napada zato što se napadom minobacačkim granatama takvom objektu ne može nanijeti znatnija šteta, ako ga granata uopšte može oštetiti. Uzimajući u obzir da su dvije granate ispaljene i da su pale ubrzo jedna za drugom gotovo na isto mjesto na parkiralištu, te da druga granata nije pala nimalo bliže atomskom skloništu, Većina zaključuje da ono nije bilo namjeravani cilj napada.

383. Većina je saslušala protivrječne dokaze o korištenju spojnih rovova koji su postojali na Dobrinji. Svjedok DP9 posvjedočio je da je sistem spojnih rovova iskopan u blizini parkirališta i da su ih snage ABiH koristile za "ljudstvo i materijal".[1286] Ismet Hadžić i svjedokinja R su, s druge pak strane, svjedočili da su te spojne rovove koristili samo civili.[1287] Većina ne može opravdano isključiti mogućnosti da su te spojne rovove, iako su ih koristili civili, koristili i vojnici ABiH. Međutim, uzimajući u obzir kako su granate ispaljene i činjenicu da druga granata nije pala nimalo bliže mjestu gdje su se nalazali rovovi koje je pokazao svjedok DP9, Većina zaključuje da rovovi nisu bili namjeravani cilj napada.

384. Odbrana je izvela dokaze koji sugerišu da je na Dobrinji bila uspostavljena druga linija odbrane.[1288] Svjedoci koje je saslušalo Pretresno vijeće svjedočili su da druga linija odbrane nije postojala.[1289] Uzimajući u obzir da dokazni predmeti iz spisa sudskog postupka u nedovoljnoj mjeri pokazuju tačnu lokaciju, pa čak i samo postojanje druge linije odbrane na Dobrinji, Pretresno vijeće zaključuje da druga linija odbrane nije bila cilj napada.

385. Većini niti jedan drugi dokazni predmet ne daje razloga da vjeruje da je na tom području gađan i promašen bilo koji drugi vojni objekat.

386. Svjedoci koje je saslušalo Pretresno vijeće izjavili su da je fudbalskoj utakmici prisustvovao i izvjestan broj vojnika ABiH. Komandant Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH Hadžić priznao je da su među povrijeđenima bili i vojnici koji tada nisu bili na dužnosti.[1290] On je smatrao da je odnos između poginulih ili ranjenih civila i vojske bio otprilike pedeset-pedeset posto.[1291] U dokaznom predmetu D25, izvještaju komande Pete motorizovane brigade ABiH Dobrinja od 1. juna 1993., koji je potpisao Hadžić, navodi se da je "šest boraca poginulo i pedeset i pet ranjeno, te da je poginulo pet i ranjeno trideset i dvoje civila".[1292] Dva očevica događaja, Gavranović i Hadžiabdić, sjetili su se da su među gledaocima vidjeli uniformisane, mada nenaoružane, vojnike.[1293] Hadžiabdić misli da su vojnici činili oko trećinu do polovine mase ljudi koji su bili na parkiralištu.[1294] Gavranović je mišljenja da su oko 20 do 30 posto mase činili uniformisani vojnici.[1295] Drugi, pak, očevidac granatiranja, Fazlić, rekao je da su masu ljudi koji su se okupili na turniru uglavnom činila djeca, mladi ljudi i nekoliko žena.[1296] Rekao je Pretresnom

vijeću da niko od onih koji su prisustvovali utakmici nije nosio vojnu uniformu, vojne oznake ni oružje, ali moguće je da su neki od njih bili policajci ili vojnici koji tada nisu bili na dužnosti.[1297] Prema iskazu tog svjedoka, svi igrači nosili su trenerke ili sportsku odjeću.[1298] Očevici tog događaja posvjedočili su takođe da se fudbalski turnir održavao na miran dan, kad su neprijateljstva na neko vrijeme prekinuta.[1299] Većina na osnovu dokaza zaključuje da je na parkiralištu bilo vojnika koji nisu bili na dužnosti i koji nisu bili naoružani niti su učestvovali u vojnim dejstvima. Većina konstatuje da se, iako je na improvizovanom fudbalskom igralištu bilo vojnika, okupljena masa bavila civilnom aktivnošću, tj. igrala je fudbal.

387. Odbrana tvrdi da je fudbalsko igralište bilo veoma blizu linija sukoba,[1300] gdje nije bilo uobičajeno da se okupljaju civili.[1301] Prema mišljenju odbrane "snage bosanskih Srba nisu ni sa koga mjesta mogle vidjeti ništa od onoga što se dešavalo s druge strane zgrade",[1302] ali "moguće je da su vojnici čuli buku i povike u blizini mjesta gdje se nalazio štab"[1303] pa su pretpostavili da ABiH tamo organizuje napad.[1304] Odbrana navodi da "ovu hipotezu treba uzeti u prilog optuženom, jer da je vatra [...] bila ispaljena s područja koje je kontrolisao SRK, kolateralna šteta bi tu bila potpuno shvatljiva i objašnjiva".[1305] Dokazi potvrđuju tvrdnju odbrane da se zbog svog položaja parkiralište nije vidjelo sa linija SRK-a.[1306] Jedan svjedok misli da se masa nije mogla čuti sa strane Dobrinje pod kontrolom SRK-a.[1307] Većina napominje da je parkiralište granatirano dosta vremena nakon što je turnir počeo. Većina smatra da je sugestija odbrane da su na osnovu galame mase koja je vikala i navijala na utakmici snage SRK-a mogle posumnjati da se pješadijske snage AbiH pripremaju za napad previše nevjerovatna, jer te snage ne bi rizikovale da galamom neprijatelju otkriju svoje prisustvo. Da su snage SRK-a nasumice ispalile dvije granate na stambeno područje bez preduzimanja izvedivih mjera predostrožnosti kako bi provjerili karakter cilja, radilo bi se o protivzakonitom granatiranju civilnog područja. Većina napominje da u spisu nema dokaza koji sugerišu da je SRK bio obaviješten o događaju na parkiralištu. Međutim, da su snage SRK bile informisane o tom okupljanju i prisutnosti vojnika ABiH te da su namjeravale gađati te vojnike, napad bi i u tom slučaju bio protivpravan. Iako je utakmici prisustvovao priličan broj, vojnika bilo je realno očekivati da će napad na masu od otprilike 200 ljudi, među kojima je bilo i mnogo djece, prouzrokovati popratnu pogibiju i ranjavanje velikog broja civila koja nije srazmjerna predviđenoj direktnoj i konkretnoj vojnoj dobiti. U svjetlu svojih zaključaka o izvoru i pravcu vatre, te uzimajući u obzir dokaze da je naselje Dobrinja, uključujući i područje parkirališta, često granatirano s položaja SRK-a, Većina konstatuje da prvi incident granatiranja iz Priloga Optužnice predstavlja primjer neselektivnog granatiranja civilnog područja od strane SRK-a. (vii) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 2[1308]

388. Stanovnik Dobrinje Enver Taslaman posvjedočio je da su zbog toga što je na sarajevskoj periferiji Dobrinji bio presječen dotok vode stanovnici dobrinjskog naselja C5 po vodu odlazili na svima poznate krizne punktove s vodom.[1309] Jedan od punktova s vodom u naselju C5, česma, nalazio se u dvorištu ispred kuće sestre svjedoka Huseina Grebića, vojnika koji u to vrijeme nije bio na dužnosti.[1310] Grebić je posvjedočio da je sredinom

poslijepodneva 12. jula 1993., na dan koji je do 17:00 sati bio prilično vedar,[1311] krenuo da posjeti svoju sestru[1312] i vidio na ulici oko stotinu i više kanistera.[1313] Prilazeći kući svoje sestre Grebić je vidio "prilično mnogo ljudi, žena i djece s mnogo kanistera, plastičnih kanistera i kanti", možda njih dvadeset ili dvadeset i pet,[1314] kako stoje duž ulice koja vodi do kuće njegove sestre.[1315] Ti ljudi, uglavnom su to bile starije osobe, čekali su da prođu kroz željeznu kapiju na kojoj je stražario Enver Taslaman i da uđu u dvorište. Taslaman, koji je od 1978. bio u penziji, a 1993. je bio pripadnik Teritorijalne odbrane, bio je zadužen da pazi da u prednje dvorište ne uđe više od po dvoje ljudi iz reda i da iz bunara koji se nalazio oko četiri ili pet metara od kapije ne napumpaju više od trideset litara vode.[1316] Penzioner Rasim Mehonić, koji je sa svojom suprugom i dvije kćeri čekao u redu od zore, izjavio je da je čučao pored Taslamana, čekajući da na njega dođe red da uzme vodu,[1317] kad je oko 15:00 sati eksplodirala minobacačka granata. Svjedokinja AE, koja je sjedila na stražnjem sjedištu automobila parkiranog pored vratagaraže preko puta bunara, osjetila je kako joj se lice zažarilo kad je pala granata,[1318] a kad je podigla pogled, vidjela je kako posvuda pršti krv i lete komadi tijela, te čula vrištanje.[1319] Mehonić je osjetio da ga je u lijevu stranu tijela pogodio geler; bio je "sav u ranama".[1320] Pored njega je Taslaman pogođen u ruku i lijevu nogu.[1321] Grebić, koji je upravo pokucao na vrata sestrine kuće, čuo je zvuk eksplozije te osjetio da mu desna strana tijela gori.[1322] Uskočio je u hodnik kuće očekujući da će odjeknuti druga eksplozija granate. Sestra i sestrin prijatelj pružili su mu tada prvu pomoć.[1323]

389. Posilje petnaest ili dvadeset minuta Grebić je izašao iz kuće. Vidio je "dosta leševa i dosta raskomadanih tijela".[1324] Misli da je na licu mjesta poginulo deset osoba i da je više njih ranjeno.[1325] Taslaman je scenu nakon pada granate opisao kao "masakr": "ali su geleri na sve strane bili", "vidio sam leševi leže pokraj kanti, onda od gelera kako je bačeno, mrtvih ljudi je bilo s jedne s druge strane".[1326] Mehonić se onesvijestio kad je vidio mrtva tijela svoje supruge i svojih dviju kćeri.[1327] Svjedokinja AE, koja je takođe ranjena gelerom, opisala je kako je na ogradi pored nje bilo naslonjeno potpuno razneseno tijelo nekog starijeg muškarca.[1328] Zineta Arifagić, zamjenik direktora bolnice Dobrinja, gdje su odvezene žrtve granatiranja, izjavila je da je sastavljen popis od 30 osoba koje su ranjene ili poginule u eksploziji granate kod bunara u Dobrinji C5 12. jula 1993.[1329] Svjedok AK-2, koji je na zahtjev UNPROFOR-a sproveo istragu o tom incidentu, naveo je u svom izvještaju da je minobacačka granata ubila 11 i ranila 13 osoba.[1330]

390. Većina je uvjerena da se incident granatiranja u Dobrinji C5 od 12. jula 1993. odvio prema opisu svjedoka i da je minobacačka granata, koja je 12. jula 1993. u 15:00 sati pala na mjesto gdje se u Dobrinji C5 dolazilo po vodu i gdje se okupilo oko 50-60 ljudi,[1331] ubila više od deset i ranila više od deset osoba.

391. Tri nezavisna uviđaja incidenta granatiranja izvršili su Hamdija Čavčić, policijski inspektor u Odjelu za krivične i tehničke istrage u Sarajevu,[1332] svjedok AK-2[1333] i jedan vojni posmatrač UN-a, član tima svjedoka AK-2.[1334] Repno krilce minobacačke granate, pronađeno toga dana na mjestu udara, navelo je Čavčića i svjedoka AK-2, s čijim mišljenjem se složio vojni

posmatrač UNa, na isti zaključak, da je minobacačka granata koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju C5 bila kalibra 82 mm. Većina nema sumnji u pogledu tačnosti zaključka do kojih su došli Čavčić i svjedok AK-2, kao ni u pogledu toga da je minobacačka granata, koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju C5 i koja je prouzročila stradanje civila, bila kalibra 82 mm.

392. Odbrana osporava da je granata ispaljena sa teritorije koju je kontrolisao SRK, konkretno argument optužbe da "na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH nema mjesta s kojeg je bilo moguće da se otvori vatra bez znanja lokalnog stanovništva",[1335] i tvrdi da bi, "da je snabdijevanje vodom bio jedan od ciljeva kampanje SRK-a, takvih primjera očito bilo mnogo više od onih nekoliko koje je pronašla optužba".[1336]

393. Većina napominje da su zaključci iz Čavčićevog izvještaja i svjedoka AK-2 (potkrijepljeni izvještajem vojnog posmatrača UN-a) izvedeni na osnovu *de visu* pregleda mjesta udara. Tragovi koje je granata ostavila na tlu naveli su ih na zaključak da je pravac vatre "najvjerovatnije" bio zapad-sjeverozapad.[1337] Mišljenje sudskog vještaka odbrane Viličića da je vatra najvjerovatnije otvorena iz pravca "istok-jugozapad" temelji se na izvrnutim slikama[1338] mjesta udara i stoga se ne može ozbiljno shvatiti i nije pouzdano. Većina smatra da je zaključak do kojeg su došli Čavčić i svjedok AK-2 vjerodostojan i pouzdan i uvjereni su da je na tačku pada minobacačke granate vatra otvorena iz pravca zapad-sjeverozapad.[1339]

394. Na osnovu tog pravca vatre, svjedok optužbe Richard Higgs je na mapi područja gdje je granata pala 12. jula 1993. punom crvenom linijom označio pravac vatre, a isprekidanim linijama marginu greške.[1340] Većina prihvata da pažljivi pregled tih linija pokazuje da na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH – koja prolazi kroz Dobrinju "C5" oko 125 do 200 metara južno od česme i oko 250-300 metara zapadno-sjeverozapadno od česme [1341] - nema mjesta odakle se vatra mogla otvoriti bez znanja lokalnog stanovništva.[1342] Između naselja Dobrinja "C5" i linija fronta bio je brisani prostor. Red ljudi koji su se krili i čekali da na česmi napumpaju vodu protezao se ulicom prema kući Grebićeve sestre dužinom od više od nekoliko stotina metara.[1343] Hadžić je takođe svjedočio da je naselje Dobrinja bilo veoma akustično područje.[1344] Higgs je izjavio da bi, da je minobacačka granata bila ispaljena s udaljenosti od 300 metara, ljudi vjerovatno čuli buku i otkrili vatreni položaj.[1345] Svjedoci su izjavili da su čuli eksploziju minobacačke granate na mjestu udara, a ne zvuk ispaljivanja minobacačke granate.[1346]

395. Odbrana kao alternativu navodi da je namjeravani cilj minobacačke granate koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju "C5" vjerovatno bio neki vojni cilj ABiH. Na tom području bilo je nekoliko mogućih vojnih ciljeva i odbrana je kao jedan potencijalni cilj navela kopanje rova prema tunelu Butmir-Dobrinja.[1347] Rov je trebalo kopati 120 metara od mjesta događaja. Komanda Drugog bataljona na Dobrinji takođe je bila oko 120 metara sjeveroistočno od mjesta događaja, a najbliža linija fronta ABiH u pravcu ispaljivanja pomenute granate bila je oko 250 metara od mjesta udara.[1348]

396. Većina je uvjerena da u neposrednoj blizini česme nije bilo vojnih ciljeva čijim bi se postojanjem moglo objasniti ispaljivanje granate na to

područje. Osim toga, Većina je saslušala dokaze da je područje oko česme gdje su civili pumpali vodu u više navrata granatirano poslije incidenta 12. jula 1993.;[1349] Grebić je opisao kako je u dvorište gdje se nalazila česma sedam dana poslije incidenta od 12. jula 1992. pala minobacačka granata i ranila njegovu sestru.[1350] S obzirom na dokaze iz spisa, Većina je van razumne sumnje uvjerena da namjeravani cilj minobacačke granate koja je 12. jula 1993. ispaljena na Dobrinju "C5" nije bio rov koji se kopao prema aerodromskom tunelu niti komanda i linije fronta ABiH, već česma gdje se očekivalo da će se zateći civili koji su se njome služili.

397. Na osnovu gorenavedenog, Većina smatra da je 12. jula 1993. red civila na Dobrinji "C5" namjerno gađan minobacačkom granatom kalibra 82 mm ispaljenom sa teritorije koju je kontrolisao SRK.

(viii) Incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem 4[1351]

398. U februaru 1994. Sabahudin Ljuša imao je 11 godina i živio je u Ulici oslobodilaca Sarajeva br. 3.[1352] Ulica oslobodilaca Sarajeva protezala se otprilike od jugozapada prema sjeveroistoku. Odmah iza njenog južnog kraja nalazio se sarajevski aerodrom. Ako bi se od mjesta navedenog incidenta povukla linija prema istoku, ona bi, poslije ne više od 600 metara, prešla na teritoriju koju je kontrolisao SRK. Oko 1,8 kilometara istočno od otog dijela linije nalazili su se Lukavica i štab SRK-a. [1353] Četvrtog dana toga mjeseca kamionom je dopremljena humanitarna pomoć, koju su istovarili u skladištu na zapadnoj strani Ulice oslobodilaca Sarajeva br. 10. Svjedok je tada bio u skladištu. Prešao je ulicu da uzme metlu iz kancelarija na kućnom broju 9, gdje se dijelila humanitarna pomoć. Tu se okupila masa ljudi da preuzme pomoć.[1354] Ljuša se upravo spremao da pređe ulicu i vrati se u skladište, kad je "osjetio jaku detonaciju i osjetio da ga je nešto pogodilo u predjelu grudnog koša".[1355] Detonacija ga je oborila na zemlju. Nakon što je ustao i pregledao povrede otišao je pješke do obližnje klinike. Putem je primijetio troje povrijeđenih, a u klinici ih je bilo mnogo više.[1356] Drugu eksploziju je čuo dok je bio u klinici.[1357] Ljušu su odvezli u bolnicu Dobrinja, a odatle u bolnicu Koševo, gdje je ostao oko tri sedmice. [1358] Zdravstveni karton potvrđuje da je od gelera zadobio teške povrede na grudnom košu.[1359]

399. Istoga dana Fata Spahić i tri druge žene izašle su iz svojih kuća u Švrakinom selu u Novom Gradu i krenule prema Dobrinji da zamijene cigarete za brašno.[1360] Igralište na Dobrinji pored parkirališta, gdje su trebale zamijeniti robu, nalazilo se pokraj Ulice oslobodilaca Sarajeva. Spahićeva je sa svojim prijateljicama stigla tamo oko 10:30 sati.[1361] Tamo se okupila grupa od oko 20 žena i djece.[1362] Ubrzo je svjedokinja čula zviždu nakon kojeg je uslijedila eksplozija granate koja je pogodila obližnju stambenu zgradu okrenutu prema Ulici oslobodilaca Sarajeva.[1363] Kad je s ostalima potrčala da se skloni kod ulaza u zgradu u kojoj se dijelila humanitarna pomoć, čula je kako iz tog pravca dopiru zapomaganja.[1364] Tamo su ostale oko 15 minuta, a potom su se vratile na igralište da uzmu svoje stvari.[1365] Fata Spahić opisala je šta se dogodilo kad su stigli do igrališta:[1366] "Mi smo čuli zvuk, kako smo se mi sagele, granata je pala kod nas."[1367] Trenutak kasnije primijetila je kako

povrijeđeni puzajući odlaze s mjesta događaja, te da su dvije njezine prijateljice i dva dječaka koje nije poznavala poginuli ili umiru.[1368] Spahićeva je i sama bila ranjena.[1369] Došla su kola hitne pomoći i odvezla ranjene u lokalnu ambulantu.[1370] Odatle je svjedokinja čula eksploziju treće granate.[1371]

400. Poput Spahićeve, svjedok R otišla je 4. februara na Dobrinju da tamo zamijeni robu za brašno.[1372] Na određenom mjestu sjela je pored svoje torbe s jabukama. Okupilo se mnogo ljudi da zamijeni robu.[1373] Nakon pola sata svjedokinja R čula je kako prolijeće granata: "Jedna je pala dalje, preko zgrade, tako smo osjetili. Druga je pala na mjesto gdje smo mi bili okupljeni."[1374] Između prve i druge eksplozije prošlo je nekoliko minuta i u tom kratkom vremenu svjedokinja R i druge žene sklonile su se u ulazu u zgradu, pa se ponovo vratile na prvobitno mjesto misleći da je opasnost prošla.[1375] Svjedokinja R je ranjena, ali uspjela je otići do jednog stana u blizini, odakle su je na kraju odvezli u bolnicu na Dobrinji.[1376] Izjavila je da je tokom tog dana na Dobrinji čula više eksplozija, ali bila je toliko uplašena da više ne zna koliko ih je bilo.[1377] Zdravstveni karton iz opšte bolnice Dobrinja potvrđuje činjenicu da je svjedokinja R 4. februara 1994. "ranjena u eksploziji granate" u nogu.[1378]

401. Jedan drugi svjedok, Eldar Hafizović, imao je u vrijeme događaja 17 godina i živio je na trećem spratu stambene zgrade br. 5 na istočnoj strani Ulice oslobodilaca Sarajeva.[1379] Bio je u svom stanu kad je čuo glasnu eksploziju.[1380] Bila je to prva koju je toga dana čuo.[1381] Pogledao je kroz prozor na prednjoj strani zgrade i vidio da je pogođena zgrada u Ulici oslobodilaca Sarajeva prekoputa njegove.[1382] Na ulici je vidio ranjene kako zazivaju u pomoć.[1383] Otišao je zatim na balkon na stražnjoj strani stana da potraži brata. Balkon je gledao na igralište.[1384] U tom trenutku Hafizović je u drugoj eksploziji ranjen u desnu ruku.[1385] Granata je pogodila igralište, ranila i pobila ljude koji su se ondje okupili i raznijela im robu.[1386] Hafizović je izašao na Ulicu oslobodilaca Sarajeva i krenuo prema obližnjoj ambulanti kad je čuo drugu glasnu eksploziju.[1387] Tu treću granatu "čuo sam da je blizu, mada nisam vidio tačno mjesto gdje je udarila … Nego je pala u igralište ... gdje sam ja ranjen".[1388] U tom trenutku svjedok je primijetio veliku rupu i velika oštećenja na prizemlju zgrade preko puta njegove.[1389] U ambulanti su Hafizoviću pružili prvu pomoć i odveli ga u bolnicu Dobrinja, gdje je vidio druge žrtve tog događaja.[1390] U bolničkoj evidenciji od 4. februara 1994. opisana je Hafizovićeva povreda.[1391]

402. Očevici nisu imali mnogo šta reći o pravcu i izvoru vatre. Svjedokinja R izjavila je da je, doduše, čula prolijetanje prve granate, ali ne može reći iz kog pravca je doletjela.[1392] Eldar Hafizović pokazao je na karti gdje mu se nalazio stan.[1393] Stražnji dio stana (koji je gledao na igralište na koje su, prema iskazu svjedoka, pale druga i treća granata), bio je okrenut otprilike prema jugoistoku. Prednja strana zgrade prekoputa njegovog stana (prema Hafizovićevom iskazu) bila je okrenuta prema istom pravcu.

403. Voditelj istražnog tima za taj incident bio je Zdenko Eterović, sudija i istražni sudija. U izvještaju koji je sastavio 4. februara [1994]. piše da je tim na mjesto događaja izišao u 12:30 sati.1394 U izvještaju je ustanovljeno da su prve dvije granate pale u isto vrijeme, oko 11:30 sati. Jedna granata

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

pogodila je prizemlje zgrade br. 8 u Ulici oslobodilaca Sarajeva. Druga je pogodila stražnju stranu stambene zgrade koja se nalazila istočnije, kojom prilikom su poginuli jedna žena i jedan dječak. Nekoliko minuta kasnije eksplodirala je na stazi između igrališta i parkirališta treća granata. Eterović je izjavio da je otišao u lokalnu ambulantu i bolnicu Koševo da prebroji postradale.[1395] Zabilježeno je da je u tim eksplozijama ukupno poginulo osam osoba (dvoje od njih nakon što su odvezeni u bolnicu) i ranjeno 22.[1396] Među osobama koje su Eteroviću pomagale bio je Sead Bešić, koji je od 1989. radio u Sarajevu kao policajac i kriminalistički tehničar.[1397] Svjedok je napomenuo da je istraga bila ograničena na analizu posljedica eksplozije dviju od ukupno tri granate, tačnije, dviju granata koje su pogodile igralište. Bešić je fotografisao mjesto gdje su te granate eksplodirale.[1398] Na jednoj fotografiji vidi se ravna pravougaona betonska površina omeđena pješačkom stazom i natkrivenim parkiralištem na sjeveru i stambenim zgradama od pet spratova na jugu. Odmah do te ravne površine na istočnoj i zapadnoj strani nalaze se travnjaci omeđeni sa još nekoliko stambenih zgrada od pet spratova. Strelica pokazuje mjesto na sjeverozapadnom rubu igrališta gdje je pala jedna od granata.[1399] Na drugoj fotografiji izbliza je snimljen krater koji je ta granata izdubila. Kao što je Bešić objasnio, te kao što pokazuje kompas s fotografije, koncentrične linije koje su ostale na tlu od sile eksplozije šire se od kratera u pravcu istoka.[1400] Pogled na krater odozgo pokazuje da je u zemlju zaboden stražnji dio stabilizatora; svjedok je ustanovio da on pripada minobacačkoj granati kalibra 120 mm.[1401] Do druge eksplozije koju je Bešić istražio došlo je kod prizemlja zgrade na južnom kraju igrališta.[1402] Mjesto te eksplozije puno je otpadnog matarijala. Repno krilce minobacačke granate, za koju je istražiteljski tim ustanovio da je granata kalibra 120 mm. Na jednoj od fotografija paralelno s osom krilca ucrtani su strelica i kompas koji sugerišu da je granata doletjela iz pravca istok-sjeveroistok.[1403] Sead Bešić potvrdio je da je druga granata (čija je eksplozija snimljena, ali s kojom se istražiteljski tim inače samo površno pozabavio) pala na istočnu stranu zgrade u Ulici oslobodilaca Sarajeva.[1404] Crtež Samira Salmana, kriminalističkog tehničara koji je radio s istražiteljskim timom, pokazuje gdje su tri mjesta udara u odnosu na igralište, stambene zgrade i Ulicu oslobodilaca Sarajeva.[1405] Bešić je sastavio izvještaj, koji je potpisao Samir Salman, i u kojem piše da su tri minobacačke granate kalibra 120 mm pale na Dobrinju u 11:25 sati, kojom prilikom je poginulo sedam osoba, koje su poimenično navedene, a ranjeno je dvadeset osoba.[1406] U Bešićevom izvještaju napominje se da je uz pomoć kompasa ustanovljeno da su dvije granate doletjele iz pravca istoka i istoka-sjeveroistoka i zaključuje se da su tri granate ispaljene od strane "agresora [...] sa njihovih položaja u Lukavici".[1407]

404. U istražiteljskom timu bio je i Mirza Sabljica, stručnjak za balistiku.[1408] Sabljica je sastavio izvještaj o mjestima udara dviju granata sjeverno i južno od igrališta.[1409] On je u sudnici potvrdio zaključke izvještaja, konkretno da je granata koja je pala kod prizemlja stambene zgrade južno od igrališta bila minobacačka granata kalibra 120 mm, koja je doletjela iz pravca istok-sjeveroistok, "to jest, kompleksa zgrada Energoinvesta" u Lukavici; te da je granata koja je pogodila sjeverozapadni ugao igrališta bila kalibra 120 mm,

a doletjela je sa istoka.[1410] Svjedok je priznao da je na osnovu dokaza "nemoguće" tačno odrediti *položaj* s kojeg su granate ispaljene, iako se pravac može odrediti sa priličnom dozom sigurnosti.[1411] Vrijednosti koje su u tim okolnostima očitane s kompasa tačne su uz odstupanja od plus ili minus pet stepeni.[1412] Sabljica je priznao da on nije pokušao da procijeni ugao pada projektila, već je umjesto toga povukao linije prema istoku i istokusjeveroistoku od tačaka udara te ustanovio da se one spajaju "negdje tu oko zgrade Energoinvesta".[1413] Ta zgrada "je uzeta samo kao orijentir", a ne obavezno i izvor napada.[1414] Vijeće napominje da se u Sabljičinom izvještaju iznose precizne dimenzije tragova udara. One se tokom unakrsnog ispitivanja nisu osporavale. Što se tiče prvog pomenutog mjesta događaja, Sabljica je izmjerio da je krater dubine 9 cm, oko kojeg se šire tragovi koji tvore elipsu (s osama dužine 25 i 135 cm), čije središte leži istočno od središta kratera; a u vezi s drugim mjestom udara, izmjereno je da je krater bio dubok 7 cm, te da je elipsa veličine 35 x 170 cm, koju su tvorili tragovi, ponovo bila izrazito pomjerena prema istoku.[1415]

405. Pretresno vijeće će sada sažeti dokaze o sprovođenju vojnih dejstava i postojanju mogućih vojnih ciljeva u blizini događaja. Fata Spahić je posvjedočila da je toga jutra srela dva vojnika ABiH.[1416] Naišla je na njih pet minuta prije nego što je stigla u Ulicu oslobodilaca Sarajeva.[1417] Vojnici su ženama savjetovali da ne idu dalje zbog jake pucnjave i granatiranja na Dobrinji.[1418] Svjedokinja je izjavila da vojnika nije bilo ni na mjestu gdje su se ljudi okupili da dobiju humanitarnu pomoć niti na igralištu gdje je svjedokinja otišla da zamijeni robu.[1419] Među ljudima koji su se na Dobrinji okupili radi razmjene robe svjedokinja nije vidjela ni vojnike ni neke druge naoružane pojedince.[1420] Nije vidjela niti jednog vojnika niti putem prema Dobrinji.[1421] Eldar Hafizović je izjavio da u trenutku događaja u Ulici oslobodilaca Sarajeva i na igralištu iza njegovog stana nije bilo vojnika niti ikakvih vojnih dejstava.[1422] Znao je da se u zgradi preko puta ulice, to jest 15 do 20 metara od mjesta gdje je on živio, nalazi "mala kancelarija vojske".[1423] Dodao je: "To je prije rata bio neki granap, u stvari nešto poput ovih trafika ovdje [...] tu je bilo par vojnika, ponekad. Ne znam, nisam ih puno primjećivao, nije me to interesovalo uopšte."[1424] Kasnije je rekao: "Znam da su povremeno ulazili, maskirni ljudi, u maskirnom". Nije se mogao sjetiti da li su bili naoružani.[1425] Svjedok nije naveo tačan datum kad je to primijetio. Sabahudin Ljuša je posvjedočio da na mjestu gdje se istovarivala humanitarna pomoć niti u Ulici oslobodilaca Sarajeva nije vidio ni vojnike niti ikakvo vojno osoblje.[1426] Međutim, u blizini prilaza kućnom broju 6 u Ulici oslobodilaca Sarajeva, oko 100 metara od mjesta gdje je eksplodirala prva granata, bila je "mala" prostorija ili skladište koje je koristila Teritorijalna odbrana "samo za zaštitu građana u toj ulici ili nešto slično, ... neki, dešavanja u ratu [...] ali sada reći da je to neka, da je to neki bio značajniji vojni objekat, mislim da nije".[1427] U blizini mjesta događaja bilo je i atomsko sklonište, ali bilo je poplavljeno, potpuno zapušteno i niko ga nije koristio.[1428] Svjedok je dodao da ne zna da su na Dobrinji bile razmještene minobacačke jedinice ABiH.[1429] Kriminalistički tehničar Sead Bešić izjavio je da se osoblje komandnog mjesta Pete motorizovane brigade "vjerovatno je bilo... moralo se nalaziti" negdje na

Dobrinji. Ali ne zna gdje se eventualno nalazilo, pa, dakle, niti koliko je bilo udaljeno od mjesta događaja od 4. februara 1994.[1430] Refik Sokolar bio je kriminalistički istražitelj koji je živio na Dobrinji i radio u lokalnoj policijskoj stanici. Posvjedočio je da su se, istina, u nekim dijelovima Dobrinje nalazile "manje jedinice" ABiH, ali "nema kasarne, nema nekog zbirnog mjesta".[1431] I, na kraju, komandant brigade ABiH Dobrinja posvjedočio je da 4. februara 1994. u blizini mjesta događaja nije bilo vojnih jedinica ABiH.[1432]

406. Optužba tvrdi da dokazi izvedeni o tom incidentu granatiranja pokazuju da su sve tri granate ispaljene "iz pravca zgrade Energoinvesta" u Lukavici.[1433] Jedini mogući vojni cilj – mala prostorija na kućnom broj 6 u Ulici oslobodilaca Sarajeva koju je koristila Teritorijalna odbrana - nije bio od značaja.[1434] Odbrana je iznijela opšte tvrdnje o incidentima granatiranja Dobrinje bez posebnog osvrta na incident od 4. februara 1994. Izjavila je da su se "ti incidenti dogodili u blizini linija [sukoba]" i da su se "u Sarajevu svakodnevno vodile borbe".[1435] Odbrana je dalje ustvrdila da je u Viličićevom izvještaju o granatiranju "ustanovljeno, veoma jasno za sve slučajeve da [...] se ne može tvrditi da je vatra mogla biti ispaljena samo sa srpskih linija".[1436] Izgleda da se time ovdje sugeriše da je moguće da je granate koje su 4. februara 1994. pale na Dobrinju ispalila ABiH. U Viličićevom izvještaju o granatiranju iznosi se nekoliko argumenata o događaju od 4. februara 1994.[1437] Proučivši fotografski snimak Seada Bašića, koji prikazuje stražnji dio stabilizatora zaboden u sjeverozapadnom uglu igrališta,[1438] u Viličićevom izvještaju o granatiranju zaključuje se da je "upadni ugao" bio gotovo vertikalan. Optužba je pitala Viličića koliko je vjerovatna njegova procjena ugla pada granate s obzirom na to da je fotografski aparat bio postavljen tačno iznad krilca u krateru, na što je Viličić odgovorio da ne vidi šta u proceduri predstavlja problem.[1439] Prema njegovom izvještaju, ta granata je na mjesto udara bila ispaljena s udaljenosti od samo 300 metara, što implicira da je ispaljena s teritorije koju je kontrolisala ABiH. Pregledom fotografije drugog krilca (koje je još uvijek bilo pričvršćeno na osovinu i izdizalo se iznad rasutog materijala) autori Viličićevog izvještaja o granatiranju zaključili su da je ugao pada bio 45 stepeni, te da je "moguće da je ispaljena iz pravca istok-jugoistok, s područja u blizini Lukavice, 1.800 metara od mjesta udara".[1440]

407. Pretresno vijeće konstatuje da su van razumne sumnje oko 11:30 sati 4. februara 1994. tri minobacačke granate pale na stambeno naselje Dobrinja, kojom prilikom je poginulo najmanje osam civila, među njima i jedno dijete, i ranjeno najmanje 18 osoba, među njima i dvoje djece. Najprije je pala granata koja je eksplodirala kod istočne fasade stambene zgrade u Ulici oslobodilaca Sarajeva, u eksploziji koje je ranjen Sabahudin Ljuša. Utoliko su navodi Optužnice dokazani. Međutim, Pretresno vijeće ne može odrediti kalibar prve granate jer se u službenoj istrazi sprovedenoj u vezi s tim događajem tome nije posvetilo dovoljno pažnje. Iz dokaza takođe nije jasno da je prva granata pala među "ljude koji su dijelili ili preuzimali humanitarnu pomoć i djecu koja su pohađala vjeronauku". Prema Ljušinom iskazu, pomoć se nije dijelila u Ulici oslobodilaca Sarajeva br. 8, gdje je pala prva granata, već na broju 9, na suprotnoj strani ulice. Informacije o "vjerskoj školi" veoma su oskudne.[1441] Ljuša je posvjedočio da je putem prema klinici vidio troje

ranjenih, a u klinici još više njih, ali nije svjedočio ništa o tome gdje su bili niti šta su radili prije eksplozije.

408. Navod o eksploziji druge i treće granate je dokazan. Najvjerovatniji slijed događaja jeste da je prva od tih dviju granata pala na sjeverozapadni rub igrališta, koji je prema istočnom dijelu Ulice oslobodilaca Sarajeva bio omeđen zgradama. Igralište je tada bilo mjesto koje se koristilo za razmjenu najnužnije civilne robe. Dokazi pokazuju da su ljudi koji su se tamo okupili, čuvši eksploziju u Ulici oslobodilaca Sarajeva, otrčali u zaklon. Nekoliko minuta kasnije, kad su izašli da uzmu svoju robu, eksplodirala je druga granata (to je bila prva granata koja je pogodila igralište). Ta granata je prouzrokovala najviše nastradalih. Ubrzo nakon toga eksplodirala je još jedna granata kod prizemlja zgrade, južno od igrališta. Pretresno vijeće prihvata forenzičke dokaze da su posljednje dvije granate bile kalibra 120 mm, pri čemu je jedna doletjela iz pravca istoka, a druga iz pravca istok-sjeveroistok. Svaka od tih granata ostavila je na tlu tragove udara koji su bili duži istočno od kratera i izrazito eliptičnog oblika, što pokazuje da upadni ugao ni u jednom od otih slučajeva nije bio oštar. Pretresno vijeće, stoga, odbacuje tvrdnju iz Viličićevog izvještaja o granatiranju da je moguće da je jedna od otih granata bila ispaljena s udaljenosti od samo 300 metara, što bi rezultiralo gotovo vertikalnim upadnim uglom i gotovo kružnim tragovima udara.

409. Prema Viličićevom izvještaju, minobacačka granata kalibra 120 mm ispaljena sa prvim dopunskim punjenjem pod uglom od skoro 45 stepeni ima domet od 1.574 metra.[1442] U ovom slučaju nije bilo broja punjenja. Budući da je Pretresno vijeće ustanovilo da je linija sukoba istočno od mjesta događa bila udaljena ne više od 600 metara, bez obzira na to kakvo je punjenje upotrijebljeno, domet projektila ispaljenog pod blagim uglom bio bi veći od 600 metara. Dakle, navod Optužnice da se izvor vatre nalazio na teritoriji koju je kontrolisao SRK dokazan je u slučaju dviju granata čije su eksplozije detaljno istražene.[1443] Razumno je pretpostaviti da je prva granata ispaljena u okviru istog napada te da je, stoga, i ona doletjela s teritorije SRK-a. Na ovaj zaključak ne utiče niti jedna prihvatljiva margina greške primijenjena na procjene pravca gađanja koje su obavili istražitelji. Pretresno vijeće konstatuje da su tri granate pogodile civile koji su mirno obavljali svoje poslove. U trenutku napada u blizini nije viđeno vojno osoblje. Pretresno vijeće odbacuje sugestiju da je cilj napada bila kancelarija Teritorijalne odbrane koju su pomenuli Sabahudin Ljuša i Eldar Hafizović. Slijed eksplozija odmicao se od svog pretpostavljenog cilja umjesto da mu se približava, a nema ni dokaza da je kancelarija oštećena u napadu. Nema nekog razumnog objašnjenja zašto bi druga i treća granata pale znatno dalje od cilja nego prva granata ako je cilj prve granate bila kancelarija Teritorijalne odbrane. Pretresno vijeće ne smatra da su druge tvrdnje odbrane osnovane, koje su, kao što je gore u tekstu pomenuto, opšte prirode.

410. Pretresno vijeće, stoga, konstatuje da je incident granatiranja naveden u Prilogu pod brojem četiri predstavljao napad koji je, *u najmanju ruku*, bio neselektivan u pogledu izbora cilja (to je, bilo prvenstveno stambeno, ako ne i sasvim stambeno naselje) i koji je izveden bezobzirno, te je imao za posljedicu stradanja civila.

(e) Sarajevski aerodrom

411. Pretresno vijeće smatra da je situacija na aerodromu bila složena. SRK je aerodrom predao UN-u za dostavu humanitarne pomoći i za to vezane svrhe. Stoga je trebalo da aerodrom kontroliše UNPROFOR. UNPROFOR je aerodrom koristio i za održavanje veza s ostatkom svijeta,[1444] te kao mjesto sastanka za posredovanje u pregovorima između zaraćenih strana.[1445] Vojska SRK-a bila je razmještena na obje strane aerodromske piste, naročito na jugoistoku.[1446]

412. Uprkos sporazumu o aerodromu, vlasti BiH nekim su ljudima dopuštale da prijeđu pistu, pa čak i izdavale dozvole za prolaz civila.[1447] U nekim periodima pistu je svake noći prelazilo između 80 i 300 ljudi.[1448] Vojska ABiH odjevena u civilnu odjeću prelazila bi pistu s vojnom materijalom za grad.[1449] U stvari, Predsjedništvo je, izgleda, dozvoljavalo da se aerodrom, između ostalog, koristi za vojne svrhe.[1450]

413. SRK je, stoga, više puta zaredom prigovorio da noću preko aerodroma ljudi napuštaju Sarajevo, a ABiH preko njega doprema vojno osoblje i materijal u grad.[1451] Poslije tih protesta komandant Četvrtog lakog artiljerijskog puka SRK-a izdao je 3. aprila 1993. zvaničnu naredbu da se upotrebom sile spriječe sva kretanja preko aerodroma.[1452] Bataljoni UNPROFOR-a zaduženi za sprovođenje sporazuma o aerodromu patrolirali su noću aerodromom kako bi spriječili takve prelaske:[1453] oružje koje bi pronašli oduzimali su i uništavali.[1454] Međutim, patrole nisu bile veoma efikasne; ljudi su još uvijek uspijevali proći i na početku je nekima polazilo za rukom da zbog propusta UNPROFOR-a ili trikova kojima bi se poslužila ABiH unesu u grad oružje.[1455]

414. Uprkos patrolama UNPROFOR-a, general Abdel-Razek, komandant UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od augusta 1992. do februara 1993., izjavio je da su "svakodnevno dobivali izvještaje u kojima su nas obavještavali da je ubijena neka gospođa sa svojim djetetom prilikom pokušaja prelaska".[1456] Konkretno, između novembra 1992. i marta 1993.,[1457] na aerodromskoj pisti svake noći pogibao je i bio ranjavan velik broj civila.[1458] Žrtva vatre bilo je i osoblje UN-a.[1459] U nekoliko navrata, barem do januara 1994.,[1460] aerodrom je takođe granatiran, kako sa teritorije koju je kontrolisao SRK, tako i sa teritorije koju je kontrolisala ABiH.[1461]

415. Dokazi su uvjerili Pretresno vijeće da su vojnici SRK-a pucali ne znajući da li se pistom kreću civili ili vojnici odjeveni kao civili.[1462] Zvaničnici UN-a uputili su komandi SRK-a protest protiv takvog neselektivnog otvaranja vatre.[1463]

416. Pretresno vijeće konstatuje da je SRK itekako znao da pistu prelaze civili. Optuženi je izjavio da je namjeravao da zaustavi ta kretanja "svim sredstvima"; ta izjava podrazumijeva da je pristao da se napadi izvode neselektivno, dakle i protiv civila. Međutim, optužba nije iznijela odlučujuće dokaze o lokacijama oko aerodroma s kojih se pucalo, niti je obradila pitanje vidljivosti ljudi koji su noću prelazili pistu, kao ni to u kojoj mjeri su optičke naprave za noćnu upotrebu omogućavale SRK-u da gađa određene ciljeve na pisti, a nije utvrđeno niti to da li su se u blizini odvijala borbena dejstva i

kojim intenzitetom.[1464] Pretresno vijeće je svjesno toga da u slučaju kad postoji sumnja o tome da li je neka osoba civil ili vojno lice, dotična osoba nije legitiman vojni cilj. Međutim, zbog gorenavedenih razloga Pretresno vijeće ne može navesti niti jednu konkretnu pogibiju ili ranjavanje kao reprezentativan primjer kampanje za koju se optuženi tereti u Optužnici. Uprkos tome, ono konstatuje da su epizode neselektivnog otvaranja vatre na ljude koji su prelazili pistu relevantne za konstataciju da je neselektivno otvaranje vatre snaga SRK-a na civile bilo prihvaćena i poznata činjenica.

(f) Područje Briješkog Brda

417. U svojim iskazima, svjedoci su za stambenu četvrt oko ulice Briješko brdo, sadašnje ulice Bulbulistan, u Mjesnoj zajednici Marinka Bradovića, opština Novi Grad,[1465] rekli da je tokom cijelog oružanog sukoba bila neprekidno gađana i granatirana sa strane koju je držao SRK,[1466] premda je bila daleko od linija sukoba.[1467] Kućama u toj četvrti, koje su se nalazile na brdu po imenu Briješko brdo, a koje je tokom sukoba kontrolisala ABiH,[1468] nanijeta su velika oštećenja čestim granatiranjem i paljbom.[1469]

418. Rasema Menzilović, koja je stanovala u toj četvrti, posvjedočila je da je dugo živjela u podrumu svoje kuće kako bi se zaštitila od pješačke i artiljerijske vatre SRK-a.[1470] Zato što se plašila da će danju na nju pucati, ustajala je noću da obavi svakidašnje poslove – nagrabi vode, obradi zemlju i popravi krov oštećen granatiranjem.[1471] Osim toga, objasnila je da je bilo opasno ići po vodu. Ljudi koji su živjeli u četvrti oko ulice Briješko brdo ostali su bez tekuće vode1[472] i išli su po vodu na bunar kod izvora pedesetak metara sjeverozapadno od te četvrti, prelazeći na putu ulicu Briješko brdo,[1473] koja je bila izložena snajperskoj vatri SRK-a.[1474]

419. Ramiza Kundo, susjeda Raseme Menzilović, posvjedočila je takođe da je na tom dijelu ulice Briješko brdo, u trenutku kad nije bilo vojnih dejstava, vatrom iz pješadijskog oružja pogođeno nekoliko civila koje su one poznavale.[1475] U svojim iskazima i Kundo i Menzilović su rekle da je u julu 1993.[1476] jedna žena, Hasiba (zvana Haska) Dudević, pogođena dok je išla prema bunaru.[1477] Osim toga, kao primjer su navele i Muharema Mešanovića, koji je ustrijeljen krajem 1993. ili početkom 1994.,[1478] i Mustafu Polju, koji je pogođen 1994. godine.[1479]

420. Pod brojevima 16 i 17 u Prvom prilogu Optužnici, optužba kao primjer za gađanje civila iz pješadijskog oružja u tom dijelu grada navodi dva konkretna slučaja gađanja civila. U razmatranju tih događaja dalje u tekstu izraženi su stavovi Većine. Sudija Nieto-Navia se s njima ne slaže i svoje mišljenje o tim incidentima iznosi u protivnom i izdvojenom mišljenju u prilogu ovoj Presudi.

(i) Snajpersko djelovanje navedeno u Prilogu pod brojem 16

421. Dana 2. novembra 1993., oko 16:00 sati, Ramiza Kundo, koja je tada imala 38 godina, i Rasema Menzilović žurno su se vraćale s izvora koji se nalazi pedesetak metara od kuće svjedokinje Menzilović ulicom Briješko brdo,

noseći pune kanistre od deset litara u svakoj ruci.[1480] Prelazeći ulicu koja se blago spuštala nizbrdo, obje svjedokinje su čule hitac.[1481] Ramiza Kundo je posvjedočila da je isprva "dok me to pogodilo, ja sam mislila da je me pogodio kamen", ali onda je shvatila da je riječ o metku.[1482] Iz lista lijeve noge počela joj je obilno teći krv.[1483]

422. U svojoj pismenoj izjavi Ramiza Kundo je izjavila da je pucanj došao iz "željezničkog depoa".[1484] Njen suprug Hilmo Kundo u pismenoj izjavi navodi da je "gledala prema neprijateljskim položajima u Rajlovcu, kada je pogođena iz pravca depoa". U Službenoj zabilješci Stanice javne bezbjednosti Novi Grad ponovo se kaže da je Ramiza Kundo ranjena metkom iz pravca "depoa Rajlovac".[1485] Međutim, Ramiza Kundo je u svom iskazu rekla da je začula pucanj "odozdo, srpske linije su dole bile", možda zdesna.[1486] Dodala je: "Pa zvao se Srpsko polje, depo, željeznica, depo, kako se zove, ne znam, mi ga zovemo polje, pa sad, Bačići valjda, ne…, ne znam ja kako se…, nije Bačići, Srpsko polje, depo- željeznica doli".[1487] Svjedokinja Menzilović je posvjedočila da se pucanj čuo iz pravca Polja, ističući: "Pa, to je uvijek bilo Polje, jer s druge strane, rekla sam, nikad nas niko nije, nit' je mog'o nas vidjet', osim samo iz Polja."[1488] Dodala je da je jedne noći, dok je obrađivala zemlju niže od svoje kuće, vidjela vatru iz usta topa u osamljenoj kući s krovom na četiri vode.[1489] Pomenula je i čestu pucnjavu "snajpera" iz polja po njenoj kući.[1490] Karavelić je takođe rekao da je s tog mjesta SRK stalno otvarao vatru.[1491]

423. Odbrana tvrdi da nije utvrđeno iz kojeg smjera je ispaljen metak koji je pogodio Ramizu Kundo,[1492] te da Ramiza Kundo nije mogla biti pogođena u lijevu nogu metkom koji joj je došao zdesna.[1493] Odbrana, nadalje, tvrdi da je "zbog velikih devijacija linija [sukoba] zaraćenih strana na tom dijelu ratišta moguće da je projektil ispaljen s položaja ABiH".[1494] Svjedok odbrane Siniša Krsman posvjedočio je da je "depo" bio servis za održavanje vozova koji se nalazio oko kilometar zapadno od mjesta događaja[1495] i ustvrdio da pucnjava nije mogla doći odande budući da gledano iz depoa mjesto događaja nije na liniji nišanjenja.[1496] Krsman je dodao da je "Polje" bilo napušteno područje gdje za vrijeme oružanog sukoba niko nije živio[1497] zato što se nalazi u podnožju Briješkog Brda, odnosno na geografski nepovoljnom i stoga neodbranjivom položaju,[1498] te da su se položaji SRK-a nalazili najmanje 150 metara iza osamljene kuće s krovom na četiri vode za koju je svjedokinja Menzilović rekla da je bila snajpersko gnijezdo.[1499]

424. Prema tome kako Većina shvata izjave svjedokinja Menzilović i Ramize Kundo, ljudi koji su živjeli na brdu smatrali su područje od željezničkog depoa do Bačića, uključujući Briješće, jednim područjem. Te dvije svjedokinje događaja jasno govore o području koje se zove "Polje". Svjedokinja Menzilović je očito pod tim imenom mislila na područje oko osamljene kuće u blizini oznake "Briješće" na mapama uvrštenim u dokaze.

425. Prema Krsmanu i Karaveliću, linija ABiH bila je udaljena 300-350 metara od mjesta događaja.[1500] Karavelić je ucrtao linije sukoba u mapu na kojoj je najveći dio Polja, uključujući Briješće i Bačiće, prikazan kao teritorija koja je od novembra 1993. godine bila pod kontrolom SRK-a.[1501] Uprkos tome što je Krsman u svom iskazu rekao da se linija SRK-a nalazila približno 150 metara iza navodnog vatrenog položaja SRK-a u osamljenoj kući s krovom na

četiri vode na Polju, Većina smatra da operativna sposobnost SRK-a da gađa mjesto događaja ostaje ista, bez obzira na različite lokacije položaja SRK-a koje su naveli Krsman i Karavelić. To posebno vrijedi kada se ima u vidu Krsmanov navod da je linija SRK-a prolazila pokraj kuće porodice Božić.[1502] Većina se van razumne sumnje osvjedočila da je linija sukoba ABiH bila udaljena 300-400 metara od mjesta događaja.[1503]

426. Odbrana takođe tvrdi da razlika u visini između lokacije označene crvenim krugom na D 1844 i mjesta gdje je pogođena Ramiza Kundo isključuje mogućnost direktnog gađanja pješadijskim oružjem.[1504] Većina odbacuje taj argument. Procjenjuje da razlika u visini između Polja i mjesta na kojem je Ramiza Kundo pogođena iznosi između 40 i 80 metara, najvjerovatnije oko 60 metara.[1505] Stoga, tolika visinska razlika ne bi onemogućila direktno gađanje mjesta gdje je žrtva pogođena (nizbrdica) pješadijskim oružjem s poteza od najmanje dvjesto metara i to pod uglom potrebnim da se ona pogodi u list noge. S obzirom na gornje dokaze, Većina zaključuje da je Ramiza Kundo ranjena hicem iz pravca "Polja", odnosno polja na području Bačića i Brijешća.

427. Imajući taj zaključak na umu, Većina prelazi na razmatranje pitanja je li hitac ispaljen s teritorije pod kontrolom SRK-a, kao što to navodi optužba. Fotografije mjesta događaja pokazuju da nije postojala linija neposredne vidljivosti od tog mjesta do obližnje teritorije pod kontrolom ABiH, kako su je smjestili i svjedoci odbrane i svjedoci optužbe. Većina stoga odbacuje sugestiju odbrane da postoji mogućnost da je hitac ispaljen s položaja ABiH.[1506] Nadalje, Većina smatra nerazumnom sugestiju da je ABiH imala ikakvog razloga da ispali jedan metak na civila koji hoda po teritoriji pod kontrolom ABiH. Isto tako, Većina odbacuje sugestiju odbrane da žrtva nije mogla biti pogođena s desne strane u lijevu nogu; osoba koja hoda, očito, stavlja nogu pred nogu, čime obje noge izlaže i desnoj strani. Na osnovu dokaznog materijala u sudskom spisu, Većina zaključuje da je Ramiza Kundo ranjena metkom ispaljenim s teritorije pod kontrolom SRK-a, i to s Polja kod Briješća i Bačića.

428. Ramiza Kundo je potvrdila da je od 1992. do 1994. godine u dijelu grada u kojem je živjela bilo borbenih dejstava i paljbe iz artiljerijskog oružja,[1507] ali rekla je da u vrijeme tog događaja u blizini nije bilo vojnika, vojne opreme ni vojnih aktivnosti.[1508] S obzirom na okolnosti tog događaja, slične događaje u blizini, položaje zaraćenih strana u podnožju Briješkog brda i dokaze koji pokazuju da na relevantnom području u vrijeme tog događaja nisu bila u toku borbena dejstva, Većina ne prihvata sugestiju odbrane da je žrtva ranjena uslijed redovnih borbenih dejstava, zalutalim metkom ili metkom koji se odbio.[1509]

429. Bez obzira na to koje je tačno boje bila njena odjeća, Većina zaključuje da je Ramiza Kundo, kada je pogođena, na sebi imala dugu šarenu suknju (crvenu ili ljubičastu),[1510] košulju i džemper,[1511] a s obzirom na njenu aktivnost u tom trenutku, počinilac, ili razumna osoba u tim okolnostima, nije smio zanemariti vjerovatnoću da je Ramiza Kundo civil. Većina stoga zaključuje da je na tu osobu pucano s teritorije pod kontrolom SRK-a, ako ne s

namjerom da se ona kao civil napadne, onda barem s punom sviješću da postoji veliki rizik da je osoba koja se gađa civil.

430. Svjedokinja Menzilović je ispričala, kako slijedi, sličan incident koji se dogodio njenoj drugoj susjetki, Fatimi Osmanović, kasnije u novembru 1993. godine.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 17

431. U svom iskazu svjedokinja Menzilović je izjavila da je 9. novembra 1993. ili približno tog datuma,[1512] otprilike u podne,[1513] išla prema bunaru s jednom od susjetki, Hatom Pediša, kada je ugledala Fatimu Osmanović kako se vraća s bunara.[1514] Menzilovićeva i Hata Pedisa čekale su da Fatima Osmanović prijeđe ulicu Briješko Brdo,[1515] metar ili dva od mjesta na kojem je pogođena Ramiza Kundo, žrtva događaja pod brojem 16,[1516] kada je lice Fatime Osmanović oblila krv.[1517] Ranjena je u obraz.[1518] Nisu predočeni precizni dokazi o tome kakva je tačno bila ta rana, ali Većina smatra da ni tačna priroda rane ni očito neslaganje između datuma događaja koji je naveden u Optužnici i onog koji su naveli svjedoci na sudu nisu od suštinske važnosti za odlučivanju o tom događaju. Većina se osvjedočila da je, 9. novembra 1993. ili približno tog datuma, oko podneva, Fatima Osmanović, stara 44 godine, pogođena u obraz na ulici Briješko Brdo dok se vraćala kući s bunara.

432. Većina se oslanja na prikaz događaja pod brojem 16, koji izrazito nalikuje događajima koje je prepričala svjedokinja Menzilović i potvrđuje navode svjedoka da je, barem od novembra 1993., na tom području gađanje civila s teritorije pod kontrolom SRK-a bilo uobičajena pojava. Konkretno, svjedoci Menzilović i Karavelić su u svojim iskazima u opštem kontekstu posvjedočili da je SRK imao vatreni položaj na Polju. Krsman je dao opšte objašnjenje topografskih karakteristika tog područja i položaja zaraćenih strana na njemu. Opšta ocjena dokaza u vezi s ta dva događaja navedena u prilogu (16 i 17), kao i sa događajima koji im izrazito sliče, ukazuje na postojanje izvjesnog obrasca ponašanja na tom području i isključuje razumnu sumnju u pogledu izvora vatre.

433. Svjedokinja Menzilović se sjeća da u vrijeme tog događaja u blizini nije bilo vojnika, vojne opreme ni vojne aktivnosti.[1519] Ono što je gore rečeno u vezi s udaljenošću od linija sukoba i vojnih ciljeva, te vojnom prisutnošću i borbenim dejstvima u blizini važi i za taj događaj. Većina smatra da je po odjeći Fatime Osmanović – na sebi je imala suknju, majicu i džemper[1520]- i onome što je radila u trenutku kada je pogođena bilo očito da je riječ o civilnom licu. Uzimajući u obzir sve okolnosti, Većina zaključuje da počinilac, ili razumna osoba u tim okolnostima, nije smio zanemariti mogućnost da je Fatima Osmanović vjerovatno civil. Većina stoga zaključuje da je žrtva gađana s teritorija pod kontrolom SRK-a, ako ne s namjerom da se kao civil napadne, onda barem s punom sviješću da postoji veliki rizik da je osoba koja se gađa civil.

(g) Područje Starog Grada

434. Sudski spis sadrži dokaze iz raznih izvora koji pokazuju da su uslijed neselektivnog granatiranja na širem području centra grada - u Starom Gradu - stradali civili.

(i) Stari Grad

435. Harding, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu u periodu od jula 1992. do januara 1993.,[1521] sjeća se da je 31. oktobra 1992. bio u zgradi u kojoj su bili smješteni UN-ovi posmatrači[1522] u Starom Gradu,[1523] kada su cijeli grad zasule granate.[1524] Jedna od tih granata pala je blizu Hardingovog položaja i ranila pet civila kojima je svjedok zatim pružio pomoć.[1525] Harding je "po samoj količini paljbe" zaključio da su toga dana na grad granate "mogle biti ispaljene samo s teritorije izvan grada, dakle s teritorije gdje je bila vojska bosanskih Srba".[1526] U vezi s jednim drugim slučajem granatiranja, jedan izvještaj UNPROFOR-a navodi da su predstavnici UN-a zabilježili da je u jednom danu 1993. godine na šire područje Starog Grada palo više od 400 artiljerijskih i minobacačkih granata.[1527] Autori izvještaja zaključuju: "Nema nikakve sumnje da su civili [na tom području] namjerno gađani … [zbog] neoubičajeno velike gustoće paljbe [na tom području], koja naizgled nije imala nikakvu vojnu svrhu."[1528] U jednom drugom UNPROFORovom izvještaju se pominje eksplozija minobacačke granate od 82 mm, koja je 1993. godine u okolini Starog Grada ubila dvije i ranila šest osoba.[1529] Nakon te eksplozije predstavnici UN-a izvršili su analizu kratera i utvrdili da je granata doletjela sa sjeveroistoka. Osim toga, zaključili su da je moguće da je "ta granata ispaljena s bosanske strane [ABiH]. Uprkos tome, vjerovatno je ispaljena sa srpskog položaja [SRK-a], zbog jačine minobacača – 3.000 m".[1530]

436. Lokalno stanovništvo Sarajeva potvrdilo je da su za vrijeme sukoba po širem području Starog Grada padale granate, od kojih su stradali civili. Dana 15. januara 1993., svjedokinja P, koja je stanovala u Starom Gradu,[1531] vidjela je kad je pivaru na Bistriku pokraj Starog Grada pogodila granata[1532] koja je ubila 15 osoba i teško ranila dvoje djece.[1533] U svom iskazu rekla je da je Stari Grad često granatiran s vatrenih položaja koje je vidjela na Trebeviću i Borijama,[1534] sjeveroistočno od Starog Grada.[1535] Svjedok AF je oko podneva 14. oktobra 1993. vidio kako je granatirana kuća njegovog rođaka na Vratniku, dijelu grada uz Stari Grad,[1536] u kojem je teško ranjena njegova supruga.[1537] Svjedok AF je dodao da je Vratnik često granatiran iz pravca Borija.[1538] Fatima Zaimović, glavna medicinska sestra na odjeljenju dječije hirurgije bolnice Koševo,[1539] sjeća se liječenja djece koja su zadobila povrede u granatiranjima 9. i 10. novembra 1993.,[1540] od kojih je jedno bilo granatiranje "na Otoci, u ulici Nemanjinoj, u ulici Vase Miskina".[1541] U svom svjedočenju govorila je o učinku koji su imali snajpersko djelovanje i granatiranje bolnice u kojoj su se ta djeca liječila: "Užasno su se bojali granate i pucnjavine. To je sigurno bilo zbog toga što su preživjeli jedno ranjavanje, i sada kad čuju taj strašni, strašnu eksploziju, pucanj, to jako djeluje na djecu."[1542] Mesud Jusufović, koji je tokom sukoba bio u Sarajevu na dužnosti vatrogasca,[1543] sjeća

se kako je 1993. godine dijelio vodu ispred vatrogasne stanice na Vratniku kada je "pala [...] granata i ranila je pet-šest ljudi", a mlada žena koja je dobrovoljno pristupila vatrogascima je poginula.[1544]

437. Optužba navodi granatiranje pod brojem 5 u Drugom prilogu Optužnice kao primjer neselektivnih i smišljenih napada na civile u Starom Gradu, vršenih s teritorije pod kontrolom SRKa. Taj slučaj se, među drugim slučajevima granatiranja koje je optužba navela, ističe kao primjer kampanje paljbe protiv civila zbog značajne količine tehničkih dokaza predočenih na suđenju koje će Pretresno vijeće pobliže razmotriti.

(ii) Granatiranje navedeno u prilogu pod brojem 5[1545]

a. Opis događaja

438. U svojim iskazima svjedoci su naveli da je 5. februara 1994. oko podneva mnogo ljudi kupovalo na pijaci Markale[1546] kada je to mjesto potresla jedna eksplozija.[1547] Sarajka Ezrema Boškailo[1548] ispričala je da je tog dana bila u središnjem dijelu pijace i kupovala,[1549] kada ju je srušila eksplozija.[1550] Ljudi koji stanuju u tom dijelu grada kao i oni koji su onuda prolazili takođe su posvjedočili da su čuli glasnu ekploziju,[1551] koja je ranila i ubila više ljudi koji su se zatekli na pijaci.[1552] Ljudi koji su bili na pijaci prevezli su žrtve eksplozije u lokalne bolnice,[1553] a evakuacija žrtava je završena do 12:40 sati.[1554]

439. Predstavnik lokalnog istražiteljskog tima formiranog radi sprovođenja istrage o tom događaju, Edin Suljić, i predstavnik UN-a Afzaal Niaz obišli su bolnice i mrtvačnicu u koje su odvezene žrtve eksplozije.[1555] Obojica su izbrojala više od 60 poginulih i preko 140 ranjenih osoba.[1556]

b. Istrage o uzrocima događaja

440. Lokalni istražitelji i predstavnici UN-a sproveli su istrage kako bi utvrdili šta je dovelo do tog događaja. Predstavnici vojske bosanskih Srba rekli su da nisu odgovorni za tu eksploziju[1557] i zaprijetili su da će prekinuti saradnju s UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama ako se ne formira zajednička vojna komisija sastavljena "od predstavnika UNPROFOR-a, Vojske Republike Srpske i tzv. Armije BiH, koja će najkasnije u 08:00 časova dana 06. 02. 1994. godine, pod zaštitom UNPROFOR-a, otpočeti sa utvrđivanjem balističkih i svih drugih okolnosti pod kojima je došlo do nesreće i pronaći stranu koja je izvršila zločin". Ta komisija nije formirana. Prema VRS-u, "[p]ošto muslimanska strana odbija da učestvuje u radu mešovite ekspertne vojne komisije, Glavni štab Vojske Republike Srpske je uveren da je ona planirala i realizovala ovaj stravični masakr".[1558] Prema riječima Bukve, obavještajnog oficira SRK-a, ta komisija nije formirana jer srpskim oficirima ne bi bila zajamčena sigurnost.[1559] Odbrana je angažovala tri stručnjaka za granatiranje da preispitaju rezultate istraga koje su sproveli lokalni istražni tim i istražni tim UN-a.[1560]

i. Lokalni istražni tim

441. Na čelu lokalnog istražnog tima koji je na dan eksplozije izišao na pijacu u 13:20 sati bio je istražni sudija.[1561] Istraga je trajala približno nedjelju dana.[1562] Rezultat istrage bio je opsežan službeni izvještaj podnijet 17. februara 1994., koji je sadržavao zasebne izvještaje stručnih članova, između ostalih, balističara Mirze Sabljice, Hamdije Čavčića i Berka Zečevića.[1563]

Sabljičin balistički izvještaj

442. Mirza Sabljica i Hamdija Čavčić sproveli su istragu o uzroku eksplozije, pravcu doleta i kalibru sredstva.[1564] U svom izveštaju od 8. februara 1994. (u daljnjem tekstu: Sabljičin balistički izvještaj)[1565] opisali su krater zatečen na pijaci 5. februara 1994. i njegovu tačnu lokaciju na njoj.[1566] Mjerenjem su ustanovili da je krater dubok devet centimentara.[1567] Osim toga, rekli su da je oštećenje asfalta oko kratera imalo oblik elipse dimenzija 56 centimetara puta 26 centimetara,[1568] te da je u krateru nađen ukopan stabilizator projektila.[1569] Nakon što je površina oko stabilizatora očišćena, autori Sabljičinog balističkog izvještaja povukli su liniju između dviju najudaljenijih tačaka elipse i utvrdili da ugaona razlika između pravca sjever i pravca iz kojeg je projektil doletio iznosi 18 stepeni od sjevera ka istoku uz toleranciju "+/- 5 stepeni".[1570] Zatim su na mjesto događaja izašli predstavnici UN-a, izvadili stabilizator - koji se može vidjeti na video snimku P2279A duboko ukopan u zemlju - i predali ga lokalnom istražnom timu.[1571] Na pijaci su pronađeni i fragmenti projektila ili geleri, koji su takođe predani lokalnim vlastima radi fotografisanja i analize.[1572] U svom iskazu Sabljica je izjavio da su on i Čavčić, na osnovu stabilizatora i gelera pronađenih na mjestu događaja, zaključili da je eksploziju na pijaci Markale mogla prouzrokovati samo minobacačka granata od 120 mm.[1573] Imajući u vidu dubinu kratera, oštećenja okolne površine nastala uslijed djelovanja gelera i stabilizator ukopan u tlo pijace, zaključili su nadalje da se minobacačka mina kalibra 120 mm aktivirala u trenutku kontakta s asfaltnom podlogom pijace.[1574]

Zečevićev balistički izvještaj

443. Da bi se utvrdio izvor paljbe, lokalnom timu se 6. februara priključilo još stručnjaka za artiljeriju i eksplozive.[1575] Po dolasku na pijacu u 12:30 sati,[1576] pijaca je očišćena od šuta.[1577] Jedan od tih stručnjaka, Berko Zečević, potvrdio je da izvještaj od 7. februara 1994. (u daljnjem tekstu: Zečevićev balistički izvještaj) sadrži njihove zaključke o pravcu doleta projektila.[1578] Taj izvještaj sadrži i zaključak da je granatiranje "izveden[o] djelovanjem minobacačkog projektila 120 mm M62P3" od 12,6 kilograma, koji je eksplodirao po udaru o tlo doletjevši iz pravca koji sa sjeverom zatvara ugao od približno[1579] 18 stepeni.[1580] Zečević je posvjedočio da se tlo na mjestu eksplozije sastojalo od tankog sloja asfalta na podlozi koju su činili "zemlja, pijesak i sitno kamenje".[1581] Proučivši video snimak i fotografije pijace koje su snimile lokalne vlasti, autori Zečevićevog balističkog izvještaja su procijenili

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

da dio stabilizirajućeg odsjeka projektila na kojem se vidi kapisla osnovnog punjenja u odnosu na tlo zatvara ugao od 20-30 stepeni[1582] i da je stabilizirajući odsjek prodro kroz asfaltnu podlogu u tlo do dubine od 200-250 mm, u ovisnosti od toga s koje strane rupe je vršeno mjerenje.[1583] Nakon toga, Zečević i njegove kolege su "[r]ekonstrukcijom položaja stabilizirajućeg odsjeka izmjer[ili da] je ugao njegove čeone površine u odnosu na površinu tla u iznosu od oko 30º, odnosno minobacačkog projektila oko 60º," u toleranciji +/- 5 stepeni.[1584] Konstatovali su da je "[r]aspored tragova efekta rasprskavanja [...] karakterističan za eksploziju projektila sa padnim uglom oko 60º u odnosu na horizont".[1585] U svom iskazu, Zečević je rekao da je taj približan ugao tačan jer bi u slučaju da je bio manji minobacačka granata u letu udarila u krov kioska koji se nalazi u blizini tačke udara granate.[1586] Na osnovu ugla koji su izmjerili Zečević i njegove kolege (55-60 stepeni) i tablica gađanja minobacačke granate od 120 mm M6253, utvrdili su da se mogući dometi minobacačke granate kreću u rasponu od 1.640 metara (ako je ispaljena s početnim, odnosno nultim, i jednim dopunskim punjenjem) do 6.546 metara (za 0+6 punjenja) a "razlika nadmorskih visina mogućeg mjesta lansiranja i centra eksplozije je 400 m".[1587] Na osnovu tih utvrđenih vrijednosti vještaci su zaključili da je minobacačka granata mogla biti ispaljena sa šest lokacija na utvrđenom pravcu prema sjeveroistoku.[1588] Na karti priloženoj Zečevićevom balističkom izvještaju ucrtanim stošcem su označeni mogući izvori vatre, uključujući područje Sedrenika koje se nalazi oko dva kilometra od pijace Markale, teritoriju pod kontrolom SRK-a i područje Mrkovića više u brdima, na otprilike četiri kilometara od pijace.[1589] U izvještaju se kaže da se jedan od šest mogućih rejona ispaljenja nalazi na teritoriji pod kontrolom ABiH, a drugih pet na teritoriji pod kontrolom SRK-a.[1590]

444. U svom svjedočenju, Zečević se o tom zaključku preciznije izrazio. Posvjedočio je da je nekoliko godina poslije tog događaja proučio izvještaj dr Miroljuba Vukašinovića iz Vojnog instituta u Beogradu, prema kojem brzina minobacačke granate od 120 mm pri udaru mora biti najmanje 154 metara u sekundi (u daljnjem tekstu: m/s), tj. brzina potrebna da stabilizirajući odsjek prevlada potisak unazad uslijed eksplozije, da bi se taj stabilizirajući odsjek nakon eksplozije zabio u tlo.[1591] Zečević je to uporedio s mjerenjima koje su izvršili američki naučnici, prema kojima minimalna brzina leta granate prilikom udara mora biti približno 170 metara u sekundi +/- 20 metara u sekundi.[1592] Zečević je izračunao da je potrebno da stabilizirajući odsjek nakon eksplozije zadrži brzinu od približno 60 metara u sekundi, plus ili minus 10 metara u sekundi, da bi se repno krilce zabilo 250 mm u zemlju.[1593] Koristeći minimalne vrijednosti, zaključio je da je minimalna brzina granate prilikom udara morala iznositi približno 200 metara u sekundi (150 + 50 metara u sekundi) da bi se njen stabilizirajući odsjek zabio 250 mm u zemlju.[1594] Zečević je zatim uzeo u obzir da minobacačka granata od 120 mm M62P3[1595] s jednim dopunskim punjenjem pri udaru ima brzinu od 110-120 metara u sekundi, zavisno o uglu pada granate,[1596] dok granata ispaljena sa šest dopunskih punjenja ima *početnu* brzinu od 310 metara u sekundi, dok je brzina pri udaru manja.[1597] Zečević je zaključio da minobacačka granata od 120 mm mora biti ispaljena s najmanje četiri dopunska punjenja da bi pri udaru

imala potrebnu brzinu od 200 metara i više u sekundi.[1598] Isključujući gađanje s 0+1, 0+2 ili 0+3 dopunska punjenja, Zečević je revidirao zaključke Zečevićevog balističkog izvještaja i posvjedočio da je mjesto ispaljenja između 4.900 i 6.000 metara od pijace.[1599]

ii. Istražni timovi UN-a

445. Vojni posmatrači UN-a[1600] i članovi tima 4 Francuskog bataljona UN-a, koji su na mjesto događaja izašli 5. februara 1994.,[1601] konstatovali su da krater izgleda netaknut.[1602] Članovi tima UN-a su "odbi[li] komade asfalta uz rub kratera i poveća[li] rupu koja je nastala prodiranjem krilca"[1603] kako bi to repno krilce nožem izvadili iz zemlje.[1604] Tim UN-a je utvrdio da je riječ o repnom krilcu minobacačke granate od 120 mm[1605] i predao ga jednom od lokalnih kriminalističkih inspektora, Bešiću.[1606] Tim UN-a je izvršio prvu analizu kratera oko 14:00 sati i utvrdio da je azimut granate 620 mila (35 stepeni).[1607] U 15:00 sati pripadnik UN-a kapetan Verdy izvršio je drugu analizu kratera. Kako se kasnije pokazalo, napravio je matematičku pogrešku koja je dovela do pogrešnih rezultata.[1608] U 16:30 sati pripadnik UN-a major John Russell izvršio je treću analizu kratera, tokom koje je izmjerio da se granata kretala pod uglom od 450 mila (25 stepeni)[1609] i da ugao pada granate iznosi 1.200-1.300 mila (67 do 73 stepeni).[1610]

446. Dana 11. februara 1994., formiran je još jedan tim UN-a za istragu koja se "mora nastaviti na ranije istrage [Ujedinjenih nacija] i ograničiti na analizu kratera i tehničke aspekte eksplozije".[1611] Dana 11. i 12. februara 1994., trojica članova tog tima, major Sahaisar Khan, komandant John Hamill i kapetan Jose Grande, su svaki za sebe izvršili analizu kratera na pijaci i mjerenjem utvrdili da je granata doletjela pod uglom od između 320 i 420 mila (18 i 23.6 stepeni).[1612] Dana 11. februara 1994., Khan and Hamill odredili su ugao pada granate: Khan je izvršio "procjenu [približnog ugla] pada na osnovu mogućeg položaja [krilca] u krateru" i rekao da mogući ugao pada iznosi 1.000-1.100 mila (56 do 62 stepeni), te da su to samo orijentacione vrijednosti jer je analiza izvršena šest dana poslije eksplozije.[1613] Hamill je, postavivši štap na mjesto gdje je bilo zariveno repno krilce i uz pomoć standardnog artiljerijskog uglomjera i viska, izmjerio da je granata pala pod uglom od 950-1.100 mila (53 do 62 stepena) i izjavio da "nije moguće biti precizniji" jer je analiza izvršena više dana poslije eksplozije.[1614] Grande, koji je izvršio analizu kratera nakon Khana i Hamilla, nije ni pokušao izmjeriti padni ugao granate jer su mu prethodni istražni timovi rekli da je krater prekopan i malo uvećan.[1615]

447. Dana 13. februara 1994., krater je pregledao još jedan pripadnik UN-a, stariji vodnik Dubant. Dubant je napisao da je krater "čist i veoma oštrih rubova".[1616] U svom izvještaju navodi da krater ima oblik elipse, čija jedna strana iznosi približno 25 centimetara. Mjerenjem je utvrdio da je krater 11 centimetara dubok.[1617] Dubant nije procijenio ugao pada granate zato što je to "postalo nemoguće jer je oblik [kratera] promijenjen, odnosno, dodatno je prokopavan[...] kako bi se iz nje[ga] izvuklo krilce granate".[1618]

448. Kako bi dopunili svoju istragu, istražitelji UN-a su razmotrili priče žrtava, predstavnika Una koji su na dan eksplozije bili u Sarajevu, te informacije o vojnoj opremi i položajima jedinica koje su dobili od ABiH i SRK-a.[1619] Izvještaj o istragama UN-a podnijet je 15. februara 1994. (u daljnjem tekstu: Izvještaj UN-a[1620]). Autori tog izvještaja su zaključili "do eksplozije je došlo 5. februara 1994., između 12:10 i 12:15 sati, na prepunoj pijaci u Sarajevu," a "eksploziju je prouzrokovala konvencionalna, fabrički proizvedena, minobacačka granata od 120 mm" koja je "eksplodirala čim je udarila o zemlju".[1621] Na osnovu svoje analize kratera, autori Izvještaja UN-a utvrdili su da je pravac iz kojeg je doletjela minobacačka granata od 120 mm "bio između 330 i 420 mila" (18,5 i 23,6 stepeni).[1622] Hamill je u svom iskazu rekao da taj azimut odgovara azimutu utvrđenom u Sabljičinom balističkom izvještaju.[1623]

449. U pogledu izvora vatre, autori Izvještaja UN-a primjećuju da su se svi stručnjaci, izuzev stručnjaka iz tima 4 Francuskog bataljona i Verdyja, služili konvencionalnim metodima.[1624] U zaključcima Izvještaja UN-a potvrđuje se da ugao pada granate iznosi između 950 i 1.100 mila (53-62 stepeni), kako su to 11. februara 1994. utvrdili Khan i Hamill,[1625] i naglašava: "Da bi se zagarantovala tačnost, ugao se mora izmjeriti dok se ugla repna krilca i upaljač još nalaze u zemlji, što nije urađeno 5. februara [1994.]."[1626] Na osnovu mjerenja obližnjih zgrada, autori Izvještaja UN-a su zaključili da ugao pada nije mogao biti manji od 870 mila (49.15 stepeni), što pak navodi na zaključak, "na osnovu svih mogućih putanja granata datih u tabelama", da se "udaljenost od tačke s koje je otvorena vatra do mjesta udara kreće [...] između 300 i 5.551 m".[1627] Autori izvještaja UN-a zaključuju: "Stoga se procjenjuje da su rezultati koji su izmjereni 11. februara [1994. od strane Khana i Hamilla] nedovoljno tačni" da bi poslužili kao osnova za zaključak "i da bi se na osnovu njih utvrdila definitivna udaljenosti izvora vatre" zato što "udaljenost izvora vatre očito pokriva područje od 2.000 m s obje strane linije sukoba. Poznato je da obje strane imaju minobacače kalibra 120 mm i pripadajuće im granate. [...] Nema dovoljno fizičkih dokaza koji bi naveli na zaključak da je jedna ili druga strana ispalila tu minobacačku granatu. Obje strane su mogle ispaliti tu minobacačku granatu".[1628]

iii. Izvještaj vještaka odbrane

450. U Viličićevom izvještaju o granatiranju odbacuju se zaključci Sabljičinog balističkog izvještaja, Zečevićevog balističkog izvještaja i Izvještaja UN-a da je naprava koja je na pijaci eksplodirala minobacačka granata od 120 mm.[1629] Autori Viličićevog izvještaja tvrde da geleri koji su navodno pronađeni nakon eksplozije na slikama ne izgledaju kao ostaci nijednog tipa eksplozivne naprave, te da se čini kako rane žrtava nije prouzrokavala granata od 120 mm.[1630]

451. U svom iskazu Viličić je naveo da je vraćanje stabilizirajućeg odsjeka u zemlju, kako je učinio Zečević, nepouzdana metoda mjerenja ugla pada.[1631] Međutim, koristeći se vrijednostima do kojih je došao Sabljica mjerenjem eliptičnih tragova oko kratera i proučivši fotografije kratera, Viličić

je trigonometrijski izračunao da ugao pada granate od 120 mm ispaljene sa 0+1 punjenja iznosi 62,5°, a granate koja je ispaljena s 0+6 punjenja 55,6°. Pretresno vijeće konstatuje da to ne izlazi iz raspona koji je izračunao Zečević (55-65°).[1632]

452. Autori Viličićevog izvještaja o granatiranju tvrde da je tehnički nemoguće da se stabilizator minobacačke granate od 120 mm na pijaci Markale zabio 200 do 250 mm u tlo, kao što se tvrdi u Zečevićevom balističkom izvještaju.[1633] Izračunali su da se granata prije eksplozije mora kretati brzinom od najmanje 154 metra u sekundi da bi stabilizator prevladao potisak i zario se u zemlju.[1634] Koristeći se jednačinama do kojih su došli naučnici *Sandia National Laboratories* u SAD-u 1997. i 1998. godine, izračunali su da stabilizator mora dostići minimalnu brzinu od 374,8 metara u sekundi da bi se ukopao 180 mm u beton.[1635] Izračunali su da je stabilizator pronađen na pijaci Markale prije udara morao postići minimalnu brzinu od 154+374,8, odnosno 528,8 metara u sekundi kako bi prevladao snagu eksplozije i zario se 180 mm u zemlju, te izjavili da nijedan poznati minobacač ne može postići tu brzinu.[1636] Nakon što su to zaključili, nisu određivali pravac niti domet granate.[1637]

453. U svom svjedočenju Viličić je priznao da se proračuni sadržani u Viličićevom izvještaju o granatiranju zasnivaju na pretpostavci da je tlo pijace isključivo betonsko.[1638] Za slučaj da se tlo, umjesto toga, sastoji od tankog sloja asfalta na šljunčanoj podlozi[1639] a koristeći se tablicama koje se zasnivaju na matematičkoj formuli Berezanskoga,[1640] posvjedočio je da stabilizator minobacačke granate od 120 mm mora postići brzinu od 114,4 metara u sekundi da bi se zario u šljunak do dubine od 200 mm, a da bi nadjačao potisak uslijed eksplozije i dodatnih 154 metara u sekundi (=268,8 m/s).[1641] U svom svjedočenju, Viličić je rekao da minobacačka granata ispaljena s visine od 500 metara iznad predviđenog cilja pri udaru može imati brzinu veću od 260 metara u sekundi.[1642]

c. Iskazi o izvoru vatre koji nisu tehničke prirode

454. Svjedok AF, stanovnik Sarajeva, posvjedočio je da se 5. februara 1994. oko 12:00-12:30 sati nalazio u bašti kuće svoje majke koja se nalazi približno 200 metara ispod Špicaste stijene, položaja SRK-a sjeveroistočno od Sarajeva, i da je čuo kad je ispaljen projektil iz teškog oruđa poput minobacača s područja Mrkovića, iza Špicaste stijene,[1643] a zatim i eksploziju u gradu.[1644] U vrijeme tog događaja, svjedok AK-1 je bila u svojoj kući na Sedreniku, koja se nalazi približno 500 metara južno od linija sukoba, i čula je pucanjavu iz pravca Mrkovića.[1645] Suljić je posvjedočio da je, nakon što je utvrđeno da je granata ispaljena iz smjera sjever-sjeveroistok, razgovarao s osobama koje žive duž putanje granate i ti su mu ispitanici potvrdili da je granata ispaljena iz pravca Mrkovića.[1646] Prema naznakama stručnjaka za oružje, na osnovu zvuka ispaljivanja projektila iz minobacača može se odrediti približni pravac iz kojeg je projektil ispaljen.[1647] U svom iskazu Hamill je izjavio da posmatrač koji čuje kad je iz minobacača ispaljen projektil "neće [moći] utvrditi lokaciju, samo pravac".[1648]

455. Pretresno vijeće konstatuje da je pomnim proučavanjem linija sukoba ucrtanih u karte koje su uvrštene u dokaze utvrđeno njihovo podudaranje u pogledu položaja linija sukoba.[1649] Udaljenost između pijace Markale i linije sukoba SRK-a na sjeveru-sjeveroistoku u vrijeme eksplozije iznosila je približno 2.600 metara.[1650] Udaljenost između pijace Markale i linije sukoba ABiH u smjeru iz kojeg je granata navodno doletjela iznosila je u vrijeme eksplozije približno 2.300 metara.[1651] Linija povučena od mjesta događaja u pravcu sjevera-sjeveroistoka prelazila bi preko zapadnog kraja Sedrenika, te bi kroz istočni rub Pašinog brda izbila na teritoriju pod kontrolom SRK-a i zatim nastavila preko brda Mrkovići.[1652]

d. Postojanje vojnih ciljeva na području pijace Markale

456. Vahid Karavelić, komandant 1. korpusa ABiH, na mapi je označio lokaciju najbližeg brigadnog štaba na udaljenosti od oko 300 metara od pijace.[1653] Jacques Kolp, koji je u vrijeme eksplozije bio oficir za vezu UNPROFOR-a, posvjedočio je da na području pijace Markale nije bilo nikakvih naročitih vojnih ciljeva.[1654] U svojim iskazima i Bešić i Boškailo su izjavili da je u zgradi "22. decembar" pokraj pijace bila fabrika koja je proizvodila i prodavala uniforme za vojsku i policiju. Međutim, Bešić je istakao da se u vrijeme eksplozije uniforme nisu tamo proizvodile jer nije bilo struje, a svjedok Boškailo je posvjedočila da je njena prijateljica radila u prodavnici u zgradi "22. decembar".[1655]

457. U svom iskazu Hamill je izjavio da bi za minobacački tim to bio izuzetno "sretan pogodak" da je iz prvog pokušaja, bez korekturne vatre, pogodio ciljanu metu. Stoga, ako je pijaca gađana i pogođena, riječ je o "pukoj slučajnosti".[1656] U Viličićevom izvještaju o granatiranju vještaci odbrane tvrde da strana koja je odgovorna za ispaljivanje granate na pijacu Markale zasigurno nije namjeravala pogoditi pijacu Markale budući da je, po teoriji vjerovatnoće, vjerovatnoća da se minobacačkom granatom od 120 mm izdaleka pogodi meta veličine pijace vrlo mala, čak i u idealnim uslovima za gađanje.[1657]

458. Prema svjedoku AD, koji je svjedočio o svom iskustvu s gađanjem pijace Breza, ta pijaca je uspješno pogođena tako što je iz dva minobacača ispaljena po jedna granata.[1658]

459. Izvještaj UN-a sadrži "izvještaj o incidentu" ("increp"), u kojem se navodi da su 5. februara 1994. između 05:30 i 05:35 sati ujutro ispaljena četiri minobacačka projektila u polje koordinatne mreže pokraj područja pijace Markala.[1659] Bešić i Travljanin, koji su držali prodavnicu na pijaci, rekli su da je dvadesetak dana prije eksplozije jedna granata pogodila vrh zgrade "22. decembar".[1660] Niaz, koji je bio vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do marta 1994., posvjedočio je da je u periodu od 2. oktobra 1993. do 5. februara 1994. na okolinu pijace Markale palo 10-20 minobacačkih granata i da je Većina njih bila kalibra 120 mm, a da je došla približno iz pravca Sedrenika.[1661]

460. Iz Izvještaja UN-a vidi se da su vojni posmatrači UN-a s kojima su vođeni razgovori u februaru 1994. naveli kako od oktobra 1993. nisu imali

pristup sjeveroistočnom dijelu grada.[1662] Predstavnici UN-a su 9. februara 1994. obišli dva minobacačka položaja ABiH. Predstavnik SRK-a pukovnik Cvetković potvrdio je Hamillu da se na Mrkovićima, duž procijenjenog pravca gađanja, sjeverno-sjeveroistočno od Markala, nalazi više minobacača od 120 mm.[1663] Autorima Izvještaja UN-a pukovnik Cvetković je "izričito rekao da [SRK] nije ispalio dotični hitac; međutim, rekao je takođe da je tokom prošle godine [SRK] ispalio 30 do 40.000 projektila na grad i [pitao zašto se autori Izvještaja UN-a] toliko zanimaju za jedan projektil kada ih je [SRK] ispalio toliko".[1664]

e. Argumenti strana

461. Optužba tvrdi da je SRK na pijacu Markale ispalio minobacačku granatu od 120 mm[1665] s brdovitog područja Mrkovića na sjeveroistoku[1666] i da na pijaci nije bilo značajnih vojnih objekata ni aktivnosti.[1667]

462. Odbrana ne poriče da je na pijaci 5. feburara 1994. došlo do eksplozije,[1668] ali tvrdi da nema dovoljno pouzdanih dokaza za zaključak da je tu eksploziju prouzrokovala minobacačka granata od 120 mm, tim više što odbrana nije mogla pregledati gelere i stabilizirajući odsjek nađene na mjestu događaja.[1669] Odbrana, između ostalog, tvrdi da su Zečević, Viličić i Hamill, svaki za sebe, odredili slične približne uglove pada, ali da je neophodno utvrditi *tačan* ugao pada, što se nije moglo izvršiti zbog remećenja kratera i tunela nastalih djelovanjem granate.[1670] Odbrana tvrdi da je "zadani cilj gotovo nemoguće pogoditi jednim minobacačkim hicem, tim više što je riječ o vrlo malom cilju".[1671] Nadalje, odbrana tvrdi da se, čak i pod pretpostavkom da je na pijaci eksplodirala minobacačka granata od 120 mm, ne može isključiti mogućnost da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH.[1672] Odbrana tvrdi da je i ABiH posjedovala minobacače od 120 mm, te da tehnička analiza pokazuje da je granata koja je prouzrokovala eksploziju mogla biti ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH[1673] i dodaje da su određene jedinice ABiH psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju.[1674] Zaključuje da su te jedinice ABiH možda time pokušale izazvati suosjećanje međunarodne zajednice za muslimansko stanovništvo Sarajeva.[1675]

f. Zaključak o uzroku eksplozije i žrtvama

463. Pretresno vijeće konstatuje da je između 12:00 i 12:30 sati 5. februara 1994. na pijaci Markale eksplodirao jedan projektil. Suljić, kao predstavnik lokalnog istražnog tima, i Niaz, kao predstavnik UN-a, obišli su bolnice i mrtvačnicu, gdje su odvezene žrtve eksplozije. Obojica su izbrojali više od 60 poginulih i više od 140 ranjenih. I lokalni istražni tim i istražni timovi UN-a su, po pregledu stabilizirajućeg odsjeka, pronađenih gelera i tragova na tlu (koji su opisani u Sabljičinom balističkom izvještaju, Zečevićevom balističkom izvještaju i Izvještaju UN-a), zaključili da je ekploziju na pijaci Markale prouzrokovala minobacačka granata od 120 mm, koja je eksplodirala nakon što je udarila o zemlju. Odbrana tvrdi da nije dokazano da je na Markalama 5. februara 1994. eksplodirala granata od 120

mm zato što nije mogla pregledati gelere i stabilizirajući odsjek. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da je odbrana stabilizirajući odsjek pregledala. S obzirom na dokaze u sudskom spisu, Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je 5. februara 1994. između 12:00 i 12:30 sati na pijaci Markale eksplodirala, po udaru o zemlju, minobacačka granata od 120 mm, te ubila više od 60 i ranila više od 140 osoba.

g. Zaključak o mjestu ispaljenja

464. Zaključci koji slijede jesu zaključci Većine. Sudija Nieto-Navia je izrazio svoje protivno mišljenje o mjestu ispaljenja i navodnoj smišljenosti napada izvršenog 5. februara 1994. na pijaci Markale u izdvojenom i protivnom mišljenju u prilogu ove Presude.

i. Pravac iz kojeg je granata ispaljena

465. Sabljica je izmjerio da su dimenzije eliptičnih tragova eksplozije na tlu pijace Markale 56 cm i 26 cm. Fotografije i skice kratera i tragova eksplozije uvrštene u dokazni materijal potvrđuju da su tragovi imali oblik elipse. Na osnovu dimenzija elipse Sabljica je odredio azimut minobacačke granate i zaključio da je ona ispaljena iz pravca sjever-sjeveroistok, odnosno pod azimutom od približno 18 stepeni, u toleranciji od plus ili minus pet stepeni. U Zečevićevom balističkom izvještaju ne navode se dimenzije tragova na tlu, ali se upućuje na sličan azimut, otprilike sjever-sjeveroistok. Predstavnici UN-a (Grande, Hamill, Khan) su proučavanjem tragova na tlu odredili sličan azimut. U svom izvještaju, predstavnik UN-a Dubant navodi dimenzije tragova eksplozije, ali jedna dimenzija elipse je nečitka. U svakom slučaju, i Dubant je odredio isti azimut kao i Sabljica, Zečević, Hamill, Khan i Grande. Premda je tim 4 Francuskog bataljona, u kojem su bili Verdy i Russell, izmjerio azimut granate, u Izvještaju UN-a prihvaćeni su samo zaključci Hamilla, Khana, Grandea i Dubanta da je minobacačka granata ispaljena iz pravca sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale, pod azimutom od 18,5 do 23,6 stepeni. Vijeće ne prihvata rezultat tima 4 Francuskog bataljona (620 mila) ni Verdyjev rezultat (800-1000 mila) iz istih razloga zbog kojih nisu prihvaćeni ni u Izvještaju UN-a: zato što ih karakteriše netačnost i zato što je Verdy napravio matematičku pogrešku. U izvještaju UN-a rezultat Russelovog mjerenja (450 mila) navodi se u sklopu osam analiza izvršenih na konvencionalni način. Međutim, prema shvatanju Većine, činjenica da se u Izvještaju UN-a (str. 12/46) prihvata azimut koji nije u rasponu azimuta koji je odredio Russell implicira da nije prihvaćena procjena prema kojoj je azimut 330-420 mila. U vezi s pravcem iz kojeg je ispaljena minobacačka granata izvedeni su i dokazi koji nisu tehničke prirode. U svom iskazu Suljić je izjavio da je razgovarao s ljudima koji žive duž procijenjene putanje granate i da su mu oni rekli kako su nekoliko sekundi prije eksplozije na pijaci Markale čuli granatu kako leti iz pravca sjeveroistoka. Većina Pretresnog vijeća osvjedočila se van razumne sumnje da je minobacačka granata od 120 mm koja je 5.

februara 1994. eksplodirala na pijaci Markale ispaljena iz pravca sjever–sjeveroistok, odnosno pod azimutom od približno 18 stepeni.

ii. Odnos udaljenosti s koje je granata ispaljena i ugla pada granate

466. Služeći se raznim metodima, više istražitelja i vještaka je izvelo zaključke o uglu pada minobacačke granate. Mjerenjem i rekonstrukcijom mjesta pada granate, te tumačenjem rasporeda tragova nastalih rasprskavanjem gelera, većina vještaka je došla do zaključka da je ugao pada gotovo 60 stepeni.[1676]

467. Viličić kritikuje metode rekonstrukcije položaja stabilizirajućeg odsjeka u tunelu i mjerenja na tunelu nakon vađenja stabilizirajućeg odsjeka kao nepouzdane. Većina prihvata mogućnost da je vađenjem stabilizirajućeg odsjeka poremećen oblik tunela. Međutim, remećenje tunela nije utjecalo na tragove gelera, koje su stručnjaci prepoznali kao tipične za ugao pada od približno 60 stepeni, kao ni na raspon (55,6 do 62,5 stepeni), koji je Viličić izračunao na osnovu dimenzija eliptičnih tragova koje je izmjerio Sabljica; ti rezultati su u skladu s mjerenjima koja je izvršio Zečević nakon vraćanja stabilizirajućeg odsjeka i koristeći se kvadrantskom skalom. Većina napominje da je Zečević pokazao da je svjestan mogućeg remećenja tunela, te da je posvjedočio da je donji dio tunela bio relativno dobro očuvan.

468. U zaključcima izvještaja UN-a ne prihvataju se rezultati mjerenja ugla pada granate koje je Verdy izvršio 5. februara 1994. (oko 80 stepeni). Verdy je napravio matematičku pogrešku, nije uzeo u obzir rezultate Russelovog mjerenja (68-73 stepeni) izvršenog tog istog dana i navodi raspon od 940 do 1.100 mila (53,4 do 61,9 stepeni), za koji se u izvještaju ističe da je utvrđen 11. februara 1994.[1677] Prema shvatanju Većine, u Izvještaju UN-a usvojeni su Khanovi i Hamillovi zaključci, premda se upozorava da na osnovu stanja kratera nije bilo moguće "sa prihvatljivim stepenom tačnosti" procijeniti ugao pada. Iz tog razloga, Većina ne prihvata Verdyjeva i Russelova mjerenja ugla pada granate, a prihvata raspon koji su odredili Khan i Hamill i koji odgovara rezultatima proračuna na osnovu mjerenja izvršenih tokom ranijih istraga.

469. Ugao pada zasigurno nije bio manji od približno 50 stepeni, budući da bi granata pod manjim uglom udarila u obližnje zgrade. Na osnovu predočenih dokaza, Većina zaključuje da je ugao pada granate bio približno 60 stepeni. Većina zaključuje da ugao pada nije bio veći od 65 stepeni, plus ili minus 5 stepeni.

470. Odbrana tvrdi da je potrebno izmjeriti tačan ugao pada kako bi se utvrdilo je li granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH ili teritorije pod kontrolom SRK-a. Većina se ne slaže s tom tvrdnjom. Svi rezultati mjerenja su, po definiciji, u nekom rasponu. Što je mjerenje preciznije, to je manja margina greške. Većina smatra da se njen zaključak o uglu pada ne zasniva samo na jednom metodu mjerenja nego na računanjima koja se zasnivaju na dimenzijama eliptičnih tragova, stručnom tumačenju rasporeda tragova rasprskavanja gelera i drugim goreopisanim metodima. Većina je takođe

uzela u obzir da su manje precizna mjerenja prethodno korigovana kako bi se uzela u obzir margina greške.

471. U Izvještaju UN-a se navodi da je mogući horizontalni domet minobacačke granate bio između 300 metara i 5.551 metra. Navedeni raspon obuhvata sve moguće uglove gađanja i bilo koji broj punjenja.

472. Većina prihvata da se udaljenost koju je granata prešla ne može izračunati samo na osnovu ugla pada.[1678] Broj dopunskih punjenja (1 do 6) uz osnovno (0) punjenje progresivno povećava domet granate.[1679]

473. Stoga, minobacačka granata od 120 mm s 0+1 punjenja koja je ispaljena preko ravnog polja pod strmim uglom (85°) i čiji je ugao pada takođe strm (85.3 stepeni) prelazi horizontalnu udaljenost od najviše 275 metara, dok ta ista granata ispaljena s 0+6 punjenja pod istim uglom (85 stepeni) i sa sličnim uglom pada (86.2 stepeni) pređe više od 1.160 metara. Ispaljena pod malim uglom (45 stepeni) s 0+1 punjenjem granata horizontalno pređe najviše 1.574 metara (i padne pod uglom od oko 47,3 stepeni), dok ta ista granata ispaljena s 0+6 punjenja pređe i do 6.400 metara (i padne pod uglom od oko 55.6 stepeni).[1680]

474. Tek kad je postupak ušao u fazu suđenja, vještaci optužbe jednako kao i vještaci odbrane su u svoju analizu uključili element na koji dotad niko od istražitelja i stručnjaka nije obratio pažnju: odnos između dubine prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u tlo na pijaci i brzine projektila prilikom udara.

475. Zaključci vještaka zasnivaju se na premisama koje slijede. Po dubini prodiranja stabilizirajućeg odsjeka može se zaključiti koju je brzinu imala granata pri udaru. Ta brzina, naravno, ovisi o brzini koju je granata imala u trenutku ispaljenja.[1681] Brzina prilikom ispaljivanja ovisi o broju dopunskih punjenja. Kao što je gore navedeno, ako ugao pod kojim je ispaljena granata ostane konstantan, što je veća brzina, to je veća pređena udaljenost.

476. U ovom slučaju, minobacačka granata je eksplodirala po udaru. Vještaci obje strane u postupku slažu se da eksplozija potiskuje stabilizirajući odsjek unazad. Da je brzina granate, a time i stabilizirajućeg odsjeka, prilikom udara bila 150 m/s (što je najmanja vrijednost predočena Pretresnom vijeću), stabilizirajući odsjek bi samo pao na zemlju. Da je brzina pri udaru bila manja, stabilizirajući odsjek bi bio odbačen unazad. Da je brzina pri udaru bila veća, stabilizirajući odsjek bi se, uprkos potisku, nastavio kretati naprijed.

477. U ovom slučaju, stabilizirajući odsjek se nastavio kretati naprijed svojom putanjom brzinom umanjenom za 150 m/s, ali dovoljnom da se ukopa u zemlju.[1682]

478. Zečević je procijenio da je brzina granate pri udaru morala biti veća od 200 m/s da bi se stabilizirajući odsjek ukopao do dubine koju je on izmjerio. Po Zečevićevom mišljenju, takvu brzinu može postići samo granata ispaljena s 0+4 ili više punjenja. Uz ugao pada od 65 stepeni granata s 0+4 punjenja bila bi prešla više od 4,5 kilometara. (Kao što Većina objašnjava dalje u tekstu, čak i ako se uzmu najpovoljnije vrijednosti, pa se i manjim brojem punjenja, odnosno 0+3, mogla postići brzina pri udaru veća od 200 m/s, to ne mijenja konačni zaključak).

479. Na ovom mjestu, Većina bi htjela konstatovati da se pijaca Markale nalazi na nadmorskoj visini od približno 550 metara.[1683] Linija sukoba sjeveroistočno od pijace bila je na visini većoj za oko 400 metara. Dalje u istom smjeru, s druge strane linije sukoba, teren se nastavlja uzdizati i 2-2,5 kilometra od linije dostiže visinu koja je za 500-650 metara veća od visine na kojoj se nalazi pijaca.

480. Kao što se navodi gore u tekstu, Viličić je prvo izjavio da je granata pri udaru trebala imati brzinu od 528,8 m/s da bi se stabilizirajući odsjek ukopao do dubine koju je Zečević izmjerio. Tolika brzina se ne može postići nijednim postojećim minobacačem. Viličićev proračun zasniva se na pretpostavci da je tlo o koje je granata udarila isključivo betonsko sve do dubine do koje je prodro stabilizirajući odsjek. Kada su mu predočeni dokazi da se tlo pijace sastojalo od površinskog asfaltnog sloja od 2 cm ispod kojeg je bio pijesak i kamen,[1684] Viličić je ponovnim računanjem došao do zaključka da bi granata pri udaru morala imati brzinu od 268,4 m/s da bi se stabilizirajući odsjek zabio 20 cm u zemlju. Minobacačka granata od 120 mm može postići brzinu od približno 260 m/s ako je ispaljena s 0+6 punjenja i ako se mjesto pada granate nalazi na visini 500 metara nižoj od visine mjesta ispaljenja granate.[1685]

481. Ukratko, oba vještaka su na osnovu ugla pada od 55-65 stepeni zaključila da je potrebno 0+4 ili više punjenja da se pri udaru postigne brzina koja je potrebna da stabilizirajući odsjek prodre u zemlju do izmjerene dubine. Za ugao pada od 65 stepeni (koji je, prema Većini, najveći mogući ugao s obzirom na dokaze), tabele obojice vještaka pokazuju da je horizontalna udaljenost koju bi granata prešla gotovo 6.000 metara s 0+6 punjenja i više od 4.500 metara s 0+4 punjenja.1686

482. Iz toga proizlazi da je granata koja je eksplodirala na pijaci Markale dolazeći iz smjera sjeveroistoka prešla mnogo više od 2.600 metara, što znači da je ispaljena s položaja koji se nalazi duboko na teritoriji pod kontrolom SRK-a.

483. Međutim, imajući u vidu da odbrana osporava izmjerenu dubinu prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u zemlju, navodeći da bi greška u tom mjerenju mogla dovesti do velikih pogrešaka u računanju udaljenosti s koje je granata ispaljena, Većina će, kao dodatnu mjeru opreza, uzeti u obzir mogućnost da stabilizirajući odsjek nije prodro u zemlju do dubine koju je odredio Zečević i da je granata ispaljena s 0+3 punjenja, zbog čega je granata prešla manju udaljenost od gore utvrđene.

484. Većina želi ukratko podsjetiti da na dan događaja ni Sabljica ni Čavčić nisu izmjerili dubinu prodora stabilizirajućeg odsjeka u tlo, nego su izmjerili krater koji je bio dubok devet centimetara. Dan nakon eksplozije, Zečević i njegove kolege izmjerili su dubinu prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u zemlju od površinskog sloja asfalta do dna tunela u koji je repno krilce bilo ukopano i utvrdili da ona iznosi 200 do 250 mm, ovisno o tome s koje se strane rupa mjeri. Predstavnici UN-a nisu izmjerili dubinu prodiranja stabilizirajućeg odsjeka u zemlju, uz obrazloženje da je to mjerenje trebalo izvršiti po vađenju stabilizirajućeg odsjeka iz tla pijace Markale. No, Dubant je primjetio da je, u trenutku kad je on izvršio pregled kratera 11. februara 1994., krater još uvijek bio oštrih rubova i 11 centimetara dubok. U sudskom spisu nema dokaza koji bi doveli u pitanje mjerenja lokalnih istražnih timova. Većina se uvjerila da je krater nastao uslijed eksplozije bio približno devet centimetara dubok, te da su dubina tunela stabilizirajućeg odsjeka i dubina kratera zajedno iznosile 200-250 mm.

485. Većina će pretpostaviti da je granata koja je pogodila pijacu Markale udarila o tlo koje se sastoji od mješavine zemlje i kamena, zanemarujući pritom silu potrebnu da se prevlada veći otpor površinskog sloja asfalta. To ide u prilog tezi odbrane. Osim toga, Većina će uzeti da je dubina prodiranja stabilizirajućeg odsjeka bila 10 centimetara, što je rezultat mjerenja dubine prodiranja. I to ide u prilog tezi odbrani.

486. Za prodor od 10 cm u podlogu koja se sastoji od mješavine zemlje i kamena stabilizirajući odsjek poslije eksplozije mora imati brzinu od 57 m/s.[1687] Prema tome, granata pri udaru mora imati brzinu od 150+57=207 m/s.

487. Brzina prilikom ispaljivanja granate s 0+3 punjenja je 211 m/s[1688]. Prema iskazima vještaka, Većina zaključuje da je brzina horizontalno ispaljene granate pri udaru nešto manja od njene brzine prilikom ispaljivanja. Brzina granate koja je ispaljena s 0+3 punjenja smanjiće se od ispaljivanja do udara za oko 30 m/s. Međutim, kada se mjesto udara nalazi na manjoj visini od mjesta ispaljivanja granate, granata će se takođe, zbog dužeg pada, ubrzati za oko 30 m/s. Kao i uvijek, Većina je pri izboru vrijednosti[1689] protumačila dokaze na način koji ide u prilog tezi odbrane.

488. Granata ispaljena s 0+3 punjenja, uz odgovarajuću visinsku razliku za ovaj slučaj, pri udaru bi imala brzinu od oko 211 m/s. To je upravo dovoljno da se stabilizirajući odsjek zabije do date dubine. No, to bi takođe značilo i da bi granata, uz ugao pada od 65 stepeni i s obzirom na visinsku razliku od 400 metara, još uvijek prešla oko 3,6 kilometara od polazne tačke do tačke udara. Opet, to znači da se polazna tačka nalazi duboko na teritoriji pod kontrolom SRK-a.

489. Ovim dodatnim razmatranjem Većina se uvjerila u postojanje znatne margine sigurnosti u zaključcima vještaka. S obzirom na karakteristike ostataka minobacačke granate od 120 mm poslije eksplozije, nema sumnje da granata nije mogla biti ispaljena ni sa kojeg položaja na strani linije sukoba na kojoj je bila ABiH, sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale.

490. Naposljetku, Većina konstatuje da granata ispaljena s 0+2 punjenja[1690] preko date visinske razlike nije mogla postići brzinu koja je potrebna da bi se njen stabilizirajući odsjek zabio u tlo pijace Markale do dubine koja je utvrđena mjerenjem.

iii. Dokazi u vezi s mjestom ispaljenja granate koji nisu tehničke prirode

491. Većina, nadalje, ističe da dokazi koji nisu tehničke prirode potvrđuju zaključak da se u relevantno vrijeme s teritorije sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale dejstvovalo iz teškog oruđa. Pretresno vijeće smatra pouzdanim iskaz svjedoka AF, koji je u relevantno vrijeme čuo ispaljivanje hica iz teškog oruđa u Mrkovićima, mjestu koje se nalazi iza

položaja SRK-a na Špicastoj stijeni. Činjenica da je svjedok AF kada je to čuo bio u kući svoje majke u Sedreniku, a ne u svom stanu u Vratniku ne dovodi u pitanje njegovu sposobnost da navede pravac. Većina se uvjerila u ispravnost dokaza u sudskom spisu prema kojima se na osnovu zvuka minobacača može odrediti približan pravac iz kojeg je projektil ispaljen.

492. Većina se želi izjasniti o tvrdnji odbrane da postoji mogućnost da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ABiH zato što su određene jedinice ABiH psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju. Odbrana tvrdi da je moguće da su te jedinice ABiH time htjele izazvati suosjećanje međunarodne zajednice prema muslimanskom stanovništvu u Sarajevu. Većina smatra da tvrdnja kako bi snage ABiH gađale, kao što bi to ovdje bio slučaj, vlastite civile nije samo nerazumna nego i u suprotnosti s dokazanim pravno relevantnim činjenicama.

493. Većina konstatuje da je minobacačka granata koja je 5. februara 1994. eksplodirala na pijaci Markale bila ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK-a.

h. Zaključak o smišljenosti napada

494. Dokazi u sudskom spisu pokazuju da se meta poput pijace Markale može pogoditi jednim hicem iz velike udaljenosti ako su zabilježeni raniji pogoci na tom području. U svom iskazu Niaz je izjavio da je tokom četiri mjeseca prije eksplozije na Markalama na okolicu pijace palo oko 10-12 minobacačkih granata, te da su to pretežno bile granate kalibra 120 mm koje su doletjele s položaja sjeverno-sjeveroistočno od Sedrenika. Vojnim posmatračima UN-a koji su željeli sprovesti istragu o tim napadima nije bio dozvoljen pristup sjeveroistočnom dijelu grada koji je bio pod kontrolom SRK-a. Nakon incidenta na Markalama, Hamill je posjetio predstavnika SRK-a na položaju u sjeveroistočnom dijelu grada, pukovnika Cvetkovića, koji mu je potvrdio da u Mrkovićima i duž pravca iz kojeg je procijenjeno da je granata doletjela, odnosno u pravcu sjever-sjeveroistok od Markala, ima više minobacača kalibra 120 mm.

495. Većina je uvjerena da je minobacačka granata koja je pogodila Markale namjerno ispaljena na pijacu. Na pijacu je dolazilo mnogo ljudi. Nije bilo razloga da se područje pijace smatra vojnim ciljem. Predočeni su dokazi u vezi sa statusom zgrade "22. decembar", koja se nalazi pokraj pijace i u kojoj su se proizvodile uniforme za policiju i vojsku. Nije jasno da li je ta proizvodnja još uvijek trajala u vrijeme incidenta na Markalama. U svakom slučaju, nije razumno pretpostaviti da bi se zaposleni u takvoj tvornici smatrali legitimnim ciljem.

496. Ukratko, Većina konstatuje da je minobacačka granata od 120 mm koja je 5. februara 1994. ispaljena na pijacu Markale i koja je ubila više od 60, a ranila više od 140 ljudi van razumne sumnje namjerno ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK-a.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

(h) Područje Koševa

497. Bolnica Koševo bila je jedan od dva najvažnija zdravstvena objekta u funkciji tokom sukoba u Sarajevu.[1691] Ta bolnica se službeno zvala "Univerzitetski klinički centar Sarajevo"[1692] ili "Klinički centar Univerziteta u Sarajevu"[1693] i sastojala se od niza velikih zgrada u sjeveroistočnom dijelu centra Sarajeva.[1694] U svojim neosporenim iskazima svjedoci optužbe kao i svjedoci odbrane izjavili su da se za bolnicu Koševo znalo da je civilni zdravstveni objekt.[1695]

498. Sudski spis sadrži znatan broj iskaza bolničkog osoblja i međunarodnih posmatrača u kojima se navodi da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica bolnica Koševo redovito granatirana, što je za posljedicu imalo civilne žrtve i oštećenja bolničke infrastrukture. Fatima Zaimović, glavna sestra na odjeljenju dječije hirurgije bolnice Koševo, sjeća se kako je bolnica u periodu na koji se odnosi Optužnica vrlo često granatirana i gađana "veliki[m] meci[ma], koji su znali da probiju zid i naprave haos".[1696] Dvojicu njenih kolega je 1993. usmrtila granata koja je pogodila njihov ured.[1697] Drugom prilikom te iste godine granata je pogodila bolesničku sobu u drugom odjelu, usmrtila dva i ranila jednog bolesnika.[1698] Svjedok DP51, hirurg u bolnici Koševo, u svom je iskazu govorio o neuspješnom pokušaju da spasi život inženjera koji je teško ranjen u granatiranju bolnice u oktobru ili novembru 1992. godine.[1699] John Ashton, koji je kao fotograf stigao u Sarajevo u julu 1992.,[1700] takođe je vidio kada su u oktobru 1992. na bolnicu pale dvije artiljerijske granate i oštetile dvije zgrade. Ljudi izvan bolnice koji su bili svjedoci paljbe rekli su mu da su granate ispaljene s teritorije SRK-a.[1701] U svom iskazu Kanađanin Michael Carswell, oficir UNPROFOR-a u Sarajevu od januara do aprila 1993.,[1702] rekao je da su za vrijeme njegovog službovanja u gradu na bolnicu stalno padale granate.[1703] Pakistanac Afzaal Niaz, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do marta 1994.,[1704] sjeća se svoje istrage o granatiranju u decembru 1993. ili januaru 1994., u kojem su poginule tri ili četiri osobe, a oštećena je zgrada bolnice.[1705] Kanađanin Francis Roy Thomas, šef vojnih posmatrača UN-a u Sarajevu od oktobra 1993. do jula 1994.,[1706] obaviješten je da je tokom njegovog boravka u gradu bolnica nekoliko puta granatirana.[1707] I u drugim izvještajima UN-a govori se o granatiranju bolnice Koševo u periodu na koji se odnosi Optužnica.[1708]

499. Nekoliko predstavnika UNPROFOR-a granatiranje bolnice Koševo izričito pripisuju djelovanju SRK-a. Harding, komandant vojnih posmatrača UN-a na strani položaja PAPA od jula 1992. do januara 1993.,[1709] sjeća se izvještaja UNPROFOR-a od 7. decembra 1992. u kojem se navodi da je u napadu prethodnog dana poginula medicinska sestra, a ranjeno je još nekoliko osoba.[1710] Harding je, stoga, 30. decembra 1992. odlučio izvršiti procjenu oštećenja bolnice nastalih uslijed borbenih dejstava da bi se ustanovilo kako oštećenja prouzrokovana granatiranjem utiču na rad bolnice.[1711] Ustanovio je da je bolnica gađana artiljerijskim, protivavionskim artiljerijskim, a moguće i tenkovskim projektilima. Treći sprat je nekoliko puta direktno pogođen artiljerijskim projektilima kalibra 122 mm i protivavionskim artiljerijskim projektilima kalibra 40 mm. Jedna soba na odjelu intenzivne

njege takođe je direktno pogođena i to granatama od 20, 40 i 82 mm ispaljenim iz pravca sjeveroistoka, čime su joj nanijeta nepopravljiva oštećenja.[1712] Harding je utvrdio da su projektili ispaljeni sa Poljina i sa Trebevića;[1713] u periodu na koji se odnosi Optužnica, oba područja su bila pod kontrolom SRK-a. U svom svjedočenju pred sudom Harding je dodao:

"Oštećenja koja sam vidio bila su na vertikalnim stranama bolnice, dakle nisu došla iz centra grada."[1714]

500. Cutler, oficir koji je bio viši vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od 26. decembra 1992. do 15. marta 1993., [1715] primio je 1993. nekoliko izvještaja iz kojih se vidi da je bolnica pogođena u više navrata, između ostalog, jednom krajem januara 1993.[1716] Dana 31. januara, predstavnici UN-a su posjetili bolnicu da izvrše uviđaj nakon granatiranja 29., 30. i 31. januara 1993.[1717] U svojim izvještajima navode da je granatiranje značajno oštetilo sjeverni dio bolničkog kompleksa, te ranilo nekoliko zaposlenika bolnice i pacijenata.[1718] Cutler je odgovornost za granatiranje 29. januara 1993. pripisao SRK-u zato što je poslije granatiranja pronađena granata od 155 mm, za koje se znalo da ih koristi samo SRK.[1719]

501. Iz sudskog spisa se vidi da su vojnici SRK-a priznali da su tako gađali bolnicu. U februaru 1993., Carswell je razgovarao s poslugom oruđa na položajima SRK-a u južnom dijelu Sarajeva i oni su mu rekli da gađaju bolnicu.[1720] Ti artiljerci su mu objasnili da je taj zdravstveni objekt legitimna vojna meta zato što im je neimenovani izvor rekao da ABiH koristi zgrade Koševa kao kasarnu.[1721]

502. Izjava visokog zvaničnika u Vladi Republike Srpske potvrđuje gornji iskaz. U proljeće 1992., Dragan Kalinić, ministar zdravlja Republike Srpske, pozvao je "[one] koji budu planirali operaciju Sarajeva, oslobađanja Sarajeva ili uništenja žive neprijateljske sile u Sarajevu, [...] [da isplaniraju] šta će sa zdravstvenim objektima. I odmah da vam kažem, ako će vojna bolnica pasti u ruke neprijatelju, onda sam ja za to da se Koševska bolnica uništi i da neprijatelj nema gdje da se liječi."[1722]

503. Nekoliko svjedoka je ispričalo da je UNPROFOR u više navrata optuženom upućivao proteste u vezi s granatiranjem bolnice Koševo. Uprkos tome, bolnica je i dalje redovito gađana.[1723]

504. Međutim, dokazi u sudskom spisu sadrže i naznake o tome da je iz kruga bolnice Koševo ili iz njene okoline otvarana minobacačka vatra, na koju je SRK ponekad odgovarao vatrom. Optužba je dopustila mogućnost da je ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice.[1724]

505. Britanac Pyers Tucker, oficir koji je bio pomoćnik generala Morillona od oktobra 1992. do marta 1993.,[1725] posvjedočio je da mu je kolega vodnik, Britanac, rekao da je u januaru 1993. vidio kako ABiH puca iz bolnice. Taj vodnik je dovezao gorivo u bolnicu ranije nego što se to očekivalo, pa je tako vidio vojnike ABiH kako pucaju iz minobacača postavljenog u prikolicu kamiona.[1726] Taj isti vodnik je Tuckeru rekao da se znalo dogoditi, kad je vozio gorivo, da snage ABiH zaustave njegovo vozilo nedaleko od bolnice i kažu mu da pričeka.[1727] Nedugo nakon toga, vodnik bi začuo paljbu iz bolnice, ali kad bi mu dozvolili da uđe u bolnički kompleks, tamo ne bi bilo tragova takve aktivnosti.[1728] Osim toga, novinari su Tuckeru rekli da su u decembru 1992.

prisustvovali konferenciji za štampu tokom koje je granatirana bolnica.[1729] Prema pričanju novinara koji su bili na licu mjesta, Tucker je zaključio da je prošlo najviše pola sata poslije minobacačke vatre ABiH iz te medicinske ustanove kad je SRK uzvratio napad otvarajući vatru na bolnicu.[1730]

506. U januaru 1993. Cutleru je izjavu dao jedan britanski oficir koji mu je, ne navodeći datum, rekao da je, dok je bio u pratnji konvoja s gorivom, vidio kako je ABiH iz kruga bolnice ispalila pet minobacačkih granata od 82 mm.[1731] Trideset minuta nakon početnog napada ABiH bolnicu je zasula vatra iz minobacačkog, artiljerijskog i protivavionskog oruđa.[1732] Drugi predstavnici UNPROFOR-a potvrdili su da su dobivali obavijesti o tome da je u bolnici bilo minobacača i vojne opreme ABiH.[1733] Osim toga, svjedoci su ispričali kako je UNPROFOR ABiH i lokalnim vlastima u Sarajevu uputio prigovor u vezi s djelovanjem iz samohodnih minobacača iz kruga bolnice.[1734] Iskazi vojnika SRK-a takođe potvrđuju svjedočenja Tuckera i Cutlera.[1735]

507. Nema jasnih dokaza o tome ko je odgovoran za pucanje iz kruga bolnice Koševo ili iz njene blizine. Vahid Karavelić, koji je za vrijeme sukoba bio komandant 1. korpusa ABiH, posvjedočio je da ni on, niti, koliko je njemu poznato, niko drugi u 1. korpusu ABiH-a nije naredio da se samohodnim minobacačima dejstvuje iz civilnih zgrada.[1736] Priznao je da su u Sarajevu djelovali subverzivni elementi.[1737] Tucker je znao za "jednu konkretnu specijalnu pokretnu minobacačku jedincu pod kontrolom radikalnog dijela Armije BiH. […] Te jedinice su imale te kamione i mogle su otići nekamo, brzo otvoriti vatru i zatim brzo otići".[1738] Vjerovao je da "postoji velika mogućnost" da oni koji su za to odgovorni "nisu odgovarali nikom u komandnom lancu".[1739]

508. Osim toga, svjedoci su naveli da su, uprkos tome što je ABiH povremeno otvarala vatru iz kruga bolnice, napadi SRK-a bili usmjereni na samu bolnicu i nisu imali nikakvu vojnu svrhu. Zbog incidenta o kojem je Cutler obaviješten, Harding je u januaru 1993. ponovo otišao u bolnicu Koševo da procijeni treba li njeno granatiranje pripisati kontrabatiranju od strane SRK-a ili smišljenom gađanju.[1740] Nije uspio pronaći nijedan od karakterističnih tragova koje minobacači obično ostavljaju.[1741] Na osnovu svojih zapažanja u bolnici, Harding je zaključio:

[a]ko su ti minobacači neposredno izazvali napad, taj napad se može nazvati kontrabatiranjem. Međutim, kada sam otišao u bolnicu, oštećenja koja sam zatekao bila su svježa zato što je to bilo samo nedjelju ili dvije nakon moje procjene oštećenja uslijed borbenih dejstava. I da je bolnici nanijeta šteta protivtenkovskim granatama od 76 mm ili pancirnim granatama, a neke od tih granata su mi pokazali, neki od pogodaka su vrlo visoko. Stoga bi, čak i da su ispaljene dok se pucalo iz minobacača, bile potpuno nedjelotvorne. Bolnicu je pogodilo šest ili sedam granata, a očito je da je oruđem iz kojeg su ispaljene gađana bolnica, a ne minobacači koji su tamo eventualno bili. Tako da je napadnuta bolnica i to nije bilo primjereno oruđe za kontrabatiranje. […] Kad kažem "visoko" mislim, da se radilo o kontrabatiranju, gađalo bi se nešto na zemlji, ali to očito nije bio slučaj jer je to bilo na prvom ili drugom spratu zgrade. Stoga, ako su ispaljene istovremeno s paljbom iz minobacača, nikako

nisu mogle pogoditi minobacače zato što je gađana samo zgrada. Gađana je zgrada, a ne minobacači.[1742]

Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992., izjavio je da je bolnica često znala biti pogođena prilikom uzvraćanja vatre na minobacačku vatru iz kruga bolnice. Međutim, primijetio je "nesrazmjer između broja granata koje su ispaljene od strane Predsjedništva i daleko većeg broja uzvraćenih u prividnom odgovoru sa srpske strane".[1743] Jacques Kolp, UNPROFOR-ov oficir za vezu s ABiH od marta 1993. do novembra 1994., posvjedočio je da je prema izvorima Una bolnica granatirana i prije nego što je ABiH prvi put otvorila minobacačku vatru iz tog objekta.[1744] Norvežanin Morten Hvaal, fotoreporter koji je živio u blizini bolnice Koševo, rekao je da je "možda desetak puta", uvijek noću, čuo i vidio minobacače kako otvaraju vatru s položaja koji su bili najmanje sto metara daleko od kruga bolnice. Po ispaljivanju nekoliko granata, minobacače bi rastavili i stavili u stražnji dio auta, te odvezli.[1745] Međutim, primijetio je da je na "krug bolnice i okolinu često otvarana paljba. Ta paljba je često bila to jača što je bila veća [bolnička] aktivnost, vozila koja su dolazila i odlazila, ljudi koje su na nosilima prenosili iz zgrade u zgradu".[1746]

509. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je u periodu na koji se Optužnica odnosi SRK redovno gađao bolnicu Koševo, za koju se znalo da je civilni zdravstveni objekt. Ti su napadi prouzrokovali smrt ili ranjavanje civila koji su se nalazili u bolnici Koševo, značajno oštetili bolničku infrastrukturu, te bitno umanjili sposobnost te medicinske ustanove da pruža njegu bolesnicima. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da je ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice ili iz njene blizine i da su te akcije mogle isprovocirati SRK da odgovori vatrom. Iz dokaza u sudskom spisu nije jasno koliko se često to događalo. Međutim, s obzirom na te okolnosti, Pretresno vijeće ne može utvrditi oštećenja i gubitke koje je ta razmjena vatre eventualno prouzrokovala.[1747] Ipak, dokazi pokazuju da su, povremeno, direktno gađane same zgrade bolnice Koševo, što je prouzrokovalo smrt civila, i da pritom sigurno nije bila gađana nikakva vojna meta. Na primjer, jednom takvom prilikom su treći sprat jedne zgrade bolnice pogodile granata od 122 mm i protivavionska granata od 40 mm ispaljene s položaja SRK-a.[1748] Pretresno vijeće smatra te direktne napade na bolnicu Koševo primjerima kampanje napada na civile.

3. Snajperski napadi na civile i granatiranje civila u ruralnim područjima Sarajeva pod kontrolom ABiH

(a) Područje Sedrenika

510. Prema navodu optužbe, litica na liniji fronta SRK-a zvana Špicasta stijena, s koje se pruža pogled na sjeveroistočni dio Sarajeva i naselje Sedrenik, bila je "zloglasni položaj s kojeg se snajperski djelovalo"[1749] protiv civila u periodu na koji se odnosi Optužnica.[1750]

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

(i) Špicasta stijena

511. Pretresno vijeće je saslušalo neosporena svjedočenja o tome kako je Špicasta stijena za vrijeme sukoba bila pod kontrolom SRK-a. Svjedok DP53 i Vaso Nikolić, obojica vojnici SRKa, [1751] posvjedočili su da su povremeno bili na položajima u neposrednoj blizini Špicaste stijene.[1752] Objasnili su da je ljudstvo SRK-a bilo angažovano u rovovima i jednoj osmatračnici, odakle su vojnici mogli vidjeti određene dijelove Sedrenika,[1753] dok se najbliža linija fronta ABiH nalazila približno 50 metara ispod litice.[1754] Svjedok DP20, takođe vojnik SRK-a[1755] koji je tamo povremeno odlazio,[1756] potvrdio je da su na Špicastoj stijeni bili položaji jedinica SRK-a.[1757] Na tom području su se vodile stalne borbe između ABiH i SRK;[1758] i u aprilu 1993. godine, na primjer, ABiH je zauzela jedan od rovova SRK-a na litici.[1759] Međutim, SRK je nekoliko dana kasnije ponovo zauzeo taj rov.[1760] Sve u svemu, linije sukoba se tokom sukoba uglavnom nisu mijenjale, osim u nekoliko slučajeva.[1761]

512. Te iskaze su potvrdili i svjedoci koji nisu bili pripadnici SRK-a. Major Francis Thomas, predstavnik Ujedinjenih nacija,[1762] sjeća se obilaska rovova SRK-a u blizini Špicaste stijene.[1763] Svjedokinja E, stanovnica Sedrenika,[1764] po povicima i psovkama koji su se odande čule zaključila je da liticu kontroliše SRK.[1765] Još je jedna stanovnica Sedrenika, Nazija Oćuz,[1766] posvjedočila da i ona vjeruje da je Špicastu stijenu kontrolisao SRK zato što je tokom sukoba ondje vidjela dva vojnika SRK-a kako se prepiru.[1767]

513. Na osnovu gornjih neosporenih iskaza, Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je SRK u periodu na koji se odnosi Optužnica kontrolisao neposrednu okolicu Špicaste stijene, dok su položaji ABiH bili u blizini, ispod te litice.

514. Optužba je pozvala svjedokinju iz različitih sredina da svjedoče o vatri iz pješadijskog oružja kojoj su bili izloženi civili na Sedreniku. Optužba je pozvala svjedokinju E koja je svjedočila o tome kako je bila pogođena kad je imala devet godina. Taj događaj se navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 2. Tužilaštvo je, kao stanovnicu tog naselja, pozvalo i Mejru Jusović, koja je objasnila da se na taj dio grada svakodnevno pucalo iz pravca Špicaste stijene.[1768] U svom iskazu je posebno govorila o događaju kada je njen sin teško ranjen 10. novembra 1992.,[1769] koji se izričito navodi pod brojem 8 u Prvom prilogu Optužnici kao reprezentativni primjer pucanja na civile na području Sedrenika. U zaključcima u sljedeća dva izražena su stanovišta Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia, u vezi s tim događajima, iznosi izdvojeno i suprotno mišljenje.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 3[1770]

515. U svom iskazu, svjedokinja E je izjavila da je na dan incidenta imala devet godina i dugu kosu, te da je bila visoka najviše 150 centimetara.[1771] Bilo je sunčano i svjedokinja E, koja je na sebi imala tamne hlače i plavu jaknu, izašla je u dvorište da se igra pod prozorom svoje kuće na Sedreniku.[1772] Bila je u dvorištu približno sat i po kada je pogođena jednim hicem dok je klečala igrajući se s cvjećem uz pročelje svoje kuće. U tom trenutku, bila je okrenuta

leđima prema zidu kuće i licem prema Špicastoj stijeni.[1773] Metak ju je pogodio "u predjelu plećke [...], prošao kroz [nju] i zabio se u zid"[1774] iza nje. Zovući majku upomoć, svjedokinja E je krenula prema kući da sjedne na prag. Prvu pomoć joj je pružila tetka koja je medicinska sestra.[1775] Nešto kasnije tog istog dana, svjedokinja E je uz pomoć susjeda autom prevezena u Sarajevo.[1776] Dok se auto udaljavao od kuće svjedokinje E, u njega je ispaljen hitac koji ga je pogodio u stražnji dio.[1777] Većina se uvjerila da je iskaz svjedokinje E o okolnostima u kojima je ranjena pouzdan, a bolnička evidencija pokazuje da je svjedokinji E na dan incidenta pružena pomoć za prostrelnu ranu koja je uzrokovala ozljede "kože i potkože".[1778]

516. U svom iskazu svjedokinja E je rekla da vjeruje da je metak kojim je ranjena ispaljen s litice zvane Špicasta stijena, prema kojoj je bila okrenuta kada je pogođena i koja se, između dvije kuće, vidi iz dvorišta.[1779] Dodala je da je i stražnji dio auta u trenutku kad je pogođen bio okrenut prema Špicastoj stijeni.[1780] Na dvjema fotografijama uvrštenim u dokaze vide se kuće oko dvorišta u kojem je ranjena svjedokinja E kao i to da se iz dvorišta, ako se gleda između dviju od tih kuća, ta litica vidi.[1781] Drugi dokazi u sudskom spisu potvrđuju da se sa Špicaste stijene pruža pogled na Sedrenik i da je Špicasta stijena bila pod kontrolom SRK-a.[1782] Prema riječima svjedoka koji su bili pripadnici te vojske, vojnici SRK-a na tom području nisu pucali u civile,[1783] ali Većina konstatuje da se u iskazima drugih svjedoka iz najrazličitijih sredina, uključujući jednog visokog pripadnika UN-a u Sarajevu i stanovnike grada, navodi da se redovno pucalo na civile na području u blizini Špicaste stijene koje je bilo pod kontrolom ABiH.[1784] Na osnovu tih dokaza, nezapriječene linije neposredne vidljivosti od Špicaste stijene, kao i pucanja u auto koji je prevozio svjedokinju E u bolnicu iz pravca te litice, Većina se uvjerila da je metak koji je ranio svjedokinju E ispaljen s područja Špicaste stijene. Konkretno, budući da je svjedokinja E klečala okrenuta prema litici i igrala se sa cvijećem, pri čemu su joj leđa bila lagano savijena, Većina prihvata da je metak ispaljen sa Špicaste stijene ušao u gornji dio leđa i izašao kroz donji dio njenog tijela.

517. Premda je udaljenost mjesta događaja od Špicaste stijene od približno 1.111 metara[1785] značajna, Većina Pretresnog vijeća se uvjerila van razumne sumnje da je svjedokinja E namjerno pogođena. U vrijeme i na mjestu događaja u blizini svjedokinje E nije bilo vojne opreme ni ljudstva.[1786] U trenutku kada je ranjena, žrtva, dijete, klečala je igrajući se sa cvijećem tako da bi izloženost njenog tijela zalutalom metku ispaljenom s tolike udaljenosti bila mala. Osim toga, premda ta dva napada možda nisu u vezi, nakon što je svjedokinja E pogođena, nju i druge su ponovo gađali iz pravca Špicaste stijene dok su je vozili u bolnicu.

518. Većina Pretresnog vijeća konstatuje da je svjedokinja E, civil, namjerno gađana s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 8[1787]

519. Mejra Jusović, koja je živjela na adresi Ulica Sedrenik 133B na Sedreniku, ispričala je da je 24. jula 1993. oko 3:00 sata išla sa susjedom na

Pašino Brdo, šumoviti predio u neposrednoj blizini u pravcu sjeveroistoka, da sakupljaju drva.[1788] Kad su tamo stigle, sakupila je drva u naramak koji je zavezala konopom.[1789] Oko 6:00 sati, uprtila je tovar i odlučila da se vrati kući.[1790] Tog ranog julskog jutra, "bilo je oblačno" i tmurno.[1791] Mejra Jusović se sama pješke vraćala kući – njena susjeda je otišla oko pola sata ranije[1792] - kada je na oko 200 metara od svoje kuće začula pucnjavu.[1793] Odmah je legla na zemlju da se zaštiti.[1794] Ispaljena su dva hica, za kojima je uslijedio treći koji ju je pogodio u lijevi dio stražnjice.[1795] Po ranjavanju, onesvijestila se i ostala ležati na tlu oko pola sata prije nego što joj je sin, kojeg je alarmirao jedan od susjeda, došao pomoći.[1796] Zatim je odvezena u bolnicu, gdje je metak izvađen.[1797] U trenutku ranjavanja, Mejra Jusović nije na sebi imala vojnu uniformu.[1798] Većina Pretresnog vijeća je osvjedočena da je Mejra Jusović uvjerljivo svjedočila o okolnostima svog ranjavanja.

520. Po mišljenju Mejre Jusović, metak koji ju je pogodio doletio je sa Špicaste stijene s koje je često otvarana vatra iz pješadijskog oružja.[1799] Drugi svjedoci su potvrdili da je SRK kontrolisao Špicastu stijenu s koje se pružao pogled na Sedrenik.[1800] Panoramska fotografija i video snimak tog područja pokazuju da je od Špicaste stijene do mjesta ranjavanja postojala nezapriječena linija neposredne vidljivosti.[1801] Svjedoci koje je pozvala odbrana i optužba procijenili su da je udaljenost od Špicaste stijene do mjesta događaja između 600 i 900 metara zračne linije.[1802] Svjedoci koji su bili pripadnici SRK-a svjedočili su da vojnici njihove vojske koji su bili na podučju Špicaste stijene nisu pucali u civile,[1803] ali Većina Pretresnog vijeća je saslušala i iskaze drugih svjedoka iz raznih sredina, uključujući svjedočenje jednog visokog pripadnika UN-a i građana Sarajeva, da se redovno pucalo na civile na teritoriji u blizini Špicaste stijene koja je bila pod kontrolom ABiH.[1804] Na osnovu tih iskaza, te približne udaljenosti i nezapriječene linije neposredne vidljivosti od Špicaste stijene do mjesta događaja, Većina se uvjerila da je hitac koji je ranio Mejru Jusović ispaljen sa Špicaste stijene, teritorije koju je kontrolisao SRK.

521. Premda Mejra Jusović nije izričito navela kakvi su bili svjetlosni uslovi u trenutku kada se to dogodilo, Većina se uvjerila da je u datim okolnostima žrtva mogla biti pogođena jedino namjerno. Mejra Jusović nije navela da su se u trenutku kad je ranjena vodile borbe;[1805] dok je ležala na zemlji, čula je samo dva pucnja prije nego što ju je treći pogodio. Nadalje, žrtvu je bilo tim lakše pogoditi što se nije kretala, a počinitelj se nalazio na većoj visini, na uzvisini zvanoj Špicasta stijena. Slijed događaja nepobitno pokazuje da je žrtva, koja se nalazila u tom položaju i koju su gađali s nekoliko metaka, bila meta tog napada. Pri izvođenju tog zaključka, Većina je svjesna toga da je svjedokinja E, stanovnica Sedrenika,[1806] koja je na mapi označila mjesto na kojem su bili rovovi zapadno od Pašinog Brda i u njegovoj neposrednoj blizini,[1807] u svom svjedočenju u vezi s označavanjem položaja rovova istakla da se "ne snalazi [...] dobro na mapi"[1808] i da "u rovove ni[je] nikad išla",[1809] tako da se, umjesto toga, oslanjala na ono što je čula od drugih kada je bila djevojčica.[1810] Većina takođe konstatuje da se u iskazima vojnika SRK-a koji su bili na položajima na tom području navodi da je postojao niz rovova ABiH neposredno iza linija fronta na Špicastoj stijeni, 50 metara ispod litice,[1811] a ne navodi se da ih je bilo i u blizini mjesta događaja. 522. Premda je

Većina uvjerena da u julu u 6:00 sati ujutro ima svjetla, u nedostatku izričitih podataka o tačnoj količini svjetlosti ne može isključiti mogućnost da osoba koja je pucala u Mejru Jusović nije vidjela da je to sredovječna žena, civil, i da nosi drva. Uprkos tome, Većina se uvjerila da je to što na području na kojem se incident dogodio,[1812] otvorenom prostoru sa samo tri kuće u blizini,[1813] nije bilo vojske trebalo ponukati počinitelja da, opreza radi, prije pucanja utvrdi da je žrtva vojnik.

523. Većina stoga zaključuje da je na Mejru Jusović pucano s teritorije pod kontrolom SRK-a, pri čemu je bezobzirno zanemarena mogućnost da je riječ o civilu.

(iv) Drugi iskazi o gađanju civila sa Špicaste stijene

524. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze svjedoka iz Sarajeva koji su posjećivali civilne žrtve na području Sedrenika ili znali za njih i koji su posvjedočili da su ljudi koji su tamo živjeli bili redovno izloženi vatri iz pješadijskog oružja. Jedan od tih posjetitelja, svjedok AF, redovno je išao na Sedrenik u posjetu roditeljima, koji su živjeli oko 200 metara od Špicaste stijene.[1814] On je posvjedočio da je 31. marta 1993. u blizini njihove kuće vatrom iz pješadijskog oružja ubijen njegov otac[1815] i ranjena njegova majka.[1816] Mirsad Kučanin, kriminalistički inspektor Centra službi bezbjednosti u Sarajevu,[1817] lično je sproveo istragu o jednoj pucnjavi iz pješadijskog oružja na stanovnike Sedrenika u periodu na koji se odnosi Optužnica[1818] i dodao da su njegove kolege sprovodile istrage o sličnim događajima na tom području.[1819] Fuad Šehbajraktarević, direktor pogrebnog preduzeća u Sarajevu,[1820] posvjedočio je da je "dosta [...] svijeta izginulo, [...] izginul[i] gori od snajpera."[1821] Sjeća se, konkretno, ne navodeći datum, kako je jednom otišao u posjetu stolaru čiji je sedamnaestogodišnji ili osamnaestogodišnji sin ubijen pred kućom, koja se nalazila samo "sto metara [...], pedeset [ili] šezdeset" metara[1822] od Špicaste stijene. Mustafa Kovač, koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica bio na visokom položaju u Civilnoj zaštiti u Sarajevu,[1823] posvjedočio je da je "vršena kontinuirana upotreba [vatrenog oružja koje je] dejstvoval[o] po većem, širem lokalitetu, ovaj, Sedrenika i ovih naselja ispod Sedrenika".[1824]

525. U svojim iskazima, predstavnici Ujedinjenih nacija su takođe izjavili da su civili na Sedreniku u periodu na koji se odnosi Optužnica bili izloženi vatri iz pješadijskog oružja. Kao viši vojni posmatrač UN-a u sektoru Sarajevo od oktobra 1993. do jula 1994.,[1825] major Francis Thomas nadgledao je posmatrače na položajima u cijelom Sarajevu.[1826] Neki od tih posmatrača na području Sedrenika izvještavali su da se bez očitog povoda puca u osobe koje su se nalazile s one strane litice koja je bila pod kontrolom ABiH.[1827] Ta paljba je znala prouzročiti "značajan broj [civilnih] žrtava",[1828] zbog čega bi major Francis Thomas ili jedan od njegovih lokalnih vođa timova SRK-u upućivali prigovore.[1829] On se sjeća i obilaska rovova SRK-a u blizini Špicaste stijene i kako je ustanovio da se iz njih "jako dobro vidi"[1830] teritorija pod kontrolom ABiH. Jedan drugi predstavnik UN-a, pukovnik David Fraser, koji je u Sarajevu bio od aprila 1994. nadalje, potvrdio je da je UN sprovodio istrage o

"događajima [u kojima je korišteno vatreno oružje i odigrali su se na] mjestu koje se zove Sedrenik ili Grdonj",[1831] premda u svom svjedočenju nije naveo jesu li žrtve u tim događajima bili civili.

526. Nekoliko bivših pripadnika SRK-a koji su svjedočili kao svjedoci odbrane ustvrdilo je da vojnici njihove vojske nisu namjerno gađali civile na području Sedrenika. Vaso Nikolić, koji je bio na položaju u blizini Špicaste stijene, objasnio je da je vojnicima u njegovoj četi bilo zabranjeno da pucaju na civile i da su njegove vojne starješine ponavljale tu zabranu svaki put kad bi došlo novo ljudstvo.[1832] Svjedok DP53 je dodao da ni on ni drugi vojnici SRK-a na položajima na Špicastoj stijeni nisu pucali na civile.[1833] I svjedok DP53 i Vaso Nikolić su objasnili da ionako sa svojih položaja nisu mogli vidjeti civile na Sedreniku.[1834] Drugi vojnici SRK-a koji su ponekad dolazili na Špicastu stijenu ili su bili na položajima u sjeveroistočnom kvadrantu Sarajeva potvrdili su dijelove svjedočenja Vase Nikolića i svjedoka DP53. Svjedok DP20 je potvrdio da za vrijeme svojih povremenih posjeta Špicastoj stijeni nije vidio civile na Sedreniku.[1835] Svjedok DP34, stariji oficir u Koševskoj brigadi SRK-a[1836] stacioniranoj u dijelu sjeveroistočnog kvadranta Sarajeva,[1837] sjeća se kako je nekoliko puta primio pismene naredbe kojima se zabranjuje otvaranje vatre po civilima.[1838] Saša Knežević, koji je bio vojnik u Koševskoj brigadi do septembra 1993.,[1839] takođe je dobio trajno naređenje da nikada ne otvara vatru na civile.[1840] Pretresno vijeće je dokaze iz izvora u SRKu u kojima se navodi da u periodu na koji se odnosi Optužnica s područja Špicaste stijene nije otvarana vatra na civile na Sedreniku ocijenilo u svjetlu iskaza o suprotnom koje su dali civilni stanovnici Sedrenika i međunarodni posmatrači koji su bili na dužnosti u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica sa zadatkom da prate borbena dejstva u Sarajevu. Ti iskazi odnose prevagu i Pretresno vijeće se na osnovu njih van razumne sumnje uvjerilo da su civili na području Sedrenika u periodu na koji se odnosi Optužnica bili izloženi neselektivnoj i direktnoj vatri iz pješadijskog oružja koja je na njih otvarana sa Špicaste stijene, teritorije pod kontrolom SRK-a.

(b) Područje Širokače

527. Optužba navodi da je u periodu na koji se odnosi Optužnica litica poznata kao stijena Baba, koji se nalazi na sjevernoj padini Trebevića i s koje se pruža pogled na Širokaču u Sarajevu, bila pod kontrolom SRK-a i da je s nje na civile otvarana snajperska vatra.[1841]

(i) Planina Trebević i stijena Baba

528. Mape u koje su oznake ucrtali vojnici SRK-a, kao i one u koje su oznake ucrtali vojnici ABiH, pokazuju da su se te dvije vojske sukobile duž linije koja se nalazila u jugoistočnom kvadrantu Sarajeva, pri čemu je ABiH kontrolisala sjeverno podnožje planine Trebević.[1842] Svjedočenja koje je Pretresno vijeće saslušalo potvrđuju te dokaze. Svjedok DP1, koji je srpskom stanovništvu Sarajeva tokom sukoba dostavljao humanitarnu pomoć,[1843] objasnio je da je jedan od njegovih poznanika kopao rovove za ABiH u

podnožju planine Trebević.[1844] Akif Mukanović, vojnik ABiH koji je tamo bio na položaju,[1845] potvrdio je da su takvi rovovi postojali.[1846] U neposrednoj blizini planine Trebević, istočno od sjevernog podnožja te planine, u blizini brežuljka Čolina Kapa, nalaze se uzvišenja koja su kontrolisale snage ABiH.[1847]

529. SRK je na to područje rasporedio svoje snage, što mu je omogućilo da kontroliše veliki dio ostatka planine Trebević, uključujući više predjele s kojih se pružao pogled na Sarajevo. Poslije razgovora s oficirima SRK-a i pregleda pismenih naređenja ABiH i SRK-a, Radovan Radinović, vojni vještak odbrane,[1848] zaključio je da je SRK za vrijeme sukoba kontrolisao planinu Trebević i zbog njene visine bio u vojnoj prednosti u odnosu na susjedne položaje ABiH.[1849] Dodao je da je kontrola nad tom planinom bila jedna od malobrojnih strateških prednosti koje je SRK imao u odnosu na ABiH u tom dijelu Sarajeva.[1850] Aernout van Lynden, nizozemski novinar koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica nekoliko puta bio u Sarajevu,[1851] ispričao je da je u septembru 1992. obišao "dijelove Sarajeva koje je kontrolisao [SRK], Grbavicu, Hrasno i područje uz Jevrejsko groblje, kao i planinu Trebević na kojoj je, na mnogo većim visinama, [SRK] imao brojne položaje s kojih se pružao pogled na Sarajevo".[1852] Richard Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992.,[1853] nacrtao je u decembru 1992. godine mapu s ucrtanim linijama sukoba u Sarajevu.[1854] Na toj karti se vidi da je, osim jednog dijela na sjeveru i sjeverozapadu planine, veliki dio planine Trebević, uključujući više predjele, bio na teritoriji koju je držao SRK.[1855]

530. Što se tiče stijene Baba, dokazi u sudskom spisu podijeljeni su u pogledu toga pod čijom kontrolom je bilo to područje. Vahid Karavelić, koji je tokom sukoba postao komandant 1. korpusa ABiH,[1856] misli da se ta litica nalazila na teritoriji koju je držao SRK.[1857] Svjedok DP11, vojnik u 4. bataljonu SRK-a stacioniranom u jugoistočnom dijelu grada,[1858] nije se s tim složio i u svom svjedočenju je rekao da se litica nalazila u "neutraln[oj] zon[i]",[1859] između linija sukoba. U nedostatku drugih definitivnih dokaza o tom pitanju Pretresno vijeće na osnovu tih različitih svjedočenja ne može utvrditi da li se stijena Baba nalazila na teritoriji pod kontrolom SRK-a ili je zapravo bila na ničijoj zemlji. Međutim, dokazi iz SRK-a i Ujedinjenih nacija pokazuju da se SRK redovno služio cestom na sjevernoj strani planine Trebević koja prolazi blizu stijene Baba[1860] i kojom se ide za Pale.[1861] Konkretno, Carl Harding, koji je bio vojni posmatrač UN-a u Sarajevu u vrijeme kada je Anisa Pita pogođena,[1862] objasnio je da je, osim u periodu kada je ABiH "nakratko" zauzela dio te ceste[1863] da bi se zatim povukla,[1864] cestu za Pale kontrolisao SRK[1865] i da su linije sukoba na tom području bile "vrlo statične jer je teren bio vrlo neprohodan ... [i] vrlo je, vrlo strm i prekriven gustom šumom [tako da je] cesta koja je vodila u Pale za obje strane bila značajna granica".[1866] Pretresno vijeće se uvjerilo da ovo, kao i svjedočenja vojnog vještaka odbrane, međunarodnog novinara i višeg predstavnika UN-a, van razumne sumnje dokazuje da je SRK djelovao sa šireg područja stijene Baba.

531. Civili su Pretresnom vijeću opisali redovnu artiljerijsku vatru kojoj su bili izloženi u naselju Širokača. Ekrem Pita i njegova supruga Fatima, stanovnici Širokače,[1867] ispričali su da je, po izbijanju sukoba, na to naselje svakodnevno otvarana artiljerijska vatra.[1868] Ekrem Pita je zbog toga prestao

da ide na posao jer je putovanje na posao postalo opasno.[1869] Osim toga, porodica Pita je promijenila svoje dnevne navike – provodili su 90 posto vremena u podrumu[1870] i obično su pod okriljem magle izlazili iz kuće u potrazi za osnovnim potrepštinama poput hrane i drva za ogrjev.[1871] Ekrem Pita sjeća se takođe kako je svoju kćer Anisu Pita, nakon što je 13. decembra 1992. ranjena metkom, tri nedjelje redovno pješke vodio u bolnicu Koševo na preglede.[1872] Bilo je vrlo opasno prelaziti tu udaljenost od tri-četiri kilometra[1873] zbog artiljerijske paljbe i granatiranja na tom području.[1874] On i njegova supruga su ispričali kako je njihova kćerka ranjena, a taj događaj optužba posebno navodi u Prvom prilogu Optužnici pod brojem 2.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 2[1875]

532. U svom iskazu, Ekrem Pita je izjavio da je 13. decembra 1992. s kćerkom Anisom, koja je tada imala tri i po godine, izašao iz kuće da ode po vodu,[1876] između 10 i 10:30 sati.[1877] Bilo je hladno i maglovito. Kada su otac i kćer izašli iz kuće, nije bilo borbenih dejstava.[1878] Otišli su na izvor koji se nalazi oko 150 metara od njihove kuće. Tamo je već bilo ljudi, tako da su morali čekati u redu.[1879] Anisa Pita je na izvoru ostala kratko.[1880] Tamo je srela drugu djevojčicu, Elmu Smajkan, i one su odlučile da se vrate u kuću porodice Pita da bi se igrale.[1881] Ekrem Pita je ostao da uzme vode.[1882] On se sjeća se da je neko neodređeno vrijeme nakon što je njegova kćerka otišla kući čuo nekoliko hitaca.[1883]

533. Kada je Anisa Pita stigla kući, magla se već bila digla.[1884] Fatima Pita, koja je stajala u kući, oko pola metra od ulaznih vrata, vidjela je kćerku kada je došla i rekla joj da prije ulaska skine prljave cipele.[1885] Između 10:00 i 11:00 sati, kad je Anisa Pita, okrenuta prema vratima krenula kleknuti na jedno koljeno da odveže vezice,[1886] Fatima Pita je čula jedan ili više hitaca.[1887] Kada se to dogodilo, Anisa Pita je na sebi imala tamnocrvenu jaknu, plave hlače na tregere, kapu i bijele tenisice na vezanje.[1888]

534. U međuvremenu, Ekrema Pitu je susjed obavijestio da mu je kćer ranjena i on se vratio kući.[1889] Oba roditelja su pregledali kćerku i ustanovili da je ranjena u desnu natkoljenicu metkom koji se nije zadržao u njenom tijelu.[1890] Uz pomoć svog brata, Ekrem Pita je odnio kćerku u kliniku u Starom Gradu, gdje su joj previli rane.[1891] Anisa Pita je zatim odvezena na ortopedsko odjeljenje bolnice Koševo na daljnje liječenje.[1892] Uprkos izvjesnim nedosljednostima u svjedočenjima Ekrema i Fatime Pita koje se ne odnose izravno na tu pucnjavu,[1893] Pretresno vijeće se osvjedočilo da je oboje svjedoka uvjerljivo posvjedočilo da je njihova kćer pogođena ispred njihove kuće ujutro 13. decembra 1992.[1894]

535. Oba roditelja misle da je metak kojim je ranjena njihova kćerka ispaljen sa stijena Baba, zato što se ta litica vidi iz njihove kuće i zato što je bila pod kontrolom SRK-a.[1895] Iz dviju fotografija i video snimka ulaznih vrata kuće porodice Pita vidi se da je taj ulaz potpuno zaklonjen susjednim kućama i objektima poput ograda, pri čemu iz pravca stijene Baba postoji tek uska linija neposredne vidljivosti.[1896] Dokazi u sudskom spisu pokazuju da je SRK djelovao sa šireg područja stijene Baba.[1897] Hinchliff je mjerenjem ustanovio da

udaljenost od kuće Anise Pite do stijene Baba iznosi 895 metara,[1898] a mape koje je odbrana predočila u vezi s tim događajem pokazuju da je ta udaljenost približno 900 metara.[1899] Pretresno vijeće takođe prima na znanje argument odbrane da nije predočena nikakva medicinska dokumentacija koja bi "sadržavala podatke o mjestu prostrijelne rane na nozi Anise Pite, ili koja bi omogućila da se odredi pravac strijelnog kanala, uključujući ugao i pravac doleta metka".[1900] Uprkos tome, na osnovu približne udaljenosti od 900 metara i činjenice da od ulaznih vrata kuće porodice Pita postoji linija neposredne vidljivosti samo do stijene Baba, Većina se van razumne sumnje uvjerila da je Anisa Pita ranjena metkom s područja te litice.

536. Na osnovu gornjih dokaza iz izvora u UN-u i SRK-u, Većina se uvjerila da su vojnici SRKa imali pristup području oko ceste za Pale, koja se sasvim sigurno nije nalazila na teritoriji ABiH, te širem području stijene Baba.

537. Većina se takođe uvjerila da je Anisa Pita namjerno pogođena. Nije uvjerljiv argument da je zalutali metak mogao prijeći udaljenost od područja stijene Baba do kuće porodice Pita uskom linijom neposredne vidljivosti i, ne udarivši u okolne prepreke poput kuća, pogoditi malo dijete.

538. Jedna druga stanovnica područja Širokače, Nura Bajraktarević, koja je tokom sukoba redovno odlazila na područje Brajkovca,[1901] južno od Širokače, u njenoj neposrednoj okolini,[1902] da sakupi drvo za ogrjev,[1903] posvjedočila je da je na tom području "stalno pucano"[1904]. Ne navodeći datum, ispričala je da je jednom vidjela kako u tačkama odvoze ženu po imenu Fadila Peljto iz Brajkovca nakon što je metkom pogođena u trbuh dok je sakupljala drva.[1905] Ona i Bajram Sopi prepričali su događaj kada je pucano na jednog civila. Optužba navodi taj konkretni događaj pod brojem 11 u Prvom prilogu Optužnici.

(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 11[1906]

539. Bajram Sopi je ispričao da su on i Šaćir Bosnić ujutro 7. septembra 1993. krenuli na mjesto blizu rezervoara u Širokači, kao što su to redovno činili, da sakupe drva za ogrjev.[1907] Stajali su na brijegu udaljeni 10-15 metara jedan od drugog i iskopavali korijenje, kada je neko "opalio [u Šaćira Bosnića] jednom i promašio [ga]".[1908] Ispaljen je drugi hitac koji je pogodio Šaćira Bosnića u desnu sljepoočnicu.[1909] Pucanje je prestalo, a nakon nekog, nepreciziranog, vremena, došla su kola hitne pomoći i u bolnicu odvezla žrtvu, koja je podlegla rani.[1910] U međuvremenu, Nura Bajraktarević, drugi svjedok koji se zatekao u blizini mjesta događaja, vratila se kući i o tom događaju obavijestila suprugu Šaćira Bosnića.[1911] I Bajram Sopi i Nura Bajraktarević se sjećaju da je Šaćir Bosnić toga dana bio u civilnoj odjeći.[1912]

540. Iz panoramskog pogleda s brda na kojem je ubijen Šaćir Bosnić vidi se da se s njega pruža nezapriječen pogled na neposrednu okolinu, uključujući stijenu Baba,[1913] za koju optužba tvrdi da je s nje ispaljen hitac koji je usmrtio Šaćira Bosnića.[1914] Dokazi u sudskom spisu pokazuju da je SRK djelovao s položaja na stijeni Baba.[1915]

541. Pretresno vijeće se, međutim, nije uvjerilo da dokazi u sudskom spisu van razumne sumnje pokazuju da je Šaćir Bosnić pogođen sa stijene

Baba. U svom prikazu tog događaja, Bajram Sopi nije naveo odakle je doletio metak kojim je ubijen Šaćir Bosnić, niti je išta rekao o položaju tijela žrtve u trenutku smrti na osnovu čega bi se moglo zaključiti odakle je metak ispaljen. Nura Bajraktrević pak misli da je hitac kojim je žrtva usmrćena ispaljen sa stijene Baba[1916] ili sa lokacije koju je nazvala "Kula",[1917] a za oboje vjeruje da su bili pod kontrolom SRK-a.[1918] Njen prikaz događaja ne omogućuje Pretresnom vijeću da pouzdano utvrdi mjesto ili iz kog pravca je metak ispaljen jer je objasnila da nije pažljivo pratila pucnjavu na tom mjestu. Na primjer, njeno prvo sjećanje je bilo da je u vrijeme incidenta čula samo jedan hitac, dok su prema Bajramu Sopiju ispaljena dva.[1919] Vizualni dokazi u vidu panoramskih fotografija mjesta događaja ne pomažu Pretresnom vijeću u utvrđivanju mjesta ispaljenja jer se na brdo na kojem je Šaćir Bosnić pogođen može pucati iz nekoliko pravaca.[1920] Pretresno vijeće se stoga nije uvjerilo da se na osnovu dokaza u sudskom spisu može van razumne sumnje utvrditi mjesto ispaljenja projektila.

542. Isto tako, na osnovu dokaza u vezi s tim događajem u sudskom spisu ne može se utvrditi van razumne sumnje da je Šaćir Bosnić namjerno pogođen. Premda je Bajram Sopi izjavio da je žrtva dvaput gađana, ni on ni Nura Bajraktarević nisu opisali vremenske uslove u trenutku incidenta.[1921] Stoga je nemoguće utvrditi je li vidljivost omogućavala gađanje Šaćira Bosnića iz daljine.[1922] Mogućnost, koju su i Bajram Sopi i Nura Bajraktarević ostavili otvorenom, da su na tom području bila u toku borbena dejstva,[1923] u kombinaciji s nedostatkom naznaka o vidljivosti, dopušta mogućnost da je žrtva ubijena slučajno zalutalim metkom iz razmjene vatre. Pretresno vijeće, osim toga, konstatuje da je vrh brda na kojem je žrtva ubijena grmovit i nenastanjen kraj, tako da nije nužno bilo za očekivati da će se tamo skupljati civili.[1924]

543. Pretresno vijeće stoga konstatuje da optužba nije van razumne sumnje dokazala da je s teritorije pod kontrolom SRK-a Šaćir Bosnić pogođen namjerno i sa punom sviješću o tome da je riječ o civilu ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da je riječ o civilu.

(c) Područje Vogošće

544. Optužba tvrdi da se u periodu na koji se odnosi Optužnica, na naselje Kobilja Glava u opštini Vogošća, sjeverno od Sarajeva, redovno snajperski djelovalo iz grupe kuća zvane Orahov Brijeg na Poljinama, ruralnom predjelu u blizini linije fronta SRK-a.[1925]

(i) Orahov Brijeg

545. Stanovnici Kobilje Glave i oni koji su kroz nju prolazili posvjedočili su da je Kobilja Glava, jedno od najvećih seoskih naselja u opštini Vogošća, sjeverno od Sarajeva, bila pod stalnom paljbom. Poljoprivredno imanje u vlasništvu žrtve pucnjave, svjedoka G, koje se ne nalazi u neposrednoj blizini vojnih objekata, tokom cijelog sukoba, a posebno 1993. godine, stalno je gađano iz vatrenog oružja.[1926] Da bi došla do tog imanja,

svjedokinja K je izjavila da je morala ići sporednim putevima, konkretno "put[em] koji je bio malo sakriven, sigurniji od ratnih dejstava" zbog artiljerijske vatre i snajpera postavljenih duž glavne ceste.[1927] Druga osoba koja se našla na tom području, svjedok L, posvjedočio je da su ljudi odlazili po vodu, dostavljali civilne prep=štine i obavljali slične civilne aktivnosti u zoru ili sumrak, kada civile nisu mogla lako vidjeti[1928] lica na teritoriji pod kontrolom SRK-a koja bi, prema Ifeti Šahić, koja je živjela na tom području, "pucal[a] na sve, i na civile, sve što je se micalo".[1929]

546. Svi ti svjedoci su posvjedočili da su bili izloženi pucnjavi s teritorije pod kontrolom SRK-a, a konkretni događaji se navode u Prvom prilogu Optužnici pod brojevima 4, 9 i 14.

(ii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 4[1930]

547. U svom iskazu svjedok G je izjavio da je 25. juna 1993. bio u povrtnjaku i brao salatu kada je, oko 13:20 sati, začuo pucnjavu s Orahovog Brijega.[1931] Legao je na dva-tri minuta, a kada je ustao, pogođen je u leđa.[1932] Nakon što je doživio "strahovit udarac", okrenuo se za 180 stepeni, pao je i onesvijestio se.[1933] Svjedokinja K, koja je toga dana bila u posjeti svjedoku G, vidjela ga je na zemlji, kako leži na leđima, na udaljenosti od 50-100 metara od njegove kuće.[1934] Svjedokinja K je pritrčala da pomogne svjedoku G koji ju je upozorio da bude oprezna jer je upravo pogođen.[1935] Svjedokinja K je otišla po susjeda koji se vratio s njom da joj pomogne odnijeti svjedoka G.[1936] Dok su nosili svjedoka G, začuli su žestoku pucnjavu u svom pravcu.[1937] Sve troje su se bacili na zemlju. Pucnjava je potom prestala. Zatim su pretrčali nekoliko metara dok ponovo nije započela pucnjava. Četiri-pet puta su nakratko potrčali i zatim se bacili na zemlju da ne bi bili pogođeni.[1938] Svjedok K je izbrojala da je na njih pucano ukupno u 10-15 navrata.[1939] Trebalo im je 15-20 minuta da odnesu svjedoka G do kuće.[1940] Svjedoka G su zatim odvezli u bolnicu[1941] i na bolničkom liječenju je ostao mjesec dana.[1942] Pretresno vijeće ne sumnja da se sve dogodilo onako kako su to prepričali očevici tog događaja. Ono smatra da su ti svjedoci uvjerljivi i pouzdani.

548. Pretresno vijeće, isto tako, ne sumnja da je na dan incidenta svjedok G bio civil. Nema sumnje da je ono što je radio civilna aktivnost i da je ono što je imao na sebi (samo kratke hlače) civilna odjeća.

549. Odbrana tvrdi da žrtva nije mogla odrediti odakle paljba dolazi[1943] i da se rane svjedoka G "nisu mogle nanijeti iz smjera koji se navodi i za koji se tvrdi da su iz njega nanijete".[1944] Svjedok G je posvjedočio da se njegovo imanje nalazi dijelom na padini okrenutoj približno u pravcu sjeverozapada, a dijelom na vrhu litice,[1945] na oko 500 metara od linije fronta.[1946] Oba svjedoka su izjavila da nije bilo druge vojske ni vojne opreme u neposrednoj blizini imanja svjedoka G.[1947] Svjedok G je ispričao kako je, prije nego što je pogođen u leđa, čuo pucnjavu s Orahovog Brijega,[1948] koji se nalazi na Poljinama i gleda na najsjeverniju među njegovog imanja.[1949] Svjedok G je objasnio da je na tom mjestu bila grupa kuća koju su zvali kompleks Orahov Brijeg, a nalazila se na liniji fronta na brdima iznad imanja. Prema svjedoku G, tamo su bili snajperisti.[1950] Jednu od tamošnjih kuća mještani su zvali "Ticina

kuća": kada bi pucnjava došla iz te kuće ili iz njene blizine, ljudi bi govorili da paljba dolazi iz "Ticine kuće".[1951] Svjedok G je postojano tvrdio da je 25. juna 1993. pucano iz Ticine kuće, koja je pripadala roditeljima susjeda čiji je nadimak bio Tica.[1952] Prema svjedoku G, on je "samo [...] odatle mogao da bude viđen" u svom povrtnjaku, odnosno samo je s tog mjesta snajperistu bio u vidnom polju.[1953] Svjedok G je na video snimku i kružnoj fotografiji područja na kojem je pogođen pokazao povrtnjak u kojem je pogođen, gdje se nalazio i u kom položaju je bio kada je pogođen: fotografija prikazuje svjedoka G kako stoji sagnut, leđima okrenut prema Orahovom Brijegu.[1954] Prema svjedoku G, budući da su se nalazili na većoj visini, snajperi su imali "odakle da pucaju".[1955] Svjedokinja K je isto tako posvjedočila da je izvor vatre bio na Orahovom Brijegu.[1956]

550. Pretresno vijeće ne vidi zašto bi sumnjalo u tvrdnje tih svjedoka. S obzirom na to koliko se puta grupica morala baciti na zemlju da ne bi bila pogođena, mogli su lako ustanoviti odakle su gađani. Video snimak i fotografije tog područja uvršteni u dokazni materijal dodatno potvrđuju da je postojala linija neposredne vidljivosti od područja oko "Ticine kuće" do mjesta na kojem je ranjen svjedok G. Nadalje, fotografija uvrštena u dokaze na kojoj se vidi gdje je i u kom položaju svjedok G bio kada je ranjen pokazuje da je bio sagnut i leđima okrenut prema Orahovom Brijegu. Iskaz svjedoka G u vezi s ulaznom i izlaznom ranom, te fotografije njegovih leđa na kojima se vide ožiljci od strijelne rane predstavljaju konačnu potvrdu svjedočenja da su meci kojima je gađan svjedok G ispaljeni iz pravca Orahovog Brijega, s područja "Ticine kuće".[1957] Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je metak kojim je ranjen svjedok G ispaljen s područja oko "Ticine kuće". Svjedok odbrane DP14, oficir SRK-a na položaju u sjevernom Sarajevu, u svom iskazu je rekao da su snage SRK-a držale područje oko "Ticine kuće".[1958] Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su područje oko Ticine kuće držale snage SRK-a i da je svjedok G pogođen s teritorije pod kontrolom SRK-a.

551. Odbrana tvrdi da je moguće da je žrtvu tokom razmjene vatre pogodio zalutali metak[1959] zato što se imanje nalazilo pokraj linija sukoba duž kojih se svakodnevno pucalo i koje su se poslije maja 1992. prostirale do brda Orlić pod kontrolom ABiH, brda Žuč pod kontrolom obje vojske i Mojkića brda pod kontrolom VRS-a.[1960] Prema navodima odbrane, bašta u kojoj je svjedok G pogođen nalazila se iza položaja ABiH, a njegova kuća je bila na 20-30 metara od tih položaja.[1961] Svjedok G je posvjedočio da je njegovo imanje tokom cijelog sukoba stalno gađano iz vatrenog oružja, i to posebno 1993. Međutim, nema dokaza o vojnim dejstvima na dan i u vrijeme tog incidenti koja bi mogli opravdati ispaljivanje metka u pravcu imanja svjedoka G. Argument odbrane posebno je neodrživ u svjetlu toga kako su svjedok G i svjedokinja K prepričali taj događaj. Svjedokinja K je ispričala kako su, dok su ona i susjed, oboje u civilnoj odjeći, nosili svjedoka G u zaklon, na njih troje u više navrata pucali jedan ili više snajperista, koji bi sačekali da oni ustanu i pretrče nekoliko metara prije nego što bi ponovo zapucali. Pretresno vijeće se, s obzirom na to kako je svjedokinja K prepričala taj događaj, van razumne sumnje uvjerilo da su jedan ili više počinilaca namjerno gađali civile.

Pretresno vijeće stoga zaključuje da je svjedok G, civil, namjerno gađan s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(iii) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 9[1962]

552. Ifeta Šahić je u avgustu 1993. imala 14 godina i živjela u kući svoje sestre na Kobiljoj Glavi. Dana 5. avgusta oko podneva rečeno joj je da s dvjema prijateljicama, Sabinom Zeković i Vildanom Kapur, ode po vodu.[1963] Svjedokinja Šahić je posvjedočila da tokom sukoba kuće nisu imale ni vode ni struje i da su ljudi po vodu obično išli na obližnju rijeku i to u zoru ili sumrak, da ih ne bi vidjeli i pucali u njih. Toga dana, međutim, još nisu čule pucnjavu.[1964] Dok su, na povratku, hodale Starom cestom i vukle kolica s kanistrima punim vode, svjedokinja Šahić i njene prijateljice začule su ispred sebe pucnjavu. Meci su tukli o zemlju oko njihovih nogu.[1965] Šahićeva je vidjela bljesak mitraljeza, takozvanog "sijača smrti", iz kojeg se pucalo na njih.[1966] Potrčale su i sklonile se u voćnjaku na lijevoj strani ceste. Ifeta Šahić i Sabina Zeković su legle na travu. Vildana Kapur se naslonila na stablo i tada je pogođena u lijevu nogu.[1967] Šahićeva se obratila za pomoć policajcima obučenim u civilnu odjeću[1968] (policajcima koji, prema riječima svjedoka, nisu bili na dužnosti) u menzi policijske stanice koja se nalazila na obližnoj livadi.[1969] Vildanu Kapur su zatim odveli u bolnicu.[1970] Premda je svjedokinja bila mlada kada se to dogodilo, Pretresno vijeće smatra njeno svjedočenje uvjerljivim i pouzdanim. Pretresno vijeće ne sumnja da se incident dogodio onako kako ga je svjedokinja Šahić prepričala.

553. Pretresno vijeće se takođe van razumne sumnje uvjerilo da su te tri djevojke bile civili i da ih je bilo nemoguće greškom smatrati za pripadnike oružanih snaga. Toga jutra kada se incident dogodio, vrijeme je bilo lijepo, tri prijateljice su na sebi imale civilnu odjeću (majice kratkih rukava i farmerke) i obavljale su civilnu aktivnost.

554. Odbrana tvrdi da se mjesto ispaljenja projektila ne može odrediti[1971] zato što nije izvršen uviđaj da bi se utvrdio "ugao pada pod kojim je projektil, ili dio projektila, ušao u tijelo Vildane Kapur".[1972] Pretresno vijeće ne smatra da je bez uviđaja i tehničkih podataka u vezi s ulaznom ranom nemoguće utvrditi mjesto ispaljenja projektila. Šahić je posvjedočila da se linija sukoba SRK-a vidjela sa Stare ceste, te da je područje Stare ceste često gađano.[1973] Ta linija fronta nalazila se sjeverno od Stare ceste, na području koje se zove Poljine, 300-400 metara od mjesta na kojem je pogođena Vildana Kapur.[1974] Sa Poljina se periodično znalo vidjeti sijevanje artiljerijskog oruđa.[1975] Šahić je, nadalje, posvjedočila da se na dan pucnjave, dok su ona i njene prijateljice išle Starom cestom, ispred njih, na strani linija sukoba koju je držao SRK, vidjelo sijevanje mitraljeza.[1976] Na kružnoj fotografiji područja na kojem se dogodio incident s pucnjavom pokazala je grupu bijelih kuća pod stjenovitom liticom i kupolu na njoj, odakle je pucano.[1977] Svjedok odbrane DP14 je posvjedočio da su "snage VRS-a" držale voćnjak i područje koje se u odnosu na Staru cestu nalazi približno u pravcu sjevera.[1978] Pretresno vijeće nema razloga sumnjati da je Šahićeva mogla odrediti odakle su došli meci koji su padali po zemlji oko nje i njenih prijateljica. Pretresno vijeće se van

razumne sumnje uvjerilo da je metak kojim je ranjena Vildana Kapur ispaljen s teritorije koju je držao SRK.

555. Odbrana sugeriše da ciljana meta nije bila žrtva nego policijska menza zato što se "menza nalazila ispod ceste po kojoj su hodale, što znači da se, sa položaja snaga SRK-a, nalazila na istoj liniji gađanja".[1979] Svjedok odbrane, nadalje, naglašava da bi, u principu, u okolnoj šumi[1980] i voćnjaku gdje su se djevojčice sklonile mete bilo vrlo teško zapaziti i posmatrati.[1981] Pretresno vijeće zaključuje da policijska menza nije mogla biti ciljana meta. Nema dokaza u prilog tvrdnji odbrane da je žrtva pogođena tokom razmjene vatre. Šahićeva je posvjedočila da se ujutro 5. avgusta 1993. nije pucalo.[1982] Isto tako, posvjedočila je da tokom pucnjave nije bilo vojnih vozila ni druge vojne opreme u blizini mjesta incidenta.[1983] Prikaz tog događaja koji je dala svjedokinja Šahić na uvjerljiv način pokazuje da su prvim mecima, koji su pljuštali po zemlji oko njihovih nogu dok su hodale Starom cestom, očito gađane svjedokinja Šahić i njene prijateljice. Dok su trčale da se sklone u voćnjaku, pucnjava se nastavila, što pokazuje da su bile ciljana meta. Pucnjava se nastavila i nakon što su zašle u voćnjak. Nadalje, suprotno tvrdnji odbrane, menza policijske stanice nije bila u neposrednoj blizini mjesta kojim su djevojke prolazile nego na livadi, dalje niz cestu. Menza, dakle, nije bila na liniji vatre.[1984] Pretresno vijeće se osvjedočilo da su tri prijateljice namjerno gađane. Stoga, Pretresno vijeće konstatuje da je Vildanda Kapur, civil, namjerno gađana s teritorije pod kontrolom SRK-a.

(iv) Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 14[1985]

556. Svjedok L je posvjedočio da je, premda je roditelje obično posjećivao noću, 7. oktobra 1993.[1986] roditeljima koji su živjeli na području Kobilje Glave, gdje se često pucalo gotovo isključivo po civilima, donio hljeb u zoru.[1987] Išao je nizbrdo[1988] po Staroj cesti prema Vogošći i desnom rukom vukao kolica, kada je začuo rafal.[1989] Pored njega su prvo proletjela dva-tri metka, potom ga je jedan metak pogodio u lijevu nadlakticu.[1990] Izlazna rana je na vanjskoj strani ruke. Svjedok L se sklonio u jarak pored ceste, koji se nalazio na njegovoj desnoj strani.[1991] Kasnije mu je pomogao vozač automobila koji je onuda prolazio[1992] i odvezao ga u ambulantu. Svjedok L je poslije otišao u bolnicu Koševo na liječenje.[1993] Taj incident je prijavljen policiji, u kojoj je sastavljena zabilješka koja je uvrštena u dokaze.[1994] Ta zabilješka potvrđuje da je svjedok L ranjen u blizini kontrolnog punkta "Lejla".[1995] Tokom unakrsnog ispitivanja, svjedok L je posvjedočio da nije znao da se u blizini Stare ceste nalazi kontrolni punkt "Lejla".[1996]

557. Odbrana tvrdi da nije utvrđeno da je žrtva bila civil.[1997] Između ostalog, odbrana za svjedoka L tvrdi, zato što je vukao kolica, da je "sigurno nosio robu za potrebe vojske, možda je nosio hljeb ili hranu" u policijsku menzu koja se tamo nalazila.[1998] Pretresno vijeće konstatuje da ta tvrdnja nije iznijeta svjedoku. Kad neko vuče kolica to, po sebi, ne predstavlja aktivnost po kojoj bi neko mogao zaključiti da dolazi borac ABiH. Pretresno vijeće ne vidi razloga da sumnja u to da je u kolicima koja je svjedok L vukao na dan incidenta bio hljeb. Nadalje, na osnovu godina starosti žrtve, odbrana tvrdi da

je on "zasigurno bio vojni obveznik".[1999] U svom iskazu, svjedok L je rekao da je do juna 1993. bio pripadnik teritorijalne odbrane i nosio uniformu,[2000] a da je u junu 1993. prešao u civilnu zaštitu.[2001] Bio je zadužen da "da dijeli[...] humanitarnu pomoć stanovništvu", "da održava[...] čistoću, znači, ulica i čitavog područja, eh mjesnog područja".[2002] Svjedok L je bio u civilnoj odjeći, šarenom džemperu i farmerkama.[2003] Pretresno vijeće ne vidi zašto bi sumnjalo u iskaz svjedoka L u tom pogledu, kao niti u to da je ujutro 7. oktobra 1993. bio nenaoružan i u civilnoj odjeći. Međutim, Pretresno vijeće nije sasvim sigurno da je tog jutra njegov civilni status bio dovoljno očit oružanim snagama. Svjedok L je posvjedočio da se taj incident dogodio "ujutro",[2004] premda na tom području nije bilo borbenih dejstava, bilo je puno vojske.[2005] Osim toga, dokazi pokazuju da je u blizini mjesta incidenta bio kontrolni punkt. Budući da, s obzirom na mjesto gdje se nalazila žrtva i druge okolnosti, poput prisustva vojske i blizine kontrolnog punkta, postoji realna mogućnost da su snage SRK-a mogle razumno smatrati svjedoka L neprijateljskim vojnikom koji se približava liniji fronta, Pretresno vijeće nije uvjereno da je svjedok namjerno gađan kao civil. Stoga, Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da je svjedok L namjerno gađan kao civil i ne može smatrati taj incident primjerom kampanje napada na civile.

(v) Drugi dokazi u vezi s gađanjem civila s područja Kobilje Glave

558. Pretresno vijeće je takođe saslušalo iskaze o još jednom napadu na civile jugoistočno od Kobilje Glave, koji je reprezentativan za gađanje civila iz pješadijskog oružja.

559. Mirsad Kučanin se sjeća da je istraživao smrt dvogodišnje djevojčice Elme Jakupović, koja je ustrijeljena uveče 20. jula 1993. na Koševskom brdu.[2006] Žrtva je pogođena u čelo dok je spavala u svom domu[2007] u naselju u kojem nije bilo vojnih dejstava.[2008] Kučanin misli da je ta pucnjava "bila [...] nasumična paljba po civilnom naselju koja je [...] otvarana".[2009] Pronađen je metak zabijen u sofu, za koji je konstatovano da je ispaljen iz oružja kalibra 7,9 mm.[2010] Kučaninovom istragom se utvrdilo da se mjesto ispaljenja projektila nalazi na području koje se zove Kromolj,[2011] koje se nalazilo na teritoriji pod kontrolom SRK-a[2012] sjeverno od stadiona Koševo[2013] i s kojeg se "djelovalo non-stop".[2014]

560. Osim iskaza o incidentima s pucnjavom, Pretresno vijeće je saslušalo iskaze o granatiranju na širem području Vogošće. Patrick Henneberry, koji je u to vrijeme bio viši vojni posmatrač UN-a, sjeća se kako je sredinom septembra "mnogo, mnogo puta" vidio kad su 1992. civilne kuće na tom području bile pogođene projektilima iz teškog naoružanja[2015] dodajući da su u osmatračnicama UN-a utvrdili da ta paljba dolazi s teritorije pod kontrolom SRK-a.[2016] Jeremy Hermer, viši vojni posmatrač UN-a na položajima LIMA od avgusta 1993. do januara 1994.,[2017] bio je svjedok granatiranja krajem novembra ili u decembru 1993., u kojem je plamen progutao civilnu kuću na brdu Žuč.[2018] Tim UN-a sproveo je istragu o tom incidentu i utvrdio da na tom dijelu brda nije bilo vojnih ciljeva i da su u eksploziji poginula dva civila.[2019] Hermer se takođe sjeća da je "tim

[posmatrača UN-a koji su osmatrali teritoriju pod kontrolom SRK-a u Lukavici izvijestio] o otvaranju vatre, pri čemu se vrijeme otvaranja vatre gotovo u sekundu podudarilo s pogotkom koji je [Hermer] vidio na [brdu] Žuč".[2020]

4. Obrazac paljbe po sarajevskim područjima pod kontrolom ABiH

561. U periodu na koji se odnosi Optužnica u Sarajevu je zapažen opšti obrazac paljbe. Iz dokaza se vidi da je grad žestoko granatiran 1992. i 1993. godine. Mole, viši vojni posmatrač UN-a u periodu od septembra do decembra 1992., posvjedočio je da u tri mjeseca, koliko je proveo u Sarajevu, ne bi prošao ni jedan dan da u gradu nisu padale granate. Stalno su se čuli pješadijsko oružje, minobacači i artiljerija.[2021] Fatima Pita, čija kćerka je 13. decembra 1992. pogođena na ulazu u njihovu kuću,[2022] i Hadžić su u pogledu učestalosti granatiranja svojih naselja rekli da je na njih svaki dan padala kiša granata.[2023] Sličan iskaz je dao i Mandilović, hirurg u državnoj bolnici:

"[...] po mom sjećanju, da je intenzitet 1992. i 1993. bio najjači, da je zatim tokom 1994. prema 1995. taj intenzitet lagano padao".[2024] Kupusović se s tim složio i posvjedočio da je u zimu 1993. i početkom 1994. pucnjava iz pješadijskog oružja bila sve češća, događali su se "manji[...] masak[ri]" (ubistva četvero-petero ljudi), obično na mjestima na kojima su se ljudi okupljali došavši po vodu ili da kupe hljeb.[2025] U okviru tog opšteg obrasca, s izuzetkom perioda neposredno poslije Markala, postojale su dnevne i nedjeljnje varijacije. Cutler, oficir koji je bio viši posmatrač UN-a u Sarajevu od 26 decembra 1992. do 15. marta 1993., primijetio je da su se izmjenjivala razdoblja slabije i pojačane aktivnosti: za razdobljima od nekoliko dana kada se malo granatiralo uslijedili bi dani vrlo intenzivne aktivnosti.[2026] No, ta zatišja su bila relativna. Kao i u slučaju granatiranja, i snajpersko djelovanje periodično je raslo i opadalo, iako je intenzitet dnevno varirao. Snajpersko djelovanje nije prestajalo i snajperski napadi su bili česti, gotovo svakodnevni.[2027] Svjedok Y, koji je bio na položaju u Sarajevu početkom 1993., konstatovao je kako je granatiranje grada, premda manje intenzivno, bilo kobno zato što je bilo nasumično.[2028] Britanski oficir Tucker, koji je bio pomoćnik generala Morillona od oktobra 1992. do marta 1993., dodao je da su "svakodnevno neselektivno granatirani razni dijelovi grada. Stalno se snajperski djelovalo. S vremena na vrijeme otvarana je intenzivna vatre iz pješadijskog oružja i artiljerije po rubovima grada, a napadi jedne ili druge strane nisu prestajali. Situacija je bila strašna."[2029]

562. Najintenzivniji period bio je u februaru 1994.[2030] i prethodio je Rezoluciji Savjeta bezbjednosti br. 900, koja je sadržavala ultimatum za povlačenje svog oružja dalje od grada. U martu 1994., nakon što je ispunjen zahtjev UN-a, nastupilo je "zatišje" u granatiranju i snajperskom djelovanju.[2031] Drugi svjedoci su posvjedočili da je nakon eksplozije na pijaci Markale 5. februara 1994. na nekoliko nedjelja gotovo sasvim prestalo granatiranje grada. Rose se sjeća kako se nakon eksplozije na Markalama cijela situacija promijenila u smislu da se "time pružila prilika za napredak u pravcu mira […] Time je transformisana cijela Bosna. […] I zaista, život u Sarajevu se počeo

polako normalizovati".[2032] Thomas je primijetio da je poslije Markala, u periodu od postizanja sporazuma o prekidu vatre do njegovog odlaska u julu 1994., u gradu nije bilo artiljerijske paljbe, ali snajpersko djelovanje je ponovo započelo 1. marta 1994. Štaviše, kada je odlazio, snajpersko djelovanje je postajalo sve intenzivnije.[2033] Rose je dodao da je povlačenje teškog naoružanja iz Sarajeva (u skladu sa sporazumom iz februara 1994.) omogućilo bosanskim Srbima da ga prebace "u druga mjesta poput Goražda ili Bihaća, gdje su mogli intenzivirati borbena djestva".

563. Hvaalov iskaz potvrđuje Thomasov navod da se snajpersko djelovanje nastavilo i 1994. godine. Rekao je da je u periodu od septembra 1992. do avgusta 1994., dok se vozio i hodao po Sarajevu vidio, "da su ljudi gađani gotovo svakog dana" i zaključio da su "definitivno namjerno gađani".[2034] Približno 30-50 puta mjesečno je svojim očima vidio kako ljude pogađaju meci.[2035] U vezi sa obrascem paljbe 1994. godine, Mandilović konstatuje: "Naravno da to ne isključuje, to ne isključuje da ni u kasnijem periodu nije bilo velikih žrtava ... to ne isključuje granatiranja su možda bila rjeđa, ali su isto tako bila dosta, dosta razorna."[2036] U svojim iskazima, svjedoci su rekli da su periodi relativnog zatišja u granatiranju stvarali u civilima lažan osjećaj sigurnosti, što ih je navodilo da izlaze iz zaklona i tako se izlažu opasnosti. To posebno vrijedi za djecu. Zaimović je o njima rekla: "Umirili bi se možda dan dva, a onda bi oni ponovo krenuli. Djeca bi se oslobodila, izašla na ulice, a onda bi oni pucali [...] i ubijali nevinu djecu."[2037]

5. Da li je cilj snajperskih i artiljerijskih napada na civile u dijelovima Sarajeva koje je držala ABiH bilo širenje terora?

564. Optužba tvrdi da je osnovna svrha "kampanje" snajperskog djelovanja i granatiranja bilo terorisanje civilnog stanovništva Sarajeva.[2038] Vojni vještak odbrane Radovan Radinović tvrdi da akcije SRK-a nisu imale za cilj terorisanje civilnog stanovništva u Sarajevu.[2039]

565. Odbrana tvrdi da se po obrascu paljbe u gradu Sarajevu vidi da su srpske snage željele mir, da nisu imale nikakve teritorijalne aspiracije i da su jedino željele "odbraniti" teritoriju koja se smatrala teritorijom bosanskih Srba, a koja je već bila pod kontrolom SRK-a. Operacije SRK-a su zato bile odbrambene, a ne napadačke.[2040] Mnogi svjedoci odbrane koji su bili u frontovskoj pješadiji SRK-a posvjedočili su da su dobili naređenja da ne pucaju u civile, koje su definisali kao žene, djecu i druga neuniformisana lica.[2041] Neki su smatrali naoružane osobe legitimnim metama.[2042] Trebali su pucati samo u slučaju napada.[2043]

566. Tucker je objasnio da su zaista "približno od decembra 1992., bosanski Srbi željeli mir. Željeli su opšti prekid vatre kako bi konsolidovali zauzetu teritoriju". Bošnjaci, naprotiv, nisu mogli prihvatiti prekid vatre koji bi značio "prihvaćanje *statusa quo*".[2044] Rose je takođe rekao da je tačno da "snage pod komandom generala Galića nisu željele rat, nego, naprotiv, opšti prekid vatre". Dodao je, međutim, da je vojska bosanskih Srba "bila vojno nadmoćna i da je, politički gledano, bilo u njihovom interesu da u tom trenutku zaustave borbena dejstva".[2045] Rose je dodao da ni međunarodna

zajednica nije bila posve spremna da prihvati mirovne planove. "Nema sumnje da međunarodna zajednica nije željela da se nagradi agresor".[2046] Za vrijeme dodatnog ispitivanja, svjedok je ponovio: "Za Srbe se nikako ne može reći da su bili mirotvorci. Oni su bili agresori. Zauzeli su velik dio Sarajeva i Bosne".[2047]

567. Taj iskaz potvrđuju i drugi iskazi u sudskom spisu, iskazi velikog broja vojnih lica iz UN-a, u kojima oni navode da snajperski i artiljerijski napadi s teritorije koju je držao SRK na grad Sarajevo već ujesen 1992. nisu bili opravdani vojnom nuždom, nego su imali za cilj terorisanje civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva koje je držala ABiH.

568. Govoreći o bici kod Otesa početkom decembra 1992., Richard Mole, koji je bio viši vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od septembra do decembra 1992., ispričao je sljedeće: "Sva paljba po Sarajevu analizirana je s obzirom na to šta se njome namjeravalo postići. Ako očito nije bila riječ o odgovoru na vojna dejstva, može se samo pretpostaviti da se neselektivnom vatrom htio zavesti teror budući da nije postojao vojni cilj".[2048] Pyers Tucker, vojni pomoćnik generala Morillona u Sarajevu od oktobra 1992. do marta 1993., izjavio je da misli kako poslije decembra 1992. nije bilo većih pokušaja da se zauzme Sarajevo, "ali cijelo to vrijeme nisu prestajali granatiranje građana Sarajeva i opsada Sarajeva, i dalje su se sprečavali dostava pomoći u hrani i popravak komunalija". Tvrdi takođe da "analiza meta […] koje su gađane vrlo jasno pokazuje da teška artiljerija nije korištena uglavnom za gađanje vojnih ciljeva, nego se koristila za terorisanje civilnog stanovništva". Prema opštoj ocjeni visokih službenika Glavnog štaba UNPROFOR-a, ti elementi predstavljaju "nastavak terorisanja stanovništva Sarajeva".[2049]

569. Patrick Henneberry, oficir UNPROFOR-a od jula 1992. do februara 1993., primijetio je da je s položaja SRK-a oko osmatračnica LIMA 10 i LIMA 11 često otvarana vatra u doba večere, a svrha tog obrasca je, po njegovom mišljenju, bilo terorisanje ljudi.[2050] Dodao je da su jedinice bosanskih Srba na položajima oko osmatračnice LIMA 7 uglavnom otvarale vatru "prvenstveno zato da bi zavodile teror", te da se to djelimično odnosi i na položaje oko osmatračnica LIMA 10 i LIMA 11. Dodao je da su s "položaja 10 i 11" granate ispaljivane "tako da su ljudi stalno oprezno pretrčavali od zgrade do zgrade [.]"[2051] U opštem kontekstu, izjavio je da je ta strategija očito bila isplanirana:

> Psihološki rat je imao učinka među civilima, psihološkim ratom je postignut učinak. Bili su zaista zastrašeni i na rubu.[2052]

570. To je potvrdio i Carl Harding, posmatrač UN-a, koji je službovao u Sarajevu od kraja jula 1992. do 23. januara 1993. On je izjavio da je "pad jednog artiljerijskog ili minobacačkog projektila u bilo koje doba i praktički bilo gdje u gradu" bio toliko uobičajena pojava da je čak nisu ni prijavljivali. Mnogi od tih projektila nisu bili ispaljeni na vojne ciljeve ili linije fronta; takvim granatiranjem postizalo se maksimalno iznenađenje i pojačano psihološko djelovanje na civile u gradu uz minimalne vojne napore.[2053]

571. Svjedok Y, pripadnik UNPROFOR-a koji je bio na službi u Sarajevu početkom 1993. godine, objasnio je da su, po njegovom mišljenju

"[snage SRK-a] pokušavale stvoriti osjećaj kod svakog stanovnika Sarajeva da niko nije zaklonjen ni zaštićen od [...] pucnjave i da se nije pucalo na vojne ciljeve nego zato da bi se povećala bespomoćnost stanovništva […] i da su ih tim pucanjem željeli potpuno slomiti, u duševnom smislu [.]"[2054] Isto je rekao i za snajpersko djelovanje: "Zamisao je bila da se izvrši psihološki pritisak, te smo tamo shvatili da je riječ o vrlo konkretnim civilnim ciljevima."[2055]

572. Prema mišljenju Jacquesa Kolpa, oficira UNPROFOR-a za vezu s ABiH od marta 1993. do novembra 1994., "što se tiče lokalnog stanovništva, cilj [snajperskog djelovanja] bio je jasan, stvaranje atmosfere terora u centru grada, izluđivanje ljudi".[2056] John Hamill, major irske vojske i vojni posmatrač UN-a od maja 1993. do jula 1994., takođe misli da su vojne vlasti koristile snajpersko djelovanje SRK-a kao "sredstvo za terorisanje suprotne strane".[2057]

573. General Van Baal, koji je 1994. bio načelnik Glavnog štaba UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu, posvjedočio je da se u Sarajevu snajperski djelovalo "nasumice, neselektivno se pucalo po nezaštićenim građanima, ženama, djeci, koji se nisu mogli sami zaštititi i braniti, na neočekivanim mjestima i u neočekivano vrijeme", što ga je navelo da zaključi da je cilj tog djelovanja bilo zavođenje terora; naglasio je da su glavne mete bili žene i djeca.[2058] Sličnu ocjenu je iznio i Francis Briquemont, komandant snaga UN-a u BiH od jula 1993. do januara 1994., prema kojem je kampanja "u osnovi bili usmjerena protiv civila, kako bi se vršio pritisak na stanovništvo".[2059] Dodao je kako, iz vlastitog ili tuđeg iskustva, zna da je SRK u više navrata izvodio ono što Briquemont naziva "kvazi-snajperisanje ili snajpersko poigravanje", što je taktika gađanja mete pri čemu cilj nije njeno neutralisanje, čime se zastrašivalo stanovništvo.[2060]

574. Morten Hvaal, norveški novinar koji je od septembra 1992. do avgusta 1994. izvještavao o sukobu, primijetio je sličan obrazac. Hvaal je ispričao kako je prilično često znao vidjeti kad bi civile namjerno ranili, ali ne i ubili, snajperskom vatrom da bi na to mjesto privukli još ljudi, te i njih gađali. Objasnio je da ta strategija nije imala vojnu svrhu, već se činila "prilično morbidnim oblikom zabave".[2061]

575. U pogledu granatiranja, Aernout Van Lynden, nizozemski novinar koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica nekoliko puta bio u Sarajevu,[2062] došao je do istog zaključka. Prema njegovom mišljenju, sporadična vatra "tu i tamo" nije imala vojnu svrhu, ali je "dovela do opšteg straha, jer su se ljudi plašili da, svaki put kad izađu iz kuće mogu - da im prijeti opasnost, da nikad nisu sigurni".[2063] Isto tako, Ashton, koji je kao fotograf došao u Sarajevo u julu 1992., sjeća se kako je jedan student medicine u oktobru 1992. izričito rekao da se snajperskim djelovanjem u Sarajevu želi "zastrašiti i poniziti stanovništvo[,] na taj način Srbi pokušavaju prenijeti poruku".[2064] Slične razgovore je vodio s nekoliko ljudi i 1993. godine, te u prvoj polovini 1994. godine,

> i razni ljudi su govorili gotovo isto: da je to terorizam na djelu, da je to čin zastrašivanja. [Govorili su]: žele zastrašiti ljude, žele nas uništiti [.] Mislili su da će svi kad-tad poginuti. Bili su malodušni. Mnogi od ljudi koji su bili tamo izgubili su svaku nadu i osjećali se potpuno napuštenima.[2065]

576. Optužba tvrdi da kampanje gađanja civila, koja se zasnivala na teritorijalnim i topografskim prednostima,[2066] te nadmoćnom naoružanju i municiji[2067] koje je SRK imao u odnosu na neprijatelja,[2068] imala za cilj grubo vršenje pritiska na Vladu BiH. Optužba objašnjava da su ciljevi te kampanje bili slabljenje opšte podrške koju je grad pružao vladi za održavanje sukoba i podrivanje morala boraca ABiH tako što će ih podsjetiti da, sve dok se oni bore, porodicama koje su ostavili iza sebe prijeti veća opasnost nego njima.[2069] Prema shvatanju Pretresnog vijeća, ta tvrdnja govori o krajnjoj svrsi kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenoj protiv civila u Sarajevu.

577. Tu tvrdnju potkrepljuje i iskaz svjedoka Y. Objašnjavajući "specifičan zadatak koji su imali srpski snajperisti", a koji je bio "da se izvrši psihološki pritisak, te smo tamo shvatili da je riječ o vrlo konkretnim civilnim ciljevima",[2070] izjavio je: "Mislim da je činjenica da čovjek vidi stanovništvo pod paljbom, kao što je to bio slučaj, bez obzira kakva ta paljba bila, da vidi djecu, žene, muškarce, da to baca ljude u očaj. I mislim da je to očito bilo sredstvo kojim su nastojali prisiliti lokalne vlasti da drukčije postupaju."[2071] To objašnjenje se slaže sa svjedočenjem Tuckera koji je objasnio da je krajem oktobra 1992. na sarajevskom ratištu izvršena "posljednja velika vojna ofanziva bosanskih Srba", koji "su nakon toga, u biti, izvodili odbrambene akcije i pokušavali terorom prisiliti bošnjačko stanovništvo i Predsjedništvo da pristanu na *status quo*".[2072]

6. Broj poginulih i ranjenih civila u dijelovima Sarajeva koje je u periodu na koji se odnosi Optužnica kontrolisala AbiH

578. Optužba je predložila kao dokaz izvještaj vještaka Ewe Tabeau i drugih[2073] (u daljnjem tekstu: Izvještaj E. Tabeau) u vezi s brojem civila koji su u periodu na koji se odnosi Optužnica poginuli i ranjeni u dijelovima Sarajeva koje je kontrolisao ABiH. Autori Izvještaja E. Tabeau koristili su više izvora,[2074] među kojima i istraživanje sprovedeno 1994. na oko 85.000 domaćinstava u sarajevskim opštinama Centar, Novi Grad, Stari Grad, Novo Sarajevo, Ilidža i Vogošća (u daljnjem tekstu: istraživanje sprovedeno 1994. godine).[2075] Autori Izvještaja su potvrdili rezultate tog istraživanja poređenjem s drugim izvorima informacija o stanovništvu u tom periodu.

579. Prema Izvještaju E. Tabeau, u Sarajevu je unutar linija sukoba u periodu na koji se odnosi Optužnica poginulo *najmanje* 3.798 osoba od kojih 1.399 civila. U istom periodu, ranjeno je najmanje 12.919 osoba, od čega 5.093 civila.[2076] Među stradalima bili su žene, djeca (do 17 godina starosti) i starije osobe (70 i više godina starosti), a poginulo je najmanje 670 žena, 295 djece i 85 starijih osoba, dok je 2.477 žena, 1.251 dijete i 179 starijih osoba ranjeno.[2077] U Izvještaju E. Tabeau zaključuje se da su granatiranje, snajpersko djelovanje i druge vrste paljbe najznačajniji uzroci povreda ili smrti.[2078] U granatiranjima su poginula oko 932 civila, a 3.405 ih je ranjeno; u snajperskim napadima poginula su 253 civila, a ranjeno ih je 1.296. Drugim vatrenim oružjem ubijen je 101 civil, a ranjeno ih je još 288.[2079] Prosječni broj poginulih svakog mjeseca pao je sa 105 u periodu od septembra do decembra 1992. godine, na oko 64 1993. godine i oko 28 u prvih šest mjeseci 1994. godine.[2080] U Izvještaju E.

Tabeau ne navodi se broj civila koji su ubijeni ili ranjeni *namjernim* gađanjem.[2081]

580. Kao odgovor na Izvještaj E. Tabeau, odbrana je predložila kao dokaz izvještaj vještaka dr Svetlane Radovanović. Premda Radovanovićeva ne osporava da je sukob u gradu doveo do "ljudskih gubitaka",[2082] ona ne pokušava odrediti koliko je tih gubitaka bilo. Umjesto toga, ona osporava glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau, služeći se argumentima koji se u biti svode na krivo tumačenje i iskrivljavanje informacija iz Izvještaja E. Tabeau. Dovodi, na primjer, u pitanje pouzdanost korištenih izvora, a za istraživanje sprovedeno 1994. godine kaže da je riječ o "gomil[i] amaterski dobijenih izveštaja",[2083] dodajući da nisu data "precizn[a] metodološk[a] objašnjenj[a]"[2084] o načinu na koji je istraživanje sprovedeno. U svom svjedočenju, Radovanović je rekla da nije provjeravala izvore koji se koriste u Izvještaju E. Tabeau.[2085]

581. Pretresno vijeće smatra da drugi dokazi u sudskom spisu, uključujući dokaze koje je predložila odbrana, potvrđuju glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau,[2086] iz čega se vidi da je veliki broj civila smrtno stradao ili je ranjen u sukobu u Sarajevu.[2087] Pretresno vijeće podsjeća da se u Izvještaju E. Tabeau navode minimalni bojevi za samo šest opština. Imajući u vidu ta ograničenja, Pretresno vijeće zaključuje da je u periodu na koji se odnosi Optužnica van razumne sumnje poginulo na stotine civila i da su hiljade ranjene u dijelovima grada pod kontrolom ABiH.

7. Zaključak o tome jesu li snage SRK-a sprovodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja

582. Ovaj zaključak o tome jesu li snage SRK-a u Sarajevu sprovodile kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civilnog stanovništva u periodu na koji se odnosi Optužnica jeste zaključak Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia svoje neslaganje iznosi u izdvojenom i protivnom mišljenju u prilogu ove Presude.

583. Pretresno vijeće je ranije navelo da u kontekstu Optužnice izraz "kampanja" shvata u značenju vojnih akcija na sarajevskom području koje su uključivale rasprostranjeno i sistematsko granatiranje ili snajpersko gađanje civila i za posljedicu imale pogibju i ranjavanje civila. Iz razloga navedenih dalje u tekstu, Većina vjeruje da je takva kampanja postojala.

584. Svi stanovnici dijelova Sarajeva koje je kontrolisala ABiH i koji su stupili pred ovo Pretresno vijeće posvjedočili su da se činilo kako nijedna civilna aktivnost i nijedan dio Sarajeva pod kontolom ABiH nije siguran od snajperskog djelovanja i granatiranja s teritorije pod kontrolom SRK-a. Većina je saslušala pouzdane iskaze o tome kako su civili gađani na sahranama, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, dok su se vozili autom ili biciklom, kod kuće, dok su obrađivali vrtove, ložili vatru ili čistili smeće u gradu. Snajpersko djelovanje broj 22 na Dobrinji i snajpersko djelovanje broj 24 u Novom Sarajevu o kojima se govori gore u tekstu primjeri su za gađanje civila koji su se vozili javnim prijevozom tokom prekida vatre. Što se tiče snajperskog djelovanja pod brojem 20, svjedok Akif Mukanović je detaljno opisao kako je metak ubio njegovu ženu koja je bila kod kuće u

naselju Hrasno. Što se tiče snajperskog djelovanja pod brojem 18, žrtva je ispričala kako je pogođena dok se vraćala biciklom iz bolnice u Dobrinji; a u pogledu snajperskog djelovanja pod brojem 15, žrtva je rekla Pretresnom vijeću da je pogođena dok je, u pratnji UNPROFOR-a, sakupljala smeće u naselju Hrasno. Svjedoci G i K su posvjedočili kako su u više navrata namjerno gađani na Kobiljoj Glavi. Drugi svjedoci su u svojim iskazima govorili o civilima koji su pogođeni dok su prelazili ulicu na raskršćima u Novom Sarajevu, Hrasnom, Dobrinji, Novom Gradu, Alipašinom Polju ili Starom Gradu. Slučajevi snajperskog djelovanja navedeni u prilogu pod brojevima 23 (Mojmilo) i 25 (Alipašino Polje) primjeri su takvog gađanja s teritorije pod kontrolom SRK-a. U svojim iskazima, stanovnici urbanih i ruralnih područja Sarajeva rekli su da su pogođeni civili koji su išli po vodu i predočeni su detaljni dokazi o primjerima takvog gađanja, poput snajperskog djelovanja broj 6 na Dobrinji IV, snajperskog djelovanja broj 2 na Dobrinji C5, slučajeva snajperskog djelovanja u Novom Gradu pod brojevima 16 i 17, te snajperskog djelovanja broj 9 na Kobiljoj Glavi. Civili su gađani dok su bili u kupovini (granatiranje broj 5 u Starom Gradu), okupljeni na trgu (granatiranje broj 4 na Alipašinom Polju) ili za vrijeme sportskih događaja organizovanih na državni praznik (granatiranje broj 1 na Dobrinji). Gađana su čak i djeca u školama ili dok su se igrala napolju, vozila bicikle, u blizini svojih domova ili na ulici. Slučajevi snajperskog djelovanja pod brojevima 2 (Širokača), 8 (Sedrenik) i 27 (Hrasno), te slučaj granatiranja pod brojem 3 (Alipašino Polje), o kojima se govori gore u tekstu, primjer su takvog gađanja. Čini se da su posebno najnaseljeniji dijelovi Sarajeva bili mete neselektivnog ili nasumičnog granatiranja. U svom iskazu Hadžić je rekao da su svi dijelovi Dobrinje, gusto naseljene četvrti, žestoko granatirani s teritorije pod kontrolom SRK-a. Stanovnik Alipašinog Polja, Diho, posvjedočio je da su cijele fasade kuća u ulici Ante Babića, kao i druge stambene zgrade koje su gađale snage SRK-a, bile "išaran[e]" zrnima i granatama svih kalibara. Fotografije predočene kao dokaz pokazuju velike razmjere razaranja civilnih stambenih objekata u Sarajevu u periodu na koji se odnosi Optužnica.

585. Snage SRK-a koristile su prirodna i urbana topografska obilježja grada Sarajeva, poput litica i nebodera, kao pozicije s kojih su mogli gađati civile koji su se kretali po gradu. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze o tome kako su po cijelom Sarajevu postojala pojedina mjesta koja su postala ozloglašena kao mjesta s kojih je na civile otvarana snajperska vatra. Za šire područje Grbavice, svjedoci su posvjedočili da je iz raznih nebodera na južnoj obali Miljacke, u naselju Grbavica koje je bilo pod kontrolom SRK-a, otvarana vatra na civile. Ti položaji, s kojih se pružao vidik na pješake na raskršćima, te aute, autobuse i tramvaje koji su s istoka grada išli u zapadni dio grada, omogućavali su vojnicima da "bukvalno poubijaju cijele ulice" u centralnom dijelu Sarajeva. Glavna gradska arterija, čiji dio se naziva Bulevar maršala Tita, dobila je ime "snajperska aleja" jer je bila naročito česta meta. Pretresno vijeće podsjeća na svjedočenje Van Lyndena, koji je rekao da je SRK s Grbavice "u principu kontrolisao velik dio jedine ceste koja je vodila u zapadni dio grada. Tako da si morao nabiti gas i projuriti tom cestom što si brže mogao". Na raskršća – poput onih u blizini hotela Holiday Inn, te zgrada

Predsjedništva i Energoinvesta – postavljeni su kontejneri kao zaklon civilima od vatre koja je na njih otvarana s visokih zgrada u Grbavici. Opština Marindvor u centru grada, a naročito trg Marindvor, takođe su često gađani s tog područja. Fuad Šehbajraktarević, stanovnik tog dijela grada, posvjedočio je: "Dok ideš kroz Titovu, imao si zaštitu zgrada, čim Marindvor kreneš, gotovo je, Grbavica puca na snajper ubi sve živo." Stanovnici naselja Hrasno opisali su vatru iz pješadijskog oružja koja je na njih otvarana s područja pod kontrolom SRK-a, iz Ozrenske ulice na brdu iznad Hrasnog i zgrade trgovačkog centra na Grbavici. Svjedoci su naveli mjesta pod kontrolom SRK-a po cijelom sarajevskom podučju, kao što su to Jevrejsko groblje, pravoslavna crkva i Škola za slijepe u Neđarićima, Špicasta stijena, planina Trebević i stijena Baba te Orahov Brijeg kao mjesta s kojih je često otvarana snajperska vatra na civile. U periodu na koji se odnosi Optužnica u svim dijelovima Sarajeva pod kontrolom AbiH postojao je isti obrazac redovne paljbe po civilima s položaja ili područja pod kontrolom SRK-a.

586. Dokazi u sudskom spisu, nadalje, pokazuju da civili, premda su se prilagodili neprijateljskom okruženju tako što su zatvorili škole, živjeli noću a danju se skrivali u svojim stanovima ili podrumu, kretali se po Sarajevu što je manje moguće, postavljali kontejnere i barikade kao zaklone od snajperske vatre, ipak nisu bili sigurni od snajperske i minobacačke vatre s teritorije pod kontrolom SRK-a. Svjedoci su ispričali kako su civili obrađivali zemlju, išli po vodu i sakupljali drva noću ili u vrijeme kada je vidljivost bila smanjena, te smišljali alternativne puteve s jednog kraja grada na drugi kako ne bi postali mete snajperske vatre koja je otvarana na civile koji su se vidjeli s teritorije pod kontrolom SRK-a. Uprkos tome, ipak su ih vidjeli i gađali. Slučajevi snajperskog djelovanja broj 5 (Novo Sarajevo) i broj 10 (Hrasno) primjeri su za gađanje civila koji su zapaženi između kontejnera postavljenih po sarajevskim ulicama i avenijama i gađani s teritorija pod kontrolom SRK-a. Svjedočenju Akira Mukanovića, vojnika ABiH, nije potreban komentar: osjećao se sigurnije na liniji fronta nego bilo gdje drugdje u Sarajevu.

587. Iskaze stanovnika Sarajeva i žrtava napada potkrepljuju iskazi međunarodnih vojnih lica koja su boravila u Sarajevu u periodu na koji se odnosi Optužnica i koji su svi od reda posvjedočili da su civili u Sarajevu gađani iz pješadijskog oružja ili granatirani s područja pod kontrolom SRKa. Većina podsjeća posebno na iskaz oficira UNPROFOR-a Hamilla, koji je bio u Sarajevu tokom gotovo cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica, da nije zapamtio pojedine incidente granatiranja, nego "cijeli niz napada u kojima su smrtno stradavali civili". Jedan UNPROFOR-ov izvještaj sadrži zaključak da je, s obzirom na neuobičajeno intenzivnu paljbu na području Starog Grada (zabilježeno je 400 artiljerijskih i minobacačkih pogodaka) jednog dana 1993. godine, sigurno da su gađani civili. Predstavnici UNPROFOR-a koji su sproveli istrage nakon granatiranja na Dobrinji primijetili su da su meta granatiranja bile gusto naseljene ulice na Dobrinji.

588. Nadalje, novinari Ashton i Hvaal su obojica primijetili da su većinu meta koje su vidjeli činili civili. Posvjedočili su da su gotovo svakodnevno viđali pogođene civile. U svom iskazu Ashton je govorio o svom

obilasku položaja SRK-a na kojima su artiljerci priznali da neselektivno gađaju grad. On ni najmanje ne sumnja da su snage SRK-a gađale civile.

589. Međunarodna vojna lica, stanovnici dijelova Sarajeva pod kontrolom ABiH i osobe koje su se zatekle u gradu često nisu mogli sa sigurnošću odrediti odakle se pucalo na civile. Većina podsjeća da je sukob u Sarajevu bio uglavnom statičan: osim nekih izmjena, linije sukoba se uglavnom nisu mijenjale tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Gotovo sva teritorija pod kontrolom ABiH, uključujući veći dio grada, bila je okružena snagama SRK-a, a na nekim mjestima su udaljenosti bile toliko male (vidi mapu 1 u Prilogu D ove Presude) da je jedna od zaraćenih strana mogla pucati ne samo na teritoriju druge strane, nego i preko te teritorije na vlastite položaje. Na suđenju su predočeni dokazi o tome kako su snage ABiH napadale vlastite civile. Predstavnici UN-a stacionirani u Sarajevu posvjedočili su da su, za vrijeme sukoba, sakupljene informacije da je *moguće* da su jedinice ili simpatizeri ABiH povremeno granatirali muslimansko stanovništvo u Sarajevu. Uopšteno govoreći, postojala je mogućnost da su ti elementi svojim postupcima dovodili civile na teritoriji pod kontrolom ABiH u opasnost kako bi izazvali suosjećanje međunarodne zajednice. Većina ne može isključiti mogućnost da se ponekad pucalo kako bi se privukla pažnja međunarodne zajednice. Razumno je, međutim, takvim postupcima - koje bi ionako bilo teško izvesti ili duže vremena držati u tajnosti - pripisati samo neznatni dio napada na civile. Zakloni su bili okrenuti prema strani na kojoj je bio SRK. Većina takođe prihvata da je moguće da su zalutali meci pogodili određeni broj civila. Ali opet, zalutali meci, čiji smjer je, po definiciji, slučajan i koji nisu usmjereni prema meti, mogli bi objasniti tek neznatni dio incidenata u kojima su stradali civili. Naposljetku, moguće je i da su neki od civila ustrijeljeni zato što se za njih iskreno vjerovalo da su vojnici. Međutim, Većina, premda ne isključuje tu mogućnost, zna za malo primjera borbe koji se u pogledu blizine kontakta mogu porediti sa sarajevskim sukobom 1992.-1994. U tim okolnostima, u razmjerno skučenim uslovima borbe u Sarajevu, to što su neki civili slučajno pogođeni nipošto ne daje potpunu sliku događaja u Sarajevu. Dokazi u sudskom spisu definitivno dokazuju da je obrazac paljbe po Sarajevu bio obrazac neselektivne i direktne paljbe s teritorija pod kontrolom SRK-a na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, a ne borbenih dejstava u kojima su civili bivali slučajno pogođeni.

590. Paljba po dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH slijedila je i vremenski obrazac. Taj grad je bio pod žestokom paljbom od septembra do decembra 1992. Ta paljba je bila još uvijek značajna tokom 1993. godine – pri čemu su postojale dnevne i nedjeljne varijacije (dani kada se malo pucalo smjenjivali su se s danima intenzivnih dejstava) - s periodom intenzivnije paljbe u zimu 1993. godine, koji se završio poslije granatiranja pijace Markale u februaru 1994., kada je paljba počela jenjavati. Većina podsjeća na svjedočenje Molea, koji je u Sarajevu bio od septembra do decembra 1992., a koji je rekao da se u pozadini stalno čuo zvuk pješadijskog oružja, minobacača i artiljerije. Svjedoci su naglasili da su ljudi koji bi se usudili izaći napolje gađani čak i u periodima kada je vladalo relativno zatišje u granatiranju 1994. godine.

591. Većina se na osnovu dokaza u sudskom spisu uvjerila da su civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH u periodu na koji se odnosi Optužnica bili neselektivno i direktno napadani s teritorije pod kontrolom SRK-a, te da je to, u najmanju ruku, imalo za posljedicu pogibiju stotina i ranjavanje hiljada civila.

592. Dokazi u sudskom spisu otkrivaju zašto su civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH gađani s teritorije pod kontrolom SRK-a. Dokazi - i to posebno oni koji se odnose na prirodu civilnih aktivnosti koje su bile meta, način na koji su vršeni napadi na civile, vrijeme i trajanje napada na civile - dosljedno pokazuju da je cilj kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja u Sarajevu bilo terorisanje civilnog stanovništva grada. Vojno osoblje UN-a koje je boravilo u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica i koje je posmatralo i analiziralo napade na grad u kojima *nisu* gađani vojni ciljevi zaključilo je da je cilj tih napada bilo zastrašivanje civilnog stanovništva. Mole je već početkom decembra 1992. primijetio da neselektivna paljba po Sarajevu nije odgovor na vojna dejstva nego "zavođenje terora". Tucker misli da poslije decembra 1992. nije izvršen nijedan veći pokušaj da se zauzme Sarajevo. Uprkos tome, stalna granatiranja i snajperski napadi na grad s ciljem terorisanja civilnog stanovništva nisu prestali. Henneberry, viši vojni posmatrač UN-a i kasnije komandant UNPROFOR-a na sjevernoj strani Sarajeva LIMA u periodu od jula 1992. do februara 1993., primijetio je da je često vatra otvarana u vrijeme večere bez ikakvog povoda ili zato da bi se natjerali "ljudi da oprezno pretrčavaju od zgrade do zgrade"; on je to smatrao "vođenjem psihološkog rata" protiv civila, a djelotvornost tog rata pripisivao je činjenici da su "oni zaista bili zastrašeni i na rubu". Prema svjedoku Y, snage SRK-a su "kod svakog stanovnika Sarajeva pokušavale stvoriti osjećaj da niko nije zaklonjen ni zaštićen od [...] pucnjave i da se nije pucalo na vojne ciljeve nego da bi se povećala bespomoćnost stanovništva". Druga vojna lica UN-a su istog mišljenja: Harding, Kolp, Hamill, Van Baal i Briquemont su svi posvjedočili da je vojni vrh bosanskih Srba, snajperskim napadima i granatiranjem civila u Sarajevu koji su imali za cilj zastrašivanje tog stanovništva, vršio psihološki pritisak na civilno stanovništvo u gradu. Van Baal je čak naglasio da su glavne mete bile žene i djeca. Predstavnici medija, Ashton i Hvaal, takođe su stekli utisak da su se zastrašivali civili. I na kraju, svjedok Y je naglasio da se paljbom po stanovništvu Sarajeva nastojao prisiliti vrh ABiH na drukčije postupanje.

593. S obzirom na dokaze u sudskom spisu koje je Pretresno vijeće prihvatilo i ocijenilo, Većina konstatuje da su izvršeni brojni napadi na civile, koji ipak nisu bili toliko intenzivni da bi ukazivali na pokušaj SRK-a da postepeno zatre ili čak iskorijeni civilno stanovništvo. Ne razabire se da su napadi na civile imali ikakvu vojnu svrhu. Bili su učestaliji u nekim periodima, a poruka koja se njima slala bila je jasna: svim sarajevskim civilima prijeti opasnost - svugdje i u svako doba dana ili noći. Iz dokaza se vidi da je SRK napadao civile, muškarce, žene, djecu i starije osobe i to posebno tokom civilnih aktivnosti ili na mjestima na kojima se očekivalo da će se oni zateći, pri čemu je taj obrazac ponašanja bio sličan po cijelom Sarajevu. Većina konstatuje da se, s obzirom na dokaze u sudskom spisu, može razumno

zaključiti jedino to da je osnovna svrha kampanje bilo zastrašivanje civilnog stanovništva.

594. Ukratko, Većina zaključuje da je u periodu na koji se odnosi Optužnica s teritorije pod kontrolom SRK-a izvršen niz vojnih napada na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH s ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom. Većina prihvata stanovište optužbe da su ti napadi, kao takvi, izvršeni s konkretnim ciljem i da su predstavljali kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civila.

D. Pravni zaključci

1. Krivična djela iz člana 3 Statuta

595. U ovom slučaju nije osporeno da je postojao oružani sukob između Bosne i Hercegovine i njenih oružanih snaga s jedne i Republike Srpske i njenih oružanih snaga s druge strane. Čitanje činjeničnog dijela ove Presude ne ostavlja prostora za sumnju da je do krivičnih djela iznesenih u tom dijelu došlo ne samo u okviru tog sukoba već i u uskoj vezi s njim.

596. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je protiv civilnog stanovništva Sarajeva u periodu na koji se odnosi Optužnica počinjeno krivično djelo napada na civile u smislu člana 3 Statuta. Što se tiče *actus reus* tog krivičnog djela, Pretresno vijeće konstatuje da artiljerijski i snajperski napadi usmjereni protiv civilnog stanovništva i pojedinih civila koji nisu učestvovali u neprijateljstvima predstavljaju djela nasilja. Ta djela nasilja dovela su do smrti i teškog ranjavanja civila. Nadalje, Pretresno vijeće konstatuje da su ta djela bila usmjerena protiv civila, bilo hotimično bilo iz nehata.

597. Većina se takođe uvjerila da je, u periodu na koji se odnosi Optužnica, protiv civilnog stanovništva u Sarajevu izvršeno krivično djelo terora u smislu člana 3 Statuta. U vezi s *actus reus* krivičnog djela terora opisanog gore u tekstu, Pretresno vijeće je konstatovalo da su, u periodu na koji se odnosi Optužnica, počinjena djela nasilja nad civilnim stanovništvom Sarajeva. Osim toga, Većina je takođe konstatovala da se protiv civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH sprovodila kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja i da joj je glavna svrha bilo zastrašivanje.

2. Krivična djela iz člana 5 Statuta

598. Na osnovu činjenica sadržanih u činjeničnom dijelu ove Presude, Pretresno vijeće konstatuje da su uslovi iz člana 5 Statuta u ovom slučaju zadovoljeni: da je izvršen napad, da je taj napad bio usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, te da je riječ o rasprostranjenom ili sistematskom napadu. Pretresno vijeće nadalje konstatuje da su se krivična djela počinjena u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica uklapala u kontekst napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, što su zasigurno znali svi na položajima u Sarajevu i okolini.

599. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da su, u periodu na koji se odnosi Optužnica, u Sarajevu počinjeni ubistvo i nečovječna djela u smislu člana 5 Statuta, opisana u ovom dijelu Presude.

600. Ukratko, Većina Pretresnog vijeća konstatuje da su snage SRK-a u periodu na koji se odnosi Optužnica izvršile sva krivična djela koja se navode u Optužnici - terorisanje, napad na civile, ubistvo i nečovječna djela.

601. Prelazimo na razmatranje pitanja snosi li optuženi odgovornost za napade na civile i krivično djelo terora za koje se tereti prema članu 3 Statuta, te ubistvo i nečovječna djela za koje se tereti prema članu 5 Statuta.

602. Pri razmatranju središnjeg pitanja da li je optuženi učestvovao u izvršenju krivičnih djela dokazanih na suđenju te po kojoj od teorija odgovornosti, Pretresno vijeće će stalno imati na umu prezumpciju nevinosti sadržanu u članu 21 Statuta, što znači da će Pretresno vijeće proglasiti optuženog krivim samo ako se van razumne sumnje uvjeri u njegovu krivicu.

IV. KRIVIČNA ODGOVORNOST GENERALA GALIĆA

A. Uvod

1. Biografija generala Galića

603. Stanislav Galić je rođen 12. marta 1943. u selu Goleš u opštini Banja Luka u Bosni i Hercegovini.[2088] Prije rata u Bosni bio je komandant 30. partizanske brigade 1. krajiškog korpusa, koja je djelovala na području jugozapadno od Banje Luke.[2089]

604. Dana 7. septembra 1992., ministar odbrane Republike Srpske imenovao ga je za komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa. General Galić je tu novu dužnost od svog prethodnika, general-majora Tomislava Šipčića, preuzeo 10. septembra 1992.[2090] U novembru 1992., optuženi je unaprijeđen u čin general-majora.[2091]

605. General Galić je bio smatran "veoma poštovanim i veoma inteligentnim vojnikom", koji je "djelovao odlučno" i "kojeg su njegovo osoblje i vojni posmatrači cijenili zbog vojničkih sposobnosti i znanja".[2092] Bio je "praktičan" komandant,[2093] "čvrst, neposredan, nepokolebljiv i sumnjičav sa donekle grubim raspoloženjima",[2094] koji je ostajao smiren[2095] i naglašavao značaj poštovanja Ženevskih konvencija.[2096]

> Ono čega se ja sjećam o generalu Galiću, jeste da se radilo o čovjeku dosta sigurnom u sebe. Vladao je situacijom i držao nam predavanja. Nikad nam nije popuštao ni po kojem osnovu. Uvijek bi čvrsto branio svoje stavove. Lično nisam želio da se s njim sukobljavam jer je on bio veoma čvrst -- imao je čvrst karakter. A pregovori s njim bili su teški.[2097]

2. Komandni položaj na kojem se tokom relevantnog perioda nalazio optuženi

606. Među stranama nije sporno da je general Galić tokom perioda na koji se odnosi optužnica preuzeo dužnost komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa i da je bio neposredno potčinjen generalu Mladiću.[2098] Nijedno vojno lice koje se nalazilo u Sarajevu nije imalo nikakve sumnje u to da je general Galić *de jure* komandant korpusa SRK, pri čemu su njegovi pretpostavljeni bili načelnik štaba VRS-a general Ratko Mladić[2099] i vrhovni komandant VRS-a Radovan Karadžić.

607. General Galić je na tom položaju ostao do 10. augusta 1994., kada je komandu preuzeo Dragomir Milošević, načelnik štaba.[2100]

608. Među stranama nije sporno niti to da je sve vrijeme dok se nalazio na toj dužnosti, general Galić boravio u prostorijama komandnog mjesta u bivšoj kasarni JNA u Lukavici ili obilazio isturena komandna mjesta SRK-a, koja su bila raspoređena duž linija sukoba.[2101] Kasarna u Lukavici, u kojoj se sve vrijeme sukoba nalazila i funkcionisala komanda SRK-a, nalazi se istočno od Dobrinje, južno od Sarajeva, na području borbenih dejstava četa na liniji fronta.[2102]

3. Uloga generala Galića

609. Među stranama nije sporno da je general Galić, kao komandant Korpusa, bio zadužen za kontinuirano planiranje i provođenje vojne opsade Sarajeva.[2103] U trenutku kada je general Galić imenovan za komandanta SRK-a, vojna opsada Sarajeva je već bila ostvarena. Sama opsada grada nije neposredno relevantna za navode optužnice. Nisu neposredno relevantni ni vojni napadi, koji sami po sebi nisu bili nelegitimni, čak i onda kada su za posljedicu imali proporcionalne ili uzgredne žrtve ili širenje straha među civilima.

610. Teza optužbe jeste da su snage pod komandom i kontrolom optuženog, djelujući suprotno principu razlikovanja, provodile protivpravnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva, koja po svom opsegu i kontinuitetu ukazuje na smišljenu namjeru protivpravnog napada na civile.[2104] Optužba naročito ističe da, kada je optuženi u septembru 1992. preuzeo komandu nad SRK-om, nije došlo do vidljivih promjena u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja.[2105] Po mišljenju optužbe, optuženi je tako postao izvršilac odranije postojeće strategije i učesnik i u legitimnoj vojnoj kampanji protiv ABiH i u protivpravnim napadima na civilno stanovništvo Sarajeva.[2106]

611. Pretresno vijeće je u dijelu III ove Presude već iznijelo zaključke u vezi s ulogom SRK-a u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja koja je provođena u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi optužnica.

612. U optužnici se navodi da je general Galić krivično odgovoran za učešće u zločinima na osnovu člana 7(1) Statuta. Član 7(1) se navodi u cjelini, ali je tužilac u uvodnoj riječi bio konkretniji, ustvrdivši da je optuženi planirao ili naredio krivična djela koja čine osnovu optužnice. U završnom pretresnom

podnesku, optužba je suzila svoju tezu, ustvrdivši da dokazi o tome da je general Galić znao za zločine koje u Sarajevu čine snage pod njegovom komandom, visoki stepen discipline njegovih potčinjenih i njegovo propuštanje da djeluje nakon što je saznao za počinjenje zločina, "van svake razumne sumnje pokazuju da je on naredio gađanje civila".[2107]

613. Imajući u vidu navedeno, a takođe i priznanje generala Galića da je bio "*de jure* i *de facto* komandant"[2108] snaga SRK-a raspoređenih oko Sarajeva, Pretresno vijeće sada prelazi na utvrđivanje sljedećeg: prvo, da li je general Galić imao efektivnu komandu i kontrolu nad snagama SRK-a za sve vrijeme relevantnog perioda, zatim da li je general Galić znao za zločine koji su dokazani na suđenju, te kakvo je bilo njegovo eventualno učešće u zločinima dokazanim na suđenju. Pretresno vijeće će na kraju utvrditi da li, kako navodi optužba, general Galić snosi krivičnu odgovornost na osnovu člana 7(1) Statuta za naređivanje zločina dokazanih na suđenju.

B. Da li je za sve vrijeme relevantnog perioda general Galić imao stvarnu komandu nad snagama SRK-a?

614. Optužba zasniva svoju tezu na pretpostavci da je general Galić držao potčinjene čvrsto pod kontrolom,[2109] ali odbrana tvrdi da se general Galić ne može smatrati krivično odgovornim za djela koja su počinili njegovi potčinjeni zbog toga što ti "pojedinci sigurno ne bi bez ustručavanja prijavljivali svoje eventualno protivpravno ponašanje".[2110]

1. Lanac komandovanja

(a) Struktura SRK-a

615. Pretresnom vijeću su iznijeti konzistentni, vjerodostojni i pouzdani dokazi koji potkrepljuju priznanje da je "general Galić imao *de jure* i *de facto* kontrolu nad vojnim licima koja su činila organizacionu strukturu VRS-a".[2111] Komanda i organizacija SRK-a je bila veoma slična onoj u JNA.[2112] Štab SRK-a nalazio se u Lukavici, južno od Sarajeva, a sastojao se od četiri odjeljenja, pri čemu se na čelu svakog od njih nalazio po jedan pomoćnik komandanta Korpusa.[2113] Korpus je činilo deset brigada, u čijem sastavu je bilo oko 18.000 ljudi.[2114] U sjedištu svake brigade bili su štabovi, čija struktura je odražavala strukturu štaba Korpusa kako bi se olakšala njihova međusobna komunikacija.[2115] Brigade SRK-a su u svom sastavu imale od nekoliko desetina do nekoliko stotina ljudi [2116] i u pravilu su se sastojale od više bataljona, pri čemu je svaki bataljon u svom sastavu imao od 56 do preko 700 ljudi.[2117] Bataljoni su bili podijeljeni na čete, a svaka četa se sastojala od 100 ili više ljudi.[2118] Sama četa bila je podijeljena u vodove od po dvadeset i četiri do trideset i dva pripadnika. [2119]

616. Prema vojnom vještaku odbrane Radinoviću, stanje u kojem je general Galić zatekao Korpus kada je stupio na dužnost bilo je "gotovo haotično". Bosanski Srbi su se u junu 1992. organizovali kao propisna vojska, ali je viši stepen vojne organizacije i discipline, sa tačno definisanim zaduženjima

vojnika, postao vidljiv tek krajem septembra 1992.[2120] Organizacija i sastav SRK-a dovršeni su tokom ljeta i jeseni 1992. Brigade su bile preustrojene, tako da su brigade iz Trnova i Novog Sarajeva stavljene pod komandu 1. romanijske pješadijske brigade,[2121] a od brigada iz Blažuja i Hadžića formirana je Igmanska brigada.[2122] Krajem novembra 1992., Romanijska motorizovana brigada i Rogatička brigada premještene su u sastav Drinskog korpusa VRS,[2123] tako da je broj brigada SRK-a sveden na devet.[2124] Do kraja 1993.,[2125] ili početkom 1994,[2126] Rajlovačka, Vogošćanska i Koševska brigada objedinjene su u novu 3. sarajevsku brigadu, a ukupan broj brigada smanjen je na sedam.[2127] Broj brigada u sastavu Korpusa vremenom se mijenjao zavisno od okolnosti.[2128] U prvoj fazi svog postojanja,[2129] u sastavu SRK-a bilo je trinaest brigada, tri samostalna puka za podršku i pet pratećih bataljona.[2130]

617. Pripadnici međunarodnog osoblja koji su se tokom perioda na koji se odnosi optužnica nalazili u Sarajevu stekli su dojam da su vojnici SRK-a profesionalni i efikasni.[2131] Richard Mole, viši vojni posmatrač UN-a u sektoru Sarajevo od septembra do decembra 1992., zabilježio je u vezi s ofanzivom na Otes sljedeće: "Komanda i kontrola artiljerijskih položaja bila je takva da se sa njih moglo vrlo efikasno vatreno dejstvovati."[2132] Jeremy Hermer, viši vojni posmatrač UN-a na položajima LIMA od augusta 1993 do januara 1994., zabilježio je sljedeće: "U toj organizaciji su radili vrlo profesionalni oficiri koji su bili sposobni da održavaju taj rigidan lanac komande."[2133] Jorma Gardemeister, viši vojni posmatrač UN-a za sektor Sarajevo od juna do oktobra 1993., obišao je većinu artiljerijskih položaja bosanskih Srba i razgovarao sa artiljerijskim oficirima "o tome kako manevrišu sa svojim uređajima i artiljerijom, minobacačima." On je bio dosta iznenađen "solidnim profesionalizmom artiljerijskih oficira"; premda nije "razgovarao sa svim vojnicima ili redovima na topovskim položajima", "sveukupan utisak je bio da se radilo o profesionalcima".[2134] Prema riječima Christiana Bergerona, šefa kabineta komandanta UNPROFOR-a u sektoru Sarajevo od aprila 1993. do aprila 1994., čini se da je general Galić bio "nadležan za sve što se dešavalo u Sarajevu i okolini, uključujući tu i srpske snage izvan Sarajeva".[2135] Patrick Henneberry, viši vojni posmatrač UN-a a kasnije komandant UNPROFOR-a na položaju LIMA sjeverno od Sarajeva od jula 1992. do februara 1993., zabilježio je, kao i ostali,[2136] sljedeće:

> Uopšte uzev, najvećim dijelom, i tokom pretežnog dijela vremena, postojala je prepoznatljiva i efektivna hijerarhijska struktura sa komandantom korpusa na čelu, njegovim savjetodavnim osobljem, različitim nivoima niže komande sve do nivoa odjeljenja ili voda, pri čemu je u sastavu odjeljenja ili voda bilo po nekoliko ljudi. Ta je hijerarhija bila prepoznatljiva i, iako je u praksi dokazilo do povremenih propusta, obično je ta komandna struktura funkcionisala.[2137]

(b) Sistemi izvještavanja i nadgledanja u SRK

618. General Galić, koji je sve vrijeme na koje se odnosi optužnica bio prisutan na bojištu u Sarajevu, aktivno je nadgledao i kontrolirao vojnu

situaciju u Sarajeva, a posebno sa komandnog položaja u Lukavici. Taj komandni položaj[2138] bio je dostupan svim predstavnicima UN-a, vojnom osoblju VRS-a i paravojnim jedinicama.[2139] Putem telefona bio je direktno povezan sa operativnim centrom komande, takođe smještenim u prostorijama komande.[2140]

619. Prema riječima jednog oficira SRK-a, okosnicu komandovanja SRK-a činili su brifinzi Korpusa koji su se obično održavali u kasarni u Lukavici, ali su ponekad održavani u Butili (u zapadnom dijelu Sarajeva) ili na Jahorini.[2141] Na komandnom mjestu održavani su sastanci svakog jutra u 07:00 sati i svake večeri u 19:00 sati.[2142] Tim sastancima obično su prisustvovali članovi komande Korpusa, komandanti brigada, komandanti samostalnih pukova i bataljona,[2143] a oficirima Korpusa koji su bili zaduženi za vezu s osobljem UNPROFOR-a i UN-a takođe je bilo omogućeno da prisustvuju.[2144] Na tim sastancima su podnošeni izvještaji svih komandanata brigada i pukova, a ponekad bi se na njima pojavili general Mladić ili neki od oficira iz glavnog štaba.[2145] Tim sastancima je obično predsjedavao general Galić.[2146] Njegovi pomoćnici i članovi štaba podnosili su mu usmene izvještaje o stanju na frontu, o hitnim zadacima, te metodima i rokovima za njihovo izvršenje.[2147] Komandanti brigada su podnosili i čitali pismene izvještaje o stanju na svojim područjima[2148] npr. o logističkim problemima na koje nailaze,[2149] moralu u brigadi, ili obavještajnim podacima o aktivnostima neprijatelja.[2150] U sklopu tih izvještaja, komandanti bi također predlagali načine rješavanja problema sa kojima se suočavaju njihove jedinice.[2151] Pripadnici komande Korpusa koji su djelovali na područjima na koja su se ti prijedlozi odnosili podnosili bi sopstvene izvještaje i iznosili sopstvene prijedloge s tim u vezi.[2152] Na tim sastancima, general Galić je na svoje osoblje ostavljao dojam da dobro poznaje cjelokupnu situaciju u SRKu.[2153]

620. General Galić je lično nadgledao situaciju na terenu. Iako su putevi oko linije fronta bili vrlo uzani, teren veoma brdovit, a napredovanje uglavnom sporo, nije bilo prepreka za kretanje duž linije fronta.[2154] Oficiri SRK-a posvjedočili su da je general Galić naročito obilazio Butilu, Nišiće u okolini Trnova, te je, po potrebi, obilazio stalna i isturena komandna mjesta brigada,[2155] bez nekog strogog rasporeda.[2156] Svjedok DP35, komandant u SRK-u, objasnio je da general Galić nije mogao obilaziti određene položaje, iako su oni bili na relativno maloj udaljenosti od kasarne u Lukavici (kao, na primjer, jedinice u Ilijašu ili 3. Sarajevsku ili Igmansku brigadu), zato što je Lukavica bila odsječena od tog dijela bojišta; no naglasio je da je general Galić te položaje kontrolirao sa drugih obližnjih položaja.[2157] Jedan drugi oficir SRK-a, DP17, posvjedočio je da je tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica, general Galić izvršio inspekciju Ilidžanske brigade oko deset puta, svaki mjesec ili svaka dva mjeseca.[2158] Tokom tih inspekcija, general Galić bi obilazio linije fronta u zoni odgovornosti, bolnicu, povrijeđene, kao i pripadnike pozadine ili logistike[2159] i razgovarao o izvještajima komandanata brigada.[2160]

621. DP17 je dalje posvjedočio kako misli da je general Galić vršio inspekcije i u drugim brigadama.[2161] To potvrđuje svjedok DP34, komandant jedne brigade SRK-a. On je posvjedočio da je general Galić u dva navrata obišao zonu odgovornosti Koševske brigade, te da je inače prolazio kroz to

područje na putu ka zapadnom dijelu bojišta prema Vogošći.[2162] DP34 je objasnio da se tokom svoje dvije posjete tom području general Galić upoznao sa stanjem u brigadama, posmatrao linije sukoba i izdavao naređenja, insistirajući na potrebi da se pruža "odlučna odbrana".[2163] Svjedok DP34 dalje je posvjedočio kako su pomoćnici komandanta Korpusa generala Galića takođe obilazili brigade i generalu Galiću podnosili izvještaje o tome.[2164] DP17 i DP18 naglasili su da su komunikacije unutar SRK-a održavane telefonom ili radio vezom[2165] i, kao što je gore pomenuto, putem dnevnih pismenih izvještaja.[2166]

622. I predstavnici UNPROFOR-a stekli su sličan utisak, tj. da general Galić dobro poznaje situaciju u Sarajevu. Prema riječima Viktora Vorobeva, komandanta ruskog bataljona UNPROFOR-a u Sarajevu od februara do novembra 1994., general Galić je novopristigle predstavnike UNPROFOR-a tačno izvještavao o tome "gdje su raspoređene njegove jedinice i šta rade. Savršeno je poznavao mapu".[2167] Vorobev je primijetio da se razgovorima s generalom Galićem postižu stvarni rezultati u vezi s prolaskom robe kroz kontrolne punktove SRK-a.[2168] Jacques Kolp, oficir za vezu UNPROFOR-a sa ABiH od marta 1993. do novembra 1994,[2169] takođe je primijetio da je lanac komandovanja VRS veoma rigidan i da informacije idu u oba smjera:

> Koliko je meni poznato, u dijelu vojske bosanskih Srba lanac komandovanja je bio veoma rigidan. Glava je glava, šef je šef. On nije prihvatao mogućnost da se uradi išta suprotno od onog što je on rekao, iako je svaki načelnik mogao preduzimati određene inicijative, ali kada je riječ o značajnim stvarima, jasno je da je general znao sve o svakom slučaju, pošto je major Inđić morao da ga redovno izvještava o svemu što se dešava.[2170]

Tucker, pomoćnik generala Morillona u UNPROFOR-u za vojna pitanja od oktobra 1992. do marta 1993., zaključio je da je SRK imao "efikasan i sveobuhvatan sistem komunikacije".[2171]

623. Slično tome, vojni posmatrači UN-a posvjedočili su o tome da je, kad su vojni posmatrači UN-a u dva navrata na protivpravan način zarobljeni od strane pojedinaca na srpskoj strani, general Galić, za kojeg se smatralo da je veoma dobro obaviješten o onome šta rade vojni posmatrači UN-a i kakav im je mandat, zamoljen da pomogne. Ta pomoć je data "djelotvorno, efikasno i brzo". Vojni posmatrači UN-a pušteni su i vratili su se na dužnost.[2172]

(c) Da li su pripadnici SRK-a bili pod striktnom kontrolom?

(i) Postupak za izdavanje uputstava i zapovijesti

624. Svjedok DP34, komandant jedne brigade SRK-a, posvjedočio je da je general Galić izdavao zapovijesti na osnovu štapskih izvještaja[2173] te da su, uopšte uzev, njegove zapovijesti izvršavane kroz lanac komandovanja.[2174] Vorobev je posvjedočio da su Galićevi potčinjeni povremeno tražili dodatne informacije.[2175] Svjedok D, pripadnik jednog voda SRK-a, dao je iskaz u vezi s načinom i lancem komandovanja nad četama SRK-a stacioniranim na

Grbavici. Posvjedočio je da je njegov vod dobijao naređenja od svojih komandirâ voda i čete, usmeno, obično tokom večernjih raporta i ujutro u štabu prije odlaska na položaje.[2176] Komandiri su dobijali naređenja iz štaba komande bataljona, a kada bi na nivou voda ili čete iskrsao problem, komandiri bi najavio da će ga iznijeti pred štab bataljona.[2177] Imali su vojnu telefonsku vezu sa štabom sa svojih položaja na terenu, na kojima je komandir voda obično ostajao. Tokom dnevnog raporta, mogli su svojim komandirima iznijeti sve što su htjeli. Svjedok D je posvjedočio da im je komandir voda rekao da je "naređenje da možemo slobodno otvarati vatru […] rekli su nam da možemo pucati u sve što se kreće".[2178] Svjedok D takođe je imao utisak da su snajperisti koji su djelovali sa nebodera na Grbavici dobijali zapovijesti iz štaba bataljona.[2179]

625. Svjedok AD, komandir odjeljenja u jednoj minobacačkoj jedinici SRK-a raspoređenoj na takozvanom vanjskom prstenu linija sukoba, dao je iskaz u vezi s lancem komandovanja Ilijaške brigade. Objasnio je da su njegova naređenja za otvaranje vatre dolazila ili od dežurnog oficira komande brigade u Ilijašu ili iz štaba komande njegovog bataljona (Mrakovski bataljon).[2180] U naređenjima je bilo navedeno vrijeme, broj granata i meta.[2181] Zapovijesti iz štaba brigade ponekad su bile u pismenom obliku; ne može se sjetiti da li je ikad vidio pismene zapovijesti sa nivoa bataljona.[2182] Pismene zapovijesti su se izdavale za unaprijed planirana granatiranja, dok su se usmene izdavala za spontana granatiranja.[2183] "Spontana paljba" je značila ispaljivanje granata iz dvije minobacačke cijevi kalibra 120 milimetara ili 82 milimetara "u razmaku od nekoliko sekundi ili od jedne do dvije minute ili manje."[2184]

626. I svjedok AD i svjedok DP35 takođe su svjedočili o sadržaju svojih naređenja. Svjedok AD posvjedočio je da se u nekoliko navrata sukobio sa svojim nadređenima oko zapovijesti iz štaba komande brigade da se gađaju mjesta na kojima se nalaze civili.[2185] Njegov komandant brigade zaprijetio je da će kazniti i njega i druge pripadnike njegove jedinice.[2186] Po mišljenju svjedoka AD, njegov komandant nije se usuđivao da pokrene problem civilnih žrtava pred svojim pretpostavljenim. On je posvjedočio da stoga, po njegovom mišljenju, postoji mogućnost da generalu Galiću nisu bile poznate te činjenice.[2187] Svjedok DP35 izjavio je da je naređenje koje je dobio kroz lanac komandovanja bilo da sprečava prelaženje preko aerodroma. Po njegovom mišljenju, način da se spriječi prelazak preko aerodroma bio je neselektivno vatreno dejstvovanje.[2188] Objasnio je da "SRK nije imao uređaje za dejstvovanje noću",[2189] tako da "oni nisu mogli znati da li je određena osoba vojnik ili civil".[2190] 627. Drugi oficiri SRK-a su posvjedočili da je lanac komandovanja unutar SRK-a savršeno dobro funkcionisao i da je komandir voda dobijao naređenja od komandira čete ili u slučaju napada, poljskim telefonom.[2191] Prema iskazu svjedoka DP10, komandira jednog voda SRK-a, komandovanje je bilo veoma korektno, veoma strogo i disciplinirano.[2192] Komandir voda nije mogao na svoju ruku izdavati nikakva naređenja i uvijek se morao savjetovati sa pretpostavljenima, izuzev u slučaju napada od strane ABiH.[2193] Prema svjedoku DP10, bilo je nemoguće da pripadnici voda loše provode zapovijesti ili izvršavaju njegova naređenja, a da on za to ne sazna.[2194]

628. Victor Vorobev, komandant ruskog bataljona UNPROFOR-a u Sarajevu od februara do novembra 1994., posvjedočio je da je general Galić, na vrhu lanca komandovanja SRK-a, izdavao precizne zapovijesti komandantima koji su mu bili potčinjeni, i da su se njegovi potčinjeni doimali kao vrlo pismeni.[2195]

(ii) Kontrola nad snajperskim djelovanjem

629. James Fraser, predstavnik UNPROFOR-a u Sarajevu od aprila 1994. nadalje,[2196] zapazio je da su srpski snajperisti profesionalno obučeni – oni su bili veoma vješti strijelci koji su ranili mnoge bosanske civile (i neke pripadnike UN-a) – a njihovo je "djelovanje, čini se, bilo koordinirano sudeći po incidentima i po načinu na koji su se, čini se, ti incidenti događali po cijelom gradu".[2197] On je zapazio da su snajperisti bili tako dobro skriveni da su snage UN-a imale poteškoća prilikom određivanja njihovih položaja,[2198] a kada su francuski vojnici SFOR-a zauzeli položaj na mjestu koje je kolokvijalno prozvano 'Aleja snajpera', bili su dočekivani pucnjevima usmjerenim u telefonski stub, čime se pokazivalo da su i srpski snajperisti na svojim položajima.[2199]

> Vojnici su nam pričali kako bi ujutro, kada bi zauzeli položaje duž aleje snajpera, s vremena na vrijeme strijelci sa srpske strane otvarali vatru na telefonski stub da bi im dali do znanja da su na položaju. A s vremena na vrijeme oni bi, da [to] tako kažem, "odmjeravali domašaj" svoga oružja otvaranjem vatre na vozila UN-a kako bi dobili naznaku kamo gađa vatra iz njihovih pušaka. A zatim bi tokom dana čekali da počnu sa provođenjem svojih operacija. To mi govori da se radilo o ljudima koji znaju šta rade i koji su bili dosta sigurni u svoje vještine zbog toga što je nekoliko stotina vojnika pokušavalo da pronađe gdje su ti ljudi kako bismo ih spriječili da urade ono što su namjeravali.[2200]

Ako bi nakon formalnih prigovora SFOR-a uslijedio sastanak sa generalom Galićem lično, samo takvi sastanci bi doveli do smanjenja obima snajperskog djelovanja.[2201] 630. Mnogi drugi pripadnici međunarodnog osoblja također su stekli dojam da je vatra iz pješadijskog naoružanja SRK-a otvarana u skladu sa strogim zapovijestima kroz lanac komandovanja i da je general Galić efektivno kontrolirao snajpersko djelovanje i granatiranje koje su vršile njegove jedinice. Vorobev je posvjedočio da je UNPROFOR na sastancima upozoravao brigade SRK-a da, u nekim zonama odgovornosti posmatračkih položaja, dolazi do intenzivnog vatrenog dejstvovanja tokom važenja sporazuma o prekidu vatre. Prema iskazu Vorobeva, sedmični sastanci su imali uticaja na vođenje neprijateljstava u njegovoj zoni odgovornosti pa, postepeno, "više nije bilo žrtava, barem koliko je meni poznato".[2202]

631. Jeremy Hermer, oficir za informisanje UNMO-a u Sarajevu, jednom je uložio prigovor majoru Inđiću, oficiru za vezu generala Galića, u vezi sa žestokim djelovanjem snajperista.[2203] Kada je Inđić negirao bilo kakvu

umiješanost SRK-a, Hermer je izmislio priču da se na licu mjesta nalazi reporterska ekipa CNN-a. Inđić je nakon toga obavijestio Hermera da će mu se ponovo javiti te ga je doista i nazvao i rekao mu da će snajpersko djelovanje prestati, bez obzira što je vršeno iz legitimnog razloga. Djelovanje snajperista je ubrzo nakon toga prestalo.[2204] Patrick Henneberry dao je sličan iskaz o tome da su visoki oficiri SRK-a imali stvarne mogućnosti da spriječe dalje djelovanje snajperista.[2205]

632. Pripadnici UNPROFOR-a takođe su zapazili da, iako su zaraćene strane priznale da je krajnje teško kontrolisati raspoređivanje snajperista bez obzira da li je ono željeno ili ne,[2206] snajperisti su naređenja nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre izvršavali veoma brzo, najduže bi to trajalo pola dana. Sistem komande i kontrole je savršeno funkcionirao.[2207]

633. Michael Rose, komandant UNPROFOR-a u BiH od februara 1993. do januara 1994,[2208] izjavio je, u vezi sa sporazumom o zoni isključivanja od februara 1994: "Prekid granatiranja i gotovo [sasvim] potpuni prekid snajperskog djelovanja u to vrijeme ukazivao je na to da postoji potpuna i apsolutna kontrola vojne mašinerije na obje strane".[2209]

634. Slično tome, Aernout Van Lynden, ratni dopisnik u Sarajevu,[2210] zapazio je uticaj prestanka snajperskog djelovanja na terenu nakon februara 1994. na jedno od najizloženijih mjesta u gradu na kojem su i ranije bili gađani civili, odnosno trg na Marindvoru:

> sva pucnjava u Sarajevu je prestala. Ja sam na početku bio na Palama. Nakon postizanja ovog sporazuma, otišao sam u Sarajevo. A u martu sam, doista, prvi put tokom rata prešao preko trga na Marin Dvoru, što bi u svako drugo vrijeme bilo apsurdno napraviti. Ali, na nas nisu pucali i nismo bili u opasnosti.[2211] [Ranije] je praktično skoro svakodnevno otvarana vatra na trg na Marin Dvoru […] sa položaja bosanskih Srba na Grbavici.[2212]

635. Svjedok Y, pripadnik UNPROFOR-a od januara do jula 1993., zapazio je sličan obrazac vatrenog dejstvovanja i zaključio da su "snajperisti" pod striktnom kontrolom lanca komandovanja, što ne iznenađuje kada je riječ o "jugoslovenskoj vojsci" u kojoj je inicijativa rijetka, a naređenja su općenito stizala s viših nivoa.[2213] Upitan o "stepenu efektivne komande i kontrole koju je general Galić ostvarivao nad svojim snagama" i o tome da li su "snajperisti sa strane linije sukoba na kojoj je bila srpska vojska bila efektivno kontrolisana od vođstva Korpusa",[2214] on je rekao:

> Kada sam stigao u Sarajevo, bio sam veoma zabrinut zbog činjenice da su, znate, postavljeni snajperisti zbog toga što sam mislio da su snajperisti apsolutno izvan kontrole, nekontrolisani, i mislio sam da će, ako ikada prestanu neprijateljstva, ti ljudi ostati izvan kontrole i nastaviti sa tom vrstom djelovanja. I ubrzo, veoma brzo, shvatio sam da, kad god je postojala potreba da se prestane s pucanjem, kad god je potpisan prekid vatre ili privremeni prekid vatre – jer prekidi vatre nisu nikada trajali veoma dugo – djelovanje snajperista bi prestajalo, iznenada. Podjednako, kada smo vodili pregovore sa generalom Morillonom na kojima sam ja bio prisutan i kada smo pokušavali da dovedemo razne delegacije nazad u Sarajevo ili u Lukavicu, ili u Kiseljak kada je riječ o Hrvatima, tada ne bismo imali nikakvih problema sa sigurnošću. Po svemu sudeći, sve trupe o kojima je riječ, a naročito snajperisti, bile su pod besprijekornom kontrolom.[2215]

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

On je dalje rekao da su prekidi vatre "provođeni vrlo brzo. Bili bismo iznenađeni svaki put kada bi se pokazalo da je komandant [sic] i sistem kontrole operativan, djeluje besprijekorno. Nemam neposrednu ideju, ali najduže, trebalo je oko pola dana, najduže. Dakle, bilo je to veoma brzo i sve zainteresovane strane su to besprijekorno izvršavale."[2216]

636. Jedan drugi predstavnik UNPROFOR-a također je posvjedočio da je snajpersko djelovanje bilo pod striktnom kontrolom zbog toga što je takvo djelovanje korišćeno kao sredstvo pritiska. General Van Baal posvjedočio je da su oficiri SRK-a i VRS-a prijetili drugoj zaraćenoj strani i posmatračima UN-a da će civili biti gađani snajperima ili granatama ukoliko njihovi razni zahtjevi ne budu zadovoljeni.[2217] General Milanović, načelnik Glavnog štaba VRS-a, dakle i neposredni potčinjeni generala Mladića, neposrednog pretpostavljenog optuženog zaprijetio je da će se, ako tramvaji u Sarajevu budu i dalje budu saobraćali, pobrinuti za to da se gađaju tramvaji i putnici u njima. General Van Baal rekao je da su, nakon tih prijetnji, tramvaji koji su i dalje saobraćali, doista gađani.[2218]

(iii) Kontrola nad granatiranjem

637. Mnogi pripadnici međunarodnog osoblja posvjedočili su da je granatiranje od strane SRK-a bilo pod strogom kontrolom putem lanca komandovanja i zapovijestima izdavanih tim putem, pošto je stepen koordinacije tog djelovanja bio dosta visok.

638. Carl Harding, artiljerijski oficir UNPROFOR-a od augusta 1992. do januara 1993., posvjedočio je da je, 31. oktobra 1992., bio svjedok veoma koordiniranog napada neselektivnog karaktera na grad od strane snaga SRK-a, koji je ukazivao na "određeni stepen komande i kontrole, te na to da su izdana naređenja da se započne s paljbom u istom trenutku".[2219] Jedna artiljerijska granata pala je odmah do njegovog ureda,[2220] vidio je više žrtava ("svi su bili civili").[2221] Harding je ovako opisao događaje tog dana:

> počelo je tačno u 10:00 sati, a prestalo tačno u 16:00 sati. Bilo je to vremenski sračunato, usklađeno bombardovanje grada, koje nije imalo konkretan vojni cilj koji bismo mogli razabrati bilo ja, bilo posmatrači na bilo kojem od položaja PAPA.[2222]

On dalje naglašava:

> To je moglo doći samo izvan grada, odnosno sa položaja vojske bosanskih Srba,[2223] […] s obzirom na količinu ispaljene municije. Toliko je toga bilo da nije moglo biti ispaljeno sa linija fronta a da se ne vidi sa osmatračkog položaja PAPA zbog toga što bi se vidjelo sijevanje iz cijevi, bilo bi dima iz artiljerijskih oruđa i

minobacača. Dakle, to bi se vidjelo i čulo. Ali, jedino što su oni zapazili bile su posljedice u samom gradu.[2224]

639. Tucker, britanski oficir pomoćnik generala Morillona prije nego što je Fraser preuzeo dužnost u aprilu 1994., takođe je zaključio da je granatiranje grada Sarajeva bilo naređeno. On je svjedočio o žestokom granatiranju grada Sarajeva u ponoć na Badnje veče 1992. i ponovno 7. januara 1993. (na Božić po pravoslavnom kalendaru). Za njega nije bilo sumnje da je granatiranje naređeno iz sljedećih razloga:

> svaka pojedina artiljerijska cijev, minobacač, tenk, mitraljez, oko Sarajeva, započeli su dejstvovanje po Sarajevu snažnom baražnom vatrom u trajanju od oko 20 minuta. […] Vatrena dejstva bila su koordinirana i sva su započela u istom trenutku, pri čemu su bile utrošene velike količine municije. Izgledalo je kao vatromet, toliko je municije ispaljeno, s tim da se tu radilo o smrtonosnom vatrometu.[2225]

Tucker je dalje naveo:

> Ja sam artiljerijski oficir i znam koliko je koordinacije potrebno da bi se organizovale posade za toliki broj oruđa na toliko različitih lokacija u ponoć na Badnje veče, da se postavi artiljerija, da se koordiniraju mete da bi se postiglo ono što je te večeri izvedeno.[2226]

Tucker nimalo ne sumnja da je sistematsko i neselektivno dejstvovanje iz višecijevnih bacača raketa po gradu Sarajevu bilo odobreno:[2227]

> Tim oruđima se dejstvovalo s planina i visokih terena iznad Sarajeva, a posljedice njihovog dejstvovanja snosio je grad, te se stoga moglo jedino raditi o oruđima vojske bosanskih Srba".[2228] […] Utrošak tako velikih količina municije morao je biti odobren sa dosta visokog nivoa. Tako koncentrisana paljba se mogla izvesti samo po naređenju i uz odobrenje najviših komandanata vojske bosanskih Srba raspoređene oko Sarajeva. Komunikacije koje su bile potrebne kako bi se to koordiniralo jedino su se mogle obavljati preko štaba snaga bosanskih Srba oko Sarajeva.[2229]

640. Harding je iznio slična zapažanja u vezi sa srpskom Novom godinom sedam dana nakon toga, podsjećajući na to "kolika količina paljbe je izvršena da bi se proslavila ili obilježila Nova godina, tako da je izgledalo da svako oruđe oko grada istovremeno dejstvuje iz svih kalibara".[2230] Po njegovim riječima, to je trajalo "barem pet do osam minuta", što je "dosta vremena, imajući u vidu količinu municije koja se očekivala tokom tog vremena".[2231] Korišćeno naoružanje "kretalo se od pušaka kalibra 7,65, pa sve do automatskih serija, 12,7, a iz pozadine se dejstvovalo i teškim oruđima. Dakle, rekao bih vjerovatno oko 40 milimetara, pretpostavljam. Protivavionska oruđa su neprestano izbacivala municiju, imala su stalan tempo. Takođe, količina svijetlećih projektila koji su okolo letjeli, moglo se jasno vidjeti, to je dolazilo iz većeg kalibra, 12,7 ili 20 milimetara, negdje te

veličine".[2232] On je procijenio da je 50 do 60 procenata granata palo na grad "na području štaba PAPA te na istok, na području Starog Grada".[2233]

641. James Cutler, viši vojni posmatrač UN-a koji je zamijenio Molea 26. decembra 1992., zapazio je isti događaj o kojem svjedoči Harding, ali je sa svog položaja mislio da je paljba usmjerena na Žuč, a čuo je anegdotu (za koju on nema dokaza) da su za to eventualno bili odgovorni pijani srpski vojnici.[2234]

642. Svjedok Y je takođe zapazio jasan obrazac granatiranja u gradu Sarajevu 1993. godine. Po njegovim riječima, vrhunac granatiranja poklapao bi se sa tri faktora. Prvi faktor su bile vojne akcije i reakcije na terenu. Drugi faktor je bio psihološki efekt posjeta visokih funkcionera Sarajevu. Treći faktor (također psihološki) bili su pregovori koji su se održavali vani, bilo u New Yorku ili u Ženevi. Svjedok Y dao je primjere momenata kulminacije granatiranja. Krajem marta 1993., Bosanci su pokušali da presijeku linije snabdijevanja Srba uskim planinskim putem od Lukavice do Pala. 10. bosanska brdska brigada napadala je područje oko Jevrejskog groblja. Kako bi odbili napad, Srbi su granatirali bosanske trupe kao i sam grad, ne bi li izvršili pritisak na stanovništvo i lokalne vlasti da prestanu s napadima. Granatiranje grada, naročito Starog grada, bio je način da se pojača efekt dejstvovanja protiv vojske. Drugi primjer je bila posjeta predstavnice UNHCR-a gospođe Ogata. Čim je njen avion sletio, započelo je dejstvovanje iz većine oruđa sa obje strane (paljba i protivpaljba), a pucnjava je prestala čim je avion odletio kasno popodne. Prilikom održavanja pregovora, dolazilo je do pojačanih aktivnosti tog tipa na Sarajevo.[2235] Slično tome, Briquemont, koji je komandovao snagama UN-a u Bosni i Hercegovini od jula 1993. do januara 1994., zapazio je vezu između pregovora u Ženevi i stepena vatrenog dejstvovanja po gradu Sarajevu.[2236]

643. Christian Bergeron, šef kabineta komandanta UNPROFOR-a za sektor Sarajevo od aprila 1993. do aprila 1994,[2237] svoj zaključak da je granatiranje grada bilo kontrolisano zasniva na svom zapažanju da je u ljeto 1993. dva mjeseca vladalo zatišje, baš dok su se u Ženevi održavali pregovori na visokom nivou. "To se manifestovalo na terenu, koliko se sjećam."[2238] "Kada pregovori ne bi doveli do rezultata, tada se očigledno, ubrzo nakon toga nastavljalo s granatiranjem."[2239]

644. Hermer je, slično tome, zaključio da je neselektivno bombardovanje grada Sarajeva bilo dobro koordinirano i naređeno zbog korišćenja nepreciznih oruđa kao što su višecijevni bacači raketa, za koje je potrebno odobrenje sa visokog nivoa. Objasnio je kako je višecijevni bacači raketa "oruđe za dejstva po širim područjima", koje je zbog svojih naročitih karakteristika neprecizno kada se primjenjuje na konkretne, relativno male mete.[2240] Hermer je rekao da je negdje u oktobru 1993. bilo izvještaja, uključujući dolazeće izvještaje (INCREP) o korišćenju višecijevnih lansirnih raketnih sistema ("MLRS") u napadima na grad; sjeća se da je i sam jednom prilikom čuo jednu raketu.[2241] Rekao je da su te rakete dizajnirane tako da imaju brz i razarajući efekat na metu i područje oko mete, te da se za te sisteme "ni u snu ne bi moglo reći da su precizni".[2242] One su dizajnirane da imaju veliki psihološki efekat na trupe ili mete protiv kojih se koriste, ali se

generalno ne koriste za blisku podršku, budući da se njima ne mogu precizno gađati tačno definirane mete ("one se prije koriste za opšte iscrpljivanje ili uznemiravanje protivnika na širem području").[2243]

645. Henneberry je zapazio daljnje napade uz korišćenje ove vrste naoružanja poslije augusta 1993.[2244] U vezi s tim naoružanjem, on je rekao:

> Višecijevni bacač raketa dizajniran je tako da njegov radijus djelovanja obuhvata nekoliko desetina metara, ako ne i stotine metara, u zavisnosti od tipa, pri padu projektila na zemlju. Nije moguće ispaljivanje iz ovog oruđa a da projektili padnu po veoma malom području. Oni se šire u letu i padaju bukvalno na površini koja može doseći i jedan kvadratni kilometar.
>
> P. Da li su oni dizajnirani tako da sve rakete padaju istovremeno ili u različita vremena?
>
> O. One mogu – opšte uzev u različita vremena, mogu biti ispaljivane. Rakete se mogu ispaljivati pojedinačno ili u grupama kao osam unakrsno ili ubrzano jedna iza druge.
>
> P. Ukoliko se ispaljuju u grupama, da li je namjera da detoniraju zajedno?
>
> O. Gotovo zajedno, da.[2245]

U ovom iskazu se dalje navodi:

> P. Koliko bi primjereno bilo njegovo korištenje tog naoružanja u urbanom okruženju na područjima gdje se civili i vojska nalaze zajedno?
>
> O. To bi bilo neprimjereno. Ako ni zbog kojeg drugog razloga, onda, ponovo, radijus djelovanja može biti jedan kilometar ili više, ukoliko ima više oruđa, a takođe, ako bih mogao upotrijebiti termin topografija, visina zgrada bi dovela do toga da neke granate pogode u zgrade; dok bi druge prešle preko njih. Bilo bi nemoguće kontrolisati na koje će područje rakete pasti – odnosno predvidjeti, ne kontrolisati, nego predvidjeti, gdje će rakete pasti.[2246]

646. Pripadnici međunarodnog osoblja koji su bili u Sarajevu u periodu na koji se odnosi optužnica takođe su posvjedočili o tome kako je lanac komandovanja SRK-a podlijegao striktnim naređenjima i bio dobro koordiniran zato što je neselektivno granatiranje korišteno kao sredstvo pritiska na Predsjedništvo. Tucker je zapazio da se učestalo prakticira tzv. "kazneno granatiranje" protiv civilnog stanovništva, što govori o visokom stepenu komande i kontrole.[2247]

647. Mole, viši vojni posmatrač UN-a od septembra do decembra 1992., iznio je konkretne primjere više incidenata prijetnji, priznanja i akcija snaga SRK-a pri kojima je, smatra on, primjenjivano neselektivno granatiranje kao sredstvo pritiska na Predsjedništvo. Ukazao je na nekoliko bilješki u svom mjesečnom izvještaju višeg vojnog posmatrača.[2248] Bilješka u njegovom mjesečnom izvještaju kao višeg vojnog posmatrača za 18. oktobar 1992. glasi:

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

> Čini se da razlog za granatiranje grada od strane srpskih snaga u velikoj mjeri leži u tome što Srbi smatraju da Predsjedništvo nije voljno da učestvuje u razmjeni ratnih zarobljenika i tijela poginulih. Granatiranje grada od strane Srba dovelo je do toga da su se predstavnici Srba i Predsjedništva sastali sa višim vojnim posmatračem [SMO] kao posrednikom.[2249] Razmjena ratnih zarobljenika i tijela poginulih dogovorena je za drugi dio ove sedmice i nadgledat će je UNPROFOR.[2250]

Mole je potvrdio da se "granatiranje" grada u ovom pasusu odnosi na neselektivnu paljbu po gradu, a ne na granatiranje vojnih ciljeva.[2251] Mole je dao još jedan primjer takve "neselektivne paljbe" kao sredstva pritiska na Predsjedništvo u bilješci od 7. novembra 1992., koja glasi:

> Predsjedništvo je proglasilo opštu opasnost u gradu, što je odgovor na srpsku prijetnju teškim posljedicama ukoliko se ne dozvoli da oko 6.000 izbjeglica napusti grad danas do 14:00 sati.

Bilješka za sljedeći dan glasi:

> Jučerašnja prijetnja Srba Predsjedništvu da će doći do teških posljedica ukoliko se ne dozvoli da oko 6.000 izbjeglica napusti grad, po svemu sudeći, juče nije u znatnijoj mjeri ostvarena, premda je opšta aktivnost granatiranja danas nešto intenzivnija.[2252]

U bilješci od 22. novembra 1992. zapaža se visok stepen aktivnosti sa 192 projektila koji su pali na stranu Predsjedništva i dva projektila koja su pala na srpsku stranu. U daljnjem tekstu navodi se sljedeće:

> General Morillon je danas zatražio izvještaj o aktivnostima u sektoru, a kada je upoznat sa žestokim granatiranjem grada, naložio je da se od Srba zatraži da iznesu razloge za tu aktivnost. Na upit, Srbi su odgovorili da je to granatiranje odgovor na prijepodnevni napad snaga Predsjedništva na Hrešu […] koordinata 4058. Za taj napad se navodi da je izvršen od strane pješadije uz podršku ručnog protivtenkovskog oružja. Nadalje, oni su naveli da je artiljerija zatim pratila snage koje su se povlačile nazad u grad. Treba imati u vidu da vojnim posmatračima UN-a na položaju iznad Hreše nije poznato ništa ni o kakvim pješadijskim napadima na tom području. Nadalje, obrazac granatiranja od strane Srba ne ukazuje na neku konkretnu akciju podrške snagama u Hreši, već je vema raširen po cijelom gradu. U trenutku pisanja ovog izvještaja granatiranje grada i dalje traje.[2253]

U suštini, ovaj svjedok je u svojoj bilješci naveo da se objašnjenje koje su dali predstavnici srpskih snaga ne poklapa sa zapažanjima viših vojnih posmatrača UN-a.[2254]

> Negdje oko [20:00 sati 7. decembra 1992.] Srbi su zaprijetili da će ponovno započeti granatiranje grada ukoliko ne prestane bombardovanje Lukavice od strane Predsjedništva. Pretpostavka je

da Srbi nisu bili zadovoljni odgovorom jer su [u 09:30 sati.], Srbi započeli granatiranje grada.[2255]

Ta prijetnja je popraćena akcijom. Svjedok je u bilješci od 8. decembra 1992. naveo da "[se] neselektivno granatiranje grada intenzivira" i da "[je] granatiranje široko disperzirano po cijelom gradu".[2256]

648. Tucker je potvrdio Moleov navod. On je izjavio da su mete analizirane, i da rezultati ukazuju na to da teška artiljerija nije bila usmjerena na vojne ciljeve, nego je korištena radi terorisanja civilnog stanovništva i vršenja pritiska na bosanske vlasti. Tucker je dalje rekao sljedeće:

> A razlog zbog kojeg to kažem jeste zato što je potpuno nelegitimno, po mom mišljenju, koristiti artiljeriju ili minobacače sa svim njihovim nepreciznostima koje su upravo opisane da bi se pokušali napasti takozvani vojni ciljevi koji se sastoje od jedne zgrade ili jednog vozila ili ponegdje kada je sposobnost artiljerije ili minobacača, minobacačâ, da pogode taj cilj zanemariva dok su šanse da te artiljerija ili minobacači pogode okolne civilne kuće 99,9 posto.[2257]

649. Tucker je također posvjedočio da su oficiri VRS-a prijetili drugoj zaraćenoj strani i posmatračima UN-a da će snajperima djelovati po civilima ili će ih granatirati ukoliko se ne ispune njihovi razni vojni zahtjevi. On je podsjetio da je u novembru 1992., pukovnik Žarković, "visoki zapovjednik snaga bosanskih Srba oko Sarajeva, koji je prisustvovao mnogim pregovorima generala Morillona sa komandantima na strani bosanskih Srba", poslao poruku u štab UNPROFORa, kao i Predsjedništvu. U toj poruci, Žarković je naveo da će, ako se izvjesnom srpskom konvoju ne dozvoli da napusti grad do 13:00 sati tog dana, granatirati grad. Tucker je rekao: "Po mom shvatanju, to je bila prijetnja, a izvršenje te prijetnje podrazumijevalo je ispaljivanje artiljerijskih granata na Sarajevo, drugim riječima, na civilno stanovništvo Sarajeva."[2258]

650. Svjedok Y je imao slično iskustvo. Posvjedočio je da je u jednom momentu pokušao da se sastane sa generalom Galićem kako bi "od njega zatražio da prestane sa tim nasumičnim granatiranjem različitih četvrti u Sarajevu".[2259] On je napisao izvještaj koji je sadržao sljedeću procjenu komandanta: "današnje značajno granatiranje sa srpske strane izgleda kao volja [sic] da se zauzmu teritorije oko aerodroma [Butmir, Dobrinja, Stup], da se maltretira stanovništvo samog grada kako bi se izazvala snažna reakcija sa bosanske strane i tako ugrozili mirovni pregovori u New Yorku".[2260] S tim u vezi, svjedok Y potvrdio je sadržaj dokaznog predmeta P945, u kojem je dat sažetak sastanka koji je on imao sa generalom Galićem 27. marta 1993. U tom dokumentu se navodi da je "general Galić rekao da će poštovati prekid vatre, ali da će odgovoriti 'žešće nego ikad' ako druga strana napravi kršenje."[2261] Svjedok Y dalje je posvjedočio da, po njegovom mišljenju, general Galić nije podržavao te prekide vatre.[2262]

651. Svjedok Y dao je primjer za to kako su pokretani napadi protiv civila. Krajem marta (1993) ABiH je napala put između Pala i Lukavice. S jedne strane, kako bi odbio napad, SRK je granatirao snage ABiH. "A s druge

strane, oni su pojačali akciju granatiranjem grada a naročito Starog Grada. Dakle, to je bila vojna akcija, odnosno reakcija."[2263] Odbrana mu je sugerirala da je paljba bila usmjerena na Bistrik, gdje je bio štab 10. brdske brigade ABiH. On je odgovorio: "Mogu vam reći da je ovo bilo daleko izvan tog radijusa, a budući da su srpski artiljerci uvijek imali reputaciju kao upravo krajnje precizni, to bi bilo veoma začuđujuće".[2264]

652. Cutler je također posvjedočio o jednom slučaju kad, u kontekstu sukoba između zaraćenih strana oko planine Igman, zahtjevi SRK-a nisu bili ispunjeni i kad je uslijedilo granatiranje civila.[2265] Marčetić je zatražio od Cutlera da "kaže Bosancima da prestanu pucati po Ilidži ili ćemo mi gađati Sarajevo".[2266] Doista, Cutler je čuo kako je pogođena Ilidža, a iz štaba srpskih snaga naveli su da vatra dolazi s Igmana. Cutler je rekao Bosancima da "obustave paljbu", ali to se nije dogodilo i Sarajevo je podvrgnuto granatiranju.[2267]

(iv) Kontrola nad naoružanjem SRK-a

653. U skladu s uobičajenom vojnom praksom, kao komandant Korpusa, general Galić je imao kontrolu nad naoružanjem SRK-a. Prema svjedoku DP35, sva oruđa su bila pod kontrolom, direktno i indirektno posredstvom komandanata brigade, čete ili baterije.[2268] Mole je naglasio da je linija fronta bila dugačka oko 65 kilometara[2269] i primijetio je da optuženi:

> možda nije bio upoznat s pojedinostima, ali da se od njega sigurno očekivalo da se razumije u probleme kao što je logističko obnavljanje zaliha. I ako bih mogao navesti kaoprimjer, te jedinice su trošile municiju, pa bi bilo fer komandantima jedinica postaviti pitanje na šta se ta municija troši. Bez obzira na to da li je on bio prisutan ili ne, njegov posao je bio da zna šta mu rade komandanti.[2270]

(d) Da li je general Galić bio u situaciji da kazni svoje potčinjene?

654. Odbrana ne negira da je general Galić imao mogućnost da spriječi ili kazni za počinjenja zločina, ali tvrdi da za to nije bilo potrebe. "General Galić je zatražio da se provede istraga u vezi s nekim prigovorima UNPROFOR-a, ali […] povratna informacija koju su dale niže jedinice i nadležne službe SRK-a je ukazivala na to da jedinice SRK-a nisu učestvovale ni u kakvim protivpravnim radnjama".[2271]

655. S druge strane, odbrana također priznaje da su "[v]eliki problemi stvoreni dolaskom dobrovoljaca, koji su prvobitno djelovali po principu paravojnih formacija, kao što su Bokanova grupa, takozvana Jovina grupa, grupa Sveti Đorđe, i druge. General Galić je preduzeo hitne mjere za subordinaciju tih jedinica i njihovo pripajanje jedinicama VRS-a, dok su neki druge bilerasformirane i eliminirane iz zone odgovornosti, a protiv nekih je pokrenut i sudski postupak".[2272]

656. Ovu izjavu je potvrdio major Inđić. Posvjedočio je da su na početku rata postojale grupe koje nisu poštovale lanac komandovanja pa su, u prvoj polovini 1993., te grupe rasformirane, a njihovi pripadnici preraspoređeni u druge jedinice. Međutim, prema majoru Inđiću, time "nije potpuno riješen problem paravojnih jedinica zbog toga što svaki pojedini vojnik koji zanemaruje ili ne poštuje naređenje jeste samim tim pripadnik paravojnih jedinica".[2273] "Vojvoda Brne je bila paravojna grupa stacionirana u Rakovici/Blažuju. Da rasformira tu grupu, poslata je jedna jedinica vojne policije, kojoj je bilo dozvoljeno da prema potrebi primjenjuje silu."[2274]

657. General Michael Rose takođe je zapazio da je general Galić imao mogućnost da kazni za počinjenje zločina. On je posvjedočio da su srpske snage silom eliminirale "plaćenike" kada oni više nisu bili potrebni srpskim snagama radi dejstava u okolini Jevrejskog groblja u martu 1994., neposredno nakon granatiranja Markala.[2275]

658. Postoje određeni dokazi da su komandanti brigada SRK-a takođe imali ovlašćenja da kazne potčinjene počinioce zločina. DP34, komandant brigade SRK-a, ponosio se činjenicom da je njegova jedinica bila najdisciplinovanija brigada u SRK-u, da su sva naređenja izvršavana[2276] i da je svaki prekršaj, poput pijanstva ili nediscipline, bio kažnjavan.[2277] Takođe postoje određeni dokazi da su neki vojnici kažnjeni za prestupe od strane svojih pretpostavljenih. Grdan Vuković, pripadnik vojne policije SRK-a u Lukavici, posvjedočio je da su pripadnici SRK-a bili uhapšeni i da je provedena istraga.[2278] U Lukavici je bio centar za pritvorenike, a vojni tužilac se u određenoj fazi angažovao u istrazi.[2279]

2. Zaključci o djelotvornosti komande i kontrole u lancu komandovanja

659. Pretresno vijeće nema nikakve sumnje u to da je general Galić bio sposoban i profesionalan oficir. Kada je postavljen, usavršio je sastav i organizaciju SRK-a. General Galić je na svoje i međunarodno osoblje ostavljao utisak da situaciju u Sarajevu drži pod kontrolom.

660. General Galić je bio prisutan na bojištu u Sarajevu sve vrijeme na koje se odnosi optužnica, u neposrednoj blizini linija sukoba, koje su ostale relativno statične, i aktivno je nadgledao situaciju u Sarajevu. General Galić je bio savršeno svjestan situacije na bojištu u Sarajevu. Sudski spis pokazuje da su sistemi izvještavanja i nadgledanja u SRK-u normalno funkcionisali. General Galić je bio u povoljnom položaju da izdaje uputstva i zapovijesti svojim trupama, a naročito tokom brifinga u Korpusu. Mnogi svjedoci koje je pozvala odbrana potvrdili su u svom svjedočenju da su zapovijesti uobičajeno prolazile kroz lanac komandovanja nadolje. Konkretno, naveli su da su naređenja obično davana usmeno, pri čemu je sistem komunikacije u SRK-u bio dobar.

661. Postoji mnoštvo dokaza koje su pružili mnogi pripadnici međunarodnog osoblja da je ljudstvo SRK-a bilo kompetentno i da je bilo podvrgnuto kontroli kroz lanac komandovanja u onoj mjeri koja je tipična za dobro organizovane vojske. Ti pripadnici međunarodnog osoblja su zaključili

da je i snajpersko djelovanje i dejstvovanje granatama od strane SRK-a bilo pod strogom kontrolom putem lanca komandovanja. To su zaključili na osnovu posmatranja koordiniranih vojnih napada vršenih u gradu Sarajevu na vremenski usklađen način i brze implementacije sporazuma o prekidu vatre, prijetnji napadima nakon kojih bi oni uslijedili i vrste naoružanja koje je korišteno. Pretresno vijeće je uvjereno da se ljudstvo SRK-a nalazilo pod uobičajenom vojnom komandom i kontrolom.

662. Na osnovu sudskog spisa, Pretresno vijeće je takođe van razumne sumnje uvjereno da je general Galić kao komandant Korpusa imao stvarnu mogućnost da pokrene postupak i kazni one koji su se suprotstavljali njegovim zapovijestima ili koji su narušili vojnu disciplinu ili izvršilikažnjive radnje.

663. Pretresno vijeće konstatira da je optuženi general Galić, komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa u svojoj zoni odgovornosti imao efektivnu kontrolu nad snagama SRK-a.

664. Zaključivši da je optuženi imao stvarnu kontrolu nad svojim snagama, Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje da li je, kako navodi optužba, general Galić znao da u njegovoj zoni odgovornosti snage pod njegovom komandom vrše ili su počinile zločine.

C. Da li je general Galić znao za krivična djela koja su dokazana na suđenju?

1. Uvod

665. Među stranama u postupku postoji temeljno neslaganje o stvarnom znanju generala Galića za krivična djela dokazana na suđenju. Optužba tvrdi da postoje neposredni dokazi o tome da je general Galić znao da njegovi potčinjeni provode kampanju rasprostranjenog snajperskog djelovanja i granatiranja, koja je u osnovu optužbi koje se navode u optužnici.[2280]

666. Suprotno tome, odbrana negira da je optuženi posjedovao takvo znanje i tvrdi da, "bez jasno navedenih pojedinačnih incidenata, lokacija incidenata, vremena incidenata, nije moguće pretpostaviti da je general Galić posjedovao znanje o bilo kojem takvom incidentu i da je dakle mogao narediti ikakvu efikasnu istragu, ukoliko su se navedeni incidenti uopšte dogodili".[2281] Odbrana takođe iznosi prigovor na tvrdnju da je general Galić imao direktna saznanja putem medija da su u njegovoj zoni odgovornosti počinjeni zločini sistematskog karaktera. Tvrdi da je "muslimanska strana koristila medije za […] stvaranje lažne slike situacije na bojištu i oko Sarajeva".[2282]

2. Protesti uručeni lično generalu Galiću

667. Pretresnom vijeću su podastrijeti konzistentni dokazi o tome da je značajan broj predstavnika Ujedinjenih nacija koji posjeduju odgovarajuća znanja i drugih posrednika koji su se nalazili na tom području za sve vrijeme trajanja borbi oko Sarajeva protestirao kod generala Galića zbog neselektivne

paljbe po civilima. Oni su svoje proteste uručivali lično i neposredno optuženom.[2283] Ti protesti, opšte ili konkretne prirode u zavisnosti od toga ko ih je podnosio, ticali su se protivpravnog snajperskog djelovanja i dejstvovanja granatama po gradu Sarajevu koji su se pripisivali snagama bosanskih Srba i prenošeni su bilo usmeno, tokom sastanaka koje su svake dvije sedmice predstavnici UNPROFOR-a imali sa generalom Galićem, bilo u pismenom obliku.

668. Abdel-Razek, komandant UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od augusta 1992. do februara 1993.,[2284] redovno se sastajao s generalom Galićem u Lukavici i žalio mu se na granatiranje grada.[2285] Na osnovu informacija sadržanih u izvještajima masovnih medija i službenih instanci, Abdel-Razek je obavijestio generala Galića o tome da je njegova vojna kampanja uzrok velikih gubitaka među civilima:

> Tako sam ja s njim razgovarao u vezi s incidentima granatiranja. Također sam mu govorio o granatiranju bolnice. Uopšte smo razgovarali i o drugim sličnim pitanjima. U gradu je došlo do jednog incidenta granatiranja. Tim granatiranjem je bilo pogođeno civilno stanovništvo, a ono je također veoma uticalo na naš rad.[2286]

669. Patrick Henneberry, koji je imao stalno sjedište u kasarni u Lukavici u decembru 1992., obilazio je artiljerijske položaje i zapazio neselektivno vatreno dejstvovanje iz oruđa po gradu.[2287] On se s generalom Galićem sastao nekoliko puta i naročito mu pomenuo neselektivno granatiranje grada Sarajeva.[2288] Zbog tih sastanaka, on nije imao nikakve sumnje da optuženi zna za neselektivno granatiranje Sarajeva i da za to postoji psihološki razlog - terorisanje lokalnih civila i muslimanskih snaga.[2289]

670. Bergeron je posvjedočio da se sa generalom Galićem sastajao "vrlo često […] najmanje 25 puta",[2290] i žalio mu se na broj žrtava:

> Kada bismo se s njim sastajali, pokušavali smo da se držimo nekakve procedure. Generalno govoreći, obuhvatili bismo cjelokupnu situaciju, razmotrili bismo ono što se dešavalo u periodu od prethodnog sastanka. U nekim slučajevima bismo pomenuli, ako je recimo protekla jedna sedmica, rekli bismo, dobro, tokom posljednjih sedam dana, izbrojali smo toliko granatiranja, incidenata minobacačke paljbe, toliko snajperskog djelovanja, znate, "X" broj žrtava, koliko je nama bilo poznato. Tako bismo o tim brojkama izvještavali rekapitulirajući ono što se desilo od posljednjeg sastanka.[2291]

On je također iznosio konkretne prigovore u vezi s terorisanjem civilnog stanovništva:

> često bismo pominjali činjenicu da ima snajperista – činjenica da snajperisti ubijaju civile, bilo žene, djecu, starce, po svemu sudeći samo zato da se teroriše i zatim demorališe stanovništvo.[2292]

671. Donough O'Keeffe, viši vojni posmatrač UN-a na dužnosti u Sarajevu od marta do juna 1993., prisjetio se da je na sastanku održanom

negdje u aprilu 1993. on protestovao kod optuženog zbog neselektivnog snajperskog djelovanja i granatiranja.[2293] James Fraser, predstavnik UNPROFOR-a u Sarajevu od aprila 1994. nadalje, posvjedočio je da je SFOR "upućivao proteste povodom svakog incidenta snajperskog djelovanja, incidenta granatiranja, oružja u zoni isključenja ako se nisu nalazila na punktovima za prikupljanje oružja. Svaki put kada bi se dogodilo nešto što je bilo u suprotnosti sa sporazumom s UN-om, odlazili smo kod generala generala Galića i protestovali u vezi s tim slučajevima na dva načina: uputili bismo mu pismo ili dopis ili, što je bilo još efikasnije, zatražili bismo sastanak s njim radi razgovora o tim incidentima kako bismo s tim u vezi izvršili pritisak na njega da prestane s takvim dejstvima po Sarajevu."[2294]

672. Svjedok W, pripadnik UNPROFOR-a, posvjedočio je da se s optuženim sastajao, u prisustvu majora Inđića, a ponekad i u prisustvu jednog ili više pomoćnika generala Galića, "negdje oko 10 puta ili tako nešto".[2295] Razgovarano je o mnogim pitanjima, ali "najvažnija i glavna kritika" odnosila se na incidente pri kojima su civili na strani linije sukoba pod kontrolom bosanske vlade poginuli od posljedica pada granata ispaljenih sa teritorije pod kontrolom pripadnika SRK-a na njihovoj strani linije sukoba.[2296] Svjedok W je posvjedočio kako je ulagao zvanične proteste povodom napada na civile izvršenih u njegovoj zoni odgovornosti. On je također, zbog lične indignacije i potrebe da SRK-u prenese svoje neslaganje s njihovim akcijama, za koje je smatrao da se "kose s ljudskim pravima", protestovao zbog incidenata koji su se dogodili drugdje izvan njegove zone odgovornosti.[2297] On je izjavio i sljedeće:

> Sektor Sarajevo je svakodnevno pripremao spisak incidenata koji su se dogodili prethodnog dana. Posebno, granatiranje grada iz artiljerijskih oruđa koja su bila raspoređena i postavljena na srpskoj strani ili gađanje sa snajperskih položaja na srpskoj strani. Kada bih došao u priliku da se sastanem s pukovnikom Galićem ili drugim ljudima na odgovornim položajima na srpskoj strani, iskoristio bih je da protestujem zbog takve akcije. Štaviše, sektor Sarajevo obavještavao nas je o svojim zvaničnim protestima, a ja bih se pobrinuo da se pridružim tim protestima prilikom susreta s pukovnikom Galićem.[2298]

673. Fraser se nekoliko puta sastao s generalom Galićem u maju, junu ili julu 1994. kako bi protestovao zbog ubijanja bosanskih civila od strane srpskih snajperista.[2299] Fraser je zaključio da su ti snajperisti djelovali po naređenju zbog toga što su se incidenti snajperisanja događali po određenom obrascu, a sastanci s generalom Galićem rezultirali su smanjenjem snajperskog djelovanja sa srpskih položaja.[2300]

> Po mom mišljenju, ti snajperisti su djelovali po naređenjima sa višeg organizacionog nivoa od zona jer su se u zonama koje sam ja opisao, Sedrenik, aleja snajpera i aerodrom, preklapale različite srpske brigade. Činilo se također da su ta djelovanja koordinirana zbog incidenata i načina na koji je izgledalo da se oni dešavaju po gradu, jer je izgledalo da postoji određena struktura. A kada bi došlo

> do incidenta, mi bismo protestovali. Prilikom tih protesta i u razgovorima s generalom Galićem i članovima njegovog štaba, činilo se da postoji određena kontrola nad nivoom djelovanja tih snajpera na građane i UN.[2301]

674. Kao što je gore navedeno, i vojni posmatrači UN-a i predstavnici UNPROFOR-a zaključili su da je neselektivno granatiranje grada u nekim slučajevima bilo naređeno kao "represalija" ili kao sredstvo pritiska. Vojni posmatrači UN-a, koji su posmatrali snajpersko djelovanje i granatiranje po civilima zaključili su da takvo gađanje ima dva cilja: terorisanje civilnog stanovništva i vršenje pritiska na bosanske vlasti.[2302] Mole, viši vojni posmatrač UN-a, objasnio je da je "bilo prihvaćeno kao pravilo to da, ako srpska strana ne uspije postići svoje ciljeve – a ja to koristim u najširem kontekstu, tako da se tu može raditi o bilo čemu, od lokalne pritužbe do nečeg drugog što se događalo u unutrašnjosti Bosne – generalna percepcija je bila da će uslijed toga patiti Sarajevo. To je uvijek bilo tumačeno u smislu da će se kao odgovor po gradu dejstvovati artiljerijskom vatrom. Bilo je slučajeva kada je to navedeno kao sasvim konkretna prijetnja".[2303] Dakle, njegov jutarnji brifing o događajima drugdje u Bosni upozoravao ga je na mogućnost reperkusija u sektoru Sarajevo.[2304] U takvim slučajevima, on bi razgovarao s generalom Galićem kako bi spriječio da, kao odgovor na te vanjske događaje, dođe do reperkusija po Sarajevo.[2305] U dva navrata – u drugoj polovini februara 1993. i 25. marta 1993. – kad se Michael Carswell, vojni posmatrač UN-a, sastao s optuženim u štabu operacija u Lukavici, protestovao je protiv granatiranja vojnih posmatrača Una i nasumičnog granatiranja i drugih slučajeva vatrenih dejstava koja su dovela do civilnih žrtava.[2306]

675. SFOR je takođe uveo praksu da protestuje uvijek kada god naiđe na konkretan fizički dokaz o incidentu snajperskog djelovanja (kao što je otkriće tijela jednog poginulog bosanskog civila). SFOR bi prvo uputio pismeni protest generalu Galiću kako bi se taj protest službeno zabilježio. General Galić je takođe bio obaviješten o incidentu granatiranja 1 (nogometna utakmica Dobrinja IIIB).[2307]

3. Odgovori generala Galića na proteste

676. Odgovori generala Galića na te proteste bili su različiti. Ponekad su bili direktni. Abdel-Razek je posvjedočio da, kada se on početkom 1993. požalio generalu Galiću na neselektivno gađanje onih koji prelaze aerodromsku pistu, general Galić je nepokolebljivo ostao pri svojoj namjeri da nastavi da sprečava prelazak aerodroma koristeći se svim sredstvima. Prema njegovim riječima, general Galić je sumnjao da se ta kretanja možda vrše u vojne svrhe.[2308] Abdel-Razek se sjeća da je optuženi iznio sličnu prijetnju jednom od njegovih potčinjenih. General Galić je njegovom potčinjenom priznao da postoji politika namjernog gađanja civila[2309] i bio je odlučan da nastavi sa provođenjem te politike granatiranja i gađanja onih koji pokušaju da pređu krug aerodroma.[2310]

677. Kada se svjedok W u najopštijim crtama požalio[2311] na granatiranje punkta za vodosnabdijevanje južno od Sarajeva krajem 1992. godine, "koje je izgleda bilo namjerno usmjereno na civilno stanovništvo" i koje je za posljedicu imalo smrt velikog broja civila,[2312] general Galić je odgovorio sa stavom "nekoga ko pretpostavlja ili uzima zdravo za gotovo ono što se dešava, a ne nekoga ko to odbacuje. Takođe je bio iznenađen ili nije bio naročito sretan zbog toga što mu zbog toga prigovaram". Odgovor generala Galića izazvao je u svjedoku W duboku indignaciju, zbog čega su odnosi među njima prekinuti:[2313]

> Na osnovu objašnjenja koja mi je dao pukovnik Galić, činilo se da njegovi vojnici napadaju civile, da njegovi vojnici djeluju u okvirima njegovih zapovijesti, da on smatra normalnim što njegove snage napadaju civile i […] stoga, ja sam imao […] puno opravdanje da to opišem kao kažnjivu radnju te u takvim okolnostima nisam mogao s njim nastaviti dijalog.[2314]

678. Slično tome, kada bi Carswell protestovao, general Galić, po shvatanju tog svjedoka, nije negirao odgovornost, već je odgovarao – u opštim crtama – da "je to bilo u odbrani srpske otadžbine i da se radi o njihovom nastojanju da očuvaju svoju kulturu".[2315]

679. U drugim slučajevima, kada bi general Abdel-Razek, komandant UNPROFOR-a za sektor Sarajevo od augusta 1992. do februara 1993., stavio do znanja generalu Galiću da granatiranje zgrade PTT-a od strane snaga bosanskih Srba treba zaustaviti, general Galić bi uvijek govorio da to druga strana vrši granatiranje.[2316]

> Ali, kada bih pregledao izvještaje sa kontrolnih punktova, a većina tih izvještaja je bila dostupna UN-u, ti izvještaji bi jasno pokazali da granatiranja vrše srbijanske snage, srpske snage. A kada sam ja insistirao da se granatiranje zaustavi, on mi je rekao: "Dopuštate drugoj strani da vatreno dejstvuje sa ove strane, iz kruga zgrade PTT-a, a kada mi reagujemo, neki od projektila bi mogli pasti blizu zgrade PTT-a." Rekao mi je: "Vaša je odgovornost da zaustavite drugu stranu, da zaustavite granatiranje." To je bio njegov način kada bi došlo do rasprave o granatiranju.[2317]

680. General Galić je govorio da druga strana to čini kako bi privukla podršku i simpatije međunarodne zajednice.[2318] Abdel-Razek je posvjedočio da je general Galić, na jednom sastanku u vezi s pritužbama na neselektivno vatreno dejstvovanje po gradu od strane snaga SRK-a, izjavio da će "ukoliko druga strana nastavi s otvaranjem vatre po njegovim snagama […] on nastaviti da napada njih". General Galić je tom prilikom izjavio: "Pobrinuću se da dožive teške trenutke."[2319]

681. Henneberry je posvjedočio da je general Galić tu izjavu njemu ponovio, kako mu se čini, 16. decembra 1992. Tog dana, prije sastanka radi razgovora o otvaranju koridora kako bi se civilima omogućilo da napuste Sarajevo, na kojem je Mole takođe bio prisutan,[2320] Henneberry se požalio generalu Galiću da je nastavljeno s neselektivnim granatiranjem. General Galić je potvrdio da je krajnji cilj ili da se uništi grad ili da se iz njega protjeraju Muslimani.[2321] Svjedoka je uznemirila ta izjava koju je dalo jedno profesionalno i cijenjeno vojno lice:

I poslije sastanka s generalom Galićem i razgovora s njegovim osobljem, bilo je teško i možda uznemiravajuće pomiriti se s činjenicom da je general Galić veoma cijenjen i inteligentan kao vojnik. O tome nije bilo nikakve sumnje. Djelovao je odlučno. Zbog vojnih sposobnosti i znanja, bio je cijenjen među ljudstvom, kao i među vojnim posmatračima. Uznemiravajući aspekt toga bila je njegova usredsređenost na uništavanje grada ili protjerivanje Muslimana iz grada, što je bilo u suprotnosti sa priznatim pravilima […] oružanog sukoba. To je, ustvari, iskreno govoreći, bilo uznemiravajuće i pomalo zastrašujuće.

P. O čemu se radi? Možete li reći nešto o tome?

O. Morao bih se osvrnuti na nirnberški proces, na kojem se sudilo vrlo inteligentnim ljudima koji su donosili odluke koje su bile protivpravne i protivzakonite i koje su imale za posljedicu smrt civila i vojnih lica. A ne mogu a da ne pomislim da je general Galić, koji je, još jednom, bio inteligentno vojno lice koje su svi poštovali, imao moć da iz grada protjera većinom Muslimane, a znajući šta se događa u gradu, uvidio sam i shvatio da to znači smrt velikog broja nevinih.Nevinih ljudi, koje bih okarakterisao kao mlade, starije, i neborce, a on je čvrsto nakanio da to učini.[2322]

Mole, koji je bio prisutan tokom tog sastanka, objasnio je da je general Galić prijetio napadima na stanovništvo Sarajeva. Dao je primjer u vezi s planinom Igman. General Galić je prijetio da će, ukoliko vatreno dejstvovanje sa planine Igman ne prestane, doći do recipročnog otvaranja vatre iz naoružanja njegovih snaga na grad Sarajevo.[2323] Takve prijetnje su ponovno iznesene tokom drugih sastanaka, pet do deset puta njemu lično, a u vezi s drugim dijelovima teritorije Bosne i Hercegovina.[2324] Mole je to objasnio na sljedeći način:

Kod Sarajeva se radilo o tome da je on vodio politiku ograničavanja sukoba, i kao rezultat toga, smatrao je da svojim vojnim kapacitetima može vršiti pritisak na grad kao odgovor na aktivnosti drugdje, a na osnovu njegovog razmještaja naoružanja tumačim da je artiljerijska oruđa koristio za održavanje tog ograničavanja sukoba.[2325]

682. U drugim slučajevima, kada je svjedok W protestovao kod generala Galića zbog krivičnih djela počinjenih nad civilima u njegovoj zoni odgovornosti,[2326] odgovor je bio bilo negiranje incidenata, bilo negiranje da je SRK umiješan ili najava istrage o incidentu.[2327]

683. U vezi s pregovorima o prekidu vatre poslije incidenta na Markalama, Fraser je od generala Galića dobio donekle sličan odgovor. On je posvjedočio:[2328]

naši sastanci s njim počinjali su tako što bi nam on držao predavanja, negirajući ono o čemu smo mi pokušavali razgovarati. Međutim, u određenoj mjeri je dopuštao tvrdnju da po gradu djeluju snajperisti i postojao je opšti konsenzus da bi bilo dobro kada bi se

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

postigao sporazum protiv snajperskog djelovanja. Jedan takav sporazum je i sastavljen, ali ga kasnije tog ljeta nije potpisala nijedna strana, ali to je bilo nešto što smo mi željeli. Međutim, poslije sastanka s generalom Galićem, incidenti snajperskog djelovanja po gradu su donekle, neko vrijeme popustili. Tako je taj sastanak imao efekta.[2329]

684. Prema riječima svjedoka DP17, oficira SRK-a, o pritužbama Ujedinjenih nacija u vezi sa snajperskim djelovanjem po civilima bilo je riječi barem jednom kada je general Galić bio u obilasku njegove brigade. Prema riječima tog svjedoka, uvijek se isticalo da ne treba gađati civile.[2330] Jedan drugi oficir SRK-a, svjedok odbrane DP35, potvrdio je da je tokom brifinga Korpusa general Galić pominjao proteste koji su mu bili upućeni[2331] i da se "ne samo osvrtao na te proteste, nego ih je ozbiljno uzimao, bez obzira na to da li se radilo o protestu u vezi s djelovanjem snajperista ili granatiranjem".[2332]

dato je upozorenje koje se upućivalo relevantnim osobama koje bi prosljeđivale to upozorenje i provjeravali ga u jedinicama u kojima je otvarana vatra, na primjer. Ili bi se davalo upozorenje – to je bio zadatak koji se davao oficiru za vezu s UNPROFOR-om da provjeri da li je protest zasnovan na činjenicama, na nečemu što se stvarno dešavalo. A mi smo uvijek isticali da je bilo mnogo protesta koji su upućivani a nisu bili zasnovani na činjenicama te da je praktično bilo ljudi koji su bili uključeni samo u njihovu analizu i diskusiju, a ustvari je tačno bilo upravo suprotno. [A] o otvaranju vatre je takođe razgovarano u vezi s oruđima kojima nisu bili potrebni optički nišani.[2333]

4. Protesti upućivani potčinjenima generala Galića

685. Formalni protesti u vezi s očiglednim kršenjima pravila oružanih sukoba takođe su upućivani potčinjenima generala Galića. Svjedok Y posvjedočio je da su ti formalni protesti proslijeđivani tokom sastanaka koje su svake dvije sedmice pripadnici UNPROFOR-a održavali sa jednim od zamjenika generala Galića kada je optuženi bio odsutan ili kada se nije želio s njima sastati. Prema iskazu tog svjedoka, to se dešavalo onda kada je optuženom bilo teško da pruži objašnjenja o napadima na civile. Protesti su također proslijeđivani generalu Galiću preko tima oficira za vezu, koji je bio smješten u zgradi PTT-a, gdje se nalazilo sjedište UNPROFOR-a.[2334] Oficir za vezu je zatim mogao kontaktirati štab komande u Lukavici putem mobilnih radio stanica ili telefonom.[2335] UNPROFOR je takođe redovno upućivao pismene proteste putem oficira za vezu objema stranama kada bi došlo do niza incidenata nasilja, kad bi se na napad odgovaralo napadom, a na pucnjavu pucnjavom, kad bi došlo do otvaranja vatre i odgovora na otvaranje vatre, ili su pak protesti upućivani samo jednoj strani.[2336] Prema osoblju UNPROFOR-a, takvi pismeni protesti bili su telefaksom proslijeđivani odgovarajućim komandama.[2337]

686. Ovo je potvrdio major Inđić, oficir za vezu generala Galića, [2338] čiji se ured nalazio u blizini ureda načelnika štaba SRK-a i generala Galića.[2339] Posvjedočio je da su unutar strukture UNPROFOR-a oficiri na različitim nivoima bili u mogućnosti da protestuju, što su i činili: vojni posmatrači UN-a, oficiri za vezu iz bataljona UNPROFOR-a, komanda UNPROFOR-a za sektor Sarajevo, i komanda UNPROFOR-a za BiH. Protesti ovih potonjih često su bili u pismenom obliku, prosljeđivani su "direktno" i "što je prije moguće" Glavnom štabu VRS-a.[2340] Protesti vojnih posmatrača UN-a i oficira za vezu bataljona UNPROFOR-a lociranih u Sarajevu[2341] bili su u devedeset pet posto slučajeva usmeni.[2342] Major Inđić je te proteste prosljeđivao komandi korpusa SRK-a i čekao na reakciju dežurnog oficira ili komandanta Korpusa.[2343]

687. Major Inđić je posvjedočio da su pismeni protesti iz komande UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo bili većinom vezani za kršenja prekida vatre i bili su istovremeno upućivani objema zaraćenim stranama. Ako je, iz bilo kojeg razloga, bilo prijetnji jedinicama ili pripadnicima UN-a, upućivani su drugi protesti.[2344] Tokom relevantnog perioda bilo je oko pedeset pismenih protesta te vrste koji su prosljeđivani komandantu Korpusa, a ako je on bio odsutan, njegovom načelniku štaba. Major Inđić ne zna šta je "komanda Korpusa" radila po prijemu protesta, ali, "jedan od njih dvojice" bi lično napisao odgovor i predao ga članovima grupe da se prevede i proslijedi UNPROFOR-u.[2345]

688. Major Inđić je najprije negirao da su mu ikada predati konkretni protesti sa navodima o tome da su ljudi (civili)[2346] usmrćeni od posljedica snajperskog djelovanja ili granatiranja,[2347] tako da se nije mogla poduzeti nikakva akcija.[2348] Kasnije tokom svog svjedočenja, naveo je da je SRK sproveo istragu u vezi s granatiranjem pijace Markale,[2349] te da mu je doista uručeno oko stotinu protesta u kojima se tvrdilo da je otvarana snajperska vatra.[2350] Svjedok odbrane DP35 potvrdio je da su majoru Inđiću uručivani protesti u kojima se navodilo da su vršeni napadi na civile. On je posvjedočio da je istraga SRK-a o protestima bila otežana zbog nepreciznosti samih protesta,[2351] ali protesti u kojima se navodi da su gađani civili[2352] prosljeđivani su putem oficira za vezu SRK-a, a to je od septembra 1992. do augusta 1994. bio major Inđić.[2353] Kada je riječ o tome zašto ti protesti nisu smatrani konkretnim, DP35 je priznao da je to zbog toga što su u protestima nisu navođena imena žrtava.[2354] Prilikom unakrsnog ispitivanja, major Inđić je također razjasnio svoju raniju izjavu. Po njemu, protest je bio konkretan i činio je valjanu osnovu za odgovarajuću reakciju samo ako je sadržavao detalje kao što su vrijeme, mjesto, smjer vatrenog dejstvovanja, vrsta oružja koje je upotrijebljeno i posljedice vatrenog dejstvovanja. Većina protesta koje je on dobijao bili su nepotpuni, pa nisu zvanično primljeni.[2355] On je dodao da, iako su tražene dodatne informacije, one nikad nisu dobijene.[2356]

689. Mnogi predstavnici međunarodnog osoblja potvrdili su da je major Inđić dobijao proteste u vezi s napadima na civile. Ponekad je major Inđić neposredno odgovarao na te proteste. Henneberry je posvjedočio da mu je major Inđić, nakon što je zadobio njegovo povjerenje, više puta ponovio kako zna da se granatiraju civili i smatra da je to pogrešno, ali da je to dio plana Korpusa i da će se s tim i dalje nastaviti.[2357] Henneberryjev neposredni

pretpostavljeni viši vojni posmatrač UN-a James Cutler potvrdio je njegov iskaz utoliko što je rekao da se sjeća da je vidio kako je Henneberry uznemiren zbog toga što mu je "srpski oficir za vezu rekao da je granatiranje Sarajeva i usmrćivanje civila smišljeno. Ja sam to protumačio u smislu da se ono namjerno provodi kao dio plana Korpusa za opsadu Sarajeva […] Za mene je bilo vrlo očigledno da se upravo to dešava. Za mene to nije bila nikakva senzacionalna novost budući da sam došao do zaključka da vatreno dejstvovanje u cilju maltretiranja i demoralizacije u toj situaciji predstavlja svršen čin".[2358] Kada je John Ashton, koji je u Sarajevo stigao u julu 1992. kao fotograf,[2359] pokazao majoru Inđiću fotografije štete koja je gradu Sarajevu nanesena granatiranjem u septembru i oktobru 1992. i brojnih civilnih žrtava u bolnici, odgovor je bio: "Kakva šteta […] očito je da [bolnicu] više ne možemo koristiti".[2360] Major Inđić je rekao Ashtonu da ne želi da uništi grad nego samo da iscrpljuje narod dok se ne preda ili ne vrati u Tursku,[2361] tvrdeći da "oni" neće prestati sa granatiranjem bolnice dok "Muslimani ne predaju grad".[2362]

690. Neki drugi pripadnici međunarodnog vojnog osoblja dobijali su drugačije odgovore od Inđića. Prema Jacquesu Kolpu, oficiru za vezu UNPROFOR-a sa ABiH od marta 1993. do novembra 1994., reakcija majora Inđića na proteste obično bi bila da će izvidjeti[2363] ili da to nije ništa značajno, samo nekakva pucnjava.[2364] Henneberry je rekao da bi Inđić na prigovore reagirao ili negiranjem da se granatiraju civili ili bi rekao da se radi o elementima koje nije moguće kontrolisati, a kada je Henneberry zadobio njegovo povjerenje, čak je priznao da to nije u redu, ali je nužno.[2365] Na prigovor da granatiranjem nisu uvijek pogađani vojni ciljevi, objasnio je Henneberry, Inđićev odgovor je bio da će zahtjev proslijediti lancem komandovanja na razmatranje, a u najvećem broju slučajeva bi također zahtijevao određenu akciju od strane UN-a ili "muslimanske strane".[2366] Primijetio je da je u nekoliko navrata vatreno dejstvovanje nakon pritužbi prestalo.[2367]

691. Sličan iskaz dao je i Jeremy Hermer, oficir za informisanje UNMO-a od augusta 1993. do januara 1994. On se također više puta telefonom žalio majoru Inđiću u vezi s ekstenzivnim granatiranjem ili snajperskim djelovanjem po jednom konkretnom području koje nije bilo usmjereno ni na kakav specifičan vojni cilj, pri čemu je bilo moguće da su povrijeđeni civili.[2368] "Bilo je više vrsta odgovora koji su se na to mogli očekivati. Oni su se kretali od krajnje nezainteresovanosti i nespremnosti za komunikaciju do negiranja, prostog negiranja da je izvršena bilo kakva akcija. Dešavalo bi se i da on zna o čemu ja govorim, pri čemu bi njegov odgovor bio da se radi o legitimnoj vojnoj akciji u odgovor na akcije Bosanaca. Povremeno bi se opet činilo da je svjestan onoga o čemu ja govorim pa bi čak rekao da će pokušati učiniti nešto pozitivno kako bi pomogao u rješavanju situacije".[2369]

692. Hermer je posvjedočio kako se ponekad činilo da je major Inđić u stanju da postigne rezultat na bojištu jer bi nakon podnošenja zahtjeva ili dojave incident na koji se pritužba odnosila često prestao.[2370]

> Uvijek je postojala mogućnost da kontakt s kasarnom u Lukavici dovede do neke vrste pozitivne akcije. Stoga, moja dužnost je uvijek bila da uspostavim taj kontakt u nadi da se nešto pozitivno

> može – može dogoditi. Kao što sam prethodno rekao, to nije uvijek bio slučaj. Ali u određenim prilikama, kada je major Inđić, direktno ili preko nekog od mojih kolega na strani Lima, naznačio da bi se nešto moglo dogoditi tada bi se to uglavnom i dogodilo. Rekao bih, dakle, da je postojala šansa da će se nešto dogoditi kada se uloži prigovor te da je stoga postojala mogućnost da će naš zahtjev biti usvojen, što me navodi na zaključak da je major Inđić, ili neko u tom štabu, imao mogućnost da postigne rezultat na liniji fronta.[2371]

Inđić je potvrdio da je za vrijeme borbenih operacija uložen veliki broj protesta na osnovu kojih su poduzete mjere.[2372]

693. Ashton je također posvjedočio da je u septembru 1992. vidio kad je general MacKenzie došao u ured majora Inđića i glasno mu ljutitim tonom rekao da "ovo mora prestati". MacKenziejev prigovor odnosio se na granatiranje oko područja PTT-a, uključujući granatiranje civila, pri čemu je jednom prilikom korišćen takozvani željezni krst.[2373] Ashton je posvjedočio da je željezni krst bio oblik odmazde koji se primjenjivao kad god bi druga strana ubila nekog Srbina ili kada bi Bosanci dejstvovali iz minobacača. Ono se sastojalo od žestokog granatiranja nekog područja po obrascu pravoslavnog krsta.[2374]

694. Dojave su također upućivane direktno pukovniku Marčetiću, načelniku štaba SRK-a, u vezi s granatiranjem i snajperskim djelovanjem po civilima i snagama UN-a.[2375] Zapaženo je da se, kada bi se predstavnici UN-a žalili drugim licima a ne generalu Galiću, odgovor kretao od iskrene zabrinutosti, uz obećanje da će ta kažnjiva aktivnost prestati[2376] ili prijedlog da se sprovede istraga,[2377] pa sve do ravnodušnosti[2378] uz negiranje odgovornosti SRK-a i otvorenog podsmijeha.[2379] Neki viši oficiri SRK-a bili su zabrinuti, ali bi uglavnom nastavili s granatiranjem.[2380]

5. Izvještaji u medijima

695. Također postoje neki dokazi o tome da su izvještaji u medijima predstavljali upozorenje za SRK da se vrši kažnjiva aktivnost koja je pripisana snagama pod komandom i kontrolom generala Galića. DP35 je dao primjere istraga koje su uslijedile nakon što su putem medija primljene informacije koje je general Galić proslijedio Glavnom štabu VRS-a. Početkom februara 1994., svjedok DP35 je, kao operativni dežurni oficir, "dobio putem medija (radija) informacije prema kojima su njihove jedinice bile aktivne te da su njihovom akcijom prouzrokovane žrtve na području Dobrinje. Načelnik štaba je formirao jedan tim čiji je zadatak bio da ustanovi da li je takva akcija uopšte vođena. To nije bilo potvrđeno. A oficir za vezu UNPROFOR-a nikada nije uložio službeni protest, ni u pismenom ni u bilo kom drugom obliku".[2381] Taj izvještaj upućivao bi se Glavnom štabu. "A takav izvještaj bio bi upućen Glavnom štabu sa potpisom i ovlaštenjem dotične osobe".[2382] Svjedok DP36, vojnik SRK-a, posvjedočio je da je ubijeđen da su mediji širili laži "o SRK-u i načinu vođenja njegovih operacija".[2383]

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

6. Artiljerijska oruđa

696. Prema navodima optužbe, "s obzirom na kritičnu važnost prednosti u pogledu teškog naoružanja i municije koju je optuženi uživao nad ABiH i koja je bila protivteža njegovom nepovoljnijem položaju u pogledu brojnosti pješadije, sigurno je da je optuženi morao da vrši nadzor nad korišćenjem tog ključnog sredstva. Jednostavno rečeno, ono je bilo kritično za njegov daljnji opstanak u izuzetno nepovoljnim okolnostima. Isto važi za njegove profesionalne snajperiste, s obzirom na urbani karakter sukoba. Iz tih razloga, također je bilo važno da ta sredstva djeluju na profesionalan način".[2384]

697. Moleovo svjedočenje potkrepljuje navode optužbe. On je primijetio sljedeće:

> Logično bi bilo očekivati da će se komandant SRK-a oslanjati na artiljeriju kao na svoju glavnu silu. S obzirom na tu ovisnost o artiljeriji, njegovoj glavnoj sili, bilo bi od suštinskog značaja za optuženog da pažljivo prati njezinu upotrebu, što bi obuhvatalo i količinu utrošene municije i vrste ciljeva. Kada se municija troši svakodnevno, što je ovdje bio slučaj, to treba da se zabilježi i da bude poznato. Kada se, dakle, municija svakodnevno nadopunjuje, ona se mora na nešto trošiti. Nameće se stoga pitanje: Na šta se ona troši? Kao komandant, nastojao bih da saznam na šta se municija troši.[2385]

698. Iskazi koje su dali drugi pripadnici međunarodnog vojnog osoblja takođe potvrđuju ove tvrdnje. Carswell je posvjedočio da su, prema informacijama pristiglim od vojnih posmatrača UN-a pod njegovom komandom na položaju LIMA, zapovijesti sa Pala prenošene u Lukavicu, nakon čega bi Lukavica sačinila listu ciljeva za razne topovske položaje. Komandno mjesto baterije bi primilo listu ciljeva. Oni bi načinili grafički prikaz ciljeva i poslali informacije topovskim posadama, koje bi zatim vatreno dejstvovale po naređenju štaba baterije. Artiljerci bi po zauzimanju položaja primili naređenja. Carswell je na topovskim položajima vidio dvije vrste komunikacionih sistema; telefone sa zemaljskom linijom i bežičnu radio vezu, koje su povezivale Lukavicu sa komandnim mjestima topovskih baterija.[2386]

699. Iskaz koji je dao Inđić potvrdio je da je doista bilo nezamislivo da bi jedna organizovana vojska, a Pretresno vijeće je zaključilo da je SRK to bio, dopustila svojim artiljercima da otvaraju vatru po sopstvenom nahođenju, bez znanja starješina. Inđić je objasnio da je svaka brigada imala jednu artiljerijsku grupu […] i da je korištenje brigadne artiljerijske grupe spadalo pod nadležnost komandanta brigade. On je naglasio da zapovijest za otvaranje vatre nije morala biti u pismenom obliku, ali da je o svakoj aktivnosti brigade morao biti podnesen izvještaj, i da je takva zapovijest morala biti zabilježena u izvještaju koji se nakon toga podnosio.[2387] On je dalje nastavio: "Sva naređenja na nivou brigade u principu izdaje komandant brigade. Ako je komandant brigade primio naređenje za otvaranje vatre, ono je moralo doći od nadređene komande, odnosno, komande korpusa, obično bi to bio komandant korpusa, a

u njegovom odsustvu, načelnik štaba. Ili u odsustvu načelnika štaba, dežurni operativni oficir. Isto važi za zapovijesti za prekid vatre".[2388]

7. Zaključci o znanju generala Galića o kažnjivoj aktivnosti SRK-a

700. Iako je zaključilo da je sistem izvještavanja i nadgledanja u SRK-u bio dobar, Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da general Galić nije znao za svaki pojedini zločin koji su počinile snage pod njegovom komandom. Kako je istakao svjedok odbrane DP34, fizički je bilo nemoguće da komandant Koševske brigade sazna za doslovno svaki pojedini incident koji se događao u njegovoj zoni odgovornosti.[2389] Kako se ide naviše u vojnoj hijerarhiji, sve do položaja generala Galića kao komandanta Korpusa, ta poteškoća da se ovlada svakim pojedinačnim detaljem se uvećava.[2390]

701. Međutim, Pretresno vijeće podsjeća da je nije potrebno toliko mnogo dokaza da bi se dokazalo takvo znanje komandanata koji su djelovali unutar visoko discipliniranog i formaliziranog lanca komandovanja, za razliku od osoba koje su držale neke neformalnije položaje vlasti, bez organizovane strukture sa ustaljenim sistemima izvještavanja i nadgledanja.[2391] Pretresno vijeće je konstatiralo da je lanac komandovanja SRK-a funkcionisao na odgovarajući način. Odbrana priznaje da su protesti upućivani potčinjenima generala Galića. Ona, međutim, negira da su oni omogućavali generalu Galiću da bude potpuno obaviješten o razvoju situacije u gradu Sarajevu i njegovoj okolini.

702. Pretresno vijeće odbacuje takav stav. Prvo, postoji mnoštvo vjerodostojnih i pouzdanih dokaza da je General Galić bio lično obaviješten o tome da su snage SRK-a umiješane u kažnjive aktivnosti. Odgovori optuženog na formalne prigovore koji su mu upućivani čine osnovu njegovog znanja da su njegovi potčinjeni vršili zločine, od kojih su neki konkretno navedeni u optužnici. Ne samo da je general Galić bio lično obaviješten o protivpravnom snajperskom djelovanju i protivpravnom granatiranju usmjerenom protiv civila u Sarajevu, koje se pripisuje snagama SRK-a, nego su njegovi potčinjeni bili upućeni u te aktivnosti. Pretresno vijeće nema nikakve sumnje da je optuženi bio naknadno obavještavan od strane svojih potčinjenih.

703. Drugo, kako je gore primijećeno, bilo bi nezamislivo da, s obzirom na značaj artiljerijskih sredstava za komandanta Korpusa, naročito imajući u vidu njegov nepovoljniji položaj u pogledu pješadije,[2392] optuženi nije bio u potpunosti obaviješten o upotrebi artiljerije SRK-a. Ako ništa drugo, i kako su pomenuli svjedoci, dnevni utrošak municije morao je biti zabilježen i poznat. Pretresno vijeće je već donijelo zaključke u vezi s rasprostranjenim karakterom protivpravnih aktivnosti. Te kažnjive aktivnosti morale su se obavljati uz upotrebu ogromnih količina municije. Utrošak municije koji prevazilazi potrebe redovnih vojnih operacija jedan je od razloga koji omogućavaju Pretresnom vijeću da zaključi kako je optuženi znao za kažnjive aktivnosti svojih jedinica. Pretresno vijeće je uvjereno da je optuženi, kao komandant Korpusa, imao punu kontrolu nad artiljerijskim sredstvima SRK-a i da je znao za utrošak municije.

704. Treće, u svjetlu okolnosti koje su preovladavale tokom sukoba, zloglasnost nekih incidenata navedenih u optužnici i sistematski karakter krivičnih djela čije se vršenje proteže na duži period, kad se tome doda izvještavanje u medijima koje je bilo poznato komandi SRK-a, čini neodrživom izrečenu tvrdnju o neznanju optuženog.

705. Pretresno vijeće zaključuje da je general Galić, van svake razumne sumnje, bio potpuno upoznat sa protivpravnim snajperskim djelovanjem i granatiranjem po civilima koje je vršeno u gradu Sarajevu i njegovoj okolini.

706. Zaključivši da je general Galić posjedovao stvarno znanje o tome da su snage pod njegovom stvarnom komandom i kontrolom vrše krivična djela, Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da razmatra razloge zbog kojih je optuženi morao znati za krivična djela dokazana na suđenju. Ono može samo podsjetiti, ukratko, da su informacije koje su optuženom bile dostupne u vezi s rasprostranjenim snajperskim djelovanjem i granatiranjem i koje su bile osnov za podizanje optužnice bile dostupne u različitim oblicima. Brojne dojave predstavnika UN-a su morale, u najmanju ruku, svakom razumnom komandantu ukazati na potrebu da se provede dodatna istraga kako bi se utvrdilo da li njegovi potčinjeni vrše ili se spremaju da izvrše krivična djela. S obzirom na karakter komandnog položaja optuženog i sistema izvještavanja i nadgledanja koji su mu stajali na raspolaganju, činjenica da optuženi i dalje nije imao stvarno znanje o protivpravnim radnjama koje su vršile snage pod njegovom komandom i kontrolom mogla je proizlaziti samo iz namjernog odbijanja s njegove strane da se upozna s informacijama koje su mu bile lako dostupne.

D. Da li je general Galić, saznavši za zločine, preduzeo razumne mjere?

1. Sprečavanje zločina i kažnjavanje počinilaca

707. Svjedoci koje je pozvala odbrana posvjedočili su da je general Galić izdavao zapovijesti da se ne gađaju civili, da se "gađaju samo naoružane osobe i vojnici na linijama i zapovijesti da se štedi municija".[2393] Vještak odbrane za vojna pitanja Radinović predočio je Pretresnom vijeću primjerke pismenih zapovijesti generala Galića da se ne gađaju civili.[2394] Prema riječima svjedoka DP17, zapovijesti da se ne civili ne gađaju neselektivno izdavane su kada bi komandant brigade, načelnik artiljerije, načelnik inženjerije, itd., bili prisutni,[2395] i one su prenošene potčinjenima i vojnicima na linijama.[2396] Vojna lica su tu vrstu zapovijesti nazivali trajnim zapovijestima, *tj.* zapovijestima koje su praktično beskonačno na snazi dok se ne povuku.[2397] Od tih lica se očekivalo da te zapovijesti prenesu svojim potčinjenim.

708. Postoje određeni dokazi o tome da je general Galić izdavao zapovijesti u vezi s poštivanjem Ženevskih konvencija iz 1949.[2398] Međutim, DP35 je posvjedočio da, kada je riječ o dokumentima kao što je zapovijest generala Galića od 20. septembra 1993., koja su sadržavala podsjetnik o poštivanju Ženevskih konvencija iz 1949., i tokom borbenih operacija, "nema

smisla, nema vremena za to da se dokument prouči, da se prostudiraju određena pravila, zbog toga što nismo imali mogućnosti ni da ih nosimo sa sobom, a kamoli proučavamo. To bi značilo da bi nekoliko hiljada vojnika trebalo da to proučava, da se u Korpusu održi seminar, da se prouče određene tačke protokola konvencija".[2399]

709. Nedostatak odgovarajućih instrukcija bio je očigledan. Prema svjedoku odbrane DP14, osoba se ne smije gađati "ako ne nosi uniformu, ako nema nikakvog oružja, te ako je više od 300 metara udaljena od linije, ona se smatra civilom. Ukoliko jeste na provoj liniji fronta, prvoj liniji odbrane neprijatelja, onda se radi o vojniku".[2400]

710. Svjedok DP34, komandant brigade SRK-a, ne sjeća se da je primio bilo kakvu zapovijest zbog koje bi se zabrinuo u vezi s tim da li su ciljevi legitimni.[2401] Naprotiv, svjedok DP35 i svjedok AD su svjedočili o zapovijestima koje su dobijali da otvaraju vatru na neselektivan način.

711. Francis Briquemont vjeruje da je nepreduzimanje preventivnih mjera bio namjerno. On je posvjedočio da je francuski bataljon sastavio mapu snajperskih položaja. O toj situaciji su obaviješteni generali Mladić i Delić, ali nije učinjeno ništa kako bi se zaustavilo takvo snajpersko djelovanje.[2402]

712. Zapisnik suđenja obiluje dokazima izvedenim putem svjedoka odbrane o tome da nisu preduzimane nikakve mjere kako bi se kaznili izvršioci protivpravnih napada na civile. DP35, jedan od komandanata u SRK posvjedočio je da mu nije poznato da je poslije istrage provedene unutar SRK-a u relevantnom periodu iko optužen za protivpravno ponašanje koje je dovelo do povreda ili smrti civila na drugoj strani linije sukoba.[2403]

713. DP34 je posvjedočio o tome da, tokom perioda na koji se odnosi optužnica, nije nikada dobio uputstva za provođenje bilo koje vrste istrage u vezi s protivpravnim gađanjem muslimanskih civila od strane SRK-a.[2404] Dodao je da njemu nije nikada upućena nikakva pritužba o povredama prekida vatre ili sličnim kršenjima.[2405] On se maglovito sjeća da je čuo kako je unutar SRK-a provedena neka istraga u vezi s takvim protivpravnim gađanjem.[2406] Prisjetio se da je tokom brifinga u SRK-u bilo riječi o tome da bi protivpravno gađanje muslimanskih civila moglo dovesti do krivičnog gonjenja.[2407] Takođe je istaknuto da bi takvo gađanje bilo štetno zbog toga što bi se njime narušila slika SRK-a u očima međunarodne zajednice.[2408] Međutim, on je naglasio da tokom tih sastanaka nije bilo pomena o tome da je u nekom konkretnom slučaju pokrenuta istraga zbog takvog gađanja i da se ne sjeća da je prije 1995. formiran bilo kakav vojni sud.[2409]

714. DP10, komandir voda SRK-a na Grbavici, također je izjavio da tokom perioda na koji se odnosi optužnica nije čuo ni za kakav incident u kojem bi bilo ko od pripadnika njegove čete, njegovog bataljona, njegove brigade ili njegovog korpusa bio prijavljen ili disciplinski kažnjeni zbog nepostupanja po naređenju.[2410]

715. Prema riječima DP9, pripadnika jednog voda SRK-a, zapovijesti su se morale izvršavati,[2411] i svi u njegovom vodu uvijek su ih izvršavali. Nije bilo potrebe da se iko privodi disciplini.[2412] DP9 je poznato da su disciplinske mjere preduzimane, na primjer za nepojavljivanje na vrijeme na smjeni, ali ne

zna ili nije čuo da je protiv bilo kojeg vojnika u njegovoj četi pokrenut disciplinski postupak zbog nepoštivanja zapovijesti.[2413]

716. Međutim, postoje određeni dokazi da je u vezi s jednim napadom na položaje UNPROFORa SRK kaznio počinioca. Gardemeister, viši vojni posmatrač UN-a za sektor Sarajevo od juna do oktobra 1993., osvrnuo se na jedan SitRep (dokazni predmet P1448) o istrazi koju je on proveo o jednom incidentu tokom kojeg je na francuski bataljon u logoru koji je bio "smješten" kod stadiona u Sarajevu otvorena "vatra […] iz minobacača i artiljerije".[2414] Analiza kratera ukazuje na to da je izvor vatre bio na sjeveru.[2415] Izvještaj je podnio štabu UNPROFOR-a. Oko nedjelju dana kasnije, dobili su pismo iz Lukavice kojim se preuzima odgovornost i kojim se obavještavaju da je "nadležni oficir kažnjen i slučaj zaključen".[2416]

2. Zaključci

717. Moguće je da je general Galić izdao naređenje da se civili ne napadaju. Pretresno vijeće zaokupljeno je činjenicom da su, kako je to razmotreno u Dijelu III ove Presude, civili u Sarajevu napadani sa teritorija pod kontrolom SRK-a. Iako je oficirima SRK-a često skretana pažnja na stanje na terenu, akti nasilja nad civilima u Sarajevu nastavljeni su tokom dužeg perioda.

718. Također postoje određeni dokazi o tome da je general Galić izdao uputstva o poštivanju Ženevskih konvencija iz 1949. Međutim, svjedočenja oficira SRK-a, DP35 i DP14, otkrivaju koliko je raširen bio nedostatak odgovarajućeg znanja u vezi sa zaštitom civila. Zabrinutost izaziva naročito izjava DP35, komandanta bataljona SRK-a, da civil nužno mora biti 300 metara od linije sukoba kako se na njega ne bi pucalo. Na urbanom bojištu, gotovo je nemoguće garantovati da će civili ostati najmanje 300 metara udaljeni od linije fronta. Svjedok DP34 je također posvjedočio da mu nikad nisu proslijeđene informacije o formalnim protestima zbog protivpravnog snajperskog djelovanja ili granatiranja.

719. Pretresno vijeće je već konstatiralo da je lanac komandovanja u okviru SRK-a propisno funkcionisao. Uzimajući u obzir nedostatak odgovarajućih instrukcija snaga SRK-a, kao i to da je kažnjiva aktivnost koja se pripisuje SRK-u trajala puna dvadeset i tri mjeseca, nameće se zaključak o tome da, u najmanju ruku, nisu preduzete razumne mjere kako bi se spriječilo vršenje krivičnih djela protiv civila i da nijedan razuman komandant ne bi mogao smatrati da su mjere kao što je povremeno ukazivanje na obavezu poštivanja Ženevskih konvencija razuman način postupanja po dojavama o neselektivnom otvaranju vatre na civile.

720. Kada je riječ o dužnosti generala Galića da krivično goni i kazni počinioce zločina, Pretresno vijeće je konstatiralo da je optuženi imao stvarnu mogućnost da svojim vojnicima nametne uobičajenu vojnu disciplinu. Prema tome, propust generala Galića da spriječi ili kazni za protivpravno ponašanje svoje potčinjene ne može se smatrati posljedicom nemogućnosti provođenja zakona oružanog sukoba nametne hitnim potrebama vođenja rata. Gardemeisterovo svjedočenje u vezi sa jednim slučajem kada je SRK preduzeo

mjere da kazni počinioca napada na jedan položaj UNPROFOR-a samo je primjer koji potvrđuje taj zaključak.

721. U spisu nema dokaza da su pripadnici SRK-a krivično gonjeni ili kažnjavani zbog protivpravnog gađanja civila. Pretresno vijeće podsjeća na svjedočenje Inđića, koji je činjenicu da niko nikada nije krivično gonjen zbog protivpravnih napada na civile pokušao da objasni sugerirajući da je odgovarajuće mjere bilo moguće preduzeti samo na osnovu konkretnog zvaničnog protesta. Po njegovom viđenju, protest se mogao smatrati konkretnim i biti osnova za preduzimanje odgovarajuće akcije ukoliko je sadržavao detalje kao što su vrijeme, mjesto, smjer vatre, vrsta upotrijebljenog oružja i posljedice vatrenog dejstvovanja.[2417]

722. Konstatirajući kako je je lanac komandovanja funkcionirao efikasno i da je optuženom redovno skretana pažnja, putem zvaničnih protesta ili putem medija, da su počinjena kažnjiva djela koja su pripisana snagama pod njegovom komandom, Pretresno vijeće Inđićevu sugestiju ne smatra uvjerljivom. Nedostatak spremnosti komande SRK-a da reaguje ukazuje prije na, u najmanju ruku, smišljenu namjeru da se takvo stanje proširuje i nastavi, a ne na nemogućnost provođenja propisne istrage, krivičnog gonjenja i kažnjavanja.

723. S obzirom na gorenavedeno, Pretresno vijeće konstatuje da optuženi nije preduzeo razumne mjere da krivično goni i kazni počinioce zločina nad civilima.

724. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje tvrdnje optužbe da general Galić, ustvari, ne samo da je dopuštao zločine – koji su sada dokazani na suđenju – nego ih je i naređivao u okviru provođenja plana Korpusa.

E. Da li su general Galić i njegovi potčinjeni djelovali na provođenju nekog plana?

725. Optužba tvrdi da neposredni dokazi, kao što je priznanje optuženog, i posredni dokazi kao što su priznanja viših potčinjenih, "i sami za sebe i u kombinaciji s dokazima da je optuženi imao na raspolaganju discipliniran lanac komandovanja i efektivan lanac komunikacija"[2418] potkrepljuju dokaze koji dopuštaju izvođenje zaključka da general Galić ne samo da je znao za zločine koji su počinjeni u Sarajevu i pripisani snagama SRK-a, nego je i djelovao u skladu s određenim planom.[2419]

726. Postoje dokazi da je 12. maja 1992. održan sastanak srpskog rukovodstva, na kojem je razmatran plan na osnovu kojeg bi se obezbijedilo da Sarajevo postane politička prijestonica Republike Srpske. Na tom sastanku, skupština srpskog naroda u Banjoj Luci usvojila je strateške ciljeve od kojih je jedan bio da "Sarajevo mora biti ili podijeljeno ili sravnjeno sa zemljom".[2420] Na istom sastanku je osnovana VRS; ministar zdravlja Srpske Republike Bosne i Hercegovine takođe se zalagao za uništenje bolnice Koševo, a za Ratka Mladića se navodi da je predložio da se opsjednutom gradu uskrati snabdijevanje komunalijama od vitalnog značaja i da se za to optuži bosanska vladina strana.[2421] Dva dana kasnije, general Galić je predsjedavao sastanku sa predsjednicima opština u zoni odgovornosti 1. partizanske divizije na kojem

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

su prezentirani zaključci sa sastanka od 12. maja 1992., kao i strateški ciljevi koji su formulisani na tom sastanku, a naročito onaj u kojem se navodi da "Sarajevo mora biti ili podijeljeno ili sravnjeno sa zemljom". Na kraju sastanka održanog 14. maja 1992., general Galić je predložio, *inter alia*, da se "provedu odluke sa sastanka u Banjoj Luci [od 12. maja 1992], ali da se podnesu komandama jedinica i opština; da se zadrže sadašnje pozicije i da se brane bez rata".[2422] Zaključci koje je predložio general Galić jednoglasno su usvojeni.[2423]

727. Pretresno vijeće je već razmotrilo iskaze, konkretno, Carswella, Abdel-Razeka, svjedoka W, O'Keeffea, Henneberryja, Molea, kojima se nastoji pokazati da general Galić ne samo da je znao za vojne napade koje su snage pod njegovom komandom vršile na civilno stanovništvo Sarajeva, nego je smjerao te napade kako bi ostvario određeni plan. Pretresno vijeće ukratko podsjeća na te dokaze. Prema Abdel-Razekovom svjedočenju, general Galić je priznao da se civili koji prelaze preko aerodroma namjerno gađaju.[2424] Svjedok W je iz odgovora generala Galića na njegovu pritužbu o neselektivnom otvaranju vatre na civile stekao dojam da snage pod komandom generala Galića djeluju "u granicama njegovih zapovijesti, da je on smatrao normalnim što njegove snage napadaju civile".[2425] Carswell je rekao da je general Galić opravdavao neselektivne napade koji je trebalo da predstavljaju odbranu srpske otadžbine i njihovo nastojanje da očuvaju svoju kulturu.[2426] Kada ga je O'Keeffe suočio s nepostojanjem vojnog razloga za napade koje su vojnici SRK-a vršili po gradu, general Galić je odgovorio da "namjerava da to područje učini bezbjednim za djecu svoje djece."[2427] Na sličan način, general Galić je potvrdio Henneberryju da je krajnji cilj da se grad uništi ili da se iz njega protjeraju Muslimani.[2428] Moleu je general Galić rekao da će, ukoliko Predsjedništvo ne udovolji njegovim zahtjevima, preduzeti određene mjere.[2429]

728. Pretresno vijeće je također razmotrilo dokaze koji ukazuju na namjere nekih visokih oficira VRS-a u vezi sa Sarajevom i ukratko podsjeća na njih. Major Inđić je rekao da ne želi da uništi grad nego da iscrpi narod dok se ne preda ili ne vrati u Tursku,[2430] te je ustvrdio da nemaju namjeru prekinuti s granatiranjem bolnice dok Muslimani ne napuste grad.[2431] Henneberry je također posvjedočio da mu je Inđić rekao da granatiranje civila nije ispravno, ali je dio plana Korpusa i nastaviće se.[2432]

729. Henneberry nije imao nikakve sumnje u to da je plan napada na civile objelodanjen potčinjenim jedinicama snaga bosanskih Srba zbog toga što je "bio svjedok načina protoka informacija iz štaba Korpusa pa sve do pojedinačnih vojnika".[2433] On je objasnio da je često zapažao prisustvo komandanata brigada u kasarni u Lukavici.[2434] U pogledu statusa lokacija koje su bile ciljevi granatiranja, Henneberry je također često izražavao zabrinutost lokalnim komandantima raspoređenim na područja LIMA 5 i LIMA 7, te komandantima na drugim položajima. Na području LIMA 5, odgovor na proteste bio je da se radi o taktici za uništavanje grada i ubijanje svih Muslimana u njemu.[2435] Na položaju LIMA 7, komandant je odgovorio da je to dio vojnog plana. U drugim prilikama nije bilo odgovora, a artiljerci bi sa osmijehom negirali da je iz oruđa iz kojih je Henneberry vidio paljbu doista vršena paljba.[2436] Henneberry je dodao sljedeće: "Nimalo ne sumnjam da je

postojao širi plan Korpusa zasnovan na uobičajenoj vojnoj proceduri i hijerarhiji".[2437]

F. Zaključak: Da li general Galić snosi krivičnu odgovornost na osnovu člana 7(1) Statuta?

730. Ovaj zaključak odražava stav Većine Pretresnog vijeća. Sudija Nieto-Navia se ne slaže i iznosi svoj stav u izdvojenom i suprotnom mišljenju priloženom uz ovu Presudu.

1. Uvod

731. Optužba tvrdi da dokazi koji se tiču znanja generala Galića o zločinima koje su u Sarajevu počinile snage pod njegovom komandom, visok stepen discipline koji su iskazivali njegovi potčinjeni i njegov propust da postupi po saznanju za počinjenje zločina "pokazuju van razumne sumnje da je on naredio gađanje civila".[2438]

732. Odbrana tvrdi da je odsustvo pismenih zapovijesti optuženog u vezi s navodnom kampanjom dokaz o njenom nepostojanju zbog toga što su se u okviru sistema komandovanja unutar SRK-a takve opšte zapovijesti izdavale pismeno.[2439] Odbrana dalje tvrdi da optužba nije dokazala da je optuženi naredio bilo koji od incidenata snajperskog djelovanja navedenih u optužnici.[2440] Odbrana je, posredstvom svog vještaka za vojna pitanja Radinovića, dostavila niz zapovijesti generala Galića, u kojima se naređuje da se grad ne granatira, na primjer, kopiju jedne zapovijesti koju je general Galić potpisao 15. maja 1993., kojom se, *inter alia*, nalaže pripadnicima SRK-a da poštuju međunarodne instrumente za zaštitu žrtava sukoba.[2441]

2. Da li je general Galić naredio da se počine zločini koji su dokazani na suđenju?

733. Većina je već na osnovu dokaza o učestalosti, intenzitetu i geografskoj rasprostranjenosti napada na civile snajperskim djelovanjem i granatiranjem zaključila da je postojala "kampanja" napada snaga SRK-a na civile u Sarajevu snajperskim djelovanjem i granatiranjem u toku perioda na koji se odnosi optužnica. Sudski spis pun je iskaza brojnih pripadnika vojnog i međunarodnog osoblja koji su posvjedočili da je postojao obrazac snajperskog djelovanja i granatiranja po civilima i zaključili, naročito na osnovu smanjenja vatrenih dejstava nakon sklapanja sporazuma o prekidu vatre, da je snajpersko djelovanje i granatiranje civila održavano kroz lanac komandovanja bosanskih Srba.

734. Većina posebno podsjeća na svjedočenja generala Rosea, Van Lyndena i svjedoka Y u vezi s brzinom provođenja sporazuma o prekidu vatre. Van Lynden je posvjedočio kako se u martu 1994., nakon potpisivanja sporazuma o TEZ-u [zoni potpunog isključenja], iznenada moglo bezbjedno hodati po trgu na Marindvoru, jednim od najozloglašenijih mjesta "snajperisanja" u Sarajevu; prije tog datuma, na svakog ko bi prolazio tim

trgom pucano je sa položaja SRK-a na Grbavici. Za generala Rosea, brzina implementacije sporazuma o TEZ-u ukazuje na to da su zaraćene strane imale potpunu kontrolu nad svojom vojnom mašinerijom. Svjedok Y je primijetio da je stepen kontrole nad snajperskim djelovanjem bio tako visok da bi prilikom provođenja u djelo sporazuma o prekidu vatre snajpersko djelovanje prestajalo u roku od najduže pola dana. Fraser je primijetio da su snajperisti SRK-a dobro koordinirani i zaključio da su djelovali na osnovu naredbi koje su dolazile kroz lanac komandovanja. On je također posvjedočio da je general Galić mogao da utiče na stepen snajperskog djelovanja ako je bio obaviješten o prigovorima.[2442] Vorobev i Hermer su imali slična iskustva. Oni su zapazili smanjenje broja civilnih žrtava nakon pritužbi oficirima SRK-a. Većina se uvjerila van razumne sumnje da su kroz lanac komandovanja SRK-a periodično izdavane zapovijesti da se smanji snajpersko djelovanje po civilnom stanovništvu.

735. Većina nimalo ne sumnja da su također izdavane zapovijesti za nastavljanje ili pojačavanje snajperske vatre. General Van Baal, načelnik štaba UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini tokom 1994. godine, dao je pouzdan iskaz o obrascu snajperskog djelovanja po civilima koje je vršeno kada zahtjevi srpskih vojnih vlasti ne bi bili ispunjeni. General Van Baal je ispričao kako su se civili koji su se u Sarajevu vozili tramvajem našli na meti snaga SRK-a zbog toga što vlasti pod kontrolom Predsjedništva nisu ispunile zahtjev generala Milanovića, oficira VRS-a, da tramvaji prestanu saobraćati.

736. Većina također uzima u obzir dokaze izvedene u vezi s obrascem granatiranja civilnih područja, iz kojeg izvodi zaključak da je otvaranje vatre na civile naređivano kroz lanac komanovanja. Većina je uvjerena da su se događaji o kojima su govorili Harding i Tucker u vezi s visoko koordiniranim napadima neselektivnog karaktera vršenim na grad Sarajevo sa raznih lokacija u oktobru 1992., decembru 1992. i januaru 1993. doista dogodili i da je ispravna procjena svjedoka o tome da su ti napadi na civile mogli biti naređeni samo kroz lanac komandovanja SRKa. Te iskaze potkrepljuje svjedočenje svjedoka Y i Hermera. Oba svjedoka su zapazila definitivan obrazac neselektivnog granatiranja civila u gradu Sarajevu i zaključili da je pomenuta paljba naređena kroz lanac komandovanja. Takav zaključak dalje potkrepljuju dokazi o visoko koordiniranoj artiljerijskoj paljbi kojoj je podvrgavano civilno stanovništvo grada. Tucker je na osnovu tog obrasca neselektivne paljbe zaključio da teška artiljerija SRK-a nije bila usmjerena na vojne ciljeve, nego je korištena kao sredstvo terorisanja civilnog stanovništva kako bi se izvršio pritisak na bosanske vlasti. Svjedok Y je dao sličan iskaz u vezi s konkretnim primjerom kada su srpske snage vršile žestoko granatiranje s ciljem iznurivanja gradskog stanovništva i provociranja reakcije vlasti pod kontrolom Predsjedništva.

737. Usklađena nastojanja SRK-a da se u određenom momentu zaustavi direktno ili neselektivno snajpersko djelovanje ili granatiranje po gradu, a da se zatim ponovno pojača do ranijeg intenziteta, sa toliko različitih lokacija, korištenje određenih vrsta naoružanja i sama količina municije ispaljene i to bez neposredne vojne svrhe navodi na jedini razuman zaključak da je direktna ili neselektivna paljba po civilima od strane snaga SRK-a bila

naređena kroz lanac komandovanja kako bi se terorisalo civilno stanovništvo Sarajeva. Taj zaključak potkrepljuje činjenica da je nezamislivo da samo trajanje perioda tokom kojeg su vršeni zločini nad civilima nije rezultat smišljene akcije na održavanju takvog stanja.

738. Većina je uvjerena da su zapovijesti u lancu komandovanja bosanskih Srba proslijeđivane nadolje kroz lanac komandovanja njihovih snaga raspoređenih oko grada Sarajeva i u njegovoj okolini radi gađanja civila ili civilnog stanovništva Sarajeva. Većina će sada razmotriti da li je general Galić naredio da se izvrše zločini koji su dokazani na suđenju prema navodima optužbe.

739. Odbrana tvrdi da ne postoji nikakva pismena zapovijest kojom bi se moglo dokazati da je general Galić naredio snajpersko djelovanje po civilima u gradu Sarajevu. Prema odbrani, takve zapovijesti bi, zbog svog značaja, morale biti u pismenom obliku. Većina primjećuje da teza optužbe ne ovisi o pismenim zapovijestima koje je izdavao general Galić nego o dokazima o znanju generala Galića o zločinima koje su u Sarajevu počinile snage pod njegovom komandom, visokom stepenu discipline koju su iskazivali njegovi podređeni i činjenici da, kad je doznao za počinjenje zločina, nije preduzeo nikakve mjere, što, prema mišljenju optužbe, "ukazuje van razumne sumnje da je on naredio da se gađaju civili".

740. Argument odbrane da nema dokaza o pismenim zapovijestima na osnovu kojih bi se moglo utvrditi da je general Galić naredio otvaranje vatre na civile u Sarajevu nije uvjerljiv. Prvo, kako se navodi u Dijelu II ove Presude u odjeljku koji se odnosi na mjerodavno pravo u vezi s članom 7 Statuta, za zapovijest nije propisana posebna forma, ona se može izdati na čitav niz različitih načina. Drugo, Pretresnom vijeću su podastrijeti pouzdani dokazi da su svakodnevno izdavane zapovijesti, bilo od strane generala Galića ili kroz lanac komandovanja tokom brifinga u Sarajevsko-romanijskom Korpusu. Svjedočenje svjedoka DP35 i svjedoka AD da usmene zapovijesti kroz lanac komandovanja SRK-a nisu bile neuobičajene potkrijepljeno je iskazima mnogih drugih svjedoka odbrane o tome da je general Galić svoje jutarnje i večernje brifinge u komandi Korpusa završavao izdavanjem usmenih instrukcija i naređenja potčinjenim.

741. Iako nimalo ne sumnja da je general Galić doista izdavao takve zapovijesti, Većina zaključuje da su pripadnici SRK-a počinili zločine nad civilima na rasprostranjen način i tokom dužeg perioda. Većina je već gore primijetila da način počinjenja tih zločina otkriva iznenađujuću sličnost cijelog obrasca. Sve to navodi Većinu na zaključak da kažnjive radnje nisu bila sporadična djela vojnika izvan kontrole nego su vršene u skladu sa smišljenom kampanjom napada na civile, koja je morala proizaći sa viših nivoa vlasti ili barem po njihovom odobrenju.

742. Pretresno vijeće je već konstatiralo da su snage bosanskih Srba raspoređene u Sarajevu i njegovoj okolini bile pod komandom generala Galića, koji je nad njima vršio kontrolu. Pretresno vijeće je također zaključilo da je general Galić bio u potpunosti obaviješten o krivičnim djelima koja su vršile snage pod njegovom komandom i unutar njegove zone odgovornosti, a koja on, u najmanju ruku, nije spriječio niti je počinioce kaznio. Prema mišljenju Većine, iz iskaza u zapisniku sa suđenja neodoljivo se nameće zaključak da se ono što je Pretresno vijeće okarakterisalo rasprostranjenim i zloglasnim napadima na civilno stanovništvo Sarajeva nije moglo dešavati protiv volje komandanta snaga koje su te napade vršile i da je nepreduzimanje mjera za sprečavanje protivpravnog snajperskog djelovanja i granatiranja bilo namjerno.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

743. Ovaj zaključak nalazi svoju potkrepu u iskazu Abdel-Razeka i svjedoka DP35, koji opovrgavaju različite argumente odbrane da SRK-u nisu izdavane zapovijesti da otvara vatru bilo na smišljeno neselektivan način ili konkretno protiv civila. General Galić je priznao Abdel-Razeku da se civili koji prelaze preko aerodromske piste gađaju zato što on sumnja da se radi o pokretima u vojne svrhe. Pretresno vijeće nimalo ne sumnja da je Abdel-Razek vjerodostojan svjedok i da je njegovo svjedočenje pouzdano. DP35, komandant jedne brigade SRK-a, dalje je potkrijepio iskaz Abdel-Razeka utoliko što je objasnio da su pripadnici njegove brigade postupali po naređenjima da se spriječi prelazak preko aerodroma korištenjem neselektivne paljbe. Taj iskaz sugeriše da je ta neselektivna paljba bila, u nekim slučajevima, ne samo nužnost – prema riječima DP35, njegova brigada nije posjedovala optičke uređaje za noćno gađanje – nego i način na koji je SRK vodio neprijateljstva. Uvjerivši se koliko su efikasni i efektivni bili sistemi za izvještavanje i nadgledanje SRK-a, Većina je uvjerena da je general Galić znao da se njegove zapovijesti u vezi s sprečavanjem prelaska preko aerodromske piste poštuju, što znači da je velik broj civila koji su pokušavali da pređu aerodromsku pistu gađan s punom sviješću o njihovom civilnom statusu ili uz grubo zanemarivanje mogućnosti da se radi o civilima. Određen značaj također treba pridati iskazu svjedoka W, koji je generalu Galiću iznio pritužbu na granatiranje jednog punkta za vodosnabdijevanje, koje je za posljedicu imalo određen broj civilnih žrtava. Tom prilikom su mu pružena uvjeravanja da su snage pod komandom generala Galića djelovale u granicama njegovih naredbi kada su napadale civile.

744. Većina takođe podsjeća na iskaz svjedoka AD, pripadnika snaga SRK-a, koji je posvjedočio da se u štabu komande svoje brigade suprotstavio pretpostavljenima u vezi s zapovijestima da se gađaju mjesta na kojima su se nalazili civili i da mu je komandant brigade zaprijetio da će kazniti njega i druge pripadnike njegove jedinice. Prema mišljenju svjedoka AD, njegov komandant nije se usudio da iznese problem civilnih žrtava pred svoje pretpostavljene, tako da nije postojala mogućnost da general Galić sazna za te činjenice. Ovo svjedočenje, na prvi pogled, može se dvojako protumačiti; ili je komandant brigade djelovao na sopstvenu inicijativu i bez ikakvog znanja pretpostavljenih ili je, naprotiv, postupao po naređenjima pretpostavljenih. Ova druga alternativa je jedino valjano objašnjenje s obzirom na činjenicu da je SRK kao korpus dobro funkcionisao i bio disciplinovan. Pored toga, Pretresno vijeće je već zaključilo da je general Galić bio potpuno svjestan, naročito imajući u vidu službene proteste, da su civili izloženi granatiranju i snajperskom djelovanju koje se pripisuje snagama SRK-a i da je, nakon što je saznao za to, ostajao pasivan ili pak povremeno reagirao smanjivanjem intenziteta napada da bi ga kasnije opet povećavao.

745. Uvidom u spis takođe postaje više nego jasno da je general Galić, premda je, kada bi ga na to potakla akcija izvana, povremeno pozivao na smanjenje vatrenih dejstava po civilnom stanovništvu Sarajeva, takođe, u drugim prilikama, namjeravao da gađa, direktnom ili neselektivnom paljbom, civile i civilno stanovništvo grada Sarajeva radi provođenja terora nad civilnim stanovništvom Sarajeva. Većina podsjeća na iskaze Henneberryja, O'Keeffea, Molea i Bergerona. Sva četiri svjedoka su protestirali kod generala Galića zbog neselektivnog gađanja civila. Bergeron je posvjedočio da je general Galić upozoren da "snajperisti ubijaju civile, bilo da se radi o ženama, djeci, starcima, po svemu sudeći ni iz kojeg drugog razloga osim terorisanja stanovništva".[2443] Odgovor generala Galića Henneberryju i O'Keeffeu da je krajnji cilj da se ili uništi grad ili da se iz njega protjeraju Muslimani i da "će se on pobrinuti da to područje bude bezbjedno za njegovu djecu i djecu njegove djece" govori sam za sebe. Jedini razuman zaključak jeste da je general Galić djelovao na ostvarivanju strategije napada na civilno stanovništvo Sarajeva radi širenja straha među tim stanovništvom. Taj zaključak potkrepljuje Henneberryjevo svjedočenje da je plan u vezi sa Sarajevom bio saopšten jedinicama podređenim generalu Galiću. Pored toga, Pretresno vijeće je konstatovalo da je znanje generala Galića o zločinima, čiji primjeri su dokazani na suđenju, bilo značajno. Uvjerljivo se nameće zaključak da nečinjenje, tokom perioda od oko dvadeset i tri mjeseca, od strane komandanta Korpusa koji je imao značajna saznanja o zločinima koje su njegovi potčinjeni činili nad civilima i koji je bio redovno podsjećan na svoju dužnost da na osnovu tog saznanja djeluje, govori o smišljenoj namjeri da se nad civilima izvrše akti nasilja.

746. Većina je uvjerena da je general Galić promovirao ciljeve svojih pretpostavljenih u vezi sa Sarajevom provodeći kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva Sarajeva, te da je, prenoseći kroz lanac komandovanja SRK-a zapovijesti za vođenje te kampanje na način koji otkriva da je primarna svrha bila provođenje terora, sankcionišući pritom korišćenje pripadnika i opreme SRK-a u protivpravne svrhe, namjeravao da se nad civilima izvrše zločini ili da snage pod njegovom komandom izvrše te zločine.

747. Konstatujući da je general Galić, pridržavajući se naredbi koje su išle nadolje lancem komandovanja SRK-a, provodio kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civilnog stanovništva Sarajeva sa namjerom terorisanja tog stanovništva, Većina podsjeća da time ne zaključuje da je general Galić bio jedini autor te kampanje. Spis ne sadrži dokaze na osnovu kojih se može utvrditi da su drugi oficiri VRS-a, uključujući neposrednog pretpostavljenog generala Galića bili prisutni na bojištu i pažljivo nadgledali situaciju u Sarajevu. Oficir vojske bosanskih Srba, koji je naredio gađanje tramvaja kojima su se vozili civili kao sredstvo za vršenje pritiska na Predsjedništvo je bio oficir VRS-a. U spisu nema dokaza o tome da je general Milanović, oficir VRS-a potčinjen generalu Mladiću, bio efektivno potčinjen generalu Galiću. Međutim, u svjetlu zaključaka donijetih u vezi sa sistemom izvještavanja i nadgledanja u SRK-u, Većina je uvjerena da su snage pod komandom generala Galića vršile snajpersko djelovanje po tramvajima u Sarajevu, izvršavajući time njegove zapovijesti. Uvidom u spis nameće se zaključak da je general, komandant korpusa, organa potčinjenog VRS-a, koordinirao kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva, dopuštajući da se ljudstvo i oprema SRK-a koriste za vršenje protivpravnih akata nasilja nad civilima. Razumno je pretpostaviti da bi komandant SRK-a, potčinjenog korpusa VRS-u stacioniranog na području Sarajeva, bio zadužen za provođenje, pospješivanje i koordiniranje kampanje vatrenog dejstvovanja snajperima i granatama po civilima u Sarajevu, što dokazi i pokazuju.

748. Većina zaključuje da optuženi general Galić ispunjava sve kriterije za *actus reus* i *mens rea* zločina dokazanih na suđenju.

749. Ukratko, dokazi navode na zaključak da je general Galić, koji je, mada je bio upozoren na zločine koje su počinili njegovi potčinjeni nad kojima je on imao punu kontrolu, dosljedno i tokom dužeg perioda (dvadeset i tri mjeseca) propuštao da spriječi počinjenje zločina i kazni počinioce kada je za njih saznao, provodio kampanju protivpravnih akata nasilja nad civilima po zapovijestima koje su prenošene niz lanac komandovanja SRK-a, te da je namjeravao da provodi tu kampanju s osnovnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom Sarajeva. Većina proglašava generala Galića krivim zato što je naredio zločine koji su dokazani na suđenju.

750. Zaključujući da je general Galić kriv za zločine koji su dokazani na suđenju na osnovu člana 7(1) Statuta, Većina ne smatra potrebnim da proglasi da li je general Galić kumulativno kriv i na osnovu člana 7(3) Statuta.

751. General Galić se tereti za zločine provođenja terora (tačka 1) i napada na civile (tačke 4 i 7) kao kršenja zakona i običaja ratovanja, te za zločine ubistva (tačke 2 i 5) i nečovječnih djela (tačke 3 and 6) kao zločine protiv čovječnosti na osnovu kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja koju je optuženi provodio tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Većina Pretresnog vijeća je u Dijelu III ove Presude, u odjeljku 'Pravni zaključci', stala na stanovište da su zločine koji se terete u optužnici počinile snage pod komandom i kontrolom generala Galića. U tom dijelu, Većina konstatira da je general Galić direktno učestvovao u počinjenju tih zločina time što je naredio provođenje kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja civila u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica sa ciljem terorisanja civilnog stanovništva. Kako je navedeno u Dijelu II ove Presude, u odjeljku 'Kumulativne osude', nije dopustivo da se izriču višestruke osude zasnovane na istom kriminalnom ponašanju za napade na civile i za zločin provođenja terora, ako se dokaže ovaj drugi.

752. Ukratko, Većina Pretresnog vijeća proglašava optuženog generala Galića krivim za zločin provođenja terora (kojim se tereti u tački 1 optužnice), ubistvo (kojim se tereti u tačkama 2 i 5) i nečovječna djela (kojima se tereti u tačkama 3 i 6). Optužbe za napade na civile sadržane u tačkama 4 i 7 (zbog toga što su obuhvaćene pod tačkom 1) odbijaju se.

753. Pretresno vijeće sada prelazi na odmjeravanje kazne koju treba izreći generalu Galiću u svjetlu izrečenih osuda.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

V. ODMJERAVANJE KAZNE

A. Podnesci strana

754. Optužba predlaže da generalu Galiću treba izreći "doživotne kazne za krivična djela".[2444] Prema optužbi, težina zločina koji su dokazani na suđenju utvrđena je na osnovu velikog broja žrtava i opsega duševnih i fizičkih patnji žrtava i preživjelih.[2445] Prema optužbi, "krivična djela su tim teža s obzirom na činjenicu da su potčinjeni osjećali veliko poštovanje prema optuženom, koje je moglo lakše obezbijediti izvršavanje njegovih protivpravnih zapovijesti, između ostalog, od strane potčinjenih vojnika koji su bili časni ljudi i inače ne bi tako postupili, što mora da je u njima prouzrokovalo tešku unutrašnju borbu".[2446] Optužba naglašava da general Galić zasigurno nije protiv svoje volje "provodio kampanju koja je pod njegovom komandom trajala oko 23 mjeseca" i insistira na tome da zločini nisu bili počinjeni "u žaru borbe, niti u situaciji kad nije bilo vremena za razmišljanje o njihovim posljedicama. Naprotiv, radilo se o krivičnim djelima koja su imala vremenski kontinuitet, gdje je optuženi obnavljao svoj *mens rea*".[2447]

755. Odbrana tvrdi da se iz prakse odmjeravanja kazni u bivšoj Jugoslaviji razabire da bi najteža kazna koju bi Međunarodni sud mogao izreći u ovom predmetu bila kazna od 20 godina zatvora.[2448] Odbrana dalje tvrdi da se Pretresno vijeće "mora paziti da optuženom odmjeri individualiziranu kaznu"[2449] s obzirom na to da je on bio "profesionalni vojnik koji se morao pridržavati naređenja",[2450] i koji je "vršio dužnosti komandanta Korpusa u skladu s pravilima vojne službe",[2451] "preduzimao sve mjere da spriječi aktivnosti paravojnih formacija kako bi se izbjegle povrede zakona i običaja ratovanja ili smanjila vjerovatnoća da će do njih doći".[2452] Odbrana tvrdi da je zbog toga što je tokom perioda na koji se odnosi optužnica ponašanje generala Galića prema UNPROFOR-u bilo veoma kooperativno, on bio "pozvan da podnese ostavku".[2453] Odbrana također tvrdi da je general Galić imao puno poštovanje za nacionalnost i vjeru drugih[2454] i naglašava da je on, iako je uhapšen na "brutalan" način, u potpunosti sarađivao sa međunarodnim institucijama u Bosni i Hercegovini.[2455]

B. Važeće odredbe i principi izricanja kazne

756. Pri odmjeravanju kazne mora se poći od odredbi članova 23[2456] i 24[2457] Statuta i pravila 87 (C)[2458] i 101[2459] Pravilnika o postupku i dokazima. U tim odredbama se navodi karakter kazne koju mogu izreći pretresna vijeća (zatvor), faktori koje treba uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne, te način izricanja (jedinstvena kazna ili kumulativne kazne).

757. U sudskoj praksi dva Međunarodna suda iskristalizirala su se dva glavna cilja kažnjavanja: kažnjavanje pojedinca za počinjena krivična djela i odvraćanje drugih pojedinaca od vršenja krivičnih djela.[2460] Rehabilitacija je također jedan od ciljeva koje Pretresno vijeće treba uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne.[2461]

758. Međunarodni sud je često u svojim presudama isticao da je glavni faktor koji bi trebalo uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne težina zločina, uključujući posljedice koje su zločini ostavili na žrtve.[2462] To važi bez obzira na oblik kažnjivog učešća pojednica.[2463] Uopšte uzev, Pretresno vijeće će procijeniti težinu krivičnih djela koja su dokazana u ovom predmetu uzimajući u obzir broj žrtava, posljedice zločina na ciljanu grupu u širem smislu, te patnje nanijete žrtvama.[2464]

759. Pri odmjeravanju kazne Pretresno vijeće mora također uzeti u obzir individualne prilike optuženog, uključujući sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Ni Statut ni Pravilnik ne propisuju koje faktore treba uzeti u obzir kao otežavajuće, odnosno olakšavajuće okolnosti, izuzev što pravilo 101(B)(ii) nalaže da Pretresno vijeće uzme u obzir "značajnu saradnju" sa tužiocem kao olakšavajući faktor. Uopšte uzev, faktori koji su svojstveni osuđenom licu uzimaju se u obzir kao otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti.[2465] Uzimanjem u obzir faktora vezanih za individualne prilike osuđenog lica, Pretresno vijeće je u mogućnosti da tačnije procijeni potencijal za rehabilitaciju.[2466] Relevantni individualni faktori mogu uključivati dobrovoljnu predaju,[2467] iskazivanje kajanja[2468] ili ranije odsustvo nasilničkog ponašanja.[2469] Olakšavajuće okolnosti se utvrđuju odmjeravanjem vjerovatnoće.

760. Praksa Međunarodnog suda takođe je izdvojila potencijalno otežavajuće okolnosti, kao što su vrsta kažnjivog učešća, predumišljaj,[2470] diskriminatorno stanje svijesti u slučajevima kada diskriminacija nije element krivičnog djela,[2471] pobude osuđenih osoba[2472] ili entuzijazam s kojim je zločin počinjen.[2473] Samo one činjenice koje su optuženom dokazane van svake razumne sumnje mogu se uzeti u obzir kao otežavajući faktori.[2474]

761. Pri izricanju kazne Pretresno vijeće također uzima u obzir opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji. Ta praksa ne ograničava diskreciono ovlašćenje Pretresnog vijeća za odmjeravanje kazne.[2475] U vrijeme počinjenja zločina koji su dokazani na suđenju, izricanje kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji zasnivalo se na odredbama krivičnog zakona SFRJ, a naročito člana 41(1)[2476] Poglavlja XVI ("Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava").[2477] Član 38(2) Krivičnog zakona SFRJ dopuštao je sudovima da umjesto smrtne kazne izreknu kaznu od dvadeset godina zatvora.[2478] Za kvalifikovana ubistva, bila je predviđena minimalna kazna zatvora od deset godina, a maksimalna do petnaest godina zatvora.[2479]

C. Odmjeravanje kazne generalu Galiću

762. Kaznu odmjerava Pretresno vijeće većinom glasova svojih članova.

763. Većina Pretresnog vijeća je konstatirala da je general Galić učestvovao u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja i da su zločini kojim se tereti u optužnici bili doista i počinjeni. Za učešće u ovim zločinama general Galić je oglašen krivim zato što je na protivpravan način počinio krivična djela provođenja terora nad civilima (na osnovu člana 3 Statuta; tačka 1), ubistva (na osnovu člana 5 Statuta; tačke 2 i 5), te nečovječna djela (na

osnovu člana 5 Statuta; tačke 3 i 6). Za počinjenje tih krivičnih djela u bivšoj Jugoslaviji izricale su se najstrože kazne.

764. Nekoliko aspekata u ovom predmetu bilo je od ključne važnosti za odluku Većine Pretresnog vijeća da je optuženi u značajnoj mjeri učestvovao u zločinima koji su dokazani na suđenju, koji su bili dio kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja. Prvi aspekt je bio sveprisutan i trajan karakter napada o kojem je detaljno bilo riječi u Dijelu III ove Presude. O težini krivičnih djela koja je počinio general Galić govore razmjeri, obrazac i praktično neprekidno ponavljanje tih djela, gotovo svakodnevno, tokom mnogih mjeseci. Stanovnici Sarajeva – muškarci, žene, djeca i starci – bili su podvrgnuti teroru, a stotine civila je ubijeno i hiljade ranjeno tokom svakodnevnih aktivnosti kao što su prisustvovanje sahranama, obrada povrtnjaka, odlazak po vodu, kupovina, odlasci u bolnicu, vožnja gradskim saobraćajem ili boravak u svojim kućama. Većina Pretresnog vijeća također uzima u obzir fizičke i psihičke patnje nanesene žrtvama. Sarajevo nije bio grad u kome je dolazilo do povremenih nasumičnih akata nasilja nad civilima ili u kojem su životni uslovi bili naprosto teški. Radilo se o nepodnošljivom okruženju u kojem je, u najmanju ruku, stotine muškaraca, žena, djece i staraca ubijeno, a hiljade ranjeno i u najopštijem smislu podvrgnuto teroru.

765. Pored toga, optuženi nije – suprotno onome što on tvrdi – bio samo profesionalni vojnik. General Galić je bio iskusan vojni oficir koji je u trenutku imenovanja za komandanta SRK-a imao 49 godina. Kao vojni profesionalac, general Galić je bio svjestan obima svojih obaveza propisanih vojnim kodeksima bivše JNA, a zatim i VRS-a. Većina Pretresnog vijeća je već potvrdila dobrovoljno učešće generala Galića u zločinima za koje je utvrđena njegova krivica. On je imao javnu dužnost da se pridržava zakona i običaja ratovanja. Zločini koje su počinile snage pod njegovom komandom (ili barem veliki dio tih zločina) ne bi bili počinjeni bez njegovog pristanka. Većina Pretresnog vijeća je svjesna uslova opsade u gradu Sarajevu, gdje je jedna strana u sukobu (ABiH) bila izmiješana sa civilnim stanovništvom, što bi se moglo opisati kao pat-pozicija,[2480] i dokaza koji ukazuju na to da je, povremeno, druga zaraćena strana nastojala da privuče simpatije međunarodne zajednice provociranjem vatrenih protivdejstava SRK-a ili vatrenim dejstvovanjem po sopstvenim civilima.[2481] Međutim, ponašanje druge strane nije opravdanje za namjerno gađanje civila te, kao takvo, ne ublažava odgovornost optuženog. Većina zaključuje da činjenica da je general Galić bio na položaju komandanta Korpusa VRS-a i više puta kršio javnu dužnost koja proizlazi iz ove veoma visoke funkcije jeste otežavajuća okolnost.

766. Većina je pažljivo razmotrila pitanje da li su za ovaj predmet relevantne druge okolnosti, kao što su one koje predviđa precedentno pravo. Premda saosjeća sa porodičnom situacijom generala Galića u vezi sa njegovim hapšenjem, Većina Pretresnog vijeća smatra da hapšenje optuženog nije faktor za utvrđivanje kazne i da njegova porodična situacija nije toliko atipična da bi bila relevantan faktor u ovom predmetu koji bi išao u prilog ublažavanju kazne. Međutim, Većina Pretresnog vijeća ima u vidu primjerno ponašanje generala Galića tokom čitavog postupka pred Međunarodnim sudom.

767. Ukupna procjena Većine Pretresnog vijeća jeste da je general Galić bio profesionalni vojnik koji ne samo da se jedva trudio da pravi distinkciju između civilnih i vojnih ciljeva nego je spremno nadzirao gađanje civila u Sarajevu.

768. Optužba tvrdi da bi general Galić trebao biti osuđen na doživotne kazne po svakoj tački optužnice po kojoj je oglašen krivim.[2482] Međutim, u svjetlu činjenice da je general Galić kriv za zločine koji čine dio jedinstvene kampanje provedene na geografski ograničenoj teritoriji tokom neprekinutog vremenskog perioda, Većina Pretresnog vijeća smatra primjerenijim izricanje jedinstvena kazna.

VI. DISPOZITIV

769. **IZ GORENAVEDENIH RAZLOGA**, razmotrivši sve dokaze i argumente strana, i isključivši iz razmatranja one incidente za koje optužba nije dokazala da su reprezentativni za zločine kojima se optuženi tereti u optužnici, Pretresno vijeće, uz protivljenje sudije Nieto-Navia, donosi sljedeći dispozitiv u skladu sa Statutom i Pravilnikom: Stanislav Galić se proglašava **KRIVIM** po sljedećim tačkama, na osnovu člana 7(1) Statuta Međunarodnog suda:

TAČKA 1: Kršenja zakona i običaja ratovanja (akti nasilja čija je glavna svrha bila terorisanje civilnog stanovništva, sankcionisana članom 51 Dopunskog protokola I Ženevskih konvencija iz 1949) na osnovu člana 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 2: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) na osnovu člana 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 3: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna dela – osim ubistva) na osnovu člana 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 5: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) na osnovu člana 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 6: Zločini protiv čovečnosti (nečovječna djela – osim ubistva) na osnovu člana 5(i) Statuta Međunarodnog suda. Zaključak o krivici po tački 1 ima za posljedicu da se sljedeće tačke **ODBACUJU**:

TAČKA 4: Kršenja zakona i običaja ratovanja (napad na civile sankcionisan članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II Ženevskih konvencija iz 1949.) na osnovu člana 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 7: Kršenja zakona i običaja ratovanja (napad na civile sankcionisan članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II Ženevskih konvencija iz 1949.) na osnovu člana 3 Statuta Međunarodnog suda.

Pretresno vijeće, većinom glasova, ovim **IZRIČE** Stanislavu Galiću jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 20 (dvadeset) godina.

770. Na osnovu pravila 101(C) Pravilnika, optuženi ima pravo da mu se uračuna vrijeme koje je proveo u pritvoru. Generala Galića je SFOR uhapsio 20. decembra 1999. i od tog datuma je pritvoren u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija u Haagu u Nizozemskoj. On ima pravo da mu se u izrečenu

kaznu uračuna pomenuti period, zajedno sa eventualnim dodatnim vremenom koje bude izdržavao do odluke po eventualnoj žalbi. Na osnovu pravila 103(C) Pravilnika, Stanislav Galić će ostati u pritvoru Međunarodnog suda dok se ne dovrše pripreme za njegovo prebacivanje u državu u koju bude upućen na izdržavanje kazne. Sastavljeno 5. decembra 2003. na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je mjerodavan engleski tekst.

U Haagu,
Nizozemska
/potpis na originalu/ /potpis na originalu/ /potpis na originalu/
Judge Amin El Mahdi Judge Alphonse
Orie Judge Rafael Nieto-Navia
predsjedavajući

VII. IZDVOJENO I DJELIMIČNO SUPROTNO MIŠLJENJE SUDIJE NIETO-NAVIE

VIII. DODACI

A. Optužnica protiv generala Galića

Tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, u skladu s ovlaštenjem iz člana 18 Statuta Međunarodnog suda, optužuje
STANISLAVA GALIĆA
za **ZLOČINE PROTIV ČOVJEČNOSTI** i **KRŠENJA RATNOG PRAVA I OBIČAJA**, kako slijedi:

OPŠTI PODACI:

1. Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine i proteže se u smjeru istok-zapad duž doline rijeke Miljacke u srednjoj Bosni. Grad je okružen strmim padinama obližnjih visokih planina. Na istoku se nalazi gusto naseljen gradski centar koji čini stambenu i trgovačku jezgru starog grada koji se proteže uz susjedna brda. Na otvorenijem prostoru prema zapadu nalaze se nove opštine sa razvijenom poslovnom djelatnošću i brojnim stambenim zgradama. Istorija grada seže skoro dvije hiljade godina unazad. Do 1992. godine Sarajevo je bilo prosperitetna višenacionalna zajednica, te kulturni i privredni centar u bivšoj Jugoslaviji. Prema popisu iz 1991. godine, u gradu i neposrednoj okolini bilo je 525.980 stanovnika čiji je nacionalni sastav bio sljedeći: 49,3% Muslimana, 29,9% Srba, 6,6% Hrvata, 10,7% onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni i 3,5% ostalih. U Sarajevu je živjelo 11% stanovništva Bosne i Hercegovine.

2. U Sarajevu su izbila oružana neprijateljstva ubrzo nakon što je 6. aprila 1992. Bosna i Hercegovina međunarodno priznata kao nezavisna država. Čak i prije izbijanja sukoba, oružane snage koje su podržavale Srpsku demokratsku stranku (SDS) i dijelovi Jugoslavenske narodne armije (JNA), uključujući jedinice 4. korpusa 2. vojne oblasti, zauzele su strateške položaje u i oko Sarajeva. Grad je nakon toga blokiran, te je sa tih položaja neprestano granatiran i napadan iz snajpera. Artiljerijski i snajperski napadi vršeni su

uglavnom sa položaja na brdima iznad Sarajeva, odakle su napadači imali jasan, detaljan i sveobuhvatan pregled nad gradom i civilnim stanovništvom u gradu.

3. Na dan ili oko 20. maja 1992, nakon djelomičnog povlačenja JNA iz Bosne, 2. vojna oblast uspješno se transformirala u dio Vojske Republike Srpske (VRS). U sklopu te transformacije, 4. korpus 2. vojne oblasti postao je Sarajevsko-romanijski korpus sa štabom u kasarni Lukavica u neposrednoj blizini Sarajeva, jugozapadno od grada.

4. (a) Tokom četrdeset četiri mjeseca, Sarajevsko-romanijski korpus sprovodio je vojnu strategiju granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba pola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce.

(b) Sarajevsko-romanijski korpus usmjeravao je granatiranje i snajpersko djelovanje na civile koji su obrađivali povrtnjake, čekali u redu za kruh, sakupljali vodu, išli na sahrane, kupovali na pijacama, vozili se tramvajima, sakupljali drva, ili jednostavno šetali sa djecom ili prijateljima. Ljudi su ranjavani i ubijani čak i u vlastitim domovima mecima koji bi ušli kroz prozore. Napadi na sarajevske civile često nisu imali veze sa vojnim djelovanjima i cilj im je bio da stanovništvo drže u neprekidnom strahu.

(c) Zbog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila, život svakog stanovnika Sarajeva postao je svakodnevna borba za opstanak. Bez plina, struje ili tekuće vode, ljudi su morali izlaziti van da nađu osnovne životne potrepštine. Svaki put kad bi izašli, bilo da sakupe drva, donesu vodu ili kupe kruh, rizikovali su život. Pored pravog pokolja ljudi prouzrokovanog granatiranjem i snajperskim djelovanjem, neprekidni strah od smrti i osakaćivanja doveo je kod stanovnika Sarajeva do velikih trauma i psihičkih povreda.

OPTUŽENI:

5. **STANISLAV GALIĆ**, sin Dušana, rođen je 12. marta 1943. u selu Goleši u opštini Banja Luka. Imao je čin general-majora u Vojsci Republike Srpske. Preuzeo je komandu nad Sarajevsko-romanijskim korpusom na dan ili oko 10. septembra 1992. i ostao na tom položaju do otprilike 10. augusta 1994. Za to vrijeme snage kojima je on rukovodio i komandovao sprovodile su kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva.

OPŠTI NAVODI OPTUŽNICE

6. Sarajevsko-romanijski korpus bio je važan dio VRS kojom su komandovali Ratko MLADIĆ, komandant Glavnog štaba, i Radovan KARADŽIĆ koji je najprije bio predsjednik Predsjedništva vlasti bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, a kasnije predsjednik Republike Srpske i imenovani vrhovni komandant njenih oružanih snaga.

7. Do 10. septembra 1992. Sarajevsko-romanijski korpus uspostavio je kontrolu nad čitavom bosansko-srpskom teritorijom oko Sarajeva, uključujući uspostavljene linije sukoba i artiljerijske položaje.

8. **STANISLAV GALIĆ** je tokom svoje službe kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa bio u nadređenom položaju u odnosu na oko 18.000 pripadnika vojske raspoređenih u deset brigada.

9. Kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa, **STANISLAV GALIĆ** je svoj autoritet i kontrolu nad snagama koje su sačinjavale Sarajevsko-romanijski korpus i bile mu pripojene pokazao između ostalog i učestvovanjem u pregovorima i sprovođenju dogovora o zoni potpunog isključenja teškog oružja (TEZ), kao i kontroliranjem pristupa UNPROFOR-a i ostalog osoblja UN-a na teritoriju oko Sarajeva, a osobito lokacijama teškog oružja.

10. **STANISLAV GALIĆ** snosi individualnu krivičnu odgovornost za planiranje, poticanje, naređivanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podupiranje planiranja, pripreme ili izvođenja kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva, te za niže navedena djela koja su počinili pripadnici njegovih snaga i osobe pod njegovom komandom, u skladu sa članom 7(1) Statuta Međunarodnog suda.

11. Kao komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa **STANISLAV GALIĆ** takođe snosi individualnu krivičnu odgovornost za postupanje onih podređenih osoba u odnosu na koje je on bio u nadređenom položaju. **STANISLAV GALIĆ** je odgovoran za djela i propuste svojih podređenih jer je znao ili imao razloga da zna da će njegovi podređeni počiniti takva djela, ili da su ih već počinili, a on nije preduzeo razumne korake da spriječi takva djela ili da kazni počinioce. Zbog toga što nije preduzeo radnje koje je trebao preduzeti kao osoba u nadređenom položaju, **STANISLAV GALIĆ** je odgovoran za djela i propuste koji se navode niže u tekstu u skladu sa članom 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

12. Za sve vrijeme bitno za ovu optužnicu u Bosni i Hercegovini na teritoriji bivše Jugoslavije trajao je oružani sukob.

13. U svakoj tački optužnice kojom se tereti za zločine protiv čovječnosti, što je krivično djelo priznato članom 5 Statuta Međunarodnog suda, navedena djela i propusti bili su dio rasprostranjenog ili sistematskog napada ili napada širokih razmjera usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

14. U svakoj tački optužnice kojom se tereti za kršenje ratnog prava ili običaja, što je krivično djelo priznato članom 3 Statuta Međunarodnog suda, ta djela i propusti bili su usmjereni protiv civila.

15. Navodi svih tačaka optužnice odnose se na ukupnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva, no razmjeri su bili toliki da Prilozi pojedinačnim grupama tačaka u ovoj optužnici navode samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi.

16. U predmetno vrijeme **STANISLAV GALIĆ** je bio dužan da se pridržava prava i običaja koji reguliraju vođenje rata.

OPTUŽBE:

TAČKA 1

(SPROVOĐENJE TERORA)

Otprilike od 10. septembra 1992. do otprilike 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ,** kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, terorišući na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje. Svojim djelima i propustima **STANISLAV GALIĆ** odgovoran je za sljedeće:

TAČKA 1: Kršenja ratnog prava i običaja (protivpravno terorisanje civila kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) što je kažnjivo prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 2 - 4

(SNAJPERSKO DJELOVANJE)

Između 10. septembra 1992. i 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ,** kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili su bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je koordiniranu i dugotrajnu kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen velik broj civila svih starosnih dobi i obaju polova. Ti napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje. U konkretne slučajeve takvih napada, kao reprezentativni navodi, spadaju slučajevi navedeni u prvom prilogu ovoj optužnici.

Svojim djelima i propustima **STANISLAV GALIĆ** odgovoran je za sljedeće:

TAČKA 2: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) kažnjivi prema članu 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 3: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna djela koja nisu ubistvo) kažnjivi prema članu 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 4: Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 5 - 7

(GRANATIRANJE)

Između 10. septembra 1992. i 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ,** kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili su bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je koordiniranu i dugotrajnu kampanju granatiranja civilnih područja i civilnog stanovništva Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja. Posljedice granatiranja bile su smrt i ranjavanje hiljada civila. U konkretne slučajeve takvih napada, kao reprezentativni navodi, spadaju slučajevi navedeni u drugom prilogu ovoj

optužnici. Svojim djelima i propustima **STANISLAV GALIĆ** odgovoran je za sljedeće:

TAČKA 5: Zločini protiv čovječnosti (ubistvo) kažnjivi prema članu 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 6: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna djela koja nisu ubistvo) kažnjivi prema članu 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 7: Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u članu 51 Dopunskog protokola I i članu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema članu 3 Statuta Međunarodnog Suda suda.

Dana
Potpis:
Louise Arbour
Tužilac

B. Istorijat postupka

1. Optužnica i optuženi

771. Optužnicu protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića potvrdio je sudija Antonio Cassese 24. aprila 1998. Sudija Cassese je naložio da se kopije naloga za hapšenje dostave Tužilaštvu i međunarodnim Stabilizacionim snagama (u daljnjem tekstu: SFOR),[2483] te da se optužnica i popratni materijal ne objelodanjuju dok dvojica optuženih ne budu uhapšena ili do daljnjeg naloga.[2484] Dana 15. marta 1999. sudija Cassese je dao dozvolu tužiocu da rediguje optužnicu i da Sekretarijatu dostavi zasebnu optužnicu u kojoj se navodi samo Stanislav Galić, kako bi se ona dostavila Tužilaštvu i SFOR-u.[2485] Dana 17. marta 1999. sudija Cassese izdao je nalog da se djelimično poništi Nalog o neobjelodanjivanju od 24. aprila 1998., što je trebalo stupiti na snagu po pritvaranju ili hapšenju jednog od optuženih, a odnosilo se na dokumente relevantne za tog optuženog.[2486] Dana 2. novembra 2001. sudija Rafael Nieto-Navia naložio je da se Nalog o neobjelodanjivanju od 24. aprila 1998. u potpunosti poništi.2

772. Optužnica priložena u Dodatku A podnesena je 26. marta 1999. i u njoj se optuženi tereti po sedam tačaka na osnovu članova 3 i 5, te članova 7(1) i 7(3) Statuta za učestvovanje u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenog protiv civilnog stanovništva Sarajeva od septembra 1992. do augusta 1994.

773. Dva priloga u kojima se "navod[i] samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi"[2487] priložena su optužnici. Prvi Prilog odnosi se na incidente snajperskog djelovanja protiv civila koje su, prema navodima, počinile snage pod komandom i kontrolom optuženog. U drugom Prilogu navodi se spisak jednog broja incidenata granatiranja usmjerenog protiv civilnih ciljeva koje su, prema navodima, počinile snage pod komandom i kontrolom optuženog.

774. Stanislava Galića je uhapsio SFOR 20. decembra 1999. godine. Galić je 21. decembra 1999. prebačen u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija.[2488] Odbrana je 7. aprila 2000., podnijela zahtjev za prijevremeno puštanje na slobodu na osnovu pravila 65 Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda. Nakon što je saslušalo strane, [2489] Pretresno vijeće je odbilo zahtjev na osnovu toga što optuženi nije pokazao da, ako bude oslobođen, neće predstavljati prijetnju za žrtve, svjedoke i druge osobe i da će se vratiti na suđenje.[2490]

775. Dana 23. decembra 1999. sekretar je postavio Nikolu Kosticha za privremenog branioca optuženog, a zatim, 16. juna 2000., za glavnog branioca. Optuženi je 25. oktobra 2000. podnio zahtjev datiran 3. oktobra 2000.7 da se njegov branilac opozove i da ga zamijeni gđa Mara Pilipović, zbog toga što je Pretresno vijeće više puta opomenulo njegovog branioca g. Kosticha u vezi s kvalitetom njegovog rada, te mu je 10. jula 2000. izdalo upozorenje u vezi s njegovim ponašanjem, u skladu s pravilom 46 Pravilnika o postupku i dokazima. U Odluci od 16. novembra 2000., koja je stupila na snagu 24. novembra 2000., sekretar je, djelujući u skladu s članom 20(A)(i) Uputstva o dodjeli branioca po službenoj dužnosti, opozvao Kosticha i za novog glavnog branioca postavio gđu Maru Pilipović.[2491] Dana 8. oktobra 2001. postavio je Stéphanea Piletta-Zanina za kobranioca počevši od 2. oktobra 2001.[2492]

776. Podnesak odbrane u vezi s formom optužnice, koji je branilac Kostich podnio 7. aprila 2000.,[2493] Pretresno vijeće je odbacilo 11. maja 2000. zbog toga što nije bio podnesen u roku od 30 dana od objelodanjivanja od strane optužbe prema pravilu 66(A)(i), kao što propisuje pravilo 72(A)(ii) Pravilnika.[2494] Optužba je 10. oktobra 2001. podnijela dva revidirana priloga Optužnici. Izbrisano je deset i dodano pet incidenata u prvom Prilogu, a jedan incident je izbrisan u drugom Prilogu.[2495] Odbrana je iznijela mišljenje da bi izmijenjene priloge trebalo smatrati izmjenama optužnice, koje bi ona trebala moći osporiti putem preliminarnog podneska o formi optužnice.[2496] Pretresno vijeće je ocijenilo da samo jedan incident dodan u prvom Prilogu (incident br. 1) predstavlja izmjenu optužnice, ali je taj incident odbilo uz obrazloženje da nije podnesen na vrijeme i da bi bilo protivno razumnom sprovođenju pravde prihvatiti izmjenu optužnice u toj fazi postupka.[2497] Pretresno vijeće je ipak prihvatilo da bi incident br. 1 mogao poslužiti kao dokaz u prilog dosljednosti ponašanja.[2498] Rješavajući po Molbi odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća, Tročlano žalbeno vijeće je odbilo Molbu odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe uz obrazloženje da pitanje o kojem se radi nije pitanje od opšteg interesa za razvoj međunarodnog prava. Međutim, Tročlano žalbeno vijeće je primijetilo da je Pretresno vijeće pogriješilo u primjeni svojih diskrecionih ovlašćenja utoliko što nije zaključilo da bilo koja intervencija u optužnici, uključujući i one u prilozima, nužno predstavlja njenu izmjenu, što nije smjelo biti učinjeno bez dobivanja [dozvole2499] i iznijelo je mišljenje da, ako optuženi pokaže da su učinjene izmjene poremetile pripremu njegove odbrane, Pretresno vijeće mora ili spriječiti da optužba izvodi dokaze na osnovu dodatih incidenata ili odgoditi suđenje dok se optuženom ne da odgovarajuća prilika da istraži nove navode.[2500]

2. Faze postupka

(a) Pretpretresna faza

777. Dana 22. decembra 1999. sudija Florence Mumba, vršilac dužnosti predsjednika, dodijelila je predmet *Galić* Pretresnom vijeću I, u čijem sastavu su bile sudije Almiro Rodrigues (predsjedavajući), Fouad Riad i Patricia Wald.[2501] Sudija Rodrigues je imenovan za pretpretresnog sudiju.[2502] Prvo stupanje optuženog pred Sud održano je 29. decembra 1999. i optuženi se izjasnio da nije kriv ni po jednoj od tačaka Optužnice.[2503]

(b) Priprema izvođenja dokaza optužbe

778. Optužba je, u skladu s pravilom 65 *ter* (E) (i), podnijela privremeni pretpretresni podnesak 20. februara 2001.,[2504] a konačnu verziju pretpretresnog podneska 23. oktobra 2001.[2505] Dana 29. oktobra 2001. podnesen je spisak 217 svjedoka optužbe,[2506] a 2. novembra 2001. je podnesen *corrigendum* tog spiska.[2507] Dana 1. novembra 2001. podnesen je povjerljivi spisak dokaznih predmeta optužbe,[2508] a 15. novembra 2001. revidirani spisak dokaznih predmeta.[2509] Dana 8. i 12. novembra 2001. održana je pretpretresna konferencija, kako je propisano pravilom 73 *bis*.[2510]

(c) Promjena u sastavu Pretresnog vijeća

779. Mandati sudija Rodriguesa, Riada, i Wald prestali su 16. novembra 2001. i predsjednik je 23. novembra 2001. dodijelio predmet Pretresnom vijeću I, u kojem su zasjedale sudije Liu Daqun, predsjedavajući, Alphons Orie i Amin El Mahdi.[2511] Dana 30. novembra 2001. predsjednik je imenovao sudiju Rafaela Nieto-Naviu kao sudiju *ad litem* u ovom predmetu i potvrdio da će u predmetu postupati Pretresno vijeće I, sekcija B, te da će u njemu zasjedati sudije Orie, predsjedavajući, El Mahdi i Nieto-Navia.[2512]

(d) Činjenice koje su strane sporazumno prihvatile

780. Povjerljivi spisak činjenica koje su strane sporazumno prihvatile, koji je optužba podnijela 26. oktobra 2001., potpisale su i podnijele obje strane 4. decembra 2001.[2513] Nakon održavanja pretpretresne konferencije Pretresno vijeće je, u Odluci od 16. novembra 2001., zatražilo od strana da predaju zajednički dokument o činjenicama o kojima su strane sporazumne, u kojem je trebalo navesti sve tačke o kojima su se strane složile, "uključujući i one sadržane u dokumentu o činjenicama o kojima su strane sporazumne, koje je optužba podnijela 26. oktobra, one o kojima su se strane složile na pretpretresnoj konferenciji i druge nove tačke za koje strane eventualno smatraju da bi mogle biti relevantne za ovaj postupak.[2514] Strane, međutim, nisu podnijele takav dokument. Pretresno vijeće je učinilo još jedan pokušaj da navede strane da postignu sporazum na kraju izvođenja dokaza optužbe i nakon što je pročitalo Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude

podnesen 2. septembra 2002. To pitanje su najprije iznijele sudije 20. septembra 2002. na statusnoj konferenciji. Predsjedavajući sudija, postupajući kao pretpretresni sudija u skladu s pravilom 65 *ter* (I), takođe je sazvao strane na sastanak da bi se razmotrilo to pitanje. Zatim je, na osnovu onoga što je rečeno tokom pretpretresne konferencije i sastanka s predsjedavajućim sudijom, donesena odluka i od strana je zatraženo da predaju zajednički dokument u kojem trebaju iznijeti sve u vezi s čim su se složile.[2515] Međutim, strane ni ovaj put nisu podnijele takav dokument.

(e) Priprema izvođenja dokaza odbrane

781. Po završetku prve faze izvođenja dokaza optužbe, i u skladu s pravilom 65 *ter*, odbrana je 2. augusta 2002. podnijela privremeni spisak dokaznih predmeta i svjedoka.24 Konačni spisak svjedoka i dokaznih predmeta odbrane podnesen je 19. septembra 2002. Konferencija prije izvođenja dokaza odbrane održana je 3. oktobra 2002. u skladu s pravilom 73 *ter*.[2516]

3. Faza glavne rasprave

782. Glavna rasprava je počela 3. decembra 2001. i trajala je 223 dana. Izvođenje dokaza optužbe trajalo je 127 dana i završilo se 2. augusta 2002. Odbrana je 2. septembra 2002. podnijela Povjerljivi prijedlog za donošenje oslobađajuće presude u skladu s pravilom 98 *bis*, kojim je zatražila da se Stanislav Galić oslobodi svih optužbi.46 Nakon što je saslušalo strane, Pretresno vijeće je donijelo oslobađajuću presudu po onim dijelovima Optužnice koji se odnose na snajperske incidente br. 7., 12. i 19. Pretresno vijeće je odbilo ostale stavke zahtjeva.[2517]

783. Izvođenje dokaza odbrane počelo je 7. oktobra 2002. i trajalo je 96 dana. Optužbi je bilo dozvoljeno da pozove jednog svjedoka u postupku pobijanja, u vezi s jednim konkretnim pitanjem.[2518] Usmeni zahtjev odbrane 24. marta 2003.28 da ponovo pozove vještaka u okviru duplike je odbijen[2519] i dokazi nisu izvođeni. Odbrana je svoj završni podnesak podnijela 22. aprila 2003.[2520] Optužba je svoj završni podnesak podnijela kao povjerljiv 23. aprila 2003.,[2521] a njegova javna verzija je podnesena 28. aprila 2003.[2522] Od 6. do 9. maja 2003. saslušane su završne riječi u skladu s pravilom 86.[2523]

784. Saslušan je ukupno 171 svjedok, prihvaćeno je pet izjava svjedoka prema pravilu 92 *bis*, kao i 15 izvještaja vještaka. Svi vještaci saslušani su u sudnici. U spis su uvrštena ukupno 603 dokazna predmeta optužbe, 651 dokazni predmet odbrane i 14 dokaznih predmeta Vijeća. Radi identifikacije su označena 32 dokumenta.

(a) Pitanja u vezi sa svjedocima

785. Optužba je pozvala 120 svjedoka, od kojih je dvadeset sedmorici Pretresno vijeće dodijelilo zaštitne mjere u skladu s pravilom 75. Odbrana je pozvala 51 svjedoka, 26 sa zaštitnim mjerama.

(i) Zaštitne mjere

786. Optužba je podnijela 17 zahtjeva za zaštitne mjere u skladu s pravilom 75.[2524] Odbrana je podnijela dva zahtjeva za zaštitne mjere.[2525] Pretresno vijeće je 19. novembra 2002. od odbrane zatražilo dodatne informacije u vezi s nekim svjedocima. Dana 27. novembra 2002. odbrana je podnijela Povjerljivi podnesak u vezi sa zaštitnim mjerama. Obje strane su takođe tokom suđenja u više navrata usmeno zatražile zaštitne mjere. Nalozi o zaštitnim mjerama su izdavani i usmeno i u pismenim odlukama.[2526] Među zaštitnim mjerama koje je odobrilo Pretresno vijeće jesu pseudonimi, izobličenje slike lica i glasa, te zatvorene sjednice i poluzatvorene sjednice. U nekoliko navrata Pretresno vijeće je, prije no što bi usmeno odobrilo zaštitne mjere, na zatvorenoj sjednici saslušalo, direktno od svjedoka, razloge zbog kojih su tražili zaštitne mjere.

(ii) Pravilo 70

787. Dana 22. januara 2002. Vijeće je donijelo povjerljivu odluku[2527] po Povjerljivom zahtjevu Tužilaštva za izricanje zaštitnih mjera za svjedoke i dokumente iz pravila 70, podnesenom 29. oktobra 2001.[2528]

(iii) Svjedočenje putem video-konferencijske veze

788. Dana 14. januara 2002. optužba je podnijela Povjerljivi zahtjev da se odobri svjedočenje sa zaštitnim mjerama putem video-konferencijske veze za deset svjedoka, a 25. januara 2002., po usmenom zahtjevu Pretresnog vijeća 24. januara 2002., podnijela je povjerljive dodatne informacije vezane za taj podnesak. Dana 31. januara 2002. podnesen je dodatni Zahtjev za svjedočenje dva svjedoka putem video-konferencijske veze, koji se odnosi na dva svjedoka. Pismenom odlukom od 12. februara 2002. po oba zahtjeva[2529] Pretresno vijeće je odobrilo zahtjeve u pogledu šest svjedoka, a za još četiri svjedoka je naložilo da se dostave dodatne informacije. Za dva svjedoka, zahtjevi su odbijeni. Ukupno šest svjedoka optužbe svjedočilo je putem video-konferencijske veze iz Sarajeva. Odbrana je 12. oktobra 2002. podnijela povjerljivi zahtjev da se saslušaju iskazi četiri svjedoka putem video-konferencijske veze.45 Pretresno vijeće je odobrilo zahtjev u pogledu dva svjedoka. Jedan od njih na kraju nije mogao svjedočiti iz zdravstvenih razloga, a drugi je saslušan putem video-konferencije veze iz Sarajeva.

(iv) Sudski pozivi

789. Pretresno vijeće je, na zahtjev optužbe, 18. aprila 2002. povjerljivo naložilo jednoj osobi da stupi pred Sud kao svjedok. Ta osoba nije došla. Odbrana je 9. januara 2003. povjerljivo podnijela Zahtjev odbrane za upućivanje poziva svjedocima, u pogledu pet osoba koje su bile pripadnici međunarodnih organizacija u Sarajevu za vrijeme sukoba. Pretresno vijeće je odbilo zahtjev 19. marta 2003., budući da odbrana nije pokazala dužnu

revnost koja se očekuje kad su u pitanju svjedoci koji su veoma važni za njenu tezu.[2530]

(v) Slobodan prolaz

790. Odbrana je zatražila nalog za slobodan prolaz u pogledu deset svjedoka. Odbrana je povukla svoj zahtjev u pogledu dva svjedoka i Pretresno vijeće je izdalo osam naloga za slobodan prolaz.[2531]

(vi) Mogućnost da optuženi svjedoči

791. Odbrana je najprije u svom spisku svjedoka 19. septembra 2001. najavila da bi general Galić mogao svjedočiti na kraju izvođenja dokaza odbrane, ali se nije izjasnila u pogledu svoje konačne odluke. Dana 22. januara 2003. Pretresno vijeće je usmeno presudilo da optuženi, ako tako odluči, može svjedočiti prije nego što budu saslušani vještaci koje je pozvala odbrana, te da u tom slučaju odbrana treba što je prije moguće dostaviti optužbi detaljan pregled tema o kojima će optuženi svjedočiti.[2532] Odbrana je zatražila potvrdu za ulaganje žalbe na tu odluku, tvrdeći da se traženjem od optuženog da svjedoči prije vještaka ugrožava njegovo temeljno pravo iz člana 21(4) Statuta.[2533] Dana 4. februara 2003., Pretresno vijeće je odbilo da izda potvrdu za ulaganje žalbe na njegovu usmenu odluku uz obrazloženje da usmena odluka ne sprečava optuženog da slobodno odluči da li će svjedočiti i da pravilo 90(F) ovlašćuje Pretresno vijeće da kontroliše način i redoslijed ispitivanja svjedoka i izvođenja dokaza. Pretresno vijeće je nadalje konstatovalo da se usmena odluka ne odnosi na neko pitanje koje bi moglo značajno uticati na pravično i ekspeditivno vođenje suđenja ili njegov ishod, čijim promptnim rješavanjem od strane Žalbenog vijeća bi se znatno pospješio postupak.[2534] Optuženi nije svjedočio.

(vii) Vještaci

792. Strane su podnijele ukupno 16 izjava vještaka u skladu s pravilom 94 *bis* Pravilnika. U vezi s tim javio se niz pitanja i na kraju je prihvaćeno 15 izvještaja.

793. Što se tiče izvještaja vještaka koje je pozvala optužba, odbrana je 13. marta 2003. zatražila da Pretresno vijeće donese odluku u kojoj će uputiti tužioca da podnese izjave vještaka u propisanom roku prije nego što ih pozove da stupe pred Pretresno vijeće. Pretresno vijeće je naložilo optužbi da podnese izjave vještaka do 25. maja 2002., te je od odbrane zatražilo da u roku od 30 dana od podnošenja izjava obavijesti Pretresno vijeće da li ih prihvata. Pretresno vijeće je nadalje zatražilo da odbrana što je prije moguće navede svoja predviđanja u vezi s trajanjem svakog unakrsnog ispitivanja koje namjerava provesti i naložilo optužbi da poštuje vremenski rok od najmanje 45 dana od podnošenja izjava vještaka do stupanja svjedoka pred Sud.[2535]

794. Obje strane su izrazile želju da unakrsno ispitaju sve vještake druge strane i svi oni su saslušani u sudnici. Strane su, u većini slučajeva,

osporile da su svjedoci kvalificirani da budu vještaci. Ta osporavanja su navela Pretresno vijeće da u nekoliko navrata precizira ko može biti vještak.[2536] Nakon što je ispitalo jednog svjedoka kojeg je optužba pozvala kao stručnjaka za snajpersko djelovanje, Pretresno vijeće je usmeno presudilo da on nije kvalifikovan da bude vještak. Taj svjedok je saslušan o određenim temama kao običan svjedok i njegova izjava nije uvrštena u spis predmeta.[2537]

795. Odbrana se takođe usprotivila uvrštavanju jednog izvještaja vještaka koji je podnijela optužba uz obrazloženje da optužba nije dostavila odbrani tačnu verziju izvještaja.[2538] Optužba je uvidjela da je odbrani zabunom dostavljena ranija radna verzija, te je podnijela konačnu verziju izjave i na mađarskom i na engleskom 19. jula 2002., 10 dana nakon što je svjedok došao da svjedoči.[2539] Svjedok je zbog toga ponovo pozvan 25. jula. Mada svjesno toga da je takva situacija bila veoma nezgodna za odbranu, Pretresno vijeće je uzelo u obzir da je konačna verzija na engleskom sadržavala samo dvije strane više od verzije koja je ranije objelodanjena odbrani i da je svjedok ponovno pozvan na unakrsno ispitivanje. Pretresno vijeće je zaključilo da je time otklonjena eventualno nepovoljna situacija u koju je dovedena odbrana, te je tu izjavu uvrstilo u spis.[2540]

(viii) Izjave u skladu s pravilom 92 *bis*

796. Dana 12. i 18. aprila 2002. Pretresno vijeće je dijelom uvrstilo u spis izjave dviju preminulih osoba u skladu s pravilom 92 *bis* (C), u prilog svjedočenju u vezi sa incidentima granatiranja br. 2 i 5[2541] (u daljnjem tekstu: Prva odluka) i incidentom snajperskog djelovanja br. 11[2542] (u daljnjem tekstu: Druga odluka"). Pretresno vijeće je 25. aprila 2002. odbrani izdalo potvrdu za ulaganje žalbe, koju je odbrana uložila 2. maja 2002. Žalbeno vijeće je odbilo žalbu protiv Druge odluke, ali je što se tiče Prve odluke konstatovalo da je Pretresno vijeće propustilo da utvrdi da li je rečena izjava bila toliko ključna za predmet da bi bilo nepravično prema optuženom da se ona prihvati u pismenom obliku.[2543] Nakon što je primilo podneske strana,[2544] Pretresno vijeće je konstatovalo da rečena izjava nije toliko ključna za optuženog da se ne bi mogla prihvatiti. Ono je, međutim, izuzelo one dijelove izjave koji se odnose na spaljivanje Nacionalne biblioteke, događaj do kojeg je došlo izvan vremenskog okvira optužnice. Izjava je, dakle, djelomično uvrštena 2. augusta 2002.[2545]

797. Dana 6. juna 2002. optužba je podnijela molbu za prihvatanje 21 izjave u skladu s pravilom 92 *bis*. Odbrana se usprotivila prihvatanju svih izjava.[2546] Nakon što je saslušalo strane,[2547] Pretresno vijeće je donijelo pismenu odluku kojom je prihvatilo dijelove dvije izjave svjedoka bez unakrsnog ispitivanja i dijelove tri izjave pod uslovom da se svjedoci koji su ih dali pozovu na unakrsno ispitivanje, te je odbilo preostali dio tih izjava. Pretresno vijeće je takođe prihvatilo pet izjava svjedoka u cijelosti pod uslovom da se dotični svjedoci pozovu na unakrsno ispitivanje.[2548] Nakon što je donesena odluka, optužba je preispitala svoju molbu i pozvala jednog svjedoka na unakrsno ispitivanje.[2549] Optužba je kasnije podnijela molbu za prihvatanje dvije dodatne izjave u skladu s pravilom 92*bis*.[2550] To je Pretresno vijeće odbilo.[2551]

(b) Pitanja vezana za objelodanjivanje i dokaze u vidu dokumenata

(i) Nalog za dostavljanje dokumenata

798. Dana 18. marta 2002., negdje na polovini izvođenja dokaza optužbe, optužba je podnijela povjerljivi i *ex parte* zahtjev da se Republici Srpskoj (u daljnjem tekstu: RS), Bosna i Hercegovina, izda nalog za dostavu dokumenata u vezi sa Stanislavom Galićem. Dodatni podnesci u vezi s tim podneseni su 12. aprila 2002.[2552] Optužba je u zahtjevu zatražila od Pretresnog vijeća da naloži RS da dostavi niz vojnih dokumenata. Pretresno vijeće je 19. aprila 2002. odobrilo zahtjev.[2553] Na ročištu 31. jula 2002. i u zahtjevu od 1. augusta 2002.[2554] optužba je zatražila da Pretresno vijeće naloži RS da dostavi nove informacije o tome ko je i kada bio u posjedu dokumenata koje je RS primila 26. jula 2002. Međutim, svoj zahtjev je povukla 1. novembra 2002.[2555]

(ii) Recipročno objelodanjivanje

799. Odbrana je upotrijebila mehanizam recipročnog objelodanjivanja iz pravila 66(B) i 67(C) Pravilnika.[2556] Na statusnoj konferenciji 7. septembra 2001. optužba je iznijela da je 380.000 dokumenata, koje čini približno dva i po miliona strana, ispitano u tom kontekstu i da je na kraju objelodanjeno 2.525 dokumenata. Optužba je najavila da će odbrani vrlo skoro biti objelodanjeno još 900 dokumenata.[2557] Kasnije tokom suđenja odbrana je zatražila da joj se stave na raspolaganje svi dokumenti 1. korpusa ABiH koji su u posjedu optužbe i trake s prisluškivanim razgovorima generala Galića.[2558] Optužba je odgovorila da odbrani ne bi trebala objelodanjivati naloge i izvještaje koji se ne odnose na oružani sukob u Sarajevu u razdoblju na koje se odnosi Optužnica, ali da će provjeriti materijale koje navodi odbrana kako bi se uvjerila da se oni ne tiču Sarajeva u vrijeme na koje se odnosi Optužnica. Optužba je nadalje iznijela da ne posjeduje trake sa prisluškivanim razgovorima optuženog.[2559]

(iii) Najave tokom suđenja

800. Pretresno vijeće je zatražilo da strane sedam dana unaprijed najave koje svjedoke će pozvati, kao i spiskove potencijalnih dokaznih predmeta koje će predložiti za uvrštavanje u spis za svakog svjedoka. Tokom ispitivanja svjedoka, stranama je obično bilo odobrena ista količina vremena za glavno i unakrsno ispitivanje u vremenskom okviru koji je odredilo Vijeće. U načelu, nakon saslušavanja argumenata strana u vezi s prihvatljivošću dokaza, dokumenti su prihvaćeni usmenim odlukama Pretresnog vijeća po završetku svjedočenja pojedinih svjedoka.

(iv) Dokumenti prihvaćeni *ad hoc* u sudnici

801. Više dokumenata je prihvaćeno *ad hoc* u sudnici po završetku izvođenja dokaza optužbe, kao i po završetku izvođenja dokaza odbrane. Suprotna strana bi svaki put iznijela svoje prigovore i komentare u pismenom obliku, nakon čega bi Pretresno vijeće donijelo odluku.[2560]

(c) Posjeta Sarajevu

802. Dana 14. jula 2000. optužba je podnijela prijedlog da Pretresno vijeće otputuje u obilazak Sarajeva i okoline, u Bosni i Hercegovini, neko vrijeme nakon podnošenja pretpretresnih podnesaka strana, ali prije početka suđenja. To pitanje je razmatrano na četiri statusne konferencije.[2561] Dana 7. septembra 2001., nakon što je Pretresno vijeće izdalo nalog o rasporedu u kojem se traži od strana da postignu sporazum u vezi sa programom putovanja, pretpretresno vijeće je najavilo da će pitanje obilaska mjesta događaja razmotriti novo pretresno vijeće koje će postupati u tom predmetu.

803. Razmatrajući to pitanje u julu 2002. Pretresno vijeće I, sekcija B, je zamolilo strane da obavijeste Pretresno vijeće o tome šta misle o eventualnom obilasku mjestu događaja. Rasprava između strana i Pretresnog vijeća suzila se na nekoliko pitanja, između ostalog na to da li bi posjetu trebalo smatrati dijelom suđenja, da li bi to trebao biti "tihi obilazak", kako izvesti obilazak mjesta događaja i da li bi optuženi trebao biti prisutan prlikom tog obilaska.

804. Obje strane su se složile da bi obilazak mjesta događaja trebalo organizovati i da bi on trebao biti dio suđenja. Pravo optuženog da mu se sudi u njegovom prisustvu i da se brani dovelo je strane do stava da se obilazak mjesta događaja može obaviti samo u prisustvu optuženog, osim ako se optuženi ne odrekne prava da bude prisutan. U decembru 2002. strane su ponovo iznijele svoja mišljenja u pogledu mogućeg obilaska mjesta događaja i Pretresno vijeće je konstatovalo da je odbrana u početku pristala da se obilazak obavi bez optuženog, ali je sada promijenila gledište te insistira na tome da optuženi bude prisutan prilikom tog obilaska.

805. U odluci od 4. februara 2003. Pretresno vijeće se načelno složilo s tim da "bi optuženi trebao biti prisutan prilikom obilaska mjesta događaja", ali je smatralo da bi "prisustvo optuženog u Sarajevu prilikom posjete Pretresnog vijeća predstavljalo […] znatan bezbjednosni rizik za strane i za prateće pomoćno osoblje". Pretresno vijeće je takođe zaključilo da bi bilo praktično nemoguće garantirati bezbjednost optuženom tokom posjete, s obzirom na optužbe protiv njega, njegov raniji položaj u VRS i lokacije koje bi se obilazile. Pretresno vijeće je konstatovalo da je svrha obilaska mjesta događaja ta da se bolje upozna s određenim lokacijama u Sarajevu i u okolini. Međutim, ono je zaključilo da su ta mjesta opisali svjedoci, da su pokazane fotografije i planovi lokacija, da su tokom suđenja prikazivani videosnimci i da "takvo vizualno predočavanje u velikoj mjeri pomaže Pretresnom vijeću da formira sliku terena". Pretresno vijeće je smatralo da se odbijanjem prijedloga od 14. jula 2000. ne bi ugrozila prava optuženog niti bi se dovela u pitanje sposobnost

Pretresnog vijeća da odlučuje u predmetu protiv optuženog. Pretresno vijeće je stoga odbilo taj prijedlog.[2562]

(d) Amicus curiae

806. Dana 3. marta 2003. Francisco Forrest Martin, predsjednik Centra za međunarodno pravo u oblasti ljudskih prava u Coral Gablesu na Floridi, podnio je "Memorandum *amicus curiae* podnesen u skladu s pravilom 74 Pravilnika o postupku i dokazima". Imajući u vidu, *inter alia*, da strane nisu iznijele argumente u vezi s prihvatanjem Memoranduma, Pretresno vijeće nije smatralo potrebnim da radi ispravnog presuđivanja u predmetu prihvati taj podnesak, te je odbilo zahtjev za dozvolu da se on podnese.[2563]

4. Zahtjev za izuzeće predsjedavajućeg sudije

807. Dana 23. januara 2003. odbrana je podnijela "Zahtjev za povlačenje sudije Alphonsa Oriea, predsjedavajućeg" Pretresnom vijeću I, sekcija B, u kojem je iznijela tvrdnju da se sudija Orie mora povući iz predmeta *Galić* zbog toga što je 8. novembra 2002. potvrdio izmijenjenu optužnicu protiv Ratka Mladića, u kojoj se Mladić tereti za zločine vezane za predmet protiv Stanislava Galića. Taj zahtjev je upućen sudiji Liu Daqunu, predsjedavajućem sudiji Pretresnog vijeća I, u skladu s pravilom 15(B) Pravilnika. Sudija Liu Daqun je odbio zahtjev uglavnom na temelju fundamentalne razlike između dviju sudijskih funkcija sudije koji potvrđuje optužnicu i sudije koji zasjeda na suđenju. On je takođe istakao da zahtjev nije bio podnesen na vrijeme budući da je podnesen dva i po mjeseca nakon što je potvrđena izmijenjena optužnica protiv Ratka Mladića.[2564] Odbrana je potom podnijela zahtjev Pretresnom vijeću I, sekcija B, za potvrdu za ulaganje žalbe na tu odluku.[2565] Pretresno vijeće I, u čijem su sastavu bile sudije Liu Daqun, predsjedavajući, El Mahdi i Orie, konstatovalo je da Pravilnik ne predviđa proceduru za ulaganje žalbe na odluke predsjedavajućeg sudije prema pravilu 15(B) Pravilnika, te je predmet proslijedilo Žalbenom vijeću.[2566] U međuvremenu, odbrana je 5. marta 2002. Žalbenom vijeću takođe podnijela "Prijedlog da se odgodi postupak i da iznese nove argumente". Žalbeno vijeće je 13. marta 2003. donijelo odluku u kojoj konstatuje da je žalba trebala biti uložena Kolegiju, u skladu s pravilom 15 (B) Pravilnika,[2567] te je zahtjev proslijedilo Kolegiju. Što se tiče zahtjeva za odgodu, Žalbeno vijeće je smatralo da se takva molba mora uložiti direktno Pretresnom vijeću I, sekcija B.[2568] Odbrana je podnijela "Prijedlog za odgodu postupka" Pretresnom vijeću I, sekcija B, 24. marta 2003. Kolegij je 28. marta 2003. donio odluku kojom je odbio zahtjev da se izuzme sudija Orie.[2569] Na osnovu toga je Pretresno vijeće I, sekcija B, 1. aprila 2003. odbilo da odobri prijedlog za odgodu postupka.[2570] Dana 3. aprila 2003. odbrana je Pretresnom vijeću I, sekcija B, ponovo podnijela zahtjev za potvrdu ulaganja žalbe na odluku sudija Liu Daquna od 3. februara 2003., tvrdeći da Kolegij nije primjerena instanca za rješavanje zahtjeva za izuzeće.[2571] Dana 10. aprila 2003. Pretresno vijeće je izjavilo da nije nadležno da rješava po tom zahtjevu.[2572]

5. Naknadno objelodanjivanje

808. U augustu 2003. optužba je objelodanila materijal prema pravilu 68. Dana 1. septembra 2003. odbrana je podnijela "Odgovor na dodatni materijal koji je optužba objelodanila u skladu s pravilom 68 Pravilnika", tvrdeći, *inter alia*, da su neki dokumenti koje optužba objelodanila po završetku postupka u skladu s pravilom 67(D) i 68 Pravilnika "oslobađajućeg" karaktera. Dana 1. oktobra 2003., Pretresno vijeće je naložilo stranama da iznesu argumente u vezi s tim pitanjem. Pretresno vijeće je, nakon pregleda objelodanjenog materijala, prihvatilo samo jedan dokument, i to samo u ograničene svrhe (vidi uvod u "Opšte napomene u vezi s terminologijom i dokazima").

809. Dana 18. novembra 2003., optužba je objelodanila dodatni materijal u skladu s pravilom 68. Odbrana nije reagirala. Pretresno vijeće se uzdržalo od donošenja odluke u vezi s tim materijalom.

C. POJMOVNICI

Pojmovnik - Citirani pravni izvori

Optužnica	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-T, 26. februar 1999.
Prilog 1 i 2 optužnici	Revidirani prilozi 1 i 2 optužnici podneseni 10. oktobra 2001.
Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude za optuženog Stanislava Galića, 3. oktobar 2002.
Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-T, Odgovor optužbe na prijedlog Stanislava Galića u skladu s pravilom 98 *bis*, 16. septembar 2002.
Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-T, Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude u skladu s pravilom 98 *bis* za optuženog generala Stanislava Galića, 2. septembar 2002.
Pretpretresni podnesak odbrane	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-PT, Pretpretresni podnesak odbrane u skladu s pravilom 65 *ter* (F), 29. oktobar 2001.
Završni podnesak odbrane	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-T, Završni podnesak odbrane, 22. april 2003.
Pretpretresni podnesak optužbe	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-PT, Pretpretresni podnesak optužbe, 23. oktobar 2001.
Završni podnesak optužbe	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-T, Završni podnesak optužbe, 23. april 2003.

PRESUDE MKSJ-a

Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*	*Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*	*Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih*, predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu *Erdemović*	*Tužilac protiv Dražena Erdemovića*, predmet br. IT-96-22-A, Presuda, 7. oktobar 1997.
Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*	*Tužilac protiv Ante Furundžije*, predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.
Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*	*Tužilac protiv Gorana Jelisića*, predmet br. IT-95-10-A, Presuda, 5. juli 2001.
Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*	*Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, Presuda, 12. juni 2002.
Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*	*Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih*, predmet br. IT-95-16-A, Presuda Žalbenog vijeća, 23. oktobar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*	*Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.
Interlokutorna žalba na zajednički prigovor nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović i drugi*	*Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Kubure*, predmet br. IT-01-47-PT, Interlokutorna žalba na odluku o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 27. novembar 2002.
Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu *Brđanin i Talić*	*Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, predmet br. IT-99-36-PT, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, 26. juni 2001.
Odluka o formi druge izmijenjene optuženice u predmetu *Krnojelac*	*Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, predmet br. IT-97-25-PT, Odluka o formi druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000.
Odluka o nadležnosti u predmetu *Kordić i Čerkez*	*Tužilac protiv Darija Kordića*, predmet br. IT-95-14/2-PT, Odluka po zajedničkom zahtjevu odbrane da se izmijenjena i dopunjena optužnica odbaci zbog nedostatka nadležnosti zasnovanog na ograničenom dosegu članka 2 i 3, 2. mart 1999.
Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*	*Tužilac protiv Duška Tadića poznatog i kao "Dule"*, predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995.

Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović i drugi*	*Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Kubure,* predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 12. novembar 2002.
Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu *Ojdanić*	*Tužilac protiv Milana Milutinovića, Nikole Šainovića i Dragoljuba Ojdanića,* predmet br. IT-99-37-AR72, Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nadležnost – udruženi zločinački poduhvat, 21. maj 2003.
Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu *Strugar*	*Tužilac protiv Pavla Strugara, Miodraga Jokića i drugih*, predmet br. IT-01-42-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi, 22. novembar 2002.
Odluka po podnesku odbrane kojom se osporava vršenje nadležnosti u predmetu *Nikolić*	*Tužilac protiv Dragana Nikolića*, predmet br. IT-94-2-PT, Odluka po podnesku odbrane kojim se osporava vršenje nadležnosti Međunarodnom sudu, 9. oktobar 2002.
Odluka po prijedlogu Republike Hrvatske u predmetu *Blaškić*	*Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-AR108*bis*, Odluka po prijedlogu Republike Hrvatske za reviziju odluke Pretresnog vijeća II od 18. jula 1997., 29. oktobar 1997.
Odluka po prijedlogu tužioca u predmetu *Mrkšić*	*Tužilac protiv Mile Mrkšića, Veselina Šljivančanina i Miroslava Radića,* predmet br. IT-95-13-R61, Odluka po prijedlogu tužioca da se Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora) uputi zahtjev da prepusti tekuće istrage i krivične postupke Međunarodnom sudu, 10. decembar 1998.
Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Kunarac i drugi*	*Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića,* predmet br. IT-96- 23 & IT-96-23/1-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 3. juli 2000.
Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Kordić i Čerkez*	*Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-T, Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 6. april 2000.
Odluka po zahtjevu za produženje roka u predmetu*Tadić*	*Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1, Odluka po zahtjevu žalioca za produženje roka i izvođenje dodatnih dokaza, 15. oktobar 1998.
Odluka po zahtjevu za reviziju u predmetu *Talić*	*Tužilac protiv Duška Talića*, predmet br. IT-94-1-R, Odluka po zahtjevu za reviziju, 30. juli 2002.

Odluka u skladu s pravilom 61 u predmetu *Martić*	*Tužilac protiv Milana Martića*, predmet br. IT-95-11-R61, Odluka, 8. mart 1996.
Odluka u vezi s pravilom 92 *bis* (C) u predmetu *Galić*	*Tužilac protiv Stanislava Galića,* predmet br. IT-98-29-AR73.2, Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s pravilom 92 *bis* (C), 7. juni 2002.
Presuda o kazni iz 1996. u predmetu *Erdemović*	*Tužilac protiv Dražena Erdemovića,* predmet br. IT-96-22-T, Osuđujuća presuda, 29. novembar 1996.
Presuda o kazni iz 1998. u predmetu *Erdemović*	*Tužilac protiv Dražena Erdemovića,* predmet br. IT-96-22-T *bis*, Presuda o kazni, 5. mart 1998.
Presuda o kazni u predmetu *Nikolić*	*Tužilac protiv Momira Nikolića,* predmet br. IT-02-60/1-S, 2. decembar 2003.
Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*	*Tužilac protiv Biljane Plavšić,* predmet br. IT-00-39 & 40/1-S, Presuda, 27. februar 2003.
Presuda o kazni u predmetu *Simić*	*Tužilac protiv Milana Simića*, predmet br. IT-95-9/2-S, Presuda o kazni, 17. oktobar 2002.
Presuda o kazni u predmetu *Tadić* II	*Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-T*bis*-R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999.
Presuda o kazni u predmetu *Tadić* I	*Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997.
Presuda o kazni u predmetu *Todorović*	*Tužilac protiv Stevana Todorovića*, predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001.
Presuda o žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*	*Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-*A bis*, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*	*Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT- 95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999.
Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*	*Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000.
Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*	*Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih*, predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*	*Tužilac protiv Ante Furundžije*, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*	*Tužilac protiv Gorana Jelisića*, predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999.
Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*	*Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*	*Tužilac protiv Milorada Krnojelca,* predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002.

Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*	*Tužilac protiv Radislava Krstića*, predmet br.IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001.
Prvostepena presuda u predmetu	*Kunarac Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*	*Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih*, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*	*Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća*, predmet br.IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu *Martinović*	*Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića*, predmet br. IT-98-34-T, 31. mart 2003.
Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*	*Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-T, Mišljenje i presuda, 7. maj 1997.
Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*	*Tužilac protiv Mitra Vasiljevića*, predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 29. novembar 2002.

Presude MKSR-a

Presuda o kazni u predmetu *Kambanda*	*Tužilac protiv Jeana Kambande*, predmet br. ICTR 97-23-S, Presuda o kazni, 4. septembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*	*Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua*, predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*	*Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane*, predmet br. ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maj 1999.

2. Pojmovnik - glavne kratice

ABiH	Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
C	dokazni predmet Vijeća
D	dokazni predmet odbrane uvršten u spis
Dopunski protokol I	Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), Ženeva, 12. decembar 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), Ženeva 12. decembar 1977.
EKLJP	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda potpisana u Rimu 4. novembra 1959.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

HVO	Hrvatsko vijeće obrane
ILM	Međunarodni pravni dokumenti
IMT	Međunarodni vojni sud u Nürnbergu, Njemačka
IMTFE	Međunarodni vojni sud za Daleki istok u Tokiju, Japan
JNA	Jugoslovenska narodna armija
Komentar MKCK-a	Komentar uz Dopunske protokole od 8. juna 1977. Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949., Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmerman (ur.), Međunarodni komitet Crvenog krsta, Martinus Nijhoff Publishers, Ženeva, 1987.
LIMA	položaj UNMO-a s kojeg su osmatrane snage SRK ("Lukavica")
LNOJ	Zvanični zapisnik Lige naroda
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKGPP	Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima, 16. decembar, 1966., 999 UNTS 171
MKS	Međunarodni krivični sud
MKSJ	Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991**.** godine
MKSR	Međunarodni krivični sud za gonjenje lica odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i građana Ruande odgovornih za genocid i druga teška kršenja počinjena na teritoriji susjednih država od 1. januara 1994. do 31. decembra 1994.
MSP	Međunarodni sud pravde
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske
NGO	nevladina organizacija
Nirnberški statut	Statut Međunarodnog vojnog suda za gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, Berlin, 6. oktobar 1945.
Nirnberški statut	Suđenje glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, Nürnberg, 14. novembar 1945. - 1. oktobar 1946.
P	dokazni predmet optužbe uvršten u spis
PAPA	položaji UNMO-a s kojih su osmatrane snage AbiH (pod kontrolom Predsjedništva)
par.	paragraf, paragrafi
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, 14. mart. 1994., sa izmjenama i dopunama
Pravilnik MKSR-a	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, 5. juli 1995., sa izmjenama i dopunama
Pravilnik o pritvoru	Pravilnik o pritvoru osoba koje čekaju na suđenje ili žalbeni postupak pred Međunarodnim sudom ili su iz nekog drugog razloga pritvorene po ovlaštenju ovog suda
razdoblje na koje se odnosi optužnica	od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994.

Sassòli & Bouvier	M. Sassòli i A. A. Bouvier (ur.), *How Does Law Protect in War?* (Ženeva: MKCK, 1999.)
SDA	Stranka demokratske akcije
SDS	Srpska demokratska stranka
SFOR	multinacionalne Stabilizacione snage
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRBiH	Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (kasnije *Republika Srpska*)
SRK	Sarajevsko-romanijski korpus
Statut	Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju
Statut MKS-a	Statut Međunarodnog krivičnog suda, 17. juli, 1998., UN Doc. A/CONF.183/9
Statut MKSR-a	Statut Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, u Rezoluciji Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija 955, UN SCOR, 49th Year, Res. And Dec., at 15, UN Doc. S/INF/50 (1994)
str.	strana, strane
T.	Strana transkripta suđenja. Svi brojevi strana transkripta koji se navode odnose se na neslužbenu, neispravljenu verziju transkripta. Stoga su moguće manje razlike između navedenih brojeva strana i onih u konačnom transkriptu, koji je objavljen.
TO	Teritorijalna odbrana
Tokijski statut	Statut Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok, Tokio, 19. januar 1946.
Tužilaštvo/optužba	Tužilaštvo
UN	Ujedinjene nacije
UNHCR	Visoko povjereništvo Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNMO	vojni posmatrač Ujedinjenih nacija
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
UNTS	Zbirka sporazuma Ujedinjenih naroda
VJ	vojska Savezne Republike Jugoslavije
VRS	Vojska Republike Srpske
Zvanični zapisnik	Zvanični zapisnik Diplomatske konferencije o reafirmiranju i razvoju međunarodnog humanitarnog prava primjenjivog u oružanim sukobima, 17 svezaka (Ženeva: MKCK, 1974-77)
Ženevska konvencija I	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. augusta 1949., 75 UNTS 31
Ženevska konvencija II	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. augusta 1949., 75 UNTS 85
Ženevska konvencija III	Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949., 75 UNTS 135

Napomene:

[1] Uvodna riječ optužbe, T. 562-3.

[2] Prvi prilog odnosi se na snajperske incidente za koje se navodi da su počinjeni protiv civila od strane snaga pod komandom i kontrolom optuženog. U drugom prilogu nabraja se više incidenata snajperskog djelovanja protiv civilnih ciljeva koje su prema navodima počinile snage pod komandom i kontrolom optuženog, Optužnica, par. 15.

[3] Vidi Odluku po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude (podaci u vezi s tom odlukom navode se u Dodatku B Presudi).

[4] Vidi Optužnicu u Dodatku A. General Galić se tereti za četiri zločina protiv čovječnosti (ubistvo i nehumana djela) prema članu 5 Statuta i za tri kršenja zakona i običaja ratovanja (terorisanje civila i napadi na civile) prema članu 3 Statuta.

[5] Pravilo 98 ter (C): Presuda se donosi većinom glasova sudija.

[6] Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 94.

[7] Id., par. 70.

[8] Id., par. 89.

[9] Id., par. 91.

[10]Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 89; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 401; Prvostepena presuda u predmetu Furundžija, par. 131-133.

[11]Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 94.

[12] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 137; Završni podnesak optužbe, par. 11 to 15.

[13] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 137; Završni podnesak optužbe, par. 15.

[14] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 136; Završni podnesak optužbe, par. 11 i 12; Završna riječ optužbe, T. 21950 (poluzatvorena sjednica).

[15] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 132.

[16] Završna riječ optužbe, T. 21970.

[17] Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.11. Obje strane su takođe prihvatile da su "[s]ve strane u sukobu bile obavezne da se pridržavaju zakona i običaja koji reguliraju vođenje rata" (Popis činjenica koje su strane sporazumno prihvatile, 26. oktobar 2001., Činjenice koje su strane sporazumno prihvatile br. 23).

[18] Završni podnesak odbrane, par. 1093.

[19] Id., par. 1096.

[20] Id., par. 971.

[21] Id., par. 971-2.

[22] Id., par. 977.

[23] Završna riječ odbrane, T. 21966-73.

[24]Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 127; Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 521.

[25] Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu Strugar, par. 10; Odluka u skladu s pravilom 61 u predmetu Martić, par. 10. Vidi takođe Odluku o nadležnosti u predmetu Kordić, par. 31.

[26] Oba pravna instrumenta ratificirala je Socijalistička Federativna Republike Jugoslavija (SRFJ) 11. juna 1979. Republika Bosna i Hercegovina deponirala je 31. decembra 1992. Deklaraciju o sukcesiji, kojom izjavljuje da je s datumom svoje nezavisnosti, 6. marta 1992., postala potpisnicom Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola.

[27] Vidi član 1 Dopunskog protokola I i član 1 Dopunskog protokola II uz Ženevske konvencije iz 1949.

[28] Strane u oružanom sukobu mogu se složiti da pravila primjenjiva na međunarodne oružane sukobe stupe na snagu. To je izraženo u zajedničkom članu 3 Ženevskih konvencija i članu 96 Dopunskog protokola I.

[29] P58 (sporazum od 22. maja), par. 2.3. Strane su se složile da primijene članove 13 do 34 Ženevske konvencije IV iz 1949. Nadalje, u paragrafu 2.3 sporazuma od 22. maja izričito se navodi sljedeće: "Civilno stanovništvo i civilne osobe uživaju opštu zaštitu od opasnosti izazvanih vojnim operacijama. Oni ne smiju biti predmet napada."

[30] P58 (sporazum od 22. maja), par. 2.5. Svaka od strana se obavezala da "onog momenta kada primi informaciju o navodno učinjenom kršenju […) međunarodnog humanitarnog prava, a posebno informaciju od strane MKCK-a, pokrene neophodne aktivnosti da se sprovede istraga i da se savjesno postupi u svakom takvom slučaju, i da učini sve da se stane na put kršenju međunarodnog humanitarnog prava, i da se spriječi ponavljanje istog, kao i da se kazne počinioci u skladu sa važećim zakonima." (par. 5).

[31] Pismo od 12. juna 1995., par. A (DDM/JUR 95/931 MSS/RBR). Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

[32] Predstavnici su bili g. K. Trnka, predstavnik predsjednika Republike Bosne i Hercegovine, g. D. Kalinik, predstavnik predsjednika Srpske demokratske stranke, g. S. Sito Corić, predstavnik predsjednika Hrvatske demokratske zajednice.

[33] Ovaj sporazum bavi se pitanjima kao što su razmjena i oslobađanje zatvorenika, mjere koje treba preduzeti da bi se deblokiralo stanovništvo ili objekti, uspostavili humanitarni koridori, te da bi se obezbijedile sigurnosne garancije za MKSJ. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

[34] Sporazum od 6. juna, poglavlje II, par. 6. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

[35] Id., par. 7.

[36] Id., par. 10.

[37] Tri strane u sukobu u Londonu su predstavljali Radovan Karadžić, predsjednik Srpske demokratske stranke, Alija Izetbegović, predsjednik Republike Bosne i Hercegovine, i Mate Boban, predsjednik HDZ-a.

[38] Akcioni program o humanitarnim pitanjima, član 3. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a.

[39] Sporazum o oslobađaju i prebacivanju zarobljenika, Preambula. Kopija se nalazi u biblioteci MKSJ-a. U oktobarskom sporazumu nadalje se navodi sljedeće: "Svi zarobljenici koji nisu optuženi i osuđeni za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava opisane u članu 50 prve, članu 51 druge, članu 130 treće i članu 147 četvrte Ženevske konvencije, kao i u članu 85 Dopunskog protokola I, biće unilateralno i bezuvjetno oslobođeni." Id., član. 3 (kurziv dodat).

[40]Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 94.

[41] Vidi član 85(3) Dopunskog protokola I.

[42]Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 94.

[43] Id., par. 134.

[44] Odluka po interlokutornoj žalbi u predmetu Strugar, par. 10.

[45] Vidi član 85(3) (a) Dopunskog protokola I. Vidi takođe Komentar MKCK-a, par. 1932, 1941.

[46] Vidi Akcioni program o humanitarnim pitanjima, član 3(i); oktobarski sporazum, član 3.

[47] Vidi npr. zakon od 16. juna 1993. u vezi sa suzbijanjem teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava, Belgija, poglavlje 1, par. 3, br. 11; švedski krivični zakon, poglavlje 22, par. 6, br. 3 i 4 (1990.); mađarski krivični zakon, poglavlje XI, član 160 (1978.); filipinski krivični zakon, član 334 (1964.); krivični zakon Mozambika, član 83 (1987.); talijanski krivični vojni zakon ratovanja, član 185 (1941.); španski krivični zakon, član 611 (1) (1995.); hrvatski kazneni zakon, član 120 (1) (1991.).

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

[48] Prvobitni zakon (Službeni list SFRJ, br. 38/90) nalazi se u biblioteci MKSJ-a.

[49] Odredba sa zakonskom snagom od 11. aprila 1992. (Službeni list RBiH, br. 2/92) nalazi se u biblioteci MKSJ-a.

[50] Vidi npr. United States Field Manual br. 27-10: The Law of Land Warfare, par. 25 (1976); United Kingdom Manual of Military Law, pogl. 4, par. 88 (1958); njemački vojni priručnik (Humanitäres Völkrerrecht in bewaffneten Konflikten-Handbuch), par. 404 i 451 (1992.) (engleski prijevod nalazi se u biblioteci); Canadian Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Level, član 4, par. 15 i 22 (1992); nizozemski "vojnički priručnik" (Handboek voor de Soldaat), VS 2-1350, pogl. VII, član. 34 (1974); Australian Law of Armed Conflict Commander's Guide (ADFP 37 Supplement 1), par. 1302 (1994.); New Zealand Interim Law of Armed Conflict Manual, par. 517 (1992); Canadian Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Level, član 4, par. 15, 22 (1992.); Nalog br. 75 sovjetskog ministra odbrane od 16. februara 1990. o objavljivanju Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949. u vezi sa zaštitom žrtava rata i Dopunskih protokola uz Konvencije (1990.), član 8, par. (f). (francuski prijevod nalazi se na Internet stranici MKSJ-a: <http://www.icrc.org>.).

[51] P5 (Propisi o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ iz 1988.), par. 33.

[52] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 160; Završni podnesak optužbe, par. 9. Optužba navodi da, osim toga, moraju biti zadovoljena dva opšta elementa člana 3 Statuta, odnosno sljedeće: (1) postojao je neksus između napada i oružanog sukoba; i (2) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za napad prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta. Završni podnesak optužbe, par. 9.

[53] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 133, 139; Završni podnesak optužbe, par. 9.

[54] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 155-6; Završni podnesak optužbe, par. 16-17.

[55] Odgovor optužbe na prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, par. 9.

[56] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 165.

[57] Završni podnesak optužbe, par. 10.

[58] Id., par. 16.

[59] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 157; Završni podnesak optužbe, par. 17.

[60] Završni podnesak optužbe, par. 21-33.

[61] Id., par. 23.

[62] Id., par. 24.

[63] Id., par. 25-29.

[64] Id., par. 22.

[65] Id., par. 669-76.

[66] Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, par. 8(b). Odbrana upućuje na poteškoće u razlikovanju civila i boraca u kontekstu urbanog ratovanja. Završni podnesak odbrane, par. 464-82, 707-10.

[67] Završni podnesak odbrane, par. 464-82.

[68] Id., par. 810.

[69] Id., par. 812.

[70] U svom pretpretresnom podnesku odbrana navodi da su civilni gubici tokom sukoba u Sarajevu bili prouzrokovani propustom ABiH da poštuje svoje obaveze prema članu 58 Dopunskih protokola I. Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.14-8.15. U svom završnom

podnesku, odbrana tvrdi da je propust ABiH da ukloni civilno stanovništvo s mjesta u blizini vojnih ciljeva bilo kršenje njenih obaveza prema članu 28 Ženevske konvencije IV. Završni podnesak odbrane, par. 537.

[71] Završni podnesak odbrane, par. 13-14, 986.

[72] Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 180.

[73] Id., par. 180.

[74] Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 328.

[75] Vidi član 85(3)(a) Dopunskog protokola I.

[76] U širem smislu, vojna nužda znači "činiti što je nužno da se postigne ratni cilj". (Dictionary of International Law of Armed Conflict, izd. MKCK, 1992). Načelo vojne nužde prihvata mogućnost neizbježnih pogibija i ranjavanja civila kao uzgrednu posljedicu legitimnih vojnih operacija. Međutim, ovo načelo zahtijeva da uništavanje nekog vojnog cilja donese određenu prednost u slabljenju vojnih snaga neprijatelja. Civili se ni u kojim okolnostima ne smiju smatrati legitimnim vojnim ciljevima. Stoga se napad na civile ili na civilno stanovništvo kao takvo ne može opravdati vojnom nuždom. Vidi takođe član 57(5) Dopunskog protokola I.

Sljedeći zaključak nirnberškog vojnog suda u predmetu Sjedinjene Države protiv Lista može u određenoj mjeri poslužiti kao putokaz u tom smislu: "Vojna nužda dopušta zaraćenoj strani da, poštujući ratno pravo, primijeni bilo koju količinu ili vrstu sile da bi se obezbijedila potpuna predaja neprijatelja uz najmanji mogući gubitak vremena, života i novca [...] Ona dopušta uništenje života naoružanih neprijatelja i drugih osoba koje oružani ratni sukob čini neizbježnim; ona dopušta zarobljavanje naoružanih neprijatelja i drugih osoba koje predstavljaju posebnu opasnost, ali ne dopušta ubijanje nevinih građana radi osvete ili zadovoljavanja žeđi za ubijanjem. Da bi uništavanje imovine bilo zakonito, ono mora biti uslovljeno imperativnim nužnostima rata. Uništavanje koje je samo sebi cilj predstavlja kršenje međunarodnog prava. Mora postojati razumna veza između uništavanja imovine i nadvladavanja neprijateljskih snaga." (Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals /Suđenja ratnim zločincima pred vojnim sudovima u Nürnbergu/, sv. 11, str. 1253 i 1254 (1950)).

[77] Takođe treba imati na umu da član 51(6) Dopunskog protokola I izričito zabranjuje "napade na civilno stanovništvo i pojedine civile radi represalija". Ova zabrana se zasniva na načelu zaštite civila. Prilikom ratifikacije Dopunskog protokola I, više država podnijelo je memorandume o razumijevanju koji, čini se, ostavljaju otvorenom mogućnost represalija, pod određenim uslovima. Na primjer, tumačenje koje je dala Italija uključuje sljedeće: "Italija će reagirati na teške i sistematske povrede od strane neprijatelja obaveza nametnutih Dopunskim protokolom I, a naročito članovima 51 i 52, svim sredstvima prihvatljivim prema međunarodnom humanitarnom pravu kako bi spriječila nove povrede." (Memorandum o razumijevanju Italije (27. februar 1986). Vidi takođe npr., Memorandum o razumijevanju Ujedinjenog Kraljevstva (28. januar 1998.)). Pretresno vijeće se neće izjašnjavati o pravnim posljedicama tih memoranduma. Ono, međutim, primjećuje da formulacija člana 51(6) Dopunskog protokola I implicira da vojna nužda ne poništava zabranu represalija.

[78] Pretresno vijeće primjećuje da se već 1868., u Preambuli petrogradske deklaracije upućuje na "tehničke granice kad potrebe rata moraju ustupiti pred zahtjevima humanosti" i na to da slabljenje neprijateljskih vojnih snaga treba biti "jedini legitimni cilj koji bi države trebale nastojati da postignu tokom rata". U Briselskoj deklaraciji iz 1874. navodi se u članovima 15-18 da su civilni stambeni objekti zaštićeni od napada. Tom deklaracijom položeni su temelji Haške konvencije IV iz 1907., u kojoj se u članu 25 navodi da je "napad ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjenih gradova, sela, stambenih objekata ili zgrada, zabranjen". Godine 1937., tokom Španskog građanskog rata, premijer Chamberlain je, u britanskom Donjem domu, izričito

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

pomenuo pravilo koje zabranjuje napade na civilno stanovništvo kao takvo. U junu 1938., nakon operacija njemačkih i talijanskih vazduhoplovnih snaga tokom tog sukoba i sličnih napada koje je izveo Japan u Kini, on je izjavio u Donjem domu da jedno od tri načela međunarodnog prava jednako primjenjivo na ratovanje u vazduhu, na kopnu i na moru u bilo kom oružanom sukobu jeste pravilo po kojem je "protivno međunarodnom humanitarnom pravu bombardovati civile kao takve te hotimično napadati civilno stanovništvo". (*House of Commons Debates*, sv. 337, 21. juni 1938., stupac 937-8). Isto to pravilo kasnije je potvrdila Skupština Lige naroda 1938., koja je 30. septembra 1938. usvojila rezoluciju o španskom građanskom ratu i kineskojapanskom ratu, u kojoj se, u opštim crtama, navodi da je "namjerno bombardovanje civilnog stanovništva protivzakonito". Primjenjivost ovog pravila u svim oružanim sukobima dodatno je potvrđena rezolucijama 2444 (1968.) i 2675 (1970.) Generalne skupštine, usvojenim jednoglasno. U svojoj rezoluciji 2444, Generalna skupština navodi da "sljedeća načela moraju poštivati sve vlade i druge vlasti odgovorne za djelovanje u oružanom sukobu: (b) da je zabranjeno izvoditi napade protiv civilnog stanovništva kao takvog". (G.A. Res. 2444, U.N. GAOR, 23rd Session, Supp. No. 18 U.N. Doc A/7218(1968)). U svojoj rezoluciji 2675, navela je "sljedeća osnovna načela zaštite civila u oružanim sukobima, uz mogućnost njihovog daljnjeg elaboriranja u okviru progresivnog razvoja međunarodnog prava ili oružanog sukoba (4) [c]ivilno stanovništvo kao takvo ne bi smjelo biti cilj vojnih operacija." (G.A. Res. 2675, U.N. GAOR, 25th Session, Supp. No. 28 U.N. Doc A/8028 (1970)). Dokaz o postojanju *opinio juris* u vezi sa zabranom napada na civile i njenoj primjenjivosti u svim oružanim sukobima može se takođe pronaći u rezoluciji usvojenoj na sjednici Instituta za međunarodno pravo u Edinburgu 1969. godine, pod naslovom "*The Distinction between Military Objectives and Non-Military Objectives in General and Particularly the Problems Associated with Weapons of Mass Destruction*". U njoj se kaže da "[p]ostojeće međunarodno pravo zabranjuje sve oružane napade na civilno stanovništvo kao takvo […]." (D. Schindler i J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, izd. Martinus Nihjoff, 1988., str. 265-6).

Običajni status ove zabrane dodatno potvrđuju i *travaux préparatoires* Dopunskih protokola. Na primjer, delegat Ujedinjenog Kraljevstva na Diplomatskoj konferenciji primijetio je da stavovi 1 do 3 člana 51 pod naslovom "Zaštita civilnog stanovništva" sadrže "značajnu reafirmaciju postojećih običajnih pravila međunarodnog prava" namijenjenih zaštiti civila. (Vidi 6 Zvanični zapisnik, str. 164). Ukrajinski delegat je smatrao da je stav 2 "u skladu s opštepriznatim načelima međunarodnog prava " (*Ibid*., str. 201). Kanadski delegat je iznio da mnoge odredbe člana 51 predstavljaju "kodifikaciju običajnog humanitarnog prava" (*Ibid*., str. 179). U komentaru MKSJ-a član 51 opisuje se kao "ključni član Protokola" i kao "neophodna odredba". U njemu se takođe ističe činjenica da je član 51 prvobitno bio predstavljen kao odredba koja ne dopušta nikakve rezerve (Zvanični zapisnik X, str. 251, CDDH/405/Rev.1). Zamisao o postojanju osnovnih odredbi u odnosu na koje nisu dopuštene nikakve rezervacije na kraju je odbačena, ali neke delegacije su ipak izrazile mišljenje da rezerve u vezi s ovim članom ne bi bile u skladu sa ciljem i svrhom tog međunarodnog sporazuma. (Zvanični zapisnik VI, str. 167, CDDH/SR.41, par. 135-7; str. 187, *Id.* Annex (GDR), str. 192-3 (Mexico)). Vidi takođe Komentar MKSJ-a, par. 1930.

[79] Vidi član 48 Dopunskog protokola I. Ovaj član princip razlikovanja proglašava osnovnim pravilom.

[80] Savjetodavno mišljenje MSP-a o legalnosti prijetnje korištenjem ili korištenja nuklearnog oružja, ICJ Report, 1996., par. 78. Međunarodni sud pravde konstatovao je, nadalje, da "ta temeljna pravila moraju poštovati sve države bez obzira na to da li su ratificirale konvencije koje ih sadrže, jer ona predstavljaju neprekršiva načela međunarodnog običajnog prava". Id., par.79.

[81] U članu 51(1) Dopunskog protokola I jasno se navodi da "civilno stanovništvo i civilne osobe uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proizlaze iz vojnih operacija". Da bi se primijenila takva zaštita, moraju se u svim okolnostima poštovati sljedeća pravila, koja su dodatak drugim primjenjivim pravilima međunarodnog prava. Među instrumentima koji daju pravila za zaštitu civila su, između ostalog, Haški propisi, dodani Haškoj konvenciji IV iz 1907., o poštovanju zakona i običaja ratovanja na kopnu, i Ženevska konvencija IV iz 1949.

[82] Pretresno vijeće podsjeća da načelo nullum crimen sine lege "ne sprečava sud, bilo na nacionalnoj ili na međunarodnoj razini, da odlučuje o nekom pitanju postupkom tumačenja i rasvjetljavanja elemenata nekog određenog zločina; on, takođe, ne sprečava sud da se osloni na prijašnje odluke u kojima se može pronaći interpretacija značenja koje valja pripisati određenim elementima zločina." Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 127.

[83] U članu 4 Ženevske konvencije IV stoji, između ostalog, sljedeće: "Ratni zarobljenici, u smislu ove Konvencije, jesu osobe koje pripadaju jednoj od ovih kategorija, a koje su pale pod vlast neprijatelja:

1. pripadnici oružanih snaga strane u sukobu, kao i pripadnici milicija i dobrovoljačkih odreda koji ulaze u sastav tih oružanih snaga;

2. pripadnici ostalih milicija i pripadnici ostalih dobrovoljačkih odreda, uključujući i pripadnike organiziranih pokreta otpora, koji pripadaju strani u sukobu i koji djeluju izvan ili unutar vlastite teritorije, čak i ako je ona okupirana, pod uslovom da te milicije ili dobrovoljački odredi, uključujući i te organizirane pokrete otpora, ispunjavaju ove uslove:

a) da im na čelu stoji osoba odgovorna za svoje potčinjene;

b) da imaju određeni i na daljinu prepoznatljiv znak raspoznavanja;

c) da otvoreno nose oružje;

d) da svoje operacije izvode u skladu sa zakonima i običajima ratovanja;

3. pripadnici redovnih oružanih snaga koji izraze vjernost nekoj vladi ili vlasti koju nije priznala sila u čijoj su vlasti (…)

6. stanovništvo neokupiranog područja koje se prilikom približavanja neprijatelja spontano digne na oružje da bi se oduprlo snagama napadača, ne imajući vremena organizirati se kao redovite oružane snage, ako otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje.

[84] U članu 43 Dopunskog protokola I stoji: "1. Oružane snage strane u sukobu sastoje se od svih organiziranih oružanih snaga, naoružanih grupa i naoružanih jedinica koje su pod zapovjedništvom odgovornim toj strani za ponašanje svojih potčinjenih, čak i kad tu stranu zastupa vlada ili vlast koju protivnička stranka ne priznaje. Te oružane snage moraju biti podvrgnute unutrašnjem disciplinskom sustavu koji, među ostalim, osigurava poštovanje pravila međunarodnog prava primjenjivih u oružanim sukobima.

2. Pripadnici oružanih snaga strane u sukobu (osim sanitetskog i vjerskog osoblja navedenog u članku 33. treće Konvencije) jesu borci, što znači da imaju pravo izravno sudjelovati u neprijateljstvima.

3. Strana u sukobu koja u svoje oružane snage uključi paravojnu organizaciju ili naoružanu policijsku službu mora o tome obavijestiti ostale strane u sukobu."

[85] Vidi član 51(3) Dopunskog protokola I.

[86] Komentar MKSJ-a, par. 1944.

[87] Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 522-523. I Interamerička komisija za ljudska prava dala je preporuke u pogledu dosega zaštite civila, u predmetu Tablada: "(…)Kada civili, kao što su oni koji su napali bazu Tablada, preuzmu ulogu boraca direktnim učestvovanjem u borbi, bilo kao pojedinci ili kao pripadnici grupa, oni time postaju legitimne vojne mete. Kao takvi, oni se izlažu direktnom, na pojedince usmjerenom napadu, jednako kao i

borci. Stoga su, svojim neprijateljskim aktivnostima, napadači na bazu Tablada izgubili pravo na gorepomenute mjere predostrožnosti prilikom napada i protiv posljedica neselektivnih ili nesrazmjernih napada koje uživaju miroljubivi civili. Međutim, ova pravila humanitarnog prava i dalje su se odnosila s punom snagom na one miroljubive civile koji su stanovali u blizini baze La Tablada u trenutku neprijateljstava." Juan Carlos Abella protiv Argentine, predmet 11.137, Izvještaj br. 55/97, Interamerička komisija za ljudska prava, OEA/Ser.L/V/II.95 Dokument 7, str. 271, par. 178 (1997).

[88] Status borca ne znači samo biti legitimni vojni cilj, nego i moći ubiti ili raniti druge borce ili pojedince koji učestvuju u neprijateljstvima i imati pravo na poseban tretman van bojnog stroja, tj. u slučaju predaje, zarobljavanja ili ranjavanja (Vidi član 41(2) Dopunskog protokola I).

[89] Vidi član 50(1) Dopunskog protokola I.

[90] Vidi Komentar MKCK-a, par. 1938. Formulacije u ovoj odredbi Dopunskog protokola I odražavaju one iz rezolucija Generalne skupštine 2444 (1968) i 2675 (1970). Žalbeno vijeće je konstatiralo da te rezolucije izražavaju međunarodno običajno pravo u ovom polju. Vidi Odluku o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 112.

[91] Vidi član 50(3) Dopunskog protokola I. U komentaru ovog stava kaže se sljedeće: "[u] ratnim uslovima neizbježna je pomiješanost pojedinaca koji pripadaju kategoriji boraca sa civilnim stanovništvom, na primjer, vojnici na dopustu koji su u posjeti svojim porodicama. Međutim, ako se ne radi o regularnim jedinicama s relativno velikim brojem vojnika, to ni na koji način ne mijenja civilni karakter nekog stanovništva." Komentar MKSJ-a, par. 1922.

[92] Vidi član 50(1) Dopunskog protokola I.

[93] Komentar MKSJ-a, par. 1920.

[94] Član 52(2) Dopunskog protokola I. Vidi Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 327.

[95] Član 52(2) Dopunskog protokola I.

[96] Član 52(3) Dopunskog protokola I.

[97] Komentar MKSJ-a, par. 4783.

[98] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 54; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 415.

[99] Vidi član 85(3)(a) Dopunskog protokola I.

[100] Komentar MKCK-a, par. 3474.

[101] Druga pretresna vijeća konstatirala su da su napadi u kojima se koriste određena borbena sredstva koja ne omogućavaju da se napravi razlika između civila i civilnih objekata i vojnih ciljeva isto što i direktno ciljanje civila. Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu Blaškić zaključilo je na osnovu tipa oružja korištenog u napadu na Stari Vitez da su počinioci napada htjeli gađati muslimanske civile, jer je ta oružja teško precizno navoditi i jer je njihova putanja "nepravilna i nelinearna, te je stoga postojala znatna mogućnost da se pogode nevojni ciljevi. Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 501, 512. U odluci u skladu s pravilom 61 u predmetu Martić, Pretresno vijeće je smatralo upotrebu rakete Orkan sa kasetnom bojevom glavom dokazom namjere optuženog da smišljeno napadne civilno stanovništvo. Pretresno vijeće je zaključilo da, "što se tiče preciznosti i udarne snage rakete Orkan, njena upotreba u ovom slučaju nije za cilj imala da pogodi vojni cilj nego da terorizira građane Zagreba. Ti su napadi s toga u suprotnosti s pravilima običajnog i ugovornog međunarodnog prava". Pretresno vijeće je svoje zaključke zasnovalo na činjenici da je raketa bila neprecizna, pala je na područje u čijoj blizini nije bilo vojnih ciljeva, upotrebljena je kao protivpješadijsko oruđe ispaljeno na grad Zagreb i optuženi je izjavio da je namjeravao da napadne grad; Odluka u skladu s pravilom 61 u predmetu Martić, par. 23-31. Važno je napomenuti da je Međunarodni sud pravde ustvrdio, u

vezi s obavezama država da ne napadaju civile, da "one, prema tome, nikad ne smiju koristiti oružja koja ne omogućavaju da se razlikuju civilni i vojni ciljevi", Savjetodavno mišljenje MSP-a o legalnosti prijetnje korištenjem ili korištenja nuklearnog oružja, Izvještaj MSP-a, 1996., par. 78.

[102] Članom 51(4) Dopunskog protokola I zabranjuju se neselektivni napadi te se daje prva ugovorna definicija neselektivnih napada. Stav (5) iste odredbe daje primjere napada koji se smatraju neselektivnima. U prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić* konstatirano je da je, što se tiče zabrane izvođenja neselektivnih napada "ipak [...] nesporno da bi u najmanju ruku veliki broj civilnih žrtava bio izmiješan sa borcima. Ono što treba naglasiti jeste neprikosnovena dužnost zaštite civila. [...] Čak i kada bi se moglo dokazati da muslimansko stanovništvo Ahmića nije bilo u potpunosti civilno, već se sastojalo i od naoružanih elemenata, i dalje ne bi bilo opravdanja za rasprostranjene i neselektivne napade protiv civila." Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 513. Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 509-10.

[103] Kao što je prihvatilo Žalbeno vijeće, jedno od običajnih pravila koja su se razvila kako bi se regulirali i međunarodni i nemeđunarodni sukobi jeste pravilo zaštite civilnog stanovništva od neselektivnih napada. Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 127. Pretresno vijeće je primijetilo da je već 1922. u "Pravilniku o ratovanju u vazduhu" izražena zabrana neselektivnih napada odredbom da, "kada je vojni cilj smješten tako da se ne može bombardovati bez neselektivnog bombardovanja civilnog stanovništva, avion ne smije bombardovati." (član 24 (3), Air Warfare Rules). Ovaj pravilnik predviđa i druga ograničenja bombardovanja propisujući u članu 24(4) da je "u neposrednoj blizini mjesta gdje se vrše operacije kopnenih snaga bombardovanje velikih i malih gradova, te sela, stambenih objekata ili zgrada legitimno pod uslovom da je razumno pretpostaviti da je vojna koncentracija dovoljno velika da opravda takva bombardovanja, vodeći računa o opasnosti kojoj se time izlaže civilno stanovništvo". Mada taj pravilnik nije nikad usvojen kao zakonski obavezujući dokument, smatra se da on daje mjerodavno tumačenje prava. (Vidi npr., L. Oppenheim, International Law, sv. II, 7. izd, 1960). Deveta haška konvencija posvećena bombardovanju od strane pomorskih snaga u ratu, iz 1907., takođe u članu 12 prihvata da mogu nastati kolateralne civilne štete i upućuje na potrebu preduzimanja mjera kako bi se one izbjegle ili svele na minimum. U martu 1938., tokom španskog građanskog rata, britanski predsjednik Vlade objasnio je zastupnicima u Donjem domu protest njihove zemlje upućen generalu Francu u vezi s bombardovanjem Barcelone na sljedeći načina: "Međutim, neosporno je pravilo međunarodnog prava da je direktno i smišljeno bombardovanje civila u bilo kojim uslovima protivpravno, i protest Vlade Njegovog Veličanstva bazirao se na informaciji koja ju je navela na zaključak da je bombardovanje Barcelone, izvedeno naizgled neselektivno i bez posebne svrhe ili vojnog cilja, zapravo bilo takvo. (House of Commons Debates, sv.. 333, 23. mart 1938., stupac 1177). U junu iste godine, u vezi s istim sukobom, predsjednik Vlade je ustvrdio pred Donjim domom da postoji pravilo ili načelo međunarodnog prava koje propisuje da je "prilikom napada potrebno koliko je moguće voditi računa da se ne bi zbog nepažnje bombardovalo civilno stanovništvo koje živi u blizini". (House of Commons Debates, sv. 337, 21. juni 1938., stupci 937-8). Godine 1938., i Skupština i Vijeće Lige naroda osudili su napade izvedene bez potrebnih mjera predostrožnosti da se zaštiti civilno stanovništvo. Skupština Lige naroda izrazila je zabrinutost da bi civilno stanovništvo moglo biti bombardovano iz nemara, tvrdeći, između ostalog da se "svaki napad na legitimne vojne ciljeve mora izvesti na takav način da se iz nepažnje ne bi bombardovalo civilno stanovništvo koje stanuje u blizini". Slično tome, Vijeće Lige naroda usvojilo je rezoluciju kojom, između ostalog, osuđuje kao "suprotnu savjesti ljudskog roda i principima međunarodnog prava vazdušne napade pobunjenika usmjerene "iz nepažnje" protiv civilnog stanovništva". U svojoj već citiranoj Rezoluciji 2444 (1968.) Generalna skupština UN-a iznijela je da je među principima koji važe za

sve oružane sukobe i taj da "se u svakom trenutku mora praviti razlika između osoba koje učestvuju u neprijateljstvima i pripadnika civilnog stanovništva kako bi se ovi potonji što je više moguće poštedjeli". (Rezolucija Generalne skupštine 2444, U.N. GAOR, 23rd Session, Supp. No. 18 U.N. Doc A/7218(1968)). U Rezoluciji 2675(1970) takođe se navodi da se "prilikom vođenja vojnih operacija mora učini svaki napor kako bi se poštedjelo civilno stanovništvo od pošasti rata i preduzeti sve moguće mjere da se izbjegne gubitak ili šteta za civilno stanovništvo." (Rezolucija Generalne skupštine 2675, U.N. GAOR, 25th Session, Supp. No. 28 U.N. Doc A/8028 (1970).

[104] Načelo proporcionalnosti, implicitno kako načelu humanosti tako i načelu vojne nužde na kojima se zasniva pravo koje reguliše vođenje neprijateljstava, može se izvesti, između ostalog, iz članova 15 i 22 priručnika Lieber Code i člana 24 Haškog pravilnika o ratovanju u vazduhu iz 1929. To načelo kodificirano je u članu 51(5)(b) i članu 57(2)(a)(iii) i (b) Dopunskog protokola I. Valja primijetiti da se u tim odredbama ne pominje izričito izraz "proporcionalnost" nego se govori o "pretjeranim" uzgrednim civilnim gubicima.

Članom 51(5) Dopunskog protokola predviđeno je da su "među ostalim, ove vrste napada izvedene neselektivno: […] b) napad od kojeg se može očekivati da će prouzrokovati uzgredne gubitke života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo pretjerano u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost". Članom 57(2) Dopunskog protokola I predviđeno je sljedeće: "(2). Što se tiče napada, moraju se preduzeti ove mjere opreza: (a) […] (iii) suzdržati se od donošenja odluke o izvođenju napada od kojega se može očekivati da će prouzrokovati uzgredne gubitke života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civilnih osoba, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo pretjerano u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost; b) napad se mora opozvati ili prekinuti ako postane jasno da cilj nije vojni, ili da je pod posebnom zaštitom, ili da se od napada može očekivati da će prouzrokovati uzgredne gubitke života među civilnim stanovništvom, ranjavanje civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju toga, što bi bilo pretjerano u odnosu na predviđenu stvarnu i neposrednu vojnu prednost."

[105] Vidi član 57(2) Dopunskog protokola I. Mjere predostrožnosti koje zahtijeva član 57(2)(a) moraju biti "izvedive", a u ovom kontekstu "izvedivo" je ono što je moguće sprovesti ili što je praktično ostvarivo. U francuskoj verziji tog paragrafa stoji sljedeće: "faire tout ce qui est pratiquement possible […]" (kurziv dodat). Italija je u svom memorandumu po ratifikaciji Dopunskog protokola I iznijela da se "izvedivo" mora tumačiti kao ono što je "moguće sprovesti ili što je praktično ostvarivo, uzimajući u obzir sve okolnosti u datom trenutku, uključujući humanitarne i vojne aspekte". (Vidi Memorandum o razumijevanju Italije (27. februar 1986)). Nekoliko država predalo je slične memorandume u vezi s Dopunskim protokolom I, pri čemu nije bilo prigovora drugih država. (Vidi memorandume o razumijevanju Belgije (20. maj 1986.), Nizozemske (26. juni 1987.), Španije (21. april 1989.), Kanade (20. novembar 1990.), Njemačke (14. februar 1991.), Australije (21. juni 1991.) i Egipta (9. oktobar 1992.).

Evropska komisija i Sud za ljudska prava u drugom su kontekstu razmatrali slučaj "oružanog incidenta" u kojem je jedna žena, koja je stajala na ulazu u svoju kuću, poginula prilikom operacije za koju se pretpostavlja da je bila zasjeda za pripadnike jedne navodno oružane grupe. S obzirom na obavezu da se izbjegnu uzgredni civilni gubici, Komisija je smatrala da treba ispitati planiranje i kontrolu nad operacijom"… ne samo u kontekstu očiglednih ciljeva operacije nego, naročito kada se planira primjena sile u blizini civilnog stanovništva, i s obzirom na izbjegavanje uzgrednih pogibija i ranjavanja drugih". (Ergi protiv Turske br. 23818/94, Odluka o prihvatljivosti od 2. marta 1995., 80 D&R 157, Izvještaj Komisije od 20 maja 1997.). Sud je izričito primijetio da odgovornost države "može takođe postojati kada [snage bezbjednosti] ne preduzmu sve moguće mjere predostrožnosti u izboru sredstava i metoda operacija snaga bezbjednosti

protiv neke protivničke grupe s ciljem izbjegavanja ili barem svođenja na najmanju moguću mjeru uzgrednih gubitaka života civila" (Ergi protiv Turske, Presuda od 28. jula 1998., par. 79).

[106] Vidi Član 51(5)(b) Dopunskog protokola I. U travaux préparatoires Dopunskih protokola I navodi se da se izraz "konkretna i neposredna" treba tumačiti u smislu da prednost mora biti "značajna i relativno skora", i da "prednosti koje su jedva primjetne i one koje će se pokazati tek nakon nekog vremena treba zanemariti". Komentar MKCK-a, par. 2209. U komentaru se objašnjava da se "vojna prednost može sastojati samo u dobivenom teritoriju ili u eliminiranju ili slabljenju neprijateljskih oružanih snaga". Komentar MKCK-a, par. 2218. Australija i Novi Zeland izjavili su, u trenutku ratifikacije, gotovo istim riječima da "izraz 'očekivana konkretna i neposredna vojna prednost', upotrebljen u članovima 51 i 57 Dopunskog protokola I, znači bona fide očekivanje da će napad značiti relevantan i proporcionalan doprinos cilju tog vojnog napada". (Vidi memorandume o razumijevanju Novog Zelanda (8. februar 1988.) i Australije (21. juni 1991.)).

[107] Vidi član 57(2)(b) Dopunskog protokola I.

[108] U Komentaru MKCK-a prihvata se da je "nesrazmjernost između gubitaka (...) i štete koja se uzrokuje i očekivane vojne prednosti delikatno pitanje; u nekim situacijama neće biti mjesta za sumnju, dok u nekim situacijama ima razloga za oklijevanje. U takvim situacijama treba prevagnuti interes civilnog stanovništva". Komentar MKCK-a, par. 1979.

[109] Pretresno vijeće primjećuje da se pravilo proporcionalnosti ne odnosi na štetu koja je stvarno nastala niti na vojnu prednost koju je donio napad nego da se koriste riječi "očekivan" i "predviđen". Prilikom ratificiranja Dopunskog protokola I, Njemačka je ustvrdila da se "odluka koju donese odgovorna osoba treba prosuditi na osnovu svih informacija koje su joj dostupne u dato vrijeme, a ne na osnovu znanja post factum". (Vidi Memorandum o razumijevanju Njemačke (14. februar 1991.)). Slične izjave su dale Švajcarska (17. februar 1982.), Italija (27. februar 1986.), Belgija (20. maj 1986.), Nizozemska (26. juni 1987.), Novi Zeland (8. februar 1988.), Španija (21. april 1989.), Kanada (20. novembar 1990.) i Australija (21. juni 1991.). Nijedna od drugih potpisnica Dopunskog protokola I nije uputila prigovor u vezi s tim izjavama.

[110] Vojni priručnici daju upute u pogledu praktične primjene ovog testa. U priručniku Canadian Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Level, član 5, par. 27 (1992.) navodi se, npr., da se "mora uzeti u obzir poštena procjena odgovornih komandanata, utemeljena na objektivno dostupnim informacijama u datom trenutku, vodeći u potpunosti računa o hitnim i teškim okolnostima u kojima se takve odluke obično donose" te da se test proporcionalnosti mora primijeniti na osnovu onoga "što bi razumna osoba učinila" u takvim okolnostima. Australian Defence Force, Law of Armed Conflict – Commander's Guide (1994), na str. 9-10, i New Zealand Interim Law of Armed Conflict Manual, u par. 515(4), sadrže sličnu odredbu. Vidi takođe npr. Propise o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ iz 1988.

[111] Vidi član 85(3)(b) Dopunskog protokola I.

[112] Vidi član 58 Dopunskog protokola I.

[113] Optužba to naziva "krivičnim djelom terora": vidi npr. Pretpretresni podnesak optužbe, par. 25.

[114] U predmetu *Čelebići*, djela zastrašivanja kojima se stvara "atmosfera straha" u zatočeničkim logorima bila su kažnjena kao teške povrede Ženevskih konvencija (mučenje ili nečovječno postupanje) i kao kršenja člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama (mučenje i okrutno postupanje): Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 976, 1056, 1086-91 i 1119. U predmetu *Blaškić* "atmosfera straha koja je vladala u zatočeničkim centrima" činila je dio činjenične osnove koja je dovela do toga da se optuženi u tom predmetu proglasi krivim za zločine nečovječnog postupanja (teška povreda) i okrutnog postupanja (kršenje zakona i običaja

ratovanja): Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 695, 700, i 732-3. Dodatna osuda Blaškića za "protivpravni napad" na civile djelomično se zasnivala na zaključcima da su njegovi vojnici "terorizirali [...] civile intenzivnim granatiranjem, ubistvima i flagrantnom upotrebom sile" (*Id.*, par. 630; takođe par. 505, 511). A u predmetu *Krstić*, general Krstić je bio optužen za progon, zločin protiv čovječnosti, na osnovu optužbe da je učestvovao u "terorisanj[u] civila bosanskih Muslimana": Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 533. Pretresno vijeće je zaključilo da je postojala "kampanja terora": "Brojni svjedoci kazali su u svom svjedočenju da je tokom operacije "Krivaja 95" VRS intenzivno granatirao srebreničku enklavu s očiglednom namjerom da zastraši stanovništvo." (*Id.*, par. 122). Nadalje: "Izbjeglice bosanski Muslimani koji su se sklonili u bazu ili oko nje bili su 12. i 13. jula 1995., po dolasku srpskih snaga u Potočare, izvrgnuti kampanji terora koja se sastojala od prijetnji, vrijeđanja, pljačkanja i spaljivanja obližnjih kuća, batinanja, silovanja i ubistava." (*Id.*, par. 150). Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* okvalifikovao je "zločin terorisanja" i prisilnog premještanja žena djece i starijih u Potočarima kao progon i nečovječna djela (*Id.*, par. 607; vidi takođe par. 1, 41, 44, 46, 147, 153, 292, 364, 517, 527, 537, 653, 668, 671, 677). Vidi i odluku u skladu s pravilom 61 u predmetu *Martić*, par. 23-31 (svrha upotrebe raketa nije bila pogađanje vojnog cilja nego terorisanje civilnog stanovništva Zagreba, što je suprotno pravilima međunarodnog prava); i presudu o kazni u predmetu *Nikolić*, par. 38.[115] Posebni sud za Sierra Leone izdao je nekoliko optužnica koje sadrže optužbe za "teroristička djela" ("terorisanje civilnog stanovništva") na osnovu člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama i Dopunskog protokola II; vidi <http://www.sc-sl.org>.

[116] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 132.

[117] P58.

[118] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 136.

[119] Id., par. 141. Završni podnesak optužbe (par. 8, fn. 5) naprosto upućuje na argumente iz pretpretresnog podneska.

[120] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 142. Isti elementi su bez promjena ponovljeni u Završnom podnesku optužbe (par. 8).

[121] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 144.

[122] Id., par. 144.

[123] Id., par. 143, 148.

[124] Id., par. 149.

[125] Id., par. 150.

[126] Id., par. 25 (kurziv dodat).

[127] Id., par. 142-3 (kurziv dodan).

[128] Id., par. 145 (kurziv dodan).

[129] Id., par. 147.

[130] Id., fusnota 109.

[131] Odgovor na zahtjev za oslobađanje od optužbi, par. 16.

[132] Kao što je gore već navedeno, par. 8 Završnog podneska optužbe naprosto ponavlja argumente iz pretpretresnog podneska.

[133] Član. 51(2) Dopunskog protokola I i član 13(2) Dopunskog protokola II.

[134] Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.11, 8.23, 8.24.

[135] Id., par. 8.20.

[136] Id., par. 8.20.

[137] Završna riječ odbrane, T. 21807.

[138] Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.21-8.24.

[139] Vidi Završni podnesak odbrane, par. 1097-104.

[140] Id., par. 445.

[141] Id., par. 446.

[142] Id., par. 888.

[143] Id., par. 584.

[144] Završna riječ odbrane, T. 21810.

[145] Završni podnesak odbrane, par. 977.

[146] Id., par. 971-2.

[147] T. 21966-73.

[148] Vidi supra, par. 23-4.

[149] Treba, međutim, reći da argumenti odbrane o ograničavajućem učinku člana 2 zajedničkog Ženevskim konvencijama ("zajednički član 2") u pogledu primjenjivosti Protokola I nisu tačni. Mada je tačno da se u članu 1 Protokola navodi da doseg primjenjivosti Protokola odgovara situacijama predviđenim zajedničkim članom 2 – odnosno, "u slučaju objavljenog rata ili svakoga drugog oružanog sukoba koji izbije između dviju ili više visokih strana ugovornica", kao i "u svim slučajevima okupacije cijele teritorije ili dijela teritorije visoke strane ugovornice" – ovo izvjesno nema učinak da ograniči primjenjivost Konvencija ili Protokola na gorepomenute slučajeve. Stoga unilateralna deklaracija u skladu s članom 96 Dopunskog protokola I od strane ovlaštenih predstavnika naroda "koji se bor[i] protiv kolonijalne dominacije i strane okupacije te protiv rasističkih režima u ostvarivanju prava naroda na samoopredjeljenje" može biti dovoljna da učini da Konvencije ili Protokol stupe na snagu, mada taj ovlašteni predstavnik nema status predstavnika države. Što je još važnije, član 3 zajednički Ženevskim konvencijama omogućava stranama u nemeđunarodnom sukobu da primjenjuju Konvencije u cjelini ili njihov dio i, u širem smislu, cijeli Dopunski protokol ili njegov dio.

[150] Većina je svjesna da postoji nekoliko međunarodnih instrumenata koji zabranjuju "terorizam" u njegovim raznim vidovima. Većina će se nužno ograničiti na sistem pravila koja su se razvila u vezi s konvencionalnim oružanim sukobima između država ili između vladinih organa i organiziranih naoružanih grupa ili između takvih grupa unutar jedne države. Drugim riječima, Većina polazi od toga da ovaj predmet eventualno može biti zasnovan na sistemu pravila Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola, a ne na međunarodnim inicijativama usmjerenim protiv "političkih" oblika terorizma. Većina takođe primjećuje da "terorizam" nije nikad bio jednoznačno definiran u međunarodnom pravu. Prvi internacionalni pokušaj kodificiranja "terorizma" učinjen je u Konvenciji Lige naroda o prevenciji i kažnjavanju terorizma 1937., 19 LNOJ 23 (1938.), od kojeg se, međutim, odustalo jer ga nije ratificirao dovoljan broj država. Od tada je međunarodna zajednica usvojila tematski pristup karakteriziranju međunarodnog terorizma, s konvencijama o raznim temama, kao što su Tokijska konvencija iz 1963. o krivičnim i drugim djelima počinjenim na u vazduhoplovu, 2 ILM 1042 (1963); Haška konvencija iz 1970. za suzbijanje otmice vazduhoplova, 860 UNTS 105; Montrealska konvencija iz 1971. za suzbijanje protivpravnih djela protiv bezbjednosti civilnog vazduhoplovstva, 974 UNTS 177; Konvencija iz 1973. o prevenciji i kažnjavanju zločina protiv međunarodno zaštićenih osoba, uključujući diplomatske predstavnike, 13 ILM 41 (1974); Međunarodna konvencija iz 1979. protiv uzimanja talaca, 18 ILM 1460 (1979); Međunarodna konvencija iz 1997. za suzbijanje terorističkog podmetanja bombi, 37 ILM 249 (1998); Međunarodna konvencija iz 1999. za suzbijanje finansiranja terorizma, 39 ILM 270 (2000); i Konvencija o suzbijanju djela nuklearnog terorizma (pregovori u toku), UN Doc. A/C6/53/L4, Aneks I (1998). Ovaj nepotpuni spisak relevantnih globalnih instrumenata ne uključuje regionalne antiterorističke sporazume. Relevantne rezolucije Generalne skupštine UN-a uključuju Deklaraciju o mjerama za eliminaciju međunarodnog terorizma iz 1994., UN Doc. A/RES/49/60, i Mjere za eliminaciju terorizma iz 1995., UN Doc.

A/RES/50/53 ("da su zločinačka djela usmjerena ili sračunata da izazovu stanje straha u javnosti, kod grupe osoba ili pojedinih osoba u političke svrhe u svim okolnostima neopravdana, bez obzira na razloge političkog, filozofskog, ideološkog, etničkog, vjerskog ili bilo kojeg drugog karaktera koji se mogu navesti kao opravdanje"). Zabrana terora nad civilima u ratno doba, koja je (kako se obrazlaže dalje u tekstu) izražena u Ženevskoj konvenciji IV i Dopunskim protokolima, još je jedan primjer tematskog pristupa, odnosno tematski prilagođenog pristupa "terorizmu".

[151] Jedan od zaključaka Većine, kako će se vidjeti, jeste da dokaz o stvarnom sprovođenju terora nije pravni element krivičnog djela ni prema kojem tumačenju člana 51(2) Dopunskog protokola I. Ovaj zaključak, naravno, ne sužava nadležnost Međunarodnog suda; naprotiv, odbacivanje ovog elementa koji predlaže optužba vodi ka široj definiciji tog krivičnog djela.

[152] Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 94.

[153] Citirano u 8 ILM /International legal materials – Međunarodni pravni dokumenti/ 679 (1969).

[154] 999 UNTS 171.

[155] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 408.

[156] Id., par. 413. O načelu legaliteta vidi takođe Drugostepenu presudu u (...) predmetu Aleksovski, par. 126-127 ("princip nullum crimen sine lege ne sprečava sud, bilo na nacionalnoj ili na međunarodnoj razini, da odlučuje o nekom pitanju postupkom tumačenja i rasvjetljavanja elemenata nekog određenog zločina"); i Prvostepenu presudu u predmetu Vasiljević, par. 193 ("Pretresno vijeće se takođe mora uvjeriti da je definicija određenog ponašanja kao kriminalnog u relevantno vrijeme bila dovoljno precizna i poznata da bi opravdala osuđujuću presudu i kaznu u krivičnom postupku po inkriminaciji za koju se opredijelila optužba").

[157] Vidi P58 (sporazum od 22. maja), par. 2.5.

[158] Id., par. 2.3.

[159] Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 143. Ovo je bio i stav članova Savjeta bezbjednosti. U svom govoru na sastanku Savjeta 25. maja 1993., na kojem je usvojen Statut Međunarodnog suda, predstavnik Francuske je rekao da se "izraz ‘zakoni i običaji ratovanja’ iz člana 3 Statuta konkretno odnosi, po mišljenju Francuske, na sve obaveze koje proističu iz sporazuma humanitarnog prava koji su važili na teritoriji bivše Jugoslavije u vrijeme kad su počinjena krivična djela" (UN Doc. S/PV.3217, p. 11). Isto mišljenje su izrazili i predstavnici Sjedinjenih Država i Ujedinjenog Kraljevstva (Id., str. 15 i 19).

[160] Vidi Komentar MKCK-a, par. 4785: "Napadi čiji cilj je teroriziranje samo su jedna vrsta napada, ali oni su posebno za osudu. Već dugo postoje pokušaji da se zabrane takvi napadi, jer su česti i izlažu civilno stanovništvo naročito teškoj patnji." (Kurziv dodat.) Mada se u drugom dijelu člana 51 (2) koristi izraz "djela nasilja ili prijetnje nasiljem", a ne "napadi", koncept "napada" je u članu 49 Dopunskog protokola I definiran kao "djela nasilja".

[161] Vidi raspravu u prethodnom dijelu o zločinu napada na civile. Vidi i Komentar MKCK-a, par. 1923. Pretresno vijeće takođe primjećuje da je u svojoj odluci iz 1995. o primjenjivosti Dopunskog protokola I na sukob u Kolumbiji, Ustavni sud Kolumbije prihvatio običajnopravni status člana 13 Protokola, uključujući i zabranu terora. Odluka br. C-225/95, čiji dijelovi su prevedeni u M. Sassòli i A. A. Bouvier (ur.), How Does Law Protect in War? (Ženeva: MKCK, 1999.), str. 1366 (par. 30) (u daljnjem tekstu: "Sassòli i Bouvier").

[162] Zvanični zapisnik sa Diplomatske konferencije o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava primjenjivog u oružanim sukobima, 17 svezaka. (Ženeva: MKCK, 1974-77) (u daljnjem tekstu: Zvanični zapisnik).

[163] Nacrt odredbe tada je nosio broj 46.

[164] Zvanični zapisnik, sv. XIV, str. 36.
[165] Id., sv. XIV, str. 48-75.
[166] Prvobitna formulacija drugog dijela bila je sljedeća: "Naročito se zabranjuju metodi kojima se namjerava širiti teror među civilima."
[167] Zvanični zapisnik, sv. XV, p. 241.
[168] Id., sv. XV, str. 274.
[169] Id., sv. XV, str. 328-331.
[170] Id., sv. VI, str. 163.
[171] Id., sv. VI, str. 161-162; vidi i sv. VII, str. 193.
[172] Id., sv. VI, str. 164-168, 187-188 (FRG).
[173] Id., sv. VI, str. 177. Vidi i komentare Sovjetske Socijalističke Republike Ukrajine, id., sv. VI, str. 201.
[174] Id., sv. VII, str. 194, odnosno 205.
[175] Id., sv. VII, str. 191-251.
[176] Godine 1992., kada je broj zemalja u svijetu bio otprilike 191, Dopunski protokol I ratificiralo je 118 zemalja, dok je pet zemalja potpisalo sporazum, a nije ga ratificiralo. Bosna i Hercegovina je sukcesijom postala potpisnicom Protokola 31. decembar 1992. Ova informacija nalazi se na stranici MKCK-a na Internetu: <http://www.icrc.org>.
[177]Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 94.
[178] Vidi član 85(3) Dopunskog protokola I.
[179] Određene prijetnje nasiljem nesumnjivo bi pretpostavljale teške posljedice. Na primjer, vjerodostojna i u velikoj mjeri razglašena prijetnja neselektivnim bombardovanjem civilnog naselja ili napadom oružjem za masovno uništavanje, veoma vjerovatno će raširiti izuzetno veliki strah među civilima i dovesti do drugih teških posljedica, kao što je raseljavanje dijelova civilnog stanovništva.
[180] Suđenje Shigeki Motomuri i petnaestorici drugih, 13 Law R. Trials War Crim. 138 (u daljnjem tekstu: predmet Motomura).
[181] Id., str. 138-9.
[182] Uredba br. 44 (1946), u Staatsblad van Nederlandsch-Indië, 1946.
[183] "Systematische terreur" u originalu, što je u prijevodu sistematski teror, a ne terorizam.
[184] Predmet Motomura, str. 140.
[185] Id., str. 143.
[186] Id., str. 144.
[187] Id., str. 140.
[188] U vezi s Komisijom o odgovornostima, vidi Komisija UN-a za ratne zločine, History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War (London: HMSO, 1948.), poglavlje III.
[189] Citirano u id., str. 33-4.
[190] Vidi id., str. 34-5 (Komisijin spisak ratnih zločina).
[191] Id., str. 51.
[192] Id., str. 48-51 (sažetak predmeta u kojima se sudilo).
[193] Citirano u Report of Robert H. Jackson, United States Representative to the International Conference on Military Trials, London, 1945. (Washington D.C.: US Government Printing Office, 1949.), str. 312.
[194] Id., str. 390.
[195] See 5 Law R. Trials War Crim. 94-97.

[196] Ta zabrana uskoro je uključena u priručnike vojnih snaga. Vidi npr., United States Field Manual No. 27-10: The Law of Land Warfare (Washington D.C.: Department of the Army), par. 272 (1956.); United Kingdom Manual of Military Law, Part III: The Law of War on Land (London, The War Office, HMSO), par. 42 (1958).
[197] Criminal Code 1960 (Beograd, Union of Jurist's Associations, 1960.), str. 48-9, kurziv dodat; dostupan u biblioteci MKSJ-a.
[198] Vidi Criminal Code 1964., u prijevodu M. Damaška (Beograd: Institute of Comparative Law), Art. 125. Umjesto citiranog stoje riječi "korištenje zastrašivanja i teorora ", razlika u prijevodu.
[199] Prijevod na engleski (ime prevodioca nije navedeno) dostupan u biblioteci MKSJ-a. Ovaj prijevod, koji je upoređen s prvobitnom verzijom zakona (Službeni list SFRJ, br. 44/76), takođe je dostupan u biblioteci MKSJ-a.
[200] P5.1 (prijevod). Drugi vojni priručnici iz cijelog svijeta napisani poslije 1977. navode teror kao nedopustivo sredstvo ratovanja ili se pozivaju na član 51(2) Dopunskog protokola I. Vidi npr. njemački vojni priručnik (Humanitäres Völkrerrecht in bewaffneten Konflikten-Handbuch), član 451 (1992) (engleski prijevod dostupan u biblioteci MKSJ-a); New Zealand Interim Law of Armed Conflict Manual, član 517 (1992); nalog sovjetskog ministra odbrane br. 75 od 16. februara 1990. u vezi s objavljivanjem Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949. i njihovih Dopunskih protokola koji se odnose na zaštitu žrtava rata, član 5, par. (o) (1990); (francuski prijevod dostupan na Internet stranici MKCK-a: <http://www.icrc.org>.).
[201] P5.1, str. 6.
[202] Id., str. 11.
[203] Id., str. 14.
[204] Id., str. 18, kurziv dodat.
[205] Id., str. 19.
[206] Id., str. 29.
[207] Id., str. 14.
[208] Id., str. 15.
[209] Id., str 20.
[210] Krivični zakon iz 1990. objavljen je u Službenom listu SFRJ, br. 38/90; primjerak se nalazi u biblioteci MKSJ-a.
[211] P82.1 (prijevod).
[212] P276.1 (prijevod).
[213] Id., str. 3.
[214] Id., str. 7.
[215] Id., str. 7 (kurziv dodat).
[216] Id., str. 8.
[217] Id., str. 8.
[218] Par. 5 sporazuma od 22. maja, kurziv dodat.
[219] Sporazum od 22. maja ne pominje izričito član 85 Dopunskog protokola I ("suzbijanje povreda"), mada preuzima režim teških povreda, čime se strane obavezuju da će se pridržavati odredbi Ženevskih konvencija I i II (par. 2.1 sporazuma od 22. maja). Sporazumi koji su kasnije sklopljeni među stranama u sukobu, navedeni u prethodnom dijelu ove presude, takođe ukazuju na namjeru da se krivično gone oni koji su odgovorni za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Vidi npr. član 3(1) Akcionog programa o humanitarnim pitanjima i član 3 oktobarskog sporazuma.

[220] Tužilac protiv. R. Radulovića i drugih., Županijski sud u Splitu, Republika Hrvatska, predmet br. K-15/95, presuda od 26. maja 1997.; prijevod izvadaka iz te presude nalazi se u Sassòli i Bouvier, str. 1263-1268. Događaji iz tog predmeta odigrali su se od septembra 1991. do januara 1993.

[221] Vidi član 85(3) (relevantni dio) Dopunskog protokola I. Vidi takođe Komentar MKSJ-a, par. 1932 i par. 1941.

[222] Kao što je navedeno u jednoj ranijoj fusnoti, Većina nije smatrala potrebnim da ulazi u raspravu o "političkom" terorističkom nasilju i o pokušajima da se ono regulira putem međunarodnih konvencija. Ipak, radi poređenja, moglo bi biti zanimljivo da je Međunarodna konvencija za suzbijanje finansiranja terorizma iz 1999., 39 ILM 270 (2000), definirala terorizam, između ostalog, kao: "član. 2: ... (b) Bilo koje drugo djelo kojim se namjerava uzrokovati smrt ili nanijeti teške tjelesne povrede civilu ili bilo kojoj drugoj osobi koja ne učestvuje aktivno u neprijateljstvima u situaciji oružanog sukoba kada je cilj takvog djela, po njegovoj prirodi ili kontekstu, da zastraši stanovništvo ili da prisili neku vladu ili neku međunarodnu organizaciju da učini ili da se uzdrži od činjenja nekog djela."

[223] Ovo ne znači da činjenične optužbe navedene u Optužnici u vezi sa stvarnim sprovođenjem terora nisu i dalje relevantne za predmet. O tome će biti riječi kasnije u ovoj presudi.

[224] Neke države su pokušale da namjeru zamijene stvarnim sprovođenjem terora: vidi zajednički prijedlog Alžira i drugih., Zvanični zapisnik, sv. III, str. 205, kao i prijedloge Mongolije (id., sv. XIV, str. 53), Iraka (id., sv. XIV, str. 54), Indonezije (id., sv. XIV, str. 55), i SSSR-a (id., sv. XIV, p. 73). Druge države predložile su "djela koja mogu da prošire teror" (vidi, npr., Gana i drugi., id., sv. III, str. 203). Svi ovi prijedlozi su propali i uslov namjere je zadržan.

[225] Pretpretresni podnesak optužbe, par. 25, 142-3; Završni podnesak odbrane, par. 888.

[226] Ovo je jasno iz *travaux préparatoires* Diplomatske konferencije. Na primjer, Rumunija, Zvanični zapisnik, sv. III, str. 200-1 (odmazda i drugi protivpravni napadi); DDR, *id.*, sv. IV, str. 79 (odmazda ili teroristički napadi); Indonezija, *id.*, sv. XIV, str. 55 (napadu na civilno stanovništvo i širenju terora trebalo bi dati "gotovo jednaku važnost"); SSR Ukrajina: "Član [51] širi opseg zaštite civilnog stanovništva i civilnih osoba, koji ni u kojim uslovima ne smiju biti predmet napada. Konkretno, paragraf 2 izričito zabranjuje djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj širenje terora među civilnim stanovništvom; to odgovara opštepriznatom pravilu međunarodnog prava, koje kaže da strane u sukobu ne smiju učiniti civilno stanovništvo predmetom napada" (*id.*, sv. VI, str. 201).

[227] Komentar MKSJ-a, par. 1940: "Konferencija je željela naglasiti da zabrana pokriva djela kojima se namjerava širiti teror".

[228] Na diplomatskoj konferenciji, Egipat je iznio mišljenje da riječ "namjeravao" iz prvobitne verzije treba zamijeniti nekim drugim izrazom "s obzirom na to da je teško utvrditi namjeru" (Zvanični zapisnik, sv. XIV, str. 56-7). Francuska je odgovorila da je "[u] tradicionalnim ratovima nemoguće ne širiti teror među stanovništvom. Ono što treba zabraniti u stavu 1 jeste namjera da se to čini." (*id.*, sv. XIV, str. 65). Valja pomenuti i komentare Irana: "Mada su izneseni prigovori na izraz 'metodi kojima se namjerava širiti teror' u stavu 1, ratni metodi doista jesu širili teror među civilnim stanovništvom, a oni koji se koriste isključivo ili uglavnom s tim ciljem trebaju biti zabranjeni." (*id.*, sv. XIV, str. 64). Izvještavajući o svojoj drugoj sjednici, Komitet III je iznio sljedeće: "Zabrana 'djela nasilja ili prijetnji nasiljem čiji je glavni cilj širenje terora' odnosi se na *namjerno ponašanje koje je posebno usmjereno na širenju terora i ne uključuje teror koji zaraćena strana nije namjeravala i teror koji je samo usputna posljedica ratnog djelovanja* koje ima drugi osnovni cilj i koje je u svakom drugom pogledu zakonito." (*id.*, sv. XV, str. 274, kurziv dodat).

[229] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 86; Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 249; Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 141.

[230] Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 249.

[231] Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 249 i 251.

[232] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 85.

[233] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 54; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 415.

[234] Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 416.

[235] Id., par. 416, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu Kunarac, par. 89.

[236] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 86, u kojoj se citira Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 251.

[237] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 86; Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 251.

[238] Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 421, potvrđeno u drugostepenoj presudi u predmetu Kunarac, par. 91.

[239] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 91.

[240] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 421-426.

[241] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 425; Prvostepena presuda u predmetu Tadić, par. 638.

[242] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 547-549; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 214; Prvostepena presuda u predmetu Jelisić, par. 54.

[243] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 90.

[244] Id.

[245] Završni podnesak optužbe, par. 38.

[246] Id., par. 38.

[247] Id., par. 38.

[248] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, u par. 54.

[249] Id., par. 88.

[250] Id.

[251] Id., par. 94.

[252] Id., gdje se citira, inter alia, rasprava iz Prvostepene presude u predmetu Tadić, par. 648.

[253] Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 95; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 430.

[254] Id.

[255] Id. (i rasprava u toj presudi).

[256] Id., par. 98.

[257] Id., par. 102.

[258] Id., par. 102.

[259] Id., par. 103.

[260] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 59; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 251.

[261] Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević, par. 205; Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 324; Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 236; Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 560-1; Prvostepena presuda u predmetu Rutaganda, par. 80-1; Prvostepena presuda u predmetu Akayesu, par. 589.

[262] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 439. Element nanošenja "teške ozljede" izražen je kao nanošenje "teške tjelesne povrede ili teške ozljede" u npr. Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević, par. 205; Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 324

[263] Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević, par. 234; Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 130; Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 206; Prvostepena presuda u predmetu Kordić i Čerkez, par. 269.

[264] Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević, par. 234; Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 130; Prvostepena presuda u predmetu Kayishema, par. 151, 154.

[265] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 208; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić; par. 239.

[266] Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević, par. 235; Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 131; Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 536; Prvostepena presuda u predmetu Jelisić, par.57; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 501.

[267] Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević, par. 236; Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 132; Prvostepena presuda u predmetu Kayishema, par. 153.

[268] Odbrana tvrdi da kumulativno terećenje po tačkama 1 (sprovođenje terora), 4 (napadi na civile snajperskim djelovanjem) i 7 (napadi na civile granatiranjem) predstavlja pogrešnu primjenu prava budući da po sve tri tačke, zaštićeno dobro predstavlja civilno stanovništvo, a "protivpravno djelovanje protiv civila ne može se kvalificirati kao tri različita krivična djela samo na osnovu oružja s kojim [sic] je djelovanje izvođeno", Pretpretresni podnesak odbrane, par. 8.18, 8.19, 8.24; Završni podnesak odbrane, par. 1099, 1101, 1102, 1104.

[269]Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 400; vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu Kupreškić, par. 385.

[270] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 412.

[271] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 413.

[272] Drugostepena presuda u predmetu Jelisić, par. 82. Član 3 Statuta zahtijeva usku povezanost između djela optuženog i oružanog sukoba; taj element se ne zahtijeva za krivična djela iz člana 5. Član 5 zahtijeva dokaz da je djelo optuženog činilo dio rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva; taj element ne zahtijeva se za krivična djela obuhvaćena članom 3 Statuta. Iz toga slijedi da svako krivično djelo iz tih članova sadrži posebni materijalni element koji treba dokazati na suđenju, a koji nije sadržan u drugima. Test je zadovoljen i dopušteno je kumulativno proglašenje krivice po obje odredbe Statuta.

[273] Optužnica, par. 10.

[274] Id., par. 11.

[275] Id., par. 10.

[276] Prvostepena presuda u predmetu Furundžija, par. 189; Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 746; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 388, Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 602.

[277] Up. član 6(1) Statuta MKSR-a. Vidi takođe Pretpretresni podnesak optužbe (par. 69 i slj.) i argumente odbrane u vezi s članom 7 u njenom pretpretresnom podnesku (par. 6.1-6.35).

[278] Prvostepena presuda u predmetu Akayesu, par. 480. Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu Blaškić, par. 279; Prvostepenu presudu u predmetu Kordić, par. 386 u kojoj se citira iz Prvostepene presude u predmetu Akayesu.

[279] Prvostepena presuda u predmetu Akayesu, par. 473.

[280] Ako je osoba koja je planirala zločin taj zločin i počinila, ona se kažnjava samo za počinjenje zločina, a ne za planiranje, Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 386 (u kojoj se citira Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 278).

[281] Prvostepena presuda u predmetu Akayesu, par. 482; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 280; Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 387.

[282] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 252, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 387.

[283] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 252, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 387.

[284] Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 601, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu Akayesu, par. 483; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 281; Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 388.

[285] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 250-1.

[286] Prvostepena presuda u predmetu Tadić, par. 188.

[287] Prvostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 162-4.

[288] Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 188.

[289] Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 337.

[290] Pretpretresni podnesak odbrane, par. 6.3-6.4.

[291] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 341, citirano u Prvostepenoj presudi u predmetu Blaškić, par. 238.

[292] Odluka u vezi s pravilom 61 od 13. septembra 1996., predmet br. IT-95-12, Tužilac protiv Ivice Rajića, par. 59-61; Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 388; Prvostepena presuda u predmetu Martinović, par. 61; vidi takođe predmet Abbaye Ardenne (suđenje SS Brigadenführeru Kurtu Meyeru), predmet br. 22, Kanadski vojni sud u Aurichu (Njemačka), u Law Reports of Trials of War Criminals, sv. IV, str. 97-112, gdje se navodi da "[n]e postoje dokazi da je iko čuo da je optuženi izrekao ijednu riječ koja bi predstavljala naređenje, ali nije neophodno da se predoči takav dokaz. Davanje naređenja može se dokazati indicijama; tj. činjenice koje su dokazane mogu se uzeti u obzir u pogledu pitanja da li je to naređenje izdato, kako se tvrdi, i ako se utvrdi da je jeste (…) jedini logičan zaključak da naređenje izdato od strane optuženog u navedeno vrijeme i na navedenom mjestu, i da, optuženi se može (naređenje izvršeno) je smatrati krivim". Zaključci te vrste izvođeni su i na Međunarodnom vojnom sudu za Daleki istok koji je zasjedao u Tokiju, u Japanu (IMTFE); (vidi poglavlje "Massacres were ordered" u The Tokyo Judgement, Röling and Rüter (ur.), Amsterdam, 1977, sv. I, str. 400, gdje je zaključak da je u više zatočeničkih logora došlo do masakra ratnih zarobljenika izveden samo na osnovu jednog naređenja u vezi s jednim logorom i iskaza svjedoka u pogledu drugih logora.

[293] Vidi: Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 384-6; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 307. Neki od ovih faktora navedeni su u Završnom izvještaju Komisije eksperata UN-a, Final Report, S/1994/627, 27. maj 1994.

[294] Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 251, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu Tadić, par. 688 i Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 327.

[295] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 328.

[296] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 346; Prvostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 69; Prvostepena presuda u predmetu Blaškić, par. 294; Prvostepena presuda u predmetu Kordić, par. 401; Prvostepena presuda u predmetu Kunarac, par. 395, Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 604; Prvostepena presuda u predmetu Kvočka, par. 314.

[297] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 255-6.

[298] Id., par. 192, 256.

[299] Id., par. 197.

[300] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 386, gdje se citira Izvještaj Komisije eksperata, str. 17.

[301] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 238.

[302] Id., par. 238.

[303] Id., par. 239.

[304] Prvostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 395.

[305] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 173; vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu Krstić, par. 652.

[306] Video zapis intervjua nalazi se na CD-romu pod brojem ERN V000-0120.

[307] U svom završkom podnesku optužba je opširno obradila pojam "kampanje" te navela da je ona bila "tajna" (par. 62), da se njezin "intenzitet" "podešavao" (par. 67) i "pratio međunarodni pritisak" (paragraf 68), da su kampanju karakterizirali "rasprostranjeno nasumično granatiranje" (par. 163) te da je bila "rasprostranjena i sistematska" (par. 571). U svojoj završnoj riječi optužba je pojam "kampanja" povezala s "obrascem ponašanja", " sa "sredstvima... korištenim kako bi se postigao neki određeni cilj", sa "stepenom planiranja", "raspodjelom sredstava", itd. (T. 21991-2). Pretresno vijeće smatra da se niti jednim od ovih objašnjenja pojmu "kampanje" u Optužnici, ne pridodaju nikakvi bitni elementi.

[308] Pretpretresni podnesak optužbe, fusnota 3.

[309] Završni podnesak odbrane, par. 11; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 11.

[310] Optužnica, tačke 2 do 4.

[311] Vidi, na primjer, Incident snajperskog djelovanja naveden u Prilogu pod brojem 15.

[312] Oxford English Dictionary (drugo izdanje, 1991.) definiše "to snipe" kao "pucati ili otvarati vatru na (ljude, itd.) pojedinačnim hicima, obično iz nekog zaklona i s veće udaljenosti." Collins Shorter Dictionary and Thesaurus (1995.) pak navodi: "pucati na neprijatelja iz zaklona." u Webster's New Universal Unabridged Dictionary (1996.) piše "pucati na osobe kad se za to pruži prilika s nekog zaklonjenog ili udaljenog položaja".

[313] Svjedok DP36, T. 18103.

[314] Kovač, T. 836-7.

[315] Briquemont, T. 10165-6.

[316] Hamill, T. 6060.

[317] Hamill, T. 6156.

[318] P3675, p. 8; Hamill, T. 6208-10. Milenko Inđić, oficir za vezu SRK-a, koristi termin "snajpersko djelovanje" u još širem smislu navodeći da se tokom rata o svem pješadijskom naoružanju govori kao o snajperima: T. 18570.

[319] Optužnica, par. 15.

[320] Tužilac protiv Stanislava Galića, Odluka [Žalbenog vijeća] po molbi odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe, 30. novembar 2001., par. 16.

[321] Optužnica, par. 4(a), vidi Dodatak A.

[322] Zastupnik odbrane, T. 20073; vidi takođe Tužilaštvo, T. 20334, 20353.

[323] Vidi, na primjer, prvostepenu presudu u predmetu Tadić, par. 53-126; prvostepenu presudu u predmetu Kordić, par. 453-466; prvostepenu presudu u predmetu Čelebići, par. 91-119; prvostepenu presudu u predmetu Martinović, par. 13-25.

[324] U cijeloj presudi terminom BiH označava se, ovisno o kontekstu, bilo federalna jedinica prije raspada SFRJ bilo suverena država nastala 1992.

[325] Prema popisima stanovništva iz 1981. i 1991., nacionalni sastav BiH bio je otprilike sljedeći: 44% Muslimana, 31% Srba i 17% Hrvata. Izvještaj Guskove, str. 3. Strane u ovom predmetu spore se oko demografskih podataka o Sarajevu. Odbrana se poziva na popis stanovništva iz 1981. (Završni podnesak odbrane, par. 4-6), dok optužba tvrdi da je pouzdan izvor podataka popis stanovništva iz 1991. godine.

[326] Izvještaj Guskove, str. 6; Izvještaj Donie, str.1.

[327] Izvještaj Donie, str. 1.

[328] Izvještaj Guskove, str. 8; Radinovićev izvještaj, par. 26.

[329] Iako Radinović poriče da je sukob u bivšoj Jugoslaviji bio međunarodnog karaktera (Radinovićev izvještaj, par. 2), navodi da je rat započeo "na pograničnim područjima između republika bivše Jugoslavije" (Radinovićev izvještaj, par. 5).

[330] Izvještaj Donie, str. 2-3.

[331] Izvještaj Guskove, str. 10-11; Izvještaj Donie, str. 3.

[332] Izvještaj Donie, str. 3.

[333] U Izvještaju Donie, str. 3, navodi se da su se glasači trebali izjasniti koje su nacionalnosti i da je onih nekoliko glasača koji nisu bili srpske nacionalnosti dobilo glasačke listiće drugačije boje.

[334] U Sarajevu su se uputili prema kasarni Lukavica i viđeni su kako prolaze ulicama na Dobrinji, Hadžić, T. 12201.

[335] Izvještaj Guskove, str. 8; 12-13; Radinovićev izvještaj, par. 70.

[336] Izvještaj Donie, str. 4-6.

[337] Vidi Rezoluciju 721 VS od 27. novembra 1991.

[338] Rezolucija 743 Savjeta bezbjednosti od 21. februara 1992., koju je Savjet bezbjednosti potvrdio Rezolucijom 749 od 7. aprila 1992.

[339] Kupusović, T. 614-6; Izvještaj Guskove, str. 13; Izvještaj Donie, str. 8; Terzićev izvještaj, str. 49, u kojima se navodi da nije bio ispunjen uslov dvotrećinske većine koji propisuje Ustav.

[340] Izvještaj Guskove, str. 18.

[341] Radinovićev izvještaj par 53-54; 61-62; Karavelić, T. 11894-11904; Kupusović, T. 644; Sabljica, T. 5310.

[342] Sporazumom prihvaćene činjenice 3, 4.

[343] Kupusović, T. 610; Radinovićev izvještaj, par. 99.

[344] Sporazumom prihvaćene činjenice 2, 5, 6; Izvještaj Guskove, p. 40; Kupusović, T. 610-612; Briquemont, T. 10144-5.

[345] Izvještaj Donie, str. 1; Radinovićev izvještaj, par. 78-82. U pogledu stanovništva Sarajeva, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, ukupni broj stanovnika bio je 592.980, od čega je Muslimana bilo 49,2%, Srba 29,8%, Hrvata 6,6%, Jugoslavenima se izjasnilo 10,7% stanovništva, a ostalih je bilo 3,7%. Izvještaj Donie (Dodatak B); Kupusović, T. 610. Prema izvještaju Radinovića (par. 83) i procjenama Smaila Cekića stanovnika je bilo oko 527.000, od kojih su 220.000-259.000 bili Muslimani (Cekić, T. 12871-2).

[346] Izvještaj Donie, Dodatak B; svjedok AD, T. 10651 (zatvorena sjednica). Odbrana naglašava da su u najmanje osam od deset sarajevskih opština Srbi posjedovali više od 50% zemljišta i tvrdi da su bosanski Srbi bili starosjedioci na tom području (Završni podnesak odbrane, par. 4, 6; Radinovićev izvještaj, par. 84; Terzićev izvještaj, str. 18-21). Terzićev izvještaj opširno se bavi doprinosima Srba sarajevskoj istoriji i kulturi, osobito na str. 18-32. Pretresno

vijeće ne smatra nužnim da se izjasni o eventualnoj relevantnosti tih podataka i njihovim protivrječnim tumačenjima. U vezi s Ilidžom, vidi Radinovićev izvještaj, par. 84.

[347] Kupusović, T. 616; Sokolar, T. 3586-8; Izvještaj Donie, str. 8; Radinovićev izvještaj, par. 111; Činjenice koje su strane prihvatile na pretresu, T. 15240.

[348] Izvještaj Guskove, str. 19; Izvještaj Radinović, par. 113-114.

[349] Izvještaj Donie, str.. 8; Izvještaj Guskove, str. 14; Izvještaj Radinović, par. 111; Sokolar, T. 3566; 3586; svjedok AD, T. 10654-5 (zatvorena sjednica).

[350] Sporazumom prihvaćena činjenica 15; Sokolar, T. 3605; Izvještaj Guskove, str. 22. Pucalo se, između ostalog, i kod Skupštine srpskog naroda BiH. Činjenice koje su strane prihvatile na pretresu, T. 7658-9; Sokolar, T. 3569; Kupusović, T. 616; svjedok DP36, T. 18016.

[351] Izvještaj Donie, str. 9; Kupusović, T. 616; DP36, T. 18016-18025; DP3, T. 13508.

[352] Izvještaj Donie, str. 9.

[353] Izvještaj Donie, str. 9-10.

[354] Izvještaj Donie, str. 9; Kupusović, T. 622-623.

[355] Kupusović, T. 635-7; 716-8. Eldar Hafizović misli da se taj incident dogodio 1. maja 1993., ali nije siguran u pogledu datuma i sa sigurnošću se samo sjeća da se dogodio na neki praznik, T. 7757; vidi takođe činjenice koje su prihvatile strane na pretresu, T. 13531-5.

[356] Kupusović, T. 636-7. Sličnu hronologiju događanja i šok koji uslijedio među sarajevskim civilima opisali su i drugi svjedoci, na primjer svjedok J je izjavio da je prvi dan rata u Sarajevu bio 4. april 1992. i da otprilike prvih desetak dana to niko nije mogao vjerovati. Zatim je uslijedio "osjećaj da nešto nije u redu" i počela je pucnjava. Oko 2. maja 1992. rat je stvarno započeo s redovnom pucnjavom i granatiranjem koje se nastavilo do septembra 1992., a i kasnije (T. 8043).

[357] Kupusović, T. 643; Izvještaj Donie, p. 10; Radinovićev izvještaj, par. 14; svjedok DP36 potvrdio je da je bio očevidac povlačenja JNA, T. 18035-18036. Snage lojalne Predsjedništvu u nekoliko navrata napale su kolone vojnika JNA tokom njihovog povlačenja, s ciljem da im otmu vojnu opremu. Radinovićev izvještaj, par. 27-28; 56.

[358] Izvještaj Donie, str. 11; Radinovićev izvještaj, par. 12-15; 126.

[359] Sporazumom prihvaćena činjenica 18; Radinovićev izvještaj, par. 12.

[360] UN GA Rez. 46/237, 22. maj 1992., UN doc. A/Rez/46/237 (1992.).

[361] UN SB Rez. 752, 15. maj 1992. i UN SB Rez. 757, 30. maj 1992.; Guskova, T. 19427; Izvještaj Guskove, str. 19.

[362] Sporazumom prihvaćena činjenica 19; Radinovićev izvještaj, par. 14, 126.

[363] Radinović, T. 21068; Radinovićev izvještaj, par. 92-95.

[364] Jedinice TO, od kraja 1991. strategija lokalne odbrane iz bremena SFRJ većinom se počela rascjepkavati po nacionalnoj osnovi krajem 1991., Karavelić, T. 11904.

[365] Izvještaj Donie, str. 7-8; Robert Donia, T. 7620; svjedok D, T. 1890; DP9, T. 14441; Golić, T. 14847-51; 14860; svjedok DP5, T. 15239-42 (gdje izjavljuje da je u Neđarićima TO postala vojna organizacija u martu 1992.; poslije maja 1992., snage BiH koristile su oružje i opremu koju je iza sebe ostavila JNA) i T. 15247-9 (izjavljuje da se pripadnicima TO retroaktivno priznalo da su vojsci pristupili 4. aprila 1992.); svjedok DP53, T. 16114; Dževlan, T. 3515 (gdje potvrđuje da je JNA prerasla u VRS-a); Kupusović, T. 643. U Izvještaju Radinovića (par. 19) navodi se da su profesionalni vojnici VRS regrutovani iz BiH, "dok je glavni dio komandnog kadra regrutovan iz rezervnog sastava". Pomoć Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) VRS-u i Republici Srpskoj opisana je u Radinovićevom izvještaju, par. 49. O kontaktima između bosanskih Srba i ministra odbrane Republike Srbije, koji su počeli još u jesen 1991., raspravlja se u Izvještaju Guskove, str. 16.

[366] Sporazumom prihvaćena činjenica 20. Komanda svake brigade uključivala je štab čija se struktura, radi olakšavanja komunikacije, podudarala sa strukturom štaba korpusa. Philipps, T. 11692-3.

[367] Philipps, T. 11685. U prvoj fazi svog postojanja, SRK je sačinjavalo trinaest brigada, tri samostalna puka za pružanje podrške i pet bataljona za tehničko održavanje i opskrbu. Tri brigade iz tog najranijeg sastava Četvrtog korpusa JNA ušle su u sastav SRK-a: 49. motorizovana brigada (reorganizovana i preimenovana u 1. sarajevsku motorizovanu brigadu); 120. laka pješadijska brigada (preimenovana u 2. sarajevsku laku pješadijsku brigadu); 216. brdska brigada (preimenovana u 1. romanijsku pješadijsku brigadu), koja je bila stacionirana istočno od Sarajeva, na Palama; Radinovićev izvještaj, par. 92. Ostale brigade bile su: Brigada Novo Sarajevo, 2. romanijska motorizovana brigada, Lake brigade Koševanska, Vogošćanska, Ilijaška, Ilidžanska, Blažujska, Hadžićka, Rogatička i Trnovska. Pukovi su bili grupisani u pješadijske, protivtenkovske i protivoklopne. Bataljoni su bili: bataljon vojne policije, sanitetski bataljon, inženjerija, transportni i pozadinski bataljon. (Phillips, T. 11529). U ljeto i jesen 1992. organizovanje sastava SRK-a privodilo se kraju. Brigade su reorganizovane, tako da su brigade Trnovo i Novo Sarajevo pripojene 1. romanijskoj brigadi, a osnovana je i Igmanska brigada od brigada iz Blažuja i Hadžića (DP18, T. 16433-16434). Krajem novembra 1992. Romanijska motorizovana brigada i Rogatička brigada prepotčinjene su Drinskom korpusu VRS-a (Philipps, T. 11528), čime se broj brigada SRK smanjio na devet (Philipps, Tabela 2). Krajem 1993. i početkom 1994. brigade Rajlovac, Vogošća i Koševo pripojene su u novu 3. sarajevsku brigadu, tako da se ukupan broj brigada smanjio na sedam (Philipps, T. 11570-1, Tabela 3; Radinovićev izvještaj, par. 13 Sažetka i Zaključka). Radinovićev izvještaj sadrži procjene položaja pojedinih brigada SRK-a na području Sarajeva, par. 129.

[368] Philipps, T. 11546; na primjer, od 11. aprila 1993. u sastavu Druge sarajevske lake pješadijske brigade bilo je samo 56 pripadnika (T. 11558), a u Ilidžanskoj brigadi bilo je 3.000 vojnika (T. 11559).

[369] Brigada se obično sastojala od nekoliko bataljona, čiji je sastav varirao od 56 do preko 700 vojnika. Philipps, T. 11554. Bataljon je bio podijeljen u čete. Philipps, T. 11555; svjedok DP4, T. 14201; Briquemont, T. 10115. Četa je bila podijeljena u četiri voda od po 24 do 32 člana, svjedok DP9, T. 14505-14507..

[370] Radinovićev izvještaj, par. 106; Karavelić, T. 12005; Lazić, T. 13755-6 (Ilidža, Neđarići); Kolp, T. 8256, Kupusović, T. 657 i Niaz, T. 9081 (u vezi s Grbavicom).

[371] Radinovićev izvještaj, par. 129. Radinović navodi da se opis bazira na operativnim dokumentima zaraćenih strana koji su bili dostupni sastavljačima izvještaja, na sekundarnim izvorima, te na onome što su im ispričali komandanti brigada i drugi viši oficiri SRK-a. Izvori informacija koje navodi Radinović nisu, međutim, tačno specificirani, pa ih Pretresno vijeće pominje samo kao opšte podatke koji nemaju neku specifičnu težinu u odnosu na optužbe iz Optužnice. Radinović navodi da je do kraja 1992. razmještaj SRK-a bio sljedeći: (1) Prva sarajevska mehanizovana brigada nalazila se na liniji fronte koja se protezala od Gornjeg Otorca nalijevo, te kod Knjeginca nadesno. Liniju fronte od Grbavice do Knjeginca kontrolisale su snage Prve romanijske pješadijske brigade od početka rata do sredine 1993. (2) Prva romanijska pješadijska brigada bila je na frontu od Knjeginca do Pašinog brda (fronta dužine 65 km) (3) Koševska laka pješadijska brigada branila je dio fronta od Pašinog polja do Hotonja (dužine 9,5 km). (4) Vogošćanska brigada kontrolisala je frontu od Hotonja do Perivoja (dužine 29 km). (5) Rajlovačka brigada kontrolisala je front od Perivoja do Ažića (dužine 12 kilometara). U prvoj polovini 1994. te tri brigade spojile su se u jednu. (6) Illidžanska brigada zauzela je položaje od Ažića do Plandišta (front dužine 18 km) i (7) Druga sarajevska laka pješadijska brigada takođe je kontrolisala dio

fronte od Gornjeg Kotorca do Krupca, te vanjski krug od Krupca do Jagodnice (front dužine 14 km). Prilikom proučavanja gorepomenutih položaja valja biti oprezan jer je Radinović u par. 15 sažetka i zaključaka svog izvještaja između ostalog naveo da je u drugoj polovici 1992. SRK držao sljedeće operativne položaje: Prva romanijska pješadijska brigada nalazila se na frontu Trebević-Hreša; Koševska brigada bila je na frontu od Pašinog Brda do Mrkovića, koja je bila okrenuta prema Koševu; Vogošćanska brigada bila je na liniji od Radave do Dobroševice, pri čemu se Vogošća nalazila u dubini fronte; Ilijaška brigada bila je razmještena duž linije Visoko-Ilijaš-Semizovac; Rajlovačka brigada bila je na dijelu fronta koji se protezao od Vrela Bosne do Dogdola, na najtežem položaju u Nedžarićima, na Stupu i dijelu fronta prema Igmanu; Igmanska brigada bila je na liniji Tarčin-Pazarić prema Hadžićima; Vojkovačka tj. Druga sarajevska laka pješadijska brigada bila je na frontu od Kotorca do Krupca, okrenuta prema Hrasnici i Butmiru; Prva sarajevska mehanizovana brigada bila je na frontu koji se protezao od Lukavice do Grbačice i zauzimala je položaje prema Butmiru, Dobrinji, Mojmilu and Hrasnom; Četvrti mješoviti pješadijski puk bio je na području Crepoljskog; Četvrti mješoviti protivoklopni puk bio je u Mokrom, na položajima Hresta i Han-Derventa.

[372] Radinovićev izvještaj, par. 131; SRK je na zapadu i sjeverozapadu grada kontrolisao Vogošću, Rajlovac i Hadžiće; na jugoistoku planinu Trebević, Tucker, T. 9926; Kolp, T. 8287; 9418; Sokolar, T. 3568; Kupusović, T. 657-658; Van Lynden, T. 2103; DP36, T. 18047-8.

[373] Vidi, između ostalog, svjedok AD, T. 10570 (Sarajevo je gađano haubicama barem od augusta 1993.) (zatvorena sjednica); Kupusović, T. 772; Hajir, T. 1677-1681; Sabljica, T. 5314; Golić, T. 14940; SRK je nakon svog povlačenja iz kasarne "Tito", u kojoj je ostavio dio teškog naoružanja JNA, granatirao, između ostalog, samu kasarnu, Van Lynden, T. 2134-7, 2211.

[374] Svjedok DP14, T. 15839; svjedok J, T. 8043; svjedok D (gdje govori o zauzimanju Grbavice od strane SRK-a), T. 1884-9; Van Lynden, T. 2210 (gdje govori o zauzimanju Mojmila od strane ABiH); Hajir, T. 1677-1681; Maljanović, T. 2977; Radinovićev izvještaj, par. 116-120.

[375] Svjedok W, T. 9538.

[376] Kupusović, T. 625; Radinovićev izvještaj, par. 143; vidi Rezoluciju 758 Savjeta bezbjednosti od 8. juna 1992.

[377] Tucker, T. 9931.

[378] Kolp, T. 8223-7; Briquemont, T. 10040; kao i Rezolucijama 819 (16. april 1993.), 824 (6. maj 1993.), 836 (4. juni 1993.) radi zaštite područja "od svih oružanih napada ili bilo kakvog drugog neprijateljstva" (takozvane "bezbjedne zone" Sarajevo, Srebrenica, Žepa, Tuzla i Goražde), kao i nadgledanja prekida vatre i upotrebe snaga u samoodbrani.

[379] Inđić je izjavio da su postojala dva francuska bataljona, Inđić, T. 18576.

[380] U periodu relevantnom za optužnicu, komandanti misija UN-a u BiH do 12. jula 1993. bili su general Philippe Morillon (Francuska), do 24. januara 1994. general Briquemont (Belgija) i kasnije general Rose (Velika Britanija), Kolp, T. 8222.

[381] Abdel-Razek, T. 11581.

[382] Mole, T. 9514; Kolp, T. 8221; Moroz, T. 18116.

[383] Kolp, T. 8310; Harding, T. 4445-6.

[384] Karavelić, T. 11905.

[385] Snage su bile podijeljene u trinaest ili četrnaest brigada, Cutler, T. 8995; Mole, T. 11080; Kolp, T. 8299; Karavelić, T. 11917; D144 (Odluka o jedinicama iz sastava Prvog korpusa koju je potpisao predsjednik Izetbegović). Pored brigada, u Prvom korpusu su bile i specijalne snage i jedna artiljerijska jedinica, Briquemont, T. 10116.

[386] Karavelić, T. 11787; Bukva, T. 18325. U Radinovićev izvještaj (par. 133) procjenjuje se da je u unutrašnjem krugu Sarajeva bilo između 33.000 do 50.000 vojnika.

[387] Carswell, T. 8383; O'Keeffe, T. 9179-81. U decembru 1992. položaja LIMA bilo je sedam ili osam (Cutler, T. 8009-10); u junu 1993. bilo ih je 11 (Garmeister, T. 8976); od septembra 1993. bilo ih je šest ili sedam (Garmeister, T. 8976). Položaja PAPA bilo je između tri i šest (Cutler, T. 8899-8900; Gardmeister, T. 8970).

[388] U januaru-februaru 1994. povećao se broj posmatrača radi nadgledanja povlačenja teškog naoružanja; Niaz, T. 9067.

[389] Cutler, T. 8901; Carswell, T. 8330; 8358; Inđić, T. 18793-4.

[390] Radinovićev izvještaj, par. 105; 134.

[391] Kolp, T. 8256; Rose, T. 10187-8; 10259.

[392] Mandilović, T. 1011-2; Radinovićev izvještaj, par. 105, 135.

[393] Vidi Optužnicu, par. 4 (a).

[394] Završni podnesak odbrane, par. 11 (fusnota izostavljena).

[395] Id., par. 13.

[396] Id., par. 837-849.

[397] Vidi, na primjer, P358 (izvještaj UNPROFOR-a za novembar 1992.); P618 (izvještaj UN-a za decembar 1992.); D1826 (sedmični izvještaj UNPROFOR-a o situaciji za period od 12. do 18. februara 1993.); D66 (Dodatak VI izvještaju UN-a iz 1994.; P918 (izvještaj UNPROFOR-a iz marta 1993. – uvršten kao zapečaćeni dokument); P932 (izvještaj UNPROFOR-a iz marta 1993.– uvršten kao zapečaćeni dokument); P3689 (izvještaj UNPROFOR-a za oktobar 1992. – uvršten kao zapečaćeni dokument). Nepobitno je i to da je i iz grada otvarana snažna vatra na područja koja je kontrolisao SRK.

[398] Hamill, T. 6059-60.

[399] Hamill, T. 6165.

[400] Thomas, T. 9255-7.

[401] Thomas, T. T.9265, 9394. Thomas je dodao da su u određenim slučajevima koje je pomenuo predstavnici UN-a "znali da na mjestima [koja su granatirana] nije bilo nikog drugog [osim civila]", Thomas, T. 9394.

[402] P1963 (izvještaj UNPROFOR o situaciji od 13. i 14. decembra 1993. – uvršten kao zapečaćeni dokument). Vidi takođe P2578 (sažetak UNMO-a za period od 4. marta 1994. do 29. aprila 1994.): "5. [marta] … civil ranjen u blizini Holiday Inna ... 8. [marta] … jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] na području Dobrinje … 9. [marta] … tri civila BiH ranjena [iz pješadijskog naoružanja] … 11. [marta] … jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] … 13. [marta] dva civila BiH ranjena … 16. [marta] tri civila BiH ranjena [iz pješadijskog naoružanja], područje Dobrinje … 17. [marta] … tri BiH civila ranjena … 23. [marta] jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] … 15. [aprila] … četiri civila BiH ranjena nakon [pucnjave] … 23. [aprila] jedan civil BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja] … 26. [aprila] … jedan civila BiH ranjen [iz pješadijskog naoružanja]." [to se tiče utvrđivanja statusa neboraca, u P2578 "žene i djeca su se automatski smatrali civilima", Thomas, T. 9474.

[403] T. 21992-3.

[404] Tucker, T. 9895-6; 9940.

[405] Henneberry, T. 8734.

[406] Mole, T. 9500-9501, 10997-99.

[407] Rose, T. 10184-6, 10210-1.

[408] Briquemont, T. 10037-9.

[409] Briquemont, T. 10103.

[410] P1928 (Pismo Rasima Delića od 6. decembra 1993.)

[411] Hamill, T. 6109.

[412] P2442 (Zbirka dokumenata UNPROFOR-a), str. 37.

[413] Ashton, T. 1204. Ashton je početkom 1994. još uvijek bio u Sarajevu, T. 1226-7.

[414] Ashton, T. 1227. Na primjer, Ashton je u januaru 1993. pomogao jednoj osobi na koju su noću dok je sjekla drva pucali negdje duž "glavnog bulevara u centru grada [i] cijelim putem do [zgrade] PTT-a", na lokaciji na kojoj nije uočeno vojno prisustvo, Ashton, T. 1228-30.

[415] Hvaal, T. 2249-50.

[416] Hvaal, T. 2276.

[417] Hvaal, T. 2277.

[418] Kučanin, T. 4499.

[419] Kučanin, T. 4556.

[420] Kučanin, T. 4621-2. Svjedok Y, oficir UNPROFOR-a, potvrdio je da su i lokalne vlasti Sarajeva i UNPROFOR podigli barikade da bi zaštitili stanovništvo grada od pucnjave i granatiranja tokom sukoba, "naročito duž prilaza okrenutih prema srpskim četvrtima, srpskih naseljima", Svjedok Y, T. 10850-2. Vidi takođe Kovač, T. 872-3.

[421] Kovač, T. 839.

[422] Kovač, T. 841-3.

[423] Mukanović, T. 3086.

[424] Mandilović, T.1022.

[425] Mandilović, T.1036-8.

[426] Ashton, T.1216.

[427] Ashton, T.1390-1. Ashton je fotografisao incident koji se dogodio u oktobru 1992.; mjesto incidenta označeno je na mapi P3645 sa "P3", a fotografija je dio P3641, označenog ERN brojem 0039 1285.

[428] Mulaomerović, T.1632.

[429] Svjedok AD, T. 10741-2 (zatvorena sjednica); 10756 (zatvorena sjednica). Svjedok je takođe izjavio da je sa svojih linija vidio "artiljerijsku vatru, gotovo sa samog groblja". Svjedok AD, T. 10687 (zatvorena sjednica).

[430] Hvaal, T. 2286, 2290.

[431] Harding, T.4324-6. Na karti je nacrtao liniju sa oznakom "S" kojom je označio liniju fronta, a krstom i slovom "L" označio je groblje Lav.

[432] Harding, T. 4393. Svjedok je izjavio da major Nikolaj Rumjansev, ruski oficir pri UNPROFOR-u, nije ni na koji način sugerisao da je s groblja Lav otvarana vatra na koju je možda uzvraćena vatra (T.4395). Međutim, oklopna vozila ABiH uočena su sa položaja PAPA 3 u blizini samog groblja (T. 4471).

[433] Šehbajraktarević, direktor pogrebnog preduzeća, izjavio je da su grobove morali kopati noću jer je tada Sarajevo bilo bezbjednije. Obredi sahrane bili su skraćeni na minimum. Svjedok je svjedočio o granatiranju granatiranju pogrebne povorke Fatime Kračić oko 16:00 sati u junu 1993. u kojem je na licu mjesta poginulo osmoro ljudi. "Pala je granata, udarila u šljivu i osam je ljudi ubila na licu mjesta. Troje je kasnije u bolnici umrlo. Moji su bili pokupili to tu, zato i znam zato što su moji ljudi išli gore da pokupe ta." Nakon toga skupština opštine izdala je naredbu da se sahrane vrše noću, Šehbajraktarević, T.1777-8.

[434] Kupusović, T.666.

[435] Fraser, T. 11229-30.

[436] Van Baal, T.9862-3.

[437] Kupusović, T. 662: "I građani su bili sretni kad je bila gusta magla i u gradu i oko grada kad snajperi nisu djelovali." Thomas govori o P1927, dnevnom izvještaju UNMO-a od 4.-5.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

decembra 1993.), T. 9300-1. Dokument govori o smanjenju snajperske aktivnosti uslijed loše vidljivosti.

[438] Ashton, T. 1129.

[439] Mukanović, T. 3086.

[440] Omerović, T. 3848-9; Kupusović, T. 680-1; Ekrem Pita, 3997.

[441] Tarić, T. 3124-6;

[442] Ashton, T. 1414. Menzilović, koji je živio na obroncima na području Briješkog brda, izjavio je da su civile gađali snajperisti SRK-a koji "nisu nam dali iz kuće izać", Menzilović, T. 6998.

[443] Ashton, T. 1371; to se odnosi na početak zime 1993. i kraj 1993.

[444] Kovač, T. 848.

[445] Kovač, T. 846.

[446] Kovač, T. 843; 871; vidi takođe Hafizović, T. 7760-3 (granatirana je Ulica oslobodilaca Sarajeva, u kojoj se " bilo je to opštepoznato", dijelila humanitarna pomoć); Hadžić, T. 12294-5 (koji je izjavio da se humanitarna pomoć dijelila u atomskim skloništima).

[447] Menzilović, T.6982.

[448] Na primjer, Thomas je u svom svjedočenju govorio o P2088, izvatku dnevnog izvještaja UNMO-a sastavljenog u januaru 1994. (T. 9309-9311, zatvorena sjednica). Zabilježeno je da je SRK granatirao područja za koja se znalo da se na njima civili sklanjaju od snajperskog djelovanja. Izjavio je da su "Bosanci koristili zaklonjene rute kako bi izbjegli Aleju snajpera, ali su te rute napadane artiljerijom, što je bio pokazatelj da su tačno njih napadali." Uočio je da ta praksa objašnjava zašto je broj postradalih bio velik i s obzirom na mali zabilježen broj ispaljenih projektila.

[449] Kovač, T. 843.

[450] Završni podnesak optužbe, par. 285.

[451] Id., par. 285.

[452] Karavelić, T. 12005; Niaz, T. 9081; Lazić, T. 13755-6; Kolp, T. 8254, 8256; Kupusović, T. 657; Hamill, T. 6174; Jusić, T. 3242; Milada Halili, T. 2732; Vidović, T. 4241; Golić, T. 14849; Radinović, T. 20901.

[453] Hamill, T.6174; P3704 (mapa s već ucrtanim linijama sukoba); DP10, T.14328; D1776 (mapa označena s DP10).

[454] Vidović, T.4240-4241; Mandilović, T. 1014; Velić, T. 2774; 2776-2777; P3644.DF (mapa koju je označio Fraser).

[455] Niaz, T. 9081.

[456] Kolp, T. 8243.

[457] Van Lynden, T. 2085, 2092-3.

[458] Van Lynden, T. 2216-7.

[459] Ashton, T. 1221.

[460] Hermer, T. 8439.

[461] Hermer, T. 8467.

[462] Van Lynden, T. 2117, 2119.

[463] Van Lynden, T. 2117, 2119.

[464] Van Lynden, T. 2262, 2264.

[465] Van Lynden, T. 2261.

[466] Van Lynden, T. 2262.

[467] Thomas, T. 9310-9311 (zatvorena sjednica), 9322-9323.

[468] Šehbajraktarević, T. 1776

[469] Hermer, T. 8468-9.

[470] Fraser, T. 11198.

[471] Ashton, T. 1254.

[472] Ashton, T. 1340-1341.

[473] Ashton, T. 1340.

[474] Hvaal, T. 2778-80.

[475] Hvaal, T. 2279, 2282-3.

[476] Hvaal, T. 2284-5. See P3625 (fotografija žrtve ispred mrtvačnice bolnice Koševo koju je snimio Hvaal).

[477] Van Lynden, T. 2120-2125; P3644.VL (mapa Sarajeva na kojoj je svjedok označio mjesto na kojem se nalazi zgrada).

[478] Vidi P3647 (video snimak izvještaja o požaru u zgradi koji je napravio Van Baal); P3467 A (transkript video snimka).

[479] Van Lynden, T. 2125-6.

[480] Van Lynden, T. 2125-6.

[481]Ashton, T. 1392. Niz fotografija koje je snimio Ashton čine reprezentativni uzorak žrtava incidenata snajperskog djelovanja odnosno granatiranja od kraja septembra 1992. do kraja oktobra 1992., T. 1403-4. Vidi P3641 (niz fotografija koje je snimio Ashton).

[482] Ashton, T. 1246-7.

[483] Briquemont, T. 10142-3.

[484] Briquemont, T. 10169. Svjedok je imao dojam da su tokom njegovog službovanja od oktobra do decembra ustvari više granatirani vojni objekti nego civilni ciljevi, T.10143-4.

[485] Vidi, npr., P816 (dnevni izvještaj UNPROFOR-a za Sektor Sarajevo od 16. februara 1993.): "Tokom perioda na koji se izvještaj odnosi borbene aktivnosti ostale su i dalje prilično intenzivne. U različitim dijelovima grada zabilježeno je artiljerijsko i minobacačko granatiranje i vatra iz snajpera i teških mitraljeza tokom cijelog dana. (...) Međutim, najsnažnije su bila granatirana područja Novog Sarajeva", P752 (izvještaj UNPROFOR-a za mjesec januar 1993.): "20 Jan. 93. Situacija se značajno popravila u odnosu na jučerašnji dan i sa strane PAPA, kao i sa strane LIMA javljeno je da je dan relativno miran. Snajperisti su djelovali na glavnu ulicu u gradu, kasarnu Tito i zgradu štampe. Ukupno je zabilježeno 197 pogodaka (artiljerijskih i/ili iz višecijevnih minobacača)"; P2002 (dnevni izvještaj UNMO-a o situaciji u Sektoru Sarajevo za 14. decembra 1993.) i P2007 (dnevni izvještaj o situaciji u Sektoru Sarajevo za 25. decembra 1993.) pokazuju da je između ostalog granatiran "kao i uvijek centar grada"; P2064 (dnevni izvještaj UNMO-a o situaciji u Sektoru Sarajevo od 4. januara 1994.): "Opšta procjena: nestabilno. Opšte vojno djelovanje, konkretno granatiranje i minobacačka vatra i Stambena naselja koja su u (...) dalje su na visokoj razini posljednja 24 sata granatirana i gađana iz minobacača su Novo Snajpersko djelovanje i djelovanje iz(...)Sarajevo pješadijskog naoružanja/teških mitraljeza intenzivno .... unutar grada"; P2840 (dnevni izvještaj UNPROFOR-a o situaciji od 3. augusta 1994.): "Lokacija: područje Aleje snajpera. Opis: jedan snajperista pucao je na tramvaj. Tri(...)iz jedne srpske zgrade bosanska civila lakše ranjena i odvezena u bolnicu".

[486] Jusić, T. 3243-6.

[487] Jusić, T. 3243-6.

[488] Jusić, T. 3242.

[489] Jusić, T. 3247-8.

[490] Jusić, T. 3249. Vidi br. 1 na P3112 (mapa koju je označio svjedok).

[491] Jusić, T. 3250-1.

[492] Jusić, T. 3251-2.

[493] Kučanin, T. 4610, 4612; P3658 (mapa koju je označio svjedok).

[494] Kučanin, T. 4610, 4613, 4617, 4621.

[495] Kučanin, T. 4610.

[496] Mukanović, T. 3106; P3235 (mapa na kojoj je svjedok prethodno označio gdje se nalaze neboderi).

[497] Svjedok AJ, T. 7118-9, 7121.

[498] Svjedok AJ, T. 7119.

[499] Vidi P3263 (fotografija tog područja).

[500] Svjedok AJ, T. 7123.

[501] Svjedok AJ, T. 7121, 7123, 7128.

[502] Svjedok AJ, T. 7122. Ostala je 23 dana na intenzivnoj njezi u bolnici. Vidi P3282 (medicinska dokumentacija iz sarajevske univerzitetske bolnice) (zapečaćeno).

[503] Svjedok AJ, T. 7150.

[504] Svjedok AJ, T. 7144, 7150-1.

[505] Svjedok AJ, T. 7144.

[506] Svjedokinja AJ je izjavila da joj je pucanj dopro s leđa, malo zdesna, iz pravca Grbavice. Prema njenom mišljenju linija sukoba nalazila se oko 50 do 100 metara od mjesta na kojem se incident dogodio i izjavila je da "šta ja znam ... Koliko može biti ta široka saobraćajnica i rijeka. Oni su s druge strane rijeke bili", T. 7123-4. Na tom dijelu Grbavice nalaze se dvije žute zgrade, trgovački centar i četiri bijela nebodera, T. 7124.

[507] Svjedok AJ, T. 7124-5, 7131 (zatvorena sjednica). Na fotografiji koja je predočena u sudnici bijela dvospratnica zaklanja pogled na ulicu iz tih nebodera. Svjedokinja je objasnila da gornji sprat i lijeva strana zgrade nisu bili izgrađeni u vrijeme tog događaja. T. 7129-30 (zatvorena sjednica); P3263 (fotografije mjesta događaja). Na karti koja joj je pokazana u sudnici, a koja nije uvrštena u dokaze, pokazala je i mjesto na kojem su se na Grbavici nalazili trgovački centar i bijeli neboder, svjedok AJ, T. 7131. Iako je prilikom pokazivanja svoje zgrade i mjesta događaja na karti bila malo zbunjena, na video snimku i nizu fotografija koje su joj pokazali u sudnici svjedokinja je jasno pokazala mjesto na kojem je ranjena, svjedok AJ, T. 7132-8; P3280Y (video snimak mjesta događaja); T. 7138-9; P3279Y (panoramski snimak mjesta događaja); T. 7141-4 (zatvorena sjednica).

[508] Svjedok AJ, T. 7125.

[509] Svjedok AJ, T. 7125.

[510] Svjedok D, T. 11893-5.

[511] Svjedok D, T. 1895-6.

[512] Svjedok D, T. 1919; P3637 (mapa koju je svjedok D prethodno označio).

[513] Svjedok D, T. 1919-20.

[514] Svjedok D, T. 1920.

[515] Svjedok D, T. 1933.

[516] Svjedok D, T. 1920.

[517] Id.

[518] Id.

[519] Svjedok D, T. 1928-9. Koristeći se s P3648 (priručnik za oružje) među njihovom oružjem je prepoznao M76 T. 1936.

[520] Svjedok D, T. 1934.

[521] Id.

[522] Svjedok D, T. 2033-4.

[523] Svjedok D, T. 2037-8.

[524] Svjedok D, T. 1912-14.

[525] Id.

[526] DP16 i DP11, vojnici Trećeg bataljona SRK-a stacionirani na području Jevrejskog groblja rekli su da nisu dobili naređenja da gađaju civile. Prema DP16, civile su trebali "poštovati", DP16, T. 16523; DP11, T. 15020-21. Izo Golić, vojnik Prve romanijske brigade SRK-a, izjavio je da je pripadnicima njegove jedinice strogo rečeno da ništa ne gađaju prema vlastitom nahođenju, da ne smiju pucati na civile, te da se pridržavaju Ženevskih konvencija i poštuju ih, Golić, T. 14870. Svjedok DP10, pripadnik Drugog oklopnog bataljona stacioniranog na području Grbavice, izjavio je da njegovoj jedinici nikad nije bilo izdato naređenje da otvara vatru na civile, DP10, T. 14321.

[527] Van Lynden, T. 2104, 2107-8.

[528] Van Lynden, T. 2111.

[529] Van Lynden, T. 2107-8.

[530] Van Lynden, T. 2107-8.

[531] Van Lynden, T. 2110.

[532] Van Lynden, T. 2112.

[533] Hvaal, T. 2258-61.

[534] Hvaal, T. 2262.

[535] Hvaal, T. 2264.

[536] Hvaal, T. 2262, 2265.

[537] Ashton, T. 1221. Pokazao je na karti gdje su se nalazile te stambene zgrade, Ashton, T. 1356-7; P3645 (mapa Sarajeva koju je označio Ashton). Vidi takođe T. 1574, 1578; položaj D7 na P3644.

[538] Ashton, T. 1221, 1367.

[539] Ashton, T. 1367.

[540] Id.

[541] Završni podnesak optužbe, par. 160.

[542] DP16, T. 16522-16523; D1809 (mapa koju je označio svjedok DP16); DP11, T. 14991, 15010-12; D1779 (mapa koju je svjedok označio); D1781(elektronska mapa koju je označio kao DP11); Vorobev, T. 17382-3, 17390; D185 (mapa koju je svjedok označio); Golić, T. 14889.

[543] DP11, T. 14992; DP16, T. 16531.

[544] DP16, T. 16624; DP11, T. 14992; Vorobev, T.17390.

[545] DP16, T. 16522, 16549, 16634; D1810 (mapa koju je označio svjedok DP16); DP11, T.15010-15012; D1781 (mapa koju je označio svjedok). Jedan svjedok je naziva sinagogom, Vorobev, T. 17455, 17466-7.

[546] DP16, T. 16520, 16524.

[547] DP11, T. 14985.

[548] DP16, T. 16522, 16634; DP11, T. 15079, 15092-5.

[549] Golić, T. 14890.

[550] Vorobev, T. 17380, 17466.

[551] Pretresno vijeće napominje da dokazi pokazuju da se iz kapele otvarala vatra, ali ne pokazuju da su njom gađani civili. Viktor Vorobev je posvjedočio da su tokom njegove službe u Sarajevu 1994. njegovi podređeni, koji su bili stacionirani na strani Jevrejskog groblja koju je kontrolisao SRK, prijavili da su kod sinagoge vidjeli naoružane ljude te da se odande povremeno otvarala vatra (Viktor Vorobev, T. 17456.) Nije naveo kojoj strani su pripadali ti naoružani ljudi. DP16 je rekao da je ABiH iz kapele često otvarala vatru na položaje njegove čete (DP16, T. 16522-3, 16534).

[552] Rose, T. 10208.

[553] Kučanin, T. 4608-9; P3658 (mapa koju je označio svjedok).

[554] Van Lynden, T. 2113.

[555] Id.

[556] Kupusović, T. 664-5; Nakaš, T. 1123; Ashton, T. 1282; Eterović, T. 8844; P3645 (mapa Sarajeva koju je označio Ashton). Ta institucija se ponekad naziva "francuskom", "vojnom" ili "građanskom bolnicom", Kupusović, T. 664-5; Harding, T. 4346-7.

[557] Ashton, T. 1231.

[558] Id.

[559] Id.

[560] Ashton, T. 1231 i 1235-6. Kasnije, 1994. godine, Ashton je posjetio područje Pala odakle je ispaljivana vatra i vojnici SRK-a pokazali su mu teško naoružanje koje je bilo razmješteno u blizini, Ashton, T. 1236-7.

[561] Ashton, T. 1232-3, 1243-4.

[562] Ashton, T. 1244-5. U oktobru 1992. fotografisao je znatna oštećenja na fasadi i u bolničkim sobama okrenutim prema Grbavici, Ashton, T. 1393-4; P3641 (odabrane fotografije koje je snimio Ashton).

[563] Ashton, T. 1244. Bio je u bolnici prilikom još jednog incidenta granatiranja do kog je došlo tokom 1993.; popeo se na jedan od gornjih spratova glavne zgrade, provirio prema Grbavici objektivom svog fotoaparata i vidio kako tenk puca na bolnicu. T. 1394. Ashton je pri ruci imao foto aparat s objektivom visoke rezolucije, koji je obično koristio u poslu i pomoću kojeg je mogao vidjeti na daljinu, Ashton, T. 1245.

[564] Van Lynden, T. 2140. Van Lynden se takođe sjeća svog odlaska u bolnicu u maju 1992., kojom prilikom je opazio da je bolnička zgrada "u toj fazi [sukoba] nosila tragove veoma velikog broja projektila", Van Lynden, T. 2089-90.

[565] Ashton, T. 1266.

[566] Mandilović, T. 1090.

[567] Mandilović, T.1033-4

[568] Mandilović, T. 1034.

[569] Mandilović, T. 1034, 1036.

[570] Mandilović, T. 1013.

[571] Mandilović, T. 1013-4.

[572] Mandilović, T. 1020, 1036. Cijelo južno krilo bolnice nije funkcionisalo tokom cijelog perioda rata. Sve aktivnosti morale su se premjestiti u sjeverno krilo. Tokom intenzivnog granatiranja, sve se moralo premjestiti na niže spratove. Viši spratovi, to jest spratovi od petog do dvanaestog, nisu se koristili. Kad se granatiranje stišalo, bolničke djelatnosti ponovo su se premjestile na više spratove, T. 1090-1091.

[573] Nakaš, T. 1122-3.

[574] Nakaš, T. 1123, 1129.

[575] Nakaš, T. 1126. Poslije prvog granatiranja bolnice od 13. maja 1992. medicinsko osoblje istaklo je na južnom dijelu bolnice okrenutom prema Trebeviću i brdu Vraca veliku bijelu zastavu sa znakom Crvenog krsta, Nakaš, T. 1123, 1182; Harding, T. 4348-50. Osoblje je kasnije u septembru 1992. skinulo tu zastavu jer su zbog vatre od nje ostali samo dronjci, Nakaš, T. 1123-4.

[576] Nakaš, T. 1126-7.

[577] Nakaš, T. 1127. Sudeći prema mjestu prvog udara, svjedok je zaključio da su hici ispaljeni s padina Trebevića, koje se nastavljaju na brdo Vraca, Nakaš, T. 1127. Izjavio je takođe da su poslije incidenata granatiranja u bolnici pronađeni dijelovi tenkovskih, artiljerijskih i minobacačkih eksplozivnih projektila, Nakaš, T. 1190.

[578] Nakaš, T.1189-90.

[579] P3661 (Procjena oštećenja koja su Državnoj bolnici nanijeta tokom borbe u januaru 1993., sastavio Carl Harding).

[580] Id.

[581] Id.

[582] Id.

[583] U Optužnici se navodi da je 27. juna 1993., Almasa Konjhodžić, stara 56 godina, ustrijeljena na raskrsnici Đure Đakovića i Kranjčevićeve ulice, sadašnje Alipašine i Kranjčevićeve ulice, dok je šetala sa svojom porodicom, Prvi prilog Optužnici.

[584] Milada Halili, T. 2731, 2734; Sabri Halili, T. 2660-3.

[585] Sabri Halili, T. 2660.

[586] Milada Halili, T. 2732, 2734, 2754; Sabri Halili, T. 2661-4.

[587] Sabri Halili, T. 2665; Milada Halili, T. 2736, 2757.

[588] Sabri Halili, T. 2666, 2669-71; Milada Halili, T. 2736-7; P3262 (dijagram raskrsnice). Oko metar i po iznad zemlje, između kontejnera, nalazila se i jedna prikolica, Sabri Halili, T. 2669-70; Milada Halili, T. 2736-7.

[589] Milada Halili, T. 2736, 2758; Sabri Halili, T. 2664.

[590] Sabri Halili, T. 2664, 2671.

[591] Sabri Halili, T. 2664.

[592] Sabri Halili, T. 2664, 2671.

[593] Sabri Halili, T. 2678-9; Milada Halili, T. 2736-2738; P1340 (smrtovnica gđe Konjhodžić).

[594] Oba svjedoka izjavila su da je žrtva u trenutku incidenta nosila crvenu haljinu s crnim tigrovim uzorkom. Imala je 55 godina, Milada Halili, T. 2739; Sabri Halili, T. 2680.

[595] Sabri Halili, T. 2658, 2679-80, 2686, 2706; Milada Halili izjavila je da je njezin muž bio vojnik, ali da nije nosio uniformu. Toga dana nije nosio nikakvo oružje jer nije bio na dužnosti, T. 2740. Izjavila je da je tokom sukoba "bila u Armiji Bosne i Hercegovine, u kuhinji, radila". T. 2749-50, 2764.

[596] Završni podnesak odbrane, par. 104-106, 113-115.

[597] Završni podnesak odbrane, par. 119.

[598] Milada Halili, T. 2740; Sabri Halili, T. 2680. U izjavi koju je dala Tužilaštvu 11. novembra 1995. Milada Halili govorila je o vozaču automobila koji ih je odvezao u bolnicu kao o vojniku, uprkos činjenici da nije nosio nikakvu uniformu. U sudnici je objasnila da je to mislila zato što je smatrala da je svaki vojno sposoban muškarac u to vrijeme bio vojnik, Milada Halili, T. 2760-1.

[599] Milada Halili, T. 2758

[600] Sabri Halili, T. 2685, 2694, 2702.

[601] D32 (dokument UNPROFOR-a od 28. juna 1993.); Sabri Halili, T. 2691.

[602] Sabri Halili smatra da se metak koji je pogodio njegovu taštu odbio od asfalta i zatim pogodio gđu Konjhodžić. Sabri Halili, T. 2716. Milada Halili smatra da su njezinu majku direktno gađali i da je nije pogodio metak koji se odbio jer se raskrsnica na kojoj je njezina majka ustrijeljena vidjela iz nebodera na Grbavici, Milada Halili, T. 2757.

[603] Tvrdi da se nije moglo vidjeti jer su na tom području bile podignute barikade, te da se konkretno iz nebodera koji su svjedoci pokazali kao izvore vatre nije vidjelo mjesto incidenta, Završni podnesak odbrane, par. 107-13.

[604] Milada Halili, T. 2757.

[605] Sabri Halili, T. 2671, 2716. Rekao je da su meci vjerojatno ispaljeni iz tog nebodera, između prvog i desetog sprata, Sabri Halili, T. 2699-2700.

[606] Milada Halili, T. 2757; Sabri Halili, T. 2676-2677, 2683; P3260 (mapa koju je označila Milada Halili); P3271 (dvije fotografije mjesta događaja); P3279A (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 5 iz Priloga).

[607] Hinchliffe, T. 12969.

[608] P3271 (dvije fotografije mjesta događaja); P3279A (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja navedenog u Prilogu pod brojem 5); P3280 C (video).

[609] U Optužnici se navodi da su svjedok M, žena stara 31 godinu, i njezin sin, star četiri godine, lakše ranjeni u noge mecima koji su uletjeli u prepun tramvaj u kojem su se vozili. Tramvaj se kretao u pravcu zapada po Ulici Zmaj od Bosne prema Alipašinom polju. Mensur Jusić, star 36 godina, lakše je ranjen u nogu. U istom napadu Belma Likić, stara 23 godine, ranjena je u lijevo pazuho. U vrijeme incidenta tramvaj se nalazio ispred hotela Holiday Inn, Prvi prilog Optužnici.

[610] Jusić, T. 3225-6, 3301.

[611] Svjedok M, T. 3340-2, 3355.

[612] Jusić, T. 3237; svjedok M, T. 3340, 3342.

[613] Jusić, T. 3237, 3270, 3298, 3301, 3303; D38 (mapa područja na kojem se dogodio incident); P3279J (niz fotografija raskrsnice); P3112 (mapa koju je svjedok označio), Jusić, T. 3260-1; svjedok M, T. 3343-4; Vidović, T. 4294. Tramvaj se u trenutku incidenta nalazio ispred crkve, Jusić T. 3270, 3276; svjedok M, T. 3344, P3279.I (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 24 iz Priloga); P2696.

[614] Svjedok M, T. 3340, 3343-4, 3355.

[615] Svjedok M, T. 3342-3.

[616] Jusić, T. 3227-8, 3295. Jusić je smatrao da su dijete, djevojka i on ranjeni jednim metkom. Na P3110 (prethodno označenom dijagramu) objasnio je gdje su se, tokom tog događaja, u tramvaju nalazili ranjeni, te mjesto gdje je metak udario u tramvaj, T. 3229-30; P3280 (video snimak mjesta događaja).

[617] Svjedok M, T. 3347-9, 3370; Jusić, T. 3227-8, 3303-4, 3325. Jusić je na D38 (mapa tog područja) označio dvije stanice na kojima se tramvaj nije zaustavio prije nego je stao na stanici Pofalići. Izjavio je da se vozač tramvaja zaustavio tamo jer su tu stanicu od položaja SRK-a na Grbavici zaklanjale škola i crkva, Jusić, T. 3228.

[618] Jusić, T. 3227.

[619] Svjedok M, T. 3341, 3352-3, 3366, 3370-2; P3106 (ljekarska potvrda iz ambulante prve pomoći); Jusić, T. 3341.

[620] Završni podnesak odbrane, par. 387. U njemu se tvrdi: "Da je strijelac imao takvu namjeru, pucao bi u prozor kroz koji je mogao vidjeti one koji su sjedili ili stajali, tj. strijelac ne bi pucao u donji dio tramvaja što bi, objektivno gledajući, teško dovelo do bilo kakvih posljedica, osim neznatnog oštećenja tramvaja". Završni podnesak odbrane, par. 383.

[621] Završni podnesak odbrane, par. 386, 387, 389.

[622] Svjedok M, T. 3340; Jusić, T. 3223; Vigodić, T. 4242; P3656 (niz od 8 fotografija koje je snimila policija). Na fotografiji prikazanoj u sudnici vide se ljudi koji hodaju ulicom kod stanice Pofalići (vidi P3656).

[623] Svjedok M, T. 3340.

[624] Svjedok M, T. 3341-2, 3355; Jusić, T. 3227, 3241. U izjavi koju je Tužilaštvu dala 1995., svjedokinja M je izjavila da su se na stanici Pofalići nalazili vojnici ABiH i UNPROFOR-a. Tokom unakrsnog ispitivanja, svjedokinja je izjavila da se ne sjeća da je na stanici bilo vojnika

ABiH, te je dodala da ih je eventualno bilo dvojica ili trojica, T. 3365-6, 3368. Izjavila je da se stanica Pofalići nalazi dvije stanice dalje od mjesta gdje je tramvaj pogođen, T. 3370.

[625] Jusić, T. 3240.

[626] Završni podnesak odbrane, par. 376-77, 389. Odbrana takođe osporava vjerodostojnost svjedočenja Jusića na osnovu činjenice da je svjedok izjavio da je u trenutku kad je metak pogodio tramvaj osjetio miris baruta, što, prema mišljenju odbrane, u ovom slučaju nije bilo moguće, Završni podnesak odbrane, par. 381-382. Pretresno vijeće ne smatra da to pitanje utiče na vjerodostojnost Jusićevog svjedočenja.

[627] Završni podnesak odbrane, par. 379-380, 384. Odbrana tvrdi da dokazi u spisu pokazuju da je sjeverni i istočni dio Jevrejskog groblja, te kapelu, kontrolisala ABiH, a zapadnu i južnu stranu kontrolisao je SRK, tako da se groblje nalazilo između zaraćenih strana, Završni podnesak odbrane, par. 384.

[628] Vidović, T. 4220-2, 4228, P2696 (Izvještaj o policijskoj istrazi od 19. juna 1994.). Na fotografijama snimljenim tokom forenzičke istrage pokazao je mjesta gdje su meci pogodili tramvaj, T. 4222-7; P3656 (niz od osam fotografija tramvaja). Objasnio je da je metak prošao kroz karoseriju tramvaja jedan metar od zemlje, oštetio je metalni nosač sjedišta s grijanjem, prošao kroz prolaz između sjedišta i pogodio nosač sjedišta na suprotnoj strani, koje je okrenuto prema stražnjem dijelu tramvaja, P3655, P3656; T. 4226-9, 4240. U tramvaju su pronađeni dijelovi metka, T. 4236. U izvještaju koji je sastavio drugi policajac navodi se da se metak raspršio nakon što je pogodio unutrašnji lim tramvaja (P3655).

[629] Vidović je izjavio da je policija pregledala tramvaj tri stanice dalje od mjesta na kojem je pogođen. T. 4250-2. Zvanični sudski vještak za balistiku nije učestvovao u istrazi jer se tramvaj pomjerio s mjesta događaja. T. 4250-52. Nije se koristila uobičajena tehnika kojom se izvor vatre određuje prema tački ulaska i izlaska metka, T. 4301-2.

[630] Vidović, T. 4240-1, 4250-2; vidi P3655 i P2696.

[631] Jusić,T. 3239-40. Svjedok je potvrdio da je tramvaj pogođen u lijevu stranu gledajući u smjeru kretanja tramvaja, desetak centimetara ispod prozora u stražnjem dijelu prvih tramvajskih kola. T. 3228, 3232, 3329. Svjedok je na karti (P3112) označio mjesto gdje se nalazi Jevrejsko groblje, T. 3261.

[632] Svjedok M, T. 3346, 3357-8; P3279.I (panoramski snimak).

[633] Završni podnesak optužbe, par. 396.

[634] Hinchliffe je izmjerio da je jedna zgrada koja se nalazila odmah na sjeveru od Jevrejskog groblja od mjesta događaja udaljena 460 metara, Hinchliffe, T. 12994. Svjedok DP16 procijenio je da udaljenost između sjevernog ruba Jevrejskog groblja i mjesta događaja iznosi oko 460 metara, T. 16623-4.

[635] Svjedok DP11 izjavio je da se mjesto događaja nije vidjelo sa položaja SRK-a na groblju jer su pogled zaklanjali neboderi, svjedok DP11, T. 15012-5. Svjedok DP16 izjavio je da je pogled prema raskrsnici kod Marindvora zaklanja zgrada Skupštine i dva do tri metra visok zid groblja, svjedok DP16, T. 165451-2, 16545; D1810.

[636] Odbrana tvrdi da dokazi u spisu pokazuju da je sjevernu i istočnu stranu Jevrejskog groblja, uključujući i kapelu, kontrolisala ABiH, dok je SRK kontrolisao zapadnu i južnu stranu groblja, tako da se groblje nalazilo između zaraćenih strana, Završni podnesak odbrane, par. 384.

[637] Vidi P3279I (panoramski snimak mjesta snajperskog djelovanja navedenog u Prilogu pod brojem 24); P3279.J (niz fotografija raskrsnice); P2641 (fotografije koje je snimio Ashton).

[638] Završni podnesak optužbe, par. 364.

[639] Tarić, T. 3140-1, 3147; 3195-8.

[640] Mukanović, T. 3084, 3115.

[641] Svjedok J, T. 8054.

[642] DP10, T. 14318.

[643] DP10, T. 14364-5; D1767 (elektronska mapa incidenta snajperskog djelovanja 10 koju je označio svjedok); D1766 (mapa tog područja koju je označio svjedok DP10).

[644] Svjedok D, T. 1896, 1932.

[645] Svjedok D, T. 1921-2, 1925-30, 2021-4.

[646] Svjedok D, T. 1927, 2028.

[647] Svjedok D, T. 2020. Vidi mapu 1, dokazni predmet 3637D (niz mapa tog područja).

[648] Mukanović, T. 3082-4, 3115; P3235 (mapa koju je označio Mukanović); Tarić, T. 3140-3141, 3147; Kučanin, T. 4622, 4630; P3658 (mapa koju je označio Kučanin); svjedok J, T. 8054; P3234 (mapa koju je označio svjedok J).

[649] Svjedok D, T. 1927-1928; P3251 (fotografija tog područja) prikazuje pogled iz rovova u Ozrenskoj ulici. Položaji svjedoka nalazili su se ispod krhotina građevinskog materijala koji se vidi na fotografiji, T. 1927.

[650] Svjedok D, T. 1932.

[651] Svjedok D, T. 1928-9.

[652] Svjedok D, T. 1928-9; P3638 (priručnik o oružju); T.1936.

[653] Svjedok D, T. 1934.

[654] Svjedok D, T. 1928-9.

[655] Id.

[656] Svjedok D, T. 1929.

[657] Svjedok D, T. 1930.

[658] Id.

[659] Svjedok D, T. 1931.

[660] Id. Crveni krug na fotografiji koja je prikazana u sudnici označava jednu od tih raskrsnica. T. 1931; P3251 (fotografija prikazuje pogled iz Ozrenske ulice). Svjedok je izjavio da su snajperisti djelovali na obje strane linije sukoba na području Ozrenske ulice, T. 2042. U vrijeme kad je on bio pripadnik svog voda, linija sukoba na tom području gotovo se i nije mijenjala, T. 2078.

[661] Van Lynden, T. 2114.

[662] Id.

[663] Id.

[664] Id.

[665] Ashton, T. 1383. Ashton je fotografisao unutrašnjost autobusa kad je ovaj pogođen. Vidi P3641 (fotografije koje je snimio Ashton).

[666] Ashton, T. 1384, 1386. Svjedok je na karti označio pravac vatre (P 3645).

[667] Svjedok I, T. 2853.

[668] Habib Trto, T. 7098-9.

[669] Milada Halili, T. 2730.

[670] Milada Halili, T. 2730, 2749.

[671] Sabri Halili, T. 2717-8.

[672] Milada Halili, T. 2732. U oktobru 1992. njezin stan je izgorio u požaru do kojeg je došlo kad je SRK otvorio vatru s tog područja. Milada Halili, T. 2733.

[673] Ta ustanova je takođe djelovala u četiri pridružne stanice u opštinama Vogošća, Ilidža, Novi Grad, Dobrinja, te na sarajevskom aerodromu, Mulaomerović, T. 1616-7, 1642-3.

[674] Mulaomerović, T. 1625.

[675] Id.

[676] Mulaomerović, T. 1627-9.

[677] Mulaomerović, T. 1627.

[678] Mulaomerović se sjeća raznih slučajeva u kojima je osoblje ZHMP-a ranjeno prilikom granatiranja ili snajperskog djelovanja. Izjavio je da je, na primjer, 17. septembra 1992. geler granate pogodio jednog vozača dok je išao prema zgradi. Teško je ranjen u nogu i ostao je invalid, T. 1624. Dva dana kasnije na ulazu u zgradu pogođen je i osakaćen jedan drugi član osoblja, T. 1624. Dana 18. oktobra 1992. ispred zgrade za hitnu medicinsku pomoć geler granate ranio je jednog medicinskog tehničara, T. 1633. Dana 31. februara 1993. jedan kolega pogođen je iz snajpera u kičmu. Ostao je potpuno paralisan i šest mjeseci kasnije je umro, T. 1635.

[679] U Optužnici se navodi da su 3. septembra 1993. Nafa Tarić, stara 35 godina, i njena kćerka Elma Tarić, stara osam godina, pogođene jednim metkom iz vatrenog oružja dok su zajedno išle Ulicom Ivana Krndelja (sada Ulica Azize Šaćirbegović) u centru Sarajeva. Metak je ranio majku u lijevo bedro, a kćerku u ruku i trbuh, Prvi prilog Optužnici.

[680] Nafa Tarić, T. 3127-8. Nafa Tarić je na sebi nosila farmerke, teksas jaknu i bijelu majicu, a Elma Tarić crvenu trenerku, T. 3132-3.

[681] Nafa Tarić, T. 3127. Odbrana tvrdi da se u Izvještaju Komisije eksperata od 3. septembra 1993. navodi da je "gusta magla nad Sarajevom stišala svu pucnjavu" (D36, Završni izvještaj Komisije eksperata, svezak 2, dodatak VI, dio I). To, dakle, dovodi u pitanje vjerodostojnost iskaza svjedoka, Završni podnesak odbrane, par. 167-170. Pretresno vijeće smatra da taj izvještaj ne isključuje da je u 17:00 sati vidljivost na tom mjestu bila dobra, te da to stoga ne utiče na vjerodostojnost iskaza tog svjedoka.

[682] Na mapi je svjedokinja označila put kojim su toga dana prošle, P3105 (mapa tog područja); T. 3129-30, 3200-1. Vidi takođe P3280.I (video traka), T. 3136-8; P3279.H (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 10 iz Priloga), 3148-51. Ulica Ivana Krndelja se sada zove Ulica Azize Šaćirbegović.

[683] Elma Tarić je hodala desno od majke, D35 (izjava data Tužilaštvu), str.2.

[684] Nafa Tarić, T. 3131; D35 (izjava data Tužilaštvu), str. 2. Vidi P3268 (niz fotografija mjesta događaja); T. 3139-40.

[685] Nafa Tarić, T. 3131; D35 (izjava data Tužilaštvu), str.2.

[686] Nafa Tarić, T. 3131-2; P3369A (otpusno pismo Državne bolnice za Elmu Tarić i Nafu Tarić); D107 (Službeni izvještaj Četvrte policijske stanice u Hrasnom – zapečaćeno).

[687] Nafa Tarić, T. 3131; D35 (izjava data Tužilaštvu), str. 2.

[688] Nafa Tarić, T. 3132; D35 (izjava data Tužilaštvu).

[689] Nafa Tarić, T. 3133.

[690] Id.

[691] Nafa Tarić, T. 3133, 3135.

[692] Svjedokinja i njezina kćerka ostale su u Državnoj bolnici gotovo dvije sedmice, T. 3135; P3369A (otpusno pismo Državne bolnice za Elmu Tarić i Nafu Tarić).

[693] Završni podnesak odbrane, par. 174. Odbrana navodi da počinilac nije mogao tako brzo reagovati i otvoriti vatru na žrtve čim su izašle iz zaklona kontejnera, Završni podnesak odbrane, par. 174.

[694] Nafa Tarić, T. 3131.

[695] Nafa Tarić, T. 3133.

[696] Nafa Tarić, T. 3183. Misli da su linije sukoba bile udaljene oko jedan kilometar, T. 3165.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

[697] Prema mišljenju odbrane, ovi podaci su takođe potrebni da bi se ustanovio pravac leta projektila, broj ispaljenih metaka te da li je žrtva ranjena metkom ili dijelovima metka koji su se odbili, Završni podnesak odbrane, par. 171-172. Dušan Dunjić i Milan Kunjadić, vještaci odbrane za sudsku medicinu i balistiku, zaključili da su vrstu projektila i oružja kojima su žrtve ranjene, smjer vatre kao ni to da li su žrtve bile direktno gađane, nisu mogli odrediti jer nisu raspolagali informacijama kao što su priroda povreda koje su žrtve zadobile i položaj tijela žrtava, D1921 (Izvještaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Dušana Dunjića), str. 15-16; D1924 (Izvještaj vještaka odbrane za balistiku Milana Kunjadića), str.7-8; Milan Kunjadić, T. 19341.

[698] Završni podnesak odbrane, par. 176-178. Odbrana tvrdi da su se "od raskrsnice Ozrenske ulice i Mravske ulice položaji SRK "spustili" ispod nivoa južnih obronaka brda, te da je sa lokacija na kojima su se nalazili položaji SRK-a bilo nemoguće pucati u pravcu mjesta [događaja]", Završni podnesak odbrane, par. 177.

[699] Svjedok J, T. 8057; D107 (Službeni izvještaj Četvrte policijske stanice Hrasno) (zapečaćeno). Na mjestu događaja nije pronašao ostatke metaka. T. 8057.

[700] D107 (Službeni izvještaj Četvrte policijske stanice Hrasno) (zapečaćeno). Hinchliffe je pomoću laserskog čitača udaljenosti odredio da je područje Tagolavskog puta, gdje je vidio rovove i gdje se, kako je sumnjao, nalazio izvor vatre, od tačke gdje su žrtve ranjene udaljeno 700 metara, Hincliffe, T. 12979-81.

[701] Svjedok J, T. 8084.

[702] Svjedok J, T. 8084.

[703] Nafa Tarić, T. 3195-8.

[704] Svjedok DP10 izjavio je da se ulica gdje se dogodio incident samo djelimično vidjela sa položaja SRK-a jer je liniju nišanjenja zaklanjala jedna bijela zgrada. Međutim, kasnije je tokom svog svjedočenja priznao da je linija nišanjenja ipak postojala, mada je rekao da je vidljivi dio raskrsnice bio zaštićen zaklonima, svjedok DP10, T. 14373, 14397, 14411-5. Svjedok DP16 je izjavio da se mjesto incidenta nije vidjelo s linija SRK-a, svjedok DP16, T. 16576.

[705] Vidi fotografiju br. 1 iz P3268 (niz fotografija mjesta incidenta); P3280I (video traka); P3279H (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 10 iz Priloga).

[706] U Optužnici se navodi da su 2. novembra 1993. dvojica muškaraca ranjeni rafalom dok su radili na raščišćavanju smeća u Ulici braće Ribara, sadašnjoj Ulici porodice Ribar, na području Hrasnog u Sarajevu. Ramiz Velić, star 50 godina, ranjen je u lijevu podlakticu, a Milan Ristić, star 56 godina, ranjen je u desnu ruku i obje noge, Prvi prilog Optužnici. Optužba nije iznijela nikakve dokaze o ranjavanju Milana Ristića, pa Pretresno vijeće razmatra incident samo u mjeri u kojoj se on odnosi na Ramiza Velića.

[707] Velić, T. 2769-70.

[708] Velić, T. 2771-2, 2776,2780, 2782, P3280D (video snimak mjesta događaja). Svjedok, koji je tada imao 50 godina, svakodnevno je svojim bagerom tovario smeće u kamione, Velić, T. 2769-1.

[709] Velić, T. 2782. Izjavio je da je radio u pratnji UNPROFOR-a kad je pucnjava bila intenzivna ili kad bi trebao raščistiti smeće na nekim opasnim područjima, Velić, T. 2770-1.

[710] Velić, T. 2782.

[711] Velić, T. 2782, 2826.

[712] Velić, T. 2772.

[713] Velić, T. 2817-9, 2834-5. Svjedok je na P3244 (fotografija mjesta incidenta) linijom označio gdje je žica prolazila preko ulice, Velić, T. 2819.

[714] Velić, T. 2772-4, 2837. Vidi P3280D (video snimak mjesta događaja).

[715] Velić, T. 2774, 2807, 2837; P1806 (otpusno pismo Univerzitetskog medicinskog centra u Sarajevu).

[716] Velić, T. 2773-4, 2837-8.

[717] Velić, T. 2773.

[718] Velić, T. 2806; P3279DD; T. 2838.

[719] Velić, T. 2812. Otpusno pismo sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra pokazuje da je primljen 2. novembra 1993. "zbog svježe povrede lijeve šake snajperskim metkom", te da je otpušten 28. decembra 1993., nakon što je dvaput operisan, P1806 (otpusno pismo sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra).

[720] Završni podnesak odbrane, par. 241.

[721] Završni podnesak odbrane, par. 239, 242. Odbrana tvrdi da "kad se uzmu u obzir oštećenja vidljiva na fotografijama, izgleda da stakla nisu bila oštećena, što isključuje tvrdnju optužbe da su Ramiza Velića namjerno gađali", Završni podnesak odbrane, par. 244.

[722] Velić, T. 2826-7. Svjedok je izjavio da je u okviru svojih radnih obaveza tokom sukoba bio raspoređen na kopanje rovova. Do datuma incidenta bio je svega tri puta na kopanju rovova, jednom na Žuči i dvaput prema Vogošći. Međutim, izjavio je da rovove nije kopao bagerom, već samo pijukom i lopatom. T. 2810-11, 2820, 2829-30, 2833. Izjavio je takođe da su ga i ranije gađali dok je vozio bager i sakupljao smeće na drugim mjestima, T. 2782.

[723] Svjedok je na video snimku prikazanom u sudnici pokazao mjesto gdje su bila parkirana oklopna vozila, vidi P3280D (video snimak mjesta događaja).

[724] Velić je izjavio da su vatrom potpuno bile oštećene gume, prednji dio bagera i rezervoar, te da je sve to trebalo zamijeniti, Velić, T. 2807-8, 2813.

[725] Velić, T. 2826.

[726] Velić, T. 2812. Svjedok ne zna niti za jedan vojni objekat na tom području, Velić, T. 2828.

[727] Završni podnesak odbrane, par. 242-243.

[728] Velić, T. 2773-4. Vrata na lijevoj strani kabine takođe su bila okrenuta prema Vracama, Velić, T. 2777.

[729] Velić, T. 2773-4.

[730] Velić, T. 2781. Svjedok je na fotografijama koje su mu pokazali u sudnici jasno pokazao gdje se nalaze policijska škola i drugi položaji SRK-a. Vidi P3244, P3245, P3250 (niz fotografija mjesta događaja), T. 2783-7, 2790; P3280D (video snimak mjesta događaja), T. 2777; P3279D (panoramski snimak mjesta gdje se dogodio incident snajperskog djelovanja br. 15 iz Priloga); T. 2780-1. P3245 (fotografija) prikazuje srednja policijska škola MUP-a. Svjedok je na P3245 (fotokopija P3244), crvenim oznakama i slovom "B" označio mjesto gdje se nalaze srednja policijska škola MUP-a i položaji SRK-a na Vracama, a označio je i P3250 (telefotografija mjesta događaja), Velić, T. 2784-6.

[731] Hinchliffe, T. 12985-6.

[732] DP10 je izjavio da se iz srednje policijske škole MUP-a nije moglo pucati na mjesto događaja jer su pogled zaklanjali zidovi stadiona Grbavica i zakloni postavljeni u blizini mjesta pucnjave, svjedok DP10, T. 14361-2; D1768 (mapa koju je označio svjedok). Svjedok DP16 posvjedočio je da između mjesta incidenta i položaja SRK-a nije postojala linija nišanjenja jer je pogled zaklanjala jedna ružičaste zgrada, ali misli da je iz policijske škole MUP-a ipak postojala djelimična linija nišanjenja, svjedok DP16, T. 16579-82; P3244. Dodao je da se na tom području svakodnevno razmjenjivala vatra, T. 16580.

[733] P3280D (video snimak mjesta događaja); P3244 (fotografija mjesta događaja). Svjedok je izjavio da u to vrijeme tamo nije bilo drveća koje se vidi na fotografijama i video snimku. Vidi P3279D (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 15 iz Priloga), T. 2781-2; P3244 (fotografija mjesta događaja), T. 2783-4.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

[734] U Optužnici se navodi da je 11. januara 1994. Hatema Mukanović, stara 38 godina, ubijena iz vatrenog oružja u svom stanu na prvom spratu dok je sjedila sa svojom porodicom i komšijama i pila kafu uz svjetlost svijeće, u ulici Obala 27. jula 89/I, sada Aleja lipa 64, na području sarajevskog naselja Hrasno, Prvi prilog Optužnici.

[735] Mukanović, T. 3056-7.

[736] Mukanović, T. 3057.

[737] Mukanović, T. 3057.

[738] Mukanović, T. 3057-9. Trpezarija u stanu Mukanovićevih imala je prozor sa šarkama. Gledajući napolje iz trpezarije, lijevo prozorsko okno bilo je stakleno, a na desnoj strani bila je plastična folija. Na pamučnim roletnama bile su rupe od metaka i gelera, T. 3059-60.

[739] Mukanović, T. 3060, 3105.

[740] Mukanović, T. 3061.

[741] Mukanović, T. 3087.

[742] Mukanović, T. 3061, 3105.

[743] Mukanović, T. 3061.

[744] Id.

[745] Mukanović, T. 3061, 3070.

[746] Mukanović, T. 3063.

[747] Mukanović, T. 3064-5, 3119-20. Svjedok je na video snimku i fotografijama koje su mu pokazane u sudnici pokazao ulazne tačke dva metka, kao i mjesto gdje je njegova supruga sjedila u trenutku incidenta, P3280 (video snimak mjesta događaja), T. 3065-7. Kao što je pokazano na snimku, izmjereno je da je druga ulazna tačka bila 97 centimetara od poda i 5,5 centimetara od dovratka, T. 3066. Vidi P3237 (fotografija trpezarije 1A); P3238 (fotografija 1B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3237), T. 3068-70, 3073.

[748] Mukanović, T. 3065, 3119.

[749] Mukanović, T. 3064, 3119-20.

[750] Mukanović, T. 3065, 3119-20.

[751] Mukanović, T. 3063-64.

[752] Završni podnesak odbrane, par. 303. Dušan Dunjić, vještak odbrane za sudsku medicinu, zaključio je da ne može odrediti vrstu projektila kojim je žrtva usmrćena zbog toga što ne raspolaže detaljnim podacima o prirodi rane, D1921 (Izvještaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Dušana Dunjića), str. 29-31.

[753] Mukanović, T. 3073.

[754] P3235 (mapa koju je označio svjedok), T. 3083-3085; P3237 (fotografija 1A); P3238 (fotografija 1B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3237). Mjesto položaja SRK-a označeno je slovom "F". T. 3073. Vidi P3239 (fotografija 2A, pogled sa prozora trpezarije); P3240 (fotografija 2B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3239), P3241 (fotografija 3A, telefotografija pogleda sa prozora trpezarije); P3242 (fotografija 3B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3241), P3279 (panoramska fotografija mjesta incidenata snajperskog djelovanja br. 20 iz Priloga), T. 3081-2.

[755] Mukanović, T. 3115.

[756] Svjedok J, T. 8058, 8061. Svjedok J označio je na mapi zgradu u kojoj je žrtva živjela u vrijeme kad je ustrijeljena. T.8060. Vidi br. 4 na P3234 (mapa mjesta događaja u Hrasnom).

[757] Svjedok J, T. 8061.

[758] Svjedok J, T. 8089. Svjedok je označio na mapi područje izvora vatre, a crvenom linijom je označio gdje je prolazila linija sukoba, svjedok J, T. 8061. Vidi br.7 na P3234 (mapa mjesta događaja u Hrasnom). Priznao je, međutim, da je tehnički moguće da su pucnji ispaljeni s nekog drugog mjesta na brdu, T. 8068.

[759] Hinchliffe, T. 2991.

[760] P3237 (fotografija 1A); P3238 (fotografija 1B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3237); P3239 (fotografija 2A, pogled sa prozora trpezarije); P3240 (fotografija 2B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3239), P3241 (fotografija 3A, telefotografija pogleda sa prozora trpezarije); P3242 (fotografija 3B, prethodno označena crno-bijela fotokopija P3241); P3279 (panoramski snimak mjesta gdje se dogodio incident snajperskog djelovanja br. 20 iz Priloga).

[761] Završni podnesak odbrane, par. 298-302, 306. Odbrana napominje da se incident dogodio nakon što je pao mrak, da je u sobi gorjela samo svijeća, te da je prozor trpezarije bio pokriven plastičnom folijom. U takvim okolnostima, odbrana tvrdi da se žrtva nije mogla, kao što to tvrdi optužba, vidjeti s položaja SRK-a koji su bili udaljeni 800 metara, Završni podnesak odbrane, par. 300. Milan Kunjadić, vještak odbrane za sudsku medicinu, smatra da je izvor vatre bilo Hrasno brdo, T. 19360. Međutim, izjavio je da sa navodnog izvora vatre udaljenog 800 metara počinilac nije mogao vidjeti cilj ako je prozor bio pokriven. Prema iskazu tog svjedoka, dokazi sugerišu da su ta dva metka ispaljena istovremeno, T. 19361. Iako nije mogao tačno navesti koja je vrsta oružja upotrijebljena, smatrao je da je to najvjerovatnije bila automatska puška, T. 19365-7. Zaključio je da žrtva nije mogla biti "neposredni cilj" gađanja "zbog činjenice da je prozor bio pokriven roletnom i zavjesom (zbog čega je vizuelna komunikacija bila nemoguća)", T. 19353; Vidi D1924 (Izvještaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Milana Kunjadića), str.12.

[762] Završni podnesak odbrane, par. 302.

[763] Mukanović, T. 3086-3087. Svjedok je naveo da se njegov stan nalazi 300 do 400 metara od Trga heroja. Nije mu bilo poznato da li je ABiH u zgradi Loris, na Trgu heroja, imala svoj štab, ali izjavio je da je moguće da je prva zgrada na liniji fronta bila štab ABiH, Mukanović, T. 3103.

[764] Mukanović, T. 3086-7.

[765] Svjedok D, T. 1934.

[766] U Optužnici se navodi da je 22. jula 1994. trinaestogodišnji dječak, svjedok AG, pogođen i ranjen u trbuh dok je sa svojom majkom i sestrom gledao izloge u Ulici Miljenka Cvitkovića, sadašnja Ulica Ferde Hauptmana, na području Čengić-vile u Sarajevu, Prvi prilog Optužnici.

[767] Svjedok AG, T. 6286; svjedok AH, T. 6244-5.

[768] Svjedok AH, T. 6265; svjedok AG, T. 6287.

[769] Svjedok AH, T. 6245-6, 6266; svjedok AG T. 6286, 6318, 6334.

[770] Svjedok AG, T. 6286, 6318-9; svjedok AH, T. 6245, 6268-9, 6277.

[771] Svjedok AG, T. 6287, 6296, 6316; svjedok AH, T. 6245, 6247, 6254. Svjedok AG je na dan kad je pogođen nosio kratke pantalone i majicu s kratkim rukavima, svjedok AG T. 6291; svjedok AH, T. 6248.

[772] Svjedok AG, T. 6315-6316. Svjedok AG ne zna da li je čuo pucanj, ali se sjeća da je čuo lom stakla. Svjedok AG, T. 6287, 6316. Svjedokinja AH takođe je čula samo zvuk razbijenog stakla i zatim vidjela da joj je brat ranjen. Vidjela je rupu od metka na lijevoj strani izloga, svjedok AH, T. 6245-7, 6267-74.

[773] Svjedok AH, T. 6270. Svjedokinja AH izjavila je da su ljudi koji su im pomogli nosili civilnu odjeću, svjedok AH, T. 6270.

[774] Svjedok AH, T. 6247, 6278-80; Svjedok AG, T. 6288, 6291, 6298, 6345.

[775] Svjedok AG, T. 6291; vidi P2794 (otpusno pismo Državne bolnice). Vidi P2792 (niz fotografija koje je snimila policija). Ovaj opis događaja potvrđuje pismena izjava koju je majka svjedoka AG dala policiji. Vidi D80 (izjava koju je majka dala Stanici bezbjednosti Novi Grad 1. marta 1995.), svjedok AH, T. 6277.

[776] Završni podnesak odbrane, par. 437-8. Prema mišljenju odbrane, činjenica da su ispaljena samo dva hica i da počinilac nije pokušao da puca u druge ljude na tom području pokazuje da žrtvu nisu namjerno gađali, Završni podnesak odbrane, par. 435. Dušan Dunjić, vještak odbrane za sudsku medicinu, naveo je da zbog nedostatka informacija kao što je detaljan opis karaktera rane koju je žrtva zadobila te položaja tijela žrtve u trenutku incidenta, nije bilo moguće odrediti vrstu projektila kojom je žrtva ranjena niti da li je žrtva direktno gađana ili ju je pogodio metak koji se odbio, D1921 (Izvještaj vještaka odbrane za sudsku medicinu Dušana Dunjića), str. 44-46.

[777] Svjedok AH, T. 6267.

[778] Svjedok AG, T. 6298, 6324; svjedok AH, T. 6248-9. Svjedok AG u blizini nije primijetio vojnu opremu niti da je na parkiralištu ispred prodavnice bilo parkiranih vojnih vozila, svjedok AG, T. 6291, 6319. Svjedokinja AH izjavila je da, kad se vratila po bicikl, u restoranu nije vidjela vojnike, svjedok AH, T. 6270.

[779] Svjedok AG, T. 6288. Rekao je da se zbog šoka nakon ranjavanja ne sjeća da li se, nakon što je ranjen, još pucalo, T. 6288.

[780] Svjedok AG sjeća se da se tada veoma blizu njega igralo još petoro ili šestoro djece i misli da su ona nakon toga vjerovatno pobjegla, svjedok AG T. 6288, 6322. Vidi takođe D80, svjedok AH, T. 6277.

[781] Službena bilješka Centra za bezbjednost, koju je sastavio Kučanin, u kojoj se navodi da je u trenutku pucnjave u restoranu bilo 10 ljudi, ali da niko nije povrijeđen, P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin).

[782] Završni podnesak odbrane, par. 433-435. U njemu se tvrdi da nije dobro ustanovljena udaljenost između mjesta na kojem je žrtva ranjena i navodnog izvora vatre (par. 433). Milan Kunjadić, vještak odbrane za balistiku, zaključio je da na osnovu informacija kojima raspolaže ne može odrediti vrstu upotrijebljenog oružja niti udaljenost s koje je metak ispaljen, D1924 (Izvještaj vještaka odbrane za balistiku Milana Kunjadića), str.18.

[783] Svjedok AG, T. 6328; Svjedok AH, T. 6279.

[784] Kučanin, T. 4510, 4514-5; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin). Kad se kasnije vratila da uzme bratov bicikl, svjedokinja AH vidjela je tragove pogotka na restoranu, svjedok AH, T. 6247-8, 6270. Vidi P3280W (video snimak mjesta događaja); P3279W (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja 27 iz Priloga); P3279WW (fotografije mjesta događaja koje je označio svjedok AG); P3269 (niz fotografija koje je svjedokinja AH prethodno označila).

[785] Kučanin je u restoranu i na prozoru restorana vidio tragove od metka i bio je prisutan kad su drugi policajci fotografisali mjesto zločina i zabilježili putanje metka. Izjavio je da su u restoranu ostale tri udarne tačke metka. Metak je prošao kroz vanjsku tendu restorana i nakon što je probio prozor, pogodio je unutrašnji zid i odbio se od njega te pao na pod, Kučanin, T. 4509-12, 4515-16, 4647-48, 4654-57, 4762-67; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin). Svjedok je na nizu fotografija koje su mu pokazali u sudnici pokazao udarne tačke metka, T. 4515, 4647-8, 4654-7, 4762-67; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija). Objasnio je da je policija, da bi vizuelno povezala prve dvije udarne tačke i odredila izvor vatre, koristila napravu sličnu

periskopu, koju je konstruirao neki vještak za balistiku, T. 4512, 4658-9. Na mjestu događaja pronađen je metak kalibra 7,62 milimetra, T. 4516; P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin).

[786] Kučanin, T. 4512-13; P2790 (Službena bilješka Centra službe bezbjednosti od 22. jula 1994. koju je potpisao Kučanin). Kučanin je na fotografiji koju su mu pokazali u sudnici pokazao mjesto gdje se nalazila kuća, Kučanin, T. 4516-7. Hinchliffe za mjerenje udaljenosti mjesta na kojem je žrtva pogođena i navodnog izvora vatre nije koristio laserski čitač udaljenosti, već je svoje zapažanje zasnivao na liniji grebena, te je procijenio da udaljenost iznosi 1.200 metara, Hinchliffe, T. 12995

[787] Izjavio je da se zbog toga što je mjesto pucnjave od linija SRK bilo udaljeno više od 1.000 metara i zbog "konfiguracije terena i linije razdvajanja na tom području" to mjesto se nije vidjelo sa položaja SRK, svjedok DP16, T. 16577.

[788] P2792 (niz fotografija koje je snimila policija); P3279W (panoramska fotografija); P3280W (video snimak mjesta događaja); P3269 (niz fotografija koje je svjedokinja AH prethodno označila).

[789] P36644.RH; D1814 (karte).

[790] P3644.RH (mapa).

[791] D1814 (mapa).

[792] Hajir, T. 1698.

[793] Svjedok DP6, T. 13869.

[794] Svjedok DP8, T. 14726.

[795] Kolp, T. 8243-4; P3644.MK (mapa koju je označio Kovač); Kovač, T. 877, 881.

[796] Kolp, T. 8243-4.

[797] Kučanin, T. 4633, P3658 (mapa koju je označio svjedok). Na početku sukoba, Dobrinja je takođe bila izložena snažnom granatiranju iz Neđarića, Kovač, T. 877.

[798] Kovač, T. 874, 878. Svjedok DP6 (T. 13984) i DP17 (T. 16832-3) potvrdio je da je SRK u Neđarićima, u Zavodu za slijepe, imao minobacač, T. 15349.

[799] Điho, T. 3936-3937.

[800] Hadžić, T. 12253.

[801] Svjedoci odbrane tvrdili su da se i ABiH takođe žestoko borila u Neđarićima i oko njih. Richard Gray, vojni posmatrač UN-a u Sarajevu od aprila do septembra 1992., izjavio je da je u Neđarićima SRK bio "pod opsadom" i izolovan; linija sukoba nalazila se kod studentskog doma i u Ulici Ante Babića. Snage HVO-a na Stupu granatirale su zgrade u koje je Gray namjeravao postaviti vojne posmatrače, a i inače je to područje bilo gađano artiljerijom i minobacačima ABiH. Dana 18. maja 1992. snage SRK-a granatirale su zgradu od osam ili devet spratova u Ulici Ante Babića, što je bio odgovor na snajpersko djelovanje ABiH (Gray, T. 19856; 19884, oznake na D1845, zapadni dio na mapi Sarajeva; 19754; 19857; 19895; 19899-19902; 19906-7). Prema iskazu svjedoka DP5, vojnika SRK-a koji je napustio to područje sredinom 1993., ABiH je obično vršila napade iz višecijevnih raketnih bacača, ručnih bacača raketa, minobacača i brdskih topova. Snajperisti ABiH otvarali bi vatru sa Vojničkog polja i Alipašinog polja. DP5 se takođe sjeća da su u Neđarićima zapaljene kuće i da je oko 10. juna 1992. izvršen napad u kojem su korišteni i tenkovi. Izjavio je takođe da su tokom sukoba podignuta tri reda barikada na raskrsnici Ulice Ante Babića i Aleje Branka Bujića (svjedok DP5, T. 15250-2, 15256-9, 15271-4, 15404-8). Činjenicu da su oko tog datuma vođene velike borbene operacije potvrdio je svjedok DP51, koji je izjavio da je u ranim jutarnjim satima 7. i 8. juna 1992. u bolnici Koševo pružena pomoć velikom broju ranjenih iz Neđarića (svjedok DP51, T. 13628). Razaranje zgrada u Neđarićima u velikim razmjerima nastavilo se barem do decembra 1992. (svjedok DP6, T. 13935). Optužba je priznala da je u junu

1994. vojnika bilo na obje strane linija sukoba u Neđarićima i da su se borbe vodile svakodnevno; sa svojih položaja u neboderima oko Neđarića snage ABiH imale su dobar pogled na drugu stranu linije sukoba (T. 13898-9).

[802] Svjedok R, T. 8187-8.

[803] P3098 (mapa tog područja koju je označio svjedok); Omerović, T. 3865, T. 3849-50.

[804] Omerović, T. 3849-50; 3886; 3888.

[805] Omerović, T. 3893-4.

[806] Omerović, T. 3863-4.

[807] Fajko Kadrić, T. 3789-90; P3108 (mapa tog područja); Faruk Kadrić, T. 3742-3, pokazao je linije sukoba na karti tog područja, D47; međutim, svjedok je izjavio da nije ustvari mogao vidjeti linije sukoba. Sve zgrade ispred "Zavoda za slijepe i Zavoda za djecu su uništene", kao i one "ispod Doma za slijepu djecu, u Ulici Branka Bujića" (područje koje je na karti označeno kao Oslobođenje-Studentski dom, Zavod za slijepe, Dom penzionera). Vidi takođe Kučanin, T. 4542, P3644.MK1 (mapa koju je označio svjedok). Faruk Kadrić označio je još jednu liniju sukoba duž Aleje Branka Bujića (sada Aleja Bosne Srebrene), od Ulice Ante Babića do "Doma za slijepu djecu", D47 (mapa tog područja koju je označio svjedok); Faruk Kadrić, T. 3742-3. Svjedok DP4 označio je Aleju Branka Bujića kao teritoriju SRK, koja je bila pod stalnom vatrom ABiH; svjedok DP4, T. 14137.

[808] Svjedok DP4, T. 14228.

[809] Svjedok DP6, T. 13918; svjedok DP8, T. 14729; 14742-7.

[810] Svjedok DP6, T. 13919; 14067-8.

[811] P2754 (izvještaj UNMO), o kojem je bilo riječi na T. 16852 (zatvorena sjednica).

[812] P2759 (izvještaj UNMO), str. 4, par. 24; svjedok DP17, T. 16856-61.

[813] Fajko Kadrić, T. 3782.

[814] Fajko Kadrić, T. 3779-3784; 3763 (u vezi sa incidentom u kojem je njegov sin pogođen kasnije toga jutra); Faruk Kadrić, T. 3716 (u vezi sa incidentom pucnjave rano ujutro toga dana).

[815] Marko Kapetanović, T. 5776, 5820; Điho, T. 3906.

[816] Điho, T. 3957.

[817] Omerović, T. 3852.

[818] U Optužnici se navodi da je 4. oktobra 1993. "Faruk Kadrić, star 16 godina, ranjen iz vatrenog oružja u vrat dok se kao suvozač vozio u očevom kamionu Ulicom Ante Babića u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici.

[819] Fajko Kadrić, T. 3753, 3757.

[820] Fajko Kadrić, T. 3755-6.

[821] Fajko Kadrić, T. 3761; P3107, crtež kamiona koji je napravio svjedok, Faruk Kadrić, T. 3706.

[822] Fajko Kadrić, T. 3784, 3786-7.

[823] Fajko Kadrić, T. 3757-8; T. 3786; D47 (mapa koju je označio svjedok). Što se tiče dana kad se dogodio incident, Pretresno vijeće kao potkrepu uzima potvrdu sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra, P1781, u kojoj stoji da je Faruk Kadrić u bolnicu primljen 4. oktobra 1993.

[824] Fajko Kadrić, T. 3793-6; P1781.1 (istorija bolesti pacijenta Univerzitetskog medicinskog centra Sarajevo, gdje se navodi da je "radna organizacija nosioca osiguranja" Peta motorizovana brigada ABiH); Faruk Kadrić, koji je na početku poricao da mu je otac vojnik (T. 3719), kasnije je to priznao, T. 3744.

[825] Fajko Kadrić, T. 3803.

[826] Faruk Kadrić, T. 3750; 3729.

[827] Fajko Kadrić, T. 3760; Faruk Kadrić, T. 3707.

[828] Fajko Kadrić, T. 3761; Faruk Kadrić, T. 3712.

[829] Fajko Kadrić, T. 3763.

[830] Faruk Kadrić, T. 3707, Fajko Kadrić, T. 3765-66. Prema proračunima Pretresnog vijeća udaljenost između raskrsnica Ulice Ante Babića sa Alejom Bosne Srebrene i sa Ulicom Đure Jakšića prije će biti oko 200 metara.

[831] Faruk Kadrić, T. 3706, 3715; Fajko Kadrić, T. 3758, 3779-81; P3108 (prethodno označena mapa); P3644.FK.1 (mapa označena u sudnici); P3277 (fotografija raskrsnice).

[832] Fajko Kadrić, T. 3759; P3107 (crtež kamiona koji je napravio Fajko Kadrić). Svjedok je na crtežu pokazao "ulaznu rupu" na boku automobila "dva'set milimetara ili deset milimetara"; Fajko Kadrić, T. 3765. Kasnije je precizirao da je "kamion pogođen sa desne strane u štok vrata, u visini vrata" (T. 3761).

[833] Fajko Kadrić, T. 3760; Faruk Kadrić, T. 3707-10, 3714, P1781; P1701.

[834] Faruk Kadrić, T. 3707-8; Fajko Kadrić, T. 3759.

[835] Fajko Kadrić izjavio je da je Zavod za slijepe bio poznato uporište snajperista. Istakao je rupe u zidovima odakle je SRK pucao. Prema njegovom iskazu te su se rupe vidjele s mjesta gdje je bio kamion u trenutku kad je na njih otvorena vatra, Fajko Kadrić, T. 3783. Međutim, niko od svjedoka nije tačno vidio odakle je metak doletio, što je, imajući u vidu okolnosti, shvatljivo. Fajko Kadrić takođe je izjavio da je ta raskrsnica uvijek bila opasna i da je njegov kamion već u nekoliko navrata bio pogođen, uvijek u desnu stranu, Fajko Kadrić, T. 3782. Faruk Kadrić ispričao je da je na toj raskrsnici istoga jutra pucano u jednu ženu, te da mu je bilo rečeno da ne ide u školu, Faruk Kadrić, T. 3716. Hinchliffe je izmjerio da je Zavod za slijepe od mjesta gdje se nalazio kamion bio udaljen 440 metara, Hinchliffe, T. 12983.

[836] Fajko Kadrić, T. 3760; Faruk Kadrić, T. 3707.

[837] Fajko Kadrić, T. 3766; Faruk Kadrić, T. 3707-3708. U ambulanti su ranu previli; Faruka Kadrića su kasnije odveli u ustanovu označenu sa KAR, a zatim u sarajevski Univerzitetski medicinski centar (bolnicu Koševo), gdje je bio na dužem liječenju. Četiri ili pet mjeseci kasnije otišao je u Ujedinjene Arapske Emirate, gdje je godinu i po dana bio na daljnjem liječenju, Faruk Kadrić, T. 3708-10.

[838] Faruk Kadrić, T. 3710; P1781 (otpusno pismo bolnice u kojem se navodi da je 4. oktobra 1993. ranjen rasprskavajućim metkom i da mu se u stražnjem dijelu vrata nalaze strana metalna tijela).

[839] P1701 (tri rendgenska snimka vrata). Tvrdnja odbrane da se na osnovu dokaza ne može odrediti čime je povreda nanijeta (Završni podnesak odbrane, par. 205) je neosnovana. Čini se da je odbrana i sama kasnije prihvatila da je "metak doletio negdje sa desne strane kamiona" (Završni podnesak odbrane, par. 215). Poređenje ostataka metka koji su zaostali u vratu Faruka Kadrića sa pršljenom C4 koji se vidi na snimku navodi Vijeće na zaključak da je veći ostatak dug najmanje 2 cm, Faruk Kadrić, T. 3713.

[840] Faruk Kadrić, T. 3742-3. Na dvjema fotografijama snimljenim iz Zavoda za slijepe gledajući prema Ulici Ante Babića vidi se samo jedna mala kuća u izgradnji, koja se nalazi ispred Zavoda. U vrijeme kad se incident dogodio kuća je bila razorena i nije mogla zaklanjati pogled, Faruk Kadrić, T. 3784. Ni drveće koje se vidi na drugoj fotografiji, snimak Ulice Ante Babića iz Zavoda za slijepe, nije moglo zaklanjati pogled jer je ono u to vrijeme bilo niže, P3277, fotografija raskrsnice; Fajko Kadrić, T. 3836. Konkretno u vezi s vidljivošću, oba svjedoka su izjavila da je vrijeme bilo "lijepo", Fajko Kadrić, T. 3761; Faruk Kadrić, T. 3712.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

[841] Fajko Kadrić, T. 3777; Điho, T. 3916-7; Kapetanović, T. 5791-2. Činjenicu da se Zavod vidio sa mjesta gdje je Faruk pogođen naveli su otac (Fajko Kadrić, T. 3779-3784) i sin (Faruk Kadrić, T. 3746).

[842] Faruk Kadrić je pokazao da je toga dana tu bila postavljena mala barikada, neki mali kontejner, T. 3715. Fajko Kadrić pomenuo je da su se tu nalazile barikade visoke oko dva metra, T. 3776; vidi P3277, fotografija raskrsnice.

[843] Kunjadić, T. 19274-5, 19349, 19330. Vozilo koje se kreće brzinom 20-30 km/h, kako se prema sugestiji Fajka Kadrića tom prilikom kretao njegov kamion (T. 3761), kreće se brzinom od 5,5 do 8,3 metra u sekundi.

[844] Kunjadić, T. 19349-51.

[845] Kunjadić, T. 19353.

[846] Zvog ovih neizvjesnosti, Pretresno vijeće ne treba razmatrati tvrdnju odbrane da bi, budući da je vozač kamiona bio pripadnik ABiH (mada nije bio na dužnosti), bilo nerazumno očekivati od nekog vojnika da s te udaljenosti raspozna da je žrtva koja sjedi u nečem što predstavlja vojnu metu civil, Završni podnesak odbrane, par. 215. Odbrana je, međutim, takođe izjavila da se "u potpunosti slaže" sa izjavom svjedoka Briquemonta da civilna vozila postaju legitimni vojni cilj ako je osoba "sigurna da se ona koriste u vojne svrhe," T. 10134. U svakom slučaju, odbrana u osnovi tvrdi da se osoba koja se nalazi u kamionu, koji se, kako se tvrdi, koristi za vojne potrebe, kao što je Faruk Kadrić, ne može smatrati civilom, Završni podnesak odbrane, par. 216.

[847] U Optužnici se navodi da su 13. marta 1994. Ivan Franjić i Augustin Vučić "ranjeni iz vatrenog oružja dok su s još jednim čovjekom šetali Ulicom Ante Babića u naselju Vojničko polje u zapadnom dijelu Sarajeva. Ivan Franjić, star 63 godine, ranjen je u stomak, dok je Augustin Vučić, star 57 godina, ranjen u bubrege, a dva i po mjeseca kasnije podlegao je tim povredama", Prvi prilog Optužnici.

[848] Kapetanović se nije mogao sjetiti tačnog datuma incidenta i smjestio ga je u period oko aprila 1993., Kapetanović, T. 5765. Điho je prvo smjestio incident u mart1994. (Điho, T. 3904), a zatim u april 1994. (Điho, T. 3908). Kasnije mu je predočena izjava koju je 25. februara 1995. dao sarajevskom odjelu za kriminalistiku u kojoj je pomenuo datum 3. mart 1994. (Điho, T. 3909-10; P2476). Dokumentacija sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra i otpusno pismo Franjića pokazuju da je žrtva primljena u bolnicu 13. marta 1994.; P2477, otpusno pismo. na engleski (P2477.1) sadrži krivi datum 13. mart 1993. Što se tiče tačnog vremena kad se incident dogodio, Kapetanović je ispričao da su mu prijatelji pogođeni oko 10:00 sati (Kapetanović, T. 5766, 5827, 5841), a Điho je izjavio da se incident dogodio oko 14:00 ili 15:00 sati (Điho, T. 3908). U izvještaju Četvrte policijske stanice (Opština Novi grad, Sarajevo) od 13. marta 1994. piše da je bilo oko 17:00 sati (P2476.1, engleski prijevod policijskog izvještaja).

849 Kapetanović je izjavio da je Franjić ranjen u predjelu prema sredini stomaka, iznad pupka. Kapetanović, T. 5767-5768, 5782. Oba svjedoka navela su da su mu crijeva malo virila iz otvorene rane. Kapetanović, T. 5768, 5837; Điho, T. 3908. U otpusnom pismu koje je Franjiću 5. aprila 1994. izdala Klinika za abdominalnu hirurgiju sarajevskog Univerzitetskog medicinskog centra, stoji dijagnoza "bolesnik povrijeđen snajperskim metkom, s prolapsom crijeva" P2477.1, otpusno pismo. Datum je u engleskom prijevodu krivo preveden, umjesto "5. aprila 1993." treba pisati "5. aprila 1994."

850 Kapetanović je izjavio da je Vučić teže ranjen u lijevi bubreg (Kapetanović, T. 5838; T. 5767-8, 5823). Iako su oba svjedoka izjavila da je on nakon toga umro od zadobivene povrede (Kapetanović, T. 5769; Džiho, T. 3921), odbrana je tvrdila da podastrijeti dokazi nisu dovoljni da

bi se zaključilo da je uzrok Vučićeve smrti bila ta konkretna povreda bubrega. Pretresno vijeće se slaže da veza između povrede i Vučićeve smrti nije dokazana van svake razumne sumnje.

851 Odbrana sugeriše da je moguće da su tri dotična muškarca bili hrvatski pripadnici HVO-a (Završni podnesak odbrane, par. 313). Pretresno vijeće u dokazima ne nalazi niti jedan element koji potkrepljuje taj navod.

852 Kapetanović, T. 5769 (Franjić i on bili su penzioneri, a Vučić pred penzijom), T. 5774, 5769; Điho, T. 3918. Franjić je živio u istoj stambenoj zgradi gdje i Kapetanović, Kapetanović, T. 5765.

853 Kapetanović, T. 5777, P3280.U (video snimak mjesta događaja).

854 Kapetanović, T. 5802-4, označio je lijevu stranu fotografije u blizini križanja ceste s četiri trake, koja prelazi donjim dijelom fotografije, te sa cestom koja se proteže paralelno sa rubom fotografije, lijevo od crvenog vozila na raskrsnici, P3279Ob (fotografija mjesta događaja).

855 P3202 (mapa na kojoj je svjedok krstićem označio mjesto gdje Trg međunarodnog prijateljstva skreće južno prema Ulici Ante Babića).

856 Kapetanović, T. 5862, koji je označio donju desnu stranu P3279 (fotografija mjesta događaja).

857 Điho, rezervni policajac, i jedan njegov kolega otišli su u naselje, do parkirališta između br. 1 i br. 3 Ulice Ante Babića, nakon što im je prijavljeno da neka djeca diraju neki automobil. Dok su bili tamo, čuli su pucnjavu i prvo mislili da njih gađaju, Điho, T. 3904-6.

858 P3279Oa; P3115, mapa područja koju je označio svjedok; Điho, T. 3911-3912. Takođe, Điho, T. 3962, koji je označio donju desnu stranu P3279Ob, fotografija mjesta događaja.

859 Điho, T. 3907-8.

860 Kapetanović, T. 5766.

861 Kapetanović, T. 5823.

862 Kapetanović, T. 5767, 5781.

863 Kapetanović, T. 5768.

864 Kapetanović, T. 5781.

865 Điho, T. 3906.

866 Kapetanović, T. 5776; 5820; Điho, T. 3906. Dokazi o položaju žrtve i vrsti zadobivenih povreda ne sadrže dovoljno informacija na osnovu kojih bi Pretresno vijeće moglo zaključiti o izvoru vatre.

867 Kapetanović, T. 5781. U vezi s izvorom vatre, odbrana je nagovijestila da je pucanj mogao biti ispaljen iz Doma umirovljenika ili zgrade Oslobođenja, koje su od Zavoda za slijepe udaljene 50 do 100 metara (Kapetanović, T. 5821) i koje je kontrolisala ABiH, Điho, T. 3934-6; P3115 (mapa koju je označio svjedok).

868 Điho, T. 3918.

869 Kapetanović, T. 5768.

870 Kapetanović, T. 5786.

871 Điho, T. 3957. Tačnije, u tu svrhu su na zidovima Zavoda za slijepe napravljeni otvori veličine 30 do 40 centimetara, što je Điho lično vidio kad je, po potpisivanju Dajtonskog sporazuma 1995., otišao do te zgrade, Điho, T. 3956-7; 3959.

872 Kapetanović, T. 5774; P3265, fotografija tog područja na kojoj je svjedok označio šta je uništeno u granatiranju; konkretno, uništene su dvije privatne kuće ispred Studentskog doma; Điho je posvjedočio da se s mjesta gdje je Franjić pogođen vidio Zavod za slijepe, T. 3952. Studentski dom bio je šupalj i kroza nj se kroz nekoliko velikih rupa moglo vidjeti, Fajko Kadrić, T. 3777; Điho, T. 3916-7; Kapetanović, T. 5791-2.

873 Điho, T. 3914.

874 Kapetanović, T. 5833.

875 Kapetanović, T. 5768, 5836-7.

876 Kapetanović, T. 5838; Điho, T. 3907.

877 Kapetanović, T. 5838; Điho, T. 3908.

878 Izjava koju je Kapetanoviću podastrijela odbrana, T. 5843.

879 U Optužnici se navodi da je 13. juna 1994. "Fatima Salčin, stara 44 godine, ranjena iz vatrenog oružja u desnu šaku dok je sa svekrvom išla Ulicom Ive Andrića u naselju Mojmilo u Sarajevu", Prvi prilog Optužnici.

880 Salčin, T. 2924-6, 2941.

881 Salčin, T. 2925-7, 2942-3.

882 Salčin, T. 2930.

883 Salčin, T. 2926.

884 Salčin, T. 2946.

885 Salčin, T. 2943.

886 Salčin, T. 2932.

887 Salčin, T. 2927, 2943, 2971.

888 Salčin, T. 2927, 2971.

889 Salčin, T. 2927, 2931, 2938.

890 P3369 (otpusno pismo Opšte bolnice Dobrinja), P3369.1 (prijevod); T. 2931-2.

891 Maljanović, T. 2976.

892 Maljanović, T. 2977, 2989, 2999, 3004.

893 Maljanović, T. 2987.

894 Maljanović, T. 2979, 3006.

895 Maljanović, T. 2979.

896 Maljanović, T. 2980.

897 Maljanović, T. 2980-2.

898 Maljanović, T. 2986.

899 *Id.*

900 Maljanović, T. 2988.

901 Salčin, T. 2932.

902 Salčin, T. 2933.

903 P3259, Salčin, T. 2935.

904 Salčin, T. 2934, 2936-7.

905 Maljanović, T. 2987-8.

906 Maljanović, T. 2980.

907 Maljanović, T. 2982, 2984.

908 P3100; T. 2984-6, 2990-2.

909 Ovo se zasniva na proračunima na osnovu P3100 i C2.

910 Maljanović, T. 2980.

911 Maljanović, T. 3007-8.

912 Svjedok DP5, T. 15238-9, 15249-50.

913 Svjedok DP5, T. 15297.

914 Svjedok DP5, T. 15409-11; D1785.

915 Svjedok DP5, T. 15297.

916 Svjedok DP5, T. 15297-8; D1785.

917 Završna riječ optužbe, T. 21707.

918 Završni podnesak odbrane, par. 361.

919 Vidi P3100 i P3644.RH.

920 Maljanović, T. 3007-8.

921 Maljanović, T. 2988.

922 U Optužnici se navodi da je 26. juna 1994. "Sanela Muratović, stara 16 godina, ranjena iz vatrenog oružja u desno rame dok je sa prijateljicom išla Ulicom Đure Jakšića, sadašnjom Ulicom Adija Mulabegovića, u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici.

923 Omerović, T. 3843-5, 3877-8. Medina Omerović, prijateljica koja je bila sa Sanelom Muratović u trenutku incidenta, jedini je svjedok koji je dao iskaz o incidentu.

924 Omerović, T. 3847.

925 Omerović, T. 3844. Međutim, Omerovićeva je 8. novembra 1995. kao mjesto gdje je Muratovićeva ranjena označila tačku na dijelu Lukavičke ceste koji čini nizbrdicu, na jugozapadnoj strani linije sukoba. Omerović, T. 3864. Svjedokinja je priznala da se ne snalazi najbolje u pronalaženju mjesta na mapama; Omerović, T. 3866. Svi ostali dokazi predočeni na suđenju, a osobito panoramski snimak područja snimljen s mjesta gdje je Muratovićeva pogođena (P3280O), nedvojbeno upućuju na činjenicu da su dvije djevojke prolazile između dvije zgrade u Ulici Đure Jakšića, idući od zgrade u kojoj je živjela sestra svjedokinje prema zgradi svjedokinje. Jedno krilo zgrade svjedokinje proteže se naprijed, prema ulici (P3280O). S obzirom na to, Pretresno vijeće smatra da oznake unijete na mapu 8. novembra 1995. nisu od značaja za određivanje tačnog položaja dviju djevojaka na dan incidenta.

926 Omerović, T. 3845-7.

927 Rov je prelazio preko cijele ulice, Omerović, T. 3851.

928 Pritrčala su im tri vojnika koja su ih upozorila na snajpersku vatru i odvela Muratovićevu u bolnicu Dobrinja, Omerović, T. 3844, 3880-1.

929 P3098 (mapa tog područja s oznakama svjedoka).

930 P3098 (mapa tog područja), Omerović, T. 3866-67.

931 Odbrana se u prilog svom argumentu da nije bilo moguće otvarati vatru sa gornjih spratova Zavoda za slijepe pozvala na iskaze tih svjedoka, Završni podnesak odbrane, par. 396. Konkretno, svjedok DP4, pripadnik čete SRK-a razmješten u Neđarićima, izjavio je da na tom položaju nije nikad vidio puške s teleskopskim nišanom (svjedok DP4, T. 14225). Svjedok DP6 napomenuo je da je SRK zauzeo samo prvi sprat Zavoda za slijepe, te da nisu bili na višim spratovima jer je tamo bilo previše opasno, svjedok DP6, T. 14067-8.

932 P2757, izvještaj vojnih posmatrača UN-a, str. 4, par. 24; P2754, izvještaj vojnih posmatrača UN-a o kojem je bilo riječi na T. 16852 (zatvorena sjednica). Svjedok DP17, T. 16856-16858 (zatvorena sjednica), gdje govori o P2754; iako je ustvrdio da "snajper nije postojao", svjedok je izjavio da u Zavodu za slijepe "snajperskog oružja nije bilo, a bilo je oružja kojim se moglo tući, gađati na većoj udaljenosti".

933 Fajko Kadrić, T. 3782; Điho, T. 3957. Omerovićeva je ispričala da se u proljeće 1994. u istoj ulici dogodio još jedan incident pucnjave iz snajpera u kojoj je poginuo Dejan Stefanović, Omerović, T. 3849. Dječak je pogođen na drugoj strani ulice, bliže Aleji Branka Bujica, nego što je mjesto gdje je pogođena Muratovićeva (P3098, mapa područja na kojoj je svjedok unio oznake; Omerović, T. 3865, 3849-50). Iako je svjedok iznio protivrječne dokaze o tome gdje je tada bio izvor vatre, Pretresno vijeće smatra da ta protivrječja ne utiču na dio iskaza koji se odnosi na incident vezan za Muratovićevu. Omerovićeva je objasnila da je tokom rata na osnovu onoga što je čula stekla utisak da je snajperska vatra otvarana iz Zavoda za slijepe ili iz okolnog područja, Omerović, T. 3852.

934 Završni podnesak odbrane, par. 405.

935 T. 13898-9.

936 Omerović, T. 3844. Ona je kasnije potvrdila da su im vojnici "rekli da požurimo jer je prije par minuta otvorena snajperska vatra", Omerović, T. 3881.

937 Svjedokinja je navela da je ranije 1994. u svojoj zgradi i stambenoj zgradi svoje sestre vidjela vojnike, ali takođe je rekla da u ulici gdje se incident dogodio nikad nije primijetila vojnike. Koliko je njoj poznato, vojnici koji su im pritekli u pomoć nisu bili stacionirani u toj zgradi, Omerović, T. 3882, 3891.

938 Hinchliffe, T. 12994.

939 U Optužnici se navodi da je 17. jula 1994. "Rašid Džonko, star 67 godina, ranjen iz vatrenog oružja u leđa dok je sjedio i gledao televiziju u svom stanu u Ulici Milanka Vitomira, sadašnjoj Ulici Senada Mandića Dende broj 5, u Vojničkom polju, u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici.

940 Džonko, T. 5645; 5712; P3279.

941 Džonko, T. 5645; 5711-2.

942 Džonko, T. 5646, P3279T (fotografija iz video snimka).

943 Džonko, T. 5651.

944 Džonko, T. 5655.

945 Džonko, T. 5652.

946 *Id*.

947 *Id*.

948 *Id*.

949 Džonko, T. 5646, 5652; P3279TT; T.5653-4; P3279T (fotografija na kojoj žrtva sjedi na mjestu gdje je bila pogođena).

950 Džonko, T. 5646-8, 5740.

951 Džonko, T. 5648.

952 Džonko, T. 5649-50.

953 Završni podnesak optužbe, par. 363.

954 Završni podnesak odbrane, par. 422.

955 Id.: odbrana tvrdi da je žrtva "ranjena uveče, u 10:45 sati, kada u stanu nije bilo svjetla i upaljen je bio samo televizor, kad su na prozore i vrata bile navučene zavjese, tako da izgleda da je posve jasno da se žrtva uopšte nije mogla vidjeti".

956 Završni podnesak odbrane, par. 422.

957 Džonko, T. 5740-1, 5745, 5663.

958 Džonko, T.5741, 5745.

959 Džonko, T.5741: "Pa znate šta, ko što svi kažu, a i ja sam tuj, da nije mogao niotkle doć', neg je moro doć otod Teološki fakultet, na toj visini, koja je gađana, ona je gađana sa, gore možda s krova, pošto je to išlo takvom pravcu, da je sa zemlje odozdo ne bi me mog'o gore potrefit".

960 Džonko, T. 5649, 5663, P3279.

961 Džonko, T. 5689: svjedok je pomenuo da je na mjestu gdje se na fotografiji vidi neka manja kuća, ispred Teološkog fakulteta, bio bunker VRS-a; vidi takođe T. 5663.

962 P3728, P3644.RH.

963 Džonko, T. 5651, 5661.

964 Džonko, T. 5649; P3279T, fotografija 35; T. 5664-5, 5658.

965 P3279T, fotografija 3A; Džonko T. 5662-3.

966 Džonko, T. 5663.

967 P3279T, fotografija 3A; Džonko T. 5662-3.

968 Džonko, T. 5657.

969 Džonko, T. 5655-7; P3279T (fotografija 9A).

970 Džonko, T. 5657-8: stanovnici su ta ulazna vrata koristili samo noću kad bi išli po vodu, a na drugoj strani zgrade probili su prolaz kroz zid.

971 DP8, T. 14802, DP8 je naglasio da se linija nišanjenja iz stana nije poklapala sa linijom nišanjenja iz Teološkog fakulteta, T. 14799-14802.

972 Džonko, T. 5648.

973 Džonko, T. 5648-9.

974 Džonko, T. 5720, 5727-9.

975 Id.

976 Džonko, T. 5739.

977 Džonko, T. 5729.

978 Pismena izjava Medihe Golo (kao dokaz su prihvaćeni samo dijelovi izjave, koji su naglas pročitani u sudnici); Džonko, T. 5733-8.

979 P1839 (izvještaj UNPROFOR-a – uvršten kao zapečaćeni dokument). P1839 nije konkretno naveo da li su osobe koje su poginule, odnosno ranjene u granatiranju, bile civili.

980 P1839 (izvještaj UNPROFOR-a – uvršten kao zapečaćeni dokument).

981 Id.

982 Široičenko, T. 17210.

983 Široičenko, T. 17256.

984 D1823 (izvještaj vojnih posmatrača UN-a o stanju za period od 10. do 11. januara 1994. – iako je izvještaj datiran s 11. januarom 1994., na D1823 pogrešno je na jednom mjestu upisano da pokriva period od 10. do 11. decembra 1994.)

985 D1823 (izvještaj vojnih posmatrača UN-a o stanju za period od 10. januara 1994. do 11. januara 1994.)

986 Id. Široičenko je izjavio da je poslije događaja sprovedena istraga, ali nije znao šta je zaključeno, Široičenko, T. 17285-6.

987 D1823 (izvještaj vojnih posmatrača UN-a o stanju za period od 10. do 11. januara 1994.)

988 Ashton, T. 1228.

989 Ashton, T. 1229.

990 Ashton, T. 1227.

991 Ashton, T. 1228. Ashton nije tačno naveo odakle su granate ispaljene.

992 Kučanin, T. 4517, 4519 i 4539-40. P1840.1 (engleski prijevod izvještaja CSB Sarajevo – uvršten kao zapečaćeni dokument).

993 P1840.1 (engleski prijevod izvještaja CSB – uvršten kao zapečaćeni dokument).

994 Kučanin, T. 4521.

995 Kučanin, T. 4521-3.

996 Kučanin, T. 4522.

997 Agnanović, T. 7717.

998 Agnanović, T. 7727-8.

999 Agnanović, T. 7728.

1000 Agnanović, T. 7727-8.

1001 Agnanović, T. 7726-8. Pretresnom vijeću podastrijeti su takođe dokazi da je obližnje područje Novog Grada redovno bilo izloženo vatri iz pješadijskog i teškog naoružanja. Vidi Mustafa Kovač, T. 874 i Fata Spahić, T. 7948.

1002 U Optužnici se navodi da su 22. januara 1994. tri minobacačke granate pogodile područje Alipašinog polja, "jedna u park iza stambenih zgrada, a druga i treća ispred tih zgrada u

Geteovoj ulici broj 3 (prethodno Cetinjska ulica) i Ulici Bosanka broj 4 (prethodno Ulica Klare Cetkin), gdje su se igrala djeca. Druga i treća granata su usmrtile šestoro djece mlađe od 15 godina, te ranile jednu odraslu osobu i još četvoro djece istog uzrasta. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca zapada", Drugi prilog Optužnici.

1003 Vidi, na primjer, DP17, T. 16729; i P3644.RH (mapa).

1004 P3644.RH (mapa).

1005 P3644.RH, D1814 (mape).

1006 Todorović, T. 8006-7.

1007 Todorović, T. 8008-9, 8020.

1008 Todorović, T. 8009, 8020.

1009 Todorović, T. 8011-12, 8026.

1010 Kapetanović, T. 7954.

1011 Kapetanović, T. 7955-7.

1012 Kapetanović, T. 7974-5.

1013 Kapetanović, T. 7956.

1014 Kapetanović, T. 7956-7, 7961-2, 7984.

1015 Svjedok AI, T. 7665, 7669-70.

1016 Svjedok AI, T. 7665, 7670, 7682, 7688.

1017 Svjedok AI, T. 7665, 7670-1.

1018 Svjedok AI, T. 7665, 7667.

1019 Aganović, T. 7717-8.

1020 Aganović, T. 7718-20.

1021 Aganović, T. 7720.

1022 Aganović, T. 7722.

1023 Aganović, T. 7722-3.

1024 Aganović, T. 7723-4.

1025 Aganović, T. 7723-4.

1026 Svjedok Q, T. 7362-4.

1027 Svjedok Q, T. 7365-6.

1028 Svjedok Q, T. 7364, 7370, 7400-1.

1029 Svjedok Q, T. 7400; P2171B (izvještaj svjedoka Q), P2171B.1 (prijevod gorenavedenog).

1030 Eterović, T. 8839, 8854-5, 8857-8.

1031 Eterović, T. 8840; P2171C (Eterovićev izvještaj), P2171C.1 (prijevod gorenavedenog).

1032 Eterović, T. 8841, 8845-6, kao i gorenavedeni dokazni predmet.

1033 Todorović, T. 8030-1.

1034 Kapetanović, T. 7960-1.

1035 Svjedok AI, T. 7668-70, 7687-8.

1036 Svjedok AI, T. 7669.

1037 Svjedok AI, T. 7684, 7691.

1038 Svjedok AI, T. 7669, 7686-7.

1039 Aganović, T. 7727-8.

1040 Aganović, T. 7727.

1041 Svjedok Q, T. 7402, 7406-7.

1042 Svjedok Q, T. 7404, 7407.

1043 Sabljica, T. 5248-9; P2171 (Sabljičin izvještaj), P2171.1 (prijevod gorenavedenog); vidi takođe P2171.A, P2171.A.1 (revidirani prijevod gorenavedenog).

1044 Sabljica, T. 5270-2, 5360.

1045 Sabljica, T. 5270-1, 5363; P2171A.1.

1046 Sabljica, T. 5270-2, 5378; P2171A.1.

1047 Sabljica, T. 5271, 5275, 5282-4. Mjesto gdje se nalazio Zavod za slijepe označeno je na P3727 (mapa).

1048 Svjedok Q, T. 7403.

1049 Svjedok AI, T. 7683.

1050 Aganović, T. 7725-6.

1051 Aganović, T. 7748.

1052 Todorović, T. 8015, 8027.

1053 Todorović, T. 8028-30.

1054 Kapetanović, T. 7958-9, 7978. On je kasnije izjavio da je "Kulin ban" od stražnjeg izlaza iz njegove zgrade bio udaljen *15* metara (T. 7962-3; ista brojka pojavljuje se u transkriptu na francuskom), a kasnije se pominje da je udaljenost iznosila 100 do 150 metara (T. 7973). Pretresno vijeće smatra da manja udaljenost, kako je zabilježeno u transkriptima, ne može biti tačna. Svi dokazni predmeti (uključujući i mape) potkrepljuju drugu Kapetanovićevu tvrdnju (dvaput ponovljenu) da je udaljenost iznosila najmanje 100 metara.

1055 Kapetanović, T. 7959, 7978.

1056 Kapetanović, T. 7959.

1057 Kučanin, T. 4664.

1058 Kučanin, T. 4663, 4665.

1059 Kučanin, T. 4687.

1060 Eterović, T. 8869, 8875. Svjedoci Vahid Karavelić i Milorad Bukva su obojica potvrdili da je "Kulin ban" bilo ime hrvatskih jedinica ili neke hrvatske brigade (T. 12023, odnosno 18424).

1061 Svjedok Q, T. 7441; D97 (dopis).

1062 Svjedok Q, T. 7441-2.

1063 Svjedok Q, T. 7451-2.

1064 Svjedok AI, T. 7682-3.

1065 Aganović, T. 7732; Kapetanović, T. 7984; Todorović, T. 8028; Hafizović, T. 7845; Ljuša, T. 7886; Cutler, T. 9016; Thomas, T. 9377; svjedok W, T. 9627; Mole, T. 11100; Fraser, T. 11211; Bergeron, T. 11294; i Van Baal, T. 11346.

1066 Karavelić, T. 12023.

1067 Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 41.

1068 Završni podnesak odbrane, par. 656; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 121, 125.

1069 Završni podnesak odbrane, par. 658-60; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 121, 125.

1070 Završni podnesak odbrane, par. 659.

1071 Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 121.

1072 Završni podnesak odbrane, par. 660-1.

1073 Završni podnesak optužbe, par. 515, 527-8.

1074 Id., par. 523-6.

1075 Id., par. 482; općenitije, u vezi sa tačnošću, vidi *id*, par. 473-483.

1076 DP17, T. 16832-3, 16890.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

1077 DP17, T. 16832.

1078 Hadžić, T. 12254.

1079 T. 21981.

1080 Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 41.

1081 Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 41.

1082 Svjedok DP17 izjavio je da je područje Neđarića koje nije kontrolisala SRK bilo neznatno (T. 16876).

1083 Vidi P3727 gdje je prikazan dijapazon položaja iz kojih je mogla biti otvorena vatra i koji su omeđeni tačkastim linijama koje konvergiraju sa zapada prema Alipašinom polju.

1084 Van Lynden, T. 2183-4: "Dobrinja […] je na početku bila pod zasebnom opsadom u odnosu na ostatak Sarajeva. Veza je uspostavljena krajem juna 1992.", kad je ABiH zauzela brdo Mojmilo (T. 2210).

1085 Dževlan, T. 3516; Karavelić, T. 11816, P3728 (elektronska mapa koju je označio Vahid Karavelić); P3732 (mapa koju je označio Ismet Hadžić); DP9, T. 14459, T. 14464, T. 14496; D1770 (mapa koju je označio svjedok); D1771 (elektronska mapa koju je označio DP9).

1086 Hafizović, T. 7778-80 i 7787.

1087 Hafizović, T. 7782-3.

1088 Hafizović, T. 7787.

1089 Hafizović, T. 7780-2.

1090 Hadžabdić, T. 6736.

1091 Hadžabdić, T. 6737.

1092 Gavranović, T. 6711.

1093 Gavranović, T. 6718.

1094 Hadžić, T. 12205.

1095 Hadžić, T. 12246.

1096 Sokolar, T. 3622.

1097 Refik Sokolar, policajac sa Dobrinje, izjavio je da su veći most koristila vozila, a dva manja pješaci, Sokolar, T. 3622, vidi takođe P3097 (mapa koju je označio Refik Sokolar); pravoslavna crkva bila je na otvorenom području, Sokolar, T. 3581. Sokolar je takođe opisao mostove preko rijeke Dobrinje unutar dijela Dobrinje pod kontrolom AbiH kao što slijedi: "Sa zapada na istok bio je veliki most na liniji konfrontacije, gore je bila i autobuski terminal, okretnica. Bio je jedan veliki most, al tu se nije niko kretao tu je bila linija razdvajanja. Pa je zatim bio jedan manji pješački most, zove se most, ulica je imala Emila Zole trg 3, se prelazilo u Dobrinju III. Pa je bio most kud se odvijao saobraćaj, kud je kretao se autobus, kad je bilo dozvoljeno da se, kad je mogao da se kreće znači za automobile. Pa ponovo još jedan pješački most između Dobrinje II i Dobrinje III. I treći most koji nije bio u funkciji, u saobraćaju, je također za namijenjen za vozila za dva smjera to je već bliže znači naselju Neđarići." Vidi takođe P3728 (incidenti 6&18, karte s lokacijama na kojima su se nalazili mostovi), T. 3623.

1098 Husein Grebić posvjedočio je da je oko 200 metara od tog mosta, na raskrsnici Bulevara branilaca Dobrinje i Ulice Emila Zole bilo komandno mjesto Trećeg bataljona Pete brigade ABiH, Grebić, T. 7295 (označeno s br. 5 na D95: mapa koju je označio Husein Grebić).

1099 Sokolar, T. 3622, 3623.

1100 Šahinović, T. 3434; dodala je da "snajper kad zašuti – počinju granate", T.3436.

1101 Pješački most koji povezuje Dobrinju II s Dobrinjom III.

1102 Šahinović, T. 3423.

1103 Šahinović, T. 3427.

1104 Zametica, T. 3480, Dževlan, T. 3545.

1105 Zametica, T. 3481-2; Šahinović, T. 3415, 3426, 3440. Šahinovićeva je ispričala da je ponekad odlazila po vodu tri do šest puta dnevno (T. 3415), a Zametica je ispričala da je njezina porodica odlazila tamo svakog ili svakog drugog dana (T. 3505). Zametica je objasnila da je na rijeci Dobrinji bilo šest mostova i da je most o kojem ona govori četvrti most od pravoslavne crkve (T. 3494-5).

1106 Šahinović, T. 3415-6.

1107 Šahinović, T. 3416.

1108 Zametica, T. 3482-3.

1109 Zametica, T. 3505.

1110 Šahinović, T. 3423.

1111 Šahinović, T. 3423; Zametica, T. 3503.

1112 Šahinović, T. 3435.

1113 U Optužnici se navodi da je 11. jula 1993. "Munira Zametica, stara 48 godina, ubijena iz vatrenog oružja dok je točila vodu iz Dobrinjske rijeke u naselju Dobrinja II i III.", Prvi prilog Optužnici.

1114 Šahinović, T. 3416, 3418, 3436; Šahinovićeva je prvo izjavila da se to dogodilo u 14:00-15:00 sati (T. 3416), zatim predveče (T. 3417), zatim se ispravila i ponovo rekla da se dogodio između 14:00 i 15:00 sati (T. 3418). Šahinovićeva je izjavila da je vrijeme koje se pominje u službenoj bilješci, prema kojoj se događaj desio u rano veče, netačan. Vahida Zametica potvrdila je iskaz Šahinovićeve da se događaj dogodio između 14:00 i 14:30 sati (T. 3440). Takođe, smrtovnica žrtve koja potvrđuje da je smrt nastupila u 16:00 sati 11. jula 1993. potkrepljuje iskaze ovih svjedokinja (P1382C).

1115 Zametica, T. 3482; Šahinović, T. 3440, 3416-7.

1116 Šahinović, T. 3436.

1117 Šahinović, T. 3422, 3419; ulica koja vodi do tog mosta zvala se Ulica Oktobarske revolucije, a svjedok misli da se sada zove Ulica Dobrinjske bolnice (T. 3427-8).

1118 Šahinović, 3417.

1119 Šahinović, T. 3417-8.

1120 Šahinović, T. 3418. Zametica, T. 3483-5, 3501.

1121 Zametica, T. 3484-5.

1122 Šahinović, T. 3418, 3432-3, 3438, 3453; Šahinovićeva je pretpostavila da su oni ili išli ili se vraćali sa straže; ne zna pouzdano jer je napustila mjesto događaja i bila je na pola puta kad se vratila i vidjela ih. Razmjestili su se na mostu iza vreća s pijeskom i otvorili vatru u pravcu pravoslavne crkve kako bi žrtvu mogli izvući iz vode. Svjedokinja se ne sjeća da li je između vojnika ABiH koji su uzvratili vatru s mosta i srpskih snaga u crkvi došlo do razmjene vatre. Obično se iz Dobrinje II nije otvarala vatra u pravcu Dobrinje IV, Šahinović, T. 3418, 3434-38, 3452-3.

1123 Šahinović, T. 3418, 3453. Na smrtovnici žrtve piše da je smrt nastupila u 16:00 sati, P1382. Službeni izvještaj o događaju koji je sastavila Služba javne bezbjednosti ("Službena bilješka") potvrdio je smrt Munire Zametica; ocijenjeno je da se "ubistvo dogodilo 11. jula 1993. između 19:00 i 19:30 sati" i da je žrtva ustrijeljena s dva metka. D42 (službeni izvještaj Stanice javne bezbjednosti Sarajeva), Šahinović, T. 3439. Protivurječje između tu pomenutog vremena i onoga koje je pomenula Šahinovićeva iznijeto je svjedokinji koja je izjavila da vrijeme koje se navodi u "Službenoj bilješci" nije tačno, Šahinović, T. 3440.

1124 Završni podnesak odbrane, par. 125-7; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 47.

1125 Šahinović, T. 3434-6, Šahinovićeva je na fotografiji pokazala pravoslavnu crkvu, za koju je rekla da se nalazi na Dobrinji IV, Šahinović, T. 3424, P3279, P3279K (panoramski snimak mjesta incidenta snajperskog djelovanja br. 6 iz Priloga); Zametica, T. 3486, 3489; P3279.VZ (uvećana fotografija snimljena sa mjesta događaja); P3279KK (uvećana fotografija snimljena sa mjesta događaja).

1126 Zametica, T. 3485-9; P3279.KK; Šahinovićeva je izjavila da su uzduž mosta, na obje strane, do visine od dva metra bile postavljene vreće s pijeskom, ali da "je bilo veoma malo razmaka koji nije bio pokriven", tako da su ga morali pretrčati ... gdje su ljude ranjavali iz crkve". Tu su bili kontejneri, ali "kontejneri nisu bili sigurni pošto je lim tanak". Izjavu Šahinovićeve o tome potkrepljuju fotografije. P3279.KK (uvećana fotografija) pokazuje da je između te obale rijeke i pravoslavne crkve postojala linija nišanjenja.

1127 Hadžić, T. 12249; Hajir, T. 1679; Thomas, T. 9322-9325; Sokolar, T. 3581; D42 (Službena bilješka). Hinchliffe je izmjerio da udaljenost između mosta i crkvenog tornja iznosi 1.107 metara, Hinchliffe, T. 12970.

1128 Svjedok odbrane DP9, pripadnik Ilidžanske brigade SRK-a razmještene na području Dobrinje, priznao je da je Dobrinja IV bila pod kontrolom SRK (DP9, T. 14454, 14464). Tvrdio je da je strani pravoslavne crkve okrenutoj prema Dobrinji ABiH granatiranjem nanijela teška oštećenja (DP9, T. 14443, 14453) i na nju otvarala vatru tako da je pokušaj da se popne na tu stranu "bio ravan samoubistvu" (DP9, T. 14494-5). Tokom unakrsnog ispitivanja priznao je da je toranj, osim njegovog vrha koji je teško oštećen, tokom granatiranja ostao netaknut (DP9, T. 14563). Fotografije tornja prekrivenog skelama pokazane su svjedoku koji je priznao da su snimljene sa strane koju je tokom rata kontrolisala ABiH te da tačno prikazuju stanje u kojem se pravoslavna crkva nalazila tokom perioda na koji se odnosi Optužnica, P3753 (niz fotografija tornja pravoslavne crkve), DP9, T. 14580-1. Insistirao je da SRK nije nikada koristila "crkvu" ni za kakve vojne akcije, DP9, T. 14464.

1129 Kao što je gore pomenuto, linija sukoba u istočnom dijelu Dobrinje protezala se ulicom koja je razdvajala Dobrinju I i IV od Dobrinje II i III B, a zgrade na Dobrinji IV i pravoslavna crkva nalazile su se na teritoriji koju je kontrolisao SRK, Dževlan, T. 3516; Karavelić, T. 11816, P3728 (elektronska mapa koju je označio Vahid Karavelić); P3732 (mapa koju je označio Ismet Hadžić); DP9, T. 14459, 14464, 14496; D1770 (mapa koju je označio svjedok); D1771 (elektronska mapa koju je označio DP9).

1130 Postoje određena neslaganja o boji odjeće žrtve. Vahida Zametica posvjedočila je da joj je majka nosila smeđu suknju (T. 3486), dok je Šahinovićeva svjedočila da je žrtva nosila šarenu suknju (T. 3426). Pretresno vijeće podsjeća da bi takvi detalji bili od značaja da je odjeća – zajedno s drugim pojedinostima kao što su oružje ili učestvovanje u nekoj vojnoj aktivnosti - mogla počinioca navesti na zaključak da osoba koju gađa nije civil.

1131 Optužba tvrdi da je 6. januara 1994. "Sanija Dževlan, stara 32 godine, ranjena iz vatrenog oružja u stražnjicu dok je išla biciklom preko mosta u Ulici Nikole Demonje na Dobrinji", Prvi prilog Optužnici.

1132 Dževlan, T. 3515.

1133 Dževlan je u vrijeme događaja imala 32 godine, Dževlan, T. 3513.

1134 Dževelan, T. 3517-8, 3556.

1135 Dževlan, T. 3517-9. Ona je posvjedočila da prije nego što je izašla iz svoje kuće nije čula ni granatiranje ni snajpersko djelovanje, jer inače ne bi izlazila, Dževlan, T. 3519, 3536-7, 3542. Odbrana joj je predočila dokumente UN-a u kojima se navodi da je toga dana u Sarajevu bilo granatiranja, D45 (izvještaj UN-a za sedmicu do 6. januara 1994.), D44 (dokument UNPROFOR-a o granatiranju Sarajeva 6. januara 1994.) Svjedokinja je odgovorila da je granatiranje naselja o

kojem ti dokumenti izvještavaju bilo predaleko da bi ga čula, Dževlan, T. 3542. Dokument UN-a D44 izvještava o granatiranju Stupa, Žuči, Alipašinog mosta, Smilevića, Rajlovca, Lukavice, Grbavice i Vogošće. Dokument UN-a D45 izvještava da je 6. januara 1994. granatirano područje Jevrejskog groblja, Grbavica, aerodrom, Holiday Inn, Narodna banka i područje nedaleko od zgrade Predsjedništva.

1136 Dževlan, T. 3518. Dževlan je posvjedočila da je u trenutku događaja bila jedini prolaznik na tom području i da nije bila naoružana. Dodala je da na tom području nije bilo vojske, uniformisanih lica ni vojne opreme, Dževlan, T. 3518.

1137 Dževlan, T. 3518, 3523.

1138 Dževlan, T. 3519; P3280.L (svjedokinja je na video snimku pokazala mjesto gdje je pogođena i odakle su meci doletjeli, T. 3521); P3279.L (pravac u kojem je vozila bicikl, T. 3522-3); Dževlanova je izjavila da ne zna kako se zvao most koji je prešla prilikom povratka iz bolnice na Dobrinji II. Dževlan, T. 3535. Na pitanje odbrane da li se most možda zvao Most Emila Zole, ona je odgovorila da "vjerovatno jeste", ali je naglasila "ne znam tačno kako se most zove ni dan-danas", Dževlan, T. 3535. Prepoznala je most koji je prešla 6. januara 1994. na fotografijama i na video snimku mjesta događaja koje su joj pokazali u sudnici (P3280L), P3264 (fotografija na kojoj je zaokružila dio crkve koji se vidi); P3114 (mapa na kojoj je svjedokinja krugom broj 1 označila mjesto gdje je pogođena, a krugom broj 2 mjesto s kojeg je, kako se sumnja, otvorena vatra); T. 3527-9; Sokolar je na karti P3097 označio mjesto gdje se nalazi bolnica, tj. na pola puta između pješačkog mosta koji povezuje Dobrinju II i III i saobraćajnog mosta koji takođe povezuje Dobrinju II i III, Sokolar, T. 3583.

1139 Dževlan, T. 3519.

1140 Dževlan. T.3519.

1141 Dževlan. T. 3520.

1142 P3113.1 (engleski prijevod ljekarskog otpusnog pisma).

1143 Odbrana pretpostavlja da se most kod kojeg je Dževlanova pogođena zvao Most Emila Zole (Sokolar je izjavio da je to bio pješački most) i tvrdi da se vrijeme kad su postavljene vreće s pijeskom ne poklapa sa svjedočenjem Sadije Šahinović (Završni podnesak odbrane, par. 288). Video zapis, fotografije i karte mjesta događaja navode Pretresno vijeće na zaključak da Dževlanova nije pogođena kod pješačkog mosta, već kod mosta koji je bio otvoren za saobraćaj, u blizini bolnice odakle je došla. Dokazi, zatim, pokazuju da se pješački most ispod kojeg je ustrijeljena Munira Zametica (vidi incident snajperskog djelovanja br. 6) nije most kod kojeg je pogođena Dževlanova. Iz Sokolarevog opisa mostova na rijeci Dobrinji i pažljivog pregleda P3264 (fotografija mosta koji je bio otvoren za saobraćaj) i P3728 (mapa vezana za incidente 6 i 18), jasno je da je Dževlanova pogođena u blizini drugog mosta koji je povezivao Dobrinju II (područje bolnice) i Dobrinju III sa istočnog dijela linije sukoba ABiH. Pretresno vijeće je uvjereno da je most kod kojeg je Dževlanova pogođena most koji se vidi na P3728 (mapa vezana za incidente 6 i 18), smješten između Mosta Emila Zole (od Ulice Emila Zole i trga) i mosta gdje je ustrijeljena Munira Zametica (prema ulici koja se u vrijeme događaja zvala Ulice Oktobarske revolucije).

1144 Završni podnesak odbrane, par. 287.

1145 Id. Činjenica da je u blizini bio štab ABiH te blizina linija fronta mogli bi potkrijepiti tezu da je žrtvu pogodio zalutali metak, Završni podnesak odbrane, par. 289-90.

1146 Završni podnesak odbrane, par. 288.

1147 Id., par. 287.

1148 Dževlan, T. 3523; P3279.L (svjedokinja je pokazala u kojem joj je položaju bilo tijelo kad je pogođena). Pretpostavlja da je metak kojim je pogođena doletio iz Dobrinje IV; nije sigurna da li je vatra otvorena iz pravoslavne crkve ili neke druge zgrade na području Dobrinje IV. Na

fotografiji područja na kojem je pogođena svjedokinja je pokazala "crkvu" gdje se, kako sumnja, nalazio izvor vatre, P3114 (mapa na kojoj je svjedokinja krugom broj 1 označila mjesto gdje je pogođena, a krugom broj 2 označila je mjesto koje je, kako sumnja, bilo izvor vatre), T. 3528- 9).

1149 Dževlan, T. 3527.

1150 DP9, T. 14491, P3264.

1151 Dževlan, T. 3523, 3527-9.

1152 Dževlanova je jedino bila nesigurna u pogledu toga da li je vatra otvorena iz pravoslavne crkve ili obližnje zgrade na Dobrinji IV, T. 3527.

1153 Fotografija P3264 pokazuje da je između pravoslavne crkve, odnosno zgrada u Dobrinji IV i tačke na Dobrinji III gdje je žrtva pogođena postojala linija nišanjenja, P3264 (fotografija snimljena s mosta i linija nišanjenja prema pravoslavnoj crkvi). Dževlanova se sjeća da je dan nakon što je ona pogođena na brisanom prostoru na kraju mosta pogođen i jedan muškarac, na istom mjestu gdje i ona, hicem navodno ispaljenim od strane snaga SRK-a; to je mjsto nakon toga smatrano opasnim, Dževlan, T. 3529. Zbog toga je, pored barikada napravljenih od vreća s pijeskom koje su se protezale cijelom dužinom mosta i još oko jedan metar od svake strane mosta, ubrzo nakon toga civilna zaštita postavila barikade na svakom kraju mosta, Dževlan, T. 3525, 3529; P3264 (fotografija snimljena s mosta).

1154 Kao što se vidi iz gorenavedenog, žrtva je izjavila da se granatiranje u drugim dijelovima grada nije moglo čuti.

1155 Udaljenost je izračunata na osnovu mapa iz dokaznog materijala, konkretno na osnovu P3644.RH.

1156 U Optužnici se navodi da su 25. maja 1994. "Sehadeta Plivac, stara 53 godine i Hajra Hafizović, stara 62 godine, ranjene iz vatrenog oružja u noge dok su se vozile prepunim autobusom u blizini križanja Ulice Nikole Demonje i Bulevara AVNOJ-a, sadašnje Ulice Nikole Demonje i Bulevara branilaca Dobrinje na Dobrinji", Prvi prilog Optužnici.

1157 Grabovica, T. 3645-6, 3659.

1158 Grabovica, T. 3645.

1159 Grabovica, T. 3648, 3662; P2637.1 (službene bilješke koju je izdala Stanica javne bezbjednosti Novi Grad i ljekarske dokumentacije koju je izdala Opšta bolnica Dobrinja).

1160 Grabovica, T. 3648, 3684; Sokolar, T. 3578, 3662. Tačno mjesto gdje se nalazio autobus u trenutku događaja vidi se na P3280M (video), Grabovica, T. 3652; Sokolar, T. 3578; P2637.1; D46 (mapa mjesta događaja koju je označio Grabovica), Grabovica, T. 3686.

1161 Grabovica, T. 3649.

1162 Grabovica, T. 3658.

1163 Grabovica, T. 3649, 3654, 3655, 3675, 3683.

1164 Grabovica, T. 3649, 3668.

1165 Grabovica, T. 3651, 3692.

1166 Grabovica, T. 3668.

1167 Sokolar, T. 3575; Thomas, T. 9322.

1168 Grabovica, T. 3649-50, 3668.

1169 Grabovica, T. 3650, 3668.

1170 Grabovica, T. 3668-69; P2637.1; medicinska dokumentacija žrtava uvrštena u spis pokazuje da su obje žrtve zadobile prostrijelne rane na nogama (P2637.1: Plivčeva je ranjena u desnu potkoljenicu, a Hafizovićeva u obje potkoljenice).

1171 Grabovica, T. 3669.

1172 Sokolar, T. 3576-3578, 3614, 3618; Sokolar je posjetio žrtve u bolnici (T. 3576, 3615-3619), pregledao mjesto događaja (T. 3618) i saslušao izvještaj lokalne policije, koja je pregledala i

fotografisala oštećeni autobus u depou (T. 3576, 3618). U svom izvještaju o incidentu Sokolar je izjavio da se metak odbio od desnog prednjeg točka autobusa i zatim pogodio žrtve, te da je ispaljen sa "položaja [SRK-a] oko Teološkog fakulteta u Neđarićima" (P2637.1); Sokolar je to procijenio na osnovu položaja zgrada na tom području, mjesta gdje se nalazio autobus i tačke udara metka (T. 3617-8; P2637.1 (str. 1-2). Sokolaru su pokazali fotografije mjesta događaja i on je posvjedočio da je područje gdje je izgrađen mali trgovinski centar u vrijeme događaja bio travnjak (T. 3578); Grabovica, T. 3669-70.

1173 Grabovica, T. 3645.

1174 Grabovica, T. 3652, 3693.

1175 Grabovica, T. 3652, 3680, 3693; Sokolar je posvjedočio da su pripadnici lokalne civilne policije uglavnom nosili civilnu odjeću i da je samo mali broj njih bio uniformisan, Sokolar, T. 3594; Grabovica je takođe izjavio da su nosili samo lično naoružanje, Grabovica, T. 3680.

1176 Grabovica, T. 3692.

1177 Odbrana tvrdi da Refik Sokolar i Ramiz Grabovica nisu pouzdani svjedoci jer je Sokolar svoju službenu bilješku sastavio na osnovu neutemeljenih informacija, a Grabovica je svoju procjenu navodnog izvora vatre izveo na osnovu dokaza iz druge ruke, te na osnovu činjenice da je između Teološkog fakulteta i mjesta događaja postojala linija nišanjenja, što odbrana poriče, Završni podnesak odbrane, par. 334-9.

1178 Vahid Karavelić, komandant Prvog korpusa ABiH, posvjedočio je da su linije sukoba prikazane na mapi P3728, koje razdvajaju Dobrinju (pod kontrolom ABiH) od Neđarića (pod kontrolom SRK-a) tačne, P3728 [incident snajperskog djelovanja naveden pod brojem 22], Karavelić, T. 11852. Pažljivi pregled mape P3644RH pokazuje da je linija sukoba SRK-a od mjesta događaja udaljena oko 750 metara.

1179 Grabovica, T. 3683; Grabovica je mjesto gdje se nalazi Teološki fakultet označio brojem 1 na D46 (mapa koju je označio Grabovica), Grabovica, T. 3686, 3655; P3274B (fotografija); i Sokolar je označio to mjesto brojem 3 na P3097 (mapa koju je označio Refik Sokolar), Sokolar, T. 3582.

1180 Vidi P3274B (fotografija); P3274C (fotografija). Oznake na fotografijama unio je Grabovica, T. 3655-6. 1181 Grabovica, T. 3655-6.

1182 Odande su otvarali vatru: Ismet Hadžić posvjedočio je da je gotovo cijelim putem od Doma zdravlja na Dobrinji V do Mojmila bio postavljen red kamiona punih cementa kako bi se Dobrinja zaštitila od vatrenih položaja SRK-a u Neđarićima, osobito na Teološkom fakultetu, Hadžić, T. 12220, 12249. Francis Thomas, viši vojni posmatrač UN-a, objasnio je da u blizini nisu postojali drugi vatreni položaji; SRK je bi stacioniran na Teološkom fakultetu; nakon paljbe napustali bi zgradu kako bi izbjegli uzvratnu vatru, Thomas, T. 9323. Thomas je dodao da je SRK tamo postavila mitraljez, tako da su mogli pucati na sve koji prelaze ulicu na liniji nišanjenja kilometar ili kilometar i po od Teološkog fakulteta, Thomas, T. 9323-9324.

1183 Svjedok odbrane DP8, vojnik SRK-a koji je 1993. bio stacioniran u zgradi Teološkog fakulteta u Neđarićima, posvjedočio je da nije postojala linija nišanjenja između mogućeg izvora vatre koji navodi optužba (i koji je označen dvama crvenim krugovima na karti P3279 [incident naveden pod brojem 22]) i mjesta događaja zato što su pogled između linije sukoba i mjesta događaja u odnosu na krug kojim je označen Teološki fakultet zaklanjale kuće. Dodao je da su se negdje na pola puta između mjesta događaja i unutrašnjeg kruga nalazile zgrade visoke šest do osam spratova. Posvjedočio je da je Teološki fakultet bio jedna od najviših zgrada u Neđarićima. DP8 je napomenuo da je Teološki fakultet od mjesta događaja bio udaljen više od dva kilometra, svjedok DP8, T. 14725, 14738-41, 14756; D1773 (mapa koju je označio svjedok DP8). DP8 je takođe izjavio da su se u zgradi Teološkog fakulteta nalazili sanitetski

korpus i istureni minobacački položaji, svjedok DP, T. 14720. DP7, medicinska sestra tog sanitetskog korpusa posvjedočila je da su u zgradi Teološkog fakulteta bili minobacač i oklopne jedinice, DP7, T. 15130, 15217.

1184 Svjedoci odbrane DP8 i DP9, pripadnici SRK-a čije se jedinice bile stacionirane u Neđarićima, potvrdili su da je područje Neđarića kontrolisao SRK, DP8, T. 14726, 14765-6; DP9, T. 14587.

1185 Završni podnesak odbrane, par. 344.

1186 Završni podnesak odbrane, par. 341.

1187 P1546 (izvještaj UNPROFOR-a – uvršteno kao zapečaćeni dokument). U izvještaju se ne navodi da li su žrtve bile civili ili vojnici.

1188 Id.

1189 Id.

1190 Id.

1191 Id.

1192 Hafizović, T. 7769-70.

1193 Hafizović, T. 7770-72. Hafizovićeva baka nije ranjena prilikom te eksplozije, Hafizović, T. 7770.

1194 Hafizović, T. 7772.

1195 Hafizović, T. 7773 i 7775.

1196 Hafizović, T. 7775-6.

1197 Hafizović, T. 7776.

1198 Id. U eksploziji nije ranjen niko drugi u stanu, Hafizović, T. 7817.

1199 Hafizović, T. 7776. Hafizović misli da je najbliža linija sukoba bila udaljena oko 50 metara, T. 7815.

1200 Hafizović, T. 7816.

1201 Hadžiabdić, T. 6738.

1202 Svjedok AE, T. 6013.

1203 Hadžić, T. 12248.

1204 Hadžić, T. 12253.

1205 U Optužnici se navodi da su 1. juna 1993. dvije granate kalibra 82 mm ispaljene jedna za drugom na grupu od oko 200 civila u stambenom naselju Dobrinja IIIB, koji su gledali fudbalsku utakmicu. Dvanaestoro ljudi je ubijeno, a 101 je ranjen. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, iz pravca istočno-jugoistočno od Dobrinje, Drugi prilog Optužnici. Kako bi potkrijepila navode o ovom slučaju granatiranja, optužba je posebno kao svjedoke pozvala tri žrtve (Ismeta Fazlića, Nedima Gavranovića, Omera Hadžiabdića), predstavnika UNPROFOR-a (Johna Hamilla), jednog stanovnika Dobrinje i bivšeg komandanta Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH (Ismeta Hadžića), bivšeg ljekara u bolnici Dobrinja (Youssefa Hajira) i vještaka za minobacače (Richarda Higgsa). Odbrana nije pozvala nijednog svjedoka da da iskaz o ovom incidentu, iako je vještak odbrane za granatiranje ispitao taj incident.

1206 Toga dana bio je muslimanski praznik Kurban Bajram, Ismet Fazlić, T. 6600-1; Omer Hadžiabdić, T.6743-44.

1207 Fazlić, T.6600.

1208 Fazlić, T. 6600; Gavranović, T. 6712; Hadžiabdić, T. 6743.

1209 Fazlić, T. 6602. Ismet Hadžić, komandant Pete motorizovane brigade ABiH Dobrinja, savjetovao je organizatorima da turnir ne održavaju, Fazlić, T. 6602.

1210 Fazlić je objasnio da je parkiralište bilo veličine 80 sa 100 do 112 metara i da je fudbalsko igralište bilo oko 15-20 metara dugo i 40 metara široko, Fazlić, T. 6602, 6009, 6632.

1211 Fazlić, T. 6602, 6626. P3678A (panoramski snimak mjesta incidenta granatiranja 1 iz Priloga) i P3281B (video snimak na kojem Ismet Fazlić demarkira područje) vizualno pokazuje veličinu ugla parkirališta gdje se održavala fudbalska utakmica.

1212 Fazlić, 6602, 6637; Gavranović, T. 6727. Gavranović je posvjedočio da se fudbalsko igralište moglo vidjeti jedino sa brda Mojmilo. T.6727-6728. Misli da se masa nije mogla čuti sa srpskog dijela Dobrinje. T. 6730. DP9 je posvjedočio da se sa strane koju je držao SRK parkiralište nije moglo vidjeti, T. 14475, 14495.

1213 Gavranović. T. 6716, 6730; Fazlić, T. 6604.

1214 Fazlić, T. 6604. Procijenio je da je na tim vozilima bilo oko 100 djece, T. 6604.

1215 Fazlić, T. 6604.

1216 Fazlić, T. 6600-01.

1217 Fazlić, T. 6600.

1218 Fazlić, T. 6601, 6608-09.

1219 Fazlić, T. 6610.

1220 Fazlić, T. 6608-9.

1221 Fazlić, T. 6677.

1222 Fazlić, T. 6610.

1223 Hadžiabdić, T. 6752.

1224 Hadžiabdić, T. 6747.

1225 Gavranović, T. 6713-4.

1226 Gavranović, T. 6715; P2506.B (ljekarski izvještaj o povredama iz bolnice Dobrinja).

1227 Fazlić je izjavio da su granate ispaljene u razmaku od tri do četiri sekunde, a pale su na razdaljini od 12 do 14 metara jedna od druge. T. 6610-6611. Posvjedočio je da je druga granata pala oko 10 metara iza vozila koja su okruživala igralište, T. 6601, 6610. Gavranović je izjavio da je prva granata pala u sredinu igrališta, a da je druga pala pet do 10 sekundi kasnije, T. 6714. Hadžiabdić je posvjedočio da je druga granata pala oko 10 sekundi kasnije i nekoliko metara od prve, T. 6747-8.

1228 Fazlić, T. 6610.

1229 Hadžiabdić, T. 6747-8.

1230 Gavranović, T. 6715; Hadžiabdić, T. 6749.

1231 Gavranović, T. 6715; Hajir, T. 1689-91; Fazlić, T. 6612. Vidi P3737A, B, C (protokol Centra za hitnu pomoć bolnice Koševo, hirurškog odjela i mrtvačnice). Dr Gavrankapetanović, glavni direktor bolnice Koševo, potvrdio je valjanost P3737A, B, C (Centar za hitnu pomoć, hirurški odjel i mrtvačnica), T. 12524, 12530-1, 12604. Dr Nakaš potvrdio je valjanost P.2506 (evidencija za sedmoro ranjenih od 1. juna 1993.), T. 1149.

1232 Hajir, T. 1689-91, 1704.

1233 Id.

1234 Hajir, T. 1689-91.

1235 Hajir, T. 1704, 1708.

1236 Vidi P3747 (popis pacijenata primljenih u bolnicu Dobrinja poslije ranjavanja 1. juna 1993.). Vidi takođe P3738R i 3738S (dvije smrtovnice); P.2506 (kartoni za sedmoro ranjenih 1. juna 1993.); P1183 (smrtovnice za petoro poginulih). Arifagić, zamjenik upravnika bolnice Dobrinja zadužen za administraciju, potvrdio je vjerodostojnost P3747 kao posljedica granatiranja utakmice na Dobrinji, kao i dvije druge smrtovnice za poginule na fudbalskoj utakmici (P3738R i 3738S), T. 12694-5.

1237 Gavranović, T. 6715. Svjedok je ostao u bolnici 12 dana, Gavranović, T. 6724; P2506.B (ljekarski izvještaj o povredama bolnice Dobrinja).

1238 Gavranović, T. 6724.

1239 Hadžiabdić, T. 6749-6750.

1240 Hadžiabdić, T. 6752.

1241 Fazlić, T. 6612; P1197 (otpusno pismo bolnice Koševo od 24. jula 1993.)

1242 Fazlić, T. 6609, 6611, 6677.

1243 Hadžić, T. 12254.

1244 D25 (izvještaj komande Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH za 1. juna 1993.), par. 2(f).

1245 Kako bi potkrijepio ovu tvrdnju, primijenio je niz uslova na postojeći teoretski model za predviđanje broja žrtava u eksploziji minobacačke granate, kojim bi se ubojna snaga eksplozije minobacačke granate kalibra 82 mm maksimalno uvećala, Viličić, T. 20223-4. Vidi takođe D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju) gdje je dat detaljan opis tog teoretskog modela, str. 30-32. Zaključio je da se činjenica da je broj navodno poginulih bio relativno malen, a broj ranjenih nerealno visok može protumačiti bilo kao statistička iznimka ili kao greška u evidenciji ranjenih u tom događaju, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30.

1246 Hajir, T. 1689-1691; Gavranović, T. 6724; Fazlić, T. 6609, 6611, 6677; Hadžić, T. 12254; P3747 (popis pacijenata koji su primljeni u bolnicu Dobrinja poslije ranjavanja 1. juna 1993.); P3737A, B, C (protokol centra za hitnu pomoć, hirurškog odjela i mrtvačnice bolnice Koševo); D25, par. 2 (f) (izvještaj komande Pete motorizovane brigade AbiH Dobrinja od 1. juna 1993.)

1247 Završni podnesak odbrane, par. 663.

1248 P1367 (Houdetov izvještaj – izvještaj o analizi kratera za taj incident). Christian Bergeron posvjedočio je da je Houdet obavio analizu kratera najviše dva dana poslije događaja, Bergeron, T. 11285

1249 P1367 (Houdetov izvještaj). Napominje se da u D25 (izvještaj komande Pete motorizovane Dobrinjske brigade ABiH za 1. juna 1993.), par. (f) stoji da su na masu okupljenu na fudbalskoj utakmici ispaljene minobacačke granate kalibra 82 mm.

1250 P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 3. Kao što se navodi u izvještaju, budući da granate na makadamu igrališta nisu za sobom ostavile brazdu od upaljača, nije se mogao ustanoviti upadni ugao i domet granata. U izvještaju se navodi da je mjerenjem udaljenosti između prvog kratera i krova zgrada određeno da minimalni upadni ugao iznosi 40,5 stepeni, P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 1. Takođe se navodi da minimalni upadni ugao granata kalibra 81 mm i 120 mm iznosi 45,71 stepen, te da, pod tim uglom, minimalni domet granata kalibra 81 mm iznosi 1.120 metara, a domet granata kalibra 120 metara je 1.340 metara, P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 2. Ništa nije rečeno o punjenju s kojim su ispaljene minobacačke granate. Na osnovu tih podataka u izvještaju se kaže da su granate mogle biti ispaljene jedino sa strane SRK-a i zaključuje se da su se "kod najmanjeg dometa, minobacači nalazili 300 metara južno od kasarne Lukavica", P1367 (Houdetov izvještaj), zaključak 3.

1251 Svjedok Y, T. 10865-6.

1252 Bergeron, T. 11262-3, 11300-1.

1253 Pretresnom vijeću je rekao da su rezultati analize kratera iz izvještaja, u kojem se taj incident pripisuje srpskoj strani, kasnije objavljeni javnosti na konferenciji za štampu održanoj u komandi Sektora Sarajevo, Bergeron, T. 11262-3.

1254 Hamill, T. 6114; Fazlić, T. 6620; Higgs, T. 12444. Hamill je izjavio da činjenica da su krateri ispunjeni ne utiče u značajnoj mjeri na tačnost zaključaka o pravcu vatre, T. 6116-7. Uprkos tome što su krateri ispunjeni pomenutom masom, Higgs je izjavio da je još uvijek moguće da se

približno ustanovi kalibar oružja, približan ugao pada i pravac iz kojeg je projektil doletio, T. 12444.

1255 Hamill, T. 6111, 6114. On je posvjedočio da su kratere stvorile ili minobacačke granate kalibra 81-82 mm ili artiljerijske granate terenskog kalibra oko 100 i 130 mm ili haubički projektil od 122 mm, T. 6114-5, 6171-2.

1256 Hamill, T. 6115, 6172-3. Hamill je posvjedočio da su kratere stvorile ili minobacačke granate kalibra 81-82 mm ili artiljerijske granate terenskog kalibra oko 100 i 130 mm ili haubički projektil kalibra 122 mm, T. 6114-5, 6171-2.

1257 Higgs, T. 12441; P3734 (Izvještaj Richarda Higgsa o granatiranju od 12. februara 2002.), str.7.

1258 Higgs, T. 12441; P3734 (Izvještaj Richarda Higgsa o granatiranju od 12. februara 2002.), str.7. Napomenuo je da su oba projektila, s obzirom na to da su ispaljeni u kratkom razmaku jedan za drugim, vjerovatno ispaljeni iz iste minobacačke cijevi, P3734 (Izvještaj Richarda Higgsa o granatiranju od 12. februara 2002.), str. 7-8.

1259 Higgs T. 12448-12449; P3644.RH (prethodno označena mapa Sarajeva).

1260 Viličić, T. 20223; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29.

1261 Viličić, T. 20226. Viličić se nije složio ni sa Higgisovim procjenama pravca vatre. Tokom svog svjedočenja u sudnici Viličić je svoje razmimoilaženje s Higgisom u pogledu pravca vatre pripisao upotrebi različitih mapa i objasnio da svoje zaključke zasniva na "zvaničnoj mapi", ne objašnjavajući dalje taj navod. Viličić, T. 20226-20227.

1262 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29. Na unakrsnom ispitivanju u sudnici Viličić je izjavio da je jedan od autora izvještaja, Stamatović, posjetio mjesto događaja. Međutim, autori su smatrali da nije potrebno da se za potrebe izvještaja izvrši analiza tragova kratera na tlu toliko godina poslije događaja, Viličić, T. 20321-7.

1263 D1848 (niz fotografija mjesta događaja i tragova kratera).

1264 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29-30 i 33. Fotografije 1 i 2 prikazuju parkiralište na kojem se dogodio incident, a fotografije 3 do 6 prikazuju tragove kratera na tlu. Vidi D1848 (niz fotografija mjesta događaja i tragovi kratera). Fotografija 6 prikazuje tragove jedne granate i mapu u gornjem desnom uglu, D1848 (ERN 0035-8540). U donjem lijevom uglu te fotografije strelica pokazuje prema sjeveru. Tokom svog svjedočenja u sudnici, Viličić je objasnio da je uobičajena praksa da se mapa postavlja prema sjeveru kompasa. Izjavio je da bi, da je mapa u gornjem dijelu fotografije 6 ispravno postavljena, ona pokazivala prema sjeveru. Tragovi granate, koji su okrenuti prema toj mapi tada bi bili okrenuti prema sjeveru. Na fotografiji je unio dodatne oznake kojima je označio sjever, Viličić, T. 20231-3. Na osnovu tragova granate na tlu, Viličić je zaključio da su granate ispaljene sa teritorija ABiH iz pravca sjeveroistoka, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 29-30. Pretresno vijeće napominje da odbrana nije dostavila nikakve dodatne informacije o tim fotografijama, konkretno o položaju mape na fotografiji 6.

1265 Fazlić je izjavio da se linija sukoba nalazila nekoliko stotina metara od mjesta događaja. Izjavio je da se linija sukoba nalazila 130 metara od mjesta događaja, Fazlić, T. 6602. Kasnije je naveo da se nalazila 210-215 metara od mjesta događaja, Fazlić, T. 6686. Hadžiabdić je rekao da je linija sukoba bila 100 do 200 metara od parkirališta, Hadžiabdić, T. 6762. Dodao je da je prva linija odbrane nalazila 300 metara dalje, u zgradi u Partizanske olimpijade, što je bila prva zgrada u zajednici Dobrinja IV, T. 6762. Linija razdvajanja protezala se duž Ulice Indire Gandi i Ulice Partizanske olimpijade, dvjema paralelnim ulicama koje vode prema rijeci Dobrinji, Fazlić, T. 6614, 6630 .

1266 Higgs, T. 12460; P3644.RH (prethodno označena mapa Sarajeva). Vidi takođe P3727. Higgs je posvjedočio da je ravnalom na karti izračunao da je linija sukoba od mjesta udara

granata bila udaljena svega 270 metara, Higgs, T. 12455-6. On je kasnije ponovno izmjerio tu udaljenost u sudnici i rekao da je linija bila udaljena oko 320 metara, Higgs, T. 12460. U svom izvještaju Higgs je naveo da su linije sukoba bile blizu jedna drugoj i da je ta udaljenost iznosila otprilike 200 metara. P3734 (Higgsov izvještaj o granatiranju od 12. februara 2002.) str. 7.

1267 P3644.RH (mapa koju je označio Richard Higgs); P3732 (mapa koju je označio Ismet Hadžić); D84 (mapa koju je označio Ismet Fazlić).

1268 Higgs, T. 12469.

1269 Higgs, T. 12467.

1270 Viličić, T. 20225.

1271 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30-31; Viličić, T. 20222.

1272 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30; Viličić, T. 20227.

1273 Viličić, T. 20223-5; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 31. Viličić je naveo da, prema tabeli 9 njegovog izvještaja, maksimalni domet vatre za prvo dopunsko punjenje iznosi 485 metara, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju), str. 30.

1274 U Viličićevom izvještaju o granatiranju zaključuje se da se "najvjerovatnije vatreni položaj nalazio na udaljenosti od 300 do 400 metara (domet od 300 metara odgovara upadnom uglu Θ_c=63°, domet od 400 metara odgovara Θ_c=71°; oštećenja na asfaltnoj površini odgovaraju upadnim uglovima između te dvije vrijednosti)", u pravcu sjeveroistoka, bilo u zoni između teritorije koju je kontrolisao UNPROFOR i sarajevskog aerodroma, ili na području nešto sjevernije, koje je kontrolisala ABiH, D1917 (Viličićev izvještaj o granatirnju), str. 29-31 i 33; Viličić, T. 20225.

1275 Hadžiabdić, T.6738; Hadžić, T. 12248, 12253; svjedok AE, T. 6013.

1276 Gavranović, T. 6723.

1277 Fazlić, T. 6621-3. Izjavio je da su u granatiranju prije pomenutog incidenta oštećeni samo automobili. T. 6222-6223. Dodao je da je područje granatirano iz naselja Dobrinja IV, dijela Dobrinje koji su kontrolisali Srbi, kuća Trapara i kasarne, Fazlić, T. 6693.

1278 Fazlić, T.6694. Fazlić je izjavio da je ta granata bila istog kalibra te da je ostavila slične tragove kao i granate koje su pale na dan incidenta. Misli da je srpska strana bila obaviještena o turniru i da je to bilo testiranje, Fazlić, T. 6637-9.

1279 Završni podnesak odbrane, par. 667; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, str. 30.

1280 Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, str. 30.

1281 Završni podnesak odbrane, par. 665.

1282 Fazlić, T. 6644, 6646; Hadziabdić, T. 6770-1; P3732 (mapa Dobrinje koju je označio Hadžić).

1283 P3732 (mapa koju je označio Hadžić); D84 (mapa koju je označio Fazlić); P3097 (mapa koju je označio Refik Sokolar); Hadžiabdić, T.6766.

1284 Fazlić je izjavio da su tamo bili stacionirani vojnici ABiH, Fazlić, T6644, 6655. Gavranović je mislio da su u tom skloništu spavali vojnici, Gavranović, T. 6725.

1285 Hadžiabdić je posvjedočio da je moguće da su onamo odlazili vojnici koji nisu bili na dužnosti, ali izjavio je da to nije bila kasarna, Hadžiabdić, T. 6767-8. Sahabudin Ljusa izjavio je da tokom rata niti vojska niti bilo ko drugi nije koristio atomska skloništa na području Dobrinje, Ljusa, T. 7887. Enver Talasman, pripadnik civilne zaštite Dobrinja, izjavio je da atomsko sklonište na Dobrinji III nije korišteno ni za kakve vojne svrhe, Talasman, T. 7221-3. Hadžić je Pretresnom vijeću rekao da se štab njegove brigade nije nalazio u nuklearnim skloništima i da tamo nisu skladištili svoju vojnu opremu. Izjavio je da članovi brigade pod njegovom komandom nisu nikad koristili atomska skloništa niti su tamo spavali, iako su vojnici možda odlazili u ta skloništa kad

ne bi bili na dužnosti. Dodao je da je civilna zaštita atomsko sklonište na Dobrinji IIIB koristila kao skladište hrane, te da su se tamo nalazila bogomolja i omladinski klub, Hadžić, T. 12295-7.

1286 Svjedok DP9 pokazao je na D1770 (mapa tog područja) da su rovovi išli preko Lukavičke ceste u blizini parkirališta. DP9, T. 14473, 14476. Svjedok je izjavio sljedeće: "Na ovom dijelu Lukavička cesta je bila prekopana da bi služila kao tranšej za prolaženje prema zgradama Dobrinje na ovu stranu i brdu zvanom Mojmilo. Tu odmah za ceste su išli tranšejni rovovi kojim su se snabdijevale ljudstvom, materijalom ove linije ovde, a odatle je išao drugi sistem rovova prema vodovodu na Mojmilu i prema vrhu Mojmila gdje se vršio prelaz prema naselju Mojmilo i Alipašino. I išao je jedan rov koji je išao kroz livade i gore kroz voćnjake", T. 14476.

1287 Hadžić je rekao da su ti rovovi iskopani na Dobrinji tokom rata kako bi se građanima omogućilo da se kreću tim područjem i kako bi se zaštitili od snajperista. Svjedočio je takođe da njegovi vojnici nisu nikada pucali iz tih rovova, T. 12221, 12242. Svjedokinja R je izjavila da je tim spojnim rovovima prvi put išla na Dobrinju da zamijeni neku robu za brašno. Misli da su ti rovovi iskopani za civile i da ih vojnici nisu koristili, svjedok R, T. 8191-2.

1288 D85 (nalog komande Pete motorizovane brigade ABiH od 20. marta 1993. koji je potpisao načelnik štaba Bajro Murguz).

1289 Fazlić je posvjedočio da je ABiH na Dobrinji uspostavila samo tu jednu liniju odbrane, Fazlić, T. 6660-1. Hadžić je priznao da je njegova brigada primila zapovijest komande Prvog korpusa da na Dobrinji uspostavi drugu liniju odbrane, koju je jedinicama prenio načelnik štaba Pete motorizovane brigade ABiH. Zapovijest, međutim, nije sprovedena. Hadžić je Pretresnom vijeću rekao da je na području Dobrinje "konfiguracijskim položajem i zbijenosti zgrada, kod nje je nemoguće izvršiti bilo ovo postavljanje druge linije", Hadžić, T. 12219-21, 12237-8, 12241, 12287.

1290 Hadžić, T.12254-6; D25 par. 2 (f) (Izvještaj komande Pete motorizovane brigade ABiH od 1. juna 1993.)

1291 Hadžić, T.12254.

1292 D25 (Izvještaj komande Pete motorizovane brigade za 1. juni 1993.), par. 2 (f).

1293 Hadžiabdić, T. 6793; Gavranović, T. 6716, 6727.

1294 Hadžiabdić, T. 6793.

1295 Gavranović, T. 6716, 6727.

1296 Fazlić, T. 6604.

1297 Fazlić, T. 6605.

1298 Fazlić, T. 6605. Fazlić je rekao da su igrači bili mladići starosti od 16 do 20 godina i da je moguće da su neki bili vojnici koji nisu bili na dužnosti, T. 6608.

1299 Očevici incidenta posvjedočili su da u trenutku incidenta nisu bila u toku nikakva vojna dejstva, Fazlić, T. 6600; Gavranović, T. 6716; Habžiabdić, T. 6743. Komandant Hadžić potvrdio je da jedinice njegove brigade toga dana nisu bile aktivne. Bio je to osobito miran dan, Hadžić, T. 12254-6.

1300 Završni podnesak odbrane, par. 664-665. Odbrana tvrdi da je linija fronta bila svega 50 metara od mjesta događaja, završna riječ odbrane, T. 21928.

1301 Završni podnesak odbrane, par. 666-667.

1302 Id., par. 667.

1303 Prijedlog odbrane za donošenje oslobađajuće presude, str. 30.

1304 Završni podnesak odbrane, par. 667.

1305 Id.

1306 Fazlić, T. 6602, 6637; Gavranović, T. 6727; DP9, T. 14475.

1307 Gavranović, T. 6730.

1308 U Optužnici se navodi da je 12. jula 1993. "minobacačka granata od 82 mm ispaljena na grupu od oko 100 civila koji su čekali red na komunalnoj česmi u dvorištu stambenog objekta broj 39 u Ulici Hakije Turajlića (prethodno Aleja Branka Bulića, a zatim Spasenije Cane Babović) u stambenom naselju Dobrinja. Ubijeno je trinaest, a ranjeno četrnaest osoba. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca zapada-sjeverozapada", Drugi prilog Optužnice.

1309 Taslaman, T. 7187, 7210-1; Zametica, T. 3481.

1310 Grebić, T7264-5; bunar se nalazio u tipičnoj ulici s kućama sa svake strane i pet metara širokim kolovozom i pločnicima. Gledajući iz pravca istoka, pločnik prema jugu bio je ograđen žičanom ogradom sa kapijom kroz koju se ulazilo u dvorište s bunarom (vidi izjavu i izvještaj koji su uvršteni u spis na osnovu pravila 92 *bis* (C) 2. augusta 2002, "Čavčićev izvještaj "). Na tom mjestu se toga dana nisu vodile nikakve vojne operacije (Hadžić, T. 12352).

1311 Grebić, T. 7285-6.

1312 Grebić, T. 7264-65, T. 7284.

1313 Mehonić, T. 7339; prema iskazima svjedoka, njihovi vlasnici krili su se u obližnjim stubištima, kapijama i uza zid zgrada kako bi se sklonili od pogleda snajperista (Mehonić, T. 7339; Taslaman, T. 7191-92); svjedokinja AE izjavila je da je policija upozorila civile da svakodnevnim izlascima rizikuju živote (T. 6029).

1314 Grebić, T. 7264-5, 7286.

1315 Grebić, T. 7265.

1316 Taslaman, T. 7186.

1317 Mehonić, T. 7328-9.

1318 Svjedok AE, T. 6014-6.

1319 Svjedok AE, T. 6016. U Čavčićevom izvještaju navodi da je granata pala na tijelo.

1320 Mehonić, T. 7330.

1321 Taslaman, T. 7205.

1322 Grebić, T. 7265.

1323 Grebić, T. 7266.

1324 Grebić, T. 7266.

1325 Grebić, T. 7289.

1326 Taslaman, T. 7195.

1327 Mehonić, T. 7330.

1328 Svjedok AE, T. 6016-7.

1329 P3738 (popis poginulih); Arifagić, T. 12683-9.

1330 P1413 (izvještaj svjedoka AK-2); svjedokinja AE izjavila je da je ranjeno 29 osoba, T. 6020.

1331 Svjedok AE, T. 6026-7; Taslaman je takođe izjavio da je, zbog toga što drugi bunar nije radio, moguće da je između 100 i 150 ljudi čekalo da napumpa vodu (T. 7191).

1332 Zadatak Hamdije Čavčića bio je da odredi putanju granate, pravac, vrstu i kalibar minobacačkih granata napisao izvještaj o incidentu granatiranja od 12. jula 1993. na Dobrinji. U Čavčićevom izvještaju navodi se da je mjesto udara granate bilo u Ulici Spasenije Cane Babović, pored broja 105, tačnije, ispred željezne kapije kuće Grabićeve sestre, te da je granata detonirala udarivši jednu osobu, a tek zatim je pala na zemlju (Čavčićev izvještaj).

1333 Svjedok AK-2, vještak za balistiku i pripadnik UNPROFOR-a, sastavio je izvještaj o incidentu (sastavio ga je nezavisno od lokalne policije, na osnovu istraga koje je proveo na dan incidenta), u kojem je ustanovio da je eksploziju od 12. jula 1993. prouzrokovala ruska minobacačka granata kalibra 82 mm ispaljena iz pravca zapad-sjeverozapad. (T. 12764).

1334 Svjedok AK-2 izjavio je da je jedan drugi pripadnik vojnih posmatrača UN-a obavio posebnu i nezavisnu analizu koja se poklapa s njegovim zaključcima (T. 12751-2).

1335 Završni podnesak optužbe, par. 507.

1336 Podnesak odbrane, par. 669; odbrana takođe napominje da se česma nalazila u blizini linije sukoba, Podnesak odbrane, par. 668.

1337 Čavčić je primijetio da su na pločniku gdje je pronađen stabilizator granate bila uočljiva "zrakasno raspršena mehanička oštećenja koja su prouzrokovali geleri minobacačke granate", na osnovu čega se mogao odrediti pravac vatre. Ti tragovi tvorili su "luk nepravilnog oblika, u pravcu sjeverozapad-zapad" (Čavčićev izvještaj). Udaljenost između dvije najudaljenije tačke tog luka iznosi 2,4 metra, što prema mišljenju policije pokazuje da je granata eksplodirala iznad površine zemlje, dakle nakon što je pogodila tijelo žene koja je stajala pored ograde. Orijentacija luka navela je policiju na zaključak da je granata ispaljena iz pravca Neđarića ("tj. sa zapada-sjeverozapada") (Čavčićev izvještaj); ovo je svjedok AK-2 potkrijepio izjavivši da "obrazac rasprskavanja granate upućuje na pravac od 5100 milsa (zapad-sjeverozapad)". Svjedok AK-2 je u svom izvještaju dodao da "vertikalne zapreke (kuće) u blizini tačke udara isključuju izvor iz kojeg je artiljerijska granata ispaljena, a ugao pod kojim je letila iznosi 45 stepeni". Napomenuo je da se zbog toga što je "granata pala na jednu ženu te zbog nepostojanja karakterističnog kratera i žlijeba upaljača ne može odrediti ugao leta granate" (P1413). Međutim, zaključio je da postoji velika vjerovatnoća da je granata doletjela s teritorije koju je kontrolisao VRS, sa koridora Neđarići-sjeverna Ilidža (P1413).

1338 Tokom unakrsnog ispitivanja Viličić je priznao da je slika automobila koji je oštećen prilikom granatiranja i koja se nalazi na stranici 36 Viličićevog izvještaja, a na kojoj djelimično zasniva svoju procjenu da je pravac vatre bio istok- jugozapad, bila izvrnuta kako bi se vidjelo da su granate ispaljene sa "sjevera" (T. 20361-5). Viličić je izjavio da to izokretanje slike nije posljedica nekog potajnog manipulisanja podacima jer se negativ svake slike može štampati okrenut na jednu stranu ili, pak, tako da se zaokrene za 180 stepeni (T. 20364-5 i 20375-6).

1339 Svjedok AK-2 izjavio je da je pravac vatre bio zapad-sjeverozapad. Ta indikacija istovjetna je indikaciji "sjeverozapad-zapad", T. 12764.

1340 P3644.RH, margina greške može se izmjeriti na mapi i optužba sugeriše da u ovom slučaju ta margina iznosi osam stepeni sa svake strane pune crvene linije, Završni podnesak optužbe, par. 507.

1341 Vidi P3644.RH, P3727 za udaljenost.

1342 Naselje Dobrinja "C5" bilo je na strani linije sukoba koju je kontrolisala ABiH i na jugu je omeđeno aerodromom (koji je kontrolisao UNPROFOR), naseljima Ilidža i Neđarići prema zapadu i sjeverozapadu pod kontrolom SRK-a (na primjer, P3644.RH, P3727, vidi takođe Sabljica, T. 5275.) i Mojmilom (koje je kontrolisala ABiH) prema sjeveru (na primjer, P3644.RH, P3727). Linije fronta ABiH i SRK-a protezale su se oko tog naselja od juga (oko 125 metara od česme) prema jugozapadu i sjeverozapadu (oko 250-350 metara od česme), (na primjer, P3644.RH, P3727). Dakle, ako se, shodno Viličićevim tvrdnjama, pretpostavi da je ugao pod kojim je granata pala bio veoma strm - oko 80-85 stepeni (ovaj ugao sugeriše se obzirom na položaj mjesta događaja u gradu; položaj kuća oko mjesta udara navodi na logičan zaključak da je moguće da je ugao pada minobacačke granate bio veoma strm, blizu 90 stepeni), da granata nije imala dodatno punjenje tako da je najvjerovatnije ispaljena sa udaljenosti od 84-150 metara od česme (Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 36), onda bi minobacačka granata bila ispaljena s teritorije koju je kontrolisala ABiH. Viličić je, dalje, izjavio da bi udaljenost s jednim dodatnim punjenjem iznosila 229-450 metara, a s dodatnim punjenjima bila bi još i veća (Viličićev izvještaj o granatiranju), čime

sugeriše da nema dokaza o tome da je minobacačka granata koja je 12. jula 1993. pala na Dobrinju "C5" ispaljena sa srpskih položaja.

1343 Taslaman, T. 7191-2.

1344 Hadžić, stanovnik Dobrinje i komandant Dobrinjske brigade ABiH, izjavio je da je naselje Dobrinja akustično (T. 12254). Posvjedočio je takođe da je čuo kako na Dobrinju padaju granate koje su uglavnom ispaljivali s područja Neđarića (T. 12253), gdje se prilično jasno moglo čuti samo ispaljivanje granata (T. 12254). Hadžić je, dalje, izjavio da su minobacačke granate ispaljivane s područja Neđarića bile kalibra od 82 mm i 120 mm (T. 12254). Posredstvom sudskog vještaka odbrane Radovana Radovanovića odbrana je podastrijela vojne dokumente koji govore o minobacačkim granatama ispaljenim u pravcu Dobrinje iz Neđarića (vidi D254, D255).

1345 Higgs, T. 12467-8.

1346 Taslaman je izjavio je da nije čuo minobacačku granatu kako dolijeće jer su, kako on tvrdi, ljudi pumpali vodu (T. 7195); Grebić je posvjedočio da je čuo "jaku detonaciju, a to je bila granata." […] te da nije mogao čuti zvuk, ali "eksplozija je došla negdje sa desne strane" (T. 7265-6).

1347 Svjedokinja AE izjavila je da su se oko 50 metara od mjesta udara nalazili rovovi te da su u njima bili vojnici ABiH, ali nije mogla reći da li su rovovi tu postojali u vrijeme događaja. (T. 6033-4). Hadžić je izjavio da se ulaz u tunel nalazio u kući smještenoj oko 30 do 50 metara od ulice gdje je 12. jula 1993. pala granata (T. 12259). Međutim, Richard Higgs izmjerio je da udaljenost između mjesta događaja i ulaza u rov koji je vodio prema tunelu Dobrinja- Butmir iznosi 120 metara (T. 12472).

1348 Hadžić je, dalje, izjavio da je kopanje rova počelo desetak dana nakon što je tunel počeo da funkcioniše, dana 30. jula 1993., Hadžić, T. 12374-6, T. 12362. Drugi svjedoci potvrdili su da se tunel u trenutku granatiranja nije koristio, Karavelić, T. 11804, 11868 (vidi mjesto gdje se nalazio tunel na dokaznom predmetu P3644.VK3); Grebić, T 7193, vidi takođe D244 (zapovijest od 14. jula 1993. koju je izdao komandant ABiH Rasim Delić u kojoj, između ostalog, preporučuje da se provedu bezbjednosne mjere dok vojnici ABiH prelaze aerodromsku pistu, što sugeriše da tunel nije bio otvoren). Hadžić je posvjedočio da se u to vrijeme tunel još kopao; rov, dakle, još uvijek nije postojao i između ulaza u tunel i zgrade Dobrinje bila je livada. Vidi dokazni predmet P3732, ulaz u tunel označen je malim crvenim krugom; Hadžić, T. 12374-6; Higgs, T. 12472; u svakom slučaju, rov koji je kasnije iskopan bio je 120 metara od česme koja je pogođena 12. jula 1993. Hadžić takođe misli da snage SRK-a nisu znale gdje je tačno ulaz u tunel, Hadžić, T. 12258-60. Do 12. jula 1993. to je područje neselektivno granatirano kao i ostatak Dobrinje (Hadžić, T. 12242-5, 12258-9): "Svaki dio Dobrinje je žestoko granatiran, i ne može se izdvojiti bilo koji dio da se kaže da je to izuzetno granatiranje, kad je to puno granata. To je stotine, hiljade možda granata u toku tog perioda, koje su padale kao kiša iz neba.", Hadžić, T. 12248. Svjedoci su izjavili da u neposrednoj blizini česme nije bilo vojnih ciljeva (svjedokinja AE, T. 6030, Grebić, T. 7276, Taslaman, T. 7212). Tu su linije fronta bosanske i srpske vojske bile blizu jedna drugoj i protezale su se od jugozapada prema sjeverozapadu od česme koja je granatirana 12. jula 1993., (Grebić, T. 7276). Prema iskazu jednog svjedoka vojni cilj najbliži česmi mogla je biti komanda Drugog bataljona ABiH na Dobrinji II (Hadžić, T. 12215), koja je bila oko 120 metara sjeveroistočno od mjesta udara (P3732). Najbliža linija sukoba u pravcu ispaljivanja minobacačke granate bila je oko 250 metara od česme (Higgs, T. 12460, P3732 (mapa koju je označio Hadžić). Snage ABiH bile su, stoga, smještene u evakuisanim civilnim zgradama i objektima oko linije sukoba i u jednoj kući su imali svoju pumpu za vodu (Taslaman, T. 7193-4).

1349 Grebić, T. 7276-7.

1350 Grebić, T. 7277.

1351 Optužnica navodi da je 4. februara 1994. "salva od tri minobacačke granate od 120 mm je pogodila civile u stambenom naselju Dobrinja. Prva granata je pala ispred stambenog bloka u Ulici oslobodilaca Sarajeva, pogodivši osobe koje su dijelile i primale humanitarnu pomoć i djecu koja su pohađala vjeronauku. Druga i treća su pale među osobe koje su obavljale trgovinu na otvorenoj pijaci iza stambenih zgrada u Ulici Mihajla Pupina i Ulici oslobodilaca Sarajeva. Ubijeno je osam ljudi, uključujući jedno dijete mlađe od 15 godina, a ranjeno 18 ljudi, uključujući dvoje djece tog uzrasta. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca istoka", Drugi prilog Optužnici.

1352 Ljusa, T. 7862-3.

1353 P3644.RH (mapa); T. 7828, P3232 (mapa), i D102 (mapa); Eldar Hafizović, T. 3575, 3579-80, i P3097 (mapa) (Sokolar); Bešić, T. 4932; Hamill, T. 6116.

1354 Ljuša, T. 7863, 7867.

1355 Ljuša, T. 7865.

1356 Ljuša, T. 7865-6, 7868.

1357 Ljuša, T. 7867-8.

1358 Ljuša, T. 7866.

1359 P2252, P2252.1 (prijevod).

1360 Spahić, T. 7905-7.

1361 Spahić, T. 7908-9.

1362 Spahić, T. 7909, 7939.

1363 Spahić, T. 7910-11, 7940.

1364 Spahić, T. 7910, 7916.

1365 Spahić, T. 7910, 7916.

1366 Spahić, T. 7917.

1367 Spahić, T. 7911.

1368 Spahić, T. 7912-3, naročito 7946.

1369 Spahić, T. 7914-5, 7940.

1370 Spahić, T. 7914.

1371 Spahić, T. 7915.

1372 Svjedokinja R, T. 8181.

1373 Svjedokinja R, T. 8182, 8190, 8197.

1374 Svjedokinja R, T. 8183, 8197.

1375 Svjedokinja R, T. 8184.

1376 Svjedokinja R, T. 8184-5, 8188.

1377 Svjedokinja R, T. 8185, 8194-5.

1378 P2251, P2251.1 (prijevod).

1379 Hafizović, T. 7758-9, 7849.

1380 Hafizović, T. 7759-60.

1381 Hafizović, T. 7766-7.

1382 Hafizović, T. 7759-60.

1383 Hafizović, T. 7762-3.

1384 Hafizović, T. 7762-4.

1385 Hafizović, T. 7762-3.

1386 Hafizović, T. 7764.

1387 Hafizović, T. 7764.

1388 Hafizović, T. 7765.

1389 Hafizović, T. 7765.

1390 Hafizović, T. 7766.

1391 P3367.

1392 Svjedokinja R, T. 8197.

1393 P3232, Hafizović, T. 7792; takođe D102, Hafizović, T. 7832.

1394 P2247B, P2247B.1 (prijevod); Eterović, T. 8846-7.

1395 Eterović, T. 8847-9.

1396 Na popisu povrijeđenih su Sabahudin Ljuša, Fata Spahić, Eldar Hafizović, svjedokinja R i Refik Sokolar (u vezi sa Sokolarom vidi daljnji tekst). U izvještaju je Sabahudin Ljuša greškom uvršten na popis onih koji su preminuli u bolnici. Eterović to pripisuje "haotičnoj situaciji" (Eterović, T. 8850). Vidi takođe Arifagić, T. 12677-83 (u vezi sa smrtovnicama izdatim za pet osoba koje su poginule u događaju od 4. februara 1994., kao što je potvrdila svjedokinja Zineta Arifagić).

1397 Bešić, T. 4791, 4862.

1398 P2247 (tekst popraćen fotografijama); P2247.1 (engleski prijevod teksta).

1399 P2247 (fotografija br. 1; vidi takođe br. 2); Bešić, T. 4839-40.

1400 Svjedok je objasnio opšti princip: "Dok su oštećenja jako veća u pravcu, znači, iz kojeg je došla [...] kad padne pod uglom, znači, donji dio kad padne pod uglom, donji dio je veće oštećenje na asfaltu ili zemlji" (Bešić, T. 4867-8).

1401 P2247 (fotografija br. 5; vidi takođe br. 3 i 4); Bešić, T. 4847, 4849-51, 5015. Kako Bešić koristi podatke o veličini krilca za određivanje dimenzija minobacača objašnjeno je u transkriptu, Bešić, T. 4808, 4867.

1402 P2247 (fotografije br. 1, 9-11); Bešić, T. 4839-40, 4848-9, 4936-7.

1403 P2247 (fotografija br. 11); Bešić, T. 5014.

1404 Bešić, T. 4938-40.

1405 P2247A, P2247A.1 (prijevod); Bešić, T. 4941-2.

1406 D62, D62.1 (prijevod); Bešić, T. 4921, 4933.

1407 D62, D62.1 (prijevod).

1408 Bešić, T. 4920.

1409 P2247A, P2247A.1 (prijevod); Sabljica, T. 5157-9.

1410 Sabljica, T. 5162-3.

1411 Sabljica, T. 5161.

1412 Sabljica, T. 5354.

1413 Sabljica, T. 5355, 5357-8.

1414 Sabljica, T. 5358.

1415 P2247A, P2247A.1 (prijevod).

1416 Spahić, T. 7924, 7936.

1417 Spahić, T. 7926, 7949.

1418 Spahić, T. 7937.

1419 Spahić, T. 7925-6.

1420 Svjedokinja R, T. 8182.

1421 Svjedokinja R, T. 8191-2.

1422 Hafizović, T. 7767.

1423 Hafizović, T. 7767, 7822-3; D102, T. 7832.

1424 Hafizović, T. 7767, 7825; uporedi sa 7812-3, 7833-5, 7839-40, 7847-8.

1425 Hafizović, T. 7826.

1426 Ljuša, T. 7867.

1427 Ljuša, T. 7885-6.

1428 Ljuša, T. 7887-8.

1429 Ljuša, T. 7892.

1430 Bešić, T. 4931-2.

1431 Sokolar, T. 3561-3565, 3569-72.

1432 Hadžić, T. 12200, 12205, 12264-5, 12352.

1433 Završni podnesak optužbe, par. 532. U paragrafu 533 optužba se takođe poziva na iskaz generala Michaela Rosea (T. 10194-5), iako je iz kratkih primjedaba generala Rosea o tom događaju očito da nije s njim bio neposredno upoznat.

1434 Završni podnesak optužbe, par. 535-6.

1435 Završni podnesak odbrane, par. 662.

1436 Id., par. 663.

1437 Vidi Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 44-6.

1438 P2247 (fotografija br. 4).

1439 Viličić, T. 20508-9.

1440 Viličićev izvještaj o granatiranju, str. 46.

1441 Sabahudin Ljuša je izjavio: "Mislim da sam saznao nakon mog povratka iz bolnice, da je tada baš bila održavana nastava i da su se tada nalazila djeca u tome stanu [...]. Ali mislim da su bili sa druge strane, odnosno u drugoj prostoriji, koja je bila okrenuta s druge strane [...] Mislim da je bilo ranjenih i tu, ali nešto lakše. To sam sve saznao nakon povratka iz bolnice." (T. 7870-1). Vidi takođe izvještaj Zdenka Eterovića, P2247B.1, i njegovo svjedočenje na T. 8853 (gdje je ispravio navod iz svog izvještaja o "mektebu"); izvor ove informacije nije naveden.

1442 Viličićev izvještaj o granatiranju, tabela 2, str. 5.

1443 Vidi P3727 koji prikazuje domet potencijalnih vatrenih položaja omeđenih tačkastim linijama koje se sa zapada stapaju na Alipašinom polju.

1444 Inđić, T. 18595; 18661-2; Tucker, T. 9931; svjedok W, T. 9538; Mole, T. 11040-42.

1445 Kupusović, T. 674; svjedok W, T. 9646 (zatvorena sjednica).

1446 DP35, T. 17600; Karavelić, T. 11878. SRK je takođe držao neka područja oko samog aerodroma, poput Neđarića i Aerodromskog naselja, svjedok DP4, T. 14147; Abdel-Razek, T. 11654-5; Carswell, T. 8359; svjedok Y, T. 10872-3.

1447 Svjedok Y, T. 10869-70.

1448 Cutler, T. 8939.

1449 Svjedok Y, T. 10870. U mnogo slučajeva UNPROFOR je vojnicima koje bi presreli prilikom prelaska piste i kod kojih bi zatekli oružje, to oružje oduzimali, svjedok W, T. 9700.

1450 Svjedok Y, T. 10870; 10972.

1451 Tucker, T. 9931; Briquemont, T. 10052-4; Thomas, T. 9308; Paščenko, T. 17363. Prema iskazu svjedoka W, vojnika zaduženog za snage na aerodromu, prelaženje je u novembru 1992. postalo velik problem, T. 9696-9700.

1452 D1491 (Naredba koju je izdao komandant Četvrtog lakog artiljerijskog puka. Naredba je izgleda od vojnika SRK-a zahtijevala da prije nego što otvore vatru UNPROFOR-u podnesu usmeni protest o prisustvu neovlaštenih ljudi na aerodromu), svjedok DP35, T. 17595-17606. Oslanjajući se na pretpostavku da vojska SRK-a oko aerodroma raspolagala uređajima za nišanjenje noću, svjedok je priznao da je bilo naređeno da se vatra otvara neselektivno na sve što se miče.

1453 Carswell, T. 8360.

1454 Svjedok W, T. 9715.

1455 Svjedok W, 9700-6.

1456 Abdel-Razek, T. 11594-6.

1457 Svjedok W, T. 9699; svjedok Y, T. 10869; Abdel-Razek, T. 11596-7 (gdje govori o kraju svog boravka u Sarajevu). Veliki broj svjedoka istakao je taj period kao vrijeme kad je zbog hladnoće i nedostatka hrane, što je u velikoj mjeri uticalo na moral civilnog stanovništva u gradu, bilo više pokušaja da se napusti Sarajevo, naročito preko aerodroma, Tucker, T. 9931.

1458 Osoblje UNPROFOR-a je zaplijenilo dokumente sa mrtvih tijela i ustanovilo da su pistu pokušavali prijeći i civili i vojnici, svjedok Y, T. 10870. Vidi takođe svjedok W, T. 9584 (zatvorena sjednica, traka ranijeg razgovora). Velika većina ljudi koji su pokušavali prijeći pistu bili su, međutim, civili, Karavelić, T. 11877 (99% su bili civili).

1459 Briquemont, T. 10052-4; Tucker, T. 9932; Abdel-Razek, T. 11595.

1460 Thomas, T. 9308-9, pozivajući se na P2064, izvještaj UNPROFOR-a o situaciji za 4. i 5. januar 1994.

1461 Briquemont, T. 10095-7 i P2082, protestno pismo koje je Briquemont uputio Karadžiću (u vezi sa granatiranjem od 5. januara 1993.); svjedok W, T. 9556-7 ("srpska strana nije mnogo pucala na aerodrom", nego više na bosanska područja u blizini aerodroma); Cutler, T. 8937, 9008, gdje izjavljuje da je jednom prilikom u februaru 1993. zaključeno da su projektili vjerovatno ispaljeni sa minobacačkog položaja ABiH. Prema DP35, toranj na aerodromu pogođen je vatrom koju je ABiH otvorila sa Igmana, DP35, T. 17504.

1462 DP35, T. 17606; svjedok Y, T. 10872-5; Abdel-Razek, T. 11594-6; Bukva, T. 18467-73. Takođe, DP35 je odgovarajući na pitanje kako je SRK na pisti razlikovala civile od vojnika, izjavio da ne zna te da je komandant lokalne brigade bio odgovoran da svojim podređenim kaže kako da ih razlikuju, DP35, T. 17602. Uprkos tome, postoje dokazi da su vojnici SRK-a na položajima oko aerodroma ipak raspolagali uređajima za noćno nišanjenje, Carswell, T. 8362-4. I prema Tuckeru pucnjava na civile noću odvijala se pomoću "optičkih uređaja za noćnu upotrebu", Tucker, T. 9932. Međutim, tokom suđenja nisu podastrijeti dokazi o njihovom broju, kvaliteti i dostupnosti.

1463 Abdel-Razek, T. 11596. Vidi takođe T. 11600-1, 11644.

1464 Svjedok W, T. 9594-9595.

1465 Kundo, T. 5969.

1466 Kovač, T. 956-57; Ramiza Kundo, T. 5938; Menzilović, T. 7006, 7009-12, 7023; P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 3.

1467 Ramiza Kundo, T. 5938; Menzilović, T. 6982, 7010.

1468 Kovač, T. 924, 971; Hamill, T. 6182. Područje Briješkog brda kontrolisala je 2. viteška brigada 1. korpusa ABiH, Kovač T. 947. Na drugoj strani linije sukoba, po polju, bili su položaji Briješćanske čete (koja se nazivala i 1. četa) Rajlovačke brigade SRK-a; Kovač, T. 957; Siniša Krsman, T. 19033, 19047.

1469 Menzilović, T. 6998, T. 7006, T. 7010-11. Ramiza Kundo je izjavila da je njena kuća prilično teško oštećena granatama i da su kroz zidove u svako doba dana i noći ulijetali meci, P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2-3.

1470 Menzilović, T. 7006.

1471 Menzilović, T. 6982, 6999, 7011-12, 7041.

1472 Ramiza Kundo, T. 5938-39; Menzilović, T. 6981.

1473 Ramiza Kundo, T. 5939-40; Menzilović, T. 6981, 6983.

1474 Menzilović, T. 6981, 6983-86; P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2. Zaravan u naselju u kojem su živjele te svjedokinje zvala se "Polje". U svom svjedočenju pred sudom Menzelović je koristila izraz "Polje", a ne zaravan; Menzilović, T. 7053.

1475 Ramiza Kundo, T. 5981.

1476 Ramiza Kundo je izjavila da je Hasiba Dudević pogođena u junu 1992.; Ramiza Kundo, T. 5990.

1477 Menzilović, T. 6986-88, 7021-24. Menzilović je takođe posvjedočila da je Hasiba Dudović kada je ranjena nosila suknju, Menzilović, T. 6988. Dodala je da je, u trenutku kada je Dudevićeva ranjena, čula pucanj ispaljen iz smjera polja i da je susjedi nisu mogli odmah odvesti u bolnicu jer se još dugo nakon toga nastavila paljba, premda u trenutku incidenta u blizini nije bilo vojnika ni naoružanih lica; Menzilović, T. 6986-88, 7023-24.

1478 P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 3; Ramiza Kundo, T. 5979-81, 5989-90; Menzilović, T. 7001, 7061. Ramiza Kundo izjavila je da je Muharem Mešanović pogođen oko 50 metara niže od mjesta na kojem je ona ranjena; Ramiza Kundo, T. 5979. Ramiza Kundo i Menzilović nisu se sjećale kada se tačno taj incident dogodio; Ramiza Kundo, T. 5981, 5989-90; Menzilović, T. 7001. Priznajući da se ne sjeća tačnog datuma kada se taj incident dogodio, Ramiza Kundo je izjavila da je Mešanović pogođen prije nego što je ona ranjena 2. novembra 1993.; Ramiza Kundo, T. 5981, 5989-5990. S druge strane, premda je naglasila da ne zna tačan datum incidenta, Menzilović je rekla da je moguće da je pogođen 1994. godine; Menzilović, T. 7001.

1479 Ramiza Kundo, T. 5979-81, 5990; Menzilović, T. 7962-63.

1480 U Optužnici se navodi da je 2. novembra 1993., "Ramiza Kundo, stara 38 godina, ranjena [...] iz vatrenog oružja u lijevu nogu dok je nosila kofe s vodom preko ulice Briješko brdo, sadašnje ulice Bulbulistan, u zapadnom dijelu Sarajeva". Prvi prilog Optužnici. Ramiza Kundo, T. 5939-40; Menzilović, T. 6988-89; P3673. Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2; D75 (Službena zabilješka Stanice javne bezbjednosti Novi Grad). Kuća Ramize Kundo je na obje kružne fotografije; P3279V (kružna fotografija); P3279X (kružna fotografija). Kada se na ulicu gleda u smjeru suprotnom od polja, njena kuća se nalazi na desnoj strani ulice, Menzilović, T. 7016. Kuća Menzilovićeve nalazila se na udaljenosti od 20 metara od kuće Ramize Kundo, Menzilović, T. 7056-57. U video snimku svjedočenja Ramize Kundo koji je optužba uvrstila u sudski spis kaže se da su dvije žene išle *prema* bunaru (P3280V, video snimak svjedočenja Ramize Kundo). Na sudu su te dvije svjedokinje navele da su se žene *vraćale* s bunara, Ramiza Kundo, T. 5946-50, 5973, 5978; Menzilović, T. 7036-37; P3673, Izjava svjedoka Ramize Kundo, str. 2. Konačno, činjenica da su oba svjedoka posvjedočile da su kofe bile *pune vode* potvrđuje nalaz da su se s izvora *vraćale* kućama, Ramiza Kundo, T. 5946; Menzilović, T. 6991.

1481 Ramiza Kundo, T. 5940, 5942, 5973; Menzilović, T. 6989.

1482 Ramiza Kundo, T. 5940. Odbrana tvrdi da ova dvije svjedokinje očito nisu naklonjene SRK-u, tako da nisu pouzdane, Završni podnesak odbrane, par. 249, 251. Uprkos tome što se čini da neke izjave svjedokinja ukazuju na njihovu nesklonost SRK-u, Pretresno vijeće napominje da se te izjave ne odnose na događaje koji su od ključne važnosti za tezu optužbe (odnose se na događaje na linijama fronta, daleko od neposrednog konteksta ovog incidenta).

1483 Ramiza Kundo, T. 5940, 5971; Menzilović, T. 6990-1. Prema riječima Hilme Kunde, supruga Ramize Kundo (D76 Izjava svjedoka Hilme Kunde) i policijskoj zabilješci o tom incidentu (D75), metak je pogodio *desnu* nogu žrtve. Međutim, žrtva je to zanijekala pruživši tačne informacije o rani. Osoblje Civilne zaštite ju je prebacilo u bolnicu Koševo gdje je ostala tri dana na liječenju, Ramiza Kundo, T. 5942; P3673 (Izjava svjedoka Ramize Kundo), str. 2.

1484 P3673 (Izjava svjedoka Ramize Kundo), str. 2.

1485 D76 (Izjava svjedoka Hilme Kundo); D75 (Službena zabilješka Stanice javne bezbjednosti Novi Grad).

1486 Ramiza Kundo, T. 5940, 5942, 5973-4.

1487 Ramiza Kundo, T. 5974.

1488 Menzilović, T. 6989, upućuje na T. 6985, kada je rekla da se u njih moglo pucati "[j]edino sa strane polja". To je ponovila gotovo istim riječima na T. 7025, vidi takođe T. 7011-2.

1489 Menzilović, T. 6999-7000. Menzilovićeva je na fotografiji predočenoj Sudu označila položaj kuće crnim krugom; Prva fotografija u P1812A (Fotografije polja i mjesta događaja 16 i 17); Menzilović, T. 7000. Krsman je priznao da mjesto koje je na mapi D1844, mapi koju je označio Krsman, i mapi 15 iz P3728 (niz od 26 mapa dijelova Sarajeva) s oznakama koje je ucrtao Karavelić (T. 11835) označeno crvenim krugom odgovara mjestu koje je na fotografiji br. 1 iz P1812.A Menzilovićeva označila crnim krugom; Krsman, T. 19067, 19091-2, 19096.

1490 Menzilović, T. 6998.

1491 Karavelić, T. 11835.

1492 Završni podnesak odbrane, par. 261.

1493 Id., par. 257, 263; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 79.

1494 Završni podnesak odbrane, par. 265.

1495 Krsman, T. 19048, 19060. Mjesto na kojem se nalazi depo na elektronskoj mapi je označeno slovom "D", D1843; Krsman, T. 19048.

1496 Krsman, T. 19060-1.

1497 Krsman, T. 19062. U svom iskazu, Krsman je izjavio da je linija SRK-a išla uz samu kuću porodice Božić, koju je pokazao na lijevoj strani fotografije, Krsman, T. 19067, 19072-3. Krsman je na mapama predočenim Sudu označio lokaciju kuće porodice Božić slovom "K" (D1843, mapa koju je označio Krsman), odnosno kvadratom (D1844, mapa koju je označio Krsman).

1498 Krsman, T. 19062-3.

1499 Krsman, T. 19081; D1844, mapa koju je označio Krsman. Tu izjavu potvrdio je kad mu je pokazana jedna od fotografija koje je optužba predočila Sudu (Fotografija br. 1 iz P1812A, fotografije Polja i mjesta događaja 16 i 17); D1843, mapa linija sukoba SRK-a koju je označio Krsman. Linija sukoba ABiH i linija sukoba SRK-a označene su na mapama jedna svjetlozelenom, druga tamnozelenom bojom. Premda je naveo da je linija SRK-a pogrešno ucrtana na D1844, Krsman je potvrdio da je linija ABiH ucrtana u D1844 tačna, Krsman, T. 19057-8.

1500 D1843 i D1844 (mapa koju je označio Krsman); mapa 15 iz P3728 (mapa koju je označio Karavelić).

1501 Karavelić, T. 11835; mapa 15 iz P3728, mapa s Karavelićevim oznakama.

1502 P1812A (Fotografije Polja i mjesta događaja 16 i 17); Krsman, T. 19081; D1844 (mapa koju je označio Krsman).

1503 Krsman, T. 19057-8, 19081; D1843 (mapa koju je označio Krsman); D1844 (mapa koju je označio Krsman); mapa 15 iz P3728; P3644 (kopija velikog plana Sarajeva); Karavelić, T. 11835, označeno na mapi br. 15 iz P3728, mapa cijelog područja; Menzilović, T. 6982, 7010, 7024, 7057;

1504 Završni podnesak odbrane, par. 258.

1505 Krsman tačno navodi da je nadmorska visina mjesta koje na crno-bijeloj kopiji dijela mape šireg područja mjesta incidenta izgleda kao željeznička raskrsnica na D1844 označena kao 492 metra (T.19064). Oko crvenog kruga ne vide se izohipse koje bi označavale visinske razlike, najbliža od tih izolinija u smjeru incidenta krivuda oko željeznice, sjeveroistočno od crvenog kruga i označena je brojem 500. Mapa koju je označio Krsman je – osim povećanja – slična dijelu crno-bijele kopije P3644, kopije mape Sarajeva. Većina je pažljivo usporedila crno-bijelu kopiju i brojne uvećane dijelove te mape (niz od 26 mapa koje su uvrštene u dokaze kao P3728), poklanjajući posebnu pažnju izohipsama, visinama koje su uz njih navedene i drugim pokazateljima visine. Nadalje, Većina je uporedila te mape s drugim mapama u dokaznom materijalu, posebno s izohipsama i oznakama uzvišenja na tim mapama (D1916, velika mapa u boji; P3724, kopija velike mape Sarajeva). Druge mape potvrđuju zaključke Većine. Na D1916,

mjesto gdje je Ramiza Kundo pogođena je bliže drugoj izohipsi (540 metara), dakle na većoj visini od izohipse koja označava visinu od 500 metara, a dalje od treće izohipse na još većoj visini (560 metara). Štaviše, na tom području, označene su visine od 492 i 500 metara, a nisu ucrtane izohipse na manjim visinima (koje bi označavale visinu od 480 metara).

1506 Završni podnesak odbrane, par. 265.

1507 Ramiza Kundo, T. 5964-5.

1508 Ramiza Kundo, T. 5943; Menzilović, T. 6990. U svom iskazu, Ramiza Kundo je rekla da, kad je ranjena, u blizini nije vidjela nikog osim Menzilovićeve i da na tom području nije bilo borbenih dejstava, "nego su samo snajperi pucali", Ramiza Kundo, T. 5942; 5981. Menzilovićeva je posvjedočila da za vrijeme sukoba u blizini njene kuće nije bilo vojnih položaja, Menzilović, T. 7009. Izjavila je takođe da tokom oružanog sukoba u svom susjedstvu nije vidjela vojnike ABiH, Menzilović, 7039. Ramiza Kundo je izjavila da je uz crkvu, oko 500 metara uzbrdo od njene četvrti, oko nedjelju dana stajao tenk ABiH, premda ne zna je li tenk tamo bio 1993. ili 1994. i je li iz njega ikad pucano, Ramiza Kundo, T. 5965-6. Premda je Menzilovićeva u svom iskazu rekla da nikad nije čula za taj tenk (Menzilović, T. 7038), Siniša Krsman, komandir čete SRK-a na tom području, takođe je pomenuo taj tenk, Krsman (T. 19052, 19085), za koji je rekao da je stajao malo sjeveroistočnije od položaja koji je navela Ramiza Kundo, D1843 (mapa koju je označio Krsman). Većina uzima u obzir položaj tenka, ali zaključuje da nema osnova za sugestiju da se iz njega dejstvovalo u vrijeme incidenta ili da bi vojnici SRK-a imali razloga da na njega pucaju iz pješadijskog oružja.

1509 Završni podnesak odbrane, par. 264; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 79.

1510 Ramiza Kundo, T. 5942, izjava da joj je suknja bila ljubičasta; u P3673 (Izjava svjedokinje Ramize Kunde), str. 3, za suknju se kaže da je crvena.

1511 Menzilović, T. 6989.

1512 U Optužnici se navodi da je 13. novembra 1993., "Fatima OSMANOVIĆ, stara 44 godine, ranjena [...] iz vatrenog oružja u desnu stranu lica dok je nosila vodu preko ulice Briješko brdo, sadašnje ulice Bulbulistan, u zapadnom dijelu Sarajeva", Prvi prilog Optužnici. Dok se za incident br. 17 u Optužnici kaže da se dogodio 13. novembra, optužba u svom Završnom podnesku tvrdi da se dogodio "oko sedam dana nakon" incidenta br. 16, koji se dogodio 2. novembra 1993.; Završni podnesak optužbe, par. 413. Zapravo, i Ramiza Kundo i Menzilovićeva se sjećaju da se incident br. 17 dogodio "sedam dana" nakon incidenta br. 16 (Ramiza Kundo, T. 5981; Menzilović, T. 6991).

1513 Menzilović, T. 6993.

1514 Menzilović, T. 6991.

1515 Menzilović, T. 6991, 7045, 7059; fotografija br. 2 iz P1812A (Fotografije Polja i mjesta događaja br. 16 i br. 17).

1516 Menzilović, T. 7060; P3673, Izjava svjedokinje Ramize Kundo, str. 3. Menzilovićeva je na fotografiji br. 2 iz P1812A označila mjesto gdje se dogodio incident br. 16 krugom, a mjesto gdje se dogodio incident br. 17 krstom; Menzilović, T. 7059.

1517 Menzilović, T. 7045.

1518 Menzilović, T. 6992. Optužba nije predočila nikakvu medicinsku dokumentaciju o tom incidentu. Menzilovićeva i Ramiza Kundo su rekle da se metak zabio u lice Fatime Osmanović i da ga se ljekari nisu usudili vaditi nakon što je dovedena u bolnicu; Menzilović, T. 6992; Ramiza Kundo, T. 5979, 5981-82.

1519 Menzilović, T. 6995; Ramiza Kundo, T. 5981 (samo su snajperi pucali).

1520 Menzilović, T. 6993.

1521 Harding, T. 4311.

1522 Harding, T. 4378.

1523 P3644.CH (mapa koju je označio Carl Harding).

1524 Harding, T. 4378 i 4380.

1525 Harding, T. 4378-80.

1526 Harding, T. 4381.

1527 P925 (izvještaj UNPROFOR-a – prihvaćen kao zapečaćeni dokument).

1528 *Id*. Taj izvještaj UNPROFOR-a sugeriše da je za granatiranje odgovoran SRK.

1529 P1568 (izvještaj UNPROFOR – prihvaćen kao zapečaćeni dokument). Fragmente granate od 82 mm je nakon te eksplozije pronašlo neimenovano lice. U izvještaju se ne kaže jesu li žrtve incidenta bili civili.

1530 *Id*.

1531 P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P).

1532 Svjedok P, T. 5555-6; P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P).

1533 Svjedok P, T. 5555-6.

1534 Svjedok P, T. 5539-40 i 5553-4; P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P). Svjedokinja P je, ne ulazeći u detalje, dodala da su oba područja bila pod kontrolom SRK-a. Svjedok P, T. 5540.

1535 Svjedok DP21, T. 15459-60 i 15478-15479; D1787 (mapa koju je označio svjedok DP21).

1536 Vidi npr. P3644.DF (mapa koju je označio David Fraser), P3704 (mapa koju je ranije označio Richard Mole) i D1820 (mapa koju je označio Mihail Šinčenko).

1537 Svjedok AF, T. 5482-5. Supruga svjedoka AF je podlegla ranama, svjedok AF, T. 5485. Tašta svjedoka AF je u granatiranju takođe lakše ranjena, svjedok AF, T. 5484.

1538 Svjedok AF, T. 5487.

1539 Zaimović, T. 1842-3.

1540 Zaimović, T. 1846-7.

1541 Zaimović, T. 1843-5. Ulica Vase Miskina nalazi se odmah južno od Ulice Maršala Tita i zapadno od Baščaršije. Vidi na primjer P3670 (mapa koju je označila svjedokinja P) i P3637 (mapa koju je označio svjedok D – prihvaćena kao zapečaćeni dokument).

1542 Zaimović, T. 1853-5.

1543 Jusufović, T. 6517-8.

1544 Jusufović, T. 6533. Jusufović nije naveo odakle je granata doletjela.

1545 U Optužnici se navodi da je 4. februara 1994. "salva od tri minobacačke granate od 120 mm [...] pogodila civile u stambenom naselju Dobrinja. Prva granata je pala ispred stambenog bloka u ulici Oslobodilaca Sarajeva, pogodivši osobe koje su dijelile i primale humanitarnu pomoć i djecu koja su pohađala vjeronauku. Druga i treća su pale među osobe koje su obavljale trgovinu na otvorenoj pijaci iza stambenih zgrada u ulici Mihajla Pupina i ulici Oslobodilaca Sarajeva. Ubijeno je osam ljudi, uključujući jedno dijete mlađe od 15 godina, a ranjeno 18 ljudi, uključujući dvoje djece tog uzrasta. Vatra je otvorena s teritorije pod kontrolom VRS-a, otprilike iz pravca istoka", Drugi prilog Optužnici.

1546 Bešić, T. 4795; P2279A (video snimak pijace Markale snimljen 5. i 6. februara 1994.); površina pijace Markale iznosi 30 puta 35 metara, južno od nje se nalazi ulica Maršala Tita, sjeverno od nje supermarket, a sjeveroistočno 20 metara visoka zgrada (zgrada "22. decembar") (P2261, Izvještaj UN-a; ljudi koji su se tamo zatekli u subotu, 5. februara 1994., u svojim svjedočenjima kažu da je na pijaci "vladala velika gužva" i da je bila "puna puncata" (P2261, Izvještaj UN-a); jedan prolaznik je procijenio da je na pijaci bilo najmanje 600 ljudi, Travljanin, T.

6357; vidi takođe Niaz, T. 9091; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.); svjedok AK-1, T. 5452; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1547 Kolp, T. 8247; svjedok P, T. 5542-3; Travljanin, T. 6359; P2261 (Izvještaj UN-a).

1548 Boškailo, T. 5041-2.

1549 Boškailo, T. 5044-5; ona je posvjedočila da su ljudi na pijaci bili obični ljudi koji su došli u šetnju ili u kupovinu (T. 5053).

1550 Boškailo, T. 5044-5, 5047-8.

1551 Svjedok P, T. 5542-3; Hadžimuratović, T. 5075-8; Travljanin, T. 6352-4, 6358-9; D81; Niaz, T. 9091-2; svjedok AK-1, T. 5444, 5452-3; P3666 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok AK-1).

1552 Boškailo, T. 5045-7; P2265A (rezultati ljekarskog pregleda Ezreme Boškailo od 11. februara 1994.); Hadžimuratović, T. 5077-9; Travljanin, T. 6355-6; Niaz, T. 9093-4; Suljić, T. 6811, 6905-6; P2365.1 (Službeni izveštaj); P2262 (fotografije snimljene na pijaci Markale 5. februara 1994.); P2279A (video snimak pijace Markale snimljen 5. i 6. februara 1994.); P2309.1 (Izvještaj Stanice javne bezbjednosti Stari Grad o eksploziji na pijaci Markale sastavljen 6. februara 1994., u daljnjem tekstu: Sabljičin balistički izvještaj).

1553 Travljanin, T. 6356; P2261 (Izvještaj UN-a); Hadžimuratović, T. 5078-80; Boškailo, T. 5049-52;

1554 P2261 (Izvještaj UN-a).

1555 Hadžimuratović, T. 5105; P2309A.1 (Sabljičin balistički izveštaj); Gavrankapetanović, T. 12620, 12624-7; Suljić, T. 6812-8 and 6821-2; Niaz, T. 9096-8; P2365.1 (Službeni izvještaj); P2261 (Izvještaj UN-a); Niaz, T. 9096-7; Hamill, T. 6105; P3737A (dokumentacija bolnice Koševo), vidi takođe Gavrankapetanović, T. 12524-7).

1556 U Suljićevom izvještaju se navodi da je od eksplozije poginulo 67 osoba, a 142 su ranjene, P2365.1 (Službeni izvještaj). Na rezultatima Suljićevih istraga zasniva se Krivična prijava, koju je 19. februara 1994. potpisala sarajevska policija i u kojoj se navode lica koja su u eksploziji poginula ili su ranjena, a koja se nalazi u prilogu Službenog izvještaja (P2366.1, Prilozi Službenom izvještaju; Suljić, T. 6823-6). Postoje manja neslaganja između Krivične prijave od 19. februara 1994., u kojoj se kaže da su u eksploziji ranjene 142 osobe, i ranijeg spiska, koji se takođe nalazi u prilogu Službenom izvještaju (P2366.1) i koji su 17. februara 1994. sastavile sarajevske službe bezbjednosti na osnovu Suljićevog rada, u kojem se navodi 151 ranjena osoba. U spisku žrtava u Krivičnoj prijavi od 19. februara 1994. (P2366.1) navodi se manji broj ranjenih osoba zato što sarajevske službe bezbjednosti tokom istrage nisu mogle potvrditi identitet ili povrede određenog broja osoba navedenih u spiskovima od 17. februara 1994. (Suljić, T. 6825). U svom iskazu Niaz je rekao da je 5. februara 1994. u 17:15 sati osobno izbrojao 61 poginulog i 148 ranjenih u eksploziji. (Niaz, T. 9097-8; P2261 (Izvještaj UN-a); drugi predstavnici UN-a su izjavili da je eksplozija ubila 25-61 osobu i ranila još 60-148 osoba. (Hamill, T. 6104; P2261, Izvještaj UN-a). Na osnovu informacija dobijenih iz međunarodnih novinskih agencija i UNPROFOR-a, u izvještaju UN-a se kaže da je u tom događaju poginulo 66, a ranjeno 197 osoba, D66 (Izvještaj UN-a o vojnoj aktivnosti u Sarajevu). Činilo se da je mnogo žrtava eksplozije ranjeno gelerima. P2261 (Izvještaj UN-a). U svom iskazu Suljić je rekao da su žrtve bile uglavnom starije osobe (Suljić, T. 6814; vidi P2366 (prilozi Službenom izvještaju), koji sadrži pregled ranjenih po polu i godinama starosti, gotovo polovina ranjenih je bila starija od 55 godina). Niaz je naglasio da je moguće da je na pijaci bilo vojnika u civilnoj odjeći budući da je taj dan bio dan kada se vršila smjena i kada su vojnici dolazili s linije fronta mijenjati cigarete za hranu (Niaz, T. 9157).

1557 Bukva, T. 18478. Vidi takođe D138.1 (engleski prijevod pisma VRS-a od 5. februara 1994.).

1558 D137.1 (engleski prijevod pisma VRS-a upućenog UNPROFOR-u od 5. februara 1994.) i D138.1 (engleski prijevod pisma VRS-a od 5. februara 1994.).

1559 Bukva, T. 18422.

1560 Ti vještaci odbrane (prof. dr Aleksandar Stamatović,† prof. dr Janko Viličić i dr Miroljub Vukašinović) pregledali su, između ostalog, službene izveštaje i bilješke policije i pravosudnih organa Republike Bosne i Hercegovine, izjave koje su svjedoci dali predstavnicima ovog Međunarodnog suda, fotografije i video materijal koji prikazuju mjesto događaja, te dokazni materijal uvršten u sudski spis. Osim toga, izvršili su uviđaj, Viličić, T. 20185; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju). Završili su analizu u junu 2002. i svoj izvještaj podnijeli odbrani u septembru 2002., Viličić, T. 20185.

1561 Suljić, T. 6811; Sabljica, T. 5122; P2365.1 (Službeni izvještaj); P3663.A (Izjava svjedoka Čavčića od 16. novembra 1995.).

1562 Uviđaji su izvršeni 5. i 6. februara 1994. Identifikacija poginulih i ranjenih na dan eksplozije započela je 6. februara 1994., policija UN-a je kontaktirana 7. i 8. februara 1994. godine (žrtve su primljene u bolnicu UN-a), a razgovori sa žrtvama i očevicima tih događaja izvršeni su 9., 10. i 11. februara 1994.

1563 U spis su uvrštena dva dijela tog službenog izvještaja, prikaz događaja 5. februara 1994. na pijaci Markale i službeni izvještaj Centra službi bezbjednosti Sarajevo koji su potpisali Suljić i još dvojica kriminalističkih inspektora, P2365.1 (Službeni izvještaj). U ovoj raspravi o tom događaju Službeni izvještaj se neće sistematično razmatrati budući da se u njemu, bez dodatnih objašnjenja, ponavljaju informacije sadržane u Sabljičinom i Zečevićevom balističkom izvještaju. Na odgovarajućim mjestima pozvaćemo se na Službeni izvještaj. U spis su uvrštena i četiri priloga tom Službenom izvještaju (spisak poginulih na pijaci Markale, spisak ranjenih na pijaci Markale, šematski prikaz ranjenih po polu i godinama starosti, te krivična prijava od 19. februara 1994.), P2366 (Prilozi Službenom izvještaju).

1564 Sabljica, T. 5331.

1565 P2309.A1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1566 P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj); P2365.1 (Službeni izvještaj). John Hamill, jedan od tehničkih savjetnika u istražnom timu UNPROFOR-a, potvrdio je da se krater nalazio "5 [metara] od najbliže niske građevine u pravcu sjevera" P2261 (Izvještaj UN-a). U vezi s približnim položajem centralnog kratera u odnosu na ostatak pijace Markale, vidi takođe D73 (video snimak pijace Markale od 6. februara 1994.) i P2279A (video snimak pijace Markale od 5. i 6. februara 1994.).

1567 Sabljica, T. 5127; P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1568 P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1569 P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1570 Sabljica, T. 5125, 5127, 5131-6 and 5142-5; P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj); P2365.1 (Službeni izvještaj); P2262 (fotografije snimljene na pijaci Markale 5. februara 1994.); P2279A (video snimak pijace Markale od 5. i 6. februara 1994.). U svojim izvještajima vještaci navode da njihovi rezultati mjerenja tog ugla sadrže marginu greške od +/- 5 stepeni, P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1571 Suljić, T. 6898; Bešić, T. 4797, 4806, 4917, 4980-1; Sabljica, T. 5338; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.).

1572 Bešić, T. 4810, 4828-30, 4911-2; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.); P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1573 Sabljica, T. 5146; P2309A.1 (Sabljičin balistički izvještaj).

1574 Sabljica, T. 5146; P2365.1 (Službeni izvještaj).

1575 Sabljica, T. 5330-1; Zečević, T.10319-21. Od 1992. do 1993., dr Berko Zečević je radio u odjeljenju za istraživanje i razvoj ABiH, Zečević, T. 10312. U sudskom spisu nije navedeno njegovo zanimanje u vrijeme eksplozije na pijaci Markale; P3276.1.1 (engleski prijevod Zečevićevog balističkog izvještaja).

1576 P2365.1 (Službeni izvještaj).

1577 P2365.1 (Službeni izvještaj). Tim stručnjaka je 6. februara 1994. potražio druge fragmente granate, koje su našli u obližnjem supermarketu i dali na analizu specijalistima za verifikaciju eksploziva.

1578 P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj); Sabljica, T. 5330-1.

1579 U toleranciji od +/- 5 stepeni.

1580 P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), zaključci 1, 4, 5 i 6.

1581 Zečević, T. 10330.

1582 P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), str. 5.

1583 Zečević, T. 10331.

1584 Zečević, T. 10323, 10339-40; P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), str. 5. Zečević i njegove kolege bili su uvjereni da je sredstvo koje im je predočeno zaista stabilizirajući odsjek koji je prvobitno pronađen zato što se, nakon što je "prstom isčisti[o] višak te zemlje koja se sručila u [krater, mogao] bez ikakvih napora i naprezanja ili sile postavi[ti] stabilizator u tu šupljinu", Zečević, T. 10324-5, 10345-6.

1585 Zečević, T. 10323, 10339-40; P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj), p. 5. Zečević i njegove kolege bili su uvjereni da je sredstvo koje im je predočeno zaista stabilizirajući odsjek koji je prvobitno pronađen zato što se, nakon što je "prstom isčisti[o] višak te zemlje koja se sručila u [krater, mogao] bez ikakvih napora i naprezanja ili sile postavi[ti] stabilizator u tu šupljinu", Zečević, T. 10324-5, 10345-6.

1586 Zečević, T. 10347-8.

1587 Zečević, T. 10301; P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj). Izraz "punjenja" koristi se za punjenja raketnog goriva koja se mogu dodati donjem dijelu granate da bi joj se povećao domet, Hamill, T. 6074; svjedok AD, T. 10590; svjedok DP20, T. 15642; Knežević, T. 19025-6; Gray, T. 19776.

1588 P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj).

1589 P3276 (Zečevićev balistički izvještaj na BHS), str. ERN 02115548.

1590 P3276.1 (Zečevićev balistički izvještaj).

1591 Zečević, T. 10296-8; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1592 Zečević je "koristio izraze koji su dobijeni od Sukasa i Waltersa", T. 10306.

1593 Zečević, T. 10299-10300, 10306, 10353; Zečević se koristio formulama francuskog naučnika Saterlinea, T. 10306-7.

1594 Zečević, T. 10302.

1595 Zečević, T. 10299; što je više punjenja u minobacačkoj granati od 120 mm, to je veća njena brzina pri udaru, Zečević, T. 10293-4, 10300.

1596 Zečević, T. 10302; početna brzina granate s jednim dopunskim puinjenjem je 140 metara u sekundi, T. 10294.

1597 Zečević, T. 10294-6.

1598 Zečević, T. 10301 – 10302.

1599 Zečević, T. 10301.

1600 Najmanje dvojica njih su stigli na pijacu Markale gotovo odmah poslije eksplozije, Kolp, T. 8247-8; P2261 (Izvještaj UN-a).

1601 Tim 4 Francuskog bataljona UN došao je na pijacu deset do petnaest minuta poslije dolaska lokalnog istražiteljskog tima, Bešić, T. 4906; Sabljica, T. 5338. Komandant snaga UN-a u Sektoru Sarajevo general Soubirou naložio je tom timu da sprovede istragu o tom događaju zbog velikog broja žrtava eksplozije, Rose, T. 10196-9; među tim predstavnicima bio je francuski oficir Jean-Louis Segade (P2261, Izvještaj UN-a). U jednom od izvještaja sarajevskih vlasti pominje se istražitelj Ujedinjenih nacija pod imenom "Jean Luis SEGADI". Radi se vjerovatno o pogrešno napisanom imenu Jean-Louisa Segadea koje se navodi u UNPROFOR-ovom izvještaju o istrazi, P2365.1 (Službeni izveštaj).

1602 P2261 (Izvještaj UN-a).

1603 P2261 (Izvještaj UN-a).

1604 Suljić, T. 6897-8; P3663.A (Izjava svjedoka Hamdije Čavčića od 16. novembra 1995.); P2261 (Izvještaj UN-a); P2365.1 (Službeni izvještaj). Ne zna se pouzdano koji je član istražiteljskog tima UN-a zapravo izvadio stabilizirajući odsjek. U izvještaju sarajevskih vlasti kaže se da ga je izvadio Jean-Louis Segade, ali Izvještaju UN-a je priložen razgovor s dotičnim Jean-Louisom Segadeom, u kojem on kaže da je samo gledao dok su članovi njegovog tima na pijaci vadili stabilizirajući odsjek. P2635.1 (Službeni izvještaj sarajevskih vlasti od 17. februara 1994.); P2261 (Izvještaj UN-a).

1605 P2261(Izvještaj UN-a).

1606 Bešić, T. 4917; Sabljica, T. 5338.

1607 P2261 (Izvještaj UN-a), dodatak C i str. 10/46, 12/46; 1 stepen odgovara 17,78 mila.

1608 Kapetan Verdy je procijenio vertikalni ugao od kratera do vrha zgrade prema izračunatom azimutu, P2261 (Izvještaj UN-a).

1609 P2261 (Izvještaj UN-a).

1610 P2261 (Izvještaj UN-a). Sudski spis ne sadrži dokaze o metodu kojim je major John Russell izmjerio ugao pada; nadalje, Izvještaj UN-a sadrži izjavu majora Johna Russella da su, na udaljenosti manjoj od jedan metar od kratera bili dlijeto i crveni ključ za cijevi.

1611 Zamjenik komandanta snaga UNPROFOR-a u Zagrebu naredio je nastavak istrage o eksploziji, Hamill, T. 6077; Rose, T. 10196; u tri dana, tim je izvršio ukupno sedam analiza kratera na pijaci Markale, pregledao izvještaje sastavljene poslije eksplozije i razgovarao s osobljem UN-a i oficirima za vezu SRK-a i ABiH, P2261 (Izvještaj UN-a).

1612 P2261 (Izvještaj UN-a).

1613 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46, 16/46. U pismenom sažetku svoje analize kratera major Sahaisar Khan ne objašnjava pobliže način na koji je odredio ugao pada. Dana 12. februara 1994., ta trojica predstavnika UN-a vratila su se na pijacu. Svaki od njih je izvršio dodatnu analizu kratera i sva trojica su ponovno mjerila pravac vatre ali, tog drugog dana njihove istrage nisu pokušali izmjeriti ugao pada projektila, P2261 (Izvještaj UN-a). U dopisu u kojem se ukratko iznose rezultati njegove dvije analize kratera u prilogu Izvještaju UN-a, komandant John Hamill je, ne ulazeći u detalje, rekao da je "krater [...] diran između [njegove] prve i druge analize, čime je onemogućeno drugo mjerenje". P2261 (Izvještaj UN-a). Komandant John Hamill je objasnio da je "u međuvremenu, između jutra 11. i jutra 12., došlo do promjene u vodstvu tima [Ujedinjenih nacija] i novi vođa tima je odlučio da želi da se to ponovo izvrši te smo otišli i ponovo izvršili [analizu kratera]", P2261.1 (Izvještaj UN-a) i T. 6087.

1614 Hamill, T. 6087-8; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46, 18/46.

1615 P2261 (Izvještaj UN-a).

1616 P2261.2 (prijevod analize kratera na pijaci Markale vodnika Dubanta). Originalna verzija dokumenta P2261.2 je na francuskom i nalazi se u prilogu izvještaja P2261 (Izvještaj UN-a).

1617 P2261 (Izvještaj UN-a). Nepreciznost u navođenju dimenzija kraće ose elipse rezultat je činjenice da je u kopiji izvještaja starijeg vodnika uvrštenoj u P2261 cifra koja se odnosi na izmjerenu osu nečitka, P2261 (prijevod analize događaja na pijaci Markale vodnika Dubanta). Vidi takođe P2261.2 (prijevod analize kratera na pijaci Markale vodnika Dubanta).

1618 P2261.2 (prijevod analize kratera na pijaci Markale vodnika Dubanta).

1619 P2261 (Izvještaj UN-a). Tim UN-a razgovarao je sa žrtvama kako bi utvrdio odgovara li broj žrtava njihovom zaključku da je na pijaci Markale eksplodirala granata od 120 mm.

1620 P2261 (Izvještaj UN-a).

1621 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 4/46. Članovi tima UN-a objasnili su da je krater koji je zatečen na pijaci mogao nastati samo eksplozijom minobacačke granate. Pregledom stabilizatora koji je pronađen poslije tog događaja taj zaključak je potvrđen. Oni su, takođe, objasnili da su zaključak da je minobacačka granata od 120 mm eksplodirala nakon što je udarila o tlo pijace izveli na osnovu oblika kratera nastalog uslijed eksplozije, tipa oštećenja tezgi u blizini kratera i oblika tragova na površini asfalta, P2261 (Izvještaj UN-a).

1622 P2261 (Izvještaj UN-a). U svom iskazu Hamill je izjavio da se ugao može izraziti u milima umjesto u stepenima, pri čemu jedan stepen odgovara približno 17.78 mila, Hamill, T. 6088-9. Ugao od oko 350 mila sa pravcem sjever, dakle, odgovara uglu od približno 18 stepeni sa pravcem sjever, Hamill, T. 6098-9. Kratica "UTM" upotrebljava se za univerzalnu poprečno-cilindričnu merkatorsku projekciju.

1623 Hamill, T. 6098-9. Michael Rose, britanski general koji je komandovao snagama UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od januara 1994. do januara 1995., potvrdio je da su istražitelji UN-a utvrdili da je minobacačka granata ispaljena iz pravca sjeveroistoka, Rose, T. 10196.

1624 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46.

1625 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 10/46.

1626 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 12/46.

1627 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 13/46.

1628 P2261.1 (Izvještaj UN-a), str. 4/46. U svom iskazu Hamill je rekao da je istraga bila ograničena samo na analizu kratera i tehničke aspekte te analize, u skladu s uputstvima o obimu istrage koje je tim dobio. Zaključak da nema dovoljno dokaza o tome koja strana je ispalila projektil zasniva se na istragama koje su bile ograničene tim uputstvima, Hamill, T. 6083-4 i P2261 (Izvještaj UN-a), str. 2/46; Rose je takođe potvrdio da se u tom pogledu u istragama nije otišlo dalje od tehničkog pregleda tačke udara, odnosno kratera, Rose, T.10199.

1629 Autori Izvještaja tvrde da ne postoje definitivni dokazi da je stabilizirajući odsjek granate od 120 mm zaista pronađen poslije eksplozije, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1630 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju); Viličić, T. 20314-5 u vezi s video snimkom tog gelera. Vještaci odbrane tvrde da se, u nedostatku vizuelnog pregleda uz hemijsko-metaluršku analizu gelera, ne može definitivno utvrditi da je riječ o ostacima minobacačke granate od 120 mm. Stabilizator je jedini takav fragment koji je predložen kao dokaz i autori Viličićevog izvještaja o granatiranju nisu mogli izvršiti tako podrobnu analizu, Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 626-30. U svom iskazu, jedan od autora Izvještaja o granatiranju, Viličić, rekao je da su navodi za neke od žrtava eksplozije na pijaci Markale ranjene u donje ekstremitete u opreci s načinom kretanja kroz vazduh fragmenata minobacačke granate koja je eksplodirala, Viličić, T. 20317-8. On sugeriše da su takve povrede donjih ekstremiteta karakteristične za eksploziju određenog tipa konkavne granate korištene u JNA, a ne za minobacačku granatu, Viličić, T. 20318.

1631 Viličić, T. 20268 i 20288-9.

1632 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju); Viličić, T. 20560-1.

1633 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1634 Viličić, T. 20471; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1635 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju). Da bi prodiranje u betonsko tlo te vrste doseglo 250 mm, potrebna minimalna brzina povećava se na 508,7 metara u sekundi kada nema eksplozije, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1636 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju); konstatovali su da nijedna poznata minobacačka granata ne može razviti toliku brzinu i stoga su zaključili da je tehnički nemoguće da je na pijaci Markale pronađen stabilizirajući odsjek minobacačke granate od 120 mm ukopan do još veće dubine od 200 do 250 mm, kao što se tvrdi u Zečevićevom balističkom izvještaju.

1637 D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1638 Viličić, T. 20449; D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1639 Viličić, T. 20466. Vidi takve naznake u Zečevićevom svjedočenju, Zečević, T. 10330.

1640 Formulom Berezanskoga, koja je postavljena početkom 20. stoljeća, došlo se do istog rezultata, koji više ide u prilog tezi optužbe, Viličić, T. 20215-17. Viličić je predočio proračune u kojima koristi tu formulu kako bi potvrdio zaključke iz Viličićevog izvještaja o granatiranju do kojih se došlo korištenjem jednačina Sandia National Laboratories, Viličić, T. 20271-2. Vidi takođe C8 (Tabela brzine stabilizirajućeg odsjeka minobacačke granate od 120 mm potrebna za prodiranje u različite materijale, prema formuli Berezanskoga) i C9 (Tabela brzine stabilizirajućeg odsjeka minobacačke granate od 120 mm potrebna za prodiranje u različite materijale, prema formuli Berezanskoga).

1641 Viličić, T. 20475-6 i 20479-80. U svom iskazu Viličić je sugerisao da bi bilo teže prodrijeti u takav mješoviti teren i da bi to zahtijevalo veću brzinu prodiranja nego onda kada je riječ o isključivo šljunčanom terenu, Viličić, T. 20476.

1642 Viličić, T. 20480-1; C5 (Prikaz povećanja brzine minobacačke granate kada je ispaljena s položaja na većoj visini od cilja).

1643 Svjedok AF, T. 5524, 5499-5505.

1644 Svjedok AF, T. 5524, 5499-5505.

1645 Svjedok AK-1, T. 5444, 5446-7 i 5450-1.

1646 Suljić, T. 6903.

1647 Hamill, T. 6193-4; Kovač, T. 11482-4; P3734 (Izvještaj Richarda Higgsa o granatiranju od 12. februara 2002).

1648 Hamill, T. 6193-4.

1649 Pretresno vijeće je prilikom procjene položaja linija sukoba u procijenjom pravcu odakle je ispaljena granata posebno koristilo mape koje je za uvrštenje u dokaze predložila odbrana (od D1790 do D1796).

1650 P3644.RH (mape Sarajeva); svjedoci su često koristili mape i u njih ucrtavali oznake i premda se na njima ne navodi razmjer, Pretresno vijeće je poređenjem različitih mapa uspjelo doći do razmjera tih mapa. Pretresno vijeće se slaže s odbranom da je razmjer mape uvršten u dokaze kao C2 1:50.000. Vijeće je svoj zaključak o razmjerima mapa dodatno potvrdilo skalom geografskih dužina na njima, u kojoj jedan stepen geografske širine odgovara približno 111 kilometara, pri čemu je minuta jedna šezdesetina stepena.

1651 Higgs, T. 12447-8, 12460; P3727 (mape za pet granatiranja navedenih u prilogu). Premda sudski spis nije potpuno jasan po tom pitanju, čini se da je Higgs odredio gdje se na mapi nalazi linija fronta ABiH na osnovu informacija koje je dobio od optužbe, Higgs, T. 12455.

1652 P3644 RH (mapa Sarajeva); P3727 (niz od pet mapa); P3644MS (mapa Sarajeva).

1653 P3644VK (Karavelićeva mapa).

1654 Kolp, T. 8248-8250.

1655 Bešić, T. 4925, 5033; Boškailo, T. 5044, 5059-62.

1656 Hamill, T. 6191; 6218.

1657 Pri računanju, autori izvještaja o granatiranju su za udaljenost koristili vrijednosti u rasponu od 1.400 do 6.464 metara, što odgovara udaljenosti s koje je minobacačka granata trebala biti ispaljena da bi pala na tlo pijace pod uglom od 60 stepeni, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju). Osim toga, pretpostavljali su da su dimenzije pijace bile 36 puta 30 metara, D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju).

1658 Svjedok AD, T. 10759-60.

1659 P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46.

1660 Bešić, T. 4802; Travljanin, T. 6359-60.

1661 Niaz, T. 9099-9100.

1662 Hamill, T. 6107; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46, tačka 4.

1663 Hamill, T. 6109; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46, tačka 4.

1664 Hamill, T. 6109; P2261 (Izvještaj UN-a), str. 43/46, tačka 4.

1665 Vidi T. 21936, gdje otpužba objašnjava da su "razni odjeli [organa gonjenja] u Sarajevu [gdje bi se čuvali geleri] preseljeni [nakon događaja na pijaci], što je očito razlog zašto optužba nije mogla predočiti [geler]".

1666 Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 113-4; Završni podnesak optužbe, par. 551.

1667 Završni podnesak optužbe, par. 560.

1668 Kobranilac, T. 10214.

1669 Završni podnesak odbrane, par. 626-7, 647. Vještaci odbrane su iznijeli preliminarni argument da slike gelera koji je navodno pronađen nakon tog događaja ne izgledaju kao ostaci jednog tipa eksplozivne naprave nego mnogih – uključujući minobacačke granate različitih kalibara i rakete. Odbrana tvrdi da se, u nedostatku vizuelnog pregleda uz hemijsko-metaluršku analizu tih fragmenata, ne može izvesti definitivni zaključak da je riječ o ostacima minobacačke granate od 120 mm. Nadalje, tvrdi da ne postoje neoborivi dokazi da je nakon eksplozije zaista pronađen stabilizirajući odsjek minobacačke granate od 120 mm.Vidi takođe Viličić, T. 20314-5 u vezi s video snimkom tog gelera i D1917 (Viličićev izvještaj o granatiranju): autori Izvještaja o granatiranju tvrde da, izuzev stabilizirajućeg odsjeka, nijedan takav fragment nije uvršten u dokazni materijal tako da nisu mogli izvršiti takvu detaljnu analizu. Vidi takođe Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 115; Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 626-30.

1670 Završni podnesak odbrane, par. 618-9, 622.

1671 Završni podnesak odbrane, par. 622. Odbrana dodaje da je, čak i u slučaju da je područje ranije snimljeno, oruđe vrlo osjetljivo na meterološke pojave.

1672 Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 622.

1673 *Id*.

1674 Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 128; Završni podnesak odbrane, par. 632.

1675 Završni podnesak odbrane, par. 631-46.

1676 Khan, 56-62 stepeni, Hamill, 53-62 stepeni; Zečevićev balistički izvještaj, 55-65 stepeni; Viličićev izvještaj o granatiranju, 55,6-62,5 stepeni.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

1677 Većina napominje da izvještaj UN-a ne uključuje Russellovu izjavu (a sadrži Verdyjevu, Khanovu, Hamillovu, Grandeovu i Dubantovu izjavu, te izjavu tima Francuskog bataljona) i ne obrazlaže taj propust.

1678 Po tablicama gađanja priloženim Viličićevom izvještaju čini se da postoji izvjesna veza između uglova pada i uglova ispaljenja. Štaviše, što je ugao pod kojim je granata ispaljena bliži uglu od 90 stepeni, smanjivanjem ugla za samo jedan stepen mnogo se više povećava domet nego smanjivanjem za jedan stepen ugla ispaljivanja koji je bliži 45º. Stoga, povećanje ugla ispaljivanja u rasponu koji se razmatra (između 50 i 65 stepeni) povećava prijeđenu udaljenost mnogo manje nego slična povećanja ugla ispaljivanja od oko 85 stepeni.

1679 Pod uslovom da ugao ispaljivanja ostane isti.

1680 Tablica 2 u Viličićevom izvještaju o granatiranju.

1681 Činjenica da veća brzina prilikom ispaljivanja uzrokuje veću brzinu prilikom udara nije samo opštepoznata nego je i jasno prikazana u Tabeli 2 u Viličićevom izvještaju o granatiranju.

1682 Stabilizirajući odsjek minobacačke granate pronađen je ukopan u zemlju; tim UN-a je nožem izvadio stabilizirajući odsjek iz zemlje. Vidi gorenavedene dokaze u vezi s istragom koju su sproveli UN i lokalni istražni tim.

1683 U svom iskazu Viličić je izjavio da se pijaca Markale nalazi na nadmorskoj visini od 600 metara. Mape u dokaznom materijalu u koje su ucrtane izohipse pokazuju nešto manju visinu. Isto tako, Viličić je posvjedočio da na sjeveru, sve do Mrkovića, nema uzvišenja većeg od 1.000 metara, što je isto u suprotnosti s mapama koje pokazuju uzvišenja viša od 1.000 metara na lokacijama Gornji Mrkovići i Donji Mrkovići, te u njihovoj okolini.

1684 U C9 se pominje "zemlja sa kamenom".

1685 P3276.1 (Zečevićev izvještaj o granatiranju).

1686 Na osnovu poređenja tabela u Zečevićevom izvještaju o granatiranju, str. 6 i C8, C9.

1687 C8, C9.

1688 Tabela na str. 6 Zečevićevog balističkog izvještaja; ta vrijednost više ide u prilog teze odbrane nego Viličićeva Vº od 219 m/s.

1689 Većina je uzela najpovoljnije vrijednosti iz tabele 2 Viličićevog izvještaja o granatiranju i C5: za smanjenje brzine u letu uzete su minimalne vrijednosti, a za povećanje brzine uslijed visinskih razlika korišten je stepen povećanja koji odgovara ispaljivanju s 0+3 punjenja, za razliku u visini od 500 metara, pri čemu je moguće da i jedno i drugo uzrokuju veću brzinu pri udaru granate ispaljene s tim manjim brojem punjenja.

1690 Brzina pri ispaljivanju uz 0+2 punjenja je približno za 40 m/s manja od brzine pri ispaljivanju uz 0+3 punjenja, tako da odgovarajuća brzina pri udaru ne bi bila dovoljna da se objasni ukopavanje stabilizirajućeg odsjeka u zemlju. No, čak i da je ispaljena s 0+2 punjenja, granata bi bila ispaljena s udaljenosti od 2.577 m, što je još uvijek približno na liniji sukoba koju je držao SRK.

1691 Kupusović, T. 664-665; Eterović, T. 8844, 12519; svjedok Y, T. 10947; Mole, T. 11109.

1692 Svjedok DP51, T. 13582 (poluzatvorena sjednica).

1693 Gavrankapetanović, T. 12517.

1694 Golić, T. 14887; Tucker, T. 10023. Glavni kompleks zgrada bolnice Koševo, koji je približno 800 metara dug i 100 metara širok, omeđen je Ulicom Stjepana Tomića sa zapadne i Ulicom Marcela Šnajdera sa sjeverne strane. Svjedok DP1, T. 13317; svjedok DP51, T. 13599-601 (poluzatvorena sjednica); D1755 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP1) i D1758 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP51); Golić, T. 14887; U svom iskazu, Tarik Kupusović je rekao

da je bolnica bila "veliki kompleks posebnih klinika, odnosno bolnica," Kupusović, T. 664. 1695 Mnogi svjedoci su potvrdili da su oni ili osobe koje oni poznaju liječeni u bolnici tokom sukoba u Sarajevu. Vidi, na primjer, svjedok L, T. 2524, 2570; Jusović, T. 4150; Boškailo, T. 5052; svjedok AK-1, T. 5484; Džonko, T. 5648; Kapetanović, T. 5769; Pita, T. 5915; Fazlić, T. 6611-2; Gavranović, T. 6715; Menzilović, T. 7045; Mehonić, T. 7331; svjedok AI, T. 7666; Ljusa, T. 7866-7, 7879; Kapetanović, T. 7957; Arifagić, T. 12713; svjedok DP51, T. 13627.

1696 Zaimović, T. 1844. Ispričala je da su djeca na granatiranje i pucnjavu reagirala "jako teško, na klinici bi nastala takva panika, takav vrisak, da ste vrlo teško mogli umiriti djecu". Zaimović, T. 1845.

1697 Zaimović, T. 1845.

1698 Zaimović, T. 1865.

1699 Svjedok DP51, T. 13626.

1700 Ashton, T. 1204.

1701 Ashton, T. 1265-8.

1702 Carswell, T. 8329.

1703 Sjećajući se koje su civilne mete često granatirane za vrijeme njegovog službovanja, Carswell je posvjedočio da je "bolnica Koševo, kao najveći primjer, redovito gađana", Carswell, T. 8357.

1704 Niaz, T. 9065.

1705 Niaz, T. 9100-1.

1706 Thomas, T. 9255-7.

1707 Thomas, T. 9303, 9309 (zatvorena sjednica); P1963 (Izvještaj o situaciji koji je podnio vojni posmatrač UN-a od 14. decembra 1993.). Belgijanci Francis Briquemont, general koji je zapovijedao snagama UN-a u Bosni i Hercegovini od 12. jula 1993. do 24. januara 1994., i Jacques Kolp, oficir za vezu UN-a u Sarajevu od marta 1993. do novembra 1994., obojica se sjećaju da su za vrijeme njihovog službovanja na bolnicu pale granate, Briquemont, T. 10037-10039,10086; Kolp, T. 8220-1, 8307.

1708 Vidi, npr., D135 (Dodatak Izvještaju UN-a o situaciji u bivšoj Jugoslaviji od 1994. godine); P1911 (Dnevni izvještaj vojnog posmatrača za Sarajevo od 1. decembra 1993.); P1963 (Dnevni izvještaj vojnog posmatrača od 14. decembra 1993.) i P2064 (Dnevni izvještaj vojnog posmatrača od 5. januara 1994.).

1709 Harding, T. 4311.

1710 Harding, T. 4337-8; P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding).

1711 P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding). Sljedećeg dana, Harding je pregledao i oštećenja Državne bolnice, Harding, T. 4338 . Vidi P3661.

1712 P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding). Uslijed granatiranja, u cijeloj prijemnoj zgradi traumatološkog odjeljenja grijanje je bilo loše, a u nekim dijelovima temperatura nikad nije bila viša od 5°C. Osim toga, u zgradi nije bilo struje i vode.

1713 P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo u borbenim dejstvima iz januara 1993., čiji je autor Carl Harding).

1714 Harding, T. 6445.

1715 Cutler, T. 8897-8.

1716 Cutler, T. 8911-2. Cutler se takođe sjeća kako ga je, po njegovom dolasku u Sarajevu, Mole obavijestio da su granatiranje bolnice Koševo i neselektivno granatiranje grada

pitanja od interesa za UNPROFOR, Cutler, T. 8909. U izvještaju UNPROFOR-a navodi se i da su između 1. i 7. decembra 1993. vojnici SRK-a namjerno granatirali bolnicu Koševo, P3714 (Vojna informacija UNPROFOR-a od 8. decembra 1993). Isto tako, drugi predstavnici UN-a navode da su bolnicu između 13. i 14. decembra 1993. granatirale "srpske snage", P1963 (Dnevni operativni izvještaj UNMO-a od 14. decembra 1993.).

1717 P745 (Izvještaji UNPROFOR-a od 31. januara 1993. u vezi s granatiranjem bolnice Koševo).

1718 *Id.*

1719 Cutler, T. 9006, 9049-50; P745 (Izvještaji UNPROFOR-a od 31. januara 1993. u vezi s granatiranjem bolnice Koševo).

1720 Carswell, T. 8337-8.

1721 Carswell, T. 8338-40. Izo Golić, vojnik SRK-a, posvjedočio je da ne zna ni za jednu poslugu oruđa ili minobacača na jugu Sarajeva koja je za vrijeme sukoba dobila naređenja da otvori paljbu ili otvarala paljbu na bolnicu Koševo, Golić, T. 14919.

1722 P3683A. Sudski spis, međutim, sugeriše da se u jednom incidentu granatiranja izvor vatre jeste nalazio u samom gradu – a ne na teritoriji pod kontrolom SRK-a na rubu grada. Irac John Hamill, oficir koji se u periodu od maja 1993. do jula 1994. priključio UNPROFOR-u u bivšoj Jugoslaviji, u decembru 1993. je pregledao oštećenja koje je prouzrokovala granata koja je pala na bolnicu, Hamill, T. 6059-60, 6184. Utvrdio je da je granata doletjela iz pravca sjevera gotovo horizontalnom putanjom, T. 6184-5, 6226. Na osnovu tog podatka zaključio je da je granata ispaljena iz tenka, čime je SRK oslobođen krivnje, budući da se bolnica nije mogla gađati na taj način s njihovih položaja na tom područja, Hamill, T. 6184-6185. John Hamill je priznao da nije sproveo detaljnu istragu o tom događaju, Hamill, T. 6185. Carl Harding je takođe pregledao jednu zgradu u sklopu bolnice Koševo, za koju se činilo da su joj oštećenja nanijeta vatrom iz pravca sjevera, Harding, T. 6445. Tokom svog svjedočenja, nije prihvatio sugestiju da se izvor vatre nalazio unutar grada, Harding, T. 6445.

1723 General Hussein Abdel-Razek, koji je bio komandant Sektora Sarajevo od avgusta 1992. do februara 1993., lično se u više navrata obraćao optuženom protestujući zbog granatiranja "glavne gradske bolnice". Abdel-Razek, T. 11591-2. Cutler je ispričao kako je osoblje UN-a jednom, nakon što je bolnica Koševo 19. i 30. januara pogođena granatama, optuženom poslalo zvanično protestno pismo. Takođe se sjeća kako je u razgovoru s načelnikom Štaba SRK-a pukovnikom Marcetićem pokrenuo pitanje redovne paljbe po bolnici Koševo, Cutler, T. 9005, 8930. Cutler nije naveo kada se taj razgovor dogodio. U svom iskazu, Tucker je govorio o događaju kada su granate koje su, po svemu sudeći, ispaljene na bolnicu Koševo pale pokraj štaba generala Morillona, oko 400 metara od te zdravstvene ustanove, Tucker, T. 9897-8. Sjeća se kako je UNPROFOR zaključio da je te projektile ispalio SRK i, shodno tome, generalu Mladiću je uputio protest, Tucker, T. 9897-8.

1724 Optužba je na suđenju priznala: "Svi iskazi dati tokom [suđenja] slažu se – ti hici su ispaljeni s područja bolnice Koševo." T. 10438. Vidi takođe Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 37; Završni podnesak optužbe, par. 613.

1725 Tucker, T. 9895-6. Tokom svog boravka ondje, Tucker je postao vojni pomoćnik komandanta UNPROFOR-a generala Morillona. T. 9895-6.

1726 Tucker, T. 9898-9, 10022.

1727 Tucker, T. 10022.

1728 Tucker, T. 10022.

1729 Tucker, T. 9938, 9981, 10022-3.

1730 Tucker, T. 9938-40, 9961, 10022-3. Tuckerovo svjedočenje o tom pitanju nije jasno budući da on kasnije sugeriše da su novinari bili svjedoci samo SRK-ovog odgovora vatrom na vatru. Prema njihovom pričanju, Tucker je onda zaključio da je ABiH iz bolnice izvršila početni napad, čime je isprovocirala odgovor SRK-a, Tucker, T. 10022-3.

1731 Cutler, T. 8913-5. Britanski oficir je u vezi s tom praksom konfrontirao upravitelja bolnice, koji mu je odgovorio: "Ja nisam vojnik. Ne mogu ništa učiniti u vezi s tim.", Cutler, T. 8914.

1732 Cutler, T. 8914. U vezi sa samohodnim minobacačima u bolnici, Cutler je izjavio da ne smatra takve minobacače legitimnim vojnim metama "zato što je […], s obzirom na tendenciju granata da budu neprecizne po azimutu i dometu, postojala vrlo velika vjerovatnoća da će biti pogođena bolnica", Cutler, T. 9006. Dodao je da bi "za minobacače na liniji fronta, ne na civilnim područjima, rekao da su legitimne mete, ali ne za one koji se nalaze u blizini bolnice", T. 9006-9007.

1733 Na primjer, John Hamill je, na osnovu izvještaja drugih vojnih posmatrača UN-a, vjerovao da je ABiH postavila minobacače u krug bolnice Koševo, Hamill, T. 6108-9, 6168-9, 6207, 6229. Michael Carswell je najmanje 25 puta obaviješten da je ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice Koševo, Carswell, T. 8428. Premda nije naveo osnov za svoju tvrdnju, Jacques Kolp je posvjedočio da je najmanje "jednom prilikom, s minobacačkih položaja u bolnici [Koševo] otvorena vatra na srpske položaje", Kolp, T. 8292-4. Carl Harding je, ne navodeći datum, rekao da je pokraj bolnice vidio oklopne transportere, Harding, T. 6455. Nizozemac Adrianus Van Baal, oficir koji je bio načelnik štaba UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od februara do avgusta 1994., primao je izvještaje o tome kako je AbiH postavila tenk u blizini bolnice Koševo – ali njegove snage to vozilo nisu uspjele pronaći i zaplijeniti, Van Baal, T. 9843-66, 11341-2.

1734 General Morillon je navodno pitao direktora bolnice Koševo zašto dopušta snagama ABiH da pucaju iz njegovog objekta, Tucker, T. 10023. Direktor bolnice Koševo je izjavio da ne zna da ABiH dejstvuje iz njegovog objekta, ali UNPROFOR ga je smatrao "radikalnim tvrdolinijašem" koji bi podržavao takvu taktiku, Tucker, T. 10023-4. Michael Rose se sjeća da su snage UN-a "sve vrijeme" upozoravale komandu ABiH u vezi s otvaranjem vatre iz civilnih objekata poput bolnica, Rose, T. 10211. Richard Mole, koji je bio viši vojni posmatrač u Sarajevu od septembra do decembra 1992., takođe je na osnovu izvještaja zaključio da je ABiH pucala iz kruga bolnice, što bi izazivalo protivnapade SRK-a, Mole, T. 9500-1, 11126-7, 11140. Uprkos takvim znatnim indicijama da je ABiH otvarala vatru iz kruga bolnice Koševo, posmatrači UN-a i drugi od početka do kraja sukoba nisu uspjeli vidjeti niti jedan samohodni minobacač ABiH. Carl Harding nikad nije vidio, niti našao tragove u vezi s minobacačkom vatrom iz blizine bolnice, Harding, T. 6437-8, 6454-5. On nikad nije vidio da ABiH dejstvuje iz minobacača na kamionima, niti je primio izvještaje o tome s osmatračnica ili od drugih vojnih posmatrača, premda su posmatrači UN-a posebno tražili takvo oruđe, Harding, T. 4374, 6441, 6437. Nakon jednog granatiranja bolnice, Afzaal Niaz je, u potrazi za vojnim oružjem ili vojnicima, sa svojim timom pretražio cijelu ustanovu, ali ih nije našao. Niaz, T. 9167. U svom iskazu, Francis Roy Thomas je rekao da, uprkos tome što je sumnjao da ABiH otvara vatru iz bolnice, njegova jednica ih nikad nije "fizički vidjela u [bolničkom] krugu", Thomas, T. 9304. Svjedok Y, oficir koji je u periodu na koji se odnosi Optužnica služio u UNPROFOR-u u Sarajevu, dodao je da snage UN-a nikad nisu službeno utvrdile da je ABiH postavio minobacačke jedinice u krug bolnice, svjedok Y, T. 10846-9, 10926-7. Kada je 12. jula 1993. preuzeo komandu nad snagama UNPROFOR-a u Sarajevu, generalu Briquemontu njegov prethodnik general Morillon nije rekao da ABiH puca iz bolnice Koševo. General Briquemont je stoga odbacio informacije koje su kružile o takvoj aktivnosti ABiH kao "nevažne" "glasine", Briquemont, T. 10138. U svom iskazu nizozemski novinar Van Lynden je

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

rekao: "Bolnica Koševo se sastoji od više zgrada. To je velika unverzitetska bolnica. Nikad tamo nisam vidio artiljeriju, niti sam čuo da je korištena u artiljerijske svrhe. Jedino što sam čuo je da je porodilište koje je bilo u sklopu bolnice Koševo, postalo položaj na liniji fronta, ali ono je udaljeno od ostatka bolnice Koševo", Van Lynden, T. 2189.

1735 Izo Golić, koji je za vrijeme sukoba bio u minobacačkoj jedinici SRK-a, vidio je paljbu ABiH iz bolnice u 10-15 navrata, ali dodao je da njegovoj jedinici nije bilo naređeno da odgovori na vatru, Golić, T. 14845, 14917-9. Svjedok DP11, vojnik 4. bataljona SRK-a, takođe je vidio kada je ABiH iz bolnice otvorila paljbu na njegovu jedinicu, svjedok DP11, T. 14984, 14993. Prema riječima Jamesa Cutlera, pukovnik SRK-a po imenu Marcetić saopštio je osoblju UN-a da sumnja da ABiH otvara vatru iz bolnice, Cutler, T. 8905, 8915.

1736 Karavelić, T. 11884. Kad god bi ga UNPROFOR obavijestio da je otvarana vatra iz samohodnih minobacača ABiH, Karavelić bi odmah poslao policiju da to istraži, ali njegovi ljudi nikad nisu uspjeli pronaći te minobacačke jedinice, Karavelić, T. 11884, 12030.

1737 Karavelić, T. 12030.

1738 Tucker, T. 9962.

1739 Tucker, T. 10025.

1740 Mole, T. 11140; Harding, T. 4371-2.

1741 Harding, T. 4371-3.

1742 Harding, T. 4372.

1743 Mole, T. 11128.

1744 Kolp, T. 8307.

1745 Hvaal, T. 2298.

1746 Hvaal, T. 2296. Hvaal je vidio kako na bolnicu i u blizini bolnice padaju minobacačke granate različitih veličina i haubičke granate od 155 milimetara, te tenkovske granate, Hvaal, T. 2296. Jednom je u zimu 1993-1994. bolnicu pogodila haubička granata velikog kalibra, koja je ubila nekoliko namještenika bolnice, Hvaal, T. 2297.

1747 Premda se bolnice i zdravstveni objekti prema međunarodnom humanitarnom pravu ne bi smjeli koristiti za vojno djelovanje, prije nego što ti objekti izgube zaštitu na koju imaju pravo, strana koja vrši napad mora izdati prethodno upozorenje tražeći da se s takvim korištenjem prestane, te pružiti razuman rok za izvršenje tog zahtjeva. Ako se napada zdravstveni objekt, potrebno je preduzeti odgovarajuće mjere predostrožnosti da se poštede civili, bolničko osoblje i zdravstvena oprema.

1748 Vidi P3660 (Procjena oštećenja bolnice Koševo uslijed borbenih dejstava od januara 1993., čiji autor je Carl Harding).

1749 Završni podnesak optužbe, par. 256.

1750 *Id*., par. 256.

1751 Svjedok DP53, T. 16114-5; Nikolić, T. 15962.

1752 Svjedok DP53, T. 16165, 16169, 16177-8; Nikolić, T. 15961-2 i 15981.

1753 Svjedok DP53, T. 16170 i 16178; Nikolić, T. 15981.

1754 Svjedok DP53, T. 16153; Nikolić, T. 15982.

1755 Svjedok DP20, T. 15517.

1756 Svjedok DP20, T. 15777.

1757 Svjedok DP20, T. 15770-1.

1758 Svjedok DP53, T. 16144; Nikolić, T. 15975.

1759 Svjedok DP53, T. 16152-3; Nikolić, T. 15980 i 16005.

1760 Svjedok DP53, T. 16155.

1761 Svjedok DP53, T. 16124. Stalne borbe su, između ostalog, imale za posljedicu to da su stablima na litici nanijeta oštećenja i da su se ona, kako se sukob nastavio, rušila. Svjedok DP53, T. 16194-5.

1762 Thomas, T. 9255.

1763 Thomas, T. 9325.

1764 Svjedok E, T. 4033.

1765 Svjedok E, T. 4067 i 4072-3.

1766 Oćuz, T. 4164.

1767 Oćuz, T. 4166 i 4188.

1768 Jusović, T. 4147.

1769 Jusović, T. 4156. Mejra Jusović je dodala da se njen sin nije borio u sukobu, Jusović, T. 4157.

1770 U Optužnici se navodi da je svjedokinja E, "djevojčica stara 9 godina, ranjena iz vatrenog oružja u leđa dok se igrala u bašti ispred svoje kuće u naselju Sedrenik u Sarajevu"; datum tog događaja je uvršten u dokaze na povjerljivoj osnovi i ulazi u period obuhvaćen optužnicom, Prvi prilog Optužnici; P3654E (Datum kada se dogodio snajperski incident br. 3, kako ga je opisala svjedokinja E, zapečaćeno).

1771 P1025.1 (na engleski traumatološkog nalaza svjedoka E, zapečaćeno); P3654 (Pseudonim svjedokinje E, zapečaćeno); svjedok E, T. 4084 i 4090.

1772 Svjedok E, T. 4034-5.

1773 Svjedok E, T. 4036, 4053 i 4047.

1774 Svjedok E, T. 4038; vidi takođe svjedok E, T. 4039.

1775 Svjedok E, T. 4039-40.

1776 Id.

1777 Svjedok E, T. 4040 i 4067.

1778 P1025 (prijevod na engleski traumatološkog nalaza svjedokinje E, zapečaćeno).

1779 Svjedok E, T. 4042 i 4047.

1780 Svjedok E, T. 4068.

1781 P3273 (Fotografije mjesta događaja s oznakama svjedokinje E, zapečaćeno); P3279Q (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 3). Ni u P3273 ni u P3279Q ne navodi se da li se bašta nalazi na liniji nišanjenja drugih udaljenih položaja.

1782 Svjedok DP53, T. 16170 i 16178; Nikolić, T. 15981; Thomas, T. 9325; DP53, T. 16170 i 16177-8; Nikolić, T. 15961-2 i 15981; DP20, T. 15770-1; Thomas, T. 9325; svjedok E, T. 4067 i 4072-3; Oćuz, T. 4166 i 4188.

1783 Nikolić, T. 16002-3, 16049 i 16091-2; DP53, T. 16184; DP34, T. 17892; Knezević, T. 18962-3.

1784 Thomas, T. 9325-6; Šehbajraktarević, T. 1792; svjedok AF, T. 5485-6, 5490 i 5499; Jusović, T. 4147-8 i Oćuz, T. 4176-7.

1785 Hinchcliffe, T. 12959. Svjedokinja E je na mapi P3243 pokazala gdje se približno nalazi njena kuća u odnosu na Špicastu stijenu. Svjedok E, T. 4072. Premda se na toj mapi ne navodi mjerilo, prema koordinatnoj mreži na njoj reklo bi se da je kuća od Špicaste stijene udaljena nešto više od jednog kilometra, što u velikoj mjeri odgovara vrijednosti do koje je Jonathan Hinchliffe došao mjerenjem. Sama svjedokinja E je procijenila da je udaljenost 2-3 kilometara cestom, ali je dodala da je udaljenost zračnom linijom vjerojatno manja, svjedok E, T. 4094.

1786 Svjedok E, T. 4069 i 4099-4100. Svjedokinja E se sjeća da su ljudi, povremeno i vojnici, redovno prolazili dvorištem ispred njene kuće, svjedok E, T. 4052. Ne isključuje mogućnost da su dva vojnika ranije tog dana prošla kroz dvorište, ali u vrijeme pucnjave bila je sama u bašti, svjedok E, T. 4052 i 4069.

1787 U Optužnici se navodi da je 24. jula 1993. "Mejra Jusović, stara 45 godina, ranjena [...] iz vatrenog oružja u lijevi dio stražnjice dok je vukla tovar drva svojoj kući blizu Rasadnjaka, u naselju Sedrenik u Sarajevu", Prvi prilog Optužnici.

1788 Jusović, T. 4139 i 4152. P3243 (mapa koju je označila svjedokinja E, pod pečatom); P3644 (mapa koju je označio Mirza Sabljica); D82 (mapa koju je označio Mehmed Travljanin).

1789 Jusović, T. 4139-40.

1790 Jusović, T. 4139-40.

1791 Jusović, T. 4140. Na pitanje je li već bilo svanulo, odgovorila je: "Nije, bilo je oblačno". I još jednom, na pitanje: "Znate li kolika je otprilike bila vidljivost u 6:00 ujutro 24. jula 1993.?" , svjedokinja je rekla "Pa da vam kažem, oblačno je bilo. Vidjelo se, ono, razvedravanje."

1792 Jusović, T. 4139.

1793 Jusović, T. 4140.

1794 Jusović, T. 4141.

1795 Jusović, T. 4140-1.

1796 Jusović, T. 4141.

1797 Jusović, T. 4141. Optužba nije podnijela kao dokaz medicinsku potvrdu o rani Mejre Jusović.

1798 Jusović, T. 4212; Oćuz, T. 4176, 4174-6. Osim toga, Nazija Oćuz je objasnila da nije znala je li vojska danju bila u neposrednoj blizini njenog naselja budući da se sa svojom porodicom danju skrivala u podrumu.

1799 Jusović, T. 4138 i 4206; P3280R (Video snimak mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8).

1800 Svjedok DP53, T. 16170 i 16177-8; Nikolić, T. 15961-2 i 15981; svjedok DP20, T. 15770-1; Thomas, T. 9325; svjedok E, T. 4067 i 4072-3; Oćuz, T. 4166 i 4188.

1801 P3279R (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8); P3280R (video snimak mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8).

1802 Nikolić, T. 15999; Jonathan Hinchliffe, T. 12978.

1803 Nikolić, T. 16002-3, 16049 i 16091-2; svjedok DP53, T. 16184; svjedok DP34, T. 17892; Knezević, T. 18962-3.

1804 Thomas, T. 9325-6; Šehbajraktarević, T. 1792; svjedok AF, T. 5485-6, 5490 i 5499; Jusović, T. 4147-8 i Oćuz, T. 4176-7.

1805 Mejra Jusović se sjeća da su se ABiH i SRK sukobili na dan događaja. Rekla je: "[p]adale su granate taj dan i puno je pucalo snajpera", ne navodeći kada su tačno ta vojna dejstva počela i završila, Jusović, T. 4206-7.

1806 Svjedok E, T. 4035.

1807 P3243 (mapa koju je označila svjedokinja E); svjedok E, T. 4105-7 i 4109.

1808 Svjedok E, T. 4108.

1809 Svjedok E, T. 4129.

1810 Svjedok E, T. 4129-30.

1811 Svjedok DP53, T. 16153; Nikolić, T. 16070-2.

1812 Jusović, T. 4212. U svom svjedočenju Mejra Jusović nije navela je li u vijeme kada se taj incident dogodio čula borbena dejstva. Druga stanovnica Sedrenika, Nazija Oćuz,

posvjedočila je da od 1992. do 1994. na mjestu na kojem su ona i Mejra Jusović noću skupljale drva nikad nije vidjela teško vojno naoružanje niti opremu, Oćuz, T. 4174-6.

1813 P3279R (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 8).

1814 Svjedok AF, T. 5485-6, 5489-90 i 5499.

1815 Kada je umro, otac svjedoka AF bio je penzioner i nije učestvovao u sukobu, svjedok AF, T. 5488.

1816 Svjedok AF, T. 5485-6, 5490 i 5499. Svjedok AF nije bio na Sedreniku kada je pucano u njegove roditelje, ali je požurio da ih vidi kada je, sat vremena kasnije, saznao da se to dogodilo, svjedok AF, T. 5487.

1817 Kučanin, T. 4499.

1818 Kučanin, T. 4601 i 4606.

1819 Kučanin, T. 4601 i 4606.

1820 Šehbajraktarević, T. 1743.

1821 Šehbajraktarević, T. 1790.

1822 Šehbajraktarević, T. 1792; Šehbajraktarević je govorio i o drugim stanovnicima Sedrenika, članovima porodice Parla koji su, datuma koji nije objelodanjen, poginuli tokom sukoba, Šehbajraktarević, T. 1792.

1823 Kovač, T. 839.

1824 Kovač, T. 889.

1825 Thomas, T. 9255.

1826 Thomas, T. 9264.

1827 Thomas, T. 9325.

1828 Thomas, T. 9326.

1829 Thomas, T. 9326.

1830 Thomas, T. 9325.

1831 Fraser, T. 11189.

1832 Nikolić, T. 16002-3, 16049 i 16091-2.

1833 Svjedok DP53, T. 16184.

1834 Svjedok DP53, T. 16173-4; Nikolić, T. 16073-4.

1835 Svjedok DP20, T. 15783-5; i svjedok DP20 je posvjedočio da mu je bilo zabranjeno pucati na civile, svjedok DP20, T. 15787.

1836 Svjedok DP34, T. 17799.

1837 D1834 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP34). Svjedok DP34 je naveo da je njegova brigada bila na položajima na potezu od Gornjeg Hotonja do Grdonja, D1834 (mapa Sarajeva koju je označio svjedok DP34).

1838 Svjedok DP34, T. 17892.

1839 Knežević, T. 18930-1.

1840 Knežević, T. 18962-3.

1841 Završni podnesak optužbe, par. 236-241.

1842 D1778 (mapa koju je označio svjedok DP11); D1809 (mapa koju je označio svjedok DP16); P3728 (mapa u vezi sa snajperskim djelovanjem koje je u prilogu navedeno pod brojem 11, s oznakama Vahida Karavelića).

1843 Svjedok DP1, T. 13252-3.

1844 Svjedok DP1, T. 13342 i 13346.

1845 Mukanović, T. 3097.

1846 Mukanović, T. 3097 - 3099.

1847 Harding, T. 4460; svjedok DP11, T. 15004; Golić, T. 14868; svjedok DP20, T. 15657; D1778 (mapa koju je označio svjedok DP11); P3704 (mapa Sarajeva); P3644.CH (mapa Sarajeva).

1848 Radinović, T. 20865.

1849 D1925 (Radinovićev izvještaj).

1850 D1925 (Radinovićev izvještaj).

1851 Van Lynden, T. 2085 i 2092-3.

1852 Van Lynden, T. 2103.

1853 Mole, T. 9500-1.

1854 Mole, T. 9523-4.

1855 P3704 (mapa Sarajeva).

1856 Karavelić, T. 11786.

1857 P3728 (mapa u vezi sa snajperskim djelovanjem navedenim u prilogu pod brojevima 2 i 11, s oznakama Vahida Karavelića); Karavelić, T. 11813 i 11832: Karaveliću je predočen P3728 koji se odnosi na snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojevima 2 i 11, za koje se navodi da je izvor vatre bio na stijeni Baba. On je, na mapi koja se odnosi na incident snajperskog djelovanja naveden u prilogu pod brojem 11, pomjerio položaj linije fronta SRK-a sjeverno, čime se izvor vatre našao veoma blizu teritorije pod kontrolom SRK, ali nije učinio isto kada mu je predočena mapa koja se odnosi na snajpersko djelovanje pod brojem 2. Većina napominje da Karavelić prilikom ispitivanja možda nije posvetio dovoljno vremena pažljivom proučavanju mape koja se odnosi na snajpersko djelovanje pod brojem 2, a da je to možda učinio kada je, tokom pauze, dobio više vremena, između ostalog, za rad s mapom koja se odnosi na snajpersko djelovanje pod brojem 11. Stoga to ne smatra značajnom nedosljednošću u njegovom svjedočenju u vezi s P3728.

1858 Svjedok DP11, T. 14984-5.

1859 Svjedok DP11, T. 15066.

1860 Fatima Pita, T. 5879.

1861 Harding, T. 4462; Thomas, T. 9450; svjedok DP11, T. 15056, 15060 i 15064. Mapa SRK-a u koju su ucrtani položaji linija sukoba oko Sarajeva 1994. godine smješta dio puta za Pale na planini Trebević na teritoriju pod kontrolom SRK-a, C2 (mapa Sarajeva) i svjedok DP20, T. 15792. ABiH je često napadala taj dio ceste, svjedok DP11, T. 15064.

1862 Harding je, kao vojni posmatrač UN-a, bio u Sarajevu od jula 1992. do januara 1993. Harding, T. 4311.

1863 Harding, T. 4459-60. Harding nije naveo kada se taj napad odigrao.

1864 Harding, T. 4460. Svjedok DP11 je potvrdio da je ABiH često napadao tu cestu. Svjedok DP11, T. 15064.

1865 Harding, T. 4462.

1866 Harding, T. 4447.

1867 Ekrem Pita, T. 3970 i 3997-3998; Fatima Pita, T. 5875.

1868 Ekrem Pita, T. 4011; Fatima Pita, T. 5906.

1869 Ekrem Pita, T. 3995-6.

1870 Ekrem Pita, T. 3971.

1871 Fatima Pita, T. 5882 i 5890.

1872 Ekrem Pita, T. 3977 i 3995.

1873 Ekrem Pita, T. 3995, 3977.

1874 Ekrem Pita, T. 3977 i 3995.

1875 Prema navodu optužbe, "Anisa PITA, stara 3 godine, ranjena je iz vatrenog oružja u desnu nogu dok je skidala cipele na verandi svoje kuće u ulici Žagrići u naselju Širokača u Sarajevu". 13. decembra 1992., Prvi prilog Optužnici.

1876 Nakon izbijanja sukoba 1992. godine, bračni par Ekrem i Fatima Pita, koji su živjeli u kući u ulici Žagrići u naselju Širokača, nisu više imali tekuće vode. Ekrem Pita, T. 3971-2; Fatima Pita, T. 5880; P3704 (mapa u vezi sa snajperskim djelovanjem broj 11 koju je označio Vahid Karavelić).

1877 Ekrem Pita, T. 3974, 3977 i 3981. Sjećanje supruge Ekrema Pite Fatime na taj događaj malo se razlikuje. Ona misli, premda nije sigurna, da su njen suprug i kćer otišli od kuće ranije, između 8:00 i 9:00 sati. Fatima Pita, T. 5881. Sjećanja dvoje supružnika razlikuju se i u pogledu eventualnih borbenih dejstava u naselju u noći s 12. na 13. decembar 1992. Prema sjećanju Ekrema Pite, ta noć je protekla uglavnom mirno. Ekrem Pita, T. 4009-10. Njegova supruga, naprotiv, misli da je to područje žestoko granatirano, tako da se porodica sklonila u podrum. Fatima Pita, T. 5876-7, 5882 i 5919.

1878 Fatima Pita, T. 5889; Ekrem Pita, T. 3974 i 4010.

1879 Fatima Pita, T. 5581; Ekrem Pita, T. 3974-6.

1880 Fatima Pita misli da se Anisa Pita vratila samo deset minuta nakon što je otišla od kuće, Fatima Pita, T. 5881.

1881 Fatima Pita, T. 5881-2 i 5901; Ekrem Pita, T. 3974-6.

1882 Ekrem Pita, T. 3974 - 3976; Fatima Pita, T. 5881.

1883 Ekrem Pita, T. 3976.

1884 Fatima Pita, T. 5892.

1885 Ekrem Pita, T. 3978-9.

1886 Fatima Pita, T. 5876, 5882 i 5902.

1887 Najprije je posvjedočila da je čula nekoliko "hitaca" koji su ranili njenu kćer, ne objašnjavajući misli li time reći da je tada ispaljen samo jedan metak. Fatima Pita, T. 5882. Kasnije je objasnila da je "čula taj pucanj" kojim je njena kćerka ranjena, ne objašnjavajući misli li time reći da je tada ispaljen samo jedan metak, Fatima Pita. T. 5893. Nakon tog pucnja, Fatima Pita je čula svoju kćer kako vrišti i vidjela kako joj glava pada na prag ulaznih vrata, na kojem je ležala skupljena. Fatima Pita, T. 5882. U tom trenutku, Elma Smajkan već je bila u kući, Fatima Pita, T. 5902. Od tog prizora, Fatima Pita se nekoliko puta onesvijestila, Fatima Pita, T. 5882-3.

1888 Fatima Pita, T. 5900; Ekrem Pita, T. 3988 (zatvorena sjednica).

1889 Ekrem Pita, T. 3976; Fatima Pita, T. 5883. Prema procjeni Ekrema Pite, prošlo je približno sat vremena od njegovog odlaska od kuće do njegovog povratka kući, Ekrem Pita, T. 3979-80.

1890 Fatima Pita, T. 5883; Ekrem Pita, T. 3976-7.

1891 Ekrem Pita, T. 3977; Fatima Pita, T. 5883.

1892 Fatima Pita, T. 5883-4.

1893 Ekrem Pita je, nadalje, objasnio da je poslije tog događaja njegov stariji brat čuvao metak koji su pronašli njegovi rođaci i za koji vjeruju da je metak koji je ranio Anisu Pitu, ali ga je njegov brat kasnije zametnuo, Ekrem Pita, T. 3977 i 3980. Fatima Pita je, s druge strane, posvjedočila da je ona sama čuvala metak, ali ga je kasnije izgubila, Fatima Pita, T. 5916.

1894 Liječnički nalazi o rani Anise Pite nisu uvršteni u dokazni materijal zato što je Fatima Pita posvjedočila da ih je izgubila, Fatima Pita, T. 5915-6.

1895 Ekrem Pita, T. 3990-1 i 4001; Fatima Pita, T. 5879 i 5899-5900; P3280P (video snimak mjesta događaja koji je u prilogu naveden pod brojem 2). Osim toga, Fatima Pita bi noću

kada je iz podruma išla u kupatilo u prizemlju kuće, vidjela kad se pucalo, i to uglavnom granatiralo, s područja stijene Baba, Fatima Pita, T. 5918 i 5925.

1896 P3266 (fotografija snimljena s mjesta događaja navedenog u prilogu pod brojem 2); P3279P (kružna fotografija mjesta događaja navedenog u prilogu pod brojem 2); P3280P (video materijal snimljen na mjestu događaja navedenom u prilogu pod brojem 2). Na fotografiji snimljenoj sa ulaza u kuću porodice Pita vidi se malo stablo koje se nalazi u pravcu stijene Baba i djelimično zaklanja liniju vidljivosti. P3267 (fotografija snimljena sa ulaza u kuću porodice Pita). Međutim, Ekrem Pita je objasnio da je stablo posađeno poslije tog incidenta, Ekrem Pita, T. 3992.

1897 P3704 (mapa Sarajeva); Van Lynden, T. 2103; D1925 (izvještaj vojnog vještaka odbrane Radovana Radinovića).

1898 Hinchliffe, T. 12946. Ekrem Pita misli da je njegova kuća zračnom linijom udaljena od stijene Baba između 350 i 1.200 metara, ali nije u to siguran, Ekrem Pita, T. 3991 i 4003. Fatima Pita je pak procijenila da udaljenost iznosi između 200 i 300 metara, Fatima Pita, T. 5879.

1899 Kuća porodice Pita je na D49 (mapa koju je označio Ekrem Pita) od stijene Baba udaljena pet centimetara. Premda se na mapi ne navodi izričito razmjer, prema koordinatama na njoj, 5,5 centimetara bi odgovaralo 1.000 metara stvarne udaljenosti. D49 (mapa koju je označio Ekrem Pita). Stoga se čini da je, prema mapi D49, stvarna udaljenost između kuće porodice Pita i stijene Baba približno (1.000/5,5) x 5 = 909 metara, Ekrem Pita, T. 3991 i 4003.

1900 Završni podnesak odbrane, par. 72. Vidi takođe Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 32.

1901 Bajraktarević, T. 5576.

1902 D1778 (mapa koju je označio svjedok DP11) i P3728 (mapa koja se odnosi na snajpersko djelovanje navedeno pod brojem 11).

1903 Bajraktarević, T. 5576 i 5601.

1904 Bajraktarević, T. 5582.

1905 Bajraktarević, T. 5598, 5621 i 5625. Prema Nuri Bajraktarević, Fadila Peljto je kasnije od te rane umrla, Bajraktarević, T. 5598. Bajraktarević zna za još jednu ženu koja je, nepreciziranog datuma, ubijena dok je išla prati rublje, premda Bajraktarević, kao ni u slučaju Fadile Peljto, nije bila očevidac tog događaja, Bajraktarević, T. 5622 i 5625.

1906 Prema navodu Optužnice, "Šaćir BOSNIĆ, star 56 godina, ubijen je iz vatrenog oružja dok je sakupljao drva prekoputa rezervoara Hambina Carina i Zelengorske ulice, sadašnje ulice Hambina Carina, u naselju Širokača na Skenderiji", 7. septembra 1993., Prvi prilog Optužnici.

1907 P3663B (Izjava svjedoka Bajrama Sopija od 27. februara 1996.).

1908 P3663B; vidi takođe Bajraktarević, T. 5578 - 5579.

1909 P3663B.

1910 P3663B.

1911 Bajraktarević, T. 5579-80, 5611 i 5615.

1912 Bajraktarević, T. 5582; P3663B. Ni Nura Bajraktarević ni Bajram Sopi nisu opisali kako je tačno Šaćir Bosnić bio obučen na dan tog incidenta.

1913 Bajraktarević, T. 5591-4; P3279S (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 11).

1914 Završni pretresni podnesak optužbe, par. 255; Odgovor na prijedlog za donošenje oslobađajuće presude, par. 72.

1915 P3704 (mapa Sarajeva); Van Lynden, T. 2103; D1925 (Radinovićev izvještaj).

1916 Bajraktarević, T. 5591-2.

1917 Bajraktarević, T. 5595 i 5607. Ona je, nadalje, navela da se na tom području nalazi "put za Lukavicu", Bajraktarević, T. 5608.

1918 Bajraktarević, T. 5591 i 5595.

1919 Bajraktarević, T. 5578-9 i 5606-7; P3663B (Izjava svjedoka Bajrama Sopija od 27. februara 1996).

1920 P3279S (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 11).

1921 Bajraktarević je navela samo da se taj incident dogodio ljeti, Bajraktarević, T. 5578.

1922 Hinchliffe je mjerenjem ustanovio da je udaljenost od mjesta događaja do stijene Baba 460 metara, Hinchliffe, T. 12982.

1923 Bajraktarević, T. 5582 i 5609; P3663B (Izjava svjedoka Bajrama Sopija od 27. februara 1996.).

1924 P3279S (kružna fotografija mjesta snajperskog djelovanja navedenog u prilogu pod brojem 11).

1925 Podnesak optužbe, par. 270.

1926 Svjedok G, T. 2395-6.

1927 Svjedok K, T. 2505.

1928 Svjedok L, T. 2522, 2553.

1929 Šahić, T. 2587-93.

1930 U Optužnici se navodi da je svjedok G, star 52 godine, ranjen iz vatrenog oružja u leđa i grudi dok je radio u povrtnjaku na Kobiljoj Glavi, sjeverno od Sarajeva, Prvi prilog Optužnici.

1931 Svjedok G, T. 2396-7.

1932 Svjedok G, T. 2397-8.

1933 Svjedok G, T. 2397-8.

1934 Svjedok K, T. 2489-91.

1935 Svjedok K, T. 2490-1.

1936 Svjedok K, T. 2491-2.

1937 Svjedok K, T. 2492.

1938 Svjedok K, T. 2492.

1939 Svjedok K, T. 2492.

1940 Svjedok K, T. 2494.

1941 Svjedok G, T. 2407.

1942 Svjedok G, T. 2407.

1943 Završni podnesak odbrane, par. 97, 98. Odbrana je pozvala svjedoka DP14 i svog vještaka za balistiku, Milana Kunjadića. Taj vještak je zaključio da ne može odrediti koja vrsta projektila je pogodila žrtvu, Kunjadićev izvještaj, str. 5.

1944 Završni podnesak odbrane, par. 97.

1945 Svjedok G, T. 2394-95: Jedan put je išao vrhom litice, a drugi duž niže međe imanja.

1946 Svjedok K, T. 2509; bašta na imanju se nalazila otprilike 400 metara južno od linije fronta ABiH i oko 500 metara južno od linije fronta SRK-a, D1793, D153.

1947 Svjedok K, T. 2509; svjedok G, T. 2395-6.

1948 Svjedok G, T. 2396.

1949 Svjedok G, T. 2412.

1950 Svjedok G, T. 2411.

1951 Svjedok G, T. 2411.

1952 Svjedok G, T. 2411.

1953 Svjedok G, T. 2397.

1954 P3280A, P3279A.

1955 Svjedok G, T. 2411-2. Prema shvatanju Pretresnog vijeća, ta izjava znači da je postojala linija neposredne vidljivosti između snajperista i imanja svjedoka G.

1956 Svjedok K, T. 2492.

1957 Svjedok G je na sudu izjavio da ga je snajperski metak pogodio oko polovine leđa, blizu kičme, i izašao na stražnjem dijelu njegovog desnog ramena. (svjedok G, T. 2399-2400, 2473). U medicinskoj potvrdi uvrštenoj u dokaze stoji da je svjedok G pogođen metkom u središnji dio leđa, u predjelu kičme, te da se izlazna rana nalazi na njegovom desnom ramenu. (Otpusno pismo, P1327, P1328, P1327.1, P1328.1). Međutim, fotografija leđa svjedoka G uvrštena u dokaze u sklopu postupka pobijanja (P3808) potvrđuje iskaz svjedoka G u vezi s ulaznom i izlaznom ranom. Na tom dokazu vide se dva ožiljka od strijelne rane na mjestima koje je svjedok G pokazao u sudu. Na fotografiji se vidi da se jedan ožiljak nalazi u predjelu kičme u donjem dijelu leđa, a drugi u gornjem dijelu leđa svjedoka G, na lijevoj strani.

1958 Svjedok DP14, T. 15952-3. On je posvjedočio da je u principu postojala linije neposredne vidljivosti od Orahovog Brijega do mjesta na kojem je svjedok G ranjen, ali da je "sve [to] vrlo težak teren za osmatranje i za uočavanje cilja". Svjedok DP14, T. 15864. Svjedok DP14 je posvjedočio da šumarak i voćnjak iznad mjesta snajperskog incidenta "ne predstavljaju prepreku", T. 15866.

1959 Završni podnesak odbrane, par. 96, 99.

1960 Unakrsno ispitivanje svjedoka G, T. 2467; Završni podnesak odbrane, par. 99.

1961 Završni podnesak odbrane, par. 94.

1962 U Optužnici se navodi sljedeće: "5. august 1993.: Vildana KAPUR, stara 21 godinu, ranjena je iz vatrenog oružja u lijevu nogu dok je nosila vodu kući Starom cestom u naselju Hotonj", Prvi prilog Optužnici.

1963 Šahić, T. 2588-9.

1964 Šahić, T. 2589, 2613; ponekad je trebalo danju ići po vodu (Šahić, T. 2592).

1965 Sahić, T. 2594-5.

1966 Sahić, T. 2594-5.

1967 Sahić, T. 2594, 2638.

1968 Šahić, T. 2594, 2641, 2643-4.

1969 Menza se nalazila ispod razine ceste, dakle, ispod linije vatre, Šahić, T. 2647.

1970 Šahić, T. 2594-5.

1971 Završni podnesak odbrane, par. 156.

1972 *Id*.

1973 Šahić, T. 2595.

1974 D153, D1793.

1975 Šahić, T. 2595.

1976 Šahić, T. 2595.

1977 Šahić, T. 2624.

1978 DP14, T. 15840-1.

1979 Podnesak odbrane, par. 153.

1980 Prema svjedoku DP14, šumi se vremenom nanosila sve veća šteta, T. 15864.

1981 Svjedok DP14, T. 15865-6.

1982 Šahić, T. 2613.

1983 Šahić, T. 2613.

1984 Šahić, T. 2647.

1985 U Optužnici se navodi da je svjedok L, star 29 godina, ranjen iz vatrenog oružja u lijevu nadlakticu dok je išao Starom cestom u pravcu Poljina, na području Hotonja, Prvi prilog Optužnici.

1986 Svjedok L, T. 2553.

1987 Svjedok L, T. 2522, 2554.

1988 Svjedok L, T. 2545.

1989 Svjedok L, T. 2523, 21, 2576.

1990 Svjedok L, T. 2523.

1991 Svjedok L, T. 2576, 2523.

1992 Svjedok L, T. 2576, 2523-4.

1993 Svjedok L, T. 2524.

1994 D31; Svjedok L, T. 2560-1.

1995 D31.

1996 Svjedok L, T. 2559.

1997 Završni podnesak odbrane, par. 225 i slj.

1998 Završni podnesak odbrane, par. 225.

1999 Završni podnesak odbrane, par. 225.

2000 Svjedok L, T. 2539-40.

2001 Svjedok L, T. 2539.

2002 Svjedok L, T. 2539.

2003 Svjedok L, T. 2568.

2004 Svjedok L, T. 2554.

2005 Svjedok L, T. 2553, 2556-7.

2006 Kučanin, T. 4545-6.

2007 Kučanin, T. 4546-7.

2008 Kučanin, T. 4554.

2009 Kučanin, T. 4553-4.

2010 Kučanin, T. 4547.

2011 Kučanin, T. 4552.

2012 D1834 (mapa koju je označio svjedok DP21).

2013 Vidi na primjer D1836 (mapa koju je označio svjedok DP34) i P3235 (mapa koju je označio Akif Mukanović).

2014 Kučanin, T. 4552.

2015 Henneberry, T. 8604. Henneberry nije naveo jesu li u tom granatiranju ranjeni civili.

2016 Konkretno, Henneberry je objasnio da je vatra otvarana s teritorije posmatrane iz osmatračnica UN-a LIMA 11 i LIMA 12, Henneberry, T. 8604. Iz osmatračnica UN-a "Lima" vršeno je osmatranje teritorije pod kontrolom SRK-a tokom sukoba, O'Keefe, T. 9180.

2017 Hermer, T. 8439.

2018 Hermer, T. 8474 – 8476.

2019 Hermer, T. 8474 – 8475. Razorena civilna kuća nalazila se približno 1.500 metara zapadno od najbliže linije sukoba, Hermer, T. 8476.

2020 Hermer, T. 8475.

2021 Mole, T.9812-3.

2022 Snajpersko djelovanje navedeno u prilogu pod brojem 2.

2023 Fatima Pita, T.5875; Hadžić, T. 12248.

2024 Mandilović, T.1094. Slično, vidi Ashton, T.1226-7.

2025 Vidi takođe iskaz o intenzivnom granatiranju u decembru 1993., januaru i početkom februara 1994. (prije događaja na Markalama), Thomas, T.9292-T.9312.

2026 Cutler, T.8916-8.

2027 Cutler, T.8918-9.

2028 Svjedok Y je je izjavio: "U skladu s mojom ranijom izjavom, kada sam rekao da su artiljerijski napadi na Sarajevo imali za cilj razaranje zgrada, čime su se podržavala prava vojna dejstva na liniji fronta, ili neselektivno granatiranje – u tom slučaju nisu bili toliko razorni". Kada mu je postavljeno pitanje u vezi s "neselektivnom paljbom, je li bilo manjih razmjera?", odgovorio je: "Da, ne može biti manjih razmjera ako se njom ubijaju ljudi." I dodao: "Ako mislite na količinu ispaljenih granata, kada je riječ o neselektivnoj vatri, potrošnja, broj ispaljenih granata je daleko manji nego u slučaju sasređene vatre." (T.10941, zatvorena sjednica)

2029 Tucker, T.9900.

2030 Thomas, T. 9292-9312.

2031 Kupusović, T.670.

2032 Rose, T. 10199

2033Thomas, T.9463. Thomas je objasnio da antisnajperski sporazum predložen u februaru nikad nije potpisan. "General Rose je pred sredstvima javnog informisanja dvjema stranama rekao da se već dosta potpisivalo, te da očekuje da će sutradan u podne obje strane obustaviti vatru i ako neko poslije toga zapuca, mediji će znati koja strana nije poštovala prekid vatre. Tako da zapravo fizički nije došlo do potpisivanja, što nam je na neki način predstavljalo problem jer nije bilo dokumenta." Taj sporazum je bio "propuštena prilika" zato što se činilo da vojnici obiju strana na terenu žele da se on ispoštuje. Uprkos tome, u martu se ponovo ginulo. ABiH je iskoristila prekid vatre za napredovanje, zbog čega su se Srbi žalili. Thomas je vidio kako ABiH pomiče rovove prema naprijed. Tokom prekida vatre, strane su otvarale snajpersku vatru, nanoseći jedna drugoj gubitke u ljudstvu, Thomas, T. 9276-7. Fraser, koji je došao u aprilu 1994., takođe je primijetio da se snajpersko djelovanje intenziviralo, Fraser, T. 1195-6.

2034 Hvaal, T. 2275-6.

2035 Hvaal, T. 2353-4.

2036 Mandilović, T.1094. Slično, vidi u Ashton, T.1226-7.

2037 Zaimović, T.1847.

2038 Završni podnesak optužbe, par. 62; 580; završna riječ odbrane, T. 21776; 21796; 21946.

2039 Radinovićev izvještaj, par. 217-242.

2040 Završni podnesak odbrane, par. 738-46.

2041 DP14: "Ja sam dobivao naređenja od komande brigade da se ne gađaju civili, da se štedi municija. To sam prenosio svojim borcima, vojnicima, mada zbog reona u kojem smo držali položaj, u tom reonu nije bilo civila, ni blizu." Pitanje: "Jeste li na bilo koji način pomogli podređenima da odrede treba li nekog na drugoj strani smatrati civilom ili borcem?" Odgovor: "Pa normalno, ako nije u uniformi, ako nema naoružanje, smatran je civilom, i to ukoliko je više od 300 m od linije udaljen. Ako je na prvoj liniji borbenoj, onda je on borac." T. 15905. DP 10: "Upute mojih pretpostavljenih su bile da se nikada ne puca na civile.[…] Civil je za mene i za moju vojsku bio svako onaj ko nije nosio uniformu", T. 14321. DP 9: "Vatru smo mogli da otvaramo po naređenju isključivo, kada bi naše pozicije, položaji i životi bili ugroženi, a civili nikad nisu to radili ni ugrožavali", T. 14537. DP 6: "To nam je bilo strogo naređeno da se, da se na civile ne puca, civile, žene i djecu. Stalno su to preko telefona govorili, da se ne smije pucati na žene i djecu." Pitanje "[…] kad biste vidjeli neuniformisanog muškarca u dobi za vojnu službu, ne

biste pucali na tu osobu, je li to tačno?" Odgovor: "Ne bi, jer ne može se na… vidjeti, onaj, da li je muškarac u dobu da.. za vojsku ili nije, ako si… ako vidiš u daljini, vidiš da je civil i normalno da ne pucaš, jer to nam je bilo i naređeno." Pitanje: "I slažete se da se nisu smjele gađati zapažene osobe za koje se nije sigurno znalo jesu li vojna lica ili civili, je li to tačno?" Odgovor: "Da, ne bi se smjelo otvarati vatru," T. 14072-3.

2042 DP50: "Q. […] na što ste mislili kada ste rekli 'neprijateljska živa sila'? A. Svaki vojnik koji je imao streljačko naoružanje na sebi, bez obzira da li je on imao uniformu ili civilku. Pošto uniformi u to vrijeme nije bilo, takoreći, na linije se išlo u civilnoj odjeći. Znači, i civil sa streljačkim naoružanjem je bio vojnik. […] neprijateljska živa sila, znači, rekao sam vojnik ili civil koji nosi naoružanje, on je znači meta, a civil koji nema naoružanje, znači on nije meta", T.16309-10.

2043 Vidi DP9, T.14537; DP10, T.14408.

2044 Tucker, T. 9966. Vidi takođe Briquemont, koji takođe smatra da su srpske snage u Sarajevu napadima "vršile stalni pritisak na Muslimane da potpišu mirovni sporazum". "Zapravo, nijednoj strani nije bilo u interesu da situacija u Sarajevu bude mirna," T.10105.

2045 Rose, T. 10221 (vidi takođe T. 10222-3). Srbi su kontrolisali 70 posto teritorije BH i bilo im je u interesu da se vode pregovori o prekidu vatre i traži političko rješenje, Rose, T. 10228.

2046 Rose, T. 10247.

2047 Rose, T. 10265.

2048 Mole, T. 11033. Prema shvatanju Pretresnog vijeća, svjedok u ovom kontekstu koristi izraz "neselektivna vatra" za granatiranje područja na kojima nije bilo određenih vojnih ciljeva.

2049 Tucker, T. 10028, 9969.

2050 Henneberry, T. 8555-6.

2051 Henneberry, T. 8758-9.

2052 Henneberry, T. 8599-8600.

2053 Harding, T. 4394-5.

2054 Svjedok Y, T. 10855 (zatvorena sjednica).

2055 Svjedok Y, T. 10861-2 (zatvorena sjednica).

2056 Kolp, T. 8243.

2057 Hamill, T. 6224-5. Prema njegovoj ocjeni, "da su vojno-političke vlasti to željele, mogle su prekinuti snajpersko djelovanje", ali one to nisu željele i snajpersko djelovanje se nastavilo, a civili su i dalje gađani.

2058 Van Baal, T. 9873-4.

2059 Briquemont, T. 10155-6.

2060 Briquemont, T. 10165.

2061 Hvaal, T. 2366-8.

2062 Van Lynden je bio u Sarajevu od maja do avgusta 1992., u septembru 1992. i od kraja oktobra do decembra 1992., T. 2089-2092.

2063 Van Lynden, T. 2135-7.

2064 Ashton, T. 1410-1. U drugom dijelu svog svjedočenja, Ashton je izjavio da mu je major Indić iz SRK-a rekao da "ne želi razoriti grad. Želi izmučiti ljude da se predaju ili odustanu od borbe", ali napominje da to nisu njegove tačne riječi, Ashton, T. 1295.

2065 Ashton, T. 1412.

2066 Npr., Van Lynden: "[…] zbog terena, zato što je Sarajevo izdužen grad koji se prostire dolinom Miljacke i zato što su bosanski Srbi držali uzvišenja, mogli su bukvalno poubijati čitave ulice u novom dijelu Sarajeva i centru grada. A mjesta kao što su trg na Marindvoru i veliki

dio Bulevara Maršala Tita, glavne sarajevske ulice, bila su izložena snajperskoj vatri." T.2116-7. Vidi takođe Kolp T.8255-6.

2067 Mole je rekao da se nikad za SRK nije mislilo da ima problema s dostavom materijalnih sredstava. Uglavnom se činilo da imaju onoliko municije koliko im treba. "Često smo znali vidjeti kad su se dovozila materijalna sredstva. Ništa ih u tom nije sprečavalo. Tako da nismo imali razloga misliti da nemaju dovoljno municije.", T. 9803-5.

2068 Kolp je izjavio da su, budući da je grad bio pod opasadom, snage koje su ga držale u okruženju poznavale plan grada i "vrlo dobro znale gdje da pucaju i kad da pucaju." Postojale su vojne prednosti koje proizlaze iz poznavanja grada. VRS je bio u prednosti zbog poznavanja grada, obučenosti i prirode te vojske. Kolp je izjavio da svaki dobar vojnik koji poznaje područje koje gađa može s preciznošću pucati iz minobacača, T. 8254-5. S obzirom na njihov visok stepen obučenosti, minobacački timovi VRS-a mogli su prvim hicem pogoditi metu, T. 8306.

2069 Završni podnesak optužbe, par. 67.

2070 Svjedok Y, T.10861.

2071 Svjedok Y, T.10863.

2072 Tucker, T.9967.

2073 P3731 (*Ljudski gubici tokom "opsade" Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. avgusta 1994.*, od 10. maja 2002.).

2074 P3731 (Izvještaj E. Tabeau), str. 18.

2075 P3731, str. 10. U upitniku se od ispitanika tražilo da, između ostalog, navedu članove domaćinstva koji su poginuli ili bili ranjeni tokom sukoba, eventualnu povezanost navedenih članova domaćinstva s vojskom, te datum, mjesto i uzok navedene povrede ili smrti (P3731, str. 11).

2076 *Id*., Tabela 1.

2077 *Id*.

2078 *Id*., str. 5.

2079 *Id*.

2080 P3731. Analogni dnevni prosjek za period od septembra do decembra 1992. iznosi 3,67 civila. Taj broj se prvo smanjio na 2,04 u 1993. godini, a zatim na 0,93 u prvim mjesecima 1994. godine, P3731, Tabela 5, str. 27.

2081 Autori Izveštaja E. Tabeau pokušali su utvrditi postoji li korelacija između vremena pogibije i ranjavanja vojnika s jedne i vremena pogibije i ranjavanja civila s druge strane, P3731 (Izveštaj E. Tabeau), str. 32-37. Uz stanovite rezerve, zaključili su "da su civili postajali žrtve [pucanja i granatiranja] *ne nužno u isto vrijeme* kada su ginuli ili ranjavani vojnici. To *ukazuje* da su ljudski gubici *možda* bili izazvani drugim mehanizmima od onih koji su uzrokovali ranjavanje ili pogibiju vojnika", P3731, str. 37 (naglasak dodat). Ipak, kao što se ispravno primjećuje u Izvještaju S. Radanović, takav pokušaj poređenja datuma pogibije i ranjavanja civila s datumima pogibije i ranjavanja vojnika kako bi se utvrdilo jesu li civili namjerno gađani tek je nagađanje, D1922 (Izvještaj S. Radovanović), str. 19.

2082 D1922 (Izvještaj S. Radovanović), str. 3-4.

2083 *Id*., str. 9.

2084 *Id.*

2085 Radovanović, T. 21422-3.

2086 Odbrana je predočila dokument koji sadrži podatke o stotinama ranjenih i ustrijeljenih vatrom iz pješadijskog oružja, a koji se zasniva na izvještajima ustanova poput zdravstvenih ustanova i policije. Vidi D1928 (skup izvještaja o incidentima s pucnjavom). Vještak Radovanović je dodala da se u samom D1928 pokreću neka pitanja u vezi s izvorima informacija

koja se odnose, na primjer, na razlikovanje civila i vojnika, Radovanović, T. 21330. Vidi takođe D1927, još jednu kompilaciju incidenata s pucnjavom koju je predočila odbrana, sličnu kompilaciji D1928.

2087 Svjedok odbrane DP51, koji je bio zadužen za prijem u bolnicu Koševo tokom sukoba, procijenio je da je od maja 1992. do januara 1994. u tu zdravstvenu ustanovu primljeno 3.000 do 4.000 pacijenata, od čega ih je oko 75% bilo vojnika, svjedok DP51, T. 16953-16954. Dodao je da bi zaključio da je bolesnik civil kad je bio starija osoba, dijete ili neuniformisana osoba, svjedok DP51, T. 16954-5. Među primljenima, najviše je bilo ranjenih, premda je njihov udio u broju primljenih znao bitno varirati, svjedok DP51, T. 13627. Bakir Nakaš, direktor Državne bolnice, posvjedočio je da je u njegovu bolnicu u razdoblju od 1992. do 1995. godine primljeno 3.698 civila i 4.407 osoba povezanih s vojskom, ogledna bolnička evidencija potvrđuje da su pacijenti koji se u toj evidenciji navode kao civili na liječenju zbog rana zadobijenih uslijed granatiranja i vatre iz streljačkog oružja, Nakaš, T. 1190-1. Nakaš je te informacije sakupio iz evidencije traumatološkog odjela bolnice, Nakaš, T. 1190-1. Pacijent je zaveden kao povezan s vojskom ako je imao vojno osiguranje, premda su to osiguranje mogli imati i civili, članovi porodica vojnih lica i vojna lica u penziji, Nakaš, T. 1173, 1193-4; vidi P3573.1 (prijevod dokumentacije iz Državne bolnice na engleski). Tarik Kupusović, izabrani opštinski zastupnik koji je postao gradonačelnik Sarajeva 1994. godine, objasnio je da su opštinske vlasti od instituta za javno zdravstvo, novina, javnog pokopnog preduzeća i udruženja vjerskih zajednica redovno primale izvještaje u vezi s pogibijom civila tokom sukoba, Kupusović, T. 612, 667. Prema tim izvještajima, od maja 1992. do oktobra 1995. godine, u granatiranjima i od pješadijskog oružja poginulo je približno 12.000 civila, među kojima, 1.600 djece, Kupusović, T. 666-7. Pretresno vijeće uzima Kupusovićeve brojke samo kao pokazatelj o velikom broju žrtava.

2088 Radinovićev izvještaj, par. 178.

2089 Radinovićev izvještaj, par. 185 *et seq*.

2090 Philipps, T. 11530-1.

2091 Mole, T. 10991.

2092 Henneberry, T. 8595.

2093 DP17, T. 16819.

2094 Svjedok Y, T. 10886.

2095 DP34, T. 17908: na brifinzima u Korpusu general Galić je uvijek bio smiren, čak i onda kada bi dolazilo do rasprava o tome da li su njegova naređenja u potpunosti ispoštovana.

2096 DP17, T. 16791-2; DP35, T. 17519-20, Radinovićev izvještaj, stranica zavedena pod brojem 8023 (Naredba generala Galića o nesmetanom prolazu humanitarne pomoći od 15. maja 1993).

2097 Fraser, T. 11199-11200.

2098 Odnos između njih dvojice bio je odnos odlučnog višeg komandanta prema poslušnom i disciplinovanom potčinjenom (Tucker, T. 9910 – zatvorena sjednica).

2099 Fraser, T. 11201; Čini se da je general Galić dobro sarađivao sa svojim neposredno nadređenim starješinom; Ovlaštenje da izdaje dozvole za prolaz humanitarnih konvoja je imao Mladić (Inđić, T. 18542, 18654), koji se uzdao u to da će komandant Korpusa obezbijediti siguran prolaz svim konvojima (Inđić, T. 18673, 18768).

2100 Philipps, T. 11531. Philipps je ukazao na pismo koje je potpisao Dragomir Milošević, u kojem se navodi da general Galić napušta dužnost. Načelnici štaba generala Galića bili su: od septembra 1992. do juna 1993. Dragan Marčetić, a od juna 1993. do augusta 1994. Milošević, Philipps, T. 11531; vidi takođe T. 446-9, 453-4.

2101 Vidi mapu C2 označenu kao DP35 na kojoj su obilježeni istureni komandni položaji.

2102 Radinovićev izvještaj, par. 200. Prema vojnom vještaku odbrane Radinoviću, takve komande višeg ranga obično su stacionirane u pozadini operativnih dejstava i na sigurnom odstojanju.

2103 Završni podnesak optužbe, par. 94; Završni podnesak odbrane, par. 18; Pretpretresni podnesak odbrane, par. 2.20.

2104 Pretpretresni podnesak optužbe, par. 4.

2105 Pretpretresni podnesak optužbe, par. 35.

2106 Pretpretresni podnesak optužbe, para. 35..

2107 Završni podnesak optužbe, par. 86; optužba nastoji da dokaže krivicu optuženog oslanjajući se na više skupina komplementarnih i potkrepljujućih dokaza, kao što su visok stepen opšte komande i kontrole generala Galića, te na njegova priznanja i prijetnje, te da on doista namjerno uzima na metu civile, bilo preciznim gađanjem bilo neselektivnom paljbom, Pretpretresni podnesak optužbe, par. 85-91; Završni podnesak optužbe, par. 2.

2108 Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.14.

2109 Završni podnesak optužbe, par. 95.

2110 Završni podnesak odbrane, par. 24.

2111 Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.14.

2112 Philipps, T. 11542; u sastav SRK-a ušle su tri brigade iz prvobitnog sastava 4. korpusa JNA koji je prije rata bio razmješten na širem području Sarajeva: 49. motorizovana brigada prestrukturirana i preimenovana u 1. motorizovanu brigadu sa sjedištem u Lukavici; 120. laka pješadijska brigada (Zenica) preimenovana u 2. sarajevsku laku pješadijsku brigadu koja se nalazila u Vojkovićima i 216. planinska brigada (Han Pijesak) preimenovana u 1. romanijsku pješadijsku brigadu koja se nalazila istočno od Sarajeva, sa sjedištem na Palama, Radinovićev izvještaj, par. 92.

2113 Philipps, T. 11531; posebno, sekcija za operacije i obuku na čijem je čelu za vrijeme mandata generala Galića bio pukovnik Čedo Sladoje bila je zadužena za sastavljanje pismenih uputstava za provođenje naredbi komandanata korpusa i održavanje borbene gotovosti snaga, T. 11536 and T. 11541.

2114 Usaglašena činjenica 20.

2115 Philipps, T. 11692-3.

2116 Philipps, T. 11546; na primjer, u sastavu 2. sarajevske lake pješadijske brigade je dana 11. aprila 1993. bilo 56 ljudi (T, 11558), Ilidžanska brigada je na dan 11. aprila 1993. brojala 3.000 pripadnika (T. 11559), a Ilijaška brigada, prema stanju od februara 1994., 4.738 ljudi (T. 11560).

2117 Philipps, T. 11554: njihov broj je varirao u zavisnosti od njihove uloge i broja žrtava koje su nanijeli.

2118 Philipps, T. 11555; DP4, T. 14201.

2119 DP9, T. 14505-7.

2120 DP4, T. 14133.

2121 Dana 25. maja 1993., neke jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) su privremeno pridružene 1. romanijskoj pješadijskoj brigadi što je, prema saznanjima Richarda Philippsa, bio jedini slučaj da su jedinice MUP-a pridružene nekoj strukturi izvan MUP-a, Philipps, T. 11694.

2122 DP18, T. 16433-4.

2123 Philipps, T. 11528; grafikon 2.

2124 Philipps, Grafikon 2 (devet brigada).

2125 Prema Philippsu, grafikon 3.

2126 Prema Radinovićevom izvještaju, par. 13 rezimea i zaključaka.

2127 Philipps, grafikon 3 (sedam brigada); Izvještaj Radoslava Radinovića, par. 13 rezimea i zaključaka.

2128 Philipps, T. 11685-6.

2129 U vrijeme formiranja SRK; vidi *supra* par. 201.

2130 Radinovićev grafikon: to su sljedeće brigade: 1. sarajevska mehanizovana brigada, 2. sarajevska laka pješadijska brigada, Novosarajevska brigada, 1. romanijska pješadijska brigada, 2. romanijska motorizovana brigada, Koševska, Vogošćanska, Ilijaška, Ilidžanska, Blažujska, Hadžićka, Rogatička i Trnovska laka brigada. Tu su bili i pukovi (artiljerijski, protivtenkovski i protivoklopni), te samostalni bataljoni (vojne policije, sanitetski, inžinjerijski, za transport i komunikacije).

2131 Hvaal je, posebno, svjedočio u vezi s kontrolom kretanja na teritoriji koju su držale snage SRK-a. "Nije bilo načina da se krećete na […] teritoriji pod kontrolom vojske bosanskih Srba […] bez pratnje i bez podvrgavanja propisanim procedurama […] unaprijed." Na tim putovanjima pratili bi ga oficiri, koji bi mu se, na primjer, pridružili u Lukavici. (Hvaal, T. 2256-8) "Bio je to dosta birokratski pristup, a (dozvole za posjetu) su veoma često odbijane. Veoma rijetko ste mogli zaista dobiti iz prvog pokušaja dozvolu za posjetu." (Hvaal, T. 2258).

2132 Mole, T. 9797.

2133 Hermer, T. 8463.

2134 Gardemeister, T. 8955.

2135 Bergeron, T. 11259-60: (u vezi sa snagama izvan Sarajeva) "[s]ve vrijeme dok sam tamo bio, bilo je jasno da je general Galić, po mom mišljenju, efektivno bio komandant Romanijskog korpusa i da je bio odgovoran za sve što se dešavalo u Sarajevu i okolini: sve pregovore, sve diskusije, sve razgovore o programima za popravku komunalija, objekata, snabdijevanje, gas, struju, i tako dalje.[…] U suštini, uvijek su nas upućivali da razgovaramo s generalom Galićem. Kada bismo vodili razgovore o davanju pristupa humanitarnim konvojima, opet bi se, na kraju krajeva, sve završavalo u kancelariji generala Galića. Kada bi dolazilo do rasprave o bilo kakvim incidentima, bilo kakvim protestima, sve je to išlo preko kancelarije generala Galića.[…] Meni je bilo vrlo jasno da je general Galić, kao komandant Romanijskog korpusa, imao kontrolu nad svim aktivnostima oko Sarajeva".

2136 Van Baal je stekao dojam da VRS ima centralizovan i efikasan sistem komande (T. 9862-3). Takođe je potvrdio sadržaj SitRep-a [izvještaja o stanju] u vezi s patrolom vojnih posmatrača UN-a (UNMO), koja se izgubila na teritoriji pod kontrolom SRK-a, u kojem se navodi: "Brigadni general Van Baal zatražio je da se primijene sva moguća sredstva kako bi se pronašla patrola UNMO-a, znajući da se na područjima pod kontrolom vojske bosanskih Srba ništa ne dešava bez znanja štaba, kao rezultat odlične vojničke discipline" (P3712; T. 9884-5 – zatvorena sjednica). Rekao je da je, sudeći po iskustvu koje je stekao tokom vremena koje je proveo u Sarajevu, sve što se dešavalo na strani bosanskih Srba bilo kontrolisno od vrha nadolje (T. 11405).

2137 Henneberry, T. 8594.

2138 Sastojao se od prizemlja i prvog sprata, DP35, T. 17499.

2139 Kolp, T. 8232-33: "u više navrata su takođe bili prisutni pripadnici paravojnih formacija".

2140 Vojska bosanskih Srba je imala vrlo efikasan i sveobuhvatan sistem komunikacija, Tucker, T. 9918-9.

2141 DP34, T. 17900, što je potkrijepio DP17, T. 16814-5.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

2142 DP34, T. 17901, T. 17836-7 (DP34 prisustvovao je sastancima jednom ili dvaput mjesečno).

2143 DP34, T. 17901, 17836-7.

2144 DP34, T. 17907.

2145 DP35, T. 17575.

2146 DP34, T. 17901; DP35, T. 17505: u odsustvu generala Galića ili kada je on bio na terenu, sastancima je predsjedavao načelnik štaba ili prvi po rangu pomoćnik.

2147 Radinovićev izvještaj, par. 203, u kojem se citiraju izjave generala Lugonje, Žarkovića i Sladoja date optužbi.

2148 Izvještaje su pripremali komandant bataljona i pomoćnici komandanta za moral, logistiku i bezbjednost (DP17, T. 16753), koji bi prikupili podatke o svim događajima koji su se tokom dana dogodili i proslijedili ih komandi brigade. "Svakog dana, na kraju dana, u večernjim satima, nakon prijema izvještaja iz bataljona, odnosno iz cijele zone odgovornosti dotične brigade, sastavljali bi se izvještaji koji su se upućivali u komandu Korpusa. Ti izvještaji su uglavnom sadržali podatke o bezbjednosnom stanju u brigadi, brojčanom stanju brigade, djelovanju brigade, aktivnostima neprijatelja, logističkoj podršci i moralu u brigadi" (DP17, T. 16753); na primjer, kada bi se dogodilo nešto značajno, to se navodilo u pismenom izvještaju, koji se podnosio putem Vogošćanske grupe Koševskoj brigadi a zatim, u propisano vrijeme, dežurnim operativnim oficirima Korpusa (DP34, T. 17910-1).

2149 DP34, T. 17906.

2150 DP17, T. 16814-5.

2151 DP34, T. 17906.

2152 DP34, T. 17906.

2153 DP34, T. 17907-8.

2154 Mole, T. 9809.

2155 DP35, T. 17573. Isturena komandna mjesta nisu postojala tokom cijelog perioda. Na Nišićkoj visoravni, istureno komandno mjesto je uspostavljeno tek 1993. i tamo je ostalo do 1994., odnosno još neko vrijeme nakon što je general Galić napustio tu dužnost, *Id*.

2156 Radinovićev izvještaj, par. 204.

2157 DP35, T. 17574.

2158 DP17, T. 16756, 16816.

2159 DP17, T. 16866.

2160 DP17, T. 16817: DP17 je imao mogućnost da lično prati optuženog u dva navrata - jednom u jugozapadnom dijelu fronta, odnosno na padinama Igmana, a drugom prilikom na sjeveroistočnoj strani, na liniji u pravcu rijeke Dobrinje.

2161 DP17, T. 16818-9.

2162 DP34, T. 17902.

2163 DP34, T. 17902-3; prvi obilazak je bio protokolarne prirode, kako bi se general Galić predstavio brigadi; do drugog obilaska je došlo u zimskom periodu 1993-1994., DP34, T. 17903. Prva posjeta trajala je oko jednog sata dok je druga trajala duže, djelimično zbog toga što je general Galić obišao istureno komandno mjesto na području zvanom Pretrzanj i pregledao neke od artiljerijskih položaja Koševske brigade koja se tamo nalazila, DP34, T. 17904.

2164 DP34, T. 17904-5.

2165 DP17, T. 16798; DP18, T. 16436 (on je bio pripadnik jedne jedinice u sastavu Igmanske brigade).

2166 DP17, T. 16798.

2167 Vorobev, T. 17431.

2168 Vorobev, T. 17436: u junu 1994., on se sastao s generalom Galićem radi razgovora o dodatnoj opremi koju je trebalo isporučiti ruskom bataljonu, koja je stigla na područje Zvornika i koju je trebalo prebaciti u Sarajevo. Nakon što je pokrenuo to pitanje kod generala Galića, svjedok nije naišao ni na kakve poteškoće prilikom prelaska ove opreme preko kontrolnih punktova na Vracama. Sa generalom Galićem je 20. februara 1994. održan još jedan sastanak: tokom tog sastanka, održanog u policijskoj školi na području na kojem je bio raspoređen bataljon (T. 17433), Galić je obavijestio svjedoka u opštim crtama o onome što je urađeno, zoni odgovornosti bataljona, o tome da se nalaze na području na kome je raspoređena 1. sarajevska brigada pod komandom Veljka Stojanovića (T. 17438), te da bi svjedok trebalo da sarađuje direktno s njim prilikom razmještanja svojih snaga na položaje (T. 17432). "Na sastanku je bio Soubirou, još jedan načelnik bataljona UNPROFOR-a i srpski dužnosnici poput Veljka Stojanovića, komandanta 1. sarajevske brigade", Vorobev, T. 17433.

2169 Kolp, T. 8220.

2170 Kolp, T. 8225. Inđić je bio oficir za vezu VRS-a u Sarajevu; vidi *infra*, par. 686 i odgovarajuće reference.

2171 Tucker je posvjedočio "[d]a je, u vrijeme kada sam ja bio u Bosni, bilo veoma jasno da vojska bosanskih Srba ima veoma efikasan i sveobuhvatan sistem komunikacija. Kad god je general Mladić želio da razgovara s nekim ili da od nekoga nešto sazna, to se uvijek događalo brzo", Tucker, T. 9918.

2172 Mole, T. 9798; Carswell, T. 8347.

2173 DP34, T. 17906, 17837.

2174 DP34, T. 17908-9.

2175 Vorobev, T. 17432.

2176 Svjedok D, T. 1909-10.

2177 Svjedok D, T. 1910-12.

2178 Svjedok D, T. 1912.

2179 Svjedok D, T. 1919-21; Thomas je došao do zaključka da su snajperi bili pod kontrolom brigade ili čak bataljona, zbog toga što je "bilo slučajeva snajperske vatre kada se meni činilo da vatra potiče sa područja bataljona a da nije uzeta u obzir sveukupna situacija Korpusa", Thomas, T. 9486.

2180 Svjedok AD, T. 10834 (zatvorena sjednica).

2181 Svjedok AD, T. 10591-2 (zatvorena sjednica).

2182 Svjedok AD, T. 10691-4 (zatvorena sjednica).

2183 Svjedok AD, T. 10699-701 (zatvorena sjednica).

2184 Svjedok AD, T. 10837 (zatvorena sjednica).

2185 Svjedok AD, T. 10578 (zatvorena sjednica).

2186 Svjedok AD, T. 10579-80 (zatvorena sjednica).

2187 Witness AD, T. 10720-1, 10807 (zatvorena sjednica).

2188 DP35, T. 17605-6.

2189 DP35, T. 17605.

2190 DP35, T. 17606.

2191 Vidi, npr, DP10, T. 14323.

2192 DP10, T. 14388.

2193 DP10, T. 14388-9.

2194 DP10, T. 14408.

2195 Vorobev, T. 17431.

2196 Fraser, T. 11186.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

2197 Fraser, T. 11193.

2198 Fraser, T. 11190, 11198.

2199 Fraser, T. 11191.

2200 Fraser, T. 11191.

2201 Fraser, T. 11193-7.

2202 Vorobev, T. 17445-6.

2203 Hermer, T. 8461.

2204 Hermer, T. 8460-1.

2205 Henneberry, T. 8572.

2206 Van Baal, T. 9869: general Adrianus Van Baal, načelnik štaba komandanta UNPROFOR-a u BiH od februara do augusta 1994., posvjedočio je da je, iako su strane često tvrdile da nemaju kontrolu nad onim što se događa na terenu u Bosni i Hercegovini, "u veoma velikom broju slučajeva, a barem u toku perioda u kojem je (svjedok) tamo bio, bilo jasno da je postoji veoma rigidna kontrola i da je bilo određenog uticaja na dejstva na terenu, a naročito u vezi s upotrebom teškog naoružanja, i da su ti specijalizovani snajperisti sa specijalnim naoružanjem morali biti pod kontrolom u vojnim aspektima".

2207 Svjedok Y, T. 10861 (zatvorena sjednica).

2208 Rose, T. 10185.

2209 Rose, T. 10203. Slično tome, na osnovu činjenice da poslije februarskog sporazuma o prekidu vatre nije bilo slučajeva artiljerijskog ili minobacačkog dejstvovanja SRK-a po gradu, Major Thomas je zaključio da je optuženi suvereno vladao pitanjima komande i kontrole; Thomas, T. 9475-6.

2210 Van Lynden, T. 2089-92.

2211 Van Lynden, T. 2144.

2212 Van Lynden, T. 2146.

2213 Svjedok Y, T. 10860-1 (zatvorena sjednica).

2214 Svjedok Y, T. 10860 (zatvorena sjednica).

2215 Svjedok Y, T. 10860-1 (zatvorena sjednica).

2216 Svjedok Y, T. 10861 (zatvorena sjednica).

2217 Vidi, *npr*., izjave Tuckera o Žarkoviću, Abdel-Razeka o Generalu Galiću i Van Baala o Milanoviću.

2218 Van Baal, T. 9862-3.

2219 Harding, T. 4383.

2220 Harding, T. 4378

2221 Harding, T. 4380; Harding je sastavio izvještaj o incidentu, P3659, u kojem je naveo da je poginulo ili povrijeđeno 5 civila.

2222 Harding, T. 4381.

2223 Harding, T. 4381.

2224 Harding, T. 6480.

2225 Tucker, T. 9923-5.

2226 Tucker, T. 9925.

2227 Karakteristika tog "područnog oruđa" je nepreciznost kada se ono primjenjuje na specifičnu relativno malu metu, Hermer, T. 8477.

2228 Tucker,T. 9925-6.

2229 Tucker, T. 9926.

2230 Harding, T. 4375.

2231 Harding, T. 4376.

2232 Harding, T. 4376.
2233 Harding, T. 4378, štab PAPA nalazio se kod Predsjedništva.
2234 Cutler, T. 8919-20.
2235 Svjedok Y, T. 10866-7 (zatvorena sjednica).
2236 Briquemont, T. 10054-6; vidi takođe P3717 (Ukupan broj ranjenih, državna bolnica u Sarajevu) pokazuje da je broj ranjenih bio vrlo nizak u martu 1993., kada su predstavnici zaraćenih strana bili u Ženevi, i da je sljedeći period djelovanja slabijeg intenziteta zabilježen tokom druge konferencije u Ženevi u septembru 1993.
2237 Bergeron, T. 11251.
2238 Bergeron, T. 11257-8.
2239 Bergeron, T. 11258.
2240 Hermer, T. 8478-9.
2241 Hermer, T. 8478-9.
2242 Hermer, T. 8480.
2243 Hermer, T. 8478-9.
2244 Henneberry, T. 8614-5.
2245 Henneberry, T. 8613-4.
2246 Henneberry, T. 8615.
2247 Tucker, T. 9923; Ashton je takođe zapazio tu praksu, T. 1310-1.
2248 Mole, T. 11008-9.
2249 Mole je, kao viši vojni posmatrač UN-a, prisustvovao navedenom sastanku, T. 11009.
2250 Mole, T. 11008: P3689.
2251 Mole, T. 11009.
2252 Mole, T. 11011-12. Tucker je također dao iskaz o ovom incidentu, koji je uključivao "pregovore o evakuaciji nekoliko hiljada Hrvata iz Sarajeva u Split i nekoliko hiljada Srba u Beograd, autobusima koje bi obezbijedilo Sarajevo". U jednom momentu, "negdje 4. ili 5. novembra 1992., rečeno nam je u štabu sektora Sarajevo da je pukovnik Žarković, pukovnik vojske bosanskih Srba, poslao poruku u kojoj se kaže da će, ukoliko se srpskom konvoju ne dozvoli da do 13:00 sati tog dana napusti grad, on granatirati grad". Po njegovom shvatanju, "to je bila prijetnja, a izvršenje te prijetnje podrazumijevalo je nasumično ispaljivanje artiljerijskih granata na Sarajevo, drugim riječima, na civilno stanovništvo Sarajeva". Tucker, T. 9907.
2253 Mole, T. 11017-8.
2254 Mole, T. 11018.
2255 Mole, T. 11028-9.
2256 Mole, T. 11031.
2257 Tucker, T. 10028-9.
2258 Tucker, T. 9907.
2259 Svjedok Y, T. 10880 (zatvorena sjednica).
2260 Svjedok Y, T. 10882, pozivajući se na P932 (zatvorena sjednica).
2261 Svjedok Y, T. 10885 (zatvorena sjednica).
2262 Svjedok Y, T. 10975, 10986-7: [g]otovo je nesumnjivo da se on osjeća izdanim od strane svojih nadređenih i drugih koji su napravili ovaj posljednji sporazum. On će ga poštovati, ali samo po naređenju, i ne podržava ga. […] General Galić je bio zabrinut što se stvari kreću isuviše brzo. Činilo se da su ga događaji u New Yorku i Beogradu zatekli i da ima teškoća [da] prihvati perspektivu novog naređenja. […] Moj utisak sa sastanka je da se general Galić osjeća izdanim od strane svog rukovodstva i generala Morillona. Očekujem da će on na početku

poštovati prekid vatre, ali će svako kršenje iskoristiti kao opravdanje da uzvrati krajnje žestoko. [...] [Optuženi] je uvijek morao da poštuje odluke svojih pretpostavljenih u vezi s prekidima vatre ili manjim zatišjima ili prekidima. Možda je mislio da njegovi nadređeni ne bi trebalo da potpisuju takve prekide vatre koji su u suprotnosti sa usvojenom taktikom.
2263 Svjedok Y, T. 10867 (zatvorena sjednica).
2264 Witness Y, T. 10936 (zatvorena sjednica).
2265 Cutler, T. 8918.
2266 Cutler, T. 8918.
2267 Cutler, T. 8918.
2268 DP35, T. 17511.
2269 Mole, T. 9808.
2270 Mole, T. 11098.
2271 Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.25; Završni podnesak odbrane, par. 24.
2272 Pretpretresni podnesak odbrane, par. 2.34, 7.26: odbrana tvrdi da je "general Galić preduzeo sve neophodne mjere da iz zone odgovornosti eliminira izvjesne organizirane grupe koje su djelovale izvan njegove kontrole i koje su eliminirane tokom 1993". Bilo je "nekih informacija da su u nekim situacijama one [izvjesne grupe] djelovale protivpravno, zbog čega je general Galić poduzeo i proveo mjere za sprečavanje takvog ponašanja."
2273 Inđić, T. 18593.
2274 Inđić, T. 18593-4; vidi takođe Radinovićev izvještaj, par. 314: general Galić je izdao naređenje kojim su pod kontrolu vojnih komandi stavljene sve paravojne jedinice ili su te jedinice rasformirane ili silom protjerane ako bi pružile otpor.
2275 Rose, T. 10208-9.
2276 DP34, T. 17830-1.
2277 DP34, T. 17831.
2278 Vuković, T. 14674-5.
2279 Vuković, T. 14688.
2280 Pretpretresni podnesak optužbe, par. 107, Završni podnesak optužbe, par. 2.
2281 Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.33; Završni podnesak odbrane, par. 24.
2282 Pretpretresni podnesak odbrane, par. 7.18 i 7.19.
2283 Pretpretresni podnesak optužbe, par. 108
2284 Abdel-Razek, T. 11581 (zamijenio je McKenzieja na mjestu komandata sektora Sarajevo).
2285 Abdel-Razek, T. 11584-85.
2286 Abdel-Razek, T. 11591-2.
2287 Henneberry, T. 8551-9; T. 8562.
2288 Henneberry, T. 8590; paljba je bila neselektivna i bez očiglednog razloga, T. 8547.
2289 Henneberry, T. 8599.
2290 Bergeron, T. 11270.
2291 Bergeron, T. 11271.
2292 Bergeron, T.11268.
2293 O'Keeffe, T. 9184-6.
2294 Fraser, T.11194.
2295 Svjedok W, T. 9541(zatvorena sjednica).
2296 Svjedok W, T. 9551 (zatvorena sjednica). Na tim sastancima sa svjedokom su uglavnom bili srpski prevodioci, ili možda i hrvatski, zbog toga što "štab u Lukavici nije

prihvatao prevodioce Bošnjake-muslimane", a svjedoku W nije poznato da je na bilo kojem od sastanaka došlo do ikakvog ozbiljnog problema s prevođenjem, T. 9553-4.

2297 Witness W, T. 9551-2 (zatvorena sjednica).

2298 Witness W, T. 9554-5 (zatvorena sjednica).

2299 Fraser T. 11193-4.

2300 Fraser T. 11193-4.

2301 Fraser, T. 11193.

2302 Tucker, T. 10028-9.

2303 Mole, T. 9831.

2304 Mole, T. 10989-90.

2305 Mole, T. 10990-91.

2306 Carswell, T. 8344-6, 8407.

2307 Svjedok Y, T. 10866 (zatvorena sjednica).

2308 Abdel-Razek, T. 11596.

2309 Abdel-Razek, T. 11600-1.

2310 Abdel-Razek, T. 11600, 11644.

2311 Svjedok W, T. 9564 (zatvorena sjednica).

2312 Svjedok W, T. 9557 (zatvorena sjednica).

2313 Svjedok W, T. 9566 (zatvorena sjednica).

2314 Svjedok W, T. 9607-8 (zatvorena sjednica).

2315 Carswell, T. 8345.

2316 Abdel-Razek, T. 11587-8.

2317 Abdel-Razek, T. 11588.

2318 Abdel-Razek, T. 11593.

2319 Abdel-Razek, T. 11594.

2320 Henneberry, T. 8661, 8664.

2321 Henneberry, T. 8590-1.

2322 Henneberry, T. 8595-6.

2323 Mole, T. 9834-5.

2324 Mole, T. 9837.

2325 Mole, T. 9836-7.

2326 Svjedok W, T. 9552 (zatvorena sjednica).

2327 Svjedok W, T. 9555 (zatvorena sjednica).

2328 Fraser, T. 11193-96.

2329 Fraser, T. 11196.

2330 DP17, T. 16808-9.

2331 DP35, T. 17731.

2332 DP35, T. 17727.

2333 DP35, T. 17731.

2334 Svjedok Y, T. 10857 (zatvorena sjednica).

2335 Carswell, T. 8348, 8429.

2336 Svjedok Y, T. 10857 (zatvorena sjednica). Fraser, T. 11193-7. Vidi P784 kao primjer pismenog protesta upućenog oficiru za vezu, vidi P784.

2337 Svjedok Y, T. 10869 (zatvorena sjednica).

2338 Kolp, T. 8224; Inđić je bio koordinator i neposredni saradnik komandanta generala Galića kojem je raportirao, T. 8224-5.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

2339 Ovu izjavu je potvrdio svjedok odbrane DP35: "Oni su obavještavani o svakom protestu zato što je njihova dužnost bila da komandantu raportiraju o tome, da obavijeste komandanta o tome, i oni bi pratili razvoj situacije nakon protesta na osnovu odluke komandanta i zadatka koji bi im on dodijelio. Zadatak je bio da se to provjeri kako bi se vidjelo da li se dogodio takav incident, incident u vezi s kojim je pokrenut protest", DP35, T. 17501.

2340 Inđić, T. 18560.

2341 Inđić, T. 18558.

2342 Inđić, T. 18857-58.

2343 Inđić, T. 18677. Major Inđić je također posvjedočio da na verbalne proteste nikada nije pismeno odgovarano. Nije čuvana nikakva dokumentacija, pa samim tim nikakva dokumentacija nije mogla biti ni prosljeđivana Glavnom štabu (Inđić, T. 18678-9).

2344 Inđić, T. 18571.

2345 Inđić, T. 18572.

2346 Inđić, T. 16080.

2347 Inđić, T. 18570, 18571, 18681.

2348 Inđić, T. 18565-6.

2349 Inđić, T. 18634.

2350 Inđić, T. 18721-2.

2351 DP35, T. 17646: izvještaji o istragama prosljeđivani su Glavnom štabu VRS-a i u svakom slučaju su bili sadržani u dnevnim borbenim izvještajima.

2352 DP35, T. 17644, Major Inđić je svakodnevno prisustvovao sastancima u operativnom centru zajedno sa DP35, generalom Galićem i drugim višim potčinjenim na kojima je razgovarano o protestima.

2353 Inđić, T. 18541.

2354 DP35, T. 17501-2: U komandi jesu primali proteste, ali ne direktno od Armije BiH. Ti su protesti upućivani preko oficira za vezu sa UNPROFOR-om. Za svaki uloženi protest u kojem bi bile pomenute žrtve, navodi bi se provjeravali na terenu kako bi se utvrdilo da li je moguće da je neka od njihovih jedinica otvarala vatru. Imena žrtava nisu bila pominjana u tim protestima. Svjedok je lično učestvovao, odnosno preduzimao mjere po prijemu protesta.

2355 Inđić, T. 18687.

2356 Inđić, T. 18565-6.

2357 Henneberry, T. 8577-8.

2358 Cutler, T. 8935-6.

2359 Ashton, T. 1428. Inđić je posvjedočio da vjeruje da je Ashton, navodno agent CIA-e (T. 18772) - a SRK nikad nije pokušao da zabrani Ashtonu kretanje po teritoriji pod svojom kontrolom (T. 18780-2) – zbog toga što je on imao daleko više autoriteta od običnog fotografa, on je mogao uticati na stvari u vezi s aktivnošću UNHCR-a i bila su mu otvorena vrata komande Sarajevskog sektora (T. 18798). Pretresno vijeće smatra da Ashtonov iskaz nije nepouzdan zbog puke navodne pripadnosti jednoj obavještajnoj organizaciji.

2360 Aston, T. 1295-6.

2361 Ashton, T. 1295.

2362 Ashton, T. 1296.

2363 Kolp, T. 8309.

2364 Kolp, T. 8310.

2365 Henneberry, T. 8585.

2366 Henneberry, T. 8569-70.

2367 Henneberry, T. 8572-3.

2368 Hermer, T. 8456-7.
2369 Hermer, T. 8457-8.
2370 Hermer, T. 8457.
2371 Hermer, T. 8460.
2372 Inđić, T. 18568. Po dolasku zahtjeva za obustavu vatre procedura je bila da se isti proslijedi putem dežurnog operativnog oficira u komandi Korpusa. On bi pozvao komandanta brigade u dotičnoj zoni odgovornosti kako bi provjerio autentičnost protesta i utvrdio šta se stvarno dešava. Većinom se radilo o obostranim borbenim operacijama. Vojni posmatrači UN-a bi posredovali kako bi se odredilo vrijeme u koje pucnjava treba prestati.
2373 Ashton, T. 1313-14.
2374 Ashton, T. 1310. Jedan artiljerac SRK-a na Palama je objasnio Ashtonu o čemu je riječ: "Nakon što se ispali prva granata, top se pomjeri za 0,2 stepena prema gore i tako se gađa, tako da granate padaju direktno po uzdužnoj liniji, a zatim se top pomjeri za izvjestan broj unaprijed izračunatih stepeni i ispali se pet granata poprečno po gradu. Rekao je da su prosječno ispaljivali osam do deset granata vertikalno, a pet horizontalno", Ashton, T. 1311.
2375 Cutler, T. 8930-2; Carswell, T. 8345.
2376 General Van Baal je primijetio da je u dnevnom SitRep-u [izvještaju o stanju] za 13. juli 1994. zabilježeno da je prethodnog dana: "komandant 1. bataljona Ilidžanske brigade vojske bosanskih Srba priznao da je vojska bosanskih Srba snajperski djelovala sa položaja Bravo PAPA 859578 (Dom slijepih). Obećao je da sa tog mjesta više neće biti snajperisanja", Van Baal, T. 9880-1.
2377 Svjedok W, T. 9555 (zatvorena sjednica).
2378 Henneberry, T. 8574-5.
2379 Henneberry, T. 8602.
2380 Henneberry, T. 8600, 8602, 8604. Komandanti položaja oko položaja LIMA 3, LIMA 10 i neko za koga Henneberry misli da je bio komandant brigade u Vogošći bili su zabrinuti, ali su nastavili sa operacijama granatiranja.
2381 DP35, T. 17502.
2382 DP35, T. 17503.
2383 DP36, T. 18103-9.
2384 Pretresni podnesak optužbe, par. 99.
2385 Mole, T. 9807-8.
2386 Carswell, T. 8340-2.
2387 Inđić, T. 18630.
2388 Inđić, T. 18791.
2389 DP34, T. 17867.
2390 DP34, T. 17868.
2391 Vidi *supra*, par. 174.
2392 U sastavu SRK-a je bilo 18.000 ljudi, dok je brojnost ABiH bila otprilike dvostruko veća.
2393 DP17, T. 16764, 16820, 16820; see also DP6, T. 14071, DP4, T. 14215-6.
2394 Radinovićev izvještaj; vidi, na primjer, dokazni predmet D1492.1 (Zapovijest od 15. septembra 1993. koju je potpisao general Galić).
2395 DP17, T. 16865.
2396 DP17, T. 16764, T. 16866.
2397 DP17, T. 16828, 16830: svjedok je također naveo da je "primjereno ponoviti" trajne zapovijesti kako bi se osiguralo njihovo poštivanje.

2398 Dokazni predmet D1492 je zapovijest generala Galića od 15. septembra 1993. jedinicama pod njegovom komandom.; jedna od tačaka te zapovijesti je podsjećanje o poštivanju Ženevskih konvencija.
2399 DP35, T. 17620.
2400 DP14, T. 15905.
2401 DP34, T. 17920.
2402 Briquemont, T. 10057-8, Briquemont je izjavio da "Nijedan politički lider, bilo Srbin, Hrvat ili Musliman, nije se nikada javno izjasniio protiv djelovanja snajperista"; vidi također Harding, T. 4477.
2403 DP35, T. 17647-8.
2404 DP34, T. 17922.
2405 Id.
2406 Id.
2407 DP34, T. 17923.
2408 Id.
2409 DP34, T. 17924, 17826.
2410 DP10, T. 14390-1.
2411 DP9, T. 14510.
2412 DP9, T. 14511-2.
2413 Id.
2414 Gardemeister, T. 8953; tačna lokacije je bila Skenderija, Gardemeister, T. 8975.
2415 Gardemeister, T. 8953-4: otišao je u Vogošću gdje se sastao s načelnikom štaba SRK-a (Milošević), i pukovnikom Milovanovićem, koji je bio komandant odgovoran za dvije brigade na sjeveru. Dato mu je odobrenje da zajedno s oficirom za vezu pukovnikom Bartulom obiđe mjesto za koje su smatrali da je izvor vatrenih dejstava. On je primijetio kako postoji direktna linija prema francuskom logoru UNPROFOR-a i zaključio je da se izvor vatrenih dejstava nalazio na tom položaju iz sljedećih razloga: (i) ABIH obično nije koristila kalibar koji je korišten u tom slučaju ; (ii) pravac je odgovarao položaju vojske bosanskih Srba; i (iii) u dnevnicima vojnih posmatrača UN-a u tom periodu nije zabilježena minobacačka ili artiljerijska paljba od strane ABiH. Kada je obavijestio pukovnike vojske bosanskih Srba o svom zaključku, pukovnik Bartula je negirao da je sa položaja vojske bosanskih Srba dejstvovano iz artiljerijskih oruđa, i rekao: "možete izvijestiti kako god želite, ali nas ne treba kriviti, krivica je na bošnjačkoj strani."
2416 Gardemeister, T. 8954.
2417 Inđić, T. 18687; T. 18565-6.
2418 Završni podnesak optužbe, par. 192.
2419 Optužba tvrdi da posredni dokazi kao što su priznanja viših potčinjenih, "i sami za sebe i u kombinaciji s dokazima o tome da je optuženi na raspolaganju imao disciplinovan lanac komandovanja i efektivan lanac komunikacija" (Završni podnesak optužbe, par. 192) potkrepljuju dokaze koji dopuštaju izvođenje zaključka da je optuženi jednostavno djelovao u skladu s prethodno pripremljenim planom.
2420 Izvještaj Donie, str. 11.
2421 Izvještaj Donie, str. 13.
2422 P3683 (zapisnik sa sastanka sa predsjednicima opština u zoni odgovornosti "diviziona 1. partizanske brigade"), str. 3.
2423 P3683, p. 4.
2424 Abdel-Razek, T. 11600-1, 11644.
2425 Svjedok W, T. 9607-08

2426 Carswell, T. 8345.
2427 O'Keeffe, T. 9184-6.
2428 Henneberry, T. 8590-1.
2429 Mole, T. 9836-7.
2430 Ashton, T. 1295.
2431 Ashton, T. 1296.
2432 Henneberry, T. 8577-8.
2433 Henneberry, T. 8579.
2434 Henneberry, T. 8579-80 ("zapovijesti su obično usmeno prenošene", T. 8580).
2435 Henneberry, T. 8561.
2436 Henneberry, T. 8557-9, T. 8572.
2437 Henneberry, T. 8604.
2438 Završni podnesak optužbe, par. 86.
2439 Završni podnesak odbrane, par. 522.
2440 Završni podnesak odbrane, par. 534.
2441 Vidi Radinovićev izvještaj, stranica zavedena pod brojem 8023.
2442 Fraser je posebno podsjetio na incident kad su snajperisti SRK-a duž "aleje snajpera" francuskim vojnicima SFORa otkrili svoje položaje.
2443 Bergeron, T. 11268.
2444 Završni pretresni podnesak odbrane, par. 778-81.
2445 "Mjera krivične odgovornosti optuženog je funkcija činjenice ranjavanja i usmrćivanja civila koji su bili direktne žrtve kampanje, duševne patnje zbog straha koji je to u njema izazvalo, i fizičkih posljedica na svakodnevni život civila u predmetnom periodu, budući da su oni preživljavali pod stalnom prijetnjom da će biti pogođeni granatama ili snajperima. Nadalje, relevantno je uzeti u obzir trajne posljedice koje je ta kampanja ostavila na preživjele". Na primjer, Jusfović je o trajnim posljedicama kampanje izjavio sljedeće: "Traume su uticale na sve nas, uključujući borce na vatrenim položajima. Bilo je to traumatično iskustvo. Kada smo nas desetorica boraca sa vatrenih položaja prvi put otišli u Austriju, u Split, hodali smo okolo - - a to je bilo 1998. Hodali smo obalom mora i kada je pristajao neki brod, začuli smo zvižduk sirene. Svi smo se bacili na zemlju. Ljudi su mislili da smo poludjeli. Nama se učinilo da je to granata. Dakle, vidite da nam se to urezalo u sjećanje", (T. 6541), Završni podnesak optužbe, par. 778.
2446 Završni pretresni podnesak optužbe, par. 779.
2447 Id., par. 780-1.
2448 Završni podnesak odbrane, par. 1129-1140.
2449 Id., par. 1142; Završna riječ, T. 21870.
2450 Završni podnesak odbrane, par. 1144.
2451 Id., par. 1145.
2452 Id., par. 1146.
2453 Id., par 1147-8.
2454 Id., par. 1149.
2455 Id., par 1151-3.
2456 U članu 23 navodi se, u relevantnom dijelu, sljedeće: "1. Pretresno vijeće izriče presude i odmjerava kazne i sankcije osobama osuđenim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava".
2457 U članu 24 navodi se sljedeće: "1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije. 2. Prilikom izricanja

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

kazni, pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika. 3. Uz kaznu zatvora, pretresna vijeća mogu naložiti povrat eventualne imovine i imovinske koristi stečene kriminalnim postupanjem, uključujući i sredstvima prisile, pravim vlasnicima".
2458 U pravilu 87 (C) navodi se sljedeće: "[a]ko pretresno vijeće proglasi optuženog krivim po jednoj ili više optužbi sadržanih u optužnici, izreći će kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog."
2459 (A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora. (B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:
(i) sve otežavajuće okolnosti;
(ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;
(iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;
(iv) koliko je osuđeni izdržao od bilo koje kazne koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo, kao što je spomenuto u članu 10(3) Statuta.
(C) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.
2460 Predmet *Aleksovski*, Drugostepena presuda, par. 185; predmet *Čelebići*, Drugostepena presuda, par. 806; predmet *Tadić*, Drugostepena presuda o kazni, par. 48.
2461Predmet *Blaškić*, Prvostepena presuda, par. 779-80; predmet *Kvočka*, Prvostepena presuda, par. 704.
2462Prvostepena presuda u predmetu *Kvo*čka, par. 701; u kojoj se citira ocjena Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* da je težina krivičnog djela bila "[d]aleko najvažnija stvar koju treba imati u vidu, koja se može smatrati probnim kamenom adekvatnosti kazne", Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1225.
2463 Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 741.
2464 Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 701, u kojoj se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1226, Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 15; Presuda o kazni u predmetu *Kambanda*, par. 42; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema,* par. 26; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 852.
2465 Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 704.
2466 *Vidi supra*, Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 779-80; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 704.
2467 Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 84.
2468 Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 868.
2469 Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 124, Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 284.
2470 Pretresno vijeće ima u vidu da se "[j]edni te isti elementi ne bi se smjeli razmatrati čas kao sastavni elementi zločina, čas kao otežavajuća okolnost", Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 707.
2471 Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 278.
2472 Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 705 *et seq*; vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 847.
2473 Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 705.

2474 Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 763.

2475 Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 21.

2476 U članu 41(1) Krivičnog zakona SFRJ (usvojen 28. septembra 1976., stupio na snagu 1. jula 1977.) navodi se sljedeće: "Sud će učiniocu krivičnog djela odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to djelo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje poslije učinjenog krivičnog djela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca."

2477 Vidi poglavlje XVI Krivičnog zakona bivše Jugoslavije "Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava", članovi 141 i 142(1) odnosili su se na zločin genocida i druge ratne zločine počinjene nad civilima. Vidi također članove 142-156 i članove 38 "Zatvor", 41 "Opšta pravila o odmjeravanju kazne", i 48 ("Sticaj krivičnih djela"). Za zločine protiv mira i međunarodnog prava, uključujući zločin genocida i ratne zločine protiv civilnog stanovništva, mogla se izreći kazna od 5 do 15 godina zatvora, smrtna kazna ili kazna zatvora od 20 godina ako je kazna zatvora izrečena umjesto smrtne kazne.

2478 Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 849.

2479 Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 700.

2480 Fraser je naveo da "pogoditi cilj koji je okružen neborcima [jeste] vojnikova najgora noćna mora", T. 11238.

2481 Tucker je naveo sljedeće: " Iskreno rečeno, što se nanosilo više patnji, tim bolje jer se to odigravalo pred televizijskim kamerama, te bi na kraju moglo dovesti do pritiska koji su oni željeli kako bi se postigla međunarodna intervencija." Tucker, T. 10030-1.

2482 Optužba nije jasno formulirala rečenicu pa koristi plural "doživotne kazne". Vijeće smatra da optužba predlaže kaznu doživotnog zatvora za svako dokazano krivično djelo.

2483 Pregled optužnice, 24. april 1998.

2484 *Tužilac protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića*, Nalog o neobjelodanjivanju, predmet br. IT-98-29-I, 24. april 1998.

2485 *Ex parte* i povjerljivi nalog po zahtjevu optužbe, predmet br. IT-98-29-I, 15. mart 1999.

2486 *Povjerljiva* Odluka po zahtjevu da se djelimično poništi nalog o neobjelodanjivanju, 17. mart 1999.

2487 Optužnica, par. 15.

2488 Nalog o pritvoru, predmet br. IT-98-29-I, 29. decembar 1999.

2489 Ročišta 10. jula 2000. i 27. jula 2000.

2490 Nalog po zahtjevu odbrane za privremeno puštanje na slobodu, 25. juli 2000.

2491 Gospođa Pilipović je prvi put bila prisutna u sudnici, zajedno sa g. Kostichem, na statusnoj konferenciji 27. novembra 2001.

2492 Odluka sekretara, 8. oktobar 2001.

2493 Zahtjev odbrane za odbacivanje optužnice jer ne sadrži dovoljno činjenica koje bi je podržale, 7. april 2000.

2494 Odluka po zahtjevu odbrane za odbacivanje optužnice jer ne sadrži dovoljno činjenica koje bi je podržale, 11. maj 2000.

2495 Podnošenje izmijenjenih priloga optužnici od strane tužioca, 10. oktobar 2001.

2496 Prijedlog odbrane da se izmjena prvog i drugog priloga uz optužnicu od 10. oktobra 2001. smatra izmjenom optužnice, 12. oktobar 2001.

2497 Početak suđenja je bio zakazan za 3. decembar 2001.

2498 Odluka po prijedlogu odbrane da se izmjena prvog i drugog priloga uz optužnicu od 10. oktobra 2001. smatra izmjenom optužnice, 19. oktobar 2001.

2499 Odluka po molbi odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe, predmet br. IT-98-29-AR72, 30. novembar 2001. (u daljnjem tekstu: Odluka Žalbenog vijeća), par. 14.

2500 Odluka Žalbenog vijeća, par. 19.

2501 Nalog vršioca dužnosti predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću i za obavljanje rutinskih postupaka, predmet br. IT-98-29-I, 22. decembar 1999.

2502 Statusna konferencija od 11. aprila 2000, T. 24.

2503 T. 18-20.

2504 Pretpretresni podnesak tužioca u skladu s pravilom 65 *ter* (E) (i) (privremeni), 20. februar 2001.

2505 Pretpretresni podnesak tužioca u skladu s pravilom 65 *ter* (E) (i), 23. oktobar 2001.

2506 Povjerljivi spisak svjedoka optužbe u skladu s pravilom 65 *ter*, 29. oktobar 2001.

2507 Povjerljivi podnesak optužbe - *corrigendum* spiska svjedoka podnesen u skladu s pravilom 65 *ter* (E)(ii)(a), 2. novembar 2001.

2508 Povjerljivi spisak dokaznih predmeta optužbe u skladu s pravilom 65 *ter* (E)(iii), 1. novembar 2001.

2509 Povjerljiva obavijest optužbe o podnošenju njenog revidiranog spiska dokaznih predmeta u skladu s pravilom 65 *ter* (E)(iii), 15. novembar 2001.

2510 Nalog o rasporedu, 5. oktobar 2001.; od T. 434 do 559.

2511 Nalog predsjednika o sastavu pretresnog vijeća u predmetu, IT-98-29-PT, 23. novembar 2001.

2512 Nalog predsjednika o imenovanju za predmet sudije *ad litem* u predmetu, predmet br. IT-98-29-T, 30. novembar 2001.

2513 Spisak činjenica koje su strane sporazumno prihvatile, 4. decembar 2001.

2514 Odluka, 16. novembar 2001.

2515 Odluka o saradnji između strana, 16. oktobar 2002. (potvrda za ulaganje žalbe odbijena 13. novembra 2002.).

2516 Nalog o rasporedu, 27. septembar 2002.

2517 Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude za optuženog Stanislava Galica, 3. oktobar 2002.

2518 Odluka o dokazima u postupku pobijanja, 2. april 2003. Svjedok je dao iskaz 24. marta 2003.

2519 Odluka o protivdokazima u postupku pobijanja, 2. april 2003.

2520 Završni podnesak odbrane, 22. april 2003.

2521 Povjerljivi završni podnesak optužbe, 23. april 2003.

2522 Završni podnesak optužbe, 28. april 2003.

2523 T. 21669 do 22015.

2524 Datumi podnošenja: 29. oktobar 2001., 30. oktobar 2001., 12. novembar 2001., 3. decembar 2001., 5. decembar 2001., 14. januar 2002., 25. januar 2002., 22. mart 2002., 28. mart 2002., 24. april 2002., 16. maj 2002., 24. maj 2002., 29. maj 2002., 1. juli 2002., 25. juli 2002., 31. juli 2002.

2525 Datumi podnošenja: 24. septembar 2002. i 21. oktobar 2002.

2526 *Povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca za zaštitne mjere, 14. mart 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca kojim se traže zaštitne mjere za AD, kao i njegovo uvrštavanje na

spisak svjedoka, 31. maj 2002. (potvrda žalbe odbijena 7. juni 2002.); *povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca da se primijene zaštitne mjere za svjedoke W i Y, 7. juni 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca da se primijene zaštitne mjere za svjedoka X, 28. juni 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu odbrane za zaštitne mjere, 19. novembar 2002.

2527 Odluka po zahtjevu Tužilaštva za izricanje zaštitnih mjera za svjedoke i dokumente UN iz pravila 70, 21. januar 2002.

2528 Novi podnesci podneseni su 12. novembra 2001.

2529 *Povjerljiva* Odluka po zahtjevu tužioca da se odobri svjedočenje sa zaštitnim mjerama putem video-konferencijske veze shodno pravilu 71 *bis*, 12. februar 2001.

2530 Odluka po zahtjevu odbrane za upućivanje poziva svjedocima, 19. mart 2003.

2531 Pet naloga je izdano 12. novembra 2002.; tri naloga su izdana 18. novembra 2002.

2532 T. 18076 (22. januar 2003.).

2533 Zahtjev odbrane za potvrdu za ulaganje žalbe na odluku Vijeća u vezi sa rasporedom za eventualno svjedočenje optuženog, 24. januar 2003.

2534 *Povjerljiva* Odluka o potvrdi na osnovu pravila 73 (B) u vezi sa mogućim svjedočenjem optuženog u svojstvu svjedoka, 4. februar 2003.

2535 Odluka po zahtjevu odbrane na osnovu pravila 94 *bis* (A) Pravilnika, 12. april 2002.

2536 Vidi Odluku kojom se Berko R. Zečević prihvata kao vještak, 31. maj 2002. (Potvrda za ulaganje žalbe je 18. juna 2002. odbijena); Odluku u pogledu vještaka Ewe Tabeau i Richarda Philippsa, 3. jul 2002. (Potvrda za ulaganje žalbe je 22. jula 2002. odbijena); Odluku o izjavama sudskih vještaka koje je podnijela odbrana, 27. januar 2003.; Odluka po zahtjevu optužbe za preispitivanje prihvatanja izvještaja vještaka profesora Radinovića, 21. februar 2003.

2537 Hinchliffe, T. 12954.

2538 Kovacsev izvještaj.

2539 Dr Vilmos Kovacs svjedočio je 9. i 10. jula 2002.

2540 Odluka o uvrštavanju u dokazni materijal izvještaja vještaka dr Vilmosa Kovacsa, 2. august 2002. (Potvrda za ulaganje žalbe je 2. septembra 2002. odbijena).

2541 Odluka po zahtjevu Tužilaštva za uvrštavanje u dokazni materijal pismene izjave preminulog svjedoka i izvještaj u vezi s tim u skladu sa pravilom 92 *bis* (C), 12. april 2002.

2542 Odluka po drugom zahtjevu Tužilaštva za uvrštavanje u dokazni materijal pismene izjave preminulog svjedoka Bajrama Šopija u skladu sa pravilom 92 *bis* (C), 18. april 2002.

2543 Odluka Žalbenog vijeća, par. 13-19.

2544 Podnesci optužbe u skladu s pravilom 92 *bis*, po odluci Žalbenog vijeća od 7. juna 2002., 24 juni 2002.; podnesci odbrane u vezi s pravilom 92 *bis*, 5. juli 2002.; Odgovor optužbe na podneske odbrane u vezi s pravilom 92 *bis*, 12. juli 2002.

2545 Odluka o uvrštavanju u dokazni materijal pismene izjave preminulog svjedoka Hamdije Čavčića i izvještaj u vezi s tim u skladu sa pravilom 92 *bis* (C), 2. august 2002.

2546 Obavijest o odgovoru odbrane na zahtjev optužbe od 24. juna 2002. u vezi s pravilom 92 *bis* (povjerljivo), 3. juli 2002.

2547 Dana 4. jula 2002.

2548 Odluka po zahtjevu optužbe za prihvatanje izjava u skladu sa pravilom 92 *bis*, 26. juli 2002.

2549 Smail Čekić.

2550 Zahtjev optužbe da se svjedok Barry Hogan doda na spisak svjedoka i da se njegova izjava prihvati u skladu s pravilom 92 *bis*, 4. juli 2002.; Zahtjev optužbe za prihvatanje izjave svjedoka Zorana Lešića u skladu s pravilom 92 *bis* (A), 23. juli 2002.

2551 Odluka po zahtjevu optužbe da se svjedok Barry Hogan doda na spisak svjedoka optužbe i da se njegova izjava prihvati u skladu sa pravilom 92 *bis*, 2. august 2002.; *povjerljiva* Odluka po zahtjevu optužbe za prihvatanje izjave Zorana Lešića u skladu s pravilom 92 *bis* (A), 2. august 2002.

2552 Povjerljivi, *ex parte*, dodatni podnesci u vezi sa zahtjevom optužbe da se *Republici Srpskoj*, Bosna i Hercegovina, izda nalog za dostavljanje dokumenata u vezi sa Stanislavom Galićem.

2553 Nalog Republici Srpskoj za dostavu dokumenata, 19. april 2002.

2554 Povjerljivi, *ex parte*, zahtjev optužbe za pojašnjenje u vezi s nedavno podnesenim dokumentima od strane vlasti Republike Srpske od 25. juna 2002., 1. august 2002.

2555 Povjerljivo, *ex parte*, povlačenje zahtjeva optužbe za novi nalog Pretresnog vijeća u vezi s dokumentima dobivenim od vlasti Republike Srpske.

2556 Statusna konferencija od 11. aprila 2000., T. 39, potvrđeno na statusnoj konferenciji 10. jula 2000., T. 151.

2557 T. 402.

2558 Zahtjev odbrane da Pretresno vijeće izda nalog u vezi s pravno relevantnim dokazima, 4. mart 2002.

2559 Odgovor optužbe na zahtjev odbrane da Pretresno vijeće izda nalog u vezi s pravno relevantnim dokazima od 5. marta 2002., 11. mart 2002.

2560 Odluka o uvrštavanju u dokazni materijal dokumenata prihvatanje kojih je *ad hoc* u sudnici tražila optužba, 11. septembar 2002.; Odluka o prihvatanju dokumenata predloženih tokom svjedočenja Radoslava Radinovića, Dušana Dunjića i Svetlane Radovanović, te o "Podnesku u vezi s dokumentom od 14. maja 1992.", 11. april 2003.

2561 Statusna konferencija od 27. novembra 2000., 30. januara 2001., 15. marta 2001., 2. maja 2001.

2562 Odluka po prijedlogu Tužilaštva da Pretresno vijeće otputuje u Sarajevo, 4. februar 2003.

2563 Odluka o memorandumu *amicus curiae*, 13. mart 2003.

2564 Odluka po zahtjevu odbrane za povlačenje sudije Oriea, 3. februar 2003.

2565 Zahtjev za potvrdu za ulaganje žalbe na odluku sudije Liu Daquna po zahtjevu za povlačenje sudije Alphonsa Oriea, koja je donesena 3. februara 2003. ali je izrečena 4. februara, 10. februar 2003.

2566 Odluka po zahtjevu odbrane za potvrdu za ulaganje žalbe na odluku predsjedavajućeg sudije po zahtjevu za povlačenje sudije Oriea, 26. februar 2003.

2567 Odluka po žalbi na odbijanje zahtjeva za izuzeće i povlačenje sudije, par. 8.

2568 Odluka po žalbi na odbijanje zahtjeva za izuzeće i povlačenje sudije, par. 9.

2569 Odluka po Galićevom zahtjevu u skladu sa pravilom 15 (B).

2570 Odluka po prijedlogu odbrane za odgodu postupka.

2571 Zahtjev za potvrdu, 3. april 2003.

2572 Odluka po zahtjevu odbrane za potvrdu žalbe na odluku kolegija po Galićevom zahtjevu na osnovu pravila 15(B), 10. april 2003.

(www.un.org/icty/)

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM

U sastavu:
sudija Richard May, predsjedavajući
sudija Patrick Robinson
sudija O-Gon Kwon
Sekretar: g. Hans Holthuis
Presuda od: 27. februara 2003.

TUŽILAC
protiv
BILJANE PLAVŠIĆ

PRESUDA

Tužilaštvo:
gđa Carla del Ponte
g. Mark Harmon
g. Alan Tieger

Odbrana:
g. Robert J. Pavich
g. Eugene O'Sullivan

I. UVOD

1. Optužena, Biljana Plavšić, dobrovoljno se predala Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (dalje u tekstu: Međunarodni sud) 10. januara 2001. Prvu optužnicu protiv optužene potvrdila je sudija Wald 7. aprila 2000., ali je optužnica ostala zapečaćena do predaje optužene.

2. Konsolidovanu optužnicu protiv optužene i Momčila Krajišnika potvrdio je 23. februara 2001. sudija May,[1] a 4. marta 2002. isti je sudija potvrdio i Izmijenjenu konsolidovanu optužnicu protiv ovo dvoje optuženih (dalje u tekstu: Optužnica).[2] U Optužnici se optužena teretila po više tačaka za genocid, saučesništvo u genocidu, kao i za sljedeće zločine protiv čovječnosti: progone, istrebljenje i lišavanje života, deportaciju i nehumana djela.

3. Prilikom svog prvog stupanja pred Pretresno vijeće III 11. januara 2001., optužena se izjasnila da nije kriva ni po jednoj tački te joj je određen pritvor u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija (dalje u tekstu: Pritvorska jedinica).[3]

4. Dana 29. augusta 2001. Pretresno vijeće je donijelo rješenje da se optužena privremeno pusti na slobodu u Republiku Srbiju, gdje je optužena i bila privremeno na slobodi sve do dolaska na raspravu o kazni.

5. Na sjednici održanoj 2. oktobra 2002. optužena se izjasnila krivom po tački tri, progoni, zločin protiv čovječnosti. Pretresno vijeće, uvjerivši se da je izjašnjenje o krivici dato dobrovoljno, upućeno i nedvosmisleno, te da postoji dovoljna činjenična osnova za postojanje krivičnog djela i učestvovanje optužene u istom, proglasilo je optuženu krivom.[4] Optužena se izjasnila o krivici na osnovu Sporazuma o potvrdnom izjašnjenju o krivici koji su strane sklopile 30. septembra 2002. U tom Sporazumu, par. 3 i 9(a), tužilac je pristao da predloži odbacivanje preostalih tačaka optužnice nakon što se optužena potvrdno izjasni o krivici, te su te tačke i odbačene odlukom Pretresnog vijeća od 20. decembra 2002.[5]

6. Od 16. do 18. decembra 2002. održana je rasprava o kazni, na kojoj su strane izvodile dokaze i iznosile argumente. Na kraju rasprave Pretresno vijeće se povuklo na vijećanje o kazni.

7. Dana 9. januara 2003. Pretresno vijeće II je izdalo nalog da optužena pristupi i svjedoči pred tim vijećem u predmetu *Stakić*.[6] Stoga je ovo Pretresno vijeće pozvalo strane da se pismeno izjasne o tome da li, i u kojoj mjeri, ovaj nalog po njihovom mišljenju utiče na kaznu.[7] Obje strane su 12. februara 2003. odgovorile da nalog nema nikakvog uticaja na njihova prethodna izjašnjenja o kazni koju bi bilo primjereno izreći optuženoj.[8] Stoga Pretresno vijeće pri odmjeravanju kazne gđi Plavšić neće uzeti u obzir taj nalog.

II. ČINJENIČNO STANJE

8. U tački 3, po kojoj se optužena izjasnila krivom, navodi se da je između 1. jula 1991. i 30. decembra 1992. optužena, djelujući kao pojedinac i u dogovoru s drugim članovima udruženog zločinačkog poduhvata, planirala, podsticala, naredila i pomagala i podržavala progone bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva u 37 opština u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: BiH). Počinjeni progoni navedeni su u toj tački i prilozima uz nju, koji čine Dodatak A uz ovu presudu.

9. Uza Sporazum o potvrdnom izjašnjenju o krivici priložen je dokument pod naslovom "Činjenične osnove", u kojem se opisuje gorenavedeno krivično djelo i učestvovanje optužene. Taj dokument je optužena prihvatila i na njega se Pretresno vijeće oslonilo pri izricanju kazne. Sažeti prikaz "Činjeničnih osnova" dat je u paragrafima koji slijede.

10. U "Činjeničnim osnovama" najprije se iznosi životopis optužene. Gospođa Plavšić danas ima 72 godine, a rođena je 7. jula 1930. u Tuzli u Bosni i Hercegovini. Ostvarila je istaknutu akademsku karijeru kao profesor biologije i dekan fakulteta u sklopu Univerziteta u Sarajevu. Politikom se nije bavila dok u julu 1990. nije stupila u Srpsku demokratsku stranku. No, ubrzo je postala veoma istaknut član stranke i došla je na vodeći položaj u srpskoj republici u BiH. Dana 11. novembra 1990. izabrana je za srpskog predstavnika u Predsjedništvu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, na kojem

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

položaju je ostala do decembra 1992. Optužena je bila aktivna u Predsjedništvu Republike BiH kao i Predsjedništvu Republike Srpske: od 28. februara do 12. maja 1992. bila je jedan od dva vršioca dužnosti potpredsjednika Srpske Republike Bosne i Hercegovine, a od maja do decembra 1992. član kolektivnog pa proširenog predsjedništva Republike Srpske.[9]

11. "Činjenične osnove" zatim prelaze na kontekst. Navodi se da je u oktobru 1991., nakon što je u Skupštini BiH izglasano ustanovljenje suverene Bosne i Hercegovine, Politički savjet SDS-a, član kojega je bila gđa Plavšić, glasao za osnivanje Skupštine bosanskih Srba. Osnovni cilj SDS-a i vođstva bosanskih Srba bio je da svi Srbi u bivšoj Jugoslaviji ostanu u zajedničkoj državi. [...] Do oktobra 1991. vođstvo bosanskih Srba, uključujući i gospođu Plavšić, bilo je svjesno i posjedovalo namjeru da u razdvajanje etničkih zajednica uključi trajno uklanjanje određenih etničkih grupa, bilo sporazumom bilo silom, a osim toga bilo je svjesno da će svako prisilno uklanjanje nesrpskog stanovništva [...] uključivati i diskriminacionu politiku progona.[10]

12. U oktobru 1991. i u narednim mjesecima SDS je pojačala napore kako bi osigurala da cilj razdvajanja etničkih grupa bude ostvaren upotrebom sile u slučaju da se rješenje ne postigne pregovorima. Ti napori su uključivali naoružavanje dijela populacije bosanskih Srba u saradnji sa Jugoslovenskom narodnom armijom (JNA), Ministarstvom unutrašnjih poslova (MUP) Srbije i srpskim paravojnim jedinicama. SDS je lokalnim čelnicima izdala uputstvo da formiraju krizne štabove, provedu pripreme za stvaranje opštinskih organa vlasti, da mobiliziraju policijske snage i snage teritorijalne odbrane (TO) bosanskih Srba i stave ih pod komandu JNA. Krizni štabovi su ta naređenja i sproveli.[11]

13. Vezano za uloge koje su odigrali pojedinci, "Činjenične osnove" navode da su u kreiranju i sprovođenju gornjeg cilja učestvovali mnogi pojedinci. Među tim pojedincima postojale su razlike, kako u njihovoj spoznaji detalja tako i u njihovoj ulozi u sprovođenju rečenog cilja. Sa svoje strane, gđa Plavšić je prihvatila i podržala cilj [...] i doprinijela njegovom ostvarenju. Ona nije učestvovala u utvrđivanju i planiranju tog cilja zajedno s Miloševićem, Karadžićem, Krajišnikom i drugima i imala je manje značajnu ulogu u njegovom provođenju u odnosu na Karadžića, Krajišnika i druge.[12]

14. "Činjenične osnove" zatim prelaze na događaje iz 1992. i s više pojedinosti opisuju uloge vodećih ličnosti. U martu 1992. bosanski Srbi su potpisali Cutilheirov plan koji je predviđao postojanje suverene BiH, na principu kantonizacije i etničkog identiteta. No, bosanski Muslimani su plan odbacili. Uslijedilo je osnivanje zasebne policije bosanskih Srba. Dana 8. aprila 1992. gđa Plavšić (i g. Koljević) podnijeli su ostavke na funkcije u Predsjedništvu Republike Bosne i Hercegovine u znak protesta zbog sjednice Predsjedništva na koju oni nisu bili pozvani, a na kojoj je objavljena opšta mobilizacija. Gospođa Plavšić i Koljević (kao supredsjednici Srpske Republike Bosne i Hercegovine) naredili su mobilizaciju snaga TO-a. Dana 12. maja 1992. formirana je Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine (VRS). Glavni štab VRS-a bio je odgovoran Predsjedništvu čiji su članovi u periodu maj-juni 1992.

bili Radovan Karadžić, Nikola Koljević i gospođa Plavšić. Kasnije je kolektivno Predsjedništvo prošireno i u njega su ušli Momčilo Krajišnik i Branko Đerić. Predsjedništvo je imalo ingerencije i nad policijom bosanskih Srba, TO-om i civilnim vlastima.[13] Karadžić i Krajišnik, dvije najistaknutije ličnosti sa najvećom kontrolom u SDS-u i vladi bosanskih Srba, vršili su primarnu vlast i kontrolu nad strukturama bosanskih Srba. Kao lideri SDS-a i republike bosanskih Srba, oni su se najčešće sastajali sa opštinskim i regionalnim liderima koji su bili odgovorni za ostvarivanje cilja prisilnog razdvajanja etničkih grupa i davali im smjernice.[14]

S druge strane, optužena je na različite načine podržavala iste ciljeve, i to:

a. time što je bila je supredsjednik i na taj način podržavala i održavala organe državne vlasti i vojne organe na lokalnom i državnom nivou kroz koje je ostvarivan taj cilj;

b. time što je svojim javnim izjavama kako je primjena sile opravdana jer Srbi imaju pravo na određene teritorije u BiH i jer treba da se plaše genocida koji bosanski Muslimani i bosanski Hrvati namjeravaju nad njima izvršiti, poticala učešće u ostvarivanju tog cilja;

c. time što je pozivala i poticala paravojne snage iz Srbije da pomognu snagama bosanskih Srba u ostvarivanju cilja razdvajanja etničkih grupa upotrebom sile.[15]

15. Vođstvo bosanskih Srba znalo je da su srpske snage koje se bore na strani bosanskih Srba vojno znatno jače od nesrpskih; a Radovan Karadžić je upozorio Muslimane da će biti uništeni ukoliko budu tražili suverenu i nezavisnu BiH.[16] Snage bosanskih Srba, u saradnji sa JNA, MUP-om Srbije i paravojnim jedinicama "u ostvarivanju cilja razdvajanja etničkih grupa upotrebom sile", počinile su progone putem kampanje "koja je obuhvatala radnje, događaje i mjesta navedena u tački 3 i Prilozima A, B, C i D Izmijenjene konsolidovane optužnice" i za koje optužena priznaje da su se zaista zbili. Djela progona uključivala su sljedeće:

- lišavanje života tokom napada na gradove i sela;
- surovo i nečovječno postupanje tokom i nakon napada;
- prisilno premještanje i deportacije;
- protivpravno pritvaranje i lišavanje života, prisilan rad i korišćenje živog štita;
- surovo i nečovječno postupanje i nehumani uslovi u zatočeničkim objektima;
- uništavanje kulturnih i vjerskih objekata; i
- pljačkanje i bezobzirno razaranje.[17]

16. Ova djela i događaji detaljno su opisani u tački 3 i u prilozima uz optužnicu, u kojima se navode rezultati kampanje progona u 37 opština.

- U Prilogu A navodi se 59 incidenata koji su uključivali lišavanje života muškaraca, žena i djece u 18 opština. U mnogo slučajeva broj ubijenih u pojedinom incidentu nije tačno naveden, nego se koriste izrazi kao "više" i "desetine". No, navodi se da je u 28 incidenata ukupno ubijeno 650 muškaraca, žena i djece. Ubistva su se dogodila između 1. aprila i 3. decembra 1992.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

- U Prilogu B navode se dalja ubistva u 38 zatočeničkih objekata u 21 opštini. Većina žrtava ubijena je u tim zatočeničkim objektima, a neke su ubijene na prisilnom radu ili dok su korišćene kao živi štit za vrijeme borbenih dejstava. Navodi se da je u 19 zatočeničkih objekata ubijeno preko 1.600 zatočenika, ali se ne precizira broj ubijenih u ostalim objektima. Ubistva su se dogodila između maja i decembra 1992.
- Prilog C daje spisak oko 400 zatočeničkih objekata u 34 opštine. Među tim objektima bili su zatvori, policijske stanice, škole, kasarne, fabrike i domovi kulture. Oni su, kako se navodi u tački C, služili kao mjesta protivpravnog zatočavanja zatočenika, koji su podvrgavani okrutnom i nečovječnom postupanju u nehumanim životnim uslovima.
- Prilog D daje spisak razorenih kulturnih spomenika i sakralnih objekata u 29 opština. Razoreno je ukupno više od 100 džamija, dva mekteba i 7 katoličkih crkava.

17. U "Činjeničnim osnovama" takođe se opisuje reakcija vođstva bosanskih Srba, uključujući i optuženu, na te zločine. Navodi se sljedeće:

Gospođa Plavšić [je] učestvovala u prikrivanju tih zločina javno poričući da su se oni dogodili iako nije imala osnova za to. Kada je kasnije imala razloga da zna da poricanje zločina zapravo nije bilo zasnovano na istini, ona svoje izjave nije povukla niti ispravila.[18]

18. Vođstvo bosanskih Srba, uključujući i Biljanu Plavšić, te je navode ignorisalo. Gospođa Plavšić se nije obazirala na informacije o rasprostranjenom etničkom čišćenju i javno ga je obrazlagala i opravdavala. Ona je bila upoznata sa tim da se glavni lideri Srpske Republike BiH ne obaziru na te zločine iako imaju moć da te zločine spriječe kazne njihove počinioce.[19]

Kako se cilj razdvajanja etničkih grupa upotrebom sile ostvarivao gorenavedenim krivičnim djelima, gospođa Plavšić je nastavila da podržava režim svojim prisustvom u strukturama rukovodstva, javnim pohvalama i branjenjem snaga bosanskih Srba i njihovih nastojanja, te poricanjem zločina koje su počinili bosanski Srbi.[20]

19. Valjalo bi takođe pomenuti dokument koji je podnesen u isto vrijeme kad i "Činjenične osnove", a riječ je o izjavi optužene od 30. septembra 2002. u prilog promjeni izjašnjenja o krivici. U toj izjavi gđa Plavšić je izjavila da se "nada da će svojim prihvatanjem odgovornosti i time što je izrazila puno i bezuslovno kajanje pružiti barem malo utjehe nevinim žrtvama – Muslimanima, Hrvatima i Srbima – rata u Bosni i Hercegovini". Pozvala je "i druge, naročito lidere [...] da preispitaju sebe i svoje sopstveno ponašanje." Kao rukovodilac, i kasnije kao optuženo lice, spoznala je mnogo toga o težini i karakteru krivičnih djela koje su počinile snage koje je ona vodila i inspirisala za vrijeme rata; te ona priznaje svoju obavezu da prihvati odgovornost za djela koja su počinili drugi.[21]

III. MJERODAVNO PRAVO

1. Statut i Pravilnik

20. U nastavku citiramo relevantne odredbe Statuta Međunarodnog suda (dalje u tekstu: Statut) i Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda (dalje u tekstu: Pravilnik) koje se odnose na odmjeravanje kazne:

Član 24
Krivične sankcije

1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.
2. Prilikom izricanja kazni, pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika.
[...]

Pravilo 101
Kazne

A. Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.
B. Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:
i. sve otežavajuće okolnosti;
ii. sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;
iii. opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;
[...]
C. Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.

21. Dakle, pri odmjeravanju kazne, Pretresno vijeće mora uzeti u obzir sljedeće faktore:
- težinu krivičnog djela
- sve otežavajuće okolnosti
- sve olakšavajuće okolnosti
- opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.

2. Opšta razmatranja

22. Žalbeno vijeće Međunarodnog suda usvojilo je stav da su glavni principi izricanja kazni za zločine protiv međunarodnog prava odvraćanje i

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

retribucija.[22] Ti faktori orijentirani na svrhu kažnjavanja kontekst su u okviru kojeg treba da se odmjeri kazna pojedinom optuženom.[23]

23. Kao što je detaljno izloženo u presudi o kazni u predmetu *Todorović*, princip retribucije treba shvatati kao pravičan i izbalansiran pristup kažnjavanju za nedjela. To znači da kazna mora biti tako odmjerena da bude proporcionalna počinjenom nedjelu, drugim riječima, kazna mora odgovarati zločinu. Taj princip se pokazuje u uslovu, koji propisuje Statut, da Vijeće prilikom odmjeravanja kazne mora uzeti u obzir težinu krivičnog djela.[24]

24. Žalbeno vijeće je prihvatilo da je odvraćanje "element koji se opravdano može razmatrati pri odmjeravanju kazne"[25] i uvažilo "opšti značaj odvraćanja kao faktor u odmjeravanju kazne za međunarodne zločine".[26] I ovdje, kao što je rečeno u presudi o kazni u predmetu *Todorović*, Pretresno vijeće smatra da to znači da je odvraćanje jedan od osnovnih principa određivanja kazne, u smislu da kazne koje izriče Međunarodni sud moraju biti tako odmjerene da u opštem smislu mogu djelovati kao element odvraćanja, kako bi se oni koji pomišljaju na počinjenje sličnih zločina odvratili od te namjere.[27]

25. Ključni faktor u odmjeravanju kazne je težina zločina. Žalbeno vijeće ga je ocijenilo kao "daleko najvažniju stvar koju treba imati u vidu" i zauzelo stav da "kazne koje valja izreći moraju odražavati inherentnu težinu kriminalnog ponašanja optuženog".[28]

IV. FAKTORI U ODMJERAVANJU KAZNE

26. Pretresno vijeće će se stoga u razmatranju raznih faktora najprije pozabaviti težinom počinjenog krivičnog djela, imajući u vidu, kao što je reklo Žalbeno vijeće, da to iziskuje razmatranje konkretnih okolnosti predmeta, kao i oblika i stepena učestvovanja optužene u počinjenom krivičnom djelu.[29]

A. Težina krivičnog djela

1. Argumenti strana

27. Optužba tvrdi da karakteristično obilježje krivičnog djela progona, tj. namjera diskriminacije i postojanje krivičnih djela u osnovi, opravdava strožu kaznu. Optužba dalje tvrdi da je kampanja u kojoj je optužena učestvovala bila masovnih razmjera i sprovođena na ogromnom području, pri čemu su protjerane stotine i hiljade ljudi, a mnogi su ubijeni: kampanja je vođena osobito brutalno i svirepo, uz korišćenje mučenja i seksualnog nasilja.[30]

28. Odbrana prihvata da su snage bosanskih Srba sprovodile kampanju progona koja je bila organizovana, sistematska i rasprostranjena. Odbrana prihvata težinu krivičnog djela i oblik i stepen učešća gđe Plavšić u njemu onako kako su opisani u tački 3 optužnice i u "Činjeničnim osnovama".[31]

29. Optužba je takođe priložila, u Dodatku II uz podnesak o odmjeravanju kazne, izvode iz iskaza svjedoka pred Međunarodnim sudom u

drugim predmetima, kako bi pokazala kakve su posljedice po njih imali ovi zločini.[32] Ti izvodi, koji se odnose na incidente u više opština, mogu se sažeto prikazati na sljedeći način:

- Brčko: ubistva, premlaćivanja i silovanja u logoru Luka zatočenika Muslimana "koji su bili krivi što su živi".[33]
- Višegrad: oko 70 Muslimana, među kojima je bilo žena i djece, natiskano je u malu kuću sa samo dva prozora, koja je zatim prelivena zapaljivom tečnošću i zapaljena. Spasilo se samo šest osoba.[34] Drugi incident je pogubljenje pet muškaraca i pokušaj ubistva dvojice muškaraca na rijeci Drini 7. juna 1992.[35]
- Foča: ubistva i premlaćivanje muškaraca, među kojima je bilo i starijih osoba, u KP domu, koji su žrtve živo i detaljno opisale kao mjesto gdje žrtve nisu bile "poštovane kao ljudska bića".[36]
- Prijedor: ubistva, premlaćivanja i okrutni i nehumani uslovi u zatočeničkom logoru Omarska. Žrtve su izjavile da su se njihovi životi od trenutka zatočenja "nezamislivo" promijenili.[37] Pored toga je na planini Vlašić počinjen masakr nad "kolonom muškaraca", od kojih su neki bili članovi iste porodice: vrlo malo ih je preživjelo.[38]
- Zvornik: ubistva i seksualno nasilje na Ekonomiji i u logoru Čelopek. Seksualno nasilje, koje je uključivalo prisiljavanje srodnika da jedni nad drugima izvrše seksualno nasilje, u nekim slučajevima imalo je za posljedicu smrt.[39]
- Banja Luka: ubistva u logoru Manjača, koja su opisana kao "likvidacije".[40]

Oslanjajući se na presude pretresnih vijeća u predmetima *Čelebići* i *Aleksovski*, optužba iznosi argument da su ovakvi incidenti, učestali i na mnogo mjesta, više nego dovoljni otežavajući faktor krivičnog djela optužene.[41]

2. Dokazi izvedeni na raspravi o kazni

30. Na raspravi o kazni izvedeni su dokazi o težini krivičnog djela. Ti su se dokazi odnosili na sprovođenje i učinak kampanje progona koju je vršilo vođstvo bosanskih Srba 1992. godine. Ti se dokazi mogu najprikladnije sažeti tako da se razvrstaju po pojedinim vidovima kampanje:

a. prisilno protjerivanje i premještanje;
b. rasprostranjena ubistva;
c. uništavanje imovine i vjerskih objekata; i
d. okrutno ili nečovječno postupanje u zatočeničkim objektima.

a) Prisilno protjerivanje i premještanje

31. U vezi sa nacionalnom strukturom u Bosni i Hercegovini prije sukoba, jedan svjedok, g. Mirsad Tokača, predstavnik Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, posvjedočio je da se 1992. nije mogla naći nijedna opština u kojoj bi neka etnička grupa imala izrazitu većinu, iako je bilo opština u kojima su imale relativnu većinu. Na

primjer, kad je riječ o opštinama u istočnom dijelu Bosne, s izuzetkom opštine Bijeljina, gdje su Srbi imali relativnu većinu, u tim opštinama je uglavnom većinsko bilo bošnjačko stanovništvo ili su razne etničke grupe bile manje-više ujednačeno zastupljene.[42] Postojala je čvrsta socijalna struktura i nijedna nacionalnost nije bila ni na koji način izolovana.[43] Po selima u tim opštinama, Muslimani i Hrvati su vjekovima živjeli zajedno sa Srbima te su na tim mjestima izgradili svoje tradicije, običaje, kulturu, spomenike i groblja.[44]

32. Kako je posvjedočio Mirsad Tokača, godina 1992., a naročito period od aprila do augusta 1992., bila je "ključna za sve ono što će se kasnije događati".[45] Otprilike 70% protjerivanja desilo se 1992. godine.[46] Na primjer, u opštini Foča je 1991. živjelo 51% Bošnjaka. Krajem te godine, u opštini gotovo uopšte više nije bilo Bošnjaka. Slična je situacija postojala u Bratuncu, Ključu, Prijedoru i Sanskom Mostu.[47] Ukupno oko 850 sela u kojima su živjeli Muslimani i Hrvati fizički su uništena i više ne postoje. Kao posljedica te kampanje progona, nestale su čitave porodice.[48]

33. Mirsad Tokača je zatim rekao da su bosanski Srbi i druge snage koje su sprovodile prisilno protjerivanje uvijek koristili isti metod – munjevite napade i granatiranje, a zatim ulazak mehanizovanih jedinica u sela i gradove i "početak nasilja i svega onoga što će uslijediti". Žene su bile odvajane od muškaraca i odvođene u zatočeničke objekte ili protjerivane na druga područja.[49]

34. Prisilna protjerivanja u tih 37 opština bila su obilježena i propraćena brutalnošću i nasiljem jer je "samo brutalnom silom bilo moguće ljude razdvojiti".[50] To je naročito bio slučaj u Zvorniku, Bratuncu, Vlasenici, Višegradu, Prijedoru, Sanskom Mostu, Ključu i opštinama u dolini rijeke Sane.[51] Te brutalne akcije obuhvatale su brojna ubistva, čine seksualnog nasilja i silovanja.[52]

35. Veoma je malo izuzetaka od ovog obrasca agresije; među njima je najvažnija Janja, mjesto kraj Bijeljine, a donekle je izuzetak i Banja Luka, gdje nisu protjerane cjelokupne populacijeske grupe koje su bile objekt progona.[53] No, ti bosanski Muslimani, bosanski Hrvati i drugi nesrbi koji su ostali u tim područjama živjeli su u stalnom strahu da će biti protjerani, sa njima se postupalo kao sa građanima drugog reda i nisu imali nikakvu zakonsku zaštitu.[54] Bilo je takođe slučajeva u Prijedoru i Sanskom Mostu, gdje su bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima koji su ostali nakon progona stavljali trake i vrpce kao oznaku nacionalne pripadnosti.[55] Mnogi ljudi su bili šokirani i očekivali su da će brutalnosti i nasilje u jednom trenutku stati, pa su ostali, ne mogavši se odlučiti da ostave svoj kućni prag. Nažalost, tu odluku su mnogi "platili životima".[56] Od onih koji nisu u prvi mah bili protjerani iz Bratunca i Vlasenice mnogi su bili ustrašeni i izbjegli su u Srebrenicu, Tuzlu i Zvornik.[57]

36. Trajne posljedice tih prisilnih protjerivanja i premještanja ilustruje nedavni Izvještaj o nacionalnoj strukturi, raseljenim licima i izbjeglicama (koji je sačinilo Tužilaštvo).[58] U njemu stoji da je u 37 opština koje se navode u optužnici udio nesrba pao sa 726.960 (53,97%) 1991. godine na 235.015 (36,39%) 1997. godine.[59] Tokom istog perioda, udio nesrba na područjima koja danas čine Federaciju Bosne i Hercegovine porastao je za 41,18%, dok se

udio nesrba na područjima koja danas čine drugi entitet, Republiku Srpsku, smanjio za 81,74%.[60]

37. Osim toga, u pogledu raseljenih lica, u Izvještaju se navodi da je nakon rata, od ukupnog broja stanovnika koji su ranije živjeli u ovih 37 opština, godine 1997. 41.75% svih za koje je utvrđeno da su preživjeli rat i dalje bilo raseljeno ili izbjeglo. Od tog broja, 73.35% su bili nesrbi.[61]

38. U tom kontekstu optužba je dala i primjere. Navodi se da je 1997. u opštini Foča bilo samo 434 Muslimana i Hrvata, odnosno 3,8% od ukupnog stanovništva opštine. Daje se i poređenje sa brojkama iz 1991., kad je Bošnjaka i Hrvata bilo 15.000, odnosno otprilike 51% ukupnog stanovništva. Slična je situacija bila i u drugim opštinama, npr. u Zvorniku, gdje je 1991. živjelo 31.000 bosanskih Muslimana i Hrvata, a 1997. ih je bilo manje od 1.000. U Bratuncu je od 1991. do 1997. nesrpska zajednica spala sa 16.000 osoba na samo nekoliko stotina.[62]

39. Osim toga, optužba je podastrla tabelu sa brojem stanovnika u pojedinim naseljima na području Prijedora 1991. godine.[63] U čitavoj je opštini živjelo otprilike 53.000 nesrba, da bi 1997. ostalo manje od 4.000 Muslimana i Hrvata.[64] U tim mjestima u prijedorskom kraju opaža se velika razlika u broju nesrba koji su živjeli u pojedinim dijelovima opštine 1991. odnosno 1993. Kako tvrdi optužba, to ilustruje razmjere kampanje progona.[65] Na primjer, u mjestu Kozarac nesrpsko stanovništvo je 1991. brojilo 7.643 osobe od ukupno 8.028 stanovnika. No 1993. u Kozarcu je živjelo samo 19 nesrba, dok je ukupno stanovništvo mjesta tada brojalo 884. Slična je situacija bila i u mjestu Kamičani, gdje je 1991. od ukupno 4.468 stanovnika nesrba bilo 3.997, da bi 1993. godine broj nesrba spao na tri, od ukupnog broja stanovnika koji je iznosio 438 osoba. Od gotovo 3.000 bosanskih Muslimana, koliko ih je u Hambarinama živjelo 1991. godine, 1993. ih je ostalo tek pet. U Čarakovu je nesrpska zajednica 1991. brojila 2.400 osoba, a 1997. ih je ostalo samo dvoje. Značajna je i situacija u Bišćanima: 1991. godine tamo je živjelo 1.443 ljudi, od čega 1.436 nesrba, da 1993. godine u mjestu ne bi ostao nijedan stanovnik.[66]

40. Prema iskazu g. Tokače, slična je situacija i u Podrinju, kamo se do danas vratilo samo 6% protjeranog stanovništva.[67]

b) Rasprostranjena ubistva

41. Brutalni čini kojima je popraćeno prisilno protjerivanje i premještanje bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrba često su uključivali masovna ubistva.[68] Mirsad Tokača je posvjedočio da je "1992. godina ključna godina kad je u pitanju ta pojava"[69] jer je u tom ključnom periodu ubijeno najmanje 50.000 osoba.[70] Najveća kampanja bila je koncentrisana u maju, junu, julu i augustu, kad je počinjeno 80% ubistava, a deseci i deseci osoba smatraju se nestalima.[71] Ta krivična djela progona uglavnom su se dešavala bilo odmah po upadu jedinica u neku opštinu, bilo nakon što su ljudi sakupljeni i podijeljeni u grupe, pri čemu su žene i djeca često odvajani od muškaraca.[72]

42. Takav obim ubistava zabilježen je u brojnim opštinama koje su nabrojene u optužnici. Na primjer, u Foči je 1992. godine ubijeno najmanje 1.000 osoba. U Sanskom Mostu je u istom periodu ubijeno najmanje 1.500 ljudi. Slična je situacija bila u Prijedoru i Bratuncu, gdje je ubijeno najmanje 2.000 odnosno 1.000 osoba,[73] a u selu Biljani ubijeno je 250 osoba, sve 1992. godine.[74] U nekim slučajevima pravi razmjeri ubistava postali su očiti tek nakon otkrivanja i ekshumacije masovnih grobnica u periodu koji je uslijedio nakon tih incidenata brutalnosti i agresije. Registrovano je 1.100 događaja masovnih ubistava ljudi i 320 potencijalnih lokacija gdje bi se ta tijela mogla nalaziti.[75] Na primjer, ekshumacijom masovne grobnice 1996. potvrđena je sudbina 188 osoba koje su držane u vojnom objektu kod Ključa.[76]

c) Uništavanje imovine i vjerskih objekata

43. Gospodin Tokača je svjedočio o tome kako bi ubrzo nakon prisilnog protjerivanja redovno uslijedila pljačka, otimačina i uništavanje i privatne i javne imovine bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Kao što je ranije rečeno, svjedok je izjavio da je oko 850 sela potpuno razoreno, tako da se u njima više ne može živjeti.[77]

44. Od 37 opština koje se navode u optužnici, u 29 su postojali kulturni spomenici i sakralni objekti koji su uništeni. Razoreno je više od 100 džamija, dva mekteba i sedam katoličkih crkava.[78] Neki od tih spomenika, u opštinama Foča, Višegrad i Zvornik, potiču iz Srednjeg vijeka. Nema sumnje da je riječ o lokalitetima od kulturnog, istorijskog i regionalnog značaja.[79] Kao jedan od primjera optužba je navela bezobzirno razaranje džamije Aladža u Foči, izgrađene 1550. godine.[80] Riječima svjedoka, Aladža je bila "jedan od bisera kulture u ovom dijelu Evrope".[81] Osim takvih razaranja, mijenjana su imena gradova. U stvari, "sve što je na bilo koji način moglo da podsjeti, uništeno je [...]".[82]

d) Okrutno ili nečovječno postupanje u zatočeničkim objektima

45. Gospodin Adil Draganović, sudija, bivši zatočenik i predstavnik udruženja bivših logoraša, posvjedočio je da je u 37 opština navedenih u optužnici postojalo ukupno 408 zatočeničkih objekata gdje su ljudi bili prinudno zatvoreni i teško fizički i psihički zlostavljani.[83] Na osnovu razgovora sa preživjelim logorašima, svjedok smatra da su uslovi u svim tim zatočeničkim objektima često bili slični onima koje je sam iskusio u zatočeničkom objektu Manjača u opštini Prijedor.[84]

46. Prije nego što je prebačen u Manjaču, svjedok je s drugim istaknutim građanima tri i po sedmice bio zatočen u stanici javne bezbjednosti u Sanskom Mostu u kojoj "nije bilo nikakvih uvjeta za boravak". On i još osmorica bili su zatočeni u ćeliji veličine dva puta dva i po metra u kojoj nije bilo svjetlosti niti dovoljno zraka i gdje su zatočenici živjeli u strahu i "čekali smrt [...] svakog momenta". Tijela svih zatočenika su bila potpuno mokra od znoja i nakon nekoliko dana su zidovi, koji su nekad bili bijele ili žute boje, potpuno pocrnjeli od plijesni, a zadah je bio nesnošljiv. Vrata ćelije otvarala su

se dvaput dnevno na pet do deset minuta kako bi zatočenici jeli ili obavili nuždu u klozetu u hodniku koji je uskoro bio pun izmeta. Vode su imali vrlo malo i nije bilo nikakvih higijenskih uslova. Jednom prilikom su zatočenici odvedeni da iskopaju rupu, te im je rečeno da će ih pobiti i zatrpati u tu rupu. Zatočenici su bili izvrgnuti propagandi i dezinformacijama, čiji učinak je bilo stanje neizvjesnosti i straha od skore smrti.[85]

47. U Manjači su pretežno bili zatočeni Bošnjaci. Hrvata je bilo manje, a bilo je i nešto Srba koji su dezertirali iz JNA kako ne bi morali da ratuju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Po dolasku u zatočenički objekt zatočenici su natjerani da uđu u logor pognute glave i ruku vezanih na leđima. Tukli su ih raznim predmetima, među ostalim drvenim toljagama i palicama. Takva premlaćivanja znala su potrajati više dana.[86] Premlaćivanja su se nastavljala tokom čitavog perioda zatočeništva, a neka su imala za posljedicu smrt žrtve, kako unutar tako i izvan logora.[87] Adil Draganović je izjavio da su za vrijeme njegovog zatočeništva u objektu Manjača od 17. juna 1992. do 14. decembra 1992. premlaćivanja zatočenika, kojih je bilo 5.434, bila naročito česta i uobičajena u junu, julu i augustu 1992., a uopšte uzev postala su rjeđa nakon što su u logor stigli predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (dalje u tekstu: Crveni krst) i drugi međunarodni prestavnici i novinari.[88] Prostor u kojem su zatočenici bili smješteni bio je dimenzija 16 puta 50 metara, a u njemu je boravilo između 500 i 800 osoba.[89]

48. Ukratko, higijenski uslovi u Manjači bili su "katastrofalni, nehumani i zaista brutalni": nije uopšte moglo biti govora o higijeni. U prostorijama je bilo hladno, zatočenici su spavali na betonskom podu, nuždu su vršili u krugu logora, a noću u kantu koja je stajala kod vrata. Vode nije bilo dovoljno, a ono malo vode koju su zatočenici dobijali bilo je zagađeno.[90] U prva tri mjeseca zatočeništva Adila Draganovića, Manjača je bila "logor gladi", a ono malo hrane koliko je bilo, bilo je nekvalitetno. Zatočenici su dobijali dva mala obroka dnevno, koji su se obično sastojali od pola šolje toplog čaja, u stvari tople vode, i tanke kriške hljeba "kroz koju se moglo vidjeti". Na dvije i po hiljade ljudi rezalo se 90 hljebova, što znači da se jedan hljeb morao rezati na 20 do 40 kriški. Za vrijeme zatočeništva u Manjači, većina zatočenika izgubila je na težini između 20 i 30 kilograma. Svjedok drži da bi zatočenici bili pomrli od gladi da nije došao Crveni krst i UNHCR.[91] Kao i kod mnogih drugih zatočenika, okrutno i nečovječno postupanje u ovom zatočeničkom objektu ostavilo je teške posljedice na fizičko i psihičko zdravlje svjedoka, koji se liječi od dana izlaska iz Manjače.[92]

e) Drugi dokazi

49. Mnoge osobe koje su bile prisilno premještene ili protjerane i dalje trpe traume zbog onoga što su proživjele, iako je otada prošlo deset godina. Gospođa Teufika Ibrahimefendić, psihoterapeut, posvjedočila je da u Bosni i Hercegovini djeluje oko 160 nevladinih organizacija i organizacija koje finansira međunarodna zajednica, a koje pružaju pomoć traumatizovanim osobama. Među tim organizacijama su Viva žene, Amica i Medika Zenica.[93] No, osobe kojima se pruža pomoć čine veoma mali segment ukupne

populacije žrtava.[94] Neka djeca-žrtve tih progona 1992. i dalje su veoma plašljiva i pretjerano privržena i vezana za majke. Mnoge od tih mladih žrtava takođe pate od depresije ili noćnog mokrenja, a mnogi imaju problema sa koncentracijom i učenjem, te se često povlače u sebe.[95]

50. Profesor Elie Wiesel, dobitnik Nobelove nagrade za mir 1986. koji je preživio logor smrti u Drugom svjetskom ratu, ponudio je da, kao osoba čija je posebna preokupacija sudbina žrtava, svjedoči kao svjedok obiju strana.[96] Iznio je da grozote i progoni koje su ljudi propatili tokom rata na Balkanu i dalje imaju trajan učinak na žrtve čiji "snovi postaju noćne more [kad] prošlost i dalje živi u sadašnjosti".[97] Profesor Wiesel je Bosnu i Hercegovinu posjetio krajem 1992. i čuo priče brojnih preživjelih o njihovim mukama i stradanjima za koje su odgovorni razni srpski lideri. Da ti ljudi pate, postalo je potpuno jasno u trenutku kad bi, pokušavajući da ispričaju svoja iskustva, "često umuknuli i nisu bili u stanju da završe svoju priču". Profesor Wiesel je izjavio da su "suze [preživjelih] takođe element optužnice".[98]

51. Gospođa Plavšić je takođe dala iskaz pred Pretresnim vijećem u kojem je priznala svoju ulogu u viktimizaciji i progonu nebrojenih nevinih ljudi. Gospođa Plavšić je izjavila:

Iako sam više puta bila upoznata sa navodima o surovim i neljudskim postupcima protiv nesrba, odbila sam da se sa tim suočim ili čak da i provjerim. U stvari, ja sam se potpuno predala govorenju o nevinim srpskim žrtvama ovoga rata. Ovaj svakodnevni rad potvrdio je moje uvjerenje da se borimo za svoj opstanak i da je u ovoj borbi međunarodna zajednica naš neprijatelj. I tako sam ja jednostavno poricala te navode, čak ih ne provjeravajući. Ostala sam sigurna u mom uvjerenju da Srbi nisu sposobni da učine nešto takvo. U ovoj opsesiji da više nikad ne postanemo žrtve dopustili smo sebi da postanemo počinioci.[99]

3. Zaključak

52. Pretresno vijeće prihvata da je ovdje riječ o izuzetno teškom krivičnom djelu, s obzirom na to da ono obuhvata kampanju etničkog razdvajanja koja je imala za posljedicu smrt i protjerivanje hiljada i hiljada ljudi u veoma brutalnim okolnostima. Tu težinu ilustruju:

- masovnost i razmjeri progona;
- broj ubijenih, deportovanih i prisilno protjeranih;
- krajnje nehumano postupanje sa zatočenicima; i
- razmjeri bezobzirnog razaranja imovine i vjerskih objekata.

B. Otežavajuće okolnosti

53. Optužba nalazi tri otežavajuće okolnosti:
i. rukovodeći položaj optužene;
ii. ranjivost žrtava; i
iii. izopačenost zločina koji su počinjeni nad žrtvama.[100]

54. Što se tiče prvog faktora, optužba napominje da je Međunarodni sud rukovodeći položaj optuženih dosljedno smatrao otežavajućim faktorom.

Optužba se u prilog svojoj tvrdnji da su posljedice nužno teže ako pojedinci na najvišim vojnim ili političkim položajima svoj položaj koriste da bi činili krivična djela poziva na prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*.[101] Optužba takođe skreće pažnju Pretresnog vijeća na predmete gdje je i za položaje niže od onog koji je imala gđa Plavšić utvrđeno da predstavljaju otežavajuću okolnost.[102] Optužba nadalje primjećuje da je u predmetu *Kambanda* pred Međunarodnim krivičnim sudom za Ruandu (dalje u tekstu: MKSR) vijeće pri ocjenjivanju težine otežavajućih okolnosti istaklo otežavajući učinak rukovodećeg položaja Kambande. Jean Kambanda je u vrijeme počinjenja krivičnih djela o kojima je riječ bio predsjednik vlade Ruande.[103]

55. Nadalje, u vezi s učestvovanjem optužene u krivičnim djelima optužba ističe da je gđa Plavšić podržavala i održavala tijela kroz koja je ostvarivan cilj razdvajanja etničkih grupa upotrebom sile, te je poticala učešće u ostvarivanju tog cilja. "Iako je ona imala manje uticaja i moći od nekih drugih, [...] bila je član najužeg nacionalnog rukovodstva koje je predvodilo projekt [...]."[104]Tužilaštvo primjećuje da gđa Plavšić prihvata odgovornost za svoju ulogu člana kolektivnog i proširenog predsjedništva Srpske Republike BiH i Republike Srpske, ali ističe, kao što je navedeno i u "Činjeničnim osnovama", da treba biti svjestan razlike između nje i drugih lidera.[105]

56. Odbrana prihvata da se obim krivičnih djela navedenih u tački 3 optužnice i način na koji su počinjena može uzeti u obzir kao otežavajući faktor.[106] Odbrana takođe prihvata da takvi otežavajući faktori mogu obuhvatati obim i planiranje krivičnog djela, broj žrtava, vremenski period tokom kojeg su počinjeni zločini, nasilje koje je bilo skopčano sa njihovim počinjenjem, te činjenicu da su se zločini ponavljali i da su sprovođeni sistematski.[107] Međutim, odbrana tvrdi da visoki politički položaj sam po sebi ne bi smio povlačiti strožu kaznu, ali prihvata da pojedinac koji na krivi način koristi ili iskorištava svoj položaj zaslužuje strožu kaznu od osobe koja djeluje samostalno. Nadalje, odbrana primjećuje da, mada direktno učestvovanje optuženika visokog ranga u krivičnom djelu koje se tereti prema članu 7(1) Statuta predstavlja otežavajuću okolnost, stepen otežanja zavisi od položaja optuženog u hijerarhiji vlasti i oblika njegovog učestvovanja.[108]

57. Pretresno vijeće prihvata da je visok položaj optužene otežavajući faktor u ovom predmetu. Optužena nije bila u redovima najvišeg rukovodstva – na tom nivou su bili drugi. Nije ona bila začetnik plana koji je doveo do tog zločina, i u njegovom provođenju ona je imala manju ulogu od drugih. Međutim, gospođa Plavšić je tokom kampanje bila član Predsjedništva, najvišeg tijela civilne vlasti, i svojim učešćem u radu Predsjedništva i izjavama koje je davala poticala je i podržavala tu kampanju.

58. Premda Pretresno vijeće takođe prihvata i da drugi faktori koje je izdvojio tužilac, tj. ranjivost žrtava i izopačenost zločina, mogu biti otežavajući faktori, Vijeće smatra da su, u okolnostima ovog predmeta, ti faktori u biti obuhvaćeni ukupnom težinom krivičnog djela. Stoga ih Pretresno vijeće neće uzeti kao zasebne otežavajuće faktore.

59. U zaključku svog podneska o odmjeravanju kazne, optužba je navela da rukovodeća uloga u okrutnoj kampanji progona i krvoprolića, koja

je dovela do prisilnog protjerivanja na stotine i tisuće muškaraca, žena i djece, očito predstavlja krivično djelo za kakvo je "predviđena" doživotna kazna zatvora.[109] Na pitanje Pretresnog vijeća na raspravi o kazni, tužilac je izjavio da bi, da se optužena nije izjasnila krivom, primjerena kazna bila doživotni zatvor.[110]

60. Pretresno vijeće, dakle, treba odrediti primjerenu kaznu za optuženu osobu koja je, kako je iznijeto, bila na visokom rukovodećem položaju, i koja je učestvovala u krajnje teškim krivičnim djelima. Pretresno vijeće ne može prihvatiti tvrdnju tužioca da bi, da se optužena nije izjasnila krivom, primjerena kazna bila najteža kazna koju Međunarodni sud uopšte može izreći, tj. doživotni zatvor. S druge strane, Pretresno vijeće prihvata da neumjesna blagost u izricanju kazne ne bi bila pravedna i da je potrebno izreći kaznu zatvora značajnog trajanja.

C. Olakšavajuće okolnosti

61. U ovom predmetu postoje značajne olakšavajuće okolnosti, koje obuhvataju više relevantnih faktora koji se lako mogu iščitati iz podneska optužbe. Doista, optužba prihvata da je gđa Plavšić preduzela korake bez presedana da ublaži posljedice zločina protiv čovječnosti za koji je odgovorna.[111] Po mišljenju optužbe, relevantne olakšavajuće okolnosti jesu sljedeće:

- potvrdno izjašnjenje o krivici i prihvatanje odgovornosti;
- kajanje;
- dobrovoljna predaja;
- ponašanje nakon sukoba;
- ranije dobro vladanje; i
- životna dob.[112]

Nije bilo osporavano da su ove okolnosti, zajedno sa pomirenjem, relevantne olakšavajuće okolnosti koje Pretresno vijeće treba da uzme u obzir. Prije toga, potrebno je razmotriti šta o olakšavajućim okolnostima kaže mjerodavno pravo.

63. "Značajna" saradnja optuženog sa tužiocem jedina je olakšavajuća okolnost koja se izričito navodi u Pravilniku. Kao što je rečeno u presudama o kazni u predmetima *Todorović* i *Sikirica*, ovo Pretresno vijeće smatra da ocjena o tome da li je saradnja optužene osobe bila značajna, zavisi od kvantiteta i kvaliteta informacija koje ta osoba da.[113] No, u ovom predmetu optužba tvrdi da takve saradnje nije bilo.[114] S druge strane, odbrana tvrdi da optužena značajno sarađuje samim tim što se izjasnila krivom.[115]

64. Kao što je već rečeno, saradnja sa Tužilaštvom je olakšavajuća okolnost, ali iz toga ne slijedi da je nesaradnja otežavajuća okolnost. Stoga, činjenica da optužena nije voljna da svjedoči nije faktor koji treba uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne.

65. Pretresno vijeće ima diskreciono ovlašćenje da razmotri i svaki drugi faktor za koji smatra da je olakšavajući.[116] Ti faktori se razlikuju od predmeta do predmeta. Osim značajne saradnje sa Tužilaštvom, od oslobađajućih faktora koji su relevantni za ovaj predmet vijeća

Međunarodnog suda dosada su prihvatila sljedeće: dobrovoljnu predaju; potvrdno izjašnjenje o krivici; izraze kajanja; dobro vladanje i nekažnjavanost; i ponašanje optuženog nakon sukoba.[117] Te ćemo faktore razmotriti u nastavku.

i) Potvrdno izjašnjenje o krivici, kajanje i pomirenje

66. Optužba ističe da se optužena izjasnila krivom prije početka suđenja, i da to pri odmjeravanju kazne treba smatrati olakšavajućom okolnošću, iz sljedeća dva razloga. Kao prvo, potvrdno izjašnjenje o krivici prije početka suđenja uklanja potrebu za svjedočenjem žrtava i svjedoka i može dovesti do znatne uštede vremena, rada i sredstava.[118] Drugo, optužba se poziva na *dicta* iz presude o kazni u predmetu *Todorović* da je potvrdno izjašnjenje o krivici "uvijek važno u svrhu utvrđivanja istine o zločinu" i iz presuda o kazni u predmetu *Erdemović* da je otkrivanje istine "fundamentalni korak na putu ka pomirenju".[119]

67. Optužba izjavljuje da "prihvata da je potvrdno izjašnjenje o krivici od strane gđe Plavšić i njeno prihvatanje odgovornosti doprinos bez presedana utvrđivanju istine i značajan korak prema pomirenju". Optužba dalje prihvata da je "taj korak učinjen u okolnostima koje su zahtijevale znatnu hrabrost" i ističe da su to "važni faktori koje bi sud trebao uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne koju valja izreći".[120]

68. Odbrana tvrdi da je u sudskoj praksi Međunarodnog suda potvrdno izjašnjenje o krivici dosada povlačilo smanjenje kazne koja bi inače bila izrečena optuženom, i to iz sljedećih razloga: a) potvrdno izjašnjenje o krivici pokazuje iskrenost; b) doprinosi fundamentalnoj misiji Međunarodnog suda da utvrdi istinu o krivičnim djelima iz svoje nadležnosti; c) riječ je o jedinstvenom i neupitnom sredstvu za utvrđivanje činjenica, što uvelike doprinosi izgradnji mira i pomirenju ratom zahvaćenih kolektiva: odgovornost pojedinca je put ka povratku vladavine prava, pomirenju i ponovnoj uspostavi mira na čitavoj teritoriji bivše Jugoslavije; d) potvrdno izjašnjenje o krivici je u javnom interesu i doprinosi radu Međunarodnog suda zbog uštede znatnih sredstava za istragu, honorare branilaca i troškove suđenja; i e) u nekim slučajevima svjedoci koji su ujedno i žrtve oslobođeni su stresa svjedočenja.[121] Nadalje, odbrana tvrdi da se optuženom koji se izjasni krivim prije početka suđenja obično priznaju "maksimalni bodovi" za takvo izjašnjenje.[122] Odbrana zaključuje ocjenom da potvrdno izjašnjenje o krivici gđe Plavšić govori o njenoj iskrenosti u pogledu njene zakonske odgovornosti, kao lidera bosanskih Srba visokog ranga za vrijeme rata, za zločine koji su počinjeni u velikom dijelu Bosne i Hercegovine. Njeno priznanje činjenice da su zločini počinjeni, kao i priznanje lične odgovornosti, doprinos je pravdi za žrtve, odvraćanju drugih od činjenja zločina, izgradnji temelja za pomirenje i sprečavanju revizionizma. Takođe se ističe da je potvrdnim izjašnjenjem o krivici "nekoliko mjeseci prije" početka suđenja optužena znatno doprinijela javnom interesu i radu Međunarodnog suda.[123]

69. Značenje potvrdnog izjašnjenja o krivici u ovom predmetu istaknuto je u svjedočenju profesora Elie Wiesela. On je izjavio da je, za

razliku od drugih optuženih za slične zločine koji poriču istinu o svojim djelima i time pomažu onima koji hoće da falsifikuju istoriju, gđa Plavšić, koja je ranije bila u najvišim krugovima moći, dala primjer svojim slobodnim i potpunim priznanjem svoje uloge u zločinu.[124]

70. Dva pitanja vezana za potvrdno izjašnjenje o krivici jesu izraženo kajanje i doprinos pomirenju. U tom pogledu, optužba napominje da je optužena izrazila "puno i bezuslovno" kajanje, kao i nadu da će njeno izjašnjenje o krivici pomoći njenom narodu da se pomiri sa svojim susjedima. Optužba iznosi da su ti izrazi kajanja značajni jer dolaze od osobe koja je ranije bila na rukovodećem položaju, te da zaslužuju "da ih Sud uzme u obzir".[125]

71. Kao što je već rečeno, u svojoj izjavi u prilog zahtjevu za promjenu izjašnjenja o krivici, optužena je izjavila: "Gospođa Plavšić se nada da će prihvatanjem odgovornosti i time što je izrazila puno i bezuslovno kajanje pružiti barem malo utjehe nevinim žrtvama [...] rata u Bosni i Hercegovini"[126]

72. U svojoj izjavi na raspravi o kazni, gđa Plavšić je rekla da se "sada uvjerila i prihvata da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i sistematičnog djelovanja da se uklone Muslimani i Hrvati sa područja koje su Srbi smatrali svojim".[127] Dodala je da je tada olako ubijedila samu sebe da je to pitanje opstanka i samoodbrane. Međutim, činjenica jeste da je rukovodstvo bosanskih Srba, čiji je ona bila "neophodan dio, vodilo [je] poduhvat koji je za žrtve imao nebrojene nevine ljude".[128] Kako je navela, rukovodstvo je, motivisano strahom, naročito u slučaju onih kojima je 2. svjetski rat ostao živa uspomena, prekršilo najosnovniju dužnost – dužnost da se uzdrži i poštuje dostojanstvo drugih: "Saznanje da sam odgovorna za takve ljudske patnje i za kaljanje ugleda mog naroda uvijek će ostati deo mene".[129]

73. Ove riječi optužene, kao i ono što je rekla u svojoj ranijoj izjavi u prilog zahtjevu za promjenu izjašnjenja o krivici, Vijeće prihvata kao izraz kajanja koji valja uzeti u obzir kao jednu od olakšavajućih okolnosti u vezi sa potvrdnim izjašnjenjem o krivici. Može se zaista reći da je gospođa Plavšić pokazala da se kaje već time što se izjasnila krivom. Ovo, uz značajnu uštedu vremena i sredstava međunarodne zajednice ostvarenu njenim prihvatanjem krivice prije suđenja, osnov je da se optuženoj snizi kazna kakva bi inače bila odgovarajuća. Međutim, postoji još jedna značajna okolnost koju treba razmotriti – značaj potvrdnog izjašnjenja o krivici optužene za utvrđivanje istine o zločinima i postizanje pomirenja u bivšoj Jugoslaviji.

74. Ova misao se prvi put pojavila u izjavi gospođe Plavšić u prilog zahtjevu za promjenu izjašnjenja o krivici, u kojoj je ona kazala da je priznanje zločina počinjenih tokom rata u Bosni i Hercegovini neophodan korak prema miru i pomirenju, i izrazila nadu da će njeno prihvatanje odgovornosti pomoći njenom narodu da se pomiri sa svojim komšijama. Svoju izjavu je završila riječima:

Da bi se u Bosni i Hercegovini uopšte moglo postići ikakvo pomirenje ili trajni mir, oni koji su odgovorni za teška kršenja humanitarnog prava za vrijeme rata moraju prihvatiti tu svoju odgovornost – bez obzira na to koje su etničke pripadnosti. To prihvatanje odgovornosti je ključni i prvi korak.[130]

75. Pretresno vijeće je takođe saslušalo svjedočenje dr. Alexa Borainea, stručnjaka s iskustvom u pitanjima pomirenja i odgovornosti, bivšeg zamjenika predsjedavajućeg južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje, a ujedno i jednog od osnivača i prvog predsjednika Međunarodnog centra za pravosuđe u tranziciji.[131] Dr. Boraine je govorio o priznanju i prihvatanju odgovornosti za teške zločine i uticaju koji to može imati na proces pomirenja. Bez prihvatanja odgovornosti za takve zločine, objasnio je, pojam pomirenja bio bi *contradictio in adiecto*.[132]

76. Na pitanje koje bi značenje potvrdno izjašnjenje o krivici gđe Plavšić (i popratna izjava) mogli imati u procesu pomirenja u regiji, dr. Boraine je pomenuo četiri momenta: kao prvo, budući da je potvrdno izjašnjenje o krivici došlo od srpske nacionalistkinje i bivšeg političkog lidera, priznanje gđe Plavšić je izuzetno važna poruka o pravoj kriminalnoj prirodi poduhvata u kojem je učestvovala; drugo, time što se predala i priznala krivicu, gđa Plavšić takođe šalje upečatljivu poruku o legitimnosti Međunarodnog suda i njegove funkcije; treće, izuzetno je značajna isprika gđe Plavšić za svoje postupke i njen poziv drugim liderima da preispitaju svoje ponašanje; i četvrto, priznanje krivice i prihvatanje odgovornosti od strane gđe Plavšić može pokazati žrtvama kampanje progona da je neko uvažio njihove lične patnje.[133]

77. Nadalje, dr. Boraine je istakao da je za proces pomirenja od vitalnog značaja potpuno razotkrivanje istine u priznanju. On je takođe naveo da iskreni i dobrovoljni izrazi kajanja često žrtvama daju mogućnost za barem neko razrješenje.[134] Što se tiče uloge žrtava u procesu sprovođenja pravde, dr. Boraine smatra da bi žrtve trebale biti u samom središtu tog procesa. Naglasio je da pomirenje može veoma lako biti potkopano ako žrtve imaju utisak da njihova bol i patnja nije u dovoljnoj mjeri uvažena, kako u sudskom postupku, tako i u vansudskim mehanizmima uspostavljenim kao odgovor na gruba kršenja ljudskih prava.[135]

78. Gospodin Mirsad Tokača dao je svoje mišljenje o ideji pomirenja u bivšoj Jugoslaviji i uticaju koji bi čin gđe Plavšić mogao imati na taj proces. On je napomenuo da je, generalno uzevši, propust da se otvoreno progovori o zločinima (poput onih za koje se optužena izjasnila krivom) prepreka otkrivanju istine i procesu pomirenja. On je izjavio da je priznanje krivice gđe Plavšić bilo:

izuzetno hrabar i važan gest, da je on podrška onome što je krajnji cilj svih nas [...] da jednog trenutka uspostavimo normalne uslove života u našoj zemlji, u Bosni i Hercegovini, i [...] u cijelom regionu.[136]

79. Što se tiče pomirenja općenito, Pretresno vijeće se vraća na Rezoluciju 827 Savjeta bezbjednosti u kojoj se kaže da bi osnivanje Međunarodnog suda i dovođenje pred lice pravde osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava "pridonijelo ponovnoj uspostavi i održanju mira" u bivšoj Jugoslaviji.[137] Nadalje, u svojoj rezoluciji iz 1999., koja se odnosi na situaciju u BiH, Generalna skupština je istakla "važnost i hitnost rada Međunarodnog suda kao jednog od elemenata procesa pomirenja i faktora koji doprinosi održanju međunarodnog mira i bezbjednosti" u BiH i u čitavoj regiji.[138] Pretresno vijeće mora uvažiti značaj ovih izjava.

80. Pretresno vijeće prihvata da je priznanje i potpuno razotkrivanje istine o teškim zločinima veoma važno za utvrđivanje istine o tim zločinima. Ovo će, zajedno sa prihvatanjem odgovornosti za počinjena nedjela, pospješiti pomirenje. U vezi s tim Pretresno vijeće zaključuje da bi potvrdno izjašnjenje o krivici gđe Plavšić i njeno prihvatanje odgovornosti, naročito u svjetlu činjenice da je bila na položaju predsjednika Republike Srpske, moralo pospješiti pomirenje u Bosni i Hercegovini i u regiji kao cjelini.

81. Stoga će Pretresno vijeće, kao faktorima za ublaženje kazne, pridati značajnu težinu potvrdnom izjašnjenju o krivici optužene, kajanju koje je pritom izrazila i pozitivnom učinku tog njenog čina na proces pomirenja.

ii) Dobrovoljna predaja

82. Optužba prihvata da predaja optužene Međunarodnom sudu 10. januara 2001. predstavlja olakšavajuću okolnost koju bi trebalo uzeti u obzir.[139]

83. I odbrana izjavljuje da je dobrovoljna predaja Međunarodnom sudu olakšavajući faktor. Odbrana napominje da predaja može dati primjer drugim optuženima da postupe na isti način, što će pak unaprijediti efikasnost rada Međunarodnog suda. Dodaje da je gđa Plavšić saznala za optužnicu 22. decembra 2000., te da je zatražila, što joj je bilo i odobreno, dozvolu da se Međunarodnom sudu preda tek nakon pravoslavnog Božića 7. januara 2001.[140]

84. Pretresno vijeće prihvata da je dobrovoljna predaja optužene olakšavajuća okolnost kod odmjeravanja kazne.

iii) Ponašanje nakon sukoba

85. Optužba prihvata da je gđa Biljana Plavšić kao predsjednica Republike Srpske pokazala svoju značajnu podršku Opštem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Dejtonski sporazum) sklopljenom 1995., nakon prestanka neprijateljstava u Bosni i Hercegovini. Ona takođe prihvata da je optužena, dok je bila na predsjedničkom položaju, nastojala da smijeni sa dužnosti funkcionere koji su opstruirali sprovođenje sporazuma, te da je u značajnoj mjeri doprinijela unapređenju dejtonskog mirovnog procesa u teškim okolnostima, pokazujući pri tom ličnu hrabrost.[141]

86. Odbrana takođe tvrdi da kao osnov za ublažavanje kazne treba uzeti u obzir i ponašanje optužene nakon sukoba. Navodi da je optužena dala izuzetan doprinos poslijeratnom procesu u Bosni i Hercegovini: optužena je kao predsjednica Republike Srpske već 1996. raskinula sa vođstvom SDS-a u BiH te je odigrala ključnu ulogu u sprovođenju Dejtonskog sporazuma. U junu 1997. upustila se u borbu za vlast sa vođstvom SDS-a na Palama, te je u idućih nekoliko mjeseci smijenila sa dužnosti funkcionere koji su opstruirali sporazum, raspustila Narodnu skupštinu u kojoj su prevladavali tvrdolinijaši i premjestila sjedište vlasti sa Pala u Banju Luku. Optužena je istupila iz SDS-a i osnovala Srpski narodni savez, koji je nakon izbora u novembru 1997. ušao u

vladu. Predvodila je stvaranje multietničke koalicije koja je zaista i prevladala u političkom životu u Republici Srpskoj, što je pak značajno unaprijedilo sprovođenje Dejtonskog sporazuma. U augustu 1998. optužena je ostala pri svom opredjeljenju za Dejtonski sporazum, te je zbog toga izgubila izbore za predsjednika Republike Srpske, na kojima je pobijedio predstavnik tvrde nacionalističke linije. No, optužena je kao poslanik u Narodnoj skupštini nastavila zagovarati sporazum.[142]

87. Ove tvrdnje potkrijepljene su svjedočenjima na raspravi o kazni. Na primjer, dr. Madeleine Albright, stalni predstavnik SAD u Ujedinjenim nacijama od 1993. do 1996. i državni sekretar od 1997. do 2000., naglasila je važnost Dejtonskog sporazuma kao konačnog nastojanja da se u Bosni i Hercegovini izgradi multietnička država, da se pomire različitosti i stvori nova struktura u kojoj će biti moguće političko pomirenje.[143] Gospodin Carl Bildt, predsjednik švedske vlade od 1991. do 1994., jedan od predsjedavajućih Dejtonske mirovne konferencije i kasnije prvi visoki predstavnik u BiH, objasnio je da je Dejtonski sporazum nastojao postići mir kompromisom koji se nikom nije sviđao, a zadatak je bio pridobiti sve strane da ga prihvate. Upravo je u izvršenju tog zadatka gđa Plavšić odigrala važnu ulogu.[144]

88. Gospodin Robert Frowick je u predmetno vrijeme bio šef misije Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (dalje u tekstu: OEBS) u Bosni i Hercegovini: jedan od zadataka misije u sklopu OEBS-a bio je da nadzire izbore koji su se trebali održati u skladu sa Dejtonskim sporazumom.[145] Gospođa Plavšić je postala vršilac dužnosti predsjednika Republike Srpske u julu 1996., što je potvrđeno i na predsjedničkim izborima održanim u septembru iste godine.[146] U svom nastupnom govoru gđa Plavšić je zastupala tezu da je Dejtonski sporazum kompromis koji treba poštivati, između ostalog zato što je legalizirao stvaranje Republike Srpske i dao bosanskim Srbima šansu za mir i stabilnost.[147] U to vrijeme bila je naročito preokupirana hitnim problemom povratka izbjeglica i dobivanjem pomoći od policije za deložaciju onih koji su se uselili u stanove izbjeglica.[148] Gospodin Milorad Dodik, vođa multietničke političke stranke Savez nezavisnih socijaldemokrata i predsjednik vlade Republike Srpske od 1998. do 2001., iznio je sličnu ocjenu, posvjedočivši da je optužena vjerovala da je vrijednost Dejtonskog sporazuma mir koji je on donio, te da je poticala druge da "krenu putem mira".[149]

89. U proljeće 1997. došlo je do još jedne konfrontacije između gđe Plavšić, kao predsjednice Republike Srpske sa sjedištem u Banjoj Luci, i vlasti bosanskih Srba na Palama, što je imalo za posljedicu njenu sve veću ugroženost.[150] Prema riječima Carla Bildta, dogodila su se tri ili četiri incidenta koji su ocijenjeni kao slučajevi "ozbiljnih, direktnih, čak i fizičkih prijetnji, što je bio dio nastojanja Pala da je se riješi jer [...] su procijenili da ih [...] puna implementacija Dejtona ugrožava."[151]

90. Ključno pitanje u procesu reforme bila je reforma policije koja je bila povod žestokog sukoba. Kako je objasnio Carl Bildt, postojeće policijske snage u BiH su formirane kao podrška rukovodstvima svake od strana i "imale su u svom sastavu lokalne siledžije [...] koji su dovedeni da obavljaju prljave poslove svih strana" u sukobu.[152] Reforma je bila nužna kako bi se

ponovno uspostavila vladavina prava i omogućio povratak izbjeglica bez nasilja.[153] Gospođa Plavšić je podržavala reforme, što je dovelo do sukoba sa ministrom policije g. Kijcem: gđa Plavšić je smijenila Kijca te je pri povratku sa zvanične posjete u inostranstvu neko vrijeme zadržana na beogradskom aerodromu.[154] Nakon toga je bilo nužno da u Banjoj Luci uživa zaštitu "međunarodne zajednice".[155] Takođe je smijenila generala Mladića sa mjesta komandanta Vojske Republike Srpske, što je opet izazvalo napetu situaciju.[156] No, kako je rekao Carl Bildt, "na kraju je u Republici Srpskoj ipak prevladao ustavni poredak".[157]

91. U međuvremenu je gđa Plavšić stupila u bliži kontakt sa OEBS-om i počela se učestalo sastajati sa Robertom Frowickom. Saopštila mu je svoju zabrinutost zbog činjenice da se ljudi oko Radovana Karadžića na Palama bave nelegalnom trgovinom i odbijaju da plaćaju carinu i poreze, zakidajući je tako za sredstva koja su joj bila potrebna da pomogne svom narodu.[158] Prema svjedočenju g. Frowicka, gđa Plavšić je počela da uvodi promjene u ljeto 1997. Najprije je raspustila Narodnu skupštinu Republike Srpske, što je razbjesnilo tvrdolinijaše na vlasti na Palama i rezultiralo time da je gđa Plavšić morala stalno boraviti u svojoj kancelariji, gdje su je čuvale snage SFOR-a.[159] Zatim je osnovala novu stranku, upustila se u energičnu kampanju koja je naglašavala borbu protiv korupcije i nelegalne trgovine, pobijedila na izborima u novembru 1997. i organizovala multietničku koaliciju koja je uspjela da sve vladine institucije preseli sa Pala u Banju Luku.[160] Prema riječima g. Frowicka, to je bila značajna prekretnica i napredak u provođenju Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji je otvorio put bližoj saradnji između rukovodstva bosanskih Srba i međunarodne zajednice, što je pak omogućilo pritok znatnih sredstava za pomoć srpskom narodu u Bosni i Hercegovini.[161]

92. Po mišljenju g. Frowicka, gđa Plavšić je bila jedini zagovornik Dejtonskog sporazuma na strani bosanskih Srba. U sukobu s Palama pokazala je hrabrost i na kraju pobijedila: zbog toga je svjedok smatra osobom koja se "borila protiv korupcije i nepravde i koja je u Republici Srpskoj bila predvodnik borbe protiv kriminala".[162]

93. Dr. Madeleine Albright izjavila je da je njen prvi dojam o gđi Plavšić bio da je ona zagovornica politike koja se kreirala u Banjoj Luci i koja je svjedokinji bila odbojna. Međutim, kad se srela sa gđom Plavšić 1997. godine, uvidjela je da ona vjeruje da je Dejtonski sporazum vrijedan podrške i da bi mogao na miran način donijeti neke od stvari za koje se ona zalagala, između ostalog dostojanstvo srpskog naroda.[163] Dr. Albright je optuženu okarakterisala kao nosioca nastojanja da se obezbijedi sprovođenje Dejtonskog sporazuma u Republici Srpskoj: "Ona se za to zalagala u vrijeme kad je to bilo veoma teško, kad je bilo onih koji su htjeli uništiti Dejtonske sporazume".[164] I Carl Bildt je optuženu okarakterisao kao hrabru pobornicu sprovođenja mira i odlučnu zagovornicu ustavnog poretka koja je "time preuzela veliki lični rizik".[165]

94. Svjedočenje ovih svjedoka nije osporeno. Činjenica da su svi ti svjedoci velikog međunarodnog ugleda istupili i dali takve iskaze, mnogo dodaje na težini izjašnjenju o krivici, u smislu ublažavanja kazne. Pretresno

vijeće se uvjerilo da je gospođa Plavšić u znatnoj mjeri pridonijela tome da se Dejtonski sporazum prihvati i sprovede u Republici Srpskoj. Time je dala znatan doprinos miru u regionu, i opravdano se može pozivati na to kao na faktor za ublažavanje kazne. Pretresno vijeće ovome pridaje značajnu težinu.

iv) Dob

95. Odbrana tvrdi da je dob olakšavajuća okolnost kod odmjeravanja kazne i poziva se na Prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, gdje je Pretresno vijeće kod odmjeravanja kazne uzelo u obzir faktor dobi.[166] Odbrana navodi da se i u međunarodnoj i u nacionalnoj sudskoj praksi dob može smatrati olakšavajućim faktorom u odmjeravanju kazne i upućuje na predmet *Papon protiv Francuske*, koji se vodio pred Evropskim sudom za ljudska prava (dalje u tekstu: Evropski sud). U tom je predmetu devedesetogodišnji žalilac (kojeg je francuski sud proglasio krivim za pomaganje i podržavanje zločina protiv čovječnosti) tvrdio da je zbog kombinacije faktora dobi i zdravstvenog stanja kazna zatvora u suprotnosti sa članom 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja propisuje da "niko ne smije biti podvrgnut mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni".[167] Sud je ocijenio da

poodmakla dob nije prepreka pritvoru prije suđenja niti kazni zatvora ni u jednoj od država članica Savjeta Evrope. Međutim, u kombinaciji s drugim faktorima, kao što je zdravstveno stanje, dob se može uzeti u obzir bilo prilikom izricanja kazne ili za vrijeme izdržavanja kazne (npr. kad se kazna zatvora zamijeni uslovnom kaznom ili kućnim pritvorom).

Iako nijedna od odredbi Konvencije izričito ne zabranjuje kaznu zatvora nakon određene dobi, Sud je već imao prilike primijetiti da bi, u određenim okolnostima, držanje u zatvoru starije osobe tokom duljeg vremenskog perioda moglo otvoriti pitanje člana 3. Ipak, valja imati na umu konkretne okolnosti svakog pojedinog predmeta [...].[168]

Međutim, nakon što je razmotrio cjelokupne činjenice, sud je odbacio Paponovu žalbu kao neprihvatljivu, ocijenivši da njegova situacija nije dovoljno teška da bi potpadala pod član 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.[169]

96. Odbrana se takođe poziva na nacionalne krivičnopravne sisteme Velike Britanije, Australije i Kanade, gdje sud pri odmjeravanju kazne može uzeti u obzir poodmaklu dob kao olakšavajuću okolnost.[170] Nadalje, odbrana je podnijela izvještaj o zdravstvenom stanju gđe Plavšić, u kojem se iznosi zaključak da će se stanje optužene "vremenom pogoršavati, posebno u uslovima stresa izazvanog krivično-pravnom situacijom i zatvorskim uslovima života. Sadašnje stanje bolesnice zahteva dalju redovnu lekarsku kontrolu i lečenje."[171]

97. Odbrana napominje da je optuženoj 72 godine i tvrdi da pri odmjeravanju zatvorske kazne valja uzeti u obzir njenu dob, očekivani životni vijek i opšte zdravstveno stanje. Što se tiče očekivanog životnog vijeka, odbrana se između ostalog poziva na Demografski godišnjak Savjeta Evrope iz 2001. i Izvještaj Međunarodne zdravstvene organizacije iz 2001., te

zaključuje da je očekivani životni vijek gđe Plavšić 8,2 godine.[172] Odbrana naglašava da su njena dob i očekivani životni vijek ključni faktori u odmjeravanju kazne koja joj se može izreći i tvrdi da se i u regionalnim i u međunarodnim pravnim instrumentima može naći uvjerljivo potkrepljenje za tvrdnju da se niko ne bi trebao naći u situaciji da čitav svoj preostali životni vijek provede u zatvoru, bez nade da će ikad biti pušten na slobodu. Odbrana se poziva na više izvora, među ostalim i na "Opšti izvještaj o postupanju sa dugogodišnjim zatvorenicima" koji je 1975. pripremila Potkomisija XXV Evropske komisije o problemima kriminaliteta u kojem se kaže da je "nehumano doživotno zatvoriti neku osobu bez ikakve nade da će biti oslobođena" i da "nikom ne bi trebalo uskratiti šansu za eventualno oslobođenje".[173] Osim toga, odbrana ističe da su Norveška, Španjolska i Portugal ukinule doživotni zatvor i zamijenile ga maksimalnim zatvorskim kaznama, te da se u Rumunjskoj ne može izreći kazna doživotnog zatvora osobama starijim od 60 godine, a u Ukrajini osobama starijim od 65 godina.[174]

98. Odbrana se takođe poziva na prvu prvostepenu presudu o kazni u predmetu *Erdemović*, gdje se, između ostalog, navodi da izrečena kazna, kao i izvršenje kazne, moraju uvijek biti u skladu sa minimalnim zahtjevima humanosti i dostojanstva, propisanim raznim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima.[175] S tim u vezi, odbrana tvrdi da su proporcionalnost i individualni pristup ključna načela za utvrđivanje kazne koja se može izreći optuženom. Ona zaključuje da je izricanje optuženoj "kazne zatvora koja se praktički svodi na doživotni zatvor, kad je u pitanju žena stara 72 godine, direktno vezano za zabranu okrutnih i neuobičajenih, kao i nehumanih i ponižavajućih oblika kažnjavanja".[176]

99. Optužba se takođe bavila pitanjem poodmakle dobi kao potencijalne olakšavajuće okolnosti. Optužba tvrdi da je primjereno da Pretresno vijeće razmotri taj faktor, ali se ne slaže s odbranom u pogledu težine koju mu valja pridati.[177] Optužba primjećuje da, premda je jedno pretresno vijeće Međunarodnog suda uzelo u obzir poodmaklu dob optuženog u odmjeravanju odgovarajuće kazne, do sada se ni u jednom predmetu pred Međunarodnim sudom nije razmatralo pitanje u kojoj mjeri poodmaklu dob optuženog treba smatrati olakšavajućim faktorom, te stoga valja posegnuti za jurisprudencijom drugih pravosudnih organa.[178]

100. Razmotrivši sudsku praksu Evropskog suda (uključujući predmet *Papon*), optužba tvrdi da, premda se dob optuženog može razmatrati kao faktor pri odmjeravanju kazne, nema nijedne odluke koja bi zahtijevala od suda da dob uzme u obzir ili priječila izricanje bilo kakve kazne, pa čak i doživotne, starijem prekršiocu.[179] Optužba zaključuje da iz jurisprudencije vezane za odmjeravanje kazne proizlaze daljnja dva faktora. Kao prvo, ni u jednom se predmetu od suda nije zahtijevalo da pri odmjeravanju kazne uzme u obzir dob optuženog. Drugo, sudovi koji jesu uzeli u obzir tu okolnost odvagnuli su taj faktor u odnosu na težinu krivičnog djela.[180] Optužba ističe da se u predmetu *R. v. C.* u Engleskoj, 79-godišnji optuženi žalio na kaznu zatvora od osam godina. Drugostepeni sud je potvrdio kaznu, uz komentar da je prvostepeni sudija itekako imao na umu dob i bolest žalioca. Sud je

napomenuo da se argument žalioca da bi se lako moglo desiti da se nikad više ne vrati u društvo može primijeniti gotovo na svaku kaznu koja bi mu mogla biti izrečena, koliko god kratka bila. Sud je zaključio da je prvostepeni sudija kaznu umanjio koliko god je to bilo moguće s obzirom na stravične okolnosti počinjenog krivičnog djela.[181]

101. Što se tiče očekivanog životnog vijeka, optužba tvrdi da to što se poodmakla dob može uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne ne znači da izrečena kazna mora biti manja od očekivanog životnog vijeka optuženog. Dakle, "dob optuženog ne umanjuje značaj zločina niti otežavajuće okolnosti vezane za krivično djelo za koje se optuženom izriče kazna".[182] Optužba se poziva na predmet *R. v. S.* u kojem je engleski drugostepeni sud izričito odbacio statističke proračune kojima se prvostepeni sudija koristio pri odmjeravanju kazne osamdesetdvogodišnjaku koji je osuđen za silovanje i napastovanje svoje unuke. Pri tom je sud smatrao da "jedini dopustivi pristup kažnjavanju u ovakvom predmetu jeste da se odredi kazna koja će biti srazmjerna težini krivičnih djela, imajući pri tom u vidu dob, fizičku nemoć i prilike žalioca."[183]

102. Naposljetku, optužba tvrdi da je u nekim predmetima pitanje starosti razmatrano zajedno sa pitanjem fizičke nemoći ili bolesti. Optužba tvrdi da te faktore ne treba brkati i ističe da o puštanju optuženog na slobodu iz humanitarnih razloga treba raspravljati kad i ako se optuženi razboli ili onemoća, a ne u ovoj fazi.[184]

103. Razmatrajući ove argumente, Pretresno vijeće napominje da na Međunarodnom sudu nema presedana u vezi s uticajem poodmakle dobi na odmjeravanje kazne, iako je Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* to pitanje pomenulo.[185] Pretresno vijeće sada će razmotriti odluke regionalnih i nacionalnih sudova koje bi mogle biti relevantne. Pretresno vijeće će se pozabaviti sa dva argumenta odbrane.

104. Kao prvo, Pretresno vijeće odbacuje tvrdnju odbrane da se svaka kazna veća od 8,2 godine svodi na doživotni zatvor i da bi predstavljala nehumanu ili ponižavajuću kaznu. Niti u Statutu niti u korpusu međunarodnih odredbi o ljudskim pravima nema zabrane izricanja kazne (uključujući doživotni zatvor) prekršiocu poodmakle dobi. Evropski sud je smatrao da bi u nekim okolnostima držanje u zatvoru starije osobe tokom duljeg vremenskog perioda moglo otvoriti pitanje zabrane nehumanog i ponižavajućeg postupanja. Da bi takvo postupanje bilo obuhvaćeno dosegom člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, ono mora doseći minimalni nivo težine. Međutim, valja imati u vidu konkretne okolnosti u svakom pojedinom slučaju.[186] U ovom predmetu, Pretresno vijeće ne nalazi takve relevantne okolnosti: u medicinskoj dokumentaciji koju je predočila optužena ne navodi se da ona pati od bilo kakvog oboljenja koje bi bilo prepreka za izricanje zatvorske kazne.[187]

105. Drugo, Pretresno vijeće ne nalazi uvjerljivim argument odbrane da je izračun očekivanog vijeka optuženog ključni faktor pri odmjeravanju kazne. Međutim, Pretresno vijeće smatra da bi trebalo uzeti u obzir dob optužene, i to iz dva razloga. Prvo, zbog slabljenja fizičkog zdravlja u starijoj dobi, izdržavanje iste kazne teže je za stariju nego za mlađu osobu. Drugo, optuženoj osobi poodmakle dobi možda ne preostaje mnogo kvalitetnog života nakon puštanja na slobodu.[188]

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

106. Stoga se Pretresno vijeće radije priklanja pristupu engleskog drugostepenog suda u gore citiranom predmetu *R. v. S.*, tj. da se odredi primjerena kazna koja odgovara težini krivičnog djela, imajući pri tom u vidu dob i prilike optužene. Iz gore navedenih razloga, Pretresno vijeće poodmaklu dob optužene smatra olakšavajućom okolnošću i pri tom uzima u obzir medicinsku dokumentaciju koja je u njeno ime podastrta.

v) Druga pitanja

107. Valja pomenuti još jedan dokaz o ponašanju optužene, iako se odnosi na događaje za vrijeme sukoba. Riječ je o izjavi Larryja Hollingwortha od 15. decembra 2002.[189] Gospodin Hollingworth je od 1992. do 1994. godine radio za visokog povjerenika za izbjeglice Ujedinjenih nacija (dalje u tekstu: UNHCR), a većinu tog vremena proveo je u Bosni i Hercegovini. S optuženom se sastao u augustu 1992. i s njom razgovarao o teškom stanju u Goraždu. Gospođa Plavšić mu je skrenula pažnju na još dva muslimanska sela kojima je bila potrebna pomoć. Prema iskazu g. Hollingwortha, bez pomoći gđe Plavšić konvoj UNHCR-a za Goražde nikad ne bi stigao na cilj.[190] Osim toga, optužena se više puta sastala sa g. Hollingworthom u maju 1993. u Banjoj Luci, čime je ostvaren kontakt između UNHCR-a i najviših organa vlasti u regionu.[191]

108. Odbrana je takođe pokrenula pitanje ličnih i porodičnih prilika optužene. Tvrdi se da je optužena do trenutka počinjenja krivičnog djela vodila pošten i častan porodični, profesionalni i društveni život. Ostvarila je istaknutu akademsku karijeru kao doktor biologije i redovni profesor na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, gdje je bila i dekan.[192] Optužba ovo ne osporava.[193]

109. S tim u vezi odbrana iznosi da je ponašanje optuženog u pritvoru i uopšte njegova saradnja sa Pretresnim vijećem i tužiocem tokom postupka olakšavajući faktor. Od momenta svoje dobrovoljne predaje Međunarodnom sudu, tvrdi odbrana, optužena je uvijek iskazivala poštovanje prema Pretresnom vijeću i tužiocu i uvijek se u potpunosti pridržavala uslova i obaveza u Pritvorskoj jedinici i za vrijeme privremenog boravka na slobodi.[194] Pretresno vijeće prihvata da ovo jesu olakšavajući faktori, ali im pridaje manju važnost nego faktorima o kojima je do sada bilo riječi.

v) Zaključak

110. U svjetlu gorenavedenog, Pretresno vijeće zaključuje da su relevantne i značajne olakšavajuće okolnosti u ovom predmetu sljedeće:

- potvrdno izjašnjenje o krivici (zajedno sa kajanjem i pomirenjem);
- dobrovoljna predaja;
- ponašanje nakon sukoba; i
- dob.

Svakoj od ovih okolnosti Pretresno vijeće pridaje određenu težinu. Pretresno vijeće pridaje naročitu težinu potvrdnom izjašnjenju o krivici gđe Plavšić i njenom ponašanju nakon sukoba. Uzete zajedno, ove okolnosti rječito govore u prilog ublažavanju kazne.

D. Opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji

111. Član 24(1) Statuta i pravilo 101(B)(iii) Pravilnika propisuju da pretresno vijeće pri odmjeravanju kazne treba uzeti u obzir opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.

a) Argumenti strana

112. Što se tiče odmjeravanja kazne, i optužba i odbrana pozivaju se na član 41(1) Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: Krivični zakon SFRJ),[195] koji traži da se u obzir uzmu

sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca.[196]

Nadalje, odbrana ističe i član 42(2) Krivičnog zakona SFRJ, prema kojem sudija može utvrditi da li "postoje osobito olakšavajuće okolnosti koje ukazuju da se i sa ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja".[197]

113. Što se tiče kazne koju bi mogli optuženoj izreći sudovi bivše Jugoslavije, obje strane pozivaju se na član 142 Krivičnog zakona SFRJ, pod naslovom "Krivična djela protiv čovečnosti i međunarodnog prava". Član 142(1) glasi:[198]

Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vreme rata, oružanog sukoba ili okupacije, naredi da se izvrši napad na civilno stanovništvo [...], da se prema civilnom stanovništvu vrše [...] mučenja, nečovečna postupanja [...] prisiljavanje na prostituciju ili silovanja [...] kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.

Odbrana napominje da ova odredba daje zakonsku snagu odredbama Ženevske konvencije IV i dvama Dopunskim protokolima koji su inkorporirani u član 2 Statuta Međunarodnog suda i primjećuje da u Krivičnom zakonu SFRJ nema odredbe koja bi izričito inkorporirala zločine protiv čovječnosti koji su sadržani u članu 5 Statuta.[199] Prema riječima optužbe, član 142 (1) obuhvata radnje koje čine krivično djelo koje odgovara djelu koje se tereti u tački 3 optužnice, tj. djelu za koje je gđa Plavšić priznala odgovornost.[200]

114. Kako je gore navedeno, član 142 Krivičnog zakona SFRJ predviđa strogu kaznu, tj. kaznu zatvora od najmanje pet godina ili smrtnu kaznu.[201] S tim u vezi, odbrana napominje da je riječ o kazni koja je mogla biti izrečena u bivšoj Jugoslaviji u predmetno vrijeme počinjenja progona iz tačke 3

optužnice.[202] Odbrana takođe napominje da je nakon ukinuća smrtne kazne u nekim republikama SFRJ 1997., što se ne odnosi na Bosnu i Hercegovinu, za najteža djela ustanovljena nova maksimalna kazna od 20 godina zatvora.[203] Optužba pak ovome pridodaje da su, premda član 24 Statuta Međunarodnog suda ograničava maksimalnu kaznu na doživotni zatvor, i pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* i pretresno vijeće koje je izreklo kaznu u predmetu *Tadić* smatrali kaznu doživotnog zatvora kao uporedivu kaznu koju bi sudovi u bivšoj Jugoslaviji izrekli za zločine za koje bi se shodno Krivičnom zakonu SFRJ "mogla izreći smrtna kazna".[204] Optužba takođe napominje da je Bosna i Hercegovina 1998. zamijenila smrtnu kaznu, kao najtežu kaznu, dugogodišnjom kaznom zatvora u trajanju između 20 i 40 godina "za najteže oblike krivičnih djela [...] izvršene s umišljajem".[205]

115. I optužba i odbrana slažu se da Pretresno vijeće može koristiti praksu izricanja kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji kao smjernicu pri utvrđivanju primjerene sankcije za optuženog, ali da Pretresno vijeće tom praksom nije vezano.[206]

b) Diskusija

116. Pitanje da li pretresno vijeće ima diskreciono pravo da izrekne kaznu zatvora veću od 20 godina odlučno je riješilo Žalbeno vijeće koje je, tumačeći relevantne odredbe Statuta i Pravilnika, smatralo da one znače da, premda pretresna vijeća moraju imati u vidu praksu sudova u bivšoj Jugoslaviji, ta praksa ne ograničava diskreciona ovlašćenja vijeća.[207] Međutim, mada vijeća nisu dužna da slijede tu praksu, njome se valja služiti kao pomoćnom smjernicom za odmjeravanje kazne koja treba da se izrekne: no za to nije dovoljno samo citirati relevantne odredbe krivičnog zakona bivše Jugoslavije.[208]

117. Pretresno vijeće smatra da, premda u Krivičnom zakonu bivše Jugoslavije nema odredbe koja bi se odnosila konkretno na progon kao zločin protiv čovječnosti, član 142 zabranjuje kriminalno ponašanje koje odgovara krivičnom djelu za koje je gđa Plavšić priznala krivicu, te stoga taj član daje korisne smjernice za odmjeravanje kazne.

118. Shodno članu 24 Statuta, "krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora". S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da zakoni koji su bili na snazi u bivšoj Jugoslaviji u vrijeme kad je gđa Plavšić počinila krivično djelo predviđaju maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora umjesto smrtne kazne.

119. Nadalje, Pretresnom vijeću je od pomoći bio i član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ, koji navodi faktore koje treba imati u vidu pri odmjeravanju kazne. Ovaj član na opštem je nivou sličan odredbama u vezi s odmjeravanjem kazne člana 24(2) Statuta i pravila 101(B) Pravilnika Međunarodnog suda.[209] Konkretno, Pretresno vijeće primjećuje da član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ propisuje da u obzir valja uzeti "lične prilike" optuženog i njegovo "držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca".

V. ODMJERAVANJE KAZNE

A. Završne riječi strana

120. U svojoj završnoj riječi na raspravi o kazni, optužba je podsjetila da je u Bosni i Hercegovini postojalo oko 400 logora i zatočeničkih objekata, napomenuvši da su, iako je veličina tih objekata varirala, kao i uslovi u njima, oni postojali u svih 37 opština pobrojanih u optužnici.[210] Optužba je istakla da je u tim logorima i zatočeničkim objektima zlostavljanje zatočenika bilo redovna pojava, te se osvrnula na stravične uslove, seksualno nasilje i mučenje koje se tamo odvijalo.[211] Optužba je takođe podsjetila na žrtve masovnih ubistava počinjenih na više stotina lokacija i žrtve drugih ubistava u mnogo opština. Naglasila je da se, iako su se ti događaji desili 1992., njihov destruktivni učinak nastavlja do danas i očituje se u bolešću narušenom i skraćenom životnom vijeku preživjelih i u razorenim životima udovica, siročadi i žrtava koje nose biljeg sramote.[212] Što se općenito tiče ranjivosti žrtava, optužba je ponovila riječi g. Tokače, koji je izjavio da su bosanski Muslimani i Hrvati bili predmet ponižavanja, kako bi se u žrtvama zatro svaki trag samopoštovanja.[213]

121. Što se tiče uloge gđe Plavšić u kampanji progona, optužba je naglasila da ona nije lično tukla nijednog zatočenika niti je ikad povukla obarač, a nije bila niti neki birokrat srednjeg ranga koji spremno sprovodi strateški cilj koji mu je prenijet odozgo. Naprotiv, ona je bila jedna od onih koji su izvršioce poveli putem zločina, i ona je u njima nadahnula osjećaj da koristeći kriminalna sredstva ostvaruju njenu viziju etnički razdvojene Bosne. Sa svojeg rukovodećeg položaja (kao jedan od dva predsjednika i kasnije član kolektivnog pa proširenog predsjedništva), gđa Plavšić je podržavala i održavala organe državne vlasti i vojne organe na lokalnom i državnom nivou kroz koje je ostvarivan cilj prisilnog etničkog razdvajanja putem kampanje progona. Optužba je iznijela da su među najvišim rukovodiocima zajedničkog zločinačkog poduhvata drugi vršili veći uticaj i kontrolu od gđe Plavšić, da ona nije učestvovala u utvrđivanju i planiranju cilja prisilnog etničkog razdvajanja i da je u njegovom sprovođenju imala manje značajnu ulogu. No, optužba je naglasila da to razlikovanje ne umanjuje odgovornost gđe Plavšić kao lidera, niti opravdava njenu ulogu u sistematskom i uspješnom nastojanju da se ljudi protjeraju putem kampanje progona.[214]

122. Optužba je iznijela tvrdnju da je zadatak Pretresnog vijeća da odmjeri kaznu koja će odgovarati postupcima optužene, ne samo prema neposrednim žrtvama nego i prema čovječanstvu u cjelini, u kampanji progona koja je uništila bezbrojne živote i kolektive: zbog svog obima i težine, ova nehumana djela predstavljaju napad i negaciju samog čovječanstva.[215]

123. Odbrana je u svojoj završnoj riječi pred Pretresnim vijećem ponovila da, budući da se gđa Plavšić potvrdno izjasnila o krivici po tački 3 optužnice te da je saglasna sa navodima u "Činjeničnim osnovama", nema neslaganja između optužbe i odbrane o karakteru stravičnih zločina koji su se desili 1991. i 1992.[216] Odbrana je naglasila manje značajnu ulogu gđe Plavšić u ostvarenju plana progona, i istakla napore koje je preduzela 1992. godine

kako bi g. Hollingworthu kao predstavniku UNHCR-a omogućila da dostavi humanitarnu pomoć muslimanskim selima.[217] Odbrana je takođe citirala izjavu g. Hollingwortha da je, u okviru rukovodstva Republike Srpske, "gđa Plavšić najmanje kriva".[218]

124. Odbrana je gđu Plavšić opisala kao osobu koja svojim potvrdnim izjašnjenjem o krivici ne samo da nije pokušala da izbjegne odgovornost za svoje zločine, nego je "učinila sve kako bi istina izašla na vidjelo pred ovim Međunarodnim sudom i pred čitavim svijetom".[219] S tim u vezi odbrana se pozvala na svjedočenje g. Bildta i dr. Borainea koji su smatrali da je svojim priznanjem gđa Plavšić doprinijela utvrđivanju istine o kampanji progona i na taj način pomogla procesu pomirenja, za žrtve individualno i za regiju kao cjelinu.[220] Odbrana je ponovila riječi g. Tokače koji je priznanje krivice gđe Plavšić ocijenio kao "izuzetno hrabar i važan gest".[221]

125. Odbrana je takođe citirala svjedočenje dr. Borainea:

[...] kad se sagleda dosadašnje ponašanje gđe Plavšić, kako u smislu težine njenog zločina, tako i u smislu promjene u njenom ponašanju i njeno prihvatanje odgovornosti i priznanje, čini se da u neku ruku ona ima još jednu šansu, i to je pohvalno, ali što je mnogo važnije, mislim da ljudi u bivšoj Jugoslaviji zaslužuju još jednu šansu, da se odmaknu od predrasuda i mržnje iz prošlosti [...] a ako njeno ponašanje i njeni postupci i riječi mogu pomoći ljudima u tom dijelu svijeta [...] onda se nadam da će s vremenom i uz mnogo hrabrosti uski nacionalizmi izgubiti teren, a da će njihovom mjestu izrasti pluralistička društva izgrađena na ljudskim pravima i vladavini prava. Činjenica jeste da nema drugog izbora koji bi garantovao održivi mir u regionu.[222]

B. Zaključci

126. Prihvatajući da razmjeri tih zločina potvrđuju tvrdnje tužioca, Pretresno vijeće ne zanemaruje ni činjenicu da se ti zločini nisu desili nekoj bezimenoj grupi nego konkretnim muškarcima, ženama i djeci, koji su bili zlostavljani, silovani, mučeni i ubijani.[223] Zbog toga, kao i zbog činjenice da su ti užasavajući postupci ponovljeni tako mnogo puta, treba izreći značajno dugu kaznu zatvora. Pretresno vijeće je već konstatovalo da se radi o krajnje teškom zločinu. Od toga se u odmjeravanju kazne i polazi.

127. Štaviše, ovo teško krivično djelo po mišljenju Pretresnog vijeća još više dobiva na težini zbog rukovodećeg položaja optužene. Umjesto da općenito spriječi ili ublažava posljedice zločina, ona je ohrabrivala i podržavala one koji su za njih odgovorni. Kazna mora odražavati i taj faktor.

128. Uvaživši olakšavajuće faktore, naročito činjenicu da je optužena kao bivši rukovodilac priznala zločine, prihvatila odgovornost i izrazila kajanje, optužba je u svom Podnesku o odmjeravanju kazne ispravno istakla da te faktore valja na primjeren način dovesti u ravnotežu sa težinom zločina i otežavajućim faktorima. Optužba tvrdi da je kazna primjerena u ovom slučaju zatvor u trajanju od najmanje 15, a najviše 25 godina.[224] Optužba je ovu tvrdnju ponovila na raspravi o kazni.[225]

129. Pretresno vijeće je uzelo u obzir sve faktore vezane za težinu krivičnog djela, kao i otežavajuće i olakšavajuće okolnosti. Vijeće je takođe imalo u vidu potrebu za retribucijom i odvraćanjem i opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji.

130. Pretresno vijeće smatra da optužba u svojim argumentima u vezi sa kaznom nije pridala dovoljnu težinu dobi optužene i značajnim olakšavajućim okolnostima u vezi sa njenim potvrdnim izjašnjenjem o krivici i ponašanjem nakon sukoba.

131. Odbrana, sa druge strane, nije iznijela nikakvu preporuku o tome koja bi kazna bila odgovarajuća, nego smatra da bi, budući da je očekivani životni vijek optužene osam godina, svaka kazna veća od toga bila ravna doživotnom zatvoru i stoga neprimjerena.[226] Pretresno vijeće je već zaključilo da je pozivanje na očekivani životni vijek irelevantno. Pored toga smatra da kazna od osam godina zatvora ne bi odgovarala težini ovog krivičnog djela.

132. Pretresno vijeće ima zadatak da izrekne kaznu 72-godišnjoj bivšoj predsjednici za njeno učešće u zločinu najveće težine. Sa druge strane, Vijeće nalazi vrlo značajne olakšavajuće okolnosti, naročito njeno potvrdno izjašnjenje o krivici i ponašanje nakon sukoba. Ipak, neopravdana blagost ne bi bila na mjestu. Nijedna kazna koju Vijeće izrekne ne može u cijelosti izraziti užas svega što se dogodilo, niti stravične posljedice za hiljade žrtava. Odvagnuvši faktore koji su gore navedeni, Pretresno vijeće je došlo do zaključka da je u ovom predmetu primjerena zatvorska kazna u trajanju od 11 godina.

C. Uračunavanje vremena provedenog u pritvoru

133. Optužena je u pritvorskoj jedinici provela period između 10. januara 2001. i 6. septembra 2001., između 14. i 19. decembra 2002. i dan 26. februar 2002. Shodno pravilu 101(C) Pravilnika, optužena ima pravo da joj se vrijeme provedeno u pritvoru, koje ukupno iznosi 245 dana, uračuna u izdržavanje kazne.

VI. DISPOZITIV s

134. Iz gorenavedenih razloga, nakon što je razmotrilo argumente strana, dokaze izvedene na raspravi o kazni te Statut i Pravilnik, **PRETRESNO VIJEĆE OSUĐUJE** Biljanu Plavšić na kaznu zatvora u trajanju od 11 godina i **ODREĐUJE** da ima pravo da joj se u izdržavanje kazne koju je izreklo Pretresno vijeće, koja počinje teći sa danom izricanja ove Presude o kazni, uračuna 245 dana, kao i vrijeme koje će još eventualno provesti u pritvoru čekajući na okončanje žalbenog postupka. Shodno pravilu 103(C) Pravilnika, Biljana Plavšić ostaje u pritvoru Međunarodnog suda dok se ne završe pripreme za njen transfer u državu u kojoj će izdržavati kaznu.

Sačinjeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu se engleski tekst smatra mjerodavnim.

/potpis na originalu/
Richard May,
predsjedavajući sudija

/potpis na originalu/
Patrick Robinson

/potpis na originalu/
O-Gon Kwon

Dana 27. februara 2003.
U Hagu, Nizozemska

[Pečat Međunarodnog suda]

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM
U sastavu:
sudija Richard May, predsjedavajući
sudija Patrick Robinson
sudija O-Gon Kwon
Sekretar: g. Hans Holthuis
Nalog od: 18. marta 2003.

TUŽILAC protiv BILJANE PLAVŠIĆ

CORRIGENDUM PRESUDE O KAZNI

Tužilaštvo:
g. Mark Harmon
g. Alan Tieger
Odbrana:
g. Robert J. Pavich
g. Eugene O'Sullivan
g. Peter Murphy

OVO PRETRESNO VIJEĆE Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. (dalje u tekstu: Međunarodni sud);

ZAPAZIVŠI da se u paragrafu 8 Presude o kazni koju je ovo Pretresno vijeće izdalo 27. februara 2003. navodi da su tačka 3 optužnice protiv optužene i prilozi uz tu tačku priloženi uz Presudu kao Dodatak A;

ZAPAZIVŠI, NADALJE, da Dodatak A nije priložen uz Presudu;

OVIM ISPRAVLJA GREŠKU i potvrđuje da Dodatak A, koji se pominje u paragrafu 8 Presude o kazni, sadrži tačku 3 Izmijenjene konsolidovane optužnice i priloge uz optužnicu, koju je sudija May potvrdio 4. marta 2002.[1] i koja je javni dokument.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu se engleski tekst smatra mjerodavnim.

/potpis na originalu/
Richard May, predsjedavajući

Dana 18. marta 2003. U Hagu, Nizozemska
[pečat Međunarodnog suda]

[1] Odluka po zahtjevu optužbe za odobrenje za izmjenu i dopunu Konsolidovane optužnice, 4. mart 2002., *Tužilac protiv Krajišnika i Plavšićeve*, predmet br. IT-00-39&40-PT. Optužba je shodno ovoj odluci 7. marta 2002. podnijela Izmijenjenu konsolidovanu optužnicu.

Napomene:

[1] Konsolidovana optužnica, 23. februar 2001., Tužilac protiv Krajišnika i Plavšićeve, predmet br. IT-00-39&40-PT.

[2] Odluka po zahtjevu optužbe za odobrenje za izmjenu i dopunu konsolidovane optužnice, 4. mart 2002., Tužilac protiv Krajišnika i Plavšićeve, predmet br. IT-00-39&40-PT. U skladu s ovom odlukom, Tužilaštvo je 7. marta 2002. podnijelo izmijenjenu konsolidovanu optužnicu (dalje u tekstu: Optužnica).

[3] Prvo stupanje pred sud, Tužilac protiv Plavšićeve, predmet br. IT-00-40-I, stranice transkripta (dalje u tekstu: T) 3-4; Nalog za pritvor, 11. januar 2001.

[4] Shodno pravilu 62 bis Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda (dalje u tekstu: Pravilnik); T. 339.

[5] Odluka kojom se usvaja zahtjev tužioca da se odbace tačke 1, 2, 4, 5, 6, 7 i 8 Izmijenjene konsolidovane optužnice, 20. decembar 2002.

[6] Nalog kojim se dr. Biljana Plavšić proprio motu poziva da svjedoči kao svjedok Pretresnog vijeća u skladu sa pravilom 98, 9. januar 2003., Tužilac protiv Stakića, predmet br. IT-97-24-T.

[7] Nalog za podnošenje dodatnih podnesaka, 10. januar 2003.; izmijenjen Nalogom kojim se odobrava produženje roka za podnošenje podnesaka, 21. januar 2003.

[8] Odgovor Biljane Plavšić na Nalog za podnošenje dodatnih podnesaka od 10. januara 2003., zaveden 12. februara 2003. (datiran 11. februara 2003.); Odgovor optužbe na nalog za podnošenje dodatnih podnesaka, 12. februar 2003.

[9] Činjenične osnove za potvrdno izjašnjenje o krivici, 30. septembar 2002. (dalje u tekstu: "Činjenične osnove"), par. 1-8.

[10] Ibid., par. 10.

[11] Ibid., par. 11-12.

[12] Ibid., par. 13.

[13] Ibid., par. 15-16.

[14] Ibid., par. 16.

[15] Ibid., par. 17.

[16] Ibid., par. 18.

[17] Ibid., par. 19.

[18] Ibid., par. 20.

[19] Ibid., par. 21.

[20] Ibid., par. 22.

[21] Izjava Biljane Plavšić u prilog prijedlogu za promjenu izjašnjenja o krivici shodno pravilu 62bis, 30. septembar 2002. (dalje u tekstu: pismena izjava Biljane Plavšić).

[22] Tužilac protiv Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski), par. 185; Tužilac protiv Delalića i drugih, predmet IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001. (Drugostepena presuda u predmetu Čelebići), par. 806.

[23] Tužilac protiv Todorovića, predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001. (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu Todorović), par. 28.

[24] Presuda o kazni u predmetu Todorović, par. 29.

[25] Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda o kazni u predmetu Tadić), par. 48.

[26] Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 185; vidi takođe Drugostepenu presudu u predmetu Čelebići, par. 803.

[27] Presuda o kazni u predmetu Todorović, par. 30.

[28] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 731, gdje se citira predmet Tužilac protiv Kupreškića i drugih, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić), par. 852; i Drugostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 182.

[29] Drugostepena presuda u predmetu Čelebići, par. 731, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 852.

[30] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 12-15.

[31] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 2, 33.

[32] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 20 i Dodatak II uz Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne. Događaji opisani u Dodatku II ulaze u vremenske, teritorijalne i stvarne okvire tačke 3 optužnice.

[33] Dodatak II uz Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, str. 2-12. Ovaj citat uzet je sa str. 11.

[34] Ibid., str. 12-16.

[35] Ibid., str. 17-19.

[36] Ibid., str. 20-31. Ovaj citat uzet je sa str. 26.

[37] Ibid., str. 32-43. Ovaj citat uzet je sa str. 33.

[38] Ibid., str. 44-46. Ovaj citat uzet je sa str. 44.

[39] Ibid., str. 48-51. Ove informacije potiču iz izjava svjedoka datih istražiteljima Tužilaštva (a ne iz svjedočenja uživo pred Međunarodnim sudom).

[40] Ibid., str. 51-53. Ovaj citat uzet je sa str. 53.

[41] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 20, gdje se tužilac poziva na predmet Tužilac protiv Delalića i drugih, predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Čelebići), par. 1262, 1264 i 1268; i Tužilac protiv Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Aleksovski), par. 227.

[42] Mirsad Tokača, T. 386. Svjedok je predstavnik Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BiH. Komisija je osnovana 1992.; obavljeni su razgovori sa 5.000 svjedoka i prikupljeno je 20.000 fotografija i video-traka, kao i velik broj dokumenata i drugih izvještaja u vezi sa zločinima protiv čovječnosti i teškim kršenjima ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

[43] Ibid., T. 388.

[44] Ibid., T. 393.

[45] Ibid., T. 390.

[46] Ibid.

[47] Ibid., T. 391.

[48] Ibid., T. 392-93. Nestanak čitavih porodica zabilježen je u sljedećim selima i područjima: Biljani, Foča, Hrnići, Hrustovo, Jelićka, Ključ, Krasulje, Nevesinje, Okreči, Prhovo, Sanski Most, Srnja, Srnjani, Štedin, Velagići i Višegrad.

[49] Ibid., T. 389-90, 394.

[50] Ibid., T. 389.

[51] Ibid.

Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta

[52] Ibid., T. 395. O razmjerima ubistava biće više riječi u nastavku. Prema iskazu Mirsada Tokače, najviše slučajeva seksualnog nasilja i silovanja zabilježeno je u Foči, Bratuncu, Vlasenici, Zvorniku, Prijedoru i Brčkom.

[53] Ibid., T. 389. Iz Janje je to stanovništvo protjerano tek 1995.

[54] Ibid., T. 397-98.

[55] Ibid., T. 398.

[56] Ibid., T. 394-95.

[57] Ibid., T. 394.

[58] Dokazni predmet (dalje u tekstu: DP) 15, Ewa Tabeau i Marcin Zóltkowski, "Ethnic Composition and Displaced Persons and Refugees in 37 Municipalities of Bosnia and Herzegovina 1991 and 1997" /Nacionalna struktura, raseljena lica i izbjeglice u 37 opština u Bosni i Hercegovini 1991. i 1997.", 28. juli 2002. (dalje u tekstu: Izvještaj Tabeauove i Zoltkovskog).

[59] Ibid., str. 3-4, tabela 1NS. Kako se navodi u Izvještaju, "nesrbi" obuhvataju bosanske Muslimane, bosanske Hrvate i druge etničke grupe.

[60] Ibid., str. 4. Entitet Federacija Bosne i Hercegovine sastoji se od bošnjačkih i hrvatskih kantona.

[61] Ibid., str. 4.

[62] Rasprava o kazni, T. 622-23.

[63] DP 17, "Prijedor Settlement Populations, 1991-1993" /Stanovništvo naselja na području Prijedora između 1991. i 1993./

[64] Rasprava o kazni, T. 622; DP 17, Stanovništvo naselja na području Prijedora između 1991.i 1993.

[65] Ibid., T. 623.

[66] DP 17, Stanovništvo naselja na području Prijedora između 1991. i 1993.

[67] Mirsad Tokača, T. 390.

[68] Ibid., T. 402. Mirsad Tokača je izjavio da je u ovom kontekstu kriterijum za "masovno ubistvo" ubistvo tri ili više osoba u isto vrijeme.

[69] Ibid., T. 400.

[70] Ibid., T. 406. Ta brojka odgovara ukupnom broju osoba za koje se vjeruje da su ubijene, bez obzira na nacionalnu pripadnost. No, gotovo svi ubijeni bili su Bošnjaci, odnosno Muslimani, i Hrvati. Neki su bili Srbi koji su pomagali svojim komšijama. T. 407.

[71] Ibid., T. 400. Na primjer, od ukupno 208 osoba koje se vode kao nestale u Dragošićki /sic/, sve su nestale 1992.

[72] Ibid., T. 394, 400-01.

[73] Ibid., T. 406.

[74] Ibid., T. 401.

[75] Ibid., T. 402.

[76] Ibid., T. 401.

[77] Ibid., T. 392.

[78] Ovi objekti pobrojani su u Prilogu D uz optužnicu.

[79] Mirsad Tokača, T. 399.

[80] DP 2; fotografija džamije Aladža prije nego što je razorena i fotografija mjesta na kojem je nekad stajala džamija, a koje je sada prazno.

[81] Mirsad Tokača, T. 400.

[82] Ibid., T. 399.

[83] Adil Draganović, T. 417. Svjedok je predstavnik Saveza udruženja bivših logoraša Bosne i Hercegovine i sam je bio zatočenik u logoru Manjača. Trenutačno je predsjednik

opštinskog suda u Sanskom Mostu u Bosni i Hercegovini. Vidi takođe DP 3 – kartu s ucrtanim lokacijama 408 logorskih objekata u ovih 37 opština.

[84] Ibid., T. 429.

[85] Ibid., T. 419-20, DP 4: fotografija policijske stanice u Sanskom Mostu.

[86] Ibid., T. 422.

[87] Ibid., T. 425.

[88] Ibid.

[89] Ibid., T. 424.

[90] Ibid., T. 424-25.

[91] Ibid., T. 427.

[92] Ibid., T. 428.

[93] Teufika Ibrahimefendić, T. 443-44. Svjedokinja je koordinator multidisciplinarnih timova u nevladinoj organizaciji Viva žene koja pruža pomoć žrtvama koje su traumatizovane ratom. Svjedokinja je tokom čitavog rata liječila žrtve koje pate od ratnih trauma.

[94] Ibid., T. 448-49.

[95] Ibid., T. 447-48.

[96] Elie Wiesel, T. 456. Ovog svjedoka mnogi smatraju glasnogovornikom onih koji su preživjeli progone zbog svoje rase, religije ili nacionalnosti.

[97] Ibid., T. 456.

[98] Ibid., T. 457.

[99] Rasprava o kazni, T. 610.

[100] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 17.

[101] Ibid., par. 18, gdje se tužilac poziva na predmet Tužilac protiv Krstića, predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Krstić), par. 709.

[102] Ibid., par. 18, gdje se tužilac poziva, između ostalog, na predmet Tužilac protiv Kordića i drugih, predmet br. IT-95-14/2, Presuda, 26. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Kordić), par. 853.

[103] Ibid., par. 19, gdje se tužilac poziva na predmet Tužilac protiv Kambande, predmet br. ICTR-97-23-S, Presuda i presuda o kazni, 4. septembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Kambanda), par. 61-62.

[104] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 16.

[105] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 16; "Činjenične osnove", par. 13-14, 16.

[106] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 36.

[107] Ibid., par. 36, gdje se citira predmet Tužilac protiv Blaškića, predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Blaškić), par. 783-784.

[108] Ibid., par. 37, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 708-09.

[109] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 42.

[110] Rasprava o kazni, T. 638.

[111] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 43.

[112] Ovi i drugi faktori navedeni su u Podnesku optužbe o odmjeravanju kazne, par. 22.

[113] Presuda o kazni u predmetu Todorović, par. 86; Tužilac protiv Sikirice i drugih, predmet br. IT-95-8-S, Presuda o kazni, 13. novembar 2001. (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu Sikirica), par. 111.

[114] Rasprava o kazni, T. 613, 637, 639. U svojoj završnoj riječi optužba je izjavila da "optužena, doduše, jeste na pravom putu ali je još daleko od cilja". Taj komentar odnosi se na

činjenicu da optužena nije spremna da svjedoči u drugim predmetima, što bi predstavljalo značajnu saradnju sa optužbom.

[115] Ibid., T. 649-51. U svojoj završnoj riječi na raspravi o kazni odbrana je takođe iznijela argument da bi se u slučaju gđe Plavšić teško mogla zamisliti značajnija saradnja od one koju je ona već pružila optužbi i pojedinim žrtvama stravičnih zločina. Prema mišljenju odbrane, postupci gđe Plavšić, uključujući njen poziv drugim liderima da javno prihvate svoju odgovornost za počinjene zločine, predstavljaju značajnu saradnju i doprinos ciljevima Međunarodnog suda, a to su pomirenje, mir i stabilnost na Balkanu.

[116] Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 713.

[117] Dobrovoljna predaja: Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 853, 860, 863; Tužilac protiv Kupreškića i drugih, predmet br. IT-95-16-A, Drugostepena presuda, 23. oktobar 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Kupreškić), par. 430; Tužilac protiv Kunarca i drugih, predmet br. IT-96-23&IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Kunarac), par. 868. Priznanje krivice: Drugostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 464; Tužilac protiv Jelisića, predmet br. IT-95-10-A, Presuda, 5. jula 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Jelisić), par. 122; Presuda o kazni u predmetu Sikirica, par. 148-151, 192-93, 228; Presuda o kazni u predmetu Todorović, par. 75-82; Tužilac protiv Erdemovića, predmet br. IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998. (dalje u tekstu: Druga presuda o kazni u predmetu Erdemović), par. 16(ii). Kajanje: Presuda o kazni u predmetu Sikirica, par. 152, 194, 230; Presuda o kazni u predmetu Todorović, par. 89-92; Druga presuda o kazni u predmetu Erdemović, par. 16(iii). Vladanje: Tužilac protiv Krnojelca, predmet br. IT-97-25, Presuda, 15. mart 2002. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac), par. 519; Prvostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 478; Drugostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 459; Prvostepena presuda u predmetu Aleksovski, par. 236; Druga presuda o kazni u predmetu Erdemović, par. 16(i). Ponašanje nakon sukoba: Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 713.

[118] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 23.

[119] Ibid., par. 24, gdje se tužilac poziva na Presudu o kazni u predmetu Todorović, par. 81, i Drugu presudu o kazni u predmetu Erdemović, par. 21.

[120] Ibid., par. 25.

[121] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 41.

[122] Ibid., par. 42.

[123] Ibid., par. 43.

[124] Elie Wiesel, T. 458-59.

[125] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 27.

[126] Pismena izjava Biljane Plavšić.

[127] Rasprava o kazni, T. 609.

[128] Ibid., T. 609.

[129] Ibid., T. 609-610.

[130] Pismena izjava Biljane Plavšić.

[131] Alex Boraine, T. 586-89. International Center for Transitional Justice /Međunarodni centar za pravosuđe u tranziciji/, sa sjedištem u New Yorku, pruža pomoć društvima koja nastoje ustanoviti odgovornost za kršenja ljudskih prava u periodu nakon oružanog sukoba ili masovnog nasilja.

[132] Ibid., T. 591.

[133] Ibid., T. 592-93.

[134] Ibid., T. 599-600.

[135] Ibid., T. 594-95.
[136] Mirsad Tokača, T. 408-09.
[137] Rezolucija 827 Savjeta bezbjednosti od 25. maja 1993. U Rezoluciji Savjeta bezbjednosti kojom je osnovan Međunarodni krivični sud za Ruandu izričito se pominje "proces nacionalnog pomirenja". Rezolucija 955 Savjeta bezbjednosti od 8. novembra 1994.
[138] Rezolucija Generalne skupštine A/RES/54/119 od 22. decembra 1999.
[139] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 26.
[140] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 45-46.
[141] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 29.
[142] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 60-65.
[143] Madeleine Albright, T. 509.
[144] Carl Bildt, T. 536, 558-61.
[145] Robert Frowick, T. 568.
[146] Ibid., T. 546.
[147] Ibid., T. 575.
[148] Ibid., T. 551-53.
[149] Milorad Dodik, T. 482, 488-90. Nakon izbora u novembru 1997., gđa Plavšić je u januaru 1998. imenovala g. Dodika za mandatara vlade.
[150] Carl Bildt, T. 554. Milorad Dodik je takođe svjedočio u tom smislu. T. 486-88.
[151] Ibid., T. 555.
[152] Ibid., T. 548-49.
[153] Ibid., T. 548-51.
[154] Ibid., T. 556-57.
[155] Ibid., T. 558.
[156] Ibid., T. 559.
[157] Ibid., T. 558.
[158] Robert Frowick, T. 578.
[159] Ibid., T. 579-80.
[160] Ibid., T. 581-83.
[161] Ibid., T. 584.
[162] Ibid., T. 585.
[163] Madeleine Albright, T. 514-15.
[164] Ibid., T. 517.
[165] Carl Bildt, T. 564.
[166] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 47, gdje se odbrana poziva na Prvostepenu presudu u predmetu Krnojelac, par. 533.
[167] Puno ime Evropske konvencije glasi: "Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda". Potpisana je 1950., a stupila je na snagu 1953.
[168] Papon v. France, European Court of Human Rights (dalje u tekstu: ESLJP), Zahtjev br. 64666/01, 7. juni 2001. (dalje u tekstu: Papon protiv Francuske).
[169] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 48; Papon protiv Francuske.
[170] Ibid., par. 48-49.
[171] Medicinska dokumentacija Biljane Plavšić, zavedena kao povjerljiv i zapečaćen dokument, 14. decembar 2002., str. 3.
[172] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 51-53, 76.

[173] Ibid., par. 54-55. Odbrana se takođe poziva na "Rezoluciju (76) 2 o postupanju sa dugogodišnjim zatvorenicima" /Resolution 76(2) on the Treatment of Long-Term Prisoners/ koju su 17. februara 1976. usvojili ministri predstavnici u Savjetu Evrope.
[174] Ibid., par. 55. Odbrana dalje napominje da je njemački Ustavni sud presudio da je kazna doživotnog zatvora u skladu s Ustavom, uz napomenu da u tim slučajevima treba ispitati nije li došlo do eventualnog kršenja principa ljudskog dostojanstva, te da se nikom ne smije uskratiti mogućnost oslobođenja.
[175] Ibid., par. 58.
[176] Ibid., par. 59.
[177] Rasprava o kazni, T. 633-34.
[178] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 30.
[179] Ibid., par. 30-31.
[180] Ibid., par. 32.
[181] Ibid., par. 33. R. v. C. (1993) 14 Cr.App.R.(S.), 562, 564e. Žalilac je proglašen krivim za više teških seksualnih delikata protiv svoje petoro unučadi.
[182] Rasprava o kazni, T. 634.
[183] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 32. R. v. S. (1998) 1 Cr.App.R.(S.) 261, 264e.
[184] Ibid., par. 34.
[185] Prvostepena presuda u predmetu Krnojelac, par. 533.
[186] Priebke v. Italy, ESLJP, Zahtjev br. 48799/99, 5. april 2001.; Sawoniuk v. the United Kingdom, ESLJP, Zahtjev br. 63716/00, 29. maj 2001.; Papon v. France; vidi takođe Kulda v. Poland, ESLJP, Presuda, 26. oktobar 2000., preuzeto u (2002) 35 EHRR 11.
[187] Medicinska dokumentacija Biljane Plavšić, zavedena kao povjerljiv i zapečaćen dokument, 14. decembar 2002.
[188] R. v. Holyoak (1995) 82 A Crim R 502, 507-508. Vidi i npr. R. v. Jeffry William Spencer Rose (2002) NSWSC 26, 22. februar 2002., par. 23-27.
[189] DP 20. Izjava g. Larryja Hollingwortha koju je podnijela odbrana Biljane Plavšić, zavedena 16. decembra 2002. (dalje u tekstu: Hollingworthova izjava).
[190] Ibid. Prilikom njihovog prvog sastanka gđa Plavšić je podsjetila g. Hollingwortha da ima i bosanskosrpskih sela kojima je potrebna pomoć, ali svoju podršku pomoći za muslimanska sela nije uslovila time da se pomoć pošalje i srpskim selima.
[191] Ibid.
[192] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 66.
[193] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 28.
[194] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 67.
[195] Usvojen na zasjedanju Saveznog vijeća Skupštine SFRJ održanom 28. septembra 1976.; proglašen uredbom predsjednika Republike 28. septembra 1976.; objavljen u Službenom listu SFRJ br. 44 od 8. oktobra 1976.; stupio na snagu 1. jula 1977.
[196] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 24; podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 36. Obje strane napominju da je ova praksa slična ocjeni, koju vrši Pretresno vijeće, eventualnih relevantnih otežavajućih i olakšavajućih okolnosti koje treba uzeti u obzir shodno članu 24 Statuta i pravilu 101 (B).
[197] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 25.
[198] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 37, gdje se optužba poziva na predmet Tužilac protiv Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (dalje u

tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Furundžija), par. 285 (gdje se citira član 142 Krivičnog zakona SFRJ).

[199] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 28.

[200] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 37.

[201] Ibid., par. 37; podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 27.

[202] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 27.

[203] Ibid., par. 28.

[204] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 38, gdje se optužba poziva na Prvostepenu presudu u predmetu Čelebići, par. 1208 i na Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997. (dalje u tekstu: Prva presuda o kazni u predmetu Tadić), par. 8.

[205] Ibid., par. 39, gdje se optužba poziva na Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT-94-1-Tbis- R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999. (dalje u tekstu: Druga presuda o kazni u predmetu Tadić), par. 12.

[206] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 35; podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 23.

[207] Drugostepena presuda o kazni u predmetu Tadić, par. 20.

[208] Tužilac protiv Vasiljevića, predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 28. novembar 2002. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević), par. 270, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu Kupreškić, par. 418.

[209] Ibid., par. 271.

[210] Rasprava o kazni, T. 624. Pretresno vijeće napominje da u Prilogu C optužnice dati podaci o zatočeničkim objektima u 34 od 37 opština. Vijeće će stoga uzeti u obzir samo objekte koji su pomenuti u optužnici.

[211] Ibid., T. 624-26.

[212] Ibid., T. 626-27.

[213] Ibid., T. 632-33.

[214] Ibid., T. 630-31.

[215] Ibid., T. 620.

[216] Ibid., T. 640.

[217] Ibid.

[218] Ibid., T. 640-41; DP 20; Hollingworthova izjava.

[219] Ibid., T. 641.

[220] Ibid., T. 648-49.

[221] Ibid., T. 648, gdje se citira Mirsad Tokača (T. 408).

[222] Ibid., T. 649-50, gdje se citira Alex Boraine (T. 608).

[223] Ibid., T. 622. Kao što je optužba rekla u nastavku svoje završne riječi: potrebno je žrtve promatrati kao osobe, ne kao masovnu i neizdiferenciranu grupu, i imati na umu individualno proživljene trenutke boli i strave.

[224] Podnesak optužbe o odmjeravanju kazne, par. 43.

[225] Rasprava o kazni, T. 638.

[226] Podnesak odbrane o odmjeravanju kazne, par. 76; rasprava o kazni, T. 651.

(www.un.org/icty/)